

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सम्पादक मण्डल

तारानाथ दाहाल
ऋषिराम घिमिरे

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सम्पादक मण्डल

तारानाथ दाहाल
ऋषिराम घिमिरे

FREEDOM FORUM

• Democracy • Media Freedom • Human Rights • Development

Thapathali, Kathmandu, Tel: 4102030, E-mail:freedomforum@enet.com.np

सर्वाधिकार © फ्रिडम फोरम (स्वतन्त्रता मञ्च)
नेपालमा, सुरक्षित ।

प्रकाशक : फ्रिडम फोरम

www : nepalpressfreedom.org

www : freedomforum.org.np

इमेल : freedomforum@enet.com.np

info@freedomforum.org.np

पोष्ट बक्स नं. २४२९२, फोन नं. ४१०२०३०

थापाथली, काठमाडौं, नेपाल

This edition of book has been published in support of
International Media Support (IMS)

प्रथम संस्करण : २०६५, भदौ

दोस्रो संस्करण : २०६९, चैत

प्रति : १०००

लेआउट/डिजाइन : श्याम महर्जन 'कोर्पा'

मुद्रण : प्रिन्ट कम्प्युनिकेशन, थापाथली, काठमाडौं, फोन नं. ४२४४१४८

ISBN : 978-99946-922-9-3

सर्वोच्च अदालत, नेपाल

च. नं. ५८

प. सं. ०६९/०६०

शुभकामना

दामोदरप्रसाद शर्मा

(का.मु.) प्रधान न्यायाधीश

फ्रिडम फोरमले पत्रकारिता, सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी विषयमा भएका महत्वपूर्ण फैसलाहरु संकलन गरी सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरु नामक पुस्तकको परिमार्जन सहित दोश्रो संस्करण प्रकाशित गर्न लागेकोमा मलाई खुसी लागेको छ।

लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा स्वतन्त्र पत्रकारिताको अग्रणी स्थान रहन्छ। आधुनिक समयमा मौलिक हक अधिकार केवल राजनीतिक अधिकारमा मात्र सीमित नरही मानवको सर्वाङ्गीण विकास एवं पहिचानको अधिकारसम्म विस्तारित हुदै आएको छ। सामान्य अवस्थामा कुनैपनि प्रकारबाट अनतिक्रम्य मानिने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारभित्रको अभिव्यक्ति एवं प्रेस स्वतन्त्रतालाई राज्यद्वारा प्रत्याभूत गरिएका अन्य विविध हक अधिकारहरुलाई मूर्तरूप दिने आधारभूत पक्षको रूपमा लिने गरिन्छ। यस सन्दर्भबाट हेर्दा समग्र मानवीय हक अधिकारलाई समुन्नत तुल्याउन अभिव्यक्ति एवं प्रेस स्वतन्त्रताको महत्व सदैव शीर्षस्थानमा रहेको पाइन्छ। यसैले नागरिक हकहित रक्षार्थ सत्य एवं वस्तुनिष्ठ समाचार र सूचना सम्प्रेषण गर्दै जनतालाई सुसूचित गरी सार्वजनिक हितका पक्षमा क्रियाशील रहनुपर्ने वैद्विक एवं चेतनशील वर्गलाई समेट्ने सञ्चार क्षेत्रको ज्यादै ठूलो महत्व रहिआएको छ।

अभिव्यक्ति तथा प्रेस स्वतन्त्रतालाई न्यायपालिकाले सदैव उच्च महत्व दिदै आएको छ। संविधानद्वारा प्रत्याभूत यी हक अधिकार रक्षार्थ न्यायपालिकाले गरेको विधिशास्त्रीय विकासलाई राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म उजागर गर्नु सबैको दायित्व रहे तापनि समाजका चेतनशील एवं सरोकारवाला वर्गको हैसियतले पत्रकार मित्रहरुको दायित्व भने यस सन्दर्भमा थप गहन हुने गर्दछ। यही तथ्यलाई आत्मसात गरी फ्रिडम फोरमले अभिव्यक्ति तथा प्रेस स्वतन्त्रता रक्षा गर्ने सम्बन्धमा न्यायपालिकाले गरेका महत्वपूर्ण फैसलाहरु प्रकाशन गरी न्यायपालिकीय भूमिकालाई प्रकाश पार्न लागेको कार्य ज्यादै सकारात्मक एवं प्रशसनीय रहेको पाएको छ। प्रस्तुत फैसलाहरुको प्रकाशनबाट समस्त न्यायक्षेत्रलाई हौसला एवं प्रेरणा प्राप्त हुनाको साथै प्रस्तुत प्रकाशन समस्त सञ्चार जगत, न्यायाधीश, कर्मचारी, कानून व्यवसायी, विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता लगायत सम्बद्ध सबैका लागि उपयोगी हुनेछ भन्ने अपेक्षा पनि राखेको छ।

अन्त्यमा, पत्रकारिता, सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरु प्रकाशन गर्ने जस्तो रचनात्मक कार्यमा फ्रिडम फोरमको आगामी दिनमा पनि निरन्तरता कायम रहनेछ भन्ने आशा एवं विश्वास राख्दै प्रस्तुत प्रकाशनका लागि फोरम तथा पुस्तकका सम्पादकहरुलाई धन्यवाद दिदै प्रकाशनको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु। धन्यवाद।

२०६९, चैत्र

दामोदरप्रसाद शर्मा
(का.मु.) प्रधान न्यायाधीश

भूमिका

लोकतन्त्रको संस्थागत र दिगो विकास गर्नका लागि प्रेसको भूमिका अत्यन्त महत्वपूर्ण छ। राज्यलाई विधिसम्मत, उत्तरदायी र जिम्मेवार ढंगले सञ्चालित गर्नका लागि स्वतन्त्र र निष्पक्ष प्रेसको आवश्यकता हुन्छ। प्रेस सधैं निरंकुशताका विरुद्धमा हुन्छ, यसले राज्यका कमी-कमजोरीहरू औल्याउँदै पारदर्शी र लोकतान्त्रिक बन्नका लागि सहयोग पुऱ्याउँदछ। राज्यका निकायहरूको सफलताको लागि स्वतन्त्र प्रेसले प्रभावकारी योगदान पुऱ्याउने भएकोले नै यसलाई राज्यको चौथो अङ्गको रूपमा प्रस्तुत गरिएको हो।

विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार आधारभूत मानवअधिकार हो। यसले स्वतन्त्र र निर्भयतापूर्वक विचारहरूको आदान-प्रदान गर्न पाउने हकलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दछ। विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र सूचना पाउने हकलाई जीवन्तता प्रदान गर्ने कार्य सशक्त, स्वतन्त्र र निर्भिक प्रेसले गर्दछ। यी हकहरूको समुचित कार्यान्वयनले मात्र अन्य अधिकारहरूको प्रत्याभूतिका लागि वातावरण निर्माण गर्दछ। त्यसैले लोकतान्त्रिक प्रणालीको मापनको एउटा प्रमुख आधार प्रेसको स्वतन्त्रताको अवस्थालाई लिने गरिन्छ।

प्रेस स्वतन्त्रता, विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकलाई मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र-१९४८, नागरिक तथा राजनितिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध-१९६६, मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षणसम्बन्धी युरोपेली अभिसन्धि-१९५०, लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूले पनि महत्वपूर्ण स्थान प्रदान गरेका छन्। र, यो अधिकारको सुनिश्चित उपभोगको अवसरबाट मानव सभ्यता वञ्चित हुन नपरोस् भनी विश्वव्यापी मान्यताहरू स्थापित गरिएका छन्।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हक र सूचनाको हकलाई अन्य आधारभूत मौलिक हकहरू सरह नै प्रत्याभूत गरेको छ। संविधानप्रदत्त नागरिक अधिकारको व्यवहारमा कार्यान्वयन र सम्मान गर्ने कर्तव्य राज्यका कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाको हो।

व्यावसायिक र स्वतन्त्र प्रेसको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि तथा नागरिकको सुसूचित हुन पाउने हकको प्रचलनका लागि नेपालमा थुप्रै कानूनहरू निर्माण भएका छन्। विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको फराकिलो दायरा र सञ्चारमाध्यमहरूको सुरक्षाको संवैधानिक प्रत्याभूति, २०४७ को संविधानबाट प्राप्त भएको हो। सूचनाको हकलाई मौलिक हकका रूपमा सोही संविधानले अङ्गिकार गरेको हो। अन्तरिम संविधान, २०६३ ले यसलाई अझ व्यापकता प्रदान गरेको छ।

अन्तरिम संविधानको निर्माणपश्चात् राज्यलाई पारदर्शी र जनउत्तरदायी बनाउन वि.सं. २०६४ मा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन निर्माण भयो। नागरिक अधिकारलाई विस्तार र सुदृढ गर्ने सन्दर्भमा कानुनी इतिहासमा यसलाई ठूलो उपलब्धि मानिन्छ।

विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, प्रेसको स्वतन्त्रता र सूचनाको हक कार्यान्वयनप्रति राज्यमा उदासिनता र नेतृत्वमा रहेका निरंकुश चरित्रका कारण सञ्चारमाध्यामहरूले स्वतन्त्रता र निर्भयतापूर्वक कार्य गर्न समय-समयमा विभिन्न अवरोधको सामना गर्न परिरहेको छ ।

प्रेस र यससँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूले हालसम्म पनि व्यावसायिक सुरक्षाको अनुभूति गर्न सकेका छैनन् । जनतालाई वास्तविक र तथ्यपरक सूचना सम्प्रेषण गरेवापत् सञ्चारकर्मीहरूले अनेकौ प्रकारका कानुनी भ्रमेलाहरू सामना गर्नु परिरहेको छ ।

संविधान र ऐन-नियमको तर्जुमाले संवैधानिक हकहरूको कार्यान्वयनलाई पूर्णतः सुनिश्चित गर्दोरहेनछ । कानुनको व्यवस्थाले मात्र सु-व्यवस्था कायम हुने भए राज्यमा स्वतन्त्र न्यायालय आवश्यक पर्दैनथ्यो । न्यायालयले प्रदान गर्ने सुरक्षाको प्रत्याभूतिले मात्र कानुनलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन हुन बाध्य गराउँदछ । नेपालमा स्वतन्त्र प्रेससम्बन्धी कानुनी सुरक्षाको सवाल सदैब स्वतन्त्र न्यायालयको फैसलासँग अन्तरनिर्भर रहँदैआएको छ । वास्तवमा नेपाली प्रेसको स्वतन्त्रताको लडाईंलाई न्यायालयले सार्थकता प्रदान गर्दैआएको छ । यदि स्वतन्त्र न्यायालयले सक्रिय न्याय सम्पादन नगरेको भए प्रेस स्वतन्त्रताको विषयमा अहिले हासिल भएका उपलब्धि देख्न-अनुभव गर्न सकिने थिएन ।

न्यायपालिका र सञ्चारजगत् एक-अर्काका परिपूरक हुन् । विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, प्रकाशन, प्रसारण र छपाखानासम्बन्धी हक र सूचनाको हकसमेतका संविधानप्रदत्त मौलिक हकहरूको सम्बर्द्धन र संरक्षण गरी न्यायपूर्ण समाजको परिकल्पना यी दुवै अङ्ग बिना संभव छैन । कार्यपालिका र अन्य कुनै पनि निकायबाट सञ्चार क्षेत्रमा अवान्छित नियन्त्रण वा अंकुश लगाईंदा सर्वोच्च अदालतले विभिन्न समयमा न्यायिक उपचार प्रदान गरेको छ ।

अदालतको अपहेलनाजस्ता मुद्दाहरू पनि स्वतन्त्र प्रेसले खेप्नु परिरहेको यथार्थ हामीसँग छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको अभावमा थुप्रै सञ्चारकर्मी र आम-जनताले सूचनामा पहुँचका लागि सर्वोच्च अदालतमा पुग्नुपरेको मात्र होइन सञ्चारमाध्यमहरूको संरक्षण; समाचारको रक्षा र राज्य दमनको विरोधमा सर्वोच्च अदालतले प्रेस स्वतन्त्रताका पहरेदारहरूको रूपमा वर्षौंदेखि खेलेको भूमिकाको प्रयासस्वरूप नै आजको सशक्त व्यावसायिक प्रेसको विकास हुनसकेको हो ।

प्रेस स्वतन्त्रता र सूचनाको हकको विस्तारको लागि सर्वोच्च अदालतले हालसम्म खेलेको भूमिका उल्लेखनीय छ । यस सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतले पत्रकारिता एवं सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रमा गरेका निर्णयहरू छरपष्ट भई कुनै प्रकाशित र कुनै अप्रकाशितरूपमा रहनुले त्यो योगदानको एकीकृत रूप अनुभव गर्न नसकिएको हो । त्यसैले विगतदेखि हालसम्म सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरूमा भएका फैसला तथा नजीरहरूलाई एकीकृत गरी प्रकाशनको रूपमा ल्याउने कार्यमा हामीले अग्रसरता लिएका हौं । यो सोही प्रयासको दोस्रो कडी हो ।

सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरहरूले कानुनसरहकै मान्यताप्राप्त गर्ने हुनाले सर्वोच्च अदालतका फैसलामा प्रतिपादित भएका नजीरहरूले न्याय सम्पादन प्रक्रियामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । कानुनी शून्यताको लागि पनि यसले विशेष भूमिका खेल्दछ । सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरहरू तथा अन्य निर्णयहरू सबै नागरिकहरूले थाहा पाउनुपर्ने हुन्छ । कानुनको अनभिज्ञता क्षम्य हुँदैन भन्ने विधि शास्त्रीय

मान्यता भएकाले पनि यी फैसलाहरूमा आम-समुदायको पहुँच हुनुपर्ने हुन्छ । जबसम्म सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसलाहरूमा पहुँच वृद्धि गर्न सकिँदैन तबसम्म न्यायसम्पादन सरल र प्रभावकारीरूपमा गर्न बाधा अवरोध पुऱ्याउँदछ । त्यसमाथि पनि पत्रकारिता एवं सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रका विषयमा भएका फैसलाहरूबारे व्यापक जानकारीको महत्व ज्यादा रहेको हुन्छ । तसर्थ, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित यस विषयका नजीरको महत्वबोध गरी यसलाई सबैका सामुनेमा पुऱ्याउने गहन उद्देश्यले यो प्रकाशन गरिएको हो ।

यसैगरी, सर्वोच्च अदालतबाट पत्रकारिता तथा सञ्चारसम्बन्धी विवादका सम्बन्धमा भएका महत्वपूर्ण फैसलाहरूलाई संकलन र सम्पादन गरी एउटै संग्रहमार्फत् प्रकाशित गरी समग्र मिडिया जगत र यससँग सरोकार राख्ने प्रबुद्ध वर्ग, कानुन व्यवसायी, अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थी र आम-नागरिकलाई सहजरूपमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न सजिलो होस् भन्नका लागि पनि यो संग्रह उपयोगी हुनेछ ।

यस प्रकाशनको पहिलो खण्डअन्तर्गत छापखाना तथा प्रकाशनसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा भएका फैसलाहरूलाई राखिएको छ भने दोस्रो खण्डमा प्रसारणसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूको फैसलालाई समेटिएको छ । यसैगरी तेस्रो खण्डमा सूचनासँग सम्बन्धित मुद्दाहरू र चौथो खण्डमा प्रेस तथा सञ्चारकर्मीबाट अदालतको अपहेलना भएको भन्नेसम्बन्धी मुद्दाका फैसलाहरू राखिएको छ । यस्तै प्रेससँग सम्बन्धित अन्य विषयसँग सम्बन्धित फैसलाहरूलाई पाँचौं खण्डमा राखिएको छ ।

स्वतन्त्र न्यायलय र स्वतन्त्र प्रेस एक-अर्काको परिपूरक हुन् । दुवैको उद्देश्य सत्यको उजागर गर्नु हो । न्यायको पक्षपोषण गर्नु हो । र, समाजमा सन्तुलन कायम गर्दै मानव सभ्यताको गतिशील लोकतान्त्रीकरणलाई बल पुऱ्याउनु हो । संकलित फैसलामा कायम भएका न्यायिक सिद्धान्तहरूले यही उद्देश्य परिपूर्ति गर्न चाहेको पुष्टि गर्नु हो । तसर्थ यसका लागि हामीले उपलब्ध हुनसक्ने यावत् स्रोतहरूको खोजी र उपयोग गरेका छौं ।

प्रथम प्रकाशनका क्रममा विभिन्न समयमा सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना र सञ्चारसँग सम्बन्धित फैसलाहरू सबैलाई यस प्रकाशनमा समेट्न सकियोस् भन्नका लागि सर्वोच्च अदालतबाट प्रकाशित नेपाल कानुन पत्रिकाका विभिन्न अंकहरू, सर्वोच्च अदालत बुलेटीनहरू, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर संग्रहहरू, विषयत नजिर संग्रहहरू विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूले प्रकाशित गरेका सर्वोच्च अदालतका फैसलासम्बन्धी प्रकाशनहरू, समन प्रकाशन प्रा.लि.ले प्रकाशन गरेका नेपाल कानुन पत्रिकाका विभिन्न प्रकाशनहरूलाई अध्ययन स्रोतका रूपमा लिइएको थियो । यसैगरी, आजसम्म कहीं कतै पनि प्रकाशित नभएका फैसलाहरू सर्वोच्च अदालतको मिसिल शाखाबाट प्राप्त गरिएको थियो । त्यसैगरी नेपाल बार एसोसिएसन, नेपाल बार काउन्सिलबाट प्रकाशित विभिन्न प्रकाशनहरू पनि अध्ययनका क्रममा प्राथमिकतापूर्वक अध्ययन गरिएको थियो । यसैगरी, यस प्रकाशनलाई अद्यावधिक बनाउने क्रममा उपरोक्त स्रोतहरू नै अवलम्बन गरियो । सकेसम्म उपलब्ध विभिन्न स्रोतहरूको अध्ययन गरी सर्वोच्च अदालतबाट २०१५ सालदेखि २०६९ सालसम्म भएका प्रकाशित तथा अप्रकाशित सूचना तथा सञ्चारसँग सम्बन्धित फैसलाहरू समेट्ने भरमग्दूर प्रयास गरिएको छ । प्रथम प्रकाशनपछि प्राप्त सुझाव र आलोचनात्मक टिप्पणीलाई समेत मध्यनजर गरी यस संस्करणलाई नजिरहरूको संग्रहमात्र नभनी सबै वर्गका पाठकका लागि लक्षित गरेर 'पत्रकारिता, सूचना तथा आम-सञ्चारसँग सम्बन्धित निर्णयहरू'को संग्रहका रूपमा विकास गरिएको छ । नजीर एवं फैसलाको संग्रह प्रकाशन गर्नु पक्कै पनि सजिलो काम होइन यसका लागि गहिरो मेहनत र

लगनशीलताको जरुरी हुन्छ । कुनै एक व्यक्ति वा संस्थाको इच्छा वा प्रयत्नबाट भन्दा सबै सरोकारवालाहरूको संयुक्त प्रयासबाट मात्र यस्तो चुनौतीपूर्ण कार्य सम्भव हुन्छ । यस कार्यलाई सरल र सहज बनाई प्रकाशनका लागि योग्य गराउन भूमिका खेल्नु हुने व्यक्ति, संस्था तथा प्रकाशन गृहप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । साथै, सर्वोच्च अदालतका सम्बद्ध न्यायाधीश एवं अधिकारीहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

यस दोस्रो संस्करणको प्रकाशनलाई आफ्नो अमूल्य समय दिई शुभकामना व्यक्त गरिदिनुभई प्रकाशनको मूल्य र गरिमा बढाइदिनुभएकोमा कामु सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद उपाध्यायज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यस दोस्रो संस्करणको प्रकाशनलाई अद्यावधिक बनाउन मेरा सहकर्मी अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरेको अथक प्रयास र मिहेनतको लागि उहाँलाई मुरीमुरी धन्यवाद प्रकट गर्दछु । साथै, कम्प्यूटर सेटिङ्गको जिम्मेवारी पूरा गर्नुहुने कुमार चौलागाई र मञ्जु ओझा तथा डिजाइनका लागि श्याम महर्जन 'कोर्पा' प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी, फ्रिडम फोरमका कार्यकारी निर्देशक कृष्ण सापकोटा, कार्यक्रम व्यवस्थापक अनिरुद्र न्यौपाने र कार्यक्रम सहायक दानबहादुर कार्कीको सक्रियता र सहयोगप्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा यस महत्वपूर्ण फैसलाहरूको संग्रह प्रकाशनमा सहयोग गर्ने International Media Support/Denmark (IMS) प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

तारानाथ दाहाल

अध्यक्ष

फ्रिडम फोरम

२०६९/१२/ ...

विषय सूची

खण्ड-एक

छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्रसं.	पक्ष/विपक्ष	विषय/मुद्दा	रि.नं./मु.नं./ नि.नं.	फैसला मिति	इजलास	पृष्ठ
१.	बैकुण्ठप्रसाद उपाध्याय विरुद्ध सदर पुलिस गोश्वारा	सही रास्ता पत्रिका बन्द गरे भन्ने ।	१०२	२०१०/११/२२	पूर्ण इजलास	३
२.	चक्रमान शाक्यसमेत विरुद्ध नेपाल सरकारमार्फत् सेक्रेटरी गृहमन्त्रालयसमेत	थुनठेक ।	४६	२०१०/११/२२	पूर्ण इजलास	६
३.	गणेशप्रसाद श्रेष्ठ विरुद्ध सदर पुलिस गोश्वारा	जनमत पत्रिका बन्द गयो भन्ने ।	९३	२०११/१/८	विशेष इजलास	१०
४.	मणिराज उपाध्याय विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेट	सहीरास्ता पत्रिकाउपर आरोप लागेको पत्रिका प्रकाशन बन्द नहोस् ।	६६ x ६९	२०११/७/२६	विशेष इजलास	१३
५.	फत्तेबहादुर सिंह विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेट	धरौट मागी प्रकाशन रोक्ने अडर बदर होस् भन्नेसमेत ।	७	२०१४/१२/७	विशेष इजलास	१८
६.	मणिराज उपाध्याय विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेटसमेत	सरसिओररी वा अन्य उपयुक्त रिट जारी गरिपाऊँ ।	४४९१	२०१७/७/७	संयुक्त इजलास	२२
७.	इन्द्रकान्त मिश्र विरुद्ध मजिस्ट्रेट भूवनेश्वर सिंहसमेत	उत्प्रेषणको रिट ।	५६	२०१८/४/१९	संयुक्त इजलास	२४
८.	सूर्यलाल प्रधान विरुद्ध श्री ५ को सरकार पाल्ही माझखण्ड गोश्वारा	लुम्बिनी नामको साप्ताहिक पत्रिकाको प्रतिबन्ध हटाइपाऊँ ।	१२९	२०२३/१/२१	विशेष इजलास	३२
९.	मणिन्द्रराज श्रेष्ठ विरुद्ध बाग्मती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस	उत्प्रेषण ।	१६१	२०२३/१/२३	संयुक्त इजलास	३७
१०.	मणिन्द्रराज श्रेष्ठ विरुद्ध बाग्मती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस	परमादेश ।	१६२	२०२३/१/२३	संयुक्त इजलास	४३
११.	मणिन्द्रराज श्रेष्ठ विरुद्ध बाग्मती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस	उत्प्रेषण ।	१६३	२०२३/१/२३	संयुक्त इजलास	४८
१२.	रामप्रसाद उपाध्यायसमेत विरुद्ध काठमाडौं डि.एस.पी.कार्यालयको पत्रले श्री ५ को सरकार	गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको ।	२६२	२०२७/८/१५	संयुक्त इजलास	५२
१३.	बद्रीप्रसाद गुप्ता विरुद्ध मुख्य अञ्चलाधीश सरदार श्री विष्णुमणी आचार्य	'चेतना' साप्ताहिक पत्रिकालाई जरिवाना गरी प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द गरेको सम्बन्धमा ।	९१७	२०२७/१०/२७	पूर्ण इजलास	५६
१४.	प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय काठमाडौं विरुद्ध निर्मल साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादक विश्वनाथ उपाध्यायसमेत	उत्प्रेषण ।	३७	२०३०/३/१	पूर्ण इजलास	६५

१५.	प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय काठमाडौं विरुद्ध नेपाल टाइम्सको सम्पादक तथा प्रकाशक चन्द्रलाल भासमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	३९	२०३०/३/१	पूर्ण इजलास	७२
१६.	मदनमणि दीक्षित विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत	उत्प्रेषण ।	१२३६	२०३५/८/७	संयुक्त इजलास	८०
१७.	कृष्णप्रसाद शिवाकोटी विरुद्ध श्री अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चल काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	१०९२	२०३८/५/२	संयुक्त इजलास	९०
१८.	तेज खरेल विरुद्ध श्री बागमती अञ्चलाधीशको कार्यालय, रानीपोखरीसमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	१०९४	२०३८/५/२	संयुक्त इजलास	९६
१९.	पद्मभक्त खरेल विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	२०५४	२०४३/७/२	संयुक्त इजलास	१०१
२०.	राजकुमार प्रकाश गुप्ता विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय	उत्प्रेषण ।	२३०८	२०४३/९/६	संयुक्त इजलास	१०६
२१.	उद्धवप्रसाद गौतमसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, पञ्चायत प्लाजा, काठमाडौं	उत्प्रेषण ।	१४६३	२०४४/५/२	संयुक्त इजलास	११०
२२.	राजेन्द्र सिंह राठोर विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	२१९६	२०४५/३/७	संयुक्त इजलास	११३
२३.	शिवबहादुर कार्कीसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषण ।	२२०२	२०४५/६/२३	संयुक्त इजलास	११६
२४.	देवेन्द्रराज पाण्डेसमेत विरुद्ध श्री अञ्चलाधीश, अञ्चलाधीशको कार्यालय, बागमतीसमेत	परमादेश ।	१५८३	२०४५/८/२१	संयुक्त इजलास	१२०
२५.	टंकप्रसाद भट्टराई विरुद्ध जिल्ला कार्यालय सुर्खेतसमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	२०२०	२०४६/१/११	संयुक्त इजलास	१२३
२६.	सुमित्रा गुप्ता विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत ।	उत्प्रेषण ।	१६०२	२०४६/४/१७	संयुक्त इजलास	१२७
२७.	रामरिभन यादवसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत	संविधानसँग बाभिएको कानून प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी परमादेशसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ ।	२१६२	२०५४/६/२	विशेष इजलास	१३१
२८.	अधिवक्ता नारायणदत्त कँडेल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	५६	२०६३/२/४	विशेष इजलास	१३५
२९.	अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरेसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	संविधानसँग बाभिएको कानून अमान्य गरिपाउँ ।	०६४ -WS- ०००५	२०६५/३/१२	विशेष इजलास	१४१
३०.	पुष्पराज गडतौला विरुद्ध प्रेस काउन्सिल नेपाल, सञ्चारग्राम तिलगंगा	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	०६६ -WS- १०३२	२०६९/२८/२	संयुक्त इजलास	१४६

खण्ड-दुई
प्रसारणसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्रसं.	पक्ष/विपक्ष	विषय/मुद्दा	रि.नं./मु.नं./ नि.नं.	फैसला मिति	इजलास	पृष्ठ
३१.	अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषण समेतको आदेश जारी गरिपाउँ ।	३४५२	२०५८/४/११	विशेष इजलास	१५३
३२.	रघु मैनाली विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	४३९५	२०५९/२/२	विशेष इजलास	१६४
३३.	गणेशकुमार अग्रवाल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	३२०८	२०६३/१/१८	संयुक्त इजलास	१७२
३४.	विनोद ढुंगेलसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	६५	२०६३/१/२१	विशेष इजलास	१८४
३५.	अधिवक्ता नारायणदत्त कँडेल विरुद्ध श्री प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(१)(२) बमोजिम उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ ।	७७	२०६३/२/४	विशेष इजलास	१९०
३६.	विनोदराज ज्ञवाली विरुद्ध श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणायुक्त परमादेशसमेत ।	८५	२०६३/३/२२	विशेष इजलास	१९६
३७.	अधिवक्ता तुलसीराम निरौला विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	२८२९	२०६४/११/१	संयुक्त इजलास	२००
३८.	लक्ष्मण उप्रेतीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	२९०३	२०६४/११/१	संयुक्त इजलास	२०३
३९.	भूपेन्द्र बस्नेतसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	२९२४	२०६४/११/१	संयुक्त इजलास	२०६
४०.	अष्टमान की.सी. महर्जनसमेत विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	०६३ -WO- ०५६७	२०६७/१२/१७	संयुक्त इजलास	२०९
४१.	गोपाल गुरागाईं विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललिपुरसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	०६५ -WO- ०५०३	२०६६/८/१	संयुक्त इजलास	२१७
४२.	अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरे विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	०६४ -WS- ००१२	२०६६/७/१९	विशेष इजलास	२२९

४३.	विष्णुहरि ढकालसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।	०६५ -WS- ००२०	२०६६/९/९	विशेष इजलास	२३९
-----	---	--------------------------	---------------------	----------	----------------	-----

खण्ड-तीन
सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	पक्ष/विपक्ष	विषय/मुद्दा	रि.नं./मु.नं./ ति.नं.	फैसला मिति	इजलास	पृष्ठ
४४.	अधिवक्ता धुवलाल श्रेष्ठ विरुद्ध रेवतीरमण खनालसमेत	उत्प्रेषण ।	११८६	२०४७/१२/१८	एक न्याया- धीशको इजलास	२५३
४५.	अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबारसमेत	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम आदेश जारी गरिपाऊँ ।	९८९	२०४८/१२/१७	विशेष इजलास	२५७
४६.	अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत ।	नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८ (१)(२) को आदेश जारी गरिपाऊँ ।	१८५१	२०४९/८/३०	विशेष इजलास	२७०
४७.	अधिवक्ता नरहरि आचार्य विरुद्ध श्री ५ को सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालयसमेत	उत्प्रेषण ।	८९९	२०४९/१०/२१	संयुक्त इजलास	२८७
४८.	अधिवक्ता लक्ष्मण रजितसमेत विरुद्ध मन्त्रिपरिषद्समेत	परमादेश ।	११११	२०४९/११/३	संयुक्त इजलास	२९१
४९.	अधिवक्ता पुरेन्द्र अर्यालसमेत विरुद्ध निर्वाचन आयोग	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	२२७०	२०५०/१/२	संयुक्त इजलास	२९५
५०.	गोपाल शिवाकोटीसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालयसमेत	उत्प्रेषण ।	३०४९	२०५१/१/२५	संयुक्त इजलास	३०३
५१.	सुवर्ण पोखरेल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत	उत्प्रेषण ।	२४११	२०५२/२/३	विशेष इजलास	३२४
५२.	अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	३१०५, ३१०८, ३११२, ३११३, ३११४, ३११८, ३१२०	२०५२/५/१२	विशेष इजलास	३३२
५३.	अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत	उत्प्रेषण ।	३१०८	२०५२/७/१५	संयुक्त इजलास	३९२
५४.	योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत	उत्प्रेषण ।	२३४६	२०५३/१/१७ इजलास	संयुक्त	३९९
५५.	काशी दाहाल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत	परमादेश ।	२७७९	२०५३/७/२१	संयुक्त इजलास	४१०
५६.	अधिवक्ता भंक कँडेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत र फणिन्द्र नेपालसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद्को सचिवालय, सिंहदरबारसमेत	वेरितको रजिष्ट्रारको दरपीठ आदेश बदर गरिपाऊँ ।	७४	२०५८/४/२२	एक न्या- याधीशको इजलास	४१९

५७.	योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय सिंहदरबारसमेत	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम उपयुक्त आज्ञा-आदेश जारी गरिपाऊँ ।	३१९३, ३९४०	२०६०/३/१२	विशेष इजलास	४२१
५८.	सिरीश पाठक विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषण ।	७६	२०६०/३/१९	विशेष इजलास	४३५
५९.	दामोदर सुवेदीसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार जलस्रोत मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	२८५०	२०६२/२/३०	संयुक्त इजलास	४४१
६०.	अधिवक्ता लुमासिंह विश्वकर्मासमेत विरुद्ध श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्द, तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्री सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	परमादेश ।	३२७५	२०६३/५/२७	संयुक्त इजलास	४४७
६१.	अधिवक्ता धनञ्जय खनाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।	३५७१	२०६४/१०/२३	संयुक्त इजलास	४५५
६२.	अधिवक्ता राजीव बास्तोला विरुद्ध न्यायपरिषद्, न्याय परिषद्को सचिवालयसमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	०६३ -WO- १०१५	२०६६/३/२४	संयुक्त इजलास	४७७
६३.	त्रिभुवन विश्वविद्यालयका रजिष्ट्रार भीमराज अधिकारी विरुद्ध राष्ट्रिय सूचना आयोगसमेत	उत्प्रेषणयुक्त प्रतिषेधसमेत ।	०६६ -WO- ०३६९	२०६८/२/४	संयुक्त इजलास	४८२
६४.	फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहाल विरुद्ध निर्वाचन आयोग, कान्तिपथसमेत	परमादेश ।	२०६४ -WO- ०६३४	२०६८/६/४	संयुक्त इजलास	४९५

खण्ड-चार

अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	पक्ष/विपक्ष	विषय/मुद्दा	रि.नं./मु.नं./नि.नं.	फैसला मिति	इजलास	पृष्ठ
६५.	मदनमणि दीक्षित विरुद्ध भूमिसुधार विशेष अदालत काभ्रेपलाञ्चोक	परमादेशसमेत ।	२२२	२०२३/११/३	संयुक्त इजलास	५११
६६.	वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध माननीय रा.प.सं. गणेशकुमार पोखरेलसमेत	अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ ।	९२	२०३५/४/५	संयुक्त इजलास	५१६
६७.	वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधरसमेत विरुद्ध सम्माननीय अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायत, सिंहदरबार ग्यालरी बैठकसमेत	प्रतिषेधसमेत ।	३५	२०३५/९/२५	पूर्ण इजलास	५२१
६८.	कर्णशमशेर राणा विरुद्ध अधिवक्ता प्रकाश वस्ती	अपहेलना ।	१७९	२०३९/६/८	संयुक्त इजलास	५४३
६९.	थिरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध विमर्श प्रकाशन (प्रा.)लि.का निमित्त प्रकाशक एवं सम्पादक हरिहर विरही	अदालतको अपहेलना ।	९४	२०४९/७/३०	संयुक्त इजलास	५५३

७०.	लक्ष्मी खड्का विरुद्ध अंग्रेजी भाषामा प्रकाशित हुने विकेण्ड पत्रिकाको प्रकाशक टी.वी.दाहालसमेत	अदालतको अपहेलना ।	१०५	२०५१/४/२५	संयुक्त इजलास	५७२
७१.	अरूण भट्टराई विरुद्ध नयाँ भिक्को साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक प्रकाशलाल श्रेष्ठसमेत	अदालतको अपहेलना ।	९९	२०५१/४/२६	संयुक्त इजलास	५७६
७२.	मदन शर्मा विरुद्ध पृष्ठभूमि साप्ताहिकका सम्पादक तारा न्यौपानेसमेत	अपहेलना ।	१०६	२०५४/५/४	संयुक्त इजलास	५७९
७२.	अधिवक्ता रविराज भण्डारी विरुद्ध साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक रघु पन्तसमेत	अदालतको अपहेलना ।	११७	२०५५/२/४	संयुक्त इजलास	५८५
७४.	कृष्णप्रसाद सिलवाल विरुद्ध आस्था प्रकाशन प्रा.लि.को साप्ताहिक जनआस्था पत्रिकाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठसमेत	अदालतको अपहेलना ।	१७८	२०५५/८/१४	संयुक्त इजलास	५९३
७५.	थीरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध आरती साप्ताहिकको प्रधान सम्पादक इन्दुकान्त शर्मासमेत	अदालतको अपहेलना ।	१२६	२०५५/११/१८	संयुक्त इजलास	५९८
७६.	अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौला विरुद्ध नेपाल अधिराज्यको महान्यायाधीवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरसमेत	अदालतको अपहेलना ।	१२७	२०५५/११/१८	संयुक्त इजलास	६०२
७७.	अधिवक्ता सुरेशकुमार ढुंगाना विरुद्ध ऋषिकेश शाह	अदालतको अपहेलना ।	१३०	२०५५/११/१८	संयुक्त इजलास	६०७
७८.	अधिवक्ता गुणनिधि न्यौपाने विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारी, प्रधानमन्त्रीको कार्यालय सिंहदरबारसमेत	अदालतको अपहेलना ।	१३१	२०५५/११/१८	संयुक्त इजलास	६१०
७९.	अधिवक्ता हेमांग शर्मासमेत विरुद्ध सम्पादक तथा कार्यकारी सम्पादक, नवसुरुची साप्ताहिक, सुरुची प्रकाशन सहकारी संस्था लिमिटेडसमेत	अपहेलना ।	१२६	२०६०/९/२१	संयुक्त इजलास	६२८
८०.	अधिवक्ता रविराज भण्डारी विरुद्ध प्रतिनिधिसभाका सभामुख श्री तारानाथ रानाभाट, संसद् सचिवालयसमेत	अदालतको अपहेलना ।	७६	२०६२/६/२	संयुक्त इजलास	६३४
८१.	सन्तोष भट्टराई विरुद्ध हिमाल मिडिया प्रा.लि.का प्रकाशक कनकमणि दीक्षितसमेत	अदालतको अपहेलना ।	९१	२०६३/८/२८	संयुक्त इजलास	६५०
८२.	अधिवक्ता टेकबहादुर रावल विरुद्ध देशान्तर साप्ताहिकको प्रधान सम्पादक कविर राणासमेत	अदालतको अबहेलना	०६४- MS -०००६	२०६६/१०/२१	संयुक्त इजलास	६६१
८३.	अधिवक्ता राधेश्याम पराजुली विरुद्ध बालकृष्ण बस्नेतसमेत	अदालतको अबहेलना	-०००७	२०६७/११/१	संयुक्त इजलास	६६४
८४.	खड्कबहादुर शाह विरुद्ध हेमराज ज्ञवाली नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकसमेत	अदालतको अबहेलना	-११९	२०६६/१२/१९	संयुक्त इजलास	६७२
८५.	कृष्णगोपाल श्रेष्ठ विरुद्ध कान्तिपुर एफ.एम. प्रालि, पुल्चोक, ललितपुरसमेत	अदालतको अबहेलना	२०६२ १२२	२०६६/१२/१९	संयुक्त इजलास	६७८

८६.	अधिवक्ता हेमराज अधिकारी विरुद्ध सम्बोधन साप्ताहिक, न्यू प्लाजा, पुतलीसडकसमेत	अदालतको अबहेलनामा कारबाही गरिपाउँ ।	०६३-AP-०१२७	२०६७/५/१७	संयुक्त इजलास	६८२
८७.	अधिवक्ता टेकबहादुर रावल विरुद्ध दृष्टि साप्ताहिक कार्यालय, बागबजारसमेत	अदालतको अबहेलना ।	०००८	२०६७/१०/२७	संयुक्त इजलास	६९०
८८.	अधिवक्ता अरुणकुमारी जवाली विरुद्ध कनकमणि दीक्षितसमेत	अदालतको अपहेलना ।	१६	२०६७/१०/२५	संयुक्त इजलास	६९५

खण्ड-पाँच
सञ्चारसम्बन्धी अन्य मुद्दाहरू

क्र.सं.	पक्ष/विपक्ष	विषय/मुद्दा	रि.नं./मु.नं./नि.नं.	फैसला मिति	इजलास	पृष्ठ
८९.	सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध न्यूलाईट नामक साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशक गोपाल गुरुङ	बेइज्जती ।	१६४	२०३७/२/२	संयुक्त इजलास	७०७
९०.	कमल राणा विरुद्ध अंगुरबाबा जोशीसमेत	गाली-बेइज्जती ।	१२६	२०३८/४/५	संयुक्त इजलास	७१०
९१.	गोपाल बुढाथोकी विरुद्ध श्री ५ को सरकार	राजकाज मुद्दामा पुनरावेदनको अनुमति पाउँ ।	१०	२०४४/९/९	पूर्ण इजलास	७१४
९२.	देवेन्द्र चुडाल विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत	उत्प्रेषण ।	२३३९	२०४५/५/२७	संयुक्त इजलास	७१६
९३.	प्र.ता.उ.अनन्तराम भट्टराईको जाहेरीले श्री ५ को सरकार विरुद्ध प्रेम कैदी	वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ।	४७८	२०४६/८/१९	संयुक्त इजलास	७२१
९४.	शम्भुप्रसाद पोखरेल विरुद्ध नेपाल टेलिभिजन केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	१५५०	२०४८/१२/१२	संयुक्त इजलास	७२५
९५.	शरदचन्द्र वस्ती विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, नयाँसडकसमेत	उत्प्रेषण ।	११५७	२०५०/३/२१	संयुक्त इजलास	७३०
९६.	रामचन्द्र गौतम विरुद्ध श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमोदश ।	३१०७	२०५२/८/७	विशेष इजलास	७३७
९७.	सुरेन्द्रराज द्विवेदी विरुद्ध सञ्चालक समिति, गोरखापत्र संस्थान, काठमाडौं, नेपालसमेत	उत्प्रेषण ।	३६४१	२०५२/८/१४	विशेष इजलास	७४४
९८.	अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	१९२४	२०५४/९/९	संयुक्त इजलास	७४८
९९.	गजानन्द वैद्य विरुद्ध चक्षु साप्ताहिकको सम्पादक पदमभक्त खरेल	गाली-बेइज्जती ।	६४०	२०५६/१/९	संयुक्त इजलास	७५७
१००.	प्रेमनाथ तिवारी विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेत	उत्प्रेषण ।	२८३०	२०५६/१/२२	संयुक्त इजलास	७६१

१०१.	रामचन्द्र गौतमको मुद्दा सकार गर्ने इन्दु गौतम विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	२७२२	२०५६/१०/११	संयुक्त इजलास	७६६
१०२.	विष्णुराज तिवारी विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	२७५५	२०५६/१०/११	संयुक्त इजलास	७७१
१०३.	कैलाश सिरोहिया विरुद्ध रघु मैनाली	नोकरीबाट अवकाश ।	२९८७	२०५७/२/२७	संयुक्त इजलास	७७७
१०४.	कृष्ण सेन इच्छुकको हकमा एविन्द्र पराजुली विरुद्ध श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, काठमाडौंसमेत	बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।	१७३	२०५७/११/२५	पूर्ण इजलास	७८१
१०५.	श्रीधर आचार्य विरुद्ध श्री गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।	३७८५	२०५८/२/२	संयुक्त इजलास	७८८
१०६.	किशोर श्रेष्ठ विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका, काठमाडौंसमेत	प्रतिषेध ।	२८४५	२०६०/२/१४	संयुक्त इजलास	७९४
१०७.	मदनप्रसाद आचार्य विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, बबरमहल, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	२९५९	२०६०/११/१२	संयुक्त इजलास	७९९
१०८.	गजुरधन राई विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, बबरमहलसमेत	उत्प्रेषण ।	२९६०	२०६०/११/१२	संयुक्त इजलास	८०१
१०९.	मदनप्रसाद आचार्य विरुद्ध सञ्चालक समिति नेपाल टेलिभिजन, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषण ।	३१४०	२०६०/११/१२	संयुक्त इजलास	८०३
११०.	गजुरधन राई विरुद्ध सञ्चालक समिति, नेपाल टेलिभिजन सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषण ।	३१४१	२०६०/११/१२	संयुक्त इजलास	८०५
१११.	अधिवक्ता सुबोधमान नापित विरुद्ध नेपाल बार एशोसियसन केन्द्रीय कार्यालय रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	३६४९	२०६१/२/२८	एक न्यायाधीशको इजलास	८०७
११२.	निर्मलकुमार आचार्य विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण, परमादेश ।	३५१५	२०६२/१/९	संयुक्त इजलास	८१०
११३.	अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	संविधानसँग बाझिएको अध्यादेश बदर गरिपाउँ ।	१२१	२०६३/२/१८	विशेष इजलास	८१३
११४.	फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहालसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।	१२२	२०६३/२/१८	विशेष इजलास	८१६
११५.	अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	संविधानसँग बाझिएको अध्यादेश बदर गरिपाउँ ।	८१	२०६३/३/२२	विशेष इजलास	८१८
११६.	महेन्द्र विष्टसमेत विरुद्ध श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	८४	२०६३/३/२२	विशेष इजलास	८२३
११७.	राजीवकुमार सिंह विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण परमादेश ।	३१६०	२०६३/८/१९	संयुक्त इजलास	८२६

११८.	राजीवकुमार सिंह विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण परमादेश ।	३३१५	२०६३/८/१९	संयुक्त इजलास	८३०
११९.	फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहालसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	परमादेश ।	०६३-WO-०४२१	२०६४/२/२५	संयुक्त इजलास	८३४
१२०.	गोपाल गुरागाईंसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	उत्प्रेषण ।	३६९६	२०६४/६/२२	संयुक्त इजलास	८४३
१२१.	महेन्द्र शेरचन विरुद्ध रामप्रसाद दाहालसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	०६३-WO-०७३०	२०६८/२/८	संयुक्त इजलास	८४९
१२२.	सीताराम पराजुली विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत	क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ ।	००१३४	२०६६/७/१७	संयुक्त इजलास	८५४
१२३.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेत विरुद्ध मनऋषि धिताल	क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ ।	०३०७	२०६७/६/३	संयुक्त इजलास	८५९
१२४.	माधवदेव ढुंगेल विरुद्ध गोरखापत्र संस्थानसमेत	उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।	०८२५	२०६७/६/१७	संयुक्त इजलास	८६५
१२५.	विश्वामित्र खनाल विरुद्ध नेपाल टेलिभिजन, सिंहदरबारसमेत	परमादेश ।	०६४-WO-४८३	२०६७/६/२४	संयुक्त इजलास	८६९
१२६.	अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईंसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	परमादेश ।	७२३	२०६५/५/१६	संयुक्त इजलास	८७४
१२७.	अधिवक्ता ऋषिराम धिमिरे विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारसमेत	उत्प्रेषणयुक्त आदेशद्वारा संविधानसँग बाभिएको कानुन खारेज गरिपाऊँ ।	०६४-WS-००१४	२०६५/७/२८	विशेष इजलास	८८४
१२८.	मीरा राणा विरुद्ध रेडियो नेपाल, सिंहदरबारको सञ्चालक समितिसमेत	उत्प्रेषण ।	०६५-WO-०२८६	२०६५/१२/१६	संयुक्त इजलास	८८९
१२९.	सञ्जिवकुमार साह विरुद्ध सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकासमेत	लिखित बेइज्जती ।	०६६-CR-०४५७	२०६८/२/२६	संयुक्त इजलास	८९५
१३०.	भरतकुमार प्रसाईं विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	उत्प्रेषणसमेत ।	०६६-WS-००२९	२०६७/१/२	विशेष इजलास	९००
१३१.	परेश सापकोटासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	उत्प्रेषण ।	०६६-WS-००३२	२०६७/४/३१	विशेष इजलास	९१०
१३३.	कृष्णबहादुर श्रेष्ठसमेत विरुद्ध नेपाल टेलिभिजन संस्थान प्रधान कार्यालयसमेत	उत्प्रेषण परमादेश ।	०६६-WO-०१९७	२०६७/११/६	संयुक्त इजलास	९१९
१३२.	राजेश भ्ना अहिराज विरुद्ध प्रहरी प्रतिवेदनले नेपाल सरकारसमेत	राजद्रोह ।	०६७-CR-०९३३	२०६८/४/१३	संयुक्त इजलास	९२५
१३४.	मदनप्रसाद लम्साल विरुद्ध रेप्सोना पब्लिकेशन प्रा.लि.	ट्रेडमार्क ।	०६३-CI-०१०२	२०६८/४/१५	संयुक्त इजलास	९३७

मुद्दा / विषयको सारसंक्षेप

१. छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	मुद्दा / विषयको सारसंक्षेप	पृष्ठ
१.	छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ८ को उपदफा (३) बमोजिम धरौट नमागेको अवस्था, उक्त ऐनको दफा ९ (१) (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारबाही गर्न नमिले । दफा ५ को उपदफा (१) अन्तर्गतको कारबाहीसमेत सरकारद्वारा नै गरिनुपर्ने- छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजपत्रहरू रद्द गर्ने पुलिस गोश्वारालाई अधिकार नहुने ।	३
२.	थुनुवामा राख्ने नहुनेलाई थुनुवामा राखेमा बेकानुनी कारबाही गरेको ठहर्ने ।	६
३.	छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ९ (१) को उपदफा (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारबाही गर्न नमिलेमा सरकारभन्दा बढ्ता ऐनले नदिएको अधिकार सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले प्रयोग गरी पत्रिका बन्द गरिदिनु गैरकानुनी हुने ।	१०
४.	छापाखाना र प्रसारणसम्बन्धी ऐनको दफा ८ (३) बमोजिम सरकारबाट प्रकाशकलाई धरौट राख्न आदेश भएपछि मात्र सो आदेशबमोजिम धरौट नराखी समाचारपत्र प्रकाशन गरेवापत सजाय हुने स्पष्ट उल्लेख भएकोले सरकार गृह मन्त्रालयको आदेश भनी मजिस्ट्रेटले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा १२(२) बमोजिम धरौट माग्ने कारबाही गरेको र सो धरौट नराखेसम्म समाचार प्रकाशन नगर्नु भन्ने मजिस्ट्रेटको आदेश बेकानुनी देखिने ।	१३
५.	छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५ (१) (ज) र ४(३) - पत्रिकाको सम्पादकीय भिन्न-भिन्न वर्गमा वैमनष्य र घृणा पैदा गराउने देखिएमा-सरकारले धरौट मागेको मुनासिव मानिने ।	१८
६.	क्षतिपूर्ति दावा गर्तर्फ प्रचलित कानूनबमोजिम नालिस गर्नुपर्ने ।	२२
७.	प्रदत्त अधिकार प्रचलित ऐनको अधिनमा रही मात्र पाइने । कुनै कारणै नदिई प्रकाशन रोकिएमा- प्रकाशन स्वतन्त्रता हनन् भएको भन्नुपर्ने । दुनियाँको अहित हुने खबर, आलोचना र प्रकाशनसँग सम्बन्ध राख्ने व्यक्तिले सो कुरा थाहा पाउनुपर्ने - अनि मात्र उसलाई दोष लगाउन मिल्ने ।	२४
८	शंका गरिएकोसम्मलाई अपराध गरे भएको भन्न नमिल्ने ।	३२

९.	मौलिक हकको उपभोगलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले बनेको ऐनको प्रस्तावनामा सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको भन्ने लेखिएको छ भने सो ऐन, सोही उद्देश्यले बनेको भनी मान्न कर लाग्ने ।	३७
१०.	ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न बनाइएको नियमलाई ऐन संविधानसँग बाभिएको भन्न नमिल्ने ।	४३
११.	ऐनको अनुकूल नभएको आदेश बदर हुने ।	४८
१२.	कुनै पुस्तिका गैरकानुनी ठहर्नुभन्दा अगाडि बिक्री गर्दा उक्त बिक्रीलाई गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको भनी निर्णय गरेमा-उक्त निर्णय मिलेको नदेखिने ।	५२
१३.	राष्ट्रिय वा सार्वजनिक हितका विषयहरूमा आफैं वादी आफैं न्यायकर्ता हुनसक्ने ।	५६
१४.	निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भइसकेको मानि नसकेपछि प्रकाशन चालू गर्न फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिइरहन नपर्ने ।	६५
१५.	ऐनले अञ्चलाधीशलाई तोकेको अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरेको नाताले जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा सरेको मान्न नमिल्ने ।	७२
१६.	कानुनी अधिकारको प्रयोगमा स्वेच्छाचारी गर्ने हक कसैलाई नहुने । अस्पष्ट आदेशले प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई कारण र आधार बताउनुपर्ने ।	८०
१७.	अधिकार क्षेत्रको अभावमा पत्रिका नछान्नु भनी छापाखानालाई आदेश दिन नमिल्ने ।	९०
१८.	अधिकार क्षेत्रको अभावमा अनियमित पत्रिका भनी प्रकाशित नगर्नलाई जारी गरेको सूचना बदर हुने ।	९६
१९.	प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुने ।	१०१
२०.	कानुनले अधिकार दिए बेगर पत्रिका बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छ भनेर मान्न मिल्दैन ।	१०६
२१.	सरकारलाई कुनै कानुनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्न नमिल्ने ।	११०
२२.	आफूलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी नियमित प्रकाशन गरिरहेको पत्रिकालाई निलम्बन गर्न नमिल्ने ।	११३
२३.	निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार नपाएको श्री ५ को सरकारले नियमितरूपमा प्रकाशित पत्रिकालाई निलम्बन गर्न नमिल्ने ।	११६

२४.	एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म कारवाही नगरेको हुनाले सात दिनभित्र कारवाही सुरु गरी प्रस्तुत विषयलाई अग्राधिकार दिई चाँडो कारवाही निर्णय गर्नु भनी परमादेश जारी हुने ।	१२०
२५.	ऐन-नियमले दिएको अधिकारमात्र प्रयोग गरी पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने ।	१२३
२६.	कानुनबमोजिम पाएको हक-अधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुने ।	१२७
२७.	उही विषय वस्तुलाई तीनवटा भिन्न नामको पत्रिका दर्ता गराई उही ब्लकमा छापे गरेको देखिँदा तीनवटा पत्रिकाले पाउने सुविधा पाउन सक्ने औचित्य नदेखिने ।	१३१
२८.	राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ र छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १३ सँग बाभिन गएको भन्न नमिल्ने ।	१३५
२९.	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को मिति २०६५/२/१६ मा भएको चौथो संशोधनले राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरिसकेपछि तत्कालीन राजा वा राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थानमा राख्ने वा राजाका सम्बन्धमा छलफल सार्वजनिक वहस वा आलोचना गर्न, छाप प्रकाशन प्रसारण गर्न नपाइनेलगायतका प्रावधानहरू कायम रहिरहन नसक्ने ।	१४१
३०.	कानुनबमोजिम तोकिएका एवं स्थापित निकायले तोकेको प्रक्रिया र मापदण्डको पालना गर्नसमेत सम्बन्धित पत्रिकाको कर्तव्य हुन आउने ।	१४६

२. प्रसारणसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	मुद्दा / विषयको सारसंक्षेप	पृष्ठ
३१.	प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पनि सार्वजनिक महत्वको विषयमा आफ्नो विचार तथा अभिव्यक्ति रेडियोको माध्यमबाट प्रसारण गर्ने र रेडियोद्वारा सार्वजनिक महत्वका विषयमा सूचना पाउने एवं अरूका विचार तथा अभिव्यक्ति प्राप्त गर्ने अधिकार पनि संविधानद्वारा व्यवस्थित विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकको अन्तरभूत अङ्गको रूपमा रहेको मान्नुपर्ने ।	१५३
३२.	कुनै कानुन प्रत्यक्ष एवं स्पष्टरूपमा संविधानसँग बाभिनिएको अवस्थामा मात्र अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्ने ।	१६४
३३.	राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक गतिविधिलगायत देशको जल्दोबल्दो र महत्वपूर्ण विषयहरूमा जानकारी पाउने नागरिकहरूको हकाधिकार हुने ।	१७२

३४.	प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियम/विनियम वा उपनियमले मुलुकको मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधान तथा आफूलाई जन्म दिने ऐन (Parent Act) ले तोकिदिएको सीमारेखालाई नाघ्न नसक्ने ।	१८४
३५.	राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (२) (ख) र धारा १३ सँग बाभिएकोले अमान्य र बदर घोषित हुने ।	१९०
३६.	खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिक परीक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य नदेखिने ।	१९६
३७.	अध्यादेश नै खारेज भइसकेको र निवेदकले आपत्ति जनाएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहनुको प्रयोजन नरहने ।	२००
३८.	प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको र कब्जा गरिएको रेडियो उपकरणसमेत फिर्ता भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहनु परेन ।	२०३
३९.	प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन ।	२०६
४०.	एफ.एम. सञ्चालनको विषयलाई लिएर निर्णय गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नहुने ।	२०९
४१.	रिट निवेदक कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.ले श्रव्य, श्रव्य दृश्य प्रसारण गर्ने उद्देश्यले दर्ता भएको र सोही बमोजिमको कार्य गरेकाले उक्त प्रा.लि.ले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को परियोजनाको लागि रेडियोको परिभाषाभित्र पर्ने ।	२१७
४२.	नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता एवं धारा १५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेभन्दा अतिरिक्त हुने गरी नियमावलीमा मन्त्रालयले शर्त तोक्नसक्ने गरी गरिएको व्यवस्था नियन्त्रण एवं हस्तक्षेपकारी भएको देखिँदा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (भ) को व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाअनुकूल रहेको मान्न नमिल्ने । कुनै प्रसारण संस्था दर्ता भएपछि कानूनको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने तथा प्रसारण संस्थाले आफूलाई तोकिएको दायरामा रहनुपर्ने ।	२२९
४३.	कार्यक्रमको प्रसारण र वितरण गरेबापत के कति शुल्क वा दस्तुर तोक्ने वा केस्ता प्रसारण संस्थालाई बढी शुल्क लिने र के कुन प्रकृतिका संस्थालाई त्यस्तो दस्तुर वा शुल्क छूट दिने वा शुल्क दस्तुर नै नलिने भन्ने विषयहरू नियम बनाउने अख्तियार भएको नेपाल सरकारको जिम्मामा छाडेको मान्नुपर्ने ।	२३९

३. सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	मुद्दा / विषयको सारसंक्षेप	पृष्ठ
४४.	देवता गुठी, निजी प्राकृतिक गुठीको सम्बन्धमा भएको कुनै पनि विषयको काम-कारबाही बारेमा सूचना माग्ने हक तब सिर्जना हुन्छ, जब त्यहाँ धर्मलोपको स्थिति सिर्जना भएको हुन्छ ।	२५३
४५.	नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १६ ले नेपालका नागरिकलाई प्रदान गरेको सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार असीमित भएको तर्क प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले नै त्यो अधिकारउपरको बन्देज निश्चित गरेको पाइने ।	२५७
४६.	सार्वजनिक महत्वका विषयमा सरकारले अपनाएको नीति र गरेका निर्णय र कामहरूको सम्बन्धमा जानकारी दिने एकातिर सरकारको कर्तव्य हो भने अर्कोतिर त्यस्तो सूचना माग्ने र पाउने नागरिकको अधिकार हुने ।	२७०
४७.	माग गरिएको सूचनाबारे नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १६ ले दिएको हक कुण्ठित भयो भन्न मिलेन ।	२८७
४८.	माग गरेको सूचना प्राप्त भइसकेकोले परमादेशको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था नदेखिने ।	२९१
४९.	सार्वजनिक महत्वको निर्णयको सूचना पाउने अधिकार नागरिकलाई हुनेछ । संविधान वा कानूनद्वारा कर्तव्य तोकिएको निकाय वा अधिकारीसमक्ष सूचनाको माग गर्न जाँदैन र कुनै अरु नै निकाय वा अधिकारीसमक्ष जान्छ भने त्यस्तो बेसरोकारको निकाय वा अधिकारीले निजलाई सो सूचना दिनुपर्ने कुनै बाध्यता नहुने ।	२९५
५०.	कानुनी कार्यविधि अवलम्बन गरी सरोकार परेका कागजको जोसुकैले पनि नक्कल लिन पाउने ।	३०३
५१.	विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ अनुसार प्रकाशित नगरिने भन्ने कानुनी व्यवस्था र सोअनुसार भए/गरेका काम-कारबाहीलाई संविधानको धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको भावनाअनुकूल र सोही ऐनकै प्रस्तावनाअनुकूल नै बनेको रहेछ भन्ने कुरा निर्विवाद देखिन आउने ।	३२४
५२.	प्रतिनिधिसभाजस्तो गरिमामय संस्थाको असामयिक विघटनको विषय र त्यसको कारण एउटा राष्ट्रिय सरोकार र चासोको विषय हुने । यस्तो विघटनको कारणबारे सर्वसाधारण जनतालाई जानकारी नदिनु प्रजातान्त्रिक शासनप्रणाली र उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको मर्म र अवधारणा तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १६ को भावनाअनुरूप नहुने ।	३३२
५३.	श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच हस्ताक्षर भएको कार्ययोजना (Action Plan) गोप्य राख्नुपर्ने औचित्य नदेखिँदा उक्त लिखतको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनुपर्ने ।	३९२

५४.	राष्ट्रिय हक वा दायित्व सिर्जना हुने यस्तो कुनै व्यवहारको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारसँग आवश्यक जानकारी माग्ने अधिकार प्रत्येक नागरिकलाई प्राप्त हुने ।	३९९
५५.	सार्वजनिक महत्वको मायादेवी मन्दिर पुनः निर्माणको क्रममा मन्दिरमा अवस्थित ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्व राख्ने वस्तुहरू हटाउन र पिपल वृक्ष काटी हटाउन परेको कार्यको पछाडि रहेको कारण तथा अवस्थाबारे जानकारी राख्ने कुरा सार्वजनिक सरोकारकै विषय हुँदा नेपाली नागरिकलाई जानकारीको लागि सूचना माग्ने तथा पाउने हक नभएको भन्न नमिल्ने ।	४१०
५६.	सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार हुने ।	४१९
५७.	सुसूचित भइसकेको विषयमा सूचना प्रदान गरिएन भन्ने जिकिर नै अविश्वसनीय देखिने ।	४२१
५८.	शान्ति-सुरक्षाको प्रत्याभूतिको लागि बनाइएका सबै व्यवस्थाहरू सबैले थाहा पाउनैपर्ने प्रकृतिको हुनुपर्छ भन्न नहुने ।	४३५
५९.	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले सम्पूर्ण कुराहरूको सूचना माग्ने र पाउने हकलाई सीमित गरिरहेको पाइने ।	४४१
६०.	भ्रष्टाचारजन्य कसूरमा अनुसन्धान गर्ने निकायमा पठाइएका प्रतिवेदन अनुसन्धानमा अवरोध पुग्ने गरी सार्वजनिक गर्नु भन्न नमिल्ने ।	४४७
६१.	नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ अन्तर्गत असाधारण अधिकारको क्षेत्रमा निवेदन गर्नु अगाडि सम्बन्धित कार्यालय वा निकायसँग आफूलाई चाहिएको सूचनाहरू माग गर्न जानुपर्ने ।	४५५
६२.	विवादरहितरूपमा सार्वजनिक भइसकेको विषयमा सूचनाको प्रश्न उपस्थित हुने देखिदैन । लिखितजवाफ गोप्य नभई मिसिल संलग्न रही सार्वजनिक लिखतको रूपमा रहेकोले यस प्रकृतिको सार्वजनिक लिखतमा उल्लिखित कुराका सम्बन्धमा सूचना सम्प्रेषण गर्नु भन्ने आदेश जारी गर्न उपयुक्त नहुने ।	४७७
६३.	प्रजातान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा हरेक सरकारी काम-कारबाहीको जनताले जस्ताको तस्तै Censor नगरी थाहा पाउने हक राख्दछन् र थाहा पाएको हुनुपर्छ । आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्ने र उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने प्रत्येक परिकर्षार्थीको हक भएको हुँदा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले तोकेको शर्तमा उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउनुपर्ने ।	४८२
६४.	पारदर्शिता र सूचनाको हकको नाममा व्यक्तिका अत्यन्त निजी सूचनाहरू, समाजमा द्वन्द्वको अवस्था आउने कुराहरू, राष्ट्रिय अखण्डता, शान्ति, सुरक्षासँग सम्बन्धित कुराहरू, विभिन्न जात, जाति, सम्प्रदायमा खलल पुग्ने जाने कुराहरू, सामाजिक सद्भाव खलबलिने कुराहरूका साथै यस्तै प्रकृतिका कुराहरू जसले व्यक्तिगत विचारलाई लिएर विभाजनको अवस्था देखाउँछ, लाई पारदर्शिता र सूचनाको हकको रूपमा खुला गरिदिन नमिल्ने ।	४९५

४. अदालतको अपहेनासम्बन्धी मुद्दाहरू

क्र.सं.	मुद्दा/विषयको सारसंक्षेप	पृष्ठ
६५.	अपील दिन पाउने हक निवेदकले पाउने नै देखिएकोले विशेष अदालतले निवेदकलाई उक्त हकबाट वञ्चित गर्न नमिल्ने ।	५११
६६.	नेपालको संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रहेर राष्ट्रिय पञ्चायतमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको हकभोग उपभोग गर्न पाउने ।	५१६
६७.	संविधानको बन्देजलाई नाघेर बोलेको कुरामा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गर्ने प्रश्नै नउठ्ने ।	५२१
६८.	कुनै कार्य वा प्रकाशन अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त भएका कथनबाट नै अपहेलनाजनक छ वा छैन विचार गरिने ।	५४३
६९.	न्यायाधीशले कतिपय अवस्थामा धेरै अप्रिय आलोचनाहरू सुन्न परिरहेको पनि हुन्छ । तर, जब आलोचनाले न्यायको नियमित प्रवाहमा नै असर पुऱ्याउँछ; न्यायाधीशको निष्पक्षता तथा उसको क्षमतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने कार्य गर्छ तब त्यस्तो कार्य अदालतको अपहेलनाको विषयवस्तु बन्दछ ।	५५३
७०.	प्रकाशित कार्टुन नै अपहेलनाजनक ठहर भइरहेकोमा त्यस्तो कार्टुन पुनः प्रकाशनबाट यस अदालतप्रति जनमानसमा भ्रम सिर्जना हुनसक्ने हुँदा उक्त कार्यबाट यस अदालतको अपहेलना हुन जाने ।	५७२
७१.	अदालतको अपहेलना मुद्दामा न्याय सम्पादनमा र जनताको अदालतप्रतिको जनआस्थामा असर परेको छ/छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा विचारणीय हुने ।	५७६
७२.	विचाराधिन मुद्दा सुनुवाई गर्ने न्यायाधीश तथा समस्त न्यायपालिकाको क्षमता तथा प्रतिष्ठा, निष्पक्षतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने होच्याउने किसिमले पत्रिकामा प्रकाशित सम्पादकीय लेखबाट अदालतको अपहेलनाजन्य कार्य गरेको देखिने ।	५७९
७३.	न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कुनै कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुने ।	५८५
७४.	न्यायालयको निष्पक्ष काम-कारबाहीप्रति न्यायालयका कर्मचारीसमेतलाई अवाञ्छित लान्छना लगाई जनसाधारणमा भ्रम सिर्जना गरी न्यायालयप्रति अनास्था फैलाउनेसमेतका कार्य अदालतको अपहेलना मानिने ।	५९३

७५.	अदालतप्रतिको जनआस्था र मर्यादामा हास ल्याउने अभिव्यक्ति, कार्टुन चित्र आदिको प्रकाशन अपहेलनाको कार्यको आधार बन्न सक्ने ।	५९८
७६.	छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक पनि निरपेक्ष नभई यसको परिसीमा तोकिएको र अदालतको अपहेलना हुने कार्य उक्त हकको प्रयोगको आडमा हुन नहुने ।	६०२
७७.	सर्वोच्च अदालतको फैसलाप्रति जनसाधारणमा नै नकारात्मक असर पर्ने गरी आफ्ना अभिव्यक्ति पत्रिकामार्फत् सार्वजनिक गरेको देखिएबाट अदालतको अपहेलना गरेका मानिने ।	६०७
७८.	सर्वोच्च अदालतको फैसलाको तिखो आलोचनामात्र नगरी सम्बन्धित न्यायाधीशहरूको विरुद्ध जुलुस निकाली पुत्ला जलाई संवैधानिक मर्यादाको समेत उल्लंघन गरेको कार्य अदालतलाई होच्याउने तथा जनआस्थामा खलल पारी अदालतको अपहेलनाको कसूर गरेको मानिने ।	६१०
७९.	अदालतका काम-कारबाहीहरू सुचारुरूपले चलन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुने गरी अदालतविरुद्ध लक्षित काम-कारबाहीसम्म ज्यादै संयमित भई अदालतले आफ्नो अपहेलनामा सजाय गर्ने ।	६२८
८०.	सर्वोच्च अदालत वा अन्य न्यायिक निकायहरूबाट भएका निर्णयहरूका सम्बन्धमा स्वस्थ एवं मर्यादितरूपमा रचनात्मक समीक्षा वा टिप्पणीबाट अदालतको काम-कारबाहीमा सघाउ पुग्ने ।	६३४
८१.	अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान Willful अवज्ञा गर्ने कार्य, अदालतसमक्ष गरेको प्रतिज्ञाको जानाजान Willful भङ्ग वा अवज्ञा गर्ने कार्य, बोलेर, लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशनद्वारा अदालतप्रति भ्रामक हल्ला फिँजाई अनास्था पैदा गरी काण्ड मच्चाउनु अर्थात् Scandalize गर्ने कार्य, बोलेर वा लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशन वा कार्यद्वारा अदालती कारबाहीमा हस्तक्षेप गर्ने कार्य, बोलेर वा लेखेर वा अन्य प्रकाशन वा कामद्वारा अदालती कारबाहीमा हस्तक्षेप गर्ने वा न्याय प्रशासनमा अवरोध गर्ने कार्य, अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा टिप्पणी गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय सम्पादनमा हस्तक्षेप हुने काम गर्ने, मुद्दाका, पक्षहरू, मुद्दाका साक्षीहरू तथा अदालतका कर्मचारीलाई बाधा-विरोध गर्ने कार्य, अदालतलाई विवादमा ल्याउने जुनसुकै कार्यहरू अदालतको अपहेलना मान्नुपर्ने ।	६५०
८२.	प्रकाशित समाचार संयमित र विश्वसनीय हुन आवश्यक हुने ।	६६१
८३.	अदालतको न्यायिक कारबाहीमा दखल नपुगेको हदसम्म अदालतका न्यायाधीश र न्यायाधीशबाट भएका आदेश फैसलाको पूर्वाग्रहहित भई स्वच्छरूपमा टीका-टिप्पणी र आलोचना गर्न पाइने ।	६६४
८४.	प्रकाशित वा प्रवाहित भएका विचारहरू अदालतको गरिमा प्रतिष्ठा र मर्यादा गिराउने नियतका साथ आएको विचारहरूलाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ भन्ने मान्यतामा अदालत दृढ रहने ।	६७२

८५.	अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको भन्ने नदेखिएको हुँदा अदालतको अबहेलना भयो भन्न मिलेन ।	६७८
८६.	अवहेलनाको मुद्दामा नियत वा अभिप्रायभन्दा पनि कार्य, व्यवहार र परिणामलाई हेरिने ।	६८२
८७.	अवहेलना गर्ने मनसायको अभावमा अदालतको अबहेलनामा सजाय गर्न नमिले ।	६९०
८८.	अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुने ।	६९५

५. सञ्चारसम्बन्धी अन्य मुद्दाहरू

क्र.सं.	मुद्दा/विषयको सारसंक्षेप	पृष्ठ
८९.	पूर्वाधारहरूको उल्लेख नगरी केवल जरिवानामात्र गर्न ऐनले मिले देखिँदैन ।	७०७
९०.	लेखका शब्दहरू अपमानजनक भएमा गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम कसूरदार ठहर गर्न मिले ।	७१०
९१.	फैसलामा न्याय प्रशासन सुधार (संशोधनसहित) ऐन, २०३१ को दफा १३(५) को अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा पुरावेदनको अनुमति प्रदान गर्न नमिले ।	७१४
९२.	पत्रपत्रिकाबाट प्रकाशित समाचारको आधारमा मात्र आयातीत दुग्ध पदार्थ विकीरणयुक्त रहेछ भनी मान्न नमिले ।	७१६
९३.	स्वतन्त्र आधार प्रमाणको अभावमा कसुर ठहर गर्न नमिले ।	७२१
९४.	असाधारण अधिकार क्षेत्रको शरणमा आउने व्यक्तिको स्पष्टरूपमा सो हकको हनन भएको स्थितिमा मात्र रिट क्षेत्रबाट उपचार दिन मिले ।	७२५
९५.	अनुचित विलम्बको आधारमा रिट निवेदन खारेज हुने ।	७३०
९६.	समान स्थितिको व्यक्तिलाई कानुनको प्रयोग समानढङ्गले नहुनु भेदभावपूर्ण तरिकाले कानुन प्रयोग भएको भन्नुपर्ने ।	७३७
९७.	संस्थानको आवश्यकतालाई हेरी अनिवार्य अवकाश पाइसकेका कर्मचारीमध्ये दुई वर्ष थप्ने वा नथप्ने निर्णय गर्ने स्वविवेक अधिकार गोरखापत्र संस्थानलाई भएको देखिने ।	७४४
९८.	मदिरा उत्पादनकर्ताले अनुमतिपत्र तथा ऐन-कानुनमा उल्लिखित शर्तहरूलाई अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने ।	७४८

९९.	गाली-बेइज्जती मुद्दामा व्यक्तिगत चरित्रमा प्रस्टरूपले आँच आउने कार्य भएको एकिक हुनुपर्ने र बेइज्जत गर्ने नियत पनि पुष्टी हुनुपर्ने ।	७५७
१००.	सम्भाव्य उम्मेदवारहरू सबैको हकमा कानुनबमोजिम अंक गणनाबाट निस्केको निर्णयलाई कानुनी हक हनन् भएको मान्न मिलेन ।	७६१
१०१.	सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएपछि कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्तासमेतको सुविधा दिन नमिले गरी गरेका निर्णय बदर हुने ।	७६६
१०२.	सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएपछि कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्तासमेतको सुविधा दिन नमिले गरी गरेका निर्णय बदर हुने ।	७७१
१०३.	श्रम अदालतबाट हुने काम पुनरावेदन अदालतबाट भएको कारणले पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपरको दोस्रो तहको पुनरावेदन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ ले सर्वोच्च अदालतमा लागन नसक्ने ।	७७७
१०४.	कानुनबमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरी कानुनद्वारा निर्धारित अवधिभन्दा बढी समय गैरकानुनीरूपमा थुनामा राख्न नमिले ।	७८१
१०५.	समानताको हकविपरीत गरेको निर्णय बदर हुने ।	७८८
१०६.	अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानुनबमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रही अनुसन्धान गर्न पाउने कुरामा रिट तहबाट हस्तक्षेप गर्न नमिले ।	७९४
१०७.	माग दावीबमोजिम उपचारप्राप्त भइसकेकाले रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।	७९९
१०८.	माग दावीबमोजिम उपचारप्राप्त भइसकेकाले रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।	८०१
१०९.	माग दावीबमोजिम उपचारप्राप्त भइसकेकाले रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।	८०३
११०.	माग दावीबमोजिम उपचारप्राप्त भइसकेकाले रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।	८०५
१११.	सर्वोच्च अदालतबाट भएको कुनै फैसला आदेशको स्वस्थरूपमा टिका-टिप्पणी हुनु र समाचार प्रकाशन गर्दैमा अदालतको जनआस्था घटाउने कार्य भएको भन्न नमिले ।	८०७
११२.	माग दावीबमोजिम उपचारप्राप्त भइसकेकाले रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।	८१०
११३.	अध्यादेश नै खारेज भई हाल अस्तित्वमा नरहेको अवस्था रहेकाले निवेदन जिकिरको औचित्यमा प्रवेश गरी हेर्न नमिले ।	८१३
११४.	निवेदकले अमान्य र बदर घोषित गर्न माग गर्नुभएका अध्यादेश खारेज भइसकेको हुँदा निवेदकको मागमा विचार गर्नुपर्ने अवस्था नभएको ।	८१६

११५.	अध्यादेश खारेज भइसकेको अवस्था देखिएकोले निवेदकले बदर गर्न माग गरेको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लाई मागबमोजिम बदर घोषित गरिरहनु नपर्ने ।	८१८
११६.	सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ सरकारले खारेज गरिसकेको देखिएको हुँदा खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिकता परीक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य नरहेको ।	८२३
११७.	निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनु नपर्ने ।	८२६
११८.	निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनु नपर्ने ।	८३०
११९.	छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११(१) बमोजिमको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति, ऐनको दफा २४ को प्रयोजनको लागि श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिमको उजुरी समिति यथाशक्य चाँडो गठन गर्नुपर्ने भनी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ।	८३४
१२०.	जसका विरुद्धमा कुनै निर्णय वा सजाय गरिन्छ उसलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न पाउने अर्थात् सुनुवाइको अधिकार र आफ्नो स्वतन्त्रता गुमेको वा आफू दण्डित हुनुपरेको आधार कारणसहितको निर्णय (Reasoned Decision) पाउने हक हुने ।	८४३
१२१.	कुनै पनि कानूनद्वारा स्थापित संस्थाले कुनै काम-कारबाही गर्दा सो सम्बन्धमा कानूनले निर्धारण गरेको बाध्यात्मक कानुनी प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको हुनुपर्ने । व्यवस्थापकको सजायमा चित्त नबुझेने श्रमजीवी पत्रकारले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने ।	८४९
१२२.	२०५९/५/१३ मा संकटकाल समाप्त भई सो मितिले ३ महिनाभित्र अर्थात् २०५९/८/१२ गतेसम्म फिराद दायर भएमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५(१०) बमोजिमको हदम्यादभित्रै फिराद परेको मान्नुपर्ने ।	८५४
१२३.	गैरकानुनी नजरबन्दमा राखिएको कार्यबाट आर्थिक तथा मानसिक क्षति भएको देखिने ।	८५९
१२४.	दसौं-तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बढुवा गर्ने भनी गरिएको मिति २०६४/९/२९ को सञ्चालक समितिको निर्णय गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ को विनियम ६७ (१) (ग) को विपरीत देखिने ।	८६५
१२५.	कानूनले वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट उपचार प्रदान हुन नसक्ने ।	८६९

१२६.	महिलाहरूको अवहेलना हुने वा आपसी सद्भाव र सामञ्जस्यतामा खलल पुग्नेजस्ता सन्देश प्रवाह हुने अवस्था सिर्जना हुने प्रकारको विज्ञापनहरू प्रकाशन प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउनुपर्ने ।	८७४
१२७.	पुरानो संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार स्थापित अङ्गहरू विस्थापित भइसकेको अवस्थामा नयाँ संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम सम्बन्धित कानुनलाई मिलात, परिमार्जन वा अद्यावधिक बनाउनुपर्ने ।	८८४
१२८.	एकपटक समकक्षता निर्धारण भएको कुनै पनि उपाधि वा शैक्षिक योग्यतालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वदेशभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमको स्तरसँग तुलना गरी कुनै उपाधिलाई यथावत् राख्ने वा नराख्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्ने ।	८८९
१२९.	समाचार प्रकाशन गराएको भन्ने कुनै प्रमाण आधारविना दोषी रहेको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने ।	८९५
१३०.	समान अवस्थाका सबैलाई समानरूपमा आकर्षित हुने गरी तोकिएको शर्तलाई अन्यथा भन्न नसकिने ।	९००
१३१.	आफूखुसी स्वेच्छाचारीरूपले योग्यता तोकिएको नियम संशोधन गर्दै जाने हो भने संस्थाको मूल उद्देश्यमाथि नै नकारात्मक असर पर्ने सम्भावना रहन जाने ।	९१०
१३२.	समानहरूका बीच समानता कायम गर्ने क्रममा कानुनको प्रयोग गर्दा असमान व्यवहार गरिनुहुँदैन ।	९१९
१३३.	सूचनाको हक विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको बृहत्तर छाताभित्र समावेश रहेको मान्नुपर्ने ।	९२५
१३४.	विशेष ऐनको रूपमा पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ मा विशेष व्यवस्था गरिएको हुँदा उक्त ऐनलाई नै ट्रेडमार्कसम्बन्धी हकको सिर्जना, प्रयोग तथा हस्तान्तरणसम्बन्धी प्रचलित कानुन मान्नुपर्ने ।	९३७

खण्ड-एक

छापाखाना र
प्रकाशनसम्बन्धी मुद्दाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०१८, ठेली नं.२, निर्णय नं.१६१,
पृष्ठ २२२, समन प्रकाशन प्रा.लि.

नेपाल प्रधान न्यायालय, पूर्ण इजलास
प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद प्रधान
न्यायाधीश श्री भैरवराज पन्त पाध्याय
न्यायाधीश श्री महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री
फौजदारी ठाडो निवेदन नं.१०२
फैसला मिति : २०१०/११/२२

मुद्दा : सही रास्ता पत्रिका बन्द गरे भन्ने ।

निवेदक : बैकृण्ठप्रसाद उपाध्याय

विरुद्ध

विपक्षी : सदर पुलिस गोश्वारा

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ९(१) को उपदफा (ख) - कहिले कसरी कसले प्रयोग गर्ने ? - सरकारले उक्त ऐनको दफा ८ को उपदफा (३) बमोजिम धरौट नमागेको अवस्था, उपरोक्त ९ (१)(ख) दफाबमोजिम कारवाही गर्न नमिल्ने । दफा ५ को उपदफा (१) अन्तर्गतको कारवाहीसमेत सरकारद्वारा नै गरिनुपर्ने - छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजपत्रहरू रद्द गर्ने पुलिस गोश्वारालाई अधिकार नभएको ।

निराधारको कुरा छापी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन (५)(१) दफाको उपदफा (ग) र (घ) मा उल्लेख भएबमोजिम कानून विरुद्ध लेख छापी प्रकाशित भएकोले उक्त ऐनको ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम उक्त पत्रिकाको सदर पुलिस गोश्वाराको नम्बर १७ मा दर्ता भएको कागजहरू सबै २०१० साल मार्ग १ गतेमा सो स.पु.गो.ले उक्त ऐनअन्तर्गत रद्द गरेको देखिएको । उक्त दफा ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम कारवाही गर्ने सरकारलाई मात्र अधिकार भएकोले सो उक्त ऐनबमोजिम सरकारले मात्र गर्न सक्ने देखिन्छ । सो पत्रिका छापिएको छापाखानाले धरौटी राखेको नदेखिएको हुनाले सो छापाखानाउपर कारवाही गर्नुपरेमा सो ऐनको ८ दफाको उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने । सो कारवाही पनि सरकारबाट नै गर्नुपर्ने र सो समाचारपत्रमा सो ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) मा किटिएको कुनै शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार पारेको सरकारको विचारमा लागेमा यस्ता समाचारपत्रको प्रकाशकलाई यस्ता शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार प्रकाश भएको उतार गरी सरकारबाटै छापाखानालाई लिखित जनाउ दिई जुन हाकिम वा बडाहाकिमको इलाकामा सो समाचारपत्र प्रकाशित भएको छ । सरकारले नै ती हाकिम वा बडाहाकिम छेउ प्रकाशकबाट रु.५०० देखि रु.३००० सम्म धरौटी राख्न लगाउने सो ऐनमा व्यवस्था

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

देखिन्छ। सदर पुलिस गोश्वारालाई प्रेस तथा पत्रपत्रिकाहरूको दर्ता गर्ने र प्रकाश गर्न लाइसेन्ससम्म दिने अधिकार दिएको सो गृह मन्त्रालयको पत्रबाट देखिन्छ। सो पनि कमिश्नर मेजिष्ट्रेटको काम चालू नभएसम्मलाई सो काम चालू भएपछि सदर पुलिस गोश्वारालाई सो पनि अधिकार नभएको। कमिश्नर, मेजिष्ट्रेटको काम दशै अगाडि नै चालू भइसकेकोमा मार्ग १ गते स.पु.गो.ले सही रास्ता पत्रिकाका सम्पादक व्यवस्थापकले छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजहरू रद्द गर्ने सदर पुलिस गोश्वारालाई छापाखाना प्रकाशन ऐनले अधिकार दिएको देखिँदैन। यो अधिकार ऐनले सरकारलाई मात्र दिएको देखिन्छ। सदर पुलिस गोश्वाराले त्यस्ता समाचारपत्र सरकारमा पठाई सरकारबाटै दफा ८ को उपदफा (३) लगाई कारवाही गराउनुपर्नेमा सरकारले धरौटै नमागेको अवस्थामा ९(१) दफाको उपदफा (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारवाही गर्न नमिल्नेमा सरकारभन्दा बढ्ता ऐनले नदिएको अधिकार सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले प्रयोग गरी पत्रिका बन्द गरिदिनु गैरकानुनी गरेको ठहर्छ। (प्रकरण नं.३)

फैसला

१. यसमा काठमाडौँबाट प्रकाशित हिन्दी साप्ताहिक सही रास्ताको कार्यकारी सम्पादक तथा व्यवस्थापक हो। यो पत्र छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्ररीसम्बन्धी ऐनबमोजिम रिट पुऱ्याई सरदर पुलिस गोश्वारा नं.१७ मा दर्ता भएको छ। ०१० साल मार्ग १ गतेको मितिको पत्र छापिएपछि त्यस पत्रको दुई प्रति सदर पुलिस गोश्वारामा बुझाउन जाँदा पत्र नबुझी उल्टै पत्र रोक्का गर्ने पुर्जी दिइयो। प्रतिवादीले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको अन्तर्गत कारवाही गर्ने कानुनी अधिकार पाएको कागजपत्र इजलासमा पेश गर्नु। यस परिस्थितिमा यो रोक गैरकानुनी गरियोस्। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनका विधानकुलता (भ्यालिडिटी) को निर्णय गरियोस् र प्रतिवादीहरूलाई निवेदकको वैधानिक स्वतन्त्रतामा दखल नदिनु भन्ने यथायोग्य निर्देश दिइयोस् भन्नेसमेत बैकुण्ठप्रसाद उपाध्यायको निवेदनपत्रमा यो विन्तिपत्रको १ प्रति नक्कलसमेत पठाई पुलिस गोश्वाराको हाकिमले कुन अधिकारले यो प्रेसवालालाई नोटिस दिएको र यस विषयमा छलफललाई एटर्नी जनरललाई पठाइदिनु होला भनी गृह सेक्रेटरीलाई लेखी पठाई सो आएपछि स्पेशल बेञ्चमा पेश गर्नु भन्ने डिभिजनबेञ्चको आदेश रहेछ।
२. ०१० साल कात्तिक १४ गते संख्या २५ को सही रास्ता पत्रिकामा विगत दशैको मौकामा खुर्सानी, भेडा, बाखासमेतको लूटमा लुटाहासँग पुलिसको पनि सहयोग तथा समर्थन थियो भन्ने निराधारको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको ५ दफाको (ग) र (घ) मा लेखिएको कानुनविरुद्ध लेख छापी प्रकाशित भएकोले उक्त ऐनको ९ दफाको उपदफा (ख) बमोजिम उक्त पत्रिकाको स.पु.गो.नं.१७ मा दर्ता भएको कागजहरू सबै ०१०/८/१ मा यस स.पु.गो.ले उक्त ऐनअन्तर्गत रद्द गर्ने कारवाही गरेको हो। त्यसबारेमा एटर्नी जनरलले वहस गर्नु हुनेछ भन्ने सदर पुलिस गोश्वाराको पत्र रहेछ।
३. आदेशबमोजिम पेश हुनआएको यो मुद्दा निवेदकलाई राखी एटर्नी जनरलले छलफल गर्नु भई बुझ्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम यो मुद्दा चलेकोमा विभिन्न कारवाहीको लागि अधिकारीहरूलाई सो ऐनमा विभिन्न अधिकार दिएको देखिन्छ। अधिकारीहरू ३ विभिन्न भागमा बाँडिएको छ (१) सरकार (२) बडाहाकिम वा हाकिम (३) पुलिस (बडाहाकिम नभएको ठाउँमा हाकिम शब्दले स्थानीय शासनकर्तालाई जनाउँछ भन्ने सो ऐनको परिभाषामा देखिन्छ)। काठमाडौँ उपत्यकाञ्चलमा बडाहाकिम नहुँदा र कमिश्नर, मैजिष्ट्रेटको काम

चालू नभएसम्मलाई प्रेस तथा पत्रपत्रिकाहरूको दर्ता गर्ने र प्रकाश गर्न लाइसेन्स दिने काम सदर पुलिस गोश्वारालाई अधिकार दिएको ०१०/८/३ को गृह मन्त्रालयको पत्र संख्या गृ.पु.८२४, गृ.फु.८९५१ कायम-मुकायम आई.जी.पी.लाई लेखेकोबाट देखिन्छ। काठमाडौं उपत्यकाञ्चलमा कमिश्नर मैजिष्ट्रेटको काम चालू भएपछि सदर पुलिस गोश्वाराले गर्न नमिल्ने भन्नेसमेत सो पत्रबाट स्पष्ट देखिन्छ। यस मुद्दामा १० साल कात्तिक २४ गते संख्या २५ को सही रास्ता पत्रिकामा विगत दशैको मौकामा 'खुर्सानी भेडा बाखासमेतको लूटमा लुटाहासँग पुलिसको पनि सहयोग तथा समर्थन थियो' भन्ने निराधारको कुरा छापी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन ५/१ दफाको उपदफाको (ग) र (घ) मा उल्लेख भएबमोजिम कानुनविरुद्ध लेख छापी प्रकाशित भएकोले उक्त ऐनको ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम उक्त पत्रिकाको सदर पुलिस गोश्वाराको नम्बर १७ मा दर्ता भएको कागजहरू सबै २०१० साल मार्ग १ गतेमा सो स.पु.गो.ले उक्त ऐनअन्तर्गत रद्द गरेको देखिएको। उक्त दफा ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम कारवाही गर्ने सरकारलाई मात्र अधिकार भएकोले सो उक्त ऐनबमोजिम सरकारले मात्र गर्न सक्ने देखिन्छ। सो पत्रिका छापीएको छापाखानाले धरौटी राखेको नदेखिएको हुनाले सो छापाखानाउपर कारवाही गर्नुपरेमा सो ऐनको ८ दफाको उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने। सो कारवाही पनि सरकारबाट नै गर्नुपर्ने र सो समाचारपत्रमा सो ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) मा किटिएको कुनै शब्द, चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार पारेको सरकारको विचारमा लागेमा यस्ता समाचारपत्रको प्रकाशकलाई यस्ता शब्द, चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार प्रकाश भएको उतार गरी सरकारबाटै छापाखानालाई लिखित जनाउ दिई जुन हाकिम वा बडाहाकिमको इलाकामा सो समाचारपत्र प्रकाशित भएको छ। सरकारले नै ती हाकिम वा बडाहाकिम छेउ प्रकाशकबाट रु.५०० देखि रु.३००० सम्म धरौटी राख्न लगाउने सो ऐनमा व्यवस्था देखिन्छ। सदर पुलिस गोश्वारालाई प्रेस तथा पत्रपत्रिकाहरूको दर्ता गर्ने र प्रकाश गर्न लाइसेन्ससम्म दिने अधिकार दिएको सो गृह मन्त्रालयको पत्रबाट देखिन्छ। सो पनि कमिश्नर, मैजिष्ट्रेटको काम चालू नभएसम्मलाई। सो काम चालू भएपछि सदर पुलिस गोश्वारालाई सो पनि अधिकार नभएको कमिश्नर, मैजिष्ट्रेटको काम दर्शै अगाडि नै चालू भइसकेकोमा मार्ग १ गते स.पु.गो.ले सही रास्ता पत्रिकाका सम्पादक व्यवस्थापकले छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजहरू रद्द गर्ने सदर पुलिस गोश्वारालाई छापाखाना प्रकाशन ऐनले अधिकार दिएको देखिँदैन। यो अधिकार ऐनले सरकारलाई मात्र दिएको देखिन्छ। सदर पुलिस गोश्वाराले त्यस्ता समाचारपत्र सरकारमा पठाई सरकारबाटै दफा ८ को उपदफा (३) लगाई कारवाही गराउनुपर्नेमा सरकारले धरौटी नमागेको अवस्थामा ९(१) दफाको उपदफा (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारवाही गर्न नमिल्नेमा सरकारभन्दा बढ्ता ऐनले नदिएको अधिकार सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले प्रयोग गरी पत्रिका बन्द गरिदिनु गैरकानुनी गरेको ठहर्छ। सदर पुलिस गोश्वाराको कारवाही बेकानुनी ठहरेकाले १० साल मार्ग १ गतेको सो सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले दिएको आदेश खारेज गर्नु। ऐनको मजबूत नबुझी लापरवाहीसँग सो पत्रिका बन्द हुने बेकानुनी कारवाही गरेमा सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमलाई नसिहद दिनु। अरू सजाय गर्नु पर्दैन। मिसिल, मिसिल फाँटमा बुझाइदिनु।

प्र.न्या. हरिप्रसाद प्रधान

न्या.भैरवराज पन्त पाध्याय

न्या.महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री

इति सम्बत् २०१० साल फागुन २२ गते रोज ६ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०१८, ठेली नं.२, निर्णय नं. १५२,
पृष्ठ १६५, समन प्रकाशन प्रा.लि.

नेपाल प्रधान न्यायालय, पूर्ण इजलास
प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद प्रधान
न्यायाधीश श्री भैरवराज पन्त
न्यायाधीश श्री महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री
फौजदारी ठाडो निर्देशन नं.४६
फैसला मिति : २०१०/११/२२

मुद्दा : थुनछेक ।

निवेदक : चक्रमान शाक्यसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकारमार्फत् सेक्रेटरी गृहमन्त्रालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १७ दफाको (४) उपदफाले बडाहाकिमलाई दिएको अधिकार - बडाहाकिमले अनधिकृत ठहराई नष्ट गर्न सक्ने ।
- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम कारवाही गर्दा थुनुवामा राखी कारवाही गर्ने अधिकार सो ऐनले कसैलाई दिएको छैन । सो ऐनको २१ दफाले दफा ५ को उपदफा (१) मा लेखिएको तत्व देखिएमा सरकारले अपनाउनुपर्ने तरिका-अपनाइएको तरिकाबाट हुनआउने प्रतिक्रिया ।
- ◆ थुनुवामा राख्नै नहुनेलाई थुनुवामा राखेमा बेकानुनी कारवाही गरेको ठहर्ने ।

छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १७ दफाको (४) उपदफाले बडाहाकिमलाई पुलिसले दाखिल गरेको कुनै लिखितपत्र अनाधिकृत ठहराउने र नष्ट गर्न सक्ने अधिकार दिएको देखिन्छ ।

सोही ऐन, २१ दफाले जुनसुकै ठाउँमा छापिएको भए पनि कुनै समाचारपत्र किताब वा लिखितपत्र दफा ५ को उपदफा (१) मा लेखिएको शब्द चिन्हमा प्रत्यक्ष आकार परेको देखिएमा सरकारले आफ्नो ठहरको कारणसमेत नेपाल गजेटमा प्रकाशित गरी यस्तो समाचारपत्र किताब अथवा अरू लिखितपत्रको हरेक प्रति जफत गर्ने भनी सूचना गरिनेछ, र त्यसपछि जुनसुकै पुलिस अफिसरले उपरोक्त समाचारपत्र किताब लिखितपत्र नेपाल राज्यभित्र जहाँ फेला पारे पनि पक्राउ गर्न सक्छ, भन्ने अधिकार सरकारलाई दिएको र यस्तो जफत हुने लिखितपत्र बेकानुनी ठहरी त्यस्ता बेकानुनी लिखितपत्र जसले जानाजान प्रकाशित वा प्रदर्शन गर्छ, त्यस्तालाई सोही ऐनको ३७ दफाबमोजिम दण्ड हुने देखिन्छ । यस मुद्दामा २१ दफाबमोजिम

कारवाही भई सरकारले सो लिखतपत्रहरू बेकानुनी ठहराई जफत गरेको नेपाल गजेटमा प्रकाश भएको सबुद प्रमाण पेश नभएको हुनाले प.१ नं. का बडाहाकिमले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १७ दफाबमोजिम नै कारवाही गर्नुभएको भन्नुपर्ने र सो १७ दफाबमोजिम बडाहाकिमले सो लिखतपत्र पर्चाहरू अनधिकृत ठहराउन सक्ने र नष्ट गर्नसम्म सक्ने देखिन्छ। ३७ दफाबमोजिम उजुरवालाहरूलाई दण्ड हुने कुरामा साबित भएको भनेको बेकानुनी ठहर्छ। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम काम गर्दा थुनामा राखी कारवाही गर्ने अधिकार सो ऐनले कसैलाई दिएको नदेखिएको।

पूर्वोक्त व्यहोराले निजहरूलाई दण्ड नलाग्ने हुँदा मुलुकी ऐनको अ.बं.१५२ नं. को १० दफाबमोजिम पनि उजुरवालाहरूलाई कारवाहीको लागि थुनुवामा राख्नै नहुने र निजहरूलाई कारवाहीको लागि पश्चिम १ नं. गोश्वाराका बडाहाकिमले थुनुवामा राख्नुभएको बेकानुनी कारवाही गरेको ठहर्छ। (प्रकरण नं.६)

◆ ऐन सवालमा नभएको कुरामा बडाहाकिमका भनाइले गर्नु अनुचित।

ऐनले बडाहाकिमलाई मात्र अख्तियार भएको माल अदालतसमेतलाई पनि कारवाहीमा सम्मिलित गराउनु बडाहाकिमकै गैरकानुनी काम हुनाले यस्तो गैरकानुनी काम नहोस् भनी बडाहाकिमलाई र ऐन सवाल नभएको कुरामा बडाहाकिमका भनाइले गर्नु अनुचित हो। अब त्यस्तो नहोस् भनी माल अदालतलाई समेत सख्त नसिंहद दिनु। (प्रकरण नं.६)

फैसला

१. यसमा मोहन, विक्रमध्वज, चक्रमान, अमृतबहादुरहरू यही श्रावण १५/५ मा बडाहाकिम माल अदालतका हाकिमहरूको आदेशानुसार गिरफ्तार गरिएका हुन्। पूर्जामा फलाना ऐन वा दफाबमोजिम गिरफ्तार हुनुभयो भन्ने केही पनि उल्लेख नभए नगरेको। ती व्यक्तिहरू कारागारमा थुनिएका छन्। पक्राउ भएको यतिका दिन भएपछि पनि कुनै अभियोग लगाई कारवाही गरिएको छैन। वैधानिक गिरफ्तारी गरेको हो भन्नेसमेत देखिँदैन। सो गिरफ्तारी अन्याय अवैधानिकताहरू पनि विद्यमान छ। प्रतिवादीबाट २००९ साल असार १३ गते सूचना दफा ३ वा अरू कुनै ऐन दफानुसार जे-जस्तो कागज यद्यपि हाकिम बडाहाकिमहरूले यो मुद्दा सम्बन्धमा पठाए गरेको छ भने इजलासमा पेश गर्ने आदेश होस। गिरफ्तारी थुनुवाई कुनै पनि ऐनद्वारा निराधार साबित भयो भने बन्दीहरूलाई तुरुन्त मुक्त गर्ने आदेश होस र सम्बन्धित अफिसर वा अफिसरहरूलाई व्यक्तिगत स्वतन्त्रता ऐन दफा ५ को आधारमा वेशर्तसँग थुन्नेको महलको ऐनबमोजिम आदर्शस्वरूप दण्ड होस्। अतः वादीको प्रार्थना छ कि उक्त गिरफ्तारीहरू बिलकुल गलत गैरकानुनी हुन्। प्रधान न्यायालय ऐन दफा ३०(ख) २००७ सालको अन्तरिम विधान दफा १६ र १८ (ग) २००६ साल व्यक्तिगत स्वतन्त्रता ऐन दफा ३ को विरुद्ध र दफा १६ को अन्तर्गत भन्नेसमेत निज चक्रमानसमेत ३ जनाको वारिस प.१नं. फिरकेप ४ घरे बस्ने श्री दयानिधि रिमालको २०१०/५/१६/३ को निवेदनपत्रमा यसमा- “व्यहोरा साँचो भए यी लेखिएका मानिसहरू कुन ऐन, सवालबमोजिम कहिलेदेखि के व्यहोरासँग थुनिएका हुन् ? लेखिएका मानिसहरूलाई थुनुवाबाट छाड्ने आदेश किन नहुनुपर्ने हो ? ३ दिनभित्र जवाफ लेखी पठाउनु। सो ३ दिनभित्र जवाफ नदिएमा मानिस छाड्ने आदेश हुनेछ र त्यस्ता मानिस छुट्टी गएमा तपाईंहरू जवाफदेही हुनुपर्नेछ” भन्नेसमेत, तर - विन्तिपत्र साथ पेश गरेको थुनुवा पर्जाहरूमा सरकारविरोधी पर्चा बाँडे-टाँसे भन्ने मुद्दा भन्ने देखिएकोले त्यस्तो सरकारविरोधी मुद्दा भए अपील अड्डाबाट हेर्नुपर्नेमा त्यस अड्डाहरूबाट के कारणले हेरेको हो ? थुनुवा मानिससमेत यहाँ पठाई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मिसिलसमेत राखी त्यसतर्फ समेत जाहेर गर्नु भनी थुन्ने अड्डाहरूलाई लेखी पठाई सोबमोजिम बुझी आएपछि पेश गर्नु । यो उजुरीको र आदेश भएको १ प्रति नक्कल सेक्रेटरी गृह मन्त्रालयमा समेत पठाइदिनु होला भन्ने २०१० साल भाद्र १६/३ को श्री माननीय प्रधान न्यायाधीशबाट आदेश भएको रहेछ ।

२. विदेशी दलाल मातृका सरकारले अत्याचार गरी बन्दूकको कूजाले थुनामा परेकालाई बेहिसाव गरे भन्ने लेखोट र बुलेटिन प्रचार र टाँस अमृतबहादुरले गरेमा चक्रमान मोहनविक्रमका अडरबमोजिम टाँस प्रचार गरेको हुँ भनेबाट मोहनविक्रम चक्रमान पक्राउ गरी ल्याएमा ने.का. उपत्यकान्वलबाट आएबमोजिम टाँस प्रचार गरेको हुँ भनी बयान गरेबाट ९ साल पुस १ गते संख्या १७ को गजेट छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको ५ दफाको देहायका दफाले श्री ५ र कानूनबमोजिम खडा गरिएको सरकारको अपहेलना गरी खेद बढाउनेमा सोही गजेट १९/२०/२१/२२/२७ दफाले बडाहाकिमले हेर्न बुझ्न पाउने र त्यस्तो गैरकानुनी प्रकाशित गरेको नक्सा छपा इत्यादि जारी प्रचार गरेमा ३१/३२/३३/३४/३५/३६/३७ नं.ले बडाहाकिमले हेर्न पाउने सजाय गर्न पाउने अख्तियारीको भएकोले माल अदालतको हाकिमसमेत भई हेरिएको र निज ३ जनाका कागजबाट ३७ नं. बमोजिम ६ महिना कैद वा रु.५०/- दुवै दण्ड हुनसक्छ भन्ने लेखिएको र सो सजाय हुने कुरामा सावित भएको र निज चक्रमान मोहनविक्रमको बयानबाट बद्रीराम उपत्यकाञ्चलका सभापति सुन्दरराज चालिसे र जनरल सेक्रेटरी रत्नबहादुरजी बुझ्नलाई राज्य व्यवस्थामार्फत् लेखोट ताकेतासमेत गरेको निकास भई नआएको । आदेश भई आएबमोजिम थुनुवा जवान ३ चलान गरी पठाएकोले मिसिल सामेल राखी हुलाकद्वारा भएको व्यहोरा जाहेर गरेको छौं भन्ने पं.१ नं. गोश्वारा नुवाकोट माल अदालतका हाकिमहरूको रिपोर्ट साथ आएको मिसिल रहेछ ।
३. सवालमा लेखिएको पर्चा नेपाली कांग्रेस त्रिशुली शाखालाई नेपाली कांग्रेस उपत्यकाञ्चलबाट पठाएको हो । अञ्चलको आदेशानुसार प्रचारको निमित्त अमृतबहादुरलाई दिएको हो । सो पर्चा सरकार साँधी प्रचार गरेको हो वा होइन ? जवाफदेही उपत्यकाञ्चल नेपाली कांग्रेस हुनेछन् । सभापति सुन्दरराज चालिसे जनरल सेक्रेटरी नूतनबहादुरजी हुनुहुन्छ भन्ने जनरल सेक्रेटरी चक्रमान शाक्य र सो पर्चा उपत्यकाञ्चलको कार्यकर्ता बद्रीराम भण्डारीले ल्याउनुभएको र मसमेत अफिसमा भएको बखत अमृतबहादुरलाई प्रचारको निमित्त दिएको हुँ भन्नेसमेत मोहनविक्रम ध्वज र किनमेलको काममा त्रिशुली बजारमा गएकोमा यो २ नम्बरको बुलेटिन बाँडी दिनु भनी र लेखोट मातृका सरकारले बेहिसाव गऱ्यो भन्ने दफा ४ को पर्चा चक्रमानले सात तले दरवारमा टाँसिदिनु भनी दिएकोले सात तले दरवारमा टाँसिदिएको र बुलेटिन गल्लीमा बाँडी दिएको हुँ । सो टाँसेको यस गोश्वाराबाट पक्राउ गरेकोले आएको हुँ भन्नेसमेत अमृतबहादुर श्रेष्ठको बयान रहेछ ।
४. चलानीसाथ अड्डासार आएका मोहनविक्रम ध्वज चक्रमान अमृतबहादुरले हाजिर जमानी दिए तारेखमा रहन सक्ने भएकोले हाजिर जमानी जगतप्रकाश पराक्रम शाह दिन्छौं भनेकाले निज जमानी लिई तारिखमा राख्नु । छपाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन यस विषयमा लाग्न सक्छ/सक्तैन ? सो कुराको बहसको लागि एटर्नी जनरललाई पठाई दिनु भनी गृह मन्त्रालयलाई लेखी पठाई पेश गर्नु भन्ने १०/५/२५/५ को डिभिजनवेञ्चको आदेश रहेछ ।
५. सुन्दरराज, रत्नबहादुरलाई पश्चिम १ नं. गोश्वारामा पठाइयोस् भन्ने पश्चिम १ नं. गोश्वाराले जाहेर गरेको रिपोर्ट श्री माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूमा पेश हुँदा उचित कारवाहीको निमित्त त्यस मन्त्रालयमा पठाइदिने आदेश

दिनुभएकोले पठाईदिएको छु भनी राज्य व्यवस्थाबाट हालै पठाईदिनुभएको रहेछ। उक्त विषयमा प्रधान न्यायालयबाट कारवाही भए/गरेको बुझिएकोले ऐन-कानूनबमोजिम गर्नालाई यसैसाथ जम्मा कागज थान ८ पठाएको छु भन्ने गृह मन्त्रालयको पत्र रहेछ।

६. यो मुद्दाको कारवाही व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको ऐनबमोजिम भएकोमा पश्चिम १ नं.का बडाहाकिमले गर्नुभएको कारवाहीको मिसिल आउँदा उहाँले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम कारवाही गर्नुभएको देखिनाले सोही ऐनको २३ दफाबमोजिम ३ न्यायाधीशहरू भएको स्पेशल बेञ्चले मुद्दाको बहस सुनी धेरै पटक कानुनी बहससमेत गरायो। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १७ दफाको (४) उपदफाले बडाहाकिमलाई पुलिसले दाखिल गरेको कुनै लिखितपत्र अनाधिकृत ठहराउने र नष्ट गर्न सक्ने अधिकार दिएको देखिन्छ। सोही ऐनको २१ दफाले जुनसुकै ठाउँमा छापिएको भए पनि कुनै समाचारपत्र किताब वा लिखितपत्रमा दफा ५ को उपदफा (१) मा लेखिएको शब्दचिन्हमा प्रत्यक्ष आकार परेको देखिएमा सरकारले आफ्नो ठहरको कारणसमेत नेपाल गजेटमा प्रकाशित गरी यस्तो समाचारपत्र किताब अथवा अरू लिखितपत्रको हरेक प्रति जफत गर्ने भनी सूचना गरिनेछ र त्यसपछि जुनसुकै पुलिस अफिसरले उपरोक्त समाचारपत्र किताब लिखितपत्र नेपाल राज्यभित्र जहाँ फेला पारे पनि पक्राउ गर्न सक्छ भन्ने अधिकार सरकारलाई दिएको र यस्तो जफत हुने लिखितपत्र बेकानुनी ठहरी त्यस्ता बेकानुनी लिखितपत्र जसले जानाजान प्रकाशित वा प्रदर्शन गर्छ, त्यस्तालाई सोही ऐनको ३७ दफाबमोजिम दण्ड हुने देखिन्छ। यस मुद्दामा २१ दफाबमोजिम कारवाही भई सरकारले सो लिखितपत्रहरू बेकानुनी ठहराई जफत गरेको नेपाल गजेटमा प्रकाश भएको सबुद प्रमाण पेश नभएको हुनाले प.१नं.का बडाहाकिमले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १७ दफाबमोजिम नै कारवाही गर्नुभएको भन्नुपर्ने र सो १७ दफाबमोजिम बडाहाकिमले सो लिखितपत्र पर्चाहरू अनाधिकृत ठहराउन सक्ने र नष्ट गर्नसम्म सक्ने देखिन्छ। ३७ दफा बमोजिम उजुरवालाहरूलाई दण्ड हुने कुरामा साबित भएको भनेको बेकानुनी ठहर्छ। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम कारवाही गर्दा थुनुवामा राखी कारवाही गर्ने अधिकार सो ऐनले कसैलाई दिएको नदेखिएको। पूर्वोक्त व्यहोरोले निजहरूलाई दण्ड नलाग्ने हुँदा मुलुकी ऐनको अ.बं. १५२ नं.को १० दफाबमोजिम पनि उजुरवालाहरूलाई कारवाहीको लागि थुनामा राख्नै नहुने र निजहरूलाई कारवाहीको लागि पश्चिम नं.१ गोश्वाराका बडाहाकिमले थुनामा राख्नुभएको बेकानुनी कारवाही गरेको ठहर्छ र बेरीतसँग थुन्ने ऐनको ८ नम्बरले निज बडाहाकिम रामविक्रम शाहलाई मोरु २० दरले जना ३ को रु.६०/- दण्ड गर्नु। ऐनले बडाहाकिमलाई मात्र अख्तियार भएको माल अदालतसमेतलाई पनि कारवाहीमा सम्मिलित गराउनु बडाहाकिमकै गैरकानुनी काम हुनाले यस्तो गैरकानुनी काम नहोस् भनी बडाहाकिमलाई र ऐन सवाल नभएको कुरामा बडाहाकिमका भनाईले गर्नु अनुचित हो। अब त्यस्तो नहोस् भनी माल अदालतलाई समेत सख्त नसिहद दिनु। यस मुद्दामा पेश हुनआएका पर्चाहरू पनि १७ दफाबमोजिम नष्ट गरिदिनु।

प्र.न्या. हरिप्रसाद प्रधान

न्या. भैरवराज पन्त

न्या. महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री

इति सम्बत् २०१० साल फागुन २२ गते रोज ६ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

नेपाल प्रधान न्यायालय, विशेष इजलास
माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद प्रधान
माननीय न्यायाधीश श्री भैरवराज पन्त पाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री भगवतीप्रसाद सिंह
ठाडो निवेदन नं.९३
फैसला मिति : २०११/१/८

मुद्दा : जनमत पत्रिका बन्द गऱ्यो भन्ने ।

निवेदक : गणेशप्रसाद श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : सदर पुलिस गोश्वारा

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सहीरास्ता पत्रिका सम्पादक व्यवस्थापकले छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजहरू रद्द गर्न सदर पुलिस गोश्वारालाई छापाखाना प्रकाशन ऐनले अधिकार दिएको देखिंदैन । यो अधिकार ऐनले सरकारलाई मात्र दिएको देखिन्छ । सदर पुलिस गोश्वाराले त्यस्ता समाचारपत्र सरकारमा पठाई सरकारबाटै दफा ८ को उपदफा लगाई कारवाही गराउनुपर्नेमा सरकारले धरौट नमागेको अवस्थामा ९(१) दफाको उपदफा (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारवाही गर्न नमिल्नेमा सरकारभन्दा बढ्ता ऐनले नदिएको अधिकार सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले प्रयोग गरी पत्रिका बन्द गरी दिनु गैरकानुनी गरेको ठहर्छ भनी लेखिएको देखिएको र यो उजुरी पनि सही रास्ता पत्र बन्द गरे भन्नेसरहकै हुँदा यसमा पनि सोही फैसलामा उल्लेख गरिएका बुँदाहरू र ऐनहरूबमोजिम सदर पुलिस गोश्वाराका हाकिमले ऐनले नदिएको अधिकार प्रयोग गरी गैरकानुनी तरिकाबाट पत्रिका बन्द गरिदिएको मानिने । (प्रकरण नं.३)

फैसला

१. यसमा सदर पुलिस गोश्वाराबाट २४-७-१० मा प्राप्त पत्रको नक्कल यसै साथ छ । सो पत्रमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको धारा ५ को उपदफा (भ) को स्पष्टीकरण १/२/३ को ख्याल नराखी एकट लगाइएको छ । सो प्रकाशित पत्रको १ प्रति यसै साथ पेश गरिएको छ । त्यसमा सूचनामा उल्लेख गरिएको ५ दफाको उपदफा (घ) लागू हुने र नेपाल छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रीसम्बन्धी २००८ ऐनले बाधा पर्ने कुनै विषय छैन । यस्तो ऐनविरुद्ध गरिएको आज्ञालाई हटाई पाऊँ भन्नेसमेत गणेशप्रसादको निवेदनमा व्यहोरा साँचो भए के भएको हो लिखितजवाफ लिई यसलाई एटर्नी जनरललाई पठाइदिनु भनी गृह मन्त्रालयलाई लेखी विन्तीपत्रको १० छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी मुद्दाहरू

गणेशप्रसाद श्रेष्ठ विरुद्ध सदर पुलिस गोश्वारा

१ प्रति नक्कलसमेत पठाइदिनु सो जवाफ लिई आएपछि पेश गर्नु भन्ने ०१०/८/८/२ मा आदेश भएको रहेछ ।

२. ०१० साल कार्तिक ९ गते अंक २१ को जनमत पत्रिका छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको ५ दफाको (घ) मा लेखिएको कानूनविरुद्ध मात्रिका सरकार आफ्नो चिहान खन्दैछ भन्ने लेख प्रकाशित भएकोले उक्त ऐनको ९ दफाको उपदफा (ख) बमोजिम स.पु.गो.नं.३८ मा दर्ता भएको जनमत पत्रिकाको सबै कागजहरू ०१०/७/२० मा यस स.पु.गो.ले उक्त ऐनअन्तर्गत रद्द गर्ने कारवाही गरेको हो त्यसबारेमा श्री एटर्नी जनरलले बहस गर्नुहुनेछ भन्ने सदर पुलिस गोश्वाराको पत्र रहेछ ।
३. आदेशबमोजिम पेश हुनआएको यो मुद्दा निवेदकलाई राखी एटर्नी जनरलले छलफल गर्नु भई बुझ्दा यस्तै हिन्दी साप्ताहिक सही रास्ता पत्र बन्द गरे भन्ने विषयमा सदर पुलिस गोश्वारामाथि बैकुण्ठप्रसाद उपाध्यायको निवेदनबाट कारवाही चली २०१० साल फागुन २२ गते स्पेशलबेञ्चबाट फैसला हुँदा “छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम यो मुद्दा चलेकोमा विभिन्न कारवाहीको लागि अधिकारीहरूलाई सो ऐनमा विभिन्न अधिकार दिएको देखिन्छ । अधिकारीहरू ३ विभिन्न भागमा बाँडिएको छ (१) सरकार (२) बडाहाकिम या हाकिम, (३) पुलिस बडा हाकिम नभएको ठाउँमा हाकिम शब्दले स्थानीय शासनकर्तालाई जनाउँछ । भन्ने सो ऐनको परिभाषामा देखिन्छ । काठमाडौं उपत्यकाञ्चलमा बडा हाकिम नहुँदा र कमिस्नर मजिस्ट्रेटको काम चालू नभएसम्मलाई प्रेस तथा पत्रपत्रिकाहरूको दर्ता गर्न र प्रकाशन गर्न लाइसेन्स दिने काम सदर पुलिस गोश्वारालाई अधिकार दिएको ०१०/८/३ को गृह मन्त्रालयको पत्र संख्या गृ.पु.८२४ गृ.फु.८९५१ कायम-मुकायम आई.जि.पि.लाई लेखेको वाट देखिन्छ । काठमाडौं उपत्यकाञ्चलमा कमिस्नर मजिस्ट्रेटको काम चालू भएपछि सदर पुलिस गोश्वाराले गर्न नमिल्ने भन्नेसमेत सो पत्रबाट स्पष्ट देखिन्छ । यस मुद्दामा ०१० साल कार्तिक १४ गते संख्या २५ को सहीरास्ता पत्रिकामा विगत दशैको मौकामा खुर्सानी, भेडा, बाखासमेतको लूटमा लुटाहासँग पुलिसको पनि सहयोग तथा समर्थन थियो भन्ने निराधारको कुरा छापी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ५(१) दफाको उपदफा (ग) र (घ) मा उल्लेख भएबमोजिम कानून विरुद्ध लेख छापी प्रकाशित भएकोले उक्त ऐनको ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम उक्त पत्रिकाको सदर पुलिस गोश्वाराको नं.१७ मा दर्ता भएको कागजहरू सबै २०१० साल मार्ग १ गतेमा सो स.पु.गो.ले उक्त ऐनअन्तर्गत रद्द गरेको देखिएको उक्त दफा ९(१) को उपदफा (ख) बमोजिम कारवाही गर्न सरकारलाई मात्र अधिकार भएकोले सो उक्त ऐनबमोजिम सरकारले मात्र गर्न सक्ने देखिन्छ । सो पत्रिका छापिएका छापाखानाले धरौट राखेको नदेखिएको हुनाले सो छापाखानाउपर कारवाही गर्नुपरेमा सो ऐनको ८ दफाको उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नु पर्ने सो कारवाही पनि सरकारबाट गर्नुपर्ने र सो समाचारपत्रमा सो ऐनको दफा ५ को उपदफा १ मा किटिएको कुनै शब्द, चिन्ह या प्रत्यक्ष आकार पारेको सरकारको विचारमा लागेमा यस्ता समाचारपत्रको प्रकाशकलाई यस्ता शब्द चिन्ह या प्रत्यक्ष आकार प्रकाश भएको उतार गरी सरकारबाटै छापाखानालाई लिखित जनाउ दिई जुन हाकिम या बडा हाकिमको इलाकामा सो समाचार प्रकाशित भएको छ सरकारले नै ती हाकिम या बडा हाकिम छेउ प्रकाशकबाट रु.५००/- देखि रु.३०००/- सम्म धरौट राख्न लगाउने सो ऐनमा व्यवस्था देखिन्छ, सदर पुलिस गोश्वारालाई प्रेस तथा पत्रपत्रिकाहरूको दर्ता गर्न र प्रकाशन गर्न लाइसेन्ससम्म दिने अधिकार दिएको सो गृह मन्त्रालयको पत्रबाट देखिन्छ । सो पनि कमिस्नर मजिस्ट्रेटको काम चालू नभएसम्मलाई सो काम चालू भएपछि सदर पुलिस गोश्वारालाई सो पनि अधिकार नभएको कमिस्नर मजिस्ट्रेटको काम दर्शौं

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अगाडी नै चालू भइसकेकोमा मार्ग १ गते स.पु. गो.ले सहीरास्ता पत्रिका सम्पादक व्यवस्थापकले छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ६ बमोजिम दर्ता गरेको कागजहरू रद्द गर्न सदर पुलिस गोश्वारालाई छापाखाना प्रकाशन ऐनले अधिकार दिएको देखिँदैन । यो अधिकार ऐनले सरकारलाई मात्र दिएको देखिन्छ । सदर पुलिस गोश्वाराले त्यस्ता समाचारपत्र सरकारमा पठाई सरकारबाटै दफा ८ को उपदफा लगाई कारवाही गराउनुपर्नेमा सरकारले धरौट नमागेको अवस्थामा ९(१) दफाको उपदफा (ख) बमोजिम सरकारबाट पनि कारवाही गर्न नमिल्नेमा सरकारभन्दा बढ्ता ऐनले नदिएको अधिकार सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले प्रयोग गरी पत्रिका बन्द गरी दिनु गैरकानुनी गरेको ठहर्छ । भनी लेखिएको देखिएको र यो उजुरी पनि सही रास्ता पत्र बन्द गरे भन्नेसरहकै हुँदा यसमा पनि सोही फैसलामा उल्लेख गरिएका बुँदाहरू र ऐनहरूबमोजिम सदर पुलिस गोश्वाराका हाकिमले ऐनले नदिएको अधिकार प्रयोग गरी गैर कानुनी तरिकाबाट पत्रिका बन्द गरिदिएको ठहर्छ ।

४. लेखिएबमोजिम कारवाही बेकानुनी ठहरेकाले ०१० साल कार्तिक २४ गतेको सो सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमले दिएको आदेश खारेज गर्नु । ऐनको मजवुन नबुभी लापरवाहीसँग सो पत्रिका बन्द हुने बेकानुनी कारवाही गरेमा सदर पुलिस गोश्वाराको हाकिमलाई नसिहद दिनु अरू सजाय गर्नु पर्दैन ।

प्र.न्या. हरिप्रसाद प्रधान

न्या. भैरवराज पन्त पाध्याय

न्या. भगवतीप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०११ साल वैशाख ८ गते रोज ३ शुभम् ।

मणिराज उपाध्याय विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेट

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

नेपाल प्रधान न्यायालय, विशेष इजलास
श्री माननीय प्रधान न्यायाधीश हरिप्रसाद प्रधान
श्री माननीय न्यायाधीश महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री
श्री माननीय न्यायाधीश भगवतिप्रसाद सिंह
ठाडो निवेदन नं. ६६ X ६९
फैसला मिति : २०११/७/२६

मुद्दा : सहीरास्ता पत्रिकाउपर आरोप लागेको पत्रिका प्रकाशन बन्द नहोस् ।

निवेदक/वादी : मणिराज उपाध्याय

विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : काठमाडौं मजिस्ट्रेट

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ धरौट राख्न लगाउने काम सरकारको, कारबाही गर्ने काम मजिस्ट्रेटको भएको तर मजिस्ट्रेटले गृह मन्त्रालयको आदेशअनुसार सो धरौट दाखेल गर्नलाई १५ दिनको म्याद छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२(२) दफाबमोजिम उ.क.मे.स.को १ (ब) दफाबमोजिम माग गरेको भन्ने जवाफ हुँदा गृह मन्त्रालयको आदेशले नै सो कारबाही गरेको भन्नुपर्ने छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२ दफामा दुई अवस्थाको उल्लेख भएको देखिन्छ प्रथम (१) मा स्थानीय बडा हाकिमले दफा ४ या ६ बमोजिम मागेको धरौट नराखी पत्रिका छापेनन् यी दोषी ठहरेमा सजाय हुने र (२) दफामा दफा ८ बमोजिम कसैले स्थानीय बडाहाकिमले मागेको धरौट नराखी अथवा धरौट राखेको छैन भन्ने जानी-जानी समाचारपत्र प्रकाश गरेवापत सजाय हुने तर दफा ८ बमोजिम धरौट मागेमा सो धरौट नराखी पत्रिका प्रकाश गरेमा उक्त १२ दफाअन्तर्गत (२) दफाबमोजिम कारबाही गर्न मिल्ने सो छापाखाना प्रकाशन ऐनको ८ दफाअन्तर्गत उपदफा (३) बमोजिम सरकारले बडाहाकिम छेउ प्रकाशकबाट रु.५०० देखि रु.३००० सम्म धरौट राख्न लगाउन सक्छ सो ८(३) दफाबमोजिम सरकारबाट प्रकाशकलाई धरौट राख्न आदेश भएपछि मात्र सो आदेशबमोजिम धरौट नराखी समाचारपत्र प्रकाश गरेवापत सजाय हुने स्पष्ट उल्लेख भएकोले सरकार गृह मन्त्रालयको आदेश भनी मजिस्ट्रेटले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२(२) दफा बमोजिम धरौट माग्ने कारबाही गरेको र सो धरौट नराखेसम्म समाचार प्रकाशन नगर्नु भन्ने मजिस्ट्रेटको आदेश बेकानुनी देखिन्छ । (प्रकरण नं.८)
- ◆ श्री ५ महाराजधिराजबाट कुनै कारणबस कारबाही स्थगित राख्न हुकुम बक्सेको खबर कसैले प्रकाश गरेछ भने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

त्यस्तो समाचार प्रकाश गर्दा श्री ५ महाराजधिराजको उपर द्वेष वा घृणा उत्पत्ति हुन्छ भनी कसरी भन्ने वर्तमान नेपाल अन्तरिम विधानबमोजिम जसै कार्यकारिणी अधिकार श्री ५ महाराजधिराजमा नै रहेको र गजेटेट अफिसरहरूलाई मुअत्तल गर्न या खारेज गर्ने विषयमा मन्त्रीहरूले श्री ५ महाराजधिराजका हजुरमा जाहेर गरी हुकुम बक्सबमोजिम गर्नुपर्ने र श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूबाट श्री निरन्जनजीलाई मुअत्तल गर्ने प्रस्ताव श्री ५ महाराजधिराजमा पेश गर्नु विधानबमोजिम नै हो र त्यस्तो प्रस्ताव मन्जुर गरिबक्सनु या कारवाही स्थगित राख्ने हुकुम बक्सनु श्री ५ महाराजधिराजको वैधानिक अधिकार स्वतः सिद्ध छ। यसमा श्री ५ महाराजधिराजबाट कारवाही स्थगित राखिबक्सकोमा श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूको अपहेलना भयो भनी कसरी भन्ने। कुन विचारबाट गृहमन्त्रालयले आदेशानुसार भनी गृ.फु. ७६० नम्बर मिति ११/५/४/६ को पत्र मजिस्ट्रेटलाई कसरी गयो बुझ्न सकिएन मन्त्रीहरूले प्रस्ताव पेश गर्नुभएको सबै श्री ५ महाराजधिराजबाट स्वीकृति हुनुपर्छ भन्ने पनि वर्तमान विधानबाट देखिँदैन। त्यस्तो प्रस्ताव श्री ५ बाट स्वीकार गरी बक्सनु अथवा नबक्सनु या हेरफेर गरिबक्सनु श्री ५ महाराजधिराजको वैधानिक अधिकारभित्रै हुनाले कारवाही स्थगित राखिबक्स्यो भन्ने समाचार प्रकाश गरेकोमा श्री ५ महाराजधिराजउपर द्वेष र घृणा भयो भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.१०)

- ◆ हिन्दी साप्ताहिक सहीरास्तामा प्रकाश भएको ११ साल भाद्र ४ गतेमा प्रकाश भएको “भ्रष्टाचार अफिसर केउपर भ्रष्टाचार के आरोप” शीर्षक लेखबाट श्री ५ महाराजधिराजउपर द्वेष वा घृणा उत्पन्न गराउँछ भन्न मिल्दैन। मजिस्ट्रेटले सो पत्रिकाको सम्पादक र प्रकाशकउपर रु.३००० को धरौट मागी पत्रिकासमेत धरौट नराखेसम्म बन्द गरेको सर्वथा बेकानुनी ठहर्छ सो मजिस्ट्रेटको आदेश खारेज हुने। (प्रकरण नं.११)

फैसला

१. यसमा यो पत्र छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रीसम्बन्धी ऐनबमोजिम रिट पुऱ्याई काठमाडौं मजिस्ट्रेट अफिस नं. २४ मा दर्ता भएको मेरो पत्रिका साप्ताहिक हो र हरेक वृहस्पति बारमा प्रकाश गरिने हो भाद्र ७ गते मजिस्ट्रेट अफिसबाट पाएको आदेश पुर्जीको १ प्रति नक्कल पेश गरेको छु सो आदेश गैरकानुनी हुँदा खारेज गरियोस् किनकि एकसाथ धरौटी माग्न र पत्रिकाको प्रकाशन बन्द गर्न ऐनले अधिकारी वर्गलाई अधिकार दिएको छैन मजिस्ट्रेटको पुर्जीअनुसार पत्रिकाको उपरको कारवाही गृह मन्त्रालयको आदेशानुसार गरिएको छ जुनकि गृह मन्त्रालयबाट यसरी आदेश दिनु र यो कारवाही यही विभागबाट मात्र हुनु गैरकानुनी हो यही विभाग मात्र सरकार होइन भन्ने व्यहोराको नि.नं.३६४३ को निवेदन पत्र परेको
२. धरौटी माग्न र पत्रिका प्रकाशनमाथि रोक लगाउनुसमेत दुवै कुरा एकैचोटी गर्न ऐनले दिएको छैन त्यो लगाएको रोक गैरकानुनी हुनाले खारेज गरियोस् र अबदेखि पत्रिका प्रकाशन गर्न धरौट मागेको बारेमा परेको उजुरीको निर्णय नहुञ्जेल पत्रिकाको प्रकाशन बन्द नहोस् भन्ने व्यहोराको नि.नं. ३६४४ को निवेदन पत्र परेको
३. गृह मन्त्रालयबाट गृ.फु. ७६० मिति ११/५/४/६ को पत्र आएकोले लेखिरहेछु लेखिबमोजिम सहीरास्ताउपर रु.३०००/- (तीन हजार) धरौट १५ दिनभित्र राख्न ल्याउनु होला, म्यादभित्र सो धरौट नराखेमा उक्त पत्रिका प्रकाशनमा ऐन-सवालबमोजिम रोक लाग्नेछ भन्ने लेखि नेस्कानल पुनश्चमा धरौट दाखल गर्न नल्याएसम्म उक्त पत्रिकाको प्रकाशन गर्नेको रोक्नुहोला भन्ने काठमाडौं मजिस्ट्रेट अफिसबाट निवेदक माणिराजलाई लेखेको चिठीको नक्कल निवेदन पत्र साथ निजले पेश गरेको।
४. सो व्यहोरा सिङ्गलबेञ्चमा पेश हुँदा निवेदन पत्रको १ प्रति नक्कल पठाई उजुरीमा लेखिएको सबै व्यहोराको

मणिराज उपाध्याय विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेट

खुलासा जवाफ पठाउनु भनी काठमाडौं मजिस्ट्रेटलाई लेखी-पढाई जवाफ आएपछि भाद्र २९ गते स्पेशलवेञ्चमा पेश गर्नु भन्ने सिङ्गलवेञ्चको आदेश ।

५. सो आदेशबमोजिम उजुरीको १ प्रति नक्कलसमेत राखी काठमाडौं मजिस्ट्रेट अफिसमा लेखी पठाएकोमा मणिराजजीको सम्पादकत्व तथा प्रकाशकत्वमा ११ साल भाद्र ४ गते प्रकाश भएको पत्रिका सहिरास्ता वर्ष २, अङ्क १४ मा “भ्रष्टाचार अफिस के उपर भ्रष्टाचारको आरोप” शीर्षक लेखअन्तर्गत प्रकाशित समाचारमा भ्रष्टाचार अफिसर श्री निरञ्जनलाई मुअत्तल गर्ने माग श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूले गर्नु भई स्वीकृतिको निमित्त श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा पठाएको भन्ने विषयमा प्रकाश गर्दा “यह भि समझा जाता है कि गृहमन्त्री ने श्री ५ महाराजाधिराजको लिखकर श्री निरञ्जनको मुअत्तल करने कि माग कियी पर बदर से गृहमन्त्रीको लिखागया है कि अभि ईस मामलेको स्थगित रखाजाय” भन्ने छापेकोमा निरञ्जनसम्बन्धी मामला सत्य वा काल्पनिक जे भए पनि श्री गृहमन्त्रीज्यूले निरञ्जनलाई मुअत्तल गर्न प्रस्ताव पेश गर्नुभएकोमा श्री ५ महाराजाधिराजबाट स्थगित राख्ने हुकुम बक्स्यो भन्ने भनाईबाट मौसुफबाट ऐन-कानूनको स्वभाविक कार्यक्रममा अवरोध गरिबक्स्यो भन्ने स्पष्ट नदेखिन आउने भई त्यसको प्रभाव श्री ५ महाराजाधिराज प्रतिघना, अपहेलना तथा अविश्वास बढाउने भै छपाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ५/१ अनुसार आपत्तिजनक भएकोले सोही ऐनको दफा ८/३ अनुसार प्रकाशकबाट रु.३०००/- तीन हजार धरौट राख्न लगाउने भन्ने गृह मन्त्रालयबाट गृ.फु. ७६० मिति ११/५/४/६ को आदेश आएको छ, ११ साल श्रावण १५ गतेको वर्ष २, संख्या १० को सहिरास्तामा भामिक कुरा प्रचार गरी देशमा होहल्ला मचाई आतङ्क मचाउने समेतको कुरा छापि प्रकाश गरेमा र ०११ साल श्रावण २० गतेको अङ्क ११ मा अनाधारको लेख लेखी प्रकाश गरेमा समेत कारवाही चलेको छ, उपरोक्त अधिकार सहिरास्तालाई धरौट माग गरेको उ.क.मे.सको १(व) दफा अनुसारको आदेश कानूनअन्तर्गत छ, गैरकानुनी छैन औं प्रकाशकलाई यो लेखबारेमा यो कारणले धरौट मागेको भन्ने पत्रमा लेखी गएको छ, पत्रिकाको प्रकाशनलाई उक्त धरौट दाखिल गर्न १५ दिनको राय दिएको हुँदा सो म्यादभित्र जुनसुकै दिनमा पनि धरौट राखिने गरी पत्रिका प्रकाशन गर्न सक्ने हुँदा छपाखाना र प्रकाशन सम्बन्धित ऐनको दफा १२/२ अनुसार धरौट दाखिल गरेपछि, पत्रिका प्रकाशन गर्न पाउने सूचना गएको छ भन्ने र गृह मन्त्रालयबाट गृ.फु. ७६० मिति ११/५/४/६ को आदेशअनुसार सो धरौट दाखिल गर्नलाई १५ दिनको म्याद दिइएको सूचना पाएको दिन भोलिपल्ट अथवा १५ दिनभित्र जुनसुकै दिन पनि धरौट राखी पत्रिका प्रकाशित गर्न सक्ने हुँदा सो धरौट राखेपछि, मात्र पत्रिका प्रकाशन गर्नलाई उपरोक्त ऐनको दफा १२/२ अनुसार सूचना गएको उक्त पत्रिकालाई उ.क.मे. सवालको १(व) दफा र छपाखाना र छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा १२(२) बमोजिम माग गरेको धरौट राख्न नल्याई सो पत्रिका वहाँले आफैं रोक्नुभएको हो भन्ने व्यहोराको का. मजिस्ट्रेटले जवाफ दिएको ।
६. छलफलको लागि ११ साल आश्विन ५ गतेका दिन एटर्नि जनरललाई र छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ५(१) अनुसार प्रकाशकबाट मोरु ३००० धरौट राख्न लगाउनु भन्नेबारे भएको आदेशको १ प्रति नक्कल पठाइदिनु भनी गृह मन्त्रालयलाई र गृह मन्त्रालयले लेखिएको गृ.फु.नं. ७६० मिति २०११/५/४/६ को पत्रको १ प्रति नक्कल पठाइदिनु भनी का. मजिस्ट्रेट अफिससमेतलाई लेखी पठाई आएपछि, सो दिन पेश गर्नु भन्ने स्पेशलवेञ्चको आदेश ।
७. सो बमोजिम मजिस्ट्रेट अफिसबाट गृह मन्त्रालयको २०११/५/४/६ को पत्रको नक्कल आएको र गृह मन्त्रालयलाई लेखेकोमा आदेशको नकल नपठाई छलफलको लागि एटर्नि जनरल आउनु भई छलफल हुँदा हिन्दी साप्ताहिक सहिरास्तामा ११ साल भाद्र ४ गतेमा “भ्रष्टाचार अफिसर केउपर भ्रष्टाचारको आरोप”

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

शीर्षक लेखअन्तर्गत प्रकाशित समाचारमा भ्रष्टाचार अफिसर श्री निरन्जनलाई मुअत्तल गर्ने माग श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूले गर्नु भई स्वीकृतिको निमित्त श्री ५ महाराजधिराजका हजुरमा पठाएको भन्ने विषयमा प्रकाश गर्दा “यह भी समझा जाता है कि गृहमन्त्री ने श्री ५ महाराजधिराजको लिखकर श्री निरन्जनको मुअत्तल करने कि माग कि थी पर उघरसे गृहमन्त्रीको लिखागया है कि अभि ईस मामलेको स्थगित रखाजाय” भन्ने छापेकोमा श्री ५ महाराजधिराजको अपहेलना हुने हो/होइन र यस पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशकउपर मजिष्ट्रेटले गरेको कारवाही कानुनी बेकानुनी के हो त्यसको ठहर गर्नुपर्नेछ ।

८. मजिष्ट्रेटको जवाफमा गृह मन्त्रालयबाट गृ.फु.नं.७६० मिति ११/५/४/६ र उ.क.मे.स.को १(व) दफाअनुसार कारवाही भएको सो सवालमा पनि सो लेखले श्री ५ महाराजधिराजउपर द्वेष र घृणा उत्पन्न गर्ने प्रयत्न गरेको पुरा प्रमाण पुगेमा मात्र रजिष्ट्री भएका अखबारका सम्पादक र प्रकाशकउपर २००९ साल छपाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रीसम्बन्धी ऐन, २००८ सालको प्रकाशन रजिष्ट्री ऐनबमोजिम हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको र यस सवालअन्तर्गत धरौट राख्न लगाउने काम सरकारको, कारवाही गर्ने काम मजिष्ट्रेटको भएको तर मजिष्ट्रेटले गृह मन्त्रालयको आदेशअनुसार सो धरौट दाखल गर्नलाई १५ दिनको म्याद छपाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२(२) दफाबमोजिम उ.क.मे.स.को १(व) दफाबमोजिम माग गरेको भन्ने जवाफ हुँदा गृह मन्त्रालयको आदेशले नै सो कारवाही गरेको भन्नुपर्ने छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२ दफामा दुई अवस्थाको उल्लेख भएको देखिन्छ, प्रथम (१) मा स्थानीय बडा हाकिमले दफा ४ या ६ बमोजिम मागेको धरौट नराखी पत्रिका छापेनन् यी दोषी ठहरेमा सजाय हुने र (२) दफामा दफा ८ बमोजिम कसैले स्थानीय बडा हाकिमले मागेको धरौट नराखी अथवा धरौट राखेको छैन भन्ने जानी-जानी समाचारपत्र प्रकाश गरेवापत सजाय हुने तर दफा ८ बमोजिम धरौट मागेमा सो धरौट नराखी पत्रिका प्रकाश गरेमा उक्त १२ दफाअन्तर्गत (२) दफाबमोजिम कारवाही गर्न मिल्ने सो छपाखाना प्रकाशन ऐनको ८ दफाअन्तर्गत उपदफा (३) बमोजिम सरकारले बडा हाकिम छेउ प्रकाशकबाट रु.५०० देखि रु.३००० सम्म धरौट राख्न लगाउन सक्छ सो ८(३) दफाबमोजिम सरकारबाट प्रकाशकलाई धरौट राख्न आदेश भएपछि मात्र सो आदेशबमोजिम धरौट नराखी समाचारपत्र प्रकाश गरेवापत सजाय हुने स्पष्ट उल्लेख भएकोले सरकार गृह मन्त्रालयको आदेश भनी मजिष्ट्रेटले छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको १२(२) दफा बमोजिम धरौट माग्ने कारवाही गरेको र सो धरौट नराखेसम्म समाचार प्रकाशन नगर्नु भन्ने मजिष्ट्रेटको आदेश वे-कानुनी देखिन्छ । यो ऐनको ८(३) दफाअन्तर्गत सरकारले नै प्रकाशकलाई आपत्तिजनक लेखको उल्लेख गरी बडा हाकिम छेउ धरौट राख्न आदेश दिने स्पष्ट छ । सरकारले सिधै प्रकाशकलाई धरौट राख्ने आदेश दिनुपर्नेमा मजिष्ट्रेटले उ.क.मे सवालको १(व) दफाअन्तर्गत मात्र कारवाही गरेको वा गरेको भए गृह मन्त्रालयको आदेशको मजिष्ट्रेटले उल्लेख गर्नु नपर्ने तर मजिष्ट्रेटले गृह मन्त्रालयको आदेश र सवालको उल्लेख निजको जवाफमा गर्नु भनेकोले वहाँले ऐनको तात्पर्य बुझ्नुभएको जस्तो देखिँदैन ।

९. छपाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको ८(३) अन्तर्गत कारवाही गर्ने सरकारलाई मात्र सो ऐनले अधिकार दिएको देखिन्छ । यस मुद्दामा हिन्दी पत्रिका सहिरास्ताको सम्पादक र प्रकाशकलाई सरकारबाट छपाखाना प्रकाशन ऐनको ८(३) दफाबमोजिम धरौट राख्ने आदेश दिएको मिसिलमा देखिँदैन गृह मन्त्रालयले मजिष्ट्रेटलाई दिएको आदेश पनि रितपूर्वकको हो/हैन, विचारणीय छ, नेपाल ऐनको व्याख्यासम्बन्धी ऐनको २(९) दफाबमोजिम सरकार भन्नाले श्री ५ महाराजधिराजले मन्त्रीहरूको सल्लाहबमोजिम गरिबक्सिने भन्ने उल्लेख भएको र सन्

मणिराज उपाध्याय विरुद्ध काठमाडौं मजिस्ट्रेट

१९५१ को अन्तरिम नेपाल सरकार ऐनको २५ दफा अन्तर्गत (२ह३) दफा बमोजिम बनेको नियमको १० दफाबमोजिम पनि गृह मन्त्रालयबाट मजिस्ट्रेटलाई दिएको आदेश रितपूर्वकको नभएको अत्यन्त दुःखको विषय यो छ कि सो नियमहरू ३ वर्ष अगाडी पनि बनिसके तापनि अझतक मन्त्रालयबाट यस मुद्दामा सो नियमको १० दफाबमोजिम श्री ५ महाराजधिराजको हुकुमबमोजिम “बाई अडर अफ हिज मजिस्ट्री” भन्ने उल्लेख नभएको यस विषयमा मन्त्रीमण्डलको ध्यान आकर्षित गरिन्छ ।

१०. सो पत्रिकामा प्रकाश भएको कुराले श्री ५ महाराजधिराजप्रति घृणा या द्वेष उत्पन्न गर्छ/गर्दैन भन्नेतर्फ विचार गर्दा सो समाचारमा श्री माननीय मन्त्रीज्यूले भ्रष्टाचार निवारण अफिसर श्री निरन्जन जिलाई मुअत्तल गर्ने प्रस्ताव श्री ५ महाराजधिराजमा पेश गर्दा मौसुफबाट हाल कारवाही स्थगित राख्नेसम्म सो पत्रिकामा समाचारको रूपमा प्रकाश गरेको देखिन्छ । यो कुरा निराधार हो भन्ने गृह मन्त्रालयको पत्रबाट देखिँदैन । अब रह्यो श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूबाट प्रस्ताव राख्नु र श्री ५ महाराजधिराजबाट कुनै कारणबस कारवाही स्थगित राख्न हुकुम बक्सेको खबर कसैले प्रकाश गरेछ भने त्यस्तो समाचार प्रकाश गर्दा श्री ५ महाराजधिराजको उपर द्वेष वा घृणा उत्पत्ति हुन्छ भनी कसरी भन्ने वर्तमान नेपाल अन्तरिम विधानबमोजिम जसै कार्यकारिणी अधिकार श्री ५ महाराजधिराजमा नै रहेको र गजेटेट अफिसरहरूलाई मुअत्तल गर्न या खारेज गर्ने विषयमा मन्त्रीहरूले श्री ५ महाराजधिराजका हजुरमा जाहेर गरी हुकुम बक्सेबमोजिम गर्नुपर्ने र श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूबाट श्री निरन्जनजीलाई मुअत्तल गर्ने प्रस्ताव श्री ५ महाराजधिराजमा पेश गर्नु विधानबमोजिम नै हो र त्यस्तो प्रस्ताव मन्जुर गरिबक्सनु या कारवाही स्थगित राख्ने हुकुम बक्सनु श्री ५ महाराजधिराजको वैधानिक अधिकार स्वतः सिद्ध छ । यसमा श्री ५ महाराजधिराजबाट कारवाही स्थगित राखिबक्सेकोमा श्री माननीय गृहमन्त्रीज्यूको अपहेलना भयो भनी कसरी भन्ने । कृन् विचारबाट गृहमन्त्रालयले आदेशानुसार भनी गृ.फु. ७६० नम्बर मिति ११/५/४/६ को पत्र मजिस्ट्रेटलाई कसरी गयो बुझ्न सकिएन मन्त्रीहरूले प्रस्ताव पेश गर्नुभएको सबै श्री ५ महाराजधिराजबाट स्वीकृति हुनुपर्छ भन्ने पनि वर्तमान विधानबाट देखिँदैन । त्यस्तो प्रस्ताव श्री ५ बाट स्वीकार गरी बक्सनु अथवा नबक्सनु या हेरफेर गरिबक्सनु श्री ५ महाराजधिराजको वैधानिक अधिकारभित्रै हुनाले कारवाही स्थगित राखिबक्स्यो भन्ने समाचार प्रकाश गरेकोमा श्री ५ महाराजधिराजउपर द्वेष र घृणा कसरी उत्पन्न हुन्छ भन्नु ।

११. हिन्दी साप्ताहिक सहीरास्तामा प्रकाश भएको ११ साल भाद्र ४ गतेमा प्रकाश भएको “भ्रष्टाचार अफिसर केउपर भ्रष्टाचार के आरोप” शीर्षक लेखबाट श्री ५ महाराजधिराजउपर द्वेष या घृणा उत्पन्न गराउँछ भन्न मिल्दैन । मजिस्ट्रेटले सो पत्रिकाको सम्पादक र प्रकाशकउपर रु.३००० को धरौट मागी पत्रिकासमेत धरौट नराखेसम्म बन्द गरेको सर्वथा वे-कानुनी ठहर्छ सो मजिस्ट्रेटको आदेश खारेज गरी सो सहिरास्ता पत्रिका तुरुन्त चालू प्रकाश गर्न दिनु ।

१२. भविष्यमा ऐन सवालको पूरा मजबुन बुझी मजिस्ट्रेटले कारवाही गर्नु होला भन्ने आशा गरेका छौं ।

प्र.न्या. हरिप्रसाद प्रधान

न्या. महेन्द्रबहादुर महत क्षेत्री

न्या. भगवतीप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०११ साल कार्तिक २६ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०१५, ठेली नं. १, निर्णय नं.५,
पृष्ठ ३२, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
प्रधान न्यायाधीश श्री अनीरुद्रप्रसाद सिंह
न्यायाधीश श्री मीनबहादुर थापा
न्यायाधीश श्री रंगनाथ उप्रेती
ठाडो निवेदन नं.७
फैसला मिति : २०१४/१२/७

मुद्दा : धरौट मागी प्रकाशन रोक्ने अडर बदर होस् भन्नेसमेत ।

निवेदक : फत्तेबहादुर सिंह सम्पादक, नेपाल भाषा पत्रिका
विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं मेजिष्ट्रेट

विषयको सार-संक्षेप

◆ पत्रकारिताको धर्म – माथि नियन्त्रण आवश्यक ।

पत्रकारिता बुद्धिजीवीको एक अत्यन्त जवाफदेही पूर्ण पेशा हो । आजको युगमा यो पेशा एक विशिष्ट तथा महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । स्वच्छ पत्रकारिता समाज तथा सरकार दुवैलाई कल्याणकारी मार्गतर्फ अग्रसर गराउन सक्दछ । समय-समयमा सचेतकको रूपमा अग्रसर भई दुवैलाई गलत मार्गबाट हटाई सही पथ-प्रदर्शन पनि गर्न सक्तछ । फलस्वरूप यो पेशा सम्मानित पनि छ । साथै पत्रकारको भूल या त्रुटी देश हितको खिलाफ समानरूपमा हानिकारक पनि सिद्ध हुन सक्तछ । अतः कानुनी नियन्त्रणको आवश्यकता महसूस गरिन्छ । (प्रकरण नं.६)

◆ छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५(१)(ज) र ४(३) – पत्रिकाको सम्पादकीय भिन्न-भिन्न वर्गमा वैमनष्य र घृणा पैदा गराउने देखिएमा – सरकारले धरौट मागेको मुनासिव ।

२०१३ साल चैत्र ३० गतेको सम्पादकीय “नेपालमा हिन्दूप्रथा किन ?” – को पक्तिहरू “...सबै कुरामा हिन्दूत्वलाई प्रधानता दिएर सरकारले व्यवहार गरेको देखिन्छ । नेपाल एक बौद्धप्रधान देश मात्र होइन, यहाँ शैव, शाक्य तथा मुसलमान आदि अनेकौं सम्प्रदाय छन् । फेरि धेरैजसो नेपाली जनता गोमांस नखाने छैनन् भनेर भन्न सकिँदैन । यस्तो हालतमा गौ-वध निषेध कानुन नेपालमा भइरहनु पनि अधिकांश जनतालाई हिन्दूत्वको आधारमा दबाउनुबाहेक के हो ? ला ?” “यस्तो हालतमा हिन्दूत्वलाई दुहाई दिएर अथवा हिन्दू धर्मलाई मात्र विशेषता दिने किसिमले बहुसंख्यक जनताको भावनाउपर हमला गर्नु कदापि जायज कुरा

फत्तेबहादुर सिंह विरुद्ध काठमाडौं मेजिष्ट्रेट

होइन” ...“अब प्रजातन्त्रको उदय भइसकेपछि पनि राजा एउटा हिन्दू धर्मावलम्बी भयो भन्दैमा बहुसंख्यक जनताको सांस्कृतिक भावनालाई दवाएर भारत वा हिन्दू धर्मलाई विशेषता दिनुकदापि उचित होला जस्तो लाग्दैन ।” (प्रकरण नं.७)

२०१४ साल वैशाख ५ गतेको सम्पादकीयमा ‘गोबध निषेध कानुन’ का केही पंक्तिहरू यसप्रकारका रहेछन् “...एक प्रजातन्त्र राज्यले धर्मलाई आधार गर्न हुन्न । अझ दुई-तीन धर्म भएको देशमा एक धर्मको पक्ष लिनु भन्नु नै नराम्रो । धर्म तथा कानुन एकै चीज होइन” ...“पुरानै धर्मको आधारमा गौ हाम्रो माता भएकोले राज्यभर गाई मार्नेलाई यो सजाय हुन्छ भन्ने आजको शताब्दीलाई अशोभित भइसक्यो । अझ गो-मांस खाने जनता अधिक भएको देशलाई त भन्नु नै अशोभनीय छ ।” (प्रकरण नं.८)

माथि प्रकाशित भएको लेख छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५ को उपदफा १ को देहाय (ज) अन्तर्गत परेको होइन भन्न कुनै हालतमा नहुने भएवाट उक्त प्रकाशन ऐन विरुद्ध देखिन्छ, ...धरौट माँग गरेको मेजिष्ट्रेटको मुनासिव छ । (प्रकरण नं.८)

फैसला

१. यसमा प्रकाशकसँग धरौट माग्ने र पत्रिका प्रकाशन बन्द गर्ने आदेश एकैसाथ दिने कुनै व्यवस्था पनि छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐनविरुद्ध छ । पूर्जामा पत्रिकाउपर लगाइएको आरोप विशाक्त वातावरण पैदा गराउने चेष्टा गरिएको भन्ने कुरा स्पष्ट आरोप होइन । पत्रिकाउपर कारवाही गर्न छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५ को (१) भित्रैका शब्दचिन्ह वा प्रत्यक्ष आकारप्रकार भएको उतार गरी जनाउ दिनुपर्छ । यसैले मेजिष्ट्रेटको पूर्जा रिटविरुद्ध छ । पूर्जामा उल्लिखित हाम्रो सम्पादकीयमा कुनै पनि कानुनविरोधी लेख प्रकाश भएको छैन । तसर्थ उक्त धरौट मागी पत्रिका प्रकाशन रोक्ने अडर मेजिष्ट्रेटको बदर गरी मेरो पत्रिका चलाउने आदेश दिइयोस् । उक्त पूर्जा मेरो उजुरीको हिस्सा हो भन्नेसमेत नेपाल भाषा पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशक फत्तेबहादुर सिंहले दिएको निवेदनपत्र उक्त निवेदनपत्रको साथमा मेजिष्ट्रेट अफिसले दिएको पत्रसमेत राख्नुभएको यसप्रकार रहेछ :

श्री प्रकाशक जी, नेपाल भाषा पत्रिका

विषय : धरौट राख्न ल्याउने

नेपाल भाषा पत्रिकाको गोबध निषेध कानुन वारेको लेखउपर कारवाही गरी जाहेर गरेकोमा सो सम्पादकीय लेखहरूमा विशाक्त वातावरण पैदा गराउने चेष्टा गरिएकोले रु.१०००/- एक हजार धरौट राख्न ल्याउने निकासो भइआएको हुँदा सूचना गरिन्छ । अब नेपाल भाषा पत्रिका प्रकाश गर्नलाई यस अफिसमा मो.रु.१०००/- एक हजार रुपैयाँ धरौट राख्न ल्याउनु होला ।

नेपाल प्रेस

यस प्रकाशकबाट धरौटी राखेको सूचना यस अफिसबाट नपाएसम्म यो पत्रिकाको मुद्रण रोक्नु होला भन्ने २०१४/४/१७/५ को पत्र रहेछ ।

२. २०१४ साल भाद्र २ गते मुद्दा पेश हुने तारिख तोक्यो यस विषयको मिसिल सो २५ गतेभन्दा अगावै २० गतेसम्ममा पठाइदिनु भनी र वहसको लागि उपस्थित हुन आवश्यक भए गभर्नमेन्ट एडभोकेटसमेतलाई लिई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सो दिन १२ बजे उपस्थित हुनुहोला भनी निवेदनको एकप्रति नक्कलसमेत साथ राखी का.मेजिष्ट्रेटलाई लेखी पठाई सो दिन पेश गर्नु भन्ने २०१४ भाद्र ११ गतेको स्पेशलबेञ्चको आदेश रहेछ ।

३. अध्ययन गर्नलाई समय नपुग भएकाले ७ दिनको निमित्त म्याद माग गरियोस् भनी गभर्नमेन्ट एडभोकेटले भन्नुभएको हुँदा श्री माननीय छेउ निवेदन गरेको छु । आजको उपस्थित हुने कारवाहीलाई स्थगित गर्नलाई अनुरोध गर्दै आगामी भाद्र ३१ गतेको तारिख तोकिएकाँ भन्नेसमेत २०१४ साल भाद्र २५ गते रोज ३ को काठमाडौं मेजिष्ट्रेटको पत्र रहेछ ।
४. २०१४/६/२९ गते पेश हुने तारिख तोकिएको सो तारिखभन्दा अगावै आश्विन २४ गतेसम्ममा मिसिल पठाइदिनु, वहसको लागि उपस्थित हुन आवश्यक भए सो तोकिएका तारिखका दिन १२ बजे गभर्नमेन्ट एडभोकेट लिई उपस्थित हुनुहोला । सो तारिखमा उपस्थित नभएमा ऐन-सवालबमोजिम हुनेछ, भनी काठमाडौं मेजिष्ट्रेटलाई लेखी पठाइदिनु भनी २०१४/५/११/३ को को स्पेशलबेञ्चको आदेशबमोजिम तोकिएको मितिमा मिसिल दाखिल नगरी मुद्दा हुन नदिई लम्ब्याउने मुराद गरेको देखिनाले अदालतबाट फैसला नभएसम्म पत्रिकाहरू प्रकाशन गर्न अन्तरिम आदेश दिने भन्नेसमेत २०१४/५/२५/३ को स्पेशलबेञ्चको आदेश रहेछ ।
५. आदेशबमोजिम काठमाडौं मेजिष्ट्रेट अफिसबाट भिकिएको मिसिल र निवेदक फत्तेबहादुर सरकारी एडभोकेटसमेतलाई राखी यो मुद्दा पेश हुनआएको रहेछ । विद्वान सरकारी वकील श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले आफ्नो विस्तृत वहसमा कुशलतापूर्वक प्रस्तुत मुद्दाका लेखहरूलाई आपत्तिजनक प्रमाणित गर्न भर-मग्दूर कोशिस गर्नुभएको रहेछ । प्रत्युत्तर वहसमा निवेदक पत्रकारले पनि बडो गम्भीरतासाथ आफ्नो सफाईका तर्कहरू अदालतको समक्ष पेश गर्नुभयो ।
६. पत्रकारिता बुद्धिजीवीको एक अत्यन्त जवाफवदेहीपूर्ण पेशा हो । आजको युगमा यो पेशा एक विशिष्ट तथा महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । स्वच्छ, पत्रकारिता समाज तथा सरकार दुवैलाई कल्याणकारी मार्गतर्फ अग्रसर गराउन सक्तछ । समय-समयमा सचेतकको रूपमा अग्रसर भई दुवैलाई गलत मार्गबाट हटाई सही पथ-प्रदर्शन पनि गर्न सक्तछ । फलस्वरूप यो पेशा सम्मानित पनि छ । साथै पत्रकारको भूल या त्रुटि देश हितको खिलाफ सामानरूपमा हानिकारक पनि सिद्ध हुनसक्तछ । अतः कानुनी नियन्त्रणको आवश्यकता महसूस गरिन्छ ।
७. छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५ को (१) मा कुनै छापाखानाले घुमाई वा सोभै देहायमा लेखिएको अपराधको बृद्धि हुने आशंकाको कुनै शब्द चिन्ह अथवा प्रत्यक्षाकार कुनै समाचार पत्रपत्रिका पुस्तक अथवा अरू लिखतपत्रमा छापी प्रकाशन गर्न हुँदैन भन्ने र त्यसको देहायको (ज) मा श्री ५ महाराजाधिराजको रैयतको भिन्न-भिन्न वर्गमा आपसी वैमनस्य र घृणा पैदा गराउने भन्ने लेखिएको हुनाले प्रकाशन भएका पत्रिकामा सो (ज) दफाविरुद्ध छ/छैन के रहेछ ? भनी पत्रिका हेर्दा २०१३ साल चैत्र ३० गतेको सम्पादकीय 'नेपालमा हिन्दू प्रथा किन' को पंक्तिहरू यसप्रकार छन् :

‘सबै कुरामा हिन्दूत्वलाई प्रधानता दिएर सरकारले व्यवहार गरेको देखिन्छ ।’ ‘नेपाल एक बौद्धप्रधान देश मात्र होइन, यहाँ शैव, शाक्य तथा मुसलमान आदि अनेकौं सम्प्रदाय छन् । फेरि धेरैजसो नेपाली जनता गौ-मांस नखाने छैनन् भनेर भन्न सकिँदैन ।’ ‘यस्तो हालतमा गौवध निषेध कानून नेपालमा भइरहनु पनि अधिकांश जनतालाई हिन्दूत्वको आधारमा दवाउनुबाहेक अरू के हो ? ला ?’ ‘यस्तो हालतमा हिन्दूत्वलाई दुहाई दिएर अथवा हिन्दू धर्मलाई मात्र विशेषता दिने किसिमले बहुसंख्यक जनताको भावनाउपर हमला गर्नु कदापि जायज

कुरा होइन । 'अब प्रजातन्त्रको उदय भइसकेपछि पनि राजा एउटा हिन्दू धर्मावलम्बी भयो भन्दैमा बहुसंख्यक जनताको सांस्कृतिक भावनालाई दवाएर भारत वा हिन्दू धर्मलाई विशेषता दिनु कदापि उचित होला जस्तो लाग्दैन ।'

८. २०१४ साल वैशाख ५ गतेका सम्पादकीय 'गोबध निषेध कानून'का प्रक्तिहरू केही यसप्रकारका रहेछन् ।
'एक प्रजातन्त्र राज्यले धर्मलाई आधार गर्न हुन्न । अझ दुई-तीन धर्म भएको देशमा एक धर्मको पक्ष लिनु भन्नु नै नराम्रो । धर्म तथा कानून एकै चीज होइन ।' 'पुरानै धर्मको आधारमा गौ हाम्रो माता भएकोले राज्यभर गाई मार्नेलाई यो सजाय हुन्छ भन्ने आजको शताब्दीलाई अशोभित भइसक्यो । अझ गौ-मांस खाने जनता अधिक भएको देशलाई त भन्नु अशोभनीय छ' भन्ने शब्दहरू उक्त प्रकाश भएको लेखको विचार गर्दा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ५ को उपदफा १ को देहाय (ज) अन्तर्गत परको होइन भन्न कुनै हालतमा नहुने भएबाट सो दफा ५(१) (ज) अन्तर्गतकै लेख पत्रिकामा प्रकाशन भएको देखिँदा ऐनविरुद्धको देखिनाले धरौटी मागी पत्रिका प्रकाशन रोक्ने अडर का.मे.को. बदर गरी मेरो पत्रिका चलाउने आदेश पाउँ भन्ने निवेदकको उजुर पुग्न सक्तैन । धरौट माग गरेको का.मेजिष्ट्रेटको मुनासिव छ । धरौट राखी मात्र प्रकाशन गर्न पाउँछ भनी सुनाई मिसिल बुझाइदिनु ।

प्र.न्या. अनीरुद्रप्रसाद सिंह

न्या. मीनबहादुर थापा

न्या. रंगनाथ उप्रेती

इति सम्बत् २०१४ साल चैत ७ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०१७, ठेली नं.२, निर्णय नं.९९,
पृष्ठ ४४, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. प्रधान न्यायाधीश श्री भगवतीप्रसाद सिंह
न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री क्षेत्री
रिट नं. ४४९१
आदेश मिति : २०१७/७/७

मुद्दा : सरसिओररी वा अन्य उपयुक्त रिट जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : मणिराज उपाध्याय

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं मजिस्ट्रेटसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ८ को १ बमोजिम प्रकाशन गर्न पाउने अधिकारको प्रचलन तोकिएको अवधिभित्र गराउनुपर्ने ।

आदेशले कुनै नागरिकको कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रचलन गराइदिनु नै सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ को मुख्य उद्देश्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ८ को १ बमोजिम प्रकाशन गर्न पाउने मेरो अधिकार प्रचलन गराई पाउँ भन्ने निवेदकको माग भएकोमा जुन अवधिभित्र उक्त अधिकार प्रचलन गराउनुपर्ने हो सो अवधि नै व्यतीत भइसकेकोले मागिएको रिट जारी गर्न मिल्दैन । (प्रकरण नं.१)

- ◆ सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ को आशय कुनै आदेशलाई कानुनी वा गैरकानुनी भनी निर्णय गर्नुमात्र नभई कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रचलन गराउने पनि हो । क्षतिपूर्ति दावातर्फ प्रचलित कानूनबमोजिम नालिस गर्नुपर्ने ।

अधिकार प्रचलन गराउन नसके पनि मजिस्ट्रेटको त्यस्तो गैरकानुनी आदेश बदर घोषित हुनुपर्छ र सोही आधारमा नागरिक अधिकार ऐनबमोजिम क्षतिपूर्तिको दावा गर्न पाउँछु भन्ने निवेदकको जिकिरका हकमा सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ को आशय कुनै आदेशलाई कानुनी वा गैरकानुनी भनी निर्णय गर्नेमात्र नभई कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रचलन गराउने पनि हो र क्षतिपूर्ति दावा गर्नेतर्फ प्रचलित कानूनबमोजिम नालिस गरे भए हुने हुँदा निवेदकको जिकिर पुग्न सक्दैन । (प्रकरण नं.१)

आदेश

१. यसमा असत्य र मित्या कुराहरू समाज पत्रिकामा प्रकाशित गरी छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ५ उपदफा (घ) भङ्ग गरेकाले आजका मितिले १५ दिनेभित्र रु.१०००/- धरौटो राख्न ल्याउनु होला । सो धरौटो नरहेसम्म तपाईंले यो पत्रिकाको प्रकाशन बन्द राख्नुहोला भनी ०१७/५/३१ म श्री मजिस्ट्रेटले आदेश दिनुभयो । धरौटो नराखेसम्म प्रकाशन बन्द राख्नु भन्ने श्री मजिस्ट्रेटको आदेश गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको रिट जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत समाज पत्रिकाका निवेदक सम्पादक तथा प्रकाशक श्री मणिराज उपाध्यायको निवेदन जिकिर भएको । आदेशले कुनै नागरिकको कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रचलन गराइदिनु नै सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ को मुख्य उद्देश्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ८ को १ बमोजिम प्रकाशन गर्न पाउने मेरो अधिकार प्रचलन गराइपाऊँ भन्ने निवेदकको माग भएकोमा जुन अवधिभित्र उक्त अधिकार प्रचलन गराउनुपर्ने हो, सो अवधि नै व्यतीत भइसकेकोले मागिएको रिट जारी गर्न मिल्दैन । अधिकार प्रचलन गराउन नसके पनि मजिस्ट्रेटको त्यस्तो गैरकानुनी आदेश बदर घोषित हुनुपर्छ र सोही आधारमा नागरिक अधिकार ऐनबमोजिम क्षतिपूर्तिको दावा गर्न पाउँछु भन्ने निवेदकको जिकिरका हकमा सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ११ को आशय कुनै आदेशलाई कानुनी वा गैरकानुनी भनी निर्णय गर्ने मात्र नभई कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रचलन गराउने पनि हो र क्षतिपूर्ति दावा गर्नतर्फ प्रचलित कानूनबमोजिम नालिस गरे भए हुने हुँदा निवेदकको जिकिर पुग्न सक्दैन उक्त निवेदन खारेज गरी नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु ।

का.मु.प्र. न्या. भगवतीप्रसाद सिंह

न्या. नयनबहादुर खत्री क्षेत्री

इति सम्बत् २०१७ साल कात्तिक ७ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०१८, ठेली नं.२, निर्णय नं.१२७,
पृष्ठ ३७, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
न्यायाधीश श्री श्री रत्नबहादुर विष्ट
न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री
रिट नं.५६
आदेश मिति : २०१८/४/१९

मुद्दा : उत्प्रेषणको रिट ।

निवेदक : इन्द्रकान्त मिश्र

विरुद्ध

विपक्षी : मेजिस्ट्रेट भूवनेश्वर सिंहसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रदत्त अधिकार प्रचलित ऐन अधिनमा रही मात्र पाइने ।
नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ ले नागरिकलाई दिएको प्रकाशन स्वतन्त्रतासमेतको अधिकार प्रचलित ऐन अधिनमा रही मात्र पाएको हो भन्ने कुरा सन्देह छैन । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ प्रकाशन स्वतन्त्रताको अर्थ ।
प्रकाशन स्वतन्त्रता भन्नाले यो यस्तो कुरा छापन हुन भन्ने बन्देजी व्यवस्थाको अधिनमा रही छापने स्वतन्त्रतालाई भन्नुपर्ने हुन जान्छ । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ कुनै कारणै नदिई प्रकाशन रोकिएमा - प्रकाशन स्वतन्त्रता हनन् भएको भन्नुपर्ने ।
कुनै कारणै नदिई अखबारको प्रकाशन रोकिन्छ, भने मेजिस्ट्रेटको त्यस्तो आदेशले निवेदकको प्रकाशन स्वतन्त्रता हनन् भएन भनेर कसरी भन्ने ? जबकि निवेदकले प्रचलित ऐनको अधिनमा रही प्रकाशन स्वतन्त्रता पाएको छ । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ आदेश कानूनानुरूप हुनुपर्ने । कुनै ऐनको कुनै दफा कसैले प्रयोग गर्न अधिकृत भएमा - आदेशमा अधिकृत गरिएको सूचनाको उल्लेख भएन भन्दैमा - आदेश नै गैरकानुनी हुन्छ भनी भन्न नमिल्ने ।
छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ को प्रयोग गर्न मेजिस्ट्रेट अधिकृत छ, छैन भन्नेतर्फलाई उक्त ऐनको २०१४ सालमा संशोधित दफा ३(४)(क) थप दफा ३८ र २०१५ साल माघ १३ गतेको नेपाल गजेटमा प्रकाशित गृह मन्त्रालयको सूचनाबाट मेजिस्ट्रेटलाई उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न

अधिकार कानुनी तरिकाले दिएको स्पष्ट देखिएको छ। तर मेजिस्ट्रेटले आफ्नो आदेशमा दफा ३६ को मात्र उल्लेख गर्नुभएको देखिएको छ। दफा ३६ उल्लेख गर्दैमा मेजिस्ट्रेटलाई अधिकार आउँदैन। दफा ३६ मा त अधिकार सरकारले प्रयोग गर्ने व्यवस्था छ। दफा ३६ प्रयोग गर्न पाउने अधिकार २०१५ साल माघ १३ गते संख्या ३९ को नेपाल गजेटमा प्रकाशित सूचनाद्वारा प्राप्त छ। तसर्थ, मेजिस्ट्रेटको अधिकारको स्रोत सूचनालाई नै भन्नुपर्ने हुनाले मेजिस्ट्रेटले आफ्नो अधिकारको स्रोतको उल्लेख नगरिदिएको आदेश रितपूर्वकको मिलेको भन्न भएन। कुनै पनि प्रशासकीय अधिकारीले नागरिक अधिकारमा धक्का लाग्ने गरी आदेश निकाल्नुभन्दा अघि आदेश निकाल्न निजलाई प्रचलित कानूनद्वारा अधिकारप्राप्त छ/छैन सो हेर्नुपर्दछ। यदि कानूनले आदेश निकाल्ने अधिकार दिन्छ भने पनि सो आदेश सोही कानूनअनुरूप हुनुपर्दछ भन्ने कुरा एक सर्वमान्य सिद्धान्त हो। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ मा रोकनु भन्ने शब्द प्रयोग भएको छ। मेजिस्ट्रेटले सो दफाअन्तर्गत आदेश दिँदा रोकने शब्दकै प्रयोग गर्नुपर्छ। किनकि ऐनले उसलाई रोकने अधिकार दिएको छ न कि बन्द गर्ने। रित नपुगी भएको आदेश गैरकानुनी हुन्छ कि भन्ने कुरालाई माथि लेखिएबमोजिम उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न २०१५ साल माघ १३ गते संख्या ३९ को नेपाल गजेटमा प्रकाशित सूचनाले मेजिस्ट्रेटलाई पूर्ण अधिकार छ। यसरी उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न मेजिस्ट्रेट अधिकृत भएको देखिनाले निजले दिएको आदेशमा श्री ५ को सरकारबाट भएको उक्त सूचनाको केवल उल्लेख भएन भन्दैमा मेजिस्ट्रेटको आदेश नै गैरकानुनी हुन्छ भन्ने भने मिल्दैन। (प्रकरण नं.१८)

- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ मा – “दुनियाँको हित सर्वोपरी मानी मुख्य उद्देश्यको रूपमा राखिएको छ।”

“दुनियाँको हितको निमित्त सरकारले जुनसुकै खबर आलोचना र प्रकाशन रोकन सक्छ” खबर आलोचना केको निमित्त किन राक्ने सकिन्छ भन्ने कुरालाई दुनियाँको हितको निमित्त भन्ने कुरा सोही दफा ३६ मा उल्लेख छ। उक्त दफामा दुनियाँको हित सर्वोपरी मानी मुख्य उद्देश्यको रूपमा राखिएको छ। (प्रकरण नं.१९)

- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ जो उपर प्रयोग गरिने हो – दुनियाँको अहित हुने खबर, आलोचना र प्रकाशनसँग सम्बन्ध राख्ने व्यक्तिले सो कुरा थाहा पाउनुपर्ने – अनि मात्र उसलाई दोष लगाउन मिल्ने।

कुनै पनि खबर आलोचना र प्रकाशन रोकनुभन्दा अगाडि त्यस्तो खबर, आलोचना र प्रकाशन दुनियाँको हितको विरुद्ध छ भनी सम्बन्धित अधिकारीले निर्णय गर्नुपर्‍यो र त्यसरी निर्णय गर्दा के के कुराबाट निज त्यस्तो खबर, आलोचना र प्रकाशन रोकनसम्मको निश्कर्षमा पुगेको हो? त्यो सब प्रकाशित कुराको जोखतौल हुन पर्‍यो र अनि प्रकाशन रोकने वा नरोक्ने निर्णयमा पुग्नु पर्‍यो। जसको जे प्रकाशन रोकिन्छ त्यस व्यक्तिको प्रकाशनसम्बन्धी आचरणको विचारबाट नै कुनै निश्कर्षमा पुगिन्छ। कुनै कुरा ठीक-बेठीक भनी तर्क-वितर्क गरी नागरिकको कानूनद्वारा प्राप्त अधिकार अपहरण गर्नेसम्मको काम दफा ३६ को प्रयोगबाट हुन जान्छ भने दुनियाँको अहित हुने खबर, आलोचना र प्रकाशनसँग सम्बन्ध राख्ने व्यक्तिले यो कुरा थाहा पाउनु पर्‍यो अनिमात्र उसलाई दोष लगाउन मिल्छ। (प्रकरण नं.१९)

- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ अन्तर्गत मेजिस्ट्रेटको काम अर्धन्यायिक-केशमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पक्षलाई सफाइलिने मौका दिनुपर्ने – नदिई नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले प्रदत्त अधिकार हनन् भएमा – रिट जारी हुने – आदेश रद्द गरिने ।

दफा ३६ अन्तर्गत मेजिस्ट्रेटको त्यस्तो कामले अर्धन्यायिक रुपधारण गरेको छ, भन्नुपर्छ । दुनियाँको हितको दृष्टिबाट कुनै खबर आलोचना र प्रकाशन रोकिने भएपछि त्यस्तो प्रकाशनलाई उक्त आपत्तिजनक आलोचना र प्रकाशन गर्नाले दुनियाँको अहित हुने भयो । रोकिनु नपर्ने कारण केही छ भने पेश गर्नु भनी सफाइदिने मौका नदिई कसरी नागरिक अधिकार हनन् हुने आदेश दिन सकिन्छ ? कुनै कारण पनि नदेखाउने र सरकारको प्रस्तावित कदमबाट असर पर्ने वा हानी हुने पक्षलाई सफाई लिने मौकासम्म पनि नदिने गरी स्वविवेकको क्षेत्र बढाई श्री ५ को सरकारलाई कानून निर्मात्री शक्तिले अधिकार प्रदान गरेको हो भनौं भने कुनै खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नाले दुनियाँको हित हुन्छ भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेमा वा सम्भेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्न सक्छ भन्ने किसिमको भाषा हुनुपर्ने थियो । प्रस्तुत दफा ३६ त्यस्तो छैन । यसरी नागरिक हकअधिकार अपहरण गर्नसम्मको काम कुरामा त्यस्तो सफाइदिने मौका नदिई कारवाही गर्न सक्ने अधिकार कानून निर्मात्री शक्तिले सम्बन्धित अधिकारीको निजी विवेकमा छोडेको हो र श्री ५ को सरकार वा श्री ५ को सरकारबाट अधिकारप्राप्त अधिकारीले गरेको काम कुरामा अदालतले आफ्नो विवेक लगाई निर्णय दिन मिल्ने (जस्टिसियवल) देखिँदैन भन्ने कुरा मिल्न आउँदैन । प्रस्तुत केसमा पक्षलाई सफाइलिने मौकासम्म पनि नदिई नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले प्रदत्त नागरिक अधिकारको हनन् हुन गएको छ । मेजिस्ट्रेटको यो कारवाही, आदेशबाट असर पर्ने वा सम्बन्धित पक्षको कुरा सुनी कुनै निर्णय गर्नुपर्छ भन्ने न्यायिक सिद्धान्तको खिलाप भएको छैन भनी भन्न मिल्ने । तसर्थ, प्रस्तुत केसमा काठमाण्डू मेजिस्ट्रेटले निवेदकलाई सफाइलिने मौका नदिई कुनै कारण नबताई ठाउँ दैनिक पत्रिका 'नेपाल' बन्द गरेकोले सरसियोररी उत्प्रेषणको रिटद्वारा काठमाडौं मेजिस्ट्रेटको ०१८/१/२५/१ को आदेश रद्द गरिएको छ । (प्रकरण नं.१९)

आदेश

१. निवेदक का.मे.आ.द.नं. ५६/१५० इजाजत प्राप्त 'नेपाल' नामक दैनिक समाचारपत्रको सम्पादक हुँ । निवेदकलाई ०१८/१/२५/१ म का.मे.अ.बाट केही कुरा बुझ्न परेकोले तुरुन्त आउनु भन्ने पत्र पठाएकोले उपस्थित हुन गए ।
२. पछि केही कुरा सोधपछि नगरी कसूरसमेत केही नदेखाई तपाईंको नेपाल नामक दैनिक पत्रिका छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ अनुसार आजैदेखि प्रकाशन बन्द गरिएको छ भन्ने आदेश लेखी मेजिस्ट्रेट भूवनेश्वर सिंह नेपाली र रामजीप्रसादको हस्ताक्षर भएको आदेशपत्र ०१८/१/२५/१ म मलाई बुझाइयो ।
३. मेजिस्ट्रेटले लगाएको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ मा दुनियाँको हितको निमित्त सरकारले जुनसुकै खबर आलोचना र प्रकाशन रोक्न सक्छ भन्ने लेखिएबाट मेजिस्ट्रेटलाई उक्त दफा प्रयोग गर्न कुनै अधिकार छैन । त्यसै दफामा लेखिएको अवस्था परेमा रोक्नवाहेक विनाकरण उक्त दफा प्रयोग गर्न र प्रकाशन बन्द गर्न पाउने अधिकार कसैलाई छैन । मेजिस्ट्रेट सरकार होइन भन्ने कुरा कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ प्रकरण, (भ) ले गर्दछ । नेपाल नामक पत्रिका प्रकाशित भइरहँदा कुन कारणले

दुनियाँको के अहित भएको थियो र कुन कुराको हितको लागि प्रकाशन बन्द गर्नुपरेको हो भन्ने मेजिस्ट्रेटले आफ्ना आदेशमा उल्लेख गर्नुभएको छैन। सरकारलाई अधिकार दिएको उक्त ऐनको दफा ३६ मैजिस्ट्रेटले प्रयोग गरेको बिलकुलै अनाधिकार हो।

४. विनाकारण अधिकार बेगर अखबारले कुन ऐनविरुद्ध कुन कसूर गर्‍यो सो उल्लेख नगरी अखबारको प्रकाशन बन्द गरिदिएबाट नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ द्वारा प्रदत्त प्रकाशन स्वतन्त्रता र पेशा रोजगारसमेतमा आघात पुगेको छ।
५. प्रचलित नेपाल कानूनमा मेजिस्ट्रेटको यस्तो आदेशउपर अन्य उपायद्वारा अधिकार प्राप्त गर्ने व्यवस्था नभएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१३ को दफा ११ बमोजिम निवेदन गर्न आएको छ। उत्प्रेषण वा आवश्यकताअनुसार परमादेश रिट जारी गरी मेजिस्ट्रेटको उक्त आदेश गैरकानुनी घोषित गरी अखबार पूर्ववत् चालू गर्न पाऊँ भन्ने निवेदकको रिटको निवेदन पत्र रहेछ।
६. इन्द्रकान्त मिश्रको प्रकाशकत्वमा निस्कने नेपाल दैनिक समाचारपत्रमा प्रकशित भएको कुराको विचारबाट सो समाचारपत्रलाई दुनियाँको हितको निमित्त रोक्नपर्ने भएकोले प्रकाशन बन्द गरेको हो मेजिस्ट्रेटको अधिकारको हकमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ ले दिएको अधिकार मेजिस्ट्रेटले प्रयोग गर्न पाउने कुरा उक्त ऐनको (संशोधित) दफा ३ (४) (क), थप दफा ३८ र ०१५/१०/१३ को नेपाल गजेटमा प्रकाशित गृहमन्त्रालयको सूचनाले देखाउँछ।
७. उक्त ऐनको दफा ३६ प्रयोग गरी गरेको आदेशमा कुन कारणले दुनियाँको के अहित भएको थियो र कुन कुराको हितको लागि प्रकाशन बन्द गर्नुपरेको हो भन्ने व्यहोराको उल्लेख भएन भन्ने जिकिरलाई दफा ३६ प्रयोग भएको भन्ने कुरा उल्लेख भइरहेकोले दुनियाँको हितको निमित्त त्यस्तो कारवाही गरिएको भन्ने देखिएको छ।
८. साथै उक्त ऐनको दफा ३६ मा दुनियाँको के अहित भएको थियो र प्रकाशन रोक्नाले दुनियाँको के कति हित हुन्छ सो कुरा खुलाई रोक्ने कारवाही गर्नुपर्छ भनी सम्बन्धित अधिकारीलाई कर लगाउने किसिमसँग व्यवस्था भएको देखिँदैन। उपरोक्त कारणहरूले उजुरी निवेदन खारेज हुन पर्ने हो भन्ने विपक्षी काठमाडौँ मेजिस्ट्रेट भूवनेश्वर सिंह नेपालीको लिखितजवाफ रहेछ।
९. यसमा निवेदक इन्द्रकान्त मिश्रलाई राखी पेश हुनआएको यस मुद्दामा निवेदकतर्फको विद्वान एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय र सरकारतर्फबाट श्री विद्वान एटर्नी जनरल शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले बहस गर्नुभयो।
१०. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ ले निवेदकलाई प्रचलित ऐनको अधिनमा रही स्वतन्त्रतापूर्वक प्रकाशन गर्ने अधिकार दिएको छ। त्यसरी कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारलाई कारण नदेखाई र सफाईलिनै मौका नदिई अपहरण गर्ने अधिकार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ३६ ले दिएको छैन। कुनै नागरिकको कानूनद्वारा प्राप्त अधिकारमा प्रशासनतर्फबाट गैरकानुनी आघात पुऱ्याएको छ भन्ने र सो अधिकारप्राप्त गर्न अन्य कानुनी उपाय छैन भन्ने निवेदन परेमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१३ को दफा ११ बमोजिम रिट जारी गर्ने पूर्ण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई छ।
११. नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले प्रकाशन स्वतन्त्रता मात्र दिएको नभई प्रकरण १ देखि ७ सम्मको विभिन्न विषयमा स्वतन्त्रता र अधिकार दिएको छ। र यो सबैमा लागू हुने गरी मूल दफामा प्रचलित ऐनको अधिनमा रही भन्ने देखिएको छ। प्रचलित ऐन भन्नाले प्रकाशन स्वतन्त्रताको सम्बन्धमा प्रकाशन गर्न सम्बन्धित ऐनले

जुन-जुन कुरा गर्नु वा नगर्नु भनेको छ, त्यसै-त्यसै ऐनको अधिनमा रहनुपर्ने व्यवस्था नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले गरेको हो । ऐन भन्नाले ऐनको दफा र उपदफालाई समेत जनाउने हुनाले सम्बन्धित ऐन हुँदासम्म सम्बन्धित ऐनको सबै दफा लाग्ने पनि होइन । त्यस कामसँग सम्बन्धित दफा वा उपदफासम्म लाग्ने हो, त्यसकारण एउटै ऐनको पनि सम्बन्धित कुरामा सम्बन्धित ऐनको दफामात्र लाग्ने स्पष्ट छ, र नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ मा प्रचलित ऐनको अधिनमा रही भन्ने लेखनाको अर्थ त्यही सम्बन्धित ऐनको सम्बन्धित दफालाई भनेको हो । अतः प्रकाशन गर्दा जे जति कुरा गर्नु वा नगर्नु भनी स्पष्ट तवरबाट जुन-जुन ऐनको जुन-जुन दफामा लेखिएका छन्, तिनै-तिनै दफा-उपदफा सम्बन्धित हुन् र ती सम्बन्धित दफाको विपरित काम कुरा नगरेमा यस केशमा निवेदकलाई नागरिक अधिकार र ऐनको दफा ६ द्वारा प्राप्त प्रकाशन स्वतन्त्रतासम्बन्धी पूर्णअधिकार छ । यो वास्तविकतालाई ध्यानमा राखी विचार गर्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ३६ मा त्यस्तो कुनै कुरा नहुनाले नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले संकेत गरेको प्रचलित ऐन भन्ने वाक्यांशले त्यस दफा ३६ को पनि अधिन भनेको हो भन्ने अर्थ आउन सक्छ ।

१२. दफा ३६ को सार दुनियाँको हितको निमित्त रोकन सक्तछ भन्नेमात्र छ । ऐन निर्माताको मनसाय कारण नबताई वा नागरिकलाई आफ्नो सफाइको मौका नै नदिई उसलाई उसको हकअधिकारबाट रोकन वा वञ्चित गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई दिने थियो भने सार्वजनिक सुरक्षा ऐनमा भैँ वा अर्भै स्पष्ट तवरले सो कुरा लेखिदिएको हुने थियो । सो नभएपछि यस दफाले स्वविवेकमा काम गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई दिएको छैन । कानूनद्वारा प्रदत्त नागरिकको हकअधिकार वञ्चित वा हरण गर्ने कुरामा ऐनमा स्पष्ट शब्दमा नबताई र अन्य आवश्यक कार्यप्रणाली अपनाउन पर्ने गरी स्पष्ट शब्दमा ऐनमा नलेखिएसम्म स्वेच्छाले स्वविवेकबाट त्यसरी वञ्चित वा हरण गर्न पाइने होइन । वास्तवमा श्री ५ को सरकारले त्यसबेला खबर, आलोचना र प्रकाशन रोकन सक्ने हो, जब त्यो रोकदा ऐनकोअनुसार निमित्त हुनआएको दुनियाँको हित हुन्छ भन्ने निश्चय हुन आउँछ । निश्चय गर्नलाई निमित्त अर्थात् कारण प्रमाणित हुनु जरुरी पर्दछ । प्रस्तुत केशमा त्यो कारण के हो ? कसरी प्रमाणित भयो ? विपक्षको तर्फबाट खुल्न सकेको छैन र निवेदकसँग सोधपुछसम्म पनि गरिएन ।
१३. मेजिस्ट्रेटले दफा ३६ प्रयोग गर्नुभएको तर्फलाई श्री ५ को सरकारबाट उहाँले दफा ३६ प्रयोग गर्न पाउने अधिकारप्राप्त गर्नुभएको स्थितिमा पनि निवेदनकलाई आदेश दिँदा यो-यो ऐन आदेशको अधिकारले भन्ने उल्लेख गर्नपर्ने हो । रोकनेसम्म अधिकार भएकोमा बन्द गरेको गैरकानुनी हो भन्नेसमेत विद्वान एडभोकेट कृष्णप्रसाद उपाध्यायले बहस गर्नुभयो ।
१४. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१३ को दफा ११ अन्तर्गत विपक्षीउपर रिट जारी गर्ने प्रश्न नै उठ्दैन भन्ने तर्क पेश गर्दै विद्वान एटर्नी जनरल श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले भन्नुभयो कि नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ ले नागरिकलाई दिएको प्रकाशन स्वतन्त्रतासमेतको अधिकार प्रचलित ऐनको अधिनमा रही मात्र पाएको हुँदा छापाखाना र प्रकाशसम्बन्धी ऐन, ००९ को दफा ३६ (जुन दफाअनुसार दुनियाँको हितको निमित्त कुनै पनि प्रकाशन रोकन सकिनेछ) समेतको प्रचलित ऐनको अधिनमा रही अर्थात् त्यस्तो कानूनको प्रयोगको परिणामसमेतलाई स्वीकार गर्नुपर्ने गरी निवेदकले प्रकाशन स्वतन्त्रता पाएको देखिन्छ । प्रकाशनउपर कुनै बन्देज लाग्न नसक्ने (एक्सोस्युट) अधिकार पाएको भन्न सकिँदैन । दफा ३६ प्रयोग गर्नु मैजिस्ट्रेट अधिकृत छ/छैन भन्नेतर्फलाई उक्त ऐनको २०१४ सालमा संशोधित दफा ३ (४)(क) ३८ र २०१५ साल माघ १३ गतेको नेपाल गजेटमा प्रकाशित

गृह मन्त्रालयको सूचनाबाट मेजिस्ट्रेटलाई उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्ने अधिकार कानुनी तरिकाले दिएको स्पष्ट देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा मेजिस्ट्रेटको आदेशमा उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न निजलाई श्री ५ को सरकारबाट भएको उक्त सूचनाको केवल उल्लेख भएन भन्दैमा सम्बन्धित अधिकारीको आदेश नै गैरकानुनी हुँदैन ।

१५. जहाँसम्म दफा ३६ प्रयोग गर्दा कारण देखाउने प्रश्न छ, सम्बन्धित अधिकारीले कुनै प्रकाशन रोक्ने आदेश गर्दा सो दफाको उल्लेख नगरेमा कि नरोकियो भन्न मिल्थ्यो । तर यदि आदेशमा नै सो दफाको उल्लेख गरिन्छ भने दुनियाँको हितको निमित्त रोक्ने काम गरिएको भन्ने कुरा स्वतः स्पष्ट हुनजान्छ । सो दफामा सो उद्देश्यवाहेक अरु उद्देश्यको उल्लेख पनि छैन ।
१६. दफा ३६ प्रयोग गर्न अधिकार पाएकोले प्रयोग गरेको हो कि ? अधिकारै नपाएकोले प्रयोग गरेको हो ? भन्नेसम्म अदालतले हेर्न पाउने । तर कुन बेला, कस्तो परिस्थितिमा, के कुरालाई लिई दुनियाँको हितको निमित्त त्यस्तो कारवाही गर्नुपर्ने हो ? सो कुरा सम्बन्धित अधिकारीको केवल निजी विवेकमा कानून निर्मात्री शक्तिले छोडेको भन्नुपर्ने हुनआउँछ । त्यस कुरामा अदालतले आफ्नो विवेक लगाई निर्णय दिन मिल्ने देखिँदैन । दफा ३६ प्रयोग गर्न अधिकारीले कुनै खास व्यक्तिको सम्भावित आपत्तिजनक कामको विचार गरेर मात्र निर्णय लिनुपर्ने वा अरु कुनै रिट पुऱ्याउनुपर्ने अवस्था कानूनले तोकेको छैन । सो दफा ३६ प्रयोग गर्ने अधिकारीले आफ्नो विवेकमा सर्वसाधारण जनताको भलाई हुन्छ भन्ने ठान्छ भने प्रकाशन इत्यादि रोक्ने प्रशासकीय काम गर्छ । ऐनले नै त्यसो गर्न अधिकार दिएकोले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भयो भन्ने पनि मिल्दैन ।
१७. मेजिस्ट्रेटको आदेशमा प्रकाशन बन्द गरिएको छ भन्ने लेखिएको भए पनि सम्बन्धित ऐनको दफा उल्लेख गरी आदेश गरिएको हुनाले र कुनै कुराको गति अवरुद्ध गर्नु नै अवस्थाअनुसार रोक्ने वा बन्द गर्ने काम मानिने हुनाले शब्द फरक हुँदैन कानुनी परिणाम पनि फरक पऱ्यो भनी भन्न सकिँदैन । अतयव यी सबै कुरा र विषयको लिखितजवाफसमेत विचार भई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१३ को दफा ११ अन्तर्गत निवेदकको उजुरी निवेदन खारेज हुन पर्ने हो भन्नेसमेत विद्वान एटर्नी जनरलले बहसमा भन्नुभयो ।
१८. यसमा सर्वप्रथम निवेदकको कानुनी अधिकारको प्रकृति कस्तो रहेछ भन्ने कुरा विचार गर्नुपर्ने भएको छ । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६ ले नागरिकलाई दिएको प्रकाशन स्वतन्त्रतासमेतको अधिकार प्रचलित ऐन अधिनमा रही मात्र पाएको हो भन्ने कुरामा सन्देह छैन । प्रचलित ऐन भन्नाले प्रकाशनसम्बन्धी प्रचलित ऐन र प्रकाशन स्वतन्त्रता भन्नाले यो यस्तो कुरा छापन हुन्न भन्ने बन्देजी व्यवस्थाको अधिनमा रही छापने स्वतन्त्रतालाई भन्नुपर्ने हुनजान्छ । यसरी छापखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ प्रकाशनसम्बन्धको एक मूल प्रचलित ऐन हो र प्रचलित ऐनको अधिनमा रही भन्नाले यस ऐनको अधिनमा रहनुपर्ने स्वतः सिद्ध छ । सम्बन्धित हुनआएको यस छापखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को अधिनमा रहेर निवेदकलाई प्रकाशन स्वतन्त्रता प्राप्त भएको छ । यसमा उक्त ऐनको दफा ३६ को प्रयोगको परिणाम निवेदकले स्वीकार गरी त्यसको पनि अधिनमा रहिकन मात्र प्रकाशन स्वतन्त्रता पाएको भएपछि दफा ३६ प्रयोग भई अखबारहरूको प्रकाशन रोकिन्छ भन्ने कानुनी दृष्टिमा निवेदकका अधिकार हनन् भयो भन्न मिल्दैन भन्ने श्री विद्वान एटर्नी जनरलको भनाई छ । दफा ३६ को प्रयोग कसरी गरिन्छ भन्ने कुरा तल दफा-दफामा व्याख्या भएको छ । कुनै कारण नदिई अखबारको प्रकाशन रोकिन्छ भने मेजिस्ट्रेटको त्यस्तो आदेशले निवेदकको प्रकाशन स्वतन्त्रता हनन् भएन भनेर कसरी भन्ने ? जब कि निवेदकले प्रचलित ऐनको अधिनमा रही प्रकाशन स्वतन्त्रता पाएको छ । यसरी कानूनद्वारा प्रदत्त नागरिक अधिकारका प्रचलनका लागि अन्य उपायको अभावमा निवेदकले सर्वोच्च अदालत

ऐन, २०१३ को दफा ११ को साहारा लिन नमिल्ने देखिँदैन । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ को प्रयोग गर्न मेजिस्ट्रेट अधिकृत छ/छैन भन्नेतर्फलाई उक्त ऐनको २०१४ सालमा संशोधित दफा ३(क), थप दफा ३८ र २०१५ साल माघ १३ गतेको नेपाल गजेटमा प्रकाशित गृह मन्त्रालयको सूचनाबाट मेजिस्ट्रेटलाई उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न अधिकार कानुनी तरिकाले दिएको स्पष्ट देखिएको छ । तर मेजिस्ट्रेटले आफ्नो आदेशमा दफा ३६ को मात्र उल्लेख गर्नुभएको छ । दफा ३६ उल्लेख गर्दैमा मेजिस्ट्रेटलाई अधिकार आउँदैन । दफा ३६ मा त अधिकार सरकारले प्रयोग गर्ने व्यवस्था छ । दफा ३६ प्रयोग गर्न पाउने अधिकार २०१५ साल माघ १३ गते संख्या ३९ को नेपाल गजेटमा प्रकाशित सूचनाद्वारा प्राप्त छ । तसर्थ, मेजिस्ट्रेटको अधिकारको स्रोत सूचनालाई नै भन्नुपर्ने हुनाले मेजिस्ट्रेटले आफ्नो अधिकारको स्रोतको उल्लेख नगरी दिएको आदेश रिटपूर्वकको मिलेको भन्न भएन । कुनै पनि प्रशासकीय अधिकारीले नागरिक अधिकारमा धक्का लाग्नेगरी आदेश निकाल्नुभन्दा अघि आदेश निकाल्न निजलाई प्रचलित कानूनद्वारा अधिकार प्राप्त छ, छैन सो हेर्नुपर्दछ । यदि कानूनले आदेश निकाल्न अधिकार दिन्छ भने पनि सो आदेश सोही कानूनअनुरूप हुनपर्छ भन्ने कुरा एक सर्वमान्य सिद्धान्त हो । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ मा रोक्नु भन्ने शब्द प्रयोग भएको छ । मेजिस्ट्रेटले सो दफाअन्तर्गत आदेश दिँदा रोक्ने शब्दकै प्रयोग गर्नपर्छ । किनकी, ऐनले उसलाई रोक्ने अधिकार दिएको छ, न कि बन्द । गर्ने रिट नपुगी भएको आदेश गैरकानुनी हुन्छ कि भन्ने कुरालाई माथि लेखिएबमोजिम उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न २०१५ साल माघ १३ गते संख्या ३९ को नेपाल गजेटमा प्रकाशित सूचनाले मेजिस्ट्रेटलाई पूर्ण अधिकार छ । यसरी उक्त दफा ३६ प्रयोग गर्न मेजिस्ट्रेट अधिकृत भएको देखिनाले निजले दिएको आदेशमा श्री ५ सरकारबाट भएको उक्त सूचनाको केवल उल्लेख भएन भन्दैमा मेजिस्ट्रेटको आदेश नै गैरकानुनी हुन्छ भन्न भने मिल्दैन ।

१९. अब छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २००९ को दफा ३६ (जुन प्रयोग गरेर मेजिस्ट्रेटले दैनिक पत्रिका 'नेपाल' बन्द गरेको छ) ले दिएको अधिकार कुन प्रकृतिको रहेछ विचार गरौं । दफा ३६ यसप्रकार छ, "दुनियाँको हितको निमित्त सरकारले जुनसुकै खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नसक्छ" । खबर, आलोचना केको निमित्त किन रोक्न सकिन्छ ? भन्ने कुरालाई दुनियाँको हितको निमित्त भन्ने कुरा सोही दफा ३६ मा उल्लेख छ । उक्त दफामा दुनियाँको हित सर्वोपरी मानी मुख्य उद्देश्यको रूपमा राखिएको छ र सो उद्देश्य पूर्तिका लागि खबर आलोचना र प्रकाशन रोक्नसक्ने अधिकार पनि ऐनले श्री ५ को सरकारलाई प्रदान गरेको छ । कस्तो परिस्थितिमा प्रकाशनमा आउने, के कस्तो कुरालाई लिई दुनियाँका हितको निमित्त खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नुपर्ने हो ? सो कुरा श्री ५ को सरकार वा श्री ५ को सरकारबाट अधिकारप्राप्त कर्मचारी निजी विवेकमा कानून निर्मात्री शक्तिले छोडेको हो होइन ? र, जसको जे प्रकाशन रोकिन्छ, त्यस व्यक्तिको प्रकाशनसम्बन्धी आचरणको सो दफाले कुनै वास्ता गर्छ, गर्दैन ? भन्ने तर्फको पनि यहाँ विचार गर्नुपरेको छ । कुनै पनि खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नुभन्दा अगाडि त्यस्तो खबर आलोचना र प्रकाशन दुनियाँको हितको विरुद्ध छ भनी सम्बन्धित अधिकारीले निर्णय गर्नुप्यो र यसरी निर्णय गर्दा के के कुराबाट निज त्यस्तो खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नेसम्मको निश्कर्षमा पुगेको हो ? त्यो सब प्रकाशित कुराको जोखतौल हुनुप्यो र अनि प्रकाशन रोक्ने वा नरोक्ने निर्णयमा पुग्नुप्यो । जसको जे प्रकाशन रोकिन्छ, त्यस व्यक्तिको प्रकाशनसम्बन्धी आचरणको विचारबाट नै कुनै निश्कर्षमा पुगिन्छ । कुनै कुरा ठीक-बेठीक भनी तर्क-वितर्क गरी नागरिकको कानूनद्वारा प्राप्त अधिकार अपहरण गर्नेसम्मको काम दफा ३६ को प्रयोगबाट हुन जान्छ भने दुनियाँको अहित हुने खबर, आलोचना र प्रकाशनसँग सम्बन्ध राख्ने व्यक्तिले यो कुरा थाहा पाउनै प्यो । अनि मात्र उसलाई दोष लगाउन

मिल्छ । दफा ३६ अन्तर्गत मेजिस्ट्रेटको त्यस्तो कामले अर्धन्यायिक रूपधारण गरेको छ, भन्नुपर्छ । दुनियाँको हितको दृष्टिबाट कुनै खबर आलोचना र प्रकाशन रोकिने भएपछि त्यस्तो प्रकाशनलाई उक्त आपत्तिजनक खबर, आलोचना र प्रकाशन गर्नाले दुनियाँको अहित हुने भयो, रोकिनु नपर्ने कारण केही छ भने पेश गर्नु भनी सफाइलिने मौका नदिई कसरी नागरिक अधिकार हनन् हुने आदेश दिन सकिन्छ ? कुनै कारण पनि नदेखाउने र सरकारको प्रस्तावित कदमबाट असर पर्ने वा हानी हुने पक्षलाई सफाइलिने मौकासम्म पनि नदिने गरी स्वविवेकको क्षेत्र बढाई श्री ५ को सरकारलाई कानुन निर्मात्री शक्तिले अधिकार प्रदान गरेको हो भनौं भने, कुनै खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नाले दुनियाँको हित हुन्छ भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेमा वा सम्झेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो खबर, आलोचना र प्रकाशन रोक्नसक्छ भन्ने किसिमको भाषा हुनुपर्ने थियो । प्रस्तुत दफा ३६ त्यस्तो छैन । यसरी नागरिक हकअधिकार अपहरण गर्नेसम्मको काम-कुरामा त्यस्तो सफाइदिने मौकै नदिई कारवाही गर्न सक्ने अधिकार कानुन निर्मात्री शक्तिले सम्बन्धित अधिकारीको निजी विवेकमा छोडेको हो र श्री ५ को सरकार वा श्री ५ को सरकारबाट अधिकारप्राप्त अधिकारीले गरेको काम कुरामा अदालतले आफ्ना विवेक लगाई निर्णय दिन मिल्ने (जस्टिसियवल) देखिँदैन भन्ने कुरा मिल्न आउँदैन । प्रस्तुत केशमा पक्षलाई सफाइलिने मौकासम्म पनि नदिई नागरिक अधिकार ऐनको दफा ६ ले प्रदत्त नागरिक अधिकारको हनन् हुन गएको छ । मेजिस्ट्रेटको यो कारवाही, आदेशबाट असर पर्ने वा सम्बन्धित पक्षको कुरा सुनी कुनै निर्णय गर्नुपर्छ भन्ने न्यायिक सिद्धान्तको खिलाप भएको छैन भनी भन्न मिल्ने । तसर्थ, प्रस्तुत केशमा काठमाडौं मेजिस्ट्रेटले निवेदकलाई सफाइलिने मौका नदिई कुनै कारण नबताई ठाउँ दैनिक पत्रिका 'नेपाल' बन्द गरेकोले सरसियोररी उत्प्रेषणको रिटद्वारा काठमाडौं मेजिस्ट्रेटको ०१८/१/२५/१ को आदेश रद्द गरिएको छ । तसर्थ, सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०१३ को नियम ४४ बमोजिम टिकट दस्तुरवापत दाखिल गरेको ने.रु.५०/- विपक्षी श्री काठमाडौं मेजिस्ट्रेट भूवनेश्वर सिंह नेपालीबाट भराई पाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र निवेदकको दर्खास्त परेमा केही नलिई भराइदिनु भनी तहसिलमा लगत र काठमाडौं मेजिस्ट्रेटलाई यसको सूचना दिई मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

न्या. रत्नबहादुर विष्ट

न्या.नयनबहादुर खत्री

इति सम्बत् २०१८ साल साउन १९ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०२३, ठेली नं.५, निर्णय नं. ३१३,
पृष्ठ १६, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय का.मु. प्रधान न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
माननीय न्यायाधीश श्री नयनबहादुर क्षेत्री
माननीय न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर
२०२२ सालको देवानी नं.१२९
आदेश मिति : २०२३/१/२१

मुद्दा : लुम्बिनी नामको साप्ताहिक पत्रिकाको प्रतिबन्ध हटाइ पाऊँ ।

निवेदक : सूर्यलाल प्रधान, प्रधान सम्पादक लुम्बिनी साप्ताहिक पत्रिका
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार पाल्ही माभखण्ड गोश्वारा

विषयको सार-संक्षेप

◆ कस्तो छापिएको समाचार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५(१) अन्तर्गत नपर्ने । सकारात्मकरूपमा छापी प्रकाश गरेको नभई, अवैध कार्यको शंका शीर्षक दिई प्रश्नसूचक चिन्ह दिई शंका गरिएकोसम्मलाई उपरोक्त ऐनको दफा ५(१) अन्तर्गतको अपराध गरे भएको भन्न नमिल्ने ।

निवेदकले छापी प्रकाश गरेको समाचार नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने आशंकाको हो/होइन भन्नेतर्फ विचार गरेमा वाएरलेशसेट राखी पाकिस्तानसँग यो यस्तो कुराको सम्बन्ध स्थापित गरी यो यस्तो काम गरिरहेको भन्नेसमेत सकारात्मकरूपमा छापी प्रकाश गरेको नभई, अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षकमा प्रश्न सूचक चिन्ह दिई शंका गरिएको भन्नेसम्म छापी प्रकाश गरेको देखिएको यस्तो कुरालाई नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने आशंकाको समाचार भन्न नमिल्ने र विपक्षी पा.मा.गो.ले निवेदकलाई दिएको ०२२/८/२३/४ को आदेशमा नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने/गराउने आशंकाको समाचार छापेको भन्ने आरोप लगाउन सकेको देखिनसमेत नआएको । मित्र राष्ट्रमा नराम्रो भावना पर्न जाने किसिमको समाचार छापी प्रकाश गरेको भन्ने आरोप लगाएको हकमा त्यस्तो आरोप छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ५(१) अन्तर्गत पर्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.७)

आदेश

१. लुम्बिनी अञ्चल साप्ताहिक पत्रिका लुम्बिनी ०१९/७/२०/२ मा श्री ५ को सरकार पा.मा.गो.को संख्या

१९७६। क.नं.५ अनुसार छापी प्रकाशित गर्न पाउने स्वीकृति विधिवत् पाएको हो। सो पत्रिकाको सम्पादन र प्रकाशक म, निवेदक सूर्यलालबाट भइआएको थियो। अनेकन कठिनाई र अवर्णनीय संघर्षको बावजूद राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय समाचार घटना आदिहरूको समालोचनात्मक वर्णन विभिन्न लेखको प्रकाशन तथा विभिन्न विषयहरूमा विचारधाराको अभिव्यक्ति गर्दै संविधानमा व्यवस्थित मौलिक कर्तव्यलाई निभाउँदै संविधानमा प्रदत्त वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको स्वस्थ सदुपयोग गर्दै जनता जनार्दनको सेवा गर्दैआएको हुँ। यस्तैमा अचानक २२/७/६/९ मा श्री ५ को सरकार पाल्ही माभखण्ड गोश्वार भैरहवा पत्र संख्या १२ च.नं.१३८१ को पत्र म निवेदकलाई प्राप्त भयो। सो पत्रमा ०२२/७/१/१ मा अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षक गरिएको समाचारमा औल्याउँदै मित्र राष्ट्रमा नराम्रो भावना पर्न जाने भ्रमात्मक समाचारको आधारमा प्रकाशन गर्नुभएको हो भन्ने कुराको स्पष्टीकरण मागनुको साथै पत्रिका मुद्रण हुने निर्मल प्रिन्टिङ्ग प्रेसलाई रोक्का राखियो। मित्र राष्ट्रमा नराम्रो भावना फैलाउन समाचार छापेको होइन आदि मैले प्रष्टीकरण दिएको थिएँ। ०२२/८/२३/४ मा श्री ५ को सरकार पाल्ही माभखण्ड गोश्वाराको अञ्चलाधीश श्री पूर्ण सिंहले आफैँ इजलास खडा गरी ०२२/७/१ गतेको लुम्बिनी साप्ताहिक पत्रिकामा अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षक भएको समाचार प्रकाशित भएको मित्र राष्ट्रमा नराम्रो भावना पर्न जाने किसिमको भई कारवाहीको सिलसिलामा भन्दै प्रेसको सम्पादक प्रकाशक सूर्यलाललाई मार्ग ३ गते हाजिर हुनु भनी लेखी पठाएकोमा निज अड्डा बिदा परेको दिन हाजिर हुन आई रु.१००० एक हजार बुझाई त्यसपछि हाजिर हुन नआएको र उक्त प्रकाशित भएको समाचारमा मागिएको स्पष्टीकरणको जवाफ सन्तोषजनक नदेखिएकोले निजबाट धरौट रहनआएको रु.१००० छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ उपदफा २(१) बमोजिम जफत गर्ने उक्त उपदफा २ बमोजिम निर्णय भएपछि गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्द भएको मानिनेछ भन्ने उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा ३ मा उल्लेख भएको। सोबमोजिम निजले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र समेत रद्द हुने हुँदा भनी आदेश दिनुभयो। म निवेदकलाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ५ उपदफा २ अनुसारको आदेशमा उल्लेख गरेअनुसार सजाय भागी बनाएको छ। उपदफा २ हेर्दा, सोही दफाको उपदफा १ लाई औल्याई उसैमा वर्णित विषयहरूको लक्ष्य गरी प्रकाश गरेको वा छाप्न वा प्रकाश गर्न लागेको कुरातर्फ निर्दिष्ट गर्दछ। सो दफा ५ को उपदफा (१)(ग) मा वैदेशिक मामिलासम्बन्धी दुई विशिष्ट अपराधजन्य क्रियाहरूलाई मात्र निर्देशित गर्दछ। एक हो-नेपाल अधिराज्यको निमित्त विदेशी मुलुकका कुटनीतिक प्रतिनिधिहरूलाई घृणा वा निराधार गराउने र दोस्रो हो-नेपाल अधिराज्य र अन्य कुनै मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गराउने। यी दुई अपराधलाई लक्ष्य गरी प्रकाश गर्नु भन्ने जाहेरी आएको खण्डमा मात्र भए/गरेको हो/हैन भन्ने कुराको कारवाही गरी यदि सो अपराधहरूमध्ये कुनै वास्तवमा भए मात्र उपदफा (२) अनुसार सजाय भागी बनाउन सकिन्छ। अन्यथा कुनै पनि हालतमा सकिन्न। मैले विदेशी मुलुकका कुटनीतिक प्रतिनिधिलाई घृणा वा निराधार गराउने नेपाल अधिराज्य र मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने लक्ष्य लिई कुनै कुराको प्रकाश गरेको वा गर्न लागेको कुनै अपराध नगरेको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष कुनै कुराको स्वतः सिद्ध छ। ऐनमा व्यवस्थित कसूर वा अपराधहरूको परिधीमा नपरेको हुँदा नेपालको संविधानको धारा ११ उपधारा (३) नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ११ उपदफा (१) अनुसार मउपर लगाइएको सजाय अवैध छ। अपराध गरेको हो भनी सबूद प्रमाणबाट गहर गरिसकेपछि मात्र दण्ड सजायको भागी कसूर गर्ने व्यक्तिलाई बनाइन्छ। मैले अपराध गरेको हो होइन सबूद प्रमाणबाट निरोपण नगरी सजाय गरिएको छ। संविधानद्वारा प्रदत्त वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताजस्तो पवित्र मौलिक हक यसप्रकारबाट कुण्ठित तथा अपहरण गर्न सकिन्छ, भन्ने विधिकर्ताको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कतै मक्सद छैन । मलाई कुनै बखत तारिखमा राखिएको छैन । आदेशमा हाजिर हुन नआएको भन्ने उक्ति सरासर गलत छ । मेरो गैरहाजिरमा गरिएको मेरो प्रतिकूल आदेश प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको पूर्णतया खिलाप छ । उल्लेख गरिएको समाचार सकारात्मकरूपमा नभई प्रश्नवाचक चिन्ह (अवैध कार्यको शंका) को शीर्षक राखी शंका गरिएको छ, भनी समाचार प्रकाशित गरेको हुँ । यसबाट कतै नराम्रो भावना फैलाएको हुन नसक्ने कुरा मबाट प्रेषित स्पष्टीकरणले नै बोध गराउँदछ । उक्त पाल्ही माझखण्ड गोश्वाराको ०२२/८/२३/४ को आदेश अनधिकृत गैरकानुनी तथा न्यायरहित भएको हुँदा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा १७ तथा सर्वोच्च अदालत नियमावली परिच्छेद १४ अन्तर्गत आदेश भएको १ महिनाभित्र सो आदेश हटाई पाउने र संविधानको मौलिक र हक सुरक्षणार्थ निवेदन गर्न आएको छु । उपर्युक्त आदेश हटाई संविधानप्रदत्त वाक्य र प्रकाशन स्वतन्त्रता मौलिक हक संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने निवेदनको ०२२/९/२२/५ को निवेदन-पत्र जिकिर रहेछ ।

२. उक्त निवेदन दर्ता गरी स.अ.नियम १७३ बमोजिम श्री ५ को सरकारका गृहसचिवलाई निवेदनपत्रको नक्कलसमेत साथै राखी सूचना पठाइदिनु र जवाफ आएपछि, या म्याद नाघेपछि, पेश गर्नु भन्ने श्री रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालतबाट ०२२/९/२२/५ मा आदेश भएको रहेछ ।

३. छापाखानासम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ५ को उपदफा १ मा देहायमा लेखिएको अपराधको वृद्धि हुने आशंकाको कुनै शब्द चिन्ह अथवा प्रत्यक्ष आकार छापी प्रकाशित गर्न नहुने भन्ने र सो उपदफा १ को देहाय (ग) मा अन्य कुनै मित्रराष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने भन्ने वाक्यांशसमेत उल्लेख भएको र ०२२ साल कार्तिक १ गतेको लुम्बिनी साप्ताहिक पत्रिकामा अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षक दिई छापिएको समाचारमा कपिलवस्तु जिल्लामा सिमाना नजिक कुनै व्यक्तिसँग वाएरलेस सेट रहेको र निजले पाकिस्तानसँग सम्बन्ध स्थापित गरेको र यो कुरा श्री ५ को सरकारलाई पनि थाहा भएको भन्नेसमेत उल्लेख भएकोबाट मित्रराष्ट्र भारत र मित्र राष्ट्र पाकिस्तानको बीच सम्बन्ध मिलिएको अवस्थामा यस किसिमको समाचार प्रकाश हुँदा हाम्रो देश र सरकारप्रति मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न हुन जाने अपराधको वृद्धि हुने आशंका हुने हुनाले उक्त प्रकाशित समाचार उक्त ऐनको दफा ५(१)(ग) अन्तर्गतको अपराध सिद्ध हुन आई सोही ऐनको दफा ५(२) अनुसार सजायको आदेश गरिएको हो । उक्त समाचार के आधारमा प्रकाशित गरिएको हो भन्ने निजसँग स्पष्टीकरण माग्दा आफू हाजिर हुन नआई मानिसद्वारा पठाएको ०२२/७/७/७ को स्पष्टीकरणमा निश्चय नै वालेंस राखी त्यसबाट पाकिस्तानका कुनैसँग सम्बन्ध राख्नाले मात्र पनि मित्रराष्ट्रहरूमा नराम्रो भावना पर्न जाने सम्भावना हुँदा र छानविन हुनुपर्ने देखिँदा नै सो खबर प्रकाशित गरिदिनु आवश्यक सम्भेका हौं । यदि उक्त समाचार असत्य नै हो भने सो छापिएकोमा हामीलाई खेद छ र अब त्यस्तो हुन पाउने छैन भन्नेसमेत उल्लेख भएकोबाट सन्तोषजनक जवाफ नभई सावितीसरहको देखिनाले अब सबूद प्रमाण बुझिरहनु नपरी दिएको स्पष्टीकरणबाटै निर्णय गरे हुने हुनाले निर्णय गरेको हो । निज विदाको दिन ०२२/८/५/७ मा हाजिर हुन आई रु.१०००/- धरौटीको रुपमा दिँदा भोलि अड्डा सामेल रहेको दिन आउनु भनी मौखिक भनेकोमा १८ दिनसम्म प्रतिक्षा गर्दा पनि उपस्थित नभएबाट ०२२/८/२३/४ मा निर्णय गरी निजलाई सोही मितिमा निर्णयको सूचना पुलिस थानामार्फत् बुझाउन पठाइएको हो । तारेखमा राख्नैपर्छ, भन्ने र तारेखमा नरहेको व्यक्तिको सम्बन्धमा निर्णय आदेश दिँदा पनि सो व्यक्तिलाई हाजिर गराउनैपर्छ, भन्नेसमेत कानूनमा उल्लेख नभएको र प्रकाशित समाचार प्रश्न वाचक चिन्ह दिई आशंका मात्र दर्शाइए पनि माथि उल्लेख गरेबमोजिम

ऐनको दफा (५)(१) ले अपराध भएकै स्पष्ट छ । निज सम्पादक सूर्यलालले बराबर मिथ्या र निराधार समाचार छापी प्रकाशकले वहन गर्नुपर्ने कर्तव्य राम्रोसँग वहन गर्न नसकेको स्पष्टै हुनआएको भन्ने गृह मन्त्रालयको ०२२/१०/११/२ को पत्रसाथ विरोध गर्ने आधार तथा भर गरी टेक्ने लिखत र कागजहरूको लिखितजवाफ रहेछ ।

४. यसमा निवेदकको वारेस रोहवरमा रही २३/१/१५/४ मा पेश भई निवेदक तर्फबाट विद्वान एडभोकेट श्री कुसुम श्रेष्ठले र विपक्षी तर्फबाट विद्वान गभर्नमेन्ट एडभोकेट श्री रतनलाल कनौडियाले गर्नुभएको वहसमेत सुनी आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत केशमा मेरो पक्षको निवेदनको विरोध गर्ने इरादाको विपक्षीले पठाएको जनाउ नियमबमोजिम म्यादभित्रको छैन भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान एडभोकेटले प्रारम्भिक आपत्ति गर्नु भएतर्फ सर्वप्रथम हेरेमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, ०२१ को दफा १७३ बमोजिम निवेदनको नक्कल साथ गृहसचिवलाई लेखिगएको पत्र ०२२/९/२५ मा गृह मन्त्रालयले बुझिलिएको । सो मितिले सोही नियमको दफा १७४ बमोजिम १५ दिनभित्रै पठाउनुपर्ने विरोध गर्ने इरादाको जनाउ १५ दिन नाघिसकेपछि ०२२/१०/११ मा मात्र पठाएको भई नियमअनुसार तोकिएको म्यादभित्रको देखिनआएन ।
५. निवेदक लुम्बिनी नामक साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाश र सम्पादक भई काम गरिआएकोमा ०२२ साल कार्तिक ४ गतेको उक्त पत्रिकामा अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षकमा प्रश्न सूचकचिन्ह दिई यस जिल्लाको सिमाना नजिकको कुनै एक वस्तीको कुनै एक व्यक्तिसँग वायरलेस सेट रहेको शंका यहाँ गरिएको छ । निजले पाकिस्तानसँग सम्बन्ध स्थापित गरेको र त्यस सेटद्वारा यही काम गरिरहेको पनि शंका गरिन्छ । निज कहाँ वायरलेस सेट छ भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारलाई पनि थाहा भइसकेको छ भन्ने बुझिन्छ भन्ने छापी प्रकाश गरेकोलाई विपक्षी पा.मा.गो.ले मित्र राष्ट्रमा नराम्रो भावना पर्न जाने किसिमको समाचार छापेको भनी निवेदक प्रति छापाखानासम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५(१) अन्तर्गत आरोप लगाई धरौट रु.१००० जफत गर्ने र निजले गरेको कागज पाएको प्रमाणपत्र रद्द गर्नेसमेत गरी ०२२/८/२३/४ मा आदेश दिएको समेत रहेछ ।
६. यस सम्बन्धमा भएको कानुनी व्यवस्थातर्फ हेरेमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५(१) मा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष तवरबाट देहायमा लेखिएको अपराधको बृद्धि हुने आशंकाको कुनै शब्द चिन्ह अथवा प्रत्यक्ष आकार कुनै समाचारपत्र समाचार पत्रिका किताब अथवा अरू लिखितमा छापी प्रकाश गर्नु हुँदैन भन्ने र त्यस्ता देहाय (ग) को अन्त्यमा नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्रराष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।
७. निवेदकले छापी प्रकाश गरेको समाचार नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्रराष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने आशंकाको हो/होइन भन्नेतर्फ विचार गरेमा वायरलेस सेट राखी पाकिस्तानसँग यो यस्तो कुराको सम्बन्ध स्थापित गरी यो यस्तो काम गरिरहेको भन्नेसमेत सकारात्मकरूपमा छापी प्रकाश गरेको नभई, अवैध कार्यको शंका भन्ने शीर्षकमा प्रश्नसूचक चिन्ह दिई शंका गरिएको भन्नेसम्म छापी प्रकाश गरेको देखिएको । यस्तो कुरालाई नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्रराष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने आशंकाको समाचार भन्न नमिल्ने र विपक्षी पा.मा.गो.ले निवेदकलाई दिएको ०२२/८/२३/४ को आदेशमा नेपाल अधिराज्य र कुनै मित्रराष्ट्रसँगको सम्बन्धमा वैमनस्य उत्पन्न गर्ने गराउने आशंकाको समाचार छापेको भन्ने आरोप लगाउन सकेको देखिनसमेत नआएको । मित्रराष्ट्रमा नराम्रो भावना पर्न जाने किसिमको समाचार छापी प्रकाश गरेको भन्ने आरोप लगाएको हकमा त्यस्तो आरोप छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

५ (१) अन्तर्गत पर्ने नदेखिनाले समेत विपक्षी पा.मा.गो.ले निवेदकलाई दिएको ०२२/२३/४ को आदेश कानूनको अनुरूप नदेखिँदा धरौट रु.१००० जफत गर्ने र निजले गरेको कागज, पाएको प्रमाणपत्र रद्द गर्नेसमेत गरी विपक्षी पा.मा.गो.ले निवेदकलाई दिएको उक्त ०२२/८/२३/४ को आदेश छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा १७ को अधिकार प्रयोग गरी हटाइदिनुपर्ने ठहर्छ। उक्त समाचार असत्य नै हो भने सो छापिएकोमा हामीलाई खेद छ आयन्दा त्यस्तो हुन पाउने छैन भन्ने निवेदकले पा.मा.गो.मा दिएको स्पष्टीकरणमा लेखेको देखिएकोले भविष्यमा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनलाई ध्यानमा राखी यस्तो गैरजिम्मेवारी काम नगर्नु भनी निवेदकलाई सुनाइदिनु। अरू तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

निवेदक सूर्यलाल प्रधानबाट धरौट रहेको रु.१००० पा.मा.गो.को ०२२/८/२३/४ को आदेशले जफत गर्ने गरेकोमा यो फैसलाबाट सो आदेश हटाइएकोले उक्त रु.१०००/- निज निवेदक सूर्यलाललाई कानूनको रीत पुऱ्याई फिर्ता दिनु भनी लुम्बिनी अञ्चल शाखा नं.३ रुपन्देही नवलपरासी जिल्ला कार्यालय भैरहवालाई लेखी पठाउन का.श्रे.अ.त.मा लगत दिनु.....१

निवेदक सूर्यलाल प्रधानको सर्वोच्च अदालत नियम १८० बमोजिम मुद्दा गर्दा लागेको खर्च विपक्षीबाट भरी पाउने हुँदा निवेदन दस्तुर रु.५/ र निजतर्फबाट रहेको विद्वान एडभोकेटको फि रु.२०/- समेत रु.२५/- विपक्षी लुम्बिनी अञ्चल शाखा नं.३ रुपन्देही नवलपरासी जिल्ला कार्यालय भैरहवाबाट भराई पाऊँ भनी कोर्ट फि ऐन, २०१७ को दफा १५ (११) बमोजिम ५ वर्षभित्र दर्खास्त दिएमा दस्तुर केही नलिई भराइदिनु भनी ऐ.ऐ.....२ यो फैसलाको १ प्रति एटर्नी जनरल अफिसमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु।

का.मु.प्र.न्या. रत्नबहादुर विष्ट

मा.न्या. नयनबहादुर क्षेत्री

मा.न्या. धनेन्द्रबहादुर

इति सम्बत् २०२३ साल वैशाख २१ गते रोज ६ शुभम् ।

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ १०१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. प्रधान न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
न्यायाधीश श्री कालीप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०२२ सालको रिट न. १६१
आदेश मिति : २०२३/१/२३

विषय : उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने ।

निवेदक : 'दी मदर लैण्ड' का सम्पादक तथा प्रकाशक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : बागमती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ मौलिक हकको उपभोगलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले बनेको ऐनको प्रस्तावनामा सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको भन्ने लेखिएको भरमा मान्न करै लाग्ने ।
- ◆ ऐनले उद्देश्यपूर्ति गर्छ वा गर्दैन भन्ने तर्क निकाल्न नमिल्ने, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन संविधानको अनुकूल देखिने । (प्रकरण नं.९)
- ◆ व्यवस्थित भन्ने शब्दले आवश्यक परेमा मनाही गर्न वा रोक लगाउन हुँदैन भन्न सम्भक्त नमिल्ने । (प्रकरण नं.११)

आदेश

१. निवेदक संविधानको धारा ७ अनुसार नेपालको नागरिक हुँ । सो संविधान धारा ११ को उपधारा (२) मा यो भागमा लेखिएका अन्य कुराको अधिनमा रही निम्न लिखित जसको प्रकरण (क) मा वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रतासमेत छ, स्वतन्त्रताको हक प्राप्त हुनेछ भन्ने लेखिएको हुनाले नेपाली नागरिकको हैसियतमा निवेदकलाई प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक प्राप्त छ र सो हक मौलिक हो । संविधानद्वारा प्राप्त मौलिक हकअनुसार निवेदक प्रकाशक तथा सम्पादक भई छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनको रिटबमोजिम दर्ता गराई मदर लैण्ड नामक अंग्रेजी दैनिक पत्रिका निकाली हकको उपभोग गरिआएको हुँ । एकाएक विपक्षीले मिति ०२२/११/४/३ मा पठाउनुभएको गोप्य तथा अत्यन्त जरुरी भन्ने स्टाम्प लागेको बा.अ.ना.द.नं.३४६, २०२२ को आदेश पत्रका प्रतिलिपि यसैसाथ प्रस्तुत गरेको छु । जुन पत्रमा दी मदर लैण्ड दैनिक पत्रिका सार्वजनिक हितका निमित्त रोक लगाउनुपर्ने देखिएकाले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० बमोजिम आज ०२२ साल

फागुन ४ गते रोज ३ देखि अनिश्चितकालको लागि उक्त पत्रिकाको प्रकाशनमा रोक लगाइएकोले सूचना गरिएको छ भन्नेसमेत कुराहरू लेखिएका छन् । सर्वसाधारण जनताको सदाचार शिष्टाचार र नैतिकता कायम राख्ने उद्देश्यले बनाएको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० मा सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउनुपर्ने मनासिव देखेमा श्री ५ को सरकारले जुनसुकै समाचार वा आलोचना वा प्रकाशन रोक्नु भनी आदेश दिनसक्छ । सो आदेशउपर कुनै अपील वा उजुर लाग्नेछैन भन्ने लेखिएको रहेछ । नेपालको संविधान धारा ११ द्वारा प्राप्त प्रकाशन स्वतन्त्रताको मौलिक हकलाई धारा १७ को अधिकारबमोजिम नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्न बाहेक प्रकाशन नै रोकी प्रकाशन गर्न नपाउने गराई रोक लगाउन पाउने गरी कुनै ऐन बनाएको छ भने त्यस्तो ऐन संविधानसँग बाभिन्छ र सोही संविधानको धारा १ ले अमान्य हुन्छ । संविधानसँग बाभिएको अमान्य ऐनमा लेखिएको प्रकाशन रोक्न भनी आदेश दिन सक्छ भन्ने वाक्यांशको प्रकाशन भन्ने शब्दको आधारमा विपक्षीले उक्त पत्रिकाको प्रकाशनमाथि रोक लगाउने अधिकार छैन र यसरी मौलिक हकको अपहरण गर्न पाउने होइन । सो मौलिक हकको प्रचलनका लागि संविधानको धारा १६ ले निवेदकलाई सर्वोच्च अदालतमा निवेदन गर्ने अधिकार छ र सोही संविधानको धारा ७१ ले मौलिक हकको प्रचलन गराउन उत्प्रेषणलगायतका उपयुक्त आज्ञा-आदेश वा पूर्जा जारी गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ । अतः निवेदकको संविधानप्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनका लागि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० को प्रकाशन भन्ने शब्द अमान्य छ र त्यस्तो अमान्य ऐनले दिएको अधिकारको आधारमा निवेदकको मौलिक हकको प्रचलनमा रोक लाग्न नसक्ने हुनाले विपक्षीको मिति ०२२/११/४/३ को आदेश बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदकको ०२२/११/११ को निवेदनपत्र जिकिर रहेछ ।

२. यसमा के कसो भएको र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले ७ दिनभित्र एटर्नी जनरल अफिसमार्फत् लिखितजवाफ पठाइदिनु भनी रिटको निवेदनपत्रको नक्कल १ प्रति साथमा राखी विपक्षी बागमती अञ्चलको अञ्चलाधीशको अफिसलाई सूचना पठाइदिनु र एटर्नी जनरल अफिसलाई पनि बोधार्थ दिनु जवाफ आएपछि या म्याद नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने ०२२/११/२६/४ को डिभिजनवेञ्चको आदेश ।
३. निवेदक दी मदरलैण्ड भन्ने दैनिक समाचारपत्रका सम्पादक तथा प्रकाशक हुनुहुन्छ । सो पत्रको प्रकाशन भइआइरहेकोमा उक्त प्रकाशनमाथि सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउनुपर्ने देखिएकोले सम्बन्धित अधिकारीको हैसियतले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० अन्तर्गत उक्त प्रकाशनमा २२/११/४/३ देखि रोक लगाइएको हो । नेपालको संविधानको भाग ३ को धारा ११ मा भएको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रतासमेतका मौलिक अधिकारहरू सोही भागमा लेखिएका अन्य कुराका अधिन प्राप्त हुने र सोही भागको धारा १७ अन्तर्गत व्यवस्थित र नियन्त्रित हुनसक्ने स्वतः सिद्ध छ । प्रस्तुत केशमा उक्त धारा १७(२) अनुसार कुनै पनि प्रकाशनलाई सार्वजनिक हित निमित्त रोक्ने अधिकार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० ले श्री ५ को सरकारलाई दिएको हुनाले संविधानअन्तर्गत बनेको ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निवेदकको दैनिक पत्रिकाको प्रकाशन रोकिएकोमा निजको कुनै मौलिक हक हनन भए/गरेको छैन । सो निवेदनपत्र खारेज हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार बागमती अञ्चलाधीश अफिसको २२/१२/७/१ को लिखितजवाफ रहेछ ।
४. यसमा निवेदक मणिन्द्रराज रोहवरमा रही २२/१२/२५, २३/१/५, २३/१/८ समेतमा पेश भई निवेदकतर्फबाट

विद्वान सिनियर एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, विद्वान एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद घिमिरे, विद्वान एडभोकेट श्री होराप्रसाद जोशीहरूले र विपक्षीतर्फबाट विद्वान सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेट श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले गर्नुभएको बहससमेत सुनी आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत केशमा संविधानको धारा ११(२) (क)द्वारा प्रदत्त वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रता भन्ने मौलिक हकलाई सोही संविधानको धारा १७ अन्तर्गत सार्वजनिक हितको निमित्त भनी प्रस्तावनामा लेखिएको ऐनले व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्न सक्छ/सकदैन । यदि व्यवस्थित र नियन्त्रण गर्न सक्छ भने उक्त वाक र स्वतन्त्रताको मौलिक हकमा रोक लगाउने कार्य व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्ने कार्यको परिधिभित्र पर्छ/पर्दैन भन्ने वादविवादका प्रश्नहरूउपर निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।

५. अब संविधानको धारा ११(२)(क) मा के रहेछ भनी हेर्दा, त्यसको उपधारा (१) मा कानुनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको ज्यान वा वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुने छैन भन्ने र सोही धाराको उपधारा (२) सबै नागरिकलाई यो भागमा लेखिएका अन्य कुराका अधिनमा रही निम्न लिखित स्वतन्त्रताको हक प्राप्त हुनेछ भन्ने र निम्न लिखित (क) मा वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रता भन्ने उल्लेख भएको देखियो ।
६. उक्त उपधारा (२) मा उल्लेखित यो भागमा लेखिएका अन्य कुराका अधिनमा रही भन्ने वाक्यांशले सो संविधानको भाग ३ मा उक्त वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रताजस्ता मौलिक हकसम्बन्धी अरू कुरा के रहेछन् ? भनी हेरिएमा सोही संविधानको धारा १७ मा निम्नांकित कानुनी व्यवस्था रहेछ ।

सार्वजनिक हितको निमित्त मौलिक हकको प्रयोगमा बन्देज :

- (१) यस भागमा लेखिएका हकहरूको प्रयोगलाई सार्वजनिक हितको निमित्त व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्नका लागि कानुन बनाउन सकिनेछ ।
- (२) देहायका कुनै वा सबै उद्देश्यले बनेको भनी कुनै ऐनको प्रस्तावनामा लेखिएको छ भने त्यस्तो ऐन वा त्यसअन्तर्गतको कानुनसरहको नियम, आदेश वा उपनियम सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको कानुन मानिनेछ ।
- (क) नेपालको सुरक्षा कायम राख्न;
- (ख) शान्ति र व्यवस्था कायम राख्न;
- (ग) विदेशी राज्यहरूसँग मित्रताको सम्बन्ध कायम राख्न;
- (घ) विभिन्न वर्ग, पेशा वा क्षेत्रको जनताका बीच सु-सम्बन्ध कायम राख्न;
- (ङ) सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा, आर्थिक हित, शिष्टाचार वा नैतिकता कायम राख्न;
- (च) बालक वा स्वास्थ्यी मानिसको हितको संरक्षण गर्न;
- (छ) आन्तरिक अशान्ति वा बाह्य आक्रमण रोक्न;
- (ज) अदालत वा राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलना हुन दिनबाट रोक्न; र
- (झ) यो संविधान वा तत्काल प्रचलित अन्य कानुनको व्यवस्था उल्टाउने कुचेष्टा वा अरू त्यस्तो कुचेष्टा रोक्न ।
७. उक्त धारा १७ मा लेखिएअनुसार सो भाग ३ मा उल्लेखित मौलिक अधिकारहरूको उपभोग व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्नको लागि कानुन बनाउन सकिने व्यवस्था गरेको र कुनै ऐनको प्रस्तावनामा उपधारा (२) को (क)

देखि (भ) सम्मको कुनै वा सबै उद्देश्यले बनेको भनी लेखिएको छ, भने त्यस्तो ऐन उपधारा (१) बमोजिम सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको कानून मानिनेछ, भन्ने उल्लेख रहेछ। प्रस्तुत निवेदनको विषय संविधानको धारा १७ (२) (ड) मा व्यवस्थित भएको देखियो र सो उपधारा २ को (ड) मा सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा, आर्थिक हित, शिष्टाचार, वा नैतिकता कायम राख्न भन्ने लेखिएको छ। निवेदकले आपत्ति गरेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को प्रस्तावना निम्न प्रकारको रहेछ।

प्रस्तावना : सर्वसाधारण जनताको सदाचार, शिष्टाचार र नैतिकता कायम राख्न छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धमा समयानुकूल व्यवस्था गर्न र उचित नियन्त्रण गर्नको लागि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनलाई संशोधन तथा एकीकरण गर्न वाञ्छनीय भएकोले श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट नेपालको संविधानको धारा ९३ अनुसार यो ऐन बनाइबस्सेको छ।

८. निवेदकतर्फका विद्वान वकिलहरूको मुख्य वहस जिकिर छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ को दफा ३० मा निवेदकसँग सम्बन्धित प्रकाशन रोकन पाउने जो व्यवस्था गरी श्री ५ को सरकारलाई अधिकार दिएको छ, सो संविधानद्वारा प्राप्त अधिकारभन्दा बाहिर छ। कारण उक्त ऐनको उक्त दफा ३० मा सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउन पर्ने मनासिव देखेमा श्री ५ को सरकारले जुनसुकै समाचार वा आलोचना वा प्रकाशन रोकनु भनी आदेश दिनसक्छ, भन्नेसमेत लेखिएको छ। निवेदकको प्रकाशनले गर्दा सर्वसाधारण जनताको सदाचार वा शिष्टाचार वा नैतिकताको कुराले कायम रहेन वा रहन पाएन, खुल्दैन। अनुकूल व्यवस्था र नियन्त्रण गर्ने भन्नाले रोक कसरी लाग्ने बुझिँदैन। दफा ३० मै पनि निहालेर हेर्ने हो भने मनासिव देखेमा भन्ने वाक्यांशले मनासिव बेमनासिव छुट्टयाउने कार्यविधि अपनाउन कर लगायो। सोबमोजिम कार्यविधि अपनाई सकेपछि पनि जुनसुकै भन्नाले सबैलाई लिईदैन। उसको प्रकाशनमध्ये खासखास कुरा छापिएको कुनैलाई सम्म जनाउँछ। यस्तो स्थितिमा विनाकारण कसैको प्रकाशनमा अनाधिकारै रोक लगाउनु मौलिक हकको हनन गर्नु हो। संविधानसँग बाकिने कानूनको आधारमा त्यसो गर्न पाइने हैन भन्नेसमेत छ। उता विपक्षी सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेटले उपरोक्त वहसको जवाफ दिँदै निवेदकले माग गरेको तिनै रिटको निवेदन पत्रमा १ मुख्य विषय सबैमा सामेल छ। त्यो के हो भने संविधानको धारा १७ ले कुनै नागरिकको वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रतामा रोक लगाउने ऐन बनाउन सकिने क्षमता छ/छैन र साथै नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्ने शब्दभित्र रोक लगाउने अधिकार छ/छैन। निवेदकतर्फका विद्वान वकिलहरूको भनाइअनुसार मौलिक हकहरू नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्न उक्त धारा १७ ले ऐन बनाउन पाउने हो तर प्रतिबन्धित लगाउन पाउने गरी ऐन बनाउन पाउँदैन भन्ने मुख्य जिकिर भए पनि हरेक ऐन नागरिक अधिकार व्यवस्थित र नियन्त्रित गर्नाको लागि नै बन्दछ, र यो व्यवस्थित र नियन्त्रित गर्ने भन्ने वाक्यांश संविधानमा पनि परेकै छ। हाम्रो संविधानको धारा १७ मा कुनै ऐनको प्रस्तावनामा सार्वजनिक हितको निमित्त भनेर लेखेकोमा सो ऐन सोही उद्देश्यका लागि बनेको मान्न संविधानको धारा १७ को उपधारा १ ले कर लागेको छ, र नियन्त्रित भन्ने शब्दले रोक लगाउने पनि जनाउँछ, भन्नेसमेत वहस गर्नुभयो।

९. अब उपरोक्त पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गरेमा, संविधानको धारा ११(२)(क) ले नागरिकहरूलाई वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ, र उक्त मौलिक हकको यसै भागमा उल्लेखित अन्य मौलिक हकसरह सोही संविधानको धारा १७ मा सार्वजनिक हितको निमित्त व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्नाका लागि कानून बनाउन सकिने देखिएको छ। यदि त्यस्तो मौलिक हकको उपभोगलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्नाका उद्देश्यले बनेको

ऐनको प्रस्तावनामा सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको भन्ने लेखिएको छ भने सो ऐन, सोही उद्देश्यले बनेको भनी मान्न कर लागेको छ । वास्तवमा सो ऐनले सो उद्देश्यको पूर्ती गर्छ वा गर्दैन भनी नियालेर हेर्ने अधिकार संविधानको धारा १७(२) ले दिएको देखिएन र प्रस्तुत छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको प्रस्तावनामा सोही संविधानको धारा १७ को उपधारा (२)(ड) मा उल्लेखित सर्वसाधारण जनताको सदाचार, शिष्टाचार र नैतिकता कायम राख्न भन्नेसमेत लेखिएको देखिएकोले वास्तवमा उक्त ऐनले सर्वसाधारण जनताको सदाचार, शिष्टाचार र नैतिकतासमेत कायम राख्छ/राख्दैन भनी हेर्न मिलेन । तसर्थ, उक्त ऐन संविधानको धारा १७(२) अनुकूल नै बनेकोले उक्त ऐन संविधानसँग बाभिएको, अवैध भन्न मिल्दैन र सोही वैध ऐनको दफा ३० ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उपरोक्त लेखिएबमोजिम बागमती अञ्चलाधीशको अफिसले निवेदकको प्रकाशन रोकेको अवैधानिक ठहर्दैन ।

१०. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गरेमा, नियन्त्रित र व्यवस्थित भन्ने वाक्यांशले रोक लगाउने अधिकार दिएको मान्न हुँदैन भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान वकिलहरूले नेपाल रोयल एकेडेमीको शब्दकोषको पाना ५७४ मा नियन्त्रित शब्दले र पाना ९ मा व्यवस्थित शब्दले के के बुझाउँछ भन्ने अर्थ गरिएको छ । जसअनुसार नियन्त्रित भन्नाले नियन्त्रणमा राखिएको, व्यवस्थित र नियमबद्ध मानिने र नियन्त्रण भन्नाले नियममा कुनै किसिमको बन्धनमा राख्नु, व्यवस्थित गर्नु, आफ्ना अधिनमा राखेर वा रेखदेखमा कुनै कार्य वा व्यापार सञ्चालन गर्नुलाई बुझाउने र नियमबद्ध भन्नाले नियममा बाधिएको वा व्यवस्थित गरिएको, नियमअनुसार चल्ने वा हुनेलाई बुझाउने देखिन्छ । त्यस्तै व्यवस्थित भन्नाले व्यवस्थामा रहेको, रीति-स्थितिमा रहेको, काममा राखिएको, सिलसिलामा रहेको, नियम-कानून आदिले स्थिर गरिएको समेतलाई बुझाउने देखिन्छ भन्ने उल्लेख भएको । उक्त शब्दकोषको अनुसार नियन्त्रित र व्यवस्थित शब्दमा पनि उति मौलिक भिन्नता देखिँदैन र नियन्त्रित शब्दले व्यवस्थित शब्दलाई आफूभित्र समाएको देखियो । तर यी दुवै शब्दले रोकने बन्द गर्ने जस्तो कामलाई अँगालेको देखिँदैन र नियन्त्रित वा व्यवस्थित भन्नु र रोकनु रोक गर्नु भन्नु अलग-अलग विषय हो भन्ने दर्शाउँछ । यस कुरालाई रोक र रोकनु शब्दको परिभाषाबाट अरू स्पष्ट गर्दछ । जसअनुसार रोक, भन्नाले रोकावट, प्रतिबन्ध, मनाही, निषेध गर्नुजस्ता कुरा बुझाउँछ र रोकनु भन्नाले भइरहेको कुनै काम वीचैमा स्थगित गर्नु, रोकका गर्नु, प्रतिबन्ध लगाउनु, मनाही गर्नु, निषेध गर्नु, छेक्नु, थुन्नु, थाम्नु, अड्याउनुजस्ता कामै हो भन्ने बुझाउँछ । रोकका रोकनु शब्दहरूले नियन्त्रित गर्ने र व्यवस्थित गर्ने कामलाई छुँदैन । त्यसकारण नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्नु र रोक लगाउनु रोकका गर्नु अलग-अलग विषय हुन् भन्ने भाषाले जनाउँछ । त्यसकारण नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्नेसम्म कानून बनाउने नेपालको संविधानको धारा १७(१) ले अधिकार दिँदैन । यस तथ्यलाई विचार गरेर हेरिँदा, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३० मा निवेदकसँग सम्बन्धित प्रकाशन रोक पाउने जो व्यवस्था गरी श्री ५ को सरकारलाई जो अधिकार दिएको छ सो संविधानबाट प्राप्त अधिकारभन्दा बाहिर छ भन्नेसमेत वहस जिकिर गर्नुभयो ।

११. उपरोक्त तर्कको जवाफ दिँदै सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेटले भाषासम्बन्धी शब्दकोष ऐनको व्याख्यामा सही मार्ग दर्शाउन नसक्ने भन्ने क्रेसिजले आफ्नो इस्ट्याच्युको पाना १५१ मा लेख्नुभएको छ । तसर्थ, ब्याकको कानूनसम्बन्धीको शब्दकोष हेरिएमा कन्ट्रोल भन्ने शब्दले मनाही गर्नु, प्रतिबन्ध लगाउनु भन्नेसमेत जनाउँछ र निवेदकको प्रकाशन स्वतन्त्रता अनिश्चितकालको लागि रोक लगाइएको भनी पूर्जा उल्लेख भए पनि श्री ५ को सरकारले अनिश्चिततामा नै ल्याटिन शब्द साइनलाईको स्थानमा प्रयोग गरेको हो र यो प्रशासकीय क्षेत्रमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सुविधाको शब्द हो । यसको माने सदाका लागि होइन भन्नेसमेत वहस जिकिर गरेकाले विचार गर्दा, भाषासम्बन्धी शब्दकोषको भन्दा कानुनी शब्दहरूको शब्दकोष खासगरी कानुनको व्याख्याको प्रयोजन ध्यानमा राखेर नै अधिकृत स्रोतबाट बनेको हुनाले कानुनको व्याख्यामा अधिक उपयोगीसिद्ध हुने सबै देशका अनुभव हुनाले सोहीअनुसार नियन्त्रित र व्यवस्थित भन्ने शब्दले आवश्यक परेमा मनाही गर्न वा प्रतिबन्ध लगाउन, रोक लगाउन हुँदैन भन्न सम्भन्न मिलेन । किनकी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ३/४ अन्तर्गत छापाखाना धनी वा प्रकाशकबाट धरौट मागेका निजहरूले १५ दिनको म्याद भित्र धरौट दाखल गर्न नसके सम्बन्धित समाचारपत्रको प्रकाशन गर्न नपाउने गरी स्थानीय पदाधिकारीले आदेश दिन सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएबाट पनि नियन्त्रित र व्यवस्थित गर्ने वाक्यांशभित्र रोक लगाउन पाइने अधिकार भएन भन्न नहुने र उक्त ऐनको दफा ३० मा लेखिएको श्री ५ को सरकारले मनासिव देखेमा भन्ने वाक्यांशले अदालतबाट मनासिव ठहराएमा भन्ने अस्वाभाविक अर्थ गर्न पनि व्याकरण नमिल्ने हुनाले उक्त छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ उपरोक्त प्रमाण परिवन्दबाट निवेदकको निवेदन वहस जिकिरअनुसार संविधानसँग बाभिएको भन्न मिलेन र सोही ऐनको धारा ३० प्रयोग गरी निवेदकको प्रकाशनमा रोक लगाएको गैरकानुनी अवैध भन्न भएन । वैध ऐनको अधिकार प्रयोग गरी मौलिक हकको प्रयोगमा पनि रोक लाग्न सक्ने स्वतःसिद्ध हुँदा निवेदकको निवेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत रिटको निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो आदेशको १ प्रति श्री एटर्नी जनरल अफिसमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु ।

का.मु.प्र.न्या. रत्नबहादुर विष्ट

न्या.कालीप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०२३ साल वैशाख २३ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०२३, ठेली नं.५, निर्णय नं. ३१७,
पृष्ठ ३८, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजालस
का.मु.प्रधान न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
माननीय न्यायाधीश श्री कालीप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०२२ सालको रिट नं. १६२
आदेश मिति : २०२३/०१/२३

विषय : परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : 'दी मदर लैण्ड' का सम्पादक तथा प्रकाशक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : बागमती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस

विषयको सार-संक्षेप

◆ छापाखाना र प्रकाशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को नियम ५, छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ७ को उद्देश्यलाई नै पूरा गर्न बनेको नियम, ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न ऐनको दफा २ ले नियम बनाउने अधिकार प्रदान गरेकोमा ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न बनाइएको नियमलाई ऐन संविधानसँग बाझिएको भन्न नमिल्ने, अवैध नहुने ।

ऐनको दफा ७ ले नै समाचारपत्र पत्रिकाको प्रकाशकले समाचारपत्र र पत्रिकाको प्रत्येक संस्करण तोकिएबमोजिमको आधार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिमको प्रति संख्यामा नघटाई निकाल्नुपर्नेछ भन्ने लेखिएको देखियो । सो दफा ७ को उद्देश्यपूर्तिका लागि नै सोही ऐनको दफा २७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नियम बनेको देखिन्छ । सो नियममा कम्तिमा यति पृष्ठ संख्या प्रति अङ्क तथा यति प्रति प्रकाशित गर्नुपर्ने भनी बाध्य गरेकोलाई सो ऐनको दफा ७ को उद्देश्य पूर्ती हुँदैन भन्न नमिल्ने हुँदा छापाखाना र रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ संविधान अनुकूल देखिएकोले अवैध भन्न र सोही ऐनअन्तर्गत बनेको नियम पनि संविधान तथा ऐनसँग बाझिएको भन्न ठहराउन मिलेन । (प्रकरण नं. ६)

आदेश

१. नेपालको संविधान धारा ११ को उपधारा २ र त्यसको प्रकरणसमेतले नेपालको प्रत्येक नागरिकलाई प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक प्रदान गरेको छ । सो हक मौलिक हो र निवेदक नेपालको नागरिक हुँ । संविधानद्वारा प्राप्त मौलिक हकअनुसार दी मदरलैण्ड दैनिक पत्रिका छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐनको रिटबमोजिम दर्ता गराई सम्पादक र प्रकाशकसमेत निवेदक स्वयं भई प्रकाशनको काम गरिआएको हुँ । छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन

- (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को दफा ७ (क) बमोजिम प्रस्तुत गर्नुपर्ने योजना पेश नगरेको भन्नेसमेत कुरा लेखी आदेशानुसार भन्दै सहायक अञ्चलाधीशले मिति २२/१०/२० मा रु.१० मिति २२/१०/२५ मा रु.२५ मिति २२/११/२/१ मा रु.४० समेत एकै कुरामा ३ पटक जरिवाना गरी पठाउनुभयो । जुन नियमको आधारमा उक्त जरिवाना गरियो र जुन कारणमा जरिवाना भयो सो नियम र कारणलाई हेर्दा, छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा २७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली बनेको देखिन्छ र सो नियमावली संशोधनको नियममा प्रकाशित हुने अखबारको आकार पृष्ठ संख्या र प्रति संख्या इत्यादि तोकिएको देखिन्छ । तदानुसार गर्न म्याद लिनाको लागि योजना पेश गर्नुपर्ने नगरेको भन्दै पटक-पटक जरिवाना गरेको रहेछ । मौलिकहकलाई सार्वजनिक हितको लागि व्यवस्थित र नियन्त्रित गर्नको निमित्त ऐन बनाउन सक्ने अधिकार संविधानको धारा १७ ले विधायिकालाई दिएको छ र छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन पनि सर्वसाधारणको सदाचार, शिष्टाचार, नैतिकता कायम राख्ने उद्देश्यले नै बनेको प्रस्तावनाबाट देखिन्छ । जुन ऐन, जुन उद्देश्यले बनेको हो, त्यो कुरा उद्देश्यसँग सम्बन्ध राख्ने कुरामा बाहेक संविधानद्वारा प्राप्त मौलिक हकको हनन हुने गरी अन्य कुरामा नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्ने गरी ऐनमा दफा राख्न मिल्दैन र यदि त्यस्तो ऐन बनेको छ भने संविधानको धारा ११ सँग बाभिने हुँदा बाभिएको हदसम्म अमान्य हुन्छ । अमान्य ठहरिने ऐन वा त्यसको आधारमा बनेको नियम तथा ऐनसँग बाभिने नियमसमेत बमोजिम काम गरेन भनी दोष लगाउन, अमान्य ऐन-नियमबमोजिम गर भनी कर लगाउन र नगरेवापत भनी जरिवाना गर्न विपक्षीसमेत कुनै कसैलाई अधिकार छैन । विपक्षीले निवेदकलाई छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ७ को आधारमा सोही ऐनको दफा २७ बमोजिम बनेको छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को नियम ८ को आड लिई नियमबमोजिम गर्न वा जरिवाना तिर्न बाध्य गराउनुभएको देखियो । विपक्षको सो कार्यले गर्दा निवेदकको संविधानद्वारा प्राप्त मौलिक हकको हनन हुनगयो । संविधानको धारा ११ को उपधारा (२) अनुसार प्राप्त हकलाई छापाखाना प्रकाशन र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को प्रस्तावनामा राखिएको उद्देश्य सदाचार शिष्टाचार र नैतिकता कायम राख्नेसँग मैले प्रकाश गर्ने पत्रिकाको आकार पृष्ठमा प्रति संख्याको कुनै सम्बन्ध छैन । पत्रिकाको आकार पृष्ठ र प्रति संख्या जस्तो र जति भए पनि त्यसले सर्वसाधारणको सदाचार शिष्टाचार नैतिकता कायम रहनमा बाधा पर्ने होइन । जुनसुकै आकारको जतिसुकै पृष्ठको जतिसुकै प्रति संख्या निकाल्नु पनि नागरिकको मौलिक हक र खुशी हो । ऐनको उद्देश्यसँग सम्बन्ध नभएको कुरा ऐनमा परेको छ र त्यसले गर्दा संविधानद्वारा प्राप्त हक हनन हुन गएको छ भने ऐनको सो शब्द वा वाक्यांश वा कुरा संविधानसँग बाभिने भयो । छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ७ मा रहेको तोकिएबमोजिम आकार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिमको प्रति संख्या नघटाई भन्ने वाक्यांश संविधानको धारा १ ले अमान्य छ र त्यस्तो अमान्य ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनेको नियम पनि स्वतः अमान्य हुन गएको छ । अतः संविधानको धारा १६ बमोजिम संविधानसँग बाभिने ऐन नियम र ऐनको अधिकार बेगर बनेको नियमसमेत अमान्य घोषित गर्न तथा सोबमोजिम गर्न विपक्षीले निवेदकलाई बाध्य गर्न नपाउने निवेदकले मौलिक हकको उपभोग गरिरहन पाउनेसमेत हकको प्रचलनका लागि परमादेश वा जुन उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदकको २२/११/११ को निवेदनपत्र जिकीर रहेछ ।
२. प्रस्तुत पृष्ठ २ निवेदकको प्रकरण ५ को लाइन ४ मा संशोधन नियम ५ हुनुपर्नेमा संशोधन नियम ८ हुन गएकोले भूल सुधार गरी संशोधन नियम ५ कायम गरिपाऊँ भन्नेसमेत यस बेञ्चमा निवेदकले दर्खास्त गरेकोले सो कुरा पनि अवगत गरी यसमा के कसो भएको हो र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने

हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले ७ दिनभित्र एटर्नी जनरल अफिसमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी रिटको निवेदन पत्रको नक्कल १ प्रति साथ राखी विपक्षी बागमती अञ्चलाधीशको अफिसलाई सूचना पठाइदिनु र एटर्नी जनरल अफिसलाई पनि बोधार्थ दिनु र जवाफ आएपछि या म्याद नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने ०२२/११/२६/४ को डिभिजनबेञ्चको आदेश ।

३. निवेदक 'दी मदर लैण्ड' पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशक हुनुहुन्छ । छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ लागू भएपछि निज सम्पादकले पटक-पटक भएको संशोधनसमेतका अधिन उक्त छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०२२ को नियम ५ अनुसार आफूले सम्पादन तथा प्रकाशित गरिआएको दैनिक समाचारपत्र 'दी मदर लैण्ड' को आकार-प्रकार प्रकाशित गर्नुपर्ने न्यूनतम संख्या आदि उक्त नियमावलीमा उल्लेख गरिएबमोजिम निर्धारित गरी प्रकाशित गर्नुपर्नेमा त्यस समाचारपत्रको दिन दिनैको प्रकाशन त्यसबमोजिम भए गरेको छैन भन्ने कुरा उक्त दैनिकको प्रकाशन बन्द हुनु अगावैको जुनसुकै अंक हेरिएमा पनि प्रष्ट हुनेछ । यसरी निवेदकले उक्त नियमको उल्लंघन गरेकोमा पनि उक्त (दोस्रो संशोधन) नियमावली लागू भएपछि सो नियमावलीको दफा ७ (क) अनुसार उक्त (दोस्रो संशोधन) प्रारम्भ भएको मितिले १५ दिनभित्र योजना पेश गरी १५ दिनभित्र म्याद थप पनि नगराएको, त्यसरी नियम उल्लंघन गरेको स्वतः सिद्ध भएको र नियम ७ (क) अनुसार म्याद थपसमेत नमार्गेकोले उक्त नियम ५ उल्लंघन गरेको कुरा दण्डनीय हुन गएको स्वतः सिद्ध छ । उपरोक्त तथ्यहरूको आधारमा स्थानीय पदाधिकारीको हैसियतले ऐनको दफा २७ अन्तर्गत निज सम्पादकलाई पटक-पटक नियम उल्लंघन गर्दै आइरहेकोले पटककैपिच्छे दण्ड गरेको हो । एकै अपराधमा १ भन्दा बढी पटक सजाय गरेको समेत छैन । उक्त नियम ५ र ७ (क) संविधानको धाराअनुसार बनेको छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ अन्तर्गत बनेको हुनाले उक्त ऐन संविधानअनुकूल र नियम ऐनअनुकूल भएको हुँदा निवेदकको संवैधानिक कुनै मौलिक हकको हननसमेत भए/गरेको छैन । तसर्थ, निवेदकको रिट खारेज हुनुपर्ने हो भन्नेसमेत विपक्षी बागमती अञ्चलाधीशको अफिसको ०२२/१२/७/१ को लिखितजवाफ रहेछ ।
४. यसमा निवेदक मणिन्द्रराज रोहवरमा रही २२/१२/२५, २३/१/५, २३/१/८ समेतमा पेश भई निवेदकतर्फबाट विद्वान सिनियर एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, विद्वान एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद घिमिरे, विद्वान एडभोकेट श्री होराप्रसाद जोशीहरूले र विपक्षी तर्फबाट विद्वान सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेट श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले गर्नुभएका वहससमेत सुनी आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत केशमा उपरोक्त वादविवादका विषयउपर विचार गर्दा, यो साथै पेश भएको निवेदक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ विपक्षी श्री ५ को सरकार बागमती अञ्चलाधीशको अफिस भएको रि.नं.१६१ मा आजै यस बेञ्चबाट भएको आदेश भई संविधानको धारा १७ (१)मा सोही संविधानको भाग ३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकहरूको प्रयोगलाई सार्वजनिक हितको निमित्त नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्नको लागि कानून बनाउन सकिने क्षमता भएको र कुनै ऐनको प्रस्तावनामा उक्त संविधानको धारा १७ (२) को निम्नांकित उद्देश्यलाई बनेको भनी लेखिएकोमा सो कानून सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको मान्न सोही संविधानको धारा १७ (१) ले कर लगाएको हुँदा उपरोक्त लेखिएको ऐनमा वास्तवमा कुनै त्यस्तो संविधानको धारा १७(२) को निम्नांकित उद्देश्यप्राप्त हुनसक्ने नसक्ने भनी तर्क गरिरहन अदालतलाई गुन्जायस नभएको समेत भनी व्याख्या भइसकेकोले सोही व्याख्याअनुसार प्रस्तुत निवेदनको मुख्य विषय छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को प्रस्तावनामा उक्त धारा १७(२) को (ड) मा उल्लेखित सर्वसाधारण जनताको सदाचार,

शिष्टाचार, नैतिकता कायम राख्ने उद्देश्य अंकित भएको हुँदा सो ऐन सोही धारा १७ (१) बमोजिम सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको कानून भनी मान्न कर लागेको हुँदा त्यसतर्फ अरू तर्क गरिरहनु परेन, छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ संविधानसँग नवाभी अनुकूल नै भए पनि सो ऐनको प्रस्तावनामा लेखिएको सर्वसाधारण जनताको सदाचार, शिष्टाचार र नैतिकता कायम राख्न निमित्त सोही ऐनका दफा ७ मा लेखिएको समाचार पत्रपत्रिकाको प्रत्येक संस्करण तोकिएबमोजिमको आकार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिम प्रति संख्यामा नघटाई निकाल्नुपर्नेछ भन्ने कुरासँग कुनै सम्बन्ध छैन। पत्रिकाको आकार तथा पृष्ठ संख्या र प्रति संख्याले सर्वसाधारण जनताको सदाचार शिष्टाचार र नैतिकतामा कुनै असर पार्न सक्दैन भन्ने विषयको सिलसिलामा निवेदकतर्फका विद्वान बकिल एडभोकेट श्री होराप्रसाद जोशीले बहस जिकिर गर्दै उक्त दुवै विषय फरक हुँदाहुँदै पनि नेपालको संविधानको धारा १७ मा सार्वजनिक हितको लागि नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्न ऐन बन्न नसक्ने र सदाचार शिष्टाचार नैतिकता कायम राख्नको निमित्त भन्ने प्रस्तावमा परेको भएपछि त्यस ऐनको दफामा जस्तो कुराको व्यवस्था पनि गर्न हुने हो कि भन्ने शंका उपयुक्त छैन र उद्देश्यभन्दा बाहिर गएर ऐनमा कुनै कुरा राख्नु हुँदैन। धारा १७ (२)को प्रकरणहरूमा रहेका जुनसुकै एउटा शब्द प्रस्तावनामा छ भने पनि सो ऐन सार्वजनिक हितको निमित्त बनेको त भयो, तथापि सो हुँदा उद्देश्यभन्दा बाहिर जान सो धाराले इजाजत दिँदैन। प्रकरणहरूमा, बेग्ला-बेग्लै उद्देश्यहरू राखिएका छन्। तीमध्ये जुनसुकै १/२ को उल्लेख नै मौलिक हकका सबै विषयलाई नियन्त्रित वा व्यवस्थित गर्ने ऐन बनाउन सकिने संविधानदाताको मनसाय भएको भए त्यसरी विभिन्न उद्देश्यहरू राख्नुपर्ने थिएन। एउटै शब्द सार्वजनिक हितको लागि कानून बन्न सक्तछ भन्नु नै पर्याप्त हुन्थ्यो। त्यसो हुँदा प्रस्तावनामा जुन उद्देश्य राखिएको छ, त्यसै उद्देश्यका लागि सम्म ऐन बन्ने हो भन्ने स्पष्ट हुनआउँछ भन्नेसमेत बहस जिकीर गर्नुभयो। उतातर्फ विद्वान सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेट श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले उक्त बहस जिकिरको जवाफ दिँदै निवेदकलाई छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा २७ को उपदफा २ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी दण्ड गरेको हो। नियमावलीका कुनै दफा उल्लंघन भएमा ऐनले दण्ड तोक्ने व्यवस्था उक्त दफा २७ मा छ पटक-पटक मौका दिँदा पनि स्पष्टिकरण नदिएकोले पटक-पटक दण्ड गरी रोक लगाइएकोमा प्राकृतिक न्यायविरुद्ध भयो भन्ने जिकीर फजुल हो। ऐनको दफा ७ कानून नभएपछि नियम ऐनको उद्देश्य बाहिर गएकोले अवैध छ भन्ने हकलाई २२ साल मार्ग १८ गतेको (संशोधन) नियमावलीमा आकार-प्रकारसम्म तोकेकोमा यति पाना भन्ने र वर्ष दिनमा यतिसम्म भन्ने उल्लेखित छ त्यस्तो हुँदा उक्त नियम छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐनको दफा ७ को उद्देश्य बाहिर गएको छैन कारण सोही दफा ७ ले नै पृष्ठ संख्या आकार-प्रकार तोकिएकै छ, अब पाठ्यसामग्री यति हुनुपर्छ भन्ने भनाइका हकमा सबै पत्रपत्रिकालाई सामान अवसर दिने हेतुले तोकिएको हो। पाठ्यसामग्री यो नै हुनुपर्छ भन्ने कर लगाएको छैन र पत्रिकाको आकारले नैतिकता सदाचारमा कुनै असर पार्दैन भन्ने जिकीर मनासिव होइन भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

५. उक्त वादविवादका विषयमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२३ को नियम ५ मा उल्लेखित कम्तीमा यति पृष्ठ संख्या यति अंकहरू नयाँ यति प्रतिहरू भन्ने विषय सोही ऐनको छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ७ को उद्देश्य बाहिर गएको छ, छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो। सो ऐनको दफा ७ निम्न प्रकारको रहेछ :

समाचारपत्र समाचार पत्रिकाको आकार, पृष्ठ संख्या र प्रति संख्या नघटाई निकाल्नुपर्ने:

(१) समाचारपत्र, समाचार पत्रिकाको प्रकाशकले समाचारपत्र र समाचार पत्रिकाको प्रत्येक संस्करण

तोकिएबमोजिमको आकार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिम प्रति संख्यामा नघटाई निकाल्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (२) बमोजिम निकाल्दा दफा ४ को उपदफा (३) मा लेखिएबमोजिम कागज गरेको भए प्रकाशकले सोबमोजिमको शर्तहरूसमेत पालन गर्नुपर्छ ।

६. सो ऐन संविधानसँग नबाभी अनुकूल नै देखिएको भन्ने उपरोक्त लेखिएअनुसार सिद्ध हुन आएकोले त्यस ऐनको दफा ७ ले नै समाचार पत्रपत्रिकाको प्रकाशकले समाचारपत्र र पत्रिकाको प्रत्येक संस्करण तोकिएबमोजिमको आकार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिमको प्रति संख्यामा नघटाई निकाल्नुपर्नेछ भन्ने लेखिएको देखियो । सो दफा ७ को उद्देश्यपूर्तिका लागि नै सोही ऐनको दफा २७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नियम बनेको देखिन्छ । सो नियममा कम्तीमा यति पृष्ठ संख्याप्रति अंक तथा प्रति प्रकाशित गर्नुपर्ने भनी बाध्य गरेकोलाई सो ऐनको दफा ७ को उद्देश्यपूर्ति हुँदैन भन्न नमिले हुँदा छापाखाना र रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ संविधान अनुकूलै देखिएकोले अवैध भन्न र सोही ऐनअन्तर्गत बनेको नियम पनि संविधान तथा ऐनसँग बाभिएको भन्न ठहराउन मिलेन । त्यसो हुँदा निवेदकपक्षको बहस जिकिर मनासिव नदेखिनाले यो रिटको निवेदन-पत्र खारेज हुने ठहर्छ । यो आदेशको १ प्रति श्री एटर्नी जनरल अफिसमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु ।

का.मु.प्र.न्या. रत्नबहादुर विष्ट

न्या. कालीप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०२३ साल वैशाख २३ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०२३, ठेली नं.५, निर्णय नं. ३१८,
पृष्ठ ४३, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. प्रधान न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
न्यायाधीश श्री कालीप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०२२ सालको रिट नं.१६३
आदेश मिति : २०२३/१/२३

विषय : उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : 'दी मदर लैण्ड'का सम्पादक तथा प्रकाशक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : बाग्मती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को दफा ७ (क) – योजना पेश गर्न थप म्याद दिन सक्ने व्यवस्थाबारे पक्षलाई उक्त नियमले बाध्यात्मक गरेको भन्न नमिल्ने । नियम उल्लंघन गर्नु भनी सजाय गरेको ऐनको अनुकूल नभएको । ऐनको अनुकूल नभएको आदेश उत्प्रेषणद्वारा बदर हुने ।
- उपरोक्त नियम प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावैदेखि प्रकाशन भइरहेको कुनै पत्रिकाले यो नियम प्रारम्भ भएको मितिले १५ दिनभित्र सन्तोषजनक योजना पेश गरेमा काठमाडौं उपत्यकामा भए निर्देशक र अन्य ठाउँमा भए स्थानीय पदाधिकारीले यस्तो पत्रपत्रिकालाई सो उपनियमहरूमा लेखिएबमोजिमको कुनै वा सबै काम कुराको व्यवस्था गर्न आवश्यकताअनुसार पटक-पटक गरी वा एकै पटक ३ महिनासम्मको म्याद दिन सक्नेछ, भन्नेसमेत लेखिएको देखियो । यसबाट त्यस नियमले योजना पेश गर्नेपछि भनी बाध्य गरेको देखिएन । त्यसको विपरीत कुनैले योजना पेश गरेमा सम्बन्धित अधिकारीले छापाखाना धनी प्रकाशकले आफ्नो प्रकाशनलाई नयाँ नियमको साँचोमा ढाल्नलाई सोही नियमको ७ (क) को उपनियम (२) मा उल्लेखित केही म्याद थपिदिनसक्ने र योजना पेश गर्नेले पाउन सक्ने कानुनी व्यवस्था भएको देखिन आयो । यस्तो हालतमा उक्त निवेदकलाई बाध्यात्मक नभएको नियम उल्लंघन गर्नु भनी कयौं पटक सजाय गरेको आदेश, छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा २७ को अनुकूल नभएकोले सो आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । (प्रकरण नं.७)

आदेश

१. छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को दफा ७ (क) बमोजिम प्रस्तुत गर्नुपर्ने

योजना पेश नगरेकाले छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ३२ अनुसार श्री ५ को सरकारले बनाएको नियम, २०२२ को दफा ७ (क) को उल्लंघन गरेकोले उक्त कानूनको दफा ३२ को उपदफा ३ अनुसार रु.१० जरिवाना गरी पुनः स्पष्टीकरण पेश गर्न २४ घण्टाको म्याद दिएको छ। उक्त लेखिएबमोजिम योजना पेश नभएमा पुनः कानूनबमोजिम हुनेछ भनी ०२२/१०/२०/४ मा र योजना पेश नगरेकोले भनी ०२२/१०/२५ मा पुनः तजवीजी रु.२५ जरिवाना गरी केवल छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ३२ अधि लेखिएको अब दफा २७ तुल्याई मेरो नाउँमा गोप्य पुर्जी पठाएको र एवं प्रकारले रु.२५ को सट्टा रु.४० जरिवाना गरी बागमती अञ्चलाधीशको अफिसबाट फेरि अर्को गोप्य र अत्यन्त जरुरी पुर्जी ०२२/११/२/१ मा मेरो नाउँमा आएको थियो। हुँदै नभएको ३२ दफा र हुँदै नभएको उपदफा ३ अनुसार बनेको नियम उल्लंघन गरेको भनी जरिवाना गरी नेपालको संविधानको धारा ११ को उपधारा ३ द्वारा प्रदत्त पवित्र मौलिक हकको हनन गरेको छ। उक्त नियम ७ (क) बमोजिम प्रस्तुत गर्नुपर्ने योजना पेश नगरेको तथा-कथित एउटै अपराधमा ३ पटक जरिवाना गरी बागमती अञ्चलाधीशको अफिसले उक्त मौलिक हकको हनन गरेको छ। छापाखाना र रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ मा छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐनमा उल्लेखसम्म पनि नभएको र संकेत पनि नभएको उक्त नियमावलीको नियम ५ को उपनियम १ को खण्ड (ग) र (घ) मा वर्षभरिमा प्रकाशित गराउनुपर्ने कम्तीमा ३४० अंक र प्रकाशित अंकमा हुनुपर्ने पाठ्यसामग्री घटिमा ६० प्रतिशत भन्ने कुरा समावेश भएको सो नियमावलीमा रहेका उक्त कुराहरू उक्त ऐनको उद्देश्यको परिधिभन्दा बाहिरको हुन गएको हो। नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को खण्ड (क) अनुसार नियम मान्न मिल्दैन। ऐनको परिधिभन्दा बाहिरको कुरा कार्यान्वित गर्न योजना दिनैपर्छ भनी कुनै नेपाल कानूनले बाध्य गरेको छैन। संविधानको धारा ११ द्वारा प्रदत्त पवित्र मौलिक हकहरूको पूर्णतया अपहरण हुनबाट संरक्षण पाउन उत्प्रेषण वा जुन उपयुक्त हुन आज्ञा आदेश जारीगरी बागमती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिसबाट भएको गैरकानुनी जरिवानाको आदेशहरू बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदकको निवेदन जिकिर रहेछ।

२. यसमा के कसो भएको हो र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र एटर्नी जनरल अफिसमार्फत् लिखितजवाफ पठाइदिनु भनी रिटको निवेदन पत्रको नक्कल १ प्रति साथमा राखी विपक्षी बागमती अञ्चलाधीशको अफिसलाई सूचना पठाइदिनु र एटर्नी जनरल अफिसलाई पनि बोधार्थ दिनु। जवाफ आएपछि, या म्याद नाघेपछि, पेश गर्नु भन्ने ०२२/११/२६/४ को डिभिजनवेञ्चको आदेश।
३. निवेदक 'दी मदर लैण्ड' पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशक हुनुहुन्छ। छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ लागू भएपछि निज सम्पादकले पटक-पटक भएका संशोधनसमेतका अधिन उक्त छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०२२ को नियमअनुसार आफूले सम्पादन तथा प्रकाशित गरिआएको दैनिक समाचारपत्र 'दी मदर लैण्ड' को आकार-प्रकार प्रकाशित गर्नुपर्ने न्यूनतम संख्या आदि उक्त नियमावलीमा उल्लेख गरिएबमोजिम निर्धारित गरी प्रकाशित गर्नुपर्नेमा त्यस समाचारपत्रको दिन-दिनैको प्रकाशन त्यसबमोजिम भए गरेको छैन भन्ने कुरा उक्त दैनिकको प्रकाशन बन्द हुनु अगावैको जुनसुकै अंक हेरिएमा पनि प्रष्ट हुनेछ। उक्त नियमको उल्लंघन गरेकोमा पनि (दोस्रो संशोधन) नियमावली लागू भएपछि सो नियमावलीको दफा ७ (क) अनुसार प्रारम्भ भएका मितिले १५ दिनभित्र योजना पेश गरी म्याद थपसम्म पनि नगराएकोले उक्त नियम ५ उल्लंघन गर्दै आइरहेकोले पटकैपिच्छे दण्ड गरेको हो। पटक-पटक अपराध

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गरेकोमा एकै अपराधमा १ भन्दा बढी पटक सजायसमेत गरेको छैन । सुरु आदेशमा दफा ३२ उल्लेख हुन गए पनि उक्त ऐनको दफा २७ अनुसार नै सजाय गरिएको कुरा पछिको सजायको आदेशमा दफा २७ उल्लेख भएबाट स्पष्ट छ । उक्त नियम ५ र ७ (क) संविधानको धारा १७ अनुसार बनेको छापाखाना र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ अन्तर्गत बनेको हुनाले उक्त ऐन संविधान अनुकूल र नियम ऐनअनुकूल भएका हुँदा निवेदकको संवैधानिक कुनै मौलिक हकको हननसमेत भए गरेको छैन । तसर्थ, उपरोक्त तथ्य र कारणको आधारमा निवेदकको रिट खारेज हुनुपर्ने हो भन्नेसमेत ०२२/१२/७/१ को अञ्चलाधीश बाग्मती अञ्चल अफिसको लिखितजवाफ रहेछ ।

४. यसमा निवेदक मणिन्द्रराज रोहवरमा रही ०२२/१२/२५, २३/१/५, २३/१/८ समेतमा पेश भई निवेदकतर्फबाट विद्वान सिनियर एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, विद्वान एडभोकेट श्री कृष्णप्रसाद घिमिरे, विद्वान एडभोकेट श्री होराप्रसाद जोशीहरूले विपक्षी तर्फबाट विद्वान सिनियर गभर्नमेन्ट एडभोकेट श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले गर्नुभएको बहससमेत सुनी आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएको प्रस्तुत केशमा उपरोक्त वादविवादका विषयउपर विचार गर्दा, निवेदकलाई श्री ५ को सरकार अञ्चलाधीशको अफिस बाग्मती अञ्चलबाट दिएको आपत्तिजनक मानेको आदेशमध्ये एउटा ०२२/११/२/१ को आदेशको नमुना निम्नप्रकार रहेछ ।

श्री सम्पादक तथा प्रकाशक,

‘दी मदर लैण्ड’ मणिन्द्रराज पाको पोखलडयाड छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को दफा ७ (क) बमोजिम प्रस्तुत गर्नुपर्ने सम्पादक तथा प्रकाशनमा प्रकाश हुने ‘दी मदर लैण्ड’ दैनिक पत्रिकाको नियमबमोजिमको योजना प्रचार तथा प्रसार मन्त्रालय प्रचार विभागमा पेश गर्नुपर्नेमा आजसम्म पेश गर्नु नभएकोले तपाईंलाई छापाखाना प्रकाशित रजिष्ट्रेशन ऐन, १९ को दफा २७ अनुसार श्री ५ को सरकारले बनाएको नियम २०२२ को दफा ७ (क) को उल्लंघन गर्नुभएकोले उक्त ऐनको दफा २७ को उपदफा २ अनुसार तजबिजी रु.४० (चालिस) जरिवाना गर्ने २०२२ साल फागुन २ गते आइतबारको आदेशअनुसार उक्त रु.४० (चालिस) जरिवाना गरिएको छ । नियमबमोजिम योजना प्रचार विभागमा तुरुन्तै पेश गर्नु नभएमा पुनः कानूनबमोजिम कारवाही हुनेछ ।

५. सो बाग्मती अञ्चलाधीशको अफिसबाट भएको गैरकानुनी भनिएको आदेशहरू बदर हुने, नहुने के हो ? र, छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ तथा सोहीअन्तर्गतको नियम संविधानअनुकूल छ, छैन ? भन्ने मुख्य निर्णय गर्नुपर्ने विषय हुनआयो ।
६. पहिलो प्रश्नतर्फ हेरिएमा, उक्त पटक-पटकको आदेशहरूमा छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०२२ को दफा ७ (क) बमोजिम प्रस्तुत गर्नुपर्ने योजना पेश नगरेकोले सो दफा ७ (क) को उल्लंघन गर्नुभएकोले भनी उक्त ऐनको दफा २० को उपदफा (२) अनुसार पटक-पटक जरिवाना गरेको देखियो ।

उक्त उल्लंघन भएको भनिएको नियम ७ (क) निम्न प्रकारको रहेछ :

- (क) योजना पेश गर्न र म्याद थप्ने : (१) नियम ५ को उपनियम (१) (२) (३) र नियम ६ को उपनियम (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो नियम प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावैदेखि प्रकाशन भइरहेको कुनै पत्रपत्रिकाले यो नियम प्रारम्भ भएको मितिले १५ दिनभित्र सन्तोषजनक योजना पेश गरेमा काठमाडौं

मणिन्द्रराज श्रेष्ठ विरुद्ध बागमती अञ्चलका अञ्चलाधीशको अफिस

उपत्यकामा भए निर्देशक र अन्य ठाउँमा भए स्थानीय पदाधिकारीले त्यस्तो पत्रपत्रिकालाई सो उपनियमहरूमा लेखिएबमोजिमको कुनै वा सबै काम कुराको व्यवस्था गर्ने आवश्यकतानुसार पटक-पटक गरी वा एकैपटक तीन महिनासम्मको म्याद दिन सक्नेछ ।

(ख) उपनियम (१) बमोजिम कुनै समाचारपत्र वा पत्रिकालाई म्याद दिइएकोमा सो म्याद भुक्तान हुनुभन्दा अगावै सो समाचारपत्र वा पत्रिकाले कुनै उचित कारण देखाई थप म्यादको निमित्त निवेदन दिएमा काठमाडौंमा भए निर्देशक र अन्य ठाउँमा भए स्थानीय पदाधिकारीले आवश्यकतानुसार पटक-पटक गरी वा एकैपटक तीन महिनासम्मको थप म्याद दिन सक्नेछ ।

७. उपरोक्त नियम प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावैदेखि प्रकाशन भइरहेको कुनै पत्रपत्रिकाले यो नियम प्रारम्भ भएको मितिले १५ दिनभित्र सन्तोषजनक योजना पेश गरेमा काठमाडौं उपत्यकामा भए निर्देशक र अन्य ठाउँमा भए स्थानीय पदाधिकारीले यस्तो पत्रिकालाई सो उपनियमहरूमा लेखिएबमोजिमको कुनै वा सबै काम कुराको व्यवस्था गर्ने आवश्यकतानुसार पटक-पटक गरी वा एकै पटक ३ महिनासम्मको म्याद दिन सक्नेछ, भन्नेसमेत लेखिएको देखियो । यसबाट त्यस नियमले योजना पेश गर्नेपछि भनी बाध्य गरेको देखिएन । त्यसको विपरीत कुनैले योजना पेश गरेमा सम्बन्धित अधिकारीले छापाखाना धनी र प्रकाशकले आफ्नो प्रकाशनलाई नयाँ नियमको साँचोमा ढाल्नलाई सोही नियम ७ (क) को उपनियम (२) मा उल्लेखित केही म्याद थपिदिन सक्ने र योजना पेश गर्नेले पाउन सक्ने कानुनी व्यवस्था भएको देखिनआयो । यस्तो हालतमा उक्त निवेदकलाई बाध्यात्मक नभएको नियम उल्लंघन गर्नु भनी कयौं पटक सजाय गरेको आदेश । छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा ७ को अनुकूल नभएकोले सो आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ ।

८. दोस्रो प्रश्न यिनै निवेदक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ र विपक्षी बागमती अञ्चलाधीश अफिसको रि.नं.१६१/१६२ को रिटमा आज यसै बेच्चबाट भएको आदेशमा समावेश भएको हुनाले यहाँ विशेष उल्लेख गरिरहनु परेन । यो आदेशको १ प्रति श्री एटर्नी जनरल अफिसमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु ।

का.मु.प्र.न्या. रत्नबहादुर विष्ट
न्या. कालीप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०२३ साल वैशाख २३ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०२७, ठेली नं.९, निर्णय नं. ५६२,
पृष्ठ २२३, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री
माननीय न्यायाधीश श्री भूपटसिंह रावल
सम्बत् २०२६ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं.२६२
आदेश मिति : २०२७/८/१५

मुद्दा : गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको ।

पुनरावेदक : स.अ.सप्तरी लाहान बजार भई हाल का.जि. भाटभटेनी बस्ने रामप्रसाद उपाध्यायसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं डी.एस.पी.कार्यालयको पत्रले श्री ५ को सरकार

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७-कुनै पुस्तिका गैरकानुनी ठहर्नुभन्दा अगाडि बिक्री गर्दा उक्त बिक्रीलाई गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको भनी निर्णय गरेमा-उक्त निर्णय मिलेको नदेखिने ।
तर प्रस्तुत केशमा पुनरावेदकहरूले मिति ०२६/२/८ मा बिक्री गरेको पुस्तिका मिति ०२६/२/१२/१ मा मात्र बागमती अञ्चलाधीशबाट गैरकानुनी ठहरिएको देखिएकोले गैरकानुनी ठहर्नुभन्दा अगाडि बिक्री गरेकोमा गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको भनी बागमती अञ्चलाधीशको निर्णय छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ अनुसार मिलेको देखिएन । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा १०-कुनै पत्रिकाको प्रकाशकले उक्त पत्रिकाको निम्ति कसैसँग लिखित अन्तरवार्ता लिएको देखिएमा निज प्रकाशककै प्रकाशनमा उक्त अन्तरवार्ता छापिएको स्पष्ट हुने उक्त पत्रिकाकै मोलमा उक्त पुस्तिका (अन्तरवार्ता) बिक्री गरेमा-उक्त पुस्तिका उक्त पत्रिकाकै अङ्ग हुने ।
बागमती अञ्चलाधीशको उक्त निर्णयमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा १० ले कुनै पनि किताबमा प्रकाशक, मुद्रक र छापाखानासमेतको नामसमेत उल्लेख हुनुपर्नेमा सो उल्लेख भए/गरेको नदेखिएको हकमा उक्त पुस्तिकाको शिरमै श्री विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालासँग कल्पनाका प्रकाशक श्री केदारनाथ श्रेष्ठले कल्पनाको निमित्त हालै लिनुभएको लिखित अन्तरवार्ता भनी लेखिएको देखिएकोले कल्पनाकै प्रकाशक केदारनाथ श्रेष्ठको प्रकाशनमा छापिएको स्पष्ट देखियो र कल्पनाकै मोल रु.१/- मै बिक्री गरेकाले उक्त पुस्तिका कल्पना पत्रिकाकै अङ्ग देखिएको समेतबाट बागमती अञ्चलाधीशको मिति २०२६/२/१२/१ को निर्णय गल्ती ठहर्छ । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या. नयनबहादुर खत्री

१. कल्पना त्रैमासिक पत्रिकाभिन्न लुकाई विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालासंगको अन्तरवार्ता शीर्षक छापिएको बुकलेट बिक्री-वितरण गरेकाले सो बुकलेट समेत पेश गरेको छु भन्नेसमेत काठमाडौं डि.एस.पी. कार्यालयको मिति २०२६/२/१०/६ को पत्र ।
२. कल्पना पत्रिकाको म सहयोगी भएकोले सो पुस्तिका र कल्पना पत्रिकासमेत साथै रु.१/- मा बिक्री गरेको हुँ, यो पुस्तिकालाई कल्पनाकै पाना सम्झी छापाखाना, मुद्रक, प्रकाशक, सम्पादकको नाम नलेखिएको भए पनि बिक्री-वितरण गरेको हुँ भन्नेसमेत रामप्रसाद उपाध्यायको बयान ।
३. म कल्पना पत्रिकाको सहयोगी भएकोले कल्पना पत्रिका र यो पुस्तिका साथै रु.१/- मा बिक्री गरेको हुँ, छापाखाना, मुद्रक, प्रकाशक, इत्यादिको नाम “यस पुस्तिकामा नलेखिए पनि सो पत्रिकामा लेखिएको छ” भन्नेसमेत लक्ष्मणप्रसाद उपाध्यायका बयान ।
४. ग्राहकहरूले लिई दे भनेका नाउँ नजानेका केटाहरू ३ थान कल्पना पत्रिका रु.१/- का दरले खरिद गरी रु.१/- मै बिक्री गरेको हुँ, कल्पनाभिन्नै यो पत्रिका भएको मलाई थाहा भएन, मैले अरू पत्रिका बिक्री गर्ने काम गरेको छु भन्नेसमेत जितमानको बयान ।
५. यो पुस्तिका मैले देखेको पनि थिएन, बिक्री गरेको पनि होइन भन्नेसमेत अष्टमानको बयान ।
६. कल्पना पत्रिकाभिन्न देखाइएको पुस्तिका पनि बिक्री भएको छ भन्ने सुनेकाले अ.स.इ. रत्नबहादुर डंगोललाई रु.१/- दिई खरिद गर्न पठाई मैले आफ्नो अफिसमा पेश गरेको हुँ, पत्रिका बिक्री गर्ने काम गर्दछु । तर, यो पत्रिका मैले बिक्री गरेको छैन भन्नेसमेत चन्द्रलालको बयान ।
७. कल्पना पत्रिकाभिन्न देखाइएको पुस्तिका थियो भन्ने सुनेको हुँ । मैले देखेको थिइनँ । गुप्तचर विभागबाट पठाई दे भनेकाले खरिद गरी पठाइदिएको हुँ । अरू कुरा थाहा छनँ भन्नेसमेत ठूलाभाइ भन्ने पूर्णबहादुर थापा क्षेत्रीको बयान ।
८. छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा १० ले कुनै पनि किताबमा प्रकाशक, मुद्रक र छापाखाना समेतको नाम उल्लेख हुनुपर्नेमा सो उल्लेख भए/गरेका नदेखिएको रीत नपुगेको भन्ने जानी-जानी लक्ष्मणप्रसाद, रामप्रसादले बिक्री-वितरण गरेमा स्वीकार गरेको हुँदा निजहरूले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ अन्तर्गत कसूर गरेको ठहर्छ । चन्द्रलाल ठूलाभाइ भन्ने पूर्णबहादुर, अष्टमान र जितमानसमेतले गैरकानुनी पुस्तिका जानी-जानी बिक्री गरेको देखिएकोले निजहरूले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ भन्नेसमेत बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयको फैसला ।
९. उक्त इन्साफमा चित्त बुझेन भनी प्रतिवादी रामप्रसादको र लक्ष्मणप्रसादको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।
१०. पुनरावेदकहरूका वा. ईश्वरलाल श्रेष्ठ रोहवरमा रही विपक्षी श्री ५ को सरकारको प्रतिनिधि पठाउन सूचना गर्दा पनि उपस्थित हुन नआई पुनरावेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री मुकुन्द रेग्मीको बहससमेत सुनी हेर्दा बागमती अञ्चलाधीशको मिति ०२६/१२/१ को निर्णयले पुनरावेदकहरूलाई गरेको सजाय कानुनी गैरकानुनी के छ भन्ने विषयको नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

११. प्रस्तुत केशमा मिति ०२६/२/८ का दिन कल्पना नामक पत्रिकामा श्री विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालासँग कल्पनाका प्रकाशक श्री केदारनाथ श्रेष्ठले कल्पनाको निमित्त हालै लिनुभएको लिखित अन्तर्वार्ता भन्ने पुस्तिका राखी बिक्री गरेको भनी बिक्री गर्ने मानिसहरूका नामसमेत उल्लेख गरी डि.एस.पी. कार्यालयबाट बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयमा मिति ०२६/२/१० का दिन दिएको रिपोर्ट र बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयबाट मिति ०२६/१२/२/१ मा उक्त लेखिएका पुस्तिका छापाखाना रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा १० को विपरित गरी छापिएकोले गैरकानुनी भनी आजैका मितिमा फैसला भएकोले सो बिक्री गर्ने भनिएका व्यक्तिलाई खोजतलास गरी उपस्थित गराई दिन डि.एस.पी. कार्यालय काठमाडौंलाई लेखेकोमा सोही दिन डि.एस.पी. कार्यालयबाट पुनरावेदकहरूसहितका ६ जनालाई अञ्चलाधीश कार्यालयमा उपस्थित गराई सोही दिन अञ्चलाधीश कार्यालयबाट माथि उल्लेखित पुस्तिका गैरकानुनी ठहरिएको र सो जानी-जानी बेचेकोमा निजहरू स्वीकारै गरेकोले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ भनी सजाय गरेको देखियो ।
१२. यसमा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ “कसैले गैरकानुनी ठहरिएको किताब, समाचारपत्र समाचार पत्रिका वा लिखत वा अनाधिकृत प्रकाशन जानी-जानी बेचेमा वितरण गरेमा प्रकाशित गरेमा वा प्रदर्शन गरेमा निजलाई स्थानीय पदाधिकारीको तजविजले नौ महिनासम्म कैद वा पन्ध्र सय रुपैयाँसम्म दण्ड वा दुवै सजाय हुनेछ ।” भन्ने उल्लेख भएकोले यस दफाअनुसार गैरकानुनी ठहरिएको पत्रपत्रिका वा पुस्तक बिक्री-वितरण वा प्रकाशन गर्न मनाही गरेको देखियो । तर, प्रस्तुत केशमा पुनरावेदकहरूले मिति ०२६/२/८ मा बिक्री गरेका पुस्तिका मिति ०२६/२/१२/१ मा मात्र बागमती अञ्चलाधीशबाट गैरकानुनी ठहरिएको देखिएकोले गैरकानुनी ठहर्नुभन्दा अगाडि बिक्री गरेकोमा गैरकानुनी पुस्तिका बिक्री गरेको भनी बागमती अञ्चलाधीशको निर्णय छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा २७ अनुसार मिलेको देखिएन र बागमती अञ्चलाधीशको उक्त निर्णयमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को दफा १० ले कुनै पनि किताबमा प्रकाशक, मुद्रक र छापाखानासमेतको नामसमेत उल्लेख हुनुपर्नेमा सो उल्लेख भए/गरेको नदेखिएको हकमा उक्त पुस्तिकाको शिरमै श्री विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालासँग कल्पनाका प्रकाशक श्री केदारनाथ श्रेष्ठले कल्पनाको निमित्त हालै लिनुभएको लिखित अन्तर्वार्ता भनी लेखिएको देखिएकोले कल्पनाकै प्रकाशक केदारनाथ श्रेष्ठकै प्रकाशनमा छापिएको स्पष्ट देखियो र कल्पनाकै मोल रु.१/- मै बिक्री गरेकोले उक्त पुस्तिका कल्पना पत्रिकाकै अङ्ग देखिएको समेतबाट बागमती अञ्चलाधीशको मिति २०२६/२/१२/१ का निर्णय गल्ती ठहर्छ । सो ठहर्नाले तपसीलका कुरामा तपसीलबमोजिम गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु ।

तपसील

अञ्चलाधीशको कार्यालयको बागमती अञ्चलका ०२६/२/१२/१ का फैसलाले देहायका मानिसहरूलाई देहायका दरले गर्ने गरेको कैद/दण्ड नलाग्ने हुँदा व्यहोरा जनाई लगत कट्टा गर्नु भनी का.श्र.अदालत तहसिलमा लगत दिनु.....१

सगरमाथा अञ्चल सप्तरी लाहान बजार घर भई हाल का.जि.भाटभटेनी बस्ने रामप्रसाद उपाध्याय के कैद महिना ३ र दण्ड रु.१५०/- कलम एक १ ऐ.ऐ. बस्ने लक्ष्मणप्रसाद उपाध्याय के कैद महिना ३ दण्ड १५० को कलम एक २ का.जि. ओमबहाल बस्ने अष्टमान कपाली के कैद दिन १५ र जरिवाना रु.२५/- को कलम ३ जनकपुर अञ्चल

रामप्रसाद उपाध्याय विरुद्ध श्री ५ को सरकार

दोलखा मकैवारी घर भई हाल सिलखान लगन बस्ने जितमान खत्री के कैद दिन १५ र जरिवाना रु.१२५/- को कलम ४ का.जि.कमल पोखरी बस्ने चन्द्रलाल श्रेष्ठ के कैद दिन /१५ र जरिवाना रु.२५/- को कलम ५ का.जि. भोंछे बस्ने ठूलाभाइ भन्ने पूर्णबहादुर थापा क्षेत्री के कैद दिन /१५ र जरिवाना रु.२५/- को कलम एक ६ पुनरावेदक रामप्रसाद उपाध्याय १, लक्ष्मणप्रसाद उपाध्याय १ समेत २ जनाको हकमा का.जि.बानेश्वर बस्ने शिवहादुरले यस अदालतमार्फत् मिति ०२६/३/६/६ मा काठमाडौं श्रेस्ता अदालत तहसिलमा अञ्चलाधीशको फैसलाले गर्ने गरेको कैद दण्डवापत दाखिल गरेको रु.४९२/- पुनरावेदक २ जनालाई नै बराबरका दरले फिर्ता दिनु भनी काठमाडौं श्रेस्ता अदालत तहसिलमा लगत दिनु..... २

म सहमत छु।

न्या. भूपटसिंह रावल

इति सम्बत् २०२७ साल मार्ग १५ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ १५१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
न्यायाधीश श्री प्रकाशबहादुर के.सी.
न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
सम्बत् २०२७ सालको निवेदन नं.९१७
आदेश मिति : २०२७/१०/२७

विषय : 'चेतना' साप्ताहिक पत्रिकालाई जरिवाना गरी प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द गरेको सम्बन्धमा ।

निवेदक : चेतना साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादक बद्रीप्रसाद गुप्ता
विरुद्ध

विपक्षी : मुख्य अञ्चलाधीश सरदार श्री विष्णुमणी आचार्य, बागमती अञ्चल

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ राष्ट्रिय वा सार्वजनिक हितका विषयहरू (जस्तो : राज्यको सुरक्षा, शान्ति र व्यवस्था सर्वसाधारणको सदाचार नैतिकता आदि) मा आफैं वादी आफैं न्यायकर्ता हुनसक्ने ।
- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनअन्तर्गत कारवाही गर्दा सामान्य अदालतको कार्यविधिको विस्तृत प्रक्रिया अपनाउन साध्य र व्यवहारिक नहुने कारवाही गर्ने अधिकारीलाई उक्त प्रक्रियाअनुसार गर्न कानुनले बाध्य नगराउने । (प्रकरण नं.७)
- ◆ तत्कालीन परिस्थितिको सन्दर्भमा प्रकाशित विवादग्रस्त शीर्षक आपत्तिजनक सम्भन्धुपर्ने कारण नदेखिएमा उक्त शीर्षक प्रकाशित गर्नेलाई कसूरदार ठहराउन नमिल्ने । (प्रकरण नं.८)
- ◆ विधिकर्ताद्वारा व्यवस्थित पछिल्लो कानुनलाई निष्क्रिय गराउने गरी अधिको कानुन क्रियाशील रहन नसक्ने । अधिल्लो र पछिल्लो कानुन परस्परमा असङ्गत भएमा अधिल्लो कानुन नै निष्क्रिय भएको सम्भन्धुपर्ने कानुन व्याख्याको सिद्धान्त हुने । (प्रकरण नं.९)

आदेश

न्या. विश्वनाथ उपाध्याय

१. 'चेतना' साप्ताहिकको प्रकाशक र सम्पादक निवेदक हुँ । मिति ०२५/५/३४ मा अं.का.वा.अ. १६/०२७-२८ नं.मा बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयमा निवेदक प्रकाशक सम्पादक भई उक्त चेतना साप्ताहिक छापाखाना र

प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ अन्तर्गत दर्ता भएको हो र उक्त पत्रिका निवेदकको भएकोले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा १७ अन्तर्गत यस सम्मानित अदालतमा निवेदन गरेको छु । चेतना (साप्ताहिक) वर्ष १, अंक १, मिति १३ भाद्र २०२७ मा प्रकाशित समाचार फेरि पनि करिब ७० कर्मचारीको कालरात्री भन्ने समाचारको सम्बन्धमा अञ्चलाधीशको कार्यालय बाग्मती अञ्चलका मुख्य अञ्चलाधीश स. श्री विष्णुमणि आचार्यको इजलासमा निवेदकको बयान मिति २२/५/०२७ मा गराइयो र मिति ०२७/७/५ मा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयका मुख्य अञ्चलाधीश सरदार श्री विष्णुमणि आचार्यले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम निवेदकलाई जनाउ दिने र रु.१० जरिवाना गर्ने ठहर आदेश सुनाइयो र मिति २०२७/७/६ मा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (३) बमोजिम पत्रिका प्रकाशित गर्नेसम्बन्धी पाएको प्रमाणपत्र रद्द मानिएको छ भन्ने सूचना निवेदकलाई दिइयो । निवेदकले चेतना (साप्ताहिक) वर्ष १ अंक १ मा 'फेरि पनि करिब ७० कर्मचारीको कालरात्री पिपलको बोट कर्मचारीको आकर्षणको केन्द्र' भन्ने हेडलाइनअन्तर्गत पुनर्गठनको हल्ला साकार भएको करिब ८५ कर्मचारी पुनर्गठनमा परिसकेको, यो क्रममा करिब १५० जना कर्मचारीहरू परेका छन् बाँकीको पनि भाग्यको फैसला आजै हुनेछ भन्ने विश्वस्त शुत्रवाट ज्ञात भएको छ भन्ने समाचार छापेको थिए । भाद्र महिनाको सुरुदेखि नै कर्मचारीको पुनर्गठनसम्बन्धी समाचार आ-आफ्नो शुत्रद्वारा विभिन्न पत्रिकाले प्रकाश गर्दैआएका र पुनर्गठनको समाचार सत्य होइन भन्ने किसिमको समाचार श्री ५ को सरकारले प्रकाशित गरे पनि केही दिनपछि नै करिब ८५ कर्मचारीलाई अवकाश दिने सुरुवा गर्ने र बहुवा दिने श्री ५ को सरकारको निर्णयले छापिएका समाचारहरूको सत्यता धेरै हदसम्म प्रमाणित भयो । सोही सिलसिलामा निवेदकले आफ्नो शुत्रद्वारा प्राप्त समाचारअनुसार अरू ६५ जना करिबको पुनर्गठन हुन बाँकी र सो पनि तत्काल हुने भन्ने समाचार छापेको हो । उक्त समाचार छापेको लगत्तैपछि केही कर्मचारीको सुरुवा वा डिमोशन सरकारले गरेको छ श्री ५ को सरकारले गरेको पजनी (पुनर्गठन) अन्धकार पूर्ण स्थितिमा थियो भन्ने कुरा स्पष्ट छ । पुनर्गठनको असरमा परेका कर्मचारी जसले अवकाश पाए, खोसिए, सुरुवामा परे के कति कारणले सो हुन गयो कसैलाई कुनै कुराको जानकारी दिइएको छैन । अर्थात् सबैलाई निस्तब्ध अन्धकारमा राखेको र अझै ती सबै कर्मचारी अँध्यारोको मारमा परेका छन् । श्री ५ को सरकारले असर पर्ने कर्मचारीलाई अन्धकारमा राखी गरेको निर्णयले तत्काल पछि गरिने निर्णय पनि असर पर्ने कर्मचारीको निमित्त अन्धकारपूर्ण नै हुने कुरा स्वतः सिद्ध हुनआयो । अर्थात् निजहरू के कति कारणले अवकाश, खोसुवा र सुरुवा भएका हुन वा हुने हुन कुनै कुरा थाहा हुने भएन । त्यसै सन्दर्भमा चेतना (साप्ताहिक) मा समाचार छापिएको हो प्राप्त समाचार जनसमक्ष राखी सरकारसमेतलाई सो समाचारको ज्ञान दिनु पत्रिकाको कर्तव्य हो । २२/५/०२७ मा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयमा लिइएको मेरो बयानमा २०२७, भाद्र १३ गते, वर्ष १, अङ्क १ को चेतनामा छापिएको कर्मचारीसम्बन्धी समाचार कुन शुत्रवाट कसरी थाहा पाएको भन्ने सवालको जवाफमा कुन व्यक्तिले खबर दियो पत्रकारिताको नीतिअनुसार नाम दिन नमिल्ने र सो समाचारबाट छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको विरुद्ध नभएको कुरा र सो समाचारपछि भूमिसुधार अधिकारी र वनसेवाका केही अधिकृतको डिमोशन भएको कुरा बयानमा खुलाएका थिए । श्री ५ को सरकारको कर्मचारीको पुनर्गठन गर्न लागेको छ भन्ने समाचार विभिन्न शीर्षक र शब्दद्वारा प्रायः सबै पत्रिकाले प्रकाशित गर्दैआएका हुन् जस्तै समिक्षा वर्ष ११, अङ्क १९, शुक्रवार २१, अगष्ट १९७० मा ५० जना छिट्टै खारेज हुने शीर्षक, चर्चा वर्ष १, अङ्क ३७ भाद्रको अङ्कमा पुनर्गठन हुने निश्चित, ३ जना सचिवले अवकाश पाउने यी समाचार र पहिलो पुनर्गठनको लिष्ट प्रकाशित हुने वित्तिकै उमेर पुगेका कर्मचारी हटाइने

दैनिक जनदूत वर्ष १, संख्या ४ कर्मचारीमा हाहाकार, गोरेटो वर्ष १, अङ्क १० सिंहदरवारभित्र भयंकर भुईँचालो, किचाकिच-थिचाथिच र मुक्ति तर्क वर्ष १, अङ्क २ तसर्थ निवेदकले चेतना साप्ताहिकमा प्रकाशित गरेको समाचार कुनै भिन्न समाचार नभई आफ्नो भाषामा प्रकाशित गरेको समाचारसम्म हो समाचार पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको शीर्षक राखिन्छ। शीर्षक मात्र समाचार हुँदैन। सम्पूर्ण भाव नपढी समाचारमा के भन्न खोजिएको, सो प्रस्ट हुन सक्दैन। चेतनामा प्रकाशित उक्त समाचार सम्पूर्ण पढिएको खण्डमा केही कर्मचारीको अवकाश खोसुवा र सरुवा भइसकेको र यसै क्रममा अरू विभिन्न अड्डाको कर्मचारीको पनि पुनर्गठन हुने समाचार छापेकोसम्म मात्र हो। अञ्चलाधीशले गरेको आदेशमा करिब ७० जना कर्मचारीको कालरात्री भन्ने शब्दले श्री ५ को सरकारको कर्मचारीलाई निजको कर्तव्यबाट विचलित गराउन दुत्साहन दिने उद्देश्यले उक्त शब्दहरू छापी प्रकाश गरेको देखिएकोले भनी रु.१०/- जरिवाना गर्ने ठहर आदेश गरियो र पत्रिकाको रजिष्ट्रेशन रद्द गरियो। माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएवमोजिम प्रथमतः समाचारको शीर्षकको कुन वाक्यांशले के भन्न खोजेको हो। अर्थ जनाउँदैन। सम्पूर्ण समाचार पढ्नु पर्दछ लगाइएको अभियोगमा श्री ५ को सरकारको कर्मचारीलाई दुरुत्साह गर्ने भन्ने छ, त्यो समाचार सम्पूर्णरूपमा पढ्ने मान्छेले सो समाचार सम्पूर्ण सत्य भएमा पनि कुनै नौलो कुराको अनुभव गर्दैन। केही दिन अगाडिमात्र अन्धकारमा राखी कति कर्मचारीले अवकाश पाए खोसिए, सरुवा भए, यो तथ्य हो श्री ५ को सरकारको निर्णय गर्न बनेको तरीका हो, हरेक कर्मचारीले बुझेर आएको रूप हो। त्यसमा पनि उक्त वाक्यांशको अर्थ निरिह निरपराध कर्मचारीलाई रातको अन्धकारमा राखी गरिएको र गरिने निर्णयको भिल्को हो। त्यसैले नेपालीमा प्रचलित उखानअनुसार कालको रात हो अर्थात् कालरात्री हो। २० वर्ष पुगेकोले अवकाश पाए भने सोभन्दा बढी नोकरी गरेकाले के सोच्ने अभियोग नलगाई स्पष्टकरण दिने मौकासम्म नदिई केही कर्मचारी खोसिए भने अरूले आफ्नो भाग्य कस्तो सम्झने? यी सब कुराको दाँजोमा उपरोक्त समाचार साधारण छ र यसले कर्मचारीलाई विचलित गराएको छैन भन्ने निवेदन गर्दछु। प्रकाशित समाचारले कर्मचारीहरू कर्तव्य गर्नबाट विचलित भए भन्ने कुराको कुनै प्रमाणबाट पनि समर्थित हुन आउँदैन र सो गर्ने उद्देश्य पनि छैन। श्री ५ को र सरकारको कर्मचारीलाई निजको कर्तव्यबाट विचलित गराउन दुरुत्साहन दिने उद्देश्यले उक्त शब्दहरू छापी प्रकाश गरिएको भन्ने सम्बन्धमा प्रकाशकको त्यस्तो कुनै उद्देश्य नरहेको कुरा प्रकाशकले दिइएको बयान र माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएका कुराहरूबाट प्रस्ट हुन आउँछ। उद्देश्य राखिएको भन्ने हकमा विचलित गराउने उद्देश्य भए समाचारको शीर्षकलाई पूर्णरूपमा दिने समाचारमा अझ प्रस्ट र विस्तृतरूपमा छापिएको हुन पर्दछ, सो भएको छ भन्ने आरोप लगाइएको छैन। उक्त वाक्यांशले एक साधारण व्यक्तिको मनमा के असर पर्दछ भनी हेर्ने हो भने प्रकरण (६) मा उल्लेख भएवमोजिम पुनः ७० जना करिबको पुनर्गठन हुने भएको भन्ने सिवाय अझ कुनै कुरा जनाउँदैन। एक पुनर्गठनको लगत्तैपछि अर्को पुनर्गठन हुँदैन भन्ने कुरा छैन, हावा नचली पात हल्लिँदैन, सो समाचारभन्दा अघि पनि सिंहदरवारमा काम ठप्प को-को कहाँ-कहाँ पुग्ने भन्ने समाचार छापिएको र त्यसको केही दिनभित्रै सामान्य कानूनको परिधिलाई छोडी श्री ५ को सरकारले गरेको निर्णयले अर्को पुनर्गठनमा केही कर्मचारी पर्ने भए भन्ने समाचारले कुनै आकस्मिक कुरा छापेको र त्यसबाट विचलित हुने भन्ने प्रश्न छैन र सो उद्देश्य पनि राखिएको होइन, राख्नुपर्ने आवश्यकता पनि छैन। कुनै पनि पत्रिकाले घटना घटिसकेको समाचारको साथै आफ्नो साधन र सूत्रले भ्याएसम्म पछि हुने सम्भावना भएका समाचार पनि प्रकाशित गर्दछन्। पछि हुन लागेको कुनै कुरा पत्ता लगाई जनतालाई जानकारी दिनु पनि पत्रिकाको कर्तव्य हो। यसैअन्तर्गत मैले उक्त समाचार प्रकाशित गरेको छु। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५

को उपदफा (१) को देहाय (ख) अन्तर्गत कसूर गन्यो भनी अधिकारीले प्रकल्पना शंका अनुमान, आत्मिक सन्तुष्टि लिदैमा पर्याप्त हुँदैन। त्यसमा वर्णित कसूर कार्यरूपमा घटित हुनुपर्छ (Actus Reus) र साथै अपराधजन्य मनसाय साथ (Mens Rea) कसूर गर्न उत्प्रेरित हुनुपर्दछ। यसमा सर्वप्रथम अपराधतत्व निकाय (Corpus Deleti) को विद्यमान छैन, न कार्यरत कसूर अपराधी मनजस्ता कसूरका लागि अवश्यम्भावी तत्वहरू उपस्थित छन्। के कथित समाचारले श्री ५ को सरकारको कर्मचारीलाई निजको कर्तव्यपथ वा राजभक्तिबाट विचलित गर्ने गराउने वा त्यस्तो कामको लागि दुरुत्साहन दिने गरेको छ ? के कथित समाचार त्यसतर्फ लक्षित छ र यदि भएको भए किन र कसरी ? यी सबै कुराहरूको निरूपण हुन अत्यावश्यक हुनुपर्दछ र साथै कसूरभागी बनाउने विवेकशील शंकारहित तवरबाट प्रमाणित हुनुपर्दछ। अन्यथा संविधानको धारा ११(२)(क) द्वारा प्रत्याभूत वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रताको कुनै तात्त्विक अर्थ र सार आउँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा सो कुनै भएको छैन। विना कुनै आरोप, विना कुनै नालेस अञ्चलाधीश कार्यालयको ठाडो पत्रको आधारमा गराइएको बयान र आदेशहरू पूर्णतः कानुनविरुद्ध छ। वेरितपूर्ण छ र साथै आफैँ न्यायाधीश आफैँ वादी भई गरेको आदेश प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको पूर्णतः प्रतिकूल छ। मुख्य अञ्चलाधीशको आदेश न्यायिक मनको उपयोग छ। किनभने कुनै कारण र आधारहरू कसूरदार ठहरिने ? कारण र आधारहरू आदेशमा अभिव्यक्त गरिएको छैन, जसले गर्दा मुलुकी ऐन अ.बं.१८४क र १८५ को घोर निष्पालना भएको छ। लादिएको आरोप र कसूर गन्यो भन्ने ठहर अप्रस्ट असङ्गत, निरर्थक हुनाको साथै विशिष्ट (Specific) र लक्षित छैन। माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरेअनुसार कर्मचारीलाई निजको कर्तव्यबाट विचलित गर्ने मेरो मनसाय नभएको र सो उद्देश्य राखी उक्त समाचार प्रकाशित गरिएको पनि नहुँदा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयका मुख्य अञ्चलाधीश सरदार श्री विष्णुमणि आचार्यले गरेको मिति ०२७/७/५/४ को रु.१०/- जरिवाना गर्ने आदेश र 'चेतना' साप्ताहिक पत्रिका प्रकाशित गर्न पाएको प्रमाणपत्र रद्द मानिएको मिति ०२७/७/६ को सूचना बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बद्रीप्रसाद गुप्ताको निवेदन।

२. सर्वोच्च अदालत नियम १७३ बमोजिम श्री ५ को सरकार गृहसचिवलाई निवेदनपत्रको नक्कल साथै राखी रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालतबाट ०२७/८/८/२ मा पठाएको सूचना।
३. विपक्षीको सम्पादकत्व तथा प्रकाशकत्वमा प्रकाशित भएको 'चेतना' साप्ताहिक पत्रिका वर्ष १, अङ्क १, १३ भाद्र २०२७ को अङ्कमा तथ्यरहित निराधार समाचार बनाई फेरि पनि करिब ७० कर्मचारीको कालरात्री भनी प्रकाश गर्नुभएकोले सो समाचार छाप्नुको उद्देश्य श्री ५ को सरकारको विभिन्न सेवाका कर्मचारीहरूलाई आफ्नो कर्तव्यबाट विचलित तुल्याई दुरुत्साहन दिने देखिएको र विपक्षीले आफ्नो बयान कागजमा सन्तोषप्रद जवाफ दिन नसक्नुभएकोले उक्त कुरा छापाखाना र प्रकाशन ऐनको दफा ५(१)(ख) को विपरित हुँदा निजलाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ५(२) बमोजिम प्रत्यायोजित अधिकारअनुसार मुख्य अञ्चलाधीशले रु.१०/- जरिवाना गर्नुभएको हो र सो बमोजिम जनाउ दिइएको हो। उक्त निर्णय भएपछि विपक्षीले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र सोही दफा ५ को उपदफा (३) ले रद्द मानिने हुनाले सोही बमोजिम निजलाई सूचना गरिएको हो। स्वस्थ पत्रकारिताको उच्चतम आदर्शको ख्याल नगरी कपोलकल्पित समाचार बनाई प्रकाशन गरिएको भन्ने कुरा विपक्षीले प्रकाशित गरेको उक्त अङ्कको पत्रिकाले स्पष्ट गरेको छ। विना नालेस ठाडो बयान गराई आदेश दिइएको प्राकृतिक न्याय प्रतिकूल भन्ने हकमा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ५(२) ले 'अन्य व्यक्तिको उजुरीको आवश्यक नभई स्वयं अधिकारीले बयान कागज गराई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आदेश दिन सक्ने व्यवस्था हुँदा विपक्षीको तर्क कानूनसङ्गत छैन। सफाइको सबूद पेश गर्ने मौका दिन विपक्षीको बयान गराई निजको रोहवरमा आदेश गरी आदेश सुनाइएको हुनाले भएको निर्णय कानूनसङ्गत छ। कुनै कानून बर्खिलाप पनि भएको छैन। निवेदकले उजुर दावी लिनुभएको कुरा निराधार देखिन्छ अञ्चलाधीशको का.बा.अं.बाट भएको काम कारवाही र निर्णय कानूनअनुकूल हुनाले सो कार्यालयउपर कुनै आदेश जारी हुन नपर्ने हुँदा निवेदन खारेज हुन सम्मानित स.अ.समक्ष सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने गृहपञ्चायत मन्त्रालयको लिखतजवाफ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल कागजातको अध्ययन गरी निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठ र विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्तको बहस सुनी आज निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएकोमा निर्णयतर्फ विचार गरी हेर्दा यसमा निवेदकतर्फको भनाई संक्षेपमा निम्न लिखित देखिन्छ :

- (१) विविधकर्ताले प्रस्तुत विषयमा निर्णयकर्तालाई आफैँ वादी आफैँ न्यायाधीश हुने प्राकृतिक न्याय सिद्धान्त प्रतिकूल नियमको अपवाद गरेको छैन। प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको अनुशरण गरी छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (२) ले सो अन्तर्गतको कारवाहीको लागि जाहेरीको पूर्वावस्था विद्यमान हुनपर्ने व्यवस्था गरेको छ। अन्य व्यक्तिको उजुरी आवश्यक नभई स्वयं मुख्य अञ्चलाधीशले बयान गराई ओदश दिन सक्ने भन्ने श्री ५ को सरकार गृहपञ्चायत मन्त्रालयको लिखित प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। तर सो भनाई कानूनसङ्गत छैन भन्ने कुरा दफा ५ को उपदफा (२) ले सिद्ध गर्दछ।
- (२) दफा ५ को उपदफा (१) मा उल्लेखित कुनै अपराधको लक्ष्य गरी कुनै शब्द चिन्ह वा आकृति कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएको वा हुन लागेको छ भन्ने कुरा जाहेर भएपछि निर्णयकर्ताले तत्सम्बन्धी कार्यविधि कसरी सञ्चालन गर्नुपर्छ भन्ने कुरा पनि उक्त दफा ५ को उपदफा (२) ले व्यवस्था गरेको छ। सोअनुसार जुन शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकारलाई अपराधजन्य सम्झिएको हो, त्यो सबै उल्लेख गरी पूर्वसूचना दिनुपर्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दाको विषयवस्तुका सम्बन्धमा कुनै आभास नदिई स्वेच्छाचारी तौर-तरिकाबाट केही कुरा बुझ्नुपरेको छ भनी २०२७/५/२२ मा उपस्थित हुने ठाडो सूचना दिई सोही दिन निवेदकको बयान गराई कानुनी व्यवस्थाको प्रस्ट अवज्ञा गर्नुका साथै कानूनको यथोचित प्रक्रिया र प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको पूर्णतः उपेक्षा गरी निवेदकको वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रतामा आघात पुऱ्याइएको छ।
- (३) नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको सीमा अथवा त्यसउपरको प्रतिबन्ध विधिकर्ताले प्रशासनको स्वेच्छा र स्वविवेकमा आश्रित गराएको छैन। त्यस सम्बन्धमा कानूनले एउटा निश्चित मापदण्ड आत्मनिष्ठ (सवजेकटीभ) नभई वस्तुनिष्ठ (अवजेकटीभ) तत्वहरूमा आश्रित छ। अपराध क्रिया वास्तव र मूर्तरूपमा घटित नभएसम्म उक्त दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गत सजाय हुन सक्दैन। अपराध क्रिया घटीत हुनका लागि अपराधिक मन्साय (मेन्सरिया) विद्यमान हुनु आवश्यक छ। प्रस्तुत मुद्दामा करिब ७० जना कर्मचारीको कालरात्री भन्ने वाक्यांश प्रकाशित हुँदा अपराध क्रिया घटित भएको भन्न मिल्दैन। गैरकानुनी धाँधलीपूर्ण र अनियमित पजनी प्रतिरोष प्रकट गर्दै पुनः त्यसैगरी कर्मचारीहरूको सेवा निवृत्ति हुने संशयको समाचारसम्म प्रकाशित गरिएको हो। त्यस वाक्यांशले कर्मचारीहरूलाई कसरी आफ्नो कर्तव्यपथ वा राजभक्तिबाट विचलित गराउँदछ भन्ने कुरा निर्णयमा उल्लेख गरिएको छैन। कुनै लेख वा समाचार फलाना कानूनअन्तर्गत अपराध ठहर्छ भन्दैमा पर्याप्त हुँदछ।

- (४) उपयुक्त कुराहरूका आधारमा विपक्षी मुख्य अञ्चलाधीशको निर्णय कानूनसङ्गत नभएकोले बदर हुनुपर्दछ ।
५. यस सिलसिलामा विपक्षी मुख्य अञ्चलाधीशको विवादग्रस्त निर्णयको व्यहोरा र श्री ५ को सरकार सचिव, गृहपञ्चायत मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा उक्त निर्णयमा निवेदकउपर करिब ७० जना कर्मचारीको कालरात्री भन्ने शब्दहरू प्रकाशित गरी कर्मचारीहरूलाई कर्तव्यपथबाट विचलित गराउन दुरुत्साहन दिएको भन्ने आरोप लगाइएको छ र उक्त लिखितजवाफमा पनि सोही आरोप दोहोर्‍याई निवेदकले सन्तोषजनक जवाफ दिन नसकेको र बयान गराएर निवेदकलाई सफाई पेश गर्ने पर्याप्त मौका दिइएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । साथै दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिमको कारवाही चलाउन कसैको उजुरी पर्न आवश्यक छैन, सम्बन्धित अधिकारीले स्वयं कारवाही चलाई बयान लिन र सजाय गर्न सक्दछ भन्ने जिकिर पनि लिइएको छ ।
६. प्रस्तुत मुद्दाका निवेदक र विपक्षीतर्फको उपरोक्त बहस जिकिरको सन्दर्भमा सर्वप्रथम दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गतको कारवाहीका लागि कसैको जाहेरी पर्न आवश्यक छ वा छैन भन्ने कुरा नै विचारणीय हुनआएको छ । त्यसम्बन्धमा विचार गर्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (२) मा 'जाहेर भएमा' भन्ने शब्दहरू परेकोले निवेदकतर्फबाट माथि उल्लेख भएबमोजिमको बहस जिकिर लिइएको जस्तो देखिन्छ । तर त्यस उपदफाको राम्रो अध्ययन र विश्लेषण गरी तत्सम्बन्धी कारवाहीको प्रकृतिस्वरूप तथा आवश्यकताको सन्दर्भमा विचार गरी हेरेको खण्डमा उक्त बहस जिकिर कानून र तर्कसङ्गत देखिदैन । कुनै समाचार वा लेख इत्यादि उक्त उपदफाअन्तर्गत अपराधजन्य छन् वा छैनन् अथवा त्यस्तो अपराध कसैले गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा कुनै व्यक्ति विशेषको व्यक्तिगत सरोकार वा चासोको कुरा नहुने हुनाले त्यस सम्बन्धमा कसैले उजुर गर्ने वा जाहेरी पठाउने सम्भावना बहुतेक कम हुन्छ । कसैले उजुर गरेको वा जाहेरी पठाएको छैन भन्दैमा त्यस्ता अपराधका सम्बन्धमा कुनै कारवाही प्रारम्भ हुन नसक्ने हो भने छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को सम्पूर्ण व्यवस्था निष्क्रिय हुन जाने सम्भावना हुन्छ । त्यसरी कुनै कानुनी व्यवस्था निष्क्रियरूपमा रहने गरी व्यवस्थित गर्ने व्यवस्थापनको मनसाय होला भनी कदापी भन्न सकिन्न । साधारणतः उही पदाधिकारी आफैँ वादी र आफैँ न्यायकर्ता हुन सक्दैन । तर राज्यको सुरक्षा, शान्ति एवं व्यवस्था सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता इत्यादि कायम राख्नेजस्ता राष्ट्रिय अथवा सार्वजनिक हितका कतिपय कुराहरूका सम्बन्धमा उक्त सिद्धान्तको अपवादको रूपमा सम्बन्धित अधिकारीलाई आफैँ कारवाही चलाउने र निर्णय गर्ने कानुनी अधिकारहरू दिइएका हुन्छन् र प्रस्तुत मुद्दाको विषय वस्तु पनि त्यसैले अपवादको रूपमा रहेको छ । उक्त दफा ५ को उपदफा (२) मा जाहेर भएमा भन्ने शब्दहरू उल्लेख हुँदा उक्त उपदफाअन्तर्गतको कारवाहीका लागि कुनै अर्को व्यक्तिबाट जाहेरी प्राप्त हुनु आवश्यक छैन । स्वयं आफैँले थाहा पाएर वा अरू कुनै व्यक्तिबाट सुनेर पनि सम्बन्धित पदाधिकारीलाई पत्रपत्रिकामा प्रकाशित अपराधिक कुराहरू जाहेर हुन सक्दछ । वस्तुतः त्यस उपदफामा प्रयोग भएको जाहेर भन्ने शब्दको सही अर्थ श्री ५ को सरकार वा श्री ५ को सरकारद्वारा अधिकार सुम्पिएका पदाधिकारीको जानकारीमा आउनु हो । तसर्थ अन्य कुनै व्यक्तिको जाहेरी प्राप्त भएमा मात्र उक्त उपदफा (२) अन्तर्गतको कारवाही प्रारम्भ हुन सक्दछ । अन्यथा हुन सक्दैन भन्ने निवेदकतर्फको बहस जिकिर कानून र तर्कसङ्गत देखिदैन । मनासिव आधारमा आवश्यकतानुसार श्री ५ सरकार वा त्यस्ता पदाधिकारीले आफ्नै जानकारीको आधारमा पनि उक्त उपदफाअन्तर्गतको कारवाही प्रारम्भ गर्न सक्तछ ।
७. अब निवेदकतर्फको दोस्रो बहस जिकिर र त्यससम्बन्धमा श्री ५ को सरकार गृहपञ्चायत मन्त्रालयको

लिखितजवाफ तथा लिखित प्रतिवाद जिकिरउपर विचार गर्दा छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (२) मा त्यस सम्बन्धमा कुनै खास कार्यविधि निर्धारित गरिएको देखिँदैन। तर अर्धन्यायिक अधिकारीको रूपमा उक्त उपदफाअन्तर्गत अधिकार प्रयोग गर्ने अञ्चलाधीशजस्ता प्रशासकीय पदाधिकारीले यस्ता कुराहरूमा कानूनअन्तर्गतको सामान्य अदालती कार्यविधि अपनाउन त साध्य नै हुन्छ न व्यवहारिक नै। उक्त उपदफाअन्तर्गतको कारवाही गर्दा अदालती कार्यविधिको विस्तृत प्रक्रिया अपनाउन निजलाई कानूनले बाध्य गरेको पनि छैन। पत्रपत्रिका जनतासमक्ष पुग्ने प्रचारको एउटा शक्तिशाली माध्यम भएकोले यसको आफ्नै खास विशेषताहरू छन्। यस माध्यमको दुरुपयोग भएको खण्डमा त्यसको प्रभाव समाजमा छिट्टै र व्यापकरूपमा पर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ। तसर्थ कुनै अपराधिक लेख वा समाचार कुनै पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएको छ भने तुरुन्त त्यसको प्रसारलाई रोक्न र यथोचित कारवाही गर्न आवश्यक हुन्छ। तसर्थ यस्ताको कारवाहीमा अदालती कारवाहीको विस्तृत प्रक्रिया अपनाउने कुरा व्यवहारिक नै हुन सक्तैन। कुनै प्रकाशनका सम्बन्धमा दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गत प्रकाशकउपर कारवाही गर्दा साधारणतया निजलाई आरोप र तत्सम्बन्धी आवश्यक विवरणहरूसहितको पूर्वसूचना दिनु न्यायोचित एवं वान्छनीय हो तर त्यस्तो पूर्व सूचनामा त्यस्तो विवरण वा आरोपको उल्लेख गरिएको छैन भने पनि त्यतिकै आधारमा तत्सम्बन्धी कारवाहीलाई गैरकानुनी वा अवैध भन्न सकिन्न। उक्त उपदफामा उल्लेख भएको सूचना भन्ने शब्दले निर्णय गर्नुभन्दा पहिलेको सूचनालाई होइन निर्णय भइसकेपछि दिनुपर्ने सूचनालाई जनाएको हो। सफाई पेश गर्ने मौका नदिई प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको प्रतिकूल काम-कारवाही भएको छ भन्ने निवेदकतर्फको बहस जिकिरका हकमा निवेदकसँग बयान लिई निजलाई आफ्नो कुरा भन्ने मौका दिइएपछि प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको अपहेलना भएको छ भनी भन्न मिल्दैन। जहाँसम्म एक्कासी बयान लिइयो भन्ने कुरा छ, पत्रकारिताको व्यवसाय गर्ने प्रकाशकले आफ्नो पत्रपत्रिकामा कुनै लेख, समाचार इत्यादि प्रकाशित गर्दा त्यसको प्रकृति र परिणामका सम्बन्धमा यथोचित विचार पुऱ्याएर प्रकाशित गर्नुपर्ने र गरेको अनुमान हुने हुनाले निवेदकसँग एक्कासी बयान लिइँदैनमा निजले स्पष्टकरण दिन वा आफ्नो सफाई पेश गर्न नसक्ने सम्भन्न मिल्दैन। तसर्थ निवेदकतर्फको दोस्रो बहस जिकिर पनि मनासिव देखिएन।

८. जहाँसम्म निवेदकतर्फको तेस्रो बहस जिकिरको सम्बन्ध छ, त्यो जिकिर भने कानूनसङ्गत र मनासिव देखिन्छ। सो कुरा दफा ५ को उपदफा (२) मा उल्लेख भएका विषयहरूको लक्ष गरी भन्ने शब्दहरूबाट स्पष्ट हुन्छ। ती शब्दहरूबाट विधिकर्ताले अपराधिक मनसायलाई अपराधको मूल तत्व बनाउन खोजेको देखिन्छ। विवादग्रस्त शब्द, चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार दफा ५ को उपदफा (१) मा उल्लेखित कुनै अपराधको वृद्धि गर्ने लक्ष्यले प्रकाशित गरेको हो भन्ने प्रमाणित भएमा मात्र उपदफा (२) अन्तर्गतको सजाय हुन सक्तछ। उक्त उपदफा (१) को शिर व्यहोरामा प्रयोग भएका अपराधको वृद्धि भन्ने शब्दहरू र उपदफा (२) मा प्रयोग भएका लक्ष्य गरी भन्ने शब्दहरूबाट त्यस कुराको पुष्टि हुन्छ। कुनै शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकार त्यस्तो प्रकृति, अर्थ वा स्वभावबाटै अपराधिक देखिने भएमा बाहेक अपराधिक लक्ष्य वा मनसाय प्रमाणित गर्ने अभिभारा तत्सम्बन्धी कारवाही चलाउने पदाधिकारीउपर नै रहन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा फेरि पनि ७० जना कर्मचारीको कालरात्री भन्ने शब्दहरूले कर्मचारीहरूलाई आफ्नो कर्तव्यपथबाट के कसरी विचलित गराई सो अपराधको वृद्धि हुने सम्भावना छ र ती शब्दहरू कर्मचारीलाई त्यसरी विचलित गराउने लक्ष्यले लेखिएका हुन भन्ने कसरी प्रमाणित हुन्छ भनी विपक्षी मुख्य अञ्चलाधीशको विवादग्रस्त निर्णय र श्री ५ को सरकार सचिव गृहपञ्चायत मन्त्रालयको लिखित जवाफमा कुनै कारण वा आधार व्यक्त गरिएको देखिँदैन। निवेदकले बयानमा सन्तोषजनक जवाफ दिन

नसकेको भनी निजको अपराधिक मनसायको त्यसै अनुमान गरी एकाएक निष्कर्षमा पुगेर निर्णय भएको देखिन्छ। अपराध गर्ने मनसायले उक्त शीर्षक प्रकाशित गरिएको होइन भनी त्यस बेलाको अवस्था एवं सन्दर्भको विस्तृत विवरणसहित निवेदकले आफ्नो बयानमा स्पष्टिकरण दिएपछि सो स्पष्टिकरण कति कारणले अथवा के आधारमा सन्तोषजनक भएन सो कुरा निर्णयमा उल्लेख हुनुपर्ने थियो। त्यसरी निर्णयमा ती कुराहरू उल्लेख नगरेको भए तापनि श्री ५ को सरकार गृहपञ्चायत मन्त्रालयले आफ्नो लिखित जवाफमा त्यसको सन्तोषजनक कारणहरू यस अदालतका समक्ष बताउन सक्नुपर्ने थियो। कुनै कारण वा आधार नै स्पष्ट नगरी सोभै बयान सन्तोषजनक भएन भन्ने धारणा बनाई कसैलाई सजाय गर्नु वा कसैको वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रताको अपहरण गर्नु वाञ्छनीय, न्यायोचित र कानूनसङ्गत होइन। जहाँसम्म यस अदालतका राय छ। विवादग्रस्त शीर्षक स्वयम्मा आपत्तिजनक हुन सक्दैन। यो कुन सन्दर्भमा प्रकाशित भएको हो भन्ने कुरा त्यस शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित सम्पूर्ण समाचार सामाग्री एवं तत्कालीन परिस्थितिको पृष्ठभूमिमा विचार हुनुपर्दछ। त्यस आधारमा त्यो शीर्षक आपत्तिजनक छ वा छैन भन्ने विचार हुनुपर्दछ। यस दृष्टिकोणबाट विवादग्रस्त शीर्षक वा शब्दहरूउपर विचार गर्दा ती शब्दहरू वस्तुतः केही कर्मचारीहरूको बर्खासीको सम्भावना देखाई प्रयोग भएका देखिन्छन्। कर्मचारीहरूको बर्खासीको क्रममा केही कर्मचारी अझै पनि बर्खास्त हुन सक्तछन् भन्ने सम्भावना देखाउनु वा आशंका प्रकट गर्नु अपराधिक होइन। कर्मचारीहरूको बर्खासीलाई कुनै पत्रपत्रिकाले 'महापजनी' र कुनैले 'कोतपर्व' को संज्ञा दिई प्रकाशित गरेका छन् भनी निवेदकतर्फबाट यस बेञ्चको ध्यान आकृष्ट गरिएको छ। त्यसबाट कर्मचारीहरूको बर्खासीका सम्बन्धमा अन्य पत्रपत्रिकाको प्रवृत्ति अथवा धारणा कस्तो थियो भनी यस बेञ्चलाई जानकारी भएको छ। कोतपर्व वा महापजनीजस्ता शब्दहरूको दाँजोमा कालरात्री भन्ने शब्दलाई त्यस बेलाको सन्दर्भमा बढी आपत्तिजनक सम्झनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन। प्रत्येक पत्रपत्रिकाको आफ्नो अभिव्यक्तको तौर-तरिकामा फरक हुन्छ। त्यसैले कुनै शब्द विशेषभन्दा सम्बन्धित समाचार वा लेखको सारतत्वलाई विचार गर्नु आवश्यक हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको विवादग्रस्त ७० जना कर्मचारीको कालरात्री भन्ने वाक्यांशको कालरात्री शब्द एउटा उपमाको रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ। पहिलेबाट कुनै सूचना वा थाहा पत्ता नै नदिई एकाएक कर्मचारीहरूलाई बर्खास्त गरिने कुरालाई व्यक्त गर्न उक्त शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ। विवादग्रस्त शीर्षक प्रकाशित हुनुभन्दा पहिले नै कर्मचारीहरूको बर्खासीको क्रम सुरु भई उक्त शीर्षक प्रकाशित भइसकेपछि पनि कर्मचारीहरू बर्खास्त गरिएका छन् र त्यसरी बर्खास्त गरिएका कर्मचारीहरूलाई आफ्नो सफाई पेश गर्ने मौका नदिई एकाएक बर्खास्त गरिएको थियो भनी निवेदकले आफ्नो निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेका कुराहरू श्री ५ को सरकार गृहपञ्चायत मन्त्रालयको लिखितजवाफमा खण्डन गरिएको छैन। त्यसबाट निवेदकको भनाइको यथार्थतामा यस अदालतले शंका गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन। सामूहिक बर्खासीको वास्तविक तथ्यबाट विचलित नभएका कर्तव्यनिष्ठ कर्मचारीलाई केही कर्मचारीको बर्खासीको सम्भावनाको समाचारले आफ्नो कर्तव्यबाट विचलित गराउन सक्तछ भनी भन्नु निराधार र मिथ्या धारणा हो। यसप्रकार तत्कालीन परिस्थितिको सन्दर्भमा विवादग्रस्त शीर्षक आपत्तिजनक सम्झनुपर्ने कारण नदेखिएपछि कुनै पदाधिकारीका व्यक्तिगत धारणाको आधारमामात्र निवेदकलाई कसूदार ठहर्‍याउन मिल्दैन।

९. यसै प्रसङ्गमा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयबाट निवेदकलाई निजको प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द भएको भन्ने विषयमा २०२७/७/६ मा दिइएको सूचनाको सम्बन्धमा पनि यस अदालतले विचार गर्न आवश्यक हुन गएको छ। छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ को संशोधित वर्तमान दफा ३० र त्यससँग सम्बन्धित दफा ३० (क) दफा ३० (ख) र दफा ३१ को सन्दर्भमा विचार गरी हेर्दा दफा ५ को उपदफा (३) मा प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुने सम्बन्धमा भएको व्यवस्था क्रियाशील रहेको सम्झन मिल्ने देखिँदैन। दफा ५ को उपदफा (१) मा उल्लेखित अपराधका सम्बन्धमा कुनै पत्रपत्रिकाको प्रकाशन बन्द गर्नु परेमा श्री ५ को सरकारले प्रेस काउन्सिलको सल्लाह लिनुपर्ने र सो अधिकार श्री ५ को सरकारले कुनै पदाधिकारीलाई प्रत्यायोजन गर्न नसक्ने दफा ३० र दफा ३१ को उपयुक्त कानुनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा विचार गर्दा दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गत सजाय हुनासाथ प्रकाशकले छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम पाएको प्रमाणपत्र रद्द भई प्रकाशन बन्द गर्नुपर्ने उपदफा (३) को व्यवस्था कायमै छ भन्न मिल्दैन। विधिकर्ताद्वारा व्यवस्थापित पछिल्लो कानूनलाई निष्क्रिय गराउने गरी अधिको कानून क्रियाशील रहन सक्तैन। अघिल्लो र पछिल्लो कानून परम्परा असङ्गत भएमा अघिल्लो कानून नै निष्क्रिय भएको सम्झनुपर्ने कानून व्याख्याको सामान्य सिद्धान्त हो। श्री ५ को सरकार वा श्री ५ को सरकारद्वारा अधिकार सुम्पिएका कुनै पदाधिकारीले दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गत सजाय गर्दैमा स्वतः प्रकाशकको प्रमाणपत्र रद्द हुन्छ, अथवा पत्रपत्रिकाको प्रकाशन बन्द हुने अवस्था पर्छ भन्ने हो भने दफा ३० मा दफा ५ को उपदफा (१) को अपराधको उल्लेख नै निरर्थक हुन जान्छ। साथै प्रेस काउन्सिलको सल्लाह लिएर प्रकाशन बन्द गर्ने कानुनी व्यवस्थाको आवश्यकता एवं औचित्य नै केही रहन जाँदैन र पत्रपत्रिकाको प्रकाशन बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारले प्रत्योजन गर्न नपाउने गरी विधिकर्ताले लगाएको बन्देज पनि सार्थक हुँदैन। तसर्थ उपयुक्त कानुनी व्यवस्थाहरूको सन्दर्भमा दफा ५ को उपदफा (२) अन्तर्गत असजायको निर्णय हुनासाथ प्रकाशकले छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने उपदफा (३) को व्यवस्था अब निष्क्रिय भइसकेको सम्झनुपर्ने देखिन्छ। तसर्थ बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयले निवेदनकलाई त्यस सम्बन्धमा २०२७/७/६ मा दिएको जनाउ पनि कानूनमा आधारित देखिँदैन।

१०. माथि उल्लेख भएका कुराहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको अपराधिक लक्ष्य वा मनसाय प्रमाणित हुन नआएको र विवादग्रस्त शीर्षक वा शब्दालीक परिस्थितिको सन्दर्भमा अपराधिक सम्झनुपर्ने कुनै मनासिव कारण पनि नदेखिएकोले विपक्षी मुख्य अञ्चलाधीशले निवेदकलाई रु.१०/- (दश) जरिवाना गर्ने गरी २०२७/७/५ मा गरेको निर्णय तथा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयले निवेदकको प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द भएको भनी कानूनको प्रतिकूल २०२७/७/६ मा दिएको जनाउ बदर हुने ठहर्छ। अरू तपसीलबमोजिम गरी मिसिल बुझाइदिनु।

तपसिल

निवेदक चेतना साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादक बन्नीप्रसाद गुप्ता के माथि इन्साफ खण्डमा बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयको मिति ०२७/७/७/६ को आदेशले गर्ने गरेको जरिवाना रु.१०- (दश) नलाग्ने हुँदा असुल भएको भए ऐनबमोजिम फिर्ता गर्न र नभएको भए व्यहोरा जनाई लगत कट्टा गर्नु भनी सूचना गर्न लेखिदिनु १

हामी सहमति छौं।

न्या. प्रकाशबहादुर के.सी.

न्या. सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०२७ साल माघ २७ गते रोज ३ शुभम्।

स्रोत : ने.का.प.२०३०, ठेली नं.१२, निर्णय नं.७८७,
पृष्ठ ३१५, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
माननीयन्यायाधीश श्री मीनबहादुर थापा
माननीय श्री विश्वनाथ उपाध्याय
सम्बत् २०२९ सालको रिट फुलवेञ्च नं.३७
आदेश मिति : २०३०/३/१

विषय : उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय, काठमाडौं

विरुद्ध

विपक्षी : निर्मल साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादक विश्वनाथ उपाध्यायसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, २०२७ को दफा (१) र (२) बमोजिम गरी निवेदकको प्रकाशनमा रोक लगाएको हुनु बेगर निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भइसकेको मानिनसक्ने अवस्थै नपाउने, सो रद्दी मानिन नसकेपछि उक्त ऐनको दफा ७(१) बमोजिम प्रकाशन चालू गर्न फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिइरहन नपर्ने ।

प्रस्तुत केशमा उक्त ऐनको दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी श्री ५ को सरकारले निवेदकको प्रकाशन रोक्ने आदेश दिएको भन्ने देखिन नआएको र उक्त दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी निवेदकको प्रकाशनमा रोक लगाएको हुनु बेगर निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भइसकेको मानिन सक्ने अवस्थै आउँदैन सो रद्दी भएको मानिन सक्ने अवस्था नभएपछि उक्त ऐनको दफा ७(१) बमोजिम प्रकाशन चालू गर्न फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिइरहनु नपर्ने हुँदा फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा रु.५०००/- धरौट दाखिल गर्न ल्याउनु भनी धरौट माग्न सक्ने कुरै भएन । त्यसकारण सो धरौट मागनालाई उक्त दफा ७(१) मा उल्लेख भएको फेरि दोस्रोपटक कागज गर्न प्रमाणपत्र पाउनुसमेतको तथ्यात्मक पूर्वावस्था विद्यमान हुनुपर्ने भन्नेसमेत ०२९/६/१२/५ को डिभिजनवेञ्चले उठाएको तर्कहरूउपर विचार गरिरहनुपरेन । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या.मीनबहादुर थापा

१. प्रस्तुत केश न्यायिक समितिको सिफारिसमा नेपालको संविधानको धारा ७२(ख) अनुसार दोहन्त्याई दिनु भन्ने श्री ५

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- महाराजाधिराजबाट बक्स भइआएका हुकुम प्रमागीबमोजिम दोहोरिएबाट आज यस वेब्समक्ष पेश हुनआएको छ ।
२. तथ्य यसप्रकार छ : निर्मल साप्ताहिक समाचारको प्रकाशकलाई प.सं.प.नं.५६००/०२९ मिति ०२९/३/२३/५ को अं.का.वा. अञ्चलबाट तपाईंलाई लेखी यस कार्यालयलाई बोधार्थ दिएको पत्र प्राप्त भएको र सो तपाईंलाई लेखेको पत्र प्राप्त गर्नुभएकै होला तत्सम्बन्धमा तपाईंको प्रकाशनमा प्रकाशित हुने निर्मल साप्ताहिक समाचारपत्र फेरि प्रकाशनमा चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन (संशोधनसहितको) २०२९ को दफा ७(१) अनुसार रु.५०००/- (पाँच हजार) धरौट यस कार्यालयमा दाखिल गर्नु हुनेछ । सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त ऐनको दफा ७ को उपदफा (२) अनुसार यो आदेश जारी गरेको छु भनी श्री ५ को सरकारको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय चारखाल डिल्लीबजारबाट २०२९/३/२७ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको सही परेको पत्र पठाएको रहेछ ।
३. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ७ अन्तर्गतको कानुनी अख्तियार प्रयोग गर्दा एउटा निश्चित पूर्वावस्था परिपूर्ति भएको हुनुपर्दछ । त्यो पूर्वावस्था हो पत्रिकाको धरौट जफत भएको कारणले प्रकाशकले पाएको प्रमाणपत्र उक्त ऐनको दफा ५(३) अनुसार रद्द भएमा र त्यसको कारण छापाखाना प्रकाशन र रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ को अन्तर्गत फेरि प्रकाशन गर्न कागज गरी प्रमाणपत्र पाइएको अवस्थामा दफा ७ अनुसारकै पूर्वावस्था कदापी विद्यमान हुन सक्दैन भन्ने कुरा ऐनको दफा ३० को २०२७ सालमा भएको संशोधन र दफा ३०(क), ३०(ख), ३०(ग) को कारण दफा ५(३) निष्क्रिय भएको तथ्यले सिद्ध गर्दछ, सर्वोच्च अदालत स्पेशलवेब्सले चेतना र गोरेटो पत्रिकाको निवेदन (सम्बत् २०२७ सालको निवेदन नम्बर ९९६, ९९७) मा यस कानुनी परिणामको व्याख्यात्मक निर्णय गरिएको छ, जसअनुसार कानुनको उक्त संशोधनले दफा ५(३) स्वतः निष्क्रिय भएको छ, अधिकार क्षेत्रको पूर्वावस्था र अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्यको अभावमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेश अनाधिकार छ । अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले इमान्दारीसाथ निरोपित तथ्यमा रही कानुनको सही प्रयोग गर्नुपर्दछ । तर उक्त आदेशमा तथ्यको निरोपण छैन उक्त तथ्य विद्यमान हुन सक्दैन निरोपण नगरिएको तथ्य र हुन नसक्ने तथ्यमा गलत कानुनको गलत प्रयोग गरिएको छ, उक्त आदेश कानुनको यथोचित विधि प्रक्रियाविहीन र शून्य छ, यथोचित विधि प्रक्रियाविहीन प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तका नियम विरुद्ध र न्यायिक मनको अप्रयोग निर्णय बढेर हुन्छ । दफा ७(२) को आदेश दफा ७(१) को अभावमा हुन सक्दैन । विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले विधिकर्ताको प्रष्ट मनसाय देखादेखै श्री ५ को सरकार प्रशासनले इच्छाअनुसार पत्रिकाको प्रकाशन बन्द गराउन र अनेक वित्तीय समस्यामा उल्काउन कपट र प्रवृत्त भावनासाथ उक्त आदेश दिनुभयो प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णयले वर्णन गरिएका हकहरूको अतिरिक्त संविधानको धारा ११(२)(क) अन्तर्गत वाक् र प्रकाशनको स्वतन्त्रताका मौलिक हक संविधानको धारा १०(१) धारा १५ धारा ११(३) को मौलिक हकहरूको प्रचलनमा अवरुद्ध गरिदिएकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेश बढेर वातिल गरिपाउँ भन्नेसमेत मुख्य रिट निवेदन जिकिर रहेछ ।
४. २०२८/१२/१८ को निर्मल साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूबाट छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (१) अन्तर्गतको कसूर भएको भनी श्री पन्नालाल श्रेष्ठ प्रकाशक निर्मल साप्ताहिक पत्रिकाउपर अञ्चलाधीशको कार्यालय बाग्मती अञ्चलबाट कारावही गरी उक्त प्रकाशनबाट सो ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) अन्तर्गत विरोध पर्ने कार्य गरेको भनी सो ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम राखेको धरौट जफत गरी २०२९/३/२३ को अञ्चलाधीशको कार्यालय बाग्मती अञ्चलको पत्रबाट यस कार्यालयलाई जानकारी गराएको, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ७ को उपदफा (१) मा धरौट माग्न पाउने व्यवस्था भएको र उक्त ऐनको अधिकार अञ्चलाधीश श्री मकरबहादुर वान्तवाबाट ०२८/५/२८ मा प्रत्यायोजन भएकोले सो ऐनअनुसार प्रकाशकसँग धरौट मागिएको हो सो ऐनअनुसार भएको कार्यमा चित्त नबुझे ऐनको

१७ दफामा सर्वोच्च अदालतमा निवेदनपत्र दिन पाउने व्यवस्था भएकोमा रिट निवेदन दिएको हुँदा सो निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखितजवाफ ।

५. श्री ५ को सरकार गृह पञ्चायत मन्त्रालयबाट कुनै कारवाही नभएको र प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई यस मन्त्रालयबाट कुनै निर्देशन पनि नदिएको हुँदा र छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धित काम सञ्चार मन्त्रालयअन्तर्गत पर्न गएकोले निवेदकले श्री ५ को सरकार गृह पञ्चायत मन्त्रालयलाई विपक्षी गराउन पर्ने अवस्था केही भएको देखिँदैन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ अञ्चलाधीशको लिखितजवाफमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले छापाखाना र प्रकाशन (संशोधनसहितको) २०१९ को दफा ७ बमोजिम गरेको काम-कारवाही सम्बन्धमा प्र.जि.अ. स्थानीय प्रशासन ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अधिकार प्राप्त अधिकारी भएकाले स्पष्ट जवाफ निजले नै दिने हुँदा यस कार्यालयसमेतका नाममा भुट्टा कुरा लेखी दिएको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत गृह पञ्चायत मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
६. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५, ६, ८, १२, १३ र १६ अन्तर्गतका निर्णयहरू उपर दफा १७ ले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ दफा ७ को उपदफा (१) अन्तर्गत धरौट दाखिल गर्न आदेश गरेको उपदफा (२) अन्तर्गत प्रकाशन गर्न नपाउने गरी आदेश जारी गरेको अधिकृत हो भन्ने प्रश्न उपस्थित गरी यो रिट निवेदन पर्न आएको यस्तोमा उक्त दफा १७ ले निवेदन दिन पाउने व्यवस्था गरेको देखिँदैन, नेपालको संविधानको धारा ११(२) क. अन्तर्गत वाक् र प्रकाशनको स्वतन्त्रताको मौलिक हकको प्रचलनमा अवरुद्ध गरिदिएकोले उक्त हक संरक्षण र प्रचलन गराई पाउन भनी यो रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । कानूनद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनको लागि मात्र अन्य उपचारको व्यवस्था भएमा धारा ७ अन्तर्गत आदेश जारी गर्न बाधा गरेको देखिन्छ । निवेदकले नेपालको संविधानको भाग ३ द्वारा प्रदत्त हकको कुरालाई समेत लिई उपस्थित भएको देखिएकोले अन्य उपचार निवेदकलाई प्राप्त भएकोले यो रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने लिखितजवाफ र महान्यायाधीवक्ताको वहस तर्कसंगत देखिएन प्रमुख जिल्ला अधिकारीको विवादास्पद आदेश अधिकारयुक्त छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ७ ले कस्तो व्यवहार गरेको छ भन्नेतर्फ हेर्नेपर्ने हुनआउँछ । उक्त दफा ७ यसप्रकार छ : (१) यस ऐनबमोजिम धरौट राखेको रूपैयाँ दफा ५ वा ६ बमोजिम जम्मा वा त्यसको केही खण्ड जफत भएपछि वा जरिवाना भएपछि फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि त्यस्तो छापाखाना धनी वा प्रकाशकबाट स्थानीय पदाधिकारीले बढीमा ५ हजार रूपैयाँसम्म धरौट दाखिल गराउन सक्नेछ त्यसरी धरौट दाखिल गर्ने आदेश भएको १५ दिनभित्र आदेशमा तोकिएबमोजिमको धरौट तोकिएको अड्डामा दाखिल गर्नुपर्दछ (२) उपदफा (१) बमोजिम धरौट मागिएको वा सो बमोजिम धरौट दाखिल नभएसम्म कुनै मुद्रण वा प्रकाशन गर्न नपाउने गरी स्थानीय पदाधिकारीले आदेश जारी गर्न सक्नेछ उक्त ऐनको उपदफा (१) बमोजिम धरौट दाखिल गराउने अधिकार प्रयोग गर्न सर्वप्रथम दफा ५ वा ६ बमोजिम धरौट जफत भएको वा जरिवाना भएको हुनुपर्ने दोस्रो, छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएको हुनुपर्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखितजवाफमा उक्त ऐनको अधिकार प्रयोग गर्न उपरोक्त उल्लेख भएबमोजिमको दुवै पूर्वावस्था वा अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्य विद्यमान थियो भनी लेख्न सकेको देखिँदैन दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएको भन्ने अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्यको विद्यमानमा उक्त आदेश भएको हो भनी महान्यायाधीवक्ताले वहसमा भन्न सक्नुभएको छैन । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त दफा ७ मा उल्लेख भएको दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि भन्ने तथ्यात्मक पूर्वावस्थाको अभावमा निवेदकबाट धरौट दाखिल गराउने आदेश गरेको देखिन्छ कुनै कानूनले कुनै निकाय या अधिकारीलाई खास तथ्यहरू विद्यमान भएको अवस्थामा प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकार क्षेत्र प्रदान गरेको छ र सम्बन्धित विषयमा उक्त पूर्वावस्थाको कुनै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

तत्वको प्रभाव छ भने त्यस्तो अवस्थामा उक्त निकाय या अधिकारीले गरेको आदेश अधिकार क्षेत्रविहीन हुनजान्छ ऐनको दफा ७(१) अन्तर्गत धरौट दाखिल गराउन आदेश नै अनधिकृत भएपछि धरौट दाखिल दाखिल गराउने कुरा कायम हुनआएन सो कायम नभएपछि दफा ७ को उपदफा (२) अन्तर्गत धरौट दाखिल नभएसम्म प्रकाशन गर्न नपाउने भनी दफा ७(१) अन्तर्गत धरौट दाखिल गराउने आदेशको अभावमा त्यसप्रकारको आदेश गर्न नमिल्ने प्रष्ट छ। जिल्ला प्रमुख अधिकारीले ०२९/३/२७ मा गरेको आदेश अनधिकृत देखिएकोले यो आदेश जारी गरी बदर गरिएको छ भन्नेसमेत डिभिजनवेञ्चबाट २०२९/६/१२/५ मा निर्णय भएको रहेछ।

७. यस वेञ्चसमक्ष मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदक प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयतर्फबाट विद्वान महान्यायाधीवक्ता श्री रमानन्दनप्रसाद सिंहले निवेदकले पहिले राखेको धरौट छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम जफत भएकोले सोही दफा ५ को उपदफा (३) अनुसार निजले पहिले पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्दी भएको छ सो ऐनको संशोधित दफा ३० श्री ५ को सरकारले रोक लगाउन सक्ने अर्कै उद्देश्यको लागि बनेको हो फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा सोही ऐनको दफा ७(१) अनुसार स्थानीय पदाधिकारीले बढीमा पाँच हजार रुपैयाँसम्म धरौट दाखिल गराउन सक्ने र सो उपदफामा लेखिएको फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि भन्ने पूर्वावस्थाहरू सो उपदफाअनुसार मागिएको धरौट दाखिल गर्न ल्याएको अवस्थामा मात्र पूरा हुने हो। धरौट दाखिल गर्न ल्याउनुभन्दा पहिले नै सो पूर्वावस्था विद्यमान हुनुपर्ने अवस्था पढेन जिल्ला प्रमुख अधिकारीले धरौट मागेको कानुनी नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत र निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठले स्पेशलवेञ्चको निर्णयअनुसार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, ०२७ द्वारा संशोधित दफा ३०(१) ले ऐनको दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) निष्क्रिय भइसकेको ठहर भएको छ। संशोधित दफा ३०(१) अनुसार प्रेस काउन्सिलको सल्लाह लिई श्री ५ को सरकारले मात्र छापाखाना वा प्रकाशन रोक्नसक्छ सो बमोजिम भए गरेको नहुनाले मेरो पक्षले पहिले गरेको कागज पाएको प्रमाणपत्र कायम हुँदा ऐनको दफा ७(१) अनुसार धरौट मागेको समेत विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको आदेश गैरकानुनी हुँदा बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत वहस गर्नुभयो।
८. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के हो भन्ने कुराको निर्णयको लागि निवेदकले छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिने अवस्था छ/छैन विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीले फेरि प्रकाशन चालू गर्न रु.५०००/- धरौट माग्न सक्ने नसक्ने के हो खास गरी यी कुराहरू मुख्यरूपले विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ।
९. तत्सम्बन्धमा भएको कारवाही हेर्दा ०२८/१२/१८ को निर्मल साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादकीयमा प्रकाशक श्री पन्नालाल श्रेष्ठले श्री ५ महाराजाधिराज सरकारमा अपहेलना वा द्वेष बढाउने किसिमको सम्पादकीय लेख प्रकाशन गरेको देखिएकोले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) अन्तर्गतको कसूर भएको देखिनआएकोले निजले यस कार्यालयमा राखेको धरौट रु.३००/- सो ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम जफत गर्ने गरी यो आदेश दिएको छु भनी बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयबाट ०२९/३/२३/५ मा आदेश दिएको र मिति ०२९/३/२३/५ को अं.का.वा. अञ्चलबाट तपाईंलाई लेखी यस कार्यालयलाई बोधार्थ दिएको पत्र प्राप्त भएको र सो तपाईंलाई लेखेको पत्र प्राप्त गर्नुभएकै होला तत्सम्बन्धमा तपाईंको प्रकाशनमा प्रकाशित हुने निर्मल साप्ताहिक समाचारपत्र फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधनसहित) ऐन, ०१९ को दफा ७(१) अनुसार रु.५०००/- धरौट यस कार्यालयमा दाखिल गर्नु हुनेछ। सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त ऐनको दफा ७(२) अनुसार यो आदेश जारी गरेको छु भनी विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयबाट पन्नालाल श्रेष्ठलाई ०२९/३/२७ मा आदेश दिएको समेत रहेछ।

१०. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐनको दफा ५(१) मा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष तवरबाट सो उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि (ज) सम्मका दफाहरूमा उल्लेख भएको अपराधको वृद्धि हुने आशंकाको कुनै शब्द चिन्ह अथवा प्रत्यक्ष आकार कुनै समाचारपत्र समाचार पत्रिका किताब अथवा अरू लिखत पत्रमा छापी प्रकाशन गर्न हुँदैन भन्ने र सोही दफा ५ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा लेखिएको विषयहरूको लक्ष्य गरी कुनै शब्द चिन्ह प्रत्यक्ष आकार भएको किताब समाचारपत्र समाचार पत्रिका वा लिखितहरू छापी प्रकाश गरेको वा छाप्न वा प्रकाश गर्न लागेको कुरा श्री ५ को सरकारमा जाहेर भएमा जुन शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकारबाट सो भए/गरेको भन्ने सम्भेको छ सो कुरासमेत खुलाई छापाखाना धनी र प्रकाशकलाई लिखत जनाउ दिई श्री ५ को सरकारले त्यस्तो समाचारपत्र समाचार पत्रिका किताब वा अरू लिखतपत्रको सबै प्रति जफत गर्ने आदेश दिनसक्ने धरौट राखेको कलममा जम्मै धरोट वा त्यसको केही खण्ड वा धरौट नराखेकोमा बढीमा एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेसमेत र सोही दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेसमेत व्यवस्था भएको पाइन्छ ।
११. उक्त छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ७(१) अनुसार फेरि प्रकाशन चालू गर्न रु.५०००/- सम्म धरौट माग्न पाउने नपाउने के हो भन्ने कुरालाई सो धरौट माग्न निवेदकले पहिले पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको छ/छैन सो नै मुख्यरूपले हेर्नुपर्ने सो विषयमा हेर्दा उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) अनुसार सोही उपदफाको खण्ड (ग) को कसूर गरेको ठहराई सोही दफा (५) को उपदफा (२) बमोजिम निवेदकले धरौट जफत गरेको तथ्य प्रष्टरूपमा देखिनआएको र तत्काल प्रचलित उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना प्रकाशन र रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिने प्रष्ट व्यवस्था हुनाले सामान्य हेर्दा निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्दी भएको मान्नुपर्ने देखिनआउँछ तर यस प्रसंगमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, २०२७ द्वारा संशोधित दफा ३० पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ उक्त दफा ३० को उपदफा (१) मा नेपालको संविधान बमोजिम स्थापित दलविहीन प्रजातान्त्रिक पञ्चायत प्रणालीलाई आघात पुऱ्याउने नियतले शान्ति र व्यवस्था खलल पार्ने वा त्यस्तो कुराको उद्योग वा दुरुत्साहन गर्ने वा दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना वा अन्य प्रकाशन रोक्न आदेश दिन सक्नेछ भन्ने र उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले आदेश दिनुअघि दफा ३० (क) बमोजिम गठन भएको प्रेस काउन्सिलको परामर्श लिनुपर्नेछ तर सो बमोजिम परामर्श लिन नसकिएको अवस्थामा त्यस्तो आदेश दिएको ७ दिनभित्र प्रेस काउन्सिलसँग परामर्श मागनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । निवेदकलाई उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा १ खण्ड (ग) अन्तर्गतको अपराध गरेको भनी अञ्चलाधीशले धरौट जफतको सजाय गरेको र दफा ३० मा उक्त दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मका सबै अपराध परेकाले सो दफा ३० बाट ऐनको दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा (३) को व्यवस्था स्वतः निष्क्रिय भएको र निवेदकको प्रकाशन रोक्नलाई उक्त दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम हुनु गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरामा कुनै शंका रहँदैन निवेदक चेतना साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादक बन्नीप्रसाद गुप्ता विरुद्ध बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयको उक्त पत्रिकालाई जरिवाना गरी प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द गरेको सम्बन्धित नं.९१७ को केशमा ०२७/१०/२७/३ को स्पेशलवेञ्चबाट निर्णय हुँदा उक्त संशोधित दफा ३० को व्यवस्थाले दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा (३) को व्यवस्था अब निष्क्रिय भइसकेको ठहर भइराखेको छ ।
१२. प्रस्तुत केशमा उक्त ऐनको दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी श्री ५ को सरकारले निवेदकको प्रकाशन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

रोक्ने आदेश दिएको भन्ने देखिन नआएको र उक्त दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी निवेदकको प्रकाशनमा रोक लगाएको हुनु बेगर निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भइसकेको मानिन सक्ने अवस्थै आउँदैन सो रद्दी भएको मानिनसक्ने अवस्था नभएपछि उक्त ऐनको दफा ७(१) बमोजिम प्रकाशन चालू गर्न फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिइरहनु नपर्ने हुँदा फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा रु.५०००/- धरौटो दाखिल गर्न ल्याउनु भनी धरौटो माग्न सक्ने कुरै भएन। त्यसकारण सो धरौटो माग्नलाई उक्त दफा ७(१) मा उल्लेख भएको फेरि दोस्रोपटक कागज गर्न प्रमाणपत्र पाउनुसमेतको तथ्यात्मक पूर्वावस्था विद्यमान हुनुपर्ने भन्नसमेत ०२९/६/१२/५ को डिभिजनवेञ्चले उठाएको तर्कहरू उपर विचार गरिरहनु परेन।

१३. तसर्थ माथिका प्रकरणहरूमा व्यक्त गरिएको कारणहरूबाट विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयले निवेदकलाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ७ (१) अनुसार रु.५०००/- धरौटी दाखिल गर्न ल्याउनु सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त दफा ७ को उपदफा (२) अनुसार यो आदेश जारी गरेको छु भनी ०२९/३/२९/ मा जुन आदेश दिएको छु सो अनधिकृत तथा कानूनको त्रुटिपूर्ण देखिनआएको हुँदा यो आदेशद्वारा बदर गरिएको छ तर्कसम्ममा ०२९/६/१२/५ को डिभिजनवेञ्चसँग सहमत नभए पनि विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयको आदेश बदर गर्ने गरेको उक्त डिभिजनवेञ्चको ठहरसम्म मनासिव छु यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीकहाँ पठाउन श्री महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. विश्वनाथ उपाध्याय

प्र.न्या.रत्नबहादुर विष्टको राय

१. यसमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ७(१) अनुसार फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न निवेदकसँग रु.५०००/- धरौटो माग्न पाउने नपाउने केहो भन्ने कुरा मुख्यतः यो विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ। उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) खण्ड (ग) अनुसारको कसूर गरेको भनी सोही दफा ५ को उपदफा (२) अनुसार बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयले आफूले पहिले राखेको धरौटो जफत गरेको भन्ने कुरा निवेदकले स्वीकार गरेकै र उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने प्रष्ट व्यवस्था भइराखेको पाइन्छ।

२. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, ०२७ ले संशोधित दफा ३० को उपदफा (१) मा नेपालको संविधानबमोजिम स्थापित दलविहीन प्रजातान्त्रिक पञ्चायत प्रणालीलाई आघात पुऱ्याउने नियतले शान्ति र व्यवस्था खलल पार्ने वा त्यस्तो कुराको उद्योग वा दुरुत्साहन गर्ने वा दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना वा प्रकाशनलाई रोक लगाउने ठहऱ्याएमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो समाचार आलोचना वा अन्य प्रकाशन रोक आदेश दिन सक्नेछ भन्ने र उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले आदेश दिनुअघि दफा ३०(क) बमोजिम गठन भएको प्रेस काउन्सिलको परामर्श लिनुपर्नेछ तर सो बमोजिम परामर्श लिन नसकिएको अवस्थामा त्यस्तो आदेश दिएको ७ दिनभित्र प्रेस काउन्सिलसँग परामर्श मागनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले उक्त दफा ३० को व्यवस्थाबाट दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) निष्क्रिय भइसकेको भन्ने तर्क उठाइएकोले त्यसको विवेचना गर्नु आवश्यक हुनआयो। उक्त दफा ३० संशोधन हुनुभन्दा पहिलेको रूपमा सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउनुपर्ने मनासिव देखेमा श्री ५ को सरकारले जुनसुकै समाचार वा आलोचना वा प्रकाशन रोक्नु भनी आदेश दिन सक्छ

- सो आदेशउपर कुनै अपील वा उजूर लाग्न सक्नेछैन भन्ने थियो र सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउनसक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई प्रदान गरी राखेकै थियो । त्यसैलाई विस्तृत गरी उक्त संशोधन आएको हो दफा ५ को उपदफा १ को खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको अपराध गरेमा दफा ५ को उपदफा ३ बमोजिम सजायको निर्णय भएपछि छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने दफा ५ को तत्कालीन उपदफा ३ कायमै राखिएको भए सो दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि (ज) सम्मको अपराधलाई संशोधित दफा ३०(१) मा समावेश गर्नुपर्ने नै थिएन भन्ने सामान्य शंका उठ्न नसक्ने होइन तर यो कुन बिसंनु हुन्न कि प्रमाणपत्र रद्दी भएको मान्नु र रोक लगाउनु भन्नु भिन्नाभिन्नै विषय हो ।
३. उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा २ र संशोधित दफा ३० को उपदफा (१) फरक-फरक विभिन्न उद्देश्यको लागि व्यवस्थित अधिकारको कुरा हो दफा ३० को उपदफा (१) र (२) अनुसार दफा २ को उपदफा १ को खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना वा प्रकाशनलाई रोक लगाउने ठहर्‍याएमा श्री ५ को सरकारले प्रेस काउन्सिलको सल्लाह लिई रोक लगाउन पनि सक्छ यसले सार्वजनिक हितको लागि श्री ५ को सरकारलाई विशेष अधिकार प्रदान गरिराखेको छ तर उक्त दफाले दफा ५ को उपदफा १ खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको अपराध गरेमा दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम सजाय गर्ने अधिकारमा कुनै असर पुर्‍याउँदैन र उपदफा (२) बमोजिम निर्णय गरेकोमा त्यस्तो निर्णय भएपछि छापाखानाको र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्रसमेत रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) कायमै रहेको छ संशोधित दफा ३० ले दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) को व्यवस्थालाई कुनै असर पुर्‍याएको छैन र दफा ३० को व्यवस्थाबाट उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) निष्क्रिय भएको मान्न पनि मिल्दैन ।
४. संशोधित दफा ३० ले दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) लाई निष्क्रिय नै गराएका भए विधायिकाले त्यसलाई खारेज नगरी संशोधित दफा ३० सँग सोभै वाफिने गरी कायमै राखिछाडेको होला भन्ने कल्पना गर्न सकिन्न ।
५. निवेदकलाई उक्त ऐनका दफा ५ को उपदफा (२) अनुसार सजाय भएपछि निजले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) अनुसार रद्दी भएको मानिने र त्यसरी रद्दी भएपछि फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिनालाई रु.५०००/- सम्म धरौट दाखिल गर्न ल्याउनु भनी उक्त ऐनको दफा ७(१) अनुसार स्थानीय पदाधिकारीले आदेश दिन सक्ने कुरामा कुनै शंका छैन ।
६. फेरि दोस्रोपटक कागज गरेको हुनु र प्रमाणपत्र पाएको हुनु तथ्यात्मक पूर्वावस्था विद्यमान नभई त्यसको अभावमा पुनः धरौट माग्न नमिल्ने भनी ०२९/६/१२/५ को डिभिजनवेञ्चले तर्क उठाएको हकमा यी पूर्वावस्थाहरू निवेदकले फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा स्थानीय पदाधिकारीले दफा ७(१) बमोजिम मागेको धरौट दाखिल गरी जुन बेला प्रमाणपत्र लिन आउँछ त्यसैबेला पूरा हुने हो पहिले नै सो पूर्वावस्था पूरा हुने अवस्था पर्दैन त्यसकारण उक्त डिभिजनवेञ्चले उठाएको तर्कमा सहमत हुन मिलेन ।
७. तसर्थ उपरोक्त उल्लिखित कारणहरूबाट विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीले निवेदकसँग छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ७(१) अनुसार रु.५०००/- धरौट मागेको समेत ०२९/३/२९ को आदेश कानुनअनुरूप र कानुनी अधिकार क्षेत्रभित्रकै देखिएकोले उक्त आदेश बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ रिट जारी गर्ने गरेको सहयोगी मा.न्या.हरूको रायमा मेरो राय सहमत भएन ।
- इति सम्बत् २०३० साल आषाढ १ गते रोज ६ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०३०, ठेली नं.१२, निर्णय नं. ७९३,
पृष्ठ ३५१, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर विष्ट
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर थापा
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
सम्बत् २०२९ सालको रिट फुलवेञ्च नं.३९
आदेश मिति : २०३०/३/१

विषय : परमादेश र उत्प्रेषणको मिश्रित आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय, काठमाडौं

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल टाइम्सको सम्पादक तथा प्रकाशक चन्द्रलाल भासमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ ऐनले अञ्चलाधीशलाई तोकेको अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरेको नाताले जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा सरेको मान्न नमिल्ने ।

अञ्चलाधीशले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम सबै अधिकार जिल्ला प्रमुख अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरिसकेपछि, पुनः सो ऐनको अधिकार आफूले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार नभएकोमा मेरो पक्षलाई जरिवाना गरी निर्णय गरेको नै अनाधिकार छ, भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताको मुख्य बहस जिक्ति भएको हकमा सो जरिवाना गर्नेसमेत अधिकार ऐनले अञ्चलाधीशलाई नै तोकेको नभई श्री ५ को सरकारलाई तोकेको र श्री ५ को सरकारले सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम अञ्चलाधीशलाई प्रत्यायोजन गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद नभएकोले यस्तो अधिकार प्रत्यायोजनद्वारा अञ्चलाधीशमा आएको अधिकार ऐनले अञ्चलाधीशलाई तोकेको अधिकार जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा प्रत्यायोजन गरेको नाताले जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा सरेको मान्न नमिल्ने हुँदा यस जिक्तिमा अरू विचार गरिरहन परेन । (प्रकरण नं.११)

आदेश

न्या.मीनबहादुर थापा

१. प्रस्तुत केश न्यायिक समितिको सिफारिसमा नेपालको संविधानको धारा ७२(ख) बमोजिम दोष्याइदिनु भन्ने श्री ५ महाराजाधिराजबाट बक्स भइआएको हुकुम प्रमांणीबमोजिम दोहरिएवाट आज यस बेञ्चसमक्ष पेश हुनआएको रहेछ ।

२. तथ्य यसप्रकार छ : नेपाल टाइम्स दैनिक समाचारको सम्पादक तथा प्रकाशकलाई प्र.सं.पं.नं.५६१६/०२९ मिति ०२९/३/२४/६ का अं.का.बा.अं.बाट तपाईंलाई लेखी यस कार्यालयलाई बोधार्थ दिइएको पत्र प्राप्त भएको र सो तपाईंलाई लेखेको पत्र प्राप्त गर्नुभएकै होला । तत्सम्बन्धमा तपाईंको सम्पादन तथा प्रकाशनमा प्रकाशित हुने नेपाल टाइम्स दैनिक समाचारपत्र फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, (संशोधनसहितको) २०१९ को दफा ७(१) अनुसार रु.पाँच हजार धरौटी यस कार्यालयमा दाखिल गर्नुहुनेछ सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त ऐनको दफा ७ को उपदफा २ अनुसार यो आदेश जारी गरेको छु भनी श्री ५ को सरकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय काठमाडौं चारखाल डिल्लीबजारबाट ०२९/३/२७ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको सही परेको पत्र पठाएको रहेछ ।
३. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ७ लगाई धरौटी माग्नु र प्रकाशन गर्न नपाउने गरी रोक लगाएको अनाधिकार र गैरकानुनी छ । सो गर्न जिल्ला प्रमुख अधिकारी वा निजका कार्यालयलाई अधिकार छैन । उक्त दफा ७ ले दफा ५ र ६ लाई औल्याएको छ । २०१९ मा जारी र प्रारम्भ भएको दफा ५ को उपदफा ३ लाई २०२७ सालमा संशोधन भइआएको दफा ३० ले निष्कृत्य गराइसकेको छ र दफा ३० कायम छ, दफा ५ को उपदफा ३ निष्क्रिय भएपछि सोही प्रयोजनसमेतका लागि रहेको दफा ७ त्यस हदसम्म स्वतः निष्कृत्य भइसकेको छ र अमान्य छ । दफा ७ दफा ५(३) को प्रयोजनको लागि सक्रिय छँदा पनि त्यस ऐनमा प्रमाणपत्र पाइसकेपछि मात्र धरौटीको माग गर्नुपर्ने व्यवस्था थियो पहिले नै धरौटी माग्नु र प्रकाशन बन्द गर्नुजस्ता प्रक्रिया अपनाउने व्यवस्था त्यस ऐनको होइन, निष्कृत्य र अमान्य भइसकेको ऐनको प्रयोग गरी निवेदकको संविधान र ऐनद्वारा प्राप्त प्रकाशनसम्बन्धी हकको हनन गर्न पाउने अधिकार विपक्षी कसैलाई छैन र विपक्ष जिल्ला प्रमुख अधिकारीको सहिछाप परेको मिति ०२९/३/२७ को जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयको आदेश अनाधिकार र गैरकानुनी हुँदा अमान्य र बदरभागी छ उत्प्रेषण, परमादेश मिश्रित वा जो चाहिने आदेश जारी गरी उक्त आदेश निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत रिट निवेदन जिकिर रहेछ ।
४. २०२९/३/१६ को नेपाल टाइम्स दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित सम्पादकीय लेखबाट छापाखाना र प्रकाशन ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा १ अन्तर्गतको कसूर भएको भनी चन्द्रलाल भ्वा सम्पादक तथा प्रकाशक नेपाल टाइम्स दैनिकउपर अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलबाट कारवाही गरी उक्त प्रकाशनबाट सो ऐनको दफा ५ को उपदफा १ को खण्ड (ग) अन्तर्गत विरोध पर्ने कार्य गरेकोले सो ऐनको दफा ५ को उपदफा २ बमोजिम ५०१/- जरिवाना गरी ०२९/३/२४ को अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलको पत्रबाट यस कार्यालयलाई जानकारी गराएको । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ७ को उपदफा १ मा धरौट माग्न पाउने व्यवस्था भएको र उक्त ऐनको अधिकार अञ्चलाधीश मकरबहादुर वान्तवाबाट ०२८/५/२८ मा प्रत्यायोजन भएकोले सो ऐनअनुसार सम्पादक तथा प्रकाशकसँग धरौट मागिएको हो । सो ऐनअनुसार भएको कार्यमा चित्त नबुझे उक्त ऐनको १७ दफामा सर्वोच्च अदालतमा निवेदनपत्र दिन पाउने व्यवस्था भएकोमा रिटको निवेदन दिएको हुँदा सो निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखितजवाफ ।
५. प्रमुख जिल्ला अधिकारीले छापाखाना र प्रकाशन संशोधनसहित २०१९ को दफा ७ बमोजिम गरेको काम-कारवाही सम्बन्धमा प्र.जि.अ. स्थानीय प्रशासन ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अधिकार प्राप्त अधिकारी भएकोले स्पष्ट जवाफ निजले नै दिने हुँदा यस कार्यालयसमेतका नाममा भुट्टा कुरा लेखिदिएको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत अञ्चलाधीशको लिखितजवाफ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

६. यसमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५, ६, ८, १२, १३ र १६ अन्तर्गतका निर्णयहरूउपर दफा १७ ले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा ७ को उपदफा १ अन्तर्गत धरौट दाखिल गर्ने आदेश गरेको र उपदफा (२) अन्तर्गत प्रकाशन गर्न नपाउने गरी आदेश जारी गरेको अनधिकृत हो भन्ने प्रश्न उपस्थित गरी यो रिट निवेदन पर्न आएको यस्तोमा उक्त दफा १७ ले निवेदन दिन पाउने व्यवस्था गरेको देखिँदैन। नेपालको संविधानको धारा ११ (२)(क) अन्तर्गत वाक् र प्रकाशनको स्वतन्त्रताको मौलिक हकको प्रचलनमा अवरुद्ध गरिदिएकोले उक्त हक संरक्षण र प्रचलन गराई पाउन भनी यो रिट निवेदन दिएको देखिन्छ। कानुनद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनको लागि मात्र अन्य उपचारको व्यवस्था भएमा धारा ७१ अन्तर्गत आदेश जारी गर्न बाधा गरेको देखिन्छ। निवेदक नेपालको संविधानको भाग ३ द्वारा प्रदत्त हकको कुरालाई समेत लिई उपस्थित भएकोले अन्य उपचार निवेदकलाई प्राप्त भएकोले यो रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने लिखितजवाफ र महान्यायाधिवक्ताको वहस तर्कसंगत देखिएन, प्रमुख जिल्ला अधिकारीको विवादास्पद आदेश अधिकारयुक्त छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ७ ले कस्तो व्यवस्था गरेको छ भन्नेतर्फ हेर्न पर्ने हुनआउँछ। उक्त दफा ७ यसप्रकार छ: (१) यस ऐनबमोजिम धरौट राखेको रूपैयाँ दफा ५ वा ६ बमोजिम जम्मै वा त्यसको केही खण्ड जफत भएपछि वा जरिवाना भएपछि फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि त्यस्तो छापाखाना धनी वा प्रकाशकबाट स्थानीय पदाधिकारीले बढीमा ५ हजार रूपैयाँसम्म धरौट दाखिल गराउन सक्नेछ, त्यसरी धरौट दाखिल गर्ने आदेश भएको १५ दिनभित्र आदेश मा तोकिएबमोजिमको धरौट तोकिएको अड्डामा दाखिल गर्नुपर्दछ। (२) उपदफा (१) बमोजिम धरौट मागिएको वा सोबमोजिम धरौट दाखिल नभएसम्म कुनै मुद्रण वा प्रकाशन गर्न नपाउने गरी स्थानीय पदाधिकारीले आदेश जारी गर्न सक्नेछ, उक्त ऐनको उपदफा १ बमोजिम धरौट दाखिल गराउने अधिकार प्रयोग गर्न सर्वप्रथम दफा ५ वा ६ बमोजिम धरौट जफत भएको वा जरिवाना भएको हुनुपर्छ। दोस्रो छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएको हुनुपर्छ। प्रमुख जिल्ला अधिकारीको लिखितजवाफमा उक्त ऐनको अधिकार प्रयोग गर्न उपरोक्त उल्लेख भएबमोजिमको दुवै पूर्वावस्था वा अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्य विद्यमान थियो भनी लेख्न सकेको देखिँदैन दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएको भन्ने अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्यको विद्यमानमा उक्त आदेश भएको हो भनी महान्यायाधिवक्ताले वहसमा भन्न सक्नुभएको छैन। प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त दफा ७ मा उल्लेख भएको दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि, भन्ने तथ्यात्मक पूर्वावस्थाको अभावमा निवेदकबाट धरौट दाखिल गराउने आदेश गरेको देखिन्छ, कुनै कानुनले कुनै निकायमा अधिकारीलाई खास तथ्यहरू विद्यमान भएको अवस्थामा प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकार प्रदान गरेको छ। र, सम्बन्धित विषयमा उक्त पूर्वावस्थाको कुनै तत्वको अभाव छ, भने त्यस्तो अवस्थामा उक्त निकायका अधिकारीले गरेको आदेश अधिकार क्षेत्रविहीन हुनजान्छ, ऐनको दफा ७(१) अन्तर्गत धरौट दाखिल गराउने आदेश नै अनधिकृत भएपछि, धरौट दाखिल गराउने कुरा कायम हुन आएन सो कायम नभएपछि, दफा ७ को उपदफा (२) अन्तर्गत धरौट दाखिल नभएसम्म प्रकाशन गर्न नपाउने भनी दफा ७(१) अन्तर्गत धरौट दाखिल गराउने आदेशको अभावमा त्यसप्रकारको आदेश गर्न नमिल्ने प्रष्ट छ। जिल्ला प्रमुख अधिकारीले ०२९/३/२७ मा गरेको आदेश अनधिकृत देखिएकोले यो आदेश जारी गरी बदर गरिएको छ, भन्नेसमेत डिभिजनवेञ्चबाट ०२९/६/१२/५ मा निर्णय भएको रहेछ।
७. यस वेञ्चसमक्ष मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदक प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयतर्फबाट विद्वान महान्यायाधिवक्ता

श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले निवेदक नेपाल टाइम्स दैनिकका सम्पादक तथा प्रकाशक निवेदक चन्द्रलाल भालाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ को उपदफा २ बमोजिम जरिवाना भएकोले सोही दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) अनुसार निजले पहिले पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्दी भएको छ सो ऐनको संशोधित दफा ३० श्री ५ को सरकारले रोक लगाउन सक्ने अर्कै उद्देश्यको लागि बनेको हो फेरि छापाखाना र प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा सोही ऐनको ७(१) अनुसार स्थानीय पदाधिकारीले बढीमा पाँच हजार रुपैयाँसम्म धरौट दाखिल गराउन सक्ने र सो उपदफामा लेखिएको, फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र पाएपछि भन्ने पूर्वावस्थाहरू सो उपदफा अनुसार मागिएको धरौट दाखिल गर्न ल्याएको अवस्थामा मात्र पूरा हुने हुन् धरौट दाखिल गर्न ल्याउनुभन्दा पहिले नै सो पूर्वावस्था विद्यमान हुनुपर्ने अवस्था पर्देन जिल्ला प्रमुख अधिकारीले धरौट मागेको कानुनी नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत र निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद घिमिरेले जिल्ला प्रमुख अधिकारीले बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयको पत्रलाई आधार बनाई धरौट मागेको छ । छापाखाना र प्रकाशन ऐनको अधिकार अञ्चलाधीशले जिल्ला प्रमुख अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरिसकेको भएपछि अञ्चलाधीशले जरिवाना गरी निर्णय गरेको समेत अनाधिकार छ भने त्यस आधारमा धरौट मागेको कसरी अधिकारयुक्त हुनसक्छ ? संशोधित दफा ३० बमोजिम नभएकोले मेरो पक्षले पहिले पाएको प्रमाणपत्र रद्द भएकै छैन दफा ७(१) मा लेखिएको पूर्वावस्थाहरू सबै विद्यमान नभई धरौट माग्न सक्ने स्थिति नै आउँदैन जिल्ला प्रमुख अधिकारीले धरौट मागेको कानूनको विपरीत हुँदा डिभिजनवेञ्चले सो बदर गर्ने गरेको कायम हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

८. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के हो भन्ने कुराको निर्णयको लागि निवेदकले छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिने अवस्था छ/छैन, विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीले फेरि छापाखाना र प्रकाशन चालू गर्न रु.५०००/- धरौट माग्न सक्ने नसक्ने के हो ? खासगरी यी कुराहरू मुख्यरूपले विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ ।
९. तत्सम्बन्धमा भए/गरेको कारवाही हेर्दा ०२९/३/१६ को नेपाल टाइम्स (दैनिक) पत्रिकामा प्रकाशित सम्पादकीय लेखबाट छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को दफा ५ उपदफा (१) अन्तर्गतको कसूर भएको भन्ने सम्बन्धमा कारवाही चलाई सो दफा १ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) अन्तर्गत विरोध पर्ने कार्य गरेको भनी उक्त पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशक निवेदकलाई विपक्षी बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयबाट सो ऐनको दफा ५ को उपदफा २ बमोजिम रु.५०१/- जरिवाना गरी ०२९/३/२४/६ मा सूचना दिएको र सो पछि ०२९/३/२७ मा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयबाट मिति ०२९/३/२४/६ को अं.का.बा.अं.बाट तपाईंलाई लेखी यस कार्यालयलाई बोधार्थ दिइएको पत्र प्राप्त भएको र सो तपाईंलाई लेखेको पत्र प्राप्त गर्नुभएकै होला तत्सम्बन्धमा तपाईंको सम्पादन तथा प्रकाशनमा प्रकाशित हुने नेपाल टाइम्स दैनिक समाचार फेरि प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन संशोधितसहितको २०१९ को दफा ७(१) अनुसार रु.५०००/- धरौटी यस कार्यालयमा दाखिल गर्नुहुनेछ, सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त ऐनको दफा ७ को उपदफा (२) अनुसार आदेश जारी गरेको हुँ भनी आदेश दिएको समेत पेश भएको नक्कलहरूबाट देखिन्छ ।
१०. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०१९ को व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐनको दफा ५(१) मा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष तवरबाट सो उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि (ज) सम्मका दफाहरूमा उल्लेख भएको अपराधको वृद्धि हुने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आशंकाको कुनै शब्द चिन्ह अथवा प्रत्यक्ष आकार, कुनै समाचारपत्र समाचार पत्रिका, किताब अथवा अरू लिखितपत्रमा छापी प्रकाशन गर्न हुँदैन भन्ने र सोही दफा ५ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा लिखिएको विषयहरूको लक्ष्य गरी कुनै शब्द चिन्ह प्रत्यक्ष आकार भएको किताब, समाचारपत्र, समाचारपत्रिका वा लिखितहरू छापी प्रकाशन गरेको वा छाप्न वा प्रकाशन गर्न लागेको कुरा श्री ५ को सरकारमा जाहेर भएमा जुन शब्द चिन्ह वा प्रत्यक्ष आकारबाट सो भए गरेको भन्ने सम्भेको छ सो कुरासमेत खुलाई छापाखाना धनी र प्रकाशकलाई लिखित जनाउ दिई श्री ५ को सरकारले त्यस्तो समाचारपत्र, समाचारपत्रिका, किताब वा अरू लिखितपत्रको सबैप्रति जफत गर्ने आदेश दिन सक्ने र धरौट राखेको कलममा जम्मै धरौट वा त्यसको केही खण्ड वा धरौट नराखेकोमा बढीमा एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेसमेत र सोही दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेसमेत व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

११. अञ्चलाधीशले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम सबै अधिकार जिल्ला प्रमुख अधिकारीलाई प्रत्यायोजन गरिसकेपछि पुनः सो ऐनको अधिकार आफूले प्रयोग गर्न पाउने अधिकार नभएकोमा मेरो पक्षलाई जरिवाना गरी निर्णय गरेको नै अनाधिकार छ भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताको मुख्य वहस जिकिर भएको हकमा सो जरिवाना गर्नेसमेत अधिकार ऐनले अञ्चलाधीशलाई नै तोकेको नभई श्री ५ को सरकारलाई तोकेको र श्री ५ को सरकारले सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम अञ्चलाधीशलाई प्रत्यायोजन गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद नभएकोले यस्तो अधिकार प्रयायोजनद्वारा अञ्चलाधीशमा आएको अधिकार ऐनले अञ्चलाधीशलाई तोकेको अधिकार जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा प्रत्यायोजन गरेको नाताले जिल्ला प्रमुख अधिकारीमा सरेको मान्न नमिल्ने हुँदा यस जिकिरमा अरू विचार गरिरहन परेन ।
१२. उक्त छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ७(१) अनुसार फेरि छापाखाना प्रकाशन चालू गर्न रु.५०००/- सम्म धरौट माग्न पाउने नपाउने के हो भन्ने कुरालाई सो धरौट माग्न निवेदकले पहिले पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको छ वा छैन सो नै मुख्यरूपले हेर्नुपर्‍यो । सो विषयमा हेर्दा उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) को कसूर गरेको ठहराई सोही दफा (५) को उपदफा (२) बमोजिम निवेदकलाई रु.५०९/- जरिवाना गरेको तथ्य प्रष्टरूपमा देखिन आएको र तत्काल प्रचलित उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिने प्रष्ट व्यवस्था हुनाले सामान्य हेर्दा निवेदकले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्दी भएको मान्नुपर्ने देखिनआउँछ तर यस प्रसंगमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, २०२७ द्वारा संशोधित दफा ३० पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ उक्त दफा ३० को उपदफा (१) मा नेपालको संविधानबमोजिम स्थापित दलविहीन प्रजातान्त्रिक पञ्चायत प्रणालीलाई आघात पुऱ्याउने नियतले शान्ति व्यवस्था खलल पार्ने वा त्यस्तो कुराको उद्योग वा दुरुत्साहन गर्ने वा दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ब) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना वा अन्य प्रकाशन रोकन आदेश दिन सक्नेछ भन्ने र उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले आदेश दिनुअघि दफा ३० क बमोजिम गठन भएको प्रेस काउन्सिलको परामर्श लिनुपर्नेछ तर सो बमोजिम परामर्श लिन नसकिएको अवस्थामा त्यस्तो आदेश दिएको ५ दिनभित्र प्रेस काउन्सिलसँग परामर्श माग्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । निवेदकलाई उक्त ऐनको

दफा ५ को उपदफा (१) अन्तर्गतको अपराध गरेको भनी अञ्चलाधीशले रु.५०१/- जरिवानाको सजाय गरेको र दफा ३० मा उक्त दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (त्र) सम्मका सबै अपराध परेकाले सो दफा ३० बाट ऐनको दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा (३) को व्यवस्था स्वतः निष्क्रिय भएको र निवेदकको छापाखाना वा प्रकाशन रोक्नलाई उक्त दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम हुनु गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरामा कुनै शंका रहँदैन, निवेदक चेतना साप्ताहिक पत्रिका सम्पादक बद्रीप्रसाद गुप्ताविरुद्ध बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयको उक्त सम्पादकलाई जरिवाना गरी प्रकाशनको प्रमाणपत्र रद्द गरेको सम्बन्धी नं.९१७ को केशमा ०२७/१०/२७/३ को स्पेशलवेञ्च निर्णय हुँदा उक्त संशोधित दफा ३० को व्यवस्थाले दफा ५ को तत्काल प्रचलित उपदफा ३ को व्यवस्था अब निष्क्रिय भइसकेको ठहर भइराखेको पनि छ ।

१३. प्रस्तुत केशमा उक्त ऐनको दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी श्री ५ को सरकारले निवेदकको छापाखाना वा प्रकाशन रोक्ने आदेश दिएको भन्ने देखिन नआएको र उक्त दफा ३० को उपदफा (१) र (२) बमोजिम गरी निवेदकको छापाखाना र प्रकाशनमा रोक लगाएको हुनु बेगर निवेदकले पहिले गरेको कागज र प्रमाणपत्र रद्दी भइसकेको मानिन सक्ने अवस्थै आउँदैन, सो रद्दी भएको मानिन सक्ने अवस्था नभएपछि उक्त ऐनको दफा ७(१) बमोजिम छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिई रहनु नपर्ने हुँदा फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा रु.५०००/- धरौट दाखिल गर्न ल्याउनु भनी धरौट माग्न सक्ने कुरै भएन त्यसकारण सो धरौट माग्नलाई उक्त दफा ७(१) मा उल्लेख भएको फेरि दोस्रोपटक कागज गर्नु प्रमाणपत्र पाउनुसमेतको तथ्यात्मक पूर्वावस्था विद्यमान हुनुपर्ने भन्नेसमेत ०२९/६/१२/५ डिभिजनवेञ्चले उठाएको तर्कहरूउपर विचार गरिरहनु नै परेन ।

१४. तसर्थ माथिका प्रकरणहरूमा व्यक्त गरिएको कारणहरूबाट विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयले निवेदकलाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०२९ को दफा ७(१) अनुसार रु.५००० धरौटी दाखिल गर्न ल्याउनु सो दाखिल नगरेसम्म कुनै प्रकाशन गर्न नपाउने गरी उक्त दफा ७ को उपदफा (२) अनुसार यो आदेश जारी गरेको छु भनी ०२९/२/२७ मा जुन आदेश दिएको छ । सो अनधिकृत तथा कानूनको त्रुटिपूर्ण देखिनआएको हुँदा यो आदेशद्वारा बदर गरिएको छ भन्ने तर्कसम्ममा ०२९/६/१२/५ को डिभिजनवेञ्चसँग सहमत नभए पनि विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीको कार्यालयको आदेश बदर गर्ने गरेको उक्त डिभिजनवेञ्चको ठहरसम्म मनासिव छ यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षी जिल्ला अधिकारीकहाँ पठाउन श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई नियमबमोजिम मिसिल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.विश्वनाथ उपाध्याय

प्र.न्या.रत्नबहादुर विष्टको राय

१. यसमा छापाखानामा र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०१९ को दफा ७(१) अनुसार फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न निवेदकसँग रु.५०० धरौट माग्न पाउने नपाउने के हो भन्ने कुरा मुख्यतया विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ । उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) अनुसारको कसूर गरेको भनी सोही दफा ५ को उपदफा (२) अनुसार बाग्मती अञ्चलाधीश कार्यालयले आफूलाई रु.५०१/- जरिवाना गरेको भन्ने कुरा निवेदकले स्वीकार गरेकै र उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) मा उपदफा (२) बमोजिम निर्णय भएपछि छापाखाना र प्रकाशन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने प्रष्ट व्यवस्था भइराखेको पाइन्छ ।
२. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) ऐन, २०२७ ले संशोधित दफा ३० को उपदफा (१) मा नेपालको संविधानबमोजिम स्थापित दलविहीन प्रजातान्त्रिक प्रञ्चायत प्रणालीलाई आघात पुऱ्याउने नियतले शान्ति र व्यवस्था खलल पार्ने वा त्यस्तो कुराको उद्योग वा दुरुत्साहन गर्ने वा दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ञ) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना वा प्रकाशनलाई रोक लगाउन ठहऱ्याएमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो समाचार आलोचना वा अन्य प्रकाशन रोकन आदेश दिन सक्नेछ भन्ने र उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ को सरकारले आदेश दिनुअघि दफा ३०(क) बमोजिम गठन भएको प्रेस काउन्सिलको परामर्श लिनुपर्नेछ तर सो बमोजिम परामर्श लिन नसकिएको अवस्थामा त्यस्तो आदेश दिएको ७ दिनभित्र प्रेस काउन्सिलसँग परामर्श मागनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले उक्त दफा ३० को व्यवस्थाबाट दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) निष्क्रिय भइसकेको भन्नेतर्क उठाइएकोले त्यसको विवेचना गर्नु आवश्यक हुनआयो ।
३. उक्त दफा ३० संशोधन हुनुभन्दा पहिले रुपमा सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउनुपर्ने मनासिव देखेमा श्री ५ को सरकारले जुनसुकै समाचार वा आलोचना वा प्रकाशन रोकनु भनी आदेश दिनसक्छ सो आदेशउपर कुनै अपील वा उजूर लाग्न सक्नेछैन भन्ने थियो र त्यसले पनि सार्वजनिक हितको निमित्त रोक लगाउन सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई प्रदान गरी राखेको थियो, त्यसलाई विस्तृत गरी उक्त संशोधन आएको हो, दफा ५ को उपदफा १ को खण्ड (क) देखि खण्ड (ञ) सम्मको अपराध गरेमा दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम सजायको निर्णय भएपछि छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र प्रमाणपत्र रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) कायमै राखिएका भए सो दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ञ) सम्मको अपराधलाई संशोधित दफा ३०(१) मा समावेश गर्नुपर्ने नै थिएन भन्ने सामान्य शंका उठ्न नसक्ने होइन, तर यो कुरा विर्सनु हुन्न कि प्रमाणपत्र रद्दी भएको मान्नु र रोक लगाउन भन्नु भिन्नाभिन्नै विषयको कुरा हो ।
४. उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) संशोधित दफा ३० को उपदफा (१) फरक-फरक विभिन्न उद्देश्यको लागि व्यवस्थित अधिकारको कुरा हो, दफा ३० को उपदफा (१) र (२) अनुसार दफा ५ को उपदफा १ को खण्ड (ञ) सम्मको कुनै अपराध गर्ने कुनै समाचार आलोचना प्रकाशकलाई रोक लगाउने ठहऱ्याएमा श्री ५ को सरकारलाई विशेष अधिकार प्रदान गरी राखेको छ तर उक्त दफाले दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ञ) सम्मको अपराध गरेमा दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम सजाय गर्ने अधिकारमा कुनै असर पुऱ्याउँदैन र उपदफा (२) बमोजिम निर्णय गरेकोमा त्यस्तो निर्णय भएपछि छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम त्यस्तो छापाखानाको धनी वा प्रकाशकले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्दी भएको मानिनेछ भन्ने दफा ५ को तत्कालीन उपदफा ३ कायमै रहेको छ । संशोधित दफा ३० ले दफा ५ को तत्कालीन उपदफा ३ को व्यवस्थालाई कुनै असर पुऱ्याएको छैन र दफा ३० को व्यवस्थाबाट उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा ३ कायमै निष्क्रिय भएको मान्न पनि मिल्दैन । संशोधित दफा ३० ले दफा ५ को तत्कालीन उपदफा ३ लाई निष्क्रिय नै गराएको भए विधायिकाले त्यसलाई खारेज नगरी संशोधित दफा ३० सँग सोभै बाभिने गरी कायमै राखी छाडेको होला भन्ने कल्पना गर्न सकिन्न ।

५. निवेदकलाई उक्त ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) अनुसार सजाय भएपछि निजले पहिले गरेको कागज र पाएको प्रमाणपत्र उक्त दफा ५ को तत्कालीन उपदफा (३) अनुसार रद्दी भएको मान्ने र त्यसरी रद्दी भएपछि फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहेमा छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐनबमोजिम फेरि दोस्रोपटक कागज गरी प्रमाणपत्र लिनलाई रु.५००० सम्म धरौट दाखिल गर्न ल्याउनु भनी उक्त ऐनको दफा ७(१) अनुसार स्थानीय अपदाधिकारीले आदेश दिनसक्ने कुरामा कुनै शंका छैन ।
६. फेरि दास्रोपटक कागज गरेको हुनु र प्रमाणपत्र पाएको हुनु यी तथ्यात्मक पूर्वावस्था विद्यमान नभई त्यसका अभावमा पुनः धरौट माग्न नमिल्ने भनी ०२९/६/१५/५ को डिभिजनवेञ्चले तर्क उठाएको हकमा यो पूर्वावस्थाहरू निवेदकले फेरि छापाखाना वा प्रकाशन चालू गर्न चाहीं स्थानीय पदाधिकारीले दफा ७(१) बमोजिम मागेको धरौट दाखिल गरी जुन बेला प्रमाणपत्र लिन आउँछ त्यसैबेला पूरा हुने हो पहिले नै सो पूर्वावस्था पूरा हुने अवस्था पर्देन त्यसकारण उक्त डिभिजनवेञ्चले उठाएको तर्कमा सहमत हुन मिलेन ।
७. तसर्थ उपरोक्त उल्लिखित कारणहरूबाट विपक्षी जिल्ला प्रमुख अधिकारीले निवेदकसँग छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ७(१) अनुसार रु.५००० धरौट मागेको समेत ०२९/३/२७ को आदेश कानूनको अनुरूप र कानुनी अधिकार क्षेत्रभित्रकै देखिएकोले उक्त आदेश बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ रिट जारी गर्ने गरेको सहयोगी मा.न्या.हरूको रायमा मेरो सहमती भएन ।

इति सम्बत् २०३० साल आषाढ १ गते रोज ६ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ २१२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश त्रैलोक्यनाथ अर्याल
सम्बत् २०३५ सालको रिट नं.१२३६
आदेश मिति : २०३५/८/७

विषय : उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : समीक्षा साप्ताहिकका सम्पादक तथा प्रकाशक मदनमणि दीक्षित
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ इमान्दारी, निष्पक्षता एवं विवेकसाथ अधिकारको प्रयोग गरिनुपर्ने र कानुनी अधिकारको प्रयोगमा स्वेच्छाचारी गर्ने हक कसैलाई नहुने । (प्रकरण नं.२६)
- ◆ अस्पष्ट आदेशले प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई कारण र आधार बताउनुपर्ने ।
- ◆ अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्यको उल्लेख नगरी दिइएको आदेश अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटियुक्त हुने । (प्रकरण नं.३०, ३१)

आदेश

न्या. विश्वनाथ उपाध्याय

१. प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारको मिति २०३५/१/१२ को निर्णयअनुसारको समीक्षा साप्ताहिकको प्रकाशनलाई रोक लगाउने गरी गरेको निर्णय एवं आदेश बदर गरिपाउँ भनी नेपालको संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको छ ।
२. मुद्दाको तथ्य संक्षेपमा यसप्रकार छ : श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयले श्री मदनमणि दीक्षित प्रकाशक, 'समीक्षा' साप्ताहिकलाई लेखेको मिति ०३५/१/१२ को पत्रानुसार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा २२ प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले मिति ०३५/१/१२ को निर्णयअनुसार समीक्षा साप्ताहिकको प्रकाशनलाई रोक लगाउने गरी आदेश जारी गरेको र सोही मितिमा निजलाई लेखेको अर्को पत्रानुसार निज र निजको प्रकाशन छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा २२ को उपदफा १ को खण्ड (क) ले

मदनमणि दीक्षित विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

- निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेको, सोही दफाको उपदफा (१) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी बा.अ.का.प.द.नं.८८ (०८२) अन्तर्गत दर्ता गरिएको निजको प्रकाशन साप्ताहिक समीक्षाको प्रकाशनलाई तुरुन्त रोक लगाई श्री ५ को सरकारको अर्को आदेश जारी गरेको रहेछ ।
३. श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णय र आदेश बदर गरिपाऊँ भनी रिट निवेदनमा लिएका मुख्य जिकिर यसप्रकार छन् : म निवेदकले आफ्नो जीवन पत्रकारितामा समर्पण गरेको छु । नेपालको पत्रकारिताको क्रम र विकासमा म निवेदकले जिम्मेवारी महत्वपूर्ण भूमिका अदा गरेको छु । म निवेदकजस्तै एकमात्र लगन र समर्पणको कारण नेपालमा पनि पत्रकारहरूको अन्य पत्रकारितालाई राज्यको चौथो अङ्गको रूपमा मान्यता भइरहेको छ । साथै निवेदकले पत्रकारिता पेशागतरूपमा ग्रहण गर्दैआएको छु । समीक्षा नामक पत्रिकाको सम्पादन र प्रकाशनद्वारा पत्रकारिताको सेवा अतिरिक्त आफ्नो जीवनयापनको स्रोत पनि बनाएको छु ।
४. म निवेदकले आफ्नो पत्रकारिताको लामो तर लर्ति उतार-चढावको जीवनमा कलमको स्वतन्त्रतालाई दुरुपयोग गरेको छैन । हमेसा जनतालाई थाहा पाउने हकलाई मान्यता दिएको छ । कहिले पनि चाप्लुसी जगत्मा प्रवेश गरिँनँ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय इस्युहरूलाई लेखबद्ध गरी पाठकवृन्दलाई जानकारी गराएको छु । सत्यासत्यलाई प्रकट गर्न म कहिले हिचकिचाइँनँ । व्यवस्थाले बाँधेका सीमाहरू, नियन्त्रणहरू र घेराहरूलाई उल्लंघन नगरी समयानुकूल परिवर्तन यो सुधार ल्याउन विशुद्ध भावनाले श्री ५ को सरकार, सार्वजनिक निकायहरू र उत्तरदायी व्यक्तिहरूको नीतिहरू, विचारधारहरू र क्रियाकलापहरूको समालोचना आलोचना र विवेचना प्रस्तुतीकरण गर्दैआएको छु । जनसमक्ष राष्ट्रिय व्यक्तित्वको आत्मसात गराउनको अतिरिक्त नवीन प्रतिभाहरूको परिचयन गराउँदैआएको छु । अग्रलेखको रूपमा विश्लेषणात्मक समाचारको रूपमा, व्यङ्ग्य लेखको रूपमा, प्रश्नोत्तरको रूपमा, अन्तर्वार्ताको रूपमा र फोटो र कार्टुनको रूपमा, पत्रकारिताको यस युगमा सरल र स्पष्ट नियमको अनुसरणको कारण मैले धेरै मूल्य चुकाउनु परेको छ । धेरैपटक पत्रिका बन्द भए, धेरैपटक कारवाहीहरू सहन गर्नुपर्थ्यो । तर पनि पत्रकारिताको यस मार्गलाई मैले छोडिँनँ । धेरै धेरै महिनाहरूको प्रतिबन्ध फुकुवापछि पनि यही मार्ग अनुसरण गरें । संक्षिप्तमा समीक्षाको प्रकाशन र सम्पादनको माध्यमद्वारा मैले आफ्नो व्यक्तित्वको परिचय गराएको छु ।
५. निवेदक समीक्षाको अंक १७ प्रकाशनमा संलग्न रहेको थिएँ । ०३५/१/१२ दिनको बेलुकी एककासी विपक्षी नं. ३ को प.सं.च.नं.१५१ मिति २०३५/१/१२ को पत्र प्राप्त गरें । जसमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा २२ प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले मिति ०३५/१/१२ को निर्णयानुसार समीक्षा साप्ताहिक प्रकाशनलाई तुरुन्त रोक लगाउने गरी यो आदेश जारी गरिएको छ, भनिएको छ । भोलिपल्ट अपरान्ह प.सं.१५८० मिति ०३५/१/१२ को अर्को पत्र पनि थमाइयो । जसमा तपाईँ र तपाईँको प्रकाशन छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भने श्री ५ को सरकारलाई लागेकोले सोही दफाको उपदफा (१) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी बा.अ.का.प.द.नं. ८८/१८२ अन्तर्गत दर्ता गरिएको तपाईँको प्रकाशन साप्ताहिक समीक्षाको प्रकाशनलाई तुरुन्त रोक लगाई श्री ५ को सरकारले यो आदेश जारी गरेको छ' भनिएको छ ।
६. निवेदनको प्रकरण ३ मा उल्लिखित पत्रहरूले नै पत्रिकाको प्रकाशनमा रोक लगाइएको निर्णयको अतिसय अधिकार क्षेत्रात्मक दोष तथा कानुनी त्रुटि प्रकट गरेको छ । निम्न लिखित बुँदाहरूले उक्त कथनलाई अभिष्ट प्रष्ट्याउँछ :
७. निर्णय प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको प्रथम नियमको अतिशयविरुद्ध छ । सर्वशक्तिमान सर्वज्ञाता देशले पनि आदम

तथा एभलाई प्रतिषेध फल खाएको वापत दोषी करार र सजाय गर्नुभन्दा पहिले आदम तथा एभलाई प्रतिवाद गर्ने मौका दिएको थियो भने संविधानद्वारा व्यवस्थित सीमित सरकारलाई यस दैवीय नियमको उल्लंघन गर्न कतै अधिकार रहेको हुन्न । निवेदकलाई संविधानद्वारा प्रदत्त वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता र पत्रिकाको माध्यमबाट जीविकोपार्जन गर्ने साधनबाट वञ्चित गर्दा निवेदकलाई कुनै प्रतिवाद गर्ने मौका नदिई अझ सुनुवाईसम्म पनि नगरी उक्त पत्रिकाको प्रकाशनमा लगाएको रोकमा उक्त नियमको उल्लंघन भएको छ । जुन स.अ.द्वारा स्थापित नजिर प्रतिकूल छ । तसर्थ संविधानको धारा ७३ को विरुद्ध छ । यथोचित विधि प्रक्रियाको अन्य नियमहरू पनि उत्तिकै भङ्ग भएको छ । कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनको उत्तरदायित्व अझ पत्रकारिता जस्तो बौद्धिक जीवन माध्यममा रोक लाग्ने असर बहन गराउँदा प्रथमतः कानूनले निषेध तथ्य वस्तुगत विद्यमान (Actus Reus) हुनुपर्छ । किटानसाथ आरोपित हुनुपर्छ र सबूद प्रमाण र प्रतिवाद कथनको परिप्रेक्ष्यमा असल नियत साथ निष्कर्षमा पुगनुपर्छ । तर यी सबैको उपेक्षा र उल्लंघन भएको छ ।

८. प्रत्यर्थीहरूको निर्णयमा कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटि छ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा २२ ले प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारलाई अनियन्त्रित र स्वेच्छाचारी अधिकार प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरिएको छैन र उक्त दफाको पाठनले नै त्यस अधिकारलाई सशर्त र वस्तुगत अवस्थाहरूमा सीमित गरिएको छ । दफा २२(१) मा के कस्ता कुराहरू प्रोत्साहन वा वृद्धिमा आशंकामा लाग्न नहुने, प्रकाशन गर्न नहुनेबारे खण्डहरूमा प्रष्ट इङ्गित गरेको छ र त्यसमा लागेको छ, भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेमा रोक लगाउने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसबाट कानूनमा वर्णित निषेधात्मक तत्वहरू वस्तुगत विद्यमान भएमा मात्र रोक लगाउन सक्ने हुन्छ । यसबाहेक कानूनको अन्यथा अर्थ्याइएमा कानूनको अराजकता हुन जान्छ । कानूनको राज्यको सट्टा अन्यायिक एवं अमानवीय कानूनहरूले घर गर्दछ । प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारको उपरोक्त निर्णयमा कानूनको त्यस अन्तरवस्तुहरूको अभाव छ ।
९. श्री ५ को सरकारको दोस्रो पत्रमा दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने अभिकथन गरिएको छ । के कस्तो क्रियाकलाप किन र कहाँ त्यो उल्लेखसम्म छैन । फगत कानूनको दफा-उपदफा र खण्ड उल्लेख मात्र पर्याप्त छैनन् । त्यसमा अन्तरनिहित तथ्यहरू विद्यमान रहेको हुनुपर्छ । यसरी निर्णय अभिव्यक्त आदेशविहीन छ, भने कानूनको अनिवार्य तत्वको अभाव रहेको छ । आदेशले नै आरोप किटान गर्न नसकेको देखाउँछ । उक्त कानून सिर्जित र विद्यमान नभएको देखाउँछ ।
१०. निर्णय अप्रष्ट छ । खण्ड (क) मा विभिन्न कुराहरू उल्लेख छन् । जस्तो राष्ट्रिय हित र सुरक्षा वा सार्वजनिक हित वा शान्ति र व्यवस्था वा श्री ५ को सार्वभौमसत्ता वा दलविहीन प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा आँच आउने । तीमध्ये के क्रिया भए उल्लेख र अभिव्यक्त नगरी गरिएको निर्णय प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण छ ।
११. 'लागेमा' भन्ने शब्दले प्रथमतः वस्तुगत स्थितिहरूको विद्यमानता हुनु दोस्रो ती स्थितिहरू दफा २२ को उपदफा (१) को खण्डहरूमध्येमा प्रविष्ट हुनुपर्ने र त्यसको न्यायोचित विवेकपूर्ण साथ आत्मनिष्ठ प्रयोग हुनुपर्नेलाई संकेत गर्दछ । स्वविवेक अधिकारले विवेकतालाई छर्लङ्ग पार्न सक्दैन । वस्तुगत अवस्थाको विद्यमानता नभई प्रयोग हुन सक्दैन ।
१२. प्रत्यर्थीले कानुनी कपटसाथ अधिकार दुरुपयोग गरेको छ । आफूमाथि आइपरेको संभावित आलोचनालाई सहन गर्न नसकी कुनै पनि प्रकारको तथ्य विद्यमान नहुँदा पनि अन्याय प्रयोजनको लागि दफा २२ को प्रयोग गरी पत्रिकामाथि रोक लगाउने निर्णय गरेको छ । एकातिर वर्तमान प्रधानमन्त्रीले २ असोजको वक्तव्यमा श्री ५

महाराजाधिराजको सक्रिय नेतृत्व तथा राष्ट्रिय प्रतिष्ठा र सार्वसीमाभिन्न रही बाँकी कुरामा लेख्ने र बोल्ने स्वाधिनता छु भनी सार्वजनिक तवरमा स्वस्थ वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता प्रदर्शन गर्नुहुन्छ भने अर्कोतिर कुनै कारण नदिई आरोप किटान नगरी कुनै प्रकारको आलोचनालाई स्थान नदिने कानूनको दुरुपयोग गरिएको हुन्छ । निवेदकलाई दुईटा पुर्जा पठाइन्छ । पहिलो पुर्जापछि के अर्को पुर्जा, जसले प्रत्यर्थीहरूको कारवाही असल नियत र कानूनअनुकूल नभई अन्य प्रयोजनको लागि आदेश गरेको प्रष्ट गर्दछ ।

१३. प्रत्यर्थीहरूबाट लिखितजवाफ लिई पेश गर्नु भन्ने मिति २०३५ साल वैशाख २७ गते रोज ४ को डिभिजनवेञ्चको आदेश ।
१४. प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफमा २०३५/१/१२ मा उक्त सचिवालयबाट निवेदनमा उल्लेख भएअनुसारको कुनै निर्णय वा आदेश नभएकोले रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने उल्लेख भएको रहेछ ।
१५. प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय र श्री ५ को सरकार सचिव सञ्चार मन्त्रालयबाट एउटै मिलानको लिखितजवाफहरू प्रस्तुत गरिएको रहेछ । सो लिखितजवाफ यसप्रकार छ :
१६. समीक्षा साप्ताहिकका प्रकाशकलाई श्री ५ को सरकारले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सोही उपदफाको खण्ड (क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेकोले समीक्षा साप्ताहिकलाई रोक लगाउने गरी मिति ०३५/१/१२ मा आदेश जारी गरिएको पत्र दिइएको हो ।
१७. निवेदक र निवेदकको प्रकाशनले छापाखाना र प्रकाशन ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लागेको कारणबाट प्रकाशनलाई रोक लगाउने आदेश जारी गर्दा सोही ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम नै भएको छ । तापनि निवेदकलाई प्रतिवाद गर्न मौका दिइएन वा निवेदकको तर्फबाट सुनुवाइसम्म पनि गरिएन भन्ने विषयमा श्री ५ को सरकारलाई ऐनले निषेध गरेको क्रियाकलापमा कुनै छापाखाना वा प्रकाशक लागेको छ वा त्यस्तो उद्योग गरेको छ भन्ने लाग्नेवित्तिकै जुनसुकै बखत पनि श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रकाशनलाई तुरुन्त रोक लगाउने आदेश दिन सक्ने भएकोले निवेदकलाई प्रतिवाद गर्न दिन वा सुनुवाई गर्न दिइरहन न त सम्भव नै हुन्छ न त व्यवहारिक नै । यस्तो असम्भव कुरा गर्नुपर्छ भनेर प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तले पनि श्री ५ को सरकारलाई बाध्य तुल्याउन सक्दैन । किनभने यस्तो अवस्थामा विपक्षीलाई सो मौका दिइएमा ऐनले निषेध गरेको कार्यको संभावित परिणाम भइसक्ने कुरा निर्विवाद छ । तसर्थ ऐनको मनसाय त्यस्तो संभावित परिणाम हुन नदिने भएकोले ऐनको मनसायबमोजिम भएको कारवाहीमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरित भयो भन्न मिलेन । ऐनमा प्रयोग भएको 'लागेमा' 'तुरुन्त' भन्ने शब्दले यस दिशातिर ईङ्गित गरेको छ ।
१८. निवेदकलाई ओदश जारी गर्दा सोही ऐनमा भएको प्रक्रियाबमोजिम दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड(क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भनी अभियोग किटान भएकै छ । खण्ड (क) अन्तर्गत उल्लिखित विभिन्न विषयहरू राष्ट्रिय हित र सुरक्षा वा सार्वजनिक हित वा शान्ति र व्यवस्था वा श्री ५ को सार्वभौमसत्ता वा दलविहीन प्रजातान्त्रिक पञ्चायती व्यवस्थामा आँच आउनेमध्ये कुनचाहिँ निषेधित क्रियाकलापमा लागेकोले मेरो प्रकाशन बन्द भयो भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारले दोषारोपित गरेपछि मात्र होइन, पत्रकारिताजस्तो पवित्र पेशामा जीवन समर्पण गर्ने तथा श्री ५ को सरकारलाई मात्र होइन समाजलाई नै त्रुटीहरू देखाउँदै मार्गदर्शन

दिन सक्ने बुद्धिजीवी प्रकाशकले आफ्नो पत्रिकामा के कस्ता सामाग्रीहरू प्रकाशनमा ल्याउँदैछु र यसबाट ऐन नियम वा समाजको कुन चाहिँ घेरालाई कति मात्रामा उल्लंघन हुनेछ र यसको परिणाम के कसलाई कस्तो पन सक्दछ भन्ने कुरा पत्रिका प्रकाशन हुनुभन्दा अगाडि नै प्रकाशकले अनिवार्यतः थाहा पाउनुपर्दछ । त्यसमाथि पनि निवेदककै शब्दमा आफ्नो जीवनको स्रोत नै यस पेशालाई बनाउने पत्रकारले त भन् यो तथ्यलाई कतै विर्सन हुँदैन । त्यसकारण निवेदकमाथि आरोपित अभियोगलाई अझ कितान गर्नुपर्ने आवश्यकता र बाध्यतासमेत देखिँदैन ।

१९. निवेदकले श्री ५ को सरकारले जारी गरेको आदेश कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटि छ भन्दै कानूनमा वर्णित निषेधात्मक तत्वहरू वस्तुतः विद्यमान भएमा मात्र रोक लगाउन सक्ने हुन्छ भनेको छ । यसमा कानूनले निषेध गरेको तत्व विद्यमान भएको कारणले नै सो प्रकाशनमाथि रोक लगाइएको र अन्यथा श्री ५ को सरकारले प्रकाशनमाथि रोक लगाउने आदेश जारी गर्ने थिएन । उदाहरणतः नेपाल अधिराज्यभरि यस्ता कतिपय प्रकाशनहरू चलिरहेका छन् । अन्य कुनैलाई श्री ५ को सरकारले यस्तो आदेश जारी गरेको पनि त छैन । फेरि कानूनले निषेध गरेका तत्वहरू छु छैन भन्ने विषयमा एक त श्री ५ को सरकारले जारी गरेको आदेशमै पनि प्रष्टै छ, त्यसमाथि पनि पत्रकारिताजस्तो सम्मानीत पेशामा लागेका व्यक्तिले कानूनले निषेध गरेका क्रियाकलाप के के हुन् र के कस्तो प्रकाशन गरेमा कानूनको परिधि नाघ्दछ भन्ने कुरा ज्ञात भएकै हुनुपर्छ । यी सबै कुराको अलावा छापाखाना तथा प्रकाशन ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) मा उल्लिखित निषेधात्मक क्रियाकलापमा लागेको भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लाग्नेवित्तिकै श्री ५ को सरकारले आदेश जारी गर्न सक्ने व्यवस्था सोही उपदफामा भएकोले दफा २२ को उपदफा (१) मा वर्णित निषेधात्मक क्रियाकलापमा लागेको छ भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लाग्नु नै कानूनले निषेध गरेको तत्वको विद्यमान हुनु हो, किनभने श्री ५ को सरकारलाई कानूनले निषेध गरेको तत्व छ/छैन भन्ने कुरा वस्तुनिष्ठ विषय होइन । यो त एउटा आत्मनिष्ठ विषयवस्तु हो । तसर्थ कानूनले निषेध गरेको तत्व विद्यमान छैन भन्न मिल्दैन ।
२०. दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) अन्तर्गत उल्लिखित विभिन्न कुराहरूमध्ये कुन क्रियाकलापमा संलग्न भएकोले आदेश जारी गर्नुपर्‍यो भन्ने विषयमा पुनः एकपटक विचार गर्दा श्री ५ को सरकारलाई खण्ड (क) ले निषेध गरेको कुराहरूमध्ये कुनै एक वा एकभन्दा बढी वा सबै पनि हुनसक्छ । ऐनमा प्रयोग भएको 'लागेमा' भन्ने शब्दले श्री ५ को सरकारलाई लाग्नुपर्‍यो र यसको फलस्वरूप भए गरेको निर्णयउपर प्रश्न गर्ने ठाउँ ऐनले नै प्रदान गरेको छैन । दफा २१ को उपदफा (२) ले सोही दफाको उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने अवस्थाबाहेक उक्त ऐनको अन्य दफाअन्तर्गत भएका आदेश वा निर्णयउपर कुनै अदालतमा पुनरावेदन वा उजुर नलाग्ने व्यवस्था भएबाट नै यो विषय अझ स्पष्ट हुन आउँदछ । तसर्थ निवेदकले सम्मानित अदालतसमक्ष मागेको उपचार विधायिकाले निर्माण गरेको कानूनको मनसायको विपरित छ ।
२१. कानून निर्माताले निर्माण गरेको कानूनलाई पालना गराउनु कार्यपालिकाको कर्तव्य हो । कसैले कानून बर्खिलाप कारवाही गर्दछ भन्ने त्यसलाई कानून अन्यथा राज्यमा अराजकता फैलिन्छ । कानुनी राज्यको स्थापना सम्भव हुँदैन । त्यसकारण कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रयोगको अवस्थालाई कानुनी कपट भन्न मिल्दैन र त्यस्तै अधिकारको दुरुपयोग भन्ने प्रश्न नै उपस्थित हुँदैन ।
२२. विद्वान प्रकाशकले खण्ड (क) ले निषेध गरेको सम्भावित परिणाम हुन सक्ने गरी वा सोही उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रकाशन प्रकाशित गरी त्यस्तो क्रियाकलापमा जानी-जानी लागेको कारणले नै श्री ५ को सरकारले दफा २२

को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरेको आदेशको परिणामस्वरूप रद्द भएको प्रमाणपत्र पुनः प्राप्त गरी प्रकाशन चालू गर्ने सोही ऐनको उपदफा (३) को प्रक्रिया नअपनाई सम्मानित अदालत छेउ निवेदन दिन पुगेका छन् । तसर्थ निवेदकले प्रस्तुत गरेको निवेदनबाट नै निवेदक खुला दिलले अदालतसमक्ष उपस्थित नभएको तथ्यलाई प्रष्ट गर्दछ ।

२३. वर्तमान सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको २ असोजको भाषणमा श्री ५ महाराजाधिराजको सक्रिय नेतृत्व तथा राष्ट्रिय प्रतिष्ठा र स्वार्थ सीमाभिन्न रही बाँकी कुरामा लेख्ने र बोल्ने स्वतन्त्रता छ भनी जुन कुरा भन्नुभएको छ त्यो ठीक नै भन्नुभएको छ । किनभने कुनै प्रकाशनको प्रकाशकलाई कुनै पनि हालतमा श्री ५ महाराजाधिराजको सक्रिय नेतृत्व तथा राष्ट्रिय प्रतिष्ठा र स्वार्थ सीमा उल्लंघन गर्न दिइने छैन । त्यसको उल्लंघन नगरी लेख्न र बोल्न पाउने स्वतन्त्रता देशमा विद्यमान छ । जसको उपयोग आज सबैले गरिरहेकै छन् । त्यसकारण वर्तमान सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले जे बोल्नुभएको छ, त्यही अनुरूप कार्य पनि भइरहेको छ । यसमा निवेदकले आफ्नो प्रकाशन बन्द भएको कारणले मात्र सम्माननीय प्रधानमन्त्रीमा कलुषित भावनाले प्रेरित भई मिथ्या दोषारोपण गरेको स्पष्ट हुन्छ ।
२४. निवेदकलाई दुईटा पुर्जीमध्ये पहिलो पुर्जीलाई अझ प्रस्ट पाउँ अर्को पुर्जी बुझाइएको कुरालाई लिएर असल नियतले भएन भन्न मिल्दैन । फेरि यही कुरालाई कानुन अनुकूल भएन भन्नलाई कुनै कानुनद्वारा निषेधित नभएको कुरालाई कानुन प्रतिकूल भयो भन्न पनि त्यत्तिकै मिल्दैन र संविधानअन्तर्गत निर्मित वैध कानुनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भएको काम-कारवाहीले संविधानको मौलिक हक हनन भयो भनी कानुनकै वैधतामा शंका गर्नु पनि त्यत्तिकै युक्तिसंगत देखिँदैन । रिट निवेदन आधारहीन भएकोले खारेज हुन अनुरोध छ ।
२५. यस मुद्दामा निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठ र विद्वान अधिवक्ता श्री निलाम्बर आचार्य तथा प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट विद्वान महान्यायाधीवक्ता श्री भैरवप्रसाद लम्साल उपस्थित हुनुभएको छ । निवेदकको निवेदन जिकिर, प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफ र निवेदक तथा प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको वहसको सन्दर्भमा यस मुद्दामा खास गरी निम्न लिखित प्रश्नहरूको निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ :
- (१) आत्मनिष्ठरूपमा प्रयोग हुने अधिकारको सम्बन्धमा प्राकृतिक न्यायका नियमहरू आकर्षित हुन्छन् वा हुँदैनन् ? प्रस्तुत मुद्दामा विवादग्रस्त श्री ५ को सरकारको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरित छ वा छैन ?
- (२) कुनै खास अवस्था वा अवस्थाहरूमा संविधान वा कानुनद्वारा प्रदत्त कुनै हकमा कुनै बन्देज वा रोक लगाउने अधिकार व्यवस्था भएकोमा सो अधिकार प्रयोग गर्दा अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्य अर्थात् सो अवस्था वा अवस्थाहरूको कुनै उल्लेख नगरी सम्बन्धित कानुन वा कानुनको दफा र उपदफा वा खण्डको मात्र उल्लेख गर्नु पर्याप्त हुन्छ वा हुँदैन ।
२६. यस मुद्दामा प्राकृतिक न्यायको नियमहरूको प्रयोगसम्बन्धी केही जटिल प्रश्नहरू उपस्थिति भएका छन् । संविधानद्वारा प्रदत्त वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता तथा जीविकोपार्जनको साधनबाट वञ्चित गर्दा निवेदकलाई प्रतिवादको कुनै मौका नदिई अझ सुनुवाइसम्म पनि नगरी पत्रिकाको प्रकाशनमा रोक लगाएको र रोक लगाउनुपर्ने कारण र आधारसम्म पनि निवेदकलाई अवगत नगराइएकोले तत्सम्बन्धी श्री ५ को सरकारको निर्णय र आदेश प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल छ भन्ने निवेदकतर्फको पहिलो जिकिर छ । श्री ५ को सरकारले निवेदकको समीक्षा साप्ताहिकको प्रकाशनमा रोक लगाउनुभन्दा पहिलो निवेदकलाई प्रतिवादको मौका नदिइएको कुरा त निर्विवाद छ । कुन प्रकाशन वा क्रियाकलापबाट कानुनको कुन व्यवस्थाको कसरी

उल्लंघन भयो भन्ने कुरा प्रस्तरूपमा श्री ५ को सरकारले निवेदकलाई अवगत गराएको पनि देखिन्छ । तत्सम्बन्धमा निवेदनकलाई एउटै मितिका दुई प्रकारको आदेश दिएको पाइन्छ । पहिलो आदेशमा श्री ५ को सरकारले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा २२ को अन्तर्गत प्रकाशन रोक्ने आदेश दिएको कुरामात्र उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो आदेशमा भने निवेदक र निजको प्रकाशन छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारलाई लागेको व्यहोरा पनि उल्लिखित छ । तर खण्ड (क) ले निषेध गरेको विभिन्न क्रियाकलापमध्ये कुन क्रियाकलाप भएको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारले उक्त दफा २२ को उपदफा (१) अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गर्नु परेको हो भन्ने कुरा उक्त दोस्रो आदेशले पनि स्पष्ट गरेको छैन । यस अदालतको आदेशानुसार श्री ५ को सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखितजवाफमा पनि सो कुरा स्पष्ट गर्न आवश्यकता महसूस नगरी खण्ड (क) द्वारा निषेधित क्रियाकलापहरूमध्ये कुन क्रियाकलापमा लागेकोले प्रकाशन बन्द भयो भन्ने कुरा बुद्धिजीवी पत्रकारले आफैँ बुझ्नुपर्छ । श्री ५ को सरकारले किटान गरिहरनुपर्ने आवश्यकता र बाध्यतासमेत छैन भन्ने जिकिर लिइएको छ । दफा २२ को उपदफा (१) मा 'लागेमा' 'तुरुन्त' इत्यादि शब्दहरूको प्रयोग भएकोले ऐनद्वारा निषेधित क्रियाकलाप भएको वा हुन लागेको छ भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारलाई लाग्ने वित्तिकै प्रकाशनमा तुरुन्त रोक लगाउन सक्ने हुनाले प्रतिवाद वा सुनुवाइको मौका दिनैपर्छ भनी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आधारमा श्री ५ को सरकारलाई बाध्य तुल्याउन सकिन्छ भन्ने पनि उक्त लिखितजवाफमा जिकिर लिइएको पाइन्छ । उक्त दफा २२ को उपदफा (१) अन्तर्गतको अधिकार श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ सन्तुष्टिको आधारमा प्रयोग हुने अधिकार भएकोले सम्बन्धित व्यक्तिसँग स्पष्टिकरण लिने वा निजलाई प्रतिवादको मौका दिने वा श्री ५ को सरकारले निजलाई कारण र आधार बताउनु नपर्ने प्रश्न नै उठ्दैन भन्ने विद्वान महान्यायाधीवक्ता तथा विद्वान सरकारी अधिवक्ताको पनि वहस जिकिर छ । तर यी जिकिरहरूसँग म सहमत छैन । कानून निर्माताले कसैलाई अर्काको कुनै अधिकारमा कुनै रोक वा नियन्त्रण लगाउने अधिकार प्रदान गर्दा सो अधिकारको प्रयोग इमान्दारी, निष्पक्षता एवं विवेकसाथ गरियोस् भनेरै प्रदान गरेको हुन्छ । कानुनी अधिकारको प्रयोगमा स्वेच्छाचार गर्नेहक कसैलाई हुन्छ । यो कुरा न्यायले स्वाभाविकरूपमा अनुमान गर्दछ । त्यसैले कानूनमा प्रष्ट व्यवस्था नभए पनि प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई प्रतिवादको मौका दिनुपर्ने, सजाय भारी बनाइएको व्यक्तिलाई त्यसको कारण र आधार अवगत गराउनुपर्ने, आफ्नो स्वार्थ भएको विवादमा आफैँ निर्णयकर्ता हुन नपाइने इत्यादि कुरा तत्कालदेखि नै मानव समाजले पालन गरिआएको प्राकृतिक न्यायका नियमहरूलाई न्यायिक वा अन्य कानुनी कारवाही वा अधिकारको प्रकृतिको आधारमा मात्र कुनै भेद गर्न सकिन्छ । यथार्थमा, कुनै एउटा साँगुरो घेरा कोरेर ती सर्वव्यापी सिद्धान्तहरू (Universal Principles) लाई सीमावद्ध गर्न खोज्नु उचित हुँदैन । कानूनमा प्रष्ट व्यवस्था नभए पनि अर्काको कुनै हक वा दायित्वको कुनै निर्णय गर्ने अधिकार पाएको अधिकारीले त्यस्तो कुनै निर्णय गर्दा प्राकृतिक न्यायका नियमहरू यथासम्भव अवलम्बन गर्नुपर्छ । खासगरी संविधान वा कानूनद्वारा प्रदत्त कसैको कुनै हकमा रोक वा नियन्त्रण लगाउने गरी कुनै आदेश दिँदा कानूनमा किटानीसाथ अन्यथा व्यवस्था भएकोमा वा विषयवस्तुको प्रकृति, उद्देश्य वा प्रयोजनबाटै असम्भव वा अनुपयुक्त देखिएकोमा बाहेक त्यस्तो आदेश दिने अधिकारीले ती नियमहरूको अवलम्बन गर्नुपर्छ । त्यस्तो स्थितिमा अधिकारको प्रकृतिको वस्तुनिष्ठ वा आत्मनिष्ठ के हो भन्ने कुराले मात्र कुनै अन्तर पर्दैन । आत्मनिष्ठ अधिकारीको प्रयोग गरी कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै कार्य तत्कालै नगरेमा वा रोकनुपर्ने कुनै कार्य तत्कालै नरोकेमा कानूनको उद्देश्य विफल हुने अवस्था छ भने प्रतिकूल असर पर्ने नहोला,

तर सो कार्य तत्कालै नगरे वा नरोके पनि कुनै व्यक्तिलाई प्रतिवादीको मौका दिइरहन सम्भव वा उपयुक्त तात्विक असर पर्दैन भने जुन व्यक्तिको संवैधानिक वा कानुनी हकमा रोक वा नियन्त्रण लगाउन खोजिएको छ, त्यो व्यक्तिलाई कारण र आधार अवगत गराएर उसको पनि कुरा सुनेर मात्र निर्णयमा पुग्नुपर्छ भन्ने नै न्यायको माग हुन्छ। तसर्थ आत्मनिष्ठ अधिकारको प्रयोग गर्दा प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई प्रतिवादको मौका दिनुपर्ने वा त्यस्तो व्यक्तिको कुरा सुन्नुपर्ने वा नपर्ने इत्यादि कुराहरू सो अधिकारको प्रकृति र सो अधिकार प्रयोग गर्दाको सन्दर्भको आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो अधिकारको प्रयोगमा प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तहरू आकर्षित हुँदैनन् भनी सोभै भन्न मिल्दैन। साथै माथि उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादको मौका दिन संभव वा उपयुक्त नहुने स्थिति छ भने पनि सजाय वा प्रतिकूल परिणामको भागी बनाइएको व्यक्तिबाट यसको कारण र आधार अवगत गराउनु त पर्छ नै।

२७. उपर्युक्त सैद्धान्तिक विवेचनाको आधारमा अब छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा २२(१) को व्यवस्थामा विचार गर्दा उक्त दफा २२ को उपदफा (१) अन्तर्गत प्रकाशनमा रोक लगाउने अधिकार श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ सन्तुष्टि (Subjective Satisfaction) को आधारमा प्रयोग हुने अधिकार हो। यसमा कुनै शंका छैन। तर सो अधिकार निरपेक्ष (Absolute) असीमित (Unlimited) वा अंकुशरहित (Arbitrary) अधिकार होइन। सो अधिकारको प्रयोगको लागि कानूनले नै केही वस्तुगत आधारहरू (Objective Conditions) निश्चित गरेको छ। कुनै प्रकाशनमा रोक लगाउनु आवश्यक छ भन्ने श्री ५ को सरकारलाई लाग्नु मात्र सो अधिकारको प्रयोगको लागि पर्याप्त हुँदैन। उक्त उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख) वा (ग) मा उल्लेख भएबमोजिमको प्रकाशन वा क्रियाकलाप वा सो कुराको उद्योग भएको छ भन्ने कुरा पनि श्री ५ को सरकारलाई लाग्नुपर्छ र त्यसको लागि श्री ५ को सरकारसमक्ष आधारयुक्त वस्तुस्थिति विद्यमान हुनुपर्छ। अर्को शब्दमा लाग्ने कुरा कुनै आधार नभई सून्यको स्थितिमा लागेर हुँदैन। कानूनमा वर्णित वस्तुगत अवस्था विद्यमान छ भनी सम्झने कुनै आधार भएर लागेको हुनुपर्छ। तसर्थ सो अधिकारको प्रयोग गर्नको लागि आत्मनिष्ठ, सन्तुष्टि लिनुभन्दा पहिले उक्त कानूनद्वारा निषेधित प्रकाशन वा क्रियाकलाप वा सो कुराको उद्योग भएको छ वा छैन भन्ने कुरा उचितरूपमा विचार गरिएको हुनुपर्छ र श्री ५ को सरकारले उचितरूपमा विचार गरेरै निष्कर्षमा पुगेको हो भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारले तत्सम्बन्धमा गरेको कारवाही र दिएको आदेशबाट देखिनुपर्छ। कानूनले निषेध गरेको प्रकाशन, क्रियाकलाप वा उद्योग वस्तुनिष्ठ भयो वा भएन भन्ने कुराको सबूद प्रमाण बुझी अदालतले श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ सन्तुष्टिको विषयवस्तुमा आफ्नो सन्तुष्टिको प्रतिस्थापना (Substitution) त गर्न सक्दैन, तर कानूनबमोजिम वस्तुगत आधारलाई उचितरूपमा विचार गरेर श्री ५ को सरकारले आदेश दिएको हो वा होइन भनी अदालतले हेर्न सक्दछ। सो कुरा अदालतले हेर्न नपाउने वा प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई थाहै दिन नपर्ने कानूनको मनसाय होइन। यदि कानूनको त्यस्तो मनसाय भए श्री ५ को सरकारले चाहेमा कुनै पनि प्रकाशन रोक्न सक्ने अधिकारको व्यवस्था गर्नु पर्याप्त हुने थियो। प्रकाशन रोक्नको लागि उक्त खण्ड (क), (ख) र (ग) मा वर्णित वस्तुगत आधारहरू पूर्वाधार (Condition Precedent) को रूपमा व्यवस्थित गरिरहन आवश्यक हुने थिएन। कानूनमा ती वस्तुगत आधारहरूको उल्लेख भएकोले सो बाहेक अन्य कुनै आधारमा वा कुनै आधार नभई श्री ५ को सरकारले प्रकाशन रोक्ने आदेश दिएको देखिएमा त्यस्तो आदेश कानूनविपरित भई बदरभागी हुने हुनाले कुन आधारमा श्री ५ को सरकारले प्रकाशनमा रोक लगाएको हो भन्ने कुरा हेर्न र बुझ्ने अधिकार अदालत र प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्ति दुवैलाई हुन्छ। तसर्थ श्री ५ को सरकारले आफ्नो आदेशमा र अदालतमा प्रस्तुत गर्ने लिखितजवाफमा कारण र आधार प्रष्टरूपमा उल्लेख

गर्नुपर्छ। प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई सो बमोजिम कारण र आधार थाहा दिइन्न भने सो आदेश प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र कानूनविपरित हुन्छ।

२८. प्रस्तुत मुद्दामा श्री ५ को सरकारले निवेदकलाई दिएको आदेश र यस अदालतमा प्रस्तुत गरेको लिखितजवाफबाट निवेदकको प्रकाशनमा रोक लगाउनुभन्दा पहिले निजलाई सुनुवाइको मौका दिन सम्भव थियो वा थिएन भन्ने कुरा प्रष्ट हुँदैन। श्री ५ को सरकारको लिखितजवाफमा आत्मनिष्ठ अधिकारसम्बन्धी जिकिरको प्रसंगमा 'प्रतिवादको मौका दिँदा ऐनले निषेध गरेको संभावित परिणाम भइसक्ने' भन्ने उल्लेख भएकोले निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिन सम्भव वा उपयुक्त थिएन भन्ने अनुमान गरेरै विचार गर्ने हो भने पनि प्रकाशन रोक्ने कारण र आधार निवेदकलाई प्रस्टरूपमा अवगत नगराएकोले तत्सम्बन्धी श्री ५ को सरकारको आदेश प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र कानूनविपरित देखिन्छ। श्री ५ को सरकारको लिखितजवाफमा दफा २२(१) को खण्ड (क) द्वारा निषेधित क्रियाकलापहरूमध्ये कुन क्रियाकलापमा लागेकोले प्रकाशन बन्द भयो भन्ने कुरा बुद्धिजीवी प्रकाशक आफैँले बुझ्नुपर्छ। श्री ५ को सरकारले बताउनुपर्ने बाध्यता छैन भन्ने जिकिर लिइएको छ। न्यायको दृष्टिमा यो एउटा अनौठो र असामान्य जवाफ देखिन्छ। उसलाई मैले यो सजाय गरें, तर उसले के अपराध गर्‍यो म भन्दिन, भन्न कर पनि छैन, उसले आफैँ बुझ्नुपर्छ भन्नु कहाँसम्म न्यायोचित हो? जुन व्यक्तिको प्रकाशन रोकिन्छ, जसको प्रकाशन जफत हुन्छ, जसले पत्रकारको रूपमा आफ्नो पेशा चलाउन नपाउने हुन्छ, त्यो व्यक्तिलाई उसले कुन यस्तो काम गर्‍यो जसले गर्दा ती परिणामहरू व्यहोर्नुपर्ने भयो भन्ने कुरासम्म पनि प्रष्टरूपमा अवगत नगराई ती परिणामहरूको भागी बनाउनु कानून र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरित हो।

२९. श्री ५ को सरकारले निवेदकलाई दिएको दोस्रो आदेशमा निवेदक र निजको प्रकाशन दफा २२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) ले निषेध गरेको क्रियाकलापमा लागेको भन्ने उल्लेख भएको र कारण र आधारकोरूपमा त्यति उल्लेख हुनु नै पर्याप्त भएकोले विस्तृत कारण र आधार बताइरहनुपर्दैन भन्ने श्री ५ को सरकारको लिखितजवाफ छ र विद्वान महान्यायाधीवक्ताले पनि बेञ्चसमक्ष सो जिकिर लिनुभएको छ। यस सन्दर्भमा श्री ५ को सरकारले निवेदकलाई दिएको आदेशहरूको विश्लेषण गर्न पनि मैले आवश्यक ठानेको छु। एउटै कुराको लागि एउटै मितिको दुई विभिन्न प्रकारका आदेशहरू निवेदकलाई दिइएको छ। मिति एउटै भए पनि ती आदेशहरू एक दिनको अघि-पछि गरी पाएको भन्ने निवेदकको भनाई छ। सो कुरामा कुनै विवाद पनि छैन। पहिलो आदेश दिँदा कुनै विचार नगरी हतारमा दिइएको र सो आदेश कानूनअनुरूप भएन भन्ने महसूस गरी आदेशलाई कानुनी रूप दिन दोस्रो आदेश दिइएको कुरा सो आदेशहरूबाट प्रष्ट हुन्छ तर पहिलो आदेशबाटै श्री ५ को सरकारले समीक्षाको प्रकाशन रोकन आदेश दिइसकेपछि दफा २२(१) अन्तर्गतको अधिकार फेरि प्रयोग हुनसक्ने अवस्थै नरहेकोले दोस्रो आदेश कानूनको दृष्टिमा महत्वहीन र निरर्थक देखिन्छ। कानूनबमोजिमको कुनै कारण र आधार नै नभइकन श्री ५ को सरकारले समीक्षाको प्रकाशन बन्द गर्ने निर्णय गरी पहिलो आदेश दिएको र त्यसपछि मात्र सो निर्णयलाई कानुनी रूप दिने प्रयासमा दोस्रो आदेश दिइएकोले उक्त दोस्रो आदेश पूर्वाग्रहयुक्त र प्रवृत्त (Biased) छ भन्ने पनि निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले बहस प्रस्तुत गर्नुभएको छ। यी कुराहरूका अतिरिक्त उक्त दोस्रो आदेश अस्पष्ट पनि छ। उक्त आदेशमा निवेदक र निजको प्रकाशन खण्ड (क) द्वारा निषेधित क्रियाकलापमा लागेको भन्ने कुरासम्म उल्लेख भएको छ। उक्त खण्ड (क) मा 'राष्ट्रिय हित र सुरक्षा वा सार्वजनिक हित वा शान्ति वा व्यवस्था वा श्री ५ को सार्वभौमसत्ता वा दलविहीन प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा आँच आउने' भनी विभिन्न कुराहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ। यस स्थितिमा निवेदक र निजको

प्रकाशनबाट उक्त कुराहरूमध्ये कुन कुरा वा कुराहरूमा आँच आउने क्रियाकलाप भयो भन्ने सम्बन्धमा आदेश अस्पष्ट देखिन्छ । त्यस्तो अस्पष्ट आदेशले प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई कारण र आधार बताउनुपर्ने प्राकृतिक अस्पष्ट आदेशले प्रतिकूल असर पर्ने व्यक्तिलाई कारण र आधार बताउनुपर्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आवश्यकता पूरा गरेको सम्भन मिल्दैन ।

३०. यस मुद्दामा आदेशको अस्पष्टताको प्रश्नसँगै अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटीको प्रश्न पनि गाँसिएको छ । कुनै ऐनको कुनै दफा-उपदफा वा खण्डहरूद्वारा निषेधित विभिन्न कुराहरूमध्ये कुनै कुरा वा कुराहरूको दोष लगाई कुनै व्यक्तिलाई कुनै प्रतिकूल असर पर्ने गरी आदेश दिँदा सो दफा-उपदफा वा खण्डको उल्लेख गर्नुमात्र पर्याप्त हुँदैन । सो व्यक्तिले सो निषेधित कार्यमध्ये कुन कार्य गरेको हो भन्ने कुरा पनि किटानीसाथ उल्लेख गर्नुपर्छ । त्यस्तो अधिकार क्षेत्रात्मक तथ्य (Jurisdictional Fact) को उल्लेख नगरी दिइएको आदेश अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटीयुक्त हुन गई बदरभागी हुन्छ ।
३१. अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम श्री ५ को सरकारले निवेदकलाई समीक्षा साप्ताहिकको प्रकाशन रोक्न दिएको विवादग्रस्त आदेशहरू प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरित र अधिकार क्षेत्रात्मक त्रुटीयुक्त भएकोले सो आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको छ । यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षीकहाँ पठाउन महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमा पठाई नियमानुसार गरी फाइल बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. त्रैलोक्यराज अर्याल

इति सम्बत् २०३५ साल मार्ग ७ गते रोज ४ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४०, विशेषाङ्क, ठेली नं.२४, विविध निर्णय नं.५६,
पृष्ठ २१९, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री बब्वरप्रसाद सिंह
सम्बत् २०३७ सालको रिट नं.१०९२
आदेश मिति : २०३८/५/२

विषय : उत्प्रेषण वा उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : का.न.पं. वडा नं.१४/१८१ नरदेवी रक्तकाली बस्ने कृष्णप्रसाद शिवाकोटी
विरुद्ध

विपक्षी : श्री अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चल, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरी पत्रिका नछापनु भनी छापाखानालाई आदेश दिन पाउँछ भन्ने नमिले ।
(प्रकरण नं. २३)

आदेश

न्या.धनेन्द्रबहादुर सिंह

- प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत परी पेश हुनआएको छ ।
- तथ्य तथा निवेदन जिकिर यसप्रकार छ : निवेदकले प्राप्त प्रमाणपत्रको आधारमा ज्वाला पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन एवं सम्पादन गर्दैआएको हुँ । ०३७/६/६ मा विपक्षी अञ्चलाधीश कार्यालयका शाखा अधिकृतले वर्ष ८, अंक ३० को ज्वाला पत्रिकामा प्रकाशित काठमाडौंमा गोली चल्यो भन्ने समाचारलाई लिएर स्पष्टीकरण माग गर्नुभयो र ०३७/६/१० मा स्पष्टीकरण दिएको छु । ३१ अंकमा पाठक वर्गलाई तथ्यको भ्रम नहोस् भन्ने उद्देश्यले गोली नचलेको व्यहोरा सच्चाई प्रकाशित गरेको छु । ०३७/६/१२ मा बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयका सहायक अञ्चलाधीश माधवप्रसाद उपाध्यायले सही गरिएको सूचनापत्र ज्वाला प्रिन्टिङ हाउस क्षेत्रपाटीलाई दिइयो । यो सूचनामा ३८ वटा पत्रपत्रिकाहरू तपाईंको छापाखानाबाट प्रकाशित नगर्ने सूचना गरिन्छ भन्ने व्यहोरा उल्लिखित छ ।
- सहायक अञ्चलाधीशज्यूको उक्त पत्रबाट समस्त छापाखानालाई ज्वाला पत्रिका नछापनु भन्ने निषेधात्मक आदेश दिएको ज्ञात गरेको छु । कुन दोषपूर्ण क्रिया मबाट घटित हुनगएको कारणबाट पत्रिकामाथि यस्तो बज्र

प्रहार गरिएको हो उल्लेख नहुनुबाट उक्त पत्र अवैध छ। प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनमा कुन सबूत प्रमाणको आधारमा मबाट प्रकाशित एवं सम्पादित ज्वाला पत्रिका अनियमित घोषित गरेको हो छैन। मबाट सम्पादन एवं प्रकाशन हुने पत्रिका छापमा नै बन्देज लगाउनुपर्ने दोषयुक्त अनियमित कारणको किटानी नहुनुबाट अन्योलमा परेको छु। विपक्षी सहायक अञ्चलाधीशको ०३७/६/१२ को सूचित आदेशबाट वाक् तथा प्रकाशनका अधिकारहरू अवरुद्ध भएका छन् र ऐन तथा संविधानको व्यवस्था खण्डित हुनगएको छ। कारण नदेखाई प्रतिवाद गर्ने मौका नदिई पूर्वाग्रह बदनियतपूर्ण उद्देश्यबाट प्रेरित अधिकार नभएको सहायक अञ्चलाधीशले मबाट प्रकाशित एवं सम्पादित ज्वाला पत्रिका छाप छापखानालाई नै निषेधात्मक आदेश दिनुभएको संवैधानिक हकअधिकारबाट अपहृत भएको छ। उत्प्रेषणको आदेश वा आज्ञा वा पूर्जा जारी गरी विपक्षीको ०३७/६/१२ को सूचना रद्द गरी प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदन कार्यान्वित नगर्नु भन्नेसमेत आदेश पाऊँ भन्नेसमेत निवेदन जिकिर।

४. विपक्षीहरूसँग लिखितजवाफ लिने भन्नेसमेत सर्वोच्च अदालत सिंगलबेञ्चको ०३७/६/२२ को आदेश।
५. निवेदक कृष्णप्रसादले ज्वाला नामक साप्ताहिक तथा पाक्षिक पृष्ठ संख्या १६ को स्टाण्डर प्रिन्टीङ्ग प्रेस यटखाबाट छापे गरी मिति ०२९/६/११ मा प्रमाणपत्र पाएको र कबुलियतसमेत गरेको देखिन्छ। सो प्रमाणपत्रको आधारमा राजनीतिक तथा सामाजिक खबर छापे गरेको तथा काठमाडौँमा 'गोली चल्यो' भन्ने शीर्षकको भूङ्गा खबर प्रकाशित गरेकोमा निजउपर कारवाही हुँदा सो कुरा स्वीकार गरी गोली नचलेको व्यहोरा सच्याई प्रकाशित गरेकोमा निज आफैँले निवेदनमा उल्लेख गरेकोबाट निजको पत्रिका कहाँसम्म सत्य र कर्तव्यनिष्ठ छ यसबाट प्रमाणित भएको छ। निवेदकले लापरवाहीसँग खबर पत्रिका छापे गरेको व्यहोरासमेत प्रेस काउन्सिलबाट अनियमित ठहर भइआएको छ। अनियमित पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने आवश्यक र बन्देज लगाउनुपर्ने प्रशासनको जिम्मेवारी मात्र नभई कर्तव्यसमेत भएको हुँदा छापखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकार श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको ०३२/६/६ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधीशलाई सुम्पिएअनुसार प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी अञ्चलाधीशको निर्देशनानुसार सहायक अञ्चलाधीशले छापखानालाई अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछापु भनी दिएको ०३७/६/१२ को पत्र कानुनी भएको कुरा प्रष्ट गरेको छु। अतः अञ्चलाधीशको निर्देशनबाट सहायक अञ्चलाधीशले छापखानालाई पत्र लेखी राखेकोमा अधिकार नभएको भन्ने गलत छ। छाप रोक्का भएको पत्रिकाहरूमध्ये ओइरोसमेतका प्रकाशक तथा सम्पादकहरूले नियमित प्रकाशित गर्छौँ भनी पुनः निवेदन गरेकोमा कबूल शर्तबमोजिम नियमपूर्वक प्रकाशित गर्छौँ भनी पुनः कबुलियत गरे। ऐन नियमबमोजिम आवश्यक कारवाही गरी दिन जिल्ला कार्यालयलाई ०३७/७/२६ मा यस कार्यालयबाट आदेश भइरहेको र कबुलियत शर्तबमोजिम पुनः प्रकाशित गर्न चाहेमा निजले पनि निवेदन गर्न सक्ने बाटो खोलिएकै हुँदा निजको हक हनन् भएको छैन रिट निवेदन खारेज गरिन अनुरोध छ भन्ने अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चल काठमाडौँको र अञ्चलाधीश, अञ्चलाधीशको का. बागमतीको पृथक-पृथक लिखितजवाफ।
६. ज्वाला नामक पत्रिकाको प्रश्न रोक्नुपर्ने व्यहोरा श्री अञ्चलाधीशज्यू सहायक अञ्चलाधीशज्यूको लिखितजवाफ प्रस्तुत भएकोबाट विदित हुने नै छ। अञ्चलाधीशज्यूको आदेश निर्देशनअनुसार सहायक अञ्चलाधीशज्यूबाट छापखानाहरूलाई लेखिएको पत्रसम्म कार्यान्वयन गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत शाखा अधिकृत अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलको लिखितजवाफ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

७. निवेदकले शर्त प्रमाणपत्रको अधिकार क्षेत्र बाहिर गई राजनीतिक तथा सामाजिक खबर छापने गरेको र काठमाडौंमा गाली चल्थो भन्ने शीर्षकको भ्रूट्टो खबर प्रकाश गरेमा निज आफैँले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेका छन् । प्रमाणपत्र कबुलियतको कारवाही नगरी लापरवाहीसँग खबरपत्रिका छापने गरेको व्यहोरासमेत प्रेस काउन्सिलबाट विचार भई अनियमित भन्ने ०३६/३७ को प्रतिवेदनबाट ठहर भइआएको छ । अनियमित पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने आवश्यक परेको र त्यस्तो अनियमित प्रकाशन रोक्न नियन्त्रण गर्न आदि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकार ०३२/६/६ को राजपत्रमा प्रकाशित श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको सूचनाबाट अञ्चलाधीशलाई सुम्पिएको र सो अधिकार प्रयोग गरी अञ्चलाधिशज्यूले दिएको निर्देशानुसार म सहायक अञ्चलाधीशले छापाखानाहरूलाई अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछापु भनी दिएको मिति ०३७/६/१२ को पत्र कानुनी भएको हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत सहायक अञ्चलाधीश माधवप्रसाद उपाध्याय अञ्चलाधीशको कार्यालय बाग्मती अञ्चलको लिखितजवाफ ।
८. निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्त तथा विपक्षीतर्फबाट वहस गर्न उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री भैरवप्रसाद लम्सालले गर्नुभएको वहससमेत सुनियो ।
९. प्रस्तुत विषयमा निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन सा कुराको निर्णय दिनुपरेको छ ।
१०. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा निवेदकले बदर गरिपाऊँ भनी जिकिर लिएको सूचना हेरिएमा प्रेस काउन्सिलको ०३६/३७ को प्रतिवेदनअनुसार निम्नलिखित पत्रपत्रिकाहरू अनियमित तरिकाबाट प्रकाशित भइराखेका देखिएकोले उक्त पत्रिकाहरूमाथि कानुनी कारवाही गर्दा सो पत्रिका प्रकाशित गर्ने छापाखाना पनि कारवाहीको सिलसिलामा सहयोगी हुन जाने हुँदा तपाईंहरूलाई समयमै सजग गराइएको छ, यस्ता अनियमित पत्रपत्रिकाहरूलाई तपाईंको छापाखानाबाट प्रकाशित नगर्न सूचित गरिन्छ । अन्य थप अनियमित पत्रिकाहरूको विवरणपछि पनि पठाइनेछ भन्ने मिति ०३७/६/१२ को सूचना श्री ५ को सरकार अञ्चलाधिशको कार्यालय बाग्मती अञ्चलबाट ज्वाला प्रिन्टिङ हाउस क्षेत्रपाटीलाई पठाएको सो सूचनामा निवेदकको ज्वाला पत्रिका पनि उल्लेख भएको रहेछ ।
११. उक्त सूचनाबाट नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरिएको वाक् तथा प्रकाशनसम्बन्धी मौलिक हक अपहरण भएको छ । अधिकारको अभावमा उक्त सूचना जारी गरिएको छ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । प्रत्यर्थीतर्फबाट आफ्नो लिखितजवाफमा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको मिति ०३२/६/६ मा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधीशलाई अधिकार प्राप्त भएको भन्ने र वहसमा निवेदकको वैधस्थिति (लोकस स्टेण्डी) छैन भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।
१२. सर्वप्रथम प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिने वैध स्थिति (लोकस स्टेण्डी) छैन भन्ने वहस गर्नुभएतर्फ हेरी विद्वान सरकारी अधिवक्ताले साहित्यिक पत्रिका छापन कबुलियत गरी प्रमाणपत्र पाएकोमा साहित्यिक पत्रिकाभन्दा भिन्न कुरा छापन पाउने हकअधिकार निवेदकलाई छैन । छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०३४ को नियम ६ को उपनियम (४) ले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द भएका पत्रपत्रिकालाई प्रकाशित हुने हक नै नभएकोले रिट निवेदन दिने हक पनि छैन भन्ने वहस गर्नुभएको छ । निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने पूर्वास्था कानूनले निर्धारित गरेको छ, त्यस्तो विद्यमानता छ भन्ने कुरा साधिकार पदाधिकारीबाट निर्णय भएको देखाउन

सकेको छैन प्राप्त प्रमाणपत्रबमोजिम नै पत्रिका छापिएको छ भन्नेसमेत वहस गर्नुभएको छ ।

१३. छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०३४ को नियम ६ को उपनियम (४) मा कुनै समाचार पत्र, समाचार पत्रिका वा अन्य पत्रपत्रिकाको सम्पादकले उपनियम (२) वा (३) बमोजिम तोकिएको आकार वा पृष्ठसंख्या घटाएमा वा उपनियम (१) बमोजिम तोकिएको न्यूनतम प्रतिभन्दा घटी प्रकाशित गरेमा वा निश्चित तिथिमा प्रकाशित नगरेमा वा प्रमाणपत्रमा तोकिएको विषय वा जिल्लाबाहेक अन्य विषयको वा अन्य जिल्लाबाट प्रकाशन गरेमा निजले पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुनेछ, भन्ने लेखेको देखिन्छ ।
१४. उक्त नियममा कुन कुन कार्य गरेमा प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने कुराहरू उल्लेख भएको देखिन्छ, सोमध्ये प्रमाणपत्रमा तोकिएको विषयबाहेक अन्य विषयको प्रकाशन गरेमा तोकिएको आकार वा पृष्ठ संख्या घटाएमा समेत प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसरी उक्त नियमले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुनको लागि केही पूर्वावस्थाहरू निर्धारित गरेको देखिन्छ । सो पूर्वावस्थाको विद्यमानता यो यति कारणबाट देखिन्छ, भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीले निर्णय गर्छ, भने सो निर्णयको परिणामस्वरूप प्रमाणपत्र उक्त नियमबमोजिम स्वतः रद्द हुने कुरा स्पष्ट छ ।
१५. निवेदकको सम्बन्धमा के कस्तो निर्णय भएको छ भन्नेतर्फ दृष्टिगोचर गर्दा अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलको सूचनामा प्रेस काउन्सिलको ०३६/३७ को प्रतिवेदनअनुसार निम्न लिखित पत्रपत्रिकाहरू अनियमित तरिकाबाट प्रकाशित भइराखेको देखिएको भन्ने र अञ्चलाधीशको लिखतजवाफमा ३८ वटा पत्रपत्रिकाहरूले प्रमाणपत्र कबुलियतको कुनै प्रवाह नगरी लापरवाहीसँग खबर पत्रिका छान्ने गरेको व्यहोरासमेत प्रेस काउन्सिलबाट विचार हुँदा अनियमित भन्ने ०३६/३७ को प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनमा ठहर भएको छ, भन्दै उक्त अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछान्नु भनी दिएको पत्र कानुनी भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट ०३६/३७ को प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनलाई नै मूलतः आधार बनाई उक्त सूचना जारी गरेको देखिन्छ । यही सूचनालाई लिएर अरूण कोइरालाले दिएको रिट नं.१२०० को रिट निवेदनमा प्रेस काउन्सिलले दिएको लिखतजवाफमा प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदन सुभावात्मक मात्र हुने भन्ने लेखिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त नियमले निर्दिष्ट गरेको पूर्वावस्था छ/छैन भनी निर्णय गर्ने साधिकार अधिकारी प्रेस काउन्सिल होइन भन्ने कुरा प्रष्ट छ । कानुनले निजलाई त्यस्तो अधिकार दिइएको पनि छैन ।
१६. यसबाट उक्त नियम ६ को उपनियम (४) को विपरीत पत्रिका प्रकाशित गरेको छ भन्ने कुरा भन्न पाउने अधिकारीबाट निर्णय भएको छ, भनी प्रत्यर्थातर्फबाट देखाउन सकेको पाइएन । निवेदकको पत्रिका निजले पाएको प्रमाणपत्रअनुरूप छ/छैन भन्ने कुरा यो रिट निवेदनबाट यो बेञ्चले हेर्ने कुरा होइन तसर्थ रिट निवेदकलाई यो रिट निवेदन दिने हकद्वैया छैन भन्ने विद्वान सरकारी अधिवक्ताको वहससँग म सहमत हुन सकिन ।
१७. अब आदेश दिन पाउने अधिकारको सम्बन्धमा हेरी निवेदनमा यस्तो आदेश दिने अधिकार सहायक अञ्चलाधीश र अञ्चलाधीशलाई छैन भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । प्रत्यर्थाको लिखतजवाफमा अनियमित प्रकाशनहरू रोक्ने, नियन्त्रण गर्ने आदि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकार श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको मिति ०३२/६/६ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधीशलाई सुम्पिएको सोहीअनुसार प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी अञ्चलाधीशको निर्देशानुसार सहायक अञ्चलाधीशले छापाखानाहरूलाई अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछान्नु भनी लेखेको मिति ०३७/६/१२ को पत्र

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कानुनी भएको भन्नेसमेत लेखिएको देखिन्छ ।

१८. निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ समेतले यसरी पत्रिका नछाप्नु भनी छापाखानालाई बन्देज लगाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई नै प्राप्त छैन भने त्यस्तो अधिकार प्रत्यायोजित भएको भन्ने कुरा उपयुक्त हुँदैन । ०३२/६/६ को सूचनाले यसरी छापाखानालाई आदेश दिई पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा बन्देज वा रोक लगाउन अधिकार दिएको छैन श्री ५ को सरकारले प्रत्यायोजित गरेको उक्त अधिकार अञ्चलाधीशले सहायक अञ्चलाधीशलाई प्रत्यायोजित गर्न मिल्दैन भन्ने बहस गर्नुभएको छ । प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले अञ्चलाधीशले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी गरेको कार्यमा सहायक अञ्चलाधीशले गरेको भनी अनधिकृत भन्ने अवस्था छैन । ०३७/६/१२ मा अञ्चलाधीशले प्रत्यायोजित गरेको अधिकारअन्तर्गत सहायक अञ्चलाधीशले कुनै कार्य गरेको छैन । छापाखानाहरूलाई सहायक अञ्चलाधीशले नछाप्नु भनी दिएको आदेश अञ्चलाधीशको निर्देशनअन्तर्गत दिएको हो भन्ने बहस गर्नुभएको छ ।
१९. लिखितजवाफमा उल्लेख भएको ०३२/६/६ को सूचनाबाट यस सम्बन्धमा अञ्चलाधीशलाई के कस्तो अधिकारप्राप्त रहेछ भन्नेतर्फ हेरौं । उक्त सूचना यसप्रकार छ : छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा ३२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले सोही ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) र (४) दफा ६ र दफा ८, दफा ९, दफा ११, दफा १२, दफा १४, दफा २० र २६ को उपदफा ५ बमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकारहरू दहायको क्षेत्रभित्र देहायको पदाधिकारीलाई प्रयोग गर्न पाउने गरी सुम्पेको छ ।
२०. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा ५ को उपदफा २ मा उक्त दफा ५ ले निषेध गरेको कुनै प्रकाशन छाप्नेमा जरिवाना गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनको उपदफा ४ मा श्री ५ को सरकारको स्वीकृतिले पनः प्रमाणपत्र पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । दफा ६ ले धरौट दाखिला नभएसम्म प्रकाशन छाप्न छापाखाना धनीलाई प्रकाशनलाई मनाही गरिएको बेलामा छाप्ने वा प्रकाशित गरेमा सजाय गर्ने व्यवस्था पाइन्छ । दफा ८ ले दोस्रोपटक प्रमाणपत्र पाएकोमा पुनः दफा ५, ६ वा २२ को उल्लंघन गरेकोमा प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था गरेको छ, दफा ९ मा अनधिकृत छापाखाना राखेमा वा अनधिकृत प्रकाशन प्रकाशित गरेमा सजाय गर्ने बारेमा लेखिएको छ । दफा ११ ले खानतलासी गर्ने अख्तियार दिएको देखिन्छ । दफा १२ ले अनधिकृत प्रकाशन जफत गरी नष्ट गर्ने अख्तियार प्रदान गरेको छ । दफा १४ मा प्रकाशन जफत गर्ने र खानतलासी गर्ने भन्नेछ, दफा २० आदेश तामेल गर्ने विषयको देखिन्छ । दफा २६ को उपदफा (५) मा उक्त ऐनमा व्यवस्था भएअनुसार प्रमाणपत्र प्राप्त नगरी कुनै प्रतिनिधिले काम गरेमा समेत सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।
२१. उक्त सूचनामा उल्लेख भएको ऐनका दफाहरू अध्ययनबाट यसरी छापाखानालाई पत्रपत्रिका नछाप्नु भनी आदेश दिन पाउने व्यवस्था गरेको पाईँदैन । यसबाट उक्त सूचनाले त्यस्तो आदेश दिन पाउने अधिकार प्राप्त छ भन्ने जवाफमा उल्लेख भएको कुरा कानुनसंगत देखिँदैन ।
२२. प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले त्यस्तो आदेश दिने अधिकार अञ्चलाधीशलाई छ भन्ने कुराको लागि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा १८ र १९ नेपालको संविधानको धारा ९ शान्ति सुरक्षासम्बन्धी प्रशासनिक उत्तरादायित्वसमेत ईज्जित गरी बहस गर्नुभएको छ ।

२३. उक्त छापाखना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा १८ मा गएर कानुनी वा अनधिकृत वा निषेध गरिएको प्रकाशन जानी-जानी बिक्री-वितरण, प्रकाशित, प्रदर्शन गर्नेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस्तै उक्त ऐनको दफा १९ ले छापाखाना धनीलाई थाहा नदिई गैरकानुनी प्रकाशन प्रकाशित गर्नेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी यी दुवै ऐनमा वर्णित अवस्थाभित्रको कुरा र सजाय भएको यो विषय होइन। तसर्थ उक्त ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरी पत्रिका नछापु भनी छापाखानालाई आदेश दिन पाउँछ भन्न मिल्ने देखिँदैन।
२४. पत्रिका माथि कारवाही हुने भएको नेपालको संविधानको धारा ९ अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्यमा सजग भई कार्य गर्नुहोस् भन्ने उद्देश्यले सो व्यवस्थाअन्तर्गत छापाखानालाई पत्र लेखी पठाइएको हो भन्ने प्रत्यर्थातर्फको विद्वान सरकारी अधिवक्ताको बहस छ। निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले नेपालको संविधानको तत्काल प्रचलित धारा ९ को उपधारा (२) ले नागरिकको कर्तव्यको बोध गराउँछ। माधवप्रसाद उपाध्यायले विवादग्रस्त आदेश नागरिकको हैसियतले दिएको होइन अपितु सहायक अञ्चलाधीशको हैसियतले दिनुभएको हो भन्नुभएको छ। उक्त आदेशमा पत्रिका प्रकाशित नगर्नु भन्ने लेखिएको देखिन्छ। यस्तो आदेश दिने अधिकार उक्त नेपालको संविधानको धारा ९ बाट प्राप्त छ भन्न मिल्दैन। जहाँसम्म शान्ति सुरक्षाको अधिकार प्रयोग गरी सो आदेश गरिएको हो भन्ने बहस गर्नुभएको छ। त्यसतर्फ शान्तिसुरक्षासम्बन्धी कुन कानूनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सो आदेश गरिएको हो सो देखाउन सक्नुभएको छैन।
२५. यस स्थितिमा विपक्षी सहायक अञ्चलाधीश अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलले अनियमित पत्रिका भनी प्रकाशित नगर्नलाई मिति २०३७/६/१२ मा जारी गरेको सूचना अधिकार क्षेत्रको अभावमा जारी भएको प्रष्ट देखिनआयो।
२६. अतः निवेदकको हकमा अधिकार क्षेत्रको अभावमा सहायक अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलले अनियमित पत्रिका भनी प्रकाशित नगर्नलाई जारी गरेको मिति ०३७/६/१२ को सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। जानकारी निमित्त या आदेशको प्रतिलिपि विपक्षी कार्यालय पठाउन महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई फाइल नियमबमोजिम बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.बब्बरप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०३८ साल भाद्र २ गते रोज ३ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४०, विशेषाङ्क, ठेली नं.२४,
विविध निर्णय नं.५७, पृष्ठ २२५, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री बब्वरप्रसाद सिंह
सम्बत् २०३७ सालको रिट नं.१०९४
आदेश मिति : २०३८/५/२

विषय : उत्प्रेषण परमादेशलगायत आज्ञा, आदेश, पुर्जा जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : जागरण पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशक तेज खरेल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री बागमती अञ्चलाधीशको कार्यालय मुकाम रानीपोखरीसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ नियमले निर्दिष्ट गरेको पूर्वावस्था छ/छैन भनी निर्णय गर्ने साधिकार अधिकारी प्रेस काउन्सिल होइन ।
(प्रकरण नं. १४)

आदेश

न्या.धनेन्द्रबहादुर सिंह

- प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत मिति ०३७/६/२० मा परी पेश हुनआएको छ ।
- तथ्य तथा निवेदक जिकिर यसप्रकार छ : मेरो साविक ०३१/०३२ देखि काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला कार्यालयमा दर्ता भई प्रकाशित भइरहेको 'जागरण' हाल ०३४/०३५ को काठमाडौं जिल्ला कार्यालयमा दर्.नं.७६ मा स्थानान्तर दर्ता भई काठमाडौंबाट प्रकाशित भइरहेको पत्रिकालाई मैले सो पत्रिका मुद्रण गराउने गरेको प्रेसलाई विपक्षी अञ्चलाधीशको कार्यालयले ०३७/६/१२ का दिन एक पत्र प्रेषित गरी कुनै पनि कानुनी आधार विना मेरो पत्रिकालाई समेत अनियमित तरिकाबाट प्रकाशित भइराखेको भनी यस्ता अनियमित पत्रपत्रिकाहरू तपाईंको छापाखानाबाट प्रकाशित नगर्न सूचित गरिन्छ भन्दै मेरो हकमा आघात पुऱ्याए ।
- मेरो पत्रिकाको तयार भइरहेको अंकसमेत प्रेसले अब मलाई उपलब्ध गराउन नमिल्ने भनी ०३७/६/१३ मा पत्र लेखिदिए । प्रेस काउन्सिलले आफ्नो प्रतिवेदनमा जागरण पत्रिकालाई अनियमित भनी उल्लेख गरेको देखिँदैन । कानुनी कारवाहीद्वारा मलाई बुझ्ने कार्य गरिएको छैन । कानुनबमोजिम दर्ता गरी पत्रिका प्रकाशित गर्न पाउने छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०३४ को दफा ४ को व्यवस्थाअन्तर्गत रही मैले उपभोग गरिआएको संवैधानिक तथा कानुनी हकमा आघात पुऱ्याउने विपक्षीलाई मेरो कानुनी आधारसहित दर्ता

तेज खरेल विरुद्ध बागमती अञ्चलाधीशको कार्यालय रानीपोखरीसमेत

पूर्णरूपले प्रकाशित गरिरहेको पत्रिका प्रकाशित गर्न दिने आदेश दिलाई पाऊँ । मेरो सम्पादकत्वमा प्रकाशित हुने उक्त पत्रिकाको दर्ता यथावत् हुँदाहुँदै प्रेसउपर मेरो पत्रिका अनियमित भनी लेखापढी गरी मलाई कुनै प्रकारको जानकारी विना प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको अपहेलना गरी सफाइको मौका नै नदिई मेरो सवैधानिक हकलाई अपहरण गर्ने गरी दिएको पत्राचारको लेखापढीको कुनै कानुनी औचित्य नदेखिएकोले मेरो पत्रिका प्रकाशन गर्न र उठाउन पाउने गरी समेत सम्मानित अदालतबाट अन्तरिम आदेश पाऊँ, नेपालको संविधानको धारा ७१ बमोजिम जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरी ०३७/६/१२ मा विपक्षीले प्रेसलाई प्रेषित गरेकोपत्र बदर गरी पत्रिका प्रकाशन गर्न पाऊँ भन्नेसमेत निवेदन जिकिर ।

४. विपक्षीहरूसँग लिखितजवाफ लिने भन्नेसमेत सर्वोच्च अदालत सिंगलवेञ्चको ०३७/६/२७ को आदेश ।
५. तेज खरेलले संगम प्रेसमा छाप्ने गरी जागरण नामको नेपाली अंग्रेजी मासिक तथा साहित्यिक पत्रिका प्रत्येक महिनाको दोस्रो हप्तामा प्रकाशन गर्ने गरी सामान्यतया ३२ पृष्ठको प्रकाशन गर्न ०३५/२/२४ मा प्रमाणपत्र पाएको र कबुलियत गरेको देखिन्छ । तर निवेदकले सो प्रमाणपत्रको आधारमा राजनीतिक तथा सामाजिक कुराको समाचारपत्रको रूपमा विषय बदली प्रकाशन गरेको साप्ताहिक निकाल्ने गरेको अनियमितरूपबाट प्रकाशन गरेको । प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिद्धान्तअनुसार उक्त पत्रिका अनियमित ठहरिएको हुँदा अनियमित पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने आवश्यक र बन्देज लगाउनुपर्ने प्रशासनको जिम्मेवारी मात्र नभई कर्तव्यसमेत भएको हुँदा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकार श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको ०३२/६/६ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधिशलाई सुम्पिएअनुसार प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी अञ्चलाधिशको निर्देशानुसार सहायक अञ्चलाधिशले छापाखानाहरूलाई अनिमित पत्रिकाहरू नछाप्नु भनी निवेदकको जागरण पत्रिकासमेतमा बन्देज लगाएको ०३७/६/१२ को पत्र कानुनी भएको कुरा प्रष्ट गरेको छु । अतः अञ्चलाधिशको निर्देशनबाट सहायक अञ्चलाधिशले दस्तखत गरी पत्र पठाएकोमा अधिकार नभएको भन्ने निवेदकको भनाई वडा गलत छ । छाप्न रोक्का भएका पत्रिकाहरूमध्ये ओइरोसमेतका प्रकाशक तथा सम्पादकहरूले नियमित प्रकाशित गर्छौं भनी पुनः निवेदन गरेकोमा कबुल शर्तबमोजिम नियमपूर्वक प्रकाशित गर्छौं भनी पुनः कबुलियत गरे ऐन-नियमबमोजिम आवश्यक कारवाही गरिदिन जिल्ला कार्यालयलाई ०३७/७/२६ मा यस कार्यालयबाट आदेश भइरहेको र कबुलियत शर्तबमोजिम पुनः प्रकाशित गर्न चाहेमा निजले पनि निवेदन गर्न सक्ने बाटो खोलिएकै हुँदा निजको हक हनन भएको छैन रिट निवेदन खारेज गरिदिन अनुरोध गरिएको छ भन्नेसमेत अञ्चलाधिशको कार्यालय बागमती अञ्चलको लिखितजवाफ ।
६. निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्त तथा विपक्षीतर्फबाट वहस गर्न उपस्थित सरकारी अधिवक्ता श्री भैरवप्रसाद लम्सालले गर्नुभएको वहससमेत सुनियो ।
७. प्रस्तुत विषयमा निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन सो कुराको निर्णय दिनपरेको छ ।
८. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा निवेदकले बदर गरिपाऊँ भनी जिकिर लिएको सूचना हेरिएमा प्रेस काउन्सिलको ०३६/०३७ को प्रतिवेदनअनुसार निम्नलिखित पत्रपत्रिकाहरू अनियमित तरिकाबाट प्रकाशित भइराखेको देखिएकोले उक्त पत्रिकाहरूमाथि कानुनी कारवाही गर्दा सो पत्रिका प्रकाशित गर्ने छापाखाना पनि कारवाहीको सिलसिलामा सहयोगी हुन जाने हुँदा तपाईंहरूलाई समयमै सजग गराइएको छ । यस्ता अनियमित पत्रपत्रिकाहरूलाई तपाईंको छापाखानाबाट प्रकाशित नगर्न सूचित गरिन्छ । अन्य थप अनियमित पत्रिकाहरूको विवरण पनि पछि पठाइनेछ भन्ने मिति ०३७/६/१२ को सूचना श्री ५ को सरकार अञ्चलाधिशको कार्यालय बागमती अञ्चलबाट चन्द्रज्योति प्रिन्टिङ प्रेसलाई पठाएको सो सूचनामा निवेदकको जागरण पत्रिका पनि

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

उल्लेख भएको रहेछ ।

९. उक्त सूचनाबाट नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरिएको वाक तथा प्रकाशनसम्बन्धी मौलिक हक अपहरण भएको छ । अधिकारको अभावमा उक्त सूचना जारी गरिएको छ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । प्रत्यर्था तर्फबाट आफ्नो लिखितजवाफमा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको मिति ०३२/६/६ मा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधिशलाई अधिकार प्राप्त भएको भन्ने र वहसमा निवेदकको वैध स्थिति (लोकस स्टेण्डी) छैन भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।
१०. सर्वप्रथम प्रत्यर्थातर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिने वैध स्थिति (लोकस स्टेण्डी) छैन भन्ने वहस गर्नु भएतर्फ हेरौं र विद्वान सरकारी अधिवक्ताले साहित्यिक पत्रिका छापन कबुलियत गरी प्रमाणपत्र पाएकोमा साहित्यिक पत्रिकाभन्दा भिन्न कुरा छापन पाउने हकअधिकार निवेदकलाई छैन, छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०३४ को नियम ६ को उपनियम (४) ले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द भएको पत्रपत्रिकालाई प्रकाशित हुने हक नै नभएकोले रिट निवेदन दिने हक पनि छैन भन्ने वहस गर्नुभएको छ । निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने पूर्वावस्था कानूनले निर्धारित गरेको छ, त्यसको विद्यमानता छ भन्ने कुरा साधिकार पदाधिकारीबाट निर्णय भएको देखाउन सकेको छैन, प्राप्त प्रमाणपत्रबमोजिम नै पत्रिका छापिएको छ भन्नेसमेत वहस गर्नुभएको छ ।
११. छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन नियमावली, २०३४ को नियम ६ को उपनियम (४) मा कुनै समाचारपत्र समाचार पत्रिका वा अन्य पत्रपत्रिकाको सम्पादकले उपनियम (२) वा (३) बमोजिम तोकिएको आकार वा पृष्ठसंख्या घटाएमा वा उपनियम (१) बमोजिम तोकिएको न्यूनतम प्रतिभन्दा घटी प्रकाशित गरेमा वा निश्चित तिथिमा प्रकाशित नगरेमा वा प्रमाणपत्रमा तोकिएको विषयमा जिल्लाबाहेक अन्य विषयको वा अन्य जिल्लाबाट प्रकाशन गरेमा निजले पाएको प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुनेछ भन्ने लेखेको देखिन्छ ।
१२. उक्त नियममा कुन कुन कार्य गरेमा प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने कुराहरू उल्लेख भएको देखिन्छ । सोमध्ये प्रमाणपत्रमा तोकिएको विषयबाहेक अन्य विषयको प्रकाशन गरेमा तोकिएको आकार वा पृष्ठसंख्या घटाएमा समेत प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुनको लागि केही पूर्वावस्थाहरू निर्धारित गरेको देखिन्छ । यसरी उक्त नियमले प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । सो पूर्वावस्थाको विद्यमानता यो यति कारणबाट देखिन्छ भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीले निर्णय गर्छ भने सो निर्णयको परिणामस्वरूप प्रमाणपत्र उक्त नियमबमोजिम स्वतः रद्द हुने कुरा स्पष्ट छ ।
१३. निवेदकको सम्बन्धमा के कस्तो निर्णय भएको छ भन्नेतर्फ दृष्टिगोचर गर्दा अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलको सूचनामा प्रेस काउन्सिलको ०३६/०३७ को प्रतिवेदनअनुसार निम्नलिखित पत्रपत्रिकाहरू अनियमित तरिकाबाट प्रकाशित भइराखेको देखिएको भन्ने र अञ्चलाधीशको लिखितजवाफमा ३८ वटा पत्रपत्रिकाहरूले प्रमाणपत्र कबुलियतको कुनै प्रवाह नगरी लापरवाहीसँग खबर पत्रिका छापे गरेको व्यहोरासमेत प्रेस काउन्सिलबाट विचार हुँदा अनियमित भन्ने ०३६/०३७ को प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनमा ठहर भएको छ भन्दै उक्त अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछापनु भनी दिएको पत्र कानुनी भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट ०३६/०३७ को प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदनलाई नै मूलतः आधार बनाई उक्त सूचना जारी गरेको देखिन्छ ।
१४. यही सूचनालाई लिएर अरूण कोइरालाले दिएको रिट नं.१२०० को रिट निवेदनमा प्रेस काउन्सिलले दिएको लिखितजवाफमा प्रेस काउन्सिलको प्रतिवेदन सुभावात्मक मात्र हुने भन्ने लेखिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त नियमले निर्दिष्ट गरेको पूर्वावस्था छ/छैन भनी निर्णय गर्ने साधिकार अधिकारी प्रेस काउन्सिल होइन भन्ने कुरा

प्रष्ट छ। कानुनले निजलाई त्यस्तो अधिकार दिएको पनि छैन।

१५. यसबाट उक्त नियम ६ को उपनियम (४) को विपरित पत्रिका प्रकाशित गरेको छ भन्ने कुरा भन्न पाउने अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट निर्णय भएको छ भनी प्रत्यर्थी तर्फबाट देखाउन सकेको पाइएन। निवेदकको पत्रिका निजले पाएको प्रमाणपत्रअनुरूप छ/छैन भन्ने कुरा यो रिट निवेदनबाट यो बेञ्चले हेर्ने कुरा होइन। तसर्थ रिट निवेदकलाई यो रिट निवेदन दिने हकद्वैया छैन भन्ने विद्वान सरकारी अधिवक्ताको वहससँग म सहमत हुन सकिन्न।
१६. अब आदेश दिन पाउने अधिकारको सम्बन्धका हेरौं निवेदनमा यस्तो आदेश दिने अधिकार सहायक अञ्चलाधीश र अञ्चलाधीशलाई छैन भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ। प्रत्यर्थीको लिखितजवाफमा अनियमित प्रकाशनहरू रोकने, नियन्त्रण गर्ने आदि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकार श्री ५ को सकार सञ्चार मन्त्रालयको मिति ०३२/६/६ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट अञ्चलाधीशलाई सुम्पिएको सोहीअनुसार प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी अञ्चलाधीशको निर्देशानुसार सहायक अञ्चलाधीशले छापाखानाहरूलाई अनियमित पत्रपत्रिकाहरू नछाप्नु भनी लेखेको मिति ०३७/६/१२ को पत्र कानुनी भएको भन्नेसमेत लेखिएको देखिन्छ।
१७. निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ छापाखाना र प्रकाशन रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१९ समेतले यसरी पत्रिका नछाप्नु भनी छापाखानालाई बन्देज लगाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई नै प्राप्त छैन भने त्यस्तो अधिकार प्रत्यायोजित भएको भन्ने कुरा उपयुक्त हुँदैन। ०३२/६/६ को सूचनाले यसरी छापाखानालाई आदेश दिई पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा बन्देज वा रोक लगाउने अधिकार दिएको छैन। श्री ५ को सरकारले प्रत्यायोजित गरेको उक्त अधिकार अञ्चलाधीशले सहायक अञ्चलाधीशलाई प्रत्यायोजन गर्न मिल्दैन भन्ने वहस गर्नुभएको छ। प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले अञ्चलाधीशले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी गरेको कार्यमा सहायक अञ्चलाधीशले गरेको भनी अनधिकृत भन्ने अवस्था छैन ०३७/६/१२ मा अञ्चलाधीशले प्रत्यायोजित गरेको अधिकारअन्तर्गत सहायक अञ्चलाधीशले कुनै कार्य गरेको छैन। छापाखानाहरूलाई सहायक अञ्चलाधीशले नछाप्नु भनी दिएको आदेश अञ्चलाधीशको निर्देशनअन्तर्गत दिएको हो भन्ने वहस गर्नुभएको छ।
१८. लिखितजवाफमा उल्लेख भएको ०३२/६/६ को सूचनाबाट यस सम्बन्धमा अञ्चलाधीशलाई के कस्तो अधिकार प्राप्त रहेछ भन्नेतर्फ हेरौं। उक्त सूचना यसप्रकार छ: छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा ३२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ को सरकारले सोही ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) र (३) दफा ६ दफा ८ दफा ९ दफा १२ दफा १४ दफा २० र दफा २६ को उपदफा (५) बमोजिम श्री ५ को सरकारमा रहेको सम्पूर्ण अधिकारहरू देहायको क्षेत्रभित्र देहायको पदाधिकारीलाई प्रयोग गर्न पाउने गरी सुम्पेको छ।
१९. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३२ को दफा ५ को उपदफा (२) मा उक्तदफा ५ ले निषेध गरेको कुनै प्रकाशन छापेमा जरिवाना गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उक्त ऐनको उपदफा (४) मा श्री ५ को सरकारको स्वीकृतिले पुनः प्रमाणपत्र पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा ६ ले धरौट दाखिल नभएसम्म प्रकाशन छाप्न छापाखाना धनीलाई, प्रकाशकलाई मनाही गरिएको बेलामा छापे वा प्रकाशित गरेमा सजायसमेत गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। दफा ८ ले दोस्रोपटक प्रमाणपत्र पाएकोमा पुनः दफा ८, ६ वा २२ को उल्लंघन गरेमा प्रमाणपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था गरेको छ। दफा ९ मा अनधिकृत छापाखाना राखेमा वा अनधिकृत प्रकाशन प्रकाशित गरेमा सजाय गर्ने वारेमा लेखिएको छ। दफा ११ ले खानतलासी गर्ने अख्तियार दिएको देखिन्छ। दफा १२ ले अनधिकृत

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रकाशन जफत गरी नष्ट गर्ने अख्तियार प्रदान गरेको छ । दफा १४ मा प्रकाशन जफत गर्ने र खानतलासी गर्ने भन्नेछ । दफा २० आदेश तामेल गर्ने विषयको देखिन्छ । दफा २६ को उपदफा (५) मा उक्त ऐनमा व्यवस्था भएअनुसार प्रमाणपत्र प्राप्त नगरी कुनै प्रतिनिधिले काम गरेमा समेत सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

२०. उक्त सूचनामा उल्लेख भएका ऐनका दफाहरूको अध्ययनबाट यसरी छापाखानालाई पत्रपत्रिका नछापनु भनी आदेश दिन पाउने व्यवस्था गरेको पाईदैन । यसबाट उक्त सूचनाले त्यस्तो आदेश दिन पाउने अधिकार प्राप्त छ भन्ने लिखितजवाफमा उल्लेख भएको कुरा कानुनसंगत देखिँदैन ।
२१. प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान सरकारी अधिवक्ताले त्यस्तो आदेश दिने अधिकार अञ्चलाधीशलाई छ भन्ने कुराको लागि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा १८ र १९ नेपालको संविधानको धारा ९ शान्ति सुरक्षासम्बन्धी प्रशासनिक उत्तरदायित्वलाई समेत ईंगित गरी वहस गर्नुभएको छ ।
२२. उक्त छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३२ को दफा १८ मा गैरकानुनी वा अनधिकृत वा निषेध गरिएको प्रकाशन जानी-जानी बिक्री-वितरण, प्रकाशित, प्रदर्शन गर्नेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्तै उक्त ऐनको दफा १९ ले छापाखाना धनीलाई थाहै नदिई गैरकानुनी प्रकाशन प्रकाशित गर्नेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी यी दुवै ऐनमा वर्णित अवस्थाभित्रको कुरा र सजाय भएको यो विषय होइन । तसर्थ उक्त ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरी पत्रिका नछापनु भनी छापाखानालाई आदेश दिन पाउँछ भन्न मिल्ने देखिँदैन ।
२३. पत्रिकामाथि कारवाही हुने भएकोले नेपालको संविधानको धारा ९ अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्यमा सजग भई कार्य गर्नुहोस् भन्ने उद्देश्यले सो व्यवस्थाअन्तर्गत छापाखानालाई पत्र लेखी पठाएको हो भन्ने प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान सरकारी अधिवक्ताको वहस छ । निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले नेपालको संविधानको तत्काल प्रचलित धारा ९ को उपधारा (२) ले नागरिकको कर्तव्यको बोध गराउँछ । माधवप्रसाद उपाध्यायले विवादग्रस्त आदेश नागरिकको हैसियतले दिएको होइन अपितु सहायक अञ्चलाधीशको हैसियतले दिनुभएको हो भन्नुभएको छ । उक्त आदेशमा पत्रिका प्रकाशित नगर्नु भन्ने लेखिएको देखिन्छ । यस्तो आदेश दिने अधिकार उक्त नेपालको संविधानको धारा ९ बाट प्राप्त छ भन्न मिल्दैन । जहाँसम्म शान्ति सुरक्षाको अधिकार प्रयोग गरी सो आदेश गरिएको हो भन्ने वहस गर्नुभएको छ त्यसतर्फ शान्ति सुरक्षासम्बन्धी कुन कानुनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सो आदेश गरिएको हो सो देखाउन सक्नुभएको छैन ।
२४. यस स्थितिमा विपक्षी सहायक अञ्चलाधीश अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलले अनियमित पत्रिका भनी प्रकाशित नगर्नलाई मिति २०३७/६/१२ मा जारी गरेको सूचना अधिकार क्षेत्रको अभावमा जारी भएको प्रष्ट देखिनआयो ।
२५. अतः निवेदकको हकमा अधिकार क्षेत्रको अभावमा सहायक अञ्चलाधीश अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलले अनियमित पत्रिका भनी प्रकाशित नगर्नलाई जारी गरेको मिति ०३७/६/१२ को सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । जानकारी निमित्त यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षी कार्यालयमा पठाउन महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई फाइल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.बब्वरप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०३८ साल भाद्र २ गते रोज ३ शुभम् ।

पद्मभक्त खरेल विरुद्ध मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०४३ (ख), ठेली नं.३०, निर्णय नं.२७८०,
पृष्ठ २२, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री महेशरामभक्त माथेमा
सम्बत् २०४२ सालको रिट नं.२०५४
आदेश मिति : २०४३/७/२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : चिरस्मरण साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक पद्मभक्त खरेल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशित गर्ननसके सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको नदेखिने । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ कानुनबमोजिम प्रकाशनको हकअधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानुनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुँदा श्री ५ को सरकारको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.१८)

आदेश

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. विपक्षीहरूबाट चिरस्मरण पत्रिकालाई निलम्बित गरिएको छ, भन्ने पत्र तथा कारवाहीहरू सम्पूर्ण उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी नेपालको संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिएका जिकिर तथा तथ्य संक्षिप्तमा निम्न प्रकार छ ।
२. यसमा तपाईंको सम्पादन तथा प्रकाशनमा रहेको चिरस्मरण पत्रिकाको कुनै पनि अंक आर्थिक वर्ष ०४१/४२ सालभरि नै प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन नआएकोले तपाईंका पाठकहरूले समेत तपाईंको पत्रिका नियमितरूपमा पढ्न र त्यसबाट फाइदा लिन नपाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम ६, ७ तथा २९ को विपरित हुन आएकोले उक्त पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सरकारको निर्णय भएको हुँदा आदेशानुसार जानकारी गराएको छ, भन्नेसमेत व्यहोराको सञ्चार मन्त्रालयले चिरस्मरण पत्रिकालाई मिति ०४२/९/७ मा दिएको जानकारी पत्र नक्कल ।

३. पु.नं.१ नं.का.प.जि.को प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयबाट द.नं.१/०३९/४० मा चिरस्मरण साप्ताहिक पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन तथा मुन्द्रण गरी विभिन्न रचनात्मक लेख र तत्काल समाजमा घटित घटनाहरूको यथार्थ वस्तुस्थित जनसाधारणमा पुऱ्याउँदै आइरहेको पनि छ र उक्त पत्रिका के कस्तो किसिमले सञ्चालन गर्दैआइरहेको छ, भन्ने कुरा विपक्षी सूचना विभागको सम्बन्धित मूल्यांकन फाइल भिकी हेरिएको खण्डमा पनि यथार्थ हुनेछ, पत्रिका भूढा एवं भ्रमका समाचार प्रकाशनमा आयो र पत्रकारिताको आचरण बेगरको काम कारवाही गर्‍यो भन्ने विपक्षीहरूको भनाई पनि छैन । निलम्बन गरिएको जुन कुरामा म निवेदकको मौलिक हकमा ठाडै आघात पर्न गएको छ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३८ एवं सो द्वारा अधिकार प्रत्यायोजन गरी बनाएको छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी निमायवली, २०४० एवं संशोधित नियमावली, २०४१ ले प्रकाशित भइरहेको कुनै पनि पत्रिकालाई सिधै सुनुवाई मौकाविना निलम्बन गर्नु गराउनु भन्नेसमेत कहिं कतै उल्लिखित भए गरिएको पाईदैन । म निवेदकले पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशित गरी राखेकै छु । उक्त कुरालाई ख्याल राख्दै श्री ५ को सरकारले मिति ०४२/४/१ देखि २०४३/२/३२ सम्म नवीकरण गरी दिएको छ । पछि उक्त पत्रिका नियमित प्रकाशित नभएको भए उक्त प्रमाणपत्रको नवीकरण गर्ने प्रश्नै उठ्ने थिएन । यसरी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०४१/०४२ सालभरि भई प्रकाशित नभएको भन्ने कुरा स्वयं विरोधाभाष छ । प्रत्येक प्रकाशित पत्रिका मूल्यांकन समिति हुने र उक्त मूल्यांकन समितिमा अन्य प्रतिनिधिको अलावा सूचना विभागको निर्देशकसमेत पदेन सदस्य हुने व्यवस्था छ । छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी (साविक पेज नं.६४४) नियमावली, ०४० को नियम २२ ले व्यवस्था पनि गरेको छ । फेरि सम्पूर्ण प्रकाशित पत्रिकाहरूको रेकर्डसमेत सूचना विभागमा हुने हुन्छ । यदि चिरस्मरण साप्ताहिकले नियमित प्रकाशित नगरेको भए स्वयं सूचना विभागका निर्देशकद्वारा नै कारवाही गरिनुपर्ने थियो सो गरिएको छैन । यसरी नियमित प्रकाशित पत्रिकालाई आफू स्वयं कारवाही गर्न नमिल्ने भई पदीय आचरणको अलावा गलत रिपोर्ट देखाई प्रधानमन्त्री चन्द्रद्वारा उद्घृत श्री ५ को सरकार कसैसँग प्रतिरोध भावना लिँदैन भन्ने अभिव्यक्तिलाई समेत अवज्ञा भए गरिएबाट म निवेदकलाई ठाडै मर्का पर्न गएको छ । मेरो संविधानको धारा १०(१), ११(१)(क) र (ड) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमाथि आघात पर्न गएकोले उक्त मेरो हक प्रचलन गराउन अन्य उपचार नभएकोले धारा १६ एवं ७१ अन्तर्गत निवेदन गरेको छु । श्री ५ को सरकारद्वारा गरिएको उक्त निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

४. विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ भिकाई पेश गर्नु भन्ने सिंगलबेञ्चको आदेश ।

५. यसमा निवेदकले दावी लिएको मूल्याङ्कन सूचना यस विभागमा नभएको निवेदकलाई कुनै असर पर्ने गरी यस विभागले कुनै पत्र नपठाएको निवेदकका हकमा असर पार्न सक्ने अधिकार छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा ३७ ले यस विभागलाई नदिएकोले यो विभागसँगै सम्बन्धित नभएको निवेदकले प्राप्त गरेको सूचना पत्रको बोधार्थ पत्र यस विभागमा पनि प्राप्त हुनआएकोमा हेर्दा निवेदकको पत्रिका २०४१ साल साउनदेखि ०४२ साल आषाढसम्म सालभरि नै प्रकाशित नभएको भन्ने देखिनआउँछ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम (छ) बमोजिम प्रत्येक साप्ताहिक पत्रपत्रिकाले प्रत्येक ६ महिनामा २१ अंक कम्तिमा निकाल्नुपर्ने गरी पत्रपत्रिकामा सम्पादकलाई बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ । रेकर्ड राख्ने

पद्मभक्त खरेल विरुद्ध मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

कार्यालयमा रेकर्ड नियमितरूपमा प्राप्त नभएकोले नियमित भन्न मिलेन । पत्रिका निलम्बन गर्ने श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको रहेछ । तत्सम्बन्धी विस्तृत जानकारी विपक्षी नं.२ तथा विपक्षी नं.४ बाट प्राप्त हुने भएकोले यहाँ उल्लेख गरिरहनु परेन । तसर्थ यस विभागबाट निवेदकको हकहितमा असर पर्ने कुरा नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत सूचना विभागको लिखितजवाफ ।

६. निवेदकको निवेदनमा जिकिर लिएको र हामीलाई विपक्षी बनाइएको भूढा हो र छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, ०३९ बमोजिम क्षेत्रीय अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने वैकल्पिक उपचारको बाटो छँदाछँदै हामीलाई विनाकारण विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रेस काउन्सिलको लिखितजवाफ ।
७. यसमा रिट निवेदनको विषयवस्तुसँग यस सचिवालयसम्बन्धी नरहेको र रिट निवेदनको व्यहोराबाट पनि उक्त कुरा पुष्टि हुन नआएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस बेञ्चसमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएको विद्वान अधिवक्ता श्री दीपकराज जोशीले पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई नभएको र अनियमित प्रकाशन भएकोमा श्री ५ को सरकारले बढी से बढी त्यस पत्रिकालाई दिएको सुविधाबाट वञ्चितसम्म गर्न सक्ने हो निलम्बन गर्न सक्ने होइन तसर्थ निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारले दिएको पत्र अनधिकृत हुँदा बदर हुनुपर्दछ भन्ने, श्री ५ को सरकारतर्फबाट वहसको लागि खटिई आउनुभएको विद्वान सरकारी सहन्यायाधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर विष्टले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० (संशोधनसहित) को नियम ६ अनुसार साप्ताहिक पत्रिका ६ महिनामा २१ अंक निकाल्न पर्ने व्यवस्था गरेकोमा चिरस्मरण पत्रिकाको एक अंक पनि प्रकाशित भएको देखिएको छैन श्री ५ को सरकारले केवल प्रकाशन स्थगितसम्म गरेको हो । अतः रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने वहस जिकिर गर्नुभयो ।
९. रिट निवेदन र लिखितजवाफ तथा पक्ष विपक्षीतर्फबाट रहेका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहससमेत सुनी निर्णयतर्फ हेर्दा यसमा चिरस्मरण पत्रिकाको प्रकाशन श्री ५ को सरकारले निलम्बन गर्ने गरी मिति २०४२/९/७/१ मा निवेदकलाई दिएको आदेश मिलेको छ वा छैन सो कुरामा मुख्यतया निर्णय दिन पर्ने प्रश्न उपस्थित हुन आएको छ ।
१०. सो सम्बन्धमा हेर्दा मिति २०४२/९/७/१ मा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको पत्रमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित ०४१ को नियम ६, ७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले उक्त पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको हुँदा जानकारी गराइएको छ भनी निवेदकलाई दिएको पत्र फाइल संलग्न भएको देखिन्छ ।
११. उक्त पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम, ६, ७ तथा नियम २९ को विपरीत हुनआएको भनी निवेदकको पत्रिका चिरस्मरणका प्रकाशन निलम्बन गरेको कुरा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको उक्त पत्रमा उल्लेख भएको देखिन्छ । तसर्थ उक्त नियमावलीको उक्त नियमहरूमा के व्यवस्था भए-गरेको देखिन्छ, सो कुरा हेर्न सर्वप्रथम आवश्यक हुन आउँदछ ।
१२. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ६ मा देहायको पत्रपत्रिकाले प्रत्येक ६ महिनामा देहाय बमोजिमको न्यूनतम अंक प्रकाशित गर्नुपर्ने (क) दैनिक १२५ नं.अंक, अर्धसाप्ताहिक २५ अंक,

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

साप्ताहिक २१ अंक, पाक्षिक १० अंक, मासिक ५ अंक, द्वैमासिक २ अंक, त्रैमासिक २ अंक निकाल्नुपर्दछ, भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। अतः एवं सो नियमले व्यवस्था गरेबमोजिम साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन २१ अंक हुनुपर्ने भनी सो नियमले व्यवस्था गरेको पाइन्छ, सो नियमले तोकेबमोजिम अंक ०४१/४२ मा चिरस्मरण साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन नभएको पनि कुनै विवाद भएको देखिन्छ।

१३. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ७ मा (१) कुनै पत्रपत्रिका विशेष कारणले गर्दा नियमितरूपले प्रकाशित गर्न नसकिने अवस्था पर्न आएमा प्रकाशनले त्यस्तो पत्रपत्रिकाको प्रकाशन केही समयका लागि स्थगित गर्ने अनुमतिको लागि स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ। सोही नियमको उपनियम (२) मा उपनियम (१) बमोजिमको निवेदन प्राप्त भएपछि स्थानीय पदाधिकारीले सो निवेदनमा उल्लिखित कारण मनासिव देखेमा देहायको पत्रपत्रिकाको प्रकाशन प्रत्येक ६ महिनामा देहायको अंकमा नघट्ने गरी स्थगित राख्न अनुमति दिन सक्नेछ। (१) दैनिक समाचार पत्र १०० अंक अर्धसाप्ताहिक पत्रपत्रिका ३२ अंक, साप्ताहिक पत्रपत्रिका १८ अंक, पाक्षिक पत्रपत्रिका ८ अंक, मासिक पत्रपत्रिका ४ अंक, द्वैमासिक पत्रपत्रिका २ अंक, त्रैमासिक पत्रपत्रिका १ अंक, उक्त नियमावलीमा व्यवस्था गरेबमोजिम निवेदकले स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष दिएको निवेदनको आधारमा सो पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी स्थानीय पदाधिकारीले आदेश दिएको हो भन्ने विपक्षीतर्फबाट जिकिर लिनसकेको छैन। यस्तो स्थितिमा यससम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने आवश्यक हुनआएको देखिँदैन। अपितु श्री ५ को सरकारबाट सो पत्रिकाको निलम्बन गर्ने भनी भएको निर्णयको जानकारी सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०४२/९/७/१ को पत्रबाट निवेदकलाई दिएको देखिन्छ।
१४. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम २९ मा कुनै प्रकाशकले यस नियमावलीविपरीत कुनै कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो पत्रपत्रिकालाई यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। अतः एवं सो नियमावलीमा व्यवस्था भएबमोजिम कुनै पत्रिकाले प्रस्तुत नियमावलीविपरीत कार्य गरेमा यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्ने गरी श्री ५ को सरकारलाई अधिकार भएको देखिन्छ।
१५. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली ०४० को नियम, ६, ७ र नियम २९ को विपरीत गरेका भनी चिरस्मरण पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने गरी मिति २०४२/७/९/१ मा श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएको देखिन्छ।
१६. माथि उल्लेख भएको आधारमा विचार गर्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० का नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिम यस नियमावलीले निर्धारित गरेको अंक २१ को चिरस्मरण पत्रिकाले प्रकाशन गर्नुपर्नेमा सो बमोजिमको प्रकाशन गर्न नसकेकोमा विवाद भएको देखिन्छ। तर सो नियमले निर्धारित गरेबमोजिमको अंकको प्रकाशन नगरेमा सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने गरी मिति २०४२/७/९/१ मा श्री ५ को सरकारबाट भएको निर्णय कानूनसम्ममत हो वा होइन त्यसतर्फ हेर्दा माथि उल्लेख भएबमोजिम छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिमको कुनै पनि साप्ताहिक पत्रिकाको २१ अंक प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सोबमोजिमको अंक प्रकाशित नभएकोमा विवाद देखिन्छ तर सो नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन नभएमा सो नियमावलीको नियम २९ मा उल्लेख भएबमोजिम

पद्मभक्त खरेल विरुद्ध मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्ने श्री ५ को सरकारलाई अधिकार भएको देखिन्छ ।

१७. नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशित गर्न नसके सो, पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको देखिन्छ ।

१८. माथि उल्लेख भएको आधारमा विचार गर्दा कानुनबमोजिम प्रकाशनको हकअधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन उक्त नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानुनले अधिकार नदिएसम्म चिरस्मरण पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुँदा श्री ५ को सरकारको २०४२/९/७/१ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । विपक्षीको जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् पठाई नियमानुसार गरी फाइल बुभाइदिनू ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.महेशरामभक्त माथेमा

इति सम्बत् २०४३ साल कार्तिक २ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४३, ठेली नं.३०, निर्णय नं.२८४६,
पृष्ठ २०२, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री महेशरामभक्त माथेमा
सम्बत् २०४२ सालको रिट न.२३०८
आदेश मिति : २०४३/९/६

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : नेपाली भाषाको जनकल्याण मञ्च भन्ने साप्ताहिक समाचारका तर्फबाट ऐ.का.सम्पादक प्रकाशक
ऐ.बस्ने राजकुमार प्रकाश गुप्ता

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कानूनले अधिकार दिए बेगर पत्रिका बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छ, भनेर मान्न मिल्दैन ।
(प्रकरण नं.१५)

आदेश

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. नेपालको संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण निम्न प्रकारको छ ।
२. मेरो सम्पादकत्वमा जनकपुरधामबाट जनकल्याण मञ्च भन्ने पत्रिकामा नियमावलीले तोकेअनुसार नियमितरूपमा प्रकाशित गर्दै आइरहेको र सोको प्रतिलिपि जिल्ला कार्यालय धनुषा तथा प्रेस काउन्सिलसमेत पठाई श्री ५ को सरकारले तोकिएको आर्थिक सहायतासमेत यस पत्रिकाले प्राप्त गर्दै आइरहेको छ । पत्रिकाको त्यस्तो पृष्ठभूमिमा विपक्षीले प.सं.मु.च.नं.४५२ मिति २०४२/९/७ को पत्रद्वारा यो पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन नभएको भन्ने आधार बनाई पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गरिएको छ, भनी मिति २०४२/१०/२९ मा पत्र प्राप्त हुनआएको हुनाले आ.वं. ०४१/०४२ को प्रकाशनसम्बन्धी अभिलेखको प्रतिलिपि प्रेस काउन्सिलबाट र त्यसपछिको प्रकाशनसम्बन्धी जिल्ला कार्यालय धनुषाबाट प्रमाण लिई विपक्षीकहाँ सम्पर्क राख्दा भूलले निलम्बित हुनगएको हो सबै व्यहोरा खोली निवेदनपत्र दिनुहोस् फुकुवा हुन्छ भनी मौखिकरूपमा भनिएको हुनाले मैले तत्कालै मिति २०४२/११/३ का दिन द.नं.४४३४ मा सबै व्यहोरा दर्शाई फुकुवाको लागि निवेदन दिएँ सो

निवेदनमा समेत कारवाही नभएको हुँदा सम्मानीत अदालतको असाधराण अधिकार गुहार्न निम्न लेखिएबमोजिम प्रस्तुत गरेको छु ।

३. जिकिर : नेपाल राजपत्र खण्ड ३४ संख्या ३८ मिति २०४१/९/२४ मा प्रकाशित छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४१ को संशोधन नियम १३ मा मूल नियमावलीको नियम १० खारेज गरिएको भनी स्पष्ट उल्लेख भएकोमा मूल नियमावलीको (हाल खारेज रहेको) नियम १२ मा प्रकाशन नियम ४ को उपनियम ६, ५, ९, ११ तथा अनुसूची ६ बमोजिमको शर्तनामा विपरीत हुने गरी कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारले अवधि तोकी त्यस्तो पत्रपत्रिका स्थगित गर्न सक्नेछ भनी प्रावधान भएको थियो । पत्रपत्रिकाको प्रकाशन स्थगित राख्न सक्ने अधिकार उक्त खारेज भएको नियम १२ बाहेक नियमावलीको अन्य कुनै नियममा तोकिएको छैन यसरी आफूलाई छुट्टै नभएको अधिकार प्रयोग गरी मेरो पत्रिका निलम्बन गरेको विपक्षीको निर्णय अ.बं.३५ नं.अनुसार बदरभागी छ । मलाई सफाइको मौकासमेतबाट वञ्चित गरिएको छ । मेरो प्रकाशन नियमित रहेको कुरा प्रेस काउन्सिलबाट मैले पाएको प्रमाणपत्रसमेतबाट समर्थित भइसकेको छ । साथै सो कुराको पुष्टि जिल्ला कार्यालय धनुषाको सो प्रमाणपत्रबाट समेत भइरहेको छ । नियमावलीमा उल्लेख भएअनुसार पत्रिका प्रकाशित भइरहेको हुँदा निर्णय ६, ७ को त्रुटि भयो भनेर कदापि भन्न मिल्दैन छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावलीको नियम २९ मा व्यवस्था भएअनुसार नियमावलीविपरीत कार्य गर्ने पत्रिकालाई दिने आर्थिक सुविधासम्म बन्द गर्ने व्यवस्था गरेको छ । पत्रिका नै निलम्बन गर्न सक्ने होइन अतः विपक्षीको पत्रिका निलम्बन गर्ने गरेको सम्पूर्ण क्रिया नै गैरकानुनी छ । पत्रिका निलम्बन गर्ने गरेको बोधार्थ प्रेस काउन्सिलसमेतलाई दिनुपर्नेमा दिइएको छैन । अतः उक्त विपक्षीको गैरकानुनी निर्णयबाट निवेदकको संविधानको धारा १०(१) ११(१) १०(२)(ड) १५ द्वारा प्रदत्त प्रत्याभूत मौलिक हकमा आघात पुगेको र अन्य उपचारको अभावमा संविधानको धारा १६, ७१ बमोजिम उत्प्रेषण वा उपयुक्त आज्ञा, आदेशले बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत रिट निवेदन ।
४. विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालत सिंगलबेञ्चको आदेश ।
५. विपक्षी रिट निवेदकले लिएको जिकिर पूर्णरूपमा असत्य भएको प्रमाणित हुनआउँदछ । जिल्ला कार्यालय धनुषाको पत्रमा कुन वर्षको लागि हो सो प्रमाणित गरेको हो सोको उल्लेख भएको छैन । नियमितरूपमा प्रकाशित भएको सोको रेकर्डसमेत पेश गर्न पर्नेमा सो सकेको पाईँदैन । सञ्चार मन्त्रालयमा निवेदकले दिएको निवेदनमा एउटै मात्र पत्रिका पेश गरेकोबाट पत्रिका कम निकालेको प्रष्ट हुन्छ, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली सबै सम्पादक प्रकाशनलाई सबैलाई पालना गराउन पर्ने र विपक्षी निवेदकले सोको पालना नगरेको हुँदा पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गरिएको हो । सोबाहेक छापाखानाबाट प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३२ अनुसार क्षेत्रीय अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस बेञ्चसमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएको विद्वान अधिवक्ता श्री कमलनारायण दासले छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको अधीनमा रही सो नियमावलीमा उल्लेख भएबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी पत्रिका सञ्चालन भइरहेको अवस्थामा एकाएक पत्रिका निलम्बित गर्ने भन्ने गरेको विपक्षीको निर्णय गैरकानुनी हुँदा बदर गराई पाऊँ भन्ने र विपक्षी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयतर्फबाट खटिई आउनुभएको विद्वान सरकारी मुख्य न्यायाधिवक्ता श्री केदारप्रसाद शर्माले वर्षभरि नै एउटै पत्रिकामा पनि विपक्षी निवेदकको पत्रिका प्रकाशन नभएको हुँदा निलम्बन गर्ने गरेको सञ्चार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मन्त्रालयको निर्णय कानुनसंगत नै हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत बहस जिकिर गर्नुभयो । पक्ष विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूको जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा मुख्यतः निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन सोको निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।

७. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको कार्यविधि पूरा गरी पत्रिका प्रकाशन गरिरहेकै अवस्थामा मेरो “जनकल्याण मञ्च” भन्ने पत्रिका एकाएक बन्द गर्ने निर्णय गरेको विपक्षी मन्त्रालयको निर्णय पूर्णतया गैरकानुनी हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने मुख्यतया रिट निवेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।
८. मुख्यतः प्रस्तुत विवादमा विवादित साप्ताहिक पत्रिकाले छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी पत्रिका प्रकाशन गरेको छ/छैन पत्रिका नियमित प्रकाशित गरेवापत छापाखाना र प्रकाशन नियमावलीबमोजिम पाउने आर्थिक सुविधा सहूलियत प्राप्त गरेको छ/छैन । यदि त्यस्तो छापाखाना र प्रकाशन नियमावलीबमोजिम प्रकाशित भइरहेको पत्रपत्रिका बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छ/छैन सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ ।
९. माथि उल्लिखित शीर्षकमा पुग्नुभन्दा पहिले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली (संशोधित) नियम ६, ७ र २९ मा भएको व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुनआउँदछ ।
१०. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली (संशोधित) २०४१ मा नियम ६ मा पत्रपत्रिकाको न्यूनतम दैनिक १२५ अंक, अर्धसाप्ताहिक २५ अंक, साप्ताहिक २१ अंक, पाक्षिक १० अंक, मासिक ५ अंक, द्वैमासिक २ अंक, त्रैमासिक २ अंक प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यस्तै छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को नियम ७ मा विशेष परिस्थिति पर्न आएमा प्रकाशकले त्यस्तो पत्रपत्रिकाको प्रकाशन केही समयको लागि स्थगित गर्ने अनुमतिको लागि स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने र त्यस्तो प्रकाशन प्रत्यक्ष ६ महिनामा देहायको अंकमा नघट्ने गरी स्थगित राख्न अनुमति दिन सक्नेछ । दैनिक समाचारपत्र १०० अंक, अर्धसाप्ताहिक ३२ अंक, साप्ताहिक १८ अंक, पाक्षिक ८ अंक, मासिक ४ अंक, द्वैमासिक २ अंक, त्रैमासिक १ अंक प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।
११. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली (संशोधित), २०४१ को नियमावली २९ मा यसै नियमावलीको कुनै कुरा विपरीत वा यस नियमावलीअन्तर्गत गरिदिएको शर्तनामा विपरीत कुनै कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारबाट पाउने आर्थिक सुविधा सहूलियत “बन्द गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।
१२. माथि उल्लिखित छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली (संशोधित) २०४१ को नियम ६, ७ र २९ को अध्ययन गर्दा पत्रपत्रिकाले न्यूनतम अंक निकाल्नुपर्ने भनी अंकको न्यूनतम अंक तोकेको र विशेष परिस्थितिमा प्रकाशकले केही समयको लागि पत्रपत्रिका बन्द गर्न चाहेमा स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष दर्खास्त दिएमा स्थानीय पदाधिकारीले अनुमति दिएमा देहायको अंकमा नघट्ने गरी भनी पत्रिकाको अंक उल्लेख गरी स्थगित राख्न सक्ने र छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली (संशोधित) २०४१ को दफा २९ मा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली विपरीत कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारले दिने सहूलियत बन्द गर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । अब प्रस्तुत रिट निवेदकको पत्रिकाले माथि उल्लिखित छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीमा व्यवस्था गरेअनुसारको कार्य पूरा गरेको छ वा छैन सो कुरा हेर्न पर्ने हुनआएको छ ।
१३. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको नियम ६ मा व्यवस्था गरेबमोजिम पत्रपत्रिका अंक कुनै पनि प्रकाशकले प्रकाशन गर्नुपर्नेमा विवाद देखिँदैन । प्रस्तुत साप्ताहिक पत्रिका भएको र नियमावलीमा उल्लेख

भएको अंक निकालिरहेको छु भन्ने जिकिर रहेकोमा कुन पत्रिका के कति अंक निकालेको छ, भन्ने अभिलेख राख्ने प्रेस काउन्सिलले समेत सोको पुष्टी गरिदिएको कुरा निवेदनसाथ संलग्न फाइल मिति २०४२/९/२६ मा प्रकाशित अंक विवरणको फोटोकपीबाट समेत पुष्टी भइरहेको छ, सोको अलावा जिल्ला कार्यालय धनुषाबाट मिति २०४२/१०/१६/४ मा प्रस्तुत “जनकल्याण मञ्च” भन्ने पत्रिका नियमितरूपबाट प्रकाशित भइरहेको प्रमाणित गर्दछु भन्ने पेश भएको कागजबाट पुष्टि भई नै रहेको छ। विपक्षी मन्त्रालयको लिखितजवाफलाई हेर्दा प्रेस काउन्सिल सचिवालयले यस मन्त्रालयमा पठाएको अभिलेखमा २०४१ साल साउनदेखि ०४२ साल आषाढसम्म कुनै अंक प्राप्त नभएको भनी उल्लेख गरेको भन्ने मात्र उल्लेख भएको पाइन्छ। तर कुन मितिमा कहिले कस्तो प्रकारको पत्र पठाएको हो सो देखाउन सकेको पाइँदैन। यस्तो अवस्थामा एकातर्फ निवेदकले आफ्नो पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन भएको भन्ने जिकिरलाई प्रेस काउन्सिलको मिति २०४२/६/२७ मा प्रकाशित अंक विवरण र जिल्ला कार्यालयको पत्रबाट समेत समर्थन गराएको नै देखिन्छ। अतः वर्षभरि नै पत्रिका प्रकाशन नगरेको भनी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको संशोधित नियम ६ को विपरीत भन्ने विपक्षी मन्त्रालयको जिकिर युक्तिसंगत देखिन आउँदैन।

१४. छापाखाना र प्रकाशन नियमावली (संशोधित) नियमावली ७ को विपरीत भयो भन्ने विपक्षीको निवेदक पत्रिकालाई दिएको सूचना हेर्दा निवेदकले त्यसरी विशेष कारणले पत्रिका स्थगित गरिपाऊँ भनी स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष निवेदन दिएको र स्थानीय पदाधिकारीको आदेशले पत्रिका बन्द गरेको भन्ने जिकिरसमेत नभएको र त्यस्तो गरेको भन्ने विपक्षी मन्त्रालयको लिखितजवाफमा समेत उल्लेख नभएको हुँदा सोतर्फ हेरिहन परेन। अब निवेदक पत्रिकाले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीबमोजिम आर्थिक सुविधासमेत प्राप्त गरेको छु भन्ने जिकिर रहेकोमा सो जिकिरको खण्डन विपक्षी मन्त्रालयबाट प्राप्त लिखितजवाफमा उल्लेखसम्म नगरेकोबाट निवेदक पत्रिकाले सो सुविधा प्राप्त गरेको नै मान्न पर्ने हुनआउँदछ।

१५. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको (संशोधित) नियम २९ मा यस नियमावलीको विपरीत कार्य गर्ने पत्रिकालाई श्री ५ को सरकारले दिने आर्थिक सुविधा तथा सहूलियतसम्म बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई दिएको छ तर पत्रिका नै स्थगित वा बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई यस नियमावलीले प्रदान गरेको पाइँदैन। कानुनले अधिकार दिएबगर पत्रिका बन्द गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छ भनेर मान्न मिल्दैन। निवेदकलाई दिएको मिति २०४२/९/७ को जानकारी पत्रलाई सरसर्ती हेर्दा कुन कहाँको पत्रिका बन्द गर्ने भन्नेसमेत पूर्ण जानकारी विपक्षी मन्त्रालयलाई भएको देखिँदैन। सो जानकारी पत्रमा काटेको ठेगाना हेर्दा पहिले नेपालगञ्जमा पठाउन खोजेको र पछि मात्र निवेदक पत्रिका रहेको ठेगाना धनुषामा पठाएको देखिन्छ। यसप्रकार विपक्षी मन्त्रालय निर्णयमा पुग्दा पनि धैर्यसाथ पुगेको पाइँदैन। अतः माथि उल्लेख गरेबमोजिम आफूलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको अधीनमा रही प्रकाशन गरिरहेको पत्रिकालाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारले मिति २०४२/९/७ मा गरेको निर्णय गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले उक्त निर्णय बदरहुने ठहर्छ। विपक्षी मन्त्रालयको जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् पठाई नियमानुसार गरी फायल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.महेशरामभक्त माथेमा

इति सम्बत् २०४३ साल पौष ६ गते रोज १ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४४ (ख), ठेली नं.३२, निर्णय नं.३१२५,
पृष्ठ १७९, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री हरगोविन्द सिंह प्रधान
सम्बत् २०४३ सालको रिट नं.१४६३
आदेश मिति : २०४४/५/२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक र नेपाल न्यूज पेपर साप्ताहिकका सम्पादक तथा प्रकाशक उद्धवप्रसाद गौतम
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय, पञ्चायत प्लाजा, काठमाडौं

विषयको सार-संक्षेप

◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली संशोधनसहित, ०४१ को नियम ६ ले तोकेको बमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी विपक्षीले श्री ५ को सरकारलाई कुनै कानूनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानूनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको निर्णय तथा आदेश पत्रहरू सबै अनाधिकृत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.७)

आदेश

न्या. हरगोविन्द सिंह प्रधान

१. नेपालको संविधानको धारा १६/७१ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य तथा दावी जिकिर निम्न प्रकार छ ।
२. म निवेदकको नामबाट सम्पादित र प्रकाशित जिल्ला कार्यालय काठमाडौंबाट द.नं.३६/२०३९/२०४० को राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक र द.नं.१०६/२०४०/०४१ को नेपाल न्यूजपेपर साप्ताहिक पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन तथा मुद्रण भई विभिन्न रचनात्मक लेख तथा तत्कालीन समाजमा घटित घटनाहरूको यथार्थ वस्तुस्थिति जनसाधारणमा पुऱ्याई आइरहेको पनि छ । विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयका सञ्चार सहायक मन्त्रीको निजी सचिवालयमा मिति ०४२/२/३० मा राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक र नेपाल न्यूजपेपर साप्ताहिक बुझाएको भर्पाई पेश गरेको छु । ०४३/३/६ गतेका दिन म आफ्नो काम विशेषले सञ्चार मन्त्रालय पुग्दा मलाई

अचानक राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक र नेपाल न्यूजपेपर साप्ताहिकको नामको संयुक्त खामबन्दी पत्र दिएकोले खोली हेर्दा च.नं.१६२ को राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक नामको पत्रको प्रतिलिपि थान १ र च.नं.१५१-१५५ को नेपाल न्यूजपेपर साप्ताहिकको नामको पत्रको थान १ रहेछ। उपरोक्त पत्रिकाको कुनै पनि अंक आर्थिक वर्ष २०४१/२०४२ सालभरि नै प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन नआएकोले तपाईंको पाठकहरूले समेत तपाईंको पत्रिका नियमितरूपमा पढ्न र त्यसबाट फाइदा लिन नपाई छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, ०४० को संशोधनसहित ०४१, को नियम ६, ७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको छ भन्ने शब्दावली राखिएको निलम्बन पत्रले म निवेदकको संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदत्त वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रतासम्बन्धी मौलिक हकमा ठाडै आघात पर्न गएको छ। उक्त छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३८ ऐनद्वारा अधिकार प्रयोग गरी बनाइएको छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को संशोधित नियमावली, २०४१ को प्रकाशित भइरहेको कुनै पत्रिकालाई साथै सुनवाई मौकाविना प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत निलम्बन गर्ने किसिमको कुनै अधिकार विपक्षी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयलाई छैन। सम्पूर्ण पत्रिकाहरूको रेकर्डसमेत विपक्ष श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयअन्तर्गतको सूचना विभागमा हुन्छ। नियमित प्रकाशित नगरेको भए छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन-नियमबमोजिम कारवाही गरिनुपर्ने थियो। सो समेत कहीं कतै गरिएको पनि छैन। अतः उक्त गैरकानुनी काम-कारवाही र श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०४२/९/७ र २०४२/९/८ को पुर्जासमेत बदर गराउन अन्य उपचारको बाटो नहुँदा संविधानको धारा १६/७ अन्तर्गत निवेदन गर्न आएको छ। संविधानको धारा प्रदत्त मौलिक हकमाथि आघात पर्न गएकोले मेरो संवैधानिक स्वतन्त्रता कुण्ठित गर्ने गरी ऐन-नियम प्रतिकूल भएका यावत काम-कारवाही सम्मानीत अदालतबाट उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

३. यसमा विपक्षीबाट लिखितजवाफ लिई नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको तत्कालीन सिंगलबेञ्चको आदेश।
४. अन्य कानुनी उपचार नभएमा मात्र मर्का पर्ने पक्षले रिटको म्याद ऐनद्वारा यस सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा आउन सक्ने संवैधानिक व्यवस्था छ। अन्य कानुनी उपचारको बाटो हुँदाहुँदै अर्थात् श्री ५ को सरकारको निर्णयमा चित्त नबुझेमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३२ ले प्रदत्त अधिकारको उपभोग गर्नुपर्नेमा सो नगरी रिटको माध्यमद्वारा यस सम्मानीत अदालतसमक्ष आउन सक्ने अवस्था विपक्षलाई छैन। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३२ अनुसार क्षेत्रीय अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानुनी व्यवस्था हुँदाहुँदै संविधानको धारा ७१ अन्तर्गत सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोगको गुहार माग्नुपर्ने अवस्था सर्वथा कानुनी प्रतिकूल रहेको र गैरकानुनी छ तसर्थ विपक्षीको मागबमोजिम नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ७१ बमोजिम मौलिक हकमा आघात परेको भनी रिट निवेदन जारी हुन नसक्ने भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
५. निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएको विद्वान अधिवक्ता श्री दीपकराज जोशीले र विपक्षीतर्फबाट उपस्थित हुनुभएको विद्वान सरकारी सहन्यायाधिवक्ता श्री राजकिशोर सिंहले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो मुख्यतः निवेदकका मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने के रहेछ सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

६. म निवेदकको नामबाट सम्पादित र प्रकाशित जिल्ला कार्यालय काठमाडौंबाट द.नं. ३६/०३९/०४० को राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक र द.नं.१०६/२०४०/०४१ को नेपाल न्यूज पेपर साप्ताहिक पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन तथा मुद्रण भई विभिन्न रचनात्मक लेख तथा तत्कालीन समाजमा घटित घटनाहरूको यथार्थ वस्तुस्थित जनसाधारणमा पुऱ्याई आइरहेकोमा ०४१/०४२ को वर्षभरि नै तपाईंको पत्रिका प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन नआएकोले छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, ०४० को संशोधनसहित ०४१ को नियम ६-७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको छ भनी दिइएको पत्र तथा निर्णय संविधान एवं कानुनविपरीत गरेकोले विपक्षीको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत मुख्य रिट निवेदकले जिकिर लिएको पाइन्छ ।
७. यसमा कानुनबमोजिमको प्रकाशनमा हक अधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशनमा प्रकाशन तथा छापाखाना नियमावली संशोधनसहित ०४१ को नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले पत्रिकाका प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी विपक्षी श्री ५ को सरकारलाई कुनै कानुनले अधिकार नदिएसम्म प्रस्तुत राष्ट्र निर्माण साप्ताहिक पत्रिका र नेपाल न्यूज पेपर साप्ताहिक पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट निवेदकको प्रस्तुत विषयमा भएको निर्णय तथा आदेश पत्रहरू सबै अनाधिकृत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । निर्णयको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई फाइल नियमानुसार गरी बुभाइदिनू ।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०४४ साल भाद्र २ गते रोज ३ शुभम् ।

राजेन्द्र सिंह राठोर विरुद्ध सञ्चार मन्त्रालयसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०४५ (क), ठेली नं.३४, निर्णय नं.३४३४,
पृष्ठ ३२९, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री महेशरामभक्त माथेमा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रचण्डराज अनिल
सम्बत् २०४३ सालको रिट नं.२१९६
आदेश मिति : २०४५/३/७

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : नेपालगञ्ज नगर पञ्चायत वडा नं.७ फुटेग्रा बस्ने राजेन्द्र सिंह राठोर
विरुद्ध

प्रत्यर्था : श्री ५ को सरकार, सञ्चार मन्त्रालय काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ आफूलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको अधीनमा रही नियमित प्रकाशन गरिरहेको पत्रिकालाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट निर्णय गरी पठाएको पत्र गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या.महेशरामभक्त माथेमा

१. नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १६/७१ अन्तर्गत परी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं जिकिर यसप्रकार छ ।
२. निवेदकको सम्पादन तथा प्रकाशनमा बाँके जिल्ला का.द.नं. ६/०३९/०४० को निर्भिक साप्ताहिक समाचार प्रधान पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन गरिराइरहेको थिएँ । निर्भिक साप्ताहिक कानुनबमोजिम नियमितरूपले तोकिएको समयमा प्रकाशित भई आइरहेकोमा विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयको नामबाट विपक्षी कानुन अधिकृतले २०४२/९/७ मा तपाईंको सम्पादन तथा प्रकाशनमा पत्रिकाको कुनै पनि अंक आर्थिक वर्ष २०४१/०४२ भरी नै प्रकाशन नभएको प्रमाणित हुनआएकोले तपाईंका पाठकहरूले समेत तपाईंको पत्रिका नियमितरूपमा पढ्न र त्यसबाट फाइदा लिन नपाई छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, २०४० को संशोधनसहित २०४१ को नियम ६, ७, ८, २९ को विपरीत हुनआएकोले उक्त पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको हुँदा आदेशानुसार जानकारी गराइएको छ भन्ने सूचनाको पत्र पठाउनुभयो ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

३. मेरो सम्पादन र प्रकाशनमा प्रकाशित हुने निर्भिक साप्ताहिक पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन भएको कुरा स्थानीय पदाधिकारीबाट २०४२/९/२८ मा मलाई दिएको पत्रबाट पनि प्रमाणित भइरहेको छ। छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को संशोधनसमेतको नियम २९ मा निलम्बन भन्ने व्यवस्था नै गरेको छैन। तसर्थ उक्त नियम, ६, ७ र २९ समेतको प्रतिकूल हुन गएकोले निलम्बन गर्ने गरेको निर्णय पत्र तथा विपक्षीको सम्पूर्ण कारवाही उत्प्रेषणको आदेशानुसार बढेर गरी पत्रिका यथावतरूपमा प्रकाशन गर्न दिनु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ। यो रिट निवेदनपत्रको अन्तिम किनारा नलागेसम्म निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु र निर्भिक साप्ताहिक पत्रिका यथावतरूपमा प्रकाशन गर्न दिनु भनी विपक्षी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय तथा श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र।
४. विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु, साथै अन्तरिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? सो सम्बन्धमा दिन ७ भित्र छलफल गर्न निमित्त उपस्थित हुनु भनी सरकारी न्यायाधिवक्ता भिकाउन महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालत सिंगलवेञ्चको आदेश।
५. यसमा रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निर्भिक साप्ताहिक पत्रिका यथावतरूपमा प्रकाशन गर्न दिनु भनी विपक्षी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश।
६. श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयले रिट निवेदकको हक, हित र अधिकारमा असर पर्ने गरी कुनै निर्णय पनि गरेको छैन। अतः विना आधार यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाइदिनुभएको रिट निवेदन युक्तियुक्त तथा कानूनसम्मत नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ।
७. विपक्षी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय, कानून अधिकृत श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय, श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयका सचिवज्यूका नाउँमा यस अदालतबाट जारी भई गएको म्याद सूचना रिटपूर्वक तामेल भएको तर लिखितजवाफ नै नदिई म्याद गुजारी बसेको रहेछ।
८. नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री कुलदेवराज शाही, प्रत्यर्थी सचिवालयको तर्फबाट बहसको लागि उपस्थित हुनुभएका विद्वान का.मु. अतिरिक्त न्यायाधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर विष्टले गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।
९. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के रहेछ सो माग निर्णय दिन परेको छ।
१०. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०४२/९/७/१ मा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको पत्रमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहितको २०४१ को नियम ६, ७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले निर्भिक साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको हुँदा जानकारी गराइएको छ भनी निवेदकलाई दिएको पत्र मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ।
११. छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधनसहितको) नियमावली, २०४० को नियम ६ मा देहायको पत्रपत्रिकाले

प्रत्येक ६ महिनामा देहायबमोजिमको न्यूनतम अंक प्रकाशित गर्नुपर्ने : (क) दैनिक १२५ अंक, अर्धसाप्ताहिक, २५ अंक, साप्ताहिक २१ अंक, पाक्षिक, १० अंक, मासिक ५ अंक, द्वैमासिक २ अंक, त्रैमासिक, २ अंक निकाल्नुपर्दछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। निवेदकको सम्पादन तथा प्रकाशनमा निस्कने निर्भिक साप्ताहिक पत्रिका उक्त ऐ.नियमावली बमोजिमको अंक प्रकाशन नभएको भनी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयले निर्भिक साप्ताहिक पत्रिका निलम्बन गरेको पाइन्छ। २०४१/०४२ मा नियमितरूपले प्रकाशन भए/नभएकोतर्फ हेर्दा उक्त आर्थिक वर्षभरि नियमित प्रकाशन भएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भन्ने निवेदकलाई जिल्ला कार्यालय नेपालगञ्जले दिएको पत्र मिसिल संलग्न रहेको देखिएकोले नियमितरूपले नै प्रकाशन भएको भन्ने देखिन आयो। तसर्थ छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधनसहित) को नियमावली, २०४० को नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिम नै प्रकाशित भएको अवस्थामा निलम्बन गर्न मिल्दैन।

१२. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, २०४० को नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिमको अंकको प्रकाशन नगरेमा सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने गरी मिति २०४२/९/७/१ को निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयलाई छ/छैन भनी प्रतिपादित भएको नजीरतर्फ दृष्टिगत गरी हेर्दा “नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशित गर्न नसके सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको नदेखिने” र कानूनबमोजिम प्रकाशनको हकअधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानूनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिकाको प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानूनबमोजिम पाएको हक अधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी ५ को सरकारबाट भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भन्ने यस अदलात डिभिजनवेञ्चबाट (२०४३, अंक ७, नि.न. २७८०, पृष्ठ ६४३ मा) सिद्धान्त प्रतिपादनसमेत भइसकेको पाइन्छ।

१३. अतः आफूलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीको अधीनमा रही नियमित प्रकाशन गरिरहेको पत्रिकालाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट २०४२/९/७ मा निर्णय गरी पठाएको पत्र गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। प्रत्यर्थी मन्त्रालयसमेतको जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्तको कार्यालयमा पठाई नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रचण्डराज अनिल

इति सम्बत् २०४५ साल असार ७ गते रोज ३ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४५ (ख), ठेली नं.३५, निर्णय नं.३५५४,
पृष्ठ २९७, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गजेन्द्रकेशरी बास्तोला
माननीय न्यायाधीश श्री रुद्रबहादुर सिंह
सम्बत् २०४३ सालको रिट नं.२२०२
आदेश मिति : २०४५/६/२३

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : विराटनगर न.पा. वडा नं.३ बस्ने शिवबहादुर कार्कीसमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार नपाएको श्री ५ को सरकारले नियमितरूपमा प्रकाशित भइरहेको पत्रिकालाई सूचना विभागमा प्रकाशित अंकहरू नियमितरूपमा पठाइएन भन्दैमा प्रकाशन निलम्बन गर्न पाउने अधिकार स्वतः नै नरहने प्रस्ट भएको हुँदा श्री ५ को सरकारले निवेदकको पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरिदिएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या.गजेन्द्रकेशरी बास्तोला

१. नेपालको संविधानको धारा १६/७१ अन्तर्गत दर्ता हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय निम्नानुसार छ ।
२. हामी निवेदकहरूमध्ये इन्द्र काफ्ले सम्पादक र प्रकाशक भई ४१-२०३९/०४० नं. मा जिल्ला कार्यालय मोरङमा दर्ता गराई प्रकाशन गरिदैआएको साप्ताहिक दिग्दर्शन समाचार पत्रिका मिति २०४३/३/५ देखि जिल्ला कार्यालय मोरङको अनुमति पत्रानुसार शिवबहादुर कार्की प्रकाशक, जिवेश्वर लाखे प्रधान सम्पादक र इन्द्र काफ्ले सम्पादक भई नियमितरूपमा प्रकाशित गर्दैआइरहेका छौं ।
३. श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयबाट २०४३/८/१३ मा बुझाउन भनी जिल्ला कार्यालय मोरङमा पठाएको पत्र मिति २०४३/९/१८ का दिन जिल्ला कार्यालयमार्फत् गोप्य सिलबन्दीपत्र बुझी लिँदा उक्त मन्त्रालयको प.सं.८७ मिति २०४२/९/७ को अति गोप्य पत्रद्वारा तपाईंको सम्पादन तथा प्रकाशनमा रहेको उपरोक्त साप्ताहिक पत्रिकाको कुनै पनि अंक आर्थिक वर्ष २०४१/०४२ भरी नै प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन

शिवबहादुर कार्की विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

नआएकोले छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम ६/७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले उक्त पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको हुँदा आदेशानुसार जानकारी गराइएको छ भन्ने जानकारी हुनआयो सोही आधारमा प्रत्यर्थीमध्येको जिल्ला कार्यालय मोरङबाट पत्रिका प्रकाशन नगर्नु भनी मौखिक आदेश दिइयो। हाम्रो उक्त पत्रिका प्रकाशनको स्वीकृति लिएपछि नियमितरूपमा प्रकाशन भइरहेको छ र आर्थिक वर्ष ०४१/०४२ मा प्रकाशित भइरहेको छ। नियमानुसार ५/५ प्रति समयमा नै जिल्ला कार्यालय मोरङमा बुझाई हामीबाट पूरा गरिनुपर्ने दायित्व पूरा भएकोले जिल्ला कार्यालय मोरङले शिवबहादुर कार्की प्रधान सम्पादक भएको विराटनगरबाट निस्कने दिग्दर्शन साप्ताहिक पत्रिका हालसम्म नियमितरूपमा प्रकाशित भएको कुरा प्रमाणितसमेत गरिदिएको छ। यसरी नियमितरूपमा प्रकाशित भइरहेको पत्रिकालाई आ.व. ०४१/०४२ भरी नै प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन नआएको भनी गरेको ठहर गलत तथ्यमा आधारित छ भने प्रकाशन अनियमित रहेको मानेकै अवस्थामा पनि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित, ०४१ को नियम ६/७ तथा २९ को कुनै पनि व्यवस्थाले प्रत्यर्थीहरूमध्येको कसैलाई हाम्रो नियमित प्रकाशन निलम्बन गर्ने अधिकार छैन। यसरी अधिकार क्षेत्र नै नभएको निकायले गरेको तथा हामी सरोकारवाला व्यक्तिहरूमध्ये कसैलाई पनि नबुझी सफाइको व्यहोरा पेश गर्ने मौका नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको बर्खिलाप हुने गरी गरेको उक्त गैरकानुनी निर्णयले हामी निवेदकहरूको संविधानको धारा १०(१), र ११(२) (क), (ङ) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको चलनमा अतिक्रमण भएकोले उत्प्रेषणको आदेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा, आदेश पूर्वी जारी गरी प्रत्यर्थीहरूको मिति २०४२/९/७ को निर्णयादेश र कारवाही बदर गरी हाम्रो उपर्युक्त हक संरक्षित र प्रचलन गराई पाऊँ र प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारको उक्त कारवाही र निर्णयादेश कार्यान्वयन भएमा हामी निवेदकहरूका हित र हकमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले यो रिट निवेदन अन्तिम किनारा नलागुन्जेल प्रत्यर्थीहरूको उक्त निर्णयादेश कार्यान्वित नगर्नु/नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश पनि जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत मुख्य जिकिर रहेको निवेदनपत्र।

४. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ भिकाइआएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति ०४३ माघ २२ गतेको आदेश।
५. जिल्ला कार्यालय मोरङमा नं. ४१-०३९/४० मा दर्ता भई मिति ०४३/४/५ को अनुमतिसमेत प्राप्त गरी हाम्रो प्रकाशन तथा सम्पादनमा प्रकाशित भइरहेको साप्ताहिक दिग्दर्शन नामक पत्रिका सञ्चार मन्त्रालयको गैरकानुनी निर्णय र पत्रद्वारा जिल्ला कार्यालय मोरङले निलम्बन गरेतर्फ यस सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन परी मिति २०४३/१०/२२ मा विपक्षीहरूका नाममा कारण देखाऊ आदेशसमेत जारी भइसकेको छ। सोही रिट निवेदनबाट उक्त रिटको अन्तिम निर्णय नभएसम्म उक्त पत्रिका प्रकाशन गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिपाऊँ भनी माग गरेतर्फ केही आदेश भएन। सञ्चार मन्त्रालयबाट छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम ६/७ तथा २९ प्रयोग गरी गरेको चिरस्मरण साप्ताहिकको निलम्बनको वैधतालाई लिएर यसै सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासले सं. २०४२ को रि.नं. २०५४ निवेदक पद्मभक्त खरेल वि. श्री को सरकार मन्त्रीपरिषद्समेतको मुद्दामा निलम्बन गर्ने अधिकार नै विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयसमेतलाई नभएको भनी व्याख्या भइसकेकोले र सोही नजीरलाई आधार मानी हामीसरह रिट निवेदन दिने प्रकाश तथा मन्तव्य साप्ताहिकका हकमा प्रकाशन यथावत् गर्न दिनु भन्ने व्यहोराको अन्तरिम आदेश जारी भइसकेको समेत आधारमा विपक्षीहरूको नाममा रिट निवेदनको अन्तिम

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- निर्णय नभएसम्म उक्त पत्रिका प्रकाशन गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक शिवबहादुर कार्कीसमेतको निवेदनपत्र ।
६. प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म विपक्षी प्रत्यर्थीहरूको निर्णय आदेश कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति ०४३/११/१३ को आदेश ।
७. विपक्षी निवेदकहरूले यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिएको भए तापनि यस सचिवालयको के कस्तो निर्णय वा काम कारवाहीबाट निवेदकको कुन हक अधिकारमा कसरी असर परेको हो किटानी दावी गर्न सकेको नदेखिएकोले तथा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३२ बमोजिम विपक्षी निवेदकको पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गर्न आदेश भएउपर विपक्षी निवेदकहरूले क्षेत्रीय अदालतमा पुनरावेदन दिनसक्ने व्यवस्था छँदाछँदै वैकल्पिक तथा निश्चित कानुनी उपचारको बाटो छाडी सिधै रिट तहमा आउन मिल्ने नहुँदा समेत विपक्षी निवेदकको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोरा भएको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
८. विपक्षी निवेदकले २०४१/०४२ मा प्रकाशित दिग्दर्शन पत्रिका ५/५ प्रति प्रकाशनको स्वीकृति दिने कार्यालय जिल्ला कार्यालय मोरङमा बुझाई मिति २०४२/८/१९ मा हालसम्म नियमितरूपले प्रकाशित भइरहेकोले प्रमाणित पत्रबाट आफ्नो दायित्व पूरा भएको दावी गर्नुभएको छ । नियमितता र निजको दायित्वको सम्बन्धमा छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, ०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम ६/७ र २९ को विपरीत भएको तथा उक्त नियमावलीको दफा ६ बमोजिमको संख्यामा पत्रिका प्रकाशित गर्नु न्यूनतम शर्त हो सो प्रकाशित गरेको प्रमाणित गराउनु प्रेस काउन्सिल अथवा सूचना विभागमा पत्रिका पठाउनु पनि त्यतिकै आवश्यक शर्त हो उक्त दुवै ठाउँमध्ये कुनै पनि एक ठाउँमा प्रकाशित पत्रिका दाखिला गराएको प्रमाण निवेदकले प्रस्तुत नगरेकोले निजहरूले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको हुँदा गरिएको निर्णय अधिकार क्षेत्रविहीन भन्न नमिल्ने भएकोले निवेदकको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना विभागको लिखितजवाफ ।
९. श्री सञ्चार मन्त्रालयबाट पत्र बुझाई भर्पाई पठाई दिने भनी च.नं.२९७९ मिति ०४३/८/१३ को पत्रबाट अनुरोध भई आएअनुसार उक्त मन्त्रालयको प.सं.८७ को पत्र बुझाई दिएको मात्र हुँदा यस कार्यालयबाट निवेदकहरूको संवैधानिक हकहरू अतिक्रमण गर्ने कुनै पनि काम नगरिएकोले रिट निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला कार्यालय मोरङको लिखितजवाफ ।
१०. प्रत्यर्थी सञ्चार मन्त्रालय एवं प्रेस काउन्सिलबाट लिखितजवाफ नआएको ।
११. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदनकर्ताबाट विद्वान अधिवक्ता श्री बद्रिवहादुर कार्कीले नियमितरूपले प्रकाशन भइरहेको पत्रिका बन्देज गर्न पाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छैन भन्ने मुख्य जिकिर लिई गर्नुभएको वहस एवं प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री गौरीबहादुर कार्कीले यसरी पत्रिका बन्द गरेपछि पुनरावेदनको वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै रिटबाट आउन नमिल्ने भएको रिट खारेज हुनुपर्ने भन्ने जिरह लिई गर्नुभएको वहससमेत सुनियो । यसमा निवेदनकर्ताको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्नेतर्फ नै निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।
१२. यसमा श्री ५ को सरकारले २०४२/९/७ को पत्रबाट जिल्ला कार्यालय मोरङमा दर्ता भइरहेको साप्ताहिक दिग्दर्शन पत्रिकालाई आ.व.२०४१/०४२ भरी नै कुनै प्रकाशन भएको प्रमाणित हुन नआएकोले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० (संशोधनसहित) को नियम ६/७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले

शिवबहादुर कार्की विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरेको निर्णय जानकारी गराएकोमा निवेदकहरूले पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन गरिरहेको प्रमाणस्वरूप जिल्ला कार्यालय मोरङबाट पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन भइरहेको छ भनी प्रमाणित गरिदिएको कागज पेश गरिसकेपछि विपक्षी प्रत्यर्थीहरूमध्ये कसैबाट पनि पत्रिका नियमितरूपमा प्रकाशन भएन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सकेको देखिएन । प्रत्यर्थी सूचना विभागले निवेदकबाट प्रकाशन भएको पत्रिका नियमितरूपमा प्रेस काउन्सिल अथवा सूचना विभागमा पठाउनुपर्ने कर्तव्य पूरा नगरेको सम्म भने पनि पत्रिका प्रकाशन अनियमित भयो भन्न सकेको देखिंदैन ।

१३. यस अदालत संयुक्त इजालसको नि.नं. २७८० मिति २०४३/७/२ मा निवेदक चिरस्मरण साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक पद्मभक्त खरेल वि. श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषण विषयमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० (संशोधनसहितको) नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशित गर्न नसके सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको नदेखिने र कानूनबमोजिम प्रकाशनको हक अधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानूनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिकाले प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानूनबमोजिम पाएको हक निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुँदा श्री ५ को सरकारको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको देखिन्छ प्रस्तुत निवेदनमा पत्रिका प्रकाशन नियमित भइरहेको निवेदकको जिकिरलाई विपक्षीहरू कसैले पनि खण्डन नगरेको हुँदा नियम ६ ले तोकिएबमोजिमको अंक प्रकाशन नगर्दासमेत पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार नपाएको श्री ५ को सरकारले प्रस्तुत निवेदकको नियमितरूपमा प्रकाशित भइरहेको पत्रिकालाई सूचना विभागमा प्रकाशित अंकहरू नियमितरूपमा पठाइएन भन्दैमा प्रकाशन निलम्बन गर्न पाउने अधिकार स्वतः नै नरहने प्रस्ट भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम श्री ५ को सरकारले निवेदकको पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरिदिएको मिति २०४२/९/७ को आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । निर्णयको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिन एकप्रति प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रुद्रबहादुर सिंह

इति सम्बत् २०४५ साल आश्विन २३ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४५ (ग), ठेली नं.३६, निर्णय नं.३५८६,
पृष्ठ १५, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गजेन्द्रकेशरी बास्तोला
माननीय न्यायाधीश श्री हरगोविन्द सिंह प्रधान
सम्बत् २०४४ सालको रिट नं.१५८३
आदेश मिति : २०४५/८/२१

विषय : परमादेश वा उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : का.न.पं.वा.नं.४ बस्ने लेखक श्री देवेन्द्रराज पाण्डेसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : श्री अञ्चालाधीश, अञ्चलाधीशको कार्यालय, बागमतीसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकले पुस्तक पाउँ भनी निवेदन दिएको एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म कारवाही नभएको र निर्णय भएको समेत नदेखिँदा एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म कारवाही नगरेको हुनाले सात दिनभित्र यस विषयमा कारवाही सुरु गरी प्रस्तुत विषयलाई अग्राधिकार दिई चाँडो जो गर्नुपर्ने कानूनबमोजिमको कारवाही निर्णय गर्नु भनी प्रत्यर्थी कार्यालयको नाममा परमादेश जारी हुने । (प्रकरण नं.१०)

आदेश

न्या. गजेन्द्रकेशरी बास्तोला

१. नेपालको संविधानको धारा १६/७१ अन्तर्गत दर्ता हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. निवेदकमध्ये म डा.देवेन्द्रराज पाण्डे २०१७ सालमा श्री ५ को सरकारको निजामती सेवाअन्तर्गत शाखा अधिकृत पदमा प्रवेश गरी २०३६ सालमा अर्थसचिवको पदबाट स्वेच्छाले राजीनामा दिई इन्टिग्रेटेड डेभलपमेन्ट सिस्टम नामक गैरसरकारी अनुसन्धान संस्थामा अनुसन्धान कार्य गरिआएको छु । नेपालको अर्थ राजनीतिक परिवेशमा सत्याग्रह एक मूल्यांकन नामक लेखबाहेक बेला-बेलामा पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेखहरू तथा अन्तर्वार्ताहरूको संगालो “अर्थराजनीतिक विसंगति राष्ट्र निर्माणको तगारो” नामक पुस्तक म निवेदकमध्येका प्रकाशक किशोर कुँवरले आर्वत प्रेस दलाक्षी लगन काठमाडौँबाट किताब छपाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ४ बमोजिम पुस्तक मुद्रण भएपछि विपक्षी अञ्चलाधीशको कार्यालयमा ४ थान पुस्तक

१२ भदौ २०४४ मा पठाई १४ गते सम्पर्क राख्दा १७ गते सम्पर्क राख्नु भनी पुस्तक तथा पत्रपत्रिका सेन्सर फाँटबाट मौखिक आदेश गरियो । २४ भदौमा अञ्चलाधीशले पुस्तक बिक्री-वितरण नगर्नु सम्पूर्ण छापिएका पुस्तकहरू बुझाउनु भनी मौखिक आदेश गरेबमोजिम किताब बुझाइ भर्पाई पाउन दिन दिन धाउँदा भर्पाई दिन मिल्दैन भन्ने जवाफ पाऊँ । निवेदकमध्येको लेखक म देवेन्द्रराज पाण्डेले पुस्तक प्रतिबन्ध लगाउनुपर्ने वा अञ्चलाधीश कार्यालयमा जम्मा गराई राख्नुपर्ने कुनै कारण नभएको हुँदा अविलम्ब बिक्री-वितरणको लागि फिर्ता पाऊँ भनी ३०/६/०४४ मा द.नं.६७४ मा निवेदन दर्ता गराई पाउँदा पनि पुस्तक फिर्ता पाउन सकिएन ।

३. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको दफा १३ बमोजिम कुन अपराधजन्य क्रिया उक्त पुस्तक प्रकाशनबाट भएको छ प्रष्ट खोली मुद्दा चलाउनुपर्नेमा विपक्षीहरूले उक्त ऐनबमोजिम अपराधजन्य क्रिया मेरो पुस्तक प्रकाशनबाट भएको छ भन्न सक्नुभएको छैन र भर्पाईसम्म पनि नदिनु र के कारणले बिक्री गर्न नदिनुपर्ने हो केही नभनी गैरकानुनीरूपले नेपालको संविधान तथा कानूनद्वारा प्रदत्त हकको मेरो बौद्धिक सम्पत्तिलाई गैरकानुनी तरिकाबाट कब्जा गरी संविधान तथा कानूनको अवज्ञा भएको र उपरोक्त गैरकानुनी कारवाहीको कुनै कानुनी उपचार नहुँदा परमादेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी गरी अविलम्ब पुस्तक बिक्री-वितरणको लागि फिर्ता दिनु भन्ने आदेश पाऊँ र विपक्षीका नाउँमा आइन्दा यस किसिमको गैरकानुनी कारवाही नहोस् भनी न्यायिक टिप्पणीसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत रिट निवेदन ।
४. विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत ०४४/८/१७/५ को यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।
५. यस कार्यालयमा लेखक देवेन्द्रराज पाण्डे प्रकाशक किशोर कुँवर भएको “अर्थ राजनीतिक विसंगति राष्ट्र निर्माणको तगारो” भन्ने ३०० प्रति पुस्तक सेन्सरको लागि प्राप्त भएपछि सो पुस्तकको अध्ययन हुँदै रहेको सेन्सरको काम नसकिएको अवस्थामा लेखकले सो किताब फिर्ता पाउन ०४४/६/२३ मा निवेदनसम्म दिई पछि यस कार्यालयमा सम्पर्क नराखी सोभै रिट निवेदन गर्न पुगेको देखियो । सो पुस्तकको अध्ययन भइसकेपछि लेखकसँग केही लेखहरूको सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्ने देखिएकोले सेन्सरको कार्य टुंगो लागि नसकेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिएको हुनाले रिट खारेज गरी पाउन अनुरोध गरिन्छ भन्नेसमेत प्रत्यर्थी अञ्चलाधीश र पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाका फाँटसमेतको तर्फबाट अञ्चलाधीशको कार्यालय बागमती अञ्चलको लिखितजवाफ ।
६. पुस्तक सेन्सरको कारवाही कुन अवस्थामा छ ? सोको जवाफ साथै विवादमा आएको पुस्तकको एकप्रति समेत भिर्काई आएपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति ०४५/४/१८/३ को आदेश ।
७. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज निर्णयार्थ पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मण अर्यालले विवादित किताब ३०० प्रति नै विपक्षी कार्यालयले राखी सोको भर्पाई पनि दिएको छैन । २ प्रति पहिले बुझाउनुपर्ने र पछि श्री ५ को सरकारले चाहेमा २ प्रतिसम्म माग्न सक्नेमा ३०० प्रति नै राख्ने कानुनी अधिकार छैन । वितरण हुनुभन्दा अघि २ प्रति कार्यालयमा बुझाउने भन्ने कानुनी व्यवस्था भएवाट वितरणमा ढिलो हुन नदिन छिटो कारवाही गरी टुंगो लगाउनुपर्ने कार्यालयको कर्तव्यबाट विमुख भएको हुँदा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत वहस गर्नुभयो । निवेदकतर्फका अर्का विद्वान अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनालीले यो पुस्तक निवेदकको बौद्धिक सम्पत्ति हो र यो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

समसामयिक हुँदा बेलैमा पढ्न उपयोगी हुनेमा यत्रो दिनसम्म केही कारवाही नगरी राखेबाट संवैधानिक हकमा आघात पारेको छ । किताब आपत्तिजनक छ/छैन हेरी फुकुवा (Release) गरिदिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने र विद्वान अधिवक्ता श्री दमन ढुंगानाले किताबको भर्पाई नदिएको दुराशयपूर्ण छ । सेन्सर गर्दा स्पष्टीकरण माग गर्नुपरेमा सूचना पठाउनु पर्दछ, हामीले सम्पर्क राख्न जानुपर्ने भन्ने लिखितजवाफ उचित छैन भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

८. प्रत्यर्थी बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान का.मु. सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णराम श्रेष्ठले उता निवेदन दिएको लगत्तै पछि यता रिटमा आएको हुँदा उताको कारवाही रोकिएको हो रिट निवेदन नपरेका भए हालसम्म उताको कारवाही टुंगो लागि सक्ने सम्भव थियो भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।
९. यसमा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो वा होइन भन्ने निर्णयतर्फ हेर्दा छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, ०३९ को दफा ४ बमोजिम “अर्थराजनीतिक विसंगति राष्ट्र निर्माणको तगारो” नामक पुस्तक ४ प्रति विपक्षी कार्यालयमा बुझाएकोमा प्रकाशित सम्पूर्ण किताब बुझाउन त्याउने आदेश गरी किताब बुझी लिई भर्पाई गरी नदिएको र पुस्तक बिक्री-वितरणको लागि अविलम्ब फिर्ता पाउन निवेदन दिएकोमा फिर्ता पाउन नसकेको हुनाले फिर्ता दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर देखिन्छ । विपक्षी कार्यालयबाट आएको लिखितजवाफको अन्तिम प्रकरणमा सेन्सरको काम समाप्त भई नसकेको र निज यस कार्यालयमा सम्पर्क राख्न आउनु नभएका कारणले स्पष्टीकरण लिने कामसमेत भई नसकेको हुँदा परमादेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । यसै सिलसिलामा यस अदालतको ०४५/४/१८/३ को आदेशबाट सेन्सरको कारवाही भइरहेको भन्ने उल्लेख भएको हुँदा हाल उक्त कारवाही कुन अवस्थामा छ ? भनी सोधिएकोमा अञ्चलाधिका कार्यालयबाट प्राप्त हुनआएको ०४५/६/३ को स्पष्टीकरणमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट हालसम्म कुनै आदेश भई नआएकोले अहिलेसम्म यथवात रहेको व्यहोरा जानकारी गराएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।
१०. रिट निवेदनमा मिति ०४४/५/२४ गते ३०० प्रति पुस्तक अञ्चलाधीश कार्यालयमा दाखिला गरेको भन्ने जिकिर लिएको छ । उक्त तथ्य लिखितजवाफमा पनि स्वीकार गरेकै देखिन्छ । निवेदकले ०४४/६/२३ मा पुस्तक पाऊँ भनी निवेदन दिएको कुरा पनि लिखितजवाफसमेतबाट पुष्टि भइरहेको छ । यसरी एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म यस विषयमा कुनै कारवाही नभएको र निर्णय भएको समेत देखिएन । एक वर्षभन्दा बढी समयसम्म कारवाही नगरेको हुनाले सात दिनभित्र यस विषयमा कारवाही सुरु गरी प्रस्तुत विषयलाई अग्राधिकार दिई चाँडो जो गर्नुपर्ने कानूनबमोजिमको कारवाही निर्णय गर्नु भनी प्रत्यर्थी अञ्चलाधीश कार्यालयको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी प्रत्यर्थी कार्यालयमा दिन आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई फाइल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.हरगोविन्द सिंह प्रधान

इति सम्बत् २०४५ साल मार्ग २१ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०४६ (क), ठेली नं. ३७, निर्णय नं. ३७५३,
पृष्ठ २०१, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रचण्डराज अनिल
सम्बत् २०४३ सालको रिट नं. २०२०
आदेश मिति : २०४६/१/११

विषय : उत्प्रेषण मिश्रित परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : बुलबुले साप्ताहिक समाचार पत्रिकाको सम्पादक, प्रकाशक तथा बुलबुले छापाखानाको प्रो. टंकप्रसाद
भट्टराई

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला कार्यालय, सुर्खेतसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ ऐन नियमले दिएको अधिकारमात्र प्रयोग गरी पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने । (प्रकरण नं. ८)

आदेश

प्र.न्या.धनेन्द्रबहादुर सिंह

- नेपालको संविधानको धारा १६/७१ अन्तर्गत दर्ता भई निर्णयार्थ पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
- म निवेदकले छापाखाना र प्रकाशसनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ६ ले निर्दिष्ट गरेअनुसार छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावलीबमोजिम जिल्ला कार्यालय सुर्खेतबाट द.नं. १/२०३९/०४० मा निवेदक सम्पादक प्रकाशक रही बुलबुले साप्ताहिक पत्रिका प्रकाशित गर्ने अनुमति पाई ऐन नियमको शर्त बन्देजमा रही २०४३ साल कार्तिक ३ गते सोमबारसम्म पत्रिका प्रकाशन गर्दैआइरहेको थिएँ । यसैबीच विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले आफ्नो अनुकूलका समाचार प्रकाशन गरिदिउन भन्ने पूर्वाग्रह राखी २०४३/७/६/५ मा मेरो उक्त पत्रिका बन्द गर्ने अन्तरिम आदेश दिनुभयो । त्यस्तैगरी मैले विपक्षी कार्यालयबाट इजाजत लिई आफ्नो अचल सम्पत्ति धितो बन्धक राखी उद्योग विभागबाट २०४२/३/१३ मा फर्म रजिष्ट्रेशन गराई २०४३/४/५ देखि बुलबुले छापाखाना चलाई राखेको अवस्थामा बुलबुले छापाखानासमेतलाई छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को नियम १४ बमोजिम नवीकरण गराउनपर्नेमा हालसम्म पनि नवीकरण नगराउनुभएकोले उक्त नियमको उपनियम ५ बमोजिम प्रमाणपत्र स्वतः खारेज हुने व्यवस्था भएकोले प्रेस बन्द किन नगर्ने भनी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पक्राउ गरी लिखित र मौखिक बयान लिई पत्रिका प्रकाशन भएको छैन । पत्रिका प्रकाशन गर्न अनुमति पाउँ भन्ने व्यहोराको जबरजस्ती कागज गराउनुभयो ।

३. विपक्षी प्र.जि.अ.ले पत्रिका बन्द गर्न दिएको आदेशमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ५, ६, ११ र ऐ. नियमावली, २०४० को नियम ५, ७, ११ र नियम ४ (६) मा उल्लेखित प्रावधान पूरा गर्नुपर्नेमा म निवेदकले पूरा नगरेको भन्ने आरोप लगाइएको छ । उक्त कारवाही गैरकानुनी तथा अधिकारविहीन छ । ऐन नियमबमोजिम मैले पत्रिका प्रकाशन गरी सूचना विभाग तथा प्रेस काउन्सिलबाट मूल्याङ्कन हुँदैआइरहेको अवस्थामा काम छाडेको सूचना दिनुपर्ने कुनै कारण छैन । मेरो स्वामित्वमा रहेको बुलबुले छापाखानालाई बन्द गर्न विपक्षी प्र.जि.अ.ले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को नियम १४ को उपनियम (५) बमोजिम स्वतः खारेज हुने व्यवस्था भएअनुरूप प्रेस बन्द किन नगर्ने भनी लिएको कानुनी आधारलाई हेरिएमा उक्त व्यवस्था मेरो छापाखानाको लागि उपयुक्त हुने नभई समाचारदाता वा प्रेश प्रतिनिधिहरूको लागि प्रयोग हुने व्यवस्था हो । यस्तो व्यवस्थालाई अर्थको अनर्थ हुने गरी मेरो स्वामित्वमा रहेको बुलबुले छापाखाना उद्योग विभागबाट नवीकरण हुँदाहुँदै पनि छापाखाना चलाउन नदिने गरी भए गरेको काम-कारवाही स्वतः बदरभागी छ । छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, २०४० को दफा १२ ले उल्लेखित नियमविपरीत कार्य भए गरेमा कारवाही गर्न सक्ने र पत्रिका स्थगित गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई मात्र भएकोमा विपक्षी प्र.जि.अ.ले गरेका सम्पूर्ण काम-कारवाही अधिकार क्षेत्रविहीन तथा गैरकानुनी छ । विपक्षीको उल्लेखित काम-कारवाहीबाट नेपालको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेकोले प्रत्यर्थी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको २०४३/७/६ समेतका आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।
४. यसमा के कसो भएको हो । विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस सर्वोच्च अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।
५. छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ८ बमोजिम समाचार पत्रिकाको प्रकाशकले समाचारपत्र तथा समाचार पत्रिकाको प्रत्येक संस्करणमा तोकिएबमोजिमको आधार तथा पृष्ठ संख्यामा छापी तोकिएबमोजिमको प्रतिमा नघटाई प्रकाशित गर्नुपर्नेमा निवेदकले पत्रिका प्रकाशन गर्ने अनुमति लिइसकेपछि पनि प्रकाशन सुरु नगरी छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, २०४० को अनुसूची ६ को शर्तनामा विपरीत कार्य गरेको प्रष्ट छ । ऐनको दफा ९ बमोजिम छापिएको पत्रपत्रिकाको २ प्रति स्थानीय पदाधिकारीसमक्ष पेश गर्नुपर्नेमा हालसम्म पनि पत्रिका उपलब्ध गराएका छैनन् । साथै पत्रिकाको प्रकाशन कार्य छाडेको भए त्यसको लिखित सूचना स्थानीय पदाधिकारीलाई दिनुपर्नेमा दिएका छैनन् । साथै छापाखानाको आम्दानी खर्चको लेखा राखी आश्विन मसान्तसम्ममा त्यसको विवरण दाखिल गर्नुपर्नेमा त्यसोसमेत नगरेको र पत्रिका प्रकाशन गर्न स्वीकृति प्राप्त भइसकेपछि तोकिएको ठाउँमा समाचारपत्र प्रकाशित गर्नुपर्नेमा निवेदकले सोबमोजिमको कार्य नगरी छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०३९ को दफा ५, ६, ११ तथा ऐ.को नियमावली, २०४० को नियम ५, ६, ७ र ११ र नियम ४(६) मा उल्लेखित कानुन बर्खिलाप कार्य गरेकोले अर्को आदेश नभएसम्मका लागि पत्रिका प्रकाशनमा नल्याउन आदेश दिइएको हो । छापाखाना बन्द गरेको छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको प्रत्यर्थी प्रमुख जिल्ला अधिकारी जिल्ला कार्यालय सुर्खेतको लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री रामजी विष्टले छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन-नियमबमोजिम पत्रिका प्रकाशन स्थगित गर्ने

ढकप्रसाद भट्टराई विरुद्ध जिल्ला कार्यालय, सुर्खेतसमेत

अधिकार श्री ५ को सरकारलाई मात्र छ । प्रत्यर्थी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले पत्रिकाको स्थगित तथा छापाखाना बन्दगर्न मिल्दैन भन्ने समेतको बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी कार्यालयको तर्फबाट बहस गर्न खटिई आउनुभएका विद्वान का.मु. अतिरिक्त न्यायाधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर विष्टले पत्रिका प्रकाशन गर्ने अनुमति पाएपछि सम्बन्धित प्रकाशकले नियमितरूपमा प्रकाशित गरी तोकिएको प्रति स्थानीय अधिकारीसमक्ष पेश गर्नुपर्नेमा निवदेकबाट सो बमोजिम गरिएको छैन । जि.का.बाट भएको काम-कारवाही कानुनबमोजिम नै छ भन्नेसमेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

७. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो/होइन सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ ।
- ढ. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा म निवेदक सम्पादक तथा प्रकाशक भई कानुनबमोजिम जिल्ला कार्यालय सुर्खेतबाट द.नं. १/२०३९/०४० मा बुलबुले साप्ताहिक पत्रिका प्रकाशन गर्ने अनुमति पाई पत्रिका प्रकाशन गर्दैआइरहेकोमा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले २०४३/७/६/५ मा उक्त पत्रिका बन्द गर्ने अन्तरिम आदेश दिनुका साथै मेरो स्वामित्वमा रहेको कानुनबमोजिम उद्योग विभागमा दर्ता भएको बुलबुले छापाखानालाई पनि नवीकरण नगराएकोले स्वतः खारेज हुने व्यवस्था भएअनुरुप तपाईंको प्रेश किन बन्द नगर्ने ? भनी पक्राउ गरी बयान गराएकोले उक्त कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन जिकिर रहेको पाइन्छ । विवादित जिल्ला कार्यालय सुर्खेतको २०४३/७/६/५ को पत्रमा छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ५, ६ र ११ को कानुनी प्रावधानको शर्त पूरा नगरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ५ मा किताबसम्बन्धी, दफा ६ मा पत्रपत्रिका दर्ता गर्नेसम्बन्धी र दफा ११ मा प्रकाशन वा छापाखानासम्बन्धी काम छाडेको सूचना दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएबाट उक्त प्रावधानहरू पत्रिका प्रकाशनमा नल्याउने भनी दिएको आदेशसँग सान्दर्भिक देखिएन । जहाँसम्म उक्त आदेशमा छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, २०४० को नियम ४ को उपनियम (६) तथा नियम ५, ६, ७ र ११ को विपरीत गरेकोले अर्को आदेश नभएसम्म पत्रिका प्रकाशनमा नल्याउनु भनी आदेश दिएको भन्ने प्रश्न छ सो सम्बन्धमा छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० को नियम १२ मा “कुनै प्रकाशकले नियम ४ को उपनियम (६) नियम ५, ६, ९ र ११ बमोजिमको शर्तनामा विपरीत कुनै कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारले अवधि तोक्यो त्यस्तो पत्रपत्रिकाको प्रकाशन स्थगित गर्न सक्नेछ भन्ने” व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । यसबाट उक्त उल्लेखित नियमविपरीत कार्य गरेमा त्यस्तो पत्रपत्रिकालाई स्थगित गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारमा निहित रहेको देखिन्छ । उक्त नियम १२ बमोजिमको श्री ५ को सरकारलाई प्राप्त अधिकार प्रत्यायोजन भएको छ/छैन भनी जिल्ला कार्यालय सुर्खेतलाई बुझदा छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, २०४० को नियम १२ बमोजिम श्री ५ को सरकारलाई प्राप्त अधिकार जिल्ला कार्यालय सुर्खेतलाई प्रत्यायोजित भएको नपाइएको भनी २०४५/१२/११ मा जवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ । ऐन नियमले दिएको अधिकारमात्र प्रयोग गरी पत्रिकाको प्रकाशन रोक्नुपर्ने हुन्छ । तर त्यसप्रकारको प्रकाशन रोक्ने अधिकारै नभएको अवस्थामा प्रत्यर्थी जिल्ला कार्यालयबाट पत्रिका प्रकाशन नगर्नु भनी मिति ०४३/७/६ मा दिएको आदेश त्रुटिपूर्ण देखिनआयो । अतः छापाखाना र प्रकाशन नियमावली, २०४० को नियम १२ बमोजिमको अधिकार नभएको अवस्थामा प्रत्यर्थी जिल्ला कार्यालय सुर्खेतले अर्को आदेश नभएसम्मको लागि बुलबुले नामक पत्रिका प्रकाशनमा नल्याउनु भनी दिएको मिति २०४३/७/६ को निर्णय उत्प्रेषणको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आदेशद्वारा बढेर हुने ठहर्छ। छापाखानाको सम्बन्धमा बन्द गरेको छैन भन्ने लिखितजवाफबाट देखिँदा अरू विचार गरिरहनु परेन। प्रत्यर्थी कार्यालयको जानकारीको लागि यो आदेशको एकप्रति नक्कल महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् पठाई फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रचण्डराज अनिल

इति सम्बत् २०४६ साल वैशाख ११ गते रोज १ शुभम्।

सुमित्रा गुप्ता विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०४६ (ख), ठेली नं.३८, निर्णय नं.३९११,
पृष्ठ २७५, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री हरगोविन्द सिंह प्रधान
सम्बत् २०४५ सालको रिट नं.१६०२
आदेश मिति : २०४६/४/१७

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : रा.वि.न.पं.वडा नं. ५ बस्ने श्रीमती सुमित्रा गुप्ता
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नियमले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन नभएमा सो नियमावलीको नियम २९ मा उल्लेख भए बमोजिम यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्ने श्री ५ को सरकारलाई अधिकार भएको देखिने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, २०४० को नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशित गर्न नसकेको पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको नदेखिने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ कानुनबमोजिम प्रकाशनको हकाधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानुनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिका प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानुनबमोजिम पाएको हक अधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनधिकृत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. नेपालको संविधान धारा १६/७ अन्तर्गत पर्न आई यस इजलाससमक्ष प्रस्तुत हुनआएको यस रिट निवेदनसम्बन्धको संक्षिप्त व्यहोरा निम्न बमोजिम छ ।
२. म निवेदकले जि.का.स.द.नं.२/०३९/०४० मा नविन साप्ताहिक समाचार नामक पत्रिका दर्ता गरी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- अनुसूचीबमोजिमको प्रमाणपत्र पाई सो पत्रिका प्रकाशन गरिआएकोमा विपक्षी नं.२ बाट आ.व. ०४१/४२ भरी नै पत्रिका प्रकाशन भएको प्रमाणित नभएको व्यहोरा उल्लेख गर्दै पाठकहरूले पढी समुचित लाभ उठाउन नसकेको जनाउँदै उक्त कार्यले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० (संशोधनसहित) को विपरीत हुनआएको भनी पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको व्यहोराको प.सं. २७३ मिति ०४२/९/७ “नविन” साप्ताहिक मोरङ जिल्ला विराटनगरको नाममा पत्र पठाएको रहेछ ।
३. नविन साप्ताहिक विराटनगरको नाममा उक्त पत्र गएकाले सप्तरी राजविराजबाट प्रकाशित भइराखेको मेरो पत्रिका भएकोमा विपक्षी नं.२ बाट काटिएको पत्र विपक्षी नं.५ बाट मलाई बुझाउन ल्याउँदा मैले सो पत्र मेरो हो हैन भन्दा पनि तपाईंले बुझ्नुपर्छ भनी जबरजस्ती पत्र बुझाएकाले यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्नआएको छु मेरो प्रकाशकत्वमा प्रकाशित पत्रिका आ.व. ०४१/४२ भरी नै नियमितरूपमा प्रकाशित भइराखेको कुरा वर्ष ३ र ४ का विभिन्न अड्डहरूमा प्रकाशित समाचारले पुष्टि गर्ने र विपक्षी नं.५ बाट मलाई बुझाउन ल्याएको पत्रबाट राजविराजबाट प्रकाशित मेरो पत्रिकालाई असर पर्न नसक्ने समेतका कारणबाट विपक्षीहरूबाट भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको र त्यसबाट संविधानको धारा १०(१) ११(१)(२)(क)(ड) द्वारा प्रदत्त अधिकारमा आघात पर्न गएकोले उक्त निर्णय बदर गरी यथावतरूपमा पत्रिकाको प्रकाशन गर्न पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
  ४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यसअदालत एक न्यायाधीशको इजलाको आदेश ।
  ५. विपक्षी निवेदकले यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनु परेको आधारसमेत खुलाउन नसकेको र रिट निवेदनका सम्बन्धमा यस सचिवालयबाट कुनै कारवाही नगरेकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
  ६. श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको प.सं. २७२ मिति ०४२/९/७ को पत्र यहाँबाट प्रकाशित हुने नविन साप्ताहिक पत्रिकालाई बुझाइदिनु भनी जि.का. मोरङबाट लेखी आएअनुसार यस कार्यालयबाट निवेदिकालाई बुझाइएकोले मउपरको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जि.का.सप्तरीका प्र.जि.अ.को लिखितजवाफ ।
  ७. विपक्षी नं. २, ३ र ४ को लिखितजवाफ पेश नगरी म्यादै गुजारी बसेका ।
  ८. नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष प्रस्तुत हुनआएको यस रिट निवेदनका सम्बन्धमा निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री अग्नी खरेल र विपक्षी मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेतका तर्फबाट उपस्थिति विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सामन्तसिंह बोगटीले गर्नुभएको वहस जिकिर सुनियो ।
  ९. प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो/होइन सोको नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।
  १०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले आफूले प्रकाशित गर्ने गरेको नविन साप्ताहिक पत्रिका नियमितरूपले प्रकाशन गर्दैआएको हुँदा सोको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरेको विपक्षीहरूको निर्णय कानूनसंगत नभएकाले बदर हुनुपर्ने भन्ने माग-दावी नै निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा लिएको पाइयो ।

११. यसमा निवेदकले रिट निवेदनमा लिएका जिकिर र लिखितजवाफ तथा पक्ष-विपक्षतर्फबाट रहेका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको नविन साप्ताहिक समाचार नामक पत्रिकको आ.व.०४१/०४२ भरी नै प्रकाश नभएको भनी निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारले गरेको निर्णय भएको व्यहोराको पत्र ०४२/९/७ मा दिएको आदेश मिलेको छ वा छैन सो कुराको मुख्य निर्णय दिनुपर्ने प्रश्न उपस्थित हुनआएको छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा मिति ०४२/९/७/१ मा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको पत्रमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४० संशोधनसहित २०४१ को नियम ६, ७ तथा २९ को विपरीत हुनआएकोले उक्त पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको हुँदा जानकारी गराइएको छ भनी निवेदकलाई दिएको पत्र फाइल संलग्न भएको पाइन्छ । उक्त पत्रमा लेखिएबमोजिम छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, २०४० को नियम ६, ७ तथा नियम २९ को विपरीत हुनआएको भनी निवेदकको पत्रिका प्रकाशन निलम्बन गरेको कुरा श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालयको उक्त पत्रमा उल्लेख भएको देखिन्छ । तसर्थ उक्त नियमावलीको उक्त नियमहरूमा के व्यवस्था भए गरेको देखिन्छ, सो कुरा हेर्न सर्वप्रथम आवश्यक हुन आउँदछ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ६ मा देहायको पत्रपत्रिकाले प्रथम ६ महिना या देहायबमोजिमको न्यूनतम प्रकाशन २९ अंक हुनुपर्ने भनी सो नियमले व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सो नियमले तोकेबमोजिमको अंक ०४१/०४२ भरी नै सो नविन साप्ताहिक पत्रिका प्रकाशन नभएको भन्ने विवाद भएको देखिन्छ । छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ७(१) मा कुनै पत्रपत्रिका विशेष कारणले गर्दा नियमितरूपले प्रकाशित गर्न नसकिने अवस्थामा पर्न आएमा प्रकाशकले त्यस्तो पत्रिकाको प्रकाशन केही समयका लागि स्थगित गर्ने अनुमतिको लागि स्थानीय पदाधिकारीको समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । सोही नियमको उपनियम (२) मा उपनियम (१) समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ, सोही नियमको उपनियम (२) मा उपनियम (१) बमोजिमको निवेदन प्राप्त भएपछि, स्थानीय पदाधिकारीले सो निवेदनमा उल्लेखित कारण मनासिव देखेमा देहायका पत्रपत्रिकाको प्रकाशन प्रत्येक ६ महिनामा देहायका अंकमा नघट्ने गरी स्थगित राख्न अनुमति दिन सक्नेछ (१) दैनिक समाचार पत्र १०० अंक, अर्धसाप्ताहिक पत्रपत्रिका ३२ अंक र साप्ताहिक पत्रिका १८ अंक, पाक्षिक पत्रपत्रिका ८ अंक, मासिक पत्रपत्रिका ४ अंक, त्रैमासिक पत्रपत्रिका २ अंक, त्रैमासिक पत्रिका १ अंक उक्त नियमावलीमा व्यवस्था गरेबमोजिम निवेदकको स्थानीय पदाधिकारी समक्ष दिएको निवेदनको आधारमा सो पत्रिकाको प्रकाशन निलम्बन गरिएको भन्ने विपक्षीतर्फबाट जिकिर लिन सकेको छैन । यस्तो स्थितिमा निलम्बन सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने आवश्यक हुनआएको देखिँदैन । अपितु श्री ५ को सरकारबाट सो पत्रिकाको निलम्बन गर्ने भनी भएको निर्णयको जानकारी सञ्चार मन्त्रालयको मिति ०४२/९/७/१ को पत्रबाट निवेदकलाई दिएको देखिन्छ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम २९ मा कुनै प्रकाशकले यस नियमावलीविपरीत कुनै कार्य गरेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो पत्रपत्रिकालाई यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञान र अन्य सुविधा सहूलियत बन्द गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । अतः एव सो नियमावलीमा व्यवस्था भएबमोजिम कुनै पत्रिकाले प्रस्तुत नियमावलीविपरीत कार्य गरेमा यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्ने गरी श्री ५ को सरकारलाई अधिकार भएको देखिन्छ । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधन) नियमावली, ०४० को नियम ६, ७ र नियम २९ को विपरीत गरेका भनी नविन साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने गरी मिति ०३२/७/९/१ मा श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएको देखिन्छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

१२. माथि उल्लेख भएको आधारमा विचार गर्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिम यस नियमावलीले निर्धारित गरेको अंक २१ नविन पत्रिकाले प्रकाशन गर्नुपर्नेमा सो बमोजिमको प्रकाशन गर्न नसकेकोमा विवाद भएको देखिएन। तर सो नियमले निर्धारित गरेबमोजिमको अंक प्रकाशन नगरेमा सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्ने गरी मिति ०४२/९/७ मा श्री ५ को सरकारबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत हो वा होइन त्यसतर्फ हेर्दा माथि उल्लेख भएबमोजिम छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी (संशोधित) नियमावली, ०४० को नियम ६ मा उल्लेख भएबमोजिमको कुनै पनि साप्ताहिक पत्रिकाको २१ अंक प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सोबमोजिमको अंक प्रकाशित नभएकोमा विवाद देखिन्न तर सो नियमले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन नभएमा सो नियमावलीको नियम २९ मा उल्लेख भएबमोजिम यस नियमावलीबमोजिम दिइने आर्थिक सहयोग विज्ञापन र अन्य सुविधा तथा सहूलियत बन्द गर्न सक्ने श्री ५ को सरकारलाई अधिकार भएको देखिन्छ। नियम ६ ले तोकेबमोजिम अंक प्रकाशित गर्न नसके सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई भएको देखिएन। माथि उल्लेख भएका आधारमा विचार गर्दा कानूनबमोजिम प्रकाशनको हकअधिकार पाइराखेको पत्रिकाको प्रकाशन उक्त नियम ६ ले तोकेबमोजिमको अंक प्रकाशन गर्न नसकेको कारणले सो पत्रिकाको प्रकाशनलाई निलम्बन गर्न सक्ने गरी कुनै कानूनले अधिकार नदिएसम्म पत्रिका प्रकाशन गर्न पाउने गरी कानूनबमोजिम पाएको हकअधिकारलाई निलम्बन गर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट भएको आदेश अनाधिकृत हुँदा श्री ५ को सरकारको ०४२/९/७/१ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। विपक्षीलाई जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.हरगोविन्द सिंह प्रधान

इति सम्बत् २०४६ साल श्रावण १७ गते रोज ३ शुभम्।

स्रोत : ने.का.प. २०५६, अंक १, निर्णय नं.६६५०,
पृष्ठ २०, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री नरेन्द्रबहादुर न्यौपाने
सम्बत् २०५३ सालको रिट नं.२१६२
आदेश मिति : २०५४/६/२

विषय : संविधानसँग बाभिएको कानून प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा-आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : भूइचालो साप्ताहिक र यादव आवाज पाक्षिक समाचारपत्रको सम्पादक प्रकाशक वर्ष ५४ को रामरिभन यादव

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदकले पत्रिकाहरूले पाउने सुविधा अनुचित किसिमले उपभोग गर्न उही विषय वस्तुलाई तीनवटा भिन्न नामको पत्रिका दर्ता गराई उही बलकमा छान्ने गरेको देखिँदा सो नाताबाट निजले तीनवटा पत्रिकाले पाउने सुविधा पाउन सक्ने औचित्य देखिन आएन । यसप्रकारको प्रकाशनलाई प्रोत्साहन दिनु न्यायोचित नदेखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको जिकिर सम्बन्धमा अरु विचार गर्नुपर्ने आवश्यक नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुने । (प्रकरण नं.११)

आदेश

न्या.नरेन्द्रबहादुर न्यौपाने

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. म निवेदकले २०३९ सालदेखि भूइचालो साप्ताहिक एवं २०५० देखि यादव आवाज पाक्षिक समाचारपत्र सम्पादन एवं प्रकाशन गर्दैआएको भूइचालो साप्ताहिकलाई मात्र टेलिफोन लाइन एक सोको महसुलमा ९० प्रतिशत छुट दिइआएको सोबाहेक अन्य सहूलियत र सुविधा दिएको छैन, अन्य साप्ताहिक समाचारपत्रसरहका

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सुविधा उपलब्ध गराउन बन्द गरिएको र यादव आवाज पाक्षिकलाई कुनै सुविधा नै उपलब्ध नगराइएकोले सो सम्बन्धमा जानकारी पाउन प्रत्यर्थी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेतका प्रत्यर्थीहरूसमक्ष ०५३/२/२४ र ०५३/५/२४ मा निवेदन दिएकोमा जानकारी आजसम्म नदिई अन्यौल भई राखिएको छ, जुन कारवाही संविधानको धारा १६ को सर्वथा प्रतिकूल रहेको छ, एकातिर म निवेदकलाई कारण आधारसहित सूचना प्राप्त गर्ने हकबाट वञ्चित गराइएको छ भने अर्कोतर्फ छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ द्वारा व्यवस्थित प्रेस रजिष्ट्रारको व्यवस्था रजिष्ट्रारलाई ऐ. ऐनको दफा २(ड) मा पत्रपत्रिकाको सुविधा उपलब्ध गराउन श्री ५ को सरकारलाई सल्लाह प्रदान गर्ने गरी भएको व्यवस्था साथै ऐ. ऐनको दफा ३५ पत्रपत्रिकाको श्रेणी विभाजन गरिने भनी भएको कानुनी प्रावधानका अतिरिक्त प्रत्यर्थी संसद्द्वारा बनाइएको प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को दफा १० बमोजिम गठन हुने पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षण समिति र दफा ११ मा पत्रपत्रिका वितरण र प्रकाशन संख्याको आधारमा पत्रपत्रिकाको वर्गीकरण गरिने गरी भएको विभाजनकारी भेदभावपूर्ण कानुनी प्रावधानले छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनअन्तर्गत दर्ता मान्यता प्राप्त समान स्तरका पत्रपत्रिकाबीच आपसमा भेदभावको स्थिति सिर्जना गरी कानुनी समान संरक्षणको सिद्धान्त बर्खिलाप ऐन कानुन तर्जुमा हुन पुगेको छ, संविधानको धारा ११(३) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशसँग छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (२) को देहाय (ड) ऐ. ऐनको दफा ३५ प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को दफा १०, ११ को कानुनी व्यवस्था बाफिएको छ भने छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ सँग छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी नियमावली, २०४९ को नियम १७ बाफिएको हुँदा संविधान प्रतिकूल उक्त ऐन नियमको प्रावधानलाई संविधानको धारा ८८ (१) बमोजिम प्रारम्भतः अमान्य घोषित गरी पाउन सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्न आएको छु, छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐनबमोजिम नै दर्ता भएका भूइचालो र यादव आवाज सरहका देशान्तर, विमर्श, समकालिन, जनमञ्च, विश्वभूमि, आरती, जन्मभूमी, जनज्योती, अर्पण, कुटुम्बसमेतका कतिपय अखबारलाई वर्गीकरण गरी प्रति महिना रु.४०००/-, ३०००/-, २०००/-, १०००/- र कागज टेलिफोन, फ्याक्सलगायत विज्ञापन दिइआएको ती सुविधाबाट (भूइचालो साप्ताहिक र यादव आवाज पाक्षिकलाई) वञ्चित भेदभाव गरेकोले अन्य पत्रिकाले पाएसरह आजसम्मको सुविधा एकमुष्ट उपलब्ध गराई पत्रपत्रिकाको बीचमा समानताको आधारमा व्यवहार गर्नु भन्ने परमादेशलगायत उपयुक्त आज्ञा-आदेश जारी गरिपाउँ, म निवेदकको सम्पादकत्व र प्रकाशकत्वमा प्रकाशित भइरहेको भूइचालो साप्ताहिक र यादव आवाज पाक्षिक समाचार पत्रको अन्य पत्रिकासरह समान संरक्षणप्राप्त गर्ने हक कुण्ठित हुन पुगेको मात्र नभई ने.का.प. २०५२, अंक १ मा प्रकाशित सिद्धान्तको समेत बर्खिलाप ऐन-नियम र प्र. ह.रूको काम-कारवाही देखिन पुगेकोले समानताको हकसँग बाफिने छापाखाना प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ र प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को उपरोक्त कानुनी प्रावधान प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषणा गरी अन्य पत्रपत्रिकाले पाएसरहको सहयोग सुविधा भूइचालो साप्ताहिक र यादव आवाजलाई एकमुष्ट उपलब्ध गराई समानताको आधारमा व्यवहार गर्नु भन्ने परमोद्देशलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश प्रत्यर्थीहरूका नाममा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति ०५३/७/२८/४ को आदेश ।

रामरिभन यादव विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

४. संसद् सचिवालय स्वयं कानुन निर्माणको स्रोत हुने होइन, यसले स्वयं विधायनको काम गर्दैन, यो सचिवालय कानुन निर्माण गर्ने निकायसमेत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको संसद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
५. यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु परेको मनासिव कारण निवेदनमा खुलाउन कतै सक्नुभएको छैन । रिट निवेदकले उठाउनुभएको विषय यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित नभएको प्रचलित ऐनमा भएका प्रावधानहरू बदर गरी पाउन गरिएको माग यस मन्त्रालयसँग असम्बन्धित र बेसरोकारको छ बाकिन गएको भनिएको ऐनको दफा उपदफा के कस्तो कारण र आधारबाट बाकिन गएको भन्ने कुराको पुष्टि तर्क-संगतहंगबाट गर्न सक्नुभएको छैन, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन २०४८ र प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ बाकिएको नभई संविधानसम्मत नै भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानुन तथा न्याय मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
६. बाकिएको भन्ने जिकिर सम्बन्धमा के कति कारणबाट संविधानसँग बाकिएको हो विपक्षीले खुलाउन सकिएको देखिँदैन विपक्षीले सुविधा नपाउँदैमा उक्त कानुन बाकिएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
७. सूचना विभागको सिफारिसमा भूइचालो साप्ताहिक पत्रिकाको नाममा नं.२२६४९८ र ४१०६६८ का दुई लाइन टेलिफोन उपलब्ध भएको एउटा टेलिफोनमा न्यूनतम कलमा ९० प्रतिशत छुट दिने श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएअनुरूप सूचना विभागबाट ०४७/२/२६ मा सो सुविधा उपलब्ध गराउन सिफारिश भएको यादव आवाज पत्रिकाले नियमित प्रकाशन पूरा गरेपछि उक्त सुविधा पाउने नै छ, भूइचालो साप्ताहिक पत्रिका नियमित प्रकाशन भएको बखत २०५० साल पौषदेखि २०५१ साल वैशाख महिनासम्मको कागज सुविधा प्रदान गरेको, नियमित प्रकाशन नभएको समयमा प्रदान नगरिएको ०५१/१/२२ को निर्णयअनुरूप कुनै पत्रिका नियमितरूपले ६ महिनासम्म प्रकाशन भएपछि मात्र फ्याक्सको भन्सार सुविधाको लागि रिफारिस गर्ने र एकपटक बन्द भई पुनः लगातार तीन महिना नियमित प्रकाशित भएका बखत उक्त पत्रिकाको तर्फबाट फ्याक्सको भन्सार सुविधाको लागि माग भइआएमा स्वतः पाउने नै हुन्छ, लोककल्याणकारी विज्ञापन वितरण गर्दा ६ महिनादेखि नियमित प्रकाशित भइरहेका पत्रिकालाई प्रकाशन गर्ने मापदण्ड निर्धारण भएको र ०५२ साल श्रावण १ गतेदेखि २०५२ साल पौष मसान्तसम्मलाई आधार मानी छानविन गर्दा भूइचालो साप्ताहिक सो अवधिमा नियमित प्रकाशन नभएकोले विज्ञापन उपलब्ध हुन नसकेको, प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) र छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९(२)(ड) सबै पत्रपत्रिकाको लागि समानरूपमा लागू हुने गरी बनाइएको ऐन भएको हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमा अनुचित बन्देज लगाइएको भन्ने कुरा सरासर गलत भएको निवेदकले नियमितरूपमा पत्रिका प्रकाशन नगरेर श्री ५ को सरकारबाट सहायता सुविधा उपलब्ध हुन नसकेको सबै पत्रिकालाई समानरूपमा लागू हुने गरी गरेको निर्णयअनुरूप सुविधा उपलब्ध गराउँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भावना प्रतिकूल कार्य गरेको भन्ने अवस्था छैन, सो निर्णय र सोअनुरूप निजले सुविधा पाउन नसकेको कुरा निजलाई थाहा भएकै विषय हुँदा सूचनाको हकको उल्लंघन भयो भन्ने अवस्थासमेत नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सचिव सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
८. प्रेस काउन्सिल र पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षण समितिले यस अदालतबाट जारी भएको म्याद मिति ०५३/९/१८

मा बुझिलिई लिखितजवाफ प्रस्तुत नगरी म्याद गुजारी बसेको ।

९. नियमानुसार दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको व्यहोरा अध्ययन गरियो । निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री केदार चरण राय तथा श्री रामजी विष्टले एउटै प्रकृतिका पत्रपत्रिकाहरूलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन गर्न मिल्दैन, विभाजन भेदभाव तवरले गरिएको छ, कुनै वर्गमा निवेदकको पत्रिका परेको सोको जानकारी पनि नदिइएको, विपक्षीहरूले समानताको विपरीतको कार्य गरेको र निवेदनमा उल्लेखित ऐनका दफाहरूसमेत संविधानसँग बाभिएको हुँदा माग बमोजिम रिट जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ताले ऐन बाभिएको छ भनी माग गर्नेले नै पुष्टि गर्न सक्नुपर्दछ, संविधानको भाग ३ को हक बन्देजरहित हक होइन निवेदकले प्राप्त नगरेको हक प्रचलन गराई माग्नआएको प्राप्त नभएको हक प्रचलन गराउन मिल्दैन वर्गीकरण गरिएको श्रेणीभित्र प्रवेश गर्न नसक्ने तर भएको व्यवस्था अमान्य गरिपाऊँ भन्ने माग मिल्दो छैन, राज्यले यो यो अवस्थामा सुविधा दिन्छु भनेको विषय गतिचब खच्चगक हुन सक्दैन, आफू समानकाले पायो मैले पाइनभन्दा पनि पाउनेले नपाउने गपिऊँ भन्न मिल्ने होइन रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१०. उपर्युक्त व्यहोराको विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदक राम रिभन यादव सम्पादक भई प्रकाशित हुने यादव आवाज (पाक्षिक) भूईचालो (साप्ताहिक) र आधुनिक नेपाल (पाक्षिक) तीन वटा पत्रिका दर्ता भएको र तीनवटै पत्रिकाको पुष, ६, २०५३ सालको प्रकाशन हेर्दा तीनवटै पत्रिकामा शत-प्रतिशत हरफ-हरफ मिल्ने र सम्पादकीयसमेत एउटै ब्लकमा छापेको देखिन्छ ।
११. रिट निवेदकले पत्रिकाहरूले पाउनु सुविधा अनुचित किसिमले उपभोग गर्न उही विषयवस्तुलाई तीनवटा भिन्न नामको पत्रिका दर्ता गराई उही ब्लकमा छापे गरेको देखिँदा सो नाताबाट निजले तीनवटा पत्रिकाले पाउने सुविधा पाउन सक्ने औचित्य देखिन आएन । यसप्रकारको प्रकाशनलाई प्रोत्साहन दिनु न्यायोचित नदेखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको जिकिर सम्बन्धमा अरू विचार गर्नुपर्ने आवश्यक नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उपर्युक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.केदारनाथ उपाध्याय

न्या.अरविन्दनाथ आचार्य

इति सम्बत् २०५४ साल असोज २ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : सर्वोच्च अदालत विषयगत नजीर संग्रह, २०६६ भाग १,
संवैधानिक कानुन पृष्ठ ३४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री ताहीर अली अन्सारी
सम्बत् २०६२ सालको विशेष रिट नं.५६
आदेश मिति : २०६३/२/४

विषय : उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : नेपाल पत्रकार महासंघको केन्द्रीय प्रतिनिधि अधिवक्ता नारायणदत्त कँडेल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकले दावी लिएका कानुनहरू हेर्दा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५(१) मा 'राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी' भन्ने र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा 'राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी' भन्ने वाक्यांशहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तत् वाक्यमा उल्लेख भएका कुराहरूमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरेको र सो संवैधानिक परिसिमाभिन्न नै बसी विधायिकाले दावी गरिएका कानुनबाट 'राष्ट्र र राष्ट्रिय हित' का सन्दर्भमा कुनै समाचार, लेख वा अन्य सामाग्री प्रकाशन हुँदा असर पर्न सक्ने वा नसक्ने विषयको मूल्यांकन गर्नेसम्म अधिकार दिएको देखिने ।
- ◆ विधायिकाले राष्ट्र र राष्ट्रिय हित के हो ? समाचार प्रकाशन र प्रसारण के कसरी गर्न सकिन्छ भनी परिस्थितिको मूल्यांकन गर्नेसम्मको अधिकार सरकारलाई दिएको देखिएको र यदि सरकार सो विषयमा गम्भीर नभएमा विधायिकाले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी सरकारलाई नियन्त्रणसमेत गर्न सक्ने भएकोले संविधानले तोकेको परिसिमाभिन्न रहेर 'राष्ट्र र राष्ट्रिय हित'का सन्दर्भमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी ६ महिनामा नबढाई कुनै खास, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण वा प्रकाशन संस्थाबाट प्रकाशन र प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्ने कानुनी व्यवस्था संविधानको धारा १३(१) सँग बाभियो भनी मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.९)

आदेश

न्या.अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ (१) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ (१) मा राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित समाचार सूचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री सोही सूचनामा तोकिएको अवधिसम्मको लागि प्रकाशित गर्न नपाउने गरी वा तोकिएको अधिकारीबाट जँचाएर मात्र प्रकाशित गर्न पाउने गरी आदेश जारी गर्न सक्नेछ भनी र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाइ कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण संस्थाबाट प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ भनी उल्लेख भएकोले ती दुवै दफाका कानुनी व्यवस्थाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ (१) सँग बाभिएकोले प्रारम्भदेखि नै बढेर घोषित गरिपाऊँ भनी निम्नानुसारको निवेदन जिकिर लिनुभएको छ ।
- (क) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ (१) मा कुनै समाचार, लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशनमा पूर्व प्रतिबन्ध लगाइनेछैन भन्ने व्यवस्था छ । त्यसकै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डतामा खलल पर्ने, विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, राजद्रोह हुने, गाली-बेइज्जती हुने, अदालतको अपहेलना हुने, अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने, सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकता प्रतिकूल हुने कार्यमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने व्यवस्था छ । सो व्यवस्था छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १४ मा उल्लेख छ । त्यसबाहेकको कुनै पनि विषयको प्रकाशनमा निषेध गर्ने गरी आदेश जारी गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था संविधानविपरित हो ।
- (ख) माथि उल्लेखित धारा १३ को प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा पनि समानरूपमा लागू हुने भनि यस अदालतबाट माधवकुमार बस्नेतविरुद्ध श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प. २०५८ पृष्ठ ३९२) मा व्याख्या भएकोले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था पनि संविधानको धारा १३(१) को विपरित रहेको छ ।
- (ग) धारा १३ (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित विषयभन्दा बाहिरका कुनै पनि विषय वा क्षेत्रमा प्रकाशन वा प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउनाले प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता तथा पारदर्शी, जनउत्तरदायी शासन प्रणाली समाप्त भई नागरिकहरूका विचार तथा अभिव्यक्ति आदान-प्रदान गर्ने, सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयमा सूचना माग्ने र पाउनेजस्ता मौलिक अधिकारको गम्भीर हनन हुन्छ ।
- (घ) कुनै पनि विषयमा समाचार प्रकाशनमा प्रतिबन्ध लगाउन सकिने कानुनी व्यवस्थाले आम-नागरिकहरू स्वस्थ एवं निस्पक्ष सूचना र समाचारबाट वञ्चित हुन्छन् । सही सूचनाको पहुँचको अभावमा तत्सम्बन्धमा विचार एवं जनमत निर्माण गर्ने अवसर एवं अधिकारबाट आम-नागरिक वञ्चित हुन्छन् हाल माथि उल्लेखित दफा १५ र ७ को आडमा पत्रपत्रिकामा अघोषित सेन्सरसीप लगाउने, पत्रकारलाई धम्काउने, एफ.एम. रेडियोबाट समाचार प्रसारणमा पूर्ण प्रतिबन्ध लगाउने गरिएको छ ।

२. उपरोक्त निवेदनउपर प्रारम्भिक सुनुवाई हुँदा विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखितजवाफ मनाउने आदेश भई विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफप्राप्त भएको र ती लिखितजवाफहरूमध्ये प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफमा उक्त कार्यालयको कस्तो काम-कारवाहीबाट निवेदकको हकमा आघात परेको हो, सो उल्लेख हुन नसकेको र ऐन निर्माण गर्ने वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विधायीकाको अधिकार क्षेत्रको विषय भएकोले सो कार्यालयलाई विपक्षी नै बनाउनु, नपर्ने भन्दै रिट खारेज हुनुपर्ने भनी उल्लेख गरिएको छ भने संसद सचिवालयको लिखितजवाफमा सो सचिवालयको काम संसद्को काम-कारवाहीलाई सुचारुरूपले सञ्चालन गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नुसम्म भएको, संसदले आफ्नै अधिकारअन्तर्गत व्यवस्थापन प्रक्रियाबमोजिम बनाएका ऐनका सम्बन्धमा सचिवालयलाई अनावश्यकरूपमा विपक्षी बनाइएको र राष्ट्रिय हितको विषय संविधानसँग बाभिने नभएकोले यस्तो विषयमा विवाद गर्नु निरर्थक भएकोले रिट खारेज हुनुपर्ने भनिएको छ ।
३. त्यसैगरी कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफमा संविधानको धारा १३(१) को हक निरपेक्ष होइन । सोही धारामा रहेको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानून बनाई त्यसको प्रयोगमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेकोले छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ५(१) र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था सो धारा १३(१) को भावनाअनुकूल नै छ । प्रकाशन स्वतन्त्रता भन्नाले यो यस्तो कुरा छाप्नु हुन्न भन्ने बन्देजको व्यवस्थाको अधिनमा रही छाप्ने स्वतन्त्रता भन्नाले यो यस्तो कुरा छाप्न हुन्न भन्ने बन्देजको व्यवस्थाको अधिनमा रही छाप्ने स्वतन्त्रतालाई भन्नुपर्ने हुन्छ भनी इन्द्रकान्त मिश्रविरुद्ध मजिस्ट्रेट भुवनेश्वर सिंहसमेतको मुद्दा (ने.का.प. २०१८ अंक १) मा प्रतिपादित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदन जिकीर तर्कसंगत देखीदैन । राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी निश्चित समय निर्धारण सहित सर्वाङ्गित हितको लागि केही विषयहरूमा सूचना प्रकाशन एवं प्रसारण गर्न मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी प्रेसजगत्लाई व्यवस्थापन गर्ने पुनित उद्देश्यले लागू भएका ऐनका उक्त प्रावधानहरू संविधानसम्मत नै भएको र उक्त व्यवस्थाबाट राष्ट्रिय प्रतिष्ठा, प्रजातान्त्रिक मूल्य, मान्यता, जनउत्तरदायी शासन व्यवस्थामा समेत थप सहयोग नै पुग्ने हुनाले सो प्रावधानहरूको पालना गर्नबाट निवेदक वञ्चित हुन पाउने होइन । त्यसैले रिट निवेदन दावी आधारहिन हुँदा सो दावीका आधारमा कुनै पनि किसिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।
४. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफमा खास अवस्थामा खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषय निश्चित अवधिको लागि रोक लगाउन आवश्यक सम्झी छापाखाना र प्रशासनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५(१) र राष्ट्रिय प्रसारणसम्बन्धी विषयमा आकर्षित हुन सक्दैन । छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकलाई आधारभूत स्वतन्त्रताको रूपमा संविधानले स्वीकार गर्दै यस्तो स्वतन्त्रतालाई पनि स्वच्छन्दरूपमा छाडा छोड्न प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यताले मिल्ने नदेखी सीमारेखाभित्र राख्न उपयुक्त सम्झी धारा १३(१) मा प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्था गरिएको हो । कुनै धारा वा उपधाराको व्याख्या गरिने त्यस्तो धाराको एउटा अंश वा वाक्यमात्र नहेरी समग्रमै हेर्नुपर्छ । धारा १३(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनेका ऐनका उल्लेखित दफा संविधानसम्मत नै भएकोले निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनिएको छ ।
५. प्रस्तुत रिट अन्तिम सुनुवाईको लागि पेश हुँदा निवेदक उपस्थित नहुनु भए पनि निर्णय सुनाउनको लागि तारेख तोकी बहसनोट माग गरिएकोमा निजले समेत बहस नोट पेश गर्नुभएको छ । उक्त बहसनोटमा मूलत रिट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदनमा उल्लेख भएका जिकीरहरूकै उल्लेखित हुनुका साथै विवादित प्रावधानहरूले प्रेस स्वतन्त्रतामा संकुचन गर्ने, जनतालाई सार्वभौमसत्ताको उपभोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने र सरकारलाई निरंकुस र अपारदर्शी बनाउने र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र (ICCPR), १९६६ को धारा १९ को अधिकारमा समेत आघात पुऱ्याउने कार्य गरेका हुँदा ती प्रावधानहरू प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गर्न माग गर्नुभएको छ ।

६. विपक्षीतर्फबाट विद्वान नायव महान्यायाधीवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले विवादित दफा १५ र ७ का प्रावधानहरू संविधानको धारा १३ (१) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले दिएको अधिकारअन्तर्गतकै व्यवस्था हुन । छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ को दफा १४ को व्यवस्था प्रतिवन्धसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छ । जुन स्थायी प्रकृतिको हो र कहिल्यै प्रकाशन गर्न पाइदैन तर सोही ऐनको दफा १५ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ का व्यवस्था अस्थायी प्रकृतिको र निषेधात्मक व्यवस्था हुन् जुन सबै अवस्थामा सबै ठाउँमा एकैनासले लागू हुँदैनन् । यस्तो निषेध गर्ने कार्य कार्यकारिणीको विवेकमा अत्यावश्यक ठानिएको अवस्था र घटनामा केही समय लागि मात्र आकर्षित हुन्छ । यस्तो कारवाहीको वैधानिकता सोही अवस्थामा अदालतबाट हेर्न सकिन्छ । निवेदकले उठाएको विषय कुनै काम-कारवाही र घटनासँग सम्बन्धित नभई सिर्फ संविधानसँग वाभिएको भन्नेसम्म छ । राष्ट्रिय हितको वृहत प्रश्नसँग जोडिएको विवादित विषयलाई संविधानविपरीत भन्न कदापी मिल्दैन । संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको विषयमा अदालतले यस्तो विषयलाई प्रत्यक्षरूपमा संविधानविपरीत नदेखिएको अवस्थामा संविधानबमोजिम नै रहेको अनुमान गर्नुपर्दछ । यस अदालतबाट विगतमा संवैधानिकताको परिक्षणका सन्दर्भमा व्याख्या गर्दा विधायिका निर्मित कानून संविधानअनुकूल नै भन्ने सम्झने गरिन्छ । जबसम्म प्रत्यक्षरूपबाट कानून संविधान प्रतिकूल नै छ भन्ने देखिदैन तबसम्म अवैध भन्न मिल्दैन (ने.का.प. २०५०, अंक ८, पृष्ठ ४५०) भनी र संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल कुनै कानून बन्न सक्दैन, बनेको छ भने त्यो अमान्य हुन्छ । कुनै कानूनलाई असंवैधानिकताको आधारमा अमान्य घोषित गर्नुभन्दा पहिले त्यो कानून वस्तुतः संविधान प्रतिकूल छ/छैन भनेर गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्दछ, केवल वाञ्छनीयता र उपयुक्ततासम्बन्धी निजी धारणाको आधारमा त्यसलाई संवैधानिक वा असंवैधानिक भन्न मिल्दैन (ने.का.प. २०५०, अंक ५, पृष्ठ २४२) भनी बोलिएको पनि छ तसर्थ संविधानको धारा १२(२) र १३(१) का प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले दिएका संवैधानिक व्यवस्थाको अधिनमा रही विधायिकी अधिकारअन्तर्गत निर्मित उपरोक्त ऐनका प्रावधान संविधानविपरीत नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो र आफ्नो बहस बुँदालाई समर्थन गर्दै बहसनोटसमेत पेस गर्नुभयो ।

७. आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिटमा निवेदन जिकीर, लिखितजवाफ कथन, दुवै पक्षबाट पेश भएका बहसनोट, सम्बन्धित, कानून र नजिरसमेत अध्ययन गरी हेर्दा निम्न लिखित प्रश्नहरूको निराकरण यस इजलासले गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

- (१) छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा उल्लिखित प्रावधान नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १३ (१) को प्रतिकूल छन्/छैनन् ?
- (२) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्छ/मिल्दैन ?

८. पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ लाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । जुन यसप्रकार छन्:

छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५

प्रकाशनमा निषेध :-

- (१) राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित समाचार, सूचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री सोही सूचनामा तोकिएको अवधिसम्मका लागि प्रकाशित गर्न नपाउने गरी वा सोही सूचनामा तोकिएको अधिकारीबाट जँचाएर मात्र प्रकाशित गर्न पाउने गरी आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमका आदेश जारी भएपछि कसैले पनि त्यस्तो समाचार सूचना वा पाठ्यसामाग्री प्रकाशन, अनुवाद वा उद्धरण गर्नसमेत हुँदैन ।

राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७

प्रसारणमा रोक लगाउन सकिने :

राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण संस्थाबाट प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ ।

९. उपरोक्त कानुनी व्यवस्था हेर्दा निवेदन माग दावी मूलतः कुनै समाचार, लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्रीको प्रकाशन र प्रसारणमा सरकारले कुनै किसिमको प्रतिबन्ध लगाउन सक्दैन र समाचार लेख वा पाठ्यसामाग्रीको छनौट गरी ती सामाग्रीमा रोक लगाउने वा केही समयको लागि रोकका राख्ने गरी अख्तियारी दिएका कानुन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३(१) सँग बाभिएकोले बदर घोषित गरिपाऊँ भनी दावी लिएको देखिनआयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३(१) मा “कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाउनेछैन” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश हेर्दा नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । निवेदकले दावी लिएका कानुनहरू हेर्दा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५(१) मा “राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी” भन्ने र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा “राष्ट्र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी” भन्ने वाक्यांशहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तत्वाक्यमा उल्लेख भएका कुराहरूमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरेको र सो संवैधानिक परिसिमाभित्र नै बसी विधायिकाले दावी गरिएका कानुनबाट “राष्ट्र र राष्ट्रिय हित” का सन्दर्भमा कुनै समाचार लेख वा अन्य सामाग्री प्रकाशन हुँदा असर पर्ने नसक्ने विषयको मूल्यांकन गर्नेसम्म अधिकार दिएको देखिन्छ । विधायिकाले राष्ट्र र राष्ट्रिय हित के हो ? समाचार प्रकाशन र प्रसारणका सम्बन्धमा परिस्थितिको मूल्यांकन के कसरी गर्नेसम्मको अधिकार सरकारलाई दिएको देखिएको र यदि सरकार सो विषयमा गम्भीर नभएमा विधायिकाले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी सरकारलाई नियन्त्रणसमेत गर्न सक्ने भएकोले संविधानले तोकेको परिसीमाभित्र रहेर “राष्ट्र र राष्ट्रहित” का सन्दर्भमा नेपाल राजपत्रमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सूचना प्रकाशन गरी ६ महिनामा नबढाई कुनै खास घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित समाचार सूचना वा अन्य कुनै कार्यक्रम प्रसारण वा प्रकाशन संस्थाबाट प्रकाशन र प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्ने वा कुनै खास विषय घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित समाचार सूचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्री सोही सूचनामा तोकिएको अवधिसम्मका लागि जँचाएर मात्र प्रकाशित गर्न नपाउने गरी वा सोही सूचनामा तोकिएको अधिकारबाट जँचाएर मात्र प्रकाशन गर्न पाउने गरी आदेश जारी गर्न सक्ने उपरोक्त कानुनी व्यवस्था संविधानको धारा १३ (१) सँग बाभियो भनी मान्न मिल्ने अवस्था रहेन ।

१०. अब दोस्रो प्रश्न निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा उपरोक्तानुसार राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ र छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १५ नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १३ सँग बाभिन गएको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था भएन प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.बलराम के.सी.

न्या.ताहिरअलि अन्सारी

इति सम्बत् २०६३ साल जेठ ४ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०६४ को रिट नं.०६४-WS-०००५
आदेश मिति : २०६५/३/१२

विषय : संविधानसँग बाझिएको कानुन अमान्य गरिपाउँ ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ११ स्थित फ्रिडम फोरमको तर्फबाट अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरेसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ २०६२/६३ को जनआन्दोलनपश्चात् २०६३/३/१५ मा जारी भएको प्रतिनिधिसभाको घोषणापत्रको धारा ५.४ मा श्री ५ बाट भए/गरेका कामहरूका बारेमा प्रतिनिधिसभा र अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने व्यवस्था गरेको २०६३/१०/१ मा जारी भई लागू भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ मा मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा रहनेछैन भन्ने उल्लेख गरी तत्पश्चात् संविधानमा भएको चौथो संशोधनबाट प्रस्तावनामा नै राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको घोषणा गर्दै गणतन्त्रात्मक राज्य कायम रहेको अवस्था छ । यसरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को मिति २०६५/२/१६ मा भएको चौथो संशोधनले राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरिसकेपछि पूर्व राजाको हैसियत सामान्य नागरिकसरह रहन पुगेको अवस्थामा निजको कुनै विशिष्ट स्थान वा हैसियत वा विशेषाधिकार नरहने र स्वतः समाप्त हुने हुँदा तत्कालीन राजा वा राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थानमा राख्ने वा राजाका सम्बन्धमा छलफल सार्वजनिक वहस वा आलोचना गर्न, छापन प्रकाशन प्रसारण गर्न नपाइनेलागायतका प्रावधानहरू कायम रहिरहन नसक्ने । (प्रकरण नं.१०)
- ◆ निवेदकले अमान्य घोषित गराई माग गरेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रावधानसँग असंगत भई धारा १६४(२) बमोजिम स्वतः अमान्यत हुने अवस्थाको रहेको र सो बाहेक दफा १७(१), (२) को व्यवस्था संविधानअनुकूल नै रहेको हुँदा रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनसक्ने देखिएन । (प्रकरण नं.१२)

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आदेश

न्या. अनुपराज शर्मा

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(१) बमोजिम दायर भई पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेतको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ ।
२. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(क) मा श्री ५ महाराजाधिराजका सम्बन्धमा, घृणा वा निरादर द्वेष बढाउने वा श्री ५ को प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी कुनै किताब वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न नपाइने गरी प्रकाशनमा प्रतिबन्ध लगाइएको छ । उक्त ऐनको दफा १७(१) र (२) मा दफा १४ बमोजिमका प्रतिबन्धित प्रकाशन निकासी गर्न र जानी-जानी छाप्न, विक्री-वितरण गर्न वा प्रकाशन गर्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको, सो व्यवस्थाले श्री ५ महाराजाधिराज र राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थान प्रदान गरी निजहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्न सार्वजनिक वहस गर्न, र निजहरूका बारेमा उठेका कुराहरू वा आलोचनाहरू छाप्न, प्रकाशन गर्न, निकासी गर्न र विक्री-वितरण गर्न नपाइने भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना, धारा १२(३), १५(१), १५९ को उपधारा (१) र (२) समेतको प्रतिकूल रही बाभिएको छ । तसर्थ छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(क), दफा १७(१), (२) मा उल्लेखित व्यवस्था संविधानको धारा १(१) र १०७ (१) बमोजिम आदेश गरी बदर घोषित गरिपाऊँ । साथै, उक्त विवादित व्यवस्थाले पार्न सक्ने असरलाई मध्यनजर गरी प्रस्तुत रिट निवेदन गम्भीर प्रकृतिको हुँदा अग्राधिकारसमेत पाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।
३. प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट पन्ध्र दिनभित्र लिखितजवाफ मगाई लिखितजवाफ परेपछि अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६४/५/२ को आदेश ।
४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सँग मेल नखाने सम्बन्धित कानूनका व्यवस्थाहरूको बारेमा अध्ययन गरी त्यस्तो संविधानको भावनाविपरित देखिएका कानुनी व्यवस्थाहरू संशोधन वा खारेज गर्न यस मन्त्रालय कटिबद्ध रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने प्रत्यर्थी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा संविधानसँग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था हुँदा संविधानसँग बाभिएका सबै कानूनलाई अमान्य घोषित गरिरहनु आवश्यक देखिँदैन । तत्काल प्रचलित संविधानको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न तत्कालको विशेष परिस्थितिमा बनेको छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को उपर्युक्त प्रावधान परिवर्तित परिस्थितिमा बेकम्मा (Obsolete) भइसकेको र त्यसको व्यवहारिक प्रयोजन पनि नरहेको हुनाले प्रयोजनहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ ।
६. वर्तमान संविधानको धारा १६४(२) बमोजिम संविधानसँग बाभिएको कानून सो संविधान प्रारम्भ भएको मितिले तनि महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था भएकोले निवेदन दावी कानूनसंगत छैन । छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १७(१), (२) को व्यवस्था दफा १४ द्वारा प्रतिबन्ध लगाइएका तथा ऐ. दफा १५ द्वारा निषेध गरिएका व्यवस्थाहरूसमेतको हकमा लागू हुने देखिन्छ । नेपालको सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा आँच आउन, नेपालको सुरक्षा, शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्नजाने, सर्वसाधारणको

सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जानेजस्ता कुराहरूमा प्रतिबन्ध लगाउन सकिने गरी गरिएको उल्लेखित ऐनको व्यवस्था संविधानको धारा १५ (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशसमेतका आधारमा वैधानिक एवं औचित्यपूर्ण देखिँदा निवेदन दावी तर्कसंगत छैन भन्ने प्रत्यर्थी कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

७. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरेले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(क) मा उल्लेखित व्यवस्थाले श्री ५ महाराजाधिराज र राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थानमा राखी निजहरूको सम्बन्धमा छलफल गर्न, सार्वजनिक वहस गर्न र निजहरूका बारेमा उठेका कुराहरूको आलोचनाहरू छापन प्रतिबन्ध गरेको र दफा १७ (१), (२) ले त्यस्तो प्रतिबन्धित कुराको प्रकाशन गर्न, निकासी गर्न र बिक्री-वितरण गर्न नपाइनेसमेतको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भावना र मर्मसमेतको विपरित रहेकोमा विवाद छैन । अन्तरिम संविधानको चौथो संशोधन पूर्व प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएकोमा चौथो संशोधनले राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरी राजालाई सामान्य नागरिकसरह कायम गरिसकेकोले विवादित व्यवस्था कायम रहन सक्तैन भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहालले राजतन्त्रको अन्त्य भइसकेकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य छैन भनी वहस गर्नुभयो । उपर्युक्त वहस जिकिरसमेतलाई मध्यनजर गरी निवेदनमा जिकिर लिएको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ (क) र दफा १७ (१), (२) को प्रावधान मागबमोजिमको आदेश जारी हुनसक्छ/सक्दैन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

८. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ (क) तथा दफा १७ (१), (२) मा उल्लेखित व्यवस्थाले श्री ५ महाराजाधिराज र राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थानमा राखी निजहरूको सम्बन्धमा छलफल गर्न, सार्वजनिक वहस गर्न र निजहरूका बारेमा उठेका कुराहरूको आलोचनाहरू छापन प्रकाशन गर्न, निकासी गर्न र बिक्री-वितरण गर्न नपाइनेसमेतको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३), १५ (१), १५९ (१), (२) समेतको प्रतिकूल हुँदा धारा १ (१), १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

९. निवेदकले अमान्य घोषित गराई पाउन माग गरेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ (क), १७ (१), (२) को व्यवस्था यसप्रकार रहेको पाइन्छ :

दफा १४. प्रकाशनमा प्रतिबन्ध : देहायका कुराहरू किताव वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइनेछैन :

(क) श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा निरादर गराउने वा अपहेलना वा द्वेष बढाउने वा श्री ५ को प्रतिष्ठा आँच आउने;

दफा १७. प्रतिबन्धित प्रकाशन वा निषेधित प्रकाशन निकासी, बिक्री-वितरण आदि गर्न नहुने :

(१) कसैले पनि प्रतिबन्धित प्रकाशन वा निषेधित प्रकाशन निकासी गर्न हुँदैन ।

(२) कसैले पनि प्रतिबन्धित प्रकाशन वा निषेधित प्रकाशन जानी-जानी छापन, बिक्री वितरण गर्न वा प्रदर्शन गर्नु हुँदैन ।

१०. निवेदकले विवाद उठाएको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८, २०४७ सालको राजनीतिक परिवर्तनछि,

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मिति २०४८/२/१६ मा जारी भएको पाइन्छ। विभिन्न वर्ग र क्षेत्रका जनताबीच सु-सम्बन्ध, सदाचार, शिष्टाचार एवं नैतिकता कायम राख्न र देशको पत्रकारिता क्षेत्रले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मर्यादित एवं जिम्मेवारीपूर्ण तवरले स्वतन्त्र र निर्भीक भई उपभोग गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना गर्नको लागि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धमा समयानुकूल कानुनी व्यवस्था गर्ने उद्देश्य उक्त ऐनको रहेको प्रस्तावनाबाट देखिनआउँछ। तत्बखत नेपालले र संवैधानिक राजतन्त्रात्मक बहुदलीय शासन पद्धति अँगालेको र King In Council को सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको सन्दर्भमा संविधानले तत्कालीन अवस्थामा राष्ट्रिय एकताको प्रतीक, संविधानको पालक र संरक्षकको रूपमा स्वीकार गरेको राजा र निजसँग आश्रित राजपरिवारलाई संविधानले विशेष स्थानमा राखेको विगतको अवस्था रहेको थियो। २०६२/६३ को जनआन्दोलनपश्चात् २०६३/३/१५ मा जारी भएको प्रतिनिधिसभाको घोषणापत्रको धारा ५.४ मा श्री ५ बाट भए/गरेका कामहरूका बारेमा प्रतिनिधिसभा र अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने व्यवस्था गरेको २०६३/१०/१ मा जारी भई लागू भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ मा मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा रहनेछैन भन्ने उल्लेख गरी तत्पश्चात् संविधानमा भएको चौथो संशोधनबाट प्रस्तावनामा नै राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य भएको घोषणा गर्दै गणतन्त्रात्मक राज्य कायम रहेको अवस्था छ। यसरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को मिति २०६५/२/१६ मा भएको चौथो संशोधनले राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरिसकेपछि पूर्व राजाको हैसियत सामान्य नागरिकसरह रहन पुगेको अवस्थामा निजको कुनै विशिष्ट स्थान वा हैसियत वा विशेषाधिकार नरहने र स्वतः समाप्त हुने हुँदा तत्कालीन राजा वा राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थानमा राख्ने वा राजाका सम्बन्धमा छलफल सार्वजनिक बहस वा आलोचना गर्न, छाप्न प्रकाशन प्रसारण गर्न नपाइनेलागतका प्रावधानहरू कायम रहिरहन सक्ने अवस्था हुँदैन। संविधानसँग बाझिने त्यस्ता कानुनी व्यवस्थाहरू वर्तमान संविधानको धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ भन्ने प्रावधानअनुसार स्वतः अमान्य भइसकेको मान्नुपर्ने हुँदा निवेदकले जिकिर लिएको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (क) अमान्य घोषित गरिरहनुपर्ने देखिएन।

११. जहाँसम्म निवेदकले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १७ (१), (२) को व्यवस्थासमेत अमान्य गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिनुभएको छ, त्यसतर्फ हेरिएमा उक्त दफा १७ (१), (२) को सोभो सम्बन्ध दफा १४ को देहायका व्यवस्थाहरूसँग रहेको देखिन्छ। दफा १४ ले देहायका कुराहरू किताव वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइने छैन भन्ने उल्लेख गरी देहाय (क) मा श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा निरादर गराउने वा अपहेलना वा द्वेष बढाउने वा श्री ५ को प्रतिष्ठामा आँच आउने भन्नेबाहेक देहाय (ख) देखि (ड) सम्मका व्यवस्थाहरू पनि रहेका छन्। जसअन्तर्गत नेपालको सार्वभौमसत्ता र अखण्डता आँच आउने, नेपालको सुरक्षा शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्न जाने, विभिन्न जातजाति, धर्म, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरूबीच वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आँच पर्न जाने कुरा उल्लेख छन्। प्रकाशन गर्न नपाइने भनी प्रतिबन्ध लगाइएका उक्त दफा १४ को देहाय (क) बाहेकका यी शर्तहरू ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेखित उद्देश्य कार्यान्वयनको लागि हाल पनि त्यतिकै सान्दर्भिक र अपरिहार्य छन्। यी व्यवस्थाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध दफा १७ (१), (२) सँग रही दफा १४ को देहाय (ख), (ग), (घ), (ड) मा उल्लेखित प्रकाशनमा निषेध गरिएका प्रकाशन निकासी गर्न, जानी-जानी छाप्न, बिक्री-वितरण गर्न वा प्रदर्शन गर्न नहुने गरी बन्देज गरेको देखिएबाट दफा १४(क) मात्रको सम्बन्ध दफा १७ (१), (२) सँग रहेको

अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरेसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

मानी दफा १४ (ख), (ग), (घ) (ङ) मा उल्लेखित व्यवस्थालाई नजरअन्दाज गरी निवेदन मागबमोजिम दफा १७ (१), (२) को व्यवस्था अमान्य घोषित हुन सक्दैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ द्वारा प्रदत्त प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको प्रयोगमा नेपालका सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, राज्यद्रोह, गोली-वेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकता प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भनी सोही धारा १५ को उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भइरहेको सन्दर्भमा सोही संवैधानिक व्यवस्थालाई अनुसरण गरी बनेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १७ (१) र (२) को व्यवस्थालाई असंवैधानिक करार गर्न मिल्ने भएन ।

१२. अतः माथि विवेचित आधारहरूबाट निवेदकले अमान्य घोषित गराई माग्न माग गरेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रावधानसँग असंगत भई धारा १६४(२) बमोजिम स्वतः अमान्य हुने अवस्थाको रहेको र सो बाहेक दफा १७ (१), (२) को व्यवस्था संविधानअनुकूल नै रहेको हुँदा रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनसक्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. तपबहादुर मगर

न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०६५ साल असार १२ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
आदेश मिति : २०६६-WC-१०३२

विषय : उत्प्रेषणायुक्त परमादेश ।

निवेदक : मोरङ्ग जिल्ला द.न.२६/२०३९-०४० दर्ता नम्बर भएको जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर उप-महानगरपालिका वडा नं ६ मा कार्यालय रहेको पुष्पाञ्जली प्रकाशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित पुष्पाञ्जली साप्ताहिकका अख्तियारप्राप्त सम्पादक ऐ ऐ बस्ने पुष्पराज गड्तौला

विरुद्ध

विपक्षी : प्रेस काउन्सिल नेपाल सञ्चारग्राम तिलगङ्गा, काठमाडौं

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदक पत्रिकाले के गर्नु हुने, के गर्नु नहुने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने अधिकार कानूनबमोजिम स्थापित संस्थाले गर्न सक्ने र त्यस्ता संस्थाले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुरूप भए नभएको बारेमा जाँची-बुझी आवश्यक निर्देशन एवं काम कारबाहीसमेत गर्नु पाउने अधिकार ती संस्थालाई रहे भएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।
- ◆ कानूनले स्थापित गरेका मापदण्डको अधिनमा रही हरेक पत्रिकाले प्रेसको सिद्धान्त र भावनाबमोजिम कानूनले तोकेको प्रक्रिया र मापदण्डलाई शिरोधार्य गरी नियमित र स्तरीय प्रकाशनलाई निरन्तरता दिनु वाञ्छनीय हुन आउँछ ।
- ◆ प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ तथा प्रेस काउन्सिल (कार्य व्यवस्था) नियमावली, २०४९ को अधिनमा रही कानूनबमोजिम तोकिएका एवं स्थापित निकायले तोकेको त्यस्तो प्रक्रिया र मापदण्डको पालना गर्नसमेत सम्बन्धित पत्रिकाको कर्तव्य हुन आउँछ ।
- ◆ स्थापित मूल्याङ्कनसम्बन्धी संयन्त्र र मापदण्डको आधारमा पत्रिकाहरूको वर्गीकरण हुनु नै वस्तुनिष्ठ हुने हुँदा यस्तोमा स्थापित मूल्याङ्कनसम्बन्धी संयन्त्र र तोकिएका मापदण्डको आधारमा गरिएका मूल्याङ्कनलाई अन्यथा भन्न सकिनेसमेत हुँदैन ।

आदेश

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-
२. निवेदक पुष्पाञ्जली साप्ताहिक जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङमा द.नं २६ मा मिति २०३९/५/३१ गते दर्ता भई निरन्तररूपमा प्रकाशित हुँदैआएकोमा विपक्षी वितरण संपरीक्षण समिति प्रेस काउन्सिल नेपालले २०५९/२०६० र २०६२ सालको वर्गीकरणमा निवेदक साप्ताहिकलाई (ख) श्रेणीमा वर्गीकरण गरी प्रमाणपत्र दिएकोमा कुनै आधार र कारण विना नै विपक्षी प्रेस काउन्सिल वितरण संपरीक्षण समितिले निवेदक साप्ताहिकलाई आ.व. २०६४/०६५ मा कुनै श्रेणीमा नपार्ने निर्णय गरेको मिति २०६६/८/२९ को पत्र निवेदकलाई दिइयो। सो वर्गीकरणमा नपारिएकोमा चित्त नबुभी पुनरावलोकनको निमित्त निवेदन दिएकोमा मिति २०६७/१/६ गते मूलतः पेज पुऱ्याउने उद्देश्यले यसप्रकारको प्रकाशन गरिएको तर अरू सामाग्रीमा खासै समस्या नदेखिएको सम्बद्ध सम्पादक पत्रकारिता पेसामा लामो समयदेखि संलग्न रहेको चार पृष्ठका केही प्रकाशन वर्गीकरणमा परेको पाइएकोले अब आइन्दा यस्तो प्रवृत्ति नदोहोऱ्याउन सचेत गराउँदै (घ) वर्गमा राखी वर्गीकरणमा समावेश गरिएको छ” भन्ने उल्लेख भएको पत्र दिइयो। निवेदक पत्रिका “ख” श्रेणीमा पर्नुपर्नेमा विना आधार कारण (घ) श्रेणीमा पारिएको छ। निवेदक पत्रिका “ख” श्रेणीमा पर्नुपर्नेमा विना आधार कारण (घ) श्रेणीमा पार्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका निर्णयहरू कानुनी त्रुटीपूर्ण प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत छ।
३. विपक्षी वितरण संपरीक्षण समितिले निवेदक साप्ताहिकलाई ‘स्क्रिन प्रिन्ट’ मा छापिएको भनी वर्गीकरण नै पारेको छैन। सोउपर मैले पुनरावलोकनका लागि दिएको निवेदनमा सोको विपरीत अर्को कारण देखाई “ख” वर्गीकरणमा पर्नुपर्ने निवेदक साप्ताहिकलाई “घ” वर्गीकरणमा पारिएको छ। वितरण संपरीक्षण समितिले गरेको निर्णयमा मात्र पुनरावलोकन विपक्षीले गर्नुपर्नेमा नयाँ आधार र कारण उल्लेख गरी विपक्षी पुनरावलोकन समितिले गरेको निर्णय त्रुटीपूर्ण हुँदा वदरभागी छ। विपक्षी पुनरावलोकन समितिले गरेको निर्णयमा समस्या भनी विज्ञापन दोहोरिएको भन्ने उल्लेख छ। पत्रपत्रिकामा एउटै व्यक्ति वा संस्थाले पटक-पटक विज्ञापन दिन सक्नेमा विज्ञापन दोहोरिएको भन्ने आधारमा वर्गीकरणबाट तल झार्ने निर्णय गर्न मिल्दैन विपक्षीहरूबाट भएको निर्णयमा “मूलतः पेज पुऱ्याउने उद्देश्यले यसप्रकारको प्रकाशन गरिएको तर अरू सामाग्रीमा खासै समस्या नदेखिएको” भन्ने उल्लेख गरिएको छ। एकातर्फ निर्णयमा खासै समस्या नदेखिएको निर्णयाधार बनाउने अर्कोतर्फ वर्गीकरणको श्रेणीमा तल झारी “घ” वर्गीकरणमा पार्ने विपक्षीको निर्णय स्वेच्छाचारी मनोमानीपूर्ण छ। एउटा वर्गीकरणमा परिरहेको पत्रिकालाई तल्लो वर्गीकरणमा पार्नको लागि निश्चित आधार र कारण हुनु अनिवार्य हुन्छ। विपक्षीको निर्णयमा सम्पादक पत्रकारिता पेसामा लामो समयदेखि संलग्न रहेको साथै ४ पृष्ठका केही प्रकाशन वर्गीकरणमा परेको पाइएकोले अब आइन्दा यस्तो प्रवृत्ति नदोहोऱ्याउन सचेत गराउँदै (घ) वर्गमा राखी वर्गीकरणमा समावेश गरिएको छ भन्ने उल्लेख छ। निवेदक साप्ताहिक सधैं ६ पृष्ठमा प्रकाशित हुँदैआएको छ। चार पृष्ठमा प्रकाशन गरिएको भन्ने निर्णयधार पूर्णतः गलत छ। सोसम्बन्धी स्पष्टीकरण दिने मौका नै प्रदान नगरी सजाय गर्नुभन्दा अगाडि सफाइको मौका प्रदान गर्नुपर्नेमा सो गरिएको छैन। प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८, प्रेस काउन्सिल (कार्य व्यवस्था) नियमावली र सम्बन्धित अन्य नियमहरूमा माथिल्लो वर्गीकरणमा परिरहेको पत्रिकालाई तल्लो श्रेणीमा झार्नुको साथै सचेत गराउनेसमेतको कानुनी

व्यवस्था नभएको हुँदा सचेत गराउने विपक्षीको निर्णय कानुनी त्रुटीपूर्ण हुँदा बदरभागी छ। अतः विपक्षीहरूबाट निवेदक पत्रिकालाई (घ) वर्गीकरणमा पार्ने गरी गरेको मिति २०६७/१/६ गतेको पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदक साप्ताहिकलाई (ख) श्रेणीमा पार्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश विपक्षीहरूका नाममा जारी गरी पाउँ भन्ने समेतको रिट निवेदन।

४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अर्वाधि नाघेपछि नियमवमोजिम पेस गर्नु अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गरी हेर्दा निवेदकले उठाएको जिकीरको विषयवस्तुलाई हेरी सुविधा सन्तुलन दृष्टिकोणबाट हेर्दा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्ने अवस्था भएन भन्नेसमेतको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश।
५. कुनै पनि पत्रपत्रिकालाई वर्गीकरण गर्नु भनेको सो पत्रपत्रिकाले जनतालाई सत्यतथ्य समाचार प्रवाह गरी सुसूचित गरेवापत तोकिएको मापदण्डको आधारमा श्रेणी छुट्याई दिइने सुविधा हो। न कि पत्रिकाले पाउने सारभूत अधिकार हो। यसको अतिरिक्त कुनै पनि पत्रपत्रिकालाई कुन श्रेणीअन्तर्गतको वर्गीकरणमा राख्ने भन्ने विषय प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को दफा १०(१) बमोजिम गठित पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षण समितिले निर्माण गरेको पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षणको मापदण्ड र प्रक्रिया २०६४ ले तोकेको मापदण्ड र प्रक्रियावमोजिम नियमन हुने विषय हो। उक्त मापदण्डभित्र नपर्ने पत्रपत्रिकालाई श्रेणीमा वर्गीकरण नगरिने भएकोले यो अधिकारको रूपमा रहेको छैन। श्रेणी वर्गीकरण पत्रपत्रिकाले पाउने सुविधामात्र हो। यस्तो सुविधाप्राप्त नहुनु भनेको हक अधिकारमा आघात पर्ने होइन।
६. कुन श्रेणीअन्तर्गत वर्गीकरणमा पर्ने भन्ने आधार र प्रक्रिया मापदण्ड २०६४ मा स्पष्ट तोकिएको छ। जसअनुसार 'क' वर्गका लागि ६५ र सोभन्दा बढी 'ख' वर्गको लागि ५० देखि ६४ सम्म 'ग' वर्गको लागि ३५ देखि ४९ र सम्म र 'घ' वर्गको लागि ३५ भन्दा कम प्राप्त गर्नुपर्ने अवस्था छ। उक्त अङ्क गणना गर्नका लागि पूर्णाङ्क १०० लाई वितरण परिणामको लागि ५० र निरन्तरतामा ५ गरी पहिलो समूहमा कूल ५५ अङ्क र विषयवस्तु १०, भाषा १० साजसज्जा छुपाईमा १० र आचारसंहिता १५ गरी दोस्रो समूहमा जम्मा ४५ अङ्क कायम गर्ने व्यवस्था भएअनुरूप निवेदक पत्रिकाले पहिलो समूहमा ८.८६, दोस्रो समूहमा १७ गरी १०० पूर्णाङ्कमा जम्मा २५.८६ अङ्क मात्र प्राप्त गरेकोले निवेदक पत्रिकालाई पुनरावलोकन समितिले निवेदक पत्रिकाको सम्पादक पत्रकारिता पेसामा लामो समयदेखि संलग्न रहेको भन्ने आधार लिई निवेदक पत्रिकाबाट भएका कमी-कमजोरी नदोहोर्न्याउने गरी सचेत गराउँदै 'घ' वर्गमा राख्ने निर्णय गरेको हो। वर्गीकरण आवधिक हुने र २०६४/०६५ मा निवेदक पत्रिकाले "ख" वर्गको लागि आवश्यक न्यूनतम अङ्कसमेत प्राप्त गर्न नसकेको हो। निवेदक पत्रिका-पत्रपत्रिका विवरण संपरीक्षणको मापदण्ड प्रक्रिया २०६४ को ६(४) विपरीत "स्क्रिन प्रिन्ट" गरिएकोले वर्गीकरणमा नपर्ने गरी पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षण समितिले निर्णय गरेउपर निवेदक पत्रिकाले सो निर्णय पुनःमूल्याङ्कनको लागि वितरण संपरीक्षण समितिसमक्ष २०६६/९/२ मा निवेदन दिँदा सो निवेदनमा 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण गर्दै नौरु र केही अङ्कहरू त्यो समयमा 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण गरेकोमा क्षमा चाहन्छौँ भन्ने उल्लेख गर्दै आफ्नो गल्ती स्वीकार गरेको कारण प्रेस काउन्सिल नेपालले गठन गरेको तदर्थ प्रकृतिको पुनरावलोकन समितिले एक पटकलाई सचेत गराउँदै प्राप्त अङ्कको आधारमा 'घ' वर्गमा वर्गीकरण गर्ने निर्णय

गरेको हो उक्त निर्णयबाट विपक्षीको अधिकारमा असर परेको छैन भन्नेसमेतको प्रेस काउन्सिल नेपाल, वितरण संपरीक्षण समिति, पुनरावलोकन समितिसमेतको एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

७. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बोर्णबहादुर कार्कीले प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ तथा प्रेस काउन्सिल (कार्य व्यवस्था) नियमावली, २०४९ बमोजिम लगातार 'ख' श्रेणीमा रहेको निवेदक पत्रिकालाई 'घ' श्रेणीमा राख्ने गरी गरिएको कार्य वस्तुनिष्ठ छैन । निवेदक पत्रिकाभन्दा कम हैसियत भएका अन्य पत्रिकालाई 'ख' श्रेणीमा नै राखी निवेदक पत्रिकालाई 'घ' श्रेणीमा राख्ने गरी वितरण संपरीक्षण समितिबाट भएको निर्णय त्रुटीपूर्ण छ । संपरीक्षण समितिको निर्णय त्रुटीपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्दछ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै, विपक्षी प्रेस काउन्सिल नेपालसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता श्री सूर्यनाथप्रकाश अधिकारीले वितरण संपरीक्षण समितिले यी निवेदक पत्रिकाको आचारसंहितालगायतका विधामा कम नम्बर दिने गरी भएको निर्णय वस्तुगत छ । प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ तथा प्रेस काउन्सिल (कार्य व्यवस्था) नियमावली, २०४९ बमोजिम स्थापित पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षणको मापदण्ड र प्रक्रिया २०६४ बमोजिम नै यी निवेदक पत्रिकाको मूल्याङ्कन आधार कमजोर भएबाट 'ख' श्रेणीबाट 'ग' श्रेणीमा भाग्ने निर्णय भएको देखिन्छ । तसर्थ उक्त निर्णय वस्तुगत भएकोले रिट जारी हुनुपर्ने होइन भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
८. पक्ष/विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायी तथा उपन्यायाधीवक्ताको वहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो मिसिल हेर्दा, निवेदकले मूलतः विपक्षीहरूबाट निवेदक पत्रिकालाई 'घ' वर्गीकरणमा पार्ने गरी गरेको मिति २०६७/१/६ गतेको पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदक साप्ताहिकलाई 'ख' श्रेणीमा पार्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको निवेदन व्यहोरा देखिन्छ ।
९. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ व्यहोरा हेर्दा 'क' वर्गका लागि ६५ र सोभन्दा बढी 'ख' वर्गको लागि ५० देखि ६४ सम्म, 'ग' वर्गको लागि ३५ देखि ४९ र सम्म 'घ' वर्गको लागि ३५ भन्दा कम प्राप्त गर्नुपर्ने अवस्था भएको र उक्त अङ्क गणना गर्नका लागि पूर्णाङ्क १०० लाई वितरण परिणामको लागि ५० र निरन्तरतामा ५ गरी पहिलो समूहमा कूल ५५ अङ्क र विषयवस्तु १०, भाषा १०, साजसज्जा छपाईमा १० र आचारसंहिता १५ गरी दोस्रो समूहमा जम्मा ४५ अङ्क कायम गर्ने व्यवस्था भएअनुरूप निवेदक पत्रिकाले पहिलो समूहमा ८.८६, दोस्रो समूहमा १७ गरी १०० पूर्णाङ्कमा जम्मा २५.८६ अङ्कमात्र प्राप्त गरेकोले निवेदक पत्रिकालाई निवेदक पत्रिकाबाट भएका कमी-कमजोरी नदोहोर्नुपर्ने गरी सचेत गराउँदै 'घ' वर्गमा राख्ने निर्णय गरेको हो । वर्गीकरण आवधिक हुने र २०६४/०६५ मा निवेदक पत्रिकाले 'ख' वर्गको लागि आवश्यक न्यूनतम अङ्कसमेत प्राप्त गर्न नसकेको, निवेदक पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षणको मापदण्ड र प्रक्रिया २०६४ को ६(४) विपरीत 'स्क्रिन प्रिन्ट' गरिएकोले वर्गीकरणमा नपर्ने गरी पत्रपत्रिका वितरण संपरीक्षण समितिले निर्णय गरेउपर निवेदक पत्रिकाले सो निर्णय पुनःमूल्याङ्कनको लागि वितरण संपरीक्षण समितिसमक्ष २०६६/९/२ मा निवेदन दिँदा सो निवेदनमा 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण गर्दै नौरु र केही अङ्कहरू त्यो समयमा 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण गरेकोमा क्षमा चाहन्छौँ भन्ने उल्लेख गर्दै आफ्नो गल्ती स्वीकार गरेको कारण समितिले एकपटकलाई सचेत गराउँदै प्राप्त अङ्कको आधारमा 'घ' वर्गमा वर्गीकरण गर्ने निर्णय गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो । आफूलाई 'ख' वर्गबाट 'घ' वर्गमा राख्ने गरी भएको वितरण संपरीक्षण समितिको निर्णयउपर पुनरावलोकन दिएको कुरा यी निवेदकले

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदनमा उल्लेख गरेको र सो पुनरावलोकनको लागि परेको निवेदनबाट समेत निवेदकको माग स्वीकार्य नभई निर्णय भएको देखिन्छ ।

१०. यी निवेदक पत्रिकालाई 'ख' वर्गबाट 'घ' वर्गमा वर्गीकरण गर्दा मूल्याङ्कनका आधारहरू अपनाउँदा संपरीक्षण समितिले विभिन्न मापदण्डहरू निर्धारण गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न पत्रिका मूल्याङ्कन फारमको विवरण हेर्दा यी निवेदक पत्रिकाले जम्मा २५.८६ अङ्कमात्र प्राप्त गरेको देखिन्छ । निवेदक पत्रिकाले 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण गरेको कुरालाई स्वीकार गरी पुनरावलोकन समितिसमक्ष 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण र केही अङ्कहरू 'स्क्रिन प्रिन्ट'मा मुद्रण भएकोमा क्षमा चाहन्छौं भनी मिति २०६६/९/२ मा वितरण संपरीक्षण समितिसमक्ष पुनः मूल्याङ्कनको लागि निवेदन पेस गरेको मिसिल संलग्न यो निवेदनपत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । यसरी निवेदक पत्रिकाले के गर्नु हुने, के गर्नु नहुने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने अधिकार कानूनबमोजिम स्थापित संस्थाले गर्न सक्ने र त्यस्ता संस्थाले निर्धारण गरेको मापदण्डअनुरूप भए नभएको बारेमा जाँची-बुझी आवश्यक निर्देशन एवं काम-कारवाहीसमेत गर्नु पाउने अधिकार ती संस्थालाई रहे-भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । कानूनले स्थापित गरेका मापदण्डको अधिनमा रही हरेक पत्रिकाले प्रेसको सिद्धान्त र भावनावमोजिम कानूनले तोकेको प्रक्रिया र मापदण्डलाई शिरोधार्य गरी नियमित र स्तरीय प्रकाशनलाई निरन्तरता दिनु वाञ्छनीय हुनआउँछ ।
११. प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ तथा प्रेस काउन्सिल (कार्यव्यवस्था) नियमावली, २०४९ को अधिनमा रही कानूनबमोजिम तोकिएका एवं स्थापित निकायले तोकेको त्यस्तो प्रक्रिया र मापदण्डको पालना गर्नसमेत सम्बन्धित पत्रिकाको कर्तव्य हुनआउँछ । स्थापित मूल्याङ्कनसम्बन्धी संयन्त्र र मापदण्डको आधारमा पत्रिकाहरूको वर्गीकरण हुनु नै वस्तुनिष्ठ हुने हुँदा यस्तोमा स्थापित मूल्याङ्कनसम्बन्धी संयन्त्र र तोकिएका मापदण्डको आधारमा गरिएका मूल्याङ्कनलाई अन्यथा भन्न सकिनेसमेत हुँदैन ।
१२. अतः यी पत्रिकाका हकमा निजले प्राप्त गर्नुपर्ने न्यूनतम अङ्कसमेत प्राप्त गर्न नसकेको र आफूले स्क्रिन प्रिन्टमा मुद्रण गरेको कुरालाई स्वीकार गरेको समेतका आधार लिई वितरण संपरीक्षण समितिले निवेदक पत्रिकालाई 'ख' वर्गबाट 'घ' वर्गमा वर्गीकरण गरेको देखिएको र वितरण संपरीक्षण समितिले गरेको मूल्याङ्कनको आधार गैरकानुनी देखिन नआएको यस्तो अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद गौतम

कम्प्यूटर गर्ने : विश्वराज पोखरेल

इति सम्बत् २०६९ साल जेष्ठ ८ गते रोज २ शुभम् ।

खण्ड-दुई

प्रसारणसम्बन्धी मुद्दाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५८, अंक ७, ८, निर्णय नं.७०१८,
पृष्ठ ३९२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री टोपबहादुर सिंह
सम्बत् २०५७ सालको रिट नं.३४५२
आदेश मिति : २०५८/४/११

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रेडियो जस्तो आमसञ्चारको माध्यमबाट सर्वसाधारण जनताले विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना पाउने हकको उपभोग हुने हुन्छ । त्यस्तो माध्यमबाट प्रसारण हुने कार्यक्रममा सर्वसाधारण स्रोताको हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुनाले त्यस्तो कार्यक्रमका सम्बन्धमा स्रोताहरूको अधिकारले विशेष महत्व राख्दछ । एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थाहरूबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरूका सम्बन्धमा मन्त्रालयद्वारा निर्देशित शर्तहरूले स्वतन्त्र निष्पक्ष एवं निर्वाध सूचना प्रवाहमा गैरकानुनीरूपले प्रतिकूल असर पुऱ्याएको भन्ने विषय सर्वसाधारण स्रोताहरूको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा स्वच्छ स्वतन्त्र एवं निष्पक्षरूपमा सूचना पाउने हकसँग सम्बन्धित विषय भएकोले संवैधानिक एवं कानुनी प्रश्न समावेश भएको सार्वजनिक हक वा सरोकारकै विषय मान्नुपर्ने देखिनआउँछ । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता शून्य (Vaccum) मा क्रियाशील हुन सक्तैन । त्यसको लागि सर्वप्रथमः सबै नागरिकले विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्ररूपमा आदान-प्रदान गर्ने तथा सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा स्वतन्त्र एवं निष्पक्ष माध्यमबाट निर्वाधरूपमा सूचना एवं जानकारी प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था हुनुपर्दछ । यी पूर्वावस्था विद्यमान भएमा मात्र नागरिकहरूले सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा आफ्नो स्वतन्त्र विचार अभिव्यक्ति गर्न सक्दछन् । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पनि सार्वजनिक महत्वको विषयमा आफ्नो विचार तथा अभिव्यक्ति रेडियोको

माध्यमबाट प्रसारण गर्ने र रेडियोद्वारा सार्वजनिक महत्वका विषयमा सूचना पाउने एवं अरूका विचार तथा अभिव्यक्ति प्राप्त गर्ने अधिकार पनि संविधानद्वारा व्यवस्थित विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकको अन्तरभूत अंगको रूपमा रहेको मान्नुपर्ने हुन आउँछ। त्यस्ता आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट विचार तथा अभिव्यक्ति आदान-प्रदान गर्ने स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा पनि माथि उल्लेखित प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक प्रत्याभूति समानरूपमा लागू हुने हुन्छ। आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको उपभोगमा लगाइने कुनै पनि प्रतिबन्धले अन्ततः विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता कुण्ठित हुन जाने हुँदा त्यस्तो प्रतिबन्ध पनि मनासिवरूपमा कानूनद्वारा मात्र लगाउन सकिने हुन्छ। (प्रकरण नं.१९)

- ♦ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा श्री ५ को सरकारले राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेरमात्र रोक लगाउन सकिने व्यवस्था भएकोले मन्त्रालयको प्रतिनिधि वा मन्त्रालयले अनियन्त्रित एवं स्वेच्छाचारीरूपमा जुनसुकै कार्यक्रम प्रसारण गर्न रोक लगाउन सक्ने गरी तोकिएको शर्तलाई मनासिव तथा सामान्य विवेकसम्मत मान्न मिल्ने देखिएन।
- ♦ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ११ को खण्ड (क) देखि (ज) सम्म प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा प्राथमिकता दिनुपर्ने गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भए गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिसम्बन्धी कार्यक्रमहरूलगायत विविध विषयका कार्यक्रमहरू प्रसार गर्न तोकिएको देखिन्छ। मन्त्रालयद्वारा तोकिएको शर्तमा ऐनको उक्त दफामा उल्लेख गरिएका विविध विषयका कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्न रोक लगाई एफ.एम. रेडियोबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरूको क्षेत्र सांघुन्याएको देखिन आएकोले उक्त शर्तले पनि विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचना प्रवाहमा कानूनद्वारा तोकिएको सीमा नाघी बेमनासिव प्रतिबन्ध लगाएको देखियो।
- ♦ संविधान तथा कानूनद्वारा सुनिश्चित विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक शासनपद्धति र कानुनी राज्यको अवधारणा तथा सूचनाको प्रवाह निर्वाधरूपले प्रसारण गराउने ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेखित उद्देश्यविपरीत सरकारी अधिपत्य रहने गरी तोकिएको शर्तबाट स्वतन्त्रतापूर्वक उपभोग गर्न पाउने विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा उचित किसिमले नियन्त्रण गरेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन। (प्रकरण नं.२१ देखि २३)

आदेश

न्या. लक्ष्मणप्रसाद अर्याल

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यसप्रकार छ।
२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ द्वारा प्रत्याभूत जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुने हकलाई संरक्षण एवं संवर्द्धन गर्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को निर्माण भएको छ। उक्त ऐनले सूचना र सञ्चार क्षेत्रमा उपलब्ध आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी प्रसारणका माध्यमहरूलाई विश्वसनीय, प्रभावकारी एवं

सुदृढ बनाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका निष्पक्ष एवं आधिकारिक समाचार तथा सूचनाको जानकारी आम-जनताले पाउने गरी सूचनाको प्रवाहलाई निर्वाधरूपमा प्रसारण गर्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गरेको छ । उक्त ऐनले राखेको उद्देश्य पूरा गर्न विभिन्न रेडियो तथा टि.भी. कार्यक्रम प्रसारण संस्थाहरू सञ्चालन हुँदैआएको र त्यस्ता माध्यमबाट निवेदकलगायतका आम-जनसमुदायहरू राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय घटना-परिघटनाका विषयमा सुसूचित हुँदै आइरहेका छन् ।

३. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन (एफ.एम.) रेडियो प्रसारण गर्ने संस्थाहरूको नाममा मिति २०५७/९/१८ तथा २०५७/१०/२ मा निम्न अनुसारको शर्त तोकेको रहेछ :

(क) प्रसारण हुने कार्यक्रम निर्धारण गर्न प्रसारण संस्था सञ्चालन गर्ने इजाजतप्राप्त संस्थाको सञ्चालक अध्यक्षको संयोजकत्वमा मन्त्रालयको समेत प्रतिनिधित्व रहने गरी बढीमा ३ जनाको बोर्ड राख्ने, उक्त बोर्डको बैठक बस्न मन्त्रालयको प्रतिनिधिको उपस्थिति अनिवार्य हुने, मन्त्रालयको प्रतिनिधिको सहमति नभएको कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाइने, उपरोक्त बमोजिम गरी प्रसारण गरिने कार्यक्रमको विवरण कम्तीमा हप्ता दिन अगाडि सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा पेश गर्नुपर्ने र त्यस्तो कुनै कार्यक्रम प्रसारणमा मन्त्रालयले रोक लगाउन आवश्यक देखेमा सो गर्न सक्नेछ ।

(ख) इजाजत पत्रमा तोकिएको सूचनामूलक कार्यक्रमको हकमा सूचनामूलक कार्यक्रम भन्नाले शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग वाणिज्य, पर्यटन, प्रविधि, परिवार नियोजन, वन र विज्ञान तथा वातावरणसम्बन्धी क्षेत्रमा विकासमूलक, उत्पादनमूलक एवं जनउपयोगी सूचनाहरू प्रसार गर्ने, साथै सीप विकास गर्ने, स्वरोजगार सृजना गर्ने र राष्ट्रको उत्पादकत्व बढाउने प्रकृतिका कार्यक्रमहरूमात्र प्रसारण गर्न पाइनेछ ।

(ग) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भए/गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिहरू प्रसारण गर्नु पर्दा प्रसारण अवधिभित्र कुनै निश्चित समयको किटान गरी वा नगरी आफैले समाचार संकलन गरी आफ्नै स्रोतको आधारमा प्रसारण गर्न पाइने छैन । तर यस सन्दर्भमा श्री ५ को सरकारका आधिकारिक समाचारस्रोत एवं श्री ५ को सरकारको स्वामित्वमा रहेका प्रसारण माध्यमको समाचारस्रोत निकायहरूबाट प्राप्त समाचार सामग्री प्रसारण गर्न पाउने, प्रसारण संस्थाहरूले Second Hand Information (विभिन्न सञ्चारमाध्यमहरूका सामग्री उद्धृत वा साभार गरी) प्रसारण गर्दा त्यसको सत्यताको यकिन गरी सर्वमान्य आचारविधिको परिधिमा रही मात्र प्रसारण गर्न पाइनेछ ।

४. विपक्षीले उल्लेखित शर्त तोकेको कारणले प्रसारण संस्थाबाट प्रसारण हुने हरेक कार्यक्रममा विपक्षीहरूको पूर्व नियन्त्रण हुने भएकाले नेपाली नागरिकहरूको सुसूचित हुन पाउने मौलिक हक कुण्ठीत हुनुका साथै मन्त्रालयको प्रतिनिधि उपस्थित नभएमा वा कुनै कार्यक्रम निजले वा मन्त्रालयले असहमति जनाएमा रेडियो प्रसारण नै रोक्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना हुन गएको छ । त्यस्तै एक हप्ता अगाडि नै कार्यक्रम सहमतिका लागि मन्त्रालयमा पठाउनुपर्ने व्यवस्थाले सूचनाको प्रावहमा अनुचित बन्देज लाग्न गएको छ ।

५. विपक्षीले सूचनामूलक कार्यक्रमको सम्भव भएसम्म साँघुरो परिभाषा गरी राजनीतिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक, मनोरञ्जनात्मकजस्ता महत्वपूर्ण विषयमा सूचना प्रवाह गर्न गैरकानुनी ढंगले रोक लगाइएको छ । त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भए/गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिसम्बन्धी सूचनाहरू प्रसारण संस्थाहरूले आफैले संकलन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गरी आफ्नै स्रोतको आधारमा प्रसारण गर्न रोक लगाई सरकारी नियन्त्रणमा रहेका संस्थाले प्रसारण गरेका सामाग्री नै पुनः प्रसारण गर्नुपर्ने गरिएबाट निजी स्वामित्वमा रहेका सञ्चारमाध्यमलाई सरकारमुखी बनाई सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताहरूलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय घटनाको वास्तविक जानकारी पाउनबाट वञ्चित गरिएको छ । जसबाट संविधानको धारा १२(२) को खण्ड (क) द्वारा प्रत्याभूत विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासमेत प्रभावित हुन गएको छ ।

६. विपक्षीको मन्त्रालयले तोकेको शर्तसहितको निर्देशन राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५२ को कानुनी व्यवस्थाअनुसार जारी भएको भन्न सकिने अवस्था नभएकोले उक्त निर्देशनहरू कानुनीराजको अवधारणासमेत प्रतिकूल छ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) तथा नियम ९ को खण्ड (भ) ले विपक्षी मन्त्रालयलाई प्रसारण संस्था व्यक्तिहरूले पालन गर्नुपर्ने शर्त तोक्न सक्ने अधिकार पुनः प्रत्यायोजित गरेको र सो आधारमा जारी गरिएको निर्देशनले संविधानको धारा १२(२) (क) तथा धारा १६ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा गैरकानुनी बन्देज लगाएकोले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) तथा नियम ९ को खण्ड (भ) तथा विपक्षी मन्त्रालयको मिति २०५७/९/१८ को निर्णयबमोजिम जारी गरिएको थप शर्त तथा निर्देशनसमेत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) तथा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी संविधानद्वारा प्रदत्त विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकको रक्षा गरिपाऊँ । साथै उक्त निर्देशनले उल्लेखित मौलिक हकमा प्रतिबन्ध लगाएकोले सो निर्देशन कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
७. यसमा निवेदकले जिकिर लिएबमोजिम मन्त्रालयको प्रतिनिधि अनिवार्यरूपले समावेश भएको बढीमा ३ जनाको बोर्ड राख्नुपर्ने र त्यस्तो बोर्ड समाविष्ट मन्त्रालयको प्रतिनिधिको असहमति भएको कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउने शर्त निर्देशनसमेत रहेको मिति २०५७/९/१९ को निर्णयको आधार के हो ? र मन्त्रालयको प्रतिनिधिद्वारा त्यस्तो रोक लगाउने वा नलगाउने विषयमा स्पष्ट नीति/निर्देशन मापक कुनै भए सो समेत खुलाई निवेदन जिकिरमा उठाएका अरू कुरामा समेत शिघ्रतिशिघ्र लिखितजवाफ पठाउन विपक्षीको नाउँमा म्याद जारी गरी लिखितजवाफ प्राप्त हुनासाथ सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०५७/१०/२३ को आदेश ।
८. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ३ मा नेपाल अधिराज्यभित्र प्रसारणसम्बन्धी कार्यक्रमको रेखदेख र सञ्चालनको नीति-निर्माण गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई हुन्छ भन्ने व्यवस्था रहेको र दफा ६ मा कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थालाई तोकिएको शर्तहरू पालना गर्ने गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न तोकिएको ढाँचामा इजाजतपत्र दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम श्री ५ को सरकारले नियम बनाई कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू तोक्न सक्ने नै हुँदा यसरी ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा व्यवस्थित प्रावधान बदर हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
९. प्रत्येक प्रसारण संस्थाहरूद्वारा प्रसारण गरिने कार्यक्रमको रेखदेख र सञ्चालनका लागि मन्त्रालयको प्रतिनिधि रहँदैआएको र कार्यक्रमलाई जनमुखी, प्रभावकारी तथा स्रोताको रुची अनुकूल बनाउन र अनधिकृत एवं अपरिपक्व सूचनाहरू प्रसारण नहुन् भन्ने उद्देश्यले कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी समितिलाई बढी प्रभावकारी, जिम्मेवार तथा उत्तरदायी बनाउने गरी प्रसारण संस्थाले पालना गर्नुपर्ने शर्तलाई परिमार्जनसम्म गरिएको हो ।

सूचना प्रवाहमा रोक लगाउने वा संविधानप्रदत्त हकमा आघात पार्न खोजिएको होइन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ११ ले नै शिक्षा, स्वास्थ्यसमेतका कुरालाई प्रसारण गर्दा प्राथमिकता दिनुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा यस सम्बन्धमा दिइएको निर्देशन कानुनविपरीत छैन । कुनै पनि सूचना परिपक्व भरपर्दो र विश्वासयोग्य हुनुपर्दछ । प्रसारण संस्थामार्फत् प्रवाहित सूचनाले जनमानसमा प्रत्यक्षरूपमा प्रभाव पार्ने हुन्छ । तथा रेडियोबाट प्रशारित सामाग्री सत्यतथ्य तथा विश्वासयोग्य हो/होइन भनी अन्य माध्यममा जस्तो परख गर्न नसकिने हुँदा जनमानसमा कुनै भ्रमपूर्ण वा गलत सूचना प्रवाह नहोस् भन्ने उद्देश्यले मन्त्रालयले आधिकारिक समाचार एवं सूचनाहरू र Second Hand Information प्रसारण गर्दा वा साभार गर्दा वा उद्धृत गर्दा त्यस्तो समाचार वा सूचनाको सत्यता यकिन गरी सर्वमान्य आचारविधिको परिधिमा रही सूचना प्रवाह गर्न नीतिगतपमा निर्णय भई नर्देन दिइएको हो । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ३ ले प्रसारणसम्बन्धी कार्यक्रमको रेखदेख र सञ्चालनको नीति-निर्माण गर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई प्रदान गरेको र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) ले प्रसारण संस्थाहरूले मन्त्रालयद्वारा तोकिएको शर्तहरू पालना गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेअनुसार मिति २०५७/९/१८ को निर्णयबाट केही शर्तहरू परिमार्जन एवं थप गरिएको हुँदा ऐन-नियम अनुकूल भएका काम-कारवाहीले निवेदकको हक-अधिकारमा कानुनविपरीत आघात पारेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेत व्यहोराको माननीय सूचना तथा सञ्चारमन्त्री जयप्रकाश गुप्ता तथा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।

१०. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट निवेदक विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री माधवकुमार बस्नेत तथा श्री सुदिप पौडेल तथा विद्वान अधिवक्ता श्री पूर्णमान शाक्यले संविधानद्वारा प्रत्याभूत विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा नागरिकलाई प्राप्त सूचनाको हकमा कानुनद्वारा मात्र मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिन्छ । विपक्षी मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको शर्तसहितको निर्देशनले कुनै कानुनी हैसियत राख्दैन । मन्त्रालयद्वारा तोकिएको निर्देशन बहुमतको निर्णय मान्य हुने भन्ने प्रजातान्त्रिक मान्यताविपरीत छ । सो अनुसार मन्त्रालय वा मन्त्रालयको प्रतिनिधिले स्वेच्छाचारीरूपमा कुनै पनि कार्यक्रम प्रसारणको लागि रोक लगाउन सक्तछन् । निर्देशनले स्वतन्त्रता सूचना प्रवाहमा रोक लगाउनाको साथै सूचनामूलक कार्यक्रमको दायर संकुचित गरेको छ । राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधिका सम्बन्धमा प्रसारण संस्थाले आफैँले स्वतन्त्ररूपमा समाचार संकलन गरी प्रसारण गर्न रोक लगाई सरकारी स्रोतबाट प्राप्त सूचना मात्र प्रसारण गर्नुपर्ने शर्त तोकिएकोले स्वतन्त्र सूचना प्रवाहमा बेमनासिवरूपमा बन्देज लगाइएको छ । निर्देशनको माध्यमबाट सूचना प्रवाहमा अनिश्चित एवं अनियन्त्रित किसिमले रोक लगाउन मिल्दैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५२ विपरीत कुनै कार्य गरेमा वा कार्यक्रम प्रसारण गरेमा प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई जरिवाना तथा कैदसमेत सजाय गर्न सक्ने र त्यस्तो संस्थाको इजाजतपत्र समेत रद्द हुन सक्ने हुँदाहुँदै ऐन तथा नियमावलीद्वारा निर्धारित कानुनी व्यवस्थालाई अरू संकुचित गरी थप शर्त तथा निर्देशन जारी गर्ने गरेको विपक्षीहरूको कार्य संविधानविपरीत हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।
११. विपक्षीतर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री नन्दबहादुर सुवेदीले विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्ने वित्तिकै आमजनतामा सूचना सम्प्रेषित हुने हुनाले सही सूचना प्रवाह होस् भन्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसार हुनुपूर्व कार्यक्रम मूल्यांकन गर्न मन्त्रालयको समेत प्रतिनिधि रहने गरी बोर्डको व्यवस्था गरिएको हो । एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थालाई बढी प्रभावकारी जिम्मेवारी र उत्तरदायी बनाउन त्यस्तो संस्थाले पालन गर्नुपर्ने शर्तलाई परिमार्जन गरी निर्देशन जारी गरिएको हो । राष्ट्रिय प्रसारण नियमवमाली,

२०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) तथा नियम ९ को खण्ड (भ) अनुसार मन्त्रालयले आवश्यक शर्त तथा निर्देशन दिनसक्छ। त्यसैले मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको निर्देशन कानूनविपरीत छैन। मन्त्रालयको नीतिगत निर्णयको आधारमा तोकिएको शर्त तथा दिइएको निर्देशनका सम्बन्धमा संविधानको धारा ८८(१) आकर्षित हुनसक्दैन। एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थालाई जारी गरिएको शर्त तथा निर्देशन सम्बन्धित प्रसारण संस्थाले स्वीकार गरिरहेका छन्। प्रसारण संस्थाको हित एवं सरोकारको विषय सार्वजनिक हित वा सरोकारको विषयसमेत नभएकोले त्यस्तो विषयमा निवेदन गर्ने हकद्वैया निवेदकहरूलाई हुन सक्तैन। त्यसैले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

१२. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन जिकिर, लिखितजवाफ तथा विद्वान कानून व्यवसायीहरूद्वारा प्रस्तुत बहस जिकिरतर्फ समेत दृष्टिगत गर्दा रिट निवेदनमा विपक्षी मन्त्रालयद्वारा सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन (एफ.एम.) रेडियो प्रसारण गर्ने संस्थाहरूले पालन गर्नुपर्ने भनी तोकिएको शर्तहरूबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२(२) को खण्ड (क)द्वारा प्रदत्त विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा धारा १६ द्वारा प्रदत्त सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माने र पाउने हकजस्ता मौलिक हकमा गैरकानुनीरूपमा बन्देज लाग्न गएकोले विपक्षी मन्त्रालयलाई त्यस्तो शर्त तोक्न सक्ने अधिकार प्रदान गर्ने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) तथा नियम ९ को खण्ड (भ) तथा विपक्षी मन्त्रालयको मिति २०५७/९/१८ को निर्णयअनुसार जारी गरिएको शर्त तथा निर्देशनसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखितजवाफमा त्यस्ता प्रसारण संस्थाहरूलाई कार्यक्रम प्रसारण गर्न इजाजत दिँदा नै तोकिएको शर्तहरू पालन गर्ने गरी दिइएको, त्यस्ता संस्थाहरूबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरूलाई अनुमती, प्रभावकारी तथा स्रोताको रुची अनुकूल बनाउन र अनधिकृत अपरिपक्व गलत एवं भ्रमपूर्ण सूचनाहरू प्रवाह हुन नदिन नीतिगतरूपमा निर्णय गरी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रसारण संस्थाहरूलाई केही शर्तहरू थप तथा परिमार्जन गरिएको कार्य कानूनसम्मत छ भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ।

१३. उपरोक्त तथ्य भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

१. प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय हो/होइन ? तथा निवेदकहरूलाई निवेदन गर्ने हकद्वैया छ/छैन ?
२. विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको निर्देशनमा उल्लेख गरिएको शर्तहरूले संविधानद्वारा नागरिकहरूलाई प्रदान गरिएको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकमा अनुचित बन्देज लगाएको छ/छैन।
३. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन।

१४. सर्वप्रथम प्रस्तुत रिट निवेदनसँग सम्बन्धित विषय सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय हो/होइन ? र निवेदकहरूलाई निवेदन गर्ने हकद्वैया छ/छैन ? भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) कमा उल्लेखित 'सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद' भन्नाले नेपाल अधिराज्यका सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित विवाद भन्ने बोध हुने र त्यस्तो सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै सवैधानिक वा कानुनी

प्रश्नको निरूपणको लागि त्यस्तो विवादको विषय वस्तुसँग सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) वा तात्विक सरोकार (Substantial Interest) भएको तथा त्यस्तो विवादसँग सम्बन्धित जनसाधारणको प्रतिबन्धित सहीरूपमा गर्न सक्ने व्यक्तिलाई यस अदालतबाट निवेदन गर्न सक्ने स्थानाधिकार (Locus Standi) हुन सक्ने सिद्धान्तलाई यस अदालतबाट निवेदक अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारीविरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदन (ने.का.प.२०४८, नि.नं.४४३०, पृ.८१०) मा प्रतिपादन गरी हालसम्म पनि सोही सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरिँदैआएको पाइन्छ।

१५. रिट निवेदकहरूले विपक्षी मन्त्रालयद्वारा सरकारी तथा निजीक्षेत्रमा सञ्चालित एफ.एम. रेडियो प्रसारण गर्ने संस्थाहरूले पालना गर्नुपर्ने भनी जारी गरिएको निर्देशनमा उल्लेखित शर्तहरूलाई कानुन मान्न नमिल्ने हुँदा कानुनद्वारा मात्र मौलिक हकमा नियन्त्रण गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था प्रतिकूल तोकिएका शर्तहरू बढेर गरिपाउन प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको रूपमा रहेको रेडियोबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरू सर्वसाधारण जनताहरूको लागि नै प्रसारण गरिने र आमस्रोताहरूलाई सुसूचित गर्ने उद्देश्यले प्रसारण गरिने हुँदा त्यस्ता कार्यक्रमहरू उपयोगी, प्रभावकारी एवं जानकारीमूलक हुनुपर्दछ। सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित रेडियोजस्तो आमसञ्चारको माध्यमबाट प्रभावकारी एवं जानकारीमूलक सूचनाहरू प्रतिस्पर्धात्मकरूपमा समयमा नै प्रसारण गर्न पाउनुपर्ने कुरा एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थाको व्यावसायिक हितको लागि जति अपरिहार्य हुन्छ त्यस्तो सूचनाहरू स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा समयमा नै प्राप्त गर्नुपर्ने कुरा सर्वसाधारण स्रोताहरूको हितको लागि अझ बढी महत्वपूर्ण हुन्छ। रेडियोजस्तो आमसञ्चारको माध्यमबाट सर्वसाधारण जनताले विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना पाउने हकको उपभोग हुने हुन्छ। त्यस्तो माध्यमबाट प्रसारण हुने कार्यक्रममा सर्वसाधारण स्रोताको हितलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुनाले त्यस्तो कार्यक्रमका सम्बन्धमा स्रोताहरूको अधिकारले विशेष महत्व राख्दछ। एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थाहरूबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरूका सम्बन्धमा मन्त्रालयद्वारा निर्देशित शर्तहरूले स्वतन्त्र निष्पक्ष एवं निर्वाध सूचना प्रवाहमा गैरकानुनीरूपले प्रतिकूल असर पुऱ्याएको भन्ने विषय सर्वसाधारण स्रोताहरूको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा स्वच्छ, स्वतन्त्र एवं निष्पक्षरूपमा सूचना पाउने हकसँग सम्बन्धित विषय भएकोले संवैधानिक एवं कानुनी प्रश्न समावेश भएको सार्वजनिक हक वा सरोकारकै विषय मान्नुपर्ने देखिनआउँछ। त्यसैले सर्वसाधारण स्रोता भएको हैसियतले त्यस्तो विषयसँग निवेदकहरूको पनि सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) तथा तात्विक सरोकार (Substantial Interest) रहेको मान्नुपर्ने हुनआउँछ। तसर्थ विवादित निर्देशनमा उल्लेखित शर्तहरू पालन गर्नुपर्ने कर्तव्य भएका एफ.एम. रेडियो सञ्चालन गर्ने प्रसारण संस्थाहरूले ती शर्तहरूलाई स्वीकार गरिबसेको भन्ने मात्र आधारमा प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया (Locus Standi) निवेदकहरूलाई नभएको भन्न उल्लेखित प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा समेत मिल्ने देखिनआएन।

१६. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विपक्षी मन्त्रालयद्वारा जारी गरिएको निर्देशनमा उल्लेख गरिएका शर्तहरूले संविधानद्वारा नागरिकहरूलाई प्रदत्त विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हक कुण्ठीत भएको भन्ने निवेदन जिकिर रहेको पाइन्छ। विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५७/९/१८ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट सरकारी तथा निजीक्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन (एफ.एम.) रेडियो प्रसारण गर्ने संस्थाहरूले पालन गर्नुपर्ने गरी रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका शर्तहरूसहितको निर्देशन जारी गरिएको भन्ने कुरामा लिखितजवाफमा समेत असहमत जनाएको पाइँदैन। यस परिप्रेक्ष्यमा सर्वप्रथम विचार तथा

अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थातर्फ विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) को खण्ड (क) ले सबै नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ।

१७. वर्तमान संविधानद्वारा प्रत्याभूत विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले पूर्ववर्ती संविधानमा व्यवस्थित वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको दायरालाई व्यापक बनाएको छ। विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअनुसार प्रत्येक नागरिकलाई स्वतन्त्ररूपमा विचारको आदान-प्रदान गर्ने स्वतन्त्रता हुन्छ। विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई प्रजातान्त्रिक शासनप्रणालीमा आधारभूत स्वतन्त्रताको रूपमा स्वीकार गरी यसको उपयोगमा नै अन्य स्वतन्त्रताको सार्थकता निर्भर गर्दछ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अनुसार जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको प्रयोग र प्रचलन जनताले सार्वजनिक सरोकारको विषयमा जानकारी पाउने र त्यसमा आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने कार्यसमेतबाट हुन जान्छ। यसर्थ जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको सार्थकता पनि विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासँग अन्तर सम्बन्धित हुन्छ। विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता शून्य (Vacuum) मा क्रियाशील हुन सक्तैन। त्यसको लागि सर्वप्रथम: सबै नागरिकले विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्ररूपमा आदान-प्रदान गर्ने तथा सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा स्वतन्त्र एवं निष्पक्ष माध्यमबाट निर्वाधरूपमा सूचना एवं जानकारीप्राप्त गर्न सक्ने अवस्था हुनुपर्दछ। यी पूर्वावस्था विद्यमान भएमा मात्र नागरिकहरूले सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा आफ्नो स्वतन्त्र विचार अभिव्यक्ति गर्न सक्तछन्। यसैले प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली, कानूनबमोजिम सञ्चालित भएको छ/छैन ? वा शासनप्रणाली सुशासनतर्फ सहीरूपमा अग्रसर भएको छ/छैन ? भन्ने कुराको निरन्तर सुपरिवेक्षण र मूल्यांकन गर्ने प्रयोजनका लागि आमनागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा सूचना माग्ने हक हुने र त्यस्तो सूचना उपलब्ध गराउने दायित्व राज्यले वहन गर्नुपर्ने हुन्छ। यही तथ्यलाई स्वीकार गरी वर्तमान संविधानको धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भनी संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको देखिन आउँछ।

१८. विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत आफ्ना विचार तथा अभिव्यक्तिलाई लेखेर, बोलेर वा अभिव्यक्तिका अन्य जुनसुकै माध्यम प्रयोग गरी सार्थक एवं प्रभावकारीरूपमा विना हस्तक्षेप आमजनसमुदाय सञ्चार (Communicate) गर्ने स्वतन्त्रतासमेत समाहित भएको हुन्छ। मूलरूपमा विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताले प्रेस वा छापाखानाको माध्यमबाट वा रेडियो टेलिभिजनजस्ता विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट मूर्तरूप लिनसक्ने हुन्छ। वर्तमान संविधान आउनुपूर्वको नेपालको संविधानअनुसार वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताअन्तर्गत नै प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी हकको उपयोग गर्नुपर्ने बाध्यता थियो। त्यतिवेला पुस्तक वा पत्रपत्रिकामा कुनै कुरा छापेको कारणले प्रचलित कानूनबमोजिमको सजायका अतिरिक्त छापाखाना बन्द गर्ने, जफत गर्ने, पुस्तक वा पत्रपत्रिका जफत गर्ने, पत्रपत्रिका छापन अगाडि पूर्वप्रतिबन्ध लगाउने तथा पत्रपत्रिकाको दर्तासमेत खारेज गर्ने गरिन्थ्यो। त्यस्तै वस्तुस्थितिलाई मध्यनजर गरी वर्तमान संविधानको धारा १३ मा प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति गरी विशेष महत्व प्रदान गरिएको छ। संविधानले कुनै समाचार लेख वा पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्नुपूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने, कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण गरे वापत छापाखाना बन्द वा जफत नगरिने तथा कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गरेवापत कुनै समाचारपत्र वा कुनै पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिउनेजस्ता आधारभूत प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेकोले प्रेस स्वतन्त्रताको जग मजबुत हुन गएको देखिन्छ।

१९. विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको तीव्र विकास भइरहेको वर्तमान अवस्थामा रेडियोलाई सबैभन्दा सशक्त एवं प्रभावकारी सञ्चारमाध्यमको रूपमा स्वीकारिएको पाइन्छ। रेडियोजस्तो प्रभावकारी सञ्चारमाध्यमले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रका समसामयिक गतिविधिसँग सम्बन्धित समाचार तथा विचारहरू सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराएर जनचेतना अभिवृद्धि गर्नमा अहम् भूमिका खेल्दछ भन्ने कुरामा कसैको पनि दुई मत हुन सक्दैन। यसैले प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पनि सार्वजनिक महत्वको विषयमा आफ्नो विचार तथा अभिव्यक्ति रेडियोको माध्यमबाट प्रसारण गर्ने र रेडियोद्वारा सार्वजनिक महत्वका विषयमा सूचना पाउने एवं अरूका विचार तथा अभिव्यक्ति प्राप्त गर्ने अधिकार पनि संविधानद्वारा व्यवस्थित विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकको अन्तरभूत अङ्गको रूपमा रहेको मान्नुपर्ने हुनआउँछ। त्यस्ता आमविद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट विचार तथा अभिव्यक्ति आदान-प्रदान गर्ने स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा पनि माथि उल्लेखित प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक प्रत्याभूति समानरूपमा लागू हुने हुन्छ। आमविद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको उपभोगमा लगाइने कुनै पनि प्रतिबन्धले अन्ततः विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता कुण्ठित हुन जाने हुँदा त्यस्तो प्रतिबन्ध पनि मनासिवरूपमा कानूनद्वारा मात्र लगाउन सकिने हुन्छ।
२०. शासन व्यवस्था जतिसुकै उच्च तथा प्रजातान्त्रिक भए पनि नागरिकहरूलाई प्रदान गरिएका यस्ता मौलिक हक तथा स्वतन्त्रतालाई निरपेक्ष (Absolute) रूपमा स्वीकार गरिएको हुँदैन। बन्देजरहित स्वतन्त्रता यथार्थमा संभव पनि नहुने हुनाले त्यस्तो मौलिक हक एवं स्वतन्त्रताको निश्चित सीमा तोकिएको हुन्छ। यसैअनुसार संविधानले विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकजस्ता मौलिक हकको परिसीमन संविधानद्वारा तोकिएको उद्देश्यका लागि कानूनद्वारा तोकिएको उद्देश्यका लागि कानूनद्वारा तोकिएको उद्देश्यका लागि कानूनद्वारा मात्र गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। संविधानको धारा १२(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (५) मा नागरिकलाई प्राप्त विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा कानूनद्वारा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिने उल्लेख गरिएको पाइन्छ। जसअनुसार नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। त्यस्तै संविधानको धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्थाले पनि सूचना प्रवाहमा रोक लगाउन कानूनको अपरिहार्यतालाई स्वीकार गरिएको देखिन्छ। तथापि विधायिकी कानूनले संविधानद्वारा निर्धारित प्रयोजनको लागि संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा प्रतिबन्ध लगाउने कार्य मुनासिव (Reasonable) हुनुपर्दछ। त्यस्तो प्रतिबन्ध वा सिमाङ्कन गर्ने कार्य मुनासिव छ/छैन वा त्यस प्रयोजनका लागि विधायिकाद्वारा निर्माण गरिएको कानून संवैधानिक सीमाभित्र बनेको छ/छैन ? भन्ने कुराको कडाईका साथ व्याख्या गरी न्यायिक परीक्षण गर्ने कार्य समेत संविधानको धारा ८८(१) र (२) अन्तर्गत यस अदालतबाट हुनसक्ने हुन्छ।
२१. यस पृष्ठभूमिमा श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५७/९/१८ तथा मिति २०५७/१०/२ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट जारी गरिएको निर्देशनमा उल्लेख गरिएका शर्तहरूको विश्लेषण गरी ती शर्तहरू मुनासिव छन्/छैन ? भन्नेतर्फ विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ। उल्लेख गरिएका शर्तहरू अध्ययन गर्दा प्रसार हुने कार्यक्रम निर्धारण गर्न प्रसारण संस्था सञ्चालन गर्ने संथाको सञ्चालक अध्यक्षको संयोजकत्वमा बढीमा तीन जनाको बोर्ड राख्ने, उक्त बोर्डको बैठक बस्न मन्त्रालयको प्रतिनिधिको उपस्थिति

अनिवार्य हुने र निजको सहमति नभएको कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाइने तथा त्यसप्रकार प्रसारण गरिने कार्यक्रमको विवरण कम्तीमा हप्ता दिन अगाडि मन्त्रालयमा पेश गर्नुपर्ने र त्यस्तो कुनै कार्यक्रम प्रसारण मन्त्रालयले रोक लगाउन आवश्यक देखेमा सो गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ। एफ.एम. रेडियोहरूबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमको रेखदेख र सञ्चालन गर्न कार्यक्रमलाई जनमुखी प्रभावकारी तथा स्रोताहरूको रुची अनुकूल बनाउन तथा अनधिकृत एवं अपरिपक्व सूचनाहरू प्रवाह हुन नदिन त्यसप्रकारको व्यवस्था गरिएको भन्ने विपक्षीहरूको कथन रहेको देखिन्छ। जुनसुकै उद्देश्य हासिल गर्न गठन गरिने बोर्ड वा समितिको कार्य सञ्चालन गर्न समितिका बहुमत सदस्यहरू उपस्थित भए बैठक बस्ने सक्ने तथा समितिमा निर्णयार्थ पेश भएका विषयहरूमा बहुमतको रायलाई समितिको निर्णय मानिने सर्वमान्य कार्यप्रणालीलाई स्वीकार गरिएको हुन्छ। त्यसैले एफ.एम. रेडियोहरूबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रम निर्धारण गर्न रहने बोर्डको बैठक बस्न मन्त्रालयको प्रतिनिधिको उपस्थित अनिवार्य हुनुपर्ने र निज एकजनाको सहमति नभएको कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी तोकिएको शर्त बहुमत सदस्यहरूको उपस्थितिमा बैठक बस्ने र बहुमत सदस्यका राय प्रभावी हुनेजस्ता बोर्ड वा समितिको कार्यप्रणालीसम्बन्धी सर्वमान्य मान्यता (Universal Norms) विपरीत रहेको देखिन आउँछ। यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा श्री ५ को सरकारले राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेर मात्र रोक लगाउन सकिने व्यवस्था भएकोले मन्त्रालयको प्रतिनिधि वा मन्त्रालयले अनियन्त्रित एवं स्वेच्छाचारीरूपमा जुनसुकै कार्यक्रम प्रसारण गर्न रोक लगाउन सक्ने गरी तोकिएको शर्तलाई मनासिव तथा सामान्य विवेकसम्मत मान्न मिल्ने देखिएन।

२२. विपक्षी मन्त्रालयद्वारा शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग वाणिज्य, पर्यटन, प्रविधि, परिवार नियोजन, वन र विज्ञान तथा वातावरणसम्बन्धी क्षेत्रमा विकासमूलक, उत्पादनमूलक एवं जनउपयोगी सूचनाहरू तथा सीप विकास गर्ने, स्वरोजगार सिर्जना गर्ने र राष्ट्रको उत्पदकत्व बढाउने प्रकृतिका सूचनामूलक कार्यक्रमहरूमात्र प्रसारण गर्न पाइने भन्ने अर्को शर्त तोकिएको देखिन्छ। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ११ को खण्ड (क) देखि (ज) सम्म प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा प्राथमिकता दिनुपर्ने गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भए/गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिसम्बन्धी कार्यक्रमहरूलगायत विविध विषयका कार्यक्रमहरू प्रसार गर्न तोकिएको देखिन्छ। मन्त्रालयद्वारा तोकिएको शर्तमा ऐनको उक्त दफामा उल्लेख गरिएका विविध विषयका कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्न रोक लगाई एफ.एम. रेडियोबाट प्रसारण गरिने कार्यक्रमहरूको क्षेत्र साँघुन्याएको देखिनआएकोले उक्त शर्तले पनि विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचना प्रवाहमा कानुनद्वारा तोकिएको सीमा नाघी वेमनासिव प्रतिबन्ध लगाएको देखियो।

२३. त्यस्तै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भए/गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिहरू प्रसारण गर्नुपर्दा प्रसारण अवधिभित्र कुनै निश्चित समयको किटान गरी वा नगरी आफैँले समाचार संकलन गरी आफ्नै स्रोतको आधारमा प्रसारण गर्न नपाइने तर श्री ५ को सरकारका आधिकारिक समाचार स्रोत एवं श्री ५ को सरकारको स्वामित्वमा रहेका प्रसारण माध्यमको समाचारस्रोत निकायहरूबाट प्राप्त समाचार सामग्री प्रसारण गर्न पाउने तथा विभिन्न सञ्चारमाध्यमहरूका सामग्री उद्धृत वा साभार गरी प्रसारण गर्दा सत्यताको यकिन गरेर मात्र प्रसारण गर्नुपर्ने गरी अर्को शर्त तोकिएको पाइन्छ। यस शर्तले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भए/गरेका महत्वपूर्ण गतिविधिहरू प्रसारण गर्नुपर्दा निजीस्तरमा सञ्चालित एफ.एम. रेडियो प्रसारण गर्ने संस्थाहरूले आफैँले समाचार संकलन गरी प्रसारण गर्न रोक लगाई त्यस्ता समाचारहरू सरकारी स्वामित्वमा रहेका प्रसारण संस्था वा सरकारका

आधिकारिक समाचार स्रोतहरूबाट प्राप्त गरेर मात्र प्रसारण गर्न सक्ने गरी समाचार संकलन र प्रसारणमा सरकारी एकाधिकार कायम गर्न खोजेको स्पष्टतः देखिनआयो। कार्यक्रम प्रसारणमा कायम गर्न खोजिएको यसप्रकारको एकाधिकारले अन्ततः सार्वजनिक महत्वको विषयमा स्वतन्त्र एवं निष्पक्षरूपमा जानकारी पाउने नागरिकको हक एवं विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा नै बन्देज लाग्न जाने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को प्रस्तावनातर्फ दृष्टिगत गर्दा संविधानद्वारा प्रत्याभूत विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुन पाउने हकलाई संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्न तथा प्रसारण प्रणालीको माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्रियाकलापलाई जनसमक्ष पुऱ्याई ... जनचेतना जगाउन सूचना र सञ्चारका क्षेत्रमा उपलब्ध आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी प्रसारणका माध्यमहरूलाई विश्वसनीय, प्रभावकारी एवं सुदृढ बनाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भएका निष्पक्ष एवं आधिकारिक समाचार तथा सूचनाको जानकारी आमजनताले पाउने गरी सूचनाको प्रवाहलाई निर्वाधरूपले प्रसारण गर्ने कानुनी व्यवस्था गर्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को निर्माण भएको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। संविधान तथा कानूनद्वारा सुनिश्चित विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेखित प्रजातान्त्रिक शासनपद्धति र कानुनी राज्यको अवधारणा तथा सूचनाको प्रवाह निर्वाधरूपले प्रसारण गराउने ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेखित उद्देश्यविपरीत सरकारी अधिपत्य रहने गरी तोकिएको शर्तबाट स्वतन्त्रतापूर्वक उपभोग गर्न पाउने विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा उचित किसिमले नियन्त्रण गरेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

२४. माथि गरिएको विवेचनाबाट तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) तथा नियम ९ को खण्ड (अ) ले विपक्षी मन्त्रालयलाई प्रसारण संस्थाहरूले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू तोक्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको भए तापनि सो अधिकार प्रयोग गरी जारी गरिने शर्त तथा निर्देशनहरू संविधान तथा कानूनको परिधिभित्र सीमित रहेर जारी गर्नुपर्ने र त्यस्तो निर्देशनबाट संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाउन वा मौलिक हकलाई संकुचित गर्न नमिल्ने हुँदा थप शर्त तोक्न सक्ने नियमका उल्लेखित व्यवस्थाहरू नै आमान्य तथा बदर घोषित हुनुपर्छ, भन्ने निवेदन माग-दावीसँग सहमत हुन सकिएन। संविधानद्वारा सुनिश्चित नागरिकको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा सूचना माग्ने र पाउने मौलिक हकको उपभोग गर्न विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनले संविधान तथा कानूनको परिधिभित्र रहेर मात्र मनासिव बन्देज लगाउन सकिनेमा श्री ५ को सरकारद्वारा जारी गरिएको निर्देशनमा उल्लेखित शर्तहरूले संविधान प्रदत्त नागरिकहरूको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकमा संविधान तथा कानूनको भावनाविपरीत बेमनासिवरूपमा बन्देज लगाएको देखिन आएकोले विपक्षी श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५७/९/१८ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट जारी गरी मिति २०५७/१०/२ मा संशोधनसमेत गरी थप गरिएको शर्त तथा निर्देशनहरू निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। विजयपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.केदारनाथ उपाध्याय

न्या. टोपबहादुर सिंह

इति सम्बत् २०५८ साल श्रावण ११ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ख), पृष्ठ १९५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
सम्बत् २०५७ सालको रिट नं.४३९५
आदेश मिति : २०५९/२/२

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३३ मैतीदेवी बस्ने रघु मैनाली
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालय सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कुनै कानून प्रत्यक्ष एवं स्पष्टरूपमा संविधानसँग बाझिएको अवस्थामा मात्र अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्छ । शंकास्पद तथा अस्पष्ट आधारमा कुनै कानूनलाई संविधानसँग बाझिएको भनी अवैध घोषणा गर्न नमिल्ने ।
- ◆ कुनै कानूनलाई संविधानसँग बाझिएको छ भनी चुनौती दिने पक्षले सो कानून संविधानको यो यस धारासँग यो यति कारणले बाझिएको छ भनी स्पष्ट निवेदन जिकिर लिन सक्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१७)

आदेश

न्या.हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(१) तथा (२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यसप्रकार छ ।
२. निवेदक पत्रकारिता क्षेत्रमा लागेको व्यक्ति हुँ । हाल स्वतन्त्र पत्रकारको समेत हैसियतले काम गरिरहेको छु । पत्रकारिताको एउटा विधाको रूपमा निवेदकको विशेष चाख र दख्खल सामुदायिक रेडियोको क्षेत्रमा समेत छ । नेपालमा हालसम्म स्थापित र स्थापनाधिन प्रत्येक सामुदायिक रेडियो स्टेशनमा निवेदकको नेतृत्वदायी भूमिका र संलग्नता रहँदैआएको छ । निवेदक हाल सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्रसँग सम्बद्ध रहेको छु । नेपालजस्तो भौगोलिक स्थिति भएका राष्ट्रमा पत्रकारिता र नागरिकको सुसूचित हुन पाउने अधिकारको सबैभन्दा प्रभावकारी

- प्रयोगको माध्यम न्यून लगानीका सामुदायिक रेडियो हुनसक्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रदान गरेको सुसूचित हुने अधिकारको प्रत्याभूतिको एउटा खण्डको रूपमा संसदले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को निर्माण गरेको छ । यस ऐनले सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रका आधुनिक प्रविधिको माध्यमबाट विश्वसनीय, प्रभावकारी प्रसारण माध्यम सिर्जना गर्ने उद्देश्यसमेत लिएको छ । उक्त ऐन राजश्व बृद्धि गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको होइन । रेडियो प्रसारणको महत्वपूर्ण पक्ष सामुदायिक रेडियो पनि हो । जसमा स्थानीय समुदायले राष्ट्रिय प्रसारकको समाचार र राष्ट्रभाषाका कार्यक्रमहरूबाहेक क्षेत्रीय स्थानीयरूपमा सम्बद्ध विषयहरूका चेतनामूलक र मनोरञ्जनामूलक प्रसारण गर्न सक्छन् । हाम्रो जस्तो भौगोलिकरूपमा विकट र सामाजिकरूपमा अशिक्षा र अज्ञानताले ग्रस्त मुलुकमा यसको अझ बढी महत्व छ । विपक्षीमध्येको रेडियो सगरमाथा यसै किमिसको सामुदायिक रेडियो हो भने अन्य एफ.एम. रेडियोहरू भने नाफाको उद्देश्यबाट सञ्चालित मनोरञ्जन केन्द्रित रहेका छन् । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निर्मित राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ ले ऐनले प्रसारणको क्षेत्रमा ल्याउन चाहको उदारतालाई संकुचित बनाउने गरी विधायिकी ऐनले प्रदान गरेको अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर गई विभिन्न व्यवस्थाहरू गरेको रहेछ । जसले गर्दा सामुदायिक रेडियोको स्थापना विकास, विस्तार र सञ्चालनमा बाधा उत्पन्न हुनगएको छ ।
३. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ५ ले प्रसारण इजाजत लिनको लागि तोकिएको दस्तुरसहित निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, भने दफा १४ मा तोकिएको दस्तुर लिई विज्ञापन प्रसारण गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै दफा १० मा कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा श्री ५ को सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ । सोबाहेक प्रसारण संस्थाले इजाजतवापत कुनै दस्तुर तिर्नुपर्ने वा नविकरणवापत कुनै दस्तुर तिर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छैन । श्री ५ को सरकारले निर्माण गरेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५० को नियम ७ को उपनियम १ मा ऐनको दफा ५ मा उल्लेख गरिएबमोजिम निवेदन दस्तुर तोकिएको र उपनियम (२) मा भने इजाजतपत्र र अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुर तोकिएको छ । श्री ५ को सरकारलाई त्यस्तो दस्तुर तोक्ने अधिकार ऐनको दफा ५ ले प्रदान नगरेकोले उक्त व्यवस्था ऐनले दिएको अख्तियारीभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको स्पष्ट छ । यसैले उक्त नियम ७(२) को व्यवस्था र सोसँग सम्बन्धित अनुसूची ५(ख) को व्यवस्था ऐनसँग बाभिएको छ ।
४. त्यस्तै ऐनको दफा १० अनुसार कुनै प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा मात्र श्री ५ को सरकारलाई वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुने हो । अरूलाई कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गरेको अवस्था छैन वा आफैले निर्मित कार्यक्रम वा अरू कसैको कार्यक्रम प्रसारण वा पुनः प्रसारण गरेको छ भने त्यस्तो शुल्क तिर्नुपर्ने व्यवस्था सो दफामा छैन । जसले कुनै कार्यक्रम वितरण र सञ्चालन गर्दैन केवल प्रसारणको काम मात्र गर्दछ । त्यसको हकमा दफा १० बमोजिमको कुनै शुल्क तोक्न पाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई छैन । ऐनको दफा १० को कार्यान्वयनको लागि नियमावलीको नियम ११(१) मा व्यवस्था गर्दा ऐनको दफा १० मा भएको प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा भन्ने वाक्यांश हटाई त्यसको सट्टामा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्थाका व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आमदानीको ४ प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । ऐनको दफा १० ले स्पष्टरूपमा कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा भन्ने उल्लेख गरेकोले यस्तो दस्तुर तिर्नुपर्ने दायित्व कार्यक्रम वितरण गर्ने व्यक्ति वा संस्थामा मात्र हुन्छ । प्रसारण

गर्नेमा हुँदैन भन्ने स्पष्ट हुन्छ। नेपाल अधिराज्यमा स्थापित विपक्षी प्रसारण संस्थाहरूले प्रसारणको कार्यक्रम गरिरहेका छन् वितरणको काम गरेका छैनन्। त्यसैले त्यस्ता संस्थालाई त्यस्तो दस्तुर लगाउन मिल्दैन। श्री ५ को सरकारले नियमावलीको नियम ११ मा ऐनमा भएको कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा भन्ने वाक्यांश आफूखुशी हटाई जुनसुकै प्रसारण संस्थाले आफ्नो वार्षिक कूल आम्दानीको ४ प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्था ऐनले दिएको अख्तियारीभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको छ। ऐनको दफा १० ले तोकिएको परिस्थितिमा शुल्क लिन पाउने अख्तियारी छ। शुल्क वा दस्तुर करकै पर्यायवाची शब्द हो तर रोयल्टी भनेको कर वा दस्तुर होइन। कसैले कुनै अधिकार प्रयोग गर्न दिएवापत प्राप्त हुने प्रतिफल रोयल्टी हो। श्री ५ को सरकारलाई प्रसारकहरूबाट कुनै रोयल्टी लिने गरी नियम बनाउने अधिकार ऐनले दिएको छैन। दफा १० मा शुल्क भनिएकोमा नियममा आफूखुशी मुनाफाको नभई आम्दानीको ४ प्रतिशत रोयल्टी तिर्नुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्था अन्यायपूर्ण छ।

५. श्री ५ को सरकारले निर्माण गरेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र ११ ऐनले प्रदान गरेको अधिकारभित्र नरहेको र उक्त व्यवस्थाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) सँग बाभिएको हुनाले संविधानको धारा ८८(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा प्रारम्भ भएको मितिदेखि बढेर गरी संविधानसँग बाभिएको उल्लेखित नियमको व्यवस्थाबाट मुनाफाको उद्देश्य नै नराख्ने सामाजिक र सांस्कृतिक लक्ष्य हासिल गर्न दान दातव्यको आधारमा चल्ने गरी स्थापना गरिने सामुदायिक रेडियो स्टेशनहरूले पनि आफूले प्राप्त गरेको दान-दातव्यको रकमको समेत ४ प्रतिशत श्री ५ को सरकारलाई बुझाउने पर्ने व्यवस्थाले सामुदायिक रेडियो स्टेशनहरू स्थापना र सञ्चालन असंभव भएको र त्यसबाट संविधानप्रदत्त सुसूचित हुन पाउने हकमा समेत आघात पुग्न भएकोले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र ११ संविधानको धारा ८८(१) र (२) बमोजिम अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र।
६. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? विपक्षिहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलसाको मिति २०५७/३/२७ को आदेश।
७. श्री ५ को सरकारले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न सो ऐनको दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बनाएको हो। उक्त नियमावलीको नियम ७(२) र ११ को प्रावधान उल्लेखित ऐनको दफा ५ र १० ले निर्देशित गरेबमोजिम नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रीपरिषद सचिवालयको लिखितजवाफ।
८. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० ले प्रसारण तथा वितरण शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था गरेको र सो व्यवस्थाअन्तर्गत प्रसारण संस्थाले ... श्री ५ को सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क ... तोकिएबमोजिम हुनेछ भनी उल्लेख गरेअनुसार श्री ५ को सरकारले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बनाई सो नियमावलीको नियम ११ मा प्रसारण तथा वितरण शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ऐनको दफा १० मा श्री ५ को सरकारलाई तिर्नुपर्ने शुल्क भनी गरिएको व्यवस्थाबमोजिम नै नियम ११(१) मा प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्था ऐनको प्रावधानअनुरूप नै छ। यसैले नियमावलीको व्यवस्थालाई ऐनको प्रतिकूल भन्न मिल्ने होइन। ऐनको

उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नियमावली बनाइएकोले निवेदन जिकिर असंगत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

९. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ अन्तर्गत राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को निर्माण गर्दा ऐनले अख्तियारी दिएको परिधिभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको छ । वास्तवमा जनताको सुसूचित हुने अधिकारलाई विस्तार गर्ने विधायिकी आशयलाई अप्रत्यक्ष बन्देज लगाउने गरी अनुचित करको दबावमा पार्न श्री ५ को सरकारको रणनीति रहेको कुरा ऐन र नियमको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा स्पष्ट हुन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ५ मा प्रसारण इजाजत लिनको लागि तोकिएको दस्तुरसहित निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था छ । दफा १४ मा तोकिएको दस्तुर लिई विज्ञापन प्रसारण गर्न पाउने व्यवस्था छ । दफा १० मा कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा श्री ५ को सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुने व्यवस्था छ । उक्त ऐनमा रेडियो प्रसारण गरेवापत केवल स्थापनाका लागि दर्खास्त दिँदाबाहेक कहिले कुनै प्रकारको कर दस्तुर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छैन । रोयल्टी शब्दले कसैले कुनै सम्पत्ति कसैलाई प्रयोग गर्न दिएवापत त्यसको प्रतिफलको रूपमा प्राप्त गर्ने नियमित आयलाई जनाउँछ । सो ऐनमा रोयल्टी भन्ने शब्दको कुनै उल्लेख नभएकोमा नियम निर्माण गर्दा श्री ५ को सरकारलाई रोयल्टी तिर्नुपर्ने गरिएको नियमको व्यवस्था कानुनविपरित छ । अवैधानिक नियमावलीको निर्माणमा रेडियो सगरमाथाको कुनै संलग्नता छैन । अवैधानिक भए पनि बाध्यतावश मात्र उक्त नियमावलीलाई स्वीकार गरिएको हो उक्त प्रावधान संशोधन हुनुपर्छ । नियमको निर्माणमा प्रसारक संलग्न नभएकोले प्रसारकको हकमा रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको रेडियो सगरमाथा तथा हिमालयन ब्रोडकास्टिङ्ग प्रा.लि.को एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।
१०. ऐनको अधिनमा बनाइने नियम र ऐनको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न निर्माण गरिएको नियमका ऐनले व्यवस्था नै नगरेको विषयमा व्यवस्था गर्न मिल्दैन । यसैले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ सँग वाभिएको हदसम्म नियमावलीको व्यवस्था बढेर हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको स्पेशलाइम नेटवर्क प्रा.लि.को लिखितजवाफ ।
११. कान्तिपुर एफ.एम.प्रा.लि.ले कुनै व्यक्ति संस्था वा कुनै निकायको संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुऱ्याउने काम गरेको छैन । यसैले यस संस्थालाई विपक्षी बनाउनुपर्ने अवस्था छैन । निवेदनमा माग गरिएको विषयमा यस एफ.एम.को ऐनको कुनै संलग्नता नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.को लिखितजवाफ ।
१२. मेट्रो एफ.एम. मुनाफाको उद्देश्यबाट सञ्चालन गरिएको होइन । शिक्षाप्रद एवं मनोरञ्जनात्मक सूचनाहरू जनसमक्ष पुऱ्याउने सेवामुखी उद्देश्यबाट मेट्रो एफ.एम. सञ्चालित छ । यस एफ.एम.ले व्यापारिक कार्यक्रम सञ्चालन नगर्ने भनी इजाजत लिइएको छ । रिट निवेदकले उल्लेख गर्नु भएबमोजिमको यस कार्यालयबाट रोयल्टी बुझाउनुपर्ने होइन बुझाइएको पनि छैन । विपक्षी बनाउनु नपर्ने संस्थालाई विपक्षी बनाइएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौँ महानगरपालिका मेट्रो एफ.एम.को लिखितजवाफ ।
१३. निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेअनुसारको रोयल्टीका सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारसमक्ष राष्ट्रिय प्रसारण ऐन र संविधानविपरित किन रोयल्टी लिइएको भन्दा नियममा भएपछि तिनैपर्छ अन्यथा व्यवसाय गर्न नपाइने भन्ने जानकारी दिइएकोले रोयल्टी तिर्दैआएको छ । आफूले रोयल्टी तिरी अन्य प्रसारकहरूलाई प्रसारण क्षेत्रमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आउन दिन रोक्ने उद्देश्यले रोयल्टी नतिरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सांग्रिला च्यानलको लिखितजवाफ ।

१४. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री सशितकृष्ण खरेलले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ कुनै व्यवसायको विकास गर्न वा अर्थ संकलन गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको ऐन होइन । जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुन पाउने हकलाई संरक्षण गर्न बनेको ऐन हो । उक्त ऐनको दफा ५ ले इजाजतपत्रको लागि निवेदन दिँदा लाग्ने दस्तुर र दफा १० ले प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा श्री ५ को सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनुपर्ने शुल्क मात्र नियमावलीमा तोक्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न निर्माण गरिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) मा प्रसारण संस्थालाई इजाजतपत्र तथा अनुमतीपत्र दिँदा दस्तुर लाने व्यवस्था र नियम ११ मा प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले कूल आम्दानीको चार प्रतिशत रकम रोयल्टीको रूपमा सरकारलाई बुझाउनुपर्ने व्यवस्था ऐनको उद्देश्यविपरीत छ । ऐनले प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले रोयल्टी बुझाउनुपर्ने व्यवस्था नगरेकोमा ऐनको परिधि र सीमा नाघी नियमावलीमा रोयल्टीसमेत तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएकोले सामुदायिक रेडियोको स्थापना र सञ्चालनमा प्रत्यक्षरूपमा असर पर्न गएको र त्यसबाट संविधानप्रदत्त जनताको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र सूचनाको हकमा समेत अनुचित बन्देज लाग्न गएको छ । ऐनको परिधि तथा क्षेत्रसमेत उल्लंघन गरी निर्माण गरिएको नियमावलीको नियम ७(२) र ११ को व्यवस्था संविधानको धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) सँग बाभिएकोले निवेदन मागबमोजिम अमान्य घोषित हुनुपर्दछ भन्नेसमेत र विपक्षी श्री ५ को सरकारका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री केदार पौडेलले विवादित नियमावलीको व्यवस्थाले निवेदकको समानता र सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा के कसरी आघात पारेको हो निवेदकले स्पष्ट गर्न सकेको छैन । कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहने संस्थाले ऐनको दफा ५ बमोजिम इजाजतपत्रको लागि निवेदन गरेमा श्री ५ को सरकारले आवश्यक जाँचबुझ गरी निवेदकलाई तोकिएको शर्तहरू पालना गर्ने गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न तोकिएको ढाँचामा इजाजतपत्र दिन सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा ६ मा गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार श्री ५ को सरकारले प्रसारणको इजाजतपत्र दिँदा विभिन्न शर्त तोक्न सक्छ । नियमावलीको विवादित नियम ७(२) र ११ को व्यवस्था पनि प्रसारण संस्थाले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू नै हुँदा उक्त व्यवस्थाहरू ऐनको परिधि नाघेर निर्माण गरिएको भन्न मिल्दैन । सम्बन्धित प्रसारण संस्थाले विवादित नियमावलीअनुसारको रकम बुझाउँदै आइरहेको अवस्था छ । नियमावलीको उक्त व्यवस्थाहरू ऐनको उद्देश्य एवं परिधिविपरित नभएको र संविधानसँग समेत नबाभिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको र विपक्षी सांग्रिला च्यानलका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री नीलकण्ठ भट्टराईले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र ११ बमोजिमको रकम नबुझाएमा कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाइने भएकोले सोअनुसारको रकम तिर्ने गरिएको छ । उक्त व्यवस्था संविधान तथा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ सँग बाभिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१५. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेखित वहस जिकिरसमेत मनन गरी निवेदनसहितको मिसिल तथा वहस नोट अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
१६. यसमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ५ मा इजाजतपत्रको लागि दिइने निवेदन दस्तुर र दफा १० ले

कार्यक्रम प्रसारण तथा वितरण शुल्क मात्र तोक्न सक्ने अख्तियारी प्रदान गरिएकोमा उक्त ऐनअन्तर्गत निर्मित राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र नियम ११ मा प्रसारण संस्थाले क्रमशः इजाजतपत्र दस्तुर रोयल्टी बुझाउनुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्था एनेको उद्देश्य एव परिधिभन्दा विपरीत भएको र उक्त व्यवस्था संविधानको धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) विपरीत हुनुको साथै उक्त व्यवस्थाबाट मुनाफाको उद्देश्य नै नराख्ने सामाजिक सांस्कृतिक लक्ष्य हासिल गर्न दान-दातव्यको आधारमा चल्ने गरी स्थापना गरिने सामुदायिक रेडियो स्टेशनहरू स्थापना र सञ्चालन असंभव भएको छ। त्यसबाट संविधानप्रदत्त सुसूचित हुन पाउने हकमा समेत आघात पुग्ने भएकोले नियमावलीको नियम ७(२) र ११ को व्यवस्था संविधानको धारा ८८(१) अनुसार प्रारम्भदेखि नै बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर लिएको पाइन्छ। विपक्षी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेतको लिखितजवाफमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले दिएको अख्तियारी प्रयोग गरी बनाइएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र ११ को प्रावधान ऐनको दफा ५ र १० ले निर्देशित गरेबमोजिम नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ।

१७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) अनुसार संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएकोले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कुनै कानून यो संविधानसँग बाभिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाऊँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले यस अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ र सोअनुसार कुनै कानून संविधानसित बाभिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार यस अदालतमा रहेको देखिन्छ। यस अदालतले कुनै कानून प्रत्यक्ष एवं स्पष्टरूपमा संविधानसँग बाभिएको अवस्थामा मात्र यसअधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्छ। शंकास्पद तथा अस्पष्ट आधारमा कुनै कानूनलाई संविधानसँग बाभिएको भनी अवैध घोषणा गर्न मिल्दैन। कुनै कानूनलाई संविधानसँग बाभिएको छ भनी चुनौती दिने पक्षले सो कानून संविधानको यो यस धारासँग यो यति कारणले बाभिएको छ भनी स्पष्ट निवेदन जिकिर लिन सक्नुपर्दछ। केवल कुनै ऐन वा नियमको यो यस्तो व्यवस्था संविधानको यो यो धारासँग बाभिएको छ भन्ने उल्लेख गर्नुमात्र पर्याप्त हुँदैन। विवादास्पद कानूनको प्रावधानले संविधानको कुन धाराद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा के कसरी अनुचित बन्देज लगाएको छ वा कानूनको त्यस्ता व्यवस्था संविधानको कुन धारासँग के कस्तो आधार कारणले बाभिएको छ भन्ने कुरा पर्याप्त कारणसहित प्रत्यक्ष एवं बोधगम्यरूपमा प्रकाश पार्न नसकेको अवस्थामा संविधानको धारा ८८(१) अनुसारको आदेश जारी हुन सक्दैन। यस सिद्धान्तलाई यस अदालत विशेष इजलासबाट ने.का.प. २०५३ नि.नं.६२४४, पृ.६४१, नि.नं. ६२६७, पृ.७११, ने.का.प. २०५४, नि.नं.६३०५, पृ.१९, नि.नं.६४१८, पृ.४३१, ने.का.प. २०५६, नि.नं.६६८५, पृ.१९९, नि.नं.६६९८, पृ.२६६ नि.नं.६७१५, पृ.३३९, नि.नं.६७७९, पृ.६५६ समेतमा एक निश्चित सिद्धान्तको रूपमा स्वीकार गर्दैआएको पाइन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन रेडियो सञ्चालन गर्न चाहने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले सोको इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र लिँदा बुझाउनुपर्ने दस्तुर भनी राष्ट्रिय प्रसारण नियममावली, २०५२ को नियम ७(२) र सोसँग सम्बन्धित अनुसूची ५(ख) को व्यवस्था र कार्यक्रम प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले गरेको कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने भन्ने उल्लेखित नियमावलीको नियम ११ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) सँग बाभिएको भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ तर नियमावलीका उल्लेखित व्यवस्थाहरू संविधानका उक्त धाराहरूसँग के कसरी बाभिएको हो त्यसको स्पष्ट जिकिर लिन सकेको पाइँदैन। यसर्थ, उल्लेखित प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा समेत यस्तो अस्पष्ट एवं

शंकास्पद निवेदन जिकिरको आधारमा विवादित नियमावलीका व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाभिएको भन्न सकिने अवस्था देखिएन। यसका अतिरिक्त प्रसारण संस्थाले दस्तुर तथा रोयल्टी तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको उल्लेखित नियम ७(२) र ११ को व्यवस्थाले संविधानको धारा ११ र १७ द्वारा नागरिकलाई प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकमा बन्देज लगाएको भन्ने जिकिर लिएकोमा त्यस कुराको पुष्टी गर्ने आधारसमेत स्पष्टरूपमा खुलाउन सकेको देखिँदैन। सरकारद्वारा उपलब्ध गराइएको सेवा वा सुविधा उपभोग गरेवापत दस्तुर वा शुल्क (Fees for the Service Rendered) लिइने भएकोले त्यस्तो शुल्क दस्तुर वा रोयल्टीलाई करको संज्ञा दिन नमिल्ने भएकोले विवादित नियम ७(२) र ११ मा गरिएको दस्तुर तथा रोयल्टीसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरू संविधानको धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) सँग बाभिएको भन्न मिल्ने देखिएन।

१८. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ का विवादित व्यवस्थाहरू राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को उद्देश्य एवं परिधिभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको भन्ने अर्को जिकिरतर्फ विचार गर्दा निवेदकले संवैधानिकताको प्रश्न उठाएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ६ को उपनियम (२) मा “इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुर अनुसूची ५(ख) मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त उपनियमसँग सम्बन्धित जन्मदातृ ऐन (Parent Act) राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ५ को सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थातर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यभित्रको कुनै ठाउँमा स्याटेलाइट केवल वा अन्य सञ्चार माध्यमद्वारा कुनै कार्यक्रमहरूको प्रसारण गर्न वा फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन प्रसारण गर्न वा फ्रिक्वेन्सी मोड्यूलेशन प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी शिक्षाप्रद, मनोरञ्जनात्मक तथा समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहने व्यक्ति वा संगठित संस्थाले तोकिएको दस्तुरसहित तोकिएको ढाँचामा श्री ५ को सरकारसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। ऐनको व्यवस्थाअनुसार इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको लागि निवेदन दस्तुर मात्र लिन सकिने र नियमावलीको नियम ७ को उपनियम (१) र अनुसूची ५(क) मा त्यससम्बन्धी दस्तुरको व्यवस्था गरिएकोले नियम ७ को उपनियम (२) अनुसार इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुर भनी अनुसूची ५(ख) मा तोकिएको दस्तुर ऐनको परिधिभन्दा बाहिर गई लगाइएको भन्ने निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ। ऐनको दफा ६ मा ऐनको दफा ५ बमोजिमको निवेदन पर्न आएमा श्री ५ को सरकारले उक्त निवेदनउपर आवश्यक जाँचबुझ गरी निवेदकलाई तोकिएको शर्त पालना गर्ने गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न तोकिएको ढाँचामा इजाजतपत्र दिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। दफा ६ मा भएको उल्लेखित व्यवस्थाअनुसार प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले पालना गर्नुपर्ने विभिन्न शर्तहरू नियमावलीमा तोक्न सक्ने नै देखिन्छ। त्यस प्रयोजनका लागि नियमावलीमा तोकिएका विभिन्न शर्तहरूमध्ये नियम ७(२) को व्यवस्था पनि एउटा शर्तकैरूपमा रहेको देखिन आउँछ। यसैले कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहने संगठित संस्था वा व्यक्तिहरूलाई इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुर अनुसूची ५(ख) मा तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने नियम ७(२) को व्यवस्था ऐनको परिधिभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको भन्ने निवेदन जिकिर र निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

१९. त्यस्तै निवेदनपत्रमा चुनौती दिइएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ मा “कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीरूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० मा प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा श्री ५ को सरकार वा तोकिएको

रघु मैनाली विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएकोले नियमावलीको व्यवस्था ऐनको उक्त व्यवस्थासँग वाभिएको भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ। नियमावलीको नियम ११ को विवादित व्यवस्था ऐनको दफा १० अन्तर्गत रही निर्माण गरिएको हो भन्ने कुनै बोधगम्य आधार ऐन तथा नियमावलीको अध्ययनबाट देखिन आउँदैन। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अध्ययन गर्दा रेडियो तथा टेलिभिजन स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने एकाधिकार श्री ५ को सरकारमा अन्तरनिहित रहेको देखिनआउँछ। श्री ५ को सरकारमा अन्तरनिहित रहेको रेडियो प्रसारण गर्ने अधिकारको उपभोग गरी रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्न स्थापना गरिने प्रसारण संस्थाले त्यसरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न अनुमतिपत्र तथा इजाजतपत्र लिनुपर्ने र सालवसालीरूपमा त्यस्तो अनुमतिपत्र तथा इजाजतपत्र नवीकरण गरिनुपर्ने व्यवस्थासमेत गरिएको पाइन्छ। अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र लिने प्रयोजनका लागि कुनै व्यक्ति वा संगठित संस्थाले निवेदन गरेमा श्री ५ को सरकारले तोकिएको शर्तहरू पालना गर्ने गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न इजाजतपत्र दिन सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा ६ मा गरिएको पाइन्छ। त्यसअनुसार श्री ५ को सरकारमा अन्तरनिहित रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने अधिकारको उपभोग गरी रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफ्नो वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने गरी नियमावलीको नियम ११ मा शर्त तोकिएको देखिन्छ। उक्त नियममा तोकिएको शर्त सम्बन्धित प्रसारण संस्थाले स्वीकार गरिरहेको अवस्था मिसिल संलग्न विपक्षी प्रसारण संस्थाहरूको लिखितजवाफमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। यस्तो अवस्थामा नियमावलीको विवादित नियम ११ को व्यवस्थालाई ऐनको दफा १० को व्यवस्थाको आधारमा व्याख्या गरी निवेदन जिकिरअनुसार उक्त नियमको व्यवस्था ऐनको उद्देश्य तथा परिधिभन्दा बाहिर गई निर्माण गरिएको मान्न मिल्ने स्पष्ट आधारसमेत देखिनआएन।

२०. माथि गरिएको विवेचनाबाट राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ७(२) र नियम ११ को व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को उद्देश्य तथा परिधि बाहिर गई निर्माण गरिएको भन्ने तथा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १७, ६८(२) र ७३(१) सँग वाभिएको भन्न सकिने अवस्थासमेत नदेखिएकोले निवेदन माग दावी बमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार बुझाइदैन।

उपयुक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.हरिशचन्द्रप्रसाद उपाध्याय

न्या.केदारनाथ आचार्य

इति सम्बत् २०५९ साल जेष्ठ २ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालत विषयगत नजीर संग्रह, २०६६
भाग १, संवैधानिक कानून, पृष्ठ २१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं.३२०८
आदेश मिति : २०६३/१/१८

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : कान्तिपुर टेलिभिजन नेटवर्क प्रा.लि.को तर्फबाट अख्तियारप्राप्त गणेशकुमार अग्रवाल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रजातन्त्र र प्रजातान्त्रिक अभ्यासको लागि निष्पक्ष, स्वतन्त्र र स्वच्छ Media आवश्यक हुने ।
- ◆ प्रजातान्त्रिक संरचनामा समाजका सबै क्षेत्रमा जनताको बौद्धिक र सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्ने ।
- ◆ राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक गतिविधिलगायत देशको जल्दोबल्दो र महत्वपूर्ण विषयहरूमा जानकारी पाउने नागरिकहरूको हकाधिकार हो । राष्ट्रलाई असर गर्ने यस्ता जल्दाबल्दा समस्याहरू सरकारले कसरी समाधान र व्यवस्था गर्दछ भन्ने जानकारी पाउन सकेमात्र नागरिकहरूले आ-आफ्नो धारणा बनाई आफूले सकेको योगदान गर्न सक्ने । (प्रकरण नं. १७)
- ◆ प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी गराएपछि त्यही स्वीकृत/अनुमतीको आधारमा निवेदकले Network Plan बमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने योजना लागू गर्दै उपकरण जडान गर्दै गएकोमा मन्त्रालयले दिएको अनुमती Unilaterally Void गर्न मिल्दैन, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय Promissory Stopple बाट बाँधिने ।
- ◆ सरकारले कुनै उद्योग व्यवसाय सञ्चालनको लागि कसैलाई सहमती प्रदान गरी आश्वासन दिएपछि त्यही विश्वासमा परी अर्को पक्ष अगाडि बढेकोमा सरकारले पछि कुनै कारण जनाई पहिला दिएको अनुमती फिर्ता लिन सक्दैन, त्यस्तो सहमती र अनुमती पूरा गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.२९)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८(२) बमोजिम दर्ता हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको

गणेशकुमार अग्रवाल विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत

संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।

२. निवेदक कम्पनी, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५७/७/१७ मा प्रा.लि. नं. १४१७८/०५७/५८ मा दर्ता भई स्थापना भएको हो । यस कम्पनीले विपक्षी मन्त्रालयको फ्रिक्वेन्सी व्यस्थापन तथा प्रविधि विश्लेषण विभागबाट २०५७/६/१५ मा सूचना प्रकाशन गरी प्रस्ताव आह्वान भएबमोजिम सतहगत टेलिभिजन स्टेशन तथा सञ्जाल स्थापना तथा सञ्चालन गर्न माग भएबमोजिमको प्रस्ताव पेश गरी यस कम्पनीबाट पेश भएको प्रस्ताव विपक्षी मन्त्रालयबाट स्वीकृत गराई प्रथम चरणमा कोटेश्वर, काठमाडौंमा मूल केन्द्र स्थापना गरी टेलिभिजन प्रसारणसमेत गर्दैआएको छ । विपक्षी मन्त्रालयबाट आह्वान भएबमोजिम निवेदक कम्पनीबाट पेश भई स्वीकृत भएको यस कम्पनीको प्रस्तावबमोजिम पहिलो वर्षमा काठमाडौंमा मूल नियन्त्रण कक्ष (Master Control Room) स्थापना गर्ने तथा उत्पादन तथा प्रसारण गर्ने, दोस्रोचरणमा धनकुटाको भेडेटार र कास्कीको प्रसारण केन्द्र (Transmitting Station), तेस्रो चरणमा पर्सा, धनुषा, चितवन र बाँकेमा चौथो चरणमा रुपन्देही र मकवानपुरमा र पाँचौं चरणमा एउटा मोबाइल अपलिंक भ्यानको व्यवस्था गर्ने रहेको छ ।
३. यसरी स्वीकृत भएबमोजिमको प्रस्तावमा उल्लेखित प्रथम चरणको कार्य पूरा भई दोस्रो चरणको योजना कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा यस कम्पनीबाट पूरा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कानुनी तथा प्रशासकीय र आर्थिक प्रक्रियाहरूसमेत पूरा गरी धनकुटाको भेडेटारमा प्रसारण केन्द्र तथा भू-उपग्रह केन्द्र (Earth Station) को लागि ट्रान्स मिटर तथा अन्य सामान विपक्षीको स्वीकृतबमोजिम ल्याई जडानसमेत भइसकेको छ र विपक्षीले प्राविधिक जाँच गरी प्रसारण इजाजत नदिनाले प्रसारण गर्न पाइएको छैन । प्राविधिक जाँच गरी इजाजत पाउन अनुरोध गरी पटक-पटक विपक्षी मन्त्रालयमा अनुरोध पत्र पठाउँदा विपक्षी मन्त्रालयले मिति २०६१/१२/१ मा श्री ५ को सरकारको मिति २०५९/१०/४ को निर्णयानुसार राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ६ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ४ बमोजिम भि.एच.एफ । यु.एच.एफ. सतहगत टेलिभिजन स्टेशनको नेटवर्क प्रणाली (Network of Terrestrial TV Stations) सम्म सञ्चालन गर्न इजाजत दिइएको तर राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गर्न स्वीकृति प्राप्त गरेको नदेखिएको हुँदा मिति २०६१/७/२ को निर्णय बमोजिम स्याटेलाइट लिंक गर्न दिइएको स्वीकृति शून्य (Void) देखिँदा रद्द गरिएको भनी जानकारी गराइयो ।
४. अतः निवेदक कम्पनीले स्याटेलाइट लिंकको लागि करिब ३ करोड लगानीसमेत गरिसकेको, विपक्षीलाई भन्सार राजश्वसमेत ५० लाखभन्दा बढी रकम बुझाइसकेको तथा इजाजत दस्तुरवापत रु.१,००,०००/- समेत बुझाई विपक्षीले तोकेको सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी प्रसारण गर्न तयारी अवस्थामा रहेकोमा गैरकानुनी अड्को थापी Satellite Link गर्न इजाजत प्राप्त भएबमोजिम भए/गरेको काम/कुरालाई शून्य (Void) भनी रद्द गर्ने गरेको विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६१/७/२ को निर्णय तथा मिति २०६२/११/८ को पत्रमा उल्लेखित २०६२/११/५ को भनिएको निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी तत्कालै प्राविधिक जाँच गरी प्रसारण अनुमती दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
५. यसमा समावेश भएका विषयवस्तुको प्रकृतिबाट रिट निवेदनको सुनुवाई नै छिटो हुनुपर्ने प्रकृतिको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५(क) बमोजिम सुनुवाईको लागि २०६३/१/१८ मा पेशी तारेख तोकी सोभन्दा अगावै आइपुग्ने गरी रिट निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा के, कसो भएका हो ? निवेदकको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/१२/९ को आदेश ।

६. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निवेदक कम्पनीको के कस्तो हकअधिकारको हनन भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण मन्त्रीपरिषदसमेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट परेको लिखितजवाफ ।
७. विपक्षीका निवेदन माग-दावीअनुसार Earth Station स्थापना गरी Satellite Link गर्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ४ बमोजिम २०५९/१/४ मा स्वीकृति प्रदान गरी इजाजतपत्रसम्म जारी गरेको हो । इजाजतपत्रको शर्त नं.१४ को खण्ड (ब) मा प्रस्तावमा उल्लेखित Work Plan अनुसार अधिराज्यभर राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, नियमबमोजिम गरी सेवा विस्तार गर्दै जानुपर्नेछ भन्ने कुरा उल्लेख छ । उक्त शर्तलाई हेर्दा विपक्षी निवेदकको Network Plan अनुरूप प्रसारणको विस्तार गर्दा प्रचलित प्रसारणसम्बन्धी कानूनको परिपालना गरेर मात्र विस्तार गर्न भनिएको हो । यसरी कानूनबमोजिम इजाजत नलिई Satellite Link गरी प्रसारण गर्न नपाइने हुँदा श्री ५ को सरकारले यस्तो प्रसारण गर्न रोक लगाउने कार्य गरेकोले विपक्षी निवेदकको संविधानप्रदत्त हकअधिकारमा आघात परेको भन्न मिल्दैन । कानूनबमोजिम लाइसेन्स पाउन दर्खास्त गर्ने तर लाइसेन्स प्राप्त गर्न नपाउँदै प्रयोग गर्न वञ्चित गरियो भनी सम्मानित अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकार प्रयोग गराई मान्ने हक विपक्षी निवेदकलाई नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रामकृष्ण निराला तथा श्री माधवकुमार बस्नेतले निवेदक कम्पनीको प्रस्तावबमोजिम २०५९/१/४ मा प्राप्त इजाजतपत्र विपरीत श्री ५ को सरकारले दोस्रो फेजमा धनकुटाको भेडेटारमा प्रसारण केन्द्र सञ्चालन गर्न लागेकोमा विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६२/११/८ को पत्रमा उल्लेखित २०६२/११/५ को निर्णय गैरकानुनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ न्यायाधीवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम प्रक्रियागत व्यवस्थाको लागि निवेदकको दर्खास्तउपर कारवाही हुन बाँकी नै रहेकोले रिट निवेदन खारेज होस् भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता श्री बज्रेश प्याकुरेलले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम लिंकमा बोर्डकाष्टिङ गर्न स्वीकृति लिनुपर्नेमा नलिएको कारणले Void गरिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
९. उपरोक्त कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनी निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग-दावी बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक कम्पनीको प्रस्तावबमोजिम विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट स्वीकृतप्राप्त गरी प्रथम चरणमा काठमाडौँमा मूल केन्द्र स्थापना गरी टेलिभिजन प्रसारणसमेत गर्दैआएको र दोस्रोचरणमा धनकुटाको भेडेटार र कास्कीमा प्रसारण केन्द्र (Transmitting Station) स्थापना, उत्पादन तथा प्रसारण गर्न

आवश्यक प्रक्रियाहरू पूरा गरी ट्रान्समिटर तथा सामान जडानसमेत भइसकेकोमा विपक्षीले प्राविधिक जाँच गरी प्रसारण इजाजत नदिई राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम अनुमति स्वीकृतिको अभावमा शून्य (Void) देखिँदा २०६२/११/५ को निर्णयले रद्द गरिएको भन्ने मिति २०६२/११/८ को पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी तत्कालै प्राविधिक जाँच गरी प्रसारण अनुमती दिनु भनी परादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन माग-दावी लिएको देखिन्छ ।

११. विपक्षीको निवेदन माग-दावीअनुसार Earth Station स्थापना गरी Satellite Link गर्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ४ बमोजिम २०५९/१/४ मा स्वीकृति प्रदान गरी इजाजतपत्रसम्म जारी गरेको हो । इजाजतपत्रको शर्त नं.१४ को खण्ड (अ) मा प्रस्तावमा उल्लेखित Work Plan अनुसार अधिराज्यभर राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, नियमबमोजिम गरी सेवा विस्तार गर्दै जानुपर्नेछ, भन्ने कुरा उल्लेख छ । उक्त शर्तलाई हेर्दा विपक्षी निवेदकको Network Plan अनुरूप प्रसारणको विस्तार गर्दा प्रचलित प्रसारणसम्बन्धी कानूनको परिचालना गरेर, मात्र विस्तार गर्न भनिएको हो । यसरी कानूनबमोजिम इजाजत नलिई Satellite Link गरी प्रसारण गर्न नपाइने हुँदा श्री ५ को सरकारको यस्तो प्रसारण गर्न रोक लगाउने कार्य गरेको भन्ने श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ पाइन्छ । निवेदक कम्पनीले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन नियमबमोजिम नेपाल अधिराज्यभर Network of Terrestrial Television Station स्थापना र सञ्चालन गर्न पेश गरेको प्रस्ताव विपक्षी मन्त्रालयले स्वीकृत गरी आवश्यक उपकरण आयात गर्न सिफारिससमेत गरेपछि त्यसलाई बदर गर्न सक्छ/सक्दैन यस विषयमा निर्णय दिनपर्ने देखियो ।
१२. विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले आह्वान गरेको सूचना अनुसार निवेदकले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन नियमबमोजिम नेपाल अधिराज्यभर Network of Terrestrial Television Station स्थापना र सञ्चालन गर्न प्रस्ताव पेश गरेको र निवेदकले पेश गरेको प्रस्तावअनुरूप पाँच चरणमा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने भन्ने देखिन्छ । प्रस्तावअनुसार पहिलोचरणमा काठमाडौँमा मूल नियन्त्रण कक्ष (Master Control Room) स्थापना गर्ने, दोस्रोचरणमा धनकुटाको भेडेटार र कास्कीमा प्रसारण केन्द्र राख्ने तेस्रोचरणमा पर्सा, धनुषा, चितवन, बाँके र चौथोचरणमा रुपन्देही, मकवानपुरमा र पाँचौ चरणमा एउटा मोवाइल अपलिङ्ग Van गरी ५५ प्रतिशत जनतालाई सेवा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको भन्ने देखिन्छ ।
१३. निवेदकको उक्त प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी गराउँदै कानूनबमोजिम इजाजतपत्र जारी गर्न विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले २०५९/६/३ को पत्रबाट निवेदकलाई नियमबमोजिमको निवेदन पेश गर्न अनुरोध गरेको र निवेदकले निवेदन दिएपछि विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ४ सँग सम्बन्धित स्याटेलाईट केबुल वा अन्य सञ्चारमाध्यमद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने इजाजतपत्रसमेत जारी गरेको देखिन्छ । विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले इजाजतपत्र जारी गर्नका साथै कान्तिपुर टेलिभिजन नेटवर्क प्रा.लि.ले काठमाडौँ र भेडेटार प्रसारण केन्द्रबीच स्याटेलाईट लिंक गर्ने प्रयोजनको लागि अमेरिकी डलर १,४०,०००/- को उपकरण आयात गर्न वाणिज्य विभागको नाममा २०६१/७/२ को पत्रबाट सिफारिससमेत गरिदिएको देखिन्छ । यसरी सिफारिससमेत गरेपछि आफ्नो पूर्व निर्णयविपरीत हुने गरी श्री ५ को सरकारको मिति २०५९/१०/४ को निर्णयानुसार राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ६ बमोजिम V.H.F./U.H.F सतहगत टेलिभिजन स्टेशन नेटवर्क प्रणाली सञ्चालन गर्नमात्र इजाजत दिएको Satellite Link को लागि इजाजत दिएको होइन भनी निवेदकले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- को दफा ९ बमोजिम भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गर्न स्वीकृत प्राप्त गरेको नदेखिएकोले २०६१/७/२ को निर्णयबमोजिम स्याटेलाईट लिंक गर्न दिएको स्वीकृति रद्द गरिएको भनी मिति २०६१/१२/१ र २०६२/११/८ को पत्रबाट जानकारी गराएको देखिन्छ ।
१४. सो सम्बन्धमा संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(ड) मा नागरिकलाई कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको र धारा १३(१) मा कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्नु पूर्वप्रतिबन्ध नलगाइने व्यवस्था भएको र उपधारा (२) मा कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण गरेवापत छापाखाना बन्द वा जफत नगरिने र उपधारा (३) मा कुनै समाचार, लेख वा अन्य कुनै पाठ्य सामाग्री प्रकाशित गरेवापत कुनै समाचारपत्र वा कुनै पत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिने गरी नागरिकको मौलिक हकको स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसैगरी धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक प्रदान गरेको देखिन्छ ।
१५. संविधानले प्रदान गरेको नागरिकको सुसूचित हुने हक र विचार र अभिव्यक्तिको हकको उपभोग, संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रवर्धनको लागि सञ्चारको क्षेत्रमा उपलब्ध आधुनिक प्रविधिमाफत् सूचनाको जानकारीको प्रवाहलाई निर्वाधरूपले प्रसारण गर्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ बनेको देखिन्छ । प्रस्तुत निवेदनको सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ९ र दफा १२ महत्वपूर्ण देखिन्छ । दफा ९ मा भू-उपग्रह प्रसार केन्द्रको स्थापनासम्बन्धी व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ९ को व्यवस्थाअनुरूप कुनै व्यक्ति वा संगठित संस्थाले स्याटेलाईट तथा केवल टेलिभिजनसम्बन्धी भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहेमा स्वीकृतिको लागि श्री ५ को सरकारसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने र यसरी निवेदन परेमा तोकिएको शर्तहरू पालना गर्न पर्ने गरी श्री ५ को सरकारले स्वीकृति दिने व्यवस्था ऐनमा भएको देखिन्छ । यही व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकले पेश गरेको प्रस्तावको आधारमा २०५९/१/२ को पत्रबाट निवेदकलाई प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी गराउनुको साथै उपकरण आयात गर्न सिफारिससमेत गरेको देखिन्छ । संविधानमा नागरिकको सुसूचित हुने हक, विचार र अभिव्यक्तिको हक तथा प्रकाशनसम्बन्धी हकमा असर पर्ने गरी कानूनमा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा Media लाई प्रतिबन्ध लगाउन नसक्ने हकको रूपमा राखेको देखिन्छ ।
१६. संविधानले सफल प्रजातन्त्रका लागि सुसूचित हुने हक, विचार र अभिव्यक्तिको हक र माध्यमको रूपमा छापाखाना, पत्रपत्रिकासम्बन्धी हको महत्वलाई ध्यानमा राखी ती व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रजातन्त्रमा Meida को महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । निष्पक्ष, स्वतन्त्र र स्वस्थ Media को अभावमा प्रजातन्त्र सफल हुन सक्दैन । कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका गरी राज्यका तीन अङ्ग हुन्छ भन्ने परम्परागत मान्यता अब पुरानो भइसकेको छ । आधुनिक राजनीतिशास्त्रले चौथो अंगको रूपमा Media लाई मानी अब Media लाई राज्यको चौथो अंगमा कायम गरेका छन् । Media लाई प्रजातन्त्रको पहरेदारको रूपमा लिइन्छ । आधुनिक युगमा प्रजातन्त्रको पहरेदारको रूपमा Media भएको कारणले गर्दा नै राज्यको अन्य तीन अंगले आ-आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य इमान्दारीकासाथ पालना गर्न बाध्य हुन्छन् । निष्पक्ष, स्वस्थ र चनाखो Media को कारण ती तीन अंगहरू आफ्नो संवैधानिक कर्तव्यबाट विमुख हुँदैनन् । निष्पक्ष, चनाखो र स्वस्थ Meida राज्यको ती अंगको पहरेदारको रूपमा रहन्छ ।
१७. प्रजातन्त्र भनेको खुला समाज र पारदर्शितामा आधारित व्यवस्था हो । खुला समाज र खुल्ला सरकार प्रजातन्त्रको विशेषता हो । खुल्ला समाज र खुल्ला सरकारमा नै नागरिकको सुसूचित हुने अधिकार र सुसूचित

हुने हकलाई साकार पार्न Meida को हक संरक्षण हुन्छ। सूचनाको प्रवाह, सूचनाको हक र सूचना आदान-प्रदान प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको एक महत्वपूर्ण विशेषता हो। नागरिकहरूलाई संविधानले प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता त्यतिबेला सार्थक हुन्छ, जब सुसूचित हुने हक र सूचना आदान-प्रदानको हक संरक्षित हुन्छ। सुसूचित हुने हक, विचार र अभिव्यक्तिको हक र सूचनाको आदान-प्रदानको हक स्वतन्त्र, स्वस्थ र निष्पक्ष Media बाट नै सम्भव हुन्छ। प्रजातन्त्र र प्रजातान्त्रिक अभ्यासको लागि निष्पक्ष, स्वतन्त्र र स्वच्छ Media को आवश्यक हुन्छ। प्रजातान्त्रिक संरचनामा समाजका सबै क्षेत्रमा जनताको बौद्धिक र सक्रिय सहभागिता आवश्यक हुन्छ। राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक गतिविधिलगायत देशको जल्दोबल्दो र महत्वपूर्ण विषयहरूमा जानकारी पाउने नागरिकहरूको हकाधिकार हो। राष्ट्रलाई असर गर्ने यस्ता जल्दोबल्दो समस्याहरूमा सरकारले कसरी समाधान र व्यवस्था गर्दछ भन्ने जानकारी पाउन सके मात्र नागरिकहरूले आफ्नो धारणा बनाई आफूले सकेको योगदान गर्न सक्दछन्। यसका लागि नागरिकहरूले सत्यतथ्यको जानकारी पाउन पर्छ। यस्तो सत्यतथ्यको जानकारी पाउने आधार Media नै हो। त्यसैले राष्ट्रको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिकलगायत अन्य सम्बद्ध क्षेत्रको सम्बन्धमा वस्तुनिष्ठ आधारमा आधारित व्यापक सूचना प्रवाह गर्ने कर्तव्य Meida मा हुन्छ। यस्तो सूचनाको माध्यमबाट बनेको जनमतले समाजमा आवश्यक परिवर्तन गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ। यही कुरालाई ध्यानामा राखी हाम्रो संविधानले धारा १३ मा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक कहिल्यै प्रतिबन्धित हुन नसक्ने व्यवस्था गरेको छ।

१८. संविधानको धारा १३ को उपधारा (२) र (३) ले छापाखाना बन्द र जफत नगरिने र पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिने व्यवस्था गरेको छ। संविधानको धारा १३ मा Print Media उल्लेख छ। Electronic Media को सम्बन्धमा धारा १३ मा स्पष्ट उल्लेख नभए पनि धारा १३ लाई विद्युतीय माध्यमद्वारा हुने विचार अभिव्यक्तिलाई र विद्युतीय माध्यमद्वारा Media हरूबाट समाचार प्रसारण गरी जनतालाई सुसूचित गर्ने कामलाई समेत समावेश गरेको मान्नुपर्छ। धारा १३, धारा १२(२) (क) र धारा १६ एकअर्काका पूरक हुन्। यी तीन धारा र उपधाराको एकसाथ व्याख्या हुनपर्दछ। धारा १३ को अभावमा धारा १२(२)(क) र धारा १६ को हक प्रभावकारी ढंगले उपभोग हुन सक्दैन। धारा १२(२)(क) र धारा १६ को हकको उपभोग Print Media बाट मात्र प्रसारित हुने समाचार, लेख तथा विद्युतीय माध्यमद्वारा हुने होइन। प्रविधिबाट सम्भव भएको सूचना प्रवाह हुने आजसम्मका जुनसुकै सञ्चारमाध्यमलाई धारा १३ ले समाहित गरेको मान्न पर्दछ। धारा १३ को उपधारा (१) भनेको समाचार प्रसारण र लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशन गर्न प्रतिबन्त नलगाइने हकको व्यवस्था हो। आजको युगमा समाचारको प्रसारण र नागरिकहरूका विचार र अभिव्यक्तिको प्रसारण के के माध्यमबाट सम्भव हुन्छ भनी हेर्दा परम्परागत प्रविधि अर्थात् छापाखाना र रेडियोमा मात्र भर पर्न पर्दैन। परम्परागत छापाखाना र रेडियोको अलावा वर्तमान विश्वमा कुनै समाचारको प्रसारण वा कुनै विषयको जानकारी वा कुनै नागरिकको विचार वा कुनै नागरिकले गरेको कुनै विषयको अभिव्यक्ति टेलिभिजन, इन्टरनेट, इमेल, फ्याक्स र Video Conference द्वारा समेत सूचनाको प्रवाह, सूचनाको आदान प्रदान विचारको आदान-प्रदान हुने गर्दछ। यतिसम्मकी विकसित सूचना, प्रविधिको कारण विकसित राष्ट्रहरूमा एक देशको अदालतमा अर्को देशमा रहेको साक्षीको परीक्षण अदालत रहेको देशमा साक्षी उपस्थित नै नगराई साक्षी रहेको देशमा नै Video को माध्यमबाट साक्षी परीक्षण गरिन्छ। त्यसैगरी कुनै विषयको गोपनी Video Conference द्वारा अर्को देशमा उपस्थित नै नभई Video Conference मार्फत भाग लिइन्छ। तसर्थ यी सब कुराबाट के स्पष्ट हुन्छ भने धारा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

१३ को हकको व्यवस्था Print Media मा मात्र सीमित नरही समाचार, लेख विचार अभिव्यक्ति, प्रसारण वा प्रकाशन गर्ने जुनसुकै Media लाई जनाउँदछ। संसदले २०४९ सालमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ बनाई लागू गर्नु यस कुराको प्रमाण हो।

१९. भारतको अदालतबाट सन् १९९६ मा State CBI Vs S.J. Chaudhary को मुद्दामा त्यहाँको १८७२ को प्रमाण ऐनमा टेलिफोन शब्द र टाइपराइटर शब्द नपरे पनि टेलिग्राफ भन्नाले टेलिफोनलाई पनि जनाउने र Hand Writing भन्नाले Typewriting लाई पनि जनाउने गरी व्याख्या गरेको थियो। धारा १३ ले Print Media लाई मात्र नभई Electronic Media लाई पनि समावेश गरेको देखिँदा धारा १३ को Progressive Interpretation गर्नुपर्दछ। विचार र अभिव्यक्ति तथा सूचित हुने हकका सम्बन्धमा Universal Declaration of Human Rights, 1948 को धारा १९ मा देहायबमोजिम उल्लेख छ :-

"Every one has the right to freedom of opinion and expression, this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers."

२०. त्यसैगरी नेपालले हस्ताक्षर गरी नेपाल कानूनसरह लागू भएको International Covenant on Civil and Political Right, 1966 को धारा १९ मा देहायबमोजिम उल्लेख छ :-

"Article 19

1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference.
2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice.
3. The exercise of the rights provided for in paragraph 2 of this Article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary:
  - (a) For respect of the rights or reputations of others;
  - (b) For the protection of national security or public order (ordre public), or of public health or morals."

२१. Universal Declaration of Human Rights / International Covenant on Civil and Political Rights दुवैमा सूचना प्रवाह गर्न "Any Media" भन्ने स्पष्ट उल्लेख गरेको छ। उक्त Declaration तथा Covenant दुवैको उद्देश्य मानवअधिकारको प्रवर्द्धन र पालना गराउनु हो। मानवअधिकारको पालना, प्रयोग तथा प्रवर्द्धनको लागि Covenant ले धेरै प्रकारका हकहरू राज्यबाट उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तीमध्येको प्रमुख एक सुसूचित हुने हक हो। राज्य सञ्चालन गर्न सरकार र राज्यका अन्य अङ्गहरूले नागरिकहरूको कल्याण र हितको लागि के गर्दछन् भन्ने कुरा थाहा पाउने र सरकारलाई सुझाव दिन पाउने प्रत्येक नागरिकहरूको महत्वपूर्ण हक हो। यस्तो हकको प्रयोग र पालना, सूचना र आफ्नो विचार वा अभिव्यक्तिबाट मात्र सम्भव हुने हुँदा Covenant ले धारा १९ मा जुनसुकै प्रकारबाट प्रवाह हुने सूचना र जानकारी पाउने माध्यमलाई समावेश गरेको देखिन्छ। यसबाट पनि हाम्रो संविधानको धारा १३ ले सूचना प्रवाह, विचार र अभिव्यक्तिको आदान-प्रदान हुने जुनसुकै माध्यमलाई उल्लेख गरेको स्पष्ट हुन्छ।

२२. Media को मुख्य काम तथा भूमिका नागरिकहरूका विचारहरू र सरकारी काम-कारवाहीको प्रचार-प्रसार गरी आम-जनतालाई सुसूचित गर्नु हो । यसरी गरिएको प्रचार-प्रसारद्वारा नै आम-जनताहरू सुसूचित भई सरकारद्वारा गरेको काम-कारवाही ठीक-बेठिक के हो जान्ने मौका पाउँदछन् र कानुनविपरीतका काम-कारवाही भएमा वा गलत काम भएमा वा गर्न पर्ने काम नगरेमा आम-जनता सरकारका विरुद्ध आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्दछन् । Media को काम यथार्थ तथ्यलाई सही रूपमा जनतासमक्ष ल्याइदिने हो । यसरी Media ले सत्यतथ्य जनतासमक्ष ल्याई जनतालाई सुसूचित गर्दा Media को त्यस्तो कार्य सरकारलाई अस्वीकार पनि हुनसक्छ र सरकारले Media लाई फकाउने, दबाव दिने आदि कार्य गरेको इतिहास साक्षी छ । अनुदान दिने, विभिन्न सहूलियत दिने, विज्ञापन दिने आदि फकाउने कार्य पनि गरिन्छ भने प्रकाशनमा Censorship गर्ने विज्ञापन नदिने छापाखानामा अनधिकृत तवरले भित्र पसी अनावश्यक हैरानी दिनेजस्ता काम गरी दबाव दिने पनि गरिन्छ । यी कुराहरू हामीकहाँ मात्र होइन बाहिर पनि Media ले भोगेको अनुभव हो । विगतका यस्ता अनुभवले गर्दा स्वच्छ र स्वतन्त्र Media को अवधारणालाई ध्यानमा राखी हाम्रो संविधानको धारा १३ ले Right to Freedom of Press भन्ने नै खास व्यवस्था नगरे पनि जनताले सरकारको काम-कारवाहीको जानकारी पाउने सुसूचित हुने हक, विचारको आदान-प्रदान गर्ने हक र आफूलाई लागेको कुरा अभिव्यक्ति गर्ने माध्यमको रूपमा Media को रूपको छापाखाना वा विद्युतीय माध्यमलाई दर्ता गर्न इन्कार गर्ने वा प्रकाशन वा प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउन नपाउने संविधानले व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।
२३. संविधानको धारा १३ मा छापाखाना बन्द, जफत नहुने र समाचार र पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज नहुने संवैधानिक व्यवस्था गरेको स्पष्ट देखिन्छ । छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक भाग ३ मा पर्दछ । भाग ३ मौलिक हकको भाग हो । संविधानले मौलिक हकलाई संविधानको Basic Feature of the Constitution मानी दुई तिहाई बहुमतले पनि संशोधन हुन नसक्ने गरी व्यवस्था गरेको छ । यसरी संविधानको धारा १२, १३ र १६ लाई संविधानले असंशोधनीय व्यवस्था गरेको र धारा १३ को उपधारा (२) र (३) मा छापाखाना बन्द वा जफत गर्न नहुने र पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुन नसक्ने व्यवस्था गरेकोमा श्री ५ को सरकारले गरेको मिति २०६१/७/२ र २०६२/११/१५ को निर्णय संविधानविपरीत देखिन्छ । संविधानमा यस्तो स्पष्ट व्यवस्था हुँदाहुँदै यसको विपरीत Media विरुद्धका यस्ता काम-कारवाही नदोहोरिन आवश्यक आदेश दिने यस अदालतको संवैधानिक कर्तव्य हो ।
२४. राज्यले जनताको सुसूचित हुने हक र विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा कानुनबमोजिम बाहेक रोक लाग्न नसक्ने व्यवस्था भएको र Media हरूको सम्बन्धमा धारा १३ द्वारा र धारा १२(२)(ड) द्वारा व्यवस्थित स्वतन्त्रतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै निर्णय वा काम-कारवाही गर्न सक्दैन । त्यस्तो निर्णय गर्न राज्य विवन्धित छ । संविधानले नागरिकहरूको मानवअधिकार र स्वतन्त्रता तथा बहुदलीय प्रजातन्त्रलाई सुदृढिकरण गरी कानुनी राज्यका आधारमा राज्य सञ्चालन हुने व्यवस्था प्रस्तावनामा उल्लेख गरेको छ । भाग ३ मा उल्लेखित मौलिक हकलाई असंशोधनीय हकको रूपमा राखेको छ । धारा १२ को उपधारा २ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) को अवस्थामा बाहेक धारा १२(२)(क) को स्वतन्त्रतामा प्रतिबन्ध लाग्न नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिमको अवस्थामा बाहेक जुनसुकै सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हक धारा १६ ले सुरक्षित गरेको छ र धारा १३ मा प्रतिबन्धात्मक व्याख्यासंको अवस्थामा बाहेक Media को प्रसारण वा प्रकाशनमा प्रतिबन्ध लाग्न नसक्ने हक Media लाई

प्रदान भएको छ ।

२५. धारा १३ मा यस्तो व्यवस्था रहनुको पछाडि यसको पृष्ठभूमि हेर्न आवश्यक हुन्छ । २०१९ सालको संविधानले नागरिकहरूलाई भाग ३ मा केही हक र केही स्वतन्त्रताहरू दिए पनि दिइएका हक र स्वतन्त्रताहरू एक हातले दिने र अर्को हातले खोस्ने व्यवस्था पनि त्यही संविधानमा राखेको थियो । भन्नलाई निर्दलीय प्रजातान्त्रिक पञ्चायती व्यवस्था भनी राजनीतिक व्यवस्थामा प्रजातान्त्रिक शब्द जोडिएको थियो तर दिएका हकहरू उपभोग गर्न रोक लगाउने गरी धेरै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश र शब्दहरू संविधानमा राखिएको थियो । २०१९ सालको संविधानको धारा ११ मा स्वतन्त्रताको हक प्रदान भएको थियो । धारा ११(२)(क) मा वाक्य र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक प्रदान भए पनि उपधारा (२क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको रूपमा रहेको थियो । यति मात्र नभई धारा १७ एउटा यस्तो Omnibus धाराको रूपमा राखिएको थियो । धारा १७ ले भाग ३ द्वारा दिइएको भनिएको सबै हकहरूलाई समाप्त गर्न सकिन्थ्यो धारा १७ को उपधारा (१) मा यस भागमा लेखिएका हकहरूको प्रयोगलाई सार्वजनिक हितको निमित्त व्यवस्थित वा नियन्त्रित गर्नका लागि कानून बनाउन सकिनेछ भन्ने उल्लेख थियो । धारा १७ को उपधारा २ को खण्ड (क) देखि खण्ड (त्र) सम्म विभिन्न शब्दहरू राखिएको थियो । खण्ड (क) देखि (त्र) सम्मका कुनै एउटा खण्डको शब्द कुनै ऐनको प्रस्तावनामा समावेश गर्नासाथ तत्कालीन व्यवस्थापिका राष्ट्रिय पञ्चायतले बनाएको ऐनले संविधानको भाग ३ का मौलिक हक अर्थात् Fundamental Right हरू नियन्त्रित हुने व्यवस्था थियो अर्थात् संविधानले दिएको मौलिक हक संसदले बनाएको ऐनबाट नियन्त्रित हुने व्यवस्था थियो । सो सम्बन्धमा ने.का.प. २०६१, अंक ९, पृष्ठ ११०३ मा पूर्ण इजलासको अल्पमतले विस्तृत विवेचना गरेको छ । यही कारणले गर्दा अर्थात् २०१९ सालको संविधानमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी हकको संरक्षण नभएकोले पारदर्शिताका आधारमा राज्य सञ्चालन हुनुपर्छ भन्ने मान्य धारणालाई ध्यानमा राखी Media हरूको दर्ता तथा सञ्चालनमा कहिल्यै प्रतिबन्ध लगाउन नपाउने संवैधानिक व्यवस्था गरेको हो । सुसूचित हुने हक, विचार र अभिव्यक्तिको हक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक प्रजातन्त्रको अभिन्न व्यवस्था हो । यी हक र स्वतन्त्रताविना प्रजातन्त्र चल्दैन भने पनि हुन्छ । सुसूचित हुने हक यति संवेदनशील छ कि पत्रपत्रिकाको आकार घटाउँदा वा पत्रपत्रिकामा कर लगाउँदा पनि नागरिकहरूको सुसूचित हुने हक र विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धी Fundamental Rights मा प्रत्यक्ष असर पर्छ भनी भारतको सर्वोच्च अदालतले Bennet Coleman and Co Vs Union of India को मुद्दामा त्यहाँको संविधानको वाक् तथा प्रकाशन र विचार र अभिव्यक्तिसम्बन्धी मौलिक हकको व्याख्या भएको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा देहायबमोजिम भनिएको छ :-

"Every free man has an undoubted right to lay what sentiments he pleases before the public; to forbid this is to destroy the freedom of the press but if he publishes what is improper, mischievous or illegal, he must take the consequence of his own temerity." The faith of a citizen is that political wisdom and virtue will sustain themselves in the free market of ideas so long as the channels of communication are left open. The Faith in the popular government rests on the old dictum "let the people have the truth and the freedom to discuss it and all will go well." The liberty of the press remains and "Art of the Covenant" in every democracy. Steel will yield products of steel. Newsprint will manifest whatever is thought of by man. The newspapers give ideas. The newspapers give the people the freedom to find out what ideas are correct. Therefore, the Freedom of the press is to be enriched by removing the restrictions on page limit and allowing

them to have new editions or new papers. it need not be stressed that if the quantity of newsprint available does not permit grant of additional quota for new papers that is a different matter. The restrictions are to be removed. Newspapers have to be left free to determine their pages, their circulation and their new editions within their quota of (sic) that has been fixed fairly.

In the present case, it can not be said that the newsprint policy is a reasonable restriction within the ambit of Article 19(2). The newsprint policy abridges the fundamental rights of the petitioners in regard to freedom of speech and expression. The newspapers are not allowed their right of circulation. The newspapers are not allowed right of page growth. The common ownership units of newspapers cannot bring out newspapers or new editions. The newspapers operating above 10 page level and newspapers operating below 10 page level have been treated equally for assessing the needs and requirements of newspapers with newspapers which are not their equal. Once the quota is fixed and direction to use the quota in accordance with the newsprint policy is made applicable the big newspapers are prevented any increase in page number. Both page numbers and circulation are relevant for calculating the basic quota and allowance for increases. In the garb of distribution of newsprint the Government has tended to control the growth and circulation of newspapers. Freedom of the press is both qualitative and quantitative. Freedom lies both in circulation and in content. The newsprint policy which permits newspapers to increase circulation by reducing the number of pages, page area and periodicity, prohibits them to increase the number of pages, page area and periodicity by reducing circulation. These restrictions constrict the newspapers in adjusting their page number and circulation.

२६. विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ र २०६१/१२/१ तथा २०६२/११/८ को पत्र हेर्दा V.H.F./U.H.F. सतहगत टेलिभिजन स्टेशनको Network प्रणाली (Network of Terrestrial T.V. Station) सञ्चालन गर्न इजाजत दिइएको तर स्याटेलाईट लिंक गरी प्रसारण केन्द्र स्थापना गर्न पूर्व स्वीकृति नदिएकोले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम अनुमती स्वीकृतिको अभावमा Void गरिएको भन्ने उल्लेख छ। विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको उपरोक्त पत्र एवं लिखितजवाफ कानुन एवं संविधान अनुकूलको देखिएन। निवेदकले पेश गरेको Terrestrial T.V. Station Network Plan विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले आह्वान गरेको प्रस्तावबमोजिम नै आफ्नो Network Plan पेश गरेको देखिन्छ। पेश गरेको प्रस्तावको पृष्ठ २० मा विभिन्न पाँच चरणमा Network Plan सम्पन्न गर्ने योजना बनाएको देखिन्छ। प्रस्तावमा स्याटेलाईट लिंक गरी प्रसारण गर्न पनि उल्लेख भएको हुँदा निवेदकले पेश गरेको प्रस्ताव स्वीकृति हुनासाथ प्रस्तावका Network Outline को पहिलेदेखि पाँचौ वर्षसम्मका सबै Network Plan Ipso Facto स्वीकृत भएको र त्यसमा स्याटेलाईट लिंक पनि स्वीकृति भएको मान्न पर्दछ।
२७. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले Satellite Link Up गरी प्रसारण गर्न प्रतिबन्ध लगाएको देखिँदैन। साथै राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले स्याटेलाईट लिंक गरी प्रसारण गर्ने कार्य राज्यको एकलौटी अधिकार हुनेछ पनि नभनेको हुँदा सिंगो Network Plan नै स्वीकृत गरी २०५९/१/३ को पत्रद्वारा इजाजतपत्र जारी गरेको र २०६१/७/२ को पत्रद्वारा अमेरिकी डलर १,४०,०००/- को उपकरण आयात गर्न सिफारिससमेत गरेपछि राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम स्वीकृत अनुमती प्राप्त नगरेको भन्ने आधारमा स्याटेलाईट लिंक गर्न नमिल्ने भनी एक पटक दिइसकेको इजाजतपत्र Void गर्ने विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बमोजिम विवन्धित हुने मात्र होइन विपक्षी मन्त्रालयको त्यस्तो इन्कारी

संविधानको धारा १२(२)(क), १३ र धारा १६ समेतको विपरीत हुन्छ ।

२८. संविधानको धारा १६ ले नागरिकहरूलाई सुसूचित हुने अधिकार दिएको छ । राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डतामा वा विभिन्न जातजाति वा विभिन्न सम्प्रदायहरूबीच एकआपसको सम्बन्धमा खलल पर्ने वा नैतिकतामा प्रतिकूल असर पर्नेबाहेक अरू कुरामा समाचार लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्रीको माध्यमद्वारा नियमित र निरन्तर जानकारी पाउने नागरिकको मौलिक अधिकार हो । यस्तो जानकारी प्राप्त गर्ने माध्यम छापाखाना, रेडियो, टेलिभिजन, इमेल, इन्टरनेट, फोन, फ्याक्सलगायतका विभिन्न Media बाट नै सम्भव हुन्छ । संविधानले Media मा राज्यलगायत कसैको पनि एकाधिकार हुने व्यवस्था नगरेको हुँदा निवेदकले पेश गरेको प्रस्ताव स्वीकृत गरेपछि राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम अनुमती प्राप्त नगरेको भनी एक पटक दिइसकेको स्वीकृति Void गर्न मिल्दैन ।
२९. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ मा स्याटेलाईट टेलिभिजनसम्बन्धी भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न चाहेमा स्वीकृतिको लागि श्री ५ को सरकारसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ । ऐनको दफा ९ को व्यवस्था र नियमावलीको नियम ५ हेर्दा भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गर्न रोक लगाउने व्यवस्था देखिँदैन । विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले प्रस्ताव आह्वान गरेबमोजिम प्रस्ताव पेश गरी Without Reservation and Unconditional प्रस्ताव स्वीकृत गरेपछि प्रस्तावनमा उल्लेख भएको सबै व्यवस्थाहरू स्वीकृत भएको मान्नुपर्छ । त्यस्तो प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी गराएपछि त्यही स्वीकृति/अनुमतीको आधारमा निवेदकले Network Plan बमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने योजना लागू गर्दै उपकरण जडान गर्दै गएकोमा विपक्षी मन्त्रालयले दिएको अनुमती Unilaterally Void गर्न मिल्दैन, विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय Promissory Estoppel बाट बाँधिन्छ । सरकारले कुनै उद्योग व्यवसाय सञ्चालनको लागि कसैलाई सहमति प्रदान गरी आशवासन दिएपछि त्यही विश्वासमा परी अर्को पक्ष अगाडि बढेकोमा सरकारले पछि कुनै कारण जनाई पहिला दिएको अनुमती फिर्ता लिन सक्दैन, त्यस्तो सहमती र अनुमती पूरा गरेको हुनुपर्छ ।
३०. Promissory Estoppel को बारेमा भारतको सर्वोच्च अदालतले Pournami Oil Mills Vs State of Kerala को र Satish Vs State of Maharashtra को दुई मुद्दा यहाँ उल्लेखनीय छ । Pournami Oil Mills को मुद्दामा Government order granting package of concessions to new small scale industries in order to Boost industrialization in state curtailment of concessions by subsequent order small scale units setup in response to first order and before passing of subsequent order are entitled to plead estoppels such units would be entitled to get all concessions granted by first order भन्ने व्याख्या भएको छ । यसैगरी Satish को मुद्दामा Order granting conversion of agriculture land for setting up project of abattoir meat processing plant and cold storage-party starting construction work on said land - subsequent cancellation of order granting conversion by State Government in it's provisional jurisdiction State Government held liable to pay compensation to aggrieved party for cost incurred in setting up project भन्ने व्याख्या भएको छ ।
३१. प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा पनि विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०५९/१/३ मा निवेदकको प्रस्ताव स्वीकृत गरेको जानकारी गराएको र मिति २०६१/७/२ मा Satellite Link गर्ने प्रयोजनको लागि

गणेशकुमार अग्रवाल विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत

आयात गर्ने उपकरणहरू आयात गर्न दिने सिफारिससमेत गरेको र नियमावलीबमोजिम स्याटेलाईट केवल वा अन्य माध्यमद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने इजाजतपत्रसमेत जारी गरिसकेपछि आफ्नै पत्रमा Satellite Link भन्ने शब्द उल्लेख गरी आफ्नै इजाजतपत्रमा स्याटेलाईट माध्यमद्वारा प्रसारण गर्न इजाजतपत्र जारी गरेकोमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम स्वीकृत प्राप्त नगरेको भनी आफ्नो पूर्व निर्णयविपरीत हुने गरी तर्कहिन आधारमा स्वीकृती रद्द गर्ने कार्य एवं निर्णय संविधानको धारा १२(२)(क) तथा धारा १६ विपरीत हुनुका साथै विपक्षी मन्त्रालयको उक्त काम संविधानको धारा १३ विपरीत भई विवन्धितसमेत भएको हुँदा विपक्षी मन्त्रालयको २०६२/११/५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। शर्तबमोजिमको कार्यहरू निवेदकजले पूरा नगरेको भए निवेदकबाट पूरा गर्न लगाई जडान भएका वस्तुहरूको समेत प्राविधिक जाँच गरी २०६१/७/२ को पत्रसमेतका आधारमा १ महिनाभित्र प्रसारण अनुमती दिने कारवाही पूरा गर्नु भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। विपक्षीहरूको जानकारीको लागि निर्णयको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् दिई, मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.मीनबहादुर रायमाझी

इति सम्बत् २०६३ साल वैशाख १८ गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : न्यायमा सहज पहुँच र मानवअधिकारको संरक्षण सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतका निर्णयहरू-२०६३ (विशेषाङ्क), पृष्ठ १६५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री पवनकुमार ओझा
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं.६५
आदेश मिति : २०६३/१/२१

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : नेपाल पत्रकार महासंघबाट अख्तियारप्राप्त एवं आफ्नो हकमा समेत विनोद ढुंगेल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रत्यायोजित विधायन (Delegated Legislation) को न्यायिक पुनरावलोकनसम्बन्धी प्रशासकीय कानूनको अवधारणाअनुसार प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियम/विनियम वा उपनियमले मुलुकको मूल कानूनको रूपमा रहेको संविधान तथा आफूलाई जन्म दिने ऐन (Parent Act) ले तोकिदिएको सीमारेखालाई नाघ्न नसक्ने ।
- ◆ प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियममा ऐनमा व्यवस्थित सारवान कानुनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने कार्यविधिगत विषयमा व्यवस्था गर्न सकिने हुन्छ । विधायिका निर्मित ऐनले परिकल्पना नै नगरेको विषयमा उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा कुनै व्यवस्था गर्न नसकिने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेकोमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) मा युद्ध वा संकटकालीन समयमा मन्त्रालयले कुनै खास कार्यक्रमहरू मात्र प्रसारण गर्न निर्देशन दिएमा सोही कार्यक्रमहरू मात्र प्रसारण गर्नुपर्ने भनी तोकिएको शर्त ऐनको दफा ७ ले गरेको कानुनी व्यवस्थाको विपरित भई प्रत्यायोजित विधायनसम्बन्धी सिद्धान्त अनुकूलसमेत रहेको नदेखिने । (प्रकरण नं.१७)

आदेश

न्या.अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(१) र (२) अन्तर्गत दर्ता भई पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा आदेश यसप्रकार छ।
२. म निवेदक पत्रकारहरूको पेशागत हकहितप्रति प्रतिबद्ध नेपाल पत्रकार महासंघसँग आवद्ध रही जनताको सुसूचित हुने अधिकारको सम्मान गर्दै सही एवं तथ्य सूचना प्रवाह गर्ने क्रममा हाल एफ.एम. रेडियोहरूका लागि प्रसारण सामाग्री उत्पादन एवं विक्री-वितरण गर्ने कम्प्यूनिकेसन कर्नरको सम्पादक भई काम गरिरहेको छु।
३. मिति २०६१/१०/१९ गते नेपाल अधिराज्यभर संकटकालीन स्थिति घोषणा गरिएपछि विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०६१/१०/२० गते नेपाल राजपत्रमा “राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६१/१०/१९ गतेको शाही घोषणाको भावनाविपरित एवं आतंककारी तथा विध्वंशात्मक गतिविधि र आतंकवादलाई प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा दुरुत्साहन वा सघाउ पुग्न जाने प्रकृतिका अन्तर्वार्ता, लेख, समाचार, पाठ्यसामाग्री अभिमत वा व्यक्तिगत विचारसमेतको प्रसारणमा यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले ६ महिनासम्म निषेध गरेको छ। कसैले यो सूचना उल्लंघन गरी निषेधित कुराहरू प्रसारण गरेमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ बमोजिम कारवाही हुनेछ” भन्ने व्यहोराको सूचना प्रकाशित गरेको छ। सोही मन्त्रालयले मिति २०६१/१०/२१ मा सबै एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई “श्री ५ महाराजाधिराजका सम्वाद सचिवालयको मिति २०६१/१०/१९ को विज्ञप्तिद्वारा लागू भएको संकटकालमा तहाँ रेडियो स्टेशनहरूले विशुद्ध मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको समाचार, सूचना, लेख, विचार, अभिव्यक्तिलगायतका कुनै कार्यक्रम प्रसारण नगर्न हुन यो निर्देशन जारी गरिएको छ” भन्ने व्यहोराको पत्र पठाइएको छ। मिति २०६१/१०/२६ मा पुनः पत्र पठाई राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) बमोजिम “संकटकाल लागू रहेको अवस्थामा तहाँ रेडियो स्टेशनले विशुद्ध मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको समाचार, सूचना लेख, विचार अभिव्यक्तिलगायतका कुनै कार्यक्रम प्रसारण नगर्न मिति २०६१/१०/२० मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएको” व्यहोरा जानकारी गराएको भन्दै निर्देशनविपरित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गरेको पाइएमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १७ बमोजिम कारवाही गरिने व्यहोरा उल्लेख गरिएको रहेछ।
४. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण संस्थाबाट प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) मा “युद्ध वा संकटकालीन समयमा मन्त्रालयले कुनै खास कार्यक्रम मात्र प्रसारण गर्ने गरी निर्देशन दिएमा सोही कार्यक्रमहरू मात्र प्रसारण गर्नुपर्ने ऐनले कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न रोक लगाउने व्यवस्था गरेकोमा सो व्यवस्थाविपरित कुनै खास कार्यक्रमहरूमात्र प्रसारण गर्नु भन्ने निर्देशनको पालना गर्नुपर्ने नियमावलीको व्यवस्थाले ऐनको प्रावधानलाई पराजित तुल्याएको छ। विधायीकाले दिएको सारवान अधिकारको सीमाभित्र रही नियमावलीले प्रक्रियात्मक कुराहरूमात्र तोक्न पाउनेमा सो सीमा नै उल्लंघन हुने गरी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

नियमावलीले श्री ५ को सरकारलाई विधायीकाले दिएको अधिकारभन्दा बढी अधिकार प्रदान गरेको स्पष्ट देखिएको हुँदा नियमावलीको व्यवस्था ऐनसँग बाँझिएको छ। मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचना शाही घोषणाको भावना र मर्मविपरीत एवं आतंककारी तथा विध्वंससात्मक गतिविधिविरुद्ध लक्षित छ भने मन्त्रालयको निर्देशन उल्लेख भएको पत्रले त्यस बाहेकका सामाग्रीहरूलाई पनि प्रतिबन्धित गर्न खोजेको हुँदा मन्त्रालयको निर्देशन राजपत्रको सूचनाविपरित छ।

५. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ मा प्रत्याभूत समानताको हकको राज्यको स्वेच्छाचारीतालाई नियन्त्रण गर्दछ। राज्यका हरेक कदमहरू औचित्य एवं तर्कका आधारमा सञ्चालित हुनुपर्दछ भन्ने यसको मुख्य उद्देश्य हो। विना कुनै आधार र कारण विपक्षीहरूले एफ.एम. रेडियो स्टेशनबाट मनोरञ्जनात्मकबाहेक कुनै पनि सामाग्री प्रसारण गर्न निषेध गरेको कार्य स्वेच्छाचारी एवं कानुनी राज्यको आधारभूत अवधारणाविपरित रहेको छ। संविधानको धारा १२(१) द्वारा प्रत्याभूत वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकभित्र जीवनको अधिकार (Right to Life) पनि पर्दछ। जीवनको अधिकारभित्र सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार र जीवनको लागि आवश्यक पर्ने सुविधाहरू पनि पर्दछन्। त्यसैले जीवनको अधिकारभित्र पेशा रोजगार गर्न पाउनुपर्ने हक पनि पर्दछ। रेडियो स्टेशनहरूबाट मनोरञ्जनात्मकबाहेक अन्य कुनै पनि सामाग्रीहरूको प्रसारणमा निषेध लगाइएकोले एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई प्रसारण सामाग्री निर्माण गर्ने म निवेदकको पेशासम्बन्धी हक कुण्ठित भएको छ।
६. विपक्षीहरूको उल्लेखित पत्र तथा काम-कारवाहीबाट संविधानको धारा ११(१), १२(१) (ड) द्वारा प्रदत्त म निवेदकको अधिकारमा आघात पुगेकाले संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ सँग बाँझिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) बदर वा निष्क्रिय घोषित गरी विपक्षी मन्त्रालयको मिति २०६१/१०/२१ एवं २०६१/१०/२६ को पत्रद्वारा दिइएको निर्देशन संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई पूर्ववत् समाचारलगायतका अन्य सामाग्रीहरू प्रसारण गर्न दिनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र।
७. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६२/१/७ को आदेश।
८. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाइदिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ।
९. यस मन्त्रालयबाट मिति २०६१/१०/२१ मा सबै एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई दिइएको निर्देशन राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) अनुसारको अधिकार प्रयोग गरी दिइएको हो। प्रचलित कानूनले दिएको अख्तियारी प्रयोग गरिदिइएको निर्देशन पालना गर्नु सम्बन्धित प्रसारण संस्था वा प्रसारकको कर्तव्य हुन्छ। नेपाल राजपत्रको सूचना राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी गरिएको हो। उल्लेखित निर्देशन र सूचनाको अस्तित्व नै अलग-अलग भएकोले उक्त सूचना तथा निर्देशन एकआपसमा बाँझिएको वा विरोधाभासपूर्ण छन् भन्ने कुरा तर्कसंगत छैन फरक-फरक कानुनी

व्यवस्थाका आधारमा अलग-अलग उद्देश्य प्राप्तिका लागि जारी गरिएको सूचना र निर्देशनबीच समानता रहनुपर्ने अवस्था नै विद्यमान रहँदैन । ऐन र नियमका व्यवस्थाहरू स्वतन्त्र छन् । ऐनको दफा ७ को व्यवस्थाको अधिनमा रही नियम बनाइएको होइन । कानूनमा भएको व्यवस्थाको अधिनमा रही जारी गरिएको सूचना एवं निर्देशनले निवेदकको पेशा रोजगारसम्बन्धी हक कृण्ठित भएको छैन । एफ.एम. रेडियो स्टेशन सञ्चालनमा नै रोक लगाएको नभई निश्चित प्रकारको कार्यक्रम प्रसारण नगर्नसम्म भनिएको हुँदा संविधानको धारा १२(२)(ड) द्वारा प्रदत्त निवेदकको हक प्रचलनमा कुनै अवरोध भएको छैन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

१०. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) को व्यवस्था बाभिएको छैन । उक्त दुवै प्रावधानहरू भिन्न-भिन्न अवस्थामा प्रयोग हुने व्यवस्था हो नियम ८(च)को व्यवस्था ऐनको दफा ७ को सन्दर्भमा बनेको हो । सो व्यवस्थाअनुसार प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्नको लागि इजाजत लिनुपर्ने र त्यसको लागि तोकिएका विभिन्न शर्तहरू पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्ता शर्तहरू नियमावलीको नियम ८ मा तोकिएको छ । ऐनको दफा ७ अनुसार प्रसारणमा जुनसुकै अवस्थामा रोक लगाउन सकिन्छ भने नियम ८(च) अनुसार युद्ध वा संकटकालमा मात्र कुनै कार्यक्रम प्रसारणमा रोक लगाउन सकिन्छ । उक्त प्रावधानहरू बाभिएको भन्ने निवेदन जिकीर तर्कसंगत नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
११. यस मन्त्रालयबाट निवेदकको मौलिक हक अधिकार हनन् हुने गरी कुनै काम कारवाही नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१२. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका वारेसलाई इजलासबाट बोलाउन लगाउँदासमेत निज वा निजतर्फबाट कुनै कानून व्यवसायी उपस्थित हुन नआएकाले विपक्षी तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोजप्रसाद गौतमले गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।
१३. प्रस्तुत रिट निवेदनमा संविधानको धारा ११ मा व्यवस्थित समानताको हक तथा धारा १२(१) मा व्यवस्थित जीवनको स्वतन्त्रता तथा धारा १२(२)(ड) मा व्यवस्थित पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता, अपहरण हुने गरी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) को व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ सँग बाभिएकाले संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम बढर घोषित गरी उल्लेखित कानुनी व्यवस्थाको आधारमा विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६१/१०/२१ र २०६१/१०/२६ को पत्रद्वारा दिइएको निर्देशनले संविधानको धारा ११(१), १२(१) तथा १२(२)(ड) द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएकोले संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी उक्त पत्रहरू बढर गरी एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई पूर्ववत् समाचारलगायत अन्य सामाग्रीहरू प्रसारण गर्न दिनु भनी परमादेससमेत जारी गरिनुपर्ने माग-दावी लिएको देखिन्छ । विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ अध्ययन प्रस्तुत गर्दा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को व्यवस्था अलग-अलग भएकोले उक्त कानुनी व्यवस्थाअन्तर्गत छुट्टाछुट्टैरूपमा प्रकाशित गरिएको सूचना र दिइएको निर्देशनले संविधानको धारा १२(२)(ड)द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रताको हक प्रचलनमा अवरोध सिर्जना नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।
१४. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सुसूचित हुन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पाउने हकलाई संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने मुख्य उद्देश्यले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को निर्माण गरिएको भन्ने उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन्छ। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ मा “राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण संस्थाबाट प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। उक्त ऐनको दफा २१ मा सो ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको देखिन्छ। उक्त प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ मा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा वा व्यक्तिले पालन गर्नुपर्ने विभिन्न शर्तहरू तोकिएको देखिन्छ। उक्त नियममा तोकिएका विभिन्न शर्तहरूमध्ये रिट निवेदनमा चुनौती दिइएको खण्ड (च) मा “युद्ध वा संकटकालीन समयमा मन्त्रालयले कुनै खास कार्यक्रम मात्र प्रसारण गर्ने गरी निर्देशन दिएमा सोही कार्यक्रमहरूमात्र प्रसारण गर्नुपर्ने” भन्ने शर्त तोकिएको पाइयो। विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०६१/१०/२० को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६१/१०/१९ गतेको शाही घोषणाको भावनाविपरित एवं आतंककारी तथा विध्वंससात्मक गतिविधि र आतंकवादलाई प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा दुरुत्साहन वा सघाउ पुग्न जाने प्रकृतिका अन्तर्वार्ता, लेख, समाचार, पाठ्यसामाग्री, अभिमत वा व्यक्तिगत विचारसमेतको प्रसारणमा यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले छ महिनासम्म निषेध गरेको देखिन्छ। त्यस्तै सोही मन्त्रालयले मिति २०६१/१०/२१ मा सबै एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई “श्री ५ महाराजाधिराजका सम्वाद सचिवालयको मिति २०६१/१०/१९ को विज्ञप्तिद्वारा लागू भएको संकटकालमा तहाँ रेडियो स्टेशनहरूले विशुद्ध मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमबाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको समाचार, सूचना, लेख, विचार, अभिव्यक्तिलगायतका कुनै कार्यक्रम प्रसारण नगर्न हुन यो निर्देशन जारी गरिएको छ” भन्ने व्यहोराको पत्र पठाएको देखिन्छ। विपक्षी मन्त्रालयको लिखितजवाफअनुसार उक्त निर्देशन नियमावलीको नियम ८ को खण्ड (च) को व्यवस्थाको आधारमा दिइएको भन्ने देखिनआएको छ।

१५. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६१/१०/२० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना ६ महिनासम्म क्रियाशील हुनसक्ने भएको र सूचना प्रकाशित भएको मितिले ६ महिनाको अवधि व्यतीत भइसकेको देखिएको तथा प्रस्तुत निवेदनमा उक्त ऐनको दफा ७ को संवैधानिकतासम्बन्धी विवाद उठाइएको नपाइएकोले उक्त कानुनी व्यवस्था तथा सो अनुसार नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिनआएन।

१६. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) मा रहेको कानुनी व्यवस्था तथा त्यसअनुसार विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट एफ.एम. रेडियो स्टेशनहरूलाई विशुद्ध मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रमबाहेकका अन्य कार्यक्रमहरू प्रसारण नगर्नु भनी मिति २०६१/१०/२१ मा दिइएको निर्देशनका सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निरोपण गरिनुपर्ने देखिनआएको छ। यस सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रत्यायोजित विधायन (Delegated Legislation) को न्यायीक पुनरावलोकनसम्बन्धी प्रशासकीय कानुनको अवधारणाअनुसार प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियम विनियम वा उपनियमले मुलुकको मूल कानुनको रूपमा रहेको संविधान तथा आफुलाई जन्म दिने ऐन (Parent Act) ले तोकिएको सीमारेखालाई नाघ्न सक्दैन। यदि प्रत्यायोजित

विधायन संविधान तथा जन्मदातृ ऐनको अक्षर र भावनाविपरीत हुन्छ भने सारभूतरूपमा त्यस्तो प्रत्यायोजित विधायन अमान्य हुन पुग्दछ विधायीकाद्वारा निर्मित ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियममा ऐनमा गरिएको व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै कानुनी व्यवस्था गर्न मिल्दैन । प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियममा ऐनमा गरिएको व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै कानुनी व्यवस्था गर्न मिल्दैन । प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी निर्माण गरिने नियममा ऐनमा व्यवस्थित सारवान कानुनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने कार्यविधिगत विषयमा व्यवस्था गर्न सकिने हुन्छ । विधायिका निर्मित ऐनले परिकल्पना नै नगरेको विषयमा उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा कुनै व्यवस्था गर्न सकिने नै हुँदैन ।

१७. प्रस्तुत विवादमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले राष्ट्र र राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई कुनै खास विषय, घटना वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेकोमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) मा युद्ध वा संकटकालीन समयमा मन्त्रालयले कुनै खास कार्यक्रमहरू मात्र प्रसारण गर्न निर्देशन दिएमा सोही कार्यक्रमहरू मात्र प्रसारण गर्नुपर्ने भनी तोकिएको शर्त ऐनको दफा ७ ले गरेको कानुनी व्यवस्थाको विपरित भई प्रत्यायोजित विधायनसम्बन्धी माथि उल्लेख गरिएको सिद्धान्त अनुकूलसमेत रहेको देखिन आएन ।

१८. माथि गरिएको विवेचनाको आधारमा ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न निर्माण गरिएको नियमावलीको नियम ८ को खण्ड (च) को कानुनी व्यवस्था ऐनको दफा ७ को प्रतिकूल रहेको देखिएको र नियमावलीको उक्त कानुनी व्यवस्था प्रयोग गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६१/१०/२१ मा जारी गरिएको निर्देशनबाट संविधानको धारा १२(२)(ड) द्वारा प्रत्याभूत निवेदकको पेशा, रोजगारसम्बन्धी स्वतन्त्रतामा वेमनासीवरूपमा अपहरण हुन गएको देखिएकोले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (च) को व्यवस्था संविधानको धारा ८८ को उपधारा (१) बमोजिम यो निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर हुने ठहर्छ । साथै ऐनसँग बाभिएको विवादित नियमावलीको व्यवस्थाको आधारमा विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०६१/१०/२१ मा जारी गरिएको निर्देशनसमेतका काम-कारवाहीहरूसमेत संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागी यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.खिलराज रेग्मी

न्या.पवनकुमार ओझा

इति सम्बत् २०६३ साल वैशाख २१ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री ताहीर अली अन्सारी
सम्बत् २०६२ सालको विशेष रिट नं.७७
आदेश मिति : २०६३/२/४

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(१)(२) बमोजिम उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता नारायणदत्त कँडेल

विरुद्ध

विपक्षी : श्री प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ संविधानले नै कुनै समाचार, लेख वा पाठ्यसामाग्री मुद्रण वा प्रकाशित गरेवापत छापाखाना वा पत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिने गरी त्यसको ग्यारेण्टी गरिसकेपछि प्रकाशन र छापाखाना संस्था र प्रसारण संस्था समाचार संप्रेषणको कार्यको लागि भिन्नै मानी यी संस्थाहरूबीच साँघुरो सोच बनाई सञ्चारजगतमा पछि विकास भएको प्रसारण संस्थालाई प्रकाशन र छापाखाना संस्थाले पाउने हक र सुविधाबाट बञ्चित गर्नु आधुनिक प्रविधिको विकासलाई अस्वीकार गर्नुसरह हुनजान्छ । आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपयोगमा रोक लगाउनु र ती संस्थाहरूको दर्ता खारेज गर्नुले सर्वसाधारण जनताको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना प्रसारण गर्ने र सो प्रसारित सूचनाबाट सुसूचित हुने आम-जनताको मौलिक हकमा समेत घुमाउरो पाराले प्रतिबन्ध लाग्न पुग्ने हुन्छ । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ संविधानले नै समाचार, लेख वा कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरेवापत छापाखाना र प्रकाशन संस्था खारेज नहुने भनी स्पष्टरूपमा किटानी गरेपछि सोही प्रविधिको आधुनिकरूपको प्रसारण संस्थाले यी संस्थाहरूले प्राप्त गर्ने हकबाट बञ्चित हुनुपर्दछ भनी मान्न मिल्ने अवस्था रहे भएको नहुँदा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) (ख) र धारा १३ सँग बाभिएकोले अमान्य र बदर घोषित हुने । (प्रकरण नं.१३, १४)

आदेश

न्या.अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ मा रहेको “कुनै प्रसारण संस्थाले यो ऐन वा यसअन्तर्गत बनेको नियमविपरित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गरेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रसारण संस्थाले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्ने” भन्ने प्रावधान संविधानको धारा १२(२) र १३(१) सँग बाँझिएकोले प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरिपाऊँ भनी निम्न लिखित जिकिर लिनुभएको छ ।
- (क) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारा १३ ले छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक र धारा १६ ले सूचनाको हकजस्ता मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । त्यसमध्ये कुनै समाचार वा अन्य सामाग्री प्रकाशित गरेवापत पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज गरिने छैन भन्ने व्यवस्था प्रेस स्वतन्त्रताको दृष्टीले ज्यादै महत्वपूर्ण छ ।
- (ख) अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेत विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (ने.का.प.०४८/३९२) मा आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यम संविधानप्रदत्त विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र स्वतन्त्रताको हकको अन्तरभूत अङ्गको रूपमा रहेको हुँदा त्यस्तो सञ्चारमाध्यमका सम्बन्धमा पनि संविधानद्वारा प्रत्याभूत प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी हक समानरूपमा लागू हुने भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भई कुनै समाचार वा अन्य प्रसारण सामाग्री प्रसारण गरेवापत प्रसारण संस्थाको दर्ता खारेज नगरिने संवैधानिक प्रत्याभूति भएको छ ।
- (ग) दफा ८ को प्रावधान संविधानवाद र संवैधानिक सर्वोच्चताका विपरित रहेकोले संविधानसँग बाझिएको कानून बाझिएको हदसम्म अमान्य हुन्छ ।
- (घ) धारा १३(३) ले प्रत्याभूत गरेको सञ्चारमाध्यमको दर्ता खारेज गरिनेछैन भन्ने अधिकार विद्युतीय सञ्चारमाध्यमका सन्दर्भमा पनि समानरूपमा लागू हुन्छ ।
- (ङ) विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा के कस्ता सामाग्री प्रसारण गर्ने वा नगर्ने भन्ने सन्दर्भमा विधायिकाले कानून निर्माण गरी लागू गरी अन्य सजाय प्रस्तावित गर्न सक्छ । पत्रकार आचारसंहिता, २०६० ले प्रसारण पत्रकारितालाई पनि समेटि उल्लंघन गर्नेलाई कारवाही गर्ने व्यवस्था गरेको हुँदाहुँदै प्रसारण संस्थाको इजाजत खारेज गर्ने व्यवस्था अनावश्यक छ । एफ.एम. रेडियोहरूलाई समाचार प्रसारण गर्न नदिएको र इजाजत रद्द गरिने भनी धम्काउने गरिएको सन्दर्भमा ऐनको यो व्यवस्थाबाट प्रसारण माध्यमलाई अनुचित प्रभाव पार्ने वा दुरुपयोग गरिने हुन्छ ।
- (च) विचार, अभिव्यक्ति एवं सूचना प्रसारणको माध्यमको रूपमा केवल छापा माध्यम मात्रलाई मान्न सकिँदैन । रेडियो र टेलिभिजनसमेत आम-सञ्चारका प्रभावकारी प्रसारण माध्यम भएका र यी माध्यमबाट भन्ने प्रभावकारीरूपमा विचार, अभिव्यक्ति र सूचनाजस्ता सामाग्रीहरू जनतासमक्ष पुग्ने हुँदा ऐनको विवादित व्यवस्थाबाट स्वतन्त्र र निष्पक्षरूपमा सूचना समाचार प्रसारणमा बाधा पर्न जाने भई सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपालीको विचार अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको हकजस्ता आधारभूत अधिकारको सार्थक उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुन जाने हुन्छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२. उपरोक्त निवेदनउपर प्रारम्भिक सुनुवाई हुँदा विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखितजवाफ मगाउने भन्ने आदेश भई संसद् सचिवालयबाहेकका विपक्षहरूबाट लिखितजवाफ प्राप्त भएको छ ।
३. विपक्षीहरूमध्येका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफमा उक्त कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निवेदकको हक हनन् हुनगएको हो, सो निवेदनमा उल्लेख हुन नसकेको र के कस्तो ऐन निर्माण गर्ने वा संशोधन गर्ने भन्ने विषय संसद्को क्षेत्राधिकारको भएकाले अनावश्यकरूपमा विपक्षी बनाएकोले रिट खारेज हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख छ ।
४. अर्का विपक्षी कानुन, न्याय तथा संसदीय मन्त्रालयको लिखितजवाफमा संविधानको धारा १३ को हक छापाखाना र पत्रपत्रिकासँग सम्बन्धित भई प्रसारण माध्यमसँग सम्बन्धित छैन धारा १२(२)(क) ले नागरिकलाई विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरे पनि त्यस्तो विचार वा अभिव्यक्तिलाई सोही उपधाराको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश नं. (१) मा उल्लेख गरिएबमोजिमको कानुन बनाई मनासिव प्रतिवन्ध लगाउन सकिने भएकोले कानुनविपरितको प्रसारण रोक लगाउन र प्रसारण गरेमा त्यस्तो प्रसारण संस्थाको इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्ने गरी बनाइएको राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, को दफा (८)(१) को कानुनी व्यवस्था संविधानविपरित रहेको छैन । सोही ऐनको दफा ८(२) मा इजाजतपत्र रद्द गर्नुअघि त्यस्तो प्रसारण संस्थालाई आफ्नो सफाई पेस गर्ने मनासिव मौका दिनुपर्ने गरी व्यवस्था गरिएको अवस्थामा त्यसलाई समेत संविधानसम्मत भएन भन्नु तर्क संगत देखिँदैन । माधवकुमार बस्नेतको मुद्दामा नागरिकको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा सूचना माग्ने र पाउने मौलिक हकको उपभोग गर्न विधायीकाद्वारा निर्मित कानुनले संविधान र कानुनको परिधिभित्र रहेर मात्र मनासिव प्रतिवन्ध लगाउन सकिने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हो । ऐनको दफा २ को खण्ड (क) मा प्रसारणलाई इसारा, आवाज, आकृति, तस्वीर वा अन्य यस्तै प्रकारबाट आम-जनताले जानकारी पाउन सक्ने गरी पठाइने रेडियो सञ्चार सेवा भनी परिभाषा गरिएकोले संविधानको धारा १३(३) मा उल्लेखित समाचारपत्र वा पत्रिकाको दर्ता खारेज गरिनेछैन भन्ने प्रावधानसँग कुनै तादाम्यता राख्दैन । ऐनको दफा ८ र संविधानको धारा १३(३) को व्यवस्था भिन्न-भिन्न रहेको हुँदा त्यसलाई संविधानविपरित भन्न मिल्दैन । त्यसैले रिट खारेज गरिनुपर्छ भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।
५. त्यसैगरी अर्को विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट प्राप्त लिखितजवाफले संविधानको धारा १३ को छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक पत्रपत्रिकाको हदसम्म मात्र सीमित छ । छापाखाना र पत्रपत्रिकालाई प्रदत्त हक यस्तै प्रकृतिको भनी अन्य प्रसारण संस्था रेडियो स्टेशन, टेलिभिजन स्टेशन, केबुल प्रसारण संस्था आदि अन्य संस्थाले प्राप्त गर्न सक्ने होइन । छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ अलग-अलग जारी भएकोबाट पनि यिनीहरू फरक-फरक हुन भन्ने पुष्टि हुन्छ । प्रसारणको हक विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासँग सम्बद्ध मानिँदा धारा १२ (क) सँग सम्बन्धित प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले त्यसलाई निश्चित हदसम्म नियन्त्रित बनाएको छ । धारा १६ द्वारा नागरिकलाई प्रदत्त सूचना माग्ने हक कुनै एफ.एम. प्रसारण गर्ने निजी संस्थाको होइन । सरकार वा राज्यले नागरिकलाई गुमराहमा राखी कुनै कारवाही गर्न सक्ने हुँदा यस्तो परिस्थिति सिर्जना नहोस् र राज्यको काम-कारवाही नागरिकले जानकारीमा राख्न पाउन भनेर गरिएको सम्म हो । कुनै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिसँग कुनै पनि नागरिकले धारा १६ को संवैधानिक हक प्रचलन गराउन सक्ने होइन । त्यसैले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था संविधान अनुकूल नै हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने कुरामा जोड दिएको छ ।

६. प्रस्तुत रिटमा निवेदक स्वयं तारेखमा रहेकोमा २०६२/९/१० देखिको तारेख गुजारी बसेको भन्ने प्रमाणित भएको देखिन्छ। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(ख) बमोजिम सार्वजनिक सरोकार निहित रहेको निवेदनमा तारेख गुज्रिए पनि कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नुपर्ने भएको, प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले आफूलाई सार्वजनिक सरोकारको रूपमा सम्बद्धता देखाउनुभएको र लगाएको रिट नं ५६ मा निवेदक तारेखमा रहेको अवस्थासमेत भएकोले मुद्दाको सुनुवाई गरी निर्णय गरिनुपर्ने भयो। लगाएको निवेदनसमेत साथै पेस हुँदा पनि सुनुवाईमा निवेदक उपस्थित हुनुभएन निर्णय सुनाउनका लागि तारेख तोकी बहसनोट माग भएकोमा निवेदकले समेत बहसनोट पेश गर्नुभएको छ। उक्त बहसनोटमा मूलतः निवेदनमा लिइएका जिकिरका अतिरिक्त नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र (ICCPR), १९६६ को धारा १९ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई विना हस्तक्षेप विचारहरू राख्न पाउने अधिकार हुने, प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुने, सीमाको बन्देजविना मौलिक, लिखित वा मुद्रितरूपमा वा कलात्मकरूपमा वा निजको आफ्नो छनौटको कुनै अन्य माध्यममार्फत् सबै किसिमका सूचना तथा विचारहरू प्राप्त गर्ने तथा दिने स्वतन्त्रतासमेत यस अधिकारमा समावेश हुने भनी गरेको व्यवस्थाको प्रतिकूल उक्त प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ रहेकोले नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(२) बमोजिम समेत सो व्यवस्था बदरभागी हुँदा संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य घोषित हुनुपर्छ भनी उल्लेख गर्नुभएको पाइन्छ।
७. विपक्षीतर्फबाट विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ बेग्ला-बेग्लै प्रयोजनका लागि अलग-अलग समयमा विधायिकाद्वारा निर्मित कानून हुन्। निवेदकले दावी लिएको संविधानको धारा १२(२)(क) ले प्रत्याभूत गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता निरपेक्ष नभई निश्चित हदसम्म नियन्त्रित हो भन्ने कुरा उक्त उपधारामा उल्लिखित प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबाट स्पष्ट हुन्छ। सूचनाको हक कुनै संघ-संस्थाबाट प्राप्त हुने हक नभई राज्यबाट प्राप्त गर्ने हक हो त्यसलाई धारा १६ सँग जोड्न मिल्दैन। विवादित दफा ८ ले प्रसारण संस्था नै बन्द गर्ने नभई प्रसारण संस्थाले प्रसारण गर्ने गतिविधिहरूमध्ये त्यस्तो इजाजतपत्र रद्द गर्नेसम्मको व्यवस्था हो, पुरै प्रसारण संस्था नै बन्द गर्ने ऐनको मनसाय होइन। माधवकुमार बस्नेतविरुद्ध सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको मुद्दामा विधायिकाद्वारा कानूनले संविधानको परिधिभित्र रहेर मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएबाट पनि कानून बनाई नियन्त्रण गर्न सक्ने कुरालाई यस अदालतबाट पनि स्वीकार गरिसकिएको छ। ऐनको दफा ८(२) को त्यस्तो इजाजत रद्द गर्नुअघि पर्याप्त सुनुवाईका मौका दिनुपर्ने व्यवस्थाले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र उचित प्रक्रियाको सिद्धान्तलाई समेत आत्मसात गरेकोले अन्यथा मान्नुपर्ने देखिँदैन। निवेदकले अहिले कुनै प्रसारण संस्थाको इजाजतपत्र रद्द गरेको कारणबाट प्रस्तुत निवेदन दर्ता गरेको नभई सिर्फ आत्मगत र परिकल्पनाको आधारमा मात्र ऐनको व्यवस्थालाई अमान्य गरिपाउँ भनी माग गरेको अवस्था छ। संवैधानिकताको प्रश्न उठाइएको कानूनलाई प्रत्यक्ष चाँभिएको नदेखिएसम्म त्यस्तो कानून संविधानबमोजिम नै बनेको मानिने सिद्धान्त रहेको छ। यस अदालतले समेत ने.का.प.२०५० अंक ५ पृष्ठ ४५० मा विधायिका निर्मित कानून संविधानअनुकूल नै भन्ने सम्झने गरिन्छ। जबसम्म प्रत्यक्षरूपबाट कानून संविधान प्रतिकूल रहेको भन्ने देखिँदैन तबसम्म अवैध भन्न मिल्दैन भनेको छ भने ने.का.प.२०५० अंक ५ पृष्ठ २४२ मा संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल कानून बन्न सक्दैन, बनेको छ भने अमान्य हुन्छ तर कुनै कानूनलाई असंवैधानिकताको आधारमा अमान्य घोषित गर्नुभन्दा पहिले त्यो कानून वस्तुतः संविधान प्रतिकूल छ छैन भनेर गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्दछ। केवल वाञ्छनीयता वा उपयुक्ततासम्बन्धी निजी धारणाको आधारमा त्यसलाई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संवैधानिक वा असंवैधानिक भन्न मिल्दैन भनी व्याख्या गरेको छ। त्यसैले निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भनी वहस गर्नुभयो र सो वहस बुँदालाई सर्भथन गर्ने वहसनोट पनि पेश गर्नुभयो।

८. आज निर्णय सुनाउनका लागि तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिटमा निवेदकको निवेदन जिकिर, विपक्षीहरूको लिखितजवाफ कथन, दुवै पक्षबाट पेस भएका वहसनोट, सम्बन्धित कानून र नजिरसमेतको अध्ययनबाट यो इजलासले निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरोपण हुनु आवश्यक देखेको छ।

(क) प्रसारण संस्था र प्रकाशन एवं छापाखाना संस्था एउटै वा फरक के हुन् ? र संविधानको धारा १३ को परिधिभित्र यी सबै संस्थाहरूले हकको उपभोग गर्न सक्छन्/सकदैनन् ?

(ख) राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था संविधान अनुकूल हो/होइन ?

(ग) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो/होइन ?

९. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रकाशन एवं छापाखाना संस्थाले कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पनि प्रकारको पाठ्यसामाग्री प्रकाशन गर्ने गर्दछन् भने प्रसारण संस्थाले कुनै पनि समाचार, लेख वा अन्य प्रसारणयोग्य सामाग्रीको प्रसारण गर्दछन्। प्रकाशन संस्थाले प्रकाशन गरेको विषयलाई भौतिक अस्तित्वमा हामी देख्न, पढ्न सक्छौं भने प्रसारण संस्थाले प्रसारण गरेको सामाग्री हामी देख्न र सुन्न सक्छौं साथै यसको रेकर्ड विद्युतीय उपकरण संरक्षण गरी राख्न सक्छौं। यी बीचको भिन्नता भनेकै एउटाको कार्य ठोसरूपमा देखिनु र अर्कोको कार्य विद्युतीय उपकरणमा राखी ती उपकरणको सहायताले हेर्न, देख्न र सुन्न सकिने मात्रामा मात्र फरक भएको पाइन्छ। अन्य कुराका सम्बन्धमा प्रसारण संस्था र प्रकाशन एवं छापाखाना संस्थाको कार्य त्यसको प्रकृति र जनसाधारणमा यसबाट पर्ने प्रभाव सबै समान नै हुने र यी संस्थाहरूले गर्ने कार्यसमेत समान भई त्यति भिन्न रहेको मान्न सकिन्न। त्यस कारणबाट पनि प्रसारण संस्था र प्रकाशन एवं छापाखाना संस्था प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा भिन्न नै हो भनी भन्न मिल्ने अवस्था रहे/भएको पाइएन।

१०. अब यी संस्थाहरूले संविधानको धारा १३ ले प्रत्याभूत गरेको अधिकारको उपयोग समानरूपले गर्न सक्छन् त ? भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा यी संस्थाहरूको गठनको उद्देश्य, कामको प्रकृति एकै-एकै प्रकारको भई समाचार संकलन र त्यसको प्रकाशन एवं प्रसारण गर्ने गराउने र जनतालाई सुसूचित गराउने रहेको र प्रसारण संस्था छापाखाना एवं प्रकाशन संस्थाको आधुनिक रूप भएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ का सन्दर्भमा प्रसारण संस्था र छापाखाना एवं प्रकाशन संस्थाले समान हकको उपयोग गर्न पाउँदैनन् भनी भन्न मिल्ने अवस्था रहेन।

११. अब दोस्रो प्रश्न राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४८ को दफा ८ को व्यवस्था संविधान अनुकूल हो/होइन भनी विचार गर्दा यो दफा ८ को व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। जुन यसप्रकार छ :-

(क) कुनै प्रसारण संस्थाले यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमको विपरित कुनै कार्यक्रम प्रसारण गरेमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रसारण संस्थाको इजाजत रद्द गर्न सक्नेछ।

(ख) उपदफा (१) बमोजिम इजाजत रद्द गर्नुअघि श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रसारण संस्थालाई आफ्नो सफाई पेस गर्न मनासिव मौका दिनुपर्नेछ।

१२. उपरोक्तानुसारको कानुनी व्यवस्था हेर्दा सो कानुनी व्यवस्थाबाट राष्ट्रिय प्रसारण ऐन र सो ऐनबमोजिम बनेको

नियमावली, विपरीत समाचार प्रसारण भएको भएमा श्री ५ को सरकारले त्यस्तो प्रसारण संस्थाको इजाजत नै रद्द गर्न सक्ने देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ को उपधारा (२) “कुनै समाचार लेख वा कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण गरेवापत छापाखाना बन्द वा जफत गरिनेछैन” भन्ने र उपधारा (३) मा “कुनै समाचार, लेख वा कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गरेवापत कुनै समाचारपत्र वा कुनै पत्रिकाको दर्ता खारेज गरिनेछैन” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

१३. यसरी संविधानले नै कुनै समाचार, लेख वा पाठ्यसामाग्री मुद्रण वा प्रकाशित गरेवापत छापाखाना वा पत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिने गरी त्यसको ग्यारेण्टी गरिसकेपछि प्रकाशन र छापाखाना संस्था र प्रसारण संस्था समाचार संप्रेषणको कार्यको लागि भिन्नै मानी यी संस्थाहरूबीच साँघुरो सोच बनाई सञ्चारजगतमा पछि विकास भएको प्रसारण संस्थालाई प्रकाशन र छापाखाना संस्थाले पाउने हक र सुविधावाट बञ्चित गर्नु आधुनिक प्रविधिको विकासलाई अस्वीकार गर्नुसरह हुनजान्छ। आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपयोगमा रोक लगाउनु र ती संस्थाहरूको दर्ता खारेज गर्नुले सर्वसाधारण जनताको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना प्रसारण गर्ने र सो प्रसारित सूचनावाट सुसूचित हुने आम-जनताको मौलिक हकमा समेत घुमाउरो पाराले प्रतिबन्ध लाग्न पुग्ने हुन्छ। संविधानले नै समाचार, लेख वा कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरेवापत छापाखाना र प्रकासन संस्था खारेज नहुने भनि स्पष्टरूपमा किटानी गरेपछि, सोही प्रविधिको आधुनिकरूपको प्रसारण संस्थाले यी संस्थाहरूले प्राप्त गर्ने हकबाट बञ्चित हुनुपर्दछ, भनी मान्न मिल्ने अवस्था रहे भएको नहुँदा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) (ख) र धारा १३ सँग स्पष्टरूपमा बाभिन गएको देखिनआयो।

१४. अब तेस्रो प्रश्न निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि उल्लेख भएअनुसार राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ८ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) (ख) र धारा १३ सँग बाभिएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १ र ८८(१) बमोजिम आजका मितिदेखि लागू हुने गरी अमान्य र बदर घोषित गरिदिएको छ। विपक्षीहरूको जानकारीको लागि आदेशको एकप्रति प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या. बलराम के.सी.

न्या. ताहीर अली अन्सारी

इति सम्बत् २०६३ साल जेठ ४ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद पण्डित
माननीय न्यायाधीश बन्दीकुमार बस्नेत
संवत् २०६२ सालको रिट नं. ८५
आदेश मिति : २०६३/३/२२

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेशसमेत ।

निवेदक : कान्तिपुर एफ.एम.प्रा.लि.को तर्फबाट अधिकारप्राप्त निर्देशक विनोदराज ज्ञवाली
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ♦ नेपाल सरकारद्वारा मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ सरकारले खारेज गरिसकेको देखिएको हुँदा खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिक परिक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य देखिँदैन । विवादित अध्यादेशद्वारा संशोधित कानुनी व्यवस्थाको आधारमा निवेदक एफ.एम.प्रा.लि.बाट विपक्षी मन्त्रालयका कर्मचारीहरूले उठाई लगेका कार्यक्रम अपलिंक गरी प्रसारण गर्नेसम्बन्धी यन्त्र उपकरणहरू विपक्षी मन्त्रालयबाट फिर्ता पाई उक्त उपकरणहरू जडान गरी पूर्ववत् रूपमा निवेदकको पुल्चोकस्थित स्टेशनबाट प्रसारित कार्यक्रम भेडेटार स्टेशनबाट अपलिंक गरी प्रसारण गरिएको भनी निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताले इजलासलाई जानकारी गराउनुभएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । (प्रकरण नं.११)

आदेश

न्या. अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(१) र (२) अनुसार दर्ता भई पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा ठहर यसप्रकार छ ।
२. कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि. नेपाल अधिराज्यभित्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ अन्तर्गत इजाजत लिई एक वा एकभन्दा बढी ठाउँबाट फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन प्रसारण गर्ने उद्देश्यले

विनोदराज ज्ञवाली विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत

कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम दर्ता भएको कम्पनी हो । ललितपुर पुल्चोकमा यसले आफ्नै प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी एफ.एम. रेडियो प्रसारण गर्न मिति २०५४/११/६ मा इजाजत प्राप्त गरेको छ । प्रसारण विस्तार गर्न मिति २०५७/४/३० मा पूर्वाञ्चलको भेडेटारमा प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी एफ.एम. रेडियो प्रसारण गर्न सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजत प्राप्त भएको छ । भेडेटारबाट कार्यक्रम प्रसारण गर्न काठमाडौँकै प्रसारण स्याटेलाइट प्रविधिबाट प्राप्त गरी एकै समयमा प्रसारण गर्न आवश्यक भिस्याटसम्बन्धी उपकरणहरू मगाउन सञ्चार मन्त्रालयबाट २०५७/१२/१७ मा स्वीकृति प्राप्त गरी उपकरणहरू आयात गरी ल्याइएको छ । उक्त उपकरणहरू जडान गरिएपछि मन्त्रालयबाट निरीक्षण गरी भेडेटार स्टेशनबाट काठमाडौँको प्रसारण अपलिंक गरी परीक्षण प्रसारण गर्न मिति २०५८/५/२२ मा उक्त मन्त्रालयबाट स्वीकृति प्रदान गरिएअनुसार एफ.एम. प्रसारण सेवा प्रदान गर्दैआएका छौं ।

३. श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६२/७/४ मा एफ.एम. रेडियोको पुल्चोकस्थित मुख्य प्रसारण केन्द्रमा निरीक्षण तथा छानविन गर्न भनी सोही मितिको पत्रसमेत लिई उक्त मन्त्रालयमा कार्यरत राजेन्द्रकुमार पौडेल, गौरव गिरी, खेमराज भण्डारी आई समाचार प्रसारण रोक्ने विषयको मिति २०६२/७/३ को पत्रसमेत दिई मौखिकरूपमा पूर्वाञ्चल प्रसारणको लिंक काट्ने र सामान उठाई लाने आदेश छ भनियो । एफ.एम. प्रसारण एवं लिंकसम्बन्धी निरीक्षण एवं छानविन कार्य गरी साँझ फर्की गएकोमा सोही दिन रातको ११:१५ बजेको समयमा निजहरू सुरक्षाकर्मीहरूसहित आई पुल्चोकस्थित प्रसारण केन्द्रमा जबरजस्ती प्रवेश गरी एफ.एम.को भेडेटारमा अपलिंक गर्ने उपकरणहरू जबरजस्ती उठाउन थालेका र कर्मचारीहरूले प्रतिवाद गर्दा हाम्रो प्रसारण राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ११(क) को विपरित भएकोले भेडेटार अपलिंक गर्ने सामान उठाएर लैजाने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको मिति २०६२/७/४ को पत्र देखाई उपकरणहरू लिएर गए ।
४. सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाली ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ द्वारा संशोधित दफा ११क मा “कुनै पनि प्रसारण संस्थाले श्री ५ को सरकारको स्वीकृति नलिई एक ठाउँबाट प्रसारण भइरहेको कार्यक्रम एकैपटक अन्य ठाउँबाट प्रसारण गर्न पाउने छैन” भनिएको छ । हामीले काठमाडौँबाट प्रसारण भएको कार्यक्रम पूर्वाञ्चलको भेडेटारबाट प्रसारण गर्न मन्त्रालयबाट मिति २०५८/५/२२ मा स्वीकृति लिई कार्यक्रम अपलिंक गरी प्रसारण गरेका छौं । कानुनबमोजिम निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र रद्द नगरी प्रसारणसम्बन्धी कार्यमा बाधा पुऱ्याउन मिल्दैन । रातको समयमा सुरक्षाकर्मीहरूको दलसहित कार्यालयमा प्रवेश गरी जडान भएको उपकरणहरू अपहरणको शैलीमा जबरजस्ती निकाली लैजाने कार्य आपत्तिजनक कानुनविपरित छ । त्यवसाट संविधानको धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा १२(२)(क) र (ड) द्वारा प्रदत्त विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र पेशा रोजगार उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतासम्बन्धी हाम्रो हक मौलिक तथा धारा १६ द्वारा प्रदत्त आम-नागरिकको सूचनाको हक अपहरित हुन गएको छ ।
५. हामीले ५ वर्ष अगाडिदेखि प्रसारण अपलिंक गरी पूर्वाञ्चलबाट प्रसारण गरेको कार्य कानुनविपरित भएको भए, सोही व्यहोरा उल्लेख गरी हामीलाई प्रतिवादको मौका दिई आवश्यक कारवाही गर्न सक्नेमा त्यस्तो कुनै कार्य गरिएको छैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ अन्तर्गत पाएको इजाजतलाई नेपाल कानुन व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ग) अनुसार पनि पछि आएको अध्यादेशले रद्द गर्न सक्दैन । सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ युक्तियुक्त वस्तुनिष्ठ विवेकसंगत, संविधानसम्मत र न्यायपूर्ण नभएकोले उक्त अध्यादेश अनावश्यक र अवाञ्छनीय छ । संविधानको धारा ७२

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अनुसार अत्यावश्यक विषयमा संविधानमा लेखिएका कुराहरूको प्रतिकूल नहुने गरी अध्यादेश जारी गर्न सकिनेमा विवादित अध्यादेशका व्यवस्थाले संविधानको धारा ११(१), १२(२)(क) र (ड), १३, १६, १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर प्रतिबन्ध लगाउन सकिने गरी रेखांकन गरेको मनासिव प्रतिबन्धको परिधि नाघी अनुचित बन्देज लगाएको हुँदा संविधानको धारा २३ र ८८(१) र (२) बमोजिम संविधानसँग बाभिएका अध्यादेशका विभिन्न दफाहरू अमान्य घोषित गरी विपक्षी मन्त्रालयबाट भए गरिएका निर्णय तथा काम-कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षीद्वारा जबर्जस्ती उठाई लगेका उपकरणहरू जस्ताको तस्तै हालतमा फिर्ता गराई साविक बमोजिम अपलिक गरी भेडेटारसमेतबाट प्रसारण गर्न दिनु भन्ने परमादेशलगायतको आदेश जारी गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

६. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२/७/७ को आदेश ।
७. कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.लाई २०५४/११/१६ मा ललितपुरको पुल्चोकमा र मिति २०५७/४/३० मा सुनसरीको भेडेटारमा स्टेशन खडा गरी फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम-४ बमोजिम इजाजतपत्र दिइएको हो । यी दुई स्टेशन बीच सम्पर्क गर्न आवश्यक रेडियो यन्त्र राख्न तथा प्रयोग गर्न स्टेटलाइट कम्युनिकेशन अर्थस्टेशन स्थापना गर्न रेडियो सञ्चार (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९ बमोजिम मिति २०५८/५/२८ मा लाइसेन्स प्रदान गरिएको हो । उक्त लाइसेन्स एक स्थानबाट प्रसारण भइरहेको प्रसारण अर्को स्थानबाट प्रसारण गर्न दिइएको होइन । उक्त लाइसेन्स काठमाडौँबाट प्रसारण हुने कार्यक्रम रेडियो तरङ्गको माध्यमबाट भेडेटारमा रहेको स्याटलाइट रिसिभरसम्म पुऱ्याउन दिइएको हो । दुवै स्टेशनबाट एकैसाथ प्रसारण गर्न दिइएको होइन । कान्तिपुरले एफ.एम. स्टेशन खडा गरी प्रसारण गर्न दुई स्थानको लागि अलग-अलग समयमा अलग-अलग इजाजतपत्र लिएको छ । त्यसअनुसार दुई प्रसारण संस्थाको कानुनी दायित्व र अधिकार फरक-फरक हुन्छ । त्यस्तो संस्था मुख्य र सहायक प्रसारण केन्द्र हुन सक्दैनन् । मिति २०६२/६/२३ मा जारी गरिएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ मा दफा ११(क) थप गरी एउटा प्रसारण केन्द्रबाट प्रसारण भइरहेको कार्यक्रम श्री ५ को सरकारको स्वीकृति नलिई अर्को प्रसारण केन्द्रबाट एकैपटक प्रसारण गर्न नहुने व्यवस्था थप गरेको हुँदा त्यसविपरित कान्तिपुरले काठमाडौँ र भेडेटार स्टेशनबाट एकै पटक एउटै कार्यक्रम प्रसारण गरिरहेका पाइएको हुँदा त्यस्तो गैरकानुनी कार्य रोक्न वा बन्द गराउन परेको हो । गैरकानुनी कार्यलाई रोक्न कुनै लिखित सूचना गर्नुपर्ने होइन । कान्तिपुरले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २ (ज) बमोजिम भूउपग्रह प्रचार केन्द्र स्थापना गर्न सोही ऐनको दफा ९ बमोजिम कुनै स्वीकृति लिएको छैन । दुईवटा स्टेशनबाट एउटै समयमा एउटै कार्यक्रम प्रसारण गर्ने स्वीकृति विपक्षीले हालसम्म पनि माग गरेको छैन । राष्ट्रिय प्रसारण २०४९ को दफा ११क विपरित गरिएको प्रसारण कानुनबमोजिम बन्द गराउँदा निवेदकको संवैधानिक एवं कानुनी हकमा आघात पुगेको मान्न मिल्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय तथा सो मन्त्रालयका इन्जिनियरहरू खेमराज भण्डारी तथा गौरव गिरीको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।
८. यस मन्त्रालयबाट रिट निवेदकको मौलिक हकअधिकार हनन् हुने कुनै काम कारवाही नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

विनोदराज ज्ञवाली विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत

९. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निराला तथा विपक्षीतर्फबाट विद्वान उपन्यायाधीशवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेल उपस्थित हुनुभयो ।
१०. विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको वहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ का व्यवस्थाले संविधानको धारा ११(१), १२(२)(क) र (ड), १३, १६, १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर प्रतिबन्ध लगाउन सकिने गरी रेखांकन गरेको मनासिव प्रतिबन्धको परिधि नाघी उल्लिखित मौलिक हकको उपभोगमा अनुचित बन्देज लगाएकोले संविधानसँग बाभिएका सबै दफाहरू अमान्य र बदर घोषित गरी उक्त अध्यादेशद्वारा गरिएको कानुनी व्यवस्थाको आधारमा विपक्षी मन्त्रालयद्वारा जबर्जस्तीरूपमा उठाई लिएका कान्तिपुर एफ.एम.को कार्यक्रम भेडेटार स्टेशनबाट अपलिंक गरी प्रसारण गर्नेसम्बन्धी उपकरणहरू जस्ताको तस्तै हालतमा फिर्ता गराई साविकबमोजिम अपलिंक गरी भेडेटारबाट समेत कार्यक्रम प्रसारण गर्न दिनु भनी परमोदशलगायतको आदेश जारी गरी पाऊँ भन्ने मूल निवेदन माग दावी लिएको देखिन्छ ।
११. नेपाल सरकारद्वारा मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानुन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ सरकारले खारेज गरिसकेको देखिएको हुँदा खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिक परिक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य देखिँदैन । विवादित अध्यादेशद्वारा संशोधित कानुनी व्यवस्थाको आधारमा निवेदक एफ.एम. प्रा.लि.बाट विपक्षी मन्त्रालयका कर्मचारीहरूले उठाई लगेका कार्यक्रम अपलिंक गरी प्रसारण गर्नेसम्बन्धी यन्त्र उपकरणहरू विपक्षी मन्त्रालयबाट फिर्ता पाई उक्त उपकरणहरू जडान गरी पूर्ववत् रूपमा निवेदकको पुल्चोकस्थित स्टेशनबाट प्रसारित कार्यक्रम भेडेटार स्टेशनबाट अपलिंक गरी प्रसारण गरिएको भनी निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताले इजलासलाई जानकारी गराउनुभएकोले निवेदन मागबमोजिको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. शारदाप्रसाद पण्डित

न्या. बन्नीकुमार बस्नेत

इति सम्बत् २०६३ साल असार २२ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं. २८२९
आदेश मिति : २०६४/११/१

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : अधिवक्ता तुलसीराम निरौला

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ नेपाल राजपत्र खण्ड (६) मिति २०६३/१/२९ अतिरिक्ताङ्क १०(क) मा प्रकाशित सूचनाबाट रिट निवेदनमा उल्लेख भएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ खारेज भएको देखियो । अध्यादेश नै खारेज भइसकेको र निवेदकले आपत्ति जनाएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहनु परेन । (प्रकरण नं.१०)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. मिति २०६२/६/२३ गते जारी भएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ को दफा ६ ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ५ समेतमा गरेको संशोधनको संवैधानिकताका सम्बन्धमा रिट निवेदनहरू परी सम्मानित अदालतसमक्ष विचाराधीन छन् । सो संशोधनसहितको राष्ट्रिय प्रसारण ऐनको कुनै पनि प्रावधानले एफएमलगायतका प्रसारण संस्थाहरूलाई समाचार प्रसारणमा बन्देज लगाएको छैन । अध्यादेशद्वारा संशोधित ऐनका दफा १५ मा प्रसारण गर्न नपाइने भनी तोकिएका विषयहरूमा समाचारलाई समावेश गरिएको छैन । ऐनको दफा १६ मा एफएमलगायत सबै प्रसारकहरूले बाध्यात्मकरूपमा समाचार प्रसारण गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । अध्यादेशले दफा १६ मा कुनै संशोधन गरेको छैन । दफा १६ ले

अधिवक्ता तुलसीराम निरौला विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

प्रसारकहरूलाई समाचारमूलक सामाग्री प्रसारण गर्नुपर्ने कर्तव्य निर्धारण गरेको छ। दफा ५ मा भएको संशोधनले दफा १६ को प्रावधानलाई कुनै किसिमबाट प्रभावित गरेको छैन।

३. दफा ५ मा भएको संशोधनको मनोगत अर्थ लगाई अध्यादेशले ऐनको दफा ५ मा रहेका समाचारमूलक कार्यक्रम भन्ने शब्दहरूको सट्टा सूचनामूलक कार्यक्रम भन्ने शब्दहरू राखी संशोधन गरेको हुँदा फ्रिक्वेन्सी मोड्युलेसन प्रसारण संस्थाहरूबाट समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०६२/७/२ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी समाचार प्रसारण गरे एफएम रेडियो प्रसाकहरूलाई कारवाही गर्नेसमेत जनाएको छ। ऐनको दफा १६ बमोजिम समाचार प्रसारण गरी आफ्नो कानुनी कर्तव्य पूरा गरिरहेका कान्तिपुर एफएमलगायतका प्रसारक संस्थाहरूविरुद्ध स्पष्टीकरण माग गर्नेजस्ता कारवाहीसमेत सुरु भएका छन्। निवेदकलगायत सबै नागरिकहरूलाई संविधानको धारा १६ ले प्रत्याभूत गरेको सूचनाको हकअन्तर्गत राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १६ बमोजिम प्रसारकहरूद्वारा प्रसारण हुने समाचार श्रवण गर्ने हक पनि पर्ने हुँदा प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएको विषय सार्वजनिक हक एवं सरोकारको विषय पनि हो। अतः नागरिकहरूको मौलिक हकमा आघात पुऱ्याउने गरी विपक्षीबाट प्रकाशित उक्त गैरकानुनी सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हाल समाचार प्रसारण गर्नबाट वञ्चित सबै प्रसाकरहरूलाई राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १६ बमोजिम समाचार प्रसारण गर्न लगाउनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाऊँ। प्रस्तुत निवेदनमा अन्तिम टुंगो नलागेसम्म इजाजतप्राप्त कुनै पनि प्रसारकलाई समाचार प्रसारण गर्न बन्देज नलगाउनु र उक्त सूचनामा उल्लेख गरेअनुसार कुनै प्रसारकलाई समाचार प्रसार गरेवापत कारवाही नचलाउनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदन।
४. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/७/२० को आदेश।
५. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १६ ले प्रसारकको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको र दफा १६(क) ले आफूसमक्ष प्राप्त हुनआएका सूचना, समाचार, लेख वा कार्यक्रमहरूको सत्यताबारे आवश्यक छानविन गरी निर्धारित समयमा प्रसारण गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ऐनको प्रस्तावनाले पनि संविधानद्वारा प्रत्याभूत जनताको स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुन पाउने हकलाई सम्बर्द्धन गर्ने उद्देश्य व्यक्त गरेको पाइयो। ऐनको प्रस्तावना एवं दफा ५, १६ को व्यवस्थाका साथै संविधानको धारा १६ लाई मध्यनजर राख्दा समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने कार्यबाट तत्काल विपक्षी श्री ५ को सरकारलाई असर पर्न जाने अवस्था नदेखिएको हुँदा यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६२/७/२ को सूचना कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ, भन्ने यस अदालतका मिति २०६२/८/१५ को आदेश।
६. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हकअधिकारको हनन् भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार कारण यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ।
७. ऐनको दफा ५ ले नै समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने गरी इजाजतपत्र दिने व्यवस्था गरेको अवस्थामा दफा १५ मा समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाइने भनी भनिरहन नै पर्ने होइन। इजाजतपत्र नै सूचनामूलक कार्यक्रमसम्म प्रसारण गर्न दिइएको अवस्थामा समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने अधिकार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रसारक संस्थासँग निहित छ, भन्नु कानुनको गलत व्याख्या गर्नु हो। रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

८. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।
९. यसमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ ले एफ.एम.रेडियो प्रसारकहरूले समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १६ को प्रावधानमा कुनै संशोधन नगरेको अवस्थामा विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयले त्यस्तो समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने सार्वजनिक सूचना जारी गरेकोले सो सूचना उत्प्रेषणका आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदनको मुख्य माग दावी रहेको देखियो।
१०. निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री तुलसीराम निरौला तथा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिकाका श्री युवराज सुवेदीले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपाल राजपत्र खण्ड (६) मिति २०६३/१/२९ अतिरिक्ताङ्क १० (क) मा प्रकाशित सूचनाबाट रिट निवेदनमा उल्लेख भएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश २०६२ खारेज भएको देखियो। विद्वान सरकारी वकिलले पनि हालको परिवर्तित सन्दर्भमा रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध कायम छैन, फुकुवा भइसकेको छ भनी बहस गर्नुभएको छ। यसरी अध्यादेश नै खारेज भइसकेको र निवेदकले आपत्ति जनाएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहनुको प्रयोजन नरहने हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.तपबहादुर मगर

इति सम्बत् २०६४ साल फागुन १ गते रोज ४ शुभम्।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं. २९०३
आदेश मिति : २०६४/११/१

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : रेडियो सगरमाथाको संस्थापक नेपाल वातावरण पत्रकार समूहको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्ना हकमा समेत ऐ.का अध्यक्ष लक्ष्मण उप्रेती

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकको र कब्जा गरिएको रेडियो उपकरणसमेत फिर्ता भइसकेको अवस्था रिट जारी गरिरहनु परेन । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. यस संस्थाले युनेस्कोको सहयोगमा २०५४ सालमा रेडियो सगरमाथाको स्थापना गरेको हो । संस्थाले विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको स्वीकृति प्राप्त गरी बी.बी.सी. नेपाली सेवाको प्रसारणलाई साँझ ८:४५ देखि ३० मिनेट पुनः प्रसारण गरिआएको छ । यसै क्रममा मिति २०६२/८/१२ गतेको चौतारी कार्यक्रममा ने.क.पा. (माओवादी) का अध्यक्ष प्रचण्डको अन्तर्वार्ता प्रसारण गर्ने घोषणा २०६२/८/११ गते गरिएको थियो । अन्तर्वार्ताको विषयवस्तु सम्भावित शान्ति प्रक्रियासँग सम्बन्धित भए तापनि वर्तमान समयमा सरकारले देखाएको असहिष्णुतालाई विचार गरी हामी प्रसारकहरू सो कार्यक्रम प्रसारण नगर्ने निष्कर्षमा पुगेका थियौं ।
३. उक्त १२ गतेसाँझ पौने ९ बजे विपक्षी गौरव गिरी र प्रहरी कर्मचारीहरू रेडियो कार्यालयमा जबरजस्ती प्रवेश गरी तत्काल रेडियो प्रसारण बन्द गराउने कार्य गरे । स्टेशनमा फालिएको अवस्थामा पछि फेला परेका विपक्षी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मन्त्रालयको प.सं.५४४ को पत्रमा यस प्रसारण संस्थाले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५ को खण्ड (घ) र (ज) तथा इजाजतपत्रको शर्तविपरीत आतंककारी एवं आतंकवादलाई प्रोत्साहन पुग्ने कार्यक्रम प्रसारण गरेको पाइएको हुँदा प्रसारण कार्य अर्को आदेश नभएसम्म रोक्का गर्न राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ को खण्ड (अ) एवं नियम ९ को खण्ड (भ) बमोजिम यो निर्देशन दिइएको छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ। त्यस्तै प.सं.५४२ को अर्को पत्रमा मिति २०६२/८/१२ का दिन प्रसारण कार्य रोक्का राख्न राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८ (अ) तथा नियम ९(भ) बमोजिम निर्देशन दिइएकोमा निर्देशनअनुरूप कार्य नगरी प्रसारण कार्य भई नै रहेको पाइएको हुँदा अनुसन्धानका लागि प्रसारण उपकरण यस मन्त्रालयका इन्जिनियरलाई बुझाई पठाइदिनु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ। दुवै पत्रहरू विपक्षीबाट एकैपटक तयार गरिएका हुनु अगावै विपक्षीबाट कुनै निर्देशन प्राप्त भएको छैन।

४. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४८ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ ले विपक्षी सञ्चार मन्त्रालय वा प्रहरी कार्यालयलाई प्रसारण संस्थाको प्रसारण अर्को आदेश नभएसम्म बन्द गराउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन। विपक्षीको पत्रमा उल्लेखित नियम ८(अ) र ९(भ) ले कानूनको परिधिभित्र रही निश्चित सामाग्रीको प्रसारण निश्चित समयको लागि रोक्का गर्न पाउने अधिकारसम्म विपक्षी सञ्चार मन्त्रालयलाई प्रदान गरेको छ। यसरी सम्पूर्ण प्रसारण नै अनिश्चित समयसम्म रोक्का गर्ने भन्ने विपक्षीको पत्र गैरकानुनी भएको र त्यसबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १३(१), १६, १७ र २२ द्वारा प्रदत्त निवेदकको मौलिक हकमा आघात परेकोले विपक्षीका उल्लेखित पत्र एवं सो सम्बन्धी सम्पूर्ण काम-कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी गैरकानुनीरूपमा कब्जा गरिएका उपकरण तत्काल फिर्ता गर्नु र निवेदकलाई राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४८ को दफा १६ बमोजिमको काम गर्नबाट नरोक्नु भन्ने प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाऊँ। साथै मिति २०६२/८/१२ को पत्रअनुसार प्रसारण रोक्का गर्ने काम नगर्नु र कब्जा गरिएका उपकरण तत्काल फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदन।
५. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन पर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/८/१४ को आदेश।
६. प्रस्तुत निवेदनमा जारी भइरहेको अन्तरिम आदेश कायम राख्ने/नराख्ने भन्ने सम्बन्धमा निवेदकतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट निवेदक तुल्सीराम निरौला विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको २०६२ सालको रिट नं.२८२९ को उत्प्रेषणको निवेदनमा मिति २०६२/८/१५ मा अन्तरिम आदेश जारी भएको हुँदा थप आदेश जारी गरिहन पर्ने अवस्था छैन भनी वहस गर्नुभएकाले प्रस्तुत निवेदनमा अन्तरिम आदेशतर्फ थप बोलिरहन परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/८/२२ को आदेश।
७. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हकअधिकारको हनन् भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार कारण यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधामन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ।
८. यस मन्त्रालयको तर्फबाट निवेदकको मौलिक हकअधिकार हनन् हुने कुनै काम-कारवाही नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
९. रेडियो सगरमाथाबाट प्रसारण हुने नेकपा (माओवादी) का अध्यक्ष प्रचण्डको अन्तरवार्ता प्रसारण गर्नबाट रोक लगाउन सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट खटिने कर्मचारीहरूलाई सहयोग गर्नु भन्ने विभागीय निर्देशनअनुरूप

लक्ष्मण उप्रेती विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

सहयोगका लागि सुरक्षाकर्मी खटाइएको हो । मन्त्रालयका कर्मचारीहरूले केही रेडियो उपकरण अनुसन्धानका लागि लिई गएकोमा पछि फिर्ता गरिएको भन्ने बुझिएको छ । निजहरूकै अनुरोधमा नियन्त्रणमा लिइएका रेडियो स्टेशनका कर्मचारीहरूलाई रिहा गरिसकिएको छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरको लिखितजवाफ ।

१०. विपक्षी सगरमाथा रेडियोले जनमानसमा भय र आतंक पैदा गर्ने कार्यक्रम प्रसारण गरेकाले त्यस्तो कार्य तत्काल रोकका राख्न निर्देशन दिइएकोमा विपक्षीले निर्देशनको पालना नगरेको हुँदा पुनः अर्को निर्देशन दिई रेडियो उपकरण ल्याइएको र विपक्षीको अनुरोधमा मिति २०६२/८/९ मा उपकरणहरू फिर्तासमेत गरिसकिएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय र ऐ.का इञ्जिनियर गौरव गिरीको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।
११. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।
१२. यसमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को कानुनी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले रेडियो सगरमाथाको प्रसारण अनिश्चित समयका लागि बन्द गर्ने पत्र पठाई प्रसारण उपकरणसमेत जफत गरी लगेकाले विपक्षीको उक्त पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानुनबमोजिम रेडियो प्रसारण गर्न दिनु र कब्जा गरिएका उपकरणसमेत तत्काल फिर्ता दिनु भन्ने प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य माग-दावी रहेको देखियो ।
१३. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी तर्फबाट उपस्थिति विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले हालको परिवर्तित सन्दर्भमा रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध कायम छैन, फुकुवा भइसकेको छ भनी वहस गर्नुभएको छ । विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफमा कब्जा गरिएको रेडियो उपकरणसमेत फिर्ता भइसकेको छ भन्ने उल्लेख भएको छ । यसरी रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको र कब्जा गरिएको रेडियो उपकरणसमेत फिर्ता भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहनुको प्रयोजन नरहने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.तपबहादुर मगर

इति सम्बत् २०६४ साल फागुन १ गते रोज ४ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं. २९२४
आदेश मिति : २०६४/११/१

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : रेडियो सगरमाथाको संस्थापक नेपाल वातावरण पत्रकार समूहको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्ना हकमा समेत ऐ.का महासचिव भुपेन्द्र बस्नेत

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

♦ रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । (प्रकरण नं.१०)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. मिति २०६२/८/१२ गते साँझ विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका कर्मचारी र प्रहरीहरू जबरजस्ती रेडियो सगरमाथाको स्टेशनमा प्रवेश गरी रेडियो प्रसारण तत्काल बन्द गर्नु भन्ने व्यहोराको पत्र छाडी रेडियो प्रसारण उपकरणसमेत कब्जा गरी लगेउपर ऐ.१३ गते सम्मानित अदालतमा रि.नं.२९०३ को रिट निवेदन दायर गरिएको थियो । सो रिट निवेदनमा सम्मानित अदालतबाट मिति २०६२/८/१४ मा निवेदकले पाएको इजाजत तथा लाइसेन्स रद्द नभएको अवस्थामा इजाजतपत्रअनुसार रेडियो प्रसारण गर्न पाउने अधिकार निवेदकलाई भएकै देखिँदा मिति २०६२/८/१२ को पत्रअनुसारको रेडियो प्रसारण रोक्ने कार्य २०६२/८/२२ सम्म नगर्नु/नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात् रेडियो प्रसारण पुनः सुचारु भएको थियो ।
३. अन्तरिम आदेश जारी भइसकेपछि उक्त दिनको साँझ ५:२० बजे विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका

उपसचिवले हस्ताक्षर गरेको च.नं.५५७ को पत्र फ्याक्समार्फत् रेडियो सगरमाथामा प्राप्त हुनआएको छ । पत्रमा, त्यस प्रसारण संस्थाले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५(घ) र (ज) तथा इजाजतपत्रको शर्तविपरित प्रसारण गरेको पाइएकोले अर्को आदेश नभएसम्म प्रसारण कार्य रोकका गर्न राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ८(ज) र नियम ९(भ) बमोजिम मिति २०६२/८/१२ मा निर्देशन दिइएकोमा त्यस संस्थाले प्रसारण गर्दै आएको बी.बी.सी. सेवाको पुनः प्रसारण गर्ने कार्य एवं माचारमूलक कार्यक्रम र प्रचलित कानुनले प्रतिबन्ध, निषेध वा रोक लगाएको कार्यक्रम/सामाग्रीबाहेक अन्य कार्यक्रम/सामाग्री प्रचलित कानुन र इजाजतपत्रको अधीनमा रही प्रसारण गर्नु हुन निर्णयानुसार अनुरोध गर्दछु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । यस्तो निर्णय वा आदेश गर्ने अधिकार विपक्षीलाई कुनै कानुनले प्रदान गरेको छैन । गैरकानुनी निर्णय गरी बी.बी.सी.को पुनःप्रसारण रोक्ने विपक्षीको कार्यबाट निवेदकलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १३, १४, १५, १६ र १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा विपक्षीको उक्त पत्र एवं सोसम्बन्धी कुनै निर्णय गरेको भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी भविष्यमा यस्तो क्षेत्राधिकारविहीन कुनै काम-कारवाही एवं निर्णय नगर्नु भनी विपक्षीका नाममा प्रतिषेधको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ । साथै सम्मानित अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई अवज्ञा गर्ने उद्देश्यले विद्विनियतसाथ विपक्षीबाट पत्र पठाउने काम भएकाले अपहेलनामा कारवाही चलाई प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निवेदनकलाई बी.बी.सी.को पुनःप्रसारण अनवरतरूपमा गर्न दिनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

४. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश गजारी हुन नपर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/८/१९ को आदेश ।
५. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०५५/८/२२ को पत्रबाट बी.बी.सी. सेवाको पुनः प्रसारण सम्बन्धमा रेडियो सगरमाथालाई छुट्टै स्वीकृति दिएको देखिएको र सो निवेदकले पाएको रेडियो यन्त्र राख्ने लाइसेन्सको अतिरिक्त छुट्टै स्वीकृति देखिएको अवस्थामा उक्त स्वीकृतिपत्र खारेज नभएसम्म सो कायमै रहेको मान्नुपर्ने देखिनआयो । मिति २०६२/८/१४ को सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको पत्रमा बी.बी.सी. सेवाको पुनःप्रसारण रोक्ने तथ्ययुक्त आधार र कारण दिएको नपाइएको साथै कुन कानुनको आधारमा रोक लगाइएको भन्ने किटानसमेत गरेको नपाईदा उक्त पत्र हाल कार्यान्वयन नगर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/८/२२ को आदेश ।
६. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हकअधिकारको हनन् भएको हा, त्यसका स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार कारण यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।
७. सम्मानित अदालतबाट रि.नं.२९०३ को मुद्दामा भएको अन्तरिम आदेश २०६२/८/१६ का दिन मात्र प्राप्त हुनआएकोले सो आदेशको जानकारी हुन नसकी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ द्वारा प्रदत्त अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६२/८/१४ मा पत्र पठाइएको हो । सम्मानित अदालतको आदेश थाहा पाई अवज्ञा गरिएको होइन भन्ने व्यहोराको विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको र ऐ.का उपसचिव अम्बरराज पौडेलको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चठी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कागजात अध्ययन गरियो ।

९. यसमा निवेदक रेडियो सगरमाथा र विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको रि.नं.२९०३ को उत्प्रेषण मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२/८/१४ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशको बर्खिलाप हुने गरी विपक्षी मन्त्रालयले सोही दिन साँझ गैरकानुनीरूपमा एक पत्र पठाई इजाजत लिई साविकदेखि प्रसारण गरिआएको बी.बी.सी. सेवाको प्रसारण गर्न रोक लगाएको हुँदा उक्त पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको मुख्य माग दावी रहेको देखिन्छ ।
१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले हालको परिवर्तित सन्दर्भमा रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध कायम छैन, फुकुवा भइसकेको छ भनी बहस गर्नुभएको छ । लगाएको रिट नं.२९०३ को निवेदनमा निवेदक रेडियो सगरमाथाका कब्जा गरिएका उपकरणहरूसमेत फिर्ता भइसकेको अवस्थामा रिट जारी गरिरहन नपर्ने भनी आज यसै इजलाशबाट आदेश भएको छ । यसरी रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको प्रतिबन्ध फुकुवा भइसकेको अवस्थामा प्रस्तुत निवेदनमा पनि निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. तपबहादुर मगर

इति सम्बत् २०६४ साल फागुन १ गते रोज ४ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री डा. भरतबहादुर कार्की
सम्बत् २०६३ सालको ०६३-WO-०५६७
आदेश मिति : २०६७/१२/१७

विषय :- उत्प्रेषण

निवेदक : युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्चद्वारा सञ्चालित पर्यावरण चक्र रेडियो ए.एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्जको स्वामित्ववाला अष्टमान की.सी. महर्जन

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ एफ.एम. सञ्चालनको विषयलाई लिएर निर्णय गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई कुनै कानुनले प्रदान गरेको देखिन्न । यस्तो अवस्थामा अधिकार क्षेत्र र कानुनी आधार नै उल्लेख नगरी निवेदकको हकमा पत्र लेखी कारबाही गरेको देखिएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको कार्य कुनै कानुनमा आधारित भएको समेत देखिएन तथा उक्त कार्यमा अधिकार क्षेत्रको अभावसमेत देखियो । (प्रकरण नं. १४)
- ◆ रिट निवेदकको विरुद्ध हक सिर्जना हुने गरी गरिएको निर्णय कानुनमा आधारित नभई गरिएको र त्यस्तो गर्न कानुनले नमिल्ने हुनाले विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट रिट निवेदकको विरुद्ध जारी गरिएको मिति २०६३/८/२७ को पत्रसमेत कानुनविपरीत देखिएको एवं अधिकार क्षेत्रको अभावसमेत रहेको देखिएकाले उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने । अब रिट निवेदकको एफ.एम. सञ्चालनका काम-कारबाहीमा कुनै पनि गैरकानुनी हस्तक्षेप नगर्नु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरसमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं. १५)

आदेश

मा.न्या. कल्याण श्रेष्ठ

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३, ८८ (२) बमोजिम यसै अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर भई पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२. निवेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट २०५१ सालमा युवा जागरण पर्यावरणीय त्रैमासिक पत्रिका दर्ता गरी द.नं. १३१/०५१/५२ बाट एकलौटी दर्ता अनुमति लिई सञ्चालन गरिआएकोमा सोही कार्यालयको मिति २०५२/१२/१२ को निर्णयले युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक कायम गरी वातावरणसँग सम्बन्धित विषयवस्तु समावेश गरी पत्रिका प्रकाशन गर्दैआएकोमा म निवेदक अष्टमान की.सी.को एकल स्वामित्वमा दर्ता गरी सञ्चालनमा रहेको युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिका गैरसरकारी संस्था नभई मिडिया पत्रिका भएकाले जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नवीकरण तथा लेखापरीक्षणसमेत गराई रहनुपर्ने मञ्च हो। यो मञ्च विश्व संरक्षण संघ IUCN संयुक्त राष्ट्रसंघ जनसम्पर्क विभाग UNDP सामुदायिक रेडियोको विश्व संगठन (AMARC) को सदस्य समेत प्राप्त गरी नेपालमा वातावरणसम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रम गर्न सफल भइआएकाले वातावरण शिक्षा र स्वास्थ्यबारे जनचेतना फैल्याउने उद्देश्यले पर्यावरण चक्र एफ.एम.ले १०० मेगाहर्जबाट प्रत्येक सोमबार बेलुकी ५ बजेदेखि ६ बजेसम्म वातावरण, शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयमा प्रचारप्रसार गरिआएको थियो। २०५६/१०/१७ मा यस मञ्चले छुट्टै फ्रिक्वेन्सीमार्फत् कार्यक्रम प्रसारण गर्ने इजाजतको लागि सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा निवेदन दिई २०५८/१/१८ मा यस मञ्चलाई पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालनवापत लाग्ने दस्तुर रु. २,००,०००/- बुझाउनुपर्नेमा मञ्चको तर्फबाट खटाएका व्यक्ति भरतजङ्ग राणा बेखबर हुनुभएकाले मिति २०५८/९/३ मा डा. रामविक्रम सिजापतिको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति गठन गरी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा पेस गरी पत्र पठाएपछि रु. २,००,०००/- बुझाई २०५९/११/१६ मा पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालन गर्न इजाजत दिई २०६०/१२/१० मा लाइसेन्सप्राप्त गरी निरन्तररूपमा वातावरण शिक्षा स्वास्थ्य सूचनामूलक तथा मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम चलाइआएका छौं।
३. यस एफ.एम.लाई सामुदायिकरूपमा संस्थागत ढङ्गबाट सञ्चालन गर्न धर्म महर्जनसमेतका व्यक्तिहरूबाट रकम सापटी लिई सञ्चालन गरिआएकोमा २०६१/५/८ मा यस एफ.एम.को व्यवस्थापन समितिको संयोजक कृष्णप्रसाद शाहीको अध्यक्षतामा बैठक बसी उक्त एफ.एम. अष्टमान की.सी.लाई चलाउन दिने निर्णय गरी व्यवस्थापन समिति र सदस्यको सापटी एक वर्षभित्रमा एफ.एम.को बारेमा कुनै हिसाब-किताब नखोज्ने र सोबमोजिम अष्टमानले कागज गरिदिनेमा एकलरूपमा त्रैमासिक किस्ता गरी लिने-दिने निर्णय गरी अष्टमान की.सी. महर्जनलाई एफ.एम. सञ्चालन गर्न दिने निर्णय भएको थियो। मिति २०६१/६/२१ मा धर्म महर्जनसमेतले एफ.एम.का आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भनी कागज गरिदिनेबाट कागजबमोजिम अन्तिम किस्तासमेत २०६२/६/२५ मा बाँकी लिइसकेकोले पर्यावरण चक्र रेडियो १०४.२ निवेदकले दर्ता गरेको शर्तबमोजिम चलाई आएको छु। यसैबीच, भरतजङ्ग राणाले आफूलाई मर्का पत्थो भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरमा निवेदन दिई निजलाई पनि समेटनुस् भन्ने सल्लाहबमोजिम उहाँलाई सल्लाहकारमा राखेको थिएँ। पछि निजसमेतका व्यक्तिले पुनः जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरमा निवेदन दिई मलाई उपस्थित हुन आउन भनी तारेख तोकिएकोमा तारिखमा रहेकै अवस्थामा २०६३/८/२७ गतेको पत्रमार्फत् अधि गरेको काम-कारबाहीले कानुनी मान्यता पाउन नसक्ने भरतजङ्ग राणा बोर्ड डाइरेक्टर रहेको व्यवस्थापन समिति कायम रहने अष्टमान की.सी. महर्जनले पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालन गर्ने गरेको आर्थिक कारोबार तत्कालै व्यवस्थापन समितिको बैठक बस्ने, आवश्यक निर्णय गर्ने, लेखापरीक्षण गराउने, २०६०/९/१२ गते बसेको साधारणसभाले निर्णय गरेको कार्यसमिति यथावत् रहने, २०६१/५/८ मा कृष्णप्रसाद शाहीको

अध्यक्षतामा बसेको बैठकलाई मान्यता नदिनेलगायतका काम-कारवाही अधिकार क्षेत्र बाहिर गई गरिएको रहेछ। युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिकाद्वारा सञ्चालन भएको पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्जबाट सञ्चालन भइरहेकोमा सोको आयस्तरको लेखापरीक्षण आव. २०६०/६१, ०६१/०६२ सम्म गराई सोको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा नवीकरण दस्तुर बुझाई आर्थिक वर्ष २०६०/६१, ०६१/०६२ को नवीकरण भएको छ भने आ.व. ०६२/६३ को नवीकरणको लागि निवेदन दिएको छ। युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिका भएको हुनाले यसलाई नवीकरण तथा लेखापरीक्षण गरिरहनुपर्दैन। यसतर्फ कुनै मनन नगरी भएको निर्णय आदेश गैरकानुनी छ। धर्म महर्जन, राजेन्द्र श्रेष्ठसमेतका मानिसको ०६१/६/२१ मा भएको कागजमा अब उप्रान्त उक्त एफ.एम.को सम्पूर्ण जिम्मेवारी अष्टमान की.सी. महर्जनको हुने र ०६०/११/१२ मा गठन भएको कार्यसमिति भङ्ग हुने भनी कागज गरी आफ्नो हक छाडिदिएका हुन्। युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिकाद्वारा सञ्चालित एफ.एम. छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ को दफा ७ र छापाखाना तथा प्रकाशन नियमावली, ०४९ को नियम ४ बमोजिम निवेदकले एकल स्वामित्व कायम रहने गरी लाइसेन्ससमेत प्राप्त गरी सञ्चालन भएको र युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिकाको अध्यक्ष एवं प्रधानसम्पादक तथा प्रकाशक अष्टमान की.सी. महर्जनको एकलौटी हुनेमा द्विविधा छैन। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम इजाजत लिई सञ्चालन भएको एफ.एम.लाई कारवाही गर्नुपर्ने भन्ने राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १७ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम २१ बमोजिम कारवाही गर्ने अधिकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको सचिव अध्यक्ष रहेको समितिलाई हुन्छ। प्रमुख जिल्ला अधिकरीलाई यस सम्बन्धमा कुनै काम-कारवाही गर्ने अधिकार छैन।

४. कुनै कानूनबमोजिम गठन गरिएको नभई मैले स्थापना गरेको पर्यावरणीय चक्र रेडियो एफ.एम.को साधारणसभा तथा कार्यसमिति कायम रहने-नरहने भन्ने कुराको विरोध गर्ने अधिकार उक्त मञ्चको स्वामित्व म निवेदकमा निहित रहेको हुन्छ। २०६०/११/१२ को साधारणसभाले निर्वाचित गरेको सदस्यहरूले सदस्यतासमेत नवीकरण नगरी आफू मञ्चमा संलग्न नहुने भनी कागजसमेत गरेपछि निजहरूको स्वामित्व रहने होइन निवेदकले कसैलाई पत्रिकाको स्वामित्व हस्तान्तरण गरेको पनि छैन। निवेदकले रितपूर्वक सूचना प्रकाशित गरी २०६३/८/१६ गते साधारणसभा बोलाई साधारणसभाले विभिन्न निर्णय गरेको छ। उक्त साधारणसभा बढेर गराउने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकरीलाई छैन। विपक्षी भरतजङ्ग राणासमेतको जिल्ला प्रशासनक कार्यालयमा पेस गरेको युवा पर्यावरणीय मञ्चको नियमावली जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट स्वीकृति लिनुपर्ने होइन। युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक तथा पर्यावरणीय चक्र रेडियो एफ.एम. संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता भएको होइन सोको विधानसमेत नबनेको अवस्थामा नियमावली बन्ने अवस्था नै रहँदैन। युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्चद्वारा सञ्चालन भएको पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालन गर्नको लागि कर्मचारीसम्बन्धी नियमावली बनाई सञ्चालन गर्ने हो। यस्तो नियमावली जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट स्वीकृत गराई रहन आवश्यक पर्दैन। पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. पूर्णतः दर्तावालाको स्वामित्वमा रहने हुनाले उसैले बनाई लागू गराउने हो। भरतजङ्ग राणाले एफ.एम. चलाउन सापटी लिएको रकम फिर्ता लिने निर्णय गरी बैठकमा डाकेकोमा उहाँ उपस्थित नभएबाट संयोजक कृष्णप्रसाद शाहीको अध्यक्षतामा बैठक बसी २०६१/६/२१ मा करारनामा भएबमोजिम रकम बुझिसकेको राजेन्द्र श्रेष्ठ, कृष्णप्रसाद शाहीसमेतको भूट्टा उजुरीका भरमा २०६१/५/८ को बैठकको अध्यक्षता भरतजङ्गले नगरेको भनी मान्यता नदिने भन्ने निर्णय गलत छ। ताहिर

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

शाहले सो कुरा स्वीकार गरी त्यसै कार्यालयमा निवेदनसमेत दिएकाले त्यसतर्फ विचार नगरी २०६१/५/८ को बैठकलाई मान्यता नदिने गरी भएको निर्णय बदरभागी छ ।

५. निवेदकको नाममा रहेको पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्ज सञ्चालन गर्नका लागि केही समयका लागि यी विपक्षीहरूलाई दिएकोमा नेपाल सरकारको विज्ञापनको एकद्वार नीतिबमोजिम विज्ञापनप्राप्त गर्न नसकी सोही कारण एफ.एम. चलाउन नसकेको र आफ्नो रकम फिर्ता लिई कागज गरी मैले जिम्मा लिई सञ्चालन गरेको बखत २०६३/८/१६ गते मैले मेरो सहयोगको लागि गठन गरेको तथा साधारणसभासमेत गरी पर्यावरणीय चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालन गरिआएकोमा सो साधारणसभाले नयाँ कार्यसमिति तथा व्यवस्थापन समितिसमेत निर्वाचन भई आफ्नो काम गरिआएका बखत जिल्ला प्रशासन कार्यालयले २०६०/११/१२ को कार्यसमितिलाई कायम गर्ने र राजेन्द्र तामाङलाई घरभाडा दिनु भन्ने भएको आदेश गैरकानुनी छ । उपरोक्तबमोजिम विपक्षीहरूले मेरो एकलौटी हक स्वामित्व भई सामाजिक सेवा गर्ने उद्देश्यले जनचेतना जगाउने लक्ष्यसाथ दर्ता गरेको युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिकाद्वारा सञ्चालित पर्यावरणीय चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्जलाई विपक्षीहरूबाट गैरकानुनीरूपमा हस्तक्षेप गरी अधिकारविहीन निकायबाट मिति २०६३/८/२७ मा पत्रमार्फत् उल्लेख भएका युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च बाँडे गाउँ, गोदावरी क्षेत्र, ललितपुरलाई सम्बोधन गरी देखिएका पत्रले म निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७, को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक धारा १२ (२) (क) (ड) धारा १६ धारा १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हननु हुन गएबाट माथि उल्लेख गरिएबमोजिम विपक्षीहरूद्वारा गैरकानुनी किसिमबाट भएको मिति २०६३/६/२७ मा लेखेको पत्रलगायतका सम्पूर्ण काम-कारबाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई स्वतन्त्रपूर्वक उक्त एफ.एम. सञ्चालन गर्न दिनु भन्ने परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा वा पूर्जा विपक्षीहरूको नाउँमा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन व्यहोरा ।
६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदकको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुन भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी भरतजङ्ग राणासमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।
७. भरतजङ्ग राणासमेत १० जनाले २०६३/६/१० मा यस कार्यालयमा अष्टमान की.सी. महर्जनले पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्जलाई अनधिकृत तवरले आफ्नो नियन्त्रणमा लिई सो एफ.एम.को अध्यक्ष हुँ भनी गैरकानुनीरूपमा मनोमानी किसिमले रकम उठाई आफ्नो निजी स्वार्थमा लगाई सामाजिक संस्थाको हितविपरीत कार्य गरेको हुँदा निजलाई कारबाही गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा सो सम्बन्धमा भएका रेडियो सञ्चालनसम्बन्धी कागजात, निर्णय विधान, नियम आदि भिक्काई अध्ययन गर्दा युवा जागरण पर्यावरण एफ.एम. स्थापना गरी सोको नियमावली, २०६० साधारणसभाका १७१ जना सदस्यहरूले दस्तखत गरी पारित गरेको हो । उक्त नियमावलीको नियम ७ मा २९ जना संस्थापक सदस्यको नाम राखिएको, नियम ६ अनुसार

ती सदस्यहरूको सदस्यता समाप्तीका लागि पदबाट राजिनामा दिनुपर्ने, १०४.२ एफ.एम.को हितविपरीत काम गरेको प्रमाणित हुनुपर्ने, नियम ९ अनुसार व्यवस्थापन समितिको कार्याकाल ५ वर्ष रहने, नियमावलीको नियम १७ मा व्यवस्थापन समितिको बोर्ड डाइरेक्टरमा भरतजङ्ग राणा रहेको देखिएको र नियमावलीको नियम ७ अनुसारका संस्थापक सदस्यहरू तथा नियम १७ अनुसार व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरू हालसम्म पनि कायमै रहेको देखिएकाले अष्टमान की.सी. महर्जनले उक्त एफ.एम. रेडियोको नाममा गैरकानुनी तवरले मनोमानी किसिमबाट रकम असुलउपर गरेको भएमा सोको नियमानुसार लेखापरीक्षण गराउने र आर्थिक अनियमितता भएको देखिएमा कारबाही अगाडि बढाउने एक-आपसी सहयोग तथा सद्भाव राखी संस्थाको हित प्रवर्द्धन काम गर्नका लागि यस कार्यालयबाट युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्चलाई पत्राचार भएको हो । २०६०/११/१२ गते निर्माण भएको कार्य समितिले सोहीअनुसार यथावत् कायम रहेको देखिनआएको हुँदा रिट निवेदन दावीबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेतको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको लिखित जवाफ ।

८. युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्चको २०६०/११/१२ गतेको विपक्षी रिट निवेदकसहितको उपस्थिति रहेको साधारणसभाबाट कृष्ण मुकुन्दप्रसाद जोशी अध्यक्ष, ताहिर शाह उपाध्यक्ष, राजेन्द्र श्रेष्ठ सदस्यसहित १३ जना कार्यसमिति निर्वाचित भएकोमा सो मञ्चको प्रमुख सल्लाहकारमा भरतजङ्ग राणा र कार्यक्रम निर्देशकमा रिट निवेदक अष्टमान की.सी. रहने व्यवस्था गरी साधारणसभाबाट अनुमोदित भएको थियो । २०६०/११/१६ को बैठकमा निज रिट निवेदक आमन्त्रित सदस्यको रूपमा उपस्थित हुनुभएको हो । युवा जागरण मञ्च नामक संस्थामार्फत् पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्ज रेडियो सञ्चालन गर्न सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृत लिएपछि सोको सञ्चालनका लागि एफ.एम.को नियमावली, २०६० तयार गरी सम्बन्धित नियमबाट स्विकृत लिई एफ.एम. सञ्चालन हुँदै आएको हो । विपक्षी रिट निवेदकसमेत रेडियो एफ.एम.को संस्थापक सदस्य हुनुभएकोबाट पनि सो युवा जागरण पर्यावरण मञ्च र सोअन्तर्गत सञ्चालित पर्यावरणीय चक्र एफ.एम. रेडियो निजी व्यक्तिगत सम्पत्ति होइन भन्ने कुरा प्रस्ट भइसकेको छ । उक्त संस्था सामाजिक संस्था हो । मञ्चको कार्यसमितिको बैठकबाट एफ.एम. रेडियोको नियमावली, २०६० तयार गर्ने भन्ने निर्णय भई सो निर्णयबमोजिम मञ्चका तत्कालीन अध्यक्ष विपक्षी अष्टमान की.सी. महर्जनले मिति २०६०/७/२५ मा नियमावली तयार गर्ने, संयोजक समितिलाई सो नियमावली तयार गरी पेस गर्न पत्राचार गरेबमोजिम सो समितिले नियमावली तयार पारी पर्यावरण चक्र एफ.एम. व्यवस्थापन समितिमा पेस भई समितिबाट पास भई मञ्चको कार्य समितिले स्वीकृति जनाएको र २०६०/११/१२ को साधारणसभाले पारित गरेको हो । विपक्षीले रिट निवेदनमा २०६०/२/९ गते पर्यावरण चक्र रेडियो सञ्चालन गर्न व्यवस्थापन समितिले संयोजक भरतजङ्ग राणाको संयोजकत्वमा विभिन्न व्यक्तिसँग रकम संकलन गरी रेडियो सञ्चालन गरिआएको र सो लगानी रकम मिति २०६१/६/२१ को तथा-कथित करारनामाको हवाला दिई रकम फिर्ता गरेको र २०६०/११/१२ मा भएको साधारणसभाबाट निर्विरोध भएको कार्यकारिणीसमेत भङ्ग भएको भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको छ । विधिसम्बन्धित रूपमा स्थापित कार्यसमितिलाई कारानामाबाट भङ्ग गर्न मिल्छ, मिल्दैन यस्तो करारनामाको औचित्य के कति रहन्छ भन्ने कुरा सम्मानीत अदालतले विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ५ सँग सम्बन्धित अनुसूची २.(ख) द्वारा प्राप्त इजाजतपत्रको शर्त (क) मा प्रसारण केन्द्र भाडामा वा अन्य कुनै प्रकारबाट अन्य कसैलाई प्रयोग गर्न दिन नहुने भन्ने वाक्यांशले कुनै पनि एफ.एम. रेडियोहरू कसैलाई सीमित वा असीमित समयका लागि सञ्चालन गर्न दिने भन्ने कुरा सरासर

अवैधानिक छ । २०६१/६/२१ गते करारनामा भई करारबमोजिम राजेन्द्र श्रेष्ठ, ताहिर शाह, कृष्ण मुकुन्दप्रसाद जोशीसमेतले करारबमोजिम एफ.एम. सञ्चालनको लागि निवेदकले लिएको रकम फिर्ता दिइसकेको भन्ने सवालमा सो लगानी रकम सामुदायिक रेडियो सञ्चालनको लागि गरेको र सोहीअनुसार एफ.एम. रेडियोबाट नै फिर्ता लिने व्यहोराको कागज भएकोमा सो रकम हालसम्म पनि सम्पूर्ण रूपमा फिर्ता भएको छैन । रेडियो सञ्चालन गर्नका लागि दिइएको हो, अष्टमानलाई सापटीस्वरूप दिएको होइन । पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्ज सञ्चालन भइरहेको र मञ्चको विधान र साधारणसभाबाट पारित भएको नियमावलीअनुसार व्यवस्थापन समिति गठन भई सो व्यवस्थापन समितिको कार्यकाल ५ वर्षको भई २०६५/११/११ सम्म कायम नै रहेकाले सो अवधिसम्म एफ.एम. रेडियोको व्यवस्थापन समितिमा २०६०/११/१२ को मञ्चको साधारणसभाबाट पारित भएको नियमावलीको व्यवस्थापन समिति नै कायम रहने गरी तथा मिति २०६०/११/१२ को साधारणसभाबाट निर्वाचित कार्यसमितिले संस्था सञ्चालन गर्न पाउने गरी सो पहिलो कार्यसमितिलाई यथावत् कायम रहने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट भएको मिति २०६३/८/२० को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको विपक्षी भरतजङ्ग राणासमेत जना ५ को यस अदालतसमक्ष परेको लिखित जवाफ ।

९. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चठी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश मैनालीले निवेदकले छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ तथा ऐनको नियमावली, २०४९ बमोजिम युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिका २०५१ सालमा दर्ता गरी रेडियो सञ्चालनसमेत गर्नका लागि राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा ऐ. को निमावली, २०५२ बमोजिम इजाजतसमेत प्राप्त गरी रेडियो सञ्चार लाइसेन्स नियमावली, २०४९ बमोजिम सञ्चालन गरेको हो । २०६१/५/८ को बैठकले पक्षको नाउँमा एकलौटीरूपमा निवेदकलाई रेडियो सञ्चालनसम्बन्धी निर्णय भएको हो । निवेदकले एकल स्वामित्व भएको यस्तो अवस्थामा आफ्नो लगानी फिर्ता लिइसकेकाले विपक्षी भरतजङ्ग राणाको उजुरीका आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले पक्षलाई हस्तक्षेप गर्ने कुनै कानुनी आधार उल्लेख नगरी हस्तक्षेप गर्ने कार्य गैरकानुनी भएबाट उक्त गैरकानुनीरूपमा भएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको मिति २०६३/८/२७ को निर्णय एवं पत्राचार उत्प्रेषणको आदेश बदर गरी पक्षलाई स्वतन्त्ररूपमा एफ.एम. सञ्चालन गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१०. त्यस्तै, विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयका तर्फबाट सहन्यायाधीवक्ता श्री किरण पौडेलले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा परेको उजुरीका आधारमा निवेदक र विपक्षीहरूलाई सहमतिमा ल्याई पहिलोपटक व्यवस्थापन गरिएको र पछि संस्थाको रकम हिनामिना गरेकोसमेतको उजुरीका आधारमा पक्षहरूलाई छलफलका लागि बोलाइएको सम्म हो । कार्यालयमा प्राप्त कागजातबाट मिति २०६०/११/१२ को कार्यसमिति कायमै रहेको देखिएको अवस्थामा संस्थाको हित प्रवर्द्धन गर्नका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सो पत्राचार गरिएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
११. पक्ष-विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो-होइन निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो । निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले मूलतः निवेदकको नाममा रहेको पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्ज सञ्चालन गर्नका लागि केही समयका लागि

यी विपक्षीहरूलाई दिइएकोमा नेपाल सरकारको विज्ञापनको एकद्वार नीतिवमोजिम विज्ञापन प्राप्त गर्न नसेको कारण एफ.एम. चलाउन नसेको र आफ्नो रकम फिर्ता लिई कागज गरी मैले जिम्मा लिई सञ्चालन गरेको बखत २०६३/८/१६ गते साधारणसभासमेत गरी पर्यावरणीय चक्र रेडियो एफ.एम. सञ्चालन गरिआएकोमा सो साधारणसभामा नयाँ कार्यसमिति तथा व्यवस्थापन समितिसमेत निर्वाचित भई आफ्नो काम गरिआएका बखत जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले २०६०/११/१२ को कार्यसमितिलाई कायम गर्नेसमेत भएको आदेश गैरकानुनी छ । विपक्षीहरूले मेरो एकलौटी हक स्वामित्व भई सामाजिक सेवा गर्ने उद्देश्यले जनचेतना जगाउने लक्ष्यसाथ दर्ता गरेको युवा जागरण पर्यावरणीय मञ्च मासिक पत्रिकाद्वारा सञ्चालित पर्यावरण चक्र रेडियो एफ.एम. १०४.२ मेगाहर्जलाई विपक्षीहरूबाट गैरकानुनीरूपमा हस्तक्षेप गरी अधिकारविहीन निकायबाट मिति २०६३/८/२७ मा पत्रमार्फत् उल्लेख भएका युवा जागरण पर्यावरण मञ्च, बाँडेगाउँ, गोदावरी क्षेत्र, ललितपुरलाई सम्बोधन गरी लेखिएको पत्रले म निवेदक नेपाल अधिराज्यको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् हुन गएबाट विपक्षीहरूको गैरकानुनी किसिमबाट भएको मिति २०६३/८/२७ मा लेखेको पत्रलगायतका सम्पूर्ण काम-कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक उक्त एफ.एम. सञ्चालन गर्न दिनु भन्ने परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा वा पुर्जी विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको मुख्य निवेदन दावी लिएको देखिन्छ ।

१२. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा २०६०/११/१२ को कार्यसमिति कायमै रहेको अवस्थामा रिट निवेदकले एकलौटीरूपमा संस्था सञ्चालन गर्ने गरेका, संस्थाको आर्थिक रकम हिनामिना गरेको जस्ता कारणले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उजुरी परेको र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट संस्थाको हित प्रबर्द्धन गर्नका लागि निवेदकका नाउँमा २०६३/८/२७ मा पत्राचार गरिएको र सो पत्राचारसमेतको कार्य कानुनवमोजिम भएको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।
१३. रिट निवेदक अष्टमान की.सी. महर्जनका नाममा २०५१ सालमा युवा जागरण पर्यावरण त्रैमासिक पत्रिका दर्ता भएकोमा विवाद भएन । २०५१ सालमा भएको उक्त पत्रिकाको संस्थापन, संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिमको दर्ता हो भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट प्रमाणित गरिएको देखिन्छ ।
१४. रिट निवेदकको नाममा युवा जागरण पर्यावरण मञ्च पत्रिकाको इजाजत पाई सोही संस्थाको नाममा एफ.एम.समेतको इजाजत दिएको देखिन्छ । उक्त स्थितिमा परिवर्तन भएको देखिन्छ । विपक्षीहरूले २०६३ सालमा छुट्टै संस्था दर्ता गराएको देखिन्छ । र उक्त संस्था २०५१ सालको संस्थाको रूपान्तरण होइन भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले लेखेको देखिन्छ । २०६३ सालमा संस्था दर्ता भएपश्चात् एफ.एम. सञ्चालनका लागि छुट्टै इजाजतपत्र लिएकोसमेत देखिन्छ । निवेदक अष्टमान की.सी. महर्जनको युवा जागरण पर्यावरण मञ्च र एफ.एम. दर्ता खारेजी भएको नभई अद्यावधिकरूपमा नवीकरणसमेत भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले आफूसमक्ष विपक्षी भरतजङ्ग राणासमेतको निवेदन परी २०६३/८/२७ मा निवेदकका विरुद्ध अष्टमान की.सी. महर्जनलगायत २९ संस्थापक सदस्य र भरतजङ्ग राणा डाइरेक्टर रहेको व्यवस्थापन समिति कायम रहनेलगायतका विभिन्न बुँदाहरूको निर्देशन जारी गरेको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको पत्र तथा लिखित जवाफमा समेत कुन-कुन कानुनअन्तर्गत सो आदेश-निर्देशन जारी गरेको हो सो खुलाएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालयको उक्त मिति २०६३/८/२७ को पत्र हेर्दा निवेदकको दायित्व सिर्जना गर्नेखालका कतिपय कुराहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ । एफ.एम. सञ्चालनको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विषयलाई लिएर निर्णय गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई कुनै कानुनले प्रदान गरेको देखिन्न । एफ.एम. सम्बन्धमा आवश्यक अधिकारको प्रयोग गर्ने सञ्चार सचिवको अध्यक्षतामा गठन भएको छुट्टै समितिको अधिकार क्षेत्र रहेकोसमेत देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा अधिकार क्षेत्र र कानुनी आधार नै उल्लेख नगरी निवेदकको हकमा पत्र लेखी कारवाही गरेको देखिएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको कार्य कुनै कानुनमा आधारित भएको समेत देखिएन तथा उक्त कार्यमा अधिकार क्षेत्रको अभावसमेत देखियो ।

१५. यी रिट निवेदकको विरुद्ध हक सिर्जना हुने गरी गरिएको निर्णय कानुनमा आधारित नभई गरिएको र त्यस्तो गर्न कानुनले नमिल्ने हुनाले विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट रिट निवेदकको विरुद्ध जारी गरिएको मिति २०६३/८/२७ को पत्रसमेत कानुनविपरीत देखिएको एवं अधिकार क्षेत्रका अभावसमेत रहेको देखिएकाले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ । अब रिट निवेदकको एफ.एम. सञ्चालनका काम-कारवाहीमा कुनै पनि गैरकानुनी हस्तक्षेप नगर्नु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरसमेतका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. डा भरतबहादुर कार्की

इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद गौतम

कम्प्यूटर टाइप :- प्रेमबहादुर थापा

इति सम्बत् २०६७ साल चैत १७ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदाल, संयुक्त इजसाल
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गिरिशचन्द्र लाल
सम्बत् २०६५ सालको फौ.वि.नं. ०६५-WO-०५०३
आदेश मिति : २०६६/८/१

विषय :- उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.का तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ. का प्रबन्ध सञ्चालक गोपाल गुरागाई
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रत्येक नागरिकले देशमा के भइरहको छ, सरकारले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य र काम-कारबाही कसरी गर्दछ भन्ने समसामयिक विषयदेखि लिएर देशको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक, कृषि, वैदेशिक सम्बन्धलगायत राष्ट्रले दैनिकरूपमा गर्ने काम र पछिल्ला गतिविधिसमेत थाहा पाउने र जानकारी राख्न पाउने प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो । यस्ता हकको प्रचलनको लागि रेडियोजस्तो प्रसारण माध्यमको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ । (प्रकरण नं. २९)
- ◆ लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भनेको पारदर्शिता, सुशासन र स्वच्छ, प्रशासनमा आधारित र सञ्चालित हुने व्यवस्था भएकोले नागरिकका धारा २७ को सुसूचित हुने हकलाई कुनै तरहबाट अवरोध आउन नदिन धारा १५ मा प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकमा प्रतिबन्ध लगाउन नपाउने, बन्द जफत वा दर्ता खारेज गर्न नपाउने गरी Guarantee गरको देखिन्छ । तर सरकारको मिति २०६५/६/१७ को निर्णय धारा २७ र १५ को व्यवस्था र मनसायविपरीत देखियो । (प्रकरण नं.३१)
- ◆ रिट निवेदक प्राप्त गरेको इजाजतपत्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को परियोजनाको लागि रेडियोको परिभाषाभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट देखिनआयो । रिट निवेदन कम्पनी उल्लेखित व्यवस्थाबमोजिम रेडियोको परिभाषाभित्र एफ.एम. नपर्ने भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट रिट निवेदकलाई मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/६/१७ को निर्णयअनुरूपका नवीकरण दस्तुर थप जरिवाना र रोयल्टीबापतको रकम छुट दिन नमिल्ने भनी गरेको मिति २०६५/१०/३ को पत्राचारबाट नेपाल सरकारको निर्णय रेडियोको कानुनी परिभाषाविपरीत भई स्वेच्छाचारी मान्नुपर्ने हुनआयो । कानुनको प्रयोग र व्याख्या गर्दा सम्बन्धित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विषयवस्तुका Usage, Practice र मान्यताअनुकूल उदार र फराकिलो गर्नुपर्दछ सङ्कुचित होइन ।
(प्रकरण नं. ३५)

- ◆ निवेदक कम्पनी रेडियोको परिभाषा र दायराभिन्न पर्ने संस्था भएकाले उक्त निर्णयअनुसारका सुविधाहरू प्राप्त गर्न कानुनले बन्देज नलगाएको अवस्था हुँदा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी गरेको ०६५/१०/३ को पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । रिट निवेदकले मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/६/१७ को निर्णयअनुरूपको नवीकरण दस्तुर थप जरिवाना र रोयल्टीबापतको रकम छुट पाउने देखिँदा निवेदकले बुझाइसकेको उक्त रकमबाट तिर्नुपर्ने खास दस्तुर कट्टा गर्दा उक्त रकम बढी हुनआएमा बढी भएको रकम फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं. ३७)

आदेश

मा.न्या. बलराम के.सी.

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ ।
२. कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. (यसपछि प्रा.लि. भनिने) सूचना तथा सञ्चारको माध्यमद्वारा आम-जनताहरूको सुसूचित हुन पाउने कुरामा समेत पहुँच पुग्न सकोस् भन्ने अभिप्रायले सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रलाई युगानुकूल विकास गर्नका लागि श्रव्य, श्रव्यदृश्य प्रसारण र पत्रकारितासम्बन्धी अनुशासन, परामर्श तथा तालिमजस्ता सेवाहरू प्रदान गर्ने उद्देश्यले उद्योग मन्त्रालयअन्तर्गत कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५५/१/१६ मा प्रा.लि. द.नं. ८४०५/२०५४/२०५५ मा दर्ता भई सञ्चालन भइआएको छ । यस कम्पनीले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नमायवली, २०५२ अन्तर्गत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट २०६०/८/२ मा लाइसेन्स नं. ४९/६० (डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग पे. च्यानल) फा.नं. १३११ को लाइसेन्सप्राप्त गरी विभिन्न एफ.एम. रेडियो प्रसारकहरूलाई रेडियोयन्त्र बिक्री-वितरण गरिरहेको छ भने कम्पनीका उद्देश्यमध्येको एफ.एम. रेडियो सञ्चालनका लागि उल्लेखित ऐन र नियमावलीबमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजतपत्र नं. एफ.एम. १६०/०६३/६४ च.नं. ३१५ द्वारा इजाजत लिई काठमाडौं उपत्यका र आसपासका लागि फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी समाचारमूलक, चेतनामूलक, विकाससँग सम्बन्धित विषयलगायतका कार्यक्रमहरू जस्तै, कायाकैरन, नेपाल दर्पण, मानवअधिकार शिक्षासमेतको कार्यक्रमहरू प्रसारण गरिआएको छ ।
३. मिति २०६५/६/१७ गते मन्त्रिपरिषद्ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम रेडियो (एफ.एम.समेत) टेलिभिजन, केबुल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूले बुझाउनुपर्ने देहायबमोजिमको नवीकरण दस्तुर एवं रोयल्टी शुल्क मिनाहा दिने प्रसारणमा रहेको रेडियो (एफ.एम.समेत) प्रसारणमा रहेका टेलिभिजन (भू-उपग्रहीय तथा भू-सतही) तथा नियमितरूपमा नवीकरण हुँदैआएका केबुल प्रसारण संस्थाहरूको आ.व. २०६५/६६ को लागि लाग्ने नवीकरण दस्तुर र सोमा लाग्ने थप जरिवानासमेत मिनाहा गर्ने र उल्लेखित संस्थाहरूबाट आ.व. २०६५/०६६ मा बुझाउनुपर्ने आ.व. २०६४/०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा

गोपाल गुरागाई विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

गर्ने तथा उपरोक्तानुसारका संस्थाहरूले आ.व. २०६५/०६६ का लागि नवीकरण गर्न राजश्व खातामा नवीकरण दस्तुर जम्मा गरी निवेदक दिएको भए फिर्ता गर्न अर्थ मन्त्रालयले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई रकम निकासी दिने भनी गरिएको निर्णयबमोजिम विपक्षी श्रव्यदृश्य महाशाखाले मिति २०६५/८/२० मा सोहीबमोजिम गर्न अन्यथा नियमावलीको नियम १६ (४) बमोजिम इजाजतपत्र स्वतः रद्द हुने भन्ने सूचना प्रकाशित गरिएको थियो ।

४. यसप्रकार कम्पनीले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ अन्तर्गत प्राप्त गरेको स्याटलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग इजाजतपत्र नं. १ अन्य १/०६२/०६३ च.नं. २२९२ को इजाजतपत्रलाई फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन प्रसारण प्रणाली स्थापना गरी प्रसारण गर्ने प्रयोजनका लागि नभई अन्य प्रयोजनका लागि भएको हुँदा एफ.एम. प्रसारण संस्थाहरूले पाएका सुविधा दिन नमिल्ने भनी मन्त्रिपरिषद्को २०६५/६/१७ को निर्णयको सङ्कीर्ण व्याख्या गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय श्रव्यदृश्य महाशाखाले मिति २०६५/१०/३ मा गरेको पत्र एवं सोसँग सम्बन्धित कुनै निर्णय भए सो निर्णयसमेत रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा भएको व्यवस्थाविपरीत भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११, १२ (३) (च), १३ (१) १५, १६ र २७ द्वारा प्रदत्त निवेदकको संवैधानिक हकमाथि आघात गर्न गएको हुँदा सो हकको प्रचलनका लागि अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको अभावमा संविधानको धारा ३२ र १०७ (२) अन्तर्गत प्रस्तुत रिट दायर गर्न आएको छ ।
५. अतः निवेदक प्रा.लि.ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ अन्तर्गत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजतपत्र नं. अन्य १/०६२/०६३ च.नं. २२९२ को इजाजतपत्र लिई हाल प्रसारण भएको स्याटलाइट रेडियो (एफ.एम.समेत) अन्तर्गत नपर्ने भनी मिति २०६५/१०/३ मा गरिएको पत्राचार एवं सो सम्बन्धमा कुनै निर्णय भएको भए सो निर्णयसमेत उत्प्रेषण आदेशद्वारा बदर गरी मन्त्रिपरिषद्को २०६५/६/१७ को निर्णयबमोजिम यस प्रा.लि.ले लिएको इजाजतपत्र रेडियो (एफ.एम.समेत) अन्तर्गत कोटीमा राखी सोअनुरूप आ.व. २०६५/०६६ का लागि नवीकरण दस्तुर र सोमा लाग्ने शतप्रतिशत जरिवाना छुट गरी आ.व. ०६४/०६५ को रोयल्टीमा ५० प्रतिशतसम्म छुट गरी नवीकरण गर्न गराउन र सोका लागि निवेदकले राखेको नवीकरण दस्तुर रु.२,२०,०००/- जरिवाना रु.२,२०,०००/- र रोयल्टी दस्तुर रु.८३,२२७/५१ समेत जम्मा रु.५,२३,२२७/५१ बुझाइसकेको हुँदा रोयल्टीबापत हुने ५० प्रतिशतले हुने रु.४१,६१३/७५ कट्टा गरी बाँकी रु.४,८१,६१३/७५ पैसा फिर्ता गर्न/गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ । साथै प्रस्तुत निवेदन सुनुवाइका लागि अग्राधिकारसमेत प्रदान गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको २०६५/११/१६ को रिट निवेदन ।
६. यस अदालतबाट २०६५/१२/२० मा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भनी आदेश भएको ।
७. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ स्याटलाइट केबुल वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट कार्यक्रम प्रसारण गर्न एफ.एम. प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न तथा स्याटलाइट तथा केबुल टेलिभिजन प्रसारणसम्बन्धी भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्नका लागि छुट्टाछुट्टै इजाजतपत्र जारी हुने व्यवस्था गरको छ । रिट निवेदकले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २ (क) बमोजिम स्याटलाइट केबुल वा अन्य सञ्चार माध्यमद्वारा कार्यक्रम प्रसारण रहेका (एफ.एम.समेत) ले आ.व. २०६५/०६६ मा लाग्ने नवीकरण दस्तुर र सोमा लाग्ने थप जरिवाना तथा आ.व. ०६४/०६५ को

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा पाउने गरी भएको निर्णयलाई निवेदकले गलत व्याख्या गरी आफ्नो हकमा लागू हुन माग गरेको भनी उक्त निर्णयविपरीत हुनु हो । अनुसूची २ (ख) बमोजिम एफ.एम. प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्थाहरूको हकमा आकर्षित हुने उक्त निर्णय अनुसूची २ (क) बमोजिम स्याटलाइट केबुल वा अन्य सञ्चार माध्यमद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने गरी भिन्नै उद्देश्यका लागि इजाजतपत्र प्राप्त गरेको संस्थाका हकमा लागू हुन्छ भनी भन्ने नमिल्ने हुँदा रिट निवेदकले माग गरेबमोजिमका सुविधा पाउने स्पष्ट छ, रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।
८. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ बमोजिम प्रसारणमा रहेका रेडियो (एफ.एम.समेत) टेलिभिजन (भू-उपग्रह तथा भू-सतही) तथा नियमितरूपमा नवीकरण हुँदैआएका केबुल प्रसारण संस्थाहरूको आ.व. २०६५/०६६ को लागि लाग्ने नवीकरण दस्तुर र सोमा लाग्ने थप जरिवानासमेत मिनाहा गर्ने उल्लेखित संस्थाहरूका आ.व. २०६५/०६६ को बुझाउनुपर्ने आ.व. ०६४/०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा गर्ने र उपरोक्त संस्थाहरूले नवीकरण गर्ने भनी राजश्व खातामा जम्मा गरी निवेदन दिएको भए सो रकम फिर्ता गर्ने गरी मन्त्रपरिषद्बाट २०६५/६/१७ मा निर्णय भएको छ । तर रिट निवेदकले लिएको इजाजतपत्र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क) बमोजिमको इजाजतपत्र भएको र मन्त्रपरिषद्को उक्त निर्णय अनुसूची २ (ख) बमोजिम इजाजतपत्र संस्थालाई मात्र लागू हुने हुँदा सो निर्णयलाई मनोगतरूपमा व्याख्या गरी आफ्नो हकमा आकर्षित हुन भनी रिट निवेदकले लिएको दावी कानूनसम्मत नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।
९. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू हरिकृष्ण कार्की र सतिशकृष्ण खरेलले निवेदकले सञ्चार क्षेत्रमा युगानुकूल सूचना सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यले कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. नामक संस्था कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गराएको हो । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्गका लागि अनमति लिई विभिन्न एफ.एम. रेडियोहरूलाई रेडियोयन्त्र विक्री गरी जनतालाई सुसूचित हुने अवसर प्रदान गरेको छ । रेडियो ऐन २०१४, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ बमोजिम निवेदक प्रा.लि.ले लिएको इजाजतपत्र नं. अन्य १/०६२/०६३ च. न. २२९२ को इजाजतपत्रअनुसार निवेदक प्रा.लि. रेडियो प्रसारणअन्तर्गत पर्ने स्पष्ट भएको र मन्त्रपरिषद्को निर्णयानुसार आ.व. ०६५/०६६ को नवीकरण दस्तुर थप जरिवाना र आ.व. ०६४/०६५ मा लाग्ने रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा पाउने कुरामा कुनै द्विविधा नभएका अवस्थामा अन्य प्रयोजनका लागि स्थापित भएको अर्थ गरी उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी विपक्षीहरूबाट भएका पत्राचार काम-कारवाही एव कुनै निर्णय भए सोसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदक प्रा.लि.ले राखेको उल्लेखित शीर्षकअन्तर्गतका रकम फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।
१०. विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेशकुमार थापाले निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र स्याटलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङ्गअन्तर्गत हो भन्ने इजाजतपत्रबाट प्रमाणित हन्छ । नेपाल सरकारको मिति २०६६/६/१७ को निर्णय रेडियो (एफ.एम.समेत), टेलिभिजन र केबुल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूको हकमा लागू हुने हो । निवेदकले लिएको इजाजतपत्र उक्त निर्णयका परिसीमाभिन्न नपर्ने भएकाले सो निर्णयअनुसारका सुविधाप्राप्त गर्न सक्ने होइन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ ले नै इजाजतपत्रका

गोपाल गुरागाईं विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

सम्बन्धमा दुई किसिमका व्यवस्था गरेको र निवेदकले लिएका इजाजतपत्र नेपाल सरकारका मिति २०६५/६/१७ को निर्णयमा उल्लेख भएको रेडियोको परिभाषाभन्दा पृथक प्रकारका भएकोले रिट जारी हुनुपर्ने होइन खारेज होस् भनी बहस गर्नुभयो ।

११. दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी रिट निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुने हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।
१२. निणयतर्फ विचार गर्दा निवेदक कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट स्याटलाइट रिसिभिङ्ग सिस्टम, स्याटलाइट कम्युनिकेशन सिस्टम, अर्थ स्टेशन राख्न र प्रयोग गर्न पाउने गरी इजाजतपत्र न. अन्य १/०६२/०६३ च.नं. २२९२ को इजाजतपत्र प्राप्त गरेको र सोहीअनुसार लाइसेन्स लिई VSAT Earth Station बाट स्याटलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङ्गको माध्यमबाट समाचारमूलकलगायतका कार्यक्रमहरू प्रसारण गरिआएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को २०६५/६/१७ को निर्णयअनुसार निवेदक प्रा.लि.ले आ.व. २०६५/०६६ का नवीकरण दस्तुर थप जरीवाना तथा आ.व. ०६५/०६६ मा बुझाउनुपर्ने आ.व. २०६४/०६५ को रोयल्टीमा ५० प्रतिशत छुट पाउनुपर्नेमा निवेदकले लिएको उक्त इजाजतपत्रलाई एफ.एम. रेडियोभित्र नपर्ने अन्य प्रयोजनका लागि स्थापना भएको भन्दै उक्त संविधाहरूबाट समेत वञ्चित गर्ने गरी भएका विपक्षीका पत्राचार एवं कार्य तथा कुनै निर्णय भए सोसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सोवापत राखेको रकम रु ५,२३,२२७/५१ बाट ५० प्रतिशत रोयल्टी रकम रु. ४१,६१३/७५ कट्टा गरी बाँकी रु ४,८१,६१३/७५ फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदनमा माग गरेको देखिन्छ ।
१३. निवेदकले लिएको अनुमति राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क) अनुसारको भएको र मन्त्रिपरिषद्को २०६५/६/१७ को निर्णय रेडियो (एफ.एम.समेत) टेलिभिजन र केबुल प्रसारण संस्थाहरूका हकमा लागू हुने हुँदा रिट निवेदकलाई सो निणयअनुरूपका सुविधा प्रदान गर्न नमिल्ने भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा जिकिर लिएको देखिन्छ ।
१४. रिट निवेदक कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयमा दर्ता भएको संस्था भन्नेमा विवाद देखिँदैन । रिट निवेदकले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग पे. च्यानलको लागि, एफ.एम. रेडियो सञ्चालनका लागि समेत अनुमतिपत्र लिएको भन्ने देखिन्छ । त्यसैगरी, सोही ऐन र नियमावलीबमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजतपत्र न. अन्य १/०६२/०६३ च.नं. २२९२ द्वारा स्याटलाइट रिसिभिङ्ग सिस्टम स्याटलाइट कम्युनिकेशन सिस्टम अर्थ स्टेशन राख्न र प्रयोग गर्न पाउने गरी अनुमति लिएको र VSAT Earth Station का लागि अनुमति लिइ स्याटलाइट ब्रोडकास्टिङ्ग माध्यमद्वारा सूचना सम्प्रेषण गर्ने कार्य गरेको भन्ने देखिन्छ । दिइएका उक्त इजाजतपत्र नं. अन्य १/०६२/०६३ को अनुमति एफ.एम. रेडियोअन्तर्गत नपर्ने भन्ने विपक्षीहरूको कथन र आफूले लिएको उक्त इजाजतपत्र रेडियोको परिभाषाभित्र नै पर्ने भन्ने रिट निवेदन भई विवाद उत्पन्न भएको पाइयो ।
१५. रिट निवेदक कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.को प्रबन्धपत्र हेर्दा स्याटलाइट केबुल वा अन्य सञ्चारमाध्यमद्वारा मनोरञ्जनात्मक शिक्षामूलक, समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था हो भन्ने स्पष्ट हुनआउँछ । प्रबन्धपत्र अध्ययन गर्दा रिट निवेदकले श्रव्य, श्रव्यदृश्य, छपाई सामग्री उत्पादन गर्ने र सो सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य

बोकेको संस्था देखिन्छ। नेपाल सरकारबाट रिट निवेदकलाई जारी गरिएका विभिन्न मितिका इजाजतपत्र र विवादमा रहेका इजाजत अन्य नं. १/०६२/०६३ का इजाजतपत्रबाट पनि निवेदक प्रा.लि. मनोरञ्जनात्मक शिक्षामूलक र समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था हो भन्नेमा विवाद देखिँदैन। सो कुरामा विपक्षीहरूले पनि असहमति जनाएको देखिँदैन।

१६. विवादको विषय रेडियो प्रसारणसम्बन्धी हो। रेडियो यत्र सबैभन्दा पुरानो विद्युतीय प्रसारण माध्यम मान्न सकिन्छ। रेडियोबाट समाचारमूलक, शिक्षामूलक, मनोरञ्जनमूलकलगायत सरकारी काम-कारवाहीका बारेमा जनतालाई सरल तरिकाले सुसूचित गर्न सकिने विषय भएकाले विवादका विषयमा प्रवेश गर्नु अगाडि नागरिकहरूको सुसूचित हुने हक र प्रकाशन तथा प्रसारणसम्बन्धमा केही कुरा-विवेचना गर्न आवश्यक देखियो। सुसूचित र चनाखो नागरिक नै लोकतान्त्रिक गणराज्यको बल र शक्ति हो, सरकारको Mandate हो। गलत सूचना सम्प्रेषण गरिएको नागरिक, Miss-informed नागरिक, सुसूचित नै नगरिएको Non-informed नागरिक र Dis-informed नागरिक लोकतान्त्रिक गणराज्यका बल र शक्ति हुन सक्दैनन्। अर्थात् सरकारको बल र Mandate भनेको नागरिक भएको कारण सरकारले जहिले पनि नागरिकलाई सुसूचित अर्थात् Informed अवस्थामा राख्नुपर्दछ।

१७. सरकारले आफ्ना नागरिकलाई सरकारको काम-कारवाहीको बारेमा सदा सुसूचित अवस्थामा राख्नुपर्दछ भन्ने कुरा र नेपालमा लिखित संविधानले सुसूचित हुने हक प्रदान गर्नुभन्दा सताब्दियौं अगाडिदेखि तत्कालीन शासकहरूले पनि त्यतिबेलाका जनतालाई सुसूचित गर्ने गर्दथे भन्ने प्रमाण हाम्रा मन्दिर, पाटीपौवा, घरका भित्ताहरूमा देखिने Inscription हरूबाट देखिन्छ। काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुरका मन्दिरहरूमा जडान गरिएका घण्टा, मन्दिरमा प्रयोग गरिएका काठ, ढुंगा वा तामपत्र वा शिलापत्रमा कुँदिएका लेखहरूबाट मन्दिर कसले-कहिले किन बनायो त्यसको विवरण कुँदिएको देखिन्छ। यस्को अर्थ त्यतिबेलाका जनतालाई सुसूचित गरेको हो। त्यसैगरी, गुठी स्थापना गर्दाका खहरूबाट गुठी कसले किन-कसरी राखेको हो त्यसको विवरण दिएको हुन्थ्यो। उक्त कुरा जनतालाई सुसूचित गर्नु हो। यसबाट यो प्रमाणित हुन्छ कि त्यतिबेला नेपालमा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायापालिका अर्थात् Separation of Power सहितको लिखित संविधान नभए पनि र मौलिक हकको अवधारणा नै नभए पनि त्यतिबेलाको शासकहरूले वा गुठी स्थापना गर्नेहरूले गुठी स्थापना गर्दा वा मन्दिर निर्माण गर्दा वा पाटीपौवा निर्माण गर्दा ढुङ्गामा, भित्तामा, घण्टामा Inscription गरी मन्दिर कसले, कसरी, किन र कहिले स्थापना गर्‍यो वा गुठी कसले, किन, कसरी स्थापना गर्‍यो भन्ने कुराको जनतालाई सुसूचित गर्नुपर्छ भनेर नै त्यस्तो Inscription द्वारा सुसूचित गरको हो। अतः नेपालमा जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था हामीकहाँ लिखित संविधान लागू हुनुभन्दा धेरै अगाडिदेखि त्यतिबेलाको City State ले पनि नेपाली नागरिकलाई सुसूचित हुने हक प्रदान गरेको मान्नुपर्छ। त्यतिबेला लिखित संविधानले सुसूचित हुने हक प्रदान नगरे पनि त्यतिबेलाको शासकहरूले गरेको माथि उल्लेखित महत्वपूर्ण कामका आधारमा जनतालाई सुसूचित गर्ने गरको देखिन्छ।

१८. सूचना प्राप्त गर्ने हकसँग वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक पनि गाँसिएको हुन्छ। मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई वाक तथा प्रकाशनको मानवअधिकारप्राप्त हुने व्यवस्था छ। वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताभित्र राज्यका हस्तक्षेपबिना आफ्नो Opinion Hold गर्ने हकसमेत समावेश भएको हुन्छ। Universal Declaration of Human Rights, 1948 को धारा १९ यसप्रकार

छ : (Everyone has the right to freedom of opinion and expressions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers भनिएको छ ।

१९. अमेरिकी महाद्वीपको American Declaration of the Rights of Man १९४८ (संयुक्त राज्य अमेरिका होइन) को धारा १ मा Every human being has the right to life Liberty and the security of his person भनी हाम्रो संविधानको धारा १२ ले स्वतन्त्रताका हकको व्यवस्थाजस्तो अमेरिकी राज्यका सदस्य राष्ट्रका प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रका नागरिकलाई प्राप्त हुनुपर्ने धारणा आयो । यही Declaration को धारा ४ मा Every person has the right to freedom of investigation of opinion and of Expression and dissemination of ideas, by anymedium whatsoever भन्ने पनि व्यवस्था हुनुपर्ने धारणा आयो ।
२०. American convention on Human Rights (जसलाई Pact of SAN JOSE, COSTA RICA, १९६९ पनि भनिन्छ) यसले र युरोपको Rome Convention for the protection of Human Rights and Fundamental freedoms १९५० ले पनि UDHR 1948 को धारा १९ को वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता र जनताका सुसूचित हुने हकसरहको अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको लागि अपरिहार्य प्रकृतिको हक हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।
२१. UDHR को धारा १९ को अधिकारसरहको व्यवस्थापछि १९६६ मा Treaty Body को रूपमा पक्ष राष्ट्रहरूका लागि बाध्यात्मक व्यवस्था हुनेगरी सूचित हुने अधिकार International Convenient on Civil and Political Rights 1966 (ICCPR) को धारा १९ मा आएको देखिन्छ । ICCPR का धारा १९ (१) मा Everyone shall have the right to hold opinions without interference, धारा १९ (२) मा Everyone shall have the right to freedom of expression, this rights shall include freedom of seek, receive, and impart information and ideas of all kinds regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यसैगरी, ICCPR को धारा १९(३) मा The exercise of the rights provided for a paragraph 2 of this Article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary:
- For respect of the rights or reputations of others,
  - For the protection of national security or of public order (ordre public), or of public health or morals.
२२. नागरिकको सुसूचित हुने हक र सरकारको कामको पारदर्शिता यी दुई कुरा जनताका मौलिक हक, स्वतन्त्र न्यायपालिका र प्रजातान्त्रिक राजनीतिक व्यवस्था र कानुनको शासनद्वारा सञ्चालित राष्ट्रको विशेषता हुन् । सरकारले आफूले गरेको सबै काम-कारवाहीहरू (केही Excpction बाहेक) जनतालाई सुसूचित गराउनुपर्दछ । सरकारले गरेका काम-कारवाहीको बारेमा जनतालाई सुसूचित गराउनु नै लोकतान्त्रिक सरकारको विशेषता हो । जनताको सुसूचित हुन पाउने हकमा केही Exception हरू छन् । ती हुन् :-
- सरकारको अन्य बाहिरी राष्ट्रहरूसँगको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध;
  - राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी विषय;

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- (ग) अपराध, अनुसन्धान र नियन्त्रणसम्बन्धी विषय;
- (घ) नागरिकको गोपनीयताको हकसम्बन्धी विषय;
- (ङ) विचाराधीन अवस्थामा रहेको देशको आर्थिक मौद्रिक वित्तीय नीतिगत विषयहरू; र
- (च) विभिन्न पेसासम्बन्धी Privileged Communication सम्बन्धी विषय ।
२३. उपरोक्त विषयहरूबाहेक अन्य विषयमा सरकारले आफ्नो नागरिकहरूलाई सुसूचित गराउने सरकारको कर्तव्य हो भने सरकारले सुसूचित नगराए सुसूचित हुनको लागि माग गर्न पाउनु नागरिकको अधिकार हो । उपरोक्त विषयमा रेडियोको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । सरकारको काम-कारवाहीको Transparency अर्थात् नागरिकहरूको सुसूचित हुने अधिकारको कार्यान्वयन आमसञ्चारका माध्यमहरूमध्येका रेडियो प्रसारणबाट पनि कार्यान्वयन हुन्छ ।
२४. प्रजातन्त्र भनेको विधायिकाको सदस्यहरूलाई जनताले ४ वा ५ वर्षका लागि आवधिक चुनावमा भाग लिई भोट दिई चुनेर पठाएपश्चात् अर्को ४ वा ५ वर्षका लागि चुप लागेर बस्ने व्यवस्था होइन । प्रजातन्त्र भनेको आफूले चुनेर पठाएका प्रतिनिधिहरूले के/कस्तो काम गरे, जनताको Aspiration र Expectation अनुसार काम गरेको छ/छैन सूचना माग गरी उनीहरूका कामको Evaluation र Observation गर्ने पनि हो । सुसूचित हुने हकले सुसज्जित आजका जनताको काम भनेको आफूले चुनेर पठाएका प्रतिनिधिको कामको Continuous monitor गर्नु पनि हो । तर यी सबै उत्तरदायित्व तबमात्र पूरा हुन संभव हुन्छ, जब जनता सुसूचित हुन्छन् । बेलायतको अदालतले ALL ER ४०० RV secretary of state का मुद्दामा The common law recognized the fundamental rights of the public to know what the government has been transacting in it's name. भनी सरकारी काम-कारवाहीको जानकारी पाउने जनताको मालिक हकै हो भन्न व्याख्या गरेको देखिन्छ । जनता सुसूचित हुने प्रभावकारी र सबैभन्दा पुरानो माध्यम रेडियो प्रसारण हो ।
२५. Media बाट जनता सुसूचित हुने अधिकारका सम्बन्धमा भारतको सर्वोच्च अदालतले Peoples union for civil liberties vs union of India (A-I-R 2003 sc 2363) को मुद्दामा (Now it is obvious from the constitution that we have adopted a democratic form of Government, where a society has chosen to accept democracy as its creed of faith. It is elementary that the citizen's ought to know what that Government is doing. The citizens have a right to decide by whom and by what rules they shall be governed and they are entitled to call on those who governed on their behalf to account for their conduct. No democratic Government Can survive without accountability and the basic postulates of accountability is that the people should have information about the functioning of the Government . It is only if people know how Government is functioning that they can fulfill the role which democracy assigns to them and make democracy a really effective participatory democracy. The citizen's right to know the facts the true facts about the administration of the country is this one of the pillars of democratic state भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ ।
२६. यस अर्थमा सुसूचित हुने अधिकार Ends हो भने सुसूचित गर्ने साधन Means हो । Means भनेको Media हरू हुन् । Means को अभावमा Ends प्राप्त हुन सक्दैन । लक्ष्य Ends हो तर लक्ष्य प्राप्ति Means बाट मात्र सम्भव हुने हुँदा Means को रूपमा रहेका रेडियो प्रसारणलाई बाहेक गरेर प्रजातान्त्रिक र लोकतान्त्रिक

व्यवस्थाले Function गर्न सक्दैन । त्यसैले प्रजातन्त्रमा वाक प्रकाशन स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुने हकलाई Lifelihood of Democracy भनिन्छ । भारतका सर्वोच्च अदालतल प्रजातन्त्र जनताको सुसूचित हुने हक र वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकको सम्बन्धमा SP Gupta vs union of India को मुद्दामा The concept of open Government is the direct emantion of the right to know which seems to be implicit in the right of free speech and expression guaranteed under Art 19 (a) Therefore disclosure of information in regard to the functioning of the Government must be the rule and secrecy an exception भनिएका देखिन्छ । स्वस्थ लोकतान्त्रिक र प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको मूल्य, मान्यता, विशेषता र महत्व भनेकै Exception बाहेक सम्पूर्ण कुराहरूको बारेमा सुसूचित जनताहरू हुन् ।

२७. बेलायतका प्रधानमन्त्री Sir Winstion Churchill ले प्रजातन्त्र र Openness का बारेमा भनेको कुरा यहाँ उल्लेख गर्नु बाञ्छनीय हुनआउँछ । Churchill ले प्रजातन्त्रका बारेमा At the bottom of tribute paid to democracy is the littleman, in a little booth with a little pencil making a little cross on a little bit of a paper भनेको पाइन्छ । यसको अर्थ प्रजातन्त्रमा सरकार बन्ने भनको त्यही साधारण नागरिकले पठाएको व्यक्तिबाट आफैँ प्रशासित हुने हो । त्यसैले आफैँले पठाएका व्यक्तिले आफूलाई कसरी प्रशासित गर्दैछ, भन्ने कुरा सार्वजनिकरूपले सबैले थाहा पाउनुपर्छ, भन्नु हो ।

२८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ र २७ यहाँ महत्वपूर्ण देखिन्छ । धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हकलाई मौलिक हककारूपमा राखेको देखिन्छ । यसैगरी, धारा १५ मा प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकलाई पनि मौलिक हकको रूपमा राखेको हुँदा दुवै हकहरू Enforceable मौलिक हकको रूपमा राखिएको देखिन्छ । धारा २७ को व्यवस्थाले सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयमा नागरिकले राज्यसँग सूचना माग्ने र पाउने हक राख्दछ । पारदर्शी सरकार जनताप्रति र संविधानप्रति Accountable सरकारले सार्वजनिक सरोकारको विषयमा नागरिकले जानकारी माग्नेभन्दा पहिले नै आफैँले जनतालाई सुसूचित गर्नु पनि पर्दछ । यसरी सुसूचित गर्दा विभिन्न माध्यमबाट गर्न सक्दछ । टी.भी, रेडियो, इलेक्ट्रोनिक मिडियाबाट प्रिन्ट मिडियाबाट वा आफैँले विज्ञप्ति जारी गरी कुनै पनि प्रकारबाट जनतालाई सुसूचित गर्न सक्दछ । प्रजातान्त्रिक सरकारका विशेषता भनेको पारदर्शिता हो । सरकारले सरकारी कामकाज गर्दा पारदर्शितालाई पूर्ण पालन गरी काम गरेमा जनताले Red Tapism, भ्रष्टाचार र ढिलासुस्तीका मारबाट पीडित हुनुपर्दैन । सुसूचित हुने हकल सरकारलाई जनताप्रति पनि Accountable बनाउँदछ । सरकारी कामकाज पारदर्शिता र जनतालाई प्राप्त सुसूचित हुने हकले सरकारलाई जहिले पनि सही मार्गमा डोर्‍याउँछ । धारा २७ मा भएको नागरिकहरूको सुसूचित हुने हकल एकप्रकारले राज्य सञ्चालन गर्ने सरकारका विरुद्ध Checks and Balances को काम गर्दछ ।

२९. प्रत्येक नागरिकले देशमा के भइरहको छ, सरकारले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य र काम-कारवाही कसरी गर्दछ, भन्ने समसामयिक विषयदेखि लिएर देशको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक, कृषि, वैदेशिक सम्बन्धलगायत राष्ट्रले दैनिक रूपमा गर्ने काम र पछिल्ला गतिविधिसमेत थाहा पाउने र जानकारी राख्न पाउने प्रत्येक नागरिकका मौलिक हक हो । यस्ता हकको प्रचलनका लागि रेडियोजस्तो प्रसारण माध्यमको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ ।

३०. देशको भौगोलिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, यातायातका अवस्था, बेला-बेलामा भएका शान्ति-सुरक्षासम्बन्धी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

समस्या र नागरिकहरूको शैक्षिकस्तरसमेतका कारणले गर्दा आम-सञ्चारका साधनमध्ये रेडियो नै सुसूचित हुने बढी प्रभावकारी माध्यम देखिन्छ। एकातिर जनतालाई सरकारका दैनिक गतिविधि र काम-कारवाहीको बारेमा सुसूचित हुने अधिकारप्राप्त छ भने अर्कातिर जनतालाई सुसूचित गर्ने सरकारका नैतिकमात्र होइन, संवैधानिक कर्तव्यसमेत हो, तसर्थ उपरोक्त यथार्थतामा जनता सुसूचित हुन पाउने हकको प्रचलनमा प्रभावकारी र कम खर्चिलो तरिकाले सक्रिय भूमिका खेल्ने माध्यम रेडियो नै देखिन्छ। यस्ता विषयमा सरकारले रेडियो ऐनलगायत सम्बद्ध ऐनको जनताका सुसूचित हुने हकलाई ध्यानमा राखी सरकारले रेडियो ऐनको दफा २(क) को व्याख्या गर्दा Progressive र Purposive व्याख्या गर्नुपर्छ।

३१. लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भनेको पारदर्शिता, सुशासन र स्वच्छ, प्रशासनमा आधारित र सञ्चालित हुने व्यवस्था भएकोले नागरिकका धारा २७ को सुसूचित हुने हकलाई कुनै तरहबाट अवरोध आउन नदिन धारा १५ मा प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकमा प्रतिबन्ध लगाउन नपाउने, बन्द जफत वा दर्ता खारेज गर्न नपाउने गरी Guarantee गरेको देखिन्छ। तर सरकारको मिति २०६५/६/१७ का निर्णय धारा २७ र १५ को व्यवस्था र मनसायविपरीत देखियो।

३२. नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/६/१७ को निर्णय हेरिएमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम रेडियो (एफ.एम.समेत) टेलिभिजन तथा केवल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूले बुझाउनुपर्दा देहायबमोजिमको नवीकरण शुल्क एवं रोयल्टी शुल्क मिनाहा दिने प्रसारणमा रहेका रेडियो (एफ.एम.समेत) प्रसारणमा रहेका टेलिभिजन (भू-उपग्रही, तथा भू-सतही) तथा नियमितरूपमा नवीकरण हुँदैआएका केवल प्रसारण संस्थाहरूको आ.व. २०६५/०६६ का नवीकरण दस्तुर र सुरुमा लाग्ने थप जरिवाना र उल्लेखित संस्थाहरूबाट आ.व. २०६५/०६६ मा बुझाउनुपर्ने आ.व. ०६४/०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा गर्ने तथा उपरोक्तानुसारका संस्थाहरूले आ.व. २०६५/०६६ का लागि नवीकरण गर्न राजश्व खातामा नवीकरण दस्तुर जम्मा गर्न निवेदन दिएका भए फिर्ता गर्न अर्थमन्त्रालयले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई रकम निकासो दिन भनी निर्णय भएको देखिन्छ।

३३. रेडियो ऐन, २०१४ को दफा २(क) मा रेडियो यन्त्र भन्नाले लगातार तारको कनेक्सनबिना रेडियो तरङ्गद्वारा श्रव्यचित्र वा संकेत प्राप्त गर्न वा पठाउने कामको निमित्त प्रयोग गरिन देहायका यन्त्रहरू सम्झनुपर्छ भन्ने उल्लेख छ :

(१) डिस ऐन्टनालगायत सबै प्रकारका स्याटलाइट रिसिभिङ्ग सिस्टमहरू;

(२) रेडियो स्पेक्टमअन्तर्गत पर्ने ३० किलो हर्जदेखि ३००० गिगाहर्ज फ्रिक्वेन्सीका देहायका :-

(क) एल.एफ., एफ.एम., एच.एफ., भी.एच.एफ., यु.एच.एफ, एस.एफ.एच., इ.एच.एफ, ट्रान्समिटर एवं सञ्चार साधनहरू;

(ख) रेडियो ट्रान्समिटर;

(ग) टेलिभिजन ट्रान्समिटर;

(घ) वायरलेस ट्रान्समिटर;

(ङ) वाकीटकी;

(च) कर्डलेस टेलिफोन;

गोपाल गुरागाईं विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

(छ) भिडियो सेन्डर, एमेच्योर रेडियो;

(ज) इन्मासाइलगायत सबै प्रकारका स्याटलाइट सञ्चार साधनहरू;

(३) कर्डलेस माइक्रोफोन;

(४) रेडियो कन्ट्रोल खेलौना तथा मोडेलहरू;

(५) रेडियो रिसिभर टेलिभिजन रिसिभर, भिडियो मनिटर; र

(६) नेपाल सरकारले समय-समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी रेडियो यन्त्र भनी तोकिएको यन्त्र भन्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३४. यसैगरी, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २ (क) मा प्रसारण भन्नाले इसारा, आवाज, आकृति तस्वीर वा अन्य यस्तै प्रकारबाट आम-जनताले जानकारी पाउन सक्ने गरी पठाउन रेडियो सञ्चार सेवा सम्भन्नुपर्छ भन्ने उल्लेख छ भने सोही ऐनको दफा २(ड) मा प्रसारण संस्था भन्नाले यस ऐनबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गर्न इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति वा संगठित संस्था सम्भन्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा २(च) मा स्याटलाइट भन्नाले विभिन्न सामग्री प्राप्त गर्न वा अन्यत्र पठाउनका लागि अन्तरिक्षमा अवस्थित भू-उपग्रह सम्भन्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

३५. माथि उल्लेखित प्रावधान, निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र निवेदक प्रा.लि.का प्रबन्धपत्रमा भएको प्रावधानहरूलाई अध्ययन गर्दा रिट निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, ०४९ को परियोजनका लागि रेडियोको परिभाषाभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट देखिनआयो । रिट निवेदक कम्पनी उल्लेखित व्यवस्थाबमोजिम रेडियोको परिभाषाभित्र एफ.एम. नपर्ने भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट रिट निवेदकलाई मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/६/१७ को निर्णयअनुरूपका नवीकरण दस्तुर थप जरिवाना र रोयल्टीवापतको रकम छुट दिन नमिल्ने भनी गरेको मिति २०६५/१०/३ को पत्राचारबाट नेपाल सरकारको निर्णय रेडियोको कानुनी परिभाषाविपरीत भई स्वेच्छाचारी मान्नुपर्ने हुनआयो । कानूनको प्रयोग र व्याख्या गर्दा सम्बन्धित विषयवस्तुका Usage, Practice र मान्यताअनुकूल उदार र फराकिलो गर्नुपर्दछ, सङ्कुचित होइन ।

३६. रेडियो ऐन, २०१४ को परिभाषाको उक्त दफाअनुसार निवेदक कम्पनी रेडियाबाट समाचारसमेत प्रसारण गर्ने, उद्देश्यले स्थापित कम्पनी भएको र सरकारद्वारा जारी इजाजतपत्रबाट निवेदक कम्पनी समाचारसमेत प्रसारण गर्ने अधिकारसम्पन्न र इजाजतपत्र प्राप्त संस्था भन्ने देखिन्छ । निवेदकले रेडियाको परिभाषाभित्र पर्ने भएपछि नेपाल सरकारको उक्त निर्णयानुसारका छुट सुविधाहरू रिट निवेदकले नपाउने भन्न मिल्दैन । त्यस्तै पत्राचार स्वेच्छाचारी, कानून प्रतिकूल र असमान मान्नुपर्ने र सो पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित काम-कारवाही समानताका हकको सवैधानिक प्रत्याभूतिसमेत प्रतिकूल रहे/भएको देखिनआयो ।

३७. सार्वजनिक महत्वको विषयलगायत राष्ट्रिय गतिविधिको हरेक पक्षका सूचनाहरूबाट नागरिक सुसूचित हुन पाउने मौलिक हकको प्रत्याभूतिका लागि संवाहकका रूपमा रहेको रिट निवेदकले आफ्नो संस्था विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका व्यवहारका कारण बन्द नै गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना हुन जाने भएकाले उक्त प्रा.लि. आ.व. २०६५/०६६ का लागि नवीकरण दस्तुर रु. २,२०,०००/- थप जरिवाना रु.२,२०,०००/- र रोयल्टीवापत रु.८३,२२७/५१ बुझाइसकेको भन्ने देखिएको छ । नेपाल सरकारको मिति २०६५/६/१७ का निर्णयमा त्यस्ता रकमहरू बुझाइसकेको भए फिर्ता पाउन भन्नेसमेतको उल्लेखन भएको र निवेदक कम्पनी रेडियोको परिभाषा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

र दायराभिन्न पर्ने संस्था भएकाले उक्त निर्णयअनुसारका सुविधाहरू प्राप्त गर्न कानुनले बन्देज नलगाएको अवस्था हुँदा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी गरेको ०६५/१०/३ को पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । रिट निवेदकले मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५/६/१७ को निर्णयअनुरूपको नवीकरण दस्तुर थप जरिवाना र रोयल्टीवापतको रकम छुट पाउने देखिँदा निवेदकले बुझाइसकेको उक्त रकमबाट तिर्नुपर्ने खास दस्तुर कट्टा गर्दा उक्त रकम बढी हुनआएमा बढी भएका रकम फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिदिएका छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशका प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई पठाइदिनु । प्रस्तुत मद्दाको दायरीका लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा. न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद रेग्मी

कम्प्युटर गर्ने : निर्मला भट्ट

इति सम्बत् २०६६ साल मंसिर १ गते रोज २ शभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०६७, अङ्क २, निर्णय नं. ८३०७, पृष्ठ १६४
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
सम्बत् २०६४ सालको रि. नं. -WS-००१२
आदेश मिति: २०६६/७/१९/२

विषय :- उत्प्रेषण ।

निवेदक : फ्रिडम फोरमको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त साथै आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरे
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता एवं धारा १५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेभन्दा अतिरिक्त हुने गरी नियमावलीमा मन्त्रालयले शर्त तोक्नसक्ने गरी गरिएको व्यवस्था नियन्त्रण एवं हस्तक्षेपकारी भएको देखिँदा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (भ) को व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाअनुकूल रहेको मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. २३)
- ◆ कुनै प्रसारण संस्था दर्ता भएपछि कानुनको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने तथा प्रसारण संस्थाले आफूलाई तोकिएको दायरामा रहनुपर्ने दायित्व रहने कुरामा विवाद हुन नसक्ने ।
- ◆ संस्था दर्ता गरिसकेपछि नवीकरण गर्न नपर्ने भन्ने हो भने संस्था कसैबाट नियन्त्रित हुन नसक्ने अवस्था भई सो संस्था नियमन गर्ने संयन्त्र निष्क्रिय एवं गतिहीन हुन जाने ।
- ◆ पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोगको लागि नवीकरणको कार्यविधिगत प्रक्रिया पूरा गर्न नपर्ने भन्नु वा नवीकरण गर्न नपर्ने भन्नु यस्तो स्वतन्त्रता असीमित र निरपेक्ष रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको ग्यारेन्टी गरेको भन्ने अर्थले म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको निर्धारित प्रक्रिया पूरा नगरी संस्था स्वतः अमर रहन जाने र प्रसारण संस्था व्यवस्थापन गर्ने सम्पूर्ण नियमावलीको प्रयोजन नै समाप्त हुन जाने ।
- ◆ नवीकरण नगर्नुको अर्थ स्वाभाविकरूपमा प्रसारण संस्था पूर्व अवस्थामा रहन गएको हुन्छ । जो क्रियाशील रहन नसक्ने अवस्था हुन पुग्दछ । त्यसैले नवीकरण गर्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा नियमन गर्ने

प्रकृतिको यस्तो व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ मा रहेको प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको व्यवस्थाप्रतिकूल रहेको मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. २४)

आदेश

मान्या. खिलराज रेग्मी

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (१) अन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।
२. लोकतन्त्र, मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रताको पक्षमा काम गर्दैआएको निवेदक संस्थाले संविधानसँग बाभिएको कानुन अमान्य र बदर घोषित गर्ने विषयमा सरोकार राख्दैआएको छ । सञ्चारजगतसँग सरोकार राख्ने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) र (फ), नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ (२) मा उल्लेखित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भावना र मौलिक हक प्रतिकूल रहेको व्यहोरा निवेदन गरिएको छ ।
३. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा “श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा श्री ५ को प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन” भनी प्रसारणमा बन्देज लगाएको छ । नियम १६ को उपनियम (४) मा प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र बहाल रहने अवधि भुक्तान नहुँदै नवीकरणको लागि मन्त्रालयसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । सो म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको लागि आएमा एक महिनादेखि छैठौँ एक महिनासम्मको लागि क्रमशः दस, बीस, तीस, चालीस, पचास र शतप्रतिशत जरीवानासमेत लिई नवीकरण गरिदिन सक्ने र ६ महिनाभित्र पनि नवीकरण नगराए त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुनेछ भन्ने प्रावधान राखिएको छ । नियमावलीको नियम ९(फ) मा “मन्त्रालयले समय-समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएको सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन” भन्ने उल्लेख छ । त्यस्तैगरी, नियम १८(२) मा “ऐन, यस नियमावली वा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे वा नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालय वा मन्त्रालयले तोकिएको अधिकारीले प्रसारणसम्बन्धी संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्नेछ । निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार एकपटक शर्तबमोजिम काम गर्ने मौका प्रदान गर्न सक्नेछ र त्यसरी मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।
४. उल्लिखित नियमको ९(क) को व्यवस्थालाई हेर्दा श्री ५ महाराजाधिराज र राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थान प्रदान गरी निजहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्न, सार्वजनिक बहस गर्न र निजहरूका बारेमा उठेका कुराहरू वा आलोचना छान्न, प्रकाशन गर्न नपाइने देखिन्छ । तर संविधानको धारा २ मा सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने व्यवस्था छ । धारा १५ को उपधारा (१) मा विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापालगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख रचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्रीको प्रकाशन गर्न वा छान्न पाउने व्यवस्थाको ग्यारेन्टी गरेको छ । धारा १२(३) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरी श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष स्थान नदिई राजा र राजपरिवारको

हैसियत नेपाली नागरिकसरह रहेको देखिई कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाइने कुरामा संविधानतः बाधा देखिन्न । धारा १५९(१) र (२) मा मुलुकको शासन व्यवस्था र सञ्चालनसम्बन्धी सबै काम प्रधानमन्त्रीले गर्ने व्यवस्था गरी राजालाई नेपाली नागरिकसरह मानेको स्थिति छ । यस्ता संवैधानिक व्यवस्थाविपरीत रहेको नियम ९ को व्यवस्था संविधानको व्यवस्था प्रतिकूल देखिएको छ ।

५. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम १६(४) को व्यवस्थालाई हेर्दा म्याद भुक्तान भएपछि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न ६ पटकसम्मको अवसर प्रदान गरेको देखिन्छ, तर ६ पटकसम्म पनि प्रसारण संस्थाले नवीकरण नगराएमा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने प्रावधान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५(१), (२) र (३) विपरीत रहेको छ । प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न पूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने, प्रकाशन तथा प्रसारण गरेवापत त्यस्तो सञ्चारमाध्यमलाई बन्द वा दर्ता खारेज नगरिने ग्यारेन्टी गरेको संवैधानिक व्यवस्थाविपरीत नियमावलीको माथि उल्लेखित प्रसारण संस्थाको स्वतः दर्ता खारेज गर्ने व्यवस्था संविधान प्रतिकूल रहेको देखिन्छ ।
५. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको नियम ९(भ) मा, मन्त्रालयले समय-समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएको सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने उल्लेख छ । साथै, नियम १८ (२) मा उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार शर्तबमोजिम काम गर्न मौका प्रदान गर्न सक्नेछ, र त्यसरी मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । कुनै पनि इजाजतप्राप्त प्रसारण संस्थाले कानूनबमोजिम कार्य गरिरहेका छन्/छैनन् भनी निरीक्षण गर्ने काम सम्बन्धित मन्त्रालयको काम हो । तथापि, शर्तबमोजिम कार्य गरेको नदेखिएमा अन्य कुनै सजाय वा कारवाहीको व्यवस्था नगरी एकैपटक अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र नै खारेज गर्ने कार्य संविधानको प्रस्तावनाविपरीत छ । संविधानको धारा १५ को उपधारा (१), (२) र (३) को प्रावधानविपरीत कुनै पनि निकायले कुनै पनि शर्तमा संवैधानिक मूल्य-मान्यताविपरीत काम गर्न नपाउने हुँदा उल्लेखित नियमावलीको व्यवस्था संविधानविपरीत रहेको छ ।
७. नेपालले अनुमोदन गरेका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता, सूचना तथा सम्पत्तिको हकलाई प्राथमिक अधिकारको रूपमा उल्लेख गरेका छन् । मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । त्यस्तै, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १९(क) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई बिना हस्तक्षेप आफ्ना विचारहरू राख्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ भने १९(२) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार हुने व्यवस्था गरेको छ । यी प्रावधानहरू सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार नेपालले राष्ट्रिय कानूनसरह मान्नुपर्ने हुन्छ । सन्धिको व्यवस्थासँग नेपाल कानून बाँफिएमा सन्धिको व्यवस्था लागू हुने भनी विभिन्न सिद्धान्तसमेत स्थापित भएका छन् ।
८. अतः राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको नियम ९(क) र (भ) नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ (२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (क), १५ (१), (२) र (३), धारा १५९ (१) तथा नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौता र मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

घोषणापत्र प्रतिकूल हुँदा संविधानको धारा १०७ (१) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

९. यसमा के-कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाइदिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि, नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६४/६/२२ को आदेश ।
१०. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारको सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थालाई लिएर गरेको जिकीरको सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ ले मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा नरहने संवैधानिक व्यवस्था गरेको र संविधानतः राजाका सम्पूर्ण विशेषाधिकार समाप्त भइसकेको अवस्थामा नियमावलीको सो व्यवस्था परिमार्जन एवं संशोधन गर्न मन्त्रालय क्रियाशील छ । नियमावलीको नियम १६ को उपनियम (४), नियम ९ (क) तथा नियम १८ को उपनियम (२) मा गरिएका व्यवस्थाहरूको सम्बन्धमा हेर्दा, नियम १६ को उपनियम (१) ले प्रसारण संस्थाहरूको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र निश्चित अवधिको हुने व्यवस्था गरेको छ । सो अवधिभित्र इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र खारेज हुनसक्ने प्रावधान छैन । उपनियम (४) को अवस्था भनेको त्यस्ता प्रसारण संस्थाहरूले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र नवीकरण नगरेमा मात्र उत्पन्न हुने अवस्था हो । यस्तो प्रावधान संविधानविपरीत छ भन्न मिल्दैन । यस्तै नियम ९ (भ) को व्यवस्था हेर्दा अन्तरिम संविधानको धारा १५ को उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित विषयमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्थाको सन्दर्भमा उक्त संवैधानिक व्यवस्था एवं प्रचलित कानुनको अधीनमा रही प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका सामग्रीहरू प्रसारण गर्न नपाउने समेतका विषयमा मन्त्रालयले समय समयमा तोकन सक्ने व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन । प्रसारण संस्थाहरूले संविधान तथा प्रचलित कानुनबमोजिम तोकिएका शर्त बन्देजहरू पालना नगरेको सम्बन्धमा इजाजतपत्र जारी गर्ने निकायले निरीक्षण गर्न सक्ने कुरालाई नियम १८(२) को व्यवस्था संविधानविपरीत रहेको भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन जिकीर खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।
११. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ को खण्ड (क) र (भ), नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ को उपनियम (२) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (क), धारा १५ को उपधारा (१), (२) र (३), धारा १५९ को उपधारा (१) सँग बाँफिएको हुँदा बदर घोषित गरिपाउँ भनी दावी लिएतर्फ, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम सो संविधानसँग बाँफिएको कानुन संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाँफिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था हुँदा संविधानसँग कुनै प्रावधान बाँफिएको भए त्यस्ता कानुनहरू अमान्य घोषित गरिरहनु आवश्यक देखिदैन । तत्काल प्रचलित संविधान तथा कानुनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा बनेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को उपर्युक्त प्रावधान परिवर्तित परिस्थितिमा संशोधन भइसकेको र त्यसको व्यावहारिक प्रयोजन कम हुँदै गएको अवस्था मौलिक हक कुण्ठित हुने अवस्था छैन । निवेदन दावी यथार्थपरक नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

१२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४(२) बमोजिम उक्त संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका कानूनहरू खारेज वा संशोधन नभएसम्म कायम रहने तर संविधानसँग बाँफिएको कानून उक्त संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाँफिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था भएकोले बाँफिएको हदसम्म त्यस्ता कानून स्वतः अमान्य हुनेहुन्छ। धारा १५ को समग्र व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा त्यस्ता छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोनलगायतका सञ्चार साधनलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्न सकिने देखिन्छ। सोही प्रावधानको Spirit मा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बनेको हुनाले नियमावलीको नियम ९ को खण्ड (भ), नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ (२) को व्यवस्थालाई सोही सन्दर्भमा हेरिनुपर्छ। उल्लेखित व्यवस्था प्रसारण स्वतन्त्रतामा अड्कुश लगाउने उद्देश्यले गरिएको नभई संवैधानिक प्रावधानको संरक्षण र संवर्द्धनमा थप टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले गरिएको हुँदा निवेदन दावी कानूनसम्मत छैन। कानूनले सिर्जना गरेको निश्चित दायित्व पालना गर्नु सबैको कर्तव्य हुने हुँदा त्यस्ता विषयलाई संवैधानिक हकसँग जोडेर हेर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।
१३. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी. तथा स्वयं निवेदक अधिवक्ता श्री ऋषिराम घिमिरेले सञ्चारजगतसँग सरोकार राख्ने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा उल्लेखित नियमावलीका निवेदनमा उठाइएका व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकअन्तर्गत प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी हकको विपरीत रहेको अवस्था छ। राजा र राजपरिवारको सम्बन्धमा कुनै खास प्रकारको संवैधानिक प्रावधान नरहेको अवस्थामा नियमावलीको नियम ९ (क) मा रहेको श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था औचित्यहीनसमेत भइसकेको र संविधानको धारा १२ (३), १५ (१) तथा १५९ (१), (२) को विपरीत रहेको अवस्था छ। त्यस्तै नियमावलीको नियम ९ (भ) मा रहेको मन्त्रालयले समय-समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएको सामग्रीहरू कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने व्यवस्था तथा नियमावलीको नियम १८(२) मा रहेको शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा प्रसारण संस्थाले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानविपरीत रहेको छ। त्यसैगरी, नियमावलीको नियम १६(४) मा रहेको नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत पटक-पटक गरी ६ महिनाभित्र पनि इजाजतपत्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र स्वतः रद्द हुनेछ, भन्ने व्यवस्था संविधानको धारा १५ को उपधारा (१),(२) र (३) को प्रेसलाई पूर्ण प्रतिबन्ध नलगाइने, बन्द, जफत वा दर्ता खारेज नगरिने भन्ने प्रावधान प्रतिकूल रहेको छ। प्रेस स्वतन्त्रताको सन्दर्भमा उल्लेखित नियमावलीको व्यवस्था नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौता, मानवअधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र एवं नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ (३) (क), १५ (१), (२) र (३) तथा धारा १५९ (१) प्रतिकूल हुँदा संविधानको धारा १०७ (१) बमोजिम बढेर घोषित हुनुपर्छ, भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।
१४. त्यसैगरी, विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले राजाको अस्तित्व नै नरहेको संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम निवेदकले उल्लेख गरेको नियमावलीको नियम ९ (क) को व्यवस्था निष्क्रिय भइसकेको अवस्था हुँदा सोतर्फ असाधारण अधिकार क्षेत्रबाट बोलिरहनुपर्ने स्थिति छैन। पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको अधिकार निरपेक्ष अधिकार हो भन्न मिल्दैन। संवैधानिक

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

व्यवस्थालाई क्रियाशील गराउने उद्देश्यले भएको कानुनी व्यवस्थाले प्रेस स्वतन्त्रताको अधिकारलाई संकुचन बनाएको अवस्था छैन । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (भ) मा रहेको व्यवस्था सम्बन्धमा सोभन्दा माथि रहेका अन्य व्यवस्थाहरू पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । संवैधानिक प्रावधानविपरीत मन्त्रालयले प्रसारण संस्थालाई निर्देशन दिने अवस्थासमेत आउँदैन । इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिने प्रसारण संस्थाले नवीकरण पत्रमा उल्लेखित शर्तहरूलाई स्वीकारेको र त्यस्ता शर्तहरूमा आपत्ति नजनाएको अवस्था हुँदा अनुमतिपत्रमा उल्लेखित शर्तविपरीत काम भए-गरेमा त्यस्तो अनुमतिपत्र रद्द गर्न सकिने कानुनी व्यवस्थालाई संवैधानिक हकसँग जोडेर हेर्न मिल्दैन । प्रसारण संस्थाको अनुमतिपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने दायित्वलाई प्रसारण संस्थामाथि अड्कुशा लगाएको अर्थ गरी नियमावलीको व्यवस्था संविधानसँग बाभियो भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्दैन, निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

१५. उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदनपत्र, प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफसहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने-नमिल्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
१६. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मूलतः सञ्चारजगतसँग प्रत्यक्ष सरोकार रहने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (क) मा, श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भनी प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाएको, नियम ९ (भ) मा मन्त्रालयले समय-समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने तथा नियम १६ को उपनियम (४) मा रहेको नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत ६ महिनासम्म जरीवाना लिई इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न सक्ने र ६ महिनाभित्र नवीकरण नगराए त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था तथा नियम १८ (२) मा रहेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरूबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण सम्बन्धमा मन्त्रालय वा तोकिएको अधिकारीले प्रसारण संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्ने, शर्तबमोजिम प्रसारण नगरेमा शर्तबमोजिम काम गर्न एकपटक मौका प्रदान गर्ने, सो मौका प्रदान गर्दा पनि शर्तबमोजिम काम नगरे मन्त्रालयले त्यस्तो इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (क), १५ (१), (२) र (३) तथा धारा १५९ (१) को प्रावधान प्रतिकूल हुँदा उल्लेखित नियमावलीको व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग-दावी रहेको पाइयो ।
१७. निवेदकले अमान्य र बदर घोषित गराई पाउन माग गरेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (क) र (भ), नियम १६ को उपनियम(४) र नियम १८ को उपनियम (२) को व्यवस्था यसप्रकार रहेको पाइन्छ:-
- नियम ९. प्रसारण गर्न नपाउने : कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले देहायका विषयका कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन :-
(क) श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने ।
(भ) मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका अन्य सामग्रीहरू ।
  - नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तूर :-

उपनियम (४) : उपनियम (२) बमोजिमको म्याद भुक्तान भएपछि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न आएमा पहिलो एक महिनासम्मको लागि दस प्रतिशत, दोस्रो एक महिनासम्म बीस प्रतिशत, तेस्रो एक महिनासम्म तीस प्रतिशत, चौथो एक महिनासम्म चालीस प्रतिशत, पाँचौ एक महिनासम्म पचास प्रतिशत र छैठौँ एक महिनासम्म शतप्रतिशत जरिवानासमेत लिई मन्त्रालयले त्यस्तो इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र नवीकरण गरिदिन सक्नेछ । ६ महिनाभित्र पनि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुनेछ । उपनियम (२) को व्यवस्था हेर्दा, इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गराउन चाहने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र बहाल रहने अवधि भुक्तान नहुँदै नवीकरणको लागि अनुसूची-८ बमोजिमको ढाँचामा मन्त्रालयसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

- नियम १८. निरीक्षण छानबिन गर्न सक्ने : उपनियम (२) को व्यवस्था उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार एकपटक शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिन सक्नेछ र त्यसरी मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः गरिएको निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ ।

१८. प्रथमतः निवेदकले उठाएको उपर्युक्त नियमावलीको नियम ९(क) र (फ) को व्यवस्था संवैधानिक प्रावधान प्रतिकूल छ वा छैन भन्नेतर्फ हेर्नुपर्ने देखियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा अन्य कुराका अतिरिक्त प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानवअधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानुनी राज्यको अवधारणालगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । संविधानको धारा १५ मा प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको व्यवस्थाअन्तर्गत उपधारा (१) मा विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन ।

१९. तर नेपालको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जात जाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकता प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

२०. त्यस्तै, उपधारा (२) मा कुनै श्रव्य, श्रव्यदृश्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यमबाट कुनै सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गरे वा छापेबापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने वा छाप्ने, रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय, छापा वा अन्य सञ्चारमाध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन भन्ने उपधारा ३ मा कुनै समाचार लेख, सम्पादकीय रचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरेबापत कुनै समाचारपत्र, पत्रिका वा छापाखाना बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन भन्ने तथा उपधारा (४) मा कानूनबमोजिमबाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोनलगायतका सञ्चार साधनलाई अवरुद्ध गर्न सकिने छैन भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ ।

२१. उल्लिखित संवैधानिक प्रावधानको परिप्रेक्ष्यमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा २०६५/२/१६ मा भएको चौथो संशोधनद्वारा संशोधित धारा १५९ को उपधारा (२) मा तत्कालिन राजाका हैसियतले ज्ञानेन्द्र शाहलाई प्राप्त भएका सबै सम्पत्तिहरू (जस्तै: विभिन्न स्थानका दरबारहरू, वन तथा निकुञ्जहरू, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका सम्पदाहरू आदि) राष्ट्रियकरण गरिनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार हाल राजसंस्थाको अस्तित्व कायम रहेको देखिँदैन। संविधानको चौथो संशोधनबाट राजतन्त्रको विधिवत् अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य घोषित भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा अस्तित्वमा नरहेको संस्थासँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाहरू स्वतः प्रभावहीन औचित्यहीन र असान्दर्भिक नै देखिने कुरामा विवाद रहँदैन। हाल विद्यमान नरहेको राजा वा राजपरिवारको सम्बन्धमा भएका कुनै पनि कानुनी व्यवस्थाहरू क्रियाशील रहने अवस्थामेत देखिँदैन। अन्तरिम संविधानको धारा १६४ (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा यो संविधानसँग बाँफिएको कानुन संविधान प्रारम्भ भएको मितिले तीन महिनापछि बाँफिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरी ती कानुनी व्यवस्थाहरूको शून्यताको परिकल्पनासमेत गरेको देखिन्छ।
२२. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा राजा र राजपरिवारको अस्तित्व यद्यपि रहेको देखाई निजहरूप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने विषयमा कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने व्यवस्था रहिरहेको र प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफमा धारा १६४ (२) को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको स्वतः अमान्य हुने प्रावधान उल्लेख गरी अदालतबाट अमान्य घोषित गरिरहनु नपर्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिए पनि उल्लेखित नियमको सो व्यवस्था संशोधन वा निष्क्रिय रहेको भन्ने देखिनआएन। नियमावलीको उक्त व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानबमोजिम औचित्यहीन रहे पनि निवेदकले सो व्यवस्था संविधान प्रतिकूल रहेको भनी संविधानको धारा १०७ (१) बमोजिम बदरको माग गरेको अवस्था रहेको र संविधानतः अस्तित्वमा नरहेको राजा र राजपरिवारको विषयको प्रावधान संविधान प्रतिकूल देखिएको र सो विषयमा कुनै प्रसारण संस्थाले प्रसारण गर्न नहुने भनी तोक्ने कुरा स्पष्टरूपमा नकारात्मक र निषेधात्मक प्रकृतिको देखिएको हुँदा सो व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुने नै देखिनआयो।
२३. त्यस्तै सोही नियमावलीको नियम ९(फ) को व्यवस्थातर्फ हेर्दा, मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएको अन्य सामग्रीहरूका विषयमा कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने उल्लेख भएको देखियो। प्रस्तुत नियमको व्यवस्था उल्लेखित संविधानको धारा १५ (१) को विधुतीय प्रकाशन प्रसारण तथा छापालगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन भन्ने व्यवस्थाको विपरीत रहेको देखिनआउँछ। 'पूर्व प्रतिबन्ध' लगाइने छैन भन्ने धारा १५(१) मा रहेको वाक्यांशले संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेखित पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको परिपुष्टि गरिरहेको अवस्थामा मन्त्रालयको स्वेच्छामा कुनै त्यस्तो सामग्री प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने नियमावलीमा प्रयुक्त व्यवस्थाले प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई पूर्व प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने देखिन्छ। माथि उल्लेखित धारा १५ (१) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाअन्तर्गतको विषय नियमित गर्ने प्रयोजनको लागि कानुन बनाउन पाउने व्यवस्था भए पनि सोबाहेकका अन्य कुराको लागि प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउन वा शर्त तोक्नेसम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धमा संविधानले स्वीकार गरेको अवस्था देखिँदैन। प्रस्तावनामा

उल्लेखित पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता एवं धारा १५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेभन्दा अतिरिक्त हुने गरी नियमावलीमा मन्त्रालयले शर्त तोक्न सक्ने गरी गरिएको व्यवस्था नियन्त्रण एवं हस्तक्षेपकारी भएको देखिँदा प्रस्तुत व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाअनुकूल रहेको मान्न मिलेन ।

२४. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तुरसम्बन्धी नियम १६ को व्यवस्थाअर्न्तगत उपनियम (४) ले इजाजत पत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गराउने म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरण गर्न आएमा छैठौँ एक महिनासम्मलाई ६ पटक कायम गरी जरिवाना लिई नवीकरण गरी दिनसक्ने र ६ महिनाभित्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत नियमको व्यवस्थाले कुनै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको र सो नवीकरणको लागि कार्यविधिसम्म निश्चित गरेको पाइन्छ । कुनै प्रसारण संस्था दर्ता भएपछि कानूनको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने तथा प्रसारण संस्थाले आफूलाई तोकिएको दायरामा रहनुपर्ने दायित्व रहने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । संस्था दर्ता गरिसकेपछि नवीकरण गर्न नपर्ने भन्ने हो भने संस्था कसैबाट नियन्त्रित हुन नसक्ने अवस्था भई सो संस्था नियमन गर्ने संयन्त्र निष्क्रिय एवं गतिहीन हुन जाने सम्भावना रहन्छ । पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोगको लागि नवीकरणको कार्यविधिगत प्रक्रिया पूरा गर्न नपर्ने भन्नु वा नवीकरण गर्न नपर्ने भन्नु यस्तो स्वतन्त्रता असीमित र निरपेक्ष रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको ग्यारेन्टी गरेको भन्ने अर्थले म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको निर्धारित प्रक्रिया पूरा नगरी संस्था स्वतः अमर रहन जाने र प्रसारण संस्था व्यवस्थापन गर्ने सम्पूर्ण नियमावलीको प्रयोजन नै समाप्त हुन जाने हुन्छ । नवीकरण नगर्नुको अर्थ स्वाभाविकरूपमा प्रसारण संस्था पूर्व अवस्थामा रहन गएको हुन्छ । जो क्रियाशील रहन नसक्ने अवस्था हुन पुग्दछ । त्यसैले नवीकरण गर्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा नियमन गर्ने प्रकृतिको यस्तो व्यवस्थालाई माथि उल्लेखित धारा १५ मा रहेको प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको व्यवस्था प्रतिकूल रहेको मान्न मिल्ने देखिँदैन ।
२५. त्यसैगरी, राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम १८ (२) को शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिनसक्ने र मौका दिँदा पनि काम नगरेको भन्ने निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा मन्त्रालयले प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्ने व्यवस्था संविधानको धारा १५ सँग बाभिएको भन्ने निवेदन दावी रहेतर्फ हेर्दा, नियमावलीको नियम १८ मा रहेको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्ने व्यवस्थाअर्न्तगत उपनियम (१) ले ऐन, यस नियमावली वा इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रमा उल्लेखित शर्तहरूबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे वा नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालयले वा मन्त्रालयले तोकिएको अधिकारीले प्रसारणसम्बन्धी संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न गराउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।
२६. प्रस्तुत नियम १८ को उपनियम (१) को व्यवस्थाको परिपूरकको रूपमा रहेको “उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा” मन्त्रालयले शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिने, मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने देखिएमा त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्ने उपनियम (२) को व्यवस्थासम्म संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिएको अवस्था देखियो । अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालयले प्रसारण संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न गराउन सक्ने भन्ने उपनियम (१) को

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

व्यवस्थालाई प्रस्तुत निवेदनमा चुनौती दिएको अवस्था देखिँदैन । उपनियम (२) को व्यवस्थाले उपनियम (१) को व्यवस्थालाई नै परिपुष्टिसम्म गरेको अवस्थामा उपनियम (२) को व्यवस्थालाई उपनियम (१) सँग अलग राखेर हेर्न मिल्ने अवस्था देखिएन । इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिँदा तोकिएका उल्लेखित शर्तहरूलाई स्वीकार गरिएको अवस्थामा ती शर्तहरूको पालना भए-नभएको सम्बन्धमा निरीक्षण तथा छानबिन गर्ने कार्य प्रेस स्वतन्त्रताविपरीत रहेको भनी अनुमान गर्नसमेत मिल्ने हुँदैन । शर्तहरू स्वीकार गरी इजाजतपत्र लिने प्रसारण संस्थाले ती शर्तहरू पालना नगर्दा हुने परिणाम तथा राज्यप्रतिको प्रसारण संस्थाको दायित्व सम्बन्धमा समेत प्रसारण संस्था निरपेक्ष रहन मिल्ने हुँदैन । शर्तहरू स्वीकार गरी इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिएको अवस्थामा ती शर्तहरूलाई क्रियाशील गराउनेसम्बन्धी प्रक्रियाको रूपमा रहेको छानबिन र नियमन गर्ने प्रस्तुत नियमको व्यवस्था संविधानसँग बाँझिएको भन्ने तथ्ययुक्त एवं सन्तोषप्रद आधार देखिएन ।

२७. अतः माथि उल्लेखित आधार कारणबाट अस्तित्वमा नरहेको संस्थासँग सम्बन्धित राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ (क) को व्यवस्थामाथि विश्लेषण गरिएबमोजिम संवैधानिक व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा औचित्यहीन देखिएको तथा मन्त्रालयले समय-समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका अन्य सामग्रीहरू भन्ने नियम ९ (फ) को व्यवस्था पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको हकमा नियन्त्रणकारी एवं हस्तक्षेपकारी देखिँदै संविधानको धारा १५ सँग बाँझिएको देखिँदा उपर्युक्त नियमको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिदिएको छ । नियम १६(४) को प्रसारण संस्थाको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणसम्बन्धी कार्यविधिगत व्यवस्था तथा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्रमा उल्लेखित शर्तहरू क्रियाशील गराउनेसम्बन्धी नियम १८(२) को व्यवस्थाले संवैधानिक प्रावधानसँग बाँझिएको वा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था नदेखिँदा उपर्युक्त नियमको व्यवस्थाको सम्बन्धमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रत्यर्थीहरूलाई दिई मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

मा. न्या.कल्याण श्रेष्ठ

मा. न्या.अवधेशकुमार यादव

इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

इति सम्बत् २०६६ साल कात्तिक १९ गते रोज २ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०६७, अंक ३,
पृष्ठ नं. ३४९, निर्णय नं. ८३२६, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
सम्बत् २०६५ सालको रि.नं. -WS-००२०
आदेश मिति: २०६६/९/९/५

विषय :- उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।

निवेदक : ब्रोडकास्टिङ्ग एसोसिएसन अफ नेपालको तर्फबाट अधिकारप्राप्त ऐ.को महासचिव र रेन्वो एफ.एम.
(प्रा.) लि.को तर्फबाट अधिकारप्राप्त प्रबन्ध-निर्देशक तथा आफ्नो हकमा समेत विष्णुहरि ढकाल
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ विद्यायिकाले नै सरकारले नियम बनाई नियमन गर्न पाउने गरी छाडेको शुल्क वा दस्तुरसम्बन्धी नीतिगत विषयमा यो यसलाई यो यति दरमा शुल्क वा दस्तुर लिनु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन भनी निर्देश गर्न वा औल्याउन न्यायोचित नहुने । (प्रकरण नं. २७)
- ◆ मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्थाको मुख्य उद्देश्य नै नाफा आर्जन गर्ने हुँदा आफूले प्रसारण र वितरण गरेको नाफामूलक कार्यक्रमबाट आर्जन भएको कूल वार्षिक आम्दानीको केही निश्चित हिस्सा शुल्क वा दस्तुरका रूपमा राज्यलाई तिर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित नै हुने ।
- ◆ जुन प्रसारण संस्था नाफाको उद्देश्य नराखी सामाजिक सेवाभाव र सहकारितामा आधारित भई खडा भएका हुन्छन्, स्थानीयस्तरमा सानो क्षमतामा सञ्चालित भएका हुन्छन् तिनले प्रसारण गर्ने कार्यक्रमहरूबाट सामाजिक हित प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा लिनु अस्वाभाविक नहुने । (प्रकरण नं. २८)
- ◆ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० ले नै प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरेवापत तोकिएबमोजिम शुल्क वा दस्तुर लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको तर त्यस्तो शुल्क वा दस्तुर तोक्ने कुरामा सरकारउपर कुनै शर्त-बन्देज वा नियन्त्रण नराखेको अवस्थामा कार्यक्रमको प्रसारण र वितरण गरेवापत के कति शुल्क वा दस्तुर तोक्ने वा कस्ता प्रसारण संस्थालाई बढी शुल्क लिने र के कुन प्रकृतिका संस्थालाई त्यस्तो दस्तुर वा शुल्क छूट दिने वा शुल्क दस्तुर नै नलिने भन्ने विषयहरू नियम बनाउने अख्तियार भएको

नेपाल सरकारको जिम्मामा छाडेको मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं. ३१)

आदेश

मा. न्या.खिलराज रेग्मी:

- राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको तेस्रो संशोधन, २०६५ लाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषणा गरी परमादेशलगायतको अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७ (१), (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :-
- निवेदकमध्येको ब्रोडकास्टिङ एसोसिएसन अफ नेपाल, नेपालभरका ५२ वटा स्वतन्त्र (गैरसरकारी) रेडियोहरूको सामूहिक/प्रतिनिधिमूलक संस्था हो । यसले नेपाल कानूनबमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्कीमा मिति २०६०/१०/२ मा द.नं. १२५४ बाट रितपूर्वक दर्ता भई आफ्नो उद्देश्यबमोजिमको कार्य गरिरहेको छ । निवेदकमध्येकै रेन्वो एफ.एम. (प्रा.) लि.कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भई विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय प्रसारण ऐन तथा नियमावलीबमोजिम इजाजतप्राप्त गरी नेपाल एफ.एम. नामक लोकप्रिय रेडियो स्टेशन सञ्चालन गरी नेपालका विभिन्न रेडियो स्टेशनसँग एकता गरी नेपालभर र इन्टरनेटको माध्यमबाट विश्वभरिका नेपाली तथा नेपालको विषयमा रुची राख्ने स्रोताहरूलाई सेवा पुऱ्याइराखेको संस्था हो । त्यस्तै, निवेदकमध्येकै म विष्णुहरि ढकाल व्यानको महासचिव र रेन्वो एफ.एम. प्रा.लि.को लगानीकर्ता तथा प्रबन्ध निर्देशक हुनुको अतिरिक्त सञ्चारको क्षेत्रमा लामो समयसम्म संलग्न रहेको नेपाली नागरिक र स्रोता (उपभोक्ता) समेत हुँ ।
- प्रस्तुत रिट निवेदन निवेदकको वैयक्तिक सरोकारको विषयमात्र नभई सम्पूर्ण नेपाली जनताको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकसमेतसँग सम्बन्धित भई सार्वजनिक सरोकारको विषयसमेत भएको व्यहोरा सादर अनुरोध छ ।
- राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग भई राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ लागू भएको छ । सो ऐनबमोजिम एफ.एम. रेडियो स्टेशन सञ्चालन गर्न जुनसुकै व्यक्ति वा संस्थाले पनि निवेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ, जसअनुसार अहिलेसम्म ३१५ वटा संस्थाहरूले रेडियो सञ्चालनका लागि इजाजतपत्र पाइसकेका छन् ।
- यी रेडियो स्टेशनहरूको बीचमा संविधान तथा जन्मदातृ ऐनको रूपमा रहेको राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले पनि कुनै पनि किसिमको विभेद गरेको छैन । सबै रेडियोहरूले कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयहरू, प्रसारण गर्न नपाइने कार्यक्रम, प्रसारकको काम, कर्तव्य र अधिकार आदिजस्ता सम्पूर्ण अधिकारहरू समान नै छन् ।
- यसैबीच, विपक्षी नेपाल सरकारले मिति २०६५/१०/१ बाट लागू हुने गरी राष्ट्रिय प्रसारण (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६५ बाट मूल राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ११ र नियम १६ लाई संशोधन गरेको रहेछ । सो नियमावलीको साविकको नियम ११ मा रहेको प्रसारण तथा वितरण शुल्कसम्बन्धी व्यवस्थाको साटो हाल नयाँ व्यवस्था गरिएको रहेछ । संशोधित व्यवस्थाअनुसार विपक्षीलाई बुझाउनुपर्ने रोयल्टी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्तिले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल

आम्दानीको चार प्रतिशत र केवलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँच सय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको संस्थाले भने केवल दुई प्रतिशतमात्र बुझाए हुने व्यवस्था गरिएको रहेछ। त्यसका अतिरिक्त सोही खण्डमा स्पष्टीकरण राखी मुनाफा आर्जन नगर्ने प्रसारण संस्था भन्नाले संस्था दर्तासम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई प्रसारण संस्थाको रूपमा इजाजतप्राप्त प्रसारण संस्थालाई जनाउने भन्ने परिभाषासमेत गरिएको रहेछ।

७. सो संशोधनले नियम १६ मा पनि संशोधन गरी नियम १६ (३) मा मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्था र मुनाफा आर्जन नगर्ने प्रसारण संस्था भनी नियमावलीले विभेद खडा गरी निवेदकजस्ता प्रसारण संस्थाहरूलाई भन्दा विपक्षीले गैरकानुनीरूपमा मनोगतढङ्गले वर्गीकरण गरेको मुनाफा नकमाउने प्रसारण संस्था वा सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित संस्थाको लागि नवीकरण शुल्क इजाजत वा अनुमतिप्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको १० प्रतिशतमात्र लिने व्यवस्था गरी प्रचलित संविधान तथा राष्ट्रिय प्रसारण ऐनबमोजिम समान अवस्था र उद्देश्य रहेका संस्थाहरूका बीचमा भेदभावयुक्त व्यवस्था गरिएको रहेछ।
८. ऐनले नै परिकल्पना नगरेको मुनाफा कमाउने र नकमाउने भनी वर्गीकरण गरेको नियमावलीको उक्त व्यवस्था प्रत्यायोजित विधायनको सिद्धान्तविपरीत भएको र जननी ऐनसमेतसँग बाँझिई निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) को खण्ड (क) र (च), धारा १३ (१), धारा १५, धारा १९(१) तथा धारा २७ द्वारा प्रदत्त हकमा अनुचित रूपमा बन्देज लगाइएको छ।
९. संशोधित नियमावलीका व्यवस्था एकापसमा आश्रित भएको हुनाले (Doctrine of Severability) बमोजिम छुट्याउन पनि नसकिने हुँदा सम्पूर्ण नियमावलीलाई प्रारम्भदेखि नै धारा ३२ तथा १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषणा गरिपाऊँ र सोही उपधारा (२) बमोजिम राष्ट्रिय प्रसारण ऐनबमोजिम इजाजतप्राप्त सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई नै तोकेको दरको रोयल्टी दुई प्रतिशत तथा नवीकरण शुल्क इजाजतप्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको १० प्रतिशतका दरले कायम हुने गरी कानुनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ। साथै यो निवेदनको टुङ्गो नलागुञ्जेलसम्म सो नियमलाई लागू नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी अग्रधिकारसमेत दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।
१०. यसमा के, कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश।
११. राष्ट्रिय प्रसारण (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६५ ले नियमावलीको साविक नियम ११ मा संशोधन गरी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्ति ले गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशत र मुनाफा आर्जन नगर्ने स-साना वा सहकारी संस्था भए कूल आम्दानीको दुई प्रतिशत रकम शुल्कका रूपमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था सामाजिक न्यायको बृहत्तर दृष्टिकोणलाई आत्मसात् गरी गरिएको हो। मुनाफा कमाउने र मुनाफा आर्जन नगर्ने सेवा प्रदायकहरूलाई समानस्तरमा राख्नु न्यायोचित नहुने भएकोले मुनाफा आर्जन गर्नेले राजश्वमा बढी योगदान पुऱ्याउनुपर्छ भन्ने मान्यताबमोजिम गरिएको व्यवस्था हो। यसरी सामान्यरूपमा नै फरक छुट्याउन सकिने आधारमा गरिएको वर्गीकरण (Intelligible Differentia) भएकोले यो व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ सँग बाँझिएको छैन।
१२. सोही ऐनको दफा १० ले नेपाल सरकारलाई प्रसारण तथा वितरण शुल्क तोक्न सक्ने गरी अधिकारप्रदान

गरेबमोजिम नै प्रस्तुत नियमावलीमा संशोधन गरी नयाँ व्यवस्था गरिएको हुँदा सो व्यवस्था ऐनको व्यवस्थाविपरीत छ, भनी लिइएको दावी तथ्यहीन हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संविधानसभा व्यवस्था मन्त्रालयको तर्फबाट पेस हुनआएको लिखित जवाफ ।

१३. मुनाफा आर्जन गर्ने मूल उद्देश्य लिई स्थापना भएका प्रसारण संस्था र मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य नराखी निश्चित समुदाय र वर्गको लागि लक्षित गरी स्थापना भएका सामुदायिक प्रकृतिका स-साना प्रसारण संस्थाहरूलाई राज्यले सकारात्मक विभेदको नीति अवलम्बन गरी सामाजिक न्यायको अनुभूति दिलाई नागरिकप्रतिको उत्तरदायित्वबमोजिम आफ्ना क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु अनिवार्य आवश्यकता छ । अतः राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले निश्चित वर्ग र समुदायको हितलाई ध्यानमा राखी पिछडिएका वर्ग एवं समुदायलाई आम-सूचनामा सरल र सहज पहुँच पुऱ्याउने मूल उद्देश्य राखी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीमा गरेको शोधनबाट रिट निवेदकको कुनै पनि मौलिक हक हनन् नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।
१४. नियमबमोजिम पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेत र श्री सुदीप पौडेलले ऐनको दायरा नघाई नियमबाट वर्गीकरण गर्न मिल्दैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐनले रेडियो स्टेशनहरूबीच नाफा कमाउने र नकमाउने भन्नेजस्तो कुनै वर्गीकरण गरेको छैन । सहकारी ऐनले रेडियो चलाउने इजाजत दिँदैन । कम्पनी ऐन वा सहकारी ऐन जुनसुकै ऐनद्वारा दर्ता भएको संस्था भए पनि रेडियो चलाउने अनुमति राष्ट्रिय प्रसारण ऐनअन्तर्गत नै हुने हो । प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गर्नेलाई स्वविवेकीय अधिकार हुँदैन भनी रघु मैनालीको मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । संविधानको भाग तीन मा प्रयुक्त “कानून” भन्ने पदावलीले नियम बनाउन पाउने कुरा जनाउँदैन । ऐनको दफा १० ले नियमबमोजिम शुल्क तोक्न पाउने गरी गरेको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न खोजिएको होइन । विभेद गरी शुल्क तोक्न मिल्दैन भन्नेसम्म हो । अतः निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१५. प्रत्यर्थी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले ऐनको दफा १० ले प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गरेबापत लाग्ने शुल्क तोक्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिइएको छ । सोबमोजिम राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीले साविकमा सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई चार प्रतिशत वार्षिक शुल्क तोकेको अवस्था थियो । नियमले सो चार प्रतिशत शुल्क तोक्न पाउने होइन भन्ने निवेदकहरूको माग छैन । चार प्रतिशत शुल्क तोक्न मिल्छ भने सोभन्दा घटी वा बढी तोक्न नमिल्ने भन्ने कुनै तर्कसम्मत आधार छैन । नाफाको उद्देश्यबाट स्थापना भएका र गैरनाफामूलक उद्देश्यबाट सहकारी ऐनबमोजिम दर्ता भएका रेडियो स्टेशनहरूको काम, कर्तव्य र भूमिका फरक-फरक हुन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट नै छ । यस्तो स्थितिमा नाफाको उद्देश्य नराखी सामाजिक सेवाभावले स्थापित रेडियोहरूलाई अन्य रेडियोहरूलाई लिने गरिएको शुल्कमा केही छुट दिनु संविधान र कानून प्रतिकूल हुँदैन । आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।
१६. पक्ष-विपक्षका तर्फबाट पेस भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन् गरी रिट निवेदन, लिखित जवाफ र सम्बन्धित

संवैधानिक एवं कानुनी प्रावधानहरूसमेतका समग्र पक्ष दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने हुनआएको छ :-

१. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा मिति २०६५ मा गरिएको तेस्रो संशोधनबाट नियम ११ र १६ मा भएको संशोधित व्यवस्था संविधान र मातृ ऐनविपरीत छ वा छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?
१७. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा मिति २०६५/१०/१ मा गरिएको तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधित नियम ११ (१) (ख) र नियम १६ (३) मा एउटै उद्देश्य र कार्यक्षेत्र भएका प्रसारण संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्ने भन्ने ऐनले गर्दै नगरेको वर्गीकरण गरी वार्षिक शुल्क र अनुमतिपत्र नवीकरण दस्तुर फरक-फरक लिने गरी तोकिएको व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० र २१ एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (क), (च), धारा १३ (१), १५, १९ (१) र २७ विपरीत भएकोले तेस्रो संशोधनबाट संशोधित सो सम्पूर्ण नियमावलीलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई वार्षिक दुई प्रतिशत शुल्क र इजाजतप्राप्त गर्दा लागेको शुल्कको दश प्रतिशतको दरले नवीकरण दस्तुर कायम हुने गरी कानुनी व्यवस्था गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकहरूको मुख्य निवेदन माग-दावी रहेको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई नियम बनाउन पाउने अधिकार दिएको तथा दफा १० ले तोकिएबमोजिम शुल्क तोक्न पाउने अधिकारसमेत प्रदान गरेको छ। मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्था र सहकारिताको भावनाबाट स्थापना भएका प्रसारण संस्थाहरूबीच उद्देश्य र कार्य प्रकृतिमा नै भिन्नता रहेको हुँदा समान शुल्क लगाउनु सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाटसमेत उचित नहुने भएकोले त्यसप्रकारको व्यवस्था गरिएको हो। ऐनको प्रष्ट अख्तियारीअनुरूप बनेको सो नियम संविधान र कानूनसम्मत हुँदा अमान्य र बदर हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत जिकीर लिइएको पाइन्छ।
१८. निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले संशोधित नियमावलीले मातृ ऐनले दिएको अधिकारक्षेत्र नाघी रेडियो प्रसारण संस्थालाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्नेमा वर्गीकरण गरी फरक-फरक शुल्क निर्धारण गरेको प्रत्यायोजित विधायनको सिद्धान्तविपरीत रहेको भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभएको छ। त्यसैगरी प्रत्यर्थी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले ऐनको दफा १० ले शुल्क तोक्न पाउने अधिकार दिएअनुरूप नियमले अधिबाट तोकेको शुल्कमा सहकारी उद्देश्यबाट सञ्चालित प्रसारण संस्थाहरूका हकमा केही छूट दिएको संशोधित व्यवस्था मातृ ऐन र संविधान प्रतिकूल नरहेको भन्नेसमेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभएको अवस्था छ।
१९. उल्लेखित निवेदन दावी, लिखित जवाफ र बहस जिकीरसमेतको प्ररिप्रक्ष्यमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनबाट संशोधन गरिएको कानुनी व्यवस्थाको संवैधानिकता परीक्षण हुनु बाञ्छनीय देखिनआएको छ।
२०. निवेदकले उठाउन खोजेका विषयहरू प्रसारण संस्थाहरूबाट सरकारले लिने वार्षिक शुल्क एवं इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण दस्तुरसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। नियमद्वारा वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तुर तोक्न मिल्ने होइन भन्ने निवेदकहरूको दावी रहेको नदेखिई ऐनको दफा १० र २१ बमोजिम प्रत्यायोजन भएको सो अधिकारलाई स्वीकारै गरेको देखिन आउँछ। राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधन हुनुभन्दा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अधि पनि प्रसारण संस्थाहरूबाट त्यस्ता संस्थाहरूले वर्षभरिमा कार्यक्रम प्रसारण र वितरणबाट गरेको कूल आम्दानीको चार प्रतिशत रोयल्टी र इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुरमा दश प्रतिशत रकम थप गरी नवीकरण दस्तुर लिने व्यवस्थाहरू कायम रहेकै देखिनआएको छ । वार्षिक रोयल्टी र नवीकरण दस्तुर लिने गरी साविकमा रहेको कानुनी प्रावधानका सम्बन्धमा निवेदकहरूले अन्यथा भन्न नसकी तेस्रो संशोधन, २०६५ बाट संशोधित व्यवस्थाबाट मात्र विभेद सिर्जना गरेको भन्ने दावी प्रस्तुत गरेको हुँदा संशोधनअधि र संशोधनपछि कायम गरिएका रोयल्टी वा वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुरसम्बन्धी व्यवस्थाहरू तुलनात्मक रूपबाट हेरी विचार गर्नु आवश्यक देखियो । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीमा साविकमा रहेका तथा संशोधनबाट हाल कायम गरिएका निवेदकले चुनौती दिएका नियमका सम्बन्धित अंशहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :-

तेस्रो संशोधन हुनु अधिको व्यवस्था	तेस्रो संशोधनबाट संशोधित व्यवस्था
<p>नियम ११. प्रसारण तथा वितरण शुल्क: (१) कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनु पर्नेछ ।</p> <p>नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तुर :- (३) उपनियम (२) बमोजिम इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणको लागि निवेदन दिएमा इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुरको दश प्रतिशतले हुने रकम थप गरी त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गरिदिन सक्नेछ ।</p>	<p>नियम ११. प्रसारण तथा वितरण शुल्क : (१) कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण शुल्कवापत देहायबमोजिमको रकम प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले छ महिनाभित्र नेपाल सरकारलाई बभाउनु पर्नेछ :- (क) मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम, (ख) खण्ड (क) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि केवलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएका मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको संस्थाले आफूले आर्जन गरेको वार्षिक कूल आम्दानीको दुई प्रतिशतले हुने रकम ।</p> <p>स्पष्टीकरण :- यस खण्डको प्रयोजनका लागि 'मुनाफा आर्जन नगर्ने संस्था' भन्नाले संस्था दर्तासम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई प्रसारण संस्थाको रूपमा इजाजतप्राप्त प्रसारण संस्थालाई जनाउँछ ।</p> <p>नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तुर :- (३) उपनियम (२) बमोजिम इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणको लागि निवेदनप्राप्त भएमा मन्त्रालयले मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्ति भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुरको आधा दस्तुर लिई र केवलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था वा व्यक्ति, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएका प्रसारण संस्था वा सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको प्रसारण संस्था भए इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुरको दश प्रतिशतले हुने रकम लिई त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गरी दिनसक्नेछ ।</p>

२१. प्रसारण संस्थाहरूलाई तोकिएको वार्षिक प्रसारण शुल्क र नवीकरण दस्तुरका सम्बन्धमा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ ले साविकमा गरेको व्यवस्था र तेस्रो संशोधनपछि भएको संशोधित व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनबाट वार्षिक प्रसारण शुल्क (रोयल्टी) र नवीकरण दस्तुरको साविकको व्यवस्थामा केही भिन्नरूपले परिमार्जन गरिएको देखिन्छ। साविकमा सबै प्रसारण संस्थाहरूलाई त्यस्ता संस्थाहरूले वर्षभरिमा गर्ने कूल आमदानीको चार प्रतिशत रोयल्टी र इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा लाग्ने दस्तुरमा दश प्रतिशत थप गरी नवीकरण दस्तुर लिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त नियमावलीमा मिति २०६५/१०/१ मा गरिएको तेस्रो संशोधनले साविकको रोयल्टी तथा नवीकरण दस्तुरको अधिकतम सीमा नघाएको भन्ने देखिनआएको छैन। उक्त संशोधनले प्रसारण संस्थाहरूलाई स्थापना, कार्यक्रम प्रसारणको उद्देश्य र प्रसारणको दायरासमेतका आधारमा मुनाफा आर्जन गर्ने र केबुलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने, बढीमा पाँचसय वाट क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने, सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित प्रसारण संस्थाहरूका रूपमा वर्गीकरण गरी सोही आधारमा वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुर अलग-अलग असूल गर्ने व्यवस्थाहरू गरेकोसम्म देखिनआएको छ।
२२. खासगरी मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई नियमावलीको साविक व्यवस्थाबमोजिम नै वार्षिक कूल आमदानीको चार प्रतिशतले हुनआउने रकम प्रसारण शुल्कवापत लिइने व्यवस्था संशोधित नियमावलीले गरेको देखिएबाट साविकबमोजिम लिइँदै आएको रोयल्टी रकममा बृद्धि गरी थप व्ययभार बोकाइएको भन्ने पनि देखिँदैन। अर्कोतर्फ साविक नियमावलीमा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणका लागि त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिँदा लाग्ने दस्तुरमा दश प्रतिशत रकम थप गरी नवीकरण हुने व्यवस्था भएकोमा हाल इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दिँदा लाग्ने दस्तुरको आधामात्र दस्तुर लिई नवीकरण गर्ने व्यवस्था भएको देखिएबाट नवीकरणको सम्बन्धमा लाग्ने दस्तुर साविकमा भन्दा बढाइएको भन्ने देखिँदैन। सो शुल्क बढाइयो भन्ने निवेदन जिकीर पनि छैन। यसप्रकार साविक नियमावलीद्वारा सबै प्रसारण संस्थाहरूका लागि तोकिएको वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुरमा हाल संशोधित नियमावलीको व्यवस्थाले मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने भनिएका प्रसारण संस्था वा व्यक्तिमा बृद्धि गरी व्ययभार थपेको भन्ने देखिन आउँदैन। प्रसारण संस्था वा व्यक्तिउपर कार्यक्रम प्रसारण गरेवापत लाग्ने वार्षिक शुल्क वा त्यस्तो संस्था नवीकरण गरेवापत लाग्ने नवीकरण दस्तुरको भार संशोधनपछि बृद्धि भएको अवस्था नदेखिँदा निवेदक संस्थामाथि पर्न जाने वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तुरको व्ययभारका दृष्टिकोणबाट संशोधित व्यवस्थालाई असंवैधानिक भनी चुनौती दिनुको औचित्यतासिद्ध हुनसकेको अवस्था देखिएन।
२३. जहाँसम्म साविकको नियमावलीले प्रसारण संस्थाहरूलाई एउटै वर्गमा राखी समान व्यवहार गरेकोमा संशोधित नियमले प्रसारण संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र मुनाफा आर्जन नगर्नेसमेतका विभिन्न वर्गहरूमा वर्गीकरण गरी वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुर अलग-अलग तोक्यो विभेद गरेको भन्ने निवेदन दावी रहेको छ, त्यस सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु वाञ्छनीय देखिनआयो।
२४. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को प्रस्तावना हेर्दा, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले सो नियम बनाएको भन्ने देखिन्छ। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न तत्कालीन सरकारले ऐनको दफा २१ द्वारा प्रदत्त अधिकारको प्रयोग गरी बनाएको नियम तथा सोही अधिकारअन्तर्गत नियम संशोधन गरेको काम-कारबाहीमा नियम बनाउन पाउने क्षेत्राधिकारसम्बन्धी त्रुटी विद्यमान रहेको भन्ने नदेखिँदा र त्यस सम्बन्धमा निवेदकहरूको अन्यथा भनाई नहुँदा

थप विवेचना गरिरहनुपर्ने देखिएन ।

२५. ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न सरकारलाई नियम बनाउन पाउने र कार्यक्रम प्रसारण गरेवापत शुल्क तोक्न पाउने अधिकार छ, भन्दैमा प्रसारण संस्थाहरूलाई नै विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण गरी घटी-बढी शुल्क वा दस्तुर तोक्ने वा असूल गर्ने अधिकारसमेत निहीत रहेको मान्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने कुरा विचारणीय हुनआएको छ । निवेदकको मुख्य चासो पनि सोही विषयमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट हुन ऐनमा रहेका व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुनआउँछ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० मा प्रसारण तथा वितरण शुल्क: भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम वितरण गरी सञ्चालन गर्न चाहेमा नेपाल सरकार वा तोकिएको संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क र त्यस्तो कार्यक्रम उपयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाबाट लिनुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसबाट प्रसारण संस्थाले प्रसारण वा वितरण गरेको कुनै कार्यक्रमवापत नेपाल सरकार वा अन्य कुनै संस्थालाई तिर्नुपर्ने शुल्क तोकिएबमोजिम हुने कानुनी व्यवस्था रहेको देखियो । ऐनको दफा २ को खण्ड (अ) मा 'तोकिएको' वा 'तोकिएबमोजिम' भन्नाले यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिएबमोजिम सम्झनुपर्छ, भन्ने उल्लेख भइरहेको देखिँदा ऐनको दफा १० बमोजिमको प्रसारण वा वितरण शुल्क नेपाल सरकारले नियममा व्यवस्था गरी तोक्नसक्ने नै देखियो ।
२६. त्यस्तै, ऐनको दफा ५ मा इजाजतपत्र र अनुमतिपत्र लिँदा वा नवीकरण गर्दा दस्तुर लाग्ने भन्ने उल्लेख नभएकोमा नियम ७ (२) ले इजाजत वा अनुमति लिँदा दस्तुर लिने व्यवस्था गरेको, ऐनको दफा १० ले कुनै प्रसारण कार्यक्रम वितरण गरेवापत मात्र तोकिएबमोजिम शुल्क लगाउन पाउने व्यवस्था गरेकोमा नियम ११ (१) ले कार्यक्रम प्रसारण गरेवापत समेत चार प्रतिशत रोयल्टी तिर्नुपर्ने गरी गरेको कानुनी व्यवस्था मातृ ऐनको दायरा नघाई गरिएको संविधान र कानून प्रतिकूल व्यवस्था भएकोले बदर गरिपाउँ भनी परेको निवेदक रघु मैनालीविरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत विपक्षी भएको सम्वत् २०५७ सालको रिट नं. ४३९५ को उत्प्रेषण विषयको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०५९/२/२ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै सरकारमा अन्तरनिहीत रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने अधिकारको उपभोग गरी रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले सरकारद्वारा उपलब्ध गराइएको सेवा वा सुविधा उपभोग गरेवापत दस्तुर वा शुल्क (Fees for the service rendered) लिइने भएकोले त्यस्तो शुल्क, दस्तुर वा रोयल्टीलाई करको संज्ञा दिन नमिल्ने भएकोले विवादित नियम ७(२) र ११ मा गरिएको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र दस्तुर तथा रोयल्टीसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरू ऐनको परिधि बाहिर गई निर्माण गरिएको संविधान प्रतिकूलको व्यवस्था भन्न नमिल्ने भन्नेसमेत सिद्धान्त (ने.का.प. २०५९, नि.नं.७१५२, पृष्ठ ७४१) प्रतिपादन भइरहेको देखिँदा सो विषयमा यस अदालतबाट यसअघि नै निर्णय निरूपण भइसकेको देखिन्छ । राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मार्फत् प्रसारण संस्थाको सञ्चालन गर्न इजाजत वा अनुमति दिँदा वा त्यस्तो संस्थाले प्रसारण वा वितरण गरेको कुनै कार्यक्रमवापत शुल्क वा दस्तुर लिन पाउने विषय मातृ ऐनको दायराबाहिर नपर्ने भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट एकपटक निरोपण भई सिद्धान्त कायम भएको विषयमा असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिनआएको छैन ।
२७. जहाँसम्म प्रसारण संस्थाहरूलाई मुनाफा आर्जन गर्ने र नगर्नेसमेत वर्गमा वर्गीकरण गरी घटी र बढी प्रसारण शुल्क र नवीकरण दस्तुर लिन नियमबाट मिल्दैन भन्ने निवेदन जिकीर छ, माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट त्यस्तो प्रसारण शुल्क वा नवीकरण दस्तुर कुनै कर नभई सरकारले प्रवाह गराउने सेवा र

सुविधावापत असूल गरिने शुल्क वा दस्तुर हो भन्ने तथ्यमा विवाद हुनुपर्ने अवस्था छैन । त्यसरी प्रसारण संस्था वा व्यक्तिसँग कार्यक्रम प्रसारण वा वितरण गरेवापत वार्षिक शुल्क लिने वा नवीकरण दस्तुर असूल गर्न पाउने विषयमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले नेपाल सरकारलाई कुनै पूर्व शर्तबन्देज वा सीमा निर्धारण गरेको देखिँदैन । विद्याधिकाले नै सरकारले नियम बनाई नियमन गर्न पाउने गरी छाडेको शुल्क वा दस्तुरसम्बन्धी नीतिगत विषयमा यो यसलाई यो यति दरमा शुल्क वा दस्तुर लिनु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन भनी निर्देश गर्न वा औल्याउन न्यायोचित हुँदैन र उपयुक्त पनि देखिँदैन ।

२८. त्यसमा पनि राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा २०६५ सालमा भएको तेस्रो संशोधनबाट प्रसारण संस्थाहरूको कार्य प्रकृति र उद्देश्यको आधारमा वार्षिक शुल्क तथा नवीकरण दस्तुर लिने सम्बन्धमा भएको अलग-अलग व्यवस्थाले प्रसारण संस्थाहरू बीच अनुचित वर्गीकरण गरिएको भनी मान्न मिल्दैन । मुनाफा आर्जन गर्ने प्रसारण संस्थाको मुख्य उद्देश्य नै नाफा आर्जन गर्ने हुँदा आफूले प्रसारण र वितरण गरेको नाफामूलक कार्यक्रमबाट आर्जन भएको कूल वार्षिक आमदानीको केही निश्चित हिस्सा शुल्क वा दस्तुरका रूपमा राज्यलाई तिर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित नै हुन्छ । यसैगरी, जुन प्रसारण संस्था नाफाको उद्देश्य नराखी सामाजिक सेवाभाव र सहकारितामा आधारित भई खडा भएका हुन्छन्, स्थानीय स्तरमा सानो क्षमतामा सञ्चालित भएका हुन्छन् तिनले प्रसारण गर्ने कार्यक्रमहरूबाट सामाजिक हित प्रवर्द्धनमा योगदान पुग्ने अपेक्षा लिनु अस्वाभाविक हुँदैन । प्रसारण संस्थाहरूले समाज वा राष्ट्रलाई पुऱ्याउने योगदान वा संस्था स्वयंलाई पुऱ्याउने योगदानको विश्लेषणको आधारमा त्यस्ता संस्थाबाट वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तुर फरक-फरक असूल गर्ने नियमको व्यवस्था र त्यसको उद्देश्यबीच रहेको सम्बन्ध स्पष्ट र बोधगम्य नै देखिन्छ ।
२९. मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य लिई कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्थाहरू बीचमा नै विवादित नियमले भेदभाव गरेको भन्ने निवेदन दावी छैन । विवादित नियमावलीको व्यवस्था निवेदकहरूका हकमा मात्रै आकर्षित हुने गरी ल्याइएको भन्ने नभई मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले कार्यक्रम प्रसारण गर्ने सम्पूर्ण प्रसारण संस्थाहरूलाई समानरूपमा लागू हुने व्यवस्था हो भन्ने कुरालाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था देखिँदैन । त्यसैगरी, वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुरमा केही छूट दिइएका प्रसारण संस्थाहरूमा केबलद्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने, बढीमा पाँचसय वाटसम्म क्षमता भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने उद्देश्यले खडा भएको संस्था र सहकारीसम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित संस्थाहरूलाई समेटिएको देखिन्छ । वार्षिक शुल्क वा नवीकरण दस्तुरमा केही छूट दिइने भनिएका त्यस प्रकृतिका प्रसारण संस्थाहरूबीचमा पनि छुट्टाछुट्टै शुल्क र नवीकरण दस्तुर तोकी विभेद गरेको भन्ने नभई सो वर्गीकरणमा पर्न आउने सबै प्रकृतिका प्रसारण संस्थाहरूलाई समान वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुर तोकिएको भन्ने देखिएको छ ।
३०. वस्तुतः संविधानप्रदत्त समानताको हक निरपेक्ष होइन । यो समान अवस्था र हैसियतमा रहेकाहरूबीच भेदभाव गर्न हुँदैन भन्ने मूल मान्यताको जगमा अडिएको सिद्धान्त हो । वर्गीकरण गर्ने कानूनको उद्देश्य र वर्गीकरण गर्न खोजिएको विषयका बीचमा सार्थक सम्बन्ध स्थापित भएको छ, त्यस्तो वर्गीकरण बोधगम्य छ, र सामान्य सुभबूभ वा दृष्टिकोणबाट हेर्दासमेत त्यसको औचित्य पुष्टी हुन्छ भने वर्गीकरण गरिएको भन्ने एकमात्र आधारमा त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक मान्न मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा निवेदक इमानसिंह गुरुङ्गको हकमा धनकुमारी गुरुङ्ग विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत विपक्षी भएको सम्वत् २०४७ सालको रि.पू.इ.नं.५१ को बन्दीप्रत्यक्षीकरण निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०४९/५/५मा निर्णय भई सिद्धान्त (ने.का.प.२०४९,

नि.नं.४५९७, पृष्ठ ७१०) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त सिद्धान्तलाई यस अदालतले हालसम्म पनि निरन्तरता दिई स्थापित सिद्धान्तका रूपमा ग्रहण गर्दैआएको अवस्था हुँदा त्यस सम्बन्धमा पुनरोक्ति गरी थप विश्लेषण गरिरहनु आवश्यक देखिएन।

३१. निवेदकहरूले विवादित नियमले प्रत्योजित विधायनको मान्यतालाई अनुशरण नगरेको वा त्यसको दायरा नाघेको भन्ने पनि दावी लिएको देखिन्छ। प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत बन्ने नियमले विधायिकाद्वारा निर्मित ऐनले प्रत्यायोजन गरेको अधिकारको सीमा वा दायरा नाघ्न हुँदैन भन्ने नै यससम्बन्धी आधारभूत मान्यता रहिआएको छ। अर्थात् प्रत्यायोजनबाट नियम बनाउने भन्नुको अर्थ आफूलाई सम्बन्धित मातृ ऐनले प्रदान गरेको अख्तियारीको सीमा बाहिर नगर्ने दिइएको अधिकारभित्र बस्नु भन्ने नै हो। ऐनद्वारा स्पष्टरूपमा नियन्त्रण गरेको वा रोक लगाएको कुनै विषयमा विवादित नियमावलीले थप व्यवस्था गरी अतिरिक्त दायित्व बोकाएको वा संविधानप्रदत्त समानताको हक कुण्ठित भएको भन्ने निवेदन दावी स्थापित हुनसकेको छैन। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० ले नै प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरेवापत तोकिएबमोजिम शुल्क वा दस्तुर लगाउन सकिने व्यवस्था गरेको तर त्यस्तो शुल्क वा दस्तुर तोक्ने कुरामा सरकारउपर कुनै शर्त-बन्देज वा नियन्त्रण नराखेको अवस्थामा कार्यक्रमको प्रसारण र वितरण गरेवापत के कति शुल्क वा दस्तुर तोक्ने वा के कस्ता प्रसारण संस्थालाई बढी शुल्क लिने र के कुन प्रकृतिका संस्थालाई त्यस्तो दस्तुर वा शुल्क छूट दिने वा शुल्क दस्तुर नै नलिने भन्ने विषयहरू नियम बनाउने अख्तियार भएको नेपाल सरकारको जिम्मामा छाडेको मान्नुपर्ने हुन्छ।

३२. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५ (२) मा अन्य कुराका अतिरिक्त “मृत” जीवजन्तुको हाड, सिंग, प्वाँख, छाला आदिमा तोकिएबमोजिम कर लगाउन सक्ने व्यवस्था उल्लेख भएकोमा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७ (१) (ड) ले मरेका वा मारिएका पशुको हाड, सिंग, खुर, छालामा अनुसूची २३ को खण्ड (६) बमोजिम तोकिएको कर लाग्ने व्यवस्था गरेबाट ऐनको दायरा नघाई विधायिकी अधिकारको अधिक प्रयोग (Excessive Legislation) गरी नियम बनाएको भनी परेको निवेदक जाकिर हुसेनसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको सम्वत् २०६२ सालको रिट न. ७४ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६३/६/२६ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै, जुन विषय र जति कुरामा नियम बनाउन पाउने अधिकार ऐनले प्रदान गरेको छ, ती विषय र त्यत्ति कुरामा मात्र सम्बन्धित निकायले नियम बनाउन सक्दछ। ऐनले निर्धारित गरेको विधायिकी सीमा नाघेर नियम बनाउन सकिँदैन। नियमावलीमा उल्लेखित मरेका वा मारिएका भन्ने शब्दावलीले ऐनमा उल्लिखित “मृत” शब्दको भन्दा विस्तारित र फरक अर्थ नदिने भएकोले सरकारबाट सो नियम बनाउँदा प्रत्यायोजित अधिकारको अधिक प्रयोग (Excessive Legislation) भएको नदेखिने भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। विधायिकी ऐनद्वारा प्रत्यायोजित अधिकारको सीमाभित्र रही बनाएको नियम संविधानसम्मत हुने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन।

३३. त्यसैगरी, विभिन्न प्रकृतिका मुद्दाहरूमा सजाय पाएको आधारमा कैदीहरूको वर्गीकरण गरी कैद सजायमा केही छूट दिने र नदिने गरी कारागार नियमावली, २०२० को दशौँ संशोधनबाट नियम २९ (१) (क) थपी भएको व्यवस्था कारागार ऐन, २०१९ र संविधानप्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल भएकोले बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी लिइपरेको निवेदक अधिवक्ता भोजेन्द्रबहादुर खत्रीविरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विपक्षी भएको सम्वत् २०६२ सालको रिट नं. ७३ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६२/७/१० मा निवेदन खारेज हुने ठहर गर्दै, “अधिकार प्राप्त निकायले बनाएको नियमावली र त्यसको संशोधनलाई फरक गरेर हेर्न मिल्दैन समग्रमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। कानूनद्वारा मनासिव वर्गीकरण गरी छुट्टाछुट्टै व्यवहार गर्न सकिने कुरालाई यस अदालतले पनि मान्यता दिँदैआएको छ (नेकाप २०४९ पृष्ठ ७१०, नेकाप २०५९ पृष्ठ ५६३, नेकाप २०६१, पृष्ठ ९४९, स.अ. बुलेटिन, २०६१ पूर्णाङ्क ३०५ पृष्ठ १, स.अ.बुलेटिन २०६१ पूर्णाङ्क ३०६ पृष्ठ ११ समेतका रिट निवेदनमा)। यस अदालतको विशेष इजलासबाट राज्यले कानून बनाई नागरिकहरूबीच न्यायोचित वर्गीकरण गर्न सक्छ। त्यसरी गरिएको न्यायोचित वर्गीकरणलाई असमान र भेदभावपूर्ण मान्न मिल्दैन भन्नेसमेत सिद्धान्त स्थापित भइरहेको देखिन्छ। उक्त स्थापित मान्यताको कसीमा विवादित नियम २९ (१) (क) को व्यवस्थालाई हेर्नुपर्छ। यसरी हेर्दा मुद्दाहरूको वर्गीकरण गरी मुद्दाका कैदीहरूलाई कैद छोट्याउने सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै व्यवस्था लागू गर्न नसकिने भन्न मिल्दैन भन्नेसमेत व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। यस सिद्धान्तबाट नियमबमोजिमसमेत न्यायोचित वर्गीकरण हुनसक्ने भन्ने नै यस अदालतको धारणा रहिआएको देखिनआउँछ।

३४. पशुपति क्षेत्र विकास कोष (कार्य व्यवस्था) नियमावली, २०५४ को नियम ३(१) ले पशुपतिनाथको पूजारी हुन ब्राम्हण र पुरुष हुनुपर्ने भनी अन्य जातजाति र महिलालाई बाहेक गरेको व्यवस्था पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ र संविधानप्रदत्त समानताको हकविपरीत भएकोले अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी परेको निवेदक दलित गैरसरकारी संस्था महासंघविरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत विपक्षी भएको सम्वत् २०६३ सालको रिट नं.०६३-WS-००२२ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६४/१२/१४ मा रिट निवेदन खारेज गर्दै, एउटा वर्ग, वा समुदायको रीत, परम्परा र व्यवहार अर्कोको भन्दा फरक हुने हुँदा ती विविधतालाई समान कानून र समान व्यवहारको निरपेक्ष दृष्टिकोणले सम्बोधन गर्न सकिँदैन। त्यसका लागि छुट्टै कानुनी प्रबन्ध, कानुनी संरक्षण र व्यवहार अपरिहार्य हुन्छ, भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन (नेकाप २०६५, नि.नं.७९६१, पृष्ठ ५४५) भएको देखिएबाट न्यायोचित आधारमा वर्गीकरण हुनसक्ने भन्ने कुराले हाम्रो न्यायिक अभ्यासमा मान्यता पाएकै देखिन्छ।

३५. प्रस्तुत निवेदनमा विवाद गरिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधित नियम ११ र १६ (३) को कानुनी व्यवस्थाहरू प्रसारण संस्थाको उद्देश्य, कार्यक्षेत्र र प्रकृतिसमेतको आधारमा निर्धारण भएको देखिएको, नियमद्वारा गरिएको सो वर्गीकरण युक्तियुक्त, बोधगम्य र न्यायोचित नै भएको र कुनै एक व्यक्ति वा संस्थालाई लक्षित गरी सो व्यवस्था ल्याइएको भन्ने नदेखिई निश्चित वर्गमा समेटिने सबै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई समान व्यवहारको प्रत्याभूति गरेको र राष्ट्रिय प्रसारण ऐनले कुनै पूर्व शर्त वा बन्देजविना नियमबमोजिम शुल्क वा दस्तुर तोक्न पाउने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा नियमको सो व्यवस्थालाई मातृ ऐन र संविधानप्रदत्त समानताको हकविपरीत मान्न मिल्ने आधार देखिएन।

३६. निवेदनमा नियमावलीको सो व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (क) र (च), धारा १५, १९ र २७ द्वारा प्रदत्त हकमा अनुचित बन्देज लगाएको भन्नेसम्म व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिए पनि के कुन आधार कारणबाट र के कसरी नियमको संशोधित प्रावधानले निवेदकले उल्लेख गरेका संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज लगाएको हो भन्ने कुराको वस्तुगत आधारमा दावी लिन सकेको पाईँदैन। कुनै पनि कानून संविधानसँग बाभिएको भनी संविधानको धारा उल्लेख गरी दावी लिनमात्र पर्याप्त हुन सक्दैन। के कति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आधार, कारण र परिवन्धबाट त्यस्तो विवादित कानून संविधानसँग बाभिएको हो भन्ने कुराको स्पष्ट दाबी लिई त्यसलाई पुष्टि गर्ने दायित्वसमेत निवेदकउपर नै निहीत रहेको हुन्छ। कुनै पनि कानूनको संवैधानिकता परीक्षण गरिपाउँ भनी यस अदालतसमक्ष ल्याइने विवादका सन्दर्भमा अदालतले त्यस्तो कानून संविधान वा कानूनसम्मत रहेको छ भन्ने प्रारम्भिक अनुमान गर्ने गर्दछ। अदालतको त्यस्तो अनुमानलाई खण्डित गर्ने दायित्वसमेत रिट निवेदकउपर नै रहन्छ। निवेदनपत्र तथा निवेदकका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीरसमेतबाट सो कुरा पुष्टि हुन सकेको पाइएन।

३७. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं। पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा माथि प्रकरण-प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट निवेदकहरूले चुनौती दिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा तेस्रो संशोधनबाट संशोधित नियम ११ र १६ को वार्षिक शुल्क र नवीकरण दस्तुरसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १० र २१ को दायराअन्तर्गतकै भएको र नियमको सो प्रवाधानले संविधानप्रदत्त समानतालगायतका मौलिक हकमा अनुचित बन्देज नलगाएको भन्ने स्पष्ट भएकै छ।

३८. यसप्रकार संविधान र कानूनअनुकूल देखिएको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को संशोधित व्यवस्था निवेदन मागबमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिरहनुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

मा.न्या. सुशीला कार्की

मा.न्या. प्रकाश वस्ती

इजलास अधिकृत : नारायण सुवेदी

इति सम्बत् २०६६ साल पुस ९ गते रोज ५ शुभम्।

खण्ड-तीन

सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरू

अधिवक्ता ध्रुवलाल श्रेष्ठ विरुद्ध रेवतीरमण खनालसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०४८ (क), ठेली नं. ४२, निर्णय नं. ४२५४,
पृष्ठ ३०, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, एक न्यायाधीशको इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गजेन्द्रकेशरी बास्तोला
सम्बन्ध २०४७ सालको रिट नं.११८६
आदेश मिति : २०४७/१२/१८

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : अधिवक्ता ध्रुवलाल श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ महाराजाधिराजको प्रमुख सचिवालय राजदरवारका सचिव रेवतीरमण खनालसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ देवता गुठी निजी प्रकृतिको गुठी देखिएको त्यस प्रकारको गुठीको सम्बन्धमा भएको कुनै पनि विषयको काम-कारवाही बारेमा सूचना माग्ने हक तब सिर्जना हुन्छ, जब त्यहाँ धर्मलोपको स्थिति सिर्जना भएको हुन्छ, यो अवस्था निवेदनमा उल्लेख नभएकोबाट निवेदकको सुसूचित हुने हकमा आघात पर्न गएको भन्न मान्न सारगर्भित नहुने । (प्रकरण नं.८)
- ◆ निवेदक श्री ५ को वायु देवता गुठीको गुठियार देखिन नआएको, गुठियारबाट के कस्तो व्यहोरा बित्तिपत्रमा हुकुम प्रमाणी गराउन चाहेको कुरा निवेदनमा उल्लेखसम्म गर्न नसकेको, गुठियारबाट प्रस्तुत रिट निवेदन दायर हुन नआएकोले, निवेदकको जिकिर संविधान र कानूनसम्मत देखिनआएन किनकी मौलिक हक हनन भएको कुरा प्रतिस्थापित गर्न गराउन सक्नुपर्दछ साथै सो कुरा प्रमाणिकरूपबाट देखिनु पनि पर्दछ, अन्यथा सो उपचारको माग गर्नु निरर्थक हुने । (प्रकरण नं.९)

आदेश

न्या.गजेन्द्रकेशरी बास्तोला

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २९, २८(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्य जिकिर निर्णय आदेश यसप्रकार छ ।
२. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ लागू भएपछि छूट गुठीको दायित्व गुठी संस्थानमा सार्ने र त्यस्ता छूट गुठीका गुठियार खान्गीदारको सबै हकअधिकार समाप्त हुनेछ भनी ऐनको दफा १९ मा व्यवस्था भएपछि सम्पूर्ण छूटगुठी, राजगुठीमा परिणत भएको र त्यस्तो सम्पूर्ण राजगुठीको स्वामित्व गुठी संस्थानमा नै रहेको छ । छूट गुठीलाई

राजगुठीमा परिणत गर्ने सन्दर्भमा गुठी संस्थानले श्री ५ को वायु देवता गुठीलाई पनि राजगुठीमा परिणत गरी संरक्षक वा सञ्चालकलाई गुठी चलाउन दिई, शेष कसर गुठी संस्थानमा बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरेअनुसार सञ्चालक वा छुटवालाहरूले श्री ५ को वायु देवता छुटगुठीको पूजा पर्व चलाई बाँकी रहन आएका शेष कसर गुठी संस्थानमा बुझाउँदैआएकोमा श्री ५ को वायु देवता छुटगुठीको छुटवालाहरूले श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका जुनाफामा एक विन्तिपत्र चढाएको छ । विन्तिपत्रवालाहरूको नाम यसमा उल्लेख गर्न नसकिएको । विन्तिपत्रमा श्री ५ बाट निगाहपूर्वक हु.प्र.बक्स भएछ र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको नाउँमा प्रेषित हु.प्र.को पत्रमा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट श्री ५ को वायु देवता गुठी सञ्चालन विधि तोकिवक्सी अब उप्रान्त यसैसाथ रहेको श्री ५ को वायु देवता गुठी सञ्चालन विधिबमोजिम गर्नु/गराउनु भन्ने हुकुम बक्सेकोले सोबमोजिम गर्नु/गराउनु रहेछ भन्ने लेखिएको रहेछ सो पत्र श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सचिवालयमार्फत् सचिव रेवतीरमण खनालबाट मिति ०४७/८/२० मा पठाउनुभएअनुसार गुठीको घर जग्गाको लगत राख्ने, नित्य पूजा पर्वहरू र अन्य सबै धार्मिक कार्यहरूको पनि लगत राख्ने भनी गुठी अधिनस्थ कार्यालयमा पनि लेखिएको, गुठीको श्रेस्ताअनुसारको नगदी रकम श्री ५ महाराजाधिराजको राजदरवार ढुकुटी विभागमा पठाइदिने र सो रकमको व्याज रकम निकाल्ने सम्बन्धमा हु.प्र.अनुसार रीतपूर्वक रकम भिक्न उपयुक्त हुने व्यहोराको अनुरोध गरी पठाउने भन्ने निर्णय गुठी संस्थानको सञ्चालक समितिको विश्वमान श्रेष्ठको अध्यक्षतामा बसेको ०४७/९/२४ मा भएछ सो कुरा ०४७/११/६ मा निवेदकलाई गुठी संस्थानका शाखा प्रमुखले लेखा शाखालाई लेखेको पत्रबाट जानकारीमा आयो ।

३. यसप्रकारको काम कुराहरू विधायिकी प्रकृतिको भएको हालको अवस्थामा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट भइरहेको कानुनी व्यवस्थालाई संशोधन वा फेरबदल गरी पेश गरिने विधेयकमा श्री ५ बाट स्वीकृत बक्स भई लालमोहर लागेपछि बन्ने ऐन कानून मात्र संविधानअनुरूपको हुनेमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को आवश्यक प्रावधानहरूको संशोधन भएर मात्र त्यसो हुन सक्ने हो ? यसमा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मति भए/नभएको के छ भनी सोधनी गर्दा गुठी संस्थानबाट सो देखाउनु या नक्कल दिन नसक्ने अडान लिएको, मन्त्रीपरिषद्बाट सो निर्णयको नक्कलको लागि लेखिएको निवेदनसमेत दर्ता गर्न इन्कार गरिने सचिवालयले वास्ता गरेन ।
४. मैले पाएको ०४७/९/३० को पत्र र तत्सम्बन्धी काम-कारवाहीबाट यसमा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह सम्मति भएको देखिएन । जसबाट गुठी संस्थानको स्वामित्वमा रहेको राजगुठीको संचित रकम निजी बनाई ढुकुटी विभाग राजदरवारमा पठाइदिने भन्ने असंवैधानिक काम गुठी संस्थानसमेतबाट भएको स्पष्ट छ । धार्मिक रीतिरिवाज र सामाजिक संस्कारलाई कानूनअनुरूप राख्ने जिम्मा बोकेको गुठी संस्थान आफूले चलाइआएको राजगुठीको सम्पत्तिलाई निजीकरण गराई जसरी श्री ५ महाराजाधिराजको ढुकुटी विभागमा पठाउने निर्णय गुठी संस्थानबाट भएको छ, त्यो सार्वजनिक हित र भावना प्रतिकूल हुन्छ, अनि गैरसंवैधानिक, जसमा सार्वजनिक महत्व सन्निहित हुन्छ । गुठी संस्थानमा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व छ । उक्त प्रकारको गैरसंवैधानिक काम कारवाहीले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा म निवेदकसमेतलाई असर पर्ने हुनाले यो निवेदन गर्न आएको छु ।
५. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को प्रतिकूल हुने गरी उपरोक्त कारवाही, संविधानको धारा ३५(२) अनुसार मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबमोजिम श्री ५ बाट भएको भन्ने देखिँदैन । कानूनले गर्ने नहुने नमिल्ने कामको लागि परेको त्यस्तो विन्तिपत्रमा त कानूनको संशोधनको लागि मन्त्रीपरिषद्बाट विधेयकको प्रस्तुती भई श्री ५ बाट स्वीकृत हुनुपर्दछ अन्यथा विन्तिपत्रवालाहरूको निवेदनबमोजिम हु.प्र. हुनु असंवैधानिक हुन्छ भन्ने स्थिति बोध हुँदाहुँदै

पनि श्री ५ को सचिवबाट त्यस्तो बिलिपत्र पेश गरी हु.प्र. गराएकोले संवैधानिक प्रश्नको सिर्जना गरेकोबाट सोको निक्क्यौल संविधानको धारा ८८(२) अनुसार सर्वोच्च अदालतले गर्न सक्छ। यसरी आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरी संविधान प्रतिकूल उपरोक्त काम-कारवाही गरेबाट संविधानको धारा ११(१) र १६ द्वारा प्रदत्त मेरो मौलिक हकमा समेत आघात पुगेको, त्यस्तो सार्वजनिक हकहित र महत्वको विषयमा गैरकानुनी हु.प्र. र कारवाहीको सम्बन्धमा गुठी संस्थानबाट भएको निर्णय संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत जो चाहिने आज्ञा, आदेशद्वारा अमान्य घोषित गरी गुठी संस्थानको ढुकुटी नै रित्तो हुने गरी श्री ५ को ढुकुटी विभागमा नगदी रकम जम्मा गर्न पठाउने निर्णयबमोजिम रकम निकाशा भइहाल्ने हुँदा मुद्दा किनारा नलागेसम्म, निर्णयबमोजिमको कुनै काम-कारवाही नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन रहेछ।

६. नियमबमोजिम पेश भई आएकोमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी.ले छूट गुठीलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ बमोजिम राजगुठीमा परिणत गर्ने सन्दर्भमा गुठी संस्थानले श्री ५ को वायु देवता गुठीलाई राजगुठीमा परिणत गरी त्यसको शेष कसर गुठी संस्थानमा रहनुपर्नेमा अमुक व्यक्तिहरूबाट परेको बिलिपत्रको आधारमा उक्त गुठीको रकम राजदरवारको ढुकुटीमा पठाउने हु.प्र. हुनु र सोबमोजिम गुठी संस्थानले पनि कारवाही गर्नु नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अनुकूल छैन, किनकी विद्यमान कानूनको मर्यादालाई तोडी मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिविना नै भएको हु.प्र. सम्बन्धमा सुसूचित हुने हक निवेदकलाई प्राप्त छ, यसप्रकारको गैरसंवैधानिक कार्यलाई अमान्य घोषित गर्न विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ माग हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो भने अर्का विद्वान अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काले गुठी संस्थानले आफ्नो उद्देश्यलाई कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ, संस्थानमा प्राप्त हुने कुनै पनि रकम सोही प्रयोजनार्थ उपयोग हुने हो, विद्यमान कानूनलाई अन्यथा गरी भएको हु.प्र.बाट गुठी संस्थानको उद्देश्यमा नै आँच आउने स्थिति रहेको छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अनुसार त्यसप्रकारको काम-कारवाही गैरसंवैधानिक हुन जाने देखिँदा, विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ माग हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।
७. निवेदक मागबमोजिम विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाउनुपर्ने स्थिति विद्यमान छ/छैन भनी हेर्दा यसमा श्री ५ को वायु देवता छूटगुठीका छूटवालाहरूले श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका जुनाफमा एउटा बिलिपत्र चढाएछन् सोही बिलिपत्रमा भएको हु.प्र.सम्बन्धमा निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र धारा १६ द्वारा प्रदत्त सुसूचित हुने मौलिक हकमा आघात पर्न गएको भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन जिकिर रहेको छ।
८. श्री ५ को वायु देवता छूटगुठीका छूटवालाहरूले के कस्तो किमिसको व्यहोराको बिलिपत्र चढाएका थिए रहेछन् भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख हुन सकेको देखिएन, केवल भइआएको हु.प्र.अनुसार गुठीको रकम राजदरवारको ढुकुटीमा जम्मा गराउन पठाउने भन्नेसम्म निवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ।
९. श्री ५ को वायुदेवता गुठी निजी हो भन्ने कुरामा विवाद देखिएन निवेदक पनि सो वायु देवता गुठीका छूटवाला वा गुठीयार हुन् भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख भएको पाइँदैन। जहाँसम्म निवेदकको, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र धारा १६ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात परेको भन्ने निवेदन जिकिर रहेको छ, त्यसतर्फ हेर्दा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

वञ्चित गरिनेछैन भनी संविधानको धारा ११(१) मा उल्लेख भएको पाइन्छ भने, प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भनी ऐ.को धारा १६ ले सूचनाको हकको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसप्रकारको संवैधानिक व्यवस्था र निवेदकको निवेदन जिकिर कति हदसम्म अन्योन्यासित रहेको छ, यसतर्फ हेर्दा निवेदकलाई कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिएको भन्ने जिकिर नरहेको, श्री ५ को वायु देवता गुठी निजी प्रकृतिको गुठी देखिएको त्यसप्रकारको गुठीको सम्बन्धमा भएको कुनै पनि विषयको काम-कारवाही बारेमा सूचना माग्ने हक तब सिर्जना हुन्छ, जब त्यहाँ धर्मलोपको स्थिति सिर्जना भएको हुन्छ, यो अवस्था निवेदनमा उल्लेख नभएकोबाट, निवेदकको सुसूचित हुने हकमा आघात पर्न गएको भन्न मान्न सारगर्भित हुँदैन।

१०. श्री ५ को वायु देवता गुठी सुसञ्चालनको लागि गुठियारहरूबाट चढाएको विन्तिपत्रको आधारमा जुन व्यवस्था गर्न गराउन हु.प्र.बक्स भएको भनिएको छ। त्यसबाट गुठी संस्थानको सुव्यवस्थालाई परिचालन गर्न सघाउ पुऱ्याएको नै मान्नुपर्ने हुन्छ। यसबाट धर्मलोप हुने हो कि भनी शंका गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदैन। किनकी विन्तिपत्रवालाहरू जो श्री ५ को वायु देवताको गुठियारहरू छन्, निजहरूबाट बक्स भइआएको हु.प्र. सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर हुनआएको देखिएन निवेदन श्री ५ को वायु देवता गुठीको गुठियार देखिन नआएको, गुठियारबाट के कस्तो व्यहोरोको विन्तिपत्रमा हु.प्र. गराउन चाहेकोको कुरा निवेदनमा उल्लेखसम्म गर्न नसकेको, गुठियारबाट प्रस्तुत रिट निवेदन दायर हुन नआएकोले, निवेदकको जिकिर संविधान र कानुनसम्मत देखिन आएन, किनकी मौलिक हक हनन भएको कुरा प्रतिस्थापित गर्न गराउन सक्नुपर्दछ साथै सो कुरा प्रमाणिक रूपबाट देखिनु पनि पर्दछ, अन्यथा सो उपचारको माग गर्नु निरर्थक हुन्छ।
११. अतः श्री ५ को वायु देवता गुठीको गुठियारहरूबाट चढाएको विन्तिपत्रमा गुठी सञ्चालनलाई व्यवस्थित र नियमित गर्न हु.प्र. भएको, यसप्रकारको काम-कारवाही बारेमा निवेदकलाई सुसूचित हुने संवैधानिक हक सिर्जना हुने भन्न मिल्ने नहुँदा निवेदक मागबमोजिम विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई रहन पर्ने अवस्था विद्यमान रहे भएको देखिन नआउँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ, फाइल बुझाइदिनु।

इति सम्बत् २०४७ साल चैत १८ गते रोज २ शुभम्।

अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ ३२०, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री गजेन्द्रकेशरी बास्तोला
सम्बत् २०४७ सालको रिट नं.९८९
आदेश मिति : २०४८/१२/१७

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी

विरुद्ध

विपक्षी/प्रत्यर्थी : श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यको सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुने ।
- ◆ कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.८)
- ◆ सार्वजनिक विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) र तात्त्विक सरोकार (Substantial Interest) भई सार्वजनिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित जनसाधारणको प्रतिनिधित्व सहीरूपमा गर्न सक्नुपर्ने । (प्रकरण नं.११)
- ◆ धारा १२० को उपधारा (१) मा राजदूतको नियुक्ति श्री ५ बाट मात्र वा मौसुफका स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने कुनै किटानी व्यवस्था भएको नदेखिँदा । यस्तो नियुक्ति धारा ३५ को उपधारा (२) बमोजिम मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाटै हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ धारा १६ ले नेपालका नागरिकलाई प्रदान गरेको सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार असीमित भएको नभई प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले नै त्यो अधिकारउपरको बन्देज निश्चित गरेको पाइने ।

- ◆ अनधिकृत भनाइको आधारमा अनुमान गरी निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको यो विवादको विषय सही अर्थमा संविधानअन्तर्गत यस अदालतबाट निरूपण हुन सक्ने विषय नै देखिँदा त्यस सम्बन्धमा यस अदालतले कुनै जाँचबूझ गर्न संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) ले निषेध गरेकाले राजदूतको नियुक्तिको सन्दर्भमा अपनाइएको संवैधानिक प्रक्रियाको यथार्थता यकिन गर्ने र कुनै निश्चित निष्कर्षमा पुग्न सकिने स्थिति नहुने । (प्रकरण नं.१६)

आदेश

प्र.न्या.विश्वनाथ उपाध्याय

१. शाही नेपाली राजदूतको नियुक्तिसम्बन्धी सार्वजनिक सरोकारको विवादमा संवैधानिक प्रश्न उपस्थित भएकोले त्यस्तो निरूपण गरी गैरसंवैधानिकरूपमा गरिएको शाही नेपाली राजदूतको नियुक्ति अमान्य घोषित होस् भन्ने माग गरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत यो निवेदनपत्र पर्न आएको छ । यसको प्रारम्भिक सुनुवाइ हुँदा २०४७/११/२३ मा एक न्यायाधीशको इजलासबाट श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सम्वाद सचिवालयबाहेक अन्य प्रत्यर्थीहरूबाट लिखितजवाफ माग्ने आदेश भएको र सोअनुसार मन्त्रीपरिषद्कातरफबाट श्री ५ को सरकारका मुख्य सचिव श्री दामोदरप्रसाद गौतमले यस अदालतमा लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नुभएको छ । तर अर्का प्रत्यर्थी फ्रान्सका लागि शाही नेपाली राजदूत श्री कल्याणविक्रम अधिकारीले लिखितजवाफ पेश गर्नुभएको रहेनछ । प्रस्तुत मिसिलको अध्ययनबाट निवेदकको रिट निवेदनको संरक्षित व्यहोरा यसप्रकार देखिन्छ ।
२. श्री ५ महाराजाधिराजबाट मिति २०४७/८/२७ मा गणतन्त्र फ्रान्सका लागि नियुक्त शाही नेपाली राजदूत कल्याणविक्रम अधिकारीलाई स्पेन तथा इजरायलका लागि पनि शाही नेपाली राजदूत पदमा नियुक्ति गरिबक्सको कुरा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट जानकारी हुन आयो । सो नियुक्ति मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट भएको भनी सूचनामा उल्लेखित छैन । अर्कोतिर मातृभूमि साप्ताहिकको वर्ष २३ अंक ४८ मिति २०४७/९/३ मा कानून तथा न्यायमन्त्री नीलाम्बर आचार्यलाई उद्धृत गर्दै उक्त नियुक्ति नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को सम्बन्धित प्रावधानअनुरूप नभएको स्पष्ट पार्नुभयो भनी उल्लेख गरेको छ । मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबमोजिम श्री ५ बाट अधिकार प्रयोग गरी बक्सँदा संविधानको धारा ३५(२) बमोजिम अधिकार प्रयोग गरी बक्सको भन्ने कुरा नियुक्ति वा नियुक्तिको घोषणामा उल्लेख हुनु आवश्यक हुन्छ । यस्तो परम्परा संविधानको धारा ९३ बमोजिम न्यायपरिषद्को सदस्य पदमा तोकिबक्सँदा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबमोजिम तोकिबक्सको भनी नियुक्तिको घोषणा गर्दा गोरखापत्रमा प्रकाशित समाचारबमोजिम स्थापित भइसकेको छ । तर शाही नेपाली राजदूतको नियुक्तिमा सो कुराको उल्लेख नभएको र तत्सम्बन्धमा मातृभूमिले प्रकाशित गरेको समाचारमा कानून तथा न्यायमन्त्रीले संविधानको सम्बन्धित प्रावधानअनुरूप नभएको भन्नुले संवैधानिक तथा कानुनी प्रश्नका निराकरण हुनुपर्ने भएको छ । जुन कुरा सम्मानीत अदालतको संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम तोकिएको कर्तव्यभित्र पर्न आउँछ । संविधानको मर्यादा पालन गर्ने गराउने दायित्व बोकेको मन्त्रीपरिषद्ले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको काम गर्न इन्कार गर्दछ वा बढी गर्दछ, र त्यस्तो गैरकानुनी काम-कारवाहीले सार्वजनिक क्षेत्र प्रभावित हुन्छ भने संविधानको सीमाभित्र बसी गर्नुपर्ने काम गराउन माग्ने हक प्रत्येक नागरिकको हुन्छ । राजदूतको पद देशको प्रतिनिधित्व गरी देशको हितको रक्षा गर्ने प्रकृतिको काम भएकोले त्यो

पदको सार्वजनिक चरित्र (स्वरूप) स्थापित छ। त्यसैले सार्वजनिक महत्व र चासोको विषयमा अनधिकृत र गैरकानुनीरूपले नियुक्त शाही नेपाली राजदूतले नेपालको तर्फबाट गर्ने कुनै पनि काम-कारवाहीको प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरूपमा म निवेदकसमेत माथि असर पर्ने हुनाले संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम निवेदन गर्न आएको छु शाही नेपाली राजदूतको नियुक्ति विषयको प्रकृतिबाटै कार्यकारिणी विषयको हुने भएकाले त्यस्तो नियुक्तिको उत्तरदायित्व स्वतः मन्त्रीपरिषद्ले लिनुपर्ने हुन्छ। मन्त्रीपरिषद्ले निर्विवादरूपले राजदूतको काम-कारवाहीमा दायित्व वहन गर्नुपर्नेमा आफ्नो दायित्वबाट पन्छिने गरी र श्री ५ माथि उत्तरदायित्व पर्ने काम कुरो गर्न मिल्दैन। संविधानको धारा ३५ को उपधारा (१) ले नेपाल अधिराज्यको कार्यकारिणी अधिकार श्री ५ र मन्त्रीपरिषद्मा निहित रहेको छ र उपधारा (२) ले श्री ५ बाट मात्र वा मौसूफका स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा राजदूतको नियुक्ति गर्ने कुरा उल्लेख भएको नदेखिनाले मन्त्रीपरिषद्का सल्लाह र सम्मतिबाट मात्र गरिबक्सन पर्ने स्पष्ट छ। शाही नेपाली राजदूत आफ्नो कामको लागि परराष्ट्रमन्त्रीमार्फत् मन्त्रीपरिषद्प्रति जिम्मेवार हुनेमा नियुक्ति श्री ५ बाट गरिनाले मन्त्रीपरिषद्प्रति राजदूतको जवाफदेही नहुन पनि सक्छ। साथै वर्तमान संविधानअन्तर्गत श्री ५ स्वयंले कुनै निर्णय नगर्ने हुँदा जवाफदेहीबाट मौसूफ मुक्त होइबक्सन्छ। मन्त्रीपरिषद् वा श्री ५ का सचिवले संवैधानिक रिट र प्रक्रिया पूरा नगरेको कारणले विवादरहित र मर्यादितरूपमा राखिनुपर्ने श्री ५ लाई हाल जुनरूपमा विवादास्पद बनाइएको छ, यसले मर्यादा घटाउँछ जुन काम कसै गरे पनि गर्न दिनुहुने होइन। हाल उठिरहेको सार्वजनिकरूपको यस्तो विवादको अन्त्य गराउनुसमेत नागरिकको हक र कर्तव्यभित्र पर्न आउँछ। संविधानको प्रस्तावनाले संवैधानिक राजतन्त्रसमेतको सुदृढीकरण गर्ने र कानुनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने उद्देश्य राखेको यो संविधान प्रारम्भ भएपछि नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौम अधिकार यसै संविधानबमोजिम प्रयोग हुने व्यवस्था गरेको छ भने संविधानको धारा ११६ ले प्रस्तावनाको भावनालाई यति उच्च स्थान दिएको छ कि संविधानमा सो भावना प्रतिकूल संशोधन गर्न नसकिने व्यवस्था छ। तसर्थ प्रस्तावनामा उल्लेखित संवैधानिक राजतन्त्रका सिद्धान्तलाई हरहालतमा पालना गर्नुपर्ने स्पष्ट छ। यसको साथै संविधानको धारा २७(३) ले श्री ५ बाट नेपाली जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नतीको लागि संविधानको पालन र संरक्षण गरिबक्सनेछ भन्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै संविधानको माथि उल्लेखित धारा र भावना प्रतिकूल राजदूतको नियुक्तिको सम्बन्धमा श्री ५ का सचिवले प्रमाणित गरी श्री ५ महाराजाधिराज को संवाद सचिवालय राजदरवारको सूचना जनाइएको छ। मन्त्रीपरिषद्बाट शाही नेपाली राजदूतको नियुक्तिसम्बन्धमा कुनै निर्णय भएको छैन भन्ने कुरा राजदरवारको सूचनाबाटै स्पष्ट भएको छ। त्यसरी मन्त्रीपरिषद्ले निर्णय गरी रीत पुऱ्याई सल्लाह र सम्मति दिनपर्नेमा सो बेगरको निर्णय श्री ५ को सचिवले पेश गरी जारी गरेको सूचनासमेत असंवैधानिक भएको स्पष्ट छ। साथै कल्याणविक्रम अधिकारीले पनि असंवैधानिक ढंगले पाएको नियुक्तिलाई स्वीकार्नु स्वतः त्रुटीपूर्ण छ। यसरी प्रत्यर्थीहरूले माथि उल्लेख भएबमोजिम आफूले पूरा गर्ने दायित्व पूरा नगरी संविधानविपरीत काम गरेबाट संविधानको धारा ११(१), १६ द्वारा प्रदत्त म निवेदकको मौलिक हकमा समेत आघात पुऱ्याएकोले धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक सरोकारको विषयमा गैरकानुनीरूपमा स्पेन र इजरायलको लागि शाही नेपाली राजदूत पदमा कल्याणविक्रम अधिकारीको नियुक्ति भएकोले सो अमान्य घोषणा गरी पाउन सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्न आएको छ। उपरोक्त बमोजिम सार्वजनिक हक तथा सरोकारको विषयमा निहित रहेको संवैधानिक तथा कानुनी प्रश्नको निरोपण सम्मानित अदालतबाट गरी गैरसंवैधानिकरूपमा अपनाइएको प्रक्रिया र राजदूत नियुक्ति गरेकोलाई अमान्य गरिएको आदेश मन्त्रीपरिषद्का नाममा पाऊँ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

३. प्रत्यर्था मन्त्रीपरिषद्को तर्फबाट मुख्यसचिव श्री दामोदरप्रसाद गौतमले प्रस्तुत गर्नुभएको लिखितजवाफ यसप्रकार छ :-

संविधानको धारा ३५(२) अन्तर्गत गर्ने गरिने सल्लाह र सम्मतिसम्बन्धी कार्य धारा ४१ को नियमावलीअनुसार सम्पादन हुने, सो नियमावलीको पालना भयो वा भएन भन्ने प्रश्न कुनै अदालतमा उठाउन नपाइने, साथै धारा ३५ को उपधारा (६) अनुसार पनि प्रश्न उठाउन नपाउने हुँदा निवेदकको जिकिर गैरसंवैधानिक हो मन्त्रीपरिषद्बाट हुने गरिने कार्यसम्पादन संविधानको धारा ४१ अन्तर्गत बनेको नियमावलीअनुसार गोप्य राख्नुपर्ने र त्यस्तो कुरा धारा १६ अन्तर्गत जानकारी दिन कर नलाग्ने र यस्तो कार्यसम्पादनको जानकारी दिनैपर्ने संवैधानिक बाध्यता नभएकोले रिट निवेदन जिकिर आधारहीन छ। तत्कालीन मन्त्रीपरिषद्का सदस्य श्री निलाम्बर आचार्यले स्थानीय साप्ताहिक मातृभूमिका प्रतिनिधिसँग कुराकानी गरी प्रष्ट पार्नुभएको कुराको सम्बन्धमा उक्त पत्रिकाहरूले मन्त्रीपरिषद्को कार्यसम्पादनसम्बन्धी जानकारी प्रकाशित गर्ने नगर्ने अधिकारप्राप्त नगरेकोले संविधानको धारा ३५(२) अन्तर्गत गर्ने गरिने मन्त्रीपरिषद्को कार्यसम्पादन सामूहिकरूपमा हुने संवैधानिक व्यवस्था भएकोले तत्कालीन मन्त्रीपरिषद्को एकलो सदस्यले सरकारी आधिकारिकताविहीन पत्रिकामार्फत गरेको भनिएको कुरालाई संवैधानिक मान्न नमिल्ने भएको र निवेदकको कुनै पनि हक अधिकार हनन् भएको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनपत्र खारेज गरिपाऊँ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनपत्रमा रिट निवेदकको तर्फबाट निवेदक स्वयंले र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल र श्री बद्रीबहादुर कार्कीले इजलाससमक्ष गर्नुभएको वहस संक्षेपमा यसप्रकार छ : एकै प्रकारको नियुक्तिहरूमा न्याय परिषद्का सदस्यको नियुक्ति हुँदा राजदरवारको सूचनामा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिस लिएको भन्ने उल्लेख हुनु र राजदूतको नियुक्तिमा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिस लिएको भन्ने नलेखिएकोबाट राजदूतको नियुक्तिमा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह वा सिफारिस नलिएको भन्ने प्रष्ट छ। “मातृभूमि र दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित तत्कालीन कानून तथा न्यायामन्त्रीको वक्तव्यबाट पनि मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह वा सिफारिस नलिएको प्रस्ट छ। संविधानको धारा ३५ को उपधारा (२) मा श्री ५ बाट मात्र वा मौसूफको स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने भनी किटानीसाथ व्यवस्था भएकोमा बाहेक यो संविधानबमोजिम श्री ५ बाट गरिबक्सने सबै कार्यहरू मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट गरिबक्सनेछ” भन्ने उल्लेख भएको छ। संविधानको धारा २८(२) अन्तर्गतको राजगद्दी उत्तराधिकारीसम्बन्धी कानून बनाउने, संशोधन गर्ने वा खारेज गर्ने अधिकार श्री ५ मा मात्र रहनेछ, भन्ने प्रस्ट उल्लेख भएको हुँदा यस्तो अधिकार कसैको सल्लाह र सम्मतिविना नै श्री ५ बाट प्रयोग गरिबक्सन्छ। त्यसरी नै न्यायपरिषद्को वा संवैधानिक परिषद् वा अन्य अधिकारीको सिफारिसमा गरिने कार्य वा नियुक्तिका सम्बन्धमा सोही बमोजिम र त्यसबाहेकका कार्यहरूमा श्री ५ नामबाट गरिने सबै कार्यमा धारा ३५(२) अनुसार मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मति लिनु अनिवार्य छ। संविधानको धारा १२० अन्तर्गत नियुक्त हुने राजदूत श्री ५ बाट मात्र वा अन्य कुनै निकायको सिफारिसमा हुने भन्ने प्रस्ट उल्लेख संविधानमा नभएको हुँदा उक्त धारा १२० अन्तर्गतको नियुक्ति गर्नु पूर्वधारा ३५(२) अनुसार मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मति लिएको हुनुपर्दछ। धारा ३५(२) अनुसारको सल्लाह वा सिफारिस चढाएको थियो भनी मन्त्रीपरिषद्ले लिखितजवाफमा भन्न सकेको छैन। प्रत्यर्थाको लिखितजवाफबाट पनि संविधानको धारा ३५(२) को प्रक्रिया नपुऱ्याइएको प्रस्ट छ। संवैधानिक राजतन्त्र संसदीय शासन प्रणालीअनुसार राष्ट्रप्रमुख वा श्री ५ स्वयम् कुनै पनि कार्यको लागि जवाफदेही नहुने र श्री ५ बाट गरिने सबै कार्यकारिणी कार्यहरूमा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मति नलिई गरिएको राजदूतको नियुक्ति स्वतः गैरसंवैधानिक छ। राजदूतको

नियुक्तिसम्बन्धी राजद्वारको सूचनाले विवाद उठायो र विवाद सार्वजनिक सरोकारको हुँदा संविधानको धारा ८८(२) ले त्यस्तो प्रश्न अदालतबाट निरोपित हुनसक्छ । राजदूतको नियुक्ति भएपछि मन्त्रीपरिषद्का सिफारिस वा सोसम्बन्धी निर्णय गोप्य रहन सक्दैन । तसर्थ निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ ।

५. प्रत्यर्थी मन्त्रीपरिषद्समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान महान्यायाधिवक्ता श्री मोतिकाजी स्थापितले गर्नुभएको वहस जिकिर संक्षेपमा यसप्रकार छ :- श्री ५ बाट गरिबक्सने काम कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गर्ने उल्लेख भएकोमा सोही बमोजिम र श्री ५ बाट मात्र भन्ने उल्लेख भएको अवस्थामा मौसुफको स्वविवेकले र सोबाहेकका अन्य कार्यको सम्बन्धमा मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्पत्ति लिनुपर्ने व्यवस्था संविधानको धारा ३५(२) मा भएको पाइन्छ । जुन काम श्री ५ बाट कुनै खास निकायवा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने हो त्यस्तो काम सोही निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सनेको भनी सूचना प्रकाशित हुने गरेको छ । तर सिफारिस गर्ने पदाधिकारी नकटिएकोमा श्री ५ बाट गरिबक्सनेको भन्नेसम्म उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित हुने गरेको छ । राजदूतहरूको नियुक्ति हुँदा “नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम” भन्ने सम्म सूचना प्रकाशित गर्ने गरिएको छ । त्यसबाट धारा १२० र धारा ३५(२) बमोजिम भएको मानिन्छ । जस्तो कि धारा १२३ बमोजिम उपाधि सम्मान र विभूषण प्रदान गर्ने, धारा १२२ बमोजिम माफी बक्सने कार्य पनि मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा हुने भए पनि सूचनामा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा गरिएको भन्ने उल्लेख भएको हुन्छ । यसरी सूचनामा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिस सल्लाह वा सम्मति भन्ने उल्लेख नभए पनि त्यो (Implied) रुपमा रहेको हुन्छ । यो संवैधानिक परम्परा स्थापित भइसकेको छ । संवैधानिक राजतन्त्रको चरित्र नै यही हो । मन्त्रीपरिषद्ले धारा ३५(२) बमोजिम सिफारिस गर्नेलगायतका सबै कार्यहरू धारा ४१(१) बमोजिम बनेको कार्यसम्पादन नियमबमोजिम हुने र त्यो नियमको पालना भयो वा भएन भन्ने कुरामा प्रश्न उठाउन नपाउने गरी धारा ४१(२) ले बन्देज लगाएको छ । मन्त्रीपरिषद्ले दिएको सल्लाहको सम्बन्धमा पनि धारा ३५(६) अनुसार अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिन्छ । जुन प्रश्न अदालतमा उठाउनै सकिन्छ त्यो प्रश्नका न्यायिक निरोपण हुन पनि सक्दैन । संवैधानिक वा कानुनीरूपमा समाधान हुनसक्ने कुराहरूलाई लिएर धारा ८८(२) अन्तर्गत रिट निवेदनपत्र दिइन्छ । त्यसरी समाधान हुन नसक्ने प्रश्नलाई लिएर धारा ८८(२) अन्तर्गत आउन मिल्दैन । मन्त्रीमण्डलीय शासन प्रणालीमा श्री ५ र मन्त्रीपरिषद्को बीचको अन्तरसम्बन्ध, मन्त्रीपरिषद्को सल्लाहअनुसार श्री ५ बाट कार्य भएन भने के हुने ? त्यसको समाधान संविधानले गर्दैन, गर्न सक्दैन, यदि मन्त्रीपरिषद् वा श्री ५ ले संविधानको पालना नगर्ने गरियो भने संवैधानिक शासन व्यवस्था नै चल्न सक्दैन । मन्त्रीपरिषद्ले सल्लाह सम्मति वा सिफारिस गरे/नगरेको कुरा लिखितजवाफमा उल्लेख नगरी यो प्रश्नको जवाफ दिन पर्दैन भन्ने श्री ५ को सरकारको भनाई छ ।
६. प्रत्यर्थी मन्त्रीपरिषदकै तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रकुमार श्रेष्ठले तत्कालीन कानुन मन्त्रीको अन्तर्वातालाई लिएर यो रिट निवेदनपत्र ल्याइएको छ । उनी मन्त्रीपरिषद्को प्रवक्ता होइनन् । यसर्थ पत्रिकामा प्रकाशित अन्तर्वाता आधिकारिक होइन । केवल शंका र अनुमानको भरमा रिट दायर भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनपत्र खारेज हुनुपर्ने भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभएको छ ।
७. प्रस्तुत रिट निवेदनपत्रमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्ने आधारमा संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यो निवेदनपत्र पर्न आएको देखिन्छ । सार्वजनिक हक वा सरोकारसम्बन्धी विवादको अवधारणा हाम्रो न्यायपद्धतिको लागि नौलो होइन । सीमितरूपले भए पनि सामूहिक वा सार्वजनिक

हक वा सरोकार मुद्दा मामिलाको न्याय शास्त्रीय अवधारणाले हाम्रो कानुनी व्यवस्था र न्यायिक व्यवहारमा स्थान पाइआएकै हो । सामूहिक कुलो पानी, सन्धीसर्पन, गौचर, निकास र सार्वजनिक बाटोसम्बन्धी मुद्दा मामिला र तत्सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू यसका उदाहरण हुन् । तर संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) ले यस सम्बन्धमा हाम्रो परम्परागत अवधारणामा एउटा महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याउन खोजेको छ । सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषयवस्तु वा विवादको किसिम वा प्रकृतिको उल्लेख नगरी त्यस्तो कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको लागि उपयुक्त आदेश जारी गरी विवादको टुंगो लगाउन संविधानप्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको सम्बन्धमा यस अदालतलाई प्राप्त अधिकारसरहकै असाधारण अधिकार प्रदान गरी संविधानले गरेको यो व्यवस्था हाम्रो न्यायपद्धतिको लागि निश्चय नै एउटा नौलो व्यवस्था हो । उक्त संवैधानिक प्रावधानअन्तर्गत यस अदालतबाट निर्णय हुन लागेको यो पहिलो मुद्दा भएकोले सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको अर्थ, त्यसको प्रकृति, त्यस्तो विवादको टुंगो लगाउन यस अदालतलाई असाधारण अधिकार दिनुपर्ने प्रयोजन र त्यस्तो विवाद लिएर यस अदालतमा आउने हकद्वेया इत्यादि कुराहरूको सम्बन्धमा यस अदालतको धारणालाई स्पष्ट गर्न म आवश्यक ठान्दछु । तसर्थ यो मुद्दामा निम्न लिखित प्रश्नहरू निर्णयार्थ मैले राखेको छु (१) संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) मा उल्लेखित सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्ने अभिव्यक्तिले कुन किसिमको विवादलाई जनाउँछ ? संविधानमा त्यो व्यवस्था गर्नुपर्ने प्रयोजन के हो ? निवेदकले यो निवेदनपत्रबाट निरूपण गराउन खोजेको विवाद संविधानको उक्त उपधारा (२) अन्तर्गत यस अदालतबाट निरूपण हुनुपर्ने किसिमको विवाद हो वा होइन ? (२) उक्त संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद यस अदालतमा निर्णयार्थ ल्याउने हकद्वेया कस्ता व्यक्तिहरूलाई हुन्छ र निवेदक त्यस्ता हकद्वेया प्राप्त व्यक्ति हो वा होइन र (३) यस मुद्दामा निवेदकको मागबमोजिम कुनै आदेश जारी हुनुपर्छ वा पर्दैन ?

८. संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) मा “सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद” भन्ने शब्दावलीको प्रयोग भएको छ । सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यका सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ । कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ । यदि कसैले कानून बर्खिलाप कुनै काम गरेर कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई कुनै खास क्षति पुऱ्याउँछ भने त्यो कुरा त्यस्तो व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारको कुरा हुन्छ । त्यस्तै यदि कसैले कानून वा संविधानबमोजिम कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा पालन गर्नुपर्ने कुनै कानुनी कर्तव्यको पालन गरेन भने त्यो पालन गराउने कुरा पनि त्यस्तो व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारको कुरा मानिन्छ । यसको विपरीत यदि कसैले खासगरी श्री ५ को सरकार वा अन्य कुनै सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानून वा संविधानबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै काम गरेन वा गर्न नहुने कुनै काम गऱ्यो र त्यसको परिणामस्वरूप कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई कानूनको दृष्टिमा कुनै व्यक्तिगत क्षति पुगेको छैन तर जनसाधारणको सामान्य हित वा स्वार्थमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ भने त्यो सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुरा हुन्छ । जनसाधारणको सामूहिक हक वा सरोकारमा व्यक्ति विशेषको स्वार्थ वा सरोकार पनि मिसिएको वा समाहित भएको हुन सक्दछ । तर कानूनले त्यस्तो हक वा सरोकारलाई त्यो व्यक्तिको व्यक्तिगत हक वा

सरोकारको रूपमा मान्यता दिएको वा संरक्षित गरेको हुँदैन। सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकार भन्नाको तात्पर्य जनसाधारणको संख्यात्मक गणनासँग सार्वजनिक हक वा सरोकारलाई सम्बन्धित गराउनु पनि होइन। कुनै हक वा सरोकारले सार्वजनिकताको रूप ग्रहण गर्नको लागि त्यो हक वा सरोकारमा सम्पूर्ण वा अधिकांश जनताको वा जनसमुदायको अधिकांश संख्याको हक वा सरोकार निहित हुनु आवश्यक छैन। यदि कुनै कुराले जनसाधारणको (जसका निश्चित संख्या साधारणतः थाहा हुँदैन) सामान्य हकहित वा स्वार्थको प्रतिनिधित्व गर्दछ भने त्यस कुरामा सक्रियरूपमा चासो लिने वा त्यसबाट यथार्थमा लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको संख्या अत्यधिक नभए पनि त्यो कुरा सार्वजनिक हक वा सरोकारको हुन सक्दछ।

९. संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) मा 'हक' र 'सरोकार' भन्ने दुई भिन्न-भिन्न शब्दहरू प्रयोग भएका छन्। कानुनी अर्थमा 'हक' भन्ने शब्दले कानुन वा संविधानअन्तर्गत स्पष्टरूपमा प्राप्त अधिकार विशेषाधिकार (Privilage), सुविधा (Facility), छूट, उन्मुक्ति (Immunity) र अन्य दावीहरू (Claims) लाई जनाउँछ तसर्थ उक्त उपधारा (२) मा प्रयुक्त 'सार्वजनिक हक' भन्ने शब्दहरूबाट नेपाल अधिराज्यका सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायमा कानुन वा संविधानअन्तर्गत सामूहिकरूपमा निहित भएको त्यस्तो कुनै हकको बोध हुन्छ। तर 'सरोकार' शब्दको कुनै निश्चित परिभाषा गर्न सकिन्न। साधारण बोलचालको भाषामा त्यसको प्रयोग व्यापक अर्थमा हुने गरेको पाइन्छ। सन्दर्भअनुसार त्यसको अर्थ र प्रकृति भिन्न-भिन्न हुनसक्दछ। सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हित वा स्वार्थको प्रतिनिधित्व गर्ने वा त्यस्तो हित वा स्वार्थ अनुकूल वा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कुनै पनि कुरा सार्वजनिक सरोकारका विषय हुनसक्दछ। देशको सुरक्षा, शासन व्यवस्था, सामाजिक शान्ति, जनसाधारणको शिक्षा, स्वास्थ्य र नैतिकता, देशको आर्थिक अवस्था, मूल्य वृद्धि, संविधानमा राज्यनीतिका निर्देशन सिद्धान्तको रूपमा व्यवस्थित सामाजिक न्यायका कुराहरू इत्यादि विभिन्न कुराहरूसँग जनसाधारणको सरोकार रहेको हुन्छ। यथार्थमा सार्वजनिक सरोकारको विषय यति नै हो भनेर किटान गर्न सकिन्न। तर यस सन्दर्भमा एउटा कुरा के बुझ्नु आवश्यक छ भने संविधानअन्तर्गत अदालतबाट निरुपण हुनुपर्ने विवादको सन्दर्भमा सार्वजनिक सरोकारको अर्थ गर्दा कानुनको सीमाभित्रै रहेर गर्नु आवश्यक हुन्छ। तसर्थ उक्त संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत कुनै विवादलाई सार्वजनिक विवादको रूपमा यस अदालतमा ल्याउनको लागि त्यो विवाद कानुन वा संविधानमा आधारित हुनुपर्दछ। त्यसको निमित्त केवल सामान्य अभिरुची वा चासोमात्र पर्याप्त हुँदैन ? यस दृष्टिकोणबाट जनसाधारणको सारकारका सबै विवादहरूलाई धारा ८८ को उपधारा (२) को प्रयोजनको लागि सार्वजनिक सरोकारको विषय सम्झन मिल्दैन। साथै न्यायिक निरुपणको लागि यस अदालतमा प्रस्तुत गरिने कुनै पनि विवाद काल्पनिक वा अनुमानित नभएर यथार्थमा आधारित र अदालतबाट निरुपण हुनसक्ने प्रकृतिको पनि हुनुपर्छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोजन कानुन वा संविधानद्वारा समर्थित सरोकारको संरक्षण गर्नु हो, केवल बौद्धिक उत्सुकता, जिज्ञासा वा चासोको समाधान गर्नु होइन। अदालतले कानुन वा संविधानमा आधारित विवादको निरुपण गर्दछ। न्यायिक निरुपण हुन नसक्ने वा गर्न नपर्ने सामाजिक, राजनीतिक, बौद्धिक वा त्यस्तै किसिमका सार्वजनिक सरोकारका अन्य विवादहरूमा उक्त उपधारा (२) अन्तर्गत यस अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। कानुन वा संविधानको वेवास्ता गरेर सार्वजनिक सरोकारका जस्तोसुकै विवादहरूलाई पनि यस अदालतमा ल्याउने र निरुपण गराउने उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको उद्देश्य होइन। जनसाधारणको अभिरुची वा चासोका सबै समस्याहरूको समाधान गर्ने वा सरकारी वा सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीहरूले गरेका सबै त्रुटिहरूको सुधार गर्ने अभिभारा कानुन वा संविधानले यस अदालतलाई सुम्पेको छैन। यथार्थमा त्यो संभव पनि हुँदैन। अदालतले कुनै विवादमा हस्तक्षेप

गर्दा कानुन वा संविधानअन्तर्गत प्राप्त अधिकार र आफ्नो न्यायिक कर्तव्यको प्रकृति र सीमालाई बुझेर मात्र हस्तक्षेप गर्नुपर्छ ।

१०. राष्ट्रिय जीवनको प्रत्येक क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी लोककल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने संविधानको भावनालाई साकार बनाउन श्री ५ को सरकार र अन्य सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीहरूले आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक इत्यादि विभिन्न क्षेत्रहरूमा सुधार र विकासका कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसको निमित्त कानुनले सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीहरूलाई कतिपय अधिकारहरू प्रदान गरेको अथवा कतिपय सार्वजनिक कर्तव्यहरूको निर्वाह गर्नुपर्ने अभिभारा लगाएको हुन्छ । तर त्यस्ता निकाय वा पदाधिकारीहरूले कानुनद्वारा आफूलाई सुम्पिएको सार्वजनिक कर्तव्यको निर्वाह गरेनन् अथवा त्यस सम्बन्धमा आफूलाई प्राप्त अधिकारको उचित प्रयोग गरेनन् त्यसबाट सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको हकहित वा स्वार्थमा प्रतिकूल असर पर्न गयो भने के गर्ने ? कतिपय अवस्थाहरूमा त्यसको उपचारको लागि अवलम्बन गर्न सकिने कानुनी उपायको किटानी व्यवस्था भएको हुँदैन । यस्तो स्थितिमा कुनै व्यक्ति विशेषको कानुन वा संविधानप्रदत्त हकमा आघात परेको छैन भनेर सार्वजनिक हक वा सरोकारका विवादहरूको न्यायिक समाधान हुन नसक्ने गरी अदालतको ढोका बन्द गर्नु उपयुक्त वा वान्छनीय हुँदैन । त्यसबाट सार्वजनिक हित वा स्वार्थ सबै आहत (Injured) र उपेक्षित भइरहने संभावना हुन्छ । साथै सरकारी वा सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीमा कानुन वा संविधानबमोजिम पालन गर्नुपर्ने सार्वजनिक कर्तव्यको पालन नगर्ने वा अधिकारको दुरुपयोग गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएमा देशको शासन व्यवस्थाले स्वेच्छाचारी स्वरूप धारण गरी अन्ततोगत्वा कानुनी राज्यको स्थापना गर्ने संविधानको उद्देश्यमा पनि आघात पर्न सक्छ । यिनै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरेर सार्वजनिक हक वा सरोकार संरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्था भएको हो । यस सम्बन्धमा यहाँ एउटा कुरा दोहोर्याउन म आवश्यक सम्झन्छु माथि उल्लेख भएअनुसार उक्त संवैधानिक व्यवस्था सार्वजनिक हक वा सरोकारको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले रहेको हुनाले त्यस्तो हक वा सरोकारमा कुनै अतिक्रमणलाई रोक्न वा त्यस्तो हक वा सरोकारलाई प्रभावकारी गराउनको लागि मात्र त्यसको प्रयोग हुनुपर्दछ । श्री ५ को सरकार वा सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीको कुनै काम-कारवाहीको केवल वैधता परीक्षण गरी बौद्धिक लहडबाजी गर्ने वा अदालतबाट निरुपण हुन नसक्ने विशुद्ध वा त्यस्तै अन्य कुनै विवादलाई अदालतमा ल्याएर जनमानसमा आशंका, तनाव वा कौतुहल उत्पन्न गराई आफ्नो प्रचार गराउने वा अदालतको विवेक, धैर्य वा क्षमताको परीक्षा गर्ने वा अन्य कुनै अवान्छनीय उद्देश्य पूरा गर्ने प्रयास र प्रवृत्तिलाई उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले कुनै मद्दत गर्दैन । यस अदालतले पनि त्यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नुपर्छ ।
११. यस प्रसङ्गमा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद लिएर यस अदालतमा आउने हकद्वैयाको प्रश्न पनि विचारणीय हुन आउँछ । साधारणतः जुन व्यक्तिको संवैधानिक वा कानुनी हकमा आघात परेको हुन्छ, त्यै व्यक्तिले मात्र त्यसको उपचारको लागि यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्ने अधिकार पाउँछ । थुनामा रहेको व्यक्तिको मुक्तिको लागि बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको आदेशको माग गरी परेका निवेदनपत्रहरू बाहेक यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा परेका अन्य रिट निवेदन पत्रहरूको सम्बन्धमा अदालतले अहिलेसम्म यी सिद्धान्त वा नियमको अनुसरण गर्दैआएको छ । तर उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाले सार्वजनिक हक वा सरोकारसम्बन्धी विवादको निरुपण गर्ने प्रयोजनको लागि यस अदालतको अधिकार क्षेत्रलाई फराकिलो पारेकोले सोअनुरूप हकद्वैयासम्बन्धी हाम्रो न्यायिक अवधारणामा र न्यायिक व्यवहारमा पनि परिवर्तन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

त्यस्तो विवादमा उपस्थित संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपण गरी विवादको टुंगो लगाउन संविधानले यस अदालतलाई असाधारण अधिकार प्रदान गरेको र माथि उल्लेख भएअनुसार त्यस्तो विवाद कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारसम्बन्धी विवाद नभई सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारको विवाद हुने भएकोले त्यस सम्बन्धमा कारवाही चलाउनको लागि निवेदन दिने 'हकदैया' को आधार पनि स्वतः फराकिलो भएको सम्झनुपर्ने हुन्छ। त्यसको निमित्त निवेदकको व्यक्तिगत हक वा स्वार्थमा आघात पर्नु आवश्यक छैन। तर यसको अर्थ हकदैयाको बन्देज पूर्णतः समाप्त भएको छ भन्ने पनि होइन। सार्वजनिक हक वा सरोकार भएको कारणले त्यस सम्बन्धमा कारवाही चलाउने 'हकदैया' जनसाधारणमध्येको कुनै पनि व्यक्तिलाई हुन्छ भन्न मिल्दैन। मेरो रायमा निवेदकले जुन विवादलाई सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भनेर यस अदालतमा निवेदनपत्र दिएको छ, त्यो विवादको विषयवस्तुसँग निजको सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) वा तात्त्विक सरोकार (Substantial Interest) हुनैपर्छ र साथै विवादमा मुछिएको सार्वजनिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित जनसाधारणको प्रतिनिधित्व निजले सहीरूपमा गर्न सक्दछ भन्ने कुराको पनि निजले अदालतलाई विश्वास गराउन सक्नुपर्छ। यस अदालतको असाधारण न्यायिक प्रक्रियालाई प्रारम्भ गराउनको लागि साधारण अभिरुची वा चासोलाई मात्र पर्याप्त मान्न सकिन्न। आफ्नो कुनै अर्थपूर्ण सम्बन्ध नभएको वा आफूले सरोकार राख्नुपर्ने पर्याप्त र मनासिव कारण नभएको कुनै कुरामा विवाद खडा गर्ने र त्यसलाई न्यायिक निरूपणको लागि अदालतमा ल्याउने अधिकार उक्त धारा ८८ को उपधारा (२) ले कसैलाई प्रदान गरेको सम्झन मिल्दैन। देशको एउटा नागरिक वा नेपाली समाज वा कुनै जनसमुदायको सन्दर्भको रूपमा विवादको विषय वस्तुसँग निवेदकको सम्बन्ध वा सरोकारको मनासिव कारण वा आधार स्थापित हुनुपर्दछ। जोसुकैले जस्तासुकै सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादलाई यस अदालतको असाधारण क्षेत्रमा प्रवेश गराउन पाउने हो भने तत्सम्बन्धी निवेदनपत्रहरूको भेलले यस अदालतको कार्यक्षमता र कार्यदक्षतामै पनि असर पर्न सक्ने र उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रयोजन नै विफल हुने सम्भावना रहन्छ। संविधानको मनसाय त्यो होइन।

१२. संविधानको धारा ८८ को उपधारा (१) र उपधारा (२) मा गरिएका व्यवस्थाहरूको सही विश्लेषण गर्ने हो भने माथि उल्लिखित कुरा अभिप्रष्ट हुन्छ। आफ्नो कुनै सार्थक सम्बन्ध वा सरोकार नभए पनि दुई अवस्थाहरूमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद लिएर यस अदालतमा आउन सकिने व्यवस्था उक्त धारा ८८ को उपधारा (१) ले गरेको छ। कुनै कानुनले संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको छ भने त्यसबाट आफूलाई कुनै प्रतिकूल असर नपरे पनि त्यस्तो कानुनलाई असंवैधानिक र अमान्य घोषित गराउन नेपालको कुनै पनि नागरिक यस अदालतमा आउन सक्दछ। त्यस्तै कुनै कानुन संविधानसँग बाभिएको छ भने बाभिएको हदसम्म त्यसलाई अमान्य र बदर घोषित गरियोस् भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले यस अदालतमा निवेदनपत्र दिन सक्दछ। यस सम्बन्धमा उक्त उपधारा (१) ले हकदैयासम्बन्धी सबै बन्देजहरूलाई समाप्त गरेर यस अदालतमा आउने बाटोलाई नेपाली नागरिकको लागि प्रशस्त र खुल्ला गरेको छ। तर सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको सम्बन्धमा भने हकदैयाको बन्देजलाई संविधानले त्यै हदसम्म खुकुलो पारेको सम्झन मिल्दैन। यदि उपधारा (२) अन्तर्गत यस अदालतमा आउने हकदैया पनि उपधारा (१) मा जस्तै विस्तृत गर्ने मनसाय भए धारा ८८ को ती दुई धाराहरूलाई छुट्टाछुट्टै राख्न आवश्यक पर्ने नै थिएन, कानुनको संवैधानिकताको प्रश्न सार्वजनिक सरोकारकै प्रश्न हुने भएकोले उपधारा (१) को मनसाय उपधारा (२) बाटै पूरा हुनसक्ने थियो। होइन भने उपधारा (१) जस्तै हकदयालाई व्यापक आधार प्रदान गर्ने गरी सार्वजनिक हक वा सरोकारको

विवादको सम्बन्धमा पनि एउटा छुट्टै प्रावधान राखिने थियो । हकद्वैयाको प्रश्नलाई बन्देजरहित बनाएर उपधारा १ मा छुट्टै व्यवस्था गरिएको र सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुरालाई संवैधानिक वा कानुनी हकको प्रचलनसम्बन्धी प्रावधानसरह उपधारा (२) मा व्यवस्थित गरिएकोले त्यस सम्बन्धमा संविधानको त्यो मनसाय नरहेको सम्झनुपर्ने हुन्छ । तसर्थ मेरो रायमा विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको अर्थपूर्ण सम्बन्ध वा तात्विक सरोकार देखिनु आवश्यक छ । त्यस्तो विषयवस्तुसँग तात्विक सरोकार भएका व्यक्तिहरूले नचाहँदा-नचाहँदै पनि बेसरोकारका व्यक्तिले विवाद उठाएर अदालतसँग त्यसको टुंगो लगाउने माग गरी सरोकारका व्यक्तिहरूमाथि न्यायिक समाधान थोपार्न पाउनुहुँदैन ।

१३. सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको अर्थ, त्यसको प्रकृति र त्यस सम्बन्धमा संविधानमा गरिएको प्रयोजन र त्यस्तो विवाद निर्णयार्थ यस अदालतमा प्रस्तुत गर्ने हकद्वैयाको सम्बन्धमा गरिएका उपर्युक्त विवेचनापछि, प्रस्तुत निवेदनपत्रको सम्बन्धमा सर्वप्रथम निवेदकको हकद्वैया नै विचारणीय हुन आउँदछ । देशको एउटा शिक्षित नागरिक त्यसमा पनि कानुन व्यवसायीको रूपमा काम गर्दैआउनुभएको निवेदकलाई संवैधानिक प्रक्रियाको पालना सहीरूपमा भएको छ वा छैन भन्ने कुरामा अभिरुची र चासो हुनु स्वभाविक नै हो । तर श्री ५ को सरकारको नीति र निर्देशनको अधिनमा रही काम गर्नुपर्ने एउटा राजदूतको नियुक्तिको प्रक्रियासँग निवेदकको सरोकार किन र कसरी तात्विक वा अर्थपूर्ण छ भन्ने कुरामा निवेदनपत्रबाट स्पष्ट हुँदैन । यस स्थितिमा निवेदकको सरोकार एउटा साधारण किसिमको जिज्ञासा मात्र हो जस्तो देखिन्छ । तर यस सम्बन्धमा प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारले कुनै आपत्ति जनाएको छैन । साथै यस विवादमा केही यस्ता महत्वपूर्ण संवैधानिक प्रश्नहरू समाहित भएका छन् जसको निराकरण हुँदै जानु उचित पनि देखिन्छ । तसर्थ यसमा हकद्वैयाको प्रश्न उठाएर निर्णय गरिरहन मैले आवश्यक वा उपयुक्त देखिन ।

१४. यो विवाद राजदूतको नियुक्तिसम्बन्धी संवैधानिक प्रक्रियाको पालन भएन भन्ने आधारमा उठेको छ । जहाँसम्म राजदूत नियुक्त गर्ने अधिकारको कुरा छ, संविधानको धारा १२० को उपधारा (१) ले शाही नेपाली राजदूतको नियुक्ति श्री ५ महाराजाधिराजबाट गरिबक्सने व्यवस्था गरेको छ । फ्रान्सका लागि शाही नेपाली राजदूत श्री कल्याणविक्रम अधिकारीलाई इजरायल र स्पेनका लागि पन उक्त धारा १२० को उपधारा (१) अन्तर्गत श्री ५ बाट शाही नेपाली राजदूतको पदमा नियुक्त गरिबक्सनेको हो भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । सो कुरा २०४७ साल मार्ग २८ गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट पनि प्रस्ट हुन्छ । यसमा विवाद उठेको छ, नियुक्तिभन्दा पहिले पूरा गरिनुपर्ने संवैधानिक प्रक्रियाको पालनको सम्बन्धमा, संविधानको धारा ३५ को उपधारा (२) बमोजिम राजदूतको नियुक्ति मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट हुनुपर्नेमा श्री कल्याणविक्रम अधिकारीलाई इजरायल र स्पेनको लागि पनि नियुक्त गर्ने सल्लाह र सम्मति मन्त्रीपरिषद्बाट नदिएकोले त्यो नियुक्ति अमान्य घोषित हुनुपर्छ भन्ने निवेदकको भनाई छ यससम्बन्धमा संविधानको धारा ३५ को उपधारा (२) को अध्ययन गर्दा सो उपधारा (२) निम्न लिखितरूपमा रहेको देखिन्छ :

“(२) श्री ५ बाटमात्र वा मौसुफको स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने भनी किटानीसाथ व्यवस्था भएकोमा बाहेक यो संविधानबमोजिम श्री ५ बाट गरिबक्सने सबै कार्यहरू मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट गरिबक्सनेछ । यस्तो सल्लाह र सम्मति प्रधानमन्त्रीमार्फत् जाहेर हुनेछ ।”

१५. शाही नेपाली राजदूतको नियुक्तिसम्बन्धी धारा १२० को उपधारा (१) मा त्यस्तो नियुक्ति श्री ५ बाट मात्र वा

मौसूफका स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने कुनै किटानी व्यवस्था भएको देखिन्छ । तसर्थ यस्तो नियुक्ति धारा ३५ को उपधारा (२) बमोजिम मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मतिबाट हुनुपर्ने देखिन आउँछ । यथार्थमा राजदूत नियुक्त गर्दा श्री ५ बाट मन्त्रीपरिषदसँग परामर्श गरिबक्सने वा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा मौसूफबाट राजदूत नियुक्त गरिबक्सने संवैधानिक प्रक्रियाको सैद्धान्तिक पक्षमा निवेदक र प्रत्यर्था मन्त्रीपरिषद्को बीचमा कुनै विवाद पनि छैन । परामर्श वा सिफारिसको त्यो प्रक्रिया पूरा भएको छैन भन्नेसम्म निवेदकको भनाई छ । तर नियुक्ति परामर्श दिने वा सिफारिस गर्ने मन्त्रीपरिषदले यस सम्बन्धमा पनि कुनै आपत्ति गरेको वा विवाद उठाएको छैन । बरु संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) र धारा ४१ को उल्लेख गर्दै सो प्रक्रिया पालन भयो वा भएन भनी कुनै प्रश्न उठाउन नपाइने र त्यसको जानकारी दिन कर नलाग्ने भनी यो अदालतमा चलेको कारवाहीउपर नै आपत्ति जनाएको पाइन्छ । यस स्थितिमा राजदूतको नियुक्तिलाई लिएर सही अर्थमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद उपस्थित भएको छ त ? भन्ने प्रश्न उपस्थित हुनु स्वभाविक नै हो । निवेदकले आफ्नो भनाईको पुष्ट्याई हुने आधार मुख्यतः तत्कालीन कानून तथा न्यायमन्त्रीले भन्नुभएको भनी मातृभूमि साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारलाई बनाउन खोजेको देखिन्छ । तर त्यो समाचार मन्त्री महोदयले भनेअनुसार नै प्रकाशित भएको हो वा होइन भन्ने कुरा यकिन गरिएको छैन । हाम्रो संविधानले अँगालेको मन्त्रीपरिषदीय शासन प्रणालीमा कुनै मन्त्रीको व्यक्तिगत भनाई वा धारणाको संवैधानिक महत्व पनि हुँदैन । संविधानले मन्त्रीपरिषदलाई प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा गठन हुने एउटा सामूहिक निकाय (Collective Body) को रूपमा राखेको छ । मन्त्रीपरिषद्का सदस्यहरू सामूहिकरूपमा संसदप्रति उत्तरदायी हुन्छन् । मन्त्रीपरिषद्को प्रत्येक काम-कारवाही वा निर्णय बाह्य जगतको लागि सबै मन्त्रीहरूको सामूहिक राय सल्लाहबाटै भएको मानिन्छ र तत्सम्बन्धी उत्तरदायित्व पनि सबैले सामूहिकरूपमै बहन गर्नुपर्छ । यस सम्बन्धमा कुनै मन्त्री विशेषको राय वा धारणाको कुनै अर्थ हुँदैन । यस्तो सामूहिक उत्तरदायित्वको निर्वाह गर्नुपर्ने मन्त्रीपरिषद्का सदस्यहरूले प्रधानमन्त्री वा मन्त्रीपरिषद्को पूर्व अनुमति नलिई मन्त्रीपरिषद्बाट भएको वा हुनुपर्ने कुनै काम कुराको सम्बन्धमा आफ्नो वा आफ्नो सहकारी मन्त्रीको राय वा धारणा अथवा मन्त्रीपरिषद्को बैठकमा वा अन्तरविभागीय सम्पर्कको सन्दर्भमा आफूले जाने वा थाहा पाएको कुनै कुरा सार्वजनिकरूपमा प्रकाशमा ल्याउन पनि हुँदैन । मन्त्रीपरिषद्को राय वा निर्णय सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित गर्ने अधिकार मन्त्रीपरिषद् स्वयंलाई वा संसदको तल्लो सदन प्रतिनिधिसभाको विश्वास प्राप्त गरी मन्त्रीपरिषद्को नेतृत्व गर्ने प्रधानमन्त्रीलाई मात्र हुन्छ । कुनै पनि विषयमा मन्त्रीपरिषद्को राय वा निर्णय अन्य कुनै मन्त्रीले सार्वजनिक प्रकाश गर्नलाई उसलाई मन्त्रीपरिषदले अधिकार दिएको वा उसले प्रधानमन्त्रीसँग पूर्ण अनुमति लिएको हुनुपर्छ । यो एउटा यस्तो संवैधानिक परम्परा हो जसलाई हाम्रो संविधानको धारा ४० मा गरिएको पद र गोपनीयताको शपथसम्बन्धी व्यवस्थाले पनि अंगिकार गरेको छ । सो अनुसार मन्त्रीपरिषद्को प्रत्येक सदस्य आफूले मन्त्रीपद ग्रहण गर्दा लिएको गोपनीयताको शपथले त्यस्ता कुराहरू गोप्य राख्न बाध्य हुने । सूचना र अभिलेखको गोपनीयता कायम राख्ने मन्त्रीको यो कर्तव्य सो पदबाट निजको बहाल टुटेपछि पनि यथावत् कायम रहन्छ । मन्त्रीपरिषदीय शासन व्यवस्थाको अभ्युदय र विकास भएको देश संयुक्त अधिराज्य (बेलायत) को संवैधानिक परम्परालाई हेर्ने हो भने त्यहाँ साविक मन्त्रीपरिषद्को कार्यकालमा भएको मन्त्रीपरिषद्को बैठकको कारवाहीको अभिलेखसम्म पनि तत्कालीन प्रधानमन्त्रीको सहमति विना हालको प्रधानमन्त्री वा मन्त्रीपरिषदले हेर्न पाउँदैन । प्रजातान्त्रिक शासनपद्धति भर्खर सुरु भएको हाम्रो देशमा संवैधानिक परम्पराहरू विकसित हुन र संवैधानिक आचारहरूका सहीरूपमा पालन गर्ने बानी पार्न केही समय अवश्य पनि लाग्छ ।

तथापि यस सम्बन्धमा धारा ३५ को उपधारा (२) बमोजिम मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह र सम्मति श्री ५ को हजूरमा प्रधानमन्त्रीमार्फत् जाहेर हुने व्यवस्था नै पनि मातृभूमि साप्ताहिकमा प्रकाशित उक्त समाचारको अधिकारीकतासम्बन्धी प्रश्नको निराकरण गर्नको लागि पर्याप्त छ भन्ने म ठान्दछु। मन्त्रीपरिषद्को कुनै सदस्यले निजीरूपमा पत्रिका वा अन्य सञ्चारमाध्यमद्वारा के भने वा भनेनन् भन्ने कुरा राजदूतको नियुक्तको सम्बन्धमा सरोकारको नभई मन्त्रीपरिषद्को तर्फबाट श्री ५ को हजूरमा प्रधानमन्त्रीले के जाहेर गर्नुभयो भन्ने कुरामात्र उक्त धारा ३५ को उपधारा (२) को प्रयोजनको लागि सरोकारको हुन्छ।

१६. संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) अनुसार “श्री ५ मा संविधान बमोजिम मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले कुनै सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ वा छैन वा के कस्तो सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ भन्ने प्रश्न कुनै पनि अदालतमा उठाउन निषेध गरिएको छ। साथै मन्त्रीपरिषद्बाट श्री ५ मा जाहेर हुने सल्लाह र सिफारिससमेतका कार्यविधिहरू व्यवस्थित गर्ने श्री ५ को सरकारको कार्यसम्पादन नियमावलीको पालनको विषयमा पनि कुनै प्रश्न उठाउन धारा ४१ को उपधारा (२) ले निषेध गरेको छ। मन्त्रीपरिषद्को तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत गरिएको लिखितजवाफमा यिनै उपधारा (६) र उपधारा (२) को उल्लेख गरी राजदूतका विवादग्रस्त नियुक्तिमा उक्त कार्य सम्पादन नियमावलीको पालना गरिएको वा नगरिएको वा श्री ५ र मन्त्रीपरिषद्को बीचमा कुनै सल्लाह वा परामर्श भए वा नभएको प्रश्न उठाउन नमिल्ने भन्दै यस अदालतमा चलेको यो कारवाहीमै आपत्ति जनाइएको छ। यस सम्बन्धमा निवेदकले आफ्नो निवेदनपत्रमा संविधानका धारा १६ को उल्लेख गरी सूचनाको हकको प्रश्न पनि उठाउन खोजेको देखिन्छ। तर उक्त धारा १६ नै नेपालका नागरिकलाई प्रदान गरेको सार्वजनिक महत्वको कुन पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार असीमित छैन। उक्त धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले नै त्यो अधिकारउपरको बन्देज निश्चित गरेको छ। सो प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लाग्दैन। यस स्थितिमा संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) र धारा ४१ को उपधारा (१) अन्तर्गत अदालतमा प्रश्न उठाउन र अदालतले छानविन गर्न नसक्ने विषयको सूचनालाई पनि उक्त धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको संवैधानिक संरक्षण प्राप्त भएको र श्री ५ को सरकार त्यस्तो सूचना दिने दायित्वबाट मुक्त रहेको देखिन आउँछ। सोअनुसार मन्त्रीपरिषद्ले श्री ५ मा चढाएको सल्लाह, सिफारिस वा परामर्श सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित गर्न श्री ५ को सरकारलाई कर लाग्दैन। यथार्थमा यो संवैधानिक व्यवस्थाको एउटा खास प्रयोजन छ। श्री ५ र संविधानबमोजिम मौसूफमा सल्लाह वा सिफारिस चढाउने मन्त्रीपरिषद् वा अन्य संवैधानिक निकाय वा पदाधिकारीको बीचमा त्यस्तो सल्लाह वा सिफारिस चढाउने सन्दर्भमा स्थापित हुने अन्तरसम्बन्धको प्रकृतिबाटै त्यो गोप्य रहनुपर्ने हुन्छ। संविधानबमोजिम श्री ५ का हजूरमा कसले के सल्लाह वा सिफारिस चढायो, सल्लाह वा सिफारिस चढाउनुभन्दा पहिले त्यस सम्बन्धमा कुनै विचार-विमर्श भयो वा भएन अथवा त्यससम्बन्धमा अन्तिम निर्णय हुँदासम्मको अवधिमा श्री ५ र त्यस्तो निकाय वा पदाधिकारीको बीचमा के कस्ता कुराहरू छलफल भए, विचार-विमर्शको प्रक्रियामा कसले के राय व्यक्त गर्‍यो वा कसले कुन कुराको समर्थन वा विरोध गर्‍यो इत्यादि कुराहरू सार्वजनिकरूपमा प्रकाशमा ल्याउने वा छलफल गराउने विषय होइनन्। व्यावहारिक दृष्टिकोणबाट पनि त्यसो गर्नु उपयुक्त र वान्छनीय हुँदैन। त्यस्ता कुराहरू सार्वजनिकरूपमा ल्याइने गरियो भने कतिपय अवस्थामा स्वतन्त्र र निर्विघ्नरूपमा छलफल र विचार-विमर्श गर्ने प्रक्रियामै अवरोध वा कठिनाई उत्पन्न हुन सक्दछ। ती कुराहरू सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित हुँदा अनावश्यक टिका-टिप्पणी, विरोध, मनोमालिन्य इत्यादि हुने सम्भावना हुने भएकोले त्यसबाट जोगिनको लागि सल्लाह र

सिफारिस गर्ने व्यक्तिमा वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोण नराख्ने वा आफ्नो उत्तरदायित्वलाई पन्छाउने प्रवृत्ति विकसित हुनसक्दछ। यस्तो स्थितिमा देशको शासन व्यवस्थाको सञ्चालन सुचारुरूपमा हुन सक्दैन। त्यसैले संविधानबमोजिम श्री ५ का हजूरमा सल्लाह र सिफारिस चढाउने निकाय वा पदाधिकारीले कुनै अप्ठ्यारो वा असजिलो परिस्थिति व्यहोर्नु नपरी स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो संवैधानिक कर्तव्यको निर्वाह गर्न सकुन् भन्ने उद्देश्यले संविधानको त्यस्तो सल्लाह र सिफारिस तथा तत्सम्बन्धी प्रक्रियालाई न्यायिक जाँचबूझको क्षेत्रबाट अलग राखेको हो। कुन निकाय वा पदाधिकारीले श्री ५ मा के कस्तो सुझाव वा सिफारिस चढायो वा चढाएन, श्री ५ बाट त्यो सुझाव वा सिफारिस स्वीकार गरिबक्स्यो वा गरिबक्सेन भन्ने कुरा न्यायिक जाँचबूझको विषयवस्तु हुनसक्दैन, सल्लाह र सुझाव चढाउने सन्दर्भमा जे जस्तो राय व्यक्त गरिएको भए पनि अन्तिम निर्णय हुँदाको अवस्थामम्ममा श्री ५ र मन्त्रीपरिषद्को बीचमा कुनै मतभिन्नता नरहेको नै अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्तिम निर्णय हुनुभन्दा पहिले कुनै मतभिन्नता रहेको भए पनि कहिले श्री ५ बाट बक्सेका परामर्श मन्त्रीपरिषद्ले स्वीकार गरी र कहिले मन्त्रीपरिषदकै दृष्टिकोणलाई श्री ५ बाट स्वीकार गरिबक्सी अन्तिम निर्णय हुँदासम्म त्यो मतभिन्नता समाप्त भइसकेको हुन्छ। यदि त्यो मत भिन्नता समाप्त नभई कायमै रह्यो भने पनि त्यसको समाधान न्यायिक निर्णयबाट हुन सक्दैन। श्री ५ र मन्त्रीपरिषद्को बीचको सम्बन्धलाई संविधानले वस्तुतः राजनीतिक सम्बन्धको रूपमा हेरेको छ। र, त्यो अन्तरसम्बन्धबाट हुने सबै कार्य र उपस्थित हुने सबै प्रश्नलाई राजनीतिक कार्य वा प्रश्नको रूपमा राखेको छ। त्यस्तो प्रश्नको समाधान समयको प्रवाहसँगै विकसित हुँदै जाने संवैधानिक परम्परा र व्यवहारिक राजनीतिबाटै हुन्छ। संवैधानिक राजतन्त्र र संसदीय शासनपद्धतिको मान्यता र कार्यप्रणाली यही नै हो। तसर्थ फ्रान्सको लागि शाही नेपाली राजदूत श्री कल्याणविक्रम अधिकारीलाई इजरायल र स्पेनको लागि पनि राजदूत नियुक्त गरिबक्सन श्री ५ को हजूरमा मन्त्रीपरिषद्ले कुनै सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छैन भन्ने कुरा केवल मातृभूमि साप्ताहिकमा प्रकाशित तत्कालीन कानून तथा न्यायमन्त्रीको अनधिकृत भनाइको आधारमा अनुमान गरी निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको यो विवादको विषय सही अर्थमा संविधानान्तर्गत यस अदालतबाट निरुपण हुनसक्ने विषय नै देखिन्छ। त्यस सम्बन्धमा यस अदालतले कुनै जाँचबूझ गर्न संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) ले निषेध गरेकोले राजदूतको नियुक्तिको सन्दर्भमा अपनाइएको संवैधानिक प्रक्रियाको यथार्थता यकिन गर्ने र कुनै निश्चित निष्कर्षमा पुग्न सकिने स्थिति छैन। तसर्थ यो रिट निवेदनपत्र खारेज हुने ठहर्छ। मिसिलनियम बमोजिम गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामीहरू सहमत छौं।

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

न्या.गजेन्द्रकेशरी वास्तोला

इति सम्बत् २०४८ साल चैत्र १७ गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ग), पृष्ठ १, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री त्रिलोकप्रताप राणा
माननीय न्यायाधीश श्री गजेन्द्रकेशरी वास्तोला
माननीय न्यायाधीश श्री ओमभक्त श्रेष्ठ
सम्बत् २०४८ सालको रिट नं.१८५१
आदेश मिति : २०४९/८/३०

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८ (१)(२) को आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- सरकारी काम-कारबाहीमा खुलापन प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको आधारशीला हो । यिनै कुराहरूलाई आत्मसात गरेर हाम्रो नयाँ संविधानले जनतालाई सुसूचित हुने अधिकार मौलिक अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । संविधानको धारा १६ ले सार्वजनिक महत्वको कुनै विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार देशका प्रत्येक नागरिकलाई प्रदान गरेको छ । सरकारबाट गरिने यस्ता सबै काम-कारबाहीहरू जसबाट पूरै राष्ट्रलाई वा सर्वसाधारण जनताको कुनै वर्ग वा समुदायलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा असर पर्न सक्तछ सार्वजनिक महत्वका हुन्छन् । यस्ता सार्वजनिक महत्वका विषयमा सरकारले अपनाएको नीति र गरेका निर्णय र कामहरूको सम्बन्धमा जानकारी दिने एकातिर सरकारको कर्तव्य हो भने अर्कोतिर त्यस्तो सूचना माग्ने र पाउने नागरिकको अधिकार हुने । (प्रकरण नं.४)
- दुई देशका सरकार र सरकार प्रमुखहरूबाट समर्थन गरिएको सहमति अभिलेखमा उल्लिखित जलस्रोतसम्बन्धी निर्णयहरू केवल सिफारिस वा समझदारी हुन्, सन्धि वा सम्झौता होइनन् भन्ने कुनै तर्कसंगत कारण नदेखिने ।
- लिखतको नामाकरण जेसुकै गरिएको भए तापनि यदि लिखितरूपमा दुई देशहरूका बीच कुनै सम्झौता भएको छ भने त्यसलाई सन्धि नै मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.७)

- ◆ राज्य वा सरकारले नै स्वीकार गरेको वा सहमति प्रदान गरेको कुरामा पूर्णाधिकारको प्रश्न नै उठ्न नसक्ने ।
- ◆ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ३ मा पनि अनधिकृत व्यक्तिले सन्धि वार्ता गर्न वा सन्धिमा हस्ताक्षर गर्नसम्म बन्देज गरेको भई अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय प्रचलनको विपरीत राज्य वा सरकारले नै स्वीकार गरेको कुरामा पूर्णाधिकार अनिवार्य गराएको सम्झन नमिल्ने । (प्रकरण नं.९)
- ◆ टनकपुर बाँधको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच भएको सम्झौताले प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोगको बाँडफाँड गरेको सम्झनुपर्ने ।
- ◆ संयुक्त आयोगको सहमति अभिलेखसमेतका लिखतहरूबाट टनकपुर बाँधको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारकाबीच भएको सम्झौतामा संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनको सम्बन्धमा बनेका कानूनहरूमा सामन्जस्य र एकरूपता रहेको नपाईंदा यससम्बन्धमा संविधानअनुरूप उपर्युक्त कानूनहरूमा एकरूपता ल्याई एउटा निश्चित प्रक्रिया निर्धारित हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.१८)

आदेश

प्र.न्या.विश्वनाथ उपाध्याय

१. २०४९ मार्ग ५ गतेको आदेशानुसार निर्णय सुनाउन भनी आजको तारिख तोकिएको यो मुद्दामा निवेदकको निवेदन जिकिर प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफ विद्वान महान्यायाधिवक्ता, विद्वान सहन्यायाधीवक्ता विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू र निवेदक स्वयंले प्रस्तुत गर्नुभएको वहस र यस अदालतको आदेशानुसार श्री ५ को सरकारबाट प्राप्त हुन आएका संयुक्त आयोगको सहमति अभिलेखलगायत मिसिल संलग्न अन्य सम्बद्ध लिखितहरूमा विचार गर्दा मुख्यतः निम्नलिखित प्रश्नहरूको निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ (यस आदेशमा यसपछि संविधान भनिएको) को धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत यो निवेदनपत्र दिने निवेदकको हकद्वैया छ वा छैन ?
२. संविधानको धारा १६ अन्तर्गत कस्ता विषयहरूको सूचना माग्ने र पाउने हक नेपालका नागरिकहरूलाई प्रत्याभूति भएको छ ? सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको भारत भ्रमणकालमा नेपाल र भारतका बीच भएका सन्धि, सम्झौता र समझदारीहरूको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार उक्त सवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकलाई प्राप्त छ/छैन ।
३. नेपाल भारत संयुक्त आयोगको विवादग्रस्त सहमति अभिलेखमा जलस्रोतको विकाससम्बन्धी शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न परियोजनाहरूका सम्बन्धमा भएका सहमतिहरू र त्यस सम्बन्धमा समय-समयमा लिइएका निर्णयहरू केवल श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीचको समझदारीमा सीमित छन् वा तिनको हैसियत अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता रहेको छ ?
४. यदि उपर्युक्त सहमति र निर्णयहरू नेपाल-भारत बीचको सम्झौता हुन् भने तिनको प्रकृति संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुने किसिमको छ वा छैन ? र, छ भने उक्त उपधाराको मूल व्यवस्था र प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थामध्ये कुन व्यवस्था आकर्षित हुन्छ ?

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२. निवेदकको हकद्वैयाको सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफमा कुनै प्रश्न वा आपत्ति उठाएको देखिन्न, तथापि विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री बलराम के.सी.ले इजलाससमक्ष गर्नुभएको वहसमा लिखितरूपमा पेश गर्नुभएको वहसनोटमा समेत सो प्रश्न उठाउनुभएको र विद्वान महान्यायाधिवक्ताले पनि आफ्नो वहसनोटमा सो कुराको समर्थन गर्नुभएकोले यस मुद्दामा उपस्थित अन्य प्रश्नहरूमा विचार गर्नुभन्दा पहिले निवेदकको हकद्वैयासम्बन्धी प्रारम्भिक प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने हुनआएको छ। संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको रूपमा कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको लागि निवेदन पत्र दिन विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको खास सम्बन्ध वा सरोकार हुनुपर्छ भन्ने जिकिर प्रस्तुत गर्दै सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले भारतसँग गर्नुभएको समझदारीको विषयसँग निवेदकको कुनै प्रत्यक्ष सम्बन्ध नभएको र त्यसबाट निवेदकको कुनै हकमा आघात पनि नपरेकोले यो विवाद उठाउने निवेदकको हकद्वैया नै छैन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको जिकिर छ। त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले भारत भ्रमणकालमा भारतसँग गर्नुभएको समझदारीहरू वस्तुतः सन्धि हुन तीमध्ये जलस्रोतसम्बन्धी सन्धि संविधानको धारा १२६ अनुसार संसदीय अनुमोदन विना कार्यान्वित हुन सक्तैनन् भनी निवेदकले एउटा सार्वजनिक सरोकारको विषय न्यायिक जाँचबूझ र निरूपणको लागि अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। देशको प्राकृतिक स्रोत राष्ट्रिय सम्पदा हो, त्यो देशको सबै नागरिकहरूको साझा सम्पत्ति हो। देशको आर्थिक विकास, वातावरण संरक्षण इत्यादि विभिन्न दृष्टिकोणहरूबाट देशका नागरिकहरूको त्यस्तो स्रोतमा सार्थक सरोकार रहेको हुन्छ। त्यसैले त्यस्तो स्रोतको उपयोगको सम्बन्धमा अरू देशसँग नेपालको के कस्तो सन्धि, सम्झौता वा समझदारी भएको छ भनी कुनै नागरिकले चासो देखाउँछ भने त्यसलाई अस्वभाविक वा अनुचित भन्न मिल्दैन। कुनै अन्य देशसँग सन्धि वा सम्झौता गरेर वा कुनै सहमतिमा पुगेर श्री ५ को सरकारले कुनै दायित्व ग्रहण गर्न कबुल गर्छ भने त्यो दायित्व श्री ५ को सरकारको सम्बन्धित पदाधिकारी वा कुनै व्यक्ति विशेषको दायित्व नभएर राष्ट्रिय दायित्व हुन्छ। त्यसबाट पर्ने अनुकूल वा प्रतिकूल असर र त्यसको लाभ वा हानी पूरै देशले व्यहोर्नुपर्छ। राष्ट्रिय हक वा दायित्वको सिर्जना हुने यस्तो कुनै व्यवहारका सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारसँग आवश्यक जानकारी माग्ने र संवैधानिक व्यवस्थाको बर्खिलाप कुनै काम कुरा भए गरेको देखिएमा त्यसको विरोध गरी संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत निवेदन दिने अधिकार प्रत्येक नागरिकलाई प्राप्त छ। तसर्थ निवेदकको हक-द्वैयाको सम्बन्धमा विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले उठाउनुभएको आपत्ति स्वीकार्य देखिन आएन।
३. अब विचारणीय छ, सूचनाको हकसम्बन्धी प्रश्न सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले भारत भ्रमणका बखतमा विभिन्न सन्धि सम्झौता गरेको कुरा सञ्चारमाध्यमबाट केही मात्रमा मात्र सार्वजनिक जानकारीमा आएको छ, २०४८/८/२७ का दिन जलस्रोत मन्त्रालयका प्रवक्ताले जलस्रोतसम्बन्धी आयोजनाहरूबारे जानकारी प्रदान गरेको भनी गोरखापत्रमा प्रकाशित समाचारबाट नेपाल र भारतबीच जलस्रोत विषयमा भएका सन्धिहरू कार्यान्वित हुनथालेका छन् भन्ने जानकारी हुन आयो, त्यस्ता सन्धि सम्झौताहरूको जानकारी पाउने अधिकार संविधानको धारा १६ अन्तर्गत निवेदकलाई प्राप्त छ तसर्थ निवेदकलाई सो जानकारी दिनु भन्ने आदेश गरिपाउँ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकिर छ। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफ्नो लिखितजवाफमा मार्ग १९ गतेदेखि २४ गतेसम्मको आफ्नो औपचारिक भारत भ्रमणको समयमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच जलस्रोतका सम्बन्धमा भएका समझदारीहरू सर्वसाधारणको जानकारीको लागि मिति २०४८/९/८ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेको हुँदा सो विषयमा जानकारी गराइएन भन्ने जिकिर निराधार छ भनी

निवेदकको भनाईलाई अस्वीकार गर्नुभएको छ। अन्य प्रत्यर्थीहरूले पनि आ-आफ्नो लिखितजवाफमा सोही अनुसारको जिकिर लिएको पाइन्छ। यसबाट प्रत्यर्थीहरूले जलस्रोतका सम्बन्धमा भारतसँग भएको समझदारीको विषयमा सुसूचित हुने निवेदकको अधिकारलाई मानेकै देखिन्छ। तर व्यवहारमा त्यसो भए गरेको देखिन्न। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको भारत भ्रमणको समयमा भारतका महामहिम प्रधानमन्त्रीसँग भएको वार्तापछि ६ डिसेम्बर १९९१ का दिन जारी गरिएको संयुक्त प्रेस वक्तव्यमा जलस्रोतका विकाससम्बन्धी कतिपय निर्णयहरू लिइएको र छलफलमा भएको सहमतीअनुसार भारतले टनकपुर बाँधबाट नेपाललाई पानी दिने र भारतले बायाँ एफलक्स बाँधको निर्माण तत्कालै प्रारम्भ गर्ने भन्ने कुरा पनि उल्लेख भएकोमा ती निर्णयहरू के कस्ता छन्। टनकपुर बाँधबाट भारतले नेपाललाई पानी दिने र भारतले बायाँ एफलक्स बाँध बनाउने विषयमा सहमती भएको भनेको कस्तो सहमती हो भन्ने कुरा उक्त प्रेस वक्तव्य र २०४८/८/२७ मा श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयको प्रवक्ताले दिएको जानकारीबाट प्रष्ट हुँदैन श्री ५ को सरकार जलस्रोत मन्त्रालयबाट २०४८/९/८ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरिएको सूचनामा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच जलस्रोतका सम्बन्धमा भएका समझदारीहरू सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशित गरिएको भनी शिर र पुछार विनाको विवरण प्रकाशित गरिएको र यो मुद्दाको सुनुवाई हुँदा इजलासबाट विद्वान महान्यायाधिवक्तालाई सो निर्णयहरू यथावत् प्रकाशित गर्न श्री ५ को सरकारलाई के आपत्ति छ भन्ने प्रश्न भएकोमा दुई सरकारहरूका बीच भएको छलफलको विवरण उल्लेख भएको लिखित प्रकाशित गर्न कुटनैतिक मर्यादाले दिँदैन भन्ने जवाफ प्राप्त भएबाट श्री ५ को सरकारले भारत-नेपाल संयुक्त आयोगको शिर पुछारका व्यहोरालाई गोप्य राख्न चाहेमा तथ्य स्पष्ट हुन्छ।

४. दुई देशहरूका बीचमा भएको जलस्रोतसम्बन्धी त्यस्तो समझदारीको सबै व्यहोरा यथावत् प्रकाशित नगरी गोप्य राख्ने औचित्यमा विचार गर्दा हामीले आफ्नो संवैधानिक व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। नेपालले अपनाएको संवैधानिक व्यवस्थाले प्रजातान्त्रिक आदर्श र मूल्य प्रति दृढ प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको छ। प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थामा सरकार जनताप्रति उत्तरदायी हुने भएकोले उसको काम कारवाहीहरूमा पारदर्शिता हुनु आवश्यक छ। यसैबाट देशका जनतालाई सरकारमा रहेका आफ्ना प्रतिनिधिहरूले गरेका सार्वजनिक कामहरूको जानकारी भई सरकारले उत्तरदायित्वपूर्ण किसिमले काम गरे वा नगरेको समीक्षा गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ। त्यसैले श्री ५ को सरकारले आफ्ना नीति र आफूले गरेका सबै महत्वपूर्ण निर्णय तथा सार्वजनिक कार्यहरूको जानकारी जनतालाई समय-समयमा दिनुपर्छ। यो उसको नैतिक कर्तव्य र जिम्मेदारी हो। सरकारी काम कारवाहीमा खुलापन प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको आधारशीला हो। यिनै कुराहरूलाई आत्मसात गरेर हाम्रो नयाँ संविधानले जनतालाई सुसूचित हुने अधिकार मौलिक अधिकारको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ। संविधानको धारा १६ ले सार्वजनिक महत्वको कुनै विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार देशका प्रत्येक नागरिकलाई प्रदान गरेको छ। सरकारबाट गरिने यस्ता सबै काम-कारवाहीहरू जसबाट पूरै राष्ट्रलाई वा सर्वसाधारण जनताको कुनै वर्ग वा समुदायलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा असर पर्न सक्तछ, सार्वजनिक महत्वका हुन्छन्। यस्ता सार्वजनिक महत्वका विषयमा सरकारले अपनाएको नीति र गरेका निर्णय र कामहरूको सम्बन्धमा जानकारी दिने एकातिर सरकारको कर्तव्य हो भने अर्कोतिर त्यस्तो सूचना माग्ने र पाउने नागरिकको अधिकार पनि हो। यिनै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरी यस अदालतको २०४९/७/१८ मा बसेको विशेष इजलासले भारत-नेपाल संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेखलाई गोप्य राख्नुपर्ने कुनै औचित्य छैन भन्ने ठहर गरी निवेदकले चाहेमा निजलाई सो अभिलेख प्रतिलिपि दिनुभएको आदेश गरिसकेकोले यस सम्बन्धमा अरु केही भनी

रहनुपरेन ।

५. भारत-नेपाल संयुक्त आयोगको विवादग्रस्त सहमती अभिलेखमा जलस्रोतको विकाससम्बन्धी शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न परियोजनाहरूका सम्बन्धमा भएका निर्णय र सहमतिहरू तथा त्यस सम्बन्धमा दुई देशका प्रधानमन्त्रीहरूको वार्तापछि जारी गरिएको ६ डिसेम्बर १९९१ को संयुक्त वक्तव्य २०४९/७/१० को संयुक्त प्रेस विज्ञप्ति र श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयबाट २०४८/८/२७ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच केवल समझदारी भएको छ, वा सन्धि भएको छ भन्ने प्रश्न यस मुद्दामा सर्वाधिक महत्वपूर्ण प्रश्नको रूपमा उपस्थित भएको छ । उपयुक्त लिखितहरूमध्ये संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेख पहिलो र अन्य लिखतहरूको आधारसमेत भएकाले यस सन्दर्भमा उक्त सहमती अभिलेख सर्वाधिक विचारणीय छ । सो अभिलेखमा जलस्रोतको विकास भन्ने शीर्षकअन्तर्गत कतिपय आयोजना परियोजनाको सम्बन्धमा उच्चस्तरीय कार्यदलको सुभावलाई आयोगले स्वीकार गरेको भन्नेसम्म उल्लेख भई विद्युत आदानप्रदान र टनकपुर बाँध परियोजनाको सम्बन्धमा भएका सहमती र निर्णयहरू सोही अभिलेखमा व्यक्त भएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा उच्च स्तरीय कार्यदलको सुभावहरूलाई हेर्दा कर्णाली (चिसापानी) बहुउद्देश्य परियोजना पञ्चेश्वर बहुउद्देश्य परियोजना, सप्तकोशी उच्च बाँध परियोजना, बुढीगण्डकी परियोजना तथा कमला र बागमती आयोजनाका हकमा ती आयोजना परियोजनाहरूको सम्बन्धमा संभाव्यता अध्ययन अन्वेषण, सर्भेक्षणस्वरूप निर्धारणजस्ता काम कुरा गर्ने भनिएको र कोशी भीमनगर बराज परियोजनाका हकमा हनुमान नगर, जोगवनिया र त्यसको वरपरका क्षेत्रहरूमा भुखलन रोक्नेलगायतका नेपाली भू-भागभित्रका सबै संरक्षणसम्बन्धी निर्माण कार्यहरू कोशी परियोजना सम्भौतावमोजिम कोशी परियोजनाद्वारा श्री ५ को सरकारको आवश्यक सहायता लिई गर्ने भन्ने र बाढी प्रक्षेपण तथा चेटावनी प्रणालीका हकमा सन् १९९२ को मनसुनदेखि पूर्णरूपमा परिचालन गर्ने भनिएको देखिन्छ । विद्युत आदान-प्रदानको हकमा हालको व्यवस्थाअनुरूप ५० मेगावाट विद्युत भारतले नेपाललाई आपूर्ति गर्ने, विद्युत आदान-प्रदान समिति गठन गर्ने, अन्तरप्रसारणका कार्यहरू गर्ने भन्ने र टनकपुर बाँध परियोजना शीर्षकअन्तर्गत बायाँ एफलक्स बाँधलाई नेपालको इयल २५० को उच्च भू-भागमा जोड्नको लागि महेन्द्रनगर नगरपालिका क्षेत्रको जिमुवा गाउँको करिब ५७७ मिटर लम्बाईको करिब २.९ क्षेत्रफल जग्गा १५ डिसेम्बर १९९१ सम्म निर्माण कार्य सुरु हुनसक्ने गरी श्री ५ को सरकारले उपलब्ध गराउने, टनकपुर बाँधमा एक हजार क्यूसेक क्षमताको हेड रेगुलेटर राखी नेपाललाई सिंचाईको लागि १५० क्यूसेकसम्म पानी आपूर्ति गर्न भारत सीमासम्मको कुलो भारतले निर्माण गर्ने, महाकाली नदीको माथिल्लो भेगमा पञ्चेश्वर वा त्यस्तै अन्य कुनै ठाउँमा पानीको संचितीमा अभिवृद्धि भएमा हेड रेगुलेटरबाट दिइने पानीको मात्रा पनि बढाउने, भारतले नेपाललाई शुभेच्छास्वरूप १० मेगा युनिट विजुली उपलब्ध गराउने र भारत सरकारले पूर्व पश्चिम राजमार्गलाई टनकपुर बाँधसँग जोड्न महेन्द्रनगरसम्मको बाटो बनाउने निर्णयहरू उक्त आयोगको सहमती अभिलेखबाटै लिइएको पाइन्छ । उक्त सहमती अभिलेखद्वारा व्यक्त गरिएका स्वीकृति र लिइएका निर्णयहरूलाई नै श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयद्वारा समझदारी भनी २०४८/८/२७ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको देखिन्छ । भारतका महामहिम प्रधानमन्त्रीको नेपाल भ्रमणपछि २०४९/७/१० मा जारी गरिएको संयुक्त विज्ञप्तिबाट सो सहमती अभिलेखमा उल्लेखित केही कुराहरूको संशोधन र स्पष्टीकरण गरिएको पाइन्छ । सोअनुसार बायाँ तटबन्धको लागि नेपालले उपलब्ध गराएको जग्गा र सोभन्दा पश्चिमको नेपाल-भारत सीमासम्मको नेपाली भू-भाग र त्यसमा रहेको प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूमा नेपालको सार्वभौमसत्ता र नियन्त्रण अविच्छिन्नरूपमा कायम रहने त्यसमा नेपालले सार्वभौमसत्तासँग सम्बन्धित सबै अधिकारहरूको

प्रयोग गर्न पाउने टनकपुरबाँध परियोजनाले पानीको उपभोग्य उपभोग नगर्ने, एफलक्स बाँध सम्बन्धमा गरिएको प्रबन्धलाई महाकाली नदीको सिरानमा पञ्चेश्वर वा अन्य कुनै ठाउँमा जलसंचय परियोजनामा हुने आ-आफ्नो हिस्साबाट दुईमध्ये कुनैलाई पनि वञ्चित गर्ने गरी व्याख्या गर्न नपाइने टनकपुर बाँधबाट नेपाललाई दिने १५० क्यूसेक्ससम्म पानी वर्षभरि नै अटुटरुपमा दिई रहने टनकपुर विद्युत केन्द्रबाट नेपाललाई प्रति वर्ष २ करोड युनिट विजुली विना मूल्य दिने शारदा बाँध सम्झौताबमोजिम नेपाललाई पानीको आपूर्ति गर्ने व्यवस्था यथावत् कायम रहने टनकपुर बाँध परियोजना क्षेत्रमा हराएका वा बिग्रे-भत्केका नेपाल-भारत सीमा स्तम्भहरू नेपाल-भारत सीमा समितिको तत्वाधानमा भई १९९३ सम्म यथास्थानमा पुनःस्थापित गर्ने वा जिर्णोद्धार गर्ने भनी स्पष्टीकरण गर्न सहमती भएको देखिन्छ। साथै माथि उल्लिखित अन्य विभिन्न आयोजना परियोजनाहरूको सम्बन्धमा तीमध्ये कुनै वा सबैलाई कार्यान्वयन गर्न र आवश्यक सम्झौताहरू गर्ने सघाउ पुऱ्याउने अन्वेषण गर्ने र परियोजना प्रतिवेदन तयार गर्नेजस्ता कार्यनिश्चित समयवधिभित्र पूरा गर्न र पञ्चेश्वर एवं बुढीगण्डकी परियोजनालाई अग्रधिकार दिने पनि उक्त संयुक्त विज्ञप्तिद्वारा मन्जुर गरिएको छ। संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेखमा नेपालका तर्फबाट माननीय सामान्य प्रशासन, कानून तथा न्यायमन्त्री श्रीमहेश्वरप्रसाद सिंहले र भारतका तर्फबाट भारतीय परराष्ट्रमन्त्री श्री माधवसिंह सोलन्कीले तथा उपयुक्त संयुक्त विज्ञप्तिमा नेपाल र भारतका परराष्ट्र सचिवहरूले हस्ताक्षर गरेको देखिन्छ।

६. २०४५/२/१७ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भारत-नेपाल संयुक्त आयोगको गठनसम्बन्धी सम्झौतालाई हेर्दा त्यसको धारा १ मा संविदाकारी पक्षहरूका बीच अन्य क्षेत्रहरूका अतिरिक्त जलसम्पदाको विविध उपयोगको क्षेत्रमा समझदारी सुदृढ गर्ने र आपसी सहयोग अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपाल-भारत संयुक्त आयोगको स्थापना गर्ने धारा २ मा संयुक्त आयोगले आपसमा मन्जुर गरिएबमोजिमको कार्यसूचीउपर छलफल गरी मन्जुर गरिएका सिफारिसहरू कारवाहीका लागि संविदाकारीसमक्ष पेश गर्ने, धारा ४ मा संयुक्त आयोगमा श्री ५ को सरकारको परराष्ट्रमन्त्री र गणतन्त्र भारतका विदेशमन्त्रीले आ-आफ्नो प्रतिनिधिमण्डलको नेतृत्व गर्ने र यस्तो प्रतिनिधि मण्डलको नेतृत्व संविदाकारी पक्षहरूले आपसमा मन्जुर गरेबमोजिम सर्वाधिकार सम्पन्न व्यक्तिबाट पनि हुनसक्ने र धारा ७ मा संयुक्त आयोगको निर्णय सहमती अभिलेख (एग्रीड माइन्यूटस) तथा सिफारिसहरूको रूपमा राखिने व्यवस्था भएको पाइन्छ। माथि उल्लेख भएबमोजिम सहमती अभिलेखमा माननीय मन्त्री श्री महेश्वरप्रसाद सिंहले नेपालको तर्फबाट हस्ताक्षर गर्नुभएको र नेपाल र भारतका प्रधानमन्त्रीहरूका बीच भएको वार्तापछि जारी गरिएको ६/१२/१९९१ को संयुक्त वक्तव्यमा पनि माननीय मन्त्रीले नेपालका सम्माननीय प्रधानमन्त्री तथा परराष्ट्र मन्त्रीहरूका तर्फबाट संयुक्त आयोगमा प्रतिनिधित्व गर्नुभएको भनी उल्लेख भएकोले उपयुक्त धारा १ अनुसार जलसम्पदाको विधि उपयोगको सम्बन्धमा आपसी सहयोग अभिवृद्धि गर्ने प्रयोजनका लागि संयुक्त आयोगमा भारतीय पक्षसँग वार्ता गर्न र तत्सम्बन्धी कुनै प्रस्तावउपर नेपालको तर्फबाट सहमती वा असहमती जनाउन माननीय मन्त्री उपयुक्त धारा ४ अनुसारको सर्वाधिकारसम्पन्न व्यक्ति हुनुहुँदोरहेछ भन्ने कुरामा शंका गरिरहन परेन। तर सोअनुसार माननीय मन्त्रीले भारतीय पक्षसँग गर्नुभएको वार्ता र त्यस सम्बन्धमा तयार भएका सहमती अभिलेखद्वारा गरिएका निर्णयहरू स्वयंमा अन्तिम निर्णय वा सहमती न भई धारा २ अनुसार कारवाहीको लागि सिफारिसको रूपमा संविधादाकारी पक्षहरूसमक्ष पेश गर्नुपर्ने देखिन्छ। यस स्थितिमा अब प्रश्न उठ्दछ जलस्रोत परियोजनाहरूको सम्बन्धमा आयोगको सहमती अभिलेखमा उल्लिखित निर्णयहरूलाई दुई देशका सरकारहरूले सदर गरेका छन् वा छैनन्। ती निर्णयहरू नेपाल र भारत सरकारबीचको बाध्यात्मक सहमती वा सम्झौताको रूपमा परिणत भएका छन्

वा छैनन् ?

७. उक्त सहमती अभिलेखमा उल्लिखित जलस्रोतसम्बन्धी निर्णयहरूलाई समर्थन गर्ने गरी दुई सरकारहरूका बीच कुनै सम्झौता भएको छैन त्यस्तो सम्झौताको आफ्नै ढाँचा र प्रक्रियाहरू हुन्छन् । सहमती अभिलेख स्वयंमा सन्धि वा सम्झौता होइन, त्यो सिफारिससम्म हो भन्ने जिकिर लिँदै सरकारी पक्षबाट विद्वान महान्यायाधिवक्ताले नेपाल र भारतका बीच भएको केही सन्धि र सम्झौताहरूलाई उदाहरणको रूपमा उल्लेख गर्नुभएको छ । विद्वान महान्यायाधिवक्ताले भन्नुभएअनुसार माथि उल्लिखित जलस्रोतसम्बन्धी नयाँ परियोजनाहरूका सम्बन्धमा नेपाल र भारतका बीच सन्धि वा सम्झौताको नामबाट परम्परागत ढाँचामा कुनै औपचारिक लिखत भएको पाइँदैन । तर संयुक्त आयोगको सिफारिसहरूलाई दुई देशका प्रधानमन्त्रीहरूले एवं दुई देशका सरकारहरूले समर्थन गरेको कुरा दुई देशका प्रधानमन्त्रीहरूका बीच भएको वार्तापछि जारी गरिएको संयुक्त प्रेस वक्तव्य र संयुक्त विज्ञप्ति तथा श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयबाट नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित उपयुक्त सूचनाले देखाउँछ । यसरी दुई देशका सरकार र सरकार प्रमुख प्रधानमन्त्रीहरूबाट समर्थन गरिएको सहमती अभिलेखमा उल्लिखित जलस्रोतसम्बन्धी उपयुक्त निर्णयहरू केवल सिफारिस वा समझदारी हुन सन्धि वा सम्झौता होइनन् भन्ने कुनै तर्कसंगत कारण देखिँदैन । परम्परागत रूपमा सन्धि वा सम्झौताको औपचारिक लिखत भएको छैन भन्दैमा दुई देशबीचको उपयुक्त सहमतीलाई सन्धि वा सम्झौता सम्झन मिल्दैन भन्ने विद्वान महान्यायाधिवक्ताको भनाइलाई नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २ को खण्ड (क) मा गरिएको सन्धि शब्दको परिभाषाले नै पनि स्वीकार गरेको देखिँदैन । सो परिभाषाअनुसार लिखतको नामाकरण जेसुकै गरिएको भए तापनि यदि लिखतरूपमा दुई देशहरूका बीच कुनै सम्झौता भएको छ भने त्यसलाई सन्धि नै मान्नुपर्ने हुन्छ । सम्झौता भनेको दुई पक्षहरूका बीच कानुनी हक वा दायित्वको सृष्टि गर्ने पारस्परिक सहमती नै हो । सन् १९६९ को सन्धिसम्बन्धी भिएना कन्वेन्सन, र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका बेत्ताहरूको राय र अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयका निर्णयहरूबाट पनि सन्धि वा सम्झौताको लागि लिखतको औपचारिकतालाई आवश्यक मानिएको छैन । अन्तर्राष्ट्रिय व्यवहारमा औपचारिक सन्धिको अतिरिक्त मेमोरेण्डम, प्रोटोकल, एक्सचेन्ज अफ नोटस, डिक्लेरेशन, कन्वेन्सन, चार्टर, कोवनेन्ट, एक्ट, स्टेच्यूट, मोडमभिमण्डी, एग्रीड म्याइन्टस इत्यादि विभिन्न नामबाट सम्बोधित हुने लिखतहरूलाई सन्धि वा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता मान्ने प्रचलन छ । अवस्थानुसार संयुक्त वक्तव्य र संयुक्त विज्ञप्तिले पनि सन्धिको रूप लिन सक्छ । कहिलेकाहीं दुई देशका बीचमा भएको व्यवहार देखा सम्झौता जस्तो देखिने भए पनि त्यसबाट कुनै कानुनी हक वा दायित्वको सिर्जना नभई राजनीतिक वा नैतिक दायित्वको मात्र सिर्जना हुने भएकाले बाध्यात्मक हुँदैन । यस्ता लिखतहरूलाई राजनीतिक वा नैतिक समझदारी भन्ने पनि चलन छ । तर विवादग्रस्त सहमती अभिलेखद्वारा गरिएका जलस्रोतसम्बन्धी निर्णयहरू श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयले नेपाल र भारत सरकारका बीचका समझदारी भनी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको विवरणहरू तथा दुई देशका प्रधानमन्त्रीहरूको वार्तापछि जारी भएको संयुक्त प्रेस वक्तव्य तथा संयुक्त विज्ञप्तिमा त्यस सम्बन्धमा उल्लेख भएका कुराहरू केवल राजनीतिक वा नैतिक समझदारी कायम गर्ने किसिमको नभई बाँधको लागि नेपालले जग्गा उपलब्ध गराउने सो जग्गा र त्यसमा रहेको प्राकृतिक स्रोत तथा अन्य कुराहरूमा नेपालको सार्वभौमसत्ता र नियन्त्रण अविच्छिन्न कायम रहने र नेपालले त्यसमा सार्वभौम अधिकारी स्वतन्त्रतापूर्वक प्रयोग गर्न पाउने सिँचाईको लागि नेपाललाई पानी आपूर्ति गर्ने, विजुली उपलब्ध गराउने, भारत सरकारले सीमासम्म नहर बनाउने, सडक बनाउनको लागि सर्भेक्षण गर्ने, विद्युत आदान-प्रदान गर्नेजस्ता पारस्परिक हक र दायित्वको सृष्टि गर्ने प्रकृतिको देखिन्छन् ।

८. यस सम्बन्धमा दुवै पक्षबाट पूर्णाधिकारको प्रश्न पनि उठाइएको छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम श्री ५ महाराजाधिराज, प्रधानमन्त्री र परराष्ट्रमन्त्रीबाहेक अरूले सन्धि वार्ता गर्न वा सन्धिमा हस्ताक्षर गर्न सम्बन्धित सरकारबाट पूर्णाधिकार प्राप्त भएको हुनुपर्छ । तर सहमती अभिलेखमा हस्ताक्षर गर्ने माननीय मन्त्रीलाई संयुक्त आयोगमा भएका निर्णयहरू कारवाहीको लागि श्री ५ को सरकारसमक्ष पेश गर्ने अधिकार मात्र भएकोले आयोगको सहमती अभिलेखलाई जलस्रोत परियोजनाहरूका सम्बन्धमा सन्धि वा सम्झौता भएको सम्झन मिल्दैन भन्ने विद्वान महान्यायाधिवक्ताको कथन छ । निवेदक तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले पनि पूर्णाधिकार प्राप्त व्यक्तिबाट हस्ताक्षर गरिएको लिखतको अभावमा दुई सरकारका बीच विधिवत् सम्झौता भएको सम्झन मिल्दैन सोअनुसार सम्झौता भई नसक्यै सहमती अभिलेखअनुसार गरिएका कार्यहरू गैरकानुनी र असंवैधानिक घोषित हुनुपर्छ भन्ने जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छ । दुवै पक्षहरूबाट प्रस्तुत गरिएका उपयुक्त जिकिरहरूको सन्दर्भमा पूर्णाधिकारको आवश्यकता प्रयोजन र तत्सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू विचारणीय हुन आउँछन् ।
९. सन्धि वार्ता गर्न र सन्धिमा हस्ताक्षर गर्न पूर्णाधिकार प्रदान गर्ने प्रचलन एउटा पुरानो प्रचलन हो । भौगोलिक दूरी, आवागमनको असुविधा, छिटो सञ्चार साधनको अभावले गर्दा सन्धि गर्ने राष्ट्रध्यक्षहरूको बीचको सम्पर्क कठिन हुने भएकोले आफ्ना दूत वा प्रतिनिधिलाई पूर्णाधिकार दिएर सन्धि वार्ता गर्न र सन्धिपत्रमा हस्ताक्षर गर्न पठाउने चलन प्राचिनकालदेखि नै चलिआएको हो । त्यो प्रचलन औपचारिक रूपमा हुने सन्धिहरूका सम्बन्धमा अद्यापि कायम रहेको देखिन्छ, तापनि आर्थिक एवं प्राविधिक क्षेत्रमा राज्यहरूका बीच बढ्दै गएको सम्पर्कले गर्दा वर्तमान समयको मागअनुसार राज्यहरूकाबीच हुने सम्झौताको लागि पूरा औपचारिकरूपको सन्धि गर्ने चलन घट्दै गएको छ । पत्राचार वा घोषणाबाट पनि अधिकार र दायित्वको सृष्टि हुन सक्तछ भन्ने करारसम्बन्धी सामान्य कानुनी अवधारणालाई स्वीकार गरी त्यस्तो पत्राचार वा घोषणामा हस्ताक्षर गर्ने पदाधिकारीलाई पूर्णाधिकार प्राप्त व्यक्ति मानी निजको हस्ताक्षरबाट सन्धि वा सम्झौता हुनसक्ने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा मान्य भइसकेको छ । नेपालले पनि पत्रहरूको आदान प्रदान गरेर अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता गर्ने गरेको प्रशस्त उदाहरणहरू छन् । कसैको कुनै अनधिकृत काम-कारवाहीबाट राज्य वा सरकारमाथि कुनै दायित्व नआओस् भनी राज्य वा सरकारलाई जोगाउन पूर्णाधिकारलाई आवश्यक मानिएको हो । राज्य वा सरकारले नै स्वीकार गरेको वा सहमती प्रदान गरेको कुरामा पूर्णाधिकारको प्रश्न नै उठ्न सक्दैन । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ३ मा पनि अनधिकृत व्यक्तिले सन्धि वार्ता गर्न वा सन्धिमा हस्ताक्षर गर्नसम्म बन्देज गरेको हो अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय प्रचलनको विपरित राज्य वा सरकारले नै स्वीकार गरेको कुरामा पूर्णाधिकार अनिवार्य गराएको सम्झन मिल्दैन ।
१०. संयुक्त आयोगमा नेपालका तर्फबाट माननीय मन्त्री श्री महेश्वरप्रसाद सिंहलाई भारतीय पक्षसँग जलस्रोतसम्बन्धी वार्ता गर्ने र तत्सम्बन्धी सहमती वा असहमती जनाउने पूर्णाधिकार भएको कुरा माथि नै उल्लेख भइसकेको छ । ६ डिसेम्बर १९९१ को संयुक्त प्रेस विज्ञप्तिअनुसार आयोगका सिफारिसहरू दुई प्रधानमन्त्रीसमक्ष पेश भई त्यसउपर विचार गरिएको र त्यसलाई स्वीकार गरी आयोगको निर्णय कार्यान्वित गर्ने कुरामा सहमती जनाएको देखिनआएको र श्री ५ को सरकार जलस्रोत मन्त्रालयबाट नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित उपर्युक्त सूचनाले पनि त्यसलाई संयुक्त आयोगको निर्णय नभनी श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीचको समझदारी भनेकोले उक्त सहमती अभिलेख श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीचको सन्धि वा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताको रूपमा परिणत भएको देखिनआउँछ । साथै २०४९/७/१० को संयुक्त विज्ञप्तिले उक्त अभिलेखमा बायाँ एफलक्स

बाँधको लागि नेपालले उपलब्ध गराउने भनिएको जग्गा उपलब्ध गराई दुई देशका बीचको समझदारी कार्यान्वित पनि भइसकेको कुरा प्रस्ट गर्नुका साथै सो जग्गा र त्यसमा रहेका प्राकृतिक स्रोत र अन्य कुराहरूमा नेपालको सार्वभौमसत्ता र नियन्त्रण अविच्छिन्नरूपमा रहने र त्यसउपर नेपालले सार्वभौम अधिकार प्रयोग गर्न सक्नेजस्ता संसारभूत कुराहरूको स्पष्टिकरण गरेकोले पनि त्यस सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच सम्झौता भइसकेको छ, भन्ने यो इजलासको निश्चित राय छ ।

११. माथि उल्लेखित भएबमोजिम सम्झौता भनी ठहर गरिएका विवादग्रस्त लिखितहरूबाट भारत र नेपालका बीच 'प्राकृतिक स्रोत' र त्यसको उपयोगको बाँडफाँड भएको छ वा छैन र उक्त सम्झौताको सम्बन्धमा संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने अर्को महत्वपूर्ण प्रश्न पनि यस मुद्दामा विचारणीय हुन आएको छ । संविधानको उक्त धारा १२६ को उपधारा (१) मा नेपाल अधिराज्य वा श्री ५ को सरकार पक्ष भएको सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुनुपर्ने व्यवस्था भई उपाधारा (२) मा केही खास विषयका सन्धिहरूका सम्बन्धमा सन्धिको प्रकृतिअनुसार त्यसको अनुमोदन सम्मिलन स्वीकृत वा समर्थन संसद्को दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले वा प्रतिनिधिसभाको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको साधारण बहुमतले गर्नुपर्ने गरी त्यस्तो कानूनमा शर्त समावेश हुनुपर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । त्यसरी अनुमोदन सम्मिलन स्वीकृत वा समर्थन हुनुपर्ने सन्धि वा सम्झौताको विषयहरू उक्त उपधारा (२) को देहाय (क) (ख) (ग) र (घ) मा उल्लेख भएका छन् । तीमध्ये देहाय (घ) मा उल्लिखित 'प्राकृतिक स्रोत' तथा त्यसको बाँडफाँड भन्ने विषय यस मुद्दासँग सम्बद्ध विषय भएकोले उपर्युक्त प्रश्नको निर्णय गर्नको लागि पहिले देहाय (घ) को उक्त वाक्यांशको सही अर्थ बुझ्नु आवश्यक छ ।
१२. यस सम्बन्धमा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्माले उक्त वाक्यांशमा 'प्राकृतिक स्रोत' भन्ने शब्दहरू पछि तथा जोडी अर्को विषय त्यसको उपभोगको बाँडफाँड भन्ने उल्लेख भएकोले प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सामान्य विषयहरूका साथै प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँडको विषयलाई पनि संसदीय अनुमोदनको बन्देजभित्र राखिएको छ, भन्ने जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छ । निवेदन तर्फका अर्का विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्तले पनि सोहीअनुरूप आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्दै उक्त वाक्यांशको प्राकृतिक स्रोतको उपभोगको बाँडफाँडलाई मात्र जनाउन चाहेको भए सोही शब्दहरूको प्रयोग गरे पुग्नेमा सो नभई 'प्राकृतिक स्रोत'पछि 'त्यसको उपभोगको बाँडफाँड' शब्दहरूको प्रयोग भएबाट प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सबै कुराहरूलाई संलग्न गर्न खोजेको प्रष्ट छ भनी बहस गर्नुभएको छ । उक्त जिकिरहरूको खण्डन गर्ने विद्वान महान्यायाधिवक्ताले 'प्राकृतिक स्रोत' सम्बन्धी सबै विषयलाई जनाउने उक्त वाक्यांशको मनसाय होइन, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड अथवा त्यसको उपभोगको बाँडफाँड भएको खण्डमा मात्र देहाय (घ) आकर्षित हुन्छ, भन्ने राय व्यक्त गर्नुभएको छ ।
१३. 'प्राकृतिक स्रोत' सम्बन्धी सामान्य र विशेष दुवै किसिमका विषयहरूलाई तथा शब्दले जोडेकोले उक्त दुवै विषयहरूलाई जनाउने उक्त वाक्यांशको मनसाय हो भन्ने निवेदक तर्फको भनाईमा विचार गर्दा कानूनमा व्यापक अर्थ जनाउने कुनै सामान्य कुराको उल्लेख भएपछि त्यसभित्र पर्ने सीमित कुरालाई त्यसबाट अलग गर्नुपरेको अवस्थामा बाहेक उल्लेख गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिन्न । मेरो रायमा यदि 'प्राकृतिक स्रोत' भन्ने शब्दहरूको प्रयोग गरी प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी सबै कुरालाई समाहित गर्ने संविधानको मनसाय रहेको भए सो

शब्दहरू पछि तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड भन्ने शब्दहरू राख्नुपर्ने आवश्यकता नै थिएन । त्यसको लागि प्राकृतिक स्रोत मात्र भन्नु पर्याप्त हुने थियो, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको विषय पनि स्वतः त्यसभित्र पर्न आउने थियो । त्यसैले 'प्राकृतिक स्रोत' पछि 'त्यसको बाँडफाँड' भन्ने शब्दहरू जोड्नुको तात्पर्य नै चाहे प्राकृतिक स्रोत होस्, चाहे त्यसको उपयोगको होस्, उक्त वाक्यांश आकर्षित हुनको लागि बाँडफाँडको कार्य त हुनैपर्छ । उक्त वाक्यांशमा रहेको 'को' भन्ने संयोजक समापनरूपमा प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोग दुवैसँग सम्बन्धित छ । कुनै दुई कर्ता वा विषयहरूलाई कुनै एउटा फर्म वा विषयसँग सम्बन्धित गराउनको लागि एउटै साझा संयोजकको प्रयोग गर्ने चलन साधारण बोलचालको भाषामा पनि छ । व्यावहारिक औचित्य (Practical Expediency) को दृष्टिकोणबाट विचार गरेको खण्डमा पनि सन्धि वा सम्झौतामा प्राकृतिक स्रोतको विषय उल्लेख हुनासाथ त्यसको संसदीय अनुमोदन गराउनुपर्ने भयो भने नेपालको जग्गा जमिन, पहाड, पर्वत, वन, जंगल, नदीनाला, हावापानी इत्यादि कुनै कुराको अध्ययन, सर्भेक्षण वा अनुसन्धान गर्न सो प्रयोजनको लागि विशेषज्ञ भिकाउन वा अरू कुनै सहायता लिने गरिने सन्धि वा सम्झौताहरूको लागि पनि संसदीय अनुमोदन अनिवार्य हुने भई एउटा असम्भव नभए पनि अत्यन्त कठिन र अव्यवहारिक परिस्थितिको सिर्जना हुन जान्छ । यसरी श्री ५ को सरकारले प्राकृतिक स्रोतको सम्बन्धमा संसदीय अनुमोदन विना कुनै काम गर्न नसक्ने एउटा अव्यवहारिक परिस्थितिको सिर्जना गर्ने मनसाय संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) को अवश्य नै होइन । नेपालको प्राकृतिक स्रोतमा अथवा त्यसको उपयोगमा कुनै प्रकारको हिस्सेदारी वा लिनु/दिनु गरी श्री ५ को सरकारले सन्धि वा सम्झौता गर्दा नेपालले आफ्नो उचित हक हिस्सा वा दावीबाट वञ्चित हुनु नपरोस् भनेर राष्ट्रिय हितको संरक्षणको लागि उक्त उपधाराले संसदीय अनुमोदनको विशेष व्यवस्था गरेको छ । नेपालको हकहित वा स्वार्थमा कुनै प्रकारबाट असर नपर्ने प्राकृतिक स्रोतको अध्ययन सर्भेक्षण अथवा अनुसन्धानजस्ता कुराहरूमा पनि अनावश्यकरूपमा व्यवधान खडा गरी नेपालको विकास प्रयासलाई अवरुद्ध गर्ने त्यसको मनसाय होइन । तसर्थ उपयुक्त विभिन्न कारणबाट निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूको भनाई स्वीकार्य देखिनआएन ।

१४. माथि गरिएको विवेचनाको आधारमा अब विवादग्रस्त सम्झौतामा संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने प्रश्नमा विचार गर्दा भारत-नेपाल संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेखलाई नै पहिले हेर्नुपर्ने हुन्छ । सो अभिलेखद्वारा उच्चस्तरीय कार्यदलको सुझावलाई स्वीकार गरिएको भनिएका कर्णाली (चिसापानी) बहुउद्देश्यीय परियोजना, पञ्चेश्वर बहुउद्देश्यीय परियोजना, कोशी (भीमनगर बराज) परियोजना, कोशी उच्च बाँध परियोजना, बुढीगण्डकी परियोजना तथा कमला र बागमती आयोजना सम्भाव्यता अध्ययन, अन्वेषण सर्भेक्षण, स्वरूप निर्धारण अथवा विचार विमर्शकै अवस्थामा रहेका देखिन्छन् । ती आयोजनाहरूको सम्बन्धमा ती काम कुराहरू गर्नको लागि दुई सरकारहरूका बीचमा सम्झौता भएको देखिए तापनि आयोजना कार्यान्वित गर्ने अन्तिम टुंगो लागेको अथवा दुई सरकारहरूका बीच अन्तिम सहमती भइसकेको देखिन्न । त्यसैले ती आयोजनाहरूका सम्बन्धमा दुई सरकारका बीच प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड गर्ने गरी सम्झौता भइसकेको नदेखिँदा तिनको सम्बन्धमा संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुने देखिएन । बाढी प्रक्षेपण तथा चेतावनी प्रणालीको सम्बन्धमा पनि उक्त कार्यदलको सुझावमा उल्लेख भएका र संयुक्त आयोगद्वारा स्वीकृत गरिएका कुराहरू प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडसँग सम्बन्धित देखिन्न । विजुलीको आदान-प्रदानको हकमा पनि पहिलेदेखि नै कार्यान्वित भइआएको व्यवस्थाअनुसार भारतले ५० मेगावाट विजुली आपूर्ति गर्दै रहने विद्युत आदान-प्रदानको लागि समिति बनाउन आवश्यक अन्तर प्रसारणको व्यवस्था

गर्ने भनी संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेखमा उल्लेख भएका कुराहरू उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको परिधिभित्र पर्ने प्रकृतिको देखिदैनन् । कोशी (भीमनगर बराज) अन्तर्गतको हनुमान नगर जोगनीया र त्यसको वरपरका क्षेत्रहरूमा भूखलनलगायत नेपाली भू-भागभित्रका सबै संरक्षण कार्यहरू कोशी परियोजनाद्वारा श्री ५ को सरकारको आवश्यक सहायता लिई सम्पन्न गर्ने भन्ने उल्लेख भएको र पहिलदेखि नै भइराखेको सम्झौताअनुसार गर्नुपर्ने काम कुरा गर्ने निर्णय गरिएकोमा त्यसलाई नयाँ सम्झौता भन्न नमिल्ने हुँदा यस सम्बन्धमा अरू विचार गरिरहन परेन । अब आउँदछ टनकपुर बाँध परियोजनासम्बन्धी निर्णयहरूको कुरा । सो बाँधको सम्बन्धमा संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेखद्वारा लिइएका निर्णयहरू र त्यस सम्बन्धमा २०४९/७/१० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित संयुक्त विज्ञप्तिद्वारा गरिएका स्पष्टीकरण भने यस सन्दर्भमा विचारणीय देखिन्छन् ।

१५. उक्त सहमती अभिलेख र संयुक्त विज्ञप्तीअनुसार निश्चित भएका टनकपुर बाँधसम्बन्धी सम्झौताका शर्तहरूमाथि नै उल्लेख भइसकेकोले यहाँ फेरि दोहोर्‍याई रहनु परेन । सो अनुसार नेपालले बायाँ एफलक्स बाँधलाई नेपालको इयल २५० को उच्च भू-भागसँग जोड्न महेन्द्रनगर नगरपालिका क्षेत्रको जिमुवा गाउँको अन्दाजी ५७७ मिटर लम्बाईको २/९ हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराउन मन्जूर गरी सो जग्गा उपलब्ध गराई सकेको पनि देखिन्छ । एफलक्स बाँध परियोजनाको एउटा आवश्यक अङ्ग हुन्छ । खासगरी विद्युत् परियोजना कार्यान्वयन गर्न बनाइने एफलक्स बाँधको प्रयोजन आवश्यकताअनुसार सो परियोजनाको विद्युत शक्ति उत्पादन क्षमता कायम राख्नु वा बढाउनु र नदी किनाराका जग्गालाई बाढी-पहिरोबाट जोगाउनु नै हुन्छ । एफलक्स बाँधको निर्माण चाहे विद्युत उत्पादन क्षमता कायम राख्न वा बढाउनको लागि गरिएको होस्, चाहे नदी किनाराका जग्गालाई बाढी पहिरोबाट जोगाउनको लागि होस् त्यसको कारक तत्व मूल बाँध नै हुन्छ । मूलबाँध नभए एफलक्स बाँधको आवश्यकता नै हुँदैन । एफलक्स बाँध नेपालको कुनै आयोजना कार्यान्वित गर्नको लागि बनाइएको देखिन्छ । तसर्थ, एफलक्स बाँध बनाउनको लागि माथि उल्लेख भए बमोजिम नेपालले उपलब्ध गराएको जग्गा टनकपुर बाँध परियोजनाकै प्रयोजनकै लागि हो भन्ने कुरामा शंका गर्ने कुनै ठाउँ छैन । उक्त एफलक्स बाँध र भारतीय सीमाको बीचको नेपालको केही अरू सीमावर्ती जग्गा पनि एफलक्स बाँधको फलस्वरूप बन्ने जलाशयको रूपमा जलमग्न हुने कुरा निर्विवाद छ । सो जलाशयमा नेपालतर्फ आएको महाकाली नदीको शाखा र सो ठाउँमा नेपालबाट सीमावर्ती क्षेत्रतर्फ गएको खोलाको धेरथोर पानी पनि मिसिने कुरा निवदेकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले देखाउनुभएको छ । यस सम्बन्धमा विद्वान महान्यायाधिवक्ताले उक्त शाखा र खोलामा वर्षायाममा बाहेक अन्य समयमा पानी अत्यधिक कम हुने र बाँध बनाए पनि नबनाए पनि त्यो पानी सीमावर्ती भारतीय क्षेत्रतर्फ नै बगेर जाने भएकोले एफलक्स बाँध बनाउँदैमा वस्तुस्थितिको कुनै अन्तर पर्दैन भन्ने जिकिर लिनुभएको छ । तर टनकपुर बाँध परियोजनाको कारणबाट निर्मित भएको एफलक्स बाँधको एउटा हिस्सा नेपाली भू-भागमा बनेको र सो एफलक्स बाँधको फलस्वरूप बनेको जलाशयमा केही नेपाली भू-भाग पनि परेको तथा वर्षायाममै भए पनि उपर्युक्त नदी र खोलामा प्रवाहित हुने पानी नेपालको सीमाभित्र रहेकै अवस्थामा जलाशयमा मिसिने कुरामा भन्ने विवाद भएन । बायाँ एफलक्स बाँध भारत क्षेत्रमै बन्न सक्ने विकल्पहरू थिए, नेपालतर्फ जोड्नुपर्ने प्रयोजन नेपालको भू-भागलाई डुबान र कटानबाट बचाउनका लागि हो भन्ने पनि विद्वान महान्यायाधिवक्ताको भनाई छ । तर सोअनुसार अर्को लाभप्रद र उचित विकल्प थियो वा थिएन भन्ने कुरा एउटा प्राविधिक छलफलको विषय भएकोले म त्यसमा प्रवेश गर्न चाहन्न । यथार्थमा यहाँ त्यसको आवश्यकता पनि छैन । उक्त एफलक्स बाँधको ५७७ मिटर भाग नेपालको उच्च भू-भागसँग जोडिएको तथ्य निर्विवाद भएकोले विकल्पको खोजी-नीति गर्नु आवश्यक नै छैन । संयुक्त आयोगको काममा

सघाउ पुऱ्याउन गठित भारत-नेपाल उच्चस्तरीय कार्यदलको सुभाबमा यस सम्बन्धमा केही महत्वपूर्ण कुराहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त सुभाबमा परियोजना स्थलमा गएर निरीक्षण गरेपछि, कार्यदल निम्न लिखित निष्कर्षमा पुगेको छ भन्दै टनकपुर बाँधको सिद्धान्तमा खोलामा बन्ने जलाशयमा पानीको स्तर (Level) इयल २४६.७ कायम गर्न भारतीय क्षेत्रमा १७०० मिटरसम्म बायाँ एफलक्स बाँध निर्माण गर्ने र त्यसपछि, नेपाली क्षेत्रको इयल २५० को उच्च भू-भागमा करिब ५०० मिटर लम्बाइएको बाँधले जोड्ने कुरा उल्लेख भएको छ। यसबाट उक्त एफलक्स बाँधको निर्माण गर्नुपर्ने मुख्य प्रयोजन उक्त जलाशयमा पानीको एउटा निश्चित स्तर कायम गर्नु हो भन्ने कुरा प्रष्ट देखिनआउँछ। उक्त कार्यदलको सुभाबमा टनकपुर बाँधको फलस्वरूप नेपाली क्षेत्रमा हुनसक्ने कटान र बायाँ एफलक्स बाँधको निर्माणलाई छुट्टाछुट्टै राखी ती दुवै कुराहरूको सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै सिफारिस गरिएकोबाट पनि एफलक्स बाँधको निर्माण गर्नुपर्ने मुख्य प्रयोजन नेपाल क्षेत्रको कटान रोक्नु मात्र होइन भन्ने देखिन्छ। एफलक्स बाँधले पनि नेपाल क्षेत्रको जग्गाहरूलाई डुवान कटानबाट जोगाउनमा सघाउ पुऱ्याउने हुन सक्तछ तर उक्त सुभाबको प्रकरण २ मा यदि आवश्यक भएमा टनकपुर बाँधको कारणबाट बायाँ किनाराको जग्गालाई कटानबाट जोगाउन आवश्यक व्यवस्थाहरू गरिने कुरा उल्लेख भएकोले नेपालको भू-भागमा हुन सक्ने क्षति रोक्ने प्रयोजनको लागि मात्र उक्त एफलक्स बाँधको निर्माण भएको नभई त्यसको लागि छुट्टै आवश्यक व्यवस्थाहरू गरिने कुरा देखिन आउँछ।

१६. माथि उल्लेखित भएअनुसार नेपालले बायाँ एफलक्स बाँध बनाउन जग्गा उपलब्ध गराउने र नेपालको भू-भागलाई समेत ओगटेर बनेको जलाशयको पानी पनि आवश्यकतानुसार विद्युत उत्पादनको लागि प्रयोग भई त्यसरी उत्पादित विद्युत शक्तिमध्ये २ करोड युनिट विना मूल्य प्रतिवर्ष भारतले नेपाललाई दिने र टनकपुर बाँधमा बनाइने हेडरेगुलेटरबाट प्रति वर्ष अटुटरुपमा १५० क्यूसेकसम्म पानी सिंचाईको लागि नेपालले पाउने भएकोले उपर्युक्त सहमती अभिलेख र तत्सम्बन्धी अन्य लिखतबाट टनकपुर बाँधको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच भएको सम्झौताले प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोगको बाँडफाँड गरेकै सम्झनुपर्ने हुन्छ। यस सम्बन्धमा विद्वान महान्यायाधिवक्ताले नेपालले जग्गामात्र उपलब्ध गराएको हो प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड गरेको छैन भन्ने पनि जिकिर लिनुभएको छ। तर हावा, पानी, माटो, खनिज इत्यादि प्रकृतिप्रदत्त कुनै पनि चिजवस्तु जसको लाभप्रद उपयोग हुन सक्तछ। प्राकृतिक स्रोत मानिने हुनाले विद्वान न्यायाधिवक्ताको उक्त जिकिर मनासिव देखिन्न। बाँडफाँड भन्नाले कुनै कुरालाई हिस्सा लगाई वा टुक्राई बाँड्ने कुराको बोध हुने हुनाले त्यसरी बाँडफाँड नभएको अवस्थामा संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुँदैन भन्ने विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको भनाई छ। तर कुनै पनि शब्दको अर्थ गर्दा सन्दर्भ आदि हेरेर अर्थ गर्नुपर्छ सन्दर्भका विचार नगरी अर्थ गर्दा अर्थको अनर्थ पनि हुन सक्तछ। त्यसैले उक्त उपधारा (२) मा प्रयुक्त बाँडफाँड शब्दको अर्थ गर्दा त्यसको मनसाय र प्रयोजन बुझ्नु आवश्यक छ। प्राकृतिक स्रोतको उपभोगको सम्बन्धमा कुनै अन्य राज्य वा सरकारसँग सन्धि वा सम्झौता गर्दा नेपालको हितको संरक्षण होस् भन्ने मनसायले रहेको उक्त संवैधानिक व्यवस्था हिस्सा लगाएर वा टुक्राएर प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड भएमा मात्र लागू हुने पुरै दिए लिएमा लागू नहुने भन्न कति पनि मिल्दैन। त्यसमाथि पनि विवादग्रस्त सम्झौताबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले भन्नुभएकै अर्थमा पनि पानी र विद्युत शक्तिको बाँडफाँड भएको कुरा यसअघि नै भनी सकेकोले यसमा अरू विचार गरिरहन परेन। संयुक्त आयोगको सहमती अभिलेख समेतका उपयुक्त लिखतहरूबाट टनकपुर बाँधको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच भएको सम्झौता

संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुने नै देखिन्छ ।

१७. अब हामी यो मुद्दामा उपस्थित अन्तिम प्रश्नमा आएका छौं । संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) ले सन्धि वा सम्झौताबाट राष्ट्रलाई पर्ने असरको व्यापकता, गम्भीरता वा दीर्घकालिनतालाई अनुमोदनको प्रक्रिया निर्धारण गर्ने आधार बनाएको छ । उक्त धारा १२६ को उपधारा (१) ले नेपाल अधिराज्य वा श्री ५ को सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारित हुने व्यवस्था गरी उपधारा (२) ले केही खास किसिमका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा त्यस्तो कानूनमा खास शर्त समावेश हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको कुरा माथि नै उल्लेख भइसकेको छ । उक्त उपधारा (२) को देहाय (क) देखि (घ) सम्ममा उल्लेख भएका विषयहरूका सन्धि वा सम्झौताहरूको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन संसद्को दुवै सभाको संयुक्त बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले गर्नुपर्ने शर्त कानूनमा व्यवस्थित हुनुपर्ने व्यवस्था सो उपधाराको मूल प्रावधानले गरेको छ भने त्यसको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले त्यस्ता विषयका सन्धि वा सम्झौतामध्ये राष्ट्रलाई व्यापक गम्भीर वा दीर्घकालिन असर नपर्ने साधारण प्रकृतिका सन्धि वा सम्झौताहरूको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन प्रतिनिधिसभाको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको साधारण बहुमतबाट हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । टनकपुर बाँध परियोजनाको सम्बन्धमा नेपाल र भारत सरकारका बीच भएको सम्झौता देहाय (घ) मा उल्लिखित प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड भन्ने विषयसँग सम्बन्धित देखिन्छ ।
१८. सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन स्वीकृति वा समर्थनको सम्बन्धमा संविधानले गरेको उपर्युक्त व्यवस्थालाई हेर्दा कुन सन्धि वा सम्झौताबाट राष्ट्रलाई कस्तो असर पर्छ भन्ने कुराको निर्णय कसले र कहिले गर्ने भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा व्यवस्था भएको पाइँदैन । यस सम्बन्धमा भएका कानुनी व्यवस्थाहरूलाई हेर्दा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ६ ले 'प्राकृतिक स्रोत' तथा त्यसको बाँडफाँड विषयको सबै सन्धि वा सम्झौताहरू अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनको लागि संसदमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । उक्त दफा ६ ले संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) मा भएको व्यवस्थाको जानकारी लिन खोजेको देखिन्छ । साथै, उक्त उपधाराले संसद्को दुवै सदनको संयुक्त बैठक भनेकोमा पनि उक्त दफा ६ ले संसद् भनेर अनुमोदन इत्यादिको प्रक्रियालाई भ्रम र द्विविधापूर्ण गराएको छ । यस सम्बन्धमा संविधानको धारा ६३ को उपधारा (१) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको कार्य सञ्चालन नियमित गर्न बनेको प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०४८ को नियम २१९ को उपनियम (१) को खण्ड (घ) ले संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भए बमोजिमका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनको लागि प्रतिनिधिसभामा प्रस्ताव पेश हुने व्यवस्था गरी त्यसको प्रक्रियासमेत निर्धारित गरेको छ । त्यस्तै संविधानको धारा ६३ को उपधारा (२) अन्तर्गत संसद्को संयुक्त सदन र संयुक्त समितिको बैठक र कार्यसञ्चालन, संयुक्त समितिको गठन र काम-कारवाही नियमित गर्न बनेको संयुक्त सदन र संयुक्त समितिको नियमावली, २०४८ को नियम १८ को उपनियम (१) अनुसार उक्त उपधारा (२) अन्तर्गतका सन्धि वा सम्झौतासम्बन्धी प्रस्तावहरू संसद्को संयुक्त बैठकमा प्रस्तुत हुनसक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसप्रकार सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनको सम्बन्धमा बनेका कानूनहरूमा सामनजस्य र एकरूपता रहेको पाइँदैन । यस सम्बन्धमा संविधानअनुरूप उपर्युक्त कानूनहरूमा एकरूपता ल्याई एउटा निश्चित प्रक्रिया निर्धारित हुनुपर्ने देखिन आउँछ ।
१९. संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) मा उल्लेख भएका विषयहरूसम्बन्धी सन्धि वा सम्झौताहरूबाट

राष्ट्रलाई के कस्तो असर पर्छ भन्ने कुराको निर्णय कसले र कहिले गर्ने भन्ने कुरा वस्तुतः आफैँमा एउटा जटिल प्रश्न छ । सन्धि वा सम्झौताबाट राष्ट्रलाई कस्तो असर पर्छ भन्ने कुरा निर्णय गर्नको लागि त्यसको कानुनी र संवैधानिक पक्षका अतिरिक्त आर्थिक, प्राविधिक तथा अन्य विभिन्न पक्षहरूमा पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । सन्धि वा सम्झौताको असरको मूल्यांकन गर्दा राजनीतिक वा कुटनीतिक दृष्टिकोणबाट राष्ट्रलाई पर्ने सक्ने असरलाई हेर्नुपर्ने अवस्था हुन सक्तछ । सन्धि वा सम्झौताको असर के कति व्यापक गम्भीर वा दीर्घकालीन हुनसक्तछ भन्ने कुरा कोरा तर्कका आधारमा वा सम्झौताका लिखतहरूमा व्यक्त भएका कुराहरूबाट मात्र एकिन हुन सक्तैन । गम्भीर व्यापक र दीर्घकालीन भन्ने सापेक्षिक कुरा हुन् जसको निरूपण सबै सम्बद्ध कुराहरूको समष्टिगत अध्ययन र विश्लेषणबाट मात्र हुन सक्तछ । यस स्थितिमा प्रश्न उठ्दछ के कस्ता कुराहरू हेर्ने र निर्णय गर्नको लागि अदालत उपयुक्त निकाय हो त ? होइन भने त्यो हेर्ने र निर्णय गर्ने कसले यथार्थमा माथि उल्लेख भएअनुसार विभिन्न आधारहरूमा निर्णय हुनुपर्ने यस्ता प्रश्नहरूको समाधान श्री ५ को सरकार र संसद्मा रहेका जनप्रतिनिधिबाटै हुनु उपयुक्त देखिन्छ । अदालती निर्णयबाट सो कुराको निरूपण भएपछि मात्र श्री ५ को सरकारले सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन सम्मिलन, स्वीकृति समर्थनको लागि कारवाही चलाउने कुरा सबै अवस्थामा सधैं न व्यावहारिक हुन्छ न वान्छनीय नै । त्यस सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारबाट प्रस्ताव पेश नहुँदै संसद् वा प्रतिनिधिसभाले सन्धि वा सम्झौताबाट पर्ने सक्ने असरकारको मूल्यांकन गरेर कहाँ प्रस्ताव पेश भनी श्री ५ को सरकारलाई निर्देशन दिने प्रश्न पनि उठ्दैन । आफूले गरेको सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृत वा समर्थन गराउने उत्तरदायित्व श्री ५ को सरकारको हो । त्यसको लागि संविधानबमोजिम संसद्को दुवै सदनको संयुक्त बैठकमा वा प्रतिनिधिसभामा प्रस्ताव पेश गर्ने अधिकार र कर्तव्य पनि श्री ५ को सरकारकै हो । सो प्रयोजनको लागि श्री ५ को सरकारले सन्धि वा सम्झौताबाट राष्ट्रलाई पर्ने असरबारे आफ्नो मूल्यांकन गर्नेपर्ने हुन्छ । श्री ५ को सरकारको त्यो मूल्यांकन सही वा गलत जे पनि हुनसक्तछ । आफूले गरेको सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गराउन प्रतिवद्ध श्री ५ को सरकारको मूल्यांकन सजिलो विकल्प रोज्ने दिशामा प्रवृत्त पनि हुनसक्तछ । तर सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनसम्बन्धी संवैधानिक एवं कानुनी प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नेका लागि पनि श्री ५ को सरकारले आफ्नो मूल्यांकनको आधारमा प्रस्ताव पेश गर्नुबाहेक अर्को विकल्प पनि छैन । संसद्को दुवै सदनको संयुक्त बैठक वा प्रतिनिधिसभाले आफूसमक्ष पेश भएको प्रस्तावउपर विचार र छलफल गरी सन्धि वा सम्झौताबाट राष्ट्रलाई पर्ने असरको मूल्यांकन गर्ने प्रक्रिया स्वयं निर्धारित गरी त्यो प्रस्तावलाई स्वीकार वा अस्वीकार गर्न सक्तछ । सोअनुसार सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन हुनुभन्दा पहिले नै अदालतले त्यसको असरको सम्बन्धमा कुनै निर्णय गर्नु वा श्री ५ को सरकारलाई कुनै निर्देशन दिनु तर्कसंगत हुँदैन । त्यस्तो प्रस्ताव पेश गर्ने अधिकार र कर्तव्य भएको श्री ५ को सरकारले त्यसको मूल्यांकन गरी प्रस्ताव पेश गर्न नपाउँदै र त्यस्तो प्रस्तावलाई स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्न संविधानबमोजिम अधिकार पाएको संसद्का दुवै सदनको संयुक्त बैठक वा प्रतिनिधिसभाले सो प्रस्तावउपर विचार र छलफल गरी स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने निर्णय गर्न नपाउँदै अदालतले हस्तक्षेप गर्दा संसदीय प्रक्रियामा समेत हस्तक्षेप गरे जस्तो हुन्छ । संविधानबमोजिम अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृत वा समर्थन भएको सन्धि वा सम्झौताको हैसियत नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९.१ अनुसार संसदले बनाएको ऐनजस्तै हुन्छ । त्यसैले कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न जस्तै सन्धि वा सम्झौताको सम्बन्धमा पनि संवैधानिकताको प्रश्न उपस्थित भई कुनै प्रष्ट र गम्भीर त्रुटी देखिएमा यस अदालतले त्यसैबखत निर्णय गर्न सक्ने नै हुँदा यस

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मुद्दामा निवेदकले उठाएका उपयुक्त प्रश्नमा यहाँ अरू केही भनिरहनु परेन ।

२०. माथि उल्लेख भएबमोजिम टनकपुर बाँधसम्बन्धी सम्झौताअनुसार नेपालले बायाँ एफलक्स बाँधको लागि जग्गा उपलब्ध गराइसकेको देखिनाले संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) बमोजिम उक्त सम्झौताको अनुमोदन वा समर्थन गराउनतर्फ कारवाही गर्नु भनी श्री ५ को सरकारको नाममा आदेश जारी गरिएको छ ।

उक्त रायमा हामीहरूको सहमती छ ।

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

न्या.गजेन्द्र केशरी वास्तोला

न्या.ओमभक्त श्रेष्ठ

न्या. त्रिलोकप्रताप राणाको राय

- (१) यसमा बहुमतले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत निवेदकको यो निवेदनपत्र दिने हकद्वारा छ, भन्नेतर्फ संविधानको धारा १६ अन्तर्गत प्रस्तुत विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक निवेदकलाई संविधानले प्रत्याभूत गरेको छ, भन्नेतर्फ र प्रस्तुत विषय सन्धि भनी निर्णय गरेतर्फ १,२,३ नम्बरको निर्णय विन्दूमा मेरो सहमति नै भएकोले सोतर्फ यहाँ बेग्लै विवेचना गरिरहनु आवश्यक देखिन्छ ।
- तर प्रश्न नम्बर ४ का विषयमा हेर्दा टनकपुर व्यारेजवाहेक जलस्रोतको सम्बन्धमा मिति ०४८/९/८ मा प्रकाशित सम्झौता सन्धिमा उल्लेख भएका अरू नौ विषयको सम्बन्धमा बहुमतले संविधानको धारा १२६(२) आकर्षित नहुने भनी निष्कर्षमा पुगेको पाइन्छ ।
- (२) जलस्रोतको सम्बन्धमा मिति ०४८/९/८ को प्रकाशित सम्झौता सन्धिको सम्बन्धमा उपरोक्त नौ विषयमा संविधानको धारा १२६(२) आकर्षित नहुनेमा मेरो पनि बहुमतसँग सहमति भएकोले सोतर्फ यहाँ विवेचना गर्न आवश्यक देखिन्छ ।
- (३) अब टनकपुर व्यारेजको सन्धि सम्झौतातर्फ हेरौं एफलक्सवण्डको एउटा हिस्सा नेपाली भू-भागमा बनेको र सो एफलक्स बाँधको फलस्वरूप बनेको जलाशयमा नेपाली भू-भाग पनि परेको तथा वर्षायाममै भए पनि उपयुक्त नदी खोलामा प्रवाहित हुने पानी नेपालको सीमाभित्र रहेकै अवस्था जलाशयमा मिसिन जाने हुँदा टनकपुर बाँधको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार र भारतबीच भएको सम्झौताले प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोगको बाँडफाँड एकै सम्झनुपर्छ भनी संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुन्छ, भन्ने बहुमत निर्णय विन्दूमा पुगेको पाइन्छ । तर टनकपुर व्यारेज प्रोजेक्ट महाकाली नदीमा बनेको पाइन्छ र महाकाली नदी कस्तो हो सोमा के कस्तो हकअधिकार नेपाल अधिराज्यको छ, सोतर्फ बहुमतले विवेचना गरेको पाइएन ।
- (४) प्रस्तुत मुद्दामा मैले महाकाली नदीको जलस्रोतको सम्बन्धमा मूल विवादको रूपमा देख्दछु ।
- (५) अब महाकाली नदीमा बनेको टनकपुर व्यारेजतर्फ हेरौं भारतले महाकाली नदीमा टनकपुर व्यारेज निर्माण गरी महाकाली नदीको सम्पूर्ण पानी आफूतिर लगी विजुली उत्पादन गरी त्यस्तो उत्पादित विजुलीमध्ये केही अंश १ करोड युनिट (अक्टोबर २१, १९९२ को स्पष्टीकरणअनुसार २० मिलियन युनिट) विजुली र १५० क्युसेक पानी नेपाललाई दिएको पाइन्छ ।
- (६) टनकपुर व्यारेज महाकाली नदीको जुन विन्दूमा बनेको छ, सो विन्दूबाट पानी प्रस्फुटीत नभई टनकपुर व्यारेजमा जम्मा हुने पानी महाकाली नदीको सम्पूर्ण अपस्ट्रीम (Upstream) पानी हो ।

- (७) महाकाली कस्तो नदी रहेछ, भनी हेर्दा महाकाली नदी भारत र नेपालको बीच नेपालको दार्चुला जिल्लादेखि कन्चनपुर जिल्लासम्म आफ्नो लामो यात्रामा यो नदी कन्चनपुर जिल्लाको कुनै खास विन्दूमा बाहेक सर्वत्र नेपाल र भारतको सिमानामा बग्दछ ।
- (८) महाकाली नदी भारत नेपालको बाउण्डरी रीभर हो भन्ने तथ्यलाई शारदा व्यारेज क्यानल प्रोजेक्ट बनाउँदाको अवस्थामा नै तत्कालीन ब्रिटिश सरकार (इष्ट इण्डिया कम्पनी) ले स्वीकारेको कुरा शारदा व्यारेज क्यानल प्रोजेक्टबाट नेपालले पानीसमेत पाएको तथ्यबाट प्रमाणित हुन्छ ।
- (९) यस्तो अवस्थामा महाकाली नदी नेपालको बाउण्डरी रीभर (Boundary River) नदी भएकोमा विवाद देखिन्न र महाकाली नदीको मूल चरित्रबाट पनि महाकाली नदी बाउण्डरी रीभर देखिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानून एवं परिपाटी समेतबाट बाउण्डरी रीभरको पानीमा नेपालको समान हक लाग्दछ ।
- (१०) दुई देशको टेरीटरी छुट्याउने बाउण्डरी रीभरमा दुवै देशको समान हक हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानून र परिपाटीले पनि (Boundary rivers belong to the territory of the states, they separate the boundary livens as a rule running either of the so called mid chanel of the river) भनी मान्यता दिइआएको पाइन्छ ।
- (११) यस्तो महाकालीनदी जुन बाउण्डरी नदी हो त्यसको पानीमा नेपाल अधिराज्यको बराबर हक लाग्ने भएबाट र त्यसको नदीको पानीको प्रयोगबाट उत्पादित विजुली र अन्य सुविधाहरूबाट समेत नेपाललाई समान हकबाट वञ्चित गर्न अन्तर्राष्ट्रिय कानून एवं परिपाटी समेतले मिल्दैन ।
तर टनकपुर व्यारेजको निर्माण गरी महाकाली नदीको सम्पूर्ण पानी भारतले आफूतिर लगी विजुली उत्पादन गरी त्यस्तो उत्पादित विजुलीमध्ये केही अंश एक करोड युनिट (अक्टोबर २१,१९९२ को क्लेरीफिकेशनअनुसार २० मिलियन युनिट) विजुली र १५० क्यूसेक पानी नेपाललाई दिएको पाइन्छ ।
- (१२) टनकपुर व्यारेज जुन ठाउँमा बनेको छ त्यहाँ जम्मा हुने पानी बाउण्डरी रीभर महाकाली नदीको अपस्ट्रीम (Upstream) सम्पूर्ण पानी हो ।
- (१३) जलस्रोतको सम्बन्धमा टनकपुर व्यारेजको बारेमा मिति ०४८/९/८ मा प्रकाशित सन्धि-सम्झौता हेर्दा करिब ५७७ मिटर लेफ्ट एफलक्स वण्ड नेपालको उच्च भू-भागमा जोडन जिमुवा गाउँको २.९ हेक्टर भू-भागमा ओगटेको क्षेत्र भारतलाई नेपालले उपलब्ध गराएको पाइन्छ ।
- (१४) विपक्षीतर्फका विद्वान महान्यायाधिवक्ताको नेपालको भू-भागमा आउन सक्ने बाढी रोक्नको लागि उक्त लेफ्ट एफलक्स वण्ड बनाउन दिएको भनी आफ्नो बहसमा भन्नुहुन्छ । तर उक्त लेफ्ट एफलक्स वण्ड नेपालमा बाढी रोक्नको लागि बनाएको हो भनी सो सन्धिमा कतै पनि खुलेको पाइँदैन ।
- (१५) वास्तवमा नेपालको भू-भागमा बनेको उक्त लेफ्ट एफलक्स वण्ड टनकपुर व्यारेजको नै एक हिस्सा हो । टनकपुर व्यारेजको लागि आवश्यक पर्ने पानीको मात्र संचित गर्नको लागि एउटा निश्चित उचाई र लम्बाईमा जलाशय कायम गर्ने हेतुले उक्त लेफ्ट एफलक्स वण्डको निर्माण भएको पाइन्छ ।
उक्त लेफ्ट एफलक्स वण्ड नबनेको भए विजुली उत्पादन गर्न पानीको जलाशयको क्षमता जति हुनुपर्ने हो त्यति नपुगी टनकपुर व्यारेजको निर्माणबाट वाञ्छित विद्युत नै उत्पादन हुन सक्दैन ।
- (१६) यस्तो अवस्थामा लेफ्ट एफलक्स वण्ड नेपालमा बाढी रोक्नको लागि बनाउन दिएको भन्नु एउटा गलत

धारणा प्रस्तुत गर्नु हो ।

- (१७) बोर्डर रिभर महाकाली नदीको सम्पूर्ण जलराशीलाई भारतको आफ्नोतर्फ लागि त्यस्तो जलस्रोतबाट विद्युत उत्पादन गर्छ भने त्यस्तो जलस्रोतको उपयोगबाट उत्पादन भएको विजुली नेपालले पाउने अन्तर्राष्ट्रिय कानून एवं परिपाटी समेतबाट एउटा नैसर्गिक अधिकार हो । अन्तर्राष्ट्रिय कानून एवं परिपाटीसमेतले उक्त तथ्यलाई पुष्ट्याई गरेको छ । त्यस्तोमा टनकपुर विजुलीघरबाट भारतले नेपाललाई दिएको विजुली शुभेच्छाको संकेत भन्न मिल्ने कुरा होइन ।
- (१८) अतः प्राकृतिक स्रोत (महाकाली नदीको जलस्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड) को प्रस्तुत टनकपुर सन्धिले मैले व्यक्त गरेको उपरोक्त बुँदा कारणबाट समेत नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) आकर्षित हुन्छ । बोर्डर रिभर महाकाली नदीतर्फ विवेचना नगरेको बहुमतको निर्णयमा सो हदसम्म मेरो सहमती छैन । अब त्यस्तो सन्धिबाट राष्ट्रलाई व्यापक गम्भीर वा दीर्घकालिन असर पर्छ पढैन भन्ने सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधानबमोजिम जुन निकायमा यो प्रश्न उठ्नुपर्ने हो त्यहाँ यो प्रश्न उठिसकेको छैन । यस अदालतमा उक्त उठ्नु नसक्ने पनि होइन । संसद्को दुवै सदन वा प्रतिनिधिसभामा कुनै सन्धिले राष्ट्रलाई व्यापक गम्भीर वा दीर्घकालीन असर पुऱ्याएकोमा सो प्रश्न उक्त निकायमा उठी टुंगो लागे पनि कुनै सन्धिले राष्ट्रलाई व्यापक गम्भीर वा दीर्घकालीन असर पुऱ्याएको छ भनी विवादरूपमा अदालतमा आएमा सोको निराकरणको सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था आकर्षित नहुने होइन । तर त्यस्तो अवस्थाको प्रस्तुत केश देखिँदैन । सदनको कुनै निकायमा सो टनकपुरसम्बन्धी सन्धि अनुमोदनको लागि हाल गएकै छैन । अतः प्रस्तुत टनकपुरसम्बन्धी सन्धि सम्बन्धित संवैधानिक निकायबाट छलफल स्वीकृत अस्वीकृत भई विवादको रूपमा यस अदालतमा आएमा त्यसै बखत अदालतले निर्णय दिनु उचित हुँदा हालको अवस्थामा संविधानबमोजिम अधिकार पाएको संसद्को दुवै सदनको संयुक्त बैठक वा प्रतिनिधिसभाले सो प्रस्तावउपर विचार र छलफल गरी स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने निर्णय गर्न नपाउँदै अदालतले हालको अवस्थामा हस्तक्षेप गरी निर्णय गर्न उचित देखिँदैन । प्रस्तुत टनकपुर व्यारेजसम्बन्धी सन्धि संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) बमोजिम अनुमोदन हुनुपर्नेमा विवाद देखिँदैन । त्यस्तो प्रस्तुत टनकपुरसम्बन्धी सम्झौता संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) बमोजिम अनुमोदन नभएसम्म टनकपुरसम्बन्धी सन्धि-सम्झौता सन्धि कार्यान्वित नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षी नं.१ र २ को नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

इति सम्बत् २०४९ साल मार्ग ३० गते रोज ३ शुभम् ।

अधिवक्ता नरहरी आचार्य विरुद्ध कानून तथा न्याय मन्त्रालयसमेत

स्रोत : ने.का.प. २०५०, अंक २, निर्णय नं. ४६९५,
पृष्ठ ८४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री त्रिलोकप्रताप राणा
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०४७ सालको रिट नं.८९९
आदेश मिति : २०४९/१०/२१

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : अधिवक्ता नरहरी आचार्य

विरुद्ध

निवेदक : श्री ५ को सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले “सबै नागरिकहरूलाई विचार एवं अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ” भनेको र धारा १६ ले “प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ” भनेको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले विचार एवं अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक प्रदान गरेको पाइन्छ । उक्त धाराले संविधानको मोल निर्धारण गर्नेसँग कुनै सम्बन्ध एवं सरोकार राखेको पाइदैन । यस्तो अवस्थामा निवेदकको संविधानको धारा १२ (२)(क) ले दिएको हकअधिकार कुण्ठित भयो भन्ने स्थिति नरहने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मिति २०४७/७/२३ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । जुन संविधानको धारा १६ द्वारा मलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बारे सूचना माग्ने र पाउने हक छ भनी निवेदक आउनुभएको छ उक्त संविधान नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेकोले निवेदकको संविधानको धारा १६ ले दिएको हक कुण्ठित भयो भन्न मिलेन । निवेदकको भनाई बमोजिम संविधानको न्यूनतम मोल कायम गर्नेसँग संविधानको उपरोक्त धारासँग कुनै सरोकार रहेको पाइन्छ । कुनै प्रचलित नेपाल कानूनले संविधानको मोल यति हतुपुर्छ भनी तोकेको छैन । संविधानको कति मोल कायम गर्ने हो लागत र खर्चको लेखाजोखा गरी रिट क्षेत्रबाट मोल निर्धारण गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १२)

आदेश

न्या.त्रिलोकप्रताप राणा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त

सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरू २८७

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

व्यहोरा निम्न प्रकार छ ।

२. बहुदलीय प्रजातान्त्रिक सरकारको स्थापना गराउने जनकांक्षाअनुरूप जनआन्दोलन भई परिणामतः नेपाली जनताले २०४७ साल कार्तिक २३ गते पूर्ण प्रजातान्त्रिक संविधान प्राप्त भएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तमाम नेपालीहरूले सजिलैसँग निःशुल्क रुपमा उपलब्ध भई हेर्न र जान्न पाउने हक नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) र धारा १६ ले प्रदत्त गरेको छ । संविधान देशको मूल कानुन हुँदा यो सार्वजनिक चासो र महत्वको विषय पनि हो ।
३. नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ ले लोककल्याणकारी राज्यको रुपमा नेपाल अधिराज्यलाई राख्ने दृढसंकल्प गरेको र संविधानको धारा १२ (२)(क) ले विचार र अभिव्यक्तिको, स्वतन्त्रता धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक प्रदान गरेको हुँदा हरेक नागरिकको सार्वजनिक चासो र महत्वको विषय रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ निःशुल्क वा न्यूनतम मूल्यमा उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व कानुन तथा न्याय मन्त्रालयको रहेको प्रष्ट छ ।
४. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ श्री ५ को सरकार कानुन तथा न्याय मन्त्रालय, कानुन किताब व्यवस्था समितिबाट ०४७ कार्तिक २३ गते दोस्रो पटक प्रकाशित भई मूल्य रु.२०/- निर्धारण गरिएको छ । तर यही संविधान, ०४७ साल कार्तिक २४ गतेको गोरखापत्रमा मूल्य रु.२/५०/- मात्र राखी बिक्री-वितरण गरिएको र अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चले मूल्य रु.१०/- मात्र राखी बिक्री-वितरण गरिएको तथ्यबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को मूल्य निर्धारणको लागत व्यापारिक दृष्टिकोणबाट हुनु पुगेको प्रष्ट हुन आउँछ । निःशुल्क वा न्यूनतम मूल्यमा बिक्री वितरण गर्नुपर्ने दायित्व रहेको प्रत्यर्थी कानुन तथा न्याय मन्त्रालयले लागतको आधारमा संविधानको मूल्य निर्धारण गर्नसमेत मिल्दैन ।
५. नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को बढी मूल्य कायम गरी बढी मूल्य लिई बिक्री गरेको स्वतः सिद्ध हुँदा यसरी बढी मूल्य रु.२०/- निर्धारण गरेको प्रत्यर्थीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही र निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रकाशित भइसकेको, बिक्री गर्न बाँकी रहेको संविधान र अब प्रकाशित गर्ने संविधान निःशुल्क वा नाम मात्रको न्यूनतम मूल्य कायम गरी बिक्री-वितरण गर्नु भन्ने प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य जिकिर ।
६. यसमा के कसो भएको हो प्रत्यर्थी कार्यालयहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने एक न्यायाधीशको इजलासको मिति ०४७/८/३/२ को आदेश ।
७. निवेदकले नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ कार्तिक २४ गते ०४७ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको र अन्तर्राष्ट्रिय मञ्च नामक पत्रिकामा समेत प्रकाशन भएको भन्ने उल्लेख गरेबाट वृहतरुपमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ प्रकाशित भएको र निजले जानकारी पाइसकेको रहेछ भन्ने नै देखिन्छ । यसबाट नागरिकको सूचनाको हक कृण्ठित भयो भन्ने मिल्ने पनि देखिँदैन । निवेदनको तेस्रो बुँदामा उल्लेखित लागतको आधारमा भन्ने वाक्यांशले कानुन किताब व्यवस्था समितिबाट प्रकाशित संविधान लागतको आधारमा मूल्य निर्धारण गरिएको छ भन्ने कुरा निवेदकले स्वीकार गरेको देखिन्छ । कानुन किताब व्यवस्था समितिले कसैको अनुदान नपाउने आफ्नो आयबाट सञ्चालन गरिने संस्था भएकोले लागतभन्दा धेरै कम मूल्यमा कानुन किताब र संविधान प्रकाशन गरी बिक्री-वितरण हुन नसक्ने कुरा स्पष्ट छ ।
८. नागरिकले सूचना पाउन सक्ने स्रोत र माध्यम धेरै हुन्छन् । उक्त संविधान प्रकाशन हुँदाका अवस्था प्रचलनमा

रहेको श्री ५ को सरकारको कार्य विभाजन नियमावली, ०४७ को नियम ३, अनुसूची १ बमोजिम सार्वजनिक तवरले जानकारी हुनुपर्ने सूचनाको प्रकाशन गर्ने अभिभारा यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दैन। श्री ५ को सरकारद्वारा प्रकाशित तथा मुद्रण तथा प्रकाशन विभाग सिंहदरवारद्वारा मुद्रण भई न्यूनतम मूल्यमा बिक्री वितरण गरिने नेपाल राजपत्रको माध्यमबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ लगायत ऐन, कानून तथा सूचनाहरू सर्वसाधारणले प्राप्त गर्न सक्ने भएकोले कानून किताब व्यवस्था समितिद्वारा गरिने कानून किताब प्रकाशन वैकल्पिक व्यवस्था मात्र भएको तथ्य प्रष्ट छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ नेपाल राजपत्र भाग २, खण्ड ४०, अतिरिक्ताङ्क ३७, मिति ०४७/७/२३ मा प्रकाशन भइसकेको छ। निवेदकको माग संविधानको धारामा आधारित नभई कपोलकल्पित अतिशयोक्तिपूर्ण तथा अल्मल्याउने उद्देश्यले मात्र अभिप्रेरित भएकोले रिट दिवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

९. कानून तथा न्याय मन्त्रालयको ०३३ सालको नेपाल राजपत्रमा भाग ४, मिति ०३३/११/१७ गते प्रकाशित सूचनाअनुसार नेपालको संविधान, ऐन, अध्यादेश, नियम गठन आदेशको मूल पाठ र तिनमा भएको संशोधन तिनको एकीकरण तथा नेपाल पक्ष भएको सन्धी सम्झौता कानून तथा न्याय मन्त्रालय (कानून किताब व्यवस्था समिति) ले मात्र प्रकाशित गरी बिक्री-वितरणमा ल्याउने गरिएको र सोही सूचनामा श्री ५ को सरकारका अन्य मन्त्रालय, विभाग, एजेन्सीले आफ्नो कामसित सम्बन्धित ऐन, नियमहरू आफ्नो प्रयोगको लागि वा निःशुल्क वितरणका लागि वा आफूले प्रकाशित गर्ने पत्रिका वा प्रतिवेदनमा प्रकाशित गर्न हुने भनी उल्लेख गरिएको छ। यसै सूचनाअनुरूप यस कानून किताब व्यवस्था समितिले संविधान ऐन, नियम आदि निःशुल्क वितरण गर्ने दायित्व यस समितिमा नरहेको भन्ने कुरा प्रष्ट पारेको हुँदा निवेदकको जिकिर कानूनसंगत देखिँदैन।
१०. नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को यस समितिले बढी मूल्य निर्धारण गरेको नभई त्यसको लागत मूल्यको आधारमा र अधिराज्यभरी संविधान, ऐन, नियम आदिको एउटै मूल्य कायम गर्ने हेतुले देशको भौगोलिक दूरीको आधारमा ३५ प्रतिशतसम्म बिक्रेताहरूलाई कमिशन दिनुपर्ने कारणसमेतले गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को मूल्य रु.२०/- कायम गरिएको हो। उक्त मूल्य व्यापारिक दृष्टिकोणले कायम गरिएको होइन। श्री ५ को सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालयले मिति ०४७/७/२३ गतेको नेपाल राजपत्र भाग १, खण्ड ४०, अतिरिक्ताङ्क ३७ मा उक्त संविधान सर्वसाधारण जनताको जानकारीको लागि प्रकाशित गरिसकेकोले संविधान निःशुल्क वा नाम मात्रको मूल्यमा न्यूनतम मूल्य कायम गरी बिक्री वितरण गर्नुपर्छ भन्ने ओद शजारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको जिकिर आफैँ खण्डनीय छ। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत कानून किताब व्यवस्था समितिको लिखितजवाफ।
११. नियमानुसार दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयका लागि इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकतर्फबाट कोही उपस्थित हुनुभएन। विपक्षीतर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रकुमार श्रेष्ठले संविधानको धारा १२(१) को कसरी उल्लंघन भएको छ निवेदकले सो देखाउन सकेको छैन। सार्वजनिकरूपमा सूचना पाउने हकतर्फ उक्त नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेको छ। संविधानको मूल्य कति कायम हुनुपर्ने हो सोको निर्धारण कुन कानूनअन्तर्गत गर्ने हो सो कुरासमेत खुलाउन सकेको छैन। मोल कायम गर्ने र मूल्य कम गर्ने अधिकार निवेदकलाई छैन। संविधानको मूल्य कति कायम गर्ने हो सो कुरा रिट क्षेत्रबाट एकिन गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।
१२. यसमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तमाम नेपालीहरूले सजिलैसँग निःशुल्करूपमा उपलब्ध गरी हेर्न जान्न पाउने हक नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा १२(२)(क) र १६ ले प्रदत्त गरेको छ। त्यस्तो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सूचना माग्ने र पाउने हक नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ ले प्रदान गरेको हुँदा हरेक नागरिकको सार्वजनिक चासो र महत्वको विषय हुँदा त्यस्तो संविधान निःशुल्क वा न्यूनतम मूल्यमा उपलब्ध गराउने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको दायित्व रहेको प्रष्ट छ। उक्त संविधानको धारा १२ (२)(क) र धारा १६ ले प्रदान गरेको नागरिक हकमाथि आघात पर्ने गरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को बढी मूल्य कायम गरी बढी मूल्य रु.२०/- निर्धारण गर्ने गरेको प्रत्यर्थीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त संविधान निःशुल्क वा नाम मात्रको न्यूनतम मूल्य कायम गरी विक्री-वितरण गर्नु भन्ने आदेश गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य जिकिर देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (२)(क) ले “सबै नागरिकहरूलाई विचार एवं अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ” भनेको र धारा १६ ले “प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ” भनेको पाइन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (२)(क) ले विचार एवं अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक प्रदान गरेको पाइन्छ। उक्त धाराले संविधानको मोल निर्धारण गर्नेसँग कुनै सम्बन्ध एवं सरोकार राखेको पाइँदैन। यस्तो अवस्थामा निवेदकको उक्त संविधानको धारा १२(२)(क) ले दिएको हक अधिकार कुण्ठित भयो भन्ने स्थिति रहेन। अब नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ तर्फ हेरौं। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मिति ०४७/७/२३ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको देखिन्छ। जुन संविधानको धारा १६ द्वारा मलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बारे सूचना माग्ने र पाउने हक छ भनी निवेदक आउनुभएको छ। उक्त संविधान नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेकोले निवेदकको उक्त संविधानको धारा १६ ले दिएको हककुण्ठित भयो भन्न मिलेन। निवेदकको बनाई बमोजिम संविधानको न्यूनतम मोल कायम गर्नेसँग संविधानको उपरोक्त धारासँग कुनै सरोकार रहेको पाइन्न। कुनै प्रचलित नेपाल कानूनले संविधानको मोल यति हुनुपर्छ भनी तोकेको छैन। उक्त संविधानको कति मोल कायम गर्ने हो लागत र खर्चको लेखाजोखा गरी रिट क्षेत्रबाट मोल निर्धारण गर्न मिल्दैन।

१३. यस्तो अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रदान गरेको उपरोक्त हक कुण्ठित भएको नदेखिँदा आदेश जारी गरिरहन परेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। नियमानुसार र फाइल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०४९ साल माघ २१ गते रोज ४ शुभम्।

अधिवक्ता लक्ष्मण रंजितसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद्समेत

स्रोत : ने.का.प.२०४९ (ग), ठेली नं.४६, निर्णय नं. ४६६३,
पृष्ठ १९९, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री उदयरज उपाध्याय
सम्बत् २०४७ सालको रिट नं.११११
आदेश मिति : २०४९/११/३

विषय : परमादेश ।

निवेदक : अधिवक्ता लक्ष्मण रंजितसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : मन्त्रीपरिषद्समेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ राष्ट्रिय जनआन्दोलनको सिलसिलामा आहात भएका व्यक्तिहरूमध्ये को कसलाई शहीद मान्ने, कसलाई नमान्ने तथा त्यस्तो व्यक्तिमध्ये कुन मितिदेखि कुन मितिसम्म वीरगति प्राप्त गर्ने वा घाइते हुनेका परिवारलाई कुन दरले आर्थिक सहयोग एवं मानपत्र प्रदान गर्ने भन्ने कुरा प्रचलित नेपाल कानून वा नेपाल अधिराज्यको संविधानद्वारा व्यवस्थित कुरा नहुँदा त्यस्ता कुराहरू सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारले उपयुक्त एवं मनासिव तरिकाले निर्णय गर्न प्रचलित नेपाल कानून वा नेपाल अधिराज्यको संविधानद्वारा कुनै प्रतिबन्ध लगाएको नपाइने । (प्रकरण नं.९)
- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ अन्तर्गत राष्ट्रिय जनआन्दोलनमा पीडित कल्याण कोषबाट ३९ जना शहीदका परिवारलाई मात्र उक्त सहयोग वितरण गरिएकोले त्यस सम्बन्धमा जनता र शहीदका परिवारमा अन्यौलको स्थिति सिर्जना हुन गएकोले सोको जानकारी पाउन माग गरेकोमा गृह मन्त्रालयको सूचनाबाट सो सूचना प्राप्त भइसकेकोले अब को कुन व्यक्तिहरू उक्त अवधिभित्र शहीद भए पनि निजको नाम शहीदको नामावलीमा समावेश गरिएन, भएन र आर्थिक सहयोग पाइएन भन्ने निवेदकहरूको जिकिर भएको पाइँदैन । यस्तो स्थितिमा परमादेशको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्थासमेत नदेखिने । (प्रकरण नं.१०)

आदेश

न्या.केदारनाथ उपाध्याय

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

यसप्रकार छ ।

२. नेपाली कांग्रेस र संयुक्त वाममोर्चाको नेतृत्वमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनाको लागि मिति ०४६ साल फाल्गुण ७ गतेदेखि भएको राष्ट्रिय जनआन्दोलनको सिलसिलामा वीरगती प्राप्त गर्नु भई शहीद हुनुभएका व्यक्तिहरूको गृह मन्त्रालयले तयार पारेको नामावली र उक्त उल्लेखित नामावलीमा कुनै शहीदको नाम छुट हुन गएको वा संशोधन गर्नुपर्ने भए त्यस सम्बन्धमा कार्तिक मसान्तभित्र जानकारी दिई सहयोग गर्नु हुन सम्बन्धित सबैलाई जनआन्दोलनको सिलसिलामा शहीद भएका व्यक्तिहरूको परिवार, घाइते भई अङ्गभङ्ग भएका व्यक्तिहरू एवं उनीहरूको परिवारलाई उचित सहयोग र घाइतेहरूलाई उपचारको व्यवस्था मिलाउन गठित उच्चस्तरीय समितिको निर्णयसहितको श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयबाट मिति ०४७ कार्तिक ९ गतेसमेतको गोखापत्रमा प्रकाशित गरिएको शहीदहरूको नामावली र सूचना सार्वजनिकरूपमा जानकारीसमेत भएको छ ।
३. जनआन्दोलनमा वीरगति प्राप्त गर्ने शहीदको परिवार तथा घाइतेहरूको सहयोगार्थ श्री ५ को सरकारको तर्फबाट पटक-पटक सहयोग प्रदान गर्ने गरिएको र वीरगति प्राप्त गर्ने शहीदहरूका परिवार तथा घाइतेहरूको सहयोगार्थ राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याण कोषको स्थापना भएको कुरा सार्वजनिक जानकारीमा आएको छ । उक्त कोषको मुख्य उद्देश्य जनआन्दोलनबाट पीडित घाइते तथा शहीदका परिवारलाई आर्थिक सहयोग दिनु हो । उक्त कुरा कोषको नामबाट नै स्पष्ट हुन्छ ।
४. यसै सम्बन्धमा जनआन्दोलनमा वीरगति प्राप्त गर्नु भई शहीद हुनुभएको प्रत्येक शहीदका परिवारलाई रु.१/१ लाख तथा घाइतेहरूलाई यथोचितरूपमा सहयोग दिइने कुरा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट स्पष्ट सार्वजनिक जानकारी हुनआएको छ ।
५. विगत आन्दोलनमा परी के कति व्यक्तिहरू शहीद हुनुभयो भन्ने सन्दर्भमा मिति ०४७ साल कार्तिक ९ गतेसमेतको गोखापत्रमा प्रकाशित गरिएको श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको सूचनाअनुसार उल्लेखित वीरगति प्राप्त गर्नु भई शहीद हुनुभएको व्यक्ति तथा घाइतेहरूको सहयोगार्थ स्थापना भएको राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याणकोषबाट प्रजातन्त्र प्राप्तिको लागि बलिदान हुने सम्पूर्ण शहीदका परिवारलाई समान तरिकाबाट ससम्मान आर्थिक सहयोग दिइनुपर्नेमा मिति ०४७ साल माघ १७ गते प्रकाशित गोरखापत्रको समाचारअनुसार राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याणकोषका संरक्षकसमेत रहनुभएका सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट जनआन्दोलनको सिलसिलामा मिति ०४६ साल फाल्गुण ७ गतेदेखि चैत्र २६ गतेसम्म देशका विभिन्न भागमा भएको घटनामा वीरगति प्राप्त गरेका ३९ मध्ये २६ शहीदका परिवारलाई मात्र रु.१/१ लाख सहयोग र आदरपत्र दिइएको कुरा सार्वजनिक जानकारीमा आएको छ ।
६. यस सम्बन्धमा वास्तविक तथ्य के हो भनी गृह मन्त्रालयसित रिटपूर्वकको निवेदन मिति ०४७ माघ २० गते लिखित जानकारीको माग गर्दा उक्त मन्त्रालयले गोप्य निर्णयको कारण दर्शाई निर्णय प्रतिलिपि लिखित जानकारी दिन नमिल्ने भन्नेसमेत मौखिक जानकारी दिएको मिति ०४६ साल फाल्गुण ७ गतेदेखि चैत्र २६ गतेसम्म वीरगति प्राप्त गर्नुभएका व्यक्तिलाई मात्र शहीदको रूपमा मानिने कुरा क्याबिनेटबाट निर्णय भएको र सोही आधारमा ३९ शहीदका परिवारलाई मात्र आर्थिक सहयोगस्वरूप १/१ लाख र आदरपत्र दिइएको हो भन्ने मौखिकरूपमा जानकारी दिइएको हुँदा यस सम्बन्धमा गृहमन्त्रालयबाट प्रकाशित गरिएको मिति ०४७ साल कार्तिक ९ गतेसमेतको सूचनाअनुसार शहीद घोषित गरिएका सम्पूर्ण शहीदका परिवारहरूलाई समान तरिकाबाट उक्त सहयोग रकम वितरण हुनुपर्नेमा शहीदहरूमाथि भेदभाव गरी राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याण

अधिवक्ता लक्ष्मण रंजितसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद्समेत

कोषबाट के कति कारणले असमानरूपमा आर्थिक सहयोग वितरण गरियो भन्ने कुरा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना मान्ने र पाउने हक भएको हुँदा राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याण कोषबाट ३९ शहीदका परिवारलाई मात्र उक्त रकम सहयोग रकम वितरण गरी अन्य शहीदका परिवारलाई उक्त आर्थिक सहयोग रकम पाउन वञ्चित गरिएबाट यसले प्रत्यक्षतः सर्वसाधारण जनता र जनआन्दोलनमा वीरगति प्राप्त गरी शहीद हुनुभएका प्रत्येक शहीदका परिवारलाई राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याण कोषबाट शहीदहरूको सम्मानार्थरूपमा समानरूपमा आर्थिक सहयोग वितरण गर्नसमेत विपक्षीहरूका नाउँमा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८(२) अनुसार परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

७. यसमा के कसो भएको हो लिखितजवाफ मगाउनु भन्नेसमेतको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।
८. जनआन्दोलन सुरु भएको ०४६/११/७ देखि आन्दोलन रोकिएको मिति ०४६/१२/२६ सम्ममा घटेका घटनामा परी मृत्यु भएको व्यक्तिहरूका नजिकका नातेदारहरूलाई मात्र राष्ट्रिय जनआन्दोलन पीडित कल्याण कोषबाट रु.एकलाखका दरले आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने नीति निर्धारण भई अहिलेसम्म सोबमोजिम उक्त अवधिमा घटेका घटनामा परी मृत्यु भएका ४० जना व्यक्तिका नजिकका नातेदारलाई उक्त कोषबाट आर्थिक सहायता प्रदान गरिएको हुँदा र कुनै भेदभाव नगरिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेतका गृहमन्त्री एवं जनआन्दोलन पीडित सहयोगसम्बन्धी उच्चस्तरीय समितिको अध्यक्ष योगप्रसाद उपाध्याय र गृह मन्त्रालयको तर्फबाट गृहसचिव रामचन्द्र पौडलको एकै मिलानको लिखितजवाफ ।
९. नियमबमोजिम कजलष्टिमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता पुरेन्द्र अर्यालले ०४६ साल फाल्गुण ७ गतेबाट प्रजातन्त्र पुनर्स्थापनार्थ सुरु भएको राष्ट्रिय जनआन्दोलनमा वीरगति प्राप्त गर्नुभएका व्यक्तिहरूलाई शहीद घोषणा गरी तीनका परिवारलाई यथोचित सहयोग १/१ लाखका दरले दिने भनी जनआन्दोलन पीडित कल्याण कोष गठन भएको र ०४७ साल कार्तिक ९ गतेको गोरखापत्रमा शहीदहरूको नामावली प्रकाशित गरिएको, जसमा शहीदहरूको संख्या ३९ रहेको तर सहयोग वितरण गरिएको भनी ०४७ साल माघ १७ गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा केवल २६ जनालाई मात्र वितरण गरिएको जानकारी गराइएको छ र के कति जना शहीद भए र किन घोषित सम्पूर्ण शहीदका परिवारलाई आर्थिक सहयोग वितरण गरिएन भनी जानकारी माग्दा गृह मन्त्रालयसमेतबाट कुनै जानकारी दिइएन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ बमोजिम मेरा पक्षहरूले सार्वजनिक सूचनाहरूको जानकारी पाउनुपर्ने हो भन्नेसमेत र विपक्षी गृह मन्त्रालयसमेतका तर्फबाट खटी आउनुभएका विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री नरेन्द्रकुमार श्रेष्ठले कति व्यक्तिहरूले आन्दोलनको क्रममा वीरगति प्राप्त गरे र कतिलाई शहीद घोषित गर्ने र कुन कुन प्रक्रिया पूरा भएपछि शहीदका परिवारलाई घोषित आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने भन्ने कुरा श्री ५ को सरकारको नीति (Policy) को कुरा हो कतिपय कारणले गर्दा श्री ५ को सरकारका कतिपय निर्णयहरू प्रकाशमा ल्याउन र कसैले जानकारी माग्दा दिन नसकिने हुन्छ र शहीद घोषित व्यक्तिहरूलाई समान तरिकाले आर्थिक सहायता वितरण भएको छ भन्नेसमेत प्रस्तुत गर्नुभएको वहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय जनआन्दोलनको सिलसिलामा आहत भएका व्यक्तिहरूमध्ये को/कसलाई शहीद मान्ने र कसलाई नमान्ने त्यस्ता व्यक्तिमध्ये कुन मितिदेखि कुन मितिसम्म वीरगति प्राप्त गर्ने वा घाइते

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुनेका परिवारलाई कुन दरले आर्थिक सहयोग एवं मानपत्र प्रदान गर्ने भन्ने कुरा प्रचलित नेपाल कानून वा नेपाल अधिराज्यको संविधानद्वारा व्यवस्थित कुरा नहुँदा त्यस्ता कुराहरू सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारले उपयुक्त एवं मनासिव तरिकाले निर्णय गर्न प्रचलित नेपाल कानून वा नेपाल अधिराज्यको संविधानद्वारा कुनै प्रतिबन्ध लगाएको पाइँदैन ।

१०. निवेदकहरूले आफ्नो जिकिरमा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ अन्तर्गत राष्ट्रिय जनआन्दोलनमा पीडित कल्याण कोषबाट ३९ जना शहीदका परिवारलाई मात्र उक्त सहयोग वितरण गरिएकोले त्यस सम्बन्धमा जनता र शहीदका परिवारमा अन्यौलको स्थिति सिर्जना हुन गएकोले सोको जानकारी पाउन माग गरेकोमा गृह मन्त्रालयको सूचनाबाट सो सूचना प्राप्त भइसकेकोले अब को कुन व्यक्तिहरू उक्त अवधिभित्र शहीद भए पनि निजको नाम शहीदको नामावलीमा समावेश गरिएन, भएन र आर्थिक सहयोग पाइएन भन्ने निवेदकहरूको जिकिर भएको पाइँदैन । यस्तो स्थितिमा परमादेशको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्थासमेत नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यसको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् गृह मन्त्रालयसमेतलाई दिनु फाइल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.उदयरज उपाध्याय

इति सम्बत् २०४९ साल फाल्गुण ३ गते रोज १ शुभम् ।

अधिवक्ता पुरेन्द्र अर्यालसमेत विरुद्ध निर्वाचन आयोग

स्रोत : ने.का.प. २०५०, अंक १, निर्णय नं. ४६९०,
पृष्ठ ५९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
सम्बत् २०४८ सालको रिट नं.२२७०
आदेश मिति : २०५०/१/२

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : अधिवक्ता पुरेन्द्र अर्यालसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : निर्वाचन आयोग

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कुनै पनि संवैधानिक वा कानुनी निकाय अथवा अधिकारी संविधान वा कानूनद्वारा तोकिएको आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न बाध्य छ त्यस्तो निकाय वा अधिकारीले आफ्नो कर्तव्यपालन नगरेको कारणले कुनै व्यक्तिको हक वा सार्वजनिक हकको प्रचलनमा बाधा-अवरोध खडा हुन्छ भने यस अदालतबाट त्यस्तो हक प्रचलन गराउन आज्ञा वा आदेश जारी गर्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) ले यस अदालतलाई असाधारण अधिकार प्रदान गरेको छ तर त्यसरी आफ्नो हक प्रचलनको लागि जाने व्यक्ति जुन संवैधानिक निकाय वा अधिकारीसमक्ष जे काम कुरा गरिपाउँ भनी गएको छ वास्तवमा त्यो निकाय वा अधिकारीले त्यस्तो हकसम्बन्धी काम कुरा गर्नुपर्ने संवैधानिक अथवा कानुनी अधिकार वा कर्तव्य नै छैन भने सो निकाय वा अधिकारीले त्यस्तो अनधिकृत काम कुरा गर्न मिल्दैन । त्यस्तो स्थितिमा अधिकार नै नभएको काम कर्तव्य गर्नु भनी यस अदालतबाट परमादेश वा कुनै किसिमको आज्ञा आदेश जारी गर्न नसकिने । (प्रकरण नं.१०)
- ◆ संविधानको धारा १०४ को प्रावधानले निर्वाचन आयोगलाई संसद् सदस्यहरूको तथा गाउँ, नगर र जिल्लाका स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनसम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । यस धाराको मुख्य उद्देश्य संसद् सदस्यहरूको तथा स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनलाई निष्पक्ष र प्रभावकारी किसिमले सञ्चालन रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण गर्न आवश्यक अधिकार निर्वाचन आयोगलाई प्रदान गर्नुसम्म रहेको बुझिन्छ सोभन्दा बढी र बेग्लै विषयका नयाँ राजनैतिक संगठन वा दल दर्ता गर्ने विषयको निवेदन लिई त्यसको औचित्यता जाँचबूझ गरेर नयाँ राजनीतिक संगठन दर्ता गर्ने वा नगर्ने अथवा दर्ता भइसकेका कुनै राजनीतिक संगठन वा दललाई खारेज गर्ने इत्यादि काम कर्तव्य र अधिकार निर्वाचन आयोगलाई उपरोक्त

प्रावधानद्वारा सुम्पिएको देखिँदैन न त प्रचलित नेपाल कानूनले नै त्यस्तो काम, कर्तव्य निर्वाचन आयोगउपर निरोपित गरेको देखिन्छ तसर्थ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा नयाँ राजनीतिक दल दर्ता गर्ने, नगर्ने विषयको काम कर्तव्य र अधिकार नै नभएकोमा निर्वाचन आयोगलाई यस अदालतले अधिकार क्षेत्र बाहिरको काम कुरा गर्न, गराउन कुनै आदेश जारी गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.११)

- ◆ प्रजातान्त्रिक व्यवस्था एउटा खुल्ला व्यवस्था भएकोले सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा कुनै पनि नागरिक अन्धकारमा रहनुपर्ने अवस्था नपरोस् भन्नाखातिर यसलाई नेपाल अधिराज्यको संविधानले सुनिश्चित गरेको छ । मुलुकमा शासन सही तौरतरिकाबाट सञ्चालन भइराखेको छ/छैन शासन सञ्चालन प्रक्रियामा प्रचलित नेपाल कानून एवं समाजको नैतिक मूल्य र मान्यता अनुकूलको स्वच्छता कायम छ/छैन ? इत्यादि विभिन्न कुराहरूको सुक्ष्मतम् ज्ञान प्राप्त गर्न प्रत्येक नागरिकलाई यो अधिकार अनवरत र अकुण्ठितरूपले प्राप्त हुन प्रजातान्त्रिक पद्धतिको कार्यान्वयनको लागि अनिवार्य हुने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ एकातिर सार्वजनिक महत्वको निर्णयको सूचना पाउने अधिकार नागरिकलाई छ भने अर्कोतिर नागरिकको सो अधिकारप्रति दायित्व सम्बन्धित सार्वजनिक संस्था वा सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिउपर रहेको पाइने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ जुन संस्था वा निकायलाई संविधान वा कानूनद्वारा काम-कर्तव्य तोकिएको छैन त्यस संस्थाउपर त्यस विषयको सूचना दिनुपर्ने दायित्व निरोपित छ भन्न नमिल्ने स्थितिमा सूचित हुने आफ्नो हकको खोजी गर्ने नागरिकले संविधान वा कानूनद्वारा कर्तव्य तोकिएको निकाय वा अधिकारीसमक्ष सूचनाको माग गर्न जाँदैन र कुनै अरू नै निकाय वा अधिकारीसमक्ष जान्छ भने त्यस्तो बेसरोकारको निकाय वा अधिकारीले निजलाई सो सूचना दिनुपर्ने कुनै बाध्यता छैन । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ कुनै व्यक्ति कुनै सार्वजनिक संस्थामा सार्वजनिक महत्वको केही कुराको सूचना मागन निवेदन दिन्छ भने सो निकायद्वारा त्यो काम कुरासँग सम्बन्धित निकाय वा अधिकारी अरू नै रहेछ भने पनि यथाशक्य निजलाई सो कुरा बताइदिनु वा आफ्नो असमर्थताको कारणसहितको जवाफ दिनुपर्ने प्रजातान्त्रिक व्यवहार एवं शिष्टता हुन पनि सक्छ तर त्यस्तो कुरा कानुनीरूपमा गर्न गराउन यस अदालतबाट परमादेश जारी गर्ने त्यस्तो निकायउपर संवैधानिक वा कानुनी दायित्व निरोपित भएको हुनैपर्ने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ संसद् एवं स्थानीय निकायहरूको सदस्यका लागि हुने निर्वाचनमा मतदान गर्ने र राजनीतिक संगठन वा दल खडा गरी अथवा स्वतन्त्र उम्मेदवारको हैसियतले चुनाव लड्न पाउने समेत अधिकार कानूनबमोजिम सबै नागरिकले उपभोग गर्न पाउनु प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्थाको प्रमुख विशेषता हो । तसर्थ मुलुकको प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन प्रक्रिया कुनै खास व्यक्ति विशेषको अथवा कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको सरोकारको विषयमात्र नभएर राष्ट्रिय महत्वको विषय भएकोले निवेदकले उठाउनुभएको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय होइन भन्न नसकिने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्थामा सर्वसाधारणले आफ्नो राजनीतिक वा आर्थिक हकहितको प्रतिनिधित्व गर्न राजनीतिक संगठन वा दल खडा गर्ने हुँदा त्यसको संगठन वा दल खडा गर्न पाउने अथवा त्यस्तो संगठन वा दलमार्फत् प्रतिनिधिसभाको चुनावमा भाग लिन पाउने अधिकारमा कुनै किसिमको बन्देज लगाइएमा त्यस्तो बन्देजलाई सहजताका साथ लिन पनि हुन्न साथै कुनै राजनीतिक संगठन वा दल नागरिकको हकहितको

प्रतिनिधित्व गर्नुको साथै जनसामान्यको हकहितको वेवास्ता गर्छ र नगन्य जनसंख्यामा बाहेक राष्ट्रियस्तरमा जनआस्थासमेत प्राप्त गर्न नसक्ने नाम मात्रको राजनीतिक संगठनको रूपमा स्थापित भइरहन्छ भने त्यस्ता राजनीतिक संगठन वा दलहरूको संख्यात्मक बृद्धिले मात्र प्रजातान्त्रिक व्यवस्था दरो हुन्छ भन्न पनि सकिँदैन । (प्रकरण नं.१३)

- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ द्वारा प्रतिस्थापित प्रजातान्त्रिक संरचना एवं सो संविधानको प्रस्तावनाको शब्द र भावना राजनीतिक संगठन वा दल खडा गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउन होइन भन्ने कुरामा शंका छैन तथापि यस्तो प्रश्नमा संविधानको प्रस्तावना र धारा ११३(२) को खण्ड (घ) को अन्तरसम्बन्धलाई स्पष्ट गर्न वान्छनीय हुन आउँछ किनकी धारा ११३(२) को खण्ड (घ) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा संशोधन गरी ल्याइएको धारा नभएको र यो धारा संविधान निर्माण हुँदाकै अवस्था संविधान निर्माताद्वारा राखिएको धारा हो । यस धाराको प्रादुर्भाव प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्था र संविधानको प्रस्तावनाको साथ-साथै भएकोले संवैधानिक संरचना एवं प्रस्तावना समेतलाई सोची विचारी राखिएको र त्यसरी राख्दा संवैधानिक संरचनातर्फ संविधान निर्माण हुँदाको अवस्था दृष्टि नपुगेको होला भनी अनुमान गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ कुनै राजनीतिक संगठन वा दलद्वारा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा भाग लिने विषयमा शर्त राखी व्यवस्थित गर्न र भाग लिनै नदिने गरी प्रतिबन्ध लगाउनु बेगला-बेगलै कुरा हो । राजनीतिक संगठन वा दललाई जनताप्रति जागरुक एवं जनमुखी बनाउन प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा जम्मा खसेको मतको अनुपातमा निश्चित प्रतिशत मत ल्याउनपर्ने गरी जनताको निश्चित आस्था दर्शाउन शर्त रहेकै कारणले त्यस्तो शर्तलाई प्रजातान्त्रिक संरचना प्रतिकूल छ भन्न सकिँदैन । तर नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११३ (२) को खण्ड (घ) प्रजातान्त्रिक संवैधानिक संरचनाको प्रतिकूल छ/छैन अथवा संविधानको प्रस्तावनासँग बाभिएको छ/छैन भनी अदालतबाट निर्णय दिन त्यस्तो प्रश्न काल्पनिक तथ्यमा आधारित नभएर यथार्थतामा आधारित हुनपर्ने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ निवेदक स्वयम् कुनै राजनीतिक संगठनको प्रतिनिधित्व गरिराख्नुभएको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा खुलाइएको देखिँदैन । नतः कुनै खास राजनीतिक संगठनलाई निर्वाचन आयोगद्वारा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११३(२) को खण्ड (घ) को प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा भाग लिन बन्देज लगाएकोले यो रिट निवेदन दिएको हो भन्ने देखिनआउँछ । यथार्थता र वास्तविक तथ्यबाहेक काल्पनिक समस्या (Hypothetical Problem) को निरूपण गर्ने कर्तव्य यस अदालतको नभएकोले रिट निवेदकको जिकिर असम्बन्धमा अरु विचार गरिरहनुपर्ने स्थिति नदेखिने । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या.केदारनाथ उपाध्याय

१. नेपाल अधिराज्यको संविधाना २०४७ को धारा २३/८८ अन्तर्गत दर्ता हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण यसप्रकार छ ।
२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले पनि नागरिकलाई संघ-संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेअन्तर्गत राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रतासमेत पर्छ । धारा ११२ ले यस्तो दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्देज लगाएकोमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- निर्वाचन आयोगले संवैधानिक कठिनाई देखाई नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल निर्वाचन आयोगमा दर्ता नभएको कुरा सार्वजनिक जानकारीमा आएकोले धारा १६ को सार्वजनिक सूचनाको हकअन्तर्गत आयोगमा २०४८/१२/३ मा सोको जानकारी माग गरेकोमा लिखित जानकारी गराउन अस्वीकार गरियो ।
३. निर्वाचनको लागि आयोगबाट मान्यता प्राप्त गर्नु कुनै राजनीतिक दल आयोगमा दर्ता गर्नुपर्ने र दर्ता हुनको लागि संविधानको धारा ११३(२)(घ) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा खसेको जम्मा मतको ३ प्रतिशत मत प्राप्त गर्नुपर्ने व्यवस्थाले विवाद खडा गरेको छ, यदि यो प्रावधानलाई मान्ने हो भने पनि पहिलोपटक निर्वाचनमा भाग लिइसकेका दलको लागि मान्य हुन्छ । निर्वाचनमा भाग नलिएका दलले कति प्रतिशत मत प्राप्त गर्नु भन्न सकिन्न ।
४. उपर्युक्त कारण दर्शाई आयोगले नयाँ राजनीतिक दल दर्ता नगरेबाट भविष्यमा हुने निर्वाचनमा भाग लिन कतिपय नयाँ तथा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा ३ प्रतिशतभन्दा कम मत पाउने दलहरू पनि निर्वाचनमा भाग लिन पाउने हकबाट वञ्चित हुन गई संविधानको आधारभूतस्वरूप बहुदलीय प्रजातन्त्रमा नै असर पर्न गएको छ ।
५. अतः संविधानमा समेत नयाँ दलमाथि प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान भएकोले संविधानको रीत पुऱ्याई दर्ता हुन आएका नयाँ राजनीतिक पार्टीहरूलाई निर्वाचन आयोगले दर्ता गर्न इन्कार गरेको कार्यलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी त्यस्ता राजनीतिक पार्टीलाई दर्ता गरिदिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।
६. यसमा के कसो भएको ? निवेदकको जिकिरबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।
७. रिट निवेदनहरूले नयाँ राजनीतिक दल खोलेको र सो दल दर्ता गराउन आयोगमा निवेदन दिएका छैनन् । आफूले प्रारम्भ नै नगरेको विषयमा आयोगले निर्णय गर्नु र त्यसको जानकारीको सूचना निजहरूले निवेदन दिएकै आधारमा आयोगले निजहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने कुनै बाध्यता छैन । रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको विषय सार्वजनिक हो भनी निवेदनकले भन्दैमा त्यो हुने होइन । नयाँ राजनीतिक दल दर्ता गराउन निवेदन दिने दल वा सो सम्बन्धित व्यक्तिलाई आयोगले जानकारी गराएको पनि छ । रिट निवेदकहरू कुनै राजनीतिक दलसँग सरोकार राख्ने भनी खुल्दैन । राजनीतिक संगठन गरिसकेपछि त्यस्तो दल संविधानको धारा ११३(१) बमोजिम निर्वाचनको प्रयोजनको लागि निर्वाचन आयोगबाट मान्यता प्राप्त गर्न कानूनबमोजिम निवेदन दिएमा सोसम्बन्धी निर्णय गरिने हो । दलसँग सम्बन्धित विषयमा दलको तर्फबाट सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन दर्ता भई रहेकोमा आयोगबाट आफ्नो मन्तव्य अदालतसमक्ष प्रस्तुत भइसकेको समेत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत निर्वाचन आयोगको लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री पुरेन्द्र अर्याल र श्री नारायणबहादुर प्रधान निवेदकहरू हुनुहुन्छ । आफ्नो रिट निवेदनको समर्थनमा स्वयं उपस्थित हुनुभएका दुवै विद्वान अधिवक्ताहरूले निर्वाचन आयोगले नयाँ राजनीतिक संगठन वा दललाई दर्ता गर्न अस्वीकार गरेको र त्यसले संगठन वा दल खडा गर्न मिल्ने नमिल्ने विषयमा जानकारीसमेत नदिएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ अन्तर्गत सार्वजनिक महत्वका विषयमा सूचित हुन पाउन

अधिवक्ता पुरेन्द्र अर्यालसमेत विरुद्ध निर्वाचन आयोग

अधिकारबाट वञ्चित भएका छौं भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभएको छ । विद्वान अधिवक्ताहरूको वहसमा उपरोक्त कुराहरूको अतिरिक्त प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन बसेको ३१ प्रतिशत मत प्राप्त गरेको हुनुपर्ने, शर्त नेपाल अधिराज्यका संविधान, २०४७ को प्रस्तावना तथा आधारभूतस्वरूप मानिएको बहुदलीय प्रजातान्त्रिक संरचनासँग बाँझिएकोले संवैधानिक संकटको स्थिति उत्पन्न भएको हुँदा संविधानको धारा ८८(२) का प्रक्रिया अपनाई नयाँ राजनीतिक पार्टीलाई दर्ता गरी दिनु भन्नेसमेत जिकिर लिएको छ ।

९. विपक्ष निर्वाचन आयोगका तर्फबाट विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री मोहनबहादुर थपलियाले निवेदकहरू कुनै राजनीतिक संगठन वा दल दर्ता गराउन निर्वाचन आयोगको कार्यालयमा जानुभएको छैन । राजनीतिक संगठन खोल्ने स्वन्त्रतालाई दर्ता गराउनुपर्ने गरी संविधानले बन्देज नलगाएको र सार्वजनिक विवाद उठाउन निवेदकको विवादको विषयवस्तुसँग तात्विक सम्बन्ध नभएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत वहस गर्नुभएको छ । रिट निवेदन जिकिर र लिखितजवाफका साथै विद्वान अधिवक्ताहरूद्वारा गर्नुभएको वहसलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत विवादमा तीन प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखियो । प्रथम, निर्वाचन आयोगले कुनै नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल दर्ता गर्नुपर्ने हो/होइन ? दोस्रो कुनै नेपाली नागरिकले नयाँ राजनीतिक दल खोल्न पाउने या नपाउने विषयको जानकारीको लागि निर्वाचन आयोगमा लिखित निवेदन दिएकोमा त्यस कुराको जानकारी दिनुपर्ने निर्वाचन आयोगको संवैधानिक वा कानुनी कर्तव्य हो/होइन ? तेस्रो रिट निवेदनकले नेपाल अधिराज्यको संविधान धारा ११३(२) (घ) संविधानको स्वरूप र प्रस्तावनासँग बाँझिएको छ/छैन निवेदकले माग गरिएबमोजिम आदेश जारी हुने/नहुने कुरा यी प्रश्नहरूको निरोपणमा निर्भर हुने स्वतः स्पष्ट छ ।
१०. अब प्रस्तुत विवादका पहिलो प्रश्नमा विचार गर्दा कुनै पनि संवैधानिक वा कानुनी निकाय अथवा अधिकारी संविधान वा कानूनद्वारा तोकिएको आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न बाध्य छ । त्यस्तो निकाय वा अधिकारीले आफ्नो कर्तव्य पालन नगरेको कारणले कुनै व्यक्तिको हक वा सार्वजनिक हकको प्रचलनमा बाधा अवरोध खडा हुन्छ भने यस अदालतबाट त्यसतो हक प्रचलन गराउन आज्ञा वा आदेश जारी गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा ८८(२) ले यस अदालतलाई असाधारण अधिकार प्रदान गरेको छ । तर त्यसरी आफ्नो हक प्रचलनको लागि जाने व्यक्ति जुन संवैधानिक निकाय वा अधिकारीसमक्ष जे काम कुरा गरिपाउँ भनी गएको छ । वास्तवमा त्यो निकाय वा अधिकारीले त्यस्तो हकसम्बन्धी काम कुरा गर्नुपर्ने संवैधानिक अथवा कानुनी अधिकार वा कर्तव्य नै छैन भने सो निकाय वा अधिकारीले त्यस्तो अनधिकृत काम कुरा गर्न मिल्दैन । त्यस्तो स्थितिमा अधिकार नै नभएको काम-कर्तव्य गर्नु भनी यस अदालतबाट परमादेश वा कुनै किसिमको आज्ञा-आदेश जारी गर्न पनि सकिँदैन । प्रस्तुत रिटमा निवेदकले विपक्षी निर्वाचन आयोगका नाममा नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल दर्ता गरिदिनु भन्ने परमादेशको माग गर्नुभएको छ । निर्वाचन आयोगको के कस्ता काम-कर्तव्य हो त्यो कुरा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १०४ द्वारा निश्चित गरिएको छ । त्यस धाराको उधृतांश यसप्रकार छ :-

१०४ निर्वाचन आयोगको काम-कर्तव्य र अधिकार

- (१) यो संविधान र अन्य कानूनको अअधिनमा रही संसद् तथा गाउँ, नगर र जिल्लाका स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनको सञ्चालन रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण निर्वाचन आयोगबाट हुनेछ । सो प्रयोजनको लागि मतदाता नामावली तयार गर्ने कार्य निर्वाचन आयोगले गर्नेछ ।

- (२) संसद् सदस्यको लागि उम्मेदवारीको मनोनयन दर्ता भइसकेको तर निर्वाचन पूरा नहुँदै कुनै उम्मेदवार धारा ४७ अनुसार अयोग्य छ वा हुन गएको छ भन्ने प्रश्न उठेमा त्यसको अनितम निर्णय निर्वाचन आयोगले गर्नेछ ।
- (३) निर्वाचन आयोगले आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकारमध्ये आफ्नो कुनै काम, कर्तव्य र अधिकार प्रमुख निर्वाचन आयुक्त, निर्वाचन आयुक्त वा श्री ५ को सरकारको कर्मचारीलाई तोकिएको शर्तको अधिनमा रही प्रयोग तथा पालन गर्न पाउने गरी सुम्पन सक्नेछ ।
- (४) यस संविधानको अधिनमा रही निर्वाचन आयोगको काम, कर्तव्य र कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारित भएबमोजिम हुनेछन् ।
११. उपरोक्त धारा १०४ को प्रावधानले निर्वाचन आयोगलाई संसद् सदस्यहरूको तथा गाउँ, नगर र जिल्लाका स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनसम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ । यस धाराको मुख्य उद्देश्य संसद् सदस्यहरूको तथा स्थानीय निकायहरूको निर्वाचनलाई निष्पक्ष र प्रभावकारी किसिमले सञ्चालन रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण गर्न आवश्यक अधिकार निर्वाचन आयोगलाई प्रदान गर्नुसम्म रहेको बुझिन्छ । सोभन्दा बढी र बेग्लै विषयको नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल दर्ता गर्ने विषयको निवेदन लिई त्यसको औचित्यता जाँचबुझ गरेर नयाँ राजनीतिक संगठन दर्ता गर्न वा नगर्ने अथवा दर्ता भइसकेका कुनै राजनीतिक संगठन वा दललाई खारेज गर्ने इत्यादि काम, कर्तव्य र अधिकार निर्वाचन आयोगलाई उपरोक्त प्रावधानद्वारा सुम्पिएको देखिँदैन । न त प्रचलित नेपाल कानूनले नै त्यस्तो काम, कर्तव्य, निर्वाचन आयोगउपर निरोपित गरेको देखिन्छ । तसर्थ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा नयाँ राजनीतिकदल दर्ता गर्ने, नगर्ने विषयको काम, कर्तव्य र अधिकार नै नभएकोमा निर्वाचन आयोगलाई यस अदालतले अधिकार क्षेत्र बाहिरको काम कुरा गर्न, गराउन कुनै आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन ।
१२. यस विवादको दोस्रो प्रश्न पहिलो प्रश्नसँग धेरै हदसम्म सम्बन्धित देखिन्छ । तर पनि यस प्रश्नको विषय नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल खोल्ने कुरा नभई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ अन्तर्गत सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचित हुन पाउने मौलिक हकसँग सम्बन्धित छ । प्रजातान्त्रिक व्यवस्था एउटा खुला व्यवस्था भएकोले सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा कुनै पनि नागरिक अन्धकारमा रहनुपर्ने अवस्था नपरोस् भन्नाखातिर यसलाई नेपाल अधिराज्यको संविधानले सुनिश्चित गरेको छ । मुलुकमा शासन सही तौरतरिकाबाट सञ्चालन भइराखेको छ/छैन ? शासन सञ्चालन प्रक्रियामा प्रचलित नेपाल कानून एवं समाजको नैतिक मूल्य र मान्यता अनुकूलको स्वच्छता कायम छ/छैन ? इत्यादि विभिन्न कुराहरूको सुक्ष्मतम ज्ञान प्राप्त गर्न प्रत्येक नागरिकलाई यो अधिकार अनवरत र अकुण्ठतरूपले प्राप्त हुनु प्रजातान्त्रिक पद्धतिको कार्यान्वयनको लागि अनिवार्य हुन्छ । यस रिट निवेदकको निवेदक रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरूद्वारा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ द्वारा प्रत्याभूति प्रदान गरिएको यो अधिकार प्रजातान्त्रिक पद्धतिको कार्यान्वयनका लागि कति महत्वपूर्ण छ भनी आफ्नो बहसको सिलसिलामा अभिव्यक्त गर्नुभएका उद्गारहरूप्रति यो इजलासले असहमत हुनुपर्ने कारण छैन । यस धाराअन्तर्गत एकातिर सार्वजनिक महत्वका निर्णयका सूचना पाउने अधिकार नागरिकलाई छ भने अर्कोतिर नागरिकको सो अधिकारप्रति दायित्व सम्बन्धित सार्वजनिक संस्था वा सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिउपर रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदकले जानकारी चाहेको विषयको प्रकृति सार्वजनिक महत्वको छैन भन्न सकिँदैन । तर निर्वाचन आयोग यस्तो सूचना दिनुपर्ने दायित्व

भएको संस्था हो/होइन त्यस कुरामा पनि विचार गर्नु नितान्त आवश्यक हुन आउँछ। प्रस्तुत विवादमा प्रश्न १ सम्बन्धमा माथिका प्रकरणहरूमा नयाँ राजनीतिक संगठन वा दल खोल्न स्वीकृति दिने वा इन्कार गर्ने निकाय निर्वाचन आयोग नभएको भन्ने कुरा स्पष्ट गरी सकिएको छ। जुन संस्था वा निकायलाई संविधान वा कानूनद्वारा जुन काम, कर्तव्य तोकिएको छैन। त्यस संस्थाउपर त्यस विषयका सूचना दिनुपर्ने दायित्व निरोपित छ भने मिल्दैन। यस स्थितिमा सूचित हुने आफ्नो हकको खोजी गर्ने नागरिकले संविधान वा कानूनद्वारा कर्तव्य तोकिएको निकाय वा अधिकारीसमक्ष सूचनाको माग गर्न जाँदैन र अरू नै निकायका अधिकारीमा जान्छ भने त्यस्तो सरारकारको निकाय वा अधिकारीले निजलाई सो सूचना दिनुपर्ने कुनै बाध्यता छैन। यसका अतिरिक्त निवेदक विद्वान अधिवक्ताहरूले विपक्ष निर्वाचन आयोगउपर राजनीतिक संगठन वा दल दर्ता सम्बन्धमा सूचना दिनुपर्ने दायित्व रहेको छ भन्न कानूनको पृथक विशेष व्यवस्थासमेत देखाउन सक्नुभएको छैन। कुनै व्यक्ति कुनै सार्वजनिक संस्थामा सार्वजनिक महत्वको केही कुराका सूचना माग्न निवेदन दिन्छ भने सो निकायद्वारा त्यो काम कुरासँग सम्बन्धित निकाय वा अधिकारी अरू नै रहेछ भने पनि यथासक्य निजलाई सो कुरा बताइदिनु वा आफ्नो असमर्थताको कारणसहितको जवाफ दिनुपर्ने प्रजातान्त्रिक व्यवहार एवं शिष्टता हुन पनि सक्छ। तर त्यस्ता कुरा कानुनीरूपमा गर्न/गराउने यस अदालतबाट परमादेश जारी गर्न त्यस्तो निकायउपर संवैधानिक वा कानुनी दायित्व निरोपित भएको हुनै पर्छ।

१३. रिट निवेदनमा उठाएका तेस्रो प्रश्न नेपाल अधिराज्यको संविधान धारा ११३(२) को खण्ड (घ) सँग सम्बन्धित छ। यो व्यवस्थाअन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको लागि भएको निर्वाचनमा खसेको जम्मा मतको तीन प्रतिशत मतप्राप्त गरेको हुनुपर्ने गरी राजनीतिक संगठन वा दललाई निर्वाचनको प्रयोजनको लागि बाध्यता गरिएको संविधानको प्रस्तावना तथा प्रजातान्त्रिक संरचनासमेतसँग बाभिएको छ भन्ने निवेदकको जिकिर छ। निवेदक स्वयं कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको सदस्य रहेको र उक्त संवैधानिक प्रावधान प्रयोग गरी निजको संगठन वा दललाई निर्वाचनमा भाग लिन नदिएको भन्ने निवेदकको जिकिर रहेको छैन। निवेदक विद्वान अधिवक्ताहरूद्वारा प्रस्तुत विषय सार्वजनिक हक वा सरोकारको भएको र नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यस्तो विषयको विवादको निरोपण गराउन पाउने नै हो भन्ने निजहरूको दावी छ। संसद् एवं स्थानीय निकायहरूको सदस्यका लागि हुने निर्वाचनमा मतदान गर्न र राजनीतिक संगठन वा दल खडा गरी अथवा स्वतन्त्र उम्मेदवारको हैसियतले चुनाव लड्न पाउनसमेत अधिकार कानूनबमोजिम सबै नागरिकले उपभोग गर्न पाउनु प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्थाको प्रमुख विशेषता हो। तसर्थ मुलुकको प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन प्रक्रिया कुनै खास व्यक्ति विशेषको अथवा कुनै राजनीतिक संगठन वा दलको सरोकारको विषयमात्र नभएर राष्ट्रिय महत्वको विषय भएकोले निवेदकले उठाउनुभएको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय होइन भन्न सकिँदैन। प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्थामा सर्वसाधारणले आफ्नो राजनीतिक वा आर्थिक हकहितको प्रतिनिधित्व गर्न राजनीतिक संगठन वा दल खडा गर्ने हुँदा त्यस्तो संगठन वा दल खडा गर्न पाउने अथवा त्यस्तो संगठन वा दलमार्फत् प्रतिनिधिसभाको चुनावमा भाग लिन पाउने अधिकारमा कुनै किसिमको बन्देज लगाइएमा त्यस्ता बन्देजलाई सहजताकासाथ लिन पनि हुन्न। साथै कुनै राजनीतिक संगठन वा दलले नागरिकको हकहितको प्रतिनिधित्व गर्नुका साथै जनसामान्यका हकहितको वेवास्ता गर्छ र नगन्य जनसंख्यामा बाहेक राष्ट्रियस्तरमा जनआस्थासमेत प्राप्त गर्न नसक्ने नाम मात्रको राजनीतिक संगठनका रूपमा स्थापित भइरहन्छ भने त्यस्ता राजनीतिक संगठन वा दलहरूको संख्यात्मक बृद्धिले मात्र प्रजातान्त्रिक व्यवस्था दरो हुन्छ भन्ने पनि सकिँदैन। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ द्वारा प्रतिस्थापित प्रजातान्त्रिक संरचना एवं सो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संविधानको प्रस्तावनाको शब्द र भावना राजनीतिक संगठन वा दल खडा गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउनु होइन भन्ने कुरामा शंका छैन । तथापि यस्तो प्रश्नमा संविधानको प्रस्तावना र धारा ११३(२) को खण्ड (घ) को अन्तरसम्बन्धलाई स्पष्ट गर्नु वान्छनीय हुन आउँछ । किनकी धारा ११३(२) को खण्ड (घ) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा संशोधन गरी ल्याइएको धारा नभएको र यो धारा संविधान निर्माण हुँदाकै अवस्था संविधान निर्माताद्वारा राखिएको धारा हो । यस धाराको प्रादुर्भाव प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्था र संविधानको प्रस्तावनाको साथसाथै भएकोले संवैधानिक संरचना एवं प्रस्तावनासमेतलाई सोची विचारी राखिएको र त्यसरी राख्दा संवैधानिक संरचनातर्फ संविधान निर्माण हुँदाको अवस्था दृष्टि नपुगेको होला भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन । कुनै राजनीतिक संगठन वा दलद्वारा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा भाग लिने विषयमा शर्त राखी व्यवस्थित गर्नु र भाग लिने नदिने गरी प्रतिबन्ध लगाउनु बेग्ला-बेग्लै कुरा हो । राजनीतिक संगठन वा दललाई जनताप्रति जागरुक एवं जनमुखी बनाउन प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा जम्मा खसेको मतको अनुपातमा निश्चित प्रतिशत मत ल्याउनुपर्ने गरी जनताको निश्चित आस्था दर्शाउन शर्त रहेकै कारणले त्यस्तो शतलाई प्रजातान्त्रिक संरचना प्रतिकूल छ भन्न पनि सकिँदैन । तर नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११३ (२) को खण्ड (घ) प्रजातान्त्रिक संवैधानिक संरचनाको प्रतिकूल छ/छैन, अथवा संविधानको प्रस्तावनासँग बाभिएको छ/छैन भनी अदालतबाट निर्णय दिन त्यस्तो प्रश्न काल्पनिक तथ्यमा आधारित नभएर यथार्थतामा आधारित हुनुपर्दछ । निवेदक स्वयम् कुनै राजनीतिक संगठनको प्रतिनिधित्व गरी राख्नुभएको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा खुलाइएको देखिँदैन । नतः कुनै खास राजनीतिक संगठनलाई निर्वाचन आयोगद्वारा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११३ (२) को खण्ड (घ) को प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा भाग लिन बन्देज लगाएकोले यो रिट निवेदन दिएको हो भन्ने देखिन आउँछ यथार्थता र वास्तविक तथ्यबाहेक काल्पनिक समस्या (Hypothetical Problem) को निरूपण गर्ने कर्तव्य यस अदालतको नभएकाले रिट निवेदकको जिकिर सम्बन्धमा अरू विचार गरिरहनुपर्ने स्थिति नदेखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई आदेशको जानकारी दिई फायल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.अरविन्दनाथ आचार्य

इति सम्बत् २०५० साल वैशाख २ गते रोज ४ शुभम् ।

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ ३९०, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरगोविन्द सिंह प्रधान
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०५० सालको रिट नं.३०४९
आदेश मिति : २०५१/१/२५

विषय : उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : का.जि.का.न.पा. वडा नं. ३१ पुतलीसडक बस्ने गोपाल शिवाकोटीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अरूण तेस्रो परियोजना विद्युत विकाससम्बन्धी परियोजना भई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्रोत-साधनबाट विद्युत विकास गर्ने उद्देश्य यसका पक्ष-विपक्षीमा प्रकाशित सामाग्रीहरूबाट देखिएकोले अरूण तेस्रो परियोजना सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय होइन भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२५)
- ◆ निवेदकहरूको अरूण तेस्रो परियोजनाको सम्बद्ध विषयसँग सम्बन्ध र सरोकार छैन भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन हकद्वैयाविहीन हुन्छ भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने । (प्रकरण नं.२८)
- ◆ निवेदकले रिट निवेदनमा माग गरेको मागको प्रकृति न्यायिक निरूपणसम्बन्धी नभई सरसर्ती हेर्दा पनि अर्थशास्त्र र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बद्ध देखिँदा यस्ता अर्थशास्त्रीय र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सार्वजनिक विवादको विषयमा संविधानको धारा ८८(२) आकर्षित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.२९)
- ◆ निवेदकले उल्लेख गरेको लिखतहरूको सूची हेर्दा नै लिखतहरूको परिणाम ठूलो मात्रामा हुने देखिन्छ भने रिट निवेदनमा परियोजनासम्बन्धी सम्पूर्ण लिखत दस्तावेज उपलब्ध गराइपाउँ भन्ने माग भएको पाइन्छ । यति ठूलो संख्या र परिणाममा लिखत उपलब्ध गराउन असम्भव प्रायः हुने ।
- ◆ अदालतले यस्तो भार कुनै पक्षमाथि लादने कार्य गर्दा न्यायको कठोरपना मात्र प्रदर्शित भई न्यायोचित (Reasonable) मापदण्डको सीमाको उल्लंघन हुने । (प्रकरण नं.३८)
- ◆ लिखतको गोप्यतासम्बन्धी कानून लागू नहुँदा सम्बन्धित सबैलाई कठिनाई र अनिश्चितताको स्थितिमा अलमलिरहनुपर्ने हुँदा उक्त कानून लागू गर्ने वा यस विषयमा एउटा निश्चित सामायिक आन्तरिक नियमावली वा सामान्य कानूनी व्यवस्था लागू, संशोधन वा निर्माण गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.४०)

आदेश

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त जिकिर यसप्रकार रहेछ ।
२. श्री ५ को सरकारले विश्व बैकलगायतका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय वित्तिय एवं दातृ संस्था र सरकारहरूको ऋण तथा सहयोगमा संखुवासभा जिल्लाको उत्तरी भेगमा पर्ने नूम गा.वि.स.को फ्याक्सिन्दा भन्ने ठाउँमा अरूण नदीबाट विद्युत परियोजना सञ्चालन गर्न लागेको तथा यसका सम्पूर्ण प्रशासन प्रबन्ध र कार्यान्वयनको कार्य नेपाल विद्युत प्राधिकरण र अरूण तेस्रो जलविद्युत परियोजना तथा त्यसका प्रमुख निर्देशकले गरिरहेको कुरा विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी सञ्चारमाध्यम तथा कागजपत्रहरूबाट निवेदक दुबैलाई थाहा हुनआएकोले अरूण जलविद्युत परियोजना हालसम्म नेपालले गर्न लागेको सबैभन्दा ठूलो परियोजना भएको यसमा हुने लागत १८ अर्ब रुपैयाँ अथवा नेपालको वार्षिक विकास बजेटको लगभग दुई गुणा रहेको यसको निर्माणमा व्यापकरूपमा अन्तर्राष्ट्रिय निर्माण ठेकेदारहरू संलग्न हुनेजस्ता कारणहरूले गर्दा आर्थिक घोटाला तथा कमिशनतन्त्रको प्रशस्त गुन्जायस रहेको ठूलो परियोजना हुनुको कारण यसको दीर्घकालीनरूपमा वातावरणीय संरक्षण तथा सामाजिक सन्तुलनमा व्यापक प्रभाव पार्न सक्ने देखिएको छ । अरूण नदी चीनको तिब्बत हुँदै नेपालतिर बग्ने नदी हुनुको कारण छिमेकी मुलुकबाट आवश्यक सहमति समझदारी लिनु दीर्घकालीन हितका दृष्टिले उपयुक्त हुने ठानिएको अहिलेको अवस्थामा देशले धान्नै नसक्ने गरी विभिन्न शर्तहरूमा विदेशी ऋण लिएर यस परियोजनामा लगानी गर्नुपर्ने अवस्था नरहेको तथा परियोजना सामान्यभन्दा धेरै जोखिमपूर्ण हुने देखिएको तथ्यहरू विगत केही महिनादेखि सार्वजनिकरूपमा निरन्तर ढंगले चर्चा-परिचर्चा र विवादमा आइरहेको छ ।
३. निवेदकको प्रयोजनका निमित्त सामान्यतया अरूण परियोजनालगायतका नेपालका लागि प्राप्त हुने कुनै पनि आर्थिक तथा भौतिक ऋण एवं सहायताकारूपमा प्राप्त गर्ने तथा जुटाउनेसम्बन्धी कार्यका सिलसिलामा विभिन्न दातृ संस्था तथा सरकारसँग आवश्यक सहमति समझदारी तथा सन्धी-सम्झौतामा पुग्ने अख्तियार प्राप्त निकाय विपक्षी नं.१ भएको स्पष्ट छ । साथै जलस्रोतको उपयोगसम्बन्धी नीति तथा विभिन्न परियोजनाहरू तर्जुमा गर्ने तिनको कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने तथा स्वदेशी एवं विदेशी संघ-संस्था, सरकार वा निकायहरूबाट तथा आर्थिक भौतिक स्रोत परिचालन गर्ने कार्यमा समेत प्रत्यक्षरूपमा संलग्न हुने किसिमका अख्तियार प्राप्त निकाय विपक्षी नं.२ भएको र नेपाल विद्युत प्राधिकरण तथा अरूण-३ जलविद्युत परियोजना पनि विपक्षी नं.२ अन्तर्गत सञ्चालन हुँदैआएको छ । तसर्थ अरूण-३ को सम्बन्धमा वास्तविक तथ्य र यथार्थहरू पत्ता लगाई विस्तृत जानकारी लिई आवश्यक अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी एउटा निष्कर्षमा पुग्नु देशको सचेत नागरिकको हैसियतले कर्तव्य ठानी उक्त अरूण-३ परियोजनाका सम्बन्धमा विभिन्न स्रोत र माध्यमहरूबाट विभिन्न सूचना तथ्य र सामाग्रीहरू संकलन गर्न सिलसिलामा डिसेम्बर १०, १९९२ मा निवेदकमध्येका गोपाल सिवाकोटी कार्यकारी निर्देशकका रूपमा कार्यरत रहेको काठमाडौँस्थित अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार वातावरण तथा विकास प्रतिष्ठान (International Institute for Human Right Environment and Development-INHURED Internationl) का तर्फबाट उक्त प्रतिष्ठाको वातावरण तथा विकास निर्देशक श्री गोपी उप्रेतीले उक्त प्रतिष्ठानमा कार्यरत व्यक्ति तथा अन्य सहयोगीहरूका निमित्त मिति २०५०/८/२५ गतेका दिन विपक्षी नं.१

समक्ष लिखितरूपमा अनुरोध गरी अरूण-३ का सन्दर्भमा भएको वातावरणीय प्रभाव तथा प्रबन्धसम्बन्धी अन्य कुनै कागजपत्रका प्रतिलिपिहरू उपलब्ध गराई पाऊँ भन्ने अनुरोध गरी उक्त पत्रको बोधार्थ अरूण २ परियोजनाका मुख्य निर्देशक तथा श्री ५ को सरकारका अन्य विभिन्न निकायहरूलाई समेत दिइएको थियो । अध्ययनका प्रतिवेदनहरू ऋण तथा सन्दर्भमा भएका विभिन्न संस्था वा सरकारसँग भएका सहमती सम्झौता तथा समझदारीपत्रका जस्ता सम्बन्धित अन्य कुनै कागजपत्रका प्रतिलिपिहरू उपलब्ध गराई पाऊँ भन्ने अनुरोध गरी उक्त पत्रको बोधार्थ अरूण-३ परियोजनाका मुख्य निर्देशक तथा श्री ५ को सरकारका अन्य विभिन्न निकायहरूलाई समेत दिइएको थियो । अर्कोतर्फ विपक्षी नं.१ का सचिवले काठमाडौंमा आयोजित एक पत्रकार सम्मेलनमा विचाराधीन अरूण तेस्रो परियोजनाको नयाँ प्रवेश मार्गको वातावरणीय प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदन अहिले सार्वजनिक गर्न नसकिने बताउनुभएकोले डिसेम्बर १६, १९९२ मा विपक्षी नं.३ का मुख्य निर्देशकको तर्फबाट निज इन्डुरेड इन्टरनेशनललाई एक पत्र पठाई उक्त पत्रका साथमा अरूण-३ बारे वातावरणसँग सम्बन्धित (क) वातावरणीय मूल्यांकन तथा प्रबन्ध मे, १९९३ (Environmental Assessment and Management May 1993) र (ख) वातावरणीय प्रबन्ध तथा अरूण क्षेत्रमा दीगो विकास अक्टोबर १९९१ (Environmental Sustainable Development in the Arun Basin October 1991) नामक दुईवटा दस्तावेजहरू मात्र उपलब्ध गराउने कार्य भयो । उक्त पत्रको तेस्रो हरफमा उल्लेखित दुइवटा दस्तावेजहरूले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभावका सम्पूर्ण पक्षहरूका बारेमा अध्ययन तथा त्यसका निमित्त चालिने सुधारात्मक कदमहरू समाविष्ट गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । साथै अन्य आवश्यक सूचनाका निमित्त उक्त परियोजनाको कार्यालयमा सम्पर्क राख्न तथा भ्रमण गर्न सकिने कुरा पनि उक्त पत्रमा उल्लेख गरिएको छ ।

४. निवेदक गोपाल सिवाकोटी सम्बद्ध रहेको उक्त इन्डुरेड इन्टरनेशनलले माग गरेका अरूण-३ आयोजनासम्बन्धी सम्पूर्ण सामाग्रीहरू उपलब्ध नगराई वातावरण विषयसँग मात्र असम्बन्धित दुईवटा दस्तावेजहरू उपलब्ध गराएकोमा चित्त नबुझी पुनः उक्त प्रतिष्ठानको तर्फबाट मिति २०५०/८/२५ को पत्र मात्र संकेत गर्दै उक्त पत्रमा माग गरिएबमोजिमका सम्पूर्ण कागजातहरू उपलब्ध गराई पाऊँ भनी दोस्रो अनुरोध पत्र विपक्षी नं.४ समक्ष पेश गरेकोमा आजका मितिसम्म माग गरिएअनुसारका उक्त दस्तावेजहरू उपलब्ध गराउने कार्य भएको छैन । उक्त परियोजनासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण दस्तावेजहरूका निमित्त कार्यालयमै भ्रमण गरी तथा फोनबाट वार्तालापसमेत गरी बारम्बार अनुरोध गर्दा पनि आलटाल गरी अरूण-३ परियोजनासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण दस्तावेजहरू प्राप्त गरी अध्ययन गर्ने अवसरबाट निवेदकहरूलाई वञ्चित गरिएकोले मिति २०५०/८/२५ गतेको पत्रअनुसार इन्डुरेड इन्टरनेशनलले माग गरेका कागजपत्रहरूको किसिम र प्रकृतिलाई विपक्षी नं.३ र ४ ले मिति २०५०/९/१ गतेको पत्रद्वारा आधारभूतरूपमै वेवास्ता गरी वातावरणसँग सम्बन्धित दस्तावेजहरू मात्र माग गरेको जस्तो गरी सूचना मार्गकर्ताको वास्तविक मनसायलाई तोडमोड गरी वातावरणसम्बन्धी दुईवटा दस्तावेजहरू मात्र उपलब्ध गराई भारो टार्ने काम गरियो । तर अरूण-३ का बारेमा विस्तृतरूपमा वास्तविक सत्यतथ्यहरूबारे जानकारी दिन सक्ने किसिमका अन्य आधारभूत दस्तावेजहरूको बारेमा उल्लेखसम्म पनि नगरिएबाट उक्त प्रतिष्ठान तथा त्यससँग सम्बद्ध विभिन्न व्यक्तिहरू संविधानको धारा १६ बमोजिम सूचनाको संवैधानिक हकबाट वञ्चित गराइएको छ ।

५. संविधानको धारा ८८(२) ले यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य

कानुनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुंगो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई सुम्पेको छ। यस निवेदनमा माथि वर्णित तथ्य तथा प्रमाणहरू समेतको आधारमा अरूण-३ परियोजनाका सन्दर्भमा विपक्षीहरूद्वारा गरिएका कार्य तथा भनाईहरूका आधारमा उक्त परियोजनाको आवश्यकता, औचित्यता, उपादेयता तथा दीगोपनाका बारेमा विभिन्न शंका-उपशंका, अनिश्चिता र अस्पष्टताहरू देखिन थालेका छन् यसरी परियोजनासँग सम्बन्धित विभिन्न सवालहरू निवेदकहरूलगायत विभिन्न वर्ग, पेशा र समुदायका व्यक्तिहरूको सार्वजनिक सरोकारको विषय बन्न पुगेको छ। विदेशबाट प्राप्त ऋण राशीको भुक्तानी मूलरूपमा नेपाली नागरिकहरूबाट संकलन हुने राजश्वबाट चुक्ता गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अरूण-३ मा हुने लगानीबाट उत्पादन हुने भनिएको विद्युत शक्ति देशका केही प्रतिशत मानिसहरूका निमित्त मात्र बढी उपयोग हुने कुरा पनि स्पष्ट छ किनकि अहिलेसम्म नेपालमा विद्यमान विद्युत वितरण नीतिले सबै नेपालीलाई विद्युत आपूर्ति गर्ने कुराको ग्यारेण्टी गर्दैन। जबकि यसै उद्देश्यका निमित्त लिइएको वा लिइने ऋण तिर्ने कुरामा निवेदकहरूलगायत सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरू प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष ढंगले संलग्न हुन पर्नेछ। अरूण-३ परियोजना कार्यान्वयन गर्दा लाग्ने ऋण तिर्ने भागीदार चाहिँ हुनुपर्ने, तर त्यसको फाइदा सरकारले के कसरी गर्ने हो भन्ने कुराको ग्यारेण्टी नगरेको अवस्था छ। एकातिर नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा २५ र २६ अन्तर्गत स्थापित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूले सबै वर्ग र व्यक्तिका निमित्त सामाजिक न्यायका आधारमा आर्थिक उपलब्धिको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाइने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ भने अर्कोतिर अरूण-३ लगायतका परियोजनाहरू श्री ५ को सरकारका वर्तमान आर्थिक तथा विकाससम्बन्धी नीतिहरू हेर्दा यस्ता निर्देशक सिद्धान्त र नीति विपरित हुँदै जाने गरेको पाइएको छ। परियोजनाका निमित्त मूल ऋण दाताको रूपमा देखिएको विश्व बैंकले अहिलेसम्म पनि नेपाललाई के कस्तो शर्तमा के कसरी र कहिलेसम्मका लागि के कति ऋण उपलब्ध गराउने हो भन्ने कुराबारे अन्तिम निर्णय गरिसकेको छैन। हालसालै विपक्षीहरूका तर्फबाट विश्व बैंकलगायत अरूण-३ का निमित्त ऋण सहायता उपलब्ध गराउने अन्य दातृ संस्थाहरूसँग सेप्टेम्बर, अक्टोबर १९९३ मा भएको समझदारीपत्र (Memorandum of Understanding) मा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएअनुसार तथा मिति २०५०/८/२२ डिसेम्बर ७, १९९२) मा सरकारी सञ्चारमाध्यम गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित समाचारअनुसार यस्तो निर्णय लिने कार्य सन् १९९४ को मार्च महिनामा हुने विश्व बैंकका सञ्चालकहरूको बैठकमा मात्र हुनेछ। तर अर्कातिर यस परियोजनाका निमित्त लगानी गर्ने भनिएको ऋण राशी नै निश्चित नभइकन परियोजना निर्माणका ठेकेदारहरूसँग श्री ५ को सरकार आगामी जनवरी २७, १९९४ भित्र सम्झौता गर्ने कुरा पनि उक्त मिति २०५०/८/२२ गतेको गोरखापत्रमै उल्लेख गरिएकोले उल्लेखित सूचनाअनुसार आगामी जनवरी, २७, १९९४ भित्र विपक्षीहरूले अरूण-३ परियोजनाका निर्माण ठेकेदारहरूसँग कुनै लिखित सहमति समझदारी वा सम्झौतामा पुग्ने हो र पछि मार्च महिनामा हुने विश्व बैंकको निर्णयले कुनै कारणवश अरूण परियोजनाका निमित्त नेपाललाई दिने भनिएको ऋण दिन नसक्ने वा आंशिक मात्र दिने वा नेपाल र नेपाली नागरिकहरूको दीर्घकालीन हितमा प्रतिकूल असर पर्ने किसिमका शर्तहरूका आधारमा मात्र उक्त ऋण दिने निर्णय हुन पुग्यो भने वा अरूण जुनसुकै अवस्थामा पनि नेपालले ठेकेदारहरूसँग ऋण सहयोग दाताहरूको पूर्व सहमति विना गर्ने कार्यहरूबाट उत्पन्न हुने सम्पूर्ण करारीय दायित्व (Contractual Obligations) पूरा गर्न विपक्षीहरू बाध्य हुनेछन्। कुनै कारणवश उक्त करारीय दायित्वहरू वहन गर्न नसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूले क्षतिपूर्ति

ठेकेदारहरूलाई ठूलो धनराशी बुझाउनुपर्ने हुन्छ। यस्तो क्षतिपूर्तिको रकम श्री ५ को सरकारका कुनै खास पदाधिकारी वा व्यक्ति विशेषले नभई निवेदकहरूलगायतका नेपाली नागरिकहरूबाट असूल हुने राजश्वबाट बुझाउनुपर्ने हुन्छ। अरूण-३ मा हुने ठूलो लगानीको औचित्य प्रारम्भमा त्यस परियोजनाबाट उत्पादित विद्युतको ठूलो अंश भारतलाई बिक्री गर्ने र त्यसबाट संकलन हुने आयबाट परियोजनाका लागि लिइएको ऋण तिरिने भन्ने आधारमा सावित गरिएको थियो। तर अहिले विपक्षी नं.१ ले मिति २०५०/९/१४ गोरखापत्र र सोही मितिको दि राइजिंग नेपालमा विपक्षी नं.२ जलस्रोत मन्त्रालयका सचिवको भनाई उल्लेख गर्दै अरूण-३ बाट उत्पादित विद्युत भारतलाई नबेचिने कुरा विपक्षी नं.१ ले प्रष्ट पारेकोले अरूण-३ परियोजना वर्तमानमा यतिको ठूलो ऋण लगानी गरेर निर्माण गरिहाल्नुपर्ने आवश्यकता र औचित्यको पुष्टि विपक्षीहरूले गर्न नसकेको हुनाले आज नेपालले विकासका निमित्त प्राप्त गरिरहेको विदेशी ऋण तथा सहायताको ठूलो अंश विभिन्न रूप र माध्यमबाट विदेशमै फर्कने र यस्ता विदेशी ऋण र सहायताबाट हुने तथाकथित विकासका बारेमा आधारभूतरूपमा नै विवाद भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा अरूण-३ परियोजना स्वयम् नै विदेशीहरूको ठूलो संलग्नताको कारणसमेत अत्यन्तै महंगो र खर्चिलो हुनुको अतिरिक्त विभिन्न दृष्टिकोण र कारणहरूबाट विवादमा आइरहेको अवस्थामा थप परियोजनाका हकमा समेत प्राप्त हुने विदेशी ऋण तथा सहायताको के कति हिस्सा एकिनरूपमा देशभित्र रहन्छ तथा के कति रकम विभिन्नरूपमा विदेशीन जान्छ भन्ने कुराको वास्तविक लेखाजोखा गरेर मात्र यस परियोजनाबाट यथार्थमा दीर्घकालीनरूपमा नेपाल र नेपालीले के कति फाइदा पाउन सक्छन् वा सक्दैनन् भन्ने विवादको निराकरण हुन सक्ने हुनाले यस सम्बन्धमा समेत जो उपलब्ध सम्पूर्ण तथ्य-तथ्यांक र विवरणहरू विपक्षीहरूबाट मगाई बुझी निक्कै गरिपाऊँ।

६. नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग गर्ने तथा प्राप्त गर्ने मौलिक हक प्रदान गरेको छ भने निवेदनकहरूको सूचनाको हकलाई नेपालले मे १४, १९९१ मा सम्मिलन गरी नेपालमाथि अगष्ट १४, १९९१ देखि लागू भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्धको धारा १९(२) र (३) ले समेत सुनिश्चित गरेको छ। नेपाल राज्यपक्ष भएको मानवअधिकारसम्बन्धी यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी-सम्झौताहरू नेपाल सन्धी ऐन, २०४७ को दफा ९(२) अनुसार कानूनसरह नै लागू हुनसक्ने व्यवस्था छ। उक्त दफा ९(२) अनुसार नेपाल पक्ष भएका यस्ता कुनै पनि सन्धीहरूले श्री ५ को सरकारउपर कुनै थप दायित्व वा भार पर्न जाने भएमा तिनको पूर्णपालना र कार्यान्वयन गर्ने तथा आवश्यक परेमा त्यस्ता दायित्वहरूलाई बढी प्रभावकारी रूप दिन कानूनसमेत निर्माण गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ। सूचनाको यस मौलिक हकको प्रभावकारी संरक्षण र कार्यान्वयन गर्ने प्रतिवद्धता नेपालले मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणा-१९४८ मार्फत् पनि गरिसकेको छ। सम्मानित अदालतबाट विभिन्न सिद्धान्तहरू समेत प्रतिपादित छन् जो विपक्षीहरूका हकमा समेत कानूनसरह लागू हुन्छन्। यस सम्मानित अदालतले बालकृष्ण न्यौपानेविरुद्ध श्री ५ को सरकारसमेत भएको टनकपुर विवादसम्बन्धी मुद्दा (निर्णय मिति २०४९/८/२९/१, रिट नं.१८५१) मा भएको अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको ऐतिहासिक निर्णयका अवसरमा कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयमा संरक्षित सूचनाको संवैधानिक हक तथा सार्वजनिक महत्वका कुनै पनि विवादप्रति सरोकार व्यक्त गर्ने यस सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित हुन पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ। अतः यस निवेदनमा उल्लेखित प्रकरणहरूमा वर्णित संवैधानिक, कानुनी तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र मानवअधिकारका सिद्धान्तहरू समेतका आधारमा विवादास्पद अरूण-३ जलविद्युत परियोजनाको सूचना र कागजपत्रहरू निवेदकलाई उपलब्ध गराउन विपक्षीहरूले प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्षरूपमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

इन्कारी गरेकाले निवेदकहरूको सूचनाको हकको उल्लंघन भएको हुनाले त्यस हकको प्रचलनस्वरूप विपक्षीहरूबाट अरूण तेस्रो आयोजनासँग सम्बन्धित अध्ययन सूचना सञ्चार जो भएका सहमति समझदारी, सन्धी-सम्झौता लिखित दस्तावेज तथा अन्य सम्पूर्ण कागजातहरू निवेदकलाई तत्काल उपलब्ध गराउन तथा उल्लेखित सामाग्रीहरू तत्काल सार्वजनिकरूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्नु भन्ने विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ र उक्त परियोजना सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदनको टुंगो नलागेसम्म अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।

७. रिट निवेदनको प्रारम्भिक सुनुवाइ हुँदाका बखत सत्यतथ्य कुरा प्रस्तुत गर्न पाऊँ भन्ने प्रत्यर्थीबाट दर्ता भएको निवेदनमा यो निवेदनपत्र मिसिल सामेल राखी सम्बन्धित रिट निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा यो निवेदन पत्रमा पनि इजलासको विचारार्थ पेश गर्नु भन्ने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशको आदेश ।
८. यसमा के कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नुका साथै अन्तरिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? विपक्षीलाई ३ दिनको सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश भएकोमा अन्तरिम आदेश जारी नहुने भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।
९. अरूण-३ सँग सम्बन्धित आवश्यक सूचना विपक्षीहरूलाई उपलब्ध नगराइएको भन्ने कथन सर्वथा गलत हो । नेपाली जनताको सुसूचित हुने अधिकारलाई यस आयोजनाले महत्व प्रदान गरेको छ । अरूण-३ के हो यसको प्राविधिक विषयलगायत वातावरणीय प्रभाव, आर्थिक उपयुक्तता खास विभिन्न पक्षहरूलाई विभिन्न पत्रपत्रिकामार्फत् तथा जनसम्पर्क स्थापना गरी सम्बन्धित विभिन्न स्थानहरूमा समेत विस्तृत जानकारी दिने प्रयोजनको लागि सभा-समारोह तथा सम्पर्क गरिएको कुरा पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख, रचना तथा समाचारहरूले प्रमाणित गरिदिएको नै छ । यस अतिरिक्त अरूण-३ को कार्यालयमा आयोजनाको विभिन्न विषयमा विस्तृत जानकारी दिने उद्देश्यले एक पुस्तकालय तथा सूचना शाखाको समेत व्यवस्था गरिएको सन्दर्भमा संविधानले जनतालाई प्रदान गरेको सुसूचित हुने अधिकारबाट निवेदकलाई वञ्चित गरियो भन्ने प्रश्न सिर्जना हुनसक्ने स्थिति नै देखिँदैन । यो आयोजना आम नेपाली नागरिकहरूलाई उपयुक्त नहुने विषयमा विपक्षीबाट जुन किसिमको शंका-उपशंका अनिश्चितता तथा अस्पष्टताका प्रश्न उठाएका छन् ती मनगढन्ते कुराहरू आयोजनाको आवश्यकता, औचित्यता र उपादेयताका कुरालाई विश्लेषण नगरी विकासको बाटोलाई अवरुद्ध गर्ने मनसायबाट प्रेरित हुनुबाहेक अरू केही होइन । यो वास्तविक तथ्य हो कि अरूण-३ को अध्ययन आजभन्दा भण्डै ८-९ वर्षअघि सुरु भएको हो र अध्ययनबाट नै प्राथमिकताका आधारमा अरूण-३ छानिएको हो । जलविद्युतसँग सम्बन्धित कुनै पनि आयोजना कार्यान्वयनमा ल्याउनु खोज्नुको अर्थ त्यो प्रस्तावित आयोजनालाई हरेक दृष्टिबाट अध्ययन गरी उपयुक्त ठहर्‍याई सकिएको छ । अरूण-३ आयोजनाका प्राविधिक पक्षमा शंका उठाउनुपर्ने ठाउँ नै छैन । यो विषयलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरका दक्ष प्राविधिकहरूबाट हरेक दृष्टिले अध्ययन अनुसन्धान गरी जोखिमपूर्ण नभएको प्राविधिक पक्षले मात्रै आकर्षित नभई आर्थिक दृष्टिकोणबाट समेत उपयुक्त भएको आधार प्रमाणित भएकोले नै यस अरूण-३ आयोजना कार्यान्वयन गर्न दातृ समूहका बैठकले आर्थिक सहयोग दिने वचनवद्धता प्रदान गरेको हो । अरूण-३ आयोजनाको संरचनाहरू पनि सुरक्षित छन् । यसका बाँध बाहेक सबै संरचनाहरू भूमिगत हुने हुनाले हिमताल फुट्दा संरचनाहरूमा केही असर नपर्ने र जोखिमपूर्ण अवस्थाको स्थितिमा पनि संरचनामा प्रतिकूल असर नपर्ने किसिमबाट यसको इन्जिनियरिङ्ग

डिजाइन भएकोले विपक्षीले त्यसलाई कल्पनाका कौतुहलताबाट यसका निर्माण संरचनाको पक्षलाई जोखिमपूर्ण हुने भन्नु हठवादिताको मनस्थिति बाहेक केही होइन । अरूण-३ आयोजनाको वातावरणीय पक्ष पनि सर्वथा उपयुक्त छ । यसको संरचनाहरू खासगरी भूमिगत हुने र जलाशय सानो आकारको हुने भएकाले स्थानीय वातावरणमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव अति नै न्यून पर्ने देखिन्छ । अरूण-३ को निर्माण अवधिमा हुनसक्ने सम्भाव्य वातावरणीय प्रभावहरूलाई प्रत्यक्ष नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले विभिन्न उपायहरू अपनाउने व्यवस्था गरिएको छ । खासगरी त्यस क्षेत्रको वन विनास नियन्त्रण गर्न निर्माण तथा अन्य काम गर्ने कामदारहरूलाई मडितेल शुलभ तरिकाबाट उपलब्ध गराउने गैरकानुनी तवरबाट हुने रुख फडानी रोक्न कुनै पनि प्रकारको प्रदूषणकारी तत्वलाई प्रत्यक्ष पानीमा मिसिन नदिने भूमिगत निर्माण गर्दा निस्कने माटो ढुंगाजस्ता वस्तुहरूलाई निर्माणकै अन्य प्रयोजनमा उपभोगमा ल्याउनेजस्ता कार्यविधिहरू तय गरिसकिएको सन्दर्भमा तथा अरूण-३ बाट पर्न सक्ने वातावरणीय असरलाई न्यूनतम गर्न अपनाइने उपायहरू त्यस क्षेत्रमा पार्न सक्ने सामाजिक तथा आर्थिक प्रभावलाई अनुकूल बनाउनुको अतिरिक्त विद्यमान स्थानीय श्रम, सीप र साधनको उपयोग अरूण-३ आयोजना पूरा भएपछि त्यस क्षेत्रको व्यक्तिहरूले पाउने लाभ, निर्माण तथा सञ्चालन संभारसम्बन्धमा स्थानीय जनतालाई दिइने तालिम, निर्माण शिविरको लागि आवश्यक पर्ने सुविधाहरू सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थाहरू तथा आयोजना सञ्चालनबाट सम्बन्धित जग्गाधनीहरूलाई पर्न सक्ने असर विस्थापित हुने जनसंख्याको लगत र तिनीहरूको पुनर्वासको लागि अपनाइने आवश्यक व्यवस्थासमेत स्पष्टरूपमा तय भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीबाट त्यस्तो विषयमा शंका-उपशंका उठाउन कुनै औचित्य नै देखिँदैन र यो विषयमा निजहरू स्वयम् जानकार हुनुहुन्छ । यस्ता वातावरणसम्बन्धी प्रश्नहरू धेरै सभा-सम्मेलनमा उठाइएर त्यसै सन्दर्भमा समेत समाधान भइसकेका जिज्ञासाहरू हुन् । रिट निवेदन आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण छ । एकातर्फ निवेदकले संविधानको धारा १६ मा कृष्ण उत्पन्न भएको उल्लेख गर्नुभएको छ भने अर्कोतर्फ उत्प्रेषणको आदेशको माग गरेको पाइन्छ । यसबाट निवेदकले प्रयोग गराई माग्न आएको हक आफैँ विश्वस्त नरहेको स्वतः पुष्टि हुन्छ ।

१०. संविधानको धारा १६ द्वारा सूचनाको हक प्रयोग गराउन आएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ प्रयोग हुने अवस्था नै देखिँदैन । कारण सूचनाको हकभित्र भए/गरिएका कार्यहरूको जानकारीसम्मको विषयसँग सरोकार छ । यो हकले कुनै कार्यलाई स्थगित राख्ने भन्ने प्रकृतिबाट नै पुष्टि नहुने भएकोले पनि निवेदकले गलत इरादा राखी सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गराई माग्न आएको निर्विवाद छ । एकातर्फ निवेदकको संविधानको धारा १६ बमोजिम सूचनाको हक क्रियाशील भएन भन्ने भनाई रहेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ अरूण-३ जलविद्युत आयोजनामा सतप्रतिशत दोषहरू रहेको भनी उल्लेख गर्नुभएको छ । निवेदक आफैँले जानकारी नपाएकोले कसरी शतप्रतिशत दोषलाई औलाउन सक्नुभएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै वस्तुनिष्ठ आधार रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको पाइँदैन । यसबाट निवेदकको प्रवेश खराब भावनाबाट प्रेरित छ । कुनै पनि आयोजना लगानीका हिसाबले मात्र कदापि पनि सार्वजनिक हकको विषय हुन सक्दैन । सार्वजनिक हक र सरोकारको वर्गीकरण यस आधारमा हुने होइन । त्यस्तो निर्माणको क्रममा आर्थिक घोटाला तथा कमिशनतन्त्रको प्रशस्त गुन्जायस भएको भनी निवेदक स्वयम्ले रोजेको कथित शब्दावलीको भ्रमको आधारले पनि सार्वजनिक हकको सिर्जना हुने होइन । निवेदकले सम्पूर्ण कागजको जानकारी नपाएको भनेको आधारले पनि सार्वजनिक विवादको विषय हुने होइन । सार्वजनिकरूपमा छलफल भएको जुनसुकै विषयले पनि सार्वजनिक हकको सिर्जना गर्ने पनि छैन । न्यायपूर्ण हकहरूमात्र क्रियाशील हुन्छन् । न्यायपूर्ण हकको सृष्टि नभएकोमा अदालतबाट कदापि हस्तक्षेप हुन सक्दैन । वास्तविक हक नै स्थापित हुन नसकेको

धारा ८८(२) आकर्षित हुन नै सक्दैन निवेदकले धारा १६ को उल्लेख गरेकोमा धारा १६ अन्तर्गत सबै कागजातको प्रतिलिपि दिने भन्ने जस्तो अधिकार नभई नागरिकले पाउनुपर्ने जानकारीसम्म सुनिश्चितता गरेबमोजिम निवेदकले जानकारी पाएको नै देखिन्छ। निवेदकको सरोकारको विषयमूलतः वातावरणसम्बन्धी भएकोमा त्यसमा कुनै अपर्याप्तताको अवस्थाको बोध भएको एवं खोट रहेको उल्लेख गर्न सकेको पाइएको छैन। रिट निवेदनमा नै मेमोरण्डम अफ अण्डरस्ट्याण्डिङ (MOU) को जानकारी पाएको पनि उल्लेख नै छ। यस अवस्थामा धारा १६ को हकमा निवेदकलाई कुण्ठा अवरोध तथा बाधा उत्पन्न भएको देखिँदैन। आयोजनाबारे सार्वजनिकरूपमा जानकारी नभएको वा नगरेको कुरा पनि यसमा विद्यमान छैन। आयोजना सर्वाधिक उपयुक्त उचित र आवश्यक आयोजनाको रूपमा देखिएकोले राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासमा जलविद्युको अपहिरार्यतालाई स्वीकार गरी नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा २५(२) र २६(३) मा वर्णित संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूप अरूण तेस्रो आयोजना सुसम्पन्न हुनुपर्ने यथार्थतामा विवाद गर्न सक्ने ठाउँ छैन। धारा २६(३) ले राष्ट्रिय हित अनुकूल उपयोगी एवं लाभदायकरूपमा देशको प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदाको परिचालन गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था गरेबमोजिम राज्यको निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूको प्रयोगको आधारभूत संरचनामा न अरूण तेस्रो आयोजना सम्पन्न गर्नुपर्ने अपरिहार्यता रहेको छ। यसर्थ धारा २५ र २६ मा वर्णित उद्देश्यलाई आत्मसात गरेर अरूण-३ आयोजना सुसम्पन्न हुन गइरहेको हो। विद्युतसम्बन्धी आयोजनाको विकास र कार्यान्वयन गर्नु देश विकासको लागि आवश्यक नै छ। सार्वजनिक हक र सरोकारको नाममा भ्रमयुक्त कुरालाई आधारशिलाको रूपमा ग्रहण गराउन पाउने अधिकार कसैलाई छैन। छिमेकी मुलुकबाट आवश्यक सहमति र समझदारी लिनुपर्ने दीर्घकालीन हितको लागि उपयोगी हुने भनी उल्लेख गरिएको भनाइलाई आधार बनाई अरूण-३ आयोजना नै राष्ट्रले सञ्चालन गर्नु नपर्ने भन्ने विपक्षीको भनाईमा कुनै अर्थ छैन। लगानी एवं विद्युत उत्पादनको दृष्टिले अति नै महत्वपूर्ण ठहरिएको आयोजना अरूण-३ आयोजना राष्ट्रिय हितको दृष्टिले सुसम्पन्न गर्नु आवश्यक छ। यसबाट राष्ट्रको विकासमा योगदान पुऱ्याउने शतप्रतिशत अवस्थाहरूलाई आवश्यक सक्कल फाइलको अवलोकनबाट पनि सम्मानीत अदालतले जानकारी लिन सक्ने भएकोले पुनरोक्ति गरिएको छैन। यो आयोजना प्राविधिक पक्ष लगानी उत्पादन आर्थिक विकास आदि जस्ता वस्तुनिष्ठ आधारबाट उचित र आवश्यक भएको यथार्थता सम्मानीत अदालतलाई जानकारी गराइएको छ।

११. विपक्षीले संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय भनी रिट निवेदन पत्र दिएकोले सम्मानीत अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा न्यायिक विचाराधीन (Sub-judice) विषय हुने भएकोले दातृ मुलुकहरू तथा संस्थाहरूले आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराउन इन्कार गर्न सक्ने प्रबल अवस्था भएकोले प्रस्तुत निवेदनपत्र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(४) बमोजिम तत्काल सुनवाई गरी विवादको निरोपण गरिपाऊँ र निवेदकको कुनै पनि कानुनी संवैधानिक एवं मौलिक हकमा असर नपरेको र संवैधानिक एवं कानुनी प्रश्न निरोपण गर्नुपर्ने सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय नभएकोले रिट निवेदनपत्रको तत्काल पूर्ण सुनवाई गरी रिट निवेदनपत्र खारेज गरिपाऊँ भन्ने जलस्रोत मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
१२. विपक्षीलाई रिट निवेदन गर्न पाउने हक नै छैन। किनभने विपक्षीले दर्शाए जस्तै हामी प्रत्यर्थीले विपक्षीहरूको सुसूचित हुन पाउने हक कुण्ठित गरिदिएका छैनौं। संविधानद्वारा प्रदत्त विपक्षीको सुसूचित हुने हकलाई हामी प्रत्यर्थीले कुण्ठित गरिदिनुपर्ने कारण पनि छैन। जहाँसम्म अरूण-३ सँग सम्बद्ध विषयमा सूचनाबाट वञ्चित गरिएको छ भन्ने विपक्षीले जुन जिकिर लिनुभएको छ, त्यसलाई न्यायिक ध्यानमा लिनुपर्ने स्थिति नै छैन। किनभने अरूण-३ का सम्बन्धमा जानकारी लिन आउनेलाई हामीले सहयोग गरेको तथ्य हामी प्रत्यर्थी आफैँले

प्रस्तुत रिट निवेदन पनु अगावैदेखि सार्वजनिकरूपमा यससम्बन्धी विषयमा आवश्यक सूचनाहरू प्रकाशित गर्दैआएवाट पनि प्रमाणित छ । त्यसो हुँदा अरूण-३ का सम्बन्धमा सूचना दिन इन्कार गरियो भन्ने विपक्षीको कथन विल्कुलै निराधार छ । ईन्हुरेड इन्टरनेशनलसँग विपक्षी रिट निवेदकमध्येका गोपाल शिवाकोटीसम्बद्ध भएको कुरा विपक्षी स्वयम्ले रिट निवेदनको प्रकरण नं.३ मा उल्लेख गर्नुभएको छ । इन्हुरेड इन्टरनेशनलका तर्फबाट अरूण-३ का सम्बन्धमा हामी प्रत्यर्थीसँग अनुरोध गरेअनुसार केही कागजातहरूसमेत हामी प्रत्यर्थीले विपक्षीलाई उपलब्ध गराएकै छौं र अन्य आवश्यक सूचनाको निमित्त आयोगनाको कार्यालयमा सम्पर्क राख्न तथा भ्रमण गर्न सकिने भनी १६ डिसेम्बर, १९९३ (पौष १, २०५०) को पत्रद्वारा जानकारी पनि गराइएको हो, जुन कुरा विपक्षी स्वयम्ले पनि रिट निवेदनको प्रकरण नं.४ मा स्वीकार गर्नुभएको छ । यसरी विपक्षी स्वयम्ले रिट निवेदककै व्यहोराबाट पनि अरूण-३ को सूचना हामी प्रत्यर्थीले दिन इन्कार गरेको भन्ने विपक्षीको दावी खण्डित हुन पुगेको छ । त्यसो हुँदा सूचना नदिएको भन्ने विपक्षीको कथन शून्य, निस्कृय र प्रभावहीन छ ।

१३. रिट निवेदन ३१ डिसेम्बर १९९३ (२०५०/९/१६) मा दायर हुनअगावै पनि अरूण-३ का सम्बन्धमा विभिन्न सार्वजनिकरूपमा कार्यक्रमहरू सञ्चालनसमेत गरी सूचना जानकारी प्रवाहित गरिएकोमा कुनै विवाद छैन । जस्तो कि १२ फरवरी १९९३ (फागुन १, २०४९) मा काठमाडौंमा अरूण-३ जलविद्युत आयोजनाको सार्वजनिक सुनुवाइको कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो । जुन, २ १९९३ (जेष्ठ २०, २०४९) मा तुम्लिङ्गटारमा सार्वजनिक सम्पर्क बैठक गरियो । जुन ५-७, १९९३ (जेष्ठ २१-२५, २०४९) मा काठमाडौंमा वातावरणीय भेलामा अरूण-३ जलविद्युत आयोजनाको प्रदर्शन गरिएको थियो । जुन २०, १९९३ (असार ६, २०४९) मा काठमाडौंमा अरूण-३ को प्राविधिक प्रस्तुतीकरण गरिएको थियो । १५ अक्टोबर १९९३ (असोज २९, २०५०) मा काठमाडौंमा अरूण-३ को सार्वजनिक सूचना कार्यक्रम गरियो । १ डिसेम्बर १९९३ (मंसिर १६, २०५०) मा धनकुटामा जिल्ला स्तरीय जनसम्पर्क तथा परिचयात्मक कार्यक्रम सम्पन्न गरियो । २ डिसेम्बर १९९३ (मंसिर १७, २०५०) मा हिलेमा जनसम्पर्क तथा परिचयात्मक कार्यक्रम सञ्चालन भयो । डिसेम्बर १०, १९९३ (मंसिर २५, २०५०) मा अरूण-३ जलविद्युत आयोजनाद्वारा काठमाडौंमा पत्रकार सम्मेलन गरियो । डिसेम्बर २५, १९९३ (पौष १०, २०५०) मा तुम्लिङ्गटारमा डिसेम्बर २७, २८, १९९३ (पौष १२, १३, २०५०) मा खाद्यवारी र माने भन्ज्यांगमा डिसेम्बर ३०, १९९३ (पौष १५, २०५०) मा पुखुवा (पावरहाउस साइट) मा जनसम्पर्क तथा परिचयात्मक कार्यक्रम गरिएको थियो । विपक्षीको रिट निवेदन दायर भएको ३१ डिसेम्बर १९९३ (पौष १६, २०५०) को मितिपछि पनि अरूण-३ को सम्बन्धमा पहिलेकै जस्तै निरन्तररूपमा विभिन्न जानकारी विभिन्न माध्यमबाट हामी प्रत्यर्थीले गराउँदैआएका छौं । जस्तो कि जनवरी १, १९९४ (पौष १७, २०५०) मा आम्गांगमा र जनवरी ५, १९९४ (पौष २१, २०५०) मा फ्याक्सिन्दा (बाँध निर्माण स्थल) मा जनसम्पर्क तथा परिचयात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । त्यसपछि ८ जनवरी १९९४ (पौष २४, २०५०) मा खाँदवारीमा अरूण-३ जलविद्युत आयोजना तथा मकालु वरुण आरक्षण तथा संरक्षण क्षेत्र आयोजना र संखुवासभा जिल्लाको विकास विषयमा जिल्लास्तरीय सेमिनार गरिएको थियो । २० जनवरी १९९४ (माघ ७, २०५०) मा सिंहदरवारमा राष्ट्रिय विकास परिषद्का सदस्यहरू अरूण-३ को क्षेत्रसँग सम्बद्ध सांसद तथा जिल्ला विकास समितिका सभापतिहरू र श्री ५ को सरकारका उच्च पदाधिकारीहरूलाई अरूण-३ बारे जानकारी गराइएको थियो । यसरी विभिन्न मितिमा विभिन्न स्थानमा अरूण-३ सम्बन्धमा पत्रकार सम्मेलन सेमिनार जनसम्पर्क तथा परिचयात्मक कार्यक्रम सार्वजनिक सम्पर्क बैठक सार्वजनिक सुनुवाईको कार्यक्रम अरूण-३ को प्राविधिक प्रस्तुतीकरण तथा प्रदर्शनसमेत गरेर सूचना प्रवाहित गरेको जानकारी दिइएको र अहिले पनि पुस्तकालय र सूचना शाखाबाट

अरूण सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी सूचना लिन नसक्ने भन्ने प्रश्नै छैन । विपक्षीलाई सूचना चाहिएको हो भने सार्वजनिकरूपमा हामी प्रत्यर्थीले सूचना प्रवाहित गरेको हो गरेकै छौं र अब गरिरहने छौं । यही आधारमा विपक्षीलाई सुसूचित हुनपर्ने भएमा हामी अब पनि थप मद्दत सहयोग गर्ने सक्दछौं । तर सुसूचित गराउन देखाइएको सरल र उपयुक्त माध्यम अवलम्बन गर्न नरुचाउने विपक्षीको सोचाई रिट निवेदककै व्यहोराबाट प्रष्ट भएको हुँदा यस सम्मानित अदालतले विपक्षीलाई उपचार प्रदान गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान छैन । साथै विद्युत आयोजना सुरु गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय न्यायिक निरूपणको विषय हुनसक्ने होइन । नेपाल विद्युत प्राधिकरणले संयोजनाहरूको कार्यान्वयन योजनावद्ध तथा न्यूनतम लागतको आधारमा गर्ने उद्देश्यले सन् १९८७ मा पहिलोपटक न्यूनतम लागतको विस्तार योजना (Leastcost Generation Expansion Plan) तयार गरेको थियो । सो अध्ययनले अरूण-३ जलविद्युत आयोजनाबाट न्यूनतम लागतमा विद्युत उत्पादन गर्न सक्ने ठहर गरेको थियो । यसपछि सन् १९९० मा गरिएको परिमार्जित न्यूनतम लागतको उत्पादन विस्तार योजनाको फेरि पनि अरूण-३ जलविद्युत आयोजनालाई कम लागतको आयोजना भनी पुष्टी भएकोले अत्यन्त आकर्षक देखिएकोले र अरूण नदीको (Fase Flow) सालभरि नै उच्च भएकोले यस आयोजनाको कुल लागत तुलनात्मकरूपमा कम हुने भई भरपर्दो ऊर्जा (Firm Energy) र विद्युत शक्तिको लागत मूल्य कम हुन सक्नेछ । विभिन्न चरणको सर्भेक्षण र अध्ययनबाट आयोजना भौगर्भिक दृष्टिकोणले भरपर्दो सावित भएको छ । साथै यसको भौगर्भिक (Geo Technical) एवं अन्य प्राविधिक अवस्थिति सकारात्मक भएकोले गर्दा यस आयोजनाको निर्माण एवं मर्मत संभारमा तुलनात्मकरूपले कम लागत लाग्ने कुरा स्पष्ट छ तापनि एक वर्ष ढिला भएमा निम्न असर पर्नेछ ।

अ. आयोजनाको निर्माण एक वर्ष ढिलाई हुँदा मूल्यवृद्धिको हिसावले आयोजनाको लागतमा करिब १ अर्ब, १० करोड रुपैयाँ बृद्धि हुनेछ ।

आ. आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन एक वर्ष ढिलो भएको खण्डमा करिब ४ अर्ब ३५ करोड रुपैयाँ बराबरको राजश्वमा हानी हुनेछ ।

इ. यस आयोजनाको निर्माणको लागि गरिएको अनुमानित लागत रकमभन्दा करिब १५ प्रतिशत कममा निर्माण गर्न ठेकेदारको बोल रकम प्राप्त भएको छ । यस आयोजनाको निर्माण १ वर्ष पनि ढिलो भएको खण्डमा हाल राजी भएको ठेकेदार १ वर्षसम्म कुरी सोही रकममा निर्माण गर्छ भन्ने कुनै ग्यारेण्टी हुने छैन । जसले गर्दा पुनः बोलपत्र आव्हान गर्नुपर्ने स्थिति हुनेछ, यसरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्दा पहिलेको स्थितिमा जस्तै प्रतिस्पर्धात्मक बोलपत्रहरू प्राप्त हुने कम सम्भावना हुनेछ । बोलपत्र रकम अहिले जस्तै कम नआएको खण्डमा आयोजनाले थप आर्थिक भार व्यहोर्नुपर्नेछ ।

ई. आयोजनाको कार्यान्वयनमा एक वर्ष ढिलो हुन गएमा दातृ संस्था तथा मुलुकहरूबाट आर्थिक स्रोत उपलब्ध हुनमा नै प्रश्न चिन्ह खडा भई आयोजनाको कार्यान्वयनमा नै अनिश्चितता उत्पन्न हुनेछ ।

१४. मे, जुन १९९३ मा काठमाडौंमा सम्पन्न यस आयोजनाको दातृ संस्थाहरू सहमत भएका विश्व बैंक, एशियाली विकास बैंक, जर्मन बैंक र जापान तथा स्वीडेन सरकारका प्रतिनिधिहरूले आयोजना कार्यान्वयनको विभिन्न पक्षहरू जस्तै प्राविधिक वातावरणीय पक्षको साथै लगानी योजना र आयोजना कार्यान्वयन समय तालिका आदिहरूमा श्री ५ को सरकार र नेपाल विद्युत प्राधिकरणका उच्च सदस्य अधिकारीहरूसँग छलफल गरी आयोजना कार्यान्वयन तालिका र दातृ संस्थाहरूबाट गर्नुपर्ने कार्यको तालिकामा सहमति भएको छ । जसअनुसार

बोलपत्र मूल्यांकन स्वीकृति र छानिएको ठेकेदारसँग सम्झौता वार्ता गरी सन् १९९४ को वर्षायामपछि निर्माण कार्य प्रारम्भ भई सन् २००१ अप्रिल महिनामा पहिलो संयन्त्रबाट परीक्षण उत्पादन गरिने लक्ष्य रहेको छ । विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनमा यो आयोजनाको लागि ठेकेदारको स्ट्याण्ड भई ठेकेदारी सन् २७ जनवरी, १९९४ मा सम्झौता हुन गइरहेको र दातृ मुलुक र सदस्यहरूसित आर्थिक स्रोतको टुंगो नलाग्ने गर्न लागिएको यस कार्यले सरकारलाई ठूलो मात्रामा क्षतिपूर्ति व्यहोर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । निवेदकको यो निवेदन वित्कुल निराधार हो । विपक्षीले भने बमोजिम आर्थिक स्रोतको व्यवस्था नभएको वर्तमान अवस्थामा ठेकेदारसित सम्झौता गर्ने प्रश्न पनि आउँदैन । सम्झौता गरिएको पनि छैन । बोलपत्र माग गरिएको तथा प्राप्त बोलपत्र मूल्यांकन र न्यूनतम रकमको बोलपत्र दातासँग वार्तासम्म गरिएको छ । विपक्षीलाई अरूण-३ सम्बन्धमा आवश्यक केही कागजातसमेत उपलब्ध गराइएको थप जानकारीको लागि कार्यालयमा सम्पर्क राख्न भनिएको पत्रकार सम्मेलन सेमिनार, गोष्ठी तथा अरूणको सार्वजनिक प्रदर्शन तथा प्राविधिक प्रस्तुतीकरण गरिएको विभिन्न स्थानमा सार्वजनिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको तथा आवश्यक सूचना जानकारी अध्ययनको लागि पुस्तकालयसमेत खोलिएको हुँदा सूचना नदिएको भन्ने विपक्षीको दावी निराधार मात्र होइन, पूर्वाग्रहयुक्त हुँदा अन्तरिम आदेशलगायत रिट निवेदन जारी हुनुपर्ने होइन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत नेपाल विद्युत प्राधिकरण र अरूण तेस्रो जलविद्युत आयोजनाको संयुक्त लिखितजवाफ ।

१५. अरूण-३ आयोजना ठूलो हुने देखिन्छ । आयोजनाको लागि लिइने ऋण विश्व बैंक एसियाली विकास बैंकसँग लिइने सहूलियत दरको ऋण हो । विदेशीको ऋण वा अनुदान विदेशीले नै लैजान्छन् भनी भनिएको भनाई आत्मघाती कुरा गर्न मिल्दैन । आयोजनाको लागि आवश्यक आर्थिक स्रोत जुटाउने जिम्मेवारी यस मन्त्रालयको भएअनुरूप केही वर्षको प्रयासस्वरूप अहिले आर्थिक स्रोतको प्रस्ताव तयार पारिएको हो । राष्ट्रलाई लाभदायक आयोजनालाई विवादको विषय बनाई आयोजनामा अवरोध खडा गरी लाभबाट राष्ट्रलाई वञ्चित गर्ने कुचेष्टा गरी कथित सार्वजनिक सरोकारको विषय बनाउनु दुरुत्साह गरिएको रिट निवेदन आधारहीन छ । यो आयोजना तयार गर्नमा निकै समय, साधन, रकम खर्च भएको छ । आयोजना रोक्नाले यस आयोजनालाई मात्र असर नपरी सहयोग गर्ने दाता राष्ट्र एवं अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थामा पनि नराम्रो असर पर्ने भई यसले नेपालको छविलाई नै धमिल्याउने सक्ने र भविष्यमा हुने विकास प्रयासमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन पत्र खारेज गरिपाऊँ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

१६. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा बढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा फाइल अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले प्रस्तुत आयोजना सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले निवेदकले सोसम्बन्धी कागजात माग गर्दा दुई प्रतिवेदन मात्र दिइयो । संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सूचनाको हक प्रदान गरेको छ । पुस्तकालयमा (Memorandum of Understanding) राखिएको छैन र माग्दा पनि दिइएन । जनताको मामलामा जनताले चासो राखेको कुरामा वादविवाद र छलफल हुन्छ र प्रजातन्त्रमा यो अस्वभाविक होइन । लिखितजवाफमा धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार दावी छैन भन्ने र अर्का वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेलले निवेदनको प्रवेशलाई लिखितजवाफमा लान्छना लगाइएको छ । नेपाली नागरिकलाई सुसूचित हुने हक हुँदाहुँदै आवश्यक सामाग्री पर्याप्त मात्रामा प्रकाशित गरिएको छैन र लिखितजवाफसाथ पेश गर्नुपर्नेमा सो पनि गरिएन । सूचनाको हकलाई लिखितजवाफमा जसरी आएको छ, त्यसरी नभई तथ्य-तथ्यांकबाट बुझ्नुपर्ने हुन्छ, जुनरूपमा लिखत

तयार भएको छ, सोहीरूपमा जनसमक्ष ल्याउनुपर्छ। धारा १६ को कार्यान्वयन हुनुपर्छ। यो गोप्य राख्ने लिखत होइन। धारा २६ का राज्यका नीतिहरूको पनि वास्ता गर्न मिल्दैन, त्यस नीतिसँग सम्बद्ध कुरामा जनचासो रहन्छ, सबैको चासोका विषय हुँदा व्यापक छलफल होस् भन्ने हाम्रो माग हो। प्रेसमा पनि लिखतहरू पर्याप्त मात्रामा प्रकाशन गरिएको छैन, अदालतमा पनि लिखत कागजात प्रस्तुत गरिएको पाइँदैन। लिखत गोप्यतासम्बन्धी ऐनले गोप्य राख्न नतोकिएको प्रस्तुत लिखतहरू गोप्य राख्नुपर्ने होइन। जनरूपमा दस्तावेजहरू तयार भएका हुन जे-जस्ता शर्त भएका छन् सोहीरूपमा आउनुपर्दछ भन्ने माग हो। ज्ञानको लागि माग गरिएकोलाई विकास अवरुद्ध गर्न खोजियो भनी आरोप लगाउनु ठीक होइन। अधिवक्ता श्री भूमि खरेलले २०४२ सालमा जाइकाको सहयोगमा अरूण तेस्रोको सम्बन्धमा सर्भेक्षण सुरु गरिएको हो। अरूण-३ बाट उत्पादित विद्युत कसरी कहाँ कुन प्रकारले प्रयोग हुने हो त्यसबारे जानकारी पाउनुपर्ने हो र जनचासोको विषयमा राष्ट्रिय सोचाई बन्नुपर्दछ। लिखतको गोप्यतासम्बन्धी ऐन, २०३९ को दफा ३ अनुसार गोप्य राख्नुपर्ने निर्णय गरिएको छैन। अर्थ मन्त्रालयको लिखितजवाफको प्रकरण नं.४, टनकपुरसम्बन्धी (अंक ११ पृष्ठ २ स.अ. बुलेटिन) मा प्रकाशित नजीर नलान्ने भनी गरिएको प्रतिवाद कानूनसंगत छैन। निवेदक श्री राजेश गौतमले आर्थिक लगानी ठूलो हुने हुँदा देशको आर्थिक हितमा हुनुपर्दछ। ठूलो योजना हुँदा यसको निमित्त राष्ट्रिय छलफलमा ल्याउनु जरुरी छ। अर्का निवेदक अधिवक्ता श्री गोपाल सिवाकोटीले सञ्चारमाध्यममा अन्तरविरोधी सूचनाहरू आएको छ। नेपालको दुई वर्षको बजेट लगानी हुँदा सार्वजनिक चासोको विषय भएको छ। विकास कार्यमा नेपाली जनताको संलग्नता रहनु जरुरी छ। सुन्ने अधिकारमात्र होइन मार्ने र पाउने अधिकार पनि हो। सूचनाको हकलाई डलरमा दाँजेर होइन, यस सम्बन्धमा सबै स्रोत प्रत्यर्थीहरूले नै दिनुपर्ने हो। सूचना प्रवाहलाई संकुचितरूपमा व्याख्या गर्नु हुँदैन। अप्रत्यक्षरूपमा लिखत दिन इन्कार गर्नुभएको छ। कानूनद्वारा निषेधित छैन भने सूचना पाउने प्रत्येक नागरिकलाई हक रहेन हुँदा अरूण-३ सम्बन्धमा प्रत्यर्थीबाट सम्पूर्ण जानकारी नदिएकोले सो पाउनुपर्ने हुँदा रिट निवेदन जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

१७. प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री बलराम के.सी.ले रिट निवेदकले माग गरेका केही लिखतको नक्कल दिई सकिएको छ। अहिले पनि हामी दिन तयार छौं। मुद्दाको परिणामलाई पर्खनुपर्ने कुनै कुरा छैन। सूचना दिन इन्कार गरेको छैन। नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १६ मा सूचनाको हक नागरिकलाई मात्र दिएको छ, कानुनी व्यक्तिलाई नागरिक भन्न सकिँदैन, रिट निवेदन दिने हकद्वारा नै छैन। निवेदकलाई चाहिने लिखत मागेको भए दिन सम्भव हुन्थ्यो, सम्पूर्ण लिखत भनी मागेकोले दिन असम्भव प्रायः हुन्छ। आफैँ आएर निरीक्षण गर्दा चाहिने मात्र मागेको भए व्यवहारिक हुने थियो। संविधानको धारा ८८(२) मा उल्लेखित अवस्था रिट निवेदनमा छैन। विभिन्न ठाउँमा सभा सेमिनार गरेर जानकारी गराइएको र त्यसमा रिट निवेदकहरू पनि सम्मिलित हुनुहुन्थ्यो। जलस्रोत मन्त्रालयमा उहाँहरू जानु नै भएका छैन, जानुभएमा नक्कल पाउनु हुने नै छ। विद्युत प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री भरत उप्रेतीले लिखतको नक्कल माग गर्ने इन्डुरेड नेपाली नागरिक होइन, रिट निवेदक द्वय नेपाली नागरिक हुन्, तर उहाँहरूले आफैँ नक्कल मागेको छैन, किटानीसाथ माग गरेर इन्कार गरेको खण्डमा मात्र सूचनाको हक सृजित हुन्छ। माग गरेपछि निश्चित समयभित्र दिने/नदिने निर्णय गर्नुपर्छ, उक्त अवधिभित्र दिएन भने इन्कार गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। आउ दिन्छु भनेकै छ, आउँदैन भने सूचनाको हक हनन् भयो भन्न मिल्दैन। अर्का विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाश राउतले कति कस्तो सूचना दिने कानून छैन, कानूनको अभावमा कसरी निरुपण गर्ने, विद्युत प्राधिकरणले उचित समयमा योजना सञ्चालन हुनु अगाडि नै सूचना प्रवाह गरेको छ। २०५०/९/१०

को प्रोग्राममा इन्हुरेड आफैँ पनि सम्मिलित थियो । पहिले निवेदकले सूचना मागनुपर्ने कारणको औचित्यमा विचार गर्नुपर्ने । त्यसपछि नक्कल दिनुपर्ने नपर्ने कुराको विचार हुनुपर्दछ । सूचनाको हकजस्ताको तस्तै सबै प्राप्त हुनुपर्छ भन्ने भनाई छ, सूचनाको हक प्रतिलिपि अधिकार होइन । तथ्यको निरोपण रिट क्षेत्रबाट हुँदैन । रिट निवेदक सफा हात लिएर अदालतमा प्रवेश गरेको छैन । निर्देशक सिद्धान्तलाई धारा ८८(२) आकर्षित हुँदैन, अरूण तेस्रोको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले रिट निवेदन आफैँमा विवादास्पद छ । रिट निवेदनको प्रकरण नं.७ (क) देखि (ङ) तर्फका विषय तथ्यमा आधारित छ । वातावरणसम्बन्धी लिखत प्राप्त गरेपछि सोसम्बन्धमा कुनै दोष देखाउन पर्दथ्यो, समाजलाई के असर पर्ने भन्ने नदेखाएसम्म सार्वजनिक सरोकारको विषय भन्न मिल्दैन । कुन कागज के प्रयोजनको लागि चाहिएको हो ? किटानी खुलाउनुपर्दछ । नक्सा डिजाइन दिन सकिन्छ, करदाता हुँ भन्दैमा जुनसुकै कुरा थाहा पाउनुपर्दछ भन्न मिल्दैन । रिट निवेदनपत्रमा परमादेशको माग छैन, सो किटानी माग पनि छैन सम्पूर्ण कागज हेरिपाऊँ भन्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनपत्र खारेज हुनुपर्दछ, भन्नेसमेत व्यहोराको वृहत् प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१८. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नपर्ने के हो ? सोको निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।
१९. निवेदकहरूले प्रथम चरणमा परियोजनाबाट यथार्थमा दीर्घकालीनरूपमा नेपाल र नेपालीले कति फाइदा पाउन सक्दछ वा सक्दैन भन्ने विवादको निराकरण हुनसक्ने हुनाले यस सम्बन्धमा समेत उपलब्ध सम्पूर्ण तथ्य/तथ्याङ्क र विवरणहरू विपक्षीहरूबाट मगाई-बुझी निक्यौल गरिपाऊँ भन्ने र दोस्रोचरणमा विपक्षीका विभिन्न काम-कारवाहीबाट निवेदकहरूको सूचनाको हकको उल्लंघन भएको हुनाले त्यस हकको प्रचलनस्वरूप विपक्षीहरूबाट अरूण तेस्रो आयोजनासँग सम्बन्ध अध्ययन सूचना सञ्चार जो भएका सहमती, समझदारी, सन्धि, सम्झौता, लिखत दस्तावेज तथा अन्य सम्पूर्ण काम-कारवाहीहरू निवेदकलाई उपलब्ध गराउन विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेशलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भनी मागेको पाइन्छ । अदालतबाट विवादको टुंगो नलागुन्जेलसम्म कुनै पनि सहमति, समझदारी, वा सन्धि-सम्झौतामा नपुगु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ र लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि मुद्दा पेशी हुँदाका बखत त्यस्ता लिखतहरूको सम्बन्धमा माग दावी गरिने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।
२०. विपक्षीतर्फबाट दिइएको लिखितजवाफबाट मुख्यतः निम्न कुराहरू उठाइएको पाइयो ।
  - क. निवेदक सरोकारवाला व्यक्ति नहुँदा निजको निवेदन दिने हकद्वैया नै छैन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ ।
  - ख. सार्वजनिक चासोको विषय भन्दैमा हुँदैन, संवैधानिक वा कानुनी प्रश्न समावेश भएको हुनुपर्छ ।
  - ग. अरूण-३ परियोजनाको सम्बन्धमा प्रसस्त मात्रामा सार्वजनिकरूपमा सभा, सम्मेलन, छलफल लोक प्रचार-प्रसारका साधनबाट सूचना प्रवाह गरेको र गरी नै रहेको निवेदक स्वयम् पनि छलफलमा सरिक रहेको र निजलाई वातावरण सम्बन्धमा दुईवटा प्रतिवेदनहरू पनि उपलब्ध गराइनुका अतिरिक्त निवेदकलाई अरू जानकारीको आवश्यकता भएमा सम्पर्क राख्न आउन सूचित गर्दा पनि निजले चासो नदेखाएको हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन ।
२१. निवेदकको निवेदन जिकिर र लिखितजवाफ समेतबाट प्रस्तुत विवादमा मुख्यतः निम्नलिखित प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखिनआएको छ ।
  १. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत निवेदकलाई यो निवेदन पत्र दिने हकद्वैया छ वा छैन ?

२. अरूण-३ परियोजनाबाट नेपाल र नेपालीलाई के कति फाइदा हुन सक्दछ वा सक्दैन, निवेदकको मागबमोजिम असाधारण अधिकारको प्रयोगद्वारा यस अदालतबाट माग दावीको आधारमा निक्कौल हुन सक्दछ वा सक्दैन ?
३. संविधानको धारा १६ अन्तर्गत कस्ता विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक नेपालका नागरिकलाई प्राप्त छ ? अरूण तेस्रो परियोजनासँग सम्बन्धित सबै दस्तावेजको प्रतिलिपिसमेत पाउने अधिकार निवेदकलाई छ/छैन ?
२२. पहिलो प्रश्नको हकमा रिट निवेदकहरूले इन्हुरेड इन्टरनेशनलको मिति २०५०/८/२५ गतेको पत्रअनुसार माग भएका दस्तावेज तथा लिखतहरू उपलब्ध नगराएको आधार देखाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ अनुसार सूचना माग्ने र पाउने संवैधानिक हक हनन भएकोले उक्त सूचनाको हक सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अनुसार अधिवक्ता गोपाल सिवाकोटी र डा. राजेश गौतमको प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ ।
२३. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) मा “सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणका लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुंगो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ । सो प्रयोजनको लागि पूर्णरूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दी प्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।
२४. संविधानको धारा ८८ को उपधारा २ मा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्ने प्रयुक्त शब्दावलीको अर्थ के हो ? सर्वप्रथम यसको विवेचना गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।
२५. सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको अर्थ गर्दा यसलाई खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारसँग सम्पर्क गराउने गरी अर्थ गर्न मिल्दैन । यसको सम्बन्ध सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग रहन्छ । कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद हो/होइन यसको निक्कौल विवादको विषय कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारसँग सम्बद्ध छ भने यस्तो विवादलाई सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्न मिल्ने अवस्था रहदैन । जनसाधारणको सामूहिक हक वा सरोकारमा व्यक्ति विशेषको स्वार्थ वा सरोकार सन्निहित रहन सक्दछ । सार्वजनिक हक वा सरोकारका विवादमा रिट निवेदन दिने व्यक्तिको सो विवादसँग निजी मुद्दा जस्तो हक वा सरोकार गाँसिनु नै पर्ने आवश्यक छैन । श्री ५ को सरकार वा अन्य कुनै सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानुन वा संविधानबमोजिम गर्नुपर्ने कुनै काम गरेन वा गर्न नहुने कुनै काम गर्‍यो र परिणामतः कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई कानुनको दृष्टिमा कुनै व्यक्तिगत क्षति पुगेको छैन, तर जनसाधारणको सामान्य हित वा स्वार्थमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ भने त्यो सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुरो हुन्छ । निवेदकले अरूण-३ यौटा विशाल परियोजना भएको र यसमा ठूलो धनरासी खर्च हुने मात्र होइन उठाउने ऋणले निवेदकलगायतका नेपाली जनतालाई दीर्घकालीन भार र असर पर्न सक्ने र सम्बन्धित क्षेत्रको वातावरणमा विपरित असर पर्ने बढी संभावना भएको र सो क्षेत्रमा जनताको बसोबास र रोजगारीको समस्या उत्पन्न हुन सक्ने हुँदा यस विषयमा गम्भीरतासाथ पूर्ण विचार छलफल हुनु आवश्यक छ । तसर्थ अरूण-३ सम्बन्धी सम्भौतालगायतका लिखतहरू निवेदकलाई तत्काल

उपलब्ध गराउनु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर लिएको पाइन्छ। देशको सुरक्षा, शासन व्यवस्था, शिक्षा, स्वास्थ्य, नैतिकता, देशको आर्थिक अवस्था, जलस्रोतको विकास, संविधानमा राज्य नीतिका निर्देशक सिद्धान्तकारूपमा व्यवस्थित सामाजिक न्यायका कुरा आदि जनसाधारणको सरोकारको विषय हुन्छ। यस्ता विषयको विवाद कानून वा संविधानमा आधारित छ, भने यसलाई सार्वजनिक सरोकारको विवादकारूपमा अदालतले संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। अरूण-३ परियोजनाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रसार-प्रचार भइरहेको कुरालाई लिखित जवाफमा पनि स्वीकार गरिएको छ। अरूण-३ परियोजना विद्युत विकाससम्बन्धी परियोजना भएको र राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्रोत-साधनबाट विद्युत विकासको उद्देश्य रहेकोले यस सम्बन्धमा यसका पक्ष-विपक्षमा प्रकाशित विभिन्न लेखहरूबाट अभिमत व्यक्त भइरहेको मिसिल संलग्न प्रकाशित सामाग्रीहरूबाट देखिएकोले अरूण-३ परियोजना सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय होइन भन्न मिल्ने अवस्था देखिनआएन।

२६. विपक्षीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूले रिट निवेदकबाट उठाइएका प्रश्नहरूबाट प्रस्तुत विवादलाई सार्वजनिक हित वा सरोकार रहेको विवादको रूपमा हेर्न मिल्ने हुँदैन। संविधान र कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएको हक कुण्ठित भएमा मात्र संविधानको धारा ८८ (२) आकर्षण हुन्छ, भन्ने तर्क उठाउनुभएको छ। निरुपण हुनुपर्ने विवादमा सार्वजनिक सरोकारको विषय समावेश भएको छ, भनी भन्दैमा सार्वजनिक विवादको रूपमा संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत स्वीकार्य हुन सक्दैन। त्यस्तो विवाद कानून र संविधानमा आधारित हुनुपर्दछ, र अदालतबाट निरुपण हुनुपर्ने प्रकृतिको हुनुपर्दछ। सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको नाममा निहित स्वार्थ, सस्तो लोकप्रियता, बौद्धिक उत्सुकता, जिज्ञासा र चासो अफवाह फैलाउने वा आफ्नो विज्ञापन गराउने उद्देश्यले कुनै पक्ष संविधानको धारा ८८(२) को सहारा लिई अदालतमा प्रवेश गर्दछ, भने अदालत यस सम्बन्धमा उदासीन रहन्छ। यस्ता विवाद यथार्थमा आधारित छैन, अनुमानको आधारमा अदालतमा प्रवेश गरेको छ, र विवादित कार्यले सर्वसाधारणको हकहितलाई प्रत्यक्षरूपमा प्रभाव पारेको कुरा स्थापित गर्न सकेको छैन भने त्यस्ता विवाद सार्वजनिक हितसँग सम्बन्धित विवाद भनी अदालतले न्यायिक निरुपणका लागि संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्नु उपयुक्त हुँदैन। सार्वजनिक हकहित सरोकारका विवादका विषय यो यति हो भनी विचार गर्न सकिने विषय होइन। प्रत्येक सार्वजनिक सरोकारको विवाद न्यायिक निरुपणको विषय हुन सक्दैन, त्यस्तो सार्वजनिक सरोकारको विवादबाट कानून र संविधानको व्याख्याको प्रश्न निरुपण गर्नुपर्ने विषय समावेश भएको छ, भने संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत सर्वोच्च अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न सक्छ।

२७. अरूण तेस्रो परियोजनाको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयहरू निवेदनमा उठाएको पाइन्छ। परियोजनामा लाग्ने खर्च ऋणको व्याज, वातावरणीय प्रभाव आदि यस्ता विषय हुन् जसको सार्वजनिकरूपमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा प्रभाव पर्ने हुन्छ। यस कुरालाई लिखित जवाफमा पनि इन्कार गर्न सकेको पाइँदैन। परियोजनासँग सम्बन्धित विषयहरू यस परियोजनाको प्रकृतिबाटै प्राकृतिक स्रोतको उपभोगबाट उत्पादन हुने विद्युत आपूर्तीबाट सार्वजनिकरूपमा लाभान्वित हुनेसँग सम्बन्धित भएकोले यो विवादको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय होइन भन्ने देखिँदैन। यसअघि उल्लेख गरेअनुसार यसमा कस्तो कानुनी वा सवैधानिक प्रश्न समावेश भएको छ, र त्यसको निराकरण हुनुपर्ने देखिएको छ, त्यसलाई विशेषरूपले हेर्नुपर्ने देखिनआएको छ। निवेदकले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को पच्छेदक ४ मा अन्तर्निहित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू अन्तर्गत धारा २५ र २६ को प्रश्न उठाएको छ। उक्त धाराहरूद्वारा स्थापित

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूले सबै वर्ग वा व्यक्तिका निमित्त सामाजिक न्यायका आधारमा आर्थिक उपलब्धिको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउने स्वस्थ सामाजिक जीवनको स्थापना र विकास गर्नेजस्ता नीतिहरूको अवलम्बन गर्नेजस्ता महत्वपूर्ण नीतिहरू अवलम्बन अनुशरण गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ र प्रस्तुत विवादमा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू अदालतबाट लागू गराउन मिल्ने/नमिल्ने प्रश्न नभई यसमा अन्तर्निहित सिद्धान्त र नीतिहरू सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको र यसका आधारमा सार्वजनिक विवादको निरूपणका लागि संविधानको धारा ८८(२) अनुसार अदालतमा प्रवेश गर्न सक्षम रहेकोले सो सिद्धान्त र नीतिहरू अदालतबाट लागू गराउन नसकिने भन्ने आधारमा त्यसप्रति उपेक्षाभाव राख्नु संविधानसम्मत हुँदैन। प्रस्तुत निवेदनमा संविधानको धारा १२ को उपधारा २(क) को प्रश्नसमेत समावेश रहेको छ। विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको पृष्ठपोषकको रूपमा संविधानको धारा १६ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक रहेको देखिन्छ। अरूण तेस्रो परियोजना सार्वजनिक महत्वको योजना हो भन्नेमा विवाद नरहेको अवस्थामा संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत परेको प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएका प्रश्न सार्वजनिक सरोकारको विवादको प्रश्न होइन भनी भन्न सकिने अवस्था देखिन्छ। विवादको विषयवस्तु सार्वजनिक महत्वको देखिन्छ। अरूण तेस्रो परियोजनासँग सम्बन्धित आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षलाई संवैधानिक आधारमा निरूपण गर्न मिल्दैन भन्न सकिने अवस्था पनि छैन। प्रस्तुत रिट अदालतमा पर्न आएको मुख्य कारणमा इन्हुरेड नामक संस्थाको तर्फबाट अरूण तेस्रो परियोजनासम्बन्धी कागजातहरू मागको र प्रत्यर्थीहरूले सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउने सिलसिलामा इन्हुरेडलाई वातावरणसम्बन्धी दुई प्रतिवेदन उपलब्ध गराइसकिएको र मिति डिसेम्बर १६, १९९३ को पत्रबाट थप सूचनाको आवश्यक भएमा सम्पर्क राख्न आउनु भनी सूचित गरेको पाइन्छ। प्रत्यर्थीहरूतर्फबाट इन्हुरेड नामक संस्थाको नाममा पत्र लेखे र नक्कल माग्ने काम भएको हुँदा इन्हुरेडजस्ता संस्था संविधानको धारा १६ मा उल्लेख भएको 'प्रत्येक नागरिकलाई' भन्ने वाक्यांशभित्र पर्दैन, यो संवैधानिक हक प्राकृतिक व्यक्तिलाई मात्र उपलब्ध हुने हो कानुनी व्यक्तिलाई होइन भन्ने प्रश्न उठाइएको छ। यद्यपि निवेदन लेखाइबाट इन्हुरेड नामक संस्थाको पत्रको आधारमा माग गरिएका वातावरणसम्बन्धी दुई प्रतिवेदनबाहेक अरू प्रतिवेदनहरू उपलब्ध नगराइएको भन्ने देखिन्छ, तापनि निवेदन हेर्दा निवेदनमा संस्थाको नाम उल्लेख नभई निवेदकहरू अधिवक्ता गोपाल सिवाकोटी र डा.राजेश गौतम रहेकोले संस्था संविधानको धारा १६ अन्तर्गत पर्छ/पर्दैन त्यस विषयमा यहाँ विश्लेषण गर्न आवश्यक देखिएन।

२८. निवेदकहरू नेपाली नागरिक होइनन् भन्ने कुराको कुनै विवाद उठेको देखिनआएन, तर संविधानको धारा ८८(२) लाई अँगालेर सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको माग गर्दै संविधानको धारा १६ को सूचनाको हकलाई लिएर अदालतमा प्रवेश गरेको हुनाले रिटको माध्यमद्वारा सूचनाको हकको माग गर्न निवेदकहरू हकद्वैयाविहीन छन् भनी भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन। अरूण तेस्रो परियोजनाका विभिन्न पक्षसँग सम्बन्धित प्रश्नमा सार्वजनिक वा सरोकारको प्रश्नको निराकरणका लागि अदालतमा निवेदकहरूलाई प्रवेश गर्ने हकद्वैया हुँदैन त्यसतर्फ विचार गर्दा यी प्रश्नसँग निवेदकहरूको कस्तो अर्थपूर्ण सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार रहेको छ त्यसतर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रत्यर्थीहरूको तर्फबाट संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम सार्वजनिक हित वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निराकरणका लागि मात्र अदालत गुहारन पाउने हो निवेदकले सो कुरा देखाउन सकेको छैन भनी विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रश्न उठाउनुभएको छ। अरूण तेस्रो परियोजनाको महत्व र

उपादेयता यसबाट पर्ने लाभ-हानी वातावरणीय प्रभाव आदिका सम्बन्धमा अधि नै विश्लेषण भइसकेको छ । देशको प्राकृतिक स्रोतको उपभोगबाट उत्पादन हुने विद्युत राष्ट्रिय सम्पत्ति हो, यस्तो राष्ट्रिय सम्पत्तिको उपार्जनमा सम्बद्ध विषयहरूमा सबै नागरिकहरूको सार्थक सम्बन्ध रहन्छ । यस्ता विषयमा कुनै नागरिकले जानकारी प्राप्त गर्न वा यस परियोजना सम्बन्धमा भएका अनुसन्धान, अन्वेषण र यसको उपादेयता सम्बन्धमा चासो र जिज्ञासा राख्नु स्वभाविक हुन्छ । राष्ट्रिय हक वा दायित्वको सिर्जना हुने विषयमा संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत अदालतमा आउन संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई हक प्रदान गरेको छ । निवेदकहरूको अरूण तेस्रो परियोजनाको सम्बद्ध विषयसँग सम्बन्ध र सरोकार छैन भन्न मिल्ने अवस्था छैन निवेदकहरूलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिन हकद्वैयाविहीन हुन्छ भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन । तसर्थ प्रत्यर्थीहरूका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहससँग सहमत हुन सकिएन ।

२९. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विद्युत आयोजनाको प्रकार लगानी खर्च विद्युत योजनाको सञ्चालन विदेशी राष्ट्रहरूबाट लिइने ऋणको औचित्यता व्याजदर ऋणभार परियोजनाको प्राविधिक पक्ष नेपाल नेपालीलाई अर्को फाइदा हुनसक्दछ, जस्ता विवाद निरुपणका लागि रिट निवेदनमा माग भएको देखिन्छ । निवेदकको उक्त मागहरू असाधारण अधिकारको प्रयोगद्वारा निश्चित आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने नभई अदालत निश्चित मनस्थितिमा पुनः सामग्री जुटाओस् भन्ने सुझावको रूपमा सम्म आएको देखिन्छ । निवेदकले कानून र संविधानको धारा उल्लेख गरी अमूक कानून र संविधानको धाराको उल्लंघन भएको भन्ने किटानी दावीको रूपमा माग-दावी लिनसकेको देखिएन । अदालतले कानून वा संविधानमा आधारित विवादको मात्र निक्कौल गर्दछ । सार्वजनिक सरोकारको सबै विवादको अदालतले न्यायिक निरुपण गर्ने गर्दैन । यस्ता विवादमा कानून वा संविधानको व्याख्याको प्रश्न समावेश रहेको छ भने मात्र अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय हुन सक्दछ । यस सम्बन्धमा निवेदकको दावीको अध्ययन गर्दा निवेदकले अरूण-३ परियोजनाले उठाएको प्राविधिक विवाद ऋणका शर्त व्याजको दर व्याजभार वातावरणीय प्रभाव, ती क्षेत्रका व्यक्तिको बसोबास आदिको सम्बन्धमा न्यायिक निरुपणको माग दावी गरेको पाइन्छ, तर निवेदकले यस्ता प्रश्नहरूमा कानून वा संविधानको कुनै प्रश्नको व्याख्या समावेश भएको छ र कुन कानून र संविधानको व्याख्या गर्नुपर्ने आवश्यक भएको छ आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । माथि उल्लेख गरिएका विषयहरू सार्वजनिक सरोकारका विषय हुन सक्लान् तर त्यस्ता विवादमा यो कानून र संविधानको प्रश्न समावेश भएको छ भनी निवेदकले असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत उपचारको माग गर्दा स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ र अदालतलाई विश्वस्त तुल्याउनुपर्दछ । निवेदकको दावी सामान्य र अस्पष्ट छ । निवेदकले रिट निवेदनमा माग गरेको मागको प्रकृति न्यायिक निरुपणसम्बन्धी नभई सरसर्ती हेर्दा पनि अर्थशास्त्री र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बद्ध देखिन्छ । यस्ता अर्थशास्त्रीय र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सार्वजनिक विवादका विषयमा संविधानको धारा ८८(२) आकर्षित हुन सक्दैन ।

३०. निवेदकले लिखितजवाफ प्राप्त भएपछि आवश्यक भएमा सम्बन्धित दस्तावेज बदर गराई माग्नेछौं भन्दै उत्प्रेषणको आदेशको माग भएकोमा प्राप्त भएसम्मका लिखतको सम्बन्धमा वहसमा कुनै त्यस्तो लिखत नभैल्याएको र बदरको माग पनि नभएको र अन्तरिम आदेशमा छलफल हुँदा सो आदेश जारी नभएको हुँदा सो प्रश्नमा समेत विचार गर्नुपर्ने देखिनआएन ।

३१. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा अरूण तेस्रो परियोजनाको सम्बन्धमा खुल्लारूपमा प्रचार-प्रसार गरिआएका

छौं । निवेदकलाई वातावरणसम्बन्धी दुई प्रतिवेदनको प्रतिलिपि उपलब्ध गराइएको र परियोजना सम्बन्धमा थप जानकारी आवश्यक भएमा सम्पर्क राख्न आउनु भनी मिति डिसेम्बर १६, १९९३ को नेपाल विद्युत प्राधिकरणको पत्रबाट सूचित गरी सकिएको छ । निरुपण गर्नुपर्ने कुनै विवाद बाँकी छैन भन्ने लिखितजवाफ र प्रत्यर्थीहरूतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहसबाट देखिएकोले सूचनाको हक प्रचलन गर्नुपर्ने प्रश्नको हकमा पक्षहरूको आपसमा मुख मिलेको देखिँदा यस रिट निवेदनमा अरू विचार गरिरहनु नपर्ने हो कि भन्ने देखिन्छ, तर मेमोरेण्ड अफ अण्डरस्ट्याण्डिङ्गवाहेक अरू लिखितहरू इजलासमा पेश हुनसकेन । वहसको क्रममा नक्सा डिजाइनजस्ता लिखितहरू उपलब्ध गराउन कठिनाई हुने भन्ने जिकिर लिएको पाइयो । जसको समाप्ति हुँदाको मितिसम्म र निर्णय सुनाउँदाका मितिसम्म पनि पक्षहरूबीच सूचना प्रवाहको कुनै सहमति कार्यान्वयन सम्बन्धमा कुनै निश्चित प्रक्रियागत सम्झौता भएको कुरा इजलासलाई कुनै पक्षबाट पनि जानकारी हुनआएन । वहसमा निवेदकहरूतर्फबाट प्रत्यर्थीहरूले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा सम्बन्धित कागजहरू उपलब्ध गराउन इन्कार गरेको भन्ने दावीमा अडान लिएको पाइयो । यसबाट यी पक्षहरूबीच (Meeting of Mind) मुख मिलेको भन्न सकिने अवस्था देखिएन । विवादको निरुपण हुन बाँकी नै रहेको स्पष्ट देखिनआयो ।

३२. प्रस्तुत विवादको निरुपण गर्न यसमा प्रवेश गर्नुभन्दा पूर्व दुई कुरा स्पष्ट देखिएको छ । प्रथमतः प्रत्यर्थीहरूले सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउने क्रममा वातावरणसम्बन्धी दुई प्रतिवेदन उपलब्ध गराइसकेको र दोस्रो मिति डिसेम्बर १६, १९९३ को पत्रबाट थप सूचनाको आवश्यक भएमा सम्पर्क राख्न आउनु भनी सूचित गरेको र वहसको दौरान जहिलेसुकै पनि निवेदक आएमा जानकारी गराइनेछ भन्ने जिकिर लिएको छ ।

३३. निवेदकहरूले संविधानको धारा १६ को हकको प्रचलनको लागि अरूण-३ सम्बन्धी सम्झौतालगायतका लिखितहरू निवेदकलाई तत्काल उपलब्ध गराउनु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर भएको पाइन्छ । यसवाहेक अरूण-३ को सम्बन्धमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रचार-प्रसार भइरहेको कुरा निर्विवाद नै छ । अरूण-३ का पक्ष-विपक्षीमा वादविवाद प्रकाशित लेखहरूबाट निरन्तर प्रचारमा आएको कुरा पनि निर्विवाद छ । तसर्थ यसमा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद छैन भन्ने ठाउँ छैन । जहाँसम्म परियोजनाको आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षको सम्बन्ध छ, सो कुरा अदालतको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दैन भन्ने कुरा पनि नकार्न सकिन्न । माथि उठाइएको प्रश्नहरूको कानुनी पक्ष पनि छ, किनभने नेपाल अधिराज्यको संविधानको निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिको धारा २६(४) लगायतका धारा १२ को उपधारा २(क) र (घ) को प्रश्न समावेश हुँदा ती आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षलाई कानून तथा संवैधानिक परिणत प्रश्नमा विचार गर्न मिल्ने नै हुन्छ । तर विचाराधीन रिट निवेदनमा सो आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक पक्षपछिको चुनौतीको विषय निवेदनको प्रकरण ११ मा स्पष्ट उल्लेख हुँदा परियोजनाको उपादेयतालाई संवैधानिक र कानुनी प्रश्नको कसौटीमा अहिले जाँच आवश्यक देखिएन । अहिले त धारा १६ अन्तर्गत सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माने र पाउने हकको प्रश्नको निरुपण हुनुपर्नेछ । यस विषयमा माथि नै विवेचना गरिसकियो कि निवेदकको हकद्वयमा विवाद छैन । तसर्थ, निवेदकले संविधानको धारा १६ को हकको प्रचलनको माग गरेको हुँदा यसमा संवैधानिक प्रश्न समावेश रहेको छ । तसर्थ धारा ८८(२) अन्तर्गत निवेदकको माग हुँदा संविधान कानूनबमोजिम न्यायिक निरुपण सम्बद्ध छ ।

३४. अब निवेदकको सूचना पाउने हक छ भने कुन विषयको के कति र कुन प्रक्रियाबाट सो सूचना पाउने हो ?

३५. रिट निवेदन हेर्दा अरूण-३ परियोजना सम्बन्धित सम्पूर्ण लिखित दस्तावेजहरू निवेदकलाई तत्काल उपलब्ध

गराई पाऊँ भन्ने छ । पक्षहरूबीच आदान-प्रदान भएको पत्राचार र वहसको आशयबाट निवेदकले सम्पूर्ण लिखित दस्तावेजको प्रतिलिपिहरू माग गरेको पाइन्छ । इन्हुरेडको डिसेम्बर १०, १९९३ को पत्रमा पाँच प्रकारको लिखितहरूको माग भएको छ भने २०५०/१०/२९ को पत्रबाट टेण्डरहरूसम्बन्धी लिखितहरूको माग भएको पाइन्छ । यसैगरी, मिति २०५०/१०/२६ गतेको पत्रबाट मेमोरेण्डम अफ अण्डर स्ट्याण्डिङ्गलगायतको २२ (वाईस वटा) कागजपत्र तथा दस्तावेजहरू नियमबमोजिम लाग्ने आवश्यक दस्तुर फोटो कपी गरी वा नक्कल सारी लैजाने व्यवस्था गरिदिन अनुरोध गरेको पाइन्छ । स्मरणीय छ कि रिट निवेदन पौषमा दर्ता भएको छ र त्यसमा नक्कल सारी लैजाने व्यवस्था गरिदिने व्यवस्थाको माग भएको पाइन्छ । बरु परियोजना सम्बन्धमा जे-जति लिखित दस्तावेजहरू छन् सो उपलब्ध गराइदिने माग गरिएको छ ।

३६. रिट निवेदन तथा वहसमा संविधानको धारा १६ को उल्लेख हुनुबाहेक नेपाल कानूनको व्यवस्थाबारे परोक्षरूपमा वहसमा जिकिरसम्म भएको थियो । वहस नोटहरूमा पनि यसबारे उल्लेख नभई संयुक्त राज्य अमेरिकामा भएको Freedom of Information Act 1966 र अस्ट्रेलियाको Freedom of Information Act 1982 हवाला दिइएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ र मुलुकी ऐनको अदालती बन्दोवस्तको दफा २११ कागज जाँचको दफा १७ र लिखतको गोप्यतासम्बन्धी ऐन, २०३९ मा लिखत निरीक्षण तथा नक्कल पाउने व्यवस्था तथा बन्देजको उल्लेख भएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा कागज जाँचको १७ नं.को सन्दर्भ उदाहरण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

१७ नं.: अदालती बन्दोवस्तको महलको २११ नं.बमोजिम नक्कल पाउने बाहेक अड्डामा रहेको सरकारी कागजहरूको नक्कल माग्न आएमा देहायबमोजिम गर्नुपर्छ—

दफा १ सरोकार परेका कागजको जोसुकैले पनि नक्कल लिन पाउँछ ।

दफा २ लेखिएबाहेक अरू नक्कल पाउन सक्ने कागजातको नक्कल माग्नआएमा यो कागजको नक्कल यस कारणले मलाई सरोकार परेको छ, आफ्नै तर्फबाट सारी लान वा अड्डाबाट सारी पाऊँ भनी कागज भएका अड्डामा आई दरखास्त दिनुपर्छ ।

दफा ६ प्रकाशित नभएको कुनै गोप्य लिखतको हकमा सम्बन्धित विभागीय प्रमुखले ईजाजत दिएमा बाहेक त्यस्तो लिखतको नक्कल दिन कर लाग्दैन ।

दफा ७ विभागीय प्रमुख वा अड्डा प्रमुखले सरकारी अड्डामा रहेको सरकारी कामकाजसम्बन्धी अप्रकाशित गोप्य लिखतको नक्कल दिन कर लाग्नेछैन ।

३७. यसैगरी, लिखतको गोप्यतासम्बन्धी ऐन, २०३९, (लागू नभएको) को दफा ३ को उपदफा (४) मा वर्गीकृत नगरिएको लिखत गोप्य मानिनेछैन' भन्ने उल्लेख भएको र सोही ऐनको दफा ५, ६ र ७ मा श्री ५ को सरकारको अनुमतिबेगर अन्य कुनै व्यक्तिले हेर्न पनि पाउनेछैन भन्ने प्रावधान रहेको छ । यसैगरी, भारतमा लिखतको नक्कल पाउनेबारेमा निश्चित कानुनी अभाव भए तापनि देवानी तौथा फौजदारी कार्यविधि कानून र Indian Evidence Act को दफा ७६ मा सो विषयमा व्यवस्था गरिएको छ । उक्त दफा ७६ मा त्यस्तो कुनै लिखत जुन सरकारी अधिकृतको कब्जामा छ र जसलाई कुनै व्यक्तिले निरीक्षण गर्ने अधिकार छ त्यस्तो व्यक्तिको अनुरोधमा आवश्यक दस्तुर लिई नक्कल दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

३८. यस पृष्ठभूमिमा निवेदकको मागमा विचार गर्दा निवेदकले परियोजनासम्बन्धमा सम्पूर्ण लिखत दस्तावेज उपलब्ध गराइदिने रिट निवेदनमा माग-दावी राखेको छ । यसबाट निवेदकले अनुमानको आधारमा अस्पष्ट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

दावी गरेको छ कि जस्तो भान हुनआउँछ, तर पक्षहरूबीच आदान-प्रदान भएको पत्राचारबाट माथि उल्लेख भएभैं लिखतहरूको नामाकरण गरी माग गरेको देखिन्छ। यसबाहेक संविधानको धारा १६ को (Spirit मा) भावना र उद्देश्यतर्फ विचार गर्दा जनताको सूचित हुने अधिकारले अड्डाहरूमा रहेका लिखतहरू प्रायः सार्वजनिकरूपमा नआउने हुनाले नै प्रजातान्त्रिक पद्धतिअनुरूप धारा १६ को आवश्यकता भएको हो। संविधानको धारा १ को टिप्पणीमा “प्रजातान्त्रिक समाजको प्रमुख विशेषता खुलापन हो भन्दै देशको शासन प्रबन्ध स्वच्छ र सही दिशामा निर्दिष्ट छ वा छैन भन्ने कुराको निरन्तर सुपरीवेक्षण र मूल्यांकनका लागि जनताले जानकारी पाउन आवश्यक हुने” भन्ने उल्लेख छ। यसरी निवेदकको सूचना पाउने हक स्थापित छ भने के कति र कुन प्रक्रियाबाट पाउने भन्ने स्पष्ट व्यवस्थाको अभावमा कार्यान्वयन पक्षमा अदालतले कानुनी व्यवस्थाको अभाव छ भने सोको (Gap) पूर्ति गर्नुपर्ने हुन्छ, किनभने उपचारविनाको अधिकार निष्कृत्य र निरर्थक हुन जान्छ। हक अधिकारलाई यथार्थ र क्रियाशील बनाई जीवन्तरूप दिनलाई उपचारको व्यवस्था अनिवार्य हुन्छ। उपचार त्यसै दिने होइन यसका लागि केही प्रक्रियागत माध्यमको आवश्यकता हुन्छ। निवेदकले उल्लेख गरेको लिखतहरूको सूची हेर्दा नै लिखतहरूको परिमाण ठूलो मात्रामा हुने देखिन्छ भने रिट निवेदनमा परियोजनासम्बन्धी सम्पूर्ण लिखत दस्तावेज उपलब्ध गराई पाऊँ भन्ने माग भएको पाइन्छ। यति ठूलो संख्या र परिमाणमा लिखत उपलब्ध गराउने भार असम्भव प्रायः हुने नै हुन्छ। अदालतले यस्तो भार कुनै पक्षमाथि लादने कार्य गर्दा न्यायको कठोरपना मात्र प्रदर्शित भई न्यायोचित (Reasonable Man) मापदण्डको सीमाको उल्लंघन हुने हुन्छ।

३९. तसर्थ कानुनको निश्चित निर्देशनको अभावमा काम-कारवाहीको तर्कसम्मत कार्यविधिको (Logical Procedure) अनुशरण लिनुपर्ने हुन्छ। यो कार्यविधि विभिन्न पद्धतिको आधारमा देहायबमोजिम निर्धारित गर्न सकिन्छ :
- १) निवेदकले विपक्षीबाट सम्बन्धित विषयमा के कुन लिखतहरू छन् त्यसको सूची (फेरिस्त) माग्ने।
  - २) विपक्षीले ७ दिनभित्र सो सूची दिएमा निवेदकले सरोकार भएको लिखतको निरीक्षणको माग गर्नुपर्ने।
  - ३) प्रकरण नं.२ बमोजिम माग भएमा विपक्षीले सो प्रयोजनको लागि समय मिति स्थान तोकी निवेदकलाई ३ दिनभित्र सूचना दिने।
  - ४) निरीक्षण गरिसकेपछि लिखतबाट टिपोट मात्र गर्ने र नक्कल सार्न आवश्यक भएमा सो सार्ने वा नक्कलको लागि तोकिएको पदाधिकारीलाई अनुरोध गर्ने।
  - ५) नक्कल दिँदा नियमको अभाव भए लागेको यथार्थ खर्च दस्तुरको रूपमा लिएर नक्कल प्रमाणित गरेर दिने।
  - ६) सम्बन्धित लिखतको आंशिक वा पूर्णरूपमा सूची दिन वा निरीक्षण गर्न दिन र नक्कल दिन इन्कार गर्ने अवस्था भएमा विपक्षीले सोको कारण जनाई निवेदकलाई ३ दिनभित्र जानकारी दिने।
  - ७) प्रकरण नं.५ को अवस्थामा निवेदकलाई इन्कारी गरेको कुरामा वा इन्कार गरेको कारणसँग चित्त नबुझेमा इन्कारीको सूचनामा पाएको ७ दिनभित्र विवादको निरूपणको लागि सर्वोच्च अदालतमा उजुर गर्ने।
  - ८) उजुरीमा कारवाही गर्दाको कार्यविधि सर्वोच्च अदालतको नियमावलीबमोजिम गर्ने/गराउने।
४०. यसरी प्रस्तुत रिट निवेदनको हकमा निवेदकहरूको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ को हकको प्रचलनको माग कानुनसंगत हुँदा प्रत्यर्थीहरूको नाममा माथिको प्रकरणमा उल्लेख भएको कार्यविधिको १ देखि ८ सम्मको प्रक्रियाबमोजिम नेपाल कानुनको अधिनमा रही गर्नु/गराउनु भनी परमादेश जारी हुने

गोपाल शिवाकोटीसमेत विरुद्ध अर्थ मन्त्रालयसमेत

ठहर्छ । साथै लिखतको गोप्यतासम्बन्धी कानून लागू नहुँदा सम्बन्धित सबैलाई कठिनाई र अनिश्चितताको स्थितिमा अलमलिरहनुपर्ने हुँदा उक्त कानूनलाई लागू गर्ने वा यस विषयमा एउटा निश्चित सामयिक आन्तरिक नियमावली वा सामान्य कानुनी व्यवस्था लागू गर्ने र संशोधन वा नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने भए यथासम्भव चाँडो गर्न यो इजलास श्री ५ को सरकारको ध्यान आकर्षित गर्दछ । माथि १ देखि ८ प्रकरणसम्मका कार्यविधि आवश्यक नियम कानून नबनेसम्म लागू रहनेछन् ।

४१. श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालय र जलस्रोत मन्त्रालयको जानकारीको लागि आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् पठाई फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.हरगोविन्द सिंह प्रधान

इति सम्बत् २०५१ साल वैशाख २५ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५३, अंक ५, निर्णय नं.६१९२,
पृष्ठ ३९०, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५२ सालको रिट नं.२४११
आदेश मिति : २०५२/२/३

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : जिल्ला सुनसरी दुहवी गा.वि.स. वडा नं.७ बस्ने वर्ष २४ को सुवर्ण पोखरेल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ श्री ५ को सरकारको मिति २०५२/५/२० को निर्णयले राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको रिक्त रहेको निरीक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति भई कामकाज गर्दै आइरहेकोमा मिति ०५२/६/३० मा अवकाश दिएको र के कस्तो कारणबाट अवकाश दिइएको हो भन्ने कुराको समेत जानकारी लिन जाँदा विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले दिन नमिल्ने भनी दिन इन्कार गरिएको कारणबाट निवेदकको संविधानको धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचना पाउने हकमा अनुचित बन्देज लाग्न गएको भन्ने रिट निवेदन जिकिर देखिन्छ । संविधानको धारा १६ मा “प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको छ भने सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर यस धारामा लेखिएको कुनै कुराले कानुनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिनेछैन” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यता विशेष सेवा ऐनको प्रस्तावनामा नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा कायम राख्न भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । सोही ऐनको दफा १२ मा ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ र त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले सार्वजनिकरूपमा प्रकाश गर्ने छैन” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी विशेष सेवा ऐनको दफा १२ को अधिकार प्रयोग गरी बनेको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली सोही ऐनको दफा १२ अनुसार प्रकाशित नगरिने भन्ने कानुनी व्यवस्था र सोअनुसार भए/गरेका काम-कारवाहीलाई संविधानको धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको भावनाअनुकूल र सोही ऐनकै प्रस्तावनाअनुकूल नै बनेको रहेछ भन्ने कुरा निर्विवाद देखिनआउँछ । तसर्थ विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ नेपाल

अधिराज्यको संविधान, २०४७ र विशेष सेवा ऐन, २०४२ को उद्देश्यविपरित भई बदरभागी छ भन्ने रिट निवेदकको निवेदन जिकिर कानुनसंगत एवं तर्कसंगत नदेखिने । (प्रकरण नं.१०)

- ◆ निवेदकको निवेदन जिकिरबाट परिक्षणकालमा रहेको भन्ने कुरा खुल्ल नआए पनि परिक्षणकालमा रहेको अवधिमा निवेदकको कार्य सन्तोषजनक नभएकोले हटाइएको कानुनअनुरूप नै भएको भन्ने विपक्षी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको लि.ज.बाट खुल्ल आएको देखिँदा, परिक्षणकालमा रहेको अवधिमा कार्य सन्तोषजनक नदेखिए हटाउन सकिने भन्ने यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत कायम भइसकेको देखिँदा परिक्षणकालको अवधिमा निवेदकलाई आधार र कारण खोली सुनुवाइको मौका दिइरहनुपर्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या.गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा एवं निर्णय यसप्रकार छ ।
२. निवेदकले श्री ५ को सरकारको मिति २०५२/५/२० को निर्णयअनुसार राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको रिक्त रहेको निरीक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति भई कामकाज गर्दैआएकोमा मिति ०५२/६/३० मा निवेदक हाजिर हुनआउँदा विपक्षी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको उपरीक्षक नरेन्द्रबहादुर साहले नियुक्ति बदर गरिएको भन्ने पत्र थमाउनु भएकोमा सो नियुक्ति बदरसम्बन्धी पत्रमा किन र कुन मितिको निर्णयअनुसार नियुक्ति बदर भएको हो भन्ने कारण र आधार उल्लेख नगरिएको हुँदा के कुन कारणले नियुक्ति बदर गरिएको हो भनी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग सिंहदरवारमा आवश्यक जानकारी पाऊँ भनी मिति ०५२/६/३१ मा निवेदन लिई जाँदा निवेदन नै दर्ता नगरी नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ बमोजिम दिन नमिल्ने भनी जानकारी गराइएकोले उक्त कार्यबाट म निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रदान गरेको मौलिक हकमा बन्देज लागेकोमा नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ बमोजिम गठित राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागमा कार्यरत कर्मचारीहरूको नियुक्ति तथा सेवाका शर्तहरू ऐ.ऐनको दफा ६ मा तोकिएबमोजिम हुनेछ भनिएको ऐ.ऐनको दफा २ को परिभाषा खण्डमा तोकिएबमोजिम भन्नाले ऐनबमोजिम बनेको नियमावली भनी परिभाषित गरेकाले मलाई के आधारमा अवकाश दिइएको रहेछ भनी हेर्नका लागि नेपाल विशेष सेवा ऐनअन्तर्गतको नियमावली हुनुपर्ने अनिवार्यता रहेको तर उक्त ऐनको दफा १२ ले उक्त नियमावली सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित नगर्ने भन्न बन्देज लगाएको कारणले विपक्षी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागले नियमावली हेर्न नदिने भनी मौखिक जानकारी गराएकाले नियुक्ति बर्खास्तीसम्बन्धी के कस्तो व्यवस्था रहेको छ र सो नियमावलीमा उल्लेखित प्रक्रियाबमोजिमको रिट पुऱ्याई मलाई बर्खास्त गरिएको छ/छैन भन्ने कुरा कहिँ कतैबाट देखिन नआएकोले, उक्त नियमावलीमा उल्लेखित कानुनी आधार वा प्रक्रिया बमोजिमको कर्तव्य विपक्षीहरूले पालना गरेका छन्/छैनन् भन्ने कुरा हेर्ने अधिकार यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको विषयवस्तु भएकाले र नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले कानुनीराज र पारदर्शिताका सिद्धान्तलाई अंगिकार गरी सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना मारने र पाउने हक मौलिक हकले सुरक्षित गरेकोले र नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १ ले संविधानलाई मूल कानुनको रूपमा स्थापित गरी संविधानसँग बाभिन कानुन बाभिएको हदसम्म अमान्य घोषित गर्ने अधिकार संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने गरी व्यवस्थित

गरेको र विशेष सेवा ऐनका उद्देश्यका सम्बन्धमा सोही ऐनको प्रस्तावनामा नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा कायम राख्न भनी उल्लेख भएकाले कर्मचारीको सेवा, शर्त, नियुक्ति वा बर्खास्ती गर्ने कुराले ऐनको प्रस्तावना उल्लेखित उद्देश्य कार्यान्वित गर्न कुनै बाधा/विरोध नगर्नु कुरा प्रस्ट छ र सो ऐनको प्रकृत हेर्दा त्यस सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूले के कस्ता समाचार संकलन गरे वा सम्प्रेषण गरे वा आफ्नो कर्तव्य पालनको सिलसिलामा के कस्तो कार्य गरे सोसम्म गोप्य राख्न ऐनको मकसद देखिएकाले कर्मचारीको नियुक्ति र बर्खास्तीसम्बन्धी व्यवस्था नै सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित नगर्ने भनी ऐनको दफा १२ मा उल्लेखित व्यवस्था सोही ऐनको प्रस्तावनाविपरित तथा कानुनीराज सिद्धान्तको प्रतिकूल एवं नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचनाको हकविपरित भएको हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १ को आधारमा नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ को दोस्रो लाइनको त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले प्रकाशित गर्ने छैन भन्ने खण्ड प्रत्यक्षरूपमा बाँफिएको हुनाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम उक्त विशेष सेवा ऐनको दफा १२ को उल्लेखित खण्ड अमान्य र बदर घोषित गरी सोही त्रुटिपूर्ण ऐनका आधारमा म निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिन निर्णय गरिएको भए सो समेत बदर घोषित गरिपाऊँ र माथि उल्लेखित तथ्य एवं कानुनी आधारहरूमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ को उल्लेखित खण्ड संविधान सम्मत छ भन्ने कुरालाई मान्ने हो भने पनि म निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्दा कुन नियमावली वा कसको कुन मितिको निर्णयबमोजिम किन गरिएको रहेछ सम्मानित अदालतबाटै विपक्षीहरूसँगबाट नियमावली र निर्णय मगाई मलाई खण्डन वा छलफल गर्ने अवसर प्राप्त गराई कानुनी तथा संवैधानिक हकको सुरक्षा गरी विपक्षीहरूले मलाई बर्खास्त गर्ने गरी भएका निर्णय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १ बमोजिम ए.को धारा ८८(१) अनुसार नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ को माथि उल्लेखित खण्ड ए.को धारासँग बाँफिएको हुनाले बाँफिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित गरी धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई साविक वहाल गरी खाई पाइआएको तलब सुविधा यथावत् रूपमा दिनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत रिट निवेदकले यस अदालतमा दिएको निवेदनपत्र ।

३. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतका एक न्यायधीशको इजलासबाट मिति २०५२/८/४ मा भएको आदेश ।
४. यस मन्त्रालयको के कस्तो कारवाहीबाट निजलाई अवकाश दिइएको र विपक्षीको मौलिक हकमा आघात पर्न गएको हो प्रस्तुत निवेदनमा व्यहोरा खुलाउन नसकेकाले पर्याप्त आधार र कारण विना यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको हुँदा र यस मन्त्रालयबाट निवेदकलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ को उपधारा (१) र धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (ड) द्वारा प्रत्याभूत हकअधिकारमा उल्लंघन गर्न यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार कानुन तथा न्याय मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
५. विपक्षी निवेदकलाई यस विभागको रिक्त रहेको निरीक्षण पदमा नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ को व्यवस्था मुताविक श्री ५ को सरकारको प्रचलित ऐन-कानूनबमोजिम श्री ५ को सरकारका मिति ०५२/५/२० को निर्णय अनुसार नियुक्ति गरिएको थियो । नेपाल विशेष सेवा नियमावलीको नियम ४(१२) मा १ वर्षको समयसम्म परीक्षणकालमा रहने व्यवस्था रहेकोले परीक्षणकालमा रहेका कर्मचारीहरूको नियुक्ति

नियम १०.८(क) अनुसार सेवाको अन्त्य नियम ४.१२ मा १ वर्षको अवधिमा हुन सक्ने भन्ने स्पष्ट छ, र यस आधारबाट सेवाको अन्त्य गर्दा अन्य कार्यविधि वा कारण खुलाउनपर्ने हुँदैन। निवेदक ०५२/५/२० मा यस विभागको निरीक्षक पदमा नियुक्ति भई १ वर्षको परीक्षणकालभित्र ०५२/६/३० मा नियुक्ति बदर गरिएको निवेदनको प्रकरण नं.२ मा स्पष्ट छ, र परीक्षणकालमा रहेका कर्मचारीहरूलाई परीक्षणकालको अवधिमा सेवाबाट अन्त गर्न सकिने भनी सम्मानित अदालतबाट पूर्ण लक्ष्मी श्रेष्ठविरुद्ध परराष्ट्र मन्त्रालय नि.नं. ३०८० दीपक अधिकारीविरुद्ध नेपाल विद्युत प्राधिकरणसमेत २०५० सालको रिट नं. २८५० र ने.का.प. २०४८, अंक ७, नि.नं.४३३२ का मुद्दाहरूमा नजीर प्रतिपादन भइराखेको छ। निवेदकले आफू परीक्षणकालमा रहेको तथ्य लुकाई अदालतमा प्रवेश गरेकाले सफा हात आउनुभएको छैन सो आधारमा ने.का.प. २०४९, अंक १, नि.नं.१८७४, पृ.३० नारायणप्रसाद डाँगी वि.मा.पो.का. दाडलगायत धेरै नजिर प्रतिपादन भएका छन्। विपक्षी निवेदकले सेवा आचरणबमोजिम काम नगरेबाट नेपाल विशेष सेवा नियमावली २०४४ को नियम ९.१३(१)(२) मा तोकिएअनुसार काम गरेको नपाइएको हुँदा सोही नियमावलीको नियम ४.१२ बमोजिम नियुक्ति सदर नगर्न नियुक्ति बदरका लागि श्री ५ को सरकारको (मन्त्रीस्तरीय) मिति ०५२/९/२२ को निर्णयबाट निजको नियुक्ति बदर गरी सोको जानकारी ०५२/६/३० मा प्रहरी उपरीक्षकबाट गराइएको हो। उक्त नियुक्ति बदर गर्ने गरी भएको निर्णय नियमावलीको परिच्छेद ४ को नियम ४.१२ बमोजिम कानूनअनुरूप छ। परीक्षणकालमा रहेको कर्मचारीलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने भन्नेलगायत अन्य अवसरहरू विपक्षीलाई दिनुपर्ने र कार्यविधि अपनाउनुपर्ने भन्ने नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ मा कतै व्यवस्था छैन। नेपाल अधिराज्यको विधान, २०४७ को धारा ११(१) र धारा १२(२)(ड) बमोजिम आघात पुऱ्याइएको भन्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनबमोजिम भए/गरेको काम कुरालाई संविधान अनुकूल भएन भन्नु संविधानको भावनाअनुरूपको दावी गर्न मिल्दैन। निज निवेदकले नियुक्ति बदर भएको बारेको ०५२/६/२९ मा निवेदन दिँदा लिन इन्कार गरेको भन्ने सम्बन्धमा मु.ऐ.अ.वं.८६ नं. अनुसार दरपीठ गराउन पर्दथ्यो सो नगराएको समेतबाट निज निवेदकको निवेदन जिकिर भूट्टा हो। नियमावली सार्वजनिक नहुने भन्ने कुरा नेपाल विशेष सेवा ऐनको दफा १२ मा व्यवस्था छ। नियमावली गोप्य राख्नुपर्ने कुरा ऐनको दफा १२ बाट स्पष्ट भएको छ, र उक्त ऐन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ सँग बाभिएको भए विशेष सेवा ऐन, २०४२ मा भएको २०४७/१२/२८ को पहिलो संशोधनमा नै हटाइन्थ्यो। यस विभागअन्तर्गत कर्मचारीलाई हेर्नका लागि उक्त नियम विभागको लाइब्रेरीसमेतमा उपलब्ध छ। निजले आफ्नो सेवासम्बन्धी गोप्यता कायम राख्नुभएको छैन। श्री ५ को सरकारले विपक्षीको नियुक्ति बदर गर्ने गरेको मिति ०५२/६/२२ को निर्णय प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम भएकोले र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रदत्त कुनै संवैधानिक हक हनन् नभएबाट निवेदकले एउटै निवेदनमा नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ अमान्य घोषित गरी पाउन र श्री ५ को सरकारले नियुक्ति बदर गर्ने गरी भएको निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी उल्लेख गरेको समेत निज विपक्षीको माग दावीबमोजिम रिट जारी हुन नपर्ने भएकाले खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग सिंहदरवारका तर्फबाट विभागीय प्रमुख गोविन्द कर्म थापा राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग सिंहदरवारका उपरीक्षक नरेन्द्रबहादुर शाहको संयुक्त लिखितजवाफ।

६. निवेदकको निवेदन लेखबमोजिम २०५२/५/२० मा राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको निरीक्षक पदमा नियुक्ति भई ०५२/६/३० मा नियुक्ति बदर भएको भन्ने उल्लेख गरेवाटै निज परीक्षण कालमा रहेको भन्ने प्रस्ट छ। परीक्षणकालमा रहेका कर्मचारीहरूको नियुक्ति नेपाल विशेष सेवा नियम, २०४४ को नियम १०.८(क) अनुसार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

र सेवाको अन्त्य नियम ४.१२ अनुसार १ वर्षको अवधिमा हुनसक्ने र यस आधारबाट सेवाको अन्त्य गर्दा अन्य कार्यविधि वा कारण खुलाउनुपर्ने हुँदैन । परीक्षणकालमा रहेका कर्मचारीलाई परीक्षणकाल अवधिमा सेवाबाट अन्त्य गर्न सकिने भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नजीर पनि प्रतिपादन भएका छन् । नेपाल कानून (ऐन, नियमको) अनुसरण गर्नु प्रत्येक नेपालीको कर्तव्य हुने कुरा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को मूल भावना हो । निज निवेदकले आफू परीक्षणकालमा रहेको भन्ने तथ्य लुकाई अदालतमा प्रवेश गर्नुभएको छ यस सम्बन्धमा पनि सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट रिट प्रतिपादन भएको छ । निवेदकले सेवाको आचरणबमोजिम काम नगरेबाट नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ को नियम ९(१३)(१)(२) मा तोकिएअनुसार विभागीय काम गरेको नपाइएको हुँदा नियमावलीको नियम ४.१२ बमोजिम नियुक्ति सदर नगर्न नियुक्ति बदर गर्नको लागि श्री ५ को सरकारको (मन्त्रीस्तरीय) मिति २०५२/६/२२ को निर्णयबाट निजको नियुक्ति बदर भए गरिएको हो । निजलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने र अन्य अवसर दिनुपर्ने वा कुनै कार्यविधि अपनाउनुपर्ने भन्ने विशेष सेवा नियमावली, २०४४ मा कतै व्यवस्था गरिएको छैन । निवेदकले ऐनको दफा १२ र संविधानका भावनाविपरित भएकाले सो दफा अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्ने र श्री ५ को सरकारले निजको नियुक्ति बदर गर्ने गरेको निर्णयउपर उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी एकै निवेदनमा माग गर्न मिल्ने होइन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ को दोस्रो वाक्यमा स्पष्टरूपमा 'कानून' बमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिनेछैन भन्ने भएबाट र सोहीअनुरूप नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ राखिएको र उक्त व्यवस्था नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को पहिलो संशोधन हुँदा यथावत् नै राखिएको समेतबाट र माथि उल्लेखित सम्पूर्ण कानुनी व्यवस्था र सत्यतथ्य व्यहोराको आधारमा निवेदकको माग दावीबमोजिम रिट जारी हुन नपर्ने भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको तर्फबाट मिति २०५२/१०/१० को लिखितजवाफ ।

७. निवेदकले निवेदनमा उठाउनुभएको अवकाशसम्बन्धी विषय श्री ५ को सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०४७ बमोजिम गृह मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने हो । यस सचिवालयलाई निवेदकले विना आधार र कारण प्रत्यर्थी बनाई रिट दिनुभएको हो । नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ वैधानिकता प्राप्त ऐन भएकाले सो ऐनअन्तर्गतको नियमावलीको गोप्य राख्नुपर्ने भई प्रकाशन गर्न नमिल्ने हुँदा प्रकाशित नभएको हो र यसलाई संविधानको धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशसमेतले संरक्षण प्रदान गरेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको मिति २०५२/१०/९ को यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ ।

८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी यस विशेष इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय शम्भू थापा र श्री टिकाराम भट्टराईले निवेदकले श्री ५ को सरकारको मिति २०५२/५/२० को निर्णयअनुसार निरीक्षक पदमा नियुक्ति पाई राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागमा कार्यरत रही कार्य गरिरहेको अवस्थामा ०५२/६/३० मा निवेदक हाजिर हुन जाँदा नियुक्तिपत्र बदर गरिएको हुँदा भनी हाजिर गर्न दिइएन । के कुन कारणबाट नियुक्ति बदर गरिएको हो आवश्यक जानकारी पाऊँ भनी निवेदकले निवेदन दिँदासमेत विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ बमोजिम दिन नमिल्ने जानकारी गराइएकोले उक्त कार्यबाट निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रदान गरेको सूचनाको हकमा बन्देज लगाएको छ । विशेष सेवा ऐन, २०४२ बमोजिम बनेको कर्मचारी सेवा शर्त

नियमावलीबमोजिम रिटपूर्वक काम-कारवाही भएको छ/छैन भन्ने कुरा उक्त नियमावली हेर्न नपाउन्जेल भन्न सकिने अवस्था छैन निवेदकले उक्त नियमावली हेर्न पाउनुभएको छैन । हाम्रो पक्षलाई कुन अभियोगमा हटाइएको हो सोको कुनै जानकारीसमेत दिइएको छैन । विशेष सेवा ऐन, २०४२ को उद्देश्य सेवाबाट हटाएमा आधार कारणको जानकारी नै दिन नमिल्ने भन्ने होइन । Unreasonable Restriction भएमा Ultra Vires घोषित गर्न सकिन्छ । यहाँ विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले निवेदकलाई प्रदान गरेको मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाई संविधानको मूल भावनाको प्रतिकूल हुने गरी गरिएको छ । मेरो पक्षलाई हटाउँदा कुन मितिको ? कुन तहको निर्णयले हटाइएको हो सो पनि खुल्दैन यसरी मेरो पक्षलाई आधार कारण विना गैरकानुनी तरिकाले सेवाबाट बर्खास्त गरिएकोमा कारण सोध्न जाँदासमेत विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले दिन मिल्दैन भनी जवाफसमेत दिइएकोले उक्त ऐनको दफा १२ मा उल्लेख भएको “त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले प्रकाशित गर्ने छैन” भन्ने खण्ड र सोअनुसारको काम-कारवाही सोही ऐनको प्रस्तावनाविपरित कानुनी राज सिद्धान्तको प्रतिकूल एवं नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ कोधारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचनाको हक विपरित भई बाकिने भएको हुँदा उक्त खण्ड अमान्य र बदर घोषित गरी धारा ८८(२) द्वारा निवेदकलाई साविक पदमा बहाल गरी तलव सुविधा यथावतरूपमा दिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री नरेन्द्र पाठकले विपक्षी निवेदकलाई दिइएका नियुक्तिमा नाम उल्लेख भएको छैन र बर्खास्तीमा पनि नाम छैन दुवैमा Code No. दिइएको छ । निवेदकले नियमको जानकारी छैन भन्ने निवेदन जिकिर पत्यारलायक छैन । सार्वजनिक हक वा सरोकार भन्नाले जनसमुदायको हकहितलाई असर पर्ने हुन्छ भन्ने सिद्धान्त राधेश्याम अधिकारीविरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको मुद्दामा सिद्धान्त कायम भइसकेको देखिँदा रिट निवेदनको विषय सार्वजनिकहक वा सरोकारको भन्न मिल्दैन । तर प्रस्तुत रिट निवेदनबाट विशेष सेवा ऐन, २०४२ अन्तर्गत बनेको विशेष सेवा नियमावली, २०४४ सार्वजनिक सरोकारको विषय होइन भन्ने कुरा उक्त ऐनको दफा १२ मा उल्लेखित त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले प्रकाशित गर्ने छैन भन्ने वाक्यांशबाट नै पुष्टि हुन्छ । यी नियमहरूले एउटा संस्थालाई मात्र लाग्ने नियम हो ऐनको दफा १२ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ सँग बाभिएको छैन भन्ने कुरा उक्त दफा १२ बाट नै प्रष्ट हुन्छ । अतः निवेदकको कुनै मौलिक हकअधिकारमा अनुचित बन्देज लगाएको नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

९. उपरोक्त विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकिर सुनी रिट निवेदन लिखितजवाफहरूसमेतका कागजातहरू अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निरुपण गर्नुपर्ने देखिनआयो । विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ को दोस्रो लाइनमा उल्लेखित त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले प्रकाशित गर्ने छैन भन्ने खण्ड उक्त ऐनको प्रस्तावनासँग र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ सँग बाभिएको छ वा छैन ? र, उक्त विवाद सार्वजनिक सरोकारको भई अप्रकाशित नियमावली र सो बमोजिम गरिएका निवेदकको बर्खास्तीसम्बन्धी काम-कारवाहीको सूचना माग्ने र पाउने हक निवेदकलाई छ/छैन ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ?

१०. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विपक्षी श्री ५ को सरकारको मिति २०५२/५/२० को निर्णयले राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको रिक्त रहेको निरीक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति भई कामकाज गर्दै आइरहेकोमा मिति

०५२/६/३० मा अवकाश दिएको र के कस्तो कारणबाट अवकाश दिइएको हो भन्ने कुराको समेत जानकारी लिन जाँदा विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले दिन नमिल्ने भनी दिन इन्कार गरिएको कारणबाट निवेदकको संविधानको धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचना पाउने हकमा अनुचित बन्देज लाग्न गएको भन्ने रिट निवेदन जिकिर देखिन्छ। संविधानको धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ भने सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर यस धारामा लेखिएको कुनै कुराले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यता विशेष सेवा ऐनको प्रस्तावनामा नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा कायम राख्न भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही ऐनको दफा १२ मा ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ र त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले सार्वजनिकरूपमा प्रकाशन गर्ने छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसरी विशेष सेवा ऐनको दफा १२ को अधिकार प्रयोग गरी बनेको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली सोही ऐनको दफा १२ अनुसार प्रकाशित नगरिने भन्ने कानुनी व्यवस्था र सोअनुसार भए/गरेका काम-कारवाहीलाई संविधानको धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको भावनाअनुकूल र सोही ऐनकै प्रस्तावनाअनुकूल नै बनेको रहेछ भन्ने कुरा निर्विवाद देखिनआउँछ। तसर्थ विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र विशेष सेवा ऐन, २०४२ को उद्देश्यविपरीत भई बदरभागी छ भन्ने रिट निवेदकको निवेदन जिकिर कानूनसंगत एवं तर्कसंगतसमेत देखिँदैन।

११. अब विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ अनुसार कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली प्रकाशित नगरिने भन्ने कानुनी व्यवस्थाअनुसार अप्रकाशित नियमावली र सोअनुसार भए/गरेका काम-कारवाहीहरूलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद ठहर्‍याई सूचना माग्ने र पाउने हक निवेदकलाई छ वा छैन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यको सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ, कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ (ने.का.प. २०४८, पृष्ठ ८१०, नि.नं. ४४२०, अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी वि. श्री ५ को सरकार) भन्नेसमेत यस अदालतबाट सिद्धान्त कायम भइसकेको देखिन्छ। त्यस्तै संविधानको धारा १६ ले नेपालको नागरिकलाई प्रदान गरेको सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार असीमित छैन भन्नेसमेत (ने.का.प. २०४८, नि.नं. ४४२०, पृष्ठ ८१०, अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी वि. श्री ५ को सरकार) भन्नेसमेत यस अदालतबाट सिद्धान्त कायम भइसकेको देखिन्छ। त्यस्तै संविधानको धारा १६ ले नेपालको नागरिकलाई प्रदान गरेको सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार असीमित छैन भन्ने समेत (ने.का.प. २०४८, नि.नं. ४४२०, पृष्ठ ८१० अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी वि. श्री ५ को सरकार) भएको मुद्दामा सिद्धान्त कायम भएको देखिँदा निवेदकको नियुक्ति बर्खास्तीको सम्बन्धमा नियमावलीमा भएको व्यवस्था र सोअनुसार भएका काम-कारवाहीलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद हो भनी सूचना माग्ने र पाउने असीमित अधिकार निवेदकलाई भएको देखिँदैन। किनकी उक्त नियमावली प्रकाशित नगरिने भनी प्रस्तरूपमा विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ मा उल्लेख गरिएको र सो कुरालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले समेत संरक्षण प्रदान गरेको पाइन्छ। तसर्थ प्रस्तुत विवादलाई

सार्वजनिक सरोकारको विवाद ठहर्‍याई सूचना माग्ने र पाउने हक निवेदकलाई भएको भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहससँग समेत सहमत हुन सकिएन ।

१२. अब निवेदकको मागबमोजिम हक प्रचलन गराउन आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले उठाएको प्रस्तुत विवादमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद नभई निवेदकले धारा १६ बमोजिम सूचना माग्ने र पाउने हक सिर्जना नभएको र दफा १२ समेत ऐन र संविधानसंगत नै देखिएको भन्ने कुरा माथिको प्रश्नबाट निरोपण भइसकेको छ । निवेदकले आफूलाई अवकाश दिँदा आधार र कारण नखोली प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौका नदिई संविधानको धारा ११ र १२(२)(ड) समानता र पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रताको हकसमेत कृण्ठित हुने गरी अनुचित बन्देज लगाइएको भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकको निवेदन जिकिरबाट परीक्षणकालमा रहेको भन्ने कुरा खुल्न नआए पनि परीक्षणकालमा रहेको अवधिमा निवेदकको कार्य सन्तोषजनक नभएकोले हटाइएको कानूनानुरूप नै भएको भन्ने विपक्षी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको लि.ज.बाट खुल्नआएको देखिँदा, परीक्षणकालमा रहेको अवधिमा कार्य सन्तोषजनक नदेखिए हटाउन सकिने भन्ने यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत कायम भइसकेको देखिँदा परीक्षणकालको अवधिमा निवेदकलाई आधार र कारण खोली सुनुवाइको मौका दिइरहनुपर्ने देखिँदैन । तसर्थ संविधानको धारा ११ अनुसार कस्ता व्यक्तिसँग असमान भयो भनी स्पष्ट खुलाउन सकेको समेत नदेखिँदा र धारा १२ (२)(ड) अनुसार निवेदकको पेशा रोजगार गर्न बन्देज लगाएको भन्नेसमेत नदेखिँदा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम निवेदकको हक प्रचलन गराउन पर्ने नभई प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामीहरूको सहमती छ ।

न्या. अरविन्दनाथ आचार्य

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५२ साल जेष्ठ ३ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १०, (खण्ड ग), पृष्ठ ८९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री त्रिलोकप्रताप राणा
माननीय न्यायाधीश श्री रुद्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री ओमभक्त श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाफी
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ
सम्बत् २०५२ सालको रिट नं. ३१०५, ३१०८, ३११२, ३११३, ३११४, ३११८, ३१२०
आदेश मिति : २०५२/५/१२

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश वा अन्य उपयुक्त आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाऊँ ।

निवेदक : अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारी, प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ संविधान एउटा राजनीतिक लिखतको साथै कानुनी लिखित पनि भएकोले संविधानअन्तर्गतका विवादहरूमा राजनीतिक प्रश्नहरू साथै संवैधानिक वा कानुनी वैधताका प्रश्नहरू पनि उपस्थित हुनसक्ने । विवादको विषय कार्यपालिका वा व्यवस्थापिकाको संविधान प्रदत्त अधिकारसँग सम्बन्धित भएको कारणले मात्र तत्सम्बन्धी सबै प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्न नहुने ।
- ◆ विवादमा उपस्थित संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नसँग राजनीतिक प्रश्न पनि गाँसिएको अथवा संवैधानिक विवादलाई राजनीतिक रंगमा रंगाइएको कारणले पनि संवैधानिक वा कानुनी वैधताको प्रश्न राजनीतिक प्रश्नमा रूपान्तरित पनि नहुने ।

- ◆ कुनै पनि संवैधानिक विवादमा राजनीतिक प्रश्नहरूका अतिरिक्त संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नहरू पनि मुछिएका छन् र विवादको निरूपणको लागि ती संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नहरूको निरूपण हुनु आवश्यक देखिन्छ भने राजनीतिक प्रश्नसम्बन्धी अवधारणालाई अघि सारेर यस अदालतले संवैधानिक र कानुनी प्रश्नको निर्णय गर्ने आफ्नो संवैधानिक अभिभारालाई पन्छाउन पनि नमिले ।
- ◆ अदालतसमक्ष विचाराधिन विवादहरू कार्यपालिका वा व्यवस्थापिकाले गरेको निर्णयसँग सम्बन्धित छन् भन्दैमा अदालतले त्यसबाट पन्छने दृष्टिकोण लिनुपर्छ भन्न नहुने ।
- ◆ प्रधानमन्त्रीले नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न आवश्यकतानुसार उपधारा (४) अन्तर्गत विघटनको सिफारिस गर्न सक्ने, तर त्यो अधिकार अनियन्त्रित अधिकार नहुने । (प्रकरण नं.३४)
- ◆ धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्नलाई सो उपधारालाई मात्र हेर्नु पर्याप्त नभई संविधानका अन्य धाराहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त संविधानको भावना (Spirit) र उद्देश्यलाई पनि दृष्टिगत गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.४०)
- ◆ हाम्रो संविधानले अन्य अधिकांश संसदीय संविधानहरूभन्दा केही भिन्न व्यवस्था गरेर प्रतिनिधिसभाका बहुसंख्यक सदस्यहरूले प्रस्ताव पारित गरी अविश्वास व्यक्त गरेको प्रधानमन्त्रीलाई आफू सत्तामा बसेर प्रतिनिधिसभालाई विघटन गराउने अधिकार नदिने ।
- ◆ प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त भएपछि रिक्त स्थानको पूर्तिको लागि संविधानबमोजिम अर्को प्रधानमन्त्रीको नियुक्तिको लागि बाटो खुल्ने र त्यस अवस्थामा विकल्पको खोजी गर्न संविधानतः अनिवार्य हुने । (प्रकरण नं.४२)
- ◆ प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले उपधारा (३) अन्तर्गतको आफ्नो संवैधानिक अधिकारको प्रयोग गरेर बोलाउने अधिवेशनको विषय वा कार्यसूची पनि ती सदस्यहरूले नै निर्धारित गर्ने हुनाले कुन विषयमा छलफल गर्न तत्काल आवश्यक छ वा छैन भन्ने कुरा पनि सदस्यहरूकै विवेकको कुरा भएबाट त्यसको आवश्यकता वा वाञ्छनीयताबारे यस अदालतले वा अन्य कुनै संवैधानिक अंग, निकाय वा पदाधिकारीले अन्यथा निर्णय गर्न संविधानसम्मत नहुने ।
- ◆ प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले आफ्नो सक्रियता (Initiative) मा बोलाइएको अधिवेशनमा त्यस्तो प्रस्ताव पेश गर्न नपाउने र त्यसको लागि धारा ५१ को उपधारा (१) अन्तर्गत मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा आह्वान हुने अधिवेशनको लागि कुनैपनि कुरा युक्तिसंगत नदेखिने । (प्रकरण नं.४५)
- ◆ जनताले प्रतिनिधिसभाको सदस्यका रूपमा आफ्ना प्रतिनिधिहरू छानेर प्रतिनिधिसभालाई पहिलो न्यायकर्ताको रूपमा स्थापित गरेकोले मन्त्रीपरिषद्ले आफूउपरको आरोपको प्रतिवाद पहिले त्यहीं गर्नुपर्ने ।
- ◆ प्रतिनिधिसभाको निर्णयमा चित्त बुझेन भने मात्र सो निर्णयउपर पुनरावेदन लिएर जनतासमक्ष जाने कुरा आउने भई अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएकोमा धारा ३६(५)(ख) बमोजिम पदमुक्त हुने अवस्थामा पुगेको प्रधानमन्त्रीलाई संविधानले त्यो अधिकार नदिने । (प्रकरण नं.४६)
- ◆ प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सिफारिस गर्ने प्रधानमन्त्रीको अधिकार जतिसुकै महत्वपूर्ण वा विशिष्ट भए पनि प्रतिनिधिसभाप्रतिको उत्तरदायित्वलाई छुल्ने र तत्सम्बन्धी धारा ३६ को उपधारा (४) र धारा ५९ को

उपधारा (२) को संवैधानिक प्रावधानलाई व्यर्थ तुल्याउने गरी प्रयोग गर्नु संविधानको मर्म र भावना अनुकूल नहुने ।

- ◆ आफ्नाविरोद्ध धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएको वा पेश गर्न धारा ५३ को उपधारा (३) अन्तर्गत अधिवेशन बोलाइएको कारणले प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्नु उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको द्योतक नहुने । (प्रकरण नं.४७)
- ◆ प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई दिनुको प्रयोजन प्रतिनिधिसभाको अधिकारलाई प्रभावहित बनाउन वा उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको मर्मलाई निराद गर्न नहुने । (प्रकरण नं.४८)
- ◆ यथार्थमा प्रतिनिधिसभाजस्तो गरिमामय संस्थाको असामयिक विघटनको विषय र त्यसको कारण एउटा राष्ट्रिय सरोकार र चासोको विषय हुने । कानुनी वा प्राविधिक कारणहरूलाई देखाएर यस्तो विघटनको कारणबारे सर्वसाधारण जनतालाई जानकारी नदिनु प्रजातान्त्रिक शासनप्रणाली र उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको मर्म र अवधारणा तथा धारा १६ को भावनाअनुरूप नहुने । (प्रकरण नं.५०)
- ◆ धारा ५९ अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीका विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएपछि प्रतिनिधिसभाको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने अर्को वैकल्पिक सरकारको गठनको सम्भावनामा कुनै विचारै नगरी प्रतिनिधिसभाकै विघटन गर्ने कुरा संसदीय प्रणालीको स्थापित परम्परा र व्यवहार अनुकूल पनि नहुने ।
- ◆ विद्यमान प्रतिनिधिसभाले अर्को वैकल्पिक सरकार दिनसक्ने अवस्था हुँदाहुँदै अर्थात् प्रतिनिधिसभा क्रियाशील (Active) र प्रभावकारी (Effective) हुँदाहुँदै अर्को विकल्प दिनै नसकेको अवस्थामा अनिवार्यरूपमा लागू हुने धारा ४२ को उपधारा (४) को व्यवस्था लागू हुन्छ भनी बलपूर्वक व्याख्या गरी प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्नु विवेकपूर्ण र तर्कपूर्ण नहुने ।
- ◆ अविश्वासको प्रस्ताव पारित भए पनि संविधानबमोजिम अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने भनी संविधानको गलत व्याख्या गरी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले श्री ५ समक्ष सिफारिस जाहेर गर्नुभएको र सो व्यवहोरा विघटनको एउटा प्रमुख कारण र आधारको रूपमा उल्लेख गरिएको देखिनाले सिफारिस त्रुटिपूर्ण र संवैधानिक प्रावधानको प्रतिकूल देखिने । (प्रकरण नं.५४)

आदेश

प्र.न्या.विश्वनाथ उपाध्याय

१. सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीले प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि संविधानको धारा ५३ को उपधारा (४) अनुसार चढाउनु भएको सिफारिस संविधान, संसदीय मर्यादा र मान्यता तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत दुराशययुक्त एवं बदनीयतपूर्णसमेत भएकोले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिसलगायतका सोसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्न परमादेशलगायतका जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाउन भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत रिट निवेदकहरूले बेग्ला-बेग्लैरूपमा दिएको निवेदन जिकिर संक्षेपमा यसप्रकार छ ।
२. प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन ०५२/३/२ मा र नवौं अधिवेशन २०५२/३/११ मा बस्ने गरी सञ्चालन

भइसकेपछि उक्त अधिवेशनहरू सुरु नै हुन नदिने दुराशय लिई विपक्षी प्रधानमन्त्रीले सिफारिस गर्नुभएको छ । प्रधानमन्त्रीको उक्त सिफारिस सरकार संसद्प्रति जवाफदेही हुने सिद्धान्त विरुद्ध र संसदीय मूल्य, मान्यता र परम्पराको प्रतिकूल छ । विशेष अधिवेशनको आधार, कारण, औचित्य र वाञ्छनीयतालाई विचार नगरी तत्सम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानले पूर्णता प्राप्त नगर्दै उपधारा (४) मा प्रवेश गर्न धारा ५३ को समष्टिगत व्यवस्थाले अनुमति दिंदैन । प्रधानमन्त्रीको सिफारिस धारा ५३ को प्रतिकूल रहे भएको प्रष्ट छ । धारा ५३(४) बमोजिम सिफारिस गर्ने अख्तियारी केवल धारा ३६(१) र धारा ४२(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीलाई मात्र प्राप्त हुन्छ । संविधानको धारा ५९(२) बमोजिम प्रधानमन्त्रीउपर प्रतिनिधिसभाको विश्वास छैन भनी आधार, कारण र औचित्यसमेत उल्लेख गरी निजको विरुद्धमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्ने प्रयोजनको लागि विशेष अधिवेशनको समावेदन र आव्हानसमेत भइसकी प्रतिनिधिसभामा अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भइसकेको अवस्थामा विश्वासको मत लिनुपर्ने संवैधानिक एवं संसदीय दायित्वबाट फुसर्द लिने बदनियत लिई धारा ५९(२) लाई निष्कृत्य गर्न गराउन प्रधानमन्त्रीले उक्त सिफारिस गर्नुभएको छ । धारा ५९(२) बमोजिमको संवैधानिक उत्तरदायित्व सिर्जना भइसकेपछि सो निर्वाह नगरी प्रतिनिधिसभामा आफूमाथिको विश्वासको मत नरहेको प्रधानमन्त्रीलाई धारा ५३(४) बमोजिमको सिफारिस गर्ने अधिकार नहुने स्वतः स्पष्ट छ । नेपाली कांग्रेस, राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी, नेपाल सद्भावना पार्टी र स्वतन्त्र सांसदसमेतले प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीमाथिको विश्वास फिर्ता लिई मुलुकमा विद्यमान संकट तथा अन्यौल र अनिश्चितताको अन्त्य गरी स्थिर सरकार गठन गर्न प्रतिनिधिसभामा आफ्नो बहुमतसमेत उल्लेख गरी संविधानले निर्दिष्ट गरेको धारा ४२(१) बमोजिमको स्थिर सरकार गठन हुने संवैधानिक प्रक्रियाले गतिशीलता लिइरहेको स्थिति, अवस्था र परिस्थितिमा उल्लेखित संवैधानिक प्रावधान र तथ्यहरूलाई लुकाई - छिपाई सरकार गठन हुनसक्ने वैकल्पिक व्यवस्था नभएको भनी प्रधानमन्त्रीले गर्नुभएको सिफारिस दुराशययुक्त एवं अन्य उद्देश्यबाट प्रेरित भएको भन्ने कुरा समर्थित र प्रमाणित हुनआउँछ ।

३. प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा उल्लेखित अन्य कारणहरूको सम्बन्धमा हेर्दा सरकारको कुन नीति र कार्यक्रम असफल भएको हो ? वा कुन नीति र कार्यक्रम लागू गर्नको लागि ताजा जनादेश लिनुपरेको हो ? सो कुरा कहाँ कतै पनि खुल्न सकेको छैन । सरकारले प्रतिनिधिसभामा पेश गरेको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटको सम्बन्धमा प्रधानमन्त्रीका उक्त अभिकथनहरू पूर्णतः असंवैधानिक र असंसदीय छन् । भविष्यमा पर्न सक्नेजस्ता अनिश्चित, अनुमानित र काल्पनिक कुराहरूलाई आधार बनाई गरिएको सिफारिस कुनै पनि दृष्टिकोणले संविधानसम्मत हुन सक्दैन । स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग हुनलाई त निश्चित वस्तुनिष्ठ आधारहरूको आवश्यकता पर्छ भने अधिकार नभएका प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा वस्तुनिष्ठ आधारहरूसमेत नभएबाट प्रधानमन्त्रीको दुराशय (Malafide) भन्ने छर्लङ्ग हुनआएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको अधिवक्ता श्री रविराज भण्डारीको रिट निवेदन ।
४. श्री ५ बाट यही असार २ गते अधिवेशनको लागि तिथिसमेत तोकिएको अवस्थामा अल्पमतको सरकारले अविश्वासको सामना गर्नबाट पन्छिने मनसायले वैकल्पिक सरकारको गठन हुने अवस्था हुँदाहुँदै बदनियतपूर्वक संसद् विघटनको लागि श्री ५ मा विपक्षी प्रधानमन्त्रीले संविधानको धारा ५३(४) बमोजिम सिफारिस चढाउनुभएको तथा बारम्बार नेपाली जनतालाई बलपूर्वक चुनावको सामना गर्न लगाएर नेपाली जनताको भाग्य र भविष्यमाथि खेलवाड एवं कठाराघात गरिएको छ । यदि विवादास्पद सिफारिस दुराशययुक्त भावनाले गरिएको प्रमाणित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुन्छ भने त्यो निःसन्देह दूषित र बदरभागी हुन्छ भनी यस पूर्व प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको समयमा संसद् पुनर्स्थापनासम्बन्धी मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलामा उल्लेखित अंशलाई विश्लेषण गर्दा प्रधानमन्त्री अधिकारीले अविश्वासको प्रस्तावको सामना गर्नुपर्ला र अविश्वासको प्रस्ताव पास भएमा पदमुक्त भइएला भन्ने पदलिप्साको दुराशय राखी संसद् विघटन गर्ने सिफारिस गरेको स्पष्ट छ। अर्कोस्थिर सरकारको सम्भावना रहँदा-रहँदै प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्नु औचित्यपूर्ण हुँदैन भनी उक्त पूर्व फैसलामा उल्लेखित कुराको मनन गर्दा हालको स्थितिमा ने.क.पा. (एमाले) सरकारदेखि बाहेक पनि सद्भावना, रा.प्र.पा. र ने.का. र स्वतन्त्रसहितको वैकल्पिक सरकार गठन गर्न सक्षम रहेको व्यहोरा श्री ५ समक्ष जाहेर गरिएको अवस्था हुँदाहुँदै देशलाई मध्यावधितर धकेल्नु उचित नभएको कुरा निर्विवाद सत्य एवं संवैधानिक धारणाकै विपरीत छ।

५. मुलुकको वस्तुस्थितिलाई नबुझी ने.क.पा. (एमाले) को सरकारले यो देशको विकास र निर्माणलाई प्रत्यावर्तनतर्फ धकेल्ने काम गरेको छ। देशको आर्थिक र प्रशासनिक संरचनालाई मनपरी तवरले तोडमोड गरी राष्ट्राध्यक्ष तथा अन्य प्रतिपक्षी दलहरूका विरुद्ध धम्कीपूर्ण भाषाको प्रयोग गरी जुन दबावको स्थिति सिर्जना गरियो त्यहीअनुरूप सम्मानित अदालतप्रति पनि यो स्थिति आउन सक्ने डर, त्रास नेपाली जनतामा भइरहेको अवस्थामा यस्तो मनोमानी प्रक्रियाको अन्त नभएसम्म अर्थात् स्पष्टपद्धति (System) को विकास नभएसम्म नेपाली जनताले कति मध्यावधिको सामना गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरा जटिल समस्याको रूपमा रहेको छ। यस्तो अवस्थामा सम्मानित अदालतबाट सरकार प्रमुख र श्री ५ को सरकारको अधिकारको व्याख्या हुनु अति आवश्यक छ। सत्तासीन ने.क.पा.(एमाले) बाहेक अन्य प्रतिपक्षी दलहरू तथा सर्वसाधारण नेपाली जनता मध्यावधि निर्वाचन नहोस् भन्ने इच्छा राखेको अवस्थामा बलपूर्वक मुलुकलाई चुनावतिर धकेलेबाट ९०% जनता दयनीय आर्थिक स्थितिको सामना गरिरहेको अवस्थामा मुलुकको स्थिति कस्तो होला स्पष्ट नै छ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक प्रकाश घिमिरेसमेत जना ४ को संयुक्त रिट निवेदन।
६. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले संवैधानिक सर्वोच्चतालाई प्रष्टरूपमा स्वीकार गरेको छ। संसदीय शासन प्रणाली, संवैधानिक राजतन्त्र तथा बहुदलीय प्रजातन्त्र र जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता यसै संविधानद्वारा सञ्चालित छन्। संसद्को बहुमतबाट संसदीय प्रणाली सञ्चालित हुने हो र संसद्को बहुमतबाटै प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति र मन्त्रीपरिषदको गठन हुन्छ। प्रधानमन्त्री प्रतिनिधिसभाको बहुमतको उपज हो। बहुमतले चाहेमा प्रधानमन्त्रीलाई जुनसुकै बेला हटाउन सक्दछ। हामी समेतले विश्वास दिएरमात्र प्रधानमन्त्रीको पदमा रहन पाउनुभएका विपक्षीउपर हाम्रो विश्वास छैन भन्नासाथ स्वतः अधिकारहीन तथा काम चलाउ मात्र हुन पुग्नुभएको छ। यस्तो अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गराउन गरिएको सिफारिस असंवैधानिक देखिएको छ। म निवेदकसमेतलाई धारा ५३(३) र ५९(२) ले विशेषाधिकार प्रदान गरेको छ। हाम्रो अधिकार उपयोग गराउने संवैधानिक कार्य प्रणाली सुरु भइसकेपछि अल्पमतमा रहनुभएका प्रधानमन्त्रीले बहुमतमा रहेको संसद्लाई विघटन गराउन मिल्दैन। बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्रीले मात्र प्रतिनिधिसभा विघटनका लागि सिफारिस गर्न पाउने व्यवस्था संविधानले दिएको छ। साथै प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने विषय पनि पार्टीको केन्द्रीय समितिको बैठकको निर्णयलाई कार्यान्वयन गराउन सिफारिस गरिएको यथार्थलाई स्वयं प्रधानमन्त्रीले दृष्टि साप्ताहिकमा दिनुभएको विशेष अन्तर्वार्ताबाट प्रष्ट प्रमाणित भएको हुनाले आफ्नो पार्टीको निहित राजनीतिक स्वार्थपूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रेरित भई आफ्नो विवेक प्रयोग नगरी गैरसंवैधानिक

स्रोतबाट अभिप्रेरित भएर गरिएको हुँदा यस्तो सिफारिसलाई संविधानसम्मत भन्न मिल्दैन ।

७. प्रतिनिधिसभामा बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेताले संविधानको धारा ५३ को उपधारा (४) बमोजिम विघटन गराउने सिफारिस गर्दा अर्को स्थिर सरकार बन्न नसक्ने र संसद् सुचारु रूपले चल्न नसक्ने यथार्थ अवस्था दर्शाएको हुनुपर्दछ । संविधानको धारा ४२ को उपधारा (२) बमोजिम गठन भएको मन्त्रीपरिषद्का प्रधानमन्त्रीलाई उपधारा (२) को मन्त्रीपरिषद्को विकल्पमा अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुन संवैधानिक व्यवस्थाले रोक लगाएको छ भने संविधानको शब्द र भावनाको मर्मविपरीतको स्वार्थ प्रेरित सत्तामुखी व्याख्या गर्ने अधिकार छैन । संविधानका धारा सधैं क्रियाशील भइरहने हुन्छन् । कुनै एउटा प्रावधान एक पटक प्रयोग भइसकेपछि फेरि अर्को पटक प्रयोग हुन सक्दैन भन्न मिल्दैन । विपक्षीको यसप्रकारको व्याख्याले संविधानको धारा ५९(२) र (३) पूर्णत निरर्थक हुनजान्छ ।
८. निवेदक हरिप्रसाद नेपालविरुद्ध तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुद्दामा वैकल्पिक सरकारको खोजी हुनुपर्ने, प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस स्वेच्छाले गर्न नपाउने, त्यसको आधार र औचित्य हुनुपर्ने, इतर कारणबाट अभिप्रेरित भएर हुन नहुनेजस्ता सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएका छन् । म निवेदकसमेत समावेश भई १०२ प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले संविधानको धारा ४२ को उपधारा (१) बमोजिम प्रतिनिधिसभाका सदस्य शेरबहादुर देउवालाई बहुमतको विश्वासको मत जाहेर गरेको निवेदन श्री ५ समक्ष प्रस्तुत भइसकेको अवस्थामा विघटन गराउने गरी चढाइएको सिफारिसबाट विघटन भएको कार्य अदालतको विशेष इजलासको निर्णय र सर्वमान्य संसदीय मर्यादाको विपरीत हुन गएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक चिरञ्जीवी वालेको रिट निवेदन ।
९. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले मिति २०५२/२/२६ मा संविधानको धारा ५३(४) अन्तर्गत चढाउनुभएको सिफारिस सोही दिन सार्वजनिक भइसकेको छ, त्यसको व्यहोरा हेर्दा संविधानको धारा ३५(२)(३), ४२(१), ५३(१)(३)(४), ५९(२) समेतको विपरीत भई बदरभागी छ । संविधानको धारा ५३(३) अनुसार संसद् सदस्यमा रहेको विशेषाधिकारअन्तर्गत बोलाइबक्सेको अधिवेशनलाई निस्प्रभावी पार्न धारा ५३(४) अनुसार सिफारिस गर्ने अधिकार प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्रीलाई नहुनुका साथै धारा ५३(४) ले प्रतिनिधिसभा भंग गर्न प्रधानमन्त्रीको सिफारिसलाई बाध्यात्मकरूपमा पालन गर्नपर्ने व्यवस्था नरहेको कुरा हरिप्रसाद नेपालसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेतको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले निर्णय गरेबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । यसर्थ, उक्त सिफारिस संविधानको धारा ५३(३) प्रतिकूल हुनाको साथै विघटनको सिफारिस धारा ५३(३) र ५९(२) द्वारा निर्धारित संवैधानिक प्रक्रियालाई अवरोध गर्ने एवं निष्क्रिय पार्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित छ । विशेष अधिवेशनको सामना गर्न नसकी आफ्नो अस्तित्व समाप्त हुने देखेपछि प्रतिनिधिसभाको कार्यक्षेत्रमा अनधिकृत ढंगबाट हस्तक्षेप गरी विना आधार असंवैधानिक तवरबाट प्रतिनिधिसभाको अस्तित्व नै समाप्त गर्ने कार्य संविधानको धारा ३६(४) तथा संविधानले अवलम्बन गरेको शक्तिपृथकीकरणको अवधारणा तथा संसदीय प्रणालीको मान्यता एवं प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ । मसमेतले वैकल्पिक सरकार बनाउन सक्षम रहेको कुरा श्री ५ मा जाहेर गरेको अवस्थामा सो हुन नदिने, बहुमत सदस्यलाई सरकार बनाउन, चलाउनबाट अल्पमत सदस्यका पार्टीले अवरुद्ध गर्न पाउने संवैधानिक व्यवस्था छैन । विपक्षीले विघटनको सिफारिसको कारणमा सरकारको नीति तथा कार्यक्रम, विधेयक वा बजेट पारित हुन नसकेको दावीको पुष्टी गर्न सकेको छैन । जनादेश लिने कारण संविधानसम्मत छैन त्यस्तो बाध्यता पनि छैन । अल्पमतको सरकारले बहुमतको सरकार बन्ने सम्भावनालाई

रोकन संविधानको प्रावधानसँग खेलवाड गर्न सक्तैन । प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्रीको सिफारिसबाट प्रत्येक ६ महिनाभित्र प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन हुनैपर्ने संवधानिक प्रावधानको पनि उल्लंघन हुन गएको छ ।

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले अन्य प्रतिपक्षबाट सरकारलाई काम गर्न नदिई प्रतिकूल परिस्थिति सिर्जना गरेको भनी लगाउनुभएको आरोप असत्य हो । निवेदकसमेतको प्रतिपक्षी दलबाट त्यस्तो आरोपबमोजिम कुनै काम-कारवाही भए/गरेको छैन । मन्त्रीपरिषद् गठनपश्चात् पनि ने.क.पा. (एमाले) को कथित राज्य व्यवस्था विभागजस्ता गैरसंवैधानिक तथा अनुत्तरदायी निकाय र केन्द्रको नियन्त्रण र निर्देशनमा विपक्षीले कार्य सञ्चालन गरिआउनुभएको समेतका कुरामा हामी प्रजातन्त्रवादीबाट प्राप्त समर्थन जारी रहने प्रश्नै छैन । संविधानको धारा ५३(३) अन्तर्गत विशेष अधिवेशन बोलाइबक्सन पहिलोपटक समावेदन गरी त्यही अधिकारको प्रयोग गर्ने विपक्षीहरूले प्रतिपक्षका रूपमा अहिले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्नु राजनीतिक दृष्टिले अनैतिक हो । कुनै पनि सरकारमाथि अविश्वासका प्रस्तावको माध्यमद्वारा लगाम वा अंकुश लगाउनु बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको स्थापित प्रचलन र परम्पराभित्र पर्ने कुरा हो । विपक्षीको सरकार गठन गर्ने क्रममा निवेदकको दलका सदस्यहरूले सशर्त समर्थनसम्म दिएकोले कुनै पनि बेला त्यस्तो समर्थन फिर्ता लिनु संवैधानिक व्यवहार आचरण र मान्यताभित्रकै कुरा हो । यसर्थ, प्रतिनिधिसभाको विघटनका निमित्त प्रस्तुत सिफारिसमा उल्लेखित कारण असंसदीय तथा असंवैधानिक छ । विपक्षी प्रधानमन्त्रीको दलमा प्रजातान्त्रिक आचरणको विकास होला कि भन्ने आशाका साथ विश्वासको मत दिएकोमा सोको विपरीत हरेक क्रियाकलाप राजनीतिक तथा वैयक्तिक प्रतिशोध लिएर सञ्चालन हुनथालेपछि आफूले सदनमार्फत् दिएको विश्वासको मत सदनमार्फत् नै फिर्ता लिनुपर्ने भई सो क्रममा प्रस्ताव पेश गर्नु असंवैधानिक कार्य हुन सक्तैन । त्यति कुराले मात्र विपक्षीलाई प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने अधिकार प्रदान गर्दैन । अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएको र सोको निमित्त विशेष अधिवेशनसमेत आह्वान भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीको सिफारिसबाट संविधानको धारा ५९(२) निर्जीव बन्न पुगेको छ ।

१०. संविधानको धारा ५३(१) बमोजिम संसद्को नवौं अधिवेशन आह्वान गराउने र सो मार्फत् वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट प्रस्तुत गर्ने दृढता राख्ने विपक्षीले आफू अल्पमतमा रहे/भएको कुरालाई विसैर सरकार सञ्चालनको विषयमा अन्य प्रतिपक्षी दलहरूमा समझदारी बढाउनु त कता हो कता स्वयं प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने जस्तो अत्यन्त संवेदनशील विषयमा कुनै संवाद गर्ने वा सम्पर्क राख्ने शिष्टाचारसमेत दर्शाउनुभएन । आफ्नो दलीय स्वार्थअनुरूप एकदलीय सत्ता सञ्चालन गर्ने बदनियतसाथ गरिएको उक्त काम-कारवाहीबाट विशेष अधिवेशनमा अविश्वास प्रस्ताव पेश गरी विपक्षीलाई पदमुक्त गर्नबाट निवेदकसमेतलाई वञ्चित गरिएको छ । संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम गठन भएका सरकारलाई दिएको समर्थन सदाको निमित्त दिएको भन्न मिल्दैन । सो फिर्ता लिने अधिकार त्यो प्राप्त गर्नेको इच्छामा नभई प्रदान गर्नेको तजबीजमा आधारित रहने कुरा हो । आफूले पाएको समर्थन गुम्ने भएपछि बहुमतमा रहेको विपक्षीलाई सरकार गठन गर्न दिनुपर्ने नैतिक जिम्मेवारी विपक्षी माथि रहेकोमा आफ्नो सरकार नटिक्ने भएपछि प्रतिनिधिसभा पनि टिक्न नदिने प्रतिशोधात्मक क्रियाकलापबाट अभिप्रेरित भई गरिएको सिफारिस दुराशयपूर्ण एवं कपटपूर्ण रहेको छ । विपक्षीको सरकारको गठन संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम भएकोले संविधानबमोजिम वैकल्पिक सरकार गठन हुनसक्ने अवस्था छैन भनी विघटनको सिफारिसमा लिइएको दावी तथा विपक्षी र निजको मन्त्रीमण्डलका सदस्यहरूद्वारा पटक-पटक व्यक्त विचारहरूबाट सर्वसाधारणमा भ्रम सिर्जना गरी विघटनका लागि पृष्ठभूमि

तयार गरी वैकल्पिक सरकार बन्न सम्भव हुँदाहुँदै पनि संवैधानिक व्यवधान र अड्चन देखाई गलत एवं भ्रमपूर्ण व्यहोरा विघटनको सिफारिसमार्फत् जाहेर गर्नुभएकोले त्यस्तो सिफारिस स्वतः अवैध तथा असंवैधानिक हुँदा त्यसका आधारमा भए/गरेको मिति २०५२/२/२९ को विघटनसमेत कानुनी तथा संवैधानिक प्रभाव सून्य छ। संविधानको धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक सरकार गठन गर्न विघटित प्रतिनिधिसभाको बहुमत सदस्यहरूको मलाई समर्थन प्राप्त रहेकोमा विपक्षीले जाहेर गरेको असंवैधानिक सिफारिसबाट मलाई संविधानको धारा ४२(१) बमोजिम वैकल्पिक सरकार गठन गर्न पाउने संवैधानिक हकबाट वञ्चित गरिएको छ।

११. विपक्षीहरूबाट आमसभा, पत्रपत्रिका तथा नेपाल टेलिभिजनमार्फत् धम्कीपूर्ण भाषाको प्रयोग गरी दबावको स्थिति सिर्जना गरेबाट पनि प्रस्तुत विघटन दूषित भई असंवैधानिक छ। विपक्षी प्रधानमन्त्रीले दिनुभएको कारण र आधारअनुसार प्रतिनिधिसभाको विघटन हुने असंवैधानिक एवं असंसदीय परम्पराले वैधता पाउने हो भने वास्तवमा वर्तमान संविधानको धारा ५९(२) निष्क्रिय हुन जाने हुन्छ। अल्पमतको तानाशाही निर्णयको शिकार बहुमत पक्षले व्यहोर्नुपर्ने असंसदीय प्रणालीको प्रादुर्भाव हुनजान्छ। तसर्थ, विपक्षी प्रधानमन्त्रीले श्री ५ महाराजाधिराजसमक्ष २०५२/२/२६ मा गर्नुभएको अनधिकृत, बदनियतपूर्ण, प्राकृतिक न्यायसिद्धान्त विपरीतको असंवैधानिक सिफारिस संविधानको धारा ३, ११, १२, १६, ३३, ४२, ५३, ५९, ६३ समेतको विपरित भएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक शेरबहादुर देउवाको रिट निवेदन।

१२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले संवैधानिक सर्वोच्चतालाई स्वीकार गरेको छ। सोअनुसार सबै अंगहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व संविधानले नै स्पष्ट गरेको छ। नेपाली कांग्रेसले संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम विशेष अधिवेशन बोलाउन समावेदन गरेबाट आफ्नो कार्यक्रम नीति लागू गर्न नपाएको, बजेट पेश गर्न नपाएको आदि जतिसुकै गन्थन लेखे तापनि विपक्षी प्रधानमन्त्रीले मूलभूतरूपमा विशेष अधिवेशनमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश हुने कारणबाट प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि माग गरेकोले सो माग असंवैधानिक, असंसदीय छ। संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम बोलाइएको विशेष अधिवेशनको तिथिमिति तोकिसकेपछि सो प्रक्रियालाई सम्पन्न हुन नदिई निष्कृत गर्न मिल्दैन। प्रधानमन्त्रीज्यूबाट प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि भएको सिफारिसबाट व्यावहारिकरूपमा संविधानको धारा ५९(२) लाई निर्जीव बनाइएको छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ४२(२) अन्तर्गत सरकार गठन भएपछि धारा ४२(१) मा जाँदैन भन्नु आफैँमा सर्वसत्तावादी व्याख्या हो, जुन संविधानको मर्म र भावनाको प्रतिकूलतामा हुन्छ। धारा ४२ अन्तर्गत गठित सरकार कामयाव भएन भने वा कुनै संवैधानिक प्रावधानअनुसार हटाइयो भने प्रतिनिधिसभा बहालै हुने हुँदा धारा ४२(१) पुनः प्रयोग हुनसक्छ। धारा ४२ प्रतिनिधिसभाको चुनाव भएपछि सुरुमा एकपटक मात्र प्रयोग हुने धारा होइन। त्यस्तै प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभामा पेश नभएको कार्यक्रम बजेट सरकारी नीति लागू गर्न नसकिने वातावरण सिर्जना भएको भनी भविष्यप्रति लक्षित काल्पनिक, अनुमानित आधारमा गरिएको सिफारिस संविधानसम्मत हुन सक्तैन। जुन संसद्को विश्वासले सरकार बनाइयो, त्यसै संसद्मा अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएपछि त्यो संसद्लाई नै भंग गर्ने सिफारिस गर्नु कपटपूर्ण, बदनियतपूर्ण तथा दुराशयपूर्ण छ। साथै संसद्मा रहेका अन्य प्रतिपक्ष र स्वतन्त्र संसद्समेतले वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने उद्देश्य राखी श्री ५ मा आवेदन दिइसकेको अवस्थामा वर्तमान संसद्बाटै धारा ४२(१) बमोजिम वैकल्पिक सरकार गठन हुन सक्नेदेखि सत्ता लिप्सा तथा आफू सत्तामा बसी चुनाव गराउने भावनाबाट अभिप्रेरित भई संसद् भंग गर्ने सिफारिस गरेको दुराशययुक्त छ। कुनै पनि दलले अर्को दललाई विश्वास दिएपछि सधैँभरि विश्वास दिइरहनुपर्ने

र फिर्ता लिन नपाइने धारणा संसदीय व्यवस्थामा स्वीकार्य हुँदैन । त्यसमा पनि नेपाली कांग्रेसले अविश्वासको प्रस्ताव पेश गरेपछि र निवेदकको पार्टीले वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने उद्देश्यसाथ बिन्तीपत्र पेश गरेपछि स्पष्टरूपमा अल्पमतमा परेको सरकारले धारा ५३(४) बमोजिमको अधिकार प्रयोग गर्नु सरासर गलत तथा संसदीय मूल्य र मान्यताको प्रतिकूल छ । प्रजातान्त्रिक सरकार र व्यवस्थामा प्रजातन्त्रको केही शाश्वत मूल्य र मान्यताहरू हुन्छन्, जसलाई हाम्रो संविधानको प्रस्तावनाले स्वीकारेको छ । प्रतिनिधिसभाप्रति जिम्मेवार सरकार र प्रतिनिधिसभाको संवैधानिक दायराभित्रको सर्वोच्चता र कानुनी शासनजस्ता अपरिवर्तनीय संवैधानिक व्यवस्थालाई प्रधानमन्त्रीबाट उपहास गरिएकोले सो बदरभागी भन्ने निवेदक लोकेन्द्रबहादुर चन्दको रिट निवेदन ।

१३. विघटनको सिफारिस प्रधानमन्त्रीको निवास बालुवाटारमा २०५२/२/२६ गते साँझ पत्रकार सम्मेलन गरी स्वयं प्रधानमन्त्रीले सार्वजनिकरूपमा वितरण गराउनुभएको छ । सर्वसाधारण जनतालाई सुसूचित गराउन सरकारी सञ्चारमाध्यमसमेतबाट प्रकाशित भइसकेको सिफारिसको आधार र कारणहरूको सम्मानित अदालतबाट न्यायिक विवेचना हुनुपर्ने स्वतःसिद्ध छ । धारा ४२(१) बमोजिम सरकार गठन गर्न सहमत र समर्थन रहेको व्यहोरा जाहेर गरी २०५२/२/२८ मा श्री ५ समक्ष म समेत भई निवेदन चढाएका छौं । जनतामा निहित व्यवस्थापकीय सार्वभौमसत्ताको प्रयोग प्रतिनिधिसभामा बहुमतको निर्णयअनुसार क्रियाशील हुन्छ । वैकल्पिक सरकार गठन गर्न पाउने हाम्रो संवैधानिक हकबाट वञ्चित गराउने दुराशयले प्रधानमन्त्रीले गरेको असंवैधानिक सिफारिसको आधारमा २०५२/२/३० गते प्रतिनिधिसभा विघटन गरिएको छ । बहुमतलाई अल्पमतले परास्त पार्ने दुष्साहसपूर्ण कार्यबाट संविधानको धारा ३, ११, १२, १६, ३६(१), ४२(१), ४२(२), ४५(५), ५८, ५९(२), ६३, ६९ र ११६ ले प्रदान गरेको हक हनन भएको छ ।
१४. विघटनको सिफारिस राष्ट्रको हितविरुद्ध छ । पुनः मध्यावधिमा जानुपर्दा देशको आर्थिक स्थितिमा प्रतिकूल असर परेको छ । करोडौं रुपैयाँको आर्थिक भार सहन नसकी मुलुकको आर्थिक संरचना ध्वस्त हुन जाने भएको छ । प्रधानमन्त्री र अन्य मन्त्रीहरू प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुनुपर्नेमा संविधानको धारा ३६ को उपधारा (४) को विपरित हुने गरी आफ्नो पार्टीप्रति मात्र जिम्मेवार बन्ने कम्युनिस्ट शासनशैली अपनाइएको छ । संविधानको धारा सधैंभरि क्रियाशील रहिरहने हुनाले एकपटक प्रयोग भएन भने दोस्रोपटक प्रयोग हुन सक्दैन भन्नु सर्वथा मित्दैन । संसदीय प्रजातन्त्र भनेको बहुमतको शासन हो । धारा ४२(२) बमोजिम विशेष व्यवस्था अपनाई नियुक्त भएको प्रधानमन्त्रीलाई धारा ५३(४) बमोजिम सिफारिस गर्ने अधिकार छैन । धारा ४२(२) बाट ४२(१) मा जान सक्दैन भन्ने प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्रीको अडान संविधानसम्मत छैन । प्रस्तुत सिफारिसअनुसार विघटनले संवैधानिक मान्यता पाउने हो भने अविश्वासको प्रस्ताव ल्याई प्रधानमन्त्रीलाई पदमुक्त गराउन पाउने धारा ५९ को उपधारा (२) र (३), धारा ३६(५)(ख) एवं ४२(१) सदासर्वदाको लागि निष्कृत्य र विफल हुनजाने हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक गजेन्द्रनारायण सिंहको रिट निवेदन ।
१५. धारा ५३ को उपधारा (४) ले दिएको अधिकार प्रयोग गर्दा धारा ५३ को उपधारा (३) को बाध्यात्मक व्यवस्थालाई निष्प्रयोजन र निष्कृत्य पार्ने किसिमले प्रयोग गर्न मित्दैन । धारा ५३ को उपधारा ३ तथा धारा ५९(२) बमोजिम संसदीय प्रणालीको सर्वमान्य सिद्धान्तबमोजिम कार्यकारिणीलाई व्यवस्थापिकाप्रति उत्तरदायी बनाउन चालाइने प्रक्रियालाई छल्ने बदनियतले प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सिफारिस गर्न र सोको आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटन हुनु संविधानको विरुद्ध हो । संविधानको व्याख्या गर्दा कुनै पनि

प्रावधानलाई निष्प्रयोजन हुनजाने किसिमले व्याख्या गर्न मिल्दैन। एउटा संविधानका धारालाई क्रियाशील हुनबाट रोक्न तथा अन्य संसद् सदस्यहरूका विधायिकी अधिकारलाई प्रयोग गर्नमा बाधा खडा गर्ने कार्य असंवैधानिक हुन्छ। तसर्थ, धारा ५३(४) को प्रयोग बदनीयतका साथ (Malafide) ढंगबाट प्रयोग भएको छ।

१६. संसदीय प्रणालीमा प्रतिपक्षी दलबाट वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने, श्री ५ को सरकारको नीति तथा कार्यक्रमप्रति सहमति वा असहमति जनाउने बजेट स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने सर्वमान्य आधारभूत सिद्धान्तका कुराहरूलाई हाम्रो संविधानले अंगीकार गरेको छ। विपक्षी प्रधानमन्त्रीले गरेको सिफारिसअनुसार संविधानको आधारभूत संरचना र यसका मान्यताहरूको उल्लंघन हुने गरी प्रतिनिधिसभाको विघटन भएको हुनाले बदरभागी छ। संसदीय व्यवस्थामा धारा ३६(४) र धारा ५९ बमोजिम प्रतिनिधिसभाप्रति जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने कार्यकारणीले व्यवस्थापिकाको समर्थन निरन्तररूपमा प्राप्त गरिरहनपर्दछ। कुनै पनि धाराअन्तर्गत गठन भएको कुनै पनि दलको सरकारलाई संसदलाई नाघेर काम गर्ने अधिकार छैन। श्री ५ को सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र बजेट संसद्बाट पास गर्न नसक्ने मनोगत आशंकाबाट अभिप्रेरित भई संसदलाई विघटन गरी संवैधानिक प्रक्रियालाई विफल पार्ने र आफ्नो दलगत स्वार्थ पूरा गर्न आफूले चाहेको नीति तथा कार्यक्रममा आधारित बजेट अध्यादेशबाट ल्याई मध्यावधि निर्वाचनमा जित्ने दुराशय रहेको हुनाले प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्रीबाट संवैधानिक अधिकारको प्रयोग जालसाजीपूर्ण ढंगबाट भएको छ। सो गर्न हाम्रो संविधानले छुट दिँदैन। सर्वोच्च अदालतबाट गत वर्ष संसद् विघटनसम्बन्धी मुद्दामा भएको निर्णय पनि निवेदकको बुँदालाई पुष्टि गर्दछ।
१७. प्रधानमन्त्रीको रिटपूर्वक सिफारिस नभई श्री ५ को विवेक प्रयोग हुन सक्तैन। प्रधानमन्त्रीले ५३(४) अन्तर्गत सही अर्थमा संविधानसम्मत ढंगबाट सिफारिस गरेको नभएमा प्रतिनिधिसभा विघटन हुनसक्दैन। मौजुदा विवादमा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्ने निर्णय मन्त्रीपरिषद् र ने.क.पा. (एमाले) केन्द्रीय समितिबाट भएको र सोही निर्णयलाई प्रधानमन्त्रीबाट श्री ५ समक्ष जाहेरसम्म मात्रै गर्ने काम भएको हुनाले त्यस्तो असंवैधानिक सिफारिस भनिएको जाहेरीको आधारमा प्रतिनिधिसभाको विघटन हुन सक्तैन।
१८. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गत गठन गरी ३० दिनभित्र विश्वासको मत प्राप्त गरिसकेपछि पुनः संविधानले निर्दिष्ट गरेको संसदीय परम्पराअनुसार धारा ४२ को उपधारा (१) अनुसारको सरकार गठन गर्न सकिँदैन भन्ने व्याख्या आफैँमा बाकिएको र गलत छ। संविधानको धारालाई व्याख्या गर्दा दुई वा दुईभन्दा बढी विकल्प रहेकोमा संविधानको प्रस्तावनामा उल्लेखित भावना अनुकूलको विकल्प रोज्नुपर्ने हुन्छ। धारा ३६(१) र ४२(१)(२) को विकल्प सधैं खुल्ला रहने हाम्रो संविधानको व्यवस्था हो।
१९. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३ को उपधारा (४) को स्तर संविधानको अन्य धाराभन्दा माथि छैन। धारा ५३ को उपधारा (४) को व्याख्या संविधानको संरचना र परिपेक्षमा गरिनुपर्दछ। यदि यसो नगर्ने हो भने संविधानको आधारशीलाकोरूपमा रहेको संसदीय प्रणाली र बहुदलीय व्यवस्थाको मूल्य र मान्यता धरासायी हुनजान्छ। धारा ५३ को उपधारा (४) को सक्रियतालाई धारा ५३ को उपधारा (३) र धारा ३६ को उपधारा (५) को सक्रियताले सीमित गरेको छ। धारा ५३ को उपधारा (३) बमोजिम विशेष अधिवेशनको लागि समावेदन गरिसकेपछि सोको टुंगो नलागी धारा ५३ को उपधारा (४) सक्रिय हुन सक्दैन। त्यस्तै धारा ३६ को उपधारा (५) को (क) र (ख) बमोजिम प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त भएपछि वैकल्पिक सरकारको गठन हुने सम्भावना रहेसम्म धारा ५३(४) बमोजिम विघटनको सिफारिस गर्ने हकद्वारा काम चलाउ सरकारमा हुन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सकदैन भन्ने निवेदक आमोद पोखरेलको निवेदन जिकिर ।

२०. प्रस्तुत निवेदनहरू मिति २०५२/३/७ को एक न्यायाधीशको इजलामा पेश हुँदा निम्नलिखित आदेश भएको रहेछ :

प्रस्तुत रिट निवेदनपत्रद्वारा निवेदकले प्रतिनिधिसभाको विघटनको वैधताको सम्बन्धमा सार्वजनिक सरोकारका केही गम्भीर र जटिल संवैधानिक प्रश्नहरू उठाएकोले ती प्रश्नहरूको समाधानको लागि संविधानको धारा ४२, धारा ५३ को उपधारा (३) र (४) धारा ५९ को उपधारा (२) लगायत अन्य सम्बद्ध संवैधानिक व्यवस्थाहरूको समुचित व्याख्या भई विवादको निरुपण हुनुपर्ने देखिन्छ । अतः यस सम्बन्धमा :-

निवेदकको मागअनुसारको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? कुनै कारण भए सो कारणसहित २०५२/३/२२ गतेभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूलाई लिखित सूचना दिनु । यस विषयमा स्वतन्त्र राय पनि सहयोग हुनसक्ने हुँदा निवेदन पेश हुँदा आफ्नो राय प्रस्तुत गर्न चाहने बढीमा ५ जनासम्म विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता वा अधिवक्ताहरूलाई उपस्थित गराइदिन सर्वोच्च अदालत वार एशोसिएसनलाई लेखी पठाउनु प्रस्तुत रिट निवेदन पत्रलाई अग्राधिकार दिई २०५२/४/१ गते सुनुवाइको लागि इजलाससमक्ष पेश गर्नु । लिखित वहस पेश गर्नचाहेन कानून व्यवसायीहरूलाई त्यस्तो वहस यो निवेदन सुनुवाई हुनुभन्दा अगावै पेश गरिसक्नुपर्ने सम्बन्धमा कानून व्यवसायीहरूलाई जानकारीको लागि सर्वोच्च अदालत वार एशोसिएसनलाई सूचित गर्नु । निर्वाचनको लागि धेरै समय बाँकी रहेको र निवेदनपत्र नै २०५२/४/१ मा पेश हुने भएकोले अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने ।

२१. उक्त आदेशानुसार प्रत्यर्थीहरूबाट प्राप्त लिखितजवाफहरू संक्षेपमा यसप्रकार छन् :-

प्रस्तुत रिट निवेदन तथा अन्य ६ वटा निवेदनपत्रहरूमा भाषा लेखन शैलीहरू फरक भए पनि सबै निवेदनपत्रहरूमा मैले २०५२/२/२६ मा प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि श्री ५ महाराजाधिराजका जुनाफमा चढाएको सिफारिस र त्यस आधारमा श्री ५ बाट २०५२/२/३० मा गरिबक्सिएको प्रतिनिधिसभा विघटन संविधान प्रतिकूल र दुराशययुक्त भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनर्जागरण गरिपाऊँ भन्ने माग गरिएको छ । प्रस्तुत विषयमा सार्वजनिक सरोकारको विषय हुँदा निवेदकहरूको निवेदन दिने हकद्वैया भए तापनि सार्वजनिक सरोकारका सबै विवादहरू वा कुनै विवादका सबै पक्षहरू अदालतबाट समाधान हुने होइनन् । अदालतबाट त त्यस्तो विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको मात्र निरुपण हुन सक्दछ । प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्ने तथा त्यस आधारमा विघटन गर्ने दुवै शुद्ध राजनीतिक निर्णय (Political Decision) का कुरा हुन् र अदालतबाट त्यस्तो संवैधानिक वा कानुनी वैधता (Constitutional or legal validity) को प्रश्नमा मात्र साँघुरिएर विचार हुन्छ । सिफारिस गर्ने र अन्तिम निर्णय गर्ने प्रभुत्वनिहित अधिकारी बेग्लै हुन अलग-अलग भूमिका हुने हुँदा एउटै कार्यमा आवद्ध गरेर हेर्न मिल्दैन ।

२२. संविधानदाताले धारा ५३ को उपधारा (४) मा कुनै सर्त वा पूर्वावस्थाको व्यवस्था गरेको छैन । संसदीय प्रणालीमा त्यसको विशिष्टताको बोध भएर नै त्यसमा शर्त बन्देज नराखिएको हो भन्ने सजिलैसँग बुझ्न सकिन्छ । स्पष्ट तथा अन्यथा व्यवस्था भएमा बाहेक संविधानका सबै प्रावधानहरू सक्रिय नै रहन्छन् र जुन प्रावधानको सक्रियताको परिणाम अगाडि निसृत हुन्छ । सो परिणामले अन्य प्रावधानको सक्रियताको परिणामलाई प्रभाव पार्न सक्दछ । संविधानको धारा ३६(१), ४२(१) र ४२(२) बमोजिम नियुक्त हुने प्रधानमन्त्रीमा एउटै भिन्नता छ- त्यो के भने धारा ४२(१), ४२(२) बमोजिम नियुक्त हुने प्रधानमन्त्रीले ३० दिनभित्र प्रतिनिधिसभाबाट

विश्वासको मतप्राप्त गर्नुपर्छ जुन धारा ३६(१) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीलाई लागू हुँदैन। धारा ४२(२) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीलाई धारा ५३(४) अन्तर्गत सिफारिस गर्ने अधिकार छैन भन्ने जिकिरमा कुनै शक्ति वा बल रहेको म पाउन सकिदैन। एकपटक धारा ४२(३) को चरण पार गरिसकेपछि सो पार गर्ने प्रधानमन्त्री र धारा ३६(१) अन्तर्गत नियुक्त हुने प्रधानमन्त्रीमा संविधानले कुनै विभेदीकरण (Discrimination) गरेको छैन। धारा ३६(१) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस गर्दा संविधानको मौलिक संरचना नखल्बलिन तर धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले सिफारिस गर्दा चाहिँ मौलिक संरचना प्रतिकूल हुन्छ, भन्ने कथनको युक्तियुक्त आधार म देख्न सकिदैन। राजनीतिक स्थितिको विश्लेषणबाट देशको हितको दृष्टिले संसद्को विघटन हुनु उपयुक्त देखेको प्रधानमन्त्रीले सो हुनको लागि सिफारिस गरेको कुरा संसदीय मूल्य, मान्यता, मर्यादा र परम्परारविरुद्ध भयो भन्ने चुनौतीको आधारमा कुनै सारभूत तत्व छैन। प्रधानमन्त्रीले राजीनामा गरेकोमा वैकल्पिक सरकारको सम्भावनाको कुरा हुन्छ। तर विघटनपछि त्यस्तो सम्भावना रहने हुँदैन। महत्वपूर्ण राजनीतिक निष्कर्षमा पुग्दा उपलब्ध सबै भावना र धारणाहरूमा ध्यान दिनु प्रजातान्त्रिक संस्कार र संस्कृतिको स्वाभाविक लक्षण पनि हो। विघटनको सिफारिस गर्ने निष्कर्षमा पुग्नभन्दा अगाडि मैले धेरैसँग विचारविमर्श गरेको थिएँ तर सिफारिस गर्ने निष्कर्ष चाहीं आफ्नै इच्छा र स्वतन्त्र विवेकको प्रयोगको परिणति हो। विघटन गर्नुभन्दा पहिले प्रतिनिधिसभालाई जानकारी दिनुपर्ने भन्ने संवैधानिक तथा कानुनी बाध्यता छैन भनी २०५१ सालको रिट नं. २३०४ निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेत भएको मुद्दामा टुंगो लागिसकेको छ। विघटनको सिफारिस गर्ने म पदाधिकारीले यस्तो सिफारिस गरेको छु भनी त्यसको जानकारी कसैलाई गराएको छैन। हालसम्म राजदरवारबाट सिफारिसमा यस्तो-यस्तो कुरा छन् भनी जानकारी गराएको पनि मलाई थाहा छैन। यस अवस्थामा सञ्चारमाध्यमहरूबाट प्रसारित सामग्रीहरूको आधारमा अदालतले जानकारी लिने भन्ने प्रश्न नै उठ्न सक्दैन। सिफारिसको व्यहोरा त धारा ३५(६) अन्तर्गत प्राधिकृत दस्तावेज (Privileged Communication) अन्तर्गत पर्दछ।

२३. विघटनको लागि मैले सिफारिस गरे उप्रान्त निवेदकहरूले राजदरवारमा चढाएको बिन्तीपत्रहरू र संसद् सचिवालयमा दर्ता गरिएको अविश्वासको प्रस्ताव आदि मेरो सिफारिसलाई दुर्बल वा असंवैधानिक वा बदनियतपूर्ण हो वा होइन भन्ने प्रश्नको निरुपणका आधार बन्न सक्दैन। मेरो सिफारिसपश्चात् निवेदकहरूले राजदरवारमा चढाएको बिन्तीपत्रहरूमा उल्लेखित तथा अन्य सबै सान्दर्भिक कुराहरू सबै माथि विचार भएर नै सिफारिस चढाएको चार दिनपछि श्री ५ बाट सिफारिस स्वीकार गर्ने निष्कर्षमा पुगिबक्सिएको सिद्ध छ। यसअघिको फैसला (२०५१ सालको रिट नं. २३०४) मा प्रतिपादित सिद्धान्तको पृष्ठभूमिमा निवेदकहरूले लगाएको दुराशयको आरोपलाई नै कसौटीमा घोट्टेर प्रमाणित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने कुराको निरुपण हुनुपर्दछ भन्ने सादर निवेदन छ।

२४. नेपाली कांग्रेस तथा अन्यले राजनीतिक अस्थिरता तथा अन्यौलतर्फ डोच्याउने तथा राष्ट्रिय हितविपरीत शासनमा अस्थिरता पैदा गर्न थालेको महसूस गरी यस्तो अस्थिरता र अन्यौलको स्थिति मेटाउन सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनतामा जानुपर्ने राजनीतिक आवश्यकता रहेको बोध गरी सिफारिस गरेको हुँ। व्यक्तिगत वा दलीय स्वार्थलाई हेरेर होइन। धारा ४२(३) अन्तर्गत बहुमत समर्थित सरकार तबमात्र बहुमत प्राप्त गर्न नसकेको स्थितिमा पुग्छ, जब धारा ५९ को प्रक्रियाद्वारा सो कुरा सिद्ध हुन्छ। मैले विघटनको सिफारिस गरेको २ दिनपछि अविश्वासको प्रस्ताव र ३ दिनपछि १०३ जना सदस्यले शेरबहादुर देउवालालाई प्रधानमन्त्री पदको लागि प्रस्तावित गर्लान् भनेर मैले कसरी अनुमान गर्नु, आउँदो २०५२/८/७ मा हुने निर्वाचनको लागि सबैजसो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पार्टीले निर्वाचन आयोगमा नाम दर्ता गराइसकेका र नेपाली कांग्रेसका सांसद (राष्ट्रियसभा सदस्य) महेश आचार्यले राख्नुभएको निष्पक्ष निर्वाचनसम्बन्धी श्री ५ समक्ष पेश गर्न सम्बोधन प्रस्ताव राष्ट्रियसभाबाट पारित भई स्वच्छ, निष्पक्ष र शान्तिपूर्ण निर्वाचन गराउन जुटिसकेको स्थिति वर्तमान यथार्थता हो। धारा ५३(४) अन्तर्गत विघटन गर्ने काम राजालाई विवादमा मुछ्ने परिणाम स्वतः सिर्जित हुने भए संविधानमा त्यस्तो प्रावधान नै किन राखिन्थ्यो र ? बरु कोही निवेदकहरूले नै विभिन्न प्रकारको जाहेरी तथा विन्तिपत्रहरू दिँदै त्यसबारे सञ्चारमाध्यमहरूद्वारा प्रचार-प्रसार गराएर श्री ५ लाई विवाद केन्द्रमा पार्ने प्रयास भएको पाइन्छ। संविधानले व्यवस्थापिका र कार्यपालिकाबीच जुन सम्बन्ध र सन्तुलन कायम गरेको छ, त्यसको प्रतिकूल म गएको छैन। संविधानमा भएको प्रावधानको प्रयोग वा प्रतिपालनलाई कुनै हालतमा पनि बलात् अतिक्रमणको संज्ञा दिन मिल्दैन। अधिवेशन चालू रहेको अवस्थामा बाहेक ५३(४) बमोजिम सिफारिस गर्न मिल्दैन भन्ने निष्कर्षमा पुग्नु संसदीय मान्यताको बर्खिलाप हुनजान्छ। प्रतिनिधिसभामा सशर्त विश्वासको मत दिने व्यवस्था छैन।

२५. निवेदनपत्रहरूमा उठाइएका जिकिरहरू तथा मैले यस लिखितजवाफमा व्यक्त गरेका प्रतिकथनहरूमाथि समुचित विचार गरी रिट निवेदनपत्रहरू खारेज गरिपाऊँ मेरो तर्फबाट वहस प्रस्तुत गर्ने कानून व्यवसायीको वहस जिकिरलाई यस लिखितजवाफको अभिन्न अंग मानिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीको लिखितजवाफ।
२६. निवेदकले सभामुखलाई प्रत्यर्था बनाउन पर्नाको आधार-कारण केही उल्लेख गर्नुभएको छैन र वस्तुतः विघटनबाट प्रभावित सभामुखलाई विपक्षी बनाइनुको औचित्य पनि देखिँदैन। लिखितजवाफमा मैले पदीय जिम्मेवारी र संस्थागत दायित्वलाई समेत ख्याल राख्नुपर्ने ठानेको छु। साथै प्रत्युत्तर गर्दा मैले आफ्ना मान्यता र सर्वकालिन सिद्धान्तलाई आधार बनाएको छु। कुनै पक्ष वा विपक्षलाई दृष्टिगत गरेको छैन।
२७. प्रतिनिधिसभा प्रधानमन्त्रीको निर्वाचक मण्डल (Electoral College) नभई संविधानको धारा ३६ को उपधारा (४) ले प्रधानमन्त्री र अन्य मन्त्रीहरू प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। तसर्थ, प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आह्वान गर्न समावेदन पठाई अधिवेशन आह्वान भई अविश्वासको प्रस्तावसमेत दर्ता भइसकेको स्थितिमा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विश्वास प्राप्त गर्नुको साटो संविधानको धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गर्नु संसदीय मान्यता, परम्परा तथा संविधानको मूलभूत भावना (Spirit) विपरित हुन त गएन भन्ने एक संवैधानिक प्रश्न उठेको मैले ठानेको छु। संविधानको धारा ४२(१) अनुसारको सरकार बन्न नसकी ४२(२) बमोजिमको सरकार बन्यो भने त्यसपछि प्रतिनिधिसभाले अर्को वैकल्पिक सरकार दिन पाउने अवसर प्राप्त गर्दैन ? हामीले कस्तो परम्परा कायम गर्ने हो ? संविधानको धारा ४२ का सन्दर्भमा सम्मानित अदालतबाट व्याख्या गरिने मैले विश्वास लिएको छु। त्यस्तै सांसदहरूको विशेषाधिकारले वा प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकारले प्राथमिकता पाउने हो भन्नेसमेत प्रश्न उठेकोले व्याख्या हुनुपर्ने देखेको छु। विघटन र मध्यावधि निर्वाचन जस्तो इतिहासमा अपवादस्वरूप घटित हुने घटना एउटा नियमित प्रक्रिया हुन थाल्नु गम्भीर चिन्ताको विषय हो।
२८. वैकल्पिक सरकार बन्नसक्छ वा सक्दैन भनेर निर्णय गर्ने निकाय कार्यपालिका वा यसको प्रमुख नभई प्रतिनिधिसभा हो, तर प्रतिनिधिसभाको विघटनले गर्दा प्रतिनिधिसभा वैकल्पिक सरकार दिने अधिकारबाट वञ्चित गरिनुको साथै प्रतिनिधिसभाका सभामुख एवं संरक्षकको हैसियतले प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको हक

र हित संरक्षित गर्न नसकेकोमा म ज्यादै चिन्तित छु। वैकल्पिक सरकार बन्न सक्ने नसक्ने कुराको परीक्षण गर्ने अवसर सदनलाई दिनुपर्दछ, भन्ने मेरो मान्यता छ। वैकल्पिक सरकार दिन प्रतिनिधिसभा सक्षम छ, कि छैन भन्ने अवसर नदिनु प्राकृतिक न्यायबाट समेत वञ्चित गरिनु हो। साथै यस्तो परम्परा प्रजातन्त्रअनुकूल पनि हुन सक्दैन।

२९. अतः नेपाली जनताको सर्वोत्तम हित, संसदीय प्रणालीको स्थायित्व र बहुदलीय प्रजातन्त्रप्रति जनआस्था अभिवृद्धि हुने गरी सम्मानित अदालतबाट यस विषयमा संविधानको सकारात्मक व्याख्या हुन म यस लिखितजवाफबाट आग्रह गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिनिधिसभाका सभामुख रामचन्द्र पौडेलको लिखितजवाफ।
३०. श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको नवौँ अधिवेशन २०५२/३/११ को लागि बोलाइबक्सिएपछि प्रतिपक्षी दल नेपाली कांग्रेसका ७० जना सांसदहरूले धारा ५३(३) बमोजिम अधिवेशन बोलाइबक्सन समावेदन चढाएको। उक्त समावेदनमा अधिवेशन बोलाउनुपर्ने कुनै खास आधार देखाउन नसकी सरकारको नीति तथा कार्यक्रम नै प्रस्तुत गर्न नदिने दूषित अभिप्रायबाट प्रेरित भई अधिवेशन बोलाउन समावेदन प्रस्तुत गरिएको स्पष्ट हुन्छ। श्री ५ बाट धारा ४२(१) बमोजिम सरकार गठन गर्न आह्वान गरिबक्सँदा कसैले दावी गर्न नसकेको भई धारा ४२(२) बमोजिम श्री मनमोहन अधिकारी प्रधानमन्त्री नियुक्त हुनुभएकोमा उहाँको नेतृत्वको सरकार कायम छँदै अब धारा ४२(१) बमोजिम पुनः सरकार गठन गर्न दावी गर्नु संविधान प्रतिकूल छ।
३१. विपक्षीसमेतको विश्वास छैन भन्नासाथ प्रधानमन्त्री अधिकारविहीन तथा काम चलाउ भएको भन्ने जिकिर संविधान प्रतिकूल छ। धारा ४२(१) र ३६(१) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीलाई मात्र प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न पाउने व्यवस्था छ, भन्नु संविधानसम्मत छैन। संविधानको धारा ५३(४) मा त्यस्तो कुनै शर्त तोकिएको छैन। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफूलाई भएको अधिकार प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभा भंग गर्नुभएबाट अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न नसक्ने अवस्थासम्म पर्न गएको हो। प्रधानमन्त्रीले कार्तिक महिनामा निर्वाचन गराउन मिति तोकिबक्सन सिफारिस गर्नुभएको कुरा सत्य होइन। प्रधानमन्त्रीले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी श्री ५ मा सिफारिस चढाउनुभएको हो। अतः विपक्षीको निवेदन जिकिर आधारहीन एवं संविधान प्रतिकूल हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखित जवाफ।
३२. प्रधानमन्त्रीले चढाउनुभएको सिफारिसअनुसार श्री ५ बाट २०५२ साल मंसिर ७ गते वृहस्पतिवारको दिन नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन गराउने गरी संविधानको धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सको मिति २०५२/२/३० को राजदरवारको विज्ञप्तिको प्रतिलिपिसहित श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सचिवालय राजदरवारको मिति २०५२/३/१ को पत्र यस आयोगमा प्राप्त भएको हो। सो बमोजिम नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन सञ्चालन गर्नु निर्वाचन आयोगको कर्तव्य हुन गएको छ। संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम निर्वाचन आयोगले आफ्नो कर्तव्य पालना गर्दा रिट निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम निजहरूको कुनै हक हनन नगरेको र कानून प्रतिकूल हुने काम नगरेको हुँदा दावीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निर्वाचन आयोगको लिखितजवाफ।
३३. निवेदक अधिवक्ता रविराज भण्डारीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री विष्णुप्रसाद भट्टराई तथा श्री बाबुराम गिरीले निवेदन जिकिरको औचित्यतर्फ प्रकाश पाउँ राज्य सञ्चालनको सम्पूर्ण कार्यहरू श्री ५ को नामबाट हुने भए पनि यथार्थमा सबै काम जनताबाट निर्वाचित प्रतिनिधिहरूप्रति उत्तरदायी मन्त्रीपरिषद्दे गर्दछ। धारा ५३(४) श्री ५ को स्वविवेकमा प्रयोग हुने नभई संवैधानिक कर्तव्यनिर्वाह गर्नको निमित्त हो।

संविधानको धारा ४२(१) धारा ४२(२) एकआपसमा Inter Changeable र Interdependent छन् । त्यसैले धारा ४२ को उपधारा (१) र (२) अन्तर्गतका सरकारहरू अवस्था र परिस्थितिअनुरूप विघटन र गठन हुन सक्दछन् । एक पटक धारा ४२(१) अन्तर्गत सरकार बनेन भन्दैमा अर्कोपटक बन्न नसक्ने होइन संविधानको एउटा धाराले अर्को धारालाई निष्कृत तुल्याउँदैन । धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्ने उद्देश्यले प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन आवाहन गरिसकेपछि धारा ५३(४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभा विघटन हुन सक्दैन । धारा ५३(३) अनुसारको अधिवेशन बस्नको लागि केही समय लाग्ने हुँदा धारा ५३(४) ले त्यसलाई निरपत्त गर्न मिल्दैन । धारा ५३(४) को सिफारिस बन्देजरहित मान्ने हो भने कानुनी राज्यको अवधारणा नै विफल हुन्छ । प्रधानमन्त्रीले चढाएको सिफारिससम्बन्धी कुरा रेडियो, टेलिभिजनलगायतका सञ्चारमाध्यमहरूले समेत प्रसारित गरिसकेको कुरालाई ढाँटेर सिफारिस सार्वजनिक नगराएको भन्ने प्रधानमन्त्रीको जिकिर छ, सिफारिसको व्यहोरा सार्वजनिक नगराएको भए त्यसलाई कसरी राजनीतिक कारण मान्ने ? विघटनको अन्तिम कार्य श्री ५ बाट भए पनि त्यसको जिम्मेवारी सिफारिसकर्ता प्रधानमन्त्रीउपर नै हुन्छ । विघटनको सिफारिस संविधानको अवधारणाको विपरीत, दलीय स्वार्थले प्रेरित बदनियतपूर्ण हुँदा प्रतिनिधिसभा पुनर्वहाली हुनुपर्दछ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । निवेदककै तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री बोरणवहादुर कार्कीले लिखित वहस पेश गर्नुभयो ।

३४. निवेदकमध्येका प्रकाश घिमिरेले आफैँ छलफलमा सहभागी भई निवेदनका सम्बन्धमा प्रकाश पादौ पत्रपत्रिकामा प्रकाशित कुरालाई प्रमाणमा लिन मिल्छ । प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न चढाउनुभएको सिफारिसको सम्बन्धमा कसैलाई जानकारी गराएको छैन भन्ने कुरा भुट्टा हो । २६ गते सिफारिस चढाएको कुरा मन्त्रीपरिषदको लिखितजवाफबाट देखिनआउँछ । धारा ४२(२) अन्तर्गतको प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस गर्न पाउँदैन । धारा ४२(२) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीले समर्थन प्राप्त गर्न सकेन भने धारा ४२(४) बमोजिम श्री ५ बाट स्वतः भंग गरिबक्सने हो । दुराशय राखेर विघटनको सिफारिस गर्नुभएको छ भनी उल्लेख गर्नुभयो ।

३५. निवेदक चिरञ्जीवी वाग्लेतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मुकुन्द रेग्मी तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री सूर्य हुंगेलले निवेदन जिकिर सम्बन्धमा प्रकाश पादौ संविधानको व्याख्या गर्दा शाब्दिक, यान्त्रिक वा व्याकरणीय व्याख्या मात्र गर्न हुँदैन, त्यसको भावना र मर्मलाई विचार गरेर गर्नुपर्दछ । संविधानको व्याख्या गर्दा प्रस्तावनामा उल्लेखित भावना र उद्देश्यलाई हेर्नु आवश्यक छ भनी सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष २, अंक ६ मा उल्लेख छ । त्यसैगरी संविधानको व्याख्या गर्दा देशको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, अवस्था, जनताको चाहनासमेतलाई विचार गर्नुपर्ने भनी केशवानन्द भारती विरुद्ध केरला राज्य भएको मुद्दामा भनिएको पाइन्छ । तसर्थ, हाफो संविधानको धारा ५३(४) मा प्रधानमन्त्री भन्ने शब्द उल्लेख हुँदा सबै प्रकारका प्रधानमन्त्रीलाई त्यस्तो विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार छ भनी व्याख्या गर्न मिल्दैन । धारा ५३(४) ले श्री ५ लाई सीमित स्वविवेकाधिकार (Marginal Discretion) दिएको छ । यो अधिकार आफूलाई मन लागेअनुसार प्रयोग गर्न दिएको होइन, सिफारिस संविधानसम्मत छ/छैन ? छैन भने सिफारिस अस्वीकार गर्न सक्ने अर्थमा यो स्वविवेकीय अधिकार हो । त्यस्तो प्रधानमन्त्रीको सिफारिस मात्र अस्वीकृत हुन सक्दैन जसलाई बहुमतको समर्थन प्राप्त छ । संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीको सिफारिसले संवैधानिक वैधताको शक्ति सर्वथा प्राप्त गर्न सक्दैन । यसलाई धारा ५३(४) बमोजिम सिफारिस गर्ने अधिकार नदिएको कारणबाट नै धारा ४२(४) अनुसार भंग हुने व्यवस्था राखिएको हो ।

३६. प्रधानमन्त्री कसलाई बनाउने भनेर विचार गर्ने अधिकार श्री ५ मा निहित छैन, त्यो कुरा प्रतिनिधिसभाको विद्यमान स्थितिले निर्णय गर्दछ। संविधानको धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा फर्कन सक्छ भन्ने निवेदकको भनाई भएको, प्रधानमन्त्रीको लिखितजवाफमा सो सम्बन्धमा कतै उल्लेख नभएको तर मन्त्रीपरिषद्को लिखितजवाफमा भने धारा ४२(१) मा फर्कन नसक्ने उल्लेख छ। धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरी प्रतिनिधिसभाको बैठक आह्वान भइसकेपछि त्यो प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्ने दुराशय राखी धारा ५३(४) को प्रावधान (Mandatory) हो। त्यो प्रक्रिया सुरु भइसकेपछि धारा ५३(४) प्रयोग गरी त्यसलाई अवरोध पुऱ्याउन मिल्दैन। प्रधानमन्त्रीविरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्ने उद्देश्यले प्रतिनिधिसभाका ७० जना सांसदहरूले श्री ५ समक्ष संविधानको धारा ५३(३) अनुसार विघटनको सिफारिस गरिएको हो। प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस सार्वजनिक जानकारीमा ल्याएको छैन भन्नुभएको छ तर सरकारको नियन्त्रणमा रहेको रेडियो र टेलिभिजनले प्रसारित गरेको Audio र Video Cassette बाट नै प्रधानमन्त्री स्वयंले सार्वजनिक गराएको प्रमाणित हुन्छ। २०५२/२/२५ र २०५२/२/२६ गतेको बीचमा कुन यस्तो परिस्थिति उत्पन्न भयो, जसबाट विघटनको सिफारिस गर्नुपर्ने अवस्था आयो ? सो उल्लेख छैन। सिफारिसलाई Privileged Communication को Status दिएको भए पनि Grounds of Dissolution अदालतले जान्न सक्दछ। प्रत्यर्थीको प्रधानमन्त्रीको सिफारिस संविधानविपरित दुराशयपूर्ण हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी होस् भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यसैगरी निवेदककै तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिहर दाहाल र श्री श्रीहरि अर्यालले लिखित बहस पेश गर्नुभयो।
३७. निवेदक शेरबहादुर देउवाको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता कुसुम श्रेष्ठ तथा अधिवक्ता श्री बद्धीबहादुर कार्कीले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३(४) मा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा भङ्ग गर्न सकिबक्सने प्रावधान रहेको छ तर श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिस बाध्यात्मकरूपमा मान्न जरुरी छैन। प्रधानमन्त्रीले देशको हरेक परिस्थितिलाई विचार गरी त्यस्तो सिफारिस गर्नुपर्नेमा दलीय स्वार्थपूर्तिका लागि काम गर्ने हो भने त्यहाँ राजाले आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्नुपर्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधानले कसैलाई पनि विशेषाधिकार प्रदान गरेको छैन। तर प्रधानमन्त्रीले विशेष अधिकारको संज्ञा दिएकोमा संविधानको रक्षा र पालना गर्ने दायित्व श्री ५ मा रहेकोले यस्तो गैरसंवैधानिक सिफारिस मान्न मौसुफ बाध्य होइबक्सन्न। श्री ५ बाट गरिबक्सने कार्य मन्त्रीपरिषद्, सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिस वा निर्णयको आधारबाट गरिबक्सने भएकोले उक्त कार्यको उत्तरदायित्व सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारीमा रहेको हुन्छ। तसर्थ सिफारिस गर्ने प्र.मं. र विघटन गर्ने श्री ५ भनी विभक्तिकरण हुनसक्दैन। जुन गर्ने असम्भव प्रयास मन्त्रीपरिषद् र सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको लिखितजवाफमा अभिव्यक्ति भएको छ। आफ्नो कार्यबाट भएको विघटनको उत्तरदायित्वबाट विपक्ष पन्छन पाउनु हुन्न। विघटन प्रधानमन्त्रीको सिफारिसबाट भएकोले त्यसको उत्तरदायित्व प्रधानमन्त्रीमाथि नै हुने कुरा विवादित हुन सक्दैन।
३८. हाम्रो संविधानको धारा ३६(१) मा प्रतिनिधिसभामा बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेताको अध्यक्षतामा मन्त्रीपरिषद्को गठन गर्ने प्रावधान रहेको छ भने धारा ४२(१) मा संयुक्त सरकार र ४२(२) ले अल्पमतको सरकारको गठनको व्यवस्था गरेको छ। कुनै पनि प्रकारको सरकारलाई प्रतिनिधिसभाले ३६(५)(ख) तथा ५९(२) अनुसार अविश्वास प्रस्ताव पारित भई स्वीकृत भएमा सत्ताबाट च्युत हुन्छ, र नयाँ सरकार बन्नुपर्ने संविधानको धारा ३६(७) ले स्पष्ट गर्दछ। सरकारको कार्यकाल स्थिर र निश्चित नभई प्रतिनिधिसभाको विश्वास र निगाहामा आश्रित

हुन्छ। प्रतिनिधिसभाको विश्वास गुमाएको वा अविश्वासबाट कलकित सरकारलाई सत्तामा रहिरहन र वैकल्पिक सरकारको निर्माण गर्न गराउन गतिरोध पैदा गर्न सक्दैन। संसद्को वर्तमान संचरनाले वैकल्पिक सरकारको सम्भावनालाई स्वीकार गरेकोले संविधानको धारा ४२(२) अन्तर्गत स्थापित सरकारलाई धारा ५९(२) बमोजिम अपदस्थ गरी वैकल्पिक सरकार गठन गर्न पाउनुपर्छ।

३९. अविश्वासको प्रस्ताव भएको वा विचाराधिन रहेको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीको धारा ५३(४) अन्तर्गतको अधिकार निलम्बित भएको मानिनुपर्छ। अविश्वासको प्रस्ताव आउनासाथ प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्ने हो भने धारा ५९(२) र धारा ३५(५)(ख) निरर्थक हुनजान्छ। अल्पमतको सरकारले अविश्वासको प्रस्तावको सामना नगरी धारा ५३(४) अन्तर्गत विघटनको सिफारिस गर्न पाउने हो भने धारा ५९(२) र ३५(५)(ख) कहिल्यै पनि प्रयोगमा नआउन सक्छ। धारा ५३(३) को Provision बाध्यात्मक प्रावधान हो सोअनुसार समावेदन भएमा अधिवेशन बोलाउनैपर्छ र बैठक बस्नेपर्छ। विरोधी दल विरोध गर्ने दलमात्र हैन सरकार बनाउन पर्खेर बसेका दल पनि हो। त्यसले सरकार गिराउन खोज्यो आफूले सरकार बनाउन खोज्यो भने त्यसलाई असंसदीय भन्न मिल्दैन। प्रधानमन्त्रीउपरको विश्वासमा प्रश्नचिन्ह लागिसकेपछि विघटनको अधिकार प्रयोग हुन सक्तैन। संविधानको व्याख्या गर्दा Theory of Harmonious Construction को अनुसरण गर्नुपर्छ।

४०. संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम नेपाली कांग्रेसका ७० जना सांसदहरूले अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न श्री ५ मा समावेदन जाहेर गरी अधिवेशनको मितिसमेत तोकिएको अवस्थामा धारा ५३(४) क्रियाशील हुन सक्दैन। अविश्वासको प्रस्तावलाई सामना नगरी त्यसलाई समाप्त गर्ने उद्देश्यले प्रतिनिधिसभा विघटनको धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले चढाउनुभएको सिफारिस दुराशययुक्त छ। साथै पार्टीको केन्द्रीय समितिको निर्णयबाट निर्देशानुसार गरेको सिफारिस अनाधिकृत एवं बदनियतपूर्ण छ, आफ्नो कलुषित उद्देश्य पूर्ति गर्न आफूले सार्वजनिक गराएको विघटनको सिफारिसलाई कहीं प्रकट गरेको छैन भनी अदालतसमक्ष भुठो बयान दिएबाट पछि बदनियत सिद्ध हुन्छ। दुराशययुक्त एवं बदनियत सिफारिसको आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटन गरेको असंवैधानिक एवं बदनियतपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनः स्थापित हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। निवेदककै तर्फबाट लिखित बहस प्रस्तुत गर्नु हुने अन्य कानून व्यवसायीहरूमा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुधीर श्रेष्ठ, श्री पुष्पा भुसाल, श्री शेरबहादुर के.सी. र श्री गुणनिधि न्यौपाने हुनुहुन्छ।

४१. निवेदक लोकेन्द्रबहादुर चन्दका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री सुशील पन्त तथा वेदप्रसाद शिवाकोटीले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३(४) को अधिकार सीमित दायराभित्र स्वविवेकमा प्रयोग गर्न सकिने अधिकार हो। निर्वाचन उप्रान्त कुनै पनि दलले बहुमत नल्याएको अवस्थामा धारा ४२(२) बमोजिम सबैभन्दा ठूलो पार्टीले सरकार बनाउने प्रावधानलाई हेर्दा धारा ४२ एक पटक प्रयोग भएपछि वैकल्पिक सरकार गठन नै गर्न सकिँदैन वा धारा ४२(१) वा ३६(१) मा पुनः जान मिल्दैन भन्न मिल्दैन। धारा ४२(२) को प्रयोग भएपछि धारा ४२(१) को प्रयोग हुन नसक्ने भन्ने कुरा स्वीकार गर्ने हो भने संसद्को संरचनामा उपचुनाव आदिबाट पनि असर पर्दछ। उपचुनावबाट आफ्नो दलले बहुमत ल्याउँदा पनि धारा ३६(१) बमोजिम सरकार बनाउन पाइँदैन। त्यस्तै ४२(१) बमोजिम गठन भएको सरकारको विकल्प छैन भने धारा ५९(२) बमोजिम अविश्वासको मतबाट हटाउन सकिँदैन भन्ने हो किनकि धारा ५९(२) बाट सरकार परिवर्तन हुन्छ तर संसद् विघटन हुँदैन। बहुदलीय व्यवस्थामा कुनै पनि दलको बहुमत नआएमा र हाम्रो जस्तो दलबदल सम्बन्धमा अवस्थित प्रक्रिया हेर्दा संसद्मा रहे भएका दलले कुनै बेला कसैलाई कुनै बेला अर्कालाई

विश्वास दिन सक्दछन् । सोही बमोजिम सरकार परिवर्तन हुने प्रजातन्त्रको एक नियमित प्रक्रिया हो । तसर्थ प्रजातन्त्रमा सरकार परिवर्तन हुने सम्भावनालाई नकार्ने गरी कुनै प्रावधानको व्याख्या गर्न मिल्दैन । तसर्थ धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भएपछि धारा ४२(१) वा ३६(१) जस्ता धाराअन्तर्गत सरकार गठन हुनसक्ने सम्भावनालाई हाम्रो संविधानले नकारेको छैन ।

४२. संविधानका सबै धारा समान हुन्छन् र संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था भएमा बाहेक संविधानका सबै धाराहरू सक्रिय हुन्छन् र संविधानको धारा ३ र ५३(४) लाई विशेष धाराको रूपमा लिन सकिन्छ । प्रधानमन्त्रीले आफ्नो लिखितजवाफमा जुन धाराको सक्रियताको परिणाम अगाडि निसृत हुन्छ सो परिणामले अन्य प्रावधानको सक्रियताको परिणामलाई प्रभाव पार्न सक्दछ भन्नु एक धाराले अर्को धारालाई निष्कृत पार्न सक्छ भन्नु हो । धारा ५३(३) बमोजिम सरकारलाई अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न बैठक आह्वान गरी सोको प्रक्रिया प्रारम्भ भइसकेपछि आफूलाई हटाउने कार्य संसदले सुरु गरिसकेपछि त्यो संसदलाई नै सून्यमा परिणत गर्ने कार्य गर्नु गलत तथा असंवैधानिक मात्र नभई निन्दनीयसमेत हुन्छ । यसप्रकारले धारा ५३(४) को प्रयोग गर्ने हो भने धारा ५९(२) न्यून धारा बन्न पुग्दछ । एक धारा बमोजिम कार्य सुरु भइसकेपछि त्यसको अन्त्य नहुँदै त्यसलाई निरर्थक पार्ने उद्देश्यले अर्को धारा प्रयोग गर्न हुँदैन । सो गर्न खोजेको लिखितजवाफबाटै देखिन्छ । तसर्थ धारा ५३(४) को प्रयोग असंवैधानिक छ । धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्न पाउने प्रधानमन्त्री बहुमतको समर्थन भइरहेको प्रधानमन्त्री हुनुपर्दछ । अविश्वासको प्रस्ताव ल्याउन खोजिएको प्रधानमन्त्रीलाई धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्न पाउने अधिकार हुँदैन । धारा ५९(२) को अवधारणा सरकारलाई नियन्त्रित गर्ने संवैधानिक प्रावधानलाई सशक्त राख्ने धारा ५९(२) को लागि कार्य प्रारम्भ भइसकेपछि धारा ५३(४) को प्रयोग गैरसंवैधानिक छ ।
४३. संविधानको धारा ५३ बमोजिम ७० जना सांसदहरूले अविश्वासको प्रस्तावको लागि समावेदन गरी अधिवेशनको मिति तोकिसकेको अवस्थामा आफूउपर अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएपछि सोही कारणबाट उत्प्रेरित भई धारा ४२(२) को सरकारको विकल्प नभएको जस्ता गैरसंवैधानिक कुरा उल्लेख गर्दै आफूले पत्रकार सम्मेलन गरेको तथा सरकारी सञ्चारमाध्यमबाट प्रचारप्रसारसमेत भएको कुरालाई अदालतमा समेत भूटो बोली निर्णयार्थ प्रस्तुत हुनआएका मुद्दामा दुराशय एवं बदनियत भएको हुँदा गैरसंवैधानिक आधारमा प्रधानमन्त्रीले गरेको सिफारिसको आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटन भएका कार्य बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापित गरिपाउँ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विद्वान अधिवक्ता श्री निरन्जनकुमार थापाले निवेदककै तर्फबाट लिखित वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
४४. निवेदक गजेन्द्रनारायण सिंहका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताद्वय महादेवप्रसाद यावद तथा रमाप्रसाद सिंहले श्री ५ ले स्वच्छाले कुनै कार्य गर्न सकिवक्सन् । प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने कार्य जुन श्री ५ बाट भएको छ, त्यो प्रधानमन्त्रीले चढाएको सिफारिसको आधारमा भएको छ । प्रधानमन्त्रीलाई धारा ५३(४) ले प्रतिनिधिसभा विघटन गराउन सिफारिस गर्ने अधिकार भए पनि त्यो अधिकार असीमित र अनियन्त्रित छैन । अधिकारको प्रयोग गर्दा कारण खोलिनुपर्छ । प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गर्दा धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भइसकेपछि धारा ४२(१) मा फर्कन सकिँदैन भनिएको छ, जुन प्रधानमन्त्रीले आफूखुशी व्याख्या गर्नुभएको छ । उपचुनाव वा अरू कारणले दलहरूको संख्यात्मक स्थिति परिवर्तन भएपछि अवस्थानुसार सरकारको स्वरूप परिवर्तन आउन सक्छ स्वरूपमा परिवर्तन आउनासाथ अल्पमतमा रहेको

सरकार पनि बहुमतमा जान सक्दछ। त्यसैले धारा ४२(२) बमोजिम सरकार बनेपछि धारा ४२(१) मा जान सक्दैन भन्नु मिल्दैन। संविधानको गलत व्याख्या गरेर भएको सिफारिस असंवैधानिक छ। साथै, धारा ४२ आफैँमा स्वतन्त्र छैन, धारा ४२, धारा ३६ को पूरक प्रावधान (Complementary Provision) हो। सत्तरी जना सांसदहरूले सरकारमाथि अविश्वासको प्रस्ताव पेश गरी संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरी अधिवेशनको मितिसमेत तोकिसकेको अवस्थामा त्यो प्रक्रिया रोकन र धारा ५९(२) बमोजिमको अविश्वासको प्रस्ताव नै समाप्त पार्नको लागि प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) को आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटनका लागि गर्नुभएको सिफारिस दुराशययुक्त छ। प्रधानमन्त्री संसदप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ संसदले नै प्रधानमन्त्रीलाई जन्माएको हुन्छ। संविधानको धारा ५३ ले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्न पाउने अधिकारको प्रयोग प्रधानमन्त्रीले गर्दा आवेश, उत्तेजना वा दुराशयबाट गर्न हुँदैन र यदि गरिन्छ भने त्यो गैरसंवैधानिक हुने हुँदा दुराशयबाट प्रेरित भएर प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गर्नुभएको सिफारिस बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गरिपाऊँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

४५. निवेदक आमोद पोखरेलका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता पूर्णमान शाक्य र प्रभाकर अधिकारीले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अन्तर्गतको अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार हो र यो स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्दा संसदीय व्यवस्थाको मूल्य र मान्यतालाई ध्यानमा राख्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ। श्री ५ ले स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्नुअघि धारा २७ को उपधारा (३) अन्तर्गत संविधान संरक्षकको हैसियतले आफ्नो कर्तव्य ठानी विघटनको सिफारिस संवैधानिक छ कि छैन ? भन्ने कुरा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। स्वविवेक प्रयोग गर्नुअघि प्रधानमन्त्रीको सिफारिस वास्तवमा कुनै अनधिकृत निकायको निर्देशनमा वा करकापमा प्रयोग भएको हो कि होइन ? सिफारिस दुराशययुक्त छ कि छैन ? हेर्नुपर्छ। विधिवत् सिफारिसउपर श्री ५ ले आफ्नो विवेकप्रयोग गर्न मिल्छ। आफ्नो दलीय स्वार्थको अभिप्रायले गरिएको विघटनको सिफारिस उचित हुँदैन। दलीय स्वार्थको लागि प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गरिएको सिफारिसलाई श्री ५ बाट इन्कार गर्नुपर्छ।
४६. नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ४२(२) अन्तर्गत मन्त्रीपरिषद् गठन भइसकेपछि ३० दिनभित्र विश्वासको मत प्राप्त गर्न नसकेमा धारा ४२(४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभा भंग हुन्छ। तर एकपटक विश्वासको मत प्राप्त गरिसकेपछि धारा ४२(४) निष्कृत हुन्छ। त्यसपछि ४२(२) को सरकारले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा या त राजीनामा दिनुपर्छ या त धारा ५३(४) अन्तर्गत विघटनको सिफारिस गर्नुपर्छ तर त्यस अवस्थामा कुनै कारणवश वा परिवर्तित परिस्थितिले उपचुनाव परिणाम वा दल विभाजनको कारणबाट धारा ३६(१) अन्तर्गत वा धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक सरकार गठन गर्न सक्छ। त्यस अवस्थामा श्री ५ ले विघटनको सिफारिस इन्कार गरी वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने कार्य सुरु गर्न सकिबक्सन्छ। तर पछि धारा ४२(२) को सरकारले ३० दिनभित्र विश्वासको मत प्राप्त गरिसकेपछि प्रतिनिधिसभाबाट समर्थन प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा राजीनामा नगरी विघटनको सिफारिस गरेमा त्यस सिफारिसलाई इन्कार गरी वैकल्पिक सरकार गठन गर्न चाहेमा र अवस्था रहेमा सो अल्पमतको सरकारलाई अविश्वासको प्रस्ताव पारित गरी श्री ५ बाट पदमुक्त गर्न जरूरी हुन्छ। Doctrine of Pleasure नभएको कारणले श्री ५ ले अविश्वासको प्रस्तावबमोजिम पदमुक्त नगरेमा वैकल्पिक सरकारको बाटो खुल्दैन।
४७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३(३) अन्तर्गत समावेदन गरिसकेपछि धारा ५३(४) मा ग्रहण लाग्दछ र उक्त धारा ५३(४) निष्कृत हुन्छ। धारा ५३(३) को कारवाहीको टुंगो लागेपछि धारा ५३(४) मा लागेको

ग्रहण हट्टन जान्छ । धारा ५३(४) ले ५३(३) लाई निष्कृत गर्न सक्ने गरी व्याख्या गर्ने हो भने हाम्रो संसदीय व्यवस्था र प्रजातन्त्र प्रधानमन्त्रीको स्वेच्छाचारी शासनको मारमा पर्न जान्छ र यसमा रहेका हरेक नियन्त्रण र सन्तुलनका प्रश्नहरू विफल हुन जान्छन् । धारा ५३(३) अनुसार गरिएको मागबमोजिमको अधिवेशनको सामना नै नगरी धारा ५३(४) को सहारा लिन खोज्ने प्रधानमन्त्री अवश्य पनि आफ्नो दलीय राजनीतिक उद्देश्यबाट प्रेरित हुन गएको भन्न सकिन्छ । धारा ५३(३) क्रियाशील भइसकेपछि त्यसको सामना प्रधानमन्त्रीबाट गरिनु नै पर्दछ । धारा ५३(४) को सिफारिसको कारकतत्व धारा ५३(३) हुन सक्दैन ।

४८. संविधानको धारा ५३(४) को आधारमा प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि श्री ५ मा सिफारिस गर्दा प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(३) अन्तर्गत विशेष अधिवेशनको लागि समावेदन नगरी अविश्वासको प्रस्ताव ल्याई ने.क.पा. (एमाले)को सरकारलाई नीति तथा कार्यक्रम एवं बजेट प्रस्तुत गर्ने समेत मौकाबाट वञ्चित गर्ने वातावरणको सिर्जना गराएको र ४२(२) अन्तर्गत गठन भएपछि वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने संवैधानिक व्यवस्था नभएको भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । अविश्वासको प्रस्ताव छल्ललाई विशेष अधिवेशनको समावेदन गरेको कारण देखाई विघटनको सिफारिस गरेको दुराशययुक्त छ । साथै संसद्बाट पारित हुने अविश्वासको प्रस्तावको सामना नगरी संसद्लाई छलेर संसद्बाट पारित गरी ल्याउने पने बजेटलाई अध्यादेशबाट ल्याउने उद्देश्य भएको र सो कुरा सिफारिस पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम अध्यादेशबाट आफ्नो मनचाह बजेट ल्याएबाट समेत यो सिफारिस दुराशययुक्त प्रमाणित हुन्छ । धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा फर्कन नसक्ने आधार असंवैधानिक तथा अमान्य छ । दुराशयबाट प्रेरित भएर प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गरिएको सिफारिस संवैधानिक हुन सक्दैन । साथै विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीको मात्र हो र सो अधिकारको प्रयोग गर्दा प्रधानमन्त्रीले कसैको करकापमा वा अनाधिकृत बाध्यात्मक आदेश वा हस्तक्षेपमा गरेको छ भने त्यो कार्य धारा ५३(४) को बर्खिलाप हुन्छ र बदरभागी हुन्छ । प्रधानमन्त्रीबाट प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गरिने सिफारिस मन्त्रीपरिषद्को निर्णय वा पाटीका आदेशबाट अभिप्रेरित हुन हुँदैन । तसर्थ, दुराशयबाट प्रेरित भई प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गरिएको सिफारिस असंवैधानिक हुँदा प्रतिनिधिसभा विघटन गरिएको कार्य बदर गरी प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गरिपाऊँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

४९. प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् महान्यायाधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर तथा वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ता श्री बलराम के.सी.ले संविधानको धारा ५३(४) मा “विघटन गर्न सकिबक्सनेछ” भनी उल्लेख भएबाट धारा ५३(४) को अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार हो । स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गर्दा “सकिनेछ” भन्ने शब्द र बाध्यात्मकरूपले अधिकार प्रयोग गर्नुपर्दा “गर्नुपर्नेछ” भन्ने शब्दावली प्रयोग भएको हुन्छ । संविधानको विभिन्न धाराहरूमा श्री ५ बाट प्रयोग गरिबक्सने अधिकारहरूमा कतै “सकिबक्सने” र कतै “गरिबक्सने” भनी प्रयोग भएकोले पनि धारा ५३(४) श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार हो भन्ने देखिन आउँछ । Multi party System र Parliamentary System को Norm भित्र रहेर प्रयोग गरिने स्वविवेकाधिकार हो ।

५०. प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिनुभएको स्थिति नहुँदा वैकल्पिक सरकारको दावी गर्ने र सो अनुसार सरकार गठन हुने संवैधानिक व्यवस्था छैन । प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त भएमा मात्र श्री ५ बाट धारा ४२(१) अन्तर्गत अर्को सरकार गठन हुनसक्छ वा सक्दैन भनी हेर्न र गठन हुन सक्ने भए गठन गर्न सकिबक्सन्छ । संविधानले प्रधानमन्त्रीको वर्गीकरण गरेको छैन । तसर्थ, धारा ४२(२) अन्तर्गतको प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिस गर्न

नपाउने भन्न मिल्दैन । धारा ५३(३) को पछि, विघटनको सिफारिस गर्न पाउने धारा ५३(४) रहेबाट पनि सो कुरालाई पुष्टि गर्दछ । धारा ५३(४) को प्रयोगमा कुनै पूर्वावस्था नतोकिएको हुँदा धारा ५३(३) बमोजिमको अधिवेशनको आह्वान हुँदा धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्न नपाउने हुँदैन । धारा ५३(३) को व्यवस्था विशेष व्यवस्था पनि होइन । संविधानमा वा अधिवेशन आह्वान भएको मिति २०५२/२/२६ गतेको राजदरवारको विज्ञप्तिमा पनि सो अधिवेशनलाई विशेष अधिवेशन भनिएको छैन ।

५१. प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्दा तयो बदनियत हुने होइन । बदनियत छ भनी जसले अभियोग लगाउँछ सो कुरा उसैले प्रमाणित गर्नुपर्छ । धारा ५३(४) मा कुनै पूर्वशर्त नतोकिएको हुँदा ५३(३) बमोजिम अधिवेशन आह्वान हुँदा ५३(४) बमोजिम विघटनको सिफारिस गरेको कार्य बदनियत हुने होइन । प्रधानमन्त्रीले आफूलाई प्राप्त धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्दा धारा ५३(३) बमोजिमको अधिवेशन बस्न नसक्ने अवस्थामम्म पुग्न गएको हो । संसदीय शासन प्रणालीमा संसद्हरूको विघटन भई नै रहन्छ । आफूलाई फाइदा अरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने भए मात्र Malafide को अवस्था आउँछ । विघटनबाट प्रधानमन्त्री स्वयंलाई कुनै फाइदा पुगेको छैन । धारा ३ बमोजिम सार्वभौमसत्तासम्पन्न जनतामा अपिल गर्न जानु पनि Malafide हुन्छ र ? बरु नियमित अधिवेशनको आह्वान भइसकेपछि, धारा ५३(३) अनुसार अधिवेशनको लागि समावेदन गर्नु आफैँमा Missues of Power हो ।
५२. निवेदकहरूमध्ये चिरञ्जीवी वाग्ले, शेरबहादुर देउवा, लोकेन्द्रबहादुर चन्द, गजेन्द्रनारायण सिंहसमेतका दलहरू स्वयं निर्वाचनको प्रक्रियामा सामेल हुन निर्वाचन आयोगमा नाम दर्ता गराउन गेवाट Principle of Acquiescence समेत लागू हुने स्थिति छ । कुन अवस्थामा विघटन गर्ने भन्ने कुरा Political कुरा हो, त्यस्तोमा अदालतको प्रवेश गर्न मिल्दैन । विघटनको सिफारिस संविधानसम्मत छ/छैन ? भन्ने कुरा हेर्नलाई धारा ५३(४) मा उल्लेख गरिएको प्रक्रिया पूरा भएको छ/छैन ? भन्नेसम्म हेर्ने हो । प्रस्तुत विवादमा धारा ५३(४) मा उल्लेखित प्रक्रियाहरू पूरा भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
५३. प्रत्यर्थी सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री कृष्णप्रसाद पन्त, श्री गणेशराज शर्मा तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री विश्वकान्त मैनाली र श्री हरिकृष्ण कार्कीले धारा ५३(४) को अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार हो । स्वविवेकीय अधिकार हो भन्नेमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान कानून व्यवसायिक समेत सहमत हुनुहुन्छ । शक्तिपृथकिरणको सिद्धान्तअनुसार धारा ५३(४) को अधिकार कार्यकारिणी प्रमुखले प्रयोग गर्ने अधिकार हो । धारा ५३(४) को व्यवस्था हेर्दा त्यसमा मुख्यरूपमा तीनवटा कुरा हुनुपर्दछ । पहिलो प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस, दोस्रो श्री ५ बाट विघटन, तेस्रो निर्वाचनको मिति तोकिनुपर्ने । प्रस्तुत मद्दामा तीनै कुराको विद्यमानता देखिन्छ । प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि सिफारिस गर्नुभएको छ । त्यसको आधारमा श्री ५ बाट स्वविवेक प्रयोग गरी विघटन गरी प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनको मितिसमेत तोकिबक्सेको छ । उपर्युक्त कुराहरू नभएको खण्डमा मात्र संवैधानिकताको आधारमा अदालतले विचार गर्न सक्दछ ।
५४. प्रधानमन्त्री पद पूर्णरूपले राजनीतिक पद हो । उसले संविधानद्वारा निर्धारित प्रक्रियाअन्तर्गत काम गर्नुपर्दछ । तर उसले गर्नुपर्ने सबै काम कर्तव्यहरूको विस्तृत व्यवस्था संविधानमा हुँदैन । संविधानले निर्धारित गरेको सीमा र प्रक्रियाअन्तर्गत प्रधानमन्त्रीको भूमिका मूलतः राजनीतिक हुन्छन् र मुलुकका हरेक राजनीतिक समस्या

र प्रश्नमा प्रधानमन्त्रीको राजनीतिक भूमिकाले गर्दा सम्बन्ध र सरोकार हुन्छन् । उसका निर्णय प्रक्रियाहरू राजनीतिक हुन्छन् । संविधानले निर्धारित गरेको राजनीतिक प्रक्रियामा कतिपय राजनीतिक प्रश्नहरूको निर्णयकर्ता प्रधानमन्त्री हो र त्यस्तै एउटा राजनीतिक प्रश्न संविधानको धारा ५३(४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सक्ने अधिकार पनि हो । धारा ५३(४) मा उल्लेखित शर्तहरू विद्यमान छन् भने विघटनका सम्बन्धमा अन्य यावद विवादहरू राजनीतिक विवाद मान्नुपर्छ र ती विवादको टुंगो लगाउने थलो अदालत नभएर सार्वभौम जनताले मतपत्रद्वारा निर्णय गर्ने निर्वाचन नै हुन्छ । संविधानको धारा ५३(४) को प्रयोग गर्न प्रधानमन्त्री स्वतन्त्र हुनुहुन्छ । यो प्रधानमन्त्रीको राजनीतिक अधिकार हो । प्रधानमन्त्रीको राजनीतिक र आर्थिक बुद्धिमत्ता कार्यको जाँच गर्ने थलो अदालत हुन सक्दैन । संविधानले राजनीतिक प्रकरणका निर्णयहरूको अन्तिम टुंगो लगाउने अधिकार जनतालाई दिएको छ । त्यसैले जनताले टुंगो लगाउने कुराको औचित्य र पर्याप्तता अदालतले जाँच उचित र व्यवहारिक देखिन्छ । धारा ५३(४) अन्तर्गत विघटनको सम्बन्धमा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसको अन्तिम टुंगो श्री ५ बाट हुने विषयमा न्यायिक पुनरालोकनको सीमा अत्यन्त न्यून छ भन्ने कुरा निवेदक हरिप्रसाद नेपाल भएको मुद्दामा बहुमतद्वारा स्थापित भइसकेको सिद्धान्त हो । त्यस स्थापित सिद्धान्तलाई उल्टो अर्थमा परिवर्तन गर्ने कुनै नयाँ आधार र औचित्य सिर्जना भएको पनि छैन । साथै संविधानको धारा ३१ र धारा ३५ को उपधारा (६) समेतले दिइएको उन्मुक्ति र स्थापित गरेको बन्धनहरूलाई फुकाएर निवेदकहरूले उठाएको सम्पूर्ण विवादका कुराहरू न्यायिक निरुपण गरी अदालतबाट ठहर गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

५५. धारा ५३(३) र ५३(४) का व्यवस्थाहरू पृथक-पृथक व्यवस्था हुने । धारा ५३(३) र धारा ५३(४) मा कुनै सम्बन्ध छैन । यी दुवै प्रावधानहरू Mutually Inclusive पनि होइनन् र Inclusive पनि होइन । अधिवेशनको आन्वहानदेखि अन्तसम्मको कुरा धारा ५३ को उपधारा (१) देखि (३) सम्म छ भने उपधारा (४) ले त्यसअघिका सबै उपधाराहरूलाई एकमुष्ट र समष्टिगतरूपमा विघटनको विषय बनाएको छ । उपधारा (१) अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीको सल्लाहमा अधिवेशन बोलाइएको होस् वा धारा ५३(३) बमोजिम अधिवेशन बोलाइएको होस् । धारा ५३(४) ले भेद गर्दैन । धारा ५३ को व्यवस्था प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन त्यसका सदस्यहरूले चाहेका अवस्थामा हुनुपर्छ भन्ने सिद्धान्तमा आधारित छ । धारा ५४(४) को प्रयोगको लागि धारा ५३(१) अन्तर्गतको अधिवेशन न्यून धारा ५३(३) को अधिवेशन बढी सबल भन्ने अर्थ गर्न सकिँदैन । आफूलाई वर्तमान प्रतिनिधिसभाबाट असहयोग भयो अफ्ठ्यारो पयो भनी जनतामा धारा ५३(४) अन्तर्गत गुहार माग्न प्रधानमन्त्री जान नपाउने उद्देश्य धारा ५३(३) का कुराहरूबाट देखिन्छ । धारा ५३(४) कार्यकारिणी प्रमुखको अधिकार हो । जसरी धारा ५३(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले श्री ५ मा समावेदन चढाई विशेष अधिवेशन डाक्न पाउँछन् त्यसैगरी धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गर्ने प्रधानमन्त्रीको अधिकार हो । धारा ५३(४) मा पूर्वशर्तहरू राखिएको नहुँदा प्रधानमन्त्रीले चाहेको बेला यो अधिकार प्रयोग गर्न पाउँछन् । यो संसदीय परिपाटीको मान्यता नै हो । धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन भएकोमा धारा ५३(३) को प्रावधानबमोजिम प्रक्रिया सुरु भएन भनेर असंवैधानिक भन्न मिल्दैन । प्रधानमन्त्रीलाई संविधानको धारा ५३(४) ले प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गर्न पाउने अधिकार दिएको छ । संविधानले दिएको अधिकारअन्तर्गत प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि प्रधानमन्त्रीले गर्नुभएको सिफारिस दुराशययुक्त हुन सक्दैन । विघटनबाट प्रधानमन्त्री स्वयंको पनि प्रतिनिधिसभाको सदस्यता जाने र वहाँले प्रतिनिधिसभाको सदस्य हुन चाहेमा पुनः निर्वाचनमा भाग लिनुपर्ने हुँदा त्यसमा प्रधानमन्त्रीको बदनियत वा दुराशय थियो भन्न मिल्दैन भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

५६. संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम बनेको सरकारको विकल्पमा धारा ४२(१) बमोजिम सरकार बन्नसक्छ, वा सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका कानुन व्यवसायीहरूले छुट्टाछुट्टै राय प्रस्तुत गर्नुभएको पाइयो। विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्तले धारा ४२(२) को सरकारको विकल्प हुन त्यही दलको नेता परिवर्तन भएमा मात्र अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुनसक्छ। तर धारा ४२(१) बमोजिम सरकार पुनः गठन गर्न भने सकिँदैन भन्ने विद्वान वरिष्ठ श्री गणेश शर्माले धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिए उनको ठाउँमा सोही पार्टीको अर्को व्यक्तिको नेतृत्वमात्र सरकार बन्न सक्ने भन्ने, विद्वान अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनालीले ४२(२) को सरकारलाई अविश्वासको प्रस्तावद्वारा हटाएमा धारा ४२(१) बमोजिम अर्को सरकार बन्न सक्ने र राजीनामा गरेमा पनि ४२(१) मा जानसक्छ तर नेतृत्व परिवर्तनको लागि मात्र राजीनामा गरेको भए त्यो कुरा लागू हुँदैन भन्ने र अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्कीले धारा ४२(२) बमोजिम गठन भएको सरकारको विकल्पमा धारा ४२(१) बमोजिम सरकार बन्न सक्दैन भन्ने व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
५७. प्रत्यर्था सभामुख श्री रामचन्द्र पौडेलको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रतनलाल कनौडिया र विद्वान अधिवक्ता श्री अनुपराज शर्माले हाम्रो पक्ष सभामुख रामचन्द्र पौडेलले कुनै दल विशेषको दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न खोजेको नभई विघटित प्रतिनिधिसभाको सभामुखको हैसियतले आफ्नो दायित्वको निर्वाह गर्दै सत्य साँचो कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ। हाम्रो संविधानको व्याख्या गर्दा हाम्रो संविधानको प्रावधानमा नै सीमित रहेर व्याख्या गर्नुपर्छ। धारा ५३(४) को अधिकार स्वविवेकीय अधिकार हो/होइन भन्ने कुरा पनि संविधानभित्रकै प्रावधानको आधारमा हेरिनुपर्दछ। धारा ५३(४) को अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार कण्डिसनमात्र हो। संविधानको धारा २७(३) ले संविधानको पालन र संरक्षण गर्ने अभिभारा श्री ५ लाई दिएको हुँदा धारा ५३(४) को आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि प्रधानमन्त्रीले चढाउनुभएको सिफारिसमा श्री ५ ले विवेक प्रयोग गरी अस्वीकृत पनि गर्न सकिवक्सन्छ। विघटन गर्ने पर्ने बाध्यता ५३(४) ले गरेको छैन। श्री ५ बाट विवेक प्रयोग गरी विघटन भएको भए पनि सवैधानिकताको प्रश्नमा अदालतले प्रवेश गर्न सक्दछ। राजनीतिक प्रश्नको सिद्धान्त (Doctrine of Political Question) लागू हुन सक्दैन।
५८. धारा ५३(३) र ५३(४) को बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध हुँदा धारा ५३(३) र ५३(४) लाई पृथकरूपमा लिन मिल्दैन। धारा ५३(३) बमोजिम अधिवेशन बोलाउने अधिकार सांसदहरूको हो र प्रतिनिधिसभाका एक चौथाई सदस्यले समावेदन गरेमा श्री ५ बाट अधिवेशन बोलाउनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था छ। ५३(३) बमोजिम सांसदहरूले पाएको अधिकारमाथि कार्यकारिणीले ५३(४) बमोजिम हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। ५३(३) बमोजिम प्रक्रिया सुरु भइसकेपछि त्यसलाई निस्तेज पार्ने गरी ५३(४) को प्रयोग हुन सक्दैन। विशेष अधिवेशनलाई निस्तेज पार्न ५३(४) को प्रयोग भएकोले अदालतले हार्मोनियम इन्टरप्रेटेसन गर्नुपर्छ।
५९. धारा ४२(२) बमोजिम बनेको सरकारको विरुद्धमा धारा ५९(२) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा त्यसको परिणाम धारा ३६(५)(ख) ले व्यवस्था गरे बमोजिम हुन्छ। सो बमोजिम प्रधानमन्त्री पदमुक्त भएमा वा निजले राजीनामा गरेमा दुवै स्थितिमा धारा ३६(७) आकर्षित भई अर्को मन्त्रीमण्डल गठन हुनुपर्ने अवस्था आउँछ। धारा ४२(२) अन्तर्गत बनेको सरकारको विकल्पमा धारा ४२(१) बमोजिम सरकार बन्न सक्दछ। ४२(२) बमोजिमको सरकारको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा धारा ४२(१) बमोजिम अर्को सरकार बन्नुपर्दछ।

६०. धारा ५३(३) बमोजिम सांसदहरूले वर्तमान सरकारको विरुद्ध अविश्वास प्रस्ताव पास गर्न समावेदन गरी अधिवेशनको मितिसमेत तोकिसकेको अवस्थामा अविश्वासको प्रस्तावलाई समाप्त गर्ने गरी प्रतिनिधिसभाको विघटन गरेको कार्य दुराशययुक्त छ। अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न ५३(३) बमोजिम अधिवेशन बोलाउनु प्रतिनिधिसभा विघटनको कारण हुन सक्दैन। प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना हुनुपर्छ भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
६१. अदालतको सहयोगार्थ सर्वोच्च अदालत वार एशोसिएसनतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री मोतिकजी स्थापित, श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल, श्री दमनानाथ ढुङ्गाना, तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री चुडामणिराज सिंह मल्ल, श्री शम्भु थापाले आ-आफ्नो राय प्रस्तुत गर्नुभयो विद्वान अधिवक्ताहरू श्री भरतराज उप्रेती र श्री ईश्वरीचन्द्र शर्माले लिखित वहस पेश गरी सहयोग गर्नुभयो। विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको राय (वहस) संक्षेपमा यसप्रकार छ।
- (क) विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मोतिकजी स्थापित : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३(४) को अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार हो। प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा धारा ५३(४) बमोजिम श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा विघटन गरिने कार्य राजनीतिक प्रश्न हो तर उक्त विघटनसम्बन्धी कार्य संविधानअनुकूल भएको छैन भन्ने प्रश्न उठेमा त्यसमा अदालत प्रवेश गर्न सक्दछ। असंवैधानिक कार्यलाई अदालतले बदर गर्न सक्दछ। जुन हरिप्रसाद नेपालविरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको मुद्दामा निरोपित भइसकेको छ।
- (ख) धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भई ३० दिनभित्र धारा ४२(३) बमोजिम विश्वासको मत लिएपछि त्यस सरकारले धारा ३६(१) बमोजिम गठन भएको सरकारसरहको हैसियत राख्दछ। धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भई ३० दिनभित्र विश्वासको मत लिइसकेको सरकारको विकल्पमा वैकल्पिक सरकार बन्न सक्दैन भन्न मिल्दैन। त्यस्तै लिखित संविधान भएको मुलुकमा संविधानको कुनै पनि धाराको प्रयोग गर्दा अरू धारालाई असर पार्ने गरी वा अरूधारालाई निस्तेज पार्ने गरी गरिनु हुँदैन। हाम्रो संविधानको धारा ७२ ले श्री ५ लाई अध्यादेश जारी गर्ने अधिकार छ। त्यसमा कुनै पूर्वशर्त छैन तर अन्य धाराहरूसँग बाकिने गरी अध्यादेश जारी गरेको खण्डमा असंवैधानिक हुन्छ। त्यस्तै ५३(४) को प्रयोग धारा ५३(३) निस्पृभावी पार्ने किसिमले गर्न हुँदैन। लिखित संविधान भएका देशहरूमा प्रधानमन्त्रीको विरुद्धमा अविश्वासको प्रस्ताव आउँछन् तर अविश्वासको प्रस्ताव सामना नगरी प्रतिनिधिसभा नै विघटन गरी निर्वाचनमा जाने निर्णय असंवैधानिक हुन्छ।
६२. वरिष्ठ अधिवक्ता सिन्धुनाथ प्याकुरेले : नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा ५३(४) को अधिकार श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार होइन। संविधानसम्मत प्रधानमन्त्रीले संविधानसम्मत तरिकाबाट भइआएको सिफारिसलाई श्री ५ बाट स्वीकार्नुपर्दछ। सिफारिसमा प्राविधिक गल्तीसम्म भए सच्याएर पठाउन श्री ५ बाट फिर्ता गर्न सकिबक्सन्छ तर श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसलाई अन्यथा गर्न मिल्दैन।
- धारा ५३(३) र धारा ५३(४) लाई विचार गर्दा ३५(२) लाई पनि सँगसँगै हेरिनुपर्दछ। कार्यकारिणी प्रमुखलाई विशेषरूपमा प्रदान गरिएको धारा ५३(४) ले नै अग्रधिकार पाउँछ। धारा ५३(३) र धारा ५३(४) सँगसँगै प्रयोग भइरहेको बेला श्री ५ ले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसलाई तुरुन्त निकास दिनुपर्दछ। संविधानको हरेक धारा समय र स्थान सापेक्ष क्रियाशील भइरहेको हुन्छ। दुईवटा धारा एकैसाथ क्रियाशील भए सकभर दुवैको प्रयोजनलाई सार्थक बन्न दिनुपर्दछ। यदि त्यस्तो सम्भव नभएर अधिल्लो प्रावधानलाई पछिल्लोले उछिन्न सक्दछ। त्यसैले

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

धारा ५३(३) भन्दा ५३(४) पछाडि भएकोले ५३(४) ले उल्लिख्न सक्छ । साथै धारा ४२(२) अन्तर्गत गठन भएको सरकारलाई निर्वाध शासन सञ्चालन गर्न ४२(४) को सुरक्षा कवच उपलब्ध गराइएको हो । धारा ४५(४) को प्रयोजन ४२(१) मा फर्कन राखिएको होइन । धारा ४२(१) को एकपटक प्रयोग भइसकेपछि त्यो धारा मृत भइसकेकोले पुनः व्युत्थेर सक्रिय हुन सक्दैन ।

६३. वरिष्ठ अधिवक्ता दमननाथ हुंगाना : सरकारका तीन अंगहरूमध्ये अदालतलाई अन्य अंग वा निकायहरूको विवाद हेर्ने अधिकार प्राप्त छ । कार्यकारिणी वा विधायिकाले संविधानद्वारा निर्धारित बाटो विराममा त्यसलाई सही बाटोमा ल्याउन धारा ८४ र ८८ ले सर्वोच्च अदालतलाई अधिकार दिएको छ । धारा ५३(३) अन्तर्गतको विधायिकाको अधिकार र धारा ५३(४) अन्तर्गतको प्रधानमन्त्रीको अधिकारबीच उत्पन्न भएको हक वा विवादको निरुपण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई मात्र छ ।

विधायिकाको अधिकार अपहरण गरेर त्यसको औचित्य सोध्न जनतामा जान मिल्ने होइन धारा ५३(४) अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गरेर धारा ५३(३) अन्तर्गतको विधायकको हक अपहरण गर्न सक्छ वा सत्तैन भन्ने प्रश्नका निर्णय निर्वाचनले दिन सक्दैन । त्यो शुद्ध संवैधानिक प्रश्न हो । निर्वाचनले त्यो प्रश्नको समाधान गर्दैन ।

धारा ५३(४) आफैँमा पूर्ण छैन । त्यसमा अप्रत्यक्ष बन्देजहरू छन् । संविधानको संरचना नै त्यसको लागि एउटा बन्देज हो । धारा ५९(२), ३६(५)(ख) र धारा ३६(१) वा धारा ४२(१) पनि त्यसका बन्देजहरू हुन् । धारा ४२ नै वैकल्पिक सरकार खोज्ने धारा हो । धारा ४५(३) मा संविधानबमोजिम विघटन भएमा बाहेक प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल सामान्यतः ५ वर्षको हुने व्यवस्था भएकोले नै धारा ५३(४) मा प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश नराखिएको हो । धारा ४५(३) को व्यवस्थाले धारा ५३(३) को अधिकारलाई नियन्त्रित गर्दछ । संविधानबमोजिम भन्नाले संविधानका किटानी प्रावधान मात्र होइनन्, संविधानको भावना पनि संविधान नै हो । प्रतिनिधिसभाले मन्त्रीपरिषद्लाई बाधा नगरेसम्म हाम्रो संवैधानिक संरचनाअन्तर्गत धारा ५३(४) को प्रयोग हुन सक्दैन । संसदले जनताको इच्छालाई आत्मसात गर्न नसक्दा मात्र विघटनको सिफारिस गर्न सकिन्छ । संसद्बाट गतिरोध नआईकन विघटन गर्न मिल्दैन तर हामीकहाँ संसद् बस्न पनि पाएको छैन भने संसदले प्रधानमन्त्रीलाई अप्ठ्यारो पार्ने प्रश्न नै उठ्दैन ।

संसद् सचिवालयले धारा ५३(३) बमोजिम विशेष अधिवेशन असार २ गते बस्ने सूचना जारी गरिसकेपछि बैठक बसेको मान्नुपर्दछ । संसदको कारवाही सुरु भइसकेपछि प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्नु असंवैधानिक छ । साथै प्रधानमन्त्रीले आफैँले बोलाउनुभएको नियमित अधिवेशनलाई पनि वेवास्ता गर्नुभएको छ । ५३(४) को दुरुपयोगलाई रोक्ने किसिमले अदालतबाट यसको व्याख्या हुनुपर्छ । ५३(४) को दुरुपयोग हुन दिन हो भने कालान्तरमा संसदीय व्यवस्थाको मृत्युको कारण पनि ५३(४) नै हुन सक्दछ ।

प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गर्नुभएको सिफारिसबाट संविधानको धारा ५१(१) को पूर्णरूपमा उल्लंघन भएको छ । धारा ५१(१) मा दुईवटा अधिवेशनबीचको अन्तर छ महिनाभन्दा बढी हुन नहुने प्रावधान छ । प्रतिनिधिसभा विघटन भएबाट दुई अधिवेशनको अन्तर ११ महिना हुन पुगेको छ । संविधानको प्रावधान उल्लंघन हुने गरी प्रतिनिधिसभा विघटन गरेको कार्य बदरयोग्य छ । यो गम्भीर संवैधानिक त्रुटिलाई सच्याउने र निर्देशन दिन अदालत मात्र सक्षम छ ।

संविधानको धारा ५३(३) को प्रावधान अन्य संविधानमा भएको पाईदैन । राजा, प्रधानमन्त्री वा सभामुखबाट

अधिवेशन नबोलाइदिएमा सांसदहरू स्वयंले अधिवेशन बोलाउने माग गर्न पाउने यो मौलिक प्रावधान हो । अधिवेशनको वाञ्छनीयता अधिवेशन बोलाउने सांसदहरूबाट निर्धारित हुने कुरा हो । त्यस्तो अधिवेशन वाञ्छनीय छैन भन्ने अधिकार अरू कसैलाई छैन । अधिवेशन आह्वान भइसकेपछि त्यसलाई Reboke गर्न सकिन्छ । यो बन्धनकारी छ र यसले अग्राधिकार पाउनुपर्छ ।

आफू र आफ्ना सरकारको विरुद्ध आउन लागेको अविश्वासको प्रस्तावलाई छल्ल प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने मनस्थितिमा पुगेर नै प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गरिएको हुँदा प्रधानमन्त्रीको सिफारिस दुराशययुक्त छ ।

६४. विद्वान अधिवक्ता चुडामणिराज सिंह मल्ल : धारा ५३(४) को अधिकारपूर्ण स्वविवेकीय अधिकार हो । धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले विघटनको सिफारिससम्म गर्न पाउँछन् तर त्यसलाई पूर्णता दिन श्री ५ को निर्णय नै चाहिन्छ । प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि गरेको सिफारिसको ग्राउण्ड र रिजनको औचित्यताको परीक्षण गर्न श्री ५ सक्षम होइबक्सन्छ । प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि सिफारिस गर्दा Ground चाहिँ Valid र Reasonable हुनुपर्छ । संविधानको भावनालाई मौन गरी प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्न हुँदैन । धारा ५३(३) ले केही नभने पनि अदालतले त्यसको Reason खोज्न सक्छ ।

संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम गठित सरकारले ४२(३) बमोजिम विश्वासको मत लिन सकेन भने ४२(४) लागू हुन्छ । धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भएपछि ४२(३) बमोजिम विश्वासको मतसमेत प्राप्त गरिसकेको सरकारको विकल्पमा अरू धारा प्रयोग हुन सक्दैन, निर्वाचनमा जानुपर्छ भनी व्याख्या गरिनु हुँदैन । धारा ४२(२) बाट धारा ४२(९) मा जान नसक्ने कुनै संवैधानिक अड्चन छैन ।

धारा ५३(३) र धारा ५३(४) पछाडि कुनै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश छैन । यी दुवै उपधाराबीच अन्तरसम्बन्ध पनि छैन । यी दुवैको व्याख्या गर्दा मूल आशयलाई नखलबल्याई दुवैको आफ्नो उपयोगिताबाट हुने गरी व्याख्या हुनुपर्छ ।

वैकल्पिक सरकारको सम्भावना छ, सिफारिस अन्य आशयबाट प्रेरित छ सिफारिसको आधार गैरकानुनी छ भने त्यस्तो सिफारिस दुराशययुक्त हुन्छ ।

६५. विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापा : हाम्रो संविधानले अधिकार बाँडफाँडको सिद्धान्त अंगीकार गरेको छ । अधिकार बाँडफाँडको सिद्धान्तअनुसार धारा ५३(४) मा प्रधानमन्त्री र श्री ५ मा अधिकार बाँडेको छ । संविधानको धारा ५३(४) शक्ति सन्तुलनको लागि राखिएको धारा हो । उक्त धारामा श्री ५ र प्रधानमन्त्रीमा अधिकार बाँडिएको आफैँमा सीमा हो । धारा ५३(४) प्रधानमन्त्रीको राजनीतिक हतियार हो । अधिकारको दुरुपयोग भएको खण्डमा Judicial Review हुनसक्दछ ।

धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भइसकेपछि पुनः ४२(९) मा फर्किएर मिलीजुली सरकार गठन हुन सक्दैन । धारा ४२(२) बमोजिम गठन नभएको सरकार विद्यमान प्रतिनिधिसभाको लागि अन्तिम सरकार हो । संविधानका हरेक धारा बाध्यात्मक हुन्छन् । जसरी सदन चलिरहेको अवस्थामा धारा ७७ आकर्षित हुन्छ, त्यसरी नै ५३(३) पनि हुन्छ । संविधानको धारा ५३(९), (२) र (३) बराबर बलिया धारा हुन्, धारा ५३(९) क्रियाशील भइरहेको बेला ५३(४) मा जान सकिन्छ भने ५३(३) क्रियाशील भएको बेलामा पनि ५३(४) मा जान सकिन्छ । यसमा ग्रहणको सिद्धान्त लागू हुँदैन । प्रतिनिधिसभा विघटनको कार्यलाई संविधानको आधारभूत

संरचना (Basic Structure) विरुद्ध भएको मान्न मिल्दैन। प्रतिनिधिसभा अधि नै विघटन पनि हुनसक्छ। यस्तो आभाश धारा ४५(३) ले नै दिएको छ। विघटनको व्यवस्था संविधानको मौलिक व्यवस्था हो। धारा ५३(४) को अवस्था संसदीय व्यवस्थाको विरुद्धमा हो भन्न मिल्दैन। जुन उद्देश्यको लागि अधिकार दिएको हुन्छ त्यसको विपरित गएर अधिकारको प्रयोग गरिन्छ भने त्यो बर्द्धनियत हुन्छ। सबै कुरा प्रष्ट देखिएर प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस प्रधानमन्त्रीले गर्नुभएको हुँदा प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले सदाशयले नै प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्नुभएको देखिन्छ। विघटनको कार्य संवैधानिक भएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने राय प्रस्तुत गर्नुभयो।

६६. यस इजलासको विचाराधीन रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन जिकिर र लिखितजवाफका साथै आ-आफ्ना पक्षका तर्फबाट बहस गर्नुहुने एवं अदालतको सहयोगार्थ उपस्थित हुनुभएका विद्वान कानुन व्यवसायीहरूबाट उठाइएका प्रश्नहरूसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा मुख्यतः निम्नलिखित प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ।

(१) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ५३ को उपधारा (४) को प्रयोग गरी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले गर्नुभएको सिफारिसको आधारमा भएको प्रतिनिधिसभाको विघटनको विषयलाई राजनीतिक विषयवस्तु समावेश भएको कारणले न्याययोग्य (Justicable) मान्न मिल्छ/मिल्दैन ?

(२) धारा ५३ को उपधारा (३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आव्हान भइसकेपछि सोही धाराको उपधारा (४) प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्नु संविधानसम्मत हुन्छ वा हुँदैन ?

(३) धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गतको सरकारको विकल्पमा सोही धाराको उपधारा (१) बमोजिमको सरकार बन्न सक्छ/सकदैन ?

(४) सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस दुराशययुक्त छ/छैन ?

(५) रिट निवेदकहरूको मागअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने वा नपर्ने के हो ?

६७. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफ्नो लिखितजवाफको प्रकरण ३ मा “प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्ने र त्यस आधारमा विघटन गर्ने दुवै शुद्ध राजनीतिक निर्णय (Political Decision) को कुरा हुन् र अदालतबाट त्यसको संवैधानिक वा कानुनी वैधता (Constitutional of Legal Validity) को प्रश्नमा मात्र साँघुरिएर विचार हुन्छ” भन्ने उल्लेख गर्नुभएको र सम्माननीय प्रधानमन्त्रीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता एवं अधिवक्ताहरूले पनि प्रतिनिधिसभाको विघटनसम्बन्धी अधिकार कुनै शर्त वा बन्देजविनाको कार्यकारिणी अधिकार भएकोले यससम्बन्धी विवादमा उपस्थित हुने सबै प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्नहरू नै हुन्छन्। यस्तो अधिकारको प्रयोग र तत्सम्बन्धी कारणहरू न्यायिक पुनरावलोकनको विषय बन्न सक्तैनन् भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभएकोले प्रस्तुत विवादमा उपस्थिति प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्न हुन् वा होइनन् ? र ती प्रश्नहरू न्यायिक पुनरावलोकनको विषय बन्न सक्तछन् वा सक्तैनन् भन्ने प्रश्न प्रारम्भिक प्रश्नको रूपमा विचारणीय हुनआएका छन्।

६८. यस सम्बन्धमा मिसिलको अध्ययन गर्दा निवेदकहरूले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सम्बन्धमा दुई प्रकारका प्रश्नहरू उठाएको देखिनआउँछ। राजनीतिक र आर्थिक आधारमा प्रतिनिधिसभाको विघटनको औचित्य र वाञ्छनीयताको प्रश्नको साथै निवेदकहरूले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको विवादास्पद सिफारिस र सो आधारमा भएको प्रतिनिधिसभाको विघटनको संवैधानिक वैधताका प्रश्नहरू पनि उठाएका छन्। जहाँसम्म देशको समसामयिक राजनीतिक परिस्थितिको सन्दर्भमा प्रतिनिधिसभाको विघटन बाञ्छनीय थियो वा थिएन अथवा

देशको आर्थिक अवस्थाले प्रतिनिधिसभाको चाँड-चाँडो विघटन र निर्वाचनको भार थाम्न सक्तछ वा सक्तैन अथवा त्यस्तै अन्य कुनै कारणबाट प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनु उपयुक्त थियो वा थिएन इत्यादि प्रश्नहरू राजनीतिक प्रकृतिका प्रश्नहरू भएका र तिनको निरूपण विशुद्ध राजनीतिक आधारमा प्रधानमन्त्री र श्री ५ बाट हुने भएकोले यस्ता प्रश्नहरू निःसन्देह न्याययोग्य प्रश्न हुँदैनन् । त्यस्ता प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्दा अदालत स्वयं राजनीतिक जञ्जालमा फस्ने मात्र होइन, साधारणतः ती प्रश्नहरूको निरूपण निश्चित न्यायिक मापदण्ड र न्यायिक प्रक्रियाअनुसार गर्न पनि सम्भव हुँदैन । त्यस्ता राजनीतिक वा आर्थिक कुराहरूको विचार गरेर प्रतिनिधिसभाको विघटनको बाञ्छनीयता वा औचित्यको अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार संविधानको धारा ५३ को उपधारा (४) ले कार्यपालिकालाई नै प्रदान गरेको छ । त्यसैले यस्तो विषयमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गरी कार्यपालिकाको विवेक र निर्णयको सट्टा आफ्नो विवेक र निर्णयलाई प्रतिस्थापित गर्न खोज्नु संविधानसम्मत हुँदैन । राजनीतिक आधारमा गरिने त्यस्तो निर्णयहरूबाट उठेका विवादहरूमा समावेश भएका औचित्य र बाञ्छनीयताका प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्न नै हुने हुनाले त्यस्तो कुरामा अदालतले अन्य संवैधानिक अंगलाई प्रदान गरेको अधिकारको सम्मान गर्ने र न्यायिक आत्मसंयमको सिद्धान्तको अनुसरण गरी त्यस्ता विवादहरूबाट आफूलाई अलग राख्ने प्रयास गर्नुपर्छ । यस सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएका जिकिरहरूसँग असहमति हुनुपर्ने कुनै कारण छैन ।

६९. तर प्रतिनिधिसभाको विघटनसम्बन्धी सबै प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्नहरू नै हुन्छन् भनेर अदालतले तत्सम्बन्धी कुनै पनि विवादलाई अदालतमा प्रवेश गर्न नदिने वा तत्सम्बन्धी अन्य प्रश्नहरू जे जस्तो प्रकृतिको भए पनि त्यसमा कुनै विचारै नगर्ने भन्ने दृष्टिकोण अपनाउन मिल्दैन । संविधान एउटा राजनीतिक लिखतको साथै कानुनी लिखत पनि भएकोले संविधानान्तर्गतका विवादहरूमा राजनीतिक प्रश्नहरू साथै संवैधानिक वा कानुनी वैधताका प्रश्नहरू पनि समावेश हुन सक्छन् । कुनै पनि विवादको विषय कार्यपालिका वा व्यवस्थापिकाको संविधान प्रदत्त अधिकारसँग सम्बन्धित भएको कारणले मात्र तत्सम्बन्धी सबै प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्न हुँदैनन् । विवादमा उपस्थित संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नसँग राजनीतिक प्रश्न पनि गाँसिएको अथवा संवैधानिक विवादलाई राजनीतिक रंगमा रंगाइएको कारणले पनि संवैधानिक वा कानुनी वैधताको प्रश्न राजनीतिक प्रश्नमा रुपान्तरित हुने पनि होइन । त्यसैले कुनै पनि संवैधानिक विवादमा राजनीतिक प्रश्नहरूका अतिरिक्त संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नहरू पनि मुद्धिएका छन् र विवादको निरूपणको लागि ती संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नहरूको निरूपण हुनु आवश्यक देखिन्छ भने राजनीतिक प्रश्नसम्बन्धी अवधारणालाई अधि सारेर यस अदालतले संवैधानिक र कानुनी प्रश्नको निर्णय गर्ने आफ्नो संवैधानिक अभिभारालाई पन्छाउन पनि मिल्दैन । त्यस अवस्थामा यस अदालतले राजनीतिक प्रश्नहरूलाई अलग पन्छाएर संवैधानिक र कानुनी प्रश्नहरूको निर्णय गर्नु नै संविधानको व्यवस्था र भावनाअनुरूप हुन्छ । त्यस्तो स्थितिमा संविधान वा कानूनको व्याख्या गर्ने अन्तिम अधिकारीको रुपमा संविधानले यस अदालतलाई सुम्पेको अधिकार र अधिकार क्षेत्रलाई सीमित वा कुण्ठित गर्ने अवधारणाको रुपमा राजनीतिक प्रश्नसम्बन्धी अवधारणाको उपयोग गर्नु कदापि संविधानसम्मत हुँदैन । राजनीतिक प्रश्नको अवधारणा वस्तुतः अदालतको अधिकारमा सीमित वा कुण्ठित गर्नको लागि संविधान वा कानूनले नै परिभाषित गरेको कुनै अवधारणा नभएर न्यायपालिकाले स्वयं प्रतिपादित गरेको एउटा सैद्धान्तिक अवधारणा हो । यसको एउटै प्रयोजन संवैधानिक अङ्गहरूका बीच अनावश्यक द्वन्द्व र टकरावको स्थितिको सिर्जना हुन नदिई ती सबै अङ्गहरूले आफू-आफ्नो कार्यक्षेत्र र अधिकारको सीमाभित्र रहेर आफू-आफ्नो अधिकारको प्रयोग स्वतन्त्रतापूर्वक गर्न सकून् भन्ने हो । त्यसको अर्थ अदालतसमक्ष विचाराधीन

विवादहरू कार्यपालिका वा व्यवस्थापिकाले गरेको निर्णयसँग सम्बन्धित छन् भन्दैमा अदालतले त्यसबाट पन्छने दृष्टिकोण लिनुपर्छ भन्ने होइन । यो अदालत संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनको अन्तिम व्याख्याता हो । कुनै पनि विवादमा उठेका कानुनी वा संवैधानिक प्रश्नहरूको निर्णय गर्ने सन्दर्भमा सम्बद्ध कानुनी वा संवैधानिक प्रावधानहरूमा के व्यवस्था भएको छ र ती कानुनी वा संवैधानिक प्रावधानहरूको अर्थ के हो भन्ने कुराको अन्तिमरूपमा निर्णय गर्ने अधिकार संविधानले यो अदालतलाई प्रदान गरेको छ । वस्तुतः विभिन्न संवैधानिक अङ्ग, निकाय वा पदाधिकारीलाई संविधानले के कस्ता अधिकारहरू प्रदान गरेको छ र त्यस्तो कुनै अंग, निकाय वा पदाधिकारीले गरेको कुनै कार्य संवैधानिक वा कानुनी व्यवस्थाको प्रतिकूल छ वा छैन भन्ने कुराको जाँचबुझ गर्ने तथा कसैलाई संविधान र कानूनले तोकेको कार्यक्षेत्र र अधिकारको सीमालाई अतिक्रमण गर्न नदिई संविधानको संरक्षण गर्नु यस अदालतको कर्तव्य नै हो । त्यसैले संविधानान्तर्गत अधिकारको प्रयोग गरेर गरिएको जुनसुकै कार्यको संवैधानिक वैधताको जाँचबुझ गर्न धारा ८८ को उपधारा (१) र (२) ले यस अदालतलाई असाधारण अधिकारहरू प्रदान गरेको पनि छ । प्रस्तुत विवादमा संविधानको धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीका विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न धारा ५३ को उपधारा (३) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको समावेदनअनुसार विशेष अधिवेशनको आह्वान भइसकेपछि सो अधिवेशनको कार्यसम्पन्न नहुँदै उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनु संविधानसम्मत हुन्छ वा हुँदैन ? धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गत मन्त्रीपरिषद् गठन भई प्रधानमन्त्रीले उपधारा (३) अन्तर्गत विश्वासको मत प्राप्त गरिसकेपछि धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत सो मन्त्रीपरिषद्का विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव प्रस्तुत हुन र त्यस्तो प्रस्ताव पारित भएमा धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) अनुसार प्रधानमन्त्री पदमुक्त भई उपधारा (७) अनुसार अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन गर्नुपर्ने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ/हुँदैन ? अथवा त्यस्तो अवस्थामा धारा ४२ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभा भंग हुने अवस्था हुन्छ कि ? इत्यादि केही जटिल संवैधानिक प्रश्नहरू उपस्थित भएका छन् । ती प्रश्नहरूको निर्णय हुनु संवैधानिक व्यवस्थाको सही कार्यान्वयन र विकासको दृष्टिकोणबाट वाञ्छनीय मात्र होइन, विवादको निर्णयको लागि आवश्यक पनि छ । त्यस्तो प्रश्नहरूको निर्णय यस अदालतबाहेक अन्य कुनै संवैधानिक अंग वा पदाधिकारीबाट हुन सक्तैन । निर्वाचनले पनि ती प्रश्नहरूको आधिकारिक समाधान दिन सक्तैन । ती प्रश्नहरू विशुद्ध संवैधानिक प्रश्नहरू भएकोले तिनको निर्णय गरेर संवैधानिक व्यवस्थालाई सहीरूपमा कार्यान्वित गर्न मार्गदर्शन गराउनु यस अदालतको संवैधानिक कर्तव्य हो । तसर्थ, प्रस्तुत विवादसम्बन्धी प्रश्नहरू राजनीतिक प्रश्नहरू हुन भन्ने आधारमा प्रस्तुत विवादलाई यस अदालतको न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रभन्दा बाहिर राख्न सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको जिकिरहरू स्वीकार्य देखिएन ।

७०. धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने अन्तिम कार्य प्रधानमन्त्रीबाट हुने नभई श्री ५ बाट मौसुफको स्वविवेकमा गरिबक्सने र श्री ५ बाट हुने कुनै कार्यको सम्बन्धमा संविधानको धारा ३१ अन्तर्गत कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नसकिने हुनाले यो विवादमा अदालतले हस्तक्षेप गरेर कुनै निर्णय गर्न मिल्दैन भन्ने पनि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीका तर्फबाट जिकिर लिइएको छ । भट्ट हेर्दा धारा ३१ को संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार श्री ५ बाट गरिबक्सनेको कुनै पनि कार्य न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रभित्र पर्दैन कि जस्तो भान पनि पर्दछ । तर त्यस्तो संकीर्ण व्याख्याले संविधानको मनसायलाई सहीरूपमा प्रतिबिम्बित गर्दैन । हाम्रो संविधान एउटा लिखित संविधान हो । संविधानले संवैधानिक राजतन्त्र, संसदीय प्रणाली र उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई अंगीकार गरेको छ । श्री ५ बाट मौसुफको स्वविवेकमा गरिबक्सने कार्यहरूबाहेक अन्य कार्यहरू

मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै संवैधानिक निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सन्छ । सो अनुसार श्री ५ बाट मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै संवैधानिक निकाय वा पदाधिकारीको सिफारिसमा गरिबक्सने कार्यहरूको सम्बन्धमा श्री ५ बाट स्वयं कुनै उत्तरदायित्व वहन गरिबक्सनुपर्ने अवस्था नै रहँदैन । प्रधानमन्त्री वा मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा श्री ५ बाट गरिबक्सेको त्यस्ता सबै कार्यहरूको लागि प्रधानमन्त्री र मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ । त्यस्तै श्री ५ बाट अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीको सल्लाह र सिफारिसमा गरिबक्सेको कार्यको लागि त्यो निकाय वा पदाधिकारी नै उत्तरदायी हुन्छ । त्यसैले त्यस्ता कार्यहरूको सम्बन्धमा मौसुफलाई अदालतले कुनै सवाल गर्न र मौसुफबाट अदालतलाई कुनै जवाफ दिइरहनु पनि पर्दैन । संवैधानिक राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको मर्म र आदर्शअनुरूप श्री ५ बाट मौसुफको स्वविवेकमा गरिबक्सने कार्यहरूको प्रकृति र विस्तारलाई संविधानले नै सीमांकन गरेको र त्यस्ता कार्यहरू साधारणतः राजनीतिक प्रकृतिकै हुने भएकाले संविधानबमोजिम श्री ५ बाट मौसुफको स्वविवेकमा गरिबक्सने कार्यहरूको सम्बन्धमा धारा ३१ को व्यवस्था निःसन्देह विचारणीय हुन्छ । तर मौसुफबाट संविधानबमोजिम अन्य संवैधानिक अंग निकाय वा पदाधिकारीको सल्लाह वा सिफारिसमा गरिबक्सने वा गरिबक्सेको कार्यहरू पनि धारा ३१ को आधारमा न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रबाट अलग राख्नुपर्छ भन्ने हो भने लिखित संविधान, सीमित सरकार, उत्तरदायी शासन व्यवस्था र कानूनको राज्यजस्ता संविधानद्वारा अंगीकृत अवधारणाहरूको कुनै अर्थ नै हुँदैन । संविधानअुसार सल्लाह दिने वा सिफारिस गर्न पाउने संवैधानिक अंग निकाय वा अधिकारीले गैरसंवैधानिक कार्यहरूको सिफारिस गरी श्री ५ बाट स्वीकृत गराएको खण्डमा त्यो असंवैधानिकता यथावत् कायम रहने अथवा भएको भए हुने हो भने लिखित संविधान लागू गर्ने, शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त अंगालेर विभिन्न संवैधानिक अंगहरूको कार्यक्षेत्र र सीमा निर्धारित गर्ने र ती संवैधानिक व्यवस्थाहरूको पालन भए वा नभएको जाँचबुझ गरेर आवश्यकतानुसार पालन गराउन न्यायपालिकालाई अधिकारसम्पन्न गराउने संवैधानिक व्यवस्थाहरूको औचित्य नै के रहन्छ र ? यथार्थमा संवैधानिक राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको मर्म र मान्यताअनुरूप राजसंस्थालाई न्यायिक जाँचबुझको जंजालबाट अलग राख्नेसम्म उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको उद्देश्य हो । त्यसको अर्थ संविधानले श्री ५ लाई प्रदान गरेको वैयक्तिक उन्मुक्तिको आडमा प्रधानमन्त्री, मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै संवैधानिक पदाधिकारीले पनि श्री ५ मा चढाएको गलत सल्लाह वा सिफारिससम्बन्धमा आफ्नो उत्तरदायित्वबाट उन्मुक्ति पाउनु होइन । धारा ३१ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई हेरेको खण्डमा पनि त्यो कुरा प्रष्ट हुन्छ । श्री ५ बाट अरूको सिफारिसमा गरिबक्सेको कार्यको सम्बन्धमा त्यस्तो सिफारिस गर्ने पदाधिकारी वा निकायउपर अदालतमा उजुर लाग्न सक्ने कुरा उक्त प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले नै स्पष्ट गरेको छ । यस सम्बन्धमा यस अदालतले अपनाई आएको दृष्टिकोण र अवलम्बन गर्दैआएको परिपाटीलाई हेर्ने हो भने पनि त्यो कुराको पुष्टी हुन्छ । नयाँ संविधान अनउनुभन्दा पहिले श्री ५ बाट जारी भएका ऐनहरू र नयाँ संविधान लागू भएपछि मौसुफबाट भएको नियुक्तिहरूको संवैधानिकताको प्रश्नमा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी न्यायिक पुनरावलोकन गर्दैआएको छ । ती कार्यहरू अन्तिमरूपमा श्री ५ बाट सम्पन्न भएका हुन् भन्ने आधारमा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न अस्वीकार गरेको देखिन्छ । यस स्थितिमा धारा ३१ को अर्थलाई बंग्याएर श्री ५ को नाममा प्रधानमन्त्री वा मन्त्रीपरिषद्बाट भए गरेका सबै काम कुराहरूलाई न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रभन्दा बाहिर पछि भन्नेतर्क स्वीकार्य हुन सक्दैन । यो कुरा हरिप्रसाद नेपालको मुद्दामा यस अदालतबाट पहिले पनि निर्णय भइसकेकोले यस सम्बन्धमा अरू विस्तार चर्चा गरिरहनु आवश्यक पनि देखिन्छ ।

अब आउँदछ दोस्रो प्रश्न :

७१. संविधानको धारा ५३ को उपधारा (३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आह्वान भएपछि सो अधिवेशन प्रारम्भ भएर अन्त्य नभएसम्म उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न मिल्दैन, त्यो असंवैधानिक हुन्छ भन्ने निवेदकहरूको जिकिर छ। त्यसको प्रत्युत्तरमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले प्रधानमन्त्रीको सिफारिस र छ महिनाभित्र निर्वाचन गर्न मिति तोक्ने शर्तबाहेक उपधारा (४) ले अरू कुनै बन्देज वा पूर्वावस्थाको व्यवस्था नगरेकोले उपधारा (३) अन्तर्गत प्रतिनिधिभाको अधिवेशन आह्वान भएको कारणले मात्र उपधारा (४) अन्तर्गत निलम्बितका निस्कृय हुँदैन, बन्देजरहित उपधारा ४ अन्तर्गतको अधिकारको प्रयोगमा अदालतले स्वयं कुनै शर्त वा बन्देज लगाउन विवेकसम्म हुँदैन भन्ने जिकिर लिनुभएको छ। यस सन्दर्भमा २०५२/३/२ गते अधिवेशन बस्ने गरी श्री ५ बाट उपधारा (३) अन्तर्गत अधिवेशन आह्वान गरिबक्सको सूचना २०५२/२/२६ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेपछि २०५२/२/३० गते प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनु संविधानसम्मत हुन्छ वा हुँदैन भन्ने प्रश्न उपस्थित हुनआएको छ।
७२. यस सम्बन्धमा ती संवैधानिक व्यवस्थालाई हेर्दा धारा ५३ को उपधारा (३) मा “श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन चालू नरहेको वा बैठक स्थगित रहेको अवस्थामा अधिवेशन वा बैठक बोलाउन वाञ्छनीय छ भन्ने प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक चौथाई सदस्यहरूले समावेदन गरेमा त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक बस्ने मिति र समय तोकिबक्सनेछ र त्यसरी तोकिएको मिति र समयमा प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन प्रारम्भ हुने र बैठक बस्नेछ” भन्ने र उपधारा (४) मा “श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सकिबक्सनेछ। त्यसरी प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सदा छ महिनाभित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाका लागि निर्वाचन हुने मितिसमेत तोकिबक्सनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। उपर्युक्त दुई संवैधानिक प्रावधानहरूको अध्ययनबाट ती प्रावधानहरूबीच स्वयंमा कुनै असंगति वा विरोध देखिन्छ। तिनको उद्देश्य र प्रयोजन भिन्नभिन्न भएकाले त्यस्तो असंगति वा विरोध हुनुपर्ने कारण पनि केही छैन। तथापि उपधारा (३) अन्तर्गत प्रारम्भ भइसकेको संवैधानिक प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्ने गरी उपधारा (४) को प्रयोग भएबाट तिनको व्यावहारिक कार्यान्वयनमा असंगति उत्पन्न भई यो विवादको सिर्जना भएको देखिन्छ। उपधारा (३) अनुसार प्रतिनिधिसभाका एक चौथाई सदस्यहरूले समावेदन गरेपछि श्री ५ बाट अधिवेशन वा बैठक आह्वान गरिबक्सन र त्यसको मिति र समय तोकिबक्सन अनिवार्य हुन्छ। साथै त्यसरी तोकिएको मिति र समयमा त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक बस्नपर्ने बाध्यात्मक प्रावधान पनि उक्त उपधारा (३) मा रहेको देखिन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा उपधारा (३) ले गरेको व्यवस्थालाई व्यर्थ तुल्याउने गरी उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने अधिकारको प्रयोग हुनु संविधानसम्मत हो वा होइन भन्ने प्रश्न उड्नु स्वाभाविक नै हो। यो प्रश्नको निरूपणको लागि उपधारा (३) अन्तर्गत समावेदन जाहेर भएपछि सो अनुसार अधिवेशन वा बैठक बोलाउनपर्ने र बस्नै पर्ने कुरामा जोड दिएर बाध्यात्मक प्रावधान गर्नुपर्ने प्रयोजन र माथि उल्लिखित प्रश्नसँग त्यसको प्रासंगिकता (Relevancy) बुझ्नु आवश्यक हुन्छ। त्यसको लागि प्रतिनिधिसभाकाने अधिवेशन आह्वान र अन्त्य गर्ने धारा ५३ को उपधारा (१) र (२) का व्यवस्थाहरू र उपधारा (३) को उपर्युक्त व्यवस्थाहरूको बीचको तात्त्विक अन्तरलाई केलाउनुपर्ने हुन्छ।
७३. धारा ५३ को उपधारा (१) बमोजिम श्री ५ बाट आह्वान हुने अधिवेशन मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा मुख्यतः सरकारी नीति, कार्यक्रम, खर्च तथा विधेयकहरूमा संसद्को स्वीकृति वा अनुमोदन प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि

नै आह्वान गरिन्छ र त्यसको अन्त्य पनि श्री ५ बाट मन्त्रीपरिषद्कै सिफारिसमा गरिबक्सन्छ। त्यस्तो अधिवेशनको आह्वान वा अन्त्य गर्ने कुरामा प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको कुनै भूमिका वा संलग्नता हुँदैन। त्यसको विपरित उपधारा (३) अन्तर्गतको अधिवेशन वा बैठक आह्वान वा अन्त्य गर्ने कुरामा मन्त्रीपरिषद् वा प्रधानमन्त्रीको इच्छा वा दृष्टिकोणको कुनै महत्व रहँदैन। मन्त्रीपरिषद्ले चाहे वा नचाहे पनि प्रतिनिधिसभाका एक चौथाई सदस्यहरूले समावेदन गरेमा श्री ५ बाट त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक आह्वान गरिबक्सन र मौसुफबाट तोकिबक्सेको मिति र समयमा त्यस्तो अधिवेशन वा बैठक बस्न अनिवार्य हुन्छ। उपधारा (१) अन्तर्गतको अधिवेशन आह्वान भएपछि उपधारा (२) अन्तर्गत मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा श्री ५ बाट जुनसुकै बखत पनि त्यसको अन्त्य गर्न सकिबक्सन्छ। तर उपधारा (३) को बाध्यात्मक प्रावधानले गर्दा सो उपधाराअन्तर्गत आह्वान भएको अधिवेशन बस्न अनिवार्य भएकोले त्यसको अन्त्य मन्त्रीपरिषद्को इच्छामा निर्भर हुने देखिन्छ। उपधारा (३) अन्तर्गत तोकिएको मिति र समयमा अधिवेशन बसेपछि त्यसको प्रयोजन अर्थात् कार्यसूची बमोजिमको काम सम्पन्न नहुँदै मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसको आधारमा उपधारा (२) अन्तर्गत त्यसको अन्त्य हुनु तर्कसंगत देखिन्छ। वस्तुतः कार्यसूची बमोजिमको काम सकिएपछि त्यो अधिवेशन बसिरहनुपर्ने कुनै प्रयोजन नहुने हुनाले स्वभाविकरूपमा स्वतः त्यसको अन्त्य हुन्छ।

७४. माथि उल्लेख भएअनुसार प्रतिनिधिसभाका एक चौथाई सदस्यहरूले चाहेमा जुनसुकै बखत पनि अधिकारस्वरूप बोलाउन सक्ने प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन नियमित वा साधारण अधिवेशनहरूभन्दा बेग्लै प्रकृतिको हुने हुनाले त्यसलाई असाधारण वा विशेष अधिवेशन भन्नु अनुपयुक्त हुँदैन। व्यवहारमा त्यस्तो अधिवेशनलाई विशेष अधिवेशन भन्ने गरेको पनि देखिन्छ। संसदीय प्रणालीमा मन्त्रीपरिषद् संसद् (निर्वाचित सदन) प्रति उत्तरदायी हुने हुनाले सरकारी नीति र कार्यक्रमहरूमाथि निगरानी राखी त्यस सम्बन्धमा संसद्मा प्रश्न उठाउने, स्पष्टिकरण माग्ने, छलफल गराउने, आलोचना गर्ने र आवश्यक भए विरोध पनि गर्ने सांसदहरूको अधिकार र कर्तव्य पनि हुन्छ। त्यसबाट मन्त्रीपरिषद्को काम-कारवाही र मन्त्रीहरूको आचरण र व्यवहारमाथि नियन्त्रण राख्न प्रतिनिधिसभा समर्थ हुन्छ। तर संसद्को अधिवेशन वा बैठक नबसेसम्म सांसदहरूले यो अधिकारको प्रयोग गर्न सम्भव हुँदैन। उपधारा (१) अन्तर्गतको अधिवेशन मन्त्रीपरिषद्ले सिफारिस नगरेसम्म आह्वान हुन नसक्ने र आह्वान भए पनि मन्त्रीपरिषद्ले चाहेको बखत अन्त्य हुने हुनाले प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन नबसेको समयमा तत्कालै कुनै सरकारी नीति वा कार्यक्रम वा मन्त्रीपरिषद्को कार्यशैली वा मन्त्रीहरूको आचरणलाई संसदीय बहस, छलफल र छानविनमा ल्याउन सांसदहरूले आवश्यक सम्भेमा उपधारा (१) ले निजहरूलाई कुनै मद्दत गर्दैन। यसै कुरालाई दृष्टिगत गरेर हाम्रो संविधानले सांसदहरूले आफ्नै सक्रियता (Initiative) मा प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन वा बैठक बोलाउन सक्ने र त्यसको कार्यसूची पनि आफैँ निर्धारित गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यो हाम्रो संविधानको एउटा विशेष व्यवस्था हो, जो संसदीय प्रणाली भएको अन्य देशहरूको संविधानमा प्रायः देखिन्छ। प्रतिनिधिभालाई सरकारी काम-कारवाहीउपर निगरानी र नियन्त्रण गर्न बढी समर्थ र प्रभावकारी बनाउनु नै यसको एकमात्र उद्देश्य हो। संसदीय प्रणालीलाई सुदृढ गर्न टेवा पुऱ्याउने यो संवैधानिक व्यवस्थालाई छल्ने, व्यर्थ तुल्याउने वा निष्क्रिय बनाउने अभिप्रायले उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्ने अधिकारको प्रयोग हुनुहुँदैन। त्यसमाथि पनि यो विवादमा त्यस्तो अधिवेशनको आह्वान मन्त्रीपरिषद्का विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने प्रयोजनको लागि भएको देखिनाले सम्मानीय प्रधानमन्त्रीको विवादास्पद सिफारिसको संवैधानिकता प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा अबै विचारणीय हुनआएको छ।

७५. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफ्नो सिफारिस र लिखितजवाफमा प्रतिनिधिसभाका ७० जना सदस्यहरूले धारा ५३ को उपधारा (३) अन्तर्गत समावेदन गरेनुसार मन्त्रीपरिषद्का विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न विशेष अधिवेशन बोलाएको र त्यसबाट आफ्नो कार्यक्रम र बजेट प्रस्तुत गर्ने अवसरबाट वञ्चित हुनुने स्थितिको सिर्जना भएकोले नयाँ जनादेश प्राप्त गर्नको लागि उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सिफारिस गर्नुपरेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ। प्रधानमन्त्रीले नयाँ जनादेश प्राप्त गर्न आवश्यकतानुसार उपधारा (४) अन्तर्गत विघटनको सिफारिस गर्न सक्तछ। तर त्यो अधिकार अनियन्त्रित अधिकार होइन। सिफारिस श्री ५ बाट स्वीकृत नहोउञ्जेल प्रभावकारी नहुने कुराको अतिरिक्त उक्त अधिकारको प्रयोगका केही निहित शर्तहरू (Implied Conditions) पनि छन्। सिफारिस संविधानसम्मत हुनुपर्छ भन्ने कुरा संविधानले किटानसाथ भनिरहनु नै पर्दैन। कुनै पनि संवैधानिक अधिकारको प्रयोगका लागि त्यो शर्त अभिन्नरूपमा गाँसिएको हुन्छ। धारा ४५ को उपधारा (३) ले संविधानबमोजिम बाहेक प्रतिनिधिसभालाई त्यसको पञ्चवर्षीय कार्यकालभन्दा अगावै विघटन गर्ने अनुमति दिँदैन। संविधान भन्नाले संविधानको धारा, उपधारा, खण्ड, उपखण्ड इत्यादि सबैलाई जनाउँछ। प्रस्तावना पनि संविधानको एउटा महत्वपूर्ण अंश हो। प्रस्तावनामा व्यक्त भएको संविधानको भावना र उद्देश्य पनि संविधान हो। संविधानको धारा ११६ को उपधारा (१) ले प्रस्तावनामा वर्णित संविधानको आधारभूत संरचनाहरूलाई अपरिवर्तनीय घोषित गरेर प्रस्तावनालाई संविधानका अन्य प्रवाधानहरूभन्दा विशेष स्थानमा राखेको छ। त्यसैले धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्नलाई सो उपधारालाई मात्र हेर्नु पर्याप्त हुँदैन। संविधानका अन्य धाराहरूमा गरिएका व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त संविधानको भावना (Spirit) र उद्देश्यलाई पनि दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ। यस सम्बन्धमा खासगरी संसदीय प्रणाली र बहुदलीय प्रजातन्त्रका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरूको सम्बर्द्धन गर्न संविधानसमा समाहित गरिएका प्रावधानहरूमाथि विचार गर्नु आवश्यक हुन्छ।
७६. संविधानको धारा ११६ को उपधारा (१) ले संविधानका मुख्य-मुख्य विशेषताहरूलाई संविधानको आधारभूत संरचना (Basic Structure) को रूपमा स्थापित गरेको छ। सो उपधाराअनुसार प्रस्तावनाको भावनाको प्रतिकूल संविधानमा कुनै संशोधन हुन सक्तैन। संविधानको प्रस्तावनामा अन्य कुराहरूका अतिरिक्त संसदीय प्रणाली, संवैधानिक राजतन्त्र तथा बहुदलीय प्रजातन्त्रलाई सुदृढीकरण गर्ने संविधानको उद्देश्य स्पष्टरूपमा व्यक्त भएको छ। संसद्को दुवै सदनका सम्पूर्ण सदस्यहरू मिलेर पनि त्यसका प्रतिकूल असर पर्ने गरी संविधानको संशोधन गर्न नपाउने बन्देज संविधानले लगाएको छ। विधायिकी अधिकारमाथि उक्त उपधारा (१) द्वारा लगाइएको यस्ता निरपेक्ष बन्देजको सन्दर्भमा प्रधानमन्त्रीले पनि संविधानको ती भावना र उद्देश्यहरूको प्रतिकूल धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गतको अधिकारको प्रयोग गर्न नपाउने कुरा स्वतःसिद्ध छ।
७७. हाम्रो संविधानले प्रतिनिधात्मक (Representative) संसदीय प्रणालीलाई वरण गरेको छ। सार्वभौम जनता नै राज्यशक्तिको एक मात्र स्रोत भएकोले देशको शासन व्यवस्थाको सञ्चालन जनताको इच्छानुसार नै हुनुपर्ने कुरालाई संविधानले पूर्णतः आत्मसात गरेको छ। तर प्रत्यक्षरूपमा जनताले स्वयं शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न सम्भव नहुने हुनाले त्यसको लागि वालिग मताधिकारको आधारमा हुने आवधिक निर्वाचनद्वारा आफ्ना प्रतिनिधिहरू रोज्ने, त्यस्ता जनप्रतिनिधिहरूको बहुमतको विश्वास र समर्थन प्राप्त गर्ने व्यक्ति प्रधानमन्त्री नियुक्त भएर मन्त्रीपरिषद् गठन गर्ने, मन्त्रीपरिषद् त्यस्ता प्रतिनिधिहरूको सभा (प्रतिनिधिसभा) प्रति उत्तरदायी हुने र प्रतिनिधिसभामा बहुमतले व्यक्त गरेको विश्वास वा अविश्वासको आधारमा सत्तामा रहने वा सत्ताबाट

बाहिर जाने संसदीय प्रणालीका आधारभूत विशेषताहरूलाई संविधानले समाविष्ट गरेको छ । प्रतिनिधिसभामा जनताका प्रतिनिधिहरूले मन्त्रीपरिषद्लाई दिएका विश्वास वा मन्त्रीपरिषद्का विरुद्ध प्रकट गरेको अविश्वास जनताको विश्वास वा अविश्वास मानिन्छ । त्यसैले हाम्रो संविधानले अन्य अधिकांश संसदीय संविधानहरूभन्दा केही भिन्न व्यवस्था गरेर प्रतिनिधिसभाका बहुसंख्यक सदस्यहरूले प्रस्ताव पारित गरी अविश्वास व्यक्त गरेको प्रधानमन्त्रीलाई आफू सत्तामा बसेर प्रतिनिधिसभालाई विघटन गराउने अधिकार दिएको छैन । त्यस्तो अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले अगावै राजीनामा गरेकोमा बाहेक निजलाई श्री ५ बाट पदमुक्त गरिबक्सनुपर्ने व्यवस्था किटानीसाथ संविधानले गरेको छ । यसरी प्रधानमन्त्री आफ्नो पदमुक्त भएपछि रिक्त स्थानको पूर्तिको लागि संविधानबमोजिम अर्को प्रधानमन्त्रीको नियुक्तिको लागि बाटो खुल्दछ र तय अवस्थामा विकल्पको खोजी गर्न संविधानतः अनिवार्य हुन्छ । हाम्रो संविधानले अंगीकार गरेको संसदीय प्रणालीका यी आधारभूत मान्यताहरू संविधानका विभिन्न प्रावधानहरूमा समाहित भएका छन् । ती प्रावधानहरूमध्ये मन्त्रीपरिषद् प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुने र प्रतिनिधिसभाको बहुमतको विश्वास प्राप्त भएसम्म सत्तामा रहने र बहुमतले अविश्वास व्यक्त गरेमा सत्ताबाट हट्ने तथा वैकल्पिक सरकारको खोजी गर्ने प्रावधानहरू संविधानको धारा ३६ को उपधारा (४), (५)(ख) र (७) तथा धारा ५९ मा व्यवस्थित भएका छन् । ती प्रावधानहरूलाई संविधानबाट भिकिदिने हो भने हाम्रो संसदीय प्रणाली वास्तविक संसदीय प्रणाली नै रहँदैन । त्यस अवस्थामा त्यो अनुत्तरदायी निरंकुश शासन प्रणालीको रूपमा परिवर्तित हुन्छ र संविधानको आधारभूत संरचना नै विकृत हुन्छ ।

७८. माथि उल्लिखित कुराहरूलाई स्पष्ट गर्न उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाहरूलाई उद्धृत गर्न म आवश्यक ठान्दछु ।

धारा ३६ को उपधारा (४)

प्रधानमन्त्री र अन्य मन्त्रीहरू प्रतिनिधिसभाप्रति सामूहिकरूपमा उत्तरदायी हुनेछन् र मन्त्रीहरू आफ्ना मन्त्रालयको कामको लागि व्यक्तिगतरूपमा प्रधानमन्त्री र प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुनेछन् ।

धारा ५९ को उपधारा (२)

प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक चौथाई सदस्यले प्रधानमन्त्रीउपर प्रतिनिधिसभाको विश्वास छैन भनी लिखितरूपमा अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछन् ।

तर एक अधिवेशनमा एक पटकभन्दा बढी अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न सकिनेछैन ।

धारा ३६ को उपधारा (५) (ख) र उपधारा (७)

(५) देहायका अवस्थामा प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त हुनेछ ।

(क) .....

(ख) प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतले धारा ५९ बमोजिम निजको विरुद्ध पारित गरेको अविश्वासको प्रस्तावअनुसार श्री ५ बाट निजलाई पदमुक्त गरिबक्सेमा ।

(७) उपधारा (५) बमोजिम प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त भए पनि अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन नभएसम्म मन्त्रीपरिषद्ले कार्य सञ्चालन गरिरहनेछ ।

७९. माथि उद्धृत गरिएका संवैधानिक प्रावधानहरूबाट प्रधानमन्त्री र अन्य मन्त्रीहरू सामूहिक र व्यक्तिगतरूपमा

प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुने, प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतले प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित गर्न सक्ने, त्यस्तो प्रस्ताव पारित भएपछि प्रधानमन्त्री पदमुक्त हुने र निवर्तमान Outgoing मन्त्रीपरिषद्को ठाउँमा अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुने कुराहरू प्रष्ट देखिन्छ ।

८०. यस सन्दर्भमा धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गतको प्रस्ताव केवल नियमित अधिवेशनमा मात्र पेश गर्न पाइने जिकिर पनि इजलाससमक्ष प्रस्तुत भएको छ । तर संविधानले त्यस्तो कुनै बन्देज लगाएको देखिन्न । प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरूले उपधारा (३) अन्तर्गतको आफ्नो संवैधानिक अधिकारको प्रयोग गरेर बोलाउने अधिवेशनको विषय वा कार्यसूची पनि ती सदस्यहरूले नै निर्धारित गर्ने हुनाले कुनै विषयमा छलफल गर्न तत्काल आवश्यक छ वा छैन भन्ने कुरा पनि सदस्यहरूकै विवेकको कुरा हो । त्यसको आवश्यकता वा वाञ्छनीयताबारे यस अदालतले वा अन्य कुनै संवैधानिक अङ्ग, निकाय वा पदाधिकारीले अन्यथा निर्णय गर्नु संविधानसम्मत हुँदैन । प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले आफ्नो सक्रियता (Initiative) मा बोलाइएको अधिवेशनमा त्यस्तो प्रस्ताव पेश गर्न नपाउने, त्यसको लागि धारा ५९ को उपधारा (१) अन्तर्गत मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसमा आह्वान हुने अधिवेशनको लागि कुनैपनि कुरा युक्तिसंगत देखिन्न । सोअनुसार समावेदनको प्रक्रियाबाटै बोलाइएको विशेष अधिवेशनमा अविश्वासको प्रस्तावउपर प्रतिनिधिसभा छलफल र निर्णय भएको उदाहरण पनि हाम्रो सामु छ ।

८१. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफ्नो लिखितजवाफमा संविधानको धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीलाई प्राप्त विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार र संसदीय प्रणालीमा त्यसको विशिष्टताको उल्लेख गर्दै त्यसै विशिष्टताको कारणले त्यसमा कुनै शर्त बन्देज नरहेको भन्ने उल्लेख गर्नुभएको छ । संसदीय प्रणालीमा सरकारलाई स्थिरता प्रदान गरेर प्रभावकारी बनाउन उपधारा (४) को जस्तो व्यवस्था निश्चय नै महत्वपूर्ण हुन्छ । वस्तुतः राजनीतिक विवादको निरुपणको लागि अन्तिम न्यायकर्ता सार्वभौम जनतासमक्ष जाने आग्रह स्वयंमा आपत्तिजनक हुँदैन । अनिवार्य भएमा जनतासमा पुनरावेदन गरेर राजनीतिक अन्याय र विवादको समाधान अवश्य खोज्नुपर्छ । त्यसबाट देशको राजनीतिलाई नियन्त्रित गरेर सही दिशा प्रदान गर्न सार्वभौम जनतालाई अवसर प्राप्त हुने हुनाले कतिपय अवस्थामा प्रतिनिधिसभाको विघटन नै देशको राजनीतिक संकट र संवैधानिक गतिरोध समाधान गर्ने एकमात्र प्रभावकारी उपायको रूपमा प्रयोग गर्न आवश्यक पनि हुन्छ । तर त्यो अधिकारको प्रयोग उत्तरदायीत्वपूर्ण र संविधानसम्मत ढंगबाट नभएमा त्यसले संसदीय प्रणालीमाथि नै आघात पुऱ्याउने सम्भावना पनि हुन्छ । दोस्रो विश्वयुद्धभन्दा अघिको जर्मनीको प्रजातान्त्रिक वाइमर संविधान संसद् विघटनको अधिकारको दुरुपयोगबाटै विकृत भई नाजीवादको अभ्युदय भएको ज्वलन्त उदाहरण हाम्रो अगाडि नै छ । संसद्लाई अनावश्यक वा अनुचितरूपमा विघटन गर्ने वा एक पछि अर्को गरी लगातार विघटन गर्दै जाने सिलसिला जारी रहेमा त्यसबाट राजनीतिक संकट समाधान हुनुको सट्टा भन् विकट बन्दै जाने र देशको राजनीतिमाथि जनताको नियन्त्रण हुनेको सट्टा दूषित राजनीतिले जनतालाई नियन्त्रित र आक्रान्त गर्ने बढी सम्भावना हुन्छ, भन्ने संविधानविद्हरूको भनाई पनि छ । न्यायमूर्ति एभाट (Evat) का अनुसार एकपछि अर्को विघटनको खुराकबाट संसदीय प्रणालीलाई नै अपचको रोग लाग्न सक्तछ । राजनीतिक दलहरूबीचको राजनीतिक विवादको समाधानको लागि अन्तिम न्यायकर्ता जनतासमक्ष पुनरावेदन गरेर नयाँ कार्यदेशको माग गर्न तह-तहैबाट जानुपर्छ, तल्लो न्यायकर्ता (संसद्)लाई विवादको निरुपण गर्ने मौकै नदिई एक्कासी अन्तिम न्यायकर्तासमक्ष पुनरावेदन गर्न जानु उचित हुँदैन भन्ने पनि संविधानविद्हरूको भनाई छ । जनताले प्रतिनिधिसभाको सदस्यको रूपमा आफ्ना प्रतिनिधिसहरू छानेर प्रतिनिधिभालाई पहिलो न्यायकर्ताको

रुपमा स्थापित गरेकोले मन्त्रीपरिषदले आफूउपरको आरोपको प्रतिवाद पहिले त्यहीँ गर्नुपर्छ । प्रतिनिधिसभाको निर्णयमा चित्त बुझेन भने मात्र सो निर्णयउपर पुनरावेदन लिएर जनतासमक्ष जाने कुरा आउँछ । अविश्वासका प्रस्ताव पारित भएकोमा त हाम्रो संविधानको धारा ३६(५)(ख) बमोजिम पदमुक्त हुने अवस्थामा पुगेको प्रधानमन्त्रीलाई त्यो अधिकार पनि हुँदैन ।

८२. संसदीय प्रणालीको सर्वाधिक महत्वपूर्ण विशेषता उत्तरदायी शासन व्यवस्था हो । प्रधानमन्त्री र अन्य मन्त्रीहरू आफूले गरेको कामको लागि जनताद्वारा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू रहेको संसदप्रति सामूहिक र व्यक्तिगतरुपमा उत्तरदायी हुने हुनाले निजहरूले आफ्नो विरुद्ध संसदमा भएका आलोचना र लगाइएका आरोपहरूका सम्बन्धमा संसदमा उपस्थित भएर स्पष्टीकरण दिनुपर्छ र बहुमतको समर्थन र विश्वास प्राप्त गर्न सक्नुपर्छ, अन्यथा निजहरूलाई सत्तामा बस्ने अधिकार हुँदैन । मन्त्रीपरिषद संसदप्रति उत्तरदायी हुनुपर्ने व्यवस्था वस्तुतः संसदीय व्यवस्थाको आधारशिला हो, आत्म हो । तसर्थ प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सिफारिस गर्ने प्रधानमन्त्रीको अधिकार जतिसुकै महत्वपूर्ण वा विशिष्ट भए पनि प्रतिनिधिसभाप्रतिको उत्तरदायित्वलाई छल्ने र तत्सम्बन्धी धारा ३६ को उपधारा (४) र धारा ५९ को उपधारा (२) को संवैधानिक प्रावधानलाई व्यर्थ तुल्याउने गरी प्रयोग गर्नु संविधानको मर्म र भावना अनुकूल हुँदैन । आफ्ना विरुद्ध धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएको वा पेश गर्न धारा ५३ को उपधारा (३) अन्तर्गत अधिवेशन बोलाइएको कारणले प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस गर्नु उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको द्योतक होइन । यस्तो कार्यले संसदीय प्रणालीको संस्थागत विकासमा योगदान गर्नुको सट्टा अनुत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई निम्त्याउँछ । त्यसबाट जनताको प्रतिनिधित्व गर्ने प्रतिनिधिसभा जनइच्छा व्यक्त गर्ने अधिकारबाट वञ्चित हुने मात्र होइन, विगत निर्वाचनद्वारा जनताले दिएको जनादेशको पनि अनादर हुन्छ र विरोधी दललाई सत्ता सञ्चालन गर्न मौका दिने वा नदिने कुरा पनि तत्काली पदासिन प्रधानमन्त्रीकै स्वेच्छामा निर्भर हुनजान्छ । हाम्रो संवैधानिक व्यवस्थाको सन्दर्भमा प्रधानमन्त्रीले आफ्नो विरुद्ध आएको अविश्वासको प्रस्तावलाई व्यर्थ तुल्याउन प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्न पाउनु भनेका प्रतिनिधिसभाले अविश्वास व्यक्त गरेपछि सत्ताबाट बाहिरिनुपर्ने संवैधानिक प्रावधानबाट उन्मुक्ति पाउनु हो । संविधानको धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) ले धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएको प्रधानमन्त्री पदमुक्त हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यसरी रिक्त हुनआएको प्रधानमन्त्रीको पदमा संविधानबमोजिम बहुमतको विश्वास र समर्थन प्राप्त गर्न सक्ने अर्को व्यक्तिलाई प्रधानमन्त्री नियुक्त गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस अवस्थामा कुन व्यक्ति प्रधानमन्त्री हुने भन्ने कुरा प्रतिनिधिसभामा विभिन्न दलहरूको संख्यात्मक स्थिति र ती दलहरूका नेताको दृष्टिकोणमा निर्भर गर्दछ । यी संवैधानिक व्यवस्थाहरूको सन्दर्भमा पदासिन प्रधानमन्त्रीले सत्ताबाट आफ्नो बहिर्गमन र अर्को मन्त्रीपरिषदको आगमनको संवैधानिक प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्ने गरी उपधारा (४) को प्रयोग गर्नु संविधानसम्मत हुँदैन । यस्तो स्थितिमा विद्यमान प्रतिनिधिसभाबाट संविधानबमोजिम अर्को मन्त्रीपरिषदको गठन हुने सम्भव भएन भने मात्र त्यो प्रतिनिधिसभालाई विघटन गरी जनतासमक्ष जाने कुरा संविधानसम्मत हुन्छ ।

८३. प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई दिनुको प्रयोजन प्रतिनिधिसभाको अधिकारलाई प्रभावहीन बनाउन वा उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको मर्मलाई निरादर गर्न होइन । प्रत्येक आर्थिक वर्षको अनुमानित राजश्व तथा संविधान र विनियोजन ऐनद्वारा विनियोजित हुने रकमहरू खुलाएर राजश्व र व्ययको वार्षिक अनुमान संसदको दुवै सदनहरूको संयुक्त अधिवेशनमा पेश हुनुपर्ने किटानी संवैधानिक व्यवस्था

हुँदाहुँदै अर्थमन्त्रीबाट बेग्लै किसिमको समारोहको आयोजना गरी संसद्बाहेक अन्यत्र त्यस्तो अनुमान अर्थात् वार्षिक बजेट पेश गर्ने संविधानको धारा ३६ को उपधारा (७) अन्तर्गतको काम चलाउ मन्त्रीपरिषद्दे निर्वाचनको अवधिसम्मलाई अनिवार्य सरकारी खर्चको लागि मात्र संचित कोषबाट उधारो वा पेशकीको रूपमा रकम खर्च गर्न आवश्यक अध्यादेश ल्याउनुको सट्टा आफ्नो नीति र वार्षिक कार्यक्रमहरू उद्घोषित गरेर ती सबै कार्यक्रमहरूका लागि संसदीय अनुमोदनविना अध्यादेश जारी गरेर संचित कोषबाट रकम विनियोजित गर्ने र करको दरमा परिवर्तन गर्ने र संचित कोषमाथि व्ययभार हुने गरी ऋण लिने अवाञ्छनीय र असंसदीय परम्परा विकसित गर्दै गएको हाम्रो देशमा मन्त्रीपरिषद्दे आफ्नो विरुद्धको अविश्वासको प्रस्तावको सामना नगरे पनि सत्तामा बसिरहन पाउने हो भने विघटनको अधिकारभन्दा अधिवेशन आवाहन गर्ने र अन्त्य गर्ने अधिकार अझ बढी खतरनाक हुन सक्तछ। त्यस अवस्थामा प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आवाहन र अन्त्य गर्ने अधिकारको प्रयोग गरेरै पनि प्रधानमन्त्रीले पाँच वर्षसम्म निरंकुशरूपमा शासन सञ्चालन गर्न सक्ने हुन्छ। संवैधानिक औपचारिकताको निर्वाह गर्नसम्मको लागि धारा ५३ को उपधारा (१) अन्तर्गत अधिवेशन आवाहन गर्ने, आफ्नो प्रतिकूल कुनै प्रस्ताव आएमा अधिवेशनलाई अन्त्य गर्ने र शासन व्यवस्थाको सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने आर्थिक स्रोत अध्यादेशबाट जुटाउने गरी कुनै पनि मन्त्रीपरिषद्दे ५ वर्षसम्म अटुट्रूपमा शासन चलाउन सक्ने हुन्छ। प्रजातान्त्रिक संस्कारको ज्यादै अभाव रहेको हाम्रो देशको यिनै वास्तविकतालाई दृष्टिगत गरेर हाम्रो संविधानले मन्त्रीपरिषद्माथि जनप्रतिनिधिरूपको नियन्त्रण प्रभावकारी हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यले धारा ५३ को उपधारा (३) को व्यवस्था गरेको हो। यस स्थितिमा त्यो संवैधानिक प्रावधानको उपयोग गरेर प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले मन्त्रीपरिषद्का विरुद्ध धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्नको लागि अधिवेशन आवाहन गरिबक्सन श्री ५ समक्ष समावेदन गरेअनुसार अधिवेशनको आवाहन भई मितिसमेत तोकिसकेपछि त्यसैलाई कारण बनाएर सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) अन्तर्गत श्री ५ समक्ष जाहेर गर्नुभएको सिफारिस प्रस्तावनाद्वारा उद्घोषित संविधानको उद्देश्य र आधारभूत संरचनाको प्रतिकूल देखिनआउँछ।

अब आउँदछ वैकल्पिक सरकारको प्रश्न :

८४. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले धारा ४२ को उपधारा (२) बमोजिम गठन भएको मन्त्रीपरिषद्को विकल्पमा संविधानबमोजिम अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने भनी संविधानको गलत व्याख्या गरी धारा ५३ को उपधारा (४) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्नुभएको र सोही आधारमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको विघटन गरिबक्सकोले विवादास्पद विघटनको सिफारिस र त्यसको आधारमा गरिएको प्रतिनिधिसभाको विघटन बदरभागी छ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकिर छ। निवेदकबाट आफ्नो जिकिरको पुष्टिको लागि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले २०५२/२/२६ का दिन विघटनको सिफारिस गरेपछि आफ्नो सरकारी निवासस्थानमा बोलाउनुभएको पत्रकार सम्मेलनमा उक्त सिफारिसको व्यहोरा स्पष्ट पाउँदा सिफारिसको फोटो प्रतिलिपि वितरण गर्नुभएको भनी सिफारिसको फोटो प्रतिलिपि र तत्सम्बन्धी श्रव्य र दृश्य टेपहरू पेश गरिएको छ। यस सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफूले श्री ५ समक्ष जाहेर गरेको सिफारिस सार्वजनिक जानकारीमा नल्याएको र संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) अनुसार अदालतले पनि त्यस सम्बन्धमा कुनै सोधपुछ गर्न नसक्ने कुरा आफ्नो लिखितजवाफमा उल्लेख गर्दै सो सिफारिसलाई संरक्षित संवाद (Privileged Communication) को रूपमा उक्त उपधारा (६) को संवैधानिक उन्मुक्ति (Constitutional Immunity) को

दावी गर्नुभएको छ । यस सन्दर्भमा निवेदकको उपयुक्त जिकिरमा विचार गर्नुभन्दा पहिले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट उठाइएको संवैधानिक उन्मुक्तिको प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने हुनआएको छ ।

८५. संविधानको धारा ३५ को उपधारा (६) मा संविधानबमोजिम मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले श्री ५ मा कुनै सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ वा छैन वा के कस्तो सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ भन्ने प्रश्न कुनै पनि अदालतमा उठाउन नपाइने व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोअनुसार प्रधानमन्त्रीले श्री ५ मा जाहेर गरेको सल्लाह र सिफारिसको सम्बन्धमा अदालतले श्री ५ वा प्रधानमन्त्रीसँग कुनै सोधपुछ गर्न मिल्दैन । सो कुरा निवेदक राधेश्याम अधिकारीविरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद्, समेतको मुद्दामा र निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेतको मुद्दामा यस अदालतबाट निरूपित भइसकेको पनि देखिन्छ । तर निवेदक राधेश्याम अधिकारीको मुद्दामा विवादास्पद राजदूतको नियुक्तिको सम्बन्धमा मन्त्रीपरिषद्ले श्री ५ मा कुनै सल्लाह र वा सिफारिस जाहेर गरे वा नगरेको कुरा सार्वजनिक जानकारीमा नल्याइएको र तत्सम्बन्धी सल्लाह वा सिफारिस चढाउन अधिकार प्राप्त मन्त्रीपरिषद्ले नै उक्त धारा ३५ को उपधारा (६) को संवैधानिक उन्मुक्तिको माग गरी लिखितजवाफ प्रस्तुत गरेकोले यस अदालतबाट त्यस विषयमा कुनै सोधपुछ गर्न नमिल्ने निर्णय भएको र यो विवादमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले स्वयं आफ्नो सिफारिसको व्यहोरा सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित गर्नुभएको भनी निवेदकका तर्फबाट उक्त सिफारिसको फोटो प्रतिलिपि तथा श्रव्य र दृश्य टेपहरूसमेत प्रस्तुत गरिएकोले यो मुद्दाको वस्तुस्थिति उक्त मुद्दाभन्दा भिन्नै रहेको देखिन्छ । वस्तुतः मन्त्रीपरिषद् वा प्रधानमन्त्रीले श्री ५ मा चढाएको सल्लाह वा सिफारिस राजदरवारबाट वा सिफारिसकर्ता मन्त्रीपरिषद् वा प्रधानमन्त्री स्वयंले सार्वजनिक जानकारीमा ल्याएको अदालतले पनि सो कुराको जानकारी लिन र त्यस आधारमा सल्लाह र सिफारिसको वैधतामा निर्णय गर्न उक्त धारा ३५ को उपधारा (६) ले बाधा पुऱ्याएको सम्झन मिल्दैन । त्यस्तो सल्लाह वा सिफारिसको गोप्यता (Confidentiality) कायम राख्नुपर्ने प्रयोजन त्यसको प्रकाशनबाट श्री ५ र सिफारिस गर्ने मन्त्रीपरिषद् वा प्रधानमन्त्रीलाई संभावित असुविधा र विवादहरूबाट संरक्षण प्रदान गर्नु पनि हो । यदि राजदरवार वा सिफारिसकर्ता मन्त्रीपरिषद् वा प्रधानमन्त्रीबाटै त्यो संवैधानिक संरक्षणको त्याग गरेर (Waive) सल्लाह र सिफारिसको व्यहोरालाई सार्वजनिक जानकारीमा ल्याइन्छ भने अदालतले पनि त्यसलाई आफ्नो जानकारीमा लिन सक्तछ । त्यस अवस्थामा धारा ३५ को उपधारा (६) ले त्यो सल्लाह वा सिफारिसलाई संरक्षण वा उन्मुक्ति प्रदान गर्ने कुनै अर्थ वा प्रयोजन नै रहन्न । यो कुरा निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेतको उपर्युक्त मुद्दामा यस अदालतबाट निर्णय भइसकेको पनि छ । तसर्थ, यस सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले आफ्नो लिखितजवाफमा लिनुभएको जिकिर स्वीकार्य देखिँदैन । सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले विभिन्न कारण देखाई प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि संविधानको धारा ५४ को उपधारा (४) बमोजिम श्री ५ मा सिफारिस जाहेर गर्नुभएको र सोअनुसार श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सेको कुरा राजदरवारबाट २०५२/२/३० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनामै उल्लेख भएकोले प्रधानमन्त्रीले तत्सम्बन्धमा श्री ५ मा सल्लाह वा सिफारिस चढाउनुभएको छ वा छैन वा के कस्तो सल्लाह वा सिफारिस चढाउनुभएको छ भन्ने कुरा त्यसैबाट पनि सार्वजनिक जानकारीमा आइसकेको देखिन्छ । प्रतिनिधिसभाको विघटनको कारण वा आधारबारे राजदरवारको सूचनामा किटानीसाथ कुनै कुरा उल्लेख नभई गोलबोलीमा विभिन्न कारण देखाई भन्नेसम्म उल्लेख भएको देखिन्छ । तापनि प्रधानमन्त्रीको सिफारिस सार्वजनिक जानकारीमा आइसकेपछि अदालतले त्यसको कारण र आधार अदालतसमक्ष प्रस्तुत सामग्रीहरूबाट आफैँ पनि यकिन गर्न सक्दछ । उपधारा (५) ले प्रदान गरेको संरक्षण सल्लाह र सिफारिसलाई हो, त्यसको कारण वा आधारलाई

होइन । निवेदकहरूले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको सिफारिसको फोटो प्रतिलिपि भनी प्रमाणको रूपमा पेश गर्नुभएको लिखतको व्यहोराको यथार्थताबारे सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले सही वा गलत केही टिप्पणी नगरी उक्त प्रतिलिपिमा उल्लिखित कारणहरूमध्ये केही कारणहरूलाई विघटनको कारणको रूपमा उल्लेख गर्दै लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नुभएको पनि छ । प्रत्यर्थी मन्त्रीपरिषद्बाट प्रस्तुत भएका लिखितजवाफमा पनि सो फोटो प्रतिलिपिमा उल्लिखित व्यहोरासँग मिल्दाजुल्दो जिकिर लिएको तथा सरकारी र गैरसरकारी सञ्चारमाध्यमहरूमा त्यसबखत प्रकाशित समाचारहरूबाट पनि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले पत्रकार सम्मेलन गरी सिफारिसको व्यहोरा सार्वजनिक जानकारीमा ल्याउनुभएको देखिनाले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको सिफारिस सार्वजनिक भइसकेको छ भनी निवेदकले भनेको कुरा साँचो देखिन आउँदछ । निवेदकले प्रमाणस्वरूप पेश गरेको श्रव्य र दृश्य टेपहरूका प्रमाणिकताको सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान कानुन व्यवसायीहरूकाट कुनै खण्डन प्रस्तुत नभएकोबाट पनि सो कुरा समर्थित हुन आएकोले त्यस सम्बन्धमा शंका गर्ने कुनै कारण देखिन्न । यथार्थमा प्रतिनिधिसभा जस्तो गरिमामय संस्थाको असामयिक विघटनको विषय र त्यसको कारण एउटा राष्ट्रिय सरोकार र चासोको विषय हुन्छ । कानुनी वा प्राविधिक कारणहरूलाई देखाएर यस्तो विघटनको कारणबारे सर्वसाधारण जनतालाई जानकारी नदिनु प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली, उत्तरदायी शासन व्यवस्थाको मर्म र अवधारणा तथा धारा १६ को भावनाअनुरूप पनि हुँदैन ।

८६. अब आउँदछ, धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्को विकल्पमा संविधानअनुसार अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने प्रश्न । यस सन्दर्भमा उक्त धारा ४२ को अध्ययन गर्दा प्रतिनिधिसभामा कुनै दलले स्पष्ट बहुमत प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा प्रधानमन्त्रीको नियुक्तिको सम्बन्धमा विशेष प्रावधानहरू गरिएको पाइन्छ । सो अनुसार प्रतिनिधिसभामा कुनै दलको बहुमत नरहेको अवस्थामा श्री ५ बाट दुई वा दुई भन्दा बढी दलहरूको समर्थनबाट प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरूको बहुमतको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने सदस्यलाई प्रधानमन्त्रीको पदमा नियुक्त गरिबक्सनुपर्ने व्यवस्था उपधारा (१) मा र सो उपधाराबमोजिम कुनै सदस्यले प्रतिनिधिसभाको सदस्यको बहुमत प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था भएमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभामा सबैभन्दा बढी सदस्यहरू भएको संसदीय दलको नेतालाई प्रधानमन्त्रीको पदमा नियुक्त गरिबक्सनुपर्ने व्यवस्था उपधारा (२) मा भएको देखिन्छ । उपधारा (१) वा (२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले तीस दिनभित्र प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गर्नुपर्ने र उपधारा (२) बमोजिम गठन भएको मन्त्रीपरिषद्ले सोअनुसार प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभालाई भंग गरी छ महिनाभित्र अर्को निर्वाचन गराउन आदेश जारी गरिबक्सनुपर्ने व्यवस्था उपधारा (३) र (४) मा भएको पाइन्छ । यसप्रकार धारा ४२ को समष्टिगत अध्ययनबाट संविधानले मन्त्रीपरिषद्को गठनको सम्बन्धमा एक पछि अर्को विकल्पको खोजी गर्नुपर्ने र प्रतिनिधिसभाको बहुमतको समर्थन प्राप्त गर्न सक्ने मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने अवस्थामा अनिवार्यरूपमा प्रतिनिधिसभालाई विघटन गरी निर्वाचन गराउने व्यवस्था गरेको देखिन आउँदछ । तर उपधारा (२) अन्तर्गत एक पटक मन्त्रीपरिषद्को गठन भई उपधारा (३) अन्तर्गत सो मन्त्रीपरिषद्ले विश्वासको मत प्राप्त गरिसकेपछि कुनै कारणवश प्रधानमन्त्री आफ्नो पदबाट मुक्त भएमा वा दुई वा दुईभन्दा बढी दलहरूको समर्थनबाट प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको बहुमतको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने आधारमा कुनै सदस्यले उपधारा (१) अन्तर्गत प्रधानमन्त्री पदमा नियुक्तिको लागि दावी प्रस्तुत गरेमा सो उपधाराअन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुन सक्ने वा नसक्ने विषयमा उक्त धारा ४२ मा किटानीसाथ कुनै उल्लेख भएको पाईँदैन । यस सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले श्री ५ मा जाहेर गर्नुभएको विवादग्रस्त सिफारिसलाई हेर्दा उपधारा (२) अन्तर्गत एक

पटक मन्त्रीपरिषद्को गठन भइसकेपछि उपधारा (१) वा अन्य कुनै प्रावधान अन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने आशय व्यक्त भएको पाइन्छ। तर आफ्नो लिखितजवाफमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले निवेदकद्वारा तत्सम्बन्धमा वैकल्पिक मन्त्रीपरिषद्बारे लिएको जिकिरको कुनै खण्डन गर्नुभएको पाइँदैन। प्रत्यर्थी मन्त्रीपरिषद्बाट प्रस्तुत भएको लिखितजवाफमा एउटा प्रधानमन्त्री वहाल छुदै अर्को प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति हुन नसक्ने कुरासम्म उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यसबाट तत्काल वहाल रहेका प्रधानमन्त्री आफ्नो पदमुक्त भएमा अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुनसक्ने कुरा मन्त्रीपरिषद्को लिखितजवाफबाट अप्रत्यक्षरूपमा स्वीकार गर्न खोजेजस्तो देखिन्छ। यस सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान महान्यायाधिवक्ता, विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ता, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र विद्वान अधिवक्ताहरूको भनाईमा एकरूपता नभई इजलासबाट पटक-पटक सचेत गराउँदा-गराउँदै पनि एक-अर्कोसँग असंगत वहसहरू प्रस्तुत गरिएको छ। विद्वान महान्यायाधिवक्ताको भनाई मन्त्रीपरिषद्को लिखितजवाफअनुरूप नै छ तर विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बलराम के.सी.ले भने प्रधानमन्त्री आफ्नो स्वेच्छाले राजीनामा गर्नुभएको अवस्थामा मात्र उपधारा (१) अन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुनसक्ने अन्यथा नहुने जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छ। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्मा र वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्कीले प्रधानमन्त्रीले आफ्नो दलभित्रका कुनै सदस्यलाई नेतृत्व हस्तान्तरण गर्न राजीनामा गर्नुभएकोमा बाहेक अन्य अवस्थामा प्रधानमन्त्रीको राजीनामा पश्चात् उपधारा (१) अन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन हुनसक्छ, धारा ५९ अन्तर्गतको विश्वास वा अविश्वासको प्रस्तावमा मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा धारा ४२ को उपधारा (४) आकर्षित हुने र त्यस अवस्थामा अनिवार्यरूपमा प्रतिनिधिसभा भङ्ग हुनुपर्ने हुनाले अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन गर्ने प्रश्न नै नउठ्ने तर्क प्रस्तुत गर्नुभएको छ। यस सम्बन्धमा अर्को विद्वान अधिवक्ता विश्वकान्त मैनालीले आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दै प्रधानमन्त्रीले आफ्नै दलभित्रका अन्य सदस्यलाई मन्त्रीपरिषद्को नेतृत्व हस्तान्तरण गर्न राजीनामा गरेकोमा बाहेक अन्य अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले राजीनामा गरी वा अरू कुनै किसिमबाट पदमुक्त भई प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त हुन आएमा उपधारा (१) आकर्षित हुन सक्तछ भन्ने जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छ। यसप्रकार सम्माननीय प्रधानमन्त्रीका तर्फबाट विद्वान कानुन व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहसमा एकरूपता नभई आधिकारिक वहस कुन हो भन्ने सम्बन्धमा अन्यौलको सृष्टि हुन गएको छ। यस सम्बन्धमा निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र विद्वान अधिवक्ताहरूले धारा ४२ को व्यवस्था विकल्पमुखी व्यवस्था भएकोले प्रधानमन्त्रीको नियुक्तिमा एकपछि अर्को विकल्प खोज्नुपर्ने र कुनै विकल्प नभएमा मात्र प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्न सकिने तर्क प्रस्तुत गर्नुभएको छ।

८७. यस सन्दर्भमा सम्बद्ध संवैधानिक प्रावधानहरूमा विचार गर्दा धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (क), (ख), (ग) वा (घ) मा उल्लिखित कुनै पनि कारणबाट प्रधानमन्त्री पदमुक्त भएमा त्यो रिक्त पदको पूर्ति गरी अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन गर्न धारा ३६ को उपधारा (७) अनुसार आवश्यक हुने हुनाले त्यस अवस्थामा संविधानबमोजिम अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुनसक्ने स्थिति भएसम्म सो अनुसार नै हुनुपर्ने देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेतको मुद्दामा मैले आफ्नो राय व्यक्त गरिसकेको र त्यसमा परिवर्तन गर्नुपर्ने कुनै उचित कारण नभएकोले मेरो राय यथावत नै छ। राजीनामाबाट प्रधानमन्त्रीको पद रिक्त हुन गएको खण्डमा उपधारा (१) अन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुनसक्ने कुरामा अधिकांश विद्वान कानुन व्यवसायीहरू पनि सहमत नै रहनुभएकोले यस सम्बन्धमा अरू विस्तृत चर्चा गर्न म आवश्यक सम्भन्न। प्रतिनिधिसभाले आफ्नो

विश्वास मन्त्रीपरिषद्लाई दिने नभई प्रधानमन्त्रीलाई दिने र प्रधानमन्त्रीको राजीनामाबाट पूरै मन्त्रीपरिषद्को विघटन हुने हुनाले प्रधानमन्त्रीले जुनसुकै कारणबाट राजीनामा गरे पनि कानुनी स्थितिमा कुनै अन्तर पढैन । तसर्थ, नेतृत्व हस्तान्तरण गर्नको लागि प्रधानमन्त्रीले राजीनामा गरेको अवस्थामा अन्य दलहरूले वैकल्पिक सरकार गठनको दावी नगर्ने संवैधानिक परम्परा विकसित गर्न सकेमा बाहेक विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता र विद्वान अधिवक्ताले त्यस सम्बन्धमा प्रस्तुत गर्नुभएको जिकिरले हामीलाई कुनै मद्दत गर्दैन ।

८८. प्रस्तुत विवादमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले राजीनामा नगर्नुभएको र धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गत अविश्वासको प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न धारा ५३ को उपधारा (३) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको असाधारण अधिवेशन आवाहन भएको सन्दर्भमा धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक मन्त्रीपरिषद्को गठनको प्रश्न उपस्थित भएकोले प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा सो अनुसार अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने कुरा विचारणीय हुनआएको छ । यस सम्बन्धमा मुख्यतः धारा ४२ को उपधारा (४) र धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) मा गरिएका व्यवस्थाहरूलाई नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा अनिवार्यरूपमा प्रतिनिधिसभालाई भङ्ग गर्नुपर्ने व्यवस्था उपधारा (४) मा भएकोले उपधारा (३) अन्तर्गत विश्वासको मत प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा होस् अथवा धारा ५९ अन्तर्गतको विश्वास वा अविश्वासको प्रस्तावको सन्दर्भमा होस्, मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा अनिवार्यरूपमा प्रतिनिधिसभाको विघटन हुनुपर्छ, त्यस्तो अवस्थामा उपधारा (१) अन्तर्गत अर्को मन्त्रीपरिषद् गठन गर्न मिल्दैन भन्ने विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्मा र विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद पन्तको जिकिर छ । तर धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) अनुसार धारा ५९ बमोजिम प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको बहुमतले अविश्वासको प्रस्ताव पारित गरेमा श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीलाई पदमुक्त गरिबक्सनुपर्ने किटानी व्यवस्था भएकोले धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गतको प्रधानमन्त्रीको सम्बन्धमा आकर्षित हुँदैन भन्नलाई कुनै तर्कसंगत कारण देखिन्न । यस सम्बन्धमा धारा ४२ को उपधारा (४) मा रहेको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा भन्ने शब्दहरूबाट पनि सो कुराको पुष्टि हुन्छ । धारा ४२ को उपधारा (३) मा विश्वासको मतको उल्लेख भएको र धारा ४२ को उपधारा (४) मा विश्वासको मतसँग प्रासांगिक हुने समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा भन्ने शब्दावलीका प्रयोग भएकोले उक्त उपधारा (४) उपधारा (३) सँग मात्र सम्बन्धित देखिन आउँदछ । मन्त्रीपरिषद्ले समर्थन प्राप्त गर्ने वा नगर्ने कुरा विश्वासको मतसम्बन्धी प्रस्तावसँग सम्बन्धित छ । अविश्वासको प्रस्तावमा मन्त्रीपरिषद्ले समर्थन पाउने वा नपाउने प्रश्न आउँदैन । त्यस स्थितिमा प्रतिनिधिसभामा प्रस्तुत अविश्वासको प्रस्तावले समर्थन पाउने वा नपाउने कुरा मात्र सरोकारको हुन्छ । धारा ५९ को उपधारा (२) अन्तर्गतको अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएपछि प्रधानमन्त्रीले आफैँ राजीनामा गरेकोमा बाहेक धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) अन्तर्गत श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीलाई पदमुक्त गरिबक्सनुपर्ने हुन्छ र सो अनुसार प्रधानमन्त्री पदमुक्त भई धारा ३६ को उपधारा (७) अन्तर्गत कार्य सञ्चालन गर्ने प्रधानमन्त्रीको रूपमा परिणत भएपछि प्रधानमन्त्रीको रिक्त पदमा संविधानबमोजिम अर्को प्रधानमन्त्री नियुक्त हुनसक्ने स्थिति रहेछ भने श्री ५ बाट सो अनुसार प्रधानमन्त्री नियुक्त गरिबक्सनुपर्ने हुनाले प्रधानमन्त्रीले राजीनामा गरेकोमा बाहेक अन्य अवस्थामा धारा ४२ को उपधारा (१) आकर्षित हुँदैन भन्ने विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूको भनाई तर्कसंगत देखिनआएन । धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) अल्पमतको प्रधानमन्त्रीको सम्बन्धमा आकर्षित हुँदैन, अल्पमतको मन्त्रीपरिषद्को विरुद्ध प्रतिनिधिसभाको बहुमतले अविश्वासको प्रस्ताव पारित गर्ने कुरा तर्कसंगत नै नदेखिने

हुनाले उक्त खण्ड (ख) बहुमतको प्रधानमन्त्रीको हकमा मात्र लागू हुन्छ भन्ने पनि सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट जिकिर लिइएको छ । तर त्यस सम्बन्धमा कुनै तर्कसंगत कारण प्रस्तुत हुन सकेको छैन । त्यो भनाई यदि स्वीकार गर्ने हो भने बहुमतको प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध पेश भएको अविश्वासको प्रस्तावलाई उसले आफ्नो बहुमतकै बलले असफल बनाउन सक्ने र अल्पमतको प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पेश हुनै नसक्ने अर्थ गरिएको स्थितिमा धारा ५९ को उपधारा (२) निरर्थक हुनजान्छ । अविश्वासको प्रस्ताव पारित भए पनि धारा ३६ को उपधारा (५) (ख) आकर्षित नभई धारा ४२ को (४) लागू हुन्छ भन्ने हो भने बहुमतको सरकारविरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा धारा ३६(५)(ख) बमोजिम मन्त्रीपरिषद् नै विघटित हुने, तर अल्पमतको प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएमा मन्त्रीपरिषद् यथावत् रही अविश्वासको प्रस्ताव पारित गर्ने प्रतिनिधिसभाकै विघटन हुने एउटा विल्कूल हाँस्यास्पद निकर्षमा पुगिने हुन्छ । यथार्थमा यस्तो अवस्था धारा ४२ को उपधारा (४) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाको अनिवार्य वा बाध्यतात्मक विघटन (Mandatory Dissolution) लाई धारा ३६ को उपधारा (५) को खण्ड (ख) ले स्वीकार नगरी त्यसको सट्टा मन्त्रीपरिषद् बहुमत वा अल्पमत जस्तोसुकै अवस्थाको भए पनि अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएपछि श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीलाई पदमुक्त गरिबक्सी मन्त्रीपरिषद्कै विघटन गरिबक्सनुपर्ने व्यवस्था संविधानले गरेको भन्नु नै तर्कसंगत हुन्छ ।

८९. धारा ५९ अन्तर्गत प्रधानमन्त्रीको विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पारित भएपछि प्रतिनिधिसभाको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने अर्को वैकल्पिक सरकारको गठनको सम्भावनामा कुनै विचारै नगरी प्रतिनिधिसभाकै विघटन गर्ने कुरा संसदीय प्रणालीको स्थापित परम्परा र व्यवहार अनुकूल पनि हुँदैन । विद्यमान प्रतिनिधिसभाले अर्को वैकल्पिक सरकार दिनसक्ने अवस्था हुँदाहुँदै अर्थात् प्रतिनिधिसभा क्रियाशील (Active) र प्रभावकारी (Effective) हुँदाहुँदै अर्को विकल्प दिनै नसकेको अवस्थामा अनिवार्यरूपमा लागू हुने धारा ४२ को उपधारा (४) को व्यवस्था लागू हुन्छ भनी बलपूर्वक व्याख्या गरी प्रतिनिधिसभालाई विघटन गर्नु विवेकपूर्ण र तर्कपूर्ण हुँदैन । संसदीय प्रणालीको स्थापित परम्परानुसार सरकारको गठनको सम्बन्धमा एकपछि अर्को विकल्पको खोजी हुनुपर्ने हुनाले त्यस्तो विकल्प प्राप्त हुँदाहुँदै अनावश्यकरूपमा प्रतिनिधिसभालाई विघटन गरेर देशलाई नयाँ निर्वाचनको अनावश्यक आर्थिक बोझ पार्ने र जनताले अनावश्यकरूपमा निर्वाचनकालीन तनाव र अन्योल व्यहोर्नुपर्ने अवस्थाको सिर्जना गर्ने कुरा संविधानको भावनाअनुकूल हुँदैन । संसद्को विश्वास प्राप्त सरकारद्वारा देशको शासन व्यवस्थाको सञ्चालन हुनु नै संसदीय प्रणालीको विशेषता हो । एउटा सरकारले संसद्को विश्वास गुमाएपछि संसद्को विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने अर्को सरकारको गठन हुनु सर्वथा संविधानसम्मत र संसदीय प्रणालीको स्थापित परम्परा र मान्यताअनुरूप हुन्छ । हाम्रो संविधानले पनि संसदीय प्रणालीको त्यो परम्परा र मान्यतालाई अंगीकार गरेको छ । यस स्थितिमा अविश्वासका प्रस्ताव पारित भए पनि संविधानबमोजिम अर्को मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन नसक्ने धारणा बनाई संविधानको गलत व्याख्या गरी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले श्री ५ समक्ष सिफारिस जाहेर गर्नुभएको र सो व्यहोरा विघटनको एउटा प्रमुख कारण र आधारको रूपमा उल्लेख गरिएको देखिनाले सिफारिस त्रुटिपूर्ण र उपर्युक्त सवैधानिक प्रावधानको प्रतिकूल देखिन्छ ।

९०. माथि उल्लेख भएअनुसार सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले श्री ५ समक्ष धारा ५३ को उपधारा (४) अन्तर्गत जाहेर गर्नुभएको प्रतिनिधिसभाको विघटनसम्बन्धी सिफारिस संविधानको भावना र व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिएको र यो मुद्दाको निर्णयमा पुग्नको लागि सो कुरा नै पर्याप्त भएकोले यसमा उपस्थित दुराशय, इत्यादिका प्रश्नहरूमा प्रवेश गरेर विवेचना गरिरहनु आवश्यक देखिन आएन । सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमाथि उल्लिखित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विभिन्न कारण र आधारहरूबाट असंवैधानिक देखिनआएकोले सो सिफारिसको आधारमा २०५२/२/३० मा भएको प्रतिनिधिसभाको विघटन पनि असंवैधानिक र प्रारम्भदेखि नै कानुनी प्रभावशून्य (Void) भएको हुँदा प्रतिनिधिभा उक्त असंवैधानिक विघटनभन्दा पहिलेकै स्थितिमा पुनर्जिवित भई संविधानअनुसार आफ्नो कार्य गर्न समर्थ र सक्षम रहेको कुरा यसै निर्णयद्वारा घोषित गरिएको छ। श्री ५ बाट संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम आह्वान गरिबक्सी २०५२/३/२ का दिन बस्ने व्यवस्था भएको प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन र श्री ५ बाट धारा ५३ को उपधारा (१) बमोजिम आह्वान गरिबक्सी २०५२/३/११ का दिन बस्ने व्यवस्था भएको प्रतिनिधिसभाको नवौं अधिवेशनमाथि उल्लेख भएबमोजिम प्रतिनिधिसभाको असंवैधानिक विघटनको कारण सो मितिहरूमा बस्न नसकेको हुँदा आनुपांगिक वा पारिणामिक (Consequential) रूपमा सो मितिहरू पनि स्वतः परिवर्तित भएको मानी उक्त अधिवेशनहरू गराउन आवश्यक व्यवस्थाहरू गर्नु भनी प्रत्यर्थी प्रतिनिधिसभाका सम्माननीय सभामुख र मन्त्रीपरिषद् सचिवालयका नाममा परमादेश जारी गरिएको छ। साथै उक्त असंवैधानिक विघटनको कारणबाट धारा ४२ को उपधारा (२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद् स्वतः धारा ३६ को उपधारा (७) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्को रूपमा परिवर्तित भएसरह गरिएको कार्य पनि अमान्य र शून्य भएकोले मन्त्रीपरिषद् उक्त विघटनभन्दा पहिलेकै स्थितिमा रहेको कुरा पनि यसै निर्णयबाट घोषित गरिएको छ। तर धारा ३६ को उपधारा (७) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्को रूपमा मन्त्रीपरिषद्ले गरेको कार्यहरू र असंवैधानिक विघटनपछिको अवधिभित्र भए गरेको अन्य सबै काम कुराहरू प्रचलित नेपाल कानून र संविधानसँग स्पष्टरूपमा असंगत नभएको हदसम्म रिटपूर्वक र वैधरूपमा भए/गरेको मानिनेछ। यो फैसलाको प्रतिलिपि बोधार्थ र कार्यार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रतिपक्षीहरूलाई पठाइदिनु। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामीहरू सहमत छौं।

न्याय.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

न्या.रुद्रबहादुर सिंह

न्या.मोहनप्रसाद शर्मा

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

न्या. लक्ष्मणप्रसाद अर्याल

न्या.केदारनाथ उपाध्याय

न्या.गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ

मा.न्या.त्रिलोकप्रताप राणा, मा.न्या.ओमभक्त श्रेष्ठ र मा.न्या.कृष्णजंग रायमाझीको राय :

१. रिट निवेदकले मूलरूपमा निम्नलिखित प्रश्नहरू यस रिट निवेदनमा उठाएको पाइन्छ।

(क) संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरिसकेकोमा धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्दा धारा ५३(३) र धारा ५९(२) निरर्थक हुन जान्छ, त्यस्तो सिफारिस गर्न मिल्दैन।

(ख) अल्पमतमा रहनुभएका मन्त्रीपरिषद्को नेतृत्व गर्ने प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गराउन सिफारिस गर्न सक्तैन।

अधिवक्ता रविराज भण्डारी विरुद्ध प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीसमेत

- (ग) धारा ४२(१) बमोजिम वैकल्पिक मन्त्रीपरिषद् गठन हुन सक्ने स्थिति छुँदाछुँदै वैकल्पिक सरकार गठन गर्ने मौका नदिई धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा फर्कन नमिल्ने असंवैधानिक कुरा दर्शाई धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्न मिल्दैन ।
- (घ) धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको कुरा उल्लेखगरी समावेदन गरिएकोमा त्यसैलाई कारण देखाई प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने गरेको सिफारिस दुराशययुक्त छ ।
२. निवेदक एवं निवेदक तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले उठाउनुभएको प्रश्नहरू यस अदालतबाट फ्रेम भएका निम्नलिखित प्रश्नहरूभित्र समाविष्ट हुनजान्छ ।
- (क) संविधानको धारा ५३(४) ले राजालाई प्रदत्त अधिकार मौसुफको स्वविवेकीय हो वा होइन ?
- (ख) धारा ५३(३) अन्तर्गत विशेष अधिवेशन बोलाउने प्रक्रिया पूरा भइसकेपछि धारा ५३(४) को प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभा विघटन हुनसक्छ कि सक्तैन ?
- (ग) धारा ४२(२) को विकल्प स्वरूप धारा ४२(१) मा फर्केर मन्त्रीपरिषद् गठन गर्न सकिन्छ/सकिदैन ?
- (घ) प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस दुराशययुक्त छ/छैन ?
३. संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको कुरा दर्शाई समावेदन भई अधिवेशन बोलाउने तिथि मिति समेत तोकिसकेको स्थितिमा धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्न हुँदैन । प्रधानमन्त्रीको यस्तो क्रियाबाट धारा ५३(३) बमोजिम चालु भएको क्रिया र धारा ५९(२) बमोजिमको हकको अन्त हुन्छ । संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरिएपछि धारा ५३(३) को क्रियालाई अन्त गर्न प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गरेकोले यो बदनियत पूर्ण छ । धारा ३६(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले मात्र धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्न सक्दछ । धारा ४२(१) बमोजिम वैकल्पिक सरकार बनाउने स्थिति हुँदाहुँदै प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न असंवैधानिक छ । साथै धारा ५३(३) को प्रयोग भएपछि धारा ५३(४) निरस्त हुन्छ, र धारा ५३(४) ग्रहण (Eclipse) लाग्दछ भन्नेसमेत वहस भएको पाइन्छ । यसको अतिरिक्त धारा ५३(४) मा श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार भएकोले माथि उल्लेख गरिएको कारणहरूबाट श्री ५ ले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसलाई अमान्य गर्नुपर्नेमा प्रधानमन्त्रीको सिफारिसअनुसार प्रतिनिधिसभामा विघटन गरिएकोले उक्त क्रिया बदरयोग्य छ भनेको पाइन्छ । यस्तै समान प्रश्नहरू रि.नं.३१०५, ३१०८, ३११२, ३११४, ३११८ र ३१२० मा उठेको देखिन्छ । आफ्नो वहस र वहसनोटमा समेत विद्वान कानुन व्यवसायीहरूले पाकिस्तानको नवाज सरिफको केश र भारतको वोमाईको केशको नजिर उद्धृत गर्दै प्रतिनिधिसभालाई पुनर्जिवत् गरियोस् भनेको पाइन्छ । संविधानको धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा फर्कने तर्क र धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) को प्रयोग गर्न मिल्ने नमिल्नेतर्फ र बदनियततर्फ समेत यस निर्णयको पछिल्लो प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएकोले यस प्रकरणमा सो बाहेक माथि उल्लेख भएका प्रश्नहरूका निराकरण गर्न प्रथमतः नेपाल अधिराज्यको संविधान, (यसपछि “संविधान” भनिएको) लाई हेर्नुपर्छ । संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव ल्याउने कुरा दर्शाई समावेदन भई अधिवेशन बस्ने मिति र समय तोकिसकेपछि धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गरी प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभाको विघटन हुन सक्दैन भन्ने जिकिरतर्फ हर्दा धारा ५३ मा चारवटा उपधाराहरू छन् । उपधारा (१) मा “अधिवेशन आह्वान गरिबक्सने” व्यवस्था, उपधारा (२) मा “अधिवेशन अन्त गरिबक्सने” व्यवस्था, उपधारा (३) मा “प्रतिनिधिसभाको सम्पूर्ण सदस्य संख्याको एक चौथाई सदस्यहरूले समावेदन गरेमा अधिवेशन वा बैठक बोलाउने व्यवस्था र

उपधारा (४) मा “श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सकिवक्सने” व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

४. धारा ५३(१) र (२) प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आह्वान गर्ने र अन्त गर्ने व्यवस्थसँग सम्बन्धित छ, भने धारा ५३(३) समावेदन गरी अधिवेशन र बैठक बोलाउनेसँग सम्बन्धित छ । तर धारा ५३(४) प्रतिनिधिसभा विघटन गर्नेसँग सम्बन्धित देखिन्छ । उपरोक्त विभिन्न उपधाराहरूमा उल्लेखित विषयबाट नै धारा ५३(१), (२) र (३) को व्यवस्थाहरू अधिवेशन बोलाउने, प्रारम्भ गर्ने, र अन्त गर्नेसँग सम्बन्धित छन् भने धारा ५३(४) प्रतिनिधिसभा विघटन गर्नेसँग सम्बन्धित देखिन्छ । धारा ५३(४) को व्यवस्था अलगगै विषयको देखिन्छ । उक्त कुरा धारा ५३ मा रहेको मार्जिनल नोटबाट पनि प्रष्ट हुन्छ । मार्जिनल नोटमा ‘अधिवेशनको आह्वान’ ‘पछि’ र शब्द राखी ‘अन्त’ लाई जोडिएको छ, र ‘तथा’ शब्द राखी ‘प्रतिनिधिसभाको विघटन’ भन्ने शब्दहरू राखिएको छ ।
५. यसबाट पनि प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसलाई स्वतन्त्र रूप दिएको पाइन्छ । प्रतिनिधिसभा नै विघटन भएपछि प्रतिनिधिसभाको आह्वान प्रारम्भ र अन्तको कुनै प्रयोजन रहँदैन र प्रतिनिधिसभाको विघटनबाट अधिवेशन वा बैठक बस्ने कुरा असान्दर्भिक हुनजान्छ ।
६. वस्तुतः मूल नै नास भएपछि अरुतर्फ विचार हुने स्थिति रहँदैन । संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन भई अधिवेशन बोलाएपछि धारा ५३(४) निरस्त हुन्छ, यस्तो अवस्थामा धारा ५३(४) को प्रयोग गरी प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्न मिल्दैन भन्ने भनाई भएकोले धारा ५३ को बनावटतर्फ हेर्दा धारा ५३ को उपधारा (१) मा “श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन भएको १ महिनाभित्र सांसदको आह्वान गरिबक्सनेछ । त्यसपछि यस संविधानबमोजिम श्री ५ बाट समय-समयमा अन्य अधिवेशन आह्वान गरिबक्सनेछ । तर एउटा अधिवेशनको समाप्ति र अर्को अधिवेशनको प्रारम्भका बीचको अवधि ६ महिनाभन्दा बढी हुने छैन” भन्ने लेखिएको पाइन्छ ।
७. धारा ५३ को उपधारा (१) मा नै ‘तर’ शब्द राखी प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश रहेको पाइन्छ । तर सोही धारा ५३ को उपधारा (४) मा ‘तर’ जस्तो कुनै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखिएको छैन । धारा ५३(३) क्रियाशील भएपछि धारा ५३(४) प्रभावहीन हुन्छ भन्ने निवेदकको भनाईलाई मान्ने हो भने धारा ५३(१) अन्तर्गत नियमित अधिवेशन आह्वानपश्चात् धारा ५३(३) अन्तर्गत समावेदन गरी अधिवेशन आह्वान गर्न पाउने अधिकार पनि स्वतह निलम्बित भएको मान्नुपर्छ । संविधानको अन्य धाराहरूको रचना हेर्दा संविधानको धारा ९(६) मा, धारा २०(१) मा, धारा ३४(६) मा, धारा ३८ मा, धारा ४५(२) र (३) मा, धारा ४६(१) को देहाय (ग) मा, धारा ५६(१) मा, धारा ५६(३) मा, धारा ५९(२) मा, धारा ६२(८) मा धारा ६८(१) मा, धारा ७१(१) मा, धारा ७५ को देहाय (घ) मा, धारा ८५ (२) मा, धारा ८६(१२) मा, धारा ८८(२) मा, धारा ९०(२) मा, धारा ९१(१) मा, धारा ९१(३) मा, धारा ९२ मा, धारा ९४(१) मा, धारा ९७ (३) मा, धारा ९७(७) मा, धारा ९८(१) मा, धारा ९९(२) मा, धारा ९९ (६) मा, धारा १०४(३) मा, धारा १०१(८) मा, धारा १०३ (३) मा, धारा ११३(२) को देहाय (घ) मा, धारा ११५(८) मा, धारा १२६(२) को देहाय (घ) मा, धारा १३०(१) मा धारा १३१ मा ‘तर’ भन्ने शब्द राखी प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको प्रयोग भएको र धारा १४(५) मा धारा ४७(१) को देहाय (घ) मा, धारा ७२(२) मा, धारा ११३(२), को देहाय (घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा स्पष्टिकरण राखिएको पाइन्छ । जुन धारालाई यसबाट नियन्त्रित गर्न खोजिएको छ । त्यहाँ तर भन्ने प्रतिबन्धात्मक

वाक्यांश राखी नियन्त्रित गरिएको छ। जुन धारा वा धाराको देहाय वा खण्डमा कुनै तात्पर्य एवं प्रयोजन प्रष्टाउन खोजिएको छ भने तहाँ “स्पष्टिकरण” शब्द राखी तात्पर्य एवं प्रयोजन प्रष्ट्याएको छ। यो सन्दर्भमा हेर्दा धारा ५३(३) प्रयोग गरिएको अवस्थामा धारा ५३(४) प्रयोग गर्न नमिल्ने भनी न त त्यस्तो कुनै ‘तर’ भन्ने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखी धारा ५३(४) लाई नियन्त्रित गरिएको न त स्पष्टिकरण राखी धारा ५३(३) प्रयोग भएपछि प्रयोग नहुने भनी तात्पर्य एवं प्रयोजन प्रष्ट्याइएको छ। संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरेपछि धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्न नसक्ने भए संविधानको उपरोक्त धाराहरूमा संविधानको अरू धारामा प्रयोग भएजस्तै ‘तर’ भन्ने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखी धारा ५३(४) लाई नियन्त्रित गरिने थियो वा “स्पष्टिकरण” राखी त्यसको तात्पर्य एवं प्रयोजनलाई प्रष्ट्याइने थियो। तर सो बमोजिम धारा ५३(४) मा त्यस्तो व्यवस्था रहेको पाइन्न। उपरोक्त ‘तर’ वा ‘स्पष्टिकरण’ भन्ने वाक्यांश संविधानको धारा ५३(४) मा संविधानकर्ताबाट नराखिएकोबाट धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन भएपछि प्रयोग गर्न नमिल्ने गरी नियन्त्रित गर्ने संविधानकर्ताको मनसाय रहेनछ, भनी निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ।

८. संविधानको धारा ५३(३) मा “अधिवेशन प्रारम्भ हुनेछ” भन्ने वाक्यांश रहकोले धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन भएपछि अधिवेशन बस्ने क्रिया हुनैपर्छ। यो अनिवार्य तत्व बाध्यात्मक (Mandatory) हो कि भन्नलाई धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन हुनुभन्दा अगावै धारा ५३(९) बमोजिम नियमित अधिवेशन आह्वान भई अधिवेशन बस्ने मितिसमेत तोकिएको पाइन्छ। सो क्रियाको अन्त नभएसम्म अधिवेशन बस्नैपर्ने हो भन्ने तर्कलाई मान्ने हो भने प्रतिनिधिसभाको नियमित अधिवेशन बसेपछि त्यस्तो अधिवेशन अन्त्य नभएसम्म प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नमिल्ने हुन जान्छ। धारा ५३(३) लाई पनि यसैअनुरूप हेर्नुपर्छ। शब्दहरू स्पष्ट छ भने अरू अर्थ लगाउन हुँदैन। यस सन्दर्भमा धारा ५३(३) को प्रयोगले धारा ५३(४) को प्रयोगमा बन्देज लगाएको देखिन्छ। धारा ५३(३) पछि धारा ५३(४) को निर्माण भएकोले व्याख्या दृष्टिबाट समेत उपधारा (३) माथि उपधारा (४) प्रभावशाली हुन्छ। संविधानको धारा ४२(२) बाट धारा ४२(९) को सरकार गठन हुनसक्ने कुराको आधारमा धारा ५३(३) क्रियाशील भइसकेको अवस्थामा धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस असंवैधानिक हुन्छ, भन्ने निवेदकको कथनको हकमा विचार गर्दा प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता भइसकेपछि गरेको होइन। धारा ५३(२) को प्रयोगपछि धारा ५३(३) को प्रयोग भएको पाइन्छ। धाराका शब्दहरू स्पष्ट छन् र बन्देजरहित छन् भने यसो हुनु ठीक र मुनासिव हुन्छ भनी त्यस्तो धारामा प्रयोग भएका शब्द र भाषालाई रूपभेद तथा रूपान्तर गर्ने गरी आफ्नो विचार थोपार्न मिल्दैन। विधिकर्ता (संविधानकर्ता) को मनसाय संविधानको धारामा प्रयोग भएका शब्दहरूबाट जे जस्तो अर्थ निस्कन्छ, सोहीअनुसार व्याख्या गर्नुपर्छ। व्याख्या गर्ने गहनतम भूमिका निर्वाह गर्ने क्रममा अदालतले संविधानको निर्माण गर्ने होइन। संविधानमा स्पष्टरूपमा विद्यमान प्रावधानहरू निष्क्रिय पार्ने र रूपान्तर गर्ने कार्यबाट पनि अदालत अलग रहन्छ। संविधानको धारा ५३(३) को व्यवस्था र धारा ५३(४) को व्यवस्था अलग-अलग छ र विषयवस्तु पनि अलग-अलग देखिन्छ।

९. धारा ५३(३) ले प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले समावेदन गरी प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन बोलाउने अधिकार हो। तर धारा ५३(४) प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्ने अधिकार हो। प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन बोलाउन पाउने अधिकार पाएका प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसलाई

कसरी रोक्न सक्दछ ? निवदेकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले धारा ५३(३) को क्रियालाई धारा ५९(२) सँग जोडेको पाइन्छ । अर्थात् धारा ५३(३) को प्रयोग भएपछि धारा ५९(२) को क्रियामा जानैपर्छ भन्ने भनाई रहेको पाइन्छ । तर संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम कुनै पनि विषयलाई लिएर प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले समावेदन गर्न सक्दछन् । धारा ५३(३) अविश्वासको कुरा दर्शाई सो कामको लागि मात्र समावेदन गरिने धारा होइन । हाल प्रस्तुत मुद्दामा अविश्वासको कुरा दर्शाई धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरिएकोले धारा ५९(२) सँग सरोकार राख्दछ भन्ने तर्क उठे पनि धारा ५३(३) बमोजिम अरू विषयलाई लिएर समावेदन गरेमा त्यस्तोले धारा ५९(२) सँग सरोकार राख्दैन । अविश्वासको कुरा दर्शाई धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरिएमा धारा ५९(२) सँग सरोकार राख्ने र धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको कुरा नदर्शाई अन्य विषयमा समावेदन गरिएमा धारा ५९(२) सँग सरोकार राख्दैन भने धारा ५३(३) लाई दुई फ्याक लगाई छुट्याउन (Severe) मिल्दैन । वास्तवमा धारा ५९ स्वतन्त्र देखिन्छ । संविधानको धारा ५९(२) बमोजिम प्रतिनिधिसभामा अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्न सकिन्छ । तर धारा ५३(३) को समावेदन आफू स्वयंमा अविश्वासको प्रस्ताव होइन, समावेदन संविधानको धारा १३२ को उपधारा (१) को देहाय (ङ) बमोजिम निवेदनसम्म देखिन्छ । यसलाई अविश्वासको प्रस्ताव भन्न मिल्ने देखिन्छ । धारा ५३(३) मा अविश्वासको कुरा दर्शाई समावेदन गरे पनि धारा ५९(२) बमोजिम विधिपूर्वक अविश्वासको प्रस्ताव आउनुपर्छ । विधिपूर्वकको अविश्वास प्रस्ताव दर्ता नभए धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरेकै कारणबाट सो सार्थक हुँदैन ।

१०. संविधानको धारा ५३ को उपधारा (१) बमोजिम सम्बत् २०५२ साल आषाढ ११ गते संसद्को नवौं अधिवेशन आह्वान गरिबक्सको मिति २०५२/२/२४ को खण्ड ४५ अतिरिक्तांक ४(घ)(१) को नेपाल राजपत्रबाट देखिन्छ । प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन चालू नरहेको अवस्थामा धारा ५३(३) बमोजिम अधिवेशन बस्ने मिति र समय तोकिबक्सनको लागि समावेदन गरिने संवैधानिक व्यवस्था हो । तर धारा ५३(१) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन बस्ने मिति र समय तोकिसकेपछि धारा ५३(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन तोकिबक्सन समावेदन गर्नुमा औचित्य देखिनआएको छैन । संसद् बस्ने आह्वान भई मिति र समय तोकिसकेपछि त्यस्तोमा प्रतिनिधिसभा बस्ने मिति र समय तोकिबक्सन समावेदन गर्नु कुनै प्रयोजन देखिन्छ । वास्तवमा संसद्को अधिवेशन आह्वान भइसकेकोले धारा ५९(२) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव सोही बखत ल्याउन सकिने स्थिति छ । अविश्वासको प्रस्ताव धारा ५९(२) बमोजिम अधिवेशनमा क्रियाशील हुन्छ । अधिवेशन बाहिर होइन । यसबाट पनि धारा ५३(३) को व्यवस्थालाई धारा ५९(२) को रूप दिन सकिन्छ । धारा ५३(३) को कुरा समावेदन हो । यसलाई धारा ५९(२) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव भन्न मिल्दैन ।
११. संविधानको धारा ५३(३) प्रयोग भएपछि धारा ५३(४) को प्रयोग गर्न मिल्दैन । धारा ५३(४) को व्यवस्था निलम्बित हुन्छ । त्यसमा ग्रहण (Eclipse) लाग्दछ र प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न पठाएको सिफारिस असंवैधानिक हुन्छ र असंवैधानिक प्रश्नमा अदालत प्रवेश गर्न सक्दछ र सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न सिफारिस उपरोक्त कारणबाट असंवैधानिक देखिएबाट श्री ५ बाट स्वविवेकीय तजविजी अधिकार प्रयोग गरी त्यस्तो सिफारिसलाई अमान्य गर्नपर्छ भन्ने भनाई वहस भएकोले सोतर्फ हेर्दा संविधानको प्रतिकूल प्रतिनिधिसभा विघटन गरिएमा उक्त कुरा असंवैधानिक हुने हो ।
१२. संविधानको धारा ५३(४) मा “श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सकिबक्सनेछ । त्यसरी प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सदा ६ महिनाभित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाका लागि निर्वाचन हुने मिति समेत तोकिबक्सनेछ” भनी लेखिएको पाइन्छ ।

१३. धारा ५३(४) को संवैधानिक व्यवस्थातर्फ हेर्दा धारा ५३(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको लागि निम्न तीन अनिवार्य तत्वहरूको आवश्यक देखिन्छ ।

(क) प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस

(ख) श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको विघटन

(ग) ६ महिनाभित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन हुने मिति तोक्नुपर्ने कुराहरू हुन् ।

१४. यी तिनै शर्तहरू प्रस्तुत प्रतिनिधिसभाको विघटनमा पूरा भएको पाइन्छ । ती शर्तहरू पूरा भएको छैन भन्ने निवेदकहरूको भनाई पनि छैन । संविधानको धारा ५३(४) ले प्रतिनिधिसभाको विघटनको लागि तोकेको शर्तहरू पूरा भएकोले सोतर्फ धारा ५३(४) को प्रयोग संविधानको प्रतिकूल भयो भन्ने स्थिति भएन । संविधानको धारा ५३(४) मा प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्ने अवस्था र आधार तोकेको पाइन्छ । प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस यो यस्तो अवस्था र आधारमा हुनसक्दछ भनी संविधानमा तोकिएको भए त्यस्तो अवस्था र आधारको विपरित प्रतिनिधिसभाको विघटनका सिफारिस गरिएको भए संविधानको विपरित भयो भन्ने स्थिति हुने थियो । तर धारा ५३(४) मा कुनै आधार र अवस्था तोकिएको पाइन्छ । धारा ५३(४) मा आधार र अवस्था नतोकेको अवस्थामा यस्तो आधारमा प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्नुपर्नेमा सो नभएको भनी दोष लगाई संविधानको प्रतिकूल हो भन्न मिल्दैन । संविधानको धारा ५३(३) प्रयोग भएको अवस्थामा धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गर्न सक्दैन र विघटनको सिफारिसमा आघात हुनुपर्छ भन्ने तर्कको हकमा संविधानको धारा ५३(३) प्रयोग भएपछि धारा ५३(४) प्रयोग गर्न मिल्दैन भनी संविधानको कुनै धारामा तोकिएको पाइन्छ । संविधानको धारा ५३(४) प्रयोग हुन नसक्ने कुनै बन्देजित शर्तहरू रहेको धारा ५३(४) देखिन्छ । वास्तवमा धारा ५३(४) मा कुनै पूर्व शर्त छैन । प्रतिनिधिसभा विघटन भएको अवस्थामा पनि धारा ५९(४) को खण्ड (क) बमोजिम प्रतिनिधिसभाका सभामुख र उपसभामुख आफ्नो पदमा बहालै रहिरहने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । तर धारा ५३(३) को अधिकार प्रयोग भई क्रियाशील रहेको अवस्थामा धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न नपाउने गरी धारा ५३(३) लाई जिवित राख्ने जस्तो कुनै संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । मिति २०५२/२/३० खण्ड ४५ अतिरिक्तांक ६(क) मा प्रकाशित नेपाल राजपत्रमा राजद्वारको विज्ञप्तिबाट सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले विभिन्न कारणहरू देखाई प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सिन श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा सिफारिस चढाउनुभएको देखिँदा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिसमा आधार र कारणहरू रहेको पाइन्छ ।

१५. संविधानको धारा ५३(४) मा रहेको शर्तको उल्लंघन भयो भन्ने निवेदकको भनाई नभई धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको कुरा दर्शाई समावेदन गरिएको अवस्थामा धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिससम्बन्धी अधिकार निलम्बित हुन्छ एवं ग्रहण (Eclipse) लाग्दछ, सोको सुरताल मिल्ने सुसंगत Harmonious व्याख्या हुनुपर्छ भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको बहस भएकोले निवेदन व्याख्याको लागि आएका पाइन्छ । जहाँसम्म सुरताल मिल्ने सुसंगत व्याख्या Harmonious Interpretation को प्रश्न छ सोतर्फ हेर्दा संवैधानिक कानूनको असली मनसाय त्यसमा प्रयुक्त शब्दावलीद्वारा व्यक्त भएको हुन्छ । संवैधानिक कानूनमा प्रयुक्त भाषाबाट अर्थ स्पष्ट छ र त्यसमा कुनै अस्पष्टता Ambiguity छैन भने ती शब्दहरूबाट जो जस्तो अर्थ निस्कन्छ सोही अर्थ गर्नुपर्छ । स्पष्ट र एकार्थक कानूनलाई व्याख्या गरी विस्तार गरिँदैन । प्रयुक्त शब्दबाट स्पष्ट अर्थबोध हुन्छ भने त्यसको विपरित व्याख्या हुँदैन । तर जहाँ प्रयुक्त शब्दबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सहज र स्वभाविक अर्थ ननिस्की असंगत अर्थ निस्कन्छ भन्ने त्यही अर्थ गरी विषयसँग सम्बद्ध र मिल्दो बनाउन आवश्यक हुन्छ ।

१६. संविधानको धारा ५३(३) को प्रयोग भई क्रियाशील रहेको अवस्थामा धारा ५३(४) प्रयोग गर्न नमिल्ने भए सोही किसिमको शब्दहरू धारा ५३(४) मा राखिने थियो । तर धारा ५३(४) स्वतन्त्र देखिन्छ । कुनै शर्त वा बन्देज रहेको पाइन्न । संविधानकर्ताले नै धारा ५३(४) लाई स्वतन्त्र राखी त्यसमा कुनै शर्त वा प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखेको छैन भने सुरताल मिल्ने सुसंगत व्याख्या Harmonious Interpretation को नाउँमा धारा ५३(४) लाई सशर्त गराउन मिल्दैन । संवैधानिक कानूनको अर्थ खोज्ने हो, निर्माण गर्ने होइन ।
१७. निवेदकको भनाइबमोजिम धारा ५३(३) प्रयोग भएको अवस्थामा धारा ५३(४) प्रयोग गर्न मिल्दैन भन्ने व्याख्या गर्ने हो भने धारा ५३(४) मा संविधानकर्ताले थप नगरेका शर्त थपिन जाने हुन्छ र स्वतन्त्र धाराको सट्टा बन्देजयुक्त धाराको निर्माण हुनजान्छ, जुन कानून व्याख्याको सिद्धान्तबाट मिल्दैन ।
१८. संविधानको धारा ५३(३) प्रयोग भएको अवस्थामा धारा ५३(४) मा ग्रहण लाग्दछ भन्नलाई धारा ५३(३) र धारा ५३(४) मा रहेको शाब्दिक अर्थले नै मिल्दैन । कुनै धाराको प्रयोगले कुनै धारामा ग्रहण (Eclipse) लाग्दछ भने सोको पष्ट व्यवस्था सम्बन्धित धारामा रहेको हुन्छ । तर त्यस्तो प्रावधान धारा ५३(४) मा रहेको पाईदैन । यस सन्दर्भमा धारा ५३(४) मा रहेको प्रतिनिधिसभाको विघटनको हकमा विघटन (Dissolution) को सिद्धान्तको विवेचना गर्न सान्दर्भिक हुन्छ ।
१९. शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तअनुसार राज्यका विधायिकी कार्यकारिणी र न्यायिक शक्तिहरू सरकारका व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकामार्फत् प्रयोग गरी देशको शासन व्यवस्था सञ्चालन गरिएको हुँदा संविधानको धारा ३५(३) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन, नियन्त्रण र सञ्चालन गर्ने अधिकार मन्त्रीपरिषद्को छ । प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा मन्त्रीपरिषद्को गठन हुन्छ । राज्यको इच्छा लागू गर्ने सरकारको अंग कार्यपालिका हो । प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई भएकोले यो कार्यकारिणी अधिकार हो ।
२०. प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने कार्यकारिणीको हो । जसको क्रियाले व्यवस्थापिका (Legislative Body) लाई खारेज गर्दछ र विवादको छिनोफानो गर्न मतदाता (Electorate) वर्ग छेउ पठाइन्छ । सार्वभौमसत्ता जनतामा रहेकोले जनताले आफ्नो मतको प्रयोगद्वारा पक्ष-विपक्षलाई हारजीत गरी विवादको निराकरण गरेको हुन्छ । विघटन Dissolution को अधिकारबाट प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरू र मन्त्रीपरिषद्मा रहेको आफ्नो मन्त्रीहरूलाई Colleagues, अनुशासन र नियन्त्रणको धारामा राखेको हुन्छ । विघटनबाट (Dissolution) नयाँ हुने प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा साविकमा प्रतिनिधिसभाका सदस्यको हारजित दुवै हुनसक्ने भई परिणामको निश्चिन्ता नहुँदा साविक प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले पनि विघटन (Dissolution) को प्रक्रियालाई सामान्य तथा राम्रो मान्ने अवस्था हुँदैन । निर्वाचन प्रत्येक प्रतिनिधिसभाका सदस्यको लागि खर्चिलो हुन्छ । मानसिक यातनालागायत शारीरिक कष्ट पनि हुन्छ । समष्टिगतरूपबाट विघटन (Dissolution) को डरबाट प्रतिनिधिसभाका सबै सदस्यहरू अनुशासित र संयमित रहेका हुन्छन् ।
२१. २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुनर्वहालीपश्चात् निर्माण भएको संविधानले संवैधानिक राजतन्त्र तथा संसदीय शासन प्रणालीलाई अंगिकार गरेको र यस्तो संसदीय व्यवस्था भएको राष्ट्रहरू बेलायत, अस्ट्रेलिया र क्यानडाजस्ता मुलुकहरूले प्रधानमन्त्रीलाई प्रतिनिधिसभा विघटन गर्न पाउने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । बेलायतमा

संसद् विघटन गर्न पाउने प्रधानमन्त्रीको स्वविवेकीय अधिकार भई हाउस अफ कमन्सलाई नियन्त्रणमा राख्ने एउटा माध्यम हो । संविधानको मौलिक संरचनामा संसदीय व्यवस्थालाई अंगिकार गरेपछि प्रधानमन्त्री पद नै विशिष्टरूपले शक्तिशाली गराइएको हुन्छ । प्रधानमन्त्रीद्वारा प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसको अधिकार प्रयोग हुनु संसद्मा शक्ति सम्पन्न प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकार हो । निवेदक हरिप्रसाद नेपालविरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भएको रिट निवेदनमा प्रधानमन्त्रीलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमको पक्षधर भई जनादेश प्राप्त गर्न निर्वाचनमा जानु संवैधानिक अधिकार हो भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ । संविधानको धारा ३ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने भन्ने उल्लेख भएकोले सार्वभौमसत्ता जनतामा अपिल गर्न जानु नै प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न पाउने कार्यकारिणी अधिकारबाट नै प्रधानमन्त्रीले आफ्नो दलको सांसदहरू अनुशासनमा राखी विपक्षी दलहरूलाई सहयोगको भावना प्रस्फुटन गर्न प्रभाव पार्दछ । उदाहरण स्वरूप बेलायतका वर्तमान प्रधानमन्त्री जोनमेजरले संसद्बाट म्याष्ट्रिच सन्धि पारित नहुने अवस्था देखेपछि संसद् विघटन गरी जनादेश लिने इच्छा व्यक्त गरेपछि उक्त सन्धि पारित भई संसद् विघटन गर्न पर्ने अवस्था नरहेको घटना जिउँदैछ । अतः प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार राजनीतिक अस्त्र हो भन्ने मुख्य आधार नै यही हो, विघटन (Dissolution) को सिद्धान्त खास गरेर लोकप्रिय सार्वभौमसत्ता (Popular Sovereignty) मा अडेको छ ।

२२. प्रतिनिधिसभाको विघटनसँग जनताको सार्वभौमसत्तात्मक अधिकारको सम्बन्ध स्थापित गरी जनताको निर्णय सर्वोपरी राख्ने कुरामा विघटनको महत्व प्रदर्शित भएको छ । विघटन संसदीय प्रजातान्त्रिक प्रणालीको विशिष्टता Feature हो र प्रायः सबै संसदीय प्रजातान्त्रिक मुलुकमा यसको प्रयोग प्रधानमन्त्रीद्वारा हुन्छ ।
२३. कुन समयमा र कस्तो अवस्था एवं परिवेशमा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने हो यो प्रधानमन्त्रीको अधिकार एवं विचाराधीनको कुरा हो । यसको आधार विस्तृत हुन्छ । यस अधिकारलाई संकुचित गर्दा यदाकदा आवश्यक परेको समय र अवस्थामा प्रयोग हुन नसक्ने भएबाट देश राजनीतिक दुर्घटनाको शिकार हुन सक्दछ ।
२४. यसैकारणबाट अधिकांश संसदीय प्रजातान्त्रिक मुलुकमा विघटनको सिमारेखा कोरिएको छैन । तर पनि प्रधानमन्त्रीले यसको प्रयोग विवेकपूर्ण एवं संविधानसम्मत तरिकाले गरेको हुन्छ र गर्नुपर्छ । संसदीय प्रजातान्त्रिक मुलुकमा यदाकदा प्रधानमन्त्रीको विघटनको सिफारिस अमान्य भएको इतिहास छ । सन् १९३९ मा South Africa को Governor General ले प्रधानमन्त्री Hertzog को र Canada मा पनि Governor General ले Mackenzie King को विघटनको सिफारिसलाई अमान्य गरेको पाइन्छ । यस निर्णयको आलोचना नभएको होइन । संसदीय प्रजातन्त्रको इतिहासमा यस्ता घटनाहरू विरलै छन् ।
२५. As a Rule प्रधानमन्त्रीको सिफारिसबमोजिम संसद् विघटन भएको हुन्छ साधारण Normally प्रधानमन्त्रीको विघटनको सिफारिसलाई राष्ट्रध्यक्षले मानेको हुन्छ ।
२६. धारा ४५(३) मा प्रतिनिधिसभा अगावै विघटन भएमा बाहेक कार्यकाल ५ वर्षको तोकेको छ । प्रधानमन्त्रीले उक्त कार्यकालभन्दा अगावै प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्न सक्दछ । यसैले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने प्रधानमन्त्रीको अधिकारलाई विशेषाधिकार (Prerogative Right) पनि भन्ने गरिएको छ । प्रतिनिधिसभाको कार्यकालभन्दा अगावै प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई संविधानले प्रदान गरेको अवस्थामा स्पष्ट संवैधानिक प्रावधानविना प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरूले प्रधानमन्त्रीको त्यस्तो अधिकारलाई निरस्त एवं कुण्ठित तुल्याउन सक्दैन । संसदीय व्यवस्था भएको देशको परिपाटी, मान्यता र परम्परालाई हेर्दा

पनि प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा रहेको सरकार चाहे बहुमतको होस् वा अल्पमतको होस्, संसद्का बैठक बसेको अवस्थामा होस् वा नबसेको अवस्थामा होस्, अविश्वासको प्रस्ताव पेश भएको वा नभएको जुनसुकै अवस्थामा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गरेको र त्यस्तो सिफारिसलाई राष्ट्रध्यक्षले मानिआएको विगत सय दुई सय वर्षको संसदीय पद्धतिबाट देखिन्छ। भारतमा सन् १९७९ मा अल्पमतको सरकारका प्रधानमन्त्री चौधरी चरण सिंहले विश्वासको मत लिनपुर्ने शर्त उल्लंघन गरी सदनको सामना नगरी लोकसभा विघटनको सिफारिस गरेको र राष्ट्रध्यक्षले मानेको पाइन्छ। यसैगरी कांग्रेसको समर्थनमा अडेको अल्पमतको सरकारका नियुक्त प्रधानमन्त्री चन्द्र शेखरले कांग्रेस दलले समर्थन फिर्ता लिने घोषणा गरेपछि लोकसभा विघटनको सिफारिस गरेको र राष्ट्रध्यक्षले मान्यता दिएको पाइन्छ। निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेत विपक्षी सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद समेत भएको रिट निवेदनमा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस सधैं नयाँ कार्यदलकै लागि गर्छ भन्ने कुनै निश्चित नियम नभएको कतिपय अवस्थामा अल्पमतको सरकारको प्रधानमन्त्रीलाई जनताबाट नयाँ कार्यदिश प्राप्त हुने सम्भावना नहुँदा-नहुँदै पनि बाध्यतावश उसले विघटन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनजान्छ भन्दै आफ्नो निर्णयमा बोली संसदीय प्रणालीको मान्य परम्परालाई आधार बनाएको छ। बेलायतमा सय वर्ष यता प्रधानमन्त्रीको सिफारिसलाई अन्यथा गरिएको छैन। अधिकांश संसदीय प्रजातान्त्रिक मुलुकले यसै परिपाटीलाई अवलम्बन गरेको छ।

२७. स्पष्ट तथा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक संविधानको धारा ५३(४) सक्रिय र क्रियाशील हुन्छ। प्रधानमन्त्रीले देशको राजनीतिक, आर्थिकसमेत सम्पूर्ण परिस्थिति हेरेर विवेकपूर्ण तरिकाले गरेको प्रतिनिधिसभाको विघटन साररूपमा राजनीतिक प्रश्नमा अडेको हुन्छ। बहुदलीय संसदीय प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा राजनीतिक दल सक्रिय भएका हुन्छन्। मतदाताहरूले प्रयोग गरेको मतबाट कुनै खास राजनीतिक दलको सरकार बन्ने र कुनै राजनीतिक दल विपक्षमा रहने जनादेश प्राप्त गरेको हुन्छ। यिनै सन्दर्भमा कार्यपालिकाको शक्तिको आधार राजनीतिक रहेको हुन्छ।

२८. यिनै कारणले विघटन (Dissolution) लाई राजनीतिक हतियार (Political Weapon) भनिन्छ। यो विघटनको अधिकारको प्रयोग सदैव व्यवस्थापिका (Legislative Body) मा गरिएको हुन्छ। संविधानले पनि यही अधिकार धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीलाई दिएको छ। धारा ५३(४) को प्रयोगले धारा ५३(३) को प्रयोगलाई निष्क्रिय तुल्याई सो गर्न मिल्दैन भन्ने हकमा धारा ५३(४) को प्रयोगले धारा ५३(३) लाई मात्र होइन धारा ५१(१), (२) धारा ५९, धारा ६०, धारा ६४, धारा ६८, धारा ६९, धारा ७० आदिलाई प्रभाव पारेको हुन्छ। यी सबै धाराहरू निष्क्रिय हुन्छन् भने धारा ५३(३) निष्क्रिय हुँदैन भन्नलाई संविधानको स्पष्ट व्यवस्थाले मात्र सो गर्न सक्दछ। तर त्यस्तो स्पष्ट व्यवस्था संविधानको कुनै धारामा छैन।

२९. संविधानको धारा ५३(४) मा “सकिबक्सनेछ” भन्ने वाक्यांश रहेकोले प्रधानमन्त्रीको प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस मान्ने नमान्ने श्री ५ को विवेकीय अधिकार रहेकोमा विवाद देखिन्छ। संविधानको प्रस्तावनामा संवैधानिक राजतन्त्र भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसै परिवेशभित्र संविधानले श्री ५ लाई Symbol of the Impartial Dignity को रूपमा राखेको छ। यस्तो परिप्रेक्ष्यमा श्री ५ बाट उक्त विवेकीय अधिकार कुन हदसम्म कसरी प्रयोग गरिबक्सने भन्ने कुरा संविधानकै व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा हेर्नुपर्ने हुन्छ।

३०. संविधानको धारा ३५(२) मा “श्री ५ बाट मात्र वा मौसुफको स्वविवेकमा वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीका सिफारिसमा गरिबक्सने भनी किटानीसाथ व्यवस्था भएकोमा बाहेक यो संविधानबमोजिम श्री ५ बाट गरिबक्सने

भनी किटानीसाथ व्यवस्था भएकोमा बाहेक यो संविधानबमोजिम श्री ५ बाट गरिबक्सने सबै कार्यहरू मन्त्रीपरिषद्को सल्लाह सम्मतीबाट गरिबक्सनेछ” भन्ने लेखिएकोबाट जसको सिफारिसमा श्री ५ बाट काम गरिबक्सेको छ त्यसको जवाफदेही सोही पदाधिकारी, निकाय र मन्त्रीपरिषद्मा हुन्छ। धारा ३५(२) बमोजिम धारा ५३(४) श्री ५ को स्वविवेकीय अधिकार भन्न मिल्ने देखिँदैन। संविधान एउटा राजनीतिक दस्तावेज (Political Document) हो। संविधानअन्तर्गत कार्यकारिणीले गरेको निर्णयहरूमा राजनीतिक प्रश्नको निराकरणमा अदालतबाट हुँदैन। तर धारा २७(३) को परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा धारा ५३(४) मा रहेको “सकिबक्सनेछ” भन्ने वाक्यांशसमेतको आधारमा श्री ५ बाट धारा ५३(४) बमोजिम निर्णय गरिबक्सिँदा श्री ५ को विवेकको प्रयोगको अपेक्षा राखेको प्रष्ट गर्दछ। संविधानसम्मत नहुने सिफारिस पनि मान्न श्री ५ बाध्य होइबक्सिन्छ भन्न मिल्दैन। संविधानको व्यवस्था मूल्य र मान्यताको परिधिभित्र रहेर श्री ५ बाट विवेक प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। वास्तवमा राजा राजनीतिक विवादमा पर्नुहुँदैन। तर संवैधानिक प्रश्नको निरोपण गर्न सक्ने अधिकार यस अदालतलाई रहेको निवेदक हरिप्रसाद नेपालविरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भएको मुद्दामा स्वीकार गरिसकिएको छ। प्रधानमन्त्रीले संविधानको धारा ५३(४) बमोजिम आफूले पाएको अधिकार संविधानसम्मत तरिकाबाट प्रयोग गरे पनि त्यस्तो अधिकारको प्रयोग उचित प्रयोजनको लागि भएको छैन भन्ने जनतालाई लागेमा जनताले त्यस्तो प्रधानमन्त्री वा निजद्वारा सञ्चालित राजनीतिक दललाई शासकबाट अलग्याएर फ्याँकी दिनसक्ने कुरा हो।

३१. निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताबाट संसद्को पुनर्स्थापनाको सिलसिलामा पाकिस्तानको नवाज सरीफको मुद्दामा प्रतिपादित भएको नजिर र भारतमा S.R. Bornmai Vs. Union of India को मुद्दामा प्रतिपादित भएको नजिर उल्लेख गर्नुभएको पाइन्छ। पाकिस्तानमा संसद् विघटन गर्ने सम्बन्धमा संविधानमा नै आधार र अवस्थाहरू उल्लेख भएको पाइन्छ। संविधानमा तोकिएका आधार र अवस्था विपरित संसद् विघटन भएमा सो संविधानको प्रतिकूल हुन्छ। यसमा विवाद गर्ने ठाउँ छैन। भारतको बोवाईको मुद्दामा अरू कुराको ठहर भएको छ। तर हाम्रो संविधानमा धारा ५३(४) मा प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सम्बन्धमा कुनै शर्त छैन। आधार र अवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ E.A. Forsey ले Censuremotion अविश्वासको प्रस्ताव छलफल Debate मा रहेको अवस्थामा संसद् विघटन गर्न मिल्दैन र सो गरिएमा त्यस्तो विघटनलाई राजाबाट अमान्य गर्नुपर्छ भन्ने लेखेको कुरा पनि वहसमा आएको पाइन्छ।
३२. विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले आफ्नो वहसमा उल्लेख गरेको उक्त Forsey को कुरा बेलायतको सम्बन्धमा छ। बेलायतमा लिखित संविधान छैन। तहाँ परिपाटी र परम्परालाई मान्यता दिइएको हुन्छ। हाम्रो संविधान लिखित छ। लिखित संविधानमा लिखित प्रावधानहरूलाई हेर्नुपर्छ। हाम्रो संविधानले E.A. Forsey ले भने जस्तो कुनै संवैधानिक प्रावधान नराखी धारा ५३(४) लाई निशर्त राखेको छ। संविधानमा लेखिएको प्रावधान पर्याप्त हुने हुँदा संविधानको धाराको विपरीत हुने गरी अरू मुलुकले अपनाएको परिपाटी ग्राह्य हुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा अविश्वासको प्रस्ताव २०५२/२/२८ मा दर्ता भएकोले (Forsay) ले भनेबमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव Censure Motion छलफल Debate मा रहेको पाइन्छ।
३३. धारा ५३(३) विशेष व्यवस्था Specific Clause हो। सो धाराको विशेषाधिकार प्रयोग गरी नियमित अधिवेशन अगावै मिति २०५२/२/२५ को समावेदनअनुसार धारा ५९(२) प्रयोग गर्ने गरी अधिवेशन बोलाइसकेकोले मिति २०५२/२/२६ मा धारा ५३(४) साधारण व्यवस्था General Clause अनुसार प्रतिनिधिसभाको विघटन

गर्न दिइएको प्रधानमन्त्रीको सिफारिस प्रभावशून्य हुन्छ भन्ने भनाई भएकोमा श्री ५ महाराजधिराजबाट संविधानको धारा ५३(१) बमोजिम संवत् २०५२ साल आषाढ ११ गते संसद्को नवौं अधिवेशन आव्हान गरिबक्सको कुरा मिति २०५२/२/२४ खण्ड ४५ (अतिरिक्तांक ४(घ-१) को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित छ र धारा ५३(३) बमोजिम चढाइएको समावेदनको आधारमा २०५२/३/९ मा प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन आव्हान गरिबक्सको कुरा मिति २०५२/२/२६ खण्ड ४५ (अतिरिक्तांक) ४(च) को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको पाइन्छ। संविधानको धारा ४२(२) अन्तर्गतको प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्न मिल्दैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा संविधानमा प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति सम्बन्धमा तीन विभिन्न धाराहरूमा नियुक्तिको व्यवस्था गरेको छ। धारा ३६(१) मा “श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाका बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेतालाई प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त गरिबक्सने” भन्ने धारा ४२(१) मा “प्रतिनिधिसभामा कुनै दलले स्पष्ट बहुमत प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा श्री ५ बाट दुई वा दुईभन्दा बढी दलहरूको समर्थनबाट प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको बहुमतको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने सदस्यलाई प्रधानमन्त्रीको पदमा नियुक्त गरिबक्सनेछ” भन्ने र धारा ४२(२) मा “उपधारा (१) बमोजिम कुनै सदस्यले प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले बहुमत प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था भएमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभामा सबैभन्दा बढी सदस्यहरू भएको संसदीय दलको नेतालाई प्रधानमन्त्रीको पदमा नियुक्त गरिबक्सनेछ” भन्ने लेखिएको पाइन्छ।

३४. धारा ३६(१) बमोजिम प्रधानमन्त्री, प्रतिनिधिसभामा बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेता हुन्छ। धारा ४२(२) को प्रधानमन्त्री, धारा ४२(१) बमोजिम कुनै सदस्यले प्रतिनिधिसभामा सदस्यहरूको बहुमत प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था भएमा प्रतिनिधिसभामा सबैभन्दा बढी सदस्यहरू भएको संसदीय दलको नेता हुन्छ, जसले धारा ४२(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गरेको हुन्छ। दुवै प्रधानमन्त्री हुन्। दुवै संसदीय दलका नेता हुन्। धारा ३६(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्री र धारा ४२(२) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीको अधिकारमा संविधानले कुनै विभेद गरेको छैन। संविधानले धारा ३६(१) बमोजिमको नियुक्त प्रधानमन्त्री मात्र यस संविधानको प्रयोजनको लागि प्रधानमन्त्री हो भनी कतै व्यवस्था गरेको छैन। धारा ५३(४) मा “श्री ५ बाट प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधिसभाको विघटन गर्न सकिबक्सनेछ” भन्ने लेखिएको पाइन्छ। उक्त धारामा कुनै विशेषण राखिएको छैन। अर्थात् उक्त धारामा धारा ३६(१) बमोजिमको प्रधानमन्त्रीले मात्र धारा ५३(४) को प्रयोग गर्न सक्ने र संविधानको अन्य धाराअन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) को अधिकार प्रयोग गर्न नपाउने गरी संवैधानिक व्यवस्था गरेको छैन।

३५. संविधानको धारा ३६(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्री र धारा ४२(२) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्री, दुवैलाई संविधानले समानस्तरमा राखेको छ। अधिकार, कर्तव्य र दायित्वसमेत समान तरिकाले सुम्पेको छ। शब्द नै विधायिकाको मनसाय संकेत सूची हो। धारा ५३(४) मा प्रयुक्त भएका शब्दबाट प्रधानमन्त्री भन्नाले धारा ३६(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्री मात्र भन्ने अर्थात्तन मिल्दैन। भाषा स्पष्ट छ भने त्यसको व्याख्याको आवश्यकता पर्दैन। साधारण शब्दको अर्थ लगाउँदा सामान्यरूपले लगाउनुपर्छ। प्रस्तुत मुद्दाका सम्माननीय प्रधानमन्त्री धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्री हो, जसले धारा ४२ (३) अन्तर्गत प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गरेको छ।

३६. मिति २०५२/२/२५ मा ७० जना नेपाली कांग्रेसका सांसदले अविश्वासको कुरा दर्शाई समावेदन गरे पनि प्रस्तुत मन्त्रीपरिषद् नेपाली कांग्रेसका प्रतिनिधिसभाको सदस्यहरूबाट विश्वासको मतमा अडेको नभई अन्य राजनीतिक दल, राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टीसमेतको विश्वासको मतमा अडेको हो। विश्वासको मत संविधानले

निर्देशित गरेबमोजिम विधिपूर्वक भिकेको नहुँदा मिति २०५२/२/२६ मा प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस हुँदाको अवस्थामा यो सरकार प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त सरकार थियो। धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीले धारा ५३(४) को प्रयोग गर्न नसक्ने कुनै संवैधानिक व्यवस्था देखिन्न। अतः एवं प्रस्तुत प्रश्नमा निवेदकको भनाई मुनासिव देखिएन।

३७. संविधानको धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक मन्त्रीपरिषद् गठन हुनसक्ने सम्भावना छँदाछँदै पनि प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस गर्न मिल्दैन र धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा जान सकिन्छ भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएको पाइन्छ। गतसाल भएको मध्यावधि निर्वाचनमा प्रतिनिधिसभामा कुनै दलको स्पष्ट बहुमत आउन सकेन। कुनै दलको स्पष्ट बहुमत प्रतिनिधिसभामा नआएको अवस्था संविधानको धारा ४२ आकर्षित हुन्छ। संविधानको धारा ४२(१) बमोजिम दुई वा दुईभन्दा बढी दलहरूको समर्थनबाट प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको बहुमतको विश्वास प्राप्त गर्न सक्ने सदस्यलाई प्रधानमन्त्रीको पदमा नियुक्त हुने प्रावधानअनुरूप मन्त्रीपरिषद् गठन गर्नको लागि मिति २०५१/८/९ को सूचनाअनुसार कसैले पनि दावी जाहेर नगरेकोले सोको चयन हुन नसकेको कारणबाट धारा ४२(२) अन्तर्गत श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभामा सबैभन्दा बढी सदस्यहरू भएको संसदीय दलको नेता श्री मनमोहन अधिकारीलाई प्रधानमन्त्रीको पदमा मिति २०५१/८/१८ मा नियुक्त गरिबक्सी त्यस्तो नियुक्त प्रधानमन्त्रीले धारा ४२(३) बमोजिम विश्वासको मत प्राप्त गरी गठन भएको प्रस्तुत मन्त्रीपरिषद् भएकोमा विवाद छैन।
३८. वर्तमान मन्त्रीपरिषद् र सो मन्त्रीपरिषद्का सम्माननीय प्रधानमन्त्री संविधानको धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त एवं गठित भएको र त्यसतो प्रधानमन्त्रीले धारा ४२(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गरेको छ।
३९. प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मत भिकनासाथ त्यो सरकार उभिन सक्दैन गिर्दछ। संविधानको धारा ४२ मन्त्रीपरिषद्सम्बन्धी विशेष व्यवस्था हो। विशेष व्यवस्थाअन्तर्गत पर्ने कुरामा विशेष व्यवस्थाअनुसार नै हुन्छ। धारा ४२(१) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले धारा ४२(३) बमोजिम तीस दिनभित्र विश्वासको मत प्राप्त गर्नुपर्दछ। संविधानको धारा ४२(१) बमोजिम कुनै सदस्यले प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको बहुमतको विश्वास प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था भएमा धारा ४२(२) को प्रधानमन्त्री नियुक्त गर्ने अवस्था हुन्छ।
४०. धारा ४२(२) बमोजिम नियुक्त प्रधानमन्त्रीले पनि धारा ४२(३) बमोजिम तीस दिनभित्र विश्वासको मत प्राप्त गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था छ। प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत लिनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत विश्वासको मतप्राप्त गरेपछि सरकारप्रति विश्वास तथा समर्थन छैन भन्ने कुरा पनि प्रतिनिधिसभाबाट हुनुपर्ने आवश्यक छ। त्यस्तो विश्वासको मत जाहेर गर्ने व्यवस्था संविधानको धारा ५९ बाहेक अन्यत्र रहेको पाइँदैन। धारा ४२(४) मा धारा ४२(३) अन्तर्गत तीस दिनभित्र प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गर्न नसक्नेको हकमा मात्र उक्त धारा ४२(४)को व्यवस्था भएको पाइँन्न।
४१. धारा ४२(४) लाई हेर्दा सो उपधारामा “श्री ५ बाट उपधारा (२) बमोजिम गठन गरिबक्सेको मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभालाई भंग गरी ६ महिनाभित्र अर्को निर्वाचन गराउन आदेश जारी गरी बक्सनेछ” भन्ने लेखिएको पाइँन्छ। उक्त धारा ४२(४) मा दुई तत्व (Ingredients) छन् पहिलो तत्व मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेको हुनुप्यो र त्यस्तो समर्थनको सम्बन्धमा धारा ४२(४) मा अवधि नकिटिएकोले चाहे प्रतिनिधिसभाको त्यस्तो समर्थन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- धारा ४२(३) बमोजिम तीस दिनभित्रको होस् वा तीस दिनपछिको जुनसुकै अवधिमा होस् दोस्रो तत्व ६ महिनाभित्र अर्को निर्वाचन गराउनुपर्ने शर्त हो ।
४२. संविधानको धारा ४२(४) मा प्रयोग भएको “प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा” भन्ने वाक्यांश व्यापकरूपमा प्रयोग भएकोले फराकिलो व्यवस्था हो र धारा ४२(४) मा धारा ४२(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मत प्राप्त गर्न नसकेमा प्रतिनिधिसभा भंग हुने भन्ने बोली नपरेकोले धारा ४२(४) को व्यवस्थालाई धारा ४२(३) सँग मात्र सरोकार राख्दछ भनी सीमित गर्न मिल्दैन । वास्तवमा धारा ४२(२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्, प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मतमा अडेकोले विश्वासको मत भिक्नासाथ प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेको हुनजान्छ ।
४३. विश्वासको मतको व्यवस्था धारा ५९ मा रहेको छ । प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत प्राप्त गरिएकोमा त्यस्तो विश्वासको मत नरहेको दर्शाउने फोरम पनि प्रतिनिधिसभा हो । धारा ४२(२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्ले संविधानद्वारा निर्धारित जुन प्रक्रियाबाट प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मत प्राप्त गरेको छ । सोही प्रक्रियाबाट प्रतिनिधिसभाप्रति उत्तरदायी हुन्छ, यस्तो मन्त्रीपरिषद्ले धारा ४२(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको समर्थन फिर्ता लिनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था हो । धारा ४२(२) बमोजिम गठित मन्त्रीपरिषद्ले धारा ४२(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाको विश्वासको मतप्राप्त गरेमा धारा ३६(४) अन्तर्गत सो मन्त्रीपरिषद् प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त नगरेमा सो मन्त्रीपरिषद् धारा ३६(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा प्रति उत्तरदायी नभई स्वतः धारा ४२(४) अन्तर्गत निर्दिशित व्यवस्थातिर आकर्षित हुन्छ । धारा ४२(२) अन्तर्गतको मन्त्रीपरिषद्लाई सदैव अन्य राजनीतिक दलहरूको समर्थन चाहिने अवस्था रहिरहन्छ ।
४४. धारा ५९(१) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले आफ्नो कार्यकालभित्र कुनै बखत आफूमाथि प्रतिनिधिसभाको विश्वास छ भन्ने कुरा स्पष्ट, गर्न विश्वासको मतको लागि प्रतिनिधिसभामा प्रस्ताव राख्ने व्यवस्था हो र धारा ५९(२) प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले प्रधानमन्त्रीउपर अविश्वासको प्रस्ताव पेश गर्ने व्यवस्था हो । धारा ५९(१) बमोजिमको क्रिया प्रधानमन्त्रीको (Initiation) अग्रसरतामा हुन्छ भने धारा ५९(२) बमोजिमको क्रिया प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूको अग्रसरताबाट हुन्छ । यी दुवै क्रिया विश्वासको मतको घेराभित्र रहेको कुरा धारा ५९ को मार्जीनल नोटमा रहेको “विश्वासको मत” भन्ने वाक्यांशले नै बोध गराएको पाइन्छ ।
४५. प्रतिनिधिसभामा विश्वासको मत नपाउनुको अर्थ प्रतिनिधिसभाको समर्थन र प्राप्त गर्न नसक्नु हो । यी सबै व्यवस्थालाई समेट्ने गरी धारा ४२(४) मा “प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा” भन्ने वाक्यांश रहेको हो । धारा ५९(१) र (२) को व्यवस्था एक सिक्काको दुई पाटा हो । विश्वासको मत प्राप्त नहुनु अविश्वासको प्रस्ताव पारित हुनु दुवै वाक्यांशले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेकोलाई अर्थ्याउँछ । संविधानको धारा ५९(१) बमोजिमको विश्वासको मतको प्रस्ताव प्रतिनिधिसभाबाट पारित भएमा वा उपधारा (२) बमोजिमको अविश्वासको प्रस्ताव प्रतिनिधिसभाबाट पारित हुन नसकेमा प्रधानमन्त्रीमाथि प्रतिनिधिसभामा बहुमतको विश्वासका मत तथा समर्थन रहेको भन्ने प्रमाणित गर्दछ भने सोही यस्तै प्रक्रियाबाट प्रधानमन्त्रीमाथि विश्वास तथा समर्थन नरहेको प्रतिनिधिसभाले मत जाहेर गर्ने अवस्था हुन्छ । प्रधानमन्त्रीविरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव प्रतिनिधिसभाबाट पारित भएमा प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाबाट विश्वासको मत तथा समर्थन प्राप्त गर्न नसकेको नै हुन्छ ।
४६. अतः धारा ४२(२) अन्तर्गतको गठित मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा धारा ४२(४)

बमोजिम प्रतिनिधिसभा भंग हुने हुँदा धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक सरकार मन्त्रीपरिषद् बन्न सक्ने स्थिति र अवस्था आउँदैन । धारा ४२(२) को मन्त्रीपरिषद्को लागि धारा ४२(४) को व्यवस्था एउटा विशेष व्यवस्था भएको कुरा धारा ४२ को (Marginal Note) मा “मन्त्रीपरिषद्सम्बन्धी विशेष व्यवस्था” भन्ने वाक्यांश रहेबाट पनि यो धाराको प्रयोजनलाई दर्शाएको छ । धारा ४२(४) ले धारा ४२(३) लाई अंगालेर सीमित गरेको नभई धारा ४२(२) बमोजिम गठित मन्त्रीपरिषद्ले प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त गर्न नसकेमा भन्ने कुरा उल्लेख भएकोले धारा ४२(३) बमोजिम विश्वासको मत प्राप्त गरेको अवस्थामा पनि धारा ४२(२) बमोजिम गठित मन्त्रीपरिषद् नै भएकोले यसले समर्थन प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा जहिले सुकै पनि धारा ४२(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा भंग हुने देखिन्छ । यो विशेष व्यवस्थालाई छाडी संविधानको धारा ३६(५) को खण्ड (ख) प्रयोग हुने तथा धारा ४२(१) बमोजिम विद्यमान प्रतिनिधिसभाबाटै वैकल्पिक सरकार गठन हुन सक्दछ भन्न मिल्दैन । संविधानको धारा ४२ को मन्त्रीपरिषद्सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको बमोटाट पनि त्यस्तो अर्थ गर्न मिल्दैन । धारा ४२(१) को विकल्प धारा ४२(२) हो भने प्रतिनिधिसभाको समर्थन प्राप्त नगरेको अवस्थामा धारा ४२(२) को विकल्प धारा ४२(४) हो ।

४७. धारा ४२(१) को सरकार बन्न नसकेमा प्रतिनिधिसभा भंग हुँदैन तर धारा ४२(२) बमोजिमको प्रतिनिधिसभाका समर्थन प्राप्त गर्न नसकेकोमा प्रतिनिधिसभा भंग हुन्छ । संविधानको धारा ३६(५) मा प्रधानमन्त्री पदबाट मुक्त हुने विभिन्न अवस्थाहरू वर्णित छन् । उक्त अवस्थाहरूमध्ये धारा ३६(५) को देहाय (ख) बमोजिमको अवस्था, धारा ४२(२) अन्तर्गत नियुक्त प्रधानमन्त्रीको हकमा आकर्षित नभई धारा ४२(४) को विशेष व्यवस्था आकर्षित हुन्छ । तर अन्य अवस्थाहरूमा मन्त्रीपरिषदनै भंग हुने अवस्था हुन्छ, धारा ४२(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा भंग हुने अवस्था हुँदैन । त्यस्तोमा मन्त्रीपरिषद् धारा ३६(७) को अवस्थामा परिणत भई प्रतिनिधिसभाबाट नयाँ मन्त्रीपरिषद्को गठनतर्फ कदम चाल्नुपर्ने स्थिति आउँछ । त्यस किसिमको प्रश्न प्रस्तुत मुद्दामा छैन र धारा ४२(१) आकर्षित हुने देखिन्छ । प्रस्तुत प्रश्नमा उठाइएको जिकिर सारयुक्त देखिएन ।
४८. संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम समावेदनबाट आह्वान भएको प्रतिनिधिसभाबाट प्रधानमन्त्रीउपर धारा ५९(२) बमोजिम अविश्वासको प्रस्ताव पारित गरी धारा ३६(५)(ख) बमोजिम प्रधानमन्त्री पदमुक्त गरिएपछि धारा ४२(१) बमोजिम वैकल्पिक सरकार बन्न सक्ने संवैधानिक प्रक्रियालाई निष्कृत्य प्रभावहीन तुल्याउन धारा ५३(४) बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गरी विघटन भएको कार्य असंवैधानिक छ भन्ने निवेदकहरूबाट उठाइएको प्रश्नको सम्बन्धमा धारा ४२(२) सरकारको विकल्पमा प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकहरूको लेखाइअनुसार धारा ४२(१) को सरकार बन्न सक्ने अवस्था नभएको कुरामाथि विवेचना भइसकेको छ । उक्त कारणबाट सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) मा जान नसक्ने भनी जुन प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसका आधार बनाउनुभएको छ सो असंवैधानिक देखिनआएन र सिफारिसका अन्य कारण र आधारहरू राजनीतिक प्रकृतिको भएको र श्री ५ र प्रधानमन्त्रीबीचको विश्लेषण र सन्तुष्टिका कुराहरू हुनु जसमा अदालतले मूल्यांकन गर्न मिल्दैन ।
४९. संविधानको धारा ५३(३) बमोजिम अविश्वासको कुरा दर्शाई समावेदन गरेपछि धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस गरेको र आफ्नो सिफारिसमा धारा ५३(३) को कुरा उल्लेख गर्नुको साथै धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भएको अवस्थामा संविधानको विद्यमान प्रावधान बमोजिम सरकार गठन हुन सक्ने वैकल्पिक व्यवस्था नभएको कुरा उल्लेख भएबाट प्रधानमन्त्रीको कार्य दुराशययुक्त छ भन्ने भनाइतर्फ

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हेर्दा मिति २०५२/२/३० को खण्ड ४५ अतिरिक्तांक ६(क) को नेपाल राजपत्रमा प्रतिनिधिसभा विघटनको विज्ञप्ति प्रकाशित भएको पाइन्छ। उक्त विज्ञप्तिमा निवेदकले हाल विवाद उठाए बमोजिम कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ। यस्तो अवस्थामा संविधानको धारा ३५(६) मा “श्री ५ मा यस संविधानबमोजिम मन्त्रीपरिषद् वा अन्य कुनै निकाय वा पदाधिकारीले कुनै सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ वा छैन वा के कस्तो सल्लाह वा सिफारिस चढाएको छ भन्ने प्रश्न कुनै पनि अदालतमा उठाउन पाउने छैन” भन्ने लेखिएकोले सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले चढाउनुभएको सिफारिस र सिफारिसको व्यहोराभित्र पर्ने देखिँदा उक्त कुरा न्यायिक पुनरावलोकन क्षेत्रभित्र पर्दैन।

५०. निवेदकद्वारा प्रेषित वितरण भएको सिफारिसको प्रतिलिपिमा संविधानको धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भएको अवस्थामा संविधानको विद्यमान प्रावधानबमोजिम सरकार गठन हुनसक्ने वैकल्पिक व्यवस्था नभएको भन्ने कुरा र धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरेको कुरा उल्लेख हुनुको साथै सो सिफारिसको प्रतिलिपिमा सरकार चलाउन नदिई मुलुकमा अस्थिरता कायम गर्ने अन्यौल सिर्जना गर्ने कार्य भएको छ, सरकारलाई आफ्नो नीति र कार्यक्रमसमेत प्रस्तुत गर्न तथा लागू गर्नबाट वञ्चित गर्न खोजिएको छ, भन्दै मुलुकलाई स्पष्ट दिशा दिन वर्तमान अन्यौल समाप्त गरी निश्चित र स्थायी सरकार गठन गर्न जनादेश प्राप्तिको लागि जानु वाञ्छनीय भएको भन्ने कुराहरूसमेत दर्शाइएको पाइन्छ। धारा ४२(२) र धारा ५३(२) का कुराबाहेक अन्य विभिन्न कारणहरू दर्शाई राजनीतिक कारणको आधारमा प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस भएको भनाई रहेको पाइन्छ। धारा ५३(३) र धारा ४२(३) तर्फ असंवैधानिक नभएको कुरामाथि नै विवेचना गरिएको र धारा ५३(३) धारा ४२(२) को उल्लेखन गर्न दुराशय भन्न मिल्दैन।
५१. नियत र कार्य दुवैको संलग्नताबाट अपराधको निर्णय हुन्छ। अपराधिक मनले अनुसरित नभएको काम आफैँमा अपराध हुँदैन। कुनै तथ्यहरूलाई लुकाई सबै तथ्यहरूलाई स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्नु पारदर्शिता हो। छल वा कपट गर्नेले तथ्यलाई लुकाउँछ, तथ्यलाई देखाउँदैन। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट प्रतिनिधिसभाको विघटनको सन्दर्भमा जोहेर गर्नुभएको सबै तथ्यहरू उक्त सिफारिसउपर निर्णय लिइबक्सने श्री ५ मा जाहेर भएको र श्री ५ बाट ती सबै प्रश्नहरूउपर छलफल विचार गरिबक्सी उक्त सिफारिसबमोजिम गर्ने निर्णय लिइबक्सेको छ।
५२. प्रस्तुत मुद्दाको परिप्रेक्ष्यमा धारा ४२(२) बाट धारा ४२(१) अन्तर्गत वैकल्पिक सरकार बन्न नसक्ने प्रश्नतर्फ माथिका प्रकरणहरू विवेचना गरिएकोले प्रतिनिधिसभा विघटनको सम्बन्धमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा न त Malice in Law कानूनको दुराशय छ न तथ्य Malice in Fact को दुराशय छ। वास्तवमा विवादग्रस्त सिफारिस दुराशयको भावनाले गरिएको प्रमाणित हुनुपर्छ। अनुमानको आधारमा दुराशयको निकौल गर्न मिल्दैन। शंकाहित प्रमाणबाट दुराशय प्रमाणित नभएसम्म दुराशय भन्न मिल्दैन।
५३. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिस मिति २०५२/२/२६ मा श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा चढाउनुभएको पाइन्छ।
५४. उक्त सिफारिस संविधानसम्मत छैन भनी वा दुराशयपूर्ण छ भनी निवेदक मौकामा नआई वैकल्पिक सरकार बनाउनेतर्फ निवेदकसमेतको दल लागेको राजदरबारमा दर्ता भएको मिति २०५२/२/२८ र मिति २०५२/२/२९ को निवेदनबाट देखिन्छ।
५५. मिति २०५२/२/३० मा श्री ५ महाराजाधिराजबाट प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सेपछि निवेदकसमेतको राजनीतिक दल आफ्नो उद्देश्यबमोजिम वैकल्पिक सरकार बनाउन असफल भएको परिणामस्वरूप उक्त

सिफारिसको वैधता र औचित्यलाई लिएर यस अदालतमा रिट क्षेत्रबाट प्रवेश गरेको स्थितिको यो मुद्दा हुँदा निवेदक मौको खोजीमा रहेको पाइन्छ ।

५६. यी सबै सन्दर्भलाई हेर्दा दुराशय भनेर मात्र पुग्दैन । दुराशय प्रमाणित हुनुपर्छ । प्रमाणको अभावमा दुराशय भन्न मिल्दैन । अतएव प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस दुराशययुक्त छ भन्ने निवेदकको प्रश्न एवं आपत्ति मुनासिव देखिन्न ।
५७. संविधानको धारा ५३(१) मा एउटा अधिवेशनको समाप्ति र अर्को अधिवेशनको प्रारम्भका बीचको अवधि ६ महिनाभन्दा बढी हुनेछैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको र आठौँ अधिवेशन २०५१ साल माघ १८ गते समाप्त भएकोले अब निर्वाचनपछि अधिवेशन बस्दा ६ महिनाभन्दा बढी हुने हुँदा प्रतिनिधिसभा विघटन गरेको मिलेको छैन भन्ने कुनै निवेदनको लेखाई र एमिकसक्वूरीको रूपमा रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री दमननाथ हुंगानाले उठाउनुभएको प्रश्नतर्फ हेर्दा संविधानको धारा ५३(१) मा “श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन भएको एक महिनाभित्र संसद्को अधिवेशन आह्वान गरिबक्सनेछ । त्यसपछि यस संविधानबमोजिम “श्री ५ बाट समय-समयमा अन्य अधिवेशन आह्वान गरिबक्सनेछ । तर एउटा अधिवेशनको समाप्ति र अर्को अधिवेशनको प्रारम्भका बीचको अवधि ६ महिनाभन्दा बढी हुने छैन” भन्ने लेखिएको पाइन्छ ।
५८. यस सन्दर्भमा उपरोक्त धाराको साथ-साथै अरू धाराहरूलाई पनि हेर्न आवश्यक छ ।
५९. धारा ४२(४) “श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा भंग गरी ६ महिनाभित्र अर्को निर्वाचन गराउने आदेश जारी गरिबक्सनेछ,” भन्ने र धारा ५३(४) मा “प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सँदा ६ महिनाभित्र नयाँ प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन हुने मितिसमेत तोकौ बक्सनेछ” भन्ने लेखिएको पाइन्छ ।
६०. समुच्चा संवैधानिक व्यवस्थालाई विचार नगरी कुनै धाराको प्रकरण वा खण्डको मात्र अर्थ गर्दा व्याख्यामा त्रुटी हुने सम्भावना हुन्छ । संविधानको धारा ५३(१) को व्याख्या गर्दा तत्सम्बन्धमा व्यवस्था भएको संविधानको अन्य धाराहरू हेर्न आवश्यक हुन्छ ।
६१. प्रतिनिधिसभाको लागि निर्वाचन भएकोमा निर्वाचन भएको एक महिनाभित्र संसद्को अधिवेशन बोलाउनुपर्ने अनिवार्य तत्व हो । त्यसपछि, “श्री ५ बाट समय-समयमा अन्य अधिवेशन आह्वान गरिबक्सनेछ,” भन्ने लेखिएबाट त्यसमा समयको पाबन्दी रहन नगएको कारणबाट श्री ५ बाट अधिवेशन आह्वान गरिबक्सने समय निर्धारण गर्न आवश्यक भई प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखी एउटा अधिवेशनको समाप्ति र अर्को अधिवेशनको प्रारम्भका बीचको अवधि ६ महिनाभन्दा बढी हुनेछैन भन्ने व्यवस्था गरिएको हो । धारा ४५(३) मा “यस संविधानबमोजिम अगावै विघटन भएमा बाहेक प्रतिनिधिसभाको कार्यकाल पाँच वर्षको हुनेछ,” भन्ने भएकोले प्रतिनिधिसभा अगावै विघटन भएकोमा बाहेक एउटा अधिवेशनको समाप्ति र अर्को अधिवेशनको प्रारम्भबीचको अवधि ६ महिनाभन्दा बढी नहुने व्यवस्था एउटा नियमित व्यवस्था हो । उक्त ६ महिनाको व्यवस्था आफ्नो कार्यकाल समाप्त नभएको जीवित रहेको संसद्को लागि हो र कार्यकालभन्दा अगावै प्रतिनिधिसभा विघटन भई निर्वाचन भएमा निर्वाचन भएको एक महिनाभित्र संसद्को अधिवेशन आह्वान हुने हो । अर्थात् प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन भएपछि संसद् कहिले बस्ने र त्यसपछि प्रतिनिधिसभाको कार्यकालसम्म अधिवेशन कहिले बस्ने हो सोको समेत निर्धारण व्यवस्था धारा ५३(१) र त्यसको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको हो ।
६२. प्रतिनिधिसभा जिवित रहेको अवस्थामा धारा ५३(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश आकर्षित हुने कुरा धारा ४२(४) र धारा ५३(४) को व्यवस्थाले समेत प्रष्ट पार्दछ ।

६३. धारा ४२(४) र धारा ५३(४) मा ७ महिनाभित्र प्रतिनिधिभाको निर्वाचन गर्ने संवैधानिक व्यवस्था भएबाट प्रतिनिधिसभा विघटन भएको ६ महिनाभित्रको आखिरी दिन प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन मिति तोकिएमा निर्वाचनपछि बस्ने प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन स्वतः ६ महिना नाघी ६ महिनाभन्दा बढी हुन जान्छ। संवैधानिक व्यवस्थालाई नै खलल पुग्ने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन। असुविस्ता एवं बाधा हटाउने व्यवस्थाको सिद्धान्त अपनाउनुपर्छ र व्याख्या सार्थक हुनुपर्छ। प्रतिनिधिसभा विघटन भएको ६ महिनाभित्र निर्वाचन भई सो समयभित्र अधिवेशन बस्ने परिपाटी मेद्वारा Parliamentary Practice मा लेखिएको कुरा उद्भूत भएकोमा बेलायतमा लिखित संविधान छैन। परम्परा एवं परिपाटीबाट त्यहाँ संवैधानिक कानूनको विकास भएको पाइन्छ। व्यवहारमा केही विदाका दिनहरूमा बाहेक त्यहाँ संसद् वर्षभरि जस्तै बसेको हुन्छ। यहाँ यस्तो छैन। हाम्रो लिखित संविधान छ। लिखित संविधानमा संवैधानिक प्रावधानअनुसार हुन्छ। संविधानको धारामा स्पष्ट व्यवस्था छ भने सो धाराको प्रतिकूल हुने गरी अन्य देशको परिपाटी स्वीकारयोग्य हुँदैन। अतः हाम्रो लिखित संविधानको परिप्रेक्ष्यमा उपरोक्त परिपाटी एवं परम्परा सान्दर्भिक हुँदैन। अतः उक्त आपत्ति मुनासिव देखिन्छ। संविधानको धारा ५३(४) बमोजिम सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने गरेको सिफारिस उचित नदेखिए पनि उक्त सिफारिसबमोजिम श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सी निर्वाचनको मितिसमेत तोकिसकिएको छ। राजनीतिक दलहरू प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनको लागि आफू आफ्नो दलहरूको नाम निर्वाचन आयोगमा दर्ता गरिसकेका छन्। सर्वसाधारण जनमानसमा निर्वाचनको माहोल आइसकेको छ। निर्वाचन आयोगबाट समेत निर्वाचनसम्बन्धी काम तदारुखतासाथ भइरहेको छ। सिफारिस कारगर एवं कार्यान्वित भइसकेको छ। यी सबैको परिप्रेक्ष्यमा आइन्दा हुनुपर्ने र गर्नुपर्ने मार्गदर्शन गर्दै प्रतिनिधिसभा विघटनको सम्बन्धमा भविष्य प्रभावी (Prospective) निर्णय हुन उचित हुने भन्ने विपक्षी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको वहस भएकोमा मौजूदा स्थिति र अवस्थामा माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा निवेदकबाट उठाइएको विभिन्न प्रश्न एवं आपत्तिहरूमाथिको प्रकरणमा लेखिएबमोजिम मनासिव नदेखिएकोले सोतर्फ विचार गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।
६४. विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिसमा कुनै संवैधानिक त्रुटि देखिएन। संविधानको त्रुटि नदेखिएकोले संविधानको प्रतिकूल भन्न मिल्दैन।
६५. संविधानको धारा ४२(९) बमोजिम दुई वा दुईभन्दा बढी दलहरूको समर्थनबाट प्रधानमन्त्रीको चयन भई मन्त्रीपरिषद् गठन हुन नसकेको कारणबाट धारा ४२(९) ले प्रदान गरेको हक सुविधा (Exhaust) भएपछि धारा ४२(२) अन्तर्गत प्रधानमन्त्री नियुक्त भई गठन भएको प्रस्तुत यो सरकार हो। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिनुभएको छैन। मन्त्रीपरिषद् कायम छ। विश्वासको मत संवैधानिक प्रक्रियाबमोजिम समाप्त नभएकोले कायमै थियो। प्रधानमन्त्री र मन्त्रीपरिषद् कायमै भएको अवस्थामा वैकल्पिक सरकार रोज्ने कसरी ?
६६. निवेदक हरिप्रसाद नेपालसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद भएको रिट मुद्दामा सं. प्रधानमन्त्रीले राजीनामा गर्नुभएको थियो। सो अवस्थामा वैकल्पिक सरकारको दावी सान्दर्भिक थियो, तर प्रस्तुत रिटमा यो राजीनामा छैन। सार्वभौमसत्तासम्पन्न जनताको अभिमतको लागि निर्वाचनको माध्यमद्वारा जनतामा जाने प्रतिनिधिसभाको विघटन संवैधानिक मान्यता र संसदीय प्रजातन्त्रको मान्यता र परम्परामा आधारित छ। प्रजातन्त्रलाई सुदृढीकरण र सम्बर्द्धन गर्ने र दिगो एवं स्थायी सरकारको लागि जनादेशमा जानु संसदीय प्रजातन्त्रको लागि सकारात्मक पक्ष हो। यसबाट अन्धौलको स्थिति समाप्त हुन्छ र मुलुकलाई एउटा स्पष्ट

दिशाबोध दिन्छ ।

६७. माथि लेखिएबमोजिम प्रतिनिधिसभाको विघटनको सम्बन्धमा विचार विमर्श हुँदा श्री ५ बाट सबै प्रश्नहरूमा सल्लाह परामर्श भएको हुन्छ । प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस मिति २०५२/२/२६ मा चढाएपछि चार दिनसम्म यस्तो विचारविमर्श एवं सल्लाह परामर्शको क्रिया चालु रही मिति २०५२/२/३० मा सिफारिसबमोजिम प्रतिनिधिभा विघटन भएको छ । वैकल्पिक सरकार गठन हुनसक्ने नसक्ने र त्यस्तो वैकल्पिक सरकार गठन हुन सक्ने भए कतिको स्थायी र टिकाउ हुने यी सबै प्रश्नहरूमा श्री ५ बाट यथोचित विचार गरिबक्सको हुन्छ ।
६८. यस सिलसिलामा श्री ५ बाट को कससँग परामर्श लिइबक्स्यो र को कसले के कस्तो सल्लाह टर्प्राए र कुन आधारमा मौसुफ सरकार सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको सिफारिसअनुसार प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने निर्णयमा पुगिबक्स्यो, यी सबै श्री ५ को विवेकबाट भएको र यस्तो कुरा अदालतको छानविन र निर्णयको विषय हुन सक्दैन । निर्वाचनको भार खप्न नसक्ने अवस्थामा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन गर्नको लागि मध्यावधिमा जान नमिल्ने संवैधानिक व्यवस्था छैन । मध्यावधि निर्वाचनको भार बोभिलो हुने नहुने प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस गर्ने प्रधानमन्त्री र सो सिफारिसबमोजिम गरिबक्सने श्री ५ को विचाराधीनको विषयवस्तु हो । देशको सामयिक परिस्थिति, राजनीतिक, आर्थिकसम्बन्धी कुराहरूको विषयमा श्री ५ मा जाहेर गर्नु प्रधानमन्त्रीको कर्तव्य हुन्छ । प्रतिनिधिसभाको विघटन गरी जनसमक्ष जान वाञ्छनीय, भएको भनी विकल्प रोज्ने निष्कर्षमा पुग्ने प्रधानमन्त्रीले देशको राजनीतिक अवस्थाको विश्लेषणबाट आवश्यक ठान्ने कुरा भएको र त्यस्तो निष्कर्षमा पुग्न परेका कारणहरू, आधारहरू श्री ५ लाई जानकारी होस् भन्ने अभिप्रायबाट कारणहरू उल्लेख हुन्छन् । कारणहरू रहे भएको मिति २०५२/२/३० को विज्ञप्तिले पनि देखाएको छ । प्रतिनिधिसभा विघटन गर्नपर्ने वाञ्छनीय देखिएको कुराहरूमा सन्तुष्टी लिने र दिने कुरा श्री ५ र प्रधानमन्त्री बीचको कुरा हुन्छ । संविधानसम्मत सिफारिस छ भने श्री ५ बाट सिफारिसबमोजिम गरिबक्सने अवस्था हुन्छ । माथि उल्लेख भएबमोजिम सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिस संविधानको प्रतिकूल देखिन्छ ।
६९. निवेदकले प्रेषित गर्नुभएको प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसमा धारा ४२(२) बमोजिम सरकार गठन भएको अवस्थामा संविधानको विद्यमान प्रावधानबमोजिम सरकार गठन हुनसक्ने वैकल्पिक व्यवस्था नभएको र धारा ५३(३) बमोजिम समावेदन गरेको भन्ने कुराहरू देखिएको उल्लेखित सो संवैधानिक कुराहरूका सम्बन्धमा माथि नै विवेचना भइसकेको र सिफारिसका अन्य कुराहरू सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले राजनीतिक आधारको रूपमा चढाउनुभएको पाइन्छ । प्रतिनिधिसभाको विघटनको सिफारिसको राजनीतिक प्रश्नमा अदालत प्रवेश गर्न मिल्दैन । निवेदकले उठाउनुभएको प्रश्न एवं आपत्तिहरूमा कुनै युक्तियुक्त सारतत्व विद्यमान रहेको देखिन्छ ।
७०. अतः एवं संविधानप्रदत्त अधिकारयुक्त सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट संविधानसम्मत तरिकाबाट प्रतिनिधिसभा विघटन गर्ने सिफारिस भएको र विवेक प्रयोग गरिबक्स्यो त्यस्तो सिफारिसबमोजिम श्री ५ बाट प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सको र निर्वाचनको मिति तोकिबक्सको घोषणामा समेत कुनै संवैधानिक त्रुटी नदेखिई संविधानको मूल्य र मान्यताको विपरीत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन जारी हुन अवस्थाको देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट जारी गर्ने गरेको बहुमतको रायसँग सहमत नहुँदा बेग्लै राय अभिव्यक्त गरेका छौं ।

इति सम्बत् २०५२ साल भाद्र १२ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ग), पृष्ठ १६३, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ
सम्बत् २०५० सालको रिट नं. ३१०८
आदेश मिति : २०५२/७/१५

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच मिति ०५०/९/१३ मा हस्ताक्षर भएको कार्ययोजना (Action Plan) सम्बन्धी अभिलेखलाई गोप्य राख्नुपर्ने औचित्य नदेखिँदा निवेदकले माग गरेको उक्त कार्ययोजनासम्बन्धी लिखतको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ आयोजनाहरूको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार तथा भारत सरकारबीच अन्तिम सहमति भएको वा दुई सरकारबीच प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड भएको भन्ने कुरा नदेखिँदा उक्त आयोजनाको सम्बन्धमा संविधानको धारा १२६(२) आकर्षित नहुने । (प्रकरण नं.१६)

आदेश

न्या.मोहनप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८(२) बमोजिम पर्न आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार रहेछ ।
२. २०५०/९/१४ को गो.प. दैनिकमा जलस्रोत विकास कार्ययोजनामा हस्ताक्षर भन्ने एक समाचार प्रकाशमा आएको, सो समाचारमा नेपाल तथा भारत सरकारबीच जलस्रोत विकासका क्षेत्रमा गर्नुपर्ने विभिन्न कार्यका लागि कार्ययोजना लागू गर्ने कुरामा सहमति भएको, सो कार्ययोजनामा नेपालका जलस्रोत सचिव सूर्यनाथ उपाध्याय र भारतका जलसाधन सचिव एच.एस.रेडीले हस्ताक्षर गर्नुभएको आयोजनाको कार्यान्वयनका लागि

संयुक्तरूपमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थासँग अनुरोध गर्ने भन्ने उल्लेख रहेछ । सो समाचारमा उल्लेख भएबमोजिम श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच मा ०५०/९/१३ मा के कस्ता सहमति हस्ताक्षर भएको छ । नेपालको जलस्रोत भनेको हाम्रो देशको ठूलो सम्पत्ति भएकोले यो सहमतिले राष्ट्रलाई के के हक र दायित्व सिर्जना गरेको छ यस्तो राष्ट्रिय महत्वको कुरा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ ले जानकारी माग्ने र पाउने हक म निवेदकलाई भएकोले सोको जानकारी पाउन ०५०/९/१९ मा विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयमा निवेदन दर्ता गरेकोमा ०५०/१०/४ मा एकपत्र म निवेदकलाई बुझाइयो । सो पत्रमा तपाईंले ०५०/९/१९ गतेका दिन यस मन्त्रालयमा दिनुभएको निवेदनबमोजिम माग गर्नुभएको कागजातको प्रकृतिअनुसार प्रतिलिपि दिन नमिल्ने व्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ । संविधानको धारा १२६ को विपरीत हुने गरी भारत सरकारसँग सहमतिमा हस्ताक्षर गरेको र त्यस्ता कागजलाई गोप्य राख्ने मनसायले जानकारी नगराएको भए पनि सञ्चारमाध्यममा केही रूपमा जानकारी भएकोले त्यसको आधारमा ०५०/९/१३ को सहमति गैरकानुनी भई बदर हुनुपर्ने ०५०/९/१३ मा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारसँग भएको सहमति के कस्तो छ जस्ताको तस्तै जानकारी पाउने हक निवेदकको भएकोले सो सहमतिपत्र निवेदकलाई दिनु भन्ने व्यहोराको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ ।

३. नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । विपक्षी श्री ५ को सरकारले ०५०/९/१३ मा मित्रराष्ट्र भारत सरकारसँग जलस्रोत विषयमा सहमति भएको र दुवै सरकारका सचिवले त्यसमा हस्ताक्षर गरेको कुरा ०५०/९/१४ को गो.प.को समाचारले पुष्टी गरेको छ, यस्तो सहमतिपत्रमा नेपालले के दायित्व बोक्नुपर्नेछ, के के हकको सिर्जना भएको यस्तो सहमति संविधानअनुकूल छ/छैन म निवेदकको सरोकारको कुरा हो । सन्धि ऐन, ०४७ को दफा १२ बमोजिम उक्त सहमति नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गर्नुपर्नेमा सो दायित्वसमेत विपक्षीबाट पूरा भएको छैन । साथै उक्त सहमति हेर्न दिन मलाई इन्कार र उक्त दुई देशबीचमा भएको सन्धि गोप्य राख्ने कार्य नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ तथा सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २(क) ४, ५, १५ को विपरीत छ । यस सन्दर्भमा सार्वजनिक महत्वको विषयमा सरकारले अपनाएका नीति र गरेका निर्णय र काम-कारवाहीको सम्बन्धमा जानकारी दिने सरकारको कर्तव्य हो भने अर्कोतिर त्यस्तो सूचना माग्ने र पाउने नागरिकको अधिकार हो भनी यस अदालतबाट रि.नं.१८५१ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भएको छ । श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच ०५०/९/१३ मा हस्ताक्षर भएको कार्य तालिकामा नेपालको जल आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिइनेछ भन्ने कुरा उल्लेख भएको कुरा सार्वजनिकरूपमा प्रकाशमा आएको छ । नेपालको सीमानाभित्रको जलस्रोतमा नेपाललाई कसले पनि प्राथमिकता दिनुपर्दैन र नेपालले प्राथमिकता पाउनेछ भनी कुनै देशसँग सहमतिपत्रमा हस्ताक्षर गर्नुपर्ने आवश्यक छैन । ०५०/९/१३ मा भएको कार्य तालिकामा नेपालको जल आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिइनेछ भनी भारत सरकारसँग हस्ताक्षर गर्नाले नेपालको जलस्रोतमा भारतको पनि अप्रत्यक्षरूपमा हक भएको कुरा विपक्षी निकायले स्वीकार गरेको छ । नेपाल सार्वभौमसम्पन्न राष्ट्रको सीमानाभित्र रहेको आफ्नो पूर्व अधिकारलाई अन्य राष्ट्रले प्राथमिकता दिनुपर्ने कुनै पनि आवश्यकता छैन ।

४. ०५०/९/१३ को गो.प.मा नेपालको जलविद्युत आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको लागि नेपाल र भारतले संयुक्तरूपमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूसँग अनुरोध गर्ने भनिएको छ । नेपालका जल आयोजनाको सञ्चालन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

नेपाल आफैले गर्ने वा कुनै मित्र राष्ट्रसँग रकम लिने वा कुनै वित्तीय संस्थासँग आयोजना सञ्चालन गर्ने भन्ने निर्णय गर्न पाउने नेपालको सार्वभौम अधिकार हो, ०५०/९/१३ को कार्यतालिकामा नेपालका जल आयोजनाका लागि धन जुटाउने कार्य नेपाल र भारतले संयुक्तरूपमा मात्र गर्ने भनी नेपालका सबै नदीनालामा भारतको हक सिर्जना गरेको छ। ०५०/९/१३ को तालिका कायम रहेन भने नेपालका कुनै पनि जलआयोजनाका लागि वित्तिय संस्था वा भारतबाहेकका अरू देशसँग नेपाल एकलैले कुनै पनि अनुरोध गर्न सक्दैन। नेपालका सबै जलस्रोतलाई विदेशी मित्रराष्ट्रको हक सिर्जना गर्ने कार्यले नेपालको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पारेको छ। प्रादेशिक अखण्डता भनेको जमिनमात्र होइन। नेपालको नदीनाला पनि प्रादेशिक अखण्डताभित्र पर्दछन्। यस्ता नदीमा विदेशी राष्ट्रको हक सिर्जना गर्ने कार्यले नेपालको सीमानाभित्र कायम रहेको हाम्रो अधिकारलाई समिति पारेको छ। मिति ०५०/९/१३ को सहमतिको अर्को पक्ष के हो भने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६(२)(घ) मा प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोगको बाँडफाँडको सन्धि गर्दा संसदको दुवै सदनको दुई तिहाई बहुमतले पारित गर्नुपर्ने संवैधानिक प्रावधान छ। ०५०/९/१३ मा सहमति भई हस्ताक्षर भएको कार्यतालिकामा नेपालको जलस्रोत उपयोग गर्ने कार्य गर्नु वा धन जुटाउने कार्य गर्दा भारतको सहमति आवश्यक परेको छ। नेपालको प्राकृतिक स्रोतको उपभोग बाँडफाँडको कुनै सन्धि गर्दा संसदको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्थाको विपरित कार्यविपक्षी निकायबाट भएको छ। ०५०/९/१३ मा हस्ताक्षर भएको कार्यतालिका जलस्रोतको अनुसन्धानमा मात्र सीमित छैन। कार्यतालिका भनी नामाकरण गरिसकेपछि आयोजनाको काम सुरु भएको भन्ने प्रष्ट देखिन्छ। बुढीगण्डकी आयोजनामा अप्रिल १९९४ सम्ममा संयुक्त आयोजनाको कार्यालय खोल्ने भनी प्रष्ट लेखिएको छ। यो कुराले नेपाल र भारत संयुक्त भएर आयोजना सञ्चालन गर्ने आयोजनाको कार्यालय स्थापना गरिसकेपछि यो आयोजनाको अन्वेषण र अनुसन्धानमा मात्र सीमित छ भन्न मिल्दैन। संविधानबमोजिम जलस्रोतको सन्धि नगरी कुनै पनि विदेशी राष्ट्रलाई आयोजनाको कार्यालय खोली कार्यतालिकाबमोजिम काम गर्न दिने अधिकार विपक्षी निकायलाई छैन।

५. विपक्षी निकायले खडा गरेको कार्यतालिका ५ नं. मा टनकपुरको विषयमा पनि हस्ताक्षर गरेको छ। टनकपुरको सन्धि संविधानबमोजिम अनुमोदन गराउनु भनी यस सम्मानित अदालतको ०४९/८/३० को आदेशबमोजिम विपक्षी श्री ५ को सरकारको नाउँमा परमादेश भएको छ। सो आदेशबमोजिम टनकपुर सन्धि संसदबाट पास नहुन पनि सक्छ, संशोधनसहित पास हुन पनि सक्छ वा भारतसँग पुनः नयाँ सन्धि गर्ने वा थप विजुली पानीको माग गर्ने भनी निर्णय पनि हुनसक्छ। अदालतको आदेशबमोजिम संसदबाट करिब १ वर्षसम्म पनि कानूनबमोजिम अनुमोदन गराउनेतर्फ सक्रिय नभई गैरकानुनीरूपमा त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ भारतलाई विपक्षी निकायले दिइराखेको छ भने अदालतको आदेश कार्यान्वयन नगरी पुनः त्यसै विषयमा अरू सहमतिमा हस्ताक्षर गर्ने कार्यले यस अदालतको परमादेशको समेत उल्लंघन गरेको छ। भारतसँग टनकपुर आयोजनाबाट कति पानी विजुली लिने कुरा संवैधानिक प्रक्रियाद्वारा तय नभई २ लाख युनिट मात्र विजुली लिने भनी सहमतिमा सहीछाप गर्नु विपक्षी निकायको दुराशययुक्त कार्य हो।

६. उल्लेखित तथ्य तथा कानूनका आधारमा विपक्षी निकायको माथि उल्लेखित काम-कारवाही र निर्णयले म निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ द्वारा प्रदत्त हुने हक हनन् हुन गएकोले उचित आदेश जारी गरी ०५०/९/१३ मा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारको बीचमा हस्ताक्षर भएको ०५०/९/१४ मा गो.प.मा प्रकाशित भएको कार्यतालिका सहमति सम्मानित अदालतमार्फत् जानकारी पाऊँ र सो ०५०/९/१३

को कार्यतालिका सहमति असंविधानको धारा १२६(४) को विपरित भएकोले धारा २३ र ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी अन्य जो चाहिने आज्ञा वा पूर्जा जारी गरी सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरोपण गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।

७. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।
८. निवेदक संविधानको धारा १६ को सुसूचित हुने अधिकारमा आघात पत्यो भन्ने कुरा एकातिर उल्लेख गर्नुहुन्छ भने अर्कोतिर कार्यतालिकामा उल्लेख भएका कुरो आफैँले गलत अर्थ लगाई संविधानअनुकूल नभएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्ने माग गर्नुहुन्छ । विपक्षीको रिट निवेदन अध्ययन गर्दा विपक्षीलाई उक्त कार्यतालिकाबारे पूर्ण ज्ञान छ भन्ने कुरा प्रष्ट छ । निज स्वयं नै कार्यतालिकामा यस्तो लेखिएको छ भनी उक्त कार्यतालिकाको उल्लेख गर्नु हुन्छ र साथै त्यसबारे आफ्नो अनभिज्ञता पनि प्रकट गर्नुहुन्छ । भारतीय जलसाधन मन्त्रीको नेपाल भ्रमणको अन्तिम दिन साँझ जलस्रोत मन्त्रालयमा पत्रकार सम्मेलन गरी उक्त कार्यतालिकाको सम्बन्धमा म प्रत्यर्थी स्वयंले जानकारी दिएको छु । त्यसपछि मा. जलस्रोत राज्यमन्त्रीज्यूले रेडियो नेपाललाई पनि अन्तर्वार्ता दिनुभयो र ०५०/१०/७ मा संसदको प्रतिनिधिसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने सबै पार्टीका प्रतिनिधिहरू र जलस्रोत विज्ञहरू सदस्य रहेको राष्ट्रिय जलस्रोत विकास परिषद्का सदस्यहरूसमेतलाई आमन्त्रण गरी नेपाल र भारतबीच मिति २०५०/९/१३ मा सम्पन्न भएको कार्यतालिकाको विषयमा जानकारी गराइएको थियो । त्यसबाट सम्बन्धित कार्यतालिकाको विषयवस्तुलाई खुलारूपमा सम्बन्धित सबैको अगाडि प्रस्तुत गरिएको प्रष्ट हुन्छ । श्री ५ को, सरकार विदेशी सरकारबीचको सम्बन्धमा कुटनीतिक मर्यादाको महत्व हुन्छ । दुई देशबीचको सम्बन्ध मर्यादापूर्वक सञ्चालन गर्न पनि आवश्यक छ । त्यस सिलसिलामा दुई देशबीच हुने गरेको लेखापढी र अन्य क्रियाकलापका कागजातहरूको प्रतिलिपि सबैका लागि उपलब्ध गराउन मिल्ने कुरा पनि होइन । कार्यतालिका आफैँमा सन्धि नभएको हुँदा राजपत्रमा प्रकाशित गराउन श्री ५ को सरकार बाध्य हुँदैन । यसरी सरकारी कामकाजको र खासगरी दुई राष्ट्रबीचको सम्बन्धसित सम्बन्धित प्रकृतिको सन्धि नभएको र केवल प्रक्रियात्मक कुरासित सम्बन्धित रहेको कार्यतालिकाको बारेमा उपयुक्त बमोजिम सूचना एवं जानकारी दिए पुग्ने भन्ने सोचाई प्रत्यर्थीको रहेको हो त्यसैकारण विपक्षीलाई प्रतिलिपि नदिएको हो । अदालतले बदर गर्ने विषय हैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले पनि सो कुराको परिकल्पना गरेको छैन । उक्त कार्यतालिका केही आयोजनाहरूको अध्ययन अनुसन्धान स्वरूप निर्धारण इत्यादि समेतको लागि दुवै देशका प्रधानमन्त्रीहरूको एकअर्काको देशको भ्रमणका अवसरमा निश्चित भएका कामहरूको कार्यान्वयनका लागि तयार पारिएको हो । यस कार्यतालिकाबमोजिम सबै अध्ययन अनुसन्धान गरिएपछि, दुवै देशले सम्बन्धित आयोजना कार्यान्वयन गर्ने भएमा दुवै देशबीच सम्झौता गरिनेछ भनी प्रष्ट लेखिएकोबाट सम्बन्धित आयोजना कार्यान्वयन हुनका लागि सन्धि प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई त्यसलाई लागू गराइनेछ ।
९. कार्यतालिकाले केही आयोजनाहरूको विस्तृत प्राविधिक प्रतिवेदन तयार पार्ने लक्ष्य राखेको छ । त्यस्तो प्राविधिक प्रतिवेदन (Detail Project Report) तयार पार्दा नेपालको पानीको आवश्यकतालाई प्राथमिकरूपमा विचार गरिनेछ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ । यस कुराले नेपालबाट बगेर भारतमा जाने र त्यहाँ पनि प्रयोग

भइरहेको पानीको बारेमा नेपालमा आयोजना निर्माण हुँदा नेपाललाई कति पानी चाहिने हो त्यसको विचार प्राथमिकरूपमा गरेर नै विस्तृत प्राविधिक प्रतिवेदन तयार पारिनेछ भनी भन्नाले नेपालको सार्वभौमिक अधिकारमा हनन् भएको देख्नु विपक्षीको अज्ञाताले नै वास्तवमा यस कार्यतालिकाको उपयुक्त व्यवस्थाले नेपालको हितलाई सुरक्षित गर्ने प्रयास गरेको छ । कुनै पनि आयोजनाले दुई देशलाई लाभ हुन्छ वा एक देशमा गरिएको आयोजनाको लाभ अर्को देशमा स्वतः नै पुग्नसक्ने अवस्थामा एक देशले मात्र त्यसको लागि धन जुटाउनुभन्दा दुवै देशले धन जुटाउन राम्रो र आवश्यक पनि छ । त्यस्तोमा लगानीकर्ताले दुवै देशको सहमति खोज्नु स्वाभाविक पनि हो । उल्लेखित आयोजनाहरूको प्रकृतिलाई विचार गर्दा दुवै देशले त्यसको कार्यान्वयनको लागि वित्तीय व्यवस्था हुन वित्तीय संस्थालाई संयुक्त अनुरोध गर्ने विल्कूलै स्वाभाविक कुराले यसले प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पार्दैन । नेपालले अहिले पनि आफ्नो प्राकृतिक स्रोतको उपभोग गरिरहेको नै छ । विभिन्न वित्तीय संस्थाहरूसित स्रोत जुटाई जलस्रोतसम्बन्धी आयोजना कार्यान्वयन गरिरहेको नै छ । सबै आयोजनाहरूमा संयुक्तरूपमा वित्तीय स्रोत खोजिएको छैनन् त्यसको आवश्यकता पनि छैन ।

१०. अतः उल्लेखित तथ्यबाट विपक्षीको कुनै पनि कानुनी संवैधानिक एवं मौलिक हकमा असर नपरेको र संवैधानिक एवं कानुनी प्रश्न निरोपण गर्नुपर्ने सार्वजनिक र सरोकारको विषयसमेत प्रस्तुत सन्दर्भमा समावेश नरहेकोले रिट खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जलस्रोत मन्त्रालयतर्फबाट का.मु. सचिव सूर्यनाथ उपाध्यायको लिखितजवाफ ।
११. राष्ट्रसेवकको हैसियतले कर्तव्य पालन गर्दाको सिलसिलामा मलाई निर्देशन भएबमोजिम निजलाई पत्र दिएको कुराकै मात्र आधार लिई व्यक्तिगत मेरो नाउँमा समेत मुद्दा दायर गर्नुको कारणबाट निजलाई केवल मुद्दा रचना गराउनमा ठूलो सोख रहेछ जस्तो बुझिन्छ । राज्यको निर्देशनक सिद्धान्त र नीतिहरूअनुरूप नै सम्पन्न गरेको उक्त कार्यतालिका जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बद्ध आयोजनाहरूलाई यथासम्भव चाँडो क्रियाशील तुल्याउने हेतुले गरिएको हो । यस्तो विषयलाई विवादको विषय बनाउन आवश्यक छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जलस्रोत मन्त्रालयका उपसचिव राजेन्द्र किशोर क्षेत्रीको लिखितजवाफ ।
१२. विपक्षीले उठाउनुभएको विवादको विषय श्री ५ को सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०४७ बमोजिम यस सचिवालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने होइन असम्बन्धित विषयमा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाई रिट दिनुभएको हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
१३. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलासमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्माले श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच ०५०/९/१३ मा हस्ताक्षर भएको कार्यतालिका (Action Plan) मा नेपालको जल आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिने भन्ने कुरा उल्लेख भएबाट नेपालको जलस्रोतमा भारतको अप्रत्यक्षरूपमा हक सिर्जना गरेको देखिन्छ । ०५०/९/१३ को कार्यतालिकामा जलस्रोत उपयोग गर्ने कार्य वा धन जुटाउने कार्य गर्दा भारतको सहमति चाहिने गरी प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड हुने कार्य भएबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६(२)(घ) को प्रतिकूल कार्य विपक्षीहरूबाट भएको छ । यस्तो किसिमका प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र बाँडफाँडको सन्धि गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम संसदीय अनुमोदन चाहिने हुँदा विपक्षीहरूको कार्य गैरकानुनी र गैरसंवैधानिक हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी तथा निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले विपक्षीले ०५०/९/१० को श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच

भएको सहमति पत्र गोप्य राख्ने मनसायले त्यसको प्रतिलिपि दिन इन्कार गरेबाट मेरो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकमा आघात पुगेको र यस्तो सन्धि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को धारा १२ बमोजिम नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गर्नुपर्ने आफ्नो कर्तव्य पनि निर्वाह नगरेको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । प्रत्यर्थी जलस्रोत मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ता श्री बलराम के.सी.ले श्री ५ को सरकार तथा भारत सरकारबीच भएको कार्यतालिका (Action Plan) को बारेमा जलस्रोत मन्त्रालयमा पत्रकार सम्मेलन गरी राष्ट्रिय जलस्रोत विकास परिषद्समक्ष कार्यतालिका प्रस्तुत गरी तथा सरकारी सञ्चारमाध्यममार्फत् विभागीय मन्त्रीले सर्वसाधारण सबैलाई जानकारी दिएको हुँदा निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ बमोजिम सुसूचित हुने हकमा आघात पुगेको छैन । विवादित कार्यतालिकाबाट नेपालको प्राकृतिक स्रोतको उपयोग बाँडफाँड गर्ने गरी सन्धि भएको नहुँदा संसदीय अनुमोदन चाहिने अवस्था छैन । विवादग्रस्त कार्यतालिका (Action Plan) श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच केही आयोजनाहरूको विस्तृत प्राविधिक प्रतिवेदन (Detail Project Report) तयार पार्न सहमति भएको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी आफ्नो वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१४. आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता, विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ताले गर्नुभएको वहस जिकिर सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निम्न प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(क) श्री ५ का सरकार र भारत सरकारबीच ०५०/९/१३ मा भएको कार्यतालिका (Action Plan) को विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ बमोजिम निवेदकलाई छ/छैन ।

(ख) मिति २०५०/९/१३ मा श्री ५ को, सरकार र भारत सरकारबीचमा हस्ताक्षर भएको कार्ययोजना (Action Plan) को अभिलेख नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६(२) विपरीत छ/छैन ?

१५. निवेदकले उठाउनुभएको पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यसमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच २०५०/९/१३ मा भएको कार्ययोजनाको प्रतिलिपि दिन विपक्षीहरूले इन्कार गरेकोले सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना पाउने भन्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकमा आघात परेको भन्ने कुराको जिकिर लिएको देखियो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था र जनउत्तरदायी सरकारको परिकल्पना गरेको छ । सरकारका काम-कारवाहीहरू पारदर्शी हुनु आवश्यक छ । त्यसैले श्री ५ को सरकारका नीतिहरू, सार्वजनिक कार्यहरू र निर्णयहरू जसबाट सर्वसाधारण जनतालाई प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्षरूपमा असर पर्दछ । त्यसको बारेमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ बमोजिम नेपाली नागरिकलाई प्राप्त छ । यस सम्बन्धमा यिनै निवेदक र विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयसमेत भएको ०४८ सालको रिट नं. १८५१ टनपुकर बाँध परियोजनासम्बन्धी मुद्दामा यस अदालतको विशेष इजलासबाट व्यापक विवेचना भई सिद्धान्तसमेत कायम भइरहेको सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ तथा उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच मिति २०५०/९/१३ मा हस्ताक्षर भएको कार्ययोजना (Action Plan) सम्बन्धी अभिलेखलाई गोप्य राख्नुपर्ने औचित्य नदेखिँदा निवेदकले माग गरेको उक्त कार्ययोजनासम्बन्धी लिखतको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयको नाउँमा परमोदशको आदेश जारी गरिएको छ ।

१६. अब निवेदकले उठाउनुभएको श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच भएको २०५०/९/१३ को कार्ययोजनासम्बन्धी अभिलेख नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६(२) को प्रतिकूल छ भन्ने जिकिरतर्फ विचार गर्दा श्री ५ को सरकार र भारत सरकारबीच २०५०/९/१३ को दुई देशबीच सहमति भएको कार्ययोजना ७ डिसेम्बर १९९१ मा नेपालका तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइराला तथा भारतका प्रधानमन्त्री श्री पि.भी. नरसिंह रावको एकअर्का देशमा भएको भ्रमणको बेला भएको सहमतिलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा भएको देखिन्छ । उक्त कार्ययोजनामा उल्लेखित जलस्रोतको विकाससम्बन्धी विभिन्न आयोजनाहरूको विस्तृत प्राविधिक प्रतिवेदन तयार पारिएपछि र परियोजना कार्यान्वयन गर्न सहमति भएपछि दुई देशबीच यस सम्बन्धमा छुट्टै सन्धि गरिनेछ भन्ने कुरा उक्त कार्ययोजनामा उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त कार्ययोजना जलस्रोत विकाससम्बन्धी आयोजनाहरूको सम्बन्धमा सम्भाव्यता अध्ययन, अन्वेषण, सर्वेक्षणस्वरूप निर्धारण आर्थिक साधनको प्रबन्ध इत्यादिको सम्बन्धमा मात्र समिति भएको देखिन्छ । उक्त आयोजनाहरूको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार तथा भारत सरकारबीच अन्तिम सहमति भएको वा दुई सरकारबीच प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड भएको भन्ने कुरा देखिँदैन । तसर्थ उक्त आयोजनाहरूको सम्बन्धमा संविधानको धारा १२६(२) आकर्षित हुने देखिँदैन । यससम्बन्धमा उक्त कार्ययोजनामा उल्लेखित आयोजनाहरूबाट प्राकृतिक स्रोतको उपयोग र बाँडफाँड भएको नदेखिँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६(२) आकर्षित नहुने भन्ने यिनै निवेदक बालकृष्ण न्यौपाने वि.तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको ०४८ को रिट नं.१८५१ को टनकपुरबाँध परियोजनासम्बन्धी मुद्दामा यस अदालतको विशेष इजलासबाट निर्णयसमेत भइसकेको सन्दर्भमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । फाइल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गोविन्दबहादुर श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०५२ साल कार्तिक १५ गते रोज शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०५३, अंक १, निर्णय नं.६१२७,
पृष्ठ ३३, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री नरेन्द्रबहादुर न्यौपाने
रिट नं.२३४६
आदेश मिति : २०५३/१/१७

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : श्री पशुपतिनाथ मृगस्थली गोरक्षनाथ आध्यात्मिक संस्थाका अध्यक्ष योगी नरहरिनाथसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला, प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ श्री ५ को सरकारले चितवन जिल्लाको नारायणघाट बजार उत्तरतर्फको जंगल भएको ४२ विगाहा जग्गा International Society for Medical College लाई भाडा दिएउपर निवेदकहरूको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । धारा ८८(२) को व्यवस्था हेर्दा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुंगो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । बालकृष्ण विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको रिट नं.१८५१ को निवेदनको सन्दर्भमा विशेष इजलासले देशको प्राकृतिक राष्ट्रिय सम्पदा हो त्यै देशको सबै नागरिकहरूको साभ्ना सम्पत्ति हो देशको आर्थिक विकास वातावरण संरक्षण इत्यादि विभिन्न दृष्टिकोणबाट देशका नागरिकहरूको स्रोतमा सार्थक सरोकार रहेको हुन्छ । राष्ट्रिय हक वा दायित्व सिर्जना हुने यस्तो कुनै व्यवहारको सम्बन्धमा श्री ५ का सरकारसँग आवश्यक जानकारी माग्ने र संवैधानिक व्यवस्थाको बर्खिलाप कुनै काम कुरा भए गरेको देखिएमा त्यसको विरोध गरी संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत निवेदन दिने अधिकार प्रत्येक नागरिकलाई प्राप्त हुनेछ भनी विस्तृत व्याख्या भइसकेको र वातावरण संरक्षण र पुरातात्विक महत्वको स्थानको परिप्रेक्षमा प्रस्तुत निवेदन परेको प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय देखिनआएको हुँदा निवेदकहरूलाई हकदैया भएको नै देखिनआउने । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ राष्ट्रिय महत्वको विषयहरूमा श्री ५ को सरकारले निर्णय गर्दा राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखेर संविधान तथा कानुनविपरित नहुने गरी निर्णय गरिनुपर्ने । (प्रकरण नं.१९)

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- ◆ संविधानले व्यवस्था गरेको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूलाई अदालतले लागू गर्न नसक्ने भए पनि यदि सरकारले संविधानमा व्यवस्थित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू विपरित गएर निर्णय गर्छ भने त्यस्तो अवस्था औल्याउन नसकिने होइन । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ पुरातात्विक महत्वका वस्तु र सम्पदाको हेरविचार र संरक्षण सरकारको प्रमुख दायित्व हो । पुरातात्विक प्राचिन वस्तुका संरक्षण नगर्ने हो भने हाम्रो देशको प्राचिन सभ्यता र संस्कृति हामी आफैँले विर्सन सक्दछौं । पुरातात्विक चीज वस्तुहरू रहेको धार्मिक ठाउँमा त्यस ठाउँमा उत्खनन् हुन नपाउँदैको अवस्था Medical College बनाइदिँदा त्यहाँ रहेको प्राचिन मन्दिर तथा पुरातात्विक चीज वस्तुहरू नष्ट हुँदैनन् भन्न नसकिने । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ प्राकृतिक, धार्मिक एवं पुरातात्विक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण भएको वनजंगलले घेरिएका देवघाट क्षेत्रको जग्गालाई श्री ५ को सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्र (International Society for Medical College) लाई दिने गरेको निर्णयमा उक्त क्षेत्रको जग्गा नै दिनुपर्ने विशेष कारण र आधार खुलाउन सकेको नदेखिँदा श्री ५ को सरकारको मिति २०५०/११/१६ को उक्त निर्णय स्वेच्छाचरितापूर्ण मान्नुपर्ने हुँदा श्री ५ को सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्रलाई चितवन भरतपुर नारायणघाट उत्तरतर्फका ४२ विगाहा जग्गा दिने गरेको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.२०)

आदेश

प्र.न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, २३/८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. हामी निवेदक देशका सार्वभौमिक वस्तु देशको सार्वजनिक वस्तु सार्वजनिक सम्पत्तिहरूमा नागरिकको हक हुन्छ, त्यसको सबै मिलेर संरक्षण सम्बर्द्धन र देशको विकास हुनुपर्दछ, भन्ने कुरामा विश्वास राख्ने नेपाली नागरिक हौं । चितवन जिल्लाको नारायणघाट बजार उत्तरतर्फको पूर्वपट्टि राजमार्ग उत्तरतिर धर्मस्थल देवघाट धाम पश्चिम नारायणीमाई र दक्षिण राजदरवार राष्ट्रिय निकुञ्ज र घना जंगलले घेरिएको यो जग्गा धार्मिक दृष्टिले अति पवित्र स्थान मानिन्छ । यस क्षेत्रमा उत्खनन् हुँदा हजारौं पुराना मूर्तिहरू फेला पर्नुको साथै दुर्लभ जडिबुटीहरूसमेत पाइने क्षेत्र हुँदा यस क्षेत्रमा दुर्लभ वन्यजन्तु आहार-विहार र पानी खान आउने स्थान पनि हुँदा यो स्थान धार्मिक वन्यजन्तु र जडिबुटी पाउने कारणले समेत यस ठाउँलाई सार्वजनिक सम्पदाको रूपमा यस भेगका जनता र श्री ५ को सरकारले समेत संरक्षण प्रदान गरी सुरक्षित रहेको स्थानलाई विपक्ष अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्रलाई जुन विदेशी राष्ट्र भारतीय र वेष्ट भर्जिनिया पुलभसिटी (अमेरिका) ले निर्माण र सञ्चालन गर्न लागेको चिकित्सा केन्द्रलाई श्री ५ को सरकारले उक्त ४ किल्लाभित्रका ४२ विगाहा जग्गा-जमीन सित्तैमा दिने निर्णय गरेको भन्ने कुरा साप्ताहिक विमर्श २०५१ को साउन ७ को अंक २०५१ असार २६ को देशान्तरको अंकमा समेत समाचार आएकोले के कसरी सार्वजनिक जग्गा विषयलाई दिने निर्णय गऱ्यो भनी मन्त्रीपरिषद् सचिवालय तथा शिक्षा मन्त्रालयमा बुझ्न जाँदा निर्णयको प्रतिलिपि दिन मिल्दैन भनी जानकारी दिएकाले घना जंगल भएको प्रशिद्ध धार्मिक स्थल विनाश गर्न मिल्छ, मिल्दैन, सार्वजनिक

सम्पत्ति श्री ५ को सरकारले दिन मिल्छ/मिल्दैन, वातावरणलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गरी कुनै वस्तुको निर्णय गर्न मिल्छ/मिल्दैन जस्ता प्रश्नहरू खडा भएकाले यस्तो कानुनी प्रश्नको निरापण गर्ने अधिकार सम्मानित अदालतलाई संविधानको धारा ८८(२) ले दिएको अधिकारअन्तर्गत निवेदन गर्न आएका छौं । चिवतन जिल्लाको नारायणघाट बजार उत्तरतर्फको ४२ बिगाहा जग्गा धार्मिक क्षेत्रले प्रख्यात क्षेत्र हो, सो क्षेत्रमा बागेश्वरी उत्खनन् गर्दा हजारौं पुराना मूर्तिहरूसमेत फेला परेका थिए सो क्षेत्र धार्मिक दृष्टिकोणले प्रख्यात छ भन्ने कुरा श्री ५ को सरकार परातत्व विभागका उत्खनन् अधिकृत चन्द्र प्र. त्रिपाठीले बागेश्वरी मन्दिर पुनः निर्माणबारे गरेको भन्ने शीर्षकमा गरेको खोजमा नारायणघाट देवघाटतिर जाने बाटोमा पर्ने जंगलमा पुराना मन्दिरको भग्नावशेष देखेपछि सो बागेश्वरी को हो भन्ने विश्वास गरी नयाँ निर्माण गर्न शिलान्याससमेत भइसकेको भन्ने कुराले प्रष्ट छ । पुरातात्वीक स्थानलाई संरक्षण गर्नुपर्नेमा निजी क्याम्पसलाई दिने गरेको श्री ५ को सरकारको कार्य संविधान एवं खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ को प्रतिकूल छ । धार्मिक स्थानको संरक्षण गर्नु श्री ५ को सरकार र हामी हिन्दु नागरिकको कर्तव्य हो र संविधानको धारा १९(२) ले यस्तो धार्मिक स्थल संरक्षण गर्नुपर्नेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्थासमेत छ । संविधानले नै धर्मको संरक्षण गरिरहेको अवस्थामा श्री ५ को सरकारमा रहेका केही तथा कथित व्यक्तिहरूको निजी स्वार्थपूर्ति गर्न निजी क्याम्पसलाई जग्गा दिने निर्णय गर्नु संविधानको धारा १९(२) को प्रतिकूल कार्य हो ।

३. हाल बागेश्वरी मन्दिर वरिपरी जंगल भएको सो क्षेत्र हराभरा र जंगलका अन्य जन्तुहरूको आरक्षण भइरहेको स्थान हो भोलि सो ठाउँमा क्याम्पस निर्माण भएमा मानिसहरूको अनधिकृत प्रवेश र सो जंगलका वन्यजन्तुको विनाश र जंगलको विनाश र वातावरणमा प्रतिकूल असर प्रदुषण वर्षाको कमी र धार्मिक मर्यादा भंग हुन्छ । यस ठाउँको जंगल कटानी गर्नाले नारायणघाट बजारसमेत नारायणी नदीले कटान गर्छ । यस्तो प्रतिकूल अवस्था सिर्जना गर्ने गरी ४२ बिगाहा जग्गा निजी क्याम्पसलाई दिनु श्री ५ को सरकारको प्रवृत्त धारणा हो । संविधानको धारा २६(४) मा वातावरणमा पर्न जाने प्रतिकूल असरहरू पर्न नदिन एवं वातावरणको संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिनेछ भनी राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूमा उल्लेख छ यसरी सोही निर्देशन सिद्धान्तबमोजिम श्री ५ को सरकारले नीति तयार गर्नुपर्नेमा उल्टो निजी क्याम्पसलाई जग्गा दिने कार्य गैरसंवैधानिक छ । निजीरूपमा खुलेका कुनै पनि कलेजलाई विपक्षी श्री ५ को सरकारले जमिन उपलब्ध गराएको छैन । नेपालीले स्थापना गरेका धेरै क्याम्पस नेपालमा छन् । तर सो कुनै पनि लाई जग्गा उपलब्ध गराएको छैन । सम्पत्ति आर्जन गर्ने उद्देश्यले खोलेका कलेजलाई सरकारी जमिन दिनुपर्ने कुनै कारण छैन । राजनीतिक व्यक्ति र कलेजका व्यक्तिको अनुचित मिलोमतोबाट राष्ट्रलाई नोक्सानी हुने काम गरिएको छ । विपक्षी श्री ५ को सरकारले सम्बन्धित जि.वि.स. चितवनलाई उक्त क्षेत्रमा क्याम्पस खोल्न उचित हुन्छ/हुँदैन भनी सोधेकोमा विपक्षी जि.वि.स.को बैठक बसी उक्त ४ किल्लाभित्रको जग्गा डिमारकेशन जंगलभित्रको जग्गा हो सो ठाउँ क्याम्पसलाई दिन मिल्दैन सो क्याम्पसलाई चितवन जिल्लाकै जगतपुर भन्ने ठाउँमा सो क्याम्पस राख्न उपयुक्त छ भनी जि.वि.स.ले मिति २०५०/६/७ मा निर्णय गरेको सो जि.वि.स. को निर्णयले समेत सो क्षेत्र सुरक्षित राख्नुपर्ने देखिन्छ, भने अर्कोतर्फ श्री ५ को सरकारको तर्फबाट स्थानीय विकासमन्त्री रामचन्द्र पौडेलको अध्यक्षतामा बसेको मिति २०५०/१२/७ को निर्णयले उक्त जग्गा देउघाट विकास क्षेत्र भनी निर्णय गरेको छ, यसरी यो क्षेत्रलाई सो ठाउँमा पाइने वस्तुको संरक्षण गर्न देउघाट विकास क्षेत्र भनी निर्णयसमेत गरेको अवस्थामा सो निर्णयको कुनै कारवाही नै नगरी विपक्षीहरूको अनुचित मिलोमतोबाट निजी स्वार्थ पूर्ति गर्नु उक्त जग्गा विपक्षी निजी क्याम्पसलाई दिइएको हो सो व्यापारिक उद्देश्यको विदेशीहरूको निजी क्याम्पसलाई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

जग्गा दिलाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई कुनै कानुनले पनि अख्तियार प्रदान गरेको छैन ।

४. अतः माथि उल्लेखित तथ्य तथा कानुनका आधारमा विपक्षी निकायले माथि उल्लेखित काम-कारवाही र निर्णयले हामी निवेदकको संविधानको धारा ११(१), १६, १९(२) ले प्रदत्त गरेको हक हनन् भएकोले श्री ५ को सरकारले विपक्षी अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्रलाई माथि उल्लेखित ४ किल्लाभित्रको ४२ विगाहा जग्गा दिने सम्बन्धको निर्णय आदेश जारी गरी सम्मानीत अदालतमार्फत् जानकारी पाऊँ र त्यसरी गैरकानुनीरूपले निजी क्याम्पसलाई जग्गा जिम्मा लगाउने गरेको कार्य संविधान र कानुनको विपरीत भएकोले धारा २३ र ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरी सार्वजनिक हक वा सरारकोकारको विषयको निरोपण गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदन ।
५. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट २०५१/४/३२ मा भएको आदेश ।
६. भरतपुरस्थित College of Medical Science लाई देवघाट क्षेत्रको जग्गा लीज (भाडा) मा उपलब्ध गराउने श्री ५ को सरकारको निर्णयले नेपालको सार्वभौमसत्तामा कुनै आघात नपुऱ्याउने हुँदा सो कार्य संविधानविपरित भयो भन्ने विपक्षीहरूको तर्क विल्कुल निराधार छ ।
७. जहाँसम्म खनिज पदार्थका सम्भावनायुक्त जमिन निजी क्याम्पसलाई उपलब्ध गराउनु खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ को प्रतिकूल भयो भन्ने तर्क छ, उक्त ऐन, यद्यपि लागू भएको छैन र यसरी लागू नै नभएको ऐन प्रस्तुत सन्दर्भमा क्रियाशील हुने प्रश्न नै उठ्दैन । College of Medical Science लाई उपलब्ध गराएको जग्गा खनिज सम्भावनायुक्त भएमा हाल कायम नेपाल खानी ऐन, २०३३ अनुसार कारवाही हुन कुनै कानुनले बन्देजसमेत लगाएको छैन । यसप्रकार कुनै पनि किसिमबाट प्रासंगिक नै नदेखिएको संविधानको धारा र लागू नै नभएको ऐनलाई आधार मानी दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदनपूर्णतः बदरभागी छ । जहाँसम्म रिट निवेदकहरूले देवघाट क्षेत्रको जग्गा विना मूल्यमा अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्रलाई विना मूल्यमा उपलब्ध गराएको भनी लिनुभएको जिकिरको विषय छ, उक्त जिकिर नितान्त आधारहीन छ । देवघाटमा College of Medical Science स्थापना गर्ने सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार, शिक्षा संस्कृति तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र International Society for Medical Education U.S.A. बीच ८ अगष्ट, १९९३ मा ४९ वर्षको लागि सम्झौता भएको हो र उक्त सम्झौतामा श्री ५ को सरकारले सो कलेज र कलेज सञ्चालनको लागि स्थापना हुने अस्पतालको लागि आवश्यक र उपयुक्त जग्गा श्री ५ को सरकारले लिजमा उपलब्ध गराउने र सो जग्गाको स्वामित्व श्री ५ को सरकारमा नै रहने व्यवस्था उल्लेख गरिएको थियो । यही आधारमा भरतपुर नगरपालिका वडा नं.१ स्थित देवघाट जाने सडकले छोएको बोगेश्वरी मन्दिर भएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भरतपुरको पत्रानुसार अन्दाजी २८,००० वर्गमिटर क्षेत्रफल भएको पूर्व ढ्याग्री खोला पश्चिम पहिले नारायणी नदीमा फेरि बनाएको ठाउँमा मिसिने खोल्सा उत्तर रामनगर जाने बाटोमा पर्ने खोल्सा, दक्षिण देवघाट जाने मोटर बाटो यति चार किल्लाभित्रको जग्गा प्रस्तावित सप्त गण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजना क्षेत्रलाई असर नपर्ने भइरहेका रुखहरू नकाट्ने र जग्गा भोगचलन गरेवापत मन्त्रालयले उचित वार्षिक भाडा तोक्यो श्री ५ को सरकारको राजश्वमा दाखिला गराउने गरी कलेज अफ मेडिकल साइन्स भरतपुरलाई प्रदान गर्ने गरी श्री ५ को सरकार (मन्त्रीपरिषद्) सचिवालयबाट मिति २०५०/११/१६ मा निर्णय भएको छ । यसप्रकार सार्वजनिक जग्गा सितैमा प्राइभेट कलेजलाई भोगचलन गर्न दिएको भनी लिइएको जिकिर यथार्थभन्दा धेरै टाढा भएकोले

रिट निवेदन खारेजभागी छ । श्री ५ को सरकारले सो क्षेत्रको जग्गा उक्त मेडिकल कलेजलाई उपलब्ध गराउँदा त्यहाँ भइरहेका रूख विरुवा काट्न नपाउने र प्रस्तावित सप्त गण्डकी बहुउद्देश्यीय आयोजनालाई समेत असर नपुग्ने गरी उपलब्ध गराउने निर्णय गरेको छ । यसरी श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णयबाट वातावरण संरक्षण सम्बन्धमा राज्यले अंगीकार गरेको नीति प्रतिकूल कुनै कार्य भएको छैन । अपितु देशको विभिन्न क्षेत्रको सन्तुलित विकासको लागि आर्थिक लगानीको न्यायोचित वितरण गरी सबै क्षेत्रका जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारीजस्ता आधारभूत कुराको विकास गरी जनसाधारणको जीवनस्तर बृद्धि गर्ने राज्यको नीतिलाई नै बढावा मिलेको छ । यसप्रकार आफ्नो स्वामित्वमा भएको जग्गा कसलाई के कस्तो शर्तमा उपलब्ध गराउने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने पूर्ण अधिकार श्री ५ को सरकारमा नै रहने हुँदा विपक्षी रिट निवेदकहरूले लिनुभएको जिकिर आधारहीन छ । यस मन्त्रालय र International Society for Medical Education U.S.A. बीच ८ अगस्तमा भएको सम्झौता तथा श्री ५ को सरकार (मन्त्रीपरिषद्) को मिति २०५०/११/१६ को निर्णयमा उल्लेखित कुनै कुराले कुनै सम्प्रदायको धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्न पाउने हकमा कुनै किसिमको बन्देज लगाएको छैन र त्यस्ता सम्प्रदायकहरू संविधानको स्वीकृत सीमा र प्रचलित कानूनको अधीनमा रही धर्मसम्बन्धी हकका उपभोग गर्न स्वतन्त्र र सक्षम छन् । रिट निवेदकहरूले उल्लेख गरेबमोजिम संविधान प्रदत्त समानताका हक (धारा ११) सूचनाको हक (धारा १६) र धर्मसम्बन्धी हकमा आघात पुऱ्याउने कार्य मेरोतर्फबाट भए/गरेके नदेखिँदा नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको शिक्षा, संस्कृति तथा समाज कल्याण मन्त्रालय तथा शिक्षा संस्कृति तथा समाज कल्याण मन्त्रीको एउटै व्यहोराको छुट्टाछुट्टैरूपमा पेश भएको लिखितजवाफ ।

८. कलेज स्थापना गर्ने सम्झौता नै ४९ वर्षको लागि मात्र भएको हुँदा र जग्गाको स्वामित्व श्री ५ को सरकारमा नै रहने गरी भाडामा दिने निर्णय भएकोमा पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको हवाला दिँदै रिट निवेदन दिएको आधारहीन छ ।
९. सार्वजनिक सरोकारको विवादमा संवैधानिक वा कानुनी विवादको प्रश्न समावेश छैन भन्ने रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएअनुसार केवल विवादको मात्र निरोपणको लागि संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्न आउने हक स्थापित हुन सक्दैन । संवैधानिक वा कानुनी विवादको प्रश्न समावेश भएको विवादमा हक पुग्ने व्यक्तिको रिटपूर्वकको निवेदन भएमा मात्र संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत सम्मानीत अदालतबाट संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरोपण हुनसक्ने हो । रिट निवेदकहरूले उठाउनुभएको विवादको विषयमा २,८०,०००/- (दुई लाख असी हजार) वर्ग मिटरको जग्गा जुन श्री ५ को सरकारको स्वामित्वको जग्गा हो त्यस्तो जग्गामा निवेदकहरूको कुनै हक नै नभई श्री ५ को सरकारको देशको वातावरणीय संरक्षणतर्फ तथा कसैको धार्मिक आस्थामा आघात नपरोस् भन्नेतर्फ सदा सजग रहेको छ । नेपालमा चिकित्सा विज्ञानको अध्ययन अध्यापनको विकास गरी दक्ष जनशक्तिको विकास र जनसाधारणलाई चिकित्सा सेवामा अपेक्षित मात्रामा पूरा होस् भन्ने दृष्टिकोणले सरकारले यसतर्फ विशेष ध्यान दिई कार्य गरिरहेको सन्दर्भमा उक्त कलेज स्थापना गर्न स्वीकृति दिएकोबाट धार्मिक तथा वातावरणीय दृष्टिले प्रतिकूल असर परेको छैन । उक्त कलेज स्थापना गर्ने स्वीकृति दिने निर्णय भएकोबाट रिट निवेदकहरूको संविधानको धारा १९ अन्तर्गतको धार्मिक स्वतन्त्रतामा कुनै आघात पुग्न गएको छैन ।

१०. रिट निवेदकले देवघाट क्षेत्र विकास समितिबारे जिकिर लिनुभएको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारले देवघाट क्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश, २०५० जारी गरी समितिको गठन गरेको मिति २०५०/१२/४ को राजपत्रमा प्रकाशित गरेको छ। उक्त समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारको सम्बन्धमा उक्त देवघाट क्षेत्रभित्र शैक्षिक संस्था, अस्पताल आदि जस्ता सार्वजनिक उपयोगका साधनहरू सुव्यवस्थित गर्ने व्यवस्था मिलाउनेसमेत रहेकोबाट प्रस्तावित मेडिकल कलेज स्थापनाबाट उक्त देवघाट क्षेत्रको विकासमा कुनै प्रतिकूल असर पार्नुको सट्टा उक्त समितिलाई सहयोग नै पुग्ने र मेडिकल कलेज स्थापनाबाट उक्त क्षेत्रको विकासमा सहयोग नै पुऱ्याउने हुँदा निवेदन जिकिर निरर्थक छ।
११. अतः श्री ५ को सरकारको निर्णयबाट निवेदकहरूको कुनै पनि संवैधानिक हकको हनन भएको नहुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानीत अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको लिखितजवाफ।
१२. श्री ५ को सरकारले हामीलाई मेडिकल कलेज स्थापना गर्न जग्गा उपलब्ध गराउन गरेको निर्णयले रिट आवेदकहरूमाथि न त असमान व्यवहार गरी कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरेको छ, न त निजहरूको धार्मिक स्थल तथा गुठीको सञ्चालन र संरक्षणमा रोक्न लगाएको छ। साथै संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत कुनै विवादलाई सार्वजनिक विवादको रूपमा यस अदालतमा ल्याउनको लागि रिट आवेदकहरूको विवादका विषय वस्तुसँग सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) वा तात्त्विक सरोकार हुनुका साथै सो विवाद संविधान वा कानूनमा आधारित हुनुपर्छ। साथै विवाद काल्पनिक वा अनुमानित नभएर यथार्थमा आधारित हुनुपर्छ। यसरी यस विवादमा रिट आवेदकहरूले आफ्नो सार्थक तथा तात्त्विक सम्बन्ध भएको कहीं कतै उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन। यसरी रिट आवेदकहरूको रिट निवेदनमा उपरोक्त कुराहरूको अभाव भई हकद्वयाविहीनसमेत भई प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ।
१३. रिट आवेदकहरूको माग-दावीलाई दृष्टिगत गर्दा मूलभूतरूपमा धारा १६ अन्तर्गत सूचनाको हक तथा धारा १९ को धर्मसम्बन्धी हकमा आघात परेको विषयवस्तुलाई अधि सारी आएको पाइन्छ। रिट निवेदकहरूको माग-दावीलाई नै दृष्टिगत गर्ने हो भने दुई भिन्दा-भिन्दै विषयवस्तुलाई लिएर एउटै रिट निवेदन दिएको पाइन्छ। धारा १६ अन्तर्गत सूचना पाउने विषयवस्तु (Issues) र धारा १९ अन्तर्गत धर्मसम्बन्धी हकको विचारवस्तु (Issues) छुट्टाछुट्टै छ। अतः पृथक-पृथक विषयवस्तुलाई लिएर एउटै निवेदनबाट हक प्रचलन गराउन रिटसम्बन्धी सिद्धान्त र व्यवहारसँग नमिले हुँदा रिट खारेज गरी पाउन सविनय निवेदन गर्दछौं। साथै अर्को राज राजेश्वरीको ठूलो मन्दिर बनाउने तथा यस कम्पाउण्डसमेत बाहिरको देवघाट अर्थात् यस क्षेत्रको विकासमा सहयोग गर्ने हाम्रो प्रयास छ। हामीलाई श्री ५ को सरकारले कलेज निर्माण गर्न दिएको जग्गामा कलेज निर्माण कार्यले त्यस क्षेत्रका वन्यजस्तुलाई समेत कुनै असर पर्दैन र सो ठाउँमा पूरा आवादि क्षेत्रहरू मानिसको आवात-जावत हुने ठाउँ र बाटो आदि भएको हुँदा जनावरहरू कहिले पनि थिएन र छैन। किनकी राष्ट्रिय निकुञ्ज र बागेश्वरी बीचमा दुवै पक्षीय राजमार्ग र नारायणगढ मुग्लिङरोडसँग वन विभाजन गराएको छ। हामीलाई श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उक्त जग्गा उपलब्ध गराउँदा हामीले त्यस क्षेत्रको एकवटा पनि रुख काट्न नपाउने गरी नम्बरिङ गरी भर्पाई गरी हामीले दिई रुख नकाट्ने शर्त मानेका छौं। साथै यस सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार वन मन्त्रालयअन्तर्गतबाट रुखहरूको लगत आधिकारिकरूपमा दिइसकेको छ। वरु हामीहरूले खाली जमिनमा वृक्षारोपण गरिदिने भएका हौं। त्यस्तैगरी कलेजसँग सम्बन्धित ढल निकास

जमिनमा खाल्डो खनी नियन्त्रण गराइनेछ । तसर्थ रिट आवेदकहरूले उल्लेख गरेअनुसार उक्त कलेज निर्माणले न त वातावरण, न वन्यजन्तु, न त धार्मिक स्थलमा नै कुनै प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ ।

१४. हामीलाई श्री ५ को सरकारको तर्फबाट उक्त जग्गा उपलब्ध गराउँदा श्री ५ को सरकार (म.प.)ले निर्णय गरिदिएको छ । श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको वनक्षेत्र प्रयोग गर्न श्री ५ को सरकारले दिन सक्ने स्पष्ट वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ तथा वन ऐन, २०४९ मा पनि छ । तसर्थ सो निर्णय कुनै कानून प्रतिकूल नभई कानूनअनुरूप नै छ । हामी मेडिकल कलेज एक नाफा कमाउने उद्देश्यले नभएको सेवामूलक भावना भएको संस्था हो । हामीहरूले नेपालमा (चितवन) उक्त जग्गा प्रयोग गरेवापत वार्षिकरूपमा शिक्षा संस्कृति तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले तोकेको भाडा निश्चित अवधिभित्र दिने शर्त कबुलियत तथा सम्झौता गरेका छौं । दुई पक्षीय सम्झौता भई प्राप्त गरिएको हो । उक्त जग्गाको स्वामित्व श्री ५ को सरकारमा नै रहने गरी केवल हामीलाई पट्टामा लिएको हो । यसबाट समेत विपक्षी निवेदकहरूले भनेझैं उक्त जग्गा हामीलाई श्री ५ को सरकारले सितैमा तथा सम्पूर्णरूपले हस्तान्तरण गरिदिएको भन्ने भनाई केवल गणपुरक भई भूटो भएको स्पष्ट हुन्छ । यसप्रकार मेडिकल कलेज मानव जीवनको निमित्त अति आवश्यकीय त हो र विकासको महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । सो ठाउँमा मानिसको आवात-जावात र चारैतिर मानिसहरूको बसोबास गरिआएको क्षेत्र हो । सो ठाउँमा ठूलो संखुवाको रुखहरू छन् । फारपात केही पनि छैन भने जडिबुटी आदि केही पनि छैन । वन जंगल सरकारी जग्गा हो । सार्वजनिक स्थल र सरोकारको विषयवस्तु होइन । विपक्षीको रिट निवेदन गैरकानुनी सतही भएको तथा रिट निवेदकका कुनै हकमा प्रतिकूल असर नपरेबाट तथा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको College of Medical Science चितवन भरतपुरको लिखितजवाफ ।

१५. नियमबमोजिम दैनिक कजष्टिमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्मा, विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाशक मणी शर्मा तथा विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले श्री ५ को सरकारले मेडिकल कलेज स्थापनाका लागि ठाउँको सम्बन्धमा चितवन जिल्ला विकास समितिलाई सोधिएकोमा चितवन जिल्ला विकास समितिबाट जगतपुरमा ठीक छ भनी जवाफ दिएको पाइन्छ । कलेज स्थापना गर्न हुन्न भन्ने मेरो पक्षको भनाई होइन । वातावरणलाई असर पर्ने गरी र धार्मिक एवं पुरातात्विक वस्तुहरू नास हुने गरी त्यस क्षेत्रमा मेडिकल कलेज स्थापना गर्नु हुन्न भन्ने हाम्रो पक्षको भनाई हो । वन ऐन, ०४९ को दफा ६८ ले राष्ट्रिय प्राथमिक प्राप्त योजना सञ्चालनको लागि अन्य विकल्प नभएमा वनजंगल भएको जग्गा प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । कलेज स्थापनासम्बन्धी कार्य राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजनाभित्र पर्दैन र धार्मिकस्थलको संरक्षण गर्ने हक संविधानले दिएको हक हो । यसको हनन् भएको हुँदा हाम्रो पक्ष निवेदन लिएर आएको छ । सरकारी जग्गा भाडामा दिने ऐनको अभाव छ, ऐनको अभावमा सरकारले भाडामा दिन सक्दैन । अन्य प्राइभेट कलेजलाई जग्गा उपलब्ध नगराई यस कलेजलाई मात्र Lease मा जमीन उपलब्ध गराउनुपर्ने कारण विपक्षले खुलाउन सकेको देखिँदैन । वन क्षेत्रमा अस्पताल खोल्न दिने श्री ५ को सरकारको निर्णयमा Vested Interest रहेको छ । १००० सैय्या अस्पताल त्यहाँ बन्नासाथ त्यहाँ शहरीकरण सुरुवात हुन्छ, त्यसबाट देवघाटको धार्मिक एवं पर्यावरणीय महत्वलाई समेत आघात पुग्न जान्छ, साथै नारायणी नदीमा रहेको गोही तथा डल्फीनलाई समेत असर पर्छ, वनक्षेत्रमा अस्पताल बनाउन निर्णय गर्दा वन मन्त्रालयको स्वीकृति लिनुपर्नेमा स्वीकृति लिएको छैन । तसर्थ रिट निवेदन जारी हुनुपर्छ, भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१६. विपक्षीतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ता बलराम के.सी., वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी तथा अधिवक्ता देवेन्द्र प्रधानले श्री ५ को सरकार र अस्पताल बनाउने पक्षको बीच भएको सम्झौताविरुद्धको कार्य भएको छ भनी विपक्ष रिट निवेदन आएको देखिँदैन । निवेदकहरूलाई प्रस्तुत निवेदन लिइआउने हकद्वैया नै छैन । निवेदकले संविधानको धारा ११(१), धारा १६ र १९ को हक के कसरी हनन हुन गयो, त्यो कुरा खुलाउन सकेको नदेखिँदा रिट निवेदकलाई हकद्वैया नै छैन । प्रस्तुत मुद्दा सार्वजनिक सरोकार र विवादको विषय होइन । Public Interest Litigation हुनको लागि श्री ५ को सरकारबाट त्यस्तो निर्णय भयो जसबाट धेरै जनतालाई असर पर्न गयो भने त्यो Public Interest Litigation बन्न सक्दछ । निवेदकहरूको हक अधिकारको हनन भएको छैन । सार्वजनिक सरोकारको विवादले त्यति ठूलो अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न सक्दैन । जसले कार्याकारिणीको अधिकार क्षेत्रलाई अतिक्रमण गरोस् । नेपाली नागरिकलाई स्वास्थ्य सुविधा दिनको लागि राष्ट्रमा Medical College खोल्न दिई बढी डाक्टरहरू उत्पादन गर्ने नीतिअन्तर्गत Medical College खोल्न दिन लागिएको हो, जुन राज्यको निर्देशक सिद्धान्तअन्तर्गत पर्दछ । वन ऐन, २०४८ को ६८ को व्यवस्था सम्झौता हुँदाको अवस्था लागू भएको थिएन, दफा ६८ को व्यवस्थाले जनतालाई रोक लगाएको हो, तर राज्यले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणको लागि रोक लगाएको होइन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१७. आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकहरूको निवेदन जिकिर विपक्षतर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफ पक्ष तथा विपक्षतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको वहससमेतलाई मध्यनजर गरी हेर्दा निम्न दुई प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।

१. निवेदकहरूलाई निवेदन दिने हकद्वैया छ/छैन ?

२. निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ?

१८. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा श्री ५ को सरकारले चितवन जिल्लाको नारायणघाट बजार उत्तरतर्फको जंगल भएको ४२ विगाहा जग्गा Interational Society for Medical College लाई भाडा दिए उपर निवेदकहरूको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । धारा ८८(२) को व्यवस्था हेर्दा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुंगो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । बालकृष्णविरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको रिट नं.१८५१ को निवेदनको सन्दर्भमा विशेष इजलासले देशको प्राकृतिक राष्ट्रिय सम्पदा हो त्यै देशको सबै नागरिकहरूको साझा सम्पत्ति हो देशको आर्थिक विकास, वातावरण संरक्षण इत्यादि विभिन्न दृष्टिकोणबाट देशका नागरिकहरूको स्रोतमा सार्थक सरोकार रहेको हुन्छ । राष्ट्रिय हक वा दायित्व सिर्जना हुने यस्तो कुनै व्यवहारको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारसँग आवश्यक जानकारी माग्ने र संवैधानिक व्यवस्थाको बर्खलाप कुनै काम कुरा भए/गरेको देखिएमा त्यसको विरोध गरी संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) अन्तर्गत निवेदन दिने अधिकार प्रत्येक नागरिकलाई प्राप्त हुनेछ भनी विस्तृत व्याख्या भइसकेको र वातावरण संरक्षण र पुरातात्विक महत्वको स्थानको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत निवेदन परेको प्रस्तुत विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय देखिनआएको हुँदा निवेदकहरूलाई हकद्वैया भएको नै देखिनआएकोले त्यसतर्फ विस्तृत विवेचना गरिरहनु परेन ।

१९. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा श्री ५ को सरकारले चितवन जिल्लाको नारायणघाट बजार उत्तरतर्फको पूर्वपट्टिको राजमार्ग उत्तरतिर धर्मस्थल देवघाटधाम, पश्चिम नारायणी नदी र दक्षिण राजदरवार राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रको ४२ विगाहा जग्गा श्री ५ को सरकार र अमेरिकास्थित International Society for Medical College बीच सम्झौता भई ४९ वर्षको लागि भाडामा दिएकोमा कुनै विवाद देखिँदैन। साथै उपरोक्त सिमानाभित्रको ४२ विगाहा जग्गा जंगल भएको र बागेश्वरी मन्दिर पनि त्यही रहेको कुरोलाई विपक्षहरूले स्वीकारेको विपक्षहरूकै लिखितजवाफबाट देखिन्छ। श्री ५ को सरकारले भाडामा दिएको उक्त धार्मिक, प्राकृतिक र जलस्रोतको दृष्टिकोणले राष्ट्रिय महत्वको रहेको देखिन्छ। राष्ट्रिय महत्वको विषयहरूमा श्री ५ को सरकारले निर्णय गर्दा राष्ट्रिय हितलाई ध्यानमा राखेर संविधान तथा कानुनविपरीत नहुने गरी निर्णय गरिनुपर्दछ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ४ मा व्यवस्थित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूअन्तर्गत धारा २६ को उपधारा ३ मा राष्ट्रिय हितअनुकूल उपयोगी एवं लाभदायकरूपमा देशको प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदाको परिचालन गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ, भन्ने र उपधारा ४ मा जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छताको चेतना बढाई भौतिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरूद्वारा वातावरणमा पर्न जाने प्रतिकूल असर पर्न नदिने एवं वातावरणको संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिनेछ र दुर्लभ वन्यजन्तु वन र वनस्पतिको विशेष संरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नेछ, भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। संविधानले व्यवस्था गरेको राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूलाई अदालतले लागू गर्न नसक्ने भए पनि यदि सरकारले संविधानमा व्यवस्थित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू विपरीत गएर निर्णय गर्छ भने त्यस्तो अवस्था औल्याउन भने नसक्ने होइन। श्री ५ को सरकारले वनजंगल भएको जग्गा ४९ वर्षको लागि भाडामा दिएबाट जंगलको नास हुने कुरामा दुई मत हुन सक्तैन। श्री ५ को सरकारले जंगल भएको क्षेत्र भाडामा दिँदाको अवस्थामा सम्झौतामा नै त्यहाँ भएका रुखहरूलाई वन विभागले नम्वरिड गरेर संरक्षण गर्ने भनिएमा पनि अस्पताल भवन निर्माण गर्नको लागि भाडी बुट्यान सफा गर्ने पोथ्रा-पोथ्री कटान गर्न स्वीकृति दिएकाले जंगलको विध्वंस हुने स्थिति स्वतः स्पष्टरूपमा देखिएको छ। श्री ५ को सरकारले International Society for Medical College लाई उपलब्ध गराएको जग्गा वनक्षेत्रको जग्गा हुँदा प्राविधिक दृष्टिकोणले कलेज स्थापना गर्नु हस्तान्तरण गर्न नहुने र वन तथा वातावरणमा समेत प्रत्यक्षत असर पर्न जाने हुनाले सो नगर्न नेपाल प्राविधिक संघले पत्र लेखेको र वन विभागले उक्त क्षेत्र साल रिजेनेरेशनको लागि उपयुक्त स्थान भएको भनी २०५०/१२/२० मा शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालयलाई पत्र लेखेको भनी वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय, वन विभागले जनहित संरक्षण मञ्चलाई दिएको मिसिल संलग्न रहेको पत्रबाट देखिन्छ। त्यस्तै निवेदन पत्र साथ पुरातत्व विभागको उत्खनन् अधिकृत चन्द्रप्रसाद त्रिपाठीले बागेश्वरी मन्दिर पुनः निर्माण बारेको प्रतिवेदनको प्रतिलिपि पेश गरेको देखिन्छ। त्यस प्रतिवेदनमा प्राप्त पुरातात्विक अवशेषहरूको अध्ययन गर्दा बागेश्वरी मन्दिर भएको क्षेत्रको पुरातात्विक महत्वको बारेमा विस्तृत विवरण दिएको देखिन्छ। त्यस्तै सप्तगण्डकी आयोजना स्थलमा बन्न लागेको मेडिकल कलेज स्थापनापश्चात् पर्न सक्ने संभावनाहरूको बारेमा जलस्रोत मन्त्रालयबाट भएको अध्ययनअनुसार निम्नबमोजिम सप्तगण्डकीको आयोजनामा प्रभाव पर्ने देखिन्छ। सप्तगण्डकी आयोजनालाई बहुउद्देश्यीय आयोजनाको रूपमा विकास गर्दा विभिन्न चरणमा विकास हुने प्रणालीको मुख्य नहर उक्त कलेजलाई दिइएको जग्गाबाट जान सक्ने र विद्युत उत्पादन गर्दा बनाउनुपर्ने संरचनाहरू मेडिकल कलेजलाई भनी छुट्याएको जमीनमा पर्न सक्नेछ। यो कुरा Detail Engineering Design गर्दाको बखतमा मात्र यकिन हुन सक्नेछ। कालीगण्डकी २ र बुढीगण्डकी जलाशययुक्त आयोजना कार्यान्वयन भएपछि सप्तगण्डकी आयोजनाको सिंचाई

र विद्युत क्षमताको बृद्धि गर्नको लागि पनि पर्याप्त जमीनको आवश्यकता पर्ने भएकोले सो कलेजको निर्माणस्थललाई ठूलो असर पर्न जाने देखिन्छ, भनी जलस्रोत मन्त्रालय जलविद्युत तथा नीति शाखाले जनहीत संरक्षण मञ्चलाई दिएका मिसिल संलग्न रहेको पत्रबाट देखिन्छ। त्यस्तै जिल्ला विकास समिति चितवनले पनि श्री ५ को सरकारले मेडिकल कलेज खोल्न उपलब्ध गराएको जग्गा वन डिमार्केसनभित्रको जग्गा हो सो ठाउँ मेडिकल कलेज खोल्न दिन मिल्दैन, मेडिकल कलेजको लागि चितवन जिल्लाकै जगतपुर भन्ने ठाउँ उपयुक्त छ, भनी निर्णय गरी श्री ५ को सरकारलाई जानकारी दिएको देखिन्छ। निवेदकहरूले निवेदन दिँदाको अवस्था वन ऐन, २०१८ र वन संरक्षण (विशेष व्यवस्था) ऐन, २०२४ जस्ता ऐनहरू वहाल रहेका र ती ऐनहरूले वन जंगललाई हर-तरहले संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व र कर्तव्य श्री ५ को सरकारलाई तोकिएको देखिन्छ। वन ऐन, ०१८ को दफा ११ मा सरकारी वनमा कुनै व्यक्तिलाई हक प्राप्त नहुने र दफा २१ म वनक्षेत्रको जग्गालाई दर्ता गराउन नहुने कुरामा श्री ५ को सरकारलाई कर्तव्य र दायित्व तोकिएको वनक्षेत्रलाई हर-तरहले रक्षा गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। साथै निवेदकहरूले रिट निवेदन दिँदाको अवस्था लालमोहर लागिसके पनि प्रारम्भ हुने मिति नतोकिएको वन ऐन, ०४९ मिति ०५१/१२/२० को राजपत्रको सूचनाद्वारा प्रारम्भ भई लागू भएको उक्त ऐनको दफा ६८ ले वन र वातावरणको संरक्षणमा विशेष व्यवस्था गरेको छ। जसमा भनिएको छ, यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरो लेखिएका भए तापनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नुबाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय असर पर्ने नभएमा र त्यस्तो आयोजना सञ्चालन गर्नको निमित्त श्री ५ को सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, कबुलियत वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ। यस व्यवस्थाले वन क्षेत्रमा कुनै राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्नुपर्दा पनि सक्भर अन्यत्र नै गर्नुपर्ने र अन्यत्र सञ्चालन गर्न सकिने विकल्प नभएमा र त्यसबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने नभएमा मात्र वन क्षेत्रमा स्वीकृति दिन सकिने व्यवस्था रहे भएबाट वन जंगलको हरसंभव संरक्षण गर्नुपर्ने जोड वन ऐन, ०४९ ले पनि दिएको देखिन्छ। वातावरण मानव जीवनको अभिन्न अंग हो। वातावरण विग्रन गयो भने त्यसको प्रत्यक्ष असर मानव जीवन र पशुपक्षीमा पर्दछ। वातावरण राम्रो हुनको लागि वनजंगलको ठूलो भूमिका रहने हुनाले नै वातावरण संरक्षणमा आज विश्वले जोड दिइराखेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २६(४) मा वातावरणको संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिने र दुर्लभ वन्यजन्तु र वन र वनस्पतिको विशेष संरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नेछ, भनी राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूअन्तर्गत समावेश गरी संवैधानिक मान्यतासमेत प्रदान गरेको पाइन्छ। श्री ५ को सरकारले International Society for Medical College लाई भाडामा उपलब्ध गराएको जग्गामा सालका रुखहरूसमेत भएको जंगल भएको सरकारी जग्गा भएको अन्यत्र पनि जग्गा हुँदा हुँदैको अवस्था त्यस क्षेत्रको वातावरणमा असर पर्ने गरी मेडिकल कलेज खोल्नको लागि दिनुपर्ने कारण के पत्थो त्यसको कुनै आधार कारण पनि खोलेको समेत पाईदैन। साथै उक्त जग्गामा बागेश्वरीको मन्दिर रहेको कुरा निवेदकहरूले आफ्नो निवेदन जिकिरमा उल्लेख गरेको र सो कुरालाई विपक्षहरूले पनि स्वीकारेको देखिन्छ, र बागेश्वरी मन्दिर रहेको एरिया पुरातात्विक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण रहेको र त्यस क्षेत्रमा सैकडौं वर्ष पुराना मन्दिर र मूर्तिहरू भएको देवस्थल र तीर्थस्थल रहेको त्यसको संरक्षण गर्नुपर्ने कुरासमेत उल्लेख पुरातत्व विभागका पुरातत्वविद्को प्रतिवेदनमा समेत भएको र त्यस्तो क्षेत्रको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व प्राचीन स्मारक ऐन, २०१३ को दफा ९ र १० ले श्री ५ को सरकारको रहेको छ। पुरातात्विक महत्वका वस्तु र सम्पदाको हेरविचार संरक्षण सरकारको प्रमुख दायित्व हो। पुरातात्विक प्राचिन वस्तुको

योगी नरहरिनाथ विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत

संरक्षण नगर्ने हो भने हाम्रो देशको प्राचिन सभ्यता र संस्कृति हामी आफैँले विर्सन सक्दछौं । पुरातात्विक चीज वस्तुहरू रहेको धार्मिक ठाउँमा त्यस ठाउँमा उत्खनन् हुन नपाउँदैको अवस्था Medical College बनाइदिँदा त्यहाँ रहेका प्राचिन मन्दिर तथा पुरातात्विक चीज वस्तुहरू नष्ट हुँदैनन् भन्न सकिँदैन ।

२०. प्राकृतिक, धार्मिक एवं परातात्विक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण भएको वनजंगलले घेरिएको देवघाट क्षेत्रको जग्गालाई श्री ५ को सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्र (International Society for Medical College) लाई दिने गरेको निर्णयमा उक्त क्षेत्रको जग्गा नै दिनुपर्ने विशेष कारण र आधार खुलाउन सकेको नदेखिँदा श्री ५ को सरकारको मिति २०५०/११/१६ को उक्त निर्णय स्वेच्छाचारितापूर्ण मान्नुपर्ने हुँदा श्री ५ को सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय चिकित्साशास्त्र अध्ययन केन्द्रलाई चितवन भरतपुर नारायणघाट उत्तरतर्फका ४२ विगाहा जग्गा दिने गरेको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।

न्या.नरेन्द्रबहादुर न्यौपाने

इति सम्बत् २०५३ साल वैशाख १७ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ ४८१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाझी
सम्बत् २०५२ सालको रिट नं. २७७९
आदेश मिति : २०५३/७/२१

विषय : परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने काशी दाहाल
विरुद्ध

प्रत्यर्था : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ♦ सार्वजनिक महत्वको मायादेवी मन्दिर पुनः निर्माणको क्रममा मन्दिरमा अवस्थित ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्व राख्ने वस्तुहरू हटाउन र पिपल वृक्ष काटी हटाउन परेको कार्यको पछाडि रहेको कारण तथा अवस्थाबारे जानकारी राख्ने कुरा सार्वजनिक सरोकारकै विषय हुँदा निवेदकसमेतका नेपाली नागरिकलाई जानकारीको लागि सूचना माग्ने तथा पाउने हक नभएको भन्न नमिल्ने ।
- ♦ लिखितजवाफमा सूचना प्रवाह पटक-पटक गरेको भने तापनि त्यसको प्रमाण दिन नसकेकाले सूचनाप्रवाह गरेका भनी माग नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिम मायादेवी मन्दिरका मूर्तिहरू सार्नुपरेको तथा पिपलको वृक्ष काटी हटाउनुपरेको कारणसहित वास्तविक सूचना सार्वजनिकरूपमा प्रवाह गर्नु भन्ने श्री ५ को सरकार, पुरातत्व विभाग लुम्बिनी विकास कोषका नाउँमा परमादेश जारी हुने । (प्रकरण नं.१८)

आदेश

न्या. कृष्णजंग रायमाझी

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. नेपालको विभूति एसियाका ज्योती विश्वका शान्तिदूत गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र पुनःनिर्माणका नाउँमा गौतम बुद्ध जन्मेको लुम्बिनीको ऐतिहासिक पवित्र विशाल वृक्ष काटी मासी अवैध व्यापार गरिएको र त्यस क्षेत्रको अन्य पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरूसमेत लोप गर्ने समेतका कार्यहरू हुन गएको

तथ्यहरू प्रकाशमा आएकोले र निवेदकको स्थलगत निरीक्षणबाट पनि यसै निवेदनको प्रकरण खण्डमा पेश गरेको फोटोको चित्र नं.(१) मा देखिएको ऐतिहासिक वृक्ष हाल काटी मासिएको समेत देखिँदा यी विषयहरू सार्वजनिक महत्व तथा सार्वजनिक सरोकार र चासोको भएकोले लुम्बिनी क्षेत्रको विकास तथा निर्माणका नाउँमा ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरूको विनास नगरी ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण गर्दै लुम्बिनी क्षेत्रको विकास तथा पुनः निर्माण गर्नु/गराउनु भन्ने प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा उपयुक्त आदेश जारी गर्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६,२२,८८(२) र सर्वोच्च अदालतबाट सूर्यप्रसाद शर्मा हुङ्गेलविरुद्ध वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयसमेत (नि.मि. २०५२/७/१४) को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन गर्न आएको छु ।

३. नेपाल भौगोलिक दृष्टिकोणले सानो आर्थिक दृष्टिकोणले विपन्न भए पनि आफ्नो संस्कृति र पुर्खाको गौरवपूर्ण इतिहासले गर्दा विश्व मानचित्रमा नेपालको महत्वपूर्ण स्थान रहेको कुरामा कुनै विवाद छैन, हाम्रो संस्कृति सम्पदा प्राचिन स्मारक, पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी पुर्खाको गौरवपूर्ण इतिहासलाई अक्षुण्णरूपमा जँचाई राख्न आज नेपालका प्रत्येक सन्ततीको कर्तव्य र दायित्व रहेको छ । नेपाललाई विश्वसमक्ष परिचित गराई नेपालको इज्जत प्रतिष्ठा बढाउने विभिन्न प्रसिद्ध कुरामध्ये बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी पनि एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । लुम्बिनीको पुरातात्विक र ऐतिहासिक वस्तुहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै लुम्बिनी क्षेत्रको विकास गर्नु प्रत्यर्थीहरूको जिम्मेवारीपूर्ण कर्तव्य तथा दायित्व रहेको छ ।
४. आजभन्दा करिब २६१९ वर्ष अगाडि अर्थात् इशापूर्व ६२३ वेशाख पूर्णिमाका दिन तत्कालीन कपिलवस्तु राज्यका शाक्यवंशका राजा सुद्धोधन कि रानी मायादेवीलाई व्यथा लागि लुम्बिनी कुन्जको विशाल वृक्ष (जुन हाल काटिएको) मा राजकुमार सिद्धार्थको जन्म भएको ऐतिहासिक तथ्यहरू स्थापित छन् । मौर्य सम्राट अशोकले इशापूर्व २५५ मा कनकमुनी बुद्धको जन्मभूमीमा तीर्थ यात्रा गरी लुम्बिनीमा शाक्यमुनी गौतमबुद्ध जन्मेका थिए भनी ढुङ्गाको शिला स्तम्भ निर्माण गरेको तथ्य र चिनियाँयात्री फाहियान र ह्युआनसाङ्गले क्रमशः पाँचौं शताब्दी र सातौं शताब्दीमा लुम्बिनीको भ्रमण गरी यही शिला स्तम्भ (अशोक स्तम्भ) भएको ठाउँमा नै गौतम बुद्धको जन्मस्थल हो भन्ने कुराको उल्लेख गरी बुद्ध जन्मेको जन्मस्थलमा रहेको विशाल वृक्षको वर्णनसमेत गरी तत्काल प्रकाशित गरिएको ग्रन्थसमेतका आधारमा गौतमबुद्धको जन्मस्थल नेपालको हालको रूपन्देही जिल्लास्थित लुम्बिनी तथा उनको राज्य कपिलवस्तु दरवार तिलौराकोटमा रहेको थियो भन्ने कुरा विभिन्न तथ्यगत प्रमाणहरूबाट स्थापित हुँदाहुँदै पनि भारतीय केही पुरातत्वविद्को हवाला दिँदै भारतीय पक्षबाट बुद्धको तत्कालीन कपिलवस्तु भारत उत्तरप्रदेशको वस्ती जिल्लाअन्तर्गत 'पिपरहवे' भन्ने ठाउँ हो भन्नेसमेतका मिथ्या कुराहरूको सिर्जना गरी ऐतिहासिक स्थापित तथ्यहरूलाई विखण्डित गर्ने दुष्प्रयासहरू केही समयदेखि भए तापनि विश्व समुदायको मान्यता र ऐतिहासिक स्थापित तथ्यगत कुराहरूका आधारमा राजा सुद्धोधनको तत्कालीन कपिलवस्तु राज्य नेपालको हालको कपिलवस्तु क्षेत्र र राजा सुद्धोधनको दरवार कपिलवस्तु जिल्लामा अवस्थित तिलौराकोट हो भन्ने कुरा निर्विवाद तथ्य हो ।
५. बुद्धको जन्मस्थल र उनको जीवनसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु आवश्यकीय कुरा हो । तर लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको नाउँमा पुरातात्विक कुराहरूको विनास र ऐतिहासिक वस्तुहरूको लोप गर्न नहुनेतर्फ पनि त्यत्तिकै सजग र सचेष्ट हुनुपर्दछ । केही समयदेखि लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको नाउँमा ऐतिहासिक पुरातात्विक महत्वका वस्तुहरू नास्ने/मास्ने लोप गर्ने अवैध व्यापार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- गर्नेजस्ता कार्यहरू हुन गएकोले सम्बन्धित सबै चिन्तित बन्न पुगेका छन्। राष्ट्रपुकार साप्ताहिक पत्रिका वर्ष २६, अंक २१ (२०५२ पुष १२) मा गौतम बुद्ध र लुम्बिनी शीर्षकमा “लुम्बिनीको हालको दुरावस्थाको चित्रण गरिएको छ। यसैगरी साप्ताहिक नेपाल जागरण वर्ष ४, अंक १० (माघ ८, २०५२) मा” लुम्बिनी क्षेत्रको असुरक्षा विनाशको चाप भन्ने शीर्षकमा समेत समाचार प्रकाशित भएको छ।
६. गौतमबुद्धसँग सम्बन्धित ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक वस्तु तथा क्षेत्रहरूका संरक्षण गर्न प्रत्यर्थीहरूको विशेष ध्यान दिनुपर्नेमा त्यसतर्फ संवेदनशील नभएकोले प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा १० ले प्राचिन स्मारकलाई नष्ट गरेमा भत्काएमा, हराएमा, परिवर्तन गरेमा, विरुप पारेमा सजायसमेत हुने व्यवस्था भइरहेको गौतम बुद्ध जन्मिएको वृक्ष ऐतिहासिक दृष्टिकोणले उक्त ऐनको दफा २(क) को परिभाषाअनुसार ‘प्राचीन स्मारक’ को रूपमा रहेको हुँदा ऐतिहासिक वृक्ष काटी नासी अवैधरूपमा व्यापार भएको तथ्यहरू प्रकाशमा आएको देखिँदा छानविन गरी दोषीउपर आवश्यक कारवाही गर्नु/गराउनु भनी श्री ५ को सरकारको नाउँमा आदेश पाउँ त्यस्तै लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र निर्माण गर्दा प्राचीन स्मारक र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण गर्दै विकास निर्माणका कार्यहरू गर्नु/गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा आदेश जारी के कति कारणले के कसको के कुन मितिको के कस्तो निर्णयबाट गौतम बुद्धको जन्मिएको ऐतिहासिक वृक्षलाई काटी नष्ट गरिएको हो। सार्वजनिक सरोकारको विषय बनेकोले सर्वसाधारण जनताको जानकारीको लागि वास्तविक सूचना प्रवाह गर्नु/गराउनु भनी श्री ५ को सरकारको नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।
७. यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा म्याद जारी गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०५२/११/२ को आदेश।
८. विपक्षीले रिट निवेदनमा उठाएको विषय श्री ५ को सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०४७ अनुसार युवा खेलकुद तथा संस्कृति मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने हो। मन्त्रीपरिषद् सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै आधार नै नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ।
९. २६ फेब्रुअरी १९९४ मा भगवान् गौतमबुद्धको जन्मस्थलको रूपमा रहेको मायादेवी मन्दिर उत्खनन् तथा संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा स्वदेशी तथा विदेशी विशेषज्ञहरूको बैठक बसेको थियो। सो बैठकले मायादेवी मन्दिरको उत्खनन् गरी पुरानो स्ट्रक्चर पत्ता लगाउन सिफारिस गरेको थियो। यस प्रयोजनको निमित्त उक्त मन्दिरलाई पूर्णरूपमा पिपलको रुखका जराले ढाकेकोले मन्दिर जीर्ण भएको हुँदा मन्दिर अरू विग्रन नदिन सो रुखका जराहरू काट्नु/छाट्नु पनि उक्त बैठकले सुझाव दिएको तथा सिफारिस गरेको थियो। यसै सुझावको आधारमा उक्त मन्दिरको उत्खनन् र पुरानो स्ट्रक्चर पत्ता लगाउन पिपलका जराहरू काटिएका हुन्। उत्खनन् कार्यको सिलसिलामा बढी ठाउँ खोल्न आवश्यक भएकोले उक्त रुख काटिएको हो।
१०. रिट निवेदकले रिट निवेदनको प्रकरण २ मा उल्लेख गर्नु भएभैं भगवान् बुद्ध जन्म भएको रुख त्यो होइन। बौद्ध धार्मिक ग्रन्थहरूमा भगवान् गौतम बुद्धको जन्म साल वृक्षको फेदमा भएको कुरा उल्लेख छ। पिपल वृक्षको फेदमा होइन। सामान्यतया रुख २६ सय वर्षसम्म जीवित रहन पनि सक्ने। उक्त रुख मायादेवीको मन्दिरमा उभिएर मन्दिरलाई नै नोक्सान पुऱ्याउँदैआएको थियो। मायादेवी मन्दिरभन्दा सो रुख महत्वपूर्ण हुन पनि सक्ने। अतः मायादेवी मन्दिरलाई अझ विनास हुन नदिन उक्त पिपल वृक्ष काटिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज

गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष विनम्र अनुरोध गर्दछु भन्ने पुरातत्व विभागको लिखितजवाफ ।

११. गम्भीर त्रुटि भएको देखाउन सकेकोमा बाहेक अधिकार प्राप्त निकायद्वारा कानुनबमोजिम भएको काम/कारवाहीका सम्बन्धमा साधारणतया रिट लाग्ने नै होइन । निराधार कुरामा गरेको विपक्षीको रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमाै खारेजभागी छ ।
१२. भगवान् गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी क्षेत्रको विकास गर्ने लक्ष्य राखेर नै यस लुम्बिनी विकास कोषको स्थापना हुन गएको हो । लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको लागि योजना तयार गरी विकास र पुनःनिर्माणको कार्य सञ्चालन गर्न पाउने अधिकार लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ ले यस लुम्बिनी विकास कोषलाई प्रदान गरेको छ । जुन कुरालाई विपक्षी स्वयंले पनि स्वीकार गर्नुभएकै छ । यसैअनुरूप लुम्बिनीस्थित मायादेवी मन्दिरको उत्खनन् र जिर्णोद्धार गर्ने सम्बन्धमा सन् १९९० सेप्टेम्बर ४ तारिखका दिन यस लुम्बिनी विकास कोष र (जापान बौद्ध संघ) जापान बुद्धिष्ट फेडरेशनका बीच सम्झौता सम्पन्न भएको थियो । सो अनुसार सो सम्बन्धमा गुरुयोजना तयार पारी प्रथम चरणमा मायादेवीको मन्दिरको अन्वेषणबाट उत्खनन् पूरा गरी प्रतिवेदन पेश भएपछि नेपाल, भारत, जापान, श्रीलंका, थाइल्याण्ड, पाकिस्तान, म्यानमारका विशेषज्ञहरूको गोष्ठी गर्ने र सो गोष्ठीले दिएको सुझाव र सिफारिसबमोजिम दोस्रो चरणको उत्खनन् जिर्णोद्धार सम्भार सम्बर्द्धन गर्ने एवं संभव भएसम्म पिपलका बोटको वातावरणीय महत्वलाई ध्यानमा राखी उक्त बोटलाई यथास्थानमा कायमै राख्ने मायादेवी मन्दिर जिर्णोद्धार आयोजनाको योजना रहेको थियो । सो योजनाअनुरूप पहिलोचरणको अन्वेषणात्मक उत्खनन् हुँदा मन्दिरभित्र पस्ने प्रवेशद्वारा माथि र मन्दिरभित्रको भित्ता एवं मन्दिर बाहिर पर्ने चारैतिर पिपलको बोटको जरा नराम्रोसँग फैलिने गएको कारण मन्दिरको कक्षभित्रको भित्तासमेत क्षतविक्षत पार्नाको साथै उक्त पिपलको जरा मन्दिरको ८/१० मिटर पश्चिममा रहेको अशोक स्तम्भतिर समेत फैलिई उक्त स्तम्भलाई नोक्सान पुऱ्याउने प्रचूर संभावना भएको कारण उक्त पिपलको बोट नहटाइएसम्म मायादेवीको मन्दिर र अशोक स्तम्भको संरक्षण पनि हुन नसक्ने एवं उत्खनन् र जिर्णोद्धारको कार्य पनि हुन नसक्ने स्थिति प्रकट भएकोले सन् १९९४ फेब्रुअरी २६ का दिन बसेको विभिन्न देशका विशेषज्ञको गोष्ठीबाट अशोक स्तम्भ र मायादेवीको मन्दिरलाई कुनै क्षति नहुने गरी उक्त पिपलको बोट हटाउने सिफारिस गर्ने निर्णय भएबमोजिम उक्त पिपलको रुख काटी हटाइएको हो । मायादेवी मन्दिर र अशोक स्तम्भलाई क्षतिग्रस्त हुन नदिन र सोको संरक्षणको खातिर असल नियतबाटै उक्त रुख काटिएको हो । उक्त रुख काट्नै पर्ने बाध्यता आइपरेको कारणबाट नै सो रुख काटिन गएको हो । कुनै कारण नै नभई सो रुख काटिएको होइन । विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको कुनै पनि त्रुटि सम्बन्धित कारवाहीमा विद्यमान छैन ।
१३. विपक्षीले रिट निवेदनमा उक्त विपलको वृक्षमा गौतम बुद्धको जन्म भएको भन्ने उल्लेख गर्नुभएको नभई साल, अशोक, अथवा पलासको वृक्षमुनि भएको भन्ने कुरा सम्पूर्ण ऐतिहासिक तथ्यबाट स्थापित भइसकेको विषय हो । त्यसमा पनि उक्त पिपलको वृक्ष केवल ७०/७५ वर्षको मात्र रहेको भन्ने वन विशेषज्ञबाट पनि यकिन भइराखेको छ । यसैले गौतमबुद्ध जन्मेको रुख काटियो भन्ने विपक्षीको कथनमा कुनै सत्यता नरहेको सुस्पष्ट छ । उक्त विपलको रुख काटी मासी विदेशमा अवैध व्यापार गरेको भन्ने विपक्षीको जिकिर मिथ्या हामीबाट त्यस्तो कुनै पनि किसिमका अवैध व्यापार भए/गरेको छैन । तसर्थ आदेश जारी हुन सक्ने आधार छैन । त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण पुरातात्विक एवं ऐतिहासिक वस्तुहरू संरक्षण गरी राखिएको छ । त्यस्ता पुरातात्विक वस्तुहरू लोप तथा नष्ट हुन दिइएको छैन र लोप तथा नष्ट गरिएको पनि छैन । गौतमबुद्धको जन्मस्थलको विकास र

निर्माण गर्ने उद्देश्यबाट स्थापित यस संस्थाले आफूले सो सम्बन्धमा पूरा गर्नुपर्ने जिम्मेवारी एवं दायित्व पूरा गर्दैआएको छ । सो क्षेत्रको विकास र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण गर्न हामी प्रत्यर्थी सदा सजग र सचेत छौं । विपक्षीको निवेदन वास्तविक तथ्यमा आधारित छैन । विपक्षी आफैँले देखी/जानी बुझी थाहा पाएको आधारमा रिट गरेको नभई एक/दुई पत्रिकामा प्रकाशित निराधार समाचारका आधारमा सार्वजनिक सरोकारको विषय बनाई दायर गरेको विपक्षीको रिट निवेदन प्रस्ट नै खारेजभागी छ । लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र पुनःनिर्माणको क्रममा गौतमबुद्धको जन्मस्थल र जीवनसँग सम्बन्धित कुनै पनि ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक वस्तुहरूको विनास गरिएको छैन । सो वस्तुहरूको पूरापूर सुरक्षा एवं संरक्षण गर्दै सो क्षेत्रको विकास तथा पुनः निर्माण गरिँदैआएको छ । लुम्बिनीको मौलिकता नष्ट हुने कुनै कार्य गरिएको छैन । विकासका नाउँमा ऐतिहासिक वस्तुहरू मास्ने लोप पार्ने गरियो भन्ने विपक्षीको जिकिर मिथ्या हो ।

१४. अन्य व्यक्ति वा पक्षबाट जे जस्ता कुराको प्रचार गरिए पनि बुद्धको जन्म लुम्बिनी भएको कुरामा कुनै विवाद छैन । जुन कुरा ऐतिहासिक तथ्यबाट निर्विवादरूपमा स्थापित एवं प्रमाणित भइसकेको छ । विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको राष्ट्रपुकार र नेपाल जागरण साप्ताहिकको समाचारमा कुनै पनि सत्यता छैन । मायादेवीको मन्दिरको जिर्णोद्वारा र संरक्षणका लागि मायादेवीको मन्दिरमा रहेको मूर्ति अस्थायीरूपमा अर्को भवनमा सारिएको मात्र हो । त्यहाँको कुनै पनि ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक वस्तु हराएको छैन । रुख काट्नु परेको कारण र सो रुख काट्नेबारे भएको निर्णयबारे यथार्थ कुरा खुलाई पटक-पटक विभिन्न पत्रिकामार्फत् सर्वसाधारणलाई जानकारी गराइसकेको नै हुँदा निवेदकको मागबमोजिम कुनै आदेश जारी हुन पर्ने अवस्था र आधार छैन । प्रस्तुत विषय रिट क्षेत्रबाट हेरिन सकिने विषय पनि नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको लुम्बिनी विकास कोषसमेतको लिखितजवाफ ।

१५. नियमबमोजिम पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री प्रकाशमणि शर्मा तथा श्री अम्बिकाप्रसाद कोइरालाले गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी सार्वजनिक महत्व तथा सार्वजनिक चासोको विषय भएको प्रत्यर्थीहरूको लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको नाउँमा ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका विषयहरूको विनास गरेको सो कुरालाई विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारले पनि पुष्टी गरेको छ । मायादेवीको मन्दिर नजिक रहेको पिपल रुख काटी पात तथा टुक्राहरू बेचन थालेको सुनिएको समेत हुँदा लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र निर्माण गर्दा प्राचीन स्मारक पुरातत्व वस्तुहरूको संरक्षण गर्दै विकास निर्माणका कार्यहरू गर्नु/गराउनु ऐतिहासिक वृक्ष अवैधरूपमा काटी नास्नेलाई कारवाही गर्न र के कति कारणले ऐतिहासिक पिपलको वृक्ष काटी नासेको हो सार्वजनिक सरोकारको विषय बनेकोले सोको सूचना प्रवाह गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश जारी होस् भन्नेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै लुम्बिनी विकास कोषको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद गौडेलले आफ्नो वहस प्रस्तुत गर्दै लुम्बिनी विकास कोषलाई लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ ले लुम्बिनी क्षेत्रका विकासको लागि अधिकार दिएको छ । १९९० सेप्टेम्बर ४ मा जापान बृटिश फेडरेसन तथा लुम्बिनी विकास कोषबीच लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको लागि सम्झौता भएको विशेषज्ञहरूको गोष्ठीसमेत गरी संभव भएसम्मका पिपलका रुख यथावत राख्ने काम भएको तर मायादेवी मन्दिरको उत्खनन् गरी पुरानो स्ट्रक्चर पत्ता लगाउन सिफारिस गरेको सो प्रयोजनका लागि उक्त मन्दिरलाई पूर्णरूपमा अरू विग्रन नदिन उक्त रुखको जराहरू काट्नु/छाट्नु पनि बैठकले सुझाव दिएको थियो । यसै सुझावको आधारमा पिपलको जराहरू बढी ठाउँ खोल्ने आवश्यक भएकोले रुख काटिएको हो ।

पिपलका पात तथा हाँगाहरू काटी बेचेको भन्ने भूटो हो रिट निवेदकले पत्रिकामा प्रकाशित कुराको आधारमा रिट निवेदन दिएको देखिँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भनी उल्लेख गर्नुभयो भने प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ सरकारी अधिवक्ता श्री बलराम के.सी.ले सार्वजनिक सरोकारको विषय मात्र भएर भएन त्यसमा संवैधानिक वा कानुनी प्रश्न समावेश भएको हुनुपर्दछ। निवेदकले सो देखाउन सकेका छैन। सार्वजनिक महत्वको कुराको सूचना पाउने हकका लागि प्रथमतः सम्बन्धित ठाउँमा जानुपर्ने निवेदक र त्यसरी सूचना प्राप्त गर्नको लागि गएको देखिँदैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

१६. यसमा उल्लिखित वहसहरूसमेतलाई ध्यानमा राखी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा १० ले प्राचीन स्मारकलाई नष्ट गरेमा/भत्काएमा, हराएमा, परिवर्तन गरेमा, विरुप पारेमा, सजायसमेत हुने व्यवस्था भइरहेको अवस्थामा गौतमबुद्ध जन्मिएको वृक्ष ऐतिहासिक दृष्टिकोणले समेत उक्त ऐनको दफा २(क) को परिभाषाअनुसार प्राचीन स्मारकको रूपमा रहेको हुँदा उक्त ऐतिहासिक वृक्ष काट्न नहुनेमा सो वृक्ष काटी/नासी अवैधरूपमा व्यापार भएको भन्ने तथ्यहरू प्रकाशमा आएको देखिँदा छानविन गरी दोषीउपर आवश्यक कारवाही गर्नु/गराउनु र के कति कारणले के कसको के कुन मितिको के कस्तो निर्णयबाट उक्त ऐतिहासिक वृक्षलाई काटी नष्ट गरिएको हो। सार्वजनिक सरोकारको विषय बनेकोले सर्वसाधारण जनताको जानकारीका लागि वास्तविक सूचना प्रवाह गर्नु गराउनु भनी श्री ५ को सरकारका नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनमा जिकिर लिनुका साथै लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ ले लुम्बिनी विकासको लागि गुरुयोजना तयार गरी कार्यसञ्चालन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको भए पनि लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र निर्माणका नाउँमा ऐतिहासिक महत्वका पुरातात्विक वस्तुहरूलाई नष्ट गर्ने, परिवर्तन गर्ने विनास र स्वरूप नै परिवर्तन गर्ने अधिकार भएको भन्ने नमिल्ने हुँदा लुम्बिनी क्षेत्रको विकास र निर्माण गर्दा प्राचीन स्मारक र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण गर्दै विकास निर्माणका कार्यहरू गर्नु/गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा आदेश जारी गरिपाउँ भनी जिकिर लिई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६, २३, ८८(२) र सर्वोच्च अदालतबाट सूर्यप्रसाद शर्मा ढुङ्गेलविरुद्ध वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयसमेतको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखियो। गौतमबुद्धको जन्मस्थानको लुम्बिनीस्थित मायादेवीको मन्दिर उत्खनन् तथा संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा स्वदेशी तथा विदेशी विशेषज्ञहरूको बैठक बसी मायादेवी मन्दिरको उत्खनन् गरी पुरानो स्ट्रक्चर पत्ता लगाउन सिफारिस गरेकोले उक्त मन्दिरलाई पूर्णरूपमा पिपलको रुखको जराले ढाकेकोले मन्दिर जीर्ण भएको हुँदा मन्दिरलाई अरू विग्रन नदिन सो रुखका जराहरू काट्न/छाट्न पनि सुझाव दिएको सिफारिस गरेको हुनाले मन्दिरको उत्खनन् गर्न र पुराना स्ट्रक्चर पत्ता लगाउन पिपलका जराहरू काटिएको र उत्खनन् कार्यको सिलसिलामा बढी ठाउँ खोल्न आवश्यक भएकाले रुख काटिएको हो निवेदकले उल्लेख गरेभैं भगवान् बुद्ध जन्म भएको रुख होइन। रुख मायादेवीको मन्दिरमा उभिएर मन्दिरलाई नै नोक्सानी पुऱ्याउँदैआएको मायादेवी मन्दिरलाई अझ विनास हुन नदिन उक्त पिपल वृक्ष काटिएको हो। रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत पुरातत्व विभागको लिखितजवाफ रहेको छ। अधिकार प्राप्त निकायद्वारा कानुनबमोजिम काम/कारवाही भएको छ। भगवान् गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको लागि योजना तयार गरी विकास र पुनःनिर्माणको कार्य सञ्चालन गर्न पाउने अधिकार लुम्बिनी विकास कोष ऐन, २०४२ ले यस लुम्बिनी विकास कोषलाई रहेको कुरालाई निवेदनमा स्वीकार गरिएको छ। लुम्बिनी विकास कोष र (जापान बौद्ध संघ) जापान बुद्धिष्ट फेडरेशनको बीच सन् १९९०

सेप्टेम्बर ४ का दिन भएको सम्झौताअनुसार यस सम्बन्धमा गुरुयोजना तयार पारी प्रथम चरणमा मायादेवी मन्दिरको अन्वेषणात्मक उत्खनन् पूरा गरी प्रतिवेदन पेश भएपछि नेपाल, भारत, जापान, श्रीलंका, थाइल्याण्ड, पाकिस्तान, म्यानमारका विशेषज्ञहरूको गोष्ठीले दिएको सुझाव र सिफारिसबमोजिम दोस्रो चरणको उत्खनन् र जिर्णोद्धार सम्भार, सम्बर्धन गर्ने वं संभव भएसम्म पिलको बोटको वातावरणीय महत्वलाई ध्यानमा राखी उक्त बोटलाई यथास्थानमै कायम राख्ने योजना रहेको थियो। योजनाअनुरूप उत्खनन् हुँदा पिलको जरा मन्दिरको ८, १० मिटर पश्चिममा रहेको अशोक स्तम्भतिर समेत फैलिई उक्त स्तम्भलाई नोक्सान पुऱ्याउने प्रचुर संभावना भएको कारण पिलको बोट नहटाई योजनाअनुरूप कार्य हुनसमेत नसक्ने अवस्था भई १९९४ फेब्रुअरी २६ मा विभिन्न देशका विशेषज्ञहरूको गोष्ठीबाट पिलको बोट हटाउने, सिफारिस गर्ने निर्णय भए बमोजिम असल नियतले बाध्यतावश हटाइएको हो। गौतमबुद्धको जन्म पिलको बोट मुनी भएको होइन। पिलको बोट काटी मासी विदेशमा अवैध व्यापार गरेको भन्न कुरा मिथ्या हो। यस क्षेत्रको सम्पूर्ण पुरातात्विक एवं ऐतिहासिक वस्तुहरू संरक्षण गरी राखिएको छ। त्यसप्रति सदा सजगत र सचेत छौं। ऐतिहासिक र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण गर्दै सो क्षेत्रको विकास र पुनःनिर्माण गरिँदैआएको छ। रिट निवेदनमा उल्लेखित पत्रिकाहरूमा प्रकाशित समाचारहरू सदस्यतामा आधारित छैन। मायादेवी मन्दिरको जिर्णोद्धार र संरक्षणको लागि मायादेवीको मन्दिरमा रहेका मूर्ति अस्थायी रूपमा अर्को भवनमा सारिएको मात्र हो। प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, ०१३ को दफा १० आकर्षित हुने अवस्था पनि छैन। असल नियतले गरेको काम कुरालाई ऐ.ऐनको दफा १८ ले बचाउसमेत प्रदान गरेको छ। रुख काट्नु परेको कारण र सो रुख काट्नेबारे भएको निर्णयबारे यथार्थ कुरा खुलाई पटक-पटक विभिन्न पत्रिकामार्फत् सर्वसाधारणमा जानकारी गराई सकिएको हुँदा समेत मागबमोजिम आदेश जारी हुनु नपर्ने साथै यो कानुनी त्रुटी भनी नऔंल्याइएको र प्रस्तुत विषय रिट क्षेत्रबाट हेरिन सक्ने विषय पनि नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको लुम्बिनी विकास योजना तथा लुम्बिनी विकास कोषको लिखितजवाफ देखिन्छ।

१७. अब मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नपर्ने के हो निर्णयतर्फ विचार गर्दा लुम्बिनी विकास कोष ऐन, ०४२ द्वारा स्थापित लुम्बिनी विकास कोष अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था रहेको र यो संस्थाको व्यवस्था लुम्बिनीको विकास गर्ने लक्ष्य र आदर्शलाई बढी प्रभावकारी बनाउने श्री ५ को सरकारको कटिबद्धतालाई विश्व जनसमक्ष प्रस्तुत गर्न र सोअनुरूप लुम्बिनी विकास योजनालाई बढी समन्वयात्मक र सुचारुरूपले सञ्चालन गर्नुभएको देखिन्छ। ऐनको दफा ६ मा “कोषको उद्देश्यअन्तर्गत देहाय (क) मा योजनाको निमित्त नेपाल अधिराज्यभित्र वा बाहिर कुनै क्षेत्रबाट नगदी जिन्सी वा अन्य कुनै प्रकारको सहायता उपलब्ध गर्ने गराउने रहेको देखिन्छ, भने देहाय (२) मा कोषको उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्य आवश्यक काम गर्ने/गराउने रहेको छ। गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी क्षेत्रको विकासको क्रममा लुम्बिनीस्थित मायादेवी मन्दिरको पुनः निर्माणको लागि उत्खनन् र जिर्णोद्धार गर्ने कुराका सम्बन्धमा ४ सेप्टेम्बर १९९० मा लुम्बिनी विकास कोष र जापान बुद्धिष्ट फेडरेशनका बीच सम्झौता भई त्यसपछि पनि पटक-पटक सम्झौताका केही कुराहरूमा संशोधन सम्झौताहरू भएको देखिन्छ। योजनाअनुरूप मायादेवी मन्दिरको पुरानो बनौटका अन्वेषणात्मक उत्खनन् गर्ने क्रममा मायादेवी मन्दिरस्थित पिलको वक्ष हटाउनुपर्ने कुरामा सिद्धान्ततः पिल रुख कायम नै राख्ने तर पुरातात्विक र मन्दिरको सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट हटाउनुपर्ने भएमा लुम्बिनी विकास कोषको जवाफदेहीमा हटाइनेछ, भन्ने ३० सेप्टेम्बर १९९२ मा सम्झौता भएअनुसार २६ फेब्रुअरी १९९४ मा विशेषज्ञहरूको बैठकको सुझाव र सिफारिस भई रुख हटाएको भन्ने लिखितजवाफबाट देखिनुका साथै सम्झौताको फोटो

प्रतिलिपिहरूबाट पनि देखियो । मायादेवी मन्दिरको पुनर्निर्माण योजनाअनुसार उत्खनन् र अन्वेषणबाट मायादेवीको पुरानो बनौट पत्ता लगाई सोहीअनुरूप पुनः निर्माण गरिने भन्ने रहेको देखिन्छ । मायादेवी मन्दिरस्थित पिपलको वृक्ष प्राचिन स्मारक रहेको भन्ने कुराको निवेदकले प्रमाण दिन सकेको देखिन्छ । त्यस्तै पिपलको वृक्षमुनी नै भगवान् गौतमबुद्धको जन्म भएको हो भन्न कुराको प्रमाण आउन सकेको पनि छैन । लिखितजवाफबाट निवेदकको भनाईलाई अस्वीकार गरी गौतम बुद्धको जन्म सालको वृक्ष अशोक तथा पलासको वृक्ष मुनी भएको ऐतिहासिक तथ्यहरू छु भनिएको छ । यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रका प्रयोगद्वारा प्रमाण बुझी यस ऐतिहासिक तथ्यको विवादको निपटरा गर्ने अवस्था भएन । प्राचित स्मारक संरक्षण ऐन, ०१३ बमोजिमको कुरामा सोही ऐनबमोजिम हुने कुरा हो । पुरातात्विक र ऐतिहासिक वस्तुहरूका संरक्षण नष्ट हुन दिएको छैन । र वृक्षकाटी व्यापार गरेको छैन । पुरातात्विक वस्तुहरू समतेको संरक्षण गरिराखेका छौं भन्ने प्रत्यर्थीहरूको कथन छ । योजनाअनुसार अन्वेषण तथा निर्माण कार्यका सिलसिलामा मायादेवीको मन्दिरका मूर्ति अस्थायीरूपमा अर्को ठाउँमा राखिएको भन्ने कुराले खराब नियतबाट अन्यत्र सारिएको भन्ने पनि देखिन आएन । निवेदकले यो यस्तो पुरातात्विक र ऐतिहासिक वस्तु यसरी नष्ट गरियो भनी ठोस प्रमाणका आधारमा जिकिर लिन सकेको पाइएन । पत्रिकामा लेखिएको कुराका आधारमा वास्तविकता र यथार्थता जान्नेतर्फ प्रयास नै नगरी सोही समाचारको आधारमा मात्र यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्राचिन स्मारकको रूपमा रहेको वृक्ष काटी नासी अवैधरूपमा व्यापार गरेकोले छानविन गरी दोषीउपर आवश्यक कारवाही गर्नु/गराउनु भन्ने आदेश पाऊँ भन्ने निवेदकको जिकिर र पुरातात्विक प्राचिन वस्तुको संरक्षण नभएकोले संरक्षण गर्दै विकास कार्य गर्नु/गराउनु भन्ने आदेश पाऊँ भन्नेसमेत निवेदन जिकिर स्वीकारयोग्य देखिएन ।

१८. जहाँसम्म रिट निवेदनको प्रकरण ४ मा उल्लेखित समाचारमा उठाइएको प्रश्नहरूको सम्बन्धमा वास्तविक सूचना प्रवाह गर्नु/गराउनु भन्ने आदेश पाऊँ भन्ने निवेदनको माग छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ । महान विभूति गौतमबुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको विकास निर्माणको क्रममा जन्मस्थलस्थित मायादेवीका मन्दिरको पुनः निर्माणको सिलसिलामा भएको उत्खनन् र अन्वेषणका कार्य सार्वजनिक महत्व तथा चासाको विषय रहिआएको छ । गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी ऐतिहासिक सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्वको स्थल हुनाको साथै र यसप्रति गहिरो धार्मिक भावनात्मकसम्बन्ध पनि रहिआएको छ । गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीस्थित मायादेवी मन्दिरमा अवस्थित पिपलको वृक्षको मायादेवी मन्दिरको भौतिक स्थितिमा गाँसिएर जन्मस्थलको एक हिस्साको रूपमा पहिचान राख्दैआएको छ भन्ने धारणा रहको अवस्थामा जन्मस्थलप्रति रहेको दृष्टिकोण तथा गहिरो भावनात्मक सम्बन्ध हुर्किएको र जरा गाड्दै फिजाउँदै गएको यस वृक्षप्रति पनि हुन जानुलाई स्वभाविक मान्न सकिन्छ । पिपलको रुख काटी हटाइएको छ भन्ने कुरामा विवाद छैन । यस्तो वृक्ष हटाउने र मायादेवी मन्दिरमा रहेका मूर्तिहरू सारिने कार्य संवेदनशील हुन जाने र चासो लिइनु अस्वभाविक पनि देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक महत्वको मायादेवी मन्दिर पुनःनिर्माणको क्रममा मन्दिरमा अवस्थित ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्व राख्ने वस्तुहरू हटाउन र पिपल वृक्षकाटी हटाउन परेको कार्यको पछाडी रहेको कारण तथा अवस्थाबारे जानकारी राख्ने कुरा सार्वजनिक सरोकारकै विषय हुँदा निवेदकसमेतका नेपाली नागरिकलाई जानकारीको लागि सूचना माग्ने तथा पाउने हक नभएको भन्न मिलेन । तसर्थ लिखितजवाफमा सूचनाप्रवाह पटक-पटक गरेको भने तापनि त्यसको प्रमाण दिन नसकेकाले सूचना प्रवाह गरेका भनी माग्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिम मायादेवी मन्दिरका मूर्तिहरू

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सानु परेको तथा पिपलको वृक्ष काटी हटाउनुपरेको कारणसहित वास्तविक सूचना सार्वजनिकरूपमा प्रवाह गर्नु भन्ने श्री ५ को सरकार पुरातत्व विभाग लुम्बिनी विकास कोषका नाउँमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम परमादेश जारी हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी/बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

प्र.न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०५३ साल कार्तिक २१ गते रोज ४ शुभम्।

स्रोत : संवैधानिक विवादमा सर्वोच्च अदालतका फैसला, २०६०,
भाग २, पृष्ठ २३१, नरेन्द्रप्रसाद पाठकसमेत

सर्वोच्च अदालत, एक न्यायाधीशको इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभी
सम्बत् २०५८ को प्रतिवेदन नं.७४
आदेश मिति २०५८/४/२२

विषय : वेरितको रजिष्टारको दरपीठ आदेश बदर गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता भंक कँडेल

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ धारा १६ ले सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार प्रदान गरेको पाइयो । स्व. राजा श्री ५ वीरेन्द्रको निजी सम्पत्ति के कति र कहाँ रहेको भन्ने विषय अरूलाई भन्दा श्री ५ र राजपरिवारका सदस्यको चासो र सरोकारको विषयमा श्री ५ बाट कुनै काम हुनसक्ने अवस्था रहेको हुँदा संविधानको धारा ३१ आकर्षित हुन नसक्ने भन्न मिल्ने देखिएन । (प्रकरण नं.३)

आदेश

न्या.मीनबहादुर रायमाभी

१. यसमा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति ०५८/४/३/४ मा प्रतिवेदन पेश गर्नु भन्ने आदेश भए बमोजिम प्राप्त प्रतिवेदन पेश भई निवेदक अधिवक्ता भंक कँडेल र निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू शिवराज अधिकारी, हरिप्रसाद उप्रेती तथा खिमलाल देवकोटाले नेपाल अधिराज्यको संविधानले व्यवस्था गरेको विषयमा र संविधानको व्याख्या समावेश भएको विषयमा रजिष्टारले दरपीठ गर्न पाउने हैन । रजिष्टारले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(२) र २७(२) को आधारमा मात्र दरपीठ गर्न सक्ने अवस्था छ । श्री ५ को निजी सम्पत्तिको उत्तराधिकारी को हो ? सो सम्बन्धमा संविधान मौन छ र राजगद्दी उत्तराधिकारी ऐनले पनि निजी सम्पत्तिका सम्बन्धमा केही उल्लेख नगरेकोले श्री ५ नेपालको राष्ट्रियता एवं नेपाली जनताको एकताका प्रतिक भइबक्सेकोले स्व.श्री ५ वीरेन्द्रको निजी सम्पत्ति सार्वजनिक महत्वको विषय बन्न पुगेको हुँदा संविधानको धारा १६ बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हक छ र निवेदकलाई संविधानको धारा २३ ले व्यवस्था गरेबमोजिम

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

धारा ८८(२) अन्तर्गत निवेदन गर्न पाउने संवैधानिक हक अधिकार छु भनी गर्नुभएको वहसलाई मध्यनजर राखी रजिष्ट्रारले संविधानको धारा ३१ को आधारमा अदालतमा प्रश्न उठाउनै नपाइने विषयको रिट निवेदन दर्ता गर्न नमिल्ने भनी दरपीठ गरेको आदेश मिले/नमिलेको र निवेदन दर्ता हुने/नहुने सोही विषयमा विचार गर्नुपर्ने देखिनआयो ।

२. निवेदकको मुख्य जिकिर संविधानको धारा १६ ले प्रदान गरेको सूचनाको हकलाई संविधानको धारा २३ ले व्यवस्था गरेबमोजिम धारा ८८ मा लेखिएको तरिकाअनुसार कारवाही चलाउन पाउने अधिकारलाई कुण्ठित गरेको भन्ने रहेको पाइयो । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(२) ले अदालतमा दर्ता गर्न ल्याएको कुनै पुनरावेदन निवेदन वा अन्य कुनै लिखत कानूनबमोजिम रिट नपुगेको वा कानूनबमोजिम खुलाउनुपर्ने कुरा कारण वा आधारहरू नखुलाएको वा प्रष्ट नभएको देखिएमा रजिष्ट्रारले त्यस्तो लिखतलाई दर्ता गर्न अस्वीकार गर्न सक्नेछ भन्ने र नियम २७(२) ले लिखत रिट नपुगेको वा कानूनविपरित देखिएमा सो कुरा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरी दरपीठ गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइयो । नेपाल अधिराज्यका संविधान, २०४७ को धारा १ ले संविधानलाई मूल कानूनको रूपमा राखेको छ र कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनले नेपाल कानूनलाई ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानूनसरह लागू हुने ऐन सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम सम्भन्नुपर्दछ भनी व्यवस्था गरेको देखिनआयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान मूल कानूनको रूपमा रहेको कानून भन्ने संविधानले नै स्पष्ट गरेको छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २७(२) ले लिखत रिट नपुगेको वा कानूनविपरित देखिएको स्थितिमा दरपीठ गर्न सक्ने अवस्था देखिएपछि नियममा परेको कानूनविपरित भन्ने शब्दले संविधान (मूल कानून) लाई बाहेक गरेको भनी सम्भन सकिने अवस्था नहुँदा संविधानविपरित देखिएका कुराहरूमा दरपीठ गर्न नपाउने भन्ने अवस्था देखिनआएन ।
३. नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा २३ ले संविधानको भाग ३ मा प्रदत्त हकको प्रचलनको निमित्त धारा ८८ मा लेखिएको तरिकाअनुसार कारवाही चलाउन पाउने अवस्था देखियो । धारा १६ ले सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार प्रदान गरेको पाइयो । स्व. राजा श्री ५ वीरेन्द्रको निजी सम्पत्ति के कति र कहाँ रहेको भन्ने विषय अरूलाई भन्दा श्री ५ र राजपरिवारका सदस्यको चासो र सरोकारको विषयमा श्री ५ बाट कुनै काम हुन सक्ने अवस्था रहेको हुँदा संविधानको धारा ३१ आकर्षित हुन नसक्ने भन्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ यस अदालतको रजिष्ट्रारको मिति २०५८/३/२१/५ को संविधानको धारा ३१ को आधारमा अदालतमा प्रश्न उठाउनै नपाइने विषयको रिट निवेदन दर्ता गर्न मिलेन दरपीठ गरिदिएको छ भन्ने आदेश मिलेकै देखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु ।

इति सम्बत् २०५८ साल साउन २२ गते रोज २ शुभम् ।

योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ग), पृष्ठ ३०६, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
सम्बत् २०५४ सालको रिट नं.३१९३
सम्बत् २०५६ सालको रिट नं.३९४०
आदेश मिति : २०६०/३/१२

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम उपयुक्त आज्ञा-आदेश जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ८ मृगस्थली बस्ने योगी नरहरिनाथसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरवारसमेत

निवेदक : जिल्ला संखुवासभा धुपु गा.वि.स. वडा नं.१ घर भई हाल का.जि. खड्का भद्रकाली वडा नं.६ बस्ने फणिन्द्र नेपालसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालय सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कुनै पनि स्वभिमानी नेपाली नागरिकले आफ्नो देशको अखण्डता र स्वतन्त्रताको विषयमा गर्व गर्नु स्वाभाविक हो । त्यसकारण नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सिमानामा हेरफेर वा घटबढ हुनु प्रत्येक नागरिकको चासाको विषय हुन जाने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ निवेदकहरूले निवेदनमा Vienna Convention on the Law of Treaty, 1969 उल्लेख गरिएको पाइन्छ तर सो महासन्धिको धारा ४ मा सो महासन्धि लागू भएको मितिपछि गरिएका सन्धिहरूका सम्बन्धमा मात्र सो महासन्धि लागू हुने प्रावधान व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ । सो प्रावधानअनुसार सो महासन्धि प्रारम्भ हुनुभन्दा अगाडि सम्पन्न गरिएका सन्धिहरूको हकमा उक्त महासन्धिको व्यवस्थाको पश्चात्दर्शी (Retrospective) असर पर्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ दुई देशका बीचमा भएका सन्धिका प्रावधानहरूले प्रष्टसँग व्यवस्था नगरेको विषयमा दुई स्वतन्त्र राष्ट्रहरूको

सहमतिविना केवल अनुमानको भरमा सन्धिका प्रावधानहरूको अर्थ गरी अर्कै अनुमान गर्न मिल्ने देखिन नआउने ।

- ◆ सन्धिको दस्तावेजमा त्यससम्बन्धमा स्पष्ट उद्देश्य एवं अभिलाषा व्यक्त गर्ने शब्दावली प्रयोग नभएको अवस्थामा अर्कै उद्देश्यले गरिएको धारा ८ को आफूखुशी एकपक्षीय व्याख्या गरी सुगौली सन्धि खारेज भएको अर्थ गर्न मिल्ने कुनै तर्कसंगत आधार देखिन नआउने । (प्रकरण नं.२०)
- ◆ नेपाल, भारत र नेपाल संयुक्त अधिराज्यबीच सन् १९५० मा सम्पन्न दुवै सन्धिको धारा ८ को प्रावधानको विश्लेषणबाट पनि सुगौली सन्धिद्वारा परित्याग गरिएको भू-भाग भारत सरकारबाट फिर्ता हुनुपर्ने र त्यसलाई नेपालको भू-भागभित्र गाभी नेपालको आफ्नो भू-भागसरह भोगचलन गर्नुपर्ने कुनै कानुनी स्थिति परीलक्षित भएको देखिन नआउने । (प्रकरण नं.२१)
- ◆ संविधानले नै आवश्यकताअनुसार सूचना गोप्य रहन पनि सक्ने व्यवस्था गरेको र कस्तो सन्धि गोप्य रहन्छ वा प्रकाशन गरिन्छ भन्ने कुरा सन्धि ऐनले नै व्यवस्था गरी श्री ५ को सरकारको जिम्मा छाडेको हुँदा सन्धि ऐनको प्रावधान संविधान प्रतिकूल भयो भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने ।
- ◆ निवेदकहरू स्वयं सुसूचित भइसकेको विषयमा निजहरूलाई सूचना प्रदान गरिएन भन्ने निवेदन जिकिर नै अविश्वसनीय देखिने । (प्रकरण नं.२३)

आदेश

न्या.हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(१) र (२) बमोजिम छुट्टाछुट्टै रूपमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको संक्षिप्त व्यहोरा तथा आदेश यसप्रकार छ ।
२. निवेदक योगी नरहरिनाथसमेतको संक्षिप्त निवेदन व्यहोरा :
  - (क) हामी निवेदकहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा उल्लेखित आधारभूत संरचना र मूल्य-मान्यताप्रति प्रतिबद्ध संविधानको पालना गर्ने नेपाल अधिराज्यको राष्ट्रिय स्वतन्त्रता सार्वभौम अस्तित्वप्रति पूर्ण आस्थावान एवं सचेत नेपाली नागरिक हौं । संविधानप्रदत्त हक अधिकारमा बन्देज लागेमा वा आघात परेमा वा संविधानसँग बाभिएको कुनै कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गराउने हकलाई संविधानले सार्वजनिक हक सरोकारको विषयको रूपमा स्वीकार गरेको छ । श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच सम्पन्न १९५० को सन्धिको दफा ८ को व्यवस्थाले त्यसभन्दा अधि इष्टइण्डिया कम्पनी सरकार र नेपालबीच सम्पन्न सबै सन्धि समझदारी रद्द भएको घोषणा गरेकाले सुगौली सन्धिअघिको नेपाली भू-भाग नेपाल अधिराज्य कायम भइरहेको प्रादेशिक अखण्डतालाई दुवै मुलुकले स्वीकार गरेको र नेपाल अधिराज्यको लागि प्राप्त हुने उक्त प्रादेशिक अखण्डता प्राप्त गर्न प्रत्यर्थीहरूले कुनै तदारुकता चासो नदेखाएको सार्वजनिक र राष्ट्रिय सरोकारको प्रश्नसमेत निरूपण गराई संविधानको धारा ४ को उपधारा (२) को खण्ड (ख) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको हक हुने उल्लेखित भूमि क्षेत्रसमेत निराकरण गरी नेपाल अधिराज्य पक्ष रहेको सन्धि सम्झौताको वैधानिकता जाँच गरी नेपाल अधिराज्यको लागि प्राप्त हुने भूमि क्षेत्र प्राप्त गर्न, गराउन लगाउन ठोस प्रभावकारी कानुनी उपचारको

योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

अभाव भएकोले यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्न आएका छौं ।

- (ख) नेपाल-भारबीच सन् १९५० मा भएको शान्ति एवं मैत्री सन्धिको धारा ८ मा "So far as matters dealt with herein are concerned, the Treaty cancels all previous treaties, agreements, and engagements entered into on behalf of India between the British Government and the Government of Nepal" भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार सो सन्धि गर्नु पहिलेको सुगौली सन्धिलगायतका नेपाली अधिराज्य पक्ष भएका अन्य सन्धि सम्झौताहरू रद्द गरिएको प्रष्ट हुन्छ । जसबाट राष्ट्र निर्माता श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले एकीकरण गरी बहादुर शाहलगायत वीर नेपाली योद्धाको रगत र पनिसाबाट आर्जित भई विस्तार भएको पूर्वमा टिस्टा र पश्चिममा काँगडा, उत्तरमा चीन, तिब्बत र दक्षिणमा गंगासम्मको नेपाल अधिराज्यको भू-भागको हैसियत र प्रादेशिक अखण्डता प्राप्तिको हक सिर्जित भएको स्पष्ट हुन्छ ।
- (ग) सन् १९१५ डिसेम्बर २ तारेखमा दिन इष्ट इण्डिया कम्पनीको सरकार र नेपालबीच सम्पन्न भई १८१६ मार्च ४ तारेखमा अनुमोदन भएको सुगौली सन्धिमा रहेको प्रादेशिक अखण्डता त्याग्ने, गरी नेपालका तर्फबाट स्वीकृत जनाइएको धारा ३ मा "The Rajah of Nepal hereby cedes to the Honourable the East-India Company in perpetuity all the under mentioned territories. viz
1. The whole of the low lands between the Rivers Kali and Rapti.
  2. The whole of the low lands (with the exception of Bootwal Khass) laying between the rapti and the Gunduck.
  3. The whole of the low lands between thegunduck and Coosah, in which the authority of the British Government has been introduced. Or is in actual course of introduction.
  4. All the low lands between the Rivers mictchee and Teestah.
- (घ) उल्लेखित प्रावधानबाट सुगौली सन्धिले त्यागेको नेपाल अधिराज्यको भू-भाग सन् १८६० नोभेम्बर १ तारेख अर्थात् वि.सं. १९१७ कार्तिक १५ गते इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकार र नेपालबीच सम्पन्न सन्धिको धारा २ को प्रावधानबाट केही क्षेत्र पुनः प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त सन्धिको धारा २ मा The British Government hereby bestows on the Maharajah of Nepal in full sovereignty the whole of the low lands between the rivers Kali and Rapti and the Low lands lying between the rivers Rapti and the District of Gurukpore, Which were in the possession of Nepal in the year 1815 and were ceded to the British Government by Articile (III) of the treaty concluded at Segowlee on the 2nd December in the year. भनिएको छ । सन् १९५० को सन्धिको धारा ८ अनुसार सो सन्धिसमेत रद्द गरी सुगौली सन्धि हुनुपूर्वको नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमिकता प्रादेशिक अखण्डतासमेत यथास्थितिमै कायम हुन पुगेको छ । उल्लेखित प्रादेशिक अखण्डता नेपाल अधिराज्यको कायम हुनु, गर्नु, गराउनुपर्नेमा सो भू-भाग प्राप्त गरी सो क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आम जनताको भावनासमेत कदर गर्ने कार्य श्री ५ को सरकारबाट भएको छैन । नेपाल अधिराज्यको प्रादेशिक अखण्डताको हक, प्राप्त र समाप्तिको विषय हामी नेपालीको प्रत्यक्षतः सार्वजनिक सरोकारको विषय हो । जसको विधिवत जानकारी माग्नु र सुसूचित हुन पाउनु संविधानतः हामी नेपालीको नैसर्गिक अधिकारकै रुपमा रहेको छ । त्यस्तो विषयमा सुसूचित हुन पाउनु इन्कार गर्ने गराउनेलगायत कुनै अख्तियारी प्रत्यर्थीहरूलाई छैन । नेपाल अधिराज्यको प्रादेशिक अखण्डतासँग सम्बन्धित सन्धि सम्झौताको बारेमा अभिलेख अड्डाको रुपमा रहेको परराष्ट्र

मन्त्रालयको अख्तियारवाला प्रमुख परराष्ट्रमन्त्रीसमक्ष म निवेदकमध्येको अशोकलाल श्रेष्ठले ०५३/९/१२ र ०५३/९/१८ मा पटक-पटक नेपाल र भारत तथा इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकारका बीच भएका सुगौली सन्धि र त्यसपछि समेत भएका सन्धि सम्झौता आदि कागजपत्रका बारे आधिकारिक र रिटपूर्वकको नक्कल पाउन निवेदन गरी माग गर्दा अद्यापिसम्म सोबारेमा जानकारी उपलब्ध नगराइएको प्रत्यर्थी परराष्ट्रमन्त्री र परराष्ट्र मन्त्रालयसमेतको आत्मनिष्ठ र स्वेच्छाचारी कार्यले संविधानको धारा १६ बाट प्रदत्त सुसूचित हुन पाउने हक कुण्ठित हुन गएको छ ।

(ड) नेपाल अधिराज्य पक्ष भएको जुनसुकै सन्धिको बारेमा जानकारी लिन पाउने सुसूचित हुने अधिकारलाई सन्धि, ऐन, २०४७ को दफा १२ ले श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ विवेकमा छोडेको छ । संविधानको धारा १६ ले कानुनले गोप्य राख्ने भनी तोकिएको लिखत बाहेकको अन्य लिखतको हकमा श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ विवेकमा सुसूचित हुने अधिकारलाई राखी संकुचित पारेको देखिँदैन । संविधानमा कानुनले गोप्य राख्नुपर्ने बाहेक अन्य सबै प्रकारका सार्वजनिक सरोकारका मामलामा सुसूचित हुने र सुसूचित गराउनुपर्ने व्यवस्था भएकोले त्यस्तो सन्धि गोप्य हुन वा रहन सक्दैन । अतः राजपत्रमार्फत् उक्त सन्धिहरू प्रकाशन गरी सर्वसाधारणको जानकारी गराउनुपर्ने प्रत्यर्थी मन्त्रीपरिषद्लगायतको सम्बन्धित निकायको संवैधानिक कर्तव्य हुँदाहुँदै सो बारेमा कुनै कार्यवाही भइरहेको छैन । स्वयं सुसूचित हुन र रिटपूर्वकको नक्कल प्रतिलिपि पाउन निवेदन गर्दागर्दै पनि कानुनी कारण आधार अवस्था वेगर सुसूचित गराउने सम्बन्धमा कुनै पनि प्रकारको जानकारी दिइएको छैन । कानुनबमोजिम गोप्य राख्ने कागजको क्षेत्रमा उल्लेखित अमान्य बदरभागी सुगौली सन्धिलगायतका सन्धिहरू पर्दैनन् । नेपाल अधिराज्यलाई लागू हुने र अधिराज्य पक्ष भएको कुनै पनि सन्धिले सिर्जित हक, दायित्व, कर्तव्य, हर नेपालीको सरोकारको विषय हुँदा संविधानको धारा १६ को सुसूचित हुने हक प्रचलनका लागि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ ले लगाएका अनुचित बन्देजलाई प्रारम्भदेखि नै हटाई अमान्य घोषित गरी प्रत्येक नेपाली जनताले सुसूचित हुन चाहेमा सुसूचित हुन सक्ने यथोचित व्यवस्था गर्न गराउन प्रत्यर्थीहरूका नाममा उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी हुन सादर अनुरोध गर्दछौं ।

(च) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू हुनुपूर्व नेपाल-भारत सरकार तथा सो पूर्व नेपाल र इष्ट इण्डिया कम्पनी (त्रिटिस) सरकारका बीच सम्पन्न प्रादेशिक अखण्डतासँग सम्बन्धित सन्धि, समझदारीको हैसियत यसै संविधानबमोजिम नै भए गरेको सम्झी संरक्षण प्राप्त हुने अवस्था छ । संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) अन्तर्गत बनेको सन्धि, ऐन, २०४७ को दफा ९(१) ले गरेको व्यवस्थाअनुसार नेपाल भारतबीच सन् १९५० मा भएको शान्ति तथा मैत्री सन्धिको प्रावधानानुसार रद्द भइसकेका सो सन्धिअधिका सन्धिहरू नेपाल अधिराज्यको लागि लागू नहुने गरी अमान्य घोषित नभएसम्म कानुनसरह नै लागू हुने भएकोले सन् १९५० को शान्ति एवं मैत्री सन्धिले रद्द गरिसकेको सो सन्धिभन्दा अगाडि भएका सुगौली सन्धिलगायतका सन्धि नेपाल अधिराज्यको लागि लागू नहुने गरी अमान्य घोषित गरी यसै निवेदनसाथ प्रस्तुत सुगौली सन्धिपूर्वको नक्सासमेतको आधारमा जाँची नेपालको सुगौली सन्धिपूर्वको र पछिको अखण्डतासमेत निरुपण निर्धारण गरी त्यसबमोजिम प्राप्त गरी प्रचलित सन्धि र सोको मान्यतालाई स्वीकार गरी अन्तर्राष्ट्रिय कानुन, प्रचलन, व्यवहारबमोजिम नेपाल अधिराज्य घोषणा गर्नसमेत प्रत्यर्थी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्लगायतका निकायहरूले ४७ वर्ष बितिसक्दा पनि कुनै दतारुकता नदेखाई

आफ्नो जिम्माको राष्ट्रिय दायित्व धर्म नैतिकता निर्वाह गर्ने संकेत समेत अद्यापीसम्म नदखाइएको हुँदा सो समेतको आधारमा प्रत्यर्थीहरूबाट भएका सन्धिहरूसमेत भिकी बुझी १९५० को शान्ति एवं मैत्री सन्धिको धारा ८ ले रद्द गरेको सन्धिहरू नेपाल अधिराज्यको लागि लागू नहुने गरी प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरी यस्ता राष्ट्रिय सरोकारका मामलामा संविधानप्रदत्त सुसूचित हुने हक प्रचलनका लागि सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ को कानुनी प्राध्वानलाई संधिवानको धारा १६ सँग बाभिएको हदसम्म प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरी संविधानको धारा २३ तथा धारा ८८(१) र (२) बमोजिम परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जा जारी गरी नेपाल अधिराज्यको प्रादेशिक अखण्डता प्राप्तिको हक र हामी निवेदकको सुसूचित हुने हक क्रियाशिल एवं प्रचलन गराई प्रचलित संविधान, कानुन र लागू भइरहेको १९५० को शान्ति एवं मैत्री सन्धिअनुसार सुगौली सन्धिपूर्वको नेपाल अधिराज्यको भू-भागको हैयित पुनः प्राप्त गराई नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ४ को उपधारा (२) को खण्ड (ख) बमोजिम नेपाल अधिराज्यको भू-भाग कायम गर्नु/गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा परमादेशलगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

३. निवेदक फणिन्द्र नेपालसमेतको संक्षिप्त निवेदन व्यहोरा :

- (क) हामी सबै निवेदकहरू नेपालका नागरिक हौं । निवेदकमध्येका म फणिन्द्र नेपालको पेशा प्राध्यापन हो । मैले “नेपाल : टिस्टादेखि सतलजसम्म” भन्ने पुस्तकसमेत लेखेको छु । अतः सो विषयमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद लिई सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित हुने हकदैया भएको व्यक्ति हुँ । त्यसैगरी म यमबहादुर कुलुङ पूर्वी नेपालको आदिवासी किराँत समुदायको व्यक्ति हुँ भने म प्रकाश देवकोटा पत्रकार र म बालकुमार अर्याल समाजसेवामा संलग्न व्यक्ति हुँ । यसरी विभिन्न अलग-अलग पेशामा संलग्न विभिन्न व्यक्तिले सामूहिकरूपमा सम्पूर्ण नेपाली जनताको प्रतिनिधित्व गर्दै यो सार्वजनिक सरोकारको विवाद लिई अदालत सम्मुख आएको हुनाले हामी निवेदकहरूलाई सोसम्बन्धी हकदैया छ, भन्ने कुरा स्पष्ट पारेका छौं ।
- (ख) श्री ५ को सरकार र संयुक्त अधिराज्य सरकारका बीच सम्पन्न सन् १९५० को सन्धिको धारा ८ को प्रावधानले त्यसभन्दा अघि नेपाल र संयुक्त अधिराज्यबीच सम्पन्न सबै सन्धि, सम्झौता र समझदारी रद्द भएको घोषणा गरेकोले सुगौली सन्धिअघिको नेपालको भूभाग नेपाल अधिराज्य कायम भइरहेको तथ्यलाई दुवै मुलुकले स्वीकार गरेको र नेपाल अधिराज्यको लागि प्राप्त हुने उक्त प्रादेशिक अखण्डता प्राप्त गर्न विपक्षीहरूले कुनै चासो तदारुकता नदेखाएकोले प्रस्तुत सार्वजनिक र राष्ट्रिय सरोकारको प्रश्नमा समेत निरुपण गराई नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ४ को उपधारा (२) को खण्ड (ख) ले समेत संरक्षित नेपाल अधिराज्यको हक हुने उल्लेखित भूमि क्षेत्र प्राप्त गर्न गराउन लगाउन कानुनी उपचारको मार्ग खोज्न हामी निवेदकहरू सम्मानित अदालतसमक्ष आएका छौं ।
- (ग) सन् १८१५ डिसेम्बर २ तारेखका दिन इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकार र नेपालबीच सम्पन्न भएको सुगौली सन्धिअनुसार नेपालले अंग्रेज कम्पनी सरकारलाई काली र राप्ती नदिको बीचका सम्पूर्ण तल्लो भागहरू, राप्ती र गण्डकीबीचको सम्पूर्ण तल्लो भूमि, गण्डकी र कोशीबीचको समस्त तल्लो भूभाग, मेची र टिस्टाबीचको समस्त तल्लोभूमि र मेची नदीभन्दा पूर्वतर्फको सम्पूर्ण पहाडी इलाकाहरूसमेतका भूभागहरू सुम्पिएको थियो । सुगौली सन्धिको धारा ५ मा कालीनदीको पश्चिमी भूभाग भन्नाले कालीनदी र

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पश्चिमममा सतलजसम्मको समस्त भूभागमा नेपालको अधिकार थियो भन्ने कुरा स्वीकार गरिएको छ । सुगौली सन्धि नेपाल र कम्पनी सरकारबीच भएको हो । उपनिवेश कायम गरेर बसेको ब्रिटिससत्तासँग नेपालले सुगौली सन्धि गरी आफ्नो भूभाग परित्याग गरेको हुँदा कम्पनी सरकारका अधीनमा रहन गएको महाकालीदेखि सतलजसम्मका भूभाग र मेचीदेखि टिस्टाबीचका भूभाग पनि कम्पनीकै उपनिवेश भए । यसरी ब्रिटिश उपनिवेश बनाइएका नेपाली भूभागमध्ये काली र राप्तीका बीचको तराई ब्रिटिश सरकारले नेपाललाई सन् १८६० नोभेम्बर १ मा भएको नेपाल र ब्रिटिश सरकारबीचको द्विपक्षीय सन्धिद्वारा फिर्ता गरेको देखिन्छ ।

(घ) सन् १९२३ डिसेम्बर २१ मा अनुमोदन गरिएको नेपाल र ब्रिटेनबीच भएका द्विपक्षीय सन्धिले दुवै देशबीच भएका सम्पूर्ण पहिलेका सन्धि, सहमति तथा दायित्व पत्रहरू १८१५ को सुगौली सन्धिसमेतलाई वर्तमान सन्धिले परिवर्तन गरेकोमा बाहेक पुष्टि गरिएको छ । सन् १९५० अक्टुबर ३० तारिखमा नेपाल र ब्रिटेनबीच भएको सन्धिको धारा ८ मा यो सन्धिपत्र चालू भएको मितिदेखि जहाँतक युनाइटेड किङ्डम र नेपालकाबीचको सम्पर्क छ, युनाइटेड किङ्डम सरकार र नेपाल सरकारबीचमा सन् १९२३ को डिसेम्बर २१ अघि औं सो तारिखमा काठमाडौंमा हस्ताक्षर भएको सन्धिपत्रसमेत खारेज हुनेछन् भन्ने उल्लेख गरिएको छ ।

(ङ) ऐतिहासिक प्रमाणहरू द्विपक्षीय विभिन्न सन्धिहरूका आधारमा के स्पष्ट हुन्छ भने नेपालले सुगौली-सन्धिमाफत मेची र टिस्टाका बीचको समस्त पहाडी प्रदेश र तराईका भूभाग तथा महाकाली, सतलजका बीचको समस्त भूभाग ब्रिटेन सरकारलाई छाडेको थियो र ती सबै भूभागहरू सन् १९५० अक्टुबर ३० को सन्धिमाफत सुगौली सन्धिलाई खारेज गरी ब्रिटेन सरकारले नेपाललाई फिर्ता गरेको देखिँदा यसरी विधिवत् नेपालका भइसकेका उक्त भूभागमाथि आफ्नो सार्वभौमसत्ता स्थापित गर्नुपर्नेमा हालसम्म यस विषयमा श्री ५ को सरकारले कुनै कदम चालेको पाइएको छैन । विधिसम्मत रूपमा नेपालको भूभाग भएका यी भूमि केवल नेपालको सरकारको वेवास्ता कारणले हालसम्म भारत सरकारको भोगमा रहेको देखिन्छ । सुगौली-सन्धिअनुसार नेपालले ब्रिटिश सरकारलाई सुम्पिएको नेपालीका ती भूभागमाथि भारतको अधिनता कायम हुने गरी नेपाल र भारतबीच आजसम्म कुनै सन्धि भएको छैन ।

(च) कुनै पनि नागरिकको मौलिक अधिकारको रक्षा राष्ट्रको रक्षा भएको अवस्थामा मात्र हुन सक्दछ । राष्ट्रको अस्तित्व हिनताको कल्पना गर्ने हो भने नागरिकको हक र अधिकारको कल्पना गर्न सकिँदैन । विधिसम्मत रूपमा नेपाल अधिराज्यको कायम भएको भूभाग श्री ५ को सरकारले आफ्नो भोगमा लिनुपर्ने कुरा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम सार्वजनिक सरोकारको विषय हुनुका साथै श्री ५ को सरकारले नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ३५(१),(३) र सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम आफूले पालना गर्नुपर्ने दायित्व पालना नगरेको हुनाले श्री ५ को सरकारलाई ती भूभाग माथि नेपालको नियन्त्रण कायम गर्नु/गराउनु भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३,८८(१)(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

४. यसमा निवेदकका मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ माग गरिआएपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

५. सन् १९५० मा नेपाल सरकार र भारत सरकारबीच सम्पन्न शान्ति एवं मैत्री सन्धिको धारा ८ मा "So far as

योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

matters dealt with herein are concerned this treaty cancels all previous treaties, agreements entered into on behalf of India between the British Government and the Government of Nepal" भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ। जसअनुसार सो सन्धिले नियमित गरेका कुराहरूको हदसम्म भारत सरकारको तर्फबाट तत्कालीन ब्रिटिश सरकारसँग भएका सन्धि-सम्झौता तथा तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू मात्र खारेज गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सम्माननीय प्रधानमन्त्री, मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, परराष्ट्रमन्त्री, एवं परराष्ट्र मन्त्रालयको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ।

६. सन् १९५० मा नेपाल सरकार र भारत सरकारबीच सम्पन्न शान्ति एवं मैत्री सन्धिले नियमित गरेका कुराहरूको हदसम्म भारतीय सरकारका तर्फबाट तत्कालीन ब्रिटिश सरकारसँग भएका सन्धि-सम्झौता तथा तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू मात्र खारेज गरिएको हुँदा निरर्थक र औचित्यहीन निवेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
७. रिट निवेदनमा संसद् सचिवालयले यो यसो गरेको कारण निवेदकहरूको हक हनन् भएको भनी देखाउन नसकेकोले आधारहीन, काल्पनिक र असान्दर्भिक रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संसद् सचिवालयको लिखितजवाफ।
८. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता श्री रामजी विष्टसमेतका तर्फबाट निवेदक स्वयंले र निवेदक फणिन्द्र नेपालसमेतका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री रामबहादुर थापा र श्री मेघराज न्यौपानेले नेपाल र भारत सरकारबीच सम्पन्न १९५० को सन्धिको धारा ८ को व्यवस्थाले नेपाल र भारतको कम्पनी सरकारका बीच भएका सबै सन्धि सम्झौताहरू रद्द गरेकोले सुगौली सन्धिबाट गुम्न गएको नेपाली भूभाग पुनः नेपालको हुन आएकोमा विवाद हुन सक्दैन। सुगौली सन्धिअनुसार नेपालले परित्याग गरेको भूभाग १९५० को सन्धिले सुगौली सन्धिसमेतलाई खारेज गरेकोले सो सन्धिमाफत् फिर्ता भएको छ। सन् १९५० मा सम्पन्न नयाँ सन्धिले पुरानो सन्धिलाई रद्द गरिसकेको अवस्थामा त्यस्ता सन्धिहरू नेपाल अधिराज्यको लागि लागू नहुने गरी अमान्य घोषणा गरी सुगौली सन्धिपूर्वको नेपाल अधिराज्यको भूभाग प्राप्त गर्न गराउन उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्छ। संविधानको धारा १६ ले सूचनाको हकको प्रत्याभूति गरेकोमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ ले सो हकलाई सरकारको आत्मनिष्ठ विवेकमा छाडेकाले उक्त व्यवस्था संविधानसँग बाफिन गएको छ। नेपाल र भारतबीच सम्पन्न सीमासम्बन्धी सार्वजनिक महत्वको विषयसँग सम्बन्धित सन्धि-सम्झौताको नक्कल तथा तत्सम्बन्धी जानकारी माग गर्दा विपक्षीहरूले दिन इन्कार गरेकाले नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरी पाउन निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
९. विपक्षीतर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले नेपाल र भारत सरकारबीच सम्पन्न शान्ति एवं मैत्री सन्धि, १९५० को धारा ८ अनुसार सो सन्धिले नियमित गरेका कुराहरूको हकमा मात्र भारत सरकारको तर्फबाट तत्कालीन ब्रिटिश सरकारसँग भएका सन्धि सम्झौताहरू खारेज गरिएको छ। सन् १९५० को सन्धिले नेपाल र भारतबीचको सीमाना सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था नै गरेको छैन। सीमाना सम्बन्धमा नेपाल र भारतको कम्पनी सरकारका बीच सन् १८१६ मा सुगौली सन्धि र सो सन्धिको आधारमा सन् १८७५ मा तयार गरिएको नक्सालाई आधार बनाएर नेपाल र भारतबीचको सीमा निर्धारण गर्ने गरिएको छ। सुगौली सन्धिमा भएका नेपाली सिमानासम्बन्धी विषय स्पष्टरूपमा मान्य नहुने भनी रद्द नगरिएको अवस्थामा सो सन्धिमा भएका प्रावधानहरूलाई एकपक्षले मात्र अस्वीकार गर्न मिल्दैन। निवेदकहरूको निवेदन जिकिर

अदालतले न्यायिकरूपमा उपचार दिनसक्ने प्रकृतिको नै नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिनुपर्छ, भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१०. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गर्दा नेपाल अधिराज्य संविधान, २०४७ को धारा ४ को उपधारा (२) को खण्ड (क) ले संविधान प्रारम्भ हुँदाको क्षेत्र नेपाल अधिराज्यको भनेको छ । श्री ५ को सरकार र भारत सरकारका बीच सम्पन्न १९५० को सन्धि को दफा ८ को व्यवस्थाले त्यसभन्दा अघि इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकार र नेपालबीच सम्पन्न सबै सन्धि समझदारी रद्द भएको घोषणा गरेकोले सुगौली सन्धिअघिको नेपालको भूभाग नेपाल अधिराज्य कायम भइरहेको प्रादेशिक अखण्डतालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ४ को उपधारा (२) को खण्ड (ख) ले समेत संरक्षित गरेका अवस्था छ । सुगौली सन्धि नेपाल र इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकारका बीच भएको र उपनिवेश कायम गरेर बसेको ब्रिटिससत्तासँग नेपालले सुगौली सन्धि गरी आफ्नो भूभाग परित्याग गरेको हुँदा कम्पनी सरकारको अधीनमा रहन गएको महाकालीदेखि सतलजसम्मको भूभाग र मेचीदेखि टिष्टावीचको भूभाग पनि कम्पनीकै उपनिवेश भएका थिए । त्यसरी ब्रिटिस उपनिवेश बनाइएका नेपाली भूभागमध्ये काली र राप्तीका बीचको तराई ब्रिटिस सरकारले नेपाललाई सन् १८६० नोभेम्बर १ तारिखको द्विपक्षीय सन्धिद्वारा फिर्ता गरिएको थियो । सन् १९२३ को नेपाल ब्रिटेनबीच भएको द्विपक्षीय सन्धिले सुगौली सन्धिलाई पुनः पुष्टि गरेको छ । सन् १९५० अक्टुबर ३० तारिखमा नेपाल र ब्रिटिसबीच हस्ताक्षर भएको सन्धिले सन् १९२३ मा भएको सन्धि र त्यसभन्दा अघि नेपाल र संयुक्त अधिराज्य सरकारबीच भएका सबै सन्धि, सम्झौता र समझदारीहरू खारेज गरेको छ । यसप्रकार उक्त सन्धिमाफत सुगौली सन्धिलाई खारेज गरी ब्रिटेन सरकारलाई नेपालले सुगौली सन्धिमाफत छाडेको भूभाग ब्रिटेन सरकारले नेपाललाई फिर्ता गरेको देखिँदा विधिसम्मतरूपमा नेपाल अधिराज्यको कायम भएको भूभाग श्री ५ को सरकारले आफ्नो भोगमा लिनुपर्ने कुरा निर्विवाद छ । त्यस्तै नेपाल सरकार र भारत सरकारका बीच सन् १९५० जुलाई ३१ का दिन सम्पन्न शान्ति, एवं मैत्री सन्धिको धारा ८ ले उक्त मितिभन्दा अघिको सन्धि रद्द गरिसकेको आधार कारण प्रमाण लिई सुगौली सन्धिलगायतका सन्धि नेपाल अधिराज्यको लागि लागू नहुने गरी अमान्य घोषणा गरी सुगौली सन्धिपूर्वको नेपाल अधिराज्यको भूभागको हैसियत पुनः प्राप्त गर्न/गराउन आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मूल निवेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।

११. यसका अतिरिक्त नेपाली जनताले आफ्नो अधिराज्यसँग भएका र हुने सन्धि सम्झौताको बारेमा जानकारी माग्नु र पाउनु नैसर्गिक अधिकार हो । त्यस्तो सन्धि गोप्य हुन र रहन सक्दैन । सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ ले सुसूचित हुने अधिकारलाई श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ विवेकमा छाडेको छ जहाँ उचित र अनुचित छट्याउने अधिकार श्री ५ को सरकारको विवेकमा देखिन्छ । जबकि संविधानको धारा १६ ले कानूनले गोप्य राख्ने भनी तोकिएको लिखत बाहेकको अन्य लिखतको हकमा श्री ५ को सरकारको आत्मनिष्ठ विवेकमा सुसूचित हुने अधिकारलाई राखी संकुचित पारेको देखिँदैन । पटक-पटक नेपाल, इष्ट इण्डिया कम्पनी सरकारका बीच भएका सुगौली सन्धि र त्यसपछि समेत भएका सन्धि सम्झौता आदि कागजपत्रका बारे आधिकारिक र रिटपूर्वकको नक्कल पाउन निवेदन गरी माग गर्दासमेत सोबारेमा जानकारी उपलब्ध नगराई सुसूचित हुन पाउने मौलिक हक कुण्ठित गराइएको छ । तसर्थ संविधानको धारा १६ को सुसूचित हुने हक प्रचलनका लागि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ ले लगाएको अनुचित बन्देजलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरी

योगी नरहरिनाथसमेत विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

सुसूचित हुने व्यवस्था गर्न उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको निवेदन जिकिर देखियो ।

१२. सन् १९५० को नेपाल सरकार र भारत सरकारबीच सम्पन्न शान्ति एवं मैत्री सन्धिको धारा ८ अनुसार सो सन्धिले नियमित गरेका कुराहरूको हदसम्म भारत सरकारको तर्फबाट तत्कालीन बृटिस सरकारसँग भएका सन्धि सम्झौता तथा तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू मात्र खारेज गरिएको र त्यसबाट निवेदकहरूको कुनै पनि हक अधिकार हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीहरूको एकै मिलानका लिखितजवाफ रहेको पाइयो ।
१३. दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस जिकिर एवं प्रस्तुत हुनआएको वहसनोट, रिट निवेदन तथा लिखितजवाफसमेत अध्ययन एवं मनन गर्दा प्रस्तुत विवादमा निम्नलिखित प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखिनआएको छ :
- (क) निवेदकहरूलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) तथा ८८(२) बमोजिम निवेदन दिने हकद्वैया छ वा छैन ?
- (ख) सन् १९५०, जुलाई ३१ मा नेपाल र भारत सरकारका बीच भएको शान्ति तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ र सन् १९५० अक्टोबर ३० को नेपाल र ब्रिटिश सरकारबीच भएको शान्ति तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ अनुसार सोभन्दा अगाडिका सुगौली सन्धिलगायतका अन्य सन्धिहरू खारेज भएका हुन् वा होइनन् ?
- (ग) नेपाल र भारत सरकारका बीच भएको सुगौली सन्धिबाट ब्रिटिश-भारतलाई परित्याग (Cession) गरिएको नेपालको भूभाग पुनः नेपालले प्राप्त गरेको हो, वा होइन ?
- (घ) सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ संविधानको धारा १६ बमोजिमको सूचनाको मौलिक हकसँग बाभिएको छ वा छैन ?
- (ङ) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ?
१४. सर्वप्रथम निवेदकहरूलाई निवेदन दिने हकद्वैया छ वा छैन ? भन्ने हकद्वैयासम्बन्धी प्रारम्भिक प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) र (२) अन्तर्गत पर्न आएको देखिन्छ । संविधानको धारा ८८(१) अनुसार संविधान प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको कारणबाट कुनै कानून बदर घोषित गराई पाऊँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले यस अदालतमा निवेदन दिनसक्ने व्यवस्था आफैँमा स्पष्ट छ । निवेदकले संविधानको धारा १६ मा व्यवस्थित सूचनाको हकसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थासँग सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ को कानुनी व्यवस्था बाभिएको जिकिर लिई सो दफा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर लिएको पाइएको तथा निवेदकहरू नेपाली नागरिक रहेकोमा विवाद नदेखिएकोले संविधानको धारा ८८(१) मा व्यवस्थित स्पष्ट संवैधानिक प्रवाधानबमोजिम प्रस्तुत निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया निवेदकलाई रहेकै देखिन आएकोले यस सम्बन्धमा विशेष विवेचना गरिरहनुपर्ने आवश्यकता देखिनआएन ।
१५. संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम नेपाल, भारत र नेपाल, ब्रिटेनबीचको सन् १९५० को सन्धिबमोजिम नेपालले सन् १८१५ को सुगौली सन्धिअनुसार ब्रिटिश भारतलाई छोडेको नेपालको भूभाग पुनः नेपालमा नै फर्काइएकोले त्यसअनुसारको भूभाग कायम गरिनुपर्ने निवेदन जिकिर लिई नेपाल अधिराज्यको प्रादेशिक क्षेत्र (Territorial) सँग सम्बन्धित प्रश्नमा निवेदन गर्न सक्ने हकद्वैया निवेदकहरूलाई रहेको छ/छैन ? भन्ने

सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादको रूपमा कुनै संवैधानिक वा कानुनी प्रश्नको निराकरणको लागि निवेदन दिनको लागि विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको खाससम्बन्ध वा सरोकार हुनु आवश्यक हुन्छ। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट ने.का.प.२०४८, नि.नं.४४३० पृष्ठ ८१० मा विवादको विषयवस्तुसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) वा तात्त्विक सरोकार (Substantial Interest) हुनैपर्छ र त्यस्ता विवादमा सार्वजनिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित जनसाधारणको प्रतिनिधित्व निवेदकले सहीरूपमा गर्न सक्छ भनी निजले अदालतलाई विश्वास दिलाउन सक्नुपर्छ भनी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ। रिट निवेदकहरूले साधारण चासोको रूपमा मात्र निवेदन लिएर आएको जस्तो देखिए तापनि नेपालको सीमाना र नेपाल अधिराज्यको क्षेत्रीय अखण्डता (Territorial Integrity) को सम्बन्धमा संवैधानिक प्रश्नको निरूपण यस अदालतबाट हुनु आवश्यक देखिन आएको छ। विवादको विषयवस्तु नेपालीमात्रको साझा भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। कुनै पनि स्वाभिमानी नेपाली नागरिकले आफ्नो देशको अखण्डता र स्वतन्त्रताको विषयमा गर्व गर्नु स्वभाविक हो। त्यसकारण नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय सिमानामा हेरफेर वा घटबढ हुनु प्रत्येक नागरिकको चासोको विषय हुनजान्छ। अतः निवेदकले नेपाल अधिराज्यको संविधान प्रारम्भ हुँदा कायम रहेको सीमा र प्रादेशिक अखण्डतामा परिवर्तन हुन लागेको भनी त्यसको संवैधानिक निरूपण गराउन उपयुक्तदेखि यस अदालतको न्यायिक निर्णयको लागि निवेदन दिनु स्वाभाविक हुन्छ। नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहेको हुँदा आफ्नो देशको सीमानासँग सम्बन्धित विवादको विषयमा यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत रिट निवेदन दिने हकद्वैया जोसुकै नेपाली नागरिकलाई हुने भएकोले त्यस्तो विषय निवेदकहरूसमेतको सरोकारकै विषय देखिँदा निवेदकहरूलाई निवेदन गर्ने हकद्वैया रहेको कुरामा द्विविधा रहनुपर्ने देखिएन।

१६. दोस्रो प्रश्न नेपाल र भारत सरकारका बीच सन् १९५० जुलाई ३१ मा सम्पन्न शान्ति तथा मैत्री सन्धि र नेपाल र संयुक्त अधिराज्य सरकारका बीच सन् १९५० अक्टोबर ३० मा सम्पन्न शान्ति तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ द्वारा नेपाल र ब्रिटिश भारतको बीचमा भएका अधिल्ला सन्धिहरू खारेज भएका हुन्/होइनन्? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको इतिहास अध्ययन गर्दा ऐतिहासिक कालखण्डमा नेपाल र बेलायती इष्ट इण्डिया कम्पनीको बीचको युद्धको लगत्तैपछि सन् १८१५ डिसेम्बर २ मा सम्पन्न भई सन् १८१६ मार्च ४ मा अनुमोदन भएको सुगौली सन्धिको धारा ३ को प्रावधान हेर्नुपर्ने हुन्छ। जसअनुसार नेपालले इष्ट इण्डिया कम्पनीलाई सधैं (Perpetuity) का लागि काली नदी र राप्ती नदिको बीचको तल्लो सम्पूर्ण भूभाग, राप्ती नदी र गण्डक नदिको बीचको बुटवल बाहेकको सम्पूर्ण तल्लो भूभाग, गण्डक र कुशाहको बीचको समस्त तल्लो भाग तथा मेची नदी र टिस्टा नदिको बीचको सम्पूर्ण तल्लो भूभागका साथै मेची नदिभन्दा पूर्वतर्फको सम्पूर्ण पहाडी भूभाग परित्याग गरेको देखिन्छ। यसबाट उल्लेखित भूभाग सुगौली सन्धिको अनुमोदनसँगै ब्रिटिश भारतमा गाभिन गएको स्पष्टरूपमा देखिनआएको छ। उल्लेखित भूभागमध्ये सन् १८६० नोभेम्बर १ मा नेपालले ब्रिटिश भारतबाट काली नदी र राप्ती नदीबीचको सम्पूर्ण तल्लो भूभाग र राप्ती नदी र गोरखपुर जिल्लाबीचको सम्पूर्ण तल्लो भूभाग फिर्ता गरेको समेत देखिन आउँछ। बेलायतको उपनिवेशको रूपमा रहेको भारत बेलायतबाट स्वतन्त्र भएपछि नेपाल र भारत सरकारका बीचमा सन् १९५० जुलाई ३१ मा सम्पन्न भएको शान्ति तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ मा सो सन्धिमा उल्लेख भएका विषयमा नेपाल र ब्रिटिश सरकारद्वारा भारतको तर्फबाट यसभन्दा पहिले गरिएका सबै सन्धि, सम्झौता र समझदारीहरू रद्द गरिएको भन्ने प्रावधान राखिएको पाइन्छ। यसका साथै सन् १९५० अक्टोबर ३० मा नेपाल सरकार र संयुक्त अधिराज्य सरकारका बीचमा सम्पन्न शान्ति

तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ मा सन्धि लागू भएको मितिदेखि नेपाल र संयुक्त अधिराज्यका बीचमा भएको सन् १९२३ डिसेम्बर २१ अघि र सोही दिनमा काठमाडौंमा हस्ताक्षर भएको सन्धिसमेत खारेज हुनेछन् भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

१७. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उपर्युक्त दुई सन्धिहरू भारत सरकार र संयुक्त अधिराज्य सरकारसँग छुट्टाछुट्टै मितिमा भएको भए तापनि दुवै सन्धिको धारा ८ को प्रावधानको कारणबाट नेपालले सन् १८१५ डिसेम्बर २ को सुगौली सन्धिद्वारा परित्याग गरेको भूभागसम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्था भारत र संयुक्त अधिराज्य सरकारले रद्द गरिसकेको हुँदा सन् १८१५ डिसेम्बर २ पूर्व नेपालको भूभागको रूपमा रहेको सम्पूर्ण क्षेत्र फिर्ता भएको छ । त्यसबाट महाकाली नदिदेखि पश्चिम सतलजसम्म र मेची नदिदेखि टिस्टासम्मको सम्पूर्ण भूभाग नेपालले फिर्ता पाएकोमा सो समयदेखि नै नेपालको भूभागको रूपमा नेपालको क्षेत्रभित्र गाभी भोगचलन गर्नुपर्नेमा सन् १९५० देखि नेपालमा गठन भएका कुनै पनि सरकारले सो क्षेत्र नेपालमा गाभी शासन गर्न सकेको छैन । तसर्थ सुगौली सन्धिलगायतका सन्धिहरू नेपालको हकमा बदर तथा अमान्य घोषित गरी सो सन्धि रद्द भएको कारणबाट सन्धि हुनुभन्दा अगाडि नेपालको भूभाग रहेको सम्पूर्ण भूभाग प्राप्त गर्न गराउन उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।

१८. दुई सार्वभौमराज्यका बीचमा भएका सन्धिलगायतका सबै सम्बन्ध अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबमोजिम सञ्चालन हुने हुन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा नेपाल, भारत र नेपाल संयुक्त अधिराज्यबीच सम्पन्न भएका सन्धिका प्रावधानबाट सिर्जित सम्बन्धको विषयमा निवेदकहरूले प्रश्न उठाएको पाइन्छ । तसर्थ सन्धिसम्बन्धी प्रावधान र सोसम्बन्धी प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका आधारमा विवादको समाधान खोजिनु सान्दर्भिक हुने देखिन आएको छ । निवेदकहरूले निवेदनमा Vienna Convention on the Law of Treaty, 1969 उल्लेख गरिएको पाइन्छ तर सो महासन्धिको धारा ४ मा सो महासन्धि लागू भएको मितिपछि गरिएका सन्धिहरूका सम्बन्धमा मात्र सो महासन्धि लागू हुने प्रावधान व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ । सो प्रावधानअनुसार सो महासन्धि प्रारम्भ हुनुभन्दा अगाडि सम्पन्न गरिएका सन्धिहरूको हकमा उक्त महासन्धिको व्यवस्थाको पश्चात् दर्शी (Retrospective) असर पर्ने देखिँदैन । प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेख गरिएको सन् १८१५ को सुगौली सन्धि, सन् १८६० को सन्धि, सन् १९२३ को सन्धि तथा सन् १९५० को शान्ति तथा मैत्री सन्धिको विषयमा सन् १९६९ मा लागू भएको भियना महासन्धिको प्रावधानहरू लागू हुनसक्ने देखिनआएन । तत्कालीन ब्रिटिश भारतको तर्फबाट इष्ट इण्डिया कम्पनीले सन् १८१५ मा नेपाल सरकारसँग गरेको सुगौली सन्धिको व्यवस्था भारतलाई संयुक्त अधिराज्यको सरकारले स्वतन्त्रता प्रदान गरेपछि ब्रिटिश सरकारको उत्तराधिकार गणतन्त्र भारतले प्राप्त गरेको कारणबाट राज्य उत्तराधिकार (State Succession) को अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधानको दृष्टिबाट विचारणीय हुनआउँछ । तर दुई देशबीचमा लिखितरूपमा सन्धिको व्यवस्था गरिएको हुँदा सो सन्धिको प्रावधान महत्वपूर्ण र प्रासङ्गिक हुनजान्छ । तसर्थ प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा दुई देशबीच सन् १९५० जुलाई ३१ मा सम्पन्न शान्ति तथा मैत्री सन्धिको धारा ८ को प्रावधानतर्फ नै दृष्टि पुऱ्याउनु आवश्यक देखिनआएको छ । उक्त धारा ८ को प्रावधान यसप्रकार छ :

"So far as matters dealt with herein are concerned, this treaty cancels all previous treaties, agreements and engagements entered into on behalf of India between the British Government and the Government of Nepal."

१९. शान्ति तथा मैत्री सन्धिको उपर्युक्त प्रावधानको सन्दर्भमा दुई देशबीच सम्पन्न सन्धिबाट सिर्जित दायित्व दुवै

देशको लागि बाध्यकारी (Binding) हुन्छ। त्यसकारण सन्धिको दायित्व सदाशयता (Goodfaith) का साथ कार्यान्वयन गरिनुपर्ने हुन्छ। यसै सिद्धान्तलाई Pacta Sunt Servenda भनिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको मुख्य आधारको रूपमा रहेको यस सिद्धान्तले विवादरहितरूपमा मान्यता प्राप्त गरेको पाइन्छ। सन्धिको व्याख्या गर्दा सन्धिमा प्रयोग गरिएका शब्दहरूको व्याख्या सो शब्दको प्रसंगमा त्यसको उद्देश्य र प्रयोजनलाई ध्यानमा राखी सदाशयतापूर्वक गरिनुपर्छ। यसै पृष्ठभूमिमा सन्धिको उपर्युक्त प्रावधानको व्याख्या गर्दा “यस सन्धिमा व्यवस्था गरिएको विषयहरूको हकमा यस सन्धिले नेपालको सरकार र भारतको तर्फबाट ब्रिटिश सरकारका बीचमा गरिएका सबै पूर्वसन्धिहरू, सम्झौताहरू तथा समझदारीहरूलाई रद्द गरेको छ” भन्ने अर्थ हुन्छ। सो अनुसार सो सन्धिले उल्लेख गरेका विषयमा मात्र पूर्वसन्धिलाई रद्द गरिएको भन्ने देखिनआउँछ।

२०. नेपाल र ब्रिटिश सरकारका बीचमा सन् १९५० अक्टोबर ३० मा भएको सन्धिको धारा ८ मा यसप्रकारको व्यवस्था उल्लेख गरिएको पाइन्छ :

"All treaties, engagements and agreements between the government of the United Kingdom and the government of Nepal concluded prior to 21st December 1923 and the treaty signed at Kathmandu of that date, shall cease to have effect from the date on which the present treaty comes into force in so far as their application between the United Kingdom and Nepal is concerned."

२१. यसअनुसार भारत स्वतन्त्र भइसकेपछि भारतको तर्फबाट ब्रिटिश सरकारले नेपालसँग गरेका सन्धिहरूको विषय, भारत नेपालबीचको विषयमा सो सन्धि लागू भएको मितिदेखि २१ डिसेम्बर १९२३ देखि पहिले भएका सबै सन्धि समझदारी तथा सम्झौताहरू निष्क्रिय हुनेछन् भन्ने शब्दावलीको प्रयोग भएको देखिन्छ।

२२. दुई देशका बीचमा भएका सन्धिको प्रावधानहरूले प्रष्टसँग व्यवस्था नगरेको विषयमा दुई स्वतन्त्र राष्ट्रहरूको सहमति विना केवल अनुमाको भरमा सन्धिको प्रावधानहरूको अर्थ गरी अर्कै अनुमान गर्न मिल्ने देखिन आउँदैन। दुवै देशद्वारा प्रष्ट व्यवस्था गरी आफ्नो उद्देश्य र इच्छा व्यक्त नगरेसम्म अनुमान र तर्क गरी सन्धिको आफूखुशी अर्थ गरी अनुमान र तर्क गर्न मिल्ने हुँदैन। सन्धिमा हस्ताक्षर गर्ने दुवै स्वतन्त्र राष्ट्रले आफूले चाहेको उद्देश्य प्राप्तिको लागि त्यसअनुसारकै शब्दावली प्रयोग गरी सन्धि गर्ने गर्छन्। त्यसकारण लिखितरूपमा व्यक्त गरिएको दुई राष्ट्रबीचको सन्धिको प्रावधानहरूको व्याख्या गर्दा सामान्यरूपमा सन्धिमा प्रयोग गरिएको भाषाको स्वाभाविक अर्थ गरिनुपर्छ। प्रष्ट शब्दको प्रष्ट अर्थ गरिन्छ। त्यसको अनुमान लगाएर उद्देश्य र प्रयोजनसँग नमिल्ने मनसाय रहेको अर्थ गर्नु हुँदैन। सुगौली सन्धिलगायतबाट नेपालद्वारा परित्याग गरिएको सम्पूर्ण भूभाग फिर्ता गर्नलाई दुवै राष्ट्रद्वारा सो कुरा सन्धिमा नै प्रष्टसँग व्यक्त गर्न नसकिने कुनै व्यवधान रहेको देखिँदैन। सन्धिको दस्तावेजमा त्यस सम्बन्धमा स्पष्ट उद्देश्य एवं अभिलाषा व्यक्त गर्ने शब्दावली प्रयोग नभएको अवस्थामा अर्कै उद्देश्यले गरिएको धारा ८ को आफूखुशी एकपक्षीय व्याख्या गरी सुगौली सन्धि खारेज भएको अर्थ गर्न मिल्ने कुनै तर्कसंगत आधार देखिनआएन।

२३. तेस्रो प्रश्नमा उल्लेख गरिएको नेपाल-भारतबीचको सुगौली सन्धिबाट नेपालले परित्याग गरेको भूभाग पुनः नेपालले फिर्ता पाएको हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सुगौली सन्धिबाट नेपालले ब्रिटिश भारतलाई परित्याग गरेको भूभागमध्ये सन् १८६० नोभेम्बर १ को सन्धिबाट काली नदि र राप्ती नदिबीचको सम्पूर्ण भूभाग र राप्ती नदि र गोरखपुर जिल्लाबीचको सम्पूर्ण तल्लो भूभाग ब्रिटिश सरकारले नेपाललाई फिर्ता गरी सीमानाको नक्सांकनसमेत गरेको भन्ने देखिन्छ। त्यसपछि, मेची नदि पूर्वको टिस्टा नदिसम्मको भूभाग र काली

नदिदेखि सतलज नदिसम्मको भूभाग फिर्ता गरेको कुनै लिखत वा प्रमाण यस इजालससमक्ष पेश हुनआएको पाइँदैन । सन् १९५० जुलाई ३१ मा नेपाल र भारत सरकारका बीच सम्पन्न सन्धिको धारा ८ मा प्रस्तुत सन्धिले नियमित गरेका कुराहरूको हदसम्म भारत सरकारका तर्फबाट तत्कालीन ब्रिटिश सरकारसँग भएका सन्धि सम्झौता तथा तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू मात्र खारेज गर्ने गरी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यसमा सुगौली सन्धिबाट नेपालले परित्याग गरेको भूभाग सम्बन्धमा किटानीसाथ कुनै व्यवस्था गरेको पाइँदैन । जहाँसम्म सन् १९५० अक्टुबर ३० मा नेपाल ब्रिटेनबीच सम्पन्न सन्धिको धारा ८ को सम्बन्ध छ । विशुद्धरूपमा नेपाल र ब्रिटेनसँग सम्बन्धित विषयमा मात्र सो धारा आकर्षित हुने देखिन्छ । यति बेला भारत स्वतन्त्र भइससकेको र यो सन्धि हुनुभन्दा अगाडि नै भारतले सन् १९५० जुलाई ३१ मा नेपालसँग सन्धि गरी भारतको तर्फबाट ब्रिटिश सरकारले गरेको सो अधिका सन्धिहरूको व्यवस्था सो सन्धिले नियमित गरेको हदसम्म मात्र खारेज गरेको भन्ने देखिन्छ । भारत स्वतन्त्र भई सन् १९५० मा नेपालसँग सन्धि गरेको अवस्था र तत्पश्चात् पनि सुगौली सन्धिमाफत प्राप्त गरेको (सन् १८६० को सन्धिमाफत फर्काएको बाहेकको) भूभाग भारतको कब्जा र भोगमा रहेको भन्ने देखिएको स्थितिमा नेपाल र भारतबीच सम्पन्न सन् १९५० जुलाई ३१ भन्दा पछि भएको नेपाल र ब्रिटेनबीचको सन् १९५० अक्टुबर ३० को सन्धिले सुगौली सन्धिलाई खारेज गरी भारतको भोग र कब्जामा रहेको भूभाग नेपाललाई फर्काइएको छ भनी अर्थ गर्नु र मान्नु अन्तर्राष्ट्रिय कानून, मान्यता र परम्पराविपरीत देखिनआउँछ । यसर्थ, नेपाल भारत र नेपाल संयुक्त अधिराज्यबीच सन् १९५० मा सम्पन्न दुवै सन्धिको धारा ८ को प्रावधानको विश्लेषणबाट पनि सुगौली सन्धिद्वारा परित्याग गरिएको भूभाग भारत सरकारबाट फिर्ता हुनपर्ने र त्यसलाई नेपालको भूभागभित्र गाभी नेपालको आफ्नो भूभाग सरह भोग चलन गर्नुपर्ने कुनै कानुनी स्थिति परिलक्षित भएको देखिनआएन ।

२४. संविधानको धारा १६ द्वारा प्रत्याभूत सूचनाको मौलिक हकसँग सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ बाफिएकोले सो कानुनी व्यवस्था अमान्य एवं बदर घोषित गरिनुपर्छ भन्ने निवेदन जिकिरसम्बन्धी चौथो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा संविधानको धारा १६ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुन्छ तर सो प्रावधानले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नु पर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिँदैन । सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ ले श्री ५ को सरकारले उचित ठहराएको सन्धिहरू मात्र प्रकाशमा ल्याउन सक्ने व्यवस्था गरेकोले सो प्रावधानले संविधानको धारा १६ लाई संकुचित पारेको भन्ने निवेदन जिकिर रहको पाइन्छ । सूचनाको गोपनीयता र सूचनामा व्यक्तिको पहुँच यी दुवै कुराको आ-आफ्नै महत्व छ । एकातर्फ जनतालाई सूचना प्रवाह निर्वाध ढंगले गर्नु अति जरुरी छ भने अर्कोतिर सार्वजनिक क्षेत्रका कतिपय सूचनाहरू गोप्य राख्नु राष्ट्र र सार्वजनिक हितका लागि उत्तिकै आवश्यक हुन्छ । त्यसैले सूचनाहरू गोप्य राख्नु र सूचना सार्वजनिक गर्नुमा कुन कुरा सार्वजनिक हितको हिसावले बढी महत्वपूर्ण छ भन्ने कुराले ठूलो महत्व राख्दछ । अतः राज्यको गोपनीयतासम्बन्धी विशेषाधिकार र नागरिकको सुसूचित हुने अधिकारको स्पष्ट सीमांकन हुनु जरुरी छ । जसबाट एकातर्फ राज्यको वृहत्तर सामाजिकको राष्ट्रिय स्वार्थ सुरक्षित रहन सकोस् र अर्कोतर्फ व्यक्ति वा समुदायले सार्वजनिक सरोकारको विषयमा आवश्यक सूचना निर्वाधरूपले प्राप्त गर्न वा उपभोग गर्न सकोस् । सूचनाको हकसम्बन्धी विद्यमान कानुनी व्यवस्थातर्फ विचार गर्दा संविधानको धारा १६ ले सूचनाको हकलाई निरपेक्षरूपमा राखेको नभई सार्वजनिक हितको लागि कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचना प्रकाशित नगर्न सकिने गरी शर्तयुक्त व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यसरी गोप्य राख्न सकिने सूचनाअन्तर्गत राष्ट्रिय सुरक्षा, हातहतियार तथा सेना र प्रहरीसम्बन्धी सामरिक महत्वको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विषयवस्तु, खुफिया वा गुप्तचरीसम्बन्धी सूचनाहरू (Intelligence Reports), देशको कानून र व्यवस्था (Law and Order) तथा शत्रु देशसँगको सूचना तथा व्यापारिक गोप्यता (Trade Secrets) जस्ता सूचनाहरू पर्दछन्। त्यस्ता विषयहरू प्रायः सबै देशमा गोप्य राख्ने गरिन्छ। देशको विभिन्न जातजातिको सुमधुर सम्बन्धको लागि जातीय हिंसा वा द्वेष, घृणा उत्पन्न गर्ने चरित्र हत्या गर्ने तथा जनताको नैतिक मूल्य र मान्यताको प्रतिकूल हुने सूचना सामान्यतः प्रचार-प्रसार गरिंदैन।

२५. नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ को व्यवस्थाअनुसार श्री ५ को सरकारले उचित ठहराएका सन्धिहरूको प्रमाणिकप्रति मात्र नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरिने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। संविधानको धारा १६ ले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचना भनेकोमा सूचनाको हक र गोप्यतासम्बन्धी छुट्टै कानुनी व्यवस्थाको अभावमा कस्तो कुन सन्धि गोप्य राख्ने वा प्रकाशन गर्ने भन्ने कुराको औचित्य छुट्टयाउने जिम्मा सन्धि ऐनले नै श्री ५ को सरकारलाई लगाएको देखिन्छ। सार्वजनिक हित र राष्ट्रिय अखण्डता एवं सुरक्षासमेतका विविध पक्षहरूउपर विचार गरी कुन सन्धि वा सम्झौता प्रकाशन गर्दा वा नगर्दा बृहत्तर सामाजिक वा राष्ट्रिय स्वार्थ सुरक्षित हुन्छ भन्ने कुराको विवेकपूर्ण निष्कर्ष निकाली दायित्वबोधका साथ श्री ५ को सरकारले कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। जसबाट संविधानतः नागरिकको सूचनासम्बन्धी हक कुण्ठित नभएको महसूस होस्। वस्तुतः संविधानले नै आवश्यकताअनुसार सूचना गोप्य रहन पनि सक्ने व्यवस्था गरेको र कस्तो सन्धि गोप्य रहन्छ वा प्रकाशन गरिन्छ भन्ने कुरा सन्धि ऐनले नै व्यवस्था गरी श्री ५ को सरकारको जिम्मामा छाडेको हुँदा सन्धि ऐनको प्रावधान संविधान प्रतिकूल भयो भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन। यसका अतिरिक्त निवेदकहरूले उल्लेख गरेका सन्धिहरू प्रकाशनमा आइसकेका पुराना सन्धिहरू हुन्। सुगौली सन्धि सन् १८६०, १९२३ र १९५० को शान्ति तथा मैत्री सन्धिको विषयमा स्वयं निवेदकहरूले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेकोबाट पनि ती सन्धिहरूको सम्बन्धमा निवेदकहरूलाई सूचना प्राप्त भइरहेको देखिन आउँछ। यसरी निवेदकहरू स्वयं सुसूचित भइसकेको विषयमा निजहरूलाई सूचना प्रदान गरिएन भन्ने निवेदन जिकिर नै अविश्वसनीय देखिन्छ। तसर्थ, नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा १२ नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १६ को प्रतिकूल हुँदा अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर पुग्न सक्ने देखिएन।

२६. माथि गरिएको विवेचना तथा विश्लेषणबाट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ। मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.दिलिपकुमार पौडेल

न्या.खिलराज रेग्मी

इति सम्बत् २०६० साल असार १२ गते रोज ५ शुभम्।

सिरीश पाठक विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०६०, अंक ३, ४, निर्णय नं. ७९९१,
पृष्ठ २०८, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णकुमार वर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.७६
आदेश मिति : २०६०/३/१९

विषय : उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३२ घर भई साविक राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागमा निरीक्षक पदमा कार्यरत
रही विशेष प्रहरी विभागमा सरुवा गरिएको सिरीश पाठक

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूतिको लागि बनाइएका सबै व्यवस्थाहरू सबैले थाहा पाउनैपर्ने प्रकृतिको हुनुपर्छ भन्न नहुने ।
- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाइएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था गरी कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने ठहर भएका विषयलाई प्रकाशित गर्न नपर्ने र सबैले सोको जानकारी पाउनु नै पर्छ र पाउने संवैधानिक हक नै हो भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- ◆ विशेष सेवा ऐनको उद्देश्य नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा व्यवस्थासँग सम्बन्धित भएको र सो सम्बन्धमा सो ऐनको दफा १२ ले यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ र त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले सार्वजनिकरूपमा प्रकाशन गर्ने छैन भनी गरेको व्यवस्था संविधानको धारा १६ को प्रतिकूल रहेको नदेखिने ।
- ◆ निवेदक जुन सेवामा कार्यरत रहेको हो सो सेवासम्बन्धी नियमावलीले समान कार्यप्रकृति भएको अन्य सेवामा श्री ५ को सरकारले सेवा परिवर्तन गरी सरुवा गर्न सक्ने र प्रहरी नियमावलीले समेत अन्यत्र सेवाबाट सरुवा भई आउने सक्ने कुरालाई स्वीकार गरेको अवस्था देखिन आएबाट यसरी भएको सरुवाबाट निवेदकको पेशा रोजगार गर्ने हकमा कुनै आघात परेको भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने । (प्रकरण नं.१६ र १७)

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(१) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको व्यहोरा एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. म निवेदक नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा ६ अनुसार २०४६/३/२९ मा सहायक निरीक्षक पदमा सुरु नियुक्ति भई सोही ऐनले निर्दिष्ट र नियमित गरेको सेवाअन्तर्गत विपक्षीमध्येको राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग र सो विभागका मातहतका कार्यालयमा समेत बसी निष्ठापूर्वक राष्ट्रको सेवा गर्दैआएको र त्यही सेवाको प्रतिफलस्वरूप २०५३ सालमा निरीक्षक पदमा पदोन्नति पाई कार्य गर्दै रहेको म निवेदकसमेतलाई सेवा शर्त र नियुक्तिका प्रक्रिया नै अलग भएको अलगगै ऐनअन्तर्गतको सेवा परिवर्तन हुने गरी सरुवा गर्न मिल्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनसमेत पेश गर्दागर्दै विपक्षी राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागले मिति २०५८/११/२९/४ मा प.सं. १११ प्र.-५/१७९, ९१४ को रमाना पत्र निवेदकलाई बुझाइयो । सो पत्रबमोजिम श्री ५ को सरकार (मन्त्रीपरिषद्) को मिति २०५८/९/२५ को निर्णयानुसार तपाईंको यस विभागको निरीक्षक पदबाट विशेष प्रहरी विभागको प्रहरी निरीक्षक पदमा सरुवा तथा स्थानान्तरण भएको श्री गृह मन्त्रालयको प.सं.०५८/५९ च.नं.२७४२ मिति २०५८/१०/२ को पत्र प्राप्त भएको हुँदा आफू सरुवा भएको स्थान विशेष प्रहरी विभागमा हाजिर हुन जान मिति २०५८/१२/१ गते रमाना हुन जानकारी गराइएको छ भन्ने व्यहोराको पत्रमा उल्लेख भएको देखिँदा विपक्षीहरूले मलाई सरुवा एवं स्थानान्तरण गर्ने गरी भएका काम-कारवाही गैरसंवैधानिक, गैरकानुनी भई बदरभागी हुँदा बदर गरी मार्गने अन्य वैकल्पिक उपचारका प्रभावकारी माध्यम नहुँदा सम्मानित अदालतको यो असाधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।
३. म निवेदक सुरु नियुक्ति पाई कार्यरत रहेको राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको गठन नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ अन्तर्गत गठन भएको भन्ने कुरा ऐनको दफा ४ ले स्पष्ट गरेको छ । नेपाल विशेष सेवाअन्तर्गतका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, बर्खास्ती एवं सेवाका शर्तहरू तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने कुरा ऐनको दफा ६ मा उल्लेख हुँदा म निवेदकले सुरु नियुक्ति पाई कार्य गरेको सेवा नितान्त भिन्न भई कार्य प्रकृति नै छुट्टै रहेको भन्ने कुरामा विवाद रहेन । निवेदक कार्यरत रहेको सेवा प्रहरी फोर्ससँग सम्बन्धित सेवा होइन ।
४. नेपाल विशेष सेवा नियमावली म निवेदकले देख्न हेर्न पाएको छैन । नियमावलीमा व्यवस्था भएको विषय कानूनसरह बन्धनकारी हुने भन्ने कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनमा उल्लेख हुँदा त्यस्तो नियमावलीमा व्यवस्था भएका विषय सबैले थाहा पाउनुपर्ने हो भन्ने विषयमा कसैको मतैक्यता नरहला तर नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले विशेष सेवा नियमावली गोप्य राखिने भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी कानुनी बल प्राप्त गर्ने नियमावली गोप्य राखिने गरी भएको ऐनको दफा १२, संविधानको धारा १२(१), धारा १६, १२४ तथा संविधानको भावना र मर्मविपरित भई बाफिन गएको हुँदा नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को धारा १२ अमान्य घोषित गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु ।
५. निवेदक वहाल रहेको सेवाअन्तर्गत म निवेदक तथा मभन्दा तल्लो तहका कर्मचारीलाई सरुवा गर्न पाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई दिएको छैन । कानुनीरूपमा नभएको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने हक कसैलाई हुनसक्तैन । उसमाथि पनि सरुवा नै हुन नसक्ने निवेदक कार्यरत रहेको सेवाको सदरवन्दी नै नभएको संगठनभन्दा बाहिरको छुट्टै सेवाअन्तर्गतको निकायमा सरुवा गर्ने गरी भएको श्री ५ को सरकारको मिति

सिरीश पाठक विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

२०५८/९/२५ को निर्णय कानुनी बलविहीन स्वेच्छाचारी भई बदरयोग्य हुँदा त्यस्तो निर्णय कायम रहन सक्ने अवस्था छैन ।

६. म निवेदक समेतलाई गैरकानुनी एवं स्वेच्छाचारी किसिमबाट सरुवा गर्ने निर्णय गरिएको हो भन्ने कुरा माननीय गृहमन्त्रीज्यूले राज्यव्यवस्था समितिमा दिनुभएको बयानले पनि स्पष्ट गरेको छ । साथै वहाँले राज्यव्यवस्था समितिमा दिनुभएको जानकारीअनुसार कानुनले सरुवा गर्ने अधिकार दिएको भन्ने नसक्नुका साथै राष्ट्रिय अनुसन्धानका कर्मचारीसँग सहमति मागेको, स्वेच्छाले छाड्न चाहानेलाई मात्र सरुवा गर्न लागिएको भनी गलत र भ्रामक कुरा उल्लेख गर्नुभएको देखिन्छ । तर म निवेदकले सरुवाको लागि कुनै निवेदन पनि पेश नगरेको, मेरो सरुवा हुने इच्छा पनि नभएको कारण सरुवा गर्ने गरी भएको काम-कारवाही निर्णय कायम रहन सक्ने अवस्था छैन ।
७. अतः निवेदक नियुक्ति भई कार्यरत रहेको सेवा छुट्टै भएको, सो सेवालालाई छुट्टै ऐन नियमको तर्जुमा भई सेवालालाई नियमित गरेको, सेवासँग सम्बन्धित कामको प्रकृति नै नमिल्ने भएको, म निवेदकले एउटा कामको प्रकृति भएको सेवामा लामो अवधि काम गरी अनुभव बटुली राष्ट्रले चाहेको सेवा दिन काविल रहेको, निवेदक कार्यरत रहेको सेवाबाट प्रहरी सेवामा सरुवा एवं स्थानान्तरण गर्न मिल्ने कानुनी व्यवस्था नभएको समेतका कारणले विपक्षीहरूले म निवेदकलाई सरुवा गर्ने गरी भएका काम-कारवाहीले निवेदकको कानुनको समान प्रयोग गरिने, कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने, कार्यानुभव प्राप्त गरी पूर्णता प्राप्त गरिसकेको पेशा रोजगार गर्न पाउने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १२(ड) द्वारा प्रत्याभूत संवैधानिक हक तथा नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ र नियमावली, २०४४ अन्तर्गतका कानुनी हकमा प्रत्यक्षत हनन भएको हुँदा विपक्षी श्री ५ को सरकारको २०५८/९/२५ को निवेदकसमेतलाई सरुवा गर्ने गरी भएको निर्णय, सो निर्णयअघि तथा पछि भएका सरुवासँग सम्बन्धित विपक्षी खण्डमा उल्लेख भएका निकायहरूको सम्पूर्ण काम-कारवाही निर्णय, आदेश २०५८/११/२९ को रमाना पत्र संविधानको धारा २३,८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले नियमावली गोप्य राखिने हदसम्मको व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको हुँदा सो हदसम्मको व्यवस्था संविधानको धारा ८८(१) अनुसार अमान्य घोषित गरी म निवेदकलाई पूर्ववत् सेवामा यथावत् राख्नु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत अन्य उपयुक्त र आज्ञा आदेश पूर्जासमेत विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरी अपहरित संवैधानिक एवं कानुनी हक प्रचलन गराई पाऊँ ।
८. साथै प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो लाग्न समय लाग्ने भएको, अन्तरिम आदेश जारी नगर्दा निवेदकसमेतलाई अपूरणीय क्षति हुने सम्भावना रहेको, विपक्षीहरूको गैरकानुनी क्रियाले निरन्तरता पाउने स्थिति रहेको, प्रस्तुत निवेदनको औचित्यमा समेत असर पर्ने देखिएको समेत हुँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०५८/९/२५ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भन्ने व्यहोराको अन्तरिम आदेशसमेत विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
९. यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाउनु । साथै अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०५८/१२/९ को आदेश ।
१०. निज निवेदकलाई सरुवा गर्ने क्षेत्राधिकार यस कार्यालयको नभएको तथा निजको सरुवासम्बन्धीको काम-

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कारवाहीसमेत यस कार्यालयबाट भए/गरेको नदेखिएको हुँदा निजको भुट्टा व्यहोराको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालको लिखितजवाफ ।

११. नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ को नियम १७.१४(क) मा सेवाका कर्मचारीलाई श्री ५ को सरकारले आवश्यक ठानेमा नेपाल प्रहरी, विशेष प्रहरी वा अन्य समान प्रकृतिका सेवामा सेवा परिवर्तन गरी सुरुवा गर्न सक्ने भन्ने कानुनी व्यवस्था भएको र श्री ५ को सरकारको मिति २०५८/९/२५ को निर्णयबाट नेपाल विशेष सेवाअन्तर्गतका निवेदकलगायतका कर्मचारीहरूलाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम २४(२) (च) को व्यवस्थाअनुरूप नै सुरुवा गरिएको, सेवा प्रवेशका कार्यविधिहरू यस सेवामा प्रवेश गर्दा नै पूरा गरिसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१२. निवेदकसहित राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागअन्तर्गतका ९२ जना कर्मचारीहरूलाई यस विभागमा सुरुवा गर्ने गरी श्री ५ को सरकारको निर्णयअनुसार सुरुवा भइआएका कर्मचारीहरूलाई हाजिर गराउने कार्यसम्म यस विभागबाट भएको, सुरुवा गर्ने/गराउने कुनै पनि कार्य यस विभागबाट नभएको हुँदा यस विभागको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष प्रहरी विभागको लिखितजवाफ ।
१३. श्री ५ को सरकार (मन्त्रीपरिषद्) बाट मिति २०५७/३/२६ मा राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको संगठनात्मक संरचना स्वीकृत गर्नुका साथै केन्द्र, क्षेत्र र जिल्लाको दरवन्दी कायम गरी बाँकी हुन आउने विभिन्न पदमा रहेका ४२६ जना कर्मचारीलाई जगेडा पुलमा राखी सो जनशक्तिलाई योग्यताका आधारमा सेवा परिवर्तन गरी प्रशासन सेवा तथा प्रहरी सेवामा पठाउने निर्णय भएको, सो कार्य नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ को नियम १७.१४(क) मा भएको “सेवाका कर्मचारीहरूलाई श्री ५ को सरकारले आवश्यक ठानेमा नेपाल प्रहरी, विशेष प्रहरी वा अन्य समान कार्य प्रकृतिका सेवामा सेवा परिवर्तन गरी सुरुवा गर्न सक्नेछ” भन्ने प्रावधानअनुरूप नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिबलायको लिखितजवाफ ।
१४. निवेदकले खारेजीको लागि दावी लिएको मन्त्रीपरिषद्को २०५८/९/२५ को निर्णय सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि मिति २०५८/१०/८ मा नै विभागको सूचना पाटीमा टासिएकोमा तत्काल कानुनी उपचारको लागि निवेदक अदालतमा प्रवेश गर्नुपर्नेमा २०५८/११/२९ मा रमाना पत्रसमेत बुझिसकेपछि मात्र निवेदन लिएर आउनुभएको हुँदा विलम्बको आधारमा पनि रिट निवेदन खारेजभागी छ । निवेदक श्री ५ को सरकारको सेवामा कार्यरत राष्ट्रसेवक भएको हुँदा श्री ५ को सरकारले तोकेको वा सुरुवा गरेको कार्यालयमा गई काम कर्तव्य निर्वाह गर्नु निजको कर्तव्य हो । त्यस्तै नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ को नियम १७.१४(क) तथा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम २४(२)(च) मा भएका कानुनी व्यवस्थाबमोजिम नै उक्त सुरुवासम्बन्धी कार्य भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागको लिखितजवाफ ।
१५. नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकलाई इजलासबाट पटक-पटक पुकारा गर्न लगाउँदा निवेदक वा निजको तर्फबाट कसैको प्रतिनिधित्व हुन नसकेको र विपक्षी श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिबालयसमेतका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक र उपन्यायाधिवक्ता श्री सुरेन्द्रबहादुर थापाले श्री ५ को सरकारको सुरुवा गर्ने निर्णयले रिट निवेदकलाई कुनै असर पारेको छैन । नेपाल विशेष सेवा नियमावलीले गरेको कानुनी प्रावधानबमोजिम निवेदकलाई विशेष प्रहरी विभागमा सुरुवा गरिएको हो । आफू सुरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर भई निवेदकले तलबसमेत बुझी लिइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ

भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१६. आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन जिकिरबमोजिम विशेष सेवा ऐन, २०४२ को दफा १२ ले विशेष सेवा नियमावली प्रकाशित नगरी गोप्य राखिने गरी गरेको व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने हो/होइन ? र, निवेदकलाई सरुवा गर्ने सम्बन्धमा भए/गरेका काम-कारवाही बदर हुनुपर्ने हो/होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
१७. सर्वप्रथम पहिलो जिकिरतर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा कायम राख्न नेपाल विशेष सेवाको गठन र तत्सम्बन्धी सेवा/शर्तसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न विशेष सेवा ऐन, २०४२ बनेको भन्ने सो ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन आउँछ । शान्ति सुरक्षाको विषय प्रत्येक व्यक्ति, समाज र राष्ट्रसँग सम्बन्धित विषय हो । प्रत्येक नागरिकको जिऊ, धनको सुरक्षा प्रदान गरी अमनचयन कायम गर्नु प्रत्येक प्रजातान्त्रिक मुलुकको प्रथम जिम्मेवारी हुन्छ । शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूतिको लागि बनाइएका सबै व्यवस्थाहरू सबैले थाहा पाउनुपर्ने प्रकृतिको हुनुपर्छ भन्ने हुँदैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाइएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था गरी कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने ठहर भएका विषयलाई प्रकाशित गर्न नपर्ने र सबैले सोको जानकारी पाउनु नै पर्छ र पाउने संवैधानिक हक नै हो भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । यसर्थ माथि उल्लेख गरेबमोजिम विशेष सेवा ऐनको उद्देश्य नेपाल अधिराज्यको सुरक्षा व्यवस्थासँग सम्बन्धित भएको र सो सम्बन्धमा सो ऐनको दफा १२ ले यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ, र त्यस्ता नियमहरू श्री ५ को सरकारले सार्वजनिकरूपमा प्रकाशन गर्ने छैन भनी गरेको व्यवस्था संविधानको धारा १६ को प्रतिकूल रहेको देखिनआएन । सोही दफा १२ को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ समेतको र सो ऐनको प्रस्तावनाको प्रतिकूल नरहेको भनी यस अदालत तीन सदस्यीय विशेष इजलासबाट २०५२/२/३ मा (ने.का.प. २०५३, अंक ५, नि.नं.६१९२, पृ.३९०) निर्णयसमेत भइसकेको देखिएको र सो निर्णयसँग असहमत हुनुपर्ने विशेष अवस्थासमेत देखिन नआएकोले प्रस्तुत रिट निवेदकको यससम्बन्धी निवेदन जिकिरका सम्बन्धमा अरू विवेचना गरिरहन परेन ।
१८. अब दोस्रो जिकिर निवेदकलाई नेपाल विशेष सेवाको निरीक्षक पदबाट विशेष प्रहरी विभागको प्रहरी निरीक्षक पदमा सरुवा गर्ने गरेको ०५८/९/२५ को निर्णय र सो निर्णयअनुरूप निवेदकलाई रमाना दिने गरी भए गरिएका कार्यसमेत बदर हुनुपर्ने हो/होइन ? सो सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले आफू नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ अन्तर्गत नियुक्ति पाई सोही सेवामा पदोन्नतीसमेत भई कार्यरत रहेकोमा छुट्टै सेवा/शर्त भएको विशेष प्रहरी विभागमा गरिएको सरुवा संविधान र कानूनविपरीत रहेकोले सो निर्णय बदर गरी यथावत नियुक्त भएको विशेष सेवामा नै रहने गरी कार्य गर्न दिनु भन्ने आदेश गरिपाऊँ भन्ने माग गरेको देखिन्छ । निवेदक नेपाल विशेष सेवा ऐन, २०४२ ले गठन गरेको सेवामा नियुक्ति भई कार्यरत रहेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । इजलासमक्ष पेश हुनआएको नेपाल विशेष सेवा नियमावली, २०४४ हेर्दा सो नियमावली २०५८ मा भएको संशोधनबाट नियमावलीको नियम १७.१४ (क) ले सेवा परिवर्तनसहित सरुवा शीर्षकअन्तर्गत सेवाका कर्मचारीहरूलाई श्री ५ को सरकारले आवश्यक ठानेमा नेपाल प्रहरी, विशेष प्रहरी वा अन्य समान कार्य प्रकृतिका सेवामा सेवा परिवर्तन गरी सरुवा गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिनआयो । त्यसैगरी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम २४(२)(च) ले बहुवा प्रयोजनको लागि अन्यत्र सेवाबाट सरुवा भइआएको १

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

वर्षसम्म बहुवामा उम्मेदवार हुन नपाउने व्यवस्था गरेबाट प्रहरी ऐन, २०१२ अन्तर्गतको सेवामा समान प्रकृतिको कार्य भएको सेवाबाट सरुवा हुनसक्ने कुरालाई स्वीकार गरिरहेको अवस्था देखिनआउँछ। यसरी निवेदक जुन सेवामा कार्यरत रहेको हो सो सेवासम्बन्धी नियमावलीले समान कार्य प्रकृति भएको अन्य सेवामा श्री ५ को सरकारले सेवा परिवर्तन गरी सरुवा गर्न सक्ने र प्रहरी निमायवलीले समेत अन्यत्र सेवाबाट सरुवा भइआउन सक्ने कुरालाई स्वीकार गरेको अवस्था देखिन आएबाट यसरी भएको सरुवाबाट निवेदकको पेशा रोजगार गर्ने हकमा कुनै आघात परेको भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदन जिकिरबमोजिम निवेदकलाई सरुवा गर्ने निर्णय बढेर गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको देखिन आएन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। नियमानुसार गरी मिसिल बुझाइदिनु।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं।

प्रस्तुत निवेदनमा निर्णय सुनाइसकेपछि दस्तखत हुनुभन्दा अगाडि मा.न्या.श्री हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्यायको मृत्यु भएकोले दस्तखत हुन नसकेको व्यहोरा प्रमाणित गर्दछु।

न्या.कृष्णकुमार वर्मा

इति सम्बत् २०६० साल असार १९ गते रोज ५ शुभम्।

दामोदर सुवेदी विरुद्ध जलस्रोत मन्त्रालयसमेत

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ख), पृष्ठ ३१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
सम्बत् २०६० सालको रिट नं.२८५०
आदेश मिति : २०६२/२/३०

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. डिल्लीबजारमा कार्यालय रहेको जलशक्ति विश्लेषण तथा अनुसन्धान समूहको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत दामोदर सुवेदी

विरुद्ध

विपक्ष : श्री ५ को सरकार, जलस्रोत मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ मा लेखिएको कुनै कुराले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था गरिएबाट सम्पूर्ण कुराहरूको सूचना माग्ने र पाउने हकलाई सीमित गरिरहेको पाइने ।
- ◆ निवेदक संस्था जलस्रोतको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने संस्था भएको भनी निवेदनमा जिकिर लिएको भए तापनि हालसम्म के कस्ता अध्ययन अनुसन्धान गरी नेपाली नागरिकलाई सुसूचित गरेको छ सो कुरा आफ्नो निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख गरेको नदेखिने ।
- ◆ निवेदक संस्थाले माग गरेको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको अस्थामा सम्पूर्ण नेपाली नागरिकलाई सुसूचित गराउने नै छ भन्ने कुराको विश्वसनीयता र आफ्नो हैसियतसमेत प्रष्ट गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदकले माग गरेबमोजिमको कुनै आदेश जारी गरिरहनु नपर्ने । (प्रकाण नं.१२)

आदेश

न्या.अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ ।
२. निवेदकमध्येको जलशक्ति विश्लेषण तथा अनुसन्धान समूह देशको प्राकृतिक सम्पदा, जलस्रोतको सम्बन्धमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अनुसन्धान अन्वेषण गर्ने संस्था भएको र म निवेदक सोही संस्थासँग संलग्न रही काम गर्ने नागरिक भएको हुँदा विपक्षी विद्युत प्राधिकरणले देशको जलशक्ति प्रयोग हुने गरी गरेको कुनै पनि सम्झौताको बारेमा जान्न पाउने हक राख्ने भई निवेदकले मिति २०६०/३/२६ मा प्रत्यर्थी विद्युत प्राधिकरणसमक्ष हालसम्म भएका विद्युत खरिदसम्बन्धी सम्झौतापत्रको प्रतिलिपि माग गरेको थियो। माग गरिएको लिखतहरूको सम्झौतामा नै गोपनीयताको दफा भएकोले दिन नमिल्ने भनी सार्वजनिक कल्याणका लिखत दिन ठाडै इन्कार गरिएकाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्याभूत गरेको सूचनाको हकमा आघात पर्न गएको हुँदा संविधान प्रदत्त सुसूचित हुने हक वहालीको लागि प्रस्तुत निवेदन गरेको छु। विपक्षी नं.२ नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ अन्तर्गत गठन भएको संस्था हो। श्री ५ को सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको हुँदा यसले गरेका कार्यहरूको जानकारी पाउने हक प्रत्येक नागरिकलाई छ। कानुनबमोजिम गठन भएको सरकारी स्वामित्वको संस्थाले देशको प्राकृतिक सम्पदाको प्रयोग हुने गरी भएका सम्झौता सार्वजनिक कल्याणका विषय हुन्छन्। विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा २०(च) अनुसार विद्युत प्राधिकरणको विद्युत खरिद गर्नेसमेत काम भएको हुँदा कानुनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मात्र यसले विद्युत खरिद सम्झौता गर्न सक्तछ। विद्युत प्राधिकरणले गरेको विद्युत खरिद-विक्री सम्झौताबाट लाभ र हानीको हिस्सेदार विद्युत प्रयोगकर्ता हुन्छन्। विद्युत खरिद-विक्रीको सम्झौताबाट उत्पादन हुने विद्युतको प्रयोगकर्ता भनेको नागरिक उपभोक्ताहरू भएको हुँदा सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूलाई वितरण गरिने विद्युत विपक्षी प्राधिकरणले खरिद गर्दा के कस्ता शर्तहरू उल्लेख गरेको छ ? त्यो नितान्त सार्वजनिक कल्याणको विषय हुन्छ र त्यो जान्न पाउने हक प्रत्येक विद्युत उपभोक्ता सर्वसाधारण नागरिक एवं सरोकारवाला जोसुकै व्यक्तिलाई संविधानतः निहित रहेको छ।

३. विद्युत प्राधिकरणले निजीक्षेत्रबाट उत्पादन भएका खिम्ति भोटेकोशीलगायतका आयोजनाहरूबाट विद्युत खरिद गरेको कुरा निवेदकले अथक प्रयास गरी विभिन्न स्रोतबाट आयोजनाको नामसम्म जानकारी प्राप्त गर्न सके पनि ती आयोजना र विद्युत प्राधिकरणबीच भएको विद्युत खरिद-विक्रीसम्बन्धमा विस्तृत जानकारी पाउन सकिएन। विद्युत खरिद सम्झौतामा गोपनीयताको दफा भएको उल्लेख गरेबाट संविधानको धारा २६.३ अनुसार देशको प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदालाई देशको हितअनुकूल प्रयोगमा नल्याई विद्युत उत्पादक तथा विक्रेता कम्पनीको अनुचित प्रभावमा विद्युत खरिद गरी सर्वसाधारणलाई विद्युत बेचेको निश्चित छ। आफूले उपभोग गरी तिरिहेको विद्युत मूल्यको आधार थाहा पाउने हकबाट सर्वसाधारणलाई वञ्चित गर्नुको कुनै औचित्य छैन। निजीक्षेत्रबाट उत्पादित विद्युत खरिद-विक्री सम्झौता गर्दा सर्वसाधारणलाई जानकारी नै दिन नमिल्ने गरी गोप्य लिखत सम्झौता गर्नुपर्ने कुरा ऐनमा कतै उल्लेख छैन। लिखतहरूको गोप्यतासम्बन्धी ऐन, २०३९ (लागू नभएको) को दफा ३ को उपदफा ४ मा वर्गीकृत नगरिएको लिखत गोप्य मानिनेछैन भन्ने उल्लेख भएकोले पनि यस्ता सम्झौता दिन इन्कार गरेको कार्य सोभै संविधानविपरित छ। कुनै पनि कानुनले गोप्य राख्नु भनी उल्लेख नगरे पनि आफूले दुई पक्षबीच सम्झौता गरी त्यो सम्झौतामा गोप्यताको दफा उल्लेख गर्दैमा त्यसरी सम्झौतामा उल्लेख गरिएको व्यवस्थाले कानुनी रूप लिनसक्छ वा सक्दैन ? सम्झौताको पक्ष नभएको सर्वसाधारण उपभोक्ताको लागि त्यसरी व्यवस्था गरेको कुरा कानुन हुन्छ/हुँदैन ? तथा दुईपक्षबीच हुने सम्झौतामा गोपनीयताको दफा राखेर सार्वजनिक कल्याणको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने सर्वसाधारणको संवैधानिक हकबाट वञ्चित गर्न सकिन्छ, कि सकिँदैन ? भन्ने संवैधानिक व्याख्याको प्रश्नसमेत खडा भएकोले त्यसको समेत निरूपण हुनुपर्ने अवस्था छ।

दामोदर सुवेदी विरुद्ध जलस्रोत मन्त्रालयसमेत

४. अतः नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले दिएको सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना पाउने हकमा बन्देज लगाउने गरी निजीक्षेत्रसँग विपक्षी विद्युत प्राधिकरणले आयोजनामा गरेको विद्युत खरिद-बिक्री सम्झौतामा उल्लेख भएको भनिएको गोपनीयताको दफा बदर गरी आयोजनाबाट उत्पादित विद्युत खरिद-बिक्री सम्झौताको प्रतिलिपि निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भन्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषण, परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी धारा १६ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको सार्वजनिक कल्याणको मौलिक हक बहाली गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
५. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६०/५/२१ को आदेश ।
६. नेपाल विद्युत प्राधिकरण एक स्वशासित र संगठित संस्था हो । श्री ५ को सरकारसँगको सम्पर्क मन्त्रालयको हिसावले मात्रै प्राधिकरण मन्त्रालयसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ । सो बाहेक अरू सबै कुराको निर्णय प्रचलित कानूनको अधीनमा रही प्राधिकरण स्वयम्ले गर्ने गर्दछ । अतः प्राधिकरणसँग सम्बन्धित कुनै कागजातको नक्कल नपाएको विषयमा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जलस्रोत मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
७. नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १६ ले नेपाल विद्युत प्राधिकरणले व्यापारिक सिद्धान्त अनुसरण गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । निजीक्षेत्रसँग भएका विद्युत खरिद-बिक्री सम्बन्धिका सम्झौताहरू दुई पक्षबीच भएको व्यापारिक कारोवारको सम्झौता हो । सरोकारवाला पक्ष नै नभएको विपक्षीले सम्झौतामा उल्लेख गोप्यता भन्ने दफालाई बदर गरिपाऊँ भनी दावी लिन पाउने हकद्वैया नै छैन ? नेपाल विद्युत प्राधिकरण र कुनै कम्पनी वा व्यक्तिसँग गरेको सम्झौताले कसैको हकमा आघात पुगेको भन्न मिल्दैन । सम्झौताको विषयलाई लिएर सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गर्न पाउने हक विपक्षीलाई छैन । निवेदकले माग गर्नुभएका सम्झौताहरू नितान्त दुई पक्षबीच भएका सम्झौता हुन् । प्रचलित करार ऐनबमोजिम अदालतको साधारण अधिकार क्षेत्रभित्र प्रवेश गरी आउनुपर्नेमा गलत बाटो अपनाएको अवस्था छ । सम्झौताको सरोकारवाला व्यक्ति म हुँ भनी विपक्षीले भन्नसक्नुभएको छैन । मैले उपभोग गरेको विद्युतको सम्झौताबाट मेरो यो हकमा असर पुग्यो वा हनन भएकाले सम्झौता माग गरेको भनी निवेदकले मान्न सक्नुभएको छैन । सूचनाको हक पनि कानूनद्वारा व्यवस्थित र पारिभाषिक हक हो । लागू नभएको कानूनको सहारा लिई रिट निवेदन लाग्न सक्तैन । प्रचलित कानूनले निवेदकले नक्कल प्राप्त गर्न पाउने अवस्था छैन । मुलुकी ऐन कागज जाँचको १७ नं. बमोजिम विपक्षी सरोकारवाला व्यक्ति नभएकोले निवेदकले सम्झौताको प्रतिलिपि पाउने सक्ने अवस्थासमेत नभएबाट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल विद्युत प्राधिकरण केन्द्रीय कार्यालय, ऐ.को सञ्चालक समिति, ऐ.का कार्यकारी निर्देशक र ऐ.का योजना र अनुगमन विद्युत व्यापार विभागका निर्देशकको संयुक्त लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिखितजवाफसहितको मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता महेन्द्रबहादुर कार्कीले नेपाल विद्युत प्राधिकरण स्वशासित एवं संगठित संस्था हो । जलस्रोत मन्त्रालयसँगको सम्पर्क मन्त्रालयको हिसावले मात्रै हुने र अन्य काम कानूनबमोजिम विद्युत प्राधिकरण आफैँले गर्ने हुँदा नक्कल

नदिएको भन्ने आधारमा विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन । मन्त्रालयले नक्कल दिन इन्कार गरेको पनि होइन र निवेदकले माग गरेका कागजातहरू मन्त्रालयसँग नहुने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी र विपक्षी विद्युत प्राधिकरणतर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री उपेन्द्रकेशरी न्यौपानेले निवेदकले जुन कागजातको नक्कल दिन इन्कार गरेको भनी उल्लेख गरेका छन् सोमा निवेदकको कुनै सरोकार छैन । नेपाल विद्युत प्राधिकरणले व्यापारिक सिद्धान्त अनुसरण गर्न पाउने व्यवस्था नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १६ ले गरेको निजीक्षेत्रसँग विद्युत खरिद-बिक्री सम्बन्धमा भएका सम्झौताहरू व्यापारिक कारोवारको सम्झौता हुन् । व्यापारिक कारोवारका सम्झौताहरू निवेदकलाई दिनुपर्ने गरी कानूनले व्यवस्था गरेको छैन । निवेदक के कस्तो संस्था सो पनि खुलेको छैन । संस्था खोल्नुसाथ सम्पूर्ण कागजातको नक्कल दिने हो भने गलत काममा प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था पनि हुन्छ । निवेदक संस्थाको हैसियत नै प्रष्ट नभएकोमा निवेदक लेखबमोजिम अन्य नेपालीले जानकारी पाउने अवस्था पनि छैन । सम्झौतामा भएको गोप्यता भन्ने दफालाई बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले दावी लिनुभएको छ तर सो कुन कानूनान्तर्गत पर्ने हो सो कुरा निवेदनमा खुलाउन सकेको अवस्था छैन । निवेदक मागबमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रबाट निरोपण हुने विषय नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

९. निवेदकमध्येका जलशक्ति विश्लेषण तथा अनुसन्धान समूह देशको प्राकृतिक सम्पदा जलस्रोतको सम्बन्धमा अनुसन्धान अन्वेषण गर्ने संस्था भएकोले विपक्षी विद्युत प्राधिकरणकले देशको जलशक्ति प्रयोग हुने गरी गरेको कुनै पनि सम्झौताको विषयको बारेमा जान्न पाउने हक राख्न पाउने भई २०६०/३/२६ मा विपक्षी विद्युत प्राधिकरणसमक्ष हालसम्म भएका विद्युत खरिदसम्बन्धी सम्झौतापत्रको प्रतिलिपि माग गरेको थियो । निवेदकले माग गरेको लिखित नितान्त सार्वजनिक कल्याणका विषय हुन् । विद्युत प्राधिकरण र निजीक्षेत्रबीच सम्झौता भए ? कति वर्षका लागि भए ? तथा त्यसको महसुल बृद्धिदर के छ ? जस्ता कुराहरू सर्वसाधारणले जान्न चाहन्छ भने त्यस्तो सूचना उपलब्ध गराउने कर्तव्य भएको विपक्षीले २०६०/४/१६ मा एक पत्र थमाई माग गरिएका लिखतहरूको सम्झौतामा नै गोपनीयताको दफा भएकोले दिन नमिल्ने भनी सार्वजनिक कल्याणको लिखत दिन ठाडै इन्कार गरेकाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्याभूत गरेको सूचनाको हकमा आघात परेकाले सम्झौतामा भएको गोपनीयताको दफालाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मागबमोजिमको लिखतको प्रतिलिपि निवेदकलाई दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी । नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १६ ले प्राधिकरणले व्यापारिक सिद्धान्त अनुसरण गर्न पाउने व्यवस्था गरेको र निजीक्षेत्रसँग भएका विद्युत खरिद-बिक्रीसम्बन्धीका सम्झौताहरू नितान्त दुईपक्षबीच भएको व्यापारिक कारोवारको सम्झौता भएकोले निवेदक सरोकारवाला व्यक्ति नहुँदा प्रतिलिपि दिन इन्कार गरिएको हो । सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रान्तर्गतको विषय नै नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी नेपाल विद्युत प्राधिकरणसमेतको लिखितजवाफमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।
१०. उपरोक्त तथ्य एवं विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकिरलाई समेत मध्यनजर राख्दै निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
११. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक जलशक्ति विश्लेषण तथा अनुसन्धान समूहले २०६०/३/२६ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कार्यकारी निर्देशकलाई संवोधन गरी नेपाल विद्युत प्राधिकरण र निजीक्षेत्रबीच भएका विद्युत खरिद-बिक्रीसम्बन्धी भएका सम्झौताहरूको प्रतिलिपि माग गरेकोमा २०६०/४/१६ को पत्रबाट विद्युत खरिद

सम्झौतामा गोपनीयताको दफा उल्लेख भएको हुनाले मागबमोजिमको सम्झौताको प्रतिलिपि दिन असमर्थ भएको भनी जानकारी दिएको देखिन्छ। निवेदक संस्था देशको प्राकृतिक सम्पदा जलस्रोतको सम्बन्धमा अनुसन्धान, अन्वेषण गर्ने संस्था भएको र विद्युत खरिद-विक्रीका सम्झौताबाट उत्पादन हुने विद्युतको प्रयोगकर्ता भनेको नागरिक उपभोक्ताहरू भएको हुँदा सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूलाई वितरण गरिने विद्युत विपक्षी प्राधिकरणले खरिद गर्दा के कस्ता शर्तहरू उल्लेख गरेको छ, त्यो नितान्त सार्वजनिक कल्याणको विषय भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रदान गरेको मौलिक हकमा आघात पारेको भनी आफ्नो निवेदनमा लेखाएको देखिन्छ। निवेदकले प्रस्तुत विवाद सार्वजनिक कल्याणको विवाद भन्ने उल्लेख गरेको र विपक्षी विद्युत प्राधिकरणको लिखितजवाफमा प्रस्तुत विवाद सार्वजनिक कल्याणको विवाद नभई नितान्त व्यापारिक कारोवारको लागि दुईपक्षबीच भएको सम्झौता हो भनी उल्लेख गरेको देखियो। सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यको सर्वसाधारण जनता वा कुनै समुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ, कुनै विवाद सार्वजनिक हुन वा सरोकारको सर्वसाधारण जनताको वा कुनै समुदायको सामूहिक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने भनी ने.का.प.२०४८, नि.नं.४४३०, पृष्ठ ८१० मा विशेष इजलासबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइरहेको देखिन्छ।

१२. निवेदक संस्था जलस्रोतको सम्बन्धमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने संस्था हो भनी निवेदनमा लेखाएको देखिए तापनि हालसम्म सो संस्थाले जलस्रोतको सम्बन्धमा के कस्ता कामहरू गरी आम-नेपाली जनसमुदायलाई सुसूचित गरेको छ, सो कुरा आफ्नो निवेदनमा लेखाउन सकेको देखिँदैन। नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को प्रस्तावनामा विद्युत उत्पादन प्रसारण र वितरणलाई सक्षम, भरपर्दो र सर्वसुलभ गरी विद्युत आपूर्ति गर्ने व्यवस्था गर्न नेपाल विद्युत प्राधिकरण स्थापना र सञ्चालन गर्नको लागि कानुनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले भनी उल्लेख भएको देखिन्छ, भने दफा १६ मा समितिले प्राधिकरणको कार्यसम्पादन गर्दा सर्वसाधारण जनताको सुविधासमेतको ख्याल राखी व्यापारिक सिद्धान्त अनुसरण गर्नेछ भन्ने र दफा २०(च) मा निजीक्षेत्रबाट उत्पादित विद्युत शक्ति खरिद गर्ने भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। निवेदकले नेपाल प्राधिकरणले निजीक्षेत्रबाट उत्पादित विद्युत खरिदसम्बन्धी सम्पूर्ण सम्झौताहरूको प्रतिलिपि माग गरेको भन्ने देखिन्छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले ऐनको दफा १६ बमोजिम व्यापारिक सिद्धान्त अनुसरण गर्न पाउने व्यवस्था गरेको देखिँदा निवेदकले माग गरेको सम्झौताहरू सार्वजनिक कल्याणका विषय नभई दुई पक्षबीच विद्युत खरिद-विक्रीसम्बन्धी भएको व्यापारिक कारोवारको सम्झौता हो भन्ने देखियो। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ तर यस धारामा लेखिएको कुनै कुराले कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त व्यवस्थाबमोजिम पनि सम्पूर्ण कुराहरूको सूचना माग्ने र पाउने हकलाई सीमित गरिरहेको पाइन्छ। निवेदक संस्था जलस्रोतको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने संस्था भएको भनी निवेदनमा जिकिर लिएको भए तापनि हालसम्म के कस्ता अध्ययन अनुसन्धान गरी नेपाली नागरिकलाई सुसूचित गरेको छ। सो कुरा आफ्नो निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख गरेको देखिँदैन। साथै निवेदक संस्थाले माग गरेको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको अवस्थामा सम्पूर्ण नेपाली नागरिकलाई सुसूचित गराउने नै छ भन्ने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कुराको विश्वसनीयता र आफ्नो हैसियतसमेत प्रष्ट गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदकले माग गरेको बमोजिमको कुनै आदेश जारी गरिरहनु परेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.केदारप्रसाद गिरी

इति सम्बत् २०६२ साल जेष्ठ ३० गते रोज २ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०६३, अंक ५, निर्णय नं.७६९६,
पृष्ठ ५७१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री दीलिपकुमार पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
सम्बत् २०६० सालको रिट नं.३२७५
आदेश मिति : २०६३/५/२७

विषय : परमादेश ।

निवेदक : अधिवक्ता लुमासिंह विश्वकर्मासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्द, तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्री सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत गठित सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले गरेको काम-कारवाही उक्त ऐनको दफा ८क को मूल प्रावधानअनुसार गोप्य रहने भएकोमा उक्त प्रावधान संविधानको धारा १६ अनुकूल नरहेको भन्ने निवेदकहरूको जिकिरसमेत रहेको छैन । अतः सार्वजनिक गर्न नसकिने प्रकृति र अवस्थाका सार्वजनिक महत्वका प्रतिवेदन पनि सार्वजनिक हुनुपर्छ भन्ने निवेदकहरूको जिकिर कानुनअनुकूल रहेको नदेखिने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ रिट निवेदनको लिखितजवाफमा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको क्रममा मन्त्रीपरिषद्ले विभिन्न निर्णयहरू गरी सो प्रतिवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाइसकिएको भन्ने उल्लेख भएकोले भ्रष्टाचारजन्य कसूरमा अनुसन्धान गर्ने निकायमा पठाइएको त्यस्तो प्रतिवेदन अनुसन्धानमा अवरोध पुग्ने गरी यस अदालतले सार्वजनिक गर्नु भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१४)
- ◆ सार्वजनिक ओहदामा रहेका व्यक्ति वा पदाधिकारीले आफ्ना परिवारका सदस्यका नाममा रहेको सम्पत्तिको विवरण सरकारलाई विश्वास गरेर दिएको हो, सार्वजनिक गराई मागलाई होइन । त्यस्तो विवरण सार्वजनिक गर्दा संविधानको धारा २२ द्वारा प्रदत्त व्यक्तिको सम्पत्तिमाथिको आर्थिक गोपनीयताको मौलिक हकमा गम्भीर असर पर्न जाने । (प्रकरण नं.१५)

आदेश

प्र.न्या. दीलिपकुमार पौडेल

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८(२) बमोजिम दायर भई पेश भएको प्रस्तुत रिट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदनसमेतको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ ।

२. हामी निवेदकहरू भ्रष्टाचार नियन्त्रणको निमित्त कार्य गर्दै आइरहेका छौं । सरकारी कामकाजमा पारदर्शिता र इमान्दारीताको अभावको कारण भ्रष्टाचार वृद्धि भएको महसूस गर्दै मन्त्रीपरिषद्को सिफारिसबमोजिम श्री ५ बाट २०५८/११/२४ मा सर्वोच्च अदालतका मा.न्या.श्री भैरवप्रसाद लम्सालको अध्यक्षतामा तीन सदस्यीय सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोग गठन गरिबस्सेको थियो । वि.सं. २०४७ सालदेखि विभिन्न ओहदामा वहाल रहेका र अवकाश प्राप्त राजनीतिज्ञ तथा कर्मचारीहरूको सम्पत्ति विवरण संकलन गर्ने, प्राप्त सम्पत्ति विवरणको जाँचबूझ गर्ने, स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको लगत राख्ने र आफ्नो रायसमेत दिने क्षेत्राधिकार आयोगलाई तोकिएको थियो । सो बमोजिमको कार्य सम्पन्न गरी आयोगले २०५९/१२/४ गते श्री ५ समक्ष आफ्नो प्रतिवेदन बुझाई श्री ५ बाट प्रधानमन्त्री लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई आवश्यक कारवाहीको लागि प्रदान गरिएको जानकारी मिति २०५९/१२/५ को गोरखापत्रबाट प्राप्त भयो ।
३. सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक महत्वको भएकोले प्रतिवेदनलाई अभि प्रभावकारी बनाउन भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न, भ्रष्टाचारीलाई कारवाही गर्न सचेत नागरिकलगायत सबै क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनको लागि प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दै संविधानको धारा १६ बमोजिम उक्त सार्वजनिक महत्वको विषयको सूचना प्राप्त गर्न, प्रतिवेदनको एक प्रति प्रतिलिपिसमेत माग गरी २०५९/१२/१३ गते हामीले विपक्षी प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा निवेदन दर्ता गराएकोमा विभिन्न मितिमा सम्पर्क राख्न भनिए पनि अन्ततः गैरजिम्मेवारीपूर्ण ढंगबाट सो समेत दिन इन्कार गरियो ।
४. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै विषयमा सूचना माग्ने र पाउने मौलिक हक प्रदान गरेको छ । नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १९(२(३)) ले सूचनाको हक सुनिश्चित गरेको छ । मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ द्वारा व्यवस्थित सूचना माग्ने र पाउने अधिकारको संरक्षण र कार्यान्वयनको लागि पनि नेपालले प्रतिबद्धता जनाइसकेको छ । नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बमोजिम नेपाल पक्ष भएका त्यस्ता सन्धि-सम्झौताहरू कानून सरह लागू हुने व्यवस्था गरेको छ । यस अदालतबाट पुरेन्द्र अर्यालसमेत विरुद्ध निर्वाचन आयोगसमेत (ने.का.प.२०५०, अंक १, पृ.५९ अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपानेविरुद्ध प्र.मं. गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको रिट (रिट नं.१८५१ निर्णय मिति २०५९/८/३०) मा समेत सूचनाको हक सम्बन्धमा सिद्धान्त प्रतिपादन भई सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हकलाई निश्चित गरेको छ । उक्त व्यवस्थाहरूको बावजूद सार्वजनिक महत्वको सम्पत्ति न्यायिक छानविन आयोगको प्रतिवेदन जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) बमोजिम सार्वजनिक गर्नुपर्नेमा गरिएन । सार्वजनिक महत्वको उक्त प्रतिवेदन गोप्य राख्नुपर्ने कुनै आधार नहुँदा पनि हामी निवेदकहरूको मागबमोजिम प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न र प्रतिलिपि दिन इन्कार गरिएकोले उपरोक्त उल्लेखित अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सूचनासम्बन्धी सिद्धान्तहरूसमेतको विपरित भई संविधानको धारा १६ बमोजिम प्रत्याभूत सार्वजनिक महत्वको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने मौलिक हक हनन् भएकोले धारा २३/८८(२) बमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकार गुहार्न आएका छौं ।
५. अतः उक्त आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न र सूचनाका निमित्त प्रतिलिपिसमेत हामी निवेदकहरूलाई

उपलब्ध गराउन विपक्षीहरूले प्रत्यक्षरूपमा इन्कार गरेबाट हामी र सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूसमेतको सूचना पाउने मौलिक हक हनन् भएकोले सोको प्रचलनका लागि सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दै निवेदकहरूको मागबमोजिम आयोगको प्रतिवेदनको प्रतिलिपि निवेदकहरूलाई तत्काल उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश पूर्जीसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

६. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ परे वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने मिति २०६०/१/८ को आदेश ।
७. श्री ५ बाट २०५८/११/२४ मा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोग गठन भई आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार कार्यावधिसमेत तोकिबक्सेको थियो । आयोगको सम्पत्तिको विवरण लिई सोको जाँचबूझ गरी आफ्नो रायसहितको प्रतिवेदन २०५९/१२/४ मा श्री ५ मा चढाएको र श्री ५ महाराजाधिराजबाट सोही मितिमा आवश्यक कारवाहीको लागि श्री ५ को सरकारलाई बक्स भएको थियो । उक्त प्रतिवेदनसम्बन्धी विषय मिति २०६०/१/१८ मा मन्त्रीपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा श्री ५ को सरकारले आयोगसमक्ष सम्पत्ति विवरण नबुझाउने सरकारी सेवामा कार्यरत बहालवाला राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूका सम्बन्धमा सेवा शर्तसम्बन्धी कानूनको पालना नगरेको र सेवाबाट हटिसकेका राष्ट्रसेवक/कर्मचारीहरूका सम्बन्धमा कारवाही गर्न उपयुक्त कानुनी आधारबारे अध्ययन गरी १५ दिनभित्र सुझाव पेश गर्न सामान्य प्रशासन सचिवको संयोजकत्वमा एक कार्यदल गठन गर्ने, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र निजामती कितावखानाले सबै कर्मचारीहरूको सम्पत्ति विवरण कानूनबमोजिम नियमितरूपमा अद्यावधिक राख्ने । साथै आयोगसमक्ष सम्पत्ति विवरण नबुझाउने राजनीतिक पदमा आशिन भएका वा नियुक्ति पाएका व्यक्तिहरूको नाम गृह मन्त्रालयले ७ दिनभित्र सार्वजनिक गर्ने, उपचार खर्च वितरणमा पारदर्शी कार्यपद्धति अपनाउन प्रतिवेदनले दिएको सुझाव कार्यान्वयनका लागि १५ दिनभित्र आवश्यक सिफारिस पेश गर्न मुख्यसचिवको संयोजकत्वमा एक कार्यदल गठन गर्ने, प्रतिवेदनले दिएको सुझावअनुसार सार्वजनिक पदाधिकारीको सेवा शर्तसम्बन्धी प्रचलित कानूनले व्यवस्था गरेको आचरणसम्बन्धी प्रावधानलाई बाध्यात्मकरूपमा लागू गराउनेबारे १५ दिनभित्र सुझाव पेश गर्न मुख्यसचिवको संयोजकत्वमा एक कार्यदल गठन गर्ने, विदेशमा आर्जन हुने रकमलाई परिवर्त्य मुद्रामा नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत् आउने व्यवस्था गर्नेबारे १५ दिनभित्र सुझाव पेश गर्न मुख्यसचिवको संयोजकत्वमा एक कार्यदल गठन गर्ने, आयोगको प्रतिवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउने र सो प्रतिवेदनमा समावेश भएको न्याय सेवातर्फका कर्मचारीहरूको सम्पत्ति विवरण आवश्यक कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले न्यायपरिषद्मा पठाउने व्यवस्था गर्ने समेतका निर्णय भएको थियो । सो निर्णयबमोजिम प्रतिवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाइसकिएको छ ।
८. आयोगको उक्त प्रतिवेदनमा विभिन्न पदाधिकारी, तथा व्यक्ति र तिनका परिवारको सम्पत्तिसम्बन्धी विवरण समावेश भएको र सो प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा वा प्रतिवेदनको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउँदा संविधानद्वारा प्रदत्त नागरिकको सम्पत्तिसम्बन्धी तथा गोपनीयताको हक अतिक्रमण हुन जाने तथ्यलाई वेवास्ता गरी रिट निवेदन दायर गरेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा समेत प्रतिकूल असर पर्ने भएमा आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नु नपर्नेकुरालाई जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा स्पष्ट उल्लेख भएकोले उक्त कानुनी प्रावधानलाई समेत दृष्टिगत गरी सो प्रतिवेदन सार्वजनिक नगरिएको र यसबाट रिट निवेदकको कुनैहक अधिकारमा आघात परेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको र सोही व्यहोराको विपक्षी मन्त्रीपरिषद्, विपक्षी प्रधानमन्त्री लोकेन्द्रबहादुर चन्द्र, विपक्षी प्रधानमन्त्रीको कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।

९. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू पूर्णमान शाक्य, रविनारायण खनाल, चन्द्रकान्त ज्ञवाली, टीकाराम भट्टराई, भीमार्जुन आचार्य, राजुप्रसाद चापागाई, निवेदक अधिवक्ताहरू टीकाध्वज खड्का र लुमासिंह विश्वकर्मासमेतले जाँचबूझ आयोग ऐनबमोजिम गठन हुने आयोगहरू सार्वजनिक महत्वको विषयमा गठन हुन्छन् । सम्पत्ति न्यायिक आयोग सार्वजनिक प्रकृतिको भएकोले आयोगको प्रतिवेदन र काम-कारवाही सार्वजनिक महत्वका हुन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ बमोजिम सार्वजनिक महत्वको विषयमा नागरिकलाई सूचना माग्ने र पाउने हक भएकोले विपक्षीहरूले सार्वजनिक गर्न र दिन इन्कार गरेको सार्वजनिक प्रकृतिका उक्त आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न र निवेदकहरूलाई उक्त प्रतिवेदनको प्रतिलिपिसमेत दिनु भन्ने परमादेश जारी होस् । संविधानको धारा १६ को सूचनाको हक भनेको धारा १७ को सम्पत्तिको हकभन्दा माथिल्लो श्रेणीको हक हो । सार्वजनिक महत्वको विषयमा गोपनीयताको हकभन्दा सूचना माग्ने र पाउने हकले प्राथमिकता पाउँछ । सार्वजनिक हैसियतमा रहेका व्यक्ति र तिनीहरूका लाभग्राही परिवारहरूको सम्पत्तिको सन्दर्भमा गोपनीयताको हकको प्रश्न उठाउन मिल्दैन । तसर्थ मागबमोजिम ओदश जारी होस् भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेलले जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८ क अनुसार आयोगको सम्पूर्ण काम-कारवाही गोप्य रहन्छ । उक्त दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले मूल दफाको मर्मलाई निस्तेज पार्न सक्दैन । निवेदकले जिकिर लिएको संविधानको धारा १६ को हक निरपेक्ष हक होइन । एउटा धाराले दिएको हकको व्याख्या गर्दा अर्को धाराद्वारा प्रदत्त हक सीमित हुनेगरी व्याख्या गर्नु न्यायोचित हुँदैन । सम्पत्ति आयोगको प्रतिवेदनमा सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिका परिवारका सम्पत्तिको विवरण समावेश हुँदा त्यस्तो प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा संविधानको धारा १७ र २२ द्वारा प्रदत्त हकको अतिक्रमण मात्र नभई सार्वजनिक पदाधिकारीको व्यक्तिगत जीवन र प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने तथा सार्वजनिक शान्ति-सुव्यवस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पार्नेसमेत भएकोले रिट निवेदन खारेज होस् भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरू तथा विपक्षीतर्फका उपन्यायाधिवक्ताले वहसनोटसमेत पेश गर्नुभएको छ ।

१०. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन तथा लिखितजवाफ र वहसनोट तर्फको अध्ययन गरी दुवैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस समेतलाई मध्यनजर गर्दा देहायका प्रश्नमा यस इजलासले निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो :-

(क) सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक महत्वको विषयअन्तर्गत पर्छ/पर्दैन ?

(ख) सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न मिल्ने हो/होइन ?

(ग) रिट निवेदन मागबमोजिम परमादेश जारी गर्न मिल्ने हो/होइन ?

११. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गरौं, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ का धारा १६ को सूचनाको हकअन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ। उक्त प्रावधानको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भन्ने उल्लेख छ। उक्त संवैधानिक प्रावधानअनुसार कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने भन्ने उल्लेख गरेबाहेकका सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना पाउने हक नेपाली नागरिकलाई हुने देखिन्छ। कस्तो विषयलाई सार्वजनिक महत्वको विषय मान्ने भन्ने कुरा कुनै ऐनद्वारा परिभाषित गरिएको छैन। तथापि जनसाधारणको चासो वा सरोकार रहने, जनसाधारणलाई प्रत्यक्ष असर पार्ने विषयहरू सार्वजनिक महत्वका हुन्छन्। सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोग गठन भएको विषयमा नेपाल राजपत्र (भाग ४ फागुन २४, २०५८ साल (अतिरिक्ताङ्क ७२) मा प्रकाशित राजदरवारको सूचनाअनुसार २०४७ सालदेखि विभिन्न पदमा बहाल रहेका वा अवकाश प्राप्त सार्वजनिक ओहदाका व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरू र तिनका परिवारहरूका नाममा रहेका सम्पत्ति जाँचबूझ गरी प्रतिवेदन पेश गर्न जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३(१) बमोजिम श्री ५ बाट जाँचबूझ आयोग गठन गरिबक्सको भन्ने देखिन्छ। सो आयोगले आवश्यक विवरण लिई जाँचबूझ गरी प्रतिवेदन बुझाएको र कार्यान्वयनको क्रममा सरकारको जिम्मा रहेको कुरामा विवाद भएन। सरकारी निकायमा रहेका लिखतलाई सार्वजनिक लिखतको रूपमा लिनुपर्ने भएको र उक्त प्रतिवेदनको कार्यान्वयन जनसाधारण सबैको चासोको विषयसमेत भएकोले सार्वजनिक महत्वको विषयअन्तर्गत पर्नेमा विवाद रहेन।
१२. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गरौं। मिति २०५८/११/२४ मा गठित सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदनको एकप्रति प्रतिलिपि माग गर्दा विपक्षीहरूले दिन इन्कार गरेको र सार्वजनिक पनि नगरेकोले उक्त प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दै आयोगको प्रतिवेदनको प्रतिलिपि निवेदकहरूलाई उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गराई माग्न प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिन्छ। प्रथमतः निवेदकहरूले आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको गठन गर्दा उल्लेख भएका कार्यादेशसमेतको उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ। श्री ५ महाराजाधिराजका प्रमुख सचिवालय राजदरवारको नेपाल राजपत्र खण्ड ५१, फागुन २४ गते, २०५८ साल, अतिरिक्ताङ्क ७२ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको अध्यक्षतामा जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३ को उपदफा (१) बमोजिम श्री ५ महाराजाधिराजबाट न्यायिक जाँचबूझ आयोग गठन गरिबक्सको र सो आयोगलाई नेपाल अधिराज्यमा वि.सं. २०४७ सालदेखि विभिन्न पदमा बहाल रहेका वा अवकाशप्राप्त गरेको प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, माथि राज्यमन्त्री र सहायकमन्त्रीलगायत कार्यपालिका, व्यवस्थापिका न्यायपालिका तथा संवैधानिक निकायका प्रमुख, उपप्रमुख तथा सदस्यहरू र तिनका परिवारहरू, श्री ५ को सरकारका सबै सेवाका राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी र सोभन्दा माथिका सबै कर्मचारीहरू र आयोगले आवश्यक सम्भेका अन्य तहका कर्मचारीहरू तथा तिनका परिवारहरू, श्री ५ को सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व वा नियन्त्रणमा भएको कम्पनी, बैंक, समिति वा प्रचलित कानूनबमोजिम वा श्री ५ को सरकारद्वारा स्थापित आयोग, संस्थान, प्राधिकरण, निगम, प्रतिष्ठान, बोर्ड, केन्द्र वा परिषद्का प्रमुख, उपप्रमुख, सञ्चालक समितिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष तथा सदस्यहरू तथा अधिकृत कर्मचारीहरू र तिनका परिवारहरू, जिल्ला विकास समितिका सभापति उपसभापति तथा तिनका परिवारहरू, महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका र नगरपालिका प्रमुख, उपप्रमुख, तथा तिनका परिवारहरू एवं राजनीतिक नियुक्ति पाएका व्यक्ति र तिनका परिवारहरूसमेतका नाममा रहेका सम्पत्तिको विवरण लिने, सोबमोजिम प्राप्त सम्पत्ति विवरणउपर जाँचबूझ गर्ने, स्रोत नखुलेको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सम्पत्तिको विवरण तयार गर्ने र जाँचबूझको काम सम्पन्न भएपछि जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ४(२) बमोजिम आफ्नो रायसहितको प्रतिवेदन पेश गर्ने भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन आउँछ। यसरी गठित न्यायिक जाँचबूझ आयोगले जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ द्वारा प्रदत्त अधिकारसमेतको प्रयोग गरी आवश्यक जाँचबूझ गरी मिति २०५९/१२/४ मा आफ्नो प्रतिवेदन श्री ५ महाराजाधिराजसमक्ष पेश गरेको र सोही मितिमा श्री ५ बाट सो आयोगको प्रतिवेदन आवश्यक कारवाहीका लागि श्री ५ को सरकारलाई बक्स भई श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को मिति २०६०/१/१८ मा बसेको बैठकले सो प्रतिवेदनका सम्बन्धमा विभिन्न निर्णयहरू गरेको विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिनआउँछ।

१३. सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले जाँचबूझ गरी पेश गरेको प्रतिवेदन सार्वजनिक पनि नगरी निवेदकहरूलाई मागबमोजिम उपलब्धसमेत नगराएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचना माग्ने र पाउने हकमा आघात पुग्न गएको भन्ने जिकिर लिएतर्फ विचार गर्दा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुने तर कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन नलाग्ने भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त प्रावधानअनुसार सार्वजनिक महत्वका विषयसँग सम्बन्धित सूचना माग्ने र पाउने हक नेपाली नागरिकलाई रहेको छ। तथापी उक्त धारा निरपेक्ष (Absolute) रहेको छैन। सो धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानूनले कुनै सूचना गोप्य राख्न सक्ने गरी सूचनाको हकलाई सीमित गर्न सक्ने देखिन्छ। कुनै कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने सूचना दिन नपर्ने गरी बाहेक गरेको छ भने सार्वजनिक महत्वको विषय भए पनि त्यस्तो विषय राज्यले सार्वजनिक गर्न र सूचना दिन इन्कार गर्न सक्दछ। सार्वजनिक महत्वको विषय भएको मात्र आधारले त्यस्तो सबै सूचना जनसाधारणमा प्रवाह हुनसक्ने हुँदैन। सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोग जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ३(१) बमोजिम गठन भएको र उक्त आयोगलाई ऐन, २०२६ का प्रावधानहरू प्रयोग गर्न पाउने अधिकार रहेकोले उक्त ऐनको व्यवस्थालाई पनि अवलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त ऐनको दफा ८क मा आयोगको सम्पूर्ण काम-कारवाही गोप्य रहनेछ। तर नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा सामरिक महत्वका वा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरू बीचको सुसम्बन्धमा प्रतिकूल असर पार्ने तथा मित्र राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा प्रतिकूल असर पार्ने कुराबाहेक प्रतिवेदनका कुरा सार्वजनिक जानकारीका लागि प्रकाशित गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त कानुनी प्रावधानअनुसार आयोगको काम-कारवाही गोप्य रहने भन्ने मूल दफाको स्पष्ट आशय रहेको छ। उक्त दफाको मूल प्रावधानको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा सामरिक महत्वका वा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्था आदिमा प्रतिकूल असर पार्ने कुराबाहेक प्रतिवेदन सार्वजनिक प्रतिवेदन हुन्छ। सार्वजनिक गर्दा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा खलल पुग्ने भएमा, राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा सामरिक महत्वको कुरामा वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरू बीचको सुसम्बन्धमा प्रतिकूल असर पार्ने देखिएमा त्यस्तो प्रतिवेदन सार्वजनिक महत्व र प्रकृतिकै भए पनि सार्वजनिक गर्न सकिने हुँदैन। ऐनको मूल दफाले नै आयोगको काम-कारवाही गोप्य रहने व्यवस्था गरेको र त्यसलाई सीमित पार्ने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले मूल दफाको व्यवस्थालाई संकुचन गरे पनि निस्तेज गर्न सक्ने हुँदैन। त्यसमा पनि प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेखित विभिन्न शर्तहरू बाहेकका अवस्थामा प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ। ऐनले नै सार्वजनिक जानकारीको लागि प्रकाशन गर्नबाट बाहेक गरेका कुराहरूसँग सम्बन्धित प्रतिवेदन गोप्य नै रहने हुन्छन्। त्यसैले सार्वजनिक महत्वका सबै लिखत वा प्रतिवेदन सार्वजनिक जानकारीका लागि

प्रकाशनयोग्य हुँदैन । निवेदक गिरिजाप्रसाद कोइराला विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेत भएको प्रतिषेध परमादेशको रिट निवेदनमा जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) मा भएको कानुनी व्यवस्थाअनुसार जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन आवश्यकतानुसार सार्वजनिक गर्ने वा नगर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारमा निहित रहेको देखिन्छ । यसरी कानूनद्वारा नै प्रष्टरूपमा व्यवस्थित अधिकारको प्रयोग गरी सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक नगर्ने गरी भएको विपक्षी श्री ५ को सरकारको निर्णय र काम-कारवाही कानूनविपरीत र अधिकार क्षेत्रविहीन रहेको मान्न नमिल्ने देखिएन भन्ने व्याख्या यस अदालतबाट भइरहेको देखिनआउँछ । (ने.का.प.२०६१, पृष्ठ ८४७) उक्त व्याख्यासँग अहसमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन । जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत गठित सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले गरेको काम-कारवाही उक्त ऐनको दफा ८(क) को मूल प्रावधानअनुसार गोप्य रहने भएकोमा उक्त प्रावधान संविधानको धारा १६ अनुकूल नरहेको भन्ने निवेदकहरूको जिकिरसमेत रहेको छैन । अतः सार्वजनिक गर्न नसकिने प्रकृति र अवस्थाका सार्वजनिक महत्वका प्रतिवेदन पनि सार्वजनिक हुनुपर्छ भन्ने निवेदनहरूको जिकिर उपरोक्त कानून अनुकूल रहेको देखिनआएन ।

१४. खुल्ला सरकारको मतलब सरकारका सम्पूर्ण निर्णय तथा काम-कारवाहीलाई उदाङ्गो पार्नुपर्छ भन्ने होइन । जुन लिखत वा प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा अन्य व्यक्तिको सम्पत्तिमाथिको गोपनीयताको हक मात्र हनन् हुँदैन कि सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा समेत प्रतिकूल असर पर्न जाने, भ्रष्टाचारजन्य कसूरको अनुसन्धानमा अवरोध ल्याउनेजस्ता कुराको महसूस हुन्छ, त्यस्तो सार्वजनिक लिखत वा प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न अख्तियारवाला सरकारलाई अदालतले बाध्य गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत रिट निवेदनको लिखितजवाफमा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको क्रममा मन्त्रीपरिषदले विभिन्न निर्णयहरू गरी सो प्रतिवेदन आवश्यक कारवाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाइसकिएको भन्ने उल्लेख भएकोले भ्रष्टाचारजन्य कसूरमा अनुसन्धान गर्ने निकायमा पठाइएको त्यस्तो प्रतिवेदन अनुसन्धानमा अवरोध पुग्ने गरी यस अदालतले सार्वजनिक गर्नु भन्न मिल्ने पनि देखिँदैन ।
१५. जहाँसम्म सार्वजनिक महत्वको विषयमा गोपनीयताको हकमाथि सूचना माग्ने र पाउने हकले प्राथमिकता पाउने हुन्छ भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकिर छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १५ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको विषयमा कानूनले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक सूचना माग्ने र पाउने हक प्रदान गरेको छ । त्यस्तै धारा २२ ले व्यक्तिलाई गोपनीयताको हक प्रदान गरेको छ । व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, पत्राचार वा सूचनाको गोपनीयता कानूनद्वारा तोक्रिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुन्छ । संविधानद्वारा प्रदत्त यी दुवै हकहरू निरपेक्ष (Absolute) होइनन् । कानूनद्वारा दुवै हकको प्रयोगमा न्यायोचित संकुचन ल्याउन सकिन्छ । तर उपरोक्त एउटा धाराको व्यवस्थाले अर्कोलाई साँघुन्याउने वा संकुचन गर्ने गरी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । दुवै धाराको व्यवस्थाको आ-आफ्नै पृष्ठभूमि र महत्व रहेकोले एकअर्कामा परिपूरक हुने गरी व्याख्या (Harmonious Interpretation) गर्नुपर्दछ । व्याख्याको यही, सिद्धान्तअनुरूप संविधानमा उल्लिखित नागरिकको सूचना माग्ने र पाउने हक तथा व्यक्तिको गोपनीयताको हकको सीमा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । रिट निवेदनमा निवेदकहरूले सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगले सार्वजनिक ओहदामा बसेका व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरूले पेश गरेको सम्पत्ति विवरणसहितको बुझाएको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्न माग गरेकोमा सार्वजनिक ओहदामा रहेका व्यक्ति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

तथा पदाधिकारीको मात्र होइन, तिनका परिवारसमेतका नाममा रहेका सम्पत्तिको विवरण कार्यादेशअनुसार आयोगले लिई आवश्यक सुझावसहितको प्रतिवेदनमा पेश गरेको भन्ने देखिएको छ । यस्तो अवस्था सार्वजनिक ओहदामा रहेका व्यक्ति वा पदाधिकारीहरू बाहेकका तिनका परिवारका अन्य सदस्यले विभिन्न हैसियतबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति र सार्वजनिक ओहदाका व्यक्ति स्वयंको पैतृक, त्यसबाट बढे-बढाएको लगायतका सम्पत्तिसमेत जो कोहीको सरोकार र चासोको विषय हुन सक्दैन । सार्वजनिक ओहदामा रहेका व्यक्ति वा पदाधिकारीले आफ्ना परिवारका सदस्यका नाममा रहेको सम्पत्तिको विवरण सरकारलाई विश्वास गरेर दिएको हो, सार्वजनिक गराई माग्नलाई होइन । त्यस्तो विवरण सार्वजनिक गर्दा संविधानको धारा २२ द्वारा प्रदत्त व्यक्तिको सम्पत्ति माथिको आर्थिकको, गोपनीयताको मौलिक हकमा गम्भीर असर पर्न जाने हुन्छ ।

१६. यसका अतिरिक्त सार्वजनिक ओहदा वा पदमा रहेका व्यक्ति वा पदाधिकारी र तिनका परिवारका सदस्यका नाममा रहेका सम्पत्ति अकारण जोसुकैले हेर्न जाँच गर्न पाउने हो भने त्यस्तो कार्यले सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा प्रतिकूल असर पुग्न पनि सक्छ । सार्वजनिक गरेमा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा प्रतिकूल असर पार्ने, कसूरको अनुसन्धानमा बाधा अवरोध पुऱ्याउने देखिए त्यस्तो प्रतिवेदन जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) को विपरीत समेत हुने गरी सार्वजनिक गर्नुपर्छ भनी तर्क गर्नु सूचनाको हकको परिसमाको उल्लंघन गरेको हुनजान्छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफमा प्रतिवेदनमा विभिन्न पदाधिकारी तथा व्यक्ति र तिनका परिवारको सम्पत्तिसम्बन्धी विवरण समावेश भएको र त्यस्तो प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्दा व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी गोपनीयताको हक तथा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा समेत प्रतिकूल असर पर्ने कुरालाई दृष्टिगत गरी सो प्रतिवेदन सार्वजनिक नगरी भ्रष्टाचारजन्य कसूरको अनुसन्धान गर्ने निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा आवश्यक कारवाहीको लागि पठाएको भन्ने उल्लेख भएकोले जाँचबूझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८(क) अनुकूलको काम-कारवाहीलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था भएन ।

१७. तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट सम्पत्ति न्यायिक जाँचबूझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नेपने प्रकृति र अवस्थाको लिखत भएको मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिम विपक्षहरूको नाममा आदेश जारी गर्न मिल्ने भएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत् पठाई दिई दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.खिलराज रेग्मी

इति सम्बत् २०६३ साल भाद्र २७ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
सम्बत् २०६३ सालको रिट नं.३५७१
आदेश मिति : २०६४/१०/२३

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेधलगायत जो चाहिने आज्ञा-आदेश वा पुर्जी जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता धनञ्जय खनाल

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकको मागको सम्बन्धमा हेर्दा धारा १६ अन्तर्गत सुसूचित हुने हक प्रचलनको लागि यस अदालतले २०५० सालको रिट नं.३०४९ निवेदक गोपाल शिवाकोटीसमेत विरुद्ध अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको प्रस्तुत निवेदनसरहकै हकसँग मिल्ने विषय भएको मुद्दामा सिद्धान्त स्थापित गरेको छ । उक्त रिटमा धारा १६ को सुसूचित हुने हकअन्तर्गत सूचना माग गर्नेले सोभैं यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा धारा २३ अन्तर्गत निवेदन गर्न नपाउने व्याख्या भएको छ । धारा २३ अनुसार निवेदन गर्नु अगाडि सम्बन्धित कार्यालय वा निकायसँग आफूलाई चाहिएको सूचनाहरू माग गर्न जानुपर्ने यदि ती सम्बन्धित कार्यालय वा निकायले माग गरेको सूचनाहरू उपलब्ध गराउन इन्कार गरेमा मात्र इन्कार गरेको मितिले ७ दिनभित्र धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतको धारा ८८(२) अन्तर्गत असाधारण अधिकार क्षेत्रमा निवेदन लिई आउनुपर्ने गरी यस अदालतले सम्बन्धित कार्यालय वा निकाय नै Effective alternative remedy अर्थात् प्रभावकारी अन्य उपचार प्रदान गर्ने निकाय हो भन्ने सिद्धान्त स्थापित गरेको देखिन्छ । (प्रकरण नं.३०)
- ◆ अदालतमा दर्ता गर्ने हरेक निवेदन स्पष्ट हुनुपर्दछ । निवेदन गर्दा निवेदकको माग दावी यस्तो रहेछ भन्ने स्पष्ट बुझ्न सकिने हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.३५)
- ◆ निवेदक गोपाल शिवाकोटी भएको अरुण तेस्रोको नामले परिचित उक्त रिट निवेदनमा स्थापित सिद्धान्त निवेदकले बाध्यात्मकरूपले पालना गर्नेपर्ने हुन्छ । उक्त मुद्दामा यस अदालतले प्रकरण नं.८ मा आठवटा Guide Line दिएको छ । निवेदकबाट ती Guide Line को Judicial Notice सम्म पनि लिएको देखिएन । तत्कालीन संविधानको धारा ९६ अनुरूप उक्त मुद्दामा स्थापित सिद्धान्तको सबैले पालना गर्नेपर्छ धारा १६ को

सुसूचित हुने हकका सम्बन्धमा व्याख्या भएको नजीरले स्थापित गरेको सिद्धान्तअनुसार स्पष्ट माग दावी लिई सर्वप्रथम सम्बन्धित निकायसमक्ष नै आवश्यक सूचना माग नगरी कुनै पनि व्यक्ति सोझै यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारभित्र धारा २३ अनुसार प्रवेश गर्न नसक्ने। (प्रकरण नं.३६)

- ◆ मानबहादुर सुनुवार, २०५० सालको रिट नं.३०४९ निवेदक गोपाल सिवाकोटीलगायतका कतिपय मुद्दाहरूमा वृहद पूर्ण इजलासबाट वैकल्पिक उपायको मार्ग अवलम्बन नगरी सोझै एकैपटक धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदन गर्न नपाउने सिद्धान्त स्थापित भएकाले वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्ने। (प्रकरण नं.४०)
- ◆ धारा १६ मा जुनसुकै नागरिकले कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने विषयबाहेक अन्य सार्वजनिक महत्वपूर्ण विषयको सूचना माग गर्ने र पाउने महत्वपूर्ण हकको प्रत्याभूत गरिएको देखिन्छ। तर धारा १६ को व्यवस्था अस्पष्ट काल्पनिक र अर्थहिन मागको लागि होइन। (प्रकरण नं.४५)
- ◆ संविधानको धारा २३ तथा धारा ८८(२) अन्तर्गतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुनआएको भए तापनि निवेदन अस्पष्ट तथा विरोधाभाष प्रस्तुत निवेदनलाई Public Interest Litigation को नाउँमा Frivolous निवेदन मान्नुपर्ने। (प्रकरण नं.४७)
- ◆ मौलिक हकको कुरा उठाई वा सरकारले वा कुनै पदाधिकारीले गरेको काम-कारवाहीसम्बन्धी विषयलाई लिएर सुसूचित हुने हक वा अन्य हकअन्तर्गतको कुरा उठाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी PIL को निवेदन गर्ने तर विवादको विषय, संविधान स्थापित नजिर र कानूनको पूर्ण जानकारी नराखी विषय वस्तुको पूर्ण तैयारी नगरी अस्पष्ट दावी लिएर कोही पनि यस अदालतको धारा ८८(२) र वर्तमान संविधानको धारा १०७ को असाधारण अधिकार क्षेत्रमा निवेदन गर्न आउन नहुने। (प्रकरण नं.५१)
- ◆ धारा ८८(२) अन्तर्गतको यस अदालतको असाधारण अधिकार महत्वपूर्ण अधिकार हो। यही धाराले नै यस अदालतलाई मौलिक हक प्रचलन गराउन सशक्त अधिकार प्रदान गर्दछ। तर धारा ८८(२) ले परम्परागत Locus Standi लाई Widen गरेको भन्दैमा अस्पष्ट दावी लिई वा Publicity को लागि र Frivolous Petition को लागि Locus Standi Widen गरेको होइन। अर्को महत्वपूर्ण कुरा धारा ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विवादको निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(३)(ड) को व्यवस्थाअनुसार निवेदन दिने मात्र हैन निवेदनमा उठाइएको विवाद समाधान कसरी हुनसक्छ सो समेत विवादको समाधानको रूपमा निवेदनमा नै खुलाउनुपर्ने। (प्रकरण नं.५४)
- ◆ प्रस्तुत निवेदन यस अदालतद्वारा स्थापित सिद्धान्तविपरित परेको, निवेदन अस्पष्ट देखिएको, यस्तो अस्पष्ट निवेदनमा सुनवाईको दिन आफ्नो दावी पुष्ट्याई गर्न नसकेको यस्तो अस्पष्ट दावीको निवेदन ल्याउने तर त्यसलाई प्रतिरक्षा गरी अदालतलाई सहयोग पनि नगर्ने र अदालतले महत्वपूर्ण र अमूल्य समय लगाउनु परेकोले भविष्यमा यस्तो कार्यलाई रोक्न यस्तो अस्पष्ट निवेदन ल्याउन Discourage गर्नेपर्छ। यस्तो निवेदन ल्याउनेबाट अदालतले आफ्नो Inherent Power अन्तर्गत Legal Cost भराउने आदेश गर्न सक्छ। प्रस्तुत निवेदन पनि अस्पष्ट भएको र सम्बन्धित निकायमा नगएको र यस्तै अस्पष्ट दावीले गर्दा निवेदन खारेज गर्नुपरेको कारण Token को रूपमा भए पनि रु.५/- Legal Cost भराउने यस इजलास निष्कर्षमा पुगे पनि निवेदक कानून व्यवसायी भएको कारण र निवेदनमा भएका त्रुटीहरूलाई ध्यानमा राखी पछिका दिनहरूमा यस्तो नहुने अपेक्षा गर्दै निवेदकबाट कुनै रकम नभराउने ठहर गरी प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ। (प्रकरण नं.५७)

आदेश
न्या.बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अनुसार दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर आदेश यसप्रकार छ ।
२. विपक्षीहरूले नेपाल अधिराज्यभित्रको प्राकृतिक स्रोत तथा सीमा क्षेत्रमा राष्ट्रलाई दीर्घकालीन असर पार्ने कार्य गरेको सोको अनुसन्धान गर्न दिनसमेत इन्कारी अन्याय गर्नुभएको हुँदा मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणा १९४८, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक संयुक्त राष्ट्रसंघीय आर्थिक, सामाजिक अनुबन्ध, नेपाल सन्धी ऐन, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२, जलस्रोत ऐन, २०४९ तथा करार ऐन, २०५६ को आधार लिई म निवेदक सार्वजनिक सरोकारको सवाललाई लिई प्रस्तुत निवेदनपत्र लिई सम्मानित अदालतमा न्यायका लागि उपस्थित भएको छु ।
३. जलस्रोतको संरक्षण, नियन्त्रण, उपभोग, विकास, योजना कार्यान्वयन स्थलमा कुनै पनि कार्य गर्दा प्रारम्भ अवस्था नै संभाव्य वातावरणीय प्रतिकूल असर पर्न सक्ने वा त्यस्ता क्रियाकलापले निम्त्याउने प्रभावको लेखाजोखा गर्नु र बुद्धिमत्तापूर्वक कार्य गर्नु प्रचलित नेपाल कानून, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र पुनरावलोकन गर्नुपर्ने दैवीप्रकोप उद्धार कार्यमा सरसहयोग गर्नुपर्ने नेपाल र परराष्ट्र मामिलाका सम्बन्धमा नीति सीमा लेखापढी र नागरिकको हक, हित संरक्षण गर्नुपर्ने कृषि उत्पादन, विकास, वाली संरक्षण र अनुसन्धान तथा सर्भेक्षणसमेत गर्नुपर्ने सम्बन्धित तोकिएको स्थलमा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणसमेतको अवस्थाको अनुगमन गरी नेपाल सरकारमा सुझाव पेश गर्नुपर्ने दायित्व लिएका प्राकृतिक स्रोत, साधनको उपभोग र दुई देशबीच बाँडफाँडमा रहेको विवादको समाधान श्री ५ को सरकार र जनताबीच योजनाबारे सम्पर्क अधिकारीको कार्य गर्ने दायित्व लिएको आफ्नो अधिकार क्षेत्र नाघी दिएको स्वीकृतिसमेतले नेपाल र भारतले हालसम्म व्यक्त जलस्रोत सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रोटोकल, मानवअधिकारका सम्बन्धमा व्यक्त प्रतिवद्धता, नेपाल-भारतबीचको शान्ति र मैत्री सन्धी, १९५०, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र जलस्रोत ऐन, २०४९, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६ द्वारा तोकिएको बाध्यात्मक प्रक्रिया अवलम्बनसमेत नगरी विपक्षीहरूद्वारा आपसी मिलोमतोबाट नेपालको प्रादेशिक अखण्डतामा प्राकृतिक स्रोत तथा जलसम्पदाको उपभोग र बाँडफाँडको सवालमा राज्यमा दीर्घकालीन असर पार्ने असंवैधानिक एवं गैरकानुनी क्रियाकलाप गरेको स्पष्ट छ ।
४. नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ प्रदत्त निम्न लिखित अधिकारबाट वञ्चित भएको अवस्था छ :
(क) महलीसागरको पूर्व पिलरदेखि पश्चिम पिलरको २.२ कि.मि. लम्वाईभित्रको दश गजा क्षेत्र डुवान परिरहेको अवस्था छ । यो बाहेक बजाहा, शिशुवा, मर्ती, वाणगंगासमेतका सागरहरूसमेत भएको भगवान् गौतमबुद्धको जन्मभूमि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिष्ठाको अनुपम जिल्ला हो । यस्तो सागर स्वदेशी तथा विदेशी सरकारी तथा गैरसरकारी विभिन्न समाचारका माध्यमहरूद्वारा म निवेदकलाई केही कुरा जानकारी प्राप्त भयो । सम्बन्धित क्षेत्र निरीक्षणसमेत गरी जलस्रोत मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय, जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग, जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण क्षेत्रीय कार्यालय भैरहवामा महलीसागरसमेत बाँधबारेको आवश्यक कागजात अध्ययन, अनुसन्धानको लागि प्रतिलिपि पाउन क्रमशः १७१८-२०६१/३/३, १६९९-२०६१/३/९, २२६१-२०६१/३/४, ३०४३-२०६१/३/३,

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

१०३६-२०६१/२/३२ मा नियमपूर्वक निवेदन दर्ता पुनः जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागमा माग गर्दा नेपाल-भारत जलस्रोत व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्णय माग गरी द.२०४५-२०६१/१०/१८ मा विपक्षीहरू एकले अर्कालाई देखाउने नियमबमोजिम दरपिट गरी इन्कारसमेत नगरी महलीसागरसमेत बाँधबारे अध्ययन, अनुसन्धान गर्नसमेत रोक लगाइरहेको विद्यमान अवस्था छ ।

- (ख) कपिलवस्तु जिल्लाको दक्षिण सिमानामा अवस्थित महलीसागरमध्येको कति भाग नेपालमा पर्दछ । कति यस बाँधको जम्मा भएको पानीद्वारा डुबानमा पर्दछ । सीमा क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोत तथा जलको उपभोग गर्दा दुई देशबीचमा समन्यायिक, उचित प्रयोग, आपसी हित, असल नियतले पालना गरिएको छ/छैन ? आजसम्म सार्वजनिकसमेत गरिएको छैन ।
- (ग) कपिलवस्तु जिल्लाका बजाहा, मर्धी, शिशुवा, वाणगांगा कस्तो स्थितिमा छन् ? यस सागरमा बाँध बनाउने योजना छ/छैन ? भविष्यमा निर्माणाधिन बाँधबाट नेपालको सीमा क्षेत्रको जलस्रोतबाट उपयोग गर्न सकिने, नसकिने यिनीहरूमा नेपालको अधिकार के, कसरी स्थापित हुने हो, भारत मात्रले उपभोग गर्ने हो भने सो वापत नेपालले कति आर्थिक लाभ अधिकारस्वरूप कसरी प्राप्त गर्न सक्ने हो, जानकारी दिएको छैन ।
- (घ) सिराहाको सीमावर्ती गा.वि.स. हरकटिमा निर्माण गरेको बाँधलेमात्रै अढाई सय परिवार विस्थापित हुने अवस्था छ । विस्थापित परिवारको अवस्था के हुने हो ?
- (ङ) नेपालका मेची सीमादेखि महाकालीसम्मका सीमा क्षेत्रमा रहेको नदी, खोला, नाला, सागर कति छन् ? यिनीहरूको स्थिति के, कुन, अवस्थामा छन् ? नेपालले लाभदायक उपयोग गर्न सक्ने स्थिति छ/छैन, विना सन्धि यी देशबीचमा एकलौटी कार्य गर्नु सीमा अतिक्रमण हो/होइन ? यिनीहरूको सम्बन्धमा नेपाल भारतबीच कुनै सार्वजनिकसमेत हालसम्म गरिएको छैन ।
- (च) रुपन्देही जिल्लाको डण्डा खोला निर्माणाधिन बाँध, बाँके, जिल्लाको राप्ती डुबानबाट हजारौं विस्थापित हुने अवस्था छ ।
- (छ) नेपालमा बाँधिन लागेको र बाँधिसकेको कति संख्यामा बाँध छन् ? समुन्द्रको सतहबाट कुन बाँध कति उचाइका Crest Level राखिएका कति छन् ? त्यो लेभल र सोभन्दा तल्लो लेभलका जमीनका भू-भाग नेपालमा कतिको संख्यामा छन् । सो सतह र स्थानमा बसोबास गर्नेहरूको स्थितिलाई कसरी हेरिँदैछ ? तिनीहरूमाथि वातावरणीय प्रभाव कस्तो पर्दछ ? क्षतिपूर्ति कसरी गरिँदैछ ?
- (ज) बाँधजन्य जलमग्न हुँदासमेत नेपालका सीमा क्षेत्रका नेपालीलाई दीर्घकालीनरूपमा कतिको संख्यामा वञ्चित हुन पुग्छन् ? बाँधजन्य कपिलवस्तु र सिराहासमेतका विस्थापित बाँधजन्य शरणार्थीहरूलाई नेपाल-भारत डुबान समस्यासम्बन्धी उच्चस्तरीय स्थायी समिति वा नेपाल सरकारमध्ये कसले, कहाँ, कुन प्रक्रियाले, कतिको संख्यालाई, कसरी पुनर्स्थापना गर्न खोजिँदैछ ?
- (झ) बाँधजन्य डुबानबाट मेचीदेखि महाकालीसमेतमा कति हजार हेक्टर डुबानबाट दीर्घकालीन र अल्पकालिन मात्रामा नेपालमा असर पायो र पर्न सक्ने संभाव्य जग्गाको क्षतिपूर्तिको बारेमा अधिकारस्वरूप नेपालले भारतसँगबाट कसरी ? कति क्षतिपूर्ति ग्रहण गर्दछ । भविष्यमा पर्न सक्ने अनुमानित क्षतिपूर्ती कसरी, कुन प्रक्रियाले बाँधजन्य शरणार्थी एवं नेपाली पीडित किसानहरूलाई दिइँदैछ ?
- (ञ) सिराहाको हरकटिया र महलीसागर बाँधका कारण वरपरका बेदौली, गाउँसमेत डुबानमा पर्ने निश्चित

छ । सोबाहेक नेपाल-भारतबीच गाडेका सीमा स्तम्भहरूसमेत जलमग्न हुँदा नासिन सक्ने हुनाले सीमा अतिक्रमण भई भविष्यमा पर्न सक्ने संभावित द्वन्द्व कम गर्न वा मित्रराष्ट्र बीच सुमधुर सम्बन्ध राख्न के, कुन प्रक्रिया अपनाईदैंछ ।

- (ट) महलीसागरसमेतका सन्धी सूचनाहरू म निवेदकहरूलाई दिन इन्कार गर्ने क्रममा कुनै पनि कानुनी आधारहरू उल्लेख नगरी स्वेच्छाचारी ढंगले ठाडो जवाफ दिनेमात्र कार्य भएको छ । निवेदकसमेतले किन जानकारी पाउन नमिल्ने हो, कानुनतः जवाफ विपक्षीहरूले दिन सक्नुभएको छैन । उल्लेखित बोधार्थ कागजातहरू समेतलाई गोप्य राख्न नमिल्ने अवस्था छ । विपक्षीहरूको उल्लेखित कार्य निवेदकसमेतको निर्वाध सूचना प्रवाहको हकअधिकार वञ्चित भएको अवस्था छ ।
- (ठ) हालसम्म प्रकाशित नभएको कथित सन्धि-सम्झौताले समेत वैधता प्राप्त गर्न सक्छ या सक्दैन । कपिलवस्तु जिल्लाको बैदौली गा.वि.स. र मित्रराष्ट्र भारतको महली गाउँबीच भाग महलीसागर बाँधले डुबानमा पर्दछ । यस सागरहरूले नेपाल र भारत दुवै देशका भू-भाग र सीमा, दशगजासमेतमा तालिन पुग्दछ । सोमध्ये भण्ड ८०% तालिने भाग नेपालमा पर्दछ । भारतीय पक्षको महलीसागरको बाँधको परियोजना नेपाल पक्षले हालसम्म स्वीकृतिसमेत दिएका छैन दक्षिण दिशाको आडैमा नयाँ १५ टोका भएको बाँध निर्माण गरिरहेको अवस्था छ, पहिले निर्माण भएको बाँधभन्दा बढी उचाईसमेत भएको र सोही बाँधमाथिबाट मोटर गुडाउने रोडसमेत निर्माण हुन लागिरहेको हुनाले विगत वर्षमा समेत यस महलीसागर बाँधबाट उत्तरतर्फ अं.१८० हेक्टरभन्दा बढी जग्गा डुबानमा परी भण्डै १२०० घर संख्याको खेतमा खेती लगाउन र उब्जाउ गर्न सकेनन् भन्ने बारेमा व्यापकरूपमा राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट जानकारी आइरहेको अवस्था छ । उल्लेखित दशगजा क्षेत्रलाई असर पर्ने गरी कार्य गर्न दिँदा सीमा अतिक्रमण भएको देखिन्छ ।
- (ड) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६ बमोजिमको प्रक्रियाहरू अवलम्बन नगरिएको अवस्थामा धारा १२६ अन्तर्गतको विषयका सवालमा नेपाल अधिराज्यको हकमा लागू भएको मानिनेछैन भन्ने उपधारा ३ मा स्पष्ट व्यवस्था हुँदाहुँदैको अवस्थामा नेपाल र भारतको सीमा क्षेत्रका महलीसागर बाँधलगायत अन्य सागरहरूको वा नेपाललाई दीर्घकालिन असर पार्न सक्ने प्राकृतिक सम्पदा दशगजा क्षेत्रमा नेपाल पक्षबाट स्वीकृतिसमेत नदिइरहेको अवस्था विद्यमान छ ।
- (ढ) बाँध वरपरका जनताको लागि बाँधजन्य निम्त्याउन सकिने भूकम्पीय क्षतिको बारेमा समयमै सुसूचितसमेत हुन पाउनु संवैधानिक हक नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १६ ले प्रदान गरेको विद्यमान अवस्थाबाट सर्वसाधारणसमेत वञ्चित भएको अवस्था छ ।
- (ण) कानून र प्रमाणका आधारमा हालसम्म प्रकाशित नभएको कथित सन्धिले वैधता प्राप्त गर्न सक्ने नहुँदा भारतीय पक्षद्वारा बनाइएको नेपाल-भारत सीमाना क्षेत्रमा महलीसागर बाँधसमेतको कथित परियोजना, नक्सा, त्यस सम्बन्धित सम्पूर्ण करार, सन्धि, सहमति प्रतिवेदन, सूचना, पत्राचार, अनुसूची र जो भएका सीमा अतिक्रमित हुने कुरा एवं नेपाल पक्षलाई अहित हुने योजना सम्पूर्ण कागजात तथा दस्तावेजहरूले समेत संविधानको धारा १६ बमोजिम निवेदकसमेतलाई सुसूचित गराउनु संविधानको धारा २३, ८८(२) र सम्मानित अदालतबाट समय-समयमा स्थापित भएको नजीरहरूका आधारमा विपक्षीहरूको नाउँमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) तथा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

नियम ४२ समेतका आधारमा नेपाललाई अहित हुने सम्पूर्ण सम्झौता, पत्राचारसमेत उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने अन्य आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरी अप्रकाशित गोप्य कथित सन्धि सहमति स्वीकृतिसमेत बदर गरी आगामी दिनमा नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रमा अवैधानिक बाँध, ड्याम तथा बाटोजस्ता निर्माण कार्य नगर्नु/नगराउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाउँमा प्रतिषेधयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

(त) नेपाल र भारतीय पक्षबीच सन्धि-सम्झौता भएको छैन, प्रकाशित नभएका कथित सन्धि, हुन सक्दैनन्, संविधानको धारा १२६ समेत र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ५ विपरित प्रक्रियाद्वारा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष तत्कालीन र दीर्घकालीन असर र नेपाली नागरिकमाथि कुनै पनि किसिमका आर्थिक, भौतिक, वातावरणीय, संवैधानिक, कानून वा अन्य कुनै पनि दायित्व असर र भार सिर्जना हुने कुनै पनि कार्यहरू नगर्नु/नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०५९ (संशोधित) को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ ।

५. नेपाल-भारत सीमास्थित महलीसागरसमेत अन्य क्षेत्रका बाँधजन्य ढुबानबाट श्रृजित समस्याको अनुगमन, निरीक्षण गरी नेपालको जलस्रोत उपभोगमा छाता Policy तयार पारी नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रका सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोत एवं सम्पदासमेतलाई तत्क्षेत्रको सामाजिक एवं आर्थिक विकासमा समाहित गर्ने र बाँधजन्य विस्थापित सम्पूर्ण शरणार्थीहरूलाई तुरुन्त तत्कालीन र दीर्घकालीन व्यवस्था गरी अन्य स्थानमा पुनर्स्थापित गर्नु/गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।
६. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु नपर्ने भए बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना पठाउनु साथै हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपरेन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।
७. निवेदकले रक्षा मन्त्रालयको कुन काम-कारवाहीबाट निजको हकको हनन् भएको भन्ने कुरा स्पष्टसँग खोल्न नसकेको र रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका अन्य निकायहरूको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूबाट लिखितजवाफ आउने नै हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी रक्षा मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
८. विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निजको के कस्तो हकअधिकारको हनन् भएको हो त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिएको हुँदा निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।
९. विपक्षीले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट के कस्तो हक हनन् हुन गएको हो, सो उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । यस मन्त्रालयका कुनै काम-कारवाहीबाट विपक्षी निवेदकको कुनै हक हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१०. यस कार्यालयको नाम जिल्ला सिंचाई कार्यालय नभई पश्चिमाञ्चल सिंचाई विकास डिभिजन नं.५, तौलिहवा कपिलवस्तु हो । यस कार्यालयसँग विपक्षी निवेदकले कुनै पनि कागजातको नक्कल माग गर्नुभएको छैन सो कुरा निवेदनमा खुलाउन सकेको पनि छैन । ढुबानसम्बन्धी काम-कारवाही जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागले गर्ने हुँदा यस कार्यालयको हकमा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पश्चिमाञ्चल

सिंचाई विकास डिभिजन नं.५ तौलिहवाको लिखितजवाफ ।

११. विपक्षी यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने के कस्तो काम-कारवाहीबाट निजको के कस्तो हकअधिकारको हनन भयो भन्ने कुराको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाएको देखिँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । जहाँसम्म विपक्षीले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३ को कुरा उठाउनुभएको छ । सो सम्बन्धमा वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन गर्न सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त भएका प्रस्तावसम्बन्धी प्रतिवेदनहरू जाँचबुझ गर्दा त्यस्ता प्रस्तावले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने नदेखिएमा त्यस्ता प्रस्तावहरूलाई कार्यान्वयन गर्न मन्त्रालयले स्वीकृत दिने गरेको व्यहोरा अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१२. नेपाल पक्ष भई गरेको सन्धि वा सम्झौताहरूको अनुमोदन, सम्मिलन स्वीकृति वा समर्थन नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ अनुसार हुने भएकोले नेपालले कुनै मित्रराष्ट्रसँग गरेको सन्धि वा सम्झौता सर्वसाधारणको जानकारीको लागि नेपाल राजपत्र भाग-५ मा प्रकाशित हुँदैआइरहेको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदकले दावी लिनुभएअनुसार कुनै गोप्य सन्धि-सम्झौता गरिएको छैन । नेपाल र भारतबीच देखापर्ने डुवान तथा जलस्रोतसँग सम्बन्धित समस्या समाधानका लागि दुवै देशका सरकारी अधिकारी सम्मिलित अन्तरसरकार समिति र विभिन्न उपसमिति गठन गरी त्यसबाट हुने अध्ययन, छलफल र निष्कर्ष समय-समयमा प्रेस विज्ञप्तिमार्फत् सार्वजनिक गरिँदैआएको छ । दुई देशबीचको सीमा क्षेत्रमा भारतीय पक्षबाट निर्मित बाँधबाट सिर्जना भएका समस्या समाधानका लागि दुवै देशका अधिकारीहरूबीच निरन्तर छलफल भइरहेको र सकारात्मक प्रगति हासिल भइरहेको छ । नेपालमा अपार जलस्रोतको समुचित प्रयोग सम्बन्धमा विभिन्न प्रकारको सम्भाव्यता अध्ययन भइरहेको र देशमा उपलब्ध सीमित साधन र स्रोतका बावजूद क्रमशः कार्यान्वयन हुँदैआइरहेको छ । विपक्षीले निवेदनमा दावी लिनुभएअनुसार कति बाँध बने ? कति बन्दैछ ? कुन कुन उचाईमा कति छ ? कहाँ कति प्रभावित हुन्छन् ? कसरी पुनर्स्थापित गरिँदैछ, सम्भाव्य डुवान पीडितलाई कसरी र कुन प्रकारले क्षतिपूर्ति दिइँदैछ ? छिमेकी मुलुकसँगको सम्बन्धमा सुमधुर राख्ने के कुन प्रक्रिया अपनाइँदैछ जस्ता विषयहरूमा उठाइएका प्रश्नहरूको तत्कालीन जवाफ नभई भविष्यमा हुने वा पुग्ने असरबाट हुने तथ्यांकको माग गरिएको र त्यस्ता तथ्यांक पाउन नसकिएको वा नदिएको समेत भन्ने दावी आफैँमा सत्य र यकिन हुनसक्ने नदेखिँदा भुट्टा हो । तसर्थ यस मन्त्रालयबाट कुनै गैरकानुनी कार्य नभएको र विपक्षीको कुनै हकअधिकार हननसमेत नगरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१३. यस मन्त्रालयको के कस्तो काम-कारवाहीको कारण विपक्षी निवेदकले दावी लिनुभएको र सूचनाको हक उपभोग गर्न निवेदकलाई यस मन्त्रालयले के कसरी वञ्चित गर्‍यो भन्ने सम्बन्धमा निवेदनमा खुलाउन सक्नुभएको छैन । कुनै सरकारी अप्रकाशित गोप्य लिखतको नक्कल दिन कर नलाग्ने सन्दर्भमा प्रस्तुत विषयमा पनि सो दफा आकर्षित हुन सक्ने हुँदा निवेदन दावी कानूनसम्मत देखिँदैन । निवेदकले अनुमानको आधारमा विभिन्न लिखतको नक्कल माग गरेको देखिन्छ । के कुन विषयको लिखतको नक्कल आवश्यक पर्ने हो सो सम्बन्धमा स्पष्ट निवेदन एवं माग दावी गर्न सक्नुभएको छैन । विपक्षीले सूचनाको हक कार्यान्वयनको लागि उचित र प्रक्रियासंगत निवेदन गरेको खण्डमा कानूनबमोजिम निजलाई उपलब्ध गराउन मिल्ने लिखतका हकमा सम्बन्धित निकायहरूबाट प्राप्त हुनसक्ने नै देखिएको तथा कानूनबमोजिम उपलब्ध गराउन नमिल्ने वा सरकारसँग उपलब्ध नभएका लिखतका सम्बन्धमा सोहीअनुरूप जानकारीसमेत निवेदकलाई प्राप्त हुनसक्ने नै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

भएकोले निवेदन खारेजगाभी छ, भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

१४. धारा १६ बमोजिमको सूचनाको हक उपभोग गर्न निवेदकलाई यस मन्त्रालयले के कसरी वञ्चित गर्‍यो निवेदनमा खुलाइएको छैन । यस मन्त्रालयबाट निवेदकको हकअधिकार उपभोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने कार्य भएको छैन । कुनै सरकारी अप्रकाशित गोप्य लिखितको नक्कल दिन कर नलाग्ने मुलुकी ऐन कागजातको महलको ६ र ७ नं. को सन्दर्भमा प्रस्तुत विषयमा पनि सो प्रावधान आकर्षित हुन सक्ने हुँदा निवेदन कानुनसम्मत देखिँदैन । निवेदकले अनुमानको आधारमा नक्कल माग गरेको देखिन्छ । के कुन विषयको लिखितको नक्कल आवश्यक पर्ने हो सो खुलाइएको छैन । सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएको नि.नं. ४८९५ ने.का.प.०५१, अंक ४, पृ.२५५ मा उल्लेखित सिद्धान्तको प्रक्रियालाई निवेदकले आत्मसात गर्न सकेको छैन । सूचनाको हक कार्यान्वयनको लागि उचित र प्रक्रियासंगत निवेदन गरेको खण्डमा कानुनबमोजिम उपलब्ध गराउन मिल्ने लिखतका हकमा सम्बन्धित निकायबाट उपलब्ध हुनसक्ने नै हुँदा निवेदन सम्बन्धमा सोही बमोजिमको जानकारी निवेदकलाई प्राप्त हुनसक्ने नै हुँदा निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१५. निवेदकले आफ्नो निवेदनको कुनै पनि प्रकरणमा यस कार्यालयको दोष औँल्याउन नसकी केवल निवेदनको विरुद्ध खण्डमा हचुवा तवरले विपक्षीसम्म बनाइएको छ । निवेदकले माग गर्नुभएको सार्वजनिक सरोकारका विषयको जानकारीसम्बन्धी कुनै पनि निवेदनहरू यस कार्यालयमा प्राप्त भएका छैनन् र निवेदकले पनि यो निवेदन यस कार्यालयमा दिएको भन्ने स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन । निवेदकले दावी गर्नुभएको कुनै पनि सवालहरूको प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष कारण यो कार्यालयसमेतको काम-कारवाही नभएकोले यस कार्यालयको हकमा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी सिंचाई डिभिजन कार्यालय नं.६ भैरहवाको लिखितजवाफ ।
१६. विपक्षी रिट निवेदकलाई महलीसागर बाँधबारे अध्ययन-अनुसन्धान गर्न रोक लगाइएको भन्ने व्यहोरा भुट्टा हो । सो कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन कार्यालय तैयार नै छ । के विषयमा कस्तो अध्ययन गर्न खोजिएको हो त्यसको लागि कुन कुन कागज आवश्यक पर्ने हो सो हालसम्म माग भएको छैन । कानुनबमोजिम गोप्य रहने बाहेकका कागजात रिट पुऱ्याई कार्यालयले उपलब्ध गराउने नै छ । विपक्षीले उल्लेख गरेअनुसार यस कार्यालयबाट कुनै पनि गोप्य सन्धि-सम्झौता नगर्नुको साथै नेपालको प्रादेशिक अखण्डतामा दीर्घकालीन असर पर्ने असंवैधानिक काम नगरेमा र विपक्षीको सूचनाको हकसमेत हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण डिभिजन कार्यालय भैरहवा तथा जलउत्पन्न प्रकोप विभागको एकै मिलानको अलग-अलग लिखितजवाफ ।
१७. निवेदकले उठाएका विषयहरू जलस्रोत मन्त्रालयलगायतका विभिन्न मन्त्रालय र विभागलगायत केन्द्रीय तहबाट निरुपण हुने विषयहरू भएको, त्यसको सम्झौता सञ्चालनमा यस निर्देशनालयको प्रत्यक्ष सहभागिता नहुने भएकाले निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालय विराटनगरको लिखितजवाफ ।
१८. विपक्षी निवेदकले महलीसागरसमेतको बाँधबारे अध्ययन-अनुसन्धान गर्न रोक लगाइएको भन्ने व्यहोरा भुट्टा हो । अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन मन्त्रालय तैयार नै रहेको छ । विपक्षीले उल्लेख गरेअनुसार कुनै पनि गोप्य सन्धि-सम्झौता नभएको साथै राज्यलाई दीर्घकालीन असर पर्ने असंवैधानिक

क्रियाकलाप नगरेको र विपक्षीको सूचनाको हकसमेत हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

१९. विपक्षी रिट निवेदकले मबाट नेपालको प्राकृतिक स्रोत तथा सीमा क्षेत्रमा राष्ट्रलाई दीर्घकालीन कसरी असर पारेको भनी भन्न सक्नुभएको छैन । निजलाई मबाट महलीसागरसमेतको बाँधबारे अध्ययन-अनुसन्धान गर्न रोक लगाएको व्यहोरा भुट्टा हो । मबाट कुनै गोप्य सन्धि-सम्झौता नभएको साथै राष्ट्रलाई जलस्रोत बाँडफाँडको सवालमा असर पर्ने कुनै क्रियाकलाप नगरेको र विपक्षीको सूचनाको हकसमेत हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी शान्तिकुमार ट्याजुको लिखितजवाफ ।
२०. नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न निवेदनसहितका सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री रमाकान्त गौतमले महलीसागरसमेतका बाँधको सम्बन्धमा अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने उद्देश्यले सो सम्बन्धमा भएका सन्धि-सम्झौतासमेतको लिखतको नक्कल माग गर्न जाँदा विपक्षीहरूले उपलब्ध नगराएको तथा सोसम्बन्धी कुनै सूचना उपलब्ध नगराएकोले तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा १६ द्वारा सुसूचित हुने हकबाट वञ्चित गराएको अवस्था हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी भएमा मागबमोजिमको नक्कल तथा सूचना उपलब्ध हुने भनी र विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रराज पाठकल निवेदन अस्पष्ट र हचुवा छ, विपक्षी बनाइएको निकायहरूमध्ये के कुन निकायसँग के कुन कागज मागिएको हो स्पष्ट छैन । धारा १६ को सूचनाको हक प्रचलनको लागि सम्मानित अदालतबाट अरुण तेस्रोको विवादमा व्याख्या भएअनुसार सोभै अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेको छैन । निवेदकले उठाउनुभएका मागहरू परस्पर विरोधी देखिएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको वहस जिकिसमेत सुनियो ।
२१. उल्लेखित निवेदन जिकिर, लिखितजवाफ एवं निवेदक तथा विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता एवं सहन्यायाधिवक्ताको वहस जिकिरसमेतको सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने के रहेछ सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
२२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा प्रस्तुत निवेदन तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषय भनी परेको देखिन्छ । निवेदकले आफ्नो निवेदनमा विभिन्न कुराहरू उल्लेख गरे पनि खास माग के हो भन्ने कुरा निवेदनको प्रकरण ८ र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(क) अन्तर्गतको सारसंक्षेप हेर्नुपर्ने हुन्छ ।
२३. रिट निवेदनको प्रकरण नं.(८) मा- हालसम्म प्रकाशित नभएको कथित सन्धिले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा भारतीय पक्षद्वारा बनाइएको नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रमा महलीसागर बाँधसमेतको कथित परियोजना नक्सा त्यससम्बन्धी सम्पूर्ण करार, सन्धि सहमति, प्रतिवेदन, सूचना, पत्राचार, अनुसूची र जो भएको सीमा अतिक्रमित गर्ने कार्य एवं नेपाल पक्षलाई अहित हुने योजना सम्पूर्ण कागजात तथा दस्तावेजहरूसमेत संविधानको धारा १६ बमोजिम निवेदकसमेतलाई सुसूचित गराउनु संविधानको धारा २३, ८८(२) र सम्मानित अदालतबाट समय-समयमा स्थापित भएका नजीरहरूका आधारमा विपक्षीहरूको नाउँमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) तथा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२ समेतका आधारमा नेपाललाई अहित हुने सम्पूर्ण सम्झौता, पत्राचारसमेत उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जा जारी गरी अप्रकाशित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गोप्य कथित सन्धि, सहमति, स्वीकृतिसमेत बदर गरी आगामी दिनमा नेपाल-भारत सीमा क्षेत्र अवैधानिक बाँध, ड्याम तथा बाटोजस्ता निर्माण कार्य नगर्नु/नगराउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाउँमा प्रतिषेधयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ भनी र निवेदनको प्रकरण १० मा- नेपाल-भारत सीमास्थित महलीसागरसमेत अन्य क्षेत्रका बाँधजन्य डुवानबाट सिर्जित समस्याको अनुगमन, निरीक्षण गरी नेपालका जलस्रोत उपभोगमा छाता Policy तयार पारी नेपाल भारत सीमा क्षेत्रको सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोत एवं सम्पदासमेतलाई तत्क्षेत्रको सामाजिक एवं आर्थिक विकासमा समाहित गर्ने र बाँधजन्य विस्थापित सम्पूर्ण शरणार्थीहरूलाई तुरुन्त तत्कालीन र दीर्घकालीन व्यवस्था गरी अन्यत्र स्थानमा पुनर्स्थापित गर्नु/गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने माग गरेको देखिन्छ ।

२४. सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(क) अन्तर्गतको सारसंक्षेप (जसको उद्देश्य सो सारसंक्षेप अध्ययन गर्दा नै निवेदकको माग स्पष्ट देखियोस् भन्ने हो) को पहिलो प्रकरणमा निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरामा नेपाल-भारत सीमा क्षेत्र (दशगजा) मा भारतद्वारा निर्माणाधिन कपिलवस्तु जिल्लाको महलीसागर सिराहाको हरकटिया, रुपन्देहीको डण्डा खोलामा एकलौटी बाँध निर्माण गरेको र विपक्षी नेपाल सरकारसमेतले संविधान, ऐन तथा अन्तर्राष्ट्रिय नियमविपरित कार्य गरेको हुँदा उक्त कार्यले सीमाना क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोत सम्पदाको उचित बाँडफाँड नगरी एवं तत्क्षेत्रको सिंचाई भारतमा, डुवान समस्या नेपालमा पार्ने गरी निर्माणाधिन अवैधानिक बाँध अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय कानून संविधानविपरित हुँदा वातावरणीय असरसमेत पर्ने हुँदा सो कार्य नगर्नु/नगराउनु भनी उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेधलगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने र प्रकरण नं.२ मा संविधानिक तथा कानुनी प्रश्न भनी (क) र (ख) गरी खण्ड (क)- मा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२६, १, २, ३, ४, १२, १६, २३, ८८(२), खण्ड (ख)- मा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, नेपाल सन्धि ऐन, २०४९ को दफा ९(ग) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध धारा १९ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।
२५. विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयलगायत जलउत्पन्न प्रकोप विभागसमेतको लिखितजवाफ हेर्दा निवेदकले भने सरहको कुनै पनि गोप्य सन्धि-सम्झौता नभएको साथै नेपालको प्रादेशिक अखण्डतामा प्राकृतिक स्रोत तथा जलसम्पदाको उपयोग र बाँडफाँडको सवालमा कुनै असंवैधानिक एवं गैरकानुनी क्रियाकलाप पनि नगरेको भन्ने देखिन्छ ।
२६. विपक्षी जलस्रोत मन्त्रालयलगायत जलउत्पन्न प्रकोप विभागसमेतको लिखितजवाफ हेर्दा निवेदकले भने सरहको कुनै पनि गोप्य सन्धि-सम्झौता नभएको साथै नेपालको प्रादेशिक अखण्डतामा प्राकृतिक स्रोत तथा जलसम्पदाको उपयोग र बाँडफाँडको सवालमा कुनै असंवैधानिक एवं गैरकानुनी क्रियाकलाप पनि गरेको भन्ने देखिन्छ ।
२७. विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालय र कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ हेर्दा निवेदकलाई के कुन विषयको लिखतको नक्कल आवश्यक पर्ने हो निवेदनमा स्पष्ट खुलाएको छैन । यदि निवेदकले ने.का.प.२०५१, अंक ४, पृष्ठ २५५ मा उल्लेखित सिद्धान्तको प्रक्रिया पूरा गरी निवेदन गरेको खण्डमा कानूनबमोजिम नक्कल उपलब्ध गराउन मिल्ने नेपाल सरकारसँग उपलब्ध भएका लिखतहरू उपलब्ध गराउन सकिने भन्ने स्पष्ट जवाफ रहेको देखिन्छ ।
२८. अब, यस प्रसंगमा निवेदकको माग नै अस्पष्ट र रिट नपुगेको हो वा विपक्षीहरूले निवेदकलाई तत्कालीन

संविधानको धारा १६ को सुसूचित हुने हकबाट वञ्चित गरेको कारण निवेदक यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत निवेदन गर्न आउनु परेको हो सो र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनसक्छ सक्दैन सो हेर्न पर्ने हुनआयो ।

२९. सुसूचित हुने तत्कालीन संविधानको धारा १६ को हक मौलिक हक हो । सो हकले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक प्रदान गरेको छ । सुसूचित हुने धारा १६ को सो हक धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारअन्तर्गत Enforceable Fundamental Right हो । प्रजातन्त्र, मानवअधिकार, सुशासन र कानुनी राज्यको र लागि सुसूचित हुने हक महत्वपूर्ण हक मानिन्छ । त्यसैले तत्कालीन संविधान निर्माताले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई सुसूचित हुने हक मौलिक हकको रूपमा प्रदान गरी त्यस्तो हक प्रचलन गराउन धारा ८८(२) ले यस अदालतलाई व्यापक असाधारण अधिकारसमेत प्रदान गरेको छ । धारा १६ को सुसूचित हुने हक केवल दुई अवस्था मात्र प्राप्त हुन सक्दैन । ती दुई अवस्थाहरू हुन्— गैरनेपाली नागरिकलाई यो हक प्राप्त हुन सक्दैन र कानुनले गोप्य राख्नुपर्ने लिखतको सम्बन्धमा नेपाली नागरिकले पनि धारा १६ अन्तर्गत सूचना माग गर्न सक्दैन ।
३०. निवेदकले प्रकरण नं.८ मा माग गरेको सूचनाका कुराहरू विपक्षीहरूले उपलब्ध गराएनन् भन्ने निवेदकको मागको सम्बन्धमा हेर्दा धारा १६ अन्तर्गत सुसूचित हुने हक प्रचलनको लागि यस अदालतले २०५० सालको रिट नं.३०४९ निवेदक गोपाल शिवाकोटीसमेत विरुद्ध अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको प्रस्तुत निवेदनसरहकै हकसँग मिल्ने विषय भएको मुद्दामा सिद्धान्त स्थापित गरेको छ । यस अदालतले उक्त रिटमा धारा १६ को सुसूचित हुने हकअन्तर्गत सूचना माग गर्नेले सोभै यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमा धारा २३ अन्तर्गत निवेदन गर्न नपाउने व्याख्या भएको छ । धारा २३ अनुसार निवेदन गर्नु अगाडि सम्बन्धित कार्यालय वा निकायसँग आफूलाई चाहिएको सूचनाहरू माग गर्न जानुपर्ने यदि ती सम्बन्धित कार्यालय वा निकायले माग गरेको सूचनाहरू उपलब्ध गराउन इन्कार गरेमा मात्र इन्कार गरेको मितिले ७ दिनभित्र धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतको धारा ८८(२) अन्तर्गत असाधारण अधिकार क्षेत्रमा निवेदन लिई आउनुपर्ने गरी यस अदालतले सम्बन्धित कार्यालय वा निकाय नै Effective alternative remedy अर्थात् प्रभावकारी अन्य उपचार प्रदान गर्ने निकाय हो भन्ने सिद्धान्त स्थापित गरेको छ ।
३१. गोपाल शिवाकोटी निवेदक रहेको उक्त रिट निवेदनमा धारा १६ को व्याख्या भई प्रकरण ३८ र ३९ मा स्थापित सिद्धान्त निम्नबमोजिम रहेको देखिन्छ :
- (क) “निवेदकले उल्लेख गरेको सूची हेर्दा नै लिखतहरूको परिणाम ठूलो मात्रामा हुने देखिन्छ, भने रिट निवेदनमा परियोजनासम्बन्धी सम्पूर्ण लिखत दस्तावेज उपलब्ध गराई पाऊँ भन्ने माग भएको पाइन्छ । यति ठूलो संख्या र परिणाममा लिखत उपलब्ध गराउने भार असम्भव प्रायः हुने नै हुन्छ । अदालतले यस्तो भार कुनै पक्षमाथि लादने कार्य गर्दा न्यायको कठोरपना मात्र प्रदर्शित भई न्यायोचित (Reasonable man) मापदण्डको सीमाको उल्लंघन हुने हुन्छ ।
- (ख) तसर्थ कानुनको निश्चित निर्देशनको अभावमा काम-कारवाहीको तर्कसम्मत कार्यविधिको (Logical procedures) अनुसरण लिनुपर्ने हुन्छ । यो कार्यविधि विभिन्न पद्धतिको आधारमा देहायबमोजिम निर्धारण गर्न सकिन्छ :
- (१) निवेदकले विपक्षीबाट सम्बन्धित विषयमा के कुन लिखतहरू छन् त्यसको सूची (फेरिस्त) माग्ने ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- (२) विपक्षीले ७ दिनभित्र सो सूची दिएमा निवेदकले सरोकार भएको लिखतको परीक्षणको माग गर्नुपर्ने ।
  - (३) प्रकरण नं.२ बमोजिम माग भएमा विपक्षीले सो प्रयोजनको लागि समय, मिति र स्थान तोकी निवेदकलाई ३ दिनभित्र सूचना दिने ।
  - (४) निरीक्षण गरिसकेपछि लिखतबाट टिपोट मात्र गर्ने र नक्कल सार्न आवश्यक भएमा सो सार्ने वा नक्कलको लागि तोकिएको पदाधिकारीलाई अनुरोध गर्ने ।
  - (५) नक्कल दिँदा नक्कलको अभाव भए लागेको यथार्थ खर्च दस्तुरको रूपमा लिएर नक्कल प्रमाणित गरिदिने ।
  - (६) सम्बन्धित लिखतको आंशिक वा पूर्णरूपमा सूची दिन वा निरीक्षण गर्न दिन र नक्कल दिन इन्कार गर्ने अवस्था भएमा विपक्षीले सोको कारण जनाई निवेदकलाई ३ दिनभित्र जानकारी दिने ।
  - (७) प्रकरण नं.५ को अवस्थामा निवेदकलाई इन्कारी गरेको कुरामा वा इन्कार गरेको कारणसँग चित्त नबुझेमा इन्कारीको सूचना पाएको ७ दिनभित्र विवादको निरोपणको लागि सर्वोच्च अदालतमा उजुर गर्ने ।
  - (८) उजुरमा कारवाही गर्दाको कार्यविधि सर्वोच्च अदालतको नियमावलीबमोजिम गर्ने/गराउने ।
३२. तत्कालीन संविधानको धारा १६ को सम्बन्धमा भएको यस अदालतको उक्त व्याख्या तत्कालीन संविधानको धारा ९६ अनुसार निवेदकको लागि पनि Binding Precedent हो । उक्त Remedy लाई निवेदकले Exhaust गरेको हुनुपर्दछ । निवेदकले उक्त सिद्धान्त पालन गरे गरेनन् भनी हेर्दा निवेदनको प्रकरण नं.३(क) मा निवेदकले २०६१/३/३, २०६१/३/९, २०६१/३/४, २०६१/३/३, २०६१/२/३२ मा जलस्रोत मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय, जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग तथा क्षेत्रीय कार्यालय भैरहवामा आवश्यक कागजात माग गरेको भनी उल्लेख गरे पनि २०६१/३/३ मा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग हरिहर भवन, ललितपुरसमक्ष महलीसागर बाँधको आवश्यक कागजातको नक्कल अध्ययनको लागि पाऊँ भनी एउटा मात्र निवेदन दिएको भन्ने निवेदनसाथ पेश भएको निवेदनको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । निवेदकले प्रकरण नं.३(क) मा उल्लेख गरेअनुसार अन्य निकायमा आवश्यक कागजात माग गरेको देखिने कुनै आधार प्रमाण निवेदकले निवेदनसाथ पेश दाखल गर्न नसकेको निवेदनको पृष्ठ ९ को संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ ।
३३. निवेदकले निवेदनसाथ पेश गरेको उक्त मिति २०६१/३/३ को जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागसमक्ष दर्ता गरेको निवेदनको व्यहोरा र रिट निवेदनको प्रकरण नं.८ मा माग गरेको कागजहरू हेर्दा निवेदकको माग दावी नै अस्पष्ट हुनुका साथै सुसूचित हुने हकको सम्बन्धमा उल्लेखित गोपाल शिवाकोटीको रिटमा स्थापित सिद्धान्तसमेत विपरित देखिन्छ । अर्थात् निवेदकको निवेदन धारा १६ को सुसूचित हुने हकको सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएको व्याख्या विपरित देखिन्छ ।
३४. जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागसमक्ष दिएको निवेदनमा भारतले निर्माण गरेको बाँधले वातावरणीय असर पर्न सक्ने हो/होइन अध्ययन अनुसन्धानको लागि भनी बाँधको बारेमा भएका आवश्यक कागजात माग गरेको देखिन्छ भने यस अदालतसमक्ष परेको निवेदनको प्रकरण नं.८ मा प्रकाशित नभएका कथित सन्धि, भारतले बनाएको भनेको महलीसागर बाँधको कथित परियोजना नक्सा त्यससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण करार, सन्धि, सहमित, प्रतिवेदन, सूचना, पत्राचार, अनुसूची, सीमा अतिक्रमण गर्ने कार्य एवं नेपाल पक्षलाई अहित हुने

योजना सम्पूर्ण कागजात तथा दस्तावेजहरू माग गरेको देखिन्छ ।

३५. निवेदन लेखबाट निवेदक यो देशको सार्वभौमसत्ता र अखण्डताप्रति चिन्तित देशभक्त कानून व्यवसायी नागरिक भन्ने देखिन्छ । यसमा शंका र इन्कार गर्ने ठाउँ छैन । तर, निवेदकको माग कानून र नजीरअनुकूल देखिँदैन । कसैलाई विपक्षी बनाई अदालतमा कुनै निवेदन दर्ता गर्नुको अर्थ विपक्षीबाट केही काम कुरा गराई पाउँ भन्ने हो । अदालतमा दर्ता गर्ने हरेक निवेदन स्पष्ट हुनुपर्दछ । निवेदन गर्दा निवेदकको माग दावी यस्तो रहेछ भन्ने स्पष्ट बुझ्न सकिने हुनुपर्दछ । निवेदक र अदालतको सम्बन्धमा विद्यार्थी र शिक्षकको जस्तो होइन । विद्यार्थीले दिएको उत्तरको कुनै लेख मिलेको रहेनछ भने शिक्षकले त्यसलाई Correction गरी मिलाउँछ र सिकाउँछ । तर अदालतले त्यस्तो गर्दैन । अदालतले मात्र दावीमा रहेर न्याय दिन्छ । अदालतमा दर्ता गरिने हरेक निवेदन स्पष्ट होस् ताकि अदालतले न्याय गर्न सकछ भनेर निवेदन कानून व्यवसायीले मस्यौदा गरेको भए मस्यौदा गर्ने कानुनी व्यवसायीले प्रमाणित गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको हो । माग दावी अस्पष्ट वा कानूनविपरित वा गलत भएमा त्यसको पर्ने असरका लागि दर्ता गर्ने नै जवाफदेही हुन्छ । त्यसैले निवेदकको पुछारमा “यो व्यहोरा साँचो हो भुट्टा ठहरे कानूनबमोजिम सहँला/बुझाउँला” भनी OATH सरह सहीसमेत गर्नुपर्छ । मिति २०६१/३/३ को निवेदकको पत्रको व्यहोरा हेर्दा कथित सन्धि-सम्झौता उपलब्ध गराउन माग गरिएको देखिन्छ । निवेदक आफैँले कथित सम्झौता भनेको देखिन्छ । त्यसैगरी विदेशी Sovereign राष्ट्रले आफ्नो भूभागमा बनाएको बाँधको नक्सा निवेदकलाई उपलब्ध गराउन माग गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी करारहरू पनि माग गरेको देखिन्छ । कसले कोसँग के विषयमा गरेको करार माग भएको हो ? यस अदालतले नै बुझ्न सकेन भने जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागले के बुझेर के कुन कागज निवेदकलाई दिने भन्ने कसका विरुद्ध आदेश गर्ने । उक्त कार्यालयमात्र हैन रिट निवेदनको प्रकरण नं.८ हेर्दा पनि यस अदालतले कुन निकायलाई कुन कागज निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी कसका विरुद्ध के आदेश गर्ने हो यो इजलाशसमेत स्पष्ट हुन सकेन । निवेदकको माग दावी त्यति अस्पष्ट देखिन्छ ।
३६. निवेदक गोपाल शिवाकोटी भएको उल्लेखित अरुण तेस्रोको नामले परिचित उक्त रिट निवेदनमा स्थापित सिद्धान्त निवेदकले बाध्यात्मकरूपले पालना गर्नेपर्ने हुन्छ । उक्त मुद्दामा यस अदालतले प्रकरण नं.८ मा आठवटा Guide Line दिएको छ । निवेदकबाट ती Guide Line को Judicial Notice सम्म पनि लिएको देखिएन । तत्कालीन संविधानको धारा ९६ अनुरूप उक्त मुद्दामा स्थापित सिद्धान्तको सबैले पालना गर्नेपर्छ धारा ९६ को सुसूचित हुने हकका सम्बन्धमा व्याख्या भएको नजीरले स्थापित गरेको सिद्धान्तअनुसार स्पष्ट माग दावी लिई सर्वप्रथम सम्बन्धित निकायसमक्ष नै आवश्यक सूचना माग नगरी कुनै पनि व्यक्ति सोझै यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारभित्र धारा २३ अनुसार प्रवेश गर्न सक्दैन ।
३७. सामान्यतया: Alternative Remedy को व्यवस्था Statutory Law द्वारा विद्याधिकाले नै सिर्जना गर्दछ । तर तत्कालीन संविधानको धारा ९६ को सम्बन्धमा यस अदालतले नै सम्बन्धित निकायलाई प्रभावकारी Alternative Remedy प्रदान गर्ने प्रभावकारी निकाय सिर्जना गरेको छ । सर्वोच्च अदालतले उक्त रिटको व्याख्याद्वारा सम्बन्धित निकायलाई Alternative Remedy को Forum सिर्जना गर्नुको पछाडि महत्वपूर्ण कारणहरू रहेका छन् । सबै रिट निवेदनहरू सुरुमा नै स्वतः धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतसमक्ष नआओस् भन्ने प्रमुख कारण हो भने यस अदालतसमक्ष पक्ष-विपक्षबीचका मुद्दाका कागजातबाहेक कार्यपालिकाको अधिकार क्षेत्रभित्रका कागजातहरू नहुने हुँदा तत्-तत् निकायमा नै त्यस्ता कागजातहरूको नक्कल वा जानकारी माग गर्नुपर्छ भनी

तत्-तत् निकाय वा कार्यालयलाई Alternative remedy दिन सक्ने प्रभावकारी Forum कायम गरेको हो । यसको अलावा यदि तत्-तत् कार्यालय वा निकायसँग रहने कागजात तथा जानकारी माग गर्न पाउने हक संविधानले नै प्रत्येक नागरिकलाई मौलिक हक प्रदान गर्दा पनि त्यस्तो कागज प्राप्त गर्न पनि यस अदालतको आदेश नै चाहिने हो भने त्यस्तो मौलिक हक निरर्थक हुनुका साथै यस अदालतले अन्य मुद्दाका पक्ष-विपक्षीलाई Speedy Justice प्रदान गर्न सक्दैन भन्ने उद्देश्यले तत्-तत् निकाय वा कार्यालयलाई तत्कालीन संविधानको धारा १६ को अधीनमा रही माग गरेको सूचना माग गर्नेलाई समयमा नै उपलब्ध गराउन पर्ने व्याख्या गरिएको हो । तर निवेदकले गोपाल शिवोकाटी निवेदक भएको उक्त रिट निवेदनमा स्थापित सिद्धान्तविपरीत अस्पष्ट दावी लिई सिधै यस अदालतमा निवेदन गरेको देखियो ।

३८. सो सम्बन्धमा भारतको सर्वोच्च अदालतले त्यहाँको संविधानअन्तर्गत वैकल्पिक उपचार Exhaust नगरी सिधै असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन गर्न मिल्दैन भनी एउटा Specialised Hospital र General Hospital को फरक-फरक भूमिका हुने उदाहरण दिँदै पहिला Alternative Remedy Exhaust नगरी असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गर्न नहुने भन्नेबारे सर्वोच्च अदालतले Kanu Bhai Vs State of Gujarat को मुद्दामा Alternative Remedy Exhaust गर्नुपर्ने बारेमा उदाहरण दिँदै देहायबमोजिम सिद्धान्त स्थापित गरेको देखिन्छ । जुन यसप्रकारको छ : "An illustration may tell more effectively what otherwise may not be told as effectively and perhaps, only with some embarrassment suppose there is only one National Hospital established especially for performing open heart surgery which can not be performed elsewhere in any of the eighteen Regional Hospital what will happen to the patients needing such surgery if the national Hospital which alone is specially equipped for this type of surgery, throws its doors wide open also for patients suffering from other ailments who can be treated by any and every one of the eighteen Regional Hospitals ? More Particularly when the patients already admitted for such surgery by the national Hospital are already lying unattended to on its floors and in its corridors for an unconscionable long time ? showing sympathy for a patient with other than a heart problem who can also be treated equally effectively and perhaps much more quickly may well constitute cruelty to the heart patients who can be treated only by the national Hospital established especially and exclusively for the treatment of such patients. Will it not be more merciful to all concerned (by being firm enough) to tell those suffering from other than heart problems to go to Regional Hospitals instead of insisting on being treated at the National Hospital which also can of course treat them but only at the cost of neglecting the heart patients who have nowhere else to go ? More so as the patients going to the Regional Hospital may well benefit much more by securing more personalized and urgent attention thereat. On the other hand, not to do so may well amount to being engaged in trying to relieve the distress of those whose distress can be removed by any one else at the cost or refusing to treat those who can not be treated by any one else.

If this court entertains writ petitions at the instance of parties who approach this court directly instead of approaching the concerned High Court in the first instance, tens of thousands of writ petitions would in course of time be instituted in this court directly (more than 9,000/- are already pending now) The inevitable results will be that arrears pertaining to matters in respect of which this court exercises exclusive jurisdiction under the constitution will assume more alarming proportions. As it is more than Ten years old civil appeals and criminal appeals are sobbing for

attention. भन्ने सिद्धान्त स्थापित गरिएको देखिन्छ ।

३९. भारतको सर्वोच्च अदालतले उक्त मुद्दामा वैकल्पिक उपचार हुँदाहुँदै पनि एकैपटक सिधै प्रस्तुत निवेदनजस्तो त्यहाँको सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन गर्न आएकोले निवेदकलाई बुझाउन मुटुको उपचार गर्ने र अन्य साधारण उपचार गर्ने अस्पताल उदाहरण दिँदै अन्य उपचारको मार्ग अनिवार्यरूपले अवलम्बन गर्नुपर्ने व्याख्या गर्नुको पछाडि अन्य उपचारको प्रभावकारी मार्ग अवलम्बन नगरी सबै मुद्दा सर्वोच्च अदालतको रिट क्षेत्रमा नै आउने हो भने वर्षौं पुराना अन्य मुद्दाका पक्षहरूलाई छिटो-छरितो न्याय पाउने हकमा प्रतिकूल असर पर्छ, भन्ने महत्वपूर्ण व्याख्या गरेको छ । हाम्रो पनि यही कुरा विचार गरी सार्वजनिक महत्वको कुनै विषयमा नागरिकले सूचना माग्न पनि धारा ८८(२) को असाधारण अधिकारी नै प्रयोग गर्नुपर्ने हो भने यस अदालत नागरिकहरूलाई छिटो न्याय दिन सक्दैन भनेर २०५० सालको रिट नं. ३०४९ व्याख्या भएको हो ।
४०. तसर्थ निवेदकलाई महलीसागर बाँधसम्बन्धी सूचना चाहिने हो भने हामीकहाँ पनि मानबहादुर सुनुवार, २०५० सालको रिट नं.३०४९ निवेदक गोपाल शिवाकोटीलगायतका कतिपय मुद्दाहरूमा वृहद पूर्ण इजलासबाट वैकल्पिक उपायको मार्ग अवलम्बन नगरी सोभै एकैपटक धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदन गर्न नपाउने सिद्धान्त स्थापित भएकाले वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्ने थियो । त्यसमा पनि धारा ९६ को सम्बन्धमा Alternative Remedy प्रदान गर्ने Forum नै सम्बन्धित निकायहरू हुन् भनी यस अदालतले व्याख्याद्वारा Forum Create गरेको हुँदा त्यस्तो Forum लाई बेवास्ता गरी परेको निवेदन कसरी यस अदालतलाई मान्य होला ? तत्-तत् कार्यालय वा निकायसँग के कस्तो कागज सूचना चाहेकेको हो स्पष्ट गरी के कुन कागज कुन निकायसँग रहन्छ, र के कागज कुन निकायसँग माग गर्न पर्ने हो ? नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली हेरी यस अदालतले गोपाल सिवाकोटी निवेदक भएको उक्त रिट निवेदनमा यस अदालतको वृहद व्याख्याद्वारा दिएको Guide Line को पालना गरी सम्बन्धित कार्यालयमा गई उक्त कागज माग गर्नुपर्ने थियो । निवेदक कानुन व्यवसायी भइकन पनि कानुनी मार्ग अवलम्बन गरेको देखिएन ।
४१. हाम्रो कानुनअनुसार नेपालले विदेशी राष्ट्रहरूसँग गरेको सन्धिको Depository कानुन मन्त्रालय हो, उसको लिखित जवाफबाट पनि निवेदकले कुन सन्धि माग गरेको हो स्पष्ट भएन भन्ने देखिन्छ । निवेदकले नै निवेदनमा नेपालले कोसँग के विषयमा गरेको कुन सन्धि हो उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । यो यस्तो सन्धि भनी किटानीरूपमा उल्लेख गर्न नसकी केवल कथित सन्धि भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । भारतले आफ्नो भू-भागमा बनाएको बाँधको नक्सा विपक्षी निकायले मात्र हैन यस अदालतले पनि निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी कसरी यस अदालतले कसलाई आदेश गर्ने ? निवेदनको प्रकरण नं.८ मा उल्लेखित करार, सन्धि, सहमति, प्रतिवेदन, सूचना, पत्राचार अनुसूची भन्नाले कसले कोसँग गरेको करार सहमति प्रतिवेदन कोसँग भएको, कस-कसले गरेको, केको अनुसूची वा कुन पत्र कसरी बुझ्ने र निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी आदेश गर्ने ? सो सम्बन्धमा न त निवेदन लेखबाट इजलास स्पष्ट हुन सक्यो न त सुनुवाईको दिन निवेदकतर्फबाट उपस्थित कानुन व्यवसायीबाट स्पष्ट हुनसक्यो ?
४२. यस अदालतमा दर्ता हुने प्रत्येक निवेदनको माग स्पष्ट हुनुपर्छ । धारा ८८(२) अन्तर्गत दर्ता हुने निवेदनको लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४३ र ४०(क) मा प्रस्तुत निवेदनजस्तो अस्पष्ट नहोस् भनेर निवेदनको ढाँचा दिइएको पाइन्छ । नियम ४३(१) मा निवेदकले माग गरेको कुरा त्यसको कारण र आधार स्पष्ट लेखिएको हुनुपर्छ भन्ने स्पष्ट कानुन व्यवस्था गरिएको छ । निवेदन ठीक त्यसको विपरित देखिन्छ ।

निवेदन व्यहोरा आफैँमा परस्पर विरोधाभाष रहेको देखिन्छ। निवेदन व्यहोरा हेर्दा धारा १६ अन्तर्गत अमूक कागजातहरू माग गरी सुसूचित हुनसम्म चाहेको जस्तो पनि देखिन्छ, निवेदकको प्रकरण नं.८ मा नै सम्झौताहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने देखिन्छ। धारा १६ अन्तर्गत जानकारी नभएको कुरा जानकारी पाउन सम्बन्धित सूचना माग गरिन्छ। तर जसलाई आवश्यक सूचना र कागजातको अभावमा जुन विषयको जानकारी नै छैन भन्ने निवेदनबाट देखिन्छ, भने सूचनाको अभावमा निवेदकलाई नै जानकारी नभएको कुरा यस अदालतले के आधारमा के कुन सम्झौता, पत्र, करार अनुसूची आदि बदर गर्ने? कुन निकायलाई के सूचना निवेदकलाई उपलब्ध गराउनु भनी आदेश गर्ने? यो कुरा यस इजलासले बुझ्न सकेन। त्यतिमात्र होइन सन्धि गरेकै भए पनि राज्यको Executive Power अन्तर्गत Treaty Making Power को अधिनमा रही अर्को Sovereign देशसँग गरेको सन्धि यस अदालतले कसरी बदर गर्ने?

४३. निवेदक कानुन व्यवसायी भन्ने कुरामा विवाद भएन। कानुन व्यवसायीको उपस्थितिले मुद्दा फैसला गर्न इजलासलाई सघाउ पुग्ने कुरामा कसैको पनि दुईमत हुँदैन। त्यसैले कानुन व्यवसायीलाई Officer of the Court पनि भन्ने गरिन्छ। जटिल विषयवस्तु समाहित भएका मुद्दाहरूमा पक्ष-विपक्षीका कानुन व्यवसायीका अलावा अदालतले आफ्नो सहयोगको लागि Amicus Curiae को रूपमा वार एशोसिएसनलाई अनुरोध गरी थप कानुन व्यवसायीको मद्दत लिने प्रचलनसमेत रहिआएकै छ। अन्य मुलुकहरूमा समेत त्यस्तो प्रचलन रहेको देखिन्छ। कतिपय विकसित राष्ट्रहरूमा त कानुन व्यवसायीको अनुपस्थितिमा मुद्दाको कारवाही नै अगाडि बढ्दैन। मुद्दाको सुनुवाइको पहिलो दिन जुन दिन अदालतमा पक्ष-विपक्षीको पहिले भेट हुन्छ र जसलाई Pre-trial Conference को दिन पनि भनिन्छ। उक्त दिन न्यायमूर्तिले उपस्थित हुने पक्ष-विपक्षलाई सोधनी गर्दा कुनै पक्ष कानुन व्यवसायी राख्न असमर्थ भएमा अदालतले पहिले त्यस्तो असमर्थ पक्षको तर्फबाट कानुन व्यवसायी मुकरर गरेरमात्र अर्को दिन मुद्दाको कारवाही सुरु गर्ने गरिन्छ। कानुन व्यवसायी एक जवाफदेही र मर्यादित पेशा पनि हो। कानुन व्यवसायीद्वारा नक्कली बनावटी वा प्रचारको लागि अमुद्दा दायर गरिन्छ, भनेर कल्पना गरिँदैन। भविष्यमा न्यायाधीशको पदको लागि Trainee को रूपमा रहेको कानुन व्यवसायी ने लामो समयको अनवरत वकालत पछि न्यायाधीशमा नियुक्ति हुने विश्वभरकै मान्य प्रचलनको रूपमा रहँदैआएको छ।

४४. तर प्रस्तुत निवेदनको माग हेर्दा सार्वजनिक सरोकारको विवादको नाउँमा निवेदन कानुन व्यवसायीले मस्यौदा गरेको नभई कुनै Lay Man ले आफूलाई Pro-Bono Pulblico काम गर्ने भनाउन र चिनाउन प्रचारको लागि मात्र निवेदन दर्ता गराएको हो कि भन्ने जस्तो देखिन्छ। निवेदकले धारा १६ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक उपभोग गर्न निवेदन गरेको भन्ने देखिन्छ। माग दावी हेर्दा ढाँचाबाहेक अदालती प्रक्रियाप्रति अनभिज्ञ कानुन व्यवसायी नै राख्न नसक्ने व्यक्तिले आफ्नो बुद्धिअनुसार सामान्य ढाँचामा लेखेजस्तै निवेदन देखिन्छ। मूल निवेदनको प्रकरण नं.८ को माग हेर्दा दर्ता नै हुन नसक्ने निवेदन देखिन्छ। निवेदनको सो प्रकरणमा महलीसागर बाँधसम्बन्धी कुनै जानकारी नभएकोले धारा १६ अन्तर्गत सुसूचित हुने माग गरिएको एकातिर देखिन्छ, भने अर्कोतिर उत्प्रेषण र परमादेशसमेतको आदेशद्वारा बदर गर्नसमेत माग गरेको देखिन्छ।

४५. धारा ८८(२) मा सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश संवैधानिक र कानुनी प्रश्नको निरोपणको लागि जोसुकैले धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत निवेदन दर्ता गर्न पाउने हक सुरक्षित गरिएको पाइन्छ। धारा १६ मा जुनसुकै नागरिकले कानुनले गोप्य राख्नुपर्ने विषयबाहेक अन्य

सार्वजनिक महत्वपूर्ण विषयको सूचना माग गर्ने र पाउने महत्वपूर्ण हकको प्रत्याभूत गरिएको देखिन्छ। तर धारा १६ को व्यवस्था अस्पष्ट काल्पनिक र अर्थहिन मागको लागि होइन। प्रस्तुत निवेदनको जस्तो प्रयोजनको लागि सो हक प्रदान गरिएको हैन। वैयक्तिक स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा Habeas Corpus को विषयमा जस्तो निवेदन पनि Entertain हुन सक्ला तर Habeas Corpus बाहेकका निवेदनमा माग-दावी नै स्पष्ट नभएको यस्तो निवेदनलाई Entertain नै गर्नु नहुने हो। यस्ता निवेदनलाई Entertain नै गर्न नहुने हो। यस्तो निवेदनलाई Entertain गरी आदेश जारी गर्नु भनेको धारा ८८(२) को Locus Standi लाई Widen गरिएको र न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था जसलाई Basic Structure of the independent Judiciary भनिन्छ त्यस्तो व्यवस्थाको दुरुपयोग भएको मान्नुपर्दछ।

४६. अदालतको समय महत्वपूर्ण हुन्छ। मुद्दा गर्ने नाउँमा नक्कली, प्रचारमुखी, काल्पनिक र अरुलाई हैरानी गर्ने वा सताउने उद्देश्यको लागि मुद्दा गर्न मिल्दैन। त्यस्तोको लागि अदालत गठन भएको हैन। कुनै विषयको Academic Exercise को लागि पनि अदालतको व्यवस्था भएको होइन। विश्वका प्रायः सबै मुलुकका न्यायपालिकालाई Back Log of Cases को ठूलो चुनौती रहेको छ। स्वतन्त्र न्यायपालिका भएका राष्ट्रहरूमा न्यायिक सक्रियता अर्थात् Judicial Activism अन्तर्गत छिटो न्याय अर्थात् Right to speedy justice लाई मौलिक हक मानिन्छ। जनतालाई छिटो-छरितो रूपले न्याय प्रदान गर्न Arbitration, Mediation, Conciliation जस्ता विवाद समाधानको वैकल्पिक उपायहरूको व्यवस्थासमेत गर्ने गरिएको पाइन्छ। हाम्रो मुलुकमा पनि प्रत्येक अदालतले १ वर्षभित्र मुद्दाको टुंगो लगाउने उद्देश्यले पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना लागू गरिएको छ। अदालत एकातिर सीमित स्रोत, साधन र सीमित जनशक्तिको कारण र अर्कोतिर विभिन्न प्रकारका मुद्दाहरूको वृद्धिको कारण Overstretched छ। तसर्थ अदालतले अनावश्यक काल्पनिक, बनावटी, प्रचारमुखी मुद्दा निम्त्याउँदैन। हामीकहाँ पनि आज प्रस्तुत निवेदनको फैसला लेखिँदासम्म यस अदालतमा १३५१२ थान वर्षौं पुराना मुद्दाका पक्षहरू वर्षौंदेखि आफ्नो मुद्दाको पालो कहिले आउँला भनी अवसर उत्सुकताका साथ पर्खी राखेका छन्। राजधानीमा मुकाम रहेको यस अदालतमा प्रत्येक दिन देशको सबै भागका पेशीमा चढेका पक्ष-विपक्षहरू आज आफ्नो मुद्दा फैसला होला भनी ठूलो आशा लिएर इजलासमा कुन बाध्य भएका छन्। आफ्नो मुद्दाको पालो नआउँदा ती निराश हुन्छन्। वर्षौंसम्म अदालतमा कुर्दा पक्ष-विपक्षलाई पर्ने पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक, मानसिक क्षति कति हुन्छ र त्यो कति कठोर हुन्छ यो कुरा बुझ्न जरुरी छ। यसरी यस अदालतले छिटो-छरितो न्याय दिन नसक्दा पर्ने आर्थिकलगायत सबै Cost को भार त ती पक्षहरूलाई पर्न जान्छ। देशभरका त्यस्ता वास्तविक मुद्दाका वास्तविक पक्ष-विपक्षहरूको लागि यस अदालतले महत्वपूर्ण समय प्रदान गर्नुपर्नेमा त्यसको विपरित प्रस्तुत अस्पष्ट निवेदनमा अदालतले आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्दा समय र श्रम खर्च गर्नुपर्दा वास्तविक मुद्दाका पक्ष-विपक्षहरूलाई प्रत्यक्ष असर पर्दछ। यदि प्रस्तुत अस्पष्ट निवेदनमा यस अदालतले आफ्नो अमूल्य समय खर्च गर्न नपरेको भए अर्को वास्तविक मुद्दाको पीडितले आफ्नो मुद्दाको पालो पाउने थिए। त्यसैले प्रस्तुत निवेदनजस्तो निवेदक आफैँ अस्पष्ट भएको निवेदनको लागि यो अदालत आफ्नो महत्वपूर्ण समय खर्च गर्न सक्दैन।

४७. प्रस्तुत निवेदनमा तत्कालीन संविधानको विभिन्न धाराहरू उल्लेख भएको र धारा २३ तथा धारा ८८(२) अन्तर्गतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुनआएको भए तापनि निवेदन अस्पष्ट तथा विरोधाभाष प्रस्तुत निवेदनलाई Public Interest Litigation को नाउँमा Frivolous निवेदन मान्नुपर्ने देखिन्छ। यस्तो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदनमा आफ्नो अमूल्य समय खर्च गर्नबाट बचाउन र यस्ता निवेदनलाई Discourage गर्न यस अदालते केही कदम चल्न आवश्यक भइसकेको छ ।

४८. धारा ८८(२) अन्तर्गत दायर हुने सार्वजनिक सरोकारको विवादजस्तै भारतको सर्वोच्च अदालतमा दायर भएका केही Frivolous Petition हरूमा त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत आफ्नो Inherent Right प्रयोग गरी Frivolous Petition ल्याएको कारण निवेदन खारेज गर्दै निवेदकबाट Legal Cost भराउने गरिन्छ । निवेदक Deepak Agrawal Vs. Maruti Coal and Power Ltd. समेत भएको PIL अन्तर्गत दायर मुद्दाको सारांश उल्लेख गर्न यहाँ आवश्यक देखिन्छ । उक्त मुद्दामा वनजंगल क्षेत्र विपक्षी बनाइएको निकायलाई उपलब्ध गराएकोले रोकौ पाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर थियो । अदालतले Central Empowered Committee नामक एउटा समितिलाई निवेदकले दावी गरेसरह छत्तिसगढ सरकारले वनजंगल क्षेत्र विपक्षीलाई उपलब्ध गराएको हो/होइन अध्ययन गरी आफूसमक्ष प्रतिवेदन पेश गर्ने आदेश गर्‍यो । समितिले जाँच गर्दा विपक्षीलाई वनजंगल क्षेत्र उपलब्ध गराएको नपाइएको प्रतिवेदन दिएपछि तीन सदस्यीय इजलासले हाम्रो भए पूर्ण इजलासले निवेदकलाई Frivolous Petition दर्ता गराई अदालतको समय लिइएको ठहर गरी निवेदकलाई रु.१,००,०००/- खर्च भराउने रकम Legal Cost भनिन्छ भनी आफ्नो फैसलामा Petitioner Deepak Agrawal has a abused the process of law and deserves to be sternly dealt with. The enormous judicial time wasted on the matter could have been used for deciding other cases. it has also resulted in central empowerment committee and others incurring huge expenses and their wastage of time as well. In this view we quantify costs at Rupees one lakh payable by Agrawal to the central empowerment committee. भनी निवेदकलाई Frivolous Petition ल्याई अदालतको महत्वपूर्ण समय बर्बाद गरेकोमा Legal Cost भराएको पाइन्छ । PIL अन्तर्गत Frivolous Petition बढेको कारण त्यस्तो Petition लाई Discourage गर्न र वास्तविक मुद्दामा अदालतले समय लगाउन निवेदकबाट खर्च भराउने गरिएको उक्त रकम ठूलो रकम मानिन्छ । भारतमा PIL सुनुवाई गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई मात्र हैन त्यहाँको High Court लाई पनि प्राप्त भएको हुँदा Frivolous र Publicity Oriented खालको Petition मा त्यहाँको High Court ले समेत हार्ने निवेदकबाट Legal Cost भराउने गर्दछ । निवेदक Deepak Agrawal भएको उक्त मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले चार हप्ताभित्र उक्त रकम Deposit गर्न समेत आदेश गर्‍यो ।

४९. प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले यस अदालतले आफ्नो व्याख्याद्वारा सम्बन्धित कार्यालय नै अन्य उपचारको सशक्त माध्यम हो भनी प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तविपरित सोको पालना गरेको देखिँदैन । गोपाल सिवाकोटी निवेदक भएको उक्त रिट निवेदनमा Guide Lines को ७ नं.मा उल्लेख भएअनुसार सम्बन्धित निकायले इन्कार गरेकोमा चित्त नबुझेमो ७ दिनभित्र विवाद निरोपणको लागि यस अदालतमा उजुर गर्नुपर्नेमा निवेदकले ०६१/३/३ मा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागमा दिएको निवेदनअनुसार सम्बन्धित कार्यालयले नक्कल वा सूचना उपलब्ध नगराएको भए उक्त Guide Line अनुसार ७ दिनभित्र धारा २३ अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदन गर्नुपर्नेमा सो नगरी २ वर्षपछि अर्थात् ०६३/३/२० मा मात्र निवेदन दिएको देखिँदा निवेदक वास्तवमा नै Public Spirited Individual हो कि हैन भनी प्रश्न गर्ने ठाउँ देखिन्छ । यसबाट निवेदकको मागको विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद हुनसक्ने र माग गरेको सूचना सार्वजनिक महत्वको विषय हुन सक्ने भए तापनि जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागमा निवेदन दिएको मितिले २ वर्षको लामो अन्तरालपछि परेको निवेदनको आधारमा निवेदकले नै नामाकरण गरेको कथित कागजहरूको कुन चाहीं कथित कागज निवेदकलाई उपलब्ध

गराउन भनी यस अदालतले कसलाई आदेश गर्ने ?

५०. अब प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा हेर्दा निवेदन नेपाल-भारत सीमामा विदेशी राष्ट्रले आफ्नो भू-भागमा बनाएको बाँधको कारण नेपालका भू-भाग डुवानमा परेको विषय भन्ने देखिन्छ । निवेदकले धारा १६ सार्वजनिक विवादको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने महत्वपूर्ण हकको विषय उठाएको देखिन्छ । निवेदक कानून व्यवसायी भन्ने पनि देखिन्छ । निवेदन हेर्दा सबैले अनिवार्यरूपले Judicial Notice मा लिनुपर्ने धारा १६ को सम्बन्धमा यस अदालतको व्याख्याद्वारा २०५० सालको रिट नं.३०४९ मा स्थापित वैकल्पिक प्रभावकारी अन्य उपचारको व्यवस्था र कार्यविभाजन नियमावलीबमोजिम सन्धि आदिको Depository कुन निकाय हुने भन्ने कुराको Notice सम्म पनि लिएको देखिँदैन । निवेदनको प्रकरण ८ मा के के कागज कोसँग मागेको अस्पष्ट छ । कार्यविभाजन नियमावलीअनुसार उल्लेख भएका सूचनाहरूको Custodian र Depository कुन कुन निकाय हुन् र कोसँग माग्नु भन्ने पनि निवेदकलाई जानकारी भएको देखिँदैन । Custodian र Depository विपक्षी नं.८ मात्र हैन माग गरेको सूचना के के हुन् निवेदनबाट नदेखिए पनि सन्धि-सम्झौता माग गरेको हुँदा तत्कालीन संविधानको धारा ४१ अन्तर्गत नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावलीअन्तर्गत गठित सम्बन्धित निकायसँगबाट के के सूचना चाहिएको हो कार्यविभाजन नियमावलीले तोकेको निकायसँग ०५० सालको रिट नं.३०४९ मा यस अदालतले दिएको Guideline अनुसार माग गर्नुपर्नेमा ती निकायहरूतर्फ निवेदकको ध्यानसम्म पर्न गएको देखिएन । विपक्षी नं.८ समक्ष मिति ०६१/३/३ मा निवेदन दिई २ वर्षसम्म चुप लागी बसी ०६३/३/२० मा मात्र धारा ८८(२) को यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत अस्पष्ट दावी लिई २ वर्षको अन्तरालपछि निवेदन परेको देखिन्छ । Public Interest Litigation को व्यवस्था Public Spirited Individual को लागि गरिएको हो । Public Spirited Individual ले Public Interest मा लगातार लागिपरेको हुन जरुरी छ । तर निवेदकको पहिलो ०६१/३/३ को पत्र र यस अदालतमा ६३/३/२० मा प्रवेश गर्दा बीचको २ वर्ष अवधिमा यस विषयमा कतै लागि परेको देखिँदैन । पेशीका दिन सुनुवाई हुँदा उपस्थित कानून व्यवसायीबाट निवेदनमा खुलाउन नसकेका कुराहरू खुलाई आवश्यक आदेश जारी गर्न इजलासलाई सहयोग हुन्छ कि भनी आशा गरेकोमा इजलाशले सुनुवाईको दिन उपस्थित कानून व्यवसायीबाट पनि केही सहयोग पाउन सकेन ।
५१. मौलिक हकको कुरा उठाई वा सरकारले वा कुनै पदाधिकारीले गरेको काम-कारवाहीसम्बन्धी विषयलाई लिएर सुसूचित हुने हक वा अन्य हकअन्तर्गतको कुरा उठाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी PIL को निवेदन गर्ने तर विवादको विषय, संविधान स्थापित नजिर र कानूनको पूर्ण जानकारी नराखी विषय वस्तुको पूर्ण तैयारी नगरी अस्पष्ट दावी लिएर कोही पनि यस अदालतको धारा ८८(२) र वर्तमान संविधानको धारा १०७ को असाधारण अधिकार क्षेत्रमा निवेदन गर्न आउन हुँदैन । प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले उठाएको विषय भारतले बनाएको बाँधको कारण नेपालको भू-भाग डुवानमा परेको भन्ने छ । सो कुरा हामीले पनि पत्रपत्रिकाबाट जानकारी पाएकै विषय हो । विषय महत्वपूर्ण मान्नुपर्छ । तर पूर्ण तैयारीका साथ यस अदालतले स्थापित गरेको गोपाल सिवाकोटीविरुद्ध मन्त्रीपरिषद् भएको मुद्दामा स्थापित सिद्धान्तलगायत सबै कुराको रिट पुऱ्याई स्पष्ट दावी लिई स्पष्ट माग गरी निवेदक आएको भए नेपालको संविधान लागू र न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा सरकारविरुद्ध उचित आदेश जारी हुनसक्ने थियो होला तर दावी नै अस्पष्ट भएको कारण निवेदन खारेज गर्न बाध्य हुनुपऱ्यो ।
५२. यस अदालतले एक पटक निवेदन खारेज गर्ने आदेश गरेपछि यस अदालतको आदेश धारा ९६ बमोजिम नजिर

बन्ने र Res Judicata को सिद्धान्तअनुसार पनि त्यही विषयमा अन्य व्यक्तिले निवेदन दर्ता गराएमा पनि पहिलो मुद्दामा रिट खारेज गरी स्थापित सिद्धान्तको कारण निवेदन खारेज गर्नुपर्ने अवस्था आउनसक्छ र पछि वास्तविक Petition लाई समेत असर पर्न सक्छ। हामीकहाँ Public Interest Litigation को व्यवस्था सर्वप्रथम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले गऱ्यो उक्त संविधानको धारा ८८(२) ले सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक र कानुनी प्रश्नको निरोपणको लागि हकद्वैयाको परम्परागत सोचलाई Widen गरे पनि यस अदालतमा परेको कतिपय Genuine मुद्दामा पनि लिखितजवाफ दिँदा सरकारले Adversary Litigation मा जस्तो तथ्य स्वीकार गर्दैन र परम्परागत मुद्दामा जस्तो रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने माग गर्ने परम्परा अझै कायम छ। Public Case को लागि निवेदन परेको भन्ने सरकारलगायत अन्य निकायले अझै महसूस गरेको देखिँदैन। मानवअधिकारप्रति कटिबद्ध प्रजातान्त्रिक सरकारबाट अझै आफ्नो कमी स्वीकार गरिँदैन। हाम्रो तत्कालीन लिखित संविधानले Public Interest Litigation को व्यवस्था गरेको आज १७ वर्ष बित्दा पनि सोचाईमा फरक देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा आफूले विवाद उठाएको विषयमा गहन अध्ययन नगरी पर्याप्त अनुसन्धान नगरी धारा १६ जस्तो महत्वपूर्ण हकको बारेमा हचुवाको भरमा निवेदन गरी यस अदालतले निवेदन खारेज गर्नुपर्दा सुसूचित हुने धारा १६ को हकको सम्बन्धमा गलत Jurisprudence विकास होला भन्ने यस अदालतलाई चिन्ता लाग्छ। यो कुरा निवेदकले बुझ्नुपर्छ। यस विषयमा यहाँ भारतको सर्वोच्च अदालतले यस्तो प्रकारको Public Interest Litigation को निवेदनमा गरेको व्याख्या उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ।

५३. भारतको संविधानमा हाम्रो हाल खारेज भएको ०४७ सालको संविधानमा भएको धारा ३६(१) को व्यवस्थाजस्तो प्रधानमन्त्री हुन प्रतिनिधिसभाको सदस्य हुनपर्ने व्यवस्था थिएन। एच.डि.देवगौडालाई त्यहाँको राष्ट्रपतिले भारतको प्रधानमन्त्री पदमा नियुक्ति गरेकोमा संसद्को सदस्य नभएको व्यक्ति प्रधानमन्त्रीमा नियुक्त हुन सक्दैन भनी भारतको संविधानको धारा ७४ र ७५ को विवाद उठाई परेको निवेदनमा भारतको सर्वोच्च अदालतले सार्वजनिक सरोकारको विवाद भनी निवेदन दर्ता गर्ने व्यक्तिले संवैधानिक र सम्बन्धित विषयमा जानी बुझी सम्बन्धित विषयमा राम्रो अनुसन्धान गरेर मात्र निवेदन दर्ता गर्नुपर्छ भन्ने व्याख्या गर्‍यो। निवेदक S.P.Anand Petitioner V.s. H.D.Dev Gouda and Others भएको मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतले देहायबमोजिम व्याख्या गर्‍यो : On issues of constitutional laws Litigants who can lay no claim to have expert knowledge in that field should refrain from filing petitions, which are often drafted in a casual and cavalier fashion giving an extempore appearance not having had even a second look. It is of utmost importance that those who invoke Supreme Court's jurisdiction seeking waiver of the locus standi rule must exercise restraint in moving the Court by not plunging in areas wherein they are not well versed. Such a litigant must not succumb to spasmodic sentiments and behave like a knight errant roaming at will in pursuit of issues providing publicity. He must remember that as person seeking to espouse a public cause, he owes it to the public as well as to the Court that he does not rush to Court without undertaking a research, even if he is qualified or competent to raise the issue Besides, it must be remembered that a good cause can be lost if petitions are filed on half-baked information without proper research or by persons who are not qualified and competent to raise such issues as the rejection of such a petition may affect third party rights. Lastly, it must also be borne in mind that no one has a right to the waiver of the locus standi rule and the court should permit it only when it is satisfied that the carriage of proceedings is in the

competent hands of a person who is genuinely concerned in public interest and is not moved by other extraneous considerations. So also the Court must be careful to ensure that the process of the Court is not sought to be abused by a person who desires to persist with his point of views, almost carrying it to the point of obstinacy by filing a series of petitions refusing to accept the Court's earlier decisions as conculuding the point. In the instant case the petitioner challenged the correctness of the Supreme Court's decisions on the specious plea that they needed reconsideration. Except for saying that they needed reconsideration he had no answer to the correctness of the decisions. Such a casual approach to considered decisions of Supreme Court even by a person well -Versed in law would no be countenanced. The Supreme court pointed out that indiscriminate use of this important lever of public interest litigation would blunt the lever itself. भन्ने व्याख्या भयो । प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा पनि यस्तै Remarks लेख्नुपर्ने हुनेखालको छ ।

५४. धारा ८८(२) अन्तर्गतको यस अदालतको असाधारण अधिकार महत्वपूर्ण अधिकार हो । यही धाराले नै यस अदालतलाई मौलिक हक प्रचलन गराउन सशक्त अधिकार प्रदान गर्दछ । तर धारा ८८(२) ले परम्परागत Locus Standi लाई Widen गरेको भन्दैमा अस्पष्ट दावी लिई वा Publicity को लागि र Frivolous Petition को लागि Locus Standi Widen गरेको होइन । अर्को महत्वपूर्ण कुरा धारा ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विवादको निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४०(३)(ड) को व्यवस्थाअनुसार निवेदन दिने मात्र हैन निवेदनमा उठाइएको विवाद समाधान कसरी हुनसक्छ सो समेत विवादको समाधानको रूपमा निवेदनमा नै खुलाउनुपर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । नियमावलीको सो व्यवस्थाका सम्बन्धमा पनि यस अदालतबाट सम्बत् ०४९ सालको रिट नं. २५३९ निवेदक बालकृष्ण न्यौपानेविरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालय भएको मुद्दामा यस अदालतले आफ्नो फैसलाको प्रकरण २६ मा व्याख्या समेत गरिसकेको छ । निवेदकबाट ती कुनै पनि कुरा पालन नगरी त्यसको विपरित अस्पष्ट दावी लिई प्रस्तुत निवेदन गरेको देखियो ।

५५. Frivolous Petition दिएकोले निवेदन खारेज भएको कारण अर्थात् हार्ने पक्षबाट मुद्दामा लागेको खर्च भराउने आदेश दिन सक्ने व्यवस्था अदालतको Inherent अधिकार हो । यस्तो व्यवस्थाको मूल उद्देश्य काल्पनिक, भुट्टा, अस्पष्ट वा आफूले दावी प्रमाणित गर्न नसक्ने आधारहिन मुद्दा अदालतमा नआओस् र अदालतको अमूल्य समय बर्बाद हुन नपाओस् भन्ने हो । हामीकहाँ आधारहिन, अस्पष्ट र आफूले प्रमाणित गर्न नसक्ने Frivolous दावी लिई आउने पक्षबाट अर्को पक्षलाई मुद्दा मामिलामा लागेको खर्च भराउने परम्परा बसी नसकेकोले हामीलाई यस्तो व्यवस्था नौलो र अनौठो लाग्न सक्ला तर यस्तो व्यवस्था न्यायिक जगत्मा प्रक्रियाको एक अभिन्न अंग र मान्य प्रचलन हो । गत वर्ष भएको हाम्रो छिमेकी मुलुक भारतको राष्ट्रपति र उप-राष्ट्रपतिको निर्वाचन अगाडि त्यहाँका सांसदहरूलाई रात्री भोजमा बोलाएको भन्ने आरोपमा त्यहाँका प्रधानमन्त्री र राजनीतिक पार्टीका नेता समेतलाई कारवाही हुन माग गरिएको एक Practicing वकिलको निवेदनमा निवेदकले कुनै अपराध भएको भनी स्थापित गर्न नसकेको भनी High Court ले मुद्दा खारेज गर्दै निवेदन गर्ने वादीसरहको कानून व्यवसायी वकिलबाट Politically Motivated भुट्टा मुद्दा ल्याई अदालतको समय लिएवापत Litigation Cost भनी रु.२५,०००/- खर्च भराउने आदेश गरेकोमा त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले पनि High Court को आदेश सदर गरेको भन्ने टाइम्स अफ इण्डियामा समाचार प्रकाशनमा आएको थियो । उक्त मुद्दामा "The petitioner has failed to prove locus in the case and it had been filed on the basis of hearsay it is devoid of any merit. The petition is nothing but the petition is politically motivated भनियो ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

५६. टाइम्स अफ इण्डियामा प्रकाशित समाचार यस अदालतले Notice मा लिन्छ र लिन सक्छ। Media मा आएको समाचार अदालतले Notice मा लिन सक्नेमान्य प्रचलन हो। Media को समाचार Notice लिई आफ्नो फैसलामा उल्लेख गर्न सक्नेबारे यहाँ भारतको सर्वोच्च अदालतले Rajender Kumar Vs. State को मुद्दामा १९८० A.I.R. को पृ.१५१८ उल्लेख गर्न आवश्यक छ। Rajender Kumar Vs. State को उक्त मुद्दा सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने विषयमा विवाद उठेको थियो। त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले आफ्नो निर्णय सुनाउने समयमा २०३४ साल ताका तत्कालीन नेपालका राजा वीरेन्द्रले नेपालको राजनीतिक नेताहरूलाई आममाफी दिएको कुरा नेपालको Media बाट प्रसारण भएपछि सोही समाचारलाई भारतको सर्वोच्च अदालतले Judicial Notice मा लिएको कुरा यसरी उल्लेख गरी नेपालको आममाफीलाई समेत आधार बनाई आफ्नो फैसला गर्‍यो। उक्त मुद्दामा पृष्ठ १५१८ को प्रकरण १७ मा देहायबमोजिम भनियो— "Even as we are writing this Judgment we read in the morning's newspaper's that King Birendra of Nepal has declared a "General Amnesty" to all Nepalese accused of political charges the expression 'Political Offence' is thus commonly used and understood though perhaps 'Political Offence' may escape easy identification. प्रस्तुत निवेदन पनि Frivilous निवेदन देखिन्छ।
५७. अतः प्रस्तुत निवेदन यस अदालतद्वारा स्थापित सिद्धान्तविपरित परेको, निवेदन अस्पष्ट देखिएको, यस्तो अस्पष्ट निवेदनमा सुनवाईको दिन आफ्नो दावी पुष्ट्याई गर्न नसकेको यस्तो अस्पष्ट दावीको निवेदन ल्याउने तर त्यसलाई प्रतिरक्षा गरी अदालतलाई सहयोग पनि नगर्ने र अदालतले महत्वपूर्ण र अमूल्य समय लगाउनु परेकोले भविष्यमा यस्तो कार्यलाई रोक्न यस्तो अस्पष्ट निवेदन ल्याउन Discourage गर्नेपछि। यस्तो निवेदन ल्याउनेबाट अदालतले आफ्नो Inherent Power अन्तर्गत Legal Cost भराउने आदेश गर्न सक्छ यो मान्य प्रचलन हो। प्रस्तुत निवेदन पनि अस्पष्ट भएको र सम्बन्धित निकायमा नगएको र यस्तै अस्पष्ट दावीले गर्दा निवेदन खारेज गर्नुपरेको कारण Token को रूपमा भए पनि रु.५/- Legal Cost भराउने यस इजलास निष्कर्षमा पुगे पनि निवेदक कानून व्यवसायी भएको कारण र यस निवेदनमा भएका त्रुटीहरूलाई ध्यानमा राखी अब पछिका दिनहरूमा यस्तो नहुने अपेक्षा गर्दै निवेदकबाट कुनै रकम नभराउने ठहर गरी प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ। मिसिल नियमानुसार बुभाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गौरी ढकाल

इति सम्बत् २०६४ साल माघ २३ गते रोज ४ शुभम्।

अधिवक्ता राजीव बास्तोला विरुद्ध न्यायपरिषद्, न्याय परिषद्को सचिवालयसमेत

स्रोत : ने.का.प. २०६६, अङ्क ११, निर्णय नं. ८२६७,
पृष्ठ १८८२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्वत् २०६३ सालको WO -१०१५
आदेश मिति: २०६६/३/२४/४

विषय :- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : अधिवक्ता राजीव बास्तोला

विरुद्ध

विपक्षी : न्यायपरिषद्, न्याय परिषद्को सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ विवादरहितरूपमा सार्वजनिक भइसकेको विषयमा सूचनाको प्रश्न उपस्थित हुने देखिँदैन । जहाँ कुनै सूचनालाई गोप्यरूपमा राखिन्छ वा कुनै सूचना सार्वजनिक गरिँदैन, त्यसबेला सूचना पाउने हक क्रियाशील हुने ।
- ◆ न्याय परिषद्को बैठकबाट पछि अनुमोदन गराउने गरी आयोगमा न्याय परिषद्का अध्यक्ष तथा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशबाट न्यायाधीशलाई खटाएको भन्ने लिखित जवाफ गोप्य नभई मिसिल संलग्न रही सार्वजनिक लिखतको रूपमा रहेकोले यस प्रकृतिको सार्वजनिक लिखतमा उल्लेखित कुराका सम्बन्धमा सूचना सम्प्रेषण गर्नु भन्ने आदेश जारी गर्न उपयुक्त नहुने । (प्रकरण नं.११)
- ◆ न्याय परिषद्ले पूर्णता नपाएकै कारणले मात्र राष्ट्रिय महत्व र सरोकारको संवेदनशील विषयलाई तत्काल संवोधन गर्न नसके त्यसले न्याय परिषद्को भूमिकाप्रति नकारात्मक असर पुग्ने र आफ्नो संवैधानिक दायित्व एवं कर्तव्यबाट न्याय परिषद् विमुख हुने स्थिति नआओस् भनेर न्याय परिषद्बाट पछि अनुमोदन गराउने गरी न्याय परिषद्का अध्यक्ष एवं सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशबाट न्यायाधीशहरूलाई आयोगमा खटाउने निर्णय गरी सो निर्णय न्याय परिषद्को निर्णयअनुसार अनुमोदन भइसकेको भन्ने देखिँदा प्रक्रिया पूरा गरी भएको सिफारिसमा आपत्तिजनक काम भएको मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

मा. न्या. कल्याण श्रेष्ठ

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतसमक्ष परेको प्रस्तुत रिट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

२. म निवेदक कानून व्यवसाय गरिराएको नेपाली नागरिक भएकोले कानून र न्यायका क्षेत्रमा न्यायलयलाई सहयोग पुऱ्याउनु मेरो कर्तव्यसमेत हो । २०६३/१२/८ मा रौतहट जिल्लाको सदरमुकाम गौरमा भएको घटनाको छानविन गर्न २०६३/१२/९ मा नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत पाटनका माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरेको अध्यक्षतामा छानविन आयोग गठन गरिएको सूचना सार्वजनिक गरिएको थियो । सो सूचना सार्वजनिक भएपश्चात् न्यायाधीशलाई न्याय परिषद्को सिफारिश र परामर्शवेगर मुद्दा हुने कामबाहेक अन्यत्र खटाउन नमिल्ने र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११३ बमोजिम न्याय परिषद्ले पूर्णता नपाएको स्थितिमा न्यायाधीशलाई कार्यपालिकाले आफ्नो विभागीय कर्मचारीभै अन्यत्र खटाउन मिल्दैन तर गौर घटनाको छानविन आयोगमा न्यायाधीशलाई कसरी खटाइयो ? न्याय परिषदसँग परामर्श, वा सिफारिश लिइयो लिइएन ? भन्ने जानकारी पाउन न्याय परिषदमा निवेदनसमेत पेश गरेकोमा कुनै जानकारी गराइएन । पुनः जुम्ला जिल्लाका माननीय जिल्ला न्यायाधीश अनन्तराज डुम्रेको नाम समावेश गरी आयोगको पुनर्गठन भएपछि सोको समेत जानकारी पाउन अनुरोध गरेकोमा कुनै जानकारी नगराइएवाट बाध्य भई सूचनाको हक प्रचलनको लागि संविधानको धारा २७ बमोजिम यो निवेदन गरेको छु ।
३. अतः विपक्षीहरूबाट माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरे र अनन्तराज डुम्रेलाई गौर घटनाको छानविनमा खटाइएको बारेमा सही साँचो सूचना दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी सूचनाको हक संरक्षण तथा प्रचलन गरिपाऊँ । उक्त आदेशबमोजिम प्राप्त सूचना जानकारी धारा ११० को उपधारा १ विपरीत देखिएमा सो निर्णयहरूलाई समेत यसै निवेदनको रोहबाट उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिकाको संरक्षण गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
४. यसमा रिट निवेदनमा उल्लेखित न्यायाधीशहरूलाई गौर घटनाको छानविनमा खटाउँदा आफूलाई के कस्तो प्रकारको असर पऱ्यो भन्ने कुरा खुलाउन सकेको पाईदैन भने प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गर्न आफ्नो के कस्तो सरोकार भएको भन्ने कुरा पनि प्रष्टरूपमा उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन । अर्कोतर्फ रिट निवेदकले के कस्तो विषयको जानकारी माग्न परमादेशको आदेश माग गरेको हो ? सो कुरासमेत प्रष्टरूपमा खुलाउन सकेको देखिदैन । यस्तो माग दावी प्रष्ट नभएको र रिट दर्ता गर्नुपर्ने आफ्नो सरोकार निहीत रहेको कुरा नै खुलाउन नसकेको रिट निवेदन दर्ता गर्न मिलेन । अतः सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २७ (२) (३) तथा अ.व. २७ नं. बमोजिम दरपीठको आदेश गरी दिएको छ नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतका रजिष्ट्रारको आदेश ।
५. उक्त दरपीठ आदेश बदर गरी रिट निवेदन दर्ता गरिपाऊँ भनी यिनै निवेदकले दिएको निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा, यसमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११०(१) बमोजिम कुनै न्यायाधीशलाई न्यायाधीशको पदमा बाहेक अन्य कुनै पदमा सरुवा गरिने, काममा लगाइने वा काजमा खटाइने छैन । तर, नेपाल सरकारले न्याय परिषदसँग परामर्श लिई पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतको न्यायाधीशलाई न्यायिक जाँचबुझको काममा वा केही खास अवधिका लागि कानून न्यायसम्बन्धी अनुसन्धान, अन्वेषण वा राष्ट्रिय सरोकारको अन्य कुनै काममा खटाउन सक्नेछ । पुनरावेदन अदालत वा जिल्ला अदालतको न्यायाधीशको हकमा प्रधान न्यायाधीशले न्याय परिषदसँग परामर्श गरी उल्लेखित काम र निर्वाचनजस्ता काममा लगाउन सक्नेछ । भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको र संविधानको धारा ११३ बमोजिम न्याय परिषदको गठन पूर्णरूपबाट नभएको भन्ने निवेदकको

भनाइ रहेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालत पाटनका न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरे र जुम्ला जिल्ला अदालतका जिल्ला न्यायाधीश अनन्तराज डुम्रेलाई छानविन आयोगमा खटाइएको विषयमा संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको देखिँदा संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको विवादमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को संशोधनसहित नियम २७ (२) (३) बमोजिम रजिष्ट्रारबाट मिति २०६४/१/३ मा भएको दरपीठ नियमअनुकूल नहुँदा बदर गरिदिएको छ। निवेदन दर्ता गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६४/१/२८ को आदेश।

६. यसमा, हाल न्याय परिषद्ले पूर्णता पाइसकेको भन्ने सार्वजनिक जानकारीमा आएको देखिँदा निवेदकले दावी गरेको आयोगको लागि न्यायाधीश सिफारिस गर्ने वा अनुमोदन गर्नेसम्बन्धी के कारवाही भएको रहेछ ? सोसम्बन्धी फाईल पेसीका दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी न्याय परिषद्बाट मगाई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६४/२/२० को आदेश।
७. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिकाको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी न्याय परिषद् सचिवालयका नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। साथै विपक्षी बनाइएका अन्य कार्यालय र मन्त्रालयहरूको भूमिका निवेदनमा उठाएको सूचनाको हकसम्बन्धी विषयवस्तुमा नदेखिएकोले न्याय परिषद् सचिवालयबाहेक अन्यको नाउँमा म्याद जारी गर्नुपरेन भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६४/३/१३ को आदेश।
८. रौतहट जिल्लाको गौर नगरपालिका क्षेत्रमा मिति २०६३/१२/७ गतेका दिन घटेका घटनाको कारण ठूलो संख्यामा नागरिकहरूको मृत्यु हुनुका साथै धेरै व्यक्तिहरू घाइते भएको विषयमा जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ अर्न्तगत जाँचबुझ आयोग गठन गरी छानविन गराउनुपर्ने भएकोले पुनरावेदन अदालतका एकजना न्यायाधीशलाई आयोगको सदस्य पदमा नियुक्त गर्न उपयुक्त नाम सिफारिस गरी पठाई दिन गृह मन्त्रालयको २०६३/१२/९ समेतको पत्रबाट लेखिआएको थियो। तर तत्कालीन अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११३ को उपधारा (१) को खण्ड (घ) र (ङ) बमोजिमको सदस्य मनोनीत एवं नियुक्ति नभइसकेको अवस्थामा न्याय परिषद्को बैठक बस्न नसक्ने भएता पनि यस्तो गम्भीर एवं संवेदनशील राष्ट्रिय सरोकारको विषयमा न्यायाधीशको नाम नपठाई अनुत्तरदायी भई परिषद् बस्न नसक्ने र न्यायाधीशको नाम पठाउनु न्याय परिषद्को संवैधानिक दायित्व र कर्तव्य रहेको परिस्थितिमा न्याय परिषद्का अध्यक्ष, सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूबाट पुनरावेदन अदालतका माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरे र माननीय जिल्ला न्यायाधीश अनन्तराज डुम्रेलाई न्याय परिषद्बाट अनुमोदन गराउने गरी क्रमशः २०६३/१२/९ र २०६३/१२/२९ को निर्णयअनुसार सिफारिस गरिएकोमा न्याय परिषद्को २०६४/२/३ को बैठकबाट उक्त नाम अनुमोदन गरिसकिएको छ। यस्तो संवैधानिक काम-कारवाहीबाट रिट निवेदकको मौलिक हक-अधिकारमा आघात परेको नहुँदा न्यायाधीश खटाइएको संवैधानिक कार्य बदर हुनुपर्ने होइन। साथै निवेदकले न्यायाधीशलाई कसरी खटाइयो र न्याय परिषदसँग परामर्श वा सिफारिस लिइयो लिइएन भन्ने जानकारी पाउन यस सचिवालयमा निवेदन दर्ता गराएकोमा निजलाई मौखिक सूचना दिई सकिएकोले सूचना पाउने हकबाट वञ्चित गरेको भन्ने जिकीर भूटा छ। अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको न्याय परिषद् सचिवालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

९. नियमावमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक स्वयं विद्वान अधिवक्ता राजीव बास्तोलाले रौतहट जिल्लाको गौरमा भएको घटनाको बारेमा गठित न्यायिक छानविन आयोगमा पुनरावेदन अदालत तथा जिल्ला अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूहरूलाई खटाइएको थियो । न्याय परिषद्को सिफारिसबेगर कुनै न्यायाधीशलाई न्यायाधीशको काममा बाहेक अन्य काममा लगाउन वा काजमा खटाउनसमेत नमिल्ने र तत्कालीन अवस्थामा न्याय परिषद्ले पूर्णता नपाएकोमा के कसरी न्यायाधीशलाई छानविन आयोगमा खटाइएको हो सोसम्बन्धमा सही र साँचो सूचना दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी सूचनाको हकलाई संरक्षण र प्रचलन गराई पाऊँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।
१०. उपरोक्त बहस सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाण अध्ययन गरी मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने के रहेछ ? भनी निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।
११. यसमा, रौतहट जिल्लाको गौरमा भएको घटनाको बारेमा गठन भएको छानविन आयोगमा माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरे र अनन्तराज डुम्रेलाई खटाइएको बारे साँचो सूचना दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ र सोबमोजिम प्राप्त सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११० को उपधारा १ विपरीत देखिएमा सो निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिकाको भूमिकालाई संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने जिकीरका साथ प्रस्तुत रिट दर्ता भएको देखियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११० को उपधारा (१) मा कुनै न्यायाधीशलाई न्यायाधीशको पदमा बाहेक अन्य कुनै पदमा सरुवा गरिने, काममा लगाइने वा काजमा खटाइने छैन । तर नेपाल सरकारले न्याय परिषदसँग परामर्श लिई पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतको न्यायाधीशलाई न्यायिक जाँचबुझको काममा वा केही खास अवधिको लागि कानून वा न्यायसम्बन्धी अनुसन्धान, अन्वेषण वा राष्ट्रिय सरोकारको अन्य कुनै काममा खटाउन सक्नेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सो प्रावधानबमोजिम न्याय परिषद्को सिफारिसमा नेपाल सरकारले पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशलाई न्यायिक जाँचबुझसमेतको काममा खटाउन सक्ने नै देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा गौर घटनाको बारेमा जाँचबुझ गर्न गठन भएको छानविन आयोगमा पुनरावेदन अदालतका माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद घिमिरे र जुम्ला जिल्ला अदालतका माननीय जिल्ला न्यायाधीश अनन्तराज डुम्रेलाई खटाएको भन्ने कुरा न्याय परिषद्ले स्वीकार गरी लिखित जवाफ पेस गरेको देखिन्छ । यसरी न्यायाधीशलाई छानविन आयोगमा खटाएको विषयलाई स्वीकार गरिसकेकोले सोको सत्यताको विवाद रहेको पाइदैन । यस्तो विवादरहित रूपमा सार्वजनिक भइसकेको विषयमा सूचनाको प्रश्न उपस्थित हुने देखिदैन । जहाँ कुनै सूचनालाई गोप्यरूपमा राखिन्छ वा कुनै सूचना सार्वजनिक गरिँदैन, त्यसवेला सूचना पाउने हक क्रियाशील हुन्छ । तर प्रस्तुत विवादमा न्याय परिषद्को बैठकबाट पछि अनुमोदन गराउने गरी उल्लेखित आयोगमा न्याय परिषद्का अध्यक्ष तथा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूबाट न्यायाधीशलाई खटाएको भन्ने लिखित जवाफमा उल्लेख भएको र सो लिखित जवाफ गोप्य नभई मिसिल संलग्न रही सार्वजनिक लिखितको रूपमा रहेकोले यस प्रकृतिको सार्वजनिक लिखितमा उल्लेखित कुराका सम्बन्धमा सूचना सम्प्रेषण गर्नु भन्ने आदेश जारी गर्न उपयुक्त हुने देखिँदैन ।
१२. अब, प्राप्त सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११० को उपधारा (१) विपरीत भएमा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी लिएको दोस्रो जिकीरतर्फ हेर्दा सो आयोग गठन हुँदाका अवस्थामा धारा ११३ बमोजिमको न्याय परिषद्ले तत्कालीन अवस्थामा पूर्णता नपाएको कुरालाई लिखित जवाफमा

स्वीकार गरेको देखिन्छ । न्याय परिषद्ले पूर्णता नपाएकै कारणले मात्र राष्ट्रिय महत्व र सरोकारको संवेदनशील विषयलाई तत्काल सम्बोधन गर्न नसके त्यसले न्याय परिषद्को भूमिका प्रति नकारात्मक असर पुग्ने र आफ्नो दायित्व एवं कर्तव्यबाट न्याय परिषद् विमुख हुने स्थिति नआओस भनेर न्याय परिषद्बाट पछि अनुमोदन गराउने गरी न्याय परिषद्का अध्यक्ष एवं सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूबाट न्यायाधीशहरूलाई आयोगमा खटाउने निर्णय गरी सो निर्णय न्याय परिषद्को मिति २०६४/२/३ को निर्णयानुसार अनुमोदन भइसकेको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिँदा प्रक्रिया पूरा गरी भएको सिफारिसमा आपत्तिजनक काम भएको मान्न मिलेन ।

१३. साथै, गौर घटनाको विषयमा गठन भएको जाँचबुझ आयोगले घटनाको बारेमा जाँचबुझ गरी प्रतिवेदनसमेत पेस गरेको भन्ने कुरा हाल सार्वजनिकरूपमै प्रकाशमा आई जाँचबुझको काम नै सम्पन्न भइसकेको स्थिति रहेको छ । यसरी काम सम्पन्न भइसकेको स्थितिमा उक्त काममा खटाएको कार्य बदर गर्नुको कुनै औचित्य रहदैन ।

१४. अतः गौर घटनाका बारेमा खटाइएका न्यायाधीशहरूलाई न्याय परिषद्ले अनुमोदन गरी सोको सूचना सार्वजनिक भई आयोगले आफ्नो काम सम्पन्न गरिसकेको मौजुदा अवस्थामा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् न्याय परिषद्मा पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा. न्या. भरतराज उप्रेती

इजलास अधिकृत: रमेशप्रसाद ज्ञवाली

इति सम्बत् २०६६ साल असार २४ गते रोज ४ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०६८ अंक ४, निर्णय नं. ८५९४,
पृष्ठ नं. ६१९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
सम्बन्ध २०६६ सालको रिट नं. ०६६-wo-०३६९
आदेश मिति: २०६८/२/४/४

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त प्रतिषेधसमेत ।

निवेदक : त्रिभुवन विश्वविद्यालयका रजिष्ट्रार एवं त्रि.वि. केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष प्रा.डा. भीमराज अधिकारी

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं जिल्ला का.म. न. पा. वडा नं. १० स्थित राष्ट्रिय सूचना आयोगसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रजातान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा हरेक सरकारी काम-कारबाहीको जनताले जस्ताको तस्तै Censor नगरी थाहा पाउने हक राख्दछन् र थाहा पाएको हुनुपर्छ । सरकारले आफूले गरेको काम-कारबाहीको प्रतिक्रिया (Feedback) जनताबाट अभिव्यक्त विचारबाट नै थाहा पाउने हुँदा जनता सुसूचित हुन अति आवश्यक हुन्छ । प्रजातान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा गोप्यता (Secrecy), Exception र सूचना सम्प्रेषण Rule हुनुपर्छ । प्रजातन्त्र खुलापनमा आधारित हुने हुँदा राष्ट्र हित र सार्वजनिक हितको लागि गोप्यता नराखी नहुने केही विषयबाहेक अन्य विषय सरकारले जनतालाई सुसूचित गर्नुपर्ने । गुपचूप र गोप्य राख्न नहुने । (प्रकरण नं. ३२)
- ◆ आफ्नो उत्तरपुस्तिकामा प्राप्त प्राप्ताङ्कमा चित्त नबुझे Retotalling गराउन सक्ने हक त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आफ्नै कानूनले पनि प्रत्येक परिक्षार्थीलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । आफ्नो विषयमा सूचना माग्ने हक प्रत्येक नागरिकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ (१) ले मौलिक हक प्रदान गरेको छ । सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (३) को प्रतिबन्धित सूचीमा उत्तरपुस्तिका समावेश नभएको र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ अनुसार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयद्वारा जारी सूचनाको वर्गीकरणमा पनि उत्तरपुस्तिका नपरेकाले संविधानको धारा २७ अर्न्तगत आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्ने र उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने प्रत्येक परिक्षार्थीको हक भएको हुँदा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले तोकेको शर्तमा आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउनुपर्ने । (प्रकरण नं. ३९)

आदेश

मा. न्या. बलराम के.सी.

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ बमोजिम त्रिभुवन विश्वविद्यालय एक स्वशासित र संगठित संस्था हो र यसले विभिन्न नियमहरू बनाई विभिन्न निकायहरू वा संगठनको स्थापना गरेको छ। जसमध्ये परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय पनि एक हो, जसले त्रि.वि.का आगिक तथा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसमा विभिन्न तहको शैक्षिक कार्यक्रममा संलग्न विद्यार्थीहरूको परीक्षा लिने सोको उत्तरपुस्तिका सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञ परीक्षकहरूबाट परीक्षण, सम्परीक्षण गराई केन्द्रीय परीक्षा सञ्चालक समितिका निर्णयानुसार नतिजा प्रकाशित गर्ने व्यवस्थाअनुसार २०६४ साल भाद्रमा लिइएको BBS प्रथम वर्षको नतिजा २०६५ साल जेष्ठ २१ मा प्रकाशित गएको र त्रि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम, २०५० को नियम २३५ मा परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित भएको मितिले ६ महिना नाघेपछि उत्तरपुस्तिकाहरू धुल्याउन सकिने छ, भन्ने व्यवस्था भएकोमा त्यो समयका उक्त उत्तरपुस्तिकाहरू धुल्याई सकिएको थियो।
३. यसैबीच, विपक्षी विजय अर्याल भन्ने विद्यार्थीले Business Statistics & English विषयको उत्तरपुस्तिकाको प्रमाणित प्रतिलिपि पाऊँ भनी परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा कुनै पनि संस्था वा निकायबाट सञ्चालन हुने परीक्षाहरू त्यो संस्था वा निकायको अत्यन्तै संवेदनशील, गोप्य र महत्वपूर्ण हुन्छन्। कानूनबमोजिम गोप्य रहने त्यस्ता उत्तरपुस्तिका परीक्षण र सम्परीक्षण गर्ने विशेषज्ञको जीउ-ज्यानको सुरक्षासमेतको सवाल हुने हुँदा त्यस्ता संवेदनशील कागजपत्रहरू उपलब्ध गराउन एकातर्फ नमिल्ने र अर्कोतर्फ सो उत्तरपुस्तिका धुल्याई सकिएकोले त्यसतर्फ कुनै कारबाही गर्ने प्रश्नै भएन, जसको बारेमा विपक्षीलाई राम्रैसँग जानकारी भएको अवस्थामा सो उत्तरपुस्तिका पाउन पुनरावेदन दिएकोमा परीक्षाको गोपनीयता र संवेदनशीलताप्रति कुनै वास्ता नगरी उत्तरपुस्तिका सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (३) अन्तर्गत दिनुपर्ने विषयभित्र पर्ने देखिएको हुँदा उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि धुल्याउनुभन्दा पूर्व माग्न आएमा परीक्षकको नाम नामेसी नखुल्ने व्यवस्था गरी त्यस्तो उत्तरपुस्तिकाको प्रमाणित प्रतिलिपि दिनुपर्ने भनी मिति २०६६/५/२९ मा निर्णय गरेको कुरा मिति २०६६/७/९ मा प्रमाणित प्रतिलिपि लिई हेर्दा थाहा हुनआयो।
४. कुन कुन सूचना गोप्य राख्ने, सोको नीतिगत निर्धारण र वर्गीकरण गर्ने अधिकार सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा ३ (३) ले सरकारलाई प्रदान गरेको छ। यदि उक्त दफा ३ (३) र २७ को आधारमा गरिएको नीतिगत वर्गीकरणमा चित्त नबुझेमा ऐ. दफा २७(३) बमोजिम विपक्षी आयोगसमक्ष पुनरावलोकनको निवेदन दिएपछि सो पुनरावलोकनमा निर्णय गरेपछि मात्र निर्णय गर्नुपर्नेमा सो प्रक्रिया नै अवलम्बन नगरी प्रयोग गर्नु नमिल्ने र विपक्षीलाई अधिकार नै प्रदान नगरेको दफा १० को प्रयोग गरी पुनरावेदन लिने दिने र निर्णय गर्ने कार्य प्रारम्भमा नै दफा २७ (३) विपरीत भई विपक्षी आयोगको निर्णयमा अधिकार क्षेत्रको त्रुटी छ।
५. त्रि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम, २०५० को परिच्छेद ६१ बमोजिम उत्तरपुस्तिकाको मूल्याङ्कन कार्यमा लापरवाही वा अन्य गैरजिम्मेवारी कार्य गर्ने व्यक्तिलाई कारबाही गर्नुपर्ने हुँदा उत्तरपुस्तिका मूल्याङ्कन र सम्परीक्षण गर्ने व्यक्तिहरूको नाम, थर, वतन, पदसहितको सम्पूर्ण विवरण उत्तरपुस्तिकामा खुलाउनु पर्दछ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ मा कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को प्रस्तावना, ऐनको दफा ३ (३) (ड) को व्यक्तिगत गोपनीयता, व्यक्तिको जीउ-ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुऱ्याउने विषय सम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिने छैन भन्ने कानुनी व्यवस्थाप्रति पूर्णतः वेवास्ता गरी भएको आयोगको निर्णय स्वतः गैरकानुनी रहेको प्रष्ट छ ।

६. तसर्थ, माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरेबमोजिम विपक्षी आयोगबाट मिति २०६६/५/२९ मा भएको निर्णय संविधानको धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (३), ७, ९, १० (३) (ख), २७, ३७, सूचनाको हकसम्बन्धी नियमावलीको नियम ५, ६ र ७, त्रि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम २०५० को परिच्छेद ६१ र ६४ मा उल्लेखित नियम र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा २७ बमोजिम गठित समितिले गरेको सूचनाको वर्गीकरणसम्बन्धी व्यवस्थाको समेत विपरीत भई त्रि.वि.को कानुनी हकमा आघात परेकोले उपचार माग्न निवेदन गरेको छु । अतः विपक्षी आयोगले त्रि.वि. परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय बल्खुले लिएको परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि दिनुपर्ने गरी मिति २०६६/५/२९ मा गरेको निर्णय र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम-कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी आयोगमा विचाराधिन रहेको परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउन दिएको पुनरावेदन/निवेदनहरू र सोही किसिमका पछि प्राप्त हुने पुनरावेदन/निवेदनहरूसमेतमा अब उपरान्त उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि उपलब्ध गर्नु/गराउनु भन्ने कुनै किसिमको निर्णय नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षीका नाममा प्रतिशोधको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ ।
७. साथै, हाल विपक्षी आयोगमा उत्तरपुस्तिकाको प्रमाणित प्रतिलिपि पाउँ भन्ने अन्य पुनरावेदन/निवेदनसमेत दर्ता भई विचाराधिन रहेको हुँदा ऐनको दफा १० बमोजिमको पुनरावेदनहरूमा कुनै काम-कारवाही अगाडि नबढाउनु, निर्णय नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षी आयोगका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
८. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको आदेश ।
९. प्रस्तुत निवेदनमा हाल तत्कालको अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन । लिखित जवाफ परेपछि अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको आदेश ।
१०. नेपालमा पहिलोपटक तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले सूचना माग्ने र पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेकोमा हाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ ले त्यसको दायरा विस्तृत गरी प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हकलाई संवैधानिक संरक्षण प्रदान गरी मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । उक्त धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भनी गरिएको व्यवस्था स्वयं कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने भनी तोकेको सूचनाबाहेक अन्य सूचना प्रत्येक नागरिकले प्राप्त गर्न सक्ने र त्यस्तो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्नेमा कुनै विवाद हुन सक्दैन ।
११. मैले २०६४ सालमा दिएको बी.बी.एस. प्रथम वर्षको विजनेश स्टाटिस्टिक्स र अंग्रेजी विषयको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि मिति २०६६/२/३१ मा सूचना अधिकारीसँग माग गरेको र २०६६/३/१६ मा त्रि.वि. परीक्षा

नियन्त्रण कार्यालयको प्रमुखसँग पनि उक्त सूचना माग गर्दा कुनै जानकारी नदिएकोले मागबमोजिम सूचना उपलब्ध गराई पाऊँ भनी राष्ट्रिय सूचना आयोगसमक्ष दिएको पुनरावेदनमा माग गरेको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने हकलाई सचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(३) ले रोक नलगाएको एवं सूचनाको वर्गीकरणमा समेत गोप्य राख्नुपर्ने वर्गीकरण गरेको नदेखिँदा उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि दिनुपर्ने गरी आयोगबाट भएको मिति २०६६/५/२९ को निर्णय कानूनसम्मत नै रहेको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा २ (क) ले परिभाषा गरेको सार्वजनिक निकायभित्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय पनि पर्ने तथ्यमा विवाद छैन। त्यस्तो निकायसँग नागरिकको हकको सम्मान र संरक्षण गर्ने, गराउने दायित्व रहेको सोही ऐनको दफा ४(१) ले स्पष्ट गर्दछ। ऐनको दफा २७ अनुसार गठित भनिएको समितिले गरेको सूचनाको वर्गीकरण हालसम्म कहिले कतै प्रकाशित भएको थाहा छैन। ऐन तथा नियमावलीले त्यस्तो कुनै वर्गीकरण गरेको पनि छैन। कुनै पनि कानून सार्वजनिकरूपमा प्रकाशन नभएसम्म सरोकारवालाले थाहा पाएको अनुमान गर्न मिल्दैन।

१२. ऐनको दफा ३०(२) ले कुनै सरोकारवाला व्यक्तिले सार्वजनिक निकायमा रहेको आफूसँग सम्बन्धित विषयको सूचना माग गरेमा निजलाई सो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्थाअनुरूप मैले उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गरेको हुँदा यस सम्बन्धमा आयोगको निर्णय कानूनसम्मत नै छ। उक्त निर्णयले रिट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात पुऱ्याएको छैन। धेरै मुलुकहरूमा विद्यार्थीले आफ्नो उत्तरपुस्तिका हेर्न पाउने अधिकारलाई स्पष्टरूपमा स्वीकार गरी सकिएको छ। उदाहरणको लागि University College Cork ले आफ्नो वेबसाइट <http://www.ucc.ie/en/exams/results/scripts/> त्यस्तो उत्तरपुस्तिका हेर्ने कार्यविधि र समयतालिका ताकेको छ। अतः उपरोक्त आधार प्रमाणहरूका आधारमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत विपक्षी विजय अर्यालको लिखित जवाफ।
१३. नेपालमा पहिलोपटक तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि सूचना माग्ने र पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेकोमा हाल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ ले त्यसको दायरा विस्तृत गरी प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हकलाई संवैधानिक संरक्षण प्रदान गरी मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ। उक्त धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन भनी गरिएको व्यवस्था स्वयं कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने भनी तोकेको सूचनाबाहेक अन्य सूचना प्रत्येक नागरिकले प्राप्त गर्न सक्ने र त्यस्तो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्नेमा कुनै विवाद हुन सक्दैन।
१४. राज्यका काम-कारवाही लोकतान्त्रिक पद्धतिअनुसार खुला र पारदर्शी बनाई नागरिकप्रति जवाफदेही र जिम्मेवार बनाउन, सार्वजनिक महत्वको सूचनामा आम-नागरिकको पहुँचलाई सरल र सहज बनाउने एवं नागरिकको सुसूचित हुने हकलाई संरक्षण र प्रचलन गराउने उद्देश्यले लागू भएको सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (१) ले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई यस ऐनको अधिनमा रही सूचनाको हकको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं प्रचलन गर्ने कार्यको लागि आयोगको स्थापना भएको तथ्य सोही ऐनको दफा ११ ले प्रष्ट गर्दछ।
१५. शंकरदेव क्याम्पसका परीक्षार्थी विजय अर्यालले २०६४ सालमा दिएको बी.बी.एस. प्रथम वर्षको विजनेस स्टाटिस्टिक्स र अंग्रेजी विषयको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि मिति २०६६/२/३१ मा सूचना अधिकारीसँग माग गरेको र २०६६/३/१६ मा त्रि.वि. परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको प्रमुखसँग पनि उक्त सूचना माग गर्दा कुनै

जानकारी नदिएकोले विजय अर्यालले यस राष्ट्रिय सूचना आयोगसमक्ष दिएको पुनरावेदनमा उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने हकलाई सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (३) ले त्यस्तो सूचनाप्रवाह गर्न रोक नलगाएको एवं सूचनाको वर्गीकरणमा समेत निवेदकले माग गरेको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपिलाई गोप्य राख्नुपर्ने गरी वर्गीकरण गरेको नदेखिँदा निज विजय अर्यालले माग गरेको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि दिनुपर्ने गरी यस आयोगबाट २०६६/५२९ को निर्णय कानूनसम्मत नै रहेको छ ।

१६. ऐनको दफा ३०(२) ले कुनै सरोकारवाला व्यक्तिले सार्वजनिक निकायमा रहेको आफूसँग सम्बन्धित विषयको सूचना माग गरेमा निजलाई सो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेकोमा विजय अर्यालको पुनरावेदनमा निजसँग सम्बन्धित निज आफैँले दिएको परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गरिएको देखिएबाट त्यस्तो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु भनी भएको आयोगको निर्णयले रिट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा अघात नपुऱ्याएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

१७. रिट निवेदकले उत्तरपुस्तिका परीक्षाफल प्रकाशित भएको मितिबाट ६ महिनापछि धुल्याउने भन्ने व्यवस्था भएको उल्लेख गरेको देखिन्छ । संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएको सूचना हकसम्बन्धी मौलिक हक र सोको कार्यान्वयनका लागि आएको ऐनद्वारा दिइएको सूचनाको हकलाई कुनै ऐनअन्तर्गत बनेको नियमको आधारमा रोक लगाउने गरी विपक्षी रिट निवेदकले गरेको दावी स्वयंमा उक्त नियमविपरीत छ । उक्त नियम २३५ ले उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि दिनबाट रोक लगाइएको देखिँदैन । त्यसैगरी, कुनै पनि सार्वजनिक निकायले व्यवस्थापनमा समस्या उत्पन्न हुनसक्ने तर्क देखाएर संविधानप्रदत्त हक अधिकार कार्यान्वयन गर्न सक्तिन भन्ने दावी लिन पाउँदैन । अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको एक भागका रूपमा विकसित सूचनाको हकको सम्बन्धमा विधिशास्त्रीहरूबाट विभिन्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएका छन् । त्यस्ता सिद्धान्तहरूमा अत्याधिक खुलापनको सिद्धान्त (Principle of Maximum Disclosure), सक्रिय सार्वजनीकीकरणको सिद्धान्त (Principle of Proactive Disclosure), सार्वजनिक हित कायम रहने सिद्धान्त (Principle of Public Interest Overriding) प्रमुख छन् । नेपालको सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनले पनि दफा ५ (३) मा त्यसरी स्वयं प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचनाको बारेमा व्यवस्था गरेको छ । धेरैजसो मुलुकहरूमा विद्यार्थीले आफ्नो उत्तरपुस्तिका हेर्न पाउने अधिकारलाई स्पष्टरूपमा स्वीकार गरी सकिएको छ । उदाहरणका लागि University College Cork ले आफ्नो वेबसाइट <http://www.ucc.ie/en/exams/results/scripts/> त्यस्तो उत्तरपुस्तिका हेर्न कार्यविधि र समयतालिका तोकेको छ । विद्यार्थीले उत्तरपुस्तिका हेर्न पाउने अधिकारलाई कानुनी अधिकारकैरूपमा लेखबद्ध गरी स्वीकार गर्ने प्रचलन पनि सुरु भइसकेको कुरा इजरायलको विद्यार्थी अधिकार ऐन, २००७ (Students Rights Act, 2007) को दफा १५ (ग) मा उल्लेख छ । अतः एवं उपरोक्त प्रकरणहरूमा वर्णित आधार प्रमाणहरूबाट रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ, भन्नेसमेत विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगको लिखित जवाफ ।

१८. नियमबमोजि दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरियो । रिट निवेदक प्रा.डा. भीमराज अधिकारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू डा.श्री अम्बरप्रसाद पन्त, श्री नारायणप्रसाद देवकोटा, श्री गुणनिधि न्यौपाने, श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री सन्तकुमार बास्कोटा र श्री टंक दलालले त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ अन्तर्गत नियम बनाई स्थापित त्रि.वि.वि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयले विद्यार्थीहरूको परीक्षा लिने सोको परीक्षण र सम्परीक्षण गराई नतिजा प्रकाशन गर्नेसमेतका कार्यहरू गर्दछ ।

१९. सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा २७ बमोजिम गठित समितिले ऐनको दफा ३ (३) सँग सम्बन्धित गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको नीतिगत वर्गीकरण गरी प्रकरण ३ मा परीक्षाको प्रश्नपत्र निर्माणकर्ताको नाम नामेसी, परीक्षाको नाम नामेसी, की कोडजस्ता परीक्षासम्बन्धी विषयहरू ३० वर्षसम्म गोप्य राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा विपक्षी आयोगको निर्णय सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ र २७ को प्रतिकूल हुनुको साथै ऐ. दफा १० ले अधिकार क्षेत्रविहीनसमेत छ। तसर्थ, विपक्षी आयोगको निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (३), ७, ९, १० (३) (ख), २७ र ३७ सूचनाको हकसम्बन्धी नियमावलीको नियम ५, ६ र ७ तथा त्रि.वि. संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम २०५० को परिच्छेद ६१ र ६४ विपरीत भएकोले विपक्षी आयोगको २०६६/५/२९ को उक्त निर्णय बदर गरी अब उप्रान्त उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि उपलब्ध गर्नु/गराउनु भन्ने कुनै किसिमको निर्णय नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षीका नाममा प्रतिषेधको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।
२०. विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी तथा अधिवक्ताहरू श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा २(क) (२) अनुसार विपक्षी त्रि.वि.वि. सार्वजनिक निकाय भएको हुँदा दफा ४ बमोजिम नागरिकको सूचनाको हकको संरक्षण गर्न बाध्य छ। आयोगले निर्णय गर्दा परीक्षकको नाम नामेसी गोप्य राखी उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपिसम्म दिनुपर्ने गरी निर्णय भएको छ। यसबाट परीक्षकको सुरक्षामा असर पर्ने हुँदैन। संविधान तथा कानूनले सूचनाको हकको सुनिश्चितता गरेको अवस्थामा यो वा त्यो व्यावहारिक कठिनाई देखाई कानूनको अवज्ञा गर्न मिल्दैन। सूचनासम्बन्धी ऐनको दफा ३० (२) ले कुनै सरोकारवाला व्यक्तिले सार्वजनिक निकायमा रहेको आफूसँग सम्बन्धित सूचना माग गरेमा निजलाई सो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ भने ऐ. दफा ३(३) ले उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने हकलाई रोक नलगाएको र दफा २७ अनुसार गरिएको गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको वर्गीकरणमा पनि उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपिलाई गोप्य राख्नुपर्ने वर्गीकरणमा नराखेको हुँदा परीक्षार्थीहरूले आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउनुपर्ने कुरामा विवाद हुनै सक्दैन। तसर्थ राष्ट्रिय सूचना आयोगले गरेको निर्णयमा कुनै त्रुटि नभएकोले उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।
२१. विपक्षी विजय अर्यालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री ऋषिराम घिमिरेले नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २७ ले सूचनाको हकको प्रत्याभूति गरेको छ। त्रि.वि.वि सार्वजनिक निकाय भएको हुँदा सूचना उपलब्ध गराउनु उसको दायित्व पनि हो। यी विजय अर्यालले आफूले दिएको आफ्नो परीक्षासँग सम्बन्धित परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने अधिकारमा विपक्षी त्रि.वि.वि ले अड्डुश लगाउन पाउने अधिकार कुनै कानूनले दिएको छैन। कुनै पनि ऐन नियमले उत्तरपुस्तिका गोप्य राख्न पर्ने भनी त्यस्तो सूचना पाउन नियन्त्रण गरेको छैन। यस्तो अवस्थामा राष्ट्रिय सूचना आयोगको निर्णयमा कुनै कानुनी त्रुटी नहुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।
२२. उल्लिखित बहससमेत सुनि आज निर्णय सुनाउनको लागि तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा निर्णतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो।
२३. यसमा निवेदकको मुख्य माग निवेदक संस्था त्रि.वि. परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय बल्खुले २०६४ साल भाद्रमा लिएको BBS प्रथम वर्षको परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि परीक्षार्थी विजय अर्याललाई दिनुपर्ने गरी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगले दिनु नै गरी विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगले गरेको मिति २०६६/५/२० को निर्णय र उक्त निर्णयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम-कारबाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखियो ।

२४. परीक्षाको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि सम्बन्धित परीक्षार्थीलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने गरी निर्णय गर्ने विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगको लिखित जवाफ हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो कुनै विषयको सूचना माग्ने हक मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था भएको र धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने भनी तोकेको बाहेक अन्य कुराको सूचना प्रत्येक नागरिकले प्राप्त गर्नुका साथै सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(३) अनुसार पनि निवेदकको मागको विषय गोप्य राख्न नपर्ने हुँदा मिति २०६६/८/१६ को निर्णय बदर हुन नसक्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने देखिन्छ ।
२५. विपक्षीमध्येको विजय अर्यालले वी.वी.एस. प्रथम वर्षको विजिनेस स्टाटिस्टिक्स र अंग्रेजी विषयको आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्दा रिट निवेदक त्रि.वि.वि.ले उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउन इन्कार गरेको कारण विपक्षी विजय अर्यालले विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगमा उजुर गर्दा विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगबाट प्रतिलिपि दिनपर्ने गरी निर्णय भएको कारण प्रस्तुत विवाद सिर्जना भएको देखियो ।
२६. सूचनाको हक सम्बन्धमा विद्यमान कानुनी व्यवस्था हेर्दा हाल खारेज भएको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू हुनु अगाडि नेपालमा सूचनाको हकसम्बन्धी कुनै कानुनी व्यवस्था थिएन । सूचनाका सम्बन्धमा नेपालमा पहिलोपटक लिखितहरूको गोप्यतासम्बन्धी ऐन, २०३९ बनेको देखिन्छ । उक्त ऐन, २०३९ सालमा बने पनि २०६५ जेष्ठ १५ देखि मात्र लागू भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको नाम नै लिखितहरूको गोप्यतासम्बन्धी ऐन भएको कारण उक्त ऐन सूचना प्रवाह गर्न बनेको नभई गोप्य राख्न बनेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ३ (१) को खण्ड (क) (ख) र (ग) मा लिखितहरू तीन प्रकारले गोप्य रहने गरी वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । दफा ३ (१) (क) (ख) र (ग) मा उल्लिखित वर्गका लिखितहरू मात्र गोप्य लिखित मानिने अन्य लिखित गोप्य नमानिने भन्ने दफा २ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्यवस्थाबाट देखिन्छ । यसको थप पुष्टिचाई दफा ३ को उपदफा (४) बाट हुन्छ ।
२७. सूचनाको हक सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था नेपालमा पहिलोपटक नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएपछि भएको हो । उक्त संविधानले भाग ३ मा विभिन्न मौलिक हकहरूको व्यवस्था गर्‍यो । उक्त संविधानको धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने पाउने हक हुनेछ भनी व्यवस्था गरी प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वारा कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाबाहेक सार्वजनिक महत्वको विषयको सूचना प्रत्येक नागरिकले पाउने गरी सूचनाको हकलाई मौलिक हक बनाइयो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ खारेज भई हाल नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागू छ । वर्तमान अन्तरिम संविधानले पनि धारा २७ मा सूचनाको हक प्रत्येक नागरिकलाई मौलिक हकको रूपमा प्राप्त छ । २०४७ सालको संविधानले नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको विषयमा मात्र सूचना प्राप्त गर्न सक्ने सूचनाको हकको व्यवस्था गरेकोमा वर्तमान संविधानले आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको दुवै विषयको सूचना एवं जानकारी प्राप्त गर्न सक्ने गरी सूचनाको हकलाई धारा १०७ (२) अर्न्तगत यस अदालतबाट Enforce गरी प्रचलन गराउने गरी व्यवस्था भएको देखिन्छ । धारा २७ यसप्रकार छ:-

धारा २७ :- सूचनाको हकः प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सराकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक हुनेछ ।

तर कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन ।

२८. सूचनाको हक महत्वपूर्ण हक हो । सूचनाको हक प्रत्येक नागरिकलाई राज्य वा सरकारको विरुद्ध मात्र प्राप्त हुने हक हो । राज्य भन्नाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३८ द्वारा गठित र धारा ३७ अर्न्तगतको कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा गठित मन्त्रपरिषद् तथा अन्य मन्त्रालयलाई मात्र नभई संविधान एवं कानूनबमोजिम गठित अन्य निकायहरू जसलाई State वा Instrumentalities of the State भनिन्छ, ती सबै निकायहरू पनि धारा २७ को प्रयोजनको लागि राज्यअन्तर्गत पर्दछन् ।

धारा २७ को हक महत्वपूर्ण हक हो । धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई दुई प्रकारको विषयको सूचना माग्ने हक प्रदान गर्दछ ।

(क) आफ्नो विषयमा र

(ख) सार्वजनिक सरोकारको विषयमा ।

२९. सूचनाको हकका सम्बन्धमा नेपालमा कानुनी हकको रूपमा र यदि सूचना प्रदान गर्न इन्कार गरिएमा त्यसलाई प्रचलन गराउने गरी २०४७ सालमा मात्र सुरु भए पनि यसको विकासक्रम हेर्दा नेपालमा Pre Constitutional days मा पनि शासकहरूले आफूले गरेको महत्वपूर्ण कामहरू आफ्ना जनता अर्थात् त्यतिबेलाका रैतीहरूलाई जानकारी गर्ने गराउने गरेको देखिन्छ । शताब्दियौं अगाडि नेपाल जनकल्याणकारी राज्य थिएन । त्यतिबेला सरकारको काम भनेको मालपोत उठाउने र शान्ति सुरक्षा गर्ने काममा मात्र सीमित थियो । त्यतिबेला अहिलेको जस्तो कार्यकारिणी कामले व्यापकता पाएको थिएन । संविधाननै नभएकोले त्यतिबेला मौलिक हक वा कानुनी हक भन्ने नै थिएन । आर्थिक विकासको नाममा बाटोघाटो, प्राथमिक विद्यालय, मठ-मन्दिर, पाटी पौवा, चौतारा, धारा, सत्तल, गुठी स्थापना आदि निर्माणमा सीमित थियो । यस्तो कालमा पनि कसैले कुनै कार्य गर्दा कसको पालामा कसले किन कसरी कहिले के निर्माण कार्य वा स्थापना गरिएको हो सो कुराहरू पाटी, सत्तल, मठ-मन्दिरको घण्टीमा वा निर्माण गरिएको अन्य भौतिक संरचनामा, हुंगामा, कुनै धातुमा वा काठमा कुदी अर्थात् Inscription गरी राख्ने प्रचलन थियो । त्यतिबेलाको यस्तो कार्य भनेको जनतालाई सुसूचित गरेको हो । सूचनाको हकै नभनौं शासकले त्यतिबेला पनि आफ्ना रैती/नागरिकलाई आफूले गरेको कामको सुसूचित गर्ने गर्दथे । त्यतिबेलाको यस्ता कार्य नै सार्वजनिक महत्वका विषय थियो भने सुसूचित हुने हक समेत समावेश भएको मौलिक हकसहितको लिखित संविधान भएको आजको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ को महत्वको बारेमा यहाँ विवेचना हुन आवश्यक देखियो ।

३०. सूचनाको अंग्रेजीमा Information हो । Information Latin word Informare बाट आएका हो । सूचना भन्नाले कुनै विषयमा भएको काम-कारबाही वा कुनै विचारलाई बोलेर वा लेखेर वा कुनै दृश्य वा Image बाट सबैले वा धेरैले थाहा पाउने गरी प्रकाशित, प्रचार र प्रसार गर्ने कार्य हो । आजको प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली भएको राष्ट्रहरूमा सूचनाको हकको अति नै महत्व हुन्छ । प्रजातन्त्रमा समाज खुला हुन्छ । खुला समाजमा सरकारले गरेको काम-कारबाही वा अन्य जुनसुकै सार्वजनिक सरोकारको विषयमा सबैलाई थाहा पाउने र छलफल गरी आ-आफ्नो धारणा र विचार व्यक्त गर्ने अधिकारप्राप्त हुन्छ । प्रजातन्त्रमा आवधिक चुनावको माध्यमद्वारा हरेक चार वर्ष वा पाँच वर्षमा जनताहरूले आफ्नो महत्वपूर्ण मतदान गर्ने हकमार्फत् सरकारलाई

निरन्तरता दिने वा बढल्ने काम गर्दछन्। सरकारले गर्ने प्रत्येक काम आमनागरिक र राष्ट्र हितलाई ध्यानमा राखी गरेको हुनुपर्छ। आजको जनकल्याणकारी राज्यमा प्रत्येक दिन सरकारले धेरै र महत्वपूर्ण निर्णयहरू गरेको हुन्छ। यस्ता महत्वपूर्ण कामको बारेमा नागरिकले सुसूचित हुने हक राख्दछ। जनता र संविधानप्रति Accountable सरकारले आफ्नो नैतिकता, जवाफदेहिता र जिम्मेवारीलाई ध्यानमा राखेर काम गर्नुपर्छ। त्यसैले सरकारले वा अरू सार्वजनिक निकायले के कस्ता निर्णय वा नीति निर्माण वा अन्य काम गरे यस्ता कुराहरू थाहा पाउने प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो।

३१. प्रजातन्त्रमा सरकार बनाउने काममा मतदान गर्न पाउने उमेर पुगेको एक एक व्यक्तिको आ-आफ्नो योगदान र भूमिका हुन्छ। त्यसैले आफूले चुनेर पठाएको आफ्नो प्रतिनिधिले के गर्दैछ, के कस्तो योगदान दिएको छ भन्ने कुरा प्रत्येक मतदाताले थाहा पाउने हक राख्दछन्। सरकार आफैँले सम्पन्न गरेका कामहरू राजपत्रमार्फत् सूचना प्रकाशित गरेर वा आफ्नो प्रवक्ताद्वारा वा कुनै Media को माध्यमद्वारा जनतालाई सुसूचित गराउने गर्दछ।
३२. प्रजातन्त्र भनेको खुला समाजमा विश्वास राख्ने राजनीतिक व्यवस्था हो। कानूनले गोप्य राख्नुपर्ने संवेदनशील कुराहरूबाहेक प्रजातन्त्रमा अन्य सम्पूर्ण कुराहरू खुल्ला हुन्छ। प्रजातन्त्रको महत्वपूर्ण विशेषता पारदर्शिता हो। सुसूचित नागरिक नै प्रजातान्त्रिक सरकारको शक्ति र बल हो। प्रजातान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा हरेक सरकारी काम-कारवाहीको जनताले जस्ताको तस्तै Censor नगरी थाहा पाउने हक राख्दछन् र थाहा पाएको हुनुपर्छ। सरकारले आफूले गरेको काम कारवाहीको प्रतिक्रिया (Feedback) जनताबाट अभिव्यक्त विचारबाट नै थाहा पाउने हुँदा जनता सुसूचित हुन अति आवश्यक हुन्छ। प्रजातान्त्रिक राज्य व्यवस्थामा गोप्यता (Secrecy), Exception र सूचना सम्प्रेषण Rule हुनुपर्छ। प्रजातन्त्र खुलापनमा आधारित हुने हुँदा राष्ट्र हित र सार्वजनिक हितको लागि योप्यता नराखी नहुने केही विषयबाहेक अन्य विषय सरकारले जनतालाई सुसूचित गर्नुपर्छ, गुपचूप र गोप्य राख्नु हुँदैन।
३३. सुसूचित हुने हक प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक भनी आज विश्वव्यापीरूपमा मानिएको छ। सुसूचित हुने हक प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रको नागरिकको मौलिक हकमात्र नभई प्रत्येक मानवको मानवअधिकारसमेत मानिएको छ। सरकारले सुसूचित हुने हकलाई Inclusive र Participatory Democracy मा सुशासन र सरकारलाई जनताप्रति Accountable बनाउने बलियो माध्यम मान्नुपर्छ। सरकारी कममा जनता, आमनागरिकको जति पहुँच हुन्छ, त्यति नै सरकारलाई जनताप्रति Accountable हुन घच्चच्याई रहन्छ। सूचनाको हक सम्बन्धमा Universal Declaration of Human Rights, 1948 घोषणा हुनुभन्दा अगाडि सन् १९४६ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले प्रस्ताव नं. 59 (1) पारित गरी Freedom of information is a fundamental human right and .... the touchstone of all the freedom to which the UN is consecrated भनेको देखिन्छ। सन् १९४८ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारणसभाले Universal Declaration of Human Rights (UDHR), 1948 Aopt गर्‍यो र UDHR को धारा १९ मा "Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers" भनी विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको साथमा सूचना र विचार माग गर्ने र आदान-प्रदान गर्ने हक पनि प्रत्येक मानवको Regardless of frontiers मानवअधिकार हुन्छ भनी Adopt गरिएको छ।

३४. सन् १९६६ मा साधारणसभाले International Covenant on civil and Political Rights, 1966 लाई Treaty Body को रूपमा Adopt गर्‍यो । नेपाल सो Covenant मा पक्ष बनेको छ । पक्ष बनेको कारण ICCPR नेपालमा कानुनसरह लागू हुन्छ । सो Covenant ले पनि सुसूचित हुने मानवअधिकारका सम्बन्धमा धारा १९ मा,

1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference.
2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice .
3. The exercise of the rights provided for in paragraph 2 of this article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary;
  - (a) For respect of the rights or reputations of others :
  - (b) For the protection of national security or of public order (order public), or of public health or morals. भनी उपधारा ३ अनुसारको रूपको Reputation र Right रक्षा गर्ने र National Security र Public Order, public Health र Public Moral को लागि रोक लगाउनुपर्ने अवस्थामा बाहेक सबै मानवलाई आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता र सूचना र जानकारी माग्ने मानवअधिकार हुने भनी पक्ष राष्ट्रले Derogate गर्न नपाउने गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ लाई Reinforce गर्ने व्यवस्था भएको छ ।

३५. धारा २७ को सूचनाको हक सम्बन्धमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ बनेको हो । सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को प्रस्तावनामा धारा २७ को मनसाय र भावना भल्केको देखिन्छ । सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को प्रस्तावना, धारा २७ को Essence हो । सरकारले गर्ने हरेक काम, हरेक निर्णय र निर्माण गर्ने हरेक नीतिमा सार्वजनिक सरोकार समावेश भएको हुन्छ । त्यसैले ऐनको प्रस्तावनामा सरकारको काम कारवाहीलाई खुला र पारदर्शी बनाउने, सरकारलाई नागरिक प्रति जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउने र सार्वजनिक महत्त्वको विषयको सूचनामा आमनागरिकको पहुँच सरल र सहज बनाउने उद्देश्यले उक्त ऐन बनेको भन्ने देखिन्छ । प्रस्तावनाबाट ऐनको मर्म, भावना र उद्देश्य देखिन्छ । ऐनको प्रस्तावना हेर्दा बृहत्तर राष्ट्रिय हितमा प्रतिकूल असर पार्ने संवेदनशील विषयहरूमा बाहेक सरकारको अन्य काम-कारवाहीमा सरकार उदार र पारदर्शी भएर सरल तरिकाले नागरिकलाई सूचित गर्नुपर्ने स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिन्छ । ऐनको दफा ३ (३) को खण्ड (क) देखि (ड) सम्मका विषयमा बाहेक अन्य विषयमा सूचना उपलब्ध गराउने व्यवस्था दफा ३ बाट देखिन्छ भने दफा ३ (३) को खण्ड क देखि ड सम्मका व्यवस्था धारा २७ को हकमा Reasonable Restriction मान्नुपर्छ । ऐनको दफा ३(३) को खण्ड (क) देखि (ड) सम्मका विषयमा नागरिकको पहुँच नहुने दफा ३ मा स्पष्ट हुँदा हुँदै सोबाहेक अन्य विषयमा सूचना माग्ने हक प्रत्येक नागरिकमा सुरक्षित छ र यदि अन्य विषयमा सरकारले नागरिकलाई सूचना प्रदान गर्न इन्कार गर्छ भन्ने त्यस्तो विषय यस अदालतको धारा १०७ (२) अन्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने विषय बन्छ ।

३६. धारा २७ मा दुई विषय समावेश छन् । एक विषय सार्वजनिक सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने विषय, अर्को

विषय आफ्नो विषयमा सूचना माग्ने विषय निवेदकले माग गरेको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय नभई आफ्नो विषयमा सूचना माग गरेको नितान्त व्यक्तिगत विषयको सूचना माग गरेको देखिन्छ। निवेदक परीक्षार्थी भएको कारण आफूले दिएको परीक्षामा उत्तरपुस्तिका जाँच हुँदा जाँच गर्ने व्यक्तिबाट के कति अङ्क प्रदान भएछ सो जान्नको लागि उत्तरपुस्तिकाकै प्रतिलिपि माग गरेको देखिन्छ।

३७. शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको मौलिक हक हो। शिक्षाद्वारा नै मानवको व्यक्तित्व विकास हुन्छ। शिक्षा प्राप्त व्यक्तिले बनेको समाज, राष्ट्रको बौद्धिक सम्पत्ति हो। शिक्षित समाज र शिक्षित जनताबाट राष्ट्रको द्रुततर आर्थिक विकास हुन्छ। शिक्षित समाज र शिक्षित जनताबाट मात्र शोषणरहित समाज र जनकल्याणकारी राज्य निर्माण सम्भव हुन्छ। त्यसैले आजको विश्वमा प्रत्येक सरकारले शिक्षालाई बढी जोड दिएको देखिन्छ। शिक्षाले नागरिकलाई Empower गर्छ। हाम्रो शिक्षा पद्धति Basically बेलायती Model बाट प्रभावित देखिन्छ। तोकिएको शैक्षिक वर्ष/सत्र भरी कक्षामा गुरुहरूले लेक्चर (Lecture), सेमिनार आदिमार्फत् पढाएको, सिकाएको आधारमा सञ्चालित परीक्षामा सम्मिलित भई परीक्षामा विद्यार्थीको Performence को जाँच हुँदा प्राप्ताङ्कको आधारमा उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण मूल्याङ्कन गरिन्छ। परीक्षा लिखित हुन्छ। परीक्षार्थी अथवा विद्यार्थीले परीक्षामा बसी उसले आफ्नो कपिमा लिखित उत्तर दिएपछि उसको जवाफदेहिता एवं कर्तव्य पूरा हुन्छ। प्रत्येक विद्यार्थीले उत्तीर्ण हुने आकांक्षा र आशाले परीक्षाको लागि तयार भई आ-आफ्नो क्षमता र बुद्धिअनुसार परीक्षामा उत्तर दिन्छन्। विद्यार्थीको व्यक्तिगत बौद्धिक क्षमताअनुसार एउटै विषयमा कसैले ज्यादै धेरै अङ्क प्राप्त गर्ने र कसैले Average अङ्क प्राप्त गर्ने, कोही उत्तीर्ण नै नहुनु परीक्षामा यस्ता कुराहरू भई नै रहन्छन्। त्यसैगरी, परीक्षार्थीले परीक्षा दिएपछि उत्तरपुस्तिकाको बौद्धिक परीक्षण पनि त्यति नै महत्वपूर्ण हुन्छ। परीक्षार्थीले परीक्षा दिएपछि अब Ball तह-तह हुँदै उत्तरपुस्तिका परीक्षकको Court मा पुग्दछ। परीक्षक स्वभावैले विद्वान र शिक्षक हुन्छ। शिक्षक भएपछि स्वभाव र पेसा दुवैले आफैले पढाएको विद्यार्थीहरूको उत्तरपुस्तिका आफ्नो ज्ञान र सीप लगाएर जाँच हुने कुरामा पनि विवाद हुँदैन। उत्तरपुस्तिका जाँच गर्नेले भेदभाव र लापरवाही गर्छ भन्ने विश्वास गर्ने सकिँदैन। विना प्रमाण शिक्षक पेसामा लागेका बौद्धिक व्यक्तित्वलाई यस्तो आरोप लगाउनु हुँदैन। शिक्षक वा परीक्षकको उत्तरपुस्तिकामा कुनै व्यक्तिगत स्वार्थ हुँदैन। आफैले पढाएको विद्यार्थी पास भएको देख्ने एकमात्र चाहना हरेक शिक्षकको हुन्छ। उत्तरपुस्तिका जाँच होस् वा अन्य कुनै पनि अवस्थामा होस् शिक्षक वा शिक्षण संस्थाका विरुद्ध लापरवाही शब्दको प्रयोगसम्म पनि परीक्षक वा शिक्षकमाथि अन्याय हुन जान्छ। शिक्षकमाथि त्यस्तो शब्दको प्रयोग होला भनेर यस अदालतले कल्पनासम्म पनि गर्दैन। बरु एक शिक्षकबाट हुने एक लेक्चरबाट एक कोठाभित्र हुने सबै विद्यार्थी त्यस विषयमा Enlighten हुने कुरामा यस अदालत विश्वास राख्दछ। त्यसैले परीक्षार्थीका उत्तरपुस्तिका र उत्तरपुस्तिका जाँच्ने विषय सम्बन्धित विद्यार्थी, सम्बन्धित परीक्षक र सम्बन्धित विद्यालयसँग सम्बन्धित विषय हो। यस्तो विषय केही हदसम्म विद्यार्थीको अविभावकसँग पनि सरोकार पर्ने विषय हुनसक्छ। यस्तो विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयको Domain भित्र पर्दैन भन्ने जिकीरसँग सहमत हुन सकिँदैन। त्यसैले निवेदकको मागअनुसार निवेदकको आफ्नो उत्तरपुस्तिका संविधानको धारा २७(१) को सार्वजनिक सरोकारको विषयसँग असम्बन्धित नभएको विषय, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(३) को खण्ड (क) देखि (ड) सम्मको सूचनाप्रवाह गर्न कानूनले रोक लगाएको विषयभित्र पनि नपर्ने र निवेदक त्रिभुवन विश्वविद्यालय आफैले बनाएको संगठन तथा शैक्षिक प्रशासनसम्बन्धी नियम, २०५० ले पनि रोक लगाएको नदेखिएको हुँदा विपक्षी विजय अर्यालको मागअनुसार निजको आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि निजैलाई उपलब्ध गराउन नपर्ने कुनै कारण देखिँदैन।

३८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सूचनाको हकको सम्बन्धमा २०४७ सालको संविधानको सूचनाको हकमा केही सुधार गरेको देखिन्छ। २०४७ सालको संविधानको धारा १६ मा सार्वजनिक सरोकारको कुनै विषयमा मात्र सूचना माग्ने र पाउने हक थियो भने वर्तमान संविधानको धारा २७ मा सार्वजनिक सरोकारको विषयको अतिरिक्त आफ्नो विषयको पनि सूचना माग्ने र पाउने गरी आफ्नो विषयसँग सम्बन्धित सूचना पनि थपेको देखिन्छ। माथि भनियो, सूचना माग्ने र सूचना प्रदान गर्ने कार्यले पारदर्शीता ल्याउँछ। सुसूचित हुने हक र पारदर्शीताले सूचना प्रदान गर्नुपर्ने पक्षलाई Accountable बनाएको र सशक्त बनाउँछ। Accountable, सशक्त र चनाखो भएपछि सम्पादन गर्ने कामप्रति बढी होशियारी बनाउँछ। बढी होशियारी भएपछि हुनसक्ने सम्भावित मानवीय भूल र गल्ती पनि सुधारिन सक्छ। उत्तरपुस्तिका जाँच गर्दा मानविय भूल हुनसक्छ, भन्ने कुरा त्रि.वि.वि.को कानूनमा भएको सम्परीक्षणको व्यवस्था Retotalling को व्यवस्थाबाट पनि देखिन्छ।
३९. आफ्नो उत्तरपुस्तिकामा प्राप्त प्राप्ताङ्कमा चित्त नबुझे Retotalling गराउन सक्ने हक त्रिभुवन विश्वविद्यालयको आफ्नै कानूनले पनि प्रत्येक परिक्षार्थीलाई प्रदान गरेको देखिन्छ। आफ्नो विषयमा सूचना माग्ने हक प्रत्येक नागरिकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ (१) ले मौलिक हक प्रदान गरेको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(३) को प्रतिबन्धित सूचीमा उत्तरपुस्तिका समावेश भएको देखिँदैन र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ अनुसार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयद्वारा जारी सूचनाको वर्गीकरणमा पनि उत्तरपुस्तिका परेको देखिँदैन। तसर्थ संविधानको धारा २७ अन्तर्गत आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्ने र उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउने प्रत्येक परिक्षार्थीको हक भएको हुँदा परिक्षार्थीले निवेदक त्रिभुवन विश्वविद्यालयले तोकेको शर्तमा आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि पाउनुपर्छ। त्यसैले विपक्षी सूचना आयोगको मिति २०६६/५/२९ को निर्णय बदर गर्न परेन। तसर्थ, सो हदसम्म प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।
४०. तर देहायका शर्तका आधारमा विपक्षी परीक्षार्थीलाई आफ्नो उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु भनी निवेदकको नाउँमा परमादेश जारी हुन्छ।
- (क) उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्ने प्रत्येक परीक्षार्थीले आफ्नो मात्र उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्न सक्नेछ।
- (ख) प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए पनि वारेसमार्फत् वा अरू व्यक्तिको उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि माग गर्न पाइने छैन।
- (ग) विश्वविद्यालयले उपलब्ध गराएको प्रवेशपत्र (Admission Card) को आधारमा मात्र र सम्बन्धित परीक्षार्थीलाई मात्र प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनुपर्ने।
- (घ) प्रतिलिपि दस्तुर कति लिने तथा माग गरेको कति दिनभित्र उत्तरपुस्तिकाको प्रतिलिपि कहाँ उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा निवेदक विश्वविद्यालय आफैँले निर्धारण गर्न सक्नेछ।
- (ङ) उत्तरपुस्तिकामा प्राप्त अङ्क कानूनबमोजिम Retotalling हुन सक्नेमा र उत्तरपुस्तिकामा भूलवस कुनै अङ्क नै प्रदान भएको रहेनछ भने त्यस्तोमा कानूनबमोजिम निवेदक विश्वविद्यालयबाटै परीक्षण हुनेमा बाहेक अन्यत्र वा अरू कसैबाट पुनः उत्तरपुस्तिका परीक्षण हुनसक्ने छैन।
- (च) अन्य अवस्थामा उत्तरपुस्तिका परीक्षण अर्थात् जाँच गर्ने व्यक्तिको पहिचान गोप्य राख्नेछ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

---

४१. यो आदेशको जानकारी विपक्षी राष्ट्रिय सूचना आयोगलाई दिई प्रस्तुत रिट दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार गर्नु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा. न्या.अवधेशकुमार यादव

इजलाश अधिकृत:- उपेन्द्रप्रसाद गौतम

इति सम्बत् २०६८ साल जेठ ४ गते रोज ४ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखासर्वोच्च अदालत
सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलाश

माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
सम्बन्धित २०६४ सालको रि.नं. -WO-०६३४
आदेश मिति : २०६८/६/४

विषय : परमादेश ।

निवेदन : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं.११ स्थित फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहाल

विरुद्ध

विपक्षी : निर्वाचन आयोग, कान्तिपथ काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ पारदर्शिता र सूचनाको हकको नाममा व्यक्तिका अत्यन्त निजी सूचनाहरू, समाजमा द्वन्द्वको अवस्था आउने कुराहरू, राष्ट्रिय अखण्डता, शान्ति, सुरक्षासँग सम्बन्धित कुराहरू, विभिन्न जात, जाति, सम्प्रदायमा खलल पुग्ने जाने कुराहरू, सामाजिक सद्भाव खलबलिने कुराहरूका साथै यस्तै प्रकृतिका कुराहरू जसले व्यक्तिगत विचारलाई लिएर विभाजनको अवस्था देखाउँछन्, लाई पनि पारदर्शिता र सूचनाको हकको रूपमा खुला गरिदिन नमिल्ने ।
- ◆ सार्वजनिक निकायमा कुनै न कुनै रूपमा पेस गरिएका र सार्वजनिक महत्वको विषयसँग अनुसांगिक भएर जोडिन पुगे पनि तिनले नितान्त व्यक्तिगत कुराहरू र व्यक्तिगत विचारलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् भने ती कुराहरू सूचनाको हकको दायराभन्दा बाहिर रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । (प्रकरण नं. २७)
- ◆ सूचनाको हकको प्रत्याभूति खास शर्त वा निश्चित प्रतिबन्धहरूको अधिनमा हुनसक्ने भएको हुँदा खास प्रकारका कुराहरूको सूचना दिँदा त्यस्तो सूचनाले अन्य व्यक्तिको हकहितमा कुनै पनि तबरले असर पुऱ्याउँछ वा पुऱ्याउँदैन भन्ने कुरा हुनु पनि महत्वपूर्ण हुन आउने । (प्रकरण नं.२९)
- ◆ निर्वाचन आयोगमा राजनीतिक दल दर्ताको प्रयोजनका लागि गरिएको हस्ताक्षर र प्रस्तुत गरिएको सो हस्ताक्षरयुक्त दस्तावेज अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न पाइने होइन । सञ्चारमाध्यममा को, कसले सो दलका लागि हस्ताक्षर गरेका छन् भनी प्रचारित वा प्रसारित गर्दा उक्त व्यवस्थाको प्रयोजन र स्वच्छता (Sanctity) मा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने प्रबल सम्भावना एकातिर रहन्छ भने अर्कोतिर त्यसको जानकारी लिनुको उपादेयता निर्वाचन आयोगबाहेक अन्य व्यक्तिलाई छैन । यस्तो अवस्थामा प्रचारबाजीका लागि मात्र त्यस्तो

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखतको सूचना हासिल गर्ने प्रयास गर्नु उचित र कानूनसम्मत देखिँदैन । (प्रकरण नं. ३२)

- ◆ सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यको सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ ।
- ◆ कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने ।
- ◆ राजनीतिक दल दर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि १० हजार मतदाताको हस्ताक्षरयुक्त कागजसँग यी निवेदकको र नेपाली जनताको कुनै वर्ग वा समुदायको कुनै सार्थक हित वा सरोकार निहित रहेको भन्न मिल्दैन । (प्रकरण नं. ३३)
- ◆ निर्वाचन आयोगबाट प्रदान गरिएको जानकारी वा सूचना कुन तहको पदाधिकारीबाट प्रदान गर्नुपर्ने हो ? यस कुराको निर्णय गर्ने अधिकार पनि निर्वाचन आयोगको हो । आयोगका कुनै सदस्यबाट वा सबै सदस्यको सामूहिक निर्णयबाट वा यो तहको पदाधिकारीबाट मात्र सूचना लिने भन्ने हक वा अधिकार सूचना प्राप्त गर्न खोज्ने व्यक्तिको हुँदैन । (प्रकरण नं. ३४)
- ◆ संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त गर्ने प्रयोजनका लागि मात्र निर्वाचन आयोगमा अभिलेखको रूपमा रहेका मतदाताहरूको पहिचान र हस्ताक्षरसहितको जानकारी निर्वाचन आयोगले यी निवेदकलाई नदिएको र अरू जानकारी शाखा अधिकृतमार्फत् उपलब्ध गराएबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, नेपाल कानून र सूचनाको हकसाग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लंघन नभएको र त्यसबाट यी निवेदकलाई प्राप्त सूचनाको हक हनन पनि भएको नदेखिने । (प्रकरण नं. ३५)

आदेश

मा. न्या. ताहिर अली अन्सारी

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७ (२) बमोजिम दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. फ्रिडम फोरमको अध्यक्षको हैसियतले म निवेदकले मिति २०६४/६/२८ मा निर्वाचन आयोगसमक्ष नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(२), ७(१) अनुसार संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कुन-कुन शीर्षकमा के कति रकम उपलब्ध गराएको थियो र सो रकम २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति खर्च भएको छ ? दातृ संस्थाहरूले यस निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कुन-कुन शीर्षकमा के कति रकम तथा प्राविधिक एवं सामग्री उपलब्ध गराइएको थियो र सो रकम, सहयोग एवं सामग्री २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति कसरी खर्च भएको छ ? दातृ संस्थाहरूद्वारा यस निर्वाचन आयोगको सिफारिस तथा सहकार्यमार्फत् नेपाल सरहदभित्र कानूनबमोजिम रजिष्टर्ड भएका गैरसरकारी संस्था एवं व्यवसायीकहरूलाई २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति रकम एवं सामग्री कुन-कुन प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराइएको थियो र नेपालको अन्तरिम संविधान,

२०६३ को धारा १४२(५) बमोजिम व्यवस्थापिका संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने दलहरूबाहेक निर्वाचनको निमित्त दल दर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि कुन-कुन राजनीतिक दलले आफ्नो दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ कुन-कुन व्यक्तिलाई हस्ताक्षर गराएर दल दर्ता गरिएको थियो ? सोको आयोगसमक्ष प्रस्तुत भई आयोगले स्वीकार गरेको निवेदन एवं मतदाता सूची सूचना माग गरी निर्वाचन आयोगमा दर्ता गरेको निवेदनउपर आयोगले माग गरेबमोजिम सक्कल कागजातहरूको प्रतिलिपि र सक्कल सम्भौता पत्रहरूको प्रतिलिपि वा छाँयाप्रति अर्थात माग गरिएको स्वरूपमा सूचना उपलब्ध नगराई संविधानसभा सदस्य निर्वाचनका लागि आयोगलगायत ३ सय ३६ स्थानबाट आर्थिक कारोबार भएकोमा १ सय ४१ स्थानबाट खर्चको जानकारी भएको खर्चसम्बन्धी विवरण र संविधानसभा सदस्य निर्वाचनको सिलसिलामा दातृ संस्थाबाट प्राप्त सहायतासम्बन्धी विवरण उपलब्ध गराएको थियो ।

३. म निवेदकबाट मिति २०६४/७/१५ मा निर्वाचन आयोगसमक्ष माग गरिएको स्वरूपमा सूचना नदिएकोले माथि उल्लिखित कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि तथा कम्प्यूटरमा संरक्षित राखिएको तत्सम्बन्धी डाटाको डिजिटल कपी तथा व्यवस्थापिका संसदका प्रतिनिधित्व गर्ने दलहरूबाहेक निर्वाचनको निमित्त दल दर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि कुन-कुन राजनीतिक दलले आफ्नो दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ कुन कुन व्यक्तिलाई हस्ताक्षर गराएर दल दर्ता गरिएको थियो ? सोको आयोगसमक्ष प्रस्तुत भई आयोगले स्वीकार गरेको निवेदन एवं मतदाता सूचीको डिजिटल कपी पाउन निवेदन गरिएकोमा माग गरिएको सूचना “अन्तर्राष्ट्रिय कानून, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ अनुसार व्यक्तिगत गोपनीयताको विषयवस्तुअन्तर्गत पर्ने भएकाले त्यस्तो विषयवस्तुको सूचनाप्रवाह गर्दा व्यक्तिको Right to Privacy र व्यक्तिगत स्वतन्त्रतामा आघात पुग्ने देखिएकोले माग गरिएको सूचना दिन नमिल्ने” भनी आयोगका प्रमुखले सूचना नदिई शाखा अधिकृतले कानूनको गम्भीररूपमा उल्लंघन गरी सो जानकारी दिएका थिए ।
४. निर्वाचन आयोगको यस कार्यबाट अन्तरिम संविधानले ग्यारेन्टी गरिदिएको सूचनासम्बन्धी मेरो मौलिक हक-अधिकार उल्लंघन भएको छ । म निवेदले निर्वाचन आयोगका प्रमुखसमक्ष माग गरेको सूचनाहरू कुनै पनि अवस्थामा व्यक्तिको Right to Privacy अर्न्तगत पर्दैन । म निवेदकले माग गरेका सूचनाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुसार समेत गोपाल शिवाकोटीसमेत वि. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयसमेत (ने.का.प. २०५१, नि.नं. ४८९५, पृ. २५५), को मुद्दामा सार्वजनिक सरोकारको विषयमा माग गरिएको सूचना गोपनीयताको हकअर्न्तगत नपर्ने भएकोले सूचना दिन इन्कार गर्न नहुने भन्ने कुरासमेतको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ (Universal Declaration of Human Right, 1948) को धारा १९, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अर्न्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966) को धारा १९(२) का प्रावधानहरू सन्धी ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार नेपालमा राष्ट्रिय कानूनसरह लागू हुन्छन् ।
५. म निवेदकले माग गरेको सार्वजनिक सरोकारका जनसरोकारित कागजातको प्रमाणित प्रतिलिपि तथा कम्प्यूटरमा संरक्षित राखिएको तत्सम्बन्धी डाटाको डिजिटल कपीसमेत विपक्षीहरूबाट म निवेदकलाई दिनु भन्ने परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा-आदेश पुर्जी जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।
६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी कुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखितजवाफ दिनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै, संविधानसभा निर्वाचनको मिति तोकिएको निर्वाचनको प्रक्रियासमेत अगाडि बढिसकेको हालको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम प्रस्तुत निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी हुने र अग्राधिकार दिई हेर्न पर्ने अवस्थासमेत नभएकोले नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४/१०/९ मा भएको आदेश ।

७. नेपाल सरकारले यस निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कुन-कुन शीर्षकमा के कति रकम उपलब्ध गराएको र २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति खर्च भएको थियो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदकले माग गरेबमोजिमको आम्दानी र खर्चको अनुमानित विवरण मिति २०६४/७/१३ च. नं.६०९ को पत्रबाट उपलब्ध गराई सकिएको अवस्थामा सूचना उपलब्ध नगराएको भनी भ्रुष्टा व्यहोरा उल्लेख गरी रिट निवेदन दिन मिल्ने होइन ।
८. रिट निवेदकले रिट निवेदनको प्रकरण ९ को (ख) मा उल्लेख गर्नभएको दातृ संस्थाहरूले निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कुन-कुन शीर्षकमा के कति रकम उपलब्ध गराइएको र २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति कसरी खर्च भएको थियो भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले विभिन्न मित्रराष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाबाट करिब ५४ करोड बराबरको प्राविधिक एवं वस्तुगत सहायता प्राप्त गरेको विवरण दिइसकेको अवस्था छ । यो सहयोग मूलतः अमेरिका, बेलायत, भारत, चीन, जापान, डेनमार्क, अष्ट्रेलिया, क्यानाडा, नर्वे, कोरियालगायतका देश तथा ती देशमा सम्बन्धित संघ-संस्थामार्फत् प्राप्त भएको हो । निर्वाचन आयोगले दातृ संस्थाहरूबाट नगद प्राप्त गरेको छैन । यी विवरण आयोगले मिति २०६४/७/३ मा नै उपलब्ध गराई सकिएको छ ।
९. रिट निवेदकले रिट निवेदनमा प्रकरण ९ को (ग) मा उल्लेख गर्नुभएको दातृ संस्थाहरूद्वारा यस निर्वाचन आयोगको सिफारिस तथा सहकार्यमार्फत् नेपाल सरहदभिन्न कानुनबमोजिम दर्ता भएका गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति रकम एवं सामग्री कुन-कुन प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराइएको थियो भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले कुनै पनि गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई कुनै पनि किसिमको सहयोग उपलब्ध गराउन दातृसंस्थाहरूलाई सिफारिस नगरेको र उक्त संस्थाहरूसँग सहकार्य पनि नगरेको व्यहोराको जानकारी आयोगले मिति २०६४/७/१३ मा नै दिइसकेको अवस्थामा सो कुराको सूचना नदिएको भनी पर्न आएको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।
१०. संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त गर्ने राजनीतिक दलहरूमध्ये कुन मतदाताले कुन राजनीतिक दललाई समर्थन गरी हस्ताक्षर गरेको छ भन्ने विषय मतदाताको नितान्त व्यक्तिगत आस्था र स्वतन्त्रताको विषय हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८ ले कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखित, तथ्याङ्क, पत्राचार, चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानुनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुने गरी मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको एवं सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (ड) ले व्यक्तिगत गोपनीयता र व्यक्तिको जीउ, ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुऱ्याउने विषयसम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेकोले निवेदकले माग गरेको सूचना विवरणमध्ये रिट निवेदनको प्रकरण ९ को (घ) सँग सम्बन्धित राजनीतिक दल दर्ताको लागि मतदाताहरूले समर्थन गरेको हस्ताक्षरपुक्त निवेदनको लिखत व्यक्तिको गोपनीयतासँग सम्बन्धित हुँदा उल्लिखित

संवैधानिक एवं कानुनी व्यवस्था अनुरूप निवेदकलाई उपलब्ध गराउन नमिले हो ।

११. राजनीतिक तथा नागरिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966) को धारा १७ र १९ लाई अध्ययन गर्दा सोमा कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको गोपनीयता, परिवार, घर, वा लेखापढीमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गर्न नपाइनुका साथै यस्तो गरेमा त्यस्तो व्यक्तिले यस किसिमको हस्तक्षेप र आक्रमणविरुद्ध कानुनी संरक्षण पाउने भन्ने प्रावधान देखिएको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम सूचना प्रवाह गर्दा Right to Privacy र व्यक्तिगत स्वतन्त्रतामा समेत आघात पुग्ने देखिएकोले प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकको मागबमोजिम सूचना उपलब्ध गराउन नमिले देखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी छ । सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा २ को खण्ड (क) को देहाय (५) मा उल्लेख भएबमोजिम सार्वजनिक निकाय भन्नाले प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएका राजनीतिक दल तथा संगठनहरूसमेत सम्भन्नुपर्छ भन्ने भएबाट रिट निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिमको निर्वाचनको निमित्त कुन-कुन राजनीतिक दलले आफ्नो दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ कुन-कुन मतदाताको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन पेस गरिएको छ भन्ने व्यहोराको विवरणसम्बन्धी राजनीतिक दलहरूबाट उपलब्ध गराउन तत्-तत् दलको कार्यालयमा निवेदन गर्नुपर्नेमा ती राजनीतिक दलहरूको कार्यालयमा निवेदन गर्न नगई ती दलहरूले यस आयोगमा पेस गरेका विवरण कागजात माग गरेकोले त्यस्तो कागजात यस आयोगले रिट निवेदकलाई उपलब्ध गराउने विषय Right to Privacy को अन्तर्गत पर्ने नै देखिँदा यी निवेदकको मागबमोजिम राजनीतिक दलले पेस गरेको त्यस्ता कागजात यस आयोगले उपलब्ध गराउन मिल्ने देखिँदैन ।
१२. यस आयोगको मिति २०६४/७/२० (सचिवस्तर) को निर्णयबाट यस आयोगका सहसचिव लक्ष्मणप्रसाद भट्टराईलाई सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ६ को प्रयोजनको लागि सूचना अधिकारी तोकिएको र निजकै आदेशानुसार म ईश्वरीप्रसाद अर्यालले मिति २०६४/८/१६ मा निवेदकलाई जानकारी दिएको विषयलाई कानूनविपरीत भनी संज्ञा दिनु अनुचित छ । यसरी निरर्थक विषयमा यस आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको के कस्तो काम-कारबाहीबाट रिट निवेदकको मौलिक हक तथा कानुनी अधिकारहरूको हनन को कसबाट के कसरी भयो भन्ने उल्लेख नगरी हचुवा वा काल्पनिकरूपमा यस आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको उक्त रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेतको निर्वाचन आयोगको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफ ।
१३. रिट निवेदकले रिट निवेदनमा प्रकरण ९ को (ग) मा उल्लेख गर्नुभएको दातृ संस्थाहरूद्वारा यस निर्वाचन आयोगको सिफारिस तथा सहकार्यमार्फत नेपाल सरहदभिन्न कानूनबमोजिम दर्ता भएका गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति रकम एवं सामग्री कुन-कुन प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराईएको थियो भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले कुनै पनि गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई कुनै पनि किसिमको सहयोग उपलब्ध गराउन दातृ संस्थाहरूलाई सिफारिस नगरेको र उक्त संस्थाहरूसँग सहकार्य पनि नगरेको व्यहोराको जानकारी आयोगले मिति २०६४/७/१३ मा नै दिइसकेको छ ।
१४. रिट निवेदकले निवेदनमा प्रकरण ९ को (घ) मा उल्लेख गर्नुभएको संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त गर्न राजनीतिक दलहरूमध्ये कुन मतदाताले कुन राजनीतिक दललाई समर्थन गरी हस्ताक्षर गरेको छ भन्ने विषय मतदाताको नितान्त व्यक्तिगत आस्था र स्वतन्त्रताको विषय हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८ ले कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथाङ्क, पत्राचार,

चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानूनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुनेगरी मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (ड) ले व्यक्तिगत गोपनीयता र व्यक्तिको जीउ, ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुऱ्याउने विषयसम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेकोले निवेदकले माग गरेको सूचना विवरणमध्ये रिट निवेदनको प्रकरण ९ को (घ) सँग सम्बन्धित राजनीतिक दल दर्ताको लागि मतदाताहरूले समर्थन गरेको हस्ताक्षरयुक्त निवेदनको लिखत व्यक्तिको गोपनीयतासँग सम्बन्धित हुँदा उल्लेखित संवैधानिक एवं कानुनीअनुरूप निवेदकलाई उपलब्ध गराउन नमिल्ने देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ।

१५. नेपाल पक्ष भएको राजनीतिक तथा नागरिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966) को धारा १७ र १९ लाई अध्ययन गर्दा सोमा कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको गोपनीयता, परिवार घर वा लेखापढीमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गर्न नपाइनुका साथै यस्तो गरेमा त्यस्तो व्यक्तिले यस किसिमको हस्तक्षेप र आक्रमणविरुद्ध कानुनी संरक्षण पाउने भन्ने प्रावधान देखिएबाट अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरूबाट समेत प्रस्तुत विषय गोपनीयताको विषयअन्तर्गत पर्ने भएकोले रिट निवेदकको मागबमोजिम सूचना प्रवाह गर्दा Right to Privacy र व्यक्तिगत स्वतन्त्रतामा समेत आघात पुग्ने देखिएकोले प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकको मागबमोजिमको सूचना उपलब्ध गराउन मिल्दैन। निर्वाचनको निमित्त कुन-कुन राजनीतिक दलले आफ्नो दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ कुन-कुन मतदाताको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन पेस गरिएको छ भन्ने व्यहोराको विवरण सम्बन्धित राजनीतिक दलहरूबाट उपलब्ध गराउन तत्-तत् दलको कार्यालयमा निवेदन गर्नुपर्नेमा ती राजनीतिक दलहरूको कार्यालयमा निवेदन गर्न नगई ती दलहरूले यस आयोगमा पेस गरेको विवरण कागजात माग गरेकोले त्यस्तो कागजात यस आयोगले रिट निवेदकलाई उपलब्ध गराउने विषय Right to Privacy को अन्तर्गत पर्ने नै देखिँदा यी निवेदकको मागबमोजिम राजनीतिक दलले पेस गरेको त्यस्ता कागजात यस आयोगले उपलब्ध गराउन मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको तत्कालीन प्रमुख निर्वाचन आयुक्त भोजराज पोखरेलको तर्फबाट परेको लिखतजवाफ।
१६. रिट निवेदकले प्रकरण ९ को (ग) मा उल्लेख गर्नुभएको दातृ संस्थाहरूद्वारा यस निर्वाचन आयोगको सिफारिस तथा सहकार्यमार्फत् नेपाल सरहदभिन्न कानूनबमोजिम दर्ता भएका गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई २०६४ असोज १८ गतेसम्म के कति रकम एवं सामग्री कुन-कुन प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराइएको थियो भन्ने सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले कुनै पनि गैरसरकारी संस्था एवं व्यवसायिकहरूलाई कुनै पनि किसिमको सहयोग उपलब्ध गराउन दातृ संस्थाहरूलाई सिफारिस नगरेको र उक्त संस्थाहरूसँग सहकार्य पनि नगरेको व्यहोराको जानकारी आयोगले मिति २०६४/७/१३ मा नै दिइसकेको छ।
१७. रिट निवेदकले प्रकरण ९ को (घ) मा उल्लेख गर्नुभएको विषयमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त गर्न राजनीतिक दल दर्ताको लागि निवेदन साथ दश हजार मतदाताको समर्थनसहितको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन पेस गरेका राजनीतिक दलहरूमध्ये कुन मतदाताले कुन राजनीतिक दललाई समर्थन गरी हस्ताक्षर गरेको छ भन्ने विषय मतदाताको नितान्त व्यक्तिगत आस्था र स्वतन्त्रताको विषय हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २८ ले कुनै पनि व्यक्तिको जीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार, चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको गोपनीयता कानूनद्वारा तोकिएको अवस्थामा बाहेक अनतिक्रम्य हुने गरी मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (ड) ले

व्यक्तिगत गोपनीयता र व्यक्तिको जीउ, ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुऱ्याउने विषयसम्बन्धी सूचना प्रवाह गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेकोले निवेदकले माग गरेको सूचना विवरणमध्ये रिट निवेदनको प्रकरण ९ को (घ) सँग सम्बन्धित राजनीतिक दल दर्ताको लागि मतदाताहरूले समर्थन गरेको हस्ताक्षरयुक्त निवेदनको लिखत व्यक्तिको गोपनीयतासँग सम्बन्धित हुँदा उल्लिखित संवैधानिक एवं कानुनी व्यवस्थाअनुरूप निवेदकलाई उपलब्ध गराउन नमिल्ने देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

१८. निर्वाचनको निमित्त कुन-कुन राजनीतिक दलले आफ्नो दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ कुन-कुन मतदाताको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन पेस गरिएको छ भन्ने व्यहोराको विवरण सम्बन्धित राजनीतिक दलहरूबाट उपलब्ध गराउन तत्-तत् दलको कार्यालयमा निवेदन गर्नुपर्नेमा ती राजनीतिक दलहरूको कार्यालयमा निवेदन नगर्दा ती दलहरूले यस आयोगमा पेस गरेका विवरण कागजात माग गरेकोले त्यस्तो कागजात यस आयोगले रिट निवेदकलाई उपलब्ध गराउने विषय Right to Privacy अन्तर्गत पर्ने नै देखिँदा यी निवेदकको मागबमोजिम राजनीतिक दलले पेस गरेको त्यस्ता कागजात यस आयोगले उपलब्ध गराउन मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी छ ।
१९. यस आयोगले मिति २०६४/७/२० (सचिवस्तर) को निर्णयले मलाई सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ६ को प्रयोजनको लागि सूचना अधिकारी तोकिएको र मेरो आदेशानुसार यस आयोगको शाखा अधिकृत ईश्वरीप्रसाद अर्यालले मिति २०६४/८/१६ मा निवेदकलाई जानकारी दिएको विषयलाई कानुनविपरीत भनी संज्ञा दिनु अनुचित छ । यसरी निरर्थक विषयमा यस आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूको के कस्तो काम-कारबाहीबाट रिट निवेदकको मौलिक हक तथा कानुनी अधिकारहरूको हनन को कसबाट के कसरी भयो भन्ने उल्लेख नगरी हचुवा वा काल्पनिक यस आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको उक्त रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको निर्वाचन आयोगका सहसचिवका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पेस भएको लिखितजाफ ।
२०. नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी उस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री ऋषिराम घिमिरे, श्री टंकराज अर्याल तथा श्री गोपालकृष्ण घिमिरेले तथा विपक्षीतर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले गर्नुभएको बहस सुनियो ।
२१. रिट निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री ऋषिराम घिमिरे, श्री टंकराज अर्याल तथा श्री गोपालकृष्ण घिमिरेले निवेदकले मूलतः मिति २०६४/६/१८ सम्म सरकारले कुन-कुन शीर्षकमा कती रकम दिएको हो भन्नेसमेत ४ वटा विषयहरूको सम्बन्धमा सूचना माग गरेको हो । निर्वाचन आयोगको सिफारिस र सहकार्यमार्फत् NGO समेतलाई कति खर्च उपलब्ध गराएको हो भन्नेसमेतको सूचनाको माग गरिएकोमा आंशिक सूचनामात्र उपलब्ध गराएको र उपलब्ध गराएको सूचना पनि सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ७ अनुसार सूचना अधिकारीले सूचना नदिई शाखा अधिकृतले सूचना सम्प्रेषण गरेको कार्य मिलेन । निर्वाचन आयोग सार्वजनिक निकाय भएको र उक्त निकायले सूचना सम्प्रेषण गर्नु कानुनी दायित्व हो । जवाफदेही सरकारका लागि सूचना सम्प्रेषणको प्रत्याभूति आवश्यक हुन्छ । कानुनले नै गोप्य राख्ने भनि तोकेका विषयबाहेकको अरू कुराको सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने हुन्छ । १०,०००/- व्यक्तिको हस्ताक्षर मत होइन र मतदानभिन्न पढैन । सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने दायित्व भएको विपक्षी निर्वाचन आयोगले सूचना सम्प्रेषण गर्नु भनी परमादेश जारी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुनुपर्छ भन्नेसमेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

२२. त्यसैगरी, प्रत्यर्थी निर्वाचन आयोगसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले निवेदकले माग गरेको विषयको आवश्यक सूचना निर्वाचन आयोगले निजलाई उपलब्ध गराइसकेको छ । सूचना कुनरूपले कसरी उपलब्ध गराउने त्यसको प्रक्रिया आयोगले नै तय गर्ने हो । निवेदकले चाहेको जस्तो गरी र अनावश्यक भार पर्ने एवं मतदाताहरूको गोपनीयता भङ्ग हुने गरी सूचना सम्प्रेषण गर्नुपर्ने कानुनी आधार छैन । मतदातासम्बन्धी नामावली ऐन, २०६३ को दफा २५ को विषयका हकमा अदालतमा प्रश्न उठाउन नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।
२३. दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको विषयवस्तुलाई दृष्टिगत गरी आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
२४. रिट निवेदकले मूलतः आफ्नो रिट निवेदनमा नेपाल सरकारले निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभा सम्पन्न गर्नका लागि विभिन्न शीर्षकमा उपलब्ध गराएको रकमको परिमाण र २०६४/६/१८ गतेसम्मको खर्चको विवरण, दातृ संस्थाहरूले निर्वाचन आयोगलाई उपलब्ध गराएको रकम एवं सामग्रीको २०६४/६/१८ सम्मको खर्च विवरण, निर्वाचन आयोगको सिफारिस र सहकार्यमार्फत् नेपाल सरहदभिन्न रजिष्टर्ड भएका गैरसरकारी संस्था तथा व्यावसायिकहरूलाई २०६४/६/१८ सम्म उपलब्ध गराएको रकम र सामग्रीको विवरण तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४२ (५) बमोजिम व्यवस्थापिका संसद्मा प्रतिनिधित्व गर्ने दलहरूबाहेक निर्वाचनको निमित्त दल दर्ता गर्ने प्रयोजनले पेस गरेकोमा त्यसमा व्यक्तिहरूको हस्ताक्षर र निवेदन, मतदाता सूचीको कागजात तथा कम्प्यूटरमा संरक्षित राखिएका तत्सम्बन्धी डाटाको डिजिटल कपी पाउन निर्वाचन आयोगसमक्ष निवेदन दिइएकोमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचनका लागि आयोगलगायत ३ सय ३६ स्थानबाट आर्थिक कारोबार भएकोमा १ सय ४१ स्थानको खर्चको जानकारीसम्बन्धी विवरण र संविधानसभा सदस्यको निर्वाचनको सिलसिलामा दातृ संस्थाबाट प्राप्त आर्थिक सहायतासम्बन्धी विवरण मात्रको जानकारी दिई अन्य सूचना नदिएको र सूचना दिँदा पनि निर्वाचन आयोगका सूचना अधिकारीले नदिई शाखा अधिकृतले दिएको भनी उल्लिखित माग गरेको विषयको सूचना दिनु भनी परमादेश जारी गर्न माग गरेको देखिन्छ । निर्वाचन आयोगले दातृ संस्थाहरूबाट नगद प्राप्त नगरेको, मित्रराष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाबाट करिब ५४ करोड बराबरको प्राविधिक एवं वस्तुगत सहायताप्राप्त गरेको विवरण दिइसकेको, निर्वाचन आयोगले कुनै पनि गैरसरकारी संस्था एवं व्यावसायिकहरूलाई कुनै पनि किसिमको सहयोग उपलब्ध गराउन दातृ संस्थाहरूलाई सिफारिस नगरेको, उक्त संस्थाहरूसँग सहकार्य पनि नगरेको भन्ने सम्बन्धमा जानकारी दिइसकेको र संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यताप्राप्त गर्न राजनीतिक दलहरूसमूहमा कुन मतदाताले कुन राजनीतिक दललाई सार्थन गरी हस्ताक्षर गरेको छ भन्ने विषय मतदाताको व्यक्तिगत गोपनीयतासँग सम्बन्धित हुँदा उल्लिखित संवैधानिक एवं कानुनी व्यवस्थाअनुरूप निवेदकलाई उपलब्ध गराउन नमिल्ने भन्ने निर्वाचन आयोगको लिखितजवाफबाट देखिन्छ ।
२५. निर्णयतर्फ विचार गरी निवेदकदले आधार लिएको कानुनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा हेर्दा सूचना भन्नाले सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा २ (ख) मा सार्वजनिक निकायबाट सम्पादन हुने वा भएको सार्वजनिक महत्वको काम, तत्सम्बन्धी करवाही वा निर्णयसँग सम्बन्धित कुनै लिखित, सामग्री वा जानकारी सम्बन्धित

भन्ने उल्लेख छ। उल्लिखित परिभाषाले सूचनाको रूपमा रहने कुराहरू सार्वजनिक महत्वको विषयसँग सम्बन्धित हुनपर्ने देखिन्छ। सोही ऐनको दफा २ (ड) ले “सूचनाको हक” भन्नाले सार्वजनिक निकायमा रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार सम्भन्नुपर्छ र सो शब्दले सार्वजनिक निकायमा रहेको कुनै लिखित, सामाग्री वा सो निकायको काम-कारवाहीको अध्ययन वा अवलोकन गर्ने, त्यस्तो लिखितको प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने, सार्वजनिक महत्वको निर्माण कार्य भइरहेको स्थलको भ्रमण र अवलोकन गर्ने, कुनै सामाग्रीको प्रमाणित नमूना लिने वा कुनै पनि किसिमको यन्त्रमा राखिएको सूचना, त्यस्तो यन्त्रमार्फत् प्राप्त गर्ने अधिकारसमेतलाई जनाउने कुरालाई ईंगित गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानुनले तोकेको सूचना र सूचनाको हकलाई कसैले पनि बेवास्ता गर्न मिल्ने हुँदैन।

२६. वस्तुतः सरकारी वा सार्वजनिक काम-कारवाहीमा नियमितता र पारदर्शिता कायम गराउन मद्दत गर्ने र नागरिकहरूलाई सुसूचित गराउने कुरामा सूचनाको हकले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुन्छ। आफ्ना नागरिकहरूलाई सार्वजनिक सरोकारका विषयको जानकारी सम्प्रेषण गर्न र त्यस्तो जानकारी नागरिकले प्राप्त गरुन् भन्ने उद्देश्यले सूचनाको हकको प्रत्याभूति गर्नु हरेक प्रजातान्त्रिक राज्यको कर्तव्य हुन जाने कुरालाई विश्वव्यापीरूपमा मान्यताप्राप्त भएको पाइन्छ। सूचनाको व्यवस्थाले राज्यका नागरिकहरूलाई राज्य तथा तिनका निकायहरू कसरी सञ्चालन भइरहेका छन्, राज्यका विभिन्न निकायहरूबाट सम्पादन हुने क्रियाकलापहरू कसरी सम्पादन भइरहेका छन्, कानुनबमोजिम भइरहेको छन् वा छैनन्, सोको जानकारी लिन र पदाधिकारी एवं नागरिकको हैसियतले राज्यप्रति निर्वाह गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व पूरा भइरहेका छन् वा छैनन् भन्नेजस्ता कुराहरूको जानकारी हासिल गर्न सकिन्छ। यसबाट मुलुकमा विधिको शासन र सुशासन कायम राख्न मद्दत पुग्दछ, कानुनी शासनको जग मजबूत बनाउने मात्र नभई नागरिकहरूमा सचेतना जगाउनुका साथै सम्बन्धित पदाधिकारी वा निकायलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउन मद्दत पुग्दछ। त्यसैले संविधानको धारा २७ ले सार्वजनिक सरोकारको विषयको सूचना माग्ने र पाउने भन्ने नेपाली नागरिकलाई सूचनाको हक प्रदान गरेको छ। सूचनाको हकसँगै धारा २८ ले व्यक्तिको जिउ, आवास, सम्पत्ति लिखत, तथाङ्ग, पत्राचार, चरित्रसम्बन्धी गोपनीयताको हकलाई पनि प्रत्याभूति गरिएको छ। यसका साथै धारा २७ को प्रतिबन्धात्मक खण्डलाई पनि दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ।

२७. परन्तु पारदर्शिता र सूचनाको हकको नाममा व्यक्तिका अत्यन्त निजी सूचनाहरू, समाजमा द्वन्द्वको अवस्था आउने कुराहरू, राष्ट्रिय अखण्डता, शान्ति-सुरक्षसँग सम्बन्धित कुराहरू, विभिन्न जात-जाति, सम्प्रदायमा खलल पुग्ने जाने कुराहरू, सामाजिक सद्भाव खलबलिने कुराहरूका साथै यस्तै प्रकृतिका कुराहरू जसले व्यक्तिगत विचारलाई लिएर विभाजनको अवस्था देखाउँछ, लाई पनि पारदर्शिता र सूचनाको हकको रूपमा खुला गरिदिने हो र त्यस्तो सूचनामा सबैको सहज पहुँच बनाइदिने हो भने त्यसले धेरै व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र गोपनीयताको हकमाथि कुठाराघात पुऱ्याउन सक्तछ र समाजमा अशान्ति एवं राष्ट्रमा अव्यवस्थाको सिर्जना गर्न सक्तछ। त्यसबाट समाजका अनेक सदस्यले कुण्ठित, त्रसित एवं आशंकित अवस्थामा असुरक्षित जीवन-यापन गर्न बाध्य हुनुपर्ने स्थितिको सिर्जना हुन जाने सम्भावना रहन जान्छ। अनि त्यसबाट अन्ततोगत्वा न्यायपूर्ण र गतिशील समाज एवं सामाजिक शान्ति र सुव्यवस्थाको परिकल्पना पूरा हुन सक्तैन। विभिन्न जात-जाति, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, राजनीतिक वा वैचारिक आस्थाका भए पनि राष्ट्रियताको एउटै सूत्रमा आबद्ध जनताबीच विभाजन आउन सक्ने, राष्ट्रिय सुरक्षामा आँच आउन सक्ने, विभिन्न समुदायकबीच सामाजिक सद्भाव, समन्वय र शान्ति व्यवस्था खलबलिने अवस्था आउन सक्तछ। त्यसैले त्यस्ता कुराहरूको सूचनालाई

अवस्था र परिस्थितिअनुसार राज्यले कानुनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने हुन्छ। सार्वजनिक निकायमा कुनै न कुनै रूपमा पेस गरिएका र सार्वजनिक महत्वको विषयसँग अनुसांगिक भएर जोडिन पुगे पनि तिनले नितान्त व्यक्तिगत कुराहरू र व्यक्तिगत विचारलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन् भने ती कुराहरू सूचनाको हकको दायराभन्दा बाहिर रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। र त्यस्ता कुराहरूको सूचना प्राप्त गर्न सूचनाको हक क्रियाशील हुँदैन र सम्बन्धित पदाधिकारीले पनि त्यस्ता कुराहरूको सूचना दिन बाध्य हुँदैन।

२८. यी रिट निवेदकले उठाएको विषयसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू हेर्दा मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणा, १९४८ को धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार हुने र यस अधिकारमा बिना हस्तक्षेप आफ्ना विचारहरू राख्न पाउने स्वतन्त्रता, सीमानाको बन्देज बिना कुनै पनि माध्यममार्फत् सूचना र विचारहरू प्राप्त गर्ने, खोज्ने तथा प्रसार गर्ने स्वतन्त्रतासमेत समावेश हुने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ। परन्तु, सो घोषणाको धारा १२ मा “कुनै पनि व्यक्तिको गोपनीयता, परिवार घर वा पत्राचारमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिने छैन, न त निजको प्रतिष्ठा तथा ख्यातिमा गैरकानुनी आक्रमण नै गरिनेछ। प्रत्येक व्यक्तिलाई त्यस्तो हस्तक्षेप वा आक्रमणविरुद्ध कानुनको संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको समेत देखिन्छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १९ को उपधारा १ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई बिना हस्तक्षेप आफ्ना विचारहरू राख्न पाउने अधिकार हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ भने उपधारा २ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार हुने तथा सीमाको बन्देज बिना, मौखिक, लिखित वा मुद्रितरूपमा वा कलात्मकरूपमा वा निजको आफ्नो छनौटको अन्य कुनै माध्यममार्फत् सबै किसिमका सूचना र विचारहरू प्राप्त गर्ने तथा दिने स्वतन्त्रतासमेत यस अधिकारमा समावेश हुनेछन् भन्ने उल्लेख छ। तर सोही धाराको उपधारा ३ को व्यवस्था हेर्दा उपधारा २ मा व्यवस्था गरिएका अधिकारहरूको प्रयोगमा विशेष कर्तव्य तथा उत्तरदायित्वहरूसमेत निहित हुने भन्दै सो अधिकार केही निश्चित प्रतिबन्धहरूको अधिनमा हुनसक्ने उल्लेख छ। तर यस्ता प्रतिबन्धहरू कानुनद्वारा व्यवस्था गरिएको र देहायका कुराको लागि आवश्यक भएको हुनुपर्ने देखिन्छ :

(क) अरूको अधिकार वा प्रतिष्ठाको सम्मान,

(ख) राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक व्यवस्था वा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षण।

२९. मानव जीवनको लागि सूचना प्राप्तीको हक महत्वपूर्ण भए पनि कतिपय कुराको सूचनाले मानव हित प्रतिकूल अवस्थाको सिर्जना गराउने सम्भावना रहन्छ। त्यस्ता सूचना प्रवाह गर्न प्रतिबन्ध लगाउन सकिने नै हुन्छ। माथि उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले पनि व्यक्तिको गोपनीयतालगायतका कुराहरूलाई हस्तक्षेप नगर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको देखिन्छ। सूचनाको हकको प्रत्याभूति खास शर्त वा निश्चित प्रतिबन्धहरूको अधिनमा हुनसक्ने भएको हुँदा खास प्रकारका कुराहरूको सूचना दिँदा त्यस्तो सूचनाले अन्य व्यक्तिको हक हितमा कुनै पनि तवरले असर पुऱ्याउँछ वा पुऱ्याउँदैन भन्ने कुरा हुनु पनि महत्वपूर्ण हुन आउने हुँदा रिट निवेदकले उल्लेख गरेका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूलाई एकतर्फीरूपमा निष्पक्ष ढङ्गले हेर्न र व्याख्या गर्न मिल्ने देखिनआएन।

३०. अब यी रिट निवेदकले माग गरेको सूचनासँग सम्बन्धित अभिलेखहरूको प्रकृति हेर्दा ती नेपाल सरकारले निर्वाचन आयोगलाई संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि कुन-कुन शीर्षकमा के कति रकम उपलब्ध गराएको थियो र सो रकम २०६४/६/१८ सम्म के कसरी खर्च भएको भन्ने र संविधानसभा निर्वाचन सम्पन्न गर्नका लागि दातृ संस्थाहरूले उपलब्ध गराएको रकम तथा प्राविधिक सहयोगसम्बन्धी सूचनाहरूसमेत माग

गरिएको देखिन्छ। सोमध्ये निर्वाचनमा भएको खर्चका सम्बन्धमा सूचना दिएको भनी विपक्षी निर्वाचन आयोगको लिखितजवाफबाट देखिएको छ। रिट निवेदक स्वयंले पनि उल्लिखित कुराहरूको जानकारी निर्वाचन आयोगले दिएको भनी स्वीकार गरेको भए पनि अधिकारै नभएको व्यक्तिले दिएको भनी प्रश्न उठाएको देखिन्छ। त्यसतर्फ हेर्दा निर्वाचन आयोगको मिति २०६४/७/२० (सचिवस्तर) को निर्णयले मलाई सूचना अधिकारी तोकिएको र मेरो आदेशानुसार यस आयोगका शाखा अधिकृत ईश्वरीप्रसाद अर्यालले मिति २०६४/८/१६ मा निवेदकलाई जानकारी दिएको भन्ने निर्वाचन आयोगका सहसचिव लक्ष्मणप्रसाद भट्टराईले आफ्नो लिखितजवाफमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ६ ले सार्वजनिक निकायले आफ्नो कार्यालयमा रहेको सूचना प्रवाह गर्ने प्रयोजनको लागि सूचना अधिकारीको व्यवस्था गर्नेछ भन्ने व्यवस्था भएबाट सार्वजनिक निकायले सो निकायका कुनै पदाधिकारीलाई सूचना अधिकारीको रूपमा तोक्न सक्ने नै देखिन्छ। निर्वाचन आयोगले पनि सोही बमोजिम उक्त आयोगका सहसचिवलाई सूचना अधिकारी तोकेको र तोकिएको सूचना अधिकारीले आदेश दिएबमोजिम यी रिट निवेदकले जानकारी माग गरेकोमध्ये केही सूचना प्राप्त गरिसकेकाले सो प्रक्रियालाई कानुनको विपरीत वा कानुनको उल्लंघन गरी सूचना दिएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन।

३१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ मा मौलिक हकको रूपमा सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। उक्त धारामा “प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ भने सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर कानुनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन” भन्ने छ। उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाले कानुनले गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन बाध्य नहुने कुराको प्रत्याभूति पनि गरेको छ। त्यसैगरी, सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को प्रस्तावनाबाट राज्यका काम-कारवाही लोकतान्त्रिक पद्धतिअनुरूप खुल्ला र पारदर्शी बनाई नागरिकप्रति जवाफदेही र जिम्मेवार बनाउन, सार्वजनिक निकायमा रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचनामा आम-नागरिकको पहुँचलाई सरल र सहज बनाउन, राज्य र नागरिकको हितमा प्रतिकूल असर पार्ने सम्बेदनशील सूचनाको संरक्षण गर्न र नागरिकको सुसूचित हुने हकलाई संरक्षण र प्रचलन गराउने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्न उक्त ऐन आएको भन्ने देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा ३ (१) ले प्रत्येक नेपालीलाई यस ऐनको अधिनमा रही सूचनाको हक हुने उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर सोही दफा ३ (२) ले सार्वजनिक निकायमा रहेको देहायको विषयमा सूचना प्रवाह नगरिने उल्लेख छ। ती विषयहरू निम्न देखिन्छन् :

(क) नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक शान्ति-सुव्यवस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धमा गम्भीर खलल पार्ने,

(ख) अपराधको अनुसन्धान, तहकीकात तथा अभियोजनमा प्रत्यक्ष असर पार्ने,

(ग) आर्थिक, व्यापारिक तथा मौद्रिक हित वा बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण वा बैङ्किङ्ग वा व्यापारिक गोपनीयतामा गम्भीर आघात पार्ने,

(घ) विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा प्रत्यक्ष रूपमा खलल पार्ने,

(ङ) व्यक्तिगत गोपनीयता र व्यक्तिको जीउ, ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुर्याउने,

३२. उल्लिखित विषयका सूचनाहरू प्रवाह गर्न प्रचलित कानुनले नै रोक लगाएको देखियो। मागिएका सूचनाहरूमध्ये

केही सूचना दिन मिल्ने र केही नमिल्ने प्रकृतिको देखिएमा सूचना अधिकारीले प्रवाह गर्न मिल्ने सूचना छुट्याएर निवेदकलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने दफा ३ (४) मा उल्लेख भएको देखिन्छ। निवेदकले निर्वाचनमा भाग लिन राजनीतिक दल दर्ता गर्ने प्रयोजनार्थ गरिएका हस्ताक्षरसमेतको माग गरेको देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४(५) बमोजिम निर्वाचनको निमित्त दल दर्ता गर्ने प्रयोजनको लागि कम्तीमा दश हजार मतदाताहरूको समर्थनसहितको हस्ताक्षरयुक्त निवेदन आवश्यक पर्नेछ। सोही कुरालाई निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ को दफा १९(३) मा व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ। उक्त व्यवस्थाबमोजिम कम्तीमा दश हजार व्यक्तिको दस्तखत हुन आवश्यक भनी शर्त तोक्नुको अर्थ सो दललाई तत्काल कम्तीमा त्यति व्यक्तिको समर्थन रहेको हुनु भन्नु नै हो। त्यसरी दस हजार व्यक्तिको हस्ताक्षर बुझाई दल दर्ताको निवेदन प्राप्त भएपछि ती हस्ताक्षरको वैधानिकता बारे अन्तिम निर्णयकर्ता निर्वाचन आयोग नै हो। निर्वाचन आयोगमा राजनीतिक दल दर्ताको प्रयोजनका लागि गरिएको हस्ताक्षर र प्रस्तुत गरिएको सो हस्ताक्षरयुक्त दस्तावेज अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न पाइने होइन। सञ्चारमाध्यममा को, कसले सो दलका लागि हस्ताक्षर गरेका छन् भनी प्रचारित वा प्रसारित गर्दा उक्त व्यवस्थाको प्रयोजन र स्वच्छता (Sanctity) मा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने प्रबल सम्भावना एकातिर रहन्छ भने अर्कोतिर त्यसको जानकारी लिनुको उपादेयता निर्वाचन आयोगवाहेक अन्य व्यक्तिलाई छैन। यस्तो अवस्थामा प्रचारबाजीका लागि मात्र त्यस्तो लिखतको सूचना हासिल गर्ने प्रयास गर्नु उचित र कानूनसम्मत देखिँदैन।

३३. रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयको रूपमा यस अदालतमा प्रवेश गराएको देखिन्छ। सार्वजनिक सरोकारको विषयमा रिट निवेदक राधेश्याम अधिकारीविरुद्ध तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्, श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट “सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भन्नाले कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत हक वा सरोकारमा मात्र सीमित भएको विवाद नभएर नेपाल अधिराज्यको सर्वसाधारण जनता वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित भएको विवादको बोध हुन्छ। कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय त्यो विवाद सर्वसाधारण जनताको वा कुनै जनसमुदायको सामूहिक हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ वा कुनै खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित छ भन्ने आधारमा गर्नुपर्ने” (ने.का.प., २०४८, नि.नं. ४४३०) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोलाई दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विषयलाई उल्लिखित सिद्धान्तको सन्दर्भमा हेर्दा राजनीतिक दल दर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि १० हजार मतदाताको हस्ताक्षरयुक्त कागजसँग यी निवेदकको र नेपाली जनताको कुनै वर्ग वा समुदायको कुनै सार्थक हित वा सरोकार निहित रहेको भन्ने देखिँदैन।

३४. समग्रमा प्रस्तुत विवादको विषय निर्वाचन आयोगसँग मात्र सम्बन्धित रहेको छ। निर्वाचन आयोग नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२८ मा व्यवस्था भएबमोजिम स्थापित स्वतन्त्र संवैधानिक निकाय हो। यस निकायले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका काम-कारवाहीहरू संविधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिम नै सम्पादन गर्ने गर्दछ। यी रिट निवेदकले माग गरेको कुराको सूचना प्रचलित कानूनबमोजिम दिन मिल्ने हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय गर्न निर्वाचन आयोग सक्षम रहेको छ। निर्वाचन आयोगबाट प्रदान गरिएको जानकारी वा सूचना कुन तहको पदाधिकारीबाट प्रदान गर्नुपर्ने हो? यस कुराको निर्णय गर्ने अधिकार पनि निर्वाचन आयोगको हो। आयोगका कुनै सदस्यबाट वा सबै सदस्यको सामूहिक निर्णयबाट वा यो तहको पदाधिकारीबाट

मात्र सूचना लिने भन्ने हक वा अधिकार सूचना प्राप्त गर्न खोज्ने व्यक्तिको हुँदैन । यस कुरालाई स्पष्टताका साथ बुझ्नु पर्दछ । यी निवेदकतर्फबाट उल्लेख गरिएको यस अदालतबाट निवेदक गोपाल शिवाकोटीविरुद्ध अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प. २०५१, नि.नं.४८९५) हेर्दा त्यसमा निवेदकले माग गरेअनुसारकै सूचना दिनुपर्ने भनी यस अदालतले बोलेको छैन । सूचनाको हकसम्बन्धी संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था आउनुभन्दा पहिला परेको उक्त रिट निवेदनमा कानुन नबन्दासम्म सूचना दिने एउटा प्रक्रिया निर्धारण गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा विवाद उठाइएको निर्वाचन आयोगको कारवाही कुनै किसिमले उक्त प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल रहेको भन्ने देखिन आउँदैन ।

३५. अतः माथि गरिएको विवेचनासमेतको आधारमा संविधानसभा सदस्य निर्वाचन प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त गर्ने प्रयोजनका लागि मात्र निर्वाचन आयोगमा अभिलेखको रूपमा रहेका मतदाताहरूको पहिचान र हस्ताक्षरसहितको जानकारी निर्वाचन आयोगले यी निवेदकलाई नदिएको र अरू जानकारी शाखा अधिकृतमार्फत् उपलब्ध गराएबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, नेपाल कानून र सूचनाको हकसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लंघन नभएको र त्यसबाट यी निवेदकलाई प्राप्त सूचनाको हक हनन् पनि भएको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको परमादेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा. न्या. तर्कराज भट्ट

इजलास अधिकृत :- दीपककुमार दाहाल

कम्प्युटर गर्ने :- निर्मला भट्ट

इति सम्बत् २०६८ साल असोज ४ गते रोज ४ शुभम् ।

खण्ड-चार

अदालतको

अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाहरू

मदनमणि दीक्षित विरुद्ध भूमिसुधार विशेष अदालत काभ्रेपलाञ्चोक

स्रोत : ने.का.प.२०२५, ठेली नं. ७, निर्णय नं.४३३,
पृष्ठ २००, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु.प्रधान न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री
न्यायाधीश श्री प्रकाशबहादुर के.सी.
सम्बत् २०२३ सालको रिट नं.२२२
आदेश मिति : २०२३/११/३

विषय : परमादेशको रिट जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : समीक्षाका सम्पादक तथा प्रकाशक मदनमणि दीक्षित
विरुद्ध

विपक्षी : भूमिसुधार विशेष अदालत, काभ्रेपलाञ्चोक (सिन्धुपाल्चोक)

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अपहेलनासम्बन्धी मुद्दा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अन्तर्गतको नभई नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा २(५) अन्तर्गतको मुद्दा-फैसलामा नेपाल विशेष अदालत ऐनको दफा २(५) अन्तर्गत सजाय गरेको भन्ने लेखेमा-सोही ऐनको दफा ८ अनुसार अपीलको म्याद दिनुपर्ने उक्त केशमा भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा ५५ नलाग्ने । अपहेलनासम्बन्धको मुद्दा उक्त भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अन्तर्गतको मुद्दा नभई नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा २(५) अन्तर्गतको मुद्दा देखिएको र प्रस्तुत केशमा विशेष अदालतले आफ्नो फैसलामा सोही दफाअन्तर्गत कारवाही गरी सजाय गरेको भन्ने लेखिएको भएपछि सोही ऐनको परिधिभित्र प्रस्तुत केश परेकोले अपीलको हकमा भूमिसम्बन्धी ऐन ५५ दफा लागू भन्नु तर्कसङ्गत देखिएन । विशेष अदालत ऐनअन्तर्गतको कारवाहीमा विशेष अदालत ऐन नै लाग्ने र ऐनको दफा ८ मा अपीलको व्यवस्था हुँदा सोही दफाले दिएको अपील दिन पाउने हक निवेदकले पाउने नै देखिएकोले विशेष अदालतले निवेदकलाई उक्त हकबाट वञ्चित गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदकलाई अपीलको म्याद दिनु भन्ने आदेश जारी गर्न उपयुक्त देखिनाले विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा ८ बमोजिम निवेदकलाई सर्वाच्च अदालतमा अपील दिन अपीलको म्याद दिनु । (प्रकरण नं.६)

आदेश

१. २०२२ फाल्गुण २८ गते समीक्षामा प्रकाशित एक बेनामी चिठ्ठीद्वारा विपक्षी अदालतको अपहेलना गर्नु भन्ने विपक्षीले कारवाहीचलाई सो प्रकाशनबाट अदालतको अपहेलना भएकै ठहराई मलाई दिन ७ कैद र रु.२००/- जरिवाना हुने गरी अपीलसमेत नलाग्ने भनी २०२३/५/१/४ मा विपक्षीले फैसला गर्नुभयो । विपक्षीले अपहेलनासम्बन्धी मुद्दामा गरेको फैसलाउपर अपील लाग्दैन भनी निर्णय गरेको सरासर गलत र कानुन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

व्यवस्थाको विपरीत हो। विपक्षीको उत्पत्ति नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को ऐनको दफा ३ अन्तर्गत भएको हो। कुनै मुद्दा नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को ऐनको दफा ३ अन्तर्गत सुम्पिएको छ र कुनै मुद्दा एनेको व्यवस्थाअनुसार तोकिएको छ। ऐनको दफा ५५ अनुसार सो ऐनअन्तर्गतका मुद्दा-मामिला मात्रमा तोकिएको अदालतले गरेको फैसला अन्तिम हुने हुँदा तोकिएको मुद्दामा मात्र अपील नलाग्ने भनी अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार छ। आफूले छिनेको जुनसुकै मुद्दामा पनि अपील लाग्दैन भन्ने सम्झनु विपक्षीको महत्वाकांक्षा मात्र हो। विपक्षी आफैँले मलाई सजाय गर्दा नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को ऐनको दफा २ को उपदफा (५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भनी लेख्नुभएको छ। भूमिसम्बन्धी ऐनको कुनै दफाअन्तर्गत सजाय गर्नुभएको होइन। यस अवस्थामा सूचनाको प्रथम भागमा उल्लिखित विपक्षीको गठन नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को ऐनको दफा २ अन्तर्गत भएको र सोही दफाको उपदफा (५) अन्तर्गतको अधिकारको प्रयोग गरी प्रस्तुत मुद्दा हेरेको र मलाई सजाय गरेको भएपछि उक्त २०१३ को ऐनको दफा ८ अनुसार श्री सर्वोच्च अदालतमा अपील दिन पाउने मेरो अधिकारबाट विपक्षीले मलाई वञ्चित गर्न पाउने त प्रश्नै उठ्दैन। यस हालतमा प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्ध नभएका ऐनको दफा ५५ को शरण लिई अपील लाग्दैन भन्नु विपक्षीको अप्रासंगिक र कानुनी व्यवस्थाको विपरितको तर्क हो भन्ने प्रष्टै देखिएको छ। खास अपील लाग्ने फैसलालाई अपील नलाग्ने अन्तिम फैसला भनी मलाई कैद जरिवाना हुने गरी विपक्षीले निर्णय गरेकोबाट मलाई नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को ऐनको दफा ८ र अदालती बन्दोवस्तको १९३ नम्बरद्वारा प्रदत्त कानुनी हक र नेपालको संविधानको धारा ११ को उपधारा १, २ (घ) तथा धारा १५ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको हनन भएकोले सो हकहरूको प्रचलनको लागि अपीलको म्याद दिनु भन्ने विपक्षीका नाउँमा परमादेशको रिट जारी गरिपाऊँ, जो आदेश। सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ५८ को उपनियम (३) अन्तर्गत यो निवेदन पत्रको किनारा नभएसम्म मलाई पक्राउ नगर्नु भन्ने बागमती अञ्चल डिप्युटी इन्स्पेक्टर जनरल अफिसका नाउँमा अन्तरिम आदेश पाऊँ भन्नेसमेत मदनमणि दीक्षितको निवेदन।

२. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र एटर्नि-जनरल अफिसमार्फत् लिखितजवाफ दिनु भनी रिटको निवेदनपत्रको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी भूमिसुधार विशेष अदालत काभ्रेपलान्चोक सिन्धुपाल्चोकलाई सूचना पठाइदिनु र एटर्नि-जनरल अफिसलाई पनि बोधार्थ दिनु। अदालतको अपहेलना गरेको भन्ने मुद्दामा समिक्षा पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशक मदनमणि दीक्षितलाई भू.सु.वि.अ. काभ्रेपलान्चोक सिन्धुपाल्चोकको २०२३/५/१/४ का फैसलाबमोजिम गर्ने गरेको दण्ड सजायमा यो रीतको अन्तिम निर्णय नभएसम्म पक्राउ नगर्नु भनी काभ्रेपलान्चोक जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाई बागमती अञ्चल डी.आई.जी. अफिसलाई बोधार्थ दिनु। लिखितजवाफ आएपछि वा म्याद नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने २०२३/५/१३/२ को डिभिजनवेञ्चको आदेश।
३. विपक्षी श्री मदनमणिको उजुरी बेरीत अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिरको हुँदा सो निवेदन पत्र खारेज हुनपर्दछ भन्ने यो अदालतको धारणा छ। तर यस विषयमा श्री ५ को सरकारको रायसमेत बुझी यो मामिला निर्णय हुनपर्ने कुरा पनि निम्न दफा-दफामा प्रष्ट गरेको छु। तर विपक्षी श्री मदनमणिले यस अदालतउपर दिनुभएको उजुरी निवेदनपत्रमा परमादेशको रिट वा अन्य उपयुक्त आज्ञा वा आदेश पूर्वी जारी गरिपाऊँ भनी लेखेको देखिन्छ र निज विपक्षी श्री मदनमणिले पेश गरेको नक्कल नै यस अदालतमा आएको देखिन्छ र सर्वोच्च अदालत

डिभिजनवेञ्चबाट माननीय न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर र माननीय न्यायाधीश श्री बच्चरप्रसाद सिंहज्यूबाट यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकका मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? भनी लेखिएको मात्र देखिन्छ। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०२१ को नियम ५८ को उपनियम (२) बमोजिम कुन कारणबाट विपक्षीको निवेदनपत्रको व्यहोराबाट सर्वोच्च अदालतको विचारमा गरे बिराएको जस्तो (प्राइमाफेसी केश) देखिनआएको हो ? सर्वोच्च अदालतको आदेशमा खुलेकै छैन। आदेशमा एकातिर के कसो भएको हो भनी सोधिएको छ अर्कोतर्फ सोही आदेशबाट विपक्षी श्री मदनमणिलाई यो अदालतबाट २०२३ साल भाद्र १ गते रोज ४ का फैसलाबमोजिम गरेको दण्ड सजायमा रिटको अन्तिम निर्णय नभएसम्म पक्राउ नगर्नु भनी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतलाई र बाग्मती अञ्चल डी.आई.जी. अफिसलाई लेखी पठाउने निर्णय भएको पनि देखिन्छ। सोही आदेशबाट यो अदालतले यो कारणबाट श्री मदनमणिलाई कैद जरिवाना गरेको हो भन्ने सर्वोच्च अदालतलाई अवगत भइसकेको देखिन्छ। सो २०२३ साल भाद्र १ गते यस अदालतबाट गरेको फैसलामा यो कारणबाट अपील नलाग्ने भनी लेखिएकै छ। सो फैसलामा गरिएको निर्णय यो कारणबाट गलत देखिन्छ भनी सर्वोच्च अदालतले नभनेकोले यो अदालतलाई जवाफ दिन अप्ठ्यारो परेको कुरा अवगत गराएको छु। के कसो भएको हो भन्ने हकमा सर्वोच्च अदालतको अगाडि यस अदालतको फैसलाको प्रतिलिपि विपक्षीले नै पेश गरेको देखिन्छ, भने अब यो अदालतले यसो भएको हो भनी के अवगत गराउने ? अदालतको अपहेलना गरेकोमा सजाय गरेको कुरा अवगत गराएको छु। मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? भनी सोधिएकोमा के कारणबाट सर्वोच्च अदालतले कुन चाहीं आदेश जारी गर्न खोजेको हो ? यो अदालत बुझ्न चाहन्छ, निवेदक श्री मदनमणि दीक्षितले परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेशको माग गर्नुभएको उहाँको निवेदनपत्रबाट देखिन्छ। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०२१ को नियम ५८ को उपनियम (१) ले यो वा.उ. आज्ञा जारी गरिपाऊँ भनी निवेदनपत्र दिन पाउने सर्वोच्च अदालतको व्यवस्थै देखिँदैन। निवेदक विपक्षी श्री मदनमणिले यो वा.उ. भनी लेखे पनि मुख्य परमादेशको आज्ञा वा आदेशकै माग गर्नुभएको देखिन्छ। परमादेशको आज्ञा वा आदेश प्रशासकीय काम कुरामा मात्र जारी हुन्छ, भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त छ र हाम्रो सर्वोच्च अदालतबाट पनि अहिलेसम्म यही सिद्धान्त कायम भएको सर्वोच्च अदालतकै यो फैसलाबाट प्रस्ट हुन्छ। अदालतको अपमान गरेकोमा चलाइएको कार्यवाही न त सुम्पिएको मामिला हो न त तोकिएको मामिला हो। अदालतको आन्तरिक शक्तिको कुरा हो। आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको मामिला निर्णय गर्दा सो निर्णयउपर त अपील उजुर नलाग्ने अधिकारसम्पन्न अदालत छ, भने त्यस्ता अधिकार सम्पन्न अदालतले आफ्नो आन्तरिक शक्ति प्रयोग गरी गरेको निर्णयउपर अपील लाग्दछ, भन्नु तर्क गर्नु विपक्षी मदनमणि र उहाँका विद्वान वकिलहरूको कतिसम्म ठीक कुरा हो ? त्यो सर्वोच्च अदालतले पनि आफ्नो निर्णयमा जनाई मात्र किन आदेश जारी हुन नपर्ने भनी सोध्नुपर्ने हो भन्ने यो अदालतको धारणा छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अन्तर्गत कुनै जिल्ला अदालत, अञ्चल अदालत वा सर्वोच्च अदालत नै तोकिएको भए त्यस्ता अदालतले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा २ का उपदफा (५) बमोजिम कुन व्यक्तिलाई सजाय गर्नु भन्ने नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को प्रयोग गरी सजाय गरेकोले अपील लाग्दछ, भने प्रश्न उठ्छ, उठ्दैन। सर्वोच्च अदालतबाट किन आदेश जारी हुन नपर्ने भनी सोध्नुभन्दा अगाडि त्यसतर्फ विचार हुन नपर्ने हो भन्ने यो अदालतको धारणा छ। यसमा अर्को एक प्रश्न आउँछ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५ ले यो अदालतले गरेको निर्णयउपर कुनै अदालतमा अपील उजुर नलाग्ने गरी निर्णय गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरी यो अदालतलाई सर्वोच्च अदालतसरह नै अधिकार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रदान गरी सर्वोच्च अदालतबाट पनि यो अदालतउपर उजुर दर्ता गर्न नहुने गरी कानुनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। नेपालमा अदालतउपर अपील बाहेक उजुर सुन्न सक्ने सर्वोच्च अदालतमात्र छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को निर्णय गर्नेहरूले यो भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अन्तर्गत तोकिएको अदालतले गरेको निर्णयउपर सर्वोच्च अदालतले उजुर नसुनोस् भन्ने धारणा नलिएको भए भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५ मा कुनै अदालतमा अपील वा उजुर लाग्ने छैन भन्ने वाक्य रहन नपर्ने भन्ने यो अदालतको धारणा छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ श्री ५ को सरकारको तर्फबाट मन्त्रीपरिषद्का तत्कालीन अध्यक्षबाट विधेयकको रूपमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा पेश भएको हो। राष्ट्रिय पञ्चायतबाट श्री ५ को सरकारको तर्फबाट पेश भएको विधेयक मञ्जुर गरी सिफारिस भएपछि सो विधेयकलाई श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर वीर विक्रम शाहदेवबाट मञ्जुर गरी बक्सी स्वीकृति बक्सकोले ऐन बन्न आएको छ। यसैले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५३ र दफा ५५ सँग श्री ५ को सरकार सम्बन्धित छ। सो विषयमा श्री ५ को सरकारकै राय छ। निर्णयमा पुग्नभन्दा अगाडि सर्वोच्च अदालतले श्री ५ को सरकारको राय बुझ्नु पनि आवश्यक छ भन्ने यो अदालतको धारणा छ र यो अदालतको राय र श्री ५ को सरकारको रायमा कति भिन्नता आउँछ ? जानकारी प्राप्त गर्नसमेत श्री ५ को सरकारको राय पनि बुझियोस् भनी यो अदालत सर्वोच्च अदालतसँग निवेदन गर्दछ। श्री मदनमणिले दिनुभएको निवेदनपत्रमा डिभिजनवेञ्चबाट भएको आदेश यसप्रकार छ: यसमा के कसो भएको हो ? निवेदनको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश कुन ऐनले दिएको अधिकार प्राप्त गरी जारी भयो ? यो अदालतले बुझ्न सकेन। यो अदालतले आफ्नो फैसलामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५ ले दिएको अधिकारअनुसार यो निर्णयउपरमा कुनै अदालतमा अपील मात्र होइन उजुर पनि लाग्दैन भनी लेखिदिएकै छ। त्यस्तो फैसलामा भन्दा-भन्दै पनि सर्वोच्च अदालतले कुन कानूनको आधारमा किन उजुर सुन्न परेको हो ? कुनै कुरा पनि यो अदालतले बुझ्न सकेन। सर्वोच्च अदालतले मनसाय नै बुझ्न नसकेपछि त्यस्तो प्रतिवेदन कसरी प्रष्ट सर्वोच्च अदालतको मनसायअनुसार पेश गर्न सकिन्छ। आफूभन्दा तलको कर्मचारीको मर्का बुझिदिनु पनि सर्वोच्च अदालतसँग यो अदालत विनम्र अनुरोध गर्दछ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५ लगाई गरेको निर्णयहरूउपर र भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा जहाँ तोकिएको अधिकारीले गरेको आदेशको सजायउपर कुनै अदालतमा अपील उजुर लाग्नेछैन भनी व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तो ऐनको दफाको आधारमा भूमिसुधार अधिकारीहरूले गरेको निर्णयउपर सर्वोच्च अदालतमा उजुर दायर भइरहेको भए त्यस्ता उजुरीसमेत सबै मामिलाहरूमा छानविन नगरी कुनै एकैपटक यो निर्णय हुँदा सबै खारेज गर्न गर्ने गरी निर्णय हुन पर्ने कुरा यो अदालत सर्वोच्च अदालतसँग अनुरोध गर्दछ। अन्त्यमा यो अदालत सर्वोच्च अदालतसँग यो निवेदन गर्दछ कि श्री मदनमणिको निवेदनपत्रबाट कुनै किसिमको आदेश जारी हुनुपर्ने ठाउँ नै छैन। सो खारेज हुनु पर्दछ। खारेज नभई अपील लाग्ने गर्दछ भने यो अदालतलाई घोची निवेदनपत्रमा कानुनी जिक्ति मात्र नगरी महत्वाकांक्षी युक्ति निवेदकको विपरीत एकोहोरो हद तर्क भन्नेजस्ता इत्यादि अपशब्द लेखेमा कार्यवाही चलाउन माथि अनुरोध गरिसकेकै छु। न्यायीक निर्णयबाट गरेको स्वतन्त्रताको अपहरण भनिन्छ भने अदालतबाट सजायलाई अब कसैलाई पनि कुनै अपराधमा पनि सजाय गर्न हुँदैन भन्ने देखिनआउँछ। यस विषयमा पनि सर्वोच्च अदालतबाट विचार हुनेछ। परमादेशको रिटले अपीलको स्थान ग्रहण गर्दछ, गर्दैन ? सर्वोच्च अदालतबाट विचार होस् भनी यो अदालत अनुरोध गर्दछ र कानूनको सिद्धान्तै नबुझ्नेलाई सर्वोच्च अदालतजस्तो सम्मानयुक्त अदालतमा वकालत गर्न अनुमति दिन ठीक/वैठिक के हो ? विचार हुनुपर्दछ भन्ने यो अदालतको धारणा छ भन्नेसमेत ०२३/५/२६/१ को भूमिसुधार विशेष अदालत

मदनमणि दीक्षित विरुद्ध भूमिसुधार विशेष अदालत काभ्रेपलान्चोक

काभ्रेपलान्चोक सिन्धुपाल्चोकको लिखितजवाफ ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा श्री ५ को सरकारका तर्फबाट प्रतिरक्षा नगर्ने श्री ५ को सरकारको निर्णय भएको भन्ने श्री एटर्नि-जनरल अफिसबाट लेखिआएको फाइल सामेल रहेको पत्रबाट देखिएकोले निवेदकलाई अर्को पेशीको तारेख तोकिदिनु र सो पेशीको तारेख तोकिएको मिति खुलाई विपक्षी भू.सु.वि.अ. काभ्रेपलान्चोक (सिन्धुपाल्चोकलाई सूचना) पठाई पेश गर्नु भन्ने ०२३/१०/९/१ को डिभिजनवेञ्चको आदेश ।
५. यसमा निवेदक मदनमणिको वारेस कृष्णकुमार रोवरमा रही पेश हुनआएकोमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएको विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्तको वहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा मलाई अपील म्याद दिनुपर्नेमा अपील नलाग्ने गरी निर्णय गरेकोले अपीलको म्याद दिनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने नै मुख्य निवेदकको माग भएको देखियो ।
६. काभ्रेपलान्चोक सिन्धुपाल्चोक विशेष अदालत, विशेष अदालत ऐन, २०१३ अन्तर्गत गठन भएको २०२१ साल चैत १६ गतेको खण्ड १४, संख्या ५० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट देखिएको साप्ताहिक पत्रिका समीक्षाको पेज नं.२ र ७ मा प्रकाशित वचत र मोहियानी कार्यान्वितमा सरकारी सुस्ती खाद्यान्न समस्या चर्को रुपमा भन्ने काभ्रेपलान्चोकको बेनामी चिठ्ठीबाट अदालतले आफ्नो अपहेलना गरेको सम्झी उक्त विशेष अदालतले विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा २(५) अन्तर्गत अपहेलनाको कारवाही उठाई सोही ऐनबमोजिम निवेदकलाई सजाय गरेको मिसिल सामेल रहेको का.प.सिं.पा. विशेष अदालतको फैसलाबाट देखियो । विशेष अदालतको भनाइमा अपहेलनाको कारवाही आन्तरिक अधिकार प्रयोग गरी गरिएको निर्णय हो र यो विशेष अदालत अरू विशेष अदालत जस्तो नभई अन्तिम निर्णय गर्न सक्ने विशेष अदालत भएकोले भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा ५५ बमोजिम अपील लाग्दैन भन्नेतर्क पेश गरेको देखियो । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ५५ मा यो ऐनमा अन्यथा लेखिएकोमा बाहेक यो ऐनअन्तर्गत तोकिएको अदालतमा परेको मुद्दा मामिलामा सो अदालतबाट भएको निर्णय अन्तिम हुनेछ र त्यसउपर कुनै अदालतमा अपील उजुर लाग्नेछैन भन्ने उल्लेख भएको र अपहेलनासम्बन्धको मुद्दा उक्त भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अन्तर्गतको मुद्दा नभई नेपाल विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा २(५) अन्तर्गतको मुद्दा देखिएको र प्रस्तुत केशमा विशेष अदालतले आफ्नो फैसलामा सोही दफाअन्तर्गत कारवाही गरी सजाय गरेको भन्ने लेखिएको भएपछि साही ऐनको परिधिभित्र प्रस्तुत केश परेकोले अपीलको हकमा भूमिसम्बन्धी ऐनको ५५ दफा लाग्छ भन्नु तर्कसंगत देखिएन । विशेष अदालत ऐनअन्तर्गतको कारवाहीमा विशेष अदालत ऐन नै लाग्ने र ऐनको दफा ८ मा अपीलको व्यवस्था हुँदा सोही दफाले दिएको अपील दिन पाउने हक निवेदकले पाउने नै देखिएकोले विशेष अदालतले निवेदकलाई उक्त हकबाट वञ्चित गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदकलाई अपीलको म्याद दिनु भन्ने आदेश जारी गर्न उपयुक्त देखिनाले विशेष अदालत ऐन, २०१३ को दफा ८ बमोजिम निवेदकलाई सर्वोच्च अदालतमा अपील दिन अपीलको म्याद दिनु भन्ने जि.भू.सु.वि.अ. काभ्रेपलान्चोक सिन्धुपाल्चोकलाई आदेश जारी गर्नुपर्ने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षीकहाँ पठाई फाइल नियमबमोजिम बुझाइदैनू ।

का.मु.प्र.न्या. नयनबहादुर खत्री

न्या. प्रकाशबहादुर के.सी.

इति सम्बत् २०२३ साल फागुन ३ गते रोज ४ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०३५, ठेली नं.१७, निर्णय नं.११९८,
पृष्ठ २७३, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री
माननीय न्यायाधीश श्री वासुदेव शर्मा
सम्बत् २०३५ सालको. फौजदारी विविधि नं.९२
फैसला मिति : २०३५/४/५

विषय : अपहेलनामा कारवाही गरिपाउँ ।

निवेदक : वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर

विरुद्ध

विपक्षी : माननीय रा.पं.स. गणेशकुमार पोखरेल, राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालय काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ नेपालको संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रहेर राष्ट्रिय पञ्चायतमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको हकभोग उपभोग गर्न पाउने । (प्रकरण नं. १४)

फैसला

प्र.न्या. नयनबहादुर खत्री

- प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत डिभिजनवेञ्चको मिति ०३५/३/२१/४ को आदेशानुसार फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता भई निर्णयको लागि यस वेञ्चसमक्ष पेश हुनआएको रहेछ ।
- मुद्दाको विवरण यसप्रकार छ : सर्वोच्च अदालतको सम्मान सबैको सरोकारको विषय हो । विशेषत यस नेपाल वार एशोसिएसनको प्रत्यक्ष र गाढासम्बन्धको कुरा हो तसर्थ सर्वोच्च अदालतको न्याय सम्पादन र स्वतन्त्र न्यायपालिकाको गरिमामा जनआस्था घटाउने भ्रम पार्ने गरी अदालतको अपहेलनाको विषयमा उजूर गर्ने हकदैया निवेदकलाई रहेको कुरा निर्विवाद छ ।
- गोरखापत्र संस्थानद्वारा प्रकाशित हुने हु.द.स.बा.ना.३/०२० द.नं.०२ को गोरखापत्रको वर्ष ७८, अंक ५८, मिति ०३५/३/१९ को र राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल जारी भन्ने शीर्षकमा समाचार प्रकाशित भएको रहेछ उक्त पत्रिकाको अन्तिम पाना पाँचौ कलममा माननीय श्री गणेशकुमार पोखरेलको भाषण छापिएको रहेछ जसमा सर्वोच्च अदालतसम्म पनि पोको भएमा मात्र सही न्याय पाउन सक्नु ज्यादै दुःखको कुरा भएको भन्ने बदनियत र दुराशयसाथ व्यक्त गर्नुभएको रहेछ । उहाँको यस कथनले न्यायालयका सम्पूर्ण संरचनाउपर

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध गणेशकुमार पोखरेलसमेत

पोकाको भरमा न्याय गर्ने आँच फैलाई अनास्था उत्पन्न गरेको छ । फलतः न्याय र न्यायालयको नै अनास्था हुनगएको छ । उपरोक्त कथन व्यक्त गर्न दिनुले सम्माननीय अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मा पनि उक्त अपहेलनामा सहभागी हुन जानुभएको छ । यसप्रकारको समाचार वितरण गराउने एजेन्सी राष्ट्रिय सम्वाद समिति र प्रकाशन गर्ने गराउने गोरखापत्रको सम्पादन श्री भारतदत्त कोइरालाले उक्त अपहेलना नजिक वाक्यांश प्रकाशित गरी गराएकोले उहाँहरूले पनि अदालतको अपहेलना गर्नुभएको छ । तसर्थ नेपालको संविधानको धारा ६८(२) सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ अनुसार कारवाही चलाई अदालतको अपहेलना गर्नेउपर सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने मिति ०३५३/२० को निवेदन ।

४. २०३५/३/१९/२ को गोरखापत्रमा राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्य श्री गणेशकुमार पोखरेलले सर्वोच्च अदालतसम्म पनि पोको भएमा मात्र सही न्याय पाउन सक्नु दुःखको कुरा हो भन्नुभयो भनी प्रकाशित भएको देखिएबाट अदालतप्रति जनताको अनास्था पैदा हुन गई न्याय प्रशासनमा आघात पर्न गएकोले कारवाही होस् भनी नेपाल वार एसोसिएसनका अध्यक्ष वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरको निवेदन पर्न आएकोले अदालतको अपहेलनामा किन सजाय हुनु नपर्ने, यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई स्वयं उपस्थित हुनु भनी निवेदनको प्रतिलिपिसाथ राखी विपक्षी रा.पं.स.गणेशकुमार पोखरेल, सम्पादक भारतदत्त कोइराला र राष्ट्रिय समाचार समितिको नाउँमा सूचना पठाउनु र राष्ट्रिय पञ्चायतका सम्माननीय अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मालाई लिखितजवाफ पठाउनु भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका सचिवालयमा सूचना पठाई यो निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने ०३५/३/२१/४ को सर्वोच्च अदालत डिभिजनवेञ्चको आदेश ।
५. उक्त आदेशानुसार प्राप्त हुनआएको लिखितजवाफहरूको व्यहोरा निम्नप्रकार छनू : राष्ट्रिय समाचार समितिलाई माननीय रा.पं.स. श्री गणेशकुमार पोखरेलको ०३५/३/१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित वक्तव्यको सिलसिलामा सर्वोच्च अदालतजस्तो उच्चतम स्वतन्त्र न्यायपालिकालाई पोको भएमा मात्र सही न्याय हुन्छ भनी लेखिएको वाक्य रा.स.स.ले वितरण गर्नु भनी लगाइएको अभियोग आधारहिन र असत्य भएको व्यहोरा निवेदन गर्दछु । सो वाक्यांश रा.स.स.बाट वितरण भएको समाचार बुलेटिनमा नपरेकोबाट नै प्रमाणित हुन्छ, त्यसकारण विपक्षको माग दावीअनुसार हामीले अपराध नगरेको हुँदा रा.स.स.लाई सजाय किन नगर्ने भन्ने प्रश्न नै उठ्न नपर्ने हो साथै नेपालको संविधानको धारा ६८(२) सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ अनुसार र रा.स.स.माथि कारवाही चलाउनु नपर्ने हो भनी विनम्र अनुरोध गर्दछु । माथि उल्लेख भएअनुसार हामीले नभने नगरेको कुरामा भुइँछना लगाई रा.स.स.लाई दोषी बनाई दिएको निवेदन दावीबाट अलग फुसत गराई पाऊँ भनी सम्माननीय अदालतसमक्ष विनम्र अनुरोध गर्दछु भनी ०३५/३/२८/४ को राष्ट्रिय समाचार समितिको लिखितजवाफ ।
६. मैले राष्ट्रिय पञ्चायतमा शाही सम्बोधनको छलफलमा बोलेको कुरालाई नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१) र (६) ले कुनै अदालती कारवाहीविरुद्ध संरक्षण प्रदान गरेको स्पष्ट छ । यसरी नेपालको संविधानको धारा ५१ अन्तर्गत राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारभित्र पर्ने र सो धाराले संरक्षण प्रदान गरेको विषयलाई लिएर कुनै अदालती कारवाही चलाउन नसकिने व्यवस्था स्पष्ट भएकोले यस सम्बन्धमा त्यस सम्मानित अदालतले कुनै कारवाही गर्न नमिल्ने व्यहोरा अनुरोध गर्दछु भन्ने माननीय सदस्य गणेशकुमार पोखरेलको ०३५/३/२९/५ को लिखितजवाफ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

७. मा. गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोल्नुभएको कुरा र त्यसको प्रकाशनलाई नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१), (२), (५) र (६) ले कुनै अदालती कारवाहीको विरुद्ध संरक्षण प्रदान गरेको स्पष्ट छ। यसरी नेपालको संविधानको धारा ५१ अन्तर्गत राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारभित्र पर्ने र सो धाराले संरक्षण प्रदान गरेको विषयलाई लिएर कुनै अदालती कारवाही चलाउन नसकिने व्यवस्था भएकोले यस सम्बन्धमा त्यस सम्मानित अदालतले कुनै कारवाही गर्न नमिल्ने व्यहोरा अनुरोध गर्दछु भन्ने सम्मानीय रा.पं.अध्यक्ष रामहरि शर्माको ०३५/३/२९/५ को लिखितजवाफ।
८. राष्ट्रिय पञ्चायतको उन्नतीसँगै अधिवेशनको यही २०३५ साल आषाढ १८ गतेको संक्षिप्त विवरणको पेज नं.५ को प्रथम प्रकरणको तेस्रो पंक्तिमा सर्वोच्च अदालतसम्ममा पनि पोको भएमा मात्र न्याय सही पाउन सक्नु ज्यादै दुःखको कुरा हो भन्ने जो छापिएको छ, सो शब्दावली त्यसो नभई यहाँसम्म कि उच्च ओहदाको प्रशासकहरूमा पनि पैसाको पाकोले असर पर्छ भन्ने सुनिन्छ, भन्न मैले खोजेको मात्र हुँ। सर्वोच्च अदालत भन्ने शब्द गल्लीले मुखबाट निस्केको हुनाले सच्याई पाऊँ भनी मा.श्री गणेशकुमार पोखरेलले सम्माननीय रा.पं.अध्यक्षमा अनुरोध गरी पत्र लेख्नुभएकोले सो अनुसार भूल सच्याई संशोधन गरी गोरखापत्रमा प्रकाशित गरी प्रचार-प्रसार गरिदिनुहुन आदेशानुसार अनुरोध गर्दछु भन्ने राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालयको ०३५/३/२१ को पत्रको प्रतिलिपि साथै राखी मिति ०३५/३/१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको जुन समाचारबाट यस सम्मानित अदालतको अपहेलना भयो भन्ने उजूर निवेदनमा यो कारवाही भएको छ, त्यस सम्बन्धमा उक्त समाचार गोरखापत्रमा प्रकाशनार्थ राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालयबाट गोरखापत्रलाई प्राप्त गरिदिएको राष्ट्रिय पञ्चायतको कारवाहीको संक्षिप्त विवरणमा आधारित भएको र राष्ट्रिय पञ्चायतको कारवाहीको सम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई बढी से बढी जानकारी गराउने उद्देश्यले राष्ट्रिय पञ्चायतको कारवाही संक्षिप्त विवरणलाई यथाशक्य पूर्णरूपमा प्रकाशित गर्ने गरिआए मुताविक उक्त समाचार पनि प्रकाशित भएको हुनाले सम्मानित सर्वोच्च अदालत वा अन्य कुनै अदालतको अपहेलना गर्ने नियतबाट प्रकाशित गरेको होइन। रा.पं.स. माननीय श्री गणेशकुमार पोखरेलले रा.पं.बैठकमा बोल्नुहुँदा सर्वोच्च अदालतको नाम लिई जुन कुरा बोल्नुभएको हो सो कुरा सर्वोच्च अदालत सम्बन्धमा होइन गल्लीबाट मात्र सर्वोच्च अदालत भन्ने मुखबाट निस्केकाले सो भूल सच्याई संशोधन गरी प्रकाशित गरिदिनु भन्ने व्यहोराको राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालयको मिति ०३५/३/२१ को गोरखापत्रलाई प्राप्त भएअनुसारको सो संशोधन मिति ०३५/३/२२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भइसकेको छ। गोरखापत्रले पनि रा.पं.स.माननीय श्री गणेशकुमार पोखरेलले सर्वोच्च अदालतसम्बन्धमा बोल्नुभएको कुरा मिति ०३५/३/१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको भूलबाट प्रकाशित भएको जानकारी हुनासाथ तुरुन्त भूल महसूस गरी मिति ०३५/३/२२ को गोरखापत्रमा क्षमायाचना प्रकाशित गरिसकेको हुनाले गोरखापत्रले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अनादर गर्ने नियत कहिल्यै राखेछैन र सदैव सर्वोच्च अदालतको मर्यादा कायम राख्न सतर्क र प्रयत्नशील रहिआएको छ। अतः राष्ट्रको न्यायपालिकाको उच्चतम निकाय सर्वोच्च अदालतको प्रतिष्ठामा आँच आउने वा अदालतको जानी-जानी कुनै अपहेलना गरी कुनै कुरा प्रकाशित नगरेको र भूलबाट प्रकाशित हुन गएकोमा समयमै क्षमायाचनासमेत प्रकाशित गरिसकेको हुनाले अपहेलना सम्बन्धमा ममाथि कुनै कारवाही सजाय नहोस् भनी सम्मानीय अदालतसँग विनम्र अनुरोध गर्दछु भन्ने मिति ०३५/४/२/२ को गोरखापत्रका सम्पादक भारतदत्त कोइरालाको लिखितजवाफ।
९. निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भूप्रसाद ज्ञवालीले प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध गणेशकुमार पोखरेलसमेत

अदालतसमेतको अपहेलना भएको सम्बन्धमा हो, नेपालको संविधानको धारा ५१ अन्तर्गत संविधानको व्यवस्थाको अधिनमा रही मात्र राष्ट्रिय पञ्चायतलाई विशेषाधिकार प्राप्त हुने र कुनै फौजदारी मुद्दाका सम्बन्धमा त्यस्तो विशेषाधिकार प्राप्त नहुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दा फौजदारी लगतमा दर्ता भएको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दा भएकोले विशेषाधिकार प्राप्त हुन सक्दैन अदालतको अपहेलना गरेको सजाय हुनुपर्छ, भन्नुभयो ।

१०. विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठले नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (६) को व्यवस्थाबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार के कति छ, भन्ने निर्णय गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई छ, भन्नुभयो ।
११. विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्यालले नेपालको संविधान लिखित संविधान भएको र संविधानको धारा १ समेतको आधारमा सर्वोच्च अदालतलाई कानूनको व्याख्या गर्ने अधिकार छ । संविधानको धारा ५१(६) बमोजिम राष्ट्रिय पञ्चायतलाई यसको विशेषाधिकार हनन भएको छ/छैन भन्ने तथ्यको निर्णय गर्नमात्र अधिकार छ विशेषाधिकार के कति हो भन्ने निर्णय गर्ने अधिकार छैन । तसर्थ अदालतको गरिमामा आघात पुग्ने गरी राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यसमेतबाट अपहेलना हुनगएको छ, भन्नुभयो ।
१२. विद्वान अधिवक्ता श्री दमन हुङ्गनाले संविधानको धारा ४५ र ५१ को अध्ययनबाट अदालतको अपहेलना गर्न सक्ने गरी राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यलाई विशेषाधिकार प्राप्त भएको देखिन्छ भन्नुभयो ।
१३. विपक्षी गोरखापत्रका सम्पादकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता मोतीकाजी स्थापितले भूलले समाचार प्रकाशित हुन गएकोमा क्षमा मागिएकोले सजाय नहोस् भन्नुभयो ।
१४. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा रा.पं.स. श्री गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोल्नुभएको कुरा र त्यसको प्रकाशनलाई नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१), (२), (५) र (६) ले कुनै अदालती कारवाहीको विरुद्ध संरक्षण प्रदान गरेको स्पष्ट छ, भन्ने राष्ट्रिय पञ्चायतको सम्माननीय अध्यक्षको र मैले राष्ट्रिय पञ्चायतमा शाही संबोधनको छलफलमा बोलेको कुरालाई नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१) र (६) ले कुनै अदालती कारवाही विरुद्ध संरक्षण प्रदान गरेको स्पष्ट छ, भन्ने रा.पं.स. श्री गणेशकुमार पोखरेलको जवाफ रहेछ । राष्ट्रिय पञ्चायतमा कति हदसम्म बोल्ने स्वतन्त्रता रहन्छ, भनी धारा ५१ हेर्दा उक्त धाराको उपधारा (१) मा यो संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायतको नियमावलीको अधिनमा रही राष्ट्रिय पञ्चायतमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहनेछ, र राष्ट्रिय पञ्चायत वा त्यसको कुनै समितिमा बोलेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर राष्ट्रिय पञ्चायतको कुनै पनि सदस्यलाई गिरफ्तार गर्न थुन्न वा निजउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाउन सकिने छैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोल्ने स्वतन्त्रतालाई संविधानको अन्य धाराहरू तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा राखेको प्रस्टै छ । नेपालको संविधान र रा.पं. नियमावलीको अधिनमा रहेर राष्ट्रिय पञ्चायतमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको हक उपभोग गर्न पाउने देखिएको छ । संविधान तथा कानून पालन गर्नु सबैको कर्तव्य हो सबैले आफ्नो मर्यादामा रहेर काम गर्नुपर्छ ।
१५. प्रस्तुत विवादको विषय रा.पं.स. श्री गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोलेको कुरा गोरखापत्रमा प्रकाशन भएबाट न्याय प्रशासनमा पर्न गएको असरलाई लिएर उत्पन्न भएको हो । तर उक्त प्रकाशनबारे आपत्तिजनक वाक्यांश रा.स.स.बाट वितरण भएको समाचार बुलेटिनमा नपरकोबाट नै प्रमाणित हुन्छ, भनी जवाफ दिएको हुँदा रा.स.स.को कुनै हात नभएकोले विचार गर्नुपरेन ।
१६. गोरखापत्रले ०३५/३/२२ गते क्षमायाचनासमेतका कुराहरू प्रकाशन गरेको र जवाफमा पनि सम्मानित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सर्वोच्च अदालतको अनादर गर्ने नियत कहिल्यै राखेको छैन र सदैव सर्वोच्च अदालतको मर्यादा कायम राख्न सतर्क र प्रयत्नशील रहिआएको छ, भनी लेखेको देखिएकोले समेत यस विषयमा अरू कारवाही गरिरहन आवश्यक परने प्रस्तुत निवेदन तामेलीमा राखिदिनु। जानकारी निमित्त यसको प्रतिलिपि राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालयमा पठाउन श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.वासुदेव शर्मा

इति सम्बत् २०३५ साल श्रावण ५ गते रोज ५ शुभम्।

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ २२४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री नयनबहादुर खत्री
माननीय न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री स.ईश्वरीराज मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
सम्बत् २०३५ सालको रिट फुलवेञ्च नं.३५
आदेश मिति : २०३५/९/२५

विषय : प्रतिषेधसमेत ।

निवेदक : नेपाल बार एशोसिएसनको तर्फबाट अध्यक्ष वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर
विरुद्ध

विपक्ष : सम्माननीय अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायत, सिंहदरवार ग्यालरी बैठकसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सर्वोच्च अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार बन्देजयुक्त छ भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकारमा 'पूर्ण' शब्द जोडिएको कारणले मात्र त्यो विशेषाधिकार असीमित र अगम्य छ भन्न नमिल्ने ।
- ◆ वस्तुतः वाक् स्वतन्त्रतालगायत कुनै पनि स्वतन्त्रता असीमित नहुने भन्ने कुरा अदालतले भनिरहनु नपर्ने; स्वतन्त्रतासँग कर्तव्य पनि गाँसिएको हुने; स्वतन्त्रता असीमित भएमा त्यो स्वेच्छाचारीतामा परिणत हुने र अन्ततोगत्वा यसले आफ्नै विनाश गर्ने । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ संवैधानिक निकायले आफ्नो संवैधानिक सीमा आफैँ बुझेर त्यो सीमाभित्र बस्नुपर्ने र आफ्नो संवैधानिक सीमा नाघ्न खोज्छ भने कानून र संविधानको अन्तिम व्याख्याताको रूपमा रहेको सर्वोच्च अदालतले उसको संवैधानिक सीमा यो हो भनेर भन्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ विधायिकाको काम व्यवस्थापन गर्नु भई व्याख्या गर्नु नहुने । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ संविधानको बन्देजलाई नाघेर बोलेको कुरामा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गर्ने प्रश्नै नउठ्ने । (प्रकरण नं.२६)

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- ◆ तोकिएको म्यादभित्र समितिसमक्ष उपस्थित नहुनु भएको भन्ने एकमात्र कारण देखाई राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले जारी गरेको वारेन्ट असंवैधानिक देखिने । (प्रकरण नं.३७)

आदेश

न्या.विश्वनाथ उपाध्याय

१. डिभिजनवेञ्चका माननीय न्यायाधीशहरूको राय नमिलेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०२१ को नियम ३३ अनुसार निर्णयार्थ यो निवेदनपत्र यस वेञ्चसमक्ष प्रस्तुत हुनआएको छ ।
२. मुद्दासँग सम्बन्धित तथ्यहरू संक्षेपमा यसप्रकार छन् : राष्ट्रिय पञ्चायतका एकजना सदस्य श्री गणेशकुमार पोखरेलले ०३५ साल आषाढ १८ गते राष्ट्रिय पञ्चायतमा शाही सम्बोधनउपरको छलफलको सिलसिलामा सर्वोच्च अदालतसम्ममा पनि पोको भएमा मात्र सही न्याय पाउन सक्नु ज्यादै दुःखको कुरा भएको भनी सर्वोच्च अदालतलगायत सम्पूर्ण न्यायपालिकाउपर एउटा लाञ्छना लगाउनुभएको रहेछ । निजले राष्ट्रिय पञ्चायतमा व्यक्त गरेको उक्त कुराहरू २०३५ साल आषाढ १९ गतेको गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित भएको रहेछ । बदनीयत एवं दुराशययुक्त उक्त अभिव्यक्तिबाट सर्वोच्च अदालतजस्तो उच्चतम न्यायपालिकाउपर अत्यन्त घृणित जघन्य र असत्य आरोप लगाई न्यायलयको सम्पूर्ण संरचनाउपर पोकोको भरमा न्याय गर्ने आँच फैलाई न्यायपालिकाप्रति जनसाधारणमा अनास्था उत्पन्न गराएको कुरा उल्लेख गर्दै नेपाल बार एशोसिएसनका तर्फबाट उक्त एशोसिएसनका अध्यक्ष विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरले नेपालको संविधानको धारा ६८(२) तथा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ अनुसार अदालतको अपहेलनामा कारवाही होस् भन्ने माग गरी निवेदनपत्र दिनुभएको रहेछ । सो निवेदनपत्र २०३५ साल आषाढ २१ गतेका दिन यस अदालतको डिभिजनवेञ्चसमक्ष प्रस्तुत भई डिभिजनवेञ्चले निवेदनपत्रमा प्रत्यर्थी बनाइनुभएका राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मा, राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्य श्री गणेशकुमार पोखरेल राष्ट्रिय संवाद समितिका महाप्रबन्धक श्री राधेश्याम विष्ट र गोरखापत्र दैनिकका सम्पादक श्री भारतदत्त कोइरालालाई अदालतको अपहेलनामा सजाय किन नगर्ने भनी कारण देखाउने आदेश दिएको रहेछ । सो बमोजिम कारण देखाउने आदेश जारी भएको खबर २०३५ साल आषाढ २२ गतेको राष्ट्रपुकार भन्ने साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित भएको रहेछ । त्यसैलाई आफ्नो प्रस्तावको आधार बनाई राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको प्रश्न उठाई सो कुरा विशेषाधिकार समितिमा पठाउने माग गर्दै राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्य श्री राधाप्रसाद घिमिरे प्रस्तावक अर्को सदस्य श्री हरिनारायण रजौरिया समर्थक भई सोही मितिमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा एउटा प्रस्ताव प्रस्तुत गरिएको रहेछ । सो प्रस्ताव सर्वसम्मतिबाट सोही मितिमा स्वीकृत भई २०३५ साल आषाढ २५ गतेको दिन राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्य श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय पञ्चायतका अन्य सदस्यहरू सर्वश्री केशवचन्द्र गौतम, द्रोणशमशेर राणा, नवराज सुवेदी, मकेश्वर सिंह, विजयप्रकाश थेवे र सुरेन्द्रदेव भट्टसमेतको एउटा विशेषाधिकार समिति गठन गरिएको रहेछ । सर्वोच्च अदालतबाट आफ्नो नाममा जारी भएको माथि उल्लिखित आदेश उक्त समितिमा पेश गरी श्री गणेशकुमार पोखरेलले आफूले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोलेको उपर्युक्त कुराहरू संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारबमोजिम बोलेको भन्ने उल्लेख गर्दै सर्वोच्च अदालतको आदेशमाथि विशेषाधिकार समितिबाट न्यायपूर्ण न्याय गरिपाउँ भनी निवेदन दिनुभएको रहेछ । तर सोभन्दा पहिले श्री गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षलाई एउटा पत्र लेख्नु भई राष्ट्रिय पञ्चायतको

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

उन्नतीसौ अधिवेशनको यही २०३५ साल आषाढ १८ गतेको संक्षिप्त विवरण पेज ५ को प्रथम प्रकरणको तेस्रो पंक्तिमा सर्वोच्च अदालतसम्म पनि पोको भएमा मात्र सही न्याय पाउन सक्नु ज्यादै दुःखको कुरा भन्ने जो छापिएको छ सो शब्दावली त्यसो नभई यहाँसम्म कि उच्च ओहदाको प्रशासकहरूमा पनि पैसाको पोकोले असर गर्छ भन्ने सुनिन्छ भन्न मैले खोजेको मात्र हुँ। सर्वोच्च अदालत भन्ने शब्द गल्लीले मुखबाट निस्केको हुनाले सच्याई पाऊँ भन्ने अनुरोध गर्दै आफ्नो गल्ली स्वीकार गर्नुभएको रहेछ। सोबमोजिम भूल सच्याई संशोधन गरी गोरखापत्रमा प्रकाशित गरी प्रचार गरिदिनु भन्ने अध्यक्षको आदेशानुसार राष्ट्रिय पञ्चायत सचिवालयले ०३५/३/२१ मा गोरखापत्रलाई अनुरोध गरेको र सो बमोजिम २०३५/३/२२ को गोरखापत्रमा उक्त भूल भनिएको कुराको संशोधन प्रकाशित भएको पनि रहेछ। यसप्रकार ०३५/३/२१ मा सर्वोच्च अदालतले अपहेलनामा कारवाही चलाउने आदेश जारी गरेपछि एकातिर आफ्नो गल्लीलाई स्वीकार गरी सो गल्लीलाई सच्याउन श्री गणेशकुमार पोखरेलले अनुरोध गर्नुभएको र राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले पनि सो गल्ली सच्याउने आदेश दिनुभएको देखिन्छ, भने अर्कोतिर उक्त कुराहरू संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारअन्तर्गत बोलेको हुँ भनी सर्वोच्च अदालतको आदेशमाथि विशेषाधिकार र समितिबाट न्यायपूर्ण न्याय होस् भन्ने माग गर्दै निवेदन दिनुभएको पाइन्छ। सो निवेदनको सन्दर्भमा विशेषाधिकार समितिले सर्वोच्च अदालतबाट कारण देखाउन प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा जारी गरेको आदेशउपर गहिरेर विचार गरेको भन्ने उल्लेख गर्दै त्यसलाई रिटको आदेश भन्ने संज्ञा दिई राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थाको आफ्नै किसिमले विश्लेषण गरी सर्वोच्च अदालतको आदेशबमोजिम श्री गणेशकुमार पोखरेलले सर्वोच्च अदालतमा हाजिर हुनु नपर्ने निष्कर्षमा पुगी सो कुराको सूचना सर्वोच्च अदालतलाई दिने निर्णय गरेअनुसार ०३५ साल आषाढ २६ गते सर्वोच्च अदालतमा सोबमोजिम सूचना पठाइएको रहेछ। सो कुराको अतिरिक्त विशेषाधिकार समितिले निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरलाई ०३५ साल आषाढ २७ गतेका दिन दिउँसो १२ बजे समितिसमक्ष हाजिर हुन समाह्वान जारी गर्ने र साथै ०३५/३/२१ को डिभिजनवेञ्चबाट उपयुक्त आदेश दिनुहुने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र माननीय न्यायाधीश वासुदेव शर्मासँग राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन भएको सम्बन्धमा सात दिनभित्र लिखितजवाफ मार्गने निर्णय गरेको रहेछ। सो निर्णयअनुसार राष्ट्रिय पञ्चायतका का.मु.उपसचिव श्री राजबहादुर मिश्रले राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन भएकोमा कारवाही किन नगर्ने भनी सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र माननीय न्यायाधीश वासुदेव शर्मालाई लिखितजवाफ पठाउन सात दिनको म्याद दिई पत्र लेख्नुभएको र राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गरी राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलना गरेको अभियोग लगाई सोवापत सजाय किन नगर्ने भनी श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरलाई भोलिपल्ट आषाढ २७ गते मंगलबार दिउँसो १२ बजे विशेषाधिकार समितिसमक्ष स्वयं हाजिर भई जवाफ दिने आदेश दिनुभएको रहेछ। प्रत्यर्थीहरूको उपयुक्त कारवाही र आदेश पूर्णतः असंवैधानिक एवं अनाधिकृत भएकोले उक्त कारवाही र आदेश निष्कृत्य र प्रभावहीन तुल्याई प्रतिषेध गरी कुनै कारवाही नगर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने माग गर्दै आषाढ २७ गतेकै दिन श्री तुलाधरले नेपालको संविधानको धारा १६ र धारा ७१ अन्तर्गत यो रिट निवेदन दिनुभएको रहेछ। यो रिट निवेदनपत्रको प्रारम्भिक सुनुवाई गरी सोही दिन अर्थात् आषाढ २७ गतेकै दिन डिभिजनवेञ्चले निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी किन नगर्ने भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा कारण देखाउने आदेश जारी गर्नुका अतिरिक्त यो रिट निवेदनको टुंगो नलागुन्जेलसम्म निवेदकका विरुद्ध अब उप्रान्त कुनै कारवाही नगर्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, ०२१ को नियम ५८(३) अनुसार अन्तरिम आदेश जारी गरेको रहेछ। कारण देखाउन जारी भएको उक्त आदेशानुसार विशेषाधिकार समितिका अध्यक्ष श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाले ०३५

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

साल श्रावण १८ गते र का.मु.उपसचिव श्री राजबहादुर मिश्रले ०३५ साल श्रावण १७ गते लिखितजवाफ पठाउनुभएको रहेछ । तर राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले स्वयं लिखितजवाफ नपठाई निजको आदेशानुसार भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका सचिवले २०३५ साल श्रावण १७ गते सर्वोच्च अदालत मुद्दा शाखालाई एउटा पत्र पठाउनुभएको रहेछ साथै डिभिजनवेञ्चबाट जारी भएको उपयुक्त अन्तरिम आदेशको प्रतिकूल राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले श्री ५ को सरकारका सचिव गृह पञ्चायत मन्त्रालयलाई पत्र लेखी सो पत्रसाथ श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरको नाउँको वारेन्ट पठाई निजलाई तुरुन्त प्रहरी हिरासतमा राखी राष्ट्रिय पञ्चायतसमक्ष उपस्थित गराउन अनुरोध गर्नुभएको र सर्वोच्च अदालतको आदेशको विरुद्ध श्री तुलाधरलाई पक्राउ गरी प्रहरी हिरासतमा राखी ०३५ साल श्रावण २३ गतेका दिन समितिका समक्ष उपस्थित गराई निजको बयानसमेत गराइएको रहेछ । राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गरेको अभियोगमा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश, माननीय न्यायाधीश वासुदेव शर्मा तथा श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरउपर चलाइएको उपयुक्त कारवाहीमा विशेषाधिकार समितिले श्री तुलाधरलाई सर्वोच्च व्यवस्थापिका राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गरेको दोष लगाई निजलाई सजायको भागी ठहराइएको तर सो कुरा सर्वोच्च अदालतसँग समेत सम्बन्धित भएकोले यथास्थिति रही अन्यथा नभएमा कारवाही त्यत्तिकैमा टुंग्याउने सिफारिस गरेको र सो सिफारिस प्रस्तावको रूपमा राष्ट्रिय पञ्चायतबाट पनि स्वीकृत भएको रहेछ ।

३. उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा यो निवेदनपत्र अन्तिम सुनवाईको लागि डिभिजनवेञ्चमा प्रस्तुत भएकोमा केही कुरामा माननीय न्यायाधीशहरूको मतैक्य हुनसकेको रहेनछ । माननीय न्यायाधीश श्री वासुदेव शर्माले यस अदालतले जारी गरेको अन्तरिम आदेशसमेतको उल्लंघन गरी विशेषाधिकार समितिले गरेको सम्पूर्ण कारवाही असंवैधानिक गैरकानुनी र अनाधिकृत देखिन्छ । धारा ५१ ले राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरूलाई जो उन्मुक्ति (Immunity) प्रदान गरेको छ त्यो स्वच्छन्द (Without restraint) नभई संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रही नै उपभोग गर्न सकिने हो । २०३५/४/५ को फैसलाले कुनै स्थितिलाई अंगिकार गरेको वा तिरस्कार गरेको नभई संवैधानिक व्यवस्थालाई मात्र प्रस्तरुपमा उल्लेख गरेको छ । फैसलाको शब्दहरूबाट कुनै अनुमानमा पुग्न नपर्ने स्थिति छ भने त्यसमा पुग्न खोज्नु अशोभनीय कुरा हो सर्वोच्च अदालत र राष्ट्रिय पञ्चायत दुवैले आफ्नो सीमालाई बुझेर संविधानलाई सर्वोपरी राखेर काम गर्नुपर्छ । निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरउपर विपक्षी राष्ट्रिय पञ्चायतसमेतले चलाएको कारवाही तथा निजलाई दोषी ठहराई गरेको निर्णय असंवैधानिक हुन गई यस अदालतलाई मान्य हुन नसक्ने हुनाले बदर गरिदिने र कुनै कारवाही निवेदकको विरुद्ध नगर्नु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरिदिने भनी निर्णय गर्नुभएको रहेछ । माननीय न्यायाधीश श्री हेरम्बरजले 'संविधानको धारा ५१(१) मा यसै संविधानको र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधीनमा रही भन्ने वाक्य परेकोले पूर्ण उन्मुक्ति (Complete Immunity) पूर्ण अधिकार (Absolute Right) राष्ट्रिय पञ्चायतलाई छ भनेर ठान्नु हुँदैन । राष्ट्रिय पञ्चायतको वाक स्वतन्त्रता विधिवद्ध छ । राष्ट्रिय पञ्चायत सोची-विचारी बोल्ने ठाउँ हो, संविधानको धारा ४५ मा वहसमा बन्देज लेखेकै छ । अदालतमा अपहेलना मुद्दा चलाएकोले विशेषाधिकार हनन भएको भनी पछि राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्ताव पारित गरेको तथा विशेषाधिकार समितिले कारवाही प्रतिवेदन गरेको असंवैधानिक हो साथै गणेशकुमार पोखरेलले बोले पनि अवैध देखियो... राष्ट्रिय पञ्चायत तथा विशेषाधिकार समितिले कानुनी ठीक सल्लाह लिएको भए हुने थियो... यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश आषाढ २७ गते ४/४५ बजे सर्वज्ञरत्न तुलाधरविरुद्ध कारवाही नगर्नु भनी पठाएपछि आषाढ २७ गते नै वारेन्ट जारी गरिसकेको कुरा देखाउँदै श्रावण २३ गते सर्वज्ञरत्न तुलाधरको बयान गराएको भए पनि

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरूद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

निजविरूद्ध कारवाही चलाएको नभई समितिले प्रतिवेदन पेश गरिसकेको समिति विघटन भइसकेको छ, तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको नियम १४५ मा रहेको बन्देजबाट यो अधिवेशनको विशेषाधिकार हनन सम्बन्धमा पनि राष्ट्रिय पञ्चायतले हेर्ने छैन तसर्थ यस बारेमा यस अदालतबाट कुनै कारवाही गर्न बाँकी भएन भनी निर्णय गर्नुभएको रहेछ। यसप्रकार प्रत्यर्थीहरूको कारवाही पूर्णतः असंवैधानिक हो भन्ने कुरामा दुवै माननीय न्यायाधीशहरूको मतैक्य भएको, तर त्यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट कुनै आदेश जारी गर्ने नगर्ने प्रश्नमा राय नमिलेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, ०२१ को नियम ३३ अनुसार यो निवेदनपत्र निर्णयको लागि यस बेच्चसमक्ष प्रस्तुत गरिएको रहेछ।

४. यसमा निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवाली, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठ, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल, विद्वान अधिवक्ता श्री भुलेन्द्रप्रसाद छत्कुल्ली र विद्वान अधिवक्ता श्री दमन ढुङ्गाना उपस्थित हुनुभएको छ। यो निवेदनपत्र सुनुवाईको लागि पेश हुने दिनको लिखित सूचना दिँदा-दिँदै पनि प्रत्यर्थीहरूले स्वयं उपस्थित हुने वा नियमानुसार आफ्नो प्रतिनिधित्व गराउने वास्ता नगरेकोले निजहरूबाट प्रस्तुत गरिएको लिखितजवाफ र विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा व्यक्त भएका कुरालाई नै प्रस्तुत मुद्दामा उपस्थित प्रश्नका सम्बन्धमा निजहरूको जिकिर एवं दृष्टिकोण कायम गरी यस बेच्चले यो मुद्दामा निर्णय दिनुपरेको छ।
५. यो रिट निवेदनपत्रद्वारा निवेदकले मुख्यतः निम्न लिखत तीनवटा संवैधानिक प्रश्नहरू उपस्थित गरेको पाइन्छ।
- (१) अदालतको अपहेलनाको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतमा विचाराधिन रहेको मुद्दालाई लिएर विशेषाधिकारको प्रश्न उठाई विशेषाधिकार समिति गठन गर्ने छलफल गर्ने, वा सूचना वा आदेश जारी गर्ने अधिकार प्रत्यर्थीहरूलाई छैन, त्यसो गर्नु नेपालको संविधानको धारा ४५, ५१ र ६८(२) को प्रतिकूल हो।
- (२) नेपालको संविधानको धारा ६८(२) अनुसार अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन पाउने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त छ, सोबमोजिम कारवाही चलाउन ध्यान आकर्षण गरी निवेदन दिने निवेदकउपर राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गरेको अभियोग लगाई कारवाही चलाउनु संविधानको धारा १०(१) र ११(३) अन्तर्गत निवेदकलाई प्राप्त कानूनको समान संरक्षणको हक र कानूनबमोजिमवाहेक सजाय भागी हुनु नपर्ने हकको प्रतिकूल हो।
- (३) नेपालको संविधानको धारा ५१(७)(ख) र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, ०३३ को नियम १४७(४) अनुसार विशेषाधिकार हननसम्बन्धी आदेश जारी गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षमा निहित हुने हुँदा राष्ट्रिय पञ्चायत विशेषाधिकार समितिबाट निवेदकको नाउँमा जारी गरिएको आदेश स्वयं निष्क्रिय तथा निरर्थक छ।
६. यस सन्दर्भमा प्रत्यर्थीहरूबाट प्राप्त लिखितजवाफ पनि उल्लेखनीय छ, राष्ट्रिय पञ्चायतको सञ्चालन राष्ट्रिय पञ्चायतको सम्माननीय अध्यक्षलाई समावेश गरी संशोधनको सूचना पठाएकोमा राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री रामहरि शर्माबाट लिलितजवाफ प्रस्तुत नभई निजको आदेशानुसार भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका सचिवले यस अदालतको मुद्दा शाखालाई एउटा पत्र लेखेको कुरामाथि उल्लेख भइसकेको छ। त्यसको अनुहारबाटै त्यो पत्र सर्वथा अनुचित, नेपाल कानूनविपरित र सर्वोच्च अदालतको मर्यादाको प्रतिकूल भएकोले त्यस सम्बन्धमा यहाँ केही टिप्पणी गर्नु प्रासंगिक देखिन्छ। अदालतबाट जुन व्यक्ति वा पदाधिकारीलाई लिखितजवाफ आदेश दिइएको छ, सो व्यक्ति वा पदाधिकारीले लिखितजवाफ नपठाई मातहतका सचिवबाट पत्र लेखन लगाउने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कार्यलाई सर्वथा अनुचित र गैरकानुनी सिवाय अरु केही भन्न सकिन्न । यसप्रकार अदालतको आदेशको उपेक्षा गर्नु उचित होइन । यो अदालत कुनै व्यक्ति विशेषको अदालत होइन, यो हाम्रो सम्पूर्ण राष्ट्रको अदालत हो । अदालतले निर्भिक भएर निष्पक्षरूपमा न्याय गर्न सक्ने परिस्थितिको सिर्जना गर्ने र त्यस उद्देश्यको लागि जनसाधारणमा अदालतप्रति आस्था कायम राख्ने प्रयास गर्ने कर्तव्य अदालतका न्यायाधीश वा अदालतका कर्मचारीको मात्र होइन । सम्पूर्ण नेपालीको साक्षात् कर्तव्य हो । न्यायपालिकालाई अवाञ्छनीयरूपमा होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था उत्पन्न गराउने प्रयास गरी निष्पक्षरूपमा न्याय दिन नसक्ने स्थितिमा अदालतलाई पुऱ्याइयो भन्ने त्यसको परिणाम न्यायाधीशले मात्र होइन, सम्पूर्ण राष्ट्रले नै भोग्नुपर्ने हुन्छ । यिनै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरेर नेपालको संविधानले सर्वोच्च अदालत र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूका सम्बन्धमा विशेष व्यवस्थाहरू गरेको पनि छ । वस्तुतः राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षको आदेशानुसार भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका सचिवले पठाउनुभएको पत्र स्वयंममा अदालतको अपहेलनायुक्त छ । सो पत्रलाई यस रिट निवेदनपत्रको प्रयोजनको लागि राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षबाट लिखितजवाफ प्रस्तुत नभएसरह उपेक्षा गरे पनि हुन्छ तर त्यसमा केही संवैधानिक प्रश्नहरू उठाइनुका अतिरिक्त यस अदालतको डिभिजनवेञ्चउपर हलुङ्गे हुने अवाञ्छनीय र अपहेलनायुक्त आरोप पनि लगाइएको र त्यसबाट त्यसमा निहित उद्देश्य पनि प्राप्त हुने भएकोले त्यसलाई यहाँ उद्धृत गर्नु नै उपयुक्त देखिन्छ । सो पत्र यसप्रकार छ ।

श्री सर्वोच्च अदालत, मुद्दा शाखा ।

विषय : २०३५ सालको रि.नं.१३८६ ।

उपर्युक्त विषयको सम्बन्धमा त्यस सम्माननीय अदालतबाट श्री राष्ट्रिय पञ्चायत सिंहदरवार ग्यालरी बैठकको नाउँमा ०३५/३/२७ मा पठाएको सूचना श्री सम्माननीय अध्यक्षज्यू, राष्ट्रिय पञ्चायतका समक्ष पेश हुँदा निम्नबमोजिमको कुरा लेखी पठाइदिनु भन्ने आदेश भएकोले आदेशबमोजिम निम्न व्यहोरा प्रस्तुत गरेको छु । संविधानको धारा ५१ तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, ०३३ अनुसार विशेषाधिकार समितिको विचारधीन रहेको विषयलाई लिएर सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको नाउँमा यसरी आदेश जारी गरिएको संविधान र कानूनको प्रतिकूल तथा अनधिकृत मात्र नभई पञ्चायती व्यवस्थाको सबभन्दा माथिल्लो तहमा रहेको राष्ट्रिय पञ्चायतको प्रतिष्ठा अनुकूल पनि नभएको स्पष्ट छ । निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरले पछि उम्रेको विचार (After Thought) ले प्रेरित भई अप्रासंगिक रूपबाट विपक्षको लगतमा हातले राष्ट्रिय पञ्चायतको नाम थपिएको हुँदा निवेदनमा उल्लिखित व्यहोरासँग राष्ट्रिय पञ्चायतको के सम्बन्ध र प्रसंग छ भन्ने कुरा केलाउँदै नकेलाई सम्मानित राष्ट्रिय पञ्चायतजस्ता निकायलाई हलुङ्गे रूपबाट मुछेर यसरी आदेश जारी हुनु नपर्ने थियो ।

(अनन्त पौडेल)

सचिव राष्ट्रिय पञ्चायत

इति सम्बत् २०३५ साल श्रावण १७ गते रोज ३ शुभम् ।

७. उपर्युक्त पत्र नेपालको न्यायिक इतिहासमा कुनै व्यक्ति वा पदाधिकारीले अदालतको आदेशको सन्दर्भमा अदालतलाई लेखेको आफ्नै किसिमको अवाञ्छनीय र अपहेलनायुक्त पत्रको रूपमा चिरस्मरणीय रहने कुरा त

छँदैछ । जहाँसम्म प्रासंगिक कुरा नै नकेलाई राष्ट्रिय पञ्चायतलाई हलुङ्गो रूपमा मुछेर आदेश जारी गरेको भनी डिभिजनवेञ्चउपर दोषारोपण गरिएको कुरा छ । मिसिलको अध्ययनबाट वस्तुतः विषयवस्तुको प्रसंग न्यायिक कारवाहीको प्रकृतिलाई बुझ्ने प्रयाससम्म पनि नगरी हलुङ्गो किसिमले सर्वोच्च अदालतको मर्यादालाई होच्याउन खोजिएको देखिन्छ । विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्न उठाउन अनुमित दिने र तत्सम्बन्धी प्रस्तावउपर छलफल गरी विशेषाधिकार समिति गठन गर्न स्वीकृत दिने राष्ट्रिय पञ्चायतको निवेदनमा उल्लिखित कुराहरूसँग कुनै सम्बन्धमा प्रसङ्ग नभएको भन्न खोज्नु कहाँसम्म तर्कसंगत हो ? उपयुक्त कुराहरू पूर्णत असंवैधानिक भएकाले प्रतिषेध गरिपाऊँ भनी निवेदनपत्र परेको र उक्त निवेदनपत्रको प्रकरण २ को खण्ड (क), (ख), (ग) र (घ) राष्ट्रिय पञ्चायतसँग सम्बन्धित भएको कुरा निवेदनपत्रको अध्ययनबाट प्रष्ट हुन्छ । त्यसमाथि पनि निवेदकले प्रत्यर्थी बनाएको जोसुकैलाई अदालतले बुझ्नुपर्ने न्यायिक प्रक्रियाअनुसार कारण देखाउने आदेश जारी गर्दैमा डिभिजनवेञ्चले राष्ट्रिय पञ्चायतलाई हलुङ्गो रूपमा मुछेको भन्ने आरोप लगाउनु सामान्य कानुनी प्रक्रियाका सम्बन्धमा सम्बन्धित पदाधिकारीको अनभिज्ञताको द्योतक हो भन्नु सिवाय अरु के भन्न सकिन्छ, र ? सर्वोच्च अदालतले स्वयं राष्ट्रिय पञ्चायतलाई कुनै विवादमा अनावश्यकरूपमा मुछ्ने कार्य कहिले पनि गर्दैन त्यसो गर्नुपर्ने कुनै कारण पनि छैन । संविधानबमोजिम दुवै निकायहरूको आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र तोकिएको छ दुवैले आफ्नो अधिकारको प्रयोगमा आत्मसंयम राखी आ-आफ्नो कर्तव्यको पालन गर्नुपर्छ । त्यसो नगरी एउटाले अर्काको मर्यादामा आक्रमण गरी सो गर्ने अधिकार मलाई प्राप्त छ भनी अड्ने हो भने मात्र विवाद हुन्छ र प्रस्तुत मुद्दामा विवादको प्रारम्भ त्यही किसिमबाट भएको पनि छ । कसैको कानुनको शुक्ष्म कुराहरूको अनभिज्ञताको फाइदा उठाएर कसैले राष्ट्रिय पञ्चायत र सर्वोच्च अदालतका भावनासँग खेल्ने प्रयास गरी दुई संवैधानिक निकायहरूको विवादलाई चर्काउनको लागि उक्त पत्र लेखाउने सल्लाह दिएको भए पनि पत्रको अनुहारबाटै त्यो सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गर्ने किसिमको भएकोले राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले त्यस्तो पत्र लेख्ने आदेश दिनुभन्दा पहिले गहिरिएर विचार गर्नुपर्ने थियो । विशेषाधिकार समितिद्वारा प्रस्तुत प्रतिवेदनको पहिलो पृष्ठमा वक्तामा सदस्यद्वारा स्पष्टिकरणको प्रकाशनसमेत भइसकेको छँदाछँदै श्री माननीय अध्यक्षज्यूलाई लिखितजवाफ ७ दिनभित्र पठाउनु भन्ने आदेश प्राप्त भएको भनी उल्लेख भएकोले उक्त आदेशको सम्बन्धमा गलत धारणा बनाई यस्तो कारवाही उठाउन लगाइएको हो कि जस्तो देखिन्छ । त्यसो हो भने मुद्दाको तथ्य र अदालती कारवाहीको प्रकृति नबुझेकै भन्नुपर्ने हुन्छ । आषाढ २१ गते उक्त आदेश जारी भएपछि मात्र २२ गते गोरखापत्रमा संशोधन प्रकाशित भएको तथ्य मिसिलबाट देखिन्छ । वेञ्चले एकपटक आदेश जारी गरिसकेपछि त्यो आदेश तामेल नगरी त्यसै राख्न मिल्दैन । त्यसमाथि पनि अदालतले समाचारपत्रमा प्रकाशित भएको कुराको न्यायिक जानकारी (Judicial Notice) लिँदै त्यो कुरा लिखितरूपमा सम्बन्धित व्यक्तिले अदालतमा प्रस्तुत गरी मिसिलमा संलग्न भएपछि मात्र अदालतले त्यसमा विचार गर्छ । यस अदालतले कारण देखाउन जारी गरेको आदेशको जवाफमा सो संशोधन भएको कुरा उल्लेख गरी प्रस्तुत गरिएको भए पनि मुद्दा अगाडि बढ्ने कुनै कारण थिएन सो केही नगरी मनमा गुनासो लिई अदालतको मर्यादालाई होच्याउन खोज्नु सोभनीय होइन ।

८. राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षको आदेशानुसार भनी पठाएको उपर्युक्त पत्रको सम्बन्धमा यति भनेर अब अन्य प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफको उल्लेख गर्न चाहन्छु । प्रत्यर्थी विशेषाधिकार समितिका तर्फबाट उक्त समितिका अध्यक्ष श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाले पठाउनुभएको लिखितजवाफको मुख्य-मुख्य बुँदाहरू यसप्रकार छन् :

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- (१) विशेषाधिकारसम्बन्धी कारवाही नेपालको संविधानको धारा ५१ ले प्रदत्त राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको क्षेत्रभित्र पर्ने हुँदा अदालतले कुनै कारवाही गर्न मिल्दैन। सर्वोच्च अदालत नियमावलीको नियम ५८ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी भएको पनि संविधानको धारा ५१ को बर्खिलाप छ।
  - (२) विशेषाधिकार हनन भएको कुराको छानविनको सिलसिलामा सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई वारेण्ट जारी गर्ने, समाह्वान जारी गर्ने, साक्षी भिकाउने, प्रमाण बुझ्ने, लिखितजवाफ दाखिल गराउने, बयान बकपत्र गराउने, विशेषाधिकार समितिले अभियोग लागेको व्यक्तिलाई सफाई पेश गर्ने, मनासिव मौका दिन उपस्थित गराउने इत्यादि अधिकार अवस्थाअनुसार राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष र विशेषाधिकार समितिलाई प्राप्त छ।
  - (३) विशेषाधिकार समितिले श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरलाई राष्ट्रिय पञ्चायतमा संविधानको धारा ५१ अन्तर्गत अधिकार प्रयोग गरेको कुरालाई लिई नेपाल बार एसोसिएसनमा छलफल गरेको, प्रस्ताव पास गरेको र सर्वोच्च अदालतमा उजुरी दिएकोबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन भएको सम्बन्धमा सोधपुछ गर्न र सफाई दिने मौकासमेत दिई बोलाइएकोमा सर्वोच्च अदालतले बाधा अड्काउ गर्नु नपर्ने हो। राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, २०३३ को नियम १४८ ले विशेषाधिकार समितिले अभियोग लागेको व्यक्तिलाई आफ्नो सफाई पेश गर्ने मनासिव मौकासमेत दिने व्यवस्था गरेको छ।
  - (४) नेपालको संविधानको धारा ५१ अन्तर्गतको सवैधानिक अधिकारलाई समितिले अक्षुण्ण राख्दै सर्वोच्च अदालतको जानकारीको लागि उपर्युक्त कुराहरू अवगत गराइएको हो। डिभिजनवेञ्चको २०३५/४/५ को फैसलाबाट स्पष्ट भएको न्यायिक स्थितिसमेतले गर्दा राष्ट्रिय पञ्चायतलाई अब आफ्नो विशेषाधिकारसम्बन्धमा कुनै अदालती कारवाहीको बाधा-व्यवधान अल्मलिन नपर्ने भइसकेको छ।
९. प्रत्यर्था का.मु.उपसचिव श्री राजबहादुर मिश्रको लिखितजवाफमा विशेषाधिकार समितिको निर्णयअनुसार मैले प्रेषित गरेको आदेशलाई लिएर मसमेतलाई निवेदकले विपक्षी बनाएको र कारवाही चलेको नेपालको संविधान तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावली, २०३३ को प्रतिकूल भएकोले निवेदकको निवेदनपत्र खारेज होस् भन्ने सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ।
१०. निवेदकको निवेदन जिकिर, प्रत्यर्थाहरूको लिखितजवाफ, डिभिजनवेञ्चका मा.न्यायाधीशहरूले गर्नुभएको निर्णय र विद्वान अधिवक्ताहरूले यस वेञ्चका समक्ष गर्नुभएको बहसमेतलाई ध्यानमा राखी यस मुद्दामा खासगरी निम्नलिखित प्रश्नहरूको निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ :
- (क) सर्वोच्च अदालतले आफ्नो अपहेलनामा राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मा र राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्य श्री गणेशकुमार पोखरेलउपर चलाइएको कारवाहीलाई लिएर राष्ट्रिय पञ्चायतमा विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्न उठाउनु, तत्सम्बन्धी प्रस्ताव पारित गर्नु र विशेषाधिकार समिति गठन गरी सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र माननीय न्यायाधीश श्री वासुदेव तथा निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरउपर कारवाही चलाउनु संविधानसंगत हो वा होइन ?
  - (ख) राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हननसम्बन्धी कारवाही गर्ने सिलसिलामा कुनै व्यक्तिलाई उपस्थित गराउन समाह्वान जारी गर्ने अधिकार विशेषाधिकार समितिलाई छ वा छैन ? सो समितिले जारी गरेको समाह्वानबमोजिम उपस्थित नभएको भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले निवेदकका नाउँमा बारेन्ट जारी गर्नु र सो बारेन्टबमोजिम निवेदकलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखी समितिसमक्ष उपस्थित

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरूद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

गराउनु संविधानको प्रतिकूल हो वा होइन ?

(ग) निवेदकको मागअनुसार प्रत्यर्थाहरूको नाउँमा प्रतिषेधको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

११. अदालतको अपहेलनासम्बन्धी फौ.वि.नं.९२ को मुद्दामा प्रतिवादी श्री गणेशकुमार पोखरेल र राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मालाई सजाय किन हुनु नपर्ने भनी यस अदालतको डिभिजनवेञ्चले कारण देखाउन जारी गरेको आदेशका सम्बन्धमा माथि उल्लेख भएअनुसार राष्ट्रिय पञ्चायतमा विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रस्ताव पारित भई सोअनुसार गठन भएको विशेषाधिकार समितिको निर्णयानुसार राष्ट्रिय पञ्चायतका का.मु.उपसचिव श्री राजबहादुर मिश्रले निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरको नाममा जारी गरेको ०३५/३/२६ को समाह्वानलाई लिएर यो निवेदनपत्र परेकोले उक्त मुद्दाको सन्दर्भ, अदालतको अपहेलनासम्बन्धी संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाहरू तथा नेपालको संविधानले राष्ट्रिय पञ्चायतलाई प्रदान गरेको विशेषाधिकार यस मुद्दामा प्रासंगिक हुनआएका छन् । शाही सम्बोधनउपरको छलफलको सिलसिलामा २०३५ साल आषाढ १८ गते श्री गणेशकुमार पोखरेलले सर्वोच्च अदालतसम्ममा पनि पोको भएमा मात्र सही न्याय पाउनसक्नु ज्यादै दुःखको कुरा हो भन्ने कुरा व्यक्त गर्नुभएवाट उक्त अपहेलनासम्बन्धी मुद्दा चलेको श्री पोखरेलले उक्त अभिव्यक्तिद्वारा नेपालको न्यायपद्धतिउपर पोकोको भरमा न्याय गर्ने लाञ्छना लगाउनु नै न्यायपालिकाप्रति जनसाधारणमा अनास्था उत्पन्न गर्ने प्रयास गर्नु भएकोले निजउपर र त्यस्तो कुरा व्यक्त गर्न दिई राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले अदालतको अपहेलना हुने कार्य गर्नुभएको भनी नेपाल बार एसोसिएसनका तर्फबाट नेपाल बार एसोसिएसनका अध्यक्षले सर्वोच्च अदालतको ध्यान आकर्षित गर्दै अपहेलनामा कारवाही गर्ने माग गरी निवेदन दिनुभएको र सोअनुसार निजहरूउपर कारवाही चलेकोमा राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र बोलिएको कुरालाई लिएर त्यस्तो कारवाही चलाउनु राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गर्नु हो भन्ने धारणाबाट विशेषाधिकारसम्बन्धी कारवाही चलाइएको देखिन्छ । तर अदालतको अपहेलना कसले कुन ठाउँ गयो भन्ने आधारमा अदालतले तत्सम्बन्धमा मुद्दा चलाउन सक्ने वा नसक्ने होइन । नेपालको संविधानको धारा ६८(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ ले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउने र कसुरदार देखिएका व्यक्तिलाई सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । सर्वोच्च अदालतको यो अधिकार साधारण अधिकार होइन, न्यायपालिकाको सम्पादन र मर्यादाको रक्षा गरी न्याय प्रशासनप्रति जनसाधारणको आस्था कायम राख्न संविधानद्वारा प्रदत्त विशिष्ट असाधारण अधिकार हो । यो अधिकारको प्रयोग गरेर सर्वोच्च अदालतले अदालतको अपहेलनामा सम्बन्धित व्यक्तिउपर आपराधिक (Criminal) आरोप लगाई फौजदारी मुद्दा अभियोजित (Proceure) गरी त्यस्तो व्यक्तिलाई सजाय गर्ने गरिआएको पनि छ । यो अधिकारको प्रयोगमा व्यक्ति ठाउँमा वा पदको आधारमा कुनै बन्देज रहेको छैन । उक्त धारा ६८(२) र दफा ६ यसप्रकार छन् :

धारा ६८ (२) सर्वोच्च अदालत, यो संविधानको व्यवस्थाका अधिनमा रही अभिलेख अदालत हुनेछ, र त्यसले आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा कानुनले तोकेको सजाय गर्न सक्नेछ ।

दफा ६ सर्वोच्च अदालत र मातहतका अदालतको अपहेलना :

(१) सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत (कोर्ट अफ रेकर्ड) हुनेछ ।

(२) सर्वोच्च अदालतले आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन सक्छ, र

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अदालतको अपहेलना ठहराएमा सर्वोच्च अदालतले १ वर्षसम्म कैद वा रु.२०००/- (दुई हजार) सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ ।

तर सर्वोच्च अदालतलाई सन्तोष हुनेगरी अभियुक्तले क्षमायाचना गरेमा निजलाई अदालतले रिहाई दिने वा सजाय तोकिसकेको भए सो सजाय माफ गर्न वा घटाउन सक्नेछ ।

१२. माथि उद्धृत गरिएको संविधानको धारा ६८(२) मा यो संविधानको व्यवस्थाका अधिनमा रही भन्ने शब्दहरूको प्रयोग भएकोले त्यसबाट अपहेलनामा सजाय गर्ने सर्वोच्च अदालतको अधिकारमा कुनै बन्देज लागेको हो कि भन्ने भान पर्न सक्ने हुनाले पहिले त्यसको निराकरण गर्नु प्रासंगिक देखिन्छ । त्यस सम्बन्धमा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले उक्त शब्दहरू अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकारका सम्बन्धमा प्रयोग भएको होइन, अभिलेख अदालतको सम्बन्धमा प्रयोग भएको हो भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुहुँदै संविधानको त्यस्तो मनसाय नभएको भए ती शब्दहरू उक्त उपधारा (२) को प्रारम्भमै उल्लेख हुनुपर्ने थियो भन्ने तर्क दिनुभएको छ र विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताको उक्त तर्कसँग म पूर्णतः सहमत छु । उक्त उपधारा (२) मा 'सर्वोच्च अदालत' 'अभिलेख' अदालत भन्ने शब्दहरूको बीचमा यो संविधानको व्यवस्थाहरूका अधिनमा रही भन्ने शब्दहरूको उल्लेख भएकोले अभिलेख अदालतको सम्बन्धमा मात्र ती शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । व्याकरणको दृष्टिकोणबाट 'र' पछिको दोस्रो खण्डसँग ती शब्दहरूलाई जोड्न सकिन्न । उक्त उपधारा (२) मा दुई खण्ड छन् र प्रत्येक खण्डको आफ्नो कर्ता (Subject) छ । पहिलो खण्डको कर्ता सर्वोच्च अदालत भन्ने शब्दबाट वाक्यको प्रारम्भ भइसकेपछि ती शब्दहरूको प्रयोगमै 'हुनेछ' भन्ने क्रिया (Verb) बाट पहिलो खण्डको अन्त भएकोले ती शब्दहरूलाई र पछिको दोस्रो खण्डको कर्ता 'त्यसले' भन्ने शब्दसँग जोडेर सर्वोच्च अदालतको उक्त अधिकार बन्देजयुक्त छ भन्ने सम्झन मिल्दैन ।

१३. उपर्युक्त कुराहरूबाट अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउने र सजाय गर्ने सर्वोच्च अदालतको अधिकारमा संविधान वा कानूनले कुनै बन्देज नलगाएको प्रष्ट हुन्छ । यस स्थितिमा उक्त संवैधानिक एवं कानुनी अधिकारको प्रयोग गरी सर्वोच्च अदालतले चलाएको अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन हुने प्रश्न उठ्दैन । अदालतको अपहेलनासम्बन्धी कारवाहीको सन्दर्भमा राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री रामहरि शर्मा र सदस्य श्री गणेशकुमार पोखरेलले सर्वोच्च अदालतमा पठाउनुभएको जवाफमा नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१), (२), (५) र (६) अन्तर्गत अदालती कारवाहीको विरुद्ध पूर्ण उन्मुक्तिको दावी गरेको देखिन्छ । यो रिट निवेदनपत्रको सन्दर्भमा विशेषाधिकार समितिका अध्यक्ष श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाले पठाउनुभएको लिखितजवाफ तथा राष्ट्रिय पञ्चायतद्वारा स्वीकृत विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा पनि सो कुराको दावी लिइएको पाइन्छ । अर्को शब्दहरूमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा सर्वोच्च अदालतको अपहेलना हुने कुरालगायत जुनसुकै कुरा बोलेको र त्यसलाई प्रचार-प्रसार गराएको भए पनि त्यस सम्बन्धमा कुनै अदालती कारवाही चल्न नसक्ने विशेषाधिकार प्राप्त छ भनी प्रत्यर्थीहरूबाट दावी गरिएको छ । तर संविधानद्वारा प्रदत्त राष्ट्रिय पञ्चायतका विशेषाधिकारको विश्लेषण गर्दा प्रत्यर्थीहरूको उक्त दावी संविधानसम्मत देखिँदैन । संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१), (२), (५) र (६) यसप्रकार छन् :

(१) राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार (१) यो संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीका अधिनमा रही राष्ट्रिय पञ्चायतमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहनेछ र राष्ट्रिय पञ्चायत वा त्यसको कुनै समितिमा बोलेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर राष्ट्रिय पञ्चायतको कुनै पनि सदस्यलाई गिरफ्तार गर्न, थुन्न

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

वा निजउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाउन सकिने छैन ।

(२) राष्ट्रिय पञ्चायतलाई आफ्नो आन्तरिक कुराहरू नियमित गर्ने पूरा अधिकार रहनेछ, र राष्ट्रिय पञ्चायतको कारवाही नियमित वा अनियमित के छ, सो निर्णय गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई मात्र रहनेछ, र त्यससम्बन्धमा कुनै पनि अदालतमा प्रश्न उठाउन सकिने छैन ।

(३) ...

(४) ...

(५) राष्ट्रिय पञ्चायतले दिएको अधिकारअन्तर्गत कुनै रिपोर्ट वा अन्य कागजपत्र वा मतदान वा कारवाही प्रकाशित गरेको विषयलाई लिएर कुनै व्यक्तिउपर कुनै अदालतमा कारवाही चल्ने छैन ।

(६) राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको हननलाई राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलना मानिनेछ, र कुनै विशेषाधिकारको हनन भएको छ/छैन भन्ने कुराको निर्णय गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई नै हुनेछ ।

१४. राष्ट्रिय पञ्चायतमा श्री गणेशकुमार पोखरेलले न्यायपालिकाउपर अपहेलनायुक्त लाञ्छना लगाउनुभएको र राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहेको दावी गर्दै त्यस सम्बन्धमा कुनै अदालती कारवाही चल्न नसक्ने भनी प्रत्यर्थीहरूबाट जिकिर लिएकोले माथि उद्घृत गरिएको धारा ५१ को उपधारा (१)को व्यवस्थाउपर नै पहिलो विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ ।

१५. यस सन्दर्भमा उक्त उपधारा (१) को विश्लेषण गर्दा सो उपधारा यो संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रही भन्ने वाक्यांशबाट सुरु भएको देखिनाले कानूनको व्याख्यासम्बन्धी नियमअनुसार सो वाक्यांशले सो उपधाराको सम्पूर्ण व्यवस्थालाई नियन्त्रित गरेको सम्झनुपर्ने हुन आउँछ । उक्त वाक्यांशको प्रयोगद्वारा नेपालको संविधानले राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र वाक् स्वतन्त्रता रहने र राष्ट्रिय पञ्चायत वा त्यस्तो कुनै समितिमा बोलेको कुनै कुरालाई लिएर कुनै अदालतमा कारवाही चल्न नसक्ने दुवै विशेषाधिकारहरूलाई सीमित गरेको पाइन्छ । सोअनुसार नेपालको संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रहेर मात्र उक्त वाक् स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न सकिन्छ, र सो बन्देजभित्र रहेर बोलिएको कुराको सम्बन्धमा मात्र अदालती कारवाही विरुद्धको संरक्षण प्राप्त हुन सक्दछ । यस स्थितिमा वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकारमा 'पूर्ण' शब्द जोडिएको कारणले मात्र त्यो विशेषाधिकार असीमित वा अगम्य छ, भन्न मिल्दैन । वस्तुतः वाक् स्वतन्त्रतालागायत कुनै पनि स्वतन्त्रता असीमित हुँदैन भन्ने कुरा अदालतले भनिरहनुपर्ने होइन । अधिकार वा स्वतन्त्रतासँग कर्तव्य पनि गाँसिएको हुन्छ । स्वतन्त्रता असीमित भएमा त्यो स्वेच्छाचारितामा परिणत हुन्छ, र अन्ततोगत्वा यसले आफ्नै विनाश गर्छ । यिनै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरेर नेपालको संविधानले राष्ट्रिय पञ्चायतमा सवैधानिक मर्यादा, शिष्टता र अनुशासन कायम राखिनेछ, भन्ने अपेक्षा गर्दै उक्त उपधारा (१) को प्रारम्भमा उक्त वाक्यांशको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

१६. हाम्रो संविधानले वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी उक्त विशेषाधिकारमा परोक्षरूपले मात्र होइन प्रत्यक्षरूपमा पनि केही नियन्त्रणहरू लगाएको छ । संविधानको धारा ४५ ले राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र केही कुराहरूको सम्बन्धमा छलफल गर्न नपाइने गरी प्रस्तरूपमा बन्देज लगाएको पाइन्छ । उक्त धारा ४५ यसप्रकार छ :

४५ बहसमा बन्देज : (१) श्री ५ मडामहारानी र राजपरिवारका अन्य सदस्यहरूको आचरणका सम्बन्धमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा कुनै छलफल गर्न पाइने छैन ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

तर यस उपधारामा लेखिएको कुनै कुराले श्री ५ को सरकारको आलोचना गर्न कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

- (२) दलविहीन प्रजातान्त्रिक पञ्चायत प्रणालीको सिद्धान्तविरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल गर्न पाउने छैन ।
- (३) कुनै न्यायाधीशले आफ्ना कर्तव्य पालन गर्दा गरेको कुनै कार्यको विषयमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल गर्न पाइने छैन ।
- (४) नेपालको कुनै अदालतको समक्ष विचाराधीन रहेको कुनै मुद्दासम्बन्धी कुरामा राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल गर्न पाइने छैन ।

१७. उक्त धारा ४५ को बन्देजलाई नाघेर राष्ट्रिय पञ्चायतको कुनै सदस्यले राष्ट्रिय पञ्चायत वा त्यसको कुनै समितिमा कुनै कुरा बोल्ने मानिसले धारा ५१ (१) अन्तर्गत अदालती कारवाहीको विरुद्ध संरक्षण प्राप्त गर्न सक्दैन । उक्त धारा ४५ (३) को बन्देजलाई नाघेर अदालतको अपहेलना हुने गरी बोलिएको कुरा वा उपधारा (४) को बन्देजलाई नाघेर सर्वोच्च अदालतको विचाराधीन रहेको अपहेलनासम्बन्धी फौजदारी मुद्दाको सम्बन्धमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्न उठाएको छलफल गरिएको र विशेषाधिकारसम्बन्धी कारवाही चलाइएको कुराहरूलाई धारा ५१ को उपधारा (१) अन्तर्गत अदालती कारवाहीको विरुद्ध संरक्षण प्राप्त छ भन्ने प्रत्यर्थीहरूको दृष्टिकोणलाई स्वीकार गर्ने हो भने धारा ४५ र ५१(१) ले लगाएको उपयुक्त बन्देजहरू नै निष्क्रिय र निरर्थक हुनजान्छ । आज एउटा बन्देजलाई नाघ्न पाउने अधिकारको दावी गर्नेले भोलि अर्को बन्देजलाई पनि नाघ्ने अधिकारको दावी गर्न सक्दछ, यस्तो असंवैधानिक दावीलाई अदालतले स्वीकार गर्न सक्दैन जहाँसम्म न्यायाधीशहरूको आचरणलाई लिएर राष्ट्रिय पञ्चायतमा कुनै बोल्ने भाषण गर्ने वा छलफल गर्ने प्रश्न छ । राष्ट्रिय पञ्चायतलाई त्यस सम्बन्धमा पहिले भएको अधिकार पनि संविधानको दोस्रो संशोधनले भिकिसकेको छ । दोस्रो संशोधन पहिले धारा ४५ को उपधारा २ मा कुनै न्यायाधीशले आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दा गरेको कुनै कार्यको विषयमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल गर्न पाइने छैन भनी त्यसको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर धारा ६९ को उपधारा (४) को खण्ड (ख) मा उल्लेख गरिएको अवस्थाको प्रस्तावमा छलफल गर्दा प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतको अन्य न्यायाधीशले आफ्नो कर्तव्यपालन गर्दा गरेको कुनै कार्यसम्बन्धमा छलफल गर्न यस उपधाराले बाधा पुऱ्याएको छैन भन्ने व्यवस्था भएको र धारा ६९(४)(ख) मा कार्यक्षमताको अभावमा खराब आचरणले गर्दा आफ्नो कर्तव्य पालन गर्न असमर्थ छन् भन्ने कुरामा राष्ट्रिय पञ्चायतले चढाएको सम्बोधनको फलस्वरूप वा स्वयम् श्री ५ बाट नियुक्त गरिबक्सको सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश हुने व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको आयोगले ठहर प्रतिवेदन पेश गरेकोमा श्री ५ बाट प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतका अन्य न्यायाधीशलाई हटाउन सकिबक्सनेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले कार्यक्षमताको अभावमा खराब आचरणको अभियोग लगाएर सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूका सम्बन्धमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा प्रस्ताव पेश गर्ने र त्यसमा छलफल गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई थियो । तर दोस्रो संशोधनले उक्त प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई खारेज गरी तथा धारा ६९(४)(ख) मा आवश्यक संशोधन गरी न्यायाधीशको आचरण वा दक्षता कुनै पनि अवस्थामा राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफलको विषयवस्तु बनाउन नपाइने गरी निरपेक्षरूपमा रोक लगायो उक्त संशोधनको परिणामस्वरूप सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको विरुद्धमा राष्ट्रिय पञ्चायतको अधिकार समाप्त भएको छ । सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू श्री ५ तथा संविधान र कानूनप्रति

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

मात्र उत्तरदायी भएका छन् । यसरी राष्ट्रिय पञ्चायतप्रति कुनै उत्तरदायित्व वहन गर्नु नपर्ने सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको सम्बन्धमा यहाँ कुनै छलफल गर्न सकिन्न ।

१८. उपर्युक्त संवैधानिक बन्देजहरूलाई नाघेर राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफल गर्ने अथवा कुनै कुरा बोल्ने अधिकार छैन भन्ने कुरा धारा ४५ ले प्रस्तरुपमा व्यवस्था गरेको र त्यसमा व्याख्याको कुनै आवश्यकता वा गुञ्जाइस नै नभएकोले आफ्नै किसिमले आफ्नो विशेषाधिकारको व्याख्यागरी राष्ट्रिय पञ्चायतले संविधानद्वारा प्रदान नगरिएको छुट वा विशेषाधिकारको दावी गर्न सक्दैन । राष्ट्रिय पञ्चायतजस्तो एउटा संवैधानिक निकायले आफ्नो संवैधानिक सीमा आफैँ बुझेर त्यो सीमाभित्र बस्नुपर्छ, यदि राष्ट्रिय पञ्चायतले आफ्नो संवैधानिक सीमालाई नाघ्न खोज्छ भने कानून र संविधानको अन्तिम व्याख्याता (Interpreter) को रूपमा रहेको सर्वोच्च अदालतले उसको संवैधानिक सीमा यो हो भनेर भन्न पर्ने हुन्छ ।
१९. माथि उद्धृत गरिएको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (६) मा राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको हननलाई राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलना मानिनेछ र कुनै विशेषाधिकार हनन भएको छ वा छैन भन्ने कुराको निर्णय गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई नै हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएकोले विशेषाधिकारसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थाको व्याख्या गर्ने अधिकार पनि राष्ट्रिय पञ्चायतले दावी गरी आफ्नै किसिमको व्याख्या गर्न खोजेको देखिन्छ, यस सम्बन्धमा निवेदकतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठले विशेषाधिकार वस्तुगत विषय हो राष्ट्रिय पञ्चायतले आफैँले संविधानको व्याख्या गरी आफ्नो अधिकार क्षेत्र विस्तृत गर्न सक्दैन भन्ने र विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल र विद्वान अधिवक्ता श्री भुलेन्द्रप्रसाद छत्कुलीले पनि राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार विवादास्पद भएमा संविधानको व्याख्या गरी त्यसको निरुपण गर्ने अधिकार अदालतलाई छ, राष्ट्रिय पञ्चायतलाई छैन, भन्ने वहस प्रस्तुत गर्नुभएको छ । विद्वान अधिवक्ताहरूले उक्त जिकिर कानून तथा संविधानमा आधारित छ । धारा ५१ को उपधारा (६) ले संविधानको व्याख्या गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई प्रदान गरेको होइन । राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको स्वरूप परिधिमा कुनै विवाद नभएकोमा विशेषाधिकारसम्बन्धी तथ्यहरूको निरुपण गर्ने र कसुरदार देखिएको व्यक्तिलाई सजाय गर्नेसम्मको अधिकार उक्त धारा (६) ले राष्ट्रिय पञ्चायतलाई प्रदान गरेको हो । राष्ट्रिय पञ्चायतको उक्त अधिकार अक्षुण्ण छ त्यसमा अदालतले कुनै हस्तक्षेप गर्न सक्दैन । तर प्रस्तुत मुद्दामा जस्तै राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको स्वरूप नै विवादास्पद हुन गई संविधानको व्याख्या गरेर मात्र त्यसको निरुपण हुनसक्ने स्थितिमा राष्ट्रिय पञ्चायतले आफैँले संविधानको व्याख्या गरी त्यसको रूप वा प्रकृति निश्चित गर्न सक्दैन । कानून चाहे त्यो सामान्य ऐन वा नियम होस् चाहे त्यो संवैधानिक कानून होस् त्यसको अन्तिम व्याख्याता अदालत नै हुन्छ विधायिकाको काम व्यवस्थापन गर्नु हो, व्याख्या गर्नु होइन । यदि राष्ट्रिय पञ्चायतलाई संविधानको व्याख्या गर्ने अधिकार छ भन्ने कुरा स्वीकार गर्ने हो भने आफ्नै किसिमले संविधानको व्याख्या गरी आफ्नो विशेषाधिकार विस्तृत गर्ने र अपरोक्षरूपमा प्रस्तावद्वारा संविधान संशोधन गर्ने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतमा निहित हुन जाने हुन्छ । यससम्बन्धमा वेड र फिलिप्सको प्रसिद्ध पुस्तक कन्सटिच्युशनल ल (आठौँ संस्करण पृष्ठ १५४ मा) बेलायतको संसदको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएका निम्नलिखित कुराहरू प्रासंगिक देखिन्छ ।

"The court, while reluctant to enquire into the exercise of the privilege, sofar as it concerns the internal proceedings of either house or their relations with on another, will not admit of its extension at the expence of the right of the subject. For to do so would involve recognising that one House could change the law by its resolution."

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२०. यस सम्बन्धमा संसदीय कानून र परम्पराका सुप्रसिद्ध विद्वान मे (Erskinemay) को ट्रिटाइज अन दि ल प्रिभिलेज, प्रोसिडिङ्गस अफ पार्लियामेन्ट (१९ सौं संस्करण पृष्ठ २०१) मा पनि यसप्रकार उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

It is admitted by both House that since neither House can by itself add to the law neither House can by its own declaration create a new privilege. This implies that privilege is objective and its contents ascertainable, and reinforces the doctrine that it is known by the courts.

२१. लिखित संविधान नभएको कारण बेलायतमा जहाँ संसदले कानून बनाएर संवैधानिक कानून र परम्परालाई समेत बदल्न सक्तछ । संसदको कुनै एउटा सदनले आफ्नो विशेषाधिकारको व्याख्या गरी त्यसको सीमा विस्तृत गर्न सक्दैन अदालतले नै त्यो कुरा निश्चित गर्छ भन्ने लिखित संविधान भएको हाम्रो जस्तो देशमा राष्ट्रिय पञ्चायतले संविधानको व्याख्या गरी आफ्नो विशेषाधिकार निश्चित गर्ने प्रश्नै उठ्दैन । वस्तुतः हाम्रो जस्तो लिखित संविधान भएका देशहरूमा संविधानको अन्तिम व्याख्याता अदालत नै हुन्छ र नेपालको संविधानले पनि सर्वोच्च अदालतलाई त्यो सम्मान प्रदान गरेको छ । नेपालको संविधानअनुसार विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनहरूलाई सर्वोच्च अदालतले न्यायिक पुरावलोकन (Judicial Review) गर्न सक्तछ । संविधानको प्रतिकूल जारी भएको कुनै कानूनद्वारा मौलिक हकको हनन भयो भन्ने दावी लिएर संविधानको धारा १६ अन्तर्गत निवेदनपत्र पर्न आयो भने धारा ७१ अन्तर्गतको असाधारण अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी संविधान सम्बन्धित कानूनको व्याख्या गर्ने र त्यो कानून संविधानको प्रतिकूल देखिएमा धारा १ अनुसार त्यसलाई अमान्य घोषित गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त छ । संविधानको धारा ७३ अनुसार सर्वोच्च अदालतले मुद्दा मामिलाको रोहमा ठहराएको कानुनी सिद्धान्तले नजिरको रूप लिन्छ । सर्वोच्च अदालतले गरेको कुनै निर्णयमा कुनै पक्षको चित्त नबुझी श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका जुनाफमा न्यायिक समितिमाफत् बिन्त्रिपत्र चढाएमा मौसुफबाट संविधानको धारा ७२ (ख) अनुसार सर्वोच्च अदालतलाई नै सो मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने आदेश बक्सन्छ, यी कुराहरूबाट संवैधानिक र कानुनी प्रश्नहरूको अन्तिमरूपमा निरूपण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त छ भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । यथार्थमा कानून र संविधानको व्याख्या गर्ने अधिकार अदालतको हो भन्ने कुरा कानून वा संविधानमा शब्दहरूद्वारा व्यक्त गरिरहनु आवश्यक नै छैन । त्यो अदालतको अन्तर्निहित (Inherent) अधिकार हो । वेड र फिलिप्सले आफ्नो उपयुक्त पुस्तकको पृष्ठ ३२६ मा लिखित संविधान भएको देशमा अदालतको अधिकारका सम्बन्धमा यसप्रकार लेखेका छन्:

"In countries where there is a written constitution... Which can not be overridden by ordinary legislation. The judiciary is in a special sense the guardian of the constitution and may declare a statute to be unconstitutional and invalid."

२२. प्रस्तुत विवादजस्तै भारतका उत्तर प्रदेशको विधानसभा र उच्च अदालतको बीच उठेको विवादमा उच्चतम न्यायालयले आफ्नो राय निम्न लिखितरूपमा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

"...The decision about the construction of Art. 194(3) Must ultimately rest exclusively with the judicature of this country."

२३. यहाँ यो कुरा स्मरणीय छ कि उक्त धारा १९४(३) हाम्रो संविधानको धारा ५१(१) जस्तै विधायिकाको विशेषाधिकारसम्बन्धी धारा हो ।

२४. यसप्रकार हामी यो निष्कर्षमा पुग्दछौं कि राष्ट्रिय पञ्चायतलाई उक्त धारा ५१ को उपधारा (६) ले संविधानको

वरिष्ठ अधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतसमेत

व्याख्या गर्ने अधिकार प्रदान गरेको होइन कसैको कुनै आचारण वा अभिव्यक्तिबाट विशेषाधिकारको हनन भयो वा भएन भन्ने कुराको निरूपण गर्ने र हनन भएको ठहराएमा उपधारा (७) बमोजिम सजाय गर्ने अधिकारसम्म प्रदान गरेको हो यस स्थितिमा राष्ट्रिय पञ्चायतले धारा ५१ को उपधारा (१) को सुरुमा रहेको यो संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रही भन्ने वाक्यांशलाई विर्सेर राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता र त्यस सम्बन्धमा अदालती कारवाही विरुद्धको पूर्ण उन्मुक्ति प्राप्त छ भनी उक्त धारा ५१(१) लाई आफ्नै किसिमले व्याख्या गरी संविधानले आफूलाई प्रदान गर्ने गरेको छुट वा विशेषाधिकार दावी गरेको पूर्ण त असंवैधानिक देखिन्छ। तसर्थ राष्ट्रिय पञ्चायतमा कसैले धारा ४५(३) को प्रतिकूल अदालतको अपहेलना हुने कुरा बोलेकोमा निजले धारा ५१(१) अन्तर्गत अदालती कारवाही विरुद्धको उन्मुक्ति प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा श्री गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतमा न्यायपालिकाउपर लाञ्छना लगाउनु भई अदालतको अपहेलना गर्नुभएको भनी श्री तुलाधरले सर्वोच्च अदालतको ध्यानाकर्षित गरी निवेदन दिनुभएको र धारा ६८(२) तथा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ अन्तर्गत सर्वोच्च अदालतले अपहेलनाको कारवाही चलाएको संविधान र कानूनअनुकूल देखिन्छ। त्यसरी सर्वोच्च अदालतमा दायर रही विचाराधीन रहेको मुद्दालाई लिएर संविधानको धारा ४५ को उपधारा (४) को प्रतिकूल राष्ट्रिय पञ्चायतमा कुनै प्रश्न उठाउन मिल्दैन।

२५. राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोलेको कुराको सम्बन्धमा अदालती कारवाही विरुद्ध संरक्षण प्राप्त छ भन्ने दावी गर्दै विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा भारतको संवैधानिक व्यवस्थाको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ। त्यस सम्बन्धमा पनि प्रसङ्गवस म केही भन्न चाहन्छु। भारतको संविधानमा वाक् स्वतन्त्रताको उल्लेख गर्दा पूर्ण शब्द नरहेको र नेपालको संविधानमा उक्त शब्दको प्रयोग भएको भन्ने कुरातर्फ विशेषाधिकार समितिको ध्यान आकर्षित भएको देखिन्छ। तर नेपालको संविधान र भारतीय संविधानमा यस सम्बन्धमा रहेका मूलभूत अन्तरमा भने विशेषाधिकार समितिले ध्यान दिन नचाहेको पाइन्छ। भारतीय संविधानको धारा १०५ को उपधारा (१) मा संसद्भित्र वाक् स्वतन्त्रता हुने व्यवस्था गरी त्यसलाई संविधान र संसद्को नियमावलीको अधिनमा राखिएको छ भने उपधारा (२) मा संसद्मा बोलिएको कुनै कुरालाई लिएर संसद् सदस्यउपर कुनै पनि अदालतमा कारवाही चल्न नसक्ने गरी पूर्ण उन्मुक्ति प्रदान गरिएको छ। तर नेपालको संविधानमा उक्त दुवै विशेषाधिकारहरू एउटै उपधारामा व्यवस्थित गरी नेपालको संविधान र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीका अधिनमा रही भन्ने वाक्यांशको प्रयोगद्वारा उक्त दुवै विशेषाधिकारहरूमा बन्देज लगाइएको छ। भारतीय संविधानको उक्त धारा १०५ यसप्रकार छ :

105, Power, privileges etc. Of the House of Parliament and the member and the committees there of (1) Subject to the provisions of this constitution and the rules and standing order relating to the Procedure of Parliament there shall be freedom of speech in parliament.

- (2) No member of parliament shall be liable to any vote given by him in parliament or any committee thereof and no person shall liable in respect of the publication by or under the authority of either House of parliament of any report, paper, votes or proceedings.
- (3) In other respects the powers, privileges and immunities of each House of parliament and of the members of the committees of each House shall be such as may from time to time be defined by parliament by law and until so defined, shall be those of the house of commons of the parliament of the United Kingdom, and of its members and committees at the commencement of this constitution.

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

(4) The provisions of clause (1), (2) and (3) shall apply in relation to persons who by virtue of this constitution have the right to speak in and otherwise to take part in the proceeding of a House of parliament or any committee as they apply in relation to members of parliament.

२६. माथि उद्धृत गरिएको भारतीय संविधानको धारा १०५ को अध्ययनबाट यस सम्बन्धमा हाम्रो संविधान र भारतीय संविधानमा रहेको मूलभूत अन्तर प्रष्ट हुने भएकोले उक्त संवैधानिक पृष्ठभूमिमा भारतीय अदालतहरूले संसदमा बोलिएका कुराहरूका सम्बन्धमा अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गरी गरेको फैसलाहरू (जो विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित छन्) हाम्रो संवैधानिक पृष्ठभूमिमा प्रासङ्गिक देखिदैन। वाक स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकार सीमित भए पनि अदालती कारवाही विरुद्धको संरक्षण वा उन्मुक्ति निरपेक्ष भएकोले भारतको उच्च र उच्चम न्यायालयहरूले संसदमा बोलिएका कुराहरूका सम्बन्धमा अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गरेका छन्। तर हामीकहाँ यस सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था भिन्न भएको र अदालती कारवाही विरुद्धको उन्मुक्ति पनि बन्देजयुक्त भएकोले संविधानको बन्देजलाई नाघेर बोलेको कुरामा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गर्ने प्रश्नै उठ्दैन।

२७. अदालतको अपहेलनासम्बन्धी फौ.वि.नं.को मुद्दामा २०३५/४/५ को डिभिजनवेञ्चले गरेको निर्णयलाई लिएर विशेषाधिकार समितिले आफ्नो प्रतिवेदन पृष्ठ ५३ मा संविधानको धारा ६८ को उपधारा (२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६... अनुसार कारवाहीको माग गरिएकोमा सो जिकिरमा सम्मानित सर्वोच्च अदालत मौन रही कुनै कुरा नउठाइएकोले यस प्रसङ्ग र प्रकरणमा सो धाराहरू लागू हुन नसक्ने स्पष्ट देखिएको छ भन्ने उल्लेख गरी तथा उक्त समितिका अध्यक्ष श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाले आफ्नो लिखितजवाफमा डिभिजनवेञ्चको २०३५/४/५ को फैसलाबाट स्पष्ट भएको न्यायिक स्थिति समेतले गर्दा राष्ट्रिय पञ्चायतलाई अब आफ्नो विशेषाधिकार सम्बन्धमा कुनै अदालती कारवाहीको बाधा व्यवधानमा अल्मलिन नपर्ने भइसकेको छ भन्ने जिकिर लिई श्री गणेशकुमार पोखरेलले राष्ट्रिय पञ्चायतमा लगाउनुभएको अनुचित लाञ्छनाको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतमा कारवाही चलन नसक्ने कुरालाई डिभिजनवेञ्चले पनि मौन स्वीकृति दिएको भन्ने भान पर्ने गरी उक्त फैसलाको गलत व्याख्या गरी संवैधानिक स्थितिलाई बङ्ग्याउने प्रयास गरेकोले त्यस सम्बन्धमा पनि यहाँ केही उल्लेख गर्नु प्रासङ्गिक नै हुनेछ। वस्तुतः डिभिजनवेञ्चका माननीय न्यायाधीश श्री वासुदेव शर्माले यस मुद्दामा आफ्नै आदेशमा उल्लेख गर्नुभएअनुसार उक्त फैसलाले कुनै स्थितिलाई अङ्गिकार वा तिरस्कार गरेको नभई संवैधानिक व्यवस्थालाई मात्र प्रष्टरूपमा उल्लेख गरेको छ। उक्त मुद्दामा प्रतिवादीहरूलाई कुनै सजाय नभई मुद्दा तामेलीमा राखिएको कारणबाट प्रत्यर्थीहरूलाई त्यस्तो भ्रम पर्न गएको हुन सक्तछ। तर अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दा चल्दैमा प्रतिवादीहरूलाई अदालतले सजाय गनैपर्छ भन्ने केही छैन। अदालतलाई सन्तोष हुने गरी अभियुक्तले क्षमायाचना गरेमा वा अभियुक्तले अदालतलप्रति आफ्नो कुनै बदनीयत नरहेको कुरा देखाई आफ्नो गल्ती स्वीकार गरी पश्चाताप गरेमा अदालतले क्षमा दिन र सजाय तोकिसकेको भए त्यो सजाय घटाउन वा माफ गर्न सक्तछ। राष्ट्रिय पञ्चायत वा अन्यत्र कहीं कसैले आवेशमा आएर सर्वोच्च अदालतको मर्यादालाई आक्रमण गर्नु भन्दैमा अदालतले त्यो व्यक्तिप्रति प्रतिशोधको भावना लिएर वा आवेशमा आएर कुनै कारवाही वा निर्णय गर्दैन। आफ्नो स्वभाववाटै अदालत दयावान, क्षमाशील र आत्मासंयमी हुन्छ। उपर्युक्त मुद्दामा पनि डिभिजनवेञ्चले श्री गणेशकुमार पोखरेलले आफ्नो गल्ती स्वीकार गरी संशोधन प्रकाशित गराएको र गोरखापत्रले पनि क्षमायाचना प्रकाशित गरी अदालतको मर्यादा कायम राख्न सतर्क र प्रयत्नशील रहिआएको भन्ने लिखितजवाफ प्रस्तुत गरेको कुराहरूलाई समेत दृष्टिगत गरी मुद्दा

तामेलीमा राख्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। उक्त निर्णयमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोल्ने स्वतन्त्रतालाई संविधानको अन्य धाराहरू तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा राखेको प्रष्टै छ भन्ने उल्लेख गर्दै डिभिजनवेञ्चले राष्ट्रिय पञ्चायतमा बोल्ने वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकार बन्देजरहित होइन भनी संवैधानिक स्थितिलाई पनि प्रष्टरूपमा उल्लेख गरेकै छ। दुई वटा महत्वपूर्ण संवैधानिक निकायहरूको बीच अवाञ्छनीयरूपमा विवाद बढ्दै जाने संभावनालाई दृष्टिगत गरेर उक्त डिभिजनवेञ्चले अनावश्यक वादविवादपट्टि नलागी संक्षेपमै संवैधानिक स्थितिलाई व्यक्त गरेकोमा सर्वोच्च मौन रही कुनै कुरा नउठाइएकोले भनी कुरालाई बढ्याउन खोज्नु अशोभनीय हो कुनै विषय परिस्थितिलाई चर्काउने वा नचाहिँदो होहल्ला वा विवादलाई बढाउने कार्य अदालतले गर्दैन अदालतले जहिले पनि न्यायिक आत्मसंयम (Judicial Self Restraint) राखेर काम गर्दछ। तर अदालतको आत्मसंयमलाई कसैले अदालतको कमजोरी ठानेर कुनै अनुचित फाइदा उठाउने वा कुनै दुरुह स्थिति उत्पन्न गर्ने धृष्टता गर्छ भने नेपालको संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम त्यस्ता व्यक्तिउपर कारवाही गर्न पनि अदालत पछि पर्ने छैन।

२८. राष्ट्रिय पञ्चायतद्वारा स्वीकृत विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा बेलायत, संयुक्त राज्यअमेरिका, अस्ट्रेलिया, क्यानडा, इत्यादि मुलुकहरूमा अदालत र विधायिकाका बीच चलेको विवादलाई पनि उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गर्न खोजिएको छ। तर सो प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका कुनै पनि मुद्दा विधायिकाले सोभै अदालतको मर्यादामा आक्रमण गरेको कारणबाट उठेको नभई तस्रो व्यक्तिको अधिकारको प्रश्नलाई लिएर विधायिका र अदालतको बीचमा चलेको विवादसम्बन्धी भएकोले ती मुद्दाहरू प्रस्तुत मुद्दामा प्रासङ्गिक देखिँदैन। वस्तुतः कुनै पनि देशमा कुनै पनि विधायिकाले पनि समयमा न्यायपालिकाको मर्यादामा आक्रमण गर्ने र त्यसलाई प्रचार-प्रसार गराउने विशेषाधिकारको दावी गरेको देखा परेको छैन। यस किसिमको दावी संसारको सबैभन्दा प्रभुत्वशाली संयुक्त अधिराज्यको पार्लियामेन्टले पनि गरेको उदाहरण पाईँदैन।

२९. उक्त प्रतिवेदनको पृष्ठ ४१ मा संसदीय प्रजातन्त्र प्रणाली अपनाएको भूतपूर्व ब्रिटिश उपनिवेशहरू जस्तै अमेरिका, क्यानडा, अष्ट्रेलिया, भारत, पाकिस्तान आदिका संविधानमा बेलायतको संसद्को विशेषाधिकारलाई मान्यता दिएको भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ। जहाँसम्म संयुक्त राज्य अमेरिकाको शासन प्रणालीको कुरा छ त्यो प्रणाली संसदीय प्रणाली होइन। अध्यक्षतात्मक प्रणाली हो भन्ने एउटा सामान्य ज्ञानको कुरा हो। संसदीय प्रणाली अपनाएको देशहरूमा वा त्यस्तो प्रणाली नभए पनि इतिहासको कुनै समयमा बेलायतको उपनिवेशको रूपमा रहेका देशहरूमा विधायिकाको विशेषाधिकारको सम्बन्धमा संविधानमा प्रष्ट व्यवस्था नभएको कुरामा मार्गदर्शनको लागि बेलायतको परम्परालाई हेर्ने गरेको देखिन्छ, बेलायतको संसद् त्यस्ता मुलुकहरूका संसद्को जननी भएकोले त्यो स्वाभाविक पनि हो। तर हामीले बेलायतको सार्वभौमसत्ता सम्पन्न संसद्को परम्परालाई हेरेर बाटो पहिल्याउन मिल्दैन। बेलायतमा राजमुकुट पनि संसद्कै एउटा अभिन्न अङ्ग मानिन्छ। संसद्ले आफैँले र आफ्नै नाउँमा कानून बनाएर जारी गर्दछ, संसद्को माथिल्लो सदन हाउस अफ लर्ड्सलाई अन्तिम तहको अभिलेख अदालतको अधिकार प्राप्त छ। मुद्दा-मामिलामा उसले गरेको निर्णय अन्तिम हुन्छ र सबै अदालतलाई सो निर्णय मान्न कर लाग्छ। हाम्रो राष्ट्रिय पञ्चायत र बेलायतको संसद्को उपयुक्त विभिन्नतालाई विर्सेर हामीले बेलायतको संसदले अपनाएको परम्परालाई आँखा चिम्लेर नक्कल गर्न मिल्दैन।

३०. उक्त प्रतिवेदनको पृष्ठ ४४ मा यद्यपि पुरानो द्वैतवाद (Dualism) समाप्त भएको छैन तापनि सुप्रसिद्ध

संवैधानिक कानूनका विशेषज्ञ प्रोकेर र लसनले आफ्नो पुस्तकमा न्यायपालिकाले किल्लाको साँचो संसदलाई बुझाइसकेको छ भन्नुभएको भन्ने उल्लेख गरिएको छ। बेलायतमा संसदीय विशेषाधिकारको रूप र परिधि विधिवद्ध नभई समयानुसार क्रमिकरूपमा विकसित हुँदै गएको र पहिले निश्चित नभएको विशेषाधिकार संसदले तल्लो सदन हाउस अफ कमन्सले दावी गर्दा हाउस अफ कमन्स र अदालतको बीचमा अधिकार क्षेत्रसम्बन्धी विवाद उपस्थित हुन गई एउटाले अर्कोलाई अधिकार क्षेत्र समर्पित नगर्ने स्थितिको सिर्जना भई द्वैतवादको जन्म भयो। बेलायतमा उपयुक्त सन्दर्भमा जन्मेको द्वैतवाद नेपालको लागि उदाहरणमा बन्न सक्ने। हाम्रो देशमा राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार क्रमिकरूपमा विकसित हुँदै गएको होइन। राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको सृष्टि नेपालको संविधानद्वारा भएको हो र संविधानले नै त्यसको रूप र परिधि पनि निर्धारित गरिदिएको छ। यस स्थितिमा नेपालमा बेलायतको जस्तो द्वैतवादको जन्म हुने गुञ्जायस नै छैन। बेलायतमा घटेको कुराहरू उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरेर द्वैतवादलाई नेपालमा जन्माउन खोज्नु संवैधानिक इतिहासको तुलनात्मक ज्ञानको अभावमा गरिएको एउटा व्यर्थ प्रयासमा मात्र हुन जानेछ।

३१. विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेलायतको परम्परालाई र मुद्दाहरूलाई नै विश्लेषण गर्ने हो भने पनि त्यस सम्बन्धमा उक्त प्रतिवेदनमा सम्बद्ध तथ्यहरू पूर्ण र सहीरूपमा व्यक्त भएको पाईदैन। यसबीच विरुद्ध व्हाइट (Ashby V.White) (१७०३/१७०४) को मुद्दामा पार्लियामेन्टकै एउटा सदन हाउस अफ लर्डसले प्रधान न्यायाधीश होल्टको राय समर्थन गर्दै कुनै कुराको निर्णय गर्ने अधिकार पार्लियामेन्टलाई छ भन्दैमा अदालतको अधिकार क्षेत्र बहिष्कृत हुँदैन, अदालतले विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्नको जाँचबूझ गर्न सक्तछ भन्ने निर्णय गर्‍यो। त्यस सम्बन्धमा हाउस अफ कमन्सले विरोध जनाउनु सिवाय अरू केही गर्न सकेन सो मुद्दामा हाउस अफ लर्डसले गरेको उपयुक्त निर्णयको सन्दर्भमा रेजिना विरुद्ध पेटी (R.V. Paty and others) (१७०४) को अर्को मुद्दा चल्यो। त्यसमा कमन्सले चढाएको विन्तिपत्रको सिलसिलामा महारानीबाट विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्नमा न्यायाधीशहरूको राय मागियो। १२ जना न्यायाधीशहरूमध्ये १० जनाको बहुमतले त्यस सम्बन्धमा सम्बन्धित व्यक्तिले अधिकारस्वरूप रिटको माग गर्न सक्तछ भन्ने राय व्यक्त गरे। साथै कमन्सले पेटीतर्फका वकिललाई थुनामा राख्न दिएको आदेशको कार्यान्वयन रोक्न हाउस अफ लर्डसले प्रस्ताव पारित गर्‍यो। संसदीय कागजपत्रको प्रकाशनसम्बन्धी विशेषाधिकारको प्रश्न उठेको स्टकडेल विरुद्ध ह्यानसर्ड (Stokdale v. Hansard) को मुद्दामा पनि अदालतले ह्यानसर्डबाट स्टकडेललाई भराई दिने निर्णय गरेको क्षतिपूर्ति तिर्न आफ्नै प्रस्तावको विपरित हाउस अफ कमन्सले आदेश दियो। स्टकडेल र ह्यानसर्डको बीचमा बेइज्जतीसम्बन्धी मुद्दा पछि पनि पटक-पटक चल्यो र हरेक पटक हाउस अफ कमन्सले ह्यानसर्डलाई अदालतमा उपस्थित नहुने आदेश दिँदै गयो र अदालतले पनि ह्यानसर्डको विरुद्ध फैसला गर्दै गयो आखिरमा केही सिप नलागेर पार्लियामेन्टरी पेपर्स एक्ट १८४० (Parliamentary Papers Act, 1840) जारी गरेर संसदीय कागजपत्रको प्रकाशनलाई कानुनी संरक्षण प्रदान गर्नुपर्‍यो। हावार्ड विरुद्ध गोसेट (१८४५) को अर्को मुद्दामा हाउस अफ कमन्सले जारी गरेको वारेण्ट अदालतले जाँचन र अनियमित देखिएमा सो कुराको निर्णय गर्न सक्तछ भन्ने निर्णय भयो। यसको अतिरिक्त सन् १६८१ मा सदनको आदेशानुसार सभामुख (Speaker) सर विलियम विलियन्सले प्रकाशन गरेको एउटा लिखतको विषयमा मुद्दा चल्दा अदालतले सर विलियन्सलाई दश हजार पाउण्ड जरिवाना गरेको उदाहरण पनि संयुक्त अधिराज्यमा छ। अधिकार क्षेत्र सम्बन्धमा अदालत र पार्लियामेन्टको विवादको लामो इतिहासमा उठेका सबै प्रश्नहरूको अभै समाधान भइसकेको छैन तर विशेषाधिकारसम्बन्धी कानून पनि अन्य कानूनसरहकै एउटा कानून हो, आफ्नो व्याख्याद्वारा आफ्नो विशेषाधिकार विस्तृत गर्न

पार्लियामेण्टलाई अधिकार छैन र विशेषाधिकार सम्बन्धमा जारी भएको वारेण्टमा कारण र आधार अभिव्यक्त भएकोमा अदालतले सो कुराको जाँचबुझ गर्न सक्तछ भन्ने कुरामा भने सैद्धान्तिक सहमती भइसकेको छ । जसको फलस्वरूप एक सय वर्ष यता संसदले कुनै नयाँ विशेषाधिकारको दावी गरेको वा आफ्नो विशेषाधिकारलाई निर्णयार्थ अदालतमा प्रस्तुत गर्न इन्कार गरेको छैन र अदालत र संसदबीच कुनै विवाद पनि उठेको छैन ।

३२. विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनमा उदाहरणको रूपमा संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च न्यायालयले कांग्रेसको र अस्ट्रेलियाको उच्च अदालतले संसदको प्रभुत्व स्वीकार गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यी उदाहरणहरूबाट नेपालमा पनि सर्वोच्च अदालतले राष्ट्रिय पञ्चायतको प्रभुत्व स्वीकार गर्नुपर्छ भनी भन्न खोजिएको हो कि भन्ने भान पर्नु स्वभाविक नै हो यस सम्बन्धमा हामीकहाँ राष्ट्रिय पञ्चायतलाई र ती मुलुकहरूमा कांग्रेस अथवा संसदलाई संविधानले कुन स्थानमा राखेको छ ? र, के कस्तो अधिकारहरू प्रदान गरेको छ ? भन्ने प्रश्न उपस्थित हुन आउँदछन् तर हामीले अन्य मुलुकको संविधानको र आफ्ना मुलुकको संविधानको तुलनात्मक विवेचना गरेर त्यस सम्बन्धमा कुनै निष्कर्षमा पुग्न प्रस्तुत मुद्दाको निरूपणको लागि आवश्यक नभएकोले अनावश्यक मानसिक अभ्यास (Mental Exercise) मा लाग्नुको सट्टा आफ्नो संविधानमा भएका व्यवस्थाहरूलाई नै ध्यानमा राख्न उपयुक्त देखिन्छ । यस सन्दर्भमा यहाँ यति नै भन्नु पर्याप्त हुन्छ कि नेपालको संविधानले प्रत्येक संवैधानिक निकायहरूको कार्यक्षेत्र, अधिकार एवं कर्तव्य निर्धारित गरेको छ । ती सबैको आ-आफ्नो सीमा र बन्देजहरू छन् । ती सीमा र बन्देजलाई नाघेर एकले-अर्काको क्षेत्रमा अतिक्रमण गर्नु हुँदैन, गर्न सक्तैन, गरेमा त्यो कार्य असंवैधानिक हुन्छ । आ-आफ्ना बन्देजभित्र रहेर कार्य गर्नलाई प्रत्येक निकाय स्वतन्त्र छन् । तसर्थ कसैले कसैको प्रभुता स्वीकार गर्ने प्रश्नै उठ्दैन । नेपालको संविधानबमोजिम नेपालको सार्वभौमसत्ता श्री ५ मा निहित छ र कार्यकारिणी व्यवस्थापिका र न्यायसम्बन्धी अधिकार मौसुफबाटै निसृत हुन्छन् । श्री ५ बाट संविधान तत्काल प्रचलित अन्य कानूनबमोजिम स्थापित अङ्गहरूद्वारा सो अधिकारहरूको प्रयोग गरिबक्सन्छ । मौसुफबाट संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम जे-जति अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतलाई सुम्पिबक्सेको छ त्यही अधिकारको दायराभित्र रहेर राष्ट्रिय पञ्चायतले काम गर्नु पर्दछ । अन्य मुलुकहरूमा कसले कसको प्रभुत्व स्वीकार गर्‍यो भन्ने हेरी देखासेखी गर्ने गुञ्जाइस संविधानले दिँदैन ।

३३. यसै प्रसङ्गमा उक्त प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएको सर्वोच्च व्यवस्थापिका भन्ने शब्दहरूका सम्बन्धमा पनि केही भन्नु आवश्यक देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतसँगको विवादमा राष्ट्रिय पञ्चायतले संविधानले आफूलाई प्रदान नगरेको सर्वोच्च व्यवस्थापिका भन्ने नाम धारण गरेको संविधान अनुकूल छैन । राष्ट्रिय पञ्चायतको सल्लाहअनुसार श्री ५ बाट ऐनहरू जारी गरी लागू गरिबक्सन्छ । सो कुरा नेपालको संविधानअन्तर्गत बनेको कुनै पनि ऐनको प्रस्तावनालाई हेरेको खण्डमा पनि प्रष्ट हुन्छ ।

३४. संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाहरूका सम्बन्धमा गरिएको उपर्युक्त विश्लेषण र विवेचनाको आधारमा अब यस मुद्दामा उपस्थित पहिलो प्रश्नको म निम्न लिखित निष्कर्षमा पुगेको छु ।

(१) राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको स्वरूप त्यसको सीमा र परिधि वस्तुगत (Objective) विषय हो र राष्ट्रिय पञ्चायतले तत्सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्न मिल्दैन संविधान र कानूनको अन्तिम व्याख्याताको रूपमा त्यसको विवादको निरूपण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई छ ।

(२) नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (१) ले राष्ट्रिय पञ्चायतभित्र प्रदान गरेको वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकार पूर्णरूपमा उन्मुक्त छैन । संविधानका अन्य धाराहरू खासगरी धारा ४५ र राष्ट्रिय पञ्चायत

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

नियमावलीको अधिनमा रहेर मात्र सो विशेषाधिकारको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(३) धारा ५१ को उपधारा (१) अन्तर्गत राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यलाई प्राप्त अदालती कारवाही विरुद्धको उन्मुक्ति पनि निरपेक्ष होइन । संविधानका अन्य धाराहरू तथा राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको अधिनमा रहेर बोलिएको कुरा वा लिइएको मतलाई मात्र उक्त उपधारा (१) ले अदालती कारवाही विरुद्ध संरक्षण प्रदान गर्छ । संवैधानिक बन्देजलाई नाघेर कुनै सदस्यले प्रचलित नेपाल कानूनको विपरित कुनै कुरा बोलेमा त्यस्तो सदस्यउपर कानूनबमोजिम अदालतमा कारवाही चल्न र अदालतले कसूरदार ठहराएमा कानूनबमोजिम निजलाई सजाय गर्न सक्तछ ।

(४) धारा ४५ को उपधारा (३) को बन्देजलाई नाघी राष्ट्रिय पञ्चायतमा श्री गणेशकुमार पोखरेलले न्यायापालिकाउपर अनुचित लाञ्छना लगाउनुभएकोले नेपालको संविधानको धारा ६८(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ अन्तर्गत कारवाही होस् भनी नेपाल बार एशोसिएसनको तर्फबाट उक्त एशोसिएसनका अध्यक्ष श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरले दिनुभएको निवेदनपत्र र तत्सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले चलाएको कारवाही संविधान र प्रचलित नेपाल कानून अनुकूल छ त्यस्तो निवेदन वा कारवाहीबाट राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन भएको सम्झन मिल्दैन । तत्सम्बन्धमा राष्ट्रिय पञ्चायतमा गरिएको विशेषाधिकारसम्बन्धी कारवाही र निर्णय पूर्णत असंवैधानिक छ ।

३५. पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा उपयुक्त निर्णयमा पुगेर अब म दोस्रो प्रश्नमा प्रवेश गर्न चाहन्छु । विशेषाधिकार समितिका अध्यक्ष श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाले दिनुभएको लिखितजवाफमा 'विशेषाधिकार हनन भएको कुराको छानविनको सिलसिलामा सम्बन्धित व्यक्तिलाई वारेन्ट जारी गर्ने, समाह्वान जारी गर्ने, साक्षी भिकाउने, प्रमाण बुझ्ने लिखतजवाफ दाखिल गराउने बयान बकपत्र गराउने, विशेषाधिकार समितिले अभियोग लागेको व्यक्तिलाई सफाई पेश गर्ने, मनासिव मौका दिन उपस्थित गराउने' आदिसमेत अधिकार अवस्थाअनुसार रा.पं.अध्यक्ष र विशेषाधिकार समितिलाई प्राप्त छ भन्ने उल्लेख गर्नुभएको र समितिले जारी गरेको आदेशको म्यादमा श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर उपस्थित नभएको भनी राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले जारी गर्नुभएको वारेन्टबमोजिम यस अदालतका अन्तरिम आदेशको बर्खिलाप श्री तुलाधरलाई प्रहरी हिरासतमा राखी समितिसमक्ष उपस्थित गराई बयान गराइएको देखिन्छ ।

३६. यस सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा धारा ५१ को उपधारा (७) को खण्ड (ख) सरोकारको देखिन्छ । उक्त खण्ड (ख) यसप्रकार छ :

(ख) "यस उपधाराबमोजिम सजाय हुने कसूरका सम्बन्धमा आरोप लागेका व्यक्तिउपर गिरफ्तारीको आदेश वा समाह्वान जारी गर्ने, साक्षी भिकाउने, प्रमाण बुझ्ने लिखतहरू दाखिल गराउने र बयान बकपत्र गराउने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिलाई हुनेछ ।"

३७. उपयुक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलनाको आरोप लागेका व्यक्तिउपर गिरफ्तारीको आदेश वा समाह्वान जारी गर्ने वा त्यस्तो व्यक्तिको बयान गराउने अधिकार राष्ट्रिय पञ्चायतको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिलाई मात्र प्राप्त छ । संविधानमा प्रष्टरूपमा किटानीसाथ गरिएको व्यवस्थाको प्रतिकूल अरू कसैले त्यस्तो आदेश वा समाह्वान जारी गर्ने वा बयान गराउने अधिकारको दावी गर्ने मिल्दैन । संवैधानिक व्यवस्थाको विपरित कुनै अधिकार प्रयोग गर्ने छुट राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार समितिलाई पनि छैन । तसर्थ उपयुक्त

अधिकारहरू अवस्थानुसार विशेषाधिकार समितिले पनि प्रयोग गर्न सक्तछ भन्ने श्री मातृकाप्रसाद कोइरालाको जिकिर संविधानमा आधारित छैन अपितु त्यो जिकिर नै संविधानको विपरित छ । यस स्थितिमा विशेषाधिकार समितिको निर्णयानुसार राष्ट्रिय पञ्चायतका का.मु.उपसचिव श्री राजबहादुर मिश्रले श्री तुलाधरउपर राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकार हनन गरी राष्ट्रिय पञ्चायतको अपहेलना गरेको अभियोग लगाई सो वापत सजाय किन नगर्ने भनी निजलाई आषाढ २७ गते मंगलबार दिउँसो १२ बजे समितिसमक्ष स्वयं हाजिर भई जवाफ दिनु भन्ने आदेश जारी गर्नुभएको संविधानको धारा ५१ को उपधारा (७) को खण्ड (ख) को प्रतिकूल छ । त्यस्तो असंवैधानिक आदेशमा तोकिएको म्यादभित्र श्री तुलाधर समितिसमक्ष उपस्थित नहुनु भएको भन्ने एकमात्र कारण देखाई राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षले वारेण्ट जारी गर्नुभएको र असंवैधानिक कार्यको कार्यान्वयनको सिलसिलामा गरिएको जस्तोसुकै कार्य पनि असंवैधानिक नै हुने हुँदा राष्ट्रिय पञ्चायतको अध्यक्षले श्री तुलाधरका नाममा जारी गर्नुभएको वारेण्ट पनि असंवैधानिक नै देखिन्छ ।

३८. यस मुद्दामा उपस्थित दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा यति भनेर अब म डिभिजनवेञ्चका माननीय न्यायाधीशहरूको राय नमिलेको तेस्रो प्रश्नमा जान चाहन्छु । डिभिजनवेञ्चका माननीय न्यायाधीशहरूको रायमाथि उल्लेख भएकै हुनाले यहाँ फेरि पुनरावृत्ति गरिरहनु आवश्यक छैन । विशेषाधिकार समिति विघटन भइसकेको र राष्ट्रिय पञ्चायतले उक्त समितिको प्रतिवेदन स्वीकृत गरी राष्ट्रिय पञ्चायतको अधिवेशन पनि अन्त भइसकेकोले अब प्रतिषेधको आदेश जारी गर्न आवश्यक छ वा छैन भन्ने प्रश्न उपस्थित भएको छ । राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको नियम १४५ अनुसार गत अधिवेशन कालमा घटेको कुरालाई लिएर आगामी अधिवेशनमा कुनै प्रश्न उठाउन नपाइने र भइसकेका कार्यको सम्बन्धमा प्रतिषेधको आदेश पनि साधारणतया जारी नहुने भएकोले निवेदकको मागबमोजिम प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा कुनै आदेश जारी गर्न नपर्ने हो कि भन्नलाई राष्ट्रिय पञ्चायतद्वारा स्वीकृत विशेषाधिकार समितिको प्रतिवेदनको निस्कर्षलाई दृष्टिगत गर्दा निवेदकको मागलाई यस अदालतले सोभै निरर्थक भन्न मिल्ने स्थिति छैन भन्ने निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकिर छ । उक्त प्रतिवेदनको यथास्थिति रही अन्यथा नभएमा यही यत्तिकबमैमा टुङ्ग्याइयोस् भनी सिफारिस गरिएको र राष्ट्रिय पञ्चायतद्वारा सो प्रतिवेदन स्वीकृत भएपछि पनि निवेदक तारिखमा रही यो निवेदन पत्रको कारवाही चलिरहेको परिणामस्वरूप राष्ट्रिय पञ्चायतले राखेको यथास्थितिको सर्त कायम नरहेकोले आगामी अधिवेशनमा फेरि सो कुरा उठ्न सक्ने संभावना हुँदा निवेदकको मागबमोजिम प्रतिषेधको आदेश जारी हुनुपर्छ र साथै असंवैधानिकरूपमा कारवाही चलाई सर्वोच्च अदालतले जारी गरेको अन्तरिम आदेशसमेतको वेवास्ता गरी निवेदकलाई पक्राउ गरी कसूरदार ठहराइएकोले उपर्युक्त कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर पनि हुनुपर्छ भन्ने विद्वान अधिवक्ताहरूको वहस जिकिर छ यस सम्बन्धमा उपर्युक्त प्रतिवेदनलाई हेर्दा राष्ट्रिय पञ्चायतले निवेदकलाई कसूरदार ठहराउनका अतिरिक्त यथास्थिति कायम रही अन्यथा नभएमा भन्ने शब्दहरू प्रयोग गरी कारवाही टुङ्ग्याउने निर्णय गरेको पाइन्छ ।

३९. यस स्थितिमा प्रस्तुत निवेदनपत्रबाट प्रत्यर्थीहरूको नाममा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्छ वा पर्दैन भन्ने प्रश्नमा विचार गर्दा माथि उल्लेख भएका कुराहरूबाट सर्वोच्च अदालतमा दायर रही विचाराधीन रहेको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दालाई लिएर राष्ट्रिय पञ्चायतमा विशेषाधिकारसम्बन्धी प्रश्न उठाएको छलफल गरेको, विशेषाधिकार समिति गठन गरी कारवाही गरेको तथा तत्सम्बन्धी प्रतिवेदनलाई राष्ट्रिय पञ्चायतले स्वीकृत गरेको असंवैधानिक भई प्रारम्भदेखि नै शून्य निष्कृत्य र प्रभावहीन देखिएको र त्यस्तो निष्कृत्य र प्रभावहीन कारवाही तथा निर्णयबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदकउपर लागेको आरोप पनि निष्कृत्य र प्रभावहीन हुने हुँदा सो आरोपको कुरालाई लिएर उत्प्रेषण वा अन्य कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन । अब निवेदकउपर कुनै कारवाही नगर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा प्रतिषेधको आदेश जारी गर्नुपर्छ कि भन्नलाई पनि विशेषाधिकारसम्बन्धी कारवाही टुङ्गिसकेको र राष्ट्रिय पञ्चायत नियमावलीको नियम १४५ अनुसार विगत अधिवेशनमा घटेको कुरालाई लिएर आगामी अधिवेशनमा कारवाही चल्न नसक्ने देखिएकोले यस सम्बन्धमा कुनै आदेश जारी नगर्ने गरेको डिभिजनवेञ्चका माननीय न्यायाधीश श्री हेरम्बरराजको राय मनासिव छ ।

हामीहरूको सहमति छ ।

प्र.न्या.नयनबहादुर खत्री

न्या.धनेन्द्रबहादुर सिंह

न्या.स. ईश्वरीराज मिश्र

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०३५ साल पौष २५ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०३९, ठेली नं.२१, निर्णय नं.१५६७,
पृष्ठ १४३, समन प्रकाशन प्रा.लि

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बासुदेव शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
सम्बत् २०३९ सालको फौजदारी विविध न.१७९
फैसला मिति : २०३९/६/८

मुद्दा : अपहेलना ।

निवेदक/वादी : बागमती अञ्चल का.जि. ज्ञानेश्वर बस्ने कर्ण शमशेर राणा
विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : अधिवक्ता प्रकाश वस्ती

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कुनै कार्य वा प्रकाशन अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त भएका कथनबाट नै अपहेलनाजनक छ वा छैन विचार गरिन्छ, अपहेलनाजनक मनसाय छ वा छैन त्यो कुराको विचार गरिन्छ । अपहेलनाको कारवाहीमा अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क ग्राह्य हुनसक्ने देखिन्छ । (प्रकरण नं. ५२)
- ◆ थोरै सजायको आदेश दिँदा पनि न्यायको मक्सद पूरा हुनसक्ने । (प्रकरण नं. ५९)

फैसला

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. अपहेलनाको विषय हो- पैरवी नामक त्रैमासिकको वर्ष १, अङ्क १ मा प्रकाशित श्री प्रकाश वस्ती लिखित लेख “सन्दर्भ एक चर्चित मुद्दाको” ।
२. निवेदकको मूल जिकिरअनुसार सो लेखमा सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूहरूले मुद्दामा कारवाही किनारा गरेको विषयलाई लिएर आलोचना गरेको सार्वजनिक महत्वको विषय देखिएको, सो लेखमा फुलबेञ्चको निर्णयलाई व्यंग्य गर्दै, न्यायाधीशलाई कानुनभन्दा माथि महसूस गर्ने, कानुनको मर्यादा र सीमा रेखा नाघेर काम गर्ने, अदालतबाट भएको काम-कारवाहीमा न्यायिक अराजकताको सूत्रपात गर्ने आरोप लगाएकोबाट सर्वसाधारणको अदालतप्रतिको आस्थामा ह्रास उत्पन्न गरेको छ ।
३. प्रतिवादी जिकिर निम्नअनुसार भएको देखिन्छ :- लेखमा अदालतको अपहेलनाको कुनै तत्व, अवस्था र तथ्य सन्निहित छैन । न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्था कुठाराघात गर्न घटाउन, धुमिल गर्न र खलबल्याउन लेख

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लेखिएको होइन, न त कुनै माननीय न्यायाधीश वा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशप्रति कटु आलोचना गर्न र होच्याउन लेख उत्प्रेरित रहेको छ ।

४. यसो पनि ठीक उसो पनि ठीक जे जस्तो भए पनि हुन्छ, जे भए पनि शिरोधार्य भन्ने राणाकालीन दासत्व मनोवृत्तिका अवशेष चाकरी र जि हजुरी प्रवृत्ति हो । अदालतबाट जो जस्तो निर्णय हुन्छ ती सबै ठीक छन् । न्यायशील छन् र आलोच्यरहित हुनुपर्छ, वादविवाद हुनुहुन्न भन्ने सम्झाई-बुझाई यस्तो एउटा अन्धविश्वासको प्रतिक हो जसले न्यायिक साम्राज्यवाद निम्त्याउँछ र अन्यायलाई मूर्तरूप प्रदान गर्छ ।
५. नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) मा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गरेको छ र अपराधिक रेखा बाहिर जस्तोसुकै कठोर शब्दमा अभिव्यक्त गर्न छुट रहेको छ । त्यो छुट सर्वोच्च अदालतको निर्णय सम्बन्धमा पनि प्रयुक्त हुन्छ, जुन कुरा स्वयं सम्मानित अदालत डा.के.आई.सिंहको अपहेलनाको मुद्दामा बोलेको छ ।
६. मन, वचन र कर्मबाट समेत सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अपहेलना नगरेको बरु अदालतको मर्यादा र त्यसप्रतिको जनआस्था कायम रहोस् भन्ने उद्देश्यले लेख लेखेको हुँदा आरोपबाट फुसत गरिपाऊँ ।
७. निवेदकलाई उजुर गर्न हकद्वैया पनि नभएको ।
८. निवेदकतर्फको विद्वान अधिवक्ता श्री कुन्जविहारीप्रसाद सिंहले गर्नुभएको वहस जिकिरअनुसार प्रस्तुत लेखले सर्वोच्च अदालतले गरेको फुलबेञ्चको फैसलालाई आलोचनाको सीमा रेखा नाघी गरेको, आलोचनाबाट सर्वोच्च अदालतप्रति जनआस्था र विश्वास घटाएको, यस्तो आलोचना फौजदारी अपराध हो र निजतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री दिनेशमान प्रधानले अदालतका आलोचना प्रभूसत्ता (Sovereign) को आलोचना भएकोले अक्षम्य हो र निजैतर्फको अर्को विदुषी अधिवक्ता श्री जनकराज्य लक्ष्मीदेवी शाहले यस्तो आलोचना हुन नसक्ने भन्नुभयो ।
९. प्रतिवादी तर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमानन्दप्रसाद सिंहको जिकिरअनुसार प्रस्तुत लेखमा कुनै दोषारोपण गरेको छैन । कुनै न्यायाधीश विशेषलाई आक्षेप लगाएको छैन र लेख प्रकाशित भएको केही समय व्यतित भइसकेको हुनाले क्षम्य (Condoned) भइसकेको छ ।
१०. प्रतिवादीतर्फका अर्का विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताश्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले गर्नुभएको वहस जिकिरअनुसार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धमा अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले Clear and Present Danger सिद्धान्त प्रतिपादित गरेको सो सिद्धान्तको आधारमा मात्र कुनै अभिव्यक्तिले अदालतको अपहेलना गरेको छ/छैन विचार गर्नुपर्ने, कुनै प्रकाशन प्रष्ट र तत्कालै खतराजनक नभएसम्म अपहेलनामा सजाय गर्न नमिल्ने र अपहेलनाको परिभाषा कतै भए/गरेको देखिन्न । तसर्थ त्यसको (अपहेलनाको) परिभाषा गरी मात्र कुनै प्रकाशनले अदालतको अपहेलना गरेको छ वा छैन भनी विचार गर्नुपर्ने ।
११. प्रतिवादीतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठले गर्नुभएको मुख्य वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको वहस नोटअनुसार अपहेलनाको कारवाही कुनै न्यायाधीशको अहम्को रक्षार्थ गर्न नहुने, अपहेलनाको कारवाही बडो होशियारी साथ विवेकशील भई गर्नुपर्ने र अदालतको फैसला भए पनि त्यसको उचित र स्वस्थ आलोचना गर्न पाउने हो, यो छुट सबैलाई छ, संविधानले प्रदान गरेको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको एक मौलिक हक हो, यो मौलिक हकले अदालतको फैसलासमेतलाई आलोचना गर्ने छुट दिएको छ, प्रस्तुत लेखले अदालत वा कुनै न्यायाधीशलाई कलंकित नगरेको त्यस्तो मनसायसमेत नभएकोले अपहेलनामा सजाय गर्न नमिल्ने ।

१२. निवेदन जिकिर र निजतर्फको विद्वान अधिवक्तासमेतको बहस र प्रतिवादी जिकिर र निजतर्फका विद्वान अधिवक्तासमेतको बहसअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा निम्नलिखित निर्णयको बुँदा (Issue) उपस्थित भएको देखिन्छः
- (१) अपहेलनामा कारवाही गर्न निवेदकलाई उजुर गर्ने हकद्वैया छ वा छैन ?
  - (२) अपहेलनामा कारवाही गर्नको आवश्यकता के हो ?
  - (३) अदालतको अपहेलना भनेको के हो ? अपहेलनाको विषयवस्तु (Scope) के हो ?
  - (४) अदालतको अपहेलनासम्बन्धी संवैधानिक र कानुनी प्रवाधानलाई नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले के असर (Hit) गर्छ ?
  - (५) के प्रकाशित प्रस्तुत लेख अपहेलनाजनक छ ?
  - (६) अपहेलनाको कारवाहीमा के अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क (Plea) ग्राह्य हुनसक्छ ?
१३. श्री कर्ण शमशेर राणाले दिनुभएको निवेदनबाट अपहेलनासम्बन्धी कारवाही चलेको देखिन्छ । निवेदकतर्फको विद्वान अधिवक्तासमेतको जिकिरअनुसार अदालतको अपहेलना सार्वजनिक महत्वको विषय भएको र अदालत सार्वजनिक संस्था भएकोले अदालतको अपहेलनामा श्री राणालाई हकद्वैया भएकोले उजुर गर्न सक्ने हो र प्रतिवादीतर्फको विद्वान अधिवक्ताको जिकिरअनुसार श्री राणालाई उजुर गर्ने हकद्वैया भएकोले उजुर गर्न सक्ने हो र प्रतिवादीतर्फको विद्वान अधिवक्ताको जिकिरअनुसार श्री राणालाई उजुर गर्न हकद्वैया नभएकोले निजले दिएको उजुरीबाट कारवाही चलाउन नमिल्ने भनी जिकिर भएकोमा त्यसतर्फ हेर्दा अदालत सार्वजनिक संस्था भएको, सार्वजनिक संस्थाको गौरव र प्रष्टिठालाई सुरक्षित गर्नुपर्ने सबैको पुनित कर्तव्य भएकोले सो कुरामा असर पर्ने कुनै कुरा कसैले गरेकोमा यस अदालतको ध्यान आकृष्ट गर्ने र त्यसमा उजुर गर्ने सबैमा हकद्वैया छ । निवेदक श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर वि. राष्ट्रिय पञ्चायत भएको मुद्दासमेतमा पनि यस अदालतबाट अपहेलनाको मुद्दा चलेको देखिन्छ । छिमेकी मुलुक भारतमा अपहेलनासम्बन्धी कानुनी व्यवस्था भइसकेको छ, प्रान्तमा एडभोकेट जनरल र केन्द्रमा एटर्नी जनरललाई अपहेलनामा मुद्दा चलाउन सक्ने अधिकारको व्यवस्था गरेको देखिन्छ, तथापि अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा अदालतले स्वयं वा जोसुकैको निवेदनबाट अदालतको अपहेलनामा कारवाही चल्न सक्ने भनी निम्नलिखित अभिव्यक्तिबाट पनि देखिन्छ :
- This court can issue a notice Suo Motu. There is nothing in Law which prevents this court from entertaining a petition at the instance of the president of the Supreme court Bar Association and Three other Advocates of the Court E.K. Daphtary and other's J.B.O.P. Gupta and other's A.S.R. (1972) S.C. 132.
१४. माथि उल्लेख भएको आधारमा श्री राणाको उजुरीबाट यस अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा चलेको कारवाही हकद्वैया विहीन व्यक्तिको उजुरीबाट चलेको भनी प्रतिवादी जिकिर तर्कसम्मत देखिन्न ।
१५. यस अदालतको अपहेलनामा माथि उल्लेख भएवमोजिम जसले पनि उजुरी दिन पाउने भए पनि अपहेलनामा कारवाही चलाउनको आवश्यकता के ? त्यस सम्बन्धमा प्रतिवादी र निजतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले अदालतको अपहेलनाको कारवाही कुनै न्यायाधीशको अहम् र वैयक्तिक संरक्षणको लागि नभई जनताको स्वार्थको लागि, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्बर्द्धनको निमित्त, स्वच्छ निर्मल र निर्भिक न्याय प्रवाह अक्षुण गर्न गरिन्छ भनी जिकिर गरेको कुरामा यो बेञ्च सर्वथा सहमत छ ।
१६. आलोचना गरिएको कुनै खास न्यायाधीश वा न्यायाधीशहरूको आचरणको सत्यता प्रमाणित गर्नको लागि

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अपहेलनासम्बन्धी कारवाही गरिन्छ, बल्की न्याय सम्पादनको संरक्षणको लागि गरिन्छ। अपहेलनाको कारवाही कुनै न्यायाधीशको सम्वेदनशीलता (Sensitiveness) को संरक्षणको लागि गरिन्छ। अदालतको गौरव (Dignity) र प्रतिष्ठा (Prestige) लाई जब तल भुकाइन्छ वा जब तल भुकाउने प्रवृत्त हुन्छ तब अदालतको अपहेलनाको कारवाही हुन्छ।

१७. अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने व्यवस्था कुनै न्यायाधीशलाई व्यक्ति विशेषको रूपमा संरक्षण गर्नको लागि नभई निजले न्यायधीशको हैसियलते गर्ने कार्यको संरक्षणको लागि गरिन्छ। यस सम्बन्धमा तल उद्धृत गरिएको कुरा अत्यन्त विचारणीय छ :

"The power to punish for Contempt is a Safeguard not for judges as persons but for the function which they Exercise" Pennekamp v. Florida (1946) 90 L.E.W. 1295.

१८. प्रस्तुत केशमा अपहेलनाको कारवाही कुनै न्यायाधीशलाई व्यक्ति विशेषको रूपमा संरक्षणको लागि नभई यस अदालतको गौरव र प्रतिष्ठाको संरक्षणको लागि गरिएको हो भन्ने कुरा यसपछि व्यक्त भएका कुराहरूबाट छर्लङ्ग हुने नै छ।

१९. अदालतको अपहेलना भनेको के हो ? अपहेलनाको विषय वस्तु (Scope) के हो ? अदालतको अपहेलना भनेको के हो ? सो सम्बन्धमा विचार गर्नुभन्दा अघि अपहेलना भनेको के हो ? सो सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक भएको देखिन्छ। केबाट अपहेलना हुन्छ। त्यसको एक मात्र निर्णयको केवल प्रत्येक अभिलेख अदालत हुन्छ भन्ने कुरा निम्न लिखित अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट हुन्छ :

"Every Court of Record is the sole and Exclusive judge of what amounts Contempt."

Andre paul Terence ambard v. The Attorney General of Trinidad and Tobago A.I.R. 1936 P.C. 141.

२०. नेपालको संविधानको धारा ६८ (२)मा निम्न लिखित व्यवस्था भएको देखिन्छ :

सर्वोच्च अदालत, यो संविधानको व्यवस्थाको अधीनमा रही, अभिलेख अदालत हुनेछ।

२१. सर्वोच्च अदालत, अभिलेख अदालत भएको हुनाले माथि उल्लेख भएको तर्कको आधारमा यस अदालत वा अदालतको न्यायाधीशहरूका सम्बन्धमा आक्षेप लगाई गरिएको कुनै कार्य वा प्रकाशित गरिएको कुनै लेखबाट यस अदालत वा यस अदालतका न्यायाधीशहरूको अपहेलना भएको छ/छैन त्यस सम्बन्धमा निर्णय दिने अधिकार यस अदालतको भएको कुरामा विचार गर्ने गुञ्जायससम्म भएको देखिन्छ।

२२. कुनै अदालत वा अदालतको न्यायाधीशमा अपमान लगाई गरिएको कुनै कार्य वा प्रकाशित गरिएको लेख अदालतको अपहेलना हो वा त्यसको अधिकारलाई होच्याउनु पनि अपहेलना हो भन्ने कुरा निम्न लिखित अभिव्यक्तिले पनि स्वीकार गरेको देखिन्छ :

'Any act done or writing published calculated to bring a court or judge of the court into contempt or to Lower his authority, is a Contempt of Court.' The queen V Grey (1990) 2 Q.B. 36 (5)

२३. स्वस्थ आलोचना गरे हुने तर न्याय सम्पादनको कार्यमा शरिक हुने व्यक्तिको अभिप्रायमा दुनियाँले अनुचित दोषारोपण गर्न सक्ने किसिमको आलोचनालाई छुट नदिएको मात्र नभई त्यसलाई वर्जित गरेको कुरा निम्नलिखित अभिव्यक्तिबाट पनि प्रष्ट हुन्छ :

"The path of Criticism is a public way the wrong headed are permitted toern. There in ; provided

that members of the public abstain from imputing improper motives to Those Taking part in the administration of Justice.'

Andre paul Terence Ambard V the Attorney General of Trinidad and Tobago AIR 5936 PC. 141.

२४. कुनै पनि शासन प्रणालीको आधारस्तम्भ न्यायाधीशको असल नियत हो, अदालतप्रति जनताको विश्वासलाई हल्लाउने प्रयास गर्नु प्रजातन्त्र प्रणालीको मूलोच्छेदन गर्नु हो भनी निम्नलिखित अभिव्यक्तिले उद्घोषित गरेको देखिन्छ :

The good faith of the judges is the firm bedrock on which any system of administration rests and an attempt to shake the peoples confidence in the courts, is to strike at the very root of our system of democracy.

E.M.S. Namboodiripad V T. Narayan Nambiar (1970) S.C. 327.

२५. माथि उल्लेख भएको आधारमा हामी देख्छौं अदालतको अपहेलना विभिन्न किसिमले हुन्छ र अदालतको अपहेलनाको विषय अत्यन्त व्यापक विस्तृत छ ।
२६. अदालतको अपहेलनासम्बन्धी संवैधानिक र कानुनी प्रवाधानलाई नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले के असर गर्छ (hit) ?
२७. नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) मा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्यभूत गरेको छ र अपराधिक रेखा बाहिर जस्तोसुकै कठोर शब्दमा अभिव्यक्ति गर्न छुट रहेको छ । त्यो छुट सर्वोच्च अदालतको निर्णय सम्बन्धमा पनि प्रयुक्त हुन्छ, जुन कुरा स्वयं सम्मानित अदालतले डा.के.आई.सिंहको अपहेलना केसमा बोलेको छ, भनी प्रतिवादीतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठले अत्यन्त जोडदार शब्दमा तर्क प्रस्तुत गर्नुभएको ।
२८. निवेदकतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुञ्ज बिहारीप्रसाद सिंहले संविधानको धारा ११(२)(क) ले अदालतको अपहेलनामा त्यस्तो छुट दिएको छैन भनी जिकिर लिनुभएको ।
२९. यस सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको संविधानको धारा ६८(२) निम्न प्रकारको छ : सर्वोच्च अदालत, यो संविधानको व्यवस्थाको अधीनमा रही, अभिलेख अदालत हुनेछ र त्यसले आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा कानुनले तोकेको सजाय गर्न सक्नेछ, र सर्वोच्च अदालत ऐन, ०१९ को दफा ६ मा सर्वोच्च अदालत आफ्नो वा आफ्नो मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन सक्छ, र अदालतको अपहेलना ठहराएमा सर्वोच्च अदालतले १ वर्षसम्म कैद वा रु.२०००/- दुई हजारसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ ।
३०. नेपालको संविधानको धारा ११(२) सबै नागरिकलाई यो भागमा लेखिएको अन्य कुराहरूका अधीनमा रही निम्नलिखित स्वतन्त्रताको हक प्राप्त हुनेछ : वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता ।
३१. संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रत्याभूत गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले धारा ६८(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ लाई के असर गरेको छ ? अपराधिक रेखा बाहिर अभिव्यक्तिको छुट छ भनी प्रतिवादीतर्फको वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्रेष्ठले स्वयं मानेका छन् । अब प्रश्न केवल यति मात्र छ कि अपहेलनाको विषयवस्तु भएको विवादित लेख अपहेलनाजनक छ वा छैन । सो कुरामा यसपछि विचार गरिएको छ । अपहेलनात्मक भए संविधानको धारा ११(२)(क) ले त्यस्तो अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक छ भन्न मिल्ने देखिन्छ । अदालतको अपहेलनाको घेराभित्र पस्न खोज्ने वित्तिकै संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक निस्तेज हुन जान्छ। वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले अदालतको अपहेलनाको सीमा रेखा उल्लंघन गर्न छूट प्रदान गरेको छ भन्न मिल्दैन। कुनै वाक् र प्रकाशन अदालतका अपहेलनाको लक्ष्मण रेखाभित्र पसेको छ/छैन सो कुराको विचार यस अदालतबाट गरिन्छ।

३२. विवादित लेख अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कुरामा यसपछि विशेषरूपमा विचार गरिएको छ। विवादित लेखमा न्यायसम्पादनको कार्यमा संलग्न न्यायाधीशको कार्यकलापलाई जुन आलोचना गरिएको छ। अगर त्यसबाट सम्पूर्ण अदालतप्रति रहेको जनताको आस्था र विश्वासमा कमी ल्याउने प्रयास भएको देखिन्छ भने त्यस लेखले अदालतको अपहेलना गरेको हुन्छ।

३३. नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले धारा ६८(२) मा अदालतको अपहेलनासम्बन्धी भएको व्यवस्था र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ मा भएको कानुनी व्यवस्थालाई असर गर्न नसक्ने कुरा भारतको संविधानले प्रदान गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले अदालतको अपहेलनासम्बन्धी कुरालाई समाप्त गर्न नसक्ने कुरा निम्नलिखित अभिव्यक्तिको तुलनात्मक अध्ययनबाट शंकाहित तुल्याइदिएको देखिन्छ।

'Article 19 (1)(a) guarantees complete freedom of speech and Expression but it also makes an exception in respect of contempt of court. The guaranteed right on which the functioning of our democracy rests, is intended to give protection to expression of free options to change political and social conditions and to advance human knowledge while the right is essential to a free society, constitution has itself imposed restrictions in relation to contempt of court and it cannot there fore be said that the right abolishes the Law of contempt or that attacks upon the Judges and courts can be condoned.' E.M.S. Namboodirapad V.T. Narayan Nambiar(1970) Sc 237

३४. डा.के.आई. सिंहको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दामा पनि यस किसिमको छूट दिएको देखिन आउँदैन। यसप्रकार हामी देख्दछौं नेपालको संविधानको धारा ११(२) ले प्रदान गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले नेपालको संविधानको धारा ६८(२) मा भएको अदालतको अपहेलनासम्बन्धी प्रावधान र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ मा भएको कानुनी व्यवस्थालाई कुनै असर गरेको छैन। परिणामस्वरूप वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले अदालतको अपहेलना हुने अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको छूट दिएको छ भनी प्रतिवादीतर्फको तर्क सारवान देखिन्छ।

३५. के प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक छ ?

३६. माथि उल्लेख गरेबमोजिम निवेदकतर्फका विद्वानहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको तर्कअनुसार प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक छ र प्रतिवादीतर्फका विद्वानहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको तर्कअनुसार प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक छैन।

३७. प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक छ वा छैन सो सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्पूर्ण लेखलाई हेर्नु पर्छ भनी प्रतिवादीतर्फको जिकिर भएकोमा सो कुरामा यो बेच्च सहमत छ तर कुनै पनि लेखको खण्ड-खण्डबाट नै सम्पूर्ण लेख बन्दछ त्यो कुरा विर्सिन सकिन्छ। परिणामस्वरूप अब हामी लेखलाई हेरौं कि अपहेलनाजनक छ वा छैन ? सो लेखमा निम्न कुरासमेत लेखिएको देखिन्छ :

(क) “सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूले निर्णय लेख्दा वा विचार व्यक्त गर्दा बाध्यता महसूस गर्नुपर्ने खालका नैतिक वा कानुनी नियम केही छन्/छैनन् ? तथा यस्ता नियम हुनुपर्छ वा पर्दैन ?”

(ख) नजिरको सहयोग लिन परे यो उल्लेख गरिन्छ अन्यथा यस विषयमा मौनता अवलम्बन गरिन्छ।

(ग) यस्तो भूल सुधारको स्थितिले मानसिको जिउ, ज्यान, सम्पत्तिमा आघात पर्न कदापि उचित मान्न सकिन्न । निर्णय गर्दा मुद्दा फछर्याउने भावनाले भन्दा कानुनको सही पालनामा जोड दिइनुपर्ने कुरा त छँदैछ साथै संविधानको धारा ७३ को प्रकृति परिवर्तन गरी अनुनयी नजीर (मान्नु वा नमान्नु न्यायकर्तामा भरपर्ने) व्यवस्थाको सूत्रपात गरिएमा पिताम्बर भूसालवाला दुखद् गाथा पुनः नदोहरिएला वा नियन्त्रित होला ।

(घ) “न्यायाधीशले कानुनभन्दा माथि छ भनी महसूस गरेमा वा कानुनको मर्यादा र सीमारेखा नाघेमा कानुनअनुरूप न्याय भन्ने सिद्धान्त उपहासित हुन पुग्छ र न्यायिक अराजकताको सूत्रपात हुनसक्छ ।”

(ङ) “सर्वोच्च अदालतका अन्तिम निर्णयहरूको जाँचबूझ गर्ने सुयोग्य व्यक्तिहरूको एउटा संस्था विकसित गराइनुपर्छ । जुन संस्थासँग तल्ला अदालतका न्यायाधीशज्यूका रेकर्ड राखेसरह सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूको लेखाजोखा राख्ने अधिकार हुनुपर्दछ । स्वच्छ न्यायिक कानुनी राज्यको प्रतिस्थापनाको लागि आज देखापरेको यो टड्कारो आवश्यकता हो ।”

३८. प्रतिवादीतर्फको विद्वान अधिवक्ता श्री रमानन्द प्र. सिंहले प्रकाशित लेखमा कुनै दोषारोपण गरेको छैन, र कुनै न्यायाधीश विशेषमा खोट लगाएको छैन र समय व्यतित भइसकेको हुनाले क्षम्य छ भनी गर्नुभएको जिकिरतर्फ हामी विचार गरौं ।

३९. प्रस्तुत लेखमा न्यायाधीशले न्याय सम्पादनका सिलसिलामा गरेका कार्यमा कुनै दोषारोपण गरिएको छैन ? उद्धृत गरिएका अरू अंशका कुरालाई थोर-देरको लागि छोडी दिउँ, केवल (ङ) मा उल्लेख भएका कुरालाई विचार गरौं । सर्वोच्च अदालतका अन्तिम निर्णय जाँचबूझ गर्ने सुयोग्य व्यक्तिहरूको एउटा संस्था विकसित हुनुपर्छ । जुन संस्थासँग तल्ला अदालतका न्यायाधीशज्यूको रेकर्ड राखेसरह सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूका लेखाजोखा राख्ने अधिकार हुनुपर्छ । स्वच्छ न्यायिक कानुनी राज्यको प्रतिस्थापनाका लागि आज देखापरेको यो टड्कारो आवश्यकता हो । के यसमा यस अदालतको न्यायाधीश पदमा आसिन रहेका न्यायाधीशहरूमा अयोग्यताको दोषारोपण गरेको छैन ? के यस्तो दोषारोपण क्षम्य हुन्छ ? के यस्तो दोषारोपणबाट यस अदालतमा न्यायको माग गरी राखेको र भविष्यमा न्यायको माग गर्न आउने जनतामा यस अदालतप्रति भएको विश्वास र आस्थालाई हल्लाउने प्रयास गरिएको छैन ? के यस अदालत र न्याय सम्पादनको कार्यमा संलग्न रहेका न्यायाधीशको गौरव र प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउने प्रयास गरिएको छैन ? यसप्रकार हामी देख्दछौं न्यायाधीशको आलोचना गरी जनमानसमा यो अदालत र यस अदालतबाट भएको समस्त न्यायिक निर्णयमा असन्तोष र अविश्वासको भावना उत्पन्न गर्ने प्रसस्त उद्ध्वरण लक्षित छ ।

४०. प्रतिवादीतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमानन्द प्र.सिंहले प्रस्तुत लेखमा कुनै खास न्यायाधीशको खोट नलगाएको हुनाले अदालतको अपहेलना भएको छैन भनी गर्नुभएको दोस्रो जिकिरतर्फ हेर्दा माथि उल्लेख भएबमोजिम यस अदालत र यस अदालतका न्यायाधीशले गरेको न्यायिक कार्यमा दोषारोपण गरेको निर्विवादहरूमा हामी देख्दछौं अब के कुनै खास न्यायाधीशलाई दोषारोपण नगरेको कारणले कुनै लेख अपहेलनाजनक हुनसक्छ वा सक्दैन त्यसतर्फ हेर्दा कुनै खास न्यायाधीशलाई गरेको दोषारोपणभन्दा सम्पूर्ण अदालत वा न्यायाधीशलाई गरिएको दोषारोपण बढ्ता विचारणीय हुन्छ ।

४१. यो कुराको पुष्टि निम्नलिखित अभिव्यक्तिमा प्रष्ट उल्लेख भएको देखिन्छ : "Such contempt may be committed in respect of single judge or single court, but may, in certain circumstances, be committed in

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

respect of the whole of the judiciary or judicial system', E.M.S.Namboodiripad V.T. Narayan Mambiar (1970) S.C. 327.

४२. के उद्धरण (क) (ख) र (ग) मा गलत र मनोमानी फैसला गर्न (घ) मा कानूनभन्दा माथि र कानूनको मर्यादा र सीमारेखा नाघेर कानून प्रतिकूल फैसला गर्न र न्यायिक अराजकताको सुत्रपात गर्न दोषारोपण न्यायाधीशमा गरिएको छैन ? सामान्य मस्तिष्क भएको जनमानसले अरू कुरा सम्भन/बुझ्न अत्यन्त गाह्रो पर्ला ।
४३. प्रतिवादीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता कुसुम श्रेष्ठले स्वस्थ न्यायसंगत र तर्कपूर्ण आलोचना हुन सक्ने भनी जिकिर लिनुभएको कुरामा यो बेच्च सर्वथा सहमत छ । तर, प्रश्न के छ भने के उपरोक्त दोषारोपणलाई स्वस्थ, न्यायसंगत र तर्कपूर्ण भन्न सकिन्छ ? उक्त दोषारोपण स्वस्थ, न्यायसम्मत र तर्कपूर्ण हो भन्ने प्रतिवादी जिकिर मान्नलाई यस बेच्चले जतिसुकै गहिरिएर विचार गर्दा पनि माथि उल्लेख भएको कारणले त्यसमा कुनै तारतम्य भएको देखिँदैन । परिणामस्वरूप प्रकाशित लेख स्वस्थ, न्यायसंगत र तर्कपूर्ण हो भन्ने प्रतिवादी जिकिर न्यायसंगत देखिन्छ ।
४४. प्रतिवादीतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमानन्दप्रसाद सिंहले विलम्ब गरी मुद्दा चलेको हुनाले प्रतिवादीलाई क्षमादान (Condonation) भइसकेको भनी वैकल्पिक तर्क प्रस्तुत गर्नुभएको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रथमतः हामीकहाँ वैधिक कानून (Statutory Law) को अभाव भएको देखिन्छ । दोस्रो, छिमेकी मुलुक भारतमा अपहेलनामा कारवाही चलाउन सक्ने एक वर्षको हदम्यादको व्यवस्था भएको देखिन्छ । खैर, जेहोस, कुनै कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा पनि कमसेकम विलम्ब गरी मुद्दा चलाउन नहुनेमा कुनै दुई राय हुने गुञ्जायस छैन । अब हामी विचार गरौं, के विलम्ब गरी मुद्दा चलेको देखिन्छ ? २०३८ साल मंसिरमा प्रकाशित लेखका सम्बन्धमा मिति ०३९/२/१०/२ मा मुद्दा चलेकोलाई विलम्ब गरी मुद्दा चलेको भनी प्रतिवादीतर्फको जिकिर तर्कसम्मत नहुँदा प्रतिवादीलाई क्षमादान भइसकेको छ भन्न मिल्ने देखिन्छ ।
४५. प्रतिवादीतर्फको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भुप्रसाद ज्ञवालीले Clear and Present Danger Doctrine ले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) को आधारमा मात्र कुनै प्रकाशन अपहेलनाजनक छ/छैन विचार गर्नुपर्ने भनी आफ्नो मुख्यतर्क प्रस्तुत गर्नुभएको । यो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसीमा खरा निखरेको प्रकाशनलाई अपहेलनाजनक भन्न नमिल्ने, विवादित प्रकाशनबाट प्रष्टरूपमा तत्कालै कुनै खतरा उत्पन्न हुने नभएसम्म सो प्रकाशनलाई अपहेलनाजनक भन्न नमिल्ने भनी निजको जिकिर भएको । Clear and Present Danger Doctrine ले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) मा विवादित प्रकाशन खरा निखरिन्छ कि निखरिन्छ, सा सम्बन्धमा विचार गर्नुभन्दा अघि यो सिद्धान्त प्रतिपादित गर्ने मुलुकमा यसको वर्तमान स्थिति के छ, र यो सिद्धान्तलाई अन्य मुलुकमा मान्यता दिएको छ वा छैन सो सम्बन्धमा विचार गर्नु पनि समयोचित देखिन्छ ।
४६. अमेरिकाको संविधानमा वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक निर्वाधरूपमा भएको, त्यहाँ कुनै अंकुश नभएको, तर समय बित्दै गयो वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक निर्वाधरूपमा रहन दिँदा प्रष्ट तथा खतराजनक स्थितिमा सृष्टि हुने समस्या पैदा भयो । परिणामस्वरूप वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको निर्वाध हकमा अंकुश लगाउन सक्ने । Clear and Present Danger Doctrine को सिद्धान्त त्यहाँको सर्वोच्च अदालतले प्रतिपादित गर्‍यो । यो सिद्धान्तले प्रतिपादन गरेको कसी (Test) मा कुनै अभिव्यक्ति प्रष्टता र तत्कालै खतराजनक भएमा त्यो अमान्य घोषित भयो । तर, सो सिद्धान्तको विपरित Clear Probable Danger को सिद्धान्त पनि प्रतिपादित गर्‍यो, पुनः केही केसमा साविककै सिद्धान्त Clear and Present Danger Doctrine लाई आधार बनाएको पनि नदेखिएको

होइन । परिणामस्वरूप कहिले Clear and Present Danger त कहिले Clear and Probable Danger को सिद्धान्तमा अमेरिकाको सर्वोच्च अदालत अल्मलिएको देखिन्छ, कि ?

४७. खैर, जेहोस् Clear and Present Danger Test को सिद्धान्त प्रतिवाद गर्न मुलुकको सर्वोच्च अदालत स्वयं अलमलिएको हो कि त जस्तो छँदैछ । के यो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) लाई छिमेकी मुलुक भारतको सर्वोच्च अदालतले के कस्तो मान्यता दिएको छ वा छैन त्यसतर्फ हेर्दा भारतको सर्वोच्च अदालतले यो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) लाई मान्यता नदिएको मात्र होइन कि यो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) को आधारमा नम्बूदीरिपादको केसमा विचार नगरी यो सिद्धान्तको विपरित राय व्यक्त गरेको कुरा निम्नलिखित अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट देखिन्छ : 'While it is intended that there should be freedom of speech and of expression, it is also intended that is the Exercise of the right of contempt of court should not be committed.'

E.M.S., Namboodiripad V.T.N. Nambiar A.I.R (1977) S.C.

४८. यसप्रकार हामी देख्दछौं अमेरिकाको सर्वोच्च अदालत Clear and Present Danger Test Clear and Probable Danger Test को सिद्धान्तमा अल्मलिएको त छँदैछ, Clear and Present Danger Test को सिद्धान्त प्रतिपादित गरेको कसी (Test) लाई भारतको सर्वोच्च अदालतले कुनै मान्यता नदिएको मात्र नभई सो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) को विपरित राय व्यक्त गरेको देखिन्छ । खैर जेहोस्, Clear and Present Danger Test ले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) को विपरित राय व्यक्त गरेको देखिन्छ । खैर जेहोस्, प्रतिपादित गरेको कसी (Test) लाई यस अदालतले मान्यता दिई सो सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसीको आधारमा मात्र विवादित लेखलाई अपहेलनाजनक छ/छैन विचार गर्नुपर्ने भनी विपक्षीतर्फको तर्कमाथि उल्लेख भएको स्थितिको सन्दर्भमा विचार गर्दा स्वयंमा विवादित छँदैछ, खैर जेहोस् थोर देरको लागि मानी लिऊँ Clear and Present Danger Test को सिद्धान्तले प्रतिपादित गरेको कसी (Test) को आधारमा प्रस्तुत लेख अपहेलनाजनक छ/छैन त्यसतर्फ गहिररिएर हेर्दा पनि यस अदालतले मनमानी फैसला गर्ने, कानूनको मर्यादा र सीमारेखा नाघेर कानून प्रतिकूल फैसला गर्ने र न्यायिक अराजकताको सुत्रपात गर्ने दोषारोपणलाई के भन्नुपर्छ ? यो अदालत र यस अदालतबाट गरिएको समस्त फैसलाको सम्बन्धमा जनमानसमा असन्तोष र अविश्वासको भावना उत्तेजित गरी प्रष्टतया जनआक्रोस हुने स्थितिको सिर्जना गरेको छैन ? अदालतको फैसलामा दुनियाँको विश्वास नरहने अवस्थामा के प्रजातन्त्रकै जराको मूलोच्छेदन हुन जाँदैन ? के यस्तो स्थितिलाई अत्यन्त भयानक र खतराजनक भन्न सकिन्छ ? अतएव उद्धृत गरिएका प्रकरणहरूसमेत समष्टिरूपमा पठन गर्दा यो अदालत र यसका न्यायाधीशहरूको अपहेलना गर्ने तत्व सन्निहित रहेको कुरामा कुनै आशंकाको गुञ्जायससम्म रहे भएको देखिन्छ । परिणामस्वरूप प्रकाशित अपहेलनाजनक छ ।

४९. अपहेलनाको कारवाहीमा के अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क (Plea) ग्राह्य हुनसक्छ ?

५०. मन, वचन र कर्मबाट अपहेलना नगरेको हुनाले भुङ्गा आरोपबाट फूसत गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीतर्फको जिकिर भएकोमा माथि उल्लेख भएबमोजिम प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक छ भन्ने कुरा हामीले देखेका छौं । अपहेलनाजनक भए पनि मन, वचन र कर्मबाट अपहेलना नगरेको भनी प्रतिवादी जिकिर भएकोले के अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क अपहेलनाको कारवाहीमा ग्राह्य हुनसक्छ ? यस सम्बन्धमा विचार गरी हेर्दा कुनै कार्य वा प्रकाशन अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त भएका कथनबाट नै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अपहेलनाजनक मनसाय छ वा छैन विचार गरिन्छ । अपहेलनाजनक मनसाय छ वा छैन, त्यो कुराको विचार गरिन्छ । परिणामस्वरूप अपहेलना नगरेको कारवाहीमा अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क ग्राह्य हुनसक्ने देखिन्छ ।

५१. अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क (Plea) प्रतिवादीलाई दिइने सजायको निमित्त मात्र विचार गर्न सकिन्छ ।
५२. उपरोक्त कथनको पुष्टि निम्न लिखित अभिव्यक्तिमा प्रष्ट भएको देखिन्छ : 'That he did not intend any such result may be a matter of consideration in the sentence to be imposed upon him but can not serve as justification'.
E.M.S.Namboodiripad V.T.N.Nambiar (1970) S.c. 327.
५३. माथि उल्लेख भएका आधारमा हामी देख्दछौं, पैरवी नामक त्रैमासिकको वर्ष १, अंक १ मा प्रकाशित प्रकाश वस्ती लिखित लेख “सन्दर्भ एक चर्चित मुद्दाको” अपहेलनाजनक छ ।
५४. प्रकाशित लेख अपहेलनाजनक भएको हुनाले प्रतिवादीलाई के सजाय गर्नुपर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ निम्न प्रकारको छ :
५५. सर्वोच्च अदालतको आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन सक्छ र अदालतको अपहेलना ठहराएमा सर्वोच्च अदालतले १ वर्षसम्म कैद वा रु.२०००/- (दुई हजार) सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछ ।
५६. उपरोक्त बमोजिम आफ्नो वा आफ्नो मातहतका अदालतको अपहेलना ठहराएमा सर्वोच्च अदालतले १ वर्षसम्म कैद वा रु.२०००/- (दुई हजार) सम्म जरिवाना वा दुवै सजाय गर्ने गरी आदेश दिनसक्छ ।
५७. प्रस्तुत केसमा के सजाय गर्न उपयुक्त हुने सम्बन्धमा विचार गर्दा मेरो अपहेलनाजनक मनसाय नभएको भनी प्रतिवादीलाई दिइने सजायमा सो कुराको विचार गर्नुपर्ने र लेखक शिक्षित, विद्वान अभिवक्तासमेत भएको देखिन आएकोले भविष्यमा यस्तो अपहेलनाजनक कुनै कार्य वा प्रकाशनको आवृत्ति नहुने आशा र विश्वास राख्दै प्रतिवादीलाई थोरै-थोरै सजायको आदेश दिँदा पनि न्यायको मकसद पूरा हुनसक्ने देखिनाले प्रतिवादीलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०१९ को दफा ६ बमोजिम रु.५/- (पाँच) जरिवाना ठहर्छ ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.बाशुदेव शर्मा

इति सम्बत् २०३९ साल आश्विन ८ गते रोज ६ शुभम् ।

थिरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध हरिहर विरही

स्रोत : ने.का.प.२०४९ (ग), ठेली नं.४६, निर्णय नं. ४६०४,
पृष्ठ ४४, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रुद्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०४९ सालको फौजदारी विविध नं.९४
फैसला मिति : २०४९/७/३०

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : थिरप्रसाद पोखरेल, कर्मचारी सर्वोच्च अदालत

विरुद्ध

विपक्षी : विमर्श प्रकाशन (प्रा.) लि.का निमित्त प्रकाशक एवं सम्पादक हरिहर विरही

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ यो संविधान प्रारम्भ हुनुअघि बहाल रहेको नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) मा वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको उल्लेख भएको थियो । यो व्यवस्थालाई हाल नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) मा व्यवस्थित “विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” भन्ने वाक्यांशले प्रतिस्थापित गरेको देखिन्छ । वस्तुतः अभिव्यक्तिभित्र वाक् प्रकाशनलगायत जुनसुकै माध्यमबाट व्यक्त हुने कुरा पर्दछ । यस अर्थमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले साविकको वाक् तथा प्रकाशनको स्वतन्त्रताभन्दा व्यापक दायरालाई समेट्छ । यसको अलावा वर्तमान संविधानले नेपाली नागरिकलाई विचारको स्वतन्त्रतासमेत प्रदान गरेको छ । वास्तवमा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता यस्ता आधारभूत स्वतन्त्रता हुन् जसमा सम्पूर्ण प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली आधारित हुन्छ । प्रजातन्त्रको मेरुदण्ड तथा संविधानका आधार मानिने यी स्वतन्त्रताहरूमा नै हाम्रो संविधानले प्रदान गरेका अरू स्वतन्त्रताको प्रचलन पनि निर्भर रहेको छ । यथार्थमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई अन्य स्वतन्त्रता तथा हकको मुटु मान्नुमा कुनै अत्युक्ति हुँदैन । तर जतिसुकै उदार र प्रजातान्त्रिक भए पनि सभ्य समाजले यी स्वतन्त्रताहरूलाई निरपेक्षरूपमा छाड्न भने सक्दैन । त्यसको निश्चित परिधि तोक्नैपर्ने हुन्छ । वस्तुतः बन्देजरहित स्वतन्त्रता सम्भव पनि छैन । यसले त मानव समाजलाई सभ्यतातर्फ होइन अराजकता तथा विनासतर्फ धकेल्छ । स्वतन्त्रतासम्बन्धी उत्तम प्रावधान त्यो हुन्छ जसमा कर्तव्यको उचित समन्वय पनि रहन्छ । जसले जे मन लाग्छ त्यो गर्न पाउने हो भने समाजमा मत्स्य न्यायको बोलवाला हुन्छ । हाम्रो संविधान निर्माताहरूले वैयक्तिक स्वतन्त्रताको परिसिमन कानुनद्वारा गर्न सकिने व्यवस्था धारा १२(१) मा गरेका छन् भने धारा १२(२)(क) ले प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिने कुरालाई संविधानले स्वीकार गरेको देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता

वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने अधिकार धारा १२(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (१) ले व्यवस्थापिकालाई प्रदान गरेको देखिन्छ। प्रतिबन्ध मनासिव छ/छैन, सो बनाएको कानुन संवैधानिक सीमाभित्र बनेको छ/छैन भन्ने कुराको न्यायिक परीक्षण हुन सक्दछ। यसरी हेर्दा हाम्रो संविधानले स्वतन्त्रता र त्यसमा लगाइने प्रतिबन्ध दुवैलाई न्यायिक परीक्षण र नियन्त्रणभित्र राखेको छ। (प्रकरण नं.१५)

- ◆ प्रकाशनमा पूर्व बन्देज लगाउन नपाउने, समाचारपत्रको दर्ता खारेज नहुने तथा छापाखाना बन्द वा जफत नगरिने भन्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ को संवैधानिक प्रत्याभूति सार्वभौम जनताले प्रेसमाथि गरेको विश्वास हो। (प्रकरण नं.३४)
- ◆ प्रजातान्त्रिक खुल्ला समाजमा विचारहरूको स्थायी प्रवाहमार्फत् सचेत जनमत तयार गर्ने कार्यमा सञ्चार क्षेत्रले खेल्ने भूमिका कम महत्वपूर्ण छैन। एकातर्फ विश्वव्यापी मानवअधिकारसम्बन्धी घोषणा र महासन्धीहरूमा नेपालले आफ्नो वचनबद्धता प्रकट गरिसकेको छ भने अर्कोतर्फ विगतमा पत्रपत्रिका र छापाखानाउपर नियन्त्रण गर्ने सिलसिलामा छापाखाना नै बन्द गर्ने तथा पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुने गरेको हाम्रो आफ्नै अनुभव धारा १३ को संवैधानिक प्रत्याभूतिको पछाडि कारकतत्व रहेको कुरालाई विर्सन सकिँदैन। तर यहाँ के कुरा स्पष्ट गर्नु जरुरी छ भने संविधान निर्माताहरूले जुनरूपमा पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुने तथा छापाखाना बन्द वा जफत हुने कुराबाट धारा १३(२) र १३(३) ले प्रेस जगतलाई उन्मुक्ति प्रदान गरेका छन् त्यहीरूपमा कुनै समाचार लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्नपूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन भन्ने धारा १३(१) को प्रावधानमार्फत् उन्मुक्ति प्रदान गरेका छैनन्। यो हकलाई कर्तव्यसँग पनि जोडिएको छ। जुन कारण र आधारमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई संविधानले सीमाबद्ध गरेको छ त्यही कारण र आधारमा धारा १३(१) को हकलाई संविधानले सीमाबद्ध गरेको छ। विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नागरिकलाई जतिमात्रामा संविधानले प्रदान गरेको छ त्यति मात्रामा मात्र प्रेसले पूर्व बन्देजबाट उन्मुक्ति प्राप्त गरेको छ। दुवै हकहरूको प्रयोग आ-आफ्ना सीमाभित्र रहेर भएको छ/छैन भनेर यो अदालतले हेर्न जाँचन सक्छ। त्यसमा कुनै अड्चन छैन। (प्रकरण नं.३५)
- ◆ हाम्रो मुलुकमा मात्रै हैन अन्य प्रजातान्त्रिक मुलुकमा समेत विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा प्रेससम्बन्धी हक निश्चित सीमाभित्र आवद्ध गरिएको छ। विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले अदालतको अपहेलना गर्ने छुट प्रदान गर्न सक्दैन। यो कुरालाई अर्को दृष्टिकोणबाट पनि स्पष्ट गर्न सकिन्छ। संविधानको धारा ८६(२) मा सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुनेछ, यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानुनबमोजिम सजाय गर्न सक्छ भन्ने प्रावधान रहेको छ। यो प्रावधानमा कुनै सीमा संविधानले तोकेको छैन। यसअघि प्रचलनमा रहेको नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ६८(२) मा सर्वोच्च अदालत यो संविधानको अधिनमा रही अभिलेख अदालत हुनेछ र त्यसले आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलना सम्बन्धमा कानुनले तोकेको सजाय गर्न सक्नेछ भन्ने प्रावधान रहेको थियो। सो प्रावधानमा “यो संविधानको अधिनमा रही” भन्ने वाक्यांश रहेकोबाट अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्ने अधिकारमा बन्देज लागेको हो कि भन्ने प्रश्न उठ्दा यस अदालतले “यो संविधानको

अधीनमा रही” भन्ने वाक्यांश अभिलेख अदालतको सम्बन्धमा मात्र प्रयोग भएको हो । यसलाई अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकारसँग जोडी सो अधिकार बन्देजयुक्त छ भनी सम्भन मिल्दैन भन्ने सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायतको मुद्दामा (ने.का.प. २०३५, पृ. १६८) निर्णय गरिसकेको छ । अभिलेख अदालत भएको नाताले सर्वोच्च अदालत आफ्नो मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्दछ भन्ने कुराको घोषणा सो मुद्दा अघि र पछि पनि सर्वोच्च अदालतले पटक-पटक गरेको छ । (प्रकरण नं.३७)

- ◆ कानुनबमोजिम अदालतबाट न्याय सम्पादन गर्ने वा न्यायको माग गर्ने वा त्यसमा कानुनबमोजिम सहयोग वा सक्रिय रहने कार्यमा बाधा अवरोध वा अनुचित प्रभाव पार्ने वा अदालत वा न्यायाधीशको सम्मान वा मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउने जुनसुकै कार्य वा आचरणलाई अदालतका अपहेलना हुने कार्य वा आचरण भन्न सकिन्छ । हुनत मुद्दाको प्रकृति, अभियुक्तको कार्य वा आचरण आदि कार्यहरूलाई दृष्टिगत गरी मुद्दाअनुसार छुट्टाछुट्टै यसको निरोपण गर्न आवश्यक हुन्छ । तापति मूलरूपमा अदालतको आज्ञा, आदेश वा फैसलाको अवज्ञा वा निरादर गर्नु जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालत वा अन्य कुनै प्रकारले अदालतको सम्मान मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कुनै कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ । त्यस्तै गरी न्यायाधीशप्रति जनसाधारणको भावना प्रतिकूल वा शंकायुक्त हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा न्यायाधीशको निष्पक्षता सद्विवेक वा कार्य क्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा त्यस्तो शंका उत्पन्न हुनसक्ने वातावरणको श्रृष्टि गर्नु वा न्यायाधीशलाई स्वतन्त्र र निर्भिकतापूर्वक आफ्नो कर्तव्य पालन गर्नबाट विचलित गराउने कुनै कार्य गर्नु वा कुनै प्रकारले न्यायाधीशको मर्यादा सम्मान वा प्रतिष्ठामा आघात पार्ने सक्ने कुनै कार्य अपहेलनाजनक हुन्छ । त्यस्तै गरेर अपहेलनाभिन्न विचाराधीन मुद्दामा प्रभाव पार्ने वा प्रभाव पार्ने गरेर कुनै कुरा व्यक्त गर्ने, मुद्दा मामिलाका सम्बन्धमा अदालतको कुनै कर्मचारी वा कानुन व्यवसायीलाई बाधा विरोध गर्ने, गाली-बेइज्जती गर्ने, अदालतमा इन्साफ माग्न आउने मुद्दाका पक्ष वा कुनै मुद्दाका साक्षीलाई निजले मुद्दामा व्यक्त गरेको कुरालाई लिएर गाली-बेइज्जती वा बाधा-विरोध गर्नेजस्ता कार्यहरू पनि पर्दछन् । (प्रकरण नं.३९)
- ◆ अदालत वा न्यायाधीश यस्तो संस्था वा व्यक्ति होइन जसको कुनै आलोचना नहोस् । न्यायाधीशले कतिपय अवस्थामा धेरै अप्रिय आलोचनाहरू सुन्न परिरहेको पनि हुन्छ, तर जब आलोचनाले न्यायको नियमित प्रवाहमा नै असर पुऱ्याउँछ, न्यायाधीशको निष्पक्षता तथा उसको क्षमतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने कार्य गर्छ तब त्यस्तो कार्य अदालतको अपहेलनाको विषयवस्तु बन्दछ । न्यायपालिकालाई अवाञ्छनीयरूपमा होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था उत्पन्न गराउने प्रयास गरी निष्पक्षरूपमा न्याय दिन नसक्ने स्थितिमा पुऱ्याइयो भने त्यसको परिणाम न्यायाधीशले वा अदालतले मात्र होइन सम्पूर्ण राष्ट्रले नै भोग्नुपर्ने हुन्छ । अतः न्यायप्राप्त गर्ने जनताको हकहितको संरक्षणको निम्ति अदालतको अपहेलनाको कार्यलाई रोक्न जरुरी हुन्छ । (प्रकरण नं.४४)
- ◆ कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ/छैन भन्ने कुराको निरोपण वस्तुनिष्ठरूपमा गरिन्छ । कुनै लेख वा अभिव्यक्ति वा कार्यलाई हेरेर सो कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझ (Man of General Prudence) ले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनासम्बन्धी कार्यको परीक्षणको आधार बन्दछ । यद्यपि कार्टून सामान्य बोली वा लेख जस्तो सजिलैसँग सोभो र विवादरहित अर्थ निकाल्न सकिनेखालको

हुँदैन । तापनि कुनै व्यंग्य चित्र अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सन्दर्भमा माथि उल्लेखित वस्तुनिष्ठ आधारबाट नै जाँच गरिनुपर्ने हुन्छ । अपहेलनाको मुद्दामा अभियुक्तको अपहेलनाजनक कार्य गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुरा गौण रहन्छ । केवल के कस्तो सजाय गर्ने भन्ने सन्दर्भमा यो प्रासंगिक हुन्छ । (प्रकरण नं. ४५)

- ◆ अपहेलना मुद्दामा निवेदकको हैसियत एउटा सूचनाकर्ताको सम्म रहन्छ । अपहेलनामा अदालत आफैँले पनि अपहेलनासम्बन्धी कारवाही उठाउन सक्दछ । तसर्थ यस्तो कारवाहीमा निवेदकले के जिकिर लिनुभएको छ भन्नेभन्दा पनि विवादित विषयवस्तु अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने हेरिन्छ । (प्रकरण नं. ४७)
- ◆ न्यायपालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो निकाय सर्वोच्च अदालत भएकाले यसउपर हुने अनर्गल तथा आपत्तिजनक अभिव्यक्तिले सम्पूर्ण न्यायपालिकाउपर नै नकारात्मक असर पाछ । तसर्थ अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन पाउने अधिकारलाई सम्पूर्ण न्यायपालिकाकै अपहेलनामा कारवाही चलाउन नपाउने भनी अर्थ संकुचन गर्न मिल्ने देखिँदैन । (प्रकरण नं. ४८)
- ◆ फौजदारी अपहेलनाको कारवाहीमा अभियुक्तको अपहेलना गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुराले नै गौण महत्व राख्दछ । केवल अभियुक्तलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा मात्र मनसाय तत्वलाई हेरिने कुरा यस अदालतले यसअघि पनि पटक-पटक व्यक्त गरिसकेको छ । (प्रकरण नं. ४९)
- ◆ अन्य फौजदारी मुद्दाहरू जसमा अपराध गर्ने अभियुक्तको मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुराले निर्णायक महत्व राख्दछ त्यस्ता मुद्दाहरूमा पनि कुनै व्यक्तिले गरेको कार्य कस्तो छ सो हेरी निजले गरेको अपराधजन्य कार्यबाट नै मनसाय तत्व पहिल्याउनुपर्ने हुन्छ । (प्रकरण नं. ५०)
- ◆ अदालत स्वभावैले क्षमाशील हुन्छ । यसले अनावश्यकरूपमा विवादलाई लम्ब्याउँदैन । यस अदालतले विगतमा यो कुराको पटक-पटक उद्घोषण गरेको छ । विपक्षीको लिखितजवाफ हेर्दा सम्पूर्ण लिखितजवाफमा वहाँले वहाँद्वारा प्रकाशित कार्टुनको विषयलाई उचित ठहर्‍याउन खोज्नुभएको देखिन्छ । लिखितजवाफको अन्तिम प्रकरणमा मात्र सो कार्टुनबाट अदालतको अपहेलना भएको ठहर हुन्छ भने सो गर्ने मनसाय नहुँदा कार्टुन प्रकाशित भएकोमा क्षमायाचना गर्दछु भन्नुभएको देखिन्छ । यो शुद्ध हृदयले गरिएको शर्तरहित क्षमायाचना भएन । यो त आफ्नो कुरालाई उचित हो भन्दै सजायबाट उम्किने अभिप्राय मात्र हुनगयो । यस्तो शर्तयुक्त क्षमायाचना स्वीकार्य हुनसक्ने देखिएन । (प्रकरण नं. ५१)

फैसला

न्या.रुद्रबहादुर सिंह

१. विपक्षीको प्रकाशकत्व एवं सम्पादकत्वमा प्रकाशित हुने साप्ताहिक विमर्शमा प्रकाशित कार्टुनको विषयलाई लिएर आज यस इजलाससमक्ष प्रस्तुत मुद्दा पेश हुनआएको रहेछ । निवेदकले निवेदनमा देहायका कुराहरू उल्लेख गर्नुभएको रहेछ ।
२. “वर्ष २२, अंक १३, २०४९ साल कार्तिक २१ गतेको शुक्रवार तदनुसार नोभेम्बर ६, १९९२ मा प्रकाशित साप्ताहिक विमर्श पत्रिकामा मुखपृष्ठमा प्रजातन्त्र र न्यायपालिकाको मर्यादा भन्ने लेखको मुनी छापिएको कार्टुन चित्रमा एकापट्टि विपक्षी दलका नेताहरू कपडा थापेर यता खसाल छिटो खसाल भन्दै उभिएका अर्कापट्टि सत्तापक्षका नेताहरू कपडा थापेर छिटो खसाल यता खसाल भनेर हल्ला गर्दै उभिएका र यी दुवैका बीचमा

थिरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध हरिहर विरही

नरिवलका एउटा रुख बनाई त्यसको टुप्पामा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूको पुच्छरसमेत भएको मुखाकृतिमा टनकपुर मुद्दा लेखिएको फाइल बोकेर बसिरहेको कार्टुन चित्रसमेत बनाई संवैधानिक अंगका प्रमुख र स्वतन्त्र न्यायपालिकामाथिको जनआस्था विश्वास र मर्यादासमेतमा आघात पर्ने गरी प्रकाशित गरेकोले सो साप्ताहिक विमर्श पत्रिकाका प्रकाशक एवं सम्पादक हरिहर विरहीसमेतलाई अदालतको मानहानी गरेकोमा कानूनबमोजिम कारवाही गरी सजायसमेत गरिपाऊँ ।”

३. मिति २०४९/७/२९ मा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासमा पेश हुँदा देहायको आदेश भएको रहेछ ।
४. “साप्ताहिक पत्रिकाको उक्त प्रकाशन सरसरी हेर्दा सो कार्टुन चित्रबाट सम्पूर्ण न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र सम्मानमा आघात पुऱ्याई अदालतको निष्पक्षतामा जनमानसमा भ्रम उत्पन्न गराउन खोजेको देखिनाले उक्त पत्रिकाका सम्पादक एवं प्रकाशक हरिहर विरहीलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम किन कारवाही नचलाउने उपस्थित हुन आउनु भनी सूचना पठाउनु र प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी नियमानुसार पेश गर्नु ।”
५. उक्त आदेशबमोजिम विपक्षी हरिहर विरहीले पेश गर्नुभएको लिखितजवाफमा मुख्यरूपमा देहायको जिकिर लिनुभएको रहेछ ।
६. “लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताको प्रकाशन एवं सम्पादनमा प्रकाशित हुने साप्ताहिक विमर्शले सदासर्वदा सर्वसाधारण जनताको चासोका विषयमा जनतालाई सुसूचित गराउने बहुदलीय प्रजातन्त्र, कानुनीराज र स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणालाई सदासर्वदा प्रमुखता दिई त्यस्तो समाचार लेख इत्यादि छाप्दैआएको हो । बहुदलीय व्यवस्था आउनु पूर्वसमेत अदालतप्रति मर्यादित रहेको त्यो बेलामा यस पत्रिकाको दर्ता खारेज गर्दा पत्रिकाले अदालत गुहारेको र अदालतबाट निर्भिकतापूर्वक दर्ता खारेज गरेको निर्णय बदर भई यो पत्रिकाको पुनः प्रकाशन सम्भव भएको हो । बहुदलीय प्रजातन्त्रमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिकाको अहम् भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने न्यायपालिकाप्रति आँच आउने कार्य गर्ने प्रश्न आउँदैन ।
७. विमर्शमा प्रकाशित भएको विवादित कार्टुनमा कतै पनि अदालत भन्ने शब्द वा अदालतलाई जनाउने कुनै भवनको चित्र छैन र सं.प्रधान न्यायाधीश भनी लेखिएको छैन । निवेदक स्वयंले अमर्यादित शब्द लेख्नुभएको छ र सर्वोच्च अदालतसमेतलाई विवादमा ल्याउन खोज्नुभएको देखिन्छ । प्रकाशित कार्टुनले कसरी स्वतन्त्र न्यायपालिकाको मर्यादामा जनआस्थामा आँच आयो निवेदकले लेखेको देखिएन । कुन चित्रले सम्पूर्ण न्यायपालिकालाई ईङ्गित गर्‍यो र सम्पूर्ण न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र समानलाई आघात पुऱ्याएको वा अदालतको निष्पक्षता बारेमा भ्रम उत्पन्न गराउन खोजियो त्यसबारे स्पष्ट छैन । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) का व्यवस्थाले सम्पूर्ण न्यायपालिकाको अपहेलनामा कारवाही गरिने वा हुने व्यवस्था छैन । निवेदन वा आदेशबाट पनि सर्वोच्च अदालत वा मातहतको कुन अदालतको अपहेलनामा कारवाही हुन लागेको हो खुल्दैन ।
८. विमर्शको मिति २०४९/७/२९/६ को अंकमा प्रकाशित कार्टुनले सर्वोच्च अदालत वा त्यसका मातहतका अदालतको निष्पक्षतामा वा प्रतिष्ठालाई आघात पुऱ्याएको छैन । सो मनसायले सो कार्टुन चित्र प्रकाशित गरिएको पनि होइन । टनकपुर मुद्दा भन्ने कुनै मुद्दा छैन । सर्वोच्च अदालतको विचाराधिन भारत नेपालको समभकारी भनिएको लिखितलाई लिएर परिरहेको रिटका विषयमा सो कार्टुनलाई सम्बन्धित गराउन खोजेको अवस्थामा पनि सो कार्टुनले सर्वोच्च अदालत वा मातहतका अदालतको अपहेलना गरेको छैन । सर्वोच्च अदालतले उल्लेखित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

रिटमा यस्तै फैसला वा निर्णय गर्नुपर्छ भनी ईङ्गित गरेको छैन भारत नेपालका सम्बन्धमा सम्पन्न टनकपुरको समझदारी भनिएको लिखतबारेको विवादलाई सत्तापक्ष र प्रतिपक्षहरू आ-आफ्नो तरिकाले प्रभावित पार्न खोजेको विभिन्न पत्रपत्रिकामा सत्तापक्षका नेता र विपक्षी नेताहरूले विचार व्यक्त गरेको अदालतमा परिरहेको रिटमा हुने फैसलाले के कस्तो असर पर्छ भनी टिका-टिप्पणी अन्तर्वार्ता प्रकाशित भइरहेको सन्दर्भमा सो कार्टुनलाई हेरिनुपर्छ। सत्तापक्ष र विपक्षले प्रभाव पार्न कोशिस गरेको कुरा तर टनकपुर मुद्दामा निष्पक्ष भई निर्णय गरिने कसैको प्रभाव नपरेको भन्ने भल्किने सो कार्टुनले कुनै अदालतको अपहेलना गरेको छैन।

९. मेरो मनसाय अदालतको अपहेलना गरुं भन्ने थिएन/छैन। सर्वोच्च अदालतसमेतका सबै न्यायपालिकाप्रति मेरो पूर्ण आस्था विश्वास छ। प्रकाशित कार्टुन वा अदालतको गरिमा वा निष्पक्षता वा सम्मानलाई आँच आओस् भन्ने मेरो मनसाय थिएन/छैन। अदालतको प्रतिष्ठा, सम्मान र मर्यादालाई आँच आउदैन भन्ने पूर्ण विश्वास लिई सो कार्टुन प्रकाशित गरेकोमा क्षमायाचना गर्दछु।
१०. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ता श्री लभ मैनाली, विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकृष्ण खरेलले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(१)(२) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई नियन्त्रण गर्न प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले अदालतको मानहानीमा कानुन बनाउन प्रतिबन्ध लगाएको छैन। कार्टुन पत्रिकाको अभिभाज्य अंग हो। यदि अपहेलना नगरेको भए के व्यहोराको कार्टुन बनाएको हो त्यो कार्टुनको प्रयोजन के हुन्छ त्यसको जवाफ लिखितजवाफमा छैन। विपक्षले अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाको सिलसिलामा विवादित कार्टुन बनाएको भनी स्वीकार्नुभएको छ। प्रकाशित कार्टुनमा स्वच्छ आलोचना भएको होइन। एकातर्फ कार्टुनलाई स्वीकार पनि गर्ने अदालतको अपहेलना भयो भनी इन्कार पनि गर्ने, क्षमायाचनाको प्रश्न उठ्छ भने त्यो शर्तरहित हुनुपर्छ। तसर्थ विवादित मुद्दा व्यक्ति विशेषको बीचको नभई समग्र आलत र जनआस्थाको विषयको हो। तसर्थ अदालतको अपहेलनामा गरेकोमा विपक्षीलाई सजाय गरिनुपर्छ भन्नेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
११. विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्त र विद्वान अधिवक्ता श्री राधेश्याम अधिकारीले कार्टुनले राजनीतिक क्षेत्रलाई लक्ष्य गरेको छ। राजनीतिक समसामयिकताको प्रश्नमा राजनीतिक दललाई व्यङ्ग प्रहार गर्दै अदालतलाई निष्पक्षताको प्रतिकको रूपमा देखाएको हो। सम्पादकको मनोकांक्षा स्वच्छ छ। छापिएको कार्टुन द्विअर्थी छ भने अदालतको मानहानीको निमित्त नभएर राजनीतिक दलको द्वन्द्वबाट अदालतलाई टाढा राख्नुपर्दछ भन्ने हो। साथै संविधानप्रदत्त सुसूचित गराउने अधिकारको पनि संरक्षण हुनुपर्छ त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा अदालतको अपहेलना हुने गरी भएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता संविधानद्वारा नै प्रदत्त स्वतन्त्रता हुँदा यसमा अनियन्त्रित बन्देज गर्न मिल्दैन भनेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।
१२. उपर्युक्त पृष्ठभूमि भएको फौजदारी लगतमा दर्ता भई आएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको वहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा मुख्यरूपमा निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छ।
- (क) निवेदनमा उल्लेख गरिएको विपक्षी हरिहर विरहीको सम्पादकत्वमा प्रकाशित साप्ताहिक विमर्शको वर्ष २२ अंक १३ मा प्रकाशित कार्टुन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता वा धारा १३ ले प्रदान गरेको छापखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकअन्तर्गत पर्दछ वा पर्दैन ?

(ख) विवादित कार्टुन अपहेलनाजनक छ वा छैन ?

(ग) विपक्षी हरिहर विरहीलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने हो वा होइन ?

१३. यो मुद्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ प्रारम्भ भएपछि कुनै पत्रकारले अदालतको अपहेलना गयो भनी प्रकाशित कार्टुनको विषयलाई लिएर यस अदालतको अपहेलना भयो भनी दर्ता हुनआएको नेपालको न्यायिक इतिहासमा सम्भवतः यो नै पहिलो मुद्दा हो । परिवर्तित संवैधानिक सन्दर्भ र विषयवस्तु दुवै दृष्टिबाट यो मुद्दाको विषय वस्तु नौलो रहेको छ ।
१४. निवेदकले साप्ताहिक विमर्शको (वर्ष २२, अंक १३ मा मिति २०४८/७/२१ गतेको) मुख पृष्ठमा प्रजातन्त्र र न्यायपालिकाको मर्यादा भन्ने रघु पन्तको लेखको मुनी छापिएको कार्टुन स्वतन्त्र न्यायपालिकामाथिको जनआस्था विश्वास र मर्यादासमेतमा आघात पर्ने गरी प्रकाशित गरेको भन्ने आरोप लगाइएको र उक्त प्रकाशन सरसर्ती हेर्दा सो कार्टुनभित्रबाट सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रतिको प्रतिष्ठा र सम्मानमा आघात पुऱ्याई अदालतको निष्पक्षतामा जनमानसमा भ्रम उत्पन्न गराउन खोजेको देखिएको भनी यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट विपक्षीलाई कारण देखाउ आदेश जारी भएको देखिन्छ । विपक्षी हरिहर विरहीले पेश गर्नुभएको माथि उद्धृत लिखितजवाफमा सर्वसाधारण जनताको चासोको विषयमा जनतालाई सुसूचित गराउने समाचार छाप्दैआएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । त्यस्तै गरी निजतर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्त तथा अधिवक्ता श्री राधेश्याम अधिकारीले इजलाससमक्ष संविधानको धारा १३ तथा १६ द्वारा प्रदत्त हकको उल्लेख गर्दै संविधानप्रदत्त यी हकको संरक्षण हुनुपर्ने भन्ने तथा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता संविधानद्वारा नै प्रदत्त स्वतन्त्रता हुँदा यसमा अनियन्त्रित बन्देज लगाउन मिल्दैन भन्ने कुरा उठाउनुभएको छ, तसर्थ यही सन्दर्भमा पहिलो प्रश्नमा उल्लेखित धारा १२(२)(क) धारा १३ तथा १६ को परिधि एवं ती प्रावधानहरू तथा धारा ८६(२) बीचको अन्तरसम्बन्धको निरोपण गरेर मात्र सोही कसीको आधारमा विवादित कार्टुनलाई हेर्नुपर्ने हुनआएको छ ।
१५. यो संविधान प्रारम्भ हुनुअघि बहाल रहेको नेपालको संविधानको धारा ११(२)(क) मा वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको उल्लेख भएको थियो । यो व्यवस्थालाई हाल नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) मा व्यवस्थित “विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता” भन्ने वाक्यांशले प्रतिस्थापित गरेको देखिन्छ । वस्तुतः अभिव्यक्तिभित्र वाक् प्रकाशनलगायत जुनसुकै माध्यमबाट व्यक्त हुने कुरा पर्दछ । यस अर्थमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले साविकको वाक् तथा प्रकाशनको स्वतन्त्रताभन्दा व्यापक दायरालालाई समेटेछ । यसको अलावा वर्तमान संविधानले नेपाली नागरिकलाई विचारको स्वतन्त्रतासमेत प्रदान गरेको छ । वास्तवमा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता यस्ता आधारभूत स्वतन्त्रता हुन् जसमा सम्पूर्ण प्रजातान्त्रिक शासन प्रणाली आधारित हुन्छ । प्रजातन्त्रको मेरुदण्ड तथा संविधानका आधार मानिने यी स्वतन्त्रताहरूमा नै हाम्रो संविधानले प्रदान गरेका अरू स्वतन्त्रताको प्रचलन पनि निर्भर रहेको छ । यथार्थमा विचार र अभिव्यक्तिका स्वतन्त्रतालाई अन्य स्वतन्त्रता तथा हकको मुटु मान्नुमा कुनै अत्युक्ति हुँदैन । तर जतिसुकै उदार र प्रजातान्त्रिक भए पनि सभ्य समाजले यी स्वतन्त्रताहरूलाई निरपेक्षरूपमा छाड्न भने सक्दैन । त्यसको निश्चित परिधि तोक्नैपर्ने हुन्छ । वस्तुतः बन्देजरहित स्वतन्त्रता सम्भव पनि छैन । यसले त मानव समाजलाई सभ्यतातर्फ होइन अराजकता तथा विनासतर्फ धकेलेछ । स्वतन्त्रतासम्बन्धी उत्तम प्रावधान त्यो हुन्छ जसमा कर्तव्यको उचित समन्वय पनि रहन्छ । जसले जे मन लाग्छ त्यो गर्न पाउने हो भने समाजमा समत्स्य न्यायको बोलावाला

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुन्छ। हाम्रो संविधान निर्माताहरूले वैयक्तिक स्वतन्त्रताको परिसिमन कानूनद्वारा गर्न सकिने व्यवस्था धारा १२(१) मा गरेका छन् भने धारा १२(२)(क) ले प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिने कुरालाई संविधानले स्वीकार गरेको देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता अखण्डता वा विभिन्न जातजाति, वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दूत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने अधिकार धारा १२(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (१) ले व्यवस्थापिकालाई प्रदान गरेको देखिन्छ। प्रतिबन्ध मनासिव छ/छैन सो बनाएको कानून संवैधानिक सीमाभित्र बनेको छ/छैन भन्ने कुराको न्यायिक परीक्षण हुन सक्दछ। यसरी हेर्दा हाम्रो संविधानले स्वतन्त्रता र त्यसमा लगाइने प्रतिबन्ध दुवैलाई न्यायिक परीक्षण र नियन्त्रणभित्र राखेको छ।

१६. वर्तमान संविधानले विगतको संविधानले प्रदान नगरेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी हक धारा १३ द्वारा प्रदान गरेको छ, जुन यसप्रकार छ :-

“१३. छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक :-

(१) कुनै समाचार, लेख वा अन्य - पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइनेछैन।

तर नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्ने दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन।

(२) कुनै समाचार, लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण गरेवापत छापाखाना बन्द वा जफत गरिनेछैन।

(३) कुनै समाचार, लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गरेवापत कुनै समाचारपत्र वा कुनै पत्रिकाको दर्ता खारेज गरिनेछैन।

१७. नेपालको सन्दर्भमा धारा १३ को व्यवस्थाको आवश्यकता, औचित्य र संवैधानिक परिसिमाको विषयमा चर्चा गर्नुअघि यो हकको ऐतिहासिक सन्दर्भ तथा परिधि एवं भएका व्यवस्थाहरूको विषयमा केही विवेचना हुनु आवश्यक देखिन्छ।

१८. ऐतिहासिकरूपमा हेर्दा प्रेस स्वतन्त्रताको धारणाको जन्म बेलायतमा भएको मानिने हुनाले बेलायतमा प्रेस स्वतन्त्रतालाई कुन अर्थ र सन्दर्भमा लिइएको रहेछ, त्यहाँ यो स्वतन्त्रता बन्देजरहित रहेछ/रहेनछ, भए के कस्ता प्रकृतिका बन्देजहरू लगाइएका रहेछन् र अदालतको अपहेलना हुने गरी प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न स्वच्छन्दता प्रदान गरिएको रहेछ/रहेनछ, त्यसतर्फ हेर्दा प्राचीनकालदेखि नै पश्चिमा विज्ञान र दर्शनको क्षेत्रमा पनि विचारको अभिव्यक्तिको लागि चर्च एवं राज्य दुवैले तथाकथित पुरातनपन्थी विचारसित बाभिने वा नास्तिक विचार व्यक्त गर्ने (Heresy) युवाहरूलाई भ्रष्ट गर्ने तथा राजद्रोह (Sedition) गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गरेको पाइन्छ। पन्ध्रौं शताब्दीको उत्तरार्धमा छापा (Printing) को आविष्कार र सत्रौं शताब्दीमा समाचारपत्रको प्रकाशनपछि, यस्तो नियन्त्रणको रूपमा लाइसेन्स र सेन्सरशिपको व्यवस्थालाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ। तर प्रकाशनपूर्वको बन्देजको विरोध भएपछि लाइसेन्सिङ एक्ट (Licencing Act), १६६२ लाई सन् १६९४ मा गएर संसदले नवीकरण गर्न इन्कार गरेको देखिन्छ। वास्तवमा जानकारी प्राप्त गर्ने, व्यक्त गर्ने र अन्तरआत्मा (Conscience) ले देखेको कुरामा तर्क गर्न पाउने स्वतन्त्रतालाई शीर्षस्थता प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट बेलायतमा

पूर्व नियन्त्रणलाई विरोध गरिएको पाइन्छ ।

१९. अठारौं शताब्दीमा प्रेस स्वतन्त्रतालाई कनरुपमा लिइएको थियो भन्ने कुरा R.v. Dean of St. Asaph (1784) 3 T.R. 4 28 (431) को मुद्दामा गरिएको निर्णयलाई उद्धृत गर्दा स्पष्ट हुन्छ । यसमा भनिएको छ :-

"... (F) reedom of the press in England means the right to print and publish anything which isnot prohibited by law or made an offence, such as sedition, contempt of court obscenity defamation, blasphemy. The Liberty of the press consists in printing without any previous licence, subject to the consequences of law."

२०. यसैगरी प्रेस स्वतन्त्रताको दुरुपयोग हुनबाट रोक्ने कार्यमा न्यायपालिकाको समेत गहनतम् भूमिका हुने कुरा पनि बेलायतको कानुनी व्यवस्थाले स्वीकारेको देखिन्छ । बेलायतको संसदलाई आफ्नो अपहेलनामा कारवाही चलाउने अधिकार भएको र यो कारवाहीबाट प्रेस पनि अछुतो रहन नसक्ने मानिन्छ । यसरी नै त्यहाँका अदालतहरूले पनि अदालतको अपहेलना हुने गरी गरिएको प्रकाशनलाई दण्डनीय घोषणा गर्न सक्छन् । स्वस्थ आलोचना दण्डनीय हुँदैन, तर अदालतको मर्यादामा आँच आउने अतिरन्जितपूर्ण कार्य भने कारवाहीको विषयवस्तु मानिन्छ र त्यसरी गरिने स्वतन्त्रताको दुरुपयोग रोक्नु अदालतको कर्तव्य नै मानिन्छ । त्यसरी नै अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाको स्वच्छ सुनुवाई बारे प्रवृत्त धारणा राखेर प्रकाशित गर्नु पनि अपहेलनापूर्ण कार्य मानिन्छ । यी बन्देजहरू विचारहरूको स्वतन्त्र प्रवाहलाई अवरुद्ध गर्नलाई नभएर प्रेस स्वतन्त्रताको दुरुपयोग रोक्न तथा न्यायपालिकाको मर्यादा र त्यसप्रति रहेको जनताको आस्थाको वर्चश्व कायम राख्न सक्रिय हुने गरेको पाइन्छ । बेलायती परिप्रेक्ष्यमा संसदले बनाएका ऐनहरूको संवैधानिकता जाँच गर्न नसकिने स्थिति भएकाले त्यहाँ प्रेस स्वतन्त्रता भनेको संसदले कानुनबाट निर्धारण गरेको विषय हो र कानुनले निर्धारण गरेको कुनै पनि सीमा प्रेसले उल्लंघन गर्न पाउने देखिँदैन ।

२१. बेलायतमा आधुनिककालमा समेत प्रेस स्वतन्त्रताको बन्देजरहित भनी व्याख्या गरिएको छैन । जसरी सार्वजनिक हितको निमित्त वैयक्तिक स्वतन्त्रता निरपेक्ष हुन सक्दैन त्यसरी नै सो उद्देश्यको परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले प्रेस स्वतन्त्रतालाई पनि निरपेक्ष मान्न इन्कार गरिएको पाइन्छ । तर वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सार्वजनिक हितको बीचमा कसरी समायोजन गर्ने भन्नेबारे Schering Chemicals Vs. Falkman (1981) 2 All E.R. 321 को मुद्दामा भनिएको छ :-

"The freedom of the press is extolled as one of the great bulwarks of liberty ..... But it is often misunderstood... it does not mean that the press is free to ruin a reputation or to break a confidence or to pollute the course of Justice or to do anything that is unlawful... the press is not above the law."

२२. प्रेसले आफूले प्रकाशन गर्न चाहेको कुरा प्रकाशित गर्न सक्दछ । तर प्रकाशनपश्चात् उसले कुनै कानुन उल्लंघन गरेको पाइन्छ भने ऊ कानुनी कारवाहीको भागिदार बन्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तै गरेर त्यस्तो प्रकाशनबाट न्यायिक प्रक्रियामा हस्तक्षेप हुन्छ भने ऊ अदालतको अपहेलनाको कारवाहीबाट उन्मुक्त हुन सक्दैन । यति मात्र नभई कुनै पत्रिकामा प्रकाशित गरिएको कुराले कुनै निर्दोष नागरिकको इज्जत वा मर्यादामा आँच आउँछ भने उजुरी परेको अवस्थामा ऊ क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने दायित्वबाट मुक्त हुन सक्दैन । समग्ररूपमा हेर्दा, बेलायतको कानुनी प्रणालीमा पनि प्रेस जगतले स्वतन्त्रताको उपभोग बन्देजरहितरूपमा गरेको पाईँदैन । कुनै प्रकाशनबाट अदालतको अपहेलना हुन्छ भने उसलाई कारवाही गर्ने गरेकै देखिन्छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२३. संयुक्तराज्य अमेरिकाको सन्दर्भमा हेर्दा, त्यहाँको संविधानको मूलपाठ (Original Text) मा वाक प्रकाशन वा प्रेससम्बन्धी स्वतन्त्रताको उल्लेख गरिएको पाइँदैन। उक्त संविधानको पहिलो संशोधनद्वारा प्रदत्त बन्देजरहित वाक स्वतन्त्रता वा प्रेस स्वतन्त्रतालाई चौधौँ संशोधनबाट अंगिकार गरिएको कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) को व्याख्या गर्दा त्यसभित्र समाहित गरी व्याख्या गरेको पाइन्छ। संयुक्तराज्य अमेरिकाको प्रथम र चौधौँ संशोधनको सरसर्ती अध्ययनबाट वाक् स्वतन्त्रता (प्रेस स्वतन्त्रता) निरपेक्षजस्तो देखिए पनि वास्तवमा स्थिति त्यस्तो छैन। त्यहाँका अदालतले ती स्वतन्त्रतामाथि सीमांकन तोकी ती स्वतन्त्रतालाई निरपेक्ष हुनबाट रोकेर राज्यको प्रहरी शक्ति (Police Power) को सिद्धान्तको व्याख्या गरेको पाइन्छ। अमेरिकी सन्दर्भमा प्रहरी शक्ति भन्नाले त्यहाँको संघीय संविधानको दशौँ संशोधनले राज्यलाई आफ्नो स्थानीय सरकारमार्फत् प्रयोग गर्न दिइएको त्यो अख्तियारलाई जनाउँछ, जसअन्तर्गत राज्यहरूले व्यक्तिको स्वतन्त्रतामा नियन्त्रण लगाउन तथा त्यसको दुरुपयोगमा कारवाही चलाउन सक्दछन्।
२४. अमेरिकी विधिशास्त्री तथा न्यायकर्ता कुनै ऐन वा संविधान स्वयंले प्रत्याभूत गरेको अधिकारको पछाडि कर्तव्य पनि हुन्छ भन्ने धारणालाई इन्कार गर्दैनन्। प्रसंगतः कुनै अधिकार वा स्वतन्त्रताको साँगसँगै कर्तव्य पनि अन्तरनिहित रहने भएकाले त्यसको दुरुपयोग रोक्न वा अरू व्यक्ति वा संस्थाको कुनै हकअधिकार वा स्वतन्त्रताको हनन् हुनबाट रोक्ने कार्यको लागि पनि स्वतन्त्रताहरू बन्देजरहित हुन नसक्ने गरेको पाइन्छ। अमेरिकाको कतिपय राज्यका संविधान (State Constitution) ले भने अमेरिकी सर्वोच्च अदालतको आशयअनुरूप नै स्वतन्त्रताको निरपेक्षतालाई इन्कार गरेको पाइन्छ। उदाहरणार्थ इलिनोइस (Illinois) राज्यको संविधानको धारा ११(४) मा "Every person who may freely speak, write and publish on all subjects shall be responsible for the abuse of that liberty." भनिएको छ।
२५. यही दृष्टिकोणलाई अंगिकार गरेर De Jonge Vs Oregon (1937) 299 Us. 353 को मुद्दामा अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले प्रेस स्वतन्त्रताको दुरुपयोग गरिन्छ भन्ने राज्यले त्यसलाई रोक्न हस्तक्षेप गर्न सक्ने व्याख्या गरेको छ। यस्तो अवस्थामा यद्यपि प्रेस स्वतन्त्रतालाई अपहरण गर्न नसकिएला तर यस्ता स्वतन्त्रताको दुरुपयोगलाई दण्डनीय बनाई सजाय गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले सन् १९३५ मै उक्त मुद्दामा अंगिकार गरेको पाइन्छ। यसै सन्दर्भमा Gitlow vs Newyork (1925) को मुद्दामा प्रेस स्वतन्त्रता बेलगामको इजाजतपत्र नभएको बताउँदै सार्वजनिक कल्याण (Pubic Welfare) को निमित्त प्रेस स्वतन्त्रताको दुरुपयोग हुनबाट रोक्न सकिने व्याख्या गरेको पाइन्छ। यति मात्र नभई Rosenbloom vs. Metromedia (1971) 403 Us. 29 (51) को मुद्दामा त प्रेसलाई यस्तो शक्तिशाली इन्जिन मानिएको छ जुन अति नराम्रोसित दुरुपयोग गरिन सकिन्छ। त्यसैले Dennis Vs. Us (1951) (341 Us. 494) को मुद्दामा प्रेस स्वतन्त्रता निरपेक्ष हुन नसक्ने बताउँदै सामूहिक हित रक्षा (Collective Interest) को लागि यो स्वतन्त्रतामा पनि नियन्त्रण हुन सक्ने र त्यस्तो नियन्त्रण नगरिएमा सो स्वतन्त्रता विनासको कारण पनि बन्न सक्छ भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ। संविधान र कानूनले त्यसको सीमाना तोकी दिएको छ भने ती संवैधानिक र कानुनी सीमानाभित्र आवद्ध रहनु प्रेसको कर्तव्य हुन्छ र त्यस्ता सीमा नाघ्नु कर्तव्यको उल्लंघन मात्र होइन दण्डनीय पनि हुनसक्छ भन्ने अमेरिकीहरूको दृष्टिकोण रहेको पाइन्छ। अमेरिकामा व्यक्तिगत स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउने सन्दर्भमा त्यहाँको अदालतले स्पष्ट र तत्काल खतरा (Clear and Persent Danger) को परीक्षण प्रणालीको विकास सर्वप्रथम Schenck v. United States (249 US 47. 1919) को मुद्दामा गयो यो परीक्षणसम्बन्धी अवधारणा

प्रस्तुत गर्दै न्यायमूर्ति होम्स (Justice Holmes) को यस्तो भनाई छ- "The question in every case is whether the words are used in such circumstances and are of such a nature as to create a clear and present danger that they will bring about the substantive evils that Congress has a right to prevent."

२६. त्यसपछिका केही मुद्दाहरूमा यो सिद्धान्तको व्याख्या गर्ने क्रममा केही विसंगति पनि हुन गए तथापि कालान्तरमा आएर अमेरिकी प्रणालीमा व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र सार्वजनिक स्वार्थका बीचमा एउटा सन्तुलन कायम गरेको छ । जसअनुसार व्यक्तिगत स्वतन्त्रतामा तब प्रतिबन्ध लाग्नसक्छ जब सो स्वतन्त्रताले सार्वजनिक स्वार्थमा स्पष्ट (Clear) तत्काल (Present) खतरा पुऱ्याउँछ र सो खतरा अवश्यभावी (Imminent) छ ।
२७. अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले अन्वेषण गरेका सिद्धान्तका आधारमा हेर्दा त्यहाँ अलदालतले मौलिक अधिकारको निरपेक्षतालाई मान्न इन्कार गरेको पाइन्छ । जहाँ अदालतको अपहेलनाको प्रश्न उपस्थित हुन्छ, त्यहाँ अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्ने अदालतको अन्तरनिहित अधिकारमा कुनै बन्देज लागेको पाइँदैन । प्रेस स्वतन्त्रता न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको अधीनस्थ रहेको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा भनिएको छ :- "The inherent power of the courts to punish any publication calculated to interfere with the administration of justice is not restricted by the constitutional guarantees of liberty of the press for liberty of the press is subordinate to the independence of judiciary and the proper administration of justice." (12 Am. Jur. Contempt 32)
२८. प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु साप्ताहिक विमर्शमा प्रकाशित कार्टुन रहेको सन्दर्भमा सो सम्बन्धमा अमेरिकामा विकसित अवधारणालाई यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक नै हुनेछ । कार्टुनमा व्यक्त कुरा पनि अदालतको अपहेलनाको विषयवस्तु बन्नसक्छ भन्ने कुरालाई तलको उद्धरणले स्पष्ट गर्दछ :- "Comments and cartoons having reference to pending judicial action, published at the place where the proceedings were pending ... may fairly be said to obstruct the administration of justice." (Toledo newspaper co. vs. United States 247 Us. 402.62 led 1186.38. S.ct. 560).
२९. भारतीय संविधानमा प्रेससम्बन्धी हकलाई अलग्गै संवैधानिक प्रत्याभूति दिइएको पाइँदैन । संविधानको धारा 19(1)(a) ले प्रदान गरेको वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताअन्तर्गत नै त्यहाँको प्रेस जगतले आफ्नो हकहरूको उपभोग गर्दैआएको छ । भारतीय संविधानले वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता प्रदान गर्दा यसलाई स्पष्टरूपमा निश्चित परिधिभित्र सीमाबद्ध गरेको छ ।
३०. भारतको सार्वभौमसत्ता तथा अखण्डता राज्यको सुरक्षा, विदेशी मुलुकसँगको मित्रतापूर्ण सम्बन्ध, सार्वजनिक शान्ति नैतिकता वा अदालतको मानहानी गर्ने आदि कुराहरूमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने विद्यमान कानूनको प्रचलन वा कानून बनाउन सक्ने अधिकार संविधानले नै प्रदान गरेको छ । भारतीय संविधानको धारा १९ को यो व्यवस्था र हाम्रो संविधानको धारा १२(२)(१) मा व्यवस्थित प्रवाधानको अतिरिक्त अदालतको अपहेलना रोक्नको लागि कानून बनाई मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिने कुरालाई दुवै संविधानले स्वीकार गरेको देखिन्छ ।
३१. विश्वको अन्य प्रजातान्त्रिक मुलुकमा पनि प्रेस स्वतन्त्रतालाई स्वच्छन्द वा अभियन्त्रितरूपमा लिइएको पाइँदैन । सन् १७८९ को French Declaration of Right of man ले पनि विचार (Thought and Ideas) को स्वतन्त्र प्रवाहलाई मानवअधिकारको शीर्षस्थ पहल मानेको छ । तर पनि यो विचारको स्वतन्त्रता यसको दुरुपयोगको उत्तरदायित्वबाट नियन्त्रित हुनुपर्ने मानेको छ । त्यसरी नै जर्मनीको आधारभूत कानून (Basic Law) को धारा १८ मा पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता खासगरी प्रेस स्वतन्त्रताको दुरुपयोग गर्न बन्देज लगाइएको पाइन्छ ।

यसरी नै European Convention on Human Rights को धारा १०(२) ले पनि स्वतन्त्रताहरूलाई बन्देजरहित मान्न इन्कार गर्दै स्वतन्त्रताको पछाडि कर्तव्य र उत्तरदायित्व हुने कुरा उल्लेख गरेको छ। त्यस्ता कर्तव्य र उत्तरदायित्व उल्लेख गर्ने क्रममा सो धारामा कुनै औपचारिकता वा शर्त वा बन्देज वा सजायको व्यवस्था कानूनतः गर्न सकिने प्रावधान राखिएको छ। सो धाराले प्रजातान्त्रिक समाजमा कर्तव्य र उत्तरदायित्वको निर्धारण खासगरी राष्ट्रिय सुरक्षा, क्षेत्रीय अखण्डता, सार्वजनिक सुरक्षाको निमित्त तथा नैतिकताको रक्षा, गोप्यताको अधिकारको रक्षा तथा अदालतको प्रतिष्ठा र अधिकार अक्षुण्ण राखी यसको निष्पक्षता कायम राख्नको निमित्त त्यस्तो बन्देज आवश्यक पर्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ।

३२. यसरी हेर्दा न्यायपालिकाको अधिकार र निष्पक्षताको संरक्षण गर्नुपर्ने कुरालाई विश्वका प्रजातान्त्रिक मुलुकले स्वीकार गरेकै देखिनआएको छ भने प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोग बन्देजरहितरूपमा हुन सक्दैन भन्ने कुरालाई माथि वर्णित सन्दर्भले समेत स्पष्ट गरेको छ। हामीले हाम्रो सन्दर्भमा धारा १३ को व्याख्या गर्दा ती कुराहरूलाई नजरअन्दाज गर्न निश्चय नै उपयुक्त हुने छैन भन्ने मेरो धारणा छ।
३३. प्रकाशनमा पूर्व बन्देज लगाउन नपाउने, समाचारपत्रको दर्ता खारेज नहुने तथा छापाखाना बन्द वा जफत नगरिने भन्ने नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ को संवैधानिक प्रत्याभूति सार्वभौम जनताले प्रेसमाथि गरेको विश्वास हो। हाम्रो मुलुकको संविधानमा यो प्रावधान रहनुको पछाडि उपर्युक्त कुराहरूको अतिरिक्त हाम्रो आफ्नो इतिहास पनि छ। विगतको शासन व्यवस्थामा प्रेसमाथि अनुचित सेन्सरसीप लगाइने तथा पत्रपत्रिकाको दर्ता खोज हुने, छापाखाना धनीले पाएको प्रमाणपत्र रद्द हुने, पुस्तक पत्रिका विक्रेताले सजाय भोग्नु परी सूचना प्रवाहमा अनावश्यक नियन्त्रण हुने गरेको अनुभव हामीसँग रहेको छ। स्वयं निवेदकले पनि विगतमा पत्रिकाको दर्ता खारेज हुने गरेको कुरा उल्लेख गर्नुभएकै छ। कतिपय अवस्थामा पत्रकारहरू, छापाखाना धनी तथा पुस्तक पत्रिका प्रकाशक तथा विक्रेताहरूलाई यस अदालतले उपचार प्रदान गरेको पनि छ। दृष्टान्तको रूपमा दि मद्रल्याण्डको सम्पादक मणिन्द्रराज श्रेष्ठ वि. वागमती अञ्चलाधीशको अफिस (ने.का.प. २०२३, पृ. ४९, नि.नं. ३१८) लुम्बिनी साप्ताहिकका सम्पादक सूर्यलाल प्रधानविरुद्ध पाल्ही माभ्रखण्ड गोश्वारासमेत (ने.का.प. २०२३, पृ. १८, नि.नं. ३१३, चेतना साप्ताहिकका सम्पादक बन्नीप्रसाद गुप्ता वि. मुख्य अञ्चलाधीश वा.अं.का. (ने.का.प. २०२८, नि.नं. ६००, पृ. १५५), रामप्रसाद उपाध्याय वि. काठमाडौं डि.एस.पी. (ने.का.प. २०२७, पृ. २५९, नि.नं. ५६२), प्र.जि.अ. काठमाडौं वि. निर्मल साप्ताहिकको सम्पादक विश्वनाथ उपाध्याय (सर्वोच्च अदालत निर्णय संग्रह भाग ९, पृष्ठ ३७) प्र.जि.अ. काठमाडौं वि. होमनाथ दाहाल (सर्वोच्च अदालत निर्णय संग्रह भाग ९, पृष्ठ ४६) लाई लिन सकिन्छ। विपक्षी स्वयंले पनि आफ्नो पत्रिकाको दर्ता खारेज हुँदा यस अदालतबाट उपचार प्राप्त गरेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ।
३४. प्रजातान्त्रिक खुला समाजमा विचारहरूको स्थायी प्रवाहमार्फत् सचेत जनमत तयार गर्ने कार्यमा सञ्चार क्षेत्रले खेल्ने भूमिका कम महत्वपूर्ण छैन। एकातर्फ विश्वव्यापी मानवअधिकारसम्बन्धी घोषणा र महासन्धीहरूमा नेपालले आफ्नो वचनबद्धता प्रकट गरिसकेको छ भने अर्कोतर्फ विगतमा पत्रपत्रिका र छापाखानाउपर नियन्त्रण गर्ने सिलसिलामा छापाखाना नै बन्द गर्ने तथा पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुने गरेको हाम्रो अनुभव धारा १३ को संवैधानिक प्रत्याभूतिको पछाडि कारकतत्व रहेको कुरालाई विर्सन सकिँदैन। तर यहाँ के कुरा स्पष्ट गर्नु जरुरी छ भने संविधान निर्माताहरूले जुनरूपमा पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज हुने तथा छापाखाना बन्द वा जफत हुने कुराबाट धारा १३(२) र १३(३) ले प्रेस जगतलाई उन्मुक्ति प्रदान गरेका छन् त्यही रूपमा कुनै समाचार लेख

वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइनेछैन भन्ने धारा १३(१) को प्रावधानमार्फत् उन्मुक्ति प्रदान गरेका छैनन् । यो हकलाई कर्तव्यसँग पनि जोडिएको छ । जुन कारण आधारमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई संविधानले सीमाबद्ध गरेको छ त्यही कारण र आधारमा धारा १३(१) को हकलाई संविधानले सीमाबद्ध गरेको छ । विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नागरिकलाई जति मात्रामा संविधानले प्रदान गरेको छ त्यति मात्रामा मात्र प्रेसले पूर्व बन्देजबाट उन्मुक्ति प्राप्त गरेको छ । दुवै हकहरूको प्रयोग आ-आफ्ना सीमाभित्र रहेर भएको छ/छैन भनेर यो अदालतले हेर्न जाँचन सक्छ । त्यसमा कुनै अडचन छैन ।

३५. लिखितजवाफको प्रकरण १ मा नै विपक्षी सम्पादकले सदासर्वदा सर्वसाधारण जनताको चासोको विषयमा जनतालाई सुसूचित गराउने समाचार छाप्दैआएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । एउटा पत्रकारको हैसियतले वहाँको जिम्मेवारी निश्चय पनि ठूलो छ । वास्तवमा सचेत जनमत नै प्रजातन्त्रको आधारशीला हो भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन, तर प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा विवादित कार्टुनबाट विपक्षीले के कस्तो दायित्वको निर्वाह गर्नुभएको हो र यसलाई कसरी संरक्षित गर्नुपर्ने हो न त तथ्ययुक्तरूपमा लिखितजवाफमा कुनै कुरा उल्लेख छ न त निजतर्फका विद्वान कानुन व्यवसायीहरूले यो कुरालाई स्पष्ट गर्नु सक्नुभएको छ । अदालतमा मुद्दाको सुनुवाई खुला इजलासमा हुने तथा अदालतका निर्णय वा आदेशहरू सरोकार पर्नेले कानुनले लाग्ने दस्तुर तिरि प्रतिलिपि लैजान सक्ने कुराले सूचना प्रवाह प्रक्रियामा न्यायपालिकाले कुनै अवरोध खडा गरेको हुँदैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दाको निरोपणको सन्दर्भमा संविधानको धारण १६ ले प्रदान गरेको सूचनाको हकको प्रत्यक्ष सन्दर्भ देखिँदैन ।

३६. संविधानको धारा १२(२)(क) तथा धारा १३ को हकको परिसिमाको माथिका प्रकरणहरूमा भएका चर्चाबाट के कुरा स्पष्ट हुनआएको छ भने यी प्रावधानहरू बन्देजरहितरूपमा राखिएका छैनन् । हाम्रो मुलुकमा मात्र हैन अन्य प्रजातान्त्रिक मुलुकमा समेत विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा प्रेससम्बन्धी हक निश्चित सीमाभित्र आवद्ध गरिएको छ । विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताले अदालतको अपहेलना गर्ने छूट प्रदान गर्न सक्दैन । यो कुरालाई अर्को दृष्टिकोणबाट पनि स्पष्ट गर्न सकिन्छ । संविधानको धारा ८६(२) मा “सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुनेछ । यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानुनबमोजिम सजाय गर्न सक्छ” भन्ने प्रावधान रहेको छ । यो प्रावधानमा कुनै सीमा संविधानले तोकेको छैन । यसअघि प्रचलनमा रहेको नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ६८(२) मा “सर्वोच्च अदालत यो संविधानको अधीनमा रही अभिलेख अदालत हुनेछ र त्यसले आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा कानुनले तोकेको सजाय गर्न सक्नेछ” भन्ने प्रावधान रहेको छ । सो प्रावधानमा “यो संविधानको अधीनमा रही” भन्ने वाक्यांश रहेकोबाट अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्ने अधिकारमा बन्देज लागेको हो कि भन्ने प्रश्न उठ्दा यस अदालतले “यो संविधानको अधीनमा रही” भन्ने वाक्यांश अभिलेख अदालतको सम्बन्धमा मात्र प्रयोग भएको हो । यसलाई अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकारसँग जोडी सो अधिकार बन्देजयुक्त छ भनी सम्भन मिल्दैन” भन्ने सर्वज्ञरत्न तुलाधरविरुद्ध अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायतको मुद्दामा (ने.का.प. २०३५, पृ.१६८) निर्णय गरिसकेको छ । अभिलेख अदालत भएको नाताले सर्वोच्च अदालत आफ्नो मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्दछ भन्ने कुराको घोषणा सो मुद्दा अघि र पछि पनि सर्वोच्च अदालतले पटक-पटक गरेको छ । दृष्टान्तको रूपमा सर्वोच्च अदालत वि. एडभोकेट कुसुम श्रेष्ठ (ने.का.प. २०२३, नि.नं. ३२७, पृ.१०३), सर्वोच्च अदालत वि. लोकबहादुर विष्ट (ने.का.प. २०२८, नि.नं. ६०२, पृ. १३३) मनमोहनलाल सिंह वि. मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालत (ने.का.प. २०३३, पृ.११३, नि.नं. ९८१), निरञ्जनकुमार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

थापा वि. डा.के.आई. सिंह (ने.का.प. २०३६, पृ.३०५, नि.नं. १३०५) तथा कर्ण शमशेर राणा वि. प्रकाश वस्ती (ने.का.प. २०३९, अंक ६, पृ.१९) लाई लिन सकिन्छ यसअघिको संविधानको धारा ६८(२) तथा धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको चर्चा गर्दै यस अदालतले कर्ण शमशेर राणा वि. प्रकाश वस्तीको मुद्दामा भनेको छ “अदालतको अपहेलनाको घेराभित्र पस्ने वित्तिकै संविधानको धारा ११(२)(क) ले प्रदान गरेको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक निस्तेज हुनजान्छ । वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकले अदालतको अपहेलनाको सीमारेखा उल्लंघन गर्ने छूट प्रदान गरेको छ भन्न मिल्दैन” तसर्थ वर्तमान मुद्दाको निरोपणको क्रममा उक्त संवैधानिक सन्दर्भको चर्चा गर्दा सारांशमा यति भनी दिनु पर्याप्त हुन्छ कि संविधानको धारा १२(२)(क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (१) तथा धारा १३(१) ले गरेको संवैधानिक सीमा नाघेर अदालतको अपहेलना गर्ने छूट कसैलाई छैन । त्यस्तो संवैधानिक सीमा नाघी कसैले अदालतको अपहेलना गरेमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ८ आकर्षित भई सोबमोजम सजाय हुनसक्छ ।

३७. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ हेरौं- विवादित कार्टुन (व्यङ्ग्यचित्र) ले संवैधानिक अङ्का प्रमुख र स्वतन्त्र न्यायापालिका माथिको जनआस्था, विश्वास र मर्यादासमेतमा आँच आउनुका साथै आघात पारेको भन्ने निवेदकको भनाई रहेको छ भने उक्त कार्टुन सरसर्ती हेर्दा सो कार्टुनभित्रबाट सम्पूर्ण न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र सम्मानमा आघात पुऱ्याई अदालतको निष्पक्षतामा जनमानसमा भ्रम उत्पन्न गराउन खोजेको भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट आदेश भएको छ । सो कार्टुनले सर्वोच्च अदालत वा मातहतका अदालतको निष्पक्षता वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याएको छैन । सो मनसायले कार्टुन प्रकाशित गरिएको पनि होइन भन्नेसमेत विपक्षी हरिहर विरहीको जिकिर रहेको छ । तसर्थ यस सन्दर्भमा विवादित कार्टुन अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने प्रश्नको निरोपण हुनुअघि अपहेलना के कस्तो अपराध हो यसको परिधि तथा विषयवस्तु के हो र यसमा सजाय गर्ने अधिकार अदालतलाई किन आवश्यक पर्छ भन्ने विषयमा केही प्रकाश पार्न आवश्यक देखिन्छ ।

३८. कानुनबमोजिम अदालतबाट न्याय सम्पादन गर्ने वा न्यायको माग गर्ने वा त्यसमा कानुनबमोजिम सहयोग वा सक्रिय रहने कार्यमा बाधा-अवरोध वा अनुचित प्रभाव पार्ने वा अदालत वा न्यायाधीशको सम्मान वा मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउने जुनसुकै कार्य वा आचरणलाई अदालतको अपहेलना हुने कार्य वा आचरण भन्न सकिन्छ । हुन त मुद्दाको प्रकृति, अभियुक्तको कार्य वा आचरण आदि कार्यहरूलाई दृष्टिगत गरी मुद्दाअनुसार छुट्टाछुट्टै यसको निरोपण गर्न आवश्यक हुन्छ । तापनि मूलरूपमा अदालतको आज्ञा, आदेश वा फैसलाको अवज्ञा वा निरादर गर्नु, जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुन सक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालत वा अन्य कुनै प्रकारले अदालतको सम्मान मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कुनै कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ । त्यस्तैगरी न्यायाधीशप्रति जनसाधारणको भावना प्रतिकूल वा शंकायुक्त हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा न्यायाधीशको निष्पक्षता सद्बिवेक वा कार्य क्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा त्यस्तो शंका उत्पन्न हुनसक्ने वातावरणको श्रृष्टि गर्नु वा न्यायाधीशलाई स्वतन्त्र र निर्भिकतापूर्वक आफ्नो कर्तव्य पालन गर्नबाट विचलित गराउने कुनै कार्य गर्नु वा कुनै प्रकारले न्यायाधीशको मर्यादा सम्मान वा प्रतिष्ठामा आघात पार्न सक्ने कुनै कार्य अपहेलनाजनक हुन्छ । त्यस्तै गरेर अपहेलनाभित्र विचाराधीन मुद्दामा प्रभाव पार्ने वा प्रभाव पार्ने गरेर कुनै कुरा व्यक्त गर्ने, मुद्दा मामिलाको सम्बन्धमा अदालतको कुनै कर्मचारी वा कानुन व्यवसायीलाई बाधा विरोध गर्ने, गाली-बेइज्जती गर्ने, अदालतमा इन्साफ माग्न आउने मुद्दाका पक्ष वा कुनै मुद्दाका साक्षीलाई निजले मुद्दामा व्यक्त गरेको कुरालाई लिएर गाली-बेइज्जती वा बाधा विरोध गर्नेजस्ता कार्यहरू पनि पर्दछन् । कर्ण शमशेर राणा वि. प्रकाश वस्तीको मुद्दा (

ने.का.प.२०३९ अंक ६ पृ. १९) मा न्यायाधीशको अपमान गर्ने, अदालतको अधिकारलाई होच्याउने न्याय सम्पादनमा अनुचित दोषारोपण गर्ने अदालतप्रति जनताको विश्वासलाई हल्याउने आदि कार्यलाई अपहेलनाजनक कार्य मानेको पाइन्छ। हाम्रो मुलुकमा अदालतको अपहेलनासम्बन्धी पृथक कानून नभएको र यसको विधायिकी परिभाषासमेत नभएको परिस्थितिमा अदालतले अपहेलनासम्बन्धी सर्वमान्य सिद्धान्तहरूको अनुकरण गरी विवादको निरोपण गर्ने गरिएको छ। हाम्रो छिमेकी मुलुक भारतमा पनि सन् १९२६ भन्दा पहिलेसम्म अपहेलनासम्बन्धमा छुट्टै कानून थिएन र भारतीय अदालतहरूले कमन ल प्रणालीमा मान्यताप्राप्त सिद्धान्तहरूलाई नै अङ्गिकार तथा अनुसरण गरी अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाको निपटारा गर्ने गरेका थिए। सन् १९२६ को अपहेलनासम्बन्धी कानूनलाई सन १९५२ को कानूनले प्रतिस्थापन गरेको र त्यसलाई पनि सन् १९७१ को कानून (The Contempt of Court Act, 1971) (No. 70 of 1971) ले प्रतिस्थापन गरेको त्यहाँको कानुनी इतिहासले देखाउँछ। हाल प्रचलनमा रहेको सन् १९७१ को अपहेलनासम्बन्धी कानूनले अदालतको अपहेलनालाई देवानी र फौजदारी गरी दुई किसिमको वर्गीकरण गरेको छ। सो ऐनको दफा २ मा देवानी अपहेलनाको परिभाषा यसरी गरिएको छ :-

"Civil contempt" means wilful disobedience to any judgement, decree direction order writ or other process of a court or wilful breach of an undertaking given to a court.

३९. "देवानी अपहेलना भन्नाले अदालतको कुनै फैसला आदेश निर्देश वा आज्ञाप्ती वा अदालती कारवाहीको हठपूर्ण अवज्ञा वा अदालतलाई दिएको आवश्वासनको बदनियतपूर्ण उल्लंघन हो भन्ने जनाउँदछ।"

"Criminal contempt" means the publication (whether by words, spoken or written, or by signs or visible representations, or otherwise) of any matter or the doing of any other act whatsoever which;

- i. Scandalizes or tends to scandalize or lowers or tends to lower the authority of, any court; or
- ii. Prejudices, or interferes or tends to interfere with, the due course of any judicial proceeding; or
- iii. Interferes or tends to interfere or obstructs or tends to obstruct, the administration of justice in any other manner.

४०. अर्थात् "फौजदारी अपहेलना" भन्नाले (मौखिक वा लिखित शब्दद्वारा वा संकेत वा दृश्य आकृति वा अन्य कुनै माध्यमले) कुनै कुराको प्रकाशन गर्ने वा अन्य जुनसुकै कार्य पर्दछ। जसले :-

- (क) कुनै अदालतको बदनाम गर्छ वा बदनाम गर्ने अभिप्राय राख्छ वा अदालतको शक्तिलाई होच्याउँछ वा होच्याउने अभिप्राय राख्छ वा,
- (ख) कुनै न्यायिक कारवाहीको उचित प्रक्रियामा अनुचित प्रभाव पार्छ वा हस्तक्षेप गर्छ वा गर्ने अभिप्राय राख्छ; वा
- (ग) अन्य कुनै तरिकाले न्यायप्रशासनमा हस्तक्षेप गर्छ वा हस्तक्षेप गर्ने अभिप्राय राख्छ वा अवरोध गर्छ वा अवरोध गर्ने अभिप्राय राख्छ। (स्रोत : H.M. Seervai, Constitutional Law of India: Note at p.363)

४१. यसैगरी बेलायतमा भारतमा देवानी अपहेलना भनी स्वीकार गरिएको कार्यविधिगत अपहेलना (Contempt in Procedure) र फौजदारी अपहेलना (Criminal Contempt) भनी मूलतः दुई किसिमबाट अपहेलनाको व्याख्या गर्ने गरेको पाइन्छ। फौजदारी अपहेलनाभित्र बेलायतमा पनि न्याय प्रशासनलाई बाधा पुऱ्याउने वा सोको प्रयास गर्ने शब्द वा कार्यलाई जनाउने गरेको पाइन्छ।

४२. संयुक्त राज्य अमेरिकामा भने अदालतको अपहेलनालाई प्रत्यक्ष र परोक्ष देवानी र फौजदारी गरी दुई किसिमबाट वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ। प्रत्यक्ष अपहेलनामा अदालतको सम्मुख वा अति नजिक गरिएको त्यस्तो कार्य पर्दछ, जसमा अदालतको नियमित प्रक्रियामा बाधा-विरोध वा हस्तक्षेप गरिएको हुन्छ। त्यस्तै गरी अप्रत्यक्ष अपहेलनामा अदालतको परिसर बाहिर टाढा वा अदालत नलागेका बेला वा अदालत वा न्यायाधीशको उपस्थिति नभएको वा दृष्टि नपुगेको बेला गरिएको त्यस्तो कार्य पर्दछ, जसले न्यायप्रशासनमा बाधा पुऱ्याउने रोकने वा होच्याउने कार्य गर्दछ। त्यसैगरी देवानी अपहेलनाभित्र अदालतको आदेश वा फैसलाले गर्नुपर्ने भएका कामहरूको अवज्ञा गर्ने कार्य पर्दछ, भने फौजदारी अपहेलना भन्नाले अदालत वा त्यसको न्यायिक प्रक्रियामा बाधा विरोध पुऱ्याई अदालतको न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई प्रभावित वा अमर्यादित गर्ने कार्य पर्दछ। (स्रोत: AIYER'S Law of contempt of court Legislature & public servants: 5th. ed, ed. by v. Prasad, Law book company India pp. 182-188)
४३. अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा स्वदेशमा विकास भएको अवधारणा र विदेशमा रहेका प्रावधान तथा अवधारणाको विषयमा यति भनेर अब अपहेलनामा कारवाही गर्नुपर्ने प्रयोजन तथा यसको परिधिको बारेमा पनि विवेचना हुन सान्दर्भिक देखिन्छ। अदालत वा न्यायाधीश यस्तो संस्था वा व्यक्ति होइन जसको कुनै आलोचना नै नहोस्। न्यायाधीशले कतिपय अवस्थामा धेरै अप्रिय आलोचनाहरू सुन्न परिरहेको पनि हुन्छ, तर जब आलोचनाले न्यायको नियमित प्रवाहमा नै असर पुऱ्याउँछ, न्यायाधीशको निष्पक्षता तथा उसको क्षमतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने कार्य गर्छ, तब त्यस्तो कार्य अदालतको अपहेलनाको विषयवस्तु बन्दछ। न्यायपालिकालाई अवाञ्छनीयरूपमा होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था उत्पन्न गराउने प्रयास गरी निष्पक्षरूपमा न्याय दिन नसक्ने स्थितिमा पुऱ्याइयो भने त्यसको परिणाम न्यायाधीशले वा अदालतले मात्र होइन सम्पूर्ण राष्ट्रले नै भोग्नुपर्ने हुन्छ। अतः न्याय प्राप्त गर्ने जनताको हकहितको संरक्षणको निम्ति अदालतको अपहेलनाको कार्यलाई रोकन जरुरी हुन्छ।
४४. कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने कुराको निरोपण वस्तुनिष्टरूपमा गरिन्छ। कुनै लेख वा अभिव्यक्ति वा कार्यलाई हेरेर सो कार्य अपहेलनाजनक वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझ (Man of General Prudence) ले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनासम्बन्धी कार्यको परीक्षणको आधार बन्दछ। यद्यपि कार्टुन सामान्य बोली वा लेख जस्तो सजिलैसँग सोभो र विवादरहित अर्थ निकाल्न सकिनेखालको हुँदैन तापनि कुनै व्यंग्यचित्र अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सन्दर्भमा माथि उल्लेखित वस्तुनिष्ट आधारबाट नै जाँच गरिनुपर्ने हुन्छ। अपहेलनाको मुद्दामा अभियुक्तको अपहेलनाजनक कार्य गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुरा गौण रहन्छ। केवल के कस्तो सजाय गर्ने भन्ने सन्दर्भमा यो प्रारसंगिक हुन्छ।
४५. उपर्युक्त सैद्धान्तिक सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कार्टुन अपहेलनाजनक छ/छैन भन्नेतर्फ हेर्दा, साप्ताहिक विमर्शको २०४९/७/२९ को अङ्कको मुखपृष्ठमा एउटा कार्टुन प्रकाशित भएको रहेछ। सो कार्टुनको बीचमा एउटा नरिवल आकारको वृक्षमा टनकपुर मुद्दामा लखिएको त्यसमा एउटा नरिवलजस्तो देखिने वस्तु बोकेर एउटा चशमा लगाएको बाँदर आकृतिलाई देखाइएको छ। सो वृक्षको फेदमा दायार्तर्फ केही मानव आकृतिहरू कपडा थापेर छिटो खसाल यता खसाल भनीरहेको देखिन्छ, भने बायाँतर्फ पनि सोहीबमोजिम देखाइएको छ। सोही कार्टुनको विषयलाई लिएर निवेदक थिरप्रसाद पोखरेलले अदालतको अपहेलना भयो भनी निवेदन दिनुभएको छ। यो कार्टुनको माथि “प्रजातन्त्र र न्यायपालिकाको मर्यादा” शीर्षकमा रघु पन्तको लेख प्रकाशित

छ। कार्टुनको बायाँतर्फ “अन्यौल अरू थपियो” भन्ने शीर्षकमा एउटा समाचार छापिएको छ, जसको सुरुको वाक्य यस्तो छ “कार्तिक १८ गते सर्वोच्च अदालतले टुंगो लगाउने निधो भएको टनकपुर प्रकरण आफैँ लम्बियो”। सोही शीर्षकको समाचारको अन्त्यमा पृष्ठ १० मा “टनकपुर विवाद लम्बिएकोले मुलुकको राजनीतिमा रहेको अन्यौल अरू थपियो” भनिएको छ। यी समाचार तथा लेखसमेतबाट यो कार्टुन सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपानेले दायर गर्नुभएका टनकपुरबाँधको विषयमा नेपाल र भारत सरकारबीच भएको समझदारी भनिएको लिखतलाई लिएको चलिरहेको मुद्दासँग सम्बन्धित रहेको छ, भन्ने सो पत्रिकाको जुनसुकै पाठकले पनि बुझ्नसक्छ। विपक्षी हरिहर विरही प्रबुद्ध व्यक्ति हुनुहुन्छ। पत्रकारिताको क्षेत्रमा वहाँको लामो अनुभव छ। बहुदलीय प्रजातन्त्रमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायपालिकाको भूमिका कस्तो हुन्छ, भन्ने वहाँले राम्रो बुझ्नुभएको छ। यसमा शंका गर्नुपर्ने ठाउँ छैन। विपक्षी हरिहर विरहीजस्ता प्रबुद्ध सम्पादकले “बाँदरको हातमा नरिवल” भन्ने उखान नेपालमा बहुप्रचलित छ, भन्ने र विवादित कार्टुनले सो उखानसँग सोभो सम्बन्ध राख्दछ, भन्ने कुरा बुझ्नुभएको छैन भनेर सामान्य समझको मानिसले भन्न सक्दैन। यसरी हेर्दा विवादित कार्टुनले सर्वोच्च अदालतमा चलिरहेको मुद्दालाई लिएर अदालतलाई अनुचितरूपमा होच्याई विचाराधीन मुद्दामा संलग्न न्यायकर्तालाई एउटा बुद्धि विवेकरहित बाँदरजस्तो आकृतिसँग तुलना गरी आपत्तिपूर्ण कार्य गर्नुभएको छ। लिखितजवाफमा विपक्षीले सो कार्टुनमा सर्वोच्च अदालत भन्ने कतै लेखिएको छैन। टनकपुर मुद्दा भन्ने कुनै मुद्दा नै छैन भन्नेजस्ता तर्क पनि उठाउनुभएको छ। यी तर्कहरू ज्यादै हलुका र हाँस्यास्पद छन्। वहाँकै लिखितजवाफमा उल्लेख भएका अरू कुराहरूबाट पनि ती जिकिरहरू खण्डन भएका छन्। लिखितजवाफको प्रकरण ५ मा वहाँले सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासमा विचाराधीन “टनकपुरको समझदारी भनिएको लिखत बारेको विवाद” भन्ने उल्लेख गर्नुभएको छ। विपक्षीको सो उल्लेखनले नै माथि उल्लेखित वहाँको तर्कको खण्डन गरिरहेको देखिँदा यस विषयमा अरू बोलिरहनु आवश्यक देखिएन।

४६. लिखितजवाफमा विपक्षीले प्रकाशित कार्टुनको कुन चित्रल न्यायपालिकालाई इङ्गित गर्‍यो भन्दै कुन चित्रबाट सम्पूर्ण न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र सम्मानमा आघात पुऱ्यायो, जनमानसमा भ्रम उत्पन्न खोज्यो निवेदकले नबोलेको भन्ने जिकिर लिएको (साविक पेज नं.५८७) पाइन्छ। सो जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा अपहेलना मुद्दामा निवेदकको हैसियत एउटा सूचनाकर्ताको सम्म रहन्छ। अपहेलनामा अदालत आफैँले पनि अपहेलनासम्बन्धी कारवाही उठाउन सक्दछ। तसर्थ यस्तो कारवाहीमा निवेदकले के जिकिर लिनुभएका छ भन्ने भन्दा पनि विवादित विषयवस्तु अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने हेरिन्छ। विवादित कार्टुन अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सन्दर्भमा सो कार्टुनभित्रका आकृतिहरूको अलग-अलगरूपमा होइन कि समग्र कार्टुनको नै अर्थ गरिनुपर्छ। समग्रमा हेर्दा एउटा चतुर्भुज आकारभित्र बनाइएको सो कार्टुनभित्रका सबै आकृतिहरूले एकआपसमा अर्थपूर्ण सम्बन्धद्वारा एउटा व्यंग्यात्मक सन्देश (Satrirical Message) दिएका छन् जुन अदालतलाई गम्भीररूपले होच्याउनेखालको र अपमानजनक छ।

४७. विपक्षी हरिहर विरहीले लिखितजवाफमा संविधानको धारा ८६(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) को उल्लेख गर्दै सो व्यवस्थाले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो र आफ्नो मातहतका अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउने अधिकार भएको छ र न्यायपालिकाको अपहेलनामा कारवाही चलाउने अधिकार नभएको भन्ने जिकिर लिनुभएको देखिन्छ। एक प्रबुद्ध पत्रकारले लिएको यो जिकिर हाँस्यास्पद छ। कारण नेपाल अधिराज्यको संविधानको भाग ११ को सम्पूर्ण व्यवस्था “न्यायपालिका” शीर्षकअन्तर्गत राखिएको र त्यस

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

भागमा नै सर्वोच्च अदालतलगायत तीन तहका अदालतको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। अपहेलनामा कारवाही चलाउने धारा ८६(२) को व्यवस्था नै सोही भागअन्तर्गत राखिएको छ। यथार्थमा सर्वोच्च अदालत र त्यसअन्तर्गतका पुनरावेदन अदालत, जिल्ला अदालतलगायत अन्य न्यायिक निकायहरूको समष्टिगत रूप नै न्यायपालिका हो। धारा ८६(१) मा भनिएको छ, “न्यायपालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो निकाय सर्वोच्च अदालत हुनेछ।” वस्तुतः न्यायपालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो निकाय सर्वोच्च अदालत भएकाले यसउपर हुने अनर्गल तथा आपत्तिजनक अभिव्यक्तिले सम्पूर्ण न्यायपालिकाउपर नै नकारात्मक असर पार्छ। तसर्थ अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन पाउने अधिकारलाई सम्पूर्ण न्यायपालिकाकै अपहेलनामा कारवाही चलाउन नपाउने भनी अर्थ संकुचन गर्न मिल्ने देखिँदैन। तसर्थ संविधानको धारा ८६(२) तथा सर्वोच्च अदालत ऐन, ०४८ को दफा ७(१) बमोजिम कारवाही गर्न सकिँदैन भन्ने विपक्षीको जिकिर स्वीकार्य छैन। विपक्षीले प्रकाशित कार्टुनमार्फत् यस अदालतको विशेष इजलासमा विचाराधीन मुद्दालाई लिएर आपत्तिजनकरूपले अदालतलाई होच्याउनु भई यस अदालतको सक्षमता एवं निष्पक्षतामा जनसाधारणमा भ्रम उत्पन्न गराउने कार्य गर्नुभएकोले यस अदालतको अपहेलना हुने कार्य गरेको होइन भन्ने स्थिति रहेन।

४८. अब विपक्षी हरिहर विरहीलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने हो/होइन भन्ने तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गरौं :- विपक्षीले लिखितजवाफमा मेरो मनसाय अदालतको अपहेलना गरूँ भन्ने थिएन, छैन। सर्वोच्च अदालतसमेतका सबै न्यायपालिकाप्रति मेरो पूर्ण आस्था छ भन्नुभएको छ। विपक्षी सम्पादकले न्यायपालिकाप्रति आस्था व्यक्त गर्नुभएको कुरा अवश्य पनि स्वागतयोग्य हो र अदालतको अपहेलना गरूँ भन्ने मेरो मनसाय थिएन भनेर वहाँले भनिसकेपछि अपहेलना गर्ने मनसाय नै थियो भन्ने आवश्यक पनि छैन। तर फौजदारी अपहेलनाको कारवाहीमा अभियुक्तको अपहेलना गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुराले नै गौण महत्व राख्दछ। केवल अभियुक्तलाई के कति सजाय हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा मात्र मनसाय तत्वलाई हेरिने कुरा यस अदालतले यसअघि पनि पटक-पटक व्यक्त गरिसकेको छ (ने.का.प. २०३३, पृ.३२७, ने.का.प.२०३६, पृ.३०५, ने.का.प. २०३९, अंक ६, पृ. १९) यो कुरा हामी कहाँ मात्र होइन अन्यत्र पनि स्वीकार गरिएको छ, B.K. Lala vs. R.C. Dutt cr. L.J. 1976.350) को मुद्दामा भनिएको छ :-

In order to establish criminal contempt it is not necessary that there should be intention on the part of the opposite party to interfere with the course of justice, it is sufficient if the publication tends to prejudice the public or the court for of against a party before the case if finally heard. The question of intention is immaterial so long as the words used in the publication tend to interfere with the course of justice or prejudice the public or the court in the trial of the case.

४९. भारतीय अदालतको उपर्युक्त दृष्टिकोणबाट पनि फौजदारी अपहेलनामा मनसाय तत्व गौण महत्व रहने कुरा स्पष्ट देखिन्छ। अन्य फौजदारी मुद्दाहरू जसमा अपराध गर्ने अभियुक्तको मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुराले निर्णायक महत्व राख्दछ। त्यस्ता मुद्दाहरूमा पनि कुनै व्यक्तिले गरेको कार्य कस्तो छ सो हेरी निजले गरेको अपराधजन्य कार्यबाट नै मनसाय तत्व पहिल्याउनुपर्ने हुन्छ। अपराधजन्य कार्य नै मनसाय तत्व पहिल्याउने सशक्त एवं भरपर्दो माध्यम हो भनी राधेश्याम साहु तेली वि. श्री ५ को सरकारको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको फुलवेञ्चबाट सिद्धान्त प्रतिपादित भइरहेको पनि पाइन्छ (ने.का.प.२०४३, पृ.१०६) तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीले विवादित कार्टुनमार्फत् यस अदालतको अपहेलना गरेको देखिएको हुँदा सो गर्ने निजको मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुरा अपराध ठहर गर्ने सन्दर्भमा गौण महत्वको हुन गएको छ।

५०. अब विपक्षीलाई के कति सजाय हनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अभियुक्तले यदि अदालतसमक्ष शर्तरहित क्षमायाचना गर्दछ भने त्यस अवस्थामा अदालतले निजको क्षमायाचनालाई सहानुभूतिपूर्वक विचार गर्दछ। यो अदालतको इतिहासमा त्यस्तो कुनै विवाद छैन जसमा अभियुक्तले शुद्ध मनले गरेको शर्तरहित क्षमायाचनालाई अस्वीकार गरिएको होस्। अदालत स्वभावैले क्षमाशील हुन्छ। यसले अनावश्यकरूपमा विवादलाई लम्ब्याउँदैन। यस अदालतले विगतमा यो कुराको पटक-पटक उद्घोषण गरेको छ। विपक्षीको लिखितजवाफ हेर्दा सम्पूर्ण लिखितजवाफमा वहाँले वहाँद्वारा प्रकाशित कार्टुनको विषयलाई उचित ठहर्‍याउन खोज्नुभएको देखिन्छ। लिखितजवाफको अन्तिम प्रकरणमा मात्र सो कार्टुनबाट अदालतको अपहेलना भएको ठहर हुन्छ भने सो गर्ने मनसाय नहुँदा कार्टुन प्रकाशित भएकोमा क्षमायाचना गर्दछु भन्नुभएको देखिन्छ। यो शुद्ध हृदयले गरिएको शर्तरहित क्षमायाचना भएन। यो त आफ्नो कुरालाई उचित हो भन्दै सजायबाट उम्किने अभिप्राय मात्र हुन गयो। यस्तो शर्तयुक्त क्षमायाचना स्वीकार्य हुनसक्ने देखिएन। यस सन्दर्भमा विपक्षीलाई के कति सजाय हनुपर्ने हो भन्ने हकमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्नो मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाएको मुद्दामा कसूरदार ठहर्‍याएको व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। अतः विपक्षी हरिहर विरहीलाई सो दफा ७(१) अनुसार ७ (सात) दिन कैद र रु.५००/- (पाँच सय) जरिवाना हुने ठहर्‍यो।

५१. प्रस्तुत मुद्दाको उठान पत्रिकामा प्रकाशित कार्टुनबाट सार्वजनिकरूपमा व्यक्त गरिएको कुराबाट भएको र विपक्षीले कार्टुन प्रकाशित भएकोमा क्षमायाचना गर्नुभएकोमा सो क्षमायाचना अस्वीकार भए पनि विपक्षी सम्पादकको व्यवसायिक जिम्मेवारी तथा आदर्श नागरिकको हैसियतले वहाँमा रहेको कर्तव्यको बोध वहाँले गर्नु हुनेछ भन्ने आशा यस अदालतले राखेको हुँदा वहाँलाई शर्तरहित क्षमायाचनाको एक अरू अवसर दिनु उपयुक्त छ भन्ने मेरो राय छ। जुन पत्रिकाबाट वहाँले सार्वजनिकरूपमा यस अदालतको अपहेलना गर्नुभएको छ त्यही पत्रिकाबाट सार्वजनिकरूपले वहाँले शर्तरहित क्षमायाचना गरेमा सो कार्टुनले जनसारधानमा पर्न गएको भ्रम पनि निवारण हुन जानेछ। अतः सम्पादक हरिहर विरहीले साप्ताहिक विमर्शको मुखपृष्ठमा शर्तरहित तवरबाट आगामी दुई अंकभित्रमा क्षमायाचना गरी प्रकाशन गरेमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(२) अनुसार उक्त सजाय कार्यान्वित नगर्नेतर्फ विचार गर्नलाई नियमानुसार पेश गर्नु। निजलाई यो फैसलाले लागेको सजाय हाललाई मुलतवी राखिएको छ। विपक्षी लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता हरिहर विरहीले उक्त अनुसार साप्ताहिक विमर्शमा क्षमायाचना गरेको एकप्रति पत्रिका निवेदनसाथ लिई यस अदालतमा उपस्थित हुन यही २०४९/८/१५ गतेको पेशीको तारेख नियमबमोजिम तोकी पेश गर्नु। यो आदेश निजलाई सुनाई सुनाएको निस्सा मिसिल सामेल राख्नु। अदालतको अपहेलनामा विपक्षी हरिहर विरहीले सजाय पाएको कुराको रेकर्ड राख्नु। फायल नियमानुसार गर्नु।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ।

न्या. मोहनप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०४९ साल कार्तिक ३० गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५१, अंक १०, निर्णय नं.४९८८,
पृष्ठ ७७९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री पृथ्वीबहादुर सिंह
सम्बत् २०४९ सालको फौजदारी विविधि नं.१०५
फैसला मिति : २०५१/४/२५

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : जिल्ला खोटाङ घर भई हाल नेपाल ल क्याम्पसमा अध्ययनरत लक्ष्मी खड्का ।

विरुद्ध

विपक्षी : अंग्रेजी भाषामा प्रकाशित हुने विकेण्ड पत्रिकाको प्रकाशक श्री टि.वि. दाहालसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ विपक्षीहरू सम्पादक एवं प्रकाशक भएको अंग्रेजी भाषामा प्रकाशन हुने विकेण्ड पत्रिकामा प्रकाशित कार्टून यसभन्दा अगावै मिति २०४९/७/२१ मा साप्ताहिक विमर्शमा प्रकाशन भएको र त्यस कार्टूनबाट यस अदालतको मानहानी भयो भनी निवेदक थिरप्रसाद पोखरेलको प्रतिवेदन परेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०४९/७/३० मा अदालतको मानहानी भएको ठहर गरेको देखिन्छ । विवादित कार्टूनको पुनः प्रकाशन मिति २०४९/८/१५ मा भएको पाइन्छ । २०४९ सालको फौ.वि.नं.९४, निवेदक थिरप्रसाद पोखरेल वि. हरिहर विरही भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा अभियुक्तको अपहेलनाजनक कार्य गर्ने मनसाय थियो थिएन भन्ने कुरा गौण रहन्छ भनी यस अदालतबाट बोलेको पाइन्छ । तसर्थ विपक्षीहरूको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्नेतर्फ विचार गरिरहन परेन । उक्त मुद्दामा प्रकाशित कार्टून नै अपहेलनाजनक ठहर भइरहेकोमा त्यस्तो कार्टून पुनः प्रकाशनबाट यस अदालतप्रति जनमानसमा भ्रम सिर्जना हुनसक्ने हुँदा विपक्षीको कार्यबाट यस अदालतको अपहेलना हुन जाने देखिन्छ । पुनः प्रकाशन हो भन्दैमा त्यस प्रकाशनबाट अदालतको अपहेलना हुँदैन भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१०)
- ◆ विपक्षीहरूले आफ्नो लिखितजवाफ र छुट्टै निवेदनसमेत दिई आफ्नो कार्यप्रति विना शर्त क्षमायाचना गर्नुभएको छ । साथै विपक्षीहरूका कानुन व्यवसायीहरूले पनि इजलाससमक्ष विना शर्त क्षमायाचनाको लागि अनुरोध गर्नुभयो । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायको अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ भने सोही दफाको उपदफा (२) मा अभियुक्त वा कसुरदारले सर्वोच्च अदालतलाई सन्तोष हुने गरी

क्षमायाचना गरेमा अदालतले निजलाई क्षमादिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । विपक्षीहरूले लिखितजवाफ निवेदन तथा निजका कानून व्यवसायीहरूबाट गरिएको क्षमायाचनाको अनुरोधबाट यो इजलासले सन्तोष लिएको हुँदा विपक्षीहरूलाई कुनै सजाय गर्न नपर्ने । (प्रकरण नं.११)

फैसला

न्या. सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. विकेण्ड पत्रिकाको वर्ष २ अंक २१ मंसिर १५ (नोभेम्बर ३०, १९९२) को अंकको पृष्ठ ४ मा विमर्श साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित अदालतको मानहानी ठहरिएको कार्टुन चित्र पुनः प्रकाशित गरिएको छ । जसमा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशको पुच्छरयुक्त चित्र बनाई नरिवलको रुखमा चढी टनकपुर मुद्दाको पोको हातमा लिएर बसेको तल भुईँमा रहेको राजनीतिक पार्टीका नेताहरूले तन्ना थापी छिटो खसाल, यता खसाल भनी देखाएको र चित्रको मुनी The Offending Cartoon लेखिएको छ । यसबाट सम्मानित अदालतप्रतिको जनआस्था र विश्वासमा प्रतिकूल असर पर्ने र अदालतको गरिमामा आँच पुऱ्याउने उक्त कार्टुन चित्र अपहेलनाजनक ठहरी फैसला भएको हुँदा पुनः सो कार्टुन चित्र प्रकाशित गर्नु पनि अपहेलनाजनक हुँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन ।
३. उक्त निवेदन यस अदालतका एक न्यायाधीशको इजलासमा पेश हुँदा साप्ताहिक विमर्शका सम्पादक तथा प्रकाशकलाई अदालतको अपहेलनाको अपराध गरेको ठहर गरी निर्णयसमेत भइसकेको जान्दा-जान्दै न्यायपालिकाप्रति पूर्वाग्रह र दुराशययुक्त भावना राखी जानी-जानी बदनियत तथा न्यायपालिकाको मर्यादालाई होच्याई न्यायपालिकाप्रति जनआस्था गिराउने अवान्छनीय प्रयास गरेको देखिनआएकोले सफाई पेश गर्नका लागि निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपि साथ राखी विपक्षलाई सूचना पठाइदिनु र प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी संयुक्त इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने आदेश भएको रहेछ ।
४. विकेण्ड पत्रिकाको प्रकाशक म नभएको तथा फाउण्डर एडिटर श्री नगेन्द्र शर्माको आग्रहअनुसार म उक्त पत्रिकाको कन्सल्टेन्ट एडिटरसम्म रहेको व्यहोरा विवादित अंकभन्दा अधिका प्रकाशित अंकहरूबाट प्रमाणित हुन्छ । विवादित अंकमा मेरो नाम भूलले पर्न गयो भन्ने श्री नगेन्द्र शर्माबाट बुझिएको र छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ अनुसार सो सूचना जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा दर्ता गरिसकिएको तथा उक्त भूलसुधार विकेण्डको यसपालीको अंकमा समेत प्रकाशित गरिदैंछ भन्ने जानकारी दिनुभएको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष विनम्र निवेदन गर्दछु । मेरो नामबाट पर्न आएको भ्रमप्रति क्षमायाचना गर्दछु भन्ने व्यहोरा टि.वि. दाहालको लिखितजवाफ ।
५. विवादित कार्टुन सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउने र अदालतप्रतिको जनआस्था बढाउने उद्देश्यले यस पत्रिकाको (Stories from Local Press) शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित गरिएको हो । त्यस कार्टुनको मुनी 'आपत्तिजनक कार्टुन' (Offending Cartoon) पनि लेखिएको छ । सम्मानित अदालतको निर्णय र तत्सम्बन्धी जानकारी प्रकाशित गर्दा सम्मानित अदालतको अपहेलना हुन्छ जस्तो लाग्दैन । उक्त पुनः प्रकाशित कार्टुन चित्रबाट अपहेलना भएको भन्ने लागेमा गल्ती भएकोमा क्षमा पाउन निःशर्त क्षमायाचना गर्दछु भन्नेसमेतको नगेन्द्र

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

शर्माको लिखितजवाफ ।

६. विपक्षीमध्येका टि.वि. दाहाल विकेण्ड पत्रिकाको प्रकाशक नभएको म नै सम्पादक तथा प्रकाशक भएको विवादीत कार्टुन चित्रबाट अदालतको अपहेलना भएको महसुससम्म भएमा सम्मानीत अदालतसमक्ष सम्मानसाथ निःशर्त क्षमायाचना गर्दछु भन्नेसमेतको नगेन्द्र शर्माको छुट्टै निवेदन ।
७. यसमा २०४९ सालको फौ.वि.नं.९४ मुद्दा अदालतको अपहेलनाको मिसिल साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।
८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको प्तर्फबाट नियुक्त हुनुभएका विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री इन्द्र लोहनीले अदालतले अपहेलनाजनक ठहर्‍याइसकेको कार्टुन चित्र पुनः प्रकाशित गर्नु अदालतको अपहेलना गर्ने नियत हो र यसलाई अपहेलना नै गरेको मान्नुपर्दछ । विपक्षीहरूले आफूले गरेको कार्यलाई उचित हो भन्ने तर्क पेश गर्दै यदि अपहेलना ठहर भएमा क्षमायाचना गर्दछौं भनेको हुँदा यस्तो सशर्त क्षमायाचनालाई मान्यता दिन मिल्दैन भन्नुभयो । विपक्षी टि.वि. दाहालको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री हरिशंकार निरौलाले मेरो पक्ष विवादीत कार्टुन निकाल्ने पत्रिकाको प्रकाशक होइनन् । उनको नामकै कारणबाट पर्न गएको भ्रमप्रति निःशर्त क्षमायाचना गरेका छन्, तसर्थ, फुर्सद पाऊँ भन्नेसमेतको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । अर्का विपक्षी नगेन्द्र शर्माको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारी सम्भवले हाम्रो पत्रिकाले स्थानीय पत्रिकामा यस्तो कुरा निस्क्यो भनी प्रकाशित गरेको अदालतको अपहेलना गर्ने दुराशय नभएको र निःशर्त क्षमायाचना गरेको हुँदा निवेदन दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्नेसमेतको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
९. साप्ताहिक विमर्शमा प्रकाशित कार्टुन चित्रको यस पत्रिकामा भएको पुनः प्रकाशनबाट अदालतको अपहेलना भएको छ/छैन हेरी निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ ।
१०. विपक्षीहरू सम्पादक एवं प्रकाशक भएको अंग्रेजी भाषामा प्रकाशन हुने 'विकेण्ड पत्रिकामा प्रकाशित कार्टुन यसभन्दा अगावै मिति २०४९/७/२९ मा साप्ताहिक विमर्शमा प्रकाशन भएको र त्यस कार्टुनबाट यस अदालतको मानहानी भयो भनी निवेदक थिरप्रसाद पोखरेलको प्रतिवेदन परेकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०४९/७/३० मा अदालतको मानहानी भएको ठहर गरेको देखिन्छ । विवादीत कार्टुनको पुनः प्रकाशन मिति ०४९/८/१५ मा भएको पाइन्छ । २०४९ सालको फौ.वि.नं. ९४ निवेदक थिरप्रसाद पोखरेल वि. हरिहर विरही भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा' अभियुक्तको अपहेलनाजनक कार्य गर्ने मनसाय थियो/थिएन भन्ने कुरा गौण रहन्छ, भनी यस अदालतबाट बोलेको पाइन्छ । तसर्थ, विपक्षीहरूको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्नेतर्फ विचार गरिरहन परेन । उक्त मुद्दामा प्रकाशित कार्टुन नै अपहेलनाजनक ठहर भइरहेकोमा त्यस्तो कार्टुन पुनः प्रकाशनबाट यस अदालतप्रति जनमानसमा भ्रम सिर्जना हुनसक्ने हुँदा विपक्षीको कार्यबाट यस अदालतको अपहेलना हुन जाने देखिन्छ । पुनः प्रकाशन हो भन्दैमा त्यस प्रकाशनबाट अदालतको अपहेलना हुँदैन भन्न मिलेन ।
११. अब अदालतको मानहानीमा विपक्षीहरूलाई के कति सजाय हुनुपर्दछ भन्नेतर्फ विचार गर्दा विपक्षीहरूले आफ्नो लिखितजवाफ र छुट्टै निवेदनसमेत दिई आफ्नो कार्यप्रति विनाशर्त क्षमायाचना गर्नुभएको छ । साथै विपक्षीहरूका कानून व्यवसायीहरूले पनि इजलाससमक्ष विनाशर्त क्षमायाचनाको लागि अनुरोध गर्नुभयो । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्ना

लक्ष्मी खड्का विरुद्ध टि.वि. दाहालसमेत

मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायको अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ भने सोही दफाको उपदफा (२) मा अभियुक्त वा कसूरदारले सर्वोच्च अदालतलाई सन्तोष हुने गरी क्षमायाचना गरेमा अदालतले निजलाई क्षमा दिनसक्ने व्यवस्था रहेको छ। विपक्षीहरूले लिखितजवाफ, निवेदन तथा निजका कानून व्यवसायीहरूबाट गरिएको क्षमायाचनाको अनुरोधबाट यो इजलासले सन्तोष लिएको हुँदा विपक्षीहरूलाई कुनै सजाय गर्न परेन। मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.पृथ्वीबहादुर सिंह

इति सम्वत् २०५१ साल साउन २५ गते रोज ३ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५२, अंक १, निर्णय नं.५०४२,
पृष्ठ ८३, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
सम्बत् २०४९ सालको फौजदारी विविध नं.९९
फैसला मिति : २०५१/४/२६

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : का.जि.का.न.पा. वडा नं.१७ क्षेत्रपाटी बस्ने अरूण भट्टराई
विरुद्ध

विपक्षी : नयाँ भिक्को साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक श्री प्रकाशलाल श्रेष्ठसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतको अपहेलना मुद्दामा के कस्ता शब्दहरू लेखेका छन् भन्ने भन्दा पनि ती कुराहरूबाट न्याय सम्पादनमा र जनताको अदालतप्रतिको जनआस्थामा असर परेको छ/छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा विचारणीय हुने । (प्रकरण नं.८)
- ◆ सम्मानित सर्वोच्च अदालतका सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूलाई रिट खारेज गराउन दबाव दिएको भन्ने लेखाईबाट अदालत दबावमा परेर इन्साफ गर्दोरहेछ भन्ने भ्रम जनतामा उत्पन्न हुन जाने परिणामको उक्त पत्रिकामा लेखिएका कुराबाट निश्चित हुनआउँछ । सो लेखले अदालतमा परिरहेको मुद्दामा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले हस्तक्षेप गरेको वा अदालतको छवि धमिल्याउने मनसायले सो कुरा प्रकाशित गरेको हो/होइन भनी दुई-दुईपटकसम्म म्याद दिँदा पनि प्रतिवादौं नगरी बसेको समेतबाट प्रतिवादीको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय थिएन, यस्तो लेख प्रकाशन भएमा अदालतको अपहेलना हुनजान्छ भन्ने ज्ञान थिएन भन्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीमध्येका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक श्री प्रकाशलाल श्रेष्ठले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अनुसार अदालतको अपहेलना कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले ऐ.दफाअनुसार रु.५०० (पाँच सय) जरिवाना हुने । (प्रकरण नं.८)

फैसला

न्या.लक्ष्मणप्रसाद अर्याल

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ अन्तर्गत

यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ ।

२. विपक्षीहरूको सम्पादन/प्रकाशन र व्यवस्थापनमा प्रकाशित नयाँ भिल्को साप्ताहिक नयाँ भिल्को नामक पत्रिकाको वर्ष १, अंक २ को २०४९ साल वैशाख १४ गतेको अंकमा न्यायपालिका कति स्वतन्त्र ? भन्ने शीर्षक राखी अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले सर्वोच्च अदालतमा दिनुभएको टनकपुरसम्बन्धी रिट निवेदन खारेज गराउन कांग्रेसी सर्वमान्यले सम्बन्धित निकायको सर्वोच्च व्यक्तिलाई घरमा बोलाएर दबाव दिएको विवादले काठमाडौंमा व्यापक सनसनी फैलाएको छ । पुनरावेदन अदालतको गठनको विवादमा अल्झिएको न्यायिक क्षेत्र अहिले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्ला । त्यसैले न्यायपालिकाको भविष्य प्रष्ट गर्ने विचार पर्यवेक्षकहरू गर्दछन् । गणेशमान सिंहले घरमा बोलाएर दिएको दबावसमेतका समाचारले थुप्रै आशंकाका प्रश्नहरू खडा भएका छन् भन्नेसमेत व्यहोराहरू लेखी लेखाई प्रकाशित गर्नुभयो । जसले नयाँ संविधानले परिकल्पना गरेअनुसारको स्वतन्त्र सक्षम एवं निष्पक्ष न्यायप्रणालीको विकासमा आघात पुऱ्याउनुका साथै सम्बन्धित निकाय अर्थात् सर्वोच्च अदालतका अति सम्मानित सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्यायलगायत सम्पूर्ण न्यायपालिकालाई दुराशययुक्त लान्छना लगाई जनमानसमा न्यायपालिकाको गरिमा र त्यसप्रतिको जनआस्था गिराउने काम गरेको प्रष्ट भएको छ । बालकृष्ण न्यौपानेद्वारा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरिएको रिट नं.१८५१ को टनकपुरसम्बन्धी मुद्दा अदालतमा विचाराधीन रहिरहेको अवस्थामा त्यससम्बन्धमा कुनै प्रकारको टिका-टिप्पणी गरी स्वच्छ न्याय दिनमा प्रभाव पार्न खोज्ने प्रयास अपहेलनायुक्त नै हुन्छ । प्रजातान्त्रिक मुलुकमा पत्रकारितालाई राज्यको चौथो अंग मानिने हुनाले पत्रकारजस्तो जिम्मेवार व्यक्तिहरूबाट यस्ता निराधार कुराहरूको समाचार लेखन, मुद्रण र प्रकाशन गर्नु पत्रकारितासम्बन्धी आचारसंहिताको समेत विपरीत छ । यस आधारमा विपक्षीहरूले अदालतप्रति व्यक्त गरेको अवधारणाहरू पूर्णरूपमा अपहेलनाजन्य छन् । तसर्थ उपरोक्तानुसार यस अदालतको अपहेलना हुने समाचार प्रकाशित गर्ने गराउने विपक्षीहरूलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) तथा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम कारवाही चलाई हदैसम्म कैद र जरिवानासमेत गरी अदालतको गरिमा बढाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।
३. विपक्षीबाट प्रकाशित उपरोक्त पत्रिकाको विवादित अंश अध्ययन गरी हेर्दा अदालतमा परिरहेका मुद्दाको निर्णयमा असर पर्ने गरी अदालतको आफ्नो न्याय सम्पादनको काम निर्भिक र निष्पक्ष भएर सम्पादन गर्नमा बाधा उत्पन्न गर्ने, न्याय सम्पादनमा हस्तक्षेप हुने गरी गलत निराधार कुराहरू लेखी सम्पादन गरी मुद्रण र प्रकाशन गरेको प्रारम्भिकरूपमा देखिनआएकाले प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी सर्वोच्च अदालतको अपहेलनामा कारवाही किन नचलाउने सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ७(१) बमोजिमको सजाय किन नगर्ने ? सूचना प्राप्त भएका मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफ साथै लिई आफैँ उपस्थित हुन आउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निवेदन र आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको २०४९/१/१८ को आदेश ।
४. यसमा विपक्षीहरूको नाउँमा तामेल भएको म्याद रिटपूर्वकको नदेखिएकोले २०४९/१/२५ मा तामेल भएको म्याद बदर गरिदिएको छ, पुनः विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद जारी गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको २०४९/२/१८ को आदेश ।
५. सो आदेशबमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा पुनः म्याद जारी भई रिटपूर्वक तामेल भएको तामेलीप्रतिबाट देखिएको तर विपक्षीहरू म्यादै गुजारी बसेको ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

६. नियमबमोजिम इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको तर्फबाट आदेशबमोजिम वहस पैरवीको लागि उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री इन्द्र लोहनीले नेपाली कांग्रेसका सर्वमान्य नेता गणेशमान सिंहले सर्वोच्च अदालतको सर्वोच्च व्यक्तिलाई आफ्नो निवासमा बोलाई अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपानेले दिएको रिट निवेदन खारेज गर्न वा जारी नगर्न दबाव दिएको भन्ने कुरा मुद्रण गरी/गराई जनमानसमा न्यायपालिकाप्रति नकारात्मक असर पुऱ्याउने र अदालत तथा त्यसमा विराजमान सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशलगायत सम्पूर्ण न्यायपालिकाकै गरिमालाई होच्याउने कार्य विपक्षीबाट भएको हुँदा स्पष्टतः यस अदालतको अपहेलना भएको छ। प्रतिवादको मौका दिन अदालतबाट २/२ पटकसम्म म्याद जारी गर्दा अनुपस्थित भएकोले सो कार्य वदनियतपूर्वक (With Malafide Intention) भएको प्रष्ट देखिएकोले विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ (१) बमोजिम हदैसम्म सजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा विपक्षीहरूको कार्यले यस अदालतको अपहेलना भएको छ वा छैन यदि अपहेलना भएको हो भने कति सजाय हुनुपर्ने हो ? यी दुई प्रश्नहरूमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।
७. यसमा नयाँ भिक्तो साप्ताहिक पत्रिकाको मुखपृष्ठ मिति २०४९/१/१४ मा प्रकाशित सामाग्रीबाट अदालतमा दायर रहेका मुद्दाको नाम र पेशी हुने मितिसमेत किटी घुमाउरो शब्दावलीमा सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीशलाई कांग्रेसी सर्वमान्य नेताले बालकृष्ण न्यौपाने निवेदक भएको रिट नं.१८५१ को रिट मुद्दा खारेज गराउन दबाव दिएको र प्राइभेट कांग्रेस वकिलहरूद्वारा सरकार विपक्षमा रहेका मुद्दा वहस गरिने भन्ने समाचारले थुप्रै आशंकाका प्रश्नहरू खडा भएका छन् भन्ने उल्लेख गरी परिरहेको मुद्दामा असर पार्ने मनसायले आधारहीन तथ्यको भरमा अदालतको निस्पक्ष न्याय सम्पादनमा शंका उठाउने प्रयास गरी अदालतप्रतिको जनआस्थामा घटौती हुने परिणामको कुराहरू लेखेको देखिनआउँछ ।
८. अदालतको अपहेलना मुद्दामा के कस्ता शब्दहरू लेखेका छन् भन्ने भन्दा पनि ती कुराहरूबाट न्याय सम्पादनमा र जनताको अदालतप्रतिको जनआस्थामा असर परेको छ/छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा विचारणीय हुन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतका सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूलाई रिट खारेज गराउन दबाव दिएको भन्ने लेखाईबाट अदालत दबावमा परेर इन्साफ गर्दोरहेछ भन्ने भ्रम जनतामा उत्पन्न हुन जाने परिणामको उक्त पत्रिकामा लेखिएका कुराबाट निश्चित हुनआउँछ । सो लेखले अदालतमा परिरहेको मुद्दामा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले हस्तक्षेप गरेको वा अदालतको छवि धमिल्याउने मनसायले सो कुरा प्रकाशित गरेको हो/होइन भनी दुई-दुईपटकसम्म म्याद दिँदा पनि प्रतिवाद नगरी बसेको समेतबाट प्रतिवादीको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय थिएन, यस्तो लेख प्रकाशन भएमा अदालतको अपहेलना हुनजान्छ भन्ने ज्ञान थिएन भन्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीमध्येका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक श्री प्रकाशलाल श्रेष्ठले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अनुसार अदालतको अपहेलनाको कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले ऐ. दफाअनुसार रु.५००/- (पाँच सय) जरिवाना हुने ठहर्छ । सोको लगत काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा पठाइदिनु । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अरविन्दनाथ आचार्य

इति सम्बत् २०५१ साल साउन २६ गते रोज ४ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०५५, अंक ६, निर्णय नं.६५६०,
पृष्ठ ३४७, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०४९ सालको फौजदारी विविध नं.१०६
फैसला मिति : २०५४/५/४

मुद्दा : अपहेलना ।

निवेदक : बागमती अञ्चल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं नगरपालिका वडा नं.१६ पकनाजोल डेरा गरी बस्ने मदन शर्मा ।
विरुद्ध

विपक्षी : पृष्ठभूमि साप्ताहिकका सम्पादक तारा न्यौपानेसमेत ।

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतको काम कारवाहीको सम्बन्धमा गलत सूचना प्रवाह भएमा अदालतको कामप्रति गलत धारणाको विकास भई न्यायालयप्रतिको विश्वसनीयता हास हुने उपक्रम सुरु हुन्छ । मुद्दाको सुनुवाइको सिलसिलामा न्यायाधीशले कुनै कुरा पष्ट गर्नको लागि सोधिएको प्रश्नलाई अदालतको राय ठहराउनु जनतालाई गलत सूचना प्रवाह गर्नु हुन्छ । त्यसकारण खुल्ला इजलासमा गरिएको कारवाहीबाट सञ्चारमाध्यमले जनतालाई ठीक सूचना प्रवाह गर्ने दायित्व वहन गर्ने हुँदा अदालतमा सञ्चारमाध्यमतर्फबाट उपस्थित व्यक्तिले यथासम्भव वस्तुनिष्ठ (Objective) र ठीक (Accurate) सूचना प्रवाह गर्नु आवश्यक हुने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ प्रत्येक सञ्चारमाध्यमको उद्देश्य जनहित (Public Interest) हुनुपर्छ र त्यसको प्रतिकूल सामाजिक मर्यादालाई रूचिकर नहुने (Distasteful) सूचना प्रवाह गरिनु हुँदैन । त्यो सीमाभित्र राज्यको चौथो अङ्गले जनताको पहरेदार (Public Watch Dog) को काम गरी न्यायिक सक्रियता, कानुनको राज्यको सम्बर्द्धन र जनचेतना अभिवृद्धि र सार्वजनिक पदमा रहेको व्यक्तिको उत्तरदायित्व (Accountability) तर्फको जागरूकता ल्याउन गहन योगदान प्रदान गर्न सक्छ । तसर्थ सञ्चारमाध्यम स्वयं आत्मसंयमयुक्त (Self Restrant) भएपछि मात्र सूचनाको सशक्त माध्यमको पनि गरिमा बृद्धि हुन्छ । उत्तरदायित्वसहितको स्वतन्त्रताले मद्दत गर्छ भने स्वछन्द स्वतन्त्रता खतरनाक हुने । (प्रकरण नं. १२)
- ◆ कुनै पनि जिम्मेवार पत्रिकाले आफूले प्रकाशन गरेको सामाग्रीको जनतामा के कस्तो प्रभाव पार्दछ ? त्यो प्रभाव प्रजातान्त्रिक तथा मर्यादित समाजको लागि हितकर हुन्छ/हुँदैन भनी बुझ्नुपर्छ । पत्रिकाको कर्तव्य र जिम्मेवारी बुझ्नेले आफ्नो सञ्चार प्रवाहको प्रतिरक्षा गर्छ तर उत्तरदायित्वहीन भए त्यसको दायित्वबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पन्छिन्छ । यसरी उपरोक्त विवेचनाबाट विवादित सम्पादकीय लेखले सर्वोच्च अदालतमा चलिरहेको टनकपुर बाँध परियोजनासम्बन्धी मुद्दामा मिति २०४८/७/१८ मा निर्णय सुनाउन तोकिएको दिन मुद्दाको किनारा नभई आदेश भएको विषयलाई लिएर अदालतलाई अनुचितरूपमा होच्याएको तथा विचाराधिन मुद्दा सुनुवाई गर्ने न्यायाधीश तथा समस्त न्यायपालिकाको क्षमता तथा प्रतिष्ठा, निष्पक्षतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने होच्याउने किसिमले पत्रिकाजस्तो सार्वजनिक सञ्चारको साधनबाट यस अदालतको अपहेलनाजन्य कार्य गरेको पष्ट देखिने । (प्रकरण नं.१३)

फैसला

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

१. प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित तथा सम्पादित उक्त पत्रिकाको वर्ष १० अंक १७, २०४९ साल मंसिर ११ गते बिहीवार प्रकाशित अंकको पेज २ टनकपुरको प्रश्न र न्यायपालिका भन्ने शीर्षक राखी लेखिएको सम्पादकीय लेखमा यस सम्मानित अदालतको प्रत्यक्ष अपहेलना भएको छ ।
३. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ११ मा न्यायपालिकाको व्यवस्था गरी संविधानको धारा ८६ ले यस अदालतलाई न्यायपालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो तहमा राखेको छ । यसले आफ्नो वा मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्ने अधिकार प्रचलित संविधान तथा कानुनले प्राप्त गरेको छ । यस अदालतले नयाँ संविधानको उद्देश्य र भावनाअनुरूप स्वतन्त्र र निष्पक्ष रही निर्भिक बनेर न्याय सम्पादनको कार्य गर्दै रहेको छ । विपक्षीहरूले पत्रिकाको सम्पादकीय लेखमा यस अदालतको जनआस्थामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै एक मुद्दाको विषयलाई फैसला गर्न विना अर्थको प्राविधिक त्रुटी देखाई पुनः वहस सुरु गराई फैसला गर्न खुट्टा कमाउने निर्णय सुनाउन एक पछि अर्को ढिलासुस्ती गर्न सर्वोच्च अदालतले एउटा मुद्दामा एकै वहस एउटै बसाइबाट निर्णय गरेको छ । अदालत आफैँ कारणी, आफैँ वादी र आफैँ न्यायाधीश भएर आफ्नो अपमानमा आफैँ निर्णय गर्दा कार्यपालिकासरह अवसर पायो कि अधिनायक वादी बन्न पछि नपर्ने अदालती प्रक्रियालाई लम्ब्याउने कानुनका खेलाडीहरू आफ्नो निर्णयहिनता पदलोलूपना तथा भविष्यको लागि आशामुखी बन्दै सरकारको विपक्षीमा निर्णय दिन धर्मराउने जनताले निर्णय गर्न नपाएको संविधानभित्र पनि जनताद्वारा निर्वाचित सांसदहरूले समेत अनुमोदन नगरिकन सोभै नियुक्ति पाएका न्यायाधीशको गलत निर्णयको विरोध र अदालतको अपमान गर्ने हाम्रो पनि हक छ, भनी अदालतको मर्यादा नराखी निष्पक्ष न्यायसम्पादनमा आघात पुऱ्याउने कुचेष्टा राखी निराधार कुराहरू लेखी यस अदालतको जनआस्था घटाउने एवं सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र माननीय न्यायाधीशहरूको समेत अपहेलना गर्नु भएको हुँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोरोको निवेदन पत्र ।
४. यसमा विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित तथा सम्पादित पृष्ठभूमि साप्ताहिक पत्रिका वर्ष १० अंक १७ मिति २०४९/८/५ तदनुसार २६ नोभेम्बर १९९२ मा प्रकाशित अंक पृष्ठ नं.२ टनकपुरको प्रश्न र न्यायपालिका भन्ने शीर्षक राखी लेखिएको सम्पादन लेख हेर्दा निम्न लिखित कुराहरू लेखिएको देखिन्छ । कुनै एक मुद्दाको विषयलाई फैसला गर्न विना अर्थको प्राविधिक त्रुटी देखाई पुनः वहस सुरु गराई फैसला गर्न खुट्टा कमाउने निर्णय सुनाउन एक पछि अर्को ढिलासुस्ती गर्ने सर्वोच्च अदालतले एउटा मुद्दामा एकै वहस र एकै वहसबाट निर्णय गरेको छ अदालत

आफैँ कारणी, आफैँ वादी र आफैँ न्यायाधीश भएर आफ्नो अपमानमा आफैँ निर्णय गर्दा कार्यपालिकासरह अवसर पायो कि अधिनायकवादी बन्नपछि नपर्ने अदालती प्रक्रियालाई लम्ब्याउने कानूनका खेलाडीहरू आफ्नो निर्णयहिनता र पदलोलुपता तथा भविष्यको लागि आशामुखी बन्दै सरकारका विषयमा निर्णय दिन धरमाउने जनताले निर्णय गर्न नपाएको संविधानभित्र पनि जनताद्वारा निर्वाचित सांसदहरूले समेत अनुमोदन नगरिकन सोभैँ नियुक्ति पाएका न्यायाधीशहरूको गलत निर्णयको विरोध र अदालतको अपमान गर्ने हाम्रो पनि हक छ भन्ने लेखाई र निवेदन व्यहोरासमेतबाट यस अदालतको जनआस्थामा आँच पुऱ्याउने तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको गरिमालाई धमिल्याउने कुप्रयास गरेकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६ को उपधारा (२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ समेतको विपरित कुराहरू लेखी यस अदालतको जनआस्था घटाउने कार्य गरी यस अदालत र यस अदालतका माननीय न्यायाधीशहरू समेतको अपहेलना गरेको देखिन आएकोले प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी विपक्षीहरूलाई ७ (सात) दिनभित्र लिखितजवाफ लिई आफैँ उपस्थित हुन भनी निवेदन र आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी सूचना पठाई कार्यसम्पादन भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

५. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल अध्ययन गर्दा मिति २०४९ साल मंसिर ११ गते बिहीवार प्रकाशित वर्ष १०, अंक १७ को पृष्ठभूमि साप्ताहिकको टनकपुरको प्रश्न र न्यायपालिका शीर्षक राखी लेखिएको विवादित सम्पादकीय लेखबाट यस अदालतको अपहेलना भएको छ/छैन ? तथा विपक्षीहरूलाई अपहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने हो/होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।
६. टनकपुर बाँध परियोजनासम्बन्धी रिट नम्बर १८१५ निवेदक बालकृष्ण नेउपानेविरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको यस मुद्दामा यस अदालतबाट उक्त मुद्दाको सुनुवाई पश्चात निर्णय सुनाउनको लागि मिति २०४८/७/१८ को पेशी तारेख तोकिएकोमा उक्त दिन मुद्दाको निर्णय भई नेपाल-भारत संयुक्त आयोगको सहमति अभिलेखसमेतका कागजात निवेदकसमेतलाई उपलब्ध गराउने भन्ने आदेश भई मिति २०४८/८/३० गते निर्णय सुनाउन पेश गरी सोही मितिमा उक्त मुद्दाको निर्णय भएको रहेछ । उक्त मुद्दाको उल्लेखित कारवाहीलाई संकेत गरी उक्त सम्पादकीय लेखमा “कार्तिक १८ गते सो फैसला सुनाउने अदालतको निर्णयका बावजुद विना अर्थको प्राविधिक त्रुटी देखाई पुनः वहस सुरु गराउने अदालतको खुट्टा कमाइलाई हेर्दा मंसिर ३० गते नै फैसला होला भन्ने विषयमा केही भन्न सकिन्न” भन्ने कुरा उक्त सम्पादकीय लेखको प्रकरण एकमा उल्लेख भएको छ । अदालतमा विचाराधिन मुद्दाहरू कानूनबमोजिम तोकिएको कार्यविधि पूरा गरी इजलाससमक्ष न्यायिक निरोपणका लागि पेश हुन्छन् । इजलाससमक्ष पक्ष-विपक्षीको कानून व्यवसायीहरूको वहससमेत सुनिसकेपछि मुद्दाको निर्णय सुनाउन अर्को पेशी पनि तोकिन्छ । साधारणतया उक्त निर्णय सुनाउन तोकिएको दिन मुद्दाको निर्णय गरिन्छ । कतिपय अवस्थामा मुद्दाको निर्णय नभई आदेश हुनसक्छ । यो स्वभाविक अदालती प्रक्रिया हो ।
७. उक्त पत्रिकाको प्रकरण २ मा विमर्श पत्रिकाको व्यंग्यचित्रसम्बन्धी अपहेलना मुद्दामा भएको निर्णय उल्लेख गर्दै यहाँको अदालत पनि कार्यपालिकासरह अवसर पायो कि अधिनायक वादी बन्न पछि नपर्ने रहेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रजातान्त्रिक प्रणाली अपनाउने मुलुकमा जनताका मौलिक हकहरूको संरक्षकको रूपमा अदालतलाई स्थापित गरिएको हुन्छ । जनताका कानून तथा संविधानप्रदत्त मौलिक हक अधिकारको संरक्षण र प्रचलन गराउने कार्य अदालतले गर्ने हुँदा अदालतको प्रकृति तथा चरित्रबाट नै अदालत कहिले पनि अधिनायकवादी बन्न सक्दैन । बरु अधिनायकवादी कार्यबाट नागरिकको कानुनी तथा मौलिक हक हनन भएमा त्यसको संरक्षण गर्दछ । विमर्श साप्ताहिकको व्यङ्ग्यचित्रसम्बन्धी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले अपहेलनामा सजाय गरेको कुरालाई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संकेत गरी अवसर पाएको अवस्थामा अदालत पनि कार्यपालिकासरह अधिनायकवादी बन्छ, भन्ने उल्लेख गरेकोमा अपहेलनाजस्तो फौजदारी प्रकृतिको मुद्दामा कानूनबमोजिम निर्णय फैसला गर्दैमा त्यसबाट अदालत अधिनायकवादी बन्छ, भन्ने कुरा हास्यास्पद देखिन्छ। आफूसमक्ष निर्णयका लागि आएका विवादहरूमा न्यायिक निर्णय दिनु अदालतको कानुनी तथा संवैधानिक दायित्व भएकोले त्यस्ता विवादहरूमा अदालतले निर्णय गर्दा कसैलाई त्यस्तो निर्णय अप्रिय लाग्नु स्वभाविक हो, पूर्वाग्रही बनेर कसैलाई अप्रिय लाग्दैमा अदालत अधिनायकवादी बन्नो भन्नु तर्कसंगत देखिँदैन।

८. प्रकरण ३ मा आफ्नो निर्णयहीनता, पदलोलूपता तथा भविष्यको लागि आशामुखी बन्दै सरकारको विपक्षमा निर्णय दिन धर्मराउने यतिवेलाको यथार्थबीच आफ्नो विषयमा उठाइएका सामान्य प्रसङ्गबारेको अत्यधिक संवेदनशीलता व्यक्त गर्ने प्रसङ्गले गर्दा के राष्ट्रको अपमान स्यानो, राष्ट्रियताको बिक्री स्यानो तर अदालतको अपमान ठूलो भन्ने प्रश्न उठ्नु स्वाभाविक भएको छ भन्ने उल्लेख भएको पाइयो।
९. नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ बमोजिम आफूसमक्ष आएका विवादहरूमा न्यायिक निर्णय दिनु तथा संविधान तथा कानूनको व्याख्या गर्नु सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक दायित्व हो र सर्वसाधारण व्यक्तिहरूबीचका देखि लिएर राष्ट्र महत्वका धेरै महत्वपूर्ण विवादहरूमा सर्वोच्च अदालतले धेरै निर्णयहरू गरेको कुरा सर्वविदितै छ। सर्वोच्च अदालत स्वतन्त्र र सक्षम निकाय भएकोले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको विवादहरूमा निर्णय दिन समक्ष छ। तसर्थ अदालत निर्णयहीनतामा रहनुपर्ने अवस्था नै छैन। प्रधान न्यायाधीश वा सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीश भइसकेको व्यक्ति कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य नहुने संवैधानिक व्यवस्था भएको परिप्रेक्ष्यमा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू पदलोलूप र आशामुखी हुनुपर्ने अवस्था देखिँदैन।
१०. प्रकरण ४ मा राजाद्वारा नियुक्त न्यायाधीशहरूको बहुमतले राष्ट्रियता बेच्नु कुनै कानुनी वा वैधानिक अधिकार गिरिजा कोइरालालाई दिन्छ भने हामी त्यसको स्पष्ट निन्दा गर्दछौं। यो अदालतको निर्णय प्रक्रियामाथि प्रभाव पार्न खोज्न कुरा या हस्तक्षेप हो भन्ने ठहर गरी कुनै जालसाज वकिल या न्यायाधीशको हुन्छ भने हामीलाई केही छैन। भन्ने र प्रकरण पाँचौमा अदालत सिंगो राष्ट्रको आवाज बुझ्नुको साटो गिरिजाको हुँकार सुन्न व्यस्त छ भने अदालतको अपमान गर्ने हाम्रो हक छ, भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। उल्लेखित कुराबाट अदालत राष्ट्रियताप्रति संवेदनशील नभएको कुनै एक राजनीतिक पार्टी वा त्यसको नेताबाट प्रभावित भएको वा दबावमा परेको भन्नेजस्ता लान्छना लगाएको देखियो। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को संवैधानिक संरचनाअनुसार सर्वोच्च अदालतलगायतका अदालतहरू प्रभावबाट स्वतन्त्र रहने हुँदा कसैप्रति पूर्वाग्रह राख्नुपर्ने र कसैको प्रभाव र दबावमा पर्ने अवस्था देखिँदैन। नागरिकहरूको मौलिक हकहरूको प्रचलन गराउने तथा संविधानको संरक्षण गर्ने आफ्नो दायित्व प्रति सर्वोच्च अदालत सदैव सचेत रहेको छ। अदालतको अपमान गर्ने हाम्रो हक छ, भनी यस अदालतको अपहेलना गर्ने स्पष्ट मनसायसमेत विपक्षीहरूले राखेको देखिन्छ। विपक्षीहरूले लगाएको लान्छनाको कुनै आधार देखिँदैन। केवल अदालतलाई होच्याउन कलुषित भावनाले अनुचित आरोप मात्र लगाएको देखिन्छ।
११. कुनै पनि प्रतिष्ठित सञ्चारमाध्यमको समाजमा ठूलो प्रभाव हुन्छ। तसर्थ सञ्चारमाध्यम वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको ज्वलन्त उदारहण हुन्। नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १३ ले कुनै समाचार लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाउन दिँदैन तर त्यस्तो प्रकाशनले अदालतको अपहेलना हुने वा सो कसूर गर्न दुरुत्साहन दिने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भनी प्रष्टरूपमा प्रकाशन सामाग्रीको सीमासमेत तोकिदिएको छ।

१२. तसर्थ न्यायालयको काम-कारवाहीको सम्बन्धमा जानकारी दिँदा गलत सूचना प्रवाह गर्न हुँदैन। विभिन्न मुलुकमा अदालतको काम-कारवाहीको सम्बन्धमा सूचना प्रवाह गरिन्छ। त्यस्तो सूचना प्रवाह गर्नेको लागि कानून र अदालतको कार्यविधिसम्बन्धी ज्ञान राख्ने व्यक्तिहरू अदालतमा मुद्दा सुनुवाईको अवस्थामा उपस्थित भई यथार्थ सूचना संकलन गर्छन् र आ-आफ्नो सञ्चारमाध्यमबाट सूचना प्रवाह गर्दछन्। यसरी यथार्थ सूचना प्रवाह गर्ने दायित्वको निर्वाहको महत्वसमेत भल्कन्छ। यथार्थ (Accurate) र ठीक (Appropriate) सूचना प्रवाहबाट जनताले सुसूचित हुने अवसर पाई ज्ञान हासिल गर्छ र सकारात्मक (Positive) समाजको जग बलियो हुन्छ। यसको विपरित गलत (Inaccurate) सूचना प्रवाहले सम्बन्धित संस्थाप्रति जनताको धारणा नकारात्मक (Negative) हुन जान्छ। त्यस्तै अदालतको काम-कारवाहीको सम्बन्धमा गलत सूचना प्रवाह भएमा अदालतको कामप्रति गलत धारणाको विकास भई न्यायालयप्रतिको विश्वसनीयता ह्रास हुने उपक्रम सुरु हुन्छ। मुद्दाको सुनुवाईको सिलसिलामा न्यायाधीशले कुनै कुरा पष्ट गर्नको लागि सोधिएको प्रश्नलाई अदालतको राय ठहराउनु जनतालाई गलत सूचना प्रवाह गर्नु हुन्छ। त्यसकारण खुल्ला इजलासमा गरिएको कारवाहीबाट सञ्चारमाध्यमले जनतालाई ठीक सूचना प्रवाह गर्ने दायित्व वहन गर्ने हुँदा अदालतमा सञ्चारमाध्यमतर्फबाट उपस्थित व्यक्तिले यथासंभव वस्तुनिष्ठ (Objective) र ठीक (Accurate) सूचना प्रवाह गर्नु आवश्यक हुन्छ। तर विभिन्न पत्रपत्रिकामा यिनै विषयमा बेग्ला-बेग्लै समाचार प्रकाशनले अदालतको कारवाहीलाई यथार्थरूपमा प्रवाह गरेको पाईदैन। त्यसबाट सर्वसाधारणले गलत निष्कर्ष निकाल्न सक्छन्। छापाखानाको स्वतन्त्रता कुनै स्वतन्त्र अधिकार नभई संविधानअन्तर्गतको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नै हो। तसर्थ सो अधिकारको सीमालाई ख्याल गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। कुनै पनि सूचना प्रवाहले देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूबीचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा त्यस्तो अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुनु हुँदैन। यस्ता लक्ष्मणरेखाको मर्यादासमेत राखिनुपर्छ। त्यसकारण सञ्चारमाध्यमहरूले आफ्नो दायित्वलाई सदैव ख्याल गर्नुपर्दछ र सूचना प्रवाह गर्दा पालन गर्नुपर्ने मर्यादाका सीमा उल्लंघन गर्नु हुँदैन। प्रत्येक सञ्चारमाध्यमको उद्देश्य जनहीत (Public Interest) हुनुपर्छ र त्यसको प्रतिकूल सामाजिक मर्यादालाई रुचिकर नहुने (Distasteful) सूचना प्रवाह गरिनु हुँदैन। त्यो सीमाभित्र राज्यको चौथो अंगले जनताको पहेरादार (Public Watch Dog) को काम गरी न्यायिक सक्रियता, कानूनको राज्यको सम्बर्द्धन र जनचेतना अभिवृद्धि र सार्वजनिक पदमा रहेको व्यक्तिको उत्तरदायित्व (Accountability) तर्फको जागरुकता ल्याउन गहन योगदान प्रदान गर्न सक्छ। तसर्थ सञ्चारमाध्यम स्वयं आत्मसंयमयुक्त (Self Restraint) भएपछि मात्र सूचनाको सशक्त माध्यमको पनि गरिमा बृद्धि हुन्छ। उत्तरदायित्वसहितको स्वतन्त्रताले मद्दत गर्छ भने स्वच्छन्द स्वतन्त्रता खतरनाक हुन्छ भन्ने कुरा सदैव मनयोग्य छ।
१३. यस अदालतले पनि के कस्तो कार्यबाट अपहेलना हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न मुद्दाहरूमा सिद्धान्त कायम गरेको पाइन्छ। कानूनबमोजिम अदालतबाट न्यायसम्पादन गर्ने वा न्यायको माग गर्ने वा त्यसमा कानूनबमोजिम सहयोग वा सक्रिय रहने कार्यमा बाधा वा अवरोध वा अनुचित प्रभाव पार्ने वा अदालत न्यायाधीशको सम्मान वा मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउने जुनसुकै कार्य वा आचरणलाई अदालतको अपहेलना हुने कार्य वा आचरण भनिन्छ। मूलरूपमा अदालतको आज्ञा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा वा निरादर गर्नु जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रकाशनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुन सक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालत वा अन्य कुनै प्रकारको अदालतको सम्मान मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ। त्यस्तै गरी न्यायाधीशप्रति जनसाधारणको भावना प्रतिकूल वा शंकायुक्त हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

न्यायाधीशको निष्पक्षता, सद्बिवेक वा कार्य क्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा त्यस्तो शंका वा उत्पन्न हुन सक्ने वातावरणको सृष्टि गर्नु न्यायपालिकालाई अवाञ्छनीयरूपमा होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था उत्पन्न गराउने प्रयास गर्नु अदालतको तथा अदालतभित्र विचाराधीन मुद्दामा प्रभाव पर्ने गरेर कुनै कुरा व्यक्त गर्नु अपहेलना हुन्छ भनी थिरप्रसाद पोखरेलविरुद्ध हरिहर विरही (ने.का.प.२०४९, अंक ८, पेज ७७० नि.नं.४६०४) मा भएको मुद्दामा व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भइसकेको पाइन्छ। यस अदालत एक न्यायाधीश इजलासबाट मिति २०४९/९/९ मा र संयुक्त इजलासबाट मिति २०५१/४/३१ मा भएको आदेशबमोजिम विपक्षीहरूलाई लिखितजवाफसहित प्रतिवाद गर्न उपस्थित हुनका लागि सूचना पठाई कानुनको रिट पुऱ्याई म्याद सूचनासमेत तामेल भएपछि पनि विपक्षीहरू म्यादमा हाजिर भई प्रतिरक्षा गर्न उपस्थित भएको समेत देखिँदैन। अदालतको अपहेलना गर्ने आफ्नो मनसाय नभएको भए समयमा अदालतमा उपस्थित भई विपक्षीहरूले प्रतिरक्षा गर्नुपर्नेमा सो समेत गरेको देखिँदैन। यसरी विपक्षीहरूले अदालतबाट जारी भएको म्यादलाई समेत वेवास्ता गरेको पनि देखिन्छ। कुनै पनि जिम्मेवार पत्रिकाले आफूले प्रकाशन गरेको सामाग्रीले जनतामा के कस्तो प्रभाव पार्दछ ? त्यो प्रभाव प्रजातान्त्रिक तथा मर्यादित समाजको लागि हितकर हुन्छ/हुँदैन भनी बुझ्नुपर्छ। पत्रिकाको कर्तव्य र जिम्मेवारी बुझ्नेले आफ्नो सञ्चार प्रवाहको प्रतिरक्षा गर्छ तर उत्तरदायित्वहीन भए त्यसको दायित्वबाट पन्छिन्छ। यसरी उपरोक्त विवेचनाबाट विवादित सम्पादकीय लेखले सर्वोच्च अदालतमा चलिरहेको टनकपुर बाँध परियोजनासम्बन्धी मुद्दामा मिति २०४८/७/१८ मा निर्णय सुनाउन तोकिएको दिन मुद्दाको किनारा नभई आदेश भएको विषयलाई लिएर अदालतलाई अनुचितरूपमा होच्याएको तथा विचाराधीन मुद्दा सुनुवाई गर्ने न्यायाधीश तथा समस्त न्यायपालिकाको क्षमता तथा प्रतिष्ठा, निष्पक्षतामा अनुचित टिका-टिप्पणी गरी सर्वसाधारण जनताको नजरमा अदालतलाई गिराउने होच्याउने किसिमले पत्रिका जस्तो सार्वजनिक सञ्चारको साधनबाट यस अदालतको अपहेलनाजन्य कार्य गरेको प्रष्ट देखियो। तसर्थ उल्लेखित आधार तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतबाट वर्ष १०, अंक १७, मिति २०४९ मंसिर ११ गते विहीवार प्रकाशित पृष्ठभूमि साप्ताहिकमा टकपुरको प्रश्न र न्यायपालिका शीर्षक राखी विवादित सम्पादकीय लेखमार्फत् विपक्षीहरूले यस अदालतको अपहेलना गरेको देखिएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीमध्येका सम्पादक तारा न्यौपाने र प्रकाश श्रीभद्र न्यौपानेलाई जनही १ (एक) महिना कैद र व्यवस्थापक अष्टबहादुर शाक्यलाई रु.५००/- (पाँचसय) जरिवाना हुने ठहर्छ। इन्साफ खण्डमा ठहरेबमोजिम तपसिलमा लेखिएको पिक्षीहरूलाई तपसिल बमोजिम सजाय हुने भएकोले उक्त संजाय कानुनबमोजिम असूलउपर गर्नु भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु १

सम्पादक तारा न्यौपानेके कैद महिना १ (एक) १

प्रकाशक श्रीभन्द्र न्यौपानेके कैद महिना १ (एक) १

व्यवस्थापक अष्टबहादुर शाक्यके जरिवाना रु. ५००/- (पाँच सय) १

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु १

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०५४ साल भाद्र ४ गते रोज ४ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०५५, अंक ५, निर्णय नं.६५५१,
पृष्ठ ३०२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णकुमार वर्मा
सम्बत् २०५१ सालको फौजदारी विविध नं.११७
फैसला मिति : २०५५/२/४

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता रविराज भण्डारी ।

विरुद्ध

विपक्षी : साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक रघु पन्तसमेत ।

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुन सक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कुनै कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ । त्यस्तैगरी न्यायाधीशप्रति जनसाधारणको भावना प्रतिकूल वा शंकायुक्त हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा न्यायाधीशको निष्पक्षता, सद्बिवेक वा कार्यक्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा त्यस्तो शंका उत्पन्न हुनसक्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु वा कुनै प्रकारले न्यायाधीशको मर्यादा सम्मान वा प्रतिष्ठामा आघात पर्न सक्ने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक हुन्छ । त्यस्तै गरेर अदालतभित्र विचाराधिन मुद्दामा प्रभाव पार्ने गरेर कुनै कुरा व्यक्त गर्नेजस्ता कार्यहरू पनि अपहेलनाभित्र पर्दछन् । न्यायपालिकालाई अवान्छनीयरूपले होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था उत्पन्न गराउने प्रयास गरी निष्पक्षरूपमा न्याय दिन नसक्ने स्थितिमा पुऱ्याइयो भने त्यसको परिणाम न्यायाधीशले वा अदालतले मात्र होइन सम्पूर्ण राष्ट्रले नै भोग्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१०)
- ◆ कुनै पनि जिम्मेवार राजनीतिक नेता तथा पत्रिकाले आफूले बोलेको तथा प्रकाशन गरेको कुराले जनतामा के कस्तो प्रभाव पर्दछ त्यो प्रभाव प्रजातान्त्रिक तथा मर्यादित समाजको लागि हितकर हुन्छ हुँदैन भनी सदैव सजग रहनुपर्छ । यस्ता कुराहरूलाई मनन नगरी जथाभावी बोल्ने र लेख्ने गर्नाले सार्वजनिक व्यक्तित्व आफैँमा आफ्नो दायित्वप्रति विमुख भई अत्तरदायित्वतिर उन्मुख हुन जाने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ एउटा विचाराधारको विरोधमा अर्को विचारधारबाट प्रवृत्त भावनाबाट जथाभावी बोल्नु र जथाभावी समाचारको प्रकाशनले जनआस्थामा खलल पुगी स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रतिको प्रतिवद्धतामा नै आँच आउनसक्छ ।

विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता भनेको कुनै पनि नागरिकको गाली-बेइज्जती गर्ने स्वच्छन्दता होइन । तसर्थ: सार्वजनिक पदाधिकारीहरू तथा पत्रकारहरूले वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको आडमा सञ्चारमाध्यमको दुरुपयोग गर्न नहुने । (प्रकरण नं.१७)

- ◆ दलिय भावनाले प्रवृत्त भई एकअर्कामा आरोप/प्रत्यारोप गर्ने उद्देश्यले नै अदालत र अदालतमा विचाराधिन मुद्दालाई नै विषयवस्तु बनाएको पाइयो । तर विवादित समाचारको प्रकाशनबाट जनमानसमा अदालत र अदालतको न्यायिक काम/कारवाहीप्रति नकारात्मक असर गर्ने/गराउने कार्य भएको प्रष्टरूपमा देखिएको छ । यसरी सार्वजनिक जीवनमा जनमानसलाई आफ्नो काम कुराबाट आकृष्ट गर्ने राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूलाई यस प्रकारको अनुत्तरदायी र आपत्तिजनक कुराहरू सार्वजनिकरूपमा अभिव्यक्ति तथा प्रकाशन नगर्नु भनी सचेत र सतर्क रहन ध्यानाकर्षण गराइएको छ । प्रजातन्त्र स्थापना भएको अर्धदशकको अवधि व्यतीत भइसकेको अवस्थामा प्रजातन्त्रको लागि अपरिहार्य रहेको न्यायालयलाई विवादमा ल्याइरहुनु उचित र मर्यादानुकूल नरहेको कुरामा विपक्षीहरूलाई सचेत सतर्क गराइएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दाको उपरोक्त विवेचनाबाट विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरे भनी ठहराई संजाय गर्न मनासिव नदेखिएको निवेदकको माग-दावी पुग्न नसक्ने । (प्रकरण नं. १९)

फैसला

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाको वर्ष ११, अंक ४०, २०५१ साल भाद्र ८ गतेको अंकमा विश्वनाथ राजनीति गर्दैछन् शीर्षकअन्तर्गत विश्वनाथ उपाध्याय यतिबेला न्याय दिने काम गर्दैछन् भनेर कसले भन्छ ? मलाई सोध्नुहुन्छ भने लौ सुन्नुहोस् म भनिदिन्छु उनी न्याय सम्पादन हैन राजनीति गर्दैछन् भनी र विश्वनाथलाई थाहा थियो यो मुद्दा (प्रतिनिधिसभा विघटनसम्बन्धी) मा कारण देखाउ आदेश जारी हुन सक्दैन, तर पनि उनले आदेश जारी गरे किन ? किनभने त्यसबेला सडकमा जुलुस निस्किरहेको थियो । उनले यसो भ्यालबाट हेरे र सोचे मौका यही हो त्यसपछि यताउती नहेरी आदेश जारी गरिहाले आखिर फेरि एकचोटी चर्चित हुन पाउने त्यस्तो मौका उनले छाड्ने पनि कसरी ? समेत भनी विपक्षीमध्येका कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था सहायकमन्त्री दिनबन्धु अर्यालको सम्मानित अदालतप्रतिको अपहेलनाजनक अभिव्यक्तिलाई दृष्टि पत्रिकामा प्रकाशित गरी निवेदक दुर्गा सुवेदीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालासमेत भएको प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना गरिपाऊँ भन्ने विषयको रिट निवेदन सम्मानित अदालतमा विचाराधिन रहिरहेको अवस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने, अदालतको गरिमालाई होच्याई प्रधान न्यायाधीश सम्मानित सर्वोच्च अदालत र सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति नै अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति दिने विपक्षी दिनबन्धु अर्याल र त्यस्तो अभिव्यक्ति समाचारको रूपमा प्रकाशित गर्ने विपक्षीहरू शम्भु श्रेष्ठ तथा रघु पन्तलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरी हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेतको निवेदन पत्र ।
३. यसमा निवेदक जिकिरबमोजिम अपहेलनामा किन कारवाही र सजाय नगर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई आफैँ उपस्थित हुनुहोला भनी विपक्षीका नाउँमा यस अदालत एक

अधिवक्ता रविराज भण्डारी विरुद्ध रघु पन्तसमेत

न्यायाधीशको इजलासबाट मिति ०५१/५/१३ मा भएको आदेश ।

४. दृष्टि पत्रिकाको ०५१/५/८ गते मेरो नाम गरेर दिएको विश्वनाथ राजनीति गर्दैछन् शीर्षकको समाचार मैले गरेको नभई भूङ्गा निराधार बदनियतपूर्ण छ भनी मैले रा.स.स.लाई पत्राचार गरी ०५१/५/९ को गोरखापत्रमा खण्डनसमेत गरिसकेको छु । मैले सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतप्रति वितृष्णा सिर्जना गर्ने प्रकारका कुनै कुराहरू भने गरेको छैन । मैले त्यसरी भनेको भए अन्य पत्रिकाले पनि छापनुपर्ने थियो, तर त्यसरी छापेको छैन अतः दृष्टि पत्रिका आफैले त्यस प्रकारको भ्रम सिर्जना गर्न मेरो नाम राखी छापेको हुँदा दावीबाट फुर्सद दिलाई पाऊँ भन्नेसमेतको दिनवन्धु अर्यालको लिखितजवाफ ।
५. दृष्टिमा प्रकाशित विवादमा रहेको समाचारको आधार प्रतिवादी दिनवन्धु अर्यालको अभिव्यक्ति हो । समाचारमा प्रष्टरूपमा अर्यालको अभिव्यक्तिलाई जस्ताको तस्तै राखेको छ । अपहेलनामा कारवाहीको लागि निवेदन परिसकेपछि प्रतिवादी अर्यालले खण्डन गरेका छन् । दृष्टि पत्रिकाले मनगढन्ते कुरा छाप्यो भनी प्रतिवादी दिनवन्धु अर्यालले भनेको कुराको सम्बन्धमा अन्य पत्रिका महानगर, विश्वभूमि, काठमाडौं, जन्मभूमि, नेपालीपत्रसमेतका पत्रिकामा सोही कुरा छापिएको हुँदा निजको भनाई भुङ्गा देखिन्छ । यसरी प्रतिवादी दिनवन्धु अर्यालले भनेको कुरालाई हामीले पत्रिकामा छापेकोसम्म हुँदा हामीले अपहेलना गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको रघु पन्त र शम्भु श्रेष्ठको लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज निर्णय सुनाउनको लागि इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री रविराज भण्डारीले साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाको वर्ष ११, अंक ४० को ०५१/५/८ को अंकमा विपक्षी दिनवन्धु अर्यालबाट व्यक्त गरेको कुराहरू भनी विश्वनाथ राजनीति गर्दैछन् भन्ने शीर्षकमा प्रधान न्यायाधीश र सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमेतको अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति प्रकाशित भएको छ । यस्तो अदालतप्रतिको अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति व्यक्त गर्ने विपक्षी दिनवन्धु अर्याल र त्यस्तो आपत्तिजनक अभिव्यक्ति प्रकाशमा ल्याएर न्यायपालिकाप्रति वितृष्णा फैलाउने कार्यविपक्षी प्रकाशक तथा सम्पादकले गरेको हुँदा विपक्षीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भनी वहस गर्नुभयो । विपक्षी दिनवन्धु अर्यालले मेरो सम्मानित अदालत तथा प्रधान न्यायाधीशका सम्बन्धमा त्यस्तो अपमानजनक कुरा बोलेको छैन । पत्रिकाले मेरो चरित्र हत्या गर्न भन्दै नभनेको कुरालाई अतिरंजित बनाई प्रकाशन गरेको हो । ०५१/५/८ को रा.स.स. र ०५१/५/९ को गोरखापत्रमा समेत मैले व्यक्त नगरेको कुरालाई दृष्टि पत्रिकाले छाप्यो भनी खण्डनसमेत छपाएको छु । अतः मैले व्यक्त नगरेको कुरालाई मेरो अभिव्यक्ति भनी दृष्टि पत्रिकाले छापेको हुँदा मलाई सफाई भई त्यस पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशकलाई अपहेलनामा सजाय हुनुपर्छ भनी वहस गर्नुभयो ।
७. निवेदक तथा विपक्षीको वहस जिकिरसमेत सुनी सम्पूर्ण मिलिस कागजात अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षीहरूले अदालतप्रतिको जनआस्थामा आँच आउने प्रकारको आपत्तिजनक अभिव्यक्ति व्यक्त गरेको हो/होइन र त्यस्तो अभिव्यक्ति र प्रकाशनले अदालतको अपहेलना भयो/भएन सो कुराको नै निर्णय दिनुपर्न हुनआयो ।
८. यसमा साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाको वर्ष ११, अंक ४०, ०५१/५/८ गते बुधबारको अंकमा कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था सहायक मन्त्री दिनवन्धु अर्यालले व्यक्त गरेको भनी विश्वनाथ राजनीति गर्दैछन् भन्ने शीर्षकमा प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्यायप्रति अनास्था सिर्जना गर्ने प्रकारका कुराहरू र विचाराधिन मुद्दाका सम्बन्धमा समेत प्रभाव पार्ने सम्मानित अदालतप्रति नै वितृष्णा फैलाउने प्रकारका अपहेलनाजनक अभिव्यक्तिहरू समाचारको रूपमा प्रकाशन गरेको हुँदा अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति व्यक्त गर्ने विपक्षी दिनवन्धु

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अर्याल र त्यस्तो अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति प्रकाशन गर्ने दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक र प्रकाशक रघु पन्त र शम्भु श्रेष्ठलाई अपहेलनामा सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी र मैले उक्त कुरा व्यक्त गरेको छैन सो कुराको खण्डन रा.स.स.मा ०५१/५/८ र गोरखापत्रमा ०५१/५/९ मा गरिसकेको छु, नभनेको कुरा छान्ने दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक र प्रकाशकलाई कारवाही गरिपाऊँ भन्ने दिनवन्धु अर्यालको लिखितजवाफ र दिनवन्धु अर्यालले व्यक्त गरेको कुरासम्म प्रकाशन गरेका हौं निजले व्यक्त नगरेको भए अन्य पत्रिकाहरूमा छापिने थिएन । अन्य पत्रिकाहरूमा पनि निजको कथन प्रकाशित भएका हुँदा हामीले वनावटी कुरा छापेको होइन, निजैको अभिव्यक्तिसम्म छापेको हो । अतः हामीलाई सजाय हुने होइन भनी दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक र प्रकाशक रघु पन्त र शम्भु श्रेष्ठको लिखितजवाफ देखिन्छ ।

९. निवेदकले अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति भनी निवेदनसाथ पेश गर्नुभएको वर्ष ११, अंक ४०, २०५१/५/८ को दृष्टि साप्ताहिक पत्रिकाको लेखलाई हेर्दा “विश्वनाथ राजनीति गर्दैछन्” सहायक मन्त्री दिनवन्धु अर्याल शीर्षकअन्तर्गत विश्वनाथ उपाध्याय यतिबेला न्याय दिने काम गर्दैछन् भनेर कसले भन्छ ? मलाई सोध्नुहुन्छ भने लौ सुन्नुहोस् म भनिदिन्छु उनी न्याय सम्पादन हैन राजनीति गर्दैछन् । सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री विश्वनाथ उपाध्यायप्रति लक्षित यो आरोप हो । न्याय कानुन तथा संसदीय व्यवस्था सहायक मन्त्री दिनवन्धु अर्यालको । र, अगाडि भन्नुभयो- विश्वनाथलाई थाहा थियो यो मुद्दा (प्रतिनिधिसभा विघटनसम्बन्धी) मा कारण देखाउ आदेश जारी हुन सक्दैन तर पनि उनले आदेश जारी गरे किन ? किनभने त्यतिबेला सडकमा जुलुस निस्करहेको थियो । उनले यसो भयालबाट बाहिर हेर र सोचे मौका यही हो त्यसपछि यताउति नहेरी आदेश जारी गरिहाले । आखिर फेरि एकचोटी चर्चित हुन पाउने यस्तो मौका उनले छाड्नु पनि कसरी ? भनी चितवनमा रेयुकाइद्वारा आयोजित दोस्रो राष्ट्रिय पर्यावरण गोष्ठीमा व्यक्त गरेका कुरा भनी प्रकाशन गरेको पाइयो ।

१०. अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्ने प्रचलित कानुनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ ले कानुनबमोजिमबाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुनेछैन भनी विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता अपहरण नहुने व्यवस्था गरी त्यसउपर प्रतिबन्ध लगाउन बन्देज गरेको छ । तर त्यस्तो विचार अभिव्यक्ति अदालतको अपहेलना हुने वा सो कसुर गर्न दुरुत्साहन गर्ने प्रकारको कार्यलाई मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन भनी उल्लेख गरिएको छ, र धारा १३ ले कुनै समाचार, लेख वा अन्य पाठ्यसामाग्री प्रकाशन गर्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाउन दिँदैन, तर त्यस्तो प्रकाशनले अदालतको अपहेलना हुने वा सो कसुर गर्न दुरुत्साहन दिने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन भनी प्रष्टरूपमा विचार र अभिव्यक्तिको र प्रकाशन सामाग्रीको सीमा तोकी अदालतको सम्मान र प्रतिष्ठाको संरक्षण गरेको छ । जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कुनै कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ । त्यस्तैगरी न्यायाधीशप्रति जनसाधारणको भावना प्रतिकूल वा शंकायुक्त हुने वा हुनसक्ने कुनै कार्य गर्नु वा न्यायाधीशको निष्पक्षता, सद्बिवेक वा कार्यक्षमतामा कुनै प्रकारको शंका उठाउनु वा त्यस्तो शंका उत्पन्न हुनसक्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु वा कुनै प्रकारले न्यायाधीशको मर्यादा सम्मान वा प्रतिष्ठामा आघात पर्न सक्ने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक हुन्छ । त्यस्तै गरेर अदालतभित्र विचाराधिन मुद्दामा प्रभाव पार्ने गरेर कुनै कुरा व्यक्त गर्नेजस्ता कार्यहरू पनि अपहेलनाभित्र पर्दछन् । न्यायपालिकालाई अवाञ्छनीयरूपले होच्याएर वा विवादमा मुछेर जनसाधारणमा अदालतप्रति अनास्था

उत्पन्न गराउने प्रयास गरी निष्पक्षरूपमा न्याय दिन नसक्ने स्थितिमा पुन्याइयो भन्ने त्यसको परिणाम न्यायाधीशले वा अदालतले मात्र होइन सम्पूर्ण राष्ट्रले नै भोग्नुपर्ने हुन्छ। त्यही कुरालाई मध्यनजर राखी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानुनबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ, भनी व्यवस्था गरेको छ, भने सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ ले सर्वोच्च अदालतले अपहेलनामा कारवाही चलाई सजायसमेत गर्न सक्ने गरी सजायको व्यवस्था गरेको छ। यिनै संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाअनुसार न्याय प्राप्त गर्ने जनताको हकहितको संरक्षणको निमित्त अदालतको अपहेलनाको कार्यलाई रोकन आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत तथा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाउने र सजायसमेत गर्न सक्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई भएको देखिन्छ।

११. प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षी बनाइएका दिनबन्धु अर्यालको लिखितजवाफ हेर्दा उक्त समाचार भूठा निराधार र बदनियतपूर्ण तरिकाले मैलेभन्दा नभनेको कुरालाई मेरो नाम जोडी समाचार छापेको मात्र हो, मैले उक्त कुरा व्यक्त गरेको होइन, म अदालतको स्वतन्त्रता र मर्यादाप्रति प्रतिबद्ध छु। मैले ०५१/५/८ गते नै रा.स.स.लाई पत्राचारी गरी खण्डनसमेत पठाएको छु र गोरखापत्रमा समेत खण्डन छापिएको छ, भनी उल्लेख गरेको र मिसिल संलग्न राष्ट्रिय समाचार समितिबाट प्राप्त ०५१/५/८ को साँझको सेवाको समाचारको प्रतिलिपि हेर्दा कानुन तथा संसदीय व्यवस्था सहायक मन्त्री दिनबन्धु अर्यालले आफूले अदालतको अपहेलना नगरेको र दृष्टिमा प्रकाशित समाचार आफूले नभनेको केवल भ्रामक र बदनियतपूर्ण भएको भनी उक्त समाचारको खण्डन गरेको देखिन्छ। त्यस्तै मिसिल संलग्न मिति ०५१/५/९ को गोरखापत्रको प्रतिलिपि हेर्दा दृष्टिमा प्रकाशित समाचारको कुनै सत्यता नभएको भ्रामक र बदनियतपूर्ण भएको भनी खण्डन गरेको देखिन्छ।
१२. विपक्षी बनाइएका दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक रघु पन्त र प्रकाशक सम्पादक शम्भु श्रेष्ठको लिखितजवाफ हेर्दा उक्त समाचार सत्य हो र दिनबन्धु अर्यालले नै व्यक्त गरेका हुन् भनी पत्रकारहरूलाई बुझिपाऊँ भनी मदनकुमार श्रेष्ठ, सम्पादक साप्ताहिक परिस्थिति अद्वैतमार्ग बागबजार साप्ताहिक युगसम्वादका सम्वाददाता गुणराज लुईटेल, हाल कार्यरत कान्तिपुर दैनिक मिनभवन, साप्ताहिक जनआस्थाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठ बागबजार र साप्ताहिक जनस्वतन्त्रताका सम्पादक सुवास ढकाल हाल कान्तिपुर दैनिकको कार्यालय मिनभवनसमेतका पत्रकारहरूको नाम र वतन खुलाई कागजसमेत गरिदिनुभएकोमा निजहरूका उल्लेखित साक्षीहरूको वतनमा म्याद पठाउँदा कुनै पनि व्यक्तिहरू अदालतमा उपस्थित हुनआएको देखिँदैन। यसरी दृष्टि पत्रिकाको प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशकले आफैँले बुझिपाऊँ भनेका व्यक्तिहरूलाई उपस्थित गराई आफ्नो व्यहोराको पृष्टि गराउन सकेको देखिँदैन।
१३. साप्ताहिक दृष्टि पत्रिकाका प्रधान सम्पादक र प्रकाशकको लिखितजवाफमा अदालतको अपहेलना गर्ने बदनियत सोची उक्त लेख प्रकाशन गरेको नभई अदालतका मर्यादा र प्रतिष्ठाका लागि अदालतकै सहयोगको निमित्त दिनबन्धु अर्यालले व्यक्त गरेको कुरालाई समाचारको रूपमा सम्म प्रकाशन गरेका हौं। हामी सम्मानित अदालतको सम्मान तथा मर्यादाप्रति सधैं प्रतिबद्ध छौं। केवल जिम्मेवार पदमा रहेका व्यक्तिको गैरजिम्मेवारी कार्यालय अदालत तथा जनताको सामुन्ने राखी दिने कर्तव्यसम्म निर्वाह गरेका हौं भनी उल्लेख गरेको र उल्लेखित कार्यक्रममा विभिन्न पत्रिकाहरूका समाचारदाताहरू पनि उपस्थित हुनुहुन्थ्यो र सोही आधारमा त्यस सम्बन्धमा विभिन्न पत्रिकाहरूमा पनि समाचार प्रकाशित भएका छन् भनी पत्रिकाका प्रतिलिपिहरूसमेत

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखितजवाफसाथ पेश गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न रहेका पत्रिकाका प्रतिलिपिहरू हेर्दा ०५१/५/९ गते प्रकाशित महानगर दैनिकमा दिनबन्धु अर्याल जिम्मेवारीबाट भागे भन्ने शीर्षकमा वहाँमाथि मानहानीको मुद्दा परेपछि मैले बोलेको होइन भनी दृष्टिलाई दोष थुपारी आफू पन्छिनुभएको छ, तर पत्रकारहरू दृष्टिमा छापेको कुरा वहाँले बोलेकै हुन् भनी साक्षी दिने भएको दावी दृष्टिको छ, भन्ने उल्लेख छ, त्यस्तै २०५१/५/१५ मा प्रकाशित काठमाडौं दैनिकमा दृष्टिमा छापेको कुरा सहायक मन्त्रीले बोलेको हुन् भनी हामी अदालत जान तयार छौं भनी विभिन्न चर्चित पत्रकारहरूले व्यक्त गरेका छन् भनी प्रकाशन गरेको छ। त्यस्तै ०५१/५/१० मा प्रकाशित नेपालीपत्र साप्ताहिकमा पत्रकारहरू अदालत जाने शीर्षकमा दृष्टि पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको खण्डन गरी सहायक मन्त्रीले नभनेको भने पनि वहाँले बोल्नुभएको सुन्ने पत्रकारहरू आफूले मन्त्रीले बोलेको सुनकै हो भनी जिकिर गर्न अदालत जाने भएका छन् भनी समाचार प्रकाशन गरेको पाइयो। तर सो समाचारको भनाई बमोजिम साक्षी रहेका पत्रकारसमेत अदालतमा उपस्थित हुनसकेको देखिँदैन।

१४. विवादित समाचार यस अदालतमा विचाराधिन रहेको संसद् पुनर्स्थापनासम्बन्धी मुद्दाका विषयमा प्रतिनिधिसभा विघटनसम्बन्धी मुद्दामा कारण देखाउ आदेश जारी गरिएको अदालतको कारवाहीबाट असन्तुष्ट भई दलीय भावनाले प्रवृत्त भई अदालतको मर्यादामा आँच आउने प्रकारका समाचार जनसमक्ष ल्याई उक्त समाचारका सम्बन्धमा एकअर्कामा आरोप/प्रत्यारोप गरेको कुरा प्रष्टरूपमा देखिनआएको छ। यसरी जिम्मेवार राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूको दलीय भावनाले प्रवृत्त भई अदालतलाई विषयवस्तु बनाई आपत्तिजनक समाचार जनसमक्ष ल्याई आपसमा आरोप/प्रत्यारोप गर्नु ज्यादै दुखद् र गैरजिम्मेवारी कार्य हो।

१५. छापाखानाको स्वतन्त्रता कुनै स्वतन्त्रता अधिकार नभई संविधानअन्तर्गतको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता नै हो। तसर्थ सो अधिकारको सीमालाई ख्याल गर्नु अपरिहार्य हुन्छ। कुनै पनि सूचना प्रवाहले देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूबीचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने राजद्रोह गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा त्यस्तो अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुनुहुँदैन त्यस्तो लक्ष्मण रेखाको मर्यादासमेत राखिनुपर्छ। त्यसकारण सञ्चारमाध्यमहरूको आफ्नो दायित्वलाई सदैव ख्याल गर्नुपर्दछ र सूचना प्रवाह गर्दा पालन गर्नुपर्ने मर्यादाको सीमा उल्लंघन हुँदैन। प्रत्येक सञ्चारमाध्यमको उद्देश्य जनहीत हुनुपर्छ र त्यसको प्रतिकूल सामाजिक मर्यादालाई रुचिकर नहुने सूचना प्रवाह गरिनु हुँदैन। त्यस सीमाभित्र राज्यको चौथो अङ्गले जनताको पहरेदारको काम गरी न्यायिक सक्रियता, कानुनी राज्यको सम्बर्द्धन र जनचेतना अभिवृद्धि र सार्वजनिक पदमा रहेको व्यक्तिको उत्तरदायित्वतर्फको जागरूकता ल्याउन गहन योगदान प्रदान गर्न सक्छ। तसर्थ कुनै पनि जिम्मेवार पत्रिकाले आफूले प्रकाशन गरेको सामाग्रीले जनतामा के कस्तो प्रभाव पर्दछ, त्यो प्रभाव प्रजातान्त्रिक तथा मर्यादित समाजको लागि हितकर हुन्छ हुँदैन भनी बुझ्नुपर्छ भनी फौ.वि.नं.१०६ मदन शर्माविरुद्ध पृष्ठभूमि साप्ताहिकसमेत भएको अपहेलना मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति ०५४/५/४ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ।

१६. कुनै पनि प्रतिष्ठित राजनेता तथा सञ्चारमाध्यमको समाजमा ठूलो प्रभाव हुन्छ। राज्यको सार्वजनिक व्यक्तित्व भएका नेता तथा पत्रकारहरूले के कति कुरा बोल्न र प्रकाशन गर्न उपयुक्त हुन्छ र आफूले बोलेका तथा लेखेका कुराबाट समाजमा के कस्तो छाप परी प्रजातान्त्रिक समाजको सम्बर्द्धनको लागि के कति योगदान पुग्न सक्छ, सो कुरालाई सदैव मनन गर्नुपर्ने हुन्छ। सार्वजनिक व्यक्तित्वले यथार्थ र ठीक कुरा व्यक्त गरे तथा सूचना प्रवाह गरेमा जनताले सुसूचित हुने अवसर पाई ज्ञान हासिल गर्दछन् र सकारात्मक समाजको सिर्जना

भई प्रजातन्त्रको सम्बर्द्धनमा सघाउ पुग्न जान्छु भने त्यसको ठीकविपरित त्यस्ता व्यक्तित्व गलत सूचना प्रवाहले सम्बन्धित संस्थाप्रति वितृष्णा उत्पन्न भई प्रजातन्त्रप्रति नै जनताको धारणा नकारात्मक हुनजान्छ । कुनै पनि जिम्मेवार राजनीतिक नेता तथा पत्रिकाले आफूले बोलेको तथा प्रकाशन गरेको कुराले जनतामा के कस्तो प्रभाव पर्दछ, त्यो प्रभाव प्रजातान्त्रिक तथा मर्यादित समाजको लागि हितकर हुन्छ हुँदैन भनी सदैव सजग रहनुपर्छ । यस्ता कुराहरूलाई मनन नगरी जथाभावी बोल्ने र लेख्ने गर्नाले सार्वजनिक व्यक्तित्व आफैँमा आफ्नो दायित्वप्रति विमुख भई अनुत्तरदायित्वतिर उन्मुख हुनजान्छ ।

१७. तसर्थ यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर राख्दै अदालतप्रतिको स्वतन्त्रता र मर्यादाको रक्षाको लागि तथा जनआस्थाको सम्बर्द्धन र अभिवृद्धि गरी प्रजातान्त्रिक र मर्यादित समाजको सिर्जना गर्न राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूले कुनै कुरा सार्वजनिकरूपमा व्यक्त गर्दा वा प्रकाशन गर्दा सो कुराको पर्ने असर विचार गरी संयम धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापश्चात् यस अदालतमा पर्न आएका गम्भीर सार्वजनिक महत्वका विषयका विवादका सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएका निर्णयहरूका बारेमा समेत आफ्नो पक्षमा निर्णय नहुँदा प्रवृत्त भावनाले राजनीतिक व्यक्तित्व तथा पत्रकारहरूले यदाकदा अस्वस्थकर टिका-टिप्पणी गर्ने गरेको समेत देखिन्छ । एउटा विचारधाराको विरोधमा अर्को विचारधाराबाट प्रवृत्त भावनाबाट जथाभावी बोल्नु र जथाभावी समाचारको प्रकाशनले जनआस्थामा खलल पुगी स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रतिको प्रतिवद्धतामा नै आँच आउनसक्छ । विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता भनेको कुनै पनि नागरिकको गाली-बेइज्जती गर्ने स्वच्छन्दता होइन । तसर्थ सार्वजनिक पदाधिकारीहरू तथा पत्रकारहरूले वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको आडमा सञ्चारमाध्यमको दुरुपयोग गर्न हुँदैन ।

१८. अतः जिम्मेवार राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूले उपयुक्त कुराहरूको मनन नै नगरी अदालतको स्वतन्त्रता र जनआस्थामा आँच आउने प्रकारका आपत्तिजनक अभिव्यक्तिहरू सार्वजनिकरूपमा व्यक्त गर्नु र प्रकाशन गर्नु ज्यादै अनुत्तरदायी कार्य हुन जान्छ । त्यसैले माथि उल्लेखित कुराहरूलाई मनन गरी राजनीतिक नेता तथा पत्रकारजस्ता व्यक्तित्वहरूले यस प्रकारका अनुत्तरदायी र आपत्तिजनक कुराहरू सार्वजनिकरूपमा अभिव्यक्त तथा प्रकाशन नगर्नु भनी सार्वजनिक व्यक्तित्व धारण गर्ने राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूको ध्यान आकृष्ट गराउनपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

१९. जहाँसम्म दिनवन्धु अर्यालद्वारा व्यक्त भएको भनिएको सामाग्रीको सम्बन्धमा उपरोक्त विवेचनाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने अदालतको अपहेलना गरेको भनी उल्लेख गरेका दिनवन्धु अर्यालले अदालतको स्वतन्त्रता र मर्यादाप्रति प्रतिवद्ध छु भनी लिखितजवाफमा व्यक्त गरेको तथा गोरखापत्र र रा.स.स.को बुलेटिनमा खण्डन गरेको देखिएको छ भने सो अपहेलनाजनक अभिव्यक्ति निज दिनवन्धु अर्यालबाट भएको भनी दृष्टि पत्रिकाको प्रधान सम्पादक र प्रकाशकले दिएका साक्षीहरू अदालतको म्याद बुझी उपस्थित हुन नआएकोबाट पत्रिकातर्फको प्रमाण समेत पुष्टि हुनसकेको देखिँदैन । त्यस्तै दृष्टि पत्रिकाका सम्पादक र प्रकाशकले पेश गरेको लिखितजवाफबाट अदालतको अपहेलना गर्ने उद्देश्यले प्रकाशन गरेको नभई अदालतकै मर्यादा र सम्मानको लागि समाचारको रूपमा दिनवन्धु अर्यालले व्यक्त गरेको कुरासम्म प्रकाशन गरेका हौं र हामी सम्मानित अदालतको सम्मान र मर्यादाप्रति सधैं प्रतिवद्ध छौं भनी उल्लेख गरेको समेत देखिएको छ तर पत्रिकातर्फको साक्षी प्रमाणबाट पत्रिकाको कथन समर्थित भएको देखिएन । दलिय भावनाले प्रवृत्त भई एक-अर्कामा आरोप प्रत्यारोप गर्ने उद्देश्यले नै अदालत र अदालतमा विचाराधिन मुद्दालाई नै विषयवस्तु बनाएको पाइयो । तर विवादित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

समाचारको प्रकाशनबाट जनमानसमा अदालत र अदालतको न्यायिक काम-कारवाहीप्रति नकारात्मक असर गर्ने/गराउने कार्य भएको प्रष्टरूपमा देखिएको छ । यसरी सार्वजनिक जीवनमा जनमानसलाई आफ्नो काम कुराबाट आकृष्ट गर्ने राजनीतिक नेता तथा पत्रकारहरूलाई यसप्रकारको अनुत्तरदायी र आपत्तिजनक कुराहरू सार्वजनिकरूपमा अभिव्यक्ति तथा प्रकाशन नगर्नु भनी सचेत र सतर्क रहन ध्यानाकर्षण गराइएको छ । प्रजातन्त्र स्थापना भएको अर्धदशकको अवधि व्यतीत भइसकेको अवस्थामा प्रजातन्त्रको लागि अपरिहार्य रहेको न्यायलयलाई विवादमा ल्याइरहनु उचित र मर्यादा अनुकूल नरहेको कुरामा विपक्षीहरूलाई सचेत सतर्क गराइएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दाको उपरोक्त विवेचनाबाट विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरे भनी ठहराई सजाय गर्न मनासिव नदेखिएको निवेदकको माग दावी पुग्न सक्दैन । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कृष्णकुमार वर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल जेठ ४ गते रोज २ शुभम् ।

कृष्णप्रसाद सिलवाल विरुद्ध किशोर श्रेष्ठसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५३ सालको फौजदारी विविध नं.१७८
फैसला मिति : २०५५/८/१४

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३१ को हाल का.जि. गोंगबु गा.वि.स. वडा नं.६ बस्ने कृष्णप्रसाद सिलवाल
विरुद्ध

विपक्षी : आस्था प्रकाशन प्रा.लि.को साप्ताहिक जनआस्था पत्रिकाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ आफ्नो भूमिका र दायित्वलाई बेवास्ता गरी अदालत तथा अदालतका न्यायमूर्तिहरूको काम-कारवाहीउपर अवाञ्छितरूपमा शंका गरी भ्रामक र कपोलकल्पित समाचार प्रकाशन गरी सार्वजनिक हुनुले निश्चय नै त्यसको नकारात्मक असर जनमानसमा पर्न जाने भई अदालतप्रतिको मर्यादा र जनआस्थामा आघात पुग्न जाने र अदालतको अपहेलना हुने । (प्रकरण नं.१०)
- ◆ अदालत र न्यायमूर्तिको निष्पक्ष र सक्षम काम-कारवाहीउपर जनमानसमा शंका र भ्रमको सिर्जना गरी र “सर्वोच्चमा गिरोह” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित समाचारले न्यायालयको निष्पक्ष काम-कारवाहीप्रति न्यायालयका कर्मचारीसमेतलाई अवाञ्छित लान्छना लगाई जनसाधारणमा भ्रम सिर्जना गरी न्यायालयप्रति अनास्था फैलाउनेसमेतका कार्य अदालतको अपहेलना मानिने । (प्रकरण नं.११)

फैसला

न्या. केशवप्रसाद उपाध्याय

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) समेतको आधारमा भनी यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाका संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. जनआस्था पत्रिकाको वर्ष २, अंक १६, मिति २०५३/३/५/४ को अंकको पहिलो पृष्ठमा “विश्वनाथको घडेरीमा सरकारी बुल्डोजर” शीर्षकमा, दोस्रो पृष्ठमा “लोकमान सिंहको सातो टिपियो” भन्ने शीर्षक र चौथो पृष्ठमा “सर्वोच्च अदालतमा पनि गिरोह” भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित भएका सामग्रीहरूको सरसर्ती अध्ययनबाटै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सम्मानित अदालतको मर्यादामा कुण्ठा हुने परिणामको विषय देखिएको र उक्त शीर्षकमा प्रकाशित भएका लेखहरूबाट अदालत र त्यसमा काम गर्ने भूतपूर्व प्रधान न्यायाधीश, वर्तमान प्रधान न्यायाधीश एवं माननीय न्यायाधीश र अन्य कर्मचारीहरूसमेत उपर कलुषित भावना लिई भ्रुष्टा लान्छना लगाई जनमानसमा अदालतप्रति घृष्णा, द्वेष र वितृष्णा फैलाउने उद्देश्यले प्रेरित भई अदालतप्रतिको जनआस्थालाई खलल पार्ने प्रयोजनको लागि उल्लेखित शीर्षकमा लिखित सम्पादित र प्रकाशित गरेको कार्यबाट सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रतिको प्रतिष्ठा र गरिमा एवं मर्यादामा खलल हुन गएकोले निजहरूउपर अदालतको अपहेलनामा कारवाही तथा हदैसम्म सजायसमेत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको कृष्णप्रसाद सिलवालको निवेदनपत्र ।

३. प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदकलाई तारेखमा राख्नु र निवेदन जिकिरबमोजिम अदालतको अपहेलनामा किन कारवाही र सजाय नगर्ने हो ? आफ्नो सबुत प्रमाणसहितको लिखितजवाफ साथै लिई बाटाका म्यादवाहेक ७ दिनभित्र आफैँ यस अदालतमा उपस्थित हुन आउनु भनी निवेदन र आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने २०५३/३/१०/२ मा यस अदालत, एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।
४. संविधानको धारा १३ को छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक मौलिक हक भएकोले यसलाई व्याख्या वा अर्का कुनै सिद्धान्तद्वारा निष्कृत्य र हरण गर्न नसकिने कुरा संविधानको धारा ११६ मा उल्लेख गरिएकोले छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक अहरणीय हक भएकोले सोही मान्यताका आधारमा म लिखितजवाफवालाले संवैधानिक सीमाभित्र रहेर नै आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गरेको छु । जनताको सुसूचित हुन पाउने अधिकारको कदर गर्दै सर्वोच्च अदालतमा परेको एउटा रिट निवेदनको सम्बन्धमा उक्त समाचार प्रकाशित गरिएको हो । उक्त समाचारमार्फत् अदालत वा अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूप्रति अपमान गर्ने वा भ्रुष्टा लान्छना लगाउने मेरो मनसाय थिएन र रहने पनि छैन । प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीमा अदालतको सम्मान जनताको स्वार्थको लागि, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्बर्द्धनको लागि, निर्भिक र विश्वसनीय न्याय प्रदान गर्नको लागि, अदालतप्रतिको जनआस्था चिरकालसम्म अक्षुण्ण राख्नको लागि गरिने हुँदा यसलाई कुनै न्यायाधीश वा कर्मचारी विशेषको व्यक्तिगत हीत, स्वार्थ एवं गलत प्रवृत्तिको संरक्षणसँग जोडेर हेर्न मिल्दैन, त्यही मान्यताका आधारमा हामीले संवैधानिक सीमाभित्र रहेर अदालतप्रतिको जनआस्था जगाउने उद्देश्यले नै सदाशयतापूर्वक उल्लेखित समाचारहरू प्रकाशित एवं सम्पादित गरेको हुनाले यसबाट अदालतको मर्यादामा कुनै पनि आँच पुऱ्याउने मनसायसमेत नभएको हुँदा अदालतको अपहेलनामा म लिखितजवाफवालालाई कारवाही गर्नुपर्ने होइन, काल्पनिक र निराधार निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको आस्था प्रकाशन प्रा.लि.का निमित्त साप्ताहिक जनआस्थाको पत्रकार कृष्णप्रसाद भट्टराईको लिखितजवाफ ।
५. संविधानको धारा १३ को छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक मौलिक हक भएकोले यसलाई व्याख्या वा अर्को कुनै सिद्धान्तद्वारा निष्कृत्य र हरण गर्न नसकिने कुरा संविधानको धारा ११६ मा उल्लेख गरिएकोले छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक अहरणीय हक भएकोले सोही मान्यताका आधारमा म लिखितजवाफवालाले संवैधानिक सीमाभित्र रहेर नै आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गरेको छु । प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीमा अदालतको सम्मान जनताको स्वार्थको लागि, स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सम्बर्द्धनको लागि, निर्भिक र विश्वसनीय न्याय प्रदान गर्नको लागि अदालतप्रतिको जनआस्था चिरकालसम्म अक्षुण्ण राख्नको लागि गरिने हुँदा यसलाई कुनै न्यायाधीश वा

कर्मचारी विशेषको व्यक्तिगत हित स्वार्थ एवं गलत प्रवृत्तिको संरक्षणसंग जोडेर हेर्न मिल्दैन, त्यही मान्यताका आधारमा हामीले संवैधानिक सीमाभित्र रहेर अदालतप्रतिको जनआस्था जगाउने उद्देश्यले नै सदाशयतापूर्वक उल्लेखित समाचारहरू प्रकाशित एवं सम्पादित गरेको हुनाले यसबाट अदालतको मर्यादामा कुनै पनि आँच पुऱ्याउने मनसायसमेत नभएको हुँदा अदालतको अपहेलनामा म लिखितजवाफवालालाई कारवाही हुनुपर्ने होइन, काल्पनिक र निराधार निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको आस्था प्रकाशन प्रा.लि.का निमित्त जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकाका प्रबन्ध सम्पादक राजेन्द्र स्थापितको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।

६. अदालतबाट भएका फैसलाको समेत स्वस्थ टिप्पणी र आलोचना गर्न पाइने परिप्रेक्ष्यमा अदालतका कुनै कर्मचारी विशेषको पदीय आचरण विपरित अनैतिक र अदालतप्रतिको सर्वसाधारणको जनआस्था खलल पुऱ्याउने कार्यको भण्डाफोर गरी त्यस्ता गलत प्रवृत्तिहरूलाई निरुत्साहित गर्न सम्बन्धित निकायको ध्यान आकृष्ट गरी सर्वसाधारणको अदालतप्रति रहँदैआएको अगाध आस्थालाई चीरकालसम्म कायमै राख्ने उद्देश्यले मात्र उक्त समाचारहरू प्रकाशित गरिएकोले यसबाट अदालतको सम्मानमा आँच आउँदैन, बरु त्यसले अदालतको सम्मान भन्नु बढाउने र गरिमालाई उच्च पार्ने हुँदा त्यसबाट अदालत वा न्याय निरुपण कार्यमा संलग्न कुनै माननीय न्यायाधीश वा कर्मचारीको सम्मानमा चोट नपुगेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जनआस्था साप्ताहिकका सम्पादक किशोर श्रेष्ठको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
७. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा जनआस्था साप्ताहिक पत्रिका (वर्ष २, अंक १६, मिति २०५३/३/५ गते बुधवार) को पहिलो पृष्ठमा “विश्वनाथको घडेरीमा सरकारी बुल्डोजर” शीर्षकमा, दोस्रो पृष्ठमा “लोकमान सिंहको सातो टिपियो” भन्ने शीर्षकमा र दोस्रो पृष्ठमा “सर्वोच्च अदालतमा पनि गिरोह” भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित लेखहरूबाट अदालत र त्यसमा काम गर्ने भूतपूर्व प्रधान न्यायाधीश, वर्तमान सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश, माननीय न्यायाधीशज्यूहरू एवं अन्य कर्मचारीहरूसमेत उपर भुट्टा लान्छना लगाई अदालतप्रतिको गरिमा र मर्यादामा खलल पार्ने काम गरी अदालतको अपहेलना गरेकाले विपक्षीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर तथा निवेदनमा उल्लेखित शीर्षकको कुन चाहीं समाचारको कुन खण्डमा वा वाक्यांशले के कसरी न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र गरिमामा खलल पुगेको हो, निवेदनमा स्पष्ट छैन । संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त छपाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी मौलिक हकको सीमाभित्र रहेर नै पाठकबाट प्राप्त समाचारलाई समेत समावेश गरी उपरोक्त समाचार सम्प्रेषित गरिआएको र अपहेलना गर्ने मनसायसमेत नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ भई निर्णय सुनाउन आजको तारेख तोकिएको प्रस्तुत मिसिल अध्ययन गरी विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरेका हुन्/होइनन् ? अपहेलनामा सजाय हुनसक्छ/सकदैन ? भन्ने प्रश्नमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
८. निर्णयतर्फ विचार गर्दा— यसमा मिसिल संलग्न तथ्यअन्तर्गत वर्ष २ अंक १६, २०५३ साल असार ५ गते बुधवारको काठमाडौँबाट प्रकाशित हुने जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकामा विभिन्न तनि शीर्षकमा प्रकाशित समाचारले अदालतको अपहेलना भएको जिकिर लिएको परिप्रेक्ष्यमा उक्त पत्रिकाको प्रथम पृष्ठमा “विश्वनाथको घडेरीमा सरकारी बुल्डोजर” भन्ने शीर्षकमा तत्कालीन प्रधान न्यायाधीश उपाध्यायले प्रचलित सडक ऐन उल्लंघन गरी सडक क्षेत्रलाई मिचेर लगाउनुभएको पर्खाल सडक विभागले भत्काएको एक महिना बित्न लागेपछि सर्वोच्च अदालतको शरणमा पुग्नुभयो र सर्वोच्च अदालतले वहाँको रिटलाई विशेष अनुग्रह देखाएर भोलिपल्टै मुद्दामा चढाएको छ । कुनै पनि रिट दर्ता भएको ७ दिनपछि मात्र मुद्दामा चढाउने प्रचलित व्यवस्था

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विश्वनाको मुद्दामा लागू भएन भन्दै सोही पत्रिकाको दोस्रो पृष्ठमा “लोकमान सिंहको सातौं टिपियो” भन्ने शीर्षकमा लोकसेवा आयोगले लोकमान सिंह कार्कीको बढुवा धाँधली भएको भनी रद्द गरी नुतनराज श्रेष्ठलाई पदोन्नति गरेकोमा आयोगको सो निर्णय विरुद्ध निज कार्कीले सर्वोच्च अदालतमा रिट हालेर बढुवा रोक्का गराई दुई वर्षपछि आएर सर्वोच्च अदालतले लोकसेवा आयोगको ठहरलाई उल्टाई नुतनराज श्रेष्ठको बढुवा रद्द गरी कार्कीलाई नै बढुवा गर्ने फैसला गरेको छ । यस्तो फैसला गराउनका लागि लोकमानले रु.१५ लाख खर्च गरेको कुरा .....सबैको चर्चाको विषय बनेको छ भन्ने र पृष्ठ ६ मा “सर्वोच्चमा पनि गिरोह” भन्ने शीर्षक राखी अदालतमा विचाराधीन मुद्दाहरू जताइदिने प्रलोभन देखाई सर्वसाधारणबाट पैसा असुल्ने गिरोह सर्वोच्च अदालतदेखि जिल्ला अदालतसम्म फैलिएको कुरा थाहा भएको छ भन्दै अदालतसँग सम्बन्धित केही कर्मचारीहरूको नाम उल्लेख गर्दै ..... जिल्लाबाट सर्वोच्चमा पुगेका मुद्दाहरू “मिलाइदिने” काममा उपत्यका बाहिरकाहरूले माथिका ठेकेदारहरूसँग समन्वय गर्ने गरेको थाहा भएको छ भन्नेसमेत उल्लेख गरी समाचार सार्वजनिक गरेको देखिनआउँछ । सो समाचार संकलन गरी प्रेशित गर्ने भनिएका विपक्षी नरेशदत्त भट्ट अदालतबाट जारी भई तामेल भएको म्यादमा लिखितजवाफ लिई उपस्थित नभई गुजारी बसेको देखिएको अन्य विपक्षीले कुन शीर्षकको कुन खण्ड वा वाक्यांशले के कसरी न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र गरिमामा खलल पुगेको हो, सो निवेदनमा स्पष्ट नभएको, संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको सीमाभित्र रहेर नै पाठकबाट प्राप्त समाचारलाई प्रकाशित गरेको र अदालतको अपहेलना गर्ने मनसायसमेत छैन भन्नेसमेत लिखितजवाफमा जिकिर लिएको देखिनआएको छ ।

९. यस सम्बन्धमा संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र धारा १३ ले छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक प्रदान गरेको देखिन्छ । संविधानको यिनै प्रावधानअन्तर्गत रही विवादित समाचार सम्प्रेषित गरेको भन्ने जिकिर छ । संविधानको उक्त धाराहरूको वनावट हेर्दा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक बन्देजरहित र निरपेक्ष (Absolute) नरही केही सिमाहरू रहेका छन् । वस्तुतः यस्ता मौलिक हकहरू निरपेक्ष र बन्देजरहित हुन संभव पनि छैन । निरपेक्ष र बन्देजरहित स्वतन्त्रताले स्वच्छन्ता र अग्रजकता निम्त्याउँछ । यही तथ्यलाई मध्यनजर गरी विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको प्रयोगबाट नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पुग्ने वा राजद्रोह वा गाली-बेइज्जति वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने उक्त धारा १२ र १३ अन्तर्गत उल्लेखित प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै, संविधानकै धारा, ८६(२) मा अभिलेख अदालतको रूपमा रहने सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही र सजाय गर्न सक्ने प्रावधान छ । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ ले अपहेलनामा सजायको व्यवस्था गरेको छ ।

१०. यसर्थ उपरोक्त प्रावधानहरू हेर्दा विपक्षीहरूले आड लिनभएका उपरोक्त मौलिक हकहरूको प्रयोगको सन्दर्भमा अदालतको अपहेलना हुनेसमेतका कार्य दण्डनीय हुने कुरामा विमती छैन । आफ्नो भूमिका र दायित्वलाई बेवास्ता गरी अदालत तथा अदालतका न्यायमूर्तिहरूको काम-कारवाहीउपर अवाञ्छितरूपमा शंका गरी भ्रामक र कपोलकल्पित समाचार प्रकाशन गरी सार्वजनिक हुनुले निश्चय नै त्यसको नकारात्मक असर जनमानसमा पर्न जाने भई अदालतप्रतिको मर्यादा र जनआस्थामा आघात पुग्न जाने र अदालतको अपहेलना हुने हुन्छ ।

प्रतिपादित सिद्धान्त हेर्दा कुनै कार्य वा प्रकाशन अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त भएको कथनबाट नै अपहेलनाजनक छ/छैन भन्ने विचार गरिन्छ। परिणामस्वरूप अपहेलना नगरेको कार्यवाहीमा अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क ग्राह्य हुनसक्ने देखिन्न भनी कर्ण शम्सेर राणा, वि. प्रकाश वस्ती भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा (ने.का.प. २०३९, नि.नं.१५६७) मिति २०३९/६/८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको र अपहेलना मुद्दामा निवेदकको हैसियत सूचनाको सम्म रहन्छ। अपहेलनामा अदालत आफैँले पनि कारवाही उठाउन सक्छ, त्यस्तो कारवाहीमा निवेदकले के जिकिर लिनुभएको छ, भन्ने भन्दा पनि विवादित विषयवस्तु अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने हेरिन्छ भनी थीरप्रसाद पोखरेल, वि. हरिहर विरही भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा (ने.का.प. २०४९, नि.नं.४६०४) सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको देखिन्छ।

११. यसर्थ उपरोक्त संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था तथा प्रतिपादित सिद्धान्तहरूसमेतका आधारमा सम्बन्धित मिसिलमा उल्लेखित तथ्य हेर्दा उक्त वर्ष २, अंक १६, २०५३/३/५ गते बुधवारको जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकाको पृष्ठ १ मा “विश्वनाथको घडेरीमा सरकारी बुल्डोजर” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत व्यक्त अभिव्यक्तिले सर्वोच्च अदालतको काम-कारवाहीउपर अवाञ्छित शंका उठाई सोही पत्रिकाको दोस्रो पृष्ठमा “लोकमान सिंहको सातो टिपियो” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत सम्प्रेषित फैसला गराउन पन्ध्र लाख खर्च गरेको समाचारबाट अदालत र न्यायमूर्तिका निष्पक्ष र सक्षम काम-कारवाहीउपर जनमानसमा शंका र भ्रमको सिर्जना गरी र पृष्ठ ६ मा “सर्वोच्चमा गिरोह” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित समाचारले न्यायालयको निष्पक्ष काम-कारवाहीप्रति न्यायालयका कर्मचारीसमेतलाई अवाञ्छित लान्छना लगाई जनसाधारणमा भ्रम सिर्जना गरी न्यायालयप्रति अनास्था फैलाउनेसमेतका कार्य गरेकोले विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा निवेदन दावी स्पष्ट नभएको भन्ने र अपहेलना गर्ने मनसाय होइन भन्ने इन्कारी जिकिर प्रकाशित सामाग्रीबाट साधारण समझको मानिस (Man of General Prudence) ले बुझ्ने भाषाबाट नै प्रष्ट भएकोले यस अगाडि उल्लेख गरिएका नजिरहरूद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तहरूसमेतका आधारमा मनासिव देखिन नआएको हुँदा विपक्षीहरूले निवेदन मागबमोजिम अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ। सो ठहरेकोले सजायको हकमा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई देहायबमोजिम जरिवाना हुने ठहर्छ। अरूमा तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल

विपक्षीहरू के माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम जनही रु.१००/- जरिवाना हुने ठहरेकाले लगत कसी असुल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसिल शाखामा लगत दिनु १

किशोर श्रेष्ठ के जरिवाना रु. १००/-

राजेन्द्र स्थापित के ऐ. रु. १००/-

कृष्ण भट्टराई के ऐ. रु. १००/-

नरेशदत्त भट्ट के ऐ. रु. १००/-

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु २

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल मार्ग १४ गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५२ सालको फौजदारी विविध नं.१२६
फैसला मिति : २०५५/११/१८

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : का.म.न.पा. वडा नं. २९ लाजिम्पाट बस्ने थिरप्रसाद पोखरेल
विरुद्ध

विपक्षी : आरती साप्ताहिकको प्रधान सम्पादक इन्दुकान्त शर्मा, आरती प्रेस बालुवाटारसमेत ।

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतप्रतिको जनसाधारण जोसुकैको धारणामा नकारात्मक प्रभाव पारी होच्याई अदालतप्रतिको जनआस्था र मर्यादामा हास ल्याउने अभिव्यक्ति, कार्टुन चित्र आदिको प्रकाशन क्षम्य मानिन्न । (प्रकरण नं.८)
- ◆ कुनै अभिव्यक्ति वा व्यंग्यात्मक चित्र अपहेलनाजन्य छ/छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनाको कार्यको आधार बन्दछ । “न्यायालयमाथि जनताको विश्वास डगमगायो” भन्ने शीर्षक तथा प्रकाशित कार्टुनबाट सामान्य समझ भएको मानवीय मस्तिष्कले अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको बारेमा न्यायकर्मीहरूउपर अनुचित संशय तथा न्यायालयको स्वतन्त्रता र निष्पक्षतामाथि खलल पुऱ्याउने कार्य गरेको मानिने । (प्रकरण नं.८)

आदेश

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

१. वर्ष २८, अंक १५-२०५२ साल श्रावण ११ गते बिहीवारको आरती साप्ताहिकमा प्रकाशित पहिलो पृष्ठको दायोपट्टिको अन्तिम भागमा “न्यायालयमाथि जनताको विश्वास डगमगायो” भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित कार्टुन चित्रबाट संवैधानिक अंगको रूपमा स्थापित सम्मानित अदालत र सम्पूर्ण स्वतन्त्र न्यायपालिकाप्रति जनमानसमा रहेको आस्था, विश्वास, मानमर्यादा र प्रतिष्ठामा समेत आघात पर्न जाने गरी कार्टुन चित्र प्रकाशित गरी कोष्ठभित्र प्रतिशत छुट्याई उल्लेख गरिएको शब्दहरूप्रति आपत्ति जनाई निवेदन गर्न आएको छु । विपक्षीहरूको सम्पूर्ण न्यायपालिकाको अपमान हुने गरी जनमानसमा अदालतप्रतिको आस्था विश्वास, मान-मर्यादा र प्रतिष्ठामा आघातका साथै प्रभावसमेत पर्ने गरी सो कार्टुन चित्र प्रकाशित गरेकाले सर्वोच्च अदालत ऐन,

५९८ अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाहरू

थिरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध इन्दुकान्त शर्मासमेत

- २०४८ को दफा ७ बमोजिम कारवाही गरी सजायसमेत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन जिकिर ।
२. यसमा प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदकको मागबमोजिम अदालतको अपहेलनामा किन कारवाही नगर्ने हो ? आफूसँग भएको सबुद प्रमाणसहित म्याद तामेल भएका मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई आफैं उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई निवेदन र आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी म्याद जारी गरी पठाई निवेदकलाई तारेखमा राखी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने २०५२/६/२७/६ मा यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।
  ३. म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताले अदालतको अपहेलना गर्ने कुनै पनि आशय नभएको र उक्त पत्रिकाको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सम्पादक प्रकाशकमा नै रहने कुरा सम्मानित अदालतसमक्ष अनुरोध गर्दछु । विपक्षीले लगाएका आरोपहरू आधारहीन छन् । अदालतको अपहेलना गर्ने मेरो कुनै मनसाय थिएन र छैन । अन्यथा अर्थ लाग्न गएमा सम्मानित अदालतप्रति क्षमा प्रार्थी छु भन्नेसमेत व्यहोराको आरती साप्ताहिकका सल्लाहकार सम्पादक शिवहर सिंह पागलको र ऐ.को अतिथि सम्पादक रामचन्द्र न्यौपानेको यस अदालतमा पर्न आएको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।
  ४. म जहिले सुकै पनि सम्मानित सर्वोच्च अदालतलगायत सम्पूर्ण अदालतहरूप्रति आदरभाव राख्ने व्यक्ति हुँ । अदालतको मर्यादामा नै प्रजातन्त्र जीवित हुन्छ भन्ने साश्वत सत्यलाई अंगीकार गरी सदैव अदालतको मान, प्रतिष्ठा र इज्जतप्रति सजग रहने मैले अदालतको अहित हुने कुनै पनि काम कुरा नगरेको र उक्त पत्रिकाको अन्तिम जिम्मेवारी प्रकाशक तथा सम्पादकलाई नै थाहा हुने व्यहोरा अनुरोध छ मैले अदालतको अपहेलना नगरेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन । यस विषयले अपहेलना गरेको लागेमा सम्मानित अदालतप्रति क्षमाप्रार्थी छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रबन्ध सम्पादक हरि लम्सालको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
  ५. विगत २८ वर्षदेखि न्यायालयप्रति पूर्ण सम्मान राख्दै “आरती” मार्फत् योगदान दिँदैआएको पत्रकार हुँ । आरतीमा छापिएको कार्टुन शीर्षक वा कार्टुनले न्यायविद् वा अदालतको ध्यान आकृष्ट गराउन खोज्नु न्यायलयप्रतिको असम्मान गर्न खोजेको कदापि भन्न मिल्दैन । सो कार्टुन १६ जुलाई १९९५ मा प्रकाशित “दि टाइम्स अफ इण्डिया” बाट उद्धृत गरिएको हो । तसर्थ सर्वोच्च अदालतको अपमान गर्न खोजेको होइन । मेरो पत्रिकाका अन्य सहयोगीहरू भए पनि सो प्रकाशनको दायित्व मेरो हो । सजाय दिन परे मलाई दिइयोस् । सम्मानित अदालतको अपहेलना गर्ने उद्देश्य नरहेको समेत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्रत्यर्थी इन्दुकान्त शर्माको लिखितजवाफ ।
  ६. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन माग दावी बमोजिम विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरेको हो/होइन ? अदालतको अपहेलनामा निजहरूलाई सजाय हुनसक्छ/सक्तैन ? भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआएको छ ।
  ७. यसमा वर्ष २८, अंक १५, २०५२ साल श्रावण ११ गते बिहीवारको आरती साप्ताहिक पत्रिकाको पहिलो पृष्ठको दायाँपट्टिको अन्तिम भागमा “न्यायालयमाथि जनताको विश्वास डगमगायो” भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित कार्टुन चित्रबाट संवैधानिक अंगका रूपमा स्थापित सर्वोच्च अदालत र सम्पूर्ण न्यायपालिकाको मानमर्यादा र प्रतिष्ठामा आघात पर्ने गरी अदालतको अपहेलना गरेकोले विपक्षीहरूलाई अपहेलनामा सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन

जिकिर र उक्त पत्रिकाको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सम्पादक प्रकाशकमा नै रहने तथा अपहेलना गर्ने मेरो आशय नभएको अन्यथा अर्थ लाग्न गएमा क्षमा प्रार्थी छु भन्नेसमेत ऐ. पत्रिकाका अतिथि सम्पादक रामचन्द्र न्यौपाने, सल्लाहकार सम्पादक शिवहर सिंह पागल, प्रबन्ध सम्पादक हरि लम्सालको एकै मिलानका छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ तथा आरती साप्ताहिकमा छापिएको कार्टुन शीर्षक वा कार्टुनले न्यायविद् वा अदालतको ध्यान आकृष्ट गराउन खोज्नु न्यायालयविरुद्ध असम्मान गर्न खोजेको होइन । न्यायालय वा न्यायविद्बाट न्याय मिल्छ भन्ने कुरामा सर्वसाधारण व्यक्ति कति विश्वस्त छ ? पैसा, शक्ति र प्रभावले न्याय सम्पादनमा कस्तो वा कति असर गर्दछ ? यसबारे जनसाधारणको विचार के छ ? त्यसलाई अखबारमार्फत् प्रस्तुत गरेर न्यायविद्हरूसमक्ष जानकारी गराउने धर्म निर्वाहको पत्रकारिता गर्नुलाई गलत अर्थ दिन खोजिनुलाई म कदापि स्वीकार गर्दिन । उक्त कार्टुन भारतबाट १६ जुलाई १९९५ मा दि टाइम्स अफ इण्डियामा प्रकाशित भएकोलाई पुनः अंकित गरिएको हो । अदालतको मानहानी गरेको नहुँदा निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेत उक्त आरती साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक प्रकाशक इन्दुकान्त शर्माको लिखितजवाफ भएको ।

८. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा सम्बन्धित मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा हाम्रो संविधानले विभिन्न मौलिक हकहरूमध्ये विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा अंगीकार गरेको छ । तर त्यस्ता हकको प्रयोगमा विना अंकुश स्वच्छन्दरूपमा भएमा त्यसले अन्ततः अराजकता नै निम्त्याउन जाने हुँदा संविधान निर्माताले त्यस्ता हकलाई सीमित गर्ने प्रावधान राखेको हुन्छ । उपरोक्त धाराहरूको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई हेरिएमा अन्य कुराको अतिरिक्त त्यस्ता स्वतन्त्रताको आडमा अदालतको अपहेलना समेतका कार्य भएमा क्षम्य नहुने भई कानूनद्वारा दण्डनीय हुनसक्ने प्रावधान राखेको छ । सर्वोच्च अदालत न्यायपालिकाको सर्वोच्च अंग तथा कानूनको आधिकारिक व्याख्याता मात्र नभई आफ्नो वा आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने अधिकारवाला निकाय पनि हो । यद्यपि यसले केवल आफ्नो बचावको लागि मानहानीको अस्त्र प्रयोग गर्ने नभई जनसाधारणको अदालतप्रतिको जनआस्था, मर्यादालाई कायम राख्न प्रोत्साहन गर्दछ र गरिआएको पनि छ । तसर्थ अदालतप्रतिको जनसाधारण जोसुकैको धारणामा नकारात्मक प्रभाव पारी होच्याई अदालतप्रतिको जनआस्था र मर्यादामा ह्रास ल्याउने अभिव्यक्ति, कार्टुन चित्र आदिको प्रकाशन क्षम्य मानिन्न । प्रत्यर्थीहरूमध्येका रामचन्द्र न्यौपाने, शिवहर सिंह पागल, हरि लम्सालले उक्त पत्रिकाको अन्तिम उत्तरदायित्व र जिम्मेवारी आफूहरूको नभई प्रकाशक सम्पादकको हो, आफूहरूको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसायसमेत नभएको र अपहेलना गरेको भन्ने अर्थ लागेमा क्षमा याचना माग गर्नुभएको छ । तर अर्का विपक्षी इन्दुकान्त शर्माले सोही कार्टुन र शीर्षकलाई अझ बढावा दिई आफूले गरेको कार्य अपहेलनाजन्य छैन भन्ने लिखितजवाफमा उल्लेख गर्नुभएको छ । तर कुनै अभिव्यक्ति वा व्यंग्यात्मक चित्र अपहेलनाजन्य छ/छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनाको कार्यको आधार बन्दछ । “न्यायालयमाथि जनताको विश्वास डगमगायो” भन्ने शीर्षक तथा प्रकाशित कार्टुनबाट सामान्यसमझ भएको मानवीय मष्तिष्कले अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको बारेमा न्यायकर्मीहरूउपर अनुचित संशय तथा न्यायालयको स्वतन्त्रता र निष्पक्षतामाथि खलल पुऱ्याउने कार्य गरेको मान्दछ । यसबाट निश्चय नै न्यायकर्मीलाई आफ्नो स्वतन्त्रता र निर्भिकता, निष्पक्षतापूर्वक न्याय निष्पादनमा विचलित गराउने र जनधारणामा नकारात्मक प्रभाव पार्ने हुन्छ । यसर्थ विपक्षी इन्दुकान्त शर्माले उक्त शीर्षक तथा कार्टुन चित्रलाई भारतको द टाइम्स अफ इण्डियाको रिप्रिन्ट आदि भनी उचित ठहऱ्याउने प्रयास आफ्नो लिखितजवाफमा गरे

थिरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध इन्दुकान्त शर्मासमेत

पनि माथि उल्लेख भएबमोजिम अदालतको अपहेलना हुने त्यस्तो कार्यलाई उचित ठहर्नाउने त्यस्तो प्रयासले कसुरको संगीनतालाई भन् बढाउने हुँदा अदालतको अपमान गर्न खोजेको होइन भन्ने लिखितजवाफ युक्तिसंगत देखिन आएन । तसर्थ उपरोक्त आधार प्रमाणबाट विपक्षी इन्दुकान्त शर्माले अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । यसै लगाउको फौ.वि.नं.१२४ को निवेदक सुदर्शन थपलिया, विपक्षी यिनै इन्दुकान्त शर्मासमेत भएको अपहेलना मुद्दाको वारदात, घटना र प्रस्तुत मुद्दामा उल्लेखित विषयसमेत एकै (वर्ष २८, अंक १५, २०५२, साउन ११ गतेको आरती साप्ताहिक पत्रिकामा प्रकाशित कार्टुन चित्र) भएकाले र उक्त मुद्दामा अपहेलनामा विपक्षी इन्दुकान्त शर्मालाई सजाय भइसकेको र अन्य विपक्षीहरूलाई समेत क्षमायाचना दिने ठहर भएकोले यस मुद्दामा केही गरिरहेन परेन । फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनू ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल फागुन १८ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५७, अंक ३, निर्णय नं.६८७०,
पृष्ठ १९७, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५२ सालको फौजदारी विविधि नं.१२७
फैसला मिति : २०५५/११/१८

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३१ रामशाहपथ बस्ने अधिवक्ता मातृकाप्रसाद निरौला
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल अधिराज्यको महान्यायाधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ यसमा निवेदकले निवेदन साथ पेश गरेको विपक्षी रघु पन्त प्रधान सम्पादक रहेको दृष्टि साप्ताहिक (वर्ष १२, अंक ४०, २०५२/५/७ गते बुधबार) को प्रथम पृष्ठमा प्रकाशित ढक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ (महान्यायाधिवक्ता तुलाधर) भन्ने शीर्षकमा महान्यायाधिवक्ता तुलाधर रिट निवेदन खारेज हुने कुराको ठोकुवा गर्नुहुन्छ । वरिष्ठ अधिवक्ता तुलाधर प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना भएमा राष्ट्रले संवैधानिक संकट व्यहोर्नुपर्ने धारणा राख्नुहुन्छ । महान्यायाधिवक्ताले भन्नुभयो- हेर्नुस् रिट निवेदन खारेज भएमा चुनाव हुन्छ, के हुन्छ कसो हुन्छ, सबैलाई चिन्ता हुन्छ । तर ढक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ भन्ने उल्लेख नभएको देखिन्छ । लिखितजवाफवालामध्येका रघु पन्तले व्यक्त भएको उक्त अभिव्यक्ति विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरको होइन भन्ने नभई सो अभिव्यक्ति र प्रकाशनले अदालतको अपहेलना नभएको जिकिर लिनुभएको छ । “ढक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ” भन्ने शीर्षक दिई मैले बोलेको वा त्यस्तो खबर छाप्न नलगाएको र फैसला सरकारको पक्षमा होला भन्ने आशासम्म व्यक्त गरेकोमा दृष्टि पत्रिकामा उपरोक्त शीर्षकको समाचार प्रकाशित भएको पर्सिपल्टै प्रतिपक्षी साप्ताहिकमार्फत् खण्डन गरिसकेको छु भन्ने विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले लिखितजवाफसाथ पेश गरेको प्रतिपक्ष साप्ताहिक (वर्ष ४, अंक २, २०५२/५/९) को प्रथम पृष्ठमा (छायौं प्रति) महान्यायाधिवक्ता भन्नुहुन्छ भन्ने शीर्षकअन्तर्गत रिट निवेदकको वहसभन्दा हाम्रो वहस कुनै मानेमा पनि कम प्रभावकारी थिएन । अदालतले सबै पक्षलाई ध्यान दिएर फैसला गर्ने हुनाले मैले फैसला सरकारकै पक्षमा हुने ठूलो आशा व्यक्त गरेको हुँ भन्दै केही सञ्चारमाध्यममा आफ्नो भनाइको गलत ढंगले व्याख्या गरिएको कुरा पनि वहाँले बताउनुभयो भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ । निर्णय सुनाउन तोकिएको संसद पुनर्स्थापना हुने नहुने सम्बन्धमा अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका सम्बन्धमा व्यक्त विचार प्रकाशित गरिएकोमा विवाद छैन । यद्यपि

सो शीर्षकको समाचार मैले व्यक्त गरेको होइन भनी विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले लिखितजवाफमा उल्लेख गरी केही सञ्चारमाध्यमले आफ्नो भनाइको गलत ढंगले व्याख्या गरेको भनी प्रतिपक्ष साप्ताहिक (२०५२/५/९ को) मा उल्लेखित अभिव्यक्तिबाट देखिएको छ। विपक्षी रघु पन्तले श्री ५ को सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने महान्यायाधिवक्ताले आफ्नो धारणा प्रकट गर्न र त्यस्तो धारणा पत्रिकामा प्रकाशित हुनु अपहेलनाजन्य कार्य हुन सक्तैन भन्ने उल्लेख गरी विपक्षी सर्वज्ञरत्नले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा सम्बन्धमा दिएको अभिव्यक्तिलाई स्वीकार गरेको देखिन आउँछ। यसरी तत्कालीन सरकारी पक्षको कानुनी सल्लाहकार जस्तो उच्च पदमा रहेको उच्चपदस्थ व्यक्ति तथा पत्रकारबाट अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको सम्बन्धमा अदालतलाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाई समाचार सम्प्रेषित गर्नुबाट निश्चय नै जनमानसमा अदालतप्रतिको मानसिकतामा नराम्रो असर पुऱ्याउँछ। छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक पनि निरपेक्ष नभई यसको परिसीमा तोकिएको र अदालतको अपहेलना हुने कार्य उक्त हकको प्रयोगको आडमा हुन नहुने संवैधानिक प्रावधान भई रहेको परिप्रेक्ष्यमा सार्वजनिक व्यक्तित्व तथा पत्रकारले सही र ठीक कुरा व्यक्त गर्नुको सट्टा संयम धारणा नगरी जथाभावी बोल्ने र लेख्ने अस्वस्थ टिप्पणी गर्नाले न्यायालयलाई मात्रै होइन अन्ततः प्रजातन्त्रप्रति नै वितृष्णा उत्पन्न हुन सक्तछ। यसरी प्रत्यर्थी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले आफ्नो लिखितजवाफमा सम्मानित अदालतको प्रतिष्ठाको लागि यसअघि पनि लडेको र अझ पनि लड्न तयार छु मबाट अपहेलना हुने कुरा भविष्यमा पनि कदापि हुन सक्तैन भनी उल्लेख गरेको, विपक्षी रघु पन्तले अपहेलनाजनक कार्य गरेको छैन र गर्ने आशयसमेत होइन भनी जिकिर लिएको देखिए पनि माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका सम्बन्धमा त्यसको परिणामलाई असर पर्ने तथा जनमानसमा अदालत र अदालतको न्यायिक काम-कारवाहीप्रति नकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी विवादित समाचार सम्प्रेषित भएको देखिन आएकाले आइन्दा मर्यादापूर्वक अभिव्यक्ति प्रकट गर्न तथा प्रकाशन गर्न विपक्षीहरूलाई सचेत गराइएको छ। विपक्षीहरूलाई उल्लेख भएबमोजिम सचेत र सतर्क गराइएको अवस्थामा अदालतको अपहेलना गरेको भनी ठहर गरी सजाय गर्न मनासिब नदेखिएकोले निवेदकको माग-दावीबमोजिम सजाय गरिरहनुपर्ने देखिन नआउने। (प्रकरण नं. ६)

फैसला

न्या. केशवप्रसाद उपाध्याय

१. निवेदक शेरबहादुर देउवासमेत र विपक्षी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीसमेत भएको संसद् पुनर्स्थापना हुने/नहुने भन्ने प्रश्न समावेश भएको मुद्दाहरूमा भाद्र १२ गते निर्णय सुनाउने तारेख तोकिएँ सम्मानित अदालतको विचाराधीन रहेको तथ्यमा विवाद छैन। सो अवस्थामा मिति २०५२/५/७ को दृष्टि साप्ताहिकको प्रथम पृष्ठमा आकर्षक शीर्षकमा 'ढुक्क हुनुहोस्' रिट निवेदन खारेज हुनेछ प्रयोग गरी सर्वोच्च अदालतबाट संसद् पुनर्स्थापना हुन सक्तैन, श्री ५ को सरकारको अवश्यै जीत हुन्छ, भन्दै यति प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना भएमा राष्ट्रले संवैधानिक संकट व्यहोर्नुपर्ने भन्दै प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना भएमा राष्ट्रले संवैधानिक संकट व्यहोर्नुपर्ने भन्ने अभिव्यक्ति तथा आशय व्यक्त तथा प्रकाशित गरिएको रहेछ। उपरोक्तानुसार व्यक्त तथा प्रकाशन गरिएको विपक्षीहरूको भनाईबाट अदालतबाट निर्णय हुनुपूर्व नै श्री ५ को सरकारको प्रमुख कानुनी सल्लाहकार विपक्षी नेपाल अधिराज्यको महान्यायाधिवक्ताले व्यक्त गरेको कुराले यदि रिट निवेदन खारेज भयो भने त्यसबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सम्मानित अदालतप्रतिको जनआस्था घटन जाने स्वतन्त्र न्यायपालिकाकै छविमा आँच पुग्न जाने स्थिति छ । विपक्षी दृष्टि साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक रघु पन्तद्वारा प्रकाशित सोही सामाग्रीमा प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना हुन फैसला भयो भने संवैधानिक संकट आउँछ भनी सम्मानित अदालतलाई धम्की दिन खोजिएको छ । अतः उपरोक्त सामाग्रीको शीर्षक तथा पूरा व्यहोरा अध्ययन तथा मनन् गर्दा सोबाट स्पष्टतः सम्मानित अदालतको अपहेलना भएको हुँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन जिकिर ।

२. यसमा निवेदकको मागअनुसारको अदालतको अपहेलनामा किन कारवाही नहुने हो ? आफ्नो भएको सबुद प्रमाणसहित म्याद तामेल भएका मितिले ७ दिनभित्र आफैँ वा कानून व्यवसायीमार्फत् लिखितजवाफ लिई आउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी म्याद जारी गरी पठाउनु र प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदकलाई पनि तारेखमा राखी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलासमा पेश गर्नु भन्ने २०५२/६/२७/६ मा यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।
३. संविधानबमोजिम श्री ५ को सरकारको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने महान्यायाधिवक्ताले आफ्नो धारणा प्रस्ट गर्न र त्यस्तो धारणालाई दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित हुनु अपहेलनाजन्य कार्य हुन सक्तैन । त्यसमा पनि यस अदालतको विशेष इजलासको बहुमतको राय कार्यान्वयन भइसकेकोले समेत विपक्षीको उजुरी निवेदनबमोजिम मउपर कुनै कारवाही हुनुपर्ने होइन । यस अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेको र सदैव यस अदालतको मर्यादा एवं गरिमा अभिवृद्धि गराउन प्रयत्नशील रहने व्यहोरा अवगत गराउँदै विपक्षीको अधारहीन उजुरी दावी खारेज गरी विपक्षीलाई नै सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराका दृष्टि साप्ताहिकका तत्कालीन प्रधान सम्पादक रघु पन्तको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
४. म महान्यायाधिवक्ता हुँदा 'ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ' भन्ने शीर्षक दिई मैले बोलेको वा त्यस्तो खबर छापन लगाएको नै छैन । माथि लेखिएबमोजिम त्यस्तो शीर्षक राखी मेरो नाउँबाट खबर छापेबाट र त्यस किसिमको अभिव्यक्ति वा कुरा मैले नबोलेको हुनाले सर्वोच्च अदालतबाट यस्तै किसिमको फैसला हुन्छ भनी बोलेको होइन । त्यसरी भन्न सकिने कुरो पनि हैन । मैले त फैसला सरकारको पक्षमा होला भनी आशासम्म व्यक्त गरेको थिएँ । दृष्टि पत्रिकामा उपरोक्त शीर्षकको समाचार प्रकाशित भएको तत्काल पर्सिपल्ट अर्थात् २०५२/५/९ गते प्रतिपक्ष साप्ताहिक (वर्ष ४, अंक २) को पत्रिकामार्फत् आफ्नो सही धारणा व्यक्त गर्दै केही समाचार माध्यमले आफ्नो भनाईलाई गलत ढंगले व्याख्या गरेको कुराको समयमा नै जानकारी गराएको थिएँ । मैले यस सम्मानित अदालतको अपहेलना गर्ने डर धम्की दिने कुरा नगरेको र त्यसो गर्ने कल्पनासम्म पनि नगरेको हुनाले यस अदालतप्रति सधैंभैँ मर्यादित हुने प्रण गर्दै पुनः एकपटक यस अदालतप्रति सम्मान व्यक्त गर्दै विपक्षीको भूट्टा, गलत, द्वेषपूर्ण र अनावश्यक निवेदन खारेज गरी भूट्टा दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको तत्कालीन महान्यायाधिवक्ता सर्वज्ञरत्न तुलाधरको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
५. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलासमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरेका हुन्/होइनन्, अपहेलनामा सजाय हुने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय सुनाउनका लागि आजको तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूले निवेदन मागबमोजिम अदालतको अपहेलना गरेको हो/होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्न देखिनआएको छ ।

६. यसमा निवेदक शेरबहादुर देउवासमेत र विपक्षी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीसमेत भएको संसद पुनर्स्थापना हुने/नहुने भन्ने प्रश्न समावेश भएको मुद्दामा २०५२/५/१२ को निर्णय सुनाउने तारेख नजिकिँदैआएको अवस्थामा दृष्टि साप्ताहिक (२०५२/५/७ गतेको) पत्रिकाको प्रथम पृष्ठमा 'ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुनेछ' भन्ने शीर्षकअन्तर्गत सर्वोच्च अदालतबाट संसद पुनर्स्थापना हुन सक्तैन, श्री ५ को सरकारको अवश्यै जीत हुन्छ ढुक्क हुनुहोस् भन्दै यति प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना भएमा राष्ट्रले संवैधानिक संकट व्यहोर्नुपर्ने भन्ने अभिव्यक्ति तथा आशय व्यक्त गरी प्रकशन गरिएकोबाट अदालतलाई प्रभाव पार्ने, धम्क्याउने, अदालतप्रतिको जनआस्था गिराउने प्रयास गरी अदालतको अपहेलना गरेकोले विपक्षीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदन तथा न्यायमूर्तिहरूको राय नै विसम्मत भएको अवस्थामा संविधानबमोजिम श्री ५ को सरकारको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने महान्यायाधिकाे आफ्नो धारणा प्रकट गर्न र त्यस्तो धारणा प्रकाशित हुनु अपहेलनाजन्य हुन सक्तैन । अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेकोले उजुरी खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी दृष्टि साप्ताहिकका तत्कालीन प्रधान सम्पादक रघु पन्तको लिखितजवाफ तथा 'ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ' भन्ने शीर्षक दिई मैले बोलेको वा त्यस्तो खबर छापन लगाएको छैन । के कस्तो शीर्षक दिने नदिने भन्ने पत्रकारिताको कुरा हो । त्यस किसिमको अभिव्यक्त वा कुरो मैले नबोलेको, मैले त फैसला सरकारको पक्षमा होला भनी आशासम्म व्यक्त गरेकोमात्र थिए भनी दृष्टिमा उपरोक्त शीर्षकको समाचार प्रकाशित भएको पर्सिपल्टै प्रतिपक्षी साप्ताहिक (वर्ष ४, अंक २, २०५२/५/९) पत्रिकामा आफ्नो सही धारणा व्यक्त गर्दै केही समाचारमाध्यमले आफ्नो भनाइलाई गलत ढंगले व्याख्या गरेको कुराको खण्डन व्यक्त गरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरको लिखितजवाफ भई प्रस्तुत मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निवेदकले निवेदनसाथ पेश गरेको विपक्षी रघु पन्त प्रधान सम्पादक रहेको दृष्टि साप्ताहिक (वर्ष १२, अंक ४०, २०५२/५/७ गते बुधवार) को प्रथम पृष्ठमा प्रकाशित 'ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ' (महान्यायाधिवक्ता तुलाधर) भन्ने शीर्षकमा महान्यायाधिवक्ता तुलाधर रिट निवेदन खारेज हुने कुराको ठोक्नुवा गर्नु हुन्छ । वरिष्ठ अधिवक्ता तुलाधर प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना भएमा राष्ट्रले संवैधानिक संकट व्यहोर्नुपर्ने धारणा राख्नुहुन्छ । महान्यायाधिवक्ताले भन्नुभयो— हेर्नुस् रिट निवेदन खारेज भएमा चुनाव हुन्छ । के हुन्छ कसो हुन्छ । सबैलाई चिन्ता हुन्छ । तर ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ भन्ने उल्लेखन भएको देखिन्छ । लिखितजवाफवालामध्येका रघु पन्तले व्यक्त गरेको उक्त अभिव्यक्ति विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरको होइन भन्ने नभई सो अभिव्यक्त र प्रकाशनले अदालतको अपहेलना नभएको जिकिर लिनुभएको छ । 'ढुक्क हुनुहोस् रिट निवेदन खारेज हुन्छ' भन्ने शीर्षक दिई मैले बोलेको वा त्यस्तो खबर छापन नलगाएको र फैसला सरकारको पक्षमा होला भन्ने आशासम्म व्यक्त गरेकोमा दृष्टि पत्रिकामा उपरोक्त शीर्षकको समाचार प्रकाशित भएको पर्सिपल्टै प्रतिपक्ष साप्ताहिकमार्फत् खण्डन गरिसकेको छु भन्ने विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले लिखितजवाफसाथ पेश गरेको प्रतिपक्ष साप्ताहिक (वर्ष ४, अंक २, २०५२/५/९) को प्रथम पृष्ठमा (छायाँ प्रति) महान्यायाधिवक्ता भन्नुहुन्छ भन्ने शीर्षकअन्तर्गत रिट निवेदकको वहसभन्दा हाम्रो वहस कुनै मानेमा पनि कम प्रभावकारी थिएन । अदालतले सबै पक्षलाई ध्यान दिएर फैसला गर्ने हुनाले मैले फैसला सरकारकै पक्षमा हुने ठूलो आशा व्यक्त गरेको हुँ भन्दै केही सञ्चारमाध्यममा आफ्नो भनाइको गलत ढंगले व्याख्या गरिएको कुरा पनि वहाँले बताउनुभयो भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ । निर्णय सुनाउन तोकिएको संसद् पुनर्स्थापना हुने नहुने सम्बन्धमा अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका सम्बन्धमा व्यक्त विचार प्रकाशित गरिएकोमा विवाद छैन । यद्यपि सो शीर्षकको समाचार मैले व्यक्त गरेको होइन भनी विपक्षी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखितजवाफमा उल्लेख गरी केही सञ्चारमाध्यमले आफ्नो भनाईको गलत ढंगले व्याख्या गरेको भनी प्रतिपक्षी साप्ताहिक (२०५२/५/९ को) मा उल्लेखित अभिव्यक्तिबाट देखिएको छ। विपक्षी रघु पन्तले श्री ५ को सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने महान्यायाधिवक्ताले आफ्नो धारणा प्रकट गर्न र त्यस्तो धारणा पत्रिकामा प्रकाशित हुनु अपहेलनाजन्य कार्य हुन सक्तैन भन्ने उल्लेख गरी विपक्षी सर्वज्ञरत्नले अदालतमा विचाराधीन मुद्दा सम्बन्धमा दिएको अभिव्यक्तिलाई स्वीकार गरेको देखिनआउँछ। यसरी तत्कालीन सरकारी पक्षको कानुनी सल्लाहकार जस्तो उच्च पदमा रहेको उच्चपदस्थ व्यक्ति तथा पत्रकारबाट अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको सम्बन्धमा अदालतलाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाई समाचार संप्रेषित गर्नुबाट निश्चय नै जनमानसमा अदालतप्रतिको मानसिकतामा नराम्रो असर पुऱ्याउँछ। छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक पनि निरपेक्ष नभई यसको परिसीमा तोकिएको र अदालतको अपहेलना हुने कार्य उक्त हकको प्रयोगको आडमा हुन नहुने संवैधानिक प्रावधान भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा सार्वजनिक व्यक्तित्व तथा पत्रकारले सही र ठीक कुरा व्यक्त गर्नुको सट्टा संयम धारण नगरी जथाभावी बोल्ने र लेख्ने अस्वस्थ टिप्पणी गर्नाले न्यायालयलाई मात्रै होइन अन्ततः प्रजातन्त्रप्रति नै वितृष्णा उत्पन्न हुन सक्तछ। यसरी प्रत्यर्थी सर्वज्ञरत्न तुलाधरले आफ्नो लिखितजवाफमा सम्मानित अदालतको प्रतिष्ठाको लागि यसअघि पनि लडेको र अझ पनि लड्न तयार छु मबाट अपहेलना हुने कुरा भविष्यमा पनि कदापि हुन सक्तैन भनी उल्लेख गरेको, विपक्षी रघु पन्तले अपहेलनाजनक कार्य गरेको छैन र गर्ने आशयसमेत होइन भनी जिकिर लिएको देखिए पनि माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएवमोजिम अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको सम्बन्धमा त्यसको परिणामलाई असर पर्ने तथा जनमानसमा अदालत र अदालतको न्यायिक काम-कारवाहीप्रति नकारात्मक प्रभाव पर्ने गरी विवादित समाचार संप्रेषित भएको देखिन आएकोले आइन्दा मर्यादापूर्वक अभिव्यक्ति प्रकट गर्न तथा प्रकाशन गर्न विपक्षीहरूलाई सचेत गराइएको छ। विपक्षीहरूलाई उल्लेख भएवमोजिम सचेत र सतर्क गराइएको अवस्थामा अदालतको अपहेलना गरेको भनी ठहर गरी सजाय गर्न मनासिव नदेखिएकोले निवेदकको माग दावीवमोजिम सजाय गरिरहनुपर्ने देखिन आउँदैन। फाइल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल फाल्गुण १८ गते रोज ३ शुभम्।

अधिवक्ता सुरेशकुमार ढुंगाना विरुद्ध ऋषिकेश शाह

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५२ सालको फौजदारी विविध नं.१३०
फैसला मिति : २०५५/११/१८

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता सुरेशकुमार ढुंगाना

विरुद्ध

विपक्षी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.४ विशालनगर बस्ने ऋषिकेश शाह

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सर्वोच्च अदालत नागरिकका हकको संरक्षण गर्ने सन्दर्भमा मात्रै होइन, आफ्नो मर्यादा कायम राख्न र अपहेलनाजन्य कार्य गर्ने प्रवृत्तिलाई रोक्नेतर्फ पनि सदा सचेत रहिआएको कुरा यस अदालतबाट भएका विगतका फैसलाहरूसमेतबाट स्पष्ट हुन्छ । यसर्थ विपक्षीजस्ता कानूनका विज्ञ व्यक्तिले सामान्य व्यक्तिको समझभन्दा पनि पृथकरूपमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाप्रति जनसाधारणमा नै नकारात्मक असर पर्ने गरी आफ्ना अभिव्यक्ति पत्रिकामार्फत् सार्वजनिक गरेको देखिएबाट र अपहेलनामा मनसायको तर्क ग्राह्यसमेत नहुने भएबाट विपक्षीले सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । (प्रकरण नं.७)

फैसला

न्या. केशवप्रसाद उपाध्याय

१. सम्मानित अदालतबाट निवेदक चिरञ्जीवी वाग्लेसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीसमेत भएको संसद् विघटनसम्बन्धी उत्प्रेषण परमादेशको मुद्दामा २०५२ साल भाद्र १२ गते संसद् विघटनको सिफारिस असंवैधानिक भएको ठहर गर्दै संसद् पुनर्स्थापना गर्ने निर्णय भएको उक्त फैसलाका सम्बन्धमा आफूलाई संविधानविद् तथा मानवअधिकारवादी भन्ने श्री ऋषिकेश शाहले अनर्गल, कपोलकल्पित र मनगढन्ते कुराहरू बोली सर्वसाधारण जनताको न्यायप्रतिको आस्थामा नै आँच आउने गरी रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारणसमेत गराएको र उहाँको भनाईलाई गोरखापत्र दैनिकले पनि आजको अंकमा सो कुरा उल्लेख गरेको छ, जसमा “सर्वोच्च अदालतको बहुमतको फैसलाले न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्र उल्लंघन गरेर कार्यपालिका र व्यवस्थापिकाको अधिकार क्षेत्रमा अतिक्रमण मात्र नगरेर संविधानको धारा ३१ ले श्री ५ लाई प्रदान गरेको विशेष अधिकारसमेतलाई

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अमर्यादित र अनधिकृत ढंगले आघात पुऱ्याएको छ । यो फैलाको कारण संवैधानिक संयन्त्र नै ठप्प हुने संकेतको सिर्जना भएको छ” भन्ने समेत उल्लेख गरिएको छ । अतः उक्त आधारबाट विपक्षीलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन जिकिर ।

२. यसमा निवेदकको मागअनुसार अदालतको अपहेलनामा किन कार्यवाही नहुने हो ? आफ्नो सबुद प्रमाणसहित म्याद तामेल भएको मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई आउनु भनी विपक्षीका नाउँमा आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत राखी म्याद जारी गरी पठाउनु र प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदकलाई पनि तारेखमा राखी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलास पेश गर्नु भन्ने २०५२/६/२७/६ मा यस अदालत एक न्यायाधीशको ईजलासबाट भएको आदेश ।
३. म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता एक सचेत नागरिक भएको र न्यायपालिका नागरिकहरूका अधिकारहरूको संरक्षक हो भन्ने कुरामा आत्मादेखि नै विश्वास गर्ने व्यक्ति भएको हुँदा अदालतप्रति अनास्था गर्ने कार्य मबाट नभएको कुरा निवेदन गर्दछु । मैले यसकारण र यसप्रकारले अदालतको अपहेलना गर्‍यो भन्न नसकेको अवस्था त एकातर्फ छ, नै, जुन अभिव्यक्तिलाई वहाँले अपहेलनाको विषय बनाउनुभएको छ, त्यो मेरो फैसलाप्रति टिप्पणीसम्म भएको र निर्दोष अभिव्यक्तिको परिभाषाभित्र रहेको कुरामा विवाद छैन । म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताले अदालतको सम्मानमा ठेस पुऱ्याउने कुरा गरेको छैन भनी म विश्वस्त रहेको छु र सम्मानित अदालतलाई समेत पूर्ण विश्वास दिलाउन चाहन्छु । यदि मेरो अभिव्यक्तिबाट अदालतको सम्मानमा प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्षरूपमा कुनै आघात परेको छ, भनी सम्मानित अदालतलाई महसूस हुन्छ, भने पनि मेरो अभिव्यक्ति निर्दोष अभिव्यक्ति हो भन्ने कुरामा समेत सम्मानित अदालतलाई विश्वास दिलाउन चाहन्छु भन्नेसमेत व्यहोराको ऋषिकेश शाहको लिखितजवाफ ।
४. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा “सर्वोच्च अदालतको बहुमतको फैसलाले न्यायपालिकाको अधिकार क्षेत्र उल्लंघन गरेर कार्यपालिका र व्यवस्थापिकाको अधिकार क्षेत्रमा अतिक्रमण मात्र नगरेर संविधानको धारा ३१ ले श्री ५ लाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारसमेतलाई अमर्यादित र अनधिकृत ढंगले आघात पुऱ्याएको छ” भन्ने गोरखापत्र भाद्र १५ गते २०५२, वर्ष ९५, अंक ११७ को पहिलो पृष्ठमा प्रकाशित अन्तर्वाताद्वारा न्यायपालिकाको सम्मानमा पूर्णरूपमा ठेस पुऱ्याई अपहेलना गरेकोले विपक्षीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर तथा मैले मेरा दृष्टिकोण सञ्चार गर्दा अदालतको अपहेलना गर्ने किञ्चित मनसाय राखेको छैन । त्यो मेरो फैसलाप्रति टिप्पणीसम्म भएको र निर्दोष अभिव्यक्तिको परिभाषाभित्रको छ र अदालतको फैसलामा ग्रहण गरिएका Reasoning मा अलग मत राख्न पाउने स्वतन्त्रता र स्वतन्त्र अभिव्यक्तिको हक मलाई नेपाल अधिराज्यको संविधानले नै प्रदान गरेको हुँदा सोही प्रावधानअन्तर्गत रहेर फैसलाप्रति अदालतको अपहेलना नहुने गरी आफ्नो निजी दृष्टिकोण राखेको अदालतलाई विश्वास दिलाउन चाहन्छु भन्नेसमेत व्यहोरा विपक्षी ऋषिकेश शाहको लिखितजवाफ भई आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको मिसिल अध्ययन गरी विपक्षीले अदालतको अपहेलना गरे/नगरेको के हो ? र, निजलाई अपहेलनामा सजाय हुन सक्ने हो/होइन ? भन्ने प्रश्नमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
५. यसमा निवेदकले निवेदनमा जिकिर लिएको गोरखापत्र (वर्ष ९५, अंक ११७, ०५२ भदौ १५ गते बिहीवार) को प्रथम पृष्ठमा “फैसला न्यायिकभन्दा राजनीतिक” भन्ने शीर्षकमा विपक्षी ऋषिकेश शाह सर्वोच्च अदालतको बहुमतको फैसलाले न्यायपालिकाले आफ्नो अधिकार क्षेत्र उल्लंघन गरेर कार्यपालिका र व्यवस्थापिकाको

अधिवक्ता सुरेशकुमार ढुंगाना विरुद्ध ऋषिकेश शाह

अधिकार क्षेत्रमा अतिक्रमण मात्र नगरेर संविधानको धारा ३१ ले श्री ५ लाई प्रदान गरेको विशेषाधिकार र धारा ५३(४) ले प्रधानमन्त्रीलाई प्रदान गरेको विशेष अधिकारलाई अमर्यादित र अनधिकृतढंगले आघात पुऱ्याएको छ भन्दै यो फैसलाका कारण संवैधानिक संयन्त्र नै ठप्प हुने संकटको सिर्जना भएको छ भन्ने उल्लेख गरेको देखिनआयो ।

६. विपक्षीले उपरोक्त अभिव्यक्तिहरू सम्प्रेसित गर्दा आड लिएको संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(१) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई सोही धाराको उपधारा २(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सीमित गरेको देखिन्छ । सोअन्तर्गत अदालतको अपहेलना हुनेसमेतका कार्यका विरुद्धमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने व्यवस्था भए/गरेको देखिनुका साथै धारा ८६(२) ले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो तथा आफ्ना मातहतका अदालत तथा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यिनै संवैधानिक व्यवस्थाको मर्मअनुरूप सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ मा सर्वोच्च अदालतले आफ्ना तथा आफ्ना मातहतका अदालतसमेतको अपहेलनामा गर्न सक्ने सजायको मात्रासमेत तोकिदिएको छ । यसर्थ उपरोक्त संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता छापखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको प्रयोगको नाममा अदालतको अपहेलना हुनेसमेतका कार्य हुन वर्जित रहे/भएको कुरामा विमति रहन आउँदैन ।
७. विपक्षीको उपरोक्त अभिव्यक्तिहरू अपहेलनाजन्य छन्/छैनन् ? भन्नेतर्फ हेर्दा फैसलाले राजा र प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकारलाई अमर्यादित र अनधिकृत ढंगले आघात पुऱ्याएको छ । यो फैसलाका कारण संवैधानिक संयन्त्र नै ठप्प हुने संकटको सिर्जना भएको छ भन्नेजस्ता सम्प्रेसित अभिव्यक्तिहरूबाट देखिएबाट यस्तो अभिव्यक्तिले जनमानसमा न्यायालयप्रति नकारात्मक असर पर्न गई वितृष्णा पैदा हुने स्थितिको सिर्जना हुने कुरामा सन्देह छैन । सर्वोच्च अदालत नागरिककाहकको संरक्षण गर्ने सन्दर्भमा मात्रै होइन, आफ्नो मर्यादा कायम राख्न र अपहेलनाजन्य कार्य गर्ने प्रवृत्तिलाई रोक्नेतर्फ पनि सदा सचेत रहिआएको कुरा यस अदालतबाट भएका विगतका फैसलाहरूसमेतबाट स्पष्ट हुन्छ । यसर्थ विपक्षीजस्ता कानुनका विज्ञ व्यक्तिले सामान्य व्यक्तिको समझभन्दा पनि पृथकरूपमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाप्रति जनसाधारणमा नै नकारात्मक असर पर्ने गरी आफ्ना अभिव्यक्ति पत्रिकामार्फत् सार्वजनिक गरेको देखिएबाट र अपहेलनामा मनसायको तर्क ग्राह्यसमेत नहुने भएबाट विपक्षीले सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । तसर्थ विपक्षी ऋषिकेश शाहलाई तपसिल बमोजिमको सजाय गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

तपसिल

माथि इन्सफा खण्डमा लेखिएबमोजिम विपक्षी ऋषिकेश शाहलाई जरिवाना रु. १००/- (एक सय) हुने ठहरेकाले सोको लगत कसी असुल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत, तहसिल शाखामा लगत दिनु.....१

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल फागुन १८ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०५७, अंक ६, ७, निर्णय नं. ६९१६,
पृष्ठ ५२१, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
सम्बत् २०५२ सालको फौजदारी विविध नं.१३१
फैसला मिति : २०५५/११/१८

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता श्री गुणनिधि न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारी, प्र.मं.को कार्यालय सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ न्याय सम्पादनको कार्यमा अदालतलाई सहयोग गर्नु सबैको कर्तव्य हुने र मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालन गर्नुपर्ने संविधानको धारा ९५ तथा ९६ को प्रावधानको प्रतिकूल सत्तासिन सरकारका महत्वपूर्ण पदाधिकारीहरूको काम-कारवाही र एमालेकै भातृ संगठनको क्रियाकलापबाट प्रस्टरूपमा देखा पर्न आउँछ । कुनै कार्यबाट अपहेलनाको कसूर हुन जानु र त्यस्तो कार्यलाई उचित ठहराउन खोज्ने प्रयास गर्नु दुवै बेग्लै अवस्था भए पनि कुनै कसूरलाई उचित ठहराउने प्रयासले कसूरको संगिनता भन्नु बढाउँछ । देशको शासन सत्ता आफ्नो नियन्त्रणमा लिन सरकारकै नेतृत्वबाट देशकै शान्ति सुरक्षा कायम राख्नुको सट्टा संविधानबमोजिम स्थापित सर्वोच्च अदालतजस्तो संवैधानिक निकायको फैसला आफ्नो प्रतिकूल भएको भन्ने आधारमा अदालतका न्यायाधीशहरूको शान्तिसुरक्षामा समेत (Law and Order) आँच आउने कार्यसमेत देखापर्न गएको देखियो । एमालेको दल र त्यसअन्तर्गतको प्रचार विभाग तथा संगठन विभागसमेतले अदालतको न्यायाधीशमाथि महाभियोग लगाउनेसमेतको वक्तव्य दृष्टि साप्ताहिकको भाद्र १४ को अंकमा प्रकाशित गराइएको देखिएको छ । गृहमन्त्रालयसमेतबाट देशमा शान्ति व्यवस्था कायम गरी देशको संविधानबमोजिम गठित निकायको काम-कारवाहीलाई संरक्षण गर्नुपर्नेमा देशव्यापीरूपमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाको तीखो आलोचनामात्र नगरी सम्बन्धित न्यायाधीशहरूको विरुद्ध जुलुस निकाली पुन्ला जलाई संवैधानिक मर्यादाको समेत उल्लंघन गरी अदालतलाई होच्याउने तथा जनआस्थामा खलल पारी अदालतको अपहेलनाको कसूर गरेको पुष्टि हुन आयो । यसरी सत्तासिन दल तथा सरकारको उक्त कार्यबाट अदालतप्रतिको जनआस्था घटाई अदालत र अदालतबाट भएका फैसलाको विरोध गर्नको लागि कार्यकर्तासहित जनमानसमा अदालतको मानप्रतिष्ठाप्रति आँच आउने कार्य भएको

देखिन आएको पाइयो । नेपालको न्याय प्रणालीमा संविधानको अन्तिम व्याख्या गर्ने निकाय सर्वोच्च अदालत रहेको कुरा संवैधानिक व्यवस्थाले प्रस्ट गरेको छ । अदालतबाट संविधान र कानूनको व्याख्या भएकोमा सोउपर पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था संविधान तथा न्याय प्रशासन ऐनसमेतले प्रदान गरेको छ । कानुनी उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी सडकमा अदालतप्रति गरिएको मानहानीजन्य क्रियाकलापउपरको सरकारी व्यवहारबाट सत्तासीन दल र सरकारबाट नै संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल कार्य गरिएको प्रस्ट हुन्छ । कानूनको व्याख्या गर्नको लागि अधिकार प्राप्त निकायको व्याख्यालाई अपव्याख्या भनी संवैधानिक निकायको अपहेलना पनि गरिएको छ । संविधान र कानूनको व्याख्या आफ्नो अनुकूल नभएमा त्यसको लागि सकारात्मक आलोचना वा सुधारात्मक टिका-टिप्पणीको माध्यमबाट असहमति व्यक्त गर्नुको सट्टा प्रजातान्त्रिक संस्कारको मर्म अनुकूलको कार्य नभएको कुरा देखिन आउँछ । यस्तो क्रियाकलापबाट प्रजातान्त्रिक र प्रजातान्त्रिक निकायहरूको सम्बर्द्धन हुन सक्दैन ।

- ◆ कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ/छैन भन्ने कुराको निरोपण वस्तुनिष्ठरूपमा गरिन्छ । कुनै लेख अभिव्यक्ति वा कार्यलाई हेरेर सो कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझ (Man of General Prudence) ले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनासम्बन्धी कार्यको परीक्षणको आधार बन्दछ भनी ने.का.प. २०४९, अंक ८, नि.नं.४६०४ निवेदक थीरप्रसाद पोखरेल विरुद्ध हरिहर विरही भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा मिति २०४९/७/३०/१ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । त्यस्तै कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त भएका कथनबाट नै विचार गरिन्छ । मनसाय छ वा छैन भन्ने कुराको विचार गरिन्छ । अपहेलनाको कारवाहीमा अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क ग्राह्य हुन सक्ने देखिन्छ भनी ने.का.प.२०३९, नि.नं.१५६७ निवेदक कर्णशमशेर राणा विपक्षी प्रकाश वस्ती भएको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेकोले प्रस्तुत मुद्दाका विपक्षी सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गबाहेकका अन्य सबै विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालतको मिति २०५२/५/१२ को फैसला विरुद्ध रेडियो, टि.भी. गोरखापत्र र कान्तिपुर दैनिक एवं दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित समाचार एवं सम्पादकीयसमेतको आधारबाट निवेदन मागबमोजिम सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । सो ठहरेकाले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम जनही रु.१००/- का दरले सजायको आदेश दिँदा न्यायको मक्सद पूरा हुन सक्ने नै भएकाले विपक्षीहरूलाई जनही रु.१००/-का दरले जरिवाना हुने ठहर्छ । उपरोक्त बमोजिम सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गबाहेकका सबै विपक्षीहरूलाई माथि उल्लेख भएबमोजिम सजाय हुने ठहर भएको भए तापनि सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(२) बमोजिम अदालतले तोकेको शर्तमा सजाय मुलतवी राखी त्यस्तो शर्तको पालना भएमा सजाय कार्यान्वयन नगर्न अदालतले आदेश दिन सक्ने भएकोले देशको अति महत्वपूर्ण पद प्रधानमन्त्री र उपप्रधानमन्त्री जस्तो पदमा आशिन व्यक्तिलाई ठहर भएको सजाय कार्यान्वयन नगरी पछि यस्तो कसूर गरेको ठहर भएमा हाल कायम भएको सजायसमेत असुल गर्दा पनि न्यायको मक्सद पूरा हुने नै हुन्छ । विपक्षी सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको हकमा विचार गर्दा भने २०५२ साल भाद्र १४ वर्ष १२, अंक ४१ दृष्टि साप्ताहिकको अन्तिम पृष्ठमा आजका प्रतिनायक भन्ने शीर्षक राखी विश्वनाथ उपाध्यायले विचार त फरक-फरक हुन्छ हैन सुवासजी भनी भन्नुभएको र अहिले यस्तो फैसला भएको भनी दृष्टि साप्ताहिकमा अदालतको मर्यादामा चोट पुग्ने सूचनाप्रवाह गरेको भन्ने सम्बन्धमा सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको त्यसमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भन्ने कुरा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

देखिनआएको पाइँदैन । अदालतको अपहेलना हुने किसिमको कुनै कार्य र अभिव्यक्ति नदेखिई लिखितजवाफमा पनि अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेको भनी उल्लेख गरेको देखिएबाट निज सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गले निवेदन दावीबमोजिम अदालतको अपहेलना गरेको देखिन नआएकोले निजको हकमा दावी पुन सक्तैन ।
(प्रकरण नं.२८, २९)

फैसला

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

१. २०५२ साल भाद्र १२ गते शेरबहादुर देउवासमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारी भएको संसद् विघटनसम्बन्धी मुद्दा र यसमा प्रतिपादित सिद्धान्तले हाम्रो न्यायिक इतिहासमा नयाँ आयाम थपेको छ । सम्माननीय प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले अस्ति २०५२ साल भाद्र १३ गते साँझ शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जबाट प्रसारण गरेको प्रेस वक्तव्य अदालतले फैसला गरेको करिब २४ घण्टापछिको प्रथम वक्तव्य हो । प्रधानमन्त्री जस्तो व्यक्ति तथा सरकार प्रमुखले सर्वोच्च अदालतको बहुमतबाट भएको फैसलाले राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने हाम्रो उद्देश्य गतिका सामु अवरोध उत्पन्न भएको छ, यसबाट हामी स्वभाविकरूपमा गम्भीर भएका छौं भनी राष्ट्रका नाउँमा सम्बोधन गर्नुभएको छ । यसले न्यायपालिकाको पूर्णरूपमा अपहेलना भएको छ । सर्वोच्च अदालतबाट भएको उक्त मितिको फैसलाले उहाँको गैरसंवैधानिक विघटनलाई बदर गरेपछि उहाँले न्यायिक क्षेत्रप्रति आस्था प्रकट गर्नुपर्ने सम्पूर्ण धैर्यतालाई नै गुमाउनुभएको कुरा उहाँले दिनुभएको सन्देश भनी रेडियो, टि.भि.द्वारा प्रसारण तथा कान्तिपुर तथा गोरखापत्र दैनिकमार्फत् प्रसारित समाचारबाट पुष्टी हुन्छ । माननीय कानून तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्री सुभाषचन्द्र नेम्वाङ्गले जारी गर्नुभएको वक्तव्यले सर्वोच्च अदालत अत्यन्त विवादास्पद बन्न पुगेको छ । विपक्षी शम्भु श्रेष्ठसमेतले दृष्टि साप्ताहिकलाई अदालतको मर्यादामा गम्भीर चोट पुग्ने गरी सूचना प्रवाह गर्नुभएको विपक्षी योगेश भट्टराईसमेतले आफ्नो सम्पादकीय तथा अन्य समाचारमार्फत् पूर्णरूपमा अदालतको मर्यादामा आँच पुग्ने गरी समाचार प्रकाशित गर्नुभएको छ । विपक्षी गोकर्ण ज्ञवालीसमेतबाट सर्वोच्च अदालतको फैसलाको पूर्णरूपमा खिल्ली उडाइएको छ । यसले न्यायपालिकाप्रति जनआस्था घट्न जाने कुरामा दुईमत छैन । भ्रूष्ट मनगढन्ते, कपोलकल्पित कुराहरू उल्लेख गरी देशको सर्वोच्च न्यायालयप्रतिको जनआस्था समाप्त पारी देशलाई अराजक स्थितितिर लैजाने यो पत्रिका र यसका सञ्चालकले पूर्णरूपमा न्यायपालिकाको अपहेलना गर्नुभएको छ । न्यायपालिकाको माथिल्लो तहबाट भएको निर्णयलाई गैरजिम्मेवारपूर्ण (दृष्टि साप्ताहिक २०५२, भाद्र १४) भनिएको छ । अतः उपरोक्त आधारबाट विपक्षीहरूका क्रियाकलापपूर्णरूपमा मानहानी जन्य भएकोले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन ।
२. निवेदकको मागअनुसार अदालतको अपहेलनामा किन कारवाही नहुने हो ? आफ्नो भएको सबुद प्रमाणसहित म्याद तामेल भएका मितिले ७ दिनभित्र आफैं वा कानून व्यवसायीमार्फत् लिखितजवाफ लिई आउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी म्याद जारी गरी पठाउनु र प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदनकलाई पनि तारेखमा राखी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलासमा पेश गर्नु भन्ने ०५२/६/२७/६ मा यस अदालत एक नयायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।

३. सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असम्मान गर्ने, यसप्रति जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने र यसको मानहानी गर्ने भन्ने प्रश्नै छैन । मैले यस्तो कार्य गरेको छैन र निवेदकले त्यस्तो गरेको भन्ने दावी पनि छैन र मबाट यस्तो कुनै कार्य भएको पनि छैन । अदालतको सम्मान तथा गरिमा देशका सबै जिम्मेवार राजनीतिक दल यससँग सम्बद्ध नेता सबैको चिन्ता तथा सरोकारको विषय हो । यसप्रति सबैको गम्भीर प्रयास हुनुपर्छ र यो हल्काफुल्का गैरजिम्मेवारीपूर्ण तथा अस्वस्थ काम कारवाहीको विषयवस्तु हुन सक्दैन । म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताबाट अदालतको अपहेलनाजन्य कुनै पनि कार्य भएको छैन । विपक्षीको आधारहीन दावीबाट फुर्सद दिलाई भुट्टा उजुरी गर्ने विपक्षीलाई नै सजायसमेत गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
४. संविधानअन्तर्गत राज्यका जुनसुकै निकायले पनि नागरिकका वाक् र प्रकाशनजस्ता अपरित्याज्य र अक्षुण्ण स्वतन्त्रताको मौलिक हकलाई कायम राखी काम गर्नुपर्ने कुरा कुनै पनि प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको मूल मर्मअनुरूप हाम्रो वर्तमान संविधानले पनि विशेष तवरले संरक्षित राख्न यसलाई प्रस्तावनामा समावेश गरेको छ जो संविधानको धारा १३३ बमोजिम अपरिवर्तनीय छ । अदालतले गरेको निर्णयहरू र प्रतिपादन गरेका न्यायिक सिद्धान्तहरूसँग जोसुकैलाई पनि आफ्नो असहमति वा विसम्मति प्रकट गर्ने अधिकार स्वतः प्रत्याभूत मानिन्छ । २०५२/५/१२ मा गरिएको निर्णय स्वयं नै बहुमत र अल्पमतको रायमा विभाजित भई असहमति र विसम्मतिलाई प्रोत्साहित गरेको तथ्य निवेदकले पनि बुझ्नुपर्ने हो । ६ असोज २०५२ को कान्तिपुर दैनिकको पृष्ठ ३ मा प्रकाशित अन्तरवार्ताले आलोचना र असहमतिको सीमालाई म लिखितजवाफवालाको कुनै पनि कथन र कार्यले उल्लंघन गरेको छैन । वर्तमान स्थितिमा मसमेतका प्रत्यर्थीले त्यस निर्णयको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा नदिई सहयोग नै गरिरहेको केवल आफ्नो असहमतिसम्म प्रकट गरेकोलाई कुनै हालतमा पनि अपहेलना ठहर गर्न मिल्ने होइन । उल्लेखित आधारमा म लिखितजवाफवालाले जारी गरेको वक्तव्यबाट अदालतको मानहानी नभएको र मबाट अदालतको अपहेलना हुने कार्य हुन नसक्ने भएबाट प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको माधवकुमार नेपालको यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ ।
५. निवेदकले भने जस्तो म लिखितजवाफकर्ताले सर्वोच्च अदालतप्रति असम्मान प्रकट गर्ने, सम्पूर्ण जनमानसमा अनास्था पैदा नगर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति जनविश्वास घटाउने कार्य गरी विभिन्न प्रचारमाध्यम प्रयोग गरी न्यायपालिकालाई नै ध्वस्त पार्ने कार्य नगरेको र मलगायतका व्यक्तिले दिएको वक्तव्य र कार्यबाट अदालतको अपहेलना हुने अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विष्णु रिमालको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
६. म लिखितजवाफवालाले आफ्नो मान्यताभिन्नको संरचनाको न्यायपालिकालाई असम्मान गर्ने तथा यसप्रति जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतको मानहानी गर्ने कार्य गरेको छैन र गर्ने प्रश्नै पनि आउँदैन । सार्वजनिक चासोको विषयमा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसलाको टिप्पणी आफैँमा मानहानीको विषय होइन । वर्तमान संविधानको संरचनाभिन्न रहेर यदि सैद्धान्तिकरूपमा फैसलाको टिप्पणी भएको भए त्यो न्यायिक संरचनालाई सम्मान पुऱ्याउने काम हो । विपक्षीले भनेबमोजिम मबाट सर्वोच्च अदालत वा न्यायपालिकाप्रति नै नैराश्यता ल्याउने कार्य भएको छैन । तसर्थ विपक्षीको आधारहीन दावीबाट फुर्सद दिलाई भुट्टा उजुरी गर्ने विपक्षीलाई नै सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजकुमार बस्नेतको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) ले प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताअन्तर्गत उल्लेखित लेख समाचार एवं सम्पादकीय प्रकाशित गर्नु अदालतको अपहेलनाको विषय हुन सक्दैन। दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित उल्लेखित लेख समाचार एवं सम्पादकीयबाट अदालतको अपहेलना गर्ने मनसायले प्रकाशित गरिएको नभई अदालतको गौरव मर्यादा र प्रतिष्ठालाई अभै अभिवृद्धि गर्ने स्वच्छ मनसायले प्रकाशित गरिएका हुन्। प्रकाशित उक्त सामग्रीहरूबाट अदालतको अपहेलना भएको छैन। हामीले अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेका र सदैव अदालतको मर्यादा एवं गरिमा अभिवृद्धि गराउन प्रयत्नशील रहने व्यहोरा अवगत गराउँदै आधारहीन उजुर दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने दृष्टि साप्ताहिकका तत्कालीन प्रधान सम्पादक रघु पन्त र ऐ.का तत्कालीन कार्यकारी सम्पादक कुन्दन अर्यालको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ।
८. विपक्षीको निवेदन पूर्वाग्रहपूर्ण र राजनीतिक प्रतिशोधपूर्ण भएको हुनाले प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ। यो संघले जहिले पनि न्यायको पक्षमा र सत्यको पक्षमा आफ्ना भनाईहरू जस्तोसुकै प्रतिकूल परिस्थितिमा राख्दैआएको छ। २०५२ भाद्र १५ गते ४ वटा संगठनले उपत्यका बन्दको आह्वान गरेको र सर्वोच्च अदालतको फैसलामा असहमति भएको कुरा सार्वजनिकरूपमा प्रकट गरिएको थियो। अदालतको फैसलापश्चात् त्यसप्रति कुनै पक्षले सहमत जनाउने वा नजाउने कुरा पक्षको आफ्नो संवैधानिक कानुनी अधिकार हो। तर फैसलासहित सहमति नहुँदा नहुँदै पनि मान्नुपर्ने हुन्छ। अदालतको फैसलाप्रति असहमति जनाउने र उक्त फैसलाको कार्यान्वयन नगर्नु फरक कुरा हुन्। विपक्षीले मलाई फैसला सहमति नजनाएकोसम्मको आरोप लगाउनुभएका स्पष्ट हुन्छ। अतः निवेदकले भने जस्तो म लिखितजवाफकर्ताले सर्वोच्च अदालतप्रति असम्मान प्रकट गर्ने सम्पूर्ण जनमानसमा अनास्था पैदा नगर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति जनविश्वास घटाउने कार्य गरी न्यायपालिकालाई नै ध्वस्त पार्ने कार्य नगरेको र मलगायतका व्यक्तिहरूले दिएको वक्तव्य र कार्यबाट अदालतको अपहेलना हुने अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने शेरबहादुर तामाङ्गको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ।
९. म प्रत्यर्थीले संगठनको अध्यक्षको हैसियतले जाहेर भएका दृष्टिकोण राष्ट्रियरूपमा चर्चित सम्मानित अदालतको फैसलामा हाम्रो संगठनको सामूहिक विचार रहेबाट उक्त विचारले निवेदकले उठाउनुभएजस्तै राज्यको शक्ति पृथकीकरणमा अभि शुद्धता ल्याउन टेवा पुऱ्याउँदछ भन्ने मेरो निवेदन रहेबाट मसमेतले सम्मानित अदालतको अपहेलना गर्ने प्रश्नै उठ्न सक्दैन। विपक्षी निवेदकले भनेजस्तै म लिखितजवाफकर्ताले सर्वोच्च अदालतप्रति अपमान प्रकट गर्ने सम्पूर्ण जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति जनविश्वास घटाउने कार्य नगरेकोले मलगायतका व्यक्तिहरूले दिएको वक्तव्य र कार्यबाट अदालतको अपहेलना हुने अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने योगेश भट्टराईको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ।
१०. विपक्षी निवेदकले काल्पनिक कुराहरू लेखी पूर्वाग्रही ढंगले फैसलाको टिप्पणी भन्ने वाक्यांशको आधारमा मैले न्यायपालिकाप्रति नै जनमानसमा भ्रम सिर्जना गरी सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको भन्न कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ, जनु निराधार छ। मेरो कुन कुराले कसरी सम्मानित अदालतको अपहेलना हुन गएको हो प्रस्ट दावी नभएको अवस्थामा मलाई विपक्षी बनाउनु विपक्षीको कलुषित मनोभावना मात्र हो। मेरो कुनै पनि कार्यले सम्मानित अदालतको अपहेलना भएको छैन र गर्ने प्रश्न पनि रहँदैन। विपक्षीको आधारहीन दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने कुमार गुरुङ्गको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ।

११. म लिखितजवाफवालाको कुनै पनि कार्यले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अपहेलना भएको छैन गर्ने प्रश्न पनि रहँदैन। विपक्षीको आधारहीन दावीलाई खारेज गरी भुट्टा निवेदन दिने विपक्षीलाई नै सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको देवराज न्यौपानेको यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ।
१२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ तथा १२(२)(ड) ले म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्तालाई पेशा र रोजगार गर्न पाउने स्वतन्त्रतालाई आत्मसात गरेको छ। धारा (१२(२)(क) ले प्रदान गरेको विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता मेरो हकमा पनि लागू हुने र संविधान र प्रचलित नेपाल कानूनको प्रतिकूल नहुने गरी सोको उपभोग गर्न पाउने स्वतन्त्रता मेरो पनि रहेको कुरा निवेदन गर्न चाहन्छु। म अदालतप्रति आस्था विश्वास एवं निर्णयलाई समेत स्वीकार्ने व्यक्ति भएको नाताले दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित उल्लेखित लेख समाचार एवं सम्पादकीयबाट अदालतको अपहेलना गर्ने मनसायले प्रकाशित गरेको नभई अदालतको गौरव, मर्यादा र प्रतिष्ठालाई अभै अभिवृद्धि गर्ने स्वच्छ मनसायले प्रकाशित गरिएका हुन्। प्रकाशित उक्त सामाग्रीबाट अदालतको अपहेलना भएको छैन। निवेदन दावीअनुसार मेरोतर्फबाट यस अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेको र सदैव यस सम्मानित अदालतको मर्यादा एवं गरिमा अभिवृद्धि गराउन म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता प्रयत्नशील रहने व्यहोरा अवगत गराउँदछु। तसर्थ, विपक्षीको आधारहीन दावीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने सम्पादक शम्भु श्रेष्ठको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ।
१३. न्यायपालिकाप्रति नै संविधानमा उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम आस्था भावना राख्ने हुँदा मैले अदालतको अपहेलना गर्ने प्रश्नै उठ्दैन। मैले २०५२ भाद्र १३ गते शिक्षण अस्पतालबाट जारी गरेको वक्तव्य संविधानविपरीत छैन। आफ्नो समर्थनमा फैसला भएन भन्ने आधारमा सम्मानित अदालतको असम्मान गर्ने अदालतप्रति सम्पूर्ण जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायप्रतिको जनविश्वास घटाउने गरी विभिन्न सञ्चारमाध्यममार्फत् न्यायपालिकालाई नै ध्वस्त पार्ने गरी कुनै कार्य गरेको छैन। मैले राष्ट्र र जनताका नाममा प्रकाशन गरेको अपिल अपहेलनाजन्य छैन। संविधानअन्तर्गत राज्यका जुनसुकै निकायले पनि नागरिकका वाक् प्रकाशनजस्ता अपरित्याज्य र अक्षुण्ण स्वतन्त्रताको मौलिक हकलाई कायम राखी काम गर्नुपर्ने कुरा कुनै पनि प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको मूल मर्मअनुरूप हाम्रो वर्तमान संविधानले पनि विशेष तवर संरक्षित राख्न यसलाई प्रस्तावनामा समाविष्ट गरेको छ, जो संविधानको धारा ११३ बमोजिम अपरिवर्तनीय छ। कानून बनाएर समाप्त पार्न नसकिने व्यवस्थालाई व्याख्याद्वारा निष्क्रिय पार्न सकिँदैन भन्ने कुरा निर्विवाद नै छ। अदालतले गरेका निर्णयहरू र प्रतिपादन गरेका न्यायिक सिद्धान्तसँग जोसुकैलाई पनि असहमति वा विसम्मति प्रकट गर्ने अधिकार स्वतः प्रत्याभूत मानिन्छ। २०५२/५/१२ मा गरिएको निर्णय स्वयं नै बहुमत र अल्पमतको रायमा विभाजित भई असहमति र विसम्मतिको स्वस्थ प्रक्रियालाई स्वीकार गरिएको छ। ६ असोज २०५२ को कान्तिपुर दैनिकको पृष्ठ ३ मा प्रकाशित अन्तर्वाता र यस्तै प्रकृतिका कार्यहरूद्वारा स्वीकृत सीमालाई म लिखितजवाफवालाको कुनै पनि कथन र कार्यले उल्लंघन गरेको छैन। मसमेतका प्रत्यर्थीले अदालतको निर्णय कार्यान्वयनमा कुनै बाधा नदिई सहयोग नै गरिरहेको केवल आफ्नो असहमतिसम्म प्रकट गरेकोलाई अपहेलना ठहर गर्न मिल्ने होइन। म स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायपालिकाको पक्षमा सदासर्वदा कार्यरत रहिआएको तथा यसलाई व्यवहारमा उतार्न दैव क्रियाशील रहिरहेको वास्तविकताको सन्दर्भमा मैले राष्ट्र र जनताका नाममा जारी गरेको अपिलबाट अदालतको मानहानी नभएको र मबाट अदालतको अपहेलना हुने कार्य हुन नसक्ने भएबाट प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मनमोहन अधिकारीको यस

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।

१४. सार्वजनिक चासोको विषयमा सर्वोच्च अदालतले गरेका फैसलाप्रति सान्दर्भिकरूपमा टिप्पणी गर्न छलफल गर्नु आफैँमा मानहानीको विषय हुन सक्दैन । म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताको कुनै पनि कार्यले सम्मानित अदालतको अपहेलना भएको छैन र गर्ने प्रश्न पनि रहँदैन । तसर्थ, विपक्षीको आधारहीन दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नारायण अर्यालको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
१५. निवेदनले भावनात्मक कुराहरू लेखी पूर्वाग्रही ढंगले स्रोतसमेत नखुलाई फैसलाको टिप्पणी भन्ने वाक्यांशको आधारमा म लिखितजवाफवालाले न्यायपालिकाप्रति नै जनसमानसमा भ्रम सिर्जना गरी सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको निचोड निकाल्नुभएको छ । कुन ढंगले कुनरूपमा उपयुक्त कुराहरू अभिव्यक्ति गरिएको हो भन्ने विषयमा निवेदनमा कुनै दावी छैन । मेरो कुन प्रकारको कस्तो टिप्पणीले सर्वोच्च अदालतको अपहेलना भयो भन्ने दावी निवेदकले प्रस्ट पार्न सक्नुभएको छैन । निवेदकको भावनात्मक परिकल्पनाजस्तो ढंगले मैले त्यस्तो कुनै पनि कार्य गरेको छैन । मबाट अदालतको अपहेलनाजन्य कुनै पनि कार्य नभएकोले विपक्षीको आधारहीन दावीबाट फुर्सद दिलाई भुट्टा उजुर गर्ने विपक्षीलाई नै सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने वेदराज ज्ञवालीको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
१६. सार्वजनिक चासोको विषयमा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसलाप्रति सान्दर्भिकरूपमा टिप्पणी गर्नु छलफल गर्नु, आफैँमा मानहानीको विषय हुन सक्दैन । विपक्षी निवेदकले नै नभए नगरेका कुराहरू सिर्जना गरी उल्टै सम्मानित अदालतप्रति अनास्था पैदा गर्ने गलत नियतबाट यो निवेदन दायर गरेको प्रस्ट छ । मेरो कुनै पनि कार्यले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अपहेलना भएको छैन र गर्ने प्रश्न पनि रहँदैन । तसर्थ: विपक्षीको आधारहीन दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नविन राईको यस अदालतमा परेको लिखितजवाफ ।
१७. निवेदकले भावनात्मक कुराहरू लेखी पूर्वाग्रही ढंगले स्रोतसमेत नखुलाई फैसलाको टिप्पणी भन्ने वाक्यांशको आधारमा म लिखितजवाफवालाले न्यायपालिकाप्रति नै जनमानसमा भ्रम सिर्जना गरी सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको निचोड निकाल्नुभएको छ । कुन ढंगले कुनरूपमा उपयुक्त कुराहरू अभिव्यक्ति गरिएको हो भन्ने विषयमा निवेदनमा कुनै दावी छैन । मेरो कुन प्रकारको कस्तो टिप्पणीबाट सर्वोच्च अदालतको अपहेलना भयो भन्ने प्रस्ट पनि छैन । सम्मानित अदालतको सम्बेदनशीलताको गरिमालाई आजको प्रजातान्त्रिक अभ्यासमा शिरोपर गर्नु साभ्ना नैतिक दायित्वको विषय बनेको परिप्रेक्ष्यमा म लिखितजवाफवालालाप्रति अपहेलनाको आरोप लगाउनु दुषित आशय मात्र रहेबाट विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्णप्रसाद ढकालको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
१८. सार्वजनिक चासोका विषयहरूमा सम्मानित अदालतहरूबाट हुने गरेका फैसलाहरूको टिप्पणी छलफल गरिनु वा हुनु आफैँमा मानहानीको विषय होइन । वर्तमान संविधानको संरचनाभित्र रहेर यदि सैद्धान्तिकरूपमा फैसलाको टिप्पणी भएको वा हुने कार्यहरूलाई न्यायिक संरचनामा सम्मान पुऱ्याउने कार्य नै हो र सम्मानित अदालतको सम्बेदनशीलताको गरिमालाई आजको प्रजातान्त्रिक अभ्यासमा शिरोपर गर्नु साभ्ना नैतिक दायित्वको विषय बनेको परिप्रेक्ष्यमा सोही सम्बेदनशीलताको दुरुपयोग विपक्षीले उठाउन खोज्नु भएबाट म लिखितजवाफवालालाप्रति अपहेलनाको आरोप लगाउनु दुषित आशयमात्र रहेबाट विपक्षीको निवेदन खारेज

गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोकर्ण ज्वालीको र शान्ति श्रेष्ठको करिब एकै मिलान व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ ।

१९. अदालतको फैसलापश्चात् त्यसप्रति कुनै पक्षले सहमति जनाउने वा नजनाउने कुरा पक्षको आफ्नो संवैधानिक कानुनी अधिकार हो । तर फैसलालाई सहमति नहुँदा-नहुँदै पनि मान्नुपर्ने हुन्छ । अदालतको फैसलाप्रति असहमति जनाउनु र सो फैसलाको कार्यान्वयन नगर्नु फरक कुरा हुन् । विपक्षीले मलाई सहमति नजनाएको सम्म आरोप लगाउनुभएको स्पष्ट हुन्छ । विपक्षी निवेदकले भने जस्तो म लिखितजवाफवालाले सर्वोच्च अदालतप्रति असम्मान प्रकट गर्ने सम्पूर्ण जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति जनविश्वास घटाउने कार्य गरी विभिन्न प्रचारमाध्यम प्रयोग गरी न्यायपालिकालाई नै ध्वस्त पार्ने कार्य नगरेको र मलगायतका व्यक्तिहरूले दिएको वक्तव्य र कार्यबाट अदालतको अपहेलना हुने अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मेनका पोखरेलको यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
२०. निवेदकले उठाएको भावनाजस्तो अपहेलनाको विषय हुन सक्ने र सम्मानित अदालतको सम्बेदशीलताको गरिमालाई आजको प्रजातान्त्रिक अभ्यासमा शिरोपर गर्नु साझा नैतिक दायित्वको विषय बनेको परिप्रेक्ष्यमा सोही सम्बेदनशीलताको दुरुपयोग विपक्षी निवेदकले गर्न खोज्नु भएबाट म लिखितजवाफवालाप्रति अपहेलनाको आरोप लगाउनु दुषित आशयमात्र रहेबाट विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ भन्ने अजन्ता महर्जनको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखितजवाफ ।
२१. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदकतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मुकुन्द रेग्मी अधिवक्ताहरू श्री गुणनिधि न्यौपाने, शेरबहादुर के.सी., बद्रीबहादुर कार्कीले विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालतको फैसलाको विरुद्धमा प्रचार गर्ने, नारावाजी गर्ने, प्रधान न्यायाधीशलगाई फाँसी दे भन्ने, रेडियो, टि.भि. र पत्रपत्रिकाबाट फैसलाको विरुद्धमा प्रचार गर्ने कार्यबाट अदालतको मर्यादामा आँच पुग्ने कार्य भएको छ । २०५२/५/१४ को दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित कुरालाई प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले राष्ट्र र जनताको नाममा अपिल गरेको वक्तव्य दिनुभएको स्वीकार गर्नुभएको छ । सो वक्तव्यमा सर्वोच्च अदालतको बहुमतको फैसलाले राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने उद्देश्य र गतिका सामु अवरोध उत्पन्न भएको छ । कहीं कतैबाट संविधानको अपव्याख्या गर्ने धृष्टता हुनुहुँदैन भनिएको छ । प्रधानमन्त्रीजस्तो व्यक्तिले सर्वोच्च अदालतको फैसलाबाट संविधानको अपव्याख्या भएको भन्नु गैरजिम्मेवारपूर्ण छ । प्रधानमन्त्री भन्ने व्यक्ति नभई एउटा संस्था हो । त्यस्तो संस्थाबाट बोलिएको कुरा विशेष महत्वको हुन्छ । २०५२ साल भाद्र १२ गतेको संसद् पुनर्स्थापना सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसलाउपर सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश र माननीय न्यायाधीशहरूका पुत्ला जलाउने, पर्चावाजी गर्ने कुरा मानहानीजन्य हुन् । निवेदकले लगाएको आरोप विपक्षीहरूले खण्डन गर्न सक्नुभएको छैन र विपक्षीतर्फका कानून व्यवसायीहरूले वहसमा खण्डन गर्न पनि सक्नुभएको छैन । अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता महत्वपूर्ण हुने भएकोले मानहानीमा सजाय गर्ने कार्य अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताभन्दा गौण विषय हो भनी वहस गर्नुभएकोले विपक्षीउपर लगाएको आरोपजन्य कार्य गर्नुभएको पुष्टी हुन्छ । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ ले सर्वोच्च अदालतलाई मानहानीमा सजाय गर्ने अधिकार दिएको छ । विपक्षीहरूले अदालतको फैसलाले स्तब्ध पारेको भन्दै राजनीतिक फैसला भयो भन्नु र निर्णय गर्ने निर्णयकर्ताले पुत्ला जलाउनाले पूर्णरूपेण न्याय मन्दिरलाई होच्याउने कार्य भएको छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विपक्षीहरूले अदालतको मानहानी गर्ने मनसाय नभई स्वच्छ आलोचना हो भन्नु भए तापनि न्यायपालिकाले त्यसलाई छुट दिएको छैन । अदालतबाट फैसलाको स्वच्छ आलोचना गर्न नमिल्ने होइन तर त्यस्ता आलोचनाले न्यायकर्तामा न्यायिक निर्णयको स्तर बढाउन सहयोग पुग्ने हुनुपर्दछ । दुराग्रहरहित छ भन्ने मात्र आलोचनाकर्ताले अदालतको फैसलामा स्वच्छ आलोचना गरेको ठहर्छ र त्यस्तो आलोचनाले अभिव्यक्तिको सीमा छुट्ट्याउँछ । विपक्षीहरूले रेडियो, टि.भि., पत्रपत्रिकामार्फत् तथा सडक आन्दोलन गरी न्याय मन्दिरको मर्यादालाई जनमानसमा होच्याउने कार्य भएको छ । अदालतको फैसलाको धज्जी उडाउने (Scandalising) कार्यबाट कसैले पनि छुट पाउनुहुँदैन । २०५२ भाद्र १३ गते मंगलवार प्रकाशित गोरखा एक्सप्रेसमा एमालेको सूर्यअस्त शीर्षकमा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको फोटोसमेत छापी सर्वोच्चको फैसला सार्वजनिक हुनासाथ एमालेले धैर्य गुमायो भन्ने उल्लेख गर्दै साँभ्रदेखि काठमाडौँमा विश्वनाथलाई फाँसी दे, सर्वोच्चको निर्णय मान्दैनौँ भन्न नारा लगाउँदै प्रत्येकले हातमा लठी लिएर जुलुस निकाले । फैसला हुन पूर्व मध्यावधिको पक्षमा फैसला नभए गृहयुद्ध हुन्छ अराजकता हुन्छ भन्दै एमालेले मुठभेड र हिंसाको सडक राजनीति सुरु गरेको भन्ने उल्लेख छ । एउटा जिम्मेवार पार्टीले आफू सरकारमा भएको अवस्थामा त्यस्तो जघन्य अपराधजन्य कार्य अदालतविरुद्ध गर्दा अवश्य पनि जनमानसमा अदालतप्रतिको जनआस्था कायम रहन सक्तैन । यदि यसलाई जोगाउन सक्तैनौँ भने जनताको आस्थाको केन्द्र भन्ने कुरा रहँदैन । मानहानीमा सजाय गर्ने कार्य न्यायाधीश विशेषको वचावको लागि नभई सम्पूर्ण जनताको हितका लागि गरिने विषय हो । यस संस्थाको मर्यादा उच्च राख्न नसकेको खण्डमा न्यायप्रति नै अनास्था उत्पन्नभई अन्ततः त्यसले सम्पूर्ण समाजलाई नै प्रभाव पार्दछ । विपक्षीहरूका प्रत्येक क्रियाकलाप अदालतको निर्णय पक्षपातपूर्ण भयो, पूर्वाग्रही भयो । निर्णयमा अपव्याख्या भयो, निर्णयले जनतालाई स्तब्ध पाऱ्यो, न्यायमूर्ति विश्वनाथ उपाध्यायले द्वैध चरित्रको फैसला गरे र हाम्रो संविधानले सर्वोच्च अदालतलाई देशको राजनीति माथि हस्तक्षेप गरी हुकुमी शासन चलाउने अधिकार प्रदान गरेको छैन भन्नेजस्ता भनाई बारम्बार विभिन्न माध्यमबाट व्यक्त गर्नुभएको छ । उक्त भनाइले न्यायपालिकाको उच्चतम गरिमालाई होच्याउने कार्य गरेको छ । विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान मित्रहरूले विपक्षीहरूका क्रियाकलाप आलोचनाजन्य छैनन् भन्न आधारहरू प्रस्तुत गर्न सक्नुभएको छैन । सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न समयमा प्रतिपादित सिद्धान्त विशेष गरी २०४६ सालपछि प्रतिपादित विभिन्न सिद्धान्तहरूको आधारबाट पनि विपक्षीहरूको कार्य अपहेलनाजन्य भएकोले विपक्षीहरूलाई हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भनी र विपक्षीतर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री वासुदेवप्रसाद हुंगाना र श्री गणेशराज शर्मा, अधिवक्ताहरू श्री विश्वकान्त मैनाली तथा श्री विश्वराज अधिकारीले मानहानी मुद्दामा मानहानी हुनेले पनि विचार गर्नुपर्ने स्थिति छ । सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ अनुसार अदालतले आफ्नो अपहेलनामा कारवाही गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) को खण्ड(क) बमोजिम व्यक्तिको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको वीचमा सन्तुलन कायम राखी संयमित भई कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत अपहेलना गरिएको भनिएको कुरा व्यक्तिगत हैसियतले गरिएको नभई प्रधानमन्त्रीको हैसियतले गरिएको छ । लिखितजवाफमा मानहानी गरेको छैन भन्ने कथन रहेको पाइन्छ । अदालतको अपहेलना हुन फैसला वा आदेशको अवज्ञा गर्नुपर्दछ । सो सम्बन्धमा उजुरी हचुवा छ । व्यक्तिलाई धारा १२(२)(क) ले विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ । प्रत्यर्थी माधव नेपालले बोल्नुभएको कुनै शब्द वा वाक्यबाट अदालतको अपहेलना भएको भन्ने स्पष्ट निवेदन जिकिर छैन । विश्वनाथ उपाध्यायको नेतृत्वमा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसला पूर्णतः राजनीतिक र अत्यन्त विवादास्पद बन्न पुगेको र प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्ने सर्वोच्च अदालतको फैसलाले

नेकपा (एमाले) न्यायप्रेमी जनसमुदाय र सिंगो राष्ट्रलाई ध्वस्त पारेको छ भन्ने उद्धृत कथनहरूबाट अदालतको कुनै प्रकारले पनि अपहेलना भएको छैन । निवेदकले सजायको लागि प्रयोग गर्न आग्रह गरेको सर्वोच्च अदालत ऐनको दफा ७ को प्रावधान मुनासिव व्याख्याका साथ मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको वस्तुस्थितिमा त्यसअन्तर्गतको सजाय गर्न सकिँदैन । निवेदकले तत्कालीन प्रधान न्यायाधीशका प्रति आलोचनाको जुन कुरा उठाउनुभएको छ त्यस निर्णयका प्रति तत्कालीन प्रधान न्यायाधीशकै सार्वजनिक प्रतिक्रिया पनि वहस आलोचना निम्त्याउने प्रकारले आएको कुरा यस इजलाससमक्ष विस्तारपूर्वक स्पष्ट गरिसकिएको छ । सर्वोच्च अदालतका आफ्ना सहयोगी न्यायाधीशहरूको तीव्र आलोचनायुक्त उक्त अन्तर्वाताको परिप्रेक्ष्यमा मुद्दामा हार्ने राजनीतिक व्यक्तिहरूले अदालतको निर्णयको सम्बन्धमा आफ्नो असहमति व्यक्त गर्न कतै पनि संयमको उल्लंघन भएको कुरा निवेदकले उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । आफ्ना समर्थकहरू उग्रप्रदर्शनको लागि तत्पर हुँदा पनि आफूहरू संयमित भई संयमित तवरले अदालतको आदेश कार्यान्वित गर्दै हुनुहुन्थ्यो । अदालतको अपहेलना भएको छ कि छैन भन्ने कुरा हेर्नका लागि सर्वप्रथम कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा कुनै व्यवधान गरिएको छ/छैन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ । अदालतले प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापित गरेको कार्यलाई कार्यान्वित गर्न विपक्षीहरूले कुनै बाधा पुऱ्याएका छैनन् । प्रतिनिधिसभाको निर्णयबमोजिम प्रधानमन्त्री हट्नु अर्को सरकार गठन हुने नै अदालतको आदेशलाई सम्मानसाथ कार्यान्वित हुनु हो । इजलासलाई चल्लै नसक्ने गरी व्यवधान खडा गरिएको स्थिति पनि छैन । अदालतले पूर्ण शान्ति र व्यवस्थाका साथ न्याय सम्पादनको कार्य सम्पन्न गरेको छ । न्यायप्रतिको जनआस्था भनेको अदालतको निर्णयको आलोचना गर्न नपाइने कदापी होइन । नेपालमा पनि वाक र प्रकाशन स्वतन्त्रताको समिा निर्धारित गर्ने मापदण्डमा डा.के.आई. सिंहको मुद्दामा ने.का.प.२०२२, पृ.५६ मा हिंसात्मक कारवाही चम्काउने कुनै प्रवृत्ति नदेखिएमा जस्तोसुकै कठोर शब्द प्रयोग गरिए पनि आलोचना दण्डित हुन सक्दैन भनी वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रतालाई फराकिलो पारिएको थियो । अतः प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थीहरूको विरुद्धमा लगाइएको आरोप निराधार भएकोले र निजका अभिव्यक्तिहरू संविधानअनुरूपको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताअन्तर्गत भएकोले निवेदकको माग-दावी खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।

२२. प्रस्तुत मुद्दामा दुवै तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको वहस जिकिरसमेत सुनी निर्णय सुनाउनको लागि आजको पेशी तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूले निवेदकको निवेदन जिकिरबमोजिम अदालतको अपहेलना गरेको हो/होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।

२३. उपरोक्त वहसको सन्दर्भमा प्राप्त मिसिल, संलग्न पत्रपत्रिकासहितका कागजातहरू अध्ययन गरी प्रचलित नेपाल कानूनमा अदालतको अपहेलनाको सम्बन्धमा रहेको प्रावधानहरूको सिंहावलोकन गर्नु प्रासङ्गिक हुनआउँछ । सो सम्बन्धमा सर्वप्रथम संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६ को उपधारा (२) ले सर्वोच्च अदालतलाई अभिलेख अदालत हुने र यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यसरी अभिलेख अदालतबाट भएको निर्णय आधिकारिक हुनुका साथै त्यसको प्रमाणिकता सर्वमान्य हुन्छ । त्यसकारणले त्यसको सत्यता सम्बन्धमा कुनै प्रश्न पनि उठाईदैन र त्यस्तो फैसला वा आदेशको अवज्ञा दण्डनीयसमेत हुन्छ । तर संविधानको धारा १२ द्वारा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र धारा १३ द्वारा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी मौलिक हक प्रदान गरेको छ । त्यसकारण अदालतको अपहेलना विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको आपसी सम्बन्ध कसरी निर्धारण हुन्छ

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त धारा १२ र १३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकबाट नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता अखण्डता वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ। यसरी विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता वा छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी मौलिक हक बन्देजरहित होइन र छैन। प्रजातन्त्रमा हरेक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता छ। त्यसकारण आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्दा अर्को व्यक्तिको अधिकार हनन् हुने वा त्यसमा आघात पर्ने गरी प्रयोग गर्न हुँदैन भने स्वतन्त्रताको नाममा स्वच्छन्दता हुन पनि सक्दैन। हरेक स्वतन्त्रताको सीमा र मर्यादा हुन्छ। त्यस्तो सीमाको यथोचित पालन भएन भने हो स्वतन्त्रताको दुरुपयोग हुन जान्छ। कसैले आफ्नो विचार प्रकट गर्दा नेपालको अखण्डता र संप्रभुसत्तामा आँच आउनु हुँदैन। त्यस्तै नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरूको बीचको पारस्परिक सुसम्बन्ध खलल पर्नु हुँदैन। अभिव्यक्तिको माध्यम जेसुकै भए पनि त्यसबाट राजद्रोह हुने गाली-बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा उपरोक्त अपराध गर्न दुरुत्साहन हुनु हुँदैन। नेपाली समाजको सार्वजनिक वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने गरी विचार र अभिव्यक्ति प्रकट गर्न पाइँदैन। यस्ता सीमा र नियन्त्रण कायम राख्न राज्यले कानून बनाएर आफ्नो कर्तव्य पालन गर्नुपर्छ। त्यसैअनुरूप न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ मा अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

२४. उपरोक्त विवेचनाबाट के प्रस्ट हुन्छ भने विचार र अभिव्यक्तिको हक प्रयोग गर्दा कुनै पनि व्यक्ति वा पत्रपत्रिकाले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र प्रतिष्ठा तथा अदालतप्रतिको जनआस्था र विश्वासमा खलल पार्नु हुँदैन। न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता प्रजातन्त्रकै रक्षाको लागि हो र न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताबाट जनताको मौलिक अधिकार मात्र होइन राज्यकै विभिन्न अंगहरूको सुसञ्चालन र समन्वयको लागि आधार बन्दछ। विभिन्न निकायहरूको अधिकार क्षेत्रको व्याख्या अदालतबाट गरिन्छ र अनावश्यक हस्तक्षेप र अतिक्रमणबाट बच्न र बचाउन सकिन्छ। न्यायपालिकाका न्यायाधीशलाई होच्याउने, आक्षेप लगाउने विचार प्रकट गर्ने र न्यायप्रशासनमा अवरोध खडा गर्ने र जनआस्थालाई डगमगाउने कार्यबाट अदालतको अपहेलना गरेको मानिन्छ। अपहेलनाको कसूरमा मनसाय तत्वको भन्दा अभिव्यक्तिको र प्रकाशनमा प्रकट भएको व्यहोराबाट कसूर भएको हो/होइन भन्ने छुट्याइन्छ। अपहेलना प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष दुवै किसिमबाट हुन्छ। अपहेलनाका स्वरूप प्रकृति र त्यसको किसिम विषयमा यस अदालतद्वारा प्रतिपादित पूर्व न्यायिक सिद्धान्तहरूमा विवचना भइसकेको छ। प्रचलित कानूनको प्रावधानहरूको विवेचना सन्दर्भमा प्रस्तुत अपहेलना मुद्दाको विपक्षी तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री मनमोहन अधिकारीले मिति २०५२ भाद्र १२ गते साँझ शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जबाट प्रसारण गरेको प्रेस वक्तव्यमा सर्वोच्च अदालतको बहुमतबाट भएको फैसलाले राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने हाम्रो उद्देश्य र गतिका सामु अवरोध उत्पन्न भएको छ र यसबाट हामी स्वभाविकरूपमा गम्भीर भएका छौं भनी राष्ट्रका नाममा संबोधन गर्नुभएको पाइन्छ। प्रतिनिधिसभा विघटनको सिफारिसलाई बदर गरेपछि वहाले न्यायिक क्षेत्रप्रति आस्था गुमाउनु भएको कुरा उहाँले दिनुभएको सन्देश भनी रेडियो टि.भि.द्वारा प्रसारण तथा कान्तिपुर एवं गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित समाचारबाट पुष्टी हुन्छ। उहाँले उक्त फैसलापश्चात् फैसलालाई अपव्याख्या भएको भन्नुभएपछि उहाँको पार्टी एमाले कार्यकर्ताले विश्वनाथलाई फाँसी दे, सत्ता नछोड एमाले ज्यान दिन तयार छौं भनी नारा लगाएको (२०५२ भाद्र १३ गतेको गोरखा एक्सप्रेस) र दृष्टि (

ऐ.भाद्र १४ बाट) देखिनआउँछ।

२५. तत्कालीन उपप्रधानमन्त्री श्री मावधकुमार नेपालले दिनुभएको वक्तव्यमा प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको नेतृत्वमा गरेको सर्वोच्च अदालतको निर्णयपूर्णत राजनीतिक र अत्यन्त विवादास्पदसमेत बन्न पुगेको छ। प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्ने सर्वोच्च अदालतको फैसलाले नेकपा (एमाले) न्यायप्रेमी जनसमुदाय र सिंगो राष्ट्रलाई स्तब्ध पारेको छ भन्ने (दृष्टि साप्ताहिक २०५२/५/१४ प्रथम कोलम) २०५२ भाद्र १२ गतेको फैसलामा आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुभएको पाइन्छ। विपक्षी दृष्टि साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक रघु पन्त, ऐ.को सम्पादक प्रकाशक कुन्दन अर्याल र ऐ.ऐ.का शम्भु श्रेष्ठले आफ्नो पत्रिका दृष्टि साप्ताहिकको सम्पादकीय तथा अन्य समाचारमार्फत् पूर्णरूपमा अदालतको मर्यादामा आँच पुग्ने गरी समाचार प्रकाशित गर्नुभएको कुरा सोही मितिको दृष्टि साप्ताहिकमा न्याय नपाए कहाँ जाने ? भन्ने शीर्षक राखी सर्वोच्च अदालतको प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्ने फैसलाले एमालेको प्रगतिशील ध्येयमाथि ठोस पुऱ्याएको छ। सर्वोच्च अदालतले एउटै प्रकृतिका मुद्दामा दुईथरको फैसला गरेको छ। न्यायको खोजीमा गोरखा गईदैन अब न्याय नपाए जाने ठाउँ कहाँ छ भन्नेसमेतका कुरा आफ्नो पत्रिकामा लेखी सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई अपमान गरिएबाट न्यायपालिकाप्रति जनआस्था घट्न जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। त्यस्तै सो पत्रिकाले पृष्ठ ८ मा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूको फोटोसमेत प्रकाशित गरी आजका प्रतिनायक भन्ने उल्लेख गरी अहिले सर्वोच्च अदालतले जासूसी उपन्यासकै शैलीमा अत्यन्त रहस्यमय फैसला गरेको भन्ने शीर्षक राखी लेखिएको सो लेखमा प्रधान न्यायाधीश उपाध्याय अगाथा कृष्टिका जासूस उपन्यास रुचीपूर्वक पढ्न गर्नुहुन्छ। सर्वोच्च अदालतको फैसला सुनियोजित पुर्वाग्रह पीडित भएको भनी पत्रिकामा उल्लेख गरिएको छ। प्रतिनिधिसभा विघटनपछि गत वर्ष बजेट प्रस्तुतिका विषयमा मुद्दा गर्दा वहाँले कुनै फैसला गर्नुभएको छैन तर यस पटकको विवादित फैसलामा बजेटको कुरा पनि उल्लेख गरी दिनुभएको छ भन्नेसमेतका भूढा वनावटी, अनर्गल, मनगढन्ते, कपोलकल्पित कुराहरू उल्लेख गरी देशको सर्वोच्च न्यायालयप्रतिको जनआस्था घटाउने कार्यमा यो पत्रिका र यसका सञ्चालक रहनुभएको छ। त्यस्तै विपक्षी योगेश भट्टराई, विष्णु रिमाल, शेरबहादुर तामाङ तथा मेनका पोखरेलले उपत्यका बन्द गर्ने भन्ने आवाहन गर्दै उक्त आह्वानमा सर्वोच्च अदालतले दिएको निर्णयका विरुद्धमा ४ वटा संगठनको संयुक्त आयोजनामा मिति २०५२ भाद्र १४ गते नेपाल बन्द गर्न लागेको व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। सर्वोच्च अदालतजस्तो न्यायपालिकाको माथिल्लो तहबाट भएको उक्त निर्णयलाई गैरजिम्मेवारपूर्ण भनी दृष्टि साप्ताहिक २०५२ भाद्र १४ प्रथम पृष्ठमा प्रकाशित गरिएको छ। विपक्षीहरू गोकर्ण ज्ञवाली, राजकुमार बस्नेत, देवराज न्यौपाने, कृष्णप्रसाद ढकाल, वेदराज ज्ञवाली, अजन्ता महर्जन, शरद शर्मा, टेकप्रसाद चौलागाई, कुमार गुरुङ्ग, नारायण अर्याल, नवीन राई र शान्ति श्रेष्ठले संविधानको प्रस्तावना र प्रजातान्त्रिक मर्यादाविपरीत राजनीतिक पुर्वाग्रहको आधारमा गिरिजा शैलीको फैसला अप्रत्याशितरूपमा सुनाएपछि देशमा ठूलो अन्त्यौल संकट खडा भएको छ। जननिर्वाचित पहिलो कम्युनिस्ट सरकारका लोकप्रिय कार्यक्रमहरू र शैलीबाट विचलित हुन पुगेको राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिक्रियावादीको षड्यन्त्रको रूपमा हामीले यस घटनालाई लिएका छौं भनी सोही मितिको दृष्टि साप्ताहिकमा सर्वोच्च अदालतबाट उक्त मितिमा भएको फैसलाको टिप्पणीले न्यायपालिकाप्रति नै जनमानसमा भ्रम सिर्जना गरी न्यायपालिकाप्रति नैराश्यता र अविश्वासको भावना पदा गरिएको छ। अतः उपरोक्त विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम १ वर्ष कैद तथा रु.१० हजार सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन जिकिर एवं निवेदकले उद्धृत गरेको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

उल्लेखित वाक्यांश तथा यसको प्रवहले कसरी अदालतप्रति अपहेलनाजन्य छ निवेदनमा कुनै दावी छैन । मेरो कुनै कार्य वा अभिव्यक्तिले अपहेलना भयो भन्ने निवेदकको दावी छैन । मबाट यस्तो कुनै कार्य भएका पनि छैन । निवेदकले अपहेलनाको दावी गर्दा दृष्टिलाई नै एकमात्र आधार बनाउनुभएको छ । मबाट अदालतको अपहेलनाजन्य कुनै पनि कार्य भएको छैन भन्नेसमेत सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गबाट प्राप्त लिखितजवाफबाट देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतको फैसलापश्चात् वक्तव्य जारी गर्दा आफ्नो समर्थनमा फैसला भएन भन्ने आधारमा सर्वोच्च अदालतको असम्मान गर्ने, अदालतप्रति जनमानसमा अनास्था पैदा गर्ने र अदालतको मानहानी गरी सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रतिको जनविश्वास घटाउने गरी विभिन्न सञ्चारमाध्यममार्फत् न्यायपालिका नै ध्वस्त पार्ने गरी कुनै कार्य गरेको छैन । अदालतले गरेको निर्णयहरूमा जोसुकैलाई पनि आफ्नो असहमति वा विसम्मति प्रकट गर्ने अधिकार स्वतः प्रत्याभूत मानिन्छ । २०५२/५/१२ मा गरिएको निर्णय स्वयं नै बहुमत र अल्पमतको रायमा विभाजित भई सहमति वा विसम्मतिलाई प्रोत्साहित गरेको तथ्य यस मुद्दामा निवेदकले बुझ्नुपर्ने हो । तत्कालीन प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायले आफूले निर्णय दिइसकेपछि विभिन्न सञ्चारमाध्यमहरूमा आफ्नो रायको पुष्टि र आफूसँग असहमत हुने अन्य न्यायाधीशहरूको हकमा आलोचनात्मक टिप्पणी गरी न्यायिक निर्णयप्रति सहमति वा असहमति प्रकट गर्ने मापदण्डलाई निर्धारित गरी आलोचना र असहमतिलाई प्रोत्साह नगर्नुभएको तथ्य सम्मानित अदालतको जानकारीमा रहेको कुरा हो । तत्कालीन प्रधान न्यायाधीशले आफूले हस्ताक्षर गरिसकेको फुलजजमेन्ट च्यातिदिए भन्नुको साथै आफूसँग असहमति हुने न्यायाधीशको रायलाई प्रतिउत्तर लेखेजस्तो लाग्यो भन्नु पनि अदालतको अपहेलना नमानी रहेको वर्तमान स्थितिमा मसमेतका प्रत्यर्थाहरूले त्यस निर्णयको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा नदिई सहयोग नै गरी रही केवल आफ्नो असहमतिसम्म प्रकट गरेकोलाई कुनै हालतमा पनि अपहेलना ठहर गर्न मिल्ने होइन । २०५२ भाद्र १२ गतेको निर्णयपश्चात् तत्कालै सर्वोच्च अदालतकै प्राङ्गणबाट त्यस मुद्दाका निवेदकहरू र निजहरूको पार्टीको झण्डा र नाराहरूसहितको जुलुसले उत्तेजनात्मक र प्रत्युत्पादक नाराहरू तत्कालीन सरकारको नेता तथा दलहरूविरुद्ध लगाएपछि म लिखितजवाफवाला र म संलग्न रहेको दलले त्यस विषयमा आफ्नो भनाई प्रतिक्रिया सार्वजनिक तवरले व्यक्त गर्नुपर्ने स्थिति उत्पन्न भएको कुरालाई न्यायिक विवेकका साथ निवेदककले हेर्न सक्नुभएको छैन । तर अदालत स्वयंले आफैँ वादी भई मुद्दा चलाउन सक्ने कुरामा पनि स्थितिलाई हेरेर न्यायिक संयम लिएको कुरा संविधानको भावनाअनुरूप छ । तसर्थ, प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत माधवकुमार नेपालको विपक्षीको आरोपअनुसार मैले व्यक्तिगतरूपमा आव्हान गरेको नभई महासंघको महासचिवको हैसियतले गरेको हुँ । अदालतको फैसलापश्चात् त्यसप्रति सहमति जनाउने नजनाउने कुरा पक्षको आफ्नो संवैधानिक कानुनी अधिकार हो । अदालतको फैसलाप्रति असहमत हुन र कार्यान्वयन नगर्नु फरक कुरा हुन् । मउपर विपक्षीले सहमति नजनाएकोसम्म आरोप लगाउनुभएको छ । न्यायाधीशहरूमा रायवाभी हुने र फरक मत राख्ने परम्परा स्थापित भएको हाम्रो देशमा अदालतको फैसलाप्रति आफ्नो असहमति जाहेर गर्नु र टिकाटिप्पणी गर्नु अदालतको अपहेलना हुने कुरा होइन । मलगायतका व्यक्तिहरूले दिएको वक्तव्य र कार्यबाट अदालतको अपहेलना नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत विष्णु रिमालको तर्फबाट र निवेदनकले भावनात्मक कुराहरू लेखी पूर्वाग्रहीढंगले स्रोत नखुलाई फैसलाको टिप्पणी भन्ने वाक्यांशको आधारमा म लिखितजवाफवालाले न्यायपालिकाप्रति नै जनमानसमा भ्रम सिर्जना गरी सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको निचोड निकाल्नुभएको छ । सार्वजनिक चासोको विषयमा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसलाको टिप्पणी आफैँमा मानहानीको विषय होइन । मबाट अपहेलनाजन्य कार्य नभएको हुँदा आधारहीन दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्नेसमेत राजकुमार

बस्नेतसमेतको र प्रख्यात बृटिश जासूसी उपन्यासकार अगाधा कृष्टिद्वारा लिखित जासूसी उपन्यासहरूको सम्बन्धमा तत्कालीन प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायले प्रस्फुटन मासिक पत्रिकालाई दिनुभएको अन्तर्वातामा उल्लेखित भनाइलाई प्रसंगवश उल्लेख गरिएको हो । अदालतको अपहेलना हुने कार्य नगरेकाले उजुरी दावी खारेज गरिपाऊँ भन्नसमेत रघु पन्त, कुन्दन अर्याल, शम्भु श्रेष्ठसमेतको लिखितजवाफ देखिन्छ । म लिखितजवाफवालाले २०५२ भाद्र १२ गते शिक्षण अस्पतालबाट जारी गरेको वक्तव्य संविधानको व्यवस्थाविपरित छैन । निवेदकले वक्तव्यलाई अपव्याख्या गर्नुभएको छ । मैले राष्ट्र र जनताको नाममा प्रकाशन गरेको अपिल अपहेलनाजन्य छैन । अदालतले गरेको निर्णयहरू र प्रतिपादन गरेको न्यायिक सिद्धान्तसँग जोसुकैलाई पनि असहमति वा विसम्मति प्रकट गर्ने अधिकार स्वतः प्रत्याभूत मानिन्छ । मसमेतका प्रत्यर्थीहरूले अदालतको निर्णय कार्यान्वयनमा कुनै बाधा नदिई सहयोग नै गरी केवल आफ्नो असहमतिसम्म प्रकट गरेकोलाई अपहेलना ठहर गर्न मिल्ने होइन । मबाट अपहेलना हुने कार्य नभएकोले निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्न नेकपा (एमाले) का अध्यक्ष तथा प्रतिनिधिसभामा प्रमुख विपक्षी दलको नेता मनमोहन अधिकारीको लिखितजवाफ देखिन्छ ।

२६. उपरोक्त वहस तथा लिखितजवाफको सन्दर्भमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले २०५२ साल भाद्र १२ गते यस अदालतबाट संसद् पुनर्स्थापनासम्बन्धी मुद्दामा फैसला भएपछि मनमोहन अधिकारीले रेडियो र टि.भी.मार्फत् दिएको वक्तव्यमा राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने उद्देश्य र गतिका सामु अवरोध उत्पन्न भएको हुँदा गम्भीर भएको भनी उल्लेख गरेको र एमालेको कार्यकर्ताहरूले विश्वनाथलाई फाँसी दे, सत्ता नछोड, एमाले ज्यान दिन तयार छौँ भन्ने नारावाजीका साथै उक्त फैसला गर्ने न्यायाधीशहरूको पुत्ला जलाउने र अधिराज्यका प्रमुख नगरहरूमा जुलुस निकाली अदालतको फैसलालाई अपव्याख्या गरेको भनी वक्तव्य दिनुका साथै नारावाजीसमेत गर्ने तथा अदालतको फैसलाविरुद्ध देशव्यापी प्रदर्शन गरेको र एमालेका भातृ संगठनहरू अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन, नेपाल ट्रेड युनियन प्रजातान्त्रिक युवा संघ, नेपाल ट्रेड युनियन महासंघ र अखिल नेपाल महिला संघले संयुक्तरूपमा उपत्यका बन्दको आवाहन गरेको तथा सो आवाहनअनुरूप उग्रप्रदर्शन गरी जनजीवनलाई प्रभावित गरेका क्रियाकलाप स्मरणीय छ । स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन काउन्सिल नेपालले उक्त फैसलाको विरुद्ध निर्णायक आन्दोलनमा उत्र्न आवाहन गरेको देखियो भने माधव नेपालले वक्तव्य जारी गरी प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको नेतृत्वमा गरेको फैसला पूर्णतया राजनीतिक निर्णय अत्यन्त विवादास्पद बन्न पुगेको र एमाले न्यायप्रेमी जनसमुदाय र सिंगो राष्ट्रलाई स्तब्ध पारेको तथा सो फैसलाले संविधानको अपव्याख्या गरेको भन्ने अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ । सुभाषचन्द्र नेम्वाङ्गद्वारा प्रधान न्यायाधीशले भनेको कुरा उद्धृत गरी अदालतको फैसलाउपर टिप्पणी गरिएको छ । दृष्टि पत्रिकाको भाद्र १२ गतेको फैसला भएदेखिका प्रत्येक अंकमा यस अदालतको उक्त फैसला र न्यायाधीशहरूको विषयमा विभिन्न व्यहोरा उल्लेख गरी अनुत्तरदायी कार्य गरी दृष्टि पत्रिकाको सम्पादकीय र अन्य समाचार भनी गरिएका टिप्पणी आजका प्रतिनायक भनी प्रधान न्यायाधीशउपर व्यक्तिगत लान्छनासमेत लगाइएको छ । विपक्षीहरूबाट प्राप्त भएको लिखितजवाफमा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता भएकोले अदालतको फैसलाको सम्बन्धमा आलोचना गर्न पाउने हक छ भनी शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तले हलावा दिई र अदालतको न्यायाधीशको बीचमा बहुमत र अल्पमत भएको विषयको सहाराबाट आफ्नो कार्यलाई मनासिव रहेको देखाउन खोजिएको छ ।

२७. यसरी उपरोक्त व्यहोराबाट सत्तामा रहेको एमालेको सरकारमा पदासीन प्रधानमन्त्री, उपप्रधानमन्त्री, गृहमन्त्री

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

तथा महान्यायाधिवक्तासमेतले उक्त फैसला हुनुभन्दा अगाडि र पछाडि पनि आफ्नो पक्षमा फैसला हुन्छ र त्यसो नभएमा गृहयुद्ध हुन्छ भनी अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा असर पार्न र जनतालाई निर्वाचन हुन्छ भनी प्रभावित गर्ने राजनीतिक क्रियाकलापबाट प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको स्वतन्त्र छवि र धैर्यसमेत कायम नराखी विचाराधीन मुद्दाको निर्णय आफ्नो पक्षमा पार्नलाई वक्तव्य प्रकाशन गरेको देखिनआउँछ ।

२८. न्याय सम्पादनको कार्यमा अदालतलाई सहयोग गर्नु सबैको कर्तव्य हुने र मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्ने संविधानको धारा ९५ तथा ९६ को प्रावधानको प्रतिकूल सत्तासिन सरकारका महत्वपूर्ण पदाधिकारीहरूको काम-कारवाही र एमालेकै भातृ संगठनको क्रियाकलापबाट प्रस्तरूपमा देखापर्न आउँछ । कुनै कार्यबाट अपहेलनाको कसूर हुन जानु र त्यस्तो कार्यलाई उचित ठहराउन खोज्ने प्रयास गर्नु दुवै बेग्लै अवस्था भए पनि कुनै कसूरलाई उचित ठहराउने प्रयासले कसूरको सिंगिनता भन्नु बढाउँछ । देशको शासन सत्ता आफ्नो नियन्त्रणमा लिने सरकारकै नेतृत्वबाट देशकै शान्ति सुरक्षा कायम राख्नुको सट्टा संविधानबमोजिम स्थापित सर्वोच्च अदालतजस्तो संवैधानिक निकायको फैसला आफ्नो प्रतिकूल भएको भन्ने आधारमा अदालतका न्यायाधीशहरूको शान्ति सुरक्षामा समेत (Law and Order) आँच आउने कार्यसमेत देखापर्न गएको देखियो । एमालेको दल र त्यसअन्तर्गतको प्रचार विभाग तथा संगठन विभागसमेतले अदालतको न्यायाधीशमाथि महाभियोग लगाउनेसमेतको वक्तव्य दृष्टि साप्ताहिकको भाद्र १४ को अंकमा प्रकाशित गराइएको देखिएको छ । गृह मन्त्रालयसमेतबाट देशमा शान्ति व्यवस्था कायम गरी देशको संविधानबमोजिम गठित निर्णयको काम-कारवाहीलाई संरक्षण गर्नुपर्नेमा देशव्यापीरूपमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाको तीखो आलोचनामात्र नगरी सम्बन्धित न्यायाधीशहरूको विरुद्ध जुलुस निकाली पुत्ला जलाई संवैधानिक मर्यादाको समेत उल्लंघन गरी अदालतलाई होच्याउने तथा जनआस्थामा खलल पारी अदालतको अपहेलनाको कसूर गरेको पुष्टि हुनआयो । यसरी सत्तासिन दल तथा सरकारको उक्त कार्यबाट अदालतप्रतिको जनआस्था घटाई अदालत र अदालतबाट भएका फैसलाको विरोध गर्नको लागि कार्यकर्तासहित जनमानसमा अदालतको मानप्रतिष्ठाप्रति आँच आउने कार्य भएको देखिनआएको पाइयो । नेपालको न्याय प्रणालीमा संविधानको अन्तिम व्याख्या गर्ने निकाय सर्वोच्च अदालत रहेको कुरा संवैधानिक व्यवस्थाले प्रस्ट गरेको छ । अदालतबाट संविधान र कानूनको व्याख्या भएकोमा सोउपर पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्था संविधान तथा न्याय प्रशासन ऐनसमेतले प्रदान गरेको छ । कानुनी उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी सडकमा अदालतप्रति गरिएको मानहानीजन्य क्रियाकलापउपरको सरकारी व्यवहारबाट सत्तासिन दल र सरकारबाट नै संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल कार्य गरिएको प्रस्ट हुन्छ । कानूनको व्याख्या गर्नको लागि अधिकारप्राप्त निकायको व्याख्यालाई अपव्याख्या भनी संवैधानिक निकायको अपहेलना पनि गरिएको छ । संविधान र कानूनको व्याख्या आफ्नो अनुकूल नभएमा त्यसको लागि सकारात्मक आलोचना वा सुधारात्मक टिका-टिप्पणीको माध्यमबाट असहमति व्यक्त गर्नुको सट्टा प्रजातान्त्रिक संस्कारको मर्मअनुकूलको कार्य नभएको कुरा देखिनआउँछ । यस्तो क्रियाकलापबाट प्रजातन्त्र र प्रजातान्त्रिक निकायहरूको सम्बर्द्धन हुन सक्दैन ।

२९. उपरोक्त विवेचनापश्चात् विपक्षीहरूको कार्यतर्फ हेर्दा तत्कालीन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले २०५२ साल भाद्र १३ गते साँझ २०५२/५/१२ मा सर्वोच्च अदालतबाट संसद पुनस्थापना हुने गरी भएको फैसलालाई सर्वोच्च अदालतको बहुमतबाट भएको फैसलाले राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने हाम्रो उद्देश्य र गतिको सामु अवरोध उत्पन्न भएको छ । यसबाट हामी स्वभाविकरूपमा गम्भीर भएका छौं भन्दै

फैसलामा अपव्याख्या गरिएको भन्ने कुरा रेडियो, टि.भि., गोरखापत्र र वर्ष ३ क १९३ भदौ १४-२०५२ को कान्तिपुर दैनिकमार्फत् पुष्टी भइरहेको देखिन्छ। तत्कालीन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीले अदालतसमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएको लिखितजवाफमा २०५२/५/१३ गते शिक्षण अस्पतालबाट राष्ट्र र जनताका नाममा प्रसारण गरेको अपिल अपहेलनाजन्य छैन भनी आफूले जारी गरेको अपिल स्वीकार गरी लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नुभएको छ। प्रधानमन्त्री जस्तो गरिमामय पदमा आशिन व्यक्तिले न्यायपालिकाको सर्वोच्च निकाय सर्वोच्च अदालतबाट २०५२/५/१२ मा प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना हुने ठहर गरेको फैसलाले राजनीतिक विवादलाई जननिर्णयबाट समाधान गर्ने उद्देश्य र गतिका सामु अवरोध उत्पन्न भएको भन्दै सोबाट स्वभाविकरूपमा गम्भीर भएका छौं भन्ने भनाइ तत्कालीन उपप्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले वर्ष १३, अंक ४१, २०५२ भाद्र १४ गते बुधवारको दृष्टि साप्ताहिकमा प्रधान न्यायाधीश विश्वनाथ उपाध्यायको नेतृत्वमा सर्वोच्च अदालतले पूर्णतः राजनीतिक निर्णय गरी अत्यन्त विवादास्पद बन्न पुगेको, प्रतिनिधिसभाको पुनःस्थापना गर्ने सर्वोच्च अदालतको फैसलाले नेकपा (एमाले) न्यायप्रेमी जनसमुदाय र सिंगो राष्ट्रलाई स्तब्ध पारेको छ भन्ने वक्तव्यका सम्बन्धमा उपप्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले प्रस्तुत गर्नुभएको लिखितजवाफमा आफ्नो वक्तव्यले अदालतको अपहेलना हुन सक्दैन भनी लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नुभएको पाइन्छ। वक्तव्यमा प्रकाशित कुरा हेरिँदा सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसला पूर्णतः राजनीतिक निर्णय अत्यन्त विवादास्पद बन्न पुगेको भन्ने छ। न्यायप्रेमी जनसमुदाय र सिंगो राष्ट्रलाई सो फैसलाले स्तब्ध पारेको भन्नेजस्ता कुराहरू पनि उल्लेख गरिएको छ। विपक्षी शम्भु श्रेष्ठ, कुन्दन अर्याल एवं रघु पन्तले आफ्नो दृष्टि साप्ताहिकको सम्पादकीय तथा अन्य समाचारमार्फत् अदालतको अपहेलना गर्ने कार्य गर्नुभएको छ। उक्त पत्रिकामा न्याय नपाए कहाँ जाने भन्दै सर्वोच्च अदालतले एकै प्रकृतिको मुद्दामा दुईथरको फैसला गरेको छ, न्यायको खोजीमा गोर्खा गईदैन अब न्याय नपाए जाने ठाउँ कहाँ त भन्नेसमेतका कुरा पत्रिकाको सम्पादकीयमा लेखी सर्वोच्च अदालतप्रति जनआस्था घट्ने कार्य गरिएको पाइन्छ। सोही पत्रिकाको पृष्ठ ८ मा प्रधान न्यायाधीशको फोटो प्रकाशित गरी आजका प्रतिनायक शीर्ष राखी जासूसी उपन्यासकै शैलीमा अत्यन्तै रहस्यमय फैसला गरेको भनिएको देखिन्छ। सोही शीर्षकमा प्रधान न्यायाधीशलाई द्वैध चरित्रको फैसलाको कारण आक्रोसको पात्र बन्नुभएको छ। विपक्षी योगेश भट्टराई, विष्णु रिमाल, शेरबहादुर एवं मेनका पोखरेलले सर्वोच्च अदालतले दिएको गैरजिम्मेवार निर्णयका विरुद्ध चारैवटा संगठनको संयुक्त आयोजनामा २०५२/५/१५ गतेका दिन यातायात, बजार शिक्षण संस्था, अस्पताल, कलकारखाना आदि बन्द गरी बन्दको कार्यक्रम सफल पनि आन्धान गरेअनुरूप विपक्षीमध्येका गोकर्ण ज्ञवाली, राजकुमार बस्नेत, देवराज न्यौपाने, कृष्णप्रसाद ढकाल, वेदराज ज्ञवाली, अजन्ता महर्जन, शरद शर्मा, टेकप्रसाद चौलागाई, कुमार गुरुङ्ग, नारायण अर्याल, नवीन राई र शान्ति श्रेष्ठले सर्वोच्च अदालतको फैसलाको विरुद्ध निर्णायक आन्दोलनमा उत्रन मिति २०५२/५/१५ गतेको उपत्यका बन्दप्रति समर्थन जनाउँदै विज्ञप्तिमा संविधानको प्रस्तावना र प्रजातान्त्रिक मर्यादाविपरीत राजनीतिक पूर्वाग्रहको आधारमा गिरिजा शैलीको फैसला अप्रत्याशितरूपमा सुनाएपछि, देशमा अन्यौल र शंका खडा भएको भन्ने कुराहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ। कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ/छैन भन्ने कुराको निरोपण वस्तुनिष्ठरूपमा गरिन्छ। कुनै लेख अभिव्यक्ति वा कार्यलाई हेरेर सो कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझ (Man of General Prudence) ले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनासम्बन्धी कार्यको परीक्षणको आधार बन्दछ भनी ने.का.प. २०४९, अंक ८, नि.नं. ४६०४ निवेदक थीरप्रसाद पोखरेलविरुद्ध हरिहर विरही भएको अदालतको अपहेलना मुद्दामा मिति २०४९/७/३०/१ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। त्यस्तै कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन सो कार्य वा प्रकाशनमा व्यक्त

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

भएका कथनबाट नै विचार गरिन्छ । मनसाय छ वा छैन भन्ने कुराको विचार गरिन्छ । अपहेलनाको कारवाहीमा अपहेलनाजनक मनसायको अभावको तर्क ग्राह्य हुनसक्ने देखिन्छ भनी ने.का.प. २०३९, नि.नं.१५६७ निवेदक कर्ण शम्शेर राणा विपक्षी प्रकाश वस्ती भएको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेकोले प्रस्तुत मुद्दाका विपक्षी सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गबाहेकका अन्य सबै विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालतको मिति २०५२/५/१२ को फैसलाविरुद्ध रेडियो, टि.भी., गोरखापत्र र कान्तिपुर दैनिक एवं दृष्टि साप्ताहिकमा प्रकाशित समाचार एवं सम्पादकीयसमेतको आधारबाट निवेदन मागबमोजिम सर्वोच्च अदालतको अपहेलना गरेको ठहर्छ । सो ठहरेकाले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम जनही रु.१००/- का दरले सजायको आदेश दिँदा न्यायको मक्सद पूरा हुन सके नै भएकाले विपक्षीहरूलाई जनही रु.१००/- का दरले जरिवाना हुने ठहर्छ । उपरोक्त बमोजिम सुवासचन्द्र नेम्वाङ्ग बाहेकका सबै विपक्षीहरूलाई माथि उल्लेख भएबमोजिम सजाय हुने ठहर भएको भए तापनि सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(२) बमोजिम अदालतले तोकेको शर्तमा सजाय मुलतवी राखी त्यस्तो शर्तको पालना भएमा सजाय कार्यान्वयन नगर्न अदालतले आदेश दिन सक्ने भएकोले देशको अति महत्वपूर्ण पद प्रधानमन्त्री र उपप्रधानमन्त्री जस्तो पदमा आशिन व्यक्तिलाई ठहर भएको सजाय कार्यान्वयन नगरी पछि यस्तो कसूर गरेको ठहर भएमा हाल कायम भएको सजायसमेत असुल गर्दा पनि न्यायको मक्सद पूरा हुने नै हुन्छ । विपक्षी सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको हकमा विचार गर्दा भने २०५२ साल भाद्र १४ वर्ष १२, अंक ४१ दृष्टि साप्ताहिकको अन्तिम पृष्ठमा आजका प्रतिनायक भन्ने शीर्षक राखी विश्वनाथ उपाध्यायले विचार त फरक-फरक हुन्छ हैन सुवासजी भनी भन्नुभएको र ऐले यस्तो फैसला भएको भनी दृष्टि साप्ताहिकमा अदालतको मर्यादामा चोट पुग्ने सूचना प्रवाह गरेको भन्ने सम्बन्धमा सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गको त्यसमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भन्ने कुरा देखिनआएको पाईदैन । अदालतको अपहेलना हुने किसिमको कुनै कार्य र अभिव्यक्ति नदेखिई लिखितजवाफमा पनि अदालतका अपहेलना हुने कार्य नगरेको भनी उल्लेख गरेको देखिएबाट निज सुवासचन्द्र नेम्वाङ्गले निवेदन दावी बमोजिम अदालतको अपहेलना गरेको देखिन नआएकोले निजको हकमा दावी पुग्न सक्तैन । तपसिल बमोजिमका विपक्षीहरूलाई तपसिल बमोजिमको सजाय गर्नु ।

तपसिल

ठहर खण्डमा उल्लेख भए बमोजिम देहायका विपक्षीहरूबाट अदालतको अपहेलनाको कसूर गरेको ठहर देहायबमोजिम जरिवाना हुन्छ, सोको लगत कसी असूलउपर गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसिलमा लगत दिनु .....

रघु पन्त के रु.	१००।-
शम्भु श्रेष्ठ के रु.	१००।-
कुन्दन अर्याल के रु.	१००।-
योगेश भट्टराई के रु.	१००।-
शेरबहादुर तामाङ्ग के रु.	१००।-
मेनका पोखरेल के रु.	१००।-
गोकर्ण ज्ञवाली के रु.	१००।-

अधिवक्ता गुणनिधि न्यौपाने विरुद्ध प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीसमेत

राजकुमार बस्नेत के रु.	१००१-
देवराज न्यौपाने के रु.	१००१-
कृष्णप्रसाद ढकाल के रु.	१००१-
वेदराज ज्ञवाली के रु.	१००१-
अजन्ता महर्जन के रु.	१००१-
शरद शर्मा के रु.	१००१-
टेकप्रसाद चौलागाई के रु.	१००१-
कुमार गुरुङ्ग के रु.	१००१-
नारायण अर्याल के रु.	१००१-
नविन राई के रु.	१००१-
शान्ति श्रेष्ठ के रु.	१००१-
विष्णु रिमाल के रु.	१००१-
मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु	२

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. हरिप्रसाद शर्मा

इति सम्बत् २०५५ साल फाल्गुण १८ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ग), पृष्ठ ३२८, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला सिंह शिलु
सम्बत् २०५४ सालको फौजदारी विविधि नं.१२६
आदेश मिति : २०६०/९/२१

विषय : अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता हेमांग शर्मासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : सम्पादक तथा कार्यकारी सम्पादक, नवसुरुची साप्ताहिक, सुरुची प्रकाशन सहकारी संस्था लिमिटेडसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतसँग सम्बन्धित समाचार लेख वा पाठ्यसामाग्री प्रकाशित प्रकाशित गर्दा कहीं असत्य भ्रामक र द्वेषपूर्ण समाचार छापिन जाने त होइन र यस्तो सामाग्रीबाट अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर पर्ने त होइन भन्ने कुरामा आमसञ्चारजगत् सजग र सावधान रहनुपर्ने ।
- ◆ अदालत विरुद्ध बोल्ने वा लेख्ने जोसुकैलाई जुनसुकै अवस्थामा अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्ने उद्देश्य अदालतको हुँदैन । अपहेलनासम्बन्धी विषयमा अदालत ज्यादै संयमित रहन्छ । केवल अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर पर्ने दिनबाट जोगाउन र अदालतका काम-कारवाहीहरू सुचारुरूपले चलन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुने गरी अदालत विरुद्ध लक्षित काम-कारवाहीसम्म ज्यादै संयमित भई अदालतले आफ्नो अपहेलनामा सजाय गर्ने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ यस अदालतबाट श्री ५ समक्ष राय जाहेर गरेको विषय सर्वाधिक चासो र महत्वपूर्ण संवैधानिक विषयसँग सम्बन्धित देखिँदा त्यस्तो विषयमा सामान्य मतमतान्तर रहनु र स्वच्छढंगबाट त्यस्ता विमतीहरूलाई जनतासमक्ष पुऱ्याउने कुरालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।
- ◆ स्वच्छ र स्वस्वरूपमा अदालतको राय यस्तो भएको भए अझ राम्रो हुने थियो भन्ने आशयसाथ प्रकाशित उल्लेखित लेख, समाचार र सम्पादकीयसमेतबाट यस अदालतको गरिमामाथि कुनै आँच पुग्न गएको अवस्था नदेखिँदा अदालतको रायका सम्बन्धमा स्वस्वरूपमा टिप्पणीसम्म गरेको पाईँदा अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिने । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या.मीनबहादुर रायमाभी

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अन्तर्गत दायर भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. हामी निवेदकहरू नेपाली नागरिक भई सम्मानित न्यायपालिकाप्रतिको गरिमामा कटिबद्धता जाहेर गर्नुपर्दछ भन्ने मूलभूत मान्यतामा समर्पित रहँदैआएका छौं । सम्मानित अदालतहरूको अपहेलना कहीं कतैबाट र कसैबाट पनि हुनुहुँदैन भन्ने संवैधानिक मान्यताअनुरूप सर्वसाधारण जोसुकै नागरिकले पनि सम्मानित अदालतको गरिमा र मर्यादाको रक्षा गर्न निवेदन दिनसक्ने कुरा निर्विवाद छ । हामी निवेदकहरू न्यायालयकै एक अभिन्न अंग कानून व्यवसायीसमेत भएका नाताले सम्मानित अदालतको मर्यादाको रक्षा गर्न निवेदन दिनसक्ने कुरा निर्विवाद छ । हामी निवेदकहरू न्यायालयकै एक अभिन्न अंग कानून व्यवसायीसमेत भएका नाताले सम्मानित अदालतको मर्यादाको रक्षा गर्ने सरोकार हामीमा समेत निहित भएको र यो विषय हामी निवेदकहरूसँग प्रत्यक्ष र अर्थपूर्ण सम्बन्ध राख्ने विषयसमेत भएकोले अन्य उपचारको अभावमा सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १(२) अनुसार हामी निवेदकसमेत संवैधानिक प्रावधानअनुसार यस सम्मानित सर्वोच्च अदालतको गरिमालाई स्वच्छ तथा उच्च राख्न यो निवेदन चढाएका छौं ।
३. विपक्षी नं.१ ले श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सन र नयाँ प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन मिति तोकिबक्सन २०५४ साल पौष २४ गते सिफारिस चढाउनुभएको साथै त्यसै दिन प्रतिनिधिसभाका ९६ जना सांसदज्यूहरूका विशेष अधिवेशनको माग गर्दै राजदरवारमा समावेदन पनि परेकोमा श्री ५ बाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा राय मागिबक्सेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५४/१०/२२ गते श्री ५ मा विशेष अधिवेशनले प्राथमिकता पाउने कुरा जाहेर गर्‍यो, तत्पश्चात् र उक्त राय सार्वजनिक हुनुपूर्व पनि विपक्षीहरूबाट भए/गरेका व्यवहारबाट अदालतको अपहेलना हुन गएको कुरा स्पष्ट देखिन्छ ।
४. विपक्षी नं.१ ले मिति २०५४ साल माघ २६ गते एक प्रेस विज्ञप्ति प्रकाशित गर्ने सिलसिलामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको रायतर्फ ईंगित गरी आजको सवाल भनेको संसदीय प्रणालीअन्तर्गत प्रधानमन्त्री पदको गरिमा महत्व तथा जिम्मेवारीमाथि प्रश्न चिन्ह लगाइएको हो भन्नुको साथै सम्मानित सर्वोच्च अदालतको रायबमोजिम आह्वान गरिएको संसद्को विशेष अधिवेशनको सम्बन्धमा "...जन्माइएको समावेदनको आधारमा प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन ... तयार छ" भनी वक्तव्य प्रकाशित गर्नुभएको छ । उक्त कुरालाई वर्ष ९७ अंक २७२ मिति २०५४/१०/२७ को विपक्षी नं.३ मा "प्र.म. थापाद्वारा विशेष अधिवेशनको सामना राजनीतिकरूपमा गर्ने दृढता" शीर्षकमा प्रकाशित गरिएको छ । सम्मानित अदालतको रायतर्फ ईंगित गरी "विशेष अधिवेशनको आह्वान दुर्भाग्यपूर्ण घटना" भएको भनी मिति २०५४ साल माघ २२ गते आफ्नो पार्टीको अन्तरक्रिया कार्यक्रममा पोखरामा व्यक्त गर्नुभयो । उक्त कुरा वर्ष ९७, अंक २६८, २०५४ माघ २३ गतेको विपक्षी नं.३ मा प्रकाशित भएबाट विपक्षी नं.२ ले सम्मानित अदालतको अपहेलना गर्नुभएको स्पष्ट हुन्छ । विपक्षी नं.३ तथा ७ ले विपक्षी नं.१, २ लगायत विपक्षीहरूका पार्टीका निर्णयहरू प्रकाशित गरेको कुराहरू र प्रकाशन गरी न्यायालयप्रति रहेको जनआस्थामा खलल पुऱ्याउने कार्य गरेको देखिएबाट स्पष्टरूपमा अदालतको अपहेलना

हुन गएको छ ।

५. यसरी नै विपक्षी नं.४ ले वर्ष ८, अंक २६, माघ २४ गते “जनता अब सार्वभौम रहेनन्” भन्ने शीर्षकको ठीक तल सम्माननीय तथा माननीय न्यायमूर्ति ज्यूहरूको फोटो प्रकाशित गरी जनताको सार्वभौमसत्तासम्पन्न अधिकार न्यायमूर्तिबाट खोसियो भन्ने कुरातर्फ लक्षित कुकुर र स्यालसँग तुलना गर्न खोजिएबाट पनि विपक्षी नं.५ ले अदालतको अपहेलना गरेको स्पष्ट देखिन्छ । विपक्षी नं.५ ले वर्ष १, अंक ३६, २०५४ माघ २६ गतेमा प्रकाशित आफ्नो सम्पादकीयमा “जनअधिकारमाथि आघात” भन्ने शीर्षकमा अदालतको व्याख्या गर्दा निष्पक्ष र निरपेक्ष शैलीमा व्याख्या गर्नुपर्दथ्यो सोलगायतका यसै अंकको अन्तिम पृष्ठमा सम्मानित प्रधान न्यायाधीशज्यूको नामसमेत उल्लेख गरी “शहरमा जसको चर्चा छ भन्ने शीर्षकको उपशीर्षकमा” ओमभक्त श्रेष्ठ, छोइला, कचिला र परामर्श भनी सम्मानित तथा गरिमामय अदालतको अपहेलना हुन गएको छ । विपक्षी नं.६ ले वर्ष १५, अंक ४२, २०५४ माघ २६ को आफ्नो सम्पादकीयमा एउटा माघले जाडो जाँदैन भन्ने शीर्षकमा अन्ततः सर्वोच्च अदालत र राजाबाट त्यस्तो काम भयो जुन नहोस् भन्ने कामना गरिएको थियो भनी सर्वोच्च अदालतजस्तो न्यायिक निकायलाई गलत काम गर्ने संस्थाको रूपमा चिनाउने कार्य गरेको छ । साथै निज विपक्षीको पृ.१ मा प्रकाशित कार्टुन पनि अदालतप्रति ईर्षित छ । जसबाट अदालतको अपहेलना भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा उल्लेखित गरिएबमोजिम काम कुरा र व्यवहार गरी विपक्षीहरूले जनताको एकमात्र आस्था र आशाको केन्द्र न्यायपालिकाप्रति अनर्गल प्रचार-प्रसार गर्नु गर्न लगाउनु वक्तव्य बाजी गर्नुले न्यायपालिकाप्रतिको जनतामा रहेको प्रगाढ आस्थालाई विचलित गराई आफ्नो स्वार्थ पुऱ्याउने किसिमका कार्य गर्नु विपक्षीहरूले अदालतप्रति अपहेलनाजन्य कार्य गरे/गराएको प्रष्ट देखिँदा विपक्षीहरूले न्यायपालिकाको गरिमा र गौरवलाई जनआस्थाबाट घटाउने गरी व्यक्त गरिएका विचार, लेख, रचना आदि पूर्णरूपमा यस सम्मानित सर्वोच्च अदालतको अपहेलनाजन्य कुरा हुन् तसर्थ सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम कार्यवाही चलाई हदैसम्म सजाय गरी अदालतको गरिमा तथा प्रतिष्ठा यथावत् कायम राखिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन व्यहोरा ।
६. यसमा निवेदक अधिवक्ता हेमाङ्ग शर्मासमेतको निवेदनको व्यहोरा पेश भई निवेदकहरूले गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनी प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा विचार गर्दा निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनपत्र साथ प्रमाणको लागि पेश गरिएको वर्ष १, अंक ३६, मिति २०५४/१०/२६ को साप्ताहिक नवसुरुची पत्रिकामा प्रकाशित जनअधिकारमाथि आघात तथा शहरमा जसको चर्चा छ, भन्ने लेख र वर्ष १५, अंक ४२, मिति २०५४/१०/२६ को देशान्तर साप्ताहिक पत्रिकाको पहिलो पृष्ठमा प्रकाशित कार्टुन चित्र र एउटा माघले जाडो जाँदैन भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित सम्पादकीय लेखबाट जनताको एकमात्र आस्था र आशाको केन्द्र न्यायपालिकाप्रति अनर्गल प्रचार-प्रसार गर्ने/गराउने कार्यले न्यायपालिकाप्रति जनतामा रहेको अगाध आस्थालाई विचलित गराई विपक्षीहरूले अदालतप्रति अपहेलनाजन्य कार्य गरे/गराएको देखिँदा सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत जिकिर हुँदा प्रस्तुत निवेदनलाई फौजदारी विविधिको लगतमा दर्ता गरी निवेदन जिकिरबमोजिम अदालतको अपहेलनामा किन कारवाही र सजाय नगर्ने हो ? सूचना प्राप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र लिखितजवाफमा लिई आफैँ उपस्थित हुन आउनु भनी विपक्षी प्रकाशवन्धु थापा तथा सम्पादक राजेन्द्र दाहाल देशान्तर साप्ताहिक र सम्पादक विष्णु विभु घिमिरे तथा कार्यकारी सम्पादक भरत भूर्तेल, नवसुरुची प्रकाशन सहकारी संस्था लि.का. नाउँमा निवेदन (उजुरी) आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी

सूचना पठाई लिखितजवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार संयुक्त इजलाससमक्ष पेश गर्नु । अन्य विपक्षीहरूका सम्बन्धमा अन्य थप प्रमाणबाट अदालतको अपहेलना गरेको भन्ने देखिनआएमा कारवाही गर्ने गरी हाल निजहरूको नाउँमा सूचना जारी गरिहनुपरेन । कानुनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०५४/११/२२ को आदेश ।

७. श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट सम्मानित सर्वोच्च अदालतको राय लिई बक्सदा सम्मानित अदालतबाट प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन बोलाउने समावेदनले नै प्राथमिकता पाउँछ, भनी दिएको रायको सन्दर्भमा उक्त सम्पादकीय स्तम्भमा अभिव्यक्त विचारको प्रश्न छ, उक्त अभिव्यक्तिले किमार्थ पनि सम्मानित अदालतको अपहेलना भएको छैन । न त अपहेलना गर्ने मनसाय नै प्रमाणित हुन्छ । यथार्थमा राजालाई संविधानतः सम्पन्न गर्नुपर्ने संवैधानिक कर्तव्यको सिलसिलामा स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग नगरी रायको लागि सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमक्ष पठाउनु पहिलो त्रुटी भयो भने सम्मानित अदालतले समेत श्री ५ महाराजाधिराजकै संवैधानिक कर्तव्य क्षेत्रभित्र पर्ने विषयलाई औल्याई राजाबाट निश्चित निर्णय भई विवाद उत्पन्न भएपश्चात् आफूले पुनः असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गरी पछि पर्न आउने विवादको निरुपण गर्ने स्थितिमा आफूलाई असंलग्न राख्नुपर्थ्यो भन्ने सम्बद्ध संवैधानिक प्रावधानको वान्छित प्रक्रियाप्रति ईर्षितसम्म गरिएको हो । उत्पन्न भएको संवैधानिक विवादको सन्दर्भमा संवैधानिक कानून र सिद्धान्त तथा शास्त्रीय मापदण्डमा आधारित भई गरिएको उक्त स्वस्थकर टिप्पणीबाट सम्मानित अदालतको अपहेलना भएको भनी सम्भन कदापी मिल्दैन । उक्त सम्पादकीय स्तम्भमा सर्वोच्च अदालत संविधानको अभिभावक भएको भन्ने सर्वमान्य मूल्य र मान्यताको कसीमा खरो उत्रिनुपर्ने हार्दिक अपेक्षासमेत व्यक्त भएको छ । सम्मानित अदालतप्रतिको जनआस्था अक्षुण्ण राख्ने कार्यमा पदासिन माननीय न्यायाधीशज्यूहरूसमेतको सजगता सर्वथा अपेक्षित छ । उक्त स्तम्भमा अभिव्यक्त भएको समर्पित सुझावमा सम्मानित अदालतको मानमर्दन गर्ने मनसाय कहीं कतै पनि प्रतिविम्बित भएको छैन । न्यायमूर्तिहरूको पदावधि चिरस्थायी नभएको, सम्मानित अदालतको स्थायित्व र भूमिका निरन्तर रहेकोले एउटा जीवन्त र सार्थक संस्थाको रूपमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मान, प्रतिष्ठा र आस्थाप्रतिको श्रीवृद्धिमा माननीय न्यायाधीशज्यूहरूले अझ बढी जिम्मेवार अझ बढी संवदेनशील र सजग रहनुपर्ने सम्बन्धमा गम्भीर पूर्ण चासो र चिन्ता मात्र व्यक्त गरिएबाट सम्मानित अदालतको अपहेलना गर्ने बदनियत भएको भनी प्रमाणित हुन नसक्ने हुँदा समेत निवेदन दावी ग्रहणयोग्य छन् । विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको देशान्तर साप्ताहिक सम्पादक राजेन्द्र दाहालको लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको निवेदनसहितको कागजात अध्ययन गरी प्रत्यर्थी लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम गिरीले राष्ट्रिय जीवनमा दुरगामी प्रभाव पार्ने निर्णयको बारेमा स्वस्थ टिका-टिप्पणीले अदालतप्रतिको जनआस्था घट्ने नभई अरू परिमार्जितरूपमा दिगो किसिमले बढ्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । सरकारको चौथो अंग पत्रकारिताजगत सदैव अदालतप्रति उत्तरदायित्व रहिआएको छ । सोही परिप्रेक्ष्यमा लिखितजवाफमा प्रत्यर्थीले आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुने स्थिति नदेखिँदा निवेदन दावी खारेज गरी लिखितजवाफमा प्रस्तुतकर्ताले सफाई पाउनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
९. मिसिल अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीको वहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकहरूको मागबमोजिम अदालतको मानहानीमा विपक्षीहरूलाई कारवाही हुनुपर्ने नपर्ने के हो ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुनआयो ।

१०. प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापाले श्री ५ महाराजाधिराजसमक्ष प्रतिनिधिसभा विघटन गरिबक्सन र नयाँ प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन मिति तोकिबक्सन २०५४/९/२४ मा सिफारिस चढाएकोमा प्रतिनिधिसभाका ९६ जना सदस्यले विशेष अधिवेशनको माग गर्दै राजदरवारमा समावेदन परेकोमा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट सर्वोच्च अदालतमा राय माग भएकोमा राय आउनुअघि र राय आइसकेपछि विपक्षीहरूबाट अदालतलाई प्रभाव पार्ने किसिमका वक्तव्य बनाई प्रसारण एवं प्रकाशनको माध्यमबाट प्रचार-प्रसारमा आएकोले विपक्षीहरूको उपर्युक्त कार्यले प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्षरूपमा अदालतको अपहेलना हुन गएकोले कारवाही गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी देखिन्छ भने अदालतलाई होच्याउने न्यायाधीशलाई लान्छना लगाउने आफ्नो आशय होइन/छैन, र हुने समेत छैन भन्ने विपक्षीको लिखितजवाफ रहेको देखिन्छ ।
११. निवेदनमा सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री सूर्यबहादुर थापा, भूतपूर्व प्रधानमन्त्री तथा नेपाली कांग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइराला, प्रधान सम्पादक उद्धव उपाध्याय, गोरखापत्र दैनिक, प्रकाशक तथा सम्पादक कमल जोशी, साप्ताहिक नेपालीपत्र, प्रकाशक तथा सम्पादक, कान्तिपुर दैनिक भए पनि यस अदालतको ०५४/११/२२ को आदेशबमोजिम विपक्षीमध्येको नवसुरुची साप्ताहिक र देशान्तर साप्ताहिकमा प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउने गरी लिखितजवाफ मागिएको देखिन्छ ।
१२. वर्ष १, अंक ३६, ०५४/१०/२६ को नवसुरुची साप्ताहिकमा जनअधिकारमाथि घात भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित सम्पादकीय र अन्तिम पृष्ठमा प्रकाशित “शहरमा जसको चर्चा छ” भन्ने विषयको लेख तथा वर्ष १५, अंक ४२, ०५४/१०/२६ को देशान्तर साप्ताहिकको पहिलो पृष्ठको कार्टुन चित्र तथा दोस्रो पृष्ठमा एउटा माघले जाडो जाँदैन भन्ने शीर्षकको सम्पादकीय लेखबाट यस अदालतको अपहेलना हुन गएको भन्ने निवेदन दावी छ । सो तर्फ विचार गर्दा उक्त सबै समाचार र लेखहरू सर्वोच्च अदालतले ०५४/१०/२१ मा श्री ५ समक्ष नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को उपधारा (५) बमोजिम जाहेर गरेको रायका सम्बन्धमा रहेको देखिन्छन् । श्री ५ बाट यस अदालतलाई संविधानका धारा ५३(४) बमोजिम प्रधानमन्त्रीले संसद् विघटन गर्ने गरेको सिफारिस र धारा ५३(३) बमोजिम प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरूले प्रतिनिधिसभाको अधिवेशन बोलाउन समावेदन गरेको विषयमध्ये कुनले प्राथमिकता पाउने भन्ने विषयमा राय बुझी बक्सेकोमा ०५४/१०/२१ मा यस अदालतबाट प्रतिनिधिसभासको अधिवेशन बोलाउन सांसदहरूले चढाएको समावेदनले प्राथमिकता पाउने कुराको राय जाहेर भएको पाइयो । यस अदालतको सोही रायका विषयमा विपक्षी पत्रकारिताहरूले आ-आफ्नो क्रिया प्रतिक्रियासहितको समाचार प्रेषित गरेको पाइयो । राज्यको चौथो अंगका रूपमा रहेको सञ्चारजगत्ले देशको सर्वोच्च न्यायिक निकायले संवैधानिक महत्वका विषयमा दिएको रायका सम्बन्धमा आम-जनतालाई सुसूचित पार्ने उद्देश्यले समाचार लेख र सम्पादकीय प्रकाशित गर्नु आफैँमा नराम्रो र अपहेलनाजन्य कार्य होइन । अदालतसँग सम्बन्धित समाचार लेख वा पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्दा कहिँ असत्य भ्रामक र द्वेषपूर्ण समाचार छापिन जाने त होइन र यस्तो सामाग्रीबाट अदालतप्रतिको जनआस्था प्रतिकूल असर पर्ने त होइन भन्ने कुरामा आमसञ्चारजगत् सजग र सावधान रहनुपर्ने हुन्छ । यो जिम्मेवारी निर्वाह गर्न नसक्ने पत्रकारिताले आफ्नै कार्यद्वारा आफ्नो अस्तित्वको जग कमजोर बनाउँदै गएको हुन्छ । अदालतविरुद्ध बोल्ने वा लेख्ने जोसुकैलाई जुनसुकै अवस्थामा अदालतका अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्ने उद्देश्य अदालतको हुँदैन । अपहेलनासम्बन्धी विषयमा अदालत ज्यादै संयमित रहन्छ । केवल अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर

पर्न दिनबाट जोगाउन र अदालतका काम-कारवाहीहरू सुचारुरूपले चलन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुने गरी अदालतविरुद्ध लक्षित काम-कारवाही विरुद्ध सम्म ज्यादै संयमित भई अदालतले आफ्नो अपहेलनामा सजाय गर्ने गर्दछ ।

१३. प्रस्तुत विवादमा विपक्षीहरूबाट कुन त्यस प्रकारको अपहेलनाजन्य कसूर भएको हो जसले गर्दा अदालतका अपहेलनामा निजहरूलाई सजाय नगरी नहुने अवस्था परेको भन्ने कुरातर्फ विचार गर्दा जनतालाई सुसूचित पार्ने उद्देश्यले अदालती काम-कारवाही सम्बन्धमा समाचार लेख प्रकाशित गर्नु राज्यको चौथो अंगको रूपमा रहेका सञ्चारजगतको दायित्व नै हो । यस अदालतबाट ०५४/१०/२१ मा श्री ५ समक्ष राय जाहेर गरेको विषय सर्वाधिक चासो र महत्वपूर्ण संवैधानिक विषयसँग सम्बन्धित देखिँदा त्यस्तो विषयमा सामान्य मतमतान्तर रहनु र स्वच्छढंगबाट त्यस्ता विमतीहरूलाई जनतासमक्ष पुऱ्याउने कुरालाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । विपक्षी देशान्तर साप्ताहिकको उल्लेखित अंकमा प्रकाशित “एउटा माघले जाडो जाँदैन” भन्ने विषयको सम्पादकीयमा यस अदालतको रायले संसदीय शासन व्यवस्था अँगालेको हाम्रो शासन व्यवस्थामा प्रधानमन्त्रीको विशेषाधिकार कमजोर हुन जाने हो भन्ने जिज्ञासासम्म व्यक्त गरी प्रधानमन्त्रीलाई अधिकारसम्पन्न बनाउनुपर्ने कुराको विचार सम्प्रेषण गरेको देखिन्छ, भने सुरुची साप्ताहिकमा प्रकाशित समाचारमा समेत सोही प्रकारको चासो व्यक्त गरिएको देखिन्छ । यसरी स्वच्छ र स्वस्थरूपमा अदालतको राय यस्तो भएको भए अझ राम्रो हुने थियो भन्ने आशयसाथ प्रकाशित उल्लेखित लेख, समाचार र सम्पादकीयसमेतबाट यस अदालतको गरिमामाथि कुनै आँच पुग्न गएको अवस्था नदेखिई अदालतको रायका सम्बन्धमा स्वस्थरूपमा टिप्पणीसम्म गरेको पाइयो । विपक्षीको लिखितजवाफबाट समेत अदालतको अपहेलना गर्ने कुनै उद्देश्य र मनसाय नहरेको भविष्यमा पनि नगर्ने तथा स्वस्थ र स्वच्छ समाचार जनतासमक्ष सप्रेषित गर्दा जनता अदालतका काम-कारवाहीप्रति सुसूचित हुने ठानी समाचार प्रकाशित गरेको भन्ने देखिन आएबाट विपक्षीहरूको लिखितजवाफमा व्यक्त भएको अदालतप्रति विश्वास र आस्थास्पष्टरूपमा देखाइएको समेतबाट निजहरूलाई मागबमोजिम अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने अवस्था देखिनआएन । फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला सिंह सिलु

इति सम्बत् २०६० साल पौष २१ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड ग), पृष्ठ ३५७, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री अर्जुनप्रसाद सिंह
सम्बत् २०५७ सालको फौजदारी विविधि नं.७६
फैसला मिति : २०६२/६/२

विषय : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता रविराज भण्डारी

विरुद्ध

विपक्षी : प्रतिनिधिसभाका सभामुख श्री तारानाथ रानाभाट, संसद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ संविधानले संसद्को प्रत्येक सदनलाई आफ्नो आन्तरिक काम-कारवाही नियमित वा अनियमित सम्बन्धमा निर्णय गर्ने पूर्ण अधिकार प्रदान गरी उक्त काम-कारवाही संविधानको अधिनमा राखी संविधानले तोकेको सीमाभित्र सञ्चालन गर्ने गुरुत्तर दायित्व प्रदान गरेकोले संसद्का काम-कारवाही संविधानविपरित हुन नसक्ने ।
- ◆ संविधानसम्मत तरिकाबाट आन्तरिक काम-कारवाही अगाडि बढाउने अधिकार संसद्को नै रहेबाट संविधानविपरितको कार्य रोकने जिम्मेवारी पनि संसद्को नै रहने । (प्रकरण नं.२४)
- ◆ विशेषाधिकारको मर्यादित र व्यवस्थितरूपले प्रयोग र सञ्चालन गर्ने विशेषाधिकार पनि सम्बन्धित सदनलाई हुँदा विशेषाधिकारको प्रयोग गर्दा संविधानले तोकेको सीमाभित्र रही संयमताका साथ प्रयोग गर्नु अनिवार्य हुने ।
- ◆ आन्तरिक काम-कारवाही संविधान कानूनसम्मत तरिकाबाट नियमित गर्ने अधिकार संसद्लाई संविधानले प्रदान गरेको र संविधानसम्मत तरिकाले सदनको काम-कारवाही सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी सदनको नै रहेको सन्दर्भमा त्यस्तो विषयलाई लिएर अदालतबाट हस्तक्षेप गर्नु उपयुक्तताको दृष्टिकोणबाट उचित नहुने । (प्रकरण नं.२५)
- ◆ अपहेलनाको कारवाही अदालतलाई निरंकुश वा स्वेच्छाचारी बनाउन नभई स्वच्छ एवं स्वतन्त्र न्यायप्रणाली, कानुनी राज्यको अवधारणामा आँच पुग्ने र संविधानले अदालतलाई सुम्पिएको संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न आउने अवरोध हटाई न्यायपालिकाप्रतिको विश्वसनीयता दृढ राख्ने कार्यप्रति यसको प्रयोग हुनुपर्ने ।
- ◆ सर्वोच्च अदालत वा अन्य न्यायिक निकायहरूबाट भएका निर्णयहरूका सम्बन्धमा स्वस्थ एवं मर्यादितरूपमा रचनात्मक समिक्षा वा टिप्पणीबाट निश्चय नै अदालतका काम-कारवाहीको सुधार निमित्त सघाउ पुग्ने ।

- ◆ अदालतको निर्णय वा काम-कारवाही सम्बन्धमा न्यायपालिकाको जनविश्वासमा आँच आउने, न्यायिक कार्यमा अवरोध पुग्नेजस्ता कार्य नभएसम्म संसदमा स्वस्थ र मर्यादित बहस हुनुलाई अन्यथा मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२७)
- ◆ सदनभित्र बोलेको कुरालाई लिएर यस अदालतले संविधानको धारा ८६(२) बमोजिम अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउँदा संविधानको धारा ६२(१) ले संसदलाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारमा हस्तक्षेपको प्रश्न उठ्ने र संवैधानिक शक्तिबीच द्वन्द्वको स्थिति आउन सक्ने हुँदा यस्तो स्थितिबाट टाढिनु नै संवैधानिक शक्ति र राज्यको निमित्त हितकर हुनजाने । (प्रकरण नं.२८)
- ◆ संसदलाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारमा यस अदालतले संविधानविपरितको गम्भीर अवस्थामा बाहेक हस्तक्षेप गर्न उपयुक्त नहुने । (प्रकरण नं.२९)
- ◆ समाचारमा प्रकाशित विषयवस्तु असत्य, भ्रामक, कपोलकल्पित वा मनोगत रहेको भन्ने निवेदकको दावी पनि नरहेकोमा सदनमा भएको सत्यतथ्य घटना सार्वजनिकरूपमा सूचित गर्ने उद्देश्यले प्रकाशित समाचारको विषयलाई लिएर उक्त समाचार प्रकाशन गर्ने कान्तिपुर पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशकलाई समेत उक्त समाचारमा उल्लिखित विषयवस्तुबाट अदालतको अपहेलना भएको भन्ने दावीको आधारमा अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नु न्यायोचित नदेखिने । (प्रकरण नं.३१)

आदेश

न्या.मीनबहादुर रायमाथी

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) अन्तर्गत दायर भई पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. नेपाली राष्ट्रिय दैनिक कान्तिपुर पत्रिकाको वर्ष ८, अंक १३२, मिति २०५७ साल असार १५ गतेको अंकको मुखपृष्ठको अग्र भागमा “नुवाकोट १ को निर्णयलाई लिएर सदन डेढ घण्टा अवरुद्ध निर्वाचन अदालतप्रति एमाले सांसदहरू आक्रोषित” भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित सामग्रीमा निर्वाचन विशेष अदालत पाटनका माननीय न्यायाधीश श्री प्रमोद विजयीबाट मिति २०५७/३/१३ मा नुवाकोट जिल्लाको निर्वाचन क्षेत्र नं. १ को प्रतिनिधिसभाको सदस्य निर्वाचनको सम्बन्धमा परेको मुद्दामा भएको निर्णयलाई विषय बनाई प्रतिनिधिसभाको मिति २०५७/३/१४ मा बसेको बैठकमा गैरसंवैधानिकरूपमा छलफल भएको कुरा प्रकाशित भएको छ । विपक्षीमध्येका महेन्द्रबहादुर पाण्डेले अनेकौँ किसिमको हत्कण्डा अपनाएर निर्वाचन विशेष अदालतले हराएको, अदालतमा पैसा र घूसको आधारमा निर्णय गरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको, राजेन्द्रप्रसाद पाण्डेले सो निर्णयको घोर निन्दा र भत्सर्ना गर्छु भन्नेसमेतको व्यहोराको, शेरधन राईले विशेष अदालतका न्यायाधीश प्रमोद विजयीलाई कपुत हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको, माधवकुमार नेपालले पुनरावेदनले राम्ररी निर्णय नगरेको, अदालतले षड्यन्त्रको तानाबाना तयार गरी फैसला गर्छ भन्ने त्यसप्रति जनताको विश्वास रहरहन नसक्ने, २०५२ साल भदौ १२ गतेको निर्णयले सबै प्रधानमन्त्रीलाई घोच्दैआएको, विना कुनै आधार मनगढन्ते निर्णय गरी एमालेका उम्मेदवारलाई हराइएको भन्नेसमेत व्योराको र तारानाथ रानाभाटले कुनै औपचारिक जानकारी नआई बहस गराउनु निरर्थक हुन्छ, भन्नेसमेत व्यहोराको बहस र छलफल गरी गराई संविधानको धारा ५६(३) ले बहसमा पूर्णतः बन्देज लगाएको विषयमा संवैधानिक सीमा नाघी अपहेलनाको कसूर गर्नुभएको छ । विपक्षीहरूमध्ये

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विपक्षी दलका नेता जस्तो जिम्मेवार पदमा आसिन माधवकुमार नेपालले निर्वाचन विशेष अदालत तथा सो अदालतका न्यायाधीशको विरुद्धमा अपहेलनाजनक बहस प्रस्तुत गर्नु निश्चय नै दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो । २०५२ साल भाद्र १२ गतेको सम्मानित स.अ.को फैलालाई अनावश्यकरूपमा विवादमा मुछ्ने कार्य निजजस्तो विशिष्ट व्यक्तिलाई सुहाउने कार्यसमेत होइन । अन्य विपक्षी महेन्द्रबहादुर पाण्डे, राजेन्द्रप्रसाद पाण्डे र शेरधन राईले अदालत र सम्पूर्ण न्यायपालिकाको विरुद्धमा जनआस्था खलवल्याउने कसूर गरेको निर्विवाद छ । विपक्षी तारानाथ रानाभाट प्रतिनिधिसभाको सभामुखजस्तो गरिमामय र सम्मानित पदमा आसिन व्यक्तिले संविधानतः संसद्मा बहसै गर्न नपाइने विषयमा छलफल गराई संवैधानिक सीमा भत्काई स्वतन्त्र न्यायपालिकाको चिरहरण गर्ने कसूर गर्नु अपहेलनाको पराकाष्ठा हो । संसदले आफ्नो दैनिक कार्य नगरी अदालतको अपहेलनामा समय बर्बाद गर्दा सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताको समेत उपहार हुन गएको छ । यसैगरी त्यस्तो अपहेलनाजनक सामाग्री सम्पादन र प्रकाश नगर्ने विपक्षीहरू योगश उपाध्याय र हेमराज ज्ञवालीले समेत अदालतप्रतिको जनआस्था गिराउन अपहेलनाजन कसूर गरेको निर्विवाद छ । अतः माथिका प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम विपक्षीहरूले श्री स.अ.बाट भएको मिति २०५२/५/१२ को निर्णय र श्री निर्वाचन विशेष अदालत पाटनबाट मिति २०५७/२/१३ मा भएको निर्णयलाई विषय बनाई प्रतिनिधिसभाको बैठकमा छलफल र बहस गर्ने गराउने र त्यस्तो अपहेलनाजनक कार्यको सामाग्रीलाई सम्पादन र प्रकाशन गर्ने कसूर अपराध गरेकाले विपक्षीहरू सातै जनालाई संविधानको धारा ८६(२) एवं सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरी हदैसम्म सजायसमेत गरी न्याय पाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी ।

३. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२ को उपधारा (१)मा सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरालाई लिएर कुनै पनि सदस्यउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी संविधानले नै विशेषाधिकारको प्रत्याभूति दिएको देखिएकोले प्रस्तुत निवेदन दर्ता गर्न मिलेन । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २७ बमोजिम दरपिठ गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतका रजिष्ट्रारबाट भएको मिति २०५७/३/१५ को आदेश ।
४. संविधानको धारा ५६(३) र ८६(२) एवं सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) को कुराहरूको विषयमा परेको निवेदन दर्ता गर्न संविधानले बन्देज लगाएको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निरुपण हुनुपर्ने देखिएको र त्यस्तो प्रश्नमा निरुपण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ ले रजिष्ट्रारलाई प्रदान गरेको नदेखिँदा मिति २०५७/३/१५ मा रजिष्ट्रारबाट भएको दरपिठ आदेश बदर गरिदिएको छ । कानूनको रीत पुन्याई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दर्ता गर्न ल्याए दर्ता गरी कानूनबमोजिम गर्नुभन्ने यस अदालतको मिति २०५७/३/२२ को आदेश ।
५. यस आषाढ १४ मा प्रतिनिधिसभामा सांसदहरू सर्वश्री महेन्द्रबहादुर पाण्डे, राजेन्द्रप्रसाद पाण्डे, शेरधन राईसमेतले बोलेको रेकर्ड भए प्रतिनिधिसभाबाट फिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्ने मिति २०५७/४/५ को यस अदालतको आदेश ।
६. प्रतिनिधिसभा कार्य व्यवस्था परामर्श समितिको बैठकमा उक्त विषयमा निर्णयका लागि प्रस्तुत हुँदा आदेशबमोजिम माग भइआएको रेडर्क उपलब्ध नगराउने भन्नेसमेतको मिति २०५७/४/१३ को निर्णय भएको व्यहोरा अवगत गर्न आदेशानुसार अनुरोध गर्दछु भन्ने मिति २०५७/४/२३ को च.नं.१८/२०५७/५/८ को संसद् सचिवालयको पत्र ।
७. प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधको लगतमा दर्ता गरी निवेदकको मागबमोजिम अदालतको अपहेलनामा

कारवाही किन हुनु नपर्ने हो सात दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा समाव्हान जारी गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको आदेश ।

८. राज्यको चौथो अंगका रूपमा सैद्धान्तिक मान्यता प्राप्त नेपाली सञ्चारजगतले प्रजातन्त्रको संस्थागत विकासमा कुनै न कुनै रूपमा टेवा पुऱ्याइरहेका छ । सञ्चार विनाको प्रजातन्त्रको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । प्रजातन्त्रको संस्थागत विकासका लागि प्रेसको भूमिका कम महत्वपूर्ण छैन । गरिवी, अशिक्षा र प्रविधिको विकास हुन नसकी आफ्नो दैनिक गुजारासमेत गर्न नसकेका आम नागरिकहरूका वस्तीसम्म प्रजातन्त्रको ज्योति पुऱ्याउने पहिलो संयन्त्र सञ्चार हो । विकासको चरणमा रहेको नेपाली सञ्चारजगतको पनि आफ्ना कमजोरहरू नभएका होइनन् । तर प्रजातन्त्रिक मूल्य मान्यताअनुसार राष्ट्रको जिम्मेवार प्रेसलाई मर्यादित बनाउन नेपाली सञ्चारकर्मीले स्वतन्त्र तथा निष्पक्षरूपमा समाचार र विचारको सम्प्रेषण गर्न पाउनुपर्छ र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा समाचारमूलक तथा सूचनामूलक कार्यक्रममा बहुदलीय व्यवस्था, संवैधानिक राजतन्त्र तथा अन्य राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई प्रसारणमा उच्च प्राथमिकता दिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैअनुरूप व्यवस्थापिका, कार्यपालिका एवं न्यायपालिकामा घटेका घटनालाई जस्ताको त्यस्तै उतारेर आम नेपाली नागरिकसमक्ष पुऱ्याउनु हाम्रो व्यवसायगत कर्तव्य हुन आउँछ । सोही अनुरूप मिति २०५७/३/१५ गतेका दिन कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित समाचार माननीय सांसदज्यूहरूले सदनमा बोलेको कुरालाई हामीले प्रकाशित गरेका हौं । उक्त समाचार पत्रिकामा प्रकाशित गर्दा संसद्मा बोल्ने सांसदहरूको भनाइलाई उद्धृत गरिएको छ । उक्त समाचार हामीले आफ्नो मनगढन्तेरूपमा अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर पार्ने नियतले हामीले प्रकाशित नगरेको हुँदा हामीले अदालतको अपहेलना हुने कार्य गरेको छैनौं । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रदान गरेको सूचनाको हकअन्तर्गत, सूचनाको जानकारी लिन खोज्ने पक्षले सबै प्रकारका सूचनाको जानकारी पाउने कुरालाई आफ्नो हकको रूपमा लिन चाहन्छन् । आम जनताबाट निर्वाचित भएर जनताको प्रतिनिधित्व गरेका व्यक्तिहरूले संसद्मा गएपश्चात सदनमा के बोल्छन् भन्ने जिज्ञासा सम्पूर्ण नेपाली जनताले राख्ने नै हुँदा सोही अनुसार हामीले संसद्मा बोलेको कुरालाई लिएर समाचार प्रकाशित गरेका हौं । हामीले अदालतको अपहेलना गर्ने हेतुले समाचार प्रकाशित गरेका होइनौं । हामीले कान्तिपुर दैनिकमा उक्त समाचार प्रकाशित गर्दा संसद्मा त्यस किसिमका कुराहरू बोल्ने सांसदहरूको भनाइलाई आपत्ति गरेको भनी समाचार प्रकाशित गरेका छौं । जस्तै समाचारको दोस्रो हरफको पहिलो प्यारामा आफ्नो पक्षमा निर्णय भएन भनेर अदालतमाथि आक्षेप लगाउनु संविधानको मर्मविपरित हो । हाम्रो पत्रिकाले अदालतको अपहेलना गर्ने उद्देश्यले समाचार प्रकाशित गरेको भए यस किसिमको भनाई नराखिकन नै खाली अदालतलाई दोष दिएको समाचारमात्र प्रकाशित गर्ने थियौं । असल नियतले अदालतको सम्मान गर्दै समाचार सम्प्रेषण गरेको हुँदा हामीलाई विपक्षी नै बनाउनु नपर्नेमा निवेदकले हामीप्रति दुराशय राखी उक्त घटनामा हामीलाई मुछेर अदालतप्रतिको हाम्रो मानसम्मानलाई धुमील बनाउन खोज्नु भएको मात्रै हो । तसर्थ, निवेदन खारेज गरी अदालतप्रतिको हाम्रो सम्मान यथावत् राखिपाउँ । कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित हुने कान्तिपुर दैनिकमा हामीले कुनै पनि समाचार प्रकाशित गर्दा व्यक्तिले बोलको वा वक्तव्य दिएको वा आफ्नो भनाई राख्न अनुरोध गरेको सन्दर्भमा उठाउनुपर्दा वा निजको भनाई जस्तोका तस्तै राख्नुपर्दा उक्त समाचारको स्रोत अर्थात् कसको भनाइ हो भनी प्रकाशन गर्ने, समाचारमा फलानोले भन्नुभयो वा बताउनुभयो भनी उल्लेख गरिने हुँदा समाचारको स्रोत व्यक्तिले नै त्यस समाचारप्रति जिम्मेवारी लिनुपर्ने हुन आउँछ तर हामीले यसो भन्दैमा जिम्मेवारीबाट पन्छिन खोजेको भने होइन । तसर्थ, उक्त दिन प्रकाशित समाचार हाम्रो अभिव्यक्ति नभई कसैले

व्यक्त गरेको कुरालाई मर्यादित किसिमले जनसमक्ष पुऱ्याउँदा सम्मानित अदालतको अपहेलना नहुने हुँदा निवेदकको निवेदन जिकिर औचित्यहीन भएकोले खारेज गरिपाउँ ।

९. अतः माथि उल्लेखित जिकिरहरूका आधारमा हाम्रो उद्देश्य एवं मनसाय अदालतको अपहेलना गर्ने नभएर घटनाको जानकारी गराउने उद्देश्य एवं मनसायबाट उक्त समाचार छापिएको हो । सम्मानित अदालतप्रति कुनै किसिमको दुराग्रह, वैमनश्यता एवं रिसइवी लिएर समाचार प्रकाशित गरिएको होइन । हामीले प्रकाशन एवं सम्पादन गरी प्रकाशित गरेको पत्रपत्रिकाले विगतमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको पक्षमा खेल्दैआएको भूमिका सदैव उल्लेखनीय रहेको कुरा विगतका अंकमा प्रकाशित लेख, रचना एवं समाचारबाट पुष्टि हुन्छ । सम्मानित अदालतप्रति हामी प्रगाढ आस्था र सम्मान गर्दछौं र पछिसम्म पनि गरिरहनेछौं । तसर्थ, हामीले कुनै किसिमको अदालतको अपहेलना गर्ने कार्य नगरेको हुँदा निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी कान्तिपुर दैनिकका प्रकाशक हेमराज ज्ञवालीको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफ ।
१०. विपक्षी निवेदकले संविधानतः संसद्मा वहसै गर्न नपाइने विषयमा छलफल गराएको र त्यस्तो छलफलबाट अदालतको अपहेलना हुन पुगेको आरोप ममाथि लगाउनुभएको रहेछ । गरिमामय न्यायपालिकाबाट भएका काम-कारवाहीका सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को विपरित हुने गरी मैले छलफल गराएको छैन । त्यस्तो छलफलको लागि कुनै कार्यसूची (एजेन्डा) निर्धारणसमेत नभएको अवस्थामा विपक्षीले ममाथि निराधार र निरर्थकरूपबाट आरोप लगाउनुभएको छ । सांसदहरूले सदनमा बोलेको र व्यक्त गरेको विचारलाई लिएर संविधानको धारा ५६ र ८६ को विपरीत भएको भन्ने अर्थ लगाउन मिल्ने कुरा होइन र यसबाट अदालतका अपहेलना भएको छैन । संसदीय शासन प्रणालीको माध्यमबाट लोकसम्मतिअनुकूल शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने संविधानको लक्ष्य रहेको र नेपाली जनतामा निहित सार्वभौमसत्ताको अधिकारको प्रयोगमा संविधानतः प्रतिनिधिसभाको अहं भूमिका रहने हुँदा यसको विशेषाधिकारका कुराहरूलाई पनि संविधानद्वारा नै व्यवस्थित गरिएका छन् । यी विशेषाधिकारहरूअन्तर्गत धारा ६२(१) मा उल्लेख भएको संसद्को कुनै पनि सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहने र सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै पनि सदस्यउपर अदालतमा कारवाही नलचाइने कुरा स्पष्ट उल्लेख भएको छ । यस अतिरिक्त सदनको काम-कारवाहीका सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई ६२(२) मा उल्लेख भएको एवं सदनको काम-कारवाहीलाई त्यसको असल नियतबारे शंका उठाई टिका-टिप्पणी गरिने छैन र कुनै सदस्यले बोलेको कुनै कुराको सम्बन्धमा जानी-जानी गलत वा भ्रामक अर्थ लगाई कुनै प्रकाशन गरिनेछैन भनी संविधानको धारा ६२(३) मा उल्लेख भएकोले संविधान प्रदत्त संसद्को विशेषाधिकारको ख्यालै नगरी संसद्को आन्तरिक काम-कारवाही र सांसदले बोलेको कुरालाई मनोगत अर्थ लगाई गलत टिप्पणी गरी अदालतमा प्रवेश गर्नु हुने विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ, भन्नेसमेत विपक्षी प्रतिनिधिभाका सभामुख तारानाथ रानाभाटको लिखितजवाफ ।
११. संसद्लाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले केही विशेषाधिकार प्रदान गरेको छ । संसद्को दुवै सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहने र सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै अदालतमा प्रश्न नउठाइने प्रत्याभूति संविधानको धारा ६२(१) ले गरेको छ । त्यसर्थ संविधानले प्रदान गरेको विशेषाधिकारअन्तर्गत सदनमा भएको छलफलको विषय उठान गरी दायर भएको निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ । म लिखितजवाफवाला स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाप्रति प्रतिबद्ध छु । स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाअन्तर्गत निष्पक्ष न्यायसम्पादन गर्नका लागि अदालतको मर्यादा र गरिमा उच्च राख्नुपर्छ भन्ने कुरामा पनि त्यत्तिकै

संवदनशील छु । अदालतप्रति जनआस्था हरहमेसा ररिहनुपर्छ भन्ने कुरामा मेरो अटल विश्वास छ । कुनै पनि क्षेत्रबाट अदालतको गरिमा, मर्यादामा आँच आउनु वा अदालतप्रति जनआस्थामा हास आउने कार्य भएमा सोको विरुमा आफूलाई उभ्याउनु आफ्नो कर्तव्य ठान्दछु । सदनमा मैले आफ्नो विचारहरू अभिव्यक्त गर्दा पनि यिनै मान्यताको दायराभित्र रहेर अभिव्यक्त गरेको छु । तसर्थ संविधानको दायराभित्र रहेर सदनमा अभिव्यक्त भएको विचाराको सम्बन्धमा अदालतको अपहेलना भयो भनी दिएको निवेदन खारेजभागी छ । साथै कानुनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्नको लागि स्वतन्त्र एवं सक्षम न्याय प्रणालीको व्यवस्था गरिएको हो भन्ने कुरा संविधानको प्रस्तावनाको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन्छ । संविधानको धारा ५६ लाई पनि यसै परिधिभित्र राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । स्वतन्त्र एवं सक्षम न्यायप्रणालीलाई अंगीकार गर्ने र विकसित गर्ने कार्य गर्नमा देखा परेका चुनौतीहरूको विषयवस्तु संसदीय शासन प्रणाली अँगालेको हाम्रो जस्तो मुलुकको संसद्को विषयवस्तुभन्दा बाहिर रहन सक्दैन । सार्वभौमसत्तासम्पन्न नेपाली जनताको प्रतिनिधि संस्थाको रूपमा रहेको प्रतिनिधिसभामा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयवस्तुमा छलफल हुनु र सो विषयमा निष्कर्ष निकालिनु स्वाभाविक हुन्छ । न्यायपालिकासँग सम्बद्ध विषयमा छलफल गरी स्वतन्त्र र सक्षम न्यायप्रणालीलाई व्यवहारमा स्थापित गर्न प्रतिनिधिसभा क्रियाशील रहन्छ । सोहीअनुरूप संसद्मा मबाट अभिव्यक्त भएका विचार न्यायपालिकाको गरिमा र मर्यादा उँचो बनाउने र जनआस्थामा अभिवृद्धि गराउने कुरासँग सम्बन्धित छन्, अदालतको अपहेलना हुनेखालका अभिव्यक्ति मबाट व्यक्त भएका छैनन् । मबाट सदनमा व्यक्त विचार अदालतको अपहेलनाजन्य छन् भन्ने कुरा स्थापित र प्रमाणित गर्ने भार विपक्षी निवेदकमाथि रहने कुरा निर्विवाद छ तर विपक्षी निवेदकले मबाट सदनमा अपहेलनाजन्य विचार अभिव्यक्त भएको छ भनी स्थापित र प्रमाणित गर्न सक्नुभएको छैन । संविधानको धारा ६२ को उपधारा (१), (२) र (३) को संवैधानिक प्रत्याभूतिलाई नजरअन्दाज गरी सदनको आन्तरिक काम-कारवाहीको विषयमा सदनमा बोलेको विषयमा विपक्षीबाट दायर भएको निवेदन खारेजभागी छ । अतः उपर्युक्त उल्लेख गरिएबमोजिम अदालतको मर्यादा र गरिमालाई उँचो बनाई अदालतप्रतिको जनआस्थामा अभिवृद्धि गराउने उद्देश्यबाट सदनमा भएको छलफलको विषयलाई लिएर अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भनी विपक्षीबाट दायर भएको निवेदन खारेज गरी न्यायिक निरूपण गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी प्रतिनिधिसभाको विपक्षी दलका नेता माधवकुमार नेपालको लिखितजवाफ ।

१२. उपर्युक्त व्यहोरा उल्लेख गर्दै संसद्का दुवै सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहने र सदनमा व्यक्त, गरेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै अदालतमा प्रश्न नउठाइने प्रत्याभूति संविधानको धारा ६२(१) ले गरेको छ । त्यसैगरी आफ्नो आन्तरिक काम-कारवाही नियमित गर्ने अधिकार संसद्को प्रत्येक सदनलाई संविधानले प्रदान गरी सदनको कुनै कारवाही नियमित वा अनियमित के छ भनी निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई मात्र हुने र सो सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाइने छैन भनी संविधानको धारा ६२(२) ले प्रत्याभूति गरेको छ । साथै संविधानको धारा ६२(३) ले संसद्का कुनै सदनको कुनै पनि कारवाहीलाई त्यसको असल नियतबारे शंका उठाई कुनै टिकाटिप्पणी गरिनेछैन र कुनै सदस्यले बोलेको कुनै कुराको सम्बन्धमा जानी-जानी गलत वा भ्रामक अर्थ लगाई कुनै प्रकारको प्रकाशन गरिनेछैन भनी प्रत्याभूति गरेको छ । यस्तो संवैधानिक प्रत्याभूतिलाई नजरअन्दाज गरी सदनको आन्तरिक काम-कारवाहीको सन्दर्भमा सदनमा बोलेको विषयमा विपक्षीबाट दायर भएको निवेदन खारेजभागी छ । अतः उपर्युक्त उल्लेख गरिएबमोजिम अदालतको मर्यादा र गरिमालाई उँचो बनाई अदालतप्रतिको जनआस्था अभिवृद्धि गराउन उद्देश्यबाट सदनमा भएको छलफलको विषयलाई लिएर अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भनी विपक्षीबाट दायर भएको निवेदन खारेज गरी न्यायिक निरूपण

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरू राजेन्द्रप्रसाद पाण्डे, महेन्द्रबहादुर पाण्डे र शेरधन राई समेतको तर्फबाट प्रस्तुत संयुक्त लिखितजवाफ ।

१३. विपक्षी कान्तिपुर पत्रिकाका सम्पादक योगेश उपाध्यायको तर्फबाट लिखितजवाफ नपरेको ।
१४. यसमा विषयवस्तुको महत्वलाई दृष्टिगत गर्दा वहस नोट र विषयवस्तुसँग सम्बन्धित सामाग्रीको प्रतिलिपिसमेत दाखिल गराउन आवश्यक हुँदा वहसनोट २०६२ साल असार मसान्तभित्र दाखिल गराई हेर्दाहेर्दैमा पेशी तोकी पेश गर्नु भन्ने २०६२/२/३१ को आदेश ।
१५. नियमबमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक तथा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले निम्नबमोजिमको वहस तथा लिखित वहसनोट प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१६. निवेदक अधिवक्ता रविराज भण्डारीले आफ्नो वहसमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको सर्वमान्य सिद्धान्त एवं सार्वभौमिक मूल्य र मान्यतालाई समेटिएको हुँदा धारा ८६(२) को व्यवस्था गरी आफ्नो र मातहत अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरिएको, संसद्लाई प्राप्त धारा ६२ को विशेषधिकार असीमित नभएको, धारा ६२(१) बमोजिम संविधानको अधिनमा रही संसद्भित्र वाक् स्वतन्त्रताको उपभोग गरिनुपर्ने, संविधानको धारा ५६(३) ले पनि कुनै न्यायाधीशले आफ्नो कर्तव्यपालनाको सिलसिलामा गरेको कुनै कार्यको सम्बन्धमा संसद्मा छलफल गर्न बन्देज लगाएको, प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०५४ को नियम ५९(१) ले प्रश्न गर्न नपाइने विषयहरूको सूचीमा संविधानको धारा ५६ ले बन्देज गरेका विषयमा भनी उल्लेख भएको, वर्तमान संविधानमा व्यवस्था भए जस्तै नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ४५(३) र ५१(१) ले पनि राष्ट्रिय पञ्चायतमा छलफलमा लगाएको बन्देज र राष्ट्रिय पञ्चायतको विशेषाधिकारको व्यवस्था हुबहु भएको सन्दर्भमा वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षसमेत भएको (ने.का.प. २०३५, अंक ९, पृष्ठ १६९-१८९, नि.नं.११९७/ स.अ.नि.संग्रह भाग १२, पृष्ठ ३९८-४९४) मुद्दामा सम्मानित अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त संविधानको धारा ९६(२) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा बाध्यात्मकरूपमा अनुसरण गर्नुपर्ने हुँदा उपर्युक्त संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाहरूको आधारमा विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरेको स्थापित हुनआएको छ । साथै थीरप्रसाद पोखरेल वि. हरिहर विरही भएको मुद्दा (ने.का.प.२०४९, अंक ८, पृष्ठ ७७०, नि.नं. ४६०६) मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा पनि विपक्षीहरूबाट भएको कार्यले अदालतको अपहेलना भएको प्रमाणित हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ८६(२) र स.अ.ऐन, २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई कसूरदार ठहर्‍याई सोही ऐनबमोजिम हदैसम्म सजाय हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१७. विपक्षी प्रतिनिधिसभाका सभामुख तारानाथ रानाभाटको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्मा तथा अधिवक्ता श्री ललितबहादुर बस्नेतले संविधानको धारा ६२ को उपधारा (१) र (२) को परिप्रेक्ष्यमा भएको दरपिठ आदेश नै सदर रही प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण कारावही बदर हुनुपर्ने, धारा ६२(१) ले सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहने प्रत्याभूत गरेको र ६२(२) ले सदनलाई आफ्नो काम-कारवाही नियमित गर्ने पूर्ण अधिकारको प्रत्याभूति गरेको तथा यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन निषेधसमेत गरेको छ, संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गरिएकोले सदन बाहिर पनि एउटा नागरिकको वाक् स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति छ । धारा ६२ को उपधारा (१) ले 'पूर्ण' शब्दको विशेषणद्वारा यो अधिकार अभू सशक्त रहेको र धारा ६२(२) ले सदनको आन्तरिक कारवाही व्यवस्थित

गर्ने पूर्ण अधिकार संसदलाई प्रदान गर्नुका अतिरिक्त धारा ६२(३) ले यस सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाइने छैन भन्ने निषेधात्मक बन्देज गरेकोमा यी सबै प्रत्याभूति र बन्देजहरू निवेदकको हकमा किन लागू नहुने भन्ने कुनै अभिव्यक्त आदेशविना २०५७/३/१५ को रजिष्टारबाट भएको दरपिठ विष्कृत हुन नसक्ने हुँदा पनि प्रस्तुत मुद्दा खारेज हुनुपर्ने अवस्था छ। साथै संसद्भिन्न पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको व्यवस्था २०१५ सालको संविधानको धारा ३८ मा प्रारम्भ भई नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ५१(१) मा पूर्णता पाई निरन्तर रहिआएकोमा यो प्रावधानको बारेमा सर्वज्ञरत्न तुलाधर वि.अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायतको मुद्दामा भएको निर्णयमा एउटा अपवाद बाहेक कहिल्यै प्रश्न उठेन र उक्त मुद्दामा पनि अदालतले आफ्नो मर्यादा र राष्ट्रिय पञ्चायतको संवैधानिक सीमाको विवेचना गरे पनि राष्ट्रिय पञ्चायतको विवादित काम-कारवाहीमा कुनै हस्तक्षेप नगरी रिट खारेज गरेको छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) अन्तर्गतको संसद्भिन्नको वाक् स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेषाधिकारको प्रावधान बेलायतको विल अफ राईट्स (Bill of Rights Act, 1689) को धारा ९ र भारतीय संविधानको धारा १०५(१) मा व्यवस्था गरेको प्रावधानभन्दा अझ अगाडि बढेर 'पूर्ण' भन्ने विशेषणका साथ राखिनु निरर्थक मान्न सकिँदैन भन्नुभयो।

१८. त्यसैगरी उहाँले भारतीय सर्वोच्च अदालतसमक्ष संसद्भिन्न कुनै सदस्यले अदालतको विरुद्ध बोलेको कुनै कुरालाई लिएर कुन मुद्दा चलेको वा त्यस विषयमा निर्णय भई नजिर कायम भएको दृष्टान्त पाईदैन। बेलायतमा पनि १६८९ मा नै Bill of Rights द्वारा यो सिद्धान्त स्थापित भई स्थिर रहिआएको छ। हाम्रो संविधानको धारा ६२(१) ले पनि सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरामा कुनै सदस्यउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भन्ने व्यवस्था गर्नुको अलावा धारा ६२ को अन्य उपाधाराहरू जस्तो उपधारा (२) र (५) मा पनि अदालतमा कारवाही नचल्ने प्रावधान छ। त्यसको अतिरिक्त उपधारा (७) अन्तर्गत यसप्रकारको विषयमा निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई मात्र हुनेछ, भनी प्रत्याभूति प्रदान भएकोमा सदनको अध्यक्षता गर्ने सभामुखसमेतलाई हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत निवेदन उक्त संवैधानिक व्यवस्था प्रतिकूल हुँदा खारेज गरिपाऊँ। साथै यस सम्मानित अदालतले सन्तुलित न्यायिक अवधारणाहरूको विकासमा स्थापित गर्दै गएका सिद्धान्त र नजिरहरूद्वारा नेपालको संवैधानिक कानून समृद्ध र सबल हुँदैआएको तथा नागरिकको वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रताको सर्वोच्च र प्रभावकारी संरक्षकको पहिचान यस सम्मानित अदालतले हासिल गर्दैआएको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत निवेदन निरर्थक मात्र होइन, संविधान, कानून र स्थापित नजिरहरूको पनि प्रतिकूल छ भनी आफ्नो वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

१९. विपक्षी कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित कान्तिपुर दैनिकका प्रकाशक हेमराज ज्ञवालीसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राधेश्याम अधिकारी र अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निरालाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) ले संसदको सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहने र सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै पनि सदस्यउपर अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी व्यवस्था गरेको, प्रस्तुत विषयवस्तु संसद्भिन्न बोलेको कुरासँग सम्बन्धित भएकोमा विवाद नभएको, संविधानको धारा ५६(२) ले बन्देज लगाइएका विषयवस्तुहरूमाथि कुनै सांसदले बोलेको हो/होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्ने अधिकार संविधानको धारा ६२(२) ले सम्बन्धित सदनलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा प्रस्तुत विषयमा अदालतले अपहेलनामा निर्णय लिनुअघि सन्तुलनको सिद्धान्तलाई ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। संविधानको धारा ६२(३) मा कुनै सदस्यले बोलेको कुनै कुराको सम्बन्धमा जानी-जानी गलत वा भ्रामक अर्थ लगाई कुनै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रकाशन गरिनेछैन भनी व्यवस्था गरिएकोमा कान्तिपुर दैनिकबाट संसद् चलिरहेको अवस्थामा समाचार संकलन गर्न गएका समाचारदाताले प्रेषित गरेको समाचार नै उक्त दिन प्रकाशित गरिएको हुँदा कान्तिपुर दैनिकले संविधानको धारा १६ अन्तर्गत जनतालाई सुसूचित गर्ने काम गरेको र संविधानको धारा ६२(३) को प्रतिकूल कुनै काम नगरेको, संविधानको धारा ६२(५) ले सदनको कारवाही प्रकाशित गरेको कुरामा अदालतमा कारवाही चल्नेछैन भनी व्यवस्था गरेको समेतका कारणहरूबाट अदालतको अपहेलनामा कान्तिपुर दैनिकमाथि कारवाही हुने आधार र कारण विद्यमान नभएको हुँदा विपक्षीको निवेदन जिकिर पुग्न नसक्ने भएकोले सो निवेदन जिकिर खारेज गरिपाऊँ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२०. त्यसैगरी विपक्षीहरू प्रतिनिधिसभाका विपक्षी दलका नेता माधवकुमार नेपाल तथा प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरू राजेन्द्र पाण्डे, महेन्द्रबहादुर पाण्डे र शेरधन राईको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुभास नेम्वाङ्ग, श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री अग्नि खरेलले वहस गर्दै निम्न जिकिर लिनुभयो ।

२१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) ले यस संविधानको अधिनमा रही संसद्को दुवै सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता प्रदान गरेको र सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा मतलाई लिएर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी विशेषाधिकारको प्रत्याभूतिसमेत दिएको छ । सोही संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) ले सबै नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरे पनि सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले कानुनद्वारा उक्त अधिकारमा प्रतिबन्ध लगाउन सकिने गरी उक्त अधिकारलाई सीमित गरेकोमा धारा ६२ को उपधारा (१) ले संसद् सदस्यहरूलाई सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताका विशेषाधिकार प्रदान गरेको छ । यस्तै व्यवस्था भारतीय संविधानको धाराहरू १९(१) (a), १९(२) तथा धारा १०५ को (१) (२) मा गरिएको छ । भारतीय संविधानको धारा १०५(१) मा Powers, privileges etc. of the House of Parliament and of the members and committees there of भन्ने शीर्षकअन्तर्गत Subject to the provisions of this constitution and the Rules and standing orders regulating the procedures of Parliament, there shall be freedom of speech in Parliament भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । बेलायतमा सदनले बोलेको विषयलाई मद्दा बनाई अदालत प्रवेश गरेका केही मुद्दा बेलायतमा भए पनि सन् १६८९को Bill of Rights ले सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता हुने व्यवस्था गरी सदनमा बोलेको कुरालाई लिएर कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन वा अभियोग लगाउन नपाइने गरी बदेज लगाएपश्चात् संसद्भित्र बोलेको विषयमा कहीं कतै प्रश्न उठाउन नपाइने संवैधानिक प्रत्याभूति प्राप्त भएको देखिन्छ । Bill of Rights को धारा ९ मा "The freedom of speech and debates or proceeding in parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of parliament" भन्ने उल्लेख भएको छ । यही व्यवस्था अनुसरण गर्दै अमेरिकी संविधानको धारा १ को खण्ड ६(१) ले सदनमा वाक् स्वतन्त्रताको पूर्ण प्रत्याभूति दिएको छ । त्यसैगरी, फ्रान्सको पाँचौँ गणतन्त्रको संविधान, १९४६ को धारा २६, जापानको संविधान, १९४६ को धारा ५१ ले पनि सदनभित्र वाक् स्वतन्त्रताको पूर्ण प्रत्याभूति दिएको पाइन्छ । यसरी विश्वका सबै प्रजातान्त्रिक संविधानहरूले अवलम्बन गरिआएको संसद्को सदनभित्रको वाक् स्वतन्त्रताको पूर्ण प्रत्याभूतिको विशेषाधिकारको विशेषाधिकारको सिद्धान्तलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) ले पनि अंगीकार गरेको पाइन्छ । संसद्को यो विशेषाधिकार पूर्णतः बन्देज मुक्त होइन भन्दै सबै प्रजातान्त्रिक संविधानहरूले यसको सीमा तोकेको उदाहरण प्रस्तुत गर्नुभयो । भारतीय संविधानको धारा १०५ को उपधारा (१) को सुरुमै Subject to the provisions of this Constitution & to the rules and standing orders regulating the procedure of parliament भन्ने

उल्लेख भएकाले उक्त सीमाभित्र रहेर सांसदहरूले आफ्नो वाक् स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्नुपर्छ र यसको उल्लंघन भएमा सभामुखले उपयुक्त कारवाही गर्न सक्दछ तर यो प्रतिबन्ध नागरिकलाई प्राप्त वाक् स्वतन्त्रतामाथिका कानुनी प्रतिबन्ध जस्तो प्रतिबन्ध होइन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७७ को धारा ६२(१) को सुरुमै यस संविधानको अधीनमा रही भन्ने वाक्यांश रहेकोले यसको अर्थ धारा ५६ को बन्देज र धारा ६३ अन्तर्गत निर्मित संसद्को नियमावलीको मातहतमा रही संसद्मा धारा ६२ को उपधारा (१) को पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहनेछ भन्ने निर्विवाद छ। अर्कोतर्फ धारा ६२ को उपधारा (२) ले हाम्रो संसद्लाई पनि आफ्नो काम-कारवाही नियमित गर्ने पूर्ण अधिकार प्राप्त छ। साथै सदनको कुनै कारवाही नियमित वा अनियमित के छ भनी निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई मात्र हुनेछ यससम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन पाइने छैन भन्ने व्यवस्था गरी संसद्लाई आफ्नो नियमावली आफै बनाउन पाउने अधिकार धारा ६३ ले प्रदान गरेअनुरूप प्रतिनिधिभसा नियमावली, २०५४ बनी क्रियाशील रहको छ। उक्त प्रतिनिधिसभा नियमावलीको नियम ३६ ले बैठकमा हुने छलफलमा भाग लिने सदस्यले पालना गर्नुपर्ने कुराहरूमा संविधानको धारा ५६ मा उल्लेखित कुराको विपरीत बोल्न नहुनेलगायतका विभिन्न कुराहरू समावेश छन्। त्यस्तै उक्त नियमावलीको परिच्छेद ९ नियम ४४ देखि ४९ सम्म सभामा सुव्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा चेतावनी, निष्काशन र सदस्यहरूको निलम्बनसम्मका विभिन्न व्यवस्था गरी सोको प्रयोग गर्ने अधिकार सभामुखलाई दिएको छ। त्यस्तै, नियमावलीको नियम २४६ ले बैठकमा छलफल हुँदा प्रयोग गरिएको कुनै शब्द वा वाक्यांश अशिष्ट आपत्तिजनक वा असंसदीय वा अमर्यादित भएमा सभामुखले त्यस्तो शब्द वा शब्दहरूलाई बैठकको कारवाहीको अभिलेखबाट भिक्ने आदेश दिनसक्ने व्यवस्था छ। उपर्युक्त व्यवस्थाबाट संविधानको धारा ६२(२) मा उल्लेखित पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता, संविधानको धारा ६२(१) बमोजिम निर्मित नियमावलीको अधीनमा रही संसद्मा सदनलाई प्रत्याभूत रहेको छ। अर्कोतर्फ अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गर्नुको उद्देश्य न्यायाधीशलाई स्वेच्छाचारी र निरंकुश बनाउने होइन न त न्यायाधीशको व्यक्तिगत बचाउको लागि हो। यो अधिकार न्यायालय वा न्यायाधीशलाई आलोचनामुक्त बनाउनको लागि भन्ने अर्थ गर्ने हो भने न्यायको उद्देश्य मर्न जान्छ भन्ने सिद्धान्तहरू अदालत स्वयंबाट विकसित हुँदैआएको पाइन्छ। उपयुक्त सिद्धान्तहरूलाई हाम्रो अदालतले पनि ग्रहण गरेको कुरा वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारीसमेत विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापा (ने.का.प.२०५५, अंक १०, पृष्ठ ५६३) को मुद्दामा प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तबाट प्रष्ट हुन्छ। अर्कोतर्फ लिखितजवाफवालाहरूले अदालतको अपहेलनाको अभिव्यक्ति हामीबाट भएको छैन भन्दै स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानुनीराज, अदालतको गरिमा र मर्यादाप्रतिको आफ्नो प्रतिबद्धता र संवदेनशीलता दर्शाइरहेको सन्दर्भमा पनि निवेदकको दावी अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मान्य सिद्धान्त र सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल छ भन्दै विद्वान अधिवक्ताहरूले हाम्रो जस्तो संसदीय शासनप्रणाली भएको मुलुकमा न्याय प्रशासनको विषयमा छलफल हुनु स्वाभाविक हुने, न्यायपालिकाको गरिमा मर्यादा उँचो बनाई न्यायपालिकाप्रति जनआस्था अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यबाट गरिएको छलफलबाट अदालतको अपहेलना हुने प्रश्नै उठ्न नसक्ने, संविधानले तोकेको सीमा दायराभित्र रही प्रतिनिधिसभा सदस्यलाई प्राप्त संसद्को विशेषाधिकारअन्तर्गत संसद्भित्र अभिव्यक्त विचार अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्न नसक्ने हुँदा विपक्षीद्वारा दायर निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

२२. विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त वहस सुनी पेश भएका वहसनोट एवं वहसनोटसँग संलग्न सन्दर्भ सामाग्रीहरू तथा निवेदनसित मिसिल संलग्न अन्य कागजातहरूको अध्ययन गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रश्नहरूको निरूपण गरिनुपर्ने देखिनआयो ।

(क) संसदीय विशेषाधिकारअन्तर्गत सदनभित्रको पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको प्रकृति र सीमा के हो ?

(ख) सदनभित्र बोलेको विषयलाई लिएर संविधानको धारा ८६(२) बमोजिम अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न मिल्ने हो/होइन ?

(ग) विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही हुनुपर्ने हो/होइन ?

२३. पहिलो प्रश्नको निरूपण निमित्त नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२), धारा ५६, धारा ६२(१), प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०५४ लगायतका विषयमा सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिसमेतका सन्दर्भलाई विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क) ले सबै नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरेको भए पनि उक्त खण्ड (क) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले उक्त खण्ड (क) को कुनै कुराले नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता वा विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदायहरूका बीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने वा राजद्रोह, गाली-बेइज्जति वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन दिने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा मुनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिनेछैन भन्ने व्यवस्था गरी नागरिकको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतामा सीमा निर्धारण गर्न सकिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । संविधानको धारा १२(२) ले प्रदान गरेको अधिकार संविधानले नै प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन सक्ने भएपछि अनियन्त्रित अधिकार भनी मान्न सकिने अवस्था रहँदैन । संविधानको धारा ६२ को विशेषाधिकारसम्बन्धी व्यवस्थाको उपधारा (१) मा यस संविधानको अधिनमा रही संसद्को दुवै सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता रहनेछ, र सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै पनि सदस्यलाई पक्राउ गर्न थुनामा राख्न वा निजउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी संसद्को सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति दिएको पाइन्छ । यसरी संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क) ले सबै नागरिकलाई प्रदान गरेको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अलावा संविधानको धारा ६२ को उपधारा (१) ले संसद्को सदनमा सदस्यहरूलाई पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ ।

२४. आम-नागरिकलाई प्राप्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकारको अतिरिक्त संसद्को सदनमा सदस्यलाई पूर्ण वाक् स्वतन्त्रता प्रदान गर्नुको विशेष संवैधानिक प्रयोजन रहेको देखिन्छ । संसद्का सदस्यहरूलाई बाह्य प्रभावबाट पूर्णतः मुक्त रही निर्भिकता र स्वतन्त्रतापूर्वक प्रभावकारीरूपमा आफ्नो संवैधानिक दायित्व र भूमिका निर्वाह गर्नका निमित्त वाक् स्वतन्त्रताको निश्चय नै आवश्यकता रहन्छ । यही प्रयाजनको निमित्त जनप्रतिनिधिमूलक संसदीय परम्परा रहेका विश्वका सबै संविधानहरूले संसद्मा वाक् स्वतन्त्रताको विशेषाधिकारको प्रत्याभूति गरेको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ भन्दा पूर्वका नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ को धारा ३८ र नेपालको संविधान, २०१९ को धारा ५१(१) ले यस्तो विशेषाधिकारको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) मा संविधानको अधीनमा रहेर वाक् स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्न पाइने भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । बेलायतमा Bill of Rights 1689 को धारा ९, मा "The freedom of speech and debates or proceeding in Parliament ought not to be impeached or questioned in court or place out of Parliament." भन्ने अलिखित संविधान र सार्वभौम संसद् भएको बेलायतको व्यवस्था र लिखित संविधान अपनाएका गणतन्त्र भारत, नेपालको व्यवस्था सिद्धान्तः सन्निकट रहे पनि संवैधानिक व्यवस्थामा केही अन्तर हुनु स्वाभाविक नै हुन्छ । Bill of Rights 1689 को दफा ९ ले कुनै

बन्देज लगाएको अवस्था छैन भने गणतन्त्र भारतको संविधानको धारा १०५(१) मा "Subject to the provisions of this constitution and the rules and standing orders regulating the procedure of Parliament, there shall be freedom of speech in the Parliament" भन्ने व्यवस्था गरी संवैधानिक र कानुनी व्यवस्था प्रतिकूल गरी संसद्मा वाक् स्वतन्त्रता प्रयोग गर्न नपाइने व्यवस्था भएको देखिन्छ। त्यस्तै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ६२(१) मा "यस संविधानको अधीनमा रही" भन्ने वाक्यांशको उल्लेख भएबाट उक्त धाराको विशेषाधिकारको प्रयोग गर्दा संविधानको अधीनमा रहेर गर्नुपर्ने कुरा स्पष्ट देखिन्छ। संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम धारा ६२(१) को विशेषाधिकारको प्रयोग गर्दा उक्त धारासँग सम्बन्धित र सान्दर्भिक हुनआउने संविधानका अन्य प्रावधानहरूमा समेत विचार गर्नुपर्ने हुन आउँदछ। यस सन्दर्भमा धारा ६२(१) को प्रयोग गर्दा धारा ५६ ले वहसमा बन्देज लगाएका विषयहरूको अधीनमा रहेर उक्त धाराको प्रयोग गर्नुपर्ने देखिनआउँछ। संविधानको धारा ५६ ले श्री ५, श्री ५ बडामहारानी र श्री ५ का उत्तराधिकारीको आचरणको सम्बन्धमा नेपालको कुनै अदालतसमक्ष विचाराधीन रहेको कुनै मुद्दासम्बन्धी कुरामा र कुनै न्यायाधीशले आफ्नो कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा गरेको कुनै कार्यको सम्बन्धमा संसद्को कुनै सदनमा छलफल गर्न पाइनेछैन भनी वहसमा बन्देज लगाएको छ। संविधानले नै धारा ६२(१) को विशेषाधिकारअन्तर्गत सदनमा पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दा उक्त स्वतन्त्रतालाई संवैधानिक सीमाभित्र रहेर उपयोग गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरालाई लिएर निजउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी धारा ६२(१) ले प्रत्याभूति प्रदान गरेको छ। सदनको कारवाहीलाई संविधानले तोकेको सीमाभित्र मर्यादित रहेर नियमित गर्ने विशेषाधिकार संविधानको धारा ६२(२) ले सम्बन्धित सदनलाई नै दिएको पाइन्छ। संविधानको धारा ६२(२) मा यस संविधानको अधीनमा रही संसद्को प्रत्येक सदनलाई आफ्नो आन्तरिक काम-कारवाही नियमित गर्ने पूर्ण अधिकार रहने र सदनको कुनै कारवाही नियमित वा अनियमित के छ भनी निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई मात्र हुने तथा सो सम्बन्धमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाइने छैन भनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यसप्रकार संविधानले संसद्को प्रत्येक सदनलाई आफ्नो आन्तरिक काम-कारवाही नियमित वा अनियमित सम्बन्धमा निर्णय गर्ने पूर्ण अधिकार प्रदान गरी उक्त काम-कारवाही संविधानको अधीनमा राखी संविधानले तोकेको सीमाभित्र सञ्चालन गर्ने गुरुत्तरदायित्व प्रदान गरेको छ। संसद्को काम-करवाही संविधानविपरीत हुन सक्दैन। संविधानविपरीत गरिएका काम-कारवाहीले वैधानिकता प्राप्त गर्न सक्दैन। संविधानसम्मत तरिकाबाट आन्तरिक काम-कारवाही अगाडि बढाउने अधिकार संसद्को नै रहेबाट संविधानविपरीतको कार्य रोक्ने जिम्मेवारी पनि संसद्को नै रहेको संवैधानिक व्यवस्था स्पष्ट नै छ।

२५. उपर्युक्त संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने क्रममा संसद्लाई संविधानको धारा ६३(१) ले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्नका लागि नियमावली बनाउने अधिकार प्रदान गरेको छ। संविधानको अधीनमा रही संसद्को प्रत्येक सदनले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्न बैठकको सुव्यवस्था कायम राख्न र समितिहरूको गठन, काम-कारवाही र कुनै सदन वा समितिको अन्य कुरा नियमित गर्न नियमावली बनाउने र त्यस्तो नियमावली श्री ५ बाट स्वीकृत भएपछि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था धारा ६३(१) मा रहेको छ। सोही संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गत प्रतिनिधिसभाले पनि आफ्नो आन्तरिक कार्यसञ्चालन विधि प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०५४ बनाई श्री ५ बाट स्वीकृत भई लागू रहेको देखिन्छ। उक्त नियमावलीले सदनमा सुव्यवस्था कायम गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न व्यवस्था गरेको छ। नियमावलीको नियम ४४ देखि ४९ सम्म सदस्यहरूलाई चेतावनी, निष्काशन र सदस्यको निलम्बनसम्मका व्यवस्था गरी सोको अधिकार सभामुखलाई प्रदान गरिएको तथा नियम ५९(१) ले सदनमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रश्न गर्न नपाइने विषयहरूको उल्लेख गरी सोको खण्ड (ट) मा संविधानको धारा ५६ ले छलफलमा बन्देज गरेका विषयहरू पनि समावेश गरेको पाइन्छ। प्रतिनिधिसभा नियमावलीको नियम ३६ ले छलफलमा भाग लिने सदस्यले पालन गर्नुपर्ने कुराहरूको व्यवस्था गरेको, नियम ३६(ग) ले संविधानको धारा ५६ मा उल्लेखित कुराहरू विपरित बोल्न हुँदैन भनी संविधानको दफा ५६ ले बन्देज लगाएको विषयमा प्रश्न गर्न वा छलफल गर्न नपाउने गरी स्पष्टरूपमा व्यवस्था गरेको छ। यसरी संविधानको धारा ५६ ले छलफलमा प्रतिबन्ध लगाएका विषयमा प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०५४ को व्यवस्था विपरित सदनमा बोल्ने वा छलफल हुने कुराहरूलाई व्यवस्थित गर्ने, आन्तरिक काम-कारवाही नियमित गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई भएपछि संविधान, प्रतिनिधिसभा नियमावलीविपरित काम-कारवाही भएमा त्यस्तो काम-कारवाही सदनबाट नै नियन्त्रण, व्यवस्थित, नियमित गर्न सक्ने गरी संसद्को काम-कारवाहीलाई बाह्य हस्तक्षेपबाट मुक्त गरेको छ। संविधानको धारा ६२(१) अन्तर्गत सदनमा रहेको पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको विशेषाधिकार अनियन्त्रित र निरपेक्ष (Absolute) नभई संविधानको अधीन र संविधानले तोकेको सीमाभित्र सीमित गरेको देखिन्छ। उक्त विशेषाधिकारको मर्यादित र व्यवस्थितरूपले प्रयोग र सञ्चालन गर्ने विशेषाधिकार पनि सम्बन्धित सदनलाई हुँदा उपर्युक्त विशेषाधिकारको प्रयोग गर्दा संविधानले तोकेको सीमाभित्र रही संयमताका साथ प्रयोग गर्नु अनिवार्य हुन्छ। संविधानले निर्धारण गरेको सीमा नाघी संसद्बाट विशेषाधिकारको प्रयोग भएमा संविधानसम्मत हुन सक्दैन आन्तरिक काम-कारवाही संविधान कानूनसम्मत तरिकाबाट नियमित गर्ने अधिकार संसद्लाई संविधानले प्रदान गरेको, संविधानसम्मत तरिकाले सदनको काम-कारवाही सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी सदनको नै रहेको सन्दर्भमा त्यस्तो विषयलाई लिएर अदालतबाट हस्तक्षेप गर्नु संवैधानिक उपयुक्तताको दृष्टिकोणबाट उचित हुँदैन।

२६. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, संविधानको धारा ८६(२) ले सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेअनुरूप यस अदालतले विभिन्न मुद्दाहरूमा अदालतको अपहेलना सम्बन्धमा विशद व्याख्या एवं विवेचना गरेको पाइन्छ। यस क्रममा यस अदालतले “सर्वोच्च अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार बन्देजयुक्त छ भन्नु नमिल्ने, संविधानको बन्देजलाई नाघेर बोलेको कुरामा यस अदालतले अधिकार क्षेत्र ग्रहण गर्न इन्कार गर्ने प्रश्नै नउठ्ने” (ने.का.प. २०३५ अंक ९ पृष्ठ १६९-१८९ नि.नं.११९७/ स.अ.नि.संग्रह भाग १२, पृष्ठ ३९८-४२४) भनी सर्वज्ञरत्न तुलाधर विरुद्ध राष्ट्रिय पञ्चायत अध्यक्षसमेत भएको मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ। त्यसैगरी, थीरप्रसाद पोखरेल वि.हरिहर विरही भएको मुद्दामा “न्यायपालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो निकाय सर्वोच्च अदालत भएकोले यसउपर हुने अनर्गल तथा आपत्तिजनक अभिव्यक्तिले सम्पूर्ण न्यायपालिकाउपर नै नकारात्मक असर पार्छ। तसर्थ, अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउन पाउने अधिकारलाई सम्पूर्ण न्यायपालिकाकै अपहेलनामा कारवाही चलाउन नपाउने भनी अर्थ संकुचन गर्न मिल्ने देखिँदैन” (ने.का.प. २०४९, अंक ८, पृष्ठ ७७०, नि.नं. ४६०४) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। अर्कोतर्फ कृष्णप्रसाद भण्डारीसमेत वि.सम्माननीय प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापासमेत भएको अपहेलना मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट “अपहेलनामा कारवाही चलाउने अधिकार प्रदान गर्ने उद्देश्य अदालत वा न्यायाधीशलाई निरंकुश बनाउनु होइन। यथोचित मर्यादा र सम्मान राख्दै अदालतद्वारा गरिएको व्याख्यामा शिष्ट र संयमपूर्ण तरिकाले असहमति प्रकट गरी आफ्नो कानुनी राय व्यक्त गर्न वा पर्याप्त र उचित कारण देखाएर अदालतबाट भएको वा हुन लागेको काम-कारवाहीमा आपत्ति प्रकट गर्न नसकिने हो वा कानुनी वा प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको विपरीत कुनै न्यायाधीशले आफ्नो हक हितविपरीत गर्न लागेको वा कानूनको

व्याख्यासम्बन्धी प्रश्नमा अदालतबाट भएको निर्णय वा फैसलामा अर्को कुनै कानुनी राय प्रकट गर्न नसकिने हो भने अदालत वा न्यायाधीशको काम-कारवाही र अधिकार निरंकुश हुनजान्छ र त्यसबाट न्यायको उद्देश्य विफल हुन जाने सम्भावना रहने” (ने.का.प. २०५५, अंक १०, पृष्ठ ५६३, नि.नं.६६०८) भनी व्याख्या भएको छ ।

२७. संसद्मा भएको वहस वा कुनै सदस्यले अभिव्यक्त गरेको कुरालाई लिएर अदालतको अपहेलनामा कारवाही हुने वा नहुने सन्दर्भ छ त्यसतर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) को व्यवस्थाले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो र मातहतका न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । अपहेलनाको कारवाही अदालतलाई निरंकुश वा स्वेच्छाचारी बनाउन नभई स्वच्छ एवं स्वतन्त्र न्याय प्रणाली, कानुनी राज्यको अवधारणामा आँच पुग्ने र संविधानले अदालतलाई सुम्पिएको संवैधानिक दायित्व पूरा गर्न आउने अवरोध हटाई न्यायपालिकाप्रतिको विश्वसनीयता दृढ राख्ने कार्यप्रति यसको प्रयोग हुनुपर्ने हुन्छ । सर्वोच्च अदालत वा अन्य न्यायिक निकायहरूबाट भएका निर्णयहरूका सम्बन्धमा स्वस्थ एवं मर्यादितरूपमा रचनात्मक समीक्षा वा टिप्पणीबाट निश्चय नै अदालतका काम-कारवाहीको सुधार निमित्त सघाउ पुग्ने नै हुन्छ । अदालतको निर्णय वा काम-कारवाही सम्बन्धमा न्यायपालिकामा जनविश्वासमा आँच आउने न्यायिक कार्यमा अवरोध पुग्नेजस्ता कार्य नभएसम्म संसद्मा स्वस्थ र मर्यादित वहस हुनुलाई अन्यथा मान्न मिल्दैन ।

२८. संविधानको धारा ६२(१) ले संसद्को सदनमा संविधानको अधीनमा रहेर पूर्ण वाक् स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गर्दै सदनमा व्यक्त गरेको कुनै कुरा वा दिएको कुनै मतलाई लिएर कुनै पनि सदस्यलाई पक्राउ गर्न, थुनामा राख्न वा निजउपर कुनै अदालतमा कारवाही चलाइने छैन भनी विशेषाधिकार प्रदान गरेको र धारा ६२(२) मा संसद्को प्रत्येक सदनलाई आफ्नो आन्तरिक कारवाही नियमित गर्ने पूर्ण अधिकार रहने र सदनको कुनै कारवाही नियमित वा अनियमित के छ भनी निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित सदनलाई दिई उक्त विषयमा कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउने गरी विशेषाधिकारको व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालतले संविधानको धारा ८६ को उपधारा (२) बमोजिम संसद्मा भएको वहस वा कुनै सदस्यले व्यक्त गरेको कुरालाई लिएर न्यायपालिकाप्रति जनताको विश्वासमा आँच पुग्न जाने वा न्यायिक कार्यमा खलल वा अवरोध पर्न जाने संविधानविपरीतका गम्भीर विघ्न पर्ने अवस्था बाहेकका कुराहरूमा अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न उपयुक्त हुन आउँदैन । सबै संवैधानिक निकायले आफ्नो संवैधानिक सीमा र दायराभित्र रहेर आफ्नो संवैधानिक दायित्व र कर्तव्य पूरा गर्नुपर्दछ । एकअर्काको अधिकारमा कुनै असर वा आँच पुग्न जान्छ कि भनी पर्याप्त संयमता अपनाउनुपर्ने हुन्छ । सदनभित्र बोलेको कुरालाई लिएर यस अदालतले संविधानको धारा ८६(२) बमोजिम अदालतको अपहेलनामा कारवाही चलाउँदा संविधानको धारा ६२(१) ले संसद्लाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारमा हस्तक्षेपको प्रश्न उठ्ने र संवैधानिक शक्ति बीच द्वन्द्वको स्थिति आउन सक्ने हुँदा यस्तो द्वन्द्वको स्थितिबाट टाढिनु नै संवैधानिक शक्ति र राज्यको निमित्त हितकर हुन जाने हुन्छ ।

२९. निवेदकले उठाएको सर्वज्ञरत्न तुलाधर वि. राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षसमेत भएको मुद्दामा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको परिप्रेक्ष्यमा संविधानको धारा ६२(१) ले संसद्लाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारले धारा ८६(२) ले यस अदालतलाई प्रदान गरेको अपहेलनामा कारवाही गर्ने अधिकारबाट उन्मुक्ति प्रदान गर्न सक्दैन भनी जिकिर लिएतर्फ विचार गर्दा सर्वज्ञरत्न तुलाधर वि. राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्षसमेत भएको उक्त मुद्दामा (ने.का.प. २०३५, अंक ९, पृष्ठ १६९-१८९, नि.नं.११९७) यस अदालतबाट भएको फैसलामा सर्वोच्च अदालतको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मर्यादा र राष्ट्रिय पञ्चायतका संवैधानिक सीमाहरूको विवेचना भएको र सो विवेचनाको क्रममा राष्ट्रिय पञ्चायत र तत्कालीन सर्वोच्च अदालतको स्थिति सम्बन्धमा विश्लेषण गरेको भए पनि उक्त मुद्दामा राष्ट्रिय पञ्चायतको विवादित काम-कारवाहीमा यस अदालतले कुनै हस्तक्षेप गरेको पाइँदैन। नेपालको संविधान, २०१९ अन्तर्गतको तत्कालीन राष्ट्रिय पञ्चायत र सर्वोच्च अदालतको संवैधानिक जिम्मेवारी तथा हैसियत र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अन्तर्गतको विद्यमान संसद् तथा सर्वोच्च अदालतको जिम्मेवारी तथा संवैधानिक हैसियतमा आधारभूतरूपमा भिन्नता रहेको सन्दर्भमा तत्कालीन नेपालको संविधान, २०१९ को संवैधानिक पृष्ठभूमिमा स्थापित सिद्धान्त विद्यमान संवैधानिक परिवेशमा सन्निकट रहन सक्ने अवस्था नहुँदा उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा वर्तमान संविधानको धारा ६२(१)ले संसद्लाई प्रदान गरेको विशेषाधिकारमा यस अदालतले संविधानविपरितको गम्भीर अवस्थामा बाहेक हस्तक्षेप गर्न उपयुक्त नहुने हुँदा निवेदक अधिवक्ताको उपर्युक्त जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

३०. माथि उल्लेखित दुई प्रश्नहरूको विवेचनालाई मध्यनजर राख्दै प्रस्तुत मुद्दाको तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, २०५७/३/१४ को प्रतिनिधिसभाको बैठकमा प्रतिनिधिभामा विपक्षी दलका नेता माधवकुमार नेपाल र प्रतिनिधिसभा सदस्यहरू राजेन्द्रप्रसाद पाण्डे, महेन्द्रबहादुर पाण्डे र शेरधन राईले नुवाकोट जिल्ला निर्वाचन क्षेत्र नं.१ को निर्वाचनसम्बन्धमा गठित निर्वाचन विशेष अदालतको मिति २०५७/२/१३ को फैसला तथा सो अदालतका न्यायाधीश प्रमोद विजयी र सर्वोच्च अदालतसमेतको अपहेलना हुने गरी छलफल गरेको र सभामुख तारानाथ रानाभाटले पनि त्यस्तो छलफल गराई अदालतको अपहेलना गरेको तथा मिति २०५७/२/१५ को कान्तिपुर दैनिकले उक्त दिनको अपहेलनाजन्य अभिव्यक्ति अप्रकाशित गरी यस अदालतको अपहेलना गरेकोले संविधानको धारा ८६(२) बमोजिम निजहरूलाई अदालतका अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी देखिन्छ। विपक्षीहरूबाट परेको लिखितजवाफमा अदालतको मर्यादा र गरिमालाई उँचो बनाई अदालतप्रतिको जनआस्था अभिवृद्धि गराउने उद्देश्यबाट नै सदनमा छलफल भएको र उक्त विषय संविधानको धारा ६१(१) र (२) ले प्रत्याभूत गरेको सदनको विशेषाधिकारको विषय हुँदा अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाइने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। निवेदकको भनाई बमोजिम मुख्य आपत्तिजनक विषय भनेको पैसा घूसको आडमा मुद्दा फैसला भयो भनिएको छ। निश्चय नै पैसाको भरमा मुद्दाको छिनोफानो हुने कुरा राम्रो होइन। कुनै न्यायाधीशउपर अनैतिकताको कलंक लाग्छ, भने यस्तो कार्यलाई अपहेलनाजस्तो कवचबाट सुरक्षित राख्नुभन्दा कलंकित व्यक्तिको निश्पक्षता एवं पवित्रताको परीक्षणबाट कलंकाबाट मुक्त हुन सक्नुपर्दछ। यही कार्यद्वारा अदालतप्रतिको विश्वास दृढ हुन्छ। सदनमा अदालतको मर्यादा र गरिमा उँचो बनाउने उद्देश्यले नै छलफल भएको भनी विपक्षीहरूको लिखितजवाफ परेको, स्वस्थ र रचनात्मक टिप्पणीबाट अदालतलाई गम्भीर हानी नहुने परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीहरू प्रतिनिधिसभाका सभामुख तारानाथ रानाभाट, प्रतिनिधिसभामा विपक्षी दलका नेता माधवकुमार नेपाल र प्रतिनिधिसभाका सदस्यहरू राजेन्द्रप्रसाद पाण्डे, महेन्द्रबहादुर पाण्डे र शेरधन राईलाई अदालतको अपहेलना गरेको भनी कारवाही गर्नुपर्ने देखिनआएन।

३१. अर्का प्रतिवादी कान्तिपुर पब्लिकेशन्स प्रा.लि.बाट प्रकाशित कान्तिपुर दैनिकका प्रकाशक हेमराज ज्ञवाली र सम्पादक योगेश उपाध्यायको हकमा निजहरूको लिखितजवाफमा उक्त दिन प्रकाशित समाचार कसैले व्यक्त गरेको कुरालाई मर्यादित किसिमले जनसमक्ष पुऱ्याउँदा सम्मानित अदालतको अपहेलना नहुने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले प्रत्येक

अधिवक्ता रविराज भण्डारी विरुद्ध सभामुख तारानाथ रानाभाटसमेत

नागरिकलाई सार्वजनिक महत्वको कुनै पनि विषयको सूचना पाउने हक हुनेछ भनी सूचनाको हकको प्रत्याभूति गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिनिधिसभाजस्तो जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाको गतिविधिवारेमा जनतालाई सुसूचित गर्ने उद्देश्यले उक्त समाचार प्रकाशित भएको देखिन्छ। उक्त समाचारमा प्रकाशित विषयवस्तु असत्य, भ्रामक, कपोलकल्पित वा मनोगत रहेको भन्ने निवेदकको दावी पनि नरहेकोमा सदनमा भएको सत्यतथ्य घटना सार्वजनिकरूपमा सूचीत गर्ने उद्देश्यले प्रकाशित समाचारको विषयलाई लिएर उक्त समाचार प्रकाशन गर्ने कान्तिपुर पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशकलाई समेत उक्त समाचारमा उल्लेखित विषयवस्तुबाट अदालतको अपहेलना भएको भन्ने दावीको आधारमा अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नु न्यायोचित देखिँदैन। यस सम्बन्धमा सम्बत् २०५७ सालका विविध नं.१०६ निवेदक अधिवक्ता महेश भण्डारीविरुद्ध विपक्षी सूर्यबहादुर थापासमेत भएको मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०५९/५/५/५ मा भएको फैसलामा नेपाल अधिराज्यको संविधानले सार्वजनिक महत्वको सूचना पाउने हक नेपालका नागरिकलाई प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा सार्वजनिक महत्वको विषयको सूचना जनतासमक्ष पुऱ्याउने जिम्मेवारी पत्रिकाकै रहेको हुँदा सार्वजनिक महत्वको साँचो समाचार जनतासमक्ष पुऱ्याउने गहनतम दायित्व निर्वाह गर्दा सजायको भागी बन्नुपर्ने अवस्था पर्दैन। राष्ट्रिय प्रजातान्त्रिक पार्टीका अध्यक्ष तथा भूतपूर्व प्रधानमन्त्रीजस्तो जिम्मेवार व्यक्तिले बोलेको कुरा जस्ताको तस्तै जनसमक्ष पुऱ्याई सुसूचित गर्ने कार्य गरेबाट कान्तिपुर पब्लिकेशनका प्रकाशक एवं सम्पादकले अदालतको अपहेलना गरेको भन्न सकिने अवस्था देखिनआएन भनी मसमेत रहेको संयुक्त इजलासबाट निर्णय भएको हुँदा स्थापित उपर्युक्त सिद्धान्तसमेतको परिप्रेक्ष्यमा विपक्षी कान्तिपुर दैनिकका सम्पादक तथा प्रकाशकले प्रतिनिधिसभाका सभामुख, विपक्षी दलका नेता तथा सदस्यहरूले बोलेको विषयलाई जस्ताको तस्तै प्रकाशित गरी जनतालाई सुसूचित गराउने आफ्नो पेशागत जिम्मेवारी निर्वाह गरेको कुरालाई लिएर निजहरूलाई पनि अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्नु उपयुक्त हुने देखिएन।

३२. यसरी विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिरहनुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. अर्जुनप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०६२ साल असोज २ गते रोज १ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०६४, अंक ४, निर्णय नं.७८३९,
पृष्ठ ५०६, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
सम्बत् २०६० सालको फौजदारी विविध नं.९९
फैसला मिति : २०६३/८/२८

मुद्दा : अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.६ बस्ने सन्तोष भट्टराई
विरुद्ध

विपक्षी : हिमाल मिडिया प्रा.लि.का प्रकाशक कनकमणि दीक्षितसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा व्यवस्थापिकाले हालसम्म कुनै कानून बनाएको देखिँदैन । के कस्तो कामले अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने कुरा त्यसको परिस्थितिअनुसार अदालत आफैँले ठहर गर्ने कुरा हो । मान्य सिद्धान्तअनुसार देहायका कामहरू अदालतको अपहेलना मान्नुपर्ने :
  - (१) अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान Willful अवज्ञा गर्ने कार्य ।
  - (२) अदालतसमक्ष गरेको प्रतिज्ञाको जानाजान Willful भङ्ग वा अवज्ञा गर्ने कार्य ।
  - (३) बोलेर, लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशनद्वारा अदालतप्रति भ्रामक हल्ला फिँजाई अनास्था पैदा गरी काण्ड मच्चाउनु अर्थात् Scandalize गर्ने कार्य ।
  - (४) बोलेर वालेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशन वा कार्यद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने कार्य ।
  - (५) बोलेर वा लेखेर वा अन्य प्रकाशन वा कामद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने वा न्याय प्रशासनमा अवरोध गर्ने कार्य ।
  - (६) अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा टिप्पणी गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय सम्पादनमा हस्तक्षेप हुने काम गर्ने ।
  - (७) मुद्दाका, पक्षहरू, मुद्दाका साक्षीहरू तथा अदालतका कर्मचारीलाई बाधा-विरोध गर्ने कार्य ।
  - (८) अदालतलाई विवादमा ल्याउने जुनसुकै कार्य यी अवस्था मात्र होइन, अवस्थाअनुसार विभिन्न अन्य कार्यले पनि अदालतको अपहेलना हुनसक्छ । (प्रकरण नं.१४)
- ◆ धारा ११७ अन्तर्गत गठित संवैधानिक परिषद्ले तोकिएको विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्तिको लागि

उपयुक्त व्यक्तिहरू छनौट र सिफारिससम्म मात्र गर्ने हुँदा संवैधानिक परिषद्ले गर्ने काम न त Judicial न त Adjudicatory नै हो । तसर्थ यस्तो Non Judicial र Non adjudicatory केवल Recommendatory काम गर्ने Body को काम-कारवाहीको टिका-टिप्पणी आलोचना गरी छापिएको वा प्रकाशित गरिएको कुनै पनि कार्यले अदालतको अपहेलना नहुने हुँदा यस्तोमा धारा ८६(२) आकर्षण नै हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.२६)

- ◆ संवैधानिक परिषद् पाँच जनाको बहुसदस्यीय (Multi member body) हो जसले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग, निर्वाचन आयोग र महालेखा परिक्षकको आयुक्त तथा सदस्यहरूका नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने कार्य गर्दछ । यस्तो नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने (Recommendatory) कार्य अर्धन्यायिक पनि नभई विशुद्ध Administrative function हो । प्रधान न्यायाधीशको संविधानले विभिन्न हैसियत र भूमिका तोकेको हुनसक्छ । पदेन सदस्यको नाताले अदालत र न्यायिक कामबाहेक अन्य काममा प्रधान न्यायाधीश बस्दैन र प्रधान न्यायाधीशसहितको त्यस्तो Body ले कुनै काम गर्दैन त्यस्तो काम न्यायिक काम नहुने ।
- ◆ प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश जब संविधानको व्यवस्थाबमोजिम न्यायसम्पादन कार्यमा बस्दछ र न्याय सम्पादन गर्दछ सो समयमा गरेको काममा न्यायपालिका र अदालतको विरुद्ध भ्रम सिर्जना हुने गरी सम्पूर्ण अदालत र न्यायपालिकाप्रति नै अनास्था पैदा हुने गरी अदालतप्रति Bad Faith, Malafide intention राखी Ulterior Motive ले Scandalize गरिन्छ भने त्यतिबेला र त्यस्तो कार्य मात्र अपहेलना हुनजाने । (प्रकरण नं.२८)

फैसला

न्या. बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अनुसार यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्यसहित ठहर यसप्रकार छ ।
२. विपक्षी कनकमणि दीक्षितको प्रकाशत्वमा रहेको सम्पादक राजेन्द्र दाहाल भएको हिमाल खबर पत्रिकाको वर्ष १३, अंक १६ (मंसिर) को पृष्ठ ५ मा कार्टुनिष्ट रविन सायमीद्वारा संवैधानिक परिषदलाई लक्षित गरी बनाइएको कार्टुनमा न्यायपालिकाका प्रमुख सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशज्यूलाई आँखा र मुख छोपिएको बाँदरको आकृतिमा चित्रण गरी कार्टुन प्रकाशित गरिएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले गरेको व्यवस्थाअनुरूप स्वतन्त्र एवं निष्पक्ष न्यायपालिकाको अवधारणालाई साकार पार्न कटिबद्धता व्यक्त गरेको छ । राज्यको चौथो अङ्गको रूपमा रहेको सञ्चार क्षेत्रबाट न्यायपालिका एवं न्यायपालिकाको प्रमुखलाई जनावरमा चित्रण गरी अदालतमाथिको जनआस्थालाई प्रभावित तुल्याउने कार्य प्रत्युत्पादक हुने हुँदा अदालतको प्रतिष्ठालाई कुण्ठित गर्ने गरी वितृष्णा पैदा गर्न कार्टुन प्रकाशित गरेको हुँदा निजहरूमाथि कारवाही हुन आवश्यक देखिन्छ । न्यायपालिकाको गरिमालाई प्रभावित तुल्याउन कार्टुन प्रकाशित गरेको विपक्षीहरूको आपराधिक मनसाय स्पष्ट बुझ्न सकिन्छ । विवादित संवैधानिक परिषदको सिफारिसलाई विषयवस्तु बनाई न्यायपालिका प्रमुखलाई जनावरमा चित्रण गर्नु अदालतप्रति जनास्था घटाउने दुषित मनसाय देखिँदा सोको दायित्व निजहरूले वहन गर्नुपर्ने हुनआउँछ । जिम्मेवार निकायबाट न्यायपालिका भनेको जनावर हो र यसले गर्ने काम कारवाहीहरू औचित्यहीन हुन्छन् भनी जनावरसँग तुलना गर्नु न्यायपालिकाको प्रभावलाई शून्य तुल्याउने सुनियोजित षड्यन्त्रबाट अदालतको अपहेलना गरिएको प्रष्ट छ । न्यायपालिकाको कारवाहीहरू सदैव जनआस्थामा अडेको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुन्छ। न्यायपालिकालाई होच्याएर वा विवादमा मुछ्ने किसिमले समाचार आदि प्रकाशन गर्नु न्यायपालिकाको जनआस्थामा खलल पुगी न्यायपालिकाप्रतिको प्रतिवद्धतामा आँच पुग्छ। न्यायपालिका प्रमुखलाई जनावर बनाई राजनीतिकरूपमा व्यवस्थापिका र कार्यपालिकासँगै विवादित बनाइनु न्यायसंगत हुन नसक्ने हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८६(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन २०४८ को दफा ७(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालतको अपहेलनामा हदैसम्म कारवाही गरी सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत निवेदन माग-दावी।

३. यसमा प्रस्तुत निवेदन फौजदारी विविधमा दर्ता गरी निवेदकको मागबमोजिम सर्वोच्च अदालतको अपहेलनामा कारवाही र सजाय किन हुन नपर्ने हो ? बाटाको म्यादबाहेक ७ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद जारी गरी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६०/८/१९ को आदेश।

४. नेपाललगायत विश्वका कुनै पनि पत्रपत्रिकामा व्यङ्ग्य चित्रलाई कसैको ख्याति प्रतिष्ठा वा सम्मान गिराउने नभई, समसामयिक कुनै पनि विषय वा सन्दर्भमा अवास्तविक र कल्पनाशील कलाकारिताको रूपमा व्यङ्ग्य चित्रकारिताको रूपमा मूल्यांकन हुने गर्दछ। यसले देशको न्यायपालिकाप्रति जनआस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पार्नेलगायत कुनै पनि अपहेलनात्मक कार्य भएको वा त्यसको प्रभाव कसैमा पर्न सक्ने होइन। व्यङ्ग्य चित्रलाई चित्रकारले स्वस्थ हाँस्य र विनोदको लागि विभिन्न काल्पनिक आकृतिहरू प्रयोग गर्ने गरेकोमा यो आकृति सर्वत्र परम्परागत तवरले मर्यादित रहिआएको छ। अदालत स्वयं अग्रसर भई चलेको यो मुद्दा नभएकोले आरोप वस्तुगत र प्रमाणमा आधारित छ भन्ने प्रमाणित गर्ने अभिभारा निवेदकको भएकोमा सोबमोजिमको दावी निवेदनमा छैन। आरोपित गर्न खोजिएको व्यङ्ग्य चित्र न्यायपालिका र न्यायसम्पादनसँग सम्बन्धित नै नभएकोले निजको दावी निराधार छन्। हिमाल खबर पत्रिका र यससँग सम्बन्धित हामीहरू सबै उदार प्रजातन्त्र र कानुनी राज्यप्रति प्रतिवद्ध भएकोले न्यायपालिकाको सम्मान र प्रतिष्ठामा प्रतिकूल असर गर्ने कुरा हामीबाट भएको छैन। उल्लिखित चित्र संवैधानिक परिषद्को कार्यक्षेत्रभित्रको भए गरेको कुरा निवेदक स्वयंले स्वीकार गर्नुभएको छ। संविधानको धारा ११७ मा गरिएको व्यवस्थानुसार संवैधानिक परिषद्ले गर्ने काम विशुद्ध प्रशासकीय प्रकृतिको हो। संवैधानिक परिषद्को सदस्यको रूपमा रहने प्रधान न्यायाधीशको काम संवैधानिक निकायका पदाधिकारी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने नितान्त प्रशासकीय प्रकृतिको कामसँग सम्बन्धित छ। संवैधानिक परिषद्को काम-कारवाहीको कामसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिकामा व्यक्त धारणाहरू समेट्ने गरी कार्टुनमार्फत् भएको व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्तिबाट न्यायपालिकाको अपहेलना भएको छैन। संवैधानिक परिषद्को कार्यलाई कार्यपालिकाको काम गर्ने संवैधानिक अङ्गको रूपमा लिइन्छ। संविधानको धारा ८६(२) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७(१) अन्तर्गतको संरक्षण संवैधानिक परिषद्का सदस्यहरूलाई प्राप्त हुँदैन। विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र छापाखाना पत्रपत्रिकाको स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा लिइएको छ। कार्टुन २ कार्टुन र प्रकाशित गर्ने व्यक्तिलाई संविधानको धारा १२(२)(क) र १३ ले संरक्षण प्रदान गरेको छ। अदालतको अपहेलनासम्बन्धी कानून र संवैधानिक व्यवस्थालाई मौलिक हकको अपवादको रूपमा मात्र लिइन्छ। संवैधानिक कर्तव्य भएका ३ उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूले केही संवैधानिक पदाधिकारीको नियुक्तिको सिफारिस गर्दा संवैधानिक जिम्मेवारी पूरा गर्नुभएन भन्नेबारेमा सञ्चारमाध्यममा व्यक्त धारणालाई व्यङ्ग्यात्मक कार्टुनमार्फत् अभिव्यक्त गरिएको हो। कुनै अदालतको न्यायाधीश वा न्यायपालिकाको प्रमुखको रूपमा नियुक्त कुनै व्यक्तिले गरेको सबै कामहरूले अदालतको अपहेलनासम्बन्धी संवैधानिक वा कानुनी संरक्षण प्राप्त गर्दैनन्। अदालतको अपहेलना गर्ने आशय नरहेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत विपक्षीहरूको

संयुक्त लिखितजवाफ ।

५. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने हो/होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो । विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता निरञ्जन आचार्यले प्रधानमन्त्री, सभामुख र प्रधान न्यायाधीशको कुनै इजलास हुँदैन । त्यसले न्यायपालिकाको कुनै प्रतिनिधित्व गर्दैन । विवादको कार्टुन संवैधानिक परिषदसँग सम्बन्धित छ । कार्टुनले त्यतिबेला संवैधानिक परिषदले काम गर्न नसकेको बोध गराउँछ । अदालतसँग सम्बन्धित नभएकोले अपहेलनाजन्य काम भएको छैन भनी वहस गर्नुभयो । विपक्षीबाटै उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रत्नकुमार खरेलले कार्टुनको उद्देश्य भनेको विपक्षी दलको र राष्ट्रियसभाको अध्यक्षसमेतको अभावमा संवैधानिक परिषदले काम गर्न नसकेको भनी व्यङ्ग्य गरिएको छ । संवैधानिक परिषदको गतिविधि नभएकोले राज्यको काममा अवरोध भएको भन्ने कुरा उल्लेख गर्न प्रकाशित गरिएको छ भन्ने वहस गर्नुभयो । विपक्षीका तर्फबाट नै उपस्थित विद्वान अधिवक्तामार्फत् भुवनप्रसाद वाग्लेले संवैधानिक परिषदमा ५ जना सदस्य रहनुपर्नेमा २ जना सदस्य नभई ३ जना मात्र भएकोले काम गर्न नसकेको स्थितिलाई बोध गराउन कार्टुन आएको हो । प्रधान न्यायाधीश र संवैधानिक परिषदको हैसियत अलग भएकोले न्यायपालिकाको अपहेलना भएको छैन भन्नेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी राजेन्द्र दाहालका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता गणेशराज शर्माले व्यङ्ग्य गर्न कार्टुन प्रकाशित गरिन्छ । प्रधान न्यायाधीशको हैसियत संवैधानिक परिषदको सदस्य भएपछि अपहेलना भयो भनेर उन्मुक्ति पाउनुहुन्न । अपहेलनामा कारवाही गर्दा अदालतले आत्मसंयम अपनाउनुपर्दछ । बेलायती प्रधान न्यायाधीश Lord Denning लाई Lord Denning is an Ass भनेर प्रकाशित भएपछि Lord Denning ले 'Though it is contemptuous, we do not want to punish him' भनी संयमपूर्ण व्यवहार गरी सजाय नगरेको दृष्टान्त छ । Order in the Court and Freedom in the Press भन्ने American Practice समेत भएकोले अपहेलनामा कारवाही गरेर मात्र अदालतको इज्जत बढ्छ भन्ने पनि होइन । अदालतलाई लक्षित गरी कार्टुन प्रकाशित नभएकोले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत वहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।
६. उपर्युक्त वहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा विपक्षीहरूबाट प्रकाशित हिमाल खबर पत्रिकाको वर्ष १३, अंक १६ (मंसिर) को पृष्ठ ५ मा न्यायपालिका प्रमुख प्रधान न्यायाधीशलार्ई आँखा र मुख छोपिएको बाँदरको आकृतिमा चित्रण गरी अपहेलना गरेकोले हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी भएको र न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा र सम्मानमा प्रतिकूल असर गर्ने कुरा हामीबाट भएको छैन । प्रधान न्यायाधीश संवैधानिक परिषदको एक सदस्य भएको र संवैधानिक अङ्गको पदाधिकारीको नियुक्तिको रिफारिस गर्ने निकायको काम-कारवाहीसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिकामा व्यक्त धारणालाई समेट्ने गरी कार्टुनमार्फत् व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति दिएको एवं अदालतको अपहेलना गर्ने आशय नरहेको भन्नेसमेत विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिन्छ ।
७. प्रकाशित कार्टुनलाई लिएर अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत निवेदन दर्ता भएको देखियो । कार्टुन हेर्दा कार्टुनमा प्रधानमन्त्री प्रधान न्यायाधीश र सभामुखलाई लक्षित गरी पुच्छरसहितको बाँदरको चित्र बनाएको देखियो ।
८. कार्टुन प्रधान न्यायाधीशसहितको संवैधानिक परिषदको काम-कारवाहीलाई लिएर बनाएको देखिन्छ । लिखितजवाफमा विपक्षीले संवैधानिक पदाधिकारीहरूको नियुक्तिमा सिफारिस गर्दा निष्पक्ष र क्षमतावान्

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

व्यक्तिको छनोट गर्नुपर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने निकायका पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगर्नु भएकोले व्यङ्ग्य गरेको भन्ने देखिन्छ ।

९. तत्कालीन संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार धारा ११७ मा संवैधानिक परिषद्को व्यवस्था भएको देखिन्छ । संवैधानिक परिषद्मा पाँच सदस्य हुने र पाँच सदस्यमध्येमा प्रधानमन्त्रीपछि दोस्रो सदस्यमा पर्ने नाताले प्रधान न्यायाधीश सदस्य हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकारहरू धारा ११७ को उपधारा १ मा उल्लेख भई संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरू नियुक्ति गरी सिफारिस गर्ने काम संवैधानिक परिषद्को देखिन्छ । धारा ११७ हेर्दा संवैधानिक परिषद्मा प्रधान न्यायाधीश सदस्य भए पनि संवैधानिक परिषद्ले गर्ने काम न्यायिक नभई संवैधानिक पदाधिकारी नियुक्ति गर्न सिफारिस गर्ने कार्यपालकीय प्रकृति Recommendatory काम गर्ने देखिन्छ । प्रधान न्यायाधीश न्यायपालिकाको प्रमुख भई न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने व्यक्तित्व भए पनि धारा ११७ अन्तर्गत प्रधान न्यायाधीशबाट न्यायिक अधिकार प्रयोग हुँदैन । धारा ११७ बमोजिम संवैधानिक परिषद्को पदेन सदस्यले बस्दा त्यतिबेला प्रधान न्यायाधीशबाट सम्पादन हुने काम न्यायिक काम नभई सिफारिशसम्म मात्र गर्ने प्रशासकीय काम मात्र पर्दछ ।
१०. अदालतको अपहेलनामा कारवाही गर्न सक्ने गरी तत्कालीन संविधान नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८६(२) मा र वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०२(३) मा सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने र यसले आफ्नो र आफ्नो मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई कानुनबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्न छुट्टै कानुन बनी सजायको व्यवस्था नभई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ मा सर्वोच्च अदालतले अपहेलनामा सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।
११. Chamber's Twentieth Century Dictionary मा अभिलेख अदालत भनेको A court whose acts and proceedings are permanently recorded and which has the authority to fine to imprison persons for contempt भनिएको छ । यसैगरी Earl Jowilt को Dictionary of English Law मा अभिलेख अदालत भनेको A court where of the acts and judicial proceedings are enrolled for a perpetual memory and testimony and which has power to fine and imprison for contempt of it's authority भन्ने उल्लेख भएको छ ।
१२. बेलायतको संविधानको Stephen's commentaries मा अभिलेख अदालत भनेको A court of record is a court whose acts and proceedings are enrolled for a perpetual memorial and testimony. These records are of such high authority that their truth can not be questioned in any court though the court of record itself may amend clerical errors. A court of record has the power to fine and imprison for contempt of it's authority so that any court possessing this power may be called a court of record भन्ने उल्लेख छ ।
१३. हाम्रो सन्दर्भमा माथि उल्लेखित संवैधानिक व्यवस्थाले हाम्रो सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने भन्ने व्यवस्था भएकोले यस अदालतको काम-कारवाही, कार्यविधिहरू अभिलेखन हुन्छन् र यस अदालतको र यस अदालतअन्तर्गतका अदालतहरूको काम-कारवाहीको कसैले अपहेलना गरेमा अपहेलना गर्नेलाई कैद जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्ने अधिकार अभिलेख अदालत भएको नाताले यस अदालतलाई संविधान एवं कानुनले प्रदान गरेको हो ।

सन्तोष भट्टराई विरुद्ध कनकमणि दीक्षितसमेत

१४. अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा व्यवस्थापिकाले हालसम्म कुनै कानुन बनाएको देखिँदैन। के कस्तो कामले अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने कुरा त्यसको परिस्थितिअनुसार अदालत आफैले ठहर गर्ने कुरा हो। मान्य सिद्धान्तअनुसार देहायका कामहरू अदालतको अपहेलना मान्नुपर्छ :-
- (१) अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान Willful अवज्ञा गर्ने कार्य।
  - (२) अदालतसमक्ष गरेको प्रतिज्ञाको जानाजान Willful भङ्ग वा अवज्ञा गर्ने कार्य।
  - (३) बोलेर, लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशनद्वारा अदालतप्रति भ्रामक हल्ला फिँजाई अनास्था पैदा गरी काण्ड मच्चाउनु अर्थात् Scandalize गर्ने कार्य।
  - (४) बोलेर वा लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशन वा कार्यद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने कार्य।
  - (५) बोलेर वा लेखेर वा अन्य प्रकाशन वा कामद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने वा न्याय प्रशासनमा अवरोध गर्ने कार्य।
  - (६) अदालतमा विचाराधिन मुद्दामा टिप्पणी गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय सम्पादनमा हस्तक्षेप हुने काम गर्ने।
  - (७) मुद्दाका, पक्षहरू, मुद्दाका साक्षीहरू तथा अदालतका कर्मचारीलाई बाधा विरोध गर्ने कार्य।
  - (८) अदालतलाई विवादमा ल्याउने जुनसुकै कार्य। यी अवस्था मात्र होइन, अवस्थाअनुसार विभिन्न अन्य कार्यले पनि अदालतको अपहेलना हुनसक्छ।
१५. अदालतको अपहेलनासम्बन्धमा मान्यसिद्धान्त के छ भन्ने न्यायसम्पादन गर्ने कार्यमा न्यायाधीशलाई अवरोध हुने गरी गरिएको काम वा अदालतको कानुनी प्रक्रियामा हस्तक्षेप हुने गरी कुनै वक्तव्य जारी गरी वा बोली वा कुनै पनि प्रकारको लिखत प्रकाशित गरी वा न्यायापालिका वा कुनै अदालत र न्यायिक प्रक्रियाप्रति नै अनास्था पैदा हुने गरी Scandalize गर्ने कुनै पनि कार्य अदालतको अपहेलना हो। यस्तो कार्य अदालत र न्यायाधीशको न्याय सम्पादन कार्यसँग सम्बन्धित हुन्छ। धारा ८६(२) अनुसार अभिलेख अदालतको हैसियतले अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्न सक्ने यस अदालतलाई प्राप्त अधिकार अदालत वा न्यायपालिका वा कुनै न्यायिक निकायबाट सम्पादन हुने अदालती वा न्यायिक कार्यलाई विवादित बनाई न्यायपालिका र अदालतप्रति जनआस्था नहुने गरी Scandalize गर्ने कार्यमा लागू हुन्छ। तर सो बाहेक अन्य निकायबाट सम्पन्न हुने प्रशासकीय वा कार्यकारिणी कार्यमा लागू हुँदैन।
१६. अभिलेख अदालत भएको कारण धारा ८६(२) अनुसार अपहेलनामा कारवाही गर्ने यस अदालतको अधिकारअन्तर्गत अपहेलनामा कारवाही र सजाय गर्दा एकातर्फ अदालतप्रति जनआस्था र जनविश्वास कायम राख्न र अदालतको मर्यादामा आँच आउन नदिन Willfully Scandalize गर्नेलाई सजाय गर्नुपर्छ भन्ने अर्कोतर्फ संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई दिएको वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता र प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हक र सूचनाको हकलाई नियन्त्रित, प्रतिबन्धित, निलम्बित र सीमित नहुने गरी सन्तुलन गर्नुपर्दछ। तब मात्र अभिलेख अदालतको हैसियतले अपहेलनामा सजाय गर्न पाउने यस अदालतको संवैधानिक अधिकारको सही प्रयोग भएको मानिन्छ।
१७. खुला र प्रजातान्त्रिक समाजमा नागरिकको वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक र सूचना पाउने हक आदि मौलिक हकहरू महत्वपूर्ण प्रजातान्त्रिक हक मानिन्छन्। नागरिकहरूलाई यस्ता महत्वपूर्ण र मानव जीवनको अभिन्न हकबाट वञ्चित गर्ने हो भन्ने मानवअधिकारको अपहरण मानिन्छ। यस्ता हकहरूको उपभोग लेखेर र

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

बोलेर, विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानालगायतका साधन एवं सामग्रीबाट उपभोग हुन्छन् । बाह्य एवं आन्तरिक कारणबाट राष्ट्रिय अस्तित्व नै खतरामा परेको अवस्थामा बाहेक यी हकहरू निलम्बन हुन सक्तैनन् । अभिलेख अदालत भएको नाताले अपहेलनामा सजाय गर्दा नागरिकहरूको मौलिक हकहरू नियन्त्रित, प्रतिबन्धित, निलम्बित र सीमित नहुने र नबाँधिने गरी अर्थात् नागरिकहरूका माथि उल्लेखित हकहरूको उपभोग गर्न पाउन र अदालतको अपहेलनाको कसूरमा सजाय गर्दा सन्तुलन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१८. प्रजातन्त्रको विशेषता भनेको खुल्ला समाज हो । प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा नै वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता र छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी हकको व्यापक प्रयोग भएको हुन्छ । अर्को व्यक्तिको हकमा आघात नपर्ने र कानुनी व्यवस्था विपरित नहुने हदसम्म यी हकहरूको उपभोगमा बन्देज लाग्दैन । खुला समाजमा आधारित प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा नै राज्यका अङ्गहरूले सम्पादन गरेको काम-कारवाहीको स्वच्छ, र स्वस्थ आलोचना हुन पाउँछ । अदालतको काम-कारवाहीमा पनि प्रमाणका आधारमा विवादित विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने मुद्दामा बाहेक अदालतप्रति कतिपयि Bad Faith, Malafide, Intention र Ulterior Motive नराखी कुनै विषयमा वास्तविकतामा आधारित स्वस्थ, स्वच्छ, र साँचो टिका-टिप्पणी चर्चा प्रकाशन आदि हुन्छ भने अदालतले त्यसलाई अदालतको अपहेलना गरेको कहिले पनि ठान्न हुँदैन । यदि अदालत वा न्यायाधीशहरूको विषयमा माथि उल्लेखित वास्तविकतामा आधारित भएको टिका-टिप्पणीलाई पनि अदालतको अपहेलना ठहर गरी सजाय गर्ने हो भने अदालत आफ्नो विरुद्धको आलोचना सहन नसक्ने Despotism र Tyrant संस्था हुने मात्र होइन अदालतको यस्तो कार्यले नागरिकको वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता, छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी हक तथा नागरिकहरूको सुसूचित हुने हकसमेत नियन्त्रित भइरहेको हुन्छ । त्यति मात्र होइन न्यायपालिका र अदालतले आफ्ना मानवीय गल्तीहरू सुधार्न पनि सक्तैन ।

१९. वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता एवं प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने हक प्रजातन्त्रको सफल कार्यान्वयन र सञ्चालनमा आवश्यक हुन्छ । खुल्ला समाजमा विभिन्न माध्यमबाट देशको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, संवैधानिक, कानुनी, न्यायिकलगायत विभिन्न पक्षमा विचारहरूको अभिव्यक्ति भइरहेको हुन्छ । अदालतको स्वतन्त्रता कायम राख्न पनि यी अभिव्यक्तिहरू आवश्यक पर्दछ । अदालतको अपहेलना नहुने हदसम्म यस्ता हकहरूको उपभोग गर्नबाट बाधा पर्ने काम अदालतले गर्न हुँदैन । बेलायतको Regina V. Metropolitan police commissioner को मुद्दामा १९६८ (२ W.L.R. १२०४ को मुद्दामा Lord Denning ले Let me say at once we will never use that jurisdiction as a means to uphold our own dignity that must rest on surer foundation, neither will we use it to suppress those who speak against us. We do not fear criticism no do we resent it for there is something far more important at stake. It is no less than the freedom of speech itself भनी अदालतले अपहेलनामा सजाय गर्दा नागरिकको वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रतामा आघात पर्नेतर्फ विचार पुर्याउन पर्ने कुराहरूको व्याख्या भएको देखिन्छ ।

२०. यसैगरी भारतको सर्वोच्च अदालतबाट Rustom Cowagee Cooper Vs. Union of India भएको मुद्दामा आफ्नो अपहेलनामा अदालतको धैर्य गर्न सक्ने सीमाका सम्बन्धमा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरेको देखिन्छ:- There is no doubt that the Court like any other institution does not enjoy immunity from fair criticism. This Court does not claim to be always right. Although it does not spare any effort to be right according to the best of the ability, knowledge and judgement of the judges. They do not think themselves in possession of all truth or hold that wherever other differs from them, it is so far error. No one is more conscious of his limitations and fallibility than a judge but because of

his training and the assistance he gets from learned counsel he is apt to avoid mistakes more than others. यसो भन्दै We are constrained to say also that while fair and temperate criticism of this Court or any other Court even if strong, may not be actionable, attributing improper motives, or tending to bring Judges or Courts into hatred and contempt or obstructing directly or indirectly with the functioning of courts is serious contempt of which notice must and will be taken. Respect is expected not only from those to whom the judgement of the Court is acceptable but also from those to whom it is repugnant. Those who err in their criticism by indulging in vilification of the institution of courts, administration of justice and the instruments through which the administration acts, should take heed for they will act at their own peril. We think this will be enough caution to persons embarking on the path of criticism. With these words we order the papers to be filed. भन्दै व्याख्या गरेको पाइन्छ ।

२१. यदि न्यायिक प्रक्रियामा पुऱ्याउने, अदालतप्रति जनआस्था घटाउने गरी Scandalize गर्ने नै उद्देश्यले अदालतउपर जानाजान भूठा र आधारहीन आरोप लगाई अदालतप्रति अनास्था गरी अदालतको अपहेलना गरेको अवस्थामा हो भने अदालत बढी गम्भीर भएर अदालत कडा पनि हुनुपर्दछ । अदालतप्रति भूठा आरोप लगाउँदै प्रचार-प्रसार हुँदै जाने हो र अदालतप्रतिको भूठा आरोपमा सजाय नहुने हो भने अदालतबाट सम्पादन हुने निष्पक्ष न्यायिक काम कारवाहीप्रति नै जनताको शंका-उपशंका उत्पन्न हुनजान्छ । अदालतबाट सम्पादन हुने वा भएको स्वच्छ र निष्पक्ष न्यायिक कामलाई विना आधारको गलत, भ्रामक र भूठा आरोपलाई लगाई अदालतप्रति जनताको आस्था नहुने वा आस्था घट्ने कार्य नै Scandalization of Judiciary or Courts हो । यस्तो कार्यलाई गम्भीर मात्राको अदालतको अपहेलना मानिन्छ । तर विचारणीय कुरा के छ भने वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता वा छापाखाना तथा प्रकाशनको हकको आडमा गलत, भ्रामक, भूठा आरोप लगाई सम्पूर्ण न्यायपालिकाप्रति नै जनआस्था नहुने कार्य गरी Scandalize गर्ने छुट र स्वतन्त्रता कसैलाई पनि प्राप्त हुन सक्दैन । अभिलेख अदालतको हैसियतले अदालतको अपहेलनामा अपहेलना गर्नेलाई सजाय गर्न सक्ने अदालतको अन्तरनिहीत अधिकार न्याय सम्पादको एक मात्र आधार नै जनविश्वास भएको संस्था अदालतलाई Scandalize गर्ने उपर अन्तिम अस्त्रको रूपमा मात्र प्रयोग गर्नुपर्छ । नागरिकहरूको वाक तथा प्रकाशन प्रसारण र छापाखानासम्बन्धी स्वतन्त्रताको हकको उपभोग र अदालतको अपहेलनामा हुने सजायको सन्तुलन नै यस्तो अवस्थामा गर्न पर्नेहुन्छ ।

२२. बेलायतमा R.V. Metropolitan police commissioner 1968 A.L.L.E.R. ३१९ को मुद्दामा Lord Denning ले अदालतप्रति Bad Faith राखी कसैले Scandalize गर्छ भने अदालतको स्वभाव विवादमा पार्ने र पर्ने नभएकोले त्यतिबेला अदालतको धैर्यता राख्ने ठाउँमा विकल्प होइन भनी देहायबमोजिम व्याख्या भएको पाइन्छ :-

All we would ask is that those who criticize us will remember that from the nature of our office we can not reply to their criticism. We can not enter into public controversy still less into political controversy. We must rely on our conduct itself to be its own vindication. Exposed as we are to the winds of criticism nothing which is said by this person or that nothing is written by this person or that will deter us from doing What we believe is right no I would add form saying what the occasion requires provided that it is pertinent to the matter in hand. Silence is not an option when things are ill done.

२३. स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिका र न्याय प्रशासन नै प्रजातन्त्र र कानुनी राज्यको खम्बा हो । यस्तै खुल्ला

समाजमा आधारित प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा न्यायपालिकाप्रति अनास्था पैदा नहुने र न्यायपालिका Scandalize नहुने हदसम्मको न्यायपालिकाउपरको स्वस्थ टिका-टिप्पणी स्वीकार्य हुन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र अन्तरिम संविधान, २०६३ को क्रमशः धारा ८४ र धारा १०० मा नेपालको न्याय सम्बन्धित अधिकार यो संविधान र अन्य कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुसार अदालत तथा न्यायिक निकायबाट प्रयोग गरिनेछ भन्ने उल्लेख छ। अर्थात् अन्तरिम संविधानले यो राष्ट्रको न्यायसम्बन्धी अधिकार अदालतमा सुम्पिएको छ, अर्को शब्दमा भन्ने हो भने नेपालका जनताले न्यायसम्बन्धी हकको उपभोग अदालतमार्फत् गर्दछन्।

२४. अन्तरिम संविधानले न्यायाधीश र अदालतलाई देशको नागरक एवं अन्य व्यक्तिहरूको न्यायसम्बन्धी हकको Trustee को रूपमा राखेको देखिन्छ। जनताको न्यायसम्बन्धी हकको Trustee को रूपमा रहेको अदालत तथा न्यायाधीशहरूबाट जनता र समाजले छिटो-छरितो सुलभ र निष्पक्ष न्यायको अपेक्षा गर्नु उनीहरूको स्वभाविक र प्राकृतिक अधिकार हो भने न्यायाधीश र अदालतले Procedure Establish by Law, Justice According Law र Equality, Justice र Good Conscience र न्यायको मान्य सिद्धान्तको आधारमा संविधान र कानूनबमोजिम न्याय प्रदान गर्नु संवैधानिक कर्तव्य हो। जनताको न्यायसम्बन्धी हकको Trustee को रूपमा रहेको अदालत एवं न्यायाधीशहरूबाट गरिने न्यायिक कार्यमा स्वस्थ टिका-टिप्पणीको सिमा र हद नाघी अदालतप्रति Bad Faith Malafide Intention राखी Ulterior Motive ले अदालत र न्यायाधीशप्रति नै अनास्था पैदा हुने गरी कसैबाट अदालतलाई Scandalize गर्न लागेमा, स्वतन्त्र, सक्षम, निष्पक्ष र विवादरहित अदालतको मर्यादाको लागि त्यसलाई रोक्न यस अदालतले अभिलेख अदालतको हैसियतले आफूमा भएको अन्तरनिहित अधिकार प्रयोग गरी अपहेलना हुने काम रोक्न कठोर कदम चाल्नुपर्ने हुन्छ। भारतको सर्वोच्च अदालतले The Editor and publisher of the Times of India को मुद्दामा Hiralal Dixit and two others को मुद्दामा 1954 Scj 846, (1955), SCR. 677 मा If an impression is created in the minds of the public that the judge in the highest court in the land act on extraneous considerations in deciding cases the confidence of the whole country in the administration of justice is bound to be undermined and no greater mischief than that can possibly be imagined भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ। हुन पनि हो वा तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको नाममा कुनै व्यक्तिले वा कसैले प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको उपभोगको नाममा भ्रामक भूठा र गलत कुरा प्रचार-प्रसार गरी न्यायप्रशासन र न्याय सम्पादन कार्यप्रति नै जनताको अनास्था पैदा हुने गरी कसैले Scandalize गर्छ भने न्यायपालिकाविरुद्ध यो भन्दा बढी अरु अपहेलना नै के हुनसक्छ? र, त्यस्तो अवस्थामा यस अदालतले समाजको वृहत हितको लागि आफूमा भएको अभिलेख अदालतको हैसियतले प्राप्त अन्तरनिहित अधिकार प्रयोग गरी उचित कारवाही चाल्न पर्छ। तर प्रस्तुत निवेदनमा त्यस्तो अवस्था देखिएन।

२५. उल्लिखित हिमाल पत्रिकाको पृष्ठ ५ हेर्दा प्रकाशित व्यङ्ग्य चित्रमा संवैधानिक परिषद् भन्ने उल्लेख गर्दै प्रधानमन्त्री, प्रधान न्यायाधीश एवं सभामुखलाई लक्षित गरी क्रमशः कान थुनेको र मुख ढाकेको अवस्थाको चित्रण गर्दै ३ जनाको पुच्छरसमेतको अङ्ग बनाएको, संविधानको पृष्ठहरू च्यातिई छरपष्ट पारेको अवस्थालाई औल्याएको देखिन्छ। आफूले उल्लिखित आकृतिको व्यङ्ग्य चित्र प्रकाशन गरेकोमा विपक्षीहरूले स्वीकार गरेको नै देखिनआयो। लिखितजवाफबाट उक्त कार्टुन चित्र संवैधानिक पदाधिकारीको नियुक्तिको सिफारिस गर्दा निष्पक्ष र क्षमतावान व्यक्तिको छनौट गर्नुपर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने तीन जना पदाधिकारीले पूरा नगर्नुभएकोले व्यङ्ग्य गरेको भन्ने देखिन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११७ मा संवैधानिक अङ्गका प्रमुख र सदस्यको नियुक्तिको सिफारिस गर्न एक संवैधानिक परिषद्को व्यवस्था गरेको र सो परिषद्मा

प्रधानमन्त्री अध्यक्ष, प्रधान न्यायाधीश सदस्य र प्रतिनिधिसभाका सभामुख सदस्यसहित अन्य २ जनामा प्रतिनिधिसभामा विपक्षी दलका नेता सदस्य र राष्ट्रियसभाका अध्यक्ष सदस्य रहने व्यवस्था भएकोमा २ जनाको पद रिक्त भएको उल्लिखित समयमा प्रकाशित कार्टुन चित्रले संवैधानिक परिषदसँग सम्बन्धित विषयवस्तु रहेछ भन्ने कुरा पुष्टि हुनआउँछ ।

२६. संवैधानिक परिषद् संवैधानिक अङ्गका प्रमुख र सदस्यको नियुक्तिको सिफारिस गर्न संविधानले सिर्जना गरेको एउटा संवैधानिक निकाय हो । यो विशुद्धरूपमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने Recommendatory प्रकृतिको कार्यकारिणीको काम गर्ने संविधानमा राखिएको Body सम्म मात्र हो । न्यायपालिका प्रमुख वा अन्य न्यायाधीश त्यस्तो निकायमा संलग्न रहेको भन्ने आधारमा मात्र त्यसको स्वरूप बदलिँदैन र त्यसले गर्ने कार्य न्यायिक प्रकृतिको हुँदैन । यस्तो निकायले गर्ने काम न्यायिक काम होइन भन्ने सम्बन्धमा भारतको सर्वोच्च अदालतको National Institute of Mental Health and Neuro Sciences Vs K.K. Raman को मुद्दामा भएको व्याख्या यहाँ उल्लेखनीय छ । उक्त मुद्दामा The Selection Committee takes interview of the candidates, makes assessment of their relative merits and recommends a panel of names for appointment. The function of the committee is neither judicial nor adjudicatory. It is purely administrative. There is no rule or regulation which requires the selection committee to record reasons. If the absence of any such legal requirement the selection made without recording reasons can not be found fault with भनियो । सो मुद्दामा भनिए जस्तै हाम्रो सम्बन्धमा पनि धारा ११७ अन्तर्गत गठित संवैधानिक परिषद्ले तोकिएको विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्तिको लागि उपयुक्त व्यक्तिहरू छनौट र सिफारिस सम्ममात्र गर्ने हुँदा संवैधानिक परिषद्ले गर्ने काम न त Judicial न त Adjudicatory नै हो । तसर्थ यस्तो Non Judicial र Non adjudicatory केवल Recommendatory काम गर्ने Body को काम-कारवाहीको टिका-टिप्पणी आलोचना गरी छापिएको वा प्रकाशित गरिएको कुनै पनि कार्यले अदालतको अपहेलना नहुने हुँदा यस्तोमा धारा ८६(२) आकर्षण नै हुन सक्दैन । संवैधानिक परिषदमा प्रधान न्यायाधीश पनि एक सदस्य भएको कारण संवैधानिक परिषदको काम कारवाहीलाई लिएर प्रकाशित कार्टुनलाई अदालतको अपहेलना ठहर गर्ने हो भने त्यो जति ठूलो Miscarriage of justice सायद अरू नहोला ।
२७. माथि भनियो अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिने विषयवस्तु न्यायिक कार्य वा न्याय प्रशासनसँग मात्र सम्बन्धित हुनुपर्छ । न्याय सम्पादनको कार्य र न्यायपालिका वा अदालतप्रतिको जनविश्वास र जनआस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न नदिन र अदालत एवं न्यायपालिकाको सम्मान र प्रतिष्ठा जोगाई राख्न आपत्तिजनक हुने काम कुरामा मात्र धारा ८६(२) को अधिकार प्रयोग गर्नपर्छ । यसरी धारा ८६(२) को अधिकार नै प्रयोग गर्ने अवस्था आई पर्दा पनि अपहेलना गरेको भनेको विषयवस्तु, घटनाक्रम परिस्थिति आदि हेरेर न्याय पर्ने गरी स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गर्नपर्छ । अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने गरिन्छ । न्यायाधीशको व्यक्तिगत आचरण र व्यक्तिगत जीवनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा सामान्यतया धारा ८६(२) अन्तर्गत अपहेलनाको विषय बन्न सक्दैन । संविधानको धारा ८६(२) अन्तर्गत अभिलेख अदालतको हैसियतले अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्न सक्ने यस अदालतलाई प्राप्त अधिकार भनेको खराब आचरण भएको वा इमानदारीपूर्वक आफ्नो पदीय कर्तव्यपालना नगर्ने न्यायाधीशको बचाउको लागि नभई न्यायपालिका as an institution अथवा न्यायपालिका as a trustee of justice को बचाउको लागि हो । यी कुरा हामी सबैले बुझ्न जरुरी छ । न्यायाधीशको विरुद्धको प्रत्येक प्रकाशन अदालतको अपहेलना हुनसक्दैन । त्यस्तो प्रकाशन न्यायाधीशको व्यक्तिगत आचरण काम-कारवाही चरित्रसँग सम्बन्धित छ या न्यायपालिका as an institution सँग सम्बन्धित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

छ, सो छुट्टयाउन आवश्यक हुन्छ।

२८. भ्रामक भ्रम फैलाउने एवं अदालतप्रतिको जनआस्था घट्टने जुनसुकै काम पनि अदालतको लागि असैत्थ्य हुन्छ। अदालतको अपहेलनामा कारवाही भनेको अदालतको इज्जत र प्रतिष्ठा जोगाउनको लागि गरिन्छ। प्रस्तुत विवादमा संवैधानिक परिषदको एक सदस्यको हैसियतले प्रधान न्यायाधीश मुख छोपेर बसेको व्यङ्ग्य चित्र (कार्टुन) बनाएको देखिन्छ। संविधानको धारा ११७ लाई हेर्दा संवैधानिक परिषद् पाँच जनाको बहुसदस्यी (Multi member body) हो जसले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोकसेवा आयोग, निर्वाचन आयोग र महालेखा परिक्षकको आयुक्त तथा सदस्यहरूका नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने कार्य गर्दछ। यस्तो नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्ने (Recommendatory) कार्य अर्धन्यायिक पनि नभई विशुद्ध Administrative function हो। प्रधान न्यायाधीशको संविधानले विभिन्न हैसियत र भूमिका तोकेको हुनसक्छ। पदेन सदस्यको नाताले अदालत र न्यायिक कामबाहेक अन्य काममा प्रधान न्यायाधीश बस्दैमा र प्रधान न्यायाधीशसहितको त्यस्तो Body ले कुनै काम गर्दैमा त्यस्तो काम न्यायिक काम हुँदैन। प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश जब संविधानको व्यवस्थाबमोजिम न्यायसम्पादन कार्यमा बस्दछ र न्याय सम्पादन गर्दछ, सो समयमा गरेको काममा न्यायपालिका र अदालतको विरुद्ध भ्रम सिर्जना हुने गरी सम्पूर्ण अदालत र न्यायपालिकाप्रति नै अनास्था पैदा हुने गरी अदालतप्रति Bad Faith, Malafide intention राखी Ulterior Motive ले Scandalize गरिन्छ भने त्यतिबेला र त्यस्तो कार्यमात्र अपहेलना हुनजान्छ। सो बाहेक अन्य अवस्थामा धारा ८६(२) Activate हुन सक्दैन।
२९. धारा ८६(२) अन्तर्गत अदालतको अपहेलनाको कारवाहीमा अदालत आफैँले कारवाही उठान गरेको पनि हुनसक्छ। त्यसैले गर्दा अपहेलनाको आरोप लागेको व्यक्तिको मनमा अदालत आफैँले कारवाही उठाएको कारण निष्पक्ष न्याय पाउन सक्तिन भन्ने धारणा हुनसक्छ। त्यसैले गर्दा विवादित कुनै बोली वा लेख वा प्रकाशन वा कुनै कार्यलाई लिएर अदालतको अपहेलना नै भयो भनेर अदालतले अनुमान वा अडकल वा यकिन गरी हाल हुँदैन। सम्पूर्ण व्यहोरा गहिरिएर अध्ययन गरी बुझी अदालतप्रतिको आस्था मेटाउने उद्देश्यले Scandalize नै गर्ने उद्देश्य रहेको भन्ने स्पष्ट स्थापित हुन आवश्यक पर्छ। तब मात्र धारा ८६(२) Activate हुनसक्छ। न्यायाधीशविरुद्धको कार्टुनलाई अदालतको अपहेलना गरेको भन्ने हो भने अदालतप्रतिको जनआस्था नै कम र लोप हुनसक्छ। त्यसैले गर्दा एक त अदालतको अपहेलनामा सजाय गर्ने अदालतको अधिकार अदालतको विरुद्ध सही सत्य कुरा बोल्दा पनि प्रयोग भई अदालतले सजाय गर्छ भन्ने धारणा व्याप्त छ। त्यसमाथि पनि सही-सत्य कुराको प्रकाशन, जायज एवं Fair Comment र Criticism मा पनि अदालतको अपहेलना ठहरी सजाय गर्ने हो भने धारा ८६(२) को अधिकारको दुस्प्रयोग हुन जाने हुँदा अदालत बढी सतर्क र धैर्य हुनैपर्छ।
३०. तसर्थ संवैधानिक परिषदको काम-कारवाहीलाई लिएर प्रकाशित व्यङ्ग्यचित्रले प्रधान न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतको अपहेलना भयो भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन। अदालतको अपहेलना भयो भन्ने प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह

इति सम्बत् २०६३ साल मंसिर २८ गते रोग ५ शुभम्।

टेकबहादुर रावलसमेत विरुद्ध कविर राणासमेत

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
सम्बत् २०६४ सालको मु. नं. MS - ०००६
फैसला मिति : २०६६/१०/२१

मुद्दा:- अदालतको अबहेलना ।

निवेदक : कानून व्यवसायी टेकबहादुर रावल

विरुद्ध

विपक्षी : देशान्तर साप्ताहिकका प्रधानसम्पादक कविर राणासमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ प्रकाशित समाचार प्रशारण गर्दा तथा बिक्री वितरण गर्दा त्यसबाट प्रवाह हुने सञ्चारलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्ने ।
- ◆ प्रकाशित समाचार संयमित र विश्वसनीय हुन आवश्यक हुने ।
- ◆ न्यायापालिकाको गरिमामा लान्छना लगाउने उद्देश्य अभिप्रेरित नभएकाले अदालतको अबहेलनामा सजाय गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.६)

फैसला

मा.न्या. प्रेम शर्मा

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ (३) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ (१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य ठहर यस प्रकार छ :-
२. देशान्तर साप्ताहिक नामको पत्रिकाको वर्ष २५ अंक ४५ मिति २०६४/११/२६ मा प्रकाशित अङ्कको प्रथम पृष्ठमा 'सर्वोच्चलाई प्रभाव पार्ने नयाँ अभियान' भन्ने शीर्षक राखी विशेष अदालतकमा राय बाफ्नेर सर्वोच्च अदालत पुगेको निलम्बित गभर्नर विजयनाथ भट्टराईको मुद्दा भट्टराईको अभियानअन्तर्गत भयो भने न्यायाधीश मीनबहादुर रायमाझीको इजलासमा हेरिनेछ । भट्टराईको यो मुद्दाका लागि रायमाझीको बेन्चमा पार्न विशेषरूपले लागिपरेका छन् । सूत्रहरूका अनुसार गभर्नर भट्टराईलाई बचाउ गर्ने विशेष अदालतका अध्यक्ष भूपध्वज

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अधिकारीबाट जस्तो राय आयो त्यसलाई त्यसरूपमा प्रस्तुत हुन रायमाभीको विशेष हात रहेको छ। अधिकारीले अख्तियारले पेस गरेको मुद्दाको प्रमुख प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत के.पी.एम.जी.को पत्रको कुनै अर्थ नरहने गरी त्यसको आधिकारिकतासमेत बुझ्न आवश्यक ठानेको थिएनन्। सर्वोच्च अदालतमा भट्टराईको अभियान सफल भयो भने विशेष अदालतको चार पटकसम्म निर्णय सुनाउनु स्थगित गरेर मगाइएको प्रमाण निष्प्रभावी हुनेछ” भन्ने समाचार सम्पादन मुद्रण प्रकाशन तथा बिक्री वितरण गर्नुभएको कार्यबाट सम्मानीत अदालतको अबहेलना हुने गएको तथ्य स्पष्ट छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले आत्मसाथ गरेको स्वतन्त्र, सक्षम, निष्पक्ष न्यायापालिका, न्याय प्रणाली र त्यसप्रतिको जनआस्था साथै सम्मानीत अदालतका न्याय मूर्तिहरूलाई दुराशययुक्त लान्छना लगाई आम-जनमानसमा न्यायपालिकाप्रतिको विश्वास गरिमा र त्यसप्रतिको जनआस्था गिराउने कार्य विपक्षीहरूले गर्नुभएको छ। अतः अदालतबाट न्याय सम्पादन गर्ने कार्य निर्भिक निष्पक्ष भएर गर्नमा बाधा उत्पन्न हुने गरी विपक्षीहरूबाट गरिएको समाचार सम्पादन तथा बिक्री वितरणको कार्यले अदालतको अबहेलना भएको हुँदा विपक्षीहरूलाई अदालतको अबहेलना गरेमा कारवाही गरी पाऊँ भन्नेसमेतको निवेदकको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

३. निवेदन साथ पेस भएको २०६४/११/२६ मा प्रकाशित समाचार खास उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भई प्रकाशित भएको देखिँदा र न्यायिक काम-कारवाहीलाई असर पुऱ्याउने भई सम्पूर्णरूपमा सर्वोच्च अदालतको अबहेलना भएको प्रथम दृष्टिमा देखिएबाट सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम सर्वोच्च अदालतको अबहेलनामा उपल्लो हदसम्म किन सजाय हुनु नपर्ने हो ? कुनै आधार कारण भए आधार कारण, प्रकाशित खबर पुष्टि हुने प्रमाणसहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक तीन दिनभित्र विपक्षी बनाइएका देशान्तर प्रकाशन प्रालिका अध्यक्ष बन्धु थापा, देशान्तर साप्ताहिकका प्रधानसम्पादक कविर राणा र सर्वोच्च अदालतलाई प्रभाव पार्ने भट्टराईको नयाँ अभियान शीर्षकको संवाददाता नाम नखुलेको हुँदा देशान्तर साप्ताहिकका प्रधानसम्पादकले निज संवाददातामो म्याद बुझाई तीनैजना विपक्षी लिखित जवाफसहित आफैँ उपस्थित हुन वा बयानको लागि उपस्थित हुनु भनी म्याद तामेल गरी नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेतको २०६४/११/२९ को यस अदालतको आदेश।
४. विपक्षी निवेदकले प्रकाशन संस्थाको सञ्चालक समितिका अध्यक्ष बन्धु थापा तथा पत्रिका मुद्रण गर्ने कलर एक्सप्रेस प्रा.लि.लाई विपक्षी बनाउनुभए तापनि प्रकाशित समाचारको सम्पूर्ण जवाफदेहिता र आधिकारिकता सम्पादकमा हुने व्यहोरा अवगत गराउन चाहान्छु। विपक्षीले जिकिर लिएको २०६४/११/२६ मा प्रकाशित भएको समाचार अदालतको अबहेलना गर्ने उद्देश्यले प्रकाशित भएको नभई नेपाल राष्ट्र बैंकका निलम्बित गभर्नर विजयनाथ भट्टराईको मुद्दाको तथ्य र सोसँग सम्बन्धित सूचनाहरू आम नागरिकलाई यस पूर्वको अङ्कमा समेत प्रकाशित गर्दैआएको सोही तथ्यलाई निरन्तरता दिने र सुसूचित गराउने उद्देश्यबाट समाचार प्रकाशित गरिएको हो। सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभीलाई अनुचित लान्छना लगाउनुपर्ने कारण र आधार केही छैन र उहाँको मानसम्मानमा अनुचित लान्छना लगाउने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित नभएको व्यहोरा सादर अनुरोध गर्दछु। निवेदकले लिएको जिकिर तथ्यपरक नभएको र मलाई अदालतको अबहेलनामा कारवाही हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेतको देशान्तर साप्ताहिकका सम्पादक कविर राणासमेतको लिखितजवाफ।
५. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन

गरी निवेदकको मागबमोजिमको अदालतको अबहेलना भएको हो की होइन भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।

६. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले मुख्यतः मिति २०६४/११/२६ मा देशान्तर साप्ताहिकमा प्रकाशित 'सर्वोच्चलाई प्रभाव पार्ने भट्टराईको नयाँ अभियान' शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित गरिएको समाचारको कारणबाट अदालतको अबहेलना भएको हुनाले विपक्षीलाई अदालतको अबहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भनी दावी लिएको पाइन्छ । उक्त समाचारमा राष्ट्र बैंकका निलम्बित गभर्नर विजयनाथ भट्टराईको विचाराधीन मुद्दाको विषयलाई लिएर समाचार प्रकाशित भएको रहेछ । उक्त समाचारमा भट्टराईले सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूलाई प्रभावमा पार्ने योजना रहेको भनी उल्लेख गरी समाचार लेखेको देखिन्छ । विपक्षी देशान्तर साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादकसमेतको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफमा आफूहरूको उद्देश्य अदालतको अबहेलना गर्ने नभई उक्त विचाराधीन मुद्दाको विषयमा जनतालाई सुसूचित गराउने उद्देश्य रहेको भनी उल्लेख गरेको पाइयो । निवेदकले आफ्नो निवेदनपत्रमा उक्त पत्रिकाको समाचार प्रसारण तथा बिक्री वितरणको कार्यबाट अदालतको अबहेलना हुने कार्य भएको भनी जिकिर लिइरहेको प्रस्तुत विषयवस्तुका सन्दर्भमा हेर्दा व्यक्तिको सूचना पाउने हक भए तापनि प्रकाशित समाचार प्रसारण गर्दा तथा बिक्री वितरण गर्दा त्यसबाट प्रवाह हुने सञ्चारलाई समेत मध्यनजर राख्नुपर्ने हुन्छ । यसरी प्रकाशित समाचार संयमित र विश्वसनीय हुन आवश्यक छ । यस सन्दर्भमा पत्रिकाका सम्पादकसमेतको लिखित जवाफमा आफूहरूको उद्देश्य अदालतको अबहेलना गर्ने नभएको भनी "न्यायापालिकोको संस्थागत गरिमा र न्यायमूर्तिहरूलाई व्यक्तिगत लान्छना लगाउने उद्देश्य अभिप्रेरित नभएको र मुद्दाका पक्ष विजयनाथ भट्टराईसँग सम्बन्धित रहेको व्यहोरा सादर अनुरोध गर्दछु ।" भनी लिखित जवाफ पेस गरेको अवस्थामा उक्त समाचार प्रकाशित भएको कारणबाट अदालतको अबहेलना भयो भन्ने दावी प्रमाणित हुन नसक्ने भएबाट विपक्षीहरूले अदालतको अबहेलना गरे भन्ने दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु

मा.न्या. अवदेशकुमार यादव

इजलास अधिकृत (उपसचिव) भोलानाथ ढकाल

कम्प्यूटर टाइप : धनवहादुर गुरुङ्ग

इति सम्बत् २०६६ साल माघ २१ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
सम्बत् २०६३ सालको वि.नं. ०००७
फैसला मिति : २०६७/११/१

मुद्दा:- अदालतको अबहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता राधेश्याम पराजुली

विरुद्ध

विपक्षी : कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता बालकृष्ण बस्नेतसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतबाट हुने न्याय सम्पादनसम्बन्धी कुराहरूमा भएका फैसलाहरूका आदेश वा फैसलाको विषयमा मुद्दाहरूका पक्ष वा अन्य कुनै निकायमार्फत् सञ्चारजगत्मा प्रकाशन प्रसारण गर्ने कार्यहरू हुँदा अदालत असहिष्णु बन्न नमिल्ने ।
- ◆ समाचारका अंशले अदालतको गरिमा, मर्यादा, प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने वा अदालत एवं अदालतमा कार्यरत न्यायमूर्तिहरूमाथि अनर्गल प्रचार-प्रसार गर्ने कार्यबाट हुने अवाञ्छनीय गतिविधि वा समाचार टिप्पणी अदालतको मर्यादा गिराउने नियतबाट भएको रहेछ भने त्यस्तो अवस्थामा त्यस्ता विचारहरूलाई निरुत्साहित गरिनुपर्ने कुरामा अदालत सदैव दृढ रहने । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ अदालतको न्यायिक कारबाहीमा दखल नपुगेको हृदसम्म अदालतका न्यायाधीश र न्यायाधीशबाट भएका आदेश फैसलाको पूर्वाग्रहहित भई स्वच्छरूपमा टीका-टिप्पणी र आलोचना गर्न पाइने । (प्रकरण नं. १९)

फैसला

मा.न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

१. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १८ बमोजिम यस अदालतसमक्ष पर्न आएको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. विपक्षी कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता बालकृष्ण बस्नेत र ऐ. का. संवाददाता विजय घिमिरे नं. ३ देखि ७ सम्मको निकायहरूले चौधरी गुपलाई ऋणप्रवाह गरी कालो सूचीमा राखेको अवस्थामा चौधरी गुपका तर्फबाट

६६४ अदालतको अपहेलनासम्बन्धी मुद्दाहरू

राधेश्याम पराजुली विरुद्ध बालकृष्ण बस्नेतसमेत

सम्मानित अदालतमा परेको रिट निवेदनमा रिट जारी भई कालो सूचीबाट हटाउने निर्णय पुनरावलोकनको तहबाट समेत निस्सा दिन नमिल्ने आदेश भएपछि विपक्षीहरूले सम्मानित अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूको मानमर्दन र अदालतको अबहेलना हुने गरी सूचना सम्प्रेषण गरेको र विपक्षी नं. कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता बालकृष्ण बस्नेत र ऐ. का. संवाददाता विजय घिमिरेले सो समाचार जस्ताको तस्तै प्रकाशित गर्न हुने/नहुने केही विचार नगरी अदालतको अबहेलना हुने तरिकाबाट स्वतन्त्र पत्रकारिताको नाममा स्वच्छन्द पत्रकारिता गरी अदालतको अबहेलना होस् भन्ने आशयले मिति २०६३/५/४ र मिति २०६३/५/५ गतेको कान्तिपुरमा क्रमशः “ऋण उठाउन अदालत बाधक” र “प्रधानन्यायाधीश विदेश हुँदा कालो सूची फुकुवा” भनी समाचार प्रकाशित भएको कुराले अदालतको अबहेलना भएको अनुभूति भएकाले विपक्षी नं. ३ देखि ७ सम्मका निकायहरूले न्यायाधीशहरूमा कार्यक्षमताको अभावमा गलत फैसला भएको कारण ऋण असुलीउपरमा बाधक भन्दै प्रतिनिधिसभाका सभामुखलाई महाअभियोगमा कारवाही गर्ने माग गरेको भन्दै ऋण उठाउनमा अदालतको त्यस्तो फैसलाले बाधा पुऱ्याएको भन्नु अदालतप्रति नकारात्मक भावना आम-जनमानसमा पार्ने मनसाय भएको पुनरावलोकनमा पनि हतार हतारमा निर्णय भएको भनी फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीशहरूप्रति दुर्भावना फैलाई अदालतको अबहेलना हुने मनसायले सूचना वा समाचार सम्प्रेषण प्रसारित वा प्रकाशित भएको सम्पूर्ण तथ्यमा विपक्षीहरूको बदनियत लुकेको स्पष्ट भएबाट अदालतको अबहेलना गर्ने मनसायबाट विपक्षीहरूले समाचार सम्प्रेषण र प्रकाशित गर्ने उक्त समाचारमा विपक्षीहरूलाई हदैसम्मको सजाय गरी अदालतको मर्यादा र प्रतिष्ठामा आँच नआउने गरी समाचार प्रकाशित वा प्रसारित गर्नु भनी विपक्षीहरू कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता बालकृष्ण बस्नेत र ऐ. का. संवाददाता विजय घिमिरेलाई सचेत गराई विपक्षीहरू सबैलाई हदैसम्मको सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

३. निवेदनको मागबमोजिम अदालतको अबहेलनामा किन कारवाही र सजाय हुनुपर्ने हो ? निवेदन मिति २०६३/५/२३ को आदेश तथा मिति २०६३/५/२९ को द.नं. ११९८ को निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी लिखितजवाफ लिई आउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा ७ दिने म्याद सूचना जारी गरी विपक्षीहरू हाजिर भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३/६/५ को आदेश ।
४. विपक्षीले निवेदनमा जिकिर गरेबमोजिम मिति २०६३/५/४ र मिति २०६३/५/५ को कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचार प्रकाशन गराउन यस बैंकको कुनै संलग्नता नरहेको र विपक्षीले उल्लेख गर्नुभएको कान्तिपुर संवाददाता बालकृष्ण बस्नेत तथा विजय घिमिरेलाई मैले नचिनेकोले निजहरूलाई कुनै समाचार सम्प्रेषण गर्न दिएको छैन । विपक्षीले समाचारको स्रोत हिमालयन बैंक लिमिटेड हो भनी निवेदनमा कही कतै प्रमाणित तवरले उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । यस बैंकले सम्मानित अदालतको आदेशलाई सदैव सम्मान गर्दछ । अदालतको अबहेलना गर्ने नियत यस बैंकको नभएको हुँदा चौधरी गुपलाई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको अगुवाइमा यस बैंकसमेतले ऋण कर्जा प्रवाह गरेकोमा यस निवेदनसम्बन्धमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले पेस गरेको लिखित जवाफलाई यस निवेदनको अभिन्न अङ्ग मानी निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको हिमालयन बैंक लिमिटेडको तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ. का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत अशोक शम्शेर राणाको यस अदालतमा पेस भएको लिखितजवाफ ।
५. सर्विधानले गरेको व्यवस्थाको अधिनमा नै विधिसम्मत् तरिकाले अवलम्बन गरेर हामीले निवेदन दिएका हौं । जुन आधारमा यस्ता अभियोगमा कारवाही हुने र पदमुक्त हुनसक्ने सर्वैधानिक व्यवस्था छ, ती आधारहरू ठीक-

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

बेठीक के हो भन्नेसमेतका कुराहरू पनि प्रतिनिधिसभाकै अधिकार क्षेत्रभित्र पर्दछ। सर्वोच्च अदालतको फैसला सबैका लागि मान्य र बाध्यात्मक छ। तथापि संवैधानिक र विधिसम्मत आधारमा नै प्रतिनिधिसभालाई ध्यानाकर्षण गराइएको कार्य अबहेलनायुक्त हुनुपर्ने कारण छैन। निवेदनमा आरोपित व्यहोराप्रति आफ्नो विमती राख्दै सो अदालतको अबहेलनामा कारवाही र सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल औद्योगिक विकास निगमको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त महाप्रबन्धक मिलनविक्रम शाहको यस अदालतमा पेस भएको लिखितजवाफ।

६. निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेजस्तो कुनै सूचना म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताले सम्प्रेषण गरेको छैन। नेपालको प्रचलित कानूनको अन्तिम व्याख्या सम्मानीत सर्वोच्च अदालत रहेको यथार्थतामा कुनै विवाद हुन सक्दैन। म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता यो यथार्थप्रति प्रतिबद्ध छु। तथापि सर्वोच्च अदालतका कुनै न्यायाधीशले कुनै मुद्दाको रोहमा दिएको कानुनी मान्यताविपरीतका निर्णय वा आदेशलाई जस्ताको तस्तै स्वीकार गरी बस्नुपर्छ भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। मेरो आशय सम्मानीत अदालतको मिति २०६३/१०/५ को फैसला मान्दिन भन्ने कदापि होइन बरु सो फैसला गलतरूपमा हुन पुगेको छ भन्ने हो। म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्तासमेतले प्रतिनिधिसभाका माननीय सभामुखज्यूलाई सम्बोधन गरिएको मिति २०६३/३/२२ को पत्रको स्पष्ट अनुरोध सम्मानीत सर्वोच्च अदालतका सो मुद्दा फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीशविरुद्ध संविधानको धारा ८७ (७) बमोजिमको कारवाही गरिपाऊँ भन्ने थियो। निवेदक विनोद चौधरीसमेत र विपक्षी यस बैंकसमेत भएको रिट नं. ३४८६ को मुद्दामा फैसला गर्दा स्पष्टरूपमा संविधानको धारा ८७ (७) आकृष्ट हुनसक्ने व्यवहार सम्बन्धित माननीय न्यायाधीशहरूबाट भएको महसुस गरी संवैधानिक मार्गबाट गर्न/गराउन सकिने कारवाहीका लागि अनुरोध गर्ने कार्य मसमेतबाट भएको हो तर सम्मानीत अदालतको अबहेलना गर्ने मेरो मनसाय समेत रहेको छैन। शिष्ट र सभ्य भाषामा उपलब्ध संवैधानिक र कानुनी मार्ग अवलम्बन गर्न खोज्नु तथा त्यसरी उपलब्ध कानुनी मार्ग अवलम्बन गर्नुलाई बदनियतपूर्ण कार्य वा अदालतको मानहानी गर्ने कार्य भनी व्याख्या विश्लेषण वा अर्थ गर्न शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा निवेदक खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको नेपाल बैंक लिमिटेड प्रधान कार्यालयका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत जोन इ. फिज्जेराल्डको लिखितजवाफ।
७. कर्मचारी, संचयकोषसमेतबाट अदालतको अबहेलना भएको भन्ने निवेदन जिकिरसमेत छैन। कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिकले आफ्नो प्रतिवाद गर्ने नै छ। पत्रकारहरूलाई हामीले उक्त समाचार सम्प्रेषित गर्न लगाएको समेत होइनौं। कान्तिपुर दैनिकका पत्रकारहरूले यो समाचार के कसरी प्राप्त गर्नुभयो त्यसबारे हामी अनभिज्ञ छौं। प्रतिनिधिसभा, सार्वजनिक लेखासमितिले व्यापक छलफलपछि यस विषयमा मिति २०६३/७/१२ मा निर्णय लिइसकेको स्थिति छ। उक्त निर्णयपश्चात् निवेदनमा उल्लेख गरिएका कुनै पनि विपक्षीहरूविरुद्ध कारवाही र सजाय गरिने अवस्था कायम नरहेको भई परिवर्तन सन्दर्भसमेत तर्फ सम्मानीत अदालतको सविनय ध्यानाकर्षण गराउँछौं तसर्थ हामी कर्मचारी सञ्चयकोषबाट निवेदनमा जिकिर लिएअनुरूपको कुनै कार्य नभएकोले हामी कर्मचारी संचयकोष वा यसका प्रमुखविरुद्ध कुनै कारवाही र सजाय हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा निवेदक खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर पुल्चोकस्थित कर्मचारी संचयकोषका प्रमुख भनी निवेदनमा लेखिएका प्रशासक शशीविक्रम राणाको लिखितजवाफ।
८. सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२/१०/४ मा बैंकसमेतको विपक्षमा उत्प्रेषणको आदेश जारी

भएपछि पुनरावलोकनको निवेदनको बारेमा निर्णय नहुँदै बैंकहरूको सामूहिक बैठकबाट उक्त आदेशको विश्लेषण गरी हेर्दा बैंकहरूको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएका जिकिरहरू र वस्तुगत तथ्य प्रमाणहरूलाई ग्रहण नगरी रिट जारी गर्ने निर्णय भएकोबाट बैंकले न्याय पाउन सकेन। तसर्थ संविधानको धारा ८७ (७) बमोजिम महाअभियोगको कारवाही सुरु गर्न अनुरोध गर्दै मिति २०६३/३/२२ मा सभामुखसमक्ष सबै बैंकहरूको तर्फबाट निवेदन प्रस्तुत गरिएको हो। सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय वा आदेश भएपछि जनमानसमा त्यसबाट उत्पन्न हुने प्रमाणको बारेमा समीक्षा गर्न सकिन्छ। न्यायाधीशको फैसला बारेमा टिप्पणी गर्नु मानमर्दन होइन। फैसला वा आदेश गर्ने न्यायाधीशज्यूहरूको इमान्दारिता वा कार्यक्षमताको अभाव देखिन्छ भने महाअभियोगमा कारवाहीको निमित्त निवेदन गर्न सकिन्छ। महाअभियोगमा कारवाही गर्ने आधार छ वा छैन, कारवाही गर्न मिल्छ/मिल्दैन भन्ने विषय प्रतिनिधिसभाको अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय हो। यसरी संवैधानिक बाटो अवलम्बन गर्दा अदालतको मानहानी हुने भन्ने अर्थ गर्ने हो भने संविधानले आत्मसात गरेको शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्तसमेत निरर्थक हुनजान्छ। भुलचूकबाट सम्मानीत अदालतलाई असर पर्न गएको आभाषसम्म भएमा पनि सोको निमित्त क्षमाप्रार्थी रहेकोले मबाट अदालतको अबहेलना हुने कुनै कार्य नभएको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत ब्रुफ एफ हण्डरशनको लिखितजवाफ।

९. व्यवस्थापिका, कार्यपालिका एवं न्यायपालिकामा घटेका घटनालाई जस्ताको तस्तै उतारेर आम-जनतासमक्ष पुऱ्याउनु हाम्रो व्यवसायगत कर्तव्य हुनआउँछ। सोहीअनुरूप मिति २०६३/५/४ र २०६३/५/५ मा सम्मानीत अदालतबाट महालक्ष्मी सुगर मिल्सलाई कालो सूचीबाट हटाउने गरी भएको फैसलामा नेपालका प्रमुख वित्तीय संस्थाहरूले देशको एकमात्र प्रतिनिधिसभाका सभामुखसमक्ष लिखित निवेदन दिएको कारणले समाचार बनेको थियो। उक्त निवेदनका कारणले अदालतले गरेको निर्णयसम्बन्धी विवाद उठ्न गएको हो। सर्वोच्च अदालतले गरेको निर्णयउपर यसरी संसदले लेखासमितिलाई छलफको विषय हुनु नै समाचार बन्नु हो। हामी लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित हुने कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता भएकोले मुलुकमा घटेको घटनाहरूको सत्यतथ्यसम्बन्धी समाचार संकलनका लागि विभिन्न ठाउँमा खटिई समाचार संकलन गरेर कान्तिपुर दैनिकका सम्पादकसमक्ष बुझाउने र सम्पादक एवं प्रकाशकले उक्त समाचार प्रकाशित गर्न उपयुक्त हुने वा नहुने भनी छानविन गरी प्रकाशित गर्न वा नगर्ने पूर्ण अधिकार उहाँहरूमा रहेन गर्दछ। उक्त कुरा छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १६ ले जनताको सुसूचित हुन पाउने हकलाई पूर्ण संरक्षण गरेको छ। अदालतको अबहेलनामा सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गर्नुको उद्देश्य न्यायाधीशलाई स्वेच्छाचारी र निरंकूश बनाउने होइन न त न्यायाधीशको व्यक्तिगत बचाउको लागि हो। यो अधिकार न्यायालय वा न्यायाधीशलाई आलोचनामुक्त बनाउनका लागि भन्ने अर्थ गर्ने हो भने न्यायको उद्देश्य मर्न जान्छ भन्ने सिद्धान्तहरू सम्मानीत अदालत स्वयंबाट नै विकसित हुँदैआएको पाइन्छ। यसरी प्रस्तुत प्रकाशकको उद्देश्य एवं मनसाय अदालतको अबहेलना गर्ने नभएर घटनाको जानकारी गराउने उद्देश्य एवं मनसायबाट समाचार प्रकाशित भएकोले अदालतप्रति कुनै किसिमको दुराग्रह, वैमनस्यता, एवं रिसिइवी लिएर समाचार प्रकाशन नगरेको हुँदा हामीले कुनै किसिमको अदालतको अबहेलना गर्ने कार्य नगरेका हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित हुने कान्तिपुर दैनिकको सम्वाददाता बालकृष्ण बस्नेत तथा विजय घिमिरेको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

यस अदालतमा पेस भएको लिखितजवाफ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दा फौ.वि.नं. ११९ र १२२ को साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४/१२/२१ को आदेश ।
११. विवादित मिति २०६३/५/४ को कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित “ऋण उठाउन अदालत बाधक” भन्ने शीर्षकअन्तर्गतको समाचार सामग्रीको स्रोतको रूपमा कान्तिपुरलाई ढिला गरी प्राप्त उक्त पत्र” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । तर कान्तिपुरका सम्बन्धित संवाददाताहरूको लिखितजवाफमा उक्त पत्रको व्यहोरा उल्लेख नभएकोले सो सम्बन्धमा कान्तिपुरलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको तर्फबाट त्यस्तो कुनै पत्र प्राप्त नभए सोको प्रतिलिपि वा नभए सोही व्यहोराको जवाफ कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिक कार्यालयबाट भिकाइ नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६/१२/१९ को आदेश ।
१२. उल्लेखित आदेशानुसार कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.ले मिति २०६७/२/१९ मा समाचारको स्रोतका रूपमा प्राप्त त्यस्ता पत्रहरू ७ दिनसम्म राख्ने प्रचलन भएकोले उक्त पत्र हाल पब्लिकेशनमा नभएको व्यहोरा जानकारी गराउन चाहान्छौं भनी पठाएको जवाफ मिसिल संलग्न रहेको छ ।
१३. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक एवं अधिवक्ता श्री राधेश्याम पराजुलीले मिति २०६३/५/४ मा प्रकाशित कान्तिपुरमा भाषा अशिष्ट छन् । उक्त पत्रिकामा प्रकाशित भएको भाषाले न्याय सम्पादन गर्ने माननीय न्यायाधीशज्यूहरूप्रति अनादर सिर्जना गरेको छ । मिति २०६३/५/४ र २०६३/५/५ गते गरी दुईपटक समाचार प्रकाशित भएपछि नियतवस समाचार प्रकाशित भएको पुष्टी हुन्छ । तसर्थ, नियोजित ढङ्गबाट नै विपक्षीहरूले अदालत र माननीय न्यायाधीशज्यूप्रति अनादर हुने गरी कार्य गरेबाट विपक्षीलाई अदालतको अपहेलना गरेवापत हदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१४. विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पूर्णमान शाक्य, श्री नरहरि आचार्य तथा श्री विष्णुप्रसाद कँडेलले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलगायतका Consortium बैंकहरूले प्रतिनिधिसभामा निवेदन दर्तासम्म गरेको बैंकको तर्फबाट अदालतबाट भएको फैसलाको स्वच्छ टीका-टिप्पणीसम्म भएको हो । वियुषबहादुर अमात्यविरुद्ध नेपाल राष्ट्र बैंकसमक्ष भएको मुद्दामा महालक्ष्मी सुगर मिलको फैसला यो इजलासले मान्न तयार छैन भनी बोलेको छ । स्वयं सर्वोच्च अदालतले नै सो फैसला मान्न तयार नभएको अवस्थामा फैसलाको स्वच्छ टीका-टिप्पणी गरेको कार्यले अदालतको अपहेलना हुन सक्दैन । वाणिज्य बैंकले संवाददाताहरूलाई समाचार दिएको छैन । संविधानबमोजिम नै महाअभियोगको लागि संसद्मा निवेदन दिएको हो । बैंकमा तत्कालीन प्रमुख Bruf F. Hundreson फिर्ता भई निजको मृत्युसमेत भइसकेको छ । फैसलाको स्वच्छ टीका-टिप्पणी भएकै आधारमा अदालतको मानहानी भएको भनी भन्न मिल्ने होइन तसर्थ निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१५. विपक्षी हिमालयन बैंक लिमिटेडका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शैलेन्द्रकुमार दाहालले अपहेलना भएको भनिएको प्रकाशित समाचारमा प्रकाशक र सम्पादकलाई विपक्षी बनाइएको छैन । स्वच्छ र प्राज्ञिक छलफलले अपहेलना हुन नसक्ने भएबाट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षीमध्येका नेपाल बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री कुमार रेग्मीले वाणिज्य बैंकका तत्कालीन कार्यकारी

अध्यक्षको कार्यकाल समाप्त भएको र नितान्त बौद्धिक एवं प्राज्ञिक छलफल भएबाट यसलाई अबहेलना भएको भनी मान्न मिल्ने होइन तसर्थ निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल औद्योगिक विकास निगमबाट उपस्थित अधिवक्ता निरन्जन आचार्यले कस्तो सूचना सम्प्रेषण गरेको भन्ने कुरा निवेदनमा उल्लेख छैन । निगमले कुनै सूचना सम्प्रेषण गरेको छैन तसर्थ निवेदन जारी हुन सक्दैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१६. पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी निवेदकको मागबमोजिम विपक्षीहरूलाई अदालत अबहेलनामा सजाय गर्नुपर्ने हो/होइन निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले मूलतः विपक्षी नं. ३ देखि ७ सम्मका निकायहरूले न्यायाधीशहरूमा कार्यक्षमताको अभावमा गलत फैसला भएको कारण ऋण असुलउपरमा बाधक भन्दै प्रतिनिधिसभाका सभामुखसमक्ष महाअभियोगका कारबाही गर्ने माग गरेको भन्दै ऋण उठाउनुमा अदालतको त्यस्तो फैसलाले बाधा पुऱ्याएको भन्नु अदालतप्रति नकारात्मक भावना आम-जनमानसमा पार्ने मनसाय भएको र पुनरावलोकनमा पनि हतार-हतारमा निर्णय भएको भनी फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीशहरूप्रति दुर्भावना फैलाई अदालतको अबहेलना हुने मनसाय सूचना वा समाचार सम्प्रेषण प्रसारित प्रकाशित भएको सम्पूर्ण तथ्यमा विपक्षीहरूको बदनियत लुकेको स्पष्ट भएबाट अदालतको अबहेलना गर्ने मनसायबाट विपक्षीहरूले समाचार सम्प्रेषण र प्रकाशित गरेकोले विपक्षीहरूलाई हदैसम्मका सजाय गरी अदालतको मर्यादा र प्रतिष्ठामा आँच नआउने गरी समाचार प्रकाशित वा प्रसारित गर्नु भनी विपक्षीहरू कान्तिपुर दैनिकका समाचारदाता बालकृष्ण बस्नेत र ऐ. का. समाचारदाता विजय घिमिरेलाई सचेतसमेत गराई विपक्षीहरू सबैलाई हदैसम्मको सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत दाबी लिएको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा अदालतको अबहेलना गर्ने मनसाय आफूहरूको नरहेको एवं घटनाको जानकारी गराउने उद्देश्यले समाचार प्रकाशित गरिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको लिखितजवाफ देखिन्छ ।

१७. मिति २०६३/५/४ गतेको कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित समाचारको विषयलाई लिएर उक्त पत्रिकामा सर्वोच्च अदालतको गलत फैसलाले खराब ऋण असुलीमा बाधा पुगेको, महालक्ष्मी सुगर मिल्सलाई कालो सूचीबाट हटाइने ६ महिनाअघिको फैसला नियतवस भएको, फैसलामा स्पष्टरूपमा कार्यक्षमता र इमान्दारिताको अभाव देखिने र यस क्रियाकलापले अथाह रकम बैंकबाट ऋण लिने तर तिर्ने बेला भएपछि अन्य पक्षलाई अधि सारेर आफू उम्कने नियत भएका ऋणीहरूलाई हौसला बढाएको एवं बदनियतपूर्वक फैसला गरेको समेतका तथ्यहरू उल्लेख भएको र ती तथ्यहरूबाट अदालतको अबहेलना हुने मनसायले सूचना वा समाचार सम्प्रेषण प्रसारित, प्रकाशित भएको तथ्यमा विपक्षीहरूको बदनियत लुकेको स्पष्ट हुने भएबाट अबहेलनामा विपक्षीहरूलाई हदैसम्मको सजायको माग गरेको देखियो । समाचारमा प्रकाशित अंश हेर्दा खासगरी सर्वोच्च अदालतको गलत फैसलाले खराब ऋण असुलीमा बाधा पुगेको फैसलामा स्पष्टरूपमा कार्यक्षमता र इमान्दारिताको अभाव रहेको जस्ता टिप्पणी उल्लेख गरी फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीशहरूको तस्वीरसमेत प्रकाशन भएको देखिन्छ । फैसला भएका मुद्दाहरूको समेत सन्दर्भ जोडेर पत्रिकामा प्रकाशन भएको विषयलाई नै निवेदकले मुख्य आपत्ति जनाई अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ । निश्चय पनि अदालतबाट हुने न्याय सम्पादनसम्बन्धी कुराहरूमा भएका फैसलाहरूका आदेश वा फैसलाको विषयमा मुद्दाहरूका पक्ष वा अन्य कुनै निकायमार्फत् सञ्चारजगत्मा प्रकाशन प्रसारण गर्ने कार्यहरू हुँदा अदालत असहिष्णु बन्न मिल्ने होइन तर सञ्चारमाध्यमबाट हुने त्यस्तो प्रकारका समाचारका अंशले अदालतको गरिमा, मर्यादा, प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने वा अदालत एवं अदालतमा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कार्यरत न्यायमूर्तिहरूमाथि अनर्गल प्रचार-प्रसार गर्ने कार्यबाट हुने अवाञ्छनीय गतिविधि वा समाचार टिप्पणी अदालतको मर्यादा गिराउने नियतबाट भएको रहेछ भने त्यस्तो अवस्थामा त्यस्ता विचारहरूलाई निरुत्साहित गरिनुपर्ने कुरामा अदालत सदैव दृढ रहन्छ ।

१८. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा मिति २०६३/५/४ र २०६३/५/५ को कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारको भाषा, शैली र शब्द चयन र प्रस्तुतीकरण हेर्दा संयमता भएको नदेखिए तापनि निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकले जुन समाचार प्रकाशन भई सो समाचारबाट अदालतप्रतिको गरिमामा आँच पुगेको भनी दाबी दिइएको देखिन्छ, सो पत्रिकाको सम्पादक एवं प्रकाशनगृहलाई विपक्षी बनाइएको देखिँदैन । प्राप्त समाचारमा सत्यता छ/छैन जाँची/बुझी उक्त समाचार प्रकाशन गर्ने वा नगर्ने भन्ने निक्कैल गर्ने अधिकारी सम्पादक हुने कुरामा विमति राख्ने ठाउँ देखिँदैन । त्यस्तै प्रकाशित गर्ने संस्थाले प्रकाशित समाचारको स्वामित्व ग्रहण गर्न आवश्यक पर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशनगृहलाई समेत विपक्षी बनाएको देखिन्छ । निवेदनमा उल्लेख भएका विपक्षी नं ३ देखि ७ सम्मका निकायहरूले न्यायाधीशहरूमा कार्यक्षमताको अभावमा, गलत फैसला भएका कारण ऋण असुलीउपरमा बाधक भन्दै प्रतिनिधिसभाका सभामुखलाई महाअभियोगमा कारबाही गर्ने माग गरेको भन्नेसमेतको समाचारमा प्रकाशित व्यहोराबाट देखिन्छ । संसद्मा पेस भएको निवेदनको हवाला दिएको कुरा प्रकाशित भएको कार्य अवहेलनाको परिधिभित्र पर्न सक्छ सबैदैन विचारणीय हुनआउँछ । मिसिल संलग्न सभामुखज्यूसमक्ष पेस गरिएको उजुरी निवेदनमा माननीय न्यायाधीशज्यूहरूका काम-कारवाहीलाई लिएर निजहरूविरुद्ध नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८७(७) बमोजिम महाअभियोगको प्रस्ताव पारित गर्ने प्रयोजनका लागि निवेदन दर्ता गराइएको भन्ने लिखितजवाफसाथ प्रस्तुत गरेको उक्त उजुरी पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८७ (७) बमोजिमको महाअभियोगको कारबाहीको लागि सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशज्यूविरुद्धको प्रतिनिधिसभामा उजुर दिनसक्ने व्यवस्था रहेको देखिएकाले संवैधानिक व्यवस्थाअनुरूपको कारबाहीसम्बन्धी समाचार अथवा लेखलाई प्रकाशित भएगरेको कार्यलाई अवहेलनाको परिधिभित्र पर्छ भन्ने कुरामा सहमत हुन सकिएन ।

१९. अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूबाट भएको फैसलाका विषयमा प्रकाशित समाचारले अदालतको प्रतिष्ठा, मर्यादा एवं अदालतप्रतिको जनआस्थासँग सम्बन्धित विषयका सम्बन्धमा चासो लिई अदालतसमक्ष निवेदकले निवेदन लिई उपस्थित हुनु प्रशशनीय कार्य हो तथापि निवेदनमा उल्लेख भएअनुसारको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित प्रकाशित समाचारले अदालतको अवहेलना भएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार अदालतमा निहित छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफ एवं विपक्षीहरूका तर्फबाट इजलाससमक्ष बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यावसायीहरूले उक्त मिति २०६३/५/४ तथा २०६३/५/५ मा प्रकाशित समाचारको सम्प्रेषण अदालतको अवहेलना गर्ने मनसायले नभई स्वस्थ प्राज्ञिक छलफलका लागि प्रकाशित भएको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । २०६२ सालको विविध फौ नं. ११६ को निवेदनमा यस अदालतबाट अदालतको न्यायिक कारबाहीमा दखल नपुगेको हदसम्म अदालतका न्यायाधीश र न्यायाधीशबाट भएका आदेश फैसलाको पूर्वाग्रहरहित भई स्वच्छरूपमा टीका-टिप्पणी र आलोचना गर्न पाउने भनी अदालतको अवहेलना नठहर्ने गरी निर्णयसमेत भएको देखिन्छ । प्रस्तुत विषयमा विपक्षीहरूको उल्लेखित कार्यबाट यस अदालतको अवहेलना भयो भनी मान्नसमेत मिल्ने देखिएन ।

राधेश्याम पराजुली विरुद्ध बालकृष्ण बस्नेतसमेत

---

२०. अतः उल्लेखित आधार कारण एवं नजिरसमेतबाट विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयका प्रमुखसमेतहरूको काम कारवाहीबाट अदालतको अवहेलनाको कार्य भएको गरेको नदेखिँदा विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिम कसूरमा सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने दाबी पुग्न नसकी प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या मोहनप्रकाश सिटौला

इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद गौतम

कम्प्युटर सेटिङ : अमिररत्न महर्जन

इति सम्वत् २०६७ साल फागुन १ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
सम्बत् २०६२ सालको विविध नं. ११९
फैसला मिति : २०६६/१२/१९

विषय :- अदालतको अबहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता खड्कबहादुर शाह

विरुद्ध

विपक्षी : हेमराज ज्ञवाली, अध्यक्ष तथा प्रकाशक नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालत आफ्ना आदेश वा निर्णयहरूका सम्बन्धमा प्रकाशित वा प्रवाहित भएका विचारहरूप्रति प्रथम दृष्टिमा असहिष्णु बन्दैन । त्यस्ता विचारहरू अदालतको गरिमा प्रतिष्ठा र मर्यादा गिराउने नियतका साथ आएको अवस्थामा त्यस्ता विचारहरूलाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ भन्ने मान्यतामा अदालत दृढ रहने ।
- ◆ अदालतप्रतिको आस्था र विश्वास व्यक्त गर्दै यसबाट सम्पादन भएका कार्यबाट जनताका हक-अधिकार कुण्ठित तुल्याउने प्रवृत्तिलाई सहयोग नपुगोस्, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता अक्षुण्ण रहोस् र राज्यका अन्य निकायको दबाब र प्रभावबाट न्यायपालिका सदैव मुक्त रहोस् भन्ने सदासयका साथ स्वस्थरूपमा गरिएका टिप्पणी र प्रवाहित विचारहरूलाई अन्यथारूपमा ग्रहण गरिनु नहुने । (प्रकरण नं. १०)
- ◆ अदालतको अबहेलना भएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार अदालतलाई मात्र हुन्छ । सो सम्बन्धमा दायर हुने कुनै पनि निवेदनले अदालतको अबहेलना हुने प्रकृतिका कार्य कहीं कतैबाट भएको भए त्यसबारेमा अदालतलाई सूचित गर्नेसम्मको भूमिका निर्वाह गर्दछन् तर त्यस्ता निवेदनहरूलाई मात्र आधार बनाएर अदालतको अबहेलना भएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसकिने । (प्रकरण नं. १३)

आदेश

स. प्र.न्या रामप्रसाद श्रेष्ठ

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) अनुसार यस अदालतमा दायर भई फौजदारी विविध दायरीमा दर्ता भई इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको

छ :-

२. सर्वोच्च अदालतप्रतिको जनआस्था कुनै कोरा सिद्धान्त वा मान्यता मात्र नभई यो सम्मानीत अदालतको योगदानको आर्जन पनि हो । नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८६ ले सर्वोच्च अदालतलाई न्यायापालिकाको सबैभन्दा माथिल्लो तहमा स्थापित गर्नुका साथै अभिलेख अदालतको रूपमा समेत स्थापित गरेको छ । मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा गरेको निर्णय सबैका लागि बन्धनकारी हुनुका साथै सर्वोच्च अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको सिद्धान्त सबैले मान्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था पनि संविधानको धारा ९६ मा गरिएको छ । उल्लेखित परिप्रेक्षमा २०६२/७२७/१ मा प्रकाशित नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिक पत्रिका (वर्ष ६, अंक १५) २१ औं पृष्ठमा माथि शिरमा ठूलो अक्षरमा कार्यकारीको छायामा न्यायालय शीर्षक दिई त्यसको तल केही सानो अक्षरमा सर्वोच्च अदालत नागरिक अधिकार हनन् गर्ने सरकारको किनाराको साक्षी भएको छ भन्ने शीर्षक दिई गम्भीर, आपत्तिजनक लेख प्रकाशन गरी सर्वोच्च अदालतको गम्भीर अबहेलना गरिएको छ । सोही पृष्ठको उपल्लो भागको दायाँपट्टि सम्मानीत सर्वोच्च अदालत भवनको तस्वीर दिई त्यसको अगाडि दुईवटा लामो पोल गाडिएको पोलको केही भाग तल तेर्सो ठाडो बाँधी सोमा हातमा हतौडा लिएर हान्न खोजेको अवस्थामा एकजना मानिसको चित्र दिई सोही चित्र सानो आकारमा पत्रिकाको बाहिरी आवरण पृष्ठको दायाँपट्टि दिई त्यसको तल कार्यकारीको छायामा लेखिएको छ । उक्त लेखको प्रथम प्याराग्राफमा लेखिएको जन अधिकारको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी लिएको सर्वोच्च अदालतमाथिको अन्तिम आशा निराशामा परिणत भएको छ । सूचनाको हक कुण्ठित गर्ने गरी दशैँ बिदाको अधिल्लो दिन जारी सञ्चार अध्यादेशविरुद्ध दायर तीनवटा छुट्टाछुट्टै मुद्दामा माग गरिएको अन्तरिम आदेशबारे कार्तिक २५ गते अदालतले अस्वीकार गरेपछि यस्तो भएको हो भनी उल्लेख गरिएको छ । मूलरूपमा आफ्नो विचार, मिश्रितरूपमा अरूका भनाइ उल्लेख गरी एघारौँ प्याराग्राफमा सर्वोच्च अदालतको यस आदेशले न्यायपालिका कार्यकारीको छायामा परेको आभाष भएको छ भने नागरिक आन्दोलनको आक्रोश न्यायालयमाथि पनि सोभिने देखिन्छ । साथै यस अदालतले विधिको शासन पराजित भएको र हुकुमी शासन चलाउने सरकारको मनोबल बढाउने निश्चित छ भन्ने समाचारमूलक लेख लेखी प्रकाशन गरिएको छ । उक्त लेख र तस्वीरले सिंगो न्याय प्रणाली र न्यायिक सर्वोच्चतामाथि नै सार्वजनिकरूपले अनावश्यक वितृष्ण पैदा गरेको छ । तसर्थ सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन मुद्दाका विषयमा गरिएको विपक्षीहरूको उक्त कार्य नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७४ को धारा १२, धारा १३ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश धारा ५६ को उपधारा (२) र ३ धारा ८६ को उपधारा (१) र (२) र धारा ९६ को उपधारा (१) र (२) विपरीत हुनुका साथै सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिमको कसुर हुँदा ऐ. दफा बमोजिम हदैसम्म सजायसमेत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
३. निवेदकले मागबमोजिम सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिम अदालतको अबहेलनामा किन कारबाही नगर्ने ? कारबाही गर्नु नपर्ने कुनै कारण भए बाटाका म्यादबाहेक ७ दिनभित्र आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नु भनी सूचना पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६२/८/२० मा भएको आदेश ।
४. कान्तिपुर पब्लिकेशन्स प्रा.लि.बाट प्रकाशित नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिक पत्रिकाको मिति २०६२/७/२७ मा प्रकाशित वर्ष ६, अंक १५ को २१ औं पृष्ठमा कार्यकारीको छायामा न्यायालय शीर्षक दिई प्रकाशित सामग्रीले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अबहेलना भएको छैन र उक्त कार्य गर्ने हाम्रो मनसाय एवं उद्देश्यसमेत छैन ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हामीले उक्त लेखमा कसैको बनाइ उद्धृत गरी लेख प्रकाशित गर्दा त्रुटीवस कही कतै उल्लेखित शब्दले अदालतको मानहानी हुने भएमा त्यसका लागि हामी माफी माग्दछौं। निवेदकले सम्पादकलाई विपक्षी बनाउनुभएको छैन, पत्रिकाको मुख्य जिम्मेवार व्यक्तिलाई नै विपक्षी नबनाई अदालतको मानहानी भयो भनी परेको प्रस्तुत निवेदनपत्र खारेजभागी छ। तस्वीर खिच्ने क्रममा जस्तो थियो, त्यस्तै नै छापिएको हो। अदालतको मुख्य भागमा मर्मत-सम्भार भइरहेको अवस्थामा उक्त तस्वीर खिचिएको हुँदा तस्वीरलाई काँटछाँट गरी बंग्याएर प्रकाशित गरेको समेत होइन। तसर्थ प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकका हेमराज ज्ञवाली, माधव हुंगेल र चन्द्रशेखर कार्कीका तर्फबाट परेको लिखितजवाफ।

५. पत्रिकामा प्रकाशित लेख, समाचार टिप्पणीलगायत सम्पूर्ण विषयवस्तु हामीले तयार गर्ने नभई उक्त सामग्री कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.का सम्पादकलगायत अन्य विभिन्न व्यक्तिहरूले तयार गर्ने भएकाले हामीले अबहेलनाजन्य कार्य गरेको छैनौं भन्नेसमेत व्यहोराको पृथ्वी प्रिन्टिङ प्रेस प्रा.लि.का तर्फबाट परेको लिखितजवाफ।
६. यसमा जुन निवेदनको कारवाहीको सिलसिलामा यो निवेदन परेको छ, उक्त अन्तरिम आदेशको फाइल साथै राखी पेस गर्नु, साथै अदालतको अबहेलना सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएका आदेशहरू प्रतिवादी (विपक्षी) मनमोहन अधिकारी, सर्वज्ञरत्न तुलाधर वि. राष्ट्रिय पञ्चायत सर्वोच्च अदालत वि. लोकबहादुर विष्ट, कर्मचारी सञ्चयकोष, सर्वोच्च अदालत वि. साप्ताहिक विमर्शका सम्पादक रवीराज भण्डारी वि. कान्तिपुर पब्लिकेशन, महेश भण्डारी वि. सूर्यबहादुर थापाको छिनुवा मिसिल साथै निवेदक कृष्णगोपाल श्रेष्ठ वि. कान्तिपुर एफ.एम.समेत भएको नि. नं. १२२ को मुद्दा साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६२/१२/१७ को आदेश।
७. यसमा यस अदालतबाट २०६३/३/२२ मा फैसला भएको रिट नं. ८५ निवेदक विनोदराज ज्ञवाली वि. सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दाको फैसलासहितको मिसिल भिकाई साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६४/१२/२१ को आदेश।
८. नियमबमोजिम पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा मुख्यरूपमा नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकको वर्ष ६, अंक १५ को २१ औं पृष्ठमा प्रकाशित कार्यकारीको छायामा न्यायालय शीर्षकको लेखमा परेका शब्दहरू र त्यसमा रहेको तस्वीरसमेतले अदालतको मर्यादा र सम्मानमा गम्भीर आघात पुगेको भन्ने जिकिर रहेको देखिन्छ। विपक्षी नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकका तर्फबाट परेको लिखितजवाफमा अदालतको मानहानी गर्ने आफ्नो मनसाय र उद्देश्य नरहेको स्पष्ट गर्नुका साथै उक्त लेखामा कसैको बनाइ उद्धृत गरी प्रकाशित गर्दा त्रुटीवस कहिँ कतै उल्लेखित शब्दले अदालतको मानहानी भएको भएमा त्यसका लागि माफीसमेत मागिएको देखिन्छ।
९. इजलाससमक्ष सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक अधिवक्ता श्री खड्गबहादुर शाहले नागरिक स्वतन्त्रता जोगाउन न्यायपालिकाले निर्वाह गरेको भूमिकालाई अवमूल्यन गर्ने गरी प्रकाशित भएको सामग्रीले अदालतको अबहेलना भएको छ। प्रकाशित तस्वीर यथार्थ भए पनि त्यसलाई गलत सन्देश दिने गरी प्रस्तुत गरिएको छ। लिखितजवाफमा शर्तसहितको माफी मागिएको हुँदा त्यस्तो माफी स्वीकार्य हुन सक्दैन भनी नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता रामकृष्ण निरालाले तत्कालीन सम्पादकलाई विपक्षी नबनाइएको हुँदा निजले प्रतिवाद गर्न नपाएको अवस्थालाई पनि मध्यनजर राखिनुपर्छ, लिखितजवाफमा अदालतको अबहेलना गर्ने उद्देश्य नरहेको स्पष्ट गरिएको र प्रकाशित सामग्रीले अदालतको अबहेलना भएको भए माफीसमेत मागिएको छ, प्राकशित सामग्रीमा सकारात्मक कुराहरू पनि रहेकोमा केवल नकारात्मक

कुराहरूलाई आधार बनाएर अपहेलनाको आरोप लगाउनु न्यायोचित हुँदैन भनी बहस जिकिर गर्नुभयो । निवेदन जिकिर लिखितजवाफ व्यहोरा र दुवैतर्फका कानुन व्यवसायीले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस बुँदासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत निवेदनको रोहमा मुख्यरूपमा देहायका प्रश्नको निरूपण गरिनुपर्ने देखिन्छ :-

१. प्रकाशित लेखमा अभिव्यक्त धारणाहरूले न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा नकारात्मक असर पर्ने वा त्यसबाट अदालतको अबहेलना भएको स्थित छ वा छैन ?
२. लेखको साथमा प्रकाशित भएको सर्वोच्च अदालत भवनको फोटोबाट अदालतको मर्यादा र प्रतिष्ठामा आँच पुगेको देखिन्छ वा देखिँदैन ?
३. विपक्षीहरूलाई निवेदन मागबमोजिम कारवाही हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ वा छैन ?

उल्लेखित प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नुअघि विवादित लेख र सोका साथमा प्रकाशित भएको तस्वीरसमेतका बारेमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकको वर्ष ६, अंक १५ को २१ औं पृष्ठमा प्रकाशित “कार्यकारीको छायाँमा न्यायालय” शीर्षकको लेखमा यस अदालतबाट मिति २०६२/७/२५ मा भएको आदेशका सम्बन्धमा विभिन्न व्यक्तिका धारणाहरूलाई उद्धृत गरिएको देखिन्छ । कान्तिपुर पब्लिकेशनद्वारा प्रकाशित नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकका सहायक वरिष्ठ संवाददाता माधव ढुंगेलद्वारा प्रस्तुत गरिएको उक्त लेखको निजी धारणा वा प्रकाशन संस्थाको धारणा खासै देखिँदैन । अदालतबाट भएको एउटा आदेशलाई आधार बनाएर सो सम्बन्धमा कानुन व्यवसायीहरूबाट व्यक्त भएका धारणाहरूलाई संयोजन गरिएको उक्त लेखमा तत्कालीन राजनीतिक परिवेशका साथै सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश २०६२ ले सूचनाको हक कुण्ठित तुल्याएको सन्दर्भलाईसमेत उठाएको देखिन्छ । सो लेखमा यस अदालतबाट भएको उक्त आदेशका कारण गर्दा न्यायपालिका कार्यकारीको छायाँमा परेको आभास भएको र विधिको शासन पराजित भएको र हुकुमी शासन चलाउने सरकारको मनोबल बढाउने निश्चित भएको भनी टिप्पणी गरिएको छ । त्यसैगरी, सो लेखामा प्रकाशित सर्वोच्च अदालत भवनको तस्वीरलाई हेर्दा काल्पनिक वा बनावटी नभई सर्वोच्च अदालत भवनको मर्मत हुँदै गरेको तत्कालीन यथार्थ अवस्थालाई देखाइएको छ ।

१०. उल्लेखित तथ्यगत स्पष्टतापछि अब प्रकाशित लेखमा अभिव्यक्त धारणाहरूले न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा नकारात्मक असर पर्ने वा त्यसबाट अदालतको अबहेलना भएको स्थिति छ वा छैन भन्ने विषयमा प्रवेश गर्नु सान्दर्भिक हुनआउँछ । विवादित लेखमा यस अदालतबाट मिति २०६२/७/२५ को आदेशलाई आधार बनाइएको कुरामा विवाद हुन सक्दैन । सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ ले सञ्चार संस्थाहरूलाई पारेको प्रभाव र त्यसबाट नागरिकको सुसूचित हुने हकमा अनुचित बन्देज लागेको अवस्थाप्रति सरोकार व्यक्त, गरी परेको रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सन्दर्भमा भएको छलफलपछि पूर्ण सुनुवाइ हुँदा निरूपण हुने विषय भएकोले हाल मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलने भनी यस अदालतबाट मिति २०६२/७/२५ मा आदेश भएको देखिन्छ । सो आदेशबाट समाचारमूलक कार्यक्रम सञ्चालनमा सरकारले पुऱ्याएको अवरोधले निरन्तरता पाएको अवस्थालाई चित्रण गर्दै सर्वोच्च अदालतसँगका अपेक्षाहरूलाई पनि उल्लेख गरिएको छ । लेखमा आदेशको नाकारात्मक पक्षका बारेमा मात्र नभई यस अदालतबाट भएका महत्वपूर्ण निर्णयहरूलाई पनि उल्लेख गरिएको छ । माघ १९ को शाही कदम छिपिँदै गर्दा सर्वोच्च अदालत नै सबैको आशाको केन्द्र बनेको, शाही आयोगको वैधानिकतासम्बन्धी मुद्दा सर्वोच्च अदालतले दर्ता गरी आयोगका कतिपय निर्णयलाई निष्क्रिय बनाएको भन्ने जस्ता लेखमा समेटिएका

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सकारात्मक टिप्पणीहरूलाई पनि यहाँ विर्सन मिल्दैन । अदालत आफ्ना आदेश वा निर्णयहरूका सम्बन्धमा प्रकाशित वा प्रवाहित भएका विचारहरूप्रति प्रथम दृष्टिमा असहिष्णु बन्दैन । त्यस्ता विचारहरू अदालतको गरिमा प्रतिष्ठा र मर्यादा गिराउने नियतका साथ आएको अवस्थामा त्यस्ता विचारहरूलाई निरुत्साहित गरिनुपर्दछ भन्ने मान्यतामा यो अदालत दृढ रहँदैआएको छ । तर अदालतप्रतिको आस्था र विश्वास व्यक्त गर्दै यसबाट सम्पादन भएका कार्यबाट जनताका हक-अधिकार कुण्ठित तुल्याउने प्रवृत्तिलाई सहयोग नपुगोस्, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता अक्षुण्ण रहोस् र राज्यका अन्य निकायको दबाव र प्रभावबाट न्यायपालिका सदैव मुक्त रहोस् भन्ने सदाशयका साथ स्वस्वरूपमा गरिएका टिप्पणी र प्रवाहित विचारहरूलाई अन्यथारूपमा ग्रहण गरिनु हुँदैन । त्यस्ता स्वस्थ आलोचनाहरूले न्याय सम्पादनको कार्यलाई त्रुटीरहित बनाउन मार्गदर्शन गर्दछन् र न्यायपालिकाका लागि त्यस्ता विचारहरू सहयोगी बन्दछन् भन्ने मान्यताप्रति पनि न्यायपालिका दृढ छ ।

११. यस अदालतको आदेशको विषयमा प्रकाशित लेखामा नेपाल बार एसोसिएसनको संस्थागत प्रक्रियाका साथै सो संस्थासँग आबद्ध विभिन्न व्यक्तिहरूका भनाइलाई संयोजन गरिएको पाइन्छ । यस अदालतको उक्त मिति २०६२/७/२५ को आदेशको सम्बन्धमा नेपाल बार एसोसिएसनबाट व्यक्त भएको प्रतिक्रियालाई आधार बनाएर यस अदालतमा दायर भएको सम्बन्ध २०६२ सालको विविध फौ.नं. ११६ को निवेदनमा यस अदालतबाट अदालतको न्यायिक काम-कारबाहीमा देख्न नपुगेको हदसम्म अदालतका न्यायाधीश र न्यायाधीशबाट भएका आदेश फैसलाको पूर्वाग्रहरहित भई स्वच्छ रूपमा टीका-टिप्पणी र आलोचना गर्न पाउने भनी अबहेलना नठहर्ने गरी निर्णय भइसकेको देखिन्छ । विवादित लेखमा पनि नेपाल बार एसोसिएसन तथा त्यसका पदाधिकारीहरू र बार सम्बद्ध कानून व्यवसायीहरूका धारणाबाहके अन्य कुराहरूको उल्लेख भएको देखिँदैन । प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने संस्था र सो सम्बद्ध व्यक्तिहरूका धारणाले यस अदालतको अबहेलना नठहर्ने निर्णय भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा सोही विषयलाई संयोजन गरी लेखका रूपमा प्रकाशित विषयले अदालतको अबहेलना हुने अवस्था आउँदैन । तसर्थ यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट बोधबहादुर राउत क्षेत्री वि. नेपाल बार एसोसिएसनका अध्यक्ष शम्भु थापासमेत भएको अबहेलनाको निवेदनमा मिति २०६६/१०/२८ मा भएको उक्त आदेशसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्थासमेत नहुँदा प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा पनि अदालतको अबहेलना भएको मान्न सकिएन ।
१२. अब लेखको साथमा प्रकाशित भएको सर्वोच्च अदालत भवनको फोटोबाट अदालतको मर्यादा र प्रतिष्ठामा आँच पुगेको भन्ने निवेदन दावीका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकको वर्ष ६, अंक १५ को २१ औं पृष्ठमा प्रकाशित कार्यकारीको छायाँमा न्यायलय शीर्षकको उक्त लेखका साथमा रहेको सर्वोच्च अदालत भवन तस्वीर तत्काल मर्मत हुँदै गरेको अवस्थामा खिचिएको र त्यसलाई लेखमा समावेश गरिएको अवस्था हुँदा त्यसलाई अदालतको अबहेलनाको विषय मान्न सकिने अवस्था रहँदैन । त्यसमा पनि विपक्षीद्वारा अदालतको मानहानी गर्ने आफ्नो मनसाय एवं उद्देश्य नरहेको स्पष्ट गर्दै त्रुटीवस कर्हिँ कतै अदालतको मानहानी भएको भए त्यसका लागि माफीसमेत मागिएको अवस्थाले पनि उक्त लेख, त्यसमा उद्धृत विचारहरू र समावेश गरिएका तस्वीरसमेत अदालतको अबहेलना गर्ने उद्देश्यले नभई स्वच्छ टिप्पणीका रूपमा प्रकाशित गरिएको भनी मान्नुपर्ने देखिन्छ ।
१३. निवेदकको कुनै पनि स्वार्थ नगासिएको, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता र सम्मान जोगाउने उद्देश्यका साथ निवेदन पेस गरिनु स्वयंमा प्रशंसायोग्य कार्य हो । यस्ता विषय निवेदकको हकहितसँग सम्बन्धित नभई अदालतको प्रतिष्ठा, मर्यादा र अदालतप्रतिको जन आस्थासँग सम्बन्धित विषय भएकाले अदालतको अबहेलना भएको छ

वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार अदालतलाई मात्र हुन्छ। सो सम्बन्धमा दायर हुने कुनै पनि निवेदनले अदालतको अबहेलना हुने प्रकृतिका कार्य कहिँ कतैबाट भएको भए त्यसबारेमा अदालतलाई सूचित गर्नेसम्मको भूमिका निर्वाह गर्दछन् तर त्यस्ता निवेदनहरूलाई मात्र आधार बनाएर अदालतको अबहेलना भएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न भने सकिदैन। निवेदनका माध्यमबाट ईगित गरिएको विषयमा आवश्यक कुराहरू बुझी निष्कर्षमा पुगिने हुन्छ। त्यसक्रममा विवादित अभिव्यक्तिको अन्तरवस्तु, त्यसको सन्दर्भ, अभिव्यक्ति दिने पक्षको आशय र उद्देश्यसमेतका विषयको मूल्याङ्कन गरिन्छ। प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा हेर्दा उक्त लेख प्रकाशन हुँदाको सन्दर्भ, त्यसमा उल्लेख गरिएका विषयवस्तुहरू र लेखामा समावेश गरिएको तस्वीरसमेतलाई हृदयंगम गर्दा त्यसबाट अदालतको अबहेलना भएको मान्न सकिने अवस्था देखिएन।

१४. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा नेपाल राष्ट्रिय साप्ताहिकाको वर्ष ६, अंक १५ को २१ औं पृष्ठमा प्रकाशित कार्यकारीको छायाँमा न्यायालय शीर्षकको लेखबाट अदालतको अबहेलना भएको देखिएन। उक्त लेखमा उल्लेख भएका विषयहरूले अदालतको अबहेलना भएकाले विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिमको कसुरमा सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बफाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

मा.न्या. ताहिर अलि अन्सारी

इजलास अधिकृत उमेश कोइराला

इति सम्बत् २०६६ सालको चैत्र १९ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
सम्बत् २०६२ सालको विविध नं. १२२
फैलला मिति : २०६६/१२/१९

विषय :- अदालतको अबहेलना ।

निवेदक : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं ७ बस्ने कृष्णगोपाल श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : कान्तिपुर एफ.एम प्रा.लि., पुल्चोक ललितपुरसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अदालतबाट भएको आदेशलाई सम्बन्धित संस्थाले सम्मान गरेको भन्ने तथ्य व्यवहारबाटै पुष्टी भएको र अदालतबाट पछिल्लो मितिमा भएको आदेशलाई आधार बनाएर कार्यक्रम प्रसारण प्रारम्भ गरिएको कुराले अदालतको अबहेलना भएको मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १०)
- ◆ अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको भन्ने नदेखिएको हुँदा अदालतको अबहेलना भयो भन्न मिलेन । (प्रकरण नं. ११)

आदेश

स. प्र.न्या. रामप्रसाद श्रेष्ठ

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) अनुसार यस अदालतमा दायर भई फौजदारी विविध दायरीमा दर्ता भई यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :-
२. नेपाल पत्रकार महासंघको तर्फबाट महासचिव महेन्द्र विष्ट वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको संविधानसँग बाझिएको आदेश बदर गरिपाऊँ भन्ने २०६२ सालको रिट नं. ८४ को निवेदनमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लागू नगर्नु/नगराउनु भनी रिट निवेदनको टुंगो नलागेसम्म समाचार प्रसारण गर्न रोक नलगाउनु भन्नेसमेत अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भनी माग रहेको निवेदनमा यस अदालतबाट अध्यादेशको संवैधानिकताको प्रश्नमा लिखित जवाफ परेपछि पूर्ण

सुनुवाई हुँदा निरूपण हुने विषय भएकोले हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भनी मिति २०६२/७/२५ मा भएको आदेशलाई सम्मान गर्दै कान्तिपुर एफ.एम.बाट प्रसारण हुँदैआएको कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रमलाई स्थगित गरेकोमा मिति २०६२/८/१५ गते साँझ ६:३० बजेदेखि हालसम्म निरन्तररूपमा कान्तिपुर एफ.एम.बाट कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गरिएको हुँदा सो कार्यले यस अदालतको मिति २०६२/७/२५ को आदेशको उल्लंघन हुन गई अदालतको अबहेलना हुन गएको छ । तसर्थ विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ को उपदफा (१) अनुसारको कसुर गरेवापत निजहरूलाई हदैसम्म सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

३. निवेदक मागबमोजिम अदालतको अबहेलनामा किन कारबाही र सजाय गर्नु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी सूचना पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६२/९/८ मा भएको आदेश ।
४. कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.को तर्फबाट दायर सञ्चारसम्बन्धी अध्यादेश, २०६२ संविधानसँग बाभिएको हुनाले बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनमा सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६२/७/२५ गतेका दिन अन्तरिम आदेश जारी नभएपछि कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम रोकिएको थियो । तर तुलसीराम निरौला निवेदक भएको सम्वत् २०६२ सालको रिट नं. २८२९ को रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा अर्को आदेश भएकाले सोही आदेशलाई आधार बनाएर कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम पुनः प्रसारण गरिएको हुँदा त्यसबाट अदालतको अबहेलना हुने अवस्था छैन । सूचनाको हक जनतालाई पुऱ्याउँदा अदालतको अबहेलना हुँदैन भनी निवेदकलाई थाहा हुँदाहुँदै अदालतको समय अनावश्यकरूपमा बर्बाद गर्ने गरी परेको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.का तर्फबाट परेको लिखितजवाफ ।
५. कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि. एक छुट्टै अस्तित्वयुक्त कम्पनी भएकाले सो कम्पनीमा मेरो कुनै संलग्नता रहेको छैन । मैले निवेदकलाई भनेजस्तो अदालतको अबहेलना हुने कार्य गरेको छैन । कान्तिपुर एफ.एम.सँग कुनै प्रकारको संलग्नता नरहेको व्यक्तिलाई विपक्षी बनाई दायर भएको निवेदन मेरो हकमा बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कान्तिपुर पब्लिकेशनका प्रबन्ध निर्देशक कैलाश सिरोहियाको तर्फबाट परेको लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा मुख्यरूपमा २०६२ सालको रि.नं. ८४ को निवेदनमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लागू नगर्नु/नगराउनु भनी रिट निवेदनको टुंगो नलागेसम्म समाचार प्रसारण गर्न रोक नलगाउनु भन्नेसमेत अन्तरिम आदेशको माग गरिएकोमा यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी मिति २०६२/७/२५ मा भएको आदेशलाई सम्मान गर्दै कान्तिपुर एफ.एम.बाट प्रसारण हुँदैआएको कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रमलाई स्थगित गरेकोमा मिति २०६२/८/१५ गते साँझ ६:३० बजेदेखि हालसम्म निरन्तररूपमा कान्तिपुर एफ.एम.बाट कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गरिएको हुँदा सो कार्यले यस अदालतको मिति २०६२/७/२५ को आदेशको उल्लंघन हुन गई अदालतको अबहेलना हुन गएको भन्ने दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षी कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.का तर्फबाट परेको लिखितजवाफमा तुलसीराम निरौला निवेदक भएको सम्वत् २०६२ सालको रिट नं. २८२९ को रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- २०६२/८/१५ मा भएको आदेशलाई आधार बनाएर कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम पुनः प्रसारण गरिएको हुँदा त्यसबाट अदालतको अवहेलना हुने अवस्था नरहेको भनी जिकिर लिइएको देखिन्छ ।
७. इजलाससमक्ष सुनुवाइका सिलसिलामा कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.का तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निरालाले सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा भएको आदेशपश्चात् समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण प्रारम्भ भएको हुँदा अदालतको आदेशको अवज्ञा भएको वा अदालतको अवहेलना भएको अवस्था नभएकाले निवेदन खारेज हुनपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।
८. निवेदन जिकिर, लिखितजवाफ व्यहोरा र दुवैतर्फका कानुन व्यवसायीले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस बुँदासमेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मुख्यरूपमा यस अदालतबाट मिति २०६२/७/२५ मा भएको आदेशबमोजिम स्थगित भएको कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम मिति २०६२/८/१५ देखि प्रसारण गरिएको कार्यले अदालतको आदेशको अवज्ञा भई अदालतको अवहेलना हुनगएको अवस्था छ वा छैन ? भन्ने कुराको निरूपण गरिनुपर्ने देखिन्छ । यो सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले दावी लिएको मिति २०६२/७/२५ को आदेश र लिखितजवाफमा जिकिर लिइएको मिति २०६२/८/१५ को आदेश व्यहोरालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाल पत्रकार महासंघको तर्फबाट महासचिव महेन्द्र विष्ट वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको संविधानसँग बाभिएको आदेश बढेर गरिपाऊँ भन्ने २०६२ सालको रिट नं. ८४ को निवेदनमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लागू नगर्नु/नगराउनु भनी रिट निवेदनको तुंगो नलागेसम्म समाचार प्रसारण गर्न रोक नलगाउनु भन्नेसमेत अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भनी माग रहेको निवेदनमा यस अदालतबाट अध्यादेशको संवैधानिकताको प्रश्नमा लिखितजवाफ परेपछि पूर्ण सुनुवाई हुँदा निरूपण हुने विषय भएकाले हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भनी मिति २०६२/७/२५ मा आदेश भएको देखिन्छ । सोही आदेशको सम्मान गर्दै कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.द्वारा प्रसारण हुँदैआएको कान्तिपुर डायरी नामक समाचारमूलक कार्यक्रम स्थागित गरिएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । सो कुरालाई निवेदक स्वयंले नै उल्लेख गरेको र विपक्षी कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.ले पनि त्यसलाई अन्यथा भनेको देखिँदैन ।
९. मिति २०६२/७/२५ को यस अदालतको आदेश यथावत् रहँदा रहँदै मिति २०६२/८/१५ देखि समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गरिएको क्रियाले अदालतको आदेशको अवज्ञा भएको भन्ने नै निवेदकको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ । तर विपक्षी कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.ले पेस गरेको लिखितजवाफमा तुल्सीराम निरौला निवेदक भएको सम्बन्ध २०६२ सालको रि.नं. २८२९ को रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा अर्को आदेश भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । यस अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा भएको उक्त आदेशका सम्बन्धमा हेर्दा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ मा संशोधन गरी समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारणमा रोक लगाएको अवस्था देखाउँदै सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले सबै फ्रिक्वेन्सी मोडुलेसन प्रसारण संस्थाबाट समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण नगर्नु/नगराउनु भनी मिति २०६२/७/२ मा सूचना प्रकाशित गरिएको सन्दर्भमा निवेदकले त्यसरी समाचार प्रसारण गर्न बन्देज लगाएको कारणले निवेदकलगायतका व्यक्तिको सुसूचित हुने सार्वजनिक हकमा असर परेको भन्ने आधारमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ बमोजिम प्रसारण इजाजत पाएका कुनै पनि प्रसारकलाई समाचार प्रसारण गर्नबाट बन्देज नलगाउनु भन्नेसमेतको अन्तरिम आदेशको माग गरेको देखिन्छ । सो निवेदनमा यस अदालतबाट सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण नगर्नु/नगराउनु

भनी प्रकाशित गरिएको उक्त सूचना कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी मिति २०६२/८/१५ मा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको भन्ने कुरा पनि लिखितजवाफ साथ संलग्न आदेशको प्रतिलिपिबाट देखिएको छ। त्यसरी यस अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी भएपछि समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण बन्दैज लगाइएको अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिँदैन।

१०. कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.द्वारा कान्तिपुर डायरी नामको समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण स्थगित गर्दा यस अदालतको मिति २०६२/७/२५ को आदेशलाई नै आधार बनाइएको भन्ने कुरा सो प्रा.लि.द्वारा मिति २०६२/७/२५ मा प्रकाशित विज्ञापितबाट देखिन्छ। त्यसबाट पनि कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.ले अदालतको आदेशको अवज्ञा गरेको नभई त्यसप्रति पूर्ण सम्मान व्यक्त गरेको तथ्य स्थापित हुन्छ। यस अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा तुलसीराम निरौला निवेदक भएको सम्बत् २०६२ सालको रिट नं. २८२९ को रिट निवेदनमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारणमा रोक लगाउने गरी प्रकाशित गरेको सूचना कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएपछि कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.जस्ता सञ्चार संस्थालाई समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्न कुनै किसिमको बाधा/अवरोधको अवस्था कायम नरहेको यथार्थलाई यहाँ बिर्सन मिल्दैन। त्यसरी यसै अदालतबाट मिति २०६२/८/१५ मा भएको आदेशका सम्बन्धमा निवेदक आफैँ अनविज्ञ रहेको कारणबाट प्रस्तुत निवेदन दायर गरिएको भन्ने कुरा निवेदन व्यहोराबाटै स्पष्ट हुन्छ। यस अदालतबाट भएको आदेशलाई सम्बन्धित संस्थाले सम्मान गरेको भन्ने तथ्य व्यवहारबाटै पुष्टि भएको र अदालतबाट पछिल्लो मितिमा भएको आदेशलाई आधार बनाएर कार्यक्रम प्रसारण प्रारम्भ गरिएको कुराले अदालतको अवहेलना भएको मान्न मिल्ने हुँदैन।
११. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा कान्तिपुर एफ.एम. प्रा.लि.द्वारा मिति २०६२/७/२५ देखि स्थगित गरिएको कान्तिपुर डायरी नामको समाचारमूलक कार्यक्रमको प्रसारण मिति २०६२/८/१५ पुनः प्रारम्भ गर्दा यस अदालतको आदेशलाई नै आधार बनाइएबाट यस अदालतको आदेशको अवज्ञा भएको देखिएन। अदालतको अवहेलनामा कारवाही गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

मा.न्या. ताहिर अली अन्सारी

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

इति सम्बत् २०६६ साल चैत १९ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
सम्बत् २०६३ सालको मु. नं. AP-०१२७
फैसला मिति : २०६७/५/१७

विषय : अदालतको अवहेलनामा कारबाही गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता हेमराज अधिकारीसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्धी : सम्बोधन साप्ताहिक, न्यू प्लाजा पुतलीसडकसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ आधारहीन सामग्रीको प्रकाशन र त्यसको सम्प्रेषणले आमरूपमा सकारात्मक सन्देशको प्रवाह गरेको मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन । कुनै पनि समाचार भनिने सामग्री पत्यारलायक वा विश्वसनीय हुन त्यसको वास्तविक आधार सो समाचारमा सन्निहीत हुन आवश्यक हुने । (प्रकरण नं. २१)
- ◆ अवहेलनाको मुद्दामा नियत वा अभिप्रायभन्दा पनि कार्य, व्यवहार र परिणामलाई हेरिने । (प्रकरण नं. २२)
- ◆ अदालतको अवहेलना न्यायाधीशहरूको रक्षाकवच होइन । न्यायाधीश आलोचनामुक्त हुँदैन, तर यसको अर्थ असत्य र मनगढन्ते आक्षेपलाई पनि अदालतले स्वीकार गर्न बाध्य हुनुपर्दछ भन्ने होइन । (प्रकरण नं. २४)
- ◆ अदालतको अवहेलनाको अभ्यास आधारहीन र अनावश्यक किसिमले नकारात्मक सन्देश जनमानसमा फैलने कार्य र त्यसबाट उत्पन्न हुने नकारात्मक परिणामलाई रोक्नका लागि भएको हो ।
- ◆ कलमजीवी पत्रकारहरूबाट सम्प्रेषित, लिखित र प्रकाशित सामग्रीबाट यदि जनतामा अदालतप्रति रहेको विश्वास एवं आस्थामा वा अदालतको कार्य सम्पादन प्रक्रियामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपले व्यवधान उत्पन्न गर्ने कार्य हुन्छ भने त्यस्तो कार्य निश्चय नै अवहेलनाजन्य हुने ।
- ◆ वास्तविकताहीन, आधारहीन तथा अस्वाभाविक समाचार भनिएको सामग्रीको लेखन, प्रकाशन र सम्प्रेषणले अदालतप्रति रहने जनआस्थामा आँच उत्पन्न गर्ने हुँदा अदालतको कार्यसम्पादन प्रक्रियामा व्यवधान उत्पन्न गर्ने कार्य गर्दछ । तसर्थ, पनि यस्तोखालको गैरजिम्मेवारपूर्ण कार्यलाई अवहेलना उत्पन्न गर्ने कार्यको रूपमा लिनुपर्दछ । (प्रकरण नं. २५)

आदेश

मा.न्या. प्रकाश वस्ती

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२(३) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम यस अदालत पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-
२. मिति २०६३/१०/१२ मा प्रकाशित वर्ष १० अङ्क १५ सम्बोधन साप्ताहिकको पहिलो पृष्ठमा, “सांसदलाई चाहियो ब्याकलेबल” भन्ने शीर्षक राखी अन्तरिम विधायक बनाइएका बाँकेका ज्ञानु के.सी.ले आफ्नो मामा पर्ने सोभा प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेलमार्फत् विभिन्न काम गराएर हजारौं रूपैयाँ असूली गर्दैआएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतको तहसील शाखाका डिप्टी पुरुषोत्तम पौडेल सुब्बा पदमा बढुवा भएपछि त्यस दिन रमभूम पार्टीको आयोजना गरिएको भन्ने उल्लेख छ। जुन कार्यालयमा काम गर्दा बढुवा भएको हो सो बढुवा भएपछि अर्को कार्यालयमा सरुवा हुने प्रचलनविपरीत पौडेललाई सांसद के.सी.ले प्रधानन्यायाधीश मामालाई भनसुन गरी भोलिपल्टै क.जि.अ.मै सुब्बाको रूपमा सरुवा गराएको भनिएको छ।
३. सांसद के.सी.ले आफ्ना लागि आगामी चुनावको खर्च जुटाउन अदालतलाई प्रयोग गरी रहेको र यसका लागि उनले मामालाई भनेर सर्वोच्च अदालत र मातहतका महत्वपूर्ण ठाउँमा आफू अनुकूलका मानिसहरूलाई राखेको भन्ने पत्रिकामा उल्लेख छ।
४. माथि उल्लेख गरेका कुराहरूका अतिरिक्त अहिले सर्वोच्च अदालत नेपालगञ्जतिरका मानिसहरूले कमाउने अखडा भएको बताइएको छ। प्रधानन्यायाधीशको धर्मपुत्रको रूपमा चिनिएका सर्वोच्चका उपरजिष्ट्रार हेमन्त रावल, ऋण असूलीका सेस्तादार चित्रबहादुर के.सी. आदि सबै नेपालगञ्जतिरकै हुन्। डडेलधुरामा दरबन्दी भए पनि सांसद के.सी.ले चित्रबहादुरलाई मामामार्फत् सहन्यायाधिवक्ता द्रोणराज रेग्मीलाई भन्न लगाएर साढे दुई वर्षअघि ल्याएका थिए। सरकारी ऋण असूलीसम्बन्धी मुद्दाहरू मिलाई दिएर रकम असूल्ने काममा समेत सांसद के.सी. संलग्न हुने गरेको बताइन्छ भनिएको छ।
५. प्रधानन्यायाधीशको सोभोपनको फाइदा उठाउनेमा भानिज के.सी.का अलावा भतिजा पर्ने दिनेश सिंह पनि रहेको र उनलाई प्रधानन्यायाधीशले बालुवाटारस्थित सरकारी निवासको निजी सचिवको रूपमा नियुक्त गर्नुभएको र प्रधानन्यायाधीश पौडेलले आफन्तहरूकै भनसुनका आधारमा कतिपय मुद्दाहरू आफूसित आफू निकटका न्यायाधीशहरू राजेन्द्र कोइराला, गौरी ढकाल र ताहिर अली अन्सारीहरूको बेञ्चमा राख्ने गर्नुभएको छ भनी व्यापकरूपमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूलगायतका अन्य माननीय न्यायाधीशज्यूहरू र उपरजिष्ट्रारज्यूको मानहानी गरी अदालतको समेत मानहानी र अवहेलना हुनगएको छ। यसअघिसमेत सो पत्रिकाको वर्ष १०, अङ्क १०, २०६३/९/७ को अङ्कमा सासूज्यू गाडीमा सरर तथा सर्वोच्चभित्र तुच्छ कामको शीर्षकमा यस्तै आधारहीन तथा तथ्यहीन समाचार छापिएको थियो। सोलगायत यसअघिका विभिन्न अङ्कमा न्यायपालिकाको सम्बन्धमा आधारहीन समाचार छापि न्यायपालिकालाई बदनाम गर्न सो पत्रिका उद्धत रहँदै आएको थियो।
६. राज्यको चौथो अङ्कको रूपमा पत्रकारिताजगतले प्रमाण, तथ्य र स्रोतलाई देखाएर मात्र समाचारहरू जनताको माझमा प्रकाशन गर्नुपर्ने हो। तर उल्लिखित समाचारको प्रकाशन स्रोतको उल्लेखन नगरी वैयक्तिक प्रतिशोध लिने उद्देश्यले स्वतन्त्र न्यायपालिका, न्यायमूर्ति र अन्य अदालतका कर्मचारीहरूको मानहानी हुने गरी सिंगो नेपाली समाजमा अदालतप्रति अनास्था फैलने गरी भएको छ। यसरी अदालत, न्यायमूर्ति र अन्य कर्मचारीहरूको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- मानहानी गर्ने कार्य समग्रमा अदालतको नै मानहानी हो । निराधार तथ्य जुटाएर समग्र न्यायपालिकालाई नै बदनाम गर्नु त्योभन्दा घोर फौजदारी कसूर अरू कुनै हुन सक्दैन ।
७. भ्रष्टाचार वा अनैतिक कार्य भएको हो भन्ने शंका लाग्दछ भने कानुनी उपचारको बाटो अवलम्बन गर्न कुनै अवरोध छैन । बिना अध्ययन अनुसन्धान तथा सत्यताविपरीत समाचारको प्रकाशन गर्नु पीत पत्रकारिता हो र त्यसलाई समाजमा भ्रम र अन्धोल फैलाउने माध्यम भन्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा सम्मानीत यस अदालतबाट “न्याय सम्पादन गरिरहेका न्यायाधीशलाई भ्रष्टाचारको आरोप लगाएमा तथा न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अनास्था उत्पन्न हुने गरी भाषण गरेमा अदालतको अवहेलना हुने” भनी निरञ्जन थापाविरुद्ध कुँवर इन्द्रजीत सिंहको (ने.का.प.२०३६ नि.नं.१३०५ पृ.३०५) मुद्दामा र गणेशबहादुर सुनुवारविरुद्ध तत्कालीन श्री ५ को सरकार (ने.का.प.२०४२, नि.नं.२४०४ पृ.५८६) को मुद्दामा “न्यायाधीशको काम, कर्तव्य र आचारण र चरित्रमा आघात पर्ने गरी सार्वजनिकरूपमा बोल्ने लेख्ने वा पम्प्लेटिङ्ग गर्ने कार्यले अदालतको अवहेलना हुने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादित भएको समेतबाट विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट अदालतको अवहेलना हुन गएको पुष्टी हुन्छ ।
८. अतः माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लेख गरेबमोजिम स्वच्छरूपमा आफ्नो पदीय दायित्व बोक्नुभएका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यू, न्यायाधीशज्यूहरू तथा उपरजिष्ट्रारज्यू र अन्य अधिकृत तथा कर्मचारीहरूको चरित्र हत्या गर्ने तथा समग्रमा न्यायपालिकाको गरिमामाथि नै चोट पुग्ने गरी समाचार प्रकाशन गर्ने विपक्षी सम्बन्धन साप्ताहिकका सम्पादक/प्रकाशक तथा उक्त अपुष्ट तथा भ्रमपूर्ण समाचारहरू प्रदान गर्ने व्यक्तिको नाम निज सम्पादकबाटै खुलाउन लगाई निजहरूलाई अदालतबाट बुझी सर्वोच्च अदालत एने, २०४८ को दफा ७ बमोजिम अदालतको मानहानीमा हदैसम्मको सजाय गरिपाऊँ भन्ने व्यहोरासमेतको यस अदालतमा प्रस्तुत भएको मिति २०६३/१०/१७ को निवेदन ।
९. प्रस्तुत निवेदन फौजदारी दायरीमा दर्ता गरी यसमा निवेदकको मागबमोजिम अदालतको अवहेलनामा किन कारवाही हुनु नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी निवेदनको १ प्रति नक्कल राथै राखी विपक्षी गोकुल बास्कोटासमेतको नाममा सूचना पठाई उपस्थित भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३/१०/१९ को आदेश ।
१०. सम्मानीत सर्वोच्च अदालतका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेल, अन्तरिम व्यवस्थापिका-सांसदका माननीय सांसद ज्ञानु के.सी. नातामा मामा भानिज भएको र काठमाडौँ जिल्ला अदालतका डिप्टी पुरुषोत्तम पौडेल र ऋण असूली न्यायाधिकरणकै स्रेस्तेदार चित्रबहादुर के.सी. र निज सांसद ज्ञानु के.सी.को आतिथ्यमा डिप्टी पुरुषोत्तम पौडेलले बहुवा भएको खुशियालीमा सालीभेना दोहोरीसाँभजस्तो सार्वजनिक र खुल्ला स्थानमा आयोजित रात्रिभोजको रहस्योद्घाटन गरी हामीद्वारा प्रकाशित उक्त समाचार यथार्थपरक एवं वस्तुनिष्ठ भएको उक्त समाचारले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको गरिमा र मर्यादामा कोही कसैबाट पनि आँच आउनु हुँदैन भन्ने सन्देशलाई आत्मसात् गरेको र सो कार्यले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अवहेलना किमार्थ पनि गरेको छैन । प्रकाशित समाचार तथ्यहीन सत्य तथ्यविपरीत र दुराशयपूर्ण भएको कुरालाई सप्रमाण निवेदन गर्न सक्नुभएको छैन र उक्त समाचारबाट अदालतको अवहेलना भएको छ भनी प्रमाणित गर्ने भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६ बमोजिम विपक्षी निवेदकहरूमै रहने हुनाले तनुसारको प्रमाणसमेत निवेदन

साथ संलग्न गरी पेस गर्न नसकेवाट समेत विपक्षीहरूको निवेदन दावी निरर्थक छ ।

११. उक्त समाचारमा प्रकाशित भएको तथ्यहरू हुँदै नभएको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेल र सांसद के.सी. मामा भानिज नाताको व्यक्ति नभएको, अन्तरिम संविधान जारी भएको पर्सीपल्ट डिड्डा पुरुषोत्तम पौडेल र सेस्तेदार चित्रबहादुर के.सी. र स्वयं सांसद ज्ञानु के.सी. सम्मिलित सालीभेना दोहोरी साँभू रेस्टुरेन्टमा रमभूम पार्टी हुँदै नभएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतका डिड्डा निज पुरुषोत्तम पौडेलको बढुवा नभएको वा भए पनि अन्यत्र सरुवा भइसकेको भनी सप्रमाण प्रतिवाद नगरी उल्टो समाचारको स्रोत नखुलाइएको अतो थापी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको अवहेलना भएको मिथ्यारोपण गरी गरिएको निवेदन दुराग्रहपूर्णसमेत छ । हामीद्वारा प्रकाशित उक्त समाचार तथ्यगतरूपमा निराधार नभएको अभिनिश्चित छ । यदि सो समाचार असत्य हुन्थ्यो भने समाचारमा उल्लिखित कुनै व्यक्तिले पनि उक्त समाचार असत्य भएको ध्यानाकर्षणसहित खण्डन गर्नका लागि हामीसँग गुनासोसमेत पोखेको वा निजहरूले सम्मानीत अदालतसमक्ष निवेदन दिएको हुनुपर्ने अभिनिश्चित छ । यसरी उक्त समाचार सत्यतापूर्ण भएकै कारणबाट आजसम्म पनि कहिँ कतैबाट खण्डन वा कहिँ कतै उजूर-वाजूर नगरेको अवस्था छ ।
१२. उक्त समाचारको वास्तविक स्रोत भएकोमा कुनै विवाद छैन । तर, यस्तो स्रोत खोल्ने पर्ने बाध्यता छापाखाना तथा प्रकाशन ऐनले समेत नगरेको हुँदा विपक्षी निवेदकको निवेदन जिकीर गैरकानुनी छ ।
१३. अदालत भनेको एउटा छुट्टै व्यक्तित्व बोकेको संस्था भएकोले त्यस संस्थामा कार्यरत कुनै कर्मचारी र कुनै खास सांसद विशेषको अवाञ्छित क्रियाकलापलाई उजागर गर्नु भनेको पूरै संस्थाको गरिमा र जनआस्थाउपर नै आघात पुऱ्याएको भनी गरिएको जिकीर तर्कोचित छैन । समाचारमा उल्लेख गरिएका व्यक्तिहरू कसैप्रति पनि व्यक्तिगत प्रतिशोधको भावना नरहेको र नभएको व्यहोरा विनम्र निवेदन गर्दछौं । बढुवाको खुसीमा आयोजित गीत-संगीतयुक्त रेस्टुरेन्टको रात्रीभोजमा भएको सहभागीता र सांसदको धाक लगाउँदै अत्यन्त अमर्यादित एवं लज्जास्पद क्रियाकलापबाट समग्रमा अदालतप्रतिको जनआस्थाप्रति गम्भीर प्रश्न उठन गएको हुँदा यस्तो क्रियाकलाप अब उप्रान्त कोही कसैबाट पनि नहोस् भन्ने इच्छा र सदाशयता राखी प्रकाशित भएको उक्त समाचार अवहेलनाजन्य नभएको प्रष्ट छ ।
१४. हामीहरूद्वारा प्रकाशित उल्लिखित समाचारहरूबाट सम्मानीत अदालतको अवहेलना नभएको भन्ने दृढ विश्वास राख्दै उक्त समाचारमार्फत् सम्मानीत अदालतको अवहेलना गर्ने कुनै नियत र अभिप्राय हामीहरूको नभएको व्यहोरा विनम्र निवेदन गर्दछौं । अदालतको मान-प्रतिष्ठा बढेकै अवस्थामा राज्यको चौथो अंगको रूपमा हामी पत्रकारहरू पनि सुरक्षित रहने हामीहरूको न्यायिक आस्था अटल रहेको अभिनिश्चित भएअनुसार नै उल्लिखित समाचार प्रकाशित गरी सम्मानीत अदालतप्रति द्वेष नराखी सम्मान नै बढाउने कार्य हामीहरूबाट भएको हो । विपक्षीको आधारहीन तथा निरर्थक निवेदन दावी खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६३/१२/२ को काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका न्यूप्लाजास्थित कार्यालय रहेको सम्बोधन साप्ताहिकको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत ऐ. को सम्पादक गोकुल बास्कोटाको लिखितजवाफ ।
१५. नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
१६. २०६३/१०/१२ को सम्बोधन साप्ताहिकको अंकमा प्रकाशित सामग्रीले समग्र न्यायपालिकाको गरिमामा चोट पुग्ने गरी अदालतको अवहेलना गर्ने कार्य गरेकाले कारवाही गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर र उक्त

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

समाचार अदालतकै मान-प्रतिष्ठा बढाउने गरी र अदालतको अवहेलना गर्ने कुनै नियत नराखी प्रकाशन गरेको हुँदा विपक्षीको निरर्थक दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित प्रतिवाद भएको प्रस्तुत मुद्दामा अदालतको अवहेलना भएको हो/होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

१७. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६३/१०/१२ मा संवोधन साप्ताहिकमा, “सांसदलाई चाहियो ब्याकलेबल” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत विधायक ज्ञानु के.सी., प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेल, न्यायाधीशहरू र अन्य न्यायकर्मीहरूका सम्बन्धमा केही सामग्री प्रकाशन भएकोमा विवाद देखिएन । लिखित प्रतिवाद गर्दा प्रत्यर्थीबाट अदालतकै गरिमा बढाउने मनसायबाट सो सामग्रीको प्रकाशन र सम्प्रेषण गरिएको भनी उल्लेख गरेको पाइयो ।
१८. उल्लिखित निवेदन दावी लिखित प्रतिवादको सन्दर्भमा निवेदनमा उल्लिखित उक्त संवोधन साप्ताहिकमा प्रकाशित सामग्रीलाई हेरी विश्लेषण गर्नुपर्ने देखियो । उक्त सामग्रीलाई हेर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त विधायक भानिज ज्ञानु के.सी.को प्रभावमा परी आफन्तहरूको भनसुनको आधारमा प्रधानन्यायाधीशले कतिपय मुद्दाहरू आफू निकटका न्यायाधीशहरूको इजलासमा पेश गर्ने गरेको समेत भनी त्यसमा उल्लेख भएको पाइयो । यसका साथै सो सामग्रीमा सांसद ज्ञानु के.सी.ले आफ्नो चुनावी खर्च जुटाउन प्रधानन्यायाधीश मामा र अदालतसमेतलाई प्रयोग गरिरहेको भनी उल्लेख गरेको पाइयो । उक्त प्रकाशनले जनमानसमा पार्ने असरको मूल्याङ्कन नै यस विवादको केन्द्रविन्दु हो । कुनै पनि सञ्चारमाध्यमबाट संप्रेषित हुने कुरा तत्कालै जनमानसमा पुगिहाल्दछ र त्यसले आफ्नो असर छाडिहाल्ने हुन्छ । पछिबाट पत्रकारिताको कर्तव्य निर्वाह गर्दै मूल समाचार भनिएको सामग्री प्रकाशित गरिएकै पृष्ठ तथा ठाउँमा सोही ढंगले संशोधन नै गरिएमा वा क्षमायाचना नै गरिएमा समेत मूल कुराले पारेको प्रतिकूल असरबाट जोगाउन कठिन पर्दछ । यस अवस्थामा पत्रपत्रिकाजस्ता सञ्चारका संवाहक माध्यमसँग गम्भीरताको अपेक्षा राखिन्छ । हातमा कलम छ र मुखमा वचन छ भन्नुको तात्पर्य त्यो कसैप्रति इवी साधन गर्ने, व्यापार व्यवसाय गर्ने र गैरजिम्मेवारी प्रदर्शन गर्ने माध्यमका रूपमा नियन्त्रणहीन रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ भन्ने होइन । खासगरी राज्यको चौथो अंगको रूपमा सर्वस्वीकार्य पत्रकारिताबाट मर्यादाका यी सीमारेखा उल्लंघन हुँदैनन् भन्ने अपेक्षा अदालतसमेतले राखेको हुन्छ ।
१९. कुनै पत्रिकामा छापिएको कुराको थप व्याख्या आवश्यक पर्दैन । त्यो स्वयंले नै आफ्ना अभिव्यक्ति दिइरहेको हुन्छ । त्यो प्रसङ्ग पढेर एउटा सामान्य व्यक्तिले अदालतप्रति नकारात्मक वा सकारात्मक कस्तो धारणा बनाउँछ भन्ने कुनै सामग्री अदालतको अवहेलनाजनक हो वा होइन भन्ने निष्कर्षमा पुग्न पर्दा विचार गरिनुपर्ने प्राथमिक विषय हो । प्रकाशित सामग्रीको अध्ययन गर्दा प्रधानन्यायाधीश आफन्तको प्रभावमा पर्ने, उसको चुनावी खर्च जुटाइदिन माध्यम बन्ने, आफन्तकै भनसुनमा परी सुरुवा बढुवा गर्ने गराउने र सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन मुद्दा आफूसमेत खास न्यायाधीशको इजलासमा पारी अनुचित काम गर्ने गर्दछन् तथा यस्ता कार्यहरू गरिरहेका छन भन्ने सन्देश नै प्रवाहित हुने कुरामा द्विविधा छैन । प्रधानन्यायाधीश तथा न्यायाधीशका काम-कारबाही नै अदालतका अवयव हुन् । यो सन्देशले स्वच्छ न्याय निष्पादन हुन नसक्ने, प्रधानन्यायाधीशले जे चाह्यो त्यही हुने, न्यायपालिका न्याय प्रदान गर्ने पवित्र उद्देश्यमा अन्याय प्रभावबाट विचलित हुने सन्देश सो सामग्री पढ्ने पाठकमा छाप छाड्ने हुँदा त्यसले जनमानसमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सक्दैन । जनआस्थाको भरमा चल्ने यस संस्थाप्रति जनआस्थामा आँच आउनु सम्पूर्ण न्याय व्यवस्थामाथिकै अविश्वास हो । यसले कालान्तरमा कुनै गतिलो निष्कर्ष दिन सक्दैन ।

२०. अदालतको आलोचना गरिनै नहुने होइन । अदालत र यसका काम-कारबाही पनि आलोचना र प्रत्यालोचनाको विषय बन्दछन् । यसले सम्पादित गरेको कार्य समीक्षाका विषय बन्दछन् र बन्नु पनि पर्दछ । यसका न्यायिक गतिविधि अध्ययन, मनन र विश्लेषणका विषय बन्दछन् र बन्नु पनि पर्दछ । अध्ययन, मनन र विश्लेषण, आलोचना, प्रत्यालोचन र समीक्षा हुन सकेमा नै अदालत सदैव सकारात्मक सोचका साथ अगाडि बढ्न सक्दछ र न्याय प्रदान गर्ने आफ्नो अभीष्ट पूरा गरी जनआस्थामा अभिवृद्धि गर्दै लान सक्दछ । तर आरोप/आलोचनामा फरक हुन्छ । आरोपले आलोचनाको स्थान लिन सक्दैन । आरोप तथ्यहीन र अन्यान्य अभिप्रायले अभिप्रेरित हुन्छ भने आलोचना तथ्यपरक विश्लेषणमा आधारित हुन्छ । विवादित सामग्रीको अध्ययन गर्दा यो आरोप सिवाय अरु केही हुन सक्दैन । यस्ता लेखनले लेखेलाई क्षणभर सन्तुष्टी दिन सक्ला, तर यसलाई लेखन क्रियाको सदुपयोग भन्न सकिन्न । अदालतमा यस्ता कार्य हुन्छन् भन्ने मिथ्यारोपण नै लेख्ने र प्रकाशन गर्नेको मनसाय प्रकट हुन पर्याप्त हुन्छ । कुनै खास मुद्दा वा निर्णयसम्म नतोकी भाञ्जाको चुनाव खर्च जुटाइदिन प्रधानन्यायाधीशले खास न्यायाधीशको इजलास गठन गर्ने भन्ने प्रकाशित प्रसङ्गको सत्यता प्रकट नगर्नु पत्रकारले समाचारको स्रोत प्रकट गर्न कर नलाग्ने भन्ने विशेषाधिकारको सीमाभित्र पर्न सक्तैन । संबोधन पत्रिकामा प्रकाशित अंशहरूमध्ये प्रधानन्यायाधीशले भनसुनको आधारमा खास न्यायाधीशको इजलास तोक्ने गरेको अंश के कसरी सत्य हो, र कुन मुद्दाको कसको भनसुनको आधारमा कहिले-कहिले इजलास तोकिएको थियो भन्ने कुराको कुनै वास्तविक र तथ्यपूर्ण आधार नै उल्लेख नगरी काल्पनिक र तथ्यहीन कुराको आधारमा समाचार सम्प्रेषण गरेको देखियो । सो अंशबाट अदालतको प्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न गई निजले त्यस्तो आधारहीन र तथ्यविनाको समाचार प्रकाशन गरी अदालतप्रति नकारात्मक भावना सम्प्रेषण गरेको देखियो । कुनै न कुनै रूपमा सत्यांश भएको सामग्रीका हकमा प्राप्त विशेषाधिकार कुनै खास मुद्दा नतोकी प्रकाशित सामग्रीको हकमा पनि प्राप्त हुन्छ भन्न सकिदैन । यसैगरी, नियमितरूपमा भइरहने सरुवा बहुवाका हकमा बिना आधार प्रधानन्यायाधीशलाई मुछ्नु पत्रकारितको सदुपयोग होइन । यसै प्रकार भौगोलिकताका आधारमा अमुक-अमुक न्यायकर्मी प्रधानन्यायाधीशको कृपापात्र भनिनु मनगढन्ते हो । यस्ता कुरा लेख्न तथा छाप्न छुट छ र प्रश्न उठेमा त्यसको सत्यता प्रमाणित गर्ने नपर्ने भन्ने होइन । आफूले लेखेको र छापेका कुराका बारेमा प्रश्न उठेमा त्यसमा सत्यताका आधार खोज्न सक्नुपर्ने हुन्छ । विपक्षीले आफूले छापेका कुरा जनआस्था घटाउन होइन बढाउन प्रेरित छन् भन्ने आशयको प्रतिवादले ती सामग्रीको सत्यता स्थापित गर्न आफू असमर्थ रहेको अर्थमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ ।
२१. यसरी आधारहीनरूपमा प्रकाशित र सम्प्रेषित उल्लिखित सामग्रीले कसरी अदालतप्रतिको जनआस्था अभिवृद्धि हुने हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो प्रतिवादमा उल्लेख गर्न सकेको पाइएन । आफूले अदालतको गरिमा र श्रीवृद्धिका लागि उक्त सामग्री प्रकाशन गरेको भनी उल्लेख गर्ने यी विपक्षीबाट सोको पुष्ट्याई गर्ने गरी कुनै स्पष्ट उत्तर निजको लिखित प्रतिवादबाट आएको देखिएन । सामान्य समझकै आधारमा भन्दा पनि उल्लिखित किसिमका आधारहीन सामग्रीको प्रकाशन र त्यसको सम्प्रेषणले आमरूपमा सकारात्मक सन्देशको प्रवाह गरेको मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन । कुनै पनि समाचार भनिने सामग्री पत्थारलायक वा विश्वसनीय हुन त्यसको वास्तविक आधार सो समाचारमा सन्निहित हुन आवश्यक हुन्छ । विश्वास गर्ने आधारको उल्लेख नै नभएको उल्लिखित समाचारले अदालतको गरिमा प्रवर्द्धन गर्न सक्तैन । यसरी हेर्दा यस्ता सामग्रीले आमजनताको अदालतप्रतिको आस्थामा अभिवृद्धि गर्ने नभई अदालतप्रतिको आस्थामा नकारात्मक धारणाको प्रवाह गर्ने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

माध्यमका रूपमा काम गर्ने देखिन्छ। यसले आमरूपमा नकारात्मक सन्देश नै सम्प्रेषण गर्ने देखिन्छ।

२२. प्रकाशित समाचारको अध्ययनबाट सो समाचारमा उठाइएको विषयवस्तुका सम्बन्धमा पाठकहरूले यथार्थ जानकारी प्राप्त गर्न सक्नुपर्दछ। आधारसहितको समाचारले जनआस्थाको सन्दर्भमा सकारात्मक सन्देशप्रवाह गर्न मद्दत पुऱ्याउन सक्तछ भने अनुहारबाटै कपोकल्पित देखिने आधारहीन समाचारले नकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। त्यसैले अवहेलनाको मुद्दामा नियत वा अभिप्रायभन्दा पनि कार्य, व्यवहार र परिणामलाई हेरिन्छ। तसर्थ यस्तो संवेदनशील र आमजनतालाई सूचित गर्ने विधा समाचारको लेखन/प्रकाशन/सम्प्रेषणसम्बन्धी कार्यको मुख्य अभियन्ताको रूपमा रहेको राज्यको चौथो अङ्ग मानिने पत्रकारजगत् आफूले प्रकाशन र सम्प्रेषण गर्ने समाचारप्रति अत्यन्त संवेदनशील र गम्भीर हुनु अनिवार्य मात्र नभई अपरिहार्य नै देखिन्छ।
२३. एउटै गतल समाचारले सिंगो परिवार र समुदायमात्र हैन, सिंगो देशलाई नै प्रतिकूल प्रभाव पर्ने सम्भावना बोकेको हुन्छ। यस्तो संवेदनशील क्षेत्रमा कार्यतर पत्रकारहरू अलिकति मात्रै पनि आफ्नो गम्भीरतमे जिम्मेवारीबाट उदासीन भएको अवस्थामा व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्रले व्यहोर्नुपर्ने क्षति महंगो हुनसक्ने भएकोले पत्रकारजगत्ले समाचारको लेखन, प्रकाशन र प्रसारणको क्रममा आफूलाई आत्मसंयम र आत्मनियन्त्रण अपनाउनु अनिवार्य ठानिन्छ, र यस्तो कुराको अपेक्षा पनि देश र समाजबाट गरिएको हुन्छ। आत्मसंयम र आत्मनियन्त्रण गुमाउनुको परिणाम अराजकताको सिर्जनामात्र हुन सक्तछ। अदालतप्रतिको जनआस्थामा आँच आउनु भनेको सम्पूर्ण समाजमा नै प्रतिकूलता सिर्जना हुनु हो। यस प्रतिकूलताबाट पत्रकारिताजगत् अछुतो रहन सक्दैन। स्वस्थ आलोचनालाई अदालतले सदैव स्वागत गरिरहेको हुन्छ, गरिरहनु पनि पर्दछ र गरिरहेको पनि छ। तर, प्रकाशित सामग्रीको प्रकृतिबाटै लेखेको मनोगत भावनाको प्रतिछायाको रूपमा रहेको सामग्रीलाई मनगढन्ते भन्न कर लाग्दछ।
२४. अदालतको अवहेलना न्यायाधीशहरूको रक्षाकवच होइन। न्यायाधीश आलोचनामुक्त हुँदैन, तर यसको अर्थ असत्य र मनगढन्ते आक्षेपलाई पनि अदालतले स्वीकार गर्न वाध्य हुनुपर्दछ भन्ने होइन। जब त्यस्तो आक्षेप वैयक्तिक नभई प्रधानन्यायाधीश वा न्यायाधीशले सम्पादन गर्ने वा गरेको कार्यसँग सम्बन्धित हुन्छ त्यसले न्यायापालिकाप्रति रहनुपर्ने जनआस्थालाई प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ। यसो हुन गएमा त्यो अदालतको अवहेलनाको विषय बन्दछ।
२५. अदालतको अवहेलनाको अभ्यास आधारहीन र अनावश्यक किसिमले नकारात्मक सन्देश जनमानसमा फैलने कार्य र त्यसबाट उत्पन्न हुने नकारात्मक परिणामलाई रोक्नका लागि भएको हो। अदालतप्रतिको जनआस्थामा अभिवृद्धि ल्याउने प्रयत्न गर्नु स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अक्षुण्णतालाई कायम राख्नु पनि हो। यस प्रसङ्गमा हेर्ने हो भने सम्प्रेषित वा प्रकाशित सामग्रीमा नियत वा मनसायभन्दा सो प्रकाशन पक्षको कार्य र व्यवहार महत्वपूर्ण हुन्छ। पटक-पटक यस्तो सामग्री सोही पत्रिकामा प्रकाशन हुनुले अदालतलाई थप गम्भीर बनाएको हुन्छ। सम्प्रेषित सामग्रीको लेखन, प्रकाशन र सम्प्रेषण गर्ने कार्य र सोसम्बन्धी व्यवहारबाट नै अवहेलना भए नभएको कुराको ठहर गर्न पर्याप्त आधार हुन्छ। कलमजीवी पत्रकारहरूबाट सम्प्रेषित, लिखित र प्रकाशित सामग्रीबाट यदि जनतामा अदालतप्रति रहेको विश्वास एवं आस्थामा वा अदालतको कार्य सम्पादन प्रक्रियामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपले व्यवधान उत्पन्न गर्ने कार्य हुन्छ भने त्यस्तो कार्य निश्चय नै अवहेलनाजन्य हुन्छ। वास्तविकताहीन, आधारहीन तथा अस्वाभाविक समाचार भनिएको सामग्रीको लेखन, प्रकाशन र सम्प्रेषणले अदालतप्रति रहने

हेमराज अधिकारीसमेत विरुद्ध सम्बोधन साप्ताहिक, न्यू प्लाजा, पुतलीसडकसमेत

जनआस्थामा आँच उत्पन्न गर्ने हुँदा अदालतको कार्यसम्पादन प्रक्रियामा व्यवधान उत्पन्न गर्ने कार्य गर्दछ । तसर्थ, पनि यस्तोखालको गैरजम्मेवारपूर्ण कार्यलाई अवहेलना उत्पन्न गर्ने कार्यको रूपमा लिनुपर्दछ ।

२६. अतः प्रस्तुत निवेदनको मुख्य विषयवस्तुको रूपमा रहेको अदालतको अवहेलनाका सम्बन्धमा सम्बोधन साप्ताहिकमा प्रकाशित उल्लिखित सामग्रीका अंशहरूलाई हेर्दा सो सामग्रीको प्रकाशन गर्नुको आधारको उल्लेखन सो प्रकाशित सामग्रीमा रहेको नदेखिएको र लिखितजवाफमा समेत त्यसको सत्यताको प्रतिरक्षा नगरी उल्टो निवेदकमा प्रमाण भार रहने जिकीर लिएको अवस्थामा सो संबोधन साप्ताहिकमा प्रकाशित उक्त सामग्रीलाई कल्पनातीत भन्न कर लाग्दछ । यस्तो वास्तविकताहीन सामग्रीले अदालतमा रहने जनआस्थाप्रति नकारात्मक भावनाको सम्प्रेषण गरेको भई त्यसले समस्त न्यायापालिकाप्रति अदालतको लक्ष्य हुँदैन । सम्बन्धित पक्षले आफ्नो क्रियावाट अदालतप्रतिको जनआस्थामा प्रतिकूल असर परेको महसूस गराउनु नै पर्याप्त हुन्छ । भूल त्रुटी सच्याउनको लागि हुन्छन्, दोहोच्याई रहनका लागि हुँदैनन् । भविष्यमा त्रुटीहरू नदोहोच्याउन अभिप्रेरित गर्न सक्नुमा नै न्यायपालिका पत्रकारिता र समस्त मुलुकको हित अन्तरनिहित हुन्छ । तसर्थ, भविष्यमा निजले त्यस्तो सामग्री पुनः सम्प्रेषण गरेमा सो जरीवानालाई कार्यान्वयन हुने गरी हाललाई सो जरीवाना असूल गर्ने कार्य कार्यान्वयन नगर्ने गरी स्थगित गरिएको छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम सम्बोधन साप्ताहिकका सम्पादक गोकुल बाँस्कोटालाई अदालतले अपहेलना गरेको हुँदा १००/- जरिवाना हुने ठहरेकाले उल्लिखित आदेशमा उल्लेख भएबमोजिमका अवस्थामा निजबाट सो जरिवाना असूल गर्नु र सोको लगत राख्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखिपठाउनु १
प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिनु..... २
निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु..... ३

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. रामकुमारप्रसाद शाह

इजलास अधिकृत : कृपासुर कार्की

कम्प्यूटर टाइप गर्ने : विदुषी रायमाझी

इति सम्वत् २०६७ साल भाद्र १७ रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
मानीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
मानीय न्यायाधीश श्री भरतबहादुर कार्की
सम्बत् २०६४ सालको वि.फौ. ०००८
फैसला मिति : २०६७/१०/२७

मुद्दा:- अदालतको अवहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता टेबहादुर रावल

विरुद्ध

विपक्षी : दृष्टि साप्ताहिक कार्यालय, बागबजारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ आवेश र हतारमा पूर्वाग्रह राखी तुच्छ शब्द/वाक्य वा त्यस्तो आशयको आभाष हुने गरी प्रकाशन गर्नुलाई निर्मल हृदय राखेको मान्न मिलेन । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ अवहेलना गर्ने मनसायको अभावमा अदालतको अबहेलनामा सजाय गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १३)

फैसला

मा.न्या प्रेम शर्मा

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ (३) सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ (१) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ ।
२. विपक्षीहरूको पत्रिका ल.पु. जि.का .द.नं. ५५/०४०/४१ म.क्षे. हु. नि. द.नं २/०५५/०५६, को सम्पादन, प्रकाशन व्यवस्थापनमा प्रकाशित बिक्री-वितरण तथा प्रसारण गरिएको वर्ष २५ अंक १९, मिति २०६४/१२/१२ गते प्रकाशित दृष्टि साप्ताहिक पत्रिकाको चौथो पृष्ठको सम्पादकीयमा “न्यायलयकै प्रतिष्ठामा आँच” भन्ने शीर्षक दिई “के यो देशमा इमान्दारहरूका लागि बाँच्ने ठाउँ छैन ? यदि छ भने अन्याय भयो भनेर न्यायालयको ढोकामा शरण लिन पुगेका इमान्दार राष्ट्रसेवकहरूको घाँटी रेट्ने काम किन गरिन्छ ? के न्यायाधीश भनेका ‘बगरे’ हुन् ? के उनीहरूमा सत्य-असत्य छुट्याउने चेतना छैन ? यदि छ भने सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश ताहिर अली अन्सारीले नेपाल राष्ट्र बैंकका गभर्नर विजयनाथ भट्टराई र कार्याकारी निर्देशक सुरेन्द्रमान प्रधानको

घाँटी रेट्ने किन, कसको इसारामा गरे ? के निरअपराधी मानिसको घाँटी रेट्ने न्यायाधीशमाथि कारवाही गर्ने कुनै निकाय छैन ? के न्यायाधीशले कानुनको पालना गर्नु पर्दैन ? भनी न्यायमूर्तलाई 'बगरे, भ्रष्ट, लुच्छा, फटाह, अपराधिका पक्षधर, सत्य-असत्य, छुट्याउने चेतना नभएका, सत्य कुरा बोल्दा कानुनको उल्टो व्याख्या गर्ने, न्यायालयका अपराधी भन्दै मानहानी हुने व्यंग्य कार्टुन" समेत लिखितरूपमा प्रकाशन प्रसारण गरी विपक्षीले सम्मानीत अदालतको मानहानी हुने कार्य गर्नुभएको प्रष्ट छ ।

३. अदालतबाट भएका न्यायिक फैसला तथा फैसल गर्ने माननीय न्यायाधीशज्यूको व्यक्तिगत चरित्रहत्या हुने गरी समाचार सम्प्रेषण गर्नु, प्रकाशन गर्नु विक्री-वितरण गर्नु, सम्मानित इजलासलाई व्यंग्य गरी कार्टुन प्रकाशन गर्नु, आफैँमा मानहानीपूर्ण कार्य भई विपक्षीको सो गौरवानुनी कार्यबाट सम्मानीत अदालतको अबहेलना हुन गएको प्रष्ट छ ।
४. अतः विपक्षीहरूको उल्लेखित कार्यबाट सम्मानीत अदालतको अबहेलना भएको तथ्य प्रष्ट हुनआएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ (३), र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ (१) बमोजिम कारवाही चलाई हदैसम्मको कैद र जरिवाना गरी अदालतको गरिमा बढाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको अधिवक्ता टेकबहादुर रावलको मिति २०६४/१२/१५ को निवेदनपत्र ।
५. यसमा आज यस इजलाससमक्ष पेस भएको अदालतको अबहेलना मुद्दाको निवेदनपत्र र सोसँगै रहेको दृष्टि साप्ताहिकको वर्ष २५, अंक १९, चैत १२ २०६४ मा प्रकाशित अंक हेर्दा उक्त पत्रिकोको पृष्ठ २ मा "गभर्नरमाथि गम्भीर षड्यन्त्र" भन्ने शीर्षकअन्तर्गत आर्थिक डेस्कको नामबाट प्रकाशित सामग्री र सोही पत्रिकाको पृष्ठ ४ मा "न्यायालयकै प्रतिष्ठामा आँच" भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित सम्पादकीय समेतबाट सर्वोच्च अदालत र समग्र न्यायायपालिकाप्रति अनास्थ सिर्जना हुने गरी निराधार कुराहरू उल्लेख गरी यस अदालतको गम्भीर अबहेलना हुने सामग्रीहरूको सम्प्रेषण सम्पादन, मुद्रण र प्रकाशन गरेको देखियो ।"
६. त्यस्तो अबहेलनाजनक कार्य किन गरेको हो ? यस अदालतको अबहेलनाको कसुर गरेवापत तपाईंलाई कानुनले हुने सजाय किन नगर्नु पर्ने हो ? कुनै कारण भए सो खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले ५ (पाँच) दिनभित्र आफैँ उपस्थित भई बयान दिन अथवा सोही व्यहोराको लिखितजवाफ आफैँ लिई सोही म्यादभित्र यस अदालतमा दर्ता गराउन उपस्थित हुनु भनी विपक्षी नं १, २ र ३ को नाउँमा ५ (पाँच) दिने म्याद जारी गरी रितपूर्वक तामेल गराउनु । साथै आर्थिक डेस्कबाट सम्प्रेषण गरिएको समाचारजस्तो आभाष दिई त्यस्तो अबहेलनाजनक सामग्री प्रकाशित गरिएकाले सो सामग्री सम्प्रेषण गर्ने संवाददाताको नाममा पनि सोही पत्रिकाको प्रकाशनमार्फत ५ (पाँच) दिने म्याद जारी गरी तामेल गराउनु । उपर्युक्तबमोजिम विपक्षीहरू बयान गर्न उपस्थित भए वा लिखितजवाफ दिएकमा सो साथ र उक्तबमोजिम नगरे सो म्याद नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६४/१२/१७ को आदेश ।
७. विपक्षी अधिवक्ता टेकबहादुर रावलले दृष्टि साप्ताहिकका उल्लेखित अंशहरूमा भेटिएका केही शब्दहरू संकलन गरी ती विषयहरू अमूक न्यायमूर्तिप्रति लक्षित छन् भन्ने लगाउन खोज्नुभएको रहेछ । जहाँसम्म इजलास र कार्टुनको विषय छ, यो साभार मात्र हो । सो कार्टुन प्रकाशित गर्न हिमाल खबर पत्रिकाबाट साभार गरेको हो । सो प्रकाशित कार्टुनबाट अदालतको मानहानी हुन सक्दैन र मानहानी गर्ने पत्रिकाको उद्देश्य पनि होइन । कानुनी राज्यमा विश्वास राख्ने हामीहरूको सर्वोच्च अदालतप्रति अगाध आस्था छ । सयौँ अपराधी छुट्नु तर एक निरपराधी मानिस अन्यायमा नपरोस् भन्ने न्यायशास्त्रको सिद्धान्तलाई अंगीकार गर्ने न्यायमूर्तिप्रति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संसारभर सम्मान गरिन्छ। यस अर्थमा हामीले समाचारको माध्यमबाट न्यायलयप्रति नागरिकहरूको आस्थालाई उठाइदिन मात्र खोजेका हौं।

८. न्यायलयमा खोजी गरी उजागर गर्नुपर्ने उजागर गरेको तथ्यबाट न्यायलय सबल र सक्षम हुन पुग्दछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ। सर्वोच्च अदालतले आफ्नो सर्वोच्च गरिमा र आस्था नगुमाओस् भन्ने हाम्रो सदीक्षा हो। अदालतको मानहानी गर्ने र अदालतको मर्यादा घटाउने कुनै उद्देश्य बढनीयत छैन। अदालतप्रति शिर झुकाएर श्रद्धा गर्दछु। यदि अदालतप्रति पत्रिकाको भाषाले अपमान गरेको ठानिन्छ भने क्षमायाचना गर्न तत्पर छु भन्ने व्यहोराको शम्भु श्रेष्ठको लिखितजवाफ।
९. लिखितजवाफवाला यस जगदम्बा प्रेस प्रालिका विपक्षीले लिएको माग दावी झुठ्ठा हो। यस प्रेसले सम्मानीत सर्वोच्च अदालत तथा सम्पूर्ण न्यायपालिकाको इज्जत, प्रतिष्ठामा आँच आउने गरी वा अबहेलना हुने गरी कहिल्यै कुनै पनि काम गरेको छैन र गर्ने पनि छैन। यस प्रेसले सम्मानीत अदालत र सम्पूर्ण न्यायपालिकाको सदासर्वदा मानसम्मान र इज्जत गर्दैआएको छ। विपक्षीले उल्लेख गरेको दृष्टि साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन र यस प्रेसको होइन। प्रेसले केवल प्रकाशन लेखकले तयार पारेर ल्याएको विषयलाई जस्ताको तस्तै कागजमा प्रिन्ट उतार्ने कार्य गर्दछ। अरूले तयार पारेर पठाएको विषय वस्तुलाई काँटछाँट गरी छापने अधिकार प्रेसलाई हुँदैन र सोको छपाईबाट श्रृजित दायित्वसमेत प्रेसले व्यहोर्नुपर्ने होइन। छपाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ ले दर्ता भएको छपाखानाले समाचार, लेख वा अन्य पाठ्यसामग्री मुद्रण गरेवापत त्यस्तो छपाखाना बन्द वा जफत गरिने छैन भन्ने कानुनी व्यवस्था भएबाट समेत केवल मुद्रण गरेको आधारमा मात्र कुनै सजाय हुने वा जिम्मेवारी लिनुपर्ने भन्न मिल्दैन र यस प्रेसले सम्मानीत अदालतको अबहेलना हुने गरी जानाजान कुनै पनि कार्य गरेको छैन र गर्ने पनि छैन भनी सम्मानीत अदालतसमक्ष विनम्र निवेदन गर्दछु। सम्पूर्ण न्यायापालिकाप्रति श्रद्धा र आस्था राख्दैआएको हुँदा यस जगदम्बा प्रेसलाई विपक्षी बनाई दायर गर्नुभएको विपक्षीको निवेदन खारेजभागी रहेकाले खारेजी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको जगदम्बा प्रेस प्रा.लि.को लिखितजवाफ।
१०. विपक्षीहरूको दृष्टि साप्ताहिक (वर्ष २५, अंक १९ मिति २०६४/१२/१२ गतेको) पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीउपर विविध फौ. नं. ०००८ मिति २०६४/१२/१५ गते अदालतको अबहेलनामा यस सम्मानीत अदालतमा मुद्दा दायर भई विचाराधीन अवस्था छ। सो मुद्दा दायर भइसकेपश्चात् उल्लिखित निवेदन जिकिरबमोजिम सम्मानीत अदालतप्रतिको जनआस्था, विश्वास घटाउने तथा अदालतको गरिमामा आँच पुऱ्याई क्षतिग्रस्त तुल्याउने दूराशययुक्त मनसायबाट प्रेरित भई अदालतको अबहेलना हुने गरी वर्ष १९, अंक २०, मिति २०६४/१२/१९ गते प्रकाशित अंक पृष्ठ २ मा “सर्वोच्चका अली खानमा खली” भन्ने शीर्षक राखी र मिति २०६५/१/२४ गते प्रकाशित अंकको पृष्ठ २ मा “फैसलामा ताहिरले किन सही गरेनन्” भन्ने शीर्षक राखी मिति २०६५/१/३१ गते प्रकाशित अंकमा “सर्वोच्चमाथि चौतारीको ध्यान” भन्ने शीर्षक राखी र मिति २०६५/२/२८ गते प्रकाशित अंकमा “भारतीय राजदूतसँग प्रधानन्यायाधीशको रहस्यमय वार्ता” भन्ने शीर्षक राखी र अंक ३४, मिति २०६५/३/२४ गते प्रकाशित अंकमा “मानसिक यातना” शीर्षक राखी र अंक ३५ मिति २०६५/३/३१ गते प्रकाशित अंकको पृष्ठ ३ मा “प्रधानन्यायाधीश गिरीमाथि भ्रष्टाचारको आरोप”, चाल्स शोभराजलाई सफाईदिने तयारी” भन्ने शीर्षक राखी अदालतमा विचाराधीन रहेका मुद्दालाई आफ्नो अनुकूल वा प्रतिकूल पार्ने तथा अदालतलाई निष्पक्ष, निर्भिक र स्वतन्त्र न्याय सम्पादन गर्ने कार्यमा असहयोग, बाधा, अवरोध पुग्ने गरी समाचार सम्प्रेषण गर्नुभएको र वर्ष २५, अङ्क मिति २०६५/५/१७ गते प्रकाशित अंकको पृष्ठ

२ मा “भ्रष्ट न्यायाधीशहरू त्रसित”, “गभर्नर मुद्दामा छानविन हुने” भन्ने शीर्षक दिई क्रमबद्धरूपमा अतिरञ्जित दूराशययुक्त लाञ्छनाहरू लगाई अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाको विषयमा टिका-टिप्पणी तथा स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्षरूपमा न्याय निरोपण गर्ने अदालतको कार्यमा असहयोग, बाधा, अवरोध पुग्ने गरी तथा अदालतप्रतिको जनआस्था विश्वास र गरिमामा आँच पुऱ्याई अदालतको मानहानीयुक्त कार्य गर्नुभएकाले सम्मानीत अदालतको अबहेलना हुन गएको हुँदा यस पुरक निवेदनलाई उल्लिखित विविध फौ. नं. ०००८ को यिनै विपक्षीउपर अबहेलना मुद्दाको अभिन्न अङ्ग मानी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ (३) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को ७ (१) बमोजिम हदैसम्म कैद र जरिवाना गरी अदालतको गरिमा बढाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको अधिवक्ता टेकबहादुर रावलको पुरक निवेदन ।

११. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत विषयमा अधिवक्ता टेकबहादुर रावलको निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो । यसमा विपक्षी दृष्टि साप्ताहिकको वर्ष २५, अंक १९, चैत १२, २०६४, मा प्रकाशित पत्रिकाको पृष्ठ २ मा गम्भीरमाथि गम्भीर षड्यन्त्र भन्ने शीर्षकअन्तर्गत आर्थिक डेस्क नामबाट प्रकाशित सामग्री र सोही पत्रिकाको पृष्ठ ४ मा “न्यायालयकै प्रतिष्ठामा आँच” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशित सम्पादकीय सामग्रीसमेत यस अदालतको अबहेलना भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०२ (३) र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ (१) बमोजिम कारवाही चलाई कदैसम्म कैद र जरिवाना गरिपाऊँ भनी उक्त पत्रिका एवं पत्रिकाका प्रधानसम्पादक शम्भु श्रेष्ठ, मुद्रक जगदम्बा प्रेस हात्तीवनसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीमध्येका जगदम्बा प्रेसले आफूले सदासर्वदा न्यायालयको सम्मान र इज्जत गर्दैआएको छ । छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ ले दर्ता भएको यस छापाखानाले प्रकाशक लेखकले तयार गरी ल्याएको सामग्रीलाई प्रिन्टमा उतारेको मात्र हो । त्यस्तो हुँदा अबहेलनामा कारवाही हुनुपर्ने होइन भनी लिखितजवाफ फिराएको देखिन्छ ।
१२. यसैगरी, सम्मानीत अदालतप्रति हाम्रो आगाध अस्था छ, सम्मानीत अदालतको अबहेलना गर्ने उद्देश्य र बदनीयतले समाचार सामग्री प्रकाशन गरेको नभई पत्रकारिताको धर्म निभाएको मात्र हो । पत्रिकाको भाषाले अदालतप्रति अपमान भएको ठानिएमा क्षमायाचना गर्न तयार छु भनी प्रधानसम्पादक शम्भु श्रेष्ठले अबहेलना गरेको इन्कार रही लिखितजवाफ फिराएको देखियो । अदालतबाट भएका आदेश एवं फैसलाको स्वच्छरूपमा विवेचना हुनुलाई निश्चय पनि अदालतले सकारात्मकरूपमा नै लिनुपर्दछ । तर निवेदकले दावी लिएको पत्रिकामा प्रकाशित समाचार सम्पादकीयले यस अदालत एवं अदालतमा कार्यरत न्यायाधीशमाथि अनावश्यक लाञ्छना लगाएको पाइन्छ । उक्त पत्रिकामा प्रकाशित समाचारले निश्चय पनि अदालतप्रतिको जनविश्वासमा सकारात्मक भूमिका खेल्ने देखिँदैन । यस्ता लेख-रचना समाचार प्रसारण प्रकाशन गर्नुपूर्व जिम्मेवार व्यक्तिबाट गहन अध्ययन गरिनुपर्दर्थो सम्पादकबाट सो गरेको पाइँदैन । आवेश र हतारमा पूर्वाग्रह राखी तुच्छ शब्द/वाक्य वा त्यस्तो आशयको आभाष हुने गरी प्रकाशन गर्नुलाई निर्मल हृदय राखेको मान्न मिल्दैन । अदालत सबैको साभा हो । कालान्तरमा अदालतको ढोकासम्म पुग्न पर्नसक्छ र यसको सम्मान गर्नुपर्दछ भन्ने भावना राख्नु हरेक सचेत व्यक्तिको दायित्व हुनआउँछ । यस सन्दर्भमा निवेदकबाट निर्वाह गरेको भूमिका सकारात्मक मान्नुपर्दछ । निवेदकले दावीलाई प्रमाणित गर्न पेस गरेको प्रकाशित सामग्रीले अदालतप्रति सकारात्मकता देखाएको देखिँदैन । अपितु यसले न्यायालयप्रतिको दृष्टिकोणमा अझ नकारात्मकतातर्फ डोऱ्याएको देखिन्छ । तथापि उक्त दृष्टि पत्रिकाका प्रधानसम्पादक शम्भु श्रेष्ठ, जगदम्बा प्रेसलगायतले पेस गरेको लिखितजवाफबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

अदालतप्रति आगाध अस्था भएको अदालतको अपहेलना गर्ने मनसाय नभएको प्रकाशित समाग्रीबाट अदालतको अपमान हुन गएमा क्षमायाचना गर्न तयार छु भनी उल्लेख गरेको देखिँदा निजहरूको अदालतप्रति सद्भाव रहेको नै देखिनआयो ।

१३. यसरी विपक्षीहरूको अदालतप्रति आस्था रहेको, अबहेलना गर्ने मनसाय नभएको भन्नेसमेत लिखितजवाफ रहेको स्थित र निवेदकले मिति २०६६/८/१८ को तारेख गुजारी थाम्ने थमाउने म्यादसमेत व्यतीत भइसकेको अवस्थासमेत हुँदा निवेदन दावीअनुसार विपक्षीहरूलाई सजाय गर्नुपर्ने औचित्यताको विद्यमानता देखिनआएन । प्रस्तुत निवेदनलाई तामेलीमा राखिदिएको छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा.न्या. भरतबहादुर कार्की

इजलास अधिकृत : हरिराज कार्की

कम्प्युटर सेटिङ्ग : निर्मला अधिकारी

इति सम्बत् २०६७ साल माघ २७ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प. २०६८, अंक १

निर्णय नं. ८५३९, पृष्ठ ८९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
सम्बत् २०६३ सालको विविध नं. १६
आदेश मिति: २०६७/१०/२५/३

मुद्दा :- अदालतको अपहेलना ।

निवेदक : अधिवक्ता अरुणकुमार ज्ञवाली

विरुद्ध

विपक्षी : हिमाल मिडिया प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित हिमाल खबर पत्रिकाको सम्पादक/प्रकाशक कनकमणि दीक्षितसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ केवल औपचारिकता निर्वाह गर्ने क्रममा पछिल्लो अंकमा प्रकाशित समाचार गलत रहेको भनी खेद व्यक्त गर्दैमा पहिले प्रकाशित समाचारले पारेको क्षतिलाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गर्न सक्ने अवस्था रहेदैन । सुरुमै समाचार प्रकाशन गर्दा नै त्यसको आधिकारिकता र विश्वसनीयताप्रति सजग रहनु अत्यन्त जरूरी हुन्छ । तसर्थ यस्तो घटना नदोहोरिनेतर्फ समस्त जगतले दृष्टि पुऱ्याउनु आवश्यक देखिने । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ एउटा स्वतन्त्रताको उपभोग गर्ने नाममा अर्काको स्वतन्त्रता र सम्मानमा आँच आउने अवस्था सिर्जना नहुनेतर्फ पनि सम्बन्धित सबै पक्ष सजग एवं सचेत रहनु अत्यावश्यक हुन जान्छ । प्रेस स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै जुनसुकै आमसञ्चारका माध्यमले सत्यतथ्यमा आधारित भई अदालतको स्वस्थ आलोचना गर्न सक्छन् । यस्तो स्वस्थ आलोचनाले अदालतलाई समेत आफ्ना कमी-कमजोरी सुधार गर्ने अवसरप्राप्त हुनसक्ने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ प्रेसले आफ्नो स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा अदालतको मर्यादामा आँच नआउनेतर्फ पनि सदैव सतर्क रहनुपर्दछ भन्ने मान्यतालाई ग्रहण गर्ने हो भने कुनै पनि अतिरञ्जनापूर्ण समाचारहरूले छुट नपाउने, यसका लागि प्रेस तथा पत्रकारहरू कारबाहीको भागिदार बन्ने अवश्यभावी हुनजान्छ । यस्ता कार्य रोकी दोषीलाई कारबाही गर्नु अदालतको समेत परम कर्तव्य हुने ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- ◆ प्रेस स्वतन्त्रताले न्यायापालिकाको पनि स्वतन्त्रताको सम्मान एवं रक्षा गनुपर्ने कुरामा सम्पूर्ण सञ्चारजगत्लाई निर्देशित पनि गरेको हुँदा प्रकाशित समाचारले न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा आघात पुऱ्याएमा कुनै पनि सञ्चारमाध्यमले प्रेस स्वतन्त्रताको आड् लिई उन्मुक्ति पाउन नसक्ने । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ स्वस्थ एवं विश्वसनीय समाचार सम्प्रेषण गर्दै स्वच्छ पत्रकारिताको विकास होस् भन्नेतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याई आगामी दिनमा कुनै पनि प्रकारले गलत तथ्यमा आधारित भई समाचार प्रकाशित नगर्नु/नगराउनु यदि सजग र सतर्क रहँदा-रहँदै पनि मानवीय नियन्त्रण र पहुँचको विषयभन्दा बाहिरको परिस्थितिवस अपवादहरूमा यदाकदा त्यस्तो समाचार प्रकाशन हुन पुगेमा सो समाचारलाई पश्चातापका साथ खेद प्रकट गर्दै यथाशीघ्र चाँडो खण्डन गरी खण्डन गरिएको समाचारलाई उच्च प्राथमिकता दिई पाठकको प्रथम दृष्टि पुग्ने स्थानमा नै सो समाचारलाई प्रकाशन गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । (प्रकरण नं.१८)

आदेश

न्या. खिलराज रेग्मी

१. सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम यस अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भनी परेको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र निर्णय यसप्रकार छ :
२. हिमाल खबर पत्रिकाको वर्ष १६, अङ्क २३, पूर्णाङ्क १९१, चैत्र १-१५, २०६३ को आवरण पृष्ठमा सर्वोच्च अदालतमा घूस शीर्षक राखी सँगै सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलज्यूको गम्भीर मुद्राको फोटो राखी उक्त शीर्षकको सेरोफेरोमा सो पत्रिकाको पृष्ठ ३० देखि ३४ सम्म तत्सम्बन्धी समाचार र सम्वाद प्रस्तुत गरिएकोमा उपरोक्त समाचार, सम्वाद एवं फोटोले समग्रमा सर्वोच्च अदालत एवं न्यायपालिकाको अपहेलना गरेको देखिन्छ । उल्लिखित पत्रिकामा प्रकाशित बाबुराम दाहाल नाम उल्लेख गरी तयार पारिएको आवाज वास्तविक सक्कली हो वा नक्कल गरिएको हो, त्यसको वैज्ञानिक परीक्षण नगरी न्यायालयजस्तो संवेदनशील निकायको बारेमा समाचार तयार गर्दा चौतर्फीरूपमा विचार पुऱ्याई समाचार प्रकाशन गर्नुपर्नेमा कर्मचारीको वा संस्थाको प्रतिक्रियासमेत नलिई एकतर्फीरूपमा दूषित मनसाय राखी समग्र न्याय क्षेत्रलाई बदनाम गर्ने गरी उक्त समाचार तयार पारिएको छ । यस्तो आत्मपरक समाचारले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतलगायत नेपालको न्याय प्रशासनको प्रतिष्ठा विश्वव्यापीरूपमा धुमिल गर्ने कार्य भएको छ । उल्लिखित पत्रिकामा नाम उल्लेख गरिएका सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीशहरूसँग उपरोक्त सीडीको बारेमा कुनै प्रतिक्रिया नलिई निजहरूको नामसमेत उल्लेख गरी माननीय न्यायाधीशहरूको चरित्रसमेत हनन् हुने गरी प्रकाशन गरिएको समाचारले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको मानहानी गरेको छ । त्यसैगरी उल्लिखित समाचारमा तत्कालीन प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेललाई आरोप लगाइएको छ । तर प्रधानन्यायाधीशमा नियुक्त हुनुपूर्वकै घटनामा कुनै प्रकारको संलग्नता नै नभएको निर्दोष सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूलाई मनगढन्ते कथा रचना गरी “सो मुद्दा भ्नाको वेञ्चमा पार्ने काम स्वभाविकरूपमा प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेलले नै गरेका थिए” जस्ता ठहरयुक्त अभिव्यक्ति राखी पत्रिकाको मुख्य पृष्ठमा स.प्र.न्या. ज्यूको गम्भीर मुद्राको फोटो राखी विना सबूद-प्रमाण सर्वोच्च अदालतमा घूस शीर्षक राखी समाचार प्रकाशन गर्ने कार्य स्वतन्त्र न्यायपालिका र निर्दोष प्रधानन्यायाधीशको चरित्र हत्या गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको हुँदा विपक्षीहरूको उपरोक्त कार्य

दण्डनीय भएकोले निजहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

३. यसमा यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगरको संयोजकत्वमा हालैमात्र समिति गठन भइरहेको अवस्था जानकारीमा रहेकोले सो समिति गठन सम्बन्धमा भएको निर्णय कागजातहरू पेसीको दिन इजलाससमक्ष लिई आउने व्यवस्था गर्न सर्वोच्च अदालत प्रशासन शाखामा लेखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३/१२/९ को आदेश ।
४. यसमा प्रस्तुत मुद्दा विविध फौजदारी दायरीमा दर्ता गरी निवेदकको मागबमोजिम अदालतको अपहेलनामा किन कारबाही हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक तीन दिनभित्र आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् लिखितजवाफ साथ उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूको नाममा म्याद पठाई उपस्थित भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने अदालतको मिति २०६३/१२/१५ को आदेश ।
५. हिमाल खबर पत्रिकार र यससँग सम्बन्धित हामी सबै उदार प्रजातन्त्र र कानुनी राज्यप्रति प्रतिवद्ध भएकोले नेपालको न्यायापालिकाको सम्मान र प्रतिष्ठामा प्रतिकूल असर पर्ने काम हामीबाट भएको छैन र हुनसक्ने पनि होइन । न्यायापालिकाको प्रतिष्ठा, गरिमा र सम्मानप्रति हामी अत्यन्त सजग छौं । यसलाई अक्षुण्ण राख्नुपर्छ भन्नेतर्फ क्रियाशील रहेका छौं । हामीले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतलाई बदनाम गराउनुपर्ने अवस्था र स्थिति छैन । यसो गर्न हामी कदापि चाहँदैनौं । हामीबाट अदालतको अपहेलना गर्ने कार्य नभएको हँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीहरूको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफ ।
६. यसमा विपक्षी हिमाल मिडिया प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित वर्ष १६, अंक २३, पूर्णङ्क १९१ चैत्र १-१५, २०६३ को हिमाल खबर पत्रिकामा प्रकाशित सामाग्रीका विषयमा छानबीन गर्न यस अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगरको अध्यक्षतामा गठित तीन सदस्यीय आयोगबाट सो विषयमा छानबीन गरी दिएको प्रतिवेदन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी पेसीको दिन फिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६/८/१८ को आदेश ।
७. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री अरूणकुमार ज्ञवालीले हिमाल खबर पत्रिकाको २०६३ सालको १-१५ चैत्रको अंकको पृ.३० तथा ३१ मा उल्लिखित शब्दहरूले स्पष्टरूपमा प्रधानन्यायाधीश तथा समग्र न्यायपालिकाको गरिमा र मर्यादामा आँच पुऱ्याउने काम भएको छ । उल्लिखित पत्रिकामा छापिएको समाचारको सत्यता परीक्षण गरिएको छैन । तत्कालीन प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल प्रधानन्यायाधीशको पदमा नियुक्त नहुँदैको अवस्थामा घटेको घटनामा प्रधानन्यायाधीशको हैसियतले निजको संलग्नता रहेको छ भनी भुङ्गो समाचार प्रकाशित भएको तथ्यबाट विपक्षीहरूले अदालतको अपहेलना गरेको तथ्य स्वतः प्रमाणित भएकोले विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय गरिपाऊँ भनी तथा विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शिवप्रसाद रिजाल र श्री रत्नकुमार खरेलले अदालतमा बढेको विकृति विसंगतिलाई रोक्ने तथा दोषीलाई कारबाही गराउने उद्देश्यले मात्र सो समाचार प्रकाशित भएको हो । प्रकाशित समाचार अदालतको अपमान गर्ने कार्यतर्फ लक्षित नभई केवल अदालतका कर्मचारीको व्यवहारप्रति लक्षित छ । हिमाल खबर पत्रिकामा समाचार प्रकाशन भएपश्चात् सो विषयलाई सम्बोधन गर्न सम्मानीत सर्वोच्च अदालतले पहल गरी छानविन समिति गठन गरी सोमा दोषी पाइएको कर्मचारीलाई सजायसमेत गरेको अवस्था छ । सो छानविन समितिको गठन एवं

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कर्मचारीलाई गरिएको कारबाहीले अदालतले पनि घटनालाई स्वीकार गरेको अवस्था छ । समाचारमा तत्कालीन अदालतमा बहाल रहनुभएको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको उल्लेखन् सम्बन्धमा हिमाल खबर पत्रिकाले गल्ती भएको महसूस गरी तत्पश्चातको अंकमा भूल सुधार गरेको अवस्था पनि सम्माननीय इजलासलाई अनुरोध गर्दै हिमाल खबर पत्रिकामा प्रकाशित समाचारले अदालतको मर्यादा, गरिमाको सम्मान गर्ने उद्देश्य राखेको तथा विपक्षीहरूसमेत सदैव अदालतको मर्यादा एवं सम्मान गर्ने विषयप्रति सदैव अदालतको मर्यादा एवं सम्मान गर्ने विषयप्रति सदैव गम्भीर एवं सकारात्मक रहेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

८. विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीर एवं मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गर्दा हिमाल खबर पत्रिकाको वर्ष १६, अंक २३, पूर्णाङ्क १९१, चैत्र १-१५, २०६३ को आवरण पृष्ठमा सर्वोच्च अदालतमा घूस शीर्षक राखी सोमा तत्कालीन अवस्थामा बहाल नरहनुभएका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशलाई समेत मुछ्ने प्रयास गरी समाचारको सत्यतथ्य परीक्षण नगरी न्यायालयजस्तो संवेदनशील निकायको बारेमा समाचार तयार गर्दा विचार नपुन्याई समाचार प्रकाशन गरेको कार्यले सर्वोच्च अदालतलगायत नेपालको न्याय प्रशासनको प्रतिष्ठा विश्वव्यापीरूपमा धुमिल गर्ने कार्य भई न्यायालय तथा न्यायाधीशको चरित्र हत्या भएकाले विपक्षीहरूको उपरोक्त कार्य दण्डनीय हुदा विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेतको मुख्य निवेदन माग दावी भएकोमा न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा, गरिमा र सम्मानप्रति हामी अत्यन्त सजग छौं । यसलाई अक्षुण्ण राख्नुपर्छ भन्नेतर्फ क्रियाशील रहेकाले हामीबाट अदालतको अपहेलना गर्ने कार्य भएको नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको लिखितजवाफ रहेको प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको पाइयो ।
९. यसमा निवेदन मागबमोजिम प्रकाशित समाचारले यस अदालतलगायत समग्र न्यायपालिकाको अपहेलना गरेको छ/छैन ? निवेदन माग-दावीबमोजिम विपक्षीहरूलाई अदालतको अपहेलनामा सजाय हुनुपर्ने हो, होइन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिनआउँछ ।
१०. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदन साथ संलग्न हिमाल खबर पत्रिकाको २०६३, चैत्र १-१५ अंकको पृष्ठ ३०-३४ मा प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा नै सर्वप्रथम अध्ययन गर्नुपर्ने देखिनआउँछ । सोतर्फ हेर्दा उल्लिखित समाचारको शीर्षकको रूपमा “सर्वोच्च अदालतमा घूस” भनी उल्लेख गर्दै सोअर्न्तगतको समाचारको विषयवस्तुमा मरद्दाका एकपक्ष राजेश शाक्य र अदालतको अधिकृत कर्मचारी बाबुराम दाहालबीच टेलिफोनमा भएको वार्तालापलाई आधार बनाई सोही वार्तालापको विश्लेषण गर्दै समाचार प्रकाशित गरिएको देखिन आउँछ । उक्त पत्रिकाको पृष्ठ ३० को तेस्रो कोलममा अन्य कुराको अतिरिक्त “मिसिलमा २७ असार २०६३ मा न्यायाधीश परमानन्द झाको एकल इजलासले चलन चलाई दिनुपर्ने काम हाललाई स्थगित राख्नु भनेर अन्तरिम आदेश दिएको देखिन्छ । सो मुद्दा झाको वेञ्चमा पार्ने काम स्वाभाविक रूपमा प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेलले नै गरेका थिए । .....समग्रमा, प्रस्तुत विवादमा परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेल पनि तानिएका छन्” भन्ने उल्लेख गर्दै पृष्ठ ३१ को दोस्रो कोलममा अन्य कुराहरूको अतिरिक्त “तर सो सीडी सार्वजनिक भएको अवस्थामा आफ्नो संलग्नता र सिंगो न्यायपालिकाको गरिमामाथि प्रश्न उठ्न सक्ने भएको कारण प्रधानन्यायाधीश पौडेल यो मामिला गुपचूप गर्न खोजी रहेका हुन सक्छन्” भन्नेसमेत व्यहोराको समाचार प्रकाशित भएको देखिन्छ । तर तत्कालीन प्रधानन्यायाधीशको सम्बन्धमा

प्रकाशित समाचारको सन्दर्भमा भने हिमाल खबर पत्रिकाकै लगत्तै प्रकाशित २०६३, चैत्र १६-३० को अंकको पृष्ठ ६ को दोस्रो कोलममा “स्पष्टीकरण” शीर्षकअन्तर्गत “२७ असार २०६२ मा न्यायाधीश परमानन्द झाको इजलासले चलन चलाई दिनुपर्ने काम हाललाई स्थगित राख्नु भनेर अन्तरिम आदेश दिएको देखिन्छ भन्ने बाक्यांशपछि भूलबस सो मुद्दा झाको वेञ्चमा पार्ने काम स्वभाविकरूपमा प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेलले गरेका थिए भन्ने बाक्यांश उल्लेख हुन पुगेकोमा हामीलाई खेद छ। यो स्पष्टीकरणमार्फत् हामी यो गल्ती सच्याउन चाहन्छौं.....” भन्ने उल्लेख गरी विपक्षीहरूले आफूहरूद्वारा प्रकाशित एवं सम्पादित समाचार पूर्णरूपमा विश्वासिलो एवं भरपर्दो नरहेको भनी स्वीकार गर्दै यस्तो समाचार प्रकाशित हुन पुगेकोमा गल्ती महसूस गरेको भन्ने स्पष्टरूपमा देखिनआउँछ।

११. माथि उल्लिखित प्रधानन्यायाधीशको सम्बन्धमा प्रकाशित समाचारबाहेक अन्य समाचारको सम्बन्धमा भने सो समाचारको विश्वसनीयताका सम्बन्धमा अध्ययन एवं विश्लेषण गरी सत्यतथ्य पत्ता लगाउने उद्देश्यले सर्वोच्च अदालतबाट समेत पहल गरिएको देखिनआउँछ। यस सम्बन्धमा न्यायपालिकाको जनआस्था संरक्षण एवं अभिवृद्धि सुभाष समिति, २०६४ गठन गरिएको पाइन्छ। सो समितिको गठनको उद्देश्य तत्कालीन अवस्थामा पत्रपत्रिका एवं विभिन्न आमसञ्चार माध्यमबाट अदालत, यसमा कार्यरत न्यायाधीश एवं कर्मचारी र न्याय सम्पादन प्रक्रियासमेतका बारेमा प्रकाशित र प्रसारित समाचारहरूबाट न्यायापालिकाको मर्यादा, आस्था र गरिमामा प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्षरूपमा असर पर्न आएको महसूस गरी यस्तो क्रियाकलापमा संलग्न जुनसुकै व्यक्ति कर्मचारी वा सरोकारवालाहरूलाई बुझी कोही कसैबाट गल्ती भएको भए दोषीलाई कानूनबमोजिमको सजाय गर्न उपयुक्त सुभाष दिन र न्यायलयको स्वच्छ छवि र न्यायपालिकाप्रतिको भरोसालाई जोगाइराख्न न्यायापालिकाको समग्र काम-कारवाहीमा संस्थागत सुधारको लागि उपयुक्त सुभाष दिने भनी सो समितिलाई अधिकार क्षेत्र प्रदान गरेको देखिन्छ। सोअनुरूप समितिले विपक्षीबाट प्रकाशित समाचारलगायत अन्य सञ्चारका माध्यमबाट प्रकाशित समाचारहरूका समेत सम्बन्धमा अनुसन्धान एवं छानवीन गरी सोको प्रतिवेदन सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशमार्फत् सर्वोच्च अदालतको पूर्ण बैठकसमक्ष पेस गरेको अवस्था देखिन्छ। सो प्रतिवेदनले विपक्षीद्वारा प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा जाँचबूझ गर्दा केही कर्मचारीहरूको अनियमित काम-कारवाहीमा संलग्नता रहेको ठहर गर्दै उनीहरूलाई विभागीय कारवाहीको सिफारिस गरेकोमा सोअनुरूप यस अदालत मातहतका केही कर्मचारीहरूलाई विभागीय कारवाहीसमेत भएको पाइन्छ। यस सन्दर्भबाट हेर्दा विपक्षीबाट प्रकाशित समाचारको सबै अंश पूर्णरूपमा असत्य रहेको भन्ने पनि देखिनआएन। तर यस सम्बन्धमा उल्लिखित समाचार प्रकाशित गर्दा विपक्षीहरूको आशय अदालतको अपहेलना गर्ने थियो थिएन भनी अध्ययन एवं विश्लेषण गर्नु भने वाञ्छनीय देखिनआउँछ।

१२. सो सम्बन्धमा हेर्दा उल्लिखित समाचार प्रकाशित गर्ने कारण सम्बन्धमा विपक्षीहरूको लिखितजवाफ अध्ययन गरी हेर्दा सो लिखितजवाफमा विपक्षीहरूले आफूहरूले सदैव न्यायपालिकाको उच्च प्रतिष्ठा, गरिमालाई सम्मान गरिआएका छौं र भविष्यमा पनि न्यायपालिकाको उच्च सम्मान र गरिमा र मर्यादालाई कायम राख्न कटीबद्ध रहने छौं भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्दै प्रकाशित समाचारबाट अदालतको ख्याति, प्रतिष्ठा वा सम्मान गिराउने नभई समसामयिक कुनै पनि विषय वा सन्दर्भमा वास्तविक र यथार्थ के हो भनी छुट्याउन सकियोस् भन्ने आफूहरूको मनसाय रहेको भन्ने उल्लेख गर्दै प्राप्त विवरणलाई जस्ताको जस्तै प्रकाशन गर्दा सर्वोच्च अदालत तथा न्यायपालिकाप्रति जनआस्था प्रतिकूल प्रभाव पर्नेलगायत कुनै पनि अपहेलनात्मक कार्य भएको वा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

त्यसको प्रभाव कसैमा पर्न सक्ने अवस्था रहेको छैन । आफूहरूको सर्वोच्च अदालतलाई बदेनाम गराउनुपर्ने अवस्था पनि नरहेको र यसो गर्न कदापि चाहदैनौं, हाम्रो अदालतको अपहेलना गर्ने आशय रहेको छैन भन्नेसमेतको व्यहोरा उल्लेख भएको देखिनआउँछ ।

१३. विपक्षीहरूको उल्लिखित लिखितजवाफ तथा अदालतको अपहेलना सम्बन्धमा हालसम्म छुट्टै ऐनको निर्माण भई नसकेको अवस्थामा के कस्तो कार्यले अदालतको अपहेलना हुन्छ भन्ने विषयको निर्याल विवादको विषयवस्तु र परिस्थितिअनुसार अदालत स्वयंले गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसका लागि अदालतको अपहेलना सम्बन्धमा गरिएका परिभाषा तथा यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरूसमेतको अध्ययन एवं विश्लेषण गर्नु पनि वाञ्छनीय देखिनआउँछ । सामान्यतया: अदालतको अपहेलना भन्नाले अदालतको आदेश वा फैसलाको अवज्ञा र अनादर गर्नु, यसको कार्यमा अवाञ्छित कार्यद्वारा अवरोध पुऱ्याउनु, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा अदालतलाई असभ्य शब्दद्वारा सम्बोधन गर्नु एवं अदालतको जनआस्थामा आँच आउने कार्य गर्नुलाई बुझाउँछ । अभ्र वृहत् अर्थमा भन्नुपर्दा कानुनबमोजिम अदालतबाट न्याय सम्पादन गर्ने वा न्यायको माग गर्ने वा त्यसका कानुनबमोजिमको सहयोग वा सक्रिय रहने कार्यमा बाधा-अवरोध वा अनुचित प्रभाव पार्ने वा अदालत वा न्यायाधीशको सम्मान वा मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुऱ्याउनेजस्ता जुनसुकै कार्यलाई अदालतको अपहेलना हुने कार्य वा आचरण भन्न सकिन्छ । जनसाधारणमा अदालत वा त्यसबाट हुने न्याय प्रशासनको कार्यप्रति अविश्वास वा अनास्था हुने कुनै कार्य गर्नु वा अदालतको सम्मान, मर्यादा वा प्रतिष्ठामा आघात पुग्ने कार्य गर्नु अपहेलनाजनक कार्य हुन्छ । यसै सन्दर्भमा कानुनी शब्दकोषमा समेत के कस्तो कार्य गरेमा अदालतको अपहेलना हुन्छ भनी परिभाषित गरिएको समेत पाइन्छ । जसअनुरूप हेर्दा P.RAMANATHA AIYER को The LAW LEXICON (The Encyclopaedic Law Dictionary) मा "Contempt of Court is disobedience to the Court by acting in opposition to the authority . Justice and dignity there of . It signifies a willful disregard or disobedience of the court's order . It also signifies such conduct as tends to bring the authority of the court and the administration of the Law into disrepute" भनी अदालतको अपहेलनाको परिभाषा गरेको पाइन्छ । (General Editor Justice Y.V. Chandrachud, Second Editor (Reprint), 2004, Wadhwa & Company Nagpur, India, p. 399). त्यसैगरी, अदालतको अपहेलनाको परिभाषा सम्बन्धमा नै नेपाली कानुनवेत्ता श्री टोपबहादुर सिंहको कानुनी शब्दकोष अध्ययन गर्दा..... अधिकार नभएको व्यक्ति वा पक्षबाट अदालतको कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्नु, अदालतको अनुशासन पालना नगर्नु, न्यायाधीश, जूरी वा अधिकारप्राप्त व्यक्ति वा पक्ष वा वकीललाई असम्मानपूर्ण भाषा प्रयोग गर्नु..... इत्यादि पर्दछन्" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । (प्रकाशक पाठयक्रम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सन् १९८१, पृष्ठ १०) । यसैगरी, अदालतको अपहेलना के हो र यसको परीक्षण कसरी गरिन्छ भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त हेर्दा "कुनै कार्य अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने कुराको निरोपण वस्तुनिष्ठ रूपमा गरिन्छ । कुनै लेख वा अभिव्यक्ति वा कर्ष अपहेलनाजनक छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा सामान्य व्यक्तिको समझ (Man of General Prudence) ले निकाल्न सक्ने निष्कर्ष नै अपहेलनासम्बन्धी कार्यको परीक्षणको आधार बन्दछ" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ (नेकाप २०४९, अंक ८, नि.नं. ४६०४) । उल्लिखित परिभाषा एवं सिद्धान्तका अतिरिक्त यस अदालतबाट अदालतको अपहेलनासम्बन्धी अर्को मुद्दामा अदालतको अपहेलना भएको मान्नुपर्ने केही मापदण्डहरू समेत निर्धारण गरिएको पाइन्छ । जसअनुरूप देहायका कामहरूलाई अदालतको अपहेलना मान्नुपर्छ भनिएको छ :

- १) अदालतको निर्णय वा आदेशको जानाजान (Willful) अवज्ञा गर्ने कार्य ।
- २) अदालतसमक्ष गरेको प्रतिज्ञाको जानाजान (Willful) भङ्ग वा अवज्ञा गर्ने कार्य ।
- ३) बोलेर, लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशनद्वारा अदालतप्रति भ्रामक हल्ला फिजाई अनास्था पैदा गरी काण्ड मच्चाउनु अर्थात् (Scandalize) गर्ने कार्य ।
- ४) बोलेर वा लेखेर वा अन्य कुनै प्रकाशन वा कार्यद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने कार्य ।
- ५) बोलेर वा लेखेर वा अन्य प्रकाशन वा कामद्वारा अदालती कारवाहीमा हस्तक्षेप गर्ने वा न्याय प्रशासनमा अवरोध गर्ने कार्य ।
- ६) अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा टिप्पणी गरी स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय सम्पादनमा हस्तक्षेप हुने काम गर्ने
- ७) मुद्दाका पक्षहरू, मुद्दाका साक्षीहरू तथा अदालतका कर्मचारीलाई बाधा विरोध गर्ने कार्य ।
- ८) अदालतलाई विवादमा ल्याउने जुनसुकै कार्य ।

उल्लिखित कार्यहरूलगायत अन्य विभिन्न कार्यले पनि अदालतको अपहेलना हुनसक्छ, भनी सोही सिद्धान्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ (नेकाप २०६४, नि.नं. ७८३९) ।

१४. उल्लिखित परिभाषा एवं यस अदालतबाट प्रतिपादित कानुनी सिद्धान्त तथा विपक्षीबाट प्रस्तुत लिखितजवाफको सन्दर्भसमेतबाट विवेचना गर्दा माथि उल्लेख भएअनुरूप विपक्षीहरूले न्यायपालिकाको प्रतिष्ठा, गरिमा र सम्मानप्रति हामी अत्यन्त सजग छौं । यसलाई अक्षुण्ण राख्नुपर्छ भन्नेतर्फ हामी सदैव क्रियाशील रहेका छौं भनी उल्लेख गरेको तथा विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा यस विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा यस अदालतबाट समिति गठन भई सो समितिले प्रकाशित समाचारका सम्बन्धमा छानविन गरी सो समाचारअनुरूपको घटनामा दोषी ठहरिएका केही कर्मचारीलाई कारवाहीको सिफारिस गरी सोअनुरूप केही कर्मचारीलाई कारवाहीसमेत भइसकेको अवस्था देखिन्छ । यसका अलावा तत्कालीन प्रधानन्यायाधीशको सन्दर्भमा प्रकाशित लेखको विषयमा विपक्षीहरूले गल्ती भएको महसूस गरी त्यस्तो समाचार प्रकाशित भएकोमा खेद प्रकट गर्दै पछिल्लो अङ्कको हिमाल खबर पत्रिकामा स्पष्टीकरणमार्फत् गल्ती सच्याएको विषयसमेतको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थामा रोहमा दृष्टिगत गर्दा विपक्षीहरूको कार्यले प्रधानन्यायाधीश, सर्वोच्च अदालतलगायत समग्र न्यायपालिकाप्रति अपहेलनाजन्य कार्य नै भएको भन्ने अवस्था देखिन नआएकाले विपक्षीहरूबाट प्रकाशित लेख सामग्रीले यस अदालतको अपहेलनाजन्य कार्य भएको भनी निष्कर्षमा पुग्नु न्यायोचित देखिन आउँदैन । तसर्थ, विपक्षीहरूलाई सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम यस अदालतको अपहेलनामा कारवाही गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी पुग्नसक्ने अवस्था देखिनआएन ।
१५. जहाँसम्म माथि उल्लेख भएअनुरूप तत्कालीन प्रधानन्यायाधीश दिलीपकुमार पौडेलको सम्बन्धमा लाञ्छना लगाई प्रकाशित गरिएको समाचारलाई पछिल्लो अङ्कको हिमाल खबर पत्रिकामार्फत् खेद प्रकट गरी गल्ती सच्चाइएको प्रसङ्गको विषय छ, सो विषयका सम्बन्धमा भने थप विश्लेषण गरी यस इजलासले अभिव्यक्त रूपमा केही मार्गदर्शनसहितको राय निष्कर्ष दिनु वाञ्छनीय हुन आएको छ । पाठकहरूबीच निरन्तररूपमा विश्वास आर्जन गर्दैआएको पत्रिकाले प्रकाशन गर्ने समाचारहरूको सत्यता एवं विश्वसनीयताका सम्बन्धमा सदैव चनाखो रहनु अनिवार्य आवश्यकता हुन जान्छ । प्रतिष्ठित सञ्चार माध्यमबाट प्रकाशित समाचार अपुष्ट एवं गलत तथ्यमा आधारित भएमा त्यसले समाजमा पार्ने नकारात्मक असरको मात्रा तुलनात्मकरूपमा बढी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गम्भीर प्रकृतिको हुन जाने अवस्थातर्फ सम्बन्धित सबैको ध्यान जानु जरुरी हुन्छ। उल्लिखित सन्दर्भबाट हेर्दा विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित हिमाल खबर पत्रिकाको २०६३, चैत्र १-१५ को अंकमा प्रकाशित समाचारअनुरूप भएका काम-कारबाहीहरू २०६२ असार २७ गतेभन्दा अगाडि नै घटेको भन्ने देखिन्छन्। तर सो समाचारमा उल्लेख भएअनुसार सो समयमा नेपालको प्रधानन्यायाधीशको पदमा दिलीपकुमार पौडेल नियुक्त हुनुभएको अवस्था भने देखिन आउँदैन। यसै सम्बन्धमा नेपाल राजपत्रमा २०६२/४/१५ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम नेपालको प्रधानन्यायाधीश पदमा सोही मितिदेखि नै श्री दिलीपकुमार पौडेल नियुक्त हुनुभएको भन्ने स्पष्ट रूपबाट देखिनआउँछ। यस्तो पारदर्शी सूचना एवं तथ्यलाई जानकारीमा लिनु सबै नागरिकको दायित्व रहेको भए तापनि पत्रकारलगायतका सचेत एवं बौद्धिक वर्गका लागि भने सो दायित्व थप गम्भीर प्रकृतिको हुनजान्छ। यस्तो पारदर्शी तथ्यप्रति दृष्टिगत नगरी तत्कालीन प्रधानन्यायाधीशका सम्बन्धमा गलत तथ्यमा आधारित भई समाचार प्रकाशन गर्दा त्यसले समाचार प्रकाशन गर्दा त्यसले समाचार प्रकाशन भएको मितिदेखि नै न्यायपालिका, समाज, जनता तथा स्वयं व्यक्तिमा समेत नकारात्मक असर पर्ने तथ्यमा विपक्षीहरूले ध्यान पुऱ्याउन सकेको अवस्था भने देखिन आउँदैन। केवल औपचारिकता निर्वाह गर्ने क्रममा पछिल्लो अंकमा प्रकाशित समाचार गलत रहेको भनी खेद व्यक्त गर्दैमा पहिले प्रकाशित समाचारले पारेको क्षतिलाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। सुरुमै समाचार प्रकाशन गर्दा नै त्यसको आधिकारिकता र विश्वसनीयताप्रति सजग रहनु अत्यन्त जरुरी हुन्छ। तसर्थ यस्तो घटना नदोहोरिनेतर्फ समस्त सञ्चारजगतले दृष्टि पुऱ्याउनु आवश्यक देखिनआउँछ।

१६. वस्तुतः अदालतको स्वतन्त्रता र मर्यादा तथा प्रेसको स्वतन्त्रता तथा अक्षुण्ण रहनुपर्ने तथ्यमा दुईमत छैन। दुवै स्वतन्त्रताको समान एवं निर्वाधरूपमा उपभोग हुन गएमा मात्र लोकतन्त्रको स्वस्थ विकास हुन जान्छ। एउटा स्वतन्त्रताको उपभोग गर्ने नाममा अर्काको स्वतन्त्रता र सम्मानमा आँच आउने अवस्था सिर्जना नहुनेतर्फ पनि सम्बन्धित सबै पक्ष सजग एवं सचेत रहनु अत्यावश्यक कुन जान्छ। प्रेस स्वतन्त्रताको उपयोग गर्दै जुनसुकै आम-सञ्चारका माध्यमले सत्यतथ्यमा आधारित भई अदालतको स्वस्थ आलोचना गर्न सक्छन्। यस्तो स्वस्थ आलोचनाले अदालतलाई समेत आफ्नो कमी-कमजोरी सुधार गर्ने अवसरप्राप्त हुन सक्दछ। यो आम-मान्यताको रूपमा विकसित भइसकेको अवधारणा हो। यसै सन्दर्भमा पत्रकारिताको पेसागत उच्चतम आचरण कायम राखी स्वस्थ, स्वतन्त्र र उत्तरदायी पत्रकारिताको विकास तथा सम्बर्द्धनको लागि प्रेस काउन्सिलको स्थापना र व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएको महसुस गरी प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ को निर्माणसमेत भएको देखिन्छ। सोही ऐनका आधारमा सरोकारवालाहरूको समेत सहमतिमा प्रेस काउन्सिलद्वारा पत्रकार आचारसंहिता-२०६० (संशोधित तथा परिमार्जित-२०६४) निर्माण भई लागू भएको अवस्था पनि देखिनआउँछ। सो आचारसंहिताको उद्देश्य र अपेक्षा अध्ययन गर्दा यसले अन्य कुराहरूको अतिरिक्त स्वतन्त्र प्रेस, सञ्चारमाध्यमहरू स्वभावतः समाजप्रति जवाफदेही हुनुपर्ने, पहुँच र प्रभाव बढ्दै जाँदा प्रेस सञ्चारमाध्यमहरूको समाजप्रतिको दायित्व र जिम्मेवारी पनि बढ्न जाने, त्यसरी थपिएको दायित्व र जिम्मेवारी वहन गर्न पत्रकार र सञ्चारमाध्यमहरू तत्परमात्र नभई सक्षम पनि हुनु जरुरी हुन्छ भनी प्रेस एवं सञ्चारमाध्यमको उद्देश्य र यसका अपेक्षाहरू राखिएको पाइन्छ। यसका साथै उल्लिखित आचारसंहिता उल्लिखित बुँदाहरू सबै पत्रकार, सञ्चार संस्थाहरूले सधैं हेक्का राख्नुपर्ने आधारभूत साभा सिद्धान्त पनि हुन् भनी उल्लेख गरिएको देखिन्छ। सो आचारसंहिताको दफा ३ (१) मा प्रेस स्वतन्त्रताको संरक्षण र सम्बर्द्धनअन्तर्गत विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता नागरिकहरूको

आधारभूत अधिकार भएकाले यसको संरक्षण र सम्बर्द्धनका निमित्त सदैव दृढ, सजग र सतर्क सहनुपर्दछ, भनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। यसैगरी, दफा ३(४) मा रहेको सत्य तथ्य सूचनाको सम्प्रेषण शीर्षकअन्तर्गत पत्रकार सञ्चारमाध्यमले स्रोत र आधार उल्लेख गरी सत्यतथ्य, वस्तुनिष्ठ एवं सन्तुलित सूचना सम्प्रेषण गनुपर्दछ भनी उल्लेख गर्दै दफा ३(७) मा उच्च व्यावसायिक अभ्यास शीर्षकअन्तर्गत पत्रकारिताका आधारभूत मान्यता र सिद्धान्तप्रति प्रतिबद्ध रही जवाफदेही एवं उत्तरदायित्व तथा विश्वसनीयताको निर्वाह गर्न निष्ठापूर्वक उच्च व्यावसायिक अभ्यास गनुपर्दछ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। यसैगरी, दफा ३(९) मा गल्ती सच्याउने तत्परता शीर्षकअन्तर्गत प्रकाशन तथा प्रसारणका क्रममा भएका त्रुटी एवं गल्तीको जानकारी हुनासाथ यथाशीघ्र त्यस्तो गल्ती एवं त्रुटी सच्याउने तथा सप्रमाण खण्डन वा प्रतिक्रिया आएमा प्रष्ट भाषामा उचित स्थान दिई प्रकाशन प्रसारण गर्नु पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमको कर्तव्य हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

१७. उल्लिखित मान्यता, सिद्धान्त तथा पत्रकार आचारसंहितासमेतको दृष्टिकोणबाट हेर्दा प्रेसले आफ्नो स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा अदालतको मर्यादामा आँच नआउनेतर्फ पनि सदैव सतर्क रहनुपर्दछ, भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरेको पाइन्छ। यस्तो मान्यतालाई ग्रहण गर्ने हो भने कुनै पनि अतिरञ्जनापूर्ण समाचारहरूले छुट नपाउने, यसका लागि प्रेस तथा पत्रकारहरू कारबाहीको भागिदार बन्ने अवश्यभावी हुनजान्छ। यस्ता कार्य रोकी दोषीलाई कारबाही गर्नु अदालतको समेत परम कर्तव्य नै हुनजान्छ। यस्ता अपहेलनाजन्य प्रकाशनलाई अदालतले दण्डनीय घोषणा गर्नु पर्दछ अन्यथा दण्डनीयता एवं अराजकताको अवस्था पनि आउन सक्ने कुरामा दुईमत छैन। सञ्चारजगत्लाई प्राप्त प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा प्रेस स्वतन्त्रताले ग्रहण गरेको सीमाभित्र रही गर्नुपर्दछ भनी विश्वका प्रायः सबै लोकतान्त्रिक देशहरूमा प्रेस स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको भए तापनि यो स्वतन्त्रतालाई अनियन्त्रित वा बन्देजरीत अवस्थामा भने छाडिएको पाइँदैन। यस्तो प्रेस स्वतन्त्रताले न्यायापालिकाको पनि स्वतन्त्रताको सम्मान एवं रक्षा गर्नुपर्ने कुरामा सम्पूर्ण सञ्चारजगत्लाई निर्देशित पनि गरेको हुँदा प्रकाशित समाचारले न्यायापालिकाप्रतिको जनआस्थामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा आघात पुऱ्याएका कुनै पनि सञ्चारमाध्यमले प्रेस स्वतन्त्रताको आडु लिई उन्मुक्ति पाउन सक्ने हुँदैन।

१८. माथि गरिएको विवेचनाअनुरूप संविधानप्रदत्त पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोगमा लागि प्रेसले आफूलाई तोकिएको सीमाभित्र रही समाचार सम्प्रेषण गर्नु अपरिहार्य देखिनआउँछ। यस सन्दर्भबाट हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षीहरूले हिमाल खबर पत्रिकाको २०६३, चैत्र १-१५ को अंकको पृष्ठ ३०-३४ मा प्रकाशित सर्वोच्च अदालतमा घूस शीर्षक समाचारमा तत्कादीन प्रधानन्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेलको हकमा गलत तथ्यमा आधारित अपुष्ट समाचार नछापियोस् भन्नेतर्फ सदैव संवेदनशील एवं सजग रहनुपर्ने भएकोमा सो तथ्यलाई नजरअन्दाज गरी प्रधानन्यायाधीशको सम्बन्धमा गलत तथ्यमा आधारित भई समाचार प्रकाशन भएको तथ्य स्थापित भएको विपक्षीहरूद्वारा पनि स्वीकार गरी सोभन्दा पछिल्लो अंकमा सोको खण्डन गर्दै खेद व्यक्त गरेको पाइन्छ। तर विपक्षीहरूद्वारा खण्डन गरिएको विषयबाट उत्पन्न भएको नकारात्मक प्रभाव तथा प्रकाशित समाचारबाट तत्कालीन प्रधानन्यायाधीशको मर्यादामा आँच पुग्न गएकोतर्फ भने विपक्षीहरू कम संवेदनशील रही खण्डन गरिएको विषयलाई उच्च प्राथमिकता नदिई अपेक्षाकृत कम पाठकको ध्यान जाने स्थानमा सोसम्बन्धी समाचार प्रकाशन भएको देखिनआउँछ, जो उपयुक्त देखिएन। तसर्थ, यस्तो अवस्था र स्थिति फेरि-फेरि नदोहोरियोस्, स्वस्थ एवं विश्वसनीय समाचार सम्प्रेषण गर्दै स्वच्छ पत्रकारिताको विकास होस् भन्नेतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याई आगामी दिनमा कुनै पनि प्रकारले गलत तथ्यमा आधारित भई समाचार

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

प्रकाशित नगर्नु, नगराउनु यदि सजग र सतर्क रहँदा-रहँदै पनि मानवीय नियन्त्रण र पहुँचको विषयभन्दा बाहिरको परिस्थितिवस अपवादरूपमा यदाकदा त्यस्तो समाचार प्रकाशन हुन पुगेमा सो समाचारलाई पश्चातापका साथ खेद प्रकट गर्दै यथाशीघ्र चाँडो खण्डन गरी खण्डन गरिएको समाचारलाई उच्च प्राथमिकता दिई पाठकको प्रथम दृष्टि पुग्ने स्थानमा नै सो समाचारलाई प्रकाशन गर्नु वाञ्छनीय देखिएकाले भावी दिनमा यस विषयतर्फ सदा सर्वदा सचेत रहनु भनी विपक्षीहरूलाई निर्देश गरिएको छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय

इजलास अधिकृत: कृष्णप्रसाद सुवेदी

इति सम्वत् २०६७ साल माघ २५ गते रोज ३ शुभम् ।

खण्ड-पाँच

सञ्चारसम्बन्धी अन्य मुद्दाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०३७, ठेली नं. १९, निर्णय नं. १३६०,
पृष्ठ १०८, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री त्रैलोक्यराज अर्याल
सम्बत् २०३६ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं.१६४
फैसला मिति : २०३७/२/२

विषय : बेइज्जती ।

पुनरावेदक : ल.पु.जि.न.पं. वडा नं.५ स्थित आदर्श विद्या मन्दिरका संस्थापक तथा प्रिन्सिपल प्रधानाध्यापक
सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : न्यूलाईट नामक साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादक तथा प्रकाशक गोपाल गुरुड

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा १० ले वादीलाई जरिवाना गर्दा उक्त दफामा उल्लेख भएका पूर्वाधारहरू उल्लेख गरी सो आधारमा जरिवाना गर्न सकिने व्यवस्था भएको देखिन्छ । पूर्वाधारहरूको उल्लेख नगरी केवल जरिवानामात्र गर्न ऐनले मिल्ने देखिँदैन । (प्रकरण नं.९)

फैसला

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. मध्यमाञ्चल क्षे.अ.को ०३६/३/८/६ को फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने अनुमति पाऊँ भनी वादीले चढाएको निवेदनमा अनुमति प्राप्त भई यस बेञ्चसमक्ष पेश हुनआएको छ ।
२. विपक्षी गोपाल गुरुडले २०३४/४/२६ भनी नेपाल सम्बत् महिना मितिलाई ब्राकेटमा राखी काठमाडौँ बुधवार अगष्ट १०, १९७७ मा प्रकाशन र सम्पादन गरेको न्यू लाईट साप्ताहिक भन्ने अखबारको अन्तिम पृष्ठमा आदर्श मन्दिरका शिक्षकहरूप्रति प्रधानाध्यापकको अनादर्श नीति तानाशाही व्यवहारमा शिक्षक/शिक्षिका वर्ग शोषित भन्ने शीर्षक दिएर म प्रधानाध्यापकलाई औल्याई तानाशाही, दोहरो नाफा शिक्षक/शिक्षिकाको र विद्यार्थी वर्गको हिसाव रेकर्ड ठीक नभएको भन्नेसमेत अर्थ आउनेखालका कुरा लेखी विद्यार्थी र शिक्षक/शिक्षिकालाई भड्काई मेरो बदनाम बेइज्जत र हानी गराउने तथा विद्यालयप्रति जनआस्था हटाई दिने कुनियत लिई जानी-बुभी भूट्टा कुराको समाचार प्रकाश गरेकोले विपक्षीलाई सजाय गरी क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ भन्नेसमेत फिराद दावी ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

३. आदर्श विद्यामन्दिरका शिक्षक/शिक्षिकाहरूमा घटेका अन्यायतीत व्यवस्था र तिनीहरूको असन्तोषको सम्बन्धमा पत्रपत्रिकामा प्रकाशमा आएका थिए । पत्रकारको नाताले विभिन्न सूत्रबाट लिई कुराको जानकारी प्राप्त गरेको थिएँ शिक्षक/शिक्षिकाहरूले नमस्कार माग राखी प्रिन्सिपललाई दिएको पत्र जसको बोधार्थ शिक्षा राज्यमन्त्रीलाई दिएको छ सो थाहा पाई कुनै रिसइवी राग र दुराशय नलिई शिक्षकजस्तो पवित्र व्यवसायमा घटेको अप्रिय घटनालाई सम्बन्धित अधिकारी र जनतासमक्ष ल्याई सधार गर्ने विशुद्ध उद्देश्यले मैले आफ्नो पत्रिकाको वर्ष ८, अंक २, मिति २०३४/४/२६ (अगष्ट १०, १९७७ मा प्रकाशन गरेको) हुँ । त्यसमा देखाएका अवस्था र प्रश्नहरूका सम्बन्धमा विपक्षी वादीले कुनै प्रतिवाद गर्न सक्नुभएको छैन । उक्त समाचारपछि नेपाल पोष्टमा सम्पादकको नाममा पत्र समाचार छापिएको र एसियाली आवाजमा पाठक के भन्दछ भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित समाचारले त्यस शिक्षालयमा शिक्षकहरूप्रति अन्याय गरेको पुष्टी गर्दछ बेइज्जतजन्य दोष लगाएको छैन र गर्ने कुनै मनसाय वा उद्देश्य रहेको छैन । सार्वजनिक हित असल नियतसाथ राष्ट्रसेवकको कार्यकलापबारे टिप्पणी गरिएकोलाई दफा ४ को उपदफा (१)(२)(३)(६) र (१०) समेतले संरक्षित गरेको छ । विपक्षी वादीले शिक्षण संस्थाको तर्फबाट फिराद गर्न पाउनुहुन्न भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकिर ।
४. वादीलाई औँल्याई तानाशाही, दोहोर नाफा इत्यादि शब्दहरू उल्लेख गरेकोले प्रतिवादीले पत्रकारिताको उच्च आदर्शअनुसार छापेको भन्न नमिली अशिष्ट शब्द प्रयोग गरी बेइज्जती हुने कुरा छापेकोले वादीको बेइज्जत गरेको ठहर्छ भन्नेसमेत काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला ।
५. उक्त फैसलामा चित्त बुझेन भन्नेसमेत प्रतिवादीको पुनरावेदन ।
६. गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ४ को उपदफा १ हेर्दा सर्वसाधारणको हितको लागि आवश्यक भएमा कुनै व्यक्तिलाई साँचो कुराको दोष लगाउनु तथ्यमा निर्भर गर्ने कुरा भएमा बेइज्जती गरेको नठहरिने भन्ने व्यवस्था भएअनुरूप प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले शुद्ध मनले पत्रकारिताका आचरणअनुसार साँचो खबर प्रकाशित गरेको देखिन आएकोले तानाशाही र दोहरो नाफा भन्ने शब्दहरू उक्त पत्रिकामा लेखिएको कारणबाट वादी दावाबमोजिम गाली-बेइज्जती गरेको ठहराई क्षतिपूर्तिसमेत भराएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको इन्साफ मिलेन सो फैसला उल्टी हुन्छ भन्नसमेत २०३६/३/८/६ को मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसला ।
७. उक्त फैसलामा चित्त बुझेन पुनरावेदन गर्ने अनुमति पाऊँ भन्ने वादीले चढाएको निवेदनमा गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा १० मा कसैले कसैको विरुद्ध यो ऐनअन्तर्गत गाली-बेइज्जती वा अपमानको मुद्दा डायर गर्न वा अभियोगलगाउन न्यायोचित वा कानुनी आधार छैन भन्ने जानी-जानी निजलाई खती पुऱ्याउने नियतले निजको विरुद्ध त्यस्तो मुद्दा दायर गरेमा वा गराउन लगाएमा वा भुट्टा अभियोग लगाएमा सो व्यक्तिलाई बेइज्जतीसम्बन्धी मुद्दामा पाँच सयदेखि एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ र गाली वा अपमानसम्बन्धी मुद्दामा भए पचास रुपैयाँदेखि तीन सय रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ वादीलाई उक्त दफा १० बमोजिम सजाय गर्नलाई कारण र आधार उल्लेख हुनपर्नेमा सो कुरा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैलामा उल्लेख गर्न सकेको छैन । यस स्थितिमा दफा १० लगाई रु.५०/- जरिवाना गरेको सार्वजनिक महत्वको विषयमा प्रत्यक्षतः गम्भीर कानुनी त्रुटि हुँदा न्यायप्रशासन सुधार ऐन, २०३१ को दफा को उपदफा ५ को खण्ड (ख) अनुसार पुनरावेदन गर्ने अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने स.अ.डिभिजनवेञ्चको आदेश ।
८. पुनरावेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री होराप्रसाद जोशी तथा विपक्षी प्रतिवादीतर्फका विद्वान

सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध गोपाल गुरुड

अधिवक्ता श्री प्रकाश वस्तीले गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

९. यसमा गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा १० ले वादीलाई जरिवाना गर्दा उक्त दफामा उल्लेख भएका पूर्वाधारहरू उल्लेख गरी सो आधारमा जरिवाना गर्न सकिने व्यवस्था भएको देखिन्छ । पूर्वाधारहरूको उल्लेख नगरी केवल जरिवाना मात्र गर्न ऐनले मिल्ने देखिँदैन । मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको निर्णयमा कुनै किसिमको आधार उल्लेख नगरी रु.५०/- जरिवाना गरेकोसम्म मिलेन अरू इन्साफ मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मनासिव छ । देहायबमोजिम गर्नु ।

वादी सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठ के म.क्षे.अ.को फैसलाले निजलाई गर्ने गरेको जरिवाना रु.५०/- पुनरावेदन गर्दा दाखिल गरेको देखिनाले हाल नलाग्ने हुँदा फिर्ता दिनु भनी का.जि.अ.त.मा लगत दिनु १
नियमानुसार गरी मिसिल बुझाइदिनु २

म सहमत छु ।

न्या. त्रैलोक्यराज अर्याल

इति सम्बत् २०३७ साल जेष्ठ २ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०३८, ठेली नं. २०, निर्णय नं. १४६०,
पृष्ठ ८०, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बासुदेव शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
सम्बत् २०३५ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं. १२६
फैसला मिति : २०३८/४/५

मुद्दा : गाली-बेइज्जती ।

पुनरावेदक : का.जि.का.न.पं.वानेश्वर वडा नं. १० बस्ने कमल राणा

विरुद्ध

विपक्षी : का.जि.का.न.पं.वडा नं. ३३ डिल्लीबजार बस्ने अंगुरबाबा जोशीसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ गोरखापत्रमा सम्पादकलाई चिठी भन्ने स्तम्भको नेपाल महिला संगठन केन्द्रको भनाई भन्ने शीर्षक राखी प्रतिवादीद्वारा लेखिएको लेखाई स्वभाविक निष्कर्ष आउने गरी समग्रमा पढ्दा (Read in its Formality, so as to Reach a Natural Inference) उक्त लेखका शब्दहरू अपमानजनक देखिन्छ, यस्तो लेख लेखेमा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतले प्रतिवादीलाई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम कसूरदार ठहराई सजाय गर्न गरेकोमा अन्यथा गर्न नमिल्नेमा पनि उक्त क्षेत्रीय अदालतले नेपालको संविधानको धारा ७३ को त्रुटि गरेको समेत नदेखिँदा पुनरावेदीकाको प्रतिवादी पुनरावेदन जिकिर पुनसक्ने नदेखिने । (प्रकरण नं. १५)

फैसला

न्या. बासुदेव शर्मा

१. मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतका ०३५/१/२५ का फैसलाउपर प्रतिवादी कमल राणाको निवेदनबाट पुनरावेदनको अनुमति प्राप्त भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण यसप्रकारको रहेछ ।
२. गोरखापत्रको मिति २०२७ माघ २ गते अंकको पृष्ठ ४ मा सम्पादकलाई चिठी भन्ने स्तम्भ “नेपाल महिला संगठन केन्द्रको भनाई” भन्ने शीर्षकअन्तर्गत हामी सबैजनाको अपमान र बेइज्जत हुने गरी निराधार गलत भुइँटा कुराहरू लेखी विपक्षी कमल राणाले छपाउनुभएको छ । २०२७ पौष २६ गतेको गोरखापत्रको “सम्पादकलाई चिठी” भन्ने स्तम्भमा “नेपाल महिला संगठन काठमाडौं जिल्लाको भनाई” भनी सम्पूर्ण जिल्ला संगठनको तर्फबाट छापिएको चिठीको उल्लेख गर्दै श्रीमती कमल राणाले आफ्नो चिठीमा म अंगुरबाबा जोशीको व्यक्तिगत नामसमेत उल्लेख

गरी “पैसाको हिनामिना गर्दा पनि अधिकारीद्वारा नियन्त्रण हुनुको बदला भन्नु थमौती गरिदिँदा लाखौं रुपैयाँको हिनामिना गर्न निलम्बित श्रीमती अंगुरबाबा जोशीले प्रोत्साहन पाए” भन्दै संगठनलाई नै भ्रष्टाचारमा फसाई आफू उम्कने दाउ गरी श्रीमती जोशीले गरेको प्रमाणित भ्रष्टाचारबाट यस संगठनको जिल्ला इकाइलाई मुक्ति गराउने सदबुद्धि निलम्बित श्रीमती अंगुरबाबा जोशीलाई भगवान्ले प्रदान गरुन् भनी श्रीमती कमल राणाले मेरो अपमान र बेइज्जती गर्नुभएको स्वतः प्रष्ट छ । नेपाल महिला संगठन ऐन, २०२५ को दफा १६ र ने.म.स.को विधान ०३६ को दफा १५/१८ र २०(१) अनुसार ने.म.सं.का जिल्लाको आयव्ययको हिसाव श्री ५ को सरकारबाट मनोनित भई कोषाध्यक्ष धनराज्यलक्ष्मी शाहको जिम्मा भएको कुरा बुझ्दाबुझ्दै पनि जानी बदनीयत लिई सभापति अंगुरबाबा जोशीलाई आलोचना बनाएको जस्तो गरी सभापति र कोषाध्यक्षको अलावा हामी सदस्यमध्ये म लक्ष्मी राज्य लक्ष्मी शाह म करुणा शाह, म साहना प्रधान म विन्दु कोइराला र म निर्मला भट्टराईसमेत सबैको बेइज्जती र अपमान गर्नुको साथै निराधार गलत भूट्टा कुरा प्रकाशित गराई विपक्षी गोपालप्रसाद भट्टराई गोरखापत्रको सम्पादक हुनुभएकोले कमल राणासँग मिलेमत्तो भएको स्वभावतः निस्कने किसिमबाट हामीहरूको बेइज्जती हुने पत्र गोरखापत्रमा छापि प्रमाणित चिठी प्रकाशित गराउनुभएकोले गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ५ अनुसार सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत अंगुरबाबा जोशीसमेत जना ७ को मिति ०२८/१/३० को फिरोदपत्र ।

३. विपक्षी वादीहरूले एउटा स्वतः अमान्य र निष्क्रिय ऐनको भर गरी निरर्थक तथ्यहिन र असत्य दोषारोपण गरी नालिश दिनुभएकोले यो मुद्दा खारेज हुनुपर्छ । उपरोक्त गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको चिठीको कुरामा मलाई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ अन्तर्गत कुनै सजाय हुन सक्तैन । आफूले देखे/जानेका कुराहरू बोल्न वा प्रकाशित गर्नसमेतका मौलिक हकले मलाई नेपालको संविधानको धारा ११ को उपधारा (२)(क) ले प्रदान गरेको छ । मेरो त्यस्तो हकमा नियन्त्रण र बन्देज लगाउन सक्ने क्षमता गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को कुनै दफामा छैन । वादीहरूको अपमान र बेइज्जती गर्ने मनसायले चिठी प्रकाशित गरेको होइन । चिठीको जवाफमा २०२७/१०/१५ दिन ४ पृष्ठको गाली पूर्ण वक्तव्य प्रकाशित गरिएको पूर्ण परिचयपत्र ०२७/९/२६ का दिन पनि गोरखापत्रको पृष्ठ ४ मा “सम्पादकको नाममा चिठी” भन्नेसम्म श्रीमती अंगुरबाबा जोशीको प्रेरणाले म.सं.काठमाडौं जिल्लाको तर्फबाट चिठी प्रकाशित भएको देखिन्छ । वादीहरूको पूर्ण कथा ०२८/१/२२ को “गतिविधि” भन्ने पत्रिकाले बोध हुनेछ मैले विपक्षीहरूको सम्बन्धमा कानूनबमोजिमको निर्देशन र नियन्त्रण स्थापित गर्न अधिकार पाएको छु र संगठनको हित संरक्षण हुन उद्देश्यले आफ्नो विचार प्रकट गर्न मेरो कर्तव्य पनि रहेको छ । देखिए/बुझिएसम्मका कुराहरूको आधारमा व्यक्त भएको मेरो विचार पूर्णतः संगठन र सर्वसाधारणको हितमा असल नियतबाट प्रेरित प्रेरित छ भन्ने कुराहरूबाट छर्लङ्ग छ । निजहरूको नालेस खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत कमल राणाको प्रतिवादी परेको रहेछ ।
४. नालेस व्यहोराबाट मैले विपक्षीहरूलाई अपमान र बेइज्जती गर्ने मनसाय राखेको देखिँदैन सम्पादकको नाममा चिठी प्रकाशित हुने स्तम्भअन्तर्गत अरू सरहको चिठी भएकोले श्रीमती कमल राणाको चिठी मिति २०२७/१०/२ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित भएको हो त्यस चिठीमा कुनै आपत्तिजनक शब्द र भाषा छैन । यसै प्रकारको भाषा र विचार भएको श्रीमती अंगुरबाबा जोशीले पठाएको नेपाल महिला संगठन काठमाडौं जिल्लाको भनाई मिति २०२७/९/२६ मा पनि गोरखापत्रमा प्रकाशित भएकोले वादीहरूको नालिश दावी खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत गोरखापत्रको सम्पादक गोपालप्रसाद भट्टराईको प्रतिउत्तर रहेछ ।
५. संविधानको धारा १ बमोजिम यो गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ निष्क्रिय भएको मान्नुपर्ने कर लागेकोले

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- प्रतिवादीहरूले वादीहरूको बेइज्जती गरेको हो/होइन भन्नेतर्फ अदालतले मुद्दा हेर्न मिलेन भन्नेसमेत सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०२९/४/३१/३ को फैसला ।
६. उक्त इन्साफमा चित्त बुझेन भन्नेसमेत वादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा गाली-बेइज्जती ऐन यथावत कायम रहेको देखिनाले गाली-बेइज्जती मुद्दा अदालतमा दायर रहन सक्ने हुनाले प्रस्तुत मुद्दामा जो बुझ्नुपर्ने सबूत प्रमाण बुझी ठहरेबमोजिम किनारा गर्नु भनी मिसिल सुरु का.जि.अ.मा पठाइदिने भन्नेसमेत बागमती अञ्चल अदालतको ०३०/७/६/२ को फैसला ।
७. सो फैसलाउपर प्र.श्रीमती कमल राणाको पुनरावेदन परेकोमा सबूत प्रमाण बुझी फैसला गर्न काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पठाउने गरेको बागमती अञ्चल अदालतको इन्साफ मनासिव ठहर्छ भन्नेसमेत मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको ०३१/५/३/२ को फैसला ।
८. उक्त इन्साफउपर पुनरावेदनको अनुमति पाऊँ भन्ने प्रतिवादी श्रीमती कलम राणाको निवेदनबाट पुनरावेदनको अनुमति प्राप्त भई आखिर ईन्साफ मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतले गरेको इन्साफ मनासिवै ठहर्छाई डिभिजनवेञ्चबाट २०३२/२/४/१ मा फैसला भएको रहेछ ।
९. संगठनको काम-कारवाहीमा अनियमितता भयो भनी सर्वसाधारणमा फैलिँदैगएको अपवादबाट रोकथाम गरी संगठनको प्रतिष्ठा जोगाउने उद्देश्यले नै सो चिठ्ठी प्रकाशित गरेको देखिएको त्यसमा श्रीमती अंगुरबाबा जोशीसमेतका वादीहरूको इज्जतमा धक्का पुऱ्याउने उद्देश्य रहेको नदेखिएको साथै श्रीमती जोशीसमेतका वादीहरूसँग प्र.कमल राणाको बेइज्जती गर्नुपर्नेसम्मको कुनै रिसइवी नदेखिएको समेत कारणबाट गाली-बेइज्जती ऐनको दफा ४(६) अनुसार आफ्नो संगठनको मानप्रतिष्ठा जोगाउने सम्बन्धमा नै सो चिठ्ठी प्रकाशित गरेको देखिएकोले प्रकाशित गर्न लगाउने श्रीमती कमल राणा र प्रकाशित गरिदिने सम्पादक गोपालप्रसाद भट्टराईसमेतले गा.वे.ऐन, ०१६ अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्दैन भन्नेसमेत सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०३४/३/५ को फैसला ।
१०. उक्त इन्साफमा चित्त बुझेन भन्नेसमेत वादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदक गणेशराज गुरुडिविरुद्ध विनोदप्रसाद धिताल भएको गाली-बेइज्जती मुद्दामा नि.नं.५०६ फु.वे.ने.का.प.२०२६ पृष्ठ ३०८ मा प्रकाशित नजीरबाट समेत उपरोक्त २०२७/१०/२ को गोरखापत्रमा नेपाल महिला संगठन जिल्ला कार्यालय काठमाडौंका सभापतिसमेतका विरुद्धमा प्रकाशन गरिएका उक्त प्रतिवादीले असल नियतले विचार प्रकट गरेको भन्न नमिल्ने भई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ का दफा ४ को उपदफा ६ अन्तर्गत पर्ने देखिँदैन । उक्त ऐनको दफा ३ अनुसार अंगुरबाबा जोशीसमेतको इज्जतमा धक्का पुऱ्याउने नियमले उपरोक्त लेख श्रीमती कमल राणाले गो.प.मा प्रकाशित गराउनुभएको देखिँदा प्रतिवादी श्रीमती कमल राणाले बेइज्जती गरेको ठहर्दैन भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला मिलेको नदेखिँदा वादी श्रीमती अंगुरबाबा जोशीसमेतलाई प्र.श्रीमती कमल राणाले मिति २०२७/१०/२ को गो.प.मा प्रकाशित गराएको लेखबाट गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ को कसूर प्र. कमल राणाले गरेको ठहर्छ भन्नेसमेत मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०३५/१/२५ को फैसला ।
११. उक्त इन्साफमा चित्त बुझेन डा.के.आई.सिंह विरुद्ध श्री ५ को सरकार महेन्द्रनारायण निधिविरुद्ध श्री ५ को सरकारसमेत भएको राजकाज मुद्दाहरूमा कायम भएका सिद्धान्तहरूको विपरीतमा कसूर ठहराएका क्षे.अ.को इन्साफ बदर गरी इन्साफ पाउन पुनरावेदनको अनुमति पाऊँ भन्नेसमेत “प्रतिवादी कमल राणाका निवेदन परेकोमा” मुद्दाको तथ्य प्रकृति वा नाम फरक भए पनि उस्तै कानुनी प्रश्नमा एउटा मुद्दा सर्वोच्च अदालतले गरेको व्याख्या वा प्रतिपादित

- गरेको कानुनी सिद्धान्त नेपालको संविधानको धारा ७३ ले अर्को मुद्दामा नजीरको रूपमा मान्न सबै अदालतलाई कर लाग्छ। यस स्थितिमा प्रतिवादीतर्फबाट देखाइएको उपयुक्त मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतले प्रतिपादित गरेको कानुनी सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दामा लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने सम्बन्धमा उचितरूपमा कुनै विवेचना नै नगरी राजकाज मुद्दामा प्रतिपादित भएको सिद्धान्त गाली-बेइज्जती मुद्दामा नलाग्ने भनिएको एक निश्कर्षमा पुगी निर्णय गरेको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसलामा नेपालको संविधानको धारा ७३ को त्रुटि भएको देखिँदा न्या.प्र.सु. ऐन, २०३१ को दफा १३(५)(ख) अनुसार पुनरावेदनको अनुमति दिइएको छ भन्नेसमेत ०३५/८/२८ को डिभिजनबेञ्चको आदेश।
१२. उक्त आदेशानुसार पुनरावेदनको लगतमा दर्ता भई तारेखमा रहेका पुनरावेदीका प्रतिवादी कमल राणाको वारेस उपेन्द्रधर राजबाहक र विपक्षी वादी अंगुरबाबा जोशीसमेतको वारेस कृष्णचन्द्र उपाध्याय रोहवरमा रही पेश हुनुभएका प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदीका प्रतिवादी कमल राणातर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्माको र विपक्षी वादीहरूका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्त तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कुसुम श्रेष्ठको वहससमेत सुनियो।
१३. प्रस्तुत मुद्दामा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट भएको मनासिव या गल्ती के हो ? निर्णय दिनुपरेको छ।
१४. यसमा मिति २०२७ साल माघ २ गतेको अंकको पृष्ठ ४ मा प्रकाशित गोरखापत्रको सम्पादकलाई चिठी “भन्ने स्तम्भमा” नेपाल महिला संगठन केन्द्रको बनाई भन्ने शीर्षकमा उल्लिखित प्रतिवादी पुनरावेदीका कमल राणाको लेखको सन्दर्भमा वादी विपक्षी श्रीमती अंगुरबाबा जोशीसमेतले गाली-बेइज्जती ऐनअन्तर्गत निज पुनरावेदीका श्रीमती कमल राणाउपर प्रस्तुत मुद्दामा फिराद दर्ता गरेकोमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएका फैसलाउपर वादीहरूको पुनरावेदन परी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतका फैसलाउपर सर्वोच्च अदालतले गरेको व्याख्यामा प्रतिपादित गरेका कानुनी सिद्धान्त नेपालको संविधानको धारा ७३ ले अर्को मुद्दामा नजीरको रूपमा मान्न सबै अदालतलाई कर लाग्छ भन्दै सो नेपालको संविधानको धारा ७३ को त्रुटी गरेको दर्साउँदै पुनरावेदनको अनुमति दिने भन्नेसमेत डिभिजनबेञ्चका ०३५/८/२८ का आदेशानुसार यस अदालतको पुनरावेदन लगतमा दर्ता भई पेश हुनआएको छ।
१५. प्रस्तुत मुद्दामा वादीबमोजिम मिति २०२७/१०/२ को गोरखापत्रमा सम्पादकलाई चिठी “भन्ने स्तम्भको” नेपाल महिला संगठन केन्द्रको बनाई भन्ने शीर्षक राखी प्रतिवादी श्रीमती कमल राणाद्वारा लेखिएको उक्त लेखलाई स्वभाविक निस्कर्ष आउने गरी समग्रमा पढ्दा (Read in its Formality, so as to reach a Natural Inference) उक्त लेखका शब्दहरू अपमानजनक देखिन्छ। यस्तो लेख लेखेमा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतले प्रतवादी श्रीमती कमल राणालाई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम कसूदार ठहराई सजाय गर्ने गरेकोमा अन्यथा गर्न नमिल्नेमा पनि उक्त क्षेत्रीय अदालतले नेपालको संविधानको धारा ७३ को त्रुटि गरेको समेत नदेखिँदा पुनरावेदीका प्रतिवादी श्रीमती कमल राणाको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने देखिएन। अतः मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको ०३५/१/२५ को इन्साफ मनासिव ठहर्छ। पुनरावेदन गरेवापत प्रतिवादी श्रीमती कमल राणालाई मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको २०३ नं.अनुसार सुरु जरिवाना रु.१००/- को सयकडा ५ ले पाँच जरिवाना हुन्छ। वारेस भई बेरुजु हुँदा कानुनबमोजिम असूल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसील फाँटमा लगत दिई नियमबमोजिम गरी मिसिल बुभाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

इति सम्बत् २०३८ साल श्रावण ५ गते रोज २ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४४ (ग), ठेली नं.३३, निर्णय नं. ३२५८,
पृष्ठ १९६, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री धनेन्द्रबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रचण्डराज अनिल
सम्बत् २०४४ सालको पूर्ण इजलास निवेदन न.१०
आदेश मिति : २०४४/९/९

विषय : राजकाज मुद्दामा पुनरावेदनको अनुमति पाउँ ।

निवेदक/प्रतिवादी : साँघु साप्ताहिकका सम्पादक गोपाल बुढाथोकी
विरुद्ध

विपक्षी/वादी : श्री ५ को सरकार

विषयको सार-संक्षेप

◆ फैसलामा न्याय प्रशासन सुधार (संशोधनसहित) ऐन, २०३१ को दफा १३(५) को अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा पुनरावेदनको अनुमति प्रदान गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२)

आदेश

प्र.न्या.धनेन्द्रबहादुर सिंह

१. प्रस्तुत मुद्दामा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०४३/१०/१२ को फैसलामा कानुनी त्रुटी हुँदा पुनरावेदनको अनुमति पाउँ भनी प्रतिवादीको निवेदन परी सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा प्रतिवादीले साँघु साप्ताहिक पत्रिकाको वर्ष ५, अंक ७, मिति २०४१/१२/२९ मा प्रकाशित सामाग्रीबाट अप्रत्यक्षरूपमा श्री ५ महाराजाधिराजप्रति घृणा, द्वेष, अपहेलना फैलाएको देखिनआएकाले भनी प्रतिवादीले राजकाज (अपराध र सजाय) ऐन, २०१९ को दफा ६(१) को कसूर गरेको ठहर गरी बागमती अञ्चलाधीशको कार्यालयबाट मिति २०४२/४/६ मा भएको निर्णय मनासिव ठहन्याएको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसलामा न्याय प्रशासन सुधार (संशोधनसहित) ऐन, २०३१ का दफा १३(५) को अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा पुनरावेदनको अनुमति प्रदान गर्न मिलेन भन्ने माननीय श्री पृथ्वीबहादुर सिंहको र साँघु साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादक गोपाल बुढाथोकीले आफ्नो सम्पादकत्व र प्रकाशकत्वमा प्रकाशित हुने साँघु साप्ताहिक पत्रिकाको वर्ष ५, अंक ७ मिति २०४१/१२/२९ गते प्रकाशित 'दरवारका सचिव र कर्मचारीमा व्यापक हेरफेर हुने' भन्ने शीर्षकमा प्रकाशित समाचारले श्री ५ महाराजाधिराज सरकारप्रति अप्रत्यक्षरूपबाट घृणा, द्वेष र

गोपाल बुढाथोकी विरुद्ध श्री ५ को सरकार

अपहेलना गरकाले सजाय गरिपाऊँ भनी माग दावी भई कारवाही चलेको देखियो । दरवार भनेर राजदरवारलाई मैले भनेको होइन । श्री ५ र राजमुकुटप्रति आफूलाई कसैभन्दा कम बफादार र भक्त ठान्दिन भनी प्रतिवादीले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । जनताको हालतमा सुधार्न सरकारको कुनै काम वा नीतिमा परिवर्तन गराउने पवित्र उद्देश्य राखी देशमा विद्यमान असन्तोषको स्थितिलाई प्रकाश पार्ने गरेको प्रकाशनलाई छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०३९ र राजकाज (अपराध र सजाय) ऐन, २०१९ विपरीत मान्न मिल्ने स्थिति आउँदैन । जबसम्म सरकारको विरुद्ध कुनै हिंसात्मक कार्यवाही गर्न वा शान्ति व्यवस्था लम्क्याउने अराजकता फैलाउने प्रकृति वा मनसाय राख्दैन उसलाई जनताको हालत सुधार्न सरकारको कुनै काम वा नीतिमा परिवर्तन गराउने उद्देश्यले राखी सरकारको काम-कारवाहीलाई लिएर गरेको कुरा भन्न पाउने र त्यसको आलोचना गर्नबाट वञ्चित राख्ने देखिँदैन भनी यसै अदालतबाट ने.का.प. २०२२, निर्णय नं.२७९, पृष्ठ ५६ मा प्रतिपादित भएको वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी भू.पू.प्र.मं.डा.आई.सिंहको मुद्दामा २०२२/२/३२ मा निर्णय भएको र ने.का.प. २०२७, निर्णय नं.५६४ मा महेन्द्रनारायण निधिविरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको राजकाज मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत म.क्षे.अ.ले साँघु साप्ताहिकको वर्ष ५ अंक ७ मा प्रकाशित सामाग्रीबाट अप्रत्यक्षरूपबाट श्री ५ महाराजाधिराजप्रति घृणा, द्वेष र अपहेलना फैलाएको देखिनआएको भनी बागमती अञ्चलाधीश कार्यालयले प्रतिवादीलाई राजकाज (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०१९ को दफा ६(१) को अपराधमा सजाय गरेको मनासिव ठहराएको मिति २०४३/१०/१० को फैसलामा उपरोक्त प्रतिपादित सिद्धान्तको त्रुटी भई न्यायप्रशासन सुधार (संशोधनसहित) ऐन, २०३१ को दफा १३(५)(ग) को अवस्था विद्यमान देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनको अनुमति दिइएको छ भनी माननीय न्यायाधीश श्री महेशरामभक्त माथेमाको मिति २०४४/४/२९ मा राय भई माननीय न्यायाधीशहरूको राय मतैक्य हुन नसकी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको छ ।

२. यसमा राजदरवारका सचिव र कर्मचारीहरूमा व्यापक हेरफेर हुने भन्ने शीर्षकअन्तर्गत साँघु साप्ताहिक पत्रिकाको मिति २०४१/१२/२९, वर्ष ५, अंक ७ मा प्रकाशित सामाग्रीबाट अप्रत्यक्षरूपमा श्री ५ महाराजाधिराजप्रति घृणा, द्वेष र अपहेलना फैलाएको देखिनआएकाले पुनरावेदक प्रतिवादी गोपाल बुढाथोकीलाई राजकाज (अपराध र सजाय) ऐन, २०१९ को दफा ९(१) को अपराधमा सजाय गरेको बागमती अञ्चलको अञ्चलाधीशको फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुन्छ भनी मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट फैसला गरेको देखिन्छ । सो पत्रिकामा “राजदरवारका सचिव र कर्मचारीहरूमा व्यापक हेरफेर हुने” भन्ने शीर्षक राखी प्रकाशित समाचारसमेतको तथ्यको आधारमा सबूद प्रमाणको मूल्यांकन गरी मुद्दाको औचित्यमा समेत म.क्षे.अ.बाट निर्णय गरेको पाइन्छ । सो प्रकाशित समाचारको सम्पूर्ण अध्ययनबाट समेत म.क्षे.अ.ले गरेको निर्णयमा कुनै कानुनी त्रुटि गरी निर्णय गरेको देखिँदैन । तसर्थ मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसलामा न्यायप्रशासन सुधार (संशोधनसहित) ऐन, २०३१ को दफा १३(५) को अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा पुनरावेदनको अनुमति प्रदान गर्न मिलेन भनी सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री पृथ्वीबहादुर सिंहले गर्नुभएको मिति २०४४/४/२९ को राय मनासिव छ । मिसिल नियमबमोजिम गरी बुभाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमती छौं ।

न्या.सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

न्या.प्रचण्डराज अनिल

इति सम्बत् २०४४ साल पौष ९ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.२०४५ (ग), ठेली नं.३६, निर्णय नं. ३६७५,
पृष्ठ २९३, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री महेशरामभक्त माथेमा
सम्बत् २०४४ सालको रिट नं.२३३९
आदेश मिति : २०४५/५/२७

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : रन्को साप्ताहिक पत्रिकाको सम्पादक देवेन्द्र चुडाल
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ पत्रपत्रिकाबाट प्रकाशित समाचारको आधारमा मात्र आयातीत दुग्ध पदार्थ विक्रीणयुक्त रहेछ भनी मान्न र विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञाप्रतिष्ठानबाट उक्त दुग्ध पदार्थलाई अहितकारी नभए नरहेको भनी प्रमाणित गरेको तथ्ययुक्त कुरालाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था नदेखिने । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या. सुरेन्द्रप्रसादसिंह

१. नेपालको संविधानको धारा २०१९ को धारा १६/७ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण निम्नानुसार छ ।
२. सन् १९८६ अप्रिल २६ का दिन सोभियत संघको उक्रीन राज्यको चेर्नोविलमा आणविक भट्टी दुर्घटना हुँदा सीमानामा रहेको पोलेण्डमा सबभन्दा बढी रेडियो विक्रीण फैलिएको थियो । सबैतिरबाट पोल्याण्डमा उत्पादित दुधलगायत सबै कृषिजन्य वस्तुहरू किन्न अस्वीकार गरिएको थियो । यसैबीच साप्ताहिक जनज्योति २०४३/१२/२७ मा प्रकाशित समाचारअनुसार विपक्षी श्री ५ को सरकार र विपक्षी वाणिज्य विभागले विश्वले नै परमाणु विक्रीणको कारणबाट बहिष्कार गरेको पोलेण्डको “पोल कुप” नामक कम्पनीद्वारा उत्पादित १२०० मे.टन दूध नेपालमा सप्लाई गर्ने इजाजत दिएको र सो दूध विपक्षी दुग्ध विकास संस्थानले गैरजिम्मेवारपूर्णरूपले विक्री-वितरण गरिआएको छ । विश्व स्वास्थ्य संगठनले खानयोग्य भनी सिफारिश नगरी कुनै पनि अन्तर्राष्ट्रिय खाद्य पदार्थ देशभित्र ल्याउन नहुने अन्तर्राष्ट्रिय कानुनको नियमलाई विपक्षी श्री ५ को सरकार र संस्थानले

पालना गरेको छैन । विपक्षी श्री ५ को सरकारले २०४४/१/४ को गो.प.अनुसार पोलेण्डको दूध आयात गरिने कुरा स्वीकारेको छ । विश्व स्वास्थ्य संगठन र अन्य देशले खान नहुने भनी प्रमाणित गरेको आणविक विकीरणयुक्त दूध ल्याउन इजाजत दिई सो कुरा स्वीकार गर्नु सर्वसाधारणको स्वास्थ्यप्रति खेलवाड गर्नु हो । निहित व्यक्तिको स्वार्थको लागि सबैलाई असर गर्ने दूध आयात गराउन सक्ने अधिकार विपक्षी निकायलाई छैन । उक्त गो.प.को वक्तव्यमा परीक्षण गराई खानयोग्य ठहरेमा मात्र आयात गर्न दिने भन्ने कुरा गैरजिम्मेवारपूर्ण छ । नेपालमा विपक्षी राजकीय विज्ञान तथा प्रज्ञा प्रतिष्ठानसँग आणविक विकीरण परीक्षण गर्ने कुनै यन्त्र र उपकरण नै छैन । दूध जाँच पठाएको र जाँचसमेत गरिएको छैन । गो.प.मा प्रकाशित समाचारमा एकातिर दूध नेपाल आई नसकेको भनिन्छ भने अर्कोतिर परीक्षण गराइसकेको भन्ने भनाई विरोधाभाषपूर्ण छ । पोल्याण्डबाट दूध आयात गरी बजारमा बिक्री-वितरण गर्नु खाद्य ऐन, २०२३ को दफा ३, ४, ४(क), ८ को प्रतिकूल छ । श्री ५ को सरकारले त्यस्तो दूध आयात गर्न दिनेलाई ऐ. को दफा ५, ११ बमोजिम कारवाही सजाय गर्नुपर्नेमा नगरी आफ्नो कानुनी कर्तव्य पूरा गरेको छैन । विपक्षी निकायले खाद्य पदार्थ नियम, २०२७ अनुसारको कुनै पनि कार्यविधि पूरा नगरेकोले उल्लिखित कार्य सो नियमको प्रतिकूल छ । ने.का.प. २०४३ को पृष्ठ ४९० मा राष्ट्रिय महत्वको विषयमा अदालतले कारवाही गर्नपर्छ र सार्वजनिक हक प्रचलनका लागि श्री सर्वोच्च अदालतमा रिट दिन पाउने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र विपक्षी निकायका उल्लिखित कार्यले म निवेदकलगायत सबै नेपालीको स्वास्थ्यमा दूरगामी असर पार्ने भएकोले नैतिक कर्तव्य सम्झी निवेदन गर्न आएको छु । उत्प्रेषण, परमादेश प्रतिशोध वा अन्य जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पुर्जी जारी गरी विकीरणयुक्त आयात गर्न लाइसेन्स नदिनु, दिइसकेको भए वीरगञ्ज भन्सारले नेपाल प्रवेश गर्न नदिनु, खाद्य ऐन र नियम प्रतिकूल गर्ने व्यक्ति र निकायउपर कारवाही सजाय गर्नु भन्ने आदेश जारी गरी पाउनका साथै रिटको टुंगो नलागेसम्म उक्त दूध आयात नगर्नु गरिसकेको भए बिक्री-वितरण नगर्नु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

३. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको २०४४/१/२३ को आदेश ।
४. पैठारी इजाजतपत्र जारी गर्दा कम्पनीको नाम उल्लेख नहुने र देशमात्र उल्लेख हुने हुँदा पोलेण्डकै 'पोलकुप' नामक कम्पनीद्वारा उत्पादिन दूध पठारी गर्ने गरी इजाजतपत्र दिएको भन्न नमिल्ने ।
५. प्रस्तुत विषयमा दुध विकास संस्थानले आफूले पैठारी गर्ने पाउडर दूध नेपालस्थित भन्सारमा आइपुगेपछि रोनाष्टबाट परीक्षण गराई खानयोग्य ठहरिएमा मात्र नेपालभित्र आई बिक्री-वितरण गर्ने भन्ने कबूलियतसमेत गरेको आधारमा पैठारी इजाजतपत्र जारी गरिएको छ । निवेदनमा १२०० मे.ट.दूध पैठारी गर्ने गरी इजाजत दिइएको भन्ने भए तापनि यस विभागबाट ११०० मे.ट.मात्र पैठारी गर्न इजाजत जारी गरिएको छ । रोनाष्टबाट जाँच भई खानयोग्य ठहरिएमा मात्र छाड्ने गरी सम्बन्धित भन्सारलाई जानकारी गराई सकिएको हुँदा खान नहुने विकीरणयुक्त दुध पैठारी गर्न इजाजत दिएको छैन । तसर्थ निवेदकको कुनै कानुनी एवं संवैधानिक हक हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वाणिज्य विभागको लिखितजवाफ ।
६. दुग्ध विकास संस्थान एक स्वशासीत संस्था हुँदा संस्थानले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप कार्य सञ्चालन गर्न दूध संकलन तथा वितरण आदि कार्य आफैँले गर्ने गराउन सक्ने कुरा भएकाले त्यस्तोमा यस मन्त्रालयबाट कुनै नियन्त्रण नहुने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको निराधार तथा अप्रमाणित छ । निवेदकले पत्रपत्रिकामा

प्रकाशित खबरलाई आधार बनाई काल्पनिक रूपबाट दिएको रिट कानून तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको सिद्धान्तसमेत विपरीत छ। दूध खरीद बिक्री सम्बन्धमा संस्थानलाई यस मन्त्रालयबाट कुनै आदेश निर्देशन दिएको नहुँदा रिट निवेदन जिकिर बेबुनियाद एवं तर्करहित छ। निर्विवाद हकको हनन् भएको कुनै आधार प्रस्तुत गर्न नसकेको काल्पनिक रिट खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार कृषि मन्त्रालयबाट प्राप्त लिखितजवाफ।

७. दुग्ध विकास संस्थान एक स्वशासीत संस्था हुँदा सो संस्थानले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप कार्य सञ्चालन गर्न दूध, संकलन तथा बिक्री वितरण आदि गर्ने कार्य आफैँले गराउन सक्ने काम कुरामा यस सचिवालयबाट कुनै निर्देशन नियन्त्रण आदि कुराहरू भए गरेको नहुँदा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निराधार तथा अप्रमाणित छ। श्री ५ को सरकार जनताका स्वास्थ्यको लागि सदा सजग तथा सक्रिय छ, तर निवेदकले पत्रपत्रिकामा प्रकाशित खबरलाई आधार बनाई काल्पनिकरूपबाट दिएको रिट कानून तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको सिद्धान्तसमेत विपरीत छ। निवेदकले निर्विवाद हक हनन् भयो भनी कुनै आधार प्रस्तुत गर्न नसकेकोले विना आधार तथा प्रमाण बेगर दिएको रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ, भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयप्राप्त लिखितजवाफ।
८. नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित २०३९/८/२० को सूचनाअनुसार गठित नेपाल राजकीय विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान एक स्वशासित र संगठित संस्था हो। यस संस्थाले दिएका सुभावाय रायहरू विज्ञान तथा प्रविधिको सर्वमान्य सिद्धान्तहरू तथ्यांक र जानकारीहरूमा आधारित हुन्छन् वैज्ञानिकरूपबाट प्रमाणित रायलाई विना आधार दोषारोपण गर्नु गैरजिम्मेवारी कुरा हो। नेपालमा विकिरण नाप्ने यन्त्र नै छैन भन्नु आधारहीन कुरा हो। गत फाल्गुण महिनादेखि नै यस प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा आणविक विकीरण परीक्षण गर्ने एक उपकरण (गामा रे स्पेक्ट्रोमिटर) नेपाल स्थित अमेरिकी राजदूत लियोन जे.बेलको सौजन्यबाट उपहारस्वरूप प्राप्त भइसकेको थियो। विश्व खाद्य संगठनले दूध खानयोग्य छ भनी प्रमाणित गर्न इन्कार गर्नुको कारण यस्तो कार्य सो संगठनको कार्य क्षेत्र वा प्रणालीमा नै नपर्नाले हुनसक्छ। सो संगठनले प्रमाणित गर्न इन्कार गर्ने बित्तिकै रोनाष्टकले परीक्षण गर्न नसक्ने वा नगर्नुपर्ने भन्नु प्रासंगिक हुँदैन। रोनाष्टले निकालेको विज्ञप्तिमा पनि पोलेण्डको दुग्ध भनी तोकिएको पाईँदैन र राय मागिएको विषयमा वैज्ञानिकहरूको समूहल अध्ययन गरी सुभावाय पेश गर्नुमा यस प्रतिष्ठानले अधिकारको दुरुपयोग गरेको वा राय नै दिन मिल्दैन भन्नु निरपेक्षरूपले गलत छ। सन् १९८६ को डिसेम्बरमा रोममा विश्व खाद्य संगठनको संयोजकत्वमा बसेको अन्तर्राष्ट्रिय बैठकले आणविक विकीकरणको निरापद मापदण्ड ५०० विकिरणप्रति के.जी. निर्धारण गरेको भए तापनि नेपालमा आफ्नै 'Standard' नतोकिएको हुँदा रोनाष्टले तत्कालीन प्रयोजनको लागि सोभन्दा धेरै कम ३७० विकिरण प्रति के.जी. सिफारिश गरेको तथ्य पनि माघ २९ को दुग्ध विकास संस्थानलाई पठाएको पत्रबाट थाहा हुन्छ। तसर्थ उपरोक्त कारण र आधारबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल राजकीय विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्राप्त लिखितजवाफ।
९. संविधानविपरीत निवेदकलाई जुनसुकै विषयमा आधारहीन कुरामा उजुर दिने अधिकार छैन। निवेदनमा उल्लिखित नजीर विधिशास्त्रअनुसार अप्रासंगिक अभिव्यक्ति हो। सो सिद्धान्तले नजिरको स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने हुँदा विपक्षीलाई उजुर गर्ने अधिकार छैन। यस संस्थानले आणविक विकीरणयुक्त दूध खरीद तथा बिक्री-वितरणसमेत गरेको छैन। निवेदकको निवेदनको आधार विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित समाचार

सूचनाहरू देखिन्छन्, ती समाचारहरू कुनै ठोस आधार प्रमाणमा प्रकाशित नभएकाले तीनलाई आधार बनाउन र प्रमाणमा लिन मिल्दैन । यस्तो फितलो र आधारहीन कुरामा सर्वोच्च अदालतले आफ्ना असाधारण अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गर्नु न्यायोचित हुँदैन र गर्दैन पनि, यसको विपरीत भएमा न्यायिक अन्यायको वातावरण सिर्जना हुन्छ । एकातिर दुध आइसकेको भनिन्छ भने अर्कोतिर परीक्षण गराइसकेको भनाई आपसमा विरोधाभाषपूर्ण छ भन्ने निवेदन जिकिरका हकमा जाँच गराइएको दुध पोलेण्डबाट आयात गरिएको हैन । त्यहाँबाट दुध आयात नगरेपछि परीक्षण गराउने कुरा आउँदैन । अखबारहरूमा छापिएका भ्रामक समाचार एवं निहित स्वार्थका व्यक्तिहरूले गरेको प्रचारबाट उत्पन्न भएको आशंका एवं भ्रम निवारणको लागि मात्र जाँच गराइएको र प्रदूषणरहित भएको समाचार जानकारीमा ल्याइएको हो यो कार्य कुनै ऐन-नियमविपरीत र विरोधाभाषी छैन । खाद्य ऐन-नियमका कुरामा कारवाही गरेको भन्ने कतै उल्लेख छैन, अन्य कानुनी उपाय भएको विषयमा रिट लाग्दैन । संविधानको भाग ३ मा उल्लिखित मौलिक हकबाहेकका अन्य अनुमानित खतराका निराधार आशंकालाई मौलिक हकको रूप दिन मिल्दैन । मौलिक हकबाहेक अन्य हकका सम्बन्धमा वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था भएसम्म संविधानको धारा ७१ आकृष्ट हुन नसक्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको दुग्ध विकास संस्थान लैनचौरबाट प्राप्त लिखितजवाफ ।

१०. यस कार्यालयले गरेको यस्तो कार्यले निवेदकको हक हनन भयो भनी भन्न लेख्न नसकेको हुँदा कुनै कार्य नै नभई मौलिक हक हनन हुने प्रश्न आउँदैन । यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनुको अर्थ पनि केही देखिन्न । यस कार्यालयबाट विपक्षीको मौलिक हक हनन हुने कुनै काम भएको नहुँदा निवेदकको भनाई र लेखाई निरर्थक भएकाले रिट खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयको लिखितजवाफ ।
११. निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनुभएको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारीले र विपक्षी कार्यालयतर्फबाट उपस्थित हुनुभएको विद्वान सरकारी सहन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइरालाले र दुग्ध संस्थानतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पन्तले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो, मुख्यतः निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने के रहेको छ सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुनआएको छ ।
१२. विश्व स्वास्थ्य संघबाट प्रमाणित भएको पोलेण्डमार्फत् आयात गरेको परिमाणु विकिरणयुक्त दुध आयात गर्न लाइसेन्स नदिनु दिइसकेको भए वीरगञ्ज भन्सारले नेपालभित्र प्रवेश गर्न नदिनु खाद्य ऐन र नियम प्रतिकूल गर्ने व्यक्ति र निकायलाई खाद्य ऐनबमोजिम मुद्दा चलाई सजाय गर्नु भन्नेसमेत आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदकको भनाई भएको पाइन्छ । सो निवेदन जिकिरतर्फ हेर्दा वाणिज्य विभागबाट नं.११०२४ ता.मार्च ६, १९८७ का दिन बेल्लियम, सिंगापुर, हलैण्ड, न्यूजिल्याण्ड र पोल्याण्डमध्ये कुनै देशबाट पैठारी गर्ने गरी ११०० मेट्रिक टन मात्र प्रोसेस स्कीम पाउडर पैठारी गर्न इजाजतपत्र जारी गरिएको र उक्त इजाजतपत्रअन्तर्गतका सामान भन्सार कार्यालयमा पुगेपछि रोनाष्टबाट जँचाई खानयोग्य ठहरेपछि मात्र भन्सार कार्यालयबाट छाड्ने भनी इजाजतपत्र जारी गर्दाकै अवस्थामा पत्रद्वारा सम्बन्धित भन्सारलाई जानकारी गराई सकिएको हुँदा खान नहुने विकीरणयुक्त दूध पैठारी गर्न इजाजत दिइएको छैन भन्ने वाणिज्य विभागको लिखितजवाफसमेतबाट देखिन्छ । निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको अनुसारको विकीरणयुक्त दूध यस संस्थानले आयात गरेको र उपभोक्ताहरूमा विक्री-वितरण गरेको समेत छैन भन्ने र स्वास्थ्यकर दुग्ध पदार्थहरू उपलब्ध गराई वितरण गरिएको छ, भन्नेसमेत दुग्ध विकास संस्थानको मुख्य लिखितजवाफबाट पाइन्छ श्री ५ को सरकार त्रिभुवन विश्वविद्यालय र अन्य उपयुक्त निकायलाई विज्ञान तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आवश्यकतानुसार राय-सल्लाह र सुभाष दिने यस

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संस्थानका व्यवस्था नं.५ को ५ (ढ) मा प्रष्ट भएको र प्रस्तुत दुग्धसम्बन्धी चर्चा सुरु हुनुअघिदेखि नै यस प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा आणविक विकीरण परीक्षण गर्ने एक उपकरण (गामा रे स्पेक्ट्रोमिटर) प्राप्त भइसकेको कुरा ०४४ वैशाख ८ गते र १२ गतेको गोरखापत्रलगायत नेपाल टायम्स, नयाँ नेपाल, नयाँ समाज आदि दैनिक र साप्ताहिक पत्रिकाहरूबाट समेत पुष्टी भएको र सो यन्त्र नेपालस्थित अमेरिकी राजदूत लियानजेबेलको सौजन्यबाट उपहारस्वरूप प्राप्त गरिएको प्रमाण प्रज्ञाप्रतिष्ठानको अभिलेखबाट समेत प्रमाणित भएको छ, भन्नेसमेत रोनाष्टको लिखितजवाफबाट देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा श्री ५ को सरकारको कुनै निकाय तथा दुग्ध विकास संस्थानबाट यति परिणाममा यो यो मितिमा यति यति विकीरणयुक्त दुग्ध पोलेण्डबाट आएको र सो संस्थानले यति परिणाममा मिलाई जनसमाजमा वितरण गरेको भन्ने सबूद प्रमाण निवेदकबाट प्राप्त हुन सकेको पनि पाईदैन। जस्तै रोनाष्टमा विकीरणयुक्त दुग्ध जाँच्ने यन्त्र सो दुग्धको चर्चा हुनुभन्दा अघि नै नेपाललाई प्राप्त भएको भन्ने कुरामा पनि निवेदकले खण्डन गर्न सकेको छैन। अर्को कुरा दुग्ध संस्थानले वितरण गरेको दुग्धमा विकीरण यति मात्रामा छ, भनी सप्रमाण निवेदकले भन्न सकेको पनि पाईदैन। प्रत्यक्ष आधारित तथ्य प्रमाणको अभावमा केवल पत्रपत्रिकाको होहल्ला युक्त कुराबाट जनभावनामा भ्रम फैलिनेजस्ता करालाई मात्र बढावा दिने रूपबाट रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ।

१३. यस अवस्थामा केवल पत्रपत्रिकाबाट प्रकाशित समाचारको आधारमा मात्र आयातीत दुग्ध पदार्थ विकीरणयुक्त रहेछ, भनी मान्न र विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट उक्त दुग्ध पदार्थलाई अहितकारी नभए नरहेको भनी प्रमाणित गरेको तथ्ययुक्त कुरालाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था पनि देखिनआएन। ठोस सप्रमाणको अभावमा निवेदकको हकहितमा कुनै असर परेको भनी मान्न मिल्ने अवस्थाको विद्यमानता रहे भएको उपरोक्त आधारबाट देखिन नआएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। फाइल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.महेशरामभक्त माथेमा

इति सम्बत् २०४५ साल भाद्र २ गते रोज ५ शुभम्।

श्री ५ को सरकार विरुद्ध प्रेम कैदी

स्रोत : ने.का.प.२०४६ (ग), ठेली नं.३९, निर्णय नं. ३९७४,
पृष्ठ १२०, समन प्रकाशन प्रा.लि.

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पृथ्वीबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रचण्डराज अनिल
सम्बत् २०४४ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं.४७८
फैसला मिति : २०४६/८/१९

मुद्दा : वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ।

पुनरावेदक/वादी : प्र.ना.उ.अनन्तराम भट्टराईको जाहेरीले श्री ५ को सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : कालिकोट जिल्ला सिउना गा.पं. वडा नं.५ का प्रेम कैदी

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ वादीले लिएको दावीको समर्थन हुने स्वतन्त्र आधार प्रमाणको अभावमा वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ को उपदफा (३)(ग) विपरीत कसूर गरेको ठहर्‍याई प्रतिवादीलाई जरिवाना गरेको इन्साफ बदर गर्ने गरी गरेको इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने । (प्रकरण नं.१३)

फैसला

न्या.पृथ्वीबहादुर सिंह

१. म.क्षे.अ.को फैसलाउपर पुनरावेदन परी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षेप व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. वर्ष ३ अङ्क १६ मिति २०४०/२/१४ को बाँकेको युगधारा साप्ताहिक पत्रिकाको पहिलो पानामा आई.जि.पि. राजनिामा स्वीकृत ८ पेज हेर्नुहोस् भन्ने छापी पाना नं.८ मा एक विश्वस्त सूत्रले प्रहरी महानिरीक्षक डि.बी. लामाले दिएको राजीनामा स्वीकृत भएको र आउँदो २० गतेभित्र रत्नशमशेर राणा प्रहरी महानिरीक्षक भइसक्ने भनेको छ । उक्त सूत्रका अनुसार एक शक्तिशाली गिरोहले भक्तपुरको राजा भुपतेन्द्र मल्लको शालिक चोर्न असफल प्रयास गरेको काण्डकै सिलसिलामा प्रहरी उपरीक्षक रुपक शर्मा पछि अब आई.जी.पी. लामाले पनि राजीनामा दिएका छन् भनिन्छ । आई.जी.पी. लामा यसपछि बट्टीप्रसाद श्रेष्ठको ठाउँमा जापानको राजदूत बनाइनेछन् भन्ने समाचार छापी श्री ५ को सरकारको नेपाल प्रहरी फोर्सको प्रमुख पदमा रहनुभएका व्यक्तिको नभएको नगरेको राजीनामा स्वीकृत भयो भनी भुट्टा कुरा प्रसार गरी प्रहरीलाई भड्काई देशको सुरक्षा र शान्तिलगायतमा भ्रम फैलाई समाचार प्रकाशित गरेको पत्रिका यसैसाथ दाखिल गरेको छु । नेपाल बन्द, सत्याग्रहसमेत व्यवस्था विरोधी विभिन्न किसिमका क्रियाकलाप चलिरहेको वर्तमान स्थितिमा सम्पूर्ण प्रहरी

फोर्सलाई नै आफ्नो कर्तव्यबाट विचलित गराउने दूष्प्रयास गरी वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ अन्तर्गतको कसूर गरेको देखिनआएकोले सो पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रकाशक प्रेम कैदीउपर सोही ऐनको दफा ४ बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत प्र.ना.उ. अनन्तराम भट्टराईको मिति २०४२/२/१५को जाहेरी दर्खास्त ।

३. जनमानसमा चलेको टिका-टिप्पणीको आधारमा आई.जी.पी.डी.वी. लामाको राजीनामा स्वीकृत भएको भनी छापेको हुँ । तर सो राजीनामा स्वीकृत भएको भनी ठोक्नुवा गरी छापेको छैन । राजा भूपतिन्द्र मल्लको शालिक चोर्न असफल प्रयास गरेको काण्ड एक डेढ महिना अगाडि नेपाल भूमि, डेली डायरीलगायत थुप्रै पत्रिकाहरूले भक्तपुरमा एक शक्तिशाली गिरोहले राजा भूपतिन्द्र मल्लको शालिक डोजर लगाएर उखेलेर चोरी गर्न खोज्दा स्थानीय जनता र प्रहरीले बचाएको समाचार ती पत्रपत्रिका हेरेमा स्पष्ट हुनेछ र सहयोगी समाचार पत्रिकाहरूको टिप्पणी र जनमानसमा पर्न गएको प्रभावलाई मैले लेखेको हुँ । रुपकराज शर्माले राजीनामा दिए नदिएको मलाई थाहा छैन । यस्तो समाचारबाट जनता र प्रहरी फोर्समा कुनै प्रकारको भ्रम फैलाउने मनसाय छैन । आई.जी.पी.को राजीनामा दिनुपर्ने कारण खुलाउन सकिदैन । त्यस काण्डबारे मैले जे जति कुरा जनमानसमा सुनें त्यही कुरा छापेको हुँ । सो समाचारमा गैरकानुनी मनसाय राखेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रेम कैदीले प्रहरीमा गरेको बयान कागज ।
४. आई.जी.पी. डी.वी. लामाको राजीनामा स्वीकृत भनी भ्रामक समाचार प्रकाशित गरी प्रहरी फोर्समा भ्रम र अन्वैलको वातावरण सिर्जना गरी सम्पादक तथा प्रकाशक प्रेम कैदीले भूट्टा समाचार प्रकाशित गरेको हो भन्नेसमेत शिवबहादुरसमेतका व्यक्ति र आई.जी.पी. लामाले राजीनामा दिएका छन् भनिन्छ, भन्नेसमेत व्यहोराको खबर छापिएको कुराले प्रहरी फोर्स भड्काउने नियतले गरेको भन्ने कुरा देखिँदैन । केवल जनमानसमा चर्चा चलेको कुरालाई मात्र निज प्रेम कैदीले आफ्नो पत्रिकामा अभिव्यक्त गरेको होलान् । यस्तो समाचारले प्रहरी फोर्स जस्तो संस्थाको अनास्था हुने वा भड्काउने सम्भावनाको प्रश्नै उठ्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको राजेन्द्रप्रकाश मैनालीसमेतका व्यक्तिहरूको लेखाई भएको सरजमीन मुचुल्का ।
५. प्रहरी फोर्सलाई नै आफ्नो कर्तव्य पालनबाट विचलित गराई व्यवस्था विरोधी तत्वहरूलाई व्यवस्था र सरकारविरोधी क्रियाकलापमा सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले उपरोक्त उल्लेखित समाचार छापी प्रकाशित गरी प्रहरी कर्मचारीलाई भड्काई देशको सुरक्षा र शान्ति व्यवस्थालगायत नेपाल प्रहरी फोर्समा भ्रम फैलिन भड्कन गई कर्तव्यबाट समेत विचलित गराउने गरी अभियुक्त प्रेम कैदीले प्रतिवेदन जाहेरीमा लेखिएबमोजिम वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ को (३)(ग) अन्तर्गत कसूर अपराध गरेको सिद्ध हुनआएको छ । अतः निज अभियुक्त प्रेम कैदीलाई ऐ. ऐनको दफा ४(२) अनुसार कारवाही गरी सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत माग-दावी गरिएको प्रहरी प्रतिवेदन ।
६. अभियोग पत्रमा उल्लेखित समाचार मैले आफ्नो सम्पादकत्वमा चलाइएको युगधारा पत्रिकामा प्रकाशित गरेको उक्त समाचार जनसमक्ष चलेको चर्चाहरूको संकलन हो । यो समाचार प्रकाशनबाट मउपर लगाइएको ऐनको उल्लंघन भएको छैन । जनताले प्रहरी महानिरीक्षकले राजीनामा दिए भन्नु वा स्वीकृत भयो भन्नु प्रचलित कानूनद्वारा निषेधित भएको कुरा होइन । रुपक शर्माले राजीनामा दिए भनी जनताले चर्चा गर्नुबाट कुनै कानुनी वा सामाजिक मर्यादामा आघात पर्दैन, भूपतिन्द्रको शालिक चोर्ने प्रयास गरेको कुराको पनि कुनै निश्चित आधार छैन तर जनमानसमा यसको पनि व्यापक प्रचार छ । रुपक शर्माले मूर्ति चोरी गर्ने शक्तिशाली

श्री ५ को सरकार विरुद्ध प्रेम कैदी

गिरोहलाई निरुत्साहित गर्न खोजेको हुनाले रुपक शर्माले राजीनामा दिनु परेको र आई.जी.पी. लामाले पनि त्यसै कारण र सिलसिलामा राजीनामा दिएको भनी जनमानसमा परेको आफ्नो मातहतको अफिसरको राजीनामाको कारणले गर्दा आई.जी.पी.ले पनि राजीनामा दिनुपरेको हो भनी जनमानसमा परेको परिचर्चा मैले प्रकाशमा ल्याएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्र. प्रेम कैदीले बागमती विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

७. शान्ति सुरक्षा कायम गर्नुपर्ने प्रहरी कर्तव्यबाट विचलित भएमा देशको शान्ति व्यवस्थामा ठूलो असर पर्ने हुँदा त्यस्तो अपराधीलाई गम्भीर अपराधको संज्ञा दिनुपर्ने हुन आउँछ। तथ्य प्रमाणको आधारमा प्रतिवादी प्रेम कैदीले वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ को देहाय ३(ग) विपरीत गरी प्रहरीलाई कर्तव्यबाट विचलित हुने गरी भड्काउने कुराको समाचार प्रकाशन गरी उक्त ऐनको विपरीत कसूर गरेको देखिएकोले निज प्र.प्रेम कैदीलाई सोही ऐनको दफा ४(२) अनुसार रु.६,०००/- (छ हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बागमती विशेष अदालतको मिति २०४२/२/२९ का फैसला ।
८. बा.वि.अ. को फैसलामा चित्त नबुझी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको म.क्षे.अ.मा पुनरावेदन परेकोमा अ.वं. २०२ नं.बमोजिम भ.भी. गरिएको छ भन्नेसमेत म.क्षे.अ. संयुक्त इजलासको मिति २०४४/२/१४ को आदेश ।
९. युगधारा साप्ताहिक वर्ष ३, अंक १६ मा आई.जी.पी. राजीनामा भन्ने तत्कालीन आई.जी.पी. डी.बी. लामाले राजीनामा दिनुभएको तथा त्यस ठाउँमा रत्नशमशेर राणा आई.जी.पी. हुने सम्भावना रहेको भन्नेसमेतको समाचारबाट प्रहरी कर्मचारीलाई भड्काई देशको शान्ति सुरक्षा व्यवस्थालगायत नेपाल प्रहरी फोर्समा भ्रम फैलाई भड्कन गई कर्तव्यबाट विचलित गराउने कार्य भएको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन दावी भएको तर के कुन आधारबाट कर्तव्य विचलित गराउन खोजेको हो दावीमा नखुलेको सरजमिनबाट पनि सो पुष्ट्याई हुन नसकेको साथै उक्त प्रकाशनमा सत्यता नरहेको भन्नेतर्फ दावी लिएको ऐनभित्र सो अनुसारको बन्देज रहेको भन्ने पुष्ट्याई हुने सबूद प्रमाणबाट समर्थित हुनसकेको पनि देखिएन । वादीले लिएको दावी प्रमाणित हुने स्वतन्त्र आधार प्रमाणसमेतको अभावमा वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ को उपदफा ३(ग) विपरीत कसूर गरेको ठहर्‍याई रु.६,०००/- जरिवाना गरेको बागमती विशेष अदालतको इन्साफ मिलेको नदेखिँदा बदर भई उल्टी हुन्छ भन्नेसमेत म.क्षे.अ. संयुक्त इजलासको मिति २०४४/३/२८ को फैसला ।
१०. म.क्षे.अ.ले प्रकाशित सामाग्रीको गलत व्याख्या गरी बुझ्नुपर्ने प्रमाण नबुझी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ, भनी वादी श्री ५ को सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।
११. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागज प्रमाण हेरी पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री खगेन्द्र बस्नेतले प्रस्तुत गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।
१२. अब यसमा म.क्षे.अ.ले गरेको निर्णय मनासिव बेमनासिव के रहेछ सोको निर्णय दिन परेको छ ।
१३. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा मिति २०४२/२/१४ गते प्रकाशित युगधारा साप्ताहिक वर्ष ३, अंक १६ मा आई.जी.पी. राजीनामा भन्ने तत्कालीन आई.जी.पी. डी.बी. लामाले राजीनामा दिनुभएको तथा त्यस ठाउँमा रत्नशमशेर राणा आई.जी.पी. हुने सम्भावना रहेको भन्नेसमेतको समाचारबाट प्रहरी कर्मचारीलाई भड्काई देशको शान्ति सुरक्षा व्यवस्थालगायत नेपाल प्रहरी फोर्समा भ्रम फैलाई भड्कन गई कर्तव्यबाट विचलित गराउने कार्य भएको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन दावी भएकोमा त्यसप्रकारको भ्रम फैलाउने मेरो मनसाय नरहेको जनमानसको चर्चासम्म प्रकाशित गरेको भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र जनमानसको चर्चासम्म हो,

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

ऐनको उल्लंघन भएको छैन भनी अदालतमा समेत प्रतिवादीले बयान गरेको देखिन्छ। उक्त समाचारले कसरी र कुन कुन आधारमा कर्तव्यबाट विचलित गराउन खोजेको हो प्रहरी प्रतिवेदनमा खुलाउन सकेको पाईदैन। साथै त्यतिकै भरमा प्रहरी फोर्स भड्किने स्थिति नरहेको भनी सरजमीनका व्यक्ति राजेन्द्र मैनालीले भनेकोबाट सो दावी पुष्ट्याई हुन नसकेको यस स्थितिमा वादीले लिएको दावीको समर्थन हुन स्वतन्त्र आधार प्रमाणको अभावमा वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता ऐन, २०३७ को दफा २ को उपदफा (३)(ग) विपरीत कसूर गरेको ठहर्‍याई प्रतिवादीलाई रु.६,०००/- जरिवाना गरेको बागमती विशेष अदालतको इन्साफ बदर गर्ने गरी गरेको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रचण्डराज अनिल

इति सम्बत् २०४६ साल मार्ग १९ गते रोज २ शुभम्।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमभक्त श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०४८ सालको रिट नं.१५५०
आदेश मिति : २०४८/१२/१२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : मोरङ जिल्ला विराटनगर नगरपालिका वडा नं.२ वस्ने वर्ष ३० को शम्भुप्रसाद पोखरेल
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल टेलिभिजन केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौंसमेत ।

विषयको सार-संक्षेप

◆ संविधानद्वारा प्रत्याभूत कुनै मौलिक वा संवैधानिक हकको हनन भयो भनी यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रको शरणमा आउने व्यक्तिको स्पष्ट वा देखादेखीरूपमा सो हकको हनन भएको स्थितिमा मात्र रिट क्षेत्रबाट उपचार दिन मिल्ने । (प्रकरण नं.१४)

आदेश

न्या. ओमभक्त श्रेष्ठ

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहारा यसप्रकार रहेछ ।
२. मिति २०४७/६/१० मा विपक्षी नं.१ को लागि विभिन्न तहका कर्मचारीहरूको आवश्यकता भएकोले खुल्ला प्रतियोगिताबाट स्थायी पदपूर्ति गर्नको लागि भनी दरखास्त आह्वान गरिएको सूचना गोरखापत्रमा प्रकाशित भएकोले सो मितिको सूचनाअनुसार विज्ञापन नं.२/०४७/४८ अधिकृत रिपोटर, छैठौं तहको लागि संख्या ४ को पदपूर्तिको लागि समेत योग्यता उम्मेदवारको दरखास्त आह्वान गरिएअनुसार म रिट निवेदक उक्त पदको लागि योग्य र सक्षम हुनाको साथै उक्त पदमा नियुक्त भई सम्बन्धित क्षेत्रको सेवा गर्न तीव्र इच्छा एवं अभिलाषा भएकोले विपक्षी नं.१ को कार्यालयमा दरखास्त पेश गरेको थिएँ । म रिट निवेदकले आवेदन गरेको उक्त अधिकृत रिपोटर छैठौं तहको पदका लागि लिखित परीक्षा एवं स्वर परिक्षण र पर्दा परीक्षणसमेत विपक्षी नं.१ को नेपाल टेलिभिजन कार्यालयबाट खुला प्रतियोगिताको लागि मिति ०४७/८/८ मा लिएको परीक्षामा म रिट निवेदक संलग्न भई लिखित परीक्षा तथा स्वर परीक्षा (Voice Test) र पर्दा परिक्षण (Screne Test)

समेत लिइएको मा लिखितबाट र स्वर परिक्षण र पर्दा परिक्षणमा भएको परीक्षामा सफल भई अन्तरवार्ताको लागि म रिट निवेदकसमेत छनौट भएको थिए । उपरोक्त अनुसारका परिक्षणमा उत्तीर्ण भएपछि विपक्षी नं.२ को भर्ना समितिले मिति २०४७/१२/८ गते लिएको अन्तरवार्तामा म रिट निवेदकले स्तरीय एवं सन्तोषजनक अन्तरवार्ता दिएको थिए । तत्पश्चात् मिति २०४८/१/१६ गते विपक्षी नं.१ को कार्यालयबाट प्रकाशित नतिजाअनुसार रिट निवेदकले आवेदन गरी तोकिएका परीक्षासमेतमा संलग्न भएको उपरोक्त पदका ४ जना स्थायी पद पूर्तिको लागि विपक्षी नं.१ को कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीलाई स्थायी नियुक्तिको लागि तोकिएको र वैकल्पिक उम्मेदवार पदमा पनि विपक्षी कार्यालयकै अस्थायी कर्मचारीहरूको नाम उल्लेख गरी प्रकाशित भएको रहेछ ।

३. विपक्षी कार्यालयमा म रिट निवेदकले स्वर परीक्षण तथा पर्दा परीक्षण जुन हालसम्म रिकर्डका रूपमा नै छ, मा सम्मिलित सम्पूर्ण उम्मेदवारभन्दा राम्रो परीक्षण दिएकोमा त्यसमा मलाई पक्षपातपूर्ण तरिकाले घटी अंक दिई त्यही विपक्षी कार्यालयमा विभिन्न तवरले अस्थायी नियुक्ति भई कार्यरत अस्थायी कर्मचारीलाई पक्षपातपूर्ण तरिकाले निवेदकलाई भन्दा धेरै अंक दिई पहिलो सिरियल नम्बर सूचीमा राखी उक्त परीक्षाको परिक्षाफल प्रकाशित गरेको र साथै मेरो उक्त स्वर परिक्षण (Voicetest) तथा पर्दा परिक्षण (Screenetest) मा राम्रो अंक हुँदाहुँदै पनि कम अंक दिई परिक्षाफल प्रकाशित सूचीमा मेरो नाम प्रकाशित गरे पनि विपक्षी कार्यालयबाट लिइएको अन्तरवार्तामा विपक्षी कार्यालयमा साविकदेखि कार्यरत अस्थायी कर्मचारीहरूलगायत अन्य उम्मेदवारको तुलनामा मैले सन्तोषजनक तथा स्तरीय अन्तरवार्ता दिएको थिए । जुन कुरा उक्त परीक्षाको रेकर्ड सम्मानित अदालतबाट फिर्काई मूल्यांकन गरेमा पनि यथार्थ कुरा अवगत हुनेछ ।
४. खुल्ला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्ने भनी विपक्षी नं.१ को कार्यालयबाट प्रकाशित विज्ञापनमा सोही कार्यालयमा अस्थायी बहाल रहेका कर्मचारीलाई मात्र विशेष ग्राह्यता दिने भन्ने प्रावधान नराखी प्रकाशित गरिएबाट विपक्षी कार्यालयले पूर्वाग्राही भई पक्षपातपूर्ण तरिकाले लिखित एवं स्वर परीक्षण तथा पर्दा परीक्षणमा समेत उत्तीर्ण भएको म रिट निवेदक जसले स्तरीय एवं सन्तोषजनक अन्तर्वार्ता दिएकोमा विपक्षी कार्यालयमा विभिन्न तवरले अस्थायी नियुक्ति भई कार्यरत अस्थायी कर्मचारीलाई मात्र प्राथमिकता दिई प्रकाशित विज्ञापनको वास्ता नराखी नियुक्तिको लागि अस्थायी उम्मेदवारलाई मात्र योग्य ठहराई गरेको प्रकाशित परीक्षाफल प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरित पक्षपातपूर्ण एवं नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(२) समेतको प्रतिकूल हुँदा संविधानको धारा २३ अन्तर्गत यो रिट निवेदन गर्न आएको छु अतः विपक्षी कार्यालयले आफ्नै कार्यालयमा कार्यरत अस्थायी कर्मचारीलाई उक्त पदमा नियुक्ति दिने गरी वैकल्पिक उम्मेदवारसमेत तत्-कार्यालय भै कार्यरत कर्मचारीको नाम प्रकाशित भएबाट उपरोक्त विपक्षी कार्यालयबाट भएको उपरोक्त कार्यहरू हकको बर्खिलाप गरेको हुँदा उपरोक्त विपक्षी कार्यालयमा म रिट निवेदकसमेतले दिएको विभिन्न चरणका परीक्षाको अभिलेखसमेत त्यसै कार्यालयबाट फिर्काई उक्त भर्ना समितिको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रिट निवेदकलाई उक्त पदमा नियुक्ति दिनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाऊँ साथै पक्षपातपूर्णढंगले भएको परीक्षाफलबमोजिमको कार्य कार्यान्वयन नगर्नु अर्थात् नियुक्ति नदिनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकिर ।
५. यसमा के कसो भएको हो निवेदन मागबमोजिमको आदेश दिन जारी हुन नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीश इजलासबाट

भएको आदेशबमोजिम प्राप्त हुनआएका लिखितजवाफहरूको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार रहेछ ।

६. नेपाल टेलिभिजनले खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्न मिति ०४७/६/१० गो.प.मा अधिकृत रिपोर्टर पद संख्या ४ समेतको लागि दरखास्त आह्वान गरिएको थियो । अन्तरवार्ताको लागि पद संख्याको तेब्बरको दरले नाम प्रकाशित गर्नुपर्ने सामान्य सिद्धान्तमा व्यवस्था भएअनुसार प्रयोगात्मक परीक्षामा सम्मिलित उम्मेदवारमध्ये उच्चतम अंक प्राप्त गर्ने १२ जनालाई अन्तरवार्ताको लागि बोलाइएको र अन्तरवार्तामा प्राप्त गरेको अंकको समेतको आधारमा योग्यता क्रममानुसार ४ जनालाई पदपूर्ति समितिको मिति ०४८/१/१६ गतेको सिफारिसमा नियुक्तिको लागि सिफारिस र सञ्चालक समितिको मिति ०४८/२/१५ को निर्णयानुसार मिति ०४८/२/२३ देखि लागू हुने गरी नियुक्तिसमेत भइसकेको छ ।
७. विपक्षीले रिट निवेदनपत्र र पूरक निवेदनपत्रमा भुट्टा कपोलकल्पित कुराहरू लेखी भ्रम पार्न खोजिएको छ । विपक्षीले कुनै एकीन दावाका साथ विपक्षीले नियुक्ति पाउनुपर्ने कारण दर्शाउन सकेको छैन । केवल मिथ्या कुराहरू लेखी नियुक्तिको लागि जिकिर लिएको सम्म देखिन्छ । रिट निवेदनपत्रमा उल्लेख गरेअनुसार पक्षपात र व्यक्तिगत प्रभावको कारणबाट कसैले नियुक्ति पाएको नभई उम्मेदवारहरूले दिएको प्रयोगात्मक परीक्षाको आधारमा सम्बन्धित दक्ष व्यक्तिले निष्पक्ष पक्षपातरहित तवरबाट जाँच गरी दिएको अंकको आधारमा सम्बन्धित दक्ष व्यक्तिसमेत रहेको अन्तरवार्ता समितिले लिएको अन्तरवार्ताको आधारमा उच्च स्थानमा रहेको चारजना व्यक्तिलाई नियुक्ति दिएको हो । अतः रिट जारी हुनुपर्ने कुनै अवस्था रहेका नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाल टेलिभिजनका नि. महाप्रबन्धक एवं पदपूर्ति समितिका अध्यक्षको संयुक्त लिखितजवाफ ।
८. मैले ०४५/१०/२६ गतेदेखि करार सेवामा रही समयिकी कार्यक्रम उत्पादन तथा समाचार रिपोर्टिङको कार्य गर्दैआएको र ०४६/१०/१३ गतेदेखि अधिकृत रिपोर्टर पदमा करार सेवामा रही समाचार रिपोर्टिङ तथा समाचार कार्यक्रम निर्माणको कार्य गर्दैआएको छु । साथै मिति २०४८/२/२३ गतेदेखि अधिकृत रिपोर्टर पदमा रही स्थायी नियुक्ति भई समाचार रिपोर्टिङ तथा समाचार कार्यक्रम निर्माण गर्दैआएको छु । विपक्षीले रिट निवेदनपत्रमा के कति कारणले विपक्षी अन्तरवार्तामा छनौट हुनुपर्ने हो सो खुलाउन सकेको छैन । साथै विपक्षीले समाचार रिपोर्टिङसम्बन्धी के कस्तो योग्यता ज्ञान-तालिम वा अनुभव प्राप्त गरेको कारणले विपक्षीलाई अन्तर्वार्तामा छनौट गरी नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिनुपर्ने हो सो कुनै कुरा रिट निवेदनपत्रमा खुलाउन सकेको छैन ।
९. मेरो लामो समयदेखिको समाचार रिपोर्टिङसम्बन्धी अनुभव, ज्ञान, तालिम, योग्यतासमेतको कारणले प्रयोगात्मक परीक्षा राम्रो भएको र प्रयोगात्मक परीक्षामा म सफल भई मलाई अन्तर्वार्ताको लागि सिफारिस गरिएको र सम्बन्धित विषयको ज्ञान र अनुभवसमेतको कारणले मेरो अन्तरवार्ता राम्रो हुनुको साथै अन्तरवार्तामा बोलाइएका अन्य उम्मेदवारभन्दा म योग्य र सक्षमसमेत भएको कारणले गर्दा नेपाल टेलिभिजन पदपूर्ति समितिले मलागायत ४ जनालाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गरी नेपाल टेलिभिजनको सञ्चालक समितिको निर्णयानुसार मलाई अधिकृत रिपोर्टर पदमा स्थायी नियुक्ति दिइएको हो । वास्तवमा मेरो नियुक्ति मेरो योग्यता तालिम सम्बन्धित विषयको ज्ञान र अनुभवसमेतको कारणले निष्पक्ष तवरबाट भएको हो । मेरो कुनै व्यक्तिगत प्रभाव आदिको कारणले भएको होइन । अतः विपक्षी को कुनै किसिमको संवैधानिक तथा कानुनी हकसमेत हनन भएको नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको छ । अधिकृत रिपोर्टर मनोहरी थापाको लिखितजवाफ ।

१०. विपक्षीले रिट निवेदन पत्रमा के कति कारणले विपक्षी अन्तरवार्तामा छनौट हुनुपर्ने हो सो खुलाउन सकेको छैन । परीक्षामा संलग्न प्रत्येक परीक्षार्थीले आफ्नो परीक्षा राम्रो भएको भनी दावा गर्नु स्वभाविक हो । तर विपक्षीले समाचार रिपोर्टिङ्गसम्बन्धी के कस्तो योग्यता, ज्ञान तालिम वा अनुभव प्राप्त गरेको कारणले विपक्षीलाई अन्तरवार्तामा छनौट गरी नियुक्तिको लागि सिफारिस गरिनुपर्ने हो रिट निवेदनपत्रमा खुलाउन सकेको छैन । हामीहरू लामो समयदेखि समाचार रिपोर्टिङ्गसम्बन्धी अनुभव, ज्ञान तालिम, योग्यतासमेतको कारणले प्रयोगात्मक परीक्षा राम्रो भएको र प्रयोगात्मक परीक्षामा हामीहरू सफल भई हामीहरूलाई अन्तरवार्ताको लागि बोलाएको र सम्बन्धित विषयको ज्ञान, अनुभवसमेतको कारणले हामीहरूको अन्तरवार्ता राम्रो हुनाले साथै अन्तरवार्तामा बोलाइएका अन्य उम्मेदवारहरूमध्ये हामी योग्य र सक्षमसमेत भएको कारणले गर्दा नेपाल टेलिभिजनको पदपूर्ति समितिले हामी ३ जना समेत जम्मा ४ जनालाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गरी नेपाल टेलिभिजनको सञ्चालक समितिको निर्णयानुसार अधिकृत रिपोर्टर पदमा नियुक्ति दिएको हो ।
११. विपक्षीले नेपाल टेलिभिजन केन्द्रीय कार्यालय र भर्ना समिति नेपाल टेलिभिजनलाई समेत विपक्षी बनाएको छ तर नेपाल टेलिभिजनमा नियुक्तिसम्बन्धी कारवाही गर्ने पदपूर्ति समितिको नामको एउटा समिति छ तर भर्ना समिति नामको कुनै समिति नेपाल टेलिभिजनमा छैन । विपक्षीले रिट निवेदनको अन्तिम बुँदामा भर्ना समितिको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी उल्लेख गरेकोमा हामीहरूलाई नेपाल टेलिभिजनको पदपूर्ति समितिले नियुक्तिको लागि सिफारिस गरी सञ्चालन समितिको निर्णयानुसार नियुक्ति दिइएको हो । अतः विपक्षीको रिट निवेदनपत्र जारी हुनुपर्ने कुनै अवस्था विद्यमान नभएको र विपक्षीको कुनै किसिमको संवैधानिक तथा कानुनी हकसमेत हनन भएको नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजु सिलवाल, प्रताप अधिकारी, पवनकुमार श्रेष्ठको संयुक्त लिखितजवाफ ।
१२. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री उपेन्द्रकेशरी नेउपानेले विपक्षी नेपाल टेलिभिजनले खुल्ला प्रतियोगिताको लागि दरखास्त आह्वान गर्दा नेपाल टेलिभिजनमा यति वर्ष काम गरेको वा अनुभव भएको हुनुपर्ने भन्ने योग्यता नतोकेको अवस्थामा टेलिभिजनमा नै अस्थायीरूपमा कार्यरत कर्मचारीलाई अधिकृत रिपोर्टर पदमा सिफारिस र नियुक्ति गरेको गैरकानुनी हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ भनी तथा विपक्षी नेपाल टेलिभिजनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निरालाले प्रयोगात्मक परीक्षा तथा अन्तरवार्ताबाट समेत उच्च अंक ल्याई सफल हुने उम्मेदवारलाई ने.टे.ले सिफारिस तथा नियुक्ति गरेको हुँदा र निवेदकको कुनै कानुनी र संवैधानिक हकसमेत हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।
१३. यसमा प्रयोगात्मक परीक्षामा र अन्तरवार्तामा समेत स्तरीय परीक्षा दिएकोमा पक्षपातपूर्ण र पूर्वाग्रही भई कम अंक दिई म निवेदकलाई असफल घोषित गरी नेपाल टेलिभिजनमा नै कार्यरत अस्थायी कर्मचारीलाई उक्त पदमा नियुक्तिको लागि नाम प्रकाशित नगरेकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ धारा ११(२) को प्रतिकूल भएको हुँदा रिट निवेदन जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन जिकिर र रिट निवेदकको भन्दा उच्च अंक ल्याई सफल उम्मेदवारलाई नियुक्तिको लागि नाम प्रकाशित गरिएको हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने विपक्षीहरूको मुख्य लिखितजवाफ देखिन्छ ।
१४. संविधानद्वारा प्रत्याभूति कुनै मौलिक वा संवैधानिक हकको हनन भयो भनी यस अदालतको असाधारण अधिकार

क्षेत्रको शरणमा आउने व्यक्तिको स्पष्ट वा देखादेखीरूपमा सो हकको हनन भएको स्थितिमा मात्र रिट क्षेत्रबाट उपचार दिन मिल्छ । प्रस्तुत विषयमा उक्त पदको प्रतियोगिताको किसिममा प्रयोगात्मक परिक्षा र अन्तरवार्ता देखिन्छ । प्रयोगात्मक परिक्षामा सम्मिलितमध्ये उच्चतम अंक ल्याउने १२ जनालाई अन्तरवार्ताको लागि छनौट गरी अन्तरवार्ता लिइएकोमा सो अन्तरवार्तामा यी रिट निवेदकको प्राप्ताङ्क प्रतिशत सफल उम्मेदवारको भन्दा कम हुन गई सफल उम्मेदवारभन्दा योग्यता क्रममा तल पर्न गएको स्थितिमा निवेदकको कुनै संवैधानिक हकमा आघात पुगेको नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । फायल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिएनू ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०४८ साल चैत १२ गते रोज ४ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री त्रिलोकप्रताप राणा
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णकुमार वर्मा
सम्बत् २०४७ सालको रिट नं.११५७
आदेश मिति : २०५०/३/२१

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : सुनसरी धरान न.पा. वडा नं.१६ घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३३ बस्ने शरदचन्द्र वस्ती
विरुद्ध

विपक्षी : श्री गोरखापत्र संस्थान, नयाँसडकसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकलाई तलबभत्ता दिन नमिल्ने भनी मिति २०४७/९/१ मा गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिबाट निर्णय भई मिति २०४६/४/८ मा निर्णय भएको पाइन्छ । आफूलाई उक्त निर्णयबाट प्रतिकूल असर पर्ने निवेदक तत्काल मौकामा आउनुपर्ने हो । सञ्चालक समितिबाट तलबभत्ता दिन नमिल्ने २०४६/४/८ मा निर्णय भएपछि त्यस्तो निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने वा सो निर्णयउपर पुनःविचार हुने कानुनी व्यवस्था रहेको निवेदकले देखाउन नसकेको अवस्थामा पुनःविचार गर्ने जस्तो निवेदकले निवेदकको कानुनी हकको प्रत्याभूति हुने होइन । पुनःविचार गर्ने निवेदन दिने व्यवस्था कानुनमा व्यवस्थासमेत भएको नहुँदा त्यस्तोलाई कानुनी उपचारको बाटो भन्न मिल्ने अवस्था पनि देखिन्न । (प्रकरण नं.२०)
- ◆ निवेदकलाई तलबभत्ता सुविधा दिनेबारे मिति २०४७/९/१ मा नयाँ निर्णय भएको नभई साविक २०४६/४/८ मा भएको निर्णयमा उक्त विचार गर्न नमिल्ने जवाफ पठाउने प्रस्ताव स्वीकृत भएको देखिँदा सो नाताबाट २०४६/४/८ को निर्णय बदर गर्ने सम्बन्धमा निवेदक अनुचित विलम्ब गरिआएको देखिन्छ । अतः अनुचित विलम्बको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने । (प्रकरण नं.२२)

आदेश

न्या.त्रिलोकप्रताप राणा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य जिकिर निम्न प्रकार छ ।

२. म निवेदक विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको उपसम्पादक पदमा स्थायी पदमा काम गरिराखेको अवस्थामा २०४३/३/९ गते सेवाबाट बर्खास्त गरेकोले सो निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी पुनरावेदन दिएकोकोमा सो निर्णय बदर भई पुनः सेवा बहाल भई २०४५/१२/३ देखि हाजिर भई कामकाज गरिआएको थिएँ । २०४५/३/८ मा मलाई सेवाबाट हटाउने निर्णय बदरभई पुनः सेवामा कायम भएपछि तलबभत्ता र ग्रेडसमेत पाऊँ भनी विपक्षी निकायसमक्ष २०४६/११/३ मा निवेदन दिएकोमा तलबभत्ता दिन नमिल्ने भनी २०४६/१२/१९ मा पत्र दिएकोमा सेवाबाट हटाउने निर्णय बदर भएपछि बीचको अवधिको तलबभत्ता र ग्रेडसमेत पाउने कानुनी अवस्थाको उल्लेख गरी २०४६/१२/२७ मा पुनः निवेदन दिएको त्यस निवेदनमा पनि २०४६/४/८ कै निर्णय उल्लेख गरी पत्र दिएको २०४७/५/२९ मा पनि पुनः तलबभत्ता नदिने निर्णय पुनः विचार गरी तलबभत्ता पाऊँ भनी निवेदन दिएकोमा तपाईंले मिति २०४७/५/२९ मा श्रीमान अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धकज्यूमार्फत् सञ्चालक समितिसमक्ष पुनः विचारबारे दिनुभएको निवेदन सम्बन्धमा कारवाही हुँदा सामान्य सिद्धान्त, २०४३ लागू भएपछि यताको अनुपस्थित अवधिको सम्बन्धमा सामान्य सिद्धान्त, २०४३ को परिच्छेद ६ को दफा १३ बमोजिम तलबभत्ता र अन्य सुधिवा उपलब्ध गराउन नसकिने भएको व्यहोरा यस संस्थानको सञ्चालक समितिको २०४७/९/१ को निर्णयअनुसार जानकारी गराइन्छ भन्ने उल्लेख रहेको छ । सो पत्र म निवेदकलाई २०४७/९/११ गते बुझाइयो । यसैबीच म निवेदकले मेरो घरायसी कारणले सेवामा रहन नसक्ने भएकोले राजीनामा दिएकोमा २०४७/९/१२ गते मेरो राजीनामा स्वीकृत भए पनि मेरो सेवा पुनःबहाल भएपछि सो अवधिको तलबभत्ताको दावी गर्ने हक म निवेदकको भएकोले सेवामा पुनः बहाल भएको अवधिको तलबभत्ता नदिने विपक्षी निकायको २०४७/९/१ को निर्णय बदर गर्न कुनै प्रभावकारी कानुनी उपचार विद्यमान नभएकोले सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्न आएको छु । विपक्षी निकायको निर्णय तथा काम-कारवाही निम्न तथ्य र कानूनको विपरित भई बदरभागी छ भनी निम्न निवेदन गर्दछु ।
३. म निवेदकलाई २०४३/३/९ गतेदेखि सेवाबाट हटाएको र २०४५/११/२६ को निर्णयले २०४५/१२/३ मा पुनः सेवामा प्रवेश गरेको हुँ । विपक्षी निकायले सो अवधिको तलबभत्ता नदिने भन्ने निर्णयमा लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त, २०४३ लागू भए यताको अनुपस्थिति अवधिको सम्बन्धमा सामान्य सिद्धान्तको परिच्छेद ६ को दफा १३ बमोजिम तलबभत्ता र अन्य सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भन्ने उल्लेख रहेछ । विपक्षी गोरखापत्र संस्थान, गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ बमोजिम गठन भएको संस्थान हो र सो संस्थाको गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ बमोजिम बनेको गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियम, २०३१ को नियम १७ को उपनियम ६ मा कुनै कर्मचारीलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने वा तलब बृद्धि स्थगित गर्ने आदेश भएपछि सो आदेश रद्द भएमा सो आदेशमा भएको मितिदेखि रद्द भएको अघिल्लो मितिसम्मको पनि पूरा तलब निजले पाउनेछ भन्ने कानुनी व्यवस्था छ । ऐनअन्तर्गत बनेको विनियम र लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त बाँभेमा ऐनअन्तर्गत बनेको विनियमबमोजिम नै हुने भनी निवेदक समुद्रमान बज्राचार्यविरुद्ध गोरखापत्र संस्थान भएको २०३७ सालको रिट नं.१५२१ मा सम्मानित स.अ.बाट २०३८/१०/२९ मा नजिर कायम भएको छ । त्यसैगरी ने.का.प. २०४५ को पृष्ठ ९६९ मा पनि सिद्धान्त कायम छ । विपक्षी निकायको तलबभत्ता नदिने भन्ने निर्णय माथि उल्लेखित नजिरको विपरित भएकोले बदरभागी छ ।
४. लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त मार्गदर्शनको लागि मात्र हो । ऐनअन्तर्गत बनेको विनियम छ भने सोही बमोजिम हुन्छ । लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्तलाई कर्मचारी सेवा शर्त विनियममा समावेश गर्दा जुन

- तरिकाले विनियमको निर्माण हुन्छ सोही तरिका बमोजिम बनेको छ भने मात्र त्यसलाई कानुनी मान्न मिल्छ ।
५. गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियममा, २०३१ गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ बमोजिम बनेको हो । सो विनियम बनाउँदा संस्थानले विनियम बनाउन सक्नेछ र ती विनियमहरू श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुनेछन् भन्ने कानुनी व्यवस्था छ । विनियम जुन तरिकाले निर्माण हुन्छ, त्यसलाई संशोधन पनि सोही तरिकाबाट गरिनुपर्दछ । ऐनले तोकेको रिट नपुऱ्याई विनियम संशोधन गरिन्छ भने त्यसलाई कानुनीरूपले संशोधन भएको मान्न मिल्दैन । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियम, २०३१ को नियम १७/९ मा कुनै कर्मचारीलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने वा तलब बृद्धि स्थगित गर्ने आदेश भएपछि सो आदेश रद्द भएमा सो आदेश भएको मितिदेखि रद्द भएको अघिल्लो मितिसम्मको पनि तलबभत्ता निजले पाउनेछ, भन्ने कानुनी व्यवस्था छ । सो कानुनी व्यवस्थालाई गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ बमोजिम रिट पुऱ्याई संशोधन वा खारेज गरिएको छैन । सो नियम १७(६) लाई २०३८ सालको आयोगको परामर्शबाट भिक्रिएको भनिएको रहेछ । ऐनअन्तर्गत बनेको विनियम आयोगको परामर्शबाट संशोधन गर्न सकिने कुनै कानुनी व्यवस्था छैन । गैरकानुनीरूपले विनियम संशोधन भएको मानी म निवेदकलाई पाउनुपर्ने तलबभत्ता नदिने निर्णय गोरखापत्र संस्थान ऐन, ०१९ को दफा ३३ को विपरित भएको छ ।
  ६. कर्मचारी सेवा शर्त विनियमको संशोधन प्रक्रिया कस्तो हुनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट निवेदक निर्मलप्रसाद शर्माविरुद्ध राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक भएको २०४६ सालको रिट नं.१५०५ मा सविस्तार व्याख्या गरिएको छ । सामान्य सिद्धान्तबमोजिम विनियम संशोधन गर्न कानुनी कार्यविधि पुऱ्याउनुपर्छ नियमावलीलाई संशोधन गर्दा जुन तरिकाले कार्यविधि अपनाई उक्त मूल नियमावली बन्यो सोही तरिका एवं कार्यविधि अपनाई उक्त नियमावली संशोधन हुनुपर्छ । कर्मचारी सेवा शर्त नियमावलीलाई लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्तले स्वतः निष्कृय बनाउन सक्दैन भनी २०४६/१२/३० मा स.अ.बाट सिद्धान्त कायम छ । विनियम कानुनबमोजिम संशोधन भएको छैन । सामान्य सिद्धान्तले त्यसलाई स्वतः संशोधन गर्न सक्दैन । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमको नियम १७(६) ले म निवेदकले तलबभत्ता पाउनुपर्नेमा सो नदिने गरी विपक्षी निकायले गरेको निर्णयमाथि उल्लेखित नजिरको विपरित भएकोले बदरभागी छ ।
  ७. अतः माथि उल्लेखित तथ्य तथा कानुनका आधारमा विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको निर्णयमाथि उल्लेख गरेबमोजिम गैरकानुनी भएकोले विपक्षी निकायको काम-कारवाहीले म निवेदकको माथि उल्लेखित कानुनी हक र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), धारा १२(२)(ड) र धारा १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा कृष्ठा उत्पन्न भएकोले धारा ३३ र ८८ (१)(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षी निकायको यसै निवेदनसाथ संलग्न पत्र २०४७/९/१ को निर्णय र सम्पूर्ण काम-कारवाही बदर गरी कानुनबमोजिम दिनुपर्ने तलबभत्ता दिनु भन्ने विपक्षी निकायका नाममा आदेश र अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।
  ८. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो प्रत्यर्थीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलाशको २०४७/११/२८ को आदेश ।
  ९. प्रथमतः प्रस्तुत रिट निवेदन Doctrine of laches (rigilantibus non dormientibus a quitas subreiteit) कै आधारमा खारेज भागी छ । विपक्षीले माग गर्नुभएको तलबभत्ता सुविधाका सम्बन्धमा मिति २०४६/४/८

मा यस संस्थानको सञ्चालक समितिबाट भएको निर्णय अन्तिम भएर रहेको छ। संस्थानको सञ्चालक समितिले एकपटक गरिसकेको उक्त निर्णयको जानकारीसमेत मौकैमा विपक्षीले पाएपछि पनि म्यादैभित्र अधिकारप्राप्त निकाय वा अधिकारीबाट उक्त सञ्चालक समितिको निर्णय बदर गराउनुभएको छैन। सञ्चालक समितिको २०४६/४/८ को निर्णयपश्चात् विपक्षीले दिएका निवेदन स्वयम्मा कानुनले उपचारको बाटो पनि छैन र त्यसरी निवेदन दिन पाउने हक कानुनले प्रत्याभूति गरेको पनि छैन। विपक्षीले मनलागि निवेदन दिँदैमा कानुनी बलयुक्त हुने पनि होइन। तलबभत्ताको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिबाट अन्तिम निर्णय भई भण्डै १९ महिनाको लामो अन्तरालपछि अनुचित विलम्ब गरी विपक्षीले रिट निवेदन गर्नुभएको छ। न्यायको लोकप्रिय कथन छ कि अधिकारको अतिक्रमण भयो भन्ने व्यक्तिले मौकामा उपचारको लागि न्यायिक निकायमा जानुपर्दछ अन्यथा अदालतले पनि मद्दत गर्दैन, गर्नु हुँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा पनि आफ्नो अधिकारको खोजीमा अकारण अनुचित विलम्ब गर्ने विपक्षी रिट निवेदकलाई यस सम्मानित अदालतले असाधारण अधिकारको प्रयोग गरी उपचार दिन सक्ने अवस्था नभएकाले रिट निवेदन खारेजभागी छ।

१०. दोस्रो विपक्षी रिट निवेदकलाई मुलुकी ऐन अ.बं.८२ नं.बमोजिम निवेदन दिन पाउने हक पनि छैन। किनभने सामान्य सिद्धान्त, २०४३ को परिच्छेद ६ दफा ६, १३ मा कुनै कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्ने आदेश भई निज नोकरीमा पुनः कायम भए तापनि निजले कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्ता वा सेवासम्बन्धी सुविधा दावी गर्न पाउने छैन भन्ने कानुनी संरचना रहेको पाइन्छ, र प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षीलाई मिति २०४३/३/९ मा सेवाबाट बर्खास्त गरेको र मिति २०४५/११/२६ को निर्णयबाट निजको सेवा कायम भएकोमा कुनै विवाद छैन। अर्थात् कि सेवाबाट बर्खास्त गरेको मिति २०४३/३/९ देखि सेवामा कायम हुने भन्ने मिति २०४६/११/२६ को बीचको अवधिमा विपक्षी संस्थानमा उपस्थित नभएको निर्विवाद छ। कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्ता वा सुविधा विपक्षीलाई उल्लेखित सामान्य सिद्धान्तको कानुनी संरचना बमोजिम दिन मिल्ने नै होइन। त्यसो हुँदा तलबभत्ता ग्रेड दिन मिल्दैन भनिएको हो। यसरी विपक्षीको हक नै नपुगेको नभएको विषयमा दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ।

११. जहाँसम्म गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियम, २०३९ को उपनियम ६मा कुनै कर्मचारीलाई नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने वा तलबवृद्धि स्थगित गर्ने आदेश भएपछि सो आदेश रद्द भएमा सो आदेश भएको मितिदेखि रद्द भएको अधिल्लो मितिसम्मको पनि पूरा तलब निजले पाउनेछ भन्ने विपक्षीले उल्लेख गर्नुभएको कानुनी व्यवस्थासमेत आकर्षित हुनसक्ने अवस्था छैन। किनभने, उक्त नियमावली संशोधन भई उक्त संशोधित विनियम २०४३/१/२३ बाट लागू भए तापनि उक्त संशोधित विनियमको परिच्छेद १ को दफा ६(क) मा यस विनियमावलीमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सामान्य सिद्धान्तमा व्यवस्था भएको विषयमा सामान्य सिद्धान्तबमोजिम नै हुनेछ भन्ने प्रावधान रहेको र सामान्य सिद्धान्त, २०४३ को परिच्छेद ६ को दफा ६(१३) मा समेत तलब सुविधासम्बन्धी विषयमा प्रष्ट कानुनी व्यवस्था भएको हुँदा प्रस्तुत विषयमा यसै आधारबाट सामान्य सिद्धान्त आकर्षित हुन पुगेको हो। विनियमले नै सामान्य सिद्धान्तबमोजिम हुने भन्ने कुरालाई कानुनीरूपमा अधिकार स्वीकार गरिसकिएपछि विनियमावली र सामान्य सिद्धान्त बाभेको भन्ने विपक्षीको कथन विलकुलै आधारहीन छ।

१२. यसैगरी गैरकानुनीरूपले विनियम संशोधन भएको भनी पाउनुपर्ने तलब सुविधा नदिने गरी भएको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षीको आग्रहसमेत कानुनसंगत छैन। किनभने श्री ५ को सरकारको स्वीकृति लिई

बाध्यात्मक संवैधानिक प्रावधानबमोजिम लोकसेवा आयोगको परामर्शसमेतबाट विनियम तयार भएको हो, संवैधानिक र कानुनी प्रावधानलाई समेत अनुशरण गरी रिटपूर्वक विनियम संशोधन भएको हुँदा विपक्षीको यससम्बन्धी मागदावी शून्य निस्कृय एवं कानुनी बलविहीन छ ।

१३. २०४७/९/१ को यस संस्थानको भनिएको निर्णयले विपक्षीलाई वास्तवमा असर परेको पनि होइन किनकि यसै विषयमा २०४६/४/८ मा नै निर्णय भइसकेको हो । यसभन्दा पछि २०४६/११/९ को पत्रले पनि तलबभत्ता दिन मिल्दैन भनी जानकारी गराइएको हो । विलम्ब गरेको नदेखाउने एकमात्र चेष्टाको लागि मात्र २०४७/९/१ को मितिलाई उद्धृत गरिएको छ । विपक्षीले विलम्बको पक्ष लुकाउँदैमा विलम्बको प्रश्न पन्छिन सक्ने अवस्था पनि छैन । २०४७/९/१ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको आग्रहले २०४६/४/८ को निर्णय बदर हुने अवस्था छैन र मूल निर्णय बदर नभएसम्म विपक्षीले उपचार पाउन नसक्ने हुँदा रिट निवेदकको दावी निरर्थक छ । अतः उल्लेखित गरिएबमोजिम एकातिर यस संस्थानबाट भएको २०४६/४/८ को निर्णयलगायत तलबभत्तासम्बन्धी यथावत् काम-कारवाही कानूनसंगत न भएको र अनुचित विलम्ब गरी हक नपुगेको विषयमा गरेको रिट निवेदन देखादेखी नै खारेजभागी भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने गोरखापत्र संस्थान तथा महाप्रबन्धकसमेतको एकै व्यहोराको संयुक्त लिखितजवाफ ।
१४. प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिको नाउँमा म्याद तामेल भई गएको तर छुट्टै लिखितजवाफ प्राप्त हुन नआएको ।
१५. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी इजलाशसमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदक तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले रिट निवेदक मेरो पक्ष मिति २०४३/३/९ को निर्णयले सेवाबाट बर्खास्त भएपछि उक्त निर्णय बदर गरी पाउन पुनरावेदन दिई २०४५/११/२६ मा निर्णय बदर भई पुनः सेवामा बहाल रहने निर्णय भएकोले मेरो पक्षले मिति २०४५/१२/३ देखि हाजिर भई काम गरिआउनु भएको कुरामा विवाद छैन । घरायसी कारणले सेवामा रहन नसक्ने भई मिति २०४७/९/१२ मा दिएको राजीनामा स्वीकृत भएपछि सेवा पुनः बहाल भएपछि सो अवधिको तलब भएको दावी गर्ने हकाधिकारलाई कसैले हनन गर्न मिल्ने होइन । सेवामा पुनःबहाल भइसकेको स्थितिमा प्रत्यर्थीहरूबाट तलबभत्ता नदिने गरी भएको मिति २०४७/९/१ को निर्णय बदरभागी छ । गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ बमोजिम बनेको गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियम, २०३१ को नियम १७(६) ले नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने वा तलब बृद्धि स्थगित गर्ने आदेश भएपछि सो आदेश रद्द भएमा रद्द भएको अधिल्लो मितिसम्मको तलबभत्ता पाउने, उक्त नियममा व्यवस्था भएअनुरूप मेरो पक्षले पाउने कुरा निश्चित छ । उक्त नियम संशोधन वा खारेज भएको छैन । २०३८ सालको आयोगको परामर्शबाट विनियमको व्यवस्था भिकिएको भनी भन्न मिलेन तथा त्यसलाई कानुनीबमोजिम संशोधन भएको भन्न मिल्दैन । विनियम जुन तरिकाबाट बनेको छ सोही तवरबाटै खारेज वा संशोधन हुन पर्दछ । तसर्थ प्रत्यर्थीहरूबाट २०४७/९/१ को निर्णयलगायतका काम-कारवाही बदर गरी कानूनबमोजिम दिनुपर्ने तलबभत्ता दिनु भन्ने परमादेशलगायतको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने र प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री प्रकाश राउतले विपक्षी रिट निवेदक धेरै विलम्ब गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्नुभएको छ । सञ्चालक समितिबाट तलबभत्ता सुधिवाका सम्बन्धमा मिति २०४६/४/८ मा निर्णय भइसकी सोको जानकारी निवेदकलाई भएकोमा लगभग १९ महिनापछि आएर रिटबाट उपचार हुनसक्ने होइन । लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त, २०४३ को परिच्छेद ६ दफा ६.१३ बमोजिम नोकरीमा पुनः कायम भए पनि सुविधामा दावी गर्न मिल्दैन । कार्यालयमा

उपस्थित नै नभएको व्यक्तिलाई तलबभत्ता दिने भन्ने कुरा कानुनतः मिल्दैन । विनियममा समेत संशोधन भई संशोधित विनियमले सामान्य सिद्धान्तलाई निर्दिष्ट गरेकोमा हकद्वैया नै नपुग्ने व्यक्तिले गरेको रिटबाट उपचार दिन नमिल्ने हुँदा टिर निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।

१६. प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकको निवेदनमा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने होइन । सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो ।
१७. आज निर्णय सुनाउन पेश भइआएको प्रस्तुत विषयमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा म निवेदक विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको उपसम्पादक पदमा स्थायी काम गरिरहेको अवस्थामा २०४३/३/९ गते सेवाबाट बर्खास्त गरे, सो निर्णय बदर गर्न पुनरावेदन दिएकोमा २०४५/११/२६ को निर्णयले म निवेदक पुनः सेवामा वहाल भई २०४५/१२/३ देखि हाजिर भई कामकाज गरिआएको थिएँ । पुनः सेवामा कायम भएपछि तलबभत्ता र ग्रेडसमेत पाउन विपक्षी निकायसमक्ष २०४६/११/३ मा निवेदन दिएको तलबभत्ता दिन नमिल्ने भनी २०४६/१२/२९ मा पत्र दिएकोमा तलबभत्ता र ग्रेडसमेत पाउन कानुनी व्यवस्था उल्लेख गरी सो पाउन निवेदन दिएकोमा २०४७/५/२९ मा तलबभत्ता र अन्य सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने व्यहोरा यस संस्थानको सञ्चालक समितिको २०४७/९/१ को निर्णयानुसार जानकारी गराइन्छ भन्ने उल्लेख भएको पत्र २०४७/९/११ मा बुझाइयो । लो.से.आ.को सामान्य सिद्धान्त, २०४३ को परिच्छेद ६ को दफा १३ बमोजिम तलबभत्ता र अन्य सुविधा उपलब्ध गराउन नसकिने भन्ने उल्लेख छ । गोरखापत्र संस्थान संस्थान ऐन, २०१९ बमोजिम गठन भएको संस्थान हो । उक्त ऐनको दफा ३३ बमोजिम बनेको गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियम, २०३१ को नियम १७(६) मा पूरा तलब निजले पाउने कानुनी व्यवस्था छ । लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त बाभेमा ऐनअन्तर्गत बनेका नियमबमोजिम हुन्छ । लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्तलाई कर्मचारी सेवा शर्त विनियममा समावेश गर्दा जुन तरिकाले विनियमको निर्माण हुन्छ, सोही तरिकाबमोजिम बनेको छ भने मात्र कानुनी हुन्छ । सो कानुनी व्यवस्थालाई गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ बमोजिम रिट पुर्‍याई संशोधन वा खारेज गरिएको छैन । तलबभत्ता नदिने निर्णय गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३५ को विपरित छ । अतः उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षी निकायको यस निवेदन साथ संलग्न पत्र २०४७/९/१ को निर्णय र सम्पूर्ण काम-कारवाही बदर गरी कानुनबमोजिम दिनुपर्ने तलबभत्ता दिनु भन्ने विपक्षीका नाउँमा आदेश पाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य रिट निवेदन जिकिर देखिन्छ ।
१८. सञ्चालक समितिको २०४६/४/८ को निर्णयपश्चात् विपक्षीले दिएको निवेदन स्वयम् कानुनी उपचारको बाटो होइन । तलबभत्तासम्बन्धी सञ्चालक समितिबाट अन्तिम निर्णय भई भण्डै १९ महिनापछि अनुचित विलम्ब गरी रिट निवेदन गर्न आउनुभएको छ । कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवस्थाको तलबभत्ता वा सुविधा विपक्षीलाई उल्लेखित सामान्य सिद्धान्तबमोजिम दिन मिल्ने होइन । २०४७/९/१ को यस संस्थानको भनिएको निर्णयले विपक्षीलाई वास्तवमा असर पारेको पनि होइन । यस विषयमा २०४६/४/८ मा नै निर्णय भइसकेको छ । २०४७/९/१ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको आग्रहले २०४६/४/८ को निर्णय बदर हुने होइन रिट खारेज होस् भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफको मूल भनाई देखिन्छ ।
१९. निवेदकले मिति २०४६ असार २२ गतेमा २०४३ जेष्ठ २१ गतेदेखि २०४५ चैत्र ३ गतेसम्मको तलब र अन्य सुविधासमेत नपाएको हुँदा नियमानुसार सो अवधिको तलब र अन्य भत्ता वा सुविधाहरू उपलब्ध हुने सोसमेत उपलब्ध गराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनको सन्दर्भमा कारवाही हुँदा निर्णयार्थ पेश गरेको प्रस्तावमा छलफल

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुँदा वहाँलाई अवकाश दिएको मिति २०४३ असार १० गतेदेखि मिति २०४३ असार मसान्तसम्मको मात्र अर्थात् संस्थामा नियुक्ति हुँदा र विभागीय कारवाही सम्बन्धमा सामान्य सिद्धान्त, २०३५ कायम रहेसम्मको अवधि ऐ. असार मसान्तसम्मको जे जति पाउनुपर्ने रकम मात्र दिने भनी सञ्चालक समितिबाट मिति २०४६/४/८ मा निर्णय भएको पाइन्छ।

२०. मिति २०४६/४/८ को सञ्चालक समितिको निर्णयले प्रतिकूल असर परेको निवेदक तत्काल नआई सञ्चालक समितिको उक्त निर्णय पुनः विचार गर्न निवेदन दिई २०४७/९/१ को निर्णयानुसार जानकारी गराइन्छ भन्ने पत्रको आधारमा उक्त २०४७/९/१ को निर्णय र सम्पूर्ण काम-कारवाही बदर गराउन आएको पाइन्छ। निवेदकलाई तलबभत्ता दिने नमिल्ने भनी मिति २०४७/९/१ मा सञ्चालक समितिबाट निर्णय भई मिति २०४६/४/८ मा निर्णय भएको पाइन्छ। आफूलाई उक्त निर्णयबाट प्रतिकूल असर पर्ने निवेदक तत्काल मौकामा आउनुपर्ने हो। सञ्चालक समितिबाट तलबभत्ता दिन नमिल्ने २०४६/४/८ मा निर्णय भएपछि त्यस्तो निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने वा सो निर्णयउपर पुनःविचार हुने कानुनी व्यवस्था रहेको निवेदकले देखाउन नसकेको अवस्थामा पुनःविचार गर्ने जस्तो निवेदनले निवेदकको कानुनी हकको प्रत्याभूति हुने होइन। पुनःविचार गर्ने निवेदन दिने व्यवस्था कानुनमा व्यवस्थासमेत भएको नहुँदा त्यस्तोलाई कानुनी उपचारको बाटो भन्न मिल्ने अवस्था पनि देखिन्न।
२१. मिति २०४७/९/१ मा तलबभत्ता नदिने भन्ने निर्णय भएको नभई कानुनी सल्लाहकारको रायबमोजिम पहिले टुंगो लागि सकेको विषयमा म्यादभित्र अधिकार प्राप्त निकायबाट उपरोक्त निर्णय बदर नगराई उक्त निर्णय अध्यावधिसम्म कायम भएको हुँदा निवेदकको निवेदनमा विचार गर्न नसकिने सन्दर्भमा हाजिर नभएको अवधिको तलबभत्ता र अन्य सुविधा दिन नसकि नै गरी निवेदनको जवाफ दिने प्रस्तुत प्रस्ताव छलफलमा स्वीकृत भएको देखिन्छ।
२२. यसबाट निवेदकलाई तलबभत्ता सुविधा दिनेबारे मिति २०४७/९/१ मा नयाँ निर्णय भएको नभई साविक २०४६/४/८ मा भएको निर्णयमा उक्त विचार गर्न नमिल्ने जवाफ पठाउने प्रस्ताव स्वीकृत भएको देखिँदा सो नाताबाट २०४६/४/८ को निर्णय बदर गर्ने सम्बन्धमा निवेदक अनुचित विलम्ब गरिआएको देखिन्छ। अतः अनुचित विलम्बको आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनेछ/ठहर्छ। फाइल नियमबमोजिम गरी बुझाईदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. कृष्णकुमार वर्मा

इति सम्बत् २०५० साल असार २१ गते गते रोज २ शुभम्।

स्रोत : ने.का.प.०५२, अंक ८, निर्णय नं. ६०४७,
पृष्ठ ६५५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रप्रसाद सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री पृथ्वीबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री इन्द्रराज पाण्डे
सम्बत् २०४९ सालको रिट नं.३१०७
आदेश मिति : २०५२/८/७

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमोदश वा अन्य उपयुक्त जो चाहिने आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला का.न.पा.वडा नं.३२ डिल्लीबजार बस्ने वर्ष ४२ को रामचन्द्र गौतम
विरुद्ध

प्रत्यर्था : श्री ५ को सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवार काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिने सक्नेछ भन्ने गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) मा भएको व्यवस्था संविधानको धारा ११(१)सँग बाझिएकोले अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने भन्ने निवेदकको जिकिर देखिन्छ । विनियमावलीको उक्त व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको छ भन्नुमात्र पर्याप्त हुँदैन । विनियमावलीको सो व्यवस्थाले संविधानको धारा ११(१) को प्रावधानको विपरित वा सो धाराद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्थामा बाझिन जाने हुन्छ । तर संविधानको उक्त प्रावधानसँग विनियमावलीको विनियम ९.१(३) को व्यवस्था के कसरी बाझिएको हो ? त्यसको स्पष्ट तर्कसंगत आधार र कारण निवेदकले दिन सकेको नदेखिँदा उक्त विनियम ९.१(३) को प्रावधान संविधानसम्मत नै भएको मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ बनेको देखिन्छ । उक्त विनियमावलीको परिच्छेद ९ मा संशोधन गर्न गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०४९/८/७ नि.नं.४२ को निर्णयानुसार परिच्छेद ९ मा संशोधन भनी शीर्षक राखी संशोधनको निर्णय भएको र तत्पश्चात् उक्त निर्णय श्री ५ को सरकारमा पठाई श्री ५ को सरकारबाट मिति २०४९/८/१५ को निर्णयानुसार स्वीकृति प्राप्त भइआएपछि लागू भएको देखिँदा विनियमको ९.१(३) को व्यवस्था गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ तथा नियमावली, २०२१ को विपरित भएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने । (प्रकरण नं.१२)

- ◆ निवेदकसमेतका २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीलाई अवकाश दिएको छ भन्ने लिखितजवाफमा उल्लेख गरेको देखिँदैन । विनियम ९.१(३) मा संस्थानका कर्मचारीबीच विभेद गरी अवकाश दिन सक्ने कानुनी व्यवस्था भएको पाइँदैन । संविधानको धारा ११(१) मा सबै नागरिक कानुनको दृष्टिमा समान हुनेछन् कसैलाई पनि कानुनको समान संरक्षणबाट वन्चित गरिनेछैन भन्ने उल्लेख भएको पाइँन्छ । यसैगरी समान स्थितिको व्यक्तिलाई कानुनको प्रयोग समान ढंगले नहुनु भेदभावपूर्ण तरिकाले कानुन प्रयोग भएको भन्नुपर्छ । निवेदकसरह २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका अन्य कर्मचारीहरू सेवामा वहाल रहेका छैनन् भन्न नसकेबाट विनियम ९.१(३) को प्रयोग भेदभावपूर्ण तरिकाबाट भएको छैन भन्न मिल्दैन । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ गोरखापत्र संस्थानले निवेदकलाई मात्र अवकाश दिनुको आधार र कारण छैन भनी लिएको जिकीरको सम्बन्धमा विचार गर्दा गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफमा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) ले गोरखापत्र संस्थानलाई दिएको तजवीजी अधिकारअन्तर्गत निवेदकलाई अवकाश दिएको हो भन्नेसम्म मात्र उल्लेख गरेको पाइँन्छ । २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीलाई अवकाश दिएको नभई निवेदकलाई मात्र अवकाश दिनुपर्ने आधार र कारण खुलाउन सकेको देखिँदैन । तजवीजी अधिकारको प्रयोग उचित एवं विवेकपूर्ण ढंगबाट भएको हुनुपर्छ । यसको प्रयोग गर्दा स्पष्ट आधार र कारण खोलिनुपर्दछ भनी २०४८ सालको रिट नं. १६९८ निवेदक बाबुराम पौडेल वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषणको मुद्दामा र २०४९ सालको रिट नं. २७३७ निवेदक कृष्णप्रसाद लम्साल वि. श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा विस्तृत व्याख्या भइसकेको हुँदा अरु विचार गरिरहन नपर्ने । (प्रकरण नं.१४)
- ◆ गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९(१)(३) को प्रयोग संविधानको धारा ११(१) को विपरीत आधार र कारण नखोली भेदभावपूर्ण तरिकाले छनौटको आधारमा निवेदकलाई अवकाश दिएको देखिनआएकाले निवेदकलाई अवकाश दिने गरेको मिति २०४९/९/१७ को गोरखापत्र संस्थानको निर्णय र सोको आधारमा दिएको अवकाश पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा वदर हुने ठहर्छ । निवेदकलाई पुनः सेवामा वहाल गर्नु भनी विपक्षी गोरखापत्र संस्थानसमेतका नाउँमा परमादेश आदेशसमेत जारी हुने । (प्रकरण नं.१५)

आदेश

प्र.न्या. सुरेन्द्रप्रसाद सिंह

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. म निवेदक गोरखापत्र संस्थानको पुफरिडर पदमा मिति २०२७/१०/१२ मा अस्थायी नियुक्ति प्राप्त गरी सेवा प्रारम्भ गरेकोमा मिति २०३०/३/१४ मा सो पदमा स्थायी भई विभिन्न पदमा सरुवा तथा पदोन्नती पाई अविच्छिन्नरूपमा कार्य गर्दैआएकोमा विपक्षी संस्थानको सञ्चालक समितिको ०४९/९/१७ को निर्णयनुसार गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को परिच्छेद ९ को नियम १.१(३) अनुसार तपाईंलाई संस्थानको सेवाबाट अवकाश दिइएको छ भनी मिति २०४९/९/२० मा अवकाश पत्र दिएकोले यो रिट निवेदन लिइआएको छु ।

३. विपक्षी संस्थान गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३ का आधारमा संस्थापित संस्थान हो र विपक्षी सञ्चालक समिति सोही ऐनबमोजिम गठत भएको हो । उक्त गो.प. संस्थान ऐनको दफा ३३ ले संस्थानलाई विनियम बनाउने अधिकार प्रदान गरे तापनि उक्त विनियमहरू श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । गो.प.सं. ऐन, २०१९ को दफा ३२ को आधारमा बनेको गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०३१ को नियम १०५ ले विपक्षी संस्थानलाई प्रदान गरेको अधिकारबमोजिम गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ बनेको र उक्त विनियममा मलाई अवकाश दिन प्रयोग गरिएको विनियम ९.१(३) आफ्नो मातृ ऐन र नियमको (Parent Act) को विपरित भएको स्वइच्छाचारी प्रकृतिको भएको संस्थानका कर्मचारीहरूलाई भइरहेको सेवा शर्तमा परिवर्तन गरी वीचैमा अवकाश दिने अख्तियारी विपक्षीहरूलाई नभएको विवादास्पद विनियम ९.१(३) को थप र संशोधन विपक्षी संस्थानले गरी श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत मात्र प्रदान गर्नुपर्नेमा श्री ५ को सरकारको निर्णयअनुसार नै संशोधन र थप भएको देखिँदा सो विनियमको वैधता नै स्वीकारसमेत नभएको यसरी मलाई अवकाश दिँदा सुनुवाईको मौका दिनुपर्नेमा नदिइएको उक्त विनियम ९.१(३) को प्रयोग गर्दा २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीहरूलाई अवकाश नदिई असमान व्यवहार गरेकोबाट म निवेदकको संविधानको धारा ११,१२(२)(घ) तथा धारा १७ समेत द्वारा संरक्षित अधिकारमा आघात परेको र सो निर्णय बदर गराउन वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थासमेत नहुँदा संविधानको धारा २३/८८ अन्तर्गत यो रिट दिएको छु । म निवेदकलाई दिइएको मिति ०४९/९/१७ को निर्णयानुसारको अवकाश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो साविक पदमा पुर्नवहाली गरी पाउन परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।
४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ परेपछि वा म्याद नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।
५. विपक्षीले संस्थानलाई गो.प.संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियम, २०४७ को विनियम ९.१(३) बनाउने अधिकार छैन भन्ने उल्लेख गरेकोमा गो.प.संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले संस्थानलाई विनियम बनाउने अधिकार प्रदान गरेको संस्थानले बनाएको विनियमलाई श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत प्राप्त भई लागू भएको अवस्थामा अवकाश दिने गरीसम्म विनियम बनाउने अधिकार प्रयोग गरेकोलाई मातृ ऐन, नियमको विपरित भएको भन्ने निवेदन जिकिर कानुनसंगत छैन । विपक्षीले कारवाही नगरिकन संस्थानको कर्मचारीलाई अवकाश दिने अधिकार सञ्चालक समितिलाई नभएको भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा विपक्षीलाई कुनै कारवाही गरी अवकाश दिएको नभई गो.प.संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) को २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने कानुनी व्यवस्थाको आधारमा निवेदकलाई अवकाश दिइएको हो यसरी अवकाश दिइएको अवस्थामा सफाईको मौकासमेत दिनुपर्ने देखिँदैन ।
६. यसरी विपक्षी निवेदकले संविधानको धारा ११, १२(२) (घ) तथा धारा १७ द्वारा संरक्षित अधिकारमा आघात पारेको भन्ने उल्लेख गरेकोमा विनियममा भएको २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिन सक्ने कानुनी व्यवस्थाको आधारमा २० वर्ष सेवा अवधि पुगेको निवेदकसमेतलाई अवकाश दिइएको हुँदा विपक्षीका त्रुटीपूर्ण रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

७. विपक्षी रिट निवेदकको कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को संशोधित नियम ९.१(३) संविधानको धारा ११ सँग बाझिएकोले असंवैधानिक घोषित गरिपाऊँ भन्ने जिकिर कानुनी बलविहीन छ किनभने संविधानसँग विनियमावली बाझिएको तर्कसंगत कारण आधार विपक्षीले दिन सक्नुभएको छैन। विनियमको निर्माण प्रक्रिया पनि त्रुटिपूर्ण छ भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा उक्त विनियम कानुनसम्मत तवरले निर्माण भएको छ। किनभने मिति २०४९/८/७ मा विनियमको ९.१ र ९.१(३) संशोधन गर्ने गरी संस्थानको सञ्चालक समितिबाट निर्णय भएको र उक्त संशोधित प्रावधान स्वीकृतिको लागि श्री ५ को सरकार, सञ्चार तथा सूचना मन्त्रालयसमक्ष पठाइएकोमा २०४९/८/१६ मा स्वीकृत भई पत्र पठाएबाट विनियम कानुनी बलयुक्त भएको देखिन्छ। विपक्षीको अवकाश दिने निर्णय स्वइच्छाचारी छ भन्ने जिकीरका सम्बन्धमा अवकाश दिने निर्णय नितान्त वैयक्तिक र प्रतिशोधात्मक आधारमा भएको नभई संस्थानलाई सम्बद्ध कर्मचारीको सेवा आवश्यकता नभएको कारण र २० वर्ष सेवा अवधि पुगिसकेका कर्मचारीहरूलाई अवकाश दिन सकिने कानुनी संरचनाका अधिनमा रही दिइएको अवकाशलाई स्वइच्छाचारी भन्न नमिल्ने देखिन्छ र विपक्षीलाई कारवाही गरी सजाय गरेको नभई सिर्फ अवकाश दिइएको हुँदा अवकाश दिने कुरासँग सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने अन्तरतत्त्वको विषय निहित नभएको हुँदा अवकाशको निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्ने विपक्षी निवेदकको भनाइ विलकुलै निरर्थक भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने गोरखापत्र संस्थानसमेतको लिखितजवाफ।
८. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थिति विद्वान अधिवक्ता हरिहर दाहालले गोरखापत्र संस्थान, गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३ अनुसार स्थापित संस्था हो। उक्त गो.प.संस्थान ऐनको दफा ३२ ले नियमहरू बनाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई प्रदान गरेको छ र सोही ऐनको दफा ३३ ले विनियम बनाउने अधिकार विपक्षी संस्थानलाई प्रदान गरेको छ। तर त्यस्तो विनियम श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था छ। ०४९/८/१५ को श्री ५ को सरकारको निर्णयानुसार गोखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावलीमा विनियम ९.१ र ९.२ को व्यवस्था कायम भएकोमा ९.१ मा संशोधन र ९.१(३) मा थप गरी २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीहरूलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भयो। यसरी विपक्षी संस्थानले विवादास्पद विनियम ९.१(३) श्री ५ को सरकारको निर्णयानुसार संशोधन र थप गरेको स्वयंमा Arbitrarily छ र सोको निर्माण प्रक्रियासमेत असंवैधानिक छ र त्यस्तै उक्त विनियम ९.१(३) आफ्नो मातृ ऐन नियम (Parent Act) को विपरित छ। निजामति सेवा नियमावली, २०२१ को नियम ७.१(३) अनुसार श्री ५ को सरकारले चाहेमा नोकरीबाट अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्थासँग गो.प.संस्थान विनियमावलीको विनियम ९.१(३) को व्यवस्था समान भएको अवस्थामा यस सम्मानीत अदालतबाट रघुनाथ भण्डारी वि. श्री ५ को सरकार भएको रि.नं.१७४२ को उत्प्रेषण मुद्दामा नि.से.नी., २०२१ को नियम ७.१.३ को प्रयोग संविधानसम्मत भएन भनेर रिट जारी भएको छ। विपक्षी संस्थानमा २० वर्ष नाघेका केही कर्मचारीहरू हालसम्म संस्थानको सेवामा बहाल रहेका छन् भने मेरो पक्षसमेतका कर्मचारीहरूलाई सामान्य कानुनको प्रयोगमा असमान तथा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी सेवाबाट अवकाश दिइएको छ। निवेदकलाई अवकाश दिँदा सुनुवाईको मौका प्रदान गरिएको छैन। त्यसैले सुनुवाईको मौका नदिन गरिएको निर्णयले समेत वैधता प्रदान गर्न नसक्ने हुन्छ। तसर्थ गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) संविधानको धारा ११(१) समेत सँग बाझिएको हुँदा सो विनियम अवैध घोषित गरी मिति २०४९/९/१७ को निर्णयानुसारको अवकाश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई परमादेशको आदेशद्वारा पुनर्वहाली हुनुपर्दछ भन्ने बहस

प्रस्तुत गर्नुभयो ।

९. श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री नरेन्द्रराज पाठकले गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३२ ले नियम बनाउने अधिकार श्री ५ को सरकारलाई दिएको छ भने दफा ३३ ले विनियम बनाउने अधिकार संस्थानलाई दिएको छ र ती नियम श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुनेछ भन्ने उल्लेख छ । मिति ०४९/८/७ मा संस्थानको सञ्चालक समितिको बैठक बस्यो र विनियम संशोधन तथा थप गर्ने निर्णय गर्‍यो । मिति ०४९/८/९ को पत्र द्वारा श्री ५ को सरकारमा पठाइयो । श्री ५ को सरकारको ०४९/८/१५ को निर्णयनुसार उक्त विनियमावली स्वीकृत भई संशोधन भएकोले श्री ५ को सरकारको निर्णयबाट कानुनी प्रक्रिया पूरा नगरी विनियमावलीमा संशोधन भएको भन्ने जिकिर न्यायसंगत छैन । संस्थानको कर्मचारीसम्बन्धी विनियमावलीको विनियम ९.१(३) मा २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीहरूलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिनसक्नेछ भन्ने कानुनी व्यवस्थाको आधारमा विपक्षी निवेदकहरूलाई अवकाश दिइएको हुँदा उक्त व्यवस्था संविधानको धारा ११ सँग बाझिएको भन्ने विपक्षी निवेदकको जिकिर न्यायसंगत देखिँदैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१०. गोरखापत्र संस्थानका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री अग्नि खरेलले गोरखापत्र संस्थानको मिति ०४९/८/७ को नि.नं.४२ को निर्णयानुसार विनियमावलीको परिच्छेद ९ मा संशोधन भनी शीर्षक राखी संशोधनको निर्णय भएको हो । तत्पश्चात् उक्त निर्णय स्वीकृतिको लागि श्री ५ को सरकारमा पठाई श्री ५ को सरकारको मिति ०४९/८/१५ को निर्णयनुसार स्वीकृत भइआएपछि लागू हुनाले कानुनी प्रक्रिया पूरा नगरी विनियमावलीमा संशोधन र थप गरेको मान्य नहुने भन्ने विपक्षको निवेदकको जिकिर तर्कसंगत देखिँदैन । विपक्षीलाई कारवाही गरी सजाय गरेको नभई सिर्फ अवकाश दिएको हुँदा अवकाश दिने कुरासँग सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने अन्तरतत्त्वको विषयनिहित नभएको हुँदा सुनुवाईको मौका नदिएको भन्ने विपक्षी निवेदकको जिकिरसमेत कानुनसंगत छैन । तसर्थ विपक्षी निवेदकको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
११. आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको निवेदन जिकिर प्रत्यर्थातर्फबाट पेश भएका लिखितजवाफ विद्वान अधिवक्ताहरूको बहससमेतका आधारमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा मूलरूपमा निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो ।
१. गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) को व्यवस्था संविधान गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ तथा नियमावली, २०२१ सँग बाझिएको छ/छैन ?
  २. निवेदकको माग बमोजिम हक प्रचलन गराउन आदेश जारी गर्नुपर्ने हो/होइन ?
१२. सर्वप्रथम: पहलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिने सक्नेछ भन्ने गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) मा भएको व्यवस्था संविधानको धारा ११(१)सँग बाझिएकोले अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने भन्ने निवेदकको जिकिर देखिन्छ । विनियमावलीको उक्त व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको छ भन्नुमात्र पर्याप्त हुँदैन । विनियमावलीको सो व्यवस्थाले संविधानको धारा ११(१) को प्रावधानको विपरित वा सो धाराद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्थामा बाझिन जाने हुन्छ । तर संविधानको उक्त प्रावधानसँग विनियमावलीको विनियम ९.१(३) को व्यवस्था के कसरी बाझिएको हो ? त्यसको स्पष्ट तर्कसंगत आधार र कारण निवेदकले दिन सकेको नदेखिँदा उक्त विनियम ९.१(३) को प्रावधान संविधानसम्मत नै भएको मान्नुपर्ने

हुन्छ। जहाँसम्म उक्त विनियमावलीको विनियम ९.१(३) गोरखापत्र संस्थान ऐन, नियमसँग बाफिएको र संशोधन र थपको निर्माण प्रक्रियामा त्रुटीपूर्ण भएको भन्ने जिकिर छ, त्यसतर्फ हेर्दा गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उक्त कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ बनेको देखिन्छ। उक्त विनियमावलीको परिच्छेद ९ मा संशोधन गर्न गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०४९/८/७ नि.नं.४२ को निर्णयानुसार परिच्छेद ९ मा संशोधन भनी शीर्षक राखी संशोधनको निर्णय भएको र तत्पश्चात् उक्त निर्णय श्री ५ को सरकारमा पठाई श्री ५ को सरकारबाट मिति २०४९/८/१५ को निर्णयानुसार स्वीकृत प्राप्त भइआएपछि लागू भएको देखिँदा विनियमावलीको ९.१(३) को व्यवस्था गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ तथा नियमावली २०२१ को विपरित भएको भन्ने निवेदन जिकिरसमेतसँग सहमत हुन सकिएन।

१३. निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा मुख्यरूपमा अवकाश दिँदा सुनुवाईको मौका दिइएन, ९.१(३) को प्रयोग असमानरूपमा भएको छ, २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका सबै कर्मचारीले अवकाश पाएका छैनन् अवकाश दिँदा आधार र कारणहरू खोलिएका छैनन् भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ। त्यसतर्फ विचार गर्दा निवेदकलाई अवकाश दिँदा कुनै आरोप दोष लागेको देखिँदैन। गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(३) बमोजिम अवकाश पाउनेले कानूनबमोजिमका सबै सुविधा प्राप्त गर्ने हुन्छ र निवेदकलाई विनियम ९.१(३) अनुसार गोरखापत्र संस्थानलाई प्राप्त तजवीजी अधिकार प्रयोग गरी अवकाश दिएको र यस सम्बन्धमा निवेदक कृष्णप्रसाद लम्साल वि. श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको ०४९ सालको रि.नं.२७३७ मा वृहत विशेष इजलासबाट विस्तृत व्याख्या भइसकेका समेत हुँदा प्रस्तुत विवादको विषयमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने जिकिर भने मनासिव देखिनआएन। विनियम ९.१(३) को प्रयोग असमानरूपमा भएको छ। २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीलाई अवकाश नदिई छानी-छानी दिएको छ भन्ने निवेदन जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकसमेतका २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीलाई अवकाश दिएको छ भन्ने लिखितजवाफमा उल्लेख गरेको देखिँदैन। विनियम ९.१(३) मा संस्थानका कर्मचारीबीच विभेद गरी अवकाश दिन सक्ने कानुनी व्यवस्था भएको पाईँदैन। संविधानको धारा ११(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिनेछैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसैगरी समान स्थितिको व्यक्तिलाई कानूनको प्रयोग समानढंगले नहुनु भेदभावपूर्ण तरिकाले कानून प्रयोग भएको भन्नुपर्छ। निवेदकसह २० वर्ष सेवा अवधि पुगेका अन्य कर्मचारीहरू सेवामा वहाल रहेका छैनन् भन्न नसकेबाट विनियम ९.१(३) को प्रयोग भेदभावपूर्ण तरिकाबाट भएको छैन भन्न मिल्दैन। यस सम्बन्धमा ०४८ सालको रिट नं.१६९८ निवेदक बाबुराम पौडेलविरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषणको मुद्दामा विशेष इजलासबाट विस्तृत व्याख्या भइसकेको हुँदा अरु विचार गरिरहनु परेन। अवकाशको निर्णयलाई स्वीकारी उपदान रकम, उपचार खर्च, विदाको रकमसमेत लिएकोले उजूर गर्न पाउने होइन भनी विपक्ष गोरखापत्र संस्थानको लिखितजवाफमा जिकिर लिएको देखिन्छ। त्यसतर्फ हेर्दा ०४९ सालको रिट नं.२७३७ निवेदक कृष्णप्रसाद लम्सालविरुद्ध श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालय भएका उत्प्रेषणको निवेदनमा वृहत विशेष इजलासबाट समर्पण वा परित्यागको सिद्धान्त अवरोधक हुने नहुने कुरा मुद्दाको तथ्य अवस्था एवं परिस्थितिमा निर्भर गर्दछ, न्याय-कानून कुनै दृष्टिकोणले पनि कुनै निश्चित अवधि बिताएको आधारमा पाइने निवृत्तभरण लएकोमा कानूनबमोजिम उजुर गर्न नमिल्ने होइन भनी विस्तृत व्याख्या भइसकेको हुँदा त्यसतर्फ विचार

गरिरहन परेन ।

१४. गोरखापत्र संस्थानले निवेदकलाई मात्र अवकाश दिनुको आधार र कारण छैन भनी लिएको जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट पेश भएको लिखितजवाफमा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(३) ले गोरखापत्र संस्थानलाई दिएको तजवीजी अधिकारअन्तर्गत निवेदकलाई अवकाश दिएको हो भन्नेसम्म मात्र उल्लेख गरेको पाइन्छ। २० वर्ष पुगेका सबै कर्मचारीलाई अवकाश दिएको नभई निवेदकलाई मात्र अवकाश दिनुपर्ने आधार र कारण खुलाउन सकेको देखिँदैन। तजवीजी अधिकारको प्रयोग उचित एवं विवेकपूर्ण ढंगबाट भएको हुनुपर्छ। यसको प्रयोग गर्दा स्पष्ट आधार र कारण खोल्न पर्दछ भनी २०४८ सालको रिट नं.१६९८ निवेदक बाबुराम पौडेल वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषणको मुद्दामा र २०४९ सालको रिट नं. २७३७ निवेदक कृष्णप्रसाद लम्साल वि. श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा विस्तृत व्याख्या भइसकेको हुँदा अरु विचार गरिरहन परेन।
१५. उपरोक्त उल्लेख गरिएअनुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को नियम ९ (१)(३) को प्रयोग संविधानको धारा ११(१) को विपरीत आधार र कारण नखोली भेदभावपूर्ण तरिकाले छनोटको आधारमा निवेदकलाई अवकाश दिएको देखिनआएकाले निवेदकलाई अवकाश दिने गरेको मिति २०४९/९/१७ को गोरखापत्र संस्थानको निर्णय र सोको आधारमा दिएको अवकाश पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। निवेदकलाई पुनः सेवामा बहाल गर्नु भनी विपक्षी गोरखापत्र संस्थानसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिई मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाईदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.पृथ्वीबहादुर सिंह

न्या.इन्द्रराज पाण्डे

इति सम्बत् २०५२ साल मंसिर ७ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प.०५२, अंक १०, निर्णय नं. ६०८१,
पृष्ठ ८५२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाफी
माननीय न्यायाधीश श्री अरविन्दनाथ आचार्य
सम्बत् २०५१ सालको रिट नं.३६४१
आदेश मिति : २०५२/८/१४

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : का.जि.का.न.पा. वडा नं.३१ चारबुर्जा बस्ने वर्ष ५१ को सुरेन्द्रराज द्विवेदी
विरुद्ध

विपक्षी : सञ्चालक समिति, गोरखापत्र संस्थान, काठमाडौं, नेपालसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ विनियमावलीको विनियम ९.१(१) को व्यवस्था संविधानको धारा ११(१) तथा धारा १२(२)(ड) सँग बाभियो भन्नु नै पर्याप्त हुँदैन । संवैधानिक व्यवस्थासँग बाभिएको आधारहरू प्रष्टरूपमा खुलाउन पर्दछ, बाभिएका आधारहरू वस्तुनिष्ठ हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.७)
- ◆ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य हुनका लागि गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम संविधानसँग बाभिएको हुनुपर्ने वा त्यसले संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.७)
- ◆ दुई वर्ष थप्ने वा नथप्ने कुरा संस्थानको स्वविवेकको कुरा हो । संस्थानको आवश्यकतालाई हेरी अनिवार्य अवकाश पाइसकेका कर्मचारीमध्ये दुई वर्ष थप्ने वा नथप्ने निर्णय गर्ने स्वविवेक अधिकार गोरखापत्र संस्थानलाई भएको देखिने । (प्रकरण नं.७)

आदेश

न्या.कृष्णजंग रायमाफी

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, ०४७ को धारा २३ र धारा ८८ अन्तर्गत पर्ने आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा यसप्रकार छ ।
२. निवेदक मिति २०२१/१/१ मा खुला प्रतियोगिताबाट प्रुफ रिडर पदमा नियुक्त पाई विभिन्न मिति र समयमा

विभिन्न पदमा प्रमोशन भई ०४७/५/२३ मा दशौं तहको गोरखापत्रको नायव प्रधान सम्पादक पदमा बहुवा भई आफ्नो बुद्धि र विवेकले भ्याएसम्म इमान्दारी र वफादारीपूर्वक सेवा गरिआएकोमा अचानक तपाईंको सेवा अवधि मिति ०५०/१२/३१ मा ३० वर्ष पूरा हुने भएकोले सञ्चालक समितिको मिति ०५०/१२/३० को निर्णयअनुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, ०४७ परिच्छेद ९ को विनियम ९.१(१) अनुसार ३० वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश हुने हुँदा सोअनुसार मिति ०५१/१/१ देखि अनिवार्य अवकाश दिएको छ भनी अवकाश दिइयो । निवेदकलाई अवकाश दिने निर्णय तथा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त नियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) गैरसंवैधानिक एवं प्रचलित कानुनविपरित त्रुटिपूर्णसमेत छ । निवेदकले गोरखापत्र संस्थानको सेवामा प्रवेश गर्दा वहाल रहेको तत्कालीन विनियमावलीमा ६३ वर्षको उमेर पूरा भएपछि नोकरीबाट अवकाश दिइने व्यवस्था थियो र सोही व्यवस्थालाई स्वीकार गरी निवेदक गोरखापत्र संस्थानको सेवामा प्रवेश गरेको हो । निवेदकको साविक नेपाल कानुनले प्राप्त गरेको हकहित र सुविधमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निवेदकको हकमा विनियमावलीको विनियम ९.१(१) लाई भूतलक्षी प्रभाव दिई प्रयोग गरी निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिएको विपक्षीहरूको काम-कारवाही निर्णय पूर्णत गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) को विपरित हुनुको साथै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) द्वारा प्रदत्त समानताको हक र १२(२) (ड) द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हकसमेतको प्रत्यक्षत विपरित भई उक्त निर्णय र विनियमावलीको विनियम ९.१.१ अमान्य अवैध र बदर भागी छ, विनियमावलीको नियम ९.१(१) संशोधन पूर्व सेवामा प्रवेश गरेका गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीहरूले विनियमावलीअन्तर्गत प्राप्त गरेको ६३ वर्षसम्म सेवा गर्नु पाउने हकहितमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी सो विनियमावली निजहरूको सम्बन्धमा समेत आकर्षित हुने गर्नको लागि ती कर्मचारीका पूर्व स्वीकृति सहमति लिनुपर्ने हुन्छ वा निजहरूलाई विनियमावलीको सम्बन्धमा आफ्नो भनाई भन्ने मौका दिनुपर्छ तर निवेदकसँग कुनै पूर्व सहमति लिएको छैन । साथै संस्थानको विनियमावलीको विनियम ९.१.१ को बनौट गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा १४ र दफा ३३ समेतको विपरित छ । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) निवेदकको हकमा पूर्वाग्रही भेदभाव पूर्णरूपमा र सदासयविहीनरूपमा प्रयोग भए गरिएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) अनुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(१) निष्कृत अमान्य र बदर घोषित गरी निवेदकलाई सो विनियमअन्तर्गत सेवाबाट अवकाश दिने गरी भए गरेको मिति २०५०/१२/३० को निर्णय र अवकाश पत्र तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण काम-कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी साविकबमोजिम आफ्नो पदमा कायम गरी कामकाज गर्न दिनु भन्नेसमेतको आदेश जारी होस् भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालत विशेष इजलासको मिति ०५१/३/२३ को आदेश ।
४. गोरखापत्र संस्थान, संस्थानको कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को निर्माण गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा १४ र ३३ र गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०५१ को नियम १०५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सञ्चालक समितिले निर्माण गरेको हो । गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीको सेवाका शर्तहरू संस्थानले बनाउने विनियममा तोकिने हो र त्यस्तो विनियम श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत भई लागू हुने हो । कर्मचारीहरू कति वर्षमा अनिवार्य अवकाश पाउने हो । यो पनि सेवाशर्तको र विनियमावलीले तोक्ने कुरा हो ।

विपक्षको सेवा ३० वर्ष पुगेको छ र विनियमावलीले ३० वर्ष सेवा पुगेकोलाई अवकाश दिने व्यवस्था गरेको छ । यो व्यवस्था गोरखापत्र संस्थानमा कार्यरत सबै कर्मचारीको हकमा लागू हुन्छ । विनियमको ९.१(१) को व्यवस्था के कसरी संविधानसँग बाझिन गयो । निवेदकले खुलाउन सकेको देखिँदैन । कुनै कानून संविधानसँग बाझिएको प्रश्न नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) अन्तर्गत हेरिने हो तर कुनै कानूनको प्रयोगको अवस्था वा त्यसको दायराबारेको प्रश्न उल्लेखित संविधानको धारा ८८(१) अन्तर्गत जाँचिने होइन । विनियमावलीको विनियम ९.१(१) ले कुनै मौलिक हकमा बन्देज लगाएको देखिँदैन र संवैधानिक प्रावधानको विपरित समेत भएको देखिँदैन । विपक्षको निवेदन जिकिर नै द्विविदायुक्त र विरोधाभाषपूर्ण छ । विपक्षले उल्लेख गर्नुभएको विनियमको दफा ९.१(१) सञ्चालक समितिकै निर्णयबाट संशोधितरूपमा तयार भएको हो र त्यसमा श्री ५ को सरकारको स्वीकृति प्राप्त भई यसले ऐन र नियमको कार्यविधि पूरा भई लागू भएको हो । कानूनअनुरूप निर्माण भई लागू गरिएको विनियमावली अवैध हुँदैन । अनिवार्य अवकाशको सेवा अवधि समाप्त भएपछि थप दुई वर्षको अवधि कर्मचारीको हकको कुरा होइन । निवेदकले द्विविदायुक्त अनिश्चित र आधारहीन कुरालाई लिई रिट निवेदन दिएको देखिँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको सञ्चालक समिति गोरखापत्र संस्थानसमेतको लिखितजवाफ ।

५. नियमबमोजिम दैनिक कजलिष्टमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका अधिवक्ता पन्नामान तुलाधरले मेरो पक्ष संस्थानमा नियुक्ति हुँदा ६३ वर्षसम्म सेवा गर्न पाउने व्यवस्था भएको र त्यही व्यवस्थालाई स्वीकारी सेवामा आएको पछि ०४९ सालमा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावलीमा भएको व्यवस्था मेरो पक्षलाई लागू हुन सक्दैन । विनियमावलीको नियम ९.१(१) संशोधन हुन पूर्व सेवामा प्रवेश गरेका गोरखापत्र संस्थानका कर्मचारीहरूको विनियमावलीअन्तर्गत प्राप्त गरेको ६३ वर्षसम्म सेवा गर्न पाउने हकहितमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी सो विनियमावली निजहरूको सम्बन्धमा समेत आकर्षित हुने शर्तको लागि ती कर्मचारीको पूर्व सहमति हुनुपर्ने हो । सोबमोजिम पूर्व सहमति पनि लिएको छैन । निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने गरेको काम-कारवाही गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) द्वारा प्रदत्त समानताको हक र १०(२)(ड) द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हकसमेतको प्रत्यक्ष त्रुटि हुँदा उक्त निर्णय विनियमावलीको विनियम ९.१(१) अमान्य अवैध घोषित गरी निवेदकले पुनः सेवामा बहाल हुन पाउनुपर्छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
६. गोरखापत्र संस्थानतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री अग्नि खरेलले विपक्षी निवेदकलाई गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली २०४७ को विनियम ९.१(१) ले अवकाशको उमेर ५८ र सेवाअवधि ३० वर्ष कायम गरी ३० वर्ष पुगेको आधारमा अवकाश दिएको हो । निवेदकले एकातिर विनियमावलीको दफा ९.१(१) को अनुसार २ वर्ष थप दिइएन भनी उक्त दफाको वैद्यता स्वीकार्नुहुन्छ भने अर्कोतर्फ दफा ९.१(१) नै अवैध छ भनी त्यसको बदरको माग गर्नुभएको छ । निवेदकको निवेदन अनिश्चित र आधारहीन हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुन पर्ने हो/होइन तर्फ विचार गर्दा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) अनुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(१) निष्कृत्य अमान्य र बदर घोषित गरी निवेदकलाई दिएको अवकाश बदर गरी संस्थानको सेवामा पुनःस्थापना गरिपाऊँ, मुख्य निवेदन जिकिर लिएको देखिन्छ ।
७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) को संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएकोले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून यो संविधानसँग बाझिएको हुँदा

सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाऊँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिनसक्ने रहेको पाइन्छ। निवेदकले आफ्नो निवेदनमा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) द्वारा प्रदत्त समानताको हक र १२(२)(ड) द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हकसमेतको प्रत्यक्ष विपरित भएकोले अमान्य गरिपाऊँ भनी जिकिर लिएको देखिन्छ। विनियमावलीको विनियम ९.१(१) को व्यवस्था संविधानको धारा ११(१) तथा धारा १२(२)(ड) सँग बाभियो भन्नु नै पर्याप्त हुँदैन। संवैधानिक व्यवस्थासँग बाभिएको आधारहरू प्रष्टरूपमा खुलाउन पर्दछ, बाभिएका आधारहरू वस्तुनिष्ट हुनुपर्दछ। निवेदकले संविधानसँग बाभिएको आधारहरू दिन सकेको पाइँदैन साथै गोरखापत्रको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) को प्रयोगको विवाद हो वा विनियम ९.१(१) नै संविधानसँग बाभिएको भन्ने सम्बन्धमा निवेदन स्पष्ट देखिँदैन। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम अमान्य हुनका लागि गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम संविधानसँग बाभिएको हुनुपर्छ वा त्यसले संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको हुनुपर्छ। कसरी बाभियो निवेदकले देखाउन सकेको छैन भने विनियम ९.१(१) मा ३० वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश दिने व्यवस्था सबै कर्मचारीलाई समानरूपमा लागू हुने भएपछि त्यहाँ असमानता भएको देखिँदैन। विनियमावलीको विनियम ९.१(१) को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(ड) समेतको विपरित छ भनी निवेदन जिकिर लिएतर्फ हेर्दा सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशको ५ मा खण्ड (ड) को कुनै कुराले सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्न वा कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा वा रोजगार गर्नको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था भएकोबाट कुनै पेशा वा रोजगारको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्न कानूनले पाउने नै देखिएको र गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिले गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा १४ र ३३ ले दिएको अधिकारअन्तर्गत गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को निर्माण गरी सोही विनियमावलीको विनियम ९.१(१) ले अवकाशको उमेरमा ५८ र सेवाअवधि ३० वर्ष कायम गरेको र निवेदकलाई सेवा अवधि ३० वर्ष पुगेको आधारमा सेवाबाट अवकाश दिएको देखिँदा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, ०४७ को विनियम ९.१(१) को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (२) (ड) सँग बाभिएको भन्ने मिल्ने देखिनआएन। उपरोक्त कारणबाट गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को विनियम ९.१(१) को व्यवस्था अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्नेसमेतको निवेदन जिकिर कानूनसंगत देखिएन। जहाँसम्म विनियम ९.१(१) मा कामकाज चलाउन नभई नहुने विशेषज्ञको हकमा समितिले २ वर्ष थप प्रावधान भेदभावपूर्ण हुँदा बदरभागी छ भन्ने निवेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा दुई वर्ष थप्ने वा नथप्ने कुरा संस्थानको स्वविवेकको कुरा हो। संस्थानको आवश्यकतालाई हेरी अनिवार्य अवकाश पाइसकेका कर्मचारीमध्ये दुई वर्ष थप वा नथप्ने निर्णय गर्ने स्वविवेक अधिकार गोरखापत्र संस्थानलाई भएका देखिन्छ। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाइद्विन्।

उक्त रायमा हामीहरूको सहमत छ।

न्या.केशवप्रसाद उपाध्याय

न्या.अरविन्दनाथ आचार्य

इति सम्बत् २०५२ साल मार्ग १४ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग १० (खण्ड क), पृष्ठ ५३७, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री टोपबहादुर सिंह
सम्बत् २०५३ सालको रिट नं.१९२४
आदेश मिति : २०५४/९/९

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ मदिरा उत्पादनकर्ताले अनुमतिपत्र तथा ऐन-कानूनमा उल्लिखित शर्तहरूलाई अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने ।
- ◆ मदिराको उत्पादन खरिद-बिक्री निकासी-पैठारी सूचना विज्ञापनसमेतको प्रवाहमा ऐन-कानूनको व्यवस्थाको उल्लंघन कसैबाट गर्न नहुने भएकोले सामाजिक मूल्य र मर्यादाविपरित मदिराको उत्पादन खरिद-बिक्री निकासी-पैठारी विज्ञापनको सूचनासमेतको प्रवाहको दूरगामी असरसमेतको विचार गरी सो हुन नदिन श्री ५ को सरकारको ध्यान पुगनुपर्ने । (प्रकरण नं.२५)

आदेश

न्या.टोपबहादुर सिंह

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण निम्नप्रकार छ ।
२. स्वास्थ्य एवं सभ्य नागरिकको निर्माण गर्नु प्रत्येक राज्यको कर्तव्य हो । स्वस्थ शरीरमा नै स्वास्थ्य विचार प्रभावित हुन्छ र त्यही स्वास्थ्य विचारमा नै परिवार, समाज र समग्र राष्ट्रकै भविष्य अडेको हुन्छ । तसर्थ राज्यले सभ्य र स्वास्थ्य नागरिक उत्पादनका लागि चाहिने आवश्यक वातावरणको सिर्जना गरी त्यस कार्यमा बाधक पार्ने तत्वहरूलाई आवश्यकताअनुसार निषेधित र नियन्त्रित गर्नुपर्छ । किनभने देशका सम्पूर्ण जनताको नैतिक, सामाजिक र आर्थिक उत्थानमा नै राष्ट्रको भविष्य निर्भर हुन्छ ।
३. मदिरा मादक पदार्थ सेवनले खास सीमा र अनुपातलाई नाघेपछि सेवनकर्ताको स्वास्थ्य साधन र समयलाई

बर्बाद गर्नुका साथै गृहकलह, सामाजिक अपराध एवं विभिन्न विकृतिहरूलाई बढाउँछ। मदिराको अनियन्त्रित उत्पादन बिक्री-वितरणबाट समाज विखण्डनतर्फ बढी रहेको तथ्य कतिपय नारीले आफ्नो पतिको मदिरा सेवन गर्ने कुलतकै कारणबाट विधवा हुनु परेको र स-साना बालक टुहुरा हुन पुगेको बालकमाथिको हिंसामा बृद्धि भएको, बलात्कार, लुटपाटमा बृद्धि भइरहेछ। आकर्षक उपहार राखी गरिने भड्किलो विज्ञापन आदिको कारणबाट मदिरा सेवन गर्ने प्रवृत्तिमा दिनप्रतिदिन बृद्धि भइरहेको छ। राज्य संयन्त्रले मदिराको बिक्री-विरणमा कुनै नियन्त्रण नगर्दा यो प्रवृत्ति डडेलो जस्तै भइरहेछ। जसको कारण मठ-मन्दिरमा रहने साधु, सन्त एवं विद्या आर्जनका लागि स्कूल क्याम्पस जाने कलिला बालबालिका एवं युवाहरूका मुखबाट दुर्गन्ध आउन थालेको छ। मदिराको अनियन्त्रित उत्पादन बिक्री-वितरण र उपभोगले संस्कृति र सामाजिक व्यवहारको मर्यादालाई नाघी अत्यन्त व्यापक रूप लिन पुगेकोले यो विषय प्रत्येक चेतनशील नागरिकको चिन्तनको विषय बनेको छ। नेपालमा मदिरा सेवन संस्कृति सामाजिक व्यवहारसँग सम्बन्धित भए तापनि शिक्षाको माध्यमद्वारा मदिरा दुर्व्यसनी बारेमा जनेचतना जगाई एवं उत्पादन र बिक्री-वितरणलाई नयाँ मदिरा उद्योग खोल्न रोक लगाएर र चलिरहेको उद्योगहरूको उत्पादन परिणाम निश्चित गरेर तथा मदिरा बिक्री-वितरण गर्ने स्थान र समय तोकी गृह कलह अपराध एवं अन्य सामाजिक विकृतिहरूमा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ। तर यस्तो नियन्त्रण गर्ने अधिकार एवं दायित्व भएको श्री ५ को सरकारले रक्सी उत्पादकहरूको दबावमा सामाजिक उत्थानका लागि गर्ने भनिएका निर्णयहरूसमेत कार्यान्वयन हुनुपूर्व नै कार्यान्वयन नगर्ने र असीमितरूपमा मदिरा बिक्री-वितरणको लागि लाइसेन्स वितरण गर्ने निर्णय गर्नु संवैधानिक एवं कानुनी दायित्वविपरित भएको र अन्य कुनै उपचारको बाटो नहुँदा धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विषयलाई लिई न्यायको लागि आएको छ।

४. हाम्रो हिन्दु धर्म-संस्कृतिमाथि तत्काल दुरगामी प्रभाव पार्न सक्ने बानी-व्यहोरा गलत संस्कार एवं नैतिकतामा ह्रास ल्याउने क्रियाकलापमा नियन्त्रण गर्ने नीति-निर्माण गरी लागू गर्न श्री ५ को सरकारको सामाजिक एवं नैतिक मात्र नभई संवैधानिक दायित्व हुँदा मदिरा बिक्री-वितरणमा नियन्त्रण गर्ने निर्णयलाई फिर्ता लिने निर्णय बदरभागी छ।
५. संविधानको धारा १८ र १९ ले प्रत्येक समुदाय एवं व्यक्तिलाई आफ्नो संस्कृति एवं धर्मको संरक्षण सम्बर्द्धन गर्ने मौलिक अधिकार प्रदान गरेको छ भन्ने धारा ११(३) ले राज्यलाई महिला, बालक, वृद्धको संरक्षण र विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने संवैधानिक कर्तव्य एवं अधिकार प्रदान गरेको छ। सार्वजनिक स्वास्थ्य र नैतिकतालाई प्रमुख स्थान दिई मौलिक हकमा समेत बन्देज लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। संविधानको धारा २५ ले लोककल्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धि गर्नु राज्यको प्रमुख उद्देश्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी न्याय र नैतिकतामा आधारित स्वास्थ्य सामाजिक जीवनको स्थापना र विकास गर्नु राज्यको सामाजिक उद्देश्य हुने स्पष्ट निर्देशन दिएको छ तर यसको विपरित मदिरा बिक्री-वितरणको साथै राष्ट्रियस्तरका पत्रिका गोरखापत्रलगायतका पत्रिकाको मुख पृष्ठमै मदिरा पिउनुपर्नेजस्ता विज्ञापन र विभिन्न सञ्चारका माध्यम रेडियो, टेलिभिजन आदिबाट व्यापकरूपमा प्रसारित गरी र नगरको सोभालाई नै विकृति हुने गरी विज्ञापन बोर्डहरूलाई देशका युवा वर्गलाई अद्योगतितर्फ उन्मुख गर्न प्रेरित क्रियाकलापमा सम्बन्धित निकाय तथा महानगरपालिकासमेत निस्कृय रहेका छन्। मदिरा ऐनतर्फ होटल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री-वितरण (नियन्त्रण) ऐनजस्ता कानूनहरू हाल भए तापनि सरकारको असवेदनशीलताको कारण मृतः प्राय रहेका छन्। यस मञ्चद्वारा श्री ५ को सरकारलाई मदिरारहित दिनको रूपमा घोषणा गर्न लेखि पठाएकोमा र प्रधानमन्त्रीको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कार्यालयबाट अर्थमन्त्रालयलाई आवश्यक कारवाहीको लागि निर्देशनसमेत भएकोमा व्यापारीहरूको दबावमा निर्णय कार्यान्वयन नगरी फिर्ता लिइने कार्य भएबाट समेत प्रत्यर्थीहरूको काम-कारवाही तथा निर्णय संविधान तथा कानुनी दायित्वविपरित भएको हुँदा निवेदकलगायत सार्वजनिक हक एवं सरोकारमा समेत असर पर्न गएको हुँदा निम्न बमोजिमको अदेश जारी गरिपाउँ ।

६. २०५३ साल साउन १ देखि गा.वि.स. वडा तथा उपमहानगरपालिका तथा महानगरपालिकाहरूमा साथै नगरपालिकाहरूमा समेत निश्चित समयमा तोकिएको निश्चित ठाउँबाट मात्र बिक्री-वितरण गरिनुपर्ने सम्बन्धमा भएको निर्णय कार्यान्वयन नगर्न भनिएको सम्बन्धित निकायको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त निर्णय तत्काल लागू गर्नु/गराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ ।
७. राष्ट्रिय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण तथा प्रकाशित मादक पदार्थसम्बन्धी विज्ञापन तत्काल रोक्नु/रोकाउनु तथा शहरका विभिन्न क्षेत्रमा राखिएका साइनबोर्डसमेत हटाउनु/हटाउन लगाउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ ।
८. सार्वजनिक तथा धार्मिक तीर्थस्थलहरूमा मदिरा बिक्री-वितरण रोकेको साथै धार्मिक पर्वहरूको दिन मदिरारहित दिन घोषित गरिपाउँ । स्वास्थ्य विज्ञापन कार्यक्रम बनाई लागू गर्नु/गराउनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ साथै राष्ट्रिय सञ्चारका माध्यमहरूमा प्रसारित विज्ञापन तत्काल रोक्नु/रोकाउनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।
९. यसमा के कसो भएको हो विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु साथै निवेदकको मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई दिन ७ को म्याद दिइआएपछि पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलाशको २०५३/५/१४ को आदेश ।
१०. नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारित हुने सामाग्रीहरू जनसरोकार राख्ने विषयहरू र जनतालाई सुसूचित हुने संवैधानिक हकको प्रत्याभूतिको लागि नेपाल टेलिभिजन कटिवद्ध छ । सोही अनुरूप कानुनले तोकेको निर्दिष्ट कानुनको अधिनमा रहेर यसले सेवा गरिरहेछ । सोही अनुरूप संस्थाको सञ्चालनका लागि विज्ञापन पनि आवश्यक पर्न भएकोले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को अधिनमा रही यस संस्थाले विज्ञापन प्रसारण गरेको हो । विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनमा उठाउनुभएको वियरबाहेक मदिराको विज्ञापन यस संस्थाले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ आएदेखि प्रसारण गरेको छैन र विपक्षीले पनि यो मितिमा यस वियरबाहेक मदिराको विज्ञापन प्रसारण भएको भनेर आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । गदै नगरेको काम कुरालाई गरेको भनी भुङ्गा एवं असत्य व्यहोरा लेखिदिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत नेपाल टेलिभिजनका महाप्रबन्धक तपनाथ शुक्लाको लिखितजवाफ ।
११. रेडियो नेपाल लोककल्याणको लागि चाहिने कला, संस्कृति, संगीत एवं जनतालाई सुसूचित गर्ने उद्देश्यले समाचार प्रसारण गर्ने गरेको छ । रेडियो नेपालबाट प्रसारण हुने कार्यक्रम राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५१ को अधिनमा रही प्रसारण गर्ने गरेको छ । साथै संस्थाको आयको रूपमा रेडियोबाट उक्त ऐन-नियमको अधिनमा रही विज्ञापनसमेत प्रसारण गरिआएको छ । विपक्षीको रिट निवेदनमा मुख्य दावी नै मदिरा बिक्री-वितरण र मदिरा खाउजस्ता कुरा प्रसारण गर्नाले जनमानसमा नराम्रो प्रभाव पायो भन्ने छ । रेडियो नेपालले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन लागू भएदेखि वियरबाहेक मदिराको विज्ञापन गरेको छैन । साथै

विपक्षीले यो कम्पनीको विवरबाहेक मदिरा यो मितिमा रेडियो नेपालबाट विज्ञापन प्रसारण गरियो भनी भन्न सक्नुभएको छैन । असत्य कुरा उल्लेख गरी रिट दिनुभएको छ । असत्य एवं कपोलकल्पित कुरा उल्लेख गरी दुःख दिने एवं दुराशय भावनाले प्रेरित भई प्रत्यर्थी बनाइदिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत रेडियो प्रसारण विकास समितिको तर्फबाट निर्देशक शैलेन्द्रराज शर्माको लिखितजवाफ ।

१२. महानगरपालिकाले रिट निवेदकको के कुन संवैधानिक एवं कानुनी हकाधिकारमा कृष्ण गयो र यसप्रकारबाट अन्याय भयो भनी यस कार्यालयउपर दावी औल्याउन सक्नुभएको छैन । विपक्षीले उजुरीमा दावी लिएबमोजिम मदिरा बिक्री-वितरण सम्बन्धमा गा.वि.स. एवं न.पा.मा इजाजतपत्रको कोटा तोक्ने काम त्यस्तो आदेश सूचना फिर्ता लिने काम सञ्चारमाध्यमबाट प्रसारण गराउने काम यस महानगरपालिकाबाट भएको भनी भन्न सक्नुभएको छैन । मौजुदा ऐन-नियमको यो व्यवस्था विपरित हुने गरी कार्य भयो वा या ऐन-नियम संविधानको यो खण्डसँग बाभिन गयो भनी चुनौती गर्नुभएको छैन । संविधानको निर्देशक सिद्धान्तको सहारा लिन खोज्नुभएको यी सिद्धान्त मार्गदर्शन मात्र हुन् प्रभावकारी व्यवस्था होइनन् । निवेदनमा उल्लेखित धारा १८ संस्कृति र शिक्षाको हक, धारा १९ धर्मसम्बन्धी हक, धारा १२(१)(ड) मा रोजगार उद्योग व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको हक नागरिकलाई प्रत्याभूत गरेको र विपक्षीको निवेदन दावीको भावार्थ यो संवैधानिक व्यवस्थासँग कति सान्दर्भिक देखिँदैन । अतः विपक्षीको रिट निवेदन माग कुनै पनि संवैधानिक एवं कानुनी मार्गमा अवतरण गर्न नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने काठमाडौँ महानगरपालिकाको लिखितजवाफ ।
१३. श्री ५ को सरकारले आ.व. ०५३/५४ भन्दा अगाडिसम्म मदिराको प्रशासनअनुरूप मदिरालाई उच्चकोटी र निम्नकोटी मदिरा भनी २ भागमा विभाजन गरिआएको थियो । उच्चकोटी मदिराको उत्पादनको निमित्त औद्योगिक व्यवसाय ऐनअन्तर्गत इजाजतप्राप्त गरेपछि मदिरा ऐन-नियमअन्तर्गत रही उत्पादन वा बिक्री-वितरण नेपाल अधिराज्यभर गर्न पाउने थियो भने निम्न कोटी मदिराको उत्पादन बिक्री-वितरण ठेक्का प्रथाद्वारा रकम र सरकारी ठेक्का बन्दोवस्त ऐन, २०२० बमोजिम यस विभागसँग भएको कबुलियतनामा र पट्टाको अधिनमा रही सोही जिल्लामा मात्र डिस्ट्रीलरी मदिराको उत्पादन गरी बिक्री-वितरण गर्न पाउने व्यवस्था थियो ।
१४. आ.व. ०५२/५३ को वजेट वक्तव्यको दफा १४१ मा निम्न कोटीको मदिरामा हाल उत्पादनतर्फ समेत ठेक्का व्यवस्था रहेकोमा उत्पादनतर्फ औद्योगिककरण गरी बिक्री-वितरण व्यवस्था मात्र ठेक्काद्वारा राजश्व उठाउने व्यवस्थाको लागि चालू वर्षमा अध्ययन गरिनेछ भन्ने उल्लेख गरियो । त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा श्री ५ को सरकारले उद्योग र अर्थ मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरूसमेत रहेको अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीबाट मिति २०५२/१०/२९ मा श्री ५ को सरकारलाई प्रतिवेदन प्राप्त भयो । जसमा निम्नकोटी मदिरातर्फको हालको ठेक्का व्यवस्था अन्त्य गरी सबै प्रकारको पेय मदिराहरूको उत्पादनतर्फ औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार उद्योग स्थापना गरी मदिरा उत्पादन गर्ने र मदिराको विभाजन (उच्चकोटी र निम्न कोटी) लाई अन्त्य गरी एकीकृत मदिरा प्रशासन सञ्चालन गर्ने जसअन्तर्गत इजाजतप्राप्त डिस्ट्रीलरीहरूले मदिरा ऐन, २०३१ अन्तर्गत रही शक्तिको आधारमा स्वीकृत मापदण्डभित्रका जुनसुकै मदिरा उत्पादन गर्न सक्ने र त्यसरी उत्पादित मदिरा अधिराज्यव्यापीरूपमा बिक्री-वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने सुझाव उल्लेख थियो । उक्त सुझावहरूलाई आ.व.०५३/५४ देखि नै लागू गर्ने भनी श्री ५ को सरकारले २०५२/११/२२ मा नीतिगत निर्णय गरेको थियो । जहाँसम्म गा.वि.स.को वडा, नगर, उपमहानगरपालिकाहरूमा निश्चित समयमा निश्चित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मदिरा बेचबिखनमा व्यापारीहरूको दबावमा निर्णय कार्यान्वयन गरिएन भन्ने कुरा छ, सो सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारले निर्णय नगरेको विषयमा गोरखापत्रमा प्रकाशित समाचारकै आधारमा उक्त व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ। २०५३/०५४ को बजेट वक्तव्यको दफा १४० मा निम्न कोटी मदिराको ठेक्का व्यवस्थामा देखिएको विसंगति हटाउन ठेक्का व्यवस्था खारेज गरी आगामी आ.व.देखि सबै प्रकारका मदिराहरू उद्योगमार्फत् मात्र उत्पादन गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ। संविधानको धारा १२(१) (२)(ड) ले कुनै पनि नागरिकको पेशा रोजगार उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतालाई कानुनबमोजिम बाहेक नियन्त्रण गर्न नसकिने औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम इजाजत लिएर उत्पादन भएको मदिरालाई सीमितरूपमा मात्र बिक्री-वितरण गर्न पाउने गरी नियन्त्रण गर्न नसकिने। मदिरा ऐन, २०३१ तथा नियमहरू २०३३ को अधिनमा रही मदिराको उत्पादन तथा बिक्री-वितरण गर्न पाउने र सोको नियन्त्रण कानुनबमोजिम भएको छ/छैन भनी अनुगमन गर्ने कार्य समय-समयमा विभाग तथा कार्यालयहरूबाट समेत भइरहेको र श्री ५ को सरकारले मदिराको अनियन्त्रित उत्पादन बिक्री-वितरण र उपभोगमा छुट्ट दिएको नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार तत्कालीन बिक्री तथा अन्तशुल्क विभाग हाल परिवर्तित मूल्य अभिवृद्धि कर विभागको तर्फबाट महानिर्देशक नारायणप्रसाद सिलवालको लिखितजवाफ।

१५. गोरखापत्र संस्थान, गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ बमोजिम स्थापना भएको संस्था हो र उक्त ऐनको दफा ३ मा उक्त संस्थान स्वशासित संगठित संस्था हुने भन्ने कुरा उल्लेख छ। त्यसैले उक्त संस्थानले गरेको कार्यमा यो मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिनुपर्ने अवस्था छैन।
१६. नेपाल टेलिभिजन, संस्थान ऐन, २०२८ बमोजिम स्थापना भएको संस्थान हो र उक्त ऐनका दफा ५ मा संस्थान अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था मानिनेछ भनी उल्लेख भएको हुँदा नेपाल टेलिभिजन संस्थानले गरेको कुनै पनि कार्यप्रति यो मन्त्रालयले जवाफदेही लिनुपर्ने अवस्था छैन।
१७. रेडियो नेपाल विकास समिति ऐन, २०१३ बमोजिम स्थापना भएको हो उक्त ऐनको दफा ४ मा सो ऐनबमोजिम स्थापित समिति अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था हुने र सो समितिले व्यक्तिसरह नालेश उजुर गर्न सक्ने र समितिउपर पनि व्यक्तिसरह नालेश उजुर लाग्न सक्ने व्यवस्था भएको हुँदा रेडियो नेपालले गरेको कार्यमा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई रिट दिनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
१८. मदिराको उत्पादन एवं बिक्री-वितरणमा शर्त रही जथाभावी अनियन्त्रित किसिमले बिक्री-वितरणमा कानुन बन्देज लागेको नै हुँदा र वैद्य वस्तुको विज्ञापनमा रोक लगाउने कानुनतः नमिले हुँदा र निम्न कोटीको मदिराको उत्पादनसमेत औद्योगिकरण गरी बिक्री-वितरण मात्र ठेक्काद्वारा राजश्व उठाउने व्यवस्थाका लागि अध्यापन गरिने भन्ने भएको उद्योग र अर्थ मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरूसमेत रहेको टोली गठन भई उक्त टोलीबाट निम्न कोटी मदिराको प्रचलन ठेक्का प्रथाको अन्त गरी सबै प्रकारको पेयपदार्थहरू उत्पादन औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम उद्योग स्थापना गरी गर्ने र मदिराको उच्च कोटी र निम्न कोटीको विभाजनलाई अन्त्य गरी एकीकृत मदिरा प्रशासन सञ्चालन गरी अधिराज्यकाभिन्न बिक्री-वितरण गर्ने सुझावसहितको प्रतिवेदन प्राप्त भई सुझावलाई आ.व. ०५३/५४ देखि लागू हुने भन्ने ०५२/११/२२ मा निर्णयसम्म भएको हो। विपक्षीले जिकिर लिनुभएजस्तो निर्णय भएको होइन। श्री ५ को सरकारको नीतिगत निर्णयको आधारमा तथा कानुनी व्यवस्थाअनुसार मदिरा बिक्री-वितरणमा समय-समयमा मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग र कार्यालयहरूबाट अनुगमन भइरहेको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले खिएको जिकिर गैरकानुनी हुँदा रिट

अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध मन्त्रीपरिषद् सचिवालयसमेत

खारेज योग्य छ, भन्नेसमेत सचिव अर्थमन्त्रालयको लिखितजवाफ रहेछ।

१९. मन्त्रीपरिषद् सचिवालयबाट रिट निवेदकको कुनै पनि हकअधिकारको हनन् भएको नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद् सचिवालयको लिखितजवाफ।
२०. विज्ञापन कानुन निकाल्नु कानुन वर्जित कार्य नभएपछि, विज्ञापन निकालेकै मात्र आधारमा दोषी ठहराउन मिल्दैन। कुन कानुनअन्तर्गत विज्ञापन प्रकाशित गर्नु कसुर हो विपक्षीले देखाउन सक्नुभएको छैन। मदिरा रक्सी, चुरोट, बिडी उत्पादन गर्ने बिक्री-वितरण गर्ने त्यसमा लाग्ने राजश्व असुल्ने आदि श्री ५ को सरकारको नीतिअन्तर्गत पर्दछन् र त्यसलाई एउटा निश्चित कानुनले नियन्त्रण गरेको हुन्छ। तर त्यस्ता वस्तुहरूको विज्ञापन पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइँदैन भन्ने स्पष्ट कानुनको अभावमा र लिखितजवाफवालाले कुनै कानुन उल्लंघन नै नगरेको अवस्थामा रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट अध्यक्ष तुलसीप्रसाद भट्टराईको लिखितजवाफ रहेछ।
२१. निवेदकको मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको नदेखिँदा अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपरेन भन्नेसमेत यस अदालत संयुक्त इजलासको २०५३/७/३० को आदेश।
२२. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदन अधिवक्ता श्री प्रकाशमणि शर्मा तथा विद्वान अधिवक्ता गीता संग्रौलाले वर्तमान नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले जनताको जिउ-धन र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी सामाजिक आर्थिक एवं राष्ट्रिय जीवनको सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी लोककल्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धि गर्ने राज्यको प्रमुख उद्देश्य हुने कुरा राज्यका निर्देशक सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएको छ। उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको हकमा सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग व्यापार वा पेशा वा रोजगारी गर्नका लागि राज्यले कुनै शर्त वा योग्यता तोक्न सक्ने व्यवस्था समेत वर्तमान संविधानले प्रत्याभूत गरेको छ। यस्तो अवस्थामा नेपाल अधिराज्यको विभिन्न क्षेत्रहरूबाट खासगरी शहरी क्षेत्रहरूमा देखिएको मदिराको अनियन्त्रित उत्पादन बिक्री-वितरणबाट सामाजिक, सांस्कृतिक व्यवहारको मर्यादालाई नाघी अत्यन्त नकारात्मक असर परिरहेको छ। खुलारूपमा सञ्चारका माध्यमहरूबाट गरिएको मदिरा र पेय पदार्थसम्बन्धी विज्ञापनले देशको युवा-युवतीहरूमा प्रतिकूल असर परिरहेको छ। मदिरासँग सम्बन्धित ऐन कानुनहरूको कार्यान्वयन स्वयं सरकारबाट हुन सकिरहेका छन्। सामाजिक प्रतिष्ठाका क्षेत्रहरूमा खुलारूपमा भएको मदिरा सेवन तथा भड्किलो तथा उच्छृङ्खल विज्ञापनले समाजमा रहेको युवा वर्गको बौद्धिक क्षमतालाई कुण्ठित गरेको छ, फलस्वरूप समाज विकासको पथमा लम्किनुको सट्टा बलात्कार, आतंक, लुटपाटजस्ता क्रियाकलापले मान्यता पाइरहेको हुँदा यस्तो क्रियाकलापबाट समाजलाई जोगाउने खुल्ला र अनियन्त्रितरूपमा भएको मदिरा बिक्री-वितरण, सञ्चारका माध्यमहरूबाट प्रसारित तथा प्रकाशित मादक पदार्थसम्बन्धी भड्किला विज्ञापनहरू तत्काल रोकन मदिरारहित दिन घोषणा गर्नु तथा सार्वजनिक प्रतिष्ठाका क्षेत्रमा मदिराको बेचबिखन गर्न उत्प्रेषणलगायत परमादेशको आदेश जारी गरिनुपर्दछ भन्ने बहस तथा विपक्षी श्री ५ को सरकार मन्त्री परिषद् सचिवालयसमेतको तर्फबाट बहसको लागि उपस्थित विद्वान सरकारी अधिवक्ता श्री शंकरकुमार श्रेष्ठले रिट निवेदकले विपक्षी बनाउनुभएको जति पनि सरकारी कार्यालयहरू छन् तिनीहरूबाट रिट प्रतिवेदकको कुनै पनि मौलिक हकमा हनन गरेका छैनन्। रिट निवेदकले उठाउनुभएको विषय सार्वजनिक जनचासोको विषय

भएको र त्यस किसिमको सार्वजनिक विषयहरूमा श्री ५ को सरकारको ध्यान पुगेको छ। खुल्लारूपमा मदिरा बेचबिखन भयो भन्ने प्रश्नमा श्री ५ को सरकारले तत्सम्बन्धी ऐन-निर्माण गरी लागू भइरहेको र ऐन कानूनको परिधिभित्र नरही गरिएका काम-कारवाहीमा मात्र श्री ५ को सरकारबाट कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था हुन्छ। स्वयं व्यक्तिको दायित्व र कर्तव्यलाई आफूले नुबेभेर नै समाजमा यसप्रकारका क्रियाकलापले बढावा पाएको देखिन्छ। विज्ञापनको कुरामा समेत श्री ५ को सरकारको निकायबाट त्यसप्रकारको विज्ञापन रोक्ने नभएर सम्बन्धित निकायबाट हेर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ श्री ५ को सरकारको तर्फबाट निवेदकको कुनै पनि हकमा हनन नगरेको हुँदा र निवेदकले सम्बन्धित निकायमा उजुर गर्नुपर्नेमा नगरी रिट क्षेत्रबाट त्यस्तो उपचार दिन मिल्नेसमेत नहुँदा रिट खारेज हुनुपर्दछ भन्ने र विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित हुनुभएको विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधरले मेरो पक्ष महानगरपालिकाले निवेदकको कुनै पनि मौलिक हकमा हनन गरेको छैन। मदिराको बिक्री-वितरण तथा विज्ञापनसम्बन्धी कुनै पनि कार्य मेरो पक्षबाट हुने गर्ने कुरा होइनन्। ऐन-कानूनको परिधिभित्र रहेर नगरक्षेत्रको व्यवस्थित गर्नु मेरो पक्षको दायित्व हुँदा यो कुराबाट निवेदकको हक हनन् भयो भन्ने उल्लेख गर्न नसक्नु भएवाट रिट खारेज हुनुपर्दछ भन्ने र नेपाल टेलिभिजनको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित हुनुभएको विद्वान अधिवक्ता श्री रामकृष्ण निराला तथा रेडियो प्रसारण समितिको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रामकुमार श्रेष्ठले नेपाल टेलिभिजन तथा रेडियो नेपाले ऐनद्वारा निर्दिष्ट गरिएको प्रक्रियाअनुरूप आफ्नो प्रसारण गर्नुपर्ने हुँदा सोहीअनुरूप विज्ञापनलगायत अन्य कार्यक्रमहरू प्रसारण गर्नुपर्ने हुन्छ। राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ अनुरूप भएको कामबाट निवेदकको हक हनन हुन गयो भन्ने अवस्था छैन, तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्छ भनी वहस गर्नुभयो। विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री अग्नी खरेलले गोरखापत्रबाट प्रकाशित हुने कुनै पनि विज्ञापनहरू ऐनद्वारा तोकिएको परिधिभित्र रही गर्नुपर्ने हुन्छ। मदिरा, रक्सी, चुरोट, विडी उत्पादन बिक्री-वितरण गर्ने त्यसमा लाग्ने राजस्व असुलउपर गर्ने श्री ५ को सरकारको नीतिअन्तर्गत पर्ने विषय भएको र ऐनद्वारा नै त्यस्ता कुरामा नियन्त्रण गरेको हुने हुँदा कानून बाहिर गएर गो.प.सं.बाट निवेदकको कुनै पनि हक हनन गरेको नहुँदा रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो।

२३. प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदकको निवेदन मागवमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुनआयो। आज निर्णय सुनाउन तारेख ताकिएएको प्रस्तुत विषयमा इन्साफतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा सार्वजनिक सरोकारको विषय (Public Interest Litigation) का रूपमा श्री ५ को सरकारको स्वीकृति लिएर वा नलिइकन गरिएको मदिराको बेचबिखन तथा सञ्चारका माध्यमहरू रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिकाहरू आदिबाट प्रसारित तथा प्रकाशित विज्ञापनहरू र सार्वजनिक क्षेत्रलगायतका विभिन्न स्थानमा प्रदर्शित खुला विज्ञापन दृश्य पटल आदिबाट खासगरी समाजमा रहेका युवा-युवती बालबालिका र स्कूलमा अध्ययनरत छात्रछात्रामा नराम्रो प्रभाव परी समाजमा विकृति उत्पन्न गराई आउने भावी समाजलाई अज्ञोगतितर्फ धकेल्ने चेष्टा भइरहेकोले त्यस प्रकारको सबै विज्ञापनहरूमा रोक लगाई मदिरा बेचबिखनमा समेत निश्चित समय र ठाउँ तोक्ने तथा मदिरारहित दिन घोषित गरिपाउँ भन्ने मुख्य जिकिर लिएको पाइन्छ।
२४. विपक्षीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा, श्री ५ को सरकारले मदिराको बेचबिखन निश्चित ऐन-नियमको परिधिभित्र गरिआएको, सञ्चारका माध्यमद्वारा प्रसारित विज्ञापनसमेत राष्ट्रिय प्रसारण ऐन तथा नियमावलीको अधिनमा रही प्रसारण भइआएको हुँदा रिट निवेदनको कुनै पनि संवैधानिक हकमा हनन पुऱ्याउने कार्य नभएको र रिट

निवेदकले यो यस्तो कामबाट यो मौलिक हकमा हनन भएको भनी देखाउन नसकेकोबाट रिट जारी हुने स्थिति छैन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत लिखितजवाफ रहेको पाइन्छ ।

२५. निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा कुनै एक विषयमा रिट आदेश जारी गरी पाउने माग गरेको नभई विभिन्न विषयलाई लिई माग गरेको देखिनुको साथै संविधानद्वारा प्रदत्त संस्कृत तथा शिक्षासम्बन्धी हक, धर्मसम्बन्धी हक, रोजगार, उद्योग, व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताजस्ता हकहरूको संरक्षणको माग गर्नुभएको छ भने अर्कोतर्फ उक्त हकहरूमा सार्वजनिक हितका लागि मौलिक हकमा बन्देज लगाउन सकिने कुराहरू पनि उल्लेख गरेको पाइन्छ । वर्तमान नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग ४ मा उल्लेखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको अवलम्बन नभएको भन्नेजस्ता कुराहरू आफ्नो रिट निवेदनमा उद्धृत गरी व्यापकरूपमा सार्वजनिक सरोकारको विवाद विषय (Public Interest Ligation) भएको भन्दै सोअनुरूप विचार गरिनुपर्ने माग रिट निवेदनको व्यहोराबाट देखिन्छ । श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालय बिक्री कर तथा अन्तशुल्क कार्यालयले मदिरा ऐन, २०३१ तथा मदिरा नियमहरू २०३३ को अधिनमा रही मदिरा उत्पादन खरिद, बिक्री, निकासी, पैठारी गर्न अनुमतिपत्र दिने व्यवस्था भएअनुरूप मदिराको उत्पादन, खरिद-बिक्री, निकासी-पैठारी हुने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । श्री ५ को सरकारले मदिराको उत्पादन, बिक्री-वितरण, निकासी-पैठारी गर्ने अनुमतिपत्रको ढाँचा अनुसूचीमा समावेश गरी सोको पीठमा अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले पालन गर्नुपर्ने शर्तहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी मदिरा उत्पादनकर्ताहरूलाई श्री ५ को सरकारले मदिरा उत्पादनसम्बन्धी अनुमतिपत्र मदिरा ऐन, २०३१ तथा मदिरा नियमहरू २०३३ को अधिनमा रही दिने व्यवस्था भएको र मदिरा उत्पादनकर्ताले अनुमतिपत्र तथा ऐन-कानूनमा उल्लेखित शर्तहरूलाई अनिवार्यरूपमा पालन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैगरी मदिरा उत्पादन (खरिद, बिक्री) निकासी, पैठारी गर्न अनुमति प्राप्त गरेको उत्पादनकर्ताले आफ्नो मदिरासम्बन्धी व्यवसायको प्रवर्धन गर्नको लागि सूचना तथा सञ्चारका माध्यमबाट विज्ञापनमार्फत् प्रचार-प्रसार गर्नुपर्ने अवस्था पनि रहन्छ । त्यस्तो प्रचार-प्रसारमा समेत राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ ले तोकेको निश्चित प्रक्रियाअनुरूप गर्नुपर्ने देखिन्छ । निवेदकले मदिराको उत्पादन खरिद-बिक्री अनियन्त्रितरूपमा भइरहेको र सोको विज्ञापनबाट सामाजिक मूल्य, मान्यता र मर्यादाविपरित भइरहेकोले सोको नियन्त्रण हुनुपर्नेदेखि प्रस्तुत निवेदन साथ अदालतमा प्रवेश गरेको पाइयो । तर निवेदकले उपरोक्त बमोजिम त्यस्तो अनुमति प्राप्त व्यक्तिले ऐन-नियमको बर्खिलाप काम गरेको वा पालना नगरेको र ऐन नियममा उल्लेखित व्यवस्थाको प्रतिकूल काम-कारवाही भएकोले मदिराको उत्पादन बिक्री-वितरण, निकासी, पैठारी तथा विज्ञापनहरूमा नियन्त्रण तथा रोक लगाई पाउन कानूनमा व्यवस्था भएअनुरूप सम्बन्धित निकायमा उजुर गरेको र सो निकायबाट कुनै कारवाही हुन नसकेको, भन्नेसमेत रिट निवेदकको भनाइ छैन, तथापि समष्टिगत रूपमा हेर्दा, रिट निवेदकको माग सार्वजनिक मूल्य, मान्यता र मर्यादा एवं सार्वजनिक हित र सरोकारसँग सम्बन्धित विषय हुँदा सामाजिक कर्तव्य र दायित्व बोकेका अधिकारी, कार्यालय वा निकायको ध्यान त्यस दिशातर्फ आकृष्ट गराउन खाजेको प्रष्ट छ । संविधान तथा ऐन-कानूनको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य मानिएको छ भने सार्वजनिक हकहितको प्रवर्द्धन गर्नु राज्यको मुख्य दायित्व पनि हो । सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्न विद्यमान ऐन-नियमहरूको परिपालना गर्ने गराउने काम तत्-तत् क्षेत्रबाट हुनु आवश्यक छ । राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू कुनै अदालतबाट लागू गरिन सक्दैन तर पनि राज्यको क्रियाकलाप र शासन व्यवस्थाको मुख्य मार्ग-निर्देशकको रूपमा रहेको राज्यका नीति-निर्देशक सिद्धान्तहरूको पालना गर्दै जानु प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीको अहम् भूमिका हुनुपर्ने कुरामा कसैको विवाद रहनुपर्ने कुनै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कारण देखिँदैन । तसर्थ मदिराको उत्पादन, खरिद-बिक्री, निकास-पैठारी, सूचना, विज्ञापनसमेतको प्रवाहमा ऐन-कानूनको व्यवस्थाको उल्लंघन कसैबाट गर्न नहुने भएकोले सामाजिक मूल्य र मर्यादाविपरित मदिराको उत्पादन, खरिद-बिक्री, निकासी-पैठारी, विज्ञापनको सूचनासमेतको प्रवाहको दुरगामी असरसमेतको विचार गरी सो हुन नदिन श्री ५ को सरकारको ध्यान पुगनुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

२६. अतः रिट निवेदकको मागबमोजिमको रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट खारेज हुने ठहर्छ । श्री ५ को सरकारको ध्यानाकृष्टको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् यसै आदेशको १ प्रति सम्बन्धित कार्यालयमा पठाई फाइल नियमबमोजिम गरी बभाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. केशवप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०५४ साल पुस ९ गते रोज ४ शुभम् ।

गजानन्द वैद्य विरुद्ध पदमभक्त खरेल

स्रोत : ने.का.प.२०५६, अंक १०, निर्णय नं. ६७९५,
पृष्ठ ७४४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री लक्ष्मणप्रसाद अर्याल
माननीय न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खत्री
सम्बत् २०४९ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं.६४०
फैसला मिति : २०५६/१/९

मुद्दा : गाली-बेइज्जती ।

पुनरावेदक/वादी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.२ बस्ने गजानन्द वैद्य
विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : चक्षु साप्ताहिकको सम्पादक पदमभक्त खरेल

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ वादीको व्यक्तिगत चरित्रलाई लिएर प्रतिवादीले विवादित सामाग्री प्रकाशित गरेको नभई वादीको व्यापारिक हैसियतका सम्बन्धमा लेखिएको देखिन आउँदछ । वादीले गरेको व्यापारका विषयमा खेतल भन्ने विचार राज्यको ध्यान आकर्षित गर्ने उद्देश्यले गरेको हो बेइज्जत गर्ने उद्देश्यले होइन भन्ने प्रतिवादीको प्रतिरक्षात्मक भनाई रहेको देखिन्छ । वादी एक प्रतिष्ठित व्यापारी भएको, त्यस्तो व्यापारीको क्रियाकलापले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रभाव पार्ने सार्वजनिक चासो हुन जाने हुँदा त्यस्तो विषयमा ध्यानाकर्षण गराउनुलाई बदनियत पूर्ण बेइज्जतीको कार्य भनी हाल उचित पनि नदेखिने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ गाली-बेइज्जती मुद्दामा व्यक्तिगत चरित्रमा प्रष्टरूपले आँच आउने कार्य भएको एकिन गर्न सक्ने हुनुपर्दछ । प्रतिवादीको बेइज्जत गर्ने नियत पनि पुष्टि हुनुपर्दछ । सामान्य गोश्वारा प्रकृतिको अभिव्यक्तिबाट बेइज्जतीका तत्वहरू स्थापित भएको भन्न मिल्दैन । संविधानद्वारा प्रत्याभूत विचारको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता अभिव्यक्तिको भाषा, शैली र प्रकृतिमा निर्भर गर्ने नभई कानुनले किटेको दण्डनीय घेराभित्र प्रष्टरूपले पर्नुपर्ने हुन्छ । तसर्थ प्रतिवादीले वादीको बेइज्जती नै गर्ने नियतबाट सो छापी वादीको बेइज्जती गरेको भन्न नमिल्ने हुँदा बेइज्जती ठहर गरेको सुरु जि.अ.को इन्साफ उल्टी गरी प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मिलेकै हुँदा सदर हुने । (प्रकरण नं.१३)

फैसला

न्या. लक्ष्मणप्रसाद अर्याल

१. पुनरावेदन अदालत पाटन लतिलपुरको २०४९/७/१८ को फैसलाउपर चित्त नबुभी वादीको पुनरावेदन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

परिआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ ।

२. म फिरादी उद्योगी र व्यापारी हुँ । विपक्षी प्रतिवादीले २०४४ सालको भाद्रको अन्तिम सातातिर मेरो कार्यालयमा आई म पत्रकार हुँ रु.दश हजार दिनपुन्यो भन्दा मैले यसरी कम्पनीको पैसा दिन मिल्दैन भन्दा निजले क्रुद्ध भई आफ्नो चक्षु पत्रिकामार्फत् बदनाम गराउँछु भनी धम्की दिएको र आफ्नो पत्रिका चक्षुको वर्ष १०, अंक १३, मिति २०४४/६/३० ऐ.को अंक १४, मिति २०४४/७/११, अंक १५, मिति २०४४/७/२० मा मलाई दोषपूर्ण तथा मिथ्या लान्छना लगाई वैद्य निलम काण्ड खोतले धेरै काण्ड उदाङ्गिने तस्करहरूको अर्को मुहान फेला पर्ने वैद्य निलम काण्डको दोस्रो भाग शीर्षकहरूअन्तर्गत श्रीमती निलम पाण्डेसँग फिरादीको सम्बन्ध तस्करी लागू पदार्थको कारोवार गरेको जस्तो असत्य आपत्तिजनक र बेइज्जतिपूर्ण लान्छना र दोष लगाई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ र ५(१)(२) बमोजिम प्रतिवादीले कसूर गरेको हुँदा हदैसम्म सजाय गरी ऐनको दफा १२ बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गजानन्द वैद्यको फिराद पत्र ।
३. विपक्षीको सार्वजनिक प्रश्नसँग सम्बन्ध राख्ने आचरणको विषयमा बुझिनेसम्मको कुरा मात्र नियतले श्री ५ को सरकारद्वारा चासो राख्नुपर्ने कुरामा म फिरादीले प्रकाश गरेको हुँ । यस्तोमा निजले आफ्नो बेइज्जति भएको भन्न कदापि मिल्दैन । चक्षु प्रकाशनलाई क्षति पुऱ्याउने नियतले यो मुद्दा दायर गरेको हुँदा विपक्षीलाई नै गाली-बेइज्जति ऐन, २०१६ को दफा १० बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको चक्षुका सम्पादक पदमभक्त खरेलको प्रतिउत्तर पत्र ।
४. उक्त समाचारका शब्दहरू अपमानजनक देखिँदा गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम प्रतिवादीले वादीको बेइज्जती गरेको ठहर्छ, सो ठहर्नाले ऐ. ऐनको दफा ५ बमोजिम प्र.लाई रु.५००/- जरिवाना हुन्छ र ऐ. ऐनको दफा १२ बमोजिम रु.१०००/- वादीले क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको का.जि.अ.को मिति २०४६/६/२८ को फैसला ।
५. सुरु का.जि.अ.को फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ र मु.ऐ. अ.बं. १८४, १८५ समेतको विपरीत हुँदाबदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको चक्षुका सम्पादक पदमभक्त खरेलको वा.अं.अ.मा परेको पुनरावेदन पत्र ।
६. यसमा चक्षु साप्ताहिक वर्ष १०, अंक १५ मा प्रणव प्ररसको पत्रसमेत प्रकाशित गरेको परिप्रेक्ष्यमा सुरु जि.अ.ले गरेको इन्साफ विचारणीय हुँदा अ.बं. २०२ नं.बमोजिम विपक्षी भिकाई पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको वा.अं.अ.को २०४७/७/७ को आदेश ।
७. रुपैयाँ नदिएको रिस वादीमाथि पोख्नु थियो भने वादीकै सम्बन्धमा मात्र प्रकाशित गरिएको हुनुपर्ने सो नभए समेतबाट रुपैयाँ नदिएकोमा रिस राखी उक्त सामानहरू प्रतिवादीले प्रकाशित गरेका हुनु भनी विश्वास गर्न समेत मिलेन । तसर्थ उपरोक्त कारण प्रमाणबाट वादी दावी नपुग्ने ठहराउनुपर्नेमा प्रतिवादीले वादीलाई गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३ बमोजिम बेइज्जती गरेको ठहराएको सुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ गल्ती हुँदा उल्टो भई वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालतको २०४९/७/१८ को फैसला ।
८. दावी बमोजिम गाली-बेइज्जती ठहराउनुपर्नेमा गाली-बेइज्जति ठहर गरेको सुरु इन्साफ उल्टी हुने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत ललितपुरको फैसला उल्टी गरी वादी-दावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

९. प्रतिवादीलाई सफाई दिई वादी दावी नपुग्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ फरक पर्न जाने देखिँदा विपक्षी भिकाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत यस अदालत संयुक्त इजलासको २०५५/३/१ को आदेश ।
१०. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले मेरो पक्षलाई विपक्षी चक्षु साप्ताहिक पत्रिकाका प्रकाशक तथा सम्पादकले आफ्नो उक्त पत्रिकामा विभिन्न शीर्षक राखी त्यसमा लेखिएका कुरा पढ्न र सुन्न लायक नभई मेरो पक्ष प्रतिष्ठित व्यपारीको इज्जत प्रतिष्ठामा धक्का पुग्ने किसिमले बेइज्जतीपूर्ण कुराहरू उल्लेख गरेबाट गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ बमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्ने स्थिति हुँदा बेइज्जती गरेको ठहर गरी सजायसमेत गर्ने गरेको सुरु जि.अ.को फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालतको इन्साफ उल्टी हुनुपर्दछ भन्ने र विपक्षी प्रतिवादीको तर्फबाट वहसको लागि उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामजी विष्टले मेरो पक्षले विपक्षी वादीको कुनै पनि इज्जत प्रतिष्ठामा धक्का पुग्ने गरी बदनियतपूर्ण तरिकाले लेख प्रकाशित गर्नुभएको नभई आफूकहाँ प्राप्त भएका समाचार लेखमात्र ऐन संविधानले प्रदान गरेको अधिकारभित्र रहेर छान्ने प्रकाशन गर्ने काम गर्नुभएको हो । त्यसैले पुनरावेदन अदालतले वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी गरेको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनुपर्ने स्थिति छ भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।
११. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले गरेको इन्साफ मनासिव वेमुनासिव के रहेछ सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भई इन्साफतर्फ विचार गर्दा यसमा पुनरावेदक वादीले प्रतिवादी चक्षु साप्ताहिकका प्रधान सम्पादक तथा प्रकाशक पदमभक्त खरेलले आफ्नो चक्षु पत्रिकाको वर्ष १०, अंक १३, मिति २०४४/६/३० ऐ. अंक १४, मिति २०४४/७/११ ऐ.को अंक १५, मिति २०४४/७/२० मा दोषपूर्ण तथा मिथ्या लान्छना लगाई बेइज्जतीपूर्ण कुराहरू प्रकाशित गरी र सोही पत्रिकाको वर्ष १०, अंक २५, मिति २०४४/९/२४ मा रोषपूर्ण मिथ्या लान्छना लगाई बेइज्जतीपूर्ण कुराहरू उल्लेख गरी गाली-बेइज्जती ऐन, २०१६ को दफा ३, दफा ५(१)(२) बमोजिमको कसूर गरेको हुँदा हदैसम्म सजाय गरी ऐ.को दफा १२ बमोजिमको क्षतिपूर्तिको माग गरी बेगला-बेगलै फिराद दायर भइआएको देखिनआयो ।
१२. प्रतिवादीले आफ्नो पत्रिका त्यसप्रकार प्रकाशित लेखहरूका सम्बन्धमा विभिन्न पत्रिकामा आ-आफ्ना प्रतिक्रियाहरूसमेत व्यक्त गरी लेखिएको देखिन्छ । प्रतिक्रिया नामक साप्ताहिक पत्रिकाको २०४४/७/१६ को अंकमा प्रतिवादीले प्रकाशित गर्न नहुने प्रकाशित गरेमा क्षोभ प्रकट गरिसकेको स्मरण साप्ताहिकको २०४४/१०/२ को अंकमा वादीको व्यक्तिगत चरित्र र प्रतिष्ठा राम्रो भएको भनी प्रकाशित भएको सरोकार नामक साप्ताहिक पत्रिकाका वादीको चरित्र हत्या गरिएको भन्ने कुरामा आपत्ति जनाएको वादीका सम्बन्धमा प्रकाशित सुधा सागरको २०४४/७/२७ को अंक पित पत्रकारिता हो भनिएको त्यसैगरी २०४४/७/१३ मा नयाँ आवाज पत्रिकामा वादीका सम्बन्धमा कपोलकल्पित पित पत्रिका हो भनी व्यक्त गरेको पाइन्छ । यसरी वादीका सम्बन्धमा प्रतिवादीले प्रकाशित गरेको कुरा पत्रकारिताको मर्यादा अनुकूल नभएको भन्ने देखिनआएको छ ।
१३. वादीले मुख्य आपत्ति जनाएको विषय वैद्य निलम काण्ड भन्ने उल्लेखित विषयमा देखाई निलम वैद्यको सम्बन्धका कुरा उल्लेख गरी पूर्ण र भुङ्गा-लान्छनापूर्ण कुरा लेखिएको भन्ने उल्लेख भएको भन्नेसमेत देखिनआएको छ । निलम पाण्डेको विषयमा लेखिएको आपत्तिजनक लेखमा निजसमेतले कानूनतः आपत्ति जनाएको मिसिलहरूबाट देखिन आएका छैन । पत्रकारले पालन गर्नुपर्ने नैतिक आचरण र दण्डनीय गाली-बेइज्जतिको विषयमा एउटै

नभई फरक-फरक हुन्छ। वादीको व्यक्तिगत चरित्रलाई लिएर प्रतिवादीले विवादित सामग्री प्रकाशित गरेको नभई वादीको व्यापारिक हैसियतका सम्बन्धमा लेखिएको देखिन आउँदछ। वादीले गरेको व्यापारका विषयमा खोतल्ने भन्ने विचार राज्यको ध्यान आकर्षित गर्ने उद्देश्यले गरेको हो, बेइज्जत गर्ने उद्देश्यले होइन भन्ने प्रतिवादीको प्रतिरक्षात्मक भनाई रहेको देखिन्छ। वादी एक प्रतिष्ठित व्यापारी भएको, त्यस्तो व्यापारीको क्रियाकलापले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रभाव पार्ने सार्वजनिक चासो हुन जाने हुँदा त्यस्तो विषयमा ध्यानाकर्षण गराउनुलाई बदनियतपूर्ण बेइज्जतीको कार्य भनी हाल उचित पनि देखिँदैन।

१४. गाली-बेइज्जती मुद्दामा व्यक्तिगत चरित्रमा प्रष्टरूपले आँच आउने कार्य भएको एकिन गर्न सक्ने हुनुपर्दछ। प्रतिवादीको बेइज्जत गर्ने नियत पनि पुष्टि हुनुपर्दछ। सामान्य गोश्वारा प्रकृतिको अभिव्यक्तिबाट बेइज्जतीका तत्वहरू स्थापित भएको भन्न मिल्दैन। संविधानद्वारा प्रत्याभूत विचारको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता अभिव्यक्तिको भाषा, शैली र प्रकृतिमा निर्भर गर्ने नभई कानूनले किटेको दण्डनीय घेराभित्र प्रष्टरूपले पर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ प्रतिवादीले वादीको बेइज्जती नै गर्ने नियतबाट सो छापी वादीको बेइज्जती गरेको भन्न नमिल्ने हुँदा बेइज्जती ठहर गरेको सुरु जि.अ.को इन्साफ उल्टी गरी प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गोपालप्रसाद खत्री

इति सम्बत् २०५६ साल वैशाख ९ गते रोज ५ शुभम्।

प्रेमनाथ तिवारी विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री टोपबहादुर सिंह
सम्बत् २०५४ सालको रिट नं. २८३०
आदेश मिति : २०५६/१/२२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थानको तह-६ अंग्रेजी प्रुफ रिडर पदमा कार्यरत प्रेमनाथ तिवारी
विरुद्ध

विपक्षी : गोरखापत्र संस्थान ,केन्द्रीय कार्यालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा, सर्त विनियमावली, २०५२ को विनियमावलीको अनुसूची १३ बमोजिम गर्नुपर्ने कानुनी दायित्व पूरा नगरी अंक प्रदान गरेको वेरीत भएको देखिएकोले र त्यस्तो कानुनी त्रुटी रहेकोमा त्यस्तो कानुनी त्रुटी कसैको उजुरीबाट देखिएमा उक्त विनियमावलीको विनियम ६९ बमोजिम उजुरी हेर्न पाउने सञ्चालक समितिले सच्याउन सक्ने नै देखिँदा उजुर नगर्नेको हकमा कानून र न्यायको रोहमा हेर्न नमिल्ने भन्ने निवेदन जिकिर र विद्वान कानून व्यवसायीको बहससँग सहमत हुन मिलेन । साथै प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको संवैधानिक वा कानुनी हक हनन भए/नभएको भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकसमेत सम्भाव्य उम्मेदवार देखिएका र निजहरूको कानूनबमोजिम अंक गणना गरिनुपर्नेमा सो नगरेको भए कानुनी हकमा आघात परेको छ कि भन्ने सम्बन्धमा विचारणीय हुन्थ्यो । तर सम्भाव्य उम्मेदवारहरू सबैको हकमा कानूनबमोजिम सञ्चालक समितिले गरेको अंक गणनाबाट निस्केको निर्णयलाई कानुनी हक हनन् भएको मान्न मिलेन । (प्रकरण नं.८)

आदेश

न्या.हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकारको छ ।
२. निवेदक २०३२ सालमा तह २ मा अस्थायी नियुक्ति पाई संस्थानको सेवामा प्रवेश गरी मिति २०३४/११/५ मा संस्थानको निर्णयअनुसार सोही पदमा स्थायी नियुक्ति पाई २०३५/९/५ मा तह-३ मा, २०३७/२/८ मा तह-

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

४ मा, २०४०/३/१४ मा तह-५ र २०४७/५/२३ मा हाल बहाल रहेको तह-६ मा बढुवा भई संस्थानमा कार्यरत रहिआएको छु। हाल कार्यरत रहेको भन्दा माथिल्लो तहको पद बढुवाबाट पूर्ति गर्ने भनी संस्थानले सूचना प्रकाशित गरेकोमा सूचनामा उल्लेख भएका योग्यताहरू आफूमा निहित भई उक्त पदमा बढुवा हुनको लागि बढुवाको फारामसमेत भरी पदपूर्ति समितिको मिति ०५४/६/१० को सिफारिसअनुसार बढुवामा सिफारिस भई मिति ०५४/६/१२ मा अन्तिम नामावली प्रकाशित भएकोमा सर्वोत्तमलाल राजभण्डारी तथा महेन्द्रलाल श्रेष्ठले उजुरी दिएकोमा निजहरूको उजुरी खारेज भएको छ। उजुरी छानविनको लागि सञ्चालक समितिको मिति २०५४/८/१५ को निर्णयअनुसार छानविन कार्यदल गठन गरिएकोमा उक्त छानविन कार्यदलले समेत २०५४/८/२५ मा निवेदकले पाएको बढुवा कानूनसम्मत रहेको छ भनी प्रतिवेदन पेश गरेको छ। कार्यदलले प्रतिवेदन पेश गरेपश्चात् मिति २०५४/९/८ मा बढुवा सिफारिसमा उजुर नै नगरी चित्त बुभाई बस्ने प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रलाई सबैभन्दा बढी अंक श्री मधुसुदन मिश्रले पाउने देखिएकोले निजले उजुर गरेको नदेखिए तापनि अरू उजुरी कर्ताहरूको छानविनको सिलसिलामा पदपूर्ति समितिले गणना गरेको अंक फरक पर्न गएको कारण पदपूर्ति समितिले प्रेमनाथलाई बढुवा गर्ने गरी गरेको सिफारिस खारेज गरी बढी अंक प्राप्त गर्ने मधुसुदन मिश्रलाई बढुवा गर्ने निर्णय गरियो भनी प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिबाट निर्णय गरियो। बढुवा सिफारिसलाई चित्त नबुभाई उजुरी गर्ने कर्मचारीको हकमामात्र सीमित रही निर्णय गर्नुपर्नेमा प्रत्यर्थी मधुसुदनसमेतको सम्बन्धमा गरेको सञ्चालक समितिको निर्णयमा संस्थानको विनियमावली, २०५२ को विनियम ६८ तथा ६९ को प्रत्यक्ष त्रुटी रहेको छ। दावी उजुर गर्न पाउने हकलाई नै परित्याग गरी निवेदकको बढुवालाई स्वीकार गरिसकेका प्रत्यर्थीलाई स्वयं निर्णयकर्ताले नै पक्षको स्थान ग्रहण गरी गरिएको बढुवा न्यायको रोहमा कायम रहन सक्दैन। संस्थानको विनियमावली, २०५२ मिति २०५२/५/२६ मा लागू भएको छ। विनियमावली पहिलो पटक बाहेक भनी बाहेक गरेको आ.व. २०५२/०५३ को का.स.मु.वापत अंक घटाउन विनियमावलीको अनुसूची-१३ ले मिल्दैन। निवेदकको आ.व.०५२/०५३ को का.स.मु.वापतको अंक घटाउने गरी भएको निर्णय अनुसूची-१३ को सर्वथाविपरित छ। संस्थानमा रिक्त रहेका पदहरू बढुवाबाट पूर्ति गर्दा विनियम १२ बमोजिम गठित पदपूर्ति समितिको सिफारिसमा मात्र गर्नुपर्ने व्यवस्था विनियमावलीको ५८ मा रहेको छ। समितिले सिफारिस गरेको निवेदकलाई बढुवा नगरी समितिको सिफारिस विना नै प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रलाई बढुवा गर्ने गरी भएको निर्णय विनियम १२ तथा ५८ को प्रतिकूल हुनुका साथै एक पटक कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त निकायबाट अंक दिई सोको अनुमोदन समेत भइसकेपश्चात् अनधिकृत तवरबाट सो अंक घटाएको कार्य वदनियतपूर्ण भएकोले निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ कोधारा ११(१), १२(२)(ड) र धारा १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेकोले पदपूर्ति समितिले सिफारिस नै नगरेका प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रलाई बढुवा गर्ने गरी प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिले गरेको मिति २०५४/९/८ को निर्णय तथा सोको आधारमा प्रकाशित २०५४/९/१६ को सूचना तथा मधुसुदन मिश्रलाई गैरकानुनी तवरबाट दिइएको बढुवा नियुक्ति एवं पदस्थापनलगायत सो सम्बन्धमा भए/गरेका काम-कार्यवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी तह-७ को प्रमुख प्रुफ रिडर पदमा विनियम बमोजिम निवेदकलाई बढुवा गरी पदस्थापन गर्नु/गराउनु भनी परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा-आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

३. पदपूर्ती समितिले विपक्षी निवेदकलाई बढुवाको सिफारिससम्म गरेको हो निर्णय गरेको होइन। बढुवाको सिफारिसको अधिकार पाएको पदपूर्ति समितिले कर्मचारीको सम्पूर्ण कागजात नहेरी कुनै कर्मचारीको बढुवाको

सिफारिस गर्दछ भने त्यसलाई गैरकानुनी घोषित गर्ने अधिकार सञ्चालक समितिलाई हुन्छ। मैले उजुरी नदिएको भन्दैमा पदपूर्ति समितिको सिफारिस सञ्चालक समितिले बाध्यात्मकरूपले पालना गर्नेपर्ने भन्ने छैन। पदपूर्तिजस्तो जिम्मेवारपूर्ण निकायले कर्मचारीहरूको सम्पूर्ण तथ्यलाई अवलोकन गरी विनियमावली, २०५२ को विनियम ६२ लाई बाध्यात्मकरूपले पालना गर्नुपर्नेमा आत्मनिष्ठ र स्वइच्छाचारी तरिकाले सिफारिस गरेकाले ऐन-नियमअनुसार प्राप्त आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी सञ्चालक समितिले निर्णय गरेको हुँदा मेरो बहुवाको निर्णय सदर भई विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मधुसुदन मिश्रको लिखितजवाफ।

४. मिति २०५४/६/१२ मा बहुवाको लागि अन्तिम नामावली प्रकाशन गर्दा बहुवाको लागि सिफारिस भएका विपक्षी निवेदक प्रेमनाथ तिवारीको तत्कालीन समयमा पदपूर्ति समितिले गणना गरेको अंक फरक पर्न गएको कारण पदपूर्ति समितिले निज प्रेमनाथ तिवारीलाई बहुवा गर्ने गरिएको सिफारिस गो.प.सं. सञ्चालक समितिबाट खारेज गरी बढी अंक प्राप्त गर्ने मधुसुदन मिश्रलाई बहुवा गर्ने अधिकार कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावलीको विनियम ६९ बमोजिम यस सञ्चालक समितिलाई भएअनुरूप नै उक्त निर्णय गरिएको हो। विपक्षीको भनाई अनुसार छानविन कार्यदलले निकालेको निष्कर्ष र ठहरलाई मात्र अवलम्बन गर्ने हो भन्ने सञ्चालक समितिलाई विनियम ६९ बमोजिमको अधिकार दिनुको मतलब रहँदैन। कर्मचारीलाई कार्यसम्पादन मूल्यांकनको कति नम्बर दिने भन्ने कुरा अधिकार प्राप्त सम्बन्धित कर्मचारी तथा पुनरावलोकन समितिले विचार गर्ने कुरा हो। समानस्तरका कर्मचारीलाई समान नम्बर दिनुपर्छ भनी विनियमावलीले कुनै व्यवस्था गरेको छैन। सञ्चालक समितिले विपक्षीको कार्यसम्पादन मूल्यांकनबाट प्राप्त अंक हटाउने तथा घटाउने कार्य गरेको छैन। विनियम ६९ ले अधिकृत कर्मचारीको बहुवाको सम्बन्धमा उजुरी पर्न आएमा त्यसको छानविन गरी टुंगो लगाउने अधिकार सञ्चालक समितिलाई दिएको र सञ्चालक समितिले गरेको निर्णयबमोजिम त्यस्तो उजुरी टुंगो लाग्ने भएबाट विपक्षीको भनाई विनियम ६९ लाई निष्कृत्य पार्न खोज्नु हो। बहुवाको सिफारिसमा चित्त नबुझी पर्न आएको सर्वोत्तमलाल राजभण्डारी र महेन्द्रलाल श्रेष्ठको उजुरीको आधारमा अधिकार प्राप्त निकाय सञ्चालक समितिले छानविन गरी निर्णय गर्दा विपक्षीको कुनै कानुनी तथा सवैधानिक हक हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान, ऐ.को सञ्चालक समिति र ऐ.समितिका अध्यक्षको संयुक्त लिखितजवाफ।
५. प्रत्यर्थी सर्वोत्तम लाल राजभण्डारी र महेन्द्रलाल श्रेष्ठले म्याद तामेल भएकोमा लिखितजवाफ नफिराई म्याद गुजारी बसेको मिसिलबाट देखिन्छ।
६. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुनआएको प्रस्तुत विषयमा निवेदकको आ.व. २०५२/०५३ को कार्यसम्पादन मूल्यांकन वापत अंक घटाई न्यून अंक दिइएको र बहुवा समितिले बहुवा सिफारिसको अन्तिम नामावली प्रकाशित गरेपछि सो सिफारिसउपर प्रत्यर्थी सर्वोत्तमलाल राजभण्डारी र महेन्द्रलाल श्रेष्ठको उजुरी परी निजहरूको उजुरी खारेज भएकोमा उक्त सिफारिसलाई चित्त बुझाई उजुर नै नगर्ने प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रलाई बहुवा गर्ने निर्णय बदर गरी निवेदकलाई बहुवा गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर र कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६९ बमोजिम अधिकृत कर्मचारीको बहुवाको सम्बन्धमा उजुरी पर्न आएमा त्यसको छानविन गरी टुंगो लगाउने अधिकार सञ्चालक समितिलाई भएअनुरूप मधुसुदन मिश्रले उजुर नगरे पनि अन्य उजुरकर्ताको उजुरीको छानविनको क्रममा

बहुवाका लागि सिफारिस भएका निवेदक प्रेमनाथ तिवारीको पदपूर्ति समितिले गणना गरेको अंक फरक नै गएको कारण निवेदकको बहुवाको सिफारिस खारेज गरी बढी अंक प्राप्त गर्ने मधुसुदन मिश्रलाई बहुवा गर्ने निर्णय गरिएको र निवेदकको मात्र कार्यसम्पादन मूल्यांकनको अंक हटाउने तथा घटाउने कार्य नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुपर्छ भन्ने लिखितजवाफ भएको देखिन्छ ।

७. आज निर्णय सुनाउन तारेख मुकरर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले पदपूर्ति समितिले गरेको बहुवा सिफारिसको अन्तिम नामावली प्रकाशित भइसकेपछि चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र उजुरी गर्नुपर्नेमा सो नगरी बहुवाको हक नै परित्याग गरी निवेदकको बहुवालाई स्वीकार गरिसकेका प्रत्यर्थी मधुसुदनलाई सञ्चालक समितिले नै पक्षको स्थान ग्रहण गरी बहुवा गरेको र निवेदकलाई आ.व. २०५२/०५३ को विनियमावली विपरित न्यून अंक दिएको त्रुटीपूर्ण हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थानसमेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र पोखरेल र प्रत्यर्थी मधुसुदनको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री विजयराज शाक्यले संस्थानको विनियमावलीअनुसार बहुवाको उजुरी सुन्ने अधिकार पाएको सञ्चालक समितिले छानविन गर्दा पदपूर्ति समितिले अंक जोड्दा गरेको गल्तीलाई सच्याउन पाउने नै हुँदा जोड्दा फरक परेको अंक सच्याई बढी अंक पाउने मधुसुदनलाई बहुवा गर्ने निर्णय गरेको हो । पदपूर्ति समितिलाई सिफारिस गर्न अधिकार भएको र बहुवाको अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार सञ्चालक समितिको हो । पदपूर्ति समितिको भूल र गल्तीबाट प्रत्यर्थी मधुसुदनको प्राप्त सुविधा वा हक अपहरण हुन नसक्ने हुँदा अधिकारसम्पन्न निकायबाट भूल सच्याई गरेको निर्णयले निवेदकको कुनै हकमा असर नपरेको र आ.व. २०५२/०५३ को कार्यसम्पादन मूल्यांकनवापत सबै संभाव्य उम्मेदवारहरूलाई न्यून अंक दिइएकोले त्यसबाट निवेदकलाई तात्त्विक असर परेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको वहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।

८. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा पदपूर्ति समितिको सिफारिसउपर चित्त नबुझ्ने कर्मचारीले कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६९ बमोजिम उजुरी गरेमा सञ्चालक समितिले सो उजुरी ६० दिनभित्र टुंगो लगाई पहिले प्रकाशित बहुवा सिफारिसको नामावलीमा संशोधन गर्नुपर्ने भए सोको सूचना पदपूर्ति समितिलाई दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सोही विनियमावलीको अनुसूचि १३ को ९ मा यो विनियमावली लागू भएपछि कर्मचारीले पहिलोपटक कार्यसम्पादन मूल्यांकन फारम भरी पेश गर्नुपर्ने अवधि साउन ७ गतेको सट्टा असोज मसान्तसम्म कायम हुनेछ । मनासिव माफिकको कारण वेगर तोकिएको समयभित्र पेश नगरी त्यसपछि पेश गरेमा कार्यसम्पादन गरेवापत प्राप्त गरेको कुल प्राप्तांकबाट पाँच अंक घटाइनेछ । यो विनियमावली लागू भएपछि पहिलोपटक बाहेक कार्यसम्पादन मूल्यांकन फारम भरी पेश गर्ने कर्मचारीले असोज १५ गतेपछि सुपरीवेक्षकसमक्ष पेश गरेको मूल्यांकन फारमलाई न्यून अंक दिइनेछ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मिति २०५२/५/२६ देखि लागू भएको र पहिलो पटक आ.व. २०५२/०५३ को कार्यसम्पादन मूल्यांकन फारम पेश गर्ने अवधि असोज मसान्त भएकोमा गोरखापत्र संस्थानबाट इजलाससमक्ष प्राप्त सक्कल फायल हेर्दा सबै उम्मेदवारहरूले आ.व. २०५२/०५३ को कार्य सम्पादन मूल्यांकन फारम २०५२ असोज मसान्तभित्र पेश नगरेको र आ.व. २०५३/०५४ कार्यसम्पादन मूल्यांकन फारमसमेत तोकिएको समयभित्र पेश नभएकाले उपरोक्त कानुनी व्यवस्थाबमोजिम सबै उम्मेदवारहरूको

प्रेमनाथ तिवारी विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेत

आ.व.०५२/०५३ र आ.व.२०५३/०५४ का लागि पाँच अंक घटाएको र न्यून अंक प्रदान गरेको देखिन्छ। यसरी अंक प्रदान गर्दा प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रले सबैभन्दा बढी ५१.६४ अंक प्राप्त गरेको देखिँदा सो बमोजिम मधुसुदन मिश्रलाई बढुवा गर्ने गरेको सञ्चालक समितिको निर्णय रितपूर्वक नै देखियो। पदपूर्ति समितिले उक्त विनियमावलीको अनुसूची-१३ बमोजिम गर्नुपर्ने कानुनी दायित्व पूरा नगरी अंक प्रदान गरेको वेरित भएको देखिएको र त्यस्तो कानुनी त्रुटी रहेकोमा त्यस्तो कानुनी त्रुटी कसैको उजुरीबाट देखिएमा उक्त विनियमावलीको विनियम ६९ बमोजिम उजुरी हेर्न पाउने सञ्चालक समितिले सच्याउन सक्ने नै देखिँदा उजुर नगर्नेको हकमा कानुन र न्यायको रोहमा हेर्न नमिल्ने भन्ने निवेदन जिकिर र विद्वान कानुन व्यवसायीको वहससँग सहमत हुन मिलेन। साथै प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको संवैधानिक वा कानुनी हक हनन भए/नभएको भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकसमेत सम्भाव्य उम्मेदवार देखिएको र निजहरूको कानुनबमोजिम अंक गणना गरिनुपर्नेमा सो नगरेको भए कानुनी हकमा आघात परेको छ कि भन्ने सम्बन्धमा विचारणीय हुन्थ्यो। तर सम्भाव्य उम्मेदवारहरू सबैको हकमा कानुनबमोजिम सञ्चालक समितिले गरेको अंक गणनाबाट निसकेको निर्णयलाई कानुनी हक हनन् भएको मान्न मिलेन। तसर्थ सञ्चालक समितिले प्रत्यर्थी मधुसुदन मिश्रलाई बढुवा गर्ने गरी भएको निर्णयबाट निवेदकको कुनै हक हनन् भएको नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. टोपबहादुर सिंह

इति सम्बत् २०५६ साल वैशाख २२ गते रोज ४ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
सम्बत् २०५४ सालको रिट नं.२७२२
आदेश मिति : २०५६/१०/११

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थानको कार्यकारी सम्पादक पदमा कार्यरत रामचन्द्र गौतमको मु.स.गर्ने इन्दु गौतम
विरुद्ध

विपक्षी : सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रि.पू.ई.नं.३२ रामप्रसाद भट्टराई विरुद्ध नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदनमा मिति २०५३/१/१३ मा फैसला हुँदा सेवाबाट अवकाश पाई कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्तासमेतको सुविधा दिन नमिल्ने गरी गरेको सञ्चालक समितिको निर्णय बदर भई सो अवधिको तलबभत्ता दिनु भनी परमादेशसमेत जारी भइरहेको देखिँदा यी निवेदकले सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको अवधिको तलबभत्तासमेतका सुविधा नपाउने भन्न नमिलेबाट गोरखापत्र संस्थानको मिति २०५२/११/११ को सञ्चालक समितिको निर्णय बदर हुन्छ र निवेदकले अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलबभत्तासमेतका सुविधा दिनु भनी परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । (प्रकरण नं.१०)

आदेश

न्या.केदारनाथ आचार्य

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(२) अनुसार यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितको संक्षिप्त व्यहोरा एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. म निवेदक विपक्षी गोरखापत्र संस्थानमा मिति २०३०/३/१४ मा स्थायी नियुक्ति पाई निरन्तररूपमा काम गर्दैआएकोमा मलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयानुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को परिच्छेद ९ को ९.१(३) अनुसार मिति २०४९/९/१९ देखि लागू हुने गरी अवकाश दिएकोमा म निवेदकले सञ्चालक समितिको उक्त निर्णय बदर गरी साविक पदमा

पुनर्वहाली गरिपाऊँ भनी यस अदालतसमक्ष रि.नं.३१०७ को रिट निवेदन दायर गरेकोमा यस सम्मानित अदालतबाट सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णय बदर गरी संस्थानको सेवामा पुनर्वहाली गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गर्ने गरी मिति २०५२/८/७/५ मा आदेश भएबाट म निवेदन गोरखापत्र संस्थानको आफ्नो साविक पदमा मिति २०५२/८/२१ देखि पुनर्वहाली भई कार्य गर्दैआएको छु। यसरी सर्वोच्च अदालतबाट पुनर्वहालीको आदेश भई संस्थानको सेवामा कायम रहेको हुँदा मलाई अवकाश दिएको मिति २०४९/९/१९ देखि पुनर्वहाली भएको मिति २०५२/८/२१ सम्मको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा पाऊँ भनी संस्थानसमक्ष निवेदन दिएकोमा संस्थानबाट उक्त निवेदनको सम्बन्धमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको निर्देशन माग गरी उक्त मन्त्रालयको मिति २०५२/१०/९ पत्र संख्या सा.प्र. १-१/१११५ (४१७६) को निर्देशनलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०५२/११/११ को निर्णयअनुसार कार्यान्वयन गर्ने भन्ने सञ्चालक समितिको नीति २०५३/१०/३ को बैठकबाट निर्णय भएको भनी मिति २०५३/११/१६ को पत्रद्वारा जानकारी दिइयो। म निवेदकलाई मिति २०४९/९/१९ देखि मिति २०५३/८/२१ सम्मको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा नदिने भनी मिति २०५३/११/६ को पत्रद्वारा जानकारी गराएको हुँदा अन्य कानुनी उपचारको बाटो नभएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

३. म निवेदकलाई उक्त अवधिको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा नदिने गरी निर्देशन दिने अधिकार गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ ले विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई प्रदान गरेको छैन। सो ऐनमा गोरखापत्र संस्थानलाई श्री ५ को सरकारले निर्णय र निर्देशन दिन पाउने भनी भएको कानुनी व्यवस्थाअन्तर्गत अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको दिनसम्मको तलबसमेतका अन्य सुविधा दिन नपाउने गरी निर्देशन दिन पाउने होइन, यसरी संस्थानलाई कर्मचारीको तलबसमेतका सुविधा नदिने गरी रोक लगाउने अधिकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई नभएको अवस्थामा मन्त्रालयको त्यस्तो अनधिकृत निर्देशनलाई स्वीकार गरी सञ्चालक समितिबाट भएका उक्त निर्णय कानून प्रतिकूल रहेको छ। गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को नियम ९(१)(३) बमोजिम नै मलाई अवकाश दिइएको ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ९ को अवकाश, उपदान, संचयकोष, पुरस्कार शीर्षकअन्तर्गत अवकाश भएका अवधिभरको तलबलगायतका सुविधा दिन नमिल्ने भनी कुनै बन्देज लगाएको छैन, उक्त विनियमावलीलाई खारेज गरी हाल कायम रहेको गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को परिच्छेद १२ को सजाय र पुनरावेदन शीर्षकअन्तर्गत अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएको अवस्थामा पुनर्वहाली भएको दिनसम्मको तलबसमेतको सुविधा दिने भनी व्यवस्था गरिएको स्थिति छ। म.प.वे.स.स. ६०/०५२ को मन्त्रीपरिषद्को मिति २०५२/८/१८ को बैठकले अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएमा अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति सम्मको तलबभत्ता दिने भनी निर्णय भई सोही आधारमा गो.प. संस्थानसरहका अन्य संस्थानहरूले तलबभत्ता प्रदान गरेको स्थितिमा गोरखापत्र संस्थानले मन्त्रीपरिषद्को उक्त निर्णयविपरित गरेको निर्णय बदरभागी छ। सम्मानित अदालतबाट पुनर्वहालीको आदेश भइसकेपछि मेरो सेवाको निरन्तरता कायम रहने हुँदा वीचको अवधिको सुविधा नदिने भनी गरिएको निर्णयबाट सम्मानित अदालतको आदेशको अपहेलना भएको छ। अतः विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले जारी गरेको मिति २०५२/१०/९ को निर्देशन तथा सो निर्देशनका आधारमा गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिले गरेको मिति २०५२/११/११ र मिति २०५३/१०/३ को निर्णयहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति सम्मको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

४. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०५४/९/७ मा भएको आदेश ।
५. गोरखापत्र संस्थान अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था भएकाले त्यस्तो स्वशासित संस्थाले गरेको काम-कारवाहीका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई परेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, संस्थानले अवकाश दिई सम्मानित अदालतको आदेशले पुनर्वहाली भएका कर्मचारीहरूको टुटेको सेवा अवधिको तलबभत्ता तथा सुविधा दिने भन्ने सम्बन्धमा नियम कानुनले स्पष्टरूपमा यसो गर्नु, वा नगर्नु भनी निर्देशित गरिरहेको अवस्थामा नियमभन्दा बाहिर गई कुनै पनि कार्य गर्न नमिल्ने भएकाले संस्थानको विनियमावलीबमोजिम टुटेको अवधिको तलब, भत्ता तथा सुविधा उपलब्ध नगराइएको हुँदा निवेदन जिकिर स्वीकारयोग्य छैन, खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफ ।
६. गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२, मिति २०५२/५/२६ देखि प्रारम्भ भएको हुँदा त्यस मितिभन्दा अघिको समयको हकमा उक्त विनियमावली लागू हुन सक्दैन । त्यसअघि कायम रहेको विनियमावली, २०४७ को नियम ४(२)(४)मा नोकरी पुनः कायम भएमा संस्थानमा हाजिर नभएका मितिको तलब, भत्ता, सुविधा नपाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था रहेको हुँदा सोही बमोजिम नै निवेदकले कुनै सुविधा नपाउने प्रष्ट छ । निजामती कर्मचारीको सम्बन्धमा भएको कुनै पनि निर्णय गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारीको हकमा लागू हुने हुँदैन र अन्य संस्थानले के गर्‍यो भन्ने कुरा पनि यस संस्थानको सरोकारको विषय होइन । गोरखापत्र संस्थान सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयअन्तर्गतको संस्थान भएकाले सो मन्त्रालयका राय एवं निर्देशनलाई संस्थानले मान्नु नपर्ने भनी भन्न मिल्ने पनि हुँदैन । तसर्थ निरोधार रिट निवेदन खारेजयोग्य छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान, ऐ.को सञ्चालक समिति, ऐ.का. महाप्रबन्धक र ऐ.का का.मु. निर्देशकसमेतका तर्फबाट प्रस्तुत संयुक्त लिखितजवाफ ।
७. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री वेदप्रसाद शिवाकोटीले गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को संशोधित व्यवस्थाअनुसार निवेदकलाई अवकाश दिइएको हो निवेदकलाई सजायस्वरूप बर्खास्त गरिएको नभई विनियमका आधारमा अवकाश दिइएको हुँदा बर्खास्त गरिएका कर्मचारीलाई आकर्षित हुने विनियमको व्यवस्था अवकाश पाएर अदालतको आदेशले पुनर्वहाली भएका निवेदकसरहका कर्मचारीलाई आकर्षित हुँदैन, त्यसरी अवकाशको निर्णय बदर भई पुनर्वहाली भएपछि, बीचको अवधिको तलब, भत्ता र सुविधाबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन र विनियमले त्यस्तो रोक लगाएको पनि छैन । निवेदक पुनर्वहाली हुँदा नयाँ विनियम लागू भइसकेको र हालको विनियमले त्यसरी पुनर्वहाली भएको स्थितिमा बीचको अवधिको तलब, भत्ता, सुविधा दिने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा सोही अनुसार तलब, भत्ता र सुविधा प्रदान गर्नुपर्छ, खारेज भइसकेको विनियमलाई समातेर सुविधा प्रदान गर्न इन्कार गर्न नमिल्ने, हुँदा निवेदकलाई त्यसरी तलब, भत्ता र सुविधा नदिने भन्ने संस्थानको निर्णय स्पष्टः बदरभागी भएकाले बदर गरिपाउँ भनी र विपक्षीमध्ये गोरखापत्र संस्थानसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बोर्णबहादुर कार्कीले संस्थानमा उपस्थित पनि नभएको र काम पनि नगरेको समयको तलबभत्ताको माग गर्न मिल्दैन, कानुनले नै पाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको सुविधाबाहेक अरू सुविधाको माग गर्न मिल्ने होइन, एउटा संस्थाका हकमा स्थापित सिद्धान्त छुट्टै नियमावलीद्वारा निर्देशित हुने अर्कै स्वायत्त संस्थाका हकमा लागू हुन सक्दैन । संस्थानको साविक विनियम (गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त

विनियमावली, २०४७) को नियम ४(४) अनुसार पनि तलब, भत्ता, सुविधाको दावी गर्न मिल्दैन, काम नगरेको समयको तलबभत्ता नदिने भन्ने नै कानुनको मनसाय रहेको हुँदा रिट निवेदन नै खारेज हुनुपर्छ भनी र अर्का विपक्षी श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री कृष्णराम श्रेष्ठले सामान्य सिद्धान्त भनेको कानुन होइन, सामान्य मार्गदर्शक मात्र हो, गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावलीमा अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएमा बीचको अवधिको तलब, भत्ता दिनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा किटानी व्यवस्था नभएकाले कानुनमा नै नभएको व्यवस्था गर्नु भनी अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने हुँदैन भनी गर्नुभएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।

८. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदन लिखितजवाफ र विद्वान कानुन व्यवसायीको वहस जिकिरसमेतको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले आफूलाई गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयले सेवाबाट अवकाश दिएकोमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५२/८/७ मा सञ्चालक समितिको उक्त निर्णय बदर गरी संस्थानको सेवामा पुनर्वहाली गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी भएपछि सेवामा पूर्ववत् वहाली भई कार्य गर्दैआएको, तर आफूलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलब, बीमा तथा अन्य सुविधा पाउँ भनी निवेदन गर्दा सो अवधिको तलब, बीमा तथा अन्य सुविधा नदिने भनी सञ्चालक समितिबाट मिति २०५२/११/११ मा निर्णय भएको जानकारी गराइएको हुँदा साविक गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावलीले सो अवधिको तलब सुविधा, दिन नमिल्ने भनी रोक नलगाएको स्थितिमा तलब, सुविधा दिन इन्कार गर्ने गरी गरिएको उक्त निर्णयबदर गरी उक्त अवधिको तलब बीमा तथा अन्य सुविधा दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य जिकिर लिएकोमा गोरखापत्र संस्थानसमेतको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफमा साविक गो.प.संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को नियम ४(२)(४) मा नोकरी पुनः कायम भएमा संस्थानमा हाजिर नभएको मितिको तलब, भत्ता, सुविधा नपाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था रहेको हुँदा त्यस अवधिको तलब, भत्ता, सुविधाको दावी लिने अधिकार नै निवेदकलाई छैन, रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रतिवाद गरेको पाइन्छ । यस स्थितिमा साविक गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ मा रहेको कानुनी व्यवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिबाट निवेदकलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पूर्ववत् पुनर्वहाली भएका मितिसम्मको तलब, भत्ता सुविधा नदिने गरी गरेको मिति २०५२/११/११ को निर्णय कानुनअनुरूप छ/छैन ? र, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

९. सर्वप्रथम, गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ मा रहेको कानुनी व्यवस्थालाई हेर्दा उक्त विनियमावलीको परिच्छेद-९ मा “अवकाश, उपदान, संचयकोष, पुरस्कार” शीर्षकअन्तर्गत नियम, ९.१ म अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । नियम ९.१(३) मा “२० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको र यी निवेदकलाई विनियमावलीको सोही व्यवस्थाअन्तर्गत नै अवकाश दिइएको देखिनआउँछ । निवेदकलाई अवकाश दिने गरी संस्थानको सञ्चालक समितिबाट मिति २०४८/९/१७ मा गरिएको निर्णय यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट बदर भई निवेदकलाई पुनः सेवामा वहाल गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी भएपश्चात् गोरखापत्र संस्थानको उक्त निर्णयको औचित्य समाप्त हुन पुगी निवेदकले पूर्ववत् वहाल भई कार्य गर्दैआएको अवस्था देखिनआएको छ । निवेदकको सेवा समाप्त नभएको अवस्था र निजले पूर्ववत् कार्य गर्दैआएको अवस्थामा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निजको सेवाको निरन्तरता कायम रहेको भन्नुपर्ने हुन्छ। सेवाको निरन्तरता कायम भएपछि सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयपश्चात् पुनर्वहाली भएको मिति २०५२/८/२१ सम्मको समय शून्यमा परिणत भएको भन्न मान्न मिल्ने हुँदैन। कायम हुन पुगेको सेवाको निरन्तरता नै स्थापित हुन पुग्दछ। गोरखापत्र संस्थानले निवेदकलाई अवकाशको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलब, भत्ता, सुविधा नदिने गरी निर्णय गर्दा विनियमावलीको नियम ४.२(४) को व्यवस्थालाई आधार बनाएको पाइन्छ। उक्त नियम ४.२(४) मा “संस्थानका कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने निर्णय वा आदेश कुनै अदालत वा अधिकारीको निर्णयबाट रद्द भई निज नोकरीमा पुनः कायम भएमा निजले संस्थानमा उपस्थित नभएको अवधिको तलब, भत्ता र सुविधा दावी गर्न पाउने छैन” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदा उल्लेखित व्यवस्थाले कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको अवस्थामलाई समेटेको पाइन्छ। नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने भन्ने विषय ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ८, नियम ८.२ को व्यवस्थामै सरोकार रहेको पाइन्छ। रिट निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिएको कार्य ऐ. विनियमावलीको नियम ८.२ को कार्यविधि अपनाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको भन्ने जिकिर संस्थानबाट लिएको अवस्था देखिँदैन। ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ९ नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश दिएको स्थिति देखिँन्छ। नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश पाएका व्यक्तिको हकमा समेत नियम ४.२(४) आकर्षित हुने भन्ने आधारभूत कारणसमेत देखाउन सक्नुपर्दछ। संस्थानको लिखितजवाफबाट सो अनुसार भएको भन्ने देखिँदैन। मिसिल सामेल रहेको प्रतिलिपिबाट २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेको कर्मचारीलाई अवकाश दिएको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट “सर्वोच्च अदालतको फैसलाबमोजिम सेवामा पुनर्वहाली भएका कर्मचारीहरूको अवकाशित अवधिको तलबभत्ता सम्बन्धमा केही मन्त्रालयहरूले यस्ता कर्मचारीहरूलाई अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता खुवाएको बुझिएको तर केही मन्त्रालयले अवकाश पाएको मितिदेखि नखुवाई नयाँ नि.से.ऐन आएको मितिदेखि मात्र तलबभत्ता खुवाएको भन्ने बुझिएकोले एकरूपता कायम राख्न त्यस्ता कर्मचारीहरूको हकमा पनि अवकाश पाएको मितिदेखि नै पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता दिने” भनी निर्णय भइरहेको अवस्था देखियो। श्री ५ को सरकारको उक्त निर्देशन पालन गर्न नपर्ने आधारसमेत लिखितजवाफबाट खुल्दैन।

१०. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रि.पू.ई.नं.३२ रामप्रसाद भट्टराई विरुद्ध नेशनल ट्रेडिङ लि., केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदनमा मिति २०५३/१/१३ मा फैसला हुँदा सेवाबाट अवकाश पाई कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्ता समेतको सुविधा दिन नमिल्ने गरी गरेको सञ्चालक समितिको निर्णय बदर भई सो अवधिको तलबभत्ता दिनु” भनी परमादेशसमेत जारी भइरहेको देखिँदा यी निवेदकले सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको अवधिको तलबभत्तासमेतका सुविधा नपाउने भन्न नमिलेबाट गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०५२/११/११ को निर्णय बदर हुन्छ र निवेदकले अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलब भत्तासमेतका सुविधा दिनु भनी परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. दिलीपकुमार पौडेल

इति सम्बत् २०५६ साल माघ ११ गते रोज ३ शुभम्।

विष्णुराज तिवारी विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत

स्रोत : ने.का.प.२०५७, अंक ६, ७, निर्णय नं.६९२६,
पृष्ठ ५८५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री दिलीपकुमार पौडेल
सम्बत् २०५४ सालको रिट नं.२७५५
आदेश मिति : २०५६/१०/११

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं.५ घर भई गोरखापत्र संस्थानको तह ७ को आय लेखाशाखामा
कार्यरत विष्णुराज तिवारी

विरुद्ध

विपक्षी : सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ मा रहेको कानुनी व्यवस्थालाई हेर्दा उक्त विनियमावलीको परिच्छेद-९ मा अवकाश उपदान, संचयकोष, पुरस्कार शीर्षकअन्तर्गत नियम ९.१ मा अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । नियम ९.१(३) मा २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको र यी निवेदकलाई विनियमावलीको सोही व्यवस्थाअन्तर्गत नै अवकाश दिइएको देखिन आउँछ । निवेदकलाई अवकाश दिने गरी संस्थानको सञ्चालक समितिबाट मिति २०४९/९/१७ मा गरिएको निर्णय यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट बदर भई निवेदकलाई पुनः सेवामा वहाल गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी भएपश्चात् गोरखापत्र संस्थानका उक्त निर्णयको औचित्य समाप्त हुन पुगी निवेदकले पूर्ववत् वहाल भई कार्य गर्दैआएको अवस्था देखिन आएको छ । निवेदकको सेवा समाप्त नभएको अवस्था र निजले पूर्ववत् कार्य गर्दैआएको अवस्थामा निजको सेवाको निरन्तरता कायम रहेको भन्नुपर्ने हुन्छ । सेवाको निरन्तरता कायम भएपछि सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयपश्चात् पुनर्वहाली भएको मिति २०५२/८/२१ सम्मको समय शून्यमा परिणत भएको भन्न मान्न मिल्ने हुँदैन । कायम हुन पुगेको सेवाको निरन्तरता नै स्थापित हुन पुग्दछ । गोरखापत्र संस्थानले निवेदकलाई अवकाशको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलबभत्ता सुविधा नदिने गरी निर्णय गर्दा विनियमावलीको नियम ४.२(४) को व्यवस्थालाई आधार बनाएको पाइन्छ उक्त नियम ४.२(४) मा संस्थानका कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने निर्णय वा आदेश कुनै अदालत वा अधिकारीको निर्णयबाट रद्द भई निज नोकरीमा पुनः कायम भएमा निजले संस्थानमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्ता र सुविधा

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

दावी गर्न पाउनेछैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदा उल्लेखित व्यवस्थाले कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको अवस्थामा समेटेको पाइन्छ। नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने भन्ने विषय ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ८, नियम ८.२ को व्यवस्थसँग सरोकार रहेको पाइन्छ। रिट निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिएको कार्य ऐ. विनियमावलीको नियम ८.२ को कार्यविधि अपनाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको भन्ने जिकिर संस्थानबाट लिएको अवस्था देखिँदैन। ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ९ नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश दिएको स्थिति देखिन्छ। नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश पाएका व्यक्तिको हकमा समेत नियम ४.२(४) आकर्षित हुने भन्ने आधारभूत कारणसमेत देखाउनसक्नु पर्दछ। संस्थानको लिखितजवाफबाट सोअनुसार भएको भन्ने देखिँदैन। मिसिल सामेल रहेको प्रतिलिपिबाट २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीलाई अवकाश दिएको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट सर्वोच्च अदालतको फैसलाबमोजिम सेवामा पुनर्वहाली भएका कर्मचारीहरूको अवकाशित अवधिको तलबभत्तासम्बन्धमा केही मन्त्रालयहरूले यस्ता कर्मचारीहरूलाई अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता खुवाएको बुझिएको तर केही मन्त्रालयले अवकाश पाएको मितिदेखि नखुवाई नयाँ नि.से.ऐन आएको मितिदेखि मात्र तलबभत्ता खुवाएको भन्ने बुझिएकोले एकरूपता कायम राख्न त्यस्ता कर्मचारीहरूको हकमा पनि अवकाश पाएको मितिदेखि नै पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता दिने भनी निर्णय भइरहेको अवस्था देखियो। श्री ५ को सरकारको उक्त निर्देशन पालन गर्न नपर्ने आधारसमेत लिखितजवाफबाट नखुल्ने।

- ◆ यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रि.पू.इ.नं.३२ रामप्रसाद भट्टराई विरुद्ध नेशनल ट्रेडिङ लि. केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदनमा मिति २०५३/१/१३ मा फैसला हुँदा सेवाबाट अवकाश पाई कार्यालयमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्तासमेतको सुविधा दिन नमिल्ने गरी गरेको सञ्चालक समितिको निर्णय बदर भई सो अवधिको तलबभत्ता दिनु भनी परमादेशसमेत जारी भइरहेको देखिँदा यी निवेदकले सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको अवधिको तलबभत्तासमेतका सुविधा नपाउने भन्न नमिलेबाट गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०५२/११/११ को निर्णय बदर हुन्छ र निवेदकले अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएका मितिसम्मको तलबभत्तासमेतका सुविधा दिनु भनी परमादेशसमेत जारी हुने। (प्रकरण नं. ९ र १०)

आदेश

न्या.केदारनाथ आचार्य

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा धारा ८८(२) अनुसार यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितको संक्षिप्त व्यहोरा एवं ठहर यसप्रकार छ।
२. मलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयानुसार गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा दशर्त विनियमावली, २०४७ को परिच्छेद ९ को ९.१(३) अनुसार मिति २०४९/९/१९ देखि लागू हुने गरी अवकाश दिएकोमा म निवेदकले सञ्चालक समितिको उक्त निर्णय बदर गरी साविक पदमा पुनर्वहाली गरिपाऊँ भनी यस अदालतसमक्ष रि.नं.२१३२ को रिट निवेदन तयार गरेकोमा यस सम्मानित अदालतबाट सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णय बदर गरी संस्थानको सेवामा पुनर्वहाली गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी गर्ने गरी मिति २०५२/८/७/५ मा आदेश भएबाट म निवेदक गोरखापत्र संस्थानको आफ्नो साविक पदमा मिति २०५२/८/२१ देखि पुनर्वहाली भई कार्य गर्दैआएको छु। यसरी

सर्वोच्च अदालतबाट पुनर्वहालीको आदेश भई संस्थानको सेवामा कायम रहेको हुँदा मलाई अवकाश दिएको मिति २०४९/९/१९ देखि पुनर्वहाली भएको मिति २०५२/८/२१ सम्मको तलव वीमा तथा अन्य सुविधा पाऊँ भनी संस्थानसमक्ष निवेदन दिएकोमा संस्थानबाट उक्त निवेदनका सम्बन्धमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको निर्देशन माग गरी उक्त मन्त्रालयको मिति २०५२/१०/९ पत्र संख्या सा.प्र.१-१/१११५(४१७६) को निर्देशनलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०५२/११/११ को निर्णयअनुसार कार्यान्वयन गर्ने भन्ने सञ्चालक समितिको मिति २०५३/१०/३ को बैठकबाट निर्णय भएको भनी मिति २०५३/११/१६ को पत्रद्वारा जानकारी दिइयो। म निवेदकलाई मिति २०४९/९/१९ देखि मिति २०५३/८/२१ सम्मको तलव वीमा तथा अन्य सुविधा नदिने भनी मिति २०५३/११/६ को पत्रद्वारा जानकारी गराएको हुँदा अन्य कानुनी उपचारको बाटो नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

३. म निवेदकलाई उक्त अवधिको तलव वीमा तथा अन्य सुविधा नदिने गरी निर्देशन दिने अधिकार गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ ले विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई प्रदान गरेको छैन। सो ऐनमा गोरखापत्र संस्थानलाई श्री ५ को सरकारले निर्णय र निर्देशन दिन पाउने भनी भएको कानुनी व्यवस्थाअन्तर्गत अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको दिनसम्मको तलवसमेतका अन्य सुविधा दिन नपाउने गरी निर्देशन दिन पाउने होइन। यसरी संस्थानलाई कर्मचारीको तलवसमेतका सुविधा नदिने गरी रोक लगाउने अधिकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई नभएको अवस्थामा मन्त्रालयको त्यस्तो अनधिकृत निर्देशनलाई स्वीकार गरी सञ्चालक समितिबाट भएको उक्त निर्णय कानून प्रतिकूल रहेको छ। गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०४७ को नियम ९(१)(३) बमोजिम नै मलाई अवकाश दिइएको, ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ९ को अवकाश उपदान, संचयकोष, पुरस्कार शीर्षकअन्तर्गत अवकाश भएको अवधिभरको तलवलगायतका सुविधा दिन नमिल्ने भनी कुनै बन्देज लगाएको छैन। उक्त विनियमावलीलाई खारेज गरी हाल कायम रहेको गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को परिच्छेद १२ को सजाय र पुनरावेदन शीर्षकअन्तर्गत अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएको अवस्थामा पुनर्वहाली भएको दिनसम्मका तलवसमेतको सुविधा दिने भनी व्यवस्था गरिएको स्थिति छ। म.प.वै.स.स. ६०/०५२ को मन्त्रीपरिषद्को मिति २०५२/८/१८ को बैठकले अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएमा अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति सम्मको तलवभत्ता दिने भनी निर्णय भई सोही आधारमा गो.प. संस्थानसरहका अन्य संस्थानहरूले तलवभत्ता प्रदान गरेको स्थितिमा गोरखापत्र संस्थानले मन्त्रीपरिषद्को उक्त निर्णयविपरीत गरेको निर्णय वदरभागी छ। सम्मानित अदालतबाट पुनर्वहालीको आदेश भइसकेपछि मेरो सेवाको निरन्तरता कायम रहने हुँदा बीचको अवधिको सुविधा नदिने भनी गरिएको निर्णयबाट सम्मानित अदालतको आदेशको अपहेलना भएको छ। अतः विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले जारी गरेको मिति २०५२/१०/९ को निर्देशन तथा सो निर्देशनका आधारमा गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिले गरेको मिति २०५२/११/११ र मिति २०५३/१०/३ को निर्णयहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति सम्मको तलव, वीमा तथा अन्य सुविधा दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

४. यसमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०५४/१/९ मा भएको आदेश।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

५. गोरखापत्र संस्थान अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था भएकोले त्यस्तो स्वशासित संस्थाले गरेको काम-कारवाहीका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई परेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ। संस्थानले अवकाश दिई सम्मानित अदालतको आदेशले पुनर्वहाली भएको कर्मचारीहरूको टुटेको सेवा अवधिको तलबभत्ता तथा सुविधा दिने भन्ने सम्बन्धमा नियम कानुनले स्पष्टरूपमा यसो गर्नु वा नगर्नु भनी निर्देशित गरिरहेको अवस्थामा नियमभन्दा बाहिर गई कुनै कार्य गर्न नमिल्ने भएकाले संस्थानको विनियमावली बमोजिम टुटेको अवधिको तलब, भत्ता तथा सुविधा उपलब्ध नगराइएको हुँदा निवेदन जिकिर स्वीकारयोग्य छैन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफ।
६. गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०५२ मिति २०५२/५/२६ देखि प्रारम्भ भएको हुँदा त्यस मितिभन्दा अघिको समयको हकमा उक्त विनियमावली लागू हुन सक्दैन। त्यसअघि कायम रहेको विनियमावली, २०४७ को नियम ४(२)(४) मा नोकरी पुनः कायम भएमा संस्थानमा हाजिर नभएका मितिको तलब, भत्ता सुविधा नपाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था रहेको हुँदा सोही बमोजिम नै निवेदकले कुनै सुविधा नपाउने प्रस्ट छ। निजामती कर्मचारीको सम्बन्धमा भएको कुनै पनि निर्णय गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारीको हकमा लागू हुने हुँदैन र अन्य संस्थानले के गर्‍यो भन्ने कुरा पनि यस संस्थानको सरोकारको विषय होइन। गोरखापत्र संस्थान सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयअन्तर्गतको संस्थान भएकाले सो मन्त्रालयको राय एवं निर्देनलाई संस्थानले मान्नु नपर्ने भनी भन्न मिल्ने पनि हुँदैन। तसर्थ निराधार रिट निवेदन खारेजयोग्य छ खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान ऐ.को सञ्चालक समिति र ऐ.का. महाप्रबन्धकसमेतका तर्फबाट प्रस्तुत संयुक्त लिखितजवाफ।
७. नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री वेदप्रसाद शिवाकोटीले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को संशोधित व्यवस्थाअनुसार निवेदकलाई अवकाश दिएको हो। निवेदकलाई सजायस्वरूप बर्खात गरिएको नभई विनियमका आधारमा अवकाश दिइएको हुँदा बर्खास्त गरिएका कर्मचारीलाई आकर्षित हुने विनियमको व्यवस्था अवकाश पाएर अदालतको आदेशले पुनर्वहाली भएका निवेदकसरहका कर्मचारीलाई आकर्षित हुँदैन। त्यसरी अवकाशको निर्णय बदर भई पुनर्वहाली भएपछि बीचको अवधिको तलबभत्ता र सुविधाबाट वन्चित गर्न मिल्दैन र विनियमले त्यस्तो रोक लगाएको पनि छैन। निवेदक पुनर्वहाली हुँदा तथा विनियम लागू भइसकेको र हालको विनियमले त्यसरी पुनर्वहाली भएको स्थितिमा बीचको अवधिको तलबभत्ता, सुविधा दिने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा सोहीअनुसार तलबभत्ता र सुविधा प्रदान गर्नुपर्छ खारेज भइसकेको विनियमलाई समातेर सुविधा प्रदान गर्न इन्कार गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदकलाई त्यसरी तलबभत्ता र सुविधा नदिने भन्ने संस्थानको निर्णय स्पष्टतः बदरभागी भएकाले बदर गरिपाऊँ भनी र विपक्षीमध्ये गोरखापत्र संस्थानसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री वोर्णबहादुर कार्कीले संस्थानमा उपस्थित पनि नभएको र काम पनि नगरेको समयको तलबभत्ताको माग गर्न मिल्दैन कानुनले नै पाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको सुविधाबाहेक अरू सुविधाको माग गर्न मिल्ने होइन। एउटा संस्थाका हकमा स्थापित सिद्धान्त छुट्टै नियमावलीद्वारा निर्देशित हुने अर्कै स्वायत्त संस्थाका हकमा लागू हुन सक्दैन। संस्थानको साविक विनियम (गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७) को नियम ४(४) अनुसार पनि

तलबभत्ता सुविधाका दावी गर्न मिल्दैन । काम नगरेको समयको तलबभत्ता नदिने भन्ने नै कानुनको मनसाय रहेको हुँदा रिट निवेदन नै खारेज हुनुपर्छ भनी र अर्का विपक्षी श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री कृष्णराम श्रेष्ठले सामान्य सिद्धान्त भनेको कानुन होइन सामान्य मार्गदर्शक मात्र हो गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमालीमा अवकाश पाएका कर्मचारी पुनर्वहाली भएमा बीचको अवधिको तलबभत्ता दिनुपर्ने वा नपर्ने भन्नेसम्बन्धमा किटानी व्यवस्था नभएकाले कानुनमा नै नभएको व्यवस्था गर्नु भनी अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने हुँदैन भनी गर्नु भएको वहस जिकिरसमेत सुनियो ।

८. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदन लिखितजवाफ र विद्वान कानुन व्यवसायीको वहस जिकिरसमेतको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले आफूलाई गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयले सेवाबाट अवकाश दिएकोमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५२/८/७ मा सञ्चालक समितिको उक्त निर्णय बदर गरी संस्थानको सेवामा पुनर्वहाली गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी भएपछि सेवामा पूर्ववत् वहाली भई कार्य गर्दैआएको तर आफूलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा पाउँ भनी निवेदन गर्दा सो अवधिको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा नदिने भनी सञ्चालक समितिबाट मिति २०५२/११/११ मा निर्णय भएको जानकारी गराइएको हुँदा साविक गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावलीले सो अवधिको तलब सुविधा दिन नमिल्ने भने रोकन नलगाएको स्थितिमा तलब सुविधा दिन इन्कार गर्ने गरी गरिएको उक्त निर्णय बदर गरी उक्त अवधिको तलब, वीमा तथा अन्य सुविधा दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने नै मुख्य जिकिर लिएकोमा गोरखापत्र संस्थानसमेतको तर्फबाट प्रस्तुत लिखितजवाफमा साविक गो.प.संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ को नियम ४(२)(४) मा नोकरी पुनः कायम भएमा संस्थानमा हाजिर नभएको मितिको तलबभत्ता, सुविधा नपाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था रहेको हुँदा त्यस अवधिको तलबभत्ता सुविधाको दावी लिने अधिकार नै निवेदकलाई छैन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रतिवाद गरेको पाइन्छ । यस स्थितिमा साविक गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ मा रहेको कानुनी व्यवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिबाट निवेदकलाई अवकाश दिएको मितिदेखि पूर्ववत् पुनर्वहाली भएका मितिसम्मको तलबभत्ता सुविधा नदिने गरी गरेको मिति २०५२/११/११ को निर्णय कानुनअनुरूप छ/छैन ? र निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

९. सर्वप्रथम गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावली, २०४७ मा रहेको कानुनी व्यवस्थालाई हेर्दा उक्त विनियमावलीको परिच्छेद ९ मा अवकाश उपदान, संचयकोष, पुरस्कार शीर्षकअन्तर्गत नियम ९.१ मा अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । नियम ९.१(३) मा २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका संस्थानका कर्मचारीलाई संस्थानले चाहेमा अवकाश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको र यी निवेदकलाई विनियमावलीको सोही व्यवस्थाअन्तर्गत नै आवका दिइएको देखिनआउँछ । निवेदकलाई अवकाश दिने गरी संस्थानको सञ्चालक समितिबाट मिति २०४९/९/१७ मा गरिएको निर्णय यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट बदर भई निवेदकलाई पुनः सेवामा वहाल गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी भएपश्चात् गोरखापत्र संस्थानको उक्त निर्णयको औचित्य समाप्त हुन पुगी निवेदकले पूर्ववत् वहाल भई कार्य गर्दैआएको अवस्था

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

देखिन आएको छ। निवेदकको सेवा समाप्त नभएको अवस्था र निजले पूर्ववत् कार्य गर्दैआएको अवस्थामा निजको सेवाको निरन्तरता कायम रहेको भन्नुपर्ने हुन्छ। सेवाको निरन्तरता कायम भएपछि सञ्चालक समितिको मिति २०४९/९/१७ को निर्णयपश्चात् पुनर्वहाली भएको मिति २०५२/८/२९ सम्मको समय शून्यमा परिणत भएको भन्न मान्न मिल्ने हुँदैन। कायम हुन पुगेको सेवाको निरन्तरता नै स्थापित हुन पुग्दछ। गोरखापत्र संस्थानले निवेदकलाई अवकाशको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलब, भत्ता, सुविधा नदिने गरी निर्णय गर्दा विनियमावलीको नियम ४.२(४) को व्यवस्थालाई आधार बनाएको पाइन्छ। उक्त नियम ४.२(४) मा संस्थानका कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने निर्णय वा आदेश कुनै अदालत वा अधिकारीको निर्णयबाट रद्द भई निज नोकरीमा पुनः कायम भएमा निजले संस्थानमा उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्ता र सुविधा दावी गर्न पाउनेछैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदा उल्लेखित व्यवस्थाले कर्मचारीलाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको अवस्थामा समेटेको पाइन्छ। नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने भन्ने विषय ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ८, नियम ८.२ को व्यवस्थासँग सरोकार रहेको पाइन्छ। रिट निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिएको कार्य ऐ. विनियमावलीको नियम ८.२ को कार्यविधि अपनाई नोकरीबाट हटाएको वा बर्खास्त गरेको भन्ने जिकिर संस्थानबाट लिएको अवस्था देखिँदैन। ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद ९ नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश दिएको स्थिति देखिन्छ। नियम ९.१(३) अन्तर्गत अवकाश पाएका व्यक्तिको हकमा समेत नियम ४.२(४) आकर्षित हुने भन्ने आधारभूत कारणसमेत देखाउन सक्नुपर्दछ। संस्थानको लिखित जवाफबाट सो अनुसार भएको भन्ने देखिँदैन। मिसिल सामेल रहेको प्रतिलिपिबाट २० वर्ष वा सोभन्दा बढी सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीलाई अवकाश दिएको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्बाट सर्वोच्च अदालतको फैसलाबमोजिम सेवामा पुनर्वहाली भएका कर्मचारीहरूको अवकाशित अवधिको तलबभत्ता सम्बन्धमा केही मन्त्रालयहरूले यस्ता कर्मचारीहरूलाई अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता खुवाएको बुझिएको तर केही मन्त्रालयले अवकाश पाएको मितिदेखि नखुवाई नयाँ नि.से.ऐन आएको मितिदेखि मात्र तलबभत्ता खुवाएको भन्ने बुझिएकोले एकरूपता कायम राख्न त्यस्ता कर्मचारीहरूको हकमा पनि अवकाश पाएको मितिदेखि नै पुनर्वहाली भएको मिति तकको तलबभत्ता दिने भनी निर्णय भइरहेको अवस्था देखियो। श्री ५ को सरकारको उक्त निर्देशन पालन गर्न नपर्ने आधारसमेत लिखितजवाफबाट खुल्दैन।

१०. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट रि.पू.इ.नं.३२ रामप्रसाद भट्टराईविरुद्ध नेशनल ट्रेडिङ लि. केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदनमा मिति २०५३/१/१३ मा फैसला हुँदा सेवाबाट अवकाश पाई कार्यालय उपस्थित नभएको अवधिको तलबभत्तासमेतको सुविधा दिन नमिल्ने गरी गरेको सञ्चालक समितिको निर्णय बदर भई सो अवधिको तलबभत्ता दिनु भनी परमादेशसमेत जारी भइरहेको देखिँदा यी निवेदकले सेवाबाट अवकाश पाई पुनर्वहाली भएको अवधिको तलबभत्तासमेतका सुविधा नपाउने भन्न नमिलेबाट गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०५२/११/११ को निर्णय बदर हुन्छ र निवेदकले अवकाश पाएको मितिदेखि पुनर्वहाली भएको मितिसम्मको तलबभत्तासमेतका सुविधा दिनु भनी परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.दिलीपकुमार पौडेल

इति सम्बत् २०५६ साल माघ ११ गते रोज ३ शुभम्।

कैलाश सिरोहिया विरुद्ध रघु मैनाली

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री उदयरज उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०५२ सालको देवानी पुनरावेदन नं. २९८७
फैसला मिति : २०५७/२/२७

मुद्दा : नोकरीबाट अवकाश ।

पुनरावेदक : कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.का तर्फबाट ऐ.का प्रबन्ध निर्देशक कैलाश सिरोहिया
विरुद्ध

विपक्षी : जि. तेह्रथुम युवा गा.वि.स. वडा नं.२ घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३३ डेरा गरी बस्ने रघु मैनाली

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ श्रम अदालतको निर्णयउपर वा सो गठन नभएसम्म यो ठाउँबाट हुने निर्णय पुनरावेदन अदालतबाट भए उपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानुनी व्यवस्था श्रम ऐन, २०४८ ले गरेको देखिँदैन । कसलाई पुनरावेदन गर्न दिने भन्ने कुरा कानुन निर्माणकर्ताको नीतिगत कुरा हो । यस्ता नीतिगत कुरामा अदालतले सामान्यतः विचार गर्न मिल्ने अवस्था पर्दैन भनी सम्बत् २०५१ सालको रि.पु.ई.नं.५१, निवेदक सोल्टी ओवराय वि. पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०५२/१/१३ मा र श्रम ऐन, ०४८ बमोजिम श्रम अदालतबाट हुने काम-कारवाही श्रम अदालत गठन नभएसम्म पुनरावेदन अदालतबाट हुने गरिएकोले श्रम अदालतको फैसलाउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानुनी व्यवस्थाको अभावमा श्रम अदालतबाट हुने काम पुनरावेदन अदालतबाट भएको कारणले पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपरको दोस्रो तहको यो पुनरावेदन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ ले सर्वोच्च अदालतमा लाग्न सक्दैन भनी सम्बत् २०५५ सालको दे.पु.इ.नं.१२९ को होटल उडल्याण्ड वि. उत्तरबहादुर भन्ने राजेन्द्रबहादुर कार्की भएको सेवाबाट बर्खास्त भन्ने मुद्दामा पूर्ण इजलासबाट मिति २०५६/२/२७/५ मा निर्णय भई सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ । उक्त कानुनी व्यवस्था एवं सिद्धान्तबाट समेत प्रस्तुत पुनरावेदन यस अदालतमा लाग्न नसक्ने देखिँदा खारेज हुने । (प्रकरण नं.१३)

आदेश

न्या. उदयरज उपाध्याय

१. पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५२/३/२७ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, ०४८ को दफा ९ अन्तर्गत यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२. तपाईंलाई उपसम्पादक पदमा श्रम ऐन, २०४८ बमोजिम नियुक्ति गरिएको भन्ने रघु मैनालीको नियुक्ति पत्र ।
३. तपाईंले के कति कारणले काठमाडौंबाट प्रकाशित हुने अंग्रेजी साप्ताहिक Sport Light को वर्ष १३ अंक १५ साउन २२-२८, २० को अंकमा Operation Disaster शीर्षकमा तपाईंको नाममा प्रकाशित समाचार सो पत्रिकालाई उपलब्ध गराउनुभयो र त्यसवापत तपाईंलाई अनुशासनको कारवाही किन नगर्ने ? यसबारे २४ घण्टाभित्र लिखित स्पष्टीकरण दिनु होला भनी कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.का (योगेश उपाध्याय) सम्पादकले रघु मैनालीलाई लेखेको साउन २६, २०५० को पत्र ।
४. साउन २२-२८ गते २०५० को Spot Light पत्रिकामा प्रकाशित Operation Disaster शीर्षकको समाचारका अधिकांश स्थलगत तथ्य, तथ्याङ्क र विवरणहरू कान्तिपुरको साउन १४ गतेपछिको अंकमा प्रकाशित भइसकेका छन् । मैले आफू कार्यरत पत्रिका कान्तिपुरलाई पूर्ण तथ्याङ्क र विवरण नदिएर अन्य पत्रिकालाई उपलब्ध गराउने दुष्प्रयास गरेको छैन । मेरो नाम लिएर कुनै पत्रिकाले उपयोग गर्छ भने यो सर्वथा व्यक्तिगत नियन्त्रणभन्दा बाहिरको विषय हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदकले विपक्षीसमक्ष दिएको स्पष्टीकरण ।
५. रघु मैनालीलाई सेवाबाट हटाउन आवश्यक कारवाहीको लागि सिफारिस गर्दछु भनी योगेश उपाध्यायले प्रबन्धक निर्देशकलाई लेखेको पत्र ।
६. रघु मैनालीले काठमाडौंबाट प्रकाशित हुने अंग्रेजी साप्ताहिक Sport Light को वर्ष १३, अंक १५, साउन २२-२८, २०५० को अंकमा Operation Disaster शीर्षकमा आफ्नो नाममा प्रकाशित समाचार उपलब्ध गराएको सम्बन्धमा निजसँग स्पष्टीकरण माग गरिएकोमा निजले मिति २०५०/४/२७ मा पृष्ठ ४ को स्पष्टीकरण पत्र पेश गर्नुभएको, सम्पादकमार्फत् सम्पादकको सिफारिससाथ यस व्यवस्थापनसमक्ष पेश हुनआएको निज रिपोर्टर रघु मैनालीले आफ्नो स्पष्टीकरणमा आफूले समाचार उपलब्ध नगराएको भएमा त्यसको पश्चाताप गरी खण्डन गरिएको हुनुपर्नेमा सो अनुरूप नगरी यस संस्थाको रिपोर्टरको हैसियतले अन्य प्रकाशनमा वेमुनासिव किमिसले समाचार उपलब्ध गराएको स्पष्ट हुन आयो । अतः निज रिपोर्टरलाई यस व्यवस्थापनको सेवामा निजलाई राखी रहन उपयुक्त र मुनासिव देखिँदैन, निजलाई यस व्यवस्थापनको मिति २०४९/७/२५ देखि श्रम ऐन, २०४८ को प्रावधानअनुसार नियुक्ति गरिएको हुनाले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(१) अनुसार नियुक्ति कामदार तथा कर्मचारीलाई एक वर्षको सेवा नपुगेको अवस्थामा सेवा सन्तोषजनक नभएमा सेवा अन्त गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था हुनाले निजलाई यस संस्थाको स्थापनाकालदेखि गर्दैआउनुभएको सेवाको लागि धन्यवाद दिँदै २०५० साउन ३२ गते (१६ अगष्ट १९९३) देखि लागू हुने गरी निजको सेवा सन्तोषजनक नभएकोले अवकाश दिने भन्ने कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.को मिति २०५०/४/३० को पत्र ।
७. विपक्षी कान्तिपुर प्रकाशनले मलाई नोकरीबाट अवकाश दिने गरेको निर्णयमा चित्त बुझेन, श्रम ऐन, २०४८ को कार्यविधिलाई पूरा गरेको छैन, कुन मितिको निर्णय हो सो उल्लेख छैन, प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरित हुने गरी पुनरावेदकलाई विपक्षीले अवकाश दिने गरेको अवकाशपत्र गैरकानुनी एवं अन्यायपूर्ण हुँदा बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल गरी न्याय पाऊँ भन्ने पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालत पाटनमा दिएको पुनरावेदन पत्र ।
८. पुनरावेदकलाई स्थायी नियुक्ति गरिएको भनी निजलाई दिइएको नियुक्ति पत्र र कान्तिपुर प्रकाशन प्रा.लि.बाट ०५०/४/३० मा भएको निर्णयसमेतबाट देखिएको हुँदा ऐ. निर्णयमा एक वर्ष सेवा नपुगेको अवस्थामा सेवा सन्तोषजनक नभएमा सेवा अन्त गर्न सकिने भन्ने लेखिएको व्यहोरा श्रम ऐन, २०४८ को विपरित भएको देखिएको सन्दर्भमा समेत ०५०/४/३० मा कान्तिपुर प्रकाशन प्रा.लि.बाट भएको निर्णय विचारणीय देखिँदा

कैलाश सिरोहिया विरुद्ध रघु मैनाली

अ.ब.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावलीको नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति ०५१/२/३० को आदेश ।

९. कुनै श्रमिक वा कर्मचारीलाई कुनै प्रतिष्ठानले हटाउनु पर्दा श्रम ऐन, २०४८ बमोजिम व्यवस्थापनमा संलग्न रहेको अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानूनबमोजिम निर्णय गर्नुपर्नेमा पुनरावेदकलाई हटाउने पत्रमा सो कुरा उल्लेख नभएको, सम्पादकले पुनरावेदकको स्पष्टीकरण लिन पाउने आधार कतै नखुलेको तथा श्रम ऐन, ०४८ को दफा ४(१) “श्रमिक वा कर्मचारीलाई हटाउने सम्बन्धको व्यवस्था नै नभएकोले उक्त दफा आकर्षितसमेत नहुने हुँदा पुनरावेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने गरेको निर्णय कानूनसंगत नभएकोले बदर हुने ठहर्छ” भन्नेसमेतको पुरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५२/३/१७ को फैसला ।
१०. पुनरावेदन अदालत पाटनको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । श्रम ऐन, ०४८ लागू भएपछि नियुक्तिपत्र नदिई कुनै पनि कर्मचारीलाई काममा लगाउन नहुने भनी व्यवस्था भएकोले गर्दा विपक्षीलाई यस प्रा.लि.ले मिति २०४९/८/२४ मा ऐ.ऐनको दफा ४(१) अनुसार पहिलो नियुक्ति पत्र दिइएको थियो । एक वर्ष अविच्छिन्नरूपमा सेवा गरेपछि त्यस्तो व्यक्तिलाई उसको इमान्दारीता, अनुशासन, कार्यक्षमता, रुजु हाजिरजस्ता कुराको आधारमा स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्ने हुन्छ तर निजको कार्य सन्तोषजनक नभएको ठहर गरी व्यवस्थापनको निर्णयबाट सम्पादकले स्पष्टीकरणसमेत मागगरी सेवाबाट अवकाश दिएको हो । श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ अनुसार स्थायी कर्मचारीलाई मात्र सेवाबाट अवकाश दिँदा कार्यविधि पुऱ्याउनुपर्ने हुन्छ । तसर्थ कम्पनीको खर्चमा रिपोर्टिङ्ग गर्न पठाएको व्यक्तिले आफ्नो रिपोर्ट कम्पनीलाई थाहा जानकारी नै नदिई अन्य पत्रिकालाई उपलब्ध गराउने जस्तो पत्रकारको नैतिकता र मान्यताविपरित गम्भीर कार्य गर्ने एवं कम्पनीको निर्देशनलाई समेत समय-समयमा अटेर गर्ने अस्थायी कर्मचारीलाई हटाउने गरी भएको कानूनसम्मत कार्यलाई बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कान्तिपुर पब्लिकेशन प्रा.लि.का तर्फबाट ऐ.का प्रबन्ध निर्देशकको पुनरावेदन जिकिर ।
११. यसमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(१) ले कुनै पदमा कामदार वा कर्मचारीलाई नियुक्ति दिएको १ वर्षको अविच्छिन्न सेवा पूरा गरेपछि स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्ने र त्यसको जानकारी श्रम कार्यालयलाई दिनुपर्नेछ, भन्ने प्रावधान भएको र ऐ.को दफा १० ले श्रम ऐनको प्रक्रिया पुऱ्याउनुपर्ने बाध्यता स्थायी कर्मचारीको सेवा अवकाशलाई आवश्यक पर्ने भएको सन्दर्भमा प्रत्यर्थी रघु मैनालीको नोकरी अवधि १ वर्ष पूरा भएको नदेखिँदा निजलाई सेवाबाट अवकाश दिन श्रम ऐनको सम्पूर्ण कार्यविधि पूरा गर्न अनिवार्य नदेखिएको समेतबाट निजलाई सेवाबाट अवकाश दिएको कान्तिपुर पब्लिकेशनको प्रबन्ध निर्देशकको निर्णय बदर गर्ने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय फरक पर्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम छलफल गर्न विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५६/२/२४ को आदेश ।
१२. नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चठी पेश हुनआएको प्रस्तुत पुनरावेदनसहितको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण प्रमाण कागजातको अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता गणेशप्रसाद अधिकारीले मेरो पक्षले नियमितरूपमा इमान्दारीपूर्वक कार्य नगरेको कर्मचारीलाई १ वर्षको परिक्षणकालसमेत समाप्त नहुँदै नोकरीबाट अवकाश दिएको जायज हुँदा सो कार्यलाई बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्छ, भनी गर्नुभएको वहस तथा प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता महेश नेपालले श्रम अदालत गठन नभएसम्म सोबाट हुने काम-कारवाही पुनरावेदन अदालतबाट हुने गरेको भए पनि उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर दोस्रो तहको पुनरावेदन सुन्न सर्वोच्च अदालतको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

डिभिजन वेञ्चसमक्ष छैन भन्दै यसै सम्बन्धमा पेश गर्नुभएको सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादन भएका नजिरसमेतको अध्ययन गरी हेर्दा कान्तिपुर पब्लिकेशनको प्रत्यर्थीलाई नोकरीबाट अवकाश दिने गरी भएको निर्णयलाई बदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिले/नमिलेको के रहेछ हेरी सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्न देखियो ।

१३. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा कान्तिपुर प्रकाशनले नोकरीबाट अवकाश दिने गरी गरेको मिति २०५०/४/३० को निर्णयउपर श्रम ऐन, २०४८ को कार्यविधि पूरा गरेको छैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी अवकाश दिएको बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल गरी न्याय पाऊँ भनी प्रत्यर्थी रघु मैनालीले पुनरावेदन गरेकोमा सेवाबाट अवकाश दिएको निर्णय कानूनसंगत नभएकोले बदर हुने ठहरेछ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति ०५२/३/२७ मा भएको निर्णयउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो । श्रम विवादको समाधानको सम्बन्धमा के कस्तो कानुनी व्यवस्था रहेछ भनी हेर्दा यस ऐनको प्रयोजनको लागि श्री ५ को सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी श्रम अदालत गठन गर्नेछ, त्यस्तो अदालतको अधिकार क्षेत्र र मुकाम सोही सूचना तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने उक्त श्रम ऐनको दफा ७२ को उपदफा (१) मा र उपदफा (१) बमोजिम गठित श्रम अदालतको कार्यविधि तोकिए बमोजिम हुनेछ भन्ने उपदफा (२) मा र उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि श्रम अदालत गठन नभएसम्म यस ऐनबमोजिम अदालतबाट हुने काम-कारवाही पुनरावेदन अदालतबाट हुनेछ भन्ने उपदफा (३) मा उल्लेख भएको देखिएको र उक्त ऐनको दफा ६० ले पुनरावेदनको व्यवस्था गरेकोमा ऐको (ग) ले व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारी वा कार्यालयले गरेको सजाय र आदेशउपर सम्बन्धित श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिँदा मिति २०५२/९/१८ को नेपाल राजपत्र खण्ड ४५ (अतिरिक्तांक ३७) मा प्रकाशित श्रम मन्त्रालयको सूचनाले श्रम अदालत गठन हुनुपूर्व श्रम अदालतले सुन्ने पुनरावेदन, पुनरावेदन अदालतमा लाग्ने भई पुनरावेदन अदालतले निर्णय गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत पुनरावेदन, पुनरावेदन अदालतको निर्णयउपर व्यवस्थापक तर्फबाट गरिएको देखिन्छ । श्रम अदालतको निर्णयउपर वा सो गठन नभएसम्म यो ठाउँबाट हुने निर्णय पुनरावेदन अदालतबाट भएउपर यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानुनी व्यवस्था श्रम ऐन, २०४८ ले गरेको देखिँदैन । कसलाई पुनरावेदन गर्न दिने भन्ने कुरा कानून निर्माणकर्ताको नीतिगत कुरा हो । यस्ता नीतिगत कुरामा अदालतले सामान्यतः विचार गर्न मिल्ने अवस्था पर्दैन भनी सम्बत् २०५१ सालको रि.पु.ई.नं.५१ निवेदक सोल्टी ओवराय वि.पुनरावेदन अदालत पाटन, ललितपुरसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०५२/१/१३ मा र श्रम ऐन, ०४८ बमोजिम श्रम अदालतबाट हुने काम-कारवाही श्रम अदालत गठन नभएसम्म पुनरावेदन अदालतबाट हुने गरिएकोले श्रम अदालतको फैसलाउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानुनी व्यवस्थाको अभावमा श्रम अदालतबाट हुने काम पुनरावेदन अदालतबाट भएको कारणले पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपरको दोस्रो तहको यो पुनरावेदन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ ले सर्वोच्च अदालतमा लाग्न सक्दैन भनी सम्बत् २०५५ सालको दे.पु.इ.नं.१२९ को होटल उडल्याण्ड वि. उत्तरबहादुर भन्ने राजेन्द्रबहादुर कार्की भएको सेवाबाट बर्खास्त भन्ने मुद्दामा पूर्ण इजलासबाट मिति २०५६/२/२७/५ मा निर्णय भई सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ । उक्त कानुनी व्यवस्था एवं सिद्धान्तबाट समेत प्रस्तुत पुनरावेदन यस अदालतमा लाग्न नसक्ने देखिँदा खारेज हुने ठहरेछ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. हरिश्चन्द्रप्रसाद उपाध्याय

इति सम्बत् २०५७ साल जेठ २७ गते रोज ६ शुभम् ।

एविन्द्र पराजुली विरुद्ध गृह मन्त्रालयसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानान्यायाधीश श्री केशवप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री केदारनाथ आचार्य
माननीय न्यायाधीश श्री टोपबहादुर सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री भैरवप्रसाद लम्साल
माननीय न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद खत्री
सम्बत् २०५७ को रिट पूर्ण इजलास नं.१७३
आदेश मिति : २०५७/११/२५

विषय : बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक : जनादेश साप्ताहिकका सम्पादक कृष्ण सेन इच्छुकको हकमा का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.३१ बस्ने एविन्द्र पराजुली

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, गृह मन्त्रालय, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा १२ मा “नजरबन्दमा राखिएको कुनै व्यक्तिलाई छोड्नुपर्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतको न्यायाधीश वा निजको अनुपस्थितिमा श्रेतेदारको रोहवरमा छोड्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था भएकोमा नजरबन्दमा रहेका कृष्णसेन इच्छुकलाई थुनाबाट मुक्त गर्दा सोही ऐनको दफा १२ को कार्यविधि पूरा गरिछाड्नुपर्ने बाध्यात्मक कानुनी व्यवस्था भएकोमा सोअनुरूपको कार्यविधि पूरा गरिएको भन्ने व्यहोरा मिसिल संलग्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५७/१/१५ को पत्रको प्रतिलिपिको व्यहोराबाट देखिन्छ तर प्रस्तुत रिट निवेदनमा तथा सोभन्दा अगाडि पेश गरिएको रिट निवेदनमा र मिति २०५७/१/३० को निवेदनमा समेत निवेदक कृष्णसेनलाई मिति २०५६/१/६ देखि निरन्तर थुनामा राखिएको भन्ने जिकिर लिएकोमा सो जिकिरको कानुनबमोजिमको प्रमाणसहित खण्डन प्रत्यर्थीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन । २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐनअन्तर्गतको पूर्जा दिई थुनुवामा राखिएका कृष्णसेनलाई थुनाबाट छाडिसकिएको भन्न सकिने कानुनबमोजिमको प्रमाण आधार देखिनआएको छैन । निवारक नजरबन्दमा रहेका बन्दी कृष्णसेन इच्छुकलाई कानुनद्वारा निर्धारित बाध्यात्मक कार्यविधि पूरा गरी थुनाबाट मुक्त गरिनुपर्नेमा सो प्रक्रिया पूरा गरेको मिसिल

संलग्न प्रेषित कागजातहरूबाट नदेखिएकाले निजलाई थुनाबाट मुक्त गरिसकिएको भनी मान्न मिलेन । निवेदक कृष्णासेन 'इच्छुक'लाई मिति २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत पुर्जी दिई निरन्तर निवारक नजरबन्द गरी थुनामा राखेको देखिन आएको छ । कृष्णासेनलाई थुनाबाट छाडिसकेको भन्ने यस अदालतलाई देखाउन भएका प्रत्यर्थीहरूको प्रयास कानूनसंगत नरहेको र त्यसमा सत्यता पनि देखिएन । सर्वसाधारण नेपाली नागरिकको संविधानप्रदत्त हकप्रति संवेदनशील हुनुपर्ने प्रत्यर्थीहरूको यस किसिमको आचरण संविधानको सामान्य मर्यादा अनुकूलको पनि देखिएन । (प्रकरण नं.२१)

- ◆ कृष्णासेन इच्छुकलाई मिति २०५६/४/२३ मा सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, ०४६ अन्तर्गत पुर्जी दिई हालसम्म निरन्तररूपमा कानूनबमोजिमको कार्यविधि पुरा नगरी कानूनद्वारा निर्धारित अवधिभन्दा बढी समय गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखिएको देखिँदा निज कृष्णासेन इच्छुकलाई थुनाबाट मुक्त गरी दिनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं.२३)

आदेश

न्या.कृष्णाजंग रायमाझी

१. सर्वोच्च अदालत, नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. निवेदक दाजु कृष्णासेन इच्छुक पत्रकार हुनुहुन्छ । उहाँ साप्ताहिक जनादेश पत्रिकाको सम्पादक हुनुहुन्छ । मिति २०५६/१/६ गते सोमबार बिहान ८ बजेतिर कोठाबाट पत्रिकाको कार्यालयतिर जान भनी निस्कनुभएकोमा सोही दिन प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी २०५६/१/७ मा सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०५६ अन्तर्गतका पुर्जी दिई नजरबन्दमा राखेको जानकारी दिइयो । सोउपर यस अदालतसमक्ष बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन मिति २०५६/१/१३ मा दायर गरेको र मिति २०५६/४/२५ मा उक्त रिट निवेदन इजलाससमक्ष पेश हुँदा निवेदकलाई प्रत्यर्थीहरूद्वारा थुनाबाट छाडिसकेको भन्ने आधारमा रिट खारेज गर्ने आदेश गरियो । निवेदक कृष्णासेनलाई मिति २०५६/१/६ मा पक्राउ गरी हालसम्म प्रत्यर्थीहरूद्वारा छोडिएको छैन बरु मिति २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐनअन्तर्गतको पुर्जी दिई गैरकानुनी थुनामा राखिएको छ । उक्त ऐनको दफा ५(२) को प्रक्रिया पनि पूरा गरिएको छैन । सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा ३.१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्र.जि.अ. उषा नेपालले दफा ५.१ बमोजिम नजरबन्दमा राखिएको पुर्जीबाट देखिन्छ । पत्रकारिता गरी जीविकोपार्जन गर्ने निवेदकबाट पुर्जीमा उल्लेख भएबमोजिम नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता अखण्डता, सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्न सक्ने आतंक, हत्या, हिंसा र विध्वंसलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्ने कुनै पनि अवस्था र स्थिति विद्यमान छैन र पर्याप्त कारण र आधारसमेत छैन । यस्तो अवस्थामा नजरबन्द राखे गरी आदेश गर्न मिल्दैन ।
३. अतः उल्लेखित तरिकाबाट गैरकानुनी आदेशद्वारा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), धारा १२(१)(२), धारा १४(१)(४)(५)(६) र धारा १५ द्वारा प्रदत्त हकबाट वञ्चित गर्नुका साथै सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, ०४६ तथा प्रतिपादित नजरसमेतको प्रतिकूल भएकोले र अन्य वैकल्पिक उपचारसमेत नहुँदा धारा २३/८८(२) अन्तर्गत सम्मानित अदालतसमक्ष आएको छु । बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी मेरो दाजु कृष्णासेन इच्छुकलाई अदालतसमक्ष उपस्थित गराई आवश्यक परे सर्च वारेन्टसमेत जारी गरी गैरकानुनी

एविन्द्र पराजुली विरुद्ध गृह मन्त्रालयसमेत

थुनाबाट अविलम्ब मुक्त गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

४. यसमा के कसो भएको हो ? प्रत्यर्थाहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति ०५६/६/२१ को आदेश ।
५. विपक्षी कृष्णसेन इच्छुकलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको च.नं.०३/८२/०५६/०५७ मिति २०५६/४/२३ को पत्रानुसार सोही मितिदेखि नै यस शाखाअन्तर्गतको कारागारमा थुनामा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार शाखा काठमाडौंको लिखितजवाफ ।
६. माओवादी जनयुद्ध समर्थन जुटाउने भनी भूमिगतरूपमा छापामारलाई लुकाउने, प्रशिक्षण उपलब्ध गराउने, मनोबल बढाउनेजस्ता कार्य गरेको अवस्थामा रिट निवेदनमा उल्लेख भएको कृष्णसेन इच्छुकलाई मिति २०५६/४/२३ मा कालिमाटी काठमाडौंमा फेला पारी पक्राउ गरी दाखेल भएको र आवश्यक कारवाहीको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा सोही मितिमा पठाइएकोमा अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत नजरबन्दमा राख्ने निर्णय भई नजरबन्द थुनामा राखिएको व्यक्तिलाई प्रहरीले विना कारण पक्राउ गरी गैरकानुनी तवरसँग बन्दी बनाई थुनामा राखेको भन्नेजस्ता भ्रुष्टा कुरा रची भ्रुष्टा लान्छना लगाई यस कार्यालयउपर दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको लिखितजवाफ ।
७. निवेदकलाई पक्राउ गर्ने तथा थुनामा राख्नेसमेतको कार्य यस कार्यालयबाट भए/गरेको नपाइएकोले यस कार्यालय विरुद्धको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखितजवाफ ।
८. यस मन्त्रालयबाट निजलाई पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने आदेश दिइएको छैन । साथै निजको कुनै अधिकार हनन नगरिएको हुँदा सम्मानित अदालतबाट रिट खारेज गरी पाउन अनुरोध छ भन्नेसमेत श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
९. माओवादीहरूले जनयुद्ध सञ्चालन गर्ने, सार्वजनिक सम्पत्ति तोडफोड गर्ने, वित्तिय संस्थाहरू लुट्ने, निर्दोष मानिसहरूको हत्या गर्ने, कार्यालयमा विस्फोट गराई अवरोध ल्याउने, प्रहरी चौकीमाथि आक्रमण गर्ने, हातहतियार लुट्ने, सांसद तथा वरिष्ठ कर्मचारीलाई निसाना बनाउने, आन्तरिकरूपमा छापामारहरूलाई लुकाउनेजस्ता कार्यमा क्रियाशील छन् । भित्रीरूपमा छापामारहरूलाई सहयोग र समर्थन जुटाउन विभिन्न प्रचारात्मक कार्यहरू गर्दैआएका जिल्ला अर्घाखाँची, जलुके गा.वि.स., वडा नं.६ घर भई हाल का.जि.कलंकी बस्ने कृष्णसेन इच्छुकलाई प्रहरीले प्रतिवेदन गरेअनुरूप मिति २०५६/४/२३ को आदेशले सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा ३.१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०५६/४/२३ गतेदेखि (क) श्रेणीको सिधा खान पाउने गरी कारागार शाखा काठमाडौंमा थुनामा राखिएको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखितजवाफ ।
१०. बरामदी मुचुल्कामा उल्लेखित पत्रिकाहरूको १/१ प्रति इजलासको अवलोकनको लागि म.न्या.का.मार्फत् फिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०५६/७/१९ को आदेश ।
११. सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा ५(१) बमोजिमको अवधिभन्दा बढी थुनामा राख्न सोही ऐनको दफा ५(२) बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरिराख्नुपर्ने सोबमोजिम अर्को आदेश भए/नभएको के हो ? बुझी पेश

गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५६/९/१२ को आदेश ।

१२. निवेदकलाई सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा १२ को कार्यविधि अपनाई नजरबन्दबाट मुक्त गरिएको हो/होइन ? जानकारी लिई पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५६/११/१७ को आदेश ।
१३. मिति २०५६/१/६ देखि पक्राउ परेका कृष्ण सेनलाई प्रत्यर्थीहरूले थुनाबाट छोडेका छैनन् । निज हाल कारागार शाखा सिरहामा गैरकानुनीरूपमा थुनामा रहेको कुरा संलग्न महिनामा साप्ताहिकमा जेलबाट पठाइएको कविता प्रकाशित भएकोबाट पनि पुष्टि भएको हुँदा गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७/१/३० को निवेदन ।
१४. निवेदक कृष्णसेन हाल कारागार शाखा सिराहामा बन्दी बनाई राखिएको भन्ने निवेदन परेकाले निवेदकलाई त्यसरी कारागार शाखा सिराहामा बन्दी बनाई राखेको हो/होइन ? भए कहिलेदेखि के कुन कसुर गरेमा वा कसको पत्रबाट बन्दी बनाई राखिएको हो कारागार शाखा सिराहा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिराहा जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिराहामा बुझी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलाको मिति २०५७/१/३० को आदेश ।
१५. मिति २०५६/११/१ गते राति २३:०० बजेको समयमा प्रतिवादी कृष्णसेन ठकुरीलगायत ४/५ जना व्यक्तिहरू जिल्ला सिरहा नगरपालिका सिरहा वडा नं.७ स्थित बाटो हुँदै दक्षिणतर्फ गइरहेको अवस्थामा यस कार्यालयबाट प्र.ना.नि. नारायण थापाको कमाण्डमा खटिएका गस्ति टोलीलाई देखासाथ बाटो छोडी पूर्व खेततर्फ भाग्दा प्रहरीले शंका गरी पक्राउ गर्न लखेट्दै जाँदा प्रतिवादी कृष्णसेन ठकुरीलाई मात्र पक्राउ गर्न सकेको अन्य व्यक्तिहरू रातको अवस्थामा भाग्न सफल भएकाले पक्राउ परेको प्रतिवादी कृष्ण सेनको शरीर खानतलासी गर्दा निजको साथबाट कटुवा बन्दुक थान-१ र सोमा फिट हुने मार्काफोर राइफलको गोली थान-४ समेत बरामद भएको हुँदा निजले, त्यसरी गैरकानुनी तवरले हातहतियार खरखजाना आफूसामथमा राखी लिई हिँडिरहेकोले हातहतियार तथा खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा ३(२) बमोजिमको कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा २० को (२) र (३) बमोजिमको सजायको माग दावी लिई जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सिराहामा पेश गरिएकोमा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय सिराहाबाट मिति २०५६/११/८ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिराहामा मुद्दा पेश भई जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिराहाबाट प्रतिवादी कृष्ण सेन ठकुरीलाई तारेखमा राख्न धरौटी माग गरेकोमा धरौटी राख्न नसकी कारागार शाखा सिराहामा पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान कारवाहीको सम्बन्धमा भए/गरेको मिसिलको नक्कल यस पत्रसाथ संलग्न राखी पठाएका व्यहोरा सादर अनुरोध छ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिराहातर्फबाटै प्रहरी उपरीक्षक हरिबहादुर थापाको लिखितजवाफ ।
१६. प्रस्तुत मुद्दामा सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा १२ अनुसार जिल्ला न्यायाधीश वा श्रेस्तेदारको रोहवरमा छोडिएको प्रमाण निस्सा बेगर निवेदकलाई कानुनबमोजिम छोडिएको मान्न मिल्ने वा नमिल्ने र हातहतियार खरखजाना ऐनअन्तर्गत दायर भएको मुद्दामा कृष्ण सेन ठकुरीको बयानको जवाफ ४ मा निजलाई २०५६/११/१ गते कटुवा बन्दुकसहित प्रहरीले पक्राउ गरेको भन्ने देखिएबाट सो मितिमा प्रहरीले पुनः पक्राउ गरेको हो वा पूर्व थुनाको अवस्था कायम रहेको हो ? भन्ने बेग्ला-बेग्लै कानुनी स्थिति र परिणामको विषय देखिन आयो । सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा १२ अन्तर्गतको थुनाबाट मुक्त गरिएको निस्सा मिसिलमा नरहेको कारणबाट नजरबन्दको निरन्तरता मानी थुनाबाट मुक्त गर्ने आदेश गरिएमा दायर रहेको हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ सम्बन्धी मुद्दा र सो मुद्दामा भएको आदेशलाई समेत असर पर्ने देखिनुका साथै निवेदक अम्बरबहादुर गुरुङ विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकासमेत भएको रिटमा पूर्व अवैधतालाई आधार बनाई अदालतमा

एविन्द्र पराजुली विरुद्ध गृह मन्त्रालयसमेत

कानूनबमोजिम चलिरहेको मुद्दामा असर पर्ने गरी रिट जारी गर्न नमिल्ने भन्ने पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइराखेको (ने.का.प.२०४९, पृष्ठ ३१, नि.नं.४४५०) परिप्रेक्ष्यमा प्र.जि.अ.ले गरेको थुनछेकको आदेशलाई नियमित अदालतबाट भएको आदेशसह बन्दी प्रत्यक्षीकरणको प्रयोजनको लागि मान्यता दिन मिल्ने नमिल्ने के हो ? सो समेत निरोपण हुनुपर्ने जटिल कानुनी प्रश्न उपस्थित भएकोले सो प्रश्नको निराकरणको लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०५७/५/९ को आदेश ।

१७. प्रस्तुत विवादमा सम्बत् २०४९ सालको रि.पू.ई.नं.५४ अम्बरबहादुर गुरुङ वि. त्रि.वि.वि. सुरक्षा प्रहरी गार्डसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा यस अदालतका पाँच जना माननीय न्यायाधीशको वृहत पूर्ण इजलासबाट (ने.का.प.२०४९, पृ.३१, नि.नं.४४५०) मिति २०४८/१२/२४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई आधार बनाई पूर्ण इजलासमा पेश भएकोमा उक्त मुद्दामा पाँचजना माननीय न्यायाधीशको वृहत पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त ३ सदस्यीय यस इजलासबाट निरोपण गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन पाँच जनाभन्दा बढी माननीय न्यायाधीशहरूको पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५७/८/२२ को आदेश ।
१८. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिकृष्ण कार्की, श्री एकराज भण्डारी तथा श्री खिमलाल देवकोटाले कृष्ण सेन 'इच्छुक' लाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट मिति २०५६/१/७ देखि सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत गैरकानुनीरूपमा नजरबन्दमा राखिएको छ । निजलाई थुनाबाट छाडिसकेको भन्ने पत्रको आधारमा मिति २०५६/४/२५ मा रिट खारेज गरिए तापनि हालसम्म पनि छाडिएको छैन । निजलाई मिति २०५६/४/२३ मा पुनः सोही ऐनअन्तर्गत थुनामा राखिएको छ । उक्त मितिले सार्वजनिक सुरक्षा ऐनअन्तर्गत ६ महिना थुनामा राखी थुनाबाट छोडिएको भने तापनि त्यसरी छोड्दा कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरिएको छैन । त्यसरी थुनामा नै रहेको व्यक्तिको साथबाट अवैध हातहतियारसहित पक्राउ परेको भनी निजउपर भुट्टा मुद्दा लगाइएको छ । प्रहरीको कब्जामा रहेको मानिसबाट हातहतियार बरामद गरिएको र कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा नगरी गरिएको बरामदी मुचुल्कासमेतको आधारमा गैरकानुनी किसिमले हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ अन्तर्गतका मुद्दामा थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण छ । संयुक्त इजलासद्वारा उल्लेख गरिएको अम्बरबहादुर गुरुङ वि.त्रि.वि.वि. सुरक्षा प्रहरी गार्डसमेतको मुद्दासँग प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु मेल खाने प्रकृतिको नहुँदा उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त यस मुद्दामा आकर्षित हुने होइन । अतः वैयक्तिक स्वतन्त्रताको सुरक्षार्थ निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरी गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गरिनुपर्छ भन्नेसमेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षीतर्फबाट प्रतिरक्षार्थ उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री नन्दबहादुर सुवेदी तथा श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले रिट निवेदन पर्दाको अवस्था र हालको अवस्थामा स्थिति परिवर्तन भइसकेको छ । निवेदन पत्रमा मिति २०५६/४/२३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट निवारक नजरबन्दमा राखिएको विषयमा मात्र उल्लेख गरिएको छ । उक्त नजरबन्दको अवधि मिति २०५६/१०/२६ मा पूरा भएकोले निजलाई सो मितिबाट मुक्त गरिसकेको अवस्थामा थुनाबाट मुक्त भएपछि निवेदकलाई अवैध हातहतियारसहित पक्राउ गरी कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष मुद्दा दायर गरिएको छ । उक्त मुद्दामा अनुकूल वा प्रतिकूल असर पर्ने गरी यस अदालतबाट निर्णय गर्न मिल्दैन । रिट निवेदनमा सिरहाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष विचाराधीन मुद्दाको बारेमा जिकिरसम्म पनि लिन नसकेकोमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनबाट उक्त मुद्दामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट कानूनसम्मतरूपमा भएको आदेशलाई अन्यथा गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१९. आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा सम्बन्धित मिसिल अध्ययन गरी दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उल्लेखित वहस जिकिरसमेत मनन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
२०. निवेदकका दाजु नाताका कृष्णसेन इच्छुकलाई मिति २०५६/१/६ मा पक्राउ गरी मिति २०५६/१/७ देखि सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अनुसार नजरबन्दमा राखिएकोले सोउपर यस अदालतमा टिर निवेदन दिइएकोमा निजलाई मिति २०५६/४/२१ मा छाडिसकिएको पत्र पेश हुनआएको आधारमा मिति २०५६/४/२५ मा उक्त रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी नर्णय भएको र प्रत्यर्थीहरूबाट बन्दीलाई थुनाबाट छाडिएको भनिए तापनि पूर्व उल्लेखित मितिदेखि नै थुनामा राखी मिति २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत अर्को पूर्जा दिई गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखिएको छ भनी प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिन्छ । यिनै निवेदकले यसै विषयमा दायर गरेको सम्बत् २०५६ सालको रि.नं.३९६० को बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा कृष्णसेन इच्छुकलाई मिति २०५६/१/६ गते पक्राउ गरी सोको भोलिपल्टदेखि सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत थुनामा राखेको भनी प्रत्यर्थीहरूबाट लिखितजवाफ पेश गरिएको पाइन्छ । उक्त रिट निवेदनमा अन्तिम सुनुवाई हुनुपूर्व नै मिति २०५६/४/२१ मा बन्दीलाई छोडिसकिएको भन्ने प्रेषित पत्रको आधारमा मिति २०५६/४/२५ मा रिट निवेदन खारेज भएको तर निवेदकलाई पुनः मिति २०५६/४/२३ मा सोही ऐनअन्तर्गतको पूर्जा दिई थुनामा राखी नजरबन्दमा राख्न तोकिएको म्याद भुक्तान भएकोले थुनाबाट मुक्त गरिएको भन्ने व्यहोरा कारागार शाखा काठमाडौंको मिति २०५६/१०/२६ को पत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।
२१. सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ को दफा १२ मा “नजरबन्दमा राखिएको कुनै व्यक्तिलाई छोड्नुपर्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतको न्यायाधीश वा निजको अनुपस्थितिमा श्रेस्तेदारको रोहवरमा छोड्नुपर्छ” भन्ने व्यवस्था भएकोमा नजरबन्दमा रहेका कृष्णसेन इच्छुकलाई थुनाबाट मुक्त गर्दा सोही ऐनको दफा १२ को कार्यविधि पूरा गरिछाड्नुपर्ने बाध्यात्मक कानुनी व्यवस्था भएकोमा सोअनुरूपको कार्यविधि पूरा गरिएको भन्ने व्यहोरा मिसिल संलग्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५७/१/१५ को पत्रको प्रतिलिपिको व्यहोराबाट देखिन्छ तर प्रस्तुत रिट निवेदनमा तथा सोभन्दा अगाडि पेश गरिएको रिट निवेदनमा र मिति २०५७/१/३० को निवेदनमा समेत निवेदक कृष्णसेनलाई मिति २०५६/१/६ देखि निरन्तर थुनामा राखिएको भन्ने जिकिर लिएकोमा सो जिकिरको कानूनबमोजिमको प्रमाणसहित खण्डन प्रत्यर्थीहरूबाट आउन सकेको देखिँदैन । २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐनअन्तर्गतको पूर्जा दिई थुनुवामा राखिएका कृष्णसेनलाई थुनाबाट छाडिसकिएको भन्न सकिने कानूनबमोजिमको प्रमाण आधार देखिनआएको छैन । निवारक नजरबन्दमा रहेका बन्दी कृष्णसेन इच्छुकलाई कानूनद्वारा निर्धारित बाध्यात्मक कार्यविधि पूरा गरी थुनाबाट मुक्त गरिनुपर्नेमा सो प्रक्रिया पूरा गरेको मिसिल संलग्न प्रेषित कागजातहरूबाट नदेखिएकाले निजलाई थुनाबाट मुक्त गरिसकिएको भनी मान्न मिलेन । निवेदक कृष्णसेन ‘इच्छुक’लाई मिति २०५६/४/२३ मा पुनः सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ अन्तर्गत पुर्जा दिई निरन्तर निवारक नजरबन्द गरी थुनामा राखेको देखिन आएको छ । कृष्णसेनलाई थुनाबाट छाडिसकेको भन्ने यस अदालतलाई देखाउन भएका प्रत्यर्थीहरूको प्रयास कानूनसंगत नरहेको र त्यसमा सत्यता पनि देखिएन । सर्वसाधारण नेपाली नागरिकको संविधानप्रदत्त हकप्रति संवेदनशील हुनुपर्ने प्रत्यर्थीहरूको यस किसिमको आचरण संविधानको सामान्य मर्यादा अनुकूलको पनि देखिएन । यसबाट अदालतलाई दुःख लाग्नु स्वभाविकै पनि हुनआउँछ ।
२२. यस अदालतको संयुक्त इजलासले प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली,

एविन्द्र पराजुली विरुद्ध गृह मन्त्रालयसमेत

२०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम २०५७/५/९ मा आदेश भएको देखियो। साथै यस अदालतकै संयुक्त इजलासबाट मिति २०५७/१/३० मा भएको आदेश बमोजिम जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिरहामा लेखी बुझिँदा सिरहा नगरपालिका वडा नं.७ मा मिति २०५६/११/१ गते राती कृष्णसेन ठकुरीलगायत ४/५ जना भागद्वै गरेको अवस्थामा कृष्णसेनलाई मात्र हातहतियारसहित पक्राउ गर्न सकिएको भनी निजलाई हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा ३(२) को सजायको माग दावी लिई २०५६/११/८ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिरहामा मुद्दा पेश भई उक्त कार्यालयबाट भएको आदेश बमोजिम माग भएको धरौट राख्न नसकि कारागार शाखा सिरहामा पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको भन्ने व्यहोरासमेतको जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिरहाबाट जानकारी गराइएको भन्ने देखिएको छ। यसै तथ्यलाई मध्यनजर राखी उक्त २०५७/५/९ को आदेशमा ..... पूर्व अवैधतालाई आधार बनाई अदालतमा कानुनबमोजिम चलिरहेको मुद्दामा असर पर्ने गरी रिट जारी गर्न नमिले” भन्ने पूर्ण इजलासबाट नि.नं.४४५० ने.का.प. २०४९ पृष्ठ ३१ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई आधार बनाएको देखियो। यस सम्बन्धमा उल्लेखित मुद्दा अध्ययन गरी हेर्दा लागूऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को कसुरमा सोही ऐनबमोजिमको सजायको माग दावी लिई २०४७/१२/४ मा प्रहरी प्रतिवेदन दर्ता भई अदालतको आदेशबमोजिम पूर्पक्षको लागि थुनामा रहेको अम्बरबहादुर गुरुङ्ग विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको लागूऔषध मुद्दामा सुरु अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी हिरासतमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको स्वीकृतिबेगर २४ घण्टाभन्दा बढी थुनामा राखी २४ घण्टा नघाई म्याद थप गर्न मुद्दा हेर्ने अदालतमा लगेको र अदालतले म्याद थप गरेको विषयसँग उल्लेखित सिद्धान्त सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत विवादको विषय सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, ०४६ सँग सम्बन्धित भई हातहतियार खरखजाना ऐन, ०१९ को विषयभन्दा भिन्न रहेकोले प्रस्तुत मुद्दामा सो सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ भन्न मिलेन।

२३. तसर्थ कृष्णसेन इच्छुकलाई मिति २०५६/४/२३ मा सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, ०४६ अन्तर्गत पुर्जी दिई हालसम्म निरन्तररूपमा कानुनबमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरी कानुनद्वारा निर्धारित अवधिभन्दा बढी समय गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखिएको देखिँदा निज कृष्णसेन इच्छुकलाई थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ। थुनामा रहेका निवेदक कृष्णसेन इच्छुकलाई थुनामा राखिएको गैरकानुनी देखिएकोले बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा थुनाबाट मुक्त गरिदिनुपर्ने ठहरी आजै निर्णय भएकोले निजलाई कानुनको रिट पुऱ्याई थुनाबाट छाडिदिनु भनी सम्बन्धित कारागारमा लेखी पठाईदिनु भनी आजै छुट्टै आदेश भइसकेकोले पुनः लेखिरहनुपरेन। प्रत्यर्थीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं।

प्र.न्या. केशवप्रसाद उपाध्याय

न्या. केदारनाथ उपाध्याय

न्या. केदारनाथ आचार्य

न्या. टोपबहादुर सिंह

न्या. भैरवप्रसाद लम्साल

न्या. गोपालप्रसाद खत्री

इति सम्बत् २०५७ साल फागुन २५ गते रोज ५ शुभम्।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मानवअधिकारसम्बन्धी फैसलाहरूको प्रकाशन, २०५९
(विशेषाङ्क) पृष्ठ ३९८, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री राम नगीना सिंह
सम्बत् २०५५ सालको रिट नं. ३७८५
आदेश मिति : २०५८/२/२

विषय : उत्प्रेषण, परमादेशसमेत ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थान काठमाडौंमा सातौं तहको उपसम्पादक पदमा कार्यरत श्रीधर आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी : श्री गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदक श्रीधर आचार्य र प्रत्यर्थी जुनार बस्नेत दुवैको विनियमावली बमोजिम का.स.मु. वापतको अंक घटाउँदा वा नघटाउँदा दुवै अवस्थामा रिट निवेदककै प्राप्ताङ्क बढी हुने देखिएको अवस्थामा पनि पदपूर्ति समितिले निवेदक प्रत्यर्थी दुवै उम्मेदवारको अंक नघटाई दुवैले प्राप्त गरेको कूल प्राप्ताङ्कका आधारमा बढी अंक पाउने रिट निवेदकलाई बढुवाको सिफारिस गर्ने गरेको निर्णयमा निवेदकको मात्र का.स.मु. फारामवापतको ५ अंक घटाई निजलाई बढुवा नदिने गरेको हदसम्म प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको मिति ०५५/११/१९ को निर्णय समानताको हकविपरीत देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ निवेदक श्रीधर आचार्यका हकमा समेत जे-जेो बुभुत्तुपने हो बुभुभी कानुनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी विपक्षी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं.१६)

आदेश

न्या. हरिश्चन्द्रसाद उपाध्याय

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।
२. म मिति ०५२/३/१८ देखि गोरखापत्र संस्थानको सातौं तहको उपसम्पादक पदमा नियुक्ति पाई आफूलाई तोकिएको काम इमान्दारीपूर्वक गर्दैआएको छु । कर्मचारी भएपछि पदोन्नतिको अपेक्षा गर्नु स्वाभाविक हुन्छ । यसै सिलसिलामा पत्रकारिता सेवा, नेपाली समूह, आठौं तह, सहसम्पादक पद २ समेतका संस्थानअन्तर्गत रिक्त

विभिन्न पद कार्य क्षमताको मूल्यांकनद्वारा बहुवा गरी पूर्ति गर्न गोरखापत्र संस्थानले सम्बन्धित १ तहमुनिका सम्भाव्य उम्मेदवारहरूबाट मिति ०५५/७/२९ मा सूचना प्रकाशित गरी दरखास्त आव्हान गरेअनुरूप म निवेदक पनि सम्भाव्य उम्मेदवार भएकोले बहुवाको फाराम भरेको थिएँ ।

३. उक्त प्रकाशित सूचनाबमोजिम आठौँ तहको सहसम्पादक पद २ पूर्तिका लागि मलगायत १० जना सम्भाव्य उम्मेदवारले दरखास्त फाराम भरेकोमा पदपूर्ति समितिबाट सबैभन्दा बढी अंक प्राप्त गर्ने क्रमशः (१) गोकर्ण अर्याल (६६.५९९) र म निवेदक श्रीधर आचार्य (६५.९३०) अंकलाई बहुवा गर्ने सिफारिस भई ०५५/९/७ मा सूचनासमेत प्रकाशित भएको थियो । पदपूर्ति समितिबाट भएको उक्त सिफारिसउपर भवानीप्रसाद सुवेदी, जुनार बस्नेत र राधाप्रसाद जोशीको सञ्चालक समितिसमक्ष उजुरी परेकोमा सोका सम्बन्धमा छानविन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न प्रल्हाद पोखरेलको संयोजकत्वमा ३ सदस्यीय उपसमिति गठन गरिएकोमा सो उपसमितिले उजुरकर्ता जुनार बस्नेतसमेतले आ.व. ०५२/५३ र ०५३/५४ को का.स.मु. फाराम ढिला गरी भए पनि दर्ता गरी बुझाएको भनी निजको ढिला बुझाएवापत अंक नघटाउने र म निवेदकको सोही अवधिको का.स.मु. फाराम समयमा नबुझाएको भनी सो वापतको ५ अंक घटाउने भनी तीनमध्ये २ सदस्यले प्रतिवेदन गरेको र एकजना सदस्यले असहमत राय व्यक्त गरेकोमा सञ्चालक समितिले उपसमितिबाट पेश भएको सोही प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यहोरा उपयुक्त देखिएको भनी सबैभन्दा बढी अंक प्राप्त गर्ने गोकर्ण अर्याल तथा जुनार बस्नेतलाई बहुवा गर्ने निर्णय गरियो भनी ०५५/११/१९ मा निर्णय भएको छ ।
४. प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिले उपसमिति गठन गरी सो उपसमितिको प्रतिवेदनलाई आधार बनाई प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतलाई बहुवा दिई पदस्थापनसम्म गरेको र म निवेदकको नाम बहुवा सूचीबाट हटाएको कार्यहरू लगायतका सम्पूर्ण निर्णय आदेश बदरभागी भई अन्य वैकल्पिक उपचारको अभाव भएकोले निम्न निवेदन गरेको छु ।
५. ०५५/९/७ को बहुवा निर्णयउपर समग्ररूपमा उजुरी नगरी मेरा हकमा मात्र उजुरी परेकोले त्यस्तो अधुरो अपुरो उजुरीबाट गरिएको निर्णय गैरकानुनी छ । बहुवा छानविन उपसमितिको अनुहारबाटै उक्त प्रतिवेदन पूर्वाग्रही, समानताविहीन र एकपक्षीय छ । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२, (दोस्रो संशोधन २०५५) मा बहुवाका उजुरी सुन्ने सम्बन्धमा त्यसरी बहुवा छानविन उपसमिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छैन । त्यसमा पनि प्रत्यर्थी बहुवा उपसमितिको प्रतिवेदनको रायको आधारमा गरिएको निर्णयमा ऐ.को विनियम ६९ को स्पष्ट त्रुटी छ । निर्णय स्वतन्त्रतपूर्वक आफैँले न्यायिक मन प्रयोग गरी नभएकोले पनि बदरभागी छु ।
६. उजुरीकर्ता जुनार बस्नेतसमेत ०५४ सालको बहुवामा पनि उम्मेदवार भएका र तत्कालै निजहरूको समयमा का.स.मु. नभरेको भनी ५ अंक घटाउने गरी भएको निर्णय अन्तिम रही बसेको र तिनै का.स.मु. फारामवापतको अंक यसपटक गणना गर्दा उक्त ५ अंक स्वतः घटाई गणना गर्नुपर्नेमा सो नगरी बढाएर गणना गरी निजलाई बहुवा गरिएको छ भने पदपूर्ति समितिबाट म निवेदकको का.स.मु. फारामवापतको अंक नघटाएकोमा सञ्चालक समितिको तर्फबाट एक वाक्यसम्मको व्यहोरा पनि उल्लेख नगरी प्रतिवेदनलाई नै हुबहु स्वीकारी का.स.मु. वापतको अंक घटाइएको र उजुरकर्तालाई ५/५ अंक दान दिएभैँ दिई समान परिस्थितिमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी संविधानको समानताको हकमाथि बलात् प्रहार, विनियमावलीको विनियम ६४ र अनुसूची १३ एवं गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा १४, ३२, ३३ समेतको विपरीत निर्णय गरेकोले बदरभागी छु ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

७. अतएव: निवेदकको उल्लेखित हक अपहरित हुनुको साथै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, को धारा ११, १२(२)(ड), १७ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको हकबाट वञ्चित हुनुपरेकोले अन्य उपचारको अभावमा धारा २३ र ८८(२) बमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गराई माग्नआएको छु। प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिको ०५५/११/१९ को निर्णय, प्रत्यर्थी बहुवा उपसमितिको प्रतिवेदनलगायतका निर्णयहरू, प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतसमेतलाई दिइएको बहुवा नियुक्ति, पदस्थापन तथा म निवेदकको नाम बहुवा सूचीबाट हटाउने सम्बन्धमा भए गरिएको सम्पूर्ण आदेश निर्णयलगायतका काम-कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पदपूर्ति समितिको ०५५/९/७ को मसमेतलाई आठौं तह सहसम्पादकमा गरेको बहुवा सिफारिसअनुरूप नियुक्ति दिई पदस्थापना गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ। साथै निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्मलाई अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन।
८. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? लिखितजवाफसाथ उपस्थित हुनु भन्नेसमेतको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति ०५५/१२/१५ मा भएको आदेश।
९. नियम कानूनबमोजिम र बहुवा फारमको लागि प्रकाशित सूचनाबमोजिम तोकिएको समयभित्र फाराम नभर्ने विपक्षी रिट निवेदकले का.स.मु.वापत ५ अंक प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा कानूनबमोजिम भएको बहुवा बदर गरिपाऊँ भनी दावी लिन पाउने होइन। जुनार बस्नेतले का.स.मु. फाराम भरेकोले निजलाई सो वापत अंक दिएको हो। त्यस्तो स्पष्ट बन्देजप्रति रिट निवेदकले भनेबमोजिम विनियमावलीको विनियम ६४(१) ले रोक लगाएको छैन। ०५४ सालमा पदपूर्ति समितिले गरेको निर्णय सोही सालको लागि मात्र हो, सो निर्णयले हाललाई प्रभावित पार्न सक्ने होइन। अधिल्लो निर्णयमा उजुरी नपढेमा पछिल्लो निर्णयउपर उजुरी गर्न नपाउने भन्ने रिट निवेदकको भनाई कानूनसम्मत छैन। उपसमितिको एकजनाले विमती देखाउँदैमा सो प्रतिवेदन गैरकानुनी हुने पनि होइन। बहुमतको निर्णय नै मान्य हुने हो। साथै निर्णय गर्ने सञ्चालक समिति भएको र रिट निवेदकभन्दा जुनार बस्नेत जेष्ठ हुँदा निजहरू समान परिस्थितिको होइनन्। असमान परिस्थिति रहेका बीच भेदभाव भयो भन्न मिल्ने नभई मनासिव कारण भएमा ५ अंक कट्टा गर्न मिल्दैन। अतः हामी लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूबाट भएका काम-कारवाही र निर्णयमा कुनै कानुनी त्रुटी नभएकोले निवेदनअनुसार रिट जारी हुन नसक्ने भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान, ऐ. को सञ्चालक समिति, बहुवा उजुरी छानविन उपसमिति, ऐ.को पदपूर्ति समितिसमेतका तर्फबाट ऐ.का महाप्रबन्धक बेनुप्रसाद प्रसाईको लिखितजवाफ।
१०. आठौं तह सहसम्पादक पदमा नियम-कानूनबमोजिम बहुवा गरिएको हो। रिट निवेदकले उल्लेख गरेअनुसार कुनै पनि गैरकानुनी काम-कारवाही भए/गरेको छैन। नियमबमोजिम बहुवा फारमका लागि प्रकाशित सूचनामा तोकिएको समयभित्र फाराम नभर्ने रिट निवेदकले का.स.मु. वापत ५ अंक प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा विपक्षीको भन्दा जेष्ठता र योग्यतासमेतको मूल्यांकन गरी मैले बहुवा पाउने ठहराई भए/गरेको गो.प. संस्थान सञ्चालक समितिको निर्णय कानूनअनुरूपको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको प्रत्यर्थीमध्येको जुनार बस्नेतको लिखितजवाफ।
११. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलासमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदनकका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री ईश्वरीप्रसाद भट्टराईले रिट

निवेदकले दोस्रो सबैभन्दा बढी अंक प्राप्त गरी पदपूर्ति समितिबाट बहुवाको सिफारिस प्राप्त गरेकोमा विवाद छैन । पदपूर्ति समितिको सो बहुवा सिफारिसउपर प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतसमेतको उजुरी परेपछि सो सम्बन्धमा छानविन गर्न सञ्चालक समितिले उपसमितिको गठन गरी सोही उपसमितिको प्रतिवेदनलाई नै हुबहु अंगिकार गरी मेरो पक्षको नाम बहुवा सूचीबाट हटाई प्रत्यर्थीलाई बहुवा सूचीमा समावेश गरेको छ । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा बहुवा छानविन उपसमिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छैन । त्यसमा पनि बहुवा सिफारिसउपर उजुरी सुन्ने निकाय सञ्चालक समिति आफू भएपछि उपसमितिले जे जस्तो प्रतिवेदन दिएको र त्यसलाई मान्ने नमान्ने जे जो भए पनि अन्तिम निर्णय गर्दा आफ्नै कारण आधारखोली टुंगोमा पुग्नु पर्नेमा सो नगरी प्रतिवेदनकै बोलीलाई हुबहु अंगिकार गरेको हुँदा त्यस्तो निर्णय बदरभागी छ । विनियमावलीको विनियम ६४(१) सँग सम्बन्धित अनुसूची १३ निर्देशिका नं.९ मा ढिलो गरी का.स.मु. फाराम बुझाउनेको कूल अंकको ५ अंक घटाउने व्यवस्था गरेकोमा प्रत्यर्थी र निवेदक दुवैले समयमा सो फाराम नबुझाएकोमा केवल दर्ता नगरेको भन्ने आधारले मात्र निवेदकको ५ अंक घटाउन मिल्दैन । त्यस्तो व्यवस्था उक्त निर्देशिका नं.९ मा छैन । त्यसमा पनि प्रत्यर्थीको सोही अवधिको उक्त अंक पहिलेकै ०५४ सालको बहुवामा काट्ने निर्णय भई अन्तिम रहेको छ भने निवेदकको काट्ने निर्णय भएको छैन । तसर्थ सञ्चालक समितिको उक्त संविधानको धारा ११ विपरीतको निर्णय गैरकानुनी भएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी हाम्रो पक्ष रिट निवेदकलाई पदपूर्ति समितिको सिफारिसबमोजिम नै बहुवा दिनु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहस सुनी रिट निवेदनसहितको फाइल अध्ययन गरी हेर्दा प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको ०५५/११/१९ को बहुवा निर्णय बदर गरी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो/होइन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुनुआयो ।

१२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा म निवेदकसमेतलाई आठौं तह, सहसम्पादक पदमा बहुवाको सिफारिस गर्ने गरेको प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान पदपूर्ति समितिको निर्णय बदर गरी समान अवस्थाका आ.व. ०५२/५३ र ०५३/०५४ को का.स.मु. फाराम समयमा नबुझाएका प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतलाई विनियममै नभएको बहुवा उजुरी छानविन उपसमिति गठन गरी त्यसकै प्रतिवेदनका भरमा सो नबुझाए वापतको अंक नकाटी मेरो सोही अवधिको ढिलो का.स.मु. बुझाए वापतको ५ अंक कट्टा गरी मेरो नाम बहुवा सूचीबाट हटाई निजलाई समावेश गरेको प्रत्यर्थी सञ्चालक समिति गोरखापत्र संस्थानको मिति ०५५/११/१९ को निर्णयले मेरो संविधानको धारा ११, १२(२)(ड) र १७ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पारेकोले उत्प्रेषणको आदेशले सो निर्णय बदर गरी निवेदकलाई पदपूर्ति समितिको सिफारिसअनुरूप बहुवा दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको मुख्य रिट निवेदन दावीमा जुनार बस्नेतले का.स.मु. भरेको र विपक्षी निवेदकले तोकिएको समयमा नभरेको हुँदा नियमबमोजिम ५ अंक काटिएको हो । जेष्ठतासमेतको आधारमा जुनार बस्नेतलाई बहुवा दिने गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै भएको हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिसमेतको र सोही व्यहोरा मिलानको प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतको लिखितजवाफ भएको पाइन्छ ।

१३. यसमा रिट निवेदक र प्रत्यर्थी जुनार बस्नेत दुवैले आ.व.०५२/५३ र ०५३/५४ को का.स.मु. फाराम समयमा नबुझाएको कुरामा विवाद देखिँदैन । त्यसरी समयमा का.स.मु. फाराम नबुझाउने कर्मचारीको सो वापतको कूल प्राप्ताङ्कबाट ५ अंक घटाउने व्यवस्था गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ (दोस्रो संशोधन ०५५) को विनियम ६४(१) सँग सम्बन्धित अनुसूची १३ को कार्यसम्पादन मूल्यांकन फाराम भर्ने

निर्देशिकाको खण्ड ९ मा उल्लेख भएको पाइन्छ। भइरहेको उपरोक्त विनियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम निवेदक र प्रत्यर्थी जुनार बस्नेत दुवै प्रतिद्वन्द्वीले समयमा का.स.मु. फाराम नबुझाएपछि एउटै बहुवा प्रयोजनको लागि अंक गणना गर्दा समानताको दृष्टिकोणबाट समेत दुवैको अंक घटाउने वा नघटाउने जे गर्ने हो एकै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ। प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिले गठन गरेको प्रत्यर्थी बहुवा उजुरी छानविन उपसमितिले दिएको प्रतिवेदनमा “उजुरकर्ता जुनार बस्नेतले आ.व. ०५२/५३ र ०५३/५४ को का.स.मु. फाराम तोकिएको समयपश्चात् ढिलो गरी भए पनि दर्ता गरी बुझाएको देखिएको तर बहुवा सिफारिसमा परेका उम्मेदवार श्री श्रीधर आचार्यको उक्त अवधिको का.स.मु. फाराम संस्थानमा दर्ता नै नभई पेश हुनआएको देखिएकोले उक्त विनियमको विनियम ६४(१) सँग सम्बन्धित अनुसूची १३ मा कार्यसम्पादन मूल्यांकन फाराम भने खण्ड ९ मा निर्देशित गरेअनुरूप ५ अंक घटाई अंक गणना गर्नुपर्ने देखिन्छ” भन्नेसमेतको प्रतिवेदन दिई सञ्चालक समितिबाट सोही प्रतिवेदनलाई उचित ठहर्‍याई निर्णय गरेको पाइन्छ। उक्त उल्लेखित का.स.मु. फाराम भने निर्देशिकाको खण्ड ९ मा तोकिएको समयमा का.स.मु. फाराम नबुझाउनेको ५ अंक घटाइनेछ भन्ने भइरहेको व्यवस्थाबाट ढिलो गरी बुझाए पनि दर्ता गराउनेको अंक नघट्ने, दर्ता नगरी पेश मात्र हुनआएकोमा अंक घटाउनुपर्छ भन्ने अर्थ लगाई विनियममै नभएको कुरा बहुवा छानविन उपसमितिले आफ्नो प्रतिवेदनमा उल्लेख गरी सञ्चालक समितिले त्यसैलाई निर्णयको रूप दिएको देखिँदा सो निर्णय बुँदा कानूनसम्मत देखिनआएन। प्रत्यर्थी जुनार बस्नेत सोही पदको ०५४ सालको विज्ञापनमा पनि उम्मेदवार भएको र सोही विवादित अवधिको का.स.मु. फाराम समयमा नबुझाएवापत त्यसबखत नै निजको ५ अंक घटाउने निर्णय भइसकेको छ भन्ने निवेदन लेखलाई प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिको लिखितजवाफबाटै स्वीकार गरेको देखिन्छ। तर त्यसबखतको विज्ञापनमा ५ अंक घटाउने निर्णय हुँदा उक्त निर्णयपछि हुने सबै विज्ञापनका हकमा पनि लागू हुन्छ भन्न मिल्दैन र त्यस्तो अधिकै बहुवा सम्बन्धमा भएको निर्णयबाट पछिको समिति वञ्चित हुँदा भन्ने लिखितजवाफका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी जुनार बस्नेतले का.स.मु. फाराम समयमा नबुझाएको भनी एकै आ.व. ०५२/०५३ र ०५३/५४ का सम्बन्धमा एउटा बहुवा समितिबाट निर्णय भइसकेको र सोउपर निजले कतै उजुर-वाजुर गरी बदर गराउन सकेको समेत नदेखिई अन्तिम भइरहेको अवस्थामा सोही आ.व.को का.स.मु. फारामवापतको अंक पछिल्लो विज्ञापनमा आएर घट्दैन भनी भन्न मिल्ने पनि देखिँदैन।

१४. बहुवा छानविन उपसमितिको गैरकानुनी छ भन्ने निवेदन दावीका सम्बन्धमा विचार गर्दा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ (दोस्रो संशोधन, २०५५) को विनियम ६९ मा बहुवा उजुरीसम्बन्धी व्यवस्था देखिन्छ। भइरहेको उक्त विनियमको व्यवस्था हेर्दा “अधिकृत स्तरका कर्मचारीले सञ्चालक समितिभित्र उजुरी दिनुपर्ने र परेको उजुरी ६० दिनभित्र टुंगो लगाउन पर्ने” भन्ने देखिन्छ। त्यसप्रकार विनियमले बहुवा छानविन उपसमिति गठन गर्न सक्ने गरी प्रत्यक्षरूपले सञ्चालक समितिलाई अख्तियार दिएको देखिँदैन तापनि आफूसमक्ष निर्णयार्थ पेश हुनआएको कुनै विवादको विषयवस्तुमा विस्तृत छानविन गर्न सञ्चालक समितिबाट उपसमिति गठन गरेको भए पनि निर्णय गर्ने निकाय वा अधिकारीले त्यस्तो आफू मातहत गठित उपसमितिको राय प्रतिवेदनलाई टिप्पणी सदर गरे जस्तो सदर गर्न मिल्ने नभई आधार कारणसहितको निर्णय गर्नुपर्ने हुनआउँछ। तर प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिको मिति ०५५/११/१९ विवादको बहुवासम्बन्धी विषयको निर्णय नं.१०८ हेर्दा “प्रतिवेदन अध्ययन गर्दा उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेखित व्यहोरा उपयुक्त देखिएकोले सोही बमोजिम

श्रीधर आचार्य विरुद्ध श्री गोरखापत्र संस्थान, काठमाडौंसमेत

बहुवा गर्ने निर्णय गरियो” भन्ने उल्लेख भएको देखिएबाट उक्त सञ्चालक समितिको निर्णयमा यी रिट निवेदकका हकमा बहुवा नदिने सम्बन्धमा कुनै विवेचना भएको समेत पाईदैन ।

१५. तसर्थ, माथि विवेचित बुँदा प्रमाणको आधारमा निवेदक श्रीधर आचार्य र प्रत्यर्थी जुनार बस्नेत दुवैको विनियमावली बमोजिम का.स.मु. वापतको अंक घटाउँदा वा नघटाउँदा दुवै अवस्थामा रिट निवेदककै प्राप्ताङ्क बढी हुने देखिएको अवस्थामा पनि पदपूर्ति समितिले निवेदक प्रत्यर्थी दुवै उम्मेदवारको अंक नघटाई दुवैले प्राप्त गरेको कूल प्राप्ताङ्कका आधारमा बढी अंक पाउने रिट निवेदकलाई बहुवाको सिफारिस गर्ने गरेको निर्णयमा निवेदकको मात्र का.स.मु. फारामवापतको ५ अंक घटाई निजलाई बहुवा नदिने गरेको हदसम्म प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको मिति ०५५/११/१९ को निर्णय समानताको हकविपरीत देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ ।
१६. अब निज निवेदक श्रीधर आचार्यका हकमा समेत जे जो बुझ्नुपर्ने हो बुझी कानुनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी विपक्षी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामनगीना सिंह

इति सम्बत् २०५८ साल जेष्ठ २ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कार्यविधि कानूनसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण नजीरहरू, भाग ३, पृष्ठ ३०५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भैरवप्रसाद लम्साल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला सिंह सिलु
सम्बत् २०५९ सालको रिट नं. २८४५
आदेश मिति : २०६०/२/१४

विषय : प्रतिषेध ।

निवेदक : जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानून बमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रही अनुसन्धान गर्न पाउने कुरामा रिट तहबाट हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।
- ◆ कानूनद्वारा निषेधित कुनै कार्य गर्दा वा गर्नुपर्ने कुनै कार्य नगर्दा एक वा बढी कानूनअन्तर्गतको कसूर हुन्छ भने त्यस्तो कसूरमा एक वा सोभन्दा बढी मुद्दा चलन सक्ने । (प्रकरण नं.१४)

आदेश

न्या.भैरवप्रसाद लम्साल

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३,८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :
२. निवेदकद्वारा सम्पादित जनआस्था साप्ताहिकको २०५९ साल आश्विन २३ गतेको अंकमा सिनेकलाकार श्री श्रीषा कार्कीको असहज भावको तस्वीरसहित अन्य कलाकारहरूका बारेमा त्यस क्षेत्रको रिपोर्टिङ गर्ने सहकर्मी श्री विश्वमणि सुवेदी र यादवप्रसाद पाण्डेको एक समाचार सामाग्री प्रकाशित भएको थियो । २०५९ साल कार्तिक २८ गते श्रीषा कार्कीले आत्महत्या गरेको दुःखद् समाचार आयो । यस घटनाबाट निवेदकलाई पनि दुःख लागि मैले सञ्चारमाध्यममार्फत् सार्वजनिक गरिसकेको छु । सो घटनामा प्रहरीद्वारा मेरो घरमा छापा मारी जनआस्था पत्रिकाको कार्यालयमा जबरजस्ती प्रवेश गरी कम्प्युटरसहितका सामाग्री जफत गरी हालसम्म फिर्ता नगरेको र निवेदकलाई भुठा मुद्दामा फसाउन मलगायतका सहकर्मीविरुद्ध केही सार्वजनिक (अपराध र

सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गत विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा मुद्दा दायर गरिसकेको छ। सो मुद्दामा छुटी जाने भएमा मलगायतलाई ज्यान मुद्दामा अनुसन्धानका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पठाइदिनु भनी अभियोग पत्रमा उल्लेख गरिएबाट विपक्षीहरूको काम कारवाहीले मलाई भुटा मुद्दामा फसाउने पूर्ण आशंका विद्यमान भई संवैधानिक व्यवस्थाको ठाडो उल्लंघन हुने भएकोले अदालतको शरणमा आएको छु। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) मा तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेवापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी हुनेछैन भन्ने र उपधारा (२) मा कुनै पनि व्यक्तिउपर त्यसै कसूरमा एकपटक भन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय गरिनेछैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था र त्यसैगरी नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १०(१) ले पनि कुनै व्यक्तिलाई तत्काल प्रचलित नेपाल कानूनले सजाय नहुने कुनै काम गरेवापत कुनै सजाय हुनेछैन भन्नेसमेत व्यवस्था गरेको छ। नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ८ विपरीत अर्का मुद्दा चलै नसक्नेमा तथाकथित ज्यान मुद्दाको संरचना गरी श्री ५ को सरकारले म र मेरा सहकर्मी विश्वमणि सुवेदी तथा यादव पाण्डेउपर जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा दायर गरेको सार्वजनिक मुद्दामा छुटी जाने भएमा ज्यान मुद्दाको अनुसन्धानको वहानामा पक्राउ गर्न सक्ने अवस्था हुँदा विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट कथित ज्यान मुद्दाको वहानामा पक्राउ गर्ने, धरपकड गर्नेलगायतका कुनै कार्य नगर्नु र कानूनविपरीत ज्यान मुद्दा नलगाउनु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन जिकिर।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको आदेश।
४. विपक्षी किशोर श्रेष्ठसमेतलाई प्रतिवादी बनाई स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा १८(१) बमोजिम केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय), ऐन, २०२७ को दफा २ को (ग १) तथा (ज) अनुसारको कसूरमा सोही ऐनको दफा ६(१) बमोजिमको सजायको माग दावी लिई मिति २०५९/७/२५ गते मुद्दा दर्ता हुन आएको र सो मुद्दामा प्रतिवादीहरू फरार रहेकोले निजहरूका नाउँमा २०५९/७/२६ गते १० दिने समाह्वान जारी भई मुद्दा विचाराधीन रहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखितजवाफ।
५. केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनअन्तर्गतको मुद्दा अभिनेत्री श्रीषा कार्कीको मृत्यु नहुँदै दर्ता गरिएको, सो मुद्दा सम्बन्धित निकायमा दर्ता हुन नपाउँदै निज श्रीषा कार्कीको मृत्यु भएको र त्यसपछि मात्र विपक्षीहरूका विरुद्ध कर्तव्य ज्यान मुद्दाको जाहेरी परेकोले सो आत्महत्या मुद्दा ज्यान मुद्दामा परिणत भएको हो। विपक्षीहरू उपर एकै कसूरमा एक पटकभन्दा बढी मुद्दा चलाएको र सजाय गरिएको छैन। मुलुकी ऐन अ.बं.८५ नं.ले अदालतमा मुद्दा परी फैसला भएपछि सो फैसलाउपर ऐन बमोजिम पुनरावेदन नभई सोही मुद्दामा उसै भगडियाका नाउँको फिराद पत्र लिई सुन्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था छ। प्रस्तुत विषयमा अदालतद्वारा विचार गरी नसकिएको र फैसला भई नसकेको अवस्थामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, नियमावलीले मुद्दाको जाहेरी दरखास्त परेपछि अनुसन्धान तहकिकात सुरु गर्नुपर्ने हुन्छ। अनुसन्धान तहकिकात सुरु गर्दा उक्त मुद्दा दायर भएको मानिँदैन। अनुसन्धान तहकिकात कार्य जारी नै रहेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गर्ने संभावना रहेको भन्ने कुरा रची दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमान ढोकाको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखितजवाफ ।

६. विपक्षीलाई पक्राउ गरी यस कार्यालयमा नल्याएको, विपक्षी निवेदकविरुद्ध यस शाखाबाट कुनै प्रकारको मुद्दा नचलाइएकोले रिट निवेदन खारेजगरी पाऊँ भन्नेसमेतको विपक्षी उपत्यका अपराध अनुसन्धान शाखा काठमाडौँको लिखितजवाफ ।
७. विपक्षी किशोर श्रेष्ठ समेतलाई केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ (ग.१) र (ज) को अपराधमा सजाय गरिपाऊँ भनी वसुन्धरा भुपालसमेतको जाहेरी परी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अनुसारको कसूर अपराध गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐन बमोजिमको सजायको मागदावी लिई जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा मुद्दा दायर भएको हो । मिति २०५९/७/२५ को जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँको रायपत्रमा नै यस कार्यालयमा दलबहादुर कार्कीको जाहेरीले श्री ५ को सरकार प्रतिवादी निज किशोर श्रेष्ठसमेत उपर कर्तव्य ज्यान मुद्दा दर्ता भएकोमा निज प्रतिवादीहरू प्रस्तुत मुद्दामा हाजिर हुन आएमा प्रतिवादीहरूलाई ज्यान मुद्दाको अनुसन्धानको लागि यस कार्यालयमा दाखिल गरिदिनुहुन अनुरोध गरिएको भनी लेखी आएकोले सोही व्यहोरा अभियोग पत्रमा लेखिएको हो । यस कार्यालयको कुनै पनि कार्यबाट विपक्षीको मौलिक हकसमेतमा आघात पर्न सक्ने नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयका लिखितजवाफ ।
८. विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँले मलाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा पक्राउ गर्न सक्ने हुँदा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदक किशोर श्रेष्ठको निवेदन पत्र ।
९. प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूको लिखितजवाफ परिसकेको देखिँदा अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ता कार्यालयलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको आदेश ।
१०. निवेदकसमेतउपर चलाइएको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गतको कारवाहीको सकल मिसिल इजलाससमक्ष पेशीको दिन पेश गरी फिर्ता लैजाने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट भिकाई पेश गर्नु भन्नेसमेतको आदेश ।
११. दलबहादुर कार्कीले कर्तव्य ज्यानअन्तर्गत कारवाही गरिपाऊँ भनी जाहेरी दरखास्त दिएको भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालयको लिखितजवाफमा उल्लेख भएकोले सो जाहेरी दखास्तको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमाफर्त भिकाउनु भन्नेसमेतको आदेश ।
१२. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट वहस गर्न उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रकाश वस्ती, श्री सुशीलकुमार पन्त, श्री शंकर सुवेदी र श्री टिकाराम भट्टराईसमेतले एउटै कसूरमा २ वटा मुद्दा चल्न सक्ने । निवेदकउपर एक पटक केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २(ग.१.) र (ज) को कसूर कायम गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा मुद्दा चलाइसकेपछि पुनः अर्को कर्तव्य ज्यान मुद्दा लगाउने कार्य नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(२) समेतको विपरीत हुनुको अतिरिक्त सो कार्य Principle of double Jeopardy को सिद्धान्त विपरीत छ । यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ । तसर्थ एक पटक एउटा मुद्दा चलाइसकेपछि, सोही कसूरमा निवेदकलाई पक्राउ गर्ने गरी ज्यान मुद्दा चलाउने कार्य नगर्नु/नगराउनु भनी प्रतिषेधलगायत जो चाहिने आदेश जारी गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको वहस र लिखितजवाफकर्ता जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका समेतका तर्फबाट विद्वान

सहन्यायाधिवक्ता श्री टिकाबहादुर हमालले निवेदकद्वारा सम्पादित जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकाको मिति २०५९/६/२३ को अंकमा सिनेकलाकार श्रीषा कार्कीको असहज भावको तस्वीरसहितको समाचार प्रकाशित गरेको उपर निजसमेतका विरुद्ध केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गत २०५९/७/२५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा मुद्दा दायर गरिएको हो । यसै सन्दर्भमा श्रीषा कार्कीले मिति २०५९/६/२८ मा आत्महत्या गरेपछि तत्सम्बन्धमा निजउपर कर्तव्य ज्यान मुद्दामा विधिवत जाहेरी दरखास्त परी प्रहरीले अनुसन्धान कार्य सुरु गरेको छ । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनअन्तर्गतको मुद्दा र ज्यानसम्बन्धीको महलले सजाय हुने मुद्दा छुट्टाछुट्टै ऐनअन्तर्गतका छुट्टाछुट्टै मुद्दा हुन् । केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनअन्तर्गतको मुद्दा चले पनि ज्यानसम्बन्धीको महलअन्तर्गतको कसूर देखिने मुद्दामा अनुसन्धान गर्न र अनुसन्धानबाट कसुर स्थापित भए मुद्दा चलाउन मिल्दैन भन्ने विपक्षीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरूको कथन उपयुक्त देखिँदैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ, भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

१३. प्रस्तुत रिट निवेदनमा आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएकोले दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूबाट प्रस्तुत भएका वहस जिकिर र लिखित वहस नोट एवम् यस अदालतको आदेशबमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालयसमेतबाट प्राप्त हुन आएका फाइलसमेतको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्न मुख्य प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

१४. यसमा निवेदक किशोर श्रेष्ठबाट सम्पादन भएको जनआस्था साप्ताहिक पत्रिकाको मिति २०५९/६/२३ गतेको वर्ष ८ अंक ३२ मा 'फिल्म नगरीको रंगीन रात' शीर्षकको प्रकाशित समाचार सामाग्रीलाई लिएर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा २(ग.१) र (ज) अन्तर्गतको कसूरमा निवेदकउपर सोही ऐनको दफा ६(१) बमोजिम सजायको माग दावी लिई जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा अभियोग पत्र दायर भएको रहेछ । निवेदक किशोर श्रेष्ठउपर मुद्दा चलाईदा दावी लिएको केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐनको दफा २(ग.१) र खण्ड (ज) मा के कस्तो कानुनी व्यवस्था रहेछ भनी हेर्दा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा स्वास्थ्य विज्ञानको लागि बाहेक अशिलल भाषा वा अशिललभाव आउने शब्द वा चिन्हद्वारा अशिलल कुरा छापने वा प्रकाशित गर्ने वा त्यस्तो अशिलल प्रकाशनहरू सार्वजनिक स्थानमा प्रदर्शन वा विक्री-वितरण गर्ने भन्ने र खण्ड (ज) मा कसैलाई डर त्रास वा दुःख दिने अपमान वा बेइज्जति गर्ने वा हैरानी गर्ने हेतुले टेलिफोन, चिठीपत्र वा अन्य कुनै साधन वा माध्यमद्वारा धम्की वा गाली दिने वा जिस्क्याउने वा अन्य कुनै काम कुरा गर्ने भन्ने उल्लेख भइरहेको पाइन्छ । यिनै कानुनी प्रावधानविपरीत कार्य गरेको आरोपमा निवेदक किशोर श्रेष्ठउपर सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । सम्पादनक किशोर श्रेष्ठसमेत उपर सुरुमा मिति २०५९/६/२५ गते सार्वजनिक अपराध मुद्दा प्रहरीमा दर्ता भई मिति २०५९/७/२५ मा सो मुद्दा दायर भएको र मिति २०५९/६/२८ मा श्रीषा कार्कीको मृत्युपश्चात् सो सम्बन्धमा २०५९/६/२८ र २०५९/७/५ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंमा जाहेरी परी तत्सम्बन्धमा अनुसन्धान कारवाही भइरहेको कुरासमेत प्राप्त भएका कागजातबाट देखिनआएको छ । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले सो ऐनको अनुसूची १ अन्तर्गतका मुद्दामा प्रहरीले अनुसन्धान गर्न पाउँछ । प्रस्तुत मुद्दामा श्रीषा कार्कीका पिता दलबहादुर कार्कीसमेतको जाहेरी दरखास्त परी अनुसन्धान कारवाही भइरहेको देखियो । यसरी अधिकार प्राप्त अधिकारीले कानूनबमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रही अनुसन्धान गर्न पाउने कुरामा रिट तहबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्ने कुरा पनि

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

देखिएन । सार्वजनिक अपराध र ज्यानसम्बन्धी अपराध बेग्ला-बेग्लै कानुनले परिभाषित गरेका बेग्ला-बेग्लै अपराध हुन । कानुनद्वारा निषेधित कुनै कार्य गर्दा वा गर्नुपर्ने कुनै कार्य नगर्दा एक वा बढी कानुनअन्तर्गतको कसूर हुन्छ भने त्यस्तो कसूरमा एक वा सोभन्दा बढी मुद्दा चल सक्तछ । त्यस्तोमा नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १४(२) को प्रतिकूल हुन्छ भन्न मिल्दैन । बेग्लै कानुनअन्तर्गतको कसूर देखाई परेको जाहेरीउपर अनुसन्धानसमेतको कारवाही गर्न केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा ८ ले समेत खुलासा गरेको छ । तसर्थ एउटै कसूरको अभियोगमा दोहोरो मुद्दा चलाएको भन्ने निवेदकतर्फको कथन कानुनसंगत देखिएन । त्यसमा पनि सार्वजनिक अपराधसम्बन्धी मुद्दामा निवेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंमा आजसम्म उपस्थित भई न्याय निरोपणमा सहयोग पुऱ्याएको पनि देखिएन । अतः यस्तो स्थितिमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु परेन प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ दायरी लगतकट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला सिंह सिलु

इति सम्बत् २०६० साल जेष्ठ १४ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगीना सिंह
सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.२९५९
आदेश मिति : २०६०/११/१२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : नेपाल टेलिभिजनको समाचार सम्पादक मदनप्रसाद आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, बबरमहल, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदक स्वयंले मैले बढ्दा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । (प्रकरण नं.६)

आदेश

का.मु.प्र.न्या.हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम छ ।
२. म निवेदक नेपाल टेलिभिजनले दिएको परीक्षामा उत्तीर्ण भई समाचार सम्पादक पदमा एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी मिति २०५७/१२/९ देखि नियुक्ति पाई कार्यरत रहिआएकोमा अनुचित कार्य गरेको भनी आयोगसमक्ष परेको उजुरीको आधारमा आयोगले म निवेदकलाई बोलाउन लगाई बयान लिँदा इन्कारी बयान गरेको छु । म आफ्नो सेवामा कार्यरत रहँदाकै अवस्थामा म निवेदकले पाएको नियुक्ति अनुचित कार्यको दुषित परिणामतः कायम रहन नसक्ने भनी पद रिक्त गरी पुनः विज्ञापन गर्न नेपाल टेलिभिजनको सञ्चालक, समितिलाई लेखी पठाउने भनी मिति २०५८/५/१४ मा निर्णय भएको रहेछ । म निवेदकले कुनै अनुचित कार्य गरेका छैन । विपक्षी आयोगले पाउँदै नपाएको अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी गैरकानुनी निर्णय गरेको र मेरो नियुक्ति बदर गर्ने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निर्णय गर्नुभन्दा अघि सो सम्बन्धमा मलाई कुनै सुनुवाईको मौका नै प्रदान नगरेको हुँदा विपक्षी आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णय गैरकानुनी भई म निवेदकको मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा आयोगको गैरकानुनी निर्णय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ एवं ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणलगायतको उपयुक्त आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकले पाएको समाचार सम्पादकको नियुक्ति कायमै राखिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०५८/६/२२/२ को आदेश ।
४. अख्तियार दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा राष्ट्रसेवकहरूको तर्फबाट यस आयोगसमक्ष मिति २०५८/१/११ र २०५८/१/२१ मा पर्न आएको उजुरीको आधारमा आयोगबाट अनुसन्धान तहकिकात हुँदा नियुक्ति पत्र दिँदा नेपाल टेलिभिजनको पदपूर्ति समितिबाट अनुचित कार्य भएको देखिनआएकोले गैरकानुनीरूपमा नियुक्ति पाई परीक्षणकालमा रहेका निवेदक राई समेतका हकमा अनुचित कार्यको दुषित परिणमतः निजहरूको नियुक्ति कायम रहन नसक्ने हुँदा सो रिक्त पदहरूको लागि पुनः विज्ञापन गरी प्रतियोगितात्मक परीक्षणद्वारा पूर्ति गर्न नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिलाई लेखिपठाउने ठहर निर्णय भएकाले आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखितजवाफ ।
५. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०५८/५/१४ मा भएको निर्णयबमोजिम नेपाल टेलिभिजनले कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । नेपाल टेलिभिजनले आयोगको निर्णयानुसार काम-कारवाही मात्र गर्ने भएको कारणले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समिति र ऐ.का महाप्रबन्धकको संयुक्त लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम पेश भइआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो । यसमा रिट निवेदक मदनप्रसाद आचार्य स्वयंले मैले बहुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामनगीना सिंह

इति सम्बत् २०६० साल फागुन १२ गते रोज ३ शुभम् ।

गजुरधन राई विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगीना सिंह
सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.२९६०
आदेश मिति : २०६०/११/१२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : नेपाल टेलिभिजनको समाचार सम्पादक गजुरधन राई
विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, बबरमहलसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदक स्वयंले मैले बढुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिहरनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । (प्रकरण नं.६)

आदेश

का.मु.प्र.न्या. हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहाय बमोजिम छ ।
२. म निवेदक नेपाल टेलिभिजनले दिएको परीक्षामा उत्तीर्ण भई समाचार सम्पादक पदमा एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी मिति २०५७/१२/९ देखि नियुक्ति पाई कार्यरत रहिआएकोमा अनुचित कार्य गरेको भनी आयोगसमक्ष परेको उजुरीको आधारमा आयोगले म निवेदकलाई बोलाउन लगाई बयान लिँदा इन्कारी बयान गरेको छु । म आफ्नो सेवामा कार्यरत रहँदाकै अवस्थामा म निवेदकले पाएको नियुक्ति अनुचित कार्यको दुषित परिणामतः कायम रहन नसक्ने भनी पद रिक्त गरी पुनः विज्ञापन गर्न नेपाल टेलिभिजनको सञ्चालक, समितिलाई लेखिपठाउने भनी मिति २०५८/५/१४ मा निर्णय भएको रहेछ । म निवेदकले कुनै अनुचित कार्य गरेको छैन । विपक्षी आयोगले पाउँदै नपाएको अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी गैरकानुनी निर्णय गरेको र मेरो नियुक्ति बदर गर्ने

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

निर्णय गर्नुभन्दा अघि सो सम्बन्धमा मलाई कुनै सुनुवाइको मौका नै प्रदान नगरेको हुँदा विपक्षी आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णय गैरकानुनी भई म निवेदकको मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा आयोगका गैरकानुनी निर्णय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ एवं ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणलगायतको उपयुक्त आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकले पाएको समाचार सम्पादकको नियुक्ति कायमै राखिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०५८/६/२२/२ को आदेश ।
४. अख्तियार दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा राष्ट्रसेवकहरूको तर्फबाट यस आयोगसमक्ष मिति २०५८/१/११ र २०५८/१/२१ मा पर्न आएको उजुरीको आधारमा आयोगबाट अनुसन्धान तहकिकात हुँदा नियुक्ति पत्र दिँदा नेपाल टेलिभिजनको पदपूर्ति समितिबाट अनुचित कार्य भएको देखिनआएकोले गैरकानुनीरूपमा नियुक्ति पाई परीक्षणकालमा रहेका निज गजुरधन राईसमेतका हकमा अनुचित कार्यको दुषित परिणामतः निजहरूको नियुक्ति कायम रहन नसक्ने हुँदा सो रिक्त पदहरूको लागि पुनः विज्ञापन गरी प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पूर्ति गर्न नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिलाई लेखिपठाउने ठहर निर्णय भएकाले आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखितजवाफ ।
५. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०५८/५/१४ मा भएको निर्णयबमोजिम नेपाल टेलिभिजनले कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । नेपाल टेलिभिजनले आयोगको निर्णयानुसार काम-कारवाही मात्र गर्ने भएको कारणले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समिति र ऐ.का महाप्रबन्धकको संयुक्त लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम पेश भइआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो । यसमा रिट निवेदक गजुरधन राई स्वयंले मैले बहुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिहरनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामनगीना सिंह

इति सम्बत् २०६० साल फागुन १२ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगीना सिंह
सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.३१४०
आदेश मिति : २०६०/११/१२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : नेपाल टेलिभिजनको समाचार सम्पादक मदनप्रसाद आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी : सञ्चालक समिति नेपाल टेलिभिजन सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदक स्वयंले मैले बढुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । (प्रकरण नं.५)

आदेश

का.मु.प्र.न्या.हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम रहेको छ ।
२. म निवेदक नेपाल टेलिभिजनले लिएको परीक्षामा उत्तीर्ण भई समाचार सम्पादक पदमा एक वर्षको परिक्षणकालमा रहने गरी मिति २०५७/१२/९ देखि नियुक्ति पाई कार्यरत रहिआएकोमा अख्तियार दुरुपयोग अनुन्धान आयोगको मिति २०५८/५/२८ को पत्रअनुसार तपाईंले पाउनुभएको स्थायी नियुक्ति सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम बदर गरिएको छ, भनी नेपाल टेलिभिजनको महाप्रबन्धकबाट मिति २०५८/७/२ मा पत्र दिइयो । स्थायी नियुक्ति बदर गरिएपछि हाल म करार सेवामा काम गर्दैआएको छु । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णयमा टेकेर गरिएको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको निर्णय त्रुटीपूर्ण छ । म निवेदकलाई विपक्षीहरूले नेपाल टेलिभिजनको विनियमावलीअनुकूल नै नियुक्ति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

दिएकाले सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरी म निवेदकले पाएको स्थायी नियुक्ति बदर गरेको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको निर्णय गैरकानुनी हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदरगरी स्थायी नियुक्तिकै पदका पुनर्वहाली गरी कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदनको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको आदेश ।
४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०५८/५/१४ मा भएको निर्णयबमोजिम नेपाल टेलिभिजनले कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबमोजिम निवेदकको नियुक्ति बदर गरी रिक्त हुनआउने पदका लागि पुनः विज्ञापन गरी पूर्ति गर्ने निर्णय गरिएअनुसार काम-कारवाही भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत ऐ.का महाप्रबन्धक दुर्गानाथ शर्माको लिखितजवाफ ।
५. नियमबमोजिम पेश भइआएको प्रस्तुत मदनप्रसाद आचार्य स्वयंले मैले बहुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाउँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुभाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामनगीना सिंह

इति सम्बत् २०६० साल फागुन १२ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
का.मु. सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामनगीना सिंह
सम्बत् २०५८ सालको रिट नं.३१४१
आदेश मिति : २०६०/११/१२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : नेपाल टेलिभिजनको समाचार सम्पादक गजुरधन राई
विरुद्ध

विपक्षी : सञ्चालक समिति, नेपाल टेलिभिजन, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदक स्वयंले मैले बढुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा रिट निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिहरनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । (प्रकरण नं.५)

आदेश

का.मु.प्र.न्या. हरिप्रसाद शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम छ ।
२. म निवेदक नेपाल टेलिभिजनले लिएको परीक्षामा उत्तीर्ण भई समाचार सम्पादक पदमा एक वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी मिति २०५७/१२/९ देखि नियुक्ति पाई कार्यरत रहिआएकोमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०५८/५/२८ को पत्रअनुसार तपाईंले पाउनुभएको स्थायी नियुक्ति सञ्चालक समितिको निर्णयबमोजिम बदर गरिएको छ, भनी नेपाल टेलिभिजनको महाप्रबन्धकबाट मिति २०५८/७/२ मा पत्र दिइयो । स्थायी नियुक्ति बदर गरिएपछि हालम करार सेवामा काम गर्दैआएको छु । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०५८/५/१४ को निर्णयमा टेकेर गरिएको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको निर्णय त्रुटीपूर्ण छ । म निवेदकलाई विपक्षीहरूले नेपाल टेलिभिजनको विनियमावली अनुकूल नै नियुक्ति

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

दिएकाले सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरी म निवेदकले पाएको स्थायी नियुक्ति बदर गरेको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको निर्णय गैरकानुनी हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी स्थायी नियुक्तिकै पदका पुनर्वली गरी कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको आदेश ।
४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०५८/५/१४ मा भएको निर्णयबमोजिम नेपाल टेलिभिजनले कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबमोजिम निवेदकको नियुक्ति बदर गरी रिक्त हुनआउने पदका लागि पुनः विज्ञापन गरी पूर्ति गर्ने निर्णय गरिएअनुसार काम-कारवाही भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत ऐ.का महाप्रबन्धक दुर्गानाथ शर्माको लिखितजवाफ ।
५. नियमबमोजिम पेश भइआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो यसमा रिट निवेदक गजुरधन राई स्वयंले मैले बहुवा स्थायी नियुक्ति पाइसकेको हुँदा हाल कारवाहीमा चलिरहेको रिट निवेदनको औचित्य समाप्त भइसकेकोले रिट निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी यस अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६०/११/५ मा निवेदन दिई सनाखतसमेत गरिदिएको हुँदा यसरी निवेदक स्वयंको निवेदनबाट निस्प्रयोजन हुनआएको रिट निवेदनतर्फ विचार गरिहरनुपर्ने अवस्था देखिनआएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामनगीना सिंह

इति सम्बत् २०६० साल फागुन १२ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प.२०६१, अंक ५, निर्णय नं. ७३८७,
पृष्ठ ६५७, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, एक न्यायाधीशको इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बट्टीकुमार बस्नेत
सम्बत् २०६१ सालको रिट नं. ३६४९
आदेश मिति : २०६१/२/२८

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : अधिवक्ता सुवोधमान नापित

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल वार एशोसियसन केन्द्रीय कार्यालय रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१/१/११ मा भएको फैसलाको सम्बन्धमा टिका-टिप्पणी र समिति गठन भएको भन्ने निवेदन माग दावीतर्फ हेर्दा, सर्वोच्च अदालतले आफूले गरेको निर्णय तोकिएको अवस्थामा पुनरावलोकन गर्न सक्ने संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट भएको कुनै फैसला आदेशको स्वस्वरूपमा टिका-टिप्पणी हुनु र समाचार प्रकाशन गर्दा अदालतको जनआस्था घटाउने कार्य भएको भन्न नमिल्ने ।
- ◆ नेपाल वार एशोसिएसनले उक्त मिति २०६१/१/११ को फैसला अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न समिति गठन भएको विधिवत प्रमाण निवेदकबाट पेश हुनआएको देखिँदैन । पत्रपत्रिकाको हवालाको आधारमा मात्र रिट निवेदनमा प्रवेश (Intertain) गर्न नमिल्ने र स्वयं निवेदकको लेखाईबाटै निवेदकले भने बमोजिमको समिति गठन भएकै खण्डमा पनि निवेदनमा उल्लेख भएको संविधानको धाराको प्रतिकूल कार्यवाही गर्ने अधिकारै नराख्ने हुँदा यस्तो प्रयोजनविहीन निवेदनमा विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी गर्नुपर्ने प्रयोजन नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने । (प्रकरण नं.६)

आदेश

न्या. बट्टीकुमार बस्नेत

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८(२) बमोजिम दर्ता हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य आदेश यसप्रकार छ ।
२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८५ ले नेपाल अधिराज्यमा ३ तहको अदालतको व्यवस्था गरी धारा ८६ ले सर्वोच्च अदालतलाई सबैभन्दा माथिल्लो तहको अदालतको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसैगरी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संविधानले सर्वोच्च अदालत अभिलेख अदालत हुने र यसले आफ्नो र आफ्ना मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अपहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्नेसमेत व्यवस्था गरेको छ। त्यसैगरी धारा ८७(७) ले कार्यक्षमताको अभावमा खराब आचरण भएको वा इमानदारीपूर्वक आफ्नो पदीय कर्तव्य पालना नगरेको आधारमा पदमुक्त गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने धारा ९३ ले न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारवाही बर्खास्तीलगायतका काम गर्न संविधानले नै व्यवस्था गरेको छ भने धारा ८८(४) ले सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश पुनरवालेकन गर्न सक्छ। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले गरेको फैसला चित्त नबुझेमा सोउपर पुनरावलोकनको माध्यमबाट त्यसलाई अन्तिम रूप दिने व्यवस्था न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ ले गरेको छ। यसको विपरीत उक्त फैसलालाई होच्याउने, टिका-टिप्पणी गर्ने र जनमानसमा भ्रमसमेत फैलाउने काम-कारवाही कसैले गर्न मिल्दैन।

३. यसै क्रममा बेलायती नगरिक विलियम गोर्डन रविन्सन विपक्षी भएको लागूऔषध यस मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१/१/११ गते फैसला भएको कुरा विभिन्न सञ्चारमाध्यमबाट आलोचनायुक्त ढंगले प्रकाशित प्रशारित भई सार्वजनिक जानकारीमा आएकोले यसरी अदालतको फैसला आम चासो र सार्वजनिक सरोकारको विषय हुने भएको तथा म निवेदक कानून व्यवसायी भएकोले त्यसमा सार्थक सम्बन्ध हुनु स्वभाविकै हो, यसै क्रममा उक्त मुद्दाको सम्बन्धमा नेपाल वार एशोसिएसनले उक्त फैसला अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेश गर्न समिति र उपसमिति गठन गरेको कुरा पनि मिति २०६१/२/१६ को गोरखापत्रबाट जानकारी पाएकोले छानविनको दृष्टिले प्रतिवेदन पेश गर्ने भन्ने उल्लेख भएकोले सो अधिकार वार एशोसिएसनले के कसरी प्राप्त गर्‍यो भन्ने जानकारी राख्न उत्सुक भएकोले सो निर्णयको नक्कल पाउन वार एशोसिएसनमा निवेदन दिएकोमा निवेदन दर्तासमेत नगरी उक्त गैरकानुनी निर्णयको नक्कल दिन मिल्दैन भनी जवाफ दिएकाले मेरो संविधानको धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचनाको हक हनन भएको हुँदा निवेदन गर्न आएको छ। सर्वोच्च अदालतले न्यायसम्बन्धी आफ्नो काम-कारवाही संविधान र कानून बमोजिम गर्ने गर्दछ। कुनै पनि फैसलामा त्रुटि हुन गए यसले संविधान र कानूनले निर्दिष्ट गरेबमोजिम पुनरावलोकन गर्ने समेत गर्दछ। नकी कुनै अनधिकृत निकायले तयार पारेको प्रतिवेदनसमेतको आधारमा। त्यस्तै सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशमाथि अनुशासनसम्बन्धी कारवाही र बर्खास्ती गर्न संविधान धारा ८७(७) र ९३ लगायतबाट हुने व्यवस्था छ।
४. कानून व्यवसायको क्षेत्रमा संलग्न विपक्षीहरूले अनधिकृत समिति, उपसमिति गठन गरेर न्यायपालिकाप्रतिको जनआस्थामा आँच आउने कार्य गरेको स्पष्ट छ। कानून व्यवसायी स्वयंले कानून मिची कानूनविपरीत आफू खुशी समिति उपसमिति गठन गरी अदालतको फैसलालाई भ्रमपूर्णरूपमा अपव्याख्या गरी सार्वजनिकरूपमा सर्वोच्च अदालतको कार्य क्षमतामाथि नै खिल्ली उडाएकोले अदालतको जनआस्थामा आँच पुऱ्याएको प्रष्टै छ। यसैगरी उक्त गठित अधिकारविहीन समिति उपसमितिका प्रतिवेदनले पनि अदालतको स्वतन्त्रता र जनआस्था बृद्धि गर्न मद्दत गर्न नसक्ने प्रष्ट छ।
५. तसर्थ एउटै फैसलाको विषयमा निरन्तररूपमा अस्वभाविक ढंगले पत्रपत्रिकामा टिका-टिप्पणी आलोचनासहित प्रकाशित गराएका र सोको अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने भनेबाट यस्तो कार्यले न्याय सम्पादनको कार्यमा अवरोध पुऱ्याउने र सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ को दफा ७ तथा कानून व्यवसायी आचारसंहिता २०५१ को नियम ३(घ)(ड)(छ) प्रतिकूल हुँदा उक्त समिति, उपसमितिको निर्णय मिसिल भिकाई त्यसमा अन्य कुनै निर्णय

भएको भए सम्पूर्ण काम-कारवाही अनधिकृत गैरकानुनी भएकोले सुरुदेखि नै अमान्य बदर घोषित गरिपाऊँ । साथै, हाल उक्त समिति, उपसमितिले अदालतको आस्था घटाउन तीव्र गतिमा कार्य गरिरहेको भन्ने बुझिएकोले यो मुद्दाको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म उक्त फैसलाको कानूनविपरीत मूल्यांकन टिका-टिप्पणी आलोचनालगायतको काम-कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ उक्त समितिको सम्पूर्ण काम-कारवाही निर्णय गैरकानुनी र अमान्य घोषित गरी उत्प्रेषण परमादेशलगायत आवश्यक आज्ञा/आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

६. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदक अधिवक्ता सुबोधमान नापितले विपक्षीहरूले अदालतको फैसलाको टिका-टिप्पणी गरी फैसलाको भ्रमपूर्णरूपमा अपव्याख्या गरी अदालतको जनआस्थामा आँच पुऱ्याएको, नेपाल वार एशोसिएसनबाट गठित फैसलाको अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न गठित समिति, उपसमिति अनधिकृत र गैरकानुनी भएकोले उक्त समितिको सम्पूर्ण काम-कारवाहीसमेत बदरभागी हुँदा मागबमोजिम उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिनुपर्दछ भनी गर्नुभएको वहससमेत सुनियो । सर्वप्रथम रिट निवेदनको सम्बन्धमा विपक्षीहरूलाई कारण देखाउ आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन भन्नेसम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा बेलायती नागरिक गोर्डन विलियम रविन्सन विपक्षी भएको लागूऔषध मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६१/१/११ गते भएको फैसलाको सम्बन्धमा निरन्तररूपमा अस्वाभाविक ढंगले पत्रपत्रिकामा टिका-टिप्पणी प्रकाशित गराएको र उक्त मुद्दा सम्बन्धमा नेपाल वार एशोसिएसनले पनि उक्त फैसला अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेश गर्न समिति र उपसमिति गठन गरेको हुँदा उक्त गठित समिति र उपसमिति अनधिकृत र गैरकानुनी भएको र त्यस्तो समितिको काम-कारवाहीबाट अदालतको आस्था घटाउने हुँदा उक्त समिति उपसमितिको सम्पूर्ण काम-कारवाही निर्णय गैरकानुनी र अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन व्यहोरा देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१/१/११ मा भएको फैसलाको सम्बन्धमा टिका-टिप्पणी र समिति गठन भएको भन्ने निवेदन माग दावीतर्फ हेर्दा, सर्वोच्च अदालतले आफूले गरेको निर्णय तोकिएको अवस्थामा पुनरावलोकन गर्न सक्ने सवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट भएको कुनै फैसला आदेशको स्वस्वरूपमा टिका-टिप्पणी हुनु र समाचार प्रकाशन गर्दैमा अदालतको जनआस्था घटाउने कार्य भएको भन्ने मिल्ने पनि हुँदैन । नेपाल वार एशोसिएसनले उक्त मिति २०६१/१/११ को फैसला अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न समिति गठन भएको विधिवत प्रमाण निवेदकबाट पेश हुनआएको देखिँदैन । पत्रपत्रिकाको हवालाको आधारमा मात्र रिट निवेदनमा प्रवेश (Intertain) गर्न नमिल्ने र स्वयं निवेदकको लेखाइबाटै निवेदकले भनेबमोजिमको समिति गठन भएकै खण्डमा पनि निवेदनमा उल्लेख भएको संविधानको धाराको प्रतिकूल कार्यवाही गर्ने अधिकारै नराख्ने हुँदा यस्तो प्रयोजनविहीन निवेदनमा विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी गर्नुपर्ने प्रयोजन नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने गर्छ । फाइल नियमबमोजिम गरी बुझाइदिनु ।

इति सम्बत् २०६१ साल जेठ २८ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठ
सम्बत् २०५९ सालको रिट नं.३५१५
आदेश मिति : २०६२/१/९

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.६ बौद्ध बस्ने निर्मलकुमार आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी : गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

◆ निवेदक नवौं तहको नायव कार्यकारी सम्पादक पदमा पदोन्नति भइसकेकोले रिट निवेदन प्रयोजनहिन रहेको भनी विपक्षीतर्फका कानुन व्यवसायीद्वारा इजलाससमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएको निवेदन र विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको च.नं.६५२ मिति २०६१/५/२० को पत्रलाई निवेदकतर्फका कानुन व्यवसायीले स्वीकार गर्नुभएको अवस्था हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने स्थिति नै समाप्त भइसकेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने । (प्रकरण नं.६)

आदेश

न्या. मीनबहादुर रायमाझी

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. निवेदक मिति २०४६/११/११ मा करार सेवामा उपसम्पादक पदमा गोरखापत्र संस्थानमा प्रवेश गरेको हुँ । सो पदमा मिति २०४८/११/२ मा स्थायी भई मिति २०५४/५/५ मा बहुवा भई हाल विपक्षी संस्थानको ८ तहको सहायक सम्पादक पदमा कार्यरत छु । शैक्षिक योग्यतामा नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर दोस्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको छु र कानुन विषयमा स्नातक पनि छु । गोरखापत्र संस्थान नियमावली, २०५२ को विनियम ६१ बमोजिम बहुवा हुन नपाउने गरी रोकन लगाएको र विनियम ६० बमोजिम सेवा अवधि पुरा भएको छ । विपक्षी पदपूर्ति समितिले २०५८/६/१२ मा पत्रकारिता सेवा नेपाली समूह तह ९ नायव कार्यकारी सम्पादक रिक्त पद १

कार्यक्षमताका आधारमा बहुवा गर्न प्रकाशित गरेको सूचनामा म निवेदक सम्भाव्य उम्मेदवार भएका कारण म्यादभित्रै रिटपूर्वकको दरखास्त हालेकोमा विपक्षी पदपूर्ति समितिले मलाई बहुवा नगरी विपक्षी नं.५ लाई बहुवा गरेकामा चित्त नबुझी म्यादभित्र विपक्षी नं.३ समक्ष उजुरी गरेकोमा विपक्षी नं.४ कै गैरकानुनी निर्णयलाई सदर गरी मेरो बहुवा हुन पाउने हकमा आघात पुऱ्याएकोले यो निवेदन गर्न आएको छु । विज्ञापित पदमा विनियमावलीको विनियम ६२ को उपनियम (२) को खण्ड (क) देखि (घ) सम्म उल्लेखित तत्वहरूको समग्र मूल्यांकन गर्दा जसले बढी अंक प्राप्त गर्दछ उसले पहिला बहुवा पाउने हो । विपक्षी पदपूर्ति समितिले प्रकाशित गरेको सूचनाबमोजिम विपक्षी हरिकला अधिकारीले ६६, ६२२ अंक प्राप्त गरेकोले निजलाई बहुवा गरेको भन्ने देखिन्छ । म निवेदकले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर दोस्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको २ अंक स्नातक प्रथम श्रेणीवापत १० तालिमवापत १.५ प्राप्त गर्ने विपक्षी स्नातक मात्रै भएको दोस्रो श्रेणी हुन सक्ने भएकोले निजको भन्दा बढी मेरो अंक हुन आउँछ । कार्य सम्पादनमा पनि विपक्षीको भन्दा कम आउने प्रश्नै छैन । जानकारीमा आएअनुसार कार्यसम्पादनमा अंक प्रदान गर्दा अदलबदल, थपघट, केरमेट भएको हुँदा र सुपरिषक एवं पुनरावलोकनकर्ता स्वेच्छाचारी भई बदनियतपूर्ण तरिकाले भेदभाव गरी मूल्यांकन भएको हुनसक्ने भएकोले सम्पूर्ण कागजात मगाई हेरी विनियमावलीको गलत प्रयोग गरी कानूनबमोजिम निवेदकलाई प्राप्त हुने अंक घटाई विपक्षीलाई बहुवा गरेकोले पदपूर्ति समितिको मिति २०५८/११/३ को निर्णय सञ्चालक समितिको मिति २०५९/१/३ को निर्णय, उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विज्ञापित नायव कार्यकारी सम्पादक पदमा निवेदकलाई बहुवा गर्नु भन्ने परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेतको रिट निवेदन पत्र ।

३. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु भन्नेसमेतको यस अदालतको आदेश ।
४. पत्रिकारिता सेवाका लागि, चाहिने स्वदेशको र विदेशबाट पनि तालिम लिएको छु । कुल पूर्णाङ्क १०० मा शैक्षिक योग्यता र तालिमका लागि १५, अंक ८ निवेदकको तालिम मेरो जति पनि छैन । यस स्थितिमा शैक्षिक योग्यताले मात्र बहुवा दिलाउँदैन । कानूनद्वारा अधिकार दिएका पदाधिकारीहरूद्वारा दिएको अंकलाई थपघट गर्ने क्षेत्र रिट होइन । कार्यसम्पादन मूल्यांकनकर्ता पुनरावलोकनकर्ता र सुपरिवेक्षकलाई विपक्षी नबनाइएबाट समेत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको विपक्षी हरिकला अधिकारीको लिखितजवाफ ।
५. संस्थानले नेपाली समूह तह ९ को नायव कार्यकारी सम्पादक पदको बहुवा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ बमोजिम नै गरिएको छ । हामीले विनियमावली विपरित गरेको छैन । विनियमावलीको कुन विपरित काम गर्दा विपक्षीको सम्वैधानिक हक हनन् भएको हो स्पष्ट छैन । विनियमावलीले तोकेको आधार एवं कार्यक्षमता, शैक्षिक योग्यता, तालिमलगायतबाट पाएको अंक जोड्दा सबैभन्दा बढी अंक पाउने व्यक्तिलाई बहुवा गरिएको हो । निवेदकले पुरस्कार पाएको कुरालाई आधार लिए पनि पुरस्कार पाउनुअघि नै बहुवाको कारवाही सम्पन्न भएको कुरा स्वीकार गर्नुभएकोले र निवेदकले पदोन्नति भएका व्यक्तिको भन्न का.स.मु.अंक बढी पाउनुपर्छ भनी लिनुभएको दावी तर्कसंगत एवं कानूनसम्मत नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको गोरखापत्र संस्थानसमेतको संयुक्त लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने/नहुने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भई त्यसतर्फ हेर्दा निवेदक नवौं तहको नायव कार्यकारी सम्पादक पदमा पदोन्नति भइसकेकोले रिट निवेदन प्रयोजनहिन रहेको भनी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

विपक्षीतर्फका कानुन व्यवसायीद्वारा इजलाससमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएको निवेदन र विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको च.नं.६५२ मिति २०६१/५/२० को पत्रलाई निवेदकतर्फका कानुन व्यवसायीले स्वीकार गर्नुभएको अवस्था हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने स्थिति नै समाप्त भइसकेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। डायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. शारदा श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६२ साल वैशाख ९ गते रोज ६ शुभम्।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६३ सालको विशेष रिट नं.१२१
आदेश मिति : २०६३/२/१८

विषय : संविधानसँग बाझिएको अध्यादेश बदर गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अध्यादेश नै खारेज भई हाल अस्तित्वमा नरहेको अवस्था रहेकाले यसमा थप अरू कारवाही गर्ने र निवेदकको निवेदन जिकिरको औचित्यमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्ने भएन । निवेदक अधिवक्ताहरूले आगामी दिनहरूमा यस किसिमका अध्यादेश जारी नगर्न प्रतिषेध जारी हुनुपर्ने भन्ने वृहस जिकिर लिनुभएको भए पनि रिट निवेदनको विषयवस्तुमा नै प्रवेश नगरेको अवस्था भएकोले सो माग पनि प्रस्तुत सन्दर्भमा कानूनसम्मत मान्न सकिएन । अतः सञ्चारसम्बन्धी नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ श्री ५ को सरकारबाट ०६३/१/२६ मा खारेज भई रिट निवेदन नै निस्प्रयोजित भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । (प्रकरण नं.४)

आदेश

न्या.बलराम केसी

१. निवेदकहरूले ०६३/६/२३ मा जारी गरिएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ संवैधानिकताको परिक्षणको लागि यसै अदालतमा विचाराधिन रहिरहेको अवस्थामा पुनः २०६२/१२/२१ मा समान विषयवस्तु समावेश भएको सोही नामको अध्यादेश जारी गरिएको र सो अध्यादेश नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावना, धारा १(१) ३, ११, १२(२)(क), १३, १६, ६९, ७२(१) र (२) तथा ११६ समेतका अतिरिक्त मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८को

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- धारा १९ र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १९ समेतको अक्षर र भावनासँग बाँझिएको तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तहरू, कानूनका आधारभूत अवधारणाहरू र सर्वमान्य संसदीय परम्परासमेतको प्रतिकूल रहे भएकोले सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ को सम्पूर्ण प्रावधानलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी विपक्षीबाट तत्सम्बन्धमा भए/गरेका सम्पूर्ण काम-कारवाही, निर्णय, आदेश र सूचनासमेत धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त अध्यादेश लागू नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षी प्रत्यर्थीहरूका नाममा प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्णरूपमा न्याय पाऊँ । साथै, निवेदन पत्रको अन्तिम किनारा नभएसम्म अपुरणीय क्षति हुन नदिन सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विवाद सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ र सो बमोजिम भए/गरेका निर्णय, आदेश र सूचनासमेत लागू नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भनी रिट निवेदनमा माग गर्नुभएको छ ।
२. उक्त रिट निवेदनउपर प्रारम्भिक सुनुवाई हुँदा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाउनु र अन्तरिम आदेशको छलफलका लागि विपक्षीहरूको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिनु भन्ने एकल इजलासबाट आदेश भएको देखिन्छ ।
३. उक्त आदेशानुसार विपक्षीमध्ये प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय तथा प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभाको लिखितजवाफ प्राप्त हुन आएको छ । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को लिखितजवाफमा मन्त्रीपरिषद्को मिति २०६३/१/२६ गतेको बैठकबाट सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ खारेज गर्ने गरी निर्णय गरिसकेको हुँदा उक्त अध्यादेशको विषयमा परेको रिट निवेदनउपर कुनै कारवाही हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भनिएको छ, भने प्रतिनिधिसभा तथा राष्ट्रियसभाको संयुक्त लिखितजवाफमा रिट निवेदकले प्रतिनिधिसभा तथा राष्ट्रियसभासमेतलाई प्रत्यर्थी बनाउनुपर्ने कुनै कारण र आधार उल्लेख नगरी प्रत्यर्थी बनाउनुभएकोले अस्पष्ट र भ्रामक रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा खारेजभागी छ । हाल मिति २०६३/१/११ गतेको शाही घोषणाबाट प्रतिनिधिसभाको पुनर्स्थापना भई बनेको वर्तमान मन्त्रीपरिषद्ले विवादित अध्यादेश खारेज गर्ने निर्णय गरेको भनी मा. गृहमन्त्री श्री कृष्णप्रसाद सिटौलाले मिति २०६३/१/२८ गतेको प्रतिनिधिसभाको बैठकमा सार्वजनिक महत्वको विषयमा वक्तव्य दिने क्रममा जानकारी गराउने भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अब कुनै औचित्य छैन, तसर्थ औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।
४. प्रस्तुत रिट निवेदन अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि भनी इजलाससमक्ष पेश भएको भए पनि जुन अध्यादेशलाई अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भनी दावी गरिएको छ, सो अध्यादेश नै खारेज भई हाल अस्तित्वमा नरहेको अवस्था रहेकाले यसमा थप अरु कारवाही गर्ने र निवेदकले निवेदन जिकिरको औचित्यमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्ने भएन । निवेदक अधिवक्ताहरूले आगामी दिनहरूमा यस किसिमका अध्यादेश जारी नगर्न प्रतिषेध जारी हुनुपर्ने भन्ने वृहत् जिकिर लिनुभएको भए पनि रिट निवेदनको विषयवस्तुमा नै प्रवेश नगरेको अवस्था भएकोले सो माग पनि प्रस्तुत सन्दर्भमा कानूनसम्मत मान्न सकिएन । अतः सञ्चारसम्बन्धी नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ श्री ५ को सरकारबाट ०६३/१/२६ मा खारेज भई रिट

अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयलयसमेत

निवेदन नै निस्प्रयोजित भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने भएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उपरोक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. राजेन्द्रकुमार भण्डारी

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६३ साल जेठ १८ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६३ सालको विशेष रिट नं.१२२
आदेश मिति : २०६३/२/१८

विषय : नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश वा पूर्जा जारी गरी पाऊँ ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा.११ स्थित फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहालसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकले अमान्य र बदर घोषित गर्न माग गर्नुभएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को २०६३/१/२६ को बैठकबाट खारेज गरिसकेको भन्ने देखिएको र त्यसरी खारेज भएको कारणले नै रिट निवेदन नै निस्प्रयोजित भइसकेको हुँदा प्रस्तुत रिटमा थप कारवाही अगाडि बढाउन र निवेदकको मागमा विचार गर्नुपर्ने नै अवस्था नभएको । (प्रकरण नं.४)

आदेश

न्या. बलराम केसी

१. निवेदकहरूले नेपालको पत्रकारिता क्षेत्रमा व्यक्तिगत र संस्थागतरूपमा क्रियाशील रहेको, प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, नागरिक अधिकार, संवैधानिक सर्वोच्चता तथा विधिको शासनप्रति कटिबद्ध रहेको र निवेदक संलग्न संस्थाहरू नेपालमा प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता मानवअधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन तथा प्रजातान्त्रिक प्रक्रियामा सहयोग गर्ने उद्देश्यले गठित सामाजिक एवं पेसागत संस्थाहरू भएको भन्दै विवादित विषयमा आफ्नो सरोकार देखाउनुभएको छ, भएको छ । विशेषतः रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय समाचार समिति ऐन, २०१९, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ लाई, प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ लाई तत्काल संशोधन गर्न आवश्यक भएको र हाल संसद्को अधिवेशन

नभएको भन्ने आधारमा संविधानको धारा ७२ बमोजिम ०६२/१२/२१ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरी सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश जारी भएको र ०६२/६/२३ मा जारी भएको यस्तै अध्यादेश यसै अदालतमा विचाराधिन रहिरहेको अवस्थामा उक्त विषयसँग सम्बन्धित कतिपय गम्भीर कानुनी तथा संवैधानिक प्रश्नको निरोपण भई नसकेकोको अवस्थामा समान विषय वस्तु र सूची राखी सोही विषयमा पुनः अध्यादेश जारी गर्ने विपक्षीको कार्य प्रथम दृष्टिमा असंवैधानिक र गैरकानुनी भई सम्पूर्णरूपमा खारेजभागी रहेकोले सो अध्यादेश र सम्बद्ध सम्पूर्ण काम-कारवाहीहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १, २३ र ८८,(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै उत्प्रेषणको आदेशद्वारा अमान्य र बदर घोषित गरी संविधान, नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा संसद् निर्मित कानूनद्वारा प्रत्याभूत प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी हकको निर्वाध उपभोग गर्न दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरी प्रस्तुत विवादको अन्तिम टुङ्गो नलागुञ्जेलसम्म २०६२/१२/२१ मा जारी सञ्चार अध्यादेश कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भनी निवेदकहरूले माग राख्नुभएको छ ।

२. उपरोक्त निवेदनउपर प्रारम्भिक सुनुवाई हुँदा विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखितजवाफ मगाउन र अन्तरिम आदेशको छलफलका लागि उपस्थित हुन विपक्षीको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना पठाउनु भनी यस अदालतको एकल इजलासबाट आदेश भएको देखिन्छ ।
३. सो अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूमध्ये प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ प्राप्त भएको छ । उक्त लिखितजवाफमा मन्त्रीपरिषद्को मिति २०६३/१/२६ गतेको बैठकबाट सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ खारेज गर्ने गरी निर्णय गरिसकेको हुँदा उक्त अध्यादेशको विषयमा परेको रिट निवेदनउपर कुनै कारवाही हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । सो लिखितजवाफको कथनलाई विपक्षीतर्फबाट वहसमा उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोजप्रसाद गौतमले समर्थन गर्दै रिट निवेदन निस्प्रयोजित भएकोले थप कारवाही गर्न आवश्यक नभएको भन्ने जिकीर लिनुभएको छ ।
४. माथि उल्लेख भएअनुसार निवेदकले अमान्य र बदर घोषित गर्न माग गर्नुभएको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को २०६३/१/२६ को बैठकबाट खारेज गरिसकेको भन्ने देखिएको र त्यसरी खारेज भएको कारणले नै रिट निवेदन नै निस्प्रयोजित भइसकेको हुँदा प्रस्तुत रिटमा थप कारवाही अगाडि बढाउन र निवेदकको मागमा विचार गर्नुपर्ने नै अवस्था नै भएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरि बुझाइदिनु ।

उपरोक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. राजेन्द्रकुमार भण्डारी

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६३ साल जेष्ठ १८ गते रोज ५ शभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : न्यायमा सहज पहुँच र मानवअधिकारको संरक्षणमा सर्वोच्च अदालतका निर्णयहरू (विशेषाङ्क), २०६३, पृष्ठ १७२, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद पण्डित
माननीय न्यायाधीश श्री बद्रीकुमार बस्नेत
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं.८१
आदेश मिति २०६३/३/२२

विषय : संविधानसँग बाभिएको अध्यादेश बदर गरिपाउँ ।

निवेदक : अधिवक्ता रविराज भण्डारीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ मा रहेको कानुनी व्यवस्थाअनुसार नेपाल कानुनसरह मान्यता राख्ने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा १९ को व्यवस्था, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(ड), धारा १३ तथा धारा १६ मा व्यवस्थित विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक तथा सूचनाको हक तथा उल्लेखित मौलिक हकका सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको सन्दर्भमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानुनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ द्वारा सञ्चारसम्बन्धी विभिन्न नेपाल कानुनमा गरिएको संशोधित कानुनी व्यवस्थाहरू संविधानको धारा १२(२)(क), धारा १३ र धारा १६ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा १९ विपरित रहेको देखिनआउने ।
- ◆ मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा भएको संवैधानिक व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त विपरित रहेको विवादित अध्यादेश नेपाल सरकारको मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रको सूचनाबाट खारेज भइसकेको अवस्था देखिएकोले निवेदकले बदर गर्न माग गरेको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानुनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लाई मागबमोजिम बदर घोषित गरिरहनु नपर्ने । (प्रकरण नं.१६)

आदेश

न्या.अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(१) र (२) अनुसार दर्ता भई पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा ठहर यसप्रकार छ ।
२. सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ द्वारा रेडियो ऐन, २०१४ राष्ट्रिय समाचार समिति ऐन, २०१९, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८, प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ मा संशोधन गरिएको रहेछ । उक्त अध्यादेशद्वारा संशोधित व्यवस्थाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ (२) (क) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारा १३ द्वारा प्रदत्त छापाखाना पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक तथा धारा १६ द्वारा प्रदत्त सूचनाको हकमा अनुचित एवम् अवाञ्छित बन्देज लगाइएको छ । उक्त अध्यादेशका व्यवस्थाहरू नेपाल पक्ष रहेको कानूनसरह मान्यता राख्ने अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूद्वारा प्रत्याभूत विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धी व्यवस्थासँग समेत बाभिएको छ ।
३. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ बमोजिम तत्काल केही गर्न आवश्यक परेको अवस्थामा मात्र अध्यादेश जारी हुनसक्छ । सञ्चारसम्बन्धी उल्लेखित ऐनमा तत्काल संशोधन गरिनुपर्ने आवश्यकता नै विद्यमान नभएकोले अध्यादेश जारी गरिनुपर्ने पूर्वावस्था विद्यमान थिएन । अध्यादेशका प्रावधानहरू युक्तियुक्त, वस्तुनिष्ठ, विवेकसंगत तथा न्यायसंगतसमेत छैन । विवादित अध्यादेश राज्यको चौथो अंगको रूपमा रहेको सञ्चारजगत्लाई नियन्त्रण र प्रतिबन्ध लगाउन सरोकारवाला कसैलाई थाहै नदिई जारी गरिएको छ । संविधानको धारा ३६(१), ४२ (१) र (२) एवम् १२८(२) बमोजिम मात्र मन्त्रीपरिषद्को गठन हुनसक्नेमा त्यसविपरित गठन भएको वर्तमान मन्त्रीपरिषद्को सिफारिस वा सल्लाहमा अध्यादेश जारी गर्न मिल्दैन । संविधानले अपरिवर्तनीय र असंशोधनीय आधारभूत संरचनाको रूपमा प्रतिस्थापित सार्वभौम मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता र कानुनी राज्यको अवधारणा प्रतिकूल हुने गरी अध्यादेश जारी गर्न मिल्दैन ।
४. विवादित सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावना धारा १(१), ३, ११, १२(२)(क), १६, ६९, ७२(१) र (२) तथा ११६ एवं मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध १९६६ को धारा १९ को अक्षर तथा भावनासँग बाभिएको र सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तहरू कानूनका आधारभूत अवधारणाहरू र सर्वमान्य संसदीय परम्परासमेतको प्रतिकूल भएकोले उक्त अध्यादेशका सम्पूर्ण प्रावधानलाई संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य बदर गरी तत्सम्बन्धमा गरिएको सम्पूर्ण काम-कारवाही र निर्णय आदेश सूचनासमेत संविधानको धारा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी उक्त अध्यादेश लागू नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा प्रतिपेक्षसमेत जारी गरिपाउँ साथै अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
५. यस निवेदनको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशसम्बन्धमा छलफल गर्न २०६२/७/१३ को पेशी तोकी पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६२/७/२ को आदेश ।
६. विवादित अध्यादेशको संवैधानिकताको प्रश्न विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ परेपछि पूर्ण सुनुवाई हुँदा निरुपण

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हुने विषय भएकोले हाल मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । विषयवस्तुको प्रकृतिबाट चाँडो किनारा गर्नुपर्ने देखिँदा लिखितजवाफ परेपछि अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष इजलासको मिति २०६२/७/२५ को आदेश ।

७. सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ बमोजिम जारी भएको हो । त्यसअनुसार अध्यादेशका प्रावधानहरू देशको प्रचलित कानून नै मानिन्छ । यो कानून संविधान तथा अन्य प्रचलित कानून एवं नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानहरूसँग बाभिएको छैन । श्री ५ वाट संविधानबमोजिम जारी भएको अध्यादेशका सम्बन्धमा मन्त्रीपरिषदलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । उक्त अध्यादेश सञ्चार क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित गर्न जारी भएको र यसले मुलुकको कानुनी व्यवस्थाको अधिनमा रही सूचना प्रवाह गर्न रोकेको छैन । यस अध्यादेशबाट नागरिकको सूचनासम्बन्धी हकलाई थप व्यवस्थित गरिएको हुँदा यस्तो सकारात्मक व्यवस्थालाई अन्यथा लिई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेतको व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषदको कार्यालयको लिखितजवाफ ।
८. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ बमोजिम सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ जारी भएको हो । संविधानको सीमारेखाभित्र रहेको प्रस्तुत अध्यादेशले संविधानको भाग ३ अन्तर्गतका मौलिक हकको प्रचलनमा कुनै पनि किसिमले बन्देज नलगाएको हुँदा संविधानसम्मत छ । अध्यादेशको कुनै पनि व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकमा रोक लगाएको छैन । प्रचलित कानूनको अधिनमा रही विचार र अभिव्यक्ति राख्न अध्यादेशले रोक नलगाएकोले उक्त अध्यादेश मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ ले प्रत्याभूत गरेको गरेको हक अधिकारमा कुठाराघात गरेको छ/छैन । संविधानको व्यवस्थाबमोजिम संविधानअनुकूल जारी अध्यादेश संविधानसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
९. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ३ मा प्रत्येक नेपाली नागरिकको आधारभूत मानवअधिकारको रूपमा व्यवस्थित मौलिक हकहरू निरपेक्षरूपमा प्राप्त हुने होइन मौलिक हकका सम्बन्धमा संविधानले नै निश्चित सीमा एवं शर्तहरू तोकेको छ । संविधानको धारा १२(२) ड, धारा १३ र १६ मा व्यवस्थित हकहरूलाई कानूनबमोजिम सीमित गर्न सकिन्छ । अध्यादेशद्वारा संशोधित व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाभिएको भन्ने निवेदन दावीमा कुनै सत्यता देखिँदैन । अध्यादेशमा उल्लेखित प्रावधानबाट सञ्चार क्षेत्रलाई नियन्त्रण गर्ने नभई नियमित, अनुशासित एवं थप जिम्मेवारीपूर्ण बनाउने उद्देश्य लिइएकाले निवेदन जिकीर तर्क र कानूनसम्मत देखिँदैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१०. संवैधानिक प्रक्रियाबमोजिम जारी गरिएको अध्यादेशका सम्बन्धमा संसद सचिवालयसमेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको संसद् सचिवालयको लिखितजवाफ ।
११. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता श्री रविराज भण्डारी तथा विपक्षीतर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेल इजलाससमक्ष उपस्थित हुनुभयो ।
१२. विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा

सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ द्वारा रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय समाचार समिति ऐन, २०१९, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ प्रेस काउन्सील ऐन, २०४८, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ मा संशोधन गरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२)(क) द्वारा प्रत्याभूत विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारा १३ द्वारा प्रत्याभूत छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक तथा धारा १६ द्वारा प्रत्याभूत सूचनाको हकमा अनुचित एवं अवाञ्छित बन्देज लगाइएको र उक्त कार्य कानूनसरह मान्यता राख्ने नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानसमेतको विपरित भएकोले उक्त अध्यादेश अमान्य र बदर घोषित गरिनुपर्ने माग-दावी लिइएको देखिन्छ ।

१३. मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ मा “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinion without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.” भन्ने व्यवस्था गरी उक्त घोषणापत्रले देशको राष्ट्रिय सिमानाको प्रवाह नगरी सबै मानिसलाई विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक हुने प्रत्याभूति प्रदान गर्दै उक्त स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत कुनै पनि माध्यमद्वारा अरूको हस्तक्षेपविना आफ्नो विचार राख्ने, सूचना वा जानकारीहरू खोज्ने, प्राप्त गर्ने र आदान-प्रदान गर्नेजस्ता स्वतन्त्रताहरू पर्ने उद्घोषणसमेत गरेको देखिन्छ । उक्त घोषणापत्रमा गरिएको उल्लेखित उद्घोषणलाई सार्थक रूप दिन नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ (Internatational Covenant on civil and Poltical Rights, 1966) को धारा १९ मा यसप्रकारको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ :

1. Everyone shall have the right to hold opinions without interference .
2. Everyone shall have the right to freedom of expression; this right shall include freedom to seek, receive and impart information, and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally or in writing or in print, in the form of art or through any other media of this choice.
3. The exercise of the right provided for in paragraph 2 of this article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restriction, but there shall only be such as are provided by law and are necessary.
  - a. For respect of the rights or reputation of others,
  - b. For the protection of national security or of public order, or of public health or morals.

१४. उक्त महासन्धिको धारा १९ मा गरिएको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता र त्यसअन्तर्गत पर्ने भनी विभिन्न समयमा विकसित सैद्धान्तिक अवधारणासमेतको आधारबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति प्रदान गरेको देखिनआउँछ । विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई बढी सार्थक र क्रियाशील बनाउन कुनै पनि व्यक्तिले विचार तथा अभिव्यक्ति सार्वजनिकरूपमा व्यक्त गर्ने माध्यमको रूपमा रहेको प्रेस स्वतन्त्रतालाई समेत प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ । संविधानको धारा १३ मा कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गर्नु पूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने कुनै समाचार लेख वा अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री मुद्रण गरेवापत छापाखाना बन्द वा जफत नगरिने तथा कुनै समाचार लेख अन्य कुनै पाठ्यसामाग्री प्रकाशित गरेवापत कुनै समाचारपत्र वा कुनै पत्रिकाको दर्ता खारेज नगरिनेजस्ता महत्वपूर्ण प्रत्याभूतिसमेत संविधानमा प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यस्तै विचार तथा अभिव्यक्तिको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्वतन्त्रतासँगै अन्योन्यासितरूपमा सम्बन्ध राख्ने सूचनाको हकलाई समेत संविधानको धारा १६ मा प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक महत्त्वको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ, भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

१५. यस अदालतको विशेष इजलासबाट निवेदक अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतसमेत विरुद्ध सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेत भएका रिट निवेदन (ने.का.प.२०५८, नि.नं. ७०१८, पृष्ठ ३९२) नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा प्रत्याभूत विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारा १३ मा व्यवस्थित छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक र धारा १६ मा व्यवस्थित सूचनाको हकसमेतको व्याख्या गरी एफएम रेडियोजस्ता आम-विद्युतीय सञ्चारमाध्यमबाट स्वतन्त्र एवं निर्वाधरूपमा विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको उपभोगमा लगाइने कुनै पनि प्रतिवन्धले अन्ततः विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता कुण्ठित हुन जाने हुँदा त्यस्तो प्रतिवन्ध पनि मनासिवरूपमा कानूनद्वारा मात्र लगाउन सकिने हुन्छ भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरी एफएम रेडियोहरूबाट प्रसारण गर्ने कार्यक्रमहरूमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा बन्देज लगाउने गरी जारी गरिएको निर्देशनलाई बदर गर्ने गरी निर्णयसमेत भइरहेको देखिनआउँछ ।

१६. नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ मा रहेको कानुनी व्यवस्थाअनुसार नेपाल कानूनसरह मान्यता राख्ने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा १९ को व्यवस्था, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) ड, धारा १३ तथा धारा १६ मा व्यवस्थित विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता छापाखाना र पत्रपत्रिकासम्बन्धी हक तथा सूचनाको हक तथा उल्लेखित मौलिक हकका सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको सन्दर्भमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ द्वारा सञ्चारसम्बन्धी विभिन्न नेपाल कानूनमा गरिएको संशोधित कानुनी व्यवस्थाहरू संविधानको धारा १२(२)(क) धारा १३ र धारा १६ तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६ को धारा १९ विपरीत रहेको देखिनआयो । मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा भएको संवैधानिक व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत रहेको विवादित अध्यादेश नेपाल सरकारको मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रको सूचनाबाट खारेज भइसकेको अवस्था देखिएकोले निवेदकले बदर गर्न माग गरेको सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ लाई मागबमोजिम बदर घोषित गरिरहनुपरेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उपयुक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.शारदाप्रसाद पण्डित

न्या.बद्रीकुमार बस्नेत

इति सम्बत् २०६३ साल असार २२ गते रोज ५ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री शारदाप्रसाद पण्डित
माननीय न्यायाधीश श्री बद्रीकुमार बस्नेत
संवत् २०६२ सालको रिट नं.८४
आदेश मिति : २०६३/३/२२

विषय : उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : नेपाल पत्रकार महासंघका तर्फबाट ऐ.का.महासचिव महेन्द्र विष्टसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : श्री ५ को सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपाल सरकारद्वारा मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ सरकारले खारेज गरिसकेको देखिएको हुँदा खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिकता परिक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य नरहेकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिएन । (प्रकरण नं.१२)

आदेश

न्या. अनुपराज शर्मा

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(१) र (२) अनुसार दर्ता भई पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा तथा ठहर यसप्रकार छ ।
२. हामी निवेदक संस्थाहरू संस्थागत र व्यक्तिगतरूपले समेत वर्तमान संविधान प्राप्तिको आन्दोलनमा समेत सहभागी भई जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता संवैधानिक सर्वोच्चता, असंशोधनीय विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासहितको मौलिक हक, स्वतन्त्र न्यायपालिका र मानवअधिकार तथा कानूनको शासनसहितका वर्तमान संविधान जारी गराउन २०४६ सालको ऐतिहासिक जनआन्दोलनमा सहभागी भएका संस्था तथा व्यक्तिहरू भएकोले उल्लेखित विषयसँग सम्बन्धित कुराहरूमा हाम्रो सार्थक सम्बन्ध र तात्वीक सरोकार छ ।
३. मिति २०६२/६/२३ को नेपाल राजपत्रमा रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय समाचार समिति ऐन, २०१९, छापाखाना

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८, प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, गाली र बेइज्जती ऐन, २०१६ लाई तत्काल संशोधन गर्न आवश्यक भएको र हाल संसद्को अधिवेशन नभएकोले संविधानको धारा ७२ बमोजिम सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ जारी गरिएको रहेछ ।
४. जननिर्वाचित संसदले संविधानको धारा ६८, ६९, र ७१ मा व्यवस्थित कार्यविधि पूरा गरी आफूमा रहेको कानुन निर्माण गर्ने विशेष अधिकारअन्तर्गत निर्माण गरिएका कानुनहरूलाई कार्यपालिकाले संविधानको धारा ७२ अनुसार अध्यादेश जारी गरी संशोधन, खारेज वा परिवर्तन गर्न सक्दैन । संविधानको धारा ७२ अनुसार विशेष परिस्थितिमा तत्कालै कुनै कानुनी व्यवस्था गर्न आवश्यक भएमा कार्यपालिकाले विधायिकी अधिकारको प्रयोग गरी जारी गरिने अध्यादेश सीमित समयको लागि लागू हुने प्रकृतिको हुन्छ । कानुन नभएको अवस्थामा उत्पन्न समस्यालाई समाधान गर्न अध्यादेश जारी हुन्छ तर संसद् नभएको अवस्थामा उत्पन्न समस्यालाई समाधान गर्न अध्यादेश जारी हुन्छ तर संसद् नभएको अवस्थामा संसदले पारित गरेको ऐनलाई संशोधन वा खारेज गर्न अध्यादेश जारी गर्न मिल्दैन । संविधानको धारा ७२ मा व्यवस्था गरिएको बाध्यात्मक प्रक्रियाअनुसार संविधानको धारा ३५(२) अनुसार निर्वाचित सरकारको सिफारिसमा मात्र अध्यादेश जारी हुनसक्छ । संविधानमा व्यवस्थित प्रावधानको प्रतिकूल हुने गरी संविधानप्रदत्त जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुन पाउने हक तथा सूचना र सञ्चारका क्षेत्रमा उपलब्ध आधुनिक प्रविधि प्रयोग गरी प्रसारण, प्रकाशन गर्न रोक लगाउने गरी जारी गरिएको उक्त अध्यादेश संविधानको धारा ११, १२, १३, १४, १६, १७, १८, २२ र ७२ लगायतका संवैधानिक प्रावधानविपरीत छ । नेपालले अनुमोदन गरि कानुनसरह महत्व राख्ने मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ कोधारा १९, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १९(१) १९(२) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई उक्त अध्यादेशको व्यवस्थाको उल्लंघन गरेको छ ।
५. अतः सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ र सो बमोजिम विपक्षीहरूबाट भए गरेको सम्पूर्ण काम-कारवाहीहरू संविधानको धारा २३ तथा ८८(१) र (२) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी संशोधित प्रावधानअनुसार सञ्चारमाध्यमलाई नियन्त्रण र सजाए गर्ने कार्य नगर्नु/नगराउनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
६. यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६२/७/७ को आदेश ।
७. सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानुनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ७२ बमोजिम जारी भएको हो । त्यसअनुसार अध्यादेशका प्रावधानहरू देशको प्रचलित कानुन नै मानिन्छ । यो कानुन संविधान तथा अन्य प्रचलित कानुन एवं नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानहरूसँग बाभिको छैन । श्री ५ बाट संविधानबमोजिम जारी भएको अध्यादेशका सम्बन्धमा मन्त्रीपरिषद्लाई विपक्षी बनाइदिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । उक्त अध्यादेश सञ्चार क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित गर्न जारी भएको हो र यसले मुलुकको कानुनी व्यवस्थाको अधिनमा रही सूचना प्रवाह गर्न रोकेको छैन । यस अध्यादेशबाट नागरिकको सूचनासम्बन्धी हकलाई थप व्यवस्थित गरिएको हुँदा यस्तो सकारात्मक व्यवस्थालाई अन्यथा दिई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रीपरिषद्को

कार्यालयको लिखितजवाफ ।

८. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को भाग ३ मा प्रत्येक नेपाली नागरिकको आधारभूत मानवअधिकारका रूपमा व्यवस्थित मौलिक हकहरू निरपेक्षरूपमा प्राप्त हुने होइन । मौलिक हकका सम्बन्धमा संविधानले नै निश्चित सीमा एवं शर्तहरू तोकेको छ । संविधानको धारा १२(२)ड, धारा १३ र १६ मा व्यवस्थित हकहरूलाई कानूनबमोजिम सीमित गर्न सकिन्छ । अध्यादेशद्वारा संशोधित व्यवस्थाहरू संविधानसँग बाँझिएको भन्ने निवेदन दावीमा कुनै सत्यता देखिँदैन । अध्यादेशमा उल्लिखित प्रावधानबाट सञ्चार क्षेत्रलाई नियन्त्रण गर्ने नभई नियमित, अनुशासित एवं थप जिम्मेवारीपूर्ण बनाउने उद्देश्य लिइएकोले निवेदन जिकीर तर्क र कानूनसम्मत देखिँदैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
९. यस मन्त्रालयबाट रिट निवेदकको मौलिक हकअधिकार हनन् हुने कुनै काम-कारवाही नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१०. नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री टीकाराम भट्टराई तथा विपक्षीतर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेल इजलाससमक्ष उपस्थित हुनुभयो ।
११. विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ संविधानको धारा ११, १२, १३, १४, १६, १७, १८, २२ र ७२ लगायतका संवैधानिक प्रावधानविपरित हुनुका साथै नेपालले अनुमोदन गरी कानूनसरह महत्व राख्ने मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १९(१)(२) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई उक्त अध्यादेशको व्यवस्थाले उल्लंघन गरेको हुँदा सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको अध्यादेश, २०६२ र सो बमोजिम विपक्षीहरूबाट भए गरेको सम्पूर्ण काम-कारवाहीहरू संविधानको धारा २३ तथा ८८(१) र (२) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी संशोधित प्रावधानअनुसार सञ्चारमाध्यमलाई नियन्त्रण र सजाय गर्ने कार्य नगर्नु/नगराउनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने मूल निवेदन माग-दावी लिएको देखिन्छ ।
१२. नेपाल सरकारद्वारा मिति २०६३/१/२९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार सञ्चारसम्बन्धी केही नेपाल कानून संशोधन गर्ने अध्यादेश, २०६२ सरकारले खारेज गरिसकेको देखिएको हुँदा खारेज भइसकेको अध्यादेशको संवैधानिकता परिक्षण गरिरहनुको कुनै औचित्य नरहेकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिएन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदनु ।

उपर्युक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. शारदाप्रसाद पण्डित

न्या. बद्रीकुमार बस्नेत

इति सम्बत् २०६३ साल असार २२ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
सम्बत् २०६१ सालको रिट नं.३१६०
आदेश मिति : २०६३/८/१९

विषय : उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थानको 'द राइजिड नेपाल' को उपसम्पादक पदमा कार्यरत राजीवकुमार सिंह
विरुद्ध

प्रत्यर्धी : गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकको मुख्य माग गोरखापत्र संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह दि राइजिड नेपालको तह-७ बाट तह-८ को सहसम्पादक पदमा बढुवा नियुक्ति पाउनुपर्ने भन्ने देखियो । तर उक्त पदमा निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६३/७/२२ को निर्णयानुसार २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी बढुवा गरिएको भन्ने व्यहोराको २०६३/७/२३ को नियुक्ति पत्र र सो पत्रबारे यस अदालतलाई जानकारी गराइएको गोरखापत्र संस्थानको च.नं.१२०२ मिति, २०६३/०८/१८ को पत्रसमेत विपक्षी संस्थानबाट आजै इजलाससमक्ष पेश गरिएको र सो पत्रलाई निवेदकतर्फका कानुन व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीबाट समेत समर्थन जनाएकोले निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्था देखियो । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनुपर्ने देखिएन । (प्रकरण नं.११)

आदेश

न्या. शारदा श्रेष्ठ

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ एवं ८८(२) बमोजिम दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
२. गोरखापत्र संस्थानको च.नं.३६६०/०५०/५१ मिति २०५१/१२/२३ को पत्रअनुसार मिति २०५०/१२/२३ देखि उक्त संस्थानको दि राइजिड नेपालअन्तर्गत तह-७ को उपसम्पादक पदमा स्थायी व्यक्ति सिफारिस भइआएमा स्वतः खारेज हुने गरी बढीमा ३ महिनाका लागि पारिश्रमिकमा अस्थायी नियुक्त पाएको निवेदक

पटक-पटक म्याद थप भई मिति २०५३/११/५ सम्म अस्थायी (पारिश्रमिक) रूपमा र गोरखापत्र संस्थानको मिति २०५३/१०/२८ को निर्णय अनुसार मिति २०५३/११/६ देखि संस्थानको सोही पदमा स्थायी नियुक्ति पाई कार्यरत रहेको निवेदक, संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह तह-८ सहसम्पादक पदको रिक्त संख्या-१ आन्तरिक मूल्यांकनद्वारा पूर्ति गर्न मिति २०५८/६/६ मा प्रकाशित गरेको सूचनाअनुसार बहुवा कारवाहीमा सम्मिलित भएकोमा सोको कानुनबमोजिम नतिजा नै प्रकाशन नगरी पुनः सोही सेवा समूह तहको रिक्त पद संख्या-२ कार्यक्षमताको मूल्यांकनद्वारा पूर्ति गर्न मिति २०६०/१२/३० मा सूचना प्रकाशित गरेअनुसारको रिक्त पदमा बहुवा सिफारिसका लागि आवेदन दिई अधिको बहुवा कारवाहीलाई कायमै राखी बहुवाको कारवाहीमा पुनः सरिक भएको थिए । विपक्षी संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह तह-८, रिक्त सह-सम्पादक पद संख्या-२ पदपूर्ति गर्दा पदपूर्ति समितिद्वारा २०५८/६/६ मा प्रकाशित विज्ञापन सूचनाअनुसार विज्ञापित पदभन्दा एक तहमुनिको पदमा २०५० सालदेखि कार्यरत तत्कालीन निर्वादा उम्मेदवार निवेदकको नाउँसमेत बहुवाको निमित्त सिफारिस गर्नुपर्नेमा सो नगरी गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ विपरित मिति २०६१/३/३० मा विपक्षी पदपूर्ति समितिले मभन्दा कनिष्ठ विपक्षी उम्मेदवारहरूको नाउँ बहुवाको लागि सिफारिस गरेको कारणबाट गरिएको सिफारिसउपर चित्त नबुझी ज्येष्ठतासमेतको अंक जोडी न्याय पाउन गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा, शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६९ बमोजिम विपक्षी सञ्चालक समितिसमक्ष म्यादभित्र उजुरी दिएकोमा निवेदकले काम गरेको अवधिको ज्येष्ठता गणना हुने प्रावधान संस्थानमा नभएको र कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को पाँचौं संशोधन २०६० बमोजिम कार्यक्षमताका आधारमा हुने बहुवाको तोकिएको अंकहरूको गणनाअनुसार पदपूर्ति समितिले गरेको बहुवा सिफारिसमा कुनै परिवर्तन गरिरहन नपर्ने, छानविन समितिको ठहर सिफारिससमेतलाई मध्यनजर गर्दा उजुरीकर्ताको दावी नपुग्ने भनी सञ्चालक समितिको मिति २०६१/५/११ को निर्णयअनुसार जानकारी गराउँछु भनी प्रत्यर्थी संस्थानका महाप्रबन्धकज्यूले मिति २०६१/६/४ च.नं.८१९/०६१/०६२ को पत्रद्वारा जानकारी दिनुभएको छ । गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०६१/५/११ को उल्लेखित विवादग्रस्त निर्णयको प्रतिलिपि माग गर्दा उपलब्ध हुन सकेन । साथै उल्लेखित विज्ञापन र सूचनाको प्रतिलिपि पनि प्राप्त हुनसकेन । उक्त विज्ञापन सार्वजनिकरूपमा प्रकाशित भएको थियो । मिति २०५०/१२/२३ गते हालको पद गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६२ को प्रक्रियाका आधारमा अंक प्रदान गरी पदपूर्ति समितिले बहुवा सिफारिस गर्नुपर्नेमा निवेदकले कानुनबमोजिम प्राप्त गरेको ज्येष्ठतालागतका अंक गणना नगरी नदिई गरेको त्रुटीपूर्ण सिफारिसउपर निवेदकले दिएको उजुरीमा उक्त उल्लेखित विनियमावलीको विनियम ६९ बमोजिम विपक्षी सञ्चालक समिति स्वयंले न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा तथा-कथित छानविन समितिले ठहर सिफारिस गरेको भन्ने आधारमा गरेको भनिएको सञ्चालक समितिको मिति २०६१/५/११ को निर्णय विनियमावलीको विनियम ६९(१) तथा मुलुकी ऐन, अ.व. ३५ नं.को प्रतिकूल रहेकोले बदरभागी छ । कानुनद्वारा अख्तियार प्राप्त अधिकारी वा निकायबाहेकका गैरनिकाय वा अधिकारीको संलग्नतासमेतबाट भएको निर्णयलाई कानुनबमोजिम भएको र मेरो उजुरीमा रीतपूर्वक निर्णय भएको भन्न मिल्दैन । विज्ञापित पदका लागि योग्य उम्मेदवार निवेदक हालको पदमा मिति २०५०/१२/२३ देखि कार्यरत रहेको र निवेदकले आफ्नो अस्थायी सेवालार्इ सोही पदमा मिति २०५३/११/६ मा स्थायी नियुक्ति हुनुपूर्व अर्थात् मिति २०५३/११/६ सम्म अटुट राखी स्थायी नियुक्ति प्राप्त गरेकोबाट गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६५ तथा विनियम १७७(३)(ग) बमोजिम निवेदकले हालको पदमा

गरेको अस्थायी सेवावापत कानुनबमोजिम पाउने ज्येष्ठता वापतको अंक गणना गरी बहुवा सिफारिस गर्नुपर्नेमा पदपूर्ति समितिले सो नगरेको र सोउपर विनियम ६९ अनुसार विपक्षी सञ्चालक समितिसमक्ष उजुरी गर्दासमेत ज्येष्ठतावापत उल्लेखित अंक गणना गर्न विपक्षी सञ्चालक समितिले ठाडै इन्कार गरी गरेको उल्लेखित मिति २०६१/५/११ को निर्णय प्रत्यक्षतः कानुनी त्रुटीपूर्ण रहेकोले बदरभागी छ। स्वयं संस्थानले मिति २०५०/१२/२३ देखि उपसम्पादक पदमा नियुक्ति दिई पटक-पटक म्याद थप गरी करिब ३ वर्षसम्म गरे/गराएको सेवा तथा अनुभवलाई ज्येष्ठतावापत गणना नगरी मभन्दा पछि हालको पदमा अस्थायी तथा पारिश्रमिकमा मभन्दा पछि सेवा प्रवेश गरेका कनिष्ठ उम्मेदवार विपक्षीहरूले बहुवाको लागि गरेको सिफारिस र सोउपरको उजुरीमा भएको निर्णय कानुन तथा न्याय दुवैको रोहमा मिलेको छैन। गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा अस्थायी कर्मचारीलाई ज्येष्ठतावापत अंक दिनुपर्ने गरी भएको व्यवस्थाअनुसार ज्येष्ठतावापतको अंक गणना गर्दा २०५८ सालमा गरिएको रिक्त पद संख्या-१ पूर्तिको सूचना मुताविक आवश्यक पर्ने विनियमावलीको विनियम ६० तथा ६४(८) अनुसार कार्यसम्पादन मूल्यांकन फारामसमेतका आधारमा निवेदकको तत्कालीन मूल्यांकनका आधारमा बहुवा हुने निश्चित नभएको अवस्थामा प्रत्यर्थी निकायहरूलाई प्रत्यक्षतः २०५९ सालको बहुवाको नतिजा प्रकाशन नै नगरी २०६० मा पुनः सोही पदसमेत अन्य १ पदको लागि पुनः विज्ञापन गरेकोबाट विपक्षी निकायहरू प्रवृत्त भावनाबाट ग्रसित रही निवेदकप्रति पूर्वाग्रही रहेको अवस्थामा भएको बहुवा सिफारिस र गरिएको उजुरी निर्णय बदनियतपूर्ण रहेको आधारमा बदरभागी रहेका छन्। पूर्व प्रकाशित विज्ञापन सूचनालाई अन्यथा नगरी सोही पदको लागि अर्को विज्ञापन गर्नु नै यस कुराको द्योतक रहेको छ। सार्वजनिक निकायले Promessory Extopple को सिद्धान्त विपरित त्यसो गर्न मिल्दैन। सो नगरेकोबाट पनि विपक्षी सञ्चालक समितिको निर्णयलाई उचित र न्यायसंगत मान्न मिल्दैन। गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावलीको विनियम २०५२ को विनियम ६८ अनुसार बहुवाको नामावली प्रकाशित गर्दा सार्वजनिकरूपले प्रकाशित गर्नुपर्ने र प्रकाशित बहुवाको नामावलीमा न्यूनतम अंक प्राप्त गर्ने कर्मचारीको अंशसमेत उल्लेख गर्नुपर्नेमा विपक्षी पदपूर्ति समितिले सो नगरेको र निवेदकले के कति अंक प्राप्त गरेको हो? सोसमेत हेर्न दिनुपर्नेमा सो हेर्न नदिइएको कारणले विपक्षी उम्मेदवारले प्राप्त गरेको अंक कानुनबमोजिम भएको, नभएको सन्दर्भमा निवेदकले खुलाउन नसकेको हुँदा यस सम्मानित अदालतबाटै बहुवासम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णय सिफारिसलगायतका कागजात भिकाई त्यसमा रहेका त्रुटीहरू अवलोकन गरी विपक्षी उम्मेदवार तथा निवेदकलाई दिएको अंकको बारेमा न्यायसंगत कारवाही गरिनुपर्ने अवस्थासमेत एकातर्फ विद्यमान रहेको छ, भने अर्कोतर्फ कार्यसम्पादन मूल्यांकनवापत निवेदक तथा विपक्षी उम्मेदवारहरूले प्राप्त गरेको अंकसमेतमा अस्वभाविक थप, घट, केरमेट हुनसक्ने आशंकासमेत रहेकोले सोसमेत अवलोकन गरी न्यायप्रदान गर्नुपर्ने अवस्थासमेत विद्यमान रहेको छ। सो उल्लेख गरेअनुसार प्रत्यर्थी निकायहरूको सिफारिस निर्णय तथा काम-कारवाहीबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(२)(ड), १७ द्वारा प्रदत्त निवेदकको संवैधानिक हक तथा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६२, ६३, ६५, ६६, ६७, ६८, ६९ र १७७ समेतद्वारा प्रदत्त कानुनी हक आघातीत भएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उल्लेखित निर्णय, सिफारिस तथा काम-कारवाहीहरू बदर गरी कानुनसंगत प्रक्रियाका आधारमा बहुवाउपर परेको उजुरीमा निर्णय गरी निवेदकलाई बहुवा नियुक्ति दिनु भन्ने परमादेश जारी गरी आघातीत हक प्रचलन गराई पाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर।

राजीवकुमार सिंह विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, काठमाडौंसमेत

३. विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने एकल इजलासको मिति २०६१/६/२६ को आदेश ।
४. मबाट निवेदकको संवैधानिक एवं कानुनी अधिकारको हनन् भएको अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने अम्बर मैनालीको लिखितजवाफ । सोही व्यहोराको परमेश्वर देवकोटाको लिखितजवाफ ।
५. यस संस्थानबाट कानूनसम्मत रूपमा भएका काम-कारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक तथा कानुनीहक हनन भयो भन्ने नमिल्ले हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने गोरखापत्र संस्थानसमेतको लिखितजवाफ ।
६. अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदकको २०६१/१०/२८ को निवेदन ।
७. अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफलको लागि २०६१/११/१० मा विपक्षी गो.प. संस्थानलाई उपस्थित हुन सूचना दिनु भन्ने २०६१/११/३ को आदेश ।
८. अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिएन भन्ने मिति २०६१/११/१० को आदेश ।
९. विपक्षी पदपूर्ति समितिको २०६१/३/३० मा बहुवा सिफारिस गरेको सहितको फायल र सञ्चालक समितिको २०६१/५/११ को निर्णयसमेत पेशीका दिन संस्थानतर्फका कानून व्यवसायीमार्फत् भिकाउने जानकारी गराई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने २०६२/७/२८ को आदेश ।
१०. नियमानुसार पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीले निवेदकले गोरखापत्र संस्थानको तह-७ मा कार्यरत रहेको र तह-८ मा बहुवा गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन गरेकोमा प्रस्तुत निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्थामा २०६३/७/२२ को निर्णयबाट २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह 'द राईजिड नेपाल' को तह-८ मा बहुवा गरिएको व्यवस्था पत्रसहितको जानकारी इजलाससमक्ष पेश गर्दा निवेदन माग पूरा भइसकेको अवस्था हुँदा प्रस्तुत निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
११. अब निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने/नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको मुख्य माग गोरखापत्र संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह दि राईजिड नेपालको तह-७ बाट तह-८ को सहसम्पादक पदमा बहुवा नियुक्ति पाउनुपर्ने भन्ने देखियो । तर उक्त पदमा निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६३/७/२२ को निर्णयानुसार २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी बहुवा गरिएको भन्ने व्यहोराको २०६३/७/२३ को नियुक्ति पत्र र सो पत्रबारे यस अदालतलाई जानकारी गराइएको गोरखापत्र संस्थानको च.नं.१२०२ मिति, २०६३/०८/१८ को पत्रसमेत विपक्षी संस्थानबाट आजै इजलाससमक्ष पेश गरिएको र सो पत्रलाई निवेदकतर्फका कानून व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीबाट समेत समर्थन जनाएकोले निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्था देखियो । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनुपर्ने देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार बुभाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. बलराम के.सी.

इति सम्बत् २०६३ साल मंसिर १९ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
सम्बत् २०६३ सालको रिट नं.३३१५
आदेश मिति : २०६३/८/१९

विषय : उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थानको 'द राईजिड नेपाल'को उपसम्पादक पदमा कार्यरत राजीवकुमार सिंह
विरुद्ध

विपक्षी : गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदकको मुख्य माग गोरखापत्र संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह दि राइजिड नेपालको तह-७ बाट तह-८ को सहसम्पादक पदमा बढुवा नियुक्ति पाउनुपर्ने भन्ने देखियो । तर उक्त पदमा निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६३/७/२२ को निर्णयानुसार २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी बढुवा गरिएको भन्ने व्यहोराको २०६३/७/२३ को नियुक्ति पत्र र सो पत्रबारे यस अदालतलाई जानकारी गराइएको गो.प.सं.को चं.नं. १२०२ मिति २०६३/०८/१८ को पत्रसमेत विपक्षी संस्थानबाट आजै इजलाससमक्ष पेश गरिएको र सो पत्रलाई निवेदकतर्फका कानुन व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीबाट समेत समर्थन जनाएकोले निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्था देखियो । तसर्थ निवेदक मागबमोजिम आदेश जारी गरी रहन पर्ने देखिएन । (प्रकरण नं.९)

आदेश

न्या.शारदा श्रेष्ठ

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ एवं ८८(२) बमोजिम दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. मिति २०५०/१२/२३ देखि प्रत्यर्थी संस्थानको प्रकाशन दि राइजिड, नेपालको उपसम्पादक तह-७ पदमा पाएको अस्थायी नियुक्तिलाई अविच्छिन्न राखी मिति २०५३/११/६ देखि सोही पदमा स्थायी नियुक्ति भएको निवेदक प्रत्यर्थी संस्थानद्वारा सोही सेवा समूहको तह ८ सहसम्पादक पद संख्या १ बढुवाद्वारा पूर्ति गर्न मिति

२०५८/६/६ मा प्रकाशन गरेको विज्ञापन सूचनामा सहभागी भएकोमा सोको बहुवा नतिजा प्रकाशन गर्नुपर्नेमा केही नगरी सोही ८ तहको पद संख्या २ पूर्ति गर्न पुनः प्रत्यर्थी संस्थानले मिति २०६०/१२/३० मा कार्यक्षमता मूल्यांकन, बहुवा, सूचना प्रकाशित गरेकोमा २०५८/६/६ को पूर्व सूचनामा रहेको सहभागीतालाई कायमै राखी पुनः प्रकाशित उक्त पद संख्या-२ का लागि समेत सहभागी भएकोमा प्रत्यर्थी संस्थानले निवेदकलाई दिनुपर्ने कानूनबमोजिमको बहुवा अंक नदिई निवेदकलाई बाहेक गरी बहुवाको नतिजा प्रकाशन गरेको काम-कारवाहीबाट संवैधानिक एवं कानुनी हक आघातीत भएकोले मैले यस अदालतसमक्ष दिएको सम्बन्ध २०६१ सालको रिट नं.३१६० को रिट निवेदन यस अदालतमा विचाराधीन रहेको कारणबाट बहुवाका लागि प्रदान गरिने अंक सम्बन्धित विवादको निरोपण भई नसकेको अवस्थामा निवेदकलाई पुनः बहुवाबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले संस्थानउपर रिट निवेदन दिएको भन्ने कुराको पूर्वाग्रह राखी सोही तह-८ को पद संख्या १ मा बहुवाद्वारा पदपूर्ति गर्न मिति २०६१/१०/५ मा सूचना प्रकाशित गरेकोबाट अदालतसमक्ष विचाराधीन रहेको रिट निवेदनमा उठाइएका कानुनी प्रश्नहरूको निरोपण नभई पुनः बहुवाको कारवाही गर्दा निवेदकको हक पूर्ववत् आघातीत नै भइरहने हुँदा उक्त बहुवा कारवाही तत्काल नगर्न नगराउन अन्तरिम आदेश माग गरी निवेदन दिएकोमा यस अदालतबाट विचाराधीन रिट निवेदनको मूल विषय हाल प्रकाशित मिति २०६१/१०/५ को सूचना भएको नदेखिएको भन्नेसमेतका आधारमा अन्तरिम आदेश जारी हुन नपर्ने ठहरी मिति २०६१/११/१० मा अर्थात् दर्खास्त दिनुपर्ने ३५ दिने सूचनाको अन्तिम दिन आदेश भएको र सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन उक्त रिट निवेदनमा उठाइएका कानुनी प्रश्नहरूको निरोपण नभई निवेदकको बहुवा नहुने निश्चित रहेकोले उक्त प्रकाशित सूचना मुताविकको बहुवा कारवाहीमा सहभागी हुने अवस्था रहेन ।

३. गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५२ अनुसार गणना गर्नुपर्ने अस्थायी अवधिको जेष्ठता वापतको अंकसमेतका अंकसम्बन्धी विचाराधीन प्रश्नको निरोपण नभई निवेदकको बहुवा प्रायः असंभव भई निवेदकको बहुवा नै हुन नसक्ने अवस्थामा निवेदकलाई बहुवाबाट वञ्चित गरी नै रहने उद्देश्यले संस्थानमा रिक्त रहेको निवेदक सहभागी हुन पाउने गोरखापत्र संस्थान, पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह तह ८ सहसम्पादक पद संख्या २ कार्य क्षमता मूल्यांकनद्वारा पदपूर्ति गर्न प्रत्यर्थी पदपूर्ति समितिले मिति २०६२/१२/१८ पुनः सूचना प्रकाशन गरेको रहेछ ।
४. मिति २०५०/१२/२३ मा गोरखापत्र संस्थान पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह तह-७ पदमा अस्थायी नियुक्ति प्राप्त निवेदकले सोही पदमा मिति २०५३/११/६ देखि स्थायी नियुक्ति प्राप्त गरेको हुँदा बहुवा प्रयोगका लागि संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम १७७ मुताविक उक्त अवधिको अंक पाउनुपर्ने रहेको व्यवस्था अनुसार सो अंक नै नदिई यसपूर्वका बहुवा कारवाही गरेको कारणसमेतबाट निवेदकको बहुवा हुन नसकेको र यसरी निवेदकले सो अंक पाउनुपर्ने माग दावी लिई यस अदालतसमक्ष दिएको रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट निरोपण नभई पुनः बहुवाका लागि दरखास्त आव्हान गर्दा १२ वर्षदेखि विज्ञापित पदभन्दा एक तहमुनिको तह-सातको पदमा कार्यरत निवेदकको बहुवा नभई कनिष्ठ कर्मचारी बहुवा हुन जाने भई गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६२ एवं १७७ द्वारा प्रदत्त हक ठाडै आघातीत भएको स्पष्ट छ । अदालतमा विचाराधीन विषयवस्तुका सन्दर्भमा पूर्व रिटमा प्रत्यर्थी रहेका प्रत्यर्थीसमेतका कुनै पनि पदाधिकारीले अदालतबाट हुने आदेश वा फैसला अन्यथा असर पर्ने गरी बहुवासम्बन्धी काम-कारवाही गर्न गराउन मिल्दैन । मिति २०५८/६/६ मै प्रकाशित विज्ञापनअनुसार बहुवाका लागि सहभागी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

भएको निवेदक मात्रको बहुवा नतिजा प्रकाशित नगरी सोही मितिमा प्रकाशित विज्ञापनअनुसार अन्य पद एवं तहमा सहभागी भएका संस्थानमा कार्यरत विष्णु गौतम, कृष्ण शर्मा, भक्त थापा, केदार भट्टराई, कपिल घिमिरे, भवानी सुवेदी, शिवकुमार भट्टराई, निर्मलकुमार आचार्य, हरिकला अधिकारीसमेतलाई एकातर्फ बहुवा सिफारिस गरिएको छ भने अर्कोतर्फ भीम खरेल, विनोद अर्याल, ज्ञानुमान मल्ल, भीमसेन थपलिया, धातृ सुवेदीसमेतलाई बहुवाका लागि अनियमित सिफारिस गरेको र निवेदक बहुवाका लागि सहभागी भएको पदको नतिजा प्रकाशन नगरेकोबाट निवेदकप्रति प्रारम्भदेखि नै समानहरूका बीच असमान व्यवहार गरिएको र संस्थानबाट निवेदकले पाउनुपर्ने ग्रेड, वृत्ति विकास अनुभवको प्रमाण एवं टेलिफोनलगायतका सम्पूर्ण सुविधाबाट निवेदकलाई वञ्चित गर्ने गरेको, अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुने मुख-मुखमा आएर अब पनि निवेदकलाई बहुवाबाट वञ्चित नै गर्ने उद्देश्यबाट बहुवाको सूचना प्रकाशित भएको भन्ने कुरा प्रत्यर्थीहरूका आचरण र व्यवहारबाटै स्पष्ट छ। प्रत्यर्थीहरूको कारवाहीले गर्दा निवेदक विगत ६ वर्षदेखि बहुवासम्बन्धी कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित भएको छ। कानूनबमोजिम जेष्ठतावापतको अंक पाएको अवस्थामा मात्र निवेदकको बहुवा हुने भएकोले सो निश्चिततापूर्व उक्त सूचनाअनुसार बहुवाको दर्खास्त दिनु औचित्यपूर्ण छैन। प्रत्यर्थीहरूले अस्थायी अवधिको अंक नदिएको र अब उपरान्त पनि नदिने भन्ने अभिव्यक्ति उक्त ३१६० को रिट निवेदनमा दिएको लिखितजवाफबाटै स्पष्ट छ। मलाई गोरखापत्र व्यवस्थापनले हालकै पदमा पनि सेवा गर्न दिनप्रतिदिन हतोत्साहित गर्दैआएको यस्तो अवस्थामा अदालतको आदेशबाहेक बहुवा हुने स्थिति विद्यमान छैन। निवेदक सहभागी भएको यसअघिको २०६०/१२/३० को सूचनाअनुसार प्रकाशित बहुवा नतिजाउपर निवेदकले संस्थानको उल्लेखित विनियमावलीको ६९ बमोजिम संस्थानको सञ्चालक समितिसमक्ष उजुरी दिएकोमा त्यसमा सञ्चालक समिति आफैँले निर्णय नगरी अख्तियारविहीन छानविन समितिको षडयन्त्रपूर्ण सिफारिसको आधार लिई निवेदकको उजुरी दावी नपुग्ने भनी गरेको संस्थानको मिति २०६१/५/११ समेतको निर्णय बदर गरी पाउन यस अदालतसमक्ष दिएको रिट निवेदनबाट उत्तेजित भई तदोपरान्त प्रत्यर्थीहरूले निवेदकउपर मानवोचित व्यवहारसम्म नगरेको र त्यस्तो अवस्थामा अदालतबाहेक अन्य कुनै पनि आधार विकल्प नरहेको अवस्थामा प्रकाशित उक्त सूचनाले निवेदकको बहुवा एवं वृत्ति विकाससमेतलाई अवरुद्ध गरेको स्पष्ट छ। यसरी निवेदकलाई असमान व्यवहार गर्दै आएका प्रत्यर्थीहरूले सामान्य कुरामा पटक-पटक मुद्दा गर्नुपर्ने अवस्थाको सिर्जना गरी हैरानी र आर्थिक नोक्सानसमेत पारेको अवस्था संस्थान स्वयंले निवेदकको हितअनुकूल बहुवा कारवाही गर्ने अवस्था छैन। संस्थान त्यसको क्षति व्यहोर्न बाध्य छ। उक्त उल्लेख गरेअनुसार प्रत्यर्थीबाट प्रकाशित मिति २०६२/१२/१८ को प्रकाशित संलग्न सूचनाबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(२)(ड), १७, २३, ८८(२) तथा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६२, ६३, ६४, ६५ एवं १७७ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातीत भएकोले उक्त सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी आघातीत हक प्रचलन गराई पाऊँ। साथै प्रकाशित ३५ दिने सूचनाको म्याद मिति २०६३/१/२१ गतेसम्म रहेकोले सो पूर्व नै रि.नं.३१६० मा टुंगो नलागेसम्म उल्लेखित सूचना अनुसार दर्खास्त फाराम लिनेलगायतको कुनै काम-कारवाही नगर्नु/नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ अन्तर्गत अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन जिफिर।

५. विपक्षीबाट लिखितजवाफ मगाई नियमानुसार पेश गर्नु साथै अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६३/२/४ मा पेश हुने सूचना विपक्षीहरूलाई दिई सो मितिमा नियमानुसार पेश

राजीवकुमार सिंह विरुद्ध गोरखापत्र संस्थान, काठमाडौंसमेत

गर्नु भन्ने एकल इजलासको २०६३/१/२१ को आदेश ।

६. निवेदकले यिनै विपक्षीउपर दिएको रिट नं.३१६० को उत्प्रेषण जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन आगामी जेठ १६ गते पेशी रहेको भनी उल्लेख भएको र सो निवेदनको निर्णयबाट प्रस्तुत मुद्दाको निर्णयमा असर पर्ने भनी बहसको क्रममा निवेदक तर्फबाट माग गर्नुभएकोले आगामी जेठ १६ गते उक्त मुद्दा पेश हुँदा प्रस्तुत निवेदन पनि पेश गर्नु, त्यतिञ्जेल निवेदनमा उल्लेखित पदपूर्तिको प्रक्रिया यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीको नाममा लेखी पठाइदिनु भन्ने २०६३/२/४ को आदेश ।
७. यस संस्थानको पदपूर्ति समितिले गरेको पदपूर्ति प्रक्रिया कानूनसम्मत रहेको र यसबाट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक एवं कानुनी हकअधिकार हनन नभएको र गोरखापत्र संस्थानको प्रचलित कर्मचारी सेवा शर्तसम्बन्धी विनियमावलीमा रहेका मौजुदा प्रावधानहरूको विपरित समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने गोरखापत्र संस्थानसमेतको लिखितजवाफ ।
८. नियमानुसार पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीले निवेदकले गोरखापत्र संस्थानको तह-७ मा कार्यरत रहेको र तह-८ मा बढुवा गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन गरेकोमा प्रस्तुत निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्थामा २०६३/७/२२ को निर्णयबाट २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह द राइजिङ नेपालको तह-८ मा बढुवा गरिएको व्यवस्था पत्रसहितको जानकारी इजलाससमक्ष पेश गर्दा निवेदन माग पूरा भइसकेको अवस्था हुँदा प्रस्तुत निवेदन तामेलीमा राखी पाऊँ भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
९. अब निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने/नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको मुख्य माग गोरखापत्र संस्थानको पत्रकारिता सेवा अंग्रेजी समूह दि राइजिङ नेपालको तह-७ बाट तह-८ को सहसम्पादक पदमा बढुवा नियुक्ति पाउनुपर्ने भन्ने देखियो । तर उक्त पदमा निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६३/७/२२ को निर्णयानुसार २०६३/७/१ देखि जेष्ठता गणना हुने गरी बढुवा गरिएको भन्ने व्यहोराको २०६३/७/२३ को नियुक्ति पत्र र सो पत्रबारे यस अदालतलाई जानकारी गराइएको गो.प.सं.को चं.नं.१२०२ मिति २०६३/०८/१८ को पत्रसमेत विपक्षी संस्थानबाट आजै इजलाससमक्ष पेश गरिएको र सो पत्रलाई निवेदकतर्फका कानून व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीबाट समेत समर्थन जनाएकोले निवेदकको माग पूरा भइसकेको अवस्था देखियो । तसर्थ निवेदक मागबमोजिम आदेश जारी गरी रहन पर्ने देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. बलराम के.सी.

इति सम्बत् २०६३ साल मंसिर १९ गते रोज ३ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
सम्बत् २०६३ सालको रिट नं.०६३ WO-0421
आदेश मिति : २०६४/२/२५

मुद्दा : परमादेश ।

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. ११ स्थित फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहालसमेत ।

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को मुख्य उद्देश्य छापाखाना दर्ता गर्ने पत्रपत्रिका दर्ता गर्नेलगायत जनताको सुसूचित हुने हक तथा विचार र अभिव्यक्ति गर्ने हकको रूपमा रहेको सम्पूर्ण Media खासगरी Print Media को प्रशासन नै प्रेस रजिष्ट्रारबाट सञ्चालन हुने देखिन्छ । प्रेस रजिष्ट्रारको काम, कर्तव्य र अधिकार दफा १९ मा तोकिएको देखिन्छ । प्रेस रजिष्ट्रारको काम, कर्तव्य र अधिकार दफा १९(१) मा मात्र सीमित नरही सम्पूर्ण प्रेस प्रशासन नै रजिष्ट्रारबाट हुने हुँदा प्रेस रजिष्ट्रारको काम, कर्तव्य र अधिकार व्यापक देखिन्छ । प्रेस रजिष्ट्रारको जिम्मेवारी र जनताको सुसूचित हुने अधिकार नागरिकको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई ध्यानमा राखी ऐनको दफा १९(१) मा काम चलाउन मात्र कसैलाई रजिष्ट्रार तोक्ने व्यवस्था नगरी Full Time काम गर्ने छुट्टै रजिष्ट्रार नियुक्ति गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा १९(१) मा नेपाल राज्यबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाको सम्पूर्ण विवरणहरूको अभिलेख राख्ने कामको लागि नेपाल सरकारले एक प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ । ऐनमा 'नियुक्ति गर्नेछ' भन्ने शब्द छ । ऐनमै 'तोक्नेछ' भन्ने शब्द परेको छैन । 'तोक्ने' र 'नियुक्ति' गर्ने शब्दले फरक-फरक अर्थ जनाउँछ । 'तोक्ने' भन्नाले आफ्नो नियन्त्रणको पदाधिकारीलाई आफूले गरिआएको कामको अलवा अरु थप काम पनि गर्ने गरी पदको नाताले तोक्ने कार्यलाई जनाउँछ । तर नियुक्तिको अर्थ फरक छ, 'नियुक्ति' भन्नाले पदाधिकार भएको कुनै रिक्त पदमा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई नियुक्त गर्न अधिकार पाएको अधिकारीले नियुक्ति गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ । (प्रकरण नं.१५)
- ◆ प्रेस रजिष्ट्रारको कामको जिम्मा महत्व र जवाफदेहीतालाई ध्यानमा राखी कानूनले Full Time प्रेस

रजिष्ट्रारको काम गर्ने व्यक्ति नियुक्त नै गर्न पर्नेमा महानिर्देशकलाई तोकिएको नेपाल सरकारको निर्णय दफा १९(१) को स्पष्ट व्यवस्था मनसाय र भावनाविपरीत भएकोले दफा १९(१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति गर्नु । (प्रकरण नं.१६)

- ◆ Media या सञ्चारसँग सम्बन्धित पेशाकर्मीहरूको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्न दफा ११(१) ले एउटा स्थायी समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । दफा ११ बमोजिम गठन हुने समितिले दफा १२ र दफा १४ को रकमको निर्धारण र परिवर्तन गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा १(२) अनुसार एवं मिति २०५१/११/२९ बाटै लागू भइसकेको देखिन्छ । ऐन तुरुन्त लागू भएको हुँदा समिति पनि साथ-साथै गठन हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.१७)
- ◆ श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिम गठन हुनुपर्ने समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २४ ले श्रमजीवी पत्रकारले पाउने सुविधा वा रकमका सम्बन्धमा पाउनपर्ने रकम वा सुविधा नपाएमा उजुर गर्ने निकायको रूपमा समिति गठन हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । सो समिति पनि ऐन लागू हुनासाथ गठन हुनुपर्ने समिति भन्ने देखिन्छ । छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९(१) ले प्रेस रजिष्ट्रार नियुक्त नगर्दा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ (१) बमोजिमको समिति गठन नहुँदा दफा २४ को प्रयोजनको लागि समिति गठन नहुँदा ऐनले श्रमजीवी पत्रकारलाई दिएको सुविधा श्रमजीवी पत्रकारहरूले उपभोग गर्न नपाई श्रमजीवी पत्रकारहरूको हकअधिकार हनन् हुँदा उपचार प्राप्त गर्न Forum को अभावमा कानुनले दिएको सुविधा उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुने हुँदा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११(१) बमोजिमको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति, ऐनको दफा २४ को प्रयोजनको लागि श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिमको उजुरी समिति यथाशक्य चाँडो गठन गर्नुपर्ने भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं.१९)

आदेश

न्या. बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३, ८८(२) बमोजिम दर्ता हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. प्रेस रजिष्ट्रारले पत्रपत्रिकाको स्थायी प्रमाणपत्र दिन स्वीकृत दिने, पत्रपत्रिकाको सम्पूर्ण विवरण स्थानीय अधिकारीसँग लिई त्यसको अभिलेख राख्ने, पत्रपत्रिकाको नाम, भाषा, किसिम प्रकाशन अवधि, प्रकाशन हुने स्थान आदिमा समय-समयमा भएको परिवर्तनका सुम्बन्धमा स्थानीय अधिकारीबाट जानकारी दिई अधावधिक अभिलेख राख्ने, नेपालका विभिन्न क्षेत्रबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाको नाम, किसिम, प्रकाशन अवधि, भाषा आदि विषयमा वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशित गर्ने, पत्रपत्रिकालाई दिइने सुविधाका सम्बन्धमा सरकारलाई सल्लाह दिने कसैले पत्रपत्रिकामा विज्ञापन दिने प्रयोजनको लागि कुनै पत्रपत्रिकाको सम्बन्धमा विवरण माग गरेमा तोकिएबमोजिम शुल्क लिई विवरणहरू दिने, छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन वा अन्य प्रचलित

कानुनबमोजिम प्रेस रजिष्टारले गर्ने भनी तोकिएको अन्य काम-कारवाही गर्ने भन्ने छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ मा उल्लेख छ। ऐनको दफा ७ बमोजिम सार्वजनिकरूपमा बिक्री-वितरण हुने, पत्रपत्रिका नेपाल अधिराज्यभित्र प्रकाशित गर्न चाहने व्यक्तिले पत्रपत्रिकाको नाम, किसिम, भाषा, आकार, पृष्ठ संख्या, छापिने संख्या र प्रकाशित हुने स्थानसमेत खुलाई पत्रपत्रिका दर्ता गर्नको लागि तोकिएबमोजिमको दस्तुरसहितको ढाँचामा स्थानीय अधिकारीसमक्ष दरखास्त दिनुपर्ने, दरखास्त प्राप्त भएपछि स्थानीय अधिकारीले सो दरखास्तउपर आवश्यक छानवीन गरी त्यस्ता पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न तोकिएबमोजिम अस्थायी प्रमाणपत्र दिनेछ। अस्थायी प्रमाणपत्र दिइसकेपछि स्थानीय अधिकारीले त्यस्तो पत्रपत्रिकाको सम्पूर्ण विवरणसहित सो कुराको सूचना प्रेस रजिष्टारलाई दिनुपर्नेछ। र प्रेस रजिष्टारले सो पत्रपत्रिकाको नामसित मिल्ने गरी अन्य कुनै पत्रपत्रिका कुनै स्थानीय अधिकारीको कार्यालयमा दर्ता भएको छ/छैन हेरी सो नामसित मिल्ने गरी दर्ता भएको रहेनछ भने त्यस्तो पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न स्थायी प्रमाणपत्र दिने गरी प्रेस रजिष्टारले स्वीकृति दिनेछ। प्रेस रजिष्टारले पत्रपत्रिकाको भाषा, नाम, स्थान आदिमा भएको परिवर्तनका सम्बन्धमा स्थानीय अधिकारीबाट जानकारी लिई अध्यावधिक अभिलेख राख्नुपर्दछ। नाम, किसिम प्रकाशन, अवधि, भाषा आदि विषयमा भाषिक प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशित गर्नुपर्दछ। पत्रिकालाई दिने सुविधाका सम्बन्धमा सरकारलाई सल्लाह दिने कुनै व्यक्तिद्वारा कुनै पत्रिकामा विज्ञापन दिन चाहेमा तोकिएको शुल्क लिई विवरणहरू दिनेजस्ता व्यवस्थाहरू प्रेस रजिष्टारले गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। यस्तो जिम्मेवारी भएको प्रेस रजिष्टार नभएको कारण सञ्चारमाध्यमहरूमा श्रमजीवी पत्रकारहरूको सेवा शर्त दरवन्दीको ग्यारेन्टी हुनसकेको छैन। विभिन्न सञ्चारमाध्यमलाई चुस्त-दुरुस्त ढंगले सञ्चालन गर्ने उपयुक्त माध्यम नै प्रेस रजिष्टार भएको हुँदा प्रेस रजिष्टार विना सञ्चारमाध्यम अव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन भएका छन्। जसको अनुगमन गर्ने सरकारी संयन्त्र नभएकोले प्रेस रजिष्टारको नियुक्ति हुन आवश्यक छ।

३. श्रमजीवी पत्रकारले पत्रिका व्यवस्थापनमा काम गरेवापत पाउने पारिश्रमिक रकम, कुनै श्रमजीवी पत्रकारले पाएको पारिश्रमिक तथा भत्ता निज जुनसुकै व्यहोराले पत्रिका व्यवस्थापनको सेवामा नरहेमा पनि पाउने रकम, कुनै श्रमजीवी पत्रकारलाई पत्रिका व्यवस्थापनको सिलसिलामा कुनै कार्य गर्दा शरीरमा चोट पटक लागेमा वा अङ्गभङ्ग भएमा वा निजको मृत्यु भएमा सो वापत पाउने क्षतिपूर्ति रकम, प्रत्येक श्रमजीवी पत्रकारहरूले एक वर्षको सेवा पूरा गरेपछि तोकिएबमोजिम तलव बृद्धि गर्नुपर्नेजस्ता श्रमजीवी पत्रकारहरूले प्राप्त गर्नुपर्ने पारिश्रमिक र क्षतिपूर्तिको रकम नपाएको अवस्थामा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ (१) बमोजिम गठित “पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति” मा उजुर गर्न सकिन्छ। जसलाई समितिले सरकारसमक्ष सिफारिस गर्दछ। श्रमजीवी पत्रकार नियमावली, २०५३ को नियम २४ मा श्रमजीवी पत्रकारले पाउने पारिश्रमिक वा क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक सिफारिस गर्ने, यसरी सिफारिस गर्दा प्रचलित बजार मूल्य स्थितिका अध्ययन, पुनरावलोकन एवम् देशको वर्तमान आर्थिक, मौद्रिक तथा सामाजिक परिवेश र पत्रिका व्यवस्थापनले दिन सक्ने क्षमतालाई हेर्नु पर्दछ। श्रमजीवी पत्रकारको न्यूनतम पारिश्रमिक वा अन्य सुविधाहरू निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा तत्कालीन श्री ५ को सरकार हाल नेपाल सरकारलाई सल्लाह र सुझाव दिँदा सम्बन्धित विशेषज्ञको रायसमेत समितिले लिन सक्नेछ भन्ने उल्लेख छ। “पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति” को गठन नभएकाले श्रमजीवी पत्रकारहरूको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति एवम् सेवा शर्तको ढंगको सिफारिस गर्ने सरकारी संयन्त्र नभएका कारण श्रमजीवी पत्रकारहरूको हकहितमा गम्भीर असर परेको छ।

४. श्रमजीवी पत्रकारले पाउनुपर्ने कुनै सुविधा वा रकम पत्रिका व्यवस्थापनबाट नपाएमा वा व्यवस्थापकले यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमबमोजिमको कुनै काम नगर्दा कुनै श्रमजीवी पत्रकारलाई मर्का पर्न गएमा त्यस्तो श्रमजीवी पत्रकारले पैंतीस दिनभित्र श्रमजीवी पत्रकार नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिम तोकिएको समितिसमक्ष उजुर गर्न सक्ने व्यवस्था छ। नियम ४६ बमोजिमको उजुरी समितिको गठन नभएका कारणले श्रमजीवी पत्रकारले दरिलो ढंगको न्याय पाउनबाट विमुख हुन परेको छ। नियमावलीबाट भएको अवस्था लागू नभएको कारण प्रेसमा काम गर्ने श्रमजीवी पत्रकार गम्भीररूपमा अन्यायमा परेको हुँदा उजुरी समितिको गठन अनिवार्यरूपमा हुनुपर्ने भएको छ।
५. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ (१) मा भएको “प्रेस रजिष्ट्रार” श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ (१) मा भएको “क्षतिपूर्ति तथा निर्धारण समिति” र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ मा भएको “उजुरी समिति”को नियुक्ति र गठन नभएकाले उल्लेखित ऐन र नियमावलीको कार्यान्वयन नभएको हुँदा माथि उल्लेखित निवेदन व्यहोराबाट प्रष्ट भएको छ। उक्त ऐन र नियमावली कार्यान्वयन गर्ने निकाय नेपाल सरकारको उदासिनताले गर्दा ऐन र नियमावलीको उद्देश्य अपूर्ण अर्थहीन भएको छ। जसले गर्दा समग्र प्रेस र श्रमजीवी पत्रकार गम्भीररूपमा अन्यायमा परेका छन्। ऐन र नियमावलीको उल्लेखित उद्देश्य भावनाअनुरूप विपक्षीहरूले कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने दायित्व वहन नगरेको हुँदा हामी निवेदकलगायत सम्पूर्ण सञ्चारकर्मीको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ बमोजिमको समानताको हक, धारा १२(२)(ड) बमोजिम पेशा रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता, धारा १३ बमोजिमको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी हक, धारा १६ बमोजिमको सूचनाको हक र धारा १७ बमोजिमको सम्पत्तिसम्बन्धी हकको प्रचलनका लागि उल्लेखित कानुनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गराउनको लागि विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गराई पाउँ। साथै प्रेस रजिष्ट्रार, क्षतिपूर्ति तथा निर्धारण समिति र उजुरी समितिको अविलम्ब गठन गरी श्रमजीवी पत्रकारले पाउने छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ र श्रमजीवी नियमावलीसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को अक्षरस कार्यान्वयन गर्नु/गराउनु भन्ने निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिपाउँ र रिट निवेदन गम्भीर प्रकृतिको भएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५ (क) बमोजिम अग्राधिकार दिई परमादेशलगायत जुनसुकै उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी।
६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको नामबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको समितिले बाटाका म्यादवाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु। साथै ऐन बनेको धेरै वर्ष भइसक्दा पनि ऐनअन्तर्गतको समितिहरू गठन नहुँदा श्रमजीवी पत्रकारको हकहितमा असर परेको भन्ने कथन रहेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा लिखितजवाफ परेपछि अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।
७. विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयद्वारा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गर्नुभएका कानून व्यवस्थाहरूमध्ये छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको रूपमा कार्य गर्न सूचना विभागको महानिर्देशकलाई तोकिएको छ भने श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ समेतका कानुनी व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्ने गराउने कार्यमा समेत यस मन्त्रालय सदा कटिबद्ध छ। मौजुदा कानुनी व्यवस्थाहरूको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरी लोकतान्त्रिक

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

परिवेशमा कानुनी शासनलाई मूर्तरूप दिन यस मन्त्रालय सचेत भई त्यसैअनुरूप कानुनका त्यस्ता व्यवस्थाहरू प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न/गराउने कार्यमा मन्त्रालयले कार्य गरिरहेको छ। श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी कानुनलाई समयसापेक्ष बनाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि सो कानुनमा के कस्तो सुधार गर्न उपयुक्त हुन्छ अध्ययन गरी विधेयकको मस्यौदासमेत पेश गर्न विपक्षी रिट निवेदकमध्येका श्री तारानाथ दाहालसमेत रहनुभएको एक कार्यदलसमेत यस मन्त्रालयले गठन गरी तत्सम्बन्धी कानुनमा सुधारको प्रक्रिया थालनीसमेत गरेको हुँदा विपक्षीले सम्मानीत अदालतमा दायर गर्नुभएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

८. निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाइएको छ। रिट निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको कानुनी व्यवस्थाहरूमध्ये छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको रूपमा कार्य गर्न सूचना विभागको महानिर्देशकलाई तोकिएको र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, तथा नियमावलीका कानुनी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयन गरी लोकतान्त्रिक परिवेशमा कानुनी शासनलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकार कटिबद्ध रहेको हुनाले श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी कानुनलाई समयसापेक्ष बनाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि सो कानुनमा के कस्तो सुधार गर्न उपयुक्त हुन्छ। सो सम्बन्धमा अध्ययन गरी विधेयकको मस्यौदासमेत पेश गर्न विपक्षी निवेदकहरूमध्येका श्री तारानाथ दाहालसमेत रहनुभएको एक कार्यदल सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट गठन गरी तत्सम्बन्धी कानुनमा सुधारको प्रक्रिया प्रारम्भ भइसकेको हुँदा रिट निवेदन जिकिर प्रयोजनहीन छ। अतः निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ।
९. विपक्षी निवेदकहरूको हक हनन हुने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम-कारवाही नगरेको, नभएको तथा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट रिट निवेदकको हक अधिकार हनन भयो भन्ने कुरा निवेदकको रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न नसक्नुभएकोले विना आधार र कारण यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानुन न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ।
१०. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू शंकर श्रेष्ठ, शेरबहादुर के.सी., भीर्माजुन आचार्य, सुवास शर्मा र ऋषिराम घिमिरेले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) मा व्यवस्था भएको प्रेस रजिष्ट्रार श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११(१) मा व्यवस्था भएको क्षतिपूर्ती तथा निर्धारण समिति र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिमको उजुरी समितिको नियुक्ति गठन नभएकोले उक्त ऐन र नियमावली कार्यान्वयन गर्ने निकायको अभाव भएको छ। ऐन र नियमावलीको उद्देश्यअनुरूप विपक्षीहरूले कानुनबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने दायित्व नगरेको कारण नागरिकहरूको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकको संरक्षण हुनसकेको छैन। जसबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२ को धारा ११, १२, (२) (ड) १३, १६ र १७ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको छ। मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्दछ भनी र विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता राजनारायण पाठकले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको रूपमा कार्य गर्न सूचना विभागको महानिर्देशकलाई

तोकिएको, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ समेतका कानुनी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न मन्त्रालयहरू कटिबद्ध रहेका र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी कानुनलाई समयसापेक्ष बनाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नको लागि कानुनमा के कस्तो सुधार गर्न आवश्यक हुन्छ त्यसको मस्यौदा विधेयक बनाई पेश गर्न निवेदकमध्येकै तारानाथ दाहालसमेत भएको कार्यदलसमेत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट गठन गरी सकिएको अवस्था हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्दैन भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

११. उपयुक्त कानुन व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्न भएको बहस बुँदासमेत अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
१२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सञ्चारजगत् र सोसँग सरोकार राख्न विधायिकाबाट १५ वर्ष अगाडि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को निर्माण भइसके तापनि छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ को उपदफा (१) र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम २४ मा भएका कानुनी प्रावधानहरूको कार्यान्वयन नभएको हुँदा हामी निवेदकलगायत सम्पूर्ण सञ्चारकर्मीहरू अन्यायमा परेकाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२(२)(ड), १३, १६ र १७ द्वारा प्रदत्त हकको प्रचलन गराउनको लागि प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति, पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति र उजुरी समितिको गठन उल्लेखित ऐन तथा नियमको अक्षरस कार्यान्वयन गर्नु भन्ने निर्देशात्मक आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा विपक्षीहरूले छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ को उपदफा (१) बमोजिमको प्रेस रजिष्ट्रारको रूपमा कार्य गर्न सूचना विभागको महानिर्देशकलाई तोकिएको श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीको कानुनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने कार्यसूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट भइरहेको, मौजूदा कानुनी व्यवस्थाको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरी लोकतान्त्रिक परिवेशमा कानुनी शासकलाई अभू बढी प्रभावकारी बनाउन सरकार कटिबद्ध रहेको र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी कानुनलाई समयसापेक्ष बनाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न कानुनमा के कस्तो सुधार गर्न उपयुक्त छ सो सम्बन्धमा अध्ययन गरी विधेयकको मस्यौदासमेत पूरा गर्न विपक्षीमध्येका तारानाथ दाहालसमेत रहनुभएको कार्यदल सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट गठन भइसकेको अवस्था हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भनी लिखितजवाफ दिएको पाइयो ।
१३. यसमा निवेदकको माग देहायबमोजिम रहेको देखियो ।
- (१) छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९(१) बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति गरिनुपर्ने;
  - (२) श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ बमोजिम पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति गठन गरिनुपर्ने;
  - (३) श्रमजीवी पत्रकार नियमावली, २०५३ को नियम, ४६ बमोजिमको उजुरी समिति गठन गरिनुपर्ने ।
१४. निवेदकले पहिलो माग अर्थात् छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९ (१) बमोजिमको प्रेस रजिष्ट्रार नियुक्त गरिपाउँ भन्ने मागका सम्बन्धमा विपक्षी सूचना मन्त्रालयको लिखितजवाफ हेर्दा प्रेस रजिष्ट्रारको रूपमा काम गर्न सूचना विभागको महानिरीक्षकलाई तोकिएको भन्ने देखियो । लिखितजवाफबाट

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सूचना विभागको महानिर्देशकलाई तोकिएको भन्ने देखिएको हुँदा ऐनको दफा १९(१) ले व्यवस्था र परिकल्पना गरेअनुसार Full Time काम गर्ने प्रेस रजिष्टार नतोकिएको काम चलाउनको लागि मात्र महानिर्देशकलाई नै तोकेको भन्ने देखियो ।

१५. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को व्यवस्था हेर्दा ऐन तत्कालीन संविधानको धारा १२(२)(क), धारा १३ र धारा १६ समेतको उद्देश्यहरू प्राप्तिको लागि बनेको देखिन्छ । छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को मुख्य उद्देश्य छापाखाना दर्ता गर्ने पत्रपत्रिका दर्ता गर्नेलगायत जनताको सुसूचित हुने हक तथा विचार र अभिव्यक्ति गर्ने हकको रूपमा रहेको सम्पूर्ण Media खासगरी Print Media को प्रशासन नै प्रेस रजिष्टारबाट सञ्चालन हुने देखिन्छ । प्रेस रजिष्टारको काम, कर्तव्य र अधिकार दफा १९ मा तोकिएको देखिन्छ । प्रेस रजिष्टारको काम, कर्तव्य र अधिकार दफा १९(१) मा मात्र सीमित नरही सम्पूर्ण प्रेस प्रशासन नै रजिष्टारबाट हुने हुँदा प्रेस रजिष्टारको काम, कर्तव्य र अधिकार व्यापक देखिन्छ । प्रेस रजिष्टारको जिम्मेवारी र जनताको सुसूचित हुने अधिकार नागरिकको विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई ध्यानमा राखी ऐनको दफा १९(१) मा काम चलाउन मात्र कसैलाई रजिष्टार तोक्ने व्यवस्था नगरी Full Time काम गर्ने छुट्टै रजिष्टार नियुक्ति गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा १९(१) मा नेपाल राज्यबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाको सम्पूर्ण विवरणहरूको अभिलेख राख्ने कामको लागि नेपाल सरकारले एक प्रेस रजिष्टारको नियुक्ति गर्नेछ भन्ने उल्लेख छ । ऐनमा 'नियुक्ति गर्नेछ' भन्ने शब्द छ । ऐनमै 'तोक्नेछ' भन्ने शब्द परेको छैन । 'तोक्ने' र 'नियुक्ति' गर्ने शब्दले फरक-फरक अर्थ जनाउँछ । 'तोक्ने' भन्नाले आफ्नो नियन्त्रणको पदाधिकारीलाई आफूले गरिआएको कामको अलवा अरु थप काम पनि गर्ने गरी पदको नाताले तोक्ने कार्यलाई जनाउँछ । तर नियुक्तिको अर्थ फरक छ, 'नियुक्ति' भन्नाले पदाधिकार भएको कुनै रिक्त पदमा कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम योग्यता पुगेको व्यक्तिलाई नियुक्त गर्न अधिकार पाएको अधिकारीले नियुक्त गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ ।
१६. प्रेस रजिष्टारको काममा जिम्मा महत्व र जवाफदेहीतालाई ध्यानमा राखी कानुनले Full Time प्रेस रजिष्टारको काम गर्ने व्यक्ति नियुक्त नै गर्न पर्नेमा महानिर्देशकलाई तोकिएको नेपाल सरकारको निर्णय दफा १९(१) को स्पष्ट व्यवस्था मनसाय र भावनाविपरीत भएकोले दफा १९(१) बमोजिम प्रेस रजिष्टारको नियुक्ति गर्नु ।
१७. अब दोस्रो प्रश्न अर्थात् श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ मा पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति गठन गरी गराई पाऊँ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा दफा ११ मा यसप्रकारको व्यवस्था भएको देखिन्छ :

दफा ११ पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति :-

(१) यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमबमोजिम श्रमजीवी पत्रकारहरूले पाउने मासिक पारिश्रमिक वा दफा १४ बमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्न तथा त्यस्तो पारिश्रमिक वा क्षतिपूर्तिको रकममा समय-समयमा परिवर्तन गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारमा सिफारिस गर्नका लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाश गरी देहायका सदस्यहरू भएको एक पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति गठन गर्नेछ ।

(क) नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति	- अध्यक्ष
(ख) प्रतिनिधि, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय	- सदस्य
(ग) प्रतिनिधि श्रम मन्त्रालय	- सदस्य

तारानाथ दाहालसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

(घ) प्रतिनिधि नेपाल सरकारले तोकेको नेपाल पत्रकार संघ	-सदस्य
(ङ) श्रमजीवी पत्रकारहरूमध्येबाट नेपाल सरकारबाट मनोनित ३ जना	- सदस्य
(च) प्रतिनिधि प्रेस काउन्सिल	-सदस्य
(छ) प्रेस रजिष्ट्रार	-सदस्यसचिव

(२) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी समितिका सदस्यहरूमा आवश्यक थपघट वा हेरफेर गर्न सक्नेछ भन्ने कानुनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। श्रमजीवी पत्रकारको परिभाषा ऐनको दफा २(घ) मा भएको देखिन्छ। Media लाई राज्यको चौथो अङ्ग पनि भनिन्छ। प्रजातन्त्रमा Media को महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। Media भन्नाले Print Media मात्र सीमित नरही Electronic Media लाई समेत मान्न पर्छ। श्रमजीवी पत्रकारको परिभाषाभित्र नपरे पनि सो पेशा, व्यवसायसँग काम गर्न सम्बन्धित कर्मचारीलाई पनि ऐनले समावेश गरेको देखिन्छ। यति मात्र नभई परिभाषाको दफा २(ख) र (ग) पनि सो ऐनको दायराभित्र पर्ने देखिन्छ। Media या सञ्चारसँग सम्बन्धित पेशाकर्मिहरूको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्न दफा ११(१) ले एउटा स्थायी समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दफा ११ बमोजिम गठन हुने समितिले दफा १२ र दफा १४ को रकमको निर्धारण र परिवर्तन गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा १(२) अनुसार एवं मिति २०५१/११/२९ बाटै लागू भइसकेको देखिन्छ। ऐन तुरुन्त लागू भएको हुँदा समिति पनि साथ-साथै गठन हुनुपर्ने कानुनको व्यवस्था भए तापति २०६३ सालमा लिखितजवाफ पर्दा २०६३ सालसम्म पनि दफा ११(१) को प्रयोजनको लागि समिति गठन भएको देखिएन।

१८. निवेदकको तेस्रो माग श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिम उजुरी समिति गठन गरिपाऊँ भन्नेछ। नियम ४६ हेर्दा यसप्रकार व्यवस्था भएको देखिन्छ :-

१. श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐनको दफा २४ मा उल्लेख भए बमोजिम उजुर गर्नको लागि नेपाल सरकारले देहाएका सदस्यहरू रहेको एक समिति गठन गर्नेछ :-

(क) सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले तोकेको व्यक्ति	- अध्यक्ष
(ख) प्रतिनिधि, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी संघ	- सदस्य
(ग) प्रतिनिधि, नेपाल पत्रकार महासंघ	- सदस्य

१९. नियम ४६ बमोजिम गठन हुनुपर्ने समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २४ बमोजिमको उजुरी सुन्ने भन्नेछ। दफा २४ ले श्रमजीवी पत्रकारले पाउने सुविधा वा रकमका सम्बन्धमा पाउनपर्ने रकम वा सुविधा नपाएमा उजुर गर्ने निकायको रूपमा समिति गठन हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सो समिति पनि ऐन लागू हुनासाथ गठन हुनुपर्ने समिति भन्ने देखिन्छ। तर लिखितजवाफ हेर्दा उक्त समिति पनि गठन भएको देखिएन। निवेदकले माग गरेअनुसारको छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(१) ले प्रेस रजिष्ट्रार नियुक्त नगर्दा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ११ (१) बमोजिमको समिति गठन नहुँदा दफा २४ को प्रयोजनको लागि समिति गठन नहुँदा ऐनले श्रमजीवी पत्रकारलाई दिएको सुविधा श्रमजीवी पत्रकारहरूले उपभोग गर्न नपाई श्रमजीवी पत्रकारहरूको हकअधिकार हनन हुँदा उपचार प्राप्त गर्न Forum को अभावमा कानुनले दिएको सुविधा उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुने हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको (क) छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १(१)

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

बमोजिम प्रेस रजिष्ट्रारको नियुक्ति (ख) श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ दफा ११(१) बमोजिमको पारिश्रमिक तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण समिति (ग) ऐनको दफा २४ को प्रयोजनको लागि श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५३ को नियम ४६ बमोजिमको उजुरी समिति यथाशक्य चाँडो गठन गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ। डायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६४ साल जेठ २५ गते रोज ६ शुभम्।

गोपाल गुरागाई विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा,
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री शारदा श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
सम्बत् २०६२ सालको रिट नं.३६९६
आदेश मिति : २०६४/६/२२

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : कम्प्यूनिक्शन कर्नर प्राइभेट लिमिटेडको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत ऐ.कम्पनीको प्रबन्ध सञ्चालक
गोपाल गुरागाई

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ कानूनमा Due Process of Law को अनुसरण सर्वाधिक महत्वपूर्ण हुन्छ । जसका विरुद्धमा कुनै निर्णय वा सजाय गरिन्छ उसलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न पाउने अर्थात् सुनुवाइको अधिकार र आफ्नो स्वतन्त्रता गुमेको वा आफू दण्डित हुनुपरेको आधार कारणसहितको निर्णय (Reasoned Decision) पाउने हक हुने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिएको र साधिकार निकाय वा अधिकारीबाट कम्पनी बन्द गर्ने Reasoned Decision भएको देखिएन । यसबाट विपक्षीले Rule of Law को मर्मविपरीत स्वेच्छाचारीपूर्ण तवरबाट निवेदकका मौलिक एवं कानुनी हकाधिकार उल्लंघन गरेको देखिन आयो । तसर्थ, विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६२/२/१३ को निवेदक कम्प्यूनिक्शन कर्नरको सञ्चालन कार्य बन्द गर्नु भन्ने पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ ले प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी मौलिक हकसमेत प्राप्त भएको वर्तमान सन्दर्भमा निवेदकले प्राप्त गरेको लाइसेन्सअनुरूपका कार्यहरू गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने । (प्रकरण नं.१६)

आदेश

न्या. बलराम के.सी.

१. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३,८८(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।

२. कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रलाई युगानुकूल विकास गर्नका लागि श्रव्य, श्रव्यदृश्य, छपाई सामाग्री र पत्रकारितासम्बन्धी अनुसन्धान, परामर्श तथा तालिमजस्ता सेवाहरू प्रदान गर्ने उद्देश्यले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५५/१/१६, प्रा.लि.नं.८४०५/०५४/०५५ मा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेको एक प्राइभेट लिमिटेड कम्पनी हो । कर्नरले आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सम्बन्धित निकायबाट अनुमति तथा इजाजतप्राप्त गरी उत्पादन गरी विभिन्न प्रसारकहरूलाई बिक्री वितरण गरेका “नेपाल खबर, नेपाल दर्पण, कायाकैरन, राजधानी खबर” लगायतका सुप्रसिद्ध कार्यक्रमहरू जनसमक्ष आइरहेका छन् । सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रमा लोकप्रिय बन्दै गएको यस कम्पनीले आफ्नो कार्यक्षेत्र विस्तार गर्ने क्रममा रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरण गर्नका लागि श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६०/८/२ मा लाइसेन्स नं.४९/०६० (डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग पे च्यानल) फा.नं.१३११ को लाइसेन्स प्राप्त गरी विभिन्न एफएम रेडियो स्टेशनहरूलाई रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरणसमेत गरिआएको छ ।
३. श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय प्रशासन शाखाबाट मिति २०६२/२/१३ गते मिडिया सेन्टर बन्द गर्ने विषयमा “त्यस कर्नरको सञ्चालन अवैधानिक तरिकाबाट गरेको भनी लेखिआएको हुँदा बन्द गर्नु हुन निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ” भनी यस कर्नरको नाममा लेखेको पत्र सोही मितिमा प्राप्त भएको र सोसम्बन्धी निर्णय सम्बन्धित निकायसमक्ष गई माग गर्दा सो पत्रबाहेक अन्य कुनै कागजात नभएको भनी निवेदन दर्ता गर्न इन्कार गरियो ।
४. विपक्षीले प्रेषित गरेको उक्त पत्रमा विषय : मिडिया सेन्टर बन्द गर्ने सम्बन्धमा भन्ने उल्लेख गर्दै पेटबोलीमा निवेदक कर्नरको सञ्चालन बन्द गर्ने भन्ने कुरा लेखिएको छ । तर पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम निवेदकले मिडिया सेन्टर सञ्चालन गरेको छैन । निवेदक कर्नरलाई बन्द गर्ने तथा खारेज गर्ने अधिकार विपक्षीहरू कसैलाई कुनै नेपाल कानूनले प्रदान गरेको छैन । विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले आफूलाई कुन कानूनबमोजिम प्राप्त अख्तियारीको आधारमा उक्त आदेश दिएको हो भन्ने कुरा उक्त पत्रमा खुलाउन सकेको छैन । त्यतिमात्रै नभई “अवैधानिक तवरबाट सञ्चालन भएको कुरा लेखिआएको हुनाले” भनी आफ्नो छानविन र अनुसन्धानको निष्कर्षबाट अवैधानिक देखिएको भन्ने कुरासमेत विपक्षीले देखाउन सकेको अवस्था छैन । निवेदक कर्नर कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको रूपमा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेकाले कम्पनी ऐन, २०५३ अनुसार नियमित, व्यवस्थित र सञ्चालित हुने हुँदा सो ऐनअन्तर्गतको क्षेत्राधिकारमा अतिक्रमण गरी कार्यवाही गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन । कर्नरले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ ले निर्दिष्ट गरेको कानुनी परिधिभित्र रही ज्ञानवद्धक, सीपमूलक, सामाजिक जागरण तथा सूचनामूलक कार्यक्रमहरू उत्पादन गरी विभिन्न प्रसारकहरूलाई बिक्री-वितरण गर्दैआएको र आफ्नो कार्यक्षेत्र विस्तार गर्ने क्रममा कम्पनीको प्रबन्धपत्र र नियमावलीमा संशोधन गरी रेडियो ऐन, २०१४ को दफा ५ तथा रेडियो सञ्चार (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम रेडियोयन्त्र बिक्री-वितरण गर्नका लागि श्री ५ को सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट लाइसेन्स प्राप्त गरी रिटपूर्वक नवीकरणसमेत गरिआएको छ । यसरी कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी विधिवतरूपमा सञ्चालित यस कर्नरलाई बन्द गर्नु भनी लेखेको पत्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९, राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ रेडियो ऐन, २०१४ तथा रेडियो सञ्चार (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९ प्रतिकूल भई बदरभागी छ ।

गोपाल गुरागाई विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेत

५. विपक्षीको उक्त पत्रमा निवेदक कर्नरउपर के कस्तो कसूर अपराधमा के कुन कानुनको प्रयोग गरी के कस्ता प्रकारको कारवाही वा सजाय गरेको हो ? स्पष्ट छैन । कारवाही गर्नुपर्ने आधार कारणहरूसमेत खुलाइएको छैन । पत्र जारी गर्नुपूर्व निवेदक कम्पनीको वैधानिकताको सम्बन्धमा विपक्षीलगायत श्री ५ को सरकारको कुनै पनि नियमावलीबाट कुनै प्रश्न उठाइएको छैन । विपक्षीले कर्नरको सञ्चालन “अवैधानिक तरिकाबाट गरेको भनी लेखिआएको” भन्ने वाक्यांश उल्लेख गरे तापनि कसरी अवैधानिक तरिकाबाट कर्नर सञ्चालन भएको हो, कहाँबाट उक्त कुरा लेखिआएको हो र कर्नरको सञ्चालन नै बन्द गर्ने अधिकार विपक्षीलाई कुन कानुनले दिएको छ भन्ने कुरा पत्रमा खुल्दैन । विपक्षीबाट अवैधानिकताको प्रश्न उठाई कर्नरको सञ्चालन बन्द गर्नु भनी निर्देशन दिनु अगाडि निवेदक कर्नरलाई सुनुवाईको मौकासमेत प्रदान गरिएको छैन । तसर्थ, विपक्षीको कथित निर्देशन प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरित छ ।
६. अतः विधिवतरूपमा सञ्चालित कर्नरलाई सुनुवाइको मौकासमेत नदिई क्षेत्राधिकारविहीन विपक्षीले स्वेच्छारी ढंगबाट बन्द गर्न निर्देशन दिएको उक्त पत्र र सो सम्बन्धी कुनै निर्णय गरिएको भए सो समेत कानुनको शासन तथा प्रेस स्वतन्त्रताको मर्म प्रतिकूल भई कम्पनी ऐन, २०५३, रेडियो ऐन, २०१४ तथा रेडियो सञ्चार (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५२ को प्रतिकूल रहेको र विपक्षीको उक्त गैरकानुनी कार्यबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड), १३, १६ र १७ द्वारा निवेदकलाई प्रदत्त संवैधानिक तथा कानुनी हकाधिकारमा आघात पर्न गएकाले उक्त मिति २०६२/२/१३ को पत्र र सो पत्र लेखनका लागि कुनै निर्णय भएको भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढर गरी कथित निर्देशनपत्र कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदन ।
७. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार कारण भए १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/२/१८ को आदेश ।
८. निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर विधिवत् दर्ता भई रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरण र प्रसारण संस्थाहरूलाई उपलब्ध गराउने श्रव्य दृश्य कार्यक्रमसमेत निर्माण गर्न पाउने गरी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६०/८/२ मा विधिवत् लाइसेन्स प्राप्त गरी मिति २०६१/५/२४ मा उक्त लाइसेन्ससमेत नविकरण गरेको देखिनआयो । निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर रेडियो कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था भएको नदेखिँदा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ४, ५, ६ अनुसार इजाजतपत्र लिनुपर्ने बाध्यता देखिएन । यसप्रकार विधिवत् दर्ता भई सञ्चालन भएको संस्थालाई कानुनबमोजिमको प्रक्रिया नअपनाई सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको एक शाखा अधिकृतले ठाडो पत्रबाट बन्द गर्ने कार्य भएमा निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने देखिँदा हाल सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६२/२/१३ च.नं.१४०४ को पत्र कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु, कानुनको परिधिभित्र रहेर काम गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६२/२/२४ को आदेश ।
९. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले कम्प्युनिकेशन कर्नरलाई पठाएको च.नं.१४०६ मिति २०६२/२/१३ को पत्रको बोधार्थ तथा कार्यार्थ यस कार्यालयमा प्राप्त भएको आधारमा आवश्यक कार्यार्थ जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरलाई लेखिपठाइएको मात्र हो, रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

लिखितजवाफ ।

१०. यस कार्यालयको के कस्तो काम-कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हकअधिकारको हनन् भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकिर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालयलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।
११. निवेदकले यस मन्त्रालयको कुन काम-कारवाहीबाट आफ्नो हकमा आघात परेको हो भनी स्पष्टरूपमा भन्न सक्नुभएको छैन । तसर्थ यस मन्त्रालयको हकमा निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको रक्षा मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१२. विपक्षी, रेडियो ऐन, २०१४ तथा रेडियो सञ्चाल (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९ को नियम ४ को उपनियम (१) को खण्ड (ड) बमोजिम रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरणसम्म गर्न पाउने लाइसेन्स प्राप्त व्यक्ति भएको तर विपक्षी कर्नरले रेडियो यन्त्र राख्ने तथा प्रयोग गर्ने लाइसेन्स उपरोक्त नियमावलीबमोजिम लिनुपर्नेमा सो नलिई रेडियो यन्त्रको प्रयोग गरिरहेकोले विपक्षीको यस्तो कार्यबाट उल्लेखित कानूनको उल्लंघन भएको छ । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ४ ले कुनै पनि कार्यक्रम प्रसारण गर्न इजाजतपत्र लिनुपर्ने बाध्यतात्मक व्यवस्थाको विपरित कानूनबमोजिम प्रयोग गर्न नपाउने रेडियो यन्त्रको प्रयोग गरी भू-उपग्रहको माध्यमबाट प्रसारण गरी अन्य रेडियो स्टेशनहरूलाई वितरण गरिरहेबाट विपक्षीले कानूनबमोजिम लिनुपर्ने इजाजत नै नलिई प्रसारण गरेको तथ्य स्थापित भएकाले यस्ता गैरकानुनी काम-कारवाही रोक्न जारी गरिएको आदेशबाट विपक्षीको संवैधानिक एवं कानुनी हकाधिकारमा आघात पुग्न गएको भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।
१३. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, यस कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.ले रेडियो ऐन, २०१४ को दफा ५ तथा रेडियो सञ्चार (लाइसेन्स) नियमावली, २०४९ को नियम ३ बमोजिम रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरण गर्नका लागि लाइसेन्सप्राप्त गरी विधिवतरूपमा कारोवार गरिआएकोमा सुनुवाइको मौकासमेत नदिई एक्कासी मिडिया सेन्टर बन्द गर्नु भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले मिति २०६२/२/१३ मा पत्र पठाएकाले विपक्षीको अनधिकृत तथा स्वेच्छाचारीपूर्ण सो कार्यबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड), १३, १६ र १७ तथा कम्पनी ऐन, २०५३, रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा नियमावली, २०५२ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक तथा कानुनी हकाधिकारमा आघात पुग्न गएको हुँदा विपक्षीको उक्त पत्र तथा अनय निर्णय भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी र रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरणसम्म गर्न पाउने लाइसेन्स प्राप्त गरेको विपक्षीले रेडियो यन्त्र राख्ने तथा प्रयोग गर्ने लाइसेन्स नै नलिई रेडियो यन्त्र राखेको तथा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ का दफा ४ अनुसार प्रसारण इजाजतसमेत नलिई कानूनबमोजिम प्रयोग गर्न नपाउने रेडियो यन्त्रको प्रयोग गरी भू-उपग्रहका माध्यमबाट कार्यक्रम प्रसारण गरी अन्य रेडियो स्टेशनहरूलाई वितरण गरिरहेको हुँदा त्यस्तो गैरकानुनी काम-कारवाही रोक्न आदेश जारी गरिएको हो, निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखितजवाफ देखिन्छ ।
१४. निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अग्नी खरेलले विपक्षीबाट सुनुवाइको मौकासमेत नदिई एक्कासी बन्द गर्ने आदेश भएको छ, निवेदक कम्पनीले आफैँ कार्यक्रम प्रसारण गर्ने नभई कार्यक्रम उत्पादन गरी रेडियो स्टेशनहरूलाई बिक्री-वितरण गर्ने हो, निवेदक कम्पनीले रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरण गर्ने लाइसेन्स

पाएको हुँदा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ४, ५, ६ अनुसार इजाजत लिनुपर्ने होइन भनी तथा विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरणसम्म गर्न पाउने गरी निवेदकले लाइसेन्स पाएको हो, रेडियो यन्त्र आफैँले प्रयोग गरी रेडियो सामाग्रीसमेत आफैँले प्रसारण गर्ने इजाजत निवेदकले प्राप्त गरेको नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

१५. उल्लिखित बहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गरी हेर्दा, विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नरलाई पठाएको मिति २०६२/२/१३ को पत्रमा “त्यस कर्नरको सञ्चालन अवैधानिक तरिकाबाट गरेको भनी लेखिआएको हुँदा बन्द गर्नुहुन निर्देशानुसार अनुरोध गरिन्छ” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो । निवेदक कम्पनीको सञ्चालन कसरी अवैधानिक भयो, पत्रमा उल्लेख छैन । सो निर्णय कुन कानूनअनुसार कसले कसरी गर्‍यो र कम्पनी कुन कानूनअनुसार बन्द हुने हो भन्ने कुराहरू उक्त पत्रमा एवं विपक्षीको लिखितजवाफमा समेत स्पष्टरूपमा खुलाइएको देखिएन । निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. कम्पनी एन, २०५३ अनुसार स्थापना भई सञ्चालन भएको र नेपाल कानूनअनुसार रेडियो यन्त्र बिक्री-वितरणको इजाजतसमेत प्राप्त गरेको कुरालाई विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले लिखितजवाफबाट स्वीकार गरेको छ । Legal person को हैसियतले प्रचलित नेपाल कानूनको परिधिभित्र रही आफ्नो प्रबन्धपत्र र नियमावलीअनुसारको कार्यहरू निर्वाधरूपमा गर्न पाउने कानुनी हक निवेदक कम्पनीलाई प्राप्त छ । सो कम्पनीका प्रबन्ध सञ्चालक रहेका अर्का निवेदकलाई पेशा रोजगार उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता र सम्पत्तिको हकलगायतका तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र विद्यमान अन्तरिम संविधानअन्तर्गतका मौलिक हकहरू प्राप्त छन् । कानूनबमोजिम दर्ता गरी कानूनबमोजिम काम गर्न पाउने निवेदकको कानुनी हक हो । कम्प्युनिकेशन कर्नरको माध्यमबाट निवेदकले गरिआएको काम निवेदकको पेशा व्यवसाय हो । निवेदकको यस्तो पेशा व्यवसाय सञ्चालनमा कानूनबमोजिम मात्र रोक लगाउन सकिने हुन्छ । त्यसरी रोक लगाउन पर्दा पनि के कस्तो गैरकानुनी काम-कारवाही निवेदकले गरेको हो, स्पष्ट उल्लेख गरी निवेदकलाई आधार कारणसहित सफाइको प्रमाण पेश गर्ने मौका प्रदान गरी मात्र सजाय गर्न सकिन्छ । तर यसको विपरित निवेदक कर्नरको सञ्चालन अवैधानिक भएको भनी लेखिआएको भन्दै कर्नर बन्द गर्ने सजाय गरिएको छ । निवेदकले अवैधानिक काम-कारवाही गरेको भनी कहाँबाट लेखिआएको हो ? पत्रमा केही उल्लेख छैन । अतः यस्तो हचुवाको भरमा निवेदक कर्नरलाई बन्द गर्ने विपक्षीको कार्य स्वेच्छाचारी र कानूनविपरितको कार्य मान्नुपर्दछ ।

१६. नागरिकहरूका मौलिक एवं कानुनी हकाधिकारहरूलाई सुनिश्चित गर्दै Rule of Law को अवधारणालाई साकार पार्ने दुवै संविधानहरूको समान उद्देश्य रहेको छ । आधुनिक लोकतान्त्रिक पद्धतिमा कानून हुनुमात्र Rule of Law को प्रयोजनका लागि पर्याप्त हुँदैन । नागरिक हकअधिकार वा स्वतन्त्रता (Civil Liberties) मा अंकुश लगाउने कुनै कानून सारवान पक्षमा स्वच्छ (Fair), न्यायपूर्ण (Just) र तर्कसंगत (Reasonable) हुनुको साथै त्यसको कार्यविधिगत वा कार्यान्वयन पक्ष पनि Fair, Just र Reasonable हुनु जरूरी हुन्छ । यस प्रयोजनका लागि कानूनमा Due Process of Law को अनुसरण सर्वाधिक महत्वपूर्ण हुन्छ । जसका विरुद्धमा कुनै निर्णय वा सजाय गरिन्छ उसलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न पाउने अर्थात् सुनुवाइको अधिकार र आफ्नो स्वतन्त्रता गुमेको वा आफू दण्डित हुनुपरेको आधार कारणसहितको निर्णय (Reasoned Decision) पाउने हक हुन्छ । Due Process of Law

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

को कार्यविधिगत पक्षका यी नभई नहुने पूर्वशर्तहरू हुन् । तर विपक्षीले निवेदकलाई कम्पनी बन्द गर्नु भनी दिएको उल्लेखित पत्रबाट र लिखितजवाफबाट पनि निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिएको र साधिकार निकाय वा अधिकारीबाट कम्पनी बन्द गर्ने Reasoned Decision भएको देखिएन । यसबाट विपक्षीले Rule of Law को मर्मविपरित स्वेच्छाचारीपूर्ण तवरबाट निवेदकका मौलिक एवं कानुनी हकाधिकार उल्लंघन गरेको देखिनआयो । तसर्थ, विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६२/२/१३ को निवेदक कम्प्युनिकेशन गरेको सञ्चालन कार्य बन्द गर्नु भन्ने पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बन्द गरिदिएको छ । अब, निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ ले प्रकाशन, प्रसारण तथा छपाखानासम्बन्धी मौलिक हकसमेत प्राप्त भएको वर्तमान सन्दर्भमा निवेदकले प्राप्त गरेको लाइसेन्सअनुरूपका कार्यहरू गर्न दिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. शारदा श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६४ साल आश्विन २२ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६३ सालको रि.नं. WO - ०७३० (७०३)
आदेश मिति : २०६८/२/८

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला कामनपा वडा नं. ७ चावहिलस्थित उत्सर्ग प्रकाशन प्रालिका अध्यक्ष प्रबन्धक सञ्चालक
महेन्द्र शेचरन

विरुद्ध

विपक्षी : सिन्धुपाल्चोक हैबुङ्ग गाविस वडा नं. ७ बस्ने रामप्रसाद दाहालससमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ रिट निवेदकले दरबन्दी कटौती गरी विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई अवकाश दिँदा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २२ (२) को प्रक्रिया अवलम्बन गरेको वा दरबन्दी कटौती गर्दाको प्रक्रिया पूरा गरेको देखिएन । यसरी कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सेवाबाट अवकाश दिने सम्बन्धमा रिट निवेदकले प्रत्यर्थी पत्रकार उपर श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ को दफा २६ (१) (ख) अनुसार विशेष सजाय गरेको भन्ने मान्नुपर्ने देखियो । यसरी विशेष सजाय दिँदा उक्त ऐनको दफा २८ तथा २९ मा निर्धारित सफाइको मौका दिनेलगायतको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेमा निज रामप्रसाद दाहाललाई सेवाबाट अवकाश दिनुपूर्व निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका दिएको भन्ने देखिँदैन ।
- ◆ कुनै पनि कानुनद्वारा स्थापित संस्थाले कुनै काम कारबाही गर्दा सो सम्बन्धमा कानुनले निर्धारण गरेको बाध्यात्मक कानुनी प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको हुनुपर्ने । (प्रकरण नं. १४)
- ◆ श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन २०५१ को दफा ३० अनुसार व्यवस्थापकले कुनै श्रमजीवी पत्रकारलाई सोही ऐनको दफा २६ अनुसारको सजाय दिन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । व्यवस्थापकको उक्त सजायमा चित्त नबुझ्ने श्रमजीवी पत्रकारले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने सम्बन्धमा सोही ऐनको ३१ मा स्पष्ट व्यवस्था रहेको ।
- ◆ श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ८ ले सेवाको सुरक्षाको व्यवस्था गरी यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमको रित नपुऱ्याइ श्रमजीवी पत्रकारको सेवाको अन्त्य गर्न पाइने छैन भनी ऐनले नै

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्पष्ट र बाध्यात्मकरूपमा व्यवस्था गरेको कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी गरिएको रिट निवेदक प्रालिको व्यवस्थापनको निर्णयउपर श्रम अदालतले गरेको निर्णयमा कुनै त्रुटी नदेखिएको । (प्रकरण नं. १५)

आदेश

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम दायर हुनआएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. विपक्षी रामप्रसाद दाहाल उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.द्वारा करारमा नियुक्त गरेको व्यक्ति हुन् । विपक्षी कहिल्यै पनि स्थायीरूपमा नियुक्त व्यक्ति नभई खास अवधिभरका लागि निश्चित पारिश्रमिक पाउने आधारबाट करारमा नियुक्त भएका हुन् । कारारको अवधि समाप्तपश्चात् निजको दरबन्दी स्वतः रिक्त हुने नै हो । विगत केही वर्ष पहिले देशमा घटेको घटनाबाट पत्रिका प्रकाशनमा समेत प्रतिकूल असर पुगेको तथ्य वर्तमान घटनाक्रमबाट यथार्थ नै छ । सो समयका समाचार प्रकाशनमा केही बन्देज एवं विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा स्वतन्त्र निर्भिक समाचार सम्प्रेषणमा हत्या हिंसा एवं आतंकका कारण स्थानीय संवाददाताहरूको जिउ-ज्यानसमेतको सुरक्षाका खातिर यस उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.ले श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २२ (१) बमोजिम बाध्य भई दरबन्दी कटौती गर्नुपरेको हो ।
३. यस प्रकाशन प्रा.लि.बाट प्रकाशित राजधानी राष्ट्रिय दैनिक २०६१ देखि सम्पादन विभागको मौजूदा संरचनामा परिमार्जित गरी जनशक्ति न्यूनीकरण गर्दै जाने कम्पनीद्वारा नीतिगत निर्णय लिएको हुँदा आन्तरिक प्राविधिक कारणवश सेवा आवश्यक नभएको हुँदा मिति २०६१/११/२० का दिनदेखि लागू हुने गरी विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई मिति २०६१/१०/१९ गते अवकाश दिइएको हो ।
४. विपक्षीलाई प्रकाशन व्यवस्थापनले करार अवधि समाप्त भएपश्चात अवकाश दिएउपर विपक्षीद्वारा श्रमजीवी पत्रकार उजुरी समिति सूचना विभागमा उजुरी परेकोमा सो उजुरीबाट समेत प्रकाशन व्यवस्थापनले गरेको निर्णयलाई नै सदर गरेको छ । सो निर्णयउपर श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५२ को नियम ४६ बमोजिम कहिँ कतै पुनरावेदन नलाग्नेमा सो निर्णयउपर विपक्षी श्रम अदालतले पुनरावेदन ग्रहण गरी पुनरावेदनको रोहबाट हेरी कानुनको प्रतिकूल विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई सेवाबाट अवकाश दिने गरी भएको निर्णय बदर हुने ठहर्छ र पूर्ववत् आफ्नो पदवहाली गरी खाई-पाई आएको तलबभत्ता, सुविधा, अवकाश मितिदेखिको पाउने ठहर्छ भनी मिति २०६३/६/२२ मा फैसला भएको रहेछ । विगतमा राष्ट्रमा भएका घटना एवं परिस्थितिवमोजिम विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई करार अवधि समाप्त भएपश्चात अवकाश दिएकोमा सो उपर श्रम ऐन, २०४८ को बर्खिलाप गरी गलत व्याख्यासमेत गरी लागू नसक्ने ऐन-कानुन प्रयोग गरी श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को प्रावधानविपरीत भएको विपक्षी श्रम अदालतको मिति २०६३/६/२२ को फैसलामा अ.व. ३५ नं. विपरीत क्षेत्राधिकारसम्बन्धी गम्भीर कानुनी त्रुटी विद्यमान भएको हुँदा उक्त फैसलाबाट हामीहरूको मौलिक हकमा असर परेको हुँदा उक्त फैसला तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धार २३, ८८ (२) र हाल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) समेतको आधारमा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रकाशन समितिको दरबन्दी काटौतीको निर्णय यथावत् राखी कानुनबमोजिम गर्नु/गराउनु भन्ने व्यहोराको परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा वा पूर्जा जारी गरी

न्याय पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

५. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखतजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखतजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३/११/२ को आदेश ।
६. म लिखतजवाफ प्रस्तुतकर्ता रामप्रसाद दाहाललाई राजधानी दैनिक उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.बाट मिति २०५८/०२/०४ मा नियुक्त गरिएको हुँदा प्रमुख समाचारदातको पदमा मिति २०६१/११/२० गतेसम्म अनवरतरूपमा सेवारत थिएँ । म लिखतजवाफकर्तालाई विपक्षी रिट निवेदक अध्यक्ष भएको विपक्षीको नाममा रहेको राजधानी दैनिक उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.बाट मिति २०६१/११/१९ मा मिति २०६१/११/२० का दिनदेखि लागू हुने गरी अवकाश दिएपश्चात् मैले मिति २०६२/१/०६ मा श्रम अदालत काठमाडौँमा पुनरावेदन पत्र दर्ता गरेकोमा श्रम अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६३/६/२२ मा पुनरावेदक रामप्रसाद दाहाललाई सेवाबाट अवकाश दिने गरी भएको निर्णय कानुनी त्रुटीपूर्ण देखिँदा बदर हुने ठहर्छ । सो ठहर्नाले पुनरावेदकले पूर्ववत् आफ्नो पदमा बहाली हुन पाउने ठहर्छ । मिति २०६१/४/०९ देखि मिति २०६१/११/१९ सम्मको निजले सेवा गरिसकेको अवधिको तलबभत्ता सुविधाको साथ अवकाशित मितिदेखिको तलबभत्ता अन्य सुविधासमेत उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.बाट पाउने ठहर्छ भनी गरिएको फैसला प्रचलित कानूनबमोजिमको क्षेत्राधिकार अवलम्बन गरी गरिएको हुँदा उक्त श्रम अदालतको फैसलाबाट विपक्षीको संविधानप्रदत्त मौलिक हक-अधिकारमाथि हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रामप्रसाद दाहालको तर्फबाट पर्न आएको लिखतजवाफ ।
७. यस अदालतमा पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुनआएको पुनरावेदक रामप्रसाद दाहाल प्रत्यर्थी काठमाडौँ जिल्ला कामनपा वडा नं. ७ चावहिलस्थित उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.का अध्यक्ष महेन्द्र शेचरनसमेत भएको अवकाश बदर मुद्दामा मिसिल संलग्न सबुत प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनको व्याख्या गरी कानूनबमोजिम नै भएको यस अदालतको मिति २०६३/६/२२ को फैसला श्रम कानून, श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन तथा न्यायको मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानुनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज योग्य छ, खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्रम अदालत काठमाडौँको तर्फबाट पर्न आएको लिखतजवाफ ।
८. यसमा श्रमजीवी पत्रकार उजुरी समिति सूचना विभागले गरेको निर्णयसहितको जो जे भएको कागजात सक्कलै पठाउनु भनी महान्यायाधीवक्ताको कार्यालयमार्फत् लेखी-पठाई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।
९. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा प्राप्त मिसिल संलग्न कागजप्रमाणहरूको अध्ययन गरियो । निवेदक उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री विश्वप्रकाश सिग्देल र श्री हरेकृष्ण कायस्थले निवेदक प्रा.लि.ले विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई करार सेवामा नियुक्त गरेकोमा यस प्रकाशनको 'राजधानी' राष्ट्रिय दैनिकको सम्पादन विभागको बाध्यतावस दरबन्दी कटौती गर्नुपरेकोले जनशक्ति न्यूनीकरण गर्दै जाने नीतिअनुरूप विपक्षी रामप्रसादको करार अवधि समाप्त भएपश्चात् अवकाश दिइएको हो । सोउपर विपक्षीले श्रमजीवी पत्रकार उजुरी समितिमा उजुरी गरी

यस प्रा.लि.को निर्णय सदर भएको छ। सोउपर श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी नियमावली, २०५२ को नियम ४६ बमोजिम कहिँ कतै पुनरावेदन नलाग्ने विपक्षी श्रम अदालतको पुनरावेदन ग्रहण गरी क्षेत्राधिकारविहीन फैसला गरेको हुँदा त्यसबाट निवेदकको मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा श्रम अदालतको उक्त फैसला बदर गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

१०. विपक्षी श्रम अदालतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता श्री योगराज बराल तथा विपक्षी रामप्रसाद दाहालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सुवास शर्मा र श्री ऋषिराम घिमिरेले यी रामप्रसाद दाहाललाई विपक्षी उत्सर्ग प्रा.लि.ले गैरकानुनी तरिकाले अवकाश दिएको हुँदा सोउपर श्रम अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा मिसिल संलग्न कागजप्रमाण र प्रचलित कानूनको आधारमा फैसला भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।
११. उल्लेखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।
१२. यसमा विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई यस उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.ले करारमा नियुक्ति गरेकोमा देशको विद्यमान परिस्थितिका कारण समाचार प्रकाशनमा केही बन्देज लागेको कारण दरबन्दी कटौती गर्नुपरेकाले राजधानी राष्ट्रिय दैनिक सम्पादन विभागको मौजूदा संरचनामा परिमार्जित गरी जनशक्ति न्यूनीकरण गर्दै जाने नीतिअनुरूप विपक्षी रामप्रसाद दाहालको करार अवधि समाप्त भएपश्चात् अवकाश दिइएको थियो। सोउपर विपक्षीले श्रमजीवी पत्रकार उजुरी समितिमा उजुरी गर्दा यस प्रा.लि.को निर्णय सदर भएको छ। सोउपर पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था नभएकोमा विपक्षी श्रम अदालतले निज रामप्रसादको पुनरावेदन लिई क्षेत्राधिकारविहीन फैसला गरेको हुँदा त्यसबाट निवेदकलाई प्राप्त मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा श्रम अदालतको उक्त फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने नै मुख्य रिट निवेदन जिकिर लिएको देखिन्छ।
१३. सो सम्बन्धमा हेर्दा यी विपक्षी रामप्रसाद दाहाल यी निवेदक उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.मा नियुक्त भएको र निजलाई उत्सर्ग प्रकाशन प्रा.लि.ले जनशक्ति न्यूनीकरण गर्दै जाने नीतिअनुरूप अवकाश दिएको भन्ने कुरा रिट निवेदनबाटै स्वीकार गरेको देखिन्छ। यी रामप्रसाद दाहाल नियुक्त पाएदेखि अवकाश गरिएको मितिसम्म निवेदक प्रा.लि.मा निरन्तर काम गरिरहेको कुरामा पनि विवाद देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ को दफा २२ को दरबन्दी कटौती गर्न सक्ने व्यवस्था हेर्दा दफा २२ (१) मा सञ्चार प्रतिष्ठानको आम्दानी घट्न गएकाले वा व्यवस्थापकले लगानी घटाई प्रतिष्ठान सञ्चालन गर्न चोहमा सोही अनुपातमा दरबन्दी कटौती गरी श्रमजीवी पत्रकारलाई सेवाबाट अवकाश दिन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। सोही दफा २२ (२) मा त्यसरी दरबन्दी कटौती गर्नुपरेमा सो गर्नुपरेको कारणसहितको सूचना व्यवस्थापकले प्रेस रजिष्ट्रार र सम्बन्धित श्रमजीवी पत्रकारलाई तीन महिना अगावै दिनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ।
१४. प्रस्तुत मुद्दामा यी रिट निवेदकले दरबन्दी कटौती गरी विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई अवकाश दिँदा उल्लेखित दफा २२ (२) को प्रक्रिया अवलम्बन गरेको वा दरबन्दी कटौती गर्दाको प्रक्रिया पूरा गरेको देखिएन। यसरी कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सेवाबाट अवकाश दिने सम्बन्धमा रिट निवेदकले प्रत्यर्थी पत्रकारउपर श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ को दफा २६ (१) (ख) अनुसार विशेष सजाय गरेको भन्ने मान्नुपर्ने देखियो। यसरी विशेष सजाय दिँदा उक्त ऐनको दफा २८ तथा २९ मा निर्धारित सफाइको मौका दिनेलगायतको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेमा निज रामप्रसाद दाहाललाई सेवाबाट अवकाश दिनुपूर्व निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका दिएको

भन्ने कुरा पनि यी रिट निवेदकले तथ्ययुक्त तरिकाले दावी गर्न सकेको देखिँदैन । कुनै पनि कानुनद्वारा स्थापित संस्थाले कुनै काम-कारवाही गर्दा सो सम्बन्धमा कानुनले निर्धारण गरेको बाध्यात्मक कानुनी प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको हुनुपर्छ । तर प्रस्तुत विवादमा यी रिट निवेदकले यी विपक्षी रामप्रसाद दाहाललाई अवकाश दिँदा उल्लेखित बाध्यात्मक कानुनी प्रक्रियाको अवलम्बन गरेको देखिँदैन ।

१५. जहाँसम्म विपक्षी श्रम अदालतले पुनरावेदन ग्रहण गर्न नसक्ने भन्ने रिट निवेदकको जिकिर छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐनको दफा ३० तथा दफा ३१ मा गरिएको व्यवस्था हेर्नुपर्ने देखियो । उक्त ऐनको दफा ३० अनुसार व्यवस्थापकले कुनै श्रमजीवी पत्रकारलाई सोही ऐनको दफा २६ अनुसारको सजाय दिनसक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । व्यवस्थापकको उक्त सजायमा चित्त नबुझ्ने श्रमजीवी पत्रकारले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने सम्बन्धमा सोही ऐनको ३१ मा स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखियो । यस्तो अवस्थामा रिट निवेदकले विपक्षीमध्येका रामप्रसाद दाहाललाई अवकाश दिएको निर्णय तथा काम-कारवाहीउपर श्रम अदालतलाई पुनरावेदन सुन्ने अधिकार क्षेत्र नभएको भन्ने रिट निवेदकको भनाइसँग सहमत हुन सकिएन । यस्तो अवस्थामा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ८ ले सेवाको सुरक्षाको व्यवस्था गरी यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमको रिट नपुऱ्याई श्रमजीवी पत्रकारको सेवाको अन्त्य गर्न पाइने छैन भनी ऐनले नै स्पष्ट र बाध्यात्मकरूपमा व्यवस्था गरेको कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी गरिएको रिट निवेदक प्रा.लि.को व्यवस्थापनको निर्णयउपर विपक्षी श्रम अदालतले पुनरावेदन सुनी गरेको निर्णयमा कुनै त्रुटी देखिएन ।

१६. तसर्थ, उल्लेखित आधा र कारणहरूबाट विपक्षी श्रम अदालतको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने यी रिट निवेदक उत्सर्ग प्रकाशन प्रालिका अध्यक्ष सञ्चालकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु परेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट दायरीको लगत काटी यो आदेशको जानकारी विपक्षी श्रम अदालतलाई दिनु । मिसिल नियमानुसार गर्नु ।

उक्त रायमा सहमत छु

मा.न्या. बलराम के.सी.

इलसाश अधिकृत:- उपेन्द्रप्रसाद गौतम

कम्प्यूटर गर्ने मन्जिता ढुंगाना

इति सम्बत् २०६८ साल जेठ ८ गते रोज १ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजसाल
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६४ सालको फौ.पु.नं.- ००१३४
फैसला मिति : २०६६/७/१७

मुद्दा:- क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ ।

पुनरावेदन: ओखलढुङ्गा जिल्ला कटुञ्जे गाविस वडा नं. ९ बस्ने सीताराम पराजुली
विरुद्ध

प्रत्यर्थी : नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार काठमाडौंसमेत

सुरु फैसाल गर्ने अदालत : काठमाडौं जिल्ला अदालत
सुरु फैसल गर्ने न्यायाधीश : मा. न्या. श्री भरतप्रसाद अधिकारी
पुनरावेदन अदालत : पुनरावेदन अदालत पाटन
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीश : मा. न्या. श्री कृष्णप्रसाद वस्याल
: मा. न्या. श्री अलि अकवर मिकरानी

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ पुनरावेदन अदालत पाटनले फैसलामा लिएको आधारबाट २०५९/५/१२ सम्म संकटकाल वहाल रही सोको भोलिपल्ट अर्थात् २०५९/५/१३ देखि संकटकाल समाप्त भएको भन्ने मान्नुपर्ने हुन्छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा (१०) बमोजिम संकटकाल समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र क्षतिपूर्तिदर्ता दावी गर्नुपर्ने भन्ने संवैधानिक प्रावधान रहेको परिप्रेक्ष्यमा २०५९/५/१३ मा संकटकाल समाप्त भई सो मितिले ३ महिनाभित्र अर्थात् २०५९/८/१२ गतेसम्म फिराद दायर भएमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम हदम्यादभित्रै फिराद परेको मान्नुपर्ने हुन्छ। यी पुनरावेदकले २०५९/८/१२ मा फिराद गरेको देखिँदा सो फिराद धारा ११५ को उपधारा (१०) को म्याद नघाई दर्ता भएको मान्न मिलेन।
- ◆ हदम्यादभित्रै परेको फिरादीमा सबुत प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी दावी पुग्ने नपुग्नेतर्फ ठहर इन्साफ गर्नुपर्नेमा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३/११/८ को फैसला मिलेको देखिँदैन। (प्रकरण नं.१८)

फैसला

मा.न्या. कल्याण श्रेष्ठ

१. पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादीको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-
२. म निवेदक ज्वाला साप्ताहिकमा २०५४/०५६ र २०५४/०५५ सम्म हिमाल खबर पत्रिकामा सम्बद्ध रही स्वतन्त्र स्तम्भ लेखन कार्य गर्दै आइरहेको थिए । यसैबीच, नेपाल अधिराज्यको शान्ति-सुरक्षामा गम्भीर संकट उत्पन्न भएको भनी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ (१) बमोजिम २०५८ साल मंसिर ११ गतेदेखि नेपाल अधिराज्यभर लागू हुने गरी श्री ५ द्वारा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गरिएकोमा म निवेदकलाई डिल्लीबजार कालिका स्थानस्थित आफ्नै कोठाबाट मिति २०५८ साल पुस ५ गते बिहान ४ बजे विपक्षीमध्ये गृह मन्त्रालय महातहतका नेपाल प्रहरीका जवानहरूले कानुनको न्यूनतम मर्यादासमेत उल्लंघन गर्दै मलाई पक्राउ पूर्जा बिना पक्राउ गरिएको थियो । कानुनको ठाडो उल्लंघन गर्दै पूर्णरूपमा बर्द्धनयतका साथ पक्राउ गरी मानसिक यातनासमेत दिने कार्य गरियो । संविधान तथा प्रचलित कानुनका प्रावधानहरू विपरीत थुनामा रहँदा म निवेदकलाई विपक्षीहरूद्वारा दिइएको शारीरिक, मानसिक यातनाका कारण गम्भीर क्षति हुन गएकाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ (१०), न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७, यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ को दफा २ (क), ३, ४, ६ र ८ का आधारमा न्यायिक निरोपण गरी म निवेदकलाई मानसिक यातना दिई गैरकानुनी र बर्द्धितपूर्वक थुनामा राखिएको कारण बिगो रु.१, १६,०००/- बराबरको क्षति भएकोमा विपक्षी निकायका सम्बन्धित व्यक्तिहरूबाट प्रचलित कानुनबमोजिम भराई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादी दावी ।
३. विपक्षीले निवेदनमा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने स्पष्ट आधार र कारण खुलाउन सक्नुभएको छैन । कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानुनीरूपले थुनामा राखेको अवस्थामा त्यसरी थुनामा रहेको व्यक्तिले आफूलाई गैरकानुनीरूपले थुनामा राखेको कारण दर्शाई बन्दी-प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पाउन निवेदन दिन पाउने हक सुरक्षित हुँदा विपक्षीले सो मार्ग अवलम्बन नगरी अहिले आएर गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखेको भनी लिएको जिकिर आधारहीन छ, भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको तर्फबाट पेस भएको प्रतिउत्तर पत्र ।
४. यस मन्त्रालयबाट निज निवेदकलाई मर्का पर्ने कुनै काम भएको छैन । निजको हक-अधिकार हनन हुने कार्य यस मन्त्रालयबाट नभएको हुँदा निवेदन खारेजभागी छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ ले परिकल्पना गरेको क्षति वास्तविक क्षति हो, विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गरेको जस्तो काल्पनिक क्षति दिने भन्ने खोजेको होइन । अतः वास्तविक क्षति उल्लेख नभएको प्रस्तुत मुद्दा खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार गृहमन्त्रालयको प्रतिउत्तर पत्र ।
५. विपक्षी सीताराम पराजुलीलाई २०५८/९/५ मा पक्राउ गरी यातना दिएको ७ महिनापछि रिहा गरेको भनी लिएको निवेदन दावी भूठो हो । निवेदन सीताराम पराजुलीले आतंककारी तथा विध्वंसात्मक कार्यलाई सघाउ पुऱ्याउने जस्ता कार्यमा लागेको बुझिन आएकोले निजलाई खोजी गर्ने क्रममा २०५८/११/१९ मा फेला पारी पक्राउ भइआएकोले निजलाई सो काम कुराबाट नरोकी छोडी दिँदा शान्ति-सुव्यवस्था कायम राख्न असजिलो हुने महसूस गरी ऐ. २० गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा प्रस्तुत गरी आतंककारी तथा विध्वंशात्मक

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

- कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ को दफा ९ (१) अनुसार नजर बन्दमा रहेका हुन्। सो अवधि समाप्त भएपछि निजलाई पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने काम कार्य गरिएको छैन। विपक्षीको निवेदन बदरभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको प्रतिउत्तर जिकिर।
६. यसमा कानूनले तोकेको ३५ दिनको अवधि नघाई दिएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन उजुरी कानूनले निर्धारण गरेको हद-म्यादभित्रको नुहँदा प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन माग दावी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला।
७. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा आधारभूत मानवअधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ, जसअनुसार स्वतन्त्रपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउनुपर्ने, कानूनबमोजिम बाहेक सबै प्रकारको थुनाबाट मुक्त हुन पाउनुपर्ने र कानूनबमोजिमको थुनामा रहँदासमेत कुनै प्रकारको यातना, अपमानजनक व्यवहार र अमानवीय कार्यबाट स्वतन्त्र हुन पाउने अधिकारबाट म पुनरावेदकलाई वञ्चित गराई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ मा उल्लेखित पक्राउ परेको कारणसहित मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित हुन पाउने हकबाट समेत वञ्चित गराई विपक्षीद्वारा प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धान तहकीकात र पुर्पक्षको सिलसिलामा शारीरिक मानसिकलगायतका निर्मम यातना दिई गरिएको कार्यलाई समेत न्यायोचित ठहर्‍याएको सुरु निर्णय पूर्णतः संविधानविपरीत भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी सुरु निवेदन मागबमोजिम संकटकालको अवस्थामा विपक्षीद्वारा पुर्‍याइएको क्षतिवापतको क्षतिपूर्ति कायम हुने ठहर गरी हक इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।
८. यसमा मिति २०५९/५/१३ सम्म संकटकालीन अवस्थाको घोषणा कायम रहेको भन्ने भनाई भई २०५९/८/१२ मा परेको फिराद नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा १० को म्याद ३ महिनाभित्र परेको अवस्थामा हदम्यादसम्बन्धी विषयलाई लिएर खारेज गरेको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।
९. यसमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ (१०) ले गरेको व्यवस्थाअनुसार संकटकालीन आदेश मिति २०५९/२/१३ मा लागू भएको र सो मितिबाट ३ महिना अर्थात् २०५९/५/१२ सम्म संकटकाल कायम रहेको देखिन्छ भने सो मितिले ३ महिना अर्थात् २०५९/८/११ सम्म फिराद गरिसक्नुपर्नेमा ऐ. १२ गते म्याद नाघेपछि फिराद दायर गरेको देखिँदा फिरादी खारेज गरेको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मिलकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला।
१०. मलाई यातनासमेत दिई गैरकानुनी ढंगले थुनामा राखेको कारण मेरो व्यापार व्यवसायबाट हुन गएको क्षतिवापत र मानसिक यातना दिएवापत पुगेको क्षतिको क्षतिपूर्ति माग गरी हदम्यादभित्रै दायर भएको फिरादलाई हदम्याद नाघेको भनी खारेज गरेको फैसला मिलेको छैन। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ (१०) मा संकटकालको घोषणा बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले कानूनविपरीत काम गरेबाट कसैलाई क्षति भएको खण्डमा संकटकाल समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र क्षतिपूर्तिको दावी गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार संकटकाल २०५९/५/१२ मा समाप्त भएकाले सोको ३ महिनाभित्र अर्थात् २०५९/८/१२ गते म्यादभित्रै काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दायर भएको छ। नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को परिभाषा खण्डको 'ठ' मा महिना भन्नाले संक्रान्तिको हिसाब गणना गरिने

महिना सम्भन्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएवाट ३ महिनाभित्र मुद्दा दर्ता गरिएको कुरा स्पष्ट छ। समयको गणना गर्दा 'देखि' भनेको दिनबाहेक गरेको गणना गर्नुपर्ने भनी डिकबहादुर कार्की क्षेत्रीविरुद्ध दलसेर राई (ने.का.प. २०२९, नि.नं.६५७) को मुद्दामा सिद्धान्त कायम भइसकेको छ। संकटकाल समाप्त भएको २०५९ साल मंसिर १२ गतेवाट ३ महिनाको अवधि गणना गर्दा 'देखि' भनेको दिनबाहेक गर्दा २०५९ साल मंसिर १२ गतेसम्म हुने हनाले हद-म्यादभित्रै दायर गरेको मुद्दा खारेज गर्न मिल्दैन।

११. अतः विपक्षी गृह मन्त्रालय मातहतका प्रहरी जवानद्वारा गैरकानुनी रूपले पक्राउ गरी थुनामा राखी अनुसन्धान तहकीकात र पूर्पक्षको सिलसिलामा शारीरिक मानसिक यातना दिई गम्भीर क्षति पुऱ्याएको हुँदा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को ११५ (१०) बमोजिमको हद-म्यादभित्रै मुद्दा दर्ता भएको विषयमा आकर्षित नै नहुने यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को दफा ५ बमोजिमको ३५ दिनको हद-म्यादभित्र मुद्दा दर्ता नगरेकोले क्षतिपूर्ति दिलाई भराई रहनु नपर्ने भनी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानुनविपरीत हुँदा बदर गरी दावीबमोजिम क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन।
१२. नेपाल राजपत्र खण्ड ५२ जेठ १३, २०५९ (अतिरिक्ताङ्क १७) बाट संकटकालीन अवस्थाको आदेश जारी भएको अवस्थामा २०५९/५/१२ सम्म संकटकालीन अवस्था विद्यमान भएको स्थित हुँदा २०५९/८/११ सम्म संकटकालीन अवस्था विद्यमान रहेको भन्नेतर्फ अवधि गणनामा त्रुटी भई त्रुटीपूर्ण फैसला भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) (क) बमोजिम पुनरावेदन गर्न अनुमति प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश।
१३. नियमबमोजिम पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय शेरबहादुर के.सी. एवं ऋषिराम घिमिरेले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा १० मा संकटकाल समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र क्षतिपूर्ति तर्फ दावी गर्नुपर्ने भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार २०५९/५/१२ देखि संकटकाल समाप्त भई ऐ. १३ गतेवाट हद-म्याद सुरु हुने हुँदा सो मितिले हद-म्यादभित्रै परेको फिराद खारेज गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी दावीबमोजिम क्षतिपूर्ति भराइदिने गरी फैसला हुनपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो। प्रत्यार्थी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधीवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले २०५९/५/१२ मा संकटकाल समाप्त भएकाले सो मितिले हद-म्याद नघाई दायर भएको फिराद खारेजी गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा कुनै त्रुटी नहुँदा सो फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।
१४. उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत पाटनवाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।
१५. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपाल राजपत्र खण्ड ५२ जेठ १३, २०५९ साल (अतिरिक्ताङ्क १७) बाट नेपाल अधिराज्यभर नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, को धारा ११५ को उपधारा (१) बमोजिम संकटकालीन अवस्थाको आदेश घोषणा भएको पाइन्छ। यसरी गरिएको संकटकाल घोषणा वा आदेश ३ महिनाभित्र अनुमोदनको लागि प्रतिनिधिसभासमक्ष पेस गरिने र प्रतिनिधिसभाले अनुमोदन नगरेमा सो घोषणा वा आदेश स्वतः निष्क्रिय भएको मानिनेछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम मिति २०५९/२/१३ मा घोषणा भएको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संकटकालको आदेश तत्कालीन अवस्थामा प्रतिनिधसभा कायम नभएको कारणले ३ महिनासम्म मात्र जारी भएको भन्ने पाइयो ।

१६. सोही संविधानको धारा ११५ को उपधारा (१०) मा “उपधारा (१) बमोजिमको घोषणा वा आदेश बहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले कानूनविपरीत वा बद्नियतका साथ कुनै काम गरेबाट कसैलाई क्षति भएको रहेछ भन्ने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षतिपूर्तिको दावी गर्न सक्ने र दावी मनासिव ठहर्‍याएमा आदालतले उचित क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्नेछ,” भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ ।
१७. यी पुनरावेदकले क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा २०५९/८/१२ मा फिराद दायर गरेकोमा सो अदालतबाट हदम्याद नघाई फिराद दायर भएको भन्ने आधारमा फिरादपत्र खारेज गरेकोमा सो फैसलाउपर परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०५९/२/१३ मा लागू भएको संकटकाल सो मितिबाट ३ महिना अर्थात् २०५९/५/१२ सम्म कायम रहेकोमा सो मितिले ३ महिना अर्थात् २०५९/८/११ सम्म फिराद दायर गर्नुपर्नेमा २०५९/८/१२ मा दायर भएको फिराद म्यादभित्र नभएको भन्ने आधारमा खारेज गरेको पाइयो ।
१८. पुनरावेदन अदालत पाटनले फैसलामा लिएको आधारबाट २०५९/५/१२ सम्म संकटकाल बहाल रही सोको भोलिपल्ट अर्थात् २०५९/५/१३ देखि संकटकाल समाप्त भएको भन्ने मान्नुपर्ने हुन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ को उपधारा (१०) बमोजिम संकटकाल समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र क्षतिपूर्तिर्तर्फ दावी गर्नुपर्ने भन्ने संवैधानिक प्रावधान रहेको परिप्रेक्ष्यमा २०५९/५/१३ मा संकटकाल समाप्त भई सो मितिले ३ महिनाभित्र अर्थात् २०५९/८/१२ गतेसम्म फिराद दायर भएमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम हद-म्यादभित्रै फिराद परेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यी पुनरावेदकले २०५९/८/१२ मा फिराद गर्दा गरेको देखिँदा सो फिराद धारा ११५ को उपधारा (१०) को म्याद नघाई दर्ता भएको मान्न मिलेन । यसरी हद-म्यादभित्रै परेको फिरादीमा सबूत प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी दावी पुग्ने नपुग्नेतर्फ ठहर इन्साफ गर्नुपर्नेमा हद-म्यादको आधारमा फिराद खारेज गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३/११/८ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला बदर गरिदिएको छ । अब कानूनबमोजिम जे-जे बुझ्नुपर्छ बुझी पुनः इन्साफ गर्नु भनी रुजु रहेका पक्षलाई पुनरावेदन अदालत पाटनको तारेख तोकी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिलसमेत सोही हदालतमा पठाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

इजसाल अधिकृत :- रमेशप्रसाद ज्ञवाली

कम्प्युटर टाइप गर्ने :- धनबहादुर गुरुङ्ग

इति सम्बत् २०६६ साल कार्तिक १७ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजसाल
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री रणवहादुर बम
सम्बत् २०६४ सालको फौ.पु. नं.- ०३०७
फैसला मिति : २०६७/६/३

मुद्दा :- क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाऊँ ।

पुनरावेदन: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं

विरुद्ध

विपक्षी : दिशाबोध मासिकको सहसम्पादक मनःकृषि धिताल

सुरु फैसला गर्ने अदालत : काठमाडौं जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश : मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद वास्तोला
पुनरावेदन अदालत : पुनरावेदन अदालत, पाटन
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू: मा.न्या. श्री अलि अकबर मिकरानी
: मा.न्या. श्री मीरा खड्का

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ निवेदक मनःकृषि धिताल दिशाबोध मासिक पत्रिकाको सहसम्पादकको रूपमा कार्यरत रही व्यावसायिक पत्रकारसमेत रहनुको साथै निजले विभिन्न पत्रपत्रिकामा लेख, रचना वा स्तम्भ लेखी प्रकाशनसमेत गरी आएको हुँदा निजलाई विपक्षीहरूले लामो समयसम्म थुनामा राखेबाट निजले गरिआएको उपरोक्त बमोजिमको कार्य गर्नबाट वञ्चित भई निज एवं निजको आश्रित परिवारलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्षरूपमा आर्थिक र मानसिक क्षति पुग्न गएको देखिने । (प्रकरण नं. १९)
- ◆ निवेदक मनःकृषि धिताललाई संकाटकाल अवधिभर विपक्षीहरूबाट पक्राउ गरी गैरकानुनी नजरबन्दमा राखी निजको संविधानप्रदत्त छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको साथै पेसा, रोजगारसमेतबाट वञ्चित गरी निजलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेतको तर्फबाट आर्थिक तथा मानसिक क्षति पुऱ्याएको अवस्था देखियो । (प्रकरण नं. २०)
- ◆ निवेदन मनःकृषि धितालले यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को दफा ६ (१) बमोजिम नेपाल सरकारबाट रु.

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

२२,०००/- रकम क्षतिपूर्तिवापत भरी पाउने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४/३/२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने । (प्रकरण नं. २१)

फैसला

मा.न्या.रणबहादुर बम

- पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४/३/२६ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोमिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पुनरावेदन दर्ता भई पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य ठहर यसप्रकार छ :-
- म निवेदक २०५३ सालदेखि पत्रकारिता क्षेत्रमा लागि २०५७ सालबाट दिशाबोध मासिक पत्रिकाको सहसम्पादकको रूपमा रहिआएको व्यावसायिक पत्रकार तथा सचेत नागरिकसमेत हुँ । २०५८ साल मंसिर ११ देखि २०५९ साल भदौ १३ सम्म नेपाल अधिराज्यभर संकटकाल घोषणा भएको सर्वविदितै छ । संविधानप्रदत्त केही अधिकार सो अवधिमा निलम्बन रहेको भए पनि आधारभूत मानवअधिकारको हक, वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक, कुनै पनि समाचार लेख प्रकाशन गरेवापत छापाखाना बन्द वा जफत गरिने कार्यविरुद्धको हक, पत्रिका दर्ता खारेजीको हक, पत्राउ परेको अवस्थामा रोजेको कानुन व्यवसायी राख्न पाउने हकसमेतका कुराहरू संकटकालीन अवधिमा रहेको अवस्थामा समेत निलम्बन नहुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ ।
- म निवेदकलाई जनादेश साप्ताहिकको कार्यालयमा काम गरिरहेको अवस्थामा २०५८ साल मंसिर ११ गतेका दिन पत्राउ गरी सशस्त्र प्रहरी तालिम केन्द्र महाराजगञ्जमा मानसिक शरीरिक यातना दिई कसैलाई भेटघाट गर्न नदिई मलाई २०५९ साल कात्तिक १९ गते रिहा गरियो । संकटकालीन अवस्था समाप्त भएको ३ महिनाभित्र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७, को धारा ११५ (१०) २ बमोजिम यो निवेदन दिनआएको छु । प्रति महिना रु. ६,०००/- का दरले थुना अवधिको रु. ६६,०००/- लेख रचनाबाट प्राप्त हुने रु. ११,०००/- थुनामा रहँदा परिवारले घर खर्च चलाउन लिएको ऋण रु. ५,०००/- थुनाभित्र खाना खाए वातको रु. ५,०००/- मानसिक यातनावातप रु ५,०००/- समेत जम्मा रु. ९२,०००/- विपक्षीबाट भराई विपक्षी निकायका व्यक्तिलाई प्रचलित कानुनबमोजिम विभागीय सजायसमेत गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी ।
- विपक्षीले यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने आधार र प्रमाण खुलाउन सक्नुभएको छैन, गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखेको कारण दर्शाई बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्ने हक सुरक्षित हुँदाहुँदै सो मार्ग प्रयोग नगरी गैरकानुनी थुनामा राखेको भनी लिएको जिकिर आधारहीन छ भन्नेसमेत व्यहोराको मन्त्रपरिषद् सचिवालयको प्रतिउत्तरपत्र ।
- यस मन्त्रालयले विपक्षीलाई मर्का पर्ने कार्य गरेको छैन । निजको हक हनन् हुने कुनै कार्य नगरेको नभएको हुँदा निजको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयबाट प्राप्त प्रतिउत्तरपत्र ।
- विपक्षी नेकपा माओवादी समूहसँग आबद्ध रही देशमा चलिरहेको हिंसालाई तीव्र बनाउने आतंककारी गतिविधिलाई सघाउ पुऱ्याउने जस्ता कार्य गर्न सक्ने प्रबल संभावना देखिएकाले निजलाई मिति २०५८/८/११ गते फेला पारी पत्राउ गरिएको हो । निजलाई त्यसै छाडिदिँदा शान्ति-सुव्यवस्थामा खलल् पुग्ने हुँदा नजरबन्दमा राख्ने अधिकारको आतंककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ को दफा ९ (१) अनुसार

नजरबन्दमा राख्ने आदेश भई नजरबन्दमा राखिएको हो । नजरबन्दको अवधि समाप्त भइसकेपछि पनि सोही काम पूरा गरी माओवादी समूहसँग आबद्ध रहेको पाइएकोले निजलाई सुरक्षा अधिकारीको आदेशबाट नजरबन्दमा राख्ने आदेश भई कानुनबमोजिम नजरबन्दमा राखिएको थियो । नजरबन्दको अवधि नाघिसकेपछि यातना दिई थुनामा राखेको भन्नेजस्ता भ्रूट्टा विवरण लेखी ल्याएको उजुरी निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको प्रतिउत्तरपत्र ।

७. विपक्षीलाई आतंककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ को दफा ५ अनुसार सुरक्षा अधिकारीले सोही ऐनको दफा ३ को विभिन्न खण्डमा उल्लेखित हुनसक्ने काम कुराबाट रोक्नुपर्ने विश्वास गर्न सकिने मनासिव कारण आधार भएकोले नजरबन्दमा राख्ने आदेश जारी भई सोही ऐनको दफा ९ मा उल्लेख भएअनुरूप यस कार्यालयको आदेशले मिति २०५९/७/१९ देखि नजरबन्दबाट रिहा भएको हो । निजलाई कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा नजरबन्दमा राखिएको हो । नजरबन्दमा निजलाई मानवोचित व्यवहार गरिएको थियो । निवेदकले भनेबमोजिम मानसिक यातना दिएको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको प्रतिउत्तरपत्र ।
८. थुनामा रहेको बखत तलबभत्ता, स्तम्भ लेखन, खाना खर्च, पारिवारिक खर्च, यातायात खर्चलगायत समेत रु. ९२,०००/- क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने कुराको कुनै सबूद प्रमाण पेस गर्न नसकेको हुँदा निवेदनको आधारमा मात्र क्षतिपूर्ति भराउन नमिल्ने हुँदा वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत काठमाडौं जिल्ला अदालतको २०६१/१०/२८ को फैसला ।
९. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४ मा उल्लेखित पक्राउ परेको कारणसहितको सूचना नदिई गैरकानुनीढङ्गले पक्राउ परेको २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित हुन पाउने हकबाट समेत वञ्चित गरी विपक्षीबाट प्रहरी हिरासतमा राखी अनुसन्धानमा तहकिकात र पूर्पक्षको सिलसिलामा शारीरिक, मानसिकलगायतका विभिन्न यातना दिई गम्भीररूपमा क्षति पुऱ्याई गरिएको कार्यलाईसमेत न्यायोचित ठहऱ्याएको काडमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१/१०/२८ को निर्णय पूर्णतः संविधान र कानुनविपरीत भएको हुँदा बदर गरी सुरु निवेदन माग दावीबमोजिम संकटकालको अवस्थामा विपक्षीद्वारा पुऱ्याएको क्षतिवापत क्षतिपूर्ति कायम हुने गरी ठहर इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।
१०. यसमा वादी दावी नपुग्ने ठहऱ्याएको सुरुको फैसला सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं बमोजिम विपक्षी भिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३/१०/४ को आदेश ।
११. यसमा निवेदकलाई जन आन्दोलन दबाउने सिलसिलामा थुनामा राखी निजलाई मानसिक पीडा यातना दिएको कुरा मिसिल संलग्न कागजात अध्ययनबाट पुष्टी भइरहेको देखिँदा यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को दफा ६ (१) बमोजिम निवेदकले नेपाल सरकारबाट रु. २२,०००/- क्षतिपूर्तिवापत भरी पाउने ठहऱ्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४/३/२६ गतेको फैसला ।
१२. तत्कालीन अवस्थाको देशको हिंसात्मक गतिविधिलाई रोक्ने सिलसिलामा आतंककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ जारी भई उक्त ऐनले शान्ति सुव्यवस्थामा खलल पुऱ्याउन सक्ने व्यक्तिलाई नजरबन्दमा राख्नसक्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई प्रदान गरिएको थियो । विपक्षी निवेदक मनःकृषि धिताललाई गैरकानुनी एवं बदनियतपूर्वक नजरबन्दमा नराखी आतंककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

(नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ को दफा ५ अनुसार सुरक्षा अधिकारीले कर्तव्यपालनाको सिलसिलामा नजरबन्दमा राखिएको हो । निजलाई नजरबन्दमा राख्दा निवेदकले दावी गरेबमोजिम निजलाई मानसिक तथा शारीरिक यातना दिइएको तथा पारिवारिक सदस्यहरूलाई भेटघाट गर्न नदिएको भन्ने व्यहोरा भूद्यो हो । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको त्रुटीपूर्ण फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

१३. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजसालसमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उप-न्यायाधीवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मीले विपक्षी निवेदक दिशाबोध मासिक पत्रिकामा सह-सम्पादक रहँदा तत्काल संकटकालीन अवस्थामा हिंसालाई उत्तेजना फैलाउने कार्य गरेको हुँदा आतंककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ अनुसार कानूनबमोजिम नै थुनामा राखिएको थियो । निजलाई थुनामा राख्दा शारीरिक तथा मानसिक यातना दिइएको थिएन । नजरबन्दबाट मुक्त भएपछि निजको शरीर परीक्षणसमेत गरी घा-जाँच भएको अवस्थासमेत छैन । पुनरावेदन अदालतबाट थुनामा राख्दा यातना दिइयो होला भनी मनोगत आधारमा फैसला भएको छ । अतः पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निवेदकलाई रु. २२,०००/- क्षतिपूर्ति दिने ठहरी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा बदर गरी इन्साफ गरियोस् भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१४. उपरोक्तबमोजिम विद्वान उपन्यायाधीवक्ताले गर्नुभएको बहस सुनी निवेदनसहितको मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलको छ/छैन ? जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको पुनरावेदन जिकिर पुनसकृ, सकदैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिनआयो ।
१५. निर्णयतर्फ विचार गर्दा म निवेदकलाई जनादेश साप्ताहिकको कार्यालयमा काम गरिरहेको अवस्थामा २०५८/८/११ गते बिना पूर्जा पक्राउ गरी सशस्त्र प्रहरी तामिल केन्द्र महाराजगञ्जमा शारीरिक तथा मानसिक यातना दिई थुनामा राखेको हुँदा यातना तथा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी ऐन, २०५३ बमोजिम रु. ९२,०००/- रकम विपक्षीहरूबाट क्षतिपूर्तिस्वरूप दिलाई भराई पाऊँ भन्नेसमेत निवेदन दावी रहेकोमा विपक्षी निवेदक माओवादी समूहसँग आबद्ध रही अतंककारी गतिविधिलाई सघाउ पुऱ्याउने जस्ता कार्य गरिआएकोले आतंककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) ऐन, २०५८ अनुसार सुरक्षा अधिकारीहरूको आदेशले नजरबन्दमा राखी मिति २०५९/७/१९ मा थुनामुक्त गरिएको हो । निवेदकलाई नजरबन्दमा रहँदा शारीरिक तथा मानसिक यातना दिइएको नभई मानवोचित व्यवहार गरिएको हुँदा भूद्यो व्यहोराको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँसमेतको प्रतिउत्तर जिकर रहेको पाइन्छ ।
१६. तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११५ (१) ले “नेपाल अधिराज्यको सर्वाभौमसत्ता, अखण्डता वा कुनै भागको सुरक्षामा युद्ध, बाह्य आक्रमण सशस्त्र विद्रोह वा चरम आर्थिक विश्रुङ्खलताको कारणले गम्भीर संकट उत्पन्न भएमा श्री ५ बाट नेपाल अधिराज्य वा कुनै खास क्षेत्रमा लागू हुने गरी संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न वा आदेश जारी गर्न सकिबक्सनेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम नेपाल अधिराज्यभर मिति २०५८/८/११ देखि २०५९/५/१३ सम्म संकटकाल घोषणा भएको देखिन्छ । सोही संविधानको धारा ११५ (१०) अनुसार “संविधानको धारा ११५ को उपधारा (१) बमोजिम घोषणा वा आदेशबहाल रहेको अवस्थामा कुनै पदाधिकारीले कानूनविपरीत वा बद्नियत साथ कुनै काम गरेबाट कसैलाई कुनै क्षति भएको रहेछ भने निजले सो घोषणा वा आदेश समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र आफूलाई परेको क्षतिवापत

क्षतिपूर्तिको दावी गर्न सक्नेछ र दावी मानासिव ठहर्‍याएमा अदालतले उचित क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्नेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१७. यातना तथा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा ३ (१)ले “अनुसन्धान, तहकीकात वा पूर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई यातना दिनु हुँदैन” भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ, भने सोही ऐनको दफा ५ (१) ले “पीडित व्यक्तिले आफूलाई यातना दिएको मितिले वा थुनाबाट मुक्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र क्षतिपूर्तिको माग-दावी गरी आफू थुनामा रहेको जिल्ला अदालतमा उजुरी दिन सक्नेछ” भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।
१८. निवेदकले आफूलाई चौबिस घण्टा बोल्न पढ्न नदिई चिसो कोठामा ओढ्ने ओछ्याउने न्यूनतम सुविधासम्म नदिइराख्ने, रातभर हत्कडी लगाउने, परिवारको कुनै सदस्यसँग भेटघाट गर्न नदिने, सोधपुछको वहानामा मानसिक आतंक गरेर हत्कडी लगाउने र आँखा छोपेको अवस्थामा बयानहरू लिने, बयानको दौरानमा प्रशस्त मानसिक पीडा, यातना दिने कार्य गरेकाले क्षतिपूर्ति पाऊँ भनी मिति २०५९/८/१२ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा उजुर निवेदन गरेको पाइन्छ । निवेदकलाई उक्त अवधिमा नजरबन्दमा राखिएको तर निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम शारीरिक तथा मानसिक यातना नदिएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको प्रतिउत्तर जिकिर देखिँदा निवेदकलाई नजरबन्दमा राखिएको भन्ने कुरा समर्थन गरेको देखिन्छ । साथै, यी निवेदक मनःकृषि धिताललाई मिति २०५८/८/११ मा पक्राउ गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको आदेशले मिति २०५८/८/१३ देखि नजरबन्दमा राखी मिति २०५९/७/१९ मा नजरबन्दबाट रिहा गरिएको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट समेत देखिनआएको अवस्था छ ।
१९. निवेदक मनःकृषि धिताल दिशाबोध मासिक पत्रिकाको सह-सम्पादकको रूपमा कार्यरत रही व्यवसायिक पत्रकारसमेत रहनुको साथै निजले विभिन्न पत्रपत्रिकामा लेख, रचना वा स्तम्भ लेखी प्रकाशनसमेत गरी आएको हुँदा निजलाई विपक्षीहरूले लामो समयसम्म थुनामा राखेबाट निजले गरिआएको उपरोक्तबमोजिमको कार्य गर्नबाट वञ्चित भई निज एवं निजको आश्रित परिवारलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्षरूपमा आर्थिक र मानसिक क्षति पुग्न गएको देखिन्छ । तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १३ (१) ले “कुनै समाचार, लेखा वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्री प्रकाशित गर्नुपूर्व प्रतिबन्ध लगाएको छैन” भनी छापाखाना पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । निवेदकलाई नजरबन्दमा राख्ने गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट मिति २०५८/८/१३ मा जारी भएको आदेशमा नेपाल अधिराज्यको शान्ति-सुरक्षामा खलल पुर्‍याउने, सर्वसाधारण जनताहरूलाई आतंकित तुल्याउने, आतंककारी क्रियाकलापलाई सहयोग पुर्‍याउने, सार्वजनिक जीवनमा भय तथा त्रास तुल्याउनेजस्ता कार्यहरू गर्न सक्ने प्रबल संभावना रहेको हुँदा सो गर्नबाट रोक्न आतंककारी तथा विध्वंससात्मक कार्य (नियन्त्रण तथा सजाय) अध्यादेश, २०५८ को दफा ९ (१) अनुसार नजरबन्धमा राखिएको भन्ने देखिन्छ । तर जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट निवेदक मनःकृषि धिताल धिताला सह-सम्पादक भएको दिशाबोध मासिक पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीहरूबाट नेपाल अधिराज्यको शान्ति-सुव्यवस्थामा खलल पुर्‍याउनेलगायतका कार्यहरू भएको भनी पुनरावेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंसमेतबाट पुष्टि गर्न सकेको अवस्था देखिन आउँदैन ।
२०. यसरी निवेदक मनःकृषि धिताललाई संकटकाल अवधिभर विपक्षीहरूबाट पक्राउ गरी गैरकानुनी नजरबन्दमा राखी निजको संविधानप्रदत्त छापाखाना तथा पत्रपत्रिकासम्बन्धी हकको साथै पेसा, रोजगारसमेतबाट वञ्चित

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गरी निजलाई पुनरावेदक जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमेतको तर्फबाट आर्थिक तथा मानसिक क्षति पुऱ्याएको अवस्था देखिनआयो ।

२१. अतः उपरोक्त आधार, कारणसमेतबाट निवेदन मनऱ्ठषी धितालले यातना तथा क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ को दफा ६ (१) बमोजिम नेपाल सरकारबाट रु. २२,०००/- (रुपैयाँ बाइस हजारमात्र) रकम क्षतिपूर्तिवापत भरी पाउने ठहऱ्याई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४/३/२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रत्यार्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुभाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

स.प्र.न्या. रामप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत :- हरि कोइराला

कम्प्युटर गर्ने :- मुकुन्द विष्ट

इति सम्बत् २०६७ साल आश्विन ३ गते रोज १ शुभम् ।

माधवदेव ढुंगेल विरुद्ध गोरखापत्र संस्थानसमेत

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजसाल
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६४ सालको रिट नं.- ०८२५
आदेश मिति : २०६७/६/१७

विषय : - उत्प्रेषणयुक्त परमादेश

निवेदक : गोरखापत्र संस्थान धर्मपथ काठमाडौंको नवौं तहको नायव कार्यकारी सम्पादक पदमा कार्यरत माधवदेव ढुंगेल

विरुद्ध

विपक्षी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका धर्मपथस्थित गोरखापत्र संस्थानसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ गोरखापत्र संस्थानले मिति ३०६३/९/१ मा प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईलाई दशौं तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बढुवा गर्ने भनी गरिएको सिफारिसबमोजिम निजलाई दशौं तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बढुवा गर्ने भनी गरिएको मिति २०६४/९/२९ को सञ्चालक समितिको निर्णय गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ को विनियम ६७ (ग) को विपरीत देखिएको हुँदा निवेदकको हकमा उक्त सञ्चालक समितिको मिति २०६४/९/२९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।
- ◆ यी रिट निवेदकलाई गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६७ (ग) बमोजिम सेवाकालीन तालिमवापतको अंक प्रदान गरी निवेदकलाई बढुवा गर्नु भन्ने विपक्षी गोरखापत्र संस्थान धर्मपथ काठमाडौंका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं. ११)

आदेश

मा.न्या. बलराम के.सी.

१. नेपालको आन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ ।
२. म रिट निवेदक गोरखापत्र संस्थानको पाँचौं तहमा सेवा प्रवेश गरी २०४३ सालमा उप-सम्पादक सातौं तहमा स्थायी नियुक्त पाई २०४८ सालमा सह-सम्पादक आठौं तहमा बढुवा पाउन सफल भई पुनः मिति २०५४/५/५

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

मा नायव कार्यकारी सम्पादक नवौँ तहमा पदोन्नति पाई हालसम्म सोही पदमा सेवा गरिराएकोमा गोखारपत्र संस्थानको पदपूर्ति समितिले पत्रकारिता सेवा, नेपाली समूहअन्तर्गत दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदको बढुवाका लागि मिति २०६२/१२/१८ मा सूचना प्रकाशित गरी पदपूर्ति समितिले मिति २०६३/९/१ मभन्दा कनिष्ठ शिवप्रसाद भट्टराईको नाम सिफारिस गरेकोमा मैले मिति २०६३/१०/४ मा कार्यकारी अध्यक्ष तथा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष समक्ष उजुरी गरेकोमा सोउपर कारबाही नगरेकाले पुनः मैले मिति २०६३/११/२४ मा निवेदन गर्दासमेत कुनै छानविन नगरी पदपूर्ति समितिले मिति २०६३/९/१ मा गरेको सिफारिसलाई नै सञ्चालक समितिको १९ औँ बैठकले मिति २०६४/९/२४ मा मनासिव ठहर्‍याई निर्णय गरी मभन्दा कनिष्ठ व्यक्तिको नाम, प्रत्यर्थी संस्थानको पदपूर्ति समितिको सिफारिसमा बढुवा गर्ने क्रममा उम्मेदवारको ज्येष्ठता, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, सुपरिवेक्षण, शैक्षिक योग्यता भौगोलिक क्षेत्र तालिम (विदेश) समेतका आधारमा गरिनुपर्ने कर्मचारी शर्त सेवा विनियमावलीको विनियम ६२ को व्यवस्था विपरीत भएको बढुवा कानून प्रतिकूल छ ।

३. म निवेदक नवौँ तहमा मिति २०५४/५/५ मा बढुवा भएको हो भने प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईले मिति २०५६/१२/९ मा नवौँ तहमा बढुवा प्राप्त गरेको हो । मैले त्रिविको स्नातक पत्रकारितामा सेमेस्टर प्रणालीअन्तर्गत ५५ प्रतिशत पूर्णङ्गले द्वितीय श्रेणीबाट उत्तीर्ण गरेको थिएँ । विनियमावलीको विनियम ६७ (१) अन्तर्गत द्वितीय श्रेणीको अंक ९ पाउनुपर्नेमा सो बराबरको अंक प्रदान नगरीकन तृतीय श्रेणी बराबरको ८ अंकमात्र दिई मभन्दा कनिष्ठ व्यक्तिलाई बढुवा गरेको अवस्था छ । म निवेदकले नियमानुसार पाउनुपर्ने स्नातक द्वितीय श्रेणीले पाउने बराबरको अंक १ र मैले विदेश तालिमको वापत प्राप्त हुनुपर्ने डेढ (साढे एक) र ज्येष्ठता उम्मेदवारका हैसियतले विनियमको नियम ६४ (५) (ग) अनुसार पुनरावलोकन समितिले दिनसक्ने र नियमानुसार अंकसमेत जम्मा ४ अंक म निवेदकलाई नदिई करिब एक अंकभन्दा अंक म निवेदकले भन्दा विपक्षी शिवप्रसादले पाएको भनी भएको सञ्चालक समितिको निर्णय गैरकानुनी छ ।
४. यसरी म निवेदकको बढुवाका लागि आवश्यक सम्पूर्ण योग्यता निहीत भएकोमा प्रत्यर्थी पदपूर्ति समितिले मिति २०६३/९/१ मा प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईलाई दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बढुवा गर्ने भनी गरिएको सिफारिसले मेरो योग्यता तथा आन्तरिम कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई कानूनले निदृष्ट गरेको प्रक्रियाबमोजिम मूल्याङ्कन नगरी मभन्दा अयोग्य व्यक्तिलाई बढुवाका लागि सिफारिस गर्ने गरी पदपूर्ति समितिले गरेको सिफारिस तथा सो सिफारिसका आधारमा शिवप्रसाद भट्टराईलाई दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बढुवा गर्ने भनी मिति २०६४/९/२९ मा सञ्चालक समितिको बैठकबाट भएको निर्णय गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ को बढुवासम्बन्धी प्रावधान तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (२) १२ (३) (च), १३ (१) (२), १८ तथा २७ द्वारा प्रदत्त हक प्रतिकूल भएको उक्त मिति २०६४/९/२९ को त्रुटीपूर्ण र गैरकानुनी निर्णयलाई उत्प्रेषणाको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकको योग्यता र मूल्याङ्कनको आधारमा म निवेदकलाई बढुवामा सिफारिस गर्नु/गराउनु भन्ने प्रत्यर्थी सञ्चालक समिति र पदपूर्ति समितिसमेतको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
५. यसको के कसो भएको हो ? निवेदको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नसक्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४/१२/१३ को आदेश ।
६. अन्य प्रतिस्पर्धी उम्मेदवारभन्दा जेष्ठ र निमित्त चलाइसकेको मात्र आधारमा निजलाई नै बढुवा प्रयोजनका लागि उपयुक्त

ठहर गर्ने होइन । विपक्षीले आफ्नो निवेदनपत्रमा निजको बढुवा प्रयोजनका लागि निजले प्राप्त गर्ने अंक कति हो खुलाउन सक्नुभएको समेत छैन भने अर्कोतर्फ बढुवा सिफारिस गर्ने निर्णय उपमा निजले समितिसमक्ष उजुरी गरे तापनि पुनः उजुरी फिर्ता लिई त्यसै निर्णयलाई चित्त बुझाई बसेको अवस्थामा सो मितिको बढुवा सिफारिसलाई यथावत् कायम राखी बढुवा सिफारिस गर्ने गरी गरिएको निर्णय गैरकानुनी भन्नु हास्यस्पद छ । एक वर्ष अगाडि आफैले स्वीकार गरी उजुरीसमेत फिर्ता लिइबसेको अवस्थामा पुनः एक वर्षपछि आएर सोही निर्णयलाई यथावत् राख्ने गरी मिति २०६४/९/२९ मा निर्णय भएको हो, त्यसमा कुनै प्रकारको फेरबदल भएको छैन । निवेदकले त्यस सम्बन्धमा कुनै प्रकारको प्रश्न उठाउन सक्नुभएको छैन । केवल ज्येष्ठताकै आधारमा बढुवा सिफारिस हुनपर्ने भनी दावी गर्न कदापी मिल्दैन । बढुवा समिति तथा उजुरी सुन्ने सञ्चालक समितिलाई विपक्षी निवेदकलाई वा लिखितजवाफवालालाई अंक दिने वा नदिने वा कति दिने भन्ने अधिकारै नभएकोमा अनावश्यक प्रश्न थ्रिजना गरी गरिएको निवेदन खारेजभागी छ । विपक्षीको निवेदन सम्बन्धमा सञ्चालक समितिको निर्णयमा नै विनियमावलीको विनियम, ६९ (५) अनुसार भ्रूट्टा उजुरी गरेको आधारमा २ नं. कट्टा गरेको कारण नै शिवप्रसाद भट्टराईले प्राप्त गरेकोभन्दा निजको अंक कम भएकोले बढुवा समितिको सिफारिसलाई सम्बोधन गर्ने अवस्था नभएकोले सदर राख्ने निर्णय मिलको र गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०५२ तथा अन्तरिम संविधान, २०६३ विपरीत नहुँदा सदर कायम राखी प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान ऐको कार्यकारी अध्यक्ष ऐको पदपूर्ति समिति, ऐको सञ्चालक समितिको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त गोरखापत्र संस्थानका कार्यकारी अध्यक्ष ओम शर्माको लिखितजवाफ ।

७. यसमा मिति २०६३/९/१ को बढुवा सिफारिससम्बन्धी फाइल र सञ्चालक समितिको मिति २०६३/९/२९ को निर्णयसमेतको फाइल विपक्षी गोरखापत्र संस्थानको कानुनी सल्लाहकारले पेशीको दिन इजलाससमक्ष लिई आउने गरी जानकारी गराई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७/४/१६ को आदेश ।
८. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनसहितका मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन मनन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री मुक्ति प्रधानले निवेदकलाई स्नातक द्वितीय श्रेणीले पाउने बराबरको अंक, वैदेशिक तालिमवापत प्राप्त हुनुपर्ने अंक र जेष्ठ उम्मेदवारको हैषियतले विनियमको नियम ६४ (५) (ग) अनुसारको अंक नदिई प्रत्यर्थीलाई बढुवा गर्ने गरी भएको निर्णय गैरकानुनी हुँदा रिट जारी गरिपाऊँ भनी तथा प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थानको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएकी विद्वान अधिवक्ता श्री यमुना भट्टराईले सञ्चालक समितिको निर्णयउपर विनियमावलीको विनियम ६९ (५) अनुसार निवेदकले भ्रूट्टा उजुरी गरेको आधारमा २ नं. कट्टा गरेको कारण नै प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईले प्राप्त गरेकोभन्दा निजको अंक कम भएको, तालिमवापतको अंक कसैलाई नदिएकोमा बढुवा समितिको सिफारिसलाई संशोधन गर्ने अवस्था नभएकोले सदर राख्ने भनी गरेको निर्णय गैरकानुनी नहुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।
९. प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी गोरखापत्र संस्थानको पदपूर्ति समितिले संस्थानको दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदको बढुवाका लागि मिति २०६२/१२/१८ मा सूचना प्रकाशित गरी पदपूर्ति समितिले मिति २०६३/९/१ मा मभन्दा कनिष्ठ शिवप्रसाद भट्टराईको नाम सिफारिस गरिएकोले मेरो योग्यता र अन्तरिम कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनलाई कानुनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम मूल्याङ्कन नगरी गरेको सिफारिस तथा सो सिफारिसको आधार प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईलाई नै दशौँ तहमा बढुवा गर्ने भनी मिति २०६४/९/२९ मा भएको सञ्चालक समितिको निर्णय गैरकानुनी हुँदा उक्त निर्णय उल्लेखको आदेशद्वारा बदर गरी योग्यता र मूल्याङ्कनको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आधारमा म निवेदकलाई बहुवामा सिफारिस गर्नु/गराउनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा विपक्षी निवेदकको निवेदनसम्बन्धमा सञ्चालक समितिको निर्णयमा नै विनियमावलीको विनियम ६९ (५) अनुसार भूट्टा उजुरी गरेको आधारमा २ नं. कट्टा गरेको कारण नै शिवप्रसाद भट्टराईले प्राप्त गरेको अंकभन्दा निवेदकले प्राप्त गरेको अंक कम भएकोले निजले बहुवा नपाएको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने विपक्षीहरूको तर्फबाट लिखितजवाफ पर्न आएको देखिन्छ ।

१०. अब निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनसक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत बहुवासम्बन्धमा लिएका अन्य आधारहरूमा विवाद नभई बहुवा मूल्याङ्कनमा तालिमवापतको अंक नदिएको भन्ने सम्बन्धमै मात्रै विवाद उठेको देखियो । यी रिट निवेदकले वैदेशिक तालिमका लागि गोरखापत्र संस्थानबाट बेलतबी बिदा स्वीकृत गराई फ्रान्सबाट ९ महिने तालिम लिएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को नियम ६७ (३) मा “कर्मचारीलाई तालिमको अंक दिँदा एक महिना वा सोभन्दा बढी अवधिको सेवासँग सम्बन्धित विषयको सेवाकालीन तालिमवापत अंक दिइनेछ । तालिमको अंक गणना गर्दा जुन तहमा छँदा तालिमका लागि मनोनयन भएको हो सो अंक सोही तहका लागि गणना गरिनेछ । तर संस्थानको मनोनयन वा संस्थासँग स्वीकृति लिई हासिल गरेको तालिमवापतको मात्र अंक दिइनेछ” भन्ने कानुनी व्यवस्था विद्यमान रहेकोमा सोहीअनुरूप यी रिट निवेदकले गोरखापत्र संस्थानको पूर्वस्वीकृति लिई वैदेशिक तालिम लिएको देखिएकाले विनियमावलीको विनियम ६७ (३) बमोजिम यी रिट निवेदकले उक्त तालिमवापतको अंकप्राप्त गर्न सक्ने नै देखिन्छ । यी रिट निवेदकले गोरखापत्र संस्थानको स्वीकृतिप्राप्त गरी ९ महिने वैदेशिक तालिम लिएको देखिएकाले संस्थानको विनियमावलीको विनियम ६७ (१) (ग) बमोजिम उक्त सेवाकालीन तालिमवापत द्वितीय श्रेणीको १.५ अंक प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था देखिएकाले उक्त तालिमवापतको अंक जोडदा यी रिट निवेदकले सम्भाव्य उम्मेदवारहरूमध्ये सबैभन्दा बढी अंकप्राप्त गर्ने अवस्था देखिनआयो ।
११. तसर्थ, गोरखापत्र संस्थानले मिति ३०६३/९/१ मा प्रत्यर्थी शिवप्रसाद भट्टराईलाई दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बहुवा गर्ने भनी गरिएको सिफारिसबमोजिम निजलाई दशौँ तहको कार्यकारी सम्पादक पदमा बहुवा गर्ने भनी गरिएको मिति २०६४/९/२९ को सञ्चालक समितिको निर्णय गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ को विनियम ६७ (१) (ग) को विपरीत देखिएको हुँदा निवेदकको हकमा उक्त सञ्चालक समितिको मिति २०६४/९/२९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब यी रिट निवेदकलाई गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम ६७ (१) (ग) बमोजिम सेवाकालीन तालिमवापतको अंक प्रदान गरी निवेदकलाई बहुवा गर्नु भन्ने विपक्षी गोरखापत्र संस्थान धर्मपथ काठमाडौँका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । आदेश कार्यान्वयनको लागि विपक्षी गोरखापत्र संस्थानलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

इजसाल अधिकृत दीपक खरेल

कम्प्युटर टाइप गर्ने :- विपनादेवी मल्ल

इति सम्बत् २०६७ साल आश्विन १७ गते रोज १ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६४ सालको रि. नं. ०६३-WO-०४८३

विषय :- परमादेश ।

निवेदक : रुपरेखा साप्ताहिकका सम्पादक विश्वामित्र खनाल
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल टेलिभिजन, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सफा हात र हृदय नलिई सत्यतथ्य व्यहोरा लुकाई अदालतलाई गुमराहमा राख्ने नियतले अदालत प्रवेश गर्ने रिट निवेदकलाई अदालतले मद्दत गर्न नसक्ने । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ कानुनले वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट उपचार प्रदान हुन नसक्ने । यो कानुनी सामान्य सिद्धान्त हो । (प्रकरण नं.१४)
- ◆ करारबाट उत्पन्न विवाद विषयका सम्बन्धमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. १५)

आदेश

मा.न्या. बलराम के.सी.

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
२. रिट निवेदक विगत १० वर्षदेखि पत्रकारिता व्यवसायमा संलग्न सञ्चारकर्मी हुँ । सत्यतथ्य र यथार्थ कुरा विवरण प्रकाशनमा ल्याई जनतालाई सुसूचित गराउने मेरो प्रमुख दायित्व हो । म निवेदक र नेपाल टेलिभिजनको बीच मिति २०५९/२/७ मा “स्ट्रीन्जर रिपोर्टरको रूपमा संकलन तथा छायाँकन गरी पठाएको समाचार प्रसारण भएको प्रतिसमाचार रु १,०००/- का दरले पारिश्रमिक उपलब्ध गराइने छ” भनी करार गरिएको थियो । करार बमोजिमको पारिश्रमिक नेपाल टेलिभिजनबाट उपलब्ध गराइएन ।
३. नेपाल टेलिभिजनले करारबमोजिमको पारिश्रमिक उपलब्ध नगराएकोले म निवेदकले नेपाल टेलिभिजनसमक्ष मिति २०६०/४/७ मा करारबमोजिम समाचारको रकम उपलब्ध गराई पाउँ भनी निवेदन गरेकोमा मिति

२०६१/४/७ मा प्रति समाचारको रु. २००/- का दरले पारिश्रमिक भुक्तानी गरिदिनु भनी निर्णय गरेको थियो । उक्त निर्णय करार प्रतिकूल हुँदा करारअनुसारको पारिश्रमिक पाऊँ भनी नेपाल टेलिभिजनसमक्ष पुनः मिति २०६१/५/२ मा निवेदन गरेको थिएँ । सो निवेदनअनुसारको निर्णय पाऊँ भनी नेपाल टेलिभिजनसमक्ष पटक-पटक अनुरोध गर्दा कुनै वास्ता नगरेकाले मिति २०६१/५/२ मा दिएको निवेदनको प्रतिलिपि पाऊँ भनी मिति २०६४/३/२० मा निवेदन दर्ता गरी मौखिक अनुरोध गर्दासमेत सुनवाइ नभएपछि पुनः मिति २०६४/६/५ मा निवेदन दर्ता गरेको थिएँ । यसरी पटक-पटक निवेदन दर्ता गर्दासमेत निर्णय उपलब्ध नगराई सुसूचित हुने हकबाट वञ्चित गरिएको छ । विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट संवैधानिक एवं सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ७ (२) बमोजिम करारबमोजिम रिपोर्टिङ्ग गरेपश्चात् जनआन्दोलनका समाचारहरू १९४, नेपाली काँग्रेसको महाधिवेशनका १० वटा गरी २०४ वटा समाचारहरूको पारिश्रमिक नपाएको कारण साह्रै अन्यायमा परी प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको छ ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा १ र २ मा प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई सूचनाको हक (सार्वजनिक सरोकारसमेत) हुने र ऐ. ऐनको दफा ४ (१) मा प्रत्येक सार्वजनिक निकायले सूचनाको हकको सम्मान र संरक्षण गर्नुपर्ने भनी सूचनाको हकको संवैधानिक र कानुनी ग्यारेन्टीको सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ । विपक्षीहरूको मैले दिएको निवेदनमा भएको निर्णय उपलब्ध नगराउने कार्यबाट उपरोक्त संवैधानिक र कानुनी हकको ठाडो र प्रत्यक्ष उल्लंघन हुनगएको छ ।
५. मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र (UDHR) को धार १९ र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध (ICCPR) को धार १९ (२) मा सूचनाको हक समावेश गरी प्रत्येक राष्ट्रले उक्त हकको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको र उक्त अनुबन्ध नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ ले नेपाल पक्ष भएको नाताले कानूनसरह लागू हुने निर्विवाद छ ।
६. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख गरेबमोजिम म निवेदकले मिति २०६१/५/२ मा दिएको निवेदनमा भएको निर्णयको प्रतिलिपि पाऊँ भनी पहिलोपटक २०६४/३/२० मा नेपाल टेलिभिजनसमक्ष दिएको निवेदन, दोस्रोपटक मिति २०६४/६/५ मा र तेस्रोपटक मिति २०६४/६/२३ मा दिएको निवेदनअनुसार निर्णयको प्रतिलिपि नदिई संविधानप्रदत्त सूचनासम्बन्धी मौलिक हक र सोबमोजिम व्यहोर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्व पूरा नगरेकाले सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन २०६४ द्वारा प्रत्याभूत सूचनाको हकमा गम्भीर आघात पुगेको हुँदा करारबमोजिमको पारिश्रमिक पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा भएको निर्णयको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनको मिति २०६४/८/१७ को रिट निवेदन ।
७. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखितजवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नुपर्ने यस अदालतको मिति २०६४/८/१८ को आदेश ।
८. निवेदनमा उल्लेखित कथन र व्यहोराहरू मनगढन्ते, कपोकल्पित र भ्रूष्ट हुन् । निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिमको सूचना तथा निर्णयको प्रतिलिपि उपलब्ध गराइएको हुँदा रिट खारेजभागी छ । निवेदन र नेपाल टेलिभिजनबीच मिति २०५९/२/७ मा स्ट्रिन्जस रिपोर्टरको रूपमा रही नुवाकोट जिल्लामा रही कार्य गर्ने गरी सम्झौता भएको

र प्रति समाचार रु.१०००/- का दरले उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख छ । साथै, उक्त करार मिति २०५९/२/७ देखि २०५९ आषाढ मसान्तसम्म लागू हुने र म्याद थप नभए स्वतः रद्द भएको मानिनेछ भनी उल्लेख भएको र म्याद थप नभएकोले रिपोर्टरको रुपमा कार्य गर्दैआएको भन्ने रिट निवेदन लेखाई सरासर भूठो हो ।

९. मिति २०५९/२/७ को करारबमोजिम प्रति समाचार रु.१०००/- दिने भन्ने सम्झौता समाप्त भएपछि पुनः पटक-पटक सम्झौता नवीकरण गरी अन्तिम पटक मिति २०६३/३/३२ मा पुनः नवीकरण गरी मिति २०६३/४/१ देखि २०६४ आषाढ मसान्तसम्म नुवाकोट जिल्लामा रही कार्य गर्ने गरी नवीकरण गरिएको थियो । उक्त करारको बुँदा न. २ मा “स्ट्रिन्जस रिपोर्टरले संकलन तथा छायांकन गरी पठाएको समाचार नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण भएको प्रति समाचारको नियमानुसार पारिश्रमिक उपलब्ध गराउनेछ भन्ने र कार्य सन्तोषजनक नभएमा वा नेपाल टेलिभिजनको रीतविपरीत कार्य गरेमा कुनै पनि बेला करार भङ्ग गर्न सकिने उल्लेख भएको छ । करारबमोजिम विपक्षीलाई २०६४ साल असार मसान्तसम्मको पारिश्रमिक भुक्तानी गरिसकेका छौं । २०६० पौस मसान्तसम्मका लागि काठमाडौंमा नै बसी काम गर्ने गरी खटाइएको र सोवापत प्रति समाचार रु. २०० मात्र उपलब्ध गराउने निर्णय भएको र सोअनुसार पारिश्रमिक पाएका निवेदकले भूठा कुरा उल्लेख गरी दिएको निवेदन खारेजभागी छ । विपक्षीले दिएको निवेदनमा भएको निर्णय रिट निवेदन साथ पेस गरेबाट र निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराइएको हुँदा सूचनाको हक उल्लंघन भएको भन्ने रिट निवेदन लेखाई मिथ्या एवं कपोलकल्पित भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षीहरूको संयुक्त लिखितजवाफ ।
१०. नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजसालसमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुवास शर्मा, ऋषिराम घिमिरे र सन्तोसबाबु सिग्देलले रिट निवेदक र नेपाल टेलिभिजनबीच स्ट्रिन्जर रिपोर्टरको रुपमा संकलन तथा छायांकन गरी पठाएको समाचार प्रसारण भएको प्रतिसमाचार रु. १०००/- दरले पारिश्रमिक उपलब्ध गराउने गरी २०५९/२/७ मा सम्झौतासम्पन्न भएको हो । विपक्षी टेलिभिजनले प्रसारण गरेको समाचारको पारिश्रमिक उपलब्ध नगराइएकोले विपक्षीसमक्ष रिट निवेदकले पटक-पटक पारिश्रमिक पाऊँ भनी निवेदन दर्ता गर्दा पनि पारिश्रमिक उपलब्ध नगराई निवेदकलाई अन्याय गरेको छ । निवेदकले पारिश्रमिक उपलब्ध गराई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा भएको निर्णय माग गर्दा उपलब्ध नगराई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २७ र सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा १ र २ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको सूचनाको हकबाट वञ्चित गरी निवेदकमाथि अन्याय गरेको हुँदा निवेदकले पारिश्रमिक पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा भएको निर्णय उपलब्ध गराइदिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रमेश बस्नेतले निवेदक र नेपाल टेलिभिजनबीच मिति २०५९/२/७ मा भएको करारको अवधि २०५९ असार मसान्तसम्म रहेकोले सोको अवधि व्यतीत भइसकेको छ । निवेदक र नेपाल टेलिभिजनबीच मिति २०६३/३/३२ मा करार नवीकरण हुँदा मिति २०६३/४/१ देखि २०६४ असार मसान्तसम्मको लागि नवीकरण गरिएको र नवीकरण हुँदाको सम्झौतामा रु. १०००/- पारिश्रमिक प्रति समाचार उल्लेख नभई नियमानुसार पाउने भन्ने उल्लेख भएको र उल्लेख भएबमोजिमको पारिश्रमिक निवेदकलाई उपलब्ध गराइसकिएको छ । २०६० पौस मसान्तसम्मको लागि काठमाडौं नै रही समाचारदाताको रुपमा कार्य गर्ने गरी तोकिएको र सो अवस्थामा रु २००/- मात्र पारिश्रमिक पाउने भन्ने करारमा उल्लेख भएकोले सो अवधिको लागि प्रति समाचार रु. १०००/- उपलब्ध गराई पाऊँ भन्ने दावी कानुनी आधारहीन भएको र अन्य अवस्थाको पारिश्रमिक उपलब्ध

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गराइसकिएको हुँदा भूठा व्यहोराको रिट निवेदन खारेज गरिनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

११. दुवै पक्षका विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा रिट निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने हुनआयो ।
१२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकले आफू र नेपाल टेलिभिजनबीच मिति २०५९/२/७ मा स्ट्रिन्जर रिपोर्टरको रूपमा संकलन तथा छायांकन गरी पठाएको नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण भएको प्रति समाचार रु. १०००/- का दरले पारिश्रमिक उपलब्ध गराउने भनी भएको सम्झौताबमोजिमको पारिश्रमिक उपलब्ध नगराएकाले सम्झौताबमोजिमको रकम उपलब्ध गराई पाऊँ भनी पटक-पटक दिएको निवेदनमा भएको निर्णय उपलब्ध गराई पाऊँ भनी पटक-पटक निवेदन दिँदासमेत निर्णय उपलब्ध नगराएकाले सूचनाको हकको संरक्षणका लागि आफूले दिएको निवेदमा भएको निर्णय उपलब्ध गराइदिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट रिट निवेदकसँग मिति २०५९/२/७ मा भएको करारको अवधि २०५९ असार मसान्तसम्म समाप्त भएको र तत्पश्चात् पनि पटक-पटक करार गरी करारबमोजिमको रकम उपलब्ध गराएको र निवेदकले दिएको निवेदनमा भएको निर्णय निवेदकले प्राप्त गरिसकेको हुँदा रिट निवेदन दावी कानुनसम्मत नभएकाले खारेज गरिपाऊँ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।
१३. रिट निवेदक र विपक्षी नेपाल टेलिभिजनबीच नुवाकोट जिल्लामा रही स्ट्रिन्जर रिपोर्टरको रूपमा संकलन तथा छायांकन गरी पठाएको समाचार नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण भएको प्रति समाचार रु. १०००/- का दरले पारिश्रमिक उपलब्ध गराउने गरी २०५९/३/७ मा करार सम्झौता भएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन । सो सम्झौता कहिलेसम्म कायम रहने र तत्पश्चात् सो विषयमा अन्य सम्झौता भए नभएको भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदकले निवेदनमा केही उल्लेख नगरी सोही सम्झौतालाई आधार मानी सो मुताबिक पारिश्रमिक उपलब्ध नगराएकोले पारिश्रमिक उपलब्ध गराई पाऊँ भनी आफूले दिएको निवेदनमा भएको निर्णय उपलब्ध नगराएको भन्नेसम्म मात्र निवेदनमा उल्लेख भएको देखिनआयो । नेपाल टेलिभिजनको लिखितजवाफ हेर्दा मिति २०५९/२/७ मा भएको सम्झौताको अवधि २०५९ असार मसान्तसम्मका लागि भएको र मिति २०६३/३/३२ मा पुनः सम्झौता नवीरण भएकोमा मिति २०६०/९/३ को पत्रबाट यी निवेदकको मागअनुसार २०६० पौष मसान्तसम्मका लागि काठमाडौँमा रही काम गर्ने गरी जिम्मेवारी दिइएको हो । सम्झौताबमोजिमको पारिश्रमिक उपलब्ध गराइसकिएको र निवेदकले दिएको निवेदनमा भएको निर्णयको प्रतिलिपि निवेदकलाई उपलब्ध गराइसकेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा सफा हात र हृदय नलिई सत्यतथ्य व्यहोरा लुकाई अदालतलाई गुमराहमा राख्ने नियतले अदालत प्रवेश गरेको रिट निवेदकलाई अदालतले मद्दत गर्न सक्ने स्थिति देखिँदैन ।
१४. त्यसैगरी, निवेदकले आफूले मागेको सूचना विपक्षीले नदिएकाले सूचनाको हकमा आघात पुगेको हुँदा उपचार पाऊँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा कसैले आफूले मागेको सूचना कुनै अधिकारीले उपलब्ध नगराएमा वा सूचना दिन अस्वीकार गरेमा प्रमुखसमक्ष उजुरी दिनसक्ने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा ९ मा गरेको छ । साथै, त्यसरी प्रमुखसमक्ष उजुरी दिँदा निजले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले राष्ट्रिय सूचना आयोगसमक्ष पुनरावेदन दिन सक्ने व्यवस्था ऐ. ऐनको दफा १० ले गरेको देखिन्छ । उल्लेखित कानुनी व्यवस्था भएको सन्दर्भमा रिट निवेदक विश्वाभिन्न खनालले ती

व्यवस्थाहरूको अवलम्बन नगरी प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएको देखिन्छ । यसरी कानूनले वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट उपचार प्रदान हुन सक्दैन । यो कानुनी सामान्य सिद्धान्त नै हो । तसर्थ वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी आएको प्रस्तुत रिटबाट निवेदक विश्वामित्र खनालो मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन ।

१५. अर्कोतर्फ निवेदकले उठाएको विषय निवेदक र विपक्षी नेपाल टेलिभिजनबीच भएको करारबाट उत्पन्न विवाद देखिनाले त्यस्तो विवादमा असाधारण अधिकार क्षेत्र आकर्षित हुने नभई रिट निवेदकले करार सम्झौताबमोजिम अन्य वैकल्पिक मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । करारबाट उत्पन्न विवाद विषयका सम्बन्धमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन नसक्ने भन्ने मान्य सिद्धान्तसमेतका आधारमा रिट निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियम बमोजिम बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

इजलास अधिकृत :- उपेन्द्रप्रसाद गौतम

कम्प्यूटर गर्ने :- विपनादेवी मल्ल

इति सम्बत् २०६७ साल श्रावण २४ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प., २०६५, अंक ७, निर्णय नं. ७९८७,
पृष्ठ नं. ८२३, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाझी
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
सम्बत् २०६३ सालको रिट नं : ७२३
आदेश मिति : २०६५/५/१६/२

विषय : परमादेश ।

निवेदक : जनहित संरक्षण मञ्च (प्रो.पब्लिक) तथा आफ्नो हकमा समेत अधिवक्ता राजुप्रसाद चापागाईसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवारसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ महिलालाई यौन एवं भोग्यवस्तुको रूपमा प्रस्तुत गरिने विज्ञापनको प्रकाशन, प्रसारणका कारण यौन हिंसाको सम्भावनालाई मध्यनजर राख्दा यस्ता अमैत्री लैङ्गिक विज्ञापनबाट महिलाको संरक्षणमा सघाउ पुग्न नजाने ।
- ◆ यौनवस्तुको रूपमा अर्धनग्न, अशिलल एवं अमैत्री विज्ञापनको प्रकाशन एवं प्रसारणबाट महिलाहरूको आत्म-सम्मानमा चोट पुग्न जाने र हिंसाका शिकार बन्नसक्ने खतरालाई गैरजिम्मेवार बन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ कस्ता विषयवस्तुले साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने भन्ने कुराहरूको निश्चित मापदण्ड नभए तापनि त्यस्ता निश्चित विषयमा एबचक्रभतभच बनाई लागू गर्न नसकिने भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२०)
- ◆ उत्पादित वस्तुको सेवा विस्तारको लागि विज्ञापन गरी सोमार्फत् महिलाहरूको अवहेलना हुने वा आपसी सद्भाव र सामञ्जस्यतामा खलल पुग्नेजस्ता सन्देश प्रवाह हुने अवस्था सिर्जना हुने प्रकारको विज्ञापनहरू प्रकाशन प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउनुपर्ने हुँदा यस्ता विषयवस्तुहरू ऐन-कानूनको विरुद्धमा भए नभएका सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्ने संयन्त्र हुनु निश्चय नै सरकारको जनताप्रतिको जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वभित्र पर्ने । (प्रकरण नं.२१)
- ◆ लैङ्गिक न्यायसम्बन्धी निश्चित मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्ने मापदण्डको परिपालना भए नभएका अनुगमन गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्नु/गराउनु, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अनुरूप विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गरी लैङ्गिक मैत्री विज्ञापन सम्बन्धमा रहेका कमी-कमजोरी हटाई लैङ्गिक मैत्री बनाउने सम्बन्धमा सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत संघ-संस्था, सरकारी निकायका प्रतिनिधि एवं

लैङ्गिक न्याय एवं मानवअधिकारका क्षेत्रमा काम गर्ने संघ-संस्थासमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी समिति गठन गर्नु भनी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने । (प्रकरण नं.२४)

आदेश

मा.न्या.मीनबहादुर रायमाभी

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।
- निवेदक संस्था जनहीत संरक्षण मञ्च समाजमा विद्यमान लैङ्गिक अन्यायका विरुद्ध स्थापनाकालदेखि नै निरन्तररूपमा लड्ने क्रममा मञ्चले सार्वजनिक सरोकारको विवादलाई एउटा महत्वपूर्ण साधनको रूपमा लिएको छ । लैङ्गिक विभेदको रूपमा विद्यमान रहेको सामाजिक समस्यालाई निराकरण गर्ने सन्दर्भमा राज्यको चौथो अंगको रूपमा चिनिने सञ्चारजगतको भूमिका गहन हुँदाहुँदै सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण हुने व्यावसायिक विज्ञापनहरूका कारण समाजमा विद्यमान अन्याय प्रोत्साहित हुँदै गएकोले यसलाई लैङ्गिक मैत्री (Gender Friendly) बनाई लैङ्गिक न्यायको क्षेत्रमा आम-सञ्चारको सकारात्मक भूमिकाको प्रबर्द्धन गर्ने विषय आफैँमा सार्वजनिक सरोकार र महत्व रहेको छ ।
- नेपाली महिला वर्ग चीरकालदेखि नै पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाबाट परिपोषित चरम आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, शैक्षिक विभेद र शोषणबाट आक्रान्त बन्दैआएको वास्तविकतालाई कसैले पनि नकार्न सक्दैन । समाजमा लैङ्गिक समानता कायम गर्नुपर्ने कुरालाई प्राथमिकता साथ संवैधानिक व्यवस्था गरिदै आएको तथा महिलाविरुद्ध सबैखाले भेदभावहरूको उन्मूलन गर्ने उद्देश्यले ग्रहण गरिएको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि (CEDAW) १९७९ लाई अनुमोदन गरी लैङ्गिक न्यायको हकलाई संवैधानिक मान्यता दिएको छ । यस्तो संवैधानिक मान्यताप्राप्त विषयलाई आम-सञ्चारका विद्युतीय वा छापाका माध्यमहरू संवेदनशील बन्न सकेको पाइँदैन । नेपाल टेलिभिजनलगायतका जिम्मवार आम-सञ्चारका माध्यमहरू व्यापारिक उद्देश्य परिपूर्ति गर्नको लागि निर्माण गरिएका लैङ्गिक असंवेदनशील व्यवसायिक विज्ञापनहरू प्रसारण गर्न र छाप्ने माध्यमका रूपमा विकास हुँदै गइरहेका छन् । आम-सञ्चारका माध्यमलाई लैङ्गिक मैत्री बनाई समाजमा महिलाविरुद्ध विद्यमान रहका कुरिती, कुसंस्कार र गलत सामाजिक धारणाहरू हटाउन सकारात्मक भूमिका खेल्नेतर्फ प्रेरित गर्नको लागि आवश्यक विधायिकी एवं नीतिगत उपायहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने स्वयं सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयजस्ता निकायहरूसमेत संवेदनशील भएको देखिँदैन । आफूसमक्ष स्वीकृतिका लागि आएको व्यापारिक विज्ञापनलाई लैङ्गिक मैत्री छ/छैन भनेर परीक्षण गरेपछि मात्रै स्वीकृति दिनेखालको पद्धति विकास गर्न सकेको पाइँदैन । कुन विज्ञापनलाई स्वीकृति दिने, नदिने, कस्तो विज्ञापन लैङ्गिक संवेदनशील वा असंवेदनशील हुन् भन्ने कुराको वस्तुनिष्ट ढङ्गबाट परीक्षण गर्नको लागि आवश्यक मापदण्ड नीति-नियम र संयन्त्रको अभाव देखिन्छ । कतिपय व्यापारिक एवं व्यवसायिक प्रतिष्ठान र समूहहरूले व्यापारिक विज्ञापनमार्फत् महिलालाई यौनवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गर्नु (Projection of women as sex object) महिलाहरू भोग्यवस्तु हुन् भन्ने ढङ्गको सन्देशप्रवाह गर्ने (Co-modification of Women) पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाले थोपरेका महिलाका परम्परागत भूमिका (Stereotypical roles) मा सीमित पार्न प्रचार-प्रसार गर्ने गरेको पाइन्छ । विवाहमा दाइजो दिन प्रोत्साहन गर्ने KONKA टेलिभिजनको विज्ञापन, Family ब्राण्डको तोरीको तेल खरिद गर्न आग्रह

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

गर्ने प्रसारण भइरहेका छन्। टेलिभिजनजस्ता आम-सञ्चारको माध्यमबाट प्रसारण भइरहेको यती कार्पेटको विज्ञापन, भीम ग्लास क्लिनरको विज्ञापन, जगदम्बा स्टीलको विज्ञापनहरूबाट महिलाविरुद्धका सामाजिक विभेद र शोषणलाई नै मान्यता र प्रश्रय दिने गरी प्रचार-प्रसार गरिरहेका छन्। प्रायःजसो रक्सी, चुरोट, साबुन, स्याम्पू र अन्य श्रृंगारका सामानहरूसम्बन्धी छापामाध्यममा आउने गरेका विज्ञापनहरू एवं होडिङ्ग बोर्डहरूमा अशिलल, अर्धनग्न अवस्थामा महिलाका तस्वीर प्रयोग गरी तीनको व्यापार प्रवर्द्धनमा महिलालाई साधनको रूपमा प्रस्तुत गरी युवापुस्तालाई त्यस्ता पदार्थको प्रयोगमा प्रोत्साहन गरेको देखिन्छ। सरकारको जिम्मेवार निकायबाट लैङ्गिक असंवेदनशील विज्ञापनहरूलाई नियन्त्रण र नियमित गरी आम-सञ्चारका माध्यमलाई लैङ्गिक संवेदनशील बनाउनेतर्फ कुनै प्रयत्न हुन नसकी पूर्ण दण्डहीनताको स्थिति छ। समाजप्रतिको व्यावसायिक दायित्व (Corporate social responsibility) को कुरा कागजमा मात्रै सीमित छ। महिलाहरूलाई व्यापार प्रवर्द्धनको माध्यमको रूपमा प्रस्तुत गरिने विज्ञापनको प्रसारण र प्रकाशनले महिलाप्रतिको हिंसा वृद्धि र हेर्ने दृष्टिकोणमा समेत दूरगामी असर पार्दछ। निवेदक संस्थाले २०५९/१२/१४ मा धारा तेल, सुपर ओके साबुन, निधी चिया, ट्विल लुगा धूने सर्फको विज्ञापन रोक्न सम्बन्धमा नेपाल टेलिभिजनलाई पत्राचार गरिएको तथा २०६०/१२/१६ मा KONKA टेलिभिजनको विज्ञापन, २०५९/४/२० मा सर्वोत्तम लिटो २०५९/१२/१४ मा टु पीएम नुडल्स, २०५९/१२/२१ मा जो जो चाउचाउसम्बन्धी भ्रामक विज्ञापन प्रसारण, २०६०/५/२६ मा भ्रामक सन्देश भएका मदिरालगायतका होडिङ्ग बोर्ड हटाउने सम्बन्धमा ध्यानाकर्षण गराउँदै पत्राचार गरिएकोमा सावजनिक हकहीतको संरक्षण गर्नेतर्फ कुनै पहल नभएका कारण नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन दायर गरिएको छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा १ मा लिङ्गको आधारमा कुनै प्रकारको भेदभाव नगरिने, महिलाको संरक्षण र विकासको लागि राज्यले कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने तथा धारा २० मा महिलाको हक भनी मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ। लैङ्गिक असंवेदनशील विज्ञापनहरूको प्रसारण र प्रकाशनलाई रोकी आम-सञ्चारको माध्यमहरूलाई लैङ्गिक मैत्री बनाउनु आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने विषय विपक्षीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दायित्वको विषय पनि भएको र CEDAW १९७९ लाई नेपालले अनुमादन गरिसकेको र त्यसको प्रावधानहरूले समेत राज्यको दायित्वको किटान गरेको छ। व्यावसायिक विज्ञापनहरूलाई नियमित र नियन्त्रित गर्ने राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा (४) मा बिना इजाजत कुनै पनि सामग्री प्रसारण गर्न बन्देज लगाएको छ भने दफा १५ ले अश्लीलखालका विज्ञापन प्रसारण गर्न रोक लगाउन र दफा १६ (ग) ले सामाजिक मर्यादामा आँच आउने कार्यक्रम प्रसारण गर्न नहुने भन्ने व्यवस्था गरेको छ। छपाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (ड) ले सर्वसाधारणको सदाचार, नैतिकता र सार्वजनिक मर्यादाविपरीतको सामग्रीहरू छापन नपाइने व्यवस्था गरेको छ भने प्रेस काउन्सिल ऐन, २०४८ ले पत्रकारिता पेसालाई मर्यादित र स्वच्छ बनाउनका लागि काउन्सिलको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यी कानुनी व्यवस्थाले विज्ञापन जगतलाई लैङ्गिक मैत्री बनाउन आवश्यक पर्ने कानून पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन। सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले २०५९ सालमा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा दीर्घकालीन नीति तर्जुमा गरी लागू गरे तापनि ती नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हालसम्म भएको छैन। नीतिगत व्यवस्था भए तापनि व्यवहारमा लागू नगर्दा महिलाहरूलाई विलासिताका वस्तु एवं अन्य भोग्य वस्तुहरूको रूपमा प्रस्तुत गरी विज्ञापन प्रसारण प्रकाशन भइरहँदा विपक्षी निकायहरू मौन बसेको अवस्था

छ । विज्ञापन एजेन्सीहरू, विज्ञापनदाताहरू, प्रसारणकर्ता तथा प्रकाशन संस्थाहरूका कानुनी कर्तव्य तथा दायित्व परिभाषित गर्ने कानूनको अभाव देखिएको छ । समाजमा रहेका लैङ्गिक न्यायलगायतको सार्वजनिक हकहीतमा पुगिरेहेको क्षतिलाई रोकी न्यायपूर्ण समाजको लागि निम्न आदेशहरू जारी गरिपाउँ ।

५. व्यावसायिक विज्ञापनहरू लैङ्गिक संवेदनशील भए नभएको बारे परीक्षण गरेपछि लैङ्गिक मैत्री भएमात्र स्वीकृति दिने लैङ्गिक मैत्री हो वा होइन भन्ने परीक्षण गर्नका लागि संवैधानिक एवं अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी प्रावधानअनुरूप निश्चित नियम, मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्नु तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नु, लैङ्गिक न्यायको उद्देश्य हासिल गर्नका लागि व्यावसायिक विज्ञापन तथा कार्यक्रमहरूलाई नियमित र नियन्त्रित गर्न सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अनुरूप विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गर्नु/गराउनु, विद्यमान कमी-कमजोरीहरूको पहिचान गरी आवश्यक सुझाव दिन आम-सञ्चार क्षेत्र, उद्योग वाणिज्य क्षेत्र, लैङ्गिक न्याय एवं मानवअधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत संघ-संस्था एवं सरकारी निकायका प्रतिनिधिसमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी उच्चस्तरीय विशेषज्ञ समिति गठन गरी उक्त समितिद्वारा सिफारिस गरिएको सुझावहरूको कार्यान्वयनका लागि समेत परमादेशलगायतका आवश्यक आदेशहरू जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताका कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? लिखितजवाफ लिई आफैँ वा आफ्ना प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी विपक्षी नेपाल टेलिभिजनसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखितजवाफ आए वा अवधि नाघेपछि पेस गर्नु । प्रस्तुत विषयवस्तुलाई मध्यनजर राखी अग्राधिकार साथ सुनवाई गर्ने गरी पेसीमा चढाउनु भन्ने २०६३/१०/२८को यस अदालतको आदेश ।
७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, प्रचलित कानून एवं नीति तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका सामान्य मागदर्शनका आधारमा लैङ्गिक न्याय, बालन्याय एवं आम उपभोक्ताको हकहीत प्रबर्द्धन गर्नसमेतका विषयतर्फ वर्तमान लोकतान्त्रिक सरकार कटिबद्ध छ र सोहीअनुरूप नेपाल सरकारका काम-कारवाहीहरूसमेत निर्देशित भइरहेको हुँदा निवेदकले निवेदन दायर गर्नुपर्ने औचित्य देखिंदैन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयतर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ ।
८. लैङ्गिक न्यायको प्रश्नमा नेपाल सरकार अत्यन्त संवेदनशील रहेको र लैङ्गिक न्याय र लैङ्गिक मैत्री कानून बनाउने विषय सरकारको प्राथमिकताको विषय रहेको छ । लैङ्गिक न्यायपूर्ण समाजको सिर्जनाका लागि उल्लेख्य उपलब्धी भइसकेका छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६३ नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६३ लगायत विभिन्न कानुनी व्यवस्था भएका छन् । प्रतिनिधिसभाबाट २०६३ जेष्ठमा राज्य संयन्त्रमा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गर्ने गरी भएको घोषणा लगायत भविष्यमा पनि लैङ्गिक समानता कायम गर्न सरकार सदैव अग्रसर रहँदैआएको छ । जहाँसम्म सञ्चारमाध्यमबाट प्रकाशित हुने विज्ञापनहरू लैङ्गिक मैत्री नभएको भन्ने निवेदकहरूको जिकिर छ, त्यस्तो सम्पूर्ण विज्ञापन लैङ्गिक मैत्री भए वा नभएको ठहर गर्ने अधिकारी निवेदकहरू नरहेको र कसैलाई कुन विज्ञापन र प्रचार समग्री लैङ्गिक मैत्री नभएको भन्ने लाग्दैन सो विषय

लैङ्गिक मैत्री नभएको ठहर गरी नियन्त्रण गर्न सकिने होइन । वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने उत्पादकहरूले कानूनको अधीनमा रही आफ्नो उत्पादन प्रचार-प्रसार गर्न पाउने नैसर्गिक अधिकार कसैलाई कुनै कुरा आत्मनिष्ठरूपमा लैङ्गिक मैत्री नभएको भन्ने लाग्दैन कृष्णत वा नियन्त्रण हुनसक्ने विषय नहुने हुँदा बिनाआधार एकपक्षीय ढङ्गबाट लैङ्गिक मैत्रीपूर्ण नभएको भनी दायर भएको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ ।

९. यस मन्त्रालयले गर्नुपर्ने कुनै काम नगरेको वा नगर्नुपर्ने काम गरेको कारणबाट निजको मौलिक हक वा संवैधानिक वा कानुनी हकमा आघात पुगेको छ भनी खुलाउन सकेको देखिन्न । निवेदन व्यहोरा मनोगत हुँदा संविधानको धारा १०७ (२) आर्कषित हुन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयका तर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ ।
१०. सञ्चार संस्थान ऐन, २०२८ अन्तर्गत गठिन नेपाल टेलिभिजन स्वतन्त्ररूपमा कार्यक्रम निर्माण र प्रसारण गर्ने गरेको भए तापनि सार्वजनिक नीति र नैतिकताको सिद्धान्त प्रतिकूल नहुने गरी कार्यक्रम उत्पादन, निर्माण प्रसारण गर्ने गरेका छ । यसले प्रसारण गर्ने विज्ञापनहरू नेपाल सरकारको केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिले जाँच गरी सम्बन्धित मिडिया प्रा.लि. (विज्ञापन एजेन्सी) ले नेपाल सरकारलाई राजश्व दाखिला गरी इजाजतप्राप्त गरेपछि मात्र यस संस्थाले उक्त विज्ञापन प्रसारण गर्ने गर्दछ । यस संस्थाले महिलाविरुद्धको सबैखाले भेदभावहरूको उन्मूलन गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि (CEDAW) १९७९ लगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौता तथा राष्ट्रिय नीति एवं कानूनलाई आफ्नो तर्फबाट पूर्ण सम्मान गरेको छ । सार्वजनिक हितका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा कार्यक्रमको निर्माण उत्पादन र प्रसारण गर्ने गरेको छ । निवेदकले अन्य मिडिया हाउसलाई विपक्षी नबनाई नेपाल टेलिभिजनलाई मात्र विपक्षी बनाई पूर्वाग्रही तवरले निवेदन दायर गरिएको छ । सार्वजनिक प्रसारण मिडियाको रूपमा रहेको यस संस्थाले उत्तरदायी ढङ्गले कार्यक्रम प्रसारण गर्दै आफ्नो सम्पूर्ण खर्च व्यावसायिक प्रतिस्पर्धा गरी कमाउनुपर्ने हुनाले आफ्नो काम-कारवाही इमान्दारी र सतर्कतापूर्वक गर्दै आइरहेको छ । नेपाल सरकारको केन्द्रीय चलचित्र जाँच समितिबाट इजाजतप्राप्त विज्ञापनहरू मात्र प्रसारण गर्न गरेको स्थित हुँदा निवेदनमा उल्लिखित विषयवस्तुको उल्लंघन नेपाल टेलिभिजनले नगरेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल टेलिभिजनतर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफ ।
११. प्रेस काउन्सिल नेपालले सुरक्षित पत्रकारिताको प्रवर्द्धन र विकासको साथै आचारसंहिता पालन भए/नभएको सम्बन्धमा यथोचित निगरानी गर्दैआएको तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ प्रचलित कानून एवं नीति तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका सामान्य मार्गदर्शनका आधारमा लैङ्गिक न्याय, बाल न्याय एवं उपभोक्ताको हकहित प्रवर्द्धन गर्नेसमेतका विषयहरूतर्फ वर्तमान लोकतान्त्रिक नेपाल सरकार कटीवद्ध भएको र सोहीअनुरूप नेपाल सरकारका काम-कारवाहीहरूसमेत निर्देशित भइरहेको हुँदा निवेदन दायर गर्नुपर्ने औचित्य नदेखिँदा निवेदन खारेजे गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रेस काउन्सिल नेपालका तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफ ।
१२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ प्रचलित कानून एवं नीति तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्रत्याभूत गरिएका सामान्य मार्गदर्शनका आधारमा लैङ्गिक न्याय, बाल न्याय एवं आम-उपभोक्ताका हकहित प्रवर्द्धन गर्नेसमेतका विषयतर्फ वर्तमान सरकार कटीवद्ध छ र सोहीअनुरूप नेपाल सरकारको काम-कारवाहीहरू निर्देशित भइरहने हुँदा प्रस्तुत निवेदनको औचित्य नदेखिँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना विभागको तर्फबाट पेस

भएको लिखितजवाफ ।

१३. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रकाशमणि शर्मा, श्री रमा पन्त खरेल, श्री कविता पाण्डे, श्री शर्मिला श्रेष्ठले लैङ्गिक विभेदको रूपमा विद्यमान रहेको सामाजिक समस्यालाई निराकरण गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व भएका सञ्चारजगत्ले महिला विभेदलाई प्रश्रय हुने किसिमबाट विज्ञापन प्रचार-प्रसार तथा प्रकाशन गरेको कुरा विभिन्न तथ्यहरूले पुष्टी गरेको अवस्था छ । नितान्त व्यापारिक स्वार्थ पूरा गर्नका लागि निर्माण गरिएका लैङ्गिक अमैत्री व्यावसायिक विज्ञापनहरू निर्वाधरूपमा प्रचार-प्रसार भइरहेकोतर्फ विपक्षी निकायको ध्यान पुग्नसकेको छैन । आफैँ समक्ष स्वीकृतिका लागि आएको व्यापारिक विज्ञापनलाई लैङ्गिक मैत्री छ वा छैन भनेर परीक्षण गरेपछि मात्र प्रचार-प्रसारका लागि स्वीकृति दिनुपर्ने पद्धतिको विकास भएको पाईँदैन । महिलाविरुद्ध समाजमा रहेका कुरीति, कुसंस्कार र गलत सामाजिक धारणा हटाउनुको बदला ती धारणाहरूलाई प्रोत्साहित हुनेखालका विज्ञापनहरू प्रचार गरिएको अवस्था छ । महिलाविरुद्ध भएको पक्षपातपूर्ण व्यवहारलाई निर्मूल गर्ने कानुनी तथा सवैधानिक व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले निरन्तरता दिइरहेको एवं नेपाल सरकारले अनुमोदन गरिसकेको महिलाविरुद्धका सबैखाले भेदभावहरूको उन्मूलन गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि (CEDAW), १९७९ ले व्यवस्था गरेको प्रावधानविपरीत रक्सी, चुरोट, साबुन, स्याम्पू र अन्य श्रृंगारका सामानहरूको विज्ञापन तथा होडिङ्ग बोर्डहरूमा अश्लील, अर्धनग्न अवस्थामा महिलाको तस्वीर प्रयोग गरी महिलालाई भोग्यवस्तुको रूपमा व्यापार प्रवर्द्धन गर्न साधन बनाइएको छ । यस्तो अवस्थामा जिम्मेवार विपक्ष निकायहरूबाट लैङ्गिक अमैत्री विज्ञापनहरूलाई नियन्त्रण र नियमित गर्नेतर्फ कुनै पहल गरिएको अवस्था छैन । महिलाहरूलाई प्रयोग गरी धारा तेल, सुपर ओके साबुन, निधि चिया, ट्विबल लुगा धूने सर्फको अमैत्री विज्ञापन प्रचार-प्रसार भएतर्फ नेपाल टेलिभिजनलाई जानकारी गराइएको तथा पुनः KONKA टेलिभिजनको विज्ञापन सामग्री बन्द गर्न सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई पत्राचार गरिएकोमा विपक्षीहरूबाट कुनै सकारात्मक जवाफ आएको अवस्था छैन । जुन कुरा विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट समेत पुष्टि भएको छ । प्रेस स्वतन्त्रताको नाउँमा महिलाविरुद्धका सामाजिक विकृतिलाई बढावा दिनेखालका विज्ञापनहरूलाई रोक्ने काम विपक्षी निकायबाट नभएको अवस्था यस्ता विकृतिजन्य कार्यले निरन्तरता पाउने स्थिति रहनसक्ने खतरा हुँदा विपक्षी निकायहरूलाई उत्तरदायी बनाउन न्यायिक आदेश हुने एकमात्र विकल्प रहको छ । आम-सञ्चारका माध्यमहरूलाई लैङ्गिक मैत्री बनाई समाजमा रहेको विकृति तथा विसंगतिको अन्त गर्ने सन्दर्भमा निश्चित नियम, मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्नु तथा परिपालन भए/नभएको सन्दर्भमा अनुगमनको व्यवस्था मिलाउनु भन्ने तथा व्यावसायिक विज्ञापनहरूलाई नियमित र नियन्त्रित गर्न सेन्सर बोर्डको गठन गर्नु भन्ने एवं लैङ्गिक न्याय क्षेत्रको काम गर्ने संघ-संस्था एवं सरकारी निकायका प्रतिनिधिसमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी विशेषज्ञ समिति गठन गरी सिफारिस गरिएका सुझावहरू कार्यान्वयन गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।
१४. विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री ब्रजेश प्याकुरेलले आम-सञ्चारका माध्यमद्वारा गरिने विज्ञापनमा महिलाहरूको प्रयोग लैङ्गिक मैत्री नभएको भन्ने निवेदन जिकिरमा कुनै आधार प्रस्तुत गरिएको छैन । कस्तो अवस्थामा लैङ्गिक मैत्री मानिने हो भन्ने विषय निवेदकलाई आफूखुसी परिभाषा गर्ने अधिकार छैन । महिलाहरूले विज्ञापन नै गर्न नपाउने भन्ने उनीहरूका व्यवसायमाथि

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

नै दखल पर्ने अवस्था आउन सक्ने हुन्छ। कुनै हदसम्मलाई लैङ्गिक मैत्री मान्ने र कुनै हदसम्मलाई नमान्ने भन्ने मापदण्ड ताक्ने आधार छैन। व्यवसायको विज्ञापन प्रचार-प्रसार गर्दा शिष्टाचारपूर्वक गरिनुपर्नेतर्फ विद्यमान नीति-नियमको पालना भए/नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने निकायबाटै अनुगमन भइरहेको सन्दर्भमा मागबमोजिमका आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्नेसमेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

१५. उपरोक्त विद्वान् कानून व्यवसायीहरूका बहस सुनी निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निणयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।
१६. निर्णयतर्फ विचार गर्दा व्यावसायिक विज्ञापनहरूको प्रसारण तथा प्रकाशन गर्दा महिलाको प्रयोग गरी लैङ्गिक न्यायपूर्ण समाजको हकहितमा असर पुग्नेखालका लैङ्गिक अमैत्री विज्ञापनहरूलाई रोकी व्यावसायिक विज्ञापनहरूलाई लैङ्गिक मैत्री भए नभएको परीक्षण गरी प्रसारणको इजाजत दिनुपर्नेमा विपक्षी निकायहरूबाट सोको परिपालना नगरिएको, महिलालाई अमर्यादित र अश्लील ढङ्गबाट यौन तथा भोग्यवस्तुको रूपमा प्रस्तुत गर्न एवं पितृसत्तात्मक सोच र सामाजिक संरचनाअनुरूपका सामाजिक मूल्य, मान्यता र लैङ्गिक भूमिकालाई प्रश्रय दिने कार्यलाई दण्डित गर्न एवं सञ्चारजगतलाई लैङ्गिक मैत्री बनाई लैङ्गिक न्यायको उद्देश्य हासिल गर्न, व्यावसायिक विज्ञापनहरूलाई नियमित र नियन्त्रित गर्न सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अनुरूप विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गर्न, समाजमा विद्यमान लैङ्गिक विकृति र विसंगतीको अन्त गर्न विशेषज्ञ समिति गठन गरी उक्त समितिले सिफारिस गरेको सभाबहसको कार्यान्वयनका लागि परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य माग रहेको पाइयो।
१७. व्यापारिक दृष्टिकोणबाट उत्पादित वस्तु तथा सेवा विस्तारको क्रममा उत्पादक कम्पनी वा संस्थाले आफ्नो उत्पादित वस्तुका बिक्री वितरणको सन्दर्भमा गरिएका विज्ञापनमा महिलाहरूको प्रयोग हुने गरेको र ती विज्ञापनका विषयहरूले महिलाहरूलाई अश्लील तौरतरिकाबाट यौन तथा भोग्यवस्तुको रूपमा प्रयोग गरी महिलाहरूको सामाजिक मूल्य-मान्यतामा नराम्रो असर पारेको भन्ने निवेदन जिकिरको सन्दर्भमा विपक्षी नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायबाट प्रेषित लिखितजवाफ व्यहोरामा निवेदकले उठाएको संवेदनशील विषयमा विद्यमान कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारिताका लागि कार्य भइरहेको भन्ने केही देखिनआएन। प्रकाशन तथा प्रसारणसँग अभ्ग निकट सम्बन्ध रहने सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट लैङ्गिक न्याय प्रवर्द्धन गर्नेसमेतको विषयमा लोकतान्त्रिक सरकार कटीबद्ध रहेको भन्ने लिखितजवाफ व्यहोराबाट क्रियाविनाको कटिवद्धतासम्म व्यक्त गरेको पाइयो।
१८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन तथा सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिकमाथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग जातजाति, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव नगरिने भन्ने र उपधारा (२) को संवैधानिक व्यवस्था एवं राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, जातजाति लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्नेछन् तर महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी वा किसान, मजदूर वा आर्थिक सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था र साथै उपधारा

(३) मा रहको संवैधानिक व्यवस्थाले महिलाहरूको हकमा कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने प्रावधान रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी, महिला भएकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव गरिने छैन भन्ने धारा ३० मा महिलाको हकसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था गरी महिलाहरूलाई सामाजिक संरक्षणको हिसाबले विशेष स्थान दिएको पाइन्छ।

१९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा गरिएको संवैधानिक व्यवस्थाबाट महिलालाई कानूनको समान संरक्षण, महिलाका संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने र महिला भएकै कारण कुनै प्रकारको भेदभाव गर्न नपाइने गरी संविधानले महिलालाई संरक्षण प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले आफ्ना निवेदनमा उठाएजस्तो गरी महिलालाई यौनवस्तुको रूपमा, भोग्यवस्तुको रूपमा, अर्धनग्न अश्लील एवं अमैत्री विज्ञापनको प्रकाशन र प्रसारणबाट महिलाहरूको आत्मसम्मानमा चोट नपुग्ने मान्नु निश्चय सकिन्छ। अन्तरिम संविधानका धारा १३ (३) ले महिलाका सम्बन्धमा पनि संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासका लागि कानून बनाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ। महिलालाई यौन एवं भोग्यवस्तुको रूपमा प्रस्तुत गरिने विज्ञापनको प्रकाशन, प्रसारणका कारण यौन हिंसाको सम्भावनालाई मध्यनजर राख्दै यस्ता अमैत्री लैङ्गिक विज्ञापनबाटै महिलाका संरक्षणमा निश्चय नै सघाउ पुग्न जाँदैन। यौनवस्तुको रूपमा अर्धनग्न अश्लील एवं अमैत्री विज्ञापनको प्रकाशन एवं प्रसारणबाट महिलाहरूको आत्मसम्मानमा चोट पुग्न जाने र हिंसाका शिकार बन्न सक्ने खतरालाई गैरजिम्मेवार बन्न मिल्दैन। महिला समावेश गरिएको विज्ञापन केही अश्लील एवं लैङ्गिक अमैत्रीता बन्न पुगेका छैनन्? महिलाको सम्मानमा कहिले कतै चोट त पुग्न गएको छैन त्यसतर्फ सचेत रहनुपर्ने हुन्छ।
२०. विभिन्न जातजाति धर्म वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरूबीच वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने कुराहरू किताब वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न नपाइने भनी छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी एने २०४८ को दफा १४ (घ) (ङ) मा प्रकाशनमा प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। आम-सञ्चारका माध्यमले लैङ्गिक संवेदनशीलतातर्फ ध्यान नदिई उत्पादित वस्तु वा सेवाको प्रचार-प्रसार गर्दा त्यस प्रसारित विज्ञापनबाट महिलाविरुद्धको हिंसाको प्रमुख कारकका रूपमा रहेको दाइजो प्रथालाई प्रश्रय दिइरहेको, सडकपेटीमा रहेका होडिङ्गबोर्डहरूमा अर्धनग्न महिलाको तस्वीर प्रयोग गरी मदिराको प्रचार-प्रसार गरेको भन्नेजस्ता कुराहरू निश्चय नै माथि उल्लिखित महिलासम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था तथा उक्त छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनको कानुनी व्यवस्थाले साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने तथा सामाजिक मर्यादामा आघात पुग्न जानेजस्ता कुराहरू प्रकाशन गर्नु प्रतिबन्ध लगाउने विषयान्तर्गत नै पनि पर्न सक्ने अवस्था रहनसक्छ। कस्ता विषयवस्तुले साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने भन्ने कुराहरूका निश्चित मापदण्ड नभए तापनि त्यस्ता निश्चित विषयमा Parameter बनाई लागू गर्न सकिने भन्न मिल्ने हुँदैन।
२१. राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा ११ (ख) मा कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा प्रसारण संस्थाले कुनै कार्यक्रमको उत्पादन तथा प्रसारण गर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त सबै जाति, भाषा, वर्ग, क्षेत्र तथा धार्मिक सम्प्रदायबीच समानता, आपसी सद्भावना र सामाजिकस्यता अभिवृद्धि गर्ने किसिमका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको र अन्य कुराको अतिरिक्त अश्लील किसिमका समग्रीहरू, जनमानसमा अस्वभाविक भय तथा आतंक पैदा गर्ने प्रकृतिका कुराहरू तथा कुनै पनि जाति भाषा, धर्म र संस्कृतिलाई अपव्याख्या,

अवहेलना, अपमानित तथा अवमूल्यांकन गर्ने सामग्रीहरू विज्ञापन प्रसारण गर्न नपाइने भन्ने ऐ. को दफा १५ (१) मा कानुनी व्यवस्था रहको देखिन्छ। निवेदन व्यहोरामा उल्लेख गरिएका कतिपय व्यापारिक एवं व्यावसायिक समूहहरूले उत्पादित वस्तुको सेवा विस्तारको लागि विज्ञापन गरी सोमार्फत् महिलाहरूको अवहेलना हुने वा आपसी सद्भाव र सामञ्जस्यतामा खलल पुग्नेजस्ता सन्देशप्रवाह हुने अवस्था सिर्जना हुने प्रकारका विज्ञापनहरू प्रकाशन प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउनुपर्ने नै हुनजान्छ। निवेदकले उजागर गरेका विषयवस्तुहरू उल्लिखित ऐन-कानूनको विरुद्धमा भए नभएको सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्ने संयन्त्र हुने निश्चय नै सरकारको जनताप्रतिको जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वभिन्न पर्ने कुरा हो।

२२. निवेदक अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्माविरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको सम्बत् २०५३ सालको रिट नं. १९२४ (आदेश मिति २०५४/९/९) को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको निवेदनमा मदिराको उत्पादन, खरिद-बिक्री अनियन्त्रितरूपमा भइरहेकोले र सोको विज्ञापनबाट सामाजिक मूल्य-मान्यता र मर्यादाविपरीत भएकाले सोको नियन्त्रण हुनुपर्ने भनी निवेदन माग भएकोमा संविधान तथा ऐन कानूनको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य मानिएको छ भने सार्वजनिक हक हितको प्रवर्द्धन गर्नु राज्यको मुख्य दायित्व पनि हो। सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्न विद्यमान ऐन-नियमहरूको परिपालन गर्ने, गराउने काम तत्तत् क्षेत्रबाट हुन आवश्यक छ। राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू कुनै अदालतबाट लागू गरिन सक्दैनन् तर पनि राज्यका क्रियाकलाप र शासन व्यवस्थाको मुख्य मार्ग निर्देशकको रूपमा रहेको राज्यको नीतिका सिद्धान्तका पालना गर्दै जानु प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीको अहम् भूमिका हुनुपर्ने कुरामा कसैको विवाद रहनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन भनी मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेतको नाममा मदिराको उत्पादन, खरिद, बिक्री, निकासी, पैठारी सूचना विज्ञापनसमेतको प्रवाहमा ऐन-कानूनको व्यवस्थाको उल्लङ्घन कसैबाट गर्न नहुने भएकोले सामाजिक मूल्य र मर्यादाविपरीत मदिराको उत्पादन खरिद-बिक्री निकासी पैठारी विज्ञापनको सूचनासमेतको प्रवाहको सम्बन्धमा निवेदकको सम्पूर्ण मागवमोजिमको आदेश जारी नभई निवेदन खारेज हुने ठहर भए तापनि त्यसतर्फ सरकारको ध्यानाकर्षण गरिएको देखियो। सो आदेशको सम्बन्धमा ध्यानाकृष्ट गराइएको विषयका सन्दर्भमा यो यस किसिमको नीति बनाइएको वा सो ध्यानाकृष्ट आदेश पालना गर्न या यस्तो कठिनाई रहको भन्नेसम्म नेपाल टेलिभिजनको लिखितजवाफ व्यहोरामा केही उल्लेख भएको पाइएन। आदेशको बारेमा अनभिज्ञता रहन पनि राम्रो होइन।

२३. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिसिल संलग्न सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अन्तर्गत विज्ञापनसम्बन्धी दीर्घकालीन नीति हेर्दा स्वच्छ तथा स्वतन्त्र सञ्चारमाध्यमको विकास गर्न प्रमुख आयश्रोतको रूपमा विज्ञापनलाई प्रवर्द्धन गर्न विज्ञापनमा प्रयुक्त भाषा, शैली एवं सांस्कृतिक विषयवस्तुको अनुगमन गरी विज्ञापनलाई रोचक र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य लिई नेपाली समाजको मूल्य, मान्यता, संस्कृति र आदर्शहरूको संरक्षण गर्ने आचारसंहिताको निर्माण गर्न, विद्युतीय सञ्चारमाध्यम (श्रव्यदृश्य) छपा माध्यम र डिजिटल माध्यममा प्रसारित/प्रकाशित तथ्य बाट्य विज्ञापनहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य सम्बन्धित संस्थाहरूमार्फत् वा तिनको प्रतिनिधित्व हुने गरी गठित स्वतन्त्र निकायमार्फत् गराउने व्यवस्था मिलाउने, यस कार्यको निम्ति एक निष्पक्ष, स्वतन्त्र, प्रतिनिधिमूलक विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गर्ने भन्ने नीति/कार्यनीति रहेको भन्ने उल्लेख भएको देखियो। निवेदन व्यहोरामा उल्लेख गरिएको विभिन्न सञ्चारमाध्यमबाट प्रसारित/प्राकाशित हुने विज्ञापनहरूले महिलाहरूको सामाजिक मर्यादा तथा उनीहरूका लैङ्गिक न्यायमा

प्रत्यक्ष असर पुग्ने खालका विज्ञापनहरूको सम्बन्धमा कुन विज्ञापन लैङ्गिक मैत्री हो वा कुन विज्ञापन लैङ्गिक मैत्री होइन भन्ने सम्बन्धमा जाँच गर्ने तथा प्रशारित विज्ञापनहरूको मापदण्ड निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित सरकारी निकाय, संघ-संस्था एवं व्यावसायिक विज्ञापन एजेन्सी तथा महिला तथा मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थासमेतको सहयोगमा अनुगमन गर्ने संयन्त्र निर्माण भए विद्यमान कानुनी व्यवस्था एवं सरकारको दीर्घकालीन विज्ञापन नीतिका परिपालना हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिने अवस्था रहन सक्ने हुन्छ ।

२४. निवेदकहरूको निवेदन माग व्यहोरा तथा त्यस सम्बन्धमा विद्यमान कानुनी व्यवस्था एवं सरकारको दीर्घकालीन विज्ञापन नीतिमा उल्लेख भएको कुराहरू लागू गर्न तथा त्यसको अनुगमन गर्ने संयन्त्रको निर्माण हुनसक्ने विज्ञापन प्रसारण/प्रकाशनमा देखिएका विभेदजन्य कार्यहरू निराकरण हुने हुँदा लैङ्गिक न्यायसम्बन्धी निश्चित मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्ने र मापदण्डको परिपालना भए/नभएको अनुगमन गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्नु/गराउन, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अनुरूप विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गरी लैङ्गिक मैत्री विज्ञापन सम्बन्धमा रहेका कमी-कमजोरी हटाइ लैङ्गिक मैत्री बनाउने सम्बन्धमा सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत संघ-संस्था, सरकारी निकायका प्रतिनिधि एवं लैङ्गिक न्याय एवं मानवअधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने संघ-संस्थासमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी समिति गठन गर्नु भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई दिई मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा. न्या.अनुपराज शर्मा

इजलास अधिकृत (शाखा अधिकृत) पुनाराम खनाल

इति सम्बत् २०६५ साल भाद्र १६ गते रोज २ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०६५, अंक १२, निर्णय नं. ८०४४,
पृष्ठ १४१४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री राजन्देप्रसाद कोइराला
सम्बत् २०६४ सालको रिट नं. WS-००१४
आदेश मिति : २०६५/७/२८/५

विषय: उत्प्रेषणयुक्त आदेशद्वारा संविधानसँग बाभिएको कानून खारेज गरिपाउँ ।

निवेदक : फ्रिडम फोरमको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त साथै आफ्नो हकमा समेत ऐ. संस्थामा कार्यरत अधिवक्ता
ऋषिराम घिमिरे

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट पारित प्रस्तावमा संविधानको धारा १५९(२) बमोजिम गणतन्त्रको कार्यान्वयन गरी नेपाललाई सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यका रूपमा स्थापित गर्नुका साथै तत्कालीन राजाका सबै अधिकार, सुविधा र हैसियत समाप्त गरिएकाले पनि त्यसबाट निवेदकको माग सम्बोधन भइसकेको भन्ने देखिन्छ । तर घोषणात्मक प्रकृतिका उक्त प्रस्तावअनुरूप कानूनमा आवश्यक पुनरावलोकन सुधार, परिमार्जनसमेतका कार्यहरू सम्पन्न भई नसकेको भन्ने अवस्था देखिँदा संविधानमा परिकल्पना नै नगरिएका संस्थाका बारेमा भएका प्रत्याभूति कायमै रहन गएको अवस्था उत्पन्न हुने ।
- ◆ अनावश्यक कानूनको अस्तित्वबाट संविधानद्वारा नागरिकलाई प्रदान गरिएका विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि अनावश्यक बन्देजका गुञ्जायस रहने । (प्रकरण नं. १२)
- ◆ संविधानतः राजा अर्थात् श्री ५ को अस्तित्व नै कायम नरहेका सन्दर्भमा राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेको जस्ता प्रावधानहरू कायम राख्नु कानूनको औचित्य र आधार देखिँदैन । तर, कानुनीरूपमा अस्तित्वमा नै नरहेका त्यस्ता प्रावधानहरूले संविधानप्रदत्त हकहरूमा आघात प्याउन सक्ने सम्भावनासमेतलाई दृष्टिगत गरी संविधानसँग बाभिएका उक्त विवादित व्यवस्था निष्क्रिय घोषित हुने । (प्रकरण नं. १३)
- ◆ पुरानो संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार स्थापित अङ्गहरू विस्थापित भइसकेको अवस्थामा नयाँ संवैधानिक

व्यवस्थाबमोजिम सम्बन्धित कानुनलाई मिलान, परिमार्जन वा अद्यावधिक बनाउनुपर्ने । (प्रकरण नं. १४)

आदेश

मा.न्या. कल्याण श्रेष्ठ

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ (१) (२) अन्तर्गत दायर भई इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
- फ्रिडम फोरम लोकतन्त्र, मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता र राष्ट्रको समविकासमा समर्पित रही काम गर्दैआएको एक अनुसन्धानमूलक संस्था हो । हामी रिट निवेदकहरू उक्त संस्थासँग आवद्ध रही संविधान र कानुनप्रति समर्पित रहने कानुन व्यवसायी हौं । चेतनशील नागरिकको हसियतले राज्यको संविधानसँग बाभिने कानुन बाभिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने विषयमा हाम्रो गम्भीर सरोकार रहन्छ ।
- राज्यविरुद्धका अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा कसैले लेखेर वा वचनले वा आकार र चिन्हद्वारा वा अन्य कुनै किसिमबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपले श्री ५ महाराजधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा, द्वेष वा अपहेलना गरे/गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्साहन दिएमा तीन वर्षसम्म कैद वा तीन हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (क), १५(१), १५९ (१) (२) तथा नेपाल पक्ष भएको मानवअधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्रसमेतको प्रतिकूल रहेको छ । संविधानको धारा १ ले संविधान मूल कानुन रहको कुरा स्वीकार गरी संविधानसँग बाभिएको कानुन बाभिएको हदसम्म अमान्य र बदर हुने कुराको उल्लेख छ । त्यस्तै, संविधानको धारा २ मा नेपालको सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता नेपाली जनतामा निहित रहन व्यवस्था छ । संविधानको धारा १२ (३) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरिएको छ भने धारा १५(१) ले विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापालगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य श्रव्यदृश्य सामग्री प्रकाशन गर्न वा छाप्न पाउने व्यवस्थाको प्रत्याभूति दिएको छ । संविधानकै धारा १५९(१) (२) मा भएको व्यवस्थाअनुसार मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा रहने छैन, मुलुकी शासन व्यवस्था र सञ्चालनसम्बन्धी सबै काम प्रधानमन्त्रीले गर्नेछ भन्ने प्रावधानले राजालाई नेपाली नागरिकको रूपमा राखी राष्ट्र प्रमुखको जिम्मेवारीबाट समेत विमुख गरेको छ ।
- तसर्थ, संविधानले श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष प्रकारको स्थान सिर्जना नगरी नागरिकको हैसियतमा राखको हुँदा राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) को व्यवस्था संविधानको भावना र मनसायविपरीत नागरिकका मालिक हक हनन् हुने गरी भएको र हालसम्म खारेज वा बदर नभएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) क, १५(१), १५९ (१) (२) प्रतिकूल भएको आधारमा धारा १०७ (१) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
- यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटोको म्यादवाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई आएपछि वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६४/८/४ मा भएको आदेश ।
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राजाका सम्पूर्ण विशेषाधिकार समाप्त गरिसकेको साथै संविधानको धारा

- १ ले संविधानसँग बाझिने कानुन बाझिएको हदसम्म अमान्य हुने र धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले संविधानसँग बाझिएको कानुन संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम संविधानसँग बाझिएको हदसम्म त्यस्ता कानुनहरू स्वतः अमान्य भइसकेको अवस्था रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. मन्त्रालयका सचिव युवराज पाण्डेको लिखितजवाफ ।
७. तत्काल प्रचलित संविधानको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा तत्कालको विशेष परिस्थितिमा बनेको राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को उल्लिखित प्रावधान हालको परिवर्तित परिस्थितिमा अव्यावहारिक र प्रयोजनहीन भइसकेको छ । त्यस्तो व्यवस्थाले रिट निवेदकहरूको मौलिक हकमा कुनै असर गरेको छैन । वर्तमान अवस्थामा मुलुक सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा रहेको हुँदा राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ लगायत अन्य कानुनहरू समयानुकूल सुधार हुने नै हुँदा सो विषयमा तत्कालै यस सम्मानीत अदालतबाट न्यायिक हस्तक्षेप गरिरहन आवश्यक नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ. कार्यालयका सचिव माधव पौडेलको लिखितजवाफ ।
८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४(२) बमोजिम उक्त संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका कानुनहरू खारेज वा संशोधन नभएसम्म रहने तर संविधानसँग बाझिएका कानुन उक्त संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाझिएको हदसम्म त्यस्ता कानुनहरू स्वतः अमान्य हुने हुँदा निवेदकको निवेदन दावी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानुन न्याय तथा ससदीय व्यवस्था मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. मन्त्रालयका सचिव डा.कुलरत्न भूर्तेलको लिखितजवाफ ।
९. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकसमेत रहनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री ऋषिराम धिमिरले राजतन्त्रको अस्तित्व नै नरहेको अवस्थामा पनि राजतन्त्रसँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाहरू कायम रहेका छन्, त्यस्ता प्रावधानहरूलाई अदालतको आदेशद्वारा निष्क्रिय घोषित गर्नुपर्ने अवस्था छ भनी र विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् नायव-महान्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडालले निवेदनमा उठाइएको विषयमा अदालतले हस्तक्षेप गर्नुपर्ने अवस्था नै देखिँदैन, स्वतः खारेजयोग्य विषयलाई पनः निष्क्रिय वा खारेज भनी बोल्नुको कुनै औचित्य हँदैन । विवादित प्रावधानका आधारमा कसैलाई असर परेको अवस्थासमेत नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभएको थियो ।
१०. उल्लिखित वहस जिकीरका साथै निवेदन तथा लिखितजवाफसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मद्दामा मूलतः संविधानको धारा १५९(१)(२) मा भएको प्रावधानअनुसार श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष प्रकारको स्थान सिर्जना नगरी नागरिकको हैसियतमा राखेको सन्दर्भमा राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) ले श्री ५ र राजपरिवारसँग सम्बन्धित प्रावधानहरूका आधारमा सजायको समेत व्यवस्था गरेको हुँदा संविधानको भावना र मनसायविपरीतको उक्त प्रावधान उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने जिकीर लिइएको पाइन्छ । सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखितजवाफमा संविधानको धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले संविधानसँग बाझिएको कानुन संविधान प्रारम्भ भएको ३ महिनापछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने भन्ने व्यवस्था गरेबमोजिम निवेदकले दावी लिएका कानुनहरू स्वतः अमान्य भइसकेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन औचित्यहीन छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । उल्लिखित परिप्रेक्षमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ को धारा १५९, धारा १६४ र राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) सँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरूलाई हेर्नुपर्ने देखिन्छ ।

११. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (तेस्रो संशोधनसमेत) को धारा १५९ को उपधारा (२) मा रहेको गणतन्त्रको कार्यान्वयन संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट हुन्छ भन्ने प्रावधानका आधारमा मिति २०६५/२/१५ मा संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट गणतन्त्रको कार्यान्वयन गर्नेसम्बन्धी प्रस्ताव पारित भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा हाल राजसंस्थाको अस्तित्व कायम छैन । अस्तित्वमा नै नरहेको संस्थासँग सम्बन्धित कानूनहरू स्वतः असान्दर्भिक र औचित्यहीन हुन्छन् भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन र संविधानसभा बैठकबाट पारित प्रस्तावमा पनि सोही कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । अन्तरिम संविधानको धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशले पनि संविधानसँग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाभिएका हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी त्यस्ता कानूनी व्यवस्थाहरूको शून्यताको परिकल्पना गरेको छ । तर राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेको कसैले लेखेर वा वचनले वा आकार र चिन्हद्वारा वा अन्य कुनै किसिमबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा श्री ५ महाराजधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा, द्वेष वा अपहेलना गरे गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्साहन दिएमा तीन वर्षसम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने प्रवाधान औपचारिकरूपमा बदर वा अमान्य घोषित नहुँदासम्म कायम रहेको आभाष दिने हुँदा त्यस्ता प्रावधानले व्यक्तिको संविधानप्रदत्त अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा नै आँच आउनसक्ने सभावनालाई नकार्न सकिँदैन । नेपाल सरकारका तर्फबाट पेस गरिएका लिखितजवाफमा पनि राज्यविरुद्धका अपराध र सजाय ऐन, २०४६ लगायतका अन्य कानूनहरू समयानुकूल सुधार हुन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेबाट हालसम्म पनि त्यस्ता कानूनलाई निष्क्रिय तुल्याउने कार्य भइनसकेको भन्ने नै देखिन्छ ।
१२. संविधानसभाको पहिलो बैठकबाट पारित प्रस्तावमा संविधानको धारा १५९(२) बमोजिम गणतन्त्रको कार्यान्वयन गरी नेपाललाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्यका रूपमा स्थापित गर्नुका साथै तत्कालीन राजाका सबै अधिकार, सुविधा र हैसियत समाप्त गरिएकाले पनि त्यसबाट निवेदकको माग सम्बोधन भइसकेको भन्ने देखिन्छ । तर घोषणात्मक प्रकृतिको उक्त प्रस्तावअनुरूप कानूनमा आवश्यक पुनरावलोकन, सुधार, परिमार्जनसमेतको कार्यहरू सम्पन्न भइनसकेको भन्ने अवस्था देखिँदा संविधानमा परिकल्पना नै नगरिएका संस्थाका बारेमा भएका प्रत्याभूति कायमै रहन गएको अवस्था उत्पन्न भएको छ । त्यस्तो अनावश्यक कानूनको अस्तित्वबाट पनि संविधानद्वारा नागरिकलाई प्रदान गरिएको विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि अनावश्यक बन्देजको गञ्जायस रहने हुनाले निवेदकको माग सम्बन्धमा विचार गर्ने सान्दर्भिक हुनआएको हो ।
१३. संविधानतः राजा अर्थात् श्री ५ को अस्तित्व नै कायम नरहेको सन्दर्भमा राज्यविरुद्धका अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४(१) मा रहेको जस्ता प्रवाधानहरू कायम राख्नुका कुनै औचित्य र आधार देखिँदैन । तर कानूनीरूपमा अस्तित्वमा नै रहेको त्यस्ता प्रवाधानहरूले संविधानप्रदत्त हकहरूमा आघात पुऱ्याउन सक्ने संभावनासमेतलाई दृष्टिगत गरी संविधानसँग बाभिएका उक्त विवादित व्यवस्थालाई निष्क्रिय घोषित गरिदिएको छ ।
१४. पुरानो संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार स्थापित अङ्गहरू विस्थापित भइसकेको अवस्थामा नयाँ संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम सम्बन्धित कानूनलाई मिलान, परिमार्जन वा अद्यावधिक बनाउनुपर्ने देखिन्छ । तर त्यस्तो नगरिएको कारणले गर्दा असान्दर्भिक र औचित्यहीन भइसकेको कानूनी व्यवस्था पनि वहाल रहन गएको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

आभाष दिने भएबाट अविलम्ब कानुनी सुधारद्वारा त्यस्तो व्यवस्थालाई समसामयिक एवं अद्यावधिक गर्नु भन्नेसमेत विपक्षीहरूका नाममा आदेश जारी हने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिइ मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदियो।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

मा. न्या.अनुपराज शर्मा

मा. न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

इति सम्बत् २०६५ साल कार्तिक २८ गते रोज ५ शुभम्।

स्रोत : ने.का.प. २०६६, अङ्क २
निर्णय नं. ८०७४, पृष्ठ नं. ३५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
संवत् २०६५ सालको रिट.नं. ०६५ -WO- ०२८६
आदेश मिति: २०६५/१२/१६/१

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल, सिंहदरवारमा मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा कार्यरत
मीरा राणा

विरुद्ध

विपक्षी : रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल, सिंहदरवारको सञ्चालक समितिसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ एकपटक समकक्षता निर्धारण भएको कुनै पनि उपाधि वा शैक्षिक योग्यतालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वदेशभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमको स्तरसँग तुलना गरी कुनै उपाधिलाई यथावत् राख्ने वा नराख्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्ने । (प्रकरण नं. ११)
- ◆ तत्कालीन अवस्थामा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाउँदा निजले प्राप्त गरेको संगीत प्रभावकरणको उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मान्यता दिई समकक्षता निर्धारणसमेत गरेको अवस्था भएको र हाल कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) को कानुनी व्यवस्थाबमोजिम बहुवाको दरखास्त माग गरिएको नवौं तहको उप-निर्देशक पदको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सम्बन्धित विषयमा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने गरी सो नियमावलीले अनिवार्य कानुनी व्यवस्था गरेको साथै निवेदकले प्राप्त गरेको सो उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्नातकस्तरको समकक्षता सूचीबाट हटाइसकेको स्थितिमा हालको संशोधित नियमावलीबमोजिम निवेदक स्नातक उपाधिप्राप्त भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १३)

आदेश

मा. न्या: रामप्रसाद श्रेष्ठ

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट

निवेदनको व्यहोरा एवं निर्णय यसप्रकार छ ।

२. म निवेदक आधुनिक तथा शास्त्रीय गीतकी गायिका भएकोले २०२८ सालका आधुनिक संगीत प्रतियोगितामा प्रथम भई विभिन्न सम्मान र पुरस्कार समेतबाट सम्मानीत र पुरस्कृत भई गायन र संगीतका क्षेत्रमा हालसम्म क्रियाशील रहेकी छु । संगीतको औपचारिक शीक्षा लिने क्रममा सन् १९७८ मा भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादको कलानिधि संगीत महाविद्यालय, काठमाडौं केन्द्रबाट प्रथम श्रेणीमा “संगीत प्रभाकर” उपाधि हासिल गरी प्राप्त गरेको प्रमाणपत्रलाई लोकसेवा आयोगले निजामती सेवाको लागि मान्यतासमेत दिएको र त्रिभुवन विश्वविद्यालयले समेत आफ्नो सेवाको लागि उक्त कलानिधि संगीत महाविद्यालयबाट प्राप्त उपाधिलाई मान्यता दिएको छ । वि.सं. २०३५ सालमा लोकसेवा आयोगले समेत प्रयाग संगीत समिति इलाहवादबाट मैले प्राप्त गरेको “संगीत प्रभाकर” उपाधिलाई स्नातकसरहको मान्यता दिएको कुरा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास समितिले विपक्षी समितिलाई मिति २०६३/२/७ मा लेखेको पत्रबाट समेत पुष्टी भइसकेको छ । मैले मिति २०३५/९/२० मा रेडियो नेपालमा अस्थायी सेवा प्रवेश गरी मिति २०३९/८/९ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकार, प्रसार विभागअन्तर्गतको रेडियो नेपालमा राजपत्र अनंकीत प्रथम श्रेणी, विविध सेवा प्राविधिक संगीत कलाकार पदमा स्थायी नियुक्ति पाऊँ । समान उपाधिप्राप्त गरी सेवामा कार्यरत रहनुभएका स्व.नातीकाजी, तारादेवी र शिवशंकरले सोही उपाधिको आधारमा नेपाल सरकारको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म बढुवा भई सेवा निवृत्त हुनुभएको थियो ।
३. तत्कालीन प्रसार विभागअन्तर्गतको रेडियो नेपाललाई रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिअन्तर्गत राख्ने गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट निर्णय हुँदा निजामती सेवामै रहने वा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिअन्तर्गत रेडियो नेपालमा नयाँ नियुक्ति प्राप्त गर्ने भन्ने विषयमा सम्बन्धित कर्मचारीलाई नै निर्णय गर्ने अधिकार दिएको हुँदा तत्कालको अवस्थामा म निवेदकले मिति २०४९/५/१८ देखि लागू हुने गरी निजामती सेवातर्फको रा.प. अनं. प्रथम श्रेणीको पदबाट राजीनामा दिई सोही मितिमा विपक्षी रेडियो प्रसार विकास समितिअन्तर्गतको गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाई कार्यरत रहेको थिएँ । त्यसरी गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति दिँदा विपक्षी समितिले त्यस बखत मेरो ‘संगीत प्रभाकर’ उपाधिलाई स्नातकसरहको शैक्षिक योग्यताको रूपमा मान्यता दिएको र त्यसपछि पनि मिति २०५४/५/१६ मा त्यसै उपाधिका आधारमा मलाई विपक्षी समितिहरूको सिफारिस र निर्णयबमोजिम सातौँ तहको वरिष्ठ संगीत संयोजक पदमा मिति २०५४/५/२ देखि लागू हुने गरी बढुवा गरिएको थियो । त्यसैगरी, मिति २०५८/११/२० मा मिति २०५८/११/१५ देखि नै ज्येष्ठता कायम हुने गरी मुख्य संगीत प्रबन्धक पदको आठौँ तहमा बढुवा गरी हाल म सोही पदमा कार्यरत रहेकी छु । यसै सिलसिलामा मिति २०६४/९/१२ मा सूचना नं. १/०६४/६५ बाट कार्य क्षमताको आधारमा मूल्यांकन गरी बढुवा गर्ने बारेको विपक्षी समितिको बढुवा सूचना प्रकाशित गरी कार्यक्रम महाशाखाअन्तर्गत विविध सेवा, कार्यक्रम समूह नवौँ तहको उप-निर्देशक पदसंख्या २ को विज्ञापन गरियो । सो सूचनामा कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ बमोजिम २०६४ साल असार मसान्तसम्म नियम ५७ बमोजिमको नोकरी अवधि पूरा गरी सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३० दिनभित्र आफूले प्राप्त गरेको नियुक्ति, शैक्षिक योग्यता र तालीमको प्रमाणपत्रसहितको निवेदन आह्वान भएकोमा नियम ५७(१) बमोजिम आठौँ तहमा मेरो सेवा अवधि ३ वर्ष पूरा भएको र नियम ५७ (२) बमोजिम मैले स्नातकसरहको उपाधिप्राप्त गरिसकेको समेतका आधारमा उक्त विज्ञापित पदमा दरखास्त दिएको थिएँ । तर विपक्षी बढुवा समितिको मिति २०६५/२/२४ को निर्णय बमोजिम

बहुवासम्बन्धी सूचना प्रकाशित गर्दा विज्ञापित २ पदमध्ये १ पदमा मात्र बहुवा गरी १ पदमा बहुवा नै नगरिएको र म निर्वादादरुपमा उक्त २ पदमध्ये एक पदमा स्वतः बहुवा पाउने उम्मेदवार छँदाछँदै मलाई बिना कानुनी आधार बहुवा हुनबाट वञ्चित गरी अन्याय गरेको कारण बहुवासम्बन्धी निर्णयको सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३५ दिनभित्रै कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५७ को नियम ६६(१) बमोजिम विपक्षी सञ्चालक समितिसमक्ष उजुरी गरेको थिएँ । तर सो समितिले समेत मेरो उजुरीको वस्तुनिष्ठ र कानुनसम्मत आधारलाई बेवास्ता गरी मिति २०६५/५/११ मा मेरो उजुरीलाई आधारहीन ठहर गरी निर्णय गरेको कुरा मैले मिति २०६५/७/२१ मा जानकारी पाएँ । विपक्षी पदपूर्ति समिति र सञ्चालक समितिसमेतको उपर्युक्त निर्णयहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १२ (३) (च), १८ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५५, ५६, ५७, ५९, ६० र ६६ द्वारा प्रदत्त कानुनी हकमा गम्भीर आघात पर्न गएको र त्यसको उपचारको लागि अन्य वैकल्पिक एवं प्रभावकारी बाटोसमेत नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन दिन आएको छु । नियम ५८ बमोजिम म विज्ञापित पदको संभाव्य उम्मेदवार भएको र आवश्यक शैक्षिक योग्यताप्राप्त गरी सेवा अवधिसमेत पूरा गरेको कुरामा कुनै विवाद नभएको अवस्थामा मलाई बहुवा नगरी भएको विपक्षीहरूको निर्णय र सो सम्बन्धमा प्रकाशित सूचना र पत्रहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई तह नौको उप-निर्देशक पदमा बहुवा गर्नु/गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै, म निवेदकले मिति २०६६/६/१९ मा उमेर हदको कारणले अनिवार्य अवकाश पाउने भएकोले सो मिति अगावै प्रस्तुत रिट निवेदनको टुंगो लगाउने गरी अग्राधिकार प्रदान गरी इन्साफ दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५/८/१६ को रिट निवेदन ।

४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटोको म्यादाबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाउनु साथै प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तु र निवेदनको सेवामा बहाल रहन पाउने उमेरसमेतलाई विचार गरी प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिई न्याय निरोपण हुनुपर्ने देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५/८/१७ को आदेश ।
५. रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७ (२) बमोजिम नवौं तहको विज्ञापित पदको बहुवा पाउनको लागि कुनै पनि उम्मेदवारले स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र पेस गर्नुपर्छ । रिट निवेदकले नेपालबाट एस.एल.सी, प्रमाणपत्र तह र स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र पेस गर्नुभएको छैन । निजले पेस गरेको भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०६४ मंसीरमा प्रकाशित (Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications) मा समावेश नगरिएको हुँदा निवेदकले प्राप्त गरेको उपाधिलाई स्नातकसरह भनी मान्न मिल्दैन । मान्यता नै नदिइएको उपाधिलाई आधार मानी कानुनविपरीत हुने गरी निवेदकलाई बहुवा गर्न मिल्दैन । निवेदकको शैक्षिक योग्यता नै नपुगेको अवस्था हुँदा पदपूर्ति समितिको मिति २०६५/२/२४ को निर्णयबमोजिम निजको नाम बहुवा सूचीमा नपरेको र सञ्चालक समितिसमक्ष निजले दिएको उजुरीमा पनि सोही आधारमा निर्णय भएको हो । यस्तो निर्णयबाट निवेदकको मौलिक र कानुनी हकमा कुनै आघात पर्ने अवस्था नै नभएकोले हकद्वैयाविहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रेडियो प्रसार

- सेवा विकास समिति, रेडियो नेपालसमेतको तर्फबाट मिति २०६५/९/२९ मा पेस भएको लिखितजवाफ ।
६. नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चठी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सतिषकृष्ण खरेलले निवेदकलाई सातौं तहको वरिष्ठ संगीत संयोजक पद र आठौं तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा क्रमश मिति २०५४/५/१६ र मिति २०५८/११/२० मा विपक्षी पदपूर्ति समितिले बहुवा गर्दा निवेदकले प्राप्त गरेको यसै शैक्षिक योग्यतालाई मान्यता दिएको र हालको उप निर्देशक पदसंख्या २ मा विज्ञापन भएकोमा १ पदमा मात्र बहुवा गरी अर्को एक पदमा निवेदकलाई बहुवा नगरी खाली नै राखेको कार्य दुराषययुक्त र भेदभावपूर्ण छ । एकपटक मान्यता दिएको उपाधिलाई त्यसै समितिले अर्को पटक मान्यता दिनु नपर्ने कुनै कारण छैन । तसर्थ माग गरिएको उप निर्देशक पदमा बहुवा हुने योग्यता छँदाछँदै विना कानुनी आधार बहुवा नगर्ने गरेको निर्णय त्रुटीपूर्ण हुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।
७. विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपालसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता दुर्गाप्रसाद अधिकारीले रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ मा भएको तेस्रो संशोधन २०६३ बमोजिमको नियम ५७(२) ले नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा बहुवा हुन स्नातक-तह उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र पेस गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको, निवेदकले पेस गरेको प्रयाग संगीत समितिको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications मा समावेश नगरेको हुँदा सो उपाधिलाई स्नातकसरह मान्न नमिलेकोले निवेदकको शैक्षिक योग्यताको अभावमा निजलाई बहुवा गर्न नमिल्ने भनी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट जारी हुनसक्ने अवस्था छैन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।
८. निवेदकले रिट निवेदन जिकीर एवं दुवै पक्षका विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नुभएको बहससमेतलाई मध्यनजर राखी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन ? भन्ने प्रश्नमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
९. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादबाट प्राप्त गरेको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिका आधारमा मिति २०४९/५/१८ मा गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाई सोही उपाधिका आधारमै मिति २०५४/५/२ मा सातौं तहको वरिष्ठ संगीत संयोजक र मिति २०५८/११/१५ मा आठौं तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा बहुवासमेत भइसकेको अवस्थामा हाल बहुवा माग गरिएको नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा भने सो उपाधिलाई मान्यता नदिई बहुवामा नाम समोवेश नगर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका निर्णय सूचनासमेत बदर गर्न माग गर्दै यस अदालतमा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको देखियो । शैक्षिक योग्यताको समकक्षता प्रमाणित गर्ने आधिकारिक निकाय त्रिभुवन विश्वविद्यालय भएकोमा उक्त विश्वविद्यालयबाट प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications मा निवेदकले भारतको प्रयाग संगीत समिति इलाहवादबाट प्राप्त गरेको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई मान्यता प्रदान नगरिएको साथै रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७ (२) बमोजिम नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा बहुवा हुनको लागि सम्भाव्य उम्मेदवारले स्नातक-तहको योग्यता हासिल गर्नु अनिवार्य भएको अवस्थामा निवेदकले पेस गरेको उपाधि उक्त कानुनी व्यवस्था बमोजिमको उपाधि नभएको कारण निजलाई उक्त विज्ञापित उप-निर्देशक पदमा बहुवा गर्न नमिल्ने गरी विपक्षी पदपूर्ति समिति र सञ्चालक समितिसमेतबाट निर्णय भएको भन्ने लिखितजवाफ रहेको पाइन्छ ।

१०. यी निवेदकले भारतको इलाहवादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट 'संगीत प्रभाकर' उपाधिप्राप्त गरेको भन्ने उक्त उपाधिको प्रमाणपत्रबाट देखिन्छ। सो प्रमाणपत्रमा सो 'संगीत प्रभाकर' उपाधि के कुन तहको हो भन्ने तथ्य खुलेको पाइँदैन निजले प्राप्त गरेको उक्त उपाधिलाई लोकसेवा आयोगबाट २०३६ सालमा प्रकाशित "मान्यताप्राप्त उपाधि, डिप्लोमा तालिम तथा शिक्षण संस्थाहरू" विषयक विवरणको पृष्ठ ८५ सि.नं.१४ ख मा डिप्लोमासरह मान्यता दिएको देखिन्छ। सोही आधारमा निवेदकले रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको सेवामा मिति २०४९/५/१८ मा गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाएको भन्ने देखियो। तत्पश्चात् मिति २०५४/५/२ मा सातौँ तहको वरिष्ठ संगीत संयोजक र मिति २०५०/११/१५ मा आठौँ तहको मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा बढुवा हुँदा पनि उक्त 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई नै आधार लिएको भन्ने निवेदकको भनाइलाई विपक्षीहरूले स्वीकारै गरेको देखियो। तथापि सो सातौँ र आठौँ तहको क्रमशः वरिष्ठ संगीत संयोजक र मुख्य संगीत प्रबन्धक पदमा यी निवेदक बढुवा हुँदा रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा २०६३ सालमा भएको तेस्रो संशोधन लागू हुनुपूर्वको व्यवस्था बहाल रहेको र उक्त दुवै तहमा बढुवा हुन हालको उप-निर्देशक पदको बढुवाको लागि चाहिने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक-तह नै आवश्यक भएको भन्ने देखिँदैन। तर सो नियमावलीमा भएको तेस्रो संशोधन, २०६३ ले नवौँ तहको उप-निर्देशक पदमा बढुवा हुन स्नातक-तहको शैक्षिक योग्यता अनिवार्य गरेको कुरा सो नियमावलीको नियम ५७ (२) बाट प्रस्ट हुन्छ।
११. निवेदकले प्राप्त गरेको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई २०४७ चैत्र मसान्तसम्म लागू हुने गरी सेवाको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट मान्यता प्रदान गरिएको भन्ने सो विश्वविद्यालयले रेडियो नेपाललाई लेखेको च.नं.७६१ मिति २०६३/२/७ को समकक्षता निर्धारण विषयको पत्रबाट देखिन्छ। नेपाल बाहिरको अन्य राष्ट्रान्तर्गतका शिक्षण संस्थाहरूबाट प्राप्त शैक्षिक योग्यता वा उपाधिलाई नेपालभित्रको सरकारी वा सार्वजनिक सेवाको लागि मान्यता दिने प्रयोजनको लागि त्यस्तो योग्यता वा उपाधिको समकक्षता निर्धारण गर्ने अधिकारप्राप्त आधिकारिक निकाय त्रिभुवन विश्वविद्यालय नै भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन। नेपालको सरकारी वा सार्वजनिक सेवाको गम्भीरता, उत्तरदायित्व र कार्यबोझ समेतलाई ध्यानमा राखी त्यस्तो सेवाको कुनै पनि पदमा सेवा प्रवेशका लागि सो भन्दा माथिल्लो पदमा पदोन्नति हुनका लागि सम्बन्धित निकायले न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निर्धारण गर्ने गर्दछ र त्यस्तो शैक्षिक योग्यता कुनै अर्को राष्ट्रबाट हासिल गरेको अवस्थामा त्यसको समकक्षताको निर्धारण गर्ने कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट हुने भएको सन्दर्भमा नै २०४७ चैत्र मसान्तसम्म सेवाको निमित्त भारतको इलाहवादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट प्रदान गरिने विभिन्न उपाधिलाई पनि मान्यता दिएको देखिनआयो। त्यसरी एकपटक समकक्षता निर्धारण भएको कुनै पनि उपाधि वा शैक्षिक योग्यतालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्वदेशभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूले निर्धारण गरेको पाठ्यक्रमको स्तरसँग तुलना गरी कुनै उपाधिलाई यथावत् राख्ने वा नराख्ने भन्ने निर्णय गर्न सक्ने र यसै सिलसिलामा सो विश्वविद्यालयबाट २०६४ मार्गमा प्रकाशित Directory of Recognition and Equivalence of Educational Qualifications को तेस्रो संस्करण, सातौँ पुनर्मुद्रणमा ती निवेदकले प्राप्त गरेको 'संगीत प्रभाकर' उपाधि प्रदान गर्ने संस्था भारतको इलाहवादस्थित प्रयाग संगीत समितिबाट प्रदान गरिने विभिन्न उपाधिलाई साविकको मान्यता तथा स्तर निर्धारणको सूचीबाट हटाएको देखिन आउँछ।
१२. यसप्रकार, रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७ (२) ले नवौँ तहको उप-निर्देशक पदमा बढुवा हुनको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा सम्बन्धित विषयमा स्नातक-तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने भनी अनिवार्य व्यवस्था गरेको अवस्था एकातिर देखिन्छ भने अर्कोतिर यी निवेदकले

प्राप्त गरेको 'संगीत प्रभाकर' उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले समकक्षता निर्धारणसम्बन्धी सूचीसमेतबाट हटाइसकेको स्थितिमा सो उपाधिलाई निवेदकले दावी गरेजस्तो स्नातकसरहको उपाधि मान्न सकिएन । तसर्थ, यी निवेदक नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा बढुवा हुन योग्यताप्राप्त सम्भाव्य उम्मेदवार भन्ने देखिनआएन ।

१३. जहाँसम्म पहिले स्थायी नियुक्ति गर्दा मान्यता दिएको निवेदनको उपाधिलाई हाल बढुवा हुने बेलामा मान्यता नदिएको मिलेन भन्ने निवेदन जिकिर रहेको छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा यी निवेदकले तत्कालीन अवस्थामा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको गायन अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति पाउँदा निजले प्राप्त गरेको संगीत प्रभाकरको उपाधिलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयले मान्यता दिई समकक्षता निर्धारणसमेत गरेको अवस्था भएको र हाल कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७ (२) को कानुनी व्यवस्थाबमोजिम बढुवाको दरखास्त माग गरिएको नवौं तहको उप-निर्देशक पदको लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सम्बन्धित विषयमा स्नातक-तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने गरी सो नियमावलीले अनिवार्य कानुनी व्यवस्था गरेको साथै निवेदकले प्राप्त गरेको सो उपाधिलाई हाल त्रिभुवन विश्वविद्यालयले स्नातकसरहको समकक्षता सूचीबाट हटाइसकेको स्थितिमा हालको संशोधित नियमावलीबमोजिम निवेदक स्नातक उपाधिप्राप्त भनी अर्थ गर्न मिल्न आएन । कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा २०६३ मा भएको तेस्रो संशोधनबाट संशोधित नियम ५७ (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश हेर्दा "हाल कार्यरत कर्मचारीको हकमा सेवाको पदमा तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भए तापनि यो नियमावली लागू भएपश्चात् सातौं तहसम्मको पदमा बढुवा हुन बाधा पर्नेछैन" भनी सातौं तहको कुनै पनि पदमा बढुवा हुन न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नभए पनि हुने गरी विशेष व्यवस्था गरेको र सोबाहेकको माथिल्लो तहमा बढुवा हुन तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता हुनु अनिवार्य गरेको देखिनआयो । त्यसैले एक पटक कुनै पदमा सेवा प्रवेश गरेको कुनै पनि कर्मचारी न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको अभावमा सातौं तहभन्दा माथिल्लो पदमा बढुवा हुन नसक्ने गरी नियमावलीले नै विशेष बन्देज लगाइरहेको स्थितिमा नियमावलीको सो व्यवस्थाको वैधतामा यी निवेदकले कुनै प्रश्नसमेत नउठाएको अवस्थामा सो नियमावलीको नियम ५७ (२) ले निर्धारण गरेको शैक्षिक योग्यताको अभावमा यी निवेदक नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा बढुवाको लागि योग्यताप्राप्त रहेको देखिएन ।

१४. तसर्थ, माथि गरिएको विवेचना एवं कानुनी आधारसमेतबाट यी निवेदकले रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम ५७(२) बमोजिम स्नातक तहको योग्यताप्राप्त गरेको नदेखिएको, सो योग्यताको अभावमा नवौं तहको उप-निर्देशक पदमा बढुवा हुन नपाउने गरी सो नियमावलीमा नै कानुनी व्यवस्था भइरहेको स्थितिमा विपक्षी पदपूर्ति समिति एवं सञ्चालक समितिबाट यी निवेदकलाई सो नवौं तहको उप-निर्देशक पदको बढुवा सूचीमा समावेश नगर्ने गरी भएका निर्णय एवं सूचना र पत्रहरूसमेत गैरकानुनी देखिनआएन । तसर्थ, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. ताहिर अली अन्सारी

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

इति सम्बत् २०६५ चैत १६ गते रोज १ शुभम् ।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
मानीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
मानीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६६ सालको CR- ०४५७
फैसला मिति : २०६८/२/२६

मुद्दा :- लिखित बेइज्जती ।

पुनरावेदन: जिल्ला पर्सा गाविस प्रसौनी विर्ता वडा नं ७ बस्ने सञ्जिवकुमार साह
विरुद्ध

प्रत्यर्थी : पर्सा जिल्ला वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ स्थित सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकासमेत

सुरु फैसला गर्ने अदालत	: पर्सा जिल्ला अदालत
सुरु फैसला गर्ने न्यायाधीश	: मा.न्या. श्री बालकृष्ण उप्रेती
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने अदालत	: पुनरावेदन अदालत हेटौँडा
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीश	: मा. न्या. श्री गिरिशचन्द्र लाल
	: मा. न्या. श्री टंकबहादुर मोक्तान

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ २०५९/३/१ मा सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारबाट वादीको बेइज्जती भएको ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सो समाचार प्रकाशन गर्ने प्रकाशक सम्पादकलगायतलाई जरिवाना गर्ने गरी भएको फैसलाउपरमा कसैको पुनरावेदन परेको देखिएन । उक्त मिति २०५९/३/१ मा प्रकाशित समाचारबाट वादीको बेइज्जती भएको भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । तर सो समाचार प्रकाशित गरी वादीको बेइज्जती गर्ने कार्यमा यी प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीको संलग्न छ/छैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादी जयनाथप्रसाद र वादीमध्येका दिनानाथ दाजुभाइ भएको देखिन्छ । पुनरावेदक वादीले अंश मुद्दा दिएको रिसिबीबाट भ्रूडा कर्तव्य-ज्यान मुद्दा दिएको र अंश पाउने ठहर भएपछि भ्रूडा लान्छना लगाई समाचार प्रकाशन गराई बेइज्जती गरेको भन्ने जिकिर भएको भए पनि त्यसको पुष्टी भएको छैन । यिनै जयनाथप्रसादले त्यस्तो समाचार प्रकाशन गराएको भन्ने कुनै प्रमाण आधार उपलब्ध नरहेकोले त्यस्तो भ्रूडा समाचार प्रकाशन गराउन यी जयनाथप्रसाद दोषी रहेको भनी अनुमान गर्न मिलेन । (प्रकरण नं. १४)
- ◆ समाचार प्रकाशनबाट वादीलाई के कस्तो प्रकारको क्षति हुन गएको हो प्रष्ट नभएको र वादीहरूले समेत हाम्रो यो यस्तो प्रकारको यति क्षति हुन गएको भन्ने कुरा स्पष्ट खुलाई क्षतिपूर्ति माग गरेको नदेखिँदासमेत

अनुमानको भरमा क्षतिपूर्तिको रकम कायम गरी प्रतिवादीबाट वादीलाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिनु न्यायसंगत हुने हुँदा क्षतिपूर्तिर्तर्फको पुनरावेदन जिकिर पनि पुनसक्ने अवस्था देखिएन । (प्रकरण नं. १६)

फैसला

मा.न्या. ताहिर अली अन्सारी

- पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५/७/३ मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादीको पुनरावेदन परी पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ ।
- फिरादीमध्येका म दिनानाथप्रसाद साह वीरगञ्जस्थित कृषि औजार कारखाना लि. मा सहायक अधिकृत पदमा कार्यरत हुनुका साथै सर्वोच्च अदालतबाट अधिवक्ताको प्रमाणपत्र पाई वकालत पेसासमेत गरिआएको छु । त्यस्तै, म संजीवकुमार ने.रा.वी.पी. माध्यमिक विद्यालय माइस्थान स्कूलको कक्षा ९ मा अध्ययनरत छु, विपक्षीमध्ये जयनाथप्रसाद साह तेली हाम्रो दाजु र काका हुनुहुन्छ । वीरगञ्जबाट प्रकाशित हुने विपक्षी सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकाको वर्ष ११ अंक २३७ मिति २०५९/३/१ गते शनिवारको पहिलो र अन्तिम पृष्ठमा “अधिवक्ताद्वारा आफ्नै पिताको हत्या, आमालाई ज्यान मार्ने धम्की, भाइहरूको अंशको जग्गा अतिक्रमण” भन्ने शीर्षक राखी सो शीर्षकअन्तर्गत स्व. गयाप्रसाद तेलीको कान्छा छोरा अधिवक्ता दिनानाथप्रसाद साह तेलीले आफ्नो आमालाई मार्ने धम्की पुनरावेदन अदालतद्वारा निजका आमालाई प्रदान गरिएको जग्गामाथि अतिक्रमण गरिएको समाचार थाहा भएको छ । समाचारअनुसार निज दिनानाथद्वारा मिति २०४१/११/२८ मा आफ्ना बाबुलाई गरिएको कुटपिटबाट निजको बाबुको उपचार हुँदाहुँदै मिति २०४१/११/३० गतेका दिन मृत्यु भएको कुरा गाउँलेहरू बताउँछन् । निजको मृत्यु र पोष्टमार्टमपश्चात् दाहसंस्कार गर्न निमित्त लाश दिनानाथको जेठो दाइ जयनाथप्रसाद तेलीलाई सुम्पेको थियो । गाउँलेहरूको लैलै मा लागेर निजको आमा जानकीदेवीले पर्सा जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरी अंश छुट्टयाएकी थिइन् । सोको सुराकी दिनानाथले पाएपश्चात् आफ्नो छोरा संजीवकुमार तेलीद्वारा आफ्नै आमालाई डराउने, धम्क्याउने गरेको र पिट्न लगाएको कुरा थाहा हुनआएको छ । यस सन्दर्भमा संजीवद्वारा आफ्नो नातामा पर्ने बज्रै जानकी देवीलाई दिनहुँ पिट्ने, धम्क्याउने गरेका छन् । यसैक्रममा आज करिब ७:०० सञ्जिवद्वारा गरिएको कुटपिटले पीडित जानकी देवी सख्त घाइते हुन पुगेकी छिन् । पटक-पटक अदालतसमक्ष मुद्दा दायर गरेकाले दिनानाथद्वारा संजीवकुमारमार्फत् जयनाथ तेलीको घरमा रहेका सरसामान चोरी गराएका छन् । यस उप्रान्त घटना विवरणअनुसार निज संजीवद्वारा आफ्नो बज्रैलाई कुट्ने क्रममा कुनै कागजमा सही गर नभए तँलाई मारिदिन्छु समेत भेनको भनी पीडित जानकीदेवीले सत्य सन्देशलाई बताएका छन् भनी पूर्णतया भ्रूट्टा र निराधार गैर कानुनी कुरा उल्लेख गरी अश्लील बचन अश्लील वाक्यांशसमेत प्रयोग गरी हामीउपर निराधार कुराको दोषारोपण गरी समाचार प्रकाशित गरी गराई हामीलाई समाजमा अपमानित गर्न समाजमा हाम्रो मान-प्रतिष्ठा इज्जतमा जानी नजानी धक्का पुऱ्याउने गरी पूर्णतया भ्रूट्टा समाचार प्रकाशित गरी लिखित वेइज्जति गर्नुभएकोले उचित क्षतिपूर्ति दिलाई विपक्षीहरूलाई हदैसम्मको दण्ड-सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादपत्र ।
- प्रतिवादी सत्य सन्देश दैनिक पत्रिका तथा पत्रिका प्रकाशन गर्ने प्रतिवादीसमेतसँग मेरो सरोकार सम्बन्ध छैन । मिति २०५९/३/१ गतेको प्रकाशित पत्रिकामा छापिएको विपक्षीले दावी गर्नुभएको कलम पृष्ठ पेज, व्यहोरा मेरो सूचनाबाट प्रकाशित भएको नहुँदा सो लेखको सन्दर्भमा मलाई प्रतिवादी बनाउने गरी वादीहरूबाट भएको

कार्य मेरो आर्थिक स्थिति जर्जर गर्नुबाहेक अरु केही होइन । सत्य समाचार संकलन गरी प्रकाशन गर्ने पत्रकारिताको कार्य हो । मैले विपक्षीहरूलाई बेइज्जति गरेको होइन । मेरो उपरको दाबी विल्कुल भूठो हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीको प्रतिउत्तर ।

४. प्रतिवादीहरू शंकर अफसेट प्रेस, अनिलकुमार व्याहुत, विजय तिवारी, सत्य सन्देश दैनिक पत्रिका, अशोक तिवारी, प्रेमबाबु पटेलको नाउँमा जारी भएको म्यादमा निज प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तर नै नफिराई सुरु म्याद नै गुजारी बसेको ।
५. यसमा आजको युग सञ्चारको युग भएकोमा विवाद छैन । प्रजातिन्त्रक परिपाटी भएको मुलुकहरूमा पत्रिका तथा सञ्चारजगत्लाई राज्यकै चौथो अङ्गका रूपमा लिने गरिन्छ । किनकी पत्रिका एवं सञ्चारमाध्यमबाट समाज एवं राज्यमा भएका विकृतिहरूको निराकरण गर्ने कार्यमा सहयोग पुग्दछ । वादीमध्येका दिनानाथप्रसाद साह कानुन व्यवसायी पेसामा संलग्न रहनुभएको व्यक्ति भन्नेमा विवाद छैन । कानुन व्यवसायीजस्तो मर्यादित पेसामा संलग्न व्यक्तिको क्रियाकलाप चालचलन आदिको बारेमा सबैलाई चासो लाग्नु स्वभाविक मानिँदैन भने त्यस्ता व्यक्तिको हरेक क्रियाकलापको जानकारी सर्वसाधारणलाई गराउनु पत्रिकाको धर्म नै मान्नुपर्ने हुन्छ । यी वादीमध्येका दिनानाथ र प्रतिवादी मध्येका जयनाथसमेतका बीच अंश मुद्दा चलेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । यी वादी दिनानाथ साहले बाबुलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी निजसमेतलाई प्रतिवादी बनाई चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादीले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहराई मिति २०४३/१०/२९ मा यस अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । त्यसरी अदालतको फैसलाले सफाई पाइसकेको कर्तव्य ज्यान मुद्दाको प्रतिवादीले हत्या गरेको भनी लेख्नु छाप्नु कानूनतः त्रुटीपूर्ण देखिन्छ । तथापि, शीर्षकमा पत्रिकाको व्यावसायिक दृष्टिकोणले बढी बिकाउने हिसाबबाट अली कठोर प्रकृतिका शब्दहरूको चयन गरिएको पाइए तापनि यी वादीहरूको बेइज्जती गर्ने अभिप्रायले नै सो समाचार सम्प्रेषण गरिएको भनी मान्न सकिने किसिमको समाचार प्रकाशित भए गवरेको देखिँदा वादीको फिराद दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१/१२/२५ मा भएको फैसला ।
६. सुरु फैसलामा हाम्रो चित्त बुझेन । किनकी विपक्षी न. १ बाहेक अन्य प्रतिवादीहरूले सुरु म्याद गुजारी फिराद दाबीलाई स्वीकार गरी बसेकोबाट हाम्रो दाबी प्रमाणित भइसकेको छ । विपक्षी पत्रिकाको मिति २०५९/३/१ को अंकमा हामीउपर विभिन्न आरोप लाञ्छना लगाई हाम्रो चरित्र हत्या गर्ने, मान-मर्यादामा जानी-जानी धक्की पुऱ्याउने उद्देश्यले विपक्षी जयनाथप्रसादले हामीलाई बताउनुभएको छ भनी सो पत्रिकामा किटानीसाथ लेखिएबाट समेत हाम्रो लिखित बेइज्जती भएको कुरा सप्रमाण पुष्टी भइराखेको साक्षी प्रमाणसमेतबाट प्रमाणित भएको स्पष्ट हुँदा पनि सुरुले न्यायको मान्य सिद्धान्त एवं स्थापित नजिरसमेतको प्रत्यक्ष उल्लंघन गरी भएको गैर न्यायिक, गैरकानुनी फैसला बदर गरी हाम्रो दाबीबमोजिम हक इन्साफ गरी न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीहरू दुवै जनाको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।
७. यसमा सत्य सन्देश दैनिक २०५९ असार १ गतेको पत्रिकामा अधिवक्ताद्वारा आफ्नै पिताको हत्या, आमालाई ज्यान मार्ने धम्की, भाइहरूको अंशको जग्गा अतिक्रमण भन्ने शीर्षक राखी प्रकाशन गरेकोले प्रकाशित समाचारको व्यहोराको मूल्याङ्कन नगरी भएको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा आ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदखन अदालत हेटौँडाको मिति २०६४/८/१०/२ को आदेश ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

८. पुनरावेदकहरूको मान-मर्यादामा आघात पुग्ने किसिमको कार्य मबाट नभएको, मैले नगरेको, आधारहीन तबरबाट मलाई प्रतिवादीसमेत बनाएको अवस्थामा सुरु फैसला न्याय कानून सम्बन्ध भएकाले सदर हुने गरी इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थीमध्येका प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साहको लिखित प्रतिवाद ।
९. समाचारको प्रकाशनले वादीहरूको बेइज्जती भएको स्पष्ट देखिएको हुँदा उक्त प्रतिवादीहरूमध्येका सत्य सन्देश दैनिक पत्रिका, सो पत्रिकाका प्रकाशक तथा सम्पादक विजय तिवारी, प्रधान सम्पादक प्रेमबाबु पटेल, कार्यकारिणी सम्पादक अशोक तिवारी, मुद्रक शंकर अफसेट प्रेस संवाददाता अनिलकुमार व्याहृतलाई जम्मा रु. ५,०००/- दामासाहीले जरिवाना हुने ठहर्छ । प्रतिवादीमध्येका जयनाथप्रसाद साह र माथिको वादीहरूको दावी एवं वादीहरूको क्षतिपूर्तिसम्बन्धी दावी पुन सक्दैन । सुरुको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५/७/३ मा भएको फैसला ।
१०. हाम्रो पुनरावेदनमा उल्लेखित दफाका प्रमाणहरूउपर विचार एवं मूल्याङ्कन गरी प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साहको प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष संलग्नता रहेको ठोस एवं विश्वसनीय प्रमाणबाट पुष्टी प्रमाणित हुँदाहुँदै पनि न्यायकर्ताज्यूले प्रतिवादी जयनाथप्रसाद उक्त पत्रिकासँग सम्बद्ध रहेको व्यक्ति नदेखिनुको साथ-साथै सो समाचार लेख्नु/लेखाउनुमा निजको संलग्नता रहेकोबारे वादीको तर्फबाट कुनै विश्वायोग्य प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन । त्यस कारण निजमाथिको वादी-दावी पुन सक्ने देखिएन भनी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण छ र अन्य प्रतिवादी सत्य सन्देश दैनिक पत्रिका, विजय तिवारी, प्रेमबाबु पटेल, अशोक तिवारी, शंकर अफसेट प्रेस, अनिलकुमार व्याहृतसमेतबाट क्षतिपूर्ति र मुद्दा खर्चसमेत भराउनुपर्नेमा सो नभराउने गरी भएको फैसला साह्रै अन्यायिक र त्रुटीपूर्ण भएकाले सो फैसला बदर गरी हाम्रो फिराद दावी र पुनरावेदन जिकिरअनुसार विपक्षी जयनाथलाई हदैसम्म दण्ड-सजाय गरी निजबाट क्षतिपूर्ति र खर्च नदिलाउने गरी भएको फैसला उल्टी गरी क्षतिपूर्ति र खर्चसमेत भराई पाऊँ र अन्य विपक्षीहरूउपर लिखित बेइज्जती ठहरे पनि क्षतिपूर्ति र खर्च भराउने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन-पत्र ।
११. नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला मिलेको छ/छैन ? सोही विषयमा निर्णय दिनपर्ने देखियो ।
१२. यसमा प्रतिवादीहरूले वीरगञ्जबाट प्रकाशित हुने विपक्षी सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकाको वर्ष ११ अङ्क २३७ मिति २०५९/३/१ गते शनिवारको पहिलो र अन्तिम पृष्ठमा “अधिवक्ताद्वारा आफ्नै पिताको हत्या, आमालाई ज्यान मार्ने धम्की, भाइरहेको अंशको जग्गा अतिक्रमण” भन्ने शीर्षक राखी सो शीर्षकअन्तर्गत भूट्टा, निराधार र गैरकानुनी कुरा उल्लेख गरी अश्लील वाक्यांशसमेत प्रयोग गरी हामीउपर निराधार कुराको दोषारोपण गरी समाचार प्रकाशन गरी हाम्रो मान-प्रतिष्ठा इज्जतमा आघात पुऱ्याइ लिखित गाली-बेइज्जती गरेकाले विपक्षीहरूलाई सजाय गरी क्षतिपूर्ति दिलाई पाऊँ भन्ने वादी-दावी । वादीलाई गाली बेइज्जती गरेको छैन । वादी-दावी भूट्टा हो भन्ने प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीको प्रतिउत्तर जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले प्रतिवादीमध्येका जयनाथप्रसाद साहउपरको वादी-दावी नपुग्ने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई जरिवाना हुने ठहऱ्याई मिति २०६५/७/३ मा भएको फैसलाउपरमा वादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो ।
१३. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक वादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीउपरको अभियोग दावी नपुग्ने ठहऱ्याई र अन्य प्रतिवादीहरूबाट क्षतिपूर्ति नभराउने गरी भएको फैसलाको हदसम्म चित्त नबुझाई फिराद दावीअनुसार जयनाथप्रसाद साहलाई समेत सजाय गरी सबै प्रतिवादीहरूबाट

क्षतिपूर्ति खर्चसमेत भराई पाऊँ भन्ने पुनरावेदनको जिकिर लिएको देखिन्छ ।

१४. पुनरावेदक वादीको प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीलाई समेत लिखित गाली-बेइज्जतीमा सजाय हुनुपर्ने भन्ने पहिलो पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा मिति २०५९/३/१ मा सत्य सन्देश दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित समाचारबाट वादीको बेइज्जती भएको ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सो समाचार प्रकाशन गर्ने प्रकाशक सम्पादकलगायतलाई जरिवाना गर्ने गरी भएको फैसलाउपरमा कसैको पुनरावेदन परेको देखिएन । उक्त मिति २०५९/३/१ मा प्रकाशित समाचारबाट वादीको बेइज्जती भएको भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । तर सो समाचार प्रकाशित गरी वादीको बेइज्जती गर्ने कार्यमा यी प्रतिवादी जयनाथप्रसाद साह तेलीको संलग्न छ/छैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादी जयनाथप्रसाद र वादीमध्येका दिनानाथ दाजुभाइ भएको देखिन्छ । पुनरावेदक वादीले अंश मुद्दा दिएको रिसिइवीबाट भूइया कर्तव्य ज्यान मुद्दा दिएको र अंश पाउने ठहर भएपछि भूइया लान्छना लगाई समाचार प्रकाशन गराई बेइज्जती गरेको भन्ने जिकिर भएको भए पनि त्यसको पुष्टी भएको छैन । यिनै जयनाथप्रसादले त्यस्तो समाचार प्रकाशन गराएको भन्ने कुनै प्रमाण आधार उपलब्ध नरहेकोले त्यस्तो भूइया समाचार प्रकाशन गराउन यी जयनाथप्रसाद दोषी रहेको भनी अनुमान गर्न मिलेन ।
१५. यी प्रतिवादी सो पत्रिकासँग सम्बद्ध व्यक्ति भएको देखिँदैन भने वादीहरूले निजले यो यस्तो प्रकारको कार्य गरी समाचार लेखाउने कार्य गरेको भनी सोको विश्वसनीय आधार प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन । वादी प्रतिवादीबीच मुद्दा चलेको भन्ने आधारमा सो मुद्दाको रिसिइवी प्रतिवादी जयनाथप्रसादको समाचार प्रकाशन गर्ने कार्यमा संलग्नता थियो भन्ने र मान्न मिल्ने देखिएन ।
१६. अन्य प्रतिवादीहरूबाट क्षतिपूर्ति खर्च भराई पाउनुपर्ने भन्ने दोस्रो पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा सो समाचार प्रकाशनबाट वादीलाई के कस्तो प्रकारको यति क्षति हुन गएको हो प्रस्ट नभएको र वादीहरूले समेत हाम्रो यो यस्तो प्रकारको क्षति हुन गएको भन्ने कुरा स्पष्ट खुलाई क्षतिपूर्ति माग गरेको नदेखिँदासमेत अनुमानको भरमा क्षतिपूर्तिको रकम कायम गरी प्रतिवादीबाट वादीलाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिनु न्यायसंगत नहुने हुँदा क्षतिपूर्तितर्फको पुनरावेदन जिकिर पनि पुग्नसक्ने अवस्था देखिएन ।
१७. अतः उपरोक्त आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीमध्येका जयनाथप्रसाद साहउपरको वादी-दावी नपुग्ने ठहर्‍याई अरु प्रतिवादीहरूलाई जरिवाना गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५/७/३ मा भएको फैसला मिलकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. भरतराज उप्रेती

इजलास अधिकृत : हरिश्चन्द्र इङ्गनाम

कम्प्यूटर टाइप गर्ने : विदुषी रायमाभी

इति सम्बत् २०६८ साल जेष्ठ २६ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : नेकाप २०६७, अंक १, निर्णय नं. ८२९१
पृष्ठ १०, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
सम्बत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६ -WS- ००२९
आदेश मिति : २०६७/१/२/५

विषय :- उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक : गोरखापत्र संस्थानमा नायब महाप्रबन्धक पद (तह-११) मा कार्यरत भरतकुमार प्रसाईं
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ♦ जुन कानूनले अधिकार दिएको हो सो कानूनअन्तर्गत बनेको र सो कानूनसँग बाधा विरोध भएको भन्ने दाबी नरहेको अवस्थामा विनियमलाई उक्त ऐन, नियमको अनुकूल नै रहेको मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं. १५)
- ♦ समान तहमा कार्यरत सबैलाई समानरूपमा लागू हुने कानुनी व्यवस्थाले कोही व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्नेमात्र आधारमा असमान व्यवहार भएको भन्ने दाबी गर्न सकिने हुँदैन । कुनै व्यक्ति विशेषलाई लक्षित नगएको कानुनी व्यवस्थालाई बिनाआधार शंकाको घेरामा राखी समानताको हकँग जोड्नु व्याख्यात्मक दृष्टिले उचित नहुने ।
- ♦ शर्त वा योग्यता तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मात्र वञ्चित गर्ने नियत राखिएको अवस्थामा त्यस्तो शर्त र योग्यता तोकिएको क्रियामाथि प्रश्न उठाउन सकिने हुन्छ । तर समान अवस्थाका सबैलाई समानरूपमा आकर्षित हुने गरी तोकिएको शर्तलाई अन्यथा भन्न नसकिने । (प्रकरण नं. १८)
- ♦ लामो समयसम्म संस्थानको सेवामा सेवारत रही पदावधिका कारणले सेवानिवृत्त हुनुपर्ने विषय रोजगारीको हकसँग सम्बन्धित विषय हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. १९)
- ♦ शर्त तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मर्का पर्ने गरी तोकिन्छ वा कुनै व्यक्ति विशेषलाई लाभ हुने गरी तोकिन्छ त्यसको औचित्य पुष्टी गर्न सकिँदैन भने न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्न सक्छ । तर सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी तोकिएको शर्तले तत्काल कसैलाई असर पऱ्यो भन्नेमात्र आधारमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्ने हो भने त्यसबाट अरू जटीलताहरू उत्पन्न हुने । (प्रकरण नं. २१)

आदेश

स.प्र. न्या रामप्रसाद श्रेष्ठ

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) अनुसार यस अदालतमा दायर भई पेस हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्या एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ ।
२. निवेदक गोरखापत्र संस्थानको तह-६ को सहायक अधिकृत पदमा मिति २०३६/११/५ मा अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा प्रवेश गरी मिति २०३९/४/५ देखि तह-६ को शाखा अधिकृत पदमा स्थायी भई तत्पश्चात् बहुवा हुँदै तह-११ को नायब महाप्रबन्धक पदमा मिति २०६२/११/८ देखि जेष्ठता गणना हुने र मिति २०६२/१२/१ देखि पदोन्नति पाई सेवारत रहेको बखत मिति २०६५/५/३१ को मन्त्रीस्तरको निर्णयानुसार अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि गोरखापत्र संस्थानको महाप्रबन्धक पदमा कायम-मुकायम मुकरर गरी जिम्मेवारी दिई सम्हालिसकेको छु । माथि उल्लेखित भएबमोजिम जेष्ठता कायम हुने गरी तह ११ को नायब महाप्रबन्धक पदमा रही प्रशासन र योजना विभागको जिम्मेवारी वहन गर्दा संस्थानका केही कर्मचारीहरूले मलाई कसरी संस्थानको जिम्मेवारीबाट हटाउन सकिन्छ भनी लागेकाले मिति २०६६/४/८ मा बसेको सञ्चालक समितिको बैठकले कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावलीमा तह ११ को नायब महाप्रबन्धक पदको पदावधि तीन वर्ष कायम गर्ने सुझाव सञ्चालक समितिसमक्ष प्रस्तुत गरी सोही राय सुझावको आधारमा सञ्चालक समितिको सिफारिसमा मिति २०६६/८/१२ को मन्त्रीस्तरको निर्णयानुसार गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५२ को दसौं संशोधन गरी संशोधित निमावलीको विनियम, ११८ को उपविनियम २ ख थप गरी तह १० र तह ११ को पदावधि १० वर्ष र ४ वर्ष कायम गर्ने गरी संशोधन गर्ने निर्णय भएबाट सो संशोधन सोही विनियमावलीको विनियम १४६ को प्रतिकूल हुन गएबाट मलाई नेपालको अन्तरिम संविधानले दिएको पेसा रोजगार गर्न पाउने मौलिक तथा समानताको हकमा समेत प्रत्यक्ष असर पर्न गएको छ ।
३. निवेदकले तह ११ मा मिति २०६२/११/८ मा बहुवा पाउँदा विनियमावलीमा सेवा अवधि पाँच वर्ष तोकिएकोमा नवौं संशोधनले सो व्यवस्थालाई खारेज गरी ५८ वर्ष उमेर नपुगेसम्म सेवामा कार्यरत रहन पाउने व्यवस्था भएकोमा हाल आएर मैले खाइपाइ आएको सुविधालाई कटौती गर्ने गरी ऐन-कानूनद्वारा स्थापित कानुनी सिद्धान्तविपरीत दूराशययुक्त एवं भूतलक्षी हुने गरी गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५२ को दसौं संशोधनद्वारा विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) थप गरी मेरो उमेर ५८ वर्ष नपुग्दै यही २०६६ साल फागुन ७ गते (सेवा अवधि चार वर्ष पुग्ने) सेवाबाट अनिवार्य अवकाश पाउने गरी संशोधन गरिएको हुँदा उक्त विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) लाई अमान्य र बदर घोषित गरी म निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश नदिनु, नोकरी यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरीपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।
४. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाई वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश जारी हुने/नुहने सम्बन्धमा विपक्षीहरूसमेतलाई राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकाले मिति २०६६/१०/१८ को तारेख तोकिएको सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६६/१०/७ मा भएको आदेश ।
५. निवेदकले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दसौं संशोधनबाट मूल

विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२) पछि थप भएको उपविनियम (२ क) मा रहेको तह ११ को पदावधिसम्बन्धी व्यवस्था संविधान प्रतिकूल भएकाले बदर घोषित गरिपाऊँ भन्नेसमेत दाबी लिएको देखिन्छ। विनियमावलीको सो व्यवस्था निवेदकको मागबमोजिम संविधानविपरीत छ, छैन भन्ने विषय रिट निवेदकको अन्तिम टुंगो लाग्दाका बखत निरूपण हुनपर्ने प्रकृतिको देखिएकाले बहाल नै रहेको विनियमावलीको व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्नु/नगराउनु भनी हाल मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलने। लिखितजवाफ परेपछि प्रस्तुत रिट निवेदकलाई अग्राधिकार दिई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६६/१०/२१ मा भएको आदेश।

६. गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी विनियम बनाएको र उक्त विनियममा नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरी कानूनतः लागू भएको अवस्थामा विनियम बनाउने संस्थानको अधिकार र त्यसमा स्वीकृति दिने नेपाल सरकारको अधिकार क्षेत्रमा चुनौती दिने अधिकार रिट निवेदकलाई नभएको र नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम नै विनियममा स्वीकृति प्रदान गरेको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले तथ्य र आधारभन्दा बाहिर गई सम्मानीत अदालतमा दिनुभएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सदर अनुरोध गरिन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव सुशील घिमिरेले पेस गर्नुभएको लिखितजवाफ।
७. गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दसौँ संशोधनले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धार १२ (३) (च), १३(१) (२) र १८ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् गरेको भन्ने निवेदकको दाबीका सम्बन्धमा हेर्दा उक्त संशोधनपश्चात् पनि विपक्षी निवेदक आफ्नो पदमा यथावत बहाल रहिरहेको भन्ने निवेदनबाट देखिन्छ। यस अतिरिक्त आफूलाई सो संशोधित व्यवस्थाका आधारमा अवकाश दिन लागेको भन्ने कुराको जिकिरसम्म पनि निवेदकले लिनसकेको अवस्था छैन। निवेदकले विनियमावलीको संशोधित व्यवस्था आफ्नो हकमा पनि लागू हुन्छ कि भन्नेसम्मको आशंकाको भरमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। उत्प्रेषण आदेश जारी गर्नका लागि सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीको कुनै काम-कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको संविधान वा कानूनप्रदत्त अधिकारमा प्रत्यक्षतः असर परेको देखिनुपर्दछ। केवल सो हुने आशंकाको भरमा उत्प्रेषण आदेश जारी गर्न मिल्दैन। जहाँसम्म विनियमावलीको उक्त संशोधनले विपक्षी निवेदकलाई असर पर्ने भन्ने दाबी छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा उक्त संशोधनले विपक्षी निवेदकलाई असर पर्ने अवस्था भए निजको हकमासम्म उक्त संशोधित व्यवस्था लागू नहुने हो, निजलाई असर परेको आधारमा प्रत्यायोजित अधिकारको पालना गरी भएको विनियमावली संशोधन नै बदर वा अमान्य घोषित गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। अतः उल्लिखित आधार र कारणबाट विपक्षी निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट ऐ. का सचिव डा. त्रिलोचन उप्रेतीले पेस गर्नुभएको लिखितजवाफ।
८. रिट निवेदक यस गोरखापत्र संस्थानको तह ११ मा कार्यरत नायव महाप्रबन्धक भएकोमा मिति २०६६/१०/२७ को निर्णयले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ (दसौँ संशोधन) को विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) बमोजिम मिति २०६६/११/८ देखि अनिवार्य अवकाशप्राप्त गरिसक्नुभएको छ। निवेदक २०६२/११/८ गतेदेखि जेष्ठता कायम हुने गरी संस्थानको तह ११ मा बढुवा हुनुभएको कुरामा कुनै विवाद छैन। संस्थान कर्मचारी विनियमावलीमा २०६६/८/१२ मा भएको दसौँ संशोधनले विनियमावलीको विभिन्न

विनियमहरूमा संशोधन गरेको छ । विनियमावलीको विनियम ११५ को उपविनियम (१) मा भएको अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी प्रावधानमा यसअघिको ५८ वर्ष उमेर पूरा भएका संस्थानका कर्मचारीले संस्थानको सेवाबाट अनिवार्य अवकाश पाउने छन् भन्ने प्रावधान थप गरी संस्थानको तह-११ मा कार्यरत कर्मचारीले त्यस्तो पदमा चार वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि उपविनियम (१) को अधिनमा रही अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरेको छ र दसौं संशोधनले तह १० प्रधानसम्पादक, महाप्रबन्धकलगायतका पदहरूका विषयमा संस्थानको आन्तरिक व्यवस्थापनलाई सदुद्घ गराउने गरी संशोधन भएको छ । निवेदकले निवेदनपत्रमा भनेजस्तो निजप्रति पूर्वाग्रह राखेर निजलाई मात्रै असर पार्ने गरी संशोधन गरिएको होइन । त्यसैले नभएको गलत कुराहरू लेखी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ । संस्थानले विनियमावलीमा समसामयिक सुधार गर्दै संस्थान र कर्मचारी प्रशासनमा सुधार गर्दै जाने नीतिअनुसार यो संशोधन भएको हो । विपक्षीले भनेजस्तो निजको सुरु नियुक्ति हुँदा तोकिएको सेवा अवधिमा असर पार्ने गरी कतै नभएको नयाँ प्रावधान निजप्रति पूर्वाग्रह राखेर ल्याएको होइन । निवेदकले विनियमावलीको यो संशोधन प्रावधान संविधानद्वारा प्रदत्त पेसा, रोजगार गर्न पाउने हकको प्रतिकूल रहेको छ भने तापनि कसरी उक्त हकको प्रतिकूल भयो भनी उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । संस्थानले आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापन गर्नका लागि आफ्नो नीति बनाउन र सेवा अवधि तोक्न सक्छ । त्यसैले विपक्षीको रिट निवेदन भरतप्रसाद भण्डारीविरुद्ध श्री ५ को सरकार, शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय (ने.का.प. २०५३, अंक ५, निर्णय नं. ६१८९ पृष्ठ ३७६) मा प्रतिपादित सिद्धान्त तथा सुदर्शनबहादुर सिंहविरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय (ने.का.प. २०५३, अंक ४, नि.नं ६१५६ पृष्ठ ३५८) मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा बदरभागी रहेकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान, ऐ.को सञ्चालक समिति र कार्यकारी अध्यक्षका तर्फबाट संयुक्तरूपमा पेस हुनआएको लिखितजवाफ ।

९. नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी इजसालसमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा आफूलाई सेवाबाट अवकाश दिने प्रवृत्त भावना लिई गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दसौं संशोधनबाट विनियम ११८ मा उपविनियम (२ क) थप गरी संस्थानको तह-११ को पदमा कार्यरत कर्मचारीले त्यस्तो पदमा चार वर्ष सेवाअवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरिएको हुँदा त्यस्तो व्यवस्थाले एकातिर निवेदकको संविधानप्रदत्त पेसा रोजगार गर्न पाउने हकलाई नियन्त्रण गरेको छ भने अर्कोतर्फ विनियमावलीको विनियम १४६ ले प्रदान गरेको सेवा सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थालाई अस्वीकार गरेको छ । तसर्थ, विनियमावलीको संशोधित व्यवस्थालाई बदर गरी उक्त व्यवस्थाबमोजिम निवेदकलाई अवकाश नदिनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने दावी लिइएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थानका तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफमा निवेदकप्रति पूर्वाग्रह राखेर, निजलाई मात्र असर पर्ने गरी संशोधन गरिएको होइन, संस्थानले आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीति बनाउन सक्ने हुँदा सोही अधिकारअन्तर्गत रही विनियमावलीमा गरिएको संशोधनबाट निवेदकको हकमा आघात पुगेको भन्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रतिवाद गरिएको पाइन्छ ।

१०. सुनुवाइका क्रममा निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री रमेशकुमार मैनालीले नेपाल सरकार भन्नाले मन्त्रिपरिषद्लाई सम्झनुपर्ने भन्ने कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाबाट देखिन्छ । तर मन्त्रिपरिषद्ले अधिकार प्रदान गरेको वा कानूनले विभागीय मन्त्रीलाई अधिकार रहेको भन्ने नदेखिएको स्थितिमा विभागीय मन्त्रीबाट स्वीकृत भएको विनियम अधिकारक्षेत्रका आधारमा बदरभागी छ । निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने मनसायका साथ गरिएको संशोधनमा बद्नियत निहीत रहेको छ । निवेदकमा कार्यकुशलताको अभाव रहेको वा असक्षम रहेको भन्ने पनि

लिखतजवाफमा उल्लेख गरिएको छैन । निवेदक तह ११ को पदमा बहुवा हुँदा पाँच वर्षको सेवा अवधि निश्चित गरिएको थियो । तर, नवौँ संशोधनले पदावधिका आधारमा सेवाबाट अवकाश पाउने व्यवस्था हटाई उमेरको हदमात्र कायम हुने गरी गरिएको व्यवस्थालाई पुनः दसौँ संशोधनले उल्ट्याएर पदावधिका आधारमा सेवाबाट अवकाश हटाउने र ११ औँ तहको कर्मचारीको हकमा चार वर्ष सेवा अवधि तोकिएको हुँदा निवेदकको हकमा आघात पुग्ने गरी गरिएको व्यवस्था बदरभागी छ । विनियमावलीको विनियम १४६ ले सेवाको सुरक्षाको प्रत्याभूति प्रदान गरेकोमा त्यसको प्रतिकूल हुने गरी गरिएको व्यवस्था आफैँमा दूराशयपूर्ण रहेको छ । संस्थानका सबै कर्मचारीको हकमा समान व्यवस्था गरी सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी गरिएको नवौँ संशोधनको व्यवस्थालाई उल्ट्याउँदा निवेदकलाई मात्र सेवाबाट हटाउने गरी असमान व्यवहार प्रदर्शन गरिएको छ । सो व्यवस्था समानताको हकको समेत प्रतिकूल रहेको छ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी, विपक्षीमध्येका नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान उप-न्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले विनियमावलीको चौथो संशोधनबाट थप भएको उमेरको हदबाट मात्र अवकाश हुने व्यवस्थाको अन्त गर्दै ११ औँ तहको हकमा पदावधिका आधारमा समेत अवकाश हुनेगरी व्यवस्था गरिएको थियो । नवौँ संशोधनले पुनः उमेरको हदमात्र कायम गरेकोमा दसौँ संशोधनले पदावधिका आधारमा समेत अवकाश दिने गरी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यस आधारमा पनि दसौँ संशोधनबाट गरिएको व्यवस्था निवेदकलाई मात्र लागू हुनेगरी दूराशयका साथ ल्याइएको भन्ने मिल्ने अवस्था छैन । नेपाल सरकारको कार्यविभाजन नियमावली संशोधनको विषय मन्त्रीस्तरको अधिकारभित्रको विषय रहेको हुँदा त्यसलाई चुनौती दिन मिल्ने हुँदैन भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षीमध्येकै गोरखापत्र संस्थानसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री यमुना भट्टराईले रिट निवेदन संविधानको धारा १०७ (१) अन्तर्गत नै पढेन । संस्थानको तह ११ मा तीनजनाको दरबन्दी रहेको हुँदा तह ११ का सबै कर्मचारीलाई लागू हुने संशोधित व्यवस्थालाई निवेदकको हकमा मात्र लागू हुने भनी अर्थ गर्न सकिने व्यवस्था नै छैन । सबैलाई लागू हुने गरी गरिएको संशोधनलाई दूराशययुक्त मान्न मिल्दैन । अन्य विभिन्न तहका पदहरूका लागि समेत त्यस किसिमको व्यवस्था गरिएको हुँदा निवेदकप्रति मात्र लक्षित भएर संशोधन गरिएको होइन भन्ने पुष्टी हुन्छ । संविधानप्रदत्त पेसा, रोजगारको हकका सन्दर्भमा त्यसैको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई समेत हेरिनुपर्दछ । शर्त तोक्दैमा स्वतन्त्रता कुण्ठित भएको भन्न मिल्दैन । यसरी पदावधिसमेतको निश्चित गरी गरिएको कानुनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा यस अदालतबाट विभिन्न रिट निवेदनहरूमा व्याख्या भइसकेकोछ । ती कारणहरूका आधारमा पनि निवेदक जिकिर निराधार छ । नेपाल सरकारको नीतिलाई अंगीकार गर्दै संस्थानको विनियमावलीमा संशोधनबाट पदावधिका आधारमा अवकाश दिने गरी गरिएको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

११. उल्लिखित बहस जिकिर, निवेदन तथा लिखितजवाफका साथै सम्बद्ध कानुनी एवं संवैधानिक प्रावधानहरूको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विवादमा मुख्यरूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(क) गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा दसौँ संशोधनबाट विनियम ११८ को मा थप गरिएको उपविनियम २ (क) अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्थालाई निवेदकप्रति प्रवृत्त धारणा राखी गरिएको व्यवस्थाको संज्ञा दिन सकिने अवस्था छ वा छैन ?

(ख) विनियमावलीको उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (च), धारा १३ (१)

र धारा १८ सँग बाभिएको अवस्था छ वा छैन ?

(ग) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

१२. माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नुअघि निवेदनमा असंवैधानिक भनी दाबी लिइएको कानुनी व्यवस्था र निवेदनमा उल्लेख गरिएको मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।
१३. निवेदकले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली २०५२ (यसपछि विनियमावली मात्र भनी उल्लेख गरिने) मा गरिएको दसौँ संशोधनबाट थप गरिएको विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) को व्यवस्था आफूलाई सेवाबाट अवकाश दिने प्रवृत्त भावना लिई थप गरिएको भन्ने दाबी लिइएको देखिन्छ । उक्त विनियम ११८ मा अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था गरी त्यसको उपविनियम (१) मा ५८ वर्ष उमेर पूरा भएका संस्थानका कर्मचारीले अनिवार्य अवकाश पाउने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । सो व्यवस्था संस्थानका सबै तहका कर्मचारीको हकमा समानरूपमा लागू हुने देखिन्छ । त्यसैगरी, ऐ. विनियमको उपविनियम (२ क) मा तह १० र तह ११ मा कार्यरत कर्मचारीले क्रमशः १० वर्ष र ४ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरिएको छ । यो व्यवस्था विनियमावलीको दसौँ संशोधनबाट थप भएको व्यवस्था हो भन्ने निवेदक ११ औँ तहको नायब महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको कारणले गर्दा त्यसबाट निजको सेवा अवधि ४ वर्ष पूरा भएपछि निजले अनिवार्य अवकाश पाउने देखिन्छ । सोही आधारमा निजले उक्त संशोधित व्यवस्था आफूलाई लक्षित गरी ल्याइएको आफूलाई अवकाश दिने नियतका साथ विनियममा संशोधन गरिएको भन्ने निवेदकको मुख्य दाबी रहेको देखिन्छ । तर निवेदकले दाबी गरेभैं विनियमावलीमा गरिएको दसौँ संशोधनमा यी निवेदकलाई असर पर्ने प्रकृतिको उक्त विनियम ११८ मा मात्र संशोधन भएको नभई सो संशोधनले बहुवा, प्रधान सम्पादकको नियुक्ति, भौगोलिक क्षेत्रमा काम गरेको अनुभववापतको अंक, उपदान कोषको व्यवस्थालगायतका विभिन्न प्रावधानहरूमा संशोधन र परिमार्जन गरिएको भन्ने कुरा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त (दसौँ संशोधन) विनियमावली, २०६६ को अवलोकनबाट स्पष्टरूपमा देखिन्छ ।
१४. विनियमावली संशोधन गर्दा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गराउनुपर्नेमा विभागीय मन्त्रीबाट स्वीकृत गराइएको हुँदा त्यसमा उचित प्रक्रियाको अवलम्बनसमेत नगरिएको भन्ने पनि निवेदकको जिकिर रहेको र निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीले समेत त्यसैमा जोड दिँदै प्रश्न उठाएको अवस्था छ । त्यसैले त्यसतर्फ पनि विवेचना गरिनु आवश्यक देखिन्छ । विनियमावलीको प्रस्तावनालाई हेर्दा गोरखापत्र संस्थान ऐन, १०१९ को दफा ३३ तथा गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२१ को नियम १०५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई विनियमहरू बनाएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले संस्थानको काम कुराहरूको उचित सम्पादनका निमित्त गोरखापत्र संस्थान ऐन वा उक्त ऐनअन्तर्गत बनेको नियमहरूमा बाधा विरोध नपारी संस्थानले विनियमहरू बनाउन सक्ने र ती विनियमहरू नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुने भन्ने व्यवस्था गरी संस्थानलाई आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि केही विधायिकी अधिकार प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू २०२१ को नियम १०५ मा कर्पोरेशनका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, पदोन्नति, सेवाका शर्तहरू, तलबभत्ता र अन्य सुविधाहरूको हकमा कर्पोरेशनले नियमहरू बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।
१५. यसरी गोरखापत्र संस्थान ऐन र गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरूले दिएको अधिकारअन्तर्गत नै विवादित

नियमावली तर्जुमा गरिएको र त्यसमा भएका संशोधनहरू पनि सोही अधिकारअन्तर्गत नै भएको भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। उक्त ऐन र नियमहरूमा बाधा विरोध पर्ने गरी विनियम बनाइको वा विनियममा संशोधन गरिएको भन्ने दाबी निवेदकले कही कतै उठाएको पाइँदैन। यसरी जुन कानुनले अधिकार दिएको हो सो कानुनअन्तर्गत बनेको र सो कानुनसँग बाधा विरोध भएको भन्ने पनि दाबी नरहेको अवस्थामा उक्त विनियमलाई उक्त ऐन, नियमको अनुकूल नै रहेको भनी मान्नुपर्ने हुनआउँछ। नेपाल कानुन व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १४ मा कुनै ऐनले अख्तियार दिएकोमा अर्को अभिप्राय नदेखिए चाहिएको बखतमा सो अधिकारको प्रयोग गर्न हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ भने ऐ. दफा २१ मा कुनै नेपाल ऐनले सूचना, आदेश, नियम वा उपनियम जारी गर्ने अख्तियार दिएको छ भने सो अख्तियारले त्यस्तै किसिमका अवस्थामा त्यही निकासामुताविक त्यही किसिमले सो जारी गरिएका सूचना, आदेश वा उपनियमहरूलाई थप्न, संशोधन गर्न, बदल्न वा खारेज गर्न हुन्छ भन्ने व्यवस्था रहेबाट पनि ऐन नियमको अख्तियारीभित्र रही विनियमावलीमा आवश्यक संशोधन र परिमार्जन गर्न सक्ने संस्थानको अधिकारमा प्रश्न उठाउन मिल्ने अवस्था देखिँदैन।

१६. जहाँसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गराउनुपर्ने विनियमावलीको व्यवस्था विभागीय मन्त्रीको हैषियतले सूचना तथा सञ्चारमन्त्रीबाट स्वीकृत गरिएकाले प्रक्रियागत त्रुटि भई सो विनियमावली बदर हुनुपर्ने भन्ने जिकिरको सन्दर्भ छ, वर्तमान संविधानको धारा ४३ को उपधारा (२) मा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नियमावलीबमोजिम नेपाल सरकारको कार्य विभाजन र कार्य सम्पादन हुने व्यवस्था रहेको र सोही आधारमा तर्जुमा गरिएको नेपाल सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली २०६४ मा गरिएको व्यवस्थाबाट विवादित विनियमावली स्वीकृत गर्ने अधिकार सम्बन्धित मन्त्रीमा नै निहित रहेको देखिन्छ। उक्त नियमावलीको नियम ४ मा नेपाल सरकारको कार्य सम्पादन मन्त्रालयहरूद्वारा हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी नियम ५ ले मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने कार्यको विभाजन अनुसूची-२ बमोजिम हुने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। त्यसैगरी, नियम ६ मा नियम ५ बमोजिम आफूलाई तोकिएको काम सम्पादन गर्ने/गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित मन्त्रीको हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। नियमावलीको नियम ५ ले निर्दिष्ट गरेअनुसारको अनुसूची-२ मा विभिन्न मन्त्रालयहरूबाट सम्पादन गरिने कार्यको विवरण प्रस्तुत गरिएको सोअन्तर्गत नं. १९ मा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने कार्यको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। सो विवरणमध्ये बुँदा नं. ११ मा उल्लेख गरिएका विभिन्न संस्थाहरूको नामावलीभित्र गोरखापत्र संस्थानको नामसमेत समावेश भएको देखिन्छ। यसरी वर्तमान संविधानको धारा ४३ ले निर्दिष्ट गरेबमोजिम नेपाल सरकारद्वारा बनाइएको कार्य सम्पादन नियमावलीले गोरखापत्र संस्थानसम्बन्धी कार्य सम्पादनको जिम्मेवारी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई प्रदान गरिएको र मन्त्रालयलाई तोकिएको कार्य सम्पादन गर्ने गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित मन्त्रीको हुने कानुनी व्यवस्थाअन्तर्गत नै विवादित विनियमावलीमा संशोधनको स्वीकृत प्रदान गरिएको कार्य कानुनअनुरूप नै देखियो। त्यसतर्फको निवेदन जिकिर र कानुन व्यवसायीको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

१७. आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक विनियमहरू बनाउन सक्ने संस्थानको अधिकारमा प्रश्न गर्न सकिँदैन। त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा संविधान, ऐन र नियमसँग बाझिने गरी गर्नु हुँदैन भन्ने कुरामा पनि विवाद हुन सक्दैन। आफ्नो संस्थानका कर्मचारीहरूका लागि नियुक्ति र पदोन्नतिका आधारहरू र सेवाका अन्य शर्तहरू तोक्ने तलबभत्ता र अन्य सुविधाहरूको निर्धारण गर्ने अधिकार गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२१ ले संस्थानलाई प्रदान गरेको देखिन्छ। त्यसैका आधारमा विनियमावलीमा समय-समयमा थपघट र संशोधन हुँदैआएको पनि देखिन्छ। त्यसैक्रममा दसौँ संशोधनबाट अन्य विषयहरूका अतिरिक्त संस्थानको दसौँ र ११ औँ

तहका कर्मचारीहरूलाई उमेरको हदसँगै पदावधिको हदका आधारमा पनि अनिवार्य अवकाश दिइने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। त्यसरी पदावधिका आधारमा अवकाश दिने विनियमावलीको व्यवस्था यी निवेदकलाई मात्र आकर्षित हुने नभई संस्थानको सेवामा रही दसौं र एघारौं तहमा कार्यरत सबै कर्मचारीमा आकर्षित हुने देखिन्छ। यसरी संस्थानका समानतहमा कार्यरत सबैलाई समानरूपमा लागू हुने कानुनी व्यवस्थाले कोही व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्नेमात्र आधारमा असमान व्यवहार भएको भन्ने दाबी गर्न सकिने हुँदैन। कुनै व्यक्ति विशेषलाई लक्षित नगरिएको कानुनी व्यवस्थालाई बिनाआधार शंकाको घेरामा राखी समानताको हकसँग जोड्नु व्याख्यात्मक दृष्टिले पनि उचित हुँदैन। निवेदकलाई दिइएको अवकाश-पत्रमा पनि निवेदकलाई कुनै अन्य किसिमको आरोप लगाइएको वा निजको कार्य सम्पादनमा प्रश्न उठाइएको अवस्था नभई विनियमावलीको व्यवस्थालाई उद्धृत गरी सोही आधारमा अनिवार्य अवकाश दिइएको भन्ने देखिन्छ। सो अवकाशपत्रको अवलोकनबाट पनि विनियमावलीको अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था निवेदकलाई मात्र आकर्षित हुनेखालको भन्ने प्रति हुँदैन। तसर्थ, निवेदकप्रति प्रवृत्त धारणा राखी विनियमावलीमा दसौं संशोधन गरिएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग पनि यो इजलास सहमत हुनसकेन।

१८. अब, दोस्रो प्रश्नमा प्रवेश गर्दा यी निवेदकले विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (च), धारा १३ (१) र धारा १८ (१) को प्रतिकूल रहेको भन्ने दाबी प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। संविधानका उल्लिखित व्यवस्थामध्ये धारा १२ ले स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत उपधारा (३) को खण्ड (च) ले पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ। यी निवेदकको दाबी पेसा, रोजगारको स्वतन्त्रतासँग मात्र सम्बन्धित देखिएको स्थितिमा सोही सवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गतको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (५) लाई हेर्दा कुनै पेसा वा रोजगार गर्नका लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन सकिने व्यवस्थालाई पनि मनन गरिनुपर्ने हुन्छ। त्यसरी शर्त वा योग्यता तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मात्र वञ्चित गर्ने नियत राखिएको अवस्थामा त्यस्तो शर्त र योग्यता तोकिएको क्रियामाथि प्रश्न उठाउन सकिने हुन्छ। तर समान अवस्थाका सबैलाई समानरूपमा आकर्षित हुने गरी तोकिएको शर्तलाई अन्यथा भन्न सकिने हुँदैन।
१९. संविधानको धारा १३ (१) ले कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थालाई विश्लेषण गर्दा यी निवेदकलाई विभेद गरिएको भन्ने निवेदन दाबी भए पनि विनियमावलीको विवादित व्यवस्था र निवेदकलाई अवकाश दिँदा अवलम्बन गरिएको प्रक्रियामा निवेदकप्रति पूर्वाग्रह राखिएकोबाट निवेदकलाई असमान व्यवहार गरिएको भन्ने कही कतैबाट देखिएका छैन र निवेदकले पनि त्यसको वस्तुनिष्ठ आधार खुलाउन सकेको देखिँदैन। यस स्थितिमा निवेदनमा दाबी लिएकै आधारमा विनियमावलीको उक्त व्यवस्थालाई विभेदपूर्ण मान्न सकिँदैन। निवेदकले संविधानको धारा १८ को उपधारा (१) द्वारा प्रदत्त रोजगारीको हकमा आघात पुगेको भन्नेसमेतको जिकिर लिएको देखिएको छ। तर यी निवेदक मिति २०३९/४/५ देखि निरन्तररूपमा संस्थानको सेवामा बहाल रही संस्थाको ११ औं तहको उच्च पदमा पदोन्नति भई सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाका आधारमा पदावधि पूरा भएको कारणले अनिवार्य अवकाश परेको अवस्था छ। त्यसरी लामो समयसम्म संस्थानको सेवामा सेवारत रही पदावधिका कारणले सेवा निवृत्त हुनुपर्ने विषय रोजगारीको हकसँग सम्बन्धित विषय हुनसक्दैन।
२०. रोजगारीको समस्याले आक्रान्त नेपालजस्तो मुलुकमा एउटा निश्चित अवधिसम्म सेवा गरी समान अवस्थाका

सबैलाई समानरूपमा लागू हुनेखालको कानुनी व्यवस्थाअन्तर्गत अवकाश हुँदासमेत रोजगारीको हकमा आघात नपुगेको मान्ने हो भने विद्यमान रोजगारीको समस्याले अरू विकराल रूप लिन सक्छ। रोजगारीको हक आफैँमा कानूनद्वारा व्यवस्थित हक हो भन्ने कुरा संविधानको धारा १८ को उपधारा (१) को व्यवस्थाबाट सहजरूपमा बुझ्न सकिन्छ। के कस्तो नीति वा कानून बनाएर आफ्ना नागरिकहरूलाई रोजगारी दिलाउन सकिन्छ र बढीभन्दा बढी रोजगारीका अवसरहरूको सिर्जना गर्न सकिन्छ भन्ने विषय नेपाल सरकारले नीतिगतरूपमा निर्धारण गर्ने विषय हो।

२१. सेवाको प्रकृति सबै समान हुँदैनन्, त्यसैले सेवाको प्रकृतिअनुरूप कुन सेवाका लागि के कस्ता शर्तहरू तोक्ने भन्ने कुरा पनि सम्बन्धित निकायले निश्चित गर्ने विषय हो। सबै प्रकृतिका सेवामा समानखालका शर्तहरू लागू हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने हो भने सेवाको मौलिकता र त्यसको विविशष्टता जोगिन सक्दैन। यसरी शर्त तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई लाभ हुने गरी तोकिन्छ र त्यसको औचित्य पुष्टी गर्न सकिँदैन भने न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्न सक्छ। तर, सबैलाई समानरूपमा लागू हुने गरी तोकिएको शर्तले तत्काल कसैलाई असर पर्थो भन्नेमात्र आधारमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्ने हो भने त्यसबाट अरू जटीलताहरू उत्पन्न हुने खतरा हुन्छ।
२२. निवेदक गोरखापत्र संस्थानको सेवामा प्रवेश गर्दा स्वभाविकरूपमा सम्बन्धित ऐन-नियम र विनियमको प्रावधानहरूलाई स्वीकार गरेर नै प्रवेश गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। विद्यमान कानुनी व्यवस्थामा आवश्यकताअनुरूप संशोधन हुन्छन्। त्यसरी हुने संशोधनबाट आफूलाई असर पर्छ भन्ने आधारमा अस्वीकार गर्न मिल्ने हुँदैन, यदि त्यस्तो अस्वीकार गर्ने आग्रहलाई उचित मान्दै जाने हो भने अन्ततोगत्वा अराजकता र दण्डहीनताले प्रश्रय पाउँछ। त्यसको परिणामस्वरूप कानूनविहीनताको स्थितिसमेत पैदा हुनजान्छ। कानुनी राज्यमा त्यस्तो स्थितिको परिकल्पना गरिँदैन र न्यायपालिकाले पनि त्यस्तो प्रवृत्तिलाई प्रोत्साहित गर्दैन। विनियमावलीमा हुँदै आएको संशोधनमध्ये दसौँ संशोधनबाट यी निवेदक कार्यरत पदको पदावधि निश्चित गरिएको कारणले गर्दा निवेदकलाई अनिवार्य अवकाश दिइएको कुरा स्पष्ट नै छ। उक्त संशोधित व्यवस्था निवेदकको हकमा मात्र आकर्षित हुने व्यवस्था नभई निवेदकसरहका अन्य कर्मचारीमा पनि आकर्षित हुने हुँदा त्यसलाई विभेदपूर्ण वा निवेदकको पेसा, रोजगारीको हकमा आघात पुऱ्याउने गरी गरिएको व्यवस्थाको संज्ञा दिन सकिएन। विनियमावलीको विनियम १४६ मा सेवा शर्तको सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको र त्यस्तो प्रत्याभूति प्रतिकूल हुने गरी विनियमावलीमा संशोधन गर्न नपाइने भन्ने निवेदकको अर्को जिकिरका सन्दर्भमा हेर्दा उक्त विनियममा तलब, उपदान र सुविधाका विषयलाई समेटिएको हुँदा निवेदकले उठाएको अनिवार्य अवकाशको विषय उक्त विनियमको परिधिभित्र परेको पाइएन। त्यसैले निवेदकको सो तर्क पनि प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा ग्राह्य देखिँदैन।
२३. निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीको कानुनी व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको भन्नेसमेतको जिकिर रहेको रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट सबै निजामती कर्मचारीउपर समानरूपमा लागू हुने कानुनी व्यवस्थाले समान संरक्षणको हकबाट निवेदकलाई वञ्चित गरेको भन्न नमिल्ने (भरतप्रसाद भण्डारी वि. मन्त्रपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का. प. २०५३, अंक ५ नि.नं. ६१८९, पृ. ३७६) भनी सिद्धान्त कायम भएको र निवेदकले विवाद उठाएको विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२ क) को व्यवस्थासमेत यी निवेदकका हकमा मात्र आकर्षित हुने नभई निवेदक सरहका अन्य कर्मचारीमा पनि समानरूपमा आकर्षित हुने हुँदा उक्त सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था पनि देखिएन।
२४. तसर्थ, माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली,

भरतकुमार प्रसाई विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

२०५२ (दशौँ संशोधनसहित) को विनियम ११८ को उपविनियम (२क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (च), धारा १३ (१) र धारा १८ (१) समेतसँग बाभिएको अवस्था नदेखिँदा निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौँ ।

मा. न्या. ताहिर अली अन्सारी

मा. न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इजसाश अधिकृत : उमेश कोइराला

इति सम्बत् २०६७ साल वैशाख २ गते रोज ५ शुभम् ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

स्रोत : ने.का.प. २०६७, अङ्क १२, निर्णय नं. ८५१५,
पृष्ठ १९६९, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
सम्बन्ध २०६६ सालको रिट नं. ०६६-WS-००३२
आदेश मिति: २०६७/५/३१/५

विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक : रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपालमा करार पदमा कार्यरत् परेश सापकोटासमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ अपवाद स्वरूपको व्यवस्थाबाहेक कुनै अमुक वर्गका व्यक्तिलाई फाइदा पुऱ्याउने किसिमबाट कुनै अधिकारको प्रयोग गरी भिन्नरूपको अवस्था सिर्जना गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१८)
- ◆ आफूखुसी स्वेच्छाचारीरूपले योग्यता तोकी नियम संशोधन गर्दै जाने हो भने संस्थाको मूल उद्देश्यमाथि नै नकारात्मक असर पर्ने सम्भावना रहन जाने हुन्छ । नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको स्वीकृतिले नियम बनाएको भन्नेसमेतको आधारमा कुनै वर्ग वा अमूक व्यक्ति विशेषको हित सम्बद्ध हुने किसिमबाट नियमको व्यवस्था संशोधन गरी खारेज वा थप गर्नु न्यायोचित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ प्रतिस्पर्धाको दायरालाई नै संकुचित तुल्याई खुल्ला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गरिने नियम १८ को व्यवस्थालाई क्रियाशील हुनबाट सोही सीमित प्रतियोगितासम्बन्धी थप व्यवस्था गरी एकपटकको लागि सीमित प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिने भनी थप गरिएको नियम १८ क. को व्यवस्था संविधानसम्मत नदेखिने । (प्रकरण नं.२०)

आदेश

मा.न्या. खिलराज रेग्मी

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (१), (२) बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।
२. नेपाल सरकारको लगानीमा सञ्चालित प्रतिष्ठानको सञ्चालनको लागि रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति

कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ निर्माण गरी सो नियमअनुसार सञ्चालन भइआएकोमा मिति २०६६/५/१४ मा उपरोक्त नियमावलीको नियमको चौथो संशोधन गरी नियम १८ पछि नियम १८ क. थप गरिएको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ (३) (च) र १३ सँग बाभिएकोले धारा १०७ (१) बमोजिम बदरको लागि प्रस्तुत निवेदन लिई आएका छौं ।

३. हामी निवेदक विगत ६ वर्षदेखि विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिमा करार सेवाअर्न्तगत कार्यालय सहायक पदमा कार्यरत छौं । मिति २०६६/१०/२० गते प्रकाशित सूचनामा यस समितिको केन्द्रीय कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयमा रहेका पदहरू कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम १६ (७) बमोजिम कायम भएका पदमा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा र नियम १८ क. अनुसार २०६६/५/१३ सम्म पटक-पटक वा अविच्छिन्नरूपमा ७ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरी ४५ वर्ष उमेर ननाघेका हाल करार वा ज्यालादारीमा कार्यरत कर्मचारीहरूबीच सीमित प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति गर्नुपर्ने भएकोले दरखास्त फारम बुझाउन सूचना प्रकाशित गरिएको रहेछ । उक्त सूचनामा नियम १८ क. अन्तर्गत तह ५ समाचारवाचक सह-संवाददातामा तीन, कार्यक्रम सहायकमा चार र कार्यालय सहायकमा तीन पदका लागि विज्ञापन प्रकाशन भएको छ । उपर्युक्त विज्ञापन नियम १८ क. अर्न्तगत प्रकाशित भएकोले स्वतः बदर हुने अवस्था छ ।
४. निवेदकहरू ६ वर्षदेखि कार्यरत रहेको अवस्थामा ७ वर्षको सेवा अवधि कुन आधारमा लगाइएको हो भन्ने कुराको विवेकसम्मत आधार देखाइएको छैन । समानताको हकको विपरीत रहेको नियम १८ क. र सोअनुसार भएको विज्ञापनअनुसारको काम-कारवाही गर्न मिल्दैन । कुनै पनि कानुन लागू गर्न निश्चित उद्देश्य हुनुपर्दछ । नागरिकबीच विभेदकारी कानुनी व्यवस्थाको अस्तित्व शून्य हुन्छ । अमुक वर्गलाई सुविधाप्राप्त गर्नबाट रोक्ने अथवा कुनै अर्को वर्गलाई अनुचित भार वहन गराउने एवं वर्गीकरणको आधारमा बनाइएको कुनै कानुनबाट कुनै नागरिकलाई उस्तै अवस्थाका अन्य नागरिकहरूले पाएसरहको अधिकार वा सुविधाबाट वञ्चित गरिन्छ अथवा अन्य नागरिकहरूभन्दा बढी दायित्व बोकाइन्छ भने त्यो कानुन असंवैधानिक र अमान्य हुन्छ, भनी सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न सिद्धान्त स्थापित भएका छन् ।
५. रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा २०६६/५/१४ मा चौथो संशोधन गरी नियम १८ पछि थप गरिएको नियम १८ क. ले निवेदकहरूलाई कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरी संविधानको धारा १२ र १३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् भएकोले सो प्रावधान संविधानको धारा १ र १०७ (१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरिपाउँ । साथै सो नियमको व्यवस्थाबमोजिम २०६६/१०/२० मा प्रकाशित विज्ञापन नं. १, २, ३ /०६६/०६७ समेत धारा १०७ (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । गैरकानुनी नियमको आधारमा पदपूर्ति भएपछि निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुँदा पनि उपचार प्राप्त नहुने र निवेदन माग नै प्रभावहीन हुने हुँदा सो विज्ञापनअनुसार नियम १८क. बमोजिम सीमित प्रतिस्पर्धाबाट लिइने परीक्षा प्रक्रिया अगाडि नबढाउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरी सुनुवाई गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन-पत्र ।
६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

कार्यालयलाई दिई लिखितजवाफ आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु ।

७. अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदन दावीअनुसारको २०६६/१०/२० को सूचना नं. १/०६६/०६७ अर्न्तगतको विज्ञापन नं. १, २, ३ को विज्ञापनमा रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम १८ क. बमोजिम लिइने परीक्षासम्बन्धी काम-कारबाही निवेदनको टुंगो नलागेसम्म नगर्नु/नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने व्यहोराको २०६६/११/२७ को यस अदालतको आदेश ।
८. रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावलीले कर्मचारीको पदपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गरेको छ । उक्त समितिले कर्मचारीको पदपूर्तिसम्बन्धी काम गर्दा कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावलीको अधिनमा रही सोसम्बन्धी काम उक्त समितिबाटै हुने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै औचित्य नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयतर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ ।
९. रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति रेडियो नेपाल एक स्वायत्त संस्था हो । यसले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि नेपाल सरकारको स्वीकृत लिई आवश्यक नियमहरू बनाउन वा संशोधन गर्नसक्छ । यसैअनुरूप करार तथा ज्यालादारी कर्मचारीसमेतको हकहितलाई ध्यानमा राखी सबै संघ-संगठनको सिफारिसमा रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको नेपाल कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ लाई समसामयिक परिमार्जन गरी संशोधन गर्न वाञ्छनीय भएकोले नेपाल सरकार सञ्चार मन्त्रालयसमेतबाट स्वीकृत लिई २०६६/५/१४ मा सो नियमावलीको नियम १८ पछि नियम १८ क. थप गरिएको हो । रेडियो नेपालमा करार वा ज्यालादारीमा नियुक्त भएका योग्य कर्मचारीलाई नै आन्तरिक प्रतिस्पर्धाका आधारमा रिक्त पदमा पदपूर्ति गर्दा उचित नै देखिँदा त्यसको लागि ७ वर्ष अवधिको मापदण्ड तोकिएको हो । कुनै कर्मचारीलाई नोक्सान पुऱ्याउने नियतले नियमको व्यवस्था थप गरिएको होइन । नियम १८ क. को थप प्रावधानअनुसार विगत लामो समयदेखि कार्यरत रहेका करार वा ज्यालादारी कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासमा बाधा पुगेको र निजहरूलाई पनि अन्य स्थायी कर्मचारीसहर अवसर प्रदान गर्ने उद्देश्यले करार वा ज्यालादारीमा कार्यरत कर्मचारीलाई उनीहरूको दक्षता योग्यतासमेतलाई ध्यानमा राखी रिक्त स्थानमा प्रतिस्पर्धा गरिएको हो । ज्यालादारी वा करारमा नियुक्त भई ७ वर्ष अवधि पूरा गरेको कर्मचारी योग्य हुने र रेडियो नेपालको कार्यसञ्चालनमा मद्दत पुग्ने दृष्टिकोण राखी नियममा थप व्यवस्था गरिएको हो ।
१०. निवेदकहरू ६ वर्ष करारमा रहेकोले ६ वर्षको अवधि राखी नियम संशोधन हुनुपर्छ भन्ने मनसाय राखि निवेदन जिकीर लिइएको छ । सो संशोधन संविधानसँग बाभिएको भन्न मिल्दैन । ७ वर्ष करार वा ज्यालादारीमा काम गरेका कर्मचारीलाई नै आन्तरिकरूपमा प्रतिस्पर्धा गराई वि.नं. १/०६६/०६७ सह समाचारवाचक/सह-संवाददाता तह ५, वि.नं. २/०६६/०६७ कार्यक्रम सहायक-तह ४ र वि.नं.३/०६६/०६७ कार्यालय सहायक-तह ४ मा आवश्यक पदपूर्ति गर्दा त्यस्ता व्यक्ति योग्य हुन्छन भन्ने नेपाल सरकारको ठहर भएकोले सोअनुसार संशोधन गरिएको हो । यसले कसैलाई फाइदा र नोक्सान पुऱ्याउने अवस्था छैन । संशोधन सिफारिस गर्नुपूर्व कार्यरत तीनवटा कर्मचारी संघ-संगठनसँग छलफल गरी राय सुभाब लिइएको र त्यसउपर कुनै कर्मचारीको उजुरी परेको छैन । विज्ञापन प्रकाशित भएपछि मात्र निवेदकहरूले रिट निवेदन दर्ता गर्न आएको अवस्था छ । ७ वर्ष करार वा ज्यालादारीमा बसी काम गर्ने व्यक्तिले अवसरप्राप्त गरेकै छन् । थप गरिएको नियम १८ क.ले

निवेदकहरूको मौलिक हक हनन् नभएको हुँदा सो नियमको व्यवस्था बदर हुने स्थिति छैन। प्रकाशित विज्ञापनअनुसारको परीक्षा प्रक्रियासमेत रोक्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति रेडियो नेपालको सञ्चालक समिति एवं पदपूर्ति समितिको तर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ।

११. न्यायापालिकाद्वारा प्रत्यायोजित विधानको न्यायिक परीक्षण गर्दा जन्मदातृ ऐनसँग नियम बाभिएको छ/छैन (Theory of ultra vires to parent law), नियम अर्न्तगत वा प्रतिकूल छ/छैन (Theory of repugnancy of inconsistency to parent law) र प्रत्यायोजित अधिकार पुनः प्रत्यायोजन गर्न सकिँदैन (Delegates potes non-delegate-delegated power can not further delegate) भन्ने सिद्धान्तको आत्मसात गरी सो आधारमा मात्र न्यायिक परीक्षण गर्न सक्ने हो। निवेदकले सोबमोजिम दावी नै नलिएको अवस्थामा ऐनले दिएको अधिकारको प्रयोग गरी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५७ मा नियम १८ क. थप गरिएको संशोधनलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। नियमावलीको व्यवस्था जन्मदातृ ऐनसँग बाभिएको भन्ने दावी नै नरहेको अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ र १३ को व्यवस्थसँग अनुकूल वा प्रतिकूल के छ भनी सो नियमावलीउपर न्यायिक परीक्षणसमेत हुन नसक्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट प्रेषित लिखितजवाफ।
१२. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को चौथो संशोधन गरी थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्थाले सीमित कर्मचारीको बीचमा प्रतिस्पर्धा गराउन खोजेको छ। रिट निवेदक रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिमा कार्यरत करार सेवाका कर्मचारी हुन। नियम १८ क.ले थप गरेको ७ वर्ष करार वा ज्यालादारीमा काम गरेको मापदण्डले निवेदकहरूको हकमा असर परेको अवस्था छ। आफूखुसी करारमा नियुक्त गरी पछि त्यसैलाई अस्थायी गर्ने र ती अस्थायी कर्मचारीहरूलाई मिल्ने गरी नियमावली संशोधन गर्ने परिपाटीले खुल्ला प्रतिस्पर्धाको माध्यमलाई निष्प्रयोजित बनाउने परिपाटीको विकास भएको छ। नियम १८ क.मा थप गरिएको व्यवस्थाले करार वा ज्यालादारीमा ७ वर्ष काम गरेको मापदण्ड के आधारमा निर्धारण गरिएको हो भन्ने कुराको पुष्टिचाई हुनसक्ने अवस्था छैन। खुल्ला प्रतिस्पर्धा गराउँदा उपयुक्त व्यक्तिको छनौट हुने कुरामा शंका गर्ने ठाउँ रहँदैन। प्रस्तुत विवाद राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको संशोधित नियमावलीको व्यवस्था विशेष इजलासबाट अमान्य भएको तथ्यसँग मिल्दोजुल्दो रहेको छ। व्यक्तिगत पहुँचका आधारमा नियुक्त कर्मचारीलाई नै स्थान दिने किसिमले थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ समेतको विपरीत हुँदा अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस गर्नुभयो।
१३. विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले यस अदालत विशेष इजलासबाट आदेश भएको राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको नियमावलीको व्यवस्था र प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको नियमावलीको व्यवस्था एउटै अवस्थामा राखेर हेर्न मिल्दैन। राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको विवादमा खुल्ला प्रतिस्पर्धा गर्न दिइएन भन्ने कुरा उठाइएको थियो भने प्रस्तुत निवेदनमा सेवाभिन्न रहेका निवेदकहरूले आफ्नो ७ वर्षको अवधि नपुगेको भन्ने आधारमा नियमको व्यवस्था संविधानको प्रावधानसँग बाभिएको भनी जिकीर लिएको अवस्था छ। नियमको

व्यवस्था थप गरी ७ वर्ष काम गरेको भनी राखेको कारणले आफूहरूको हकमा असर पुगेको भनी दावी लिएको भए तापनि निवेदकहरूलाई असमान गरी बाहेक गर्न खोजिएको होइन । अर्कोतर्फ नियमावलीको व्यवस्था कुन ऐनसँग बाभिएको भनी निवेदनमा देखाउन सक्नुभएको छैन । रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिमा करारमा नियुक्त भएका निवेदकहरूलाई संशोधन गरी थप गरिएको व्यवस्थाले कुनै असर पारेको स्थितिसमेत छैन । निवेदकहरूले संशोधित नियमको मापदण्ड पूरा नगरेको आधारमा नियमको व्यवस्था नै बाभियो भनी अनुमानको आधारमा लिएको निवेदन माग दावीअनुसारको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस गर्नुभयो । त्यसैगरी, विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति रेडियो नेपालका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री दुर्गाप्रसाद अधिकारीले रेडियो नेपाल स्वायत्त संस्था भएकोले यसले आफ्नो कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली नेपाल सरकार, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको स्वीकृत लिएर निर्माण गर्नसक्छ । रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्थाले तोकेको ७ वर्षको मापदण्डले निवेदकहरूको कुनै मौलिक हकमा असर परेको अवस्था छैन । निवेदकहरूको करारको अवधि ६ वर्षमात्र भएको कारणले आफूहरू प्रतिस्पर्धाबाट बाहिरिने आशंकामा रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । करार वा ज्यालादारीमा लामो समय काम गरेका कर्मचारीबीच प्रतिस्पर्धा गराई योग्य कर्मचारी छनौट गर्ने व्यवस्था संस्थाको हितविपरीत हुन सक्दैन । आफ्नो सेवा अवधि पूरा नभएको कारण निवेदकहरू रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको भन्ने देखिएको हुँदा थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था कायमै रहनुपर्छ । मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको वहस गर्नुभयो ।

१४. विद्वान कानुन व्यवसायीहरूको उपर्युक्त वहस जिकीर सुनी रिट निवेदन-पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गरी हेर्दा प्रस्तुत विवादमा निम्न प्रश्नरूपको निरूपण हुनुपर्ने देखिनआयो ।

(क) रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम १ ड क. को व्यवस्था संविधानसम्मत छ वा छैन ?

(ख) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

१५. विवादित नियम १८ क.को व्यवस्था संविधानको धारा १२ र १३ को प्रावधानसँग बाभिएको छ वा छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गरी हेर्दा, रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा मिति २०६६/५/१४ मा चौथो संशोधन गरी नियम १८ पछि थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्थाले निवेदकहरूलाई कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र १३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेकोले सो नियम १८ क.को व्यवस्था प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरी उक्त नियम १८ क.को आधारमा २०६६/१०/२० मा प्रकाशित विज्ञापन सूचनासमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दावी लिएको पाइयो । करार तथा ज्यालादारीमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकहितलाई ध्यानमा राखी सबै कर्मचारी संघ-संगठनको सिफारिसको आधारमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको स्वीकृत लिई रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ मा मिति २०६६/५/१४ मा चौथो संशोधन जारी गरी नियमावलीको नियम १८ पछि नियम १८ क. थप गरिएको हो । नियमावलीमा थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था तथा सोअनुसार पदपूर्तिको लागि गरिएको विज्ञापन सूचनाको कार्यले निवेदकहरूको कुनै पनि सवैधानिक हक हनन् भएको छैन,

थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानसँग बाझिएको समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रत्यर्था रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपालसमेतको तर्फबाट लिखितजवाफ प्रेषित गरेको देखियो ।

१६. पदपूर्ति सम्बन्धमा रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को व्यवस्था हेर्दा, नियमावलीको नियम १८ मा प्रतियोगिताको अनिवार्यता भनी उपनियम (१) मा सेवाको रिक्त पद नयाँ नियुक्तिबाट पूर्ति गर्दा खुला प्रतियोगिताको आधारमा गरिनेछ । त्यस्तै उपनियम (२) मा आगामी वर्षको लागि आवश्यक पर्ने पदहरू कम्तीमा वर्षको एकपटक खुला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । नियम १८ ले सेवाको रिक्त पदमा नयाँ नियुक्ति गर्दा खुला प्रतियोगिताको आधारमा पदपूर्तिको व्यवस्था गरेको देखियो । सो नियमावलीमा मिति २०६६/५/१४ मा भएको चौथो संशोधनले मूल नियमावलीको नियम १८ पछि थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था यसप्रकार रहेको पाइयो ।

◆ १८क. सीमित प्रतियोगितासम्बन्धी व्यवस्था :

(क) यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यो नियमावली प्रारम्भ हुनुभन्दा अगाडि समितिमा पटक-पटक वा अविच्छिन्नरूपमा कम्तीमा सात वर्ष करार वा ज्यालादारीमा काम गरिरहेका कर्मचारीहरूलाई समितिको तह ४ र ५ को सम्बन्धित सेवा समूहको पदमा एकपटकको लागि त्यस्ता कर्मचारीबीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछ ।

(ख) उपनियम (१) बमोजिम सीमित प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने तहको पद संख्या सञ्चालक समितिले निर्धारण गर्नेछ ।

(ग) उपनियम (२) बमोजिम सञ्चालक समितिले पद निर्धारण गरेपछि त्यस्तो पदको दरबन्दी स्वतः सिर्जना भएको मानिनेछ ।

(घ) यस नियमावलीबमोजिम न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पूरा गरेको र उमेरको हद पैतालीस वर्ष ननाघेको व्यक्तिले मात्र उपनियम (१) बमोजिम हुने सीमित प्रतियोगितात्मक परीक्षामा उम्मेदवार हुन पाउनेछन् ।

(ङ) उपनियम (१) बमोजिम लिइने सीमित प्रतियोगितात्मक परीक्षासम्बन्धी अन्य व्यवस्था खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षासरह लागू हुनेछ ।

१७. नियमावलीमा संशोधन गरी थप गरिएको उल्लिखित नियम १८ क.को व्यवस्थालाई निवेदकले गैर संवैधानिक भनी चुनौती दिइआएको पाइयो । पदपूर्ति सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १८ को व्यवस्था यथावत् कायम राखी चौथो संशोधनबाट नियम १८ क. थप गरी सीमित प्रतियोगितात्मकसम्बन्धी व्यवस्था गरी नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिमा पटक-पटक वा अविच्छिन्नरूपमा कम्तीमा सात वर्ष करार वा ज्यालादारीमा कार्यरत् कर्मचारीलाई समितिको तह ४ र ५ को सम्बन्धित सेवा समूहको पदमा एकपटकको लागि कार्यरत् कर्मचारीबीच मात्र प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछ भनी ७ वर्ष करार वा ज्यालादारीमा काम गरेको मापदण्ड निर्धारण गरेको देखियो । सेवाको रिक्त पदमा नयाँ नियुक्तिबाट पूर्ति गर्दा खुला प्रतियोगिताको आधारमा गरिने मूल नियम १८ को व्यवस्था कायमै राखी संशोधनद्वारा थप गरिएको नियम १८ क.मा करार वा ज्यालादारीमा ७ वर्ष काम गरेको भनी अतिरिक्त योग्यता कायम गरी रिक्त रहेका सम्बन्धित पदमा सोही समितिमा कार्यरत् कर्मचारीलाई अनुकूल हुने मापदण्ड निर्धारण गरिएको देखियो, जुन मापदण्ड समितिमा कार्यरत् बाहेकका आम-नागरिकले प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था र परिस्थिति हुँदैन । रेडियो

प्रसार सेवा विकास समितिमा कार्यरत् कर्मचारीहरूको संघ-संगठनको सुभावाको आधार लिई करार वा ज्यालादारीमा काम गर्ने कर्मचारीको वृत्तिविकासलाई ध्यानमा राखी नियम १८ को व्यवस्था थप गरिएको भन्ने विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिको लिखितजवाफ रहेको छ । तर समितिमा हाल करार तथा ज्यालादारीमा ७ वर्षदेखि कार्यरत् कर्मचारीहरूलाई सुरु नियुक्ति गर्दा कुनै प्रकारको नियमित प्रक्रियाद्वारा प्रतिस्पर्धा गराई मौखिक वा लिखित योग्यता परीक्षा लिइएको भन्ने समितिको लिखितजवाफ वा समितिका तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने विद्वान कानून व्यवसायीले आफ्नो बहस जिकीरमा कुनै तथ्य उल्लेख गरेको पाइएन भने अर्कोतर्फ समितिमा सात वर्षसम्म कार्यरत् कर्मचारी के कुन विशेष योग्यता र दक्षताबाट अनुभवसिद्ध हुन पुगेका छन् भन्ने तथ्यसमेत मिसिलबाट देखिँदैन । सम्बन्धित सेवा समूहमा नियम १८ को व्यवस्थाबमोजिम खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्दा करार वा ज्यालादारीमा कार्यरत् कर्मचारीहरू छनौट हुन नसक्ने भन्ने आधार पनि उल्लेख गरेको पाइएन ।

१८. रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल राज्यको एक सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको संस्था भन्ने कुरामा विवाद छैन । राज्यको सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको संस्था नेपाली नागरिकप्रति निश्चय पनि जवाफदेही हुनैपर्छ यसमा सन्देह छैन । यसले सम्पादन गर्नुपर्ने काम पनि आम-नागरिकको हित प्रतिकूल हुन सक्दैन । यस्ता संस्थाको सेवामा तोकेको योग्यता र शर्त पूरा गरेको अवस्थामा आम नेपाली नागरिकको सहज पहुँच हुनुपर्ने कुरामा समेत विवाद हुन सक्दैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ मा स्वतन्त्रताको हकको व्यवस्था गरी उपधारा (३) को देहाय (च) ले कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता दिएको देखिन्छ । सोही उपधारा (३) को खण्ड (५) ले सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा केही सीमा बन्देज लगाएको अवस्थामा बाहेक प्रत्येक नागरिकलाई आफूले रोजेको पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ । वस्तुतः तोकिएको योग्यता पूरा गरेका नागरिकहरूले यसप्रकारका सार्वजनिक सेवाको अवसरमा समान हक राख्ने हुँदा सार्वजनिक सेवाको पदमा पदपूर्ति गर्दा केही सीमित व्यक्तिहरूलाई मात्र लाभ पुग्ने किसिमबाट वर्गीकरण गरिएको अवस्था भए उल्लिखित स्वतन्त्रताको हकमा बन्देज लगाएको अवस्था आउँछ । त्यसैगरी, संविधानको धारा १३(१) ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भनी समानताको हकको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको अपवाद स्वरूपको केही सकारात्मक सीमाबाहेक कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गर्न नपाइने प्रावधान राखेको देखिन्छ । सो अपवादस्वरूपको व्यवस्था बाहेक कुनै अमुक वर्गका व्यक्तिलाई फाइदा पुऱ्याउने किसिमबाट कुनै अधिकारको प्रयोग गरी भिन्नरूपको अवस्था सिर्जना गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत नियमावलीमा संशोधन गरी थप गरिएको नियम १८ को व्यवस्थाले उपर्युक्त संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअन्तर्गत परिभाषित व्यक्ति वा वर्गको प्रतिनिधित्व गराएको भन्ने पनि विपक्षीको लिखितजवाफ व्यहोराबाट देखिन आउँदैन ।

१९. रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति (गठन) आदेश, २०४१ को दफा १० ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी रेडियो प्रसार सेवा विकास समितिले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई नियम बनाउन सक्ने व्यवस्थालाई निवेदकले चुनौती दिएको अवस्था नभएको र प्रस्तुत विवाद नियम बनाउन सक्ने वा नसक्ने भन्ने नभैई संशोधनद्वारा थप गरिएको व्यवस्था संविधानको धारा १२ र १३ अनुकूल छ वा छैन भन्ने रहेको छ । थप गरिएको नियमको व्यवस्थाले सात वर्ष करार वा ज्यालादारीमा बसी काम गरेको व्यक्तिले अवसर पाएको र तोकिएको नियमको

मापदण्ड मान्दैन भन्ने अधिकार निवेदकहरूलाई छैन भन्ने विपक्षी समितिको लिखितजवाफसमेत रहेको देखिन्छ। करार वा ज्यालादारीमा सात वर्षसम्म काम गरेका कर्मचारीमात्र एकपटकको लागि सीमित प्रतिस्पर्धा गर्न के कुन अवस्था र कारणले योग्य हुन पुगे वा ६ वर्षसम्म काम गरेका कस्ता कर्मचारी के र कुन अवस्थाका कारणले प्रतिस्पर्धामै सामेल हुन नपाउने भए वा एकपटकको लागि मात्र नियम १८ क.को व्यवस्था गर्दा संस्थाको के कुन हित प्रवर्द्धन हुनसक्छ भन्ने कुराको सन्तोषप्रद आधार देखाउन सकेको समेत पाइएन। आफूखुसी स्वेच्छाचारीरूपले योग्यता तोकिएको नियम संशोधन गर्दै जाने हो भने संस्थाको मूल उद्देश्यमाथि नै नकरात्मक असर पर्ने सम्भावना रहन जाने हुन्छ। नेपाल सरकार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको स्वीकृतिले नियम बनाएको भन्नेसम्मको आधारमा कुनै वर्ग वा अमुक व्यक्ति विशेषको हित सम्बर्द्धन हुने किसिमबाट नियमको व्यवस्था संशोधन गरी खारेज वा थप गर्नु न्यायोचित हुन सक्दैन। यस्तो सीमित व्यक्तिहरूको हितअनुकूल हुने गरी मात्र थप गरिएको नियमको उपर्युक्त व्यवस्थाले निवेदकलगायत आम-नागरिकको पेशा, रोजगारसम्बन्धी मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएको देखियो।

२०. निवेदक इमानसिंह गुरुङ्गको हकमा धनकुमारी गुरुङ्गविरुद्ध सैनिक जनरल अदालतसमेत भएको बन्दी प्रत्यक्षीकरण मुद्दा (नेकाप २०४९, अड्डा ८, नि.नं. ४५९७, पृष्ठ संख्या ७१०) मा “साधारण ज्ञान र विवेक भएका मानिसहरूले तर्कसंगतरूपमा वर्गीकरणको औचित्य बुझ्न र स्वीकार गर्न सक्ने स्थिति छैन अथवा कानूनद्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग त्यसको कुनै विवेकपरक सम्बन्ध देखिन्न भने त्यो वर्गीकरण जथाभावी (Arbitrarily) गरिएको भन्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो वर्गीकरणको आधारमा बनाइएको कुनै कानूनबाट कुनै नागरिकलाई उस्तै अवस्थाका अन्य नागरिकहरूले पाएसरहको कुनै अधिकार वा सुविधाबाट वञ्चित गरिन्छ अथवा अन्य नागरिकहरूभन्दा बढी वा ठूलो दायित्व बोकाइन्छ भने त्यो कानून समानताको हकको प्रतिकूल भई असंवैधानिक र अमान्य हुने” भन्नेसमेत सिद्धान्त यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको देखिन्छ। विवादित रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम १८ क.को व्यवस्थाले कुनै औचित्य, आधार र प्रयोजनविना करार वा ज्यालादारीमा कम्तीमा सात वर्ष काम गरेको कर्मचारीहरूबीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गर्ने व्यवस्थाले सोही समितिमा कार्यरत अन्य सात वर्ष सेवा नपुगएका कर्मचारीहरू तथा तोकिएको योग्यता पूरा गरेको आम नागरिकहरूसमेतको हकको प्रतिस्पर्धाको दायरालाई अति संकुचित बनाई भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको देखिँदा थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था उल्लिखित सिद्धान्तसमेतको विपरीत देखिनआयो। यसरी प्रतिस्पर्धाको दायरालाई नै संकुचित तुल्याई खुल्ला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गरिने नियम १८ को व्यवस्थालाई क्रियाशील हुनबाट रोकी सीमित प्रतियोगितासम्बन्धी थप व्यवस्था गरी एकपटकको लागि सीमित प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिने भनी थप गरिएको नियम १८ क.को व्यवस्था संविधानसम्मत देखिनआएन।

२१. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ हेर्दा, माथि पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपाल कानूनबमोजिम स्थापित राज्यको एक महत्वपूर्ण सार्वजनिक सेवा सञ्चालन गर्ने स्वायत्त प्रकारको निकाय रहेको भन्नेमा विवाद रहन। यस्तो राज्यको सार्वजनिक सेवा सञ्चालन गर्ने निकायको काम-कारवाही संविधान एवं कानूनसम्मत रहनुपर्ने हुँदा सो निकायमा रिक्त रहेका पदहरूमा पदपूर्ति गर्दा खुल्ला, पारदर्शी एवं आम-नागरिकको समेत सहज पहुँच हुने किसिमबाट प्रतिस्पर्धाको आधारमा पदपूर्ति गर्ने व्यवस्थाविपरीत नियमावलीको नियम १८ क. थप गरी सीमित प्रतियोगितासम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखियो। रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति कर्मचारी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

सेवा-शर्त नियमावली, २०५७ को नियम १८ क.ले सीमित प्रतियोगिताको भेदभावपूर्ण व्यवस्था गरेको देखिएको र प्रस्तुत व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११२ को उपधारा (३) देहाय (च) र धारा १३ को उपधारा (१) को प्रावधानविपरीत हुँदा प्रस्तुत नियमावलीको नियम १८ क.को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिदिएको छ। उक्त नियमावली, २०५७ को नियम १८ क.को व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी रेडियो प्रसार सेवा विकास समिति, रेडियो नेपालले मिति २०६६/१०/२० मा प्रकाशित सीमित प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पद अर्थात् सूचना नं. १/०६६/०६७ विज्ञापन नं. १, २ र /०६६/०६७ को पदपूर्तिसमेतको काम-कारबाहीको औचित्य नै समाप्त हुने हुँदा सोसम्बन्धी काम-कारबाहीसमेत उत्प्रेषणका आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेतलाई दिई मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

मा.न्या. रणबहादुर वम

मा.न्या. अवधेशकुमार यादव

इजलास अधिकृत: पुनाराम खनाल

इति सम्बत् २०६७ साल भदौ ३१ गते रोज ५ शुभम्।

स्रोत : ने.का.प. २०६८ अङ्क १

निर्णय नं. ८५४९, पृष्ठ नं. १७४, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
सम्बत् २०६६ सालको रि. नं. ०६६-WO- ०१९७
आदेश मिति : २०६७/११/६/६

विषय :- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला मच्छेगाउँ गा.वि.स.वडा नं.६ वस्ने कृष्णबहादुर श्रेष्ठसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल टेलिभिजन संस्थान प्रधान कार्यालयसमेत

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ सेवा विधिशास्त्र (Service Jurisprudence) मा कर्मचारीको पक्षमा उदार व्याख्या अपेक्षित छ । कानुनले नै स्पष्ट शब्दमा नपाउने भनी निषेध नै गरेको सुविधा दिन मिल्दैन । तर सुविधा नदिने नै उद्देश्य राखी गरिने व्याख्यालाई अपव्याख्या मान्नुपर्ने ।
- ◆ स्वेच्छिक अवकाश लिन सूचना दिने कर्मचारी कार्यरत् नै छन् भने अन्य कर्मचारीले पाउने तलब वृद्धिसमेतका सुविधा नदिने भन्ने तर्क संविधान संरक्षित समानताको सिद्धान्तअनुकूल हुन्छ न त जहिले पनि सुविधा दिने सम्बन्धमा कानुनले प्रत्यक्षरूपमै निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक कर्मचारीको हितमा कानुनको व्याख्या गरिनु पर्दछ भन्ने सेवा विधिशास्त्रको आधाभूत सिद्धान्तअनुकूल नै हुने । (प्रकरण नं.१२)
- ◆ नीतिगत रूपमा निर्णय गर्दा कुनै कर्मचारीले सुविधाप्राप्त गर्ने र सोही हैसियतका बढी तलब दिने निर्णय लागू भएपछि अवकाश लिएका यी निवेदकहरूले प्राप्त गर्न नसक्ने भनी अर्थ गरिनु हुँदैन । (प्रकरण नं.१३)
- ◆ समानहरूका बीच समानता कायम गर्ने क्रममा कानुनको प्रयोग गर्दा असमान व्यवहार गरिनु हुँदैन । यसो गरिएको देखिन्छ भने त्यसलाई न्यायसंगत मान्न उचित नहुने ।

आदेश

मा. न्या. प्रकाश वस्ती

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ बमोजिम परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ ।
२. हामी निवेदकहरू नेपाल टेलिभिजन संस्थानमा २० वर्षभन्दा बढी सेवा गरेका कर्मचारीहरू हौं । नेपाल

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

टेलिभिजन संस्थानको कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ मिति २०६५/३/६ मा भएको पाँचौं संशोधनले संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्वेच्छिक अवकाशसम्बन्धी नयाँ व्यवस्था गरेको र विनियमावलीको विनियम ११५ क (१) बमोजिम संस्थानले मिति २०६५/४/१५ मा एक महिनाको अवधि तोक्यो स्वेच्छिक अवकाशको सूचना प्रकाशित गरेअनुरूप हामी भिन्न-भिन्न कर्मचारीले विभिन्न मितिमा आवेदन दिएपछि सञ्चालक समितिको मिति २०६५/५/३० को निर्णयबाट २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक अवकाश लिएका छौं। स्वेच्छिक अवकाश लिनुभन्दा अगाडि २०६५ आश्विन महिनामा बढी भएको तलबमानअनुसारको रकम पाउनुपर्नेमा साविक सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ को निर्णयविपरीत स्वेच्छिक अवकाश लिनुभन्दा अघि बढी भएको तलब रु.२०००/- र सोअनुसारको सुविधा नदिने गरी हालको सञ्चालक समितिले मिति २०६५/९/२० र २०६६/५/९ मा गरेको निर्णय बदरभागी छ भनी निवेदन गरेका छौं।

३. स्वेच्छिक अवकाशप्राप्त गर्नु अगाडि हामी निवेदकहरू एक तहमाथि बहुवा भई २०६५ आश्विन मसान्तसम्म कार्यालयमा कार्यरत रहेकै अवस्थामा नै निजामती कर्मचारीलगायत अन्य राष्ट्रसेवकको तलबमानमा रु.२०००/- बृद्धि गर्ने गरी नेपाल सरकारबाट मिति २०६५/६/१९ मा निर्णय भएको थियो सो बृद्धि भएको तलबमानलाई आधारमानी बढी तलब दिनको लागि गठन भएको नयाँ तलबमान व्यवस्थापनको सिफारिसका आधारमा उक्त बढी तलब मिति २०६५/६/१ देखि लागू हुने गरी दिने भनी सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ को ८८९ औं बैठकबाट निर्णय भएको छ। हाम्रो अवकाश मिति २०६५/७/१ बाट लागू भएको र अवकाश हुनुभन्दा अगाडि कायम भएको तलबमानअनुसारको सुविधापछि हिसाब गर्ने गरी पुरानो तलबमानअनुसारको रकम लिएका हौं। उक्त बढी तलबमान अनुसारको सुविधा पाऊँ भनी पटक-पटक निवेदन गरेकोमा हालसम्म भुक्तानी दिइएको छैन। अवकाश मिति २०६५/७/१ भन्दा अगाडि मिति २०६५/६/१ देखि लागू हुने गरी बढी भएको तलबमानअनुसारको सुविधा नदिएकोले मिति २०६५/९/२० को निर्णय पुनर्विचार गरिपाऊँ भनी मिति २०६५/९/२७ मा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनउपर कुनै सुनुवाई नगरेकोले पुनः मिति २०६६/४/२९ मा निवेदन दिएकोमा पूर्व निर्णयहरूलाई सच्चाइरहन नपर्ने भनी मिति २०६६/५/९ मा सञ्चालक समितिबाट निर्णय भएको भनी मिति २०६६/५/१७ म जानकारी गराएबाट कानूनबमोजिम प्राप्त हुने सुविधाबाट वञ्चित हुनुपरेको र वैकल्पिक उपचारको मार्ग नहुँदा असाधारण अधिकाक्षेत्रान्तर्गत निवेदन गरेको छौं।

४. नेपाल टेलिभिजन संस्थान कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ११६ ले सेवाबाट अवकाश हुँदा आखिरी महिनाको तलब उपदानवापत प्राप्त हुने भनी स्पष्ट कानुनी व्यवस्था गरेको छ। उक्त कानुनी व्यवस्थाअनुसार २०६५ आश्विन महिनाको मसान्तमा कायम रहेको तलबमानअनुसारको तलब, उपदान, औषधि उपचारलगायत अन्य सुविधा पाउने हाम्रो कानुनी अधिकार हो। सो कानुनी अधिकारको विपरीत हुने गरी कानूनबमोजिम प्राप्त हुने सुविधाको प्रतिकूल निर्णय गर्न मिल्दैन। हामीसरहका कर्मचारीले सोही अवधिको बढी तलब पाउने, तर हामीलाई नपाउने गरी भएका निर्णयबाट समानमा समान कानूनको प्रयोग नगरी असमान गरिएको छ। संस्थानको सञ्चालक समितिले कर्मचारीको विषयमा निर्णय गर्दा कर्मचारीको सेवा-शर्त विनियमावलीमा उल्लिखित कानुनी प्रावधानहरू अक्षरशः पालना गर्नुपर्नेमा नगरी सुविधाबाट वञ्चित गर्ने गरी निर्णय गर्नु कानूनको गलत प्रयोग हो।

५. अतः हामी निवेदकहरूले संस्थानमा लामो सेवा गरी स्वेच्छिक अवकाश लिएकोमा अवकाशपश्चात् कानूनबमोजिम प्राप्त हुने सुविधाबाट वञ्चित हुने गरी विपक्षी नेपाल टेलिभिजन सञ्चालक समितिले मिति २०६५/९/२० र

२०६६/५/९ मा गरेको निर्णयले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (च) १३ (१) १९ द्वारा प्रदत्त हक तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ५७ क (२) (३), ९९, १०१, ११४, ११५क र ११६ ले प्रदान गरेको कानुनी हक हनन् हुन गएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी नेपाल टेलिभिजन संस्थानको मिति २०६५/९/२० र मिति २०६६/५/९ को निर्णयलगायत सोको अधि-पछि हामी निवेदकहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भए गरेका काम-कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूले मिति २०६५/६/३१ सम्म काम गरेको अवधिको बढी तलब रु.२०००/- खाई-पाई आएको तलबस्केलमा जोडी सोअनुसार पाउने अन्य औषधी उपचार उपदानलगायतका अन्य सुविधावापतको थप रकमसमेतका आधारले हामी स्वेच्छिक अवकाश हुँदा कायम गरिएको नोकरीको अवधिको आधारमा नपुग रकमसमेत भुक्तानी दिनु/दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको संयुक्त रिट निवेदन ।

६. यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा कानुनबमोजिमको प्रतिनिधिद्वारा लिखितजवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखितजवाफ प्राप्त भएपछि वा अधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६/५/२५ को आदेश ।
७. निवेदकहरूले स्वेच्छिक अवकाश लिँदा नियमानुसार यस संस्थानबाट पाउने सम्पूर्ण रकम लिइसक्नुभएको छ । संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ मा बसेको बैठकले वृद्धि भएको तलब लागू गर्ने निर्णय गर्दा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा मात्र निर्णय गरेको हो । अवकाश पाएका कर्मचारीको हकमा होइन । मिति २०६५/७/४ को निर्णयका आधारमा बढी तलब दिन नमिल्ने भनी मिति २०६५/९/२० र २०६६/५/९ मा निर्णय भएको छ । यसरी २०६५/७/४ को निर्णयमा चित्त नबुझेको भए समयमा नै कानुनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्नेमा १ वर्षपछि दायर गरिएको रिट निवेदन विलम्बको सिद्धान्तको आधारमा खारेजभागी छ । नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को संशोधनसहितमा भएका कानुनी व्यवस्थाबमोजिम निवेदकहरूलाई स्वेच्छिक अवकाश दिने क्रममा एक-तह बहुवा गरिएको र बहुवा भएको एक महिनासम्म काम गर्नुपर्ने व्यवस्थाअनुरूप हाजिर गराइएको मात्र हो । उक्त व्यवस्था संस्थानको लागि नभएर स्वेच्छिक अवकाश लिने कर्मचारीहरूको सुविधाको लागि दिइएको मात्र हो । त्यस समयको तलब दिने भनी निवेदकहरूलाई कुनै लिखित र मौखिक आश्वासनसमेत दिएको छैन । नेपाल टेलिभिजन संस्थानबाट मिति २०६५/७/४, २०६५/९/२० र २०६६/५/९ मा भएको निर्णयबाट निवेदकहरूको कुनै पनि कानुनी तथा संवैधानिक हक अधिकारको हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल टेलिभिजन संस्थानसमेतको संयुक्त लिखितजवाफ ।
८. नियमबमोजिम पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वानद्वय अधिवक्ता श्री हरि उप्रेती र श्री नरेन्द्र पाठक र विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश बस्नेतले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो/होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
९. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नेपाल टेलिभिजन संस्थानमा २० वर्षभन्दा बढी सेवा गरेको अवस्था नेपाल टेलिभिजन

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

संस्थानको कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ मिति २०६५/३/६ मा भएको पाँचौँ संशोधनले संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्वेच्छिक अवकाशसम्बन्धी नयाँ व्यवस्था गरेको र विनियमावलीको विनियम ११५ क(१) बमोजिम संस्थानले मिति २०६५/४/१५ मा एक महिनाको अवधि तोकी स्वेच्छिक अवकाशको सूचना प्रकाशित गरेअनुरूप हामी कर्मचारीहरूले विभिन्न मितिमा आवेदन दिएपछि सञ्चालक समितिको मिति २०६५/५/३० को निर्णयबाट २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक अवकाश लिएका छौं। स्वेच्छिक अवकाश लिनुभन्दा अगाडि २०६५ आश्विन महिनामा बढी भएको तलबमानअनुसारको रकम भुक्तानी पाउनुपर्नेमा साविक सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ को निर्णयविपरीत स्वेच्छिक अवकाश लिनुभन्दा अघि बढी भएको तलब रु.२०००/- र सोअनुसारको सुविधा नदिने गरी हालको सञ्चालक समितिले मिति २०६५/९/२० र २०६६/५/९ मा गरेको निर्णयबाट अवकाशपश्चात् कानूनबमोजिम प्राप्त हुने सुविधाबाट वञ्चित हुनुपरेको र कानुनी हक तथा स्वैधानिक हकमा आघात पुगेकोले नेपाल टेलिभिजन संस्थानको मिति २०६५/९/२० र मिति २०६६/५/९ को निर्णयलगायत सोको अघि पछि हामी निवेदकहरूलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भए गरेका काम-कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी हामी निवेदकहरूले मिति २०६५/६/३१ सम्म काम गरेको अवधिको बढी तलब रु.२०००/- खाई-पाई आएको तलबस्केलमा जोडी सोअनुसार पाउने अन्य औषधिउपचार उपदानलगायतका अन्य सुविधावापतको थप रकमसमेतका आधारले हामी स्वेच्छिक अवकाश हुँदा कायम गरिएको नोकरीको अवधिको आधारमा नपुग रकमसमेत भुक्तानी दिनु/दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी रहेकोमा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ मा बसेको बैठकले बृद्धि भएको तलब लागू गर्ने निर्णय गर्दा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा मात्र निर्णय गरेको हो। अवकाश पाएका कर्मचारीको हकमा होइन। नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को संशोधनसहितमा भएका कानुनी व्यवस्थाबमोजिम निवेदकहरूलाई स्वेच्छिक अवकाश दिने क्रममा एक-तह बढुवा गरिएको र बढुवा भएको एक महिनासम्म काम गर्नुपर्ने व्यवस्थाअनुरूप हाजिर गराइएको र उक्त व्यवस्था संस्थानको लागि नभएर स्वेच्छिक अवकाश लिने कर्मचारीहरूको सुविधाको लागि दिइएको मात्र हुँदा त्यस समयको बढी तलब र सोअनुसारको अन्य सुविधा दिन नपर्ने भन्ने नेपाल टेलिभिजन संस्थानसमेतको लिखितजवाफ रहेको देखिन्छ।

१०. निवेदकहरू नेपाल टेलिभिजन संस्थानमा २० वर्षभन्दा अगाडिदेखि सेवा प्रवेश गरी अधिकृत छैटौँ तहदेखि नायब महाप्रबन्धक अधिकृत एघारौँ तहसम्मका कर्मचारीको रूपमा कार्यरत रहेको तथ्यमा विवाद भएन। नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ मा भएको पाँचौँ संशोधनले विनियममा ११५क थप गरी अवकाशसम्बन्धी नयाँ व्यवस्था गरेअनुरूप संस्थानले २०६५/४/१५ मा प्रकाशित गरेको सूचनाको अवधिभित्र स्वेच्छिक अवकाशको लागि निवेदकहरूले निवेदन दिएकोमा संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६५/५/३० को निर्णयअनुसार जो जुन कर्मचारी जुन पदमा थिए सोभन्दा माथि एक तह बढुवा गरी मिति २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी राजीनामा स्वीकृत भई निवेदकहरू सो मिति २०६५/७/१ बाट सेवानिवृत्त भएको देखिन्छ। २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक अवकाश लिएकोमा स्वेच्छिक अवकाश लिएको मिति २०६५/७/१ भन्दा अगाडि २०६५/६/१ मा लागू भएको नयाँ तलबमानअनुसारको बढी तलब र सोबमोजिमको अन्य सुविधाहरू उपदानलगायत औषधिउपचार खर्च पाउनुपर्ने भन्ने निवेदन दावी र बढी भएको तलब अवकाश लिएका कर्मचारीहरूको हकमा नभई कार्यरत कर्मचारीहरूको लागि मात्र हो भन्ने लिखितजवाफ रही सो विषयमा विवाद रहेको देखिन्छ। २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक

अवकाश लिएको अवस्थामा स्वेच्छक अवकाश लिनुभन्दा अगाडिको मिति २०६५/६/१ देखि लागू हुने गरी कायम भएको नयाँ तलबमानअनुसारको बढी तलब र सोअनुसारको अन्य सुविधा यी निवेदकहरूले पाउने हुन् वा होइनन्, सेवारत रहँदाका अवस्थामा बढी भएको तलब प्रदान नगरी कानुनको प्रयोगमा समानहरूबीच असमान व्यवहार गरिएको हो/होइन यिनै विवादित विषयको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो ।

११. नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ मा भएको पाँचौँ संशोधनले बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था र अवकाशसम्बन्धी नयाँ व्यवस्था थप गरेपछि, संस्थानले तोकेको अवधिभित्र यी निवेदकहरूले स्वेच्छक अवकाशको लागि निवेदन दिई मिति २०६५/७/१ बाट सेवानिवृत्त भएको देखिन्छ । संस्थानले स्वेच्छक अवकाश स्वीकृत गर्दा कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ५७क (२) (३) का आधारमा गरेको छ । कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ५७ क (२) मा, “संस्थानको सेवामा कार्यरत् तह १० सम्मका कर्मचारीले विनियम ११४ बमोजिम अनिवार्य अवकाश पाउने भएमा अवकाश वा विनियम ११५क बमोजिम स्वेच्छक अवकाश पाउने मितिभन्दा एक महिनाअघिदेखि निजलाई एक-तह माथि बहुवा गरिनेछ” भन्ने कानुनी व्यवस्थाबमोजिम मिति २०६५/५/३० को निर्णयले कर्मचारीहरू जुन पदमा कार्यरत् छन् सोभन्दा एक तहमाथि बहुवा गरिएको छ । यसरी बहुवा भई अवकाश हुने कर्मचारीको हकमा ५८ वर्ष उमेर ननाघ्ने गरी बढीमा ३ वर्ष सेवा अवधि थप गरी सेवा अवधि कायम गरी अवकाश लिने कर्मचारीले थप सेवा अवधिको पूरा तलब एवं अन्य सुविधासमेत पाउने कानुनी व्यवस्था कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ११५क (१) ले गरेको छ । यसरी सेवानिवृत्त हुने कर्मचारीलाई उक्त व्यवस्थाबमोजिम प्राप्त हुने सुविधा कुण्ठित गर्ने अभिप्रायले कुनै पनि तरिकाबाट कानुनले नदिएको अधिकारको प्रयोग गरी सुविधाबाट वञ्चित गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य कानुनविपरीतको कार्य हुन जान्छ ।

१२. प्रत्येक कर्मचारीले खाईपाई आएको तलबमा मिति २०६५/६/१ बाट लागू हुने गरी रु.२०००/- थप गर्ने भन्ने नेपाल सरकारबाट मिति २०६५/६/१९ मा निर्णय भएबमोजिम नयाँ तलबमान कायम गर्न संस्थानको सञ्चालक समितिको मिति २०६५/७/४ मा बसेको ८८९ औँ बैठकले बृद्धि भएको तलब मिति २०६५/६/१ बाट लागू गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ । सो निर्णय गर्दा कार्यरत् कर्मचारीहरूको हकमा लागू गरेको हो भन्ने संस्थानको लिखितजवाफ रहेको छ । यी निवेदकहरू सेवानिवृत्त भएको मिति २०६५/७/१ पछि, बढी तलब लागू गर्ने निर्णय भएको नभई कार्यरत् रहेको अवधि २०६५/६/१ देखि लागू भएको अवस्था हो । जुन मितिसम्म कर्मचारी आफ्नो पदमा बहाल रहन्छन् ती कर्मचारी कार्यरत् कर्मचारी हुन्, सेवानिवृत्त कर्मचारी होइनन् । यी निवेदकहरू मिति २०६५/६/३१ सम्म पदमा बहाल रहेको देखिँदा सो मितिसम्ममा कानुनबमोजिम प्राप्त सुविधा उपभोग गर्न पाउने निवेदकहरूको कानुनी एवं संवैधानिक हक सुनिश्चित छ । यस्तो हकमा अडकुश लगाई प्राप्त सुविधा कटौती गर्न वा दिनबाट इन्कार गर्न हुँदैन गरेमा कानुन एवं संविधानले प्रत्याभूत गरेको हकमा कुठाराघात हुन पुग्दछ । काम लगाउँदा बखत जे-जस्तो तलबभत्ता-सुविधा कर्मचारीले पाउने हो त्यो काममा संलग्न कर्मचारीले पाउनु नै पर्ने हुन्छ । सेवा विधिशास्त्र (Service Jurisprudence) मा कर्मचारीको पक्षमा उदार व्याख्या अपेक्षित छ । कानुनले नै स्पष्ट शब्दमा नपाउने भनी निषेध नै गरेको सुविधा दिन मिल्दैन । तर सुविधा नदिने नै उद्देश्य राखी गरिने व्याख्यालाई अपव्याख्या मान्नुपर्ने हुन्छ । स्वेच्छक अवकाश लिन सूचना दिने कर्मचारी कार्यरत् नै छन् भने अन्य कर्मचारीले पाउने तलब वृद्धिसमेतका सुविधा यिनलाई नदिने भन्ने तर्क न संविधान संरक्षित समानताको सिद्धान्तअनुकूल हुन्छ न त जहिले पनि सुविधा दिने सम्बन्धमा कानुनले प्रत्यक्षरूपमै निषेध गरेको अवस्थामा बाहेक कर्मचारीको हितमा कानुनको व्याख्या गरिनु

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पर्दछ, भन्ने सेवा विधिशास्त्रको आधारभूत सिद्धान्तअनुकूल नै हुन्छ।

१३. मिति २०६५/७/१ बाट अवकाश लिएका यी निवेदकहरूले प्राप्त गर्ने बढी तलबलगायतका सुविधा दिन इन्कार गरिएको छ। अवकाश लागू हुने मितिभन्दा अघिको मितिबाट नयाँ तलबमान कायम भएको र साविकबमोजिम काममा लगाइराखेको त्यस्तो अवधिमा बढी भएको तलब र सो तलबअनुसार नै अवकाश हुने कर्मचारीले प्राप्त गर्ने सुविधा दिन इन्कार गर्नु न्यायोचित होइन। संस्थानले आफूले काम लगाएका कर्मचारीहरूलाई पारिश्रमिकस्वरूप बढी भएको तलब दिन इन्कार गरेको तथा सेवानिवृत्त लागू हुने मितिभन्दा अगाडि कायम भएको सुविधा प्रदान नगरी पुरानै तलबमानअनुसार मात्र दिएको त्यस्तो कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान तथा संस्थानको कर्मचारी सेवा-शर्त सुविधा विनियमावली, २०५५ विपरीत छ। नीतिगत रूपमा निर्णय गर्दा कुनै कर्मचारीले सुविधा प्राप्त गर्ने र सोही हैसियतका बढी तलब दिने निर्णय लागू भएपछि अवकाश लिएका यी निवेदकहरूले प्राप्त गर्न नसक्ने भनी अर्थ गरिनु हुँदैन। समानहरूका बीच समानता कायम गर्ने क्रममा कानूनको प्रयोग गर्दा असमान व्यवहार गरिनु हुँदैन। यसो गरिएको देखिन्छ भने त्यसलाई न्यायसंगत मान्न उचित हुँदैन। सो संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लागि बनाइएको विनियमावलीले सेवाबाट अवकाश हुँदा प्राप्त हुने सुविधालाई सुनिश्चित गरेको अवस्था सेवाबाट अवकाश हुने मिति २०६५/७/१ भन्दा पूर्वको मितिमा २०६५/६/१ मा नै तलब बढी भइसकेको स्थितिमा पछि बढी भएको तलबअनुसारको सुविधा प्रदान नगरी पूर्व तलबमानअनुसारको सुविधा प्रदान गर्नु कानूनको असमान प्रयोग हुनु हो।

१४. अतः २०६५/७/१ देखि लागू हुने गरी स्वेच्छिक अवकाश लिएकोमा स्वेच्छिक अवकाश लिएको मिति २०६५/७/१ लागू हुनुभन्दा अगाडि २०६५/६/१ मा लागू भएको नयाँ तलबमानअनुसारको बढी तलब र सोबमोजिमको अन्य सुविधाहरू उपदानलगायत औषधिउपचार खर्च प्रदान गर्नुपर्नेमा २०६५/६/१ भन्दा पूर्व कायम रहेको पुरानो तलबस्केलअनुसारमात्रको सुविधा दिने तथा बढी तलबसमेत नदिने भनी नेपाल टेलिभिजन संस्थान सञ्चालक समितिबाट मिति २०६५/९/२० र मिति २०६६/५/९ मा भएका निर्णयहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) तथा नेपाल टेलिभिजन संस्थान, कर्मचारी सेवा-शर्त विनियमावली, २०५५ को विनियम ५७क (२) ९९, १०१, ११५ क र ११६ विपरीत देखाएकोले उक्त मिति २०६५/९/२० र २०६६/५/९ का निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ। निवेदकहरूले मिति २०६५/६/३१ सम्म काम गरेको अवधिको बढी तलब रु. २,०००/- खाई/पाई आएको तलबस्केलमा जोडी सोअनुसार पाउने औषधि उपचार उपदानलगायतका जो-जे प्राप्त हुने अन्य सुविधावापतको थप रकमसमेतका आधारले स्वेच्छिक अवकाश हुँदा कायम गरिएको नोकरीको अवधिको आधारमा नपुग रकमसमेत भुक्तानी दिनु/दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

मा.न्या.सुशीला कार्की

इजलास अधिकृत (उपसचिव) : दीपक ढकाल

शङ्कित सम्बत् २०६७ फागुन ६ रोज ६ शुभम्।

स्रोत : मिसिल शाखा
सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश डा. श्री भरतबहादुर कार्की
सम्बत् २०६७ सालको रि. नं ०६७-CR-०९३३
फैसला मिति : २०६८/४/१३

मुद्दा :- राजद्रोह ।

पुनरावेदक: जिल्ला रौतहट, संग्रामपुर गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने राजेश भा अहिराज
विरुद्ध

प्रत्यर्थी : प्रहरी प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

सुरू फैसला गर्ने अदालत : विशेष अदालत काठमाडौं
सुरू फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू : मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की
मा.न्या. श्री ओमप्रकाश मिश्र
मा.न्या. श्री केदारप्रसाद चालिसे

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई हरेक लोकतान्त्रिक मुलुकहरूले स्वतन्त्रताको जननीको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ। यो लोकतन्त्रको पनि मुख्य आधारशीला हो। प्रेस स्वतन्त्रता, विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता कै एक पहलु हो। विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताभिन्न लेखेर, बोलेर श्रश्य, दृश्य मुद्रण संकेत वा त्यस्तै किसिमका विविध माध्यमद्वारा आफ्ना भावना र विचारहरू प्रकट गर्ने, सूचनाप्राप्त गर्ने सम्प्रेषण गर्नेलगायतका अधिकारहरू निहीत रहन्छन्। यसर्थ, सूचनाको हकसमेत विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको बृहत्तर छाताभिन्न समावेश रहेको मान्नुपर्ने।
- ◆ विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताभिन्न सरकारको आलोचना गर्नेदेखि समाज र राष्ट्रलाई हानी नपुऱ्याउनेखालका सम्पूर्ण सकारात्मक र नकारात्मक अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताहरू निहीत रहेको मानिन्छ। विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको सशक्त माध्यमका रूपमा रहेको प्रेस तथा सञ्चार जगतले राज्यको मुख्य अङ्गहरूको सम्पूर्ण गतिविधिमाथि निगरानी राख्दै त्यसको सूचना जनतासमक्ष पुऱ्याई नियन्त्रण र सन्तुलन कायम गर्दै असल शासन स्थापनार्थ महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने भएकाले यसलाई व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकापछिको चौथो अङ्ग पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई मानिसको

नैसर्गिक विश्वव्यापी मानवअधिकारको रूपमा स्वीकार गर्दै विश्वका हरेक लोकतान्त्रिक मुलुकहरूले यसलाई आफ्नो संवैधानिक कानूनमा जनताको मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गर्ने गरेको पाइन्छ। विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता एक आफैँमा अति महत्वपूर्ण हक रहेको भन्ने देखिए पनि अन्य हकहरूजस्तै यो हक पनि निरपेक्ष र अनियन्त्रित हक भने होइन। समाज र राष्ट्रको गुरुत्तोर स्वास्थ्यको निम्ति यो हकमा पनि विवेकसम्मत सीमाहरू रहन सक्ने। (प्रकरण नं. २०)

- ◆ अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता सम्बन्धमा विभिन्न देशहरूले अपनाई आएको सैद्धान्तिक आधार, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारसम्बन्धी कानूनले गरेको व्यवस्था तथा नेपालको संवैधानिक कानुनी प्रावधानसमेतको अध्ययनबाट विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता कुनै पनि मुलुकको लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीको मूल आधार हो भन्ने कानूनमा दुईमत हुन सक्दैन लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको मेरुदण्ड तथा स्वतन्त्रताको जननी मानिने यो स्वतन्त्रतामा नै संविधानले प्रदान गरेका अन्य स्वतन्त्रताहरूको प्रचलन निर्भर रहने गरेको हुन्छ। तथापि, यो असीमित र अनियन्त्रित स्वतन्त्रता भने होइन। (प्रकरण नं. २७)
- ◆ फौजदारी मुद्दाको कसुर स्थापित हुन अपराध गर्ने व्यक्तिको अपराधिक मनसाय (Gulti Mind) र सो मनसायअनुरूप गरिएको कार्यका परिणाम (Result of Action) शंकारहित तवरबाट प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहने।
- ◆ आशंकाको आधारमा फौजदारी कसुरमा सजाय गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. १९)

फैसला

मा.न्या. प्रेम शर्मा

१. विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ।
२. नेपालको शान्तिप्रक्रिया, सार्वभौमसत्ता एवं राष्ट्रिय अखण्डतामा नै प्रभाव पार्ने उद्देश्यले मिति २०६७/६/१ गतेको साप्ताहिक मधेसवाणी पत्रिकाको अन्तिम पृष्ठमा जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चामा सैन्य भर्ना खुल्यो भनी सो भर्ना पदपूर्तिका लागि निश्चित मापदण्डसमेत उल्लेख गरी विज्ञापन प्रकाशित गरेको हुँदा सो पत्रिकाको कार्यालय रहेको घर काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ११ हनुमान स्थानमा खानतलासी गर्दा कम्प्युटर सी.पी.यू. थान ४, ल्यापटप कम्प्युटर थान १ र मधेसवाणी लेखिएको पत्र १०० थान र पेनड्राइभ थान १ बरामद भएको भन्नेसमेत व्यहोराको खानतलासी एवं बरामदी मुचुल्का।
३. मिति २०६७/६/१ गतेको राष्ट्रिय साप्ताहिक मधेसवाणी पत्रिकाको अन्तिम पृष्ठमा जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चाको कमाण्डो पदमा रु. १५,०००/-, प्लाटुन कमाण्डर पदमा १००० जना, कम्पनी कमाण्डर पदमा ५० जना, ब्रिगेड कमाण्डर पदमा १५ जना, डिभिजन कमाण्डर पदमा १० जना, सिभिल इन्जिनियर पदमा ५ जना, कम्प्युटर इन्जिनियर पदमा १० जना, डाक्टर पदमा १० जना र वकील पदमा ४५ जना छनौटका लागि जनसम्पर्क मुख्यालय rajanmukti@gmail.com को ठेगाना दिई राजन मुक्ति (सुप्रिम कमाण्डर) तराई मुक्ति सेना उल्लेख गरी विज्ञापन प्रकाशित गरेको देखिन्छ। सो पत्रिकाको सम्पादक जिल्ला रौतहट, संग्रामपुर ४ घर हुने राजेश भा अहिराजले नेपालको सार्वभौमसत्ता राष्ट्रिय अखण्डता र विभिन्न जातजातिहरूबीचको एकतामा

खलल पुन्याउने एवं वर्तमान शान्तिप्रक्रियालाई समेत प्रतिकूल प्रभाव पार्ने उद्देश्यले तराईको सशस्त्र संघर्षरत समूहसँग साँठगाँठ गरी विज्ञापन प्रकाशित गरी राज्यविरुद्धको अपराध गरेको हुँदा निजलाई पक्राउ गरी राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ बमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

४. मेरो व्यक्तिगत लगानीमा विगत ६ वर्ष अगाडि राष्ट्रिय एकता एवं मधेसवादप्रति समर्पित रही सामुदायिक मुद्दामा केन्द्रित रही मधेसवाणी पत्रिकाको प्रकाशन र सम्पादन गर्दैआएको छु । साथै, राजनीति शास्त्रमा विद्यावारिधि पनि गर्दैछु । पत्रिका सूचना दिने माध्यम भएको हुँदा एउटा पत्रकारको हैषियतले जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चामा सैन्य भर्नासम्बन्धी सूचना मलाई प्राप्त हुनआएको हुँदा मधेसवाणी पत्रिकाको मिति २०६७/६/१ गतेको अंकको अन्तिम पृष्ठमा विभिन्न पदमा सैन्य भर्नासम्बन्धी विज्ञापन प्रकाशन गरेको हो । तर, सो विषयवस्तु विज्ञापन होइन सूचना हो । मैले राज्यलाई सहयोग पुन्याउने उद्देश्यका साथ उक्त सूचना सँगसँगै अन्य आवश्यक जानकारीहरूसमेत प्रकाशित गरेको छु । तराईमा मात्र होइन, नेपाल अधिराज्यभर रहेको कुनै पनि सशस्त्र समूहहरूसँग मेरो कुनै सम्बन्ध रहेको छैन । मिति २०६७/५/३१ गते मेरो कार्यालयमा आफूलाई जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मार्चाको मान्छे बताउने अपरिचित व्यक्तिले निजकै पेनड्राइभमा उक्त भर्नासम्बन्धी विषयवस्तु मलाई दिएका हुन् । उक्त सूचना प्रकाशनको लागि मैले कुनै रकम लिएको छैन । सम्पाद भएको हैसियतले राज्यलगायत सबै पक्षलाई सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले मात्र प्रकाशन गरेको हुँ । जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चासँग मेरो कुनै साँठगाँठ छैन । जुन मिति २०६७/६/३ गते आइतबार प्रकाशित न्यूज अप्रेशन साप्ताहिकको वर्ष १, अंक १२, पृष्ठ ३ मा उक्त पार्टीका कार्यवाहक अध्यक्ष मनोज मुक्तिले मेरो निजसँगको असंलग्नताबारे खुलाइदिएका छन् । उक्त सूचना मैले जनतालाई आवेदन गर्न उक्साउने गरी प्रकाशन गरेको होइन । सूचना दिने उक्त मोर्चा राज्यद्वारा प्रतिबन्धित संगठन होइन । मेरा जानकारीमा भएसम्म सरकारसँग वार्ता गर्ने क्रममा रहेको संगठन हो । प्रकाशित सूचनाले राज्यका सुरक्षा निकायहरूलाई सचेत गर्न मद्दत पुन्याउने कुरामा म विश्वस्त छु । साथै, राज्यको एकता र अखण्डतामा आघात पुन्याउदैभन्ने कुरामा पनि म त्यतिकै विश्वस्त छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।
५. प्रतिवादी राजेश भा अहिराजको बयानमा पोल परेका वर्ण कालो, मभौला शरीर, ५ फिट उचाई, अन्दाजी वर्ष ४० को हुलिया भएको व्यक्तिलाई खोजतलास गर्दा फेला नपरेको भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।
६. हालसम्म संकलित प्रमाणहरूको विवेचनाबाट प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४ को उपदफा ४.२ अनुसारको कसुर अपराध गरेको पुष्टी भएको हुँदा निज प्रतिवादी राजेश भा अहिराजलाई सोही ऐनको सोही दफा ४ को उपदफा ४.२ बमोजिम सजाय गरिपाऊँ । साथै, फरार रहेका वर्ष कालो, मभौला शरीर ५ फिट उचाई, अ. वर्ष ४० को हुलिया भएको व्यक्तिको हकमा यकिन नाम, थर र वतनसहित पक्राउ परिआएको बखतमा पूरक अभियोग पेस गरिने व्यहोरासमेत अनुरोध गरिएको छ । पत्रिकाबाहेकका बरामद कम्प्युटरसमेतका दशीहरू व्यक्तिगत सम्पत्ति देखिँदा कानुनबमोजिम हकवालालाई फिर्ता दिने व्यवस्था हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।
७. म मधेसवाणी राष्ट्रिय साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशक र सम्पादक हुँ । म प्रकाशक तथा सम्पादक रहेको उक्त पत्रिकामा मिति २०६७/६/१ गतेको अंकको अन्तिम पृष्ठमा प्रकाशित सैन्य भर्नासम्बन्धी विषयवस्तु विज्ञापन

होइन। त्यो सूचनामात्र हो। त्यो सूचना प्रकाशन गर्दा मैले कुनै आर्थिक लाभ लिएको छैन। तराईतिरबाट प्रकाशित अन्य पत्रिकाहरूमा पनि यो सूचना प्रकाशन भइसकेको छ। मेरो पत्रिकामा प्रकाशित सैन्य भर्नाको सूचनाले नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र शान्तिप्रक्रियामा कुनै खलल पुऱ्याउँदैन। बरू राज्यलाई यस्तो क्रियाकलापको जानकारी लिन सहयोग पुगेको छ। २०६७/६/१ को पत्रिकामा प्रकाशित सूचना २०६७/५/३१ गते आफूलाई तराई जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चाको कार्यकर्ता बताउने नाम थाहा नभएको अपरिचित व्यक्तिले पेनड्राइभमा दिएका हुन्। निजले भोलिको अंकमा सूचना प्रकाशित गरी दिनुपऱ्यो भनेकाले सूचनाको रूपमा प्रकाशित गरेको हो। उक्त मोर्चासँग मेरो कुनै संलग्नता छैन। त्यो मैले प्रकाशन गरेको सूचना पत्रकार आचासंहिताभित्रै पर्दछ। प्राप्त सूचना प्रकाशन गर्नु पेसागत धर्म पनि हो। साथै, उक्त संगठन राज्यद्वारा प्रतिबन्धित पनि छैन र सरकारसँग वार्ताको क्रममा रहेको छ। त्यसैले यस सूचनाले राज्यलाई धेरै फाइदा पुग्छ। सूचना र समाचारको निर्वाध प्रकाशन प्रजातन्त्रको गुण हो। त्यसै आधारमा सूचना प्रकाशन गरेको हो। सूचनाको साथ-साथै अन्य आवश्यक जानकारीहरू पनि प्रकाशन गरेको छु। असल नियतले सूचना प्रकाशन गरेको हुँदा आरोपित कसूरबाट सफाई पाउनुपर्दछ, भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

८. पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादीले नगर्दै धरौट रु. २,०००/- दिए वा सो बराबरको जेथा-जमानत दिए-लिई प्रतिवादीलाई तारेखमा राखी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्न दिनू र नगद धरौट वा जेथा-जमानत दिन नसके कानुनबमोजिम सीधा खान पाउने गरी थुनामा राखी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालतबाट मिति २०६७/६/७ मा आदेश भई प्रतिवादीले रु. २,०००/- नगद धरौट राखी तारेखमा रहेको देखियो।
९. भूमिगत सशस्त्र जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चाको कमाण्डोलगायत विभिन्न सैनिक पदको भर्ना खुल्यो भनी भर्नाको सूचना आफू प्रकाशन तथा सम्पादक रहेको साप्ताहिक मधेसवाणी पत्रिकामा आफैँले सम्पादन गरी २०६७/६/१ गतेको अंकमा प्रकाशनसमेत गरी अवैध सैनिक भर्नासम्बन्धी सूचना आफ्नो तर्फबाट र कुनै टिप्पणी नगरी जस्ताको तस्तै सूचना प्रकाशन गरी आफूलाई सो सूचनाप्राप्त भएको आधिकारिक स्रोत खुलाई प्राप्त स्रोतको विवरणसमेत उल्लेख गरी सूचनासम्म प्रवाह नगरी सिधै गैरकानुनी सैन्यपदमा भर्नाको सूचनामात्र जारी गरी स्वतन्त्र एवं अविभाज्य नेपालको शान्तिप्रक्रिया, सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा आँच पुऱ्याउने गरी संघर्षरत समूहलाई दुरूत्साहन गरी सूचना प्रकाशन गरेकोले प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले राज्यविरूद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४ को उपदफा ४.२ को कसुर गरेको ठहर्छ, सो ठहर्नाले जरिवाना रु. ५,००/- (पाँच सय) हुन्छ, भन्नेसमेत विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला।
१०. सूचनाको हक तथा प्रेस स्वतन्त्रता मानिसको प्राकृतिक, विश्वव्यापी र नैसर्गिक अधिकार हो। मानिसको प्रेस स्वतन्त्रताको हकसम्बन्धी सिद्धान्तलाई विश्वव्यापी अधिकारको रूपमा ग्रहण गर्दै मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ मा समावेश गरिएको छ। यस अधिकारले सिमानाको हद नराखिकन जुनसुकै सञ्चारमाध्यमबाट बिना हस्तक्षेप विचार वा राय ग्रहण गर्ने, तिनको खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने र जानकारी र विचारभावको प्रसार गर्ने, बिना कुनै हस्तक्षेप मत ग्रहण गर्ने र बिना रोकटोक कुनै माध्यमद्वारा मतप्राप्त गर्ने, खोज्ने र प्रसार गर्ने अधिकार हुन्छ, भनी उल्लेख गरेबाट पनि प्रेस स्वतन्त्रता विश्वव्यापी सिद्धान्तमा आधारित सर्वमान्य र नैसर्गिक अधिकार भएको पुष्टि हुन्छ। प्रेस स्वतन्त्रता लोकतन्त्रको प्राण हो। प्रेस स्वतन्त्रताबिना

लोकतन्त्रको उपभोग र सम्बर्द्धन सम्भव छैन। राज्यले सकारात्मक र नकारात्मक दुवै सूचनाहरू ग्रहण गर्नुपर्दछ। यदि प्रकाशित सूचनाको महत्व नकारात्मक घटनाहरूको हो विकासक्रमबारे पनि जानकारी गराउनु हो भने त्यसले राजद्रोहजस्तो अपराधमा सजाय भागी बनाउन सक्ने होइन। राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन २०४६ को दफा ४.२ को कसूर गरेको ठहराई विशेष अदालतले कसूर स्थापित गर्दा उक्त ऐनको उल्लिखित दफाको सहारा लिए पनि उल्लिखित ऐनको सो दफामा स्पष्टसँग कुन कार्य गरेमा वा त्यस्तो कार्यको कुन परिणामबाट राज्यविरुद्धको अपराध तथा राजद्रोह हुन्छ भनी स्पष्ट परिभाषित गरेको अवस्था होइन र छैन। तसर्थ, उक्त ऐनको त्यस्तो अपरिभाषित दफाबमोजिम अभियोग लगाई विशेष अदालत काठमान्डौंले मलाई जरिवाना सजाय हुने गरी गरेको फैसला न्यायसंगत र तर्कपूर्ण नभई स्वविवेकीय र त्रुटीपूर्ण रहेकाले सो बदर उल्टी गरी भ्रष्टा अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्नेसमेत पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन-पत्र।

११. यसमा पुनरावेदन प्रतिवादीमाथि अभियोग लगाएको राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ मा उल्लिखित अपराधिक कार्यको प्रमाण वादीबाट पुष्टी भएको नदेखिएको उक्त अपराध गर्ने मनसाय प्रतिवादीको रहेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट नपाइएको पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाको स्रोत प्रतिवादीले देखाएको, कुनै पनि सूचना जनतालाई वा सरकारलाई जानकारी गराउने हेतुले प्रकाशित गर्नु पत्रिका र पत्रकारको कर्तव्य भएको अवस्थामा प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरी सुरु विशेष अदालतबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यार्थी भिकाई नियमानुसार पेस गर्नु। साथै, यसमा छिटो निर्णय हुनु आवश्यक देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३ (३) को खण्ड (च ५) अनुसार पेसीमा अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८/२/१०/३ को आदेश।
१२. नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन-पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरू माधव गौतम, सतिशकृष्ण खरेल, हरि फुयाल, दीपेन्द्र भाग, गोविन्द बन्दी र सुनिलरन्जन सिंह तथा प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सह-न्यायाधीवक्ता श्री समिर सिलवालले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।
१३. पुनरावेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरूले पुनरावेदकले सकारात्मक सोचका साथ समाचार छापेको हो मूल सूचना दिनेलाई कारवाही नगरी सूचना प्रकाशित गर्नेलाई सजाय गर्न मिल्ने होइन। राज्यलाई सूचना सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यले मात्र सूचना प्रकाशन भएको हो। पुनरावेदकले गरेको बयानको उचित मूल्याङ्कन भएको छैन। हिंसामा विश्वास राख्नु भनी बयान गर्दछ, भनेमात्र राजद्रोहमा सजाय हुनसक्ने हो। यदि हिंसामा विश्वास गर्दिन भनी बयान गर्दछ, भने राजद्रोहमा सजाय हुन सक्दैन। अनुसन्धानको क्रममा प्रहरीले राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ३ प्रस्तावित गरेको छ भने सरकारी वकीलबाट दफा ४.२ को अभियोग लगाइएको छ। सम्बन्धित पार्टीसँग मिलेर सूचना प्रकाशन गरेका भन्नेतर्फ अनुसन्धान भएको छैन। जसले सूचनाको सिर्जना गरेको हो सोउपर कारवाही चलाइएको छैन। प्रकाशनलाई निरपेक्षरूपमा हेर्न मिल्दैन। प्रकाशनको सम्बन्ध सम्बन्धित सशस्त्र पार्टीसँग छ/छैन हेरिनु पर्दछ। प्रकाशनको Intention के हो र यसले हिंसालाई दुरुत्सहान दिन्छ/दिँदैन हेरिनुपर्छ। देखेको कुरा व्यक्त गर्नलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताले समेटेको हुन्छ। ICCPR को धारा १९ (२) ले हरेक किसिमका सूचना प्रकाशनमा स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ। राज्यलाई अप्रिय लाग्ने सूचना प्रकाशन गर्दैमा सजाय हुने होइन। कारवाही गर्न आवश्यक छ/छैन, सूचनाबाट सैनिक भर्ना भएको भन्ने कुनै परिमाण आएको छ/छैन त्यसको आधारमा सजाय हुने हो अन्यथा लोकतान्त्रिक मूल्य-

मान्यताविपरीत सजाय गर्न मिल्दैन । प्रकाशनबाट पत्रकार आचारसंहिता उल्लंघन भएको भए प्रेस काउन्सिलले हेर्ने विषय हुन्छ । जुन संगठनको सूचना प्रकाशन गरेको भनेर सरकारले अभियोग लगाएको छ, स्वयं सरकारले सो संगठनसँग वार्ता गरिरहेको अवस्थामा पुनरावेदकउपर राजद्रोहमा अभियोग लगाउन मिल्ने होइन । पत्रिकाको उद्देश्य नै समाचार र सूचना प्रकाशन गर्ने भएकाले त्यस्तो सूचना प्रकाशनसम्म गरेको कार्यउपर सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा सुरु विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदकले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने गरी न्याय निरोपण हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

१४. प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारतर्फबाट विद्वान सह-न्यायाधीवक्ताले प्रकाशित सूचना कमाण्डो भर्तीको हो । कमाण्डोहरू स्वभाविकरूपमा सैनिक प्रकृतिका हुने हुँदा त्यस्ता व्यक्तिले देशको सार्वभौमसत्ता र अखण्डताविपरीत काम गर्न सक्ने प्रस्ट छ । भर्ती खुलाउने पार्टी अवैध भूमिगत पार्टी हो । एउटै देशमा राष्ट्रिय सेना हुँदाहुँदै अर्को सेना गठन गर्न खोज्ने उपद्रवी दललाई दुरुत्साहन हुने गरी सूचना प्रकाशन गरेर सहयोग पुऱ्याउने प्रतिवादीको कार्य कानुनविपरीत हुँदा निजलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरेर विशेष अदालतको फैसला कायमै रहनुपर्दछ, भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।
१५. पुनरावेदन-पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी पक्ष-विपक्षतर्फबाट विद्वान कानुन व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला मिलेको छ/छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भा अहिराजको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो/होइन ? सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।
१६. यसमा मिति २०६७/६/१ गते प्रकाशित मधेसवाणी राष्ट्रिय साप्ताहिक पत्रिकाको अन्तिम पृष्ठमा भूमिगत जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा नामक संगठनको तर्फबाट विभिन्न पदमा सैन्य भर्ना खुल्यो भन्ने विज्ञापन प्रकाशित गरी एउटा राज्यमा दोस्रो सैन्य संगठनको निर्माण गर्ने कार्यमा दुरुत्साहन दिई देशको सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय अखण्डतामा खलल पुऱ्याउने कार्य गरी सो पत्रिकाका प्रकाशक तथा सम्पादक यी पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ को कसूर गरेकाले निजउपर सोही दफाबमोजिम सजायसमेतको माग-दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।
१७. उक्त मिति २०६७/६/१ गते प्रकाशित सूचना आफैँले कुनै गलत नियतले प्रकाशित नगरेको नभई असल नियतबाट नै राज्य र जनतालाई सुसूचित गर्ने उद्देश्यले प्रकाशन गरेको, उक्त सूचना विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको परिधिभित्र पर्ने तथा उक्त भूमिगत संगठन जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चासँग आफ्नो कुनै संलग्नता समेत नरहेको एवं उक्त संगठन कुनै प्रतिबन्धित संगठन नभई स्वयं सरकारसँग वार्तामा संलग्न संगठन रहेको हुँदा अभियोग दावीबाट फुर्सद पाउनुपर्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको बयान देखिन्छ ।
१८. विशेष अदालत काठमाडौँबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीले गैरकानुनी सैन्य पदमा भर्नाको सूचना प्रकाशित गरी स्वतन्त्र एवं अविभाज्य नेपालको शान्तिप्रक्रिया, सार्वभौमसत्ता र अखण्डतामा आँच पुऱ्याउने गरी संघर्षरत समूहलाई दुरुत्साहन गरी सूचना प्रकाशन गरेको भनी निजलाई राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ को कसूर गरेको ठहऱ्याई रु.५,००/- जरिवाना गर्ने गरी फैसला भएकोमा चित्त नबुभाई आफूले प्रकाशित गरेको सूचना प्रेस तथा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको परिधिभित्र पर्ने भई सो सूचना प्रकाशित गर्ने कार्यमा दुरुत्साहनको नियत रहेको भन्ने पुष्टी नभएको र त्यसको परिणाम पनि नदेखिएकोले अभियोगबाट सफाई पाउने गरी न्याय निरोपण हुनुपर्दछ भन्ने यी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइयो ।
१९. उल्लिखित तथ्यगत पृष्ठभूमिमा यी पुनरावेदक प्रतिवादी सम्पादक तथा प्रकाशक भई मिति २०६७/६/१

गतेको मधेसवाणी पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरेको कार्य र प्रेस तथा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताबीच अन्तरसम्बन्ध देखिएकाले पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा विवेचना गरी निष्कर्षमा पुगु अगाडि प्रेस तथा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता एवं त्यसका सीमाहरूको बारेमा चर्चा गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

२०. विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई हरेक लोकतान्त्रिक मुलुकहरूले स्वतन्त्रताको जननीको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । यो लोकतन्त्रको पनि मुख्य आधारशीला हो । प्रेस स्वतन्त्रता, विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताकै एक पहल हो । विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताभिन्न लेखेर, बोलेर श्रव्य, दृश्य मुद्रण संकेत वा त्यस्तै किसिमका विविध माध्यमद्वारा आफ्ना भावना र विचारहरू प्रकट गर्ने, सूचनाप्राप्त गर्ने सम्प्रेषण गर्नेलगायतका अधिकारहरू निहीत रहन्छन् । यसर्थ, सूचनाको हकसमेत विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको बृहत्तर छायाभिन्न समावेश रहेको छ । विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताभिन्न सरकारको आलोचना गर्नेदेखि समाज र राष्ट्रलाई हानी नपुऱ्याउने खालका सम्पूर्ण सकारात्मक र नकारात्मक अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताहरू निहीत रहेको मानिन्छ । विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको सशक्त माध्यमका रूपमा रहेको प्रेस तथा सञ्चारजगतले राज्यको मुख्य अङ्गहरूको सम्पूर्ण गतिविधिमाथि निगरानी राख्दै त्यसको सूचना जनतासमक्ष पुऱ्याई नियन्त्रण र सन्तुलन कायम गर्दै असल शासन स्थापनार्थ महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने भएकाले यसलाई व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकापछिको चौथो अङ्ग पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । यिनै कुराहरूलाई मनन गर्दै विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई मानिसको नैसर्गिक विश्वव्यापी मानवअधिकारको रूपमा स्वीकार गर्दै विश्वका हरेक लोकतान्त्रिक मुलुकहरूले यसलाई आफ्नो संवैधानिक कानूनमा जनताको मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गर्ने गरेको पाइन्छ । उल्लिखितरूपमा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता एक आफैँमा अति महत्वपूर्ण हक रहेको भन्ने देखिए पनि अन्य हकहरूजस्तै यो हक पनि निरपेक्ष र अनियन्त्रित हक भने होइन । समाज र राष्ट्रको गुरुत्तोर स्वास्थ्यको निमित्त यो हकमा पनि विवेकसम्मत सीमाहरू रहन सक्ने कुरालाई त्यतिकै महत्वका साथ सर्वव्यापीरूपमा स्वीकार गर्ने गरेको पाइन्छ ।
२१. सर्वप्रथम संयुक्त राज्य अमेरिकाले संविधानमा भएको पहिलो संशोधनबाट "Congress shall make no law.... of abridging the freedom of speech or of the press ...." भन्ने व्यवस्था गरी यो अधिकारलाई बन्देजरहित मौलिक हकको रूपमा स्वीकार गरी संघीय व्यवस्थापिका Congress लाई यो अधिकारमाथि संकुचन लगाउने कानून बनाउन रोक लगाएको भए पनि इकाई राज्यहरूलाई यस्तो कानून बनाउन संविधानमा कुनै प्रतिबन्ध नलगाइएको कारणपछि विभिन्न राज्यहरूले आफ्नो आवश्यकताअनुसार यो विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि सीमा लगाउने गरी कानून बनाएको देखिन्छ । यसरी बन्ने कानूनहरूले प्रायः सार्वजनिक शान्ति, सामाजिक नैतिकता र राष्ट्रिय सुरक्षा विपरीत हुने अभिव्यक्तिउपर सजाय हुनसक्ने व्यवस्थाहरू गरेको देखिन्छ तर अभिव्यक्ति उपर पूर्व प्रतिबन्ध (Prior Restraint) लगाउने गरेको पाइँदैन । गैरकानुनी अभिव्यक्तिउपर सजाय गर्ने गरी बनेका त्यस्ता कानूनअनुरूप चलाइएको कारबाहीको सन्दर्भमा अमेरिकी सर्वोच्च अदालतले त्यसरी प्रकाशित सामग्री वा अभिव्यक्तिले राष्ट्र र राज्य व्यवस्थामा स्पष्ट र तत्काल खतरा (Clear and Present Danger) सिर्जना गरेको छैन ? भन्ने आधारमा मात्र त्यस्ता अभिव्यक्तिउपर सजाय गर्न सकिने सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखिन्छ ।
२२. संयुक्त अधिराज्य बेलायतमा लिखित संविधान नरहेको र त्यहाँ संसदीय सर्वोच्चता कायम गरिएको कारण संसदले निर्माण गरेको कानूनले सजाय हुनेबाहेक अन्य सबै किसिमका अभिव्यक्ति र प्रकाशन स्वतन्त्रता

बेलायती जनतालाई प्राप्त छन्। बेलायतमा अभिव्यक्ति तथा प्रकाशन स्वतन्त्रतामा पूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने गरे तापनि व्यक्त गरिएका विचार र प्रकाशनले गाली-बेइज्जती, अदालतको अपहेलना, अश्लील सामग्रीको प्रकाशन, राजद्रोह वा राष्ट्रविप्लव तथा जातीय हिंसाको दुरुत्साहन गरेको पाइएमा त्यस्ता अभिव्यक्तिलाई निर्मित कानुनले अपराधको रूपमा घोषणा गरी सजाय गर्ने गरेको पाइन्छ।

२३. भारतीय संविधानको धारा 19 (1) (a) मा All citizens shall have the right to freedom of speech and expression भन्ने उल्लेख गरी वाक तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको रूपमा यसलाई मौलिक हकअन्तर्गत व्यवस्थित गरी प्रेस स्वतन्त्रतालाई यसैभित्र समाहित गरिएको छ। साथ-साथै, संविधानको धारा 19 (2) मा "Nothing in sub-clause a of clause (1) shall affect the operation of any existing law of prevent the state from making any law, in so far as such law imposes reasonable restrictions on the exercise of the right conferred by the said subclause in the interests of the sovereignty and integrity of india, the security of the state, friendly relations with foreign states, public order decency or morality of in relation to contempt of court, defamation or incitement to an offence" भन्ने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश राखी अन्य कुराहरूका अतिरिक्त सार्वजनिक शान्ति र राष्ट्रिय सुरक्षा तथा राष्ट्रिय अखण्डताको संरक्षणका निम्ति यो हकमाथि विवेकसम्मत नियन्त्रण लगाउने गरी कानुन बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले त्यस्ता लिखित तथा मौखिक शब्दहरू जसको प्रवृत्ति र नियत सार्वजनिक अशान्ति सिर्जना गर्ने तथा कानुन र व्यवस्थालाई खल्बल्याउने प्रकृतिको हुन्छ, त्यो राजद्रोह हो भन्दै त्यस्तो अभिव्यक्तिउपर सजाय गर्ने गरी बनेको कानुन गैरसंवैधानिक नहुने भनी Kedarnath singh vs. state of Bihar (AIR 1962, sc. 955 मुद्दामा व्याख्या भएको पाइन्छ।

२४. नेपालले समेत अनुमोदन गरेको International Covenant of civil and Political Rights (नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र), १९६६ को धारा १९ ले हरेक व्यक्तिलाई विनारोकतोक विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्राप्त हुने उल्लेख गर्दै अरूको अधिकार वा प्रतिष्ठाको सम्मान, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षणको निम्ति कानुन बनाई यो अधिकारलाई संकुचन गर्न पनि सकिने व्यवस्था गरी यो स्वतन्त्रता निरपेक्ष स्वतन्त्रता होइन भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। त्यस्तै सो प्रतिज्ञापत्रको धारा २० ले युद्धको लागि प्रचार गर्ने, भेदभाव, शत्रुता वा हिंसालाई उत्तेजित पार्ने राष्ट्रिय जातीय र धार्मिक घृणाको कुनै वकालत गर्ने कार्यलाई निषेधित गर्ने गरी कानुन बनाउन सकिने कुरालाई पनि यो स्वतन्त्रताको सीमाको रूपमा स्वीकार गरेको पाइन्छ।

२५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (क) ले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ भनी यो स्वतन्त्रतालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्थित गरेको छ। त्यस्तै यो स्वतन्त्रतालाई विस्तार गर्दै धारा १५ ले विद्युतीय प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखानालगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख रचना वा अन्य कुनै पाठ्य श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण वा छाप्नुपूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने कुराको प्रत्याभूति गर्नुको साथै कुनै श्रव्य, श्रव्यदृश्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यमबाट कुनै सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गरे वा छापेवापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने वा छाप्ने रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय छापा वा अन्य सञ्चारमाध्यमलाई बन्द जफत वा दर्ता खारेज नगरिने तथा कुनै समाचार लेख, सम्पादकीय रचना वा अन्य

कुनै पाठ्य सामग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरेवापत कुनै समाचार पत्रपत्रिका वा छापाखाना बन्द जफत वा दर्ता खारेजी नगरिने कुरालाई समेत सो धारा १५ ले प्रत्याभूत गरेको पाइन्छ। त्यस्तै, कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाबाहेक प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हकको प्रत्याभूति धारा २७ ले गरेको देखिन्छ। तर नेपालको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, राज्यद्रोह गाली-बेइज्जती वा अदालतको अबहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा अदालतको अबहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकता प्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन सकिने व्यवस्थासमेत उक्त संविधानको धारा १२ (३) च (१) तथा धारा १५ (१) ले गरी यो स्वतन्त्रता असीमित नभई सार्वजनिक उद्देश्यको निमित्त कानून बनाई यसलाई सीमाबद्ध गर्न सकिने कुरालाई समेत संवैधानिकरूपमा नै स्वीकार गरेको पाइन्छ।

२६. उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थासँग सापेक्षित भई देशको पत्रकारिता क्षेत्रले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई मर्यादित एवं जिम्मेवारीपूर्ण तवरले स्वतन्त्र र निर्भिक भई उपभोग गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना गर्नका लागि बनेको छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १३ ले पत्रपत्रिकामा कुनै समाचार लेख वा पाठ्यसामग्री प्रकाशित गरेवापत त्यस्तो पत्रपत्रिकाको दर्ता खारेज नहुने कुरालाई प्रत्याभूत गर्दै सो दफा १४ ले नेपालको सुरक्षा, शान्ति र व्यवस्थामा खलल पर्न जाने, विभिन्न जातजाति धर्म, वर्ग, क्षेत्र, सम्प्रदायका मानिसहरूबीच वैमनस्य उत्पन्न गर्ने तथा साम्प्रदायिक दुर्भावना फैलाउने र सार्वसाधारण जनताको सदाचार नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जानेजस्ता कुराहरू पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गर्न नपाइने गरी रोक लगाएको पाइन्छ। त्यसरी रोक लगाइएको कुराहरू प्रकाशन गरेमा त्यस्तो प्रकाशन वा सम्पादकलाई सो काम गरेवापत प्रचलित कानूनले कुनै सजाय हुने रहेछ भने सोहीबमोजिम र सो नभएमा दश हजाररुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनसक्ने व्यवस्थासमेत सो ऐनको दफा २७ ले गरी पत्रकारिता क्षेत्रलाई समेत अनुशासित मर्यादित बनाउन खोजेको देखिन्छ।
२७. उल्लिखितरूपमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता सम्बन्धमा विभिन्न देशहरूले अपनाई आएको सैद्धान्तिक आधार, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारसम्बन्धी कानूनले गरेको व्यवस्था तथा नेपालको संवैधानिक कानुनी प्रावधानसमेतको अध्ययनबाट विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता कुनै पनि मुलुकको लोकतान्त्रिक शासन प्रणालीको मूल आधार हो भन्ने कानूनमा दुईमत हुन सक्दैन लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थाको मेरुदण्ड तथा स्वतन्त्रताको जननी मानिने यो स्वतन्त्रतामा नै संविधानले प्रदान गरेका अन्य स्वतन्त्रताहरूको प्रचलन निर्भर रहने गरेको हुन्छ। तथापि, यो असीमित र अनियन्त्रित स्वतन्त्रता भने होइन। अन्य लोकतान्त्रिक मुलुकमा जस्तै हाम्रो मुलुकमा पनि विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी हकलाई निश्चित सीमाभित्र आबद्ध गर्ने गरिएको र संविधान र कानूनले तोकेको सीमाभन्दा बाहिर गई गरिने त्यस्ता अभिव्यक्ति र प्रकाशनबाट समाज र राष्ट्रले व्यहोर्नुपर्ने क्षतिका आधारमा कानूनानुरूप र त्यस्तो अभिव्यक्ति र प्रकाशन दण्डनीय हुनसक्नेसमेत देखियो।
२८. अब विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा प्रेस स्वतन्त्रताको उल्लेखित सैद्धान्तिक आधार र त्यस उपर लगाइएका संवैधानिक कानुनी सीमाहरूको सन्दर्भमा पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा यी पुनरावेदकउपर राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ बमोजिम राजद्रोह कसुरमा सोही

दफाबमोजिम सजायको माग-दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ। उक्त ऐन नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्न विभिन्न वर्ग, जाति, धर्म एवं सम्प्रदायका जनताबीच सुसम्बन्ध कायम राख्न शान्ति र व्यवस्था कायम राख्न तथा विदेशी राज्यहरूमा मित्रताको सम्बन्ध कायम राख्न राज्यविरुद्ध गरिने अपराध र सजायको सम्बन्धमा समयानुकूल व्यवस्था गर्ने उद्देश्यले ल्याएको भन्ने त्यसको प्रस्तावनाबाट देखिँदा संविधानमा उल्लेखित विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी हकमा लगाउन सकिने सीमाहरूसँग प्रस्तुत ऐनका उद्देश्यहरू सापेक्षिक (Relative) देखिँदा प्रस्तुत विवादमा उक्त राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ सान्दर्भिक रहेको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीउपर उल्लिखित ऐनको दफा ४.२ बमोजिम राजद्रोहको कसुरमा सोही दफाबमोजिम सजायको माग-दावी लिइएको देखिन्छ। सो ऐनमा राजद्रोहको परिभाषा नगरिएको भए तापनि उक्त दफा ४.२ मा कसैलाई स्वतन्त्र एवं अभिभाज्य नेपालको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डतामा खलल पर्न सक्ने गरी वर्गीय, जातीय, धार्मिक, क्षेत्रीय वा यस्तै अरु कुनै आधारमा घृणा, द्वेष वा अबहेलना उत्पन्न हुने कुनै काम-कारबाही गरे गराएमा वा सो गर्ने उद्योग गरेमा वा दुरुत्सहान दिएमा तीन वर्षसम्म कैद वा तीन हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। राज्यमा शान्ति-सुव्यवस्था कायम राख्नु हरेक सरकारको मुख्य कर्तव्य हो। जसको अभावमा मानव सभ्यता र प्रगतिको कल्पनासम्म पनि गर्न नसकिने भएकोले राज्यको यही कार्य विरोधी काम-कारबाही राजद्रोहको कसुरसँग सम्बन्धित देखिन्छ।

२९. यी पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भ्ना अहिराज सम्पादक प्रकाशक रहेको मधेसवाणी साप्ताहिक पत्रिकामा मिति २०६७/६/१ मा प्रकाशित अंकमा भूमिगत जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मार्चाको सैन्य भर्नासम्बन्धी प्रकाशित सूचनालाई आधार बनाई यी पुनरावेदकउपर राजद्रोहको कसुरमा उल्लेखित दफा ४.२ बमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा सुरु विशेष अदालतले प्रमाणहरू पेस भएको सोही मिति २०६७/६/१ को मधेसवाणी साप्ताहिकमा प्रकाशित सूचनालाई नै आधारमा लिई कसुरदार ठहराई रु. ५००/- जरिवाना गरेको पाइन्छ। राजद्रोहको अपराध मूलतः समाज र राज्यविरुद्धको फौजदारी अपराध हो भन्ने विषयमा दुईमत हुन सक्दैन। कुनै पनि फौजदारी मुद्दाको कसुर स्थापित हुन अपराध गर्ने व्यक्तिको अपराधिक मनसाय (Gulti Mind) र सो मनसायअनुरूप गरिएको कार्यका परिणाम (Result of Action) शंकारहित तवरबाट प्रमाणित गर्ने भार वादी पक्षमा रहने कुरालाई नेपालको न्याय प्रणालीले स्वीकार गरिआएकै विषय हो। अन्यथा आशंकाको आधारमा फौजदारी कसुरमा सजाय नगरिने मान्यतालाई यस अदालतले फौजदारी न्यायको आधारभूत मान्यताको रूपमा ग्रहण गरिआएको छ।
३०. प्रस्तुत मुद्दामा वादी पक्षले प्रतिवादीउपर कसुर स्थापित गर्न उल्लेखित मिति २०६७/६/१ मा प्रकाशित मधेसवाणी साप्ताहिकको सूचना र यी पुनरावेदक प्रतिवादीको बयानका अतिरिक्त अन्य कुनै वस्तुनिष्ठ (Objective) प्रमाणहरू पेस गरेको पाइँदैन। यस अवस्थामा मिति २०६७/६/१ को सूचना तथा यी पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भ्ना अहिराजले गरेको बयानलाई नै विश्लेषण गरी निजले अभियोगअनुरूप उल्लेखित राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ अनुरूप राजद्रोहको कसुर गरेको हो/होइन भनी निष्कर्षमा पुगनुपर्ने देखिन्छ।
३१. पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भ्ना अहिराजले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा गरेको बयानमा आफूलाई सूचना सामग्रीप्राप्त भएअनुरूप पत्रकारको हैसियतले मिति २०६७/६/१ को मधेसवाणी साप्ताहिक पत्रिकामा

सो सूचना राज्यलगायतका सबै पक्षलाई जानकारी र लाभ पुगोस्, राज्यको सुरक्षा निकायहरूलाई पूर्व सचेत रहन मद्दत पुगोस् भन्ने असल नियतबाट प्रकाशन गरेको हो । प्रकाशित सूचनाले नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र शान्तिमा कुनै खलल नपरेको र भूमिगत जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चासँग आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजको सो बयानबाट निजले पत्रिकाको सम्पादक प्रकाशकको हैसियतबाट प्राप्त सूचना सबैलाई सुसूचित गर्नका लागि प्रकाशनसम्म गरेको भन्ने देखिन्छ । सो बयानबाट नेपालको शान्ति र व्यवस्था खल्बल्याउने कार्यमा निजको कुनै अपराधिक मनसाय (Guilty Mind) रहेको वा अभियोग दावीबमोजिमको अपराध गर्ने मानसिक तत्वको विद्यमानता रहेको भन्ने देखिनआउँदैन । मिति २०६७/६/१ गते प्रकाशित मधेसवाणी पत्रिकामा उल्लेखित जनतान्त्रिक तराई मुक्तिमोर्चाको सैन्य भर्नासम्बन्धी सूचनालाई अवलोकन गर्दा यो सूचनामा सैन्यभर्ना खुल्यो भन्ने शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न सैन्यपदको विवरण, आवश्यक शैक्षिक योग्यता र कागजात तथा सम्पर्क टेलिफोन नम्बर र इमेल ठेगानासमेत उल्लेख गरी सूचनाको अन्तमा “हाम्रो जानकारी” भन्ने शीर्षकमा “मधेसवाणी समूहको मधेसको हिंसा आतंक र आपराधिक क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्दै सामाजिक एकता र सद्भाव कायम राख्न मधेसमा देखिएका विभिन्न समस्या एवं मुद्दाहरूलाई माथि उठाई गरिवी विपन्न र विभिन्न क्षेत्रबाट पछाडि पर्दैआएका मधेसी जनताहरूको हकहितका लागि लक्षित हुने गरी नेपालमा विभिन्न कार्यक्रम प्रसारण गर्दैआएको” भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिँदा सो सूचना प्रकाशन गर्दा अभियोग दावीअनुरूपको कसुर गर्ने गलत मनसायबाट प्रकाशित भएको हो भन्ने देखिन आउँदैन । पुनरावेदक प्रतिवादीको उल्लेखित बयानको व्यहोरा तथा पत्रिकामा प्रकाशित सूचना व्यहोराबाट निजको अभियोग दावीबमोजिमको कसुर गर्ने गलत मनसाय रहेको भन्ने स्थापित नभएको र सोबाहेकको अन्य वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेस गरी यी पुनरावेदकले कसुर गर्नमा गलत मनसाय राखेका थिए भन्नेतर्फको अन्य प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुनसकेको नपाईंदा अभियोग माग दावीअनुरूपको कसुर गर्नमा पुनरावेदक प्रतिवादीको आपराधिक मनसाय रहेको स्थापित हुनआएको देखिएन ।

३२. अब उल्लिखितरूपमा अभियोग माग-दावीअनुरूपको कसुरमा पुनरावेदक प्रतिवादीको आपराधिक मनसाय स्थापित हुन नसेकेको स्थितिमा मिति २०६७/६/१ मा प्रकाशित सैन्य भर्नासम्बन्धी सूचनाले पारेको प्रभाव अर्थात सूचना प्रकाशनसम्बन्धी कार्यको परिणाम (Result of Action) के छ भनी हनुपर्ने हुनआउँछ । वादी पक्षले पुनरावेदक प्रतिवादीको कसुर स्थापित गर्न प्रमाणस्वरूप मूलभूतरूपमा उक्त मिति २०६७/६/१ मा प्रकाशित सूचनासहितको मधेसवाणी पत्रिका पेस गरेको देखिन्छ । सो सूचना प्रकाशनको कार्यपछि जनतान्त्रिक तराई मुक्तिमोर्चा नामक भूमिगत संगठनमा सैन्य भर्नाका लागि कसैले दर्खास्त दिएको, सोअनुरूप सैन्य भर्ना भएको तथा त्यसबाट नेपालको शान्ति र व्यवस्थाविरोधी कुनै कार्य भएको भन्नेतर्फको प्रमाण वादी पक्षबाट पेस भएको पाईंदैन । यस्तो अवस्थामा उल्लेखित मिति २०६७/६/१ मा मधेसवाणी पत्रिकामा प्रकाशित सैन्य भर्नासम्बन्धी सूचनाको कुनै प्रभाव वा सो कार्यको परिणाम देखिएको छ भनी भन्न मिल्ने हुँदैन । वस्तुतः वादीको अभियोगपत्र सो सूचनालाई आधार लिई परिणामको आशंकामा दायर भएको देखियो । यस स्थितिमा सुरु विशेष अदालत काठमाडौंबाट पनि सोही आशंकामा आधारित अभियोगको आधारमा उल्लेखित राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ अनुरूप कसुर गरेको ठहराई पुनरावेदक प्रतिवादीलाई रु.५००/- जरिवाना गर्ने गरेको फैसला मिलेको नदेखिएकाले सो फैसला कायम रहनुपर्छ भन्ने प्रत्यर्थी वादीतर्फका विद्वान सह-न्यायाधीवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

३३. अतः यी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रकाशक र सम्पादक भई मिति २०६७/६/१ मा मधेसवाणी साप्ताहिक

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

पत्रिकाको अन्तिम पृष्ठमा प्रकाशित जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा नामक भूमिगत संगठनको सैन्य भर्नासम्बन्धी सूचना प्रकाशन गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ अनुरूपको अपराध गर्ने अपराधिक मनसाय (Guilty Mind) राखेको भन्ने स्थापित हुन नसकेको सो प्रकाशित सूचनाको आधारमा सो संगठनमा सैन्य भर्नाको लागि कसैले दरखास्त दिएको, सैन्य भर्ना भएको तथा त्यसबाट नेपालको शान्ति र व्यवस्थाविरोधी कुनै परिणाममूलक कार्य (Result of Action) सम्पन्न भएको भन्नेतर्फको प्रमाण वादी पक्षले शंकारहित तवरबाट पुऱ्याउन सकेको नदेखिएकाले केवल शंका र अनुमानको भरमा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहराउन नमिल्ने भएकाले निजलाई अभियोग दावीबाट सफाईदिने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरी निजले राज्यविरुद्धको अपराध र सजाय ऐन, २०४६ को दफा ४.२ बमोजिमको कसुर गरेको ठहऱ्याई निजलाई रु. ५,००/- जरिवाना गर्ने गरेको सुरु विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ। अरु तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम सुरु विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी राजेश भा अहिराजले अभियोगबाट सफाई पाउने ठहरेकाले निजलाई लागेको जरिवाना रु. ५००/- को लगत कट्टा गरी दिनु भनी सुरु विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाइदिनु.....१
पुनरावेदकले सुरुमा र.नं. ११३६ बाट राखेको धरौटी रकम रु. २,०००/- फिर्ता पाउने हुँदा निजलाई नियमानुसार फिर्ता दिनु भनी सुरुमा लेखी पठाइदिनु.....२
प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाइदिनु.....३

उक्त रायमा सहमत छु ।

मा.न्या. डा भरतबहादुर कार्की

इजलास अधिकृत :- रामप्रसाद शर्मा

कम्प्युटर गर्ने:- विदुषी रायमाफी, प्रेमबहादुर थापा

इति सम्बत् २०६८ साल भदौ १३ गते रोज ३ शुभम् ।

स्रोत : ने.का.प २०६८, अंक ९, निर्णय नं. ८६८६
पृष्ठ नं. १५४५, सर्वोच्च अदालत

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
सम्बत् २०६३ सालको मु.नं.०६३-८१-०१०२
फैसला मिति : २०६८/४/१५

मुद्दा : ट्रेडमार्क ।

पुनरावेदक/वादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा.नं.३३ कालिकास्थान बस्ने मदनप्रसाद लम्साल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १ कमलादीस्थित रेप्सोना पब्लिकेशन
प्रा.लि.

सुरु निर्णय गर्ने निकाय : कम्पनी बोर्ड, त्रिपुरेश्वर
पुनरावेदन फैसला गर्ने अदालत : पुनरावेदन अदालत, पाटन
पुनरावेदन फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू : मा.न्या. श्री कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ
: मा.न्या. श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

विषयको सार-संक्षेप

- ◆ नेपालको कानूनले दर्ता भएको ट्रेडमार्कको मात्र सुरक्षा गर्दछ । तर, उद्योग विभागमा दर्ता नभएको ट्रेडमार्क जतिसुकै लामो अवधिसम्म प्रयोग गरेको भए तापनि केवल प्रयोगको आधारमा मात्र यसको सर्जक वा प्रयोगकर्ता यस्तो अदर्ता ट्रेडमार्क प्रयोग गर्ने एकाधिकारको हकप्राप्त गर्न नसक्ने । (प्रकरण नं.१६)
- ◆ कुनै ट्रेडमार्कको प्रयोग गरेको आधारमा मात्र यसको धनी वा प्रयोगकर्ता फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिलाई सो ट्रेडमार्कउपर एकाधिकारप्राप्त नहुने हुँदा एउटै ट्रेडमार्क दुईवटा फर्म, व्यक्ति वा कम्पनीले प्रयोग गरेमा वा प्रयोगको दावी गरेमा दुईमध्ये जसको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता भएको छ । सोही व्यक्तिले मात्र विवादित ट्रेडमार्कको वास्तविक धनीको रूपमा मान्यता पाउने, यसको प्रयोगमा एकाधिकारप्राप्त गर्ने र केवल प्रयोगको आधारमा मात्र सो ट्रेडमार्कउपर दावी गर्नेको कानुनी हक नहुने र यसरी कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क निजको मञ्जूरीवेगर अन्य व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीले प्रयोग गर्न पाउने हक नहुने । (प्रकरण नं.१९)
- ◆ ट्रेडमार्कको दर्ता प्रयोजन, हस्तान्तरणलागत अन्य विविध विषयमा व्यवस्था गर्न विशेष ऐनको रूपमा पेटेन्ट डिजायन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ मा विशेष व्यवस्था गरिएको हुँदा उक्त ऐनलाई नै यस ट्रेडमार्कसम्बन्धी

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

हकको सिर्जना, प्रयोग तथा हस्तान्तरणसम्बन्धी प्रचलित कानून मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.२१)

फैसला

मा. न्या. भरतराज उप्रेती

- पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६१/१०/४ मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतमा पुनरावेदनपत्र दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ ।
- म मदनप्रसाद लम्सालले पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्नको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट अनुमति पाएको र सोहीबमोजिम न्यू विजनेश एज नामक अंग्रेजी मासिक पत्रिका प्रकाशन गर्ने सन्दर्भमा Business AGE भन्ने संयुक्त शब्द र लेवलको समष्टिगतरूपलाई ट्रेडमार्कको रूपमा आफ्नो मात्र एकाधिकार रहने गरी प्रयोग गर्न पाउने गरी मिति २०५७/११/२४ मा दर्ता गराएको छु । मेरो नाममा दर्ता रहेको न्यू विजनेश एज पत्रिकाको ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता भई कायम भएको तथा दर्तावालाको मात्र एकाधिकार रहने Business AGE भन्ने संयुक्त शब्द र लेवलको समष्टिगतरूपमा नाम राखी उजुरीकर्ताको प्रकाशनजस्तै देखिने गरी सर्वसाधारण जनता ग्राहकहरूलाई भुक्त्याउने गरी रेप्सोना पब्लिकेशन प्रा.लि.का सञ्चालक हरिकुमार राई (पत्रिकामा हरि राई सम्पादक) ले लेखिएको आफू सम्पादक तथा प्रकाशक भई पत्रिका प्रकाशन गरेकोले यो उजुरी गर्न आएको छु । अतः पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ (२) को उल्लंघन गरेकोले सोही ऐनको दफा १९ बमोजिम विपक्षी हरिकुमार राई तथा गैरकानुनी कार्यमा संलग्न सम्पादकीय र बजार व्यवस्थापनसँग संलग्न अन्य सबैलाई हदैसम्म सजाय गरी गैरकानुनी पत्रिका Business AGE जफत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मदनप्रसाद लम्सालले उद्योग विभाग त्रिपुरेश्वरमा दिएको उजुरी-पत्र ।
- म निवेदक र मदनप्रसाद लम्सालले संयुक्तरूपमा कम्पनी ऐन, २०५३ अन्तर्गत सेयरमा सीमित दायित्व हुने गरी मिति २०५५/१/२२ गते प्रा.लि. द.नं. ८४३५/०५४/०५५ मा यस रेप्सोना पब्लिकेशन प्रा.लि. नामक कम्पनी दर्ता गरेका र कम्पनीको प्रबन्ध-पत्र र नियमावलीमा म निवेदकले ९०० कित्ता सेयर र मदनप्रसादले १०० कित्ता सेयर लिन कबुल गरी सो बमोजिमको सेयर बाँडफाँड र चुक्ता गरेका थियौं । कम्पनीको मिति २०५५/२/२४ मा बसेको सञ्चालक समितिको बैठकबाट कम्पनीको घोषित उद्देश्यअनुरूप Business AGE नामक अंग्रेजी मासिक पत्रिका प्रकाशन गर्ने र सो पत्रिकाको सम्बन्धित निकायमा दर्ता इत्यादि सम्पूर्ण कार्य गर्ने गरी सञ्चालक मदनप्रसाद लम्साललाई अख्तियारी दिने निर्णय सर्वसम्मतिबाट भएको थियो । साथै, सोही बैठकबाट निज मदनप्रसाद लम्साललाई विजनेश एजको सम्पादक पदमा नियुक्ति गरिएको थियो । सो निर्णयअनुसार मिति २०५६/४/५ मा उक्त पत्रिकाको सम्पादकमा मदनप्रसाद लम्साल रहनेगरी स्थानीय अधिकारीको कार्यालयबाट स्थायी प्रमाणपत्र पाएका थियौं । तर अस्थायी प्रमाणपत्र पाई २०५५ असोज, कार्तिकदेखि सो पत्रिकाको प्रकाशन सुरु भएको थियो । मिति २०५५/२/२४ को सञ्चालक समितिको निर्णयअनुसार कम्पनीले विजनेश एज नामक पत्रिकाको ट्रेडमार्क उद्योग विभागमा दर्ता गराउनसमेत निर्देशन दिएको थियो । विजनेश एज पत्रिकाको सम्पादक र रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को सञ्चालकजस्तो जिम्मेवारी पदमा रहेको बेला कम्पनीको हित विपरीत कम्पनीको ट्रेडमार्क दर्ता गर्ने अख्तियारी र जिम्मेवार लिएको निजले आफ्नो नाममा दर्ता गरी अहिले आएर कम्पनीविरुद्ध उजुरी दिनु अनैतिक र गैरकानुनी भएकोले निजको माग-दावी खारेज

गरिपाऊँ साथै २०५५ सालदेखि विजनेश एज पत्रिकाको सम्पादकमा रही कार्य गर्दैआउने व्यक्ति कर्मचारीले कम्पनीको उपार्जनलाई आफ्नो निजी उपार्जन मान्नु अनैतिक कुरा हो । २०५५ सालदेखि नियमित प्रकाशन हुँदैआएको नाममै मिति २०५७/११/२४ मा ट्रेडमार्कमा दर्ता गर्नेले आफ्नो उपार्जन रेप्सोनाको निमित्त प्रकाशित गर्दैआएको भन्नु सरासर अनुपूर्वक कुरा हो, यस रेप्सोना पब्लिकेशन प्रा.लि.ले विजनेश एज शब्द र लेवलसहितको समष्टीरूपलाई कम्पनीको नाऊँमा दर्ता गर्न निजलाई जिम्मेवारी तोकेकोमा उल्टै कम्पनीलाई उल्टै हर्जाना बुझाउनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.का अध्यक्ष हरिकुमार राईको प्रतिक्रिया ।

४. त्यस उद्योग विभागद्वारा मिति २०५८/४/१७ मा प्रतिक्रिया पेस गर्ने विषयमा रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.लाई पठाएकोमा पत्रबाट न्यू विजनेश एजका सम्पादक मदनप्रसाद लम्सालले यस प्रकाशनको नाममा त्यस विभागमा Business AGE (संयुक्त शब्द र लेवलसहित) को ट्रेडमार्क दर्ता गराएको र यस कम्पनीलाई पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम कारवाही गरी पाउन उजुरी दिएकोबाट यस रेप्सोना पब्लिकेशन्सद्वारा प्रकाशित हुने विजनेश एजको ट्रेडमार्क निज मदनप्रसादले निजको नाममा दर्ता गराएको कुरा थाहा पाई म्यादाभिन्नै उजुरी गर्न आएको छु । म उजुरीकर्ता र मदनप्रसाद लम्साललाई संयुक्तरूपमा सीमित दायित्व हुने गरी मिति २०५५/१/२२ मा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा प्राइभेट कम्पनी नं. ८४३५/०५४/०५५ मा रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि. दर्ता गरी कम्पनी सञ्चालन गरिआएका थियौं । यस पब्लिकेशन्सको मिति २०५५/२/२४ को सञ्चालक समितिको बैठकबाट कम्पनीको घोषित उद्देश्यअनुसार पहिलो प्रकाशनको रूपमा एउटा अंग्रेजी मासिक विजनेश एज नामक पत्रिका प्रकाशन गर्ने निर्णय भएको थियो । सो पत्रिकाको दर्ता आदि प्रक्रिया गर्न मदनप्रसाद लम्साललाई अख्तियारी दिने निर्णय पनि भएको हो र सो पत्रिकाको सम्पादकमा निजलाई नियुक्ति गरिएको थियो । सोहीबमोजिम रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को तर्फबाट निजद्वारा सो पत्रिकालाई स्थानीय अधिकारीसमक्ष दर्ता गर्ने कार्य भएको थियो । उक्त पत्रिका २०५५ असोज, कार्तिक (सेप्टेम्बर-अक्टुबर १९९८) देखि प्रकाशन भई अहिलेसम्म नियमितरूपमा प्रकाशित हुँदैआएको छ । विजनेश एज पत्रिकाको जनविश्वास एवं पत्रिकाद्वारा आर्जित ख्यातिमा चोट पुऱ्याउने नियतले बद्नियतपूर्ण ढङ्गबाट निज मदनप्रसाद लम्सालद्वारा आफैँ प्रकाशित सम्पादित भनी Business AGE नै नाम राखी Vol. 11 No. 1 (वैशाख २०५८) MAY 2001 अंक राखी बजारमा आएकोदेखि कम्पनीले स्थानीय अधिकारी र प्रेस रजिष्ट्रारसमक्ष उजुरी दिँदा न्यू विजनेश एज पत्रिकालाई अनुमति दिएको तर विजनेश एजसँग हुबहु मिल्ने गरी पत्रिका आएकोले यसरी कम्पनीलाई ढाँटी गुमराहमा राखी नयाँ पत्रिका दर्ता गराउनुबाट निज मदनप्रसाद लम्सालको सो कार्यमा बद्नियत भएको छ । आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थका लागि आफ्नो नाऊँमा दर्ता गराएको स्वयं सञ्चालक र कम्पनीको प्रकाशन विजनेश एजको सम्पादकमा कार्यरत् रहेकै अवस्थामा मिति २०५७/११/२४ मा आफ्नो एकाधिकार रहने गरी दर्ता गराउनुभएको छ जबकि Business AGE को सम्पादकबाट मिति २०५८/१/१ बाट लागू हुने गरी राजीनामा दिएकोबाट निज मदनप्रसाद लम्सालद्वारा न्यू विजनेश एजको नाऊँमा दर्ता गरिएको Business AGE (संयुक्त शब्दसहितको लेवल) ट्रेडमार्क बदरभागी छ । तसर्थ, विभागद्वारा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको अवस्थाको आधारमा ऐ. दफा १८(३) बमोजिम सो ट्रेडमार्कको दर्ता बदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको हरिकुमार राईको उजुरी ।
५. निज उजुरीकर्ता वा रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को नाममा Business AGE भन्ने कुनै ट्रेडमार्क नै दर्ता नभएको र पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐनले दर्ता नभएको ट्रेडमार्कलाई मान्यता नदिने भएकाले निजको

ट्रेडमार्कको ख्यातिमा धक्का पगेको भन्ने कथन नै भूढा र कानुनविरुद्धको छ । Business AGE ट्रेडमार्क मेरो आफ्नो ट्रेडमार्क भएकोले म रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.मा सम्पादकको हैसियतमा कार्यरत भएसम्म रेप्सोना पब्लिकेशन्सले प्रकाशन गर्ने पत्रिकाको लागि प्रयोग गरेको मात्र हो । मेरो नाममा भएको अन्य कसैले दर्ता नगरेको ट्रेडमार्क कानुनले दिएको सुविधा तथा अधिकारबमोजिम मैले आफूले प्रकाशन गर्ने पत्रिकाको लागि प्रयोग गर्न पाउने नै भएकोले यसबाट रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को प्रतिष्ठामा धक्का पुऱ्याएको भन्न मिल्दैन । न्यू विजनेश एजको नाममा दर्ता रहेको Business AGE ट्रेडमार्क बदर गर्नुपर्ने कानुनी अवस्था नभएकोले दर्ता बदर नभई यथास्थितिमा कायम राखिनुपर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको मदनप्रसाद लम्सालको प्रतिक्रिया ।

६. दुवै पक्षले जिल्ला प्रशासन कार्यालयको स्वीकृत लिएर नै विजनेश एज तथा न्यू विजनेश एज नामबाट पत्रिका सञ्चालन गरी रहेको हुँदा निवेदक पक्षको जिकीरमा विपक्षीलाई निवेदकको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता रहेको आधारमा मात्र विजनेश एज पत्रिका चलाउनु रोक लगाउनु मनासिव नभएकोले र ट्रेडमार्क ऐनअनुसार पनि (ट्रेडमार्कको परिभाषा) न्यू विजनेश एज तथा विजनेश एज दुवैको प्रस्तुति सर्वसाधारण नभुक्किने गरी दुवै पक्षले प्रयोगमा ल्याएको डिजाइनभन्दा फरक हुने गरी आ-आफ्नो पत्रिका प्रकाशन गर्ने आदेश दिने भन्ने व्यहोराको मिति २०६०/१०/९ को टिप्पणी सदर गरेको उद्योग विभागको आदेश ।
७. उद्योग विभागबाट निर्णय हुँदा डिजाइन तथा ट्रेडमार्क तथा ट्रेडमार्क फरक हुने भन्ने कुरालाई ख्याल गरिएको छैन भने निवेदन दावीमा विपक्षीले बदनियतपूर्ण तरिकाबाट दर्ता गराएको ट्रेडमार्क बदर गर्न माग दावी छ । विपक्षीको निवेदनमा पनि डिजाइन परिवर्तन गर्ने माग-दावी छैन, जसबाट उद्योग विभागको निर्णय माग दावीविपरीत भएकोले उक्त त्रुटीपूर्ण निर्णय बदर गरी मेरो माग दावीबमोजिम विपक्षीले दर्ता गरेको ट्रेडमार्क बदर गरी विपक्षीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.का अध्यक्ष हरिकुमार राईको पुनरावेदन अदातल, पाटनमा परेको पुनरावेदन-पत्र ।
८. उद्योग विभागले पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को विरुद्ध हुने गरी पुनरावेदकको नाम दर्ता रही पुनरावेदकको एकलौटी हक भोगको ट्रेडमार्कलाई डिजाइन परिवर्तन गरी प्रयोग गर्नु भन्ने आदेश ऐनविपरीत छ । साथै, सोही ऐनको दफा १६ (२) बमोजिम गरी पत्रिका प्रकाशन गरेकोले उद्योग विभागको मिति २०६०/१०/९ को निर्णय र सोको आधारमा मिति २०६०/१०/२६ मा दिएको आदेश उल्टी गरी पुनरावेदकको एकलौटी हक भोग स्वामित्वको ट्रेडमार्क प्रयोग गरी विजनेश एज पत्रिका प्रकाशित गरेको ठहर फैसला गरी सजायसमेत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको न्यू विजनेश एज अंग्रेजी मासिक पत्रिकाको सम्पादक मदनप्रसाद लम्सालको पुनरावेदन अदातल, पाटनमा परेको पुनरावेदन-पत्र ।
९. छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ अर्न्तगतको विषयमा समेत अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी दुवैपक्षले हाल प्रयोगमा ल्याएको डिजाइनभन्दा फरक हुने गरी आ-आफ्नो पत्रिका प्रकाशन गर्ने तथा विभागीय आदेशको अवज्ञा भएमा ऐनको दफा १९ बमोजिम कारवाही गरिने भनी उद्योग विभागले मिति २०६०/१०/९ मा सदर गरेको टिप्पणी आदेश सो हदसम्म कानुनसम्मत देखिन नआएकोले सो आदेश सो हदसम्म बदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालको ट्रेडमार्कसमेत बदर गरिपाऊँ भनी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.ले तथा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १९ बमोजिम सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाऊँ भनी पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालले गरेको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्तैन भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत,

पाटनबाट मिति २०६१/१०/४ मा भएको फैसला ।

१०. प्रस्तुत विवादमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ मा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ कुन विशेष प्रभावी हो भन्ने विवादको विषय नै होइन । साविकमा प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को नामबाट म पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालले सम्पादन तथा प्रकाशन गरेको Business AGE पत्रिका र म मदनप्रसाद लम्साले प्रकाशन तथा सम्पादन गरेको New Business Age पत्रिकामध्ये कुन पहिले नै दर्ता भएको हो अर्थात् जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट कुन पत्रिका सम्बन्धमा पहिले प्रमाणपत्र पाएको हो भन्ने विवादको विषय होइन । प्रत्यर्थीसँगको विवाद छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनअन्तर्गत Business AGE पत्रिकाको दर्ता कायम रहेको बेला सोही ऐनअन्तर्गत अर्को पत्रिका New Business Age दर्ता गर्न मिल्छ मिल्दैन भन्ने होइन । मैले पत्रिका दर्ता गरी सञ्चालन गरेको विषयमा उद्योग विभागमा कुनै उजुरी दावी छैन र पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐनबमोजिम उजुर लाग्न सक्दैन छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ बमोजिम कुनै पत्रपत्रिका कुनै कम्पनीको नाममा दर्ता हुँदैन पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम अर्को व्यक्तिको नाममा ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता नहुने भन्ने होइन । छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ ले ट्रेडमार्कको दर्ता तथा प्रयोग सम्बन्धमा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ लाई प्रयोजनहीन बनाउँछ भनी गरिएको व्याख्या त्रुटीपूर्ण छ । पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ (१) मा कसैले आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोवारको ट्रेडमार्क विभागमा दर्ता गराएर सो ट्रेडमार्कउपर हक प्राप्त गर्न सक्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा Business Age ट्रेडमार्कमा मेरोमात्र हक लाग्छ । प्रत्यर्थीले सो ट्रेडमार्क दर्ता नै नगराएको हुँदा ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्ने हुँदैन । मेरो नाममा दर्ता भएको Business Age ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न मैले प्रत्यर्थीलाई कुनै लिखित मञ्जुरी नदिएको अवस्थामा निजले आफ्नो उपयोगमा ल्याउन सक्ने अवस्था छैन । पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्कअन्तर्गत परेको विवादमा सो ऐनमा भएको व्यवस्थाको आधारमा फैसला गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ का दफाहरूका आधारमा फैसला भएको छ । Business Age पत्रिकाको दर्ता र ट्रेडमार्क दर्ताको प्रक्रिया र कानुनी हैसियत फरक हो । प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.मा आफू पनि सेयरवाला भई मेरो आफ्नो सिर्जना Business Age लाई आफैँ सम्पादक भई प्रकाशनमा ल्याएको हुँदा रेप्सोना प्रा.लि. छाडिसकेपछि मेरो बौद्धिक सिर्जनालाई सँगसँगै लिई जान पाउने कानुनी अधिकार मेरो हो । कम्पनी ऐन, २०५३ अनुसार ५१ प्रतिशत सञ्चालकको उपस्थिति नभई सञ्चालक समितिको बैठक नै गर्न नसकिने र सञ्चालक समितिको निर्णयविना कसैउपर कम्पनीको तर्फबाट मुद्दा गर्न नसकिने अवस्थामा ५० प्रतिशत अर्थात् १ जनामात्र सञ्चालक उपस्थित भई अर्को सञ्चालकको विरुद्धमा गरेको उजुरी अधिकार क्षेत्रविहीन छ । उनाउ व्यक्ति लक्ष्मीनारायण सिंह सुवाललाई प्रबन्ध सञ्चालक देखाई निजलाई समेत राखी गरेको सञ्चालक समितिको मिति २०५८/५/१० को बैठक र बैठकले दिएको अख्तियारी कानुनविपरीत छ । अतः Business Age ट्रेडमार्क आफ्नो नाममा दर्ता भएको मेरो एकलौटी हक लाग्ने बौद्धिक सम्पत्ति भएको र मैले प्रत्यर्थीहरूलाई सो सम्पत्ति प्रयोग गर्न कुनै लिखित मञ्जुरी नदिएको हुँदा मेरो पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६१/१०/४ मा भएको फैसला त्रुटीपूर्ण छ बदर गरी प्रत्यर्थीहरूलाई हदैसम्मको सजाय गरी पेटेन्ट, डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २५ बमोजिम निजहरूबाट विक्री भएको पत्रिका प्रति गोटा ५० का दरले हुने हर्जनासमेत भराई पाऊँ भन्नेसमेतको वादीको यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदन जिकीर ।

सर्वोच्च अदालतबाट भएका सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी फैसलाहरू

११. यसै लगाउको यिनै पुनरावेदक तथा प्रत्यर्थीबीचको पुनरावेदन नं. ०१०१ को मुद्दामा आज यसै इजलासबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएकोले यस मुद्दामा पनि मुलुकी ऐन अ.व. २०२ नं. अनुसार प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतबाट मिति २०६७/२/१६/१ मा भएको आदेश ।
१२. नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निणयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री महेश थापाले प्रस्तुत विवादमा छापाखाना तथा प्रकासनसम्बन्धी ऐन, २०४८ आकर्षित हुन नसक्नेमा सोही ऐन आकर्षित गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदरभागी हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।
१३. पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान्त कानून व्यवसायीको बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ निर्णय दिनुपर्ने भई हेर्दा, मेरो नाऊँमा दर्ता रहेको New Business Age नामक पत्रिकाको ट्रेडमार्कको रूपमा दर्ता भई कायम भएको तथा दर्तावालाको मात्र एकाधिकार रहने Business Age भन्ने संयुक्त शब्द र लेवलको समष्टीगतरूपको नाम राखी उजुरीकर्ताको प्रकाशनजस्तै देखिने गरी सर्वसाधारण जनता र ग्राहकलाई भुक्त्याउने गरी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.का सञ्चालक हरिकुमार राई लेखिएकोले आफू सम्पादक तथा प्रकाशन भई पत्रिका प्रकाशन गरेकोमा निज हरिकुमार राईले उक्त उल्लेखित कार्य गरी पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(२) को उल्लंघन गरेकोले सोही ऐनको दफा १९ बमोजिम हरिकुमार राईसमेतलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने मदनप्रसाद लम्सालको समेतको मुख्य उजुरी भएको देखिन्छ । त्यस्तै विपक्षी बनाइएका हरिकुमार राईको यी मदनप्रसाद लम्साललाई विपक्षी बनाई निजको नाममा दर्ता भएको New Business Age नामक पत्रिकाको नाममा दर्ता गराएको New Business Age नामको ट्रेडमार्क पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८ (३) अनुसार बदर गरिपाऊँ भनी दिएको अर्को उजुरीसमेत परी कारबाही हुँदा उद्योग विभागबाट शब्दको हकमा दुवै पक्षले आ-आफूले प्रयोग गरेअनुसार हुने गरी आ-आफ्नो पत्रिका प्रकाशन गर्न पाउने तर प्रत्येकले आफ्नो पत्रिकाको डिजाइन परिवर्तन गर्नुपर्ने आदेश दिने भन्नेसमेतको निर्णय गरेकोमा सो निर्णयउपर दुवै पक्षको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परेको देखिन्छ । उक्त दुवै पुनरावेदनउपर कारबाही हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६०/१०/९ को आदेश बदर हुने तथा पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालको ट्रेडमार्कसमेत बदर गरिपाऊँ भनी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि. तथा पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १९ बमोजिम सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत भराई पाऊँ भनी पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालको तर्फबाट प्रस्तुत गरेको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भनी फैसला भएको सो फैसलामा रेप्सोना पब्लिकेशन्स चित्त बुझाई बसेको तर सोही फैसलाउपर चित्त नबुझाई मदनप्रसाद लम्सालको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुनआएको देखियो ।
१४. प्रस्तुत पुनरावेदनसम्बन्धी विवादको तथ्य हेर्दा पुनरावेदक मदन लम्सालको नाममा रीतपूर्वक दर्ता भएको New Business Age नामक पत्रिकामा प्रयोग हुने ट्रेडमार्क Business Age पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ र १८(१) अनुसार दर्ता भएकोमा उक्त ट्रेडमार्क बदर गरिपाऊँ भनी उजुरीको कारबाही हुँदा उक्त ट्रेडमार्कको दर्ता बदर नगरेको तर दर्ता भएको ट्रेडमार्क कायम भएकै अवस्थामा यसरी दर्ता भएको ट्रेडमार्कको ढाँचा वा चिन्हमा परिवर्तन गर्नु भनी उद्योग विभागबाट मिति २०६०/१०/९ मा निर्णय भएको र उक्त निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी विवादका दुवै पक्षको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निर्णय

गर्दा विवादका पक्षहरूमध्ये मदनप्रसाद लम्सालका नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्कको प्रयोगसम्बन्धी विवादमा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ (४) तथा ४० लाई आधारमानी विवादका दुवै पक्षले आफ्नो पत्रिकाको डिजाइन परिवर्तन गर्नु भनी उद्योग विभागको मिति २०६०/१०/९ को निर्णयबदर गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक मदनप्रसाद लम्सालको नाममा दर्ता भएको Business Age ट्रेडमार्क विपक्षले प्रयोग गरेबापत पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १९ अनुसार विपक्षीलाई जरिवाना गरी हर्जना भराइदिनु भनी यी पुनरावेदकको पुनरावेदन परेको उक्त पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको निर्णय र छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ७ (४) तथा ४० लाई आधार मानी ट्रेडमार्कको ढाँचा र चिन्हमा परिवर्तन गर्नु भन्ने उद्योग विभागको निर्णय बदर गर्ने गरी भएको उक्त अदालतको निर्णयसमेतउपर परेको प्रस्तुत पुनरावेदन माग-दावीअनुसार विपक्षीबाट हर्जना भराउन पर्ने हो वा होइन र मागअनुसार जरिवाना हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा समेत निर्णय गर्नुपर्ने भएको छ। विषयमा निर्णय गर्नुपूर्व निम्न लिखित प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो।

- (क) कुनै व्यक्तिको नाममा पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १८ अनुसार कुनै ट्रेडमार्क दर्ता भएपछि त्यस्तो ट्रेडमार्क दर्ता हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै कुनै अर्को व्यक्तिले प्रयोगमा ल्याएको भन्ने आधारमा मात्र निजले दर्तावाला ट्रेडमार्क धनीको मञ्जुरीबेगर यस्तो ट्रेडमार्क प्रयोग गर्न सक्छ वा सक्दैन ?
- (ख) कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको पत्रपत्रिकामा प्रयोग हुने ट्रेडमार्क अर्को व्यक्तिले प्रयोग गर्नु भन्ने विवाद निरोपण गर्दा छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन २०४८ को व्यवस्था लागू हुने हो वा होइन ?
- (ग) प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदकको मागअनुसार विपक्षीलाई पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ अनुसार जरिवाना गरी पुनरावेदकको मागअनुसार क्षतिपूर्ति भराउनुपर्ने हो वा होइन ?

१५. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा ट्रेडमार्कको कानुनी अर्थ र यसको प्रकृतिको बारेमा विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २ (ग) मा गरिएको परिभाषाअनुसार “कुनै फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले उत्पादन गरेको मालसामान वा प्रदान गर्ने सेवालार्इ अरुको उत्पादन वा सेवाबाट फरक देखाउन प्रयोग गरिने शब्द, चिन्ह वा चित्र वा शब्द, चिन्ह र चित्र यी तिनै कुराको संयोगलाई ट्रेडमार्क” भनिन्छ। कुनै एक फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले उत्पादन गरेको वस्तु वा सेवा पहिचान गर्न उपभोक्ताहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन र कुनै व्यक्ति वा फर्मबाट उत्पादित वस्तु वा सेवाले उपभोक्ताहरूबीच आर्जन गरेको ख्यातिको सुरक्षा गर्न वा यसरी आर्जन भएको ख्यातिको फाइदा अन्य व्यक्तिले लिनबाट रोक्न कुनै वस्तु वा सेवाको उपभोक्ताहरूको संरक्षण गर्नको लागि नै ट्रेडमार्कको प्रयोग गरिने हुँदा यस्तो ट्रेडमार्कलाई एक महत्वपूर्ण औद्योगिक सम्पत्तिको रूपमा लिइन्छ। यस्तो अद्योगिक सम्पत्तिलाई कुनै एक राष्ट्रभित्र मात्र होइन विश्वव्यापीरूपमा संरक्षण प्रदान गर्न पर्दछ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता छ। यो कुरा पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा २१ (ग) तथा दफा २३ मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। विश्वव्यापीरूपमा बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण गर्नको लागि विश्वका प्रमुख राष्ट्रहरूले मान्यता दिएको औद्योगिक सम्पत्ति संरक्षणको लागि पेरीस महासन्धि १८८३ (Paris Convention on the Protection of Industrial Property 1883) लाई नेपाल सरकारले मिति २०५७/४/९ मा अनुमोदन गरी उक्त मान्यतालाई नेपाल कानूनले पनि स्वीकार गरेको छ।

१६. तर ट्रेडमार्क लगायतका औद्योगिक सम्पत्तिको संरक्षणसम्बन्धी नेपाल कानून र विकसित देशहरूको कानूनमा

एक ठूलो भिन्नता रहेको छ। नेपालको कानूनले दर्ता भएको ट्रेडमार्कको मात्र सुरक्षा गर्दछ तर उद्योग विभागमा दर्ता नभएको ट्रेडमार्क जतिसुकै लामो अवधिसम्म प्रयोग गरेको भए तापनि केवल प्रयोगको आधारमा मात्र यसको सर्जक वा प्रयोगकर्ताले यस्तो अदर्ता ट्रेडमार्क प्रयोग गर्ने एकाधिकारको हकप्राप्त गर्न सक्दैन। यो कुरा पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ तथा १८ (ख) मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ।

१७. दफा १६ अनुसार कसैले आफ्नो बन्द व्यापार वा कारोवारको ट्रेडमार्क दफा १८ बमोजिम विभागमा दर्ता गराई सो ट्रेडमार्कउपर यस ऐनबमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्नेछ भन्ने कानुनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। त्यस्तै ऐ. को दफा १८ (ख) मा विभागमा दर्ता नगराई कुनै ट्रेडमार्क पनि रजिष्टर्ड ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग गर्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।
१८. पेटेन्ट डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६(१) को व्यवस्थाअनुसार कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो व्यवसाय, व्यापार वा कारोवारमा प्रयोग हुने ट्रेडमार्कमा एकलौटी हकप्राप्त गर्न चाहेमा यस्तो ट्रेडमार्कलाई अनिवार्यरूपमा उक्त ऐनको दफा १८ अनुसार दर्ता गर्नुपर्ने र यसरी दर्ता नगरी कुनै ट्रेडमार्कलाई दर्ता भएको (रजिष्टर्ड) ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग गर्न नपाइने प्रतिबन्धसमेत उक्त ऐनको दफा १८ (ख) ले लगाएको देखिन्छ। दर्ता नगरी कुनै पनि ट्रेडमार्कमा एकाधिकार नरहने कुनै व्यक्तिले दर्ता नगरेका ट्रेडमार्कलाई दर्ता गरेको भन्ने आशय भल्कने गरी प्रयोग गर्न नहुने र यस्तो प्रयोग गर्ने कार्यलाई दण्डनीयसमेत गराइएको कुरा उक्त ऐनको दफा १९ मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। यसरी दर्ता नगरी कुनै ट्रेडमार्कमा हकप्राप्त नहुने र दर्ता नभएको ट्रेडमार्कलाई दर्ता भएको ट्रेडमार्कको रूपमा प्रयोग गर्न नपाइने कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्नाका विविध कारण हुन सक्छन् तापनि यसको मूल उद्देश्य ट्रेडमार्क प्रयोग हुने सेवा वा वस्तुको गुणस्तरको बारेमा सेवाग्राही वा उपभोक्ताहरूलाई भ्रुक्यानमा पार्ने वा पर्ने किसिमबाट यसको प्रयोग हुनबाट रोक्ने र सेवाग्राही तथा उपभोक्ताहरूको हितको रक्षा गर्नु नै यसको मूल उद्देश्य मानिन्छ।
१९. उपरोक्त कानुनी व्यवस्था हेर्दा कुनै ट्रेडमार्कको प्रयोग गरेको आधारमा मात्र यसको धनी वा प्रयोगकर्ता फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिलाई सो ट्रेडमार्कउपर एकाधिकारप्राप्त नहुने हुँदा एउटै ट्रेडमार्क दुईवटा फर्म व्यक्ति वा कम्पनीले प्रयोग गरेमा वा प्रयोगको दावी गरेमा यी दुईमध्ये जसको नाममा ट्रेडमार्क दर्ता भएको छ सोही व्यक्तिले मात्र विवादित ट्रेडमार्कको वास्तविक धनीको रूपमा मान्यता पाउने यसको प्रयोगमा एकाधिकारप्राप्त गर्ने र केवल प्रयोगको आधारमा मात्र सो ट्रेडमार्कउपर दावी गर्नेको कानुनी हक नहुने र यसरी कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क निजको मञ्जुरीबेगर अन्य व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीले प्रयोग गर्न पाउने हक नहुने कुरा उक्त पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६, १८ (ख), १९ तथा दफा २५ मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट देखियो। विवादित ट्रेडमार्क Business Age पुनरावेदकको नाममा दर्ता भएको तथ्यमा विवाद नभएको अवस्थामा केवल प्रयोगको आधारमा मात्र सोउपर प्रत्यर्थी पब्लिकेशन्स प्रा.लि.को कुनै हक हुने अवस्था देखिएन।
२०. अब कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको पत्रिकामा प्रयोग हुने ट्रेडमार्क अन्य व्यक्तिले प्रयोग गरेको भन्ने विवादमा निर्णय गर्दा छापखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ को व्यवस्था लागू हुने हो/होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त ट्रेडमार्कसम्बन्धी हकको सिर्जना तथा प्रयोगका सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गर्ने कानूनको रूपमा आएको पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को उद्देश्य र प्रयोजन के हो भन्ने कुरा

र छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ लाई हेर्नुपर्दछ। पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को उद्देश्य र प्रयोजनको बारेमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएको हुँदा यहाँ सोको पुनारावृत्त गर्न परेन। छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को समुच्चा बनावट र उद्देश्य हेर्दा यसले निम्न विषयलाई व्यवस्थित तथा सुरक्षित गर्नु नै उक्त ऐनको मूल उद्देश्य रहेको देखिन्छ।

(क) छापाखानाको दर्ता तथा छापाखाना बन्द वा जफतविरुद्धको प्रत्याभूति गर्नु (परिच्छेद २)

(ख) किताबको प्रकाशन गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्नु (परिच्छेद ३)

(ग) पत्रपत्रिकाको दर्ता, यसको नियमन, पत्रपत्रिकाको स्वामित्व र यसको हस्तान्तरणको प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्नु (परिच्छेद ४)

(घ) प्रेस रजिष्टार, प्रेस प्रतिनिधि तथा स्वतन्त्र पक्षसम्बन्धी व्यवस्था (परिच्छेद ५)

२१. उपरोक्त व्यवस्थाबाट छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ केवल छापाखानाको दर्ता पत्रपत्रिका तथा पुस्तकको प्रकाशन, दर्तालगायत पत्रिकाको स्वामित्वको हस्तान्तरण जस्ता विषयका सम्बन्धमा मात्र लागू हुने र कुनै एक फर्म, कम्पनी वा व्यक्तिले प्रकाशन गरेको पुस्तक वा पत्रिकालाई अर्को कुनै फर्म व्यक्ति वा कम्पनीले प्रकाशन गरेको पुस्तक वा पत्रिकाबाट छुट्याउन प्रयोग हुने चिन्ह, शब्द वा चित्रको रूपमा देखिने वा तिनैमा समायोजनबाट पहिचान हुने ट्रेडमार्कको दर्ता, प्रयोग तथा हक हस्तान्तरणको बारेमा उक्त छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ ले कुनै व्यवस्था गरेको देखिँदैन। यसै कारणले नै उक्त ऐनको दफा ४० ले सो ऐनमा नलेखिएको विषयमा प्रचलित कानूनअनुसार हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। ट्रेडमार्कको दर्ता प्रयोजन, हस्तान्तरणलगायत अन्य विविध विषयमा व्यवस्था गर्न विशेष ऐनको रूपमा पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ मा विशेष व्यवस्था गरिएको हुँदा उक्त ऐनलाई नै यस ट्रेडमार्कसम्बन्धी हकको सिर्जना, प्रयोग तथा हस्तान्तरणसम्बन्धी प्रचलित कानून मान्नुपर्ने कुरामा विवाद देखिएन यस्तो अवस्थामा छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ अनुसार दर्ता भएका दुई पत्रिका प्रकाशकहरूबीच उक्त पत्रिकामा प्रयोग हुने ट्रेडमार्क प्रयोगका विषयमा विवाद परी सोको प्रयोग कसले गर्न पाउने भन्ने विषयमा उत्पन्न विषयमा पत्रिकाको दर्ता तथा स्वामित्व हस्तान्तरणजस्ता विषयका सम्बन्धमा मात्र लागू हुने कानून छापाखाना तथा प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ दफा ७ (२) तथा ७(४) को व्यवस्थालाई आधारमानी पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ अनुसार अधिकारप्राप्त निकाय उद्योग विभागको मिति २०६०/१०/१९ को निर्णयअनुसार प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.ले समेत प्रकाशन गर्ने Business Age पत्रिकाको डिजाइन परिवर्तन गर्नुपर्ने भनी उद्योग विभागको उक्त मिति २०६०/१०/१९ को निर्णय बदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६०/१०/४ को फैसला पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६, १८ (ख) समेतको विपरीत भई त्रुटीपूर्ण देखिएकोले सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ।

२२. कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता भएको ट्रेडमार्क निजको स्वीकृतिबिना अरुले प्रयोग गरेको अवस्थामा निजलाई कस्तो उपचारप्राप्त हुने भन्नेसम्बन्धी तेश्रो तथा अन्तिम प्रश्नको विचार गर्दा पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १९ तथा २५ मा गरिएको व्यवस्था र प्रस्तुत विवादको तथ्यको आधारमा उक्त प्रश्न निरोपण गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त ऐनको दफा १९ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार दफा १६ (२) अर्थात् दर्तावाला ट्रेडमार्क धनीको स्वीकृत नलिई अन्य व्यक्तिले यस्तो ट्रेडमार्क प्रयोग गरेको अवस्थामा वा दफा १८ (३) अनुसार बदर भएको ट्रेडमार्क चलाएमा वा दफा १८ (ख) अनुसार दर्ता नभएको ट्रेडमार्कलाई दर्ता भएको ट्रेडमार्क भनी

चलाएमा एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने भन्ने व्यवस्था भए रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा बदर भएको ट्रेडमार्क प्रयोग गरेको वा दर्ता नभएको ट्रेडमार्क प्रयोग गरेको भन्ने विवाद नभई दर्तावाला ट्रेडमार्क धनीको स्वीकृत नलिई Business Age नामक ट्रेडमार्कको प्रयोग गरेकोले जरिवाना गरी दफा २५ अनुसार क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ भन्ने दावी यी पुनरावेदकको भए रहेको देखिन्छ। New Business Age नामको पत्रिका सुरुमा यी पुनरावेदक सम्पादक भए पनि यसका प्रकाशक विपक्ष प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि. नै रहेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा उक्त पत्रिकाको ट्रेडमार्क यी पुनरावेदकले पहिले दर्ता गराएको आधारमा अर्थात् पहिलो दर्ताका आधारमा उक्त ट्रेडमार्कमा यी पुनरावेदकले दफा १६ तथा १८ को सुरक्षा र सुविधा पाउने एउटा कुरा हो। तर उक्त ट्रेडमार्कको प्रयोगको अधिकार कसमा रहने भन्ने विषयमा पक्षहरूबीच विवाद परी विवाद निरोपण गर्न अधिकारप्राप्त निकायमा विचाराधीन रहेको समयमा प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.ले Business Age पत्रिकाको VOL. 1 No. 1 प्रकाशन गरेको भन्ने आधारमा निजलाई उक्त ऐनको दफा १९ अनुसार जरिवाना गर्नु र दफा २५ अनुसार हर्जना क्षतिपूर्ति भराउने कार्य उक्त दुवै दफामा गरिएको कानुनी व्यवस्थाको उद्देश्य र मर्मको विपरीत हुने हुँदा विपक्षीलाई जरिवाना गरी क्षतिपूर्ति भराई पाऊँ भन्ने पुनरावेदकको दावी नपुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको निर्णय मिलेकै देखिँदा सो हदसम्मको पुनरावेदन अदालतको निर्णयलाई अन्यथा गर्नुपरेन।

२३. उपरोक्त प्रकरणमा उल्लेख गरिएअनुसार पुनरावेदन अदालत, पाटनले ट्रेडमार्कसम्बन्धी विवादमा लागू नै नहुने छापाखाना तथा प्रकाशन ऐन, २०४८ को दफा ७ (४) र ४० को व्यवस्थालाई आधार लिई प्रत्यर्थी रेप्सोना पब्लिकेशन्स प्रा.लि.ले समेत Business Age को डिजाइन परिवर्तन गर्नुपर्ने भनी उद्योग विभागको मिति २०६०/१०/९ को निर्णय बदर गरेको पेटेण्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को दफा १६ तथा १८ (ख) समेतको विपरीत भई त्रुटीपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१/१०/४ को फैसला सो हदसम्म उल्टी हुने ठहरेछ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

मा.न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद गौतम

इति सम्बत् २०६८ साल साउन १५ गते रोज १ शुभम् ।

फ्रिडम फोरम अनुसन्धान एवं वकालतकर्ता प्राज्ञिक समुदायको साभ्ना पहल हो । लोकतन्त्र, मानवअधिकार, प्रेस स्वतन्त्रता र राष्ट्रको समविकासमा समर्पित रहने उद्देश्यले २०६२ सालमा यसको स्थापना भएको हो ।

मानव स्वतन्त्रताको उच्चतम मूल्यप्रति प्रतिवद्ध पत्रकार, कानुन व्यवसायी, मानवअधिकारकर्मी, प्राध्यापक-शिक्षक, समाजशास्त्री तथा विकास कार्यकर्ताहरूको साभ्ना मञ्चका रूपमा यो फोरम स्थापना गरिएको हो ।

सूचनाको हक, वजेट र वैदेशिक सहयोगको पारदर्शितालगायत सामाजिक जवाफदेहीता प्रवर्धनका गतिविधिमाफर्त् आम-जनतालाई लोकतन्त्रको प्रतिफल प्राप्त गर्ने अवस्थामा पुऱ्याउन यो संस्था प्रयासरत छ ।

समुन्नत लोकतान्त्रिक समाज यसको लक्ष्य हो । मुलुकका विभिन्न क्षेत्रमा छरिएर रहेका स्वतन्त्रताका पुजारीहरू यसका सदस्य बन्न सक्छन् । नागरिक समाज, आम-सञ्चार, पेसागत क्षेत्र र तल्लो तहका सामुदायिक संगठनसँग सहकार्य गरेर अगाडि बढ्ने हाम्रो नीति रहेको छ ।

सम्पूर्ण स्वतन्त्रता मानव सभ्यताको अनन्त चाहना हो । स्वन्त्रताभन्दा मूल्यवान अरु केही छैन भन्ने फ्रिडम फोरम ठान्दछ ।

FREEDOM FORUM

● Democracy ● Media Freedom ● Human Rights ● Right to Information

Thapathali, Kathmandu, Tel: 4102030, E-mail:freedomforum@enet.com.np

ISBN: 978-99946-922-9-3

9 789994 692293